जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया ज्ञानचन्द्रिकाख्यया-व्याख्यया समलङ्कृत
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्-

नन्दीसूत्रम्।

नियोजक

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराज.

卐

प्रकाशक

अहमदाबाद-सरसपुरवासि-श्रेष्ठि-श्रीभोगीलाल छगनलाल-
भाई-भावसार-प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदय.
मु० राजकोट

प्रथम आवृत्ति	वीर संवत्	विक्रम संवत्	ईस्वीसन
प्रति १०००	२४८४	२०१४	१९५८

मूल्यम्-रू० १२-०-०

મળવાનું ઠેકાણું
શ્રી અ ભા શ્વે સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ઠે ગરેડિયા કૂવારોડ, ગ્રીન લૉજ
પાસે, રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર)

*

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦
વીર સવત ૨૪૮૪
વિક્રમ સવત ૨૦૧૪
ઇસ્વી સન ૧૯૫૮

*

મુદ્રક
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ , અમદાવાદ-

શ્રી-વર્ધમાન-શ્રમણ-સંઘના આચાર્યશ્રી

પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજશ્રીએ

આપેલ

સમ્મતિપત્ર

*

ઉપરાંત

પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ-રચિત

બીજા સૂત્રોની ટીકા માટે તેઓશ્રીના મતવ્યો

*

તેમજ

અન્ય મહાત્માઓ, મહાસતીજીઓ, અદ્યતન-પદ્ધતિવાળા કોલેજના પ્રોફેસરો

તેમજ

શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રાવકોના અભિપ્રાયો

ઠે ગ્રીન લૉજ પાસે
ગરેડીયા કુવારોડ
રાજકોટ સૌરાષ્ટ્ર

શ્રી અખિલ ભારત શ્વે. સ્થા. જૈન
શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ

जैनागमवारिधि-जैनधर्मदिवाकर-प्रधानाचार्य-पण्डित-मुनि-
श्रीमदात्मरामजीमहाराजानाम् नन्दीसूत्रस्याचार-
चिन्तामणिटीकाया

सम्मतिपत्रम्

श्रीमल्लब्धसपर्य्याचार्यवर्य्यघासीलालजित्कृता श्रीमदाचाराङ्गसूत्र प्रथमाध्ययनस्याचारचिन्तामणिवृत्तिः साकल्येनोपयोगितापूर्वक कर्णकुहरीकृता, वृत्तिरिय न्यायसिद्धान्तोपेता व्याकरणनियमोपनिबद्धा, तथा च प्रासङ्गिकरीत्या अन्यसिद्धान्तसङ्ग्रहोऽप्यस्या याथातथ्येनाभासत एव, अपि च निखिला अपि विषयाः सम्यग् व्यक्तीकृता लेखकेन, विशेषेण प्रौढविषयाणा स्फुटतया गीर्वाणवाण्या प्रतिपादनम अधिकतर मनोरञ्जकम् । अतः आचार्यमहोदयो धन्यवादमर्हतीति ।

आशासे जिज्ञासुमहोदया अस्याः सम्यग् अध्ययनेन जैनागमसिद्धान्तपीयूषं पाय पायं मनोमोदं विधास्यन्तीति । अस्याः परिशीलनेन चतुर्णामनुयोगाना परिचय प्राप्नुवन्तु सज्जनाः । अथ आचार्यमहोदया एवमेवान्येषामपि जैनागमाना विशदव्याख्यानेन श्वेताम्बराणा स्थानकवासिना महोपकृतिं विधाय यशस्विनो भविष्यन्तीति ।

पञ्चनन्दप्रातान्तर्वर्ति – लुध्यानामण्डल–स्थानकवास्तव्यो जैनमुनिरुपाध्याय आत्मारामः ।

विक्रमाब्द २००२, मार्गशीर्षशुक्ला प्रतिपत्, शुभमस्तु ॥

સ્વ શ્રીમાન્ છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર

જન્મ તા ૧૫-૧૨-૧૮૮૭ ✱ દેહોત્સર્ગ તા ૧૯-૧-૧૯૪૪

સ્મરણાંજલિ

આપે જિનેશ્વરનો ધર્મ આચરણમાં મુકીને જીવનને ધન્યધન્ય બનાવ્યું અને તેનો શાશ્વત વારસો અમોને આપ્યો તે બદલ અમે આપના ઋણી છીએ આપે સિંચેલા સંસ્કારના પ્રભાવે આજે શ્રી નંદીસૂત્ર આપના સ્મરણાર્થે છપાવી આપના તરફનું અમારૂં ઋણ યત્કિંચિત અદા કરવાનો આ અમારો નમ્ર પ્રયાસ છે

—અમે છીએ, આપના બાળકો

ભોગીલાલ વીગેરે

જૈનાગમવારિધિ-જૈનધર્મદિવાકર પ્રધાનાચાર્ય પણ્ડિત-
મુનિશ્રી આત્મારામજી મહારાજ (પંજાબ) ના એ
નન્દીસૂત્રની આચારચિન્તામણિ ટીકા પર આપેલ

સંમતિપત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ

મે પૂજ્ય આચાર્યવર્ય ઘાસીલાલજી (મહારાજ)ની બનાવેલ શ્રીમદ્ નન્દીસત્રના અધ્યયનની આચારચિંતામણિ ટીકા સમ્પૂર્ણ ઉપયોગપૂર્વક સાભળી

આ ટીકા ન્યાયસિદ્ધાતથી યુકત, વ્યાકરણના નિયમથી નિબદ્ધ છે તથા એમા પ્રસગે પ્રસગે ક્રમથી અન્ય સિદ્ધાતોનો સગ્રહ પણ ઉચિત રૂપથી જણાઈ આવે છે

ટીકાકારે અન્ય તમામ વિષયો સમ્યક્ પ્રકારથી સ્પષ્ટ કરેલ છે તેમજ પ્રૌઢ વિષયોનો વિશેષ રૂપથી સસ્કૃત ભાષામા સ્પષ્ટતાપૂર્વક પ્રતિપાદન અતિ મનોરજક છે એ માટે આચાર્ય મહોદય ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે

હુ આશા રાખુ છુ કે જિજ્ઞાસુ મહોદયો એના સારી રીતે પઠન પાઠન દ્વારા જૈનાગમ સિદ્ધાતરૂપ અમૃત પીય પીયને મનને આનદિત કરે અને તેના મનનથી દક્ષજનો ચાર અનુયોગોનુ સ્વરૂપજ્ઞાન મેળવે

તથા આચાર્યવર્ય આવી જ રીતે બીજા પણ જૈનાગમોના સ્પષ્ટતાપૂર્વક વિવેચન દ્વારા શ્વેતાબર સ્થાનકવાસી સમાજ પર મહાન ઉપકાર કરીને યશસ્વી બને

વિ સ ૨૦૦૫
માગસર સુદિ ૧

જૈનમુનિ ઉપાધ્યાય આત્મારામ
લુધિયાના (પજાબ)

શુભમસ્તુ

जैनागमवेत्ता जैनधर्मदिवाकर उपाध्याय श्री १००८ श्री आत्मारामी महाराज तथा न्यायव्याकरणके ज्ञाता परम पण्डित मुनिश्री १००७ श्री हेमचन्द्रजी महाराज, इन दोनों महात्माओंका दिया हुआ श्री उपासकदशाङ्ग सूत्रका प्रमाण पत्र निम्न प्रकार है—

सम्मइवत्त

सिरि-वीरनिव्वाण-संवच्छर २४५८ आसोई
(पुण्णमासी) १५ सुक्कवारो लुहियाणाओ।

मए मुणिहेमचंदेण य पंडियरयणमुणिसिरि-घासीलालविणिम्मिया सिरिउवासगसुत्तस्स अगारधम्मसजीवणीनामिया वित्ती पडियमूलचन्दवासाओ अज्जोवंत सुया, समीईणं, इय वित्ती जहाणाम तहा गुणेवि धारेइ, सच्च अगाराण तु इमा जीवण (संजमजीवण) दाई एव अत्थि। वित्तिकत्तुणा मूलसुत्तस्स भावो उज्जुसेलीओ फुडीकओ, अहय उवासयस्स सामण्णविसेसधम्मो, णयसियवायवाओ, कम्मपुरिसट्ठवाओ, समणोवासयस्स धम्मदढया य, इच्चाइविसया अस्सि फुडरीइओ वण्णिया, जेण कत्तुणो पडिहाए सुट्ठुप्पयारेण परिचओ होइ, तह इइहासदिट्ठिओवि सिरिसमणस्स भगवओ महावीरस्स समए वट्टमाणभरहवासस्स य कत्तुणा विसयप्पयारेण चित्तं चित्तिय, पुणो सक्कयपाढीणं, वट्टमाणकाले हिन्दीणामियाए भासाए भासीण य परमोवयारो कडो, इमेण कत्तुणो अरिहत्ता दीसइ, कत्तुणो एय कज्ज परमप्पसंसणिज्जमत्थि। पत्तेयजणस्स मज्झत्थभावाओ अस्स सुत्तस्स अवलोयणमईव लाहप्पय, अवि उ सावयस्स तु (उ) इम सत्थ सव्वस्समेव अत्थि, अओ कत्तुणो अणेगकोडिसो धन्नवाओ अत्थि, जेहिं अच्चंतपरिस्समेण जइणजणतोवरि असीमोवयारो कडो, अह य सावयस्स वारस नियमा उ पत्तेयजणस्स पढणिज्जा अत्थि, जेसिं पहावओ वा गहणाओ आया निव्वाणाहिगारी भवइ तहा भवियव्वयावाओ पुरिसक्कारपरक्कमवाओ य अवस्समेव दंसणिज्जो, किंबहुणा इमीए वित्तीए पत्तेयविसयस्स फुडसद्देहिं वण्णयं कय, जइ अन्नोवि एव अम्हाण पसुत्तप्पाए समाजे विज्ज भवेज्जा तया नाणस्स चरित्तस्स तहा तवस्स य खिप्प उदयो भविस्सइ, एव इ मन्ने॥

भवईओ—

उवज्झाय-जइणमुणि-आयाराम-पचनईओ,

सम्मतिपत्र

(भाषान्तर)

श्रीवीरनिर्वाण स० २४५८ आसोज
शुक्ल १५ (पूर्णिमा) शुक्रवार लुधियाना

मैंने और पण्डितमुनि हेमचन्दजी पण्डितरत्नमुनिश्री घासीलालजीकी रची हुई उपासकदशांग सूत्रकी गृहस्थधर्मसंजीवनी नामक टीका पण्डित मूलचन्द्रजी व्यास से आद्योपान्त सुनी है। यह वृत्ति यथानाम तथा गुणवाली-अच्छी बनी-है। सच यह गृहस्थों के जीवनदात्री-शयमरूप जीवन को देनेवाली-ही है। टीकाकार ने मूल सूत्र के भावको सरल रीति से वर्णन किया है, तथा श्रावक का सामान्य धर्म क्या है? और विशेष धर्म क्या है? इसका खुलासा इस टीकामें अच्छे ढगसे बतलाया है। स्याद्वादका स्वरूप, कर्म-पुरुषार्थ-वाद और श्रावकोंको धर्म के अंदर द्रढता किस प्रकार रखना, इत्यादि विषयों का निरूपण इसमें भली भाति किया है। इससे टीकाकार की प्रतिभा खूब झलकती है। ऐतिहासिक द्रष्टिसे श्रमण भगवान् महावीरके समय जैनधर्म किस जाहोजहाली पर था और वर्तमान समय जैनधर्म किस स्थिति में पहुचा इस विषय का तो ठीक चित्र ही चित्रित कर दिया है। फिर संस्कृत जाननेवालों को तथा हिन्दी भाषा के जाननेवालों को भी पूरा होगा, क्यो कि टीका संस्कृत है, उसकी सरल हिन्दी कर दी गई है। इसके पढनेसे कर्ता की योग्यता का पता लगता है कि वृत्तिकारने समझाने का कैसा अच्छा प्रयत्न किया है। टीकाकार का यह कार्य परम प्रशसनीय है। इस सूत्र को मध्यस्थ भाव से पढने वालों को परम लाभ की प्राप्ति होगी। क्या कहे! श्रावकों (गृहस्थो) का तो यह सूत्र सर्वस्व ही है, अतः टीकाकारको कोटिशः धन्यवाद दिया जाता है, जिन्हों ने अत्यन्त परिश्रमसे जैनजनताके ऊपर असीम उपकार किया है। इसमें श्रावक के बारह नियम प्रत्येक पुरुष के पढने योग्य हैं, जिनके प्रभाव से अथवा यथायोग्य ग्रहण करने से आत्मा मोक्षका अधिकारी होता है, तथा भवितव्यतावाद और पुरुषकार पराक्रमवाद हरएक को अवश्य

देखना चाहिये। कहां तक कहें, इस टीका में प्रत्येक विषय सम्यक् प्रकार से बताये गये हैं। हमारी सुसप्राय (सोई हुई सी) समाज में अगर आप जैसे योग्य विद्वान् फिर भी कोई होंगे तो ज्ञान, चारित्र तथा श्री संघका शीघ्र उदय होगा, ऐसा मैं मानता हूँ।

आपका

उपाध्याय जैनमुनि आत्माराम पजाबी

*

इसी प्रकार लाहोरमे विराजते हुए पण्डितवर्य विद्वान् मुनिश्री १००८ श्री भागचन्दजी महाराज तथा प० मुनिश्री त्रिलोकचन्दजी महाराज के दिये हुए, श्री उपासकदशाङ्ग सूत्रके प्रमाणपत्र का हिन्दी साराश निम्न प्रकार है–

श्री श्री स्वामी घासीलालजी महाराज–कृत श्री उपासकदशाङ्ग सूत्र की सस्कृत टीका व भाषा का अवलोकन किया, यह टीका अति रमणीय व मनोरञ्जक है, इसे अपने बडे परिश्रम व पुरुषार्थ से तय्यार किया है, सो आप धन्यवाद के पात्र हैं। आप जैसे व्यक्तियों की समाज में पूर्ण आवश्यकता है। आप की इस लेखनी से समाज के विद्वान् साधुवर्ग पढ कर पूर्ण लाभ उठावेंगे, टीकाके पढने से हम को अत्यानंद हुवा, और मन में ऐसे विचार उत्पन्न हुए कि हमारी समाज में भी ऐसे २ सुयोग्य रत्न उत्पन्न होने लगे–यह एक हमारे लिये बडे गौरव की बात है।

वि स १९८९ मा आश्विन
कृष्णा १३ वार भौम लाहोर

રૂા. ૧૦,૦૦૦) આપનાર આદ્ય મુરબ્બી સમિતિના પ્રમુખ,
દાનવીર શેઠશ્રી,

શેઠ શાન્તિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

श्री ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्र की 'अनगारधर्माऽमृतवर्षिणी' टीका पर जैनधर्मदिवाकर साहित्यरत्न जैनागमरत्नाकर परमपूज्य श्रद्धेय जैनाचार्य श्री आत्मारामजी महाराज का

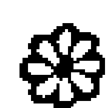
सम्मतिपत्र

लुधियाना, ता. ४-८-५१

मैंने आचार्यश्री घासीलालजी म. द्वारा निर्मित 'अनगार-धर्माऽमृत-वर्षिणी' टीका वाले श्री ज्ञाताधर्मकथाङ्ग सूत्र का मुनिश्री रत्नचन्द्रजी से आद्योपान्त श्रवण किया।

यह निःसन्देह कहना पडता है कि यह टीका आचार्य श्री घासीलालजी म० ने बडे परिश्रम से लिखी है। इसमे प्रत्येक शब्दका प्रमाणिक अर्थ और कठिन स्थलों पर सार-पूर्ण विवेचन आदि कई एक विशेषतायें है। मूल स्थलों को सरल बनाने म काफी प्रयत्न किया गया है, इस से साधारण तथा असाधारण सभी संस्कृतज्ञ पाठकों को लाभ होगा ऐसा मेरा विचार है।

मैं स्वाध्यायप्रेमी सज्जनों से यह आशा करूगा कि वे वृत्तिकारके परिश्रम को सफल बना कर शास्त्र मे दी गई अनमोल शिक्षाओं से अपने जीवन को शिक्षित करते हुए परमसाध्य मोक्ष को प्राप्त करेंगे।

श्रीमान् जयवीर

आपकी सेवामे पोष्टद्वारा पुस्तक भेज रहे है और इस पर आचार्यश्रीजी की जो सम्मति है वह इस पत्रके साथ भेज रहे है, पहुचने पर समाचार देवें।

श्री आचार्यश्री आत्मारामजी म० ठाने ६ सुखशान्तिसे विराजते है। पूज्य श्री घासीलालजी म० सा० ठाजे ४ को हमारी ओरसे वन्दना अर्ज कर सुखशाता पूछें।

पूज्यश्री घासीलालजी म० जी का लिखा हुआ (विपाकसूत्र) महाराजश्रीजी देखना चाहते है। इसलिये १ कापी आप भेजने की कृपा करे, फिर आपको वापिस भेज देवेंगे। आपके पास नहीं हो तो जहा से मिले वहां से १ कापी जरूर भिजवाने का कष्ट करे, उत्तर जल्द देने की कृपा करे। योग्य सेवा लिखते रहें।

लुधियाना ता ४-८-५१

निवेदक

प्यारेलाल जैन

जैनागमवारिधि-जैनधर्मदिवाकर-उपाध्याय-पण्डित-मुनि श्री आत्मारामजी महाराज (पञ्जाब) का आचाराङ्गसूत्र की आचारचिन्तामणि टीका पर

सम्मतिपत्र

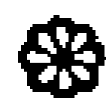
मैंने पूज्य आचार्यवर्य श्री घासीलालजी (महाराज) की बनाई हुई श्रीमद् आचाराङ्गसूत्र के प्रथम अध्ययन की आचारचिन्तामणि टीका सम्पूर्ण उपयोगपूर्वक सुनी।

यह टीका, न्यायसिद्धान्त से युक्त, व्याकरण के नियम से निबद्ध है। तथा इसमें प्रसङ्ग २ पर क्रमसे अन्य सिद्धान्त का संग्रह भी उचित रूप से मालूम होता है।

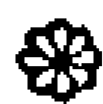
टीकाकार के अन्य सभी विषय सम्यक् प्रकार से स्पष्ट किये हैं, तथा प्रौढ विषयों का विशेषरूप से संस्कृत भाषा में स्पष्टतापूर्वक प्रतिपादन अधिक मनोरंजक है, एतदर्थ आचार्य महोदय धन्यवाद के पात्र हैं।

मैं आशा करता हूं कि जिज्ञासु महोदय इसका भलीभांति पठन-द्वारा जैनागमसिद्धान्तरूप अमृत पी-पी कर मन को हर्षित करेंगे, और इस के मनन से, दक्ष जन चार अनुयोगों का स्वरूपज्ञान पावेंगे। तथा आचार्यवर्य इसी प्रकार दूसरे भी जैनागमों के विशद विवेचन द्वारा श्वेताम्बर-स्थानकवासी समाज पर महान उपकार कर यशस्वी बनेंगे।

वि सं. २००२	जैनमुनि-उपाध्याय आत्माराम
मृगसर सुदि १	लुधियाना (पंजाब). शुभमस्तु

बीकानेरवासी समाजभूषण शास्त्रज्ञ भैरुदानजी शेठियाका अभिप्राय-

आप जो शास्त्रका कार्य कर रहे हैं यह बडा उपकारका कार्य है। इससे जैनजनताको काफी लाभ पहुंचेगा।
(ता. २८-३-५६ के पत्रमे से)

॥ श्रीः ॥

जैनागमवारिधि–जैनधर्मदिवाकर–जैनाचार्य–पूज्यश्री आत्मारामजी–
महाराजना पञ्चनद–(पंजाब) स्थानामनुत्तरोपपातिकसूत्राणा–
मर्थबोधिनीनामकटीकायामिदम्–

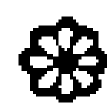
सम्मतिपत्रम्

आचार्यवर्यैः श्री घासीलालमुनिभिः सङ्कलिता अनुत्तरोपपातिकसूत्राणामर्थबोधिनीनाम्नी संस्कृतवृत्तिरुपयोगपूर्वकं सकलाऽपि स्वशिष्यमुखेनाऽश्रावि मया, इयं हि वृत्तिर्मुनिवरस्य वैदुष्यं प्रकटयति। श्रीमद्भिर्मुनिभिः सूत्राणामर्थान् स्पष्टयितुं यः प्रयत्नो व्यधायि तदर्थमनेकशो धन्यवादानर्हन्ति ते। यथा चेयं वृत्तिः सरला सुबोधिनी च तथा सारवत्यपि। अस्याः स्वाध्यायेन निर्वाणपदमभीप्सुभिर्निर्वाणपदमनुसरद्भिर्ज्ञान–दर्शन–चारित्रेषु प्रयतमानैर्मुनिभिः श्रावकैश्च ज्ञान–दर्शन–चारित्राणि सम्यक् सम्प्राप्याऽन्येऽप्यात्मानस्तत्र प्रवर्तयिष्यन्ते।

आशासे श्रीमदाशुकविनिर्मुनिवरो गीर्वाणवाणीजुषां विदुषां मनस्तोषाय जैनागमसूत्राणां सारावबोधाय च अन्येषामपि जैनागमानामित्थं सरलाः सुस्पष्टाश्च वृत्तीर्विधाय तांस्तान् सूत्रग्रन्थान् देवगिरा सुस्पष्टयिष्यति।

अन्ते च "मुनिवरस्य परिश्रमं सफलयितुं सरलां सुबोधिनीं चेमां सूत्रवृत्तिं स्वाध्यायेन सनाथयिष्यन्त्यवश्यं सुयोग्या हंसनिभाः पाठकाः" इत्याशास्ते—

विक्रमाब्द २००२
श्रावणकृष्णा प्रतिपदा   उपाध्याय आत्मारामो जैनमुनिः
लुधियाना

(श्री दशवैकालिकसूत्रका सम्मतिपत्र)

॥ श्री वीरगौतमाय नमः ॥

सम्मतिपत्रम्

मए पंडितमुणि-हेमचंदेण य पंडिय-मूलचन्दवासवारा पत्ता पंडिय-रयण मुणि-घासीलालेण विरइया सक्कय-हिन्दी-भासाहिं जुत्ता सिरि-दसवेयालिय-नामसुत्तस्स आयारमणिमजूसा वित्ती अवलोइया, इमा मणोहरा अत्थि, एत्थ मद्दाण अइमयजुत्तो अत्थो वण्णिओ, विउजणाण पाययजणाण य परमोवयारिया इमा वित्ती दीसइ। आयारविसए वित्तीकत्तारेण अइमयपुव्व उल्लेहो कडो, तहा अहिंसाए सरूवं जे जहा-तहा न जाणंति तेसिं इमाए वित्तीए परमलाहो भविस्सइ, कत्तुणा पत्तेयविसयाण फुडरूवेण वण्णण कड, तहा मुणिणो अरहत्ता इमाए वित्तीए अवलोयणाओ अइसय-जुत्ता सिज्झइ। सक्कयछाया सुत्तपयाण पयच्छेओ य सुबोहदायगो अत्थि, पत्तेयजिण्णासुणो इमा वित्ती दट्ठव्वा। अम्हाण समाजे एरिसविज्ज-मुणिरयणाण सब्भावो समाजस्स अहोभग्ग अत्थि, किं उत्तविज्जमुणिरयणाण कारणाओ, जो अम्हाण समाजो सुत्तप्पाओ अम्हकेर साहिच्च च लुत्तप्पाय अत्थि, तेसिं पुणोवि उदओ भविस्सइ? जस्स कारणाओ भवियप्पा मोक्खस्स जोग्गो भवित्ता पुणो निव्वाण पाविहिइ। अओहं आयारमणिमजूसाए कत्तुणो पुणो पुणो धन्नवायं देमि-॥

वि स १९९० फाल्गुन शुक्लत्रयोदशी मङ्गले (अलवरस्टेट)

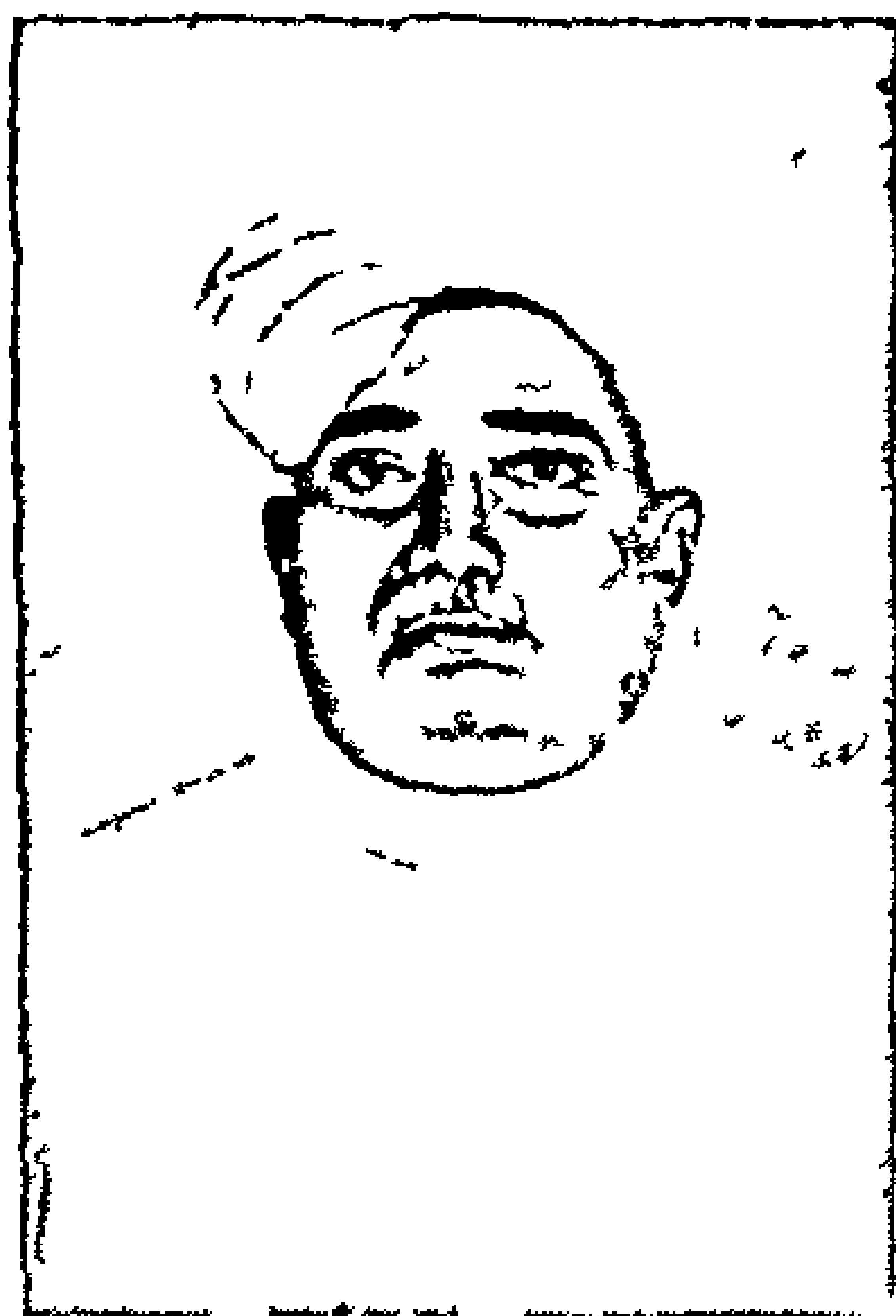
इइ-
उवज्जाय-जइण-मुणी, आयारामो
(पचनईओ)

ऐसे ही '—

मध्यभारत सैलाना-निवासी श्रीमान् रतनलालजी डोसी श्रमणोपासक जैन लिखते है कि—

श्रीमान् की हुई टीकावाला उपासकदशाग सेवक के दृष्टिगत हुवा, सेवक अभी उसका मनन कर रहा है, यह ग्रन्थ सर्वाङ्गसुन्दर एवम् उच्च कोटि का उपकारक है।

રૂા. ૬૦૦૦) આપનાર આદ્ય મુરબ્બીશ્રી

શેઠ હરખચદ કાળીદાસ વારીયા

ભાણવડ.

निरयावलिसूत्र का सम्मतिपत्र
आगमवारिधि-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-जैनाचार्य पूज्यश्री
आत्मारामजी महाराजकी तरफका आया हुवा

सम्मतिपत्र

लुधियाना ता. ११ नवम्बर ४८

श्रीयुत् गुलाबचन्दजी पानाचंदजी ! सादर जयजिनेन्द्र ॥

पत्र आपका मिला, निरयावलिका विषय पूज्यश्रीका स्वास्थ्य ठीक न होनेसे उनके शिष्य प० श्री हेमचन्द्रजी महाराजने सम्मतिपत्र लिख दिया है, आपको भेज रहे हैं, कृपया एक कोपी निरयावलिका की और भेज दीजिये, और कोई योग्य सेवा कार्य लिखते रहे ।।

भवदीय.

गुजरमल-रत्नतराय जैन

॥ सम्मति ॥

(लेखक जैनमुनि पण्डित श्री हेमचन्द्रजी महाराज)

सुन्दरबोधिनीटीकया समलङ्कृत हिन्दी-गुर्जर-भाषानुवादसहित च श्रीनिरयावलिकासूत्र मेधाविनामल्पमेधसा चोपकारक भविष्यतीति सुदृढ मेऽभिमतम्, संस्कृतटीकेय सरला सुबोधा सुललिता चात एव अन्वर्थनाम्नी चाप्यस्ति । सुविशदत्वात् सुगमत्वात् प्रत्येकदुर्बोधपद-व्याख्यायुतत्वाच्च टीकैषा संस्कृतसाधारणज्ञानवतामप्युपयोगिनी भाविनीत्यभिप्रैमि । हिन्दी-गुर्जरभाषानुवादावपि एतद्भाषाविज्ञाना महीयसे लाभाय भवेतामिति सम्यक् सम्भावयामि ।

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर - पूज्यश्री-घासीलालजी - महाराजना परिश्रमोऽय प्रशसनीयो, धन्यवादार्हाश्च ते मुनिसत्तमाः एवमेव श्री-समीरमल्लजी-श्रीकन्हैयालालजी-मुनिवरेण्ययोर्नियोजनकार्यमपि श्लाघ्य तावपि च मुनिवरौ धन्यवादार्हौ स्तः ।

सुन्दरप्रस्तावनाविषयानुक्रमादिना समलङ्कृते सूत्ररत्नेऽस्मिन् यदि शब्दकोषोऽपि दत्त स्यात्तर्हि वरतर स्यात् । यतोऽस्यावश्यकता सर्वेऽप्यन्वेषकविद्वासोऽनुभवन्ति ।

पाठकाः सूत्रस्याध्ययनाध्यापनेन लेखकनियोजकमहोदयाना परि-श्रम सफलयिष्यन्तीत्याशास्महे । इति ।

श्री उपासकदशाङ्ग सूत्र परत्वे जैनसमाजना अग्रगण्य जैनधर्मभूषण महान् विद्वान् संतोए तेमज विद्वान् श्रावकोए सम्मतिओ समर्पी छे, तेमना नामो नीचे प्रमाणे छे–

(१) लुधियाना–संवत् १९८९, आश्विन पूर्णिमाका पत्र, श्रुतज्ञान के भंडार आगमरत्नाकर जैनधर्मदिवाकर श्री १००८ श्री उपाध्याय श्री आत्मारामजी महाराज, तथा न्यायव्याकरणवेत्ता श्री १००७ तच्छिष्य श्री मुनि हेमचन्द्रजी महाराज

(२) लाहौर–वि० स० १९८९ आश्विन वदि १३ का पत्र, पण्डित श्री १००८ श्री भागचन्दजी महाराज तथा तच्छिष्य पण्डितरत्न श्री १००७ श्री त्रिलोकचन्दजी महाराज.

(३) खीचन–से ता. ९–११–३६ का पत्र, क्रियापात्र स्थविर श्री १००८ श्री भारतरत्न श्री समरथमलजी महाराज.

(४) वालाचोर–ता. १४–११–३६ का पत्र, परमप्रसिद्ध भारतरत्न श्री १००८ श्री शतावधानी श्री रत्नचन्दजी महाराज

(५) बम्बई–ता १६–११–३६ का पत्र, प्रसिद्ध कविन्द्र श्री १००८ श्री कवि नानचन्द्रजी महाराज

(६) आगरा–ता. १८–१२–३६, जगत्–वल्लभ श्री १००८ जैनधर्मदिवाकर श्री चौथमलजी महाराज, गुणवन्त गणीजी श्री १००७ श्री साहित्यप्रेमी श्री प्यारचदजी महाराज

(७) हैद्राबाद–(दक्षिण) ता २५–११–३६ का पत्र, स्थविरपदभूषित भाग्यवान पुरुष श्री ताराचदजी महाराज, तथा प्रसिद्ध वक्ता श्री १००७ श्री सोभागमलजी महाराज

(८) जयपुर–ता. २७–११–३६ का पत्र, समदाय के गौरववर्धक शात–स्वभावी श्री १००८ श्री खूबचन्दजी महाराज

(९) अम्बाला–ता २९–११–३६ का पत्र, परमप्रतापी पजावकेशरी श्री १००८ श्री पूज्य श्री काशीरामजी महाराज

(१०) सेलाना–ता. २९–११–३६ का पत्र, शास्त्रों के ज्ञाता श्रीमान रतनलालजी डोसी

(११) खीचन–ता. ९–११–३६ का पत्र, पण्डितरत्न न्यायतीर्थ सुश्रावक श्रीयुत् माधवलालजी.

सादर जय जिनेन्द्र

आपका भेजा हुवा उपासकदशांग सूत्र तथा पत्र मिला यहां विराजित प्रवर्तक वयोवृद्ध श्री १००८ श्री ताराचदजी महाराज पण्डित श्री किशनलालजी महाराज आदि ठाणा १४ सुख शांति में विराजमान हैं आपके वहा विराजित जैनशास्त्राचार्य पूज्यपाद श्री १००८ श्री घासीलालजी महाराज आदि ठाणा नव से हमारी वन्दना अर्ज कर सुख शांति पूछें, आपने उपासकदशाग सूत्र के विषय में यहां विराजित मुनिवरों की सम्मति मगाई, उसके विषय में वक्ता श्री सोभागमलजी महाराजने फरमाया है कि वर्तमानमे स्थानकवासी समाजमें अनेकानेक विद्वान् मुनि महाराज मौजूद है मगर जैनशास्त्र की वृत्ति रचनेका साहसा जैसा घासीलालजी महाराजने किया है वैसा अन्यने किया हो ऐसा नजर नहीं आता। दूसरा यह शास्त्र अत्यन्त उपयोगी तो गों है ही, सस्कृत प्राकृत हिंदी और गुजराती भाषा होने से चारों भाषा वाले एक ही पुस्तक से लाभ उठा सकते हैं। जैनसमाज में ऐसे विद्वानों का गौरव बढे, यही शुभ कामना है। आशा है कि स्थानकवासी सघ विद्वानों की कदर करना सीखेगा।

योग्य लिखें शेप शुभ   भवदीय

जमनालाल रामलाल कीमती

आगरा से—

श्री जैनदिवाकर प्रसिद्ध वक्ता जगद्वल्लभ मुनि श्री चोथमलजी महाराज व पडितरत्न सुव्याख्यानी गणीजी श्री प्यारचन्द जी महाराज ने इस पुस्तक को अतीव पसन्द की है।

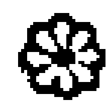
श्रीमान् न्यायतीर्थ पण्डित

माधवलालजी खीचनसे लिखते है कि—

उन पंडितरत्न महाभाग्यवत पुरुषों के सामने उनकी अगाध-तत्त्वगवेषणा के विषय में मै नगण्य क्या सम्मति दे सकता हू ।

परन्तु—

मेरे दो मित्रों ने जिन्होंने इसको कुछ पढा है बहुत सराहना की है, वास्तव में ऐसे उत्तम व मनके समझने योग्य ग्रन्थों की बहुत आवश्यकता है, और इस समाज का तो ऐसे ग्रन्थ ही गौरव बढा सकते है। ये दोनों ग्रन्थ वास्तव में अनुपम हैं। ऐसे ग्रन्थरत्नों के सुप्रकाशसे यह समाज अमावास्या के घोर अन्धकारमें दीपावली का अनुभव करती हुई, महावीर के अमृतम वचनों का पान करती हुई अपनी उन्नति मे अग्रसर होती रहेगी।

ता. २९-११-३६

अम्बाला (पजाब)

पत्र आपका मिला। श्री श्री १००८ पजाबकेसरी पूज्य श्री काशीरामजी महाराज की सेवा मे पढ कर सुना दिया। आपकी भेजी हुई उपासकदशाङ्गसूत्र तथा गृहिधर्मकल्पतरुकी एक २ प्रति भी प्राप्त हुई। दोनों पुस्तकें अति उपयोगी तथा अत्यधिक परिश्रम से लिखी हुई हैं। ऐसे ग्रन्थरत्नों के प्रकाशित करवानेकी बडी आवश्यकता है। इन पुस्तकों से जैन तथा अजैन सबका उपकार हो सकता है। आपका यह पुरुषार्थ सराहनीय है।

आपका

शशिभूषण शास्त्री

अध्यापक जैन हाईस्कूल

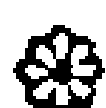
अम्बाला शहर

ડા. ૫૨૫૧) આપનાગ આદ્ય મુરબ્બીશ્રી

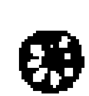
કોઠારી હરગોવિદભાઈ જેચદ
રાજકોટ.

शान्तस्वभावी वैराग्यमूर्ति तत्ववारिधि, धैर्यवान श्री जैनाचार्य पूज्यवर श्री श्री १००८ श्री खूबचन्दजी महाराज साहेबने सूत्र श्री उपासकदशाङ्गजी को देखा। आपने फरमाया कि पण्डित मुनि श्री घासीलालजी महाराज ने उपासक दशाङ्ग सूत्रकी टीका लिखनेमे बडा ही परिश्रम किया है। इस समय इस प्रकार प्रत्येक सूत्रों की संशोधनपूर्वक सरल टीका और शुद्ध हिन्दी अनुवाद होनेसे भगवान निर्ग्रन्थों के प्रवचनों के अपूर्व रसका लाभ मिलसकता है।

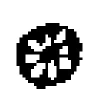

बालाचोर से भारतरत्न शतावधानी पण्डित मुनि श्री १००८ श्री रतनचन्दजी महाराज फरमाते हैं कि—

उत्तरोत्तर जोतां मूलसूत्रनी सस्कृत टीकाओ रचवामा टीकाकारे स्तुत्य प्रयास कर्यो छे, जे स्थानकवासी समाज माटे मगरूरी लेवा जेवु छे, वळी कराचीना श्री सघे सारा कागळमा अने सारा टाईपमा पुस्तक छपावी प्रगट कर्यु छे जे एक प्रकारनी साहित्य सेवा बजावी छे

बम्बई शहरमें विराजमान कवि मुनि नानचन्दजी महाराजने फरमाया है कि पुस्तक सुन्दर है प्रयास अच्छा है।

खीचन से स्थविर क्रियापात्र मुनि श्री रतनचन्दजी महाराज और पण्डित-रत्न मुनि श्री समर्थमलजी फरमाते हैं कि—विद्वान महात्मा पुरुषों का प्रयत्न सराहनीय है, जैनागम श्रीमद् उपासकदशाङ्गसूत्र की टीका, एव उस की सरल सुबोधिनी शुद्ध हिन्दी भाषा बडी सुदरता से लिखी है।

श्री वीतरागाय नमः ।

श्री श्री श्री १००८ जैनधर्मदिवाकर जैनागमरत्नाकर श्रीमज्जैनाचार्य श्री पूज्य घासीलालजी महाराज चरणवन्दन स्वीकार हो ।

अपरञ्च समाचार यह है कि आपके भेजे हुए ९ शास्त्र मास्टर शोभालालजी के द्वारा प्राप्त हुए, एतदर्थ धन्यवाद ! आपश्रीजी ने तो ऐसा कार्य किया है जो कि हजारों वर्षों से किसी भी स्थानकवासी जैनाचार्यने नहीं किया ।

आपने स्थानकवासी जैनसमाज के ऊपर जो उपकार किया है वह कदापि भूलाया नहीं जा सकता और नहीं भूलाया जा सकेगा ।

हम तीनों मुनि भगवान महावीर से अथवा शासनदेव से प्रार्थना करते हैं कि आप की इस वज्रमयी लेखनी को उत्तरोत्तर शक्तिप्रदान करे ता कि आप जैनसमाज से ऊपर और भी उपकार करते रहें, और आप चिरञ्जीवी हो।

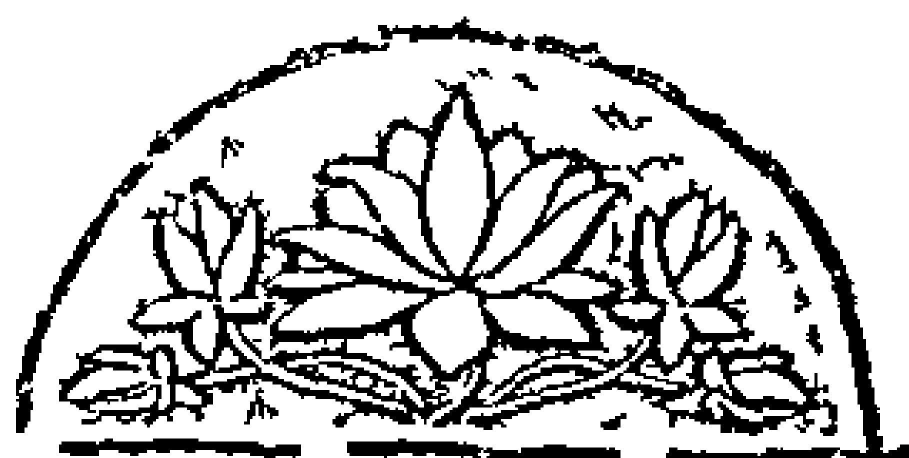
हम हैं आपके मुनि तीन
मुनि सत्येन्द्रदेव, मुनि लखपतराय, मुनि पद्मसेन

इतवारी बाजार
नागपुर ता १९-१२-५६

प्रखर विद्वान् जैनाचार्य मुनिराज श्री घासीलालजी महाराजद्वारा जो आगमोद्धार हुआ और हो रहा है सचमुच महाराज श्री का यह स्तुत्य कार्य है। हमने प्रचारकजी के द्वारा नौ सूत्रोंका सेट देखा और कई मार्मिक स्थलोंको पढा, पढ कर विद्वान मुनिराजश्री की शुद्ध श्रद्धा तथा लेखनीके प्रति हार्दिक प्रसन्नता फूट पडी।

वास्तवमें मुनिराज श्री जैन समाज पर ही नही इतर समाज पर भी गहरा उपकार कर रहे हैं। ज्ञान किसी एक समाज का नहीं होता वह सभी समाज की अनमोल निधि है जिसे कठिन परिश्रम से तैयार कर जनता के सम्मुख रक्खा जा रहा है, जिसका एक एक सेट हर शहर गाव और घर घरमें होना आवश्यक है।

साहित्यरत्न
मोहनमुनि सोहनमुनि जैन

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રનું સમ્મતિપત્ર

શ્રમણ સઘના મહાન આચાર્ય આગમ વારિધિ સર્વતન્ત્રસ્વતંત્ર જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી આત્મારામજી મહારાજે આપેલા સમ્મતિપત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ

*

મે તથા પડિત મુનિ હેમચદ્રજીએ પડિત મુલચદ વ્યાસ (नागौर मारवाडवाला) દ્વારા મળેલી પડિત રત્ન શ્રી ઘાસીલાલજી મુનિ વિરચિત સસ્કૃત અને હિન્દી ભાષા સહિત શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની આચારમણિમજૂષા ટીકાનુ અવલોકન કર્યું આ ટીકા સુદર બની છે તેમા પ્રત્યેક શબ્દોનો અર્થ સારી રીતે વિશેષભાવ લઈ ને સમજાવવામા આવેલ છે

તેથી તે વિદ્વાનો અને સાધારણ બુદ્ધિવાળાઓ માટે ઉપકાર કરવાવાળી છે ટીકાકારે મુનિના આચાર વિષયનો ઉલ્લેખ સારો કરેલ છે જે આધુનિક-મતાવલબી અહિંસાના સ્વરૂપને નથી જાણતા, દયામા પાપ સમજે છે તેમને માટે 'અહિસા શુ વસ્તુ છે' તેનુ સારી રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે વૃત્તિકારે સૂત્રના પ્રત્યેક વિષયને સારી રીતે સમજાવેલ છે આ વૃત્તિના અવલોકનથી વૃત્તિકારની અતિશય યોગ્યતા સિદ્ધ થાય છે

આ વૃત્તિમા એક બીજી વિશેષતા એ છે કે મૂલસૂત્રની સસ્કૃત છાયા હોવાથી સૂત્ર, સૂત્રના પદ અને પદચ્છેદ સુબોધદાયક બનેલ છે

પ્રત્યેક જીજ્ઞાસુએ આ ટીકાનુ અવલોકન અવશ્ય કરવુ જોઇએ વધારે શુ કહેવુ ? અમારી સમાજમા આવા પ્રકારના વિદ્વાન મુનિરત્નનુ હોવુ એ સમાજનુ અહોભાગ્ય છે આવા વિદ્વાન મુનિરત્નોના કારણે સુપ્તપ્રાય-સુતેલો સમાજ અને લુપ્તપ્રાય એટલે લોપ પામેલુ સાહિત્ય એ બન્નેનો ફરીથી ઉદય થશે અમો વૃત્તિકારને વારવાર ધન્યવાદ આપીએ છીએ

વિક્રમ સવત ૧૯૯૦ ફાલ્ગુન શુકલ તેરસ મગળવાર (અલવર સ્ટેટ)	ઈતિ ઉપાધ્યાયજૈનમુનિ આત્મારામ (પજાબી)

રૂા. ૫૦૦૧) આપનાર આદ્ય સુરબ્બીશ્રી

(સ્વ.) શેઠ ધારસીભાઈ જીવણભાઈ
સોલાપુર.

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રનું સમ્મતિપત્ર

શ્રમણુ સઘના મહાન આચાર્ય આગમ વારિધિ સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી આત્મારામજી મહારાજે આપેલા સમ્મતિપત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ.

*

મે તથા પડિત મુનિ હેમચદ્રજીએ પડિત મુલચદ વ્યાસ (નાગૌર મારવાડવાલા) દ્વારા મળેલી પડિત રત્ન શ્રી ઘાસીલાલજી મુનિ વિરચિત સસ્કૃત અને હિન્દી ભાષા સહિત શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની આચારમણિમજૂષા ટીકાનુ અવલોકન કર્યું આ ટીકા સુદર બની છે તેમા પ્રત્યેક શબ્દોનો અર્થ સારી રીતે વિશેષભાવ લઈ ને સમજાવવામા આવેલ છે

તેથી તે વિદ્વાનો અને સાધારણુ બુદ્ધિવાળાઓ માટે ઉપકાર કરવાવાળી છે ટીકાકારે મુનિના આચાર વિષયનો ઉલ્લેખ સારો કરેલ છે જે આધુનિક-મતાવલબી અહિંસાના સ્વરૂપને નથી જાણુતા, દયામા પાપ સમજે છે તેમને માટે 'અહિસા શુ વસ્તુ છે' તેનુ સારી રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે વૃત્તિકારે સૂત્રના પ્રત્યેક વિષયને સારી રીતે સમજાવેલ છે આ વૃત્તિના અવલોકનથી વૃત્તિકારની અતિશય યોગ્યતા સિદ્ધ થાય છે

આ વૃત્તિમા એક બીજી વિશેષતા એ છે કે મૂલસૂત્રની સસ્કૃત છાયા હોવાથી સૂત્ર, સૂત્રના પદ અને પદચ્છેદ સુબોધદાયક બનેલ છે

પ્રત્યેક જીજ્ઞાસુએ આ ટીકાનુ અવલોકન અવશ્ય કરવુ જોઇએ વધારે શું કહેવુ ? અમારી સમાજમા આવા પ્રકારના વિદ્વાન મુનિરત્નનું હોવુ એ સમાજનુ અહોભાગ્ય છે આવા વિદ્વાન મુનિરત્નોના કારણે સુપ્તપ્રાય-સુતેલો સમાજ અને લુપ્તપ્રાય એટલે લોપ પામેલુ સાહિત્ય એ બન્નેનો ફરીથી ઉદય થશે અમો વૃત્તિકારને વારવાર ધન્યવાદ આપીએ છીએ

વિક્રમ સવત ૧૯૯૦ ફાલ્ગુન શુકલ તેરસ મગળવાર (અલવર સ્ટેટ)	ઈતિ ઉપાધ્યાયજૈનમુનિ આત્મારામ (પજાબી)

શ્રમણ સઘના પ્રચારમત્રી પજાબકેશરી મહારાજ **શ્રી પ્રેમચદજી મહારાજ** જેઓશ્રી રાજકોટમા પધારેલ હતા ત્યારે તેઓના તરફથી શાસ્ત્રોને માટે મળેલો અભિપ્રાય

*

શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિ તરફથી પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રવારિધિ પડિતરાજ સ્વામીશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ દ્વારા શાસ્ત્રોદ્ધારનુ જે કાર્ય થઇ રહ્યુ છે તે કાર્ય જૈનસમાજ તેમા ખાસ કરીને સ્થાનકવાસીજૈનસમાજને માટે મૂળભૂત મૌલિક સસ્કૃતની જડને મજબુત કરવાવાળુ છે

એટલા ખાતર આ કાર્ય અતિ પ્રશસનીય છે માટે દરેક વ્યક્તિએ તેમા યથાશક્તિ ભોગ દેવાની ખાસ આવસ્યકતા છે અને તેથી એ ભગીરથ કાર્ય જલ્દીથી જલ્દી સપૂર્ણપણે પાર પાડી શકાય અને જનતા શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ મેળવી શકે

*

દરીયાપુર સપ્રદાયના પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરલલાજી મહારાજ સાહેબના

સૂત્રો સંબંધે વિચારો

નમામિ વીર ગિરિસારધીર

પૂજ્યપાદ જ્ઞાનિપ્રવર શ્રી ઘાસીલાલ મહારાજ તથા પડિતશ્રી કનૈયાલાલજી મહારાજ આદિ થાણા છની સેવામા—

અમદાવાદ શાહપુર ઉપાશ્રયથી મુનિ દયાનદજીના ૧૦૮ પ્રણિપાત

આપ સર્વે થાણાઓ સુખ સમાધિમા હશો નિરતર ધર્મધ્યાન ધર્મારાધનામા લીન હશો

સૂત્ર પ્રકાશન કાર્ય ત્વરિત થાય એવી ભાવના છે દશવૈકાલિક તથા આચાગગ એક એક ભાગ અહી છે, ટીકા ખૂબ સુદર, સરળ અને અર્થ સાથે પ્રકાશન થાય તો શ્રાવકગણ તેનો વિશેષ લાભ લઈ શકે, અને પૂજ્ય આચાર્ય ગુરૂદેવને આખે મોતીયો ઉતરાવ્યો છે અને સારૂ છે એજ

આસો સુદ ૧૦, મગળવાર, તા ૨૫-૧૦-૫૫

પુન પુન શાતા ઇચ્છતો
દયામુનિના પ્રણિપાત

*

લીંબડી સંપ્રદાયના મુનિશ્રી છોટાલાલજી મહારાજનો અભિપ્રાય

શ્રી વીતરાગદેવે જ્ઞાનપ્રચારને તીર્થંકર-નામ—ગોત્ર બાધવાનુ નિમિત્ત કહેલ છે જ્ઞાનપ્રચાર કરનાર, કરવામા સહાય કરનાર, અને તેને અનુમોદન આપનાર, જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરી કેવળ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી પરમપદના અધિકારી બને છે શાસ્ત્રજ્ઞ, પરમ શાન્ત અને અપ્રમાદી પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ પોતે અવિશ્રાન્તપણે જ્ઞાનની ઉપાસના અને તેની પ્રભાવના અનેક વિકટ પ્રસગોમા પણ કરી રહ્યા છે તે માટે તેઓશ્રી અનેકશ ધન્યવાદના અધિકારી છે વદનીય છે તેમની જ્ઞાનપ્રભાવનાની ધગશ ઘણા પ્રમાદિઓને અનુકરણીય છે જેમ પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ પોતે જ્ઞાન પ્રચાર માટે અવિશ્રાન્ત પ્રયત્ન કરે છે તેમજ— શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિના કાર્યવાહકો પણ એમા સહાય કરીને જે પવિત્ર સેવા કરી રહેલ છે તે માટે તેઓ પણ ખરેખર ધન્યવાદના પૂર્ણ અધિકારી છે

એ સમિતિના કાર્યકરોને મારી એક સુચના છે કે —

શાસ્ત્રોદ્ધાર પ્રવર પડિત અપ્રમાદી સત ઘાસીલાલજી મહારાજ જે શાસ્ત્રોદ્ધારકનુ કામ કરી રહેલ છે તેમા સહાય કરવા માટે—પડિતો વિગેરેના માટે જે ખર્ચો થઈ રહેલ છે તેને પહોચી વળવા માટે સારૂ સરખુ ફંડ જોઇએ એના માટે મારી એ સુચના છે કે—શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિના મુખ્ય કાર્યવાહકો—જો બની શકે તો પ્રમુખ પોતે અને બીજા બે ત્રણ જણાઓ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, અને કચ્છમા પ્રવાસ કરી મેમ્બરો બનાવે અને આર્થિક સહાય મેળવે

જો કે અત્યારની પરિસ્થિતિ વિષમ છે વ્યાપારીઓ, ધધાદારીઓને પોતાના વ્યવહાર સાચવવા પણ મુશ્કેલ બન્યા છે છતા જો સભવિત ગૃહસ્થો પ્રવાસે નીકળે તો જરૂર કાર્ય સફળ કરે એવી મને શ્રદ્ધા છે

આર્થિક અનુકૂળતા થવાથી શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કામ પણ વધુ સરલતાથી થઈ શકે પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ જ્યા સુધી આ તરફ વિચરે છે ત્યા સુધીમા એમની જ્ઞાનશક્તિનો જેટલો લાભ લેવાય તેટલો લઇ લેવો, કદાચ સૌરાષ્ટ્રમા વધુ વખત રહેવાથી તેમને હવે બહાર વિહરવાની ઈચ્છા થતી હોય તો શાન્તિભાઈ શેઠ જેવાએ વિનતિ કરી અમદાવાદ પધરાવવા, અને ત્યા અનુકૂળતા મુજબ બે—ત્રણ વર્ષની સ્થિરતા કરાવીને તેમની પાસે શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કામ પૂર્ણ કરાવી લેવુ જોઇએ

થોડા વખતમા જામજોધપુરમા શાસ્ત્રોદ્ધારકમીટી મળવાની છે, તે વખતે ઉપરની સૂચના વિચારાય તો ઠીક

દરિયાપુર સમ્રદાયના પડિતરત્ન ભાઇચદજી મહારાજનો અભિપ્રાય

શ્રી

રાણપુર તા ૧૯-૧૨-૧૯૫૫

પૂજ્યપાદ જ્ઞાનિપ્રવર પડિતરત્ન પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ આદિ મુનિવરોની સેવામા, આપ સર્વે સુખસમાધીમા હશો

સૂત્રપ્રકાશનનુ કામ સુદર થઈ રહ્યુ છે તે જાણી અત્યત આનદ આપના પ્રકાશિત થયેલા કેટલાક સૂત્રો મે જોયા સુદર અને ગભ્ય સિદ્ધાન્તના ન્યાયને પુષ્ટિ કરતી ટીકા પડિતરત્નોને સુપ્રિય થઈ પડે તેવી છે સૂત્ર પ્રકાશનનુ કામ ત્વરિત પૂર્ણ થાય અને ભવિ આત્માઓને આત્મકલ્યાણ કરવામા સાધનભૂત થાય એજ અભ્યર્થના

લી પડિતરત્ન બાળબ્રહ્મચારી
પૂ૦ શ્રી ભાઈચંદ મહારાજની
આજ્ઞાનુસાર શાન્તિમુનીના
પાયવદન સ્વીકારશો

*

તા. ૧૧-૫-૫૬
વિરમગામ

ગચ્છાધિપતિ પૂજ્ય મહારાજ શ્રી જ્ઞાનચદ્રજી મહારાજના સમ્રદાયના આત્માર્થી, ક્રિયાપાત્ર, પડિતરત્ન, મુનિશ્રી સમરથમલજી મહારાજનો અભિપ્રાય

ખીચનથી આવેલ તા ૧૨-૨-૫૬ના પત્રથી ઉદ્ધૃત

પૂજ્ય આચાર્ય ઘાસીલાલજી મહારાજના હસ્તક જે સૂત્રોનુ લખાણ સુદર અને સરળ ભાષામા થાય છે તે સાહિત્ય, પડિત મુનિશ્રી સરથમલજી મહારાજ સમય ઓછો મળવાને કારણે સપૂર્ણ જોઈ શકાયા નથી છતા જેટલુ સાહિત્ય જોયુ છે, તે બહુ જ સારૂ અને મનન સાથે લખાયેલુ છે, તે લખાણ શાસ્ત્ર-આજ્ઞાને અનુરૂપ લાગે છે આ સાહિત્ય દરેક શ્રદ્ધાળુ જીવોને વાચવા યોગ્ય છે આમા સ્થાનકવાસી સમાજની શ્રદ્ધા, પ્રરૂપણા અને ફરસાણાની દઢતા શાસ્ત્રાનુકૂળ છે આચાર્યશ્રી અપૂર્વ પરિશ્રમ લઈ સમાજ ઉપર મહાન ઉપકાર કરે છે

લી. કિશનલાલ પૃથ્વીરાજ માલુ.
મુ ખીચન

*

દશવૈકાલિકસૂત્ર વિગેરે સૂત્રો જોયા તે સૂત્રો સંસ્કૃત હિન્દી અને ગુજરાતી ભાષાઓમાં હોવાને કારણે વિદ્વાન અને સામાન્ય જનોને ઘણો જ લાભદાયક છે તે વાચન ઘણું જ સુંદર અને મનોરંજન છે આ કાર્યમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રી જે અગાધ પુરૂષાર્થ કાર્ય કરે છે તે માટે વારંવાર ધન્યવાદને પાત્ર છે આ સૂત્રોથી સમાજને ઘણો લાભ થવા સંભવ છે

હંસ સમાન બુદ્ધિવાળા આત્માઓ સ્વપરના ભેદથી નિખાલસ ભાવનાએ અવલોકન કરશે તો આ સાહિત્ય સ્થાનકવાસી સમાજ માટે અપૂર્વ અને ગૌરવ લેવા જેવું છે દરેક ભવ્ય આત્માઓને સૂચન કરૂં છું કે આ સૂત્રો પોત પોતાના ઘરમાં વસાવવાની સુંદર તકને ચૂકશો નહિ કારણ આવા શુદ્ધ પવિત્ર અને સ્વપર પરાને પુષ્ટિરૂપ સૂત્રો મળવા બહુ બહુ મુશ્કેલ છે આ કાર્યમાં આપશ્રી તથા સમિતિના અન્ય કાર્યકરો જે શ્રમ લઈ રહ્યા છો તેમાં મહાન નિર્જરાનું કારણ જોવામાં આવે છે તે બદલ ધન્યવાદ એ જ

લી. શારદાબાઈ સ્વામી
ખંભાત સંપ્રદાય

*

બરવાળા સંપ્રદાયના વિદુષી મહાસતીજી સ્વામીનો અભિપ્રાય

વઢવાણ તા. ૨૭-૧-૫૬

શ્રીમાન શેઠ શાન્તીલાલ મંગળદાસભાઈ
પ્રમુખ અ૦ ભા૦ શ્વે૦ સ્થા૦ જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
રાજકોટ

અત્રે બીરાજતા ગુ૦ ગુ૦ના ભંડાર મહાસતીજી વિદુષી મોઘીબાઈ સ્વામી તથા હીરાબાઈ સ્વામી આદિઠાણા બન્ને સુખશાતામાં બીરાજે છે આપને સૂચન છે કે અપ્રમત્ત અવસ્થામાં રહી નિવૃત્તિ ભાવને મેળવી ધર્મધ્યાન કરશો એજ આશા છે

વિશેષમાં અમને પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજના રચેલા સૂત્રો ભાઈ પોપટ ધનજીભાઈ તરફથી ભેટ તરીકે મળેલા તે સૂત્રો તમામ આદ્યોપાન્ત વાચ્યા મનન કર્યા અને વિચાર્યા છે તે સૂત્રો સ્થાનકવાસી સમાજને અને વીતરાગમાર્ગને ખૂબ જ ઉન્નત બનાવનાર છે તેમાં આપણી શ્રદ્ધા એટલી ન્યાયરૂપથી ભરેલી છે તે આપણા સમાજ માટે ગૌરવ લેવા જેવું છે હંસ સમાન

ફ્રી શાસ્ત્રોદ્ધારક પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજને એમની આ સેવા અને પરમ કલ્યાણકારક પ્રવૃત્તિને માટે વારંવાર અભિનંદન છે શાસનનાયક દેવ તેમના શરીરાદિને સશક્ત અને દીર્ઘાયુ રાખે જેથી સમાજ ધર્મની વધુ ને વધુ સેવા કરી શકે ૐ અસ્તુ

ચાતુર્માસ સ્થળ લીંબડી
સં ૨૦૧૦ શ્રાવણ વદ ૧૩ ગુરૂ

લી
મહાનંદી જૈનમુનિ છોટાલાલજી

*

શ્રી વર્ધમાન સંપ્રદાયના પૂજ્યશ્રીપુનમચંદજી મહારાજનો અભિપ્રાય

શાસ્ત્રવિશારદ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજશ્રીએ જૈન આગમો ઉપર જે સંસ્કૃત ટીકા વગેરે રચેલ છે તે માટે તેઓશ્રી ધન્યવાદને પાત્ર છે તેમણે આગમો ઉપરની સ્વતંત્ર ટીકા રચીને સ્થાનકવાસી જૈન સમાજનુ ગૌરવ વધાર્યું છે, આગમો ઉપરની તેમની સંસ્કૃતટીકા ભાષા અને ભાવની દૃષ્ટિએ ઘણી જ સુંદર છે સંસ્કૃતરચના માધુર્ય તેમજ અલંકાર વગેરે ગુણોથી યુક્ત છે વિદ્વાનોએ તેમજ જૈન સમાજના આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો વગેરે એ શાસ્ત્રો ઉપર રચેલી આ સંસ્કૃતરચનાની કદર કરવી જોઇએ અને દરેક પ્રકારનો સહકાર આપવો જોઇએ

આ મહાન કાર્યમા પંડિતરત્ન પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ જે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે અલૌકિક છે તેમનુ આગમ ઉપરની સંસ્કૃત ટીકા વગેરે રચવાનુ ભગીરથકાર્ય શીઘ્ર સફળ થાય એ જ શુભેચ્છા સાથે

અમદાવાદ
તા ૨૨-૪-૫૬ રવીવાર
મહાવીર જયંતિ

મુનિ પુનમચંદજી

ખંભાત સંપ્રદાયના મહાસતી શારદાબાઈ સ્વામીનો અભિપ્રાય

લખતર તા ૨૫-૪-૫૬

શ્રીમાન શેઠ શાતીલાલભાઈ મંગળદાસભાઈ
પ્રમુખ સાહેબ અખિલ ભારત શ્વે૦ સ્થા૦ જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
મુ અમદાવાદ

અમો અત્રે દેવગુરૂની કૃપાએ સુખરૂપ છીએ વિ મા આપની સમિતિદ્વારા પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબ જે સૂત્રોનુ કાર્ય કરે છે તે પૈકીના સૂત્રોમાથી ઉપાસકદશાગસૂત્ર, આચારાગસૂત્ર, અનુત્તરોપપતિકસૂત્ર

મુબઇની બે કોલેજોના પ્રોફેસરોનો અભિપ્રાય

મુબઈ તા ૩૧-૩-૫૬

શ્રીમાન શેઠ શાન્તિલાલ મગળદાસ
પ્રમુખ શ્રી અખિલ ભારત શ્વે સ્થા જૈનશાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિ,
રાજકોટ

પૂજ્યાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે તૈયાર કરેલા આચારાગ, દશવૈકાલિક, આવશ્યક, ઉપાસકદશાગ વગેરે સૂત્રો અમે જોયા આ સૂત્રો ઉપર સસ્કૃતમા ટીકા આપવામા આવી છે, અને સાથે હિંદી અને ગુજરાતી ભાષાતરો પણ આપવામા આવ્યા છે સસ્કૃતટીકા અમે ગુજરાતી તથા હિદી ભાષાતરો જોતા આચાર્યશ્રીના આ ત્રણે ભાષા પરના એક સરખા અસાધારણ પ્રભુત્વની સચોટ અને સુરેખ છાપ પડે છે આ સૂત્ર ગ્રથોમા પાને પાને પ્રગટ થતી આચાર્યશ્રીની અપ્રતિમ વિદ્વત્તા મુગ્ધ કરી દે તેવી છે ગુજરાતી તથા હિદીમા થયેલા ભાષાતરમા ભાષાની શુદ્ધિ અને સરળતા નોધપાત્ર છે એથી વિદ્વદ્જન અને સાધારણ માણસ ઉભયને સતોષ આપે એવી એમની લેખનીની પ્રતીતિ થાય છે ૩૨ સૂત્રોમાથી હજુ ૧૩ સૂત્રો પ્રગટ થયા છે બીજા ૭ સૂત્રો લખાઈને તૈયાર થઈ ગયા છે આ બધા જ સૂત્રો જ્યારે એમને હાથે તૈયાર થઈને પ્રગટ થશે ત્યારે જૈન સૂત્ર-સાહિત્યમા અમૂલ્ય સપત્તિરૂપ ગણાશે એમા સશય નથી આચાર્યશ્રીના આ મહાન કાર્યને જૈનસમાજનો વિશેષત સ્થાનકવાસી સમાજનો સપૂર્ણ સહકાર સાપડી રહેશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ,

પ્રો **રમણલાલ ચીમનલાલ શાહ**
સેટ ઝેવિયર્સ કોલેજ, **મુબાઈ.**
પ્રો **તારા રમણલાલ શાહ**
સોફીયા, કોલેજ, **મુબઇ**

*

રાજકોટ ધર્મેન્દ્રસિહજી કોલેજના પ્રોફેસર સાહેબનો અભિપ્રાય

જયમહાલ
જાગનાથ પ્લોટ
રાજકોટ, તા ૧૮-૪-૫૬

પૂજ્યાચાર્ય ૫ મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ આજે જૈનસમાજ માટે એક એવા કાર્યમા વ્યાપ્ત થયેલા છે કે જે સમાજ માટે બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. મુનિશ્રીએ તૈયાર કરેલા આચારાગ, દશવૈકાલિક, શ્રી વિપાકશ્રુત વિ મે જોયા

આત્માઓ જ્ઞાનઝરણાઓથી આત્મરૂપવાડીને વિકસિત કરશે, ધન્ય છે આપને અને સમિતિના કાર્યકરોને જે સમાજ ઉત્થાન માટે કોઇની પણ પરવા કર્યા વગર જ્ઞાનનું દાન ભવ્ય આત્માઓને આપવા નિમિત્તરૂપ થઈ રહ્યા છો આવા સમર્થ વિદ્વાન પાસેથી સપૂર્ણ કાર્ય પુરૂ કરાવશો તેવી આશા છે

એજ લિ બરવાળા સપ્રદાયના વિદુષી
મહાસતીજી મોધીબાઇ સ્વામી
ના ફરમાનથી લી ઓટીદાસ ગણેશભાઇ-ધધુકા
સ્થાનકવાસી જૈન સઘના પ્રમુખ

*

અદ્યતન પદ્ધતિને અપનાવનાર વડોદરા કોલેજના એક વિદ્વાન પ્રોફેસરનો અભિપ્રાય

સ્થાનકવાસી સપ્રદાયના મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ જૈનશાસ્ત્રોના સસ્કૃત ટીકાબદ્ધ, ગુજરાતીમા અને હિન્દીમા ભાષાતરો કરવાના ઘણા વિકટ કાર્યમા વ્યાસ થયેલા છે શાસ્ત્રો પૈકી જે શાસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ થયા છે તે હુ જોઈ શકયો છુ, મુનિશ્રી પોતે સસ્કૃત, અર્ધમાગધી હિદી ભાષાઓના નિષ્ણાત છે એ એમનો ટુક પરિચય કરતા સહજ જણાઇ આવે છે શાસ્ત્રોનુ સપાદાન કરવામા તેમને પોતાના શિષ્ય વર્ગનો અને વિશેષમા ત્રણ પડિતોનો સહકાર મળ્યો છે તે જોઈ મને આનદ થયો સ્થાનકવાસી સપ્રદાયના અગ્રેસરોએ પડિતોનો સહકાર મેળવી આપી, મુનિશ્રીના કાર્યને સરળ અને શિષ્ટ બનાવ્યુ છે સ્થાનકવાસી સમાજમા વિદ્વત્તા, ઘણી ઓછી છે, તે દિગબર મૂર્તિપૂજક શ્વેતાબર વગેરે જૈનદર્શનના પ્રતિનિધિઓના ઘણા સમયથી પરિચયમા આવતા હુ વિરોધના ભય વગર કહી શકુ પૂ૦ મહારાજનો આ પ્રયાસ સ્થાનકવાસી સપ્રદાયમા પ્રથમ છે એવી મારી માન્યતા છે સસ્કૃત સ્પષ્ટીકરણો સારા આપવામા આવ્યા છે, ભાષા શુદ્ધ છે એમ ચોક્કસ કહી શકુ છુ ગુજરાતી ભાષાતરો પણ શુદ્ધ અને સરળ થયેલા છે મને વિશ્વાસ છે કે મહારાજશ્રીના આ સ્તુત્ય પ્રયાસને જૈનસમાજ ઉત્તેજન આપશે અને શાસ્ત્રોના ભાષાતરોને વાચનાલયમા અને કુટુબોમા વસાવી શકાય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશે

પ્રતાપગજ, વડોદરા — કામદાર કેશવલાલ હિમતરામ

તા ૨૭-૨-૧૯૫૬

તથા અનેક અનુભવી મહાનુભાવોએ પોતાની પસદગીની મહોર છાપ આપી છે અને છેલ્લામા છેલ્લા વડોદરા યુનિવર્સીટીના પ્રોફેસર કેશવલાલ કામદાર એમ એ પોતાનુ સવિસ્તર પ્રમાણપત્ર આપ્યુ છે તે શાસ્ત્રોદ્ધાર કમિટીના કામને આ સમેલન તથા કોન્ફરન્સ હાર્દિક અભિનદન આપે છે અને તેમના કામને જ્યા જ્યા અને જે જે જરૂર પડે-પડિતાની અને નાણાની તે તે પોતાની પાસેના ફડમાથી અને જાહેર જનતા પાસેથી મદદ મળે તેવી ઈચ્છા ધરાવે છે

આ શાસ્ત્રો અને ટીકાઓને જ્યારે આટલી બધી પ્રશસાપૂર્વક પસદગી મળી છે, ત્યારે તે કામને મદદ કરવાની આ કોન્ફરન્સ પોતાની ફરજ માને છે અને જે કોઈ ત્રુટી હોય તે પ ૂ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજની સાનિધ્યમા જઈ, બતાવીને સુધારવા પ્રયત્ન કરવો આ કામને ટલ્લે ચઢાવવા જેવુ કોઈ પણ કામ સત્તા ઉપરના અધિકારીઓના વાણી કે વર્તનથી ન થાય તે જોવા પ્રમુખ સાહેબને ભલામણ કરે છે

(સ્થા જૈન પત્ર તા ૪-૫-૫૬)

*

સ્વતત્રવિચારક અને નિડર લેખક 'જૈનસિદ્ધાત'ના તત્રી શેઠ નગીનદાસ ગીરધરલાલનો અભિપ્રાય

શ્રી સ્થાનકવાસી શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ સ્થાપીને પૂ ઘાસીલાલજી મહારાજને સૌરાષ્ટ્રમા બોલાવી તેમની પાસે બત્રીસે સૂત્રો તૈયાર કરવાની હિલચાલ ચાલતી હતી ત્યારે તે હિલચાલ કરનાર શાસ્ત્રજ્ઞ શેઠ શ્રી દામોદરદાસભાઈ સાથે મારે પત્રવ્યવહાર ચાલેલો ત્યારે શેઠ શ્રી દામોદરદાસભાઈએ તેમના એક પત્રમા મને લખેલુ કે—

"આપણા સૂત્રોના મૂળ પાઠ તપાસી શુદ્ધ કરી સસ્કૃત સાથે તૈયાર કરી શકે તેવા સ્થાનકવાસી સપ્રદાયમા મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મ સિવાય મને કોઇ વિશેષ વિદ્વાન મુનિ જોવામા આવતા નથી લાબી તપાસને અતે મે મુનિશ્રી ઘાસીલાલજીને પસદ કરેલા છે"

શેઠ શ્રી દામોદરદાસભાઈ પોતે વિદ્વાન હતા શાસ્ત્રજ્ઞ હતા તેમ વિચારક પણ હતા શ્રાવકો તેમજ મુનિઓ પણ તેમની પાસેથી શિક્ષા વાચના લેતા, તેમ જ્ઞાનચર્ચા પણ કરતા એવા વિદ્વાન શેઠશ્રીની પસદગી યથાર્થ જ હોય એમા

આ સૂત્રો જોતા પહેલી જ નજરે મહારાજશ્રીનો સંસ્કૃત, અર્ધમાગધી, હિન્દી તથા ગુજરાતી ભાષાઓ ઉપરનો અસાધારણ કાબુ જણાઈ આવે છે એક પણ ભાષા મહારાજશ્રીથી અજાણી નથી આપણે જોઈએ છીએ કે એ સૂત્રો ઉચ્ચ અને પ્રથમ કોટીના છે તેની વસ્તુ ગંભીર, વ્યાપક અને જીવનને તલસ્પર્શી છે, એટલા ગહન અને સર્વગ્રાહ્ય સૂત્રોનુ ભાષાતર પૂ૦ ઘાસીલાલજી મહારાજ જેવા ઉચ્ચ કોટીના મુનિરાજને હાથે થાય છે તે આપણા અહોભાગ્ય છે યંત્રવાદ અને ભૌતિકવાદના આ જમાનામા જ્યારે ધર્મભાવના ઓસરતી જાય છે એવે વખતે આવા તત્વજ્ઞાન આધ્યાત્મિકતાથી ભરેલા સૂત્રોનુ સરળ ભાષામા ભાષાતર દરેક જિજ્ઞાસુ, મુમુક્ષુ અને સાધકને માર્ગદર્શક થઈ પડે તેમ છે જૈન અને જૈનેતર, વિદ્વાન અને સાધારણ માણસ સાધુ અને શ્રાવક દરેકને સમજણ પડે તેવી સ્પષ્ટ સરળ અને શુદ્ધ ભાષામા સૂત્રો લખવામા આવ્યા છે મહારાજશ્રીને જ્યારે જોઈએ ત્યારે તેમના આ કાર્યમા સંકળાયેલા જોઈએ છીએ. એ ઉપરથી મુનિશ્રીના પરિશ્રમ અને ધગશની કલ્પના કરી શકાય તેમ છે તેમનુ જીવન સૂત્રોમા વણાઈ ગયુ છે

મુનિશ્રીના આ અસાધારણ કાર્યમા પોતાના શિષ્યોનો તથા પંડિતોનો સહકાર મળ્યો છે અને આશા છે કે જો દરેક મુમુક્ષુ આ પુસ્તકોને પોતાના ઘરમા વસાવશે અને પોતાના જીવનને સાચા સુખને માર્ગે વાળશે તો મહારાજશ્રીએ ઉઠાવેલો શ્રમ સંપૂર્ણપણે સફળ થશે

પ્રો રસીકલાલ કસ્તુરચંદ ગાંધી
એમ એ એલ એલ બી
ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોલેજ
રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર)

*

મુંબઈ અને ઘાટકોપરમા મળેલી સભાએ ભિનાસર કોન્ફરેન્સ તથા સાધુસંમેલનમા મોકલાવેલ ઠરાવ

હાલ જે વખત શ્રી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ માટે આગમ સંશોધન અને સ્વતંત્ર ટીકાવાળા શાસ્ત્રોદ્ધારની અતિ આવશ્યકતા છે અને જે મહાનુભાવોએ આ વાત દીર્ઘ દૃષ્ટિથી પહેલી પોતાના મગજમા લઈ તે પાર પાડવા મહેનત લઈ રહ્યા છે તેવા મુનિ મહારાજ પંડિતરત્ન શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કે જેઓને સાદડી અધિવેશનમા સર્વાનુમતે સાહિત્યમંત્રી નીમ્યા છે, તેઓશ્રીની દેખરેખ નીચે અ ભા શ્વે સ્થા જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ જે એક મોટી વગવાળી કમિટી છે તેની મારફતે કામ થઈ રહ્યું છે જેને પ્રધાનાચાર્યશ્રી તથા પ્રચારમંત્રીશ્રી

શ્રુત-ભક્તિ

(પૂ૦ આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મ૦ સા૦ની આજ્ઞા અનુસાર લખનાર)

દ. સ. ના જૈન મુનિ શ્રી દયાનંદજી મહારાજ

આજે લગભગ ૨૦ વર્ષથી શ્રદ્ધેય પરમપૂજ્ય જ્ઞાનદિવાકર પ.૦ મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મ૦ ચરમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરનાં અનુત્તર, અનુપમ ન્યાય યુક્ત, પૂર્વાપર અવિરોધસ્વરૂપ કલ્યાણકારક, ચરમ શીતળ વાણીના દ્યોતક એવા શ્રી જિનાગમ પર પ્રકાશ પાડે છે, તેઓશ્રી પ્રાચીન, પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતાદિ અનેક ભાષાના પ્રખર પંડિત છે, અને જિનવાણીનો પ્રકાશ સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને હિંદીમા મૂળ શબ્દાર્થ, ટીકા, વિસ્તૃત વિવરણ, સાથે પ્રકાશમા લાવે છે

ભ૦ મહાવીર અત્યારે આપણી પાસે વિદ્યમાન નથી પરંતુ તેમની વાણી રૂપે અક્ષરદેહ ગણુધર મહારાજાએ શ્રુતપરંપરાએ સાચવી રાખ્યો શ્રુતપરંપરાથી સચવાતું જ્ઞાન જ્યારે વિસ્મૃત થવાનો સમય ઉપસ્થિત થવા લાગ્યો ત્યારે શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે વલ્ભીપુર-વળામા તે આગમોને પુસ્તકો રૂપે આરૂઢ કર્યો આજે આ સિદ્ધાંતો આપણી પાસે છે તે અર્ધમાગધી ભાષામા છે. અત્યારે આ ભાષા ભગવાનની, દેવોની તથા જનગણુની ધર્મભાષા છે તેને આપણા શ્રમણો અને શ્રમણીઓ તથા મુમુક્ષુ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ મુખપાઠ કરે છે, પરન્તુ તેનો અર્થ અને ભાવ ઘણા થોડાઓ સમજે છે

જિનાગમ એ આપણા શ્રદ્ધેય પવિત્ર ધર્મસૂત્રો છે એ આપણી આંખો છે તેનો અભ્યાસ કરવો એ આપણી સૌની-જૈન માત્રની ફરજ છે તેને સત્ય સ્વરૂપે સમજાવવા માટે આપણા સદ્‌ભાગ્યે જ્ઞાનદિવાકર શ્રી ઘાસીલાલ મહારાજે સત્ સંકલ્પ કર્યો છે અને તે લિખિત સૂત્રોને પ્રગટાવી શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિદ્વારા જ્ઞાન પરબ વહેતી કરી છે આવા અનુપમ કાર્યમા સકળ જૈનોનો સહકાર અવશ્ય હોવો ઘટે અને તેનો વધારેમા વધારે પ્રચાર થાય તે માટે પ્રયત્નો કરવા ઘટે

ભ૦ મહાવીરને ગણુધર ગૌતમ પૂછે છે કે હે ભગવાન, સૂત્રની આરાધના કરવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય? ભગવાન તેનો પ્રતિ ઉત્તર આપે છે કે શ્રુતની આરાધનાથી જીવોના અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે, અને તેઓ સંસારના કલેશોથી નિવૃત્તિ મેળવે છે, અને સંસાર કલેશોથી નિવૃત્તિ અને અજ્ઞાનનો નાશ થતા મોક્ષના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે

આવા જ્ઞાનકાર્યમા મૂર્તિપૂજક જૈનો, દિગંબરો અને અન્ય ધર્મિઓ હજારો અને લાખો રૂપીયા ખર્ચે છે હિંદુ ધર્મમા પવિત્ર મનાતા ગ્રંથ ગીતાના સેંકડો નહિ પણ હજારો ટીકા ગ્રંથો દુનિયાની લગભગ સર્વ ભાષાઓમા પ્રગટ થયા છે ઇસાઈ ધર્મના પ્રચારકો તેમના પવિત્ર ધર્મગ્રન્થ બાઈબલના પ્રચારાર્થે તેનું જગતની સર્વ

નવાઇ નથી અને પૂ શ્રી ઘાસીલાલજીના બનાવેલા સૂત્રો જોતા ગો કોઈને ખાત્રી થાય તેમ તે કે દામોદરદાસભાઈએ તેમજ સ્થાનકવાસી સમાજે જેવી આશા શ્રી ઘાસીલાલજી મ પાસેથી રાખેલી તે બરાબર ફળીભૂત થયેલ છે

શ્રી વર્ધમાન શ્રમણસઘના આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજે શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજના સૂત્રો માટે ખાસ પ્રશંસા કરી અનુમતિ આપેલ છે તે ઉપરથી જ શ્રી ઘાસીલાલજી મ ના સૂત્રોની ઉપયોગિતાની ખાત્રી થશે

આ સૂત્રો વિદ્યાર્થીને, અભ્યાસીને તેમજ સામાન્ય વાચકોને સર્વને એક સરખી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે વિદ્યાર્થીને તેમજ અભ્યાસીને મૂળ તથા હિંદી અનુવાદ અને ગુજરાતી વાચકને ગુજરાતી અનુવાદથી આખુ સૂત્ર સરળતાથી સમજાય છે

કેટલાકનો એવો ભ્રમ છે કે સૂત્રો વાચવાનુ કામ આપણુ નહિ, સૂત્રો આપણને સમજાય નહિ આ ભ્રમ તદ્દન ખોટો છે બીજા કોઈ પણ શાસ્ત્રીય પુસ્તક કરતા આ સૂત્રો સામાન્ય વાચકને પણ ઘણી સરળતાથી સમજાઈ જાય છે સામાન્ય માણસ પણ સમજી સકે તેટલા માટે જ ભગવાન મહાવીરે તે વખતની લોકભાષામાં (અર્ધમાગધી ભાષામા) સૂત્રો બનાવેલા છે એટલે સૂત્રો વાચવા તેમજ સમજવામા ઘણા સરળ છે

માટે કોઇ પણ વાચકને એનો ભ્રમ હોય તો તે કાઢી નાખવો અને ધર્મનુ તેમજ ધર્મના સિદ્ધાતોનુ સાચુ જ્ઞાન મેળવવા માટે સૂત્રો વાચવાને ચૂકવુ નહિ એટલુ જ નહિ પણ જરૂરથી પહેલા સૂત્રો જ વાચવા,

સ્થાનકવાસીઓમા આ શ્રી સ્થા૦ જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિએ જે કામ કર્યું છે અને કરી રહી છે તેવુ કોઇ પણ સસ્થાએ આજ સુધી કર્યું નથી સ્થા૦ જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિના છેલ્લા રિપોર્ટ પ્રમાણે બીજા છ સૂત્રો લખાયેલ પડ્યા છે, બે સૂત્રો–અનુયોગદ્વાર અને ઠાણાગ સૂત્ર–લખાય છે તે પણ થોડા વખતમા તૈયાર થઈ જશે તે પછી બાકીના સૂત્રો હાથ ધરવામા આવશે

તૈયાર સૂત્રો જલ્દી છપાઈ જાય એમ ઇચ્છીએ છીએ અને સ્થા બધુઓ સમિતિને ઉત્તેજન અને સહાયતા આપીને તેમના સૂત્રો ઘરમા વસાવે એમ ઈચ્છીએ છીએ

'જૈન સિદ્ધાત' પત્ર–મે ૧૯૫૫

*

"જૈનસિદ્ધાતના" તત્રીશ્રીનો અભિપ્રાય

સ્થાનકવાસીઓમા પ્રમાણભૂત સૂત્રો બહાર પાડનારી આ એકની એક સસ્થા છે, અને એના આ છેલ્લા રિપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે–તેણે ઘણી સારી પ્રગતી કરી છે તે જોઈ આનદ થાય છે

મૂળ પાઠ, ટીકા, હિદી તથા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત સૂત્રો બહાર પડવા એ કાઈ સહેલુ કામ નથી એ એક મહાભારત કામ છે અને તે કામ આ શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ ઘણી સફળતાથી પાર પાડી રહી છે તે સ્થાનકવાસી સમાજ માટે ઘણા ગૌરવનો વિષય છે અને સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે

સમિતિ તરફથી નવસૂત્રો બહાર પડી ચુકયા છે, હાલમા ત્રણ સૂત્રો છપાય છે નવ સૂત્રો લખાઈ ગયા છે અને જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ તથા નદીસૂત્ર તૈયાર થઈ રહ્યા છે

હાલમા મત્રી શ્રી સાકરચદ ભાઈચદ સમિતિના કામમા જ તેમનો આખો વખત ગાળે છે અને સમિતિના કામકાજને ઘણો વેગ આપી રહ્યા છે તેમના ખત માટે ધન્યવાદ

અને આ મહાભારત કામના મુખ્ય કાર્યકર્તા તો છે વયોવૃદ્ધ પડિત મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ મૂળ પાઠનુ સશોધન તથા સસ્કૃત ટીકા તેઓશ્રી જ તૈયાર કરે છે મુનિશ્રીનો આ ઉપકાર આખાય સ્થા જૈન સમાજ ઉપર ઘણો મહાન છે એ ઉપકારનો બદલો તો વાળી શકાય તેમજ નથી

પરતુ આ સમિતિના મેમ્બર બની તેના બહાર પડેલા સૂત્રો ઘરમા વસાવી તેનુ અધ્યયન કરવામા આવે તો જ મહારાજશ્રીનુ થોડુ ઋણ અદા કર્યું ગણાય

ભગવાને કહ્યુ છે કે पढम णाण तओ दया પહેલુ જ્ઞાન પછી દયા, દયા ધર્મ યથાર્થ સમજવો હોય તો ભગવાનની વાણીરૂપ આપણા સૂત્રો વાચવા જ જોઇએ તેનુ અધ્યયન કરવુ જોઈએ અને તેનો ભાવાર્થ સમજવો જોઈએ

એટલા માટે શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિના સર્વ સૂત્રો દરેક સ્થા જૈને પોતાના ઘરમા વસાવવા જ જોઈએ સર્વ ધર્મજ્ઞાન આપણા સૂત્રોમાજ સમાયેલુ છે અને સૂત્રો સહેલાઈથી વાચીને સમજી શકાય છે, માટે દરેક સ્થા જૈન આ સૂત્રો વાચે એ ખાસ જરૂરનુ છે

"જૈનસિદ્ધાત" ડીસેમ્બર–૫૬

*

ભાષાઓમા ભાષાતર કરી તેને પડતર કરતાં પણ ઘણી ઓછી કિંમતે વેચી ધર્મ-સૂત્રોનો પ્રચાર કરે છે મુસ્લિમ લોકો પણ તેમના પવિત્ર મનાતા ગ્રન્થ કુરાનનુ અનેક ભાષાઓમા ભાષાતર કરી સમાજમા પ્રચાર કરે છે આપણે પૈસા પરનો મોહ ઉતારી ભગવાનના સિદ્ધાતોનો પ્રચાર કરવા માટે તન, મન, ધન સમર્પણ કરવા જોઇએ અને સૂત્ર પ્રકાશનના કાર્યને વધુ ને વધુ વેગ મળે તે માટે સક્રિય પ્રયત્નો કરવા જોઇએ આવા પવિત્ર કાર્યમા સાપ્રદાયિક મતભેદો સૌએ ભૂલી જવા જોઇએ અને શુદ્ધ આશયથી થતા શુદ્ધ કાર્યને અપનાવી લેવુ જોઇએ સમિતિના નિયમાનુસાર રૂ ૨૫૧) ભરી સમિતિના સભ્ય બનવુ જોઇએ ધાર્મિક અનેક ખાતાઓના મૂકાબલે સૂત્ર પ્રકાશનનુ—જ્ઞાનપ્રચારનુ આ ખાતું સર્વશ્રેષ્ઠ ગણવુ જોઇએ

આ કાર્યને વેગ આપવાની સાથે સાથે એ આગમો—ભગવાનની એ મહાવાણીનુ પાન કરવા પણ આપણે હરહમેશ તત્પર રહેવું જોઇએ જેથી પરમ શાતિ અને જીવનસિદ્ધિ મેળવી શકાય (સ્થા જૈન તા ૫-૭-૫૬)

*

શ્રી અ ભા શ્વે સ્થા જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિના પ્રમુખ શ્રી વગેરે ગણુપુર

પરમ પવિત્ર સૌરાષ્ટ્રની પુણ્ય ભૂમિ પર જ્યારથી શાત—શાસ્ત્રવિશારદ અપ્રમાદિ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજના પુનીત પગલા થયા છે ત્યારથી ઘણા લાબા કાળથી લાગુ પડેલ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પડળ ઉતારવાનો શુભ પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે, અને જે પ્રવચનની પ્રભાવના તેઓશ્રી કરી રહ્યા છે તે અનત ઉપકારક કાર્યમા તમે જે અપૂર્વ સહાય આપી રહ્યા છો તે માટે તમો સર્વને ધન્ય છે અને એ શુભ પ્રવૃત્તિના શુભ પરિણામોનો જનતા લાભ લે છે, મને તો સમજાય છે કે સાધુજી છઠે ગુણસ્થાનકે હોય છે પણ પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ તો બહુધા સાતમે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જ રહે છે એવા અપ્રમત્ત માત્ર પાચ—સાત સાધુઓ જો સ્થાનકવાસી જૈનસમાજમા હોય તો સમાજનુ શ્રેય થતા જરાએ વાર ન લાગે સમાજાકાશમા સ્થા જૈન સપ્રદાયનો દિવ્ય પ્રભાકાર જળહળી નીકળે પણ વો દિન

શ્રી શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિને મારી એક નમ્ર સુચના છે કે—પૂજ્યશ્રીની વૃદ્ધાવસ્થા છે, અને કાર્યપ્રણાલિકા યુવાનોને શરમાશે તેવી છે તેમને ગામેગામ વિહાર કરવુ અને શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કાર્ય કરવુ તેમા ઘણા શારીરિક માનસિક અને વ્યવહારિક મુશ્કેલી વેઠવી પડે છે, તો કોઈ યોગ્ય સ્થળ કે જ્યાના શ્રાવકો ભક્તિવાળા હોય વાડાના રાગના વિષથી અલિપ્ત હોય એવા કોઈ સ્થળે શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કાર્ય પૂર્ણ થાય ત્યા સુધી સ્થિરતા કરી શકે એના માટે પ્રબધ કરવો જોઈએ બીજા કોઇ એવા સ્થળની અનુકુળતા ન મળે તો છેવટ અમદાવાદમા યોગ્ય સ્થળે રહેવાની સગવડ કરી અપાય તો વધુ સારૂ મ્હારી આ સુચના પર ધ્યાન આપવા ફરી યાદ આપુ છુ ફરીવાર પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને અને તેમના સતકાર્યના સહાયકોને મારા અભિનદન પાઠવુ તે સ્વીકારશો, લી સદાનદી જૈનમુનિ છોટાલાલજી

"જૈનસિદ્ધાતના" તત્રીશ્રીનો અભિપ્રાય

સ્થાનકવાસીઓમા પ્રમાણભૂત સૂત્રો બહાર પાડનારી આ એકની એક સસ્થા છે, અને એના આ છેલ્લા રિપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે–તેણે ઘણી સારી પ્રગતી કરી છે તે જોઈ આનદ થાય છે

મૂળ પાઠ, ટીકા, હિદી તથા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત સૂત્રો બહાર પડવા એ કાઈ સહેલુ કામ નથી એ એક મહાભારત કામ છે અને તે કામ આ શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ ઘણી સફળતાથી પાર પાડી રહી છે તે સ્થાનકવાસી સમાજ માટે ઘણા ગૌરવનો વિષય છે અને સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે

સમિતિ તરફથી નવસૂત્રો બહાર પડી ચુકયા છે, હાલમા ત્રણ સૂત્રો છપાય છે નવ સૂત્રો લખાઈ ગયા છે અને જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ તથા નદીસૂત્ર તૈયાર થઇ રહ્યા છે

હાલમા મત્રી શ્રી સાકરચદ ભાઈચદ સમિતિના કામમા જ તેમનો આખો વખત ગાળે છે અને સમિતિના કામકાજને ઘણો વેગ આપી રહ્યા છે તેમના ખત માટે ધન્યવાદ

અને આ મહાભારત કામના મુખ્ય કાર્યકર્તા તો છે વયોવૃદ્ધ પડિત મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ મૂળ પાઠનુ સશોધન તથા સસ્કૃત ટીકા તેઓશ્રી જ તૈયાર કરે છે મુનિશ્રીનો આ ઉપકાર આખાય સ્થા જૈન સમાજ ઉપર ઘણો મહાન છે એ ઉપકારનો બદલો તો વાળી શકાય તેમજ નથી

પરતુ આ સમિતિના મેમ્બર બની તેના બહાર પડેલા સૂત્રો ઘરમા વસાવી તેનુ અધ્યયન કરવામા આવે તો જ મહારાજશ્રીનુ થોડુ ઋણ અદા કર્યું ગણાય

ભગવાને કહ્યુ છે કે पढम णाण तओ दया પહેલુ જ્ઞાન પછી દયા, દયા ધર્મ યથાર્થ સમજવો હોય તો ભગવાનની વાણીરૂપ આપણા સૂત્રો વાચવા જ જોઇએ તેનુ અધ્યયન કરવુ જોઇએ અને તેનો ભાવાર્થ સમજવો જોઈએ

એટલા માટે શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિના સર્વ સૂત્રો દરેક સ્થા જૈને પોતાના ઘરમા વસાવવા જ જોઈએ સર્વ ધર્મજ્ઞાન આપણા સૂત્રોમાજ સમાયેલુ છે અને સૂત્રો સહેલાઈથી વાચીને સમજી શકાય છે, માટે દરેક સ્થા જૈન આ સૂત્રો વાચે એ ખાસ જરૂરતુ છે

"જૈનસિદ્ધાત" ડીસેમ્બર–૫૬

*

શ્રી ઉપાસકદશાંગસૂત્રને માટે અભિપ્રાય

મૂળ સૂત્ર તથા પૂજ્ય મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે બનાવેલ સંસ્કૃત છાયા તથા ટીકા અને હિંદી તથા ગુજરાતી-અનુવાદ સહિત.

પ્રકાશક-અ ભા શ્વે સ્થાનકવાસી જૈનશાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિ, ગરેડીઆ કુવા રોડ, ગ્રીન લોજ પાસે, રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) પૃષ્ઠ ૬૧૬ બીજી આવૃત્તિ બેવડુ (મોટું) કદ પાકુ પુઠું, જેકેટ સાથે સને ૧૯૫૬ કિંમત રૂા ૮-૮-૦

આપણા મૂળ બાર અંગ સૂત્રોમાનુ ઉપાસકદશાંગ એ સાતમુ અંગ સૂત્ર છે એમા ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો-શ્રાવકોના જીવનચરિત્રો આપેલા છે, તેમા પહેલુ ચારિત્ર આનંદ શ્રાવકનુ આવે છે

આનંદ શ્રાવકે જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો અને બાર વ્રત ભગવાન મહાવીર પાસે અંગીકાર કરી પ્રતિજ્ઞા (પ્રત્યાખ્યાન) લીધા તેનુ સવિસ્તર વર્ણન આવે છે, તેની અંતર્ગત અનેક વિષયો જેવા કે, અભિગમ, લોકાલોકસ્વરૂપ, નવતત્ત્વ નરક, દેવલોક વગેરેનુ વર્ણન પણ આવે છે

આનંદ શ્રાવકે બાર વ્રત લીધા તે બાર વ્રતની વિગત અતિચારની વિગત વગેરે બધુ આપેલુ છે તેજ પ્રમાણે બીજા નવ શ્રાવકોની પણ વિગત આપેલ છે

આનંદ શ્રાવકની પ્રતિજ્ઞામા अरिहंतचेइयाइं શબ્દ આવે છે મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિપૂજા સિદ્ધ કરવા માટે તેનો અર્થ અરિહંતનુ ચૈત્ય (પ્રતિમા) એવો કરે છે પણ તે અર્થ તદ્દન ખોટો છે અને તે જગ્યાએ આગળ પાછળના સંબંધ પ્રમાણે તેનો એ ખોટો અર્થ બંધ બેસતો જ નથી તે મુનિશ્રી ઘાસીલાલજીએ તેમની ટીકામા અનેક રીતે પ્રમાણો આપી સાબિત કરેલ છે અને अरिहंतचेइयाइं નો અર્થ સાધુ થાય છે તે બતાવી આપેલ છે

આ પ્રમાણે આ સૂત્રમાથી શ્રાવકના શુદ્ધ ધર્મની માહિતી મળે છે તે ઉપરાત તે શ્રાવકોની ઋદ્ધિ, રહેઠાણ નગરી વગેરેના વર્ણનો ઉપરથી તે વખતની સામાજિક સ્થિતિ, રીતરિવાજ રાજવ્યવસ્થા વગેરે બાબતોની માહિતી મળે છે

એટલે આ સૂત્ર દરેક શ્રાવકે અવશ્ય વાચવુ જોઈએ, એટલુ જ નહિ પણ વારવાર અધ્યયન કરવા માટે ઘરમા વસાવવુ જોઈએ

પુસ્તકની શરૂઆતમા વર્ધમાન શ્રમણસંઘના આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજનુ સંમતિપત્ર તથા બીજા સાધુઓ તેમજ શ્રાવકોના સંમતિપત્રો આપેલ છે, તે સૂત્રની પ્રમાણભૂતતાની ખાત્રી આપે છે

"જૈનસિદ્ધાંત" જાન્યુઆરી-૫૭

*

સેકડો સર્ટિફીકેટો ઉપરાત હાલમા મળેલ
કેટલાક તાજા અભિપ્રાયો

શાસ્ત્રોદ્ધારના કાર્યને વેગ આપો

તત્રીસ્થાનેથી (જૈનજ્યોતિ) તા. ૧૫-૯-૫૭

પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ ઠાણુ ૪ હાલમા અમદાવાદ મુકામે સરસપુરના સ્થા જૈન ઉપાશ્રયમા બિરાજમાન છે તેઓ શ્રી શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કાર્ય ખૂબ જ ખત અને ઉત્સાહથી વૃદ્ધવયે પણ કરી રહ્યા છે તેઓશ્રી વૃદ્ધ છે છતા પણ આખો દિવસ શાસ્ત્રની ટીકાઓ લખી રહ્યા છે આજ સુધીમા તેમણે લગભગ ૨૦ જેટલા શાસ્ત્રોની ટીકાઓ લખી નાખી છે અને બાકીના સૂત્રોની ટીકા જેમ બને તેમ જલદી પૂર્ણ કરવી તેવા મનોરથ સેવી રહેલ છે સ્થા જૈન સમાજમા શાસ્ત્રો ઉપર સસ્કૃત ટીકા લખવાનો આ પ્રથમ જ પ્રયાસ છે અને તે પ્રયાસ સપૂર્ણ બને એવી અમે શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ આજ સુધી ઘણા મુનિવરોએ શાસ્ત્રોનુ કામ શરૂ કરેલ છે પણ કોઈએ પૂર્ણ કરેલ નથી પૂજ્યશ્રી અમુલખઋષીજી મહારાજે બત્રીસ શાસ્ત્રો ઉપર હિદી અનુવાદ કરેલ અને સપૂર્ણ બનેલ, ત્યારબાદ આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજશ્રીએ હિદી ટીકા કેટલાક શાસ્ત્રો ઉપર લખેલ પણ ઘણા શાસ્ત્રો બાકી રહી ગયા પૂજ્ય હસ્તિમલજી મહારાજે એક બે શાસ્ત્રો ઉપરની ટીકાઓના અનુવાદો કરેલ પૂજ્ય શ્રી જવાહિરલાલ મહારાજશ્રીએ સૂયગડાગસૂત્ર ટીકા સહિત હિન્દી અનુવાદ સાથે કરેલ શ્રી સૌભાગ્યમલજી મહારાજે આચારાગની હિદી ટીકા લખેલ પણ સપૂર્ણ શાસ્ત્રો ઉપર સસ્કૃત ટીકા હજી સુધી સ્થા જૈન સાધુઓ તરફથી થયેલ નથી જ્યારે પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજશ્રીએ ૨૦ શાસ્ત્રો ઉપર સસ્કૃત ટીકા તેનો હિદી ગુજરાતી અનુવાદ કરાવેલ છે આથી હવે આશા બધાય છે કે તેઓશ્રી બત્રીસે બત્રીસ શાસ્ત્રો ઉપર સસ્કૃત ટીકા લખવામા સફળ થશે અને શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિએ આજ સુધી ૧૦ થી ૧૨ શાસ્ત્રો છપાવી પણ દીધા છે અને હજી પણ તે શાસ્ત્રો વિશેષ જલદી છપાય તે માટે શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ સપૂર્ણ પ્રયત્ન કરી રહેલ છે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે

જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિના રૂા ૨૫૧) ભરીને લાઈફ મેમ્બર થનારને તમામ શાસ્ત્રો શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ તરફથી ભેટ મળે છે આ રીતે એક પથ અને દો કાજ બન્ને રીતે લાભ થાય તેમ છે રૂા ૨૫૧ મા ૫૦૦ રૂપિયાની કિંમતમા શાસ્ત્રો મળે એ પણ મોટો લાભ છે અને પ્રવચનની પ્રભાવના કરવાનો ધર્મ લાભ પણ મળે છે

આ સાલે પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજના સુશિષ્ય પ મુનિશ્રી કનૈયાલાલજી મહારાજ મલાડ મુકામે ચાતુર્માસ બિરાજે છે અને તેઓશ્રી શાસ્ત્રોના મેમ્બરો કરવા માટે અથાગ પ્રયત્ન કરીને પ્રવચનની સેવા બજાવી રહ્યા છે અને અત્યાર સુધીમા મુબઈ તેમજ પરાઓના લગભગ ૪૦ જેટલા ગૃહસ્થો લાઇફ મેમ્બર બની ગયા છે અને મુબઈમા લગભગ ૩૦૦ જેટલા મેમ્બરો થાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે શ્રીમત ગૃહસ્થો હજારો રૂપિયા પોતાના ઘર ખર્ચમા તેમજ મોજશોખના કામોમા તેમજ વ્યવહારિક કામોમા વાપરી રહ્યા છે તો આવા શાસ્ત્રોદ્ધાર જેવા પવિત્ર કાર્યમા રૂપિયા વાપરશે તો ધર્મની સેવા કરી ગણાશે. અને બદલામા ઉત્તમ આગમસાહિત્યની એક લાયબ્રેરી બની જશે જેનુ વાચન કરવાથી આત્માને શાતિ મળશે અને શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાથી જીવન સફળ થશે

શતાવધાની મુનિશ્રી જયતિલાલજી મહારાજશ્રીનો અમદાવાદનો પત્ર " સ્થાનકવાસી જૈન " તા ૫-૯-૫૭ ના અ કમા છપાએલ છે જે નીચે મુજબ છે

સૂત્રોના મૂળ પાઠોમા ફેરફાર હોઈ શકે ખરો ?

તા ૭-૮-૫૭ના રોજ અત્રે બિરાજતા શાસ્ત્રોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ પાસે, મારા ઉપર આવેલ એક પત્ર લઈને હુ ગયો હતો, તે સમયે મારે પૂ મ આ સાથે જે વાતચીત થઈ તે સમાજને જાણ કરાવા સારૂ લખુ છુ

'શાસ્ત્રોનુ કામ એક ગહન વસ્તુ છે અપ્રમાદી થઈ તેમા અવિરત પ્રયત્નો કરવા જોઇએ સ પૂર્ણ શાસ્ત્રોનુ જ્ઞાન તેમજ દરેક પ્રકારની ખાસ ભાષાઓનુ જ્ઞાન હોય તોજ આગમોદ્ધારકનુ કાર્ય સફળતાથી થાય છે આ પ્રકારનો પ્રયત્ન હાલ અમદાવાદ ખાતે સરસપુર જૈન સ્થાનકમા બિરાજતા પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કરી રહ્યા છે શાસ્ત્રલેખનનુ આ કાર્ય થઈ રહ્યુ છે, તેમા અનેક વ્યક્તિઓને અનેક પ્રકારની શ કાઓ થાય છે તેમા શાસ્ત્રોના મૂળ પાઠમા ફેરફાર થાય છે ? કરવામા આવે છે ? એવો પ્રશ્ન પણ કેટલાકને થાય છે અને તેવો પ્રશ્ન થાય ને સ્વાભાવિક છે, કેમકે અમુક મુનિરાજો તરફથી પ્રગટ થયેલ સૂત્રોના મૂળ પાઠમા ફેરફાર થયેલા છે જેથી આ કાર્યમા પણ સમાજને શ કા થાય

પણ ખરી રીતે જોતા, અત્યારે જે શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કામ ચાલી રહ્યુ છે તે વિષે સમાજને ખાત્રિ આપવામા આવે છે કે, શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ તરફથી અત્યાર સુધીમા પ્રગટ થયેલા આગમોના મૂળ પાઠમા જરાપણ ફેરફાર કરવામા આવેલ નથી અને ભવિષ્યમા જે સૂત્રો પ્રગટ થશે તેમા ફેરફાર થશે નહિ તેની સમાજ નોધ લ્યે

લી

શતાવધાની શ્રી જયત મુનિ—અમદાવાદ

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિનો ટુંક પરિચય

સ્થાનકવાસી સમાજની આ એકની એક સંસ્થા છે કે જેણે અત્યાર સુધીમા તેર સૂત્રો છપાવી બહાર પાડી દીધા છે સાત સૂત્રો છપાય છે અને બીજા કેટલાક છાપવા માટે તૈયાર થઈ ચૂકયા છે

આ પ્રમાણે આ સંસ્થાએ મહાન્ પ્રગતિ સાધી છે તેનો ટુંક પરિચય આ પત્રિકામા આપેલ છે તે વાચી જઈ સર્વ સ્થા જૈન ભાઈબહેનોએ આ સંસ્થાને યથાશક્તિ મદદ કરી તેના કાર્યને હજુ વિશેષ વેગવાન બનાવવાની જરૂર છે

ખાલી ઘડો વાગે ઘણો એમ સ્થા , કોન્ફરન્સ જેમ ખોટા બણુગ ફુકનારી સંસ્થાની કિંમત નથી, ત્યારે નક્કર કામ કરનારી આ શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિને દરેક પ્રકારે ઉત્તેજન આપવાની દરેક સ્થાનકવાસી જૈનની અનિવાર્ય ફરજ છે

અને આ સર્વ સૂત્રો તૈયાર કરનાર પૂજ્ય મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજનો સ્થાનકવાસી સમાજ ઉપર ઘણો મહાન ઉપકાર છે વયોવૃદ્ધ હોવા છતા તેઓશ્રી જે મહેનત લઈ સૂત્રો તૈયાર કરાવે છે તેવું કામ હજુ સુધી બીજા કોઈએ કર્યું નથી અને બીજુ કોઇ કરી શકશે કે નહિ તે પણ શંકા ભર્યું છે પૂજ્ય મુનિશ્રીના આ મહાન્ ઉપકારનો કિંચિત બદલો સમાજે આ શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિને બની શકતી સહાય કરીને વાળવાનો છે સ્થાનકવાસી સમાજ જ્ઞાનની કદર કરવામા પાછો હઠે તેમ નથી એવી અમો આશા રાખીએ છીએ

"જૈનસિદ્ધાંત પત્ર" ઓકટોમ્બર ૧૯૫૭

શ્રી દશવૈકાલિક તથા ઉપાસકદશાંગ સૂત્રો

ગુજરાતી ભાષામા અનુવાદ થયેલા પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વિરચિત શ્રી ઉપરોક્ત બે સૂત્રો જૈન ધર્મ પાળતા દરેક ઘરમા હોવા જ જોઈએ તે વાચવાથી શ્રાવક ધર્મ અને શ્રમણ ધર્મના આચારનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને શ્રાવકો પોતાની નિરવધ અને એષણિય સેવા શ્રમણ પ્રત્યે બજાવી શકે છે વર્તમાનકાળે શ્રાવકોમા તે જ્ઞાન નહિ હોવાને લીધે અધશ્રદ્ધાએ શ્રમણ વર્ગની વૈયાવચ્ચ તો કરી રહેલ છે પરતુ 'કલ્પ શુ અને અકલ્પ શું' એનુ જ્ઞાન નહિ હોવાને લીધે પોતે સાવધ સેવા અર્પી પોતાના સ્વાર્થને ખાતર શ્રમણ વર્ગને પોતાને સહાયક થવામા ઘસડી રહ્યા છે, અને શ્રમણ વર્ગની પ્રાય કુસેવા કરી રહ્યા છે તેમાથી બચી લાભનુ કારણ થાય અને શ્રમણને યથાતથ્ય સેવા અર્પી તેમને પણ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની આરાધના કરવામા સહાયક થઈ પોતાના જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની આરાધના કરી સુગતિ મેળવી શકે શ્રમણની યથાતથ્ય સેવા કરવી તે અવશ્ય ગૃહસ્થની ફરજ છે

પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મ શાસ્ત્રોદ્ધારનુ અનુવાદન ત્રણ ભાષામા રૂડી રીતે કરી રહ્યા છે અને રૂપીયા ૨૫૧) ભરી મેમ્બર થનારને રૂા ૪૦૦-૫૦૦ ની લગભગ કીંમતના બત્રીસે આગમો ફ્રી મળી શકે છે તો તે રૂા ૨૫૧) ભરી મેમ્બર થઈ બત્રીસે આગમો દરેક શ્રાવક ઘરે મેળવવા જોઈએ બત્રીસે શાસ્ત્રોના લગભગ ૪૮ પુસ્તકો મળશે તો તે લાભ પોતાની નિર્જરા માટે પુન્યાનુબધી પુન્ય માટે જરૂર મેળવે ઉપરોક્ત બને સૂત્રોની કીમત સમિતિ કઈક ઓછી રાખે તો હરકોઈ ગામમા શ્રીમત હોય તે સૂત્રો લાવી અરધી કીમતે, મફત અથવા પૂરી કીમતે લેનારની સ્થિતિ જોઈ દરેક ઘરમા વસાવી શકે

—એક ગૃહસ્થ

નોધ-ઉપરની સુચનાને અમે આવકારીએ છીએ આવા સૂત્રો દરેક ઘરમા વસાવવા યોગ્ય તેમજ દરેક શ્રાવકે વાચવા યોગ્ય છે **તત્રી**-

"રત્નજ્યોત" પત્ર

તા ૧-૧૦-૫૭

*

pূજ્ય આચાર્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજનાં
બનાવેલાં સૂત્રો

કાશ્મીર .થી કન્યાકુમારી
તેમજ કરાંચી થી કલકત્તા
સુધી
દરેક સ્થળે હોંશથી વચાય છે.
કારણ કે
આવી રીતે શાસ્ત્રો તૈયાર કરવાનુ અનોખુ કાર્ય
હજુ સુધી કોઇ કરી શકયુ નથી

* * *

શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સમાજ
ઉપરાત
શ્રી દેરાવાસી સપ્રદાયના મહાન આચાર્યશ્રી રામવિજયસૂરીજી
તથા અન્ય મુનિવરોએ
તેમજ
તેરાપથી મહાસભા કલકત્તાવાળાએ આ સૂત્રો અપનાવ્યા છે

* * *

દેશ-પરદેશના મેમ્બરો સૂત્રો વાચી જૈન ધર્મના શ્રુતજ્ઞાનનો અણમોલો
લાભ લઈ રહ્યા છે
હમણાજ લડનની ઈન્ડિઆ ઓફીસ લાયબ્રેરીએ આ સૂત્રો મગાવ્યા છે

* * *

આપ રૂપીઆ ૨૫૧-૦-૦ મોકલી મેમ્બર તરીકે નામ નોધાવી હપ્તે હપ્તે
લગભગ રૂપીઆ પાચસો સુધીની કિમતના શાસ્ત્રો વિના મૂલ્યે મેળવી શકો છો

વધુ વિગત માટે લખો

ઠે ગ્રીન લોજ પાસે,
ગરેડીઆકુવા રોડ
રાજકોટ

મત્રી
શ્રી અખિલ ભારતે શ્વે સ્થા જૈન
શાસ્ત્રોદ્ધારસમિતિ

श्री

દક્ષિણ, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તરપ્રદેશ, રાજસ્થાન, દિલ્હી, પંજાબ, ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર આદિ પ્રાંતોમાં ઉગ્ર વિહાર કરવાવાળા–

સતીશિરોમણિ પૂ. રંભાકુંવરજી મહાસતીજીનો તથા પ્રસિદ્ધવ્યાખ્યાત્રી વિવિધભાષાવિશારદા શાસ્ત્રજ્ઞા, પૂજ્ય મહાસતી શ્રીસુમતિકુંવરજી મહાસતીજીનો પૂજ્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ સા નિર્મિત જૈનાગમોની સંસ્કૃત ટીકા તથા હિન્દી, ગુજરાતી, ભાષાંતર પર–

- અભિપ્રાય -

ॐ नमो सिद्धाण

શાસ્ત્રવિશારદ, શ્રદ્ધેય પંડિતરત્ન પૂજ્ય આચાર્ય મુનીશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબ જૈનાગમોના એક વિદ્વાન વૃદ્ધ વિચારક એવં ઉત્તમ લેખક છે

સાહિત્યસર્જન એ તેમના જીવનનો ઉત્તમ સંકલ્પ છે સામાજીક પ્રપંચોથી દૂર રહી અથાગ પરિશ્રમ દ્વારા વિરચિત સંપાદિત અને અનુવાદિત અનેક ગ્રંથો આજ તમામ જૈનોને માટે ચિંતન, મનન, અને અધ્યયન, અધ્યાપન માટે એક અપૂર્વ સાધન તૈયાર કરીને મહાન સાહિત્યસેવીના પદને દીપાવ્યુ છે

આગમના રહસ્યોથી અનભિજ્ઞ (અજાણ) આજની પ્રજા માટે શ્રદ્ધેય શ્રીમહારાજ સાહેબનું સાહિત્ય અત્યંત ઉપયોગી છે તેમ હું માનુ છુ

સરસપુર, અમદાવાદ–તા ૧–૫–૫૮

આર્યા–

સુમતિકુંવર

શ્રી વીતરાગાય નમઃ

આ અનતાનત સસારમા જન્મ અને મરણ પ્રાણિમાત્રને વળગેલા છે માનવીઓ આવે છે અને જાય છે પણ અનતો સસાર, અનતાકાળની સાથે પગરવ માડતો એની અલૌકિક ગતિએ વધ્યો જાય છે માનવી પણ એની સાથે સ્મૃતિ-શેષ થતો જાય છે માનવી આવ્યો-કેટલુ ધન વધાર્યું-કેટલુ માન વધાર્યું અને કેટલી નામના વધારી ? તેની સાથે જગતને કાઈ જ નિસ્બત નથી અનતાનત આવ્યા અને અનતાનત કાળના ગર્ભમા લુપ્ત થયા પણ જેણે સ્વકાજે, પરકાજે, સમાજકાજે, ધર્મકાજે અને દેશકાજે પોતાના જીવનને ચદનની માફક ઘસીને અન્યને શાતા ઉપજાવી છે તેવા ભદ્ર પુરુષોનુ જીવન કાળની રેતી ઉપર પગલીઓ મુકતું જાય છે, જે ભવી જીવો માટે જીવનને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઈ જવા માટે પ્રેરણાનુ ચિરતન સ્થાન બની ચૂકે છે

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબ સ્થાનકવાસી તથા સમગ્ર જૈન સપ્રદાયના ભવીજીવોના હિતાર્થે વયોવૃદ્ધ ઉમ્મર છતાં **અ. ભા૦ શ્વે૦ સ્થા૦ જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિના** સહકારથી જૈન આગમોના-શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કાર્ય કેટલાક વર્ષોથી કર્યે જાય છે શાસ્ત્રોદ્ધારનુ મોટા ભાગનુ કાર્ય પૂર્ણતાની ટોચે પહોચવા આવ્યુ છે છતા હજી ઘણુ કાર્ય બાકી છે જે પૂજ્ય શ્રી હાલ સરસપુર (અમદાવાદ)ના ઉપાશ્રયે બીરાજી અથાગ કષ્ટ વેઠીને પણ શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કાર્ય પૂર્ણ કરવા અથાગ પરિશ્રમ કરી રહ્યા છે જે શાસનદેવની કૃપાથી પરીપૂર્ણ થશે, એવી આશા રાખીએ છીએ પૂજ્યશ્રીએ જે શાસ્ત્રોની ટીકા રચી છે તે પૈકીનુ **શ્રી-નદીસૂત્ર** આપના હસ્તકમળમા આજે આવી રહ્યુ છે

શ્રી-નદીસૂત્ર સરસપુર સઘના સદ્ગત સઘપતિ **શ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર** (માસ્તર)ના સ્મરણાર્થે છપાવી તેમના કુટુબીજનોએ શાસ્ત્રોદ્ધારના કાર્યને સફળ બનાવવાની દિશામા સારો એવો ટેકો આપ્યો છે અને એ માટે શ્રી શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ તેઓને આભાર સાથે ધન્યવાદ આપે છે

શ્રી છગનભાઈનો જન્મ સને ૧૮૮૨ ની ૧૫ મી ડીસેમ્બરના રોજ કડી-ઉત્તરગુજરાત મુકામે થયો હતો તેમના પિતાનુ નામ શામળદાસ તથા માતાનુ નામ અચલા બહેન હતુ આર્થિક પરીસ્થિતિ સાનુકુળ ન હોવાને કારણે શામળદાસે પોતાનુ ભાગ્યનિર્માણ કરવા મૂળ વતન કડી છોડીને પોતાના ત્રણ પુત્રો-**હરગોવનભાઇ, છગનભાઇ તથા મનસુખભાઇ**ને સાથે લઇને અમદાવાદ તરફ પ્રયાણ કર્યું તે વખતના સરસપુર શ્રી સઘના આદ્ય સઘપતિ શ્રી જીવાભાઈ ઘેલાભાઇ ભાવસારે સપૂર્ણ સહકાર આપી તેમને સરસપુરમા સ્થાયી બનાવ્યા

આહીં રહીને છગનભાઇએ ગામઠી શાળામા અભ્યાસ કર્યો ત્યાર બાદ **સુપ્રસિદ્ધ દાનવીર સર ચિનુભાઈની** માધુભાઈ મીલમા માસિક ફક્ત ચાર રૂપીઆના પગારે નોકરીમા દાખલ થયા ધર્મનિષ્ઠતા, પ્રમાણિકતા અને કાર્યદક્ષતાને કારણે તેમણે શેઠશ્રી સર ચીનુભાઇનો પ્રેમ સપાદન કર્યો અને સામાન્ય કામદારમાથી રૂા ૭૦૦) રૂપીયા સાતસોના માસીક પગારથી યુરોપીઅન વીવીગ માસ્તરની જગાએ તેમની નિમણુક થઈ તેમની સરળતા અને કાર્યદક્ષતાને કારણે બીજી જગાએથી આવતી વધારે પગારની ઓફરો તેમણે નકારી કાઢી અને જણાવ્યુ કે નોકરી તો સર ચીનુભાઈનીજ કરીશ અને માધુભાઇ મીલમા ૩૩ વર્ષની એકધારી નરવાસ બાદ રાજીનામુ આપી આત્મકલ્યાણના માર્ગ તરફ વળ્યા દરમ્યાન તેમના ભાઇ હરગોવીદભાઈ સ્પીનીગ માસ્તર અને મનસુખભાઇ વીવીગ માસ્તરની પદવી સુધી પહોચ્યા એકવેળા તેઓ તેમના ગોરા ઓફીસર સાથે બેસીને વાત કરી રહ્યા હતા ત્યારે તેમના પિતાશ્રી શામળદાસભાઈ તેમને મળવા આવ્યા પોતાના પુત્રને ગોરા ઓફીસરની હરોળમા બેઠેલો જોઇ એમની આખમા હર્ષના આસુ આવ્યા અને તેમને ખાત્રી થઈ કે પોતાના પુત્રોની ઉન્નતી પાછળ શાસનદેવની કૃપા છે ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિત—જે ધર્મનુ પાલન કરે છે તેનુ રક્ષણ ધર્મ કરે છે એ પ્રમાણે જ બન્યુ છે

જૈન ધર્મના પ્રતાપે તેમનામા દયાનો ભાવ ઘણો જ ખીલ્યો હતો તે સમયમા રૂપીયા સાતસો માસીક કમાતો આ ઓફીસર જીવદયાના હેતુસર સવાર પડે ને હાથમા કુતરાના રોટલાની જોળી પકડી ઘેર ઘેર માગવા નીકળી પડે ગામમાથી રોટલા ઉઘરાવે, જોળી ખભે નાખી હાથમા ચકલા કબુતર, ખીસકોલી માટે ચણા અને કીડીઓના નઘરા પુરવા લોટ લઈને વગડામા નીકળી પડે પશુ પક્ષીઓ સમયસર તેમની રાહ જોતા ઉભા જ હોય आत्मवत् सर्वभूतेषु ઉક્તિ મુજબ પ્રાણીઓ સાથે મૈત્રી બાધી તેમની સેવા કર્યે જતા, અને યથાશક્ય ગરીબગરબાને પણ મદદ કરતા તેમા તેમની નિરભિમાનતા અને જીવદયા પ્રત્યેની ઉચી ભાવના જણાઈ આવે છે

એકવાર એક કુતરૂ માદુ હોવાથી ચાલી શકતુ ન હોવાને કારણે તેની પાસે બેસીને તેનુ મો ઉઘાડી તેને ખવડાવતા હતા ખવડાવતા જ પજો કુતરાના મોમા જતા આગળીએ પહેરેલી સોનાની વીટી કુતરાના મોમા સરી ગઈ તેઓ સમય પારખી ગયા કે જો હોહા કરીશ તો સોનાની વીટીની લાલચે કોઇ કુતરાને મારી નાખશે તેથી મૌન સેવ્યુ અને જીવનની આખરી સધ્યા સુધી એ જીવદયાનુ કાર્ય યથાવત જારી રાખ્યુ

સાતસોના વિવીંગમાસ્તર બનવા છતાં તેમણે કદી પણ પાટલુન પહેર્યું જ ન હતુ એકવાર કોઈ કારણસર મજુર મહાજન તરફથી મીલને ઝાંપે સભા ભરાઈ હતી પૂજ્ય ગાધીજી અને અનસૂયા બહેન હાજર હતા મીટીંગનુ કાર્ય શરૂ થતા ગાધીજીએ માસ્તરને બોલાવવા જણાવ્યુ કારીગર વર્ગ બોલી ઉઠ્યો, "બાપુ! માસ્તર તો અમારાં વચમાજ બેઠેલા છે" સાબરમતિના એ સત માસ્તરનાં આ માહાઇ અને નીરભિમાનપણાને અને પોતાના કામદારો પ્રત્યેની મમતાને જોઈ નવાઈ પામ્યા

રીટાયર્ડ થયા બાદ તેમણે પોતાના સમગ્ર જીવનનુ વહેણ પાર્થિવ પ્રવૃ-તિમાથી ખસેડી આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિમા વાળ્યુ સરસપુરનો તે વખતનો જુનો ઉપાશ્રય ઘણો અગવડ ભર્યો હતો બારણા એટલા નીચા હતા કે સાધુ-સાધ્વી જીઓના માથા અથડાય છગનભાઈએ નિર્ણય કર્યો કે સાધુ-સાધ્વીજીઓને સારી રીતે રાખવા હોય તો ઉપાશ્રયનો જીર્ણોદ્ધાર જરૂરી છે પણ સઘ પાસે જરૂરી નાણા નહતા બીજેથી મદદ મળે તેમ ન હતી તેથીગચ્છાધિપતિ **પૂજ્યશ્રી હાથીજી મહારાજ** પાસે આશિર્વાદ માગી જીર્ણોદ્ધારનુ શુભ કાર્ય પોતાના ભાઈઓ હરગોવનદાસ તથા મનસુખભાઈના સહકારથી સ્વખર્ચે શરૂ કર્યું તે વખતે એમના એક જ્યોતિષી મિત્રે આગાહી કરી કે "માસ્તર, દૂર રહીને કામ લેજો માથે બારમો રાહુ ગાજે છે" તેથી દૂર રહીને ઉપાશ્રયના કાર્યની દેખરેખ રાખતા હતા લલાટના લેખ મિથ્યા થતા નથી તેમ કારણ ઉપસ્થિત થતા તેમને ઉપાશ્રયમા દાખલ થવુ પડ્યુ સીડી ચઢતા જ લોખડની મોટી કોશ ઉપરથી સીધી તેમના માથા ઉપર ઘા કરવા ધસી આવી પણ જેને ધર્મનુ શરણુ છે તેને મારનાર કોઈ નથી એ ઉક્તિ પ્રમાણે સાધારણ ઈજા થઇ તેમના રક્તથી ઉપાશ્રયની ધરતીને તૃપ્તિ મળી અને તેઓ આ ભયકર વિઘ્નમાથી બચી ગયા એ દૈવી ચમત્કાર જ કહેવાય

શાસનદેવની કૃપાથી ઉપાશ્રયનુ કાર્ય પૂર્ણ થયુ છગનભાઇ એક દિવસ **પૂજ્યશ્રી હાથીજી મહારાજને** સુખશાતા પુછવા છીપાપોળના ઉપાશ્રયે ગયા પૂજ્યશ્રીએ ઉપાશ્રય અગે પુછપરછ કરી છગનભાઇએ શ્રી સઘની આર્થીક સ્થિતિ અને કેવા સજોગોમા ઉપાશ્રય બધાયો તેની વીતકકથા કહી પૂજ્યશ્રીએ જણાવ્યુ કે ફીકર ન કરશો શાસનદેવની કૃપાથી સૌ સારા વાના થશે ચાતુર્માસ પૂરૂ થએ પૂજ્યશ્રી સરસપુરના ઉપાશ્રયે પધાર્યાં અને થોડા દિવસ બાદ સમાધિ પૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા ઉછામણી સારી થઇ અને તેઓશ્રીના ધર્મોપદેશના પ્રતાપે સરસપુર શ્રી સઘની ઉન્નતિ ઉત્તરોત્તર થતી ગઈ છે

છગનભાઈ સવારે કુતરાના રોટલા નાખ્યા પછી ઉપાશ્રયે વ્યાખ્યાનમાં જતા સાજના શહેરના ઉપાશ્રયોમા સાધુસાધ્વીજીની સુખશાતા પુછવા જતા તે પછી સાજનો સમય ગુજરાત કલબમા ગાળતા એ તેમનો નિત્યક્રમ થઈ પડયો હતો

સને ૧૯૪૪ ના મકરસક્રાન્તિના દિવસે કુતરાને રોટલા નાખવા જઈ આવ્યા પછી તેમને એકાએક હાર્ટ એટેક થયો તેમાથી બચવાની સભાવના ઓછી લાગી એટલે ધર્મપ્રણાલિકા મુજબ વ્રત પચ્ચખાણ કરી લીધા પોતાના હાથે જે કાઈ દાનપુણ્ય કરવા જેવુ હતુ તે કરી લીધુ તેઓશ્રી દેવલોક પામ્યા તે દિવસે સવારે યુવાચાર્ય શાતમૂર્તિ પૂજ્યશ્રી ભાઇચદજી મહારાજ સાહેબ તેમની ખબર કાઢવા પધાર્યા તેમણે ફરીથી પ્રેમભાવે વ્રત પચ્ચખાણ કરાવ્યા છગનભાઇએ કીધુ કે " મરણની મને ચિંતા નથી બીસ્ત્રા પોટલા સાથે તૈયાર છુ આહી પણ સાધુ–સાધ્વીજીની સેવા મળી અને બીજી ગતિમા પણ કરીશ મારે તો બન્ને સ્થળે આનદ જ આનદ છે " અને તેજ રાત્રે–તા ૧૯–૧–૧૯૪૪ ના રોજ વાત કરતા કરતા તેમણે નશ્વર દેહનો ત્યાગ કર્યો તેમના પરિચયમા આવનાર સૌ કોઇએ આઘાત અનુભવ્યો સઘાડાના સર્વ સાધુ સાધ્વીજીઓ અને સઘોમા શોકની લાગણી છવાઈ ગઈ

છગનભાઇ તો ગયા પણ તે પછીની તેમની અધુરી રહેલી શાસન સેવા તેમના પત્ની જમનાબેન તથા તેમના સુપુત્રો ભોગીભાઇ, છોટાભાઇ, શકરાભાઈ તથા તેમના બહોળા કુટુબે ઉપાડી લીધી પૂજ્ય શ્રી ઇશ્વરલાલજી મહારાજ સાહેબની શુભાશિષથી શ્રી ભોગીભાઈએ સરસપુર સઘનુ સુકાન સભાળ્યુ શહેરની રોનક બદલાવા માડી તેની સાથે મ્યુનીસીપાલીટી તરફથી આકરા કાયદાઓ થવા માડયા રસ્તા ઉપર પાણી પણ ઢોળી ન શકાય તો ધર્મ કરણી કરનારાં ઓએ ધર્મકરણી કરવી શી રીતે ? સમસ્ત શહેરના સઘપતિઓને આ મુઝવણુ ઉભી થવા માડી સરસપુર સઘના સદ્ભાગ્યે સદ્ગત સઘપતિ શ્રી છગનભાઈએ ધર્મકરણી કરનારાઓના ઉપયોગ માટે વાડા સહિતની ખુલ્લી જમીન દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી અગાઉથી રાખેલી હતી આ જમીન ઉપર નજર મડાઇ આ જગામા ઉપાશ્રય બાધવામા આવે તો ધર્મકરણી કરતા જીવોને કોઇ રીતે અગવડ ન પડે એ હેતુથી ઉપાશ્રય બાધવા માટે વિચાર કર્યો પણ શ્રી સઘ પાસે પુરતુ ભડોળ ન હતુ અને ઉપાશ્રય બાધ્યા વગર ચાલે તેમ ન હતુ

વ્યાપારમા સાહસ વગર દ્રવ્યોપાર્જન થતુ નથી તેમા સૌ કોઈ સાહસ ખેડે પણ ધર્મના કાર્યમા પૈસા ખરચવાનુ સાહસ કોણ ખેડે ? ફક્ત વિરલા

સાતસોના વિવીંગમાસ્તર બનવા છતાં તેમણે કદી પણ પાટલુન પહેર્યું જ ન હતુ એકવાર કોઈ કારણસર મજુર મહાજન તરફથી મીલને ઝપે સભા ભરાઈ હતી પૂજ્ય ગાંધીજી અને અનસૂયા બહેન હાજર હતા મીટીંગનુ કાર્ય શરૂ થતા ગાંધીજીએ માસ્તરને બોલાવવા જણાવ્યુ કારીગર વર્ગ બોલી ઉઠ્યો, "બાપુ! માસ્તર તો અમારા વચમાંજ બેઠેલા છે" સાબરમતિના એ સંત માસ્તરની આ સાદાઇ અને નીરભિમાનપણાને અને પોતાના કામદારો પ્રત્યેની મમતાને જોઈ નવાઈ પામ્યા

રીટાયર્ડ થયા બાદ તેમણે પોતાના સમગ્ર જીવનનુ વહેણ પાર્થિવ પ્રવૃત્તિમાથી ખસેડી આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિમા વાળ્યુ સરસપુરનો તે વખતનો જુનો ઉપાશ્રય ઘણો અગવડ ભર્યો હતો બારણા એટલા નીચા હતા કે સાધુ-સાધ્વીજીઓના માથા અથડાય છગનભાઈએ નિર્ણય કર્યો કે સાધુ-સાધ્વીજીઓને સારી રીતે રાખવા હોય તો ઉપાશ્રયનો જીર્ણોદ્ધાર જરૂરી છે પણ સંઘ પાસે જરૂરી નાણા નહતા બીજેથી મદદ મળે તેમ ન હતી તેથી ગચ્છાધિપતિ **પૂજ્યશ્રી હાથીજી મહારાજ** પાસે આશિર્વાદ માગી જીર્ણોદ્ધારનુ શુભ કાર્ય પોતાના ભાઈઓ હરગોવનદાસ તથા મનસુખભાઈના સહકારથી સ્વખર્ચે શરૂ કર્યું તે વખતે એમના એક જ્યોતિષી મિત્રે આગાહી કરી કે "માસ્તર, દૂર રહીને કામ લેજો માથે બારમો રાહુ ગાજે છે" તેથી દૂર રહીને ઉપાશ્રયના કાર્યની દેખરેખ રાખતા હતા લલાટના લેખ મિથ્યા થતા નથી તેમ કારણ ઉપસ્થિત થતા તેમને ઉપાશ્રયમા દાખલ થવુ પડ્યુ સીડી ચઢતા જ લોખંડની મોટી કોશ ઉપરથી સીધી તેમના માથા ઉપર ઘા કરવા ધસી આવી પણ જેને ધર્મનુ શરણુ છે તેને મારનાર કોઈ નથી એ ઉક્તિ પ્રમાણે સાધારણ ઈજા થઇ તેમના રક્તથી ઉપાશ્રયની ધરતીને તૃપ્તિ મળી અને તેઓ આ ભયંકર વિઘ્નમાથી બચી ગયા એ દૈવી ચમત્કાર જ કહેવાય

શાસનદેવની કૃપાથી ઉપાશ્રયનુ કાર્ય પૂર્ણ થયુ છગનભાઇ એક દિવસ **પૂજ્યશ્રી હાથીજી મહારાજને** સુખશાતા પુછવા છીપાપોળના ઉપાશ્રયે ગયા પૂજ્યશ્રીએ ઉપાશ્રય અંગે પુછપરછ કરી છગનભાઇએ શ્રી સંઘની આર્થીક સ્થિતિ અને કેવા સંજોગોમા ઉપાશ્રય બંધાયો તેની વીતકકથા કહી પૂજ્યશ્રીએ જણાવ્યુ કે ફીકર ન કરશો શાસનદેવની કૃપાથી સૌ સારા વાના થશે ચાતુર્માસ પૂરૂ થએ પૂજ્યશ્રી સરસપુરના ઉપાશ્રયે પધાર્યા અને થોડા દિવસ બાદ સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા ઉછામણી સારી થઇ અને તેઓશ્રીના ધર્મોપદેશના પ્રતાપે સરસપુર શ્રી સંઘની ઉન્નતિ ઉત્તરોત્તર થતી ગઈ છે

સમિતિના સભ્યો અને શ્રી ભોગીભાઈ ભદ્રિક અને સરળ સ્વભાવી પૂજ્ય શ્રી ઇશ્વરલાલજી મહારાજસાહેબ પાસે વિનતિ કરવા ગયા અને પૂજ્યશ્રીએ પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબનુ સવત ૨૦૧૩નુ ચાતુર્માસ સરસપુર મુકામે થાય તેમા એમની સહર્ષ સમતિ આપી, સરસપુરના શ્રી સઘ અને સમિતિ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો ચાતુર્માસ નક્કિ થતા સરસપુરના અને શહેરના અન્ય શ્રી સઘોમા અકથ્ય આનદ વ્યાપી રહ્યો

પૂજ્ય શ્રી અત્યારે સરસપુરના ઉપાશ્રયે બીરાજી વયોવૃદ્ધ ઉમ્મર હોવા છતા ભાવિ પ્રજાના હીતાર્થે અવિરત પરિશ્રમ ઉઠાવી શાસ્ત્રોદ્ધારનુ કાર્ય કરી રહ્યા છે ભાગ્યયોગે શ્રી છગનભાઇના કુટુબીજનો તથા સરસપુરના શ્રી સઘને પૂજ્યશ્રી તથા શાસ્ત્રની સેવાનો પરમયોગ પ્રાપ્ત થયો તે તેમના માટે ગૌરવનો વિષય છે

અ ભા શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.

ઓજ ખેડી શકે એક બાજુ સાધુ–સાધ્વીજીઓની સરસપુર સઘ પ્રત્યેની ચાહના બીજી બાજુ તેમને રાખવા માટેના મ્યુ તરફથી થતા અતરાયો કાતો ધર્મ પ્રત્યેની મમતા કાતો ધન પ્રત્યેની મમતા બન્નેમાથી એક સ્વીકારવાનું હતુ તે પણ કોઈની સહાય વિના **મધ્યમ વર્ગના એક માનવીને** પોતાના ગજા ઉપરાતનુ સાહસ ખેડવાનુ હતું સાહસ ખેડે તો જ આ કાર્ય થાય એમ હતુ શ્રી ભોગીભાઈએ વિચાર્યું કે જો કુદરતની ઈચ્છા આ ઉપાશ્રય બાધવામા મનેજ નિમિત્ત બનાવવા માગતી હોય તો આ લાભ મારે શા માટે જતો કરવો ? ધન તો પુણ્યને આધીન છે પુણ્ય હોય ત્યા સુધીજ લક્ષ્મી ટકે છે “ ધર્મ કરતા કોઈની લાજ ગઈ નથી જાણી રે ” એ ઉક્તિ મુજબ વિચાર કરી પોતે ઉપાશ્રય બધાવવા નિર્ણય કર્યો પરોપકાર ખાતર તન, મન અને ધનનુ સમર્પણ કરનાર આવા વિરલા તો કોઈકજ હોય છે તેઓશ્રીના ત્રણ સુપુત્રો છે જયતીભાઈ, દીનેશભાઈ, અને રમણભાઇ તે ઉપરાત છોટાભાઈને લક્ષ્મણભાઈ તથા શકરાભાઇને અરવિન્દભાઈ નામે સુપુત્રો છે આ બધા ભાઈઓમા પણ તેમના પૂર્વજોનો વારસો અત્યારથી જ પ્રજ્વલિત દેખાય છે આજે પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દ્વારા જે અપૂર્વ સાહિત્ય–લેખનનુ કાર્ય સરસપુર મુકામે સમિતિ કરાવે છે તેમા પણ શ્રી ભોગીભાઇનો સારો એવો હિસ્સો છે અતિથિ, તથા સ્વધર્મિ બન્ધુઓ પ્રત્યે જે વાત્સલ્ય છે, તે અપૂર્વ છે, તેવો જ કાયમ માટે રહે તેમ પરમકૃપાલુ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે આ ઉપરના કાર્યને સુદર બનાવવામા તેમના ભાઈ છોટાલાલભાઇ તથા શકરાભાઈ તેમજ રતિલાલભાઇ આદિ સરસપુર શ્રી સઘે પણ ખૂબ સહકાર આપ્યો છે ને આપી રહ્યા છે તે બદલ તે સૌને ધન્યવાદ ઘટે છે

શ્રી ભોગીભાઈએ આ ઉપાશ્રયના બાધકામનુ સાહસ ખેડ્યું, અને શાસનદેવની કૃપાથી હેમખેમ કોઈ પણ જાતની અડચણ શીવાય કાર્ય પૂર્ણ થયુ જાણેકે છગનભાઈનુ અધુરૂ કાર્ય પૂર્ણ થએલુ જોવાજ જીવ્યા હોય તેમ ઉપાશ્રયનુ કામ આ બાજુ પૂર્ણ થયુ અને શ્રી ભોગીભાઈના માતુશ્રી જમનાબેન ૨૦૧૩ના રામનવમીના રોજ દેવલોક પામ્યા તેઓની સેવા સૌ ભાઈઓએ બનતા પ્રયાસે ઘણી સારી રીતે કરી

કુદરતની વાત ન્યારી છે એક બાજુ અનુકુળતાવાળો ઉપાશ્રય તૈયાર થયો બીજી બાજુ શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિએ **પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબને** શાસ્ત્રોદ્ધારનુ ભગીરથ કાર્ય અમદાવાદ મુકામે રહીને કરવા વિનતિ કરી પૂજ્યશ્રીએ માન્ય રાખી સમિતિના સદ્ગૃહસ્થો આમ ત્રણ તો આપી આવ્યા પણ સ્થળની શોધમા પડ્યા જોગાનુજોગ તેમની દૃષ્ટિ સરસપુરના ઉપાશ્રય ઉપર પડી,

श्री

श्री नन्दीसूत्रस्य

विषयानुक्रमणिका

		विषय-	पृष्ठाङ्कः-
		स्थविरावलि.	
१		मङ्गलाचरणम्	१–५
२		उपोद्घातः	६–९
३		ज्ञाननिरूपणम्	१०–६७०
	१	पंचविधज्ञाननामानि	१०
	२	आभिनिबोधिकज्ञानवर्णनम्	११–१४
	३	श्रुतज्ञानवर्णनम्	१४–१५
	४	अवधिज्ञानवर्णनम्	१५–१७
	५	मनःपर्ययज्ञानशब्दार्थ.	१८–२०
	६	केवलज्ञानशब्दार्थः	२२–२५
	७	अवध्यादिज्ञानतः पूर्वं मतिश्रुत-ज्ञानवर्णने हेतुः	२६
	८	मतिज्ञानानन्तरं श्रुतज्ञाननिर्देशेहेतुः	२७
	९	मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवधिज्ञान-स्योपन्यासे हेतुकथनम्	२८–२९
	१०	मनःपर्ययज्ञानानन्तर केवलज्ञानो-पन्यासे हेतुकथनम्	३०
	११	पञ्चविधज्ञानस्य सक्षेपतो द्वैविध्येन निर्देशः	३१
	१२	प्रत्यक्ष शब्दार्थः	३२
	१३	प्रत्यक्षलक्षणम्	३३–३५
	१४	परोक्षशब्दार्थः	३६
	१५	प्रत्यक्षभेदवर्णनम्	३६–३७
	१६	इन्द्रियप्रत्यक्ष भेदवर्णनम्	३८–४३
	१७	नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष भेदवर्णनम्	४४

	विषय–	पृष्ठाङ्कः–
४५	मनःपर्ययज्ञानभेदवर्णनम्	१७७–१९४
४६	केवलज्ञानवर्णनम्	१९४–२७४
४७	केवलज्ञान भेदस्य केवल शब्दस्य पर्यायाणा पर्यायार्थाना च वर्णनम्	१९४–१९८
४८	सभेदस्यभवस्थ केवलज्ञानस्यवर्णनम्	१९८–२०१
४९	सभेदस्य सिद्धकेवल ज्ञानस्यवर्णनम्	२०२
५०	तीर्थसिद्धादिपदानम् अर्थनिर्देशपूर्वक क्वचित् क्वचित् तत्तत्पद सार्थक्य निर्देशः	२०३–२११
५१	स्त्रीमोक्षसमर्थनम्	२१२–२६५
५२	सभेदस्य परस्पर सिद्धकेवल ज्ञानस्यवर्णनम्	२६६–२६७
५३	प्रकारान्तरेण सभेदकेवल ज्ञान वर्णनम्	२६८–२७४
५४	परोक्षज्ञानवर्णन, परोक्षज्ञान भेद-स्यान्योन्यानुगतत्वेऽपि पार्थक्येन प्रतिपादन, श्रुतज्ञानस्य मतिज्ञान पूर्वकत्ववर्णनम्, मतिज्ञानस्यश्रुत–ज्ञानपूर्वकत्व निरसन च	२७५–२९४
५५	मतिज्ञान मत्यज्ञानयोः श्रुतज्ञान श्रुताज्ञानयोश्च वर्णनम्	२९४–३००
५६	सभेदस्य आभिनिबोधिक ज्ञानस्य वर्णनम् आभिनिबोधिकज्ञान भेदस्याश्रुतनिश्रितस्य चातुर्विध्य प्रतिपादन च	३०१–३०६
५७	औत्पत्तिकबुद्धेर्लक्षणम्	३०५–३०६
५८	औत्पत्तिक्याबुद्धे रुदाहरणानि	३०६–३०७
५९	वैनयिकबुद्धेर्लक्षणम्	३०७–३०९
६०	वैनयिक बुद्धेरुदाहरणानि	३०९

	विषय-	पृष्ठाङ्कः-
१८	अवधिज्ञानप्रत्यक्ष भेदवर्णनम्	४४-४५
१९	भवप्रत्ययिक प्रत्यक्षवर्णनम्	४६-४७
२०	क्षायोपशमिक स्वरूपवर्णनम्	४८-५३
२१	स्नेहप्रत्यय स्पर्धकप्ररूपणा	५५-५७
२२	सर्वघाति प्रकृतिभेदवर्णनम्	५७-५८
२३	देशघातिप्रकृति भेदवर्णनम्	५८-५९
२४	अघातिप्रकृतिनिर्णनम्	५९-६३
२५	क्षायोपशमिकभावप्रादुर्भाववर्णनम्	६३-६९
२६	स्पर्धक भेदप्ररूपणा	७०-७५
२७	प्रसङ्गतः प्रकृतीनां भावकथनम्	७५-७६
२८	प्रकारान्तरेणावधिज्ञानवर्णनम्	७६-७८
२९	मनः पर्ययज्ञानप्ररूपणा	७८-८०
३०	अवधिज्ञान भेदवर्णनम्	८०-८२
३१	सभेदानुगमिकावधिज्ञानवर्णनम्	८२-९६
३२	अनानुगमिकावधिज्ञानस्वरूपवर्णनम्	९६-९७
३३	वर्धमानकावधिज्ञानवर्णनम्	९८-१३९
३४	अवधिज्ञानस्यजघन्यक्षेत्रवर्णनम्	१००-१०८
३५	अवधिज्ञानस्योत्कृष्टक्षेत्रवर्णनम्	१०८-१२२
३६	अवधिज्ञानस्य मध्यमक्षेत्रवर्णनम्	१२२-१३१
३७	द्रव्यक्षेत्रकाल भावाना मध्ये यस्य वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति, यस्य च न भवतीति वर्णनम्	१३१-१३७
३८	क्षेत्रस्य कालादसंख्येयगुणता प्रतीतौ हेतुकथनम्	१३८-१३९
३९	हीयमानावधिज्ञानवर्णनम्	१४०-१४१
४०	प्रतिपात्यवधिज्ञानवर्णनम्	१४१-१४४
४१	अप्रतिपात्यवधिज्ञानवर्णनम्	१४५-१४७
४२	द्रव्याद्यपेक्षया अवधिज्ञानस्य भेदकथनम्	१४८-१५३
४३	सग्रहगाथाभ्यामवधिज्ञानवर्णनम्	१५३-१५८
४४	मनःपर्ययज्ञान स्वरूपवर्णनम्	१५८-१७६

	विषय-	पृष्ठाङ्कः-
८९	स्थानाङ्गस्वरूपवर्णनम्	५७९-५८३
९०	समवायाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	५८३-५८७
९१	व्याख्याप्रज्ञप्ति स्वरूप वर्णनम्	५८८-५९२
९२	ज्ञाताधर्मकथा स्वरूप वर्णनम्	५९२-६००
९३	उपासकदशाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	६००-६०५
९४	अन्तकृतदशाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	६०५-६०८
९५	अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	६०९-६१२
९६	प्रश्नव्याकरण स्वरूप वर्णनम्	६१३-६१६
९७	विपाकश्रुत स्वरूप वर्णनम्	६१७-६२२
९८	दृष्टिवादाङ्ग भेदवर्णनम्	६२२
९९	सिद्धश्रेणिकापरिकर्मवर्णनम्	६२३-६२४
१००	मनुष्यश्रेणिकापरिकर्मवर्णनम्	६२५
१०१	पृष्ठश्रेणिकापरिकर्मवर्णनम्	६२६
१०२	अवगाढश्रेणिका परिकर्म वर्णनम्	६२६
१०३	अवगाढश्रेणिकापरिकर्मण उपसम्पादन श्रेणिकापरिकर्मणो विप्रहाण श्रेणिकापरिकर्मण च्युताच्युत श्रेणिकापरिकर्मणश्च निरूपणम्	६२७-६२९
१०४	सूत्रभेदवर्णनम्	६३०-६३३
१०५	पूर्वगत भेदवर्णनम्	६३४-६४२
१०६	मूलप्रथमानुयोगवर्णनम्	६४२-६४५
१०७	गण्डिकानुयोगवर्णनम्	६४५-६४७
१०८	चूलिकावर्णनम्	६४८
१०९	दृष्टिवादाङ्गस्य वाचनादिप्रमाण वर्णनम्	६४८-६५०
११०	द्वादशाङ्गगत भावाभावादि पदार्थ वर्णनम्	६५२-६५३
१११	द्वादशाङ्गविराधनाऽऽराधना जनित फल वर्णनम्	६५४-६५६

	विषय–	पृष्ठाङ्कः–
६१	कर्मजाया बुद्धे र्लक्षणम्	३१०
६२	कर्मजाया बुद्धे रुदाहरणानि	३१०
६३	पारिणामिक्या बुद्धे र्लक्षणम्	३११–३१४
६४	पारिणामिक्याबुद्धेरुदाहरणानि	३१४–३१५
६५	श्रुतनिश्रितमतिज्ञानभेदकथनम्	३१५–३२४
६६	अवग्रह भेदनिरूपणम्	३२५–३८२
६७	व्यञ्जनावग्रह भेदनिरूपणम्	३३३–३६१
६८	अर्थावग्रह भेदनिरूपणम्	३६२–३६४
६९	अवग्रहनामानि	३६५–३८२
७०	ईहायाः भेदानां पर्यायाणां च वर्णनम्	३८२–३८४
७१	अवायस्यभेदानांपर्यायाणां च वर्णनम्	३८५–३८७
७२	धारणा भेद वर्णनम्	३८८–३९०
७३	अवग्रहादीनां स्थितिकाल प्ररूपणम्	३९२
७४	सदृष्टान्त व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणम्	३९२–४०१
७५	सदृष्टान्त अर्थावग्रहनिरूपणम्	४०२–४२२
७६	मतिज्ञान भेदनिरूपणम्	४२३–४३८
७७	श्रुतज्ञान परोक्ष भेदा	४३८
७८	अक्षरश्रुतानक्षरश्रुत० भेद वर्णनम्	४३९–४५७
७९	सञ्ज्ञिश्रुतासंज्ञिश्रुतभेदवर्णनम्	४५७–४७१
८०	सम्यक्श्रुतभेदवर्णवम्	४७२–४८३
८१	मिथ्याश्रुत भेदवर्णनम्	४८४–४८८
८२	सम्यक्श्रुतस्य सादिपर्यवसितत्वा नाद्यपर्यवसितत्व निरूपणम्	४८९–५२३
८३	गमिकागमिकश्रुतवर्णनम्	५२३–५२४
८४	अङ्गप्रविष्टाङ्गबाह्यश्रुतभेदवर्णनम्	५२४–५२८
८५	अङ्गबाह्य श्रुतभेदवर्णनम्	५२८–५४६
८६	अङ्गप्रविष्ट श्रुतभेद वर्णनम्	५३७
८७	आचाराङ्ग स्वरूप वर्णनम्	५४८–५७०
८८	सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य स्वरूपवर्णनम्	५७०–५७८

	विषय-	पृष्ठाङ्क:-
८९	स्थानाङ्गस्वरूपवर्णनम्	५७९-५८३
९०	समवायाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	५८३-५८७
९१	व्याख्याप्रज्ञप्ति स्वरूप वर्णनम्	५८८-५९२
९२	ज्ञाताधर्मकथा स्वरूप वर्णनम्	५९२-६००
९३	उपासकदशाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	६००-६०५
९४	अन्तकृतदशाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	६०५-६०८
९५	अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग स्वरूप वर्णनम्	६०९-६१२
९६	प्रश्नव्याकरण स्वरूप वर्णनम्	६१३-६१६
९७	विपाकश्रुत स्वरूप वर्णनम्	६१७-६२२
९८	दृष्टिवादाङ्ग भेदवर्णनम्	६२२
९९	सिद्धश्रेणिकापरिकर्मवर्णनम्	६२३-६२५
१००	मनुष्यश्रेणिकापरिकर्मवर्णनम्	६२५
१०१	पृष्ठश्रेणिकापरिकर्मवर्णनम्	६२६
१०२	अवगाढश्रेणिका परिकर्म वर्णनम्	६२६
१०३	अवगाढश्रेणिकापरिकर्मण उपसम्पादन श्रेणिकापरिकर्मणो विप्रजहत् श्रेणिकापरिकर्मण च्युताच्युत श्रेणिकापरिकर्मणश्च निरूपणम्	[illegible]
१०४	सूत्रभेदवर्णनम्	[illegible]
१०५	पूर्वगत भेदवर्णनम्	[illegible]
१०६	मूलप्रथमानुयोगवर्णनम्	[illegible]
१०७	गण्डिकानुयोगवर्णनम्	[illegible]
१०८	चूलिकावर्णनम्	[illegible]
१०९	दृष्टिवादाङ्गस्य [illegible]	[illegible]
११०	द्वादशाङ्गस्य [illegible] वर्णनम्	[illegible]
१११	[illegible] वर्णनम्	[illegible]

	विषय–	पृष्ठाङ्क–
११२	द्वादशाङ्गस्य ध्रुवत्वादि प्रतिपादनम्	६५७–६६१
११३	शास्त्रोपसंहारः	६६१–६७०
४	औत्पत्तिकबुद्धेर्दृष्टान्ताः	६७१–७०७
	१ भरतशिलादृष्टान्तः	६७१–६८१
	२ मेषदृष्टान्तः	६८२–६८४
	३ कुक्कुटदृष्टान्तः	६८४–६८६
	४ तिलदृष्टान्तः	६८६–६८७
	५ वालुकादृष्टान्तः	६८८–६८९
	६ हस्तिदृष्टान्तः	६८९–६९१
	७ अगडदृष्टान्तः	६९२–६९३
	८ वनखण्डदृष्टान्त	६९३–६९४
	९ पायसदृष्टान्तः	६९४–६९५
	१० अजादृष्टान्तः	६९९–७००
	११ पत्रदृष्टान्तः	७०१–७०२
	१२ खाडहिलादृष्टान्तः	७०२–७०३
	१३ पञ्चपितृकदृष्टान्तः	७०३–७०७
५	औत्पत्तिबुद्धेर्वाचनान्तरेण दृष्टान्ताः	७०७–७०७
	१ भरतशिलापणितेतिदृष्टान्तद्वयम्	७०७–७११
	२ वृक्षदृष्टान्तः	७११–७१२
	३ क्षुल्लकदृष्टान्त'	७१२–७२१
	४ पटदृष्टान्त	७२२–७२३
	५ सरटदृष्टान्तः	७२३–७२५
	६ काकदृष्टान्तः	७२५–७२६
	७ उच्चारदृष्टान्त	७२६–७२७
	८ गजदृष्टान्तः	७२८–७२९
	९ मण्डनदृष्टान्तः	७२९–७३१
	१० गोलकदृष्टान्तः	७३२
	११ स्तम्भदृष्टान्तः	७३३

विषय–	पृष्ठाङ्क–
१२ क्षुल्लकदृष्टान्तः	७३३–७३५
१३ मार्गदृष्टान्तः	७३६–७३८
१४ स्त्रीदृष्टान्तः	७३८–७३९
१५ पतिदृष्टान्तः	७४०–७४१
१६ पुत्रदृष्टान्तः	७४२–७४४
१७ मधुसिक्थदृष्टान्तः	७४४–७४६
१८ मुद्रिकादृष्टान्तः	७४६–७५०
१९ अङ्कदृष्टान्तः	७५०–७५२
२० नाणकदृष्टान्तः	७५२–७५४
२१ भिक्षुकदृष्टान्तः	७५५–७५७
२२ चेटकनिधानदृष्टान्तः	७५७–७६१
२३ शिक्षादृष्टान्तः	७६२–७६४
२४ अर्थशास्त्रदृष्टान्तः	७६५–७६६
२५ इच्छामहद्दृष्टान्तः	७६७–७६८
२६ शतसहस्रदृष्टान्तः	७६८–७७०
६ वैनयिकबुद्धेर्दृष्टान्ताः	७७१–८००
१ निमित्तदृष्टान्तः	७७१–७७९
२ कल्पकमन्त्रिदृष्टान्तः	७७९
३ लिपिज्ञानदृष्टान्तः	७७९
४ गणितज्ञानदृष्टान्तः	७७९
५ कूपदृष्टान्तः	७७९–७८०
६ अश्वदृष्टान्तः	७८०
७ गर्दभदृष्टान्तः	७८१–७८३
८ लक्षणदृष्टान्तः	७८३–७८५
९ ग्रन्थिदृष्टान्तः	७८५–७८७
१० अगददृष्टान्त'	७८८–७८९
११ रथिक दृष्टान्त गणिकादृष्टान्तौ	७९०
१२ शाटिकादि दृष्टान्तः	७९०–७९२
१३ नीव्रोदक दृष्टान्तः	७९२–७९४
१४ वृषभहरणादिकः पञ्चदशो दृष्टान्तः	७९४–८००
७ कर्मजाया बुध्येर्दृष्टान्तः	८००–८०६
१ हैरण्यकदृष्टान्तः	८००
२ कर्षकदृष्टान्तः	८०१–८०३

	विषय-	पृष्ठाङ्क-
११२	द्वादशाङ्गस्य ध्रुवत्वादि प्रतिपादनम्	६५७-६६१
११३	शास्त्रोपसंहारः	६६१-६७०
४	औत्पत्तिकबुद्धेर्दृष्टान्ताः	६७१-७०७
	१ भरतशिलादृष्टान्तः	६७१-६८१
	२ मेषदृष्टान्तः	६८२-६८४
	३ कुक्कुटदृष्टान्तः	६८४-६८६
	४ तिलदृष्टान्तः	६८६-६८७
	५ वालुकादृष्टान्तः	६८८-६८९
	६ हस्तिदृष्टान्तः	६८९-६९१
	७ अगडदृष्टान्तः	६९२-६९३
	८ वनखण्डदृष्टान्त	६९३-६९४
	९ पायसदृष्टान्तः	६९४-६९५
	१० अजादृष्टान्तः	६९९-७००
	११ पत्रदृष्टान्तः	७०१-७०२
	१२ खाडहिलादृष्टान्तः	७०२-७०३
	१३ पञ्चपितृकदृष्टान्तः	७०३-७०७
५	औत्पत्तिबुद्धेर्वाचनान्तरेण दृष्टान्ताः	७०७-७०७
	१ भरतशिलापणितेतिदृष्टान्तद्वयम्	७०७-७११
	२ वृक्षदृष्टान्तः	७११-७१२
	३ क्षुल्लकदृष्टान्तः	७१२-७२१
	४ पटदृष्टान्त	७२२-७२३
	५ सरटदृष्टान्तः	७२३-७२५
	६ काकदृष्टान्तः	७२५-७२६
	७ उच्चारदृष्टान्तः	७२६-७२७
	८ गजदृष्टान्तः	७२८-७२९
	९ मण्डनदृष्टान्तः	७२९-७३१
	१० गोलकदृष्टान्तः	७३२
	११ स्तम्भदृष्टान्तः	७३३

विषय-	पृष्ठाङ्क-
१२ क्षुल्लकदृष्टान्तः	७३३-७३५
१३ मार्गदृष्टान्तः	७३६-७३८
१४ स्त्रीदृष्टान्तः	७३८-७३९
१५ पतिदृष्टान्तः	७४०-७४१
१६ पुत्रदृष्टान्तः	७४२-७४४
१७ मधुसिक्थदृष्टान्तः	७४४-७४६
१८ मुद्रिकादृष्टान्तः	७४६-७५०
१९ अङ्कदृष्टान्तः	७५०-७५२
२० नाणकदृष्टान्तः	७५२-७५४
२१ भिक्षुकदृष्टान्तः	७५५-७५७
२२ चेटकनिधानदृष्टान्तः	७५७-७६१
२३ शिक्षादृष्टान्तः	७६२-७६४
२४ अर्थशास्त्रदृष्टान्तः	७६५-७६६
२५ इच्छामहदृष्टान्तः	७६७-७६८
२६ शतसहस्रदृष्टान्तः	७६८-७७०
६ वैनयिकबुद्धेर्दृष्टान्ताः	७७१-८००
१ निमित्तदृष्टान्तः	७७१-७७९
२ कल्पकमन्त्रिदृष्टान्तः	७७९
३ लिपिज्ञानदृष्टान्तः	७७९
४ गणितज्ञानदृष्टान्तः	७७९
५ कूपदृष्टान्तः	७७९-७८०
६ अश्वदृष्टान्तः	७८०
७ गर्दभदृष्टान्तः	७८१-७८३
८ लक्षणदृष्टान्तः	७८३-७८५
९ ग्रन्थिदृष्टान्तः	७८५-७८७
१० अगददृष्टान्तः	७८८-७८९
११ रथिक दृष्टान्त गणिकादृष्टान्तौ	७९०
१२ शाटिकादि दृष्टान्तः	७९०-७९२
१३ नीव्रोदक दृष्टान्तः	७९२-७९४
१४ वृषभहरणादिकः पञ्चदशो दृष्टान्तः	७९४-८००
७ कर्मजाया बुध्धेर्दृष्टान्तः	८००-८०६
१ हैरण्यकदृष्टान्तः	८००
२ कर्षकदृष्टान्तः	८०१-८०३

विषय-	पृष्ठाङ्क-
३ कौलिकदृष्टान्तः	८०३
४ दर्वीकारदृष्टान्तः	८०४
५ मौक्तिक दृष्टान्तः	८०४
६ घृतदृष्टान्तः	८०४
७ प्लवकदृष्टान्तः	८०५
८ तुन्नायदृष्टान्तः	८०५
९ वर्धकिदृष्टान्तः	८०५
१० आपूपिकदृष्टान्तः	८०५
११ घटकार दृष्टान्त	८०६
१२ चित्रकारदृष्टान्तः	८०६
८ पारिणामिकबुध्धेर्दृष्टान्ताः ।	
१ अभयकुमारदृष्टान्तः	८०७
२ श्रेष्ठिदृष्टान्तः	८०७-८०९
३ कुमारदृष्टान्तः	८०९
४ देवीदृष्टान्तः	८१०-८११
५ उदितोदय दृष्टान्तः	८११-८१२
६ साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः	८१२-८१३
७ धनदत्तदृष्टान्तः	८१३-८१४
८ श्रावकदृष्टान्तः	८१४
९ अमात्यदृष्टान्त	८१५
१० क्षपकदृष्टान्तः	८१५-८१६
११ अमात्यदृष्टान्तः	८१६
१२ चाणक्यदृष्टान्तः	८१७
१३ स्थूलभद्रदृष्टान्त.	८१७
१४ नासिक्यसुन्दरीदृष्टान्त	८१८
१५ वज्रदृष्टान्तः	८१८-८२१
१६ चरणाहतदृष्टान्तः	८२२-८२३
१७ आमण्ड-दृष्टान्तः	८२३
१८ मणिदृष्टान्तः	८२४
१९ सर्पदृष्टान्तः	८२५
२० खड्गिदृष्टान्तः	८२५-८२६
२१ स्तूपेन्द्रदृष्टान्तः	८२६-८२७
शास्त्रप्रशस्तिः	८२८-८२९

अथ स्थविरावली

मूलम्—

८ १ २ ३

जयइ जगजीवजोणी,–वियाणओ जगगुरू जगाणंदो ।

४ ५ ९ ६ ७

जगणाहो जगबंधू, जयइ जगप्पियामहो भयवं ॥ १ ॥

छाया—

जयति जगज्जीवयोनि,–विनायको जगद्गुरुर्जगदानन्दः ।

जगन्नाथो जगद्बन्धुर्जयति जगत्पितामहो भगवान् ॥१॥

अर्थः—

जगत् (तीन लोक) के जीवों की योनि (उत्पत्तिस्थान) के जाननेवाले तथा जगद्गुरु, जगदानन्द–सन्निपचेन्द्रियरूप जगतको मोक्षाभ्युदयसाधक अमृतवर्षिणी देशना से ऐहलौकिक पारलौकिक आनन्द देनेवाले तथा दर्शनमात्र से आनन्द उत्पन्न करनेवाले, जगन्नाथ (चराचररूप जगत् के स्वामी) जगद्बन्धु (जगत् के बन्धुवत्)–सर्व प्राणि समुदायरूप जगत् को अहिंसारूपका उपदेश करनेसे रक्षक होने के कारण बन्धुके समान, जगत्पितामह (जगत् के जनक के जनक) – अर्थात्–सकल प्राणियो के नारकादि कुगति–विनिपात भय और अनर्थ (अनिष्ट) से रक्षा करनेके कारण पिताके समान सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित मूलगुण और उत्तरगुणों का समुदायरूप धर्म है उसके अर्थतः उत्पादक, भगवान् (सर्वैश्वर्य १ सम्पत् २ यश ३ श्री ४ ज्ञान ५ वैराग्य ६ रूप भगवाले) सर्वोत्कर्षसे वारवार (सदा) विराजते हैं ॥ १ ॥

मूलम्—

९ १ २ ३ ४

जयइ सुयाण पभवो, तित्थयराण अपच्छिमो जयइ ।

१० ६ ५ ११ ७ ८

जयइ गुरू लोगाण, जयइ महप्पा महावीरो ॥ २ ॥

छाया—

जयति श्रुताना प्रभवः तीर्थकराणामपश्चिमोजयति ।

जयति गुरुर्लोकाना, जयति महात्मा महावीरः ॥ २ ॥

अर्थः—

द्वादशाङ्गरूप श्रुत (शास्त्र) के प्रभव (उत्पत्तिकारण) अर्थात् अर्थरूप से निर्माता तथा तीर्थंकरों के मध्य में अपश्चिम अवसर्पिणीकाल के २४ तीर्थंकरों के मध्यमे अन्तिम, और तीनों लोक के गुरु, तथा निःस्पृहभावसे तत्त्वोपदेशक महात्मा श्री महावीरस्वामी सर्वोत्कर्ष से वार वार (सदा) विराजते हैं ॥ २ ॥

मूलम्—

६ १ ७ ५ ४
भद्दं सव्वजगुज्जोयगस्स, भद्दं जिणस्स वीरस्स ।
८ २ ९ ३
भद्दं सुरासुरनमंसियस्स, भद्द धूयरयस्स ॥ ३ ॥

छाया—

भद्र सर्वजगदुद्द्योतकस्य, भद्र जिनस्य वीरस्य ।
भद्र सुरासुरनमस्यितस्य, भद्र धूतरजस ॥ ३ ॥

अर्थः—

सब जगत् के उद्द्योतक–ज्ञानरूप नेत्र दे कर जगत् को प्रकाशित करनेवाले सुर और असुरों से वन्दित कर्मधूली को निवारण करनेवाले श्रीमहावीरस्वामी जिन का वार वार (सदा) कल्याण हो ॥ ३ ॥

मूलम्—

(श्री सङ्घस्तुति –)

१
गुण भवण गहणसुयरयण,–भरियदसण विसुद्धरत्थागा ।
३ ४ २
संघनगर! भद्द ते, अखंडचारित्तपागारा! ॥ ४ ॥

छाया—

गुणभवनगहनश्रुतरत्न,–भृतदर्शन विशुद्धरथ्याक ! ।
सङ्घनगर ! भद्र ते, अखण्डचारित्रप्राकार ! ॥ ४ ॥

अर्थः—

गुणरूप घरोंसे गहन (दुर्गम) श्रुत (शास्त्र) रूप रत्नों से भरी हुई और

सम्यग्दर्शनरूप विशुद्ध (निर्मल) रथ्या (मार्ग) वाला और अखण्ड चारित्ररूप प्राकार (कोट) वाला हे सङ्घरूप नगर! तेरा कल्याण हो ॥ ४ ॥

मूलम्—

१ ५ २
संजम तव तुंबारयस्स, नमो सम्मत्तपारियल्लस्स ।
३ ६ ८ ७ ४
अप्पडिचक्कस्स जओ, होउ सया संघचक्कस्स ॥ ५ ॥

छाया—

संयम तपस्तुम्बाऽऽरकस्य (काय) नमः सम्यक्त्वपरिकरस्य (राय)।
अप्रतिचक्रस्य (क्राय) जयो भवतु सदा सङ्घचक्रस्य (क्राय) ॥ ५ ॥

अर्थः—

संयमरूप नाभि (मध्य भाग) और तपरूप आरा (चारो तरफ के काष्ठ) वाले सम्यक्त्व परिकर (उपर के भाग) वाले ऐसे शत्रुरहित सङ्घरूप चक्र को नमस्कार और उसकी जय सदा हो ॥ ५ ॥

मूलम्

६ १ २
भद्दं सील पडागू सियस्स, तव नियम तुरयजुत्तस्स ।
५ ४ ३
संघ रहस्स भगवओ सज्झाय सुनंदिघोसस्स ॥ ६ ॥

छाया—

भद्रं शीलपताकोच्छ्रितस्य, तपो नियमतुरगयुक्तस्य ।
सङ्घरथस्य भगवतः स्वाध्यायसुनन्दि घोषस्य ॥ ६ ॥

अर्थः—

शील (सद्वृत्त) रूप पताका से उन्नत तप और नियमरूप दो घोडों से युक्त और पांच प्रकार के स्वाध्यायरूप माङ्गलिक शब्दवाले भगवान् (समस्तैश्वर्यादि षड्कसम्पन्न) सङ्घरूप रथका कल्याण हो ॥ ६ ॥

मूलम्

१ २
कम्मरयजलोह विणिग्गयस्स, सुयरयणदीहनालस्स ।
३ ४
पंचमहव्वय थिरकण्णियस्स, गुणकेसरालस्स ॥ ७ ॥

छाया—

कर्मरजोजलौघविनिर्गतस्य, श्रुतरत्नदीर्घनालस्य ।
पञ्चमहाव्रतस्थिरकर्णिकस्य, गुणकेसरवतः ॥ ७ ॥

मूलम्

५ ६
सावगजणमहुयरपरिवुडस्स, जिणसूरतेयवुद्धस्स ।
८ ९ ७
संघपउमस्स भद्द, समणगणसहस्सपत्तस्स ॥ ८ ॥ स्स

छाया—

श्रावकजन मधुकर परिवृतस्य, जिनसूर्यतेजोबुद्धस्य ।
सङ्घपद्मस्य भद्रं, श्रमणगणसहस्रपत्रस्य ॥ ८ ॥ (युग्मम्)

अर्थः—

कर्मरूप रज (कीचड) और जलसमूहसे निकले हुए शास्त्ररूप रत्नमय लम्बायमान नालवाले अहिंसादि पाच महाव्रतरूप दृढ कर्णिकावाले, क्षमा-आर्जवादि उत्तरगुणरूप केसर (किञ्जल्क) वाले, श्रावक जनरूप भौरों से घेरे हुए तीर्थङ्कर-रूप सूर्यके तेज (किरण) से विकसित साधुसमूहरूप हजार पत्रवाले सङ्घरूप कमल का कल्याण हो ॥ ७-८ ॥

मूलम्

१ २ ५
तव संजममयलछण, अकिरियराहुमुहदुद्धरिस ! निच्चं ।
६ ४ ३
जय संघचद निम्मल,-सम्मत्तविसुद्धजोण्हागा ! ॥ ९ ॥

छाया—

तपः सयम मृगलाञ्छन ! अक्रियराहुमुखदुर्धर्ष ! नित्यम् ।
जय सङ्घचन्द्र ! निर्मल,-सम्यक्त्व विशुद्धज्योत्स्नाक ! ॥ ९ ॥

अर्थः—

तपः प्रधान संयमरूप मृगचिह्नवाले अक्रिय (नास्तिकत्व) रूप राहुमुखसे दुर्जय निर्दोष सम्यक्त्वरूप स्वच्छ चन्द्रिकावाले हे सङ्घरूप चन्द्र ! तूं सदा सर्वोत्कृष्ट हो ॥ ९ ॥

मूलम्

१ २
परतित्थियगहपहनासगस्स, तवतेयदित्तलेसस्स ।
३ ५ ६ ४
नाणुज्जोयस्स जए, भद्दं दमसंघसूरस्स ॥ १० ॥

छाया—

परतीर्थिक ग्रहप्रभा नाशकस्य, तपस्तेजोदीप्तलेश्यस्य ।
ज्ञानोद् द्योतस्य जगति, भद्रं दमसङ्घसूरस्य ॥ १० ॥

अर्थः—

परतीर्थिक (परदर्शनानुयायी) रूप ग्रहोंकी प्रभा को नाश करनेवाले तपस्तेजरूप चमकदार लेश्या (आत्मपरिणामविशेष) वाले ज्ञानरूप प्रकाशवाले, दम (इन्द्रियनिग्रह) प्रधानक सङ्घरूप सूर्यका जगत मे कल्याण हो ॥ १० ॥

मूलम्

७ १ २
भद्दं धिइ वेला परिगयस्स, सज्झाय योग मगरस्स ।
३ ५ ६ ४
अक्खो हस्स भगवओ, संघसमुद्दस्स रुद्दस्स ॥ ११ ॥

छाया—

भद्रं धृतिवेलापरिगतस्य, स्वाध्याययोगमकरस्य ।
अक्षोभस्य भगवतः, सङ्घसमुद्रस्य विस्तीर्णस्य ॥ ११ ॥

अर्थः—

धैर्यरूप वेला (जलवृद्धि) से युक्त स्वाध्याययोग (स्वाध्याय रूप जलचरवाले) क्षोभरहित और विस्तृत विस्तारवाले भगवान् सङ्घरूप समुद्र का कल्याण हो ॥ ११ ॥

मूलम्

१
सम्मद्दंसण वरवइर–दढरूढगाढावगाढपेढस्स ।
२
धम्मवर रयण मंडिय,–चामीयर मेहलागस्स ॥ १२ ॥
३
नियमूसियकणय,–सिलायलुज्जलजलंत चित्तकूडस्स ।
४
नदणवण मण हरसुरभि,–सीलगंधुद्धमायस्स ॥ १३ ॥
५
जीवदयासुंदरकंदरुद्दरिय, मणिवर मइंद इन्नस्स ॥
६
गर्भै हेउसयधाउपलगंत,–रयणदित्तो सहिगुहस्स ॥ १४ ॥
७
संवरवरजलपगलिय,–उज्झरप्पाविरायमाण हारस्स ।
८
सावगजणपउररवंत–नच्चंतमोरकुहरस्स ॥ १५ ॥
९
विणयनयप्पवरमुणिवर,–कुरताविज्जुज्जलतसिहरस्स ।
१०
विविहगुणकप्परुक्खग,–पलभरकुसुमाउलवणस्स ॥ १६ ॥
११
नाण वर रयण दिप्पत,–कतवेरुलियविमलचूलस्स ।
१४ १३ १२
वंदामि विणयपणओ, संघमहामंदरगिरिस्स ॥ १७ ॥ (कुलकं)

छाया—

सम्यग्दर्शन वर वज्र,–दृढ रूढ गाढावगाढपीठस्य ।
धर्मवररत्नमण्डित चामीकर मेखला कस्य ॥ १२ ॥
नियमकनकशिलातलोच्छ्रितोज्ज्वलज्वलच्चित्त(त्र)कूटस्य ।
नन्दनवन मनोहरसुरभि,–शील गन्धोद्धूमायस्य ॥ १३ ॥

जीवदया सुन्दरकन्दरोद्दृप्त मुनिवरमृगेन्द्राकीर्णस्य ।
हेतुशतधातु प्रगलद्रत्न दीप्तौषधिगुहस्य ॥ १४ ॥

संवरवरजलप्रगलितोज्झर प्रविराजमान हा (धा) रस्य ।
श्रावकजनप्रचुररवन्नृत्यन्मयूर कुहरस्य ॥ १५ ॥

विनयनत प्रवर मुनिवर स्फुरद्विद्युज्ज्वलच्छिखरस्य ।
विविधगुणकल्पवृक्षक भरकुसुमाकुलवनस्य ॥ १६ ॥

ज्ञानवररत्नदीप्यमान कान्तवैडूर्यविमल चूलस्य ।
वन्देविनयप्रणतः, सङ्घमहामन्दिरगिरेः ॥ १७ ॥ (कुलकम्)

अर्थः—

मैं सम्यग्दर्शनरूप उत्तम वज्रमय दृढ (स्थिर–चिरकालिक) अत्यन्त अवगाढ (भूमि मे गडा हुआ) पीठ (आधारशिला) वाले तथा धर्मरूप उत्तम रत्नों से शोभित सुवर्णमय मेखला (मध्यभाग) वाले नियमरूप सुवर्णमय शिलातल पर उच्च उज्ज्वल (विमल) और भास्वर (चमकदार) चित्तरूप अद्भुत कूट (शिखर –चोटी) वाले, सन्तोषरूप नन्दनवनसम्बन्धी चित्ताकर्षक सौरभ्य से युक्त शील (सदाचार) रूप सुवास–(खुसबु) से सम्पन्न, जीवदयारूप सुन्दर (अच्छी) कन्दरा (गुफा) मे दृप्त (कर्मरूप शत्रु के प्रति और कुमतानुयायियों के प्रति वादलब्धिसे सात्त्विक अभिमानवाले) मुनि शिरोमणिरूप सिंहोसे व्याप्त (अधिष्ठित) सैंकडों हेतुरूप धातु क्षायोपशमिकभाव से गिरते हुए शुभ विचाररूप रत्नों से प्रकाशित आमर्षौषधि आदि औषधिवाली व्याख्यानशालारूप गुफा वाले पाच आस्रवों का निरोधरूप संवररूप स्वच्छजलके गिरे हुए प्रशमादि विचारधारारूप उन्नत झरनारूप धारावाले श्रावकजनरूप बहुत बोलते नाचते मोरवाली कन्दरावाले, विनयसे नम्रीभूत उत्तम मुनिवररूप चमकती हुई विजलियोंसे शोभायमान शिखरवाले, अनेक गुणरुप कल्पवृक्षके फलों के भर (समूह) और पुष्पोंसे व्याप्त वनवाले, उत्तम ज्ञानरूप रत्नों से शोभायमान सुन्दर वैडूर्य मणिमय चोटीवाले सङ्घरूप महान् सुमेरु पर्वतको (मैं) विनय से प्रणत (अतिनम्र) हो वन्दन करता हू ॥ १२–१७ ॥

मूलम्

१ २

गुणरयणुज्ज्वलकडय, सीलसुगंधि तवमंडिउद्देस ।

३ ४ ५

सुयबारसंगसिहर, संघमहामदर वंदे ॥ १८ ॥

छाया—

गुणरत्नोज्ज्वलकटक, शील सुगन्धि तपोमण्डितोद्देशम् ।
श्रुतद्वादशाङ्गशिखर, सङ्घमहामन्दर वन्दे ॥ १८ ॥

अर्थः—

मैं गुणरूप रत्नमय स्वच्छ मध्य भागवाले तथा शील (सदाचार) रूप सुवास (खुसबू) से सुवासित, और तपस्या से शोभित, और उद्देश (अवयव) वाले द्वादशाङ्गशास्त्र या शास्त्रके द्वादशाङ्गरूप शिखरवाले सङ्घरूपबडे सुमेरु पर्वतको वदता हू ॥ १८ ॥

मूलम्

२ ३ ४ ५

नगर रह चक्क पउमे, चदे सूरे समुद्द मेरुम्मि ।

१ ६ १० ७ ९ ८ ११

जो उवमिज्जइ सयय, त सघ गुणायर वदे ॥ १९ ॥

छाया—

नगररथचक्रपद्मे, चन्द्रे सूरे समुद्रे मेरौ ।
य उपमीयते सतत, त सङ्घ गुणाकर वन्दे ॥ १९ ॥

अर्थः—

जो नगर, रथ, चक्र, कमल, चन्द्र, सूर्य, समुद्र और सुमेरु मे तुलित किया जाता है अर्थात् नगरादियों की उपमा जिसमे दी जाती है उस गुणाकर (गुणकीखान) सघको मैं सदा वन्दन करता हू इसमें समुद्र और संघ इन दोनो शब्दमें प्राकृत होनेके कारण विभक्ति लोप हुआ है ॥ १९ ॥

मूलम्

१ २ ३
(वंदे) उसभं अजियं संभव-अभिनंदणसुमइ सुप्पभसुपासं।
४ ५ ६
ससिपुप्फदंतसीयल, सिज्झंस वासुपूज्ज च ॥ २० ॥
७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
विमलमणंत च धम्म, संतिं कुंथुं अरं च मल्लिं च ।
१६ १७ १८ १९ २०
मुनि सुव्वय नमिनेमि, पासं तह वद्धमाण च ॥ २१ ॥

छाया—

ऋषभमजितं सम्भव-मभिनन्दनसुमतिसुप्रभसुपार्श्वम् ।
शशिपुष्पदन्तशीतल-श्रेयासं वासुपूज्य च ॥ २० ॥
विमलमनन्तं च धर्मं, शान्तिं कुन्थुमरं च मल्लिं च ।
मुनिसुव्रत नमिनेमिं, पार्श्वं तथा वर्द्धमानं च ॥ २१ ॥

अर्थः—

मैं श्री ऋषभदेवस्वामी श्री अजितनाथजी श्री सम्भवनाथजी श्री अभिनन्दजी श्री सुमतिजी श्री सुप्रभजी श्री सुपार्श्वनाथजी श्री चन्द्रप्रभजी श्री पुष्पदन्तजी (श्री सुविधिनाथजी) श्री शीतलनाथजी श्री श्रेयासनाथजी श्री वासुपूज्यजी श्री विमलनाथजी श्री अनन्तनाथजी श्री धर्मनाथजी श्री शान्तिनाथजी श्री कुन्थुनाथजी श्री अरनाथजी श्री मल्लिनाथजी श्री मुनि सुव्रतजी श्री नमिनाथजी श्री नेमिनाथजी श्री पार्श्वनाथजी और श्री वर्द्धमान (श्री महावीर) स्वामी को मैं वन्दन करता हू ॥ २०-२१ ॥

मूलम्

२ १ ३ ५ ४ १५ ६ ७
पढमित्थ इंदभूई, बीए पुण होइ अग्गिभूइत्ति ।
९ ८ १० ११ १२ १३ १४
तइए य वाउ भूई, तओ वियत्ते सुहम्मे य ॥ २२ ॥

छाया—

प्रथमोऽत्र इन्द्रभूति द्वितीयः पुनर्भवत्यग्निभूतिरिति ।
तृतीयश्च वायुभूतिस्ततो व्यक्तः सुधर्मा च ॥ २२ ॥

अर्थः—

यहां (श्री महावीर स्वामीके शासनमें) प्रथम गणधर इन्द्रभूति (श्री गौतमस्वामी) है, फिर दूसरे अग्निभूति है और तीसरे वायुभूति है बाद चौथे व्यक्तस्वामी है पाचमे श्री सुधर्मास्वामी है ॥ २२ ॥

मूलम्

१　　२　३　　४　५
मंडियमोरियपुत्ते, अकंपिए चेव अयलभाया य ।
६　७　८　१०　११　९
मेयज्जे य पहासे गणहरा हुंति वीरस्स ॥ २३ ॥

छाया—

मण्डित-मौर्यपुत्रावकम्पितश्चैवाचल भ्राता च।
मेतार्यश्च प्रभासो गणधराः सन्ति वीरस्य ॥ २३ ॥

अर्थः—

छट्ठे मण्डित और सातमे मौर्यपुत्र गणधर है और ऐसे ही आठमे अकम्पित और नवमे अचलभ्राता गणधर है । दशवे मेतार्यस्वामी और ग्यारवे प्रभासस्वामी ये सब श्री महावीरस्वामी के गणधर है ॥ २३ ॥

मूलम्

१　　६　५　　　२
निव्वुइपह सासणय, जयइ सयो सव्वभाव देसणय ।
३　　　　　४
कुसमय मय नासणय, जिणिद्वर वीर सासणय ॥ २४ ॥

छाया—

निर्वृतिपथ शासनक, जयति सदा सर्वभाव देशनकम्।
कुसमय मद नाशनक, जिनेन्द्रवरवीरशासनकम् ॥२४॥

अर्थ—

मोक्षमार्ग का शासक सवपदार्थों का उपदेशक और कुसिद्धान्तों के अहङ्कार को नष्ट करने वाला जिनेन्द्रोंमे श्रेष्ट श्री महावीर स्वामी का शासन सर्वोत्कर्ष से सदा विराजता है ॥२४॥

मूलम

२ १ ५ ३ ४
सुहम्मं अग्गिवेसाण, जबूनामं च कासवं ।
७ ६ ११ १० ९ ८
पभव कच्चायण वंदे, वच्छं सिज्जंभवं तहा ॥ २५ ॥

छाया—

सुधर्माण मग्निवेश्यायन, जम्बूनामानं च काश्यपम्।
प्रभव कात्यायन वन्दे, वात्स्य शय्यम्भव तथा ॥ २५ ॥

अर्थः—

मैं अग्निवेश्यायन गोत्र श्री सुधर्म स्वामी काश्यपगोत्र श्री जम्बूस्वामी कात्यायन गोत्र श्री प्रभवस्वामी आर वत्सगोत्रोत्पन्न श्री शय्यम्भवस्वामी को मैं वंदन करता हुँ ॥२५॥

मूलम्

२ १ १२ ४ ५ ३
जसभद्द तुंगिय वंदे, सभूय चेव माढरं ।
७ ८ ६ १० ११ ९
भद्दवाहुं च पाइन्न, थूलभद्द च गोयमं ॥ २६ ॥

छाया—

यशोभद्र तुङ्गिक वन्दे, सम्भूत चैव माढरम्।
भद्रबाहु च प्राचीन, स्थूलभद्र च गौतमम् ॥२६॥

अर्थः—

मै तुङ्गिकगोत्र श्री यशोभद्रस्वामी माठर गोत्र श्री सम्भूतस्वामी प्राचीन गोत्र श्री भद्रबाहुस्वामी और गौतमगोत्र श्री स्थूलभद्रस्वामी को वदन करता हुँ, इन चारोंमें यशोभद्रस्वामी श्री शय्यम्भवस्वामी के शिष्य थे, श्री यशोभद्रस्वामी के शिष्य श्री सम्भूत (विजय) है श्री सम्भूतस्वामी के शिष्य श्री स्थूलभद्राचार्य है ॥२६॥

मूलम्

१ ५ २ ३ ४
एलावच्चसगोत्तं, वदामि महागिरि सुहत्थि च ।
६ ७ ८ ९ १०
तत्तो कोसियगोत्त, बहुलस्स सरिव्वय वदे ॥ २७ ॥

अर्थः—

यहां (श्री महावीर स्वामीके शासनमें) प्रथम गणधर इन्द्रभूति (श्री गौतमस्वामी) है, फिर दूसरे अग्निभूति है और तीसरे वायुभूति है बाद चौथे व्यक्तस्वामी है पाचमे श्री सुधर्मास्वामी है ॥ २२ ॥

मूलम्

१ २ ३ ४ ५
मंडियमोरियपुत्ते, अकंपिए चेव अयलभाया य ।
६ ७ ८ १० ११ ९
मेयज्जे य पहासे गणहरा हुंति वीरस्स ॥ २३ ॥

छाया—

मण्डित–मौर्यपुत्रावकम्पितश्चैवाचल भ्राता च ।
मेतार्यश्च प्रभासो गणधरा' सन्ति वीरस्य ॥ २३ ॥

अर्थः—

छट्ठे मण्डित और सातमे मौर्यपुत्र गणधर है और ऐसे ही आठमे अकम्पित और नवमे अचलभ्राता गणधर है । दशवे मेतार्यस्वामी और ग्यारवे प्रभासस्वामी ये सब श्री महावीरस्वामी के गणधर है ॥ २३ ॥

मूलम्

१ ६ ५ २
निव्वुइपह सासणय, जयइ सया सव्वभाव देसणय ।
३ ४
कुसमय मय नासणय, जिणिंदवर वीर सासणय ॥ २४ ॥

छाया—

निर्वृतिपथ शासनक, जयति सदा सर्वभाव देशनकम् ।
कुसमय मद नाशनक, जिनेन्द्रवरवीरशासनकम् ॥२४॥

अर्थ—

मोक्षमार्ग का शासक सवपदार्थों का उपदेशक और कुसिद्धान्तों के अहङ्कार को नष्ट करने वाला जिनेन्द्रोंमे श्रेष्ट श्री महावीर स्वामी का शासन सर्वोत्कर्ष से सदा विराजता है ॥२४॥

छाया—

त्रिसमुद्राख्यातकीर्ति, द्वीपसमुद्रेषु गृहीत [पेचालम्] प्रमाणम्।
वन्दे आर्यसमुद्रम्, अक्षुभितसमुद्रगम्भीरम् ॥२९॥

अर्थः—

मैं पूर्वदक्षिण और पश्चिम इन तीन समुद्रपर्यन्त ख्यात कीर्तिवाले अनेक द्वीप और समुद्र के विषयमें इन के प्रमाण के जानकर अर्थात् द्वीपसमुद्रप्रज्ञप्तिज्ञाता अक्षुभित–क्षोभ रहित स्थिर समुद्र के समान गम्भीर श्री आर्यसमुद्राचार्यजी को वन्दन करता हूँ। ये आर्य समुद्र जी–शाण्डिल्यजी के शिष्य थे ॥ २९ ॥

मूलम्

१ २ ३ ५ ४
भणग करग झरग, प्रभावग णाणदंसणगुणाणं।
९ ८ ६ ७
वदामि अज्जमगुं, सुयसागरपारगं धीरं ॥ ३० ॥

छाया—

भाणक कारक स्मारकं, प्रभावक ज्ञानदर्शनगुणानाम्।
वन्दे आर्यमङ्गु, श्रुतसागरपाटक धीरम् ॥३०॥

अर्थः—

मैं कालिक आदि सूत्रों के पाठक [पढनेवाले] सूत्रोक्तक्रियाकलाप के कारक [करनेवाले] स्मारक धर्मके ध्यायक (ध्यान करनेवाले) इसी कारण से ज्ञान दर्शन और उपलक्षणतया चारित्ररूप गुणों के प्रभावक [प्रदीप्तकरने वाले] शास्त्र-रूप समुद्र के पारङ्गत और धीर [विकार कारण प्राप्त होने पर भी अक्षुब्धचित्तवाले] श्री आर्यमङ्गु–नामक आचार्य को वन्दन करता हुँ, ये आर्यमङ्गुजी श्री आर्यस-मुद्रजीके शिष्य थे ॥३०॥

मूलम्

२ १ ३ ७ ४ ५ ६
वदामि अज्जधम्म, तत्तो वदे य भद्दगुत्त च।
८ ९ १२ १० ११
तत्तो य अज्जवइर, तवनियमगुणेहि वइरसम ॥ ३१ ॥

छाया—

एलापत्यसगोत्र, वन्दे महागिरिं सुहस्तिनञ्च ।
ततः कौशिकगोत्र, बहुलस्य सदृग्वयस वन्दे ॥२७॥

अर्थः—

मै एलापत्य गोत्र वाले श्रीमहागिरि और श्रीसुहस्त्याचार्यको वन्दन करता हूँ, उसके बाद कौशिक गोत्र [विश्वामित्र गोत्रोत्पन्न] श्री बहुलमुनिके समान-वयवाले बलिस्सहजी को वन्दन करता हु । इनमे श्रीमहागिरिजी श्रीस्थूलभद्रजी के शिष्य थे, और श्रीसुहस्तीजी भी श्रीस्थूलभद्रजी के ही शिष्य थे, श्रीमहागिरिजी के श्री बहुलजी और श्री बलिस्सहजी ये दो प्रधान शिष्य थे ॥२७॥

मूलम्

१ २ ३ ७ ८ ५ ६
हारियगुत्त साइ च, वंदिमो हारिय च सामज्ज ।
११ ८ ९ १०
वंदे कौसियगोत्त, संडिल्लं अज्जजीय धरं ॥ २८ ॥

छाया—

हारीतगोत्र स्वीतिं च, वन्दामहे हारीत च श्यामार्यम् ।
वन्दे कौशिकगोत्र, शाण्डिल्यमार्यजीतधरम् ॥२८॥

अर्थः—

हम हारीतगोत्र श्री स्वात्याचार्य और हरीतगोत्र श्री श्यामार्यजी को वन्दन करता हु, मै कौशिकगोत्र श्री शाण्डिल्याचार्य और श्रीआर्यजीतधराचार्यजी को वन्दन करता हु, इनमे श्री स्वातिजी बलिस्सहजी के शिष्य थे, श्यामार्य श्रीस्वातिजी के शिष्य थे, किसीने श्यामार्य श्री शाण्डिलयजी काही आर्यजीतधर यह विशेषण लगाकर वन्दन कहा है, उसका अर्थ-"मर्यादादर्शक सूत्रधारक है ॥२८॥

मूलम्

१ २ ३
तिसमुद्दखायकित्ति, दीवसमुद्देसु गहिय पेयालं ।
६ ५ ४
वंदे अज्जसमुद्द, अक्खुभिय समुद्द गभीर ॥ २९ ॥

अर्थ —

मे सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन, च से सम्यक् चारित्र, तप और विनय मे सदा उद्यत (अप्रमादी) रागद्वेष रहित होने के कारण सदा मध्यस्थभाववाले आर्यश्री नन्दिल नामक क्षपण (तपस्वी) को मस्तक से वन्दन करता हुँ। श्री नन्दिलजी श्री आर्यमङ्गुजी के शिष्य थे ॥३३॥

मूलम्

५ ३ ४ २
वड्ढउ वायगवंसो, जसवंतो अज्जनागहत्थीणं ।
१
वागरण करणभंगिय, कम्मप्पयडीपहाणाणं ॥ ३४ ॥

छाया—

वर्द्धतां वाचकवंशो, यशोवंश आर्यनागहस्तिनाम् ।
व्याकरण करण भाङ्गिक-कर्मप्रकृतिप्रधानानाम् ॥ ३४ ॥

अर्थः—

व्याकरण, करण (ज्योतिष), भङ्गजाल और कर्मप्रकृति आदि की प्ररूपणा मे सर्वश्रेष्ठ श्री आर्य नागहस्ती आचार्य की शिष्य परम्परा और यशपरम्परा सर्वदा बढे ॥ ३४ ॥

मूलम्

१ २
जच्चंजणधाउ समप्पहाणं, मुद्दिय कुवलयनिहाणं ।
५ ४ ३
वड्ढउ वायगवंसो, रेवइणक्खत्तणामाण ॥ ३५ ॥

छाया—

जात्याञ्जन धातु समप्रभाणां, मृद्वीका कुवलयनिभानाम् ।
वर्द्धतां वाचकवंशो, रेवतीनक्षत्रनाम्नाम् ॥ ३५ ॥

छाया—

वन्दे आर्यधर्मं, ततो वन्दे च भद्रगुप्तं च।
ततश्चार्यवज्रं, तपोनियमगुणैर्वज्र समम् ॥३१॥

अर्थः—

मैं श्री आर्य धर्मनामक आचार्य को वन्दन करता हूँ, और उसके बाद श्री भद्रगुप्त नामक आचार्य को वन्दन करता हूँ, और उसके बाद तप नियम आदि गुणों से वज्र के समान बलवान् श्री आर्यवज्रस्वामी को वन्दन करता हुँ ॥३१॥

मूलम्

७ ६ ५
वंदामि अज्जरक्खिय, खवणे रक्खिय चारित्त सव्वस्से ।
२ ३ ४ १
रयणकरण्डगभूओ, अणुओगो रक्खिओ जेहिं ॥ ३२ ॥

छाया—

वन्दे आर्य रक्षित क्षपणान् रक्षित चारित्र सर्वस्वान्।
रत्न करण्डक भूतोऽनुयोगो रक्षितो यैः ॥ ३२ ॥

अर्थः—

मैं जिन्होंने रत्नमय पेटी के समान अनुयोग की उन चारित्र (सयम रूप सर्वस्व की) भूतकालमे रक्षा करने वाले श्री आर्य रक्षित क्षपण (तपस्वी) को वन्दन करता हुँ ॥३२॥

मूलम्

१ २ ३ ४ ५ ६
नाणम्मि दंसणम्मि य, तव विणए णिच्चकाल मुज्जुत्त ।
८ ९ १० ११ ७
अज्जं नंदिल खवण, सिरसा वंदे पसण्णमणं ॥ ३३ ॥

छाया—

ज्ञाने दर्शने च, तपो विनये नित्यकालमुद्युक्तम्।
आर्य नन्दिल क्षपण, शिरसा वन्दे प्रसन्नमनसम् ॥३३॥

अर्थ —

मे सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन, च से सम्यक् चारित्र, तप और विनय में सदा उद्यत (अप्रमादी) रागद्वेष रहित होने के कारण सदा मध्यस्थभाववाले आर्यश्री नन्दिल नामक क्षपण (तपस्वी) को मस्तक से वन्दन करता हुँ। श्री नन्दिलजी श्री आर्यमङ्गुजी के शिष्य थे ॥३३॥

मूलम्

५ ३ ४ २
वड्ढउ वायगवसो, जसवंतो अज्जनागहत्थीणं ।
१
वागरण करणभंगिय, कम्मप्पयडीपहाणाणं ॥ ३४ ॥

छाया—

वर्द्धतां वाचकवंशो, यशोवंश आर्यनागहस्तिनाम् ।
व्याकरण करण भाङ्गिक-कर्मप्रकृतिप्रधानानाम् ॥ ३४ ॥

अर्थः—

व्याकरण, करण (ज्योतिष), भङ्गजाल और कर्मप्रकृति आदि की प्ररूपणा में सर्वश्रेष्ठ श्री आर्य नागहस्ती आचार्य की शिष्य परम्परा और यशपरम्परा सर्वदा बढे ॥ ३४ ॥

मूलम्

१ २
जच्चंजणधाउ समप्पहाणं, मुद्दिय कुवलयनिहाणं ।
५ ४ ३
वड्ढउ वायगवसो, रेवइणक्खत्तणामाणं ॥ ३५ ॥

छाया—

जात्याञ्जन धातु समप्रभाणां, मृद्वीका कुवलयनिभानाम् ।
वर्द्धतां वाचकवंशो, रेवतीनक्षत्रनाम्नाम् ॥ ३५ ॥

अर्थः—

श्रेष्ठ जातिमान काले मणिके सदृश वर्णवाले तथा पकि द्राक्षा के समान काले वर्णवाले और नीलकमल के समान नील शरीर वर्णवाले रेवती नक्षत्र नामक आचार्यका वाचकवंश वढे। ये श्री रेवती नक्षत्रजी श्री आर्यनागहस्तीजीके शिष्य थे ॥ ३५ ॥

मूलम्

अयलपुरा णिक्खंते, कालियसुय आणुओगिए धीरे।
बंभदीवगसीहे, वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३६ ॥

छाया—

अचलपुरानिष्क्रान्तान् कालिकश्रुतानुयोगिकान् धीरान्।
ब्रह्मदीपकसिंहान्, वाचकपदमुत्तम माप्तान् ॥ ३६ ॥

अर्थः—

मैं अचलपुर से निष्क्रान्त (प्रव्रजित) कालिकसूत्ररूप शास्त्रके अनुयोग (व्याख्या) के ज्ञाता धीर उत्तमवाचकपदमाप्त ब्रह्मदीपकी शाखासे उपलक्षित श्री सिंहाचार्यको वन्दन करता हू। ये रेवति नक्षत्राचार्यके शिष्य थे ॥ ३६ ॥

मूलम्

जेसिं इमो अणुओगो, पयरइ अज्जावि अड्ढभरहम्मि।
बहुनयरनिग्गयजसे, ते वंदे खंदिलायरिए ॥ ३७ ॥

छाया—

येपामयमनुयोग प्रचरत्यद्याप्यर्द्धभरते।
बहुनगरनिर्गतयशसः, तान् वन्दे स्कन्दिलाचार्यान् ॥ ३७ ॥

अर्थ—

मैं जिनका यह (इस समय मे उपलभ्यमान) अनुयोग अर्द्धभरत (भरतक्षेत्र के अर्ध-दक्षिण भरतक्षेत्र) में आज भी प्रचलित है अनेक नगरोंमें अभ्युदित प्रसृत

यशवाले उन श्रीस्कन्दिलाचार्य को वन्दन करता हू, ये श्रीसिंहाचार्य के शिष्य थे ॥ ३७ ॥

मूलम्

१ २ ४
तत्तो हिमवंतमहंत–विक्कमे धिइपरक्कममणंते ।
५ ६ ८ ७
सज्झायमणंतधरे, हिमवते वंदिमो सिरसा ॥ ३८ ॥

छाया--

ततो हिमवन्महाविक्रमान् अनन्तधृतिपराक्रमान् ।
अनन्तस्वाध्यायधरान्, हिमवतो वन्दे शिरसा ॥ ३८ ॥

अर्थः—

मैं उन (श्रीस्कन्दिलाचार्य) के बाद हिमालयपर्वतके समान बहुत क्षेत्रों में विहार करनेवाले अपरिमित धैर्यपराक्रमवाले और अर्थ की दृष्टिसे अपरिमित स्वाध्यायको धारण करनेवाले श्री हिमवदाचार्य को शिर (मस्तक) से वन्दन करता हू । ये श्री स्कन्दिलाचार्य के शिष्य थे ॥ ३८ ॥

मूलम्

१ २ ५ ४ ३
कालियसुयअणुओगस्स, धारए धारए य पुव्वाण ।
६ ८ ७
हिमवतखमासमणे, वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ३९ ॥

छाया—

कालिकश्रुतानुयोगस्य, धारकान् धारकाश्च पूर्वाणाम् ।
हिमवत्क्षमाश्रमणान्, वन्दे नागार्जुनाचार्यान् ॥ ३९ ॥

अर्थ —

मै कालिकश्रुतके अनुयोग (व्याख्या) के धारण करनेवाले और उत्पात आदि पूर्वो के धारक श्री हिमवत् नामके क्षमाश्रमण और श्रीनागार्जुनाचार्य को वन्दन करता हू, यहा श्री हिमवदाचार्य का वन्दन दुहराया गया है, श्री हिमवदा-चार्यके शिष्यश्री नागार्जुनाचार्य हुए ॥ ३९ ॥

मूलम्

१ २ ३ ४

मिउमद्दवसपन्ने, अणुपुव्वि वायगत्तण पत्ते ।

५ ६ ७

ओहसुयसमायारे, नागज्जुणवायए वंदे ॥ ४० ॥

छाया—

मृदुमार्दवसम्पन्नान्, आनुपूर्व्या वाचकत्व प्राप्तान् ।

ओघश्रुतसमाचारान् नागार्जुनवाचकान् वन्दे ॥ ४० ॥

अर्थः—

मै अतीव कोमलता गुणसे सम्पन्न, क्रमसे वाचकपद प्राप्त और ओघश्रुत (उत्सर्ग-विधिमार्ग) के सम्यक् प्रकारसे आचरण करनेवाले श्रीनागार्जुनाचार्य को वन्दन करता हू ॥ ४० ॥

मूलम्—

८ ९ १० १ २

गोविंदाण पि नमो, अणुओगे विउलधारणिंदाणं ।

६ ३ ४ ५

णिच्च खतिदयाण परूवणे दुल्लभिंदाण ॥ ४१ ॥

छाया—

गोविन्देभ्योऽपि नम', अनुयोगे विपुलधारणेन्द्रेभ्यः ।

नित्य क्षान्तिदयाना, प्ररूपणे इन्द्रदुर्लभेभ्यः ॥ ४१ ॥

अर्थः—

अनुयोगकी अधिक धारण रखनेवालों में इन्द्रके समान, क्षमा और दया गुणों की प्ररूपणामें इद्रों के भी सदा दुर्लभ श्रीगोवि द नामक आचार्य को भी मेरा नमस्कार हो ॥ ४१ ॥

मूलम्

१ २ ८ ४ ३ ५

तत्तो य भूयदिन्न निच्च तवसजमे अनिव्विण्णं ।

६ ९ ७

पडियजणसम्माण, वंदामो सजमविहिण्णु ॥ ४२ ॥

छाया—

ततश्च भूतदिन्न, नित्य तपःसयमेऽनिर्विण्णम् ।
पण्डितजनसमान्य, वन्दामहे सयमविधिज्ञम् ॥ ४२ ॥

अर्थः—

उसके बाद हम तपस्या और सयममें सदा ग्लानिरहित तथा पण्डितजनों के खूब माननीय और सयमविधिके जाननेवाले श्रीभूतदिन्ननामक आचार्य को वन्दन करते हैं ॥ ४२ ॥

मूलम्

२
वरकणगतवियचपग—विमउलवरकमलगब्भसरिवन्ने ।
३ ४ ५
भविजणहिययदइए, दयागुणविसारए धीरे ॥ ४३ ॥
६ ७
अड्ढभरहप्पहाणे, बहुविहसज्झायसुमुणियपहाणे ।
८ ९
अणुओगियवरवसभे, नाइलकुलवसनदिकरे ॥ ४४ ॥
१० १४ १
भूयहियप्पगब्भे, वदेह भूयदिन्नमायरिए ।
११ १३ १२
भवभयवुच्छेयकरे, सीसे नागाज्जुणरिसीणं ॥४५॥ (विसेसय)

छाया—

वरतप्तकनकचम्पक—विमुकुलवरकमलगर्भसदृग्वर्णान् ।
भविकजनहृदयदयितान्, दयागुणविशारदान् धीरान् ॥ ४३ ॥
अर्द्धभरतप्रधानान् सुविज्ञातबहुविधस्वाध्यायप्रधानान् ।
अनुयोजितवरवृषभान्, 'नागिल' कुलवशनन्दिकरान् ॥ ४४ ॥
भूतहितप्रगल्भान्, वन्देऽहं भूतदिन्नाचार्यान् ।
भवभयव्युच्छेदकरान्, शिष्यान् नागार्जुनर्षीणाम् ॥४५॥ (विशेषकम्)

अर्थः—

तप्त (तपाया हुआ) कनक (सुवर्ण) तथा चम्पापुष्प, विकसित उत्तमकमलगर्भ (अन्दरके भाग) के समान वर्णवाले, भव्यजनों के हृदयके प्रिय तथा दयारूप गुण के स्वय धारण करनेमें औरों को भी धारण कराने में विशारद (निपुण) तथा धीर, भरतक्षेत्र के दक्षिणार्द्ध भागमें प्रधान (श्रेष्ठ), तथा अनेक प्रकारके आचाराङ्ग आदि शास्त्रके स्वाध्याय को अच्छी तरहसे जाननेवाले, तथा अनेक पुरुष श्रेष्ठ साधुओं को स्वाध्याय में लगानेवाले, नागिलकुल-नामक वंशको समृद्ध करनेवाले, प्राणियों के कल्याण करनेमें निर्भीक, और भव (जन्ममरणरूप संसार) के भयको मिटानेवाले नागार्जुनऋषि के शिष्य श्री भूतदिन्नाचार्यको वन्दन करता हू ॥ ४३-४५ ॥

मूलम्

१ २ ६
सुमुणियनिच्चानिच्चं, सुमुणियसुत्तत्थधारयं वंदे ।
३ ४ ५
सब्भावुब्भावणया, तत्थं लोहिच्चणामाणं ॥ ४६ ॥

छाया—

सुज्ञातनित्यानित्यं, सुज्ञातसूत्रार्थधारकं वन्दे ।
सद्भावोद्भावनया, तथ्यं लौहित्यनामानम् ॥ ४६ ॥

अर्थः—

मै, नित्य और अनित्य पदार्थों को अच्छी तरह से जाननेवाले, सूत्रार्थों को अच्छी तरहसे धारण करनेवाले, तथा सद्भाव (यथावस्थित विद्यमान पदार्थ) की उद्भावना (प्रकाशना) से तथ्य-(सत्य-पदार्थ तत्त्वों को यथार्थ प्रतिपादन करने के कारण सत्यार्थभाषी) श्रीलौहित्य नामक आचार्य को वन्दन करता हू ॥ ४६ ॥

मूलम्—

१ २
अत्थमहत्थखाणिं, सुसमणवक्खाणकहणनिव्वाणिं ।
३ ४ ६ ७ ५
पयईए महुरवाणिं, पयओ पणमामि दूसगणिं ॥ ४७ ॥

छाया—

अर्थमहार्थखनिं, सुश्रवणव्याख्यानकथननिर्वाणिनम् ।
प्रकृत्या मधुरवाणीक, प्रयतः प्रणमामि दूष्यगणिनम् ॥ ४७ ॥

अर्थः—

मै अर्थ (साधारण अर्थ) महार्थ (विशिष्ट अर्थ) खनि (आकर-खान) सुश्रवण (अच्छा श्रवणवाला – कर्णप्रिय) व्याख्यान और पृष्ट विषयों के कथन (उत्तर देने) में शान्तचित्त वाले और स्वभावसे मधुरभाषी श्री दूष्यनामकगणी (आचार्य) को यतनापूर्वक वन्दन करता हू ॥४७॥

मूलम्

१
तवनियमसच्चसंजम–विणयज्जवखंतिमद्दवरयाणं ।
२ ३
सीलगुणगद्दियाण, अणुओगजुगप्पहाणाणं ॥ ४८ ॥
६ ४ ११ ७
सुकुमालकोमलतले, तेसि पणमामि लक्खणपसत्थे ।
१० ५ ८ ९
पाए पावयणीणं, पडिच्छयसयएहि पणिवइए ॥४९॥

छाया—

तपोनियमसत्यसयम,–विनयार्जवक्षान्तिमार्दवरतानाम् ।
शीलगुणगर्वितानाम्, अनुयोगयुगप्रधानानाम् ॥ ४८ ॥
सुकुमारकोमलतलान्, तेषा प्रणमामि लक्षणप्रशस्तान् ।
पादान् प्रवचनिना, प्रतीच्छकशतकैः प्रणिपतितान् ॥ ४९ ॥

अर्थः—

मै तपस्या, नियम, सत्य, सयम, विनय, सरलता, क्षमा और कोमलता में रत (सलग्न–लगे हुए), शील (सदाचार) रूप गुण से गर्वित–सम्पन्न, अनुयोग (व्याख्यान) में युगप्रधान (युगप्रधान–पदप्राप्त) प्रशस्तप्रवचनसम्पन्न, (श्री–दूष्यगणी) के परम कोमलतलवाले, लक्षणों से प्रशस्त (सुलक्षण) और सैकडों प्रतीच्छकों (सूत्र और सूत्रार्थों के ग्रहण करनेवाले शिष्यों) से प्रणिपतित (अभिवन्दित) चरणों को नमस्कार करता हू ॥ ४८–४९ ॥

मूलम्—

२ १ ५ ३ ४
जे अन्ने भगवते कालियसुयअणुओगिए धीरे ।
६ ८ ७ ९ १० ११
ते पणमिऊण सिरसा, नाणस्स परूवणं वोच्छं ॥ ५० ॥

छाया—

येऽन्ये भगवन्तः कालिकश्रुतानुयोगिनो धीराः ।
तान् प्रणम्य शिरसा, ज्ञानस्य प्ररूपणां वक्ष्ये ॥ ५० ॥

अर्थः—

मैं पूर्वोक्त आचार्यों से अतिरिक्त जो आचार्य कालिकश्रुत के व्याख्यान करनेवाले, धीर और भगवान् (ऐश्वर्य सम्पन्न) हैं, उन्हें मस्तक से प्रणाम कर ज्ञान की प्ररूपणा करूंगा, अर्थात् ज्ञानविषयक रचना करूंगा। इस लेख से यह बात स्पष्ट होती है कि नंदीसूत्र देवर्द्धिगणीने नहीं रचा है, उन्होंने किसी अन्य ज्ञानविषयक ग्रंथ की रचना की है। इसका खुलासा इसी नंदीसूत्र की टीका में किया गया है। जिज्ञासु वहां से देख लें ॥ ५० ॥

॥ इति स्थविरावली सम्पूर्णा ॥

श्री-नन्दीसूत्रम्

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-
महाराजविरचित-ज्ञानचन्द्रिका-टीका-समलङ्कृतम्-

श्री-नन्दीसूत्रम् ।

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

(मालिनी-छन्दः)

शिवसरणिविधानं जीवरक्षैकतानं,
सुरनरकृतगानं केवलोद्भासमानम् ।
प्रशमरसनिदानं ज्ञानदानप्रधानं,
परमसुखनिधानं नौम्यहं वर्धमानम् ॥ १ ॥
करणचरणधारं प्राप्तपूर्वाब्धिपारं,
शुभतरगुणधारं प्राप्तसंसारपारम् ।
कलितसकललब्धिं लब्धविज्ञानसिद्धिं,
गणधरमभिरामं गौतमं तं नमामि ॥ २ ॥

(अनुष्टुब्-वृत्तम्)

श्रीसुधर्मा महावीर-लब्धरत्नोज्ज्वलो गणी ।
निबबन्ध तदुक्तार्थं, नमस्तस्मै दयालवे ॥ ३ ॥

(पृथ्वी-छन्दः)

सगुप्तिसमितिं समां, विरतिमादधानं सदा,
क्षमावदखिलक्षमं, कलितमञ्जुचारित्रकम् ।
सदोर-मुखवस्त्रिका-विलसिताननेन्दुं शुभं,
प्रणौमि धिषणाधनं, गुरुममुं भवाब्धौ प्लवम् ॥ ४ ॥

(अनुष्टुब्-वृत्तम्)

जैनीं सरस्वतीं नत्वा, नन्दीसूत्रार्थदर्शिका ।
घासीलालेन मुनिना, क्रियते ज्ञानचन्द्रिका ॥ ५ ॥

हिन्दीभाषानुवाद ।

मङ्गलाचरणका अर्थ—

(शिवसरणिविधानम्) मुक्तिमार्गके प्रणेता (जीवरक्षैकतानम्) जीवों के अद्वितीय रक्षक (सुरनरकृतगानम्) देव एवं मनुष्योंद्वारा स्तुत (केवलोद्भासमानम्) केवलज्ञानसे सदा प्रकाशित, (प्रशमरस निदानम्) प्रशमरसके स्रोत (ज्ञानदानप्रधानम्) अपनी दिव्य देशना-द्वारा मनुष्यों के लिये सम्यक्ज्ञानके दाता, तथा-(परमसुखनिधानम्) अव्याबाध सुखके भण्डार ऐसे (वर्धमान नमामि) वर्धमान प्रभुको मैं मस्तक झुका कर नमस्कार करता हूँ ॥

भावार्थ—टीकाकार ने इस श्लोकद्वारा मोक्षमार्गके प्रणेता, जीवोंको अभयके दाता, देव एवं मनुष्योंद्वारा सदा स्तूयमान, केवलज्ञानरूप प्रखर प्रभासम्पन्न, प्रशम रसके अभिनेता संसारी प्राणियों के लिये आत्म-ज्ञानरूप दिव्यनिधिके दाता, एवं परमसुखके एक निधान, ऐसे वर्धमान स्वामीको नमस्कार किया है । इसमें प्रायः सभी विशेषण अन्ययोग-

---

ગુજરાતી ભાષાનુવાદ

મંગળાચરણનો અર્થ-

(शिवसरणिविधानम्) મુક્તિમાર્ગના પ્રણેતા (जीवरक्षैकतानम्) જીવોના અજોડ રક્ષક (सुरनरकृतगानम्) દેવો અને મનુષ્યોદ્વારા જેની સ્તુતિ થાય છે એવા (केवलोद्भासमानम्) કેવળજ્ઞાનથી સદા પ્રકાશિત, (प्रशम-रसनिदानम्) શાન્તરસનુ ઝરણુ, (ज्ञानदानप्रधानम्) પોતાની દિવ્ય દેશના દ્વારા મનુષ્યોને માટે સમ્યક્જ્ઞાનના દાતા, તથા (परमसुखनिधानम्) અપાર સુખના ભડાર એવા (वर्धमान नमामि) વર્ધમાન પ્રભુને હુ માથુ નમાવીને નમન કરૂ છુ

ભાવાર્થ—ટીકાકારે આ શ્લોક-દ્વારા મોક્ષમાર્ગના પ્રણેતા, જીવોને અભય દેનારા, દેવો તથા મનુષ્યો દ્વારા સદા જેની સ્તુતિ થાય છે એવા, કેવળ જ્ઞાનરૂપ, મહાન્, પ્રભાયુક્ત, શાન્ત રસના અભિનેતા, સ સારમા રહેતા પ્રાણી ઓને માટે આત્મજ્ઞાનરૂપી દૈવી ભડારના દાતા અને પરમ સુખનુ એક જ નિધાન એવા વર્ધમાન સ્વામીને પ્રણામ કર્યા છે તેમા મોટે ભાગે બધા વિશે

व्यवच्छेदपरक है। "शिवसरणिविधान" इस पदसे जो ऐसा मानते है कि जीवात्मा परमात्मा नही बन सकता है, ऐसे मीमांसक आदि मतका व्युदास किया है। आत्मा ही जीवन्मुक्त परमात्मा बन परमात्मा बननेका भव्य जीवोंको उपदेश दे कर स्वयं सिद्धिगतिका नेता बन जाता है। "जीवरक्षैकतान" इस पद द्वारा जो ऐसा मानते हैं कि 'मनुष्यके उपयोगके लिये ही मनुष्यसे अतिरिक्त शेष प्राणियों का निर्माण हुवा है अतः स्वेच्छानुसार मनुष्य इनका अपने लिये उपयोग कर सकता है' ऐसी मान्यताको दूर करते हुए यह बतलाया है कि प्रभुका आदेश संसारके समस्त एकेन्द्रियादिक जीवोंके रक्षण करने का है, उनकी दृष्टिमे ऐसा अनुचित पक्षपात नही है। "सुरनरकृतगान" इस पदसे यह सूचित होता है कि-जो प्राणिमात्रके रक्षक होते हैं वे ही देव और मनुष्योंके स्तुतिपात्र होते हैं, अन्य नही। "केवलोद्भासमानम्" इस पद द्वारा वैशेपिक आदि मतकी मान्यता निरस्त की है। उनकी ऐसी कल्पना है कि-'ज्ञान आत्माका स्वभाव नही, तथा वुद्ध्यादिक नौ गुणोंके नाशसे ही मुक्ति होती है।' इस पर ऐसा यहां कहा गया है कि ज्ञान आत्माका स्वभाव है और यही ज्ञान ज्ञानावर-

પણ્ અન્યયોગવ્યવચ્છેદ વાળા છે "शिवसरणिविधान" આ પદથી જે એવુ માને છે કે જીવાત્મા પરમાત્મા બની શકતો નથી, એવા મીમાસક વગેરે મતનુ ખ ડન કર્યું છે આત્મા જ જીવન્મુક્ત પરમાત્મા બનીને ભવ્ય જીવોને પર માત્મા બનવાનો ઉપદેશ દઇને પોતે સિદ્ધગતિનો નેતા બની જાય છે "जीवरक्षैकतान" આ પદ દ્વારા જે એવુ માને છે કે "મનુષ્યના ઉપયોગને માટે જ મનુષ્ય સિવાયના બાકીના પ્રાણીઓનુ નિર્માણુ થયુ છે તેથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનુષ્ય તેમને પોતાને માટે ઉપયોગ કરી શકે છે" એવી માન્યતાને દૂર કરીને એ બતાવાયુ છે કે "પ્રભુનો આદેશ સ સારના સર્વ એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોનુ રક્ષણુ કરવાનો છે તેમની દૃષ્ટિએ એવો અયોગ્ય પક્ષપાત નથી" "सुरनरकृतगान" આ પદથી એ સૂચિત થાય છે કે જે પ્રાણીમાત્રના રક્ષક હોય છે તેઓ જ દેવો તથા મનુષ્યોની સ્તુતિને પાત્ર હોય છે બીજા નહી "केवलोद्भासमानम्" આ પદ દ્વારા વૈશેષિક વગેરે મતની માન્યતાનુ ખ ડન કર્યું છે તેમની એવી કલ્પના છે કે "જ્ઞાન આત્માનો સ્વભાવ નથી, તથા બુદ્ધિ વગેરે નવ ગુણોના નાશથી જ મોક્ષ હોય છે" તે બાબતમા અહી એવુ કહેવાયુ છે કે જ્ઞાન આત્માનો સ્વભાવ છે અને એજ જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય

णीय कर्मके अभावमें सर्वथा निर्मल हो कर केवलज्ञानरूप परिणत हो जाता है। नैयायिकों ने २१ इकीस प्रकारके दुःखोंके साथ सुखका भी मुक्तिमें अभाव माना है, अतः इस मान्यताको हटानेके लिये "परम-सुखनिधानम्" यह विशेषण दिया गया है ॥ १ ॥

(करणचरणधारम्) करणसत्तरी एवं चरणसत्तरी को धारण करनेवाले (सर्वपूर्वाब्धिपारम्) ग्यारह अंग एवं चौदह पूर्वरूप समुद्रके पारगामी (शुभतरगुणधारम्) शुभतर सम्यग्दर्शनादिक गुणोंके धारक (प्राप्तसंसारपारम्) संसारके पारको पानेवाले (कलितसकललब्धिम्) सकल लब्धियोंके धारक (लब्धविज्ञानसिद्धिम्) मनःपर्ययज्ञानके धारी ऐसे (अभिरामम्) सर्वोत्तम (तं गौतमं गणधरं नमामि) जगत् प्रसिद्ध गौतम गणधरको मैं नमन करता हूं।

भावार्थ—इस श्लोकद्वारा वर्धमान भगवान्के प्रसिद्ध गौतम गण-धर को नमस्कार किया है। गौतम गणधर ने करणसत्तरी एवं चरण-सत्तरी के सेवनसे अपने जीवनको बहुत अधिक श्रेष्ठतम बना लिया था। चौदहपूर्वके वे पूर्ण पाठी थे। सम्यग्दर्शनादिक गुणोंकी पूर्ण जागृति

કર્મના અભાવમા સદા નિર્મળ થઈને કેવળજ્ઞાનના રૂપમા પરિણમે છે નૈયાયિકોએ એકવીસ પ્રકારના દુખોની સાથે સુખનો પણ મુક્તિમા અભાવ માન્યો છે, તેથી તે માન્યતાનુ ખડન કરવા માટે "परमसुखनिधानम्" એ વિશેષણ મૂકાયુ છે ॥ ૧ ॥

(करणचरणधारम्) કરણસત્તરી અને ચરણસત્તરીને ધારણ કરનારા (सर्वपूर्वाब्धिपारम्) અગીયાર અગ તથા ચૌદ પૂર્વરૂપ સમુદ્રને પાર જનારા (शुभतरगुणधारम्) શુભતર સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણો ધારણ કરનારા (प्राप्तसंसारपारम्) સસારનો પાર પામનારા (कलितसकललब्धिम्) બધી લબ્ધિઓ ધારણ કરનારા (लब्धविज्ञानसिद्धम्) મન પર્યય જ્ઞાન ધરાવનારા એવા (अभिरामम्) સર્વોત્તમ (तं गौतमं गणधरं नमामि) જગત વિખ્યાત ગૌતમ ગણધરને હુ નમન કરૂ છુ

ભાવર્થ—આ શ્લોક દ્વારા વર્ધમાન ભગવાનના પ્રસિદ્ધ ગૌતમ ગણધરને નમસ્કાર કરાયા છે ગૌતમ ગણધરે કરણસત્તરી અને ચરણસત્તરીના સેવનથી પોતાના જીવનને અત્યત શ્રેષ્ઠ બનાવ્યુ હતુ ચૌદપૂર્વના તેઓ પૂર્ણ પાઠી હતા સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણોની પૂર્ણ જાગૃતિથી તેમણે એ જ ભવમા મુક્તિ પ્રાપ્ત

से उन्होंने उसी भवसे मुक्ति प्राप्त कर ली थी। सकल लब्धियोंकी एव मनःपर्यय ज्ञानकी सिद्धि उन्हें मुक्ति जानेसे पहिले हो चुकी थी ॥२॥

(महावीरलब्धरत्नोज्ज्वलो गणी) श्रमण भगवान् महावीरसे प्राप्त रत्नत्रयसे प्रकाशमान गणधर (श्रीसुधर्मा) श्रीसुधर्मास्वामी ने (तदुक्तार्थं) भगवान्के द्वारा कथित अर्थको सकल जगज्जीवके उपकार के लिये (निबबन्ध) सूत्ररूप से गूथा है। (नमस्तस्मै दयालवे) ऐसे परम उपकारी दयालु श्री सुधर्मास्वामीको मै नमस्कार करता हू ॥३॥

(समा सगुप्तिसमितिम्) सम्पूर्णरूपसे पाच समिति एव तीन गुप्तियोंका पालन करनेवाले (सदा विरतिम् आदधानम्) सर्वदा सर्वविरति को धारण करनेवाले (क्षमावद् अखिलक्षमम्) पृथ्वीकी तरह सब प्रकारके परीषहोंको सहनेवाले (कलितमञ्जुचारित्रकम्) निरतिचार चारित्रके पालन करनेवाले (अपूर्वबोधप्रदम्) भव्य जीवोंको अपूर्व आत्मबोधको देनेवाले ऐसे (गुरुम्) गुरुदेवको कि जिनका (सदोरमुखवस्त्रिकाविलसिताननेन्दुम्) मुखचन्द्रमडल सदा सदोरकमुखवस्त्रिकासे सुशोभित होता रहता है, तथा (भववारिधिप्लवम्) ससाररूप समुद्रमे

કરી લીધી હતી સર્વે લબ્ધિયો તથા મન પર્યય જ્ઞાનની સિદ્ધિ તેમને મોક્ષ પામ્યા પહેલા થઈ ચુકી હતી ॥ ૨ ॥

(महावीरलब्धरत्नोज्ज्वलो गणी) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દ્વારા પ્રાપ્ત રત્નત્રયથી પ્રકાશમાન ગણધર (श्रीसुधर्मा) શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ (तदुक्ताथ) ભગવાનદ્વારા કથિત અર્થને જગતના સકળ જીવોના ઉપકારાર્થે (निबबन्ध) સૂત્રરૂપથી ગૂથેલ છે (नमस्तस्मै दयालवे) એવા પરમ ઉપકારી દયાળુ શ્રી સુધર્મા સ્વામીને હુ નમન કરૂ છુ ॥ ૩ ॥

(समां सगुप्तिसमितिम्) પૂર્ણરૂપે પાચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિને પાળનારા (सदा विरतिम् आदधानम्) સદા સર્વવિરતિને ધારણ કરનારા (क्षमावत् अखिलक्षमम्) પૃથ્વીની જેમ બધા પ્રકારના પરીષહો સહન કરનારા (कलितमञ्जुचारित्रकम्) નિરતિચાર ચારિત્રના પાળનારા (अपूर्ववोधप्रदम्) ભવ્ય જીવોને અપૂર્વ આત્મબોધ દેનારા એવા (गुरुम्) ગુરૂદેવને કે જેનુ (सदोर मुखवस्त्रिकाविलसिताननेन्दुम्) મુખચન્દ્રમડળ હમેશા દોરા સાથેની મુહપત્તીથી સુશોભિત બની રહે છે, તથા (भववारिधिप्लवम्) જે સસારરૂપી

इह खलु भगवत्तीर्थङ्करोपदिष्टमर्थरूपमागममुपादाय गणधराः सूत्ररूपेण जग्रन्थुः। उक्तञ्च-" अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गथंति गणहरा णिउणा " इत्यादि। तत्र पूर्वापरविरोधरहितानि स्वतःप्रमाणभूतानि द्वात्रिंशत् सूत्राणि संप्रति समुपलभ्यन्ते।

डूबते हुए जीवोंके लिये नौका जैसे हैं उनको मैं (प्रणौमि) मस्तक झुका कर नमस्कार करता हूँ ॥ ४ ॥

मैं मुनि घासीलाल (जैनी सरस्वती नत्वा) जिनेन्द्रदेवके मुखचन्द्रसे निर्गत दिव्यदेशनाको नमस्कार करके (नन्दीसूत्रार्थदर्शिका ज्ञानचन्द्रिका क्रियते) नन्दीसूत्रके अर्थको स्पष्ट करनेवाली यह 'ज्ञानचन्द्रिका' नामकी टीका बनाता हूँ ॥ ५ ॥

'इह खलु' इत्यादि—इस कालमें भगवान् तीर्थङ्करोंद्वारा उपदिष्ट अर्थरूप आगमको लेकर गणधरोंने उसका सूत्ररूपसे ग्रथन किया है। अन्यत्र भी यही बात कही गई है—" अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गथंति गणहरा निउणा " इत्यादि।

अर्हन्त प्रभु अर्थरूपसे सर्व प्रथम आगमकी रचना करते हैं, पश्चात् गणधर उसकी प्ररूपणा सूत्ररूपसे करते हैं। वर्तमान समयमें पूर्वापर विरोधरहित होनेके कारण स्वतःप्रमाणभूत ३२ बत्तीस सूत्र उपलब्ध हैं, वे इस प्रकार हैं—

સાગરમાં ડૂબતા જીવોને માટે નૌકાસમાન છે તેમને હું (प्रणौमि) માથું નમાવીને પ્રણામ કરૂં છું ॥ ૪ ॥

હું મુનિ ઘાસીલાલ (जैनी सरस्वती नत्वा) જિનેન્દ્ર દેવના મુખચન્દ્ર માંથી નીકળેલી દિવ્ય દેશનાને નમન કરીને (नन्दीसूत्रार्थदर्शिका ज्ञानचन्द्रिका क्रियते) નન્દીસૂત્રના અર્થને સ્પષ્ટ કરનારી આ જ્ઞાનચન્દ્રિકા નામની ટીકા બનાવું છું ॥ ૫ ॥ 'इह खलु' ઇત્યાદિ

આ કાળમાં તીર્થંકર ભગવાનો દ્વારા ઉપદેશાયેલ અર્થરૂપ આગમોને લઈને ગણધરોએ તેની સૂત્રરૂપે ગુંથણી કરી છે અન્યત્ર પણ એ જ વાત કહેવાઈ છે-" अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गथंति गणहरा निउणा " ઇત્યાદિ

અર્હંત ભગવાન સર્વ પ્રથમ અર્થરૂપે આગમની રચના કરે છે પછી ગણધરો સૂત્રરૂપે તેની પ્રરૂપણા કરે છે વર્તમાન કાળમાં પૂર્વાપરવિરોધ વિનાના હોવાને કારણે સ્વત પ્રમાણભૂત (૩૨) બત્રીસ સૂત્રો ઉપલબ્ધ (પ્રાપ્ત) છે તે નીચે પ્રમાણે છે -

तत्राचाराङ्गादीन्येकादशाङ्गसूत्राणि (११), औपपातिकादीनि द्वादशोपाङ्गसूत्राणि (१२), नन्द्यादीनि चत्वारि मूलसूत्राणि (४) बृहत्कल्पादीनि चत्वारि छेदसूत्राणि (४) आवश्यकसूत्रमेकं (१) चेति [३२]।

तत्र "नन्दीसूत्रनाम्ना प्रसिद्धस्य मूलसूत्रस्य रचयिता देववाचकाचार्यः" इति केचिद् वदन्ति। केचित्तु "स तस्य सङ्कलयिता, न तु रचयिता" इति। एतत् पक्षद्वयमसंगतम्, गणधरसमये देववाचकाचार्यो नासीदिति सर्वसम्मतम्, गणधरकृते समवायाङ्गे (८८ स) भगवतीसूत्रे (८ श., २ उ) राजप्रश्नीयसूत्रे च "जहा नंदीए" इति पाठस्योपलभ्यमानत्वात् नन्दीसूत्रं गणधरसमये विद्यमानमासीदि-

आचाराङ्ग आदि ११ ग्यारह अङ्गसूत्र, औपपातिक आदि १२ बारह उपाङ्गसूत्र, नन्दी आदिक ४ चार मूलसूत्र, बृहत्कल्पादिक ४ चार छेदसूत्र, तथा १ एक आवश्यकसूत्र (३२)।

"मूलसूत्ररूपसे प्रसिद्ध इस नंदीसूत्रके रचयिता देववाचक आचार्य है" ऐसा कितनेक कहते हैं। कितनेक ऐसा कहते हैं कि "देववाचक आचार्य इस सूत्रके रचयिता नहीं है, किन्तु इसके सकलनकर्त्ता है" परन्तु यह दोनों धारणाएँ ठीक नहीं है, कारण कि गणधरोंके समयमें देववाचक आचार्य नहीं थे, यह तो सर्वविदित ही है। तथा यह नंदीसूत्र तो गणधरों के समयमें भी था, क्यों कि गणधरकृत समवायाङ्गसूत्रमें (८८स) भगवतीसूत्रमें (८श २उ.) तथा राजप्रश्नीयसूत्रमें "जहा नंदीए" ऐसा पाठ देखनेमें आता है। इस पाठसे गणधरोंके समयमें नन्दीसूत्रका अस्तित्व स्पष्टरूपसे सिद्ध होता है।

આચારાંગ વગેરે અગિયાર અંગસૂત્ર ૧૧, ઔપપાતિક વગેરે બાર ઉપાંગસૂત્ર૧૨, નંદી આદિ ચાર મૂલસૂત્ર ૪, બૃહત્કલ્પાદિક ચાર છેદ સૂત્ર ૪, તથા એક આવશ્યક સૂત્ર (૩૨)

"મૂળસૂત્રરૂપથી પ્રસિદ્ધ આ નન્દીસૂત્રના કર્તા દેવવાચક આચાર્ય છે" એવું કેટલાક કહે છે કેટલાક એવું કહે છે કે "દેવવાચક આચાર્ય આ સૂત્રના રચનાર નથી પણ તેનું સંકલન કરનાર છે" પણ આ બન્ને માન્યતાઓ બરાબર નથી, કારણ કે ગણધરોના સમયમાં દેવવાચક આચાર્ય હતા નહિ, તે તો સર્વવિદિત જ છે વળી નંદીસૂત્ર તો ગણધરોના સમયમાં પણ હતું, કારણ કે ગણધરકૃત સમવાયાંગ સૂત્રમાં (૮૮ સ) ભગવતીસૂત્રમાં (૮શ ૨ ઉ) અને રાજ પ્રશ્નીયસૂત્રમાં "जहा नंदीए" એવો પાઠ જોવામાં આવે છે, આ પાઠથી ગણધરોના સમયમાં નંદીસૂત્રનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટરૂપે સાબિત થાય છે જો પૂર્વોક્ત

स्यवगम्यते। उक्तपक्षद्वयाङ्गीकारे तु गणधरसमये देववाचकस्यासद्भावेन तत्सङ्कलितस्यापि नन्दीसूत्रस्याभावाद् "जहा नदीए" इति गणधरवाक्यं नोपपद्यते। तन्मते नन्दीसूत्रसङ्कलन कर्तुमुद्यतस्य देववाचकस्य तत्प्रारम्भसमये-"नाणस्स परूवण वोच्छ" इति वाक्येन 'नन्दीसूत्र वक्ष्ये' इत्यर्थो नोपलब्धु शक्यते। नन्दीसूत्रातिरिक्तेन केनचिद् ग्रन्थान्तरेणापि ज्ञानप्ररूपणा भवितुमर्हति।

अथ 'नन्दीसूत्र'-मित्यस्य कः शब्दार्थः?, उच्यते-नन्दन-नन्दी='टुनदि समृद्धौ" इत्यस्माद्धातोः "इक्कृष्यादिभ्यः" इति वार्तिकेण भावे इक्प्रत्यये, यद्वा

यदि पूर्वोक्त बात ही स्वीकार की जावे तो यह समझने जैसी बात है कि गणधरोंके समयमें देववाचक आचार्यके न होनेसे फिर उनके द्वारा सकलित इस नदीसूत्रका सद्भाव भी कैसे उस समय माना जायगा? अतः इसके सद्भावके अभावमे "जहा नदीए" यह गणधरवचन सगत नही हो सकता है। तथा 'नन्दीसूत्रके सकलनकर्त्ता देववाचक आचार्य है' इस मान्यतामें "नाणस्स परूवण वोच्छ" इस वाक्यसे "नन्दीसूत्र वक्ष्ये" यह अर्थ उपलब्ध नही हो सकता है, कारण कि नदीसूत्रातिरिक्त अन्य और भी किसी दूसरे ग्रन्थसे ज्ञानकी प्ररूपणा हो सकती है।

अब "नन्दीसूत्र" इस पदका क्या अर्थ है यह बात प्रदर्शित की जाती है-"टुनदि" धातु समृद्धि अर्थमे है। इसमें 'टु' और 'इ' ये दोनों इत्सज्ञक है। 'नद्'से "इक्कृष्यादिभ्यः" इस सूत्रद्वारा

વાત જ સ્વીકારવામા આવે તો સમજવા જેવી વાત એ છે કે ગણધરોના સમયમા દેવવાચક આચાર્ય ન થયા હોય તો પછી તેમના દ્વારા સકલિત આ નદીસૂત્રનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) પણ કેવી રીતે એ સમયનો માની શકાય? તેથી તેના સદ્ભાવના અભાવમા "जहा नदीए" આ ગણધરનુ વચન સુસગત હોઈ શકે નહી તથા 'નદીસૂત્રનુ સકલન કરનાર દેવવાચક આચાર્ય છે' એ માન્યતામા "नाणस्स परूवण वोच्छ" આ વાકયથી नदीसूत्र वक्ष्ये" એવો અર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી કારણ કે નદીસૂત્ર સિવાયના બીજા પણ કોઈ ગ્રન્થથી જ્ઞાનની પ્રરૂપણા થઈ શકે છે

હવે "નદીસૂત્ર" એ શબ્દનો શો અર્થ છે તે વાત દર્શાવાય છે— "टुनदि" ધાતુ સમૃદ્ધિના અર્થમા છે તેમા "टु" અને "इ" એ બન્ને ઈત્સજ્ઞક છે "नद्"થી "इक् कृष्यादिभ्य" એ સૂત્ર દ્વારા "इक्" પ્રત્યય, તથા "इदितो

"सर्वधातुभ्य इन्" इत्यौणादिकसूत्रेण भावे इन्-प्रत्यये 'इदितोनुम् धातोः' इति सूत्रेण नुमागमे नन्दिरिति। ततः "कृदिकारादक्तिनः" इति डीप्प्रत्ययेऽनुबन्धलोपे च कृते "यस्येति च" इतीकारलोपे च 'नन्दी' इतिरूप भवति । 'नन्दी-हर्षः, प्रमोदः' इति पर्यायाः । पञ्चविधज्ञान स्वर्गापवर्गसुखजनकमिति नन्दीजनकत्वान्नन्दीत्युच्यते। पञ्चविधज्ञानसूचकत्वादिद सूत्र नन्दीसूत्रमुच्यते । तस्येद श्रीसुधर्मजम्बूसवादरूपमादिसूत्रम्—'से किं त नाण ' इत्यादि ।

'इक् " प्रत्यय, तथा " इदितो नुम् धातोः " इस सूत्रद्वारा 'नुम्' करने पर " नन्दि " ऐसा शब्द निष्पन्न हो जाता है । अथवा "सर्वधातुभ्यः इन्" इस औणादिक सूत्रसे भावमे 'इन्'-प्रत्यय और 'इदितो नुम् धातोः' इस सूत्रसे 'नुम्' होने पर भी "नन्दि" रूप बन जाता है । पश्चात् "कृदिकारादक्तिनः" इस सूत्र द्वारा "डीप्' तथा "यस्येति च" इस सूत्रद्वारा "इ" का लोप करने पर "नन्दी" ऐसा रूप हो जाता है। "नन्दन-नन्दी=हर्षः" नन्दी-शब्द का अर्थ हर्ष, प्रमोद है। जीवको प्रमोदके जनक मत्यादिक पाच ज्ञान है, क्यों कि स्वर्ग और मोक्षका सुख जीवको मत्यादिक पाच ज्ञानद्वारा ही प्राप्त होता है, अतः नन्दी-शब्दसे इन पांच ज्ञानोकी सूचना करनेवाला होनेसे इस सूत्रका नाम 'नन्दीसूत्र' ऐसा कहा गया है । इसका यह सर्व प्रथम सूत्र है——'से किं त नाण' इत्यादि ।

नुम् धातो" એ સૂત્ર દ્વારા "नुम्" કરવાથી "नन्दि" એવો શબ્દ સિદ્ધ થાય છે અથવા "सर्वधातुभ्य इन्" એ ઔણાદિક સૂત્રથી ભાવ મા "इन्" પ્રત્યય અને "इदितो नुम् धातो" આ સૂત્રથી 'नुम्' થતા પણ "नन्दि" રૂપ બની જાય છે ત્યાર પછી "कृदिकारादक्तिन આ સૂત્ર દ્વારા 'डीप्" તથા "यस्येति च" એ સૂત્ર દ્વારા "इ" નો લોપ કરવાથી 'नन्दी' એવુ રૂપ થાય છે 'नन्दन नन्दी=हर्ष" નન્દી શબ્દનો અર્થ હર્ષ, પ્રમોદ છે જીવને પ્રમોદના દેનારા મત્યાદિક પાચ જ્ઞાન છે, કારણ કે સ્વર્ગ અને મોક્ષનુ સુખ જીવને મત્યાદિક પાચ જ્ઞાન દ્વારા જ મળે છે તેથી 'नन्दी' શબ્દ એ પાચ જ્ઞાનનુ સૂચક હોવાથી આ સૂત્રનુ નામ 'नन्दीसूत्र' કહેવાયુ છે તેનુ આ સર્વ પ્રથમ સૂત્ર છે-'से किं त नाण ' ઇત્યાદિ

त्यवगम्यते। उक्तपक्षद्वयाङ्गीकारे तु गणधरसमये देववाचकस्यासद्भावेन तत्सङ्कलितस्यापि नन्दीसूत्रस्याभावाद् "जहा नंदीए" इति गणधरवाक्यं नोपपद्यते। तन्मते नन्दीसूत्रसङ्कलन कर्तुमुद्यतस्य देववाचकस्य तत्प्रारम्भसमये-" नाणस्स परूवणं वोच्छं" इति वाक्येन 'नन्दीसूत्र वक्ष्ये' इत्यर्थो नोपलब्धुं शक्यते। नन्दीसूत्रातिरिक्तेन केनचिद् ग्रन्थान्तरेणापि ज्ञानप्ररूपणा भवितुमर्हति।

अथ 'नन्दीसूत्र'-मित्यस्य कः शब्दार्थः?, उच्यते-नन्दन-नन्दी='टुनदि समृद्धौ" इत्यस्माद्धातोः "इकृष्यादिभ्यः" इति वार्तिकेण भावे इक्प्रत्यये, यद्वा

यदि पूर्वोक्त बात ही स्वीकार की जावे तो यह समझने जैसी बात है कि गणधरोंके समयमें देववाचक आचार्यके न होनेसे फिर उनके द्वारा सकलित इस नदीसूत्रका सद्भाव भी कैसे उस समय माना जायगा? अतः इसके सद्भावके अभावमे "जहा नदीए" यह गणधरवचन सगत नही हो सकता है। तथा 'नन्दीसूत्रके सकलनकर्त्ता देववाचक आचार्य है' इस मान्यतामे "नाणस्स प्ररूवण वोच्छ" इस वाक्यसे "नन्दीसूत्र वक्ष्ये" यह अर्थ उपलब्ध नही हो सकता है, कारण कि नदीसूत्रातिरिक्त अन्य और भी किसी दूसरे ग्रन्थसे ज्ञानकी प्ररूपणा हो सकती है।

अब "नन्दीसूत्र" इस पदका क्या अर्थ है यह बात प्रदर्शित की जाती है-"टुनदि" धातु समृद्धि अर्थमे है। इसमें 'टु' और 'इ' ये दोनों इत्सज्ञक है। 'नद्'से "इकृष्यादिभ्यः" इस सूत्रद्वारा

વાત જ સ્વીકારવામા આવે તો સમજવા જેવી વાત એ છે કે ગણધરોના સમયમા દેવવાચક આચાર્ય ન થયા હોય તો પછી તેમના દ્વારા સકલિત આ નદીસૂત્રનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) પણ કેવી રીતે એ સમયનો માની શકાય? તેથી તેના સદ્ભાવના અભાવમા "जहा नदीए" આ ગણધરનુ વચન સુસગત હોઈ શકે નહી તથા 'નદીસૂત્રનુ સકલન કરનાર દેવવાચક આચાર્ય છે' એ માન્યતામા "नाणस्स प्ररूवण वोच्छ" આ વાક્યથી નદીસૂત્ર वक्ष्ये" એવો અર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી કારણ કે નદીસૂત્ર સિવાયના બીજા પણ કોઈ ગ્રન્થથી જ્ઞાનની પ્રરૂપણા થઇ શકે છે

હવે "નદીસૂત્ર" એ શબ્દનો શો અર્થ છે તે વાત દર્શાવાય છે—"टुनदि" ધાતુ સમૃદ્ધિના અર્થમા છે તેમા "टु" અને "इ" એ બન્ને ઈત્સજ્ઞક છે "नद्"થી "इकृष्यादिभ्य" એ સૂત્ર દ્વારા "इक्" પ્રત્યય, તથા "इदितो

(१) आभिनिबोधिकज्ञानशब्दार्थ —

'अभि' इति-अभिमुखः-यो वस्तुनो योग्यदेशेऽवस्थानमपेक्षते स इत्यर्थः, तथा 'नि' इति नियतः-इन्द्रियमनः समाश्रित्य तत्तद् विषयमपेक्षते यो बोधः सोऽभिनिबोधः ।

उन्हें समझानेके लिये श्री सुधर्मा स्वामी कहते है कि-जिससे वस्तु-स्वरूपका अवधारण-निर्णय होता है वह ज्ञान है। यह ज्ञान आत्मामे ज्ञाना-वरणीय कर्मके क्षयसे, अथवा क्षयोपशमसे उत्पन्न होता है। आगममे इस ज्ञानके ५ पाच भेद बतलाये गये है। ये पांच भेद ज्ञानके मूल भेद है, और इसी अपेक्षा ज्ञान पाच प्रकारका बतलाया गया है। सूत्रमे जो "पन्नत्त" शब्द आया है, उसका तात्पर्य ऐसा है कि तीर्थङ्कर भगवानने स्वय ही ऐसा कहा है। इसीलिये सूत्रकार इस पद द्वारा यह सूचित कर रहे हैं कि तीर्थङ्कर भगवानने ज्ञानमें जो पाच प्रकारता बतलाई है वह इस प्रकार है, यह बात "त जहा" पदसे समझाई गई है।

अब 'आभिनिबोधिक ज्ञान' इत्यादि पदोंका विग्रहपूर्वक अर्थ लिखा जाता है—

(१) आभिनिबोधिकज्ञान—

आभिनिबोधिक ज्ञानका अर्थ इस प्रकार है- आभिनिबोधिकरूप जो ज्ञान है उसका नाम आभिनिबोधिक ज्ञान है। आभिनिबोधिक

સમજાવવા માટે શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે કે જેનાથી વસ્તુસ્વરૂપનુ અવધારણ--નિર્ણય થાય છે તે જ્ઞાન છે એ જ્ઞાન આત્મામા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયથી અથવા ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે આગમમા એ જ્ઞાનના પાચ ભેદ દર્શાવ્યા છે તે પાચ ભેદ જ્ઞાનના મૂળ ભેદ છે અને એ જ કારણે જ્ઞાન પાચ પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે સૂત્રમા જે 'पन्नत्त' શબ્દનો ઉપયોગ થયો છે તેનુ તાત્પર્ય એવુ છે કે તીર્થંકર ભગવાને પોતે જ એવુ કહ્યુ છે, તેથી સૂત્રકાર તે પદ દ્વારા એ સૂચિત કરે છે કે તીર્થંકર ભગવાને જ્ઞાનના જે પાચ પ્રકાર બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે એ વાત 'त जहा' પદથી સમજાવેલ છે—

હવે "आभिनिबोधिकज्ञान" વગેરે પદોનો વિગ્રહપૂર્વક અર્થ લખવામા આવે છે –

(૧) આભિનિબોધિકજ્ઞાન—

આભિનિબોધિક જ્ઞાનનો અર્થ આ પ્રમાણે છે –આભિનિબોધિકરૂપ જે જ્ઞાન છે તેનુ નામ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે, આભિનિબોધિક જ્ઞાનમા કર્મધારય સમાસ

मूलम्—से किं तं नाणं ? । नाणं पंचविहं पन्नत्तं, तं जहा—आभिणिबोहियनाणं, सुयनाणं, ओहिनाणं, मणपज्जवनाणं, केवलनाणं ॥ सू० १ ॥

छाया—अथ किं तद् ज्ञानम् ? । ज्ञानं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद् यथा—१ आभिनिबोधिकज्ञानं, २ श्रुतज्ञानम्, ३ अवधिज्ञानं, ४ मनःपर्ययज्ञानं, ५ केवलज्ञानम् ॥

टीका—ज्ञानपदार्थस्य तत्त्वं जिज्ञासमानः श्रीजम्बूस्वामी श्रीसुधर्मस्वामिनं पृच्छति—'से किं तं नाणं' इति । अथ किं तज्ज्ञानम् ? 'अथ' इति प्रश्नार्थकः तत्—प्रसिद्धं ज्ञानं किम्=किंस्वरूपम्= हे भदन्त ! ज्ञानस्य स्वरूपं किमस्ति, तत् कृपया वर्ण्यतामित्यर्थः । श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—'नाणं पंचविहं पण्णत्तं' इत्यादि । ज्ञानं—ज्ञप्तिर्वस्तुस्वरूपावधारणमित्यर्थः । ज्ञानावरणीयकर्मक्षयक्षयोपशमजनितो बोधरूप आत्मपर्यायः । तत् पञ्चविधं=पञ्चप्रकारकं मूलभेदापेक्षयेत्यर्थः, प्रज्ञप्तं=प्ररूपितम्, तीर्थङ्करैरित्यर्थः ।

'पन्नत्तं' इति पदेन—'यथा तीर्थकरैः प्रतिबोधितस्तथा कथयामि' इति सूचितम् ।

तद् यथेति । यथा—येन प्रकारेण, तत्—पञ्चविधं भवति, स प्रकारः प्रदर्श्यते—आभिनिबोधिकज्ञानं, श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानं, मनःपर्ययज्ञानं, केवलज्ञानं चेति ।

सुधर्मास्वामी से जम्बूस्वामी पूछते है कि—हे भदन्त ! जिन ज्ञानों का इस सूत्रमे वर्णन किया गया है वे ज्ञान कितने और कौन २ से है। इसके उत्तरमे श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामीसे कहते है कि—वे पाच प्रकारके है और उनके नाम इस प्रकार हैं—१ आभिनिबोधिकज्ञान, २ श्रुतज्ञान, ३ अवधिज्ञान, ४ मनःपर्ययज्ञान, ५ केवलज्ञान ।

भावार्थ—ज्ञानपदार्थके स्वरूपको जानने की इच्छासे श्री जम्बूस्वामी श्री सुधर्मा स्वामीसे पूछ रहे है कि ज्ञानका स्वरूप क्या है ? इसके उत्तरमे

જમ્બૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે—'હે ભદન્ત ! જે જ્ઞાનોનુ આ સૂત્રમા વર્ણન કરાયુ છે તે જ્ઞાન કેટલા અને કયા કયા છે ?' તેના જવાબમા શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે–'તે પાચ પ્રકારના છે અને તેમના નામ આ પ્રમાણે છે–(૧) આભિનિબોધિકજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) અવધિજ્ઞાન (૪) મનઃપર્યયજ્ઞાન અને (૫) કેવળજ્ઞાન

ભાવાર્થ—જ્ઞાનપદાર્થના સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાથી શ્રી જમ્બૂસ્વામી શ્રી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે કે જ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ? તેના જવાબમા તેમને

क्षयोपशमे सति आत्मा रूपादिकं जानातीत्यतः क्षयोपशम एवाभिनिबोधः, स एवाभिनिबोधिकम्, आभिनिबोधिकं च यद् ज्ञानं तत्तथा। ज्ञानं प्रति ज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमस्य कारणत्वात् कार्यकारणयोरभेदाच्च सामानाधिकरण्यम्।

यद्वा—अभिनिबुध्यते=जानातीत्यभिनिबोधः, स चात्मा। स एवाभिनिबोधिकम्, आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चेति पूर्ववत्। अस्मिन् पक्षे धर्मधर्मिणोरभेदादुपयोगरूपपरिणामादनन्यत्वमात्मनोऽस्तीति ज्ञानसामानाधिकरण्यम्। अस्यैव नामान्तरं मतिज्ञानमिति। उक्तञ्च—

ज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशम होने पर ही आत्मा रूपादिक पदार्थोंको जानता है। ज्ञानावरणीय कर्मका क्षयोपशम ही ज्ञानके प्रति कारण होता है, इस लिये कारणरूप ज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशममें कार्यरूप ज्ञान का अभेदोपचार करनेसे आभिनिबोधिक पदकी ज्ञानके साथ समानाधिकरणता बन जाती है।

अथवा—अभिनिबोध शब्दका अर्थ आत्मा भी है, क्यों कि आत्मा ही पदार्थों को जानता है अतः वही आभिनिबोधिक है। यहां जो आभिनिबोधिक–आत्मा–को ज्ञानस्वरूप प्रकट किया गया है वह धर्म और धर्मी में अभेद की अपेक्षा से जानना चाहिये। अपने उपयोगरूप परिणामसे अभिन्न होनेके कारण आत्मारूप आभिनिबोधिक पदकी इस पक्षमें भी ज्ञान पदके साथ समानाधिकरणता बननेमें कोई बाधा नहीं आती है। आभिनिबोधिक ज्ञानका अर्थ मतिज्ञान है। कहा भी है—

કર્મનો ક્ષયોપશમ થતા જ આત્મા રૂપાદિક પદાર્થોને જાણે છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ જ જ્ઞાનનુ કારણ હોય છે, તેથી કારણરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમમા કાર્યરૂપ જ્ઞાનનો અભેદોપચાર કરવાથી આભિનિબોધિક પદની જ્ઞાનની સાથે સમાનાધિકરણતા બની જાય છે

અથવા અભિનિબોધ શબ્દનો અર્થ આત્મા પણ છે, કારણ કે આત્મા જ પદાર્થોને જાણે છે તેથી તે જ આભિનિબોધિક છે અહી જે આભિનિબોધિક–આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપે પ્રગટ કરેલો છે તે ધર્મ અને ધર્મીમા અભેદની અપેક્ષાથી જાણવો જોઈએ પોતાના ઉપયોગરૂપ પરિણામથી અભિન્ન હોવાને કારણે આત્મરૂપ આભિનિબોધિક પદની આ પક્ષમા પણ જ્ઞાનપદની સાથે સમાનાધિકરણતા બનવામા કોઈ વાધો આવતો નથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનનો અર્થ મતિજ્ઞાન છે કહ્યુ પણ છે—

यद्वा-अविपर्ययरूपत्वादर्थाभिमुखः, असंशयरूपत्वान्नियतो यो बोधः स अभिनिबोधः। स एवाभिनिबोधिकम्, इह विनयादित्वात् स्वार्थे ठक्, इन्द्रियपञ्च-कमनोनिमित्तो बोध इत्यर्थः। आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम्।

यद्वा—अभिनिबुध्यते ज्ञायतेऽनेनेत्यभिनिबोधः, स एवाभिनिबोधिकं तदावरणकर्मणः क्षयोपशमः। यद्वा-अभिनिबुध्यतेऽस्मिन्निति ज्ञानावरणीयकर्मणः

ज्ञानमें कर्मधारय समास हुआ है। योग्य देशमें वस्तुके अवस्थान की अपेक्षा रखना इसका नाम अभि-अभिमुख है। 'नि' का अर्थ नियत है। फलितार्थ इसका यह होता है कि पांच इन्द्रिय और मनकी अपेक्षा करके जो योग्य देशमें अवस्थित वस्तुका ज्ञान होता है वह अभिनिबोध है।

अथवा—ज्ञानमें संशयरूपता, अथवा विपर्ययरूपता का होना दोष माना गया है। इस संशयरूप तथा विपर्ययरूप दोषसे रहित जो बोध होता है वह अभिनिबोध है। अभिनिबोधका नाम ही आभिनिबो-धिक है। 'आभिनिबोधिक' पद स्वार्थमें 'ठक्' प्रत्यय होनेसे निष्पन्न होता है। इस तरह अभिनिबोधरूप ज्ञानका नाम ही आभिनिबोधिक ज्ञान है, ऐसा जानना चाहिये।

अथवा—जिसके द्वारा पदार्थ जाना जाता है वह अभिनिबोध है। अभिनिबोध ही आभिनिबोधिक है। यहां आभिनिबोधिक शब्दसे तदा-वरण कर्मका-ज्ञानावरण कर्मका क्षयोपशम ग्रहण हुआ है, कारण कि

થયો છે યોગ્ય દેશમાં વસ્તુના અવસ્થાનની અપેક્ષા રાખવી તેનું નામ અભિ-અભિમુખ છે "नि" નો અર્થ નિયત છે તેનો ફલિતાર્થ એ થાય છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનની અપેક્ષા કરીને યોગ્ય દેશમાં અવસ્થિત વસ્તુનું જે જ્ઞાન થાય છે તે અભિનિબોધ છે

અથવા જ્ઞાનમાં સંશયરૂપતા અથવા વિપર્યયરૂપતાનું હોવું તે દોષ મનાયો છે આ સંશયરૂપ તથા વિપર્યયરૂપ દોષરહિત જે બોધ થાય છે તે અભિનિબોધ છે અભિનિબોધનું નામ જ આભિનિબોધિક છે આભિનિબોધિક પદ સ્વાર્થમાં 'ठक्' પ્રત્યય હોવાથી સિદ્ધ થાય છે આ રીતે અભિનિબોધરૂપ જ્ઞાનનું નામ જ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે એમ જાણવું જોઈએ

અથવા જેના વડે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તે અભિનિબોધ છે અભિનિબોધ જ આભિનિબોધિક છે અહીં આભિનિબોધિક શબ્દથી તદાવરણ કર્મનો એટલે કે જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ ગ્રહણ થયો છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય

नानसामानाधिकरण्यम्। श्रोतुरात्मन पर्यायतया ज्ञान तदभिन्नमिति। श्रुत च तज्ज्ञान चेति श्रुतज्ञानम्। श्रुतमित्यत्रार्षत्वात् कर्तरि क्तप्रत्ययः क्लीवत्व च। इह हि अग्रेवक्ष्यति—" सुणेइ–त्ति सुय " इति।

(३) अवधिज्ञानशब्दार्थः—

अवधिज्ञानमिति। अवधानम्—आत्मनोऽर्थसाक्षात्करणव्यापारोऽवधिः। यद्वा —अव–शब्दोऽव्ययत्वेनानेकार्थत्वादधःशब्दार्थक, अव–अधः, नीचप्रदेशे विस्तृत वस्तु धीयते=परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधि॰, अधोविस्तृतविषयकज्ञानम्। अवधिश्चासौ

शब्द है। इस तरह श्रोतारूप ज्ञानका नाम श्रुतज्ञान हो जाता है। इस पक्षमें श्रवणात्मक उपयोगरूप परिणामसे आत्मामे अभिन्नता ज्ञापित की गई है, इस लिये श्रुत और ज्ञानमे समानाधिकरणता सुघटित हो जाती है, कारण कि श्रोता जो आत्मा है उसकी पर्याय होनेसे ज्ञान उससे भिन्न नहीं है। 'श्रु' धातु से आर्ष होनेकी वजहसे कर्तामें 'क्त' प्रत्यय हो कर 'श्रुतम्' ऐसा नपुंसक लिङ्गमें शब्द बना है। श्रुतज्ञानके विषयमे आगे फिर स्पष्ट लिखा जायेगा॥ २॥

(३) अवधिज्ञान—

अवधिज्ञान शब्दका अर्थ इस प्रकार है—अर्थको साक्षात्कार करने का आत्माका व्यापार होता है उसका नाम अवधि है। अथवा 'अव' शब्द अव्यय भी है। अव्ययके अनेक अर्थ होते हैं, अतः यहां 'अव' शब्दका अर्थ "नीचे" ऐसा जानना चाहिये। तात्पर्य इसका यह है कि

શ્રોતારૂપ જ્ઞાનનુ નામ શ્રુતજ્ઞાન થાય છે આ પક્ષમા શ્રવણાત્મક ઉપયોગરૂપ પરિણામથી આત્મામા અભિન્નતા સૂચિત કરાઈ છે, તેથી શ્રુત અને જ્ઞાનમા સમાનાધિકરણતા બધ બેસતી થઈ જાય છે, કારણ કે શ્રોતા કે જે આત્મા છે તેની પર્યાય થવાથી જ્ઞાન તેનાથી ભિન્ન નથી, 'શ્રુ" ધાતુથી આર્ષ હોવાને કારણે કર્તામા "क्त" પ્રત્યય લાગીને 'श्रुतम्' એવો નાન્યતર જાતિનો શબ્દ બન્યો છે શ્રુતજ્ઞાનના વિષયમા આગળ ફરીથી સ્પષ્ટતાપૂર્વક લખાશે ॥૨॥

(૩) અવધિજ્ઞાન—

"અવધિજ્ઞાન" શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અર્થનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો આત્માનો જે વ્યાપાર હોય છે તેનુ નામ અવધિ છે અથવા 'અવ શબ્દ અવ્યય પણ છે અવ્યયના અનેક અર્થ થાય છે તેથી અહી 'અવ' શબ્દનો અર્થ 'નીચે" એવો જાણવો જોઈએ તેનો ભાવાર્થ એ છે કે જેના દ્વારા નીચા પ્રદેશમા

"मतिः, स्मृतिः, सञ्ज्ञा, चिन्ता, अभिनिबोध इत्यनर्थान्तरम् इति । न अर्थान्तरम् अनर्थान्तरम्, एते शब्दा एकार्थवाचका इत्यर्थः ।

(२) श्रुतज्ञानशब्दार्थ —

श्रुतज्ञानमिति । श्रुत-श्रुतिः श्रवण ज्ञानविशेषः इह श्रुतशब्देन स एव ग्राह्यः । स ज्ञानविशेषः कीदृशः? इति चेत्, उच्यते-शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनो निमित्तो यो ज्ञानविशेषः स श्रुतमित्युच्यते । श्रुत च तज्ज्ञान चेति श्रुतज्ञानम् ।

यद्वा—शृणोतीति श्रुतम्, इह श्रुतशब्दार्थः श्रोता, स चात्मा, अस्मिन् पक्ष धर्मधर्मिणोरभेदविवक्षया श्रवणात्मकोपयोगरूपपरिणामादनन्यत्वमात्मनोऽस्तीति-

"मतिः स्मृति, सञ्ज्ञा, चिन्ता, अभिनिबोधः" ये सब पर्यायवाची शब्द है। पर्यायवाची शब्दों मे शब्दकी अपेक्षा अन्तर होने पर भी अर्थकी अपेक्षा अन्तर नही होता है-एक ही अर्थके ये वाचक होते है ॥ १ ॥

(२) श्रुतज्ञान—

श्रुतज्ञान शब्दका अर्थ इस प्रकार है—श्रुतज्ञान शब्दका अर्थ शब्द श्रवणसे उत्पन्न ज्ञान है। यह पाच इन्द्रिय और मनके निमित्तसे उत्पन्न होता है। तथा इसमे शब्द और उसके अर्थकी पर्यालोचना होती है। इस तरह शब्दश्रवणसे जो ज्ञान आत्मामें उत्पन्न होता है वह श्रुतज्ञान है।

अथवा—"शृणोतीति श्रुतम्" जो सुनता है वह श्रुत है। इस विवक्षाके अनुसार श्रुतका अर्थ श्रोता है। श्रोता आत्माका पर्यायवाची

'मति स्मृति, सञ्ज्ञा, चिन्ता, अभिनिबोध' એ બધા પર્યાયવાચક શબ્દો છે પર્યાયવાચક શબ્દોમા શબ્દની અપેક્ષાએ અતર હોવા છતા અર્થની અપેક્ષાએ અતર હોતુ નથી એક જ અર્થના તે દર્શાવનારા હોય છે ॥૧॥

(૨) શ્રુતજ્ઞાન—

શ્રુતજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-શ્રુતજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ-શબ્દ સાભળવાથી ઉત્પન્ન થતુ જ્ઞાન, આ જ્ઞાન પાચ ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમા શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચના હોય છે આ રીતે શબ્દના શ્રવણથી જે જ્ઞાન આત્મામા ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન છે

અથવા-'शृणोतीति श्रुतम्' જે સાભળે છે તે શ્રુત છે આ વિવક્ષા પ્રમાણે શ્રુતનો અર્થ શ્રોતા થાય છે શ્રોતા આત્માનો પર્યાયવાચી શબ્દ છે આ રીતે

" द्रव्याणि मूर्तिमन्त्येव, विषयो यस्य सर्वतः ।
नैयत्यरहितं ज्ञानं, तत्स्यादवधिलक्षणम् " ॥ १ ॥

अयमत्र-निष्कर्षः-नैयत्यरहितम्=इन्द्रियमनोऽपेक्षानर्जितमित्यर्थः । अवधिज्ञानावरणक्षयोपशमविशेषसमुद्भवं भवप्रत्ययं गुणप्रत्ययं च रूपिद्रव्यविषयकं ज्ञानमवधिज्ञानम् । तत्र भवप्रत्ययं=भवहेतुकं नारकाणां देवानां च । गुणप्रत्ययं सम्यग्दर्शनादिगुणनिमित्तकं तिरश्चां मनुष्याणां च भवति । अवधिज्ञानावरणीयकर्मणः क्षयोपशमविशेषः खलु भवप्रत्ययस्य गुणप्रत्ययस्य चावधिज्ञानस्य कारणम् । स हि क्षयोपशमस्तादृशभवं प्रति तादृशगुणं प्रति च साक्षात्कारणं अवधिज्ञानं प्रति परंपराकारणमिति । साक्षात्कारणापेक्षया भवप्रत्ययमित्युच्यते । गुणप्रत्ययमिति क्षायोपशमिक-शब्देन वक्ष्यते ।

" द्रव्याणि मूर्तिमन्त्येव, विषयो यस्य सर्वतः ।
नैयत्यरहितं ज्ञानं, तत्स्यादवधिलक्षणम् " ॥ १ ॥

अर्थात्--जिस ज्ञानमें इन्द्रिय एवं मनकी सहायता नहीं है, तथा जो रूपी पुद्गल द्रव्यको ही जानता है वह अवधिज्ञान है । यह अवधिज्ञान अवधिज्ञानावरण कर्मके क्षयोपशमसे जीवको प्राप्त होता है । इसके दो भेद हैं-१ गुणप्रत्यय, २ भवप्रत्यय । गुणप्रत्यय अवधिज्ञान मनुष्य एवं तिर्यंञ्चोंके होता है । इस अवधिज्ञानकी उत्पत्तिमें सम्यग्दर्शन आदि गुण निमित्त माने गये हैं । जिस अवधिज्ञानकी उत्पत्तिमें भव कारण होता है वह अवधिज्ञान भवप्रत्यय माना गया है । यह अवधिज्ञान देव एवं नारकी जीवोंके होता है । इन दोनों प्रकारके अवधिज्ञानमें अवधिज्ञानावरणीय कर्मका क्षयोपशम कारणभूत होता है

" द्रव्याणि मूर्तिमन्त्येव, विषयो यस्य सर्वतः ।
नैयत्यरहितं ज्ञानं, तत्स्यादवधिलक्षणम् " ॥ १ ॥

એટલે કે જે જ્ઞાનમા ઇન્દ્રિયો તથા મનની સહાયતા નથી, તથા જે રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્યને જ જાણે છે તે અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જીવને પ્રાપ્ત થાય છે તેના બે ભેદ છે(૧) ગુણપ્રત્યય (૨) ભવ પ્રત્યય ગુણપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન મનુષ્ય અને તિર્યચોને થાય છે આ અવધિ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણો નિમિત્તરૂપ મનાયા છે જે અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે ભવ કારણરૂપ હોય છે તે અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય મનાય છે આ અવધિજ્ઞાન દેવ તથા નારકી જીવોને થાય છે એ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ જરૂર કારણરૂપ હોય છે ખરો

ज्ञान चेत्यवधिज्ञानम् । विषयस्य बहुत्वं स्वीकृत्यैव व्युत्पत्तिरिति बोध्यम्, अन्यथा तिर्यग् ऊर्ध्वं वा विषय परिच्छिन्दानस्यानधिव्यपदेशो न स्यात् । यद्वा-अवधिर्मर्यादा रूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा, तदुपलक्षित ज्ञानमवधिज्ञानम् । यद्वा-अवधिना=मर्यादया-रूपिद्रव्याण्येव जानातीति व्यवस्थया ज्ञानम् अवधिज्ञानम् । यद्वा-अव=मर्यादया='एतावत् क्षेत्र पश्यन् एतावन्ति द्रव्याण्येतावन्त कालं पश्यती'-त्यादिनियमितक्षेत्रादिलक्षणया, धीयते=परिच्छिद्यते रूपिवस्तुजातम् अनेनेत्यवधिः', अवधिश्चासौ ज्ञान चेत्यवधिज्ञानम् । आत्मनो रूपिद्रव्यसाक्षात्कारणमिन्द्रियमनो-निरपेक्षो ज्ञानविशेषोऽवधिज्ञानम् । उक्तञ्च—

जिसके द्वारा नीचे प्रदेशमे विस्तृत वस्तुको आत्मा जानता है उसका नाम अवधि है । इस तरह अधोविस्तृत विषयको जाननेवाला ज्ञान अव-धिज्ञान है, यह फलितार्थ निकलता है । विषयकी बाहुल्यता की अपेक्षा से ही यह व्युत्पत्ति की गई जाननी चाहिये, नहीं तो जो विषय तिर छे व ऊँचे फैले हुए हैं उनको जाननेवाला ज्ञान अवधिज्ञान नहीं कहा जा सकेगा । अथवा-अवधि-शब्दका अर्थ मर्यादा भी होता है। इस ज्ञानमे मर्यादा यही है कि यह रूपी द्रव्योंको ही स्पष्ट जानता है, अरूपी द्रव्योंको नही । अथवा—द्रव्य, क्षेत्र, काल एव भावकी मर्यादाको लेकर जो ज्ञान, रूपी पदार्थो को स्पष्ट जानता है वह अवधि ज्ञान है । इस ज्ञानमे इन्द्रिय और मनकी अपेक्षा नही रहती है। इनकी अपेक्षा विना किये ही यह ज्ञान द्रव्यादिक की मर्यादा को ले कर रूपी पदार्थ को जानता है, कहा भी है—

વિસ્તૃત વસ્તુને આત્મા જાણે છે, તેનુ નામ અવધિ છે આ રીતે અધોવિસ્તૃત વિષયને જાણનારૂ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન છે, એવો ફલિતાર્થ નીકળે છે વિષયની બાહુલ્યતાની અપેક્ષાએ જ આ વ્યુત્પત્તિ કરેલ છે, એમ માનવુ જોઈએ, નહી તો જે વિષય ત્રાસા, અથવા ઊચે ફેલાયેલ છે તેમને જાણનારૂ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન કહી શકાશે નહી

અથવા અવધિ-શબ્દનો અર્થ મર્યાદા પણ થાય છે આ જ્ઞાનની મર્યાદા એ છે કે તે રૂપી દ્રવ્યોને જ સ્પષ્ટ જાણે છે, અરૂપી દ્રવ્યોને નહીં અથવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદા લઈને જે જ્ઞાનરૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે તે અવધિજ્ઞાન છે એ જ્ઞાનમા ઈન્દ્રિય અને મનની આવશ્યકતા રહેતી નથી-તેની અપેક્ષા કર્યા વિના જ એ જ્ઞાન દ્રવ્યાદિકની મર્યાદાને લઈને રૂપી પદાર્થને જાણે છે કહ્યુ પણ છે—

विषयकः समन्तादवबोध इत्यर्थः । मनःपर्यवश्चासौ ज्ञानं चेति मनःपर्यवज्ञानम् । पर्यवः, पर्यय, पर्याय, एते शब्दा एकार्थवाचकाः । तत्र पर्यय इति 'अय'-धातोर्निष्पद्यते । अयनं=गमनमित्ययः, पर्ययनं=समन्तात् परिच्छेदनं पर्यय । पर्याय इति 'इण् गतौ' इत्यस्मान्निष्पद्यते । अयनम् आयः, परि-समन्तादायः पर्यायः । मनसः पर्यायो मनःपर्याय. । मनःपर्यायश्चासौ ज्ञानं चेति मनःपर्यायज्ञानमिति । तथा मनःपर्यवज्ञानवद् मनःपर्यायज्ञानमित्यपि शास्त्रे प्रयुज्यते ।

यद्वा-पर्यवा., पर्यया., पर्यायाः, धर्मा., इत्येकार्थवाचकाः । मनसः पर्यवाः बाह्यवस्तुचिन्तनानुगुणा ये धर्मा परिणामा अवस्थाविशेपाः, बाह्यवस्त्वालोचनादि-

यहा 'पर्यव' शब्दका वाच्यार्थ कहा गया है । इस तरह मनका-परकीय मनोगत पदार्थका जिसके द्वारा स्पष्टरूपसे बोध होता है वह मनःपर्यवज्ञान है । 'पर्यव, पर्यय तथा पर्याय' ये शब्द एकार्थवाचक हे । 'पर्यय' यह शब्द "अय गतौ" गत्यर्थक अय धातुसे बना है। इसका अर्थ बोधन होता है। 'परि-समन्तात्'-सर्व प्रकारसे 'अयन'-परिच्छेदन जिसके द्वारा होता है वह पर्यय है, ऐसे इसका उक्त अर्थ हो जाता है। मनसबधी जो पर्यय वह मनःपर्यय है। 'पर्याय' यह शब्द जब रखते ह तब उसका अर्थ ऐसा होता है कि मनकी जो पर्याये हैं वे मनःपर्याय हे । इस विवक्षामें "इण् गतौ" धातुसे यह 'आय' शब्द निष्पन्न हुआ है ।

अथवा--पर्यव, पर्यय, पर्याय, धर्म, ये शब्द एकार्थवाचक है, अर्थात् जो कोई व्यक्ति मनःपर्यवज्ञानसे बाह्य वस्तु के धर्मका विचार

અહીં પર્યવ શબ્દનો વાચ્યાર્થ કહેલ છે આ રીતે મનનો એટલે પરકીય મનોગત પદાર્થનો જેના દ્વારા સ્પષ્ટરૂપથી બોધ થાય છે તે મન પર્યવ જ્ઞાન છે 'પર્યવ, પર્યાય તથા પર્યય' એ શબ્દો એક જ અર્થ દર્શાવે છે 'પર્યય' આ શબ્દ 'अय गतौ' ગતિવાચક 'अय' ધાતુમાથી બન્યો છે તેનો અર્થ બોધન થાય છે परि-समन्तात्-સર્વ રીતે અયન-પરિચ્છેદન જેના દ્વારા થાય છે તે પર્યય છે એ રીતે તેનો ઉપરોક્ત અર્થ થઈ જાય છે મનસબધી જે પર્યય તે મન પર્યય છે 'પર્યાય' આ શબ્દ જ્યારે વપરાય છે ત્યારે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે મનની જે પર્યાય છે તે મન પર્યાય છે આ વિવક્ષામા 'इण् गतौ' ધાતુથી આ 'आय' શબ્દ સિદ્ધ થયો છે

અથવા—પર્યવ, પર્યય, પર્યાય, ધર્મ, એ શબ્દો એક જ અર્થના વાચક છે અર્થાત્ જે કોઈ વ્યક્તિ મન પર્યવજ્ઞાનથી બાહ્ય વસ્તુના ધર્મનો વિચાર

(४) मनःपर्यवज्ञानशब्दार्थः—

मनःपर्यवज्ञानमिति । अवनम् अवः । अव–रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमाद्यर्थेषु पठितोऽस्ति, तत्रावगमार्थमाश्रित्य निष्पन्न ।अव'–अवगमः, बोध इत्यर्थः। परि–शब्दः सर्वतोभावे, पर्यवः=समन्तादवबोधः । मनसः पर्यवो मनःपर्यवः–मनो-

सही, परन्तु वह परपराऱूपसे होता है । साक्षात्कारण भवप्रत्यय अवधिमे देव एव नारकी भव, तथा गुणप्रत्यय अवधिमें सम्यग्दर्शन आदि गुण माने गये हैं, कारण कि देव नारकीके भवके लिये वहा अवधिज्ञानावरणीय कर्मका क्षयोपशम होता हैं, तथा सम्यग्दर्शन आदि गुणोंके लिये मनुष्य एव तिर्यञ्चपर्यायमें अवधिज्ञानावरणीय कर्मका क्षयोपशम होता है । गुणप्रत्यय अवधिका नाम क्षायोपशमिक अवधिज्ञान भी है । देव नारकीकी पर्यायमें अवधिज्ञानकी प्राप्ति जन्मसिद्ध अधिकार है, तब कि मनुष्य तिर्यञ्चोंमे नहीं ॥ ३ ॥

(४) मनःपर्यवज्ञान—

मनःपर्यवज्ञान शब्दका अर्थ इस प्रकार है–'अव' शब्द–रक्षण, गति, कान्ति, प्रीति, तृप्ति, अवगम आदि अर्थोंमे प्रयुक्त हुआ है। यहा इन अर्थोंमें के केवल 'अवगम' अर्थ इस शब्दका ग्रहण किया गया है। 'परि' शब्दका अर्थ सर्वतोभाव है। सर्वतोभावसे हुए बोधको

પણ તે પરમ્પરારૂપથી હોય છે, સાક્ષાત્કારણ ભવપ્રત્યય અવધિમા દેવ અને નારકીનો ભવ માનવામા આવ્યો છે તથા ગુણપ્રત્યય અવધિમા સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણો મનાયા છે કારણ કે દેવ–નારકીના ભવને માટે ત્યા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે તથા સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણોને માટે મનુષ્ય અને તિર્યંચ પર્યાયમા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપ શમ થાય છે ગુણપ્રત્યય અવધિનુ નામ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન પણ છે દેવ નારકીની પર્યાયમા અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે, પણ મનુષ્ય, તિર્યંચોમા એવુ નથી ॥૩॥

(૪) મન પર્યવજ્ઞાન—

મન પર્યવજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ આ પ્રકારનો છે—'अव' શબ્દ, રક્ષણ, ગતિ, કાન્તિ, પ્રીતિ, તૃપ્તિ, અવગમ વગેરે અર્થોમા વપરાયો છે અહીં તે અર્થોમાથી તે શબ્દનો ફકત 'अवगम' અર્થ જ ગ્રહણ કરાયો છે 'परि' શબ્દનો અર્થ સર્વતોભાવ છે સર્વતોભાવથી થયેલ બોધને

(५) केवलज्ञानशब्दार्थः—

केवलज्ञानमिति । केवलम्=एकम्-असहायम् इन्द्रियादिसाहाय्यानपेक्षणात्१। यद्वा-केवलं=शुद्धं-निर्मलं-सकलावरणमलव्यपगमसमुद्भूतत्वात् २ । यद्वा-केवल

कोंका भोक्ता है। यही भावमनकी पर्यायें है। तात्पर्य-जितनी भी विचारधाराएँ है वे सब ही भावमनकी पर्यायें जानना चाहिये। ये भावमनकी पर्यायें निजात्मगत नहीं किन्तु परमनोगत ही यहा मनःपर्ययज्ञानके प्रकरणमें गृहीत की गई है। वाह्यद्रव्योंकी पर्यायें तो अनुमानसे ही जानी जा सकती हैं। निष्कर्ष केवल इतना ही है कि परमनोगत विचारधारारूप पर्यायों को स्पष्टरूपसे जाननेवाला ज्ञानका नाम ही मनःपर्ययज्ञान है ॥४॥

(५) केवलज्ञान--

केवलज्ञानका शब्दार्थ इस प्रकार है—जो एक-असहाय ज्ञान होता है उसका नाम केवलज्ञान है। यहां केवल शब्दका अर्थ एक-असहाय, ऐसा लिया गया है, क्यो कि इसमे इन्द्रिय आदिकोंकी तथा अन्य ज्ञान की अपेक्षा नही रहती है, इसी लिये इसे परकी सहायतासे रहित होनेकी वजहसे एक-असहाय माना गया है १। अथवा जो शुद्ध ज्ञान होता है वह केवलज्ञान है। यहा केवल शब्दका अर्थ 'शुद्ध' लिया गया है,

ભાવમનના પર્યાયો છે આરાદા -જેટલી પણ વિચારધારાઓ છે તે બધી-જ ભાવમનની પર્યાયો જાણવી જોઇએ તે ભાવમનની પર્યાયો જ નિજાત્મગત નહીં પણ પરમનોગત જ અહીં મન પર્યયજ્ઞાનના પ્રકરણમા ગ્રહણ કરાઈ છે બાહ્ય દ્રવ્યોની પર્યાયો તો અનુમાનથી જ જાણી શકાય છે તાત્પર્ય ફક્ત આટલુ જ છે કે બીજાના મનમા રહેલી વિચારધારારૂપ પર્યાયોને સ્પષ્ટ રૂપથી જાણનારા જ્ઞાનનુ નામ જ મન પર્યયજ્ઞાન છે ॥૪॥

(૫) કેવળજ્ઞાન—

કેવળજ્ઞાનનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે -જે એક-અસહાય જ્ઞાન હોય છે તેનુ નામ કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળ-શબ્દનો અર્થ એક-અસહાય એવો લીધો છે કારણ કે તેમા ઈન્દ્રિય વગેરેની તથા અન્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તેથી તેને પરની સહાયતા વિનાનુ હોવાના કારણે એક-અસહાય મનાયુ છે૧ અથવા જે શુદ્ધ જ્ઞાન હોય છે તે કેવળજ્ઞાન છે અહી 'કેવળ શબ્દનો અર્થ

प्रकारास्तेषां ज्ञानम् ' इदमित्थभूतमनेन चिन्तितम् ' इत्येवरूप ज्ञान मनःपर्यव-ज्ञानमिति ज्ञानशब्देन सह षष्ठीतत्पुरुषसमासः ।

इद चार्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्बनमेवेति भावः ।

इदमत्रावधेयम्–मनो द्विविधं–द्रव्यमनो भावमनश्च। तत्र द्रव्यमनो मनोवर्गणा, भावमनस्तु ता एव वर्गणा जीवेन गृहीताः सत्यो मन्यमानाश्चिन्त्यमाना भावमनोऽभिधीयते । तत्रेह भावमनः परिगृह्यते, तस्य भावमनसः पर्यायास्ते चैवंविधाः– यदा कश्चिदेव चिन्तयेत्–' किं स्वभाव आत्मा ?, ज्ञानस्वभावो रूपरहितः कर्ता सुखादीनामनुभविता ' इत्यादयो ज्ञेयविषयाध्यवसायाः परगतास्तेषु तेषां वा यज्ज्ञान तन्मन पर्यायज्ञानम्। तानेव मनःपर्यायान् परमार्थतः समवबुध्यते । बाह्यास्तु अनुमानादेवेति ।

करता है उसे उस वस्तुका स्पष्ट बोध होता है। इसमें भी इन्द्रिय और मनकी सहायता की आवश्यकता नहीं होती है। मन पर्ययज्ञानी "इसने यह तथा इस प्रकार विचार किया है " यह बात बतला देता है।

इसका विषय अढाई द्वीप एव तदन्तर्गत समुद्रके भीतर रहे हुए सज्ञी पचेन्द्रिय जीवोंका मनोगत द्रव्य हैं। मन, द्रव्यमन और भाव मनके भेदसे दो प्रकारका है। द्रव्यमन मनोवर्गणारूप है। यही वर्गणा जीवसे जब गृहीत हो जाती है और जीव जब उनके सहाय से विचार करने लगता है तो उस विचारका नाम ही भावमन है, यहां मनसे भावमनका ग्रहण हुआ है। इस भावमनकी पर्यायें इस प्रकार होती है–आत्माका क्या स्वभाव है? यह आत्मा ज्ञानस्वभाववाला है, रूपरहित एव कर्त्ता और सुखादि-

---

કરે છે તેને તે વસ્તુનો સ્પષ્ટ બોધ થાય છે તેમા પણ ઇન્દ્રિયો તથા મનની સહાયતાની જરૂર રહેતી નથી " આને આ વિચાર કર્યો છે તથા આ રીતે વિચાર કર્યો છે" તે વાત મન પર્યવજ્ઞાની બતાવી દે છે

તેનો વિષય અઢાઈ દ્વીપ અને તેની અદર આવેલા સમુદ્રની અદર રહેલા સજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવોનુ મનોગત દ્રવ્ય છે દ્રવ્યમન અને ભાવમન એ ભેદથી મન બે પ્રકારનુ છે દ્રવ્યમન મનોવર્ગણારૂપ છે આ જ વર્ગણા જ્યારે જીવથી ગૃહીત થઈ જાય છે અને જ્યારે જીવ તેમનો વિચાર કરવા લાગે છે ત્યારે એ વિચારનુ નામ જ ભાવમન છે અહીં મનથી ભાવમનનુ ગ્રહણ થયુ છે એ ભાવમનની પર્યાયો આ પ્રમાણે હોય છે–આત્માનો કયો સ્વભાવ છે ? આ આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવવાળો છે, રૂપરહિત તથા કર્તા અને સુખાદિનો ભોક્તા છે એ જ

केवलज्ञानं मत्यादिनिरपेक्षं भवति, केवलज्ञानप्रादुर्भावे मत्यादीनामसम्भवात् । ननु कथं तदा मत्यादीनामसम्भवः ?, यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुर्भवन्ति, तर्हि सर्वथा स्वस्वावरणक्षये तु तानि सुतरां प्रादुर्भविष्यन्ति चारित्र परिणामवत् । उक्तञ्च—

" आवरणदेसविगमे, जाइं विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइं न होंति जीवस्स "॥ १ ॥

छाया—आवरणदेशविगमे यानि विद्यन्ते मतिश्रुतादीनि ।
आवरणसर्वविगमे कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ॥ १ ॥

इति चेत्, उच्यते—कथंचिन्मलसंपृक्तस्य मरकतादिमणेर्यावत् सर्वथा मला-

---

मानकालके समस्तपदार्थ हस्तामलकवत इसमें प्रतिबिम्बित होते रहते हैं । तथा यह केवलज्ञान मत्यादिक क्षायोपशमिक ज्ञानों से निरपेक्ष रहता है, क्यों कि इसकी उत्पत्ति होने पर मत्यादिक ज्ञान रहते नहीं हैं।

शङ्का—केवलज्ञानके सद्भावमें मत्यादिकोंका असद्भाव क्यों रहता है? जब मत्यादिक ज्ञान अपने२ आवरणो के क्षयोपशम होने पर ही होते हैं तो यह बात मानने में और अधिक सरल पड जाती है कि जब अपने २ आवरणों का सर्वथा क्षय हो जायगा तो वे अपने आप ही प्रगट होने लगेंगे जैसे चारित्रपरिणाम होता है । कहा भी है—

" आवरणदेसविगमे, जाइं विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइं न होंति जीवस्स "॥ १ ॥

इस शङ्काका उत्तर इस प्रकार है-जिस प्रकार मलयुक्त मणिसे जब

બિત થતા રહે છે તથા એ કેવળજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોથી નિરપેક્ષ રહે છે, કારણ કે તેની ઉત્પત્તિ થતા મત્યાદિક જ્ઞાન રહેતા નથી

શંકા —કેવળજ્ઞાનના સદ્‌ભાવમા મત્યાદિકોનો અસદ્‌ભાવ કેમ રહે છે? જ્યારે મત્યાદિક જ્ઞાન પોતપોતાના આવરણોનો ક્ષયોપશમ થતા જ થાય છે ત્યારે તે વાત માનવી વધુ સરળ પડે છે, કે જ્યારે પોત પોતાના આવરણોનો સદંતર ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તેઓ આપો આપ જ પ્રગટ થવા લાગશે, જેવી રીતે ચારિત્ર પરિણામ હોય છે કહ્યુ પણ છે—

" आवरणदेसविगमे, जाइं विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइं न होंति जीवस्स ॥ १ ॥

એ શંકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે રીતે મેલ વાળા મણીમાંથી જ્યાં

=सकल-परिपूर्णं, सपूर्णज्ञेयग्राहित्वात् ३। यद्वा-केवलम्=असाधारणम्, अनन्य-सदृश, तादृशाऽपरज्ञानाभावात् ४। यद्वा-केवलम्=अनन्तम् अप्रतिपातित्वेन पर्यवसानरहितत्वात्, ज्ञेयानन्तत्वाच्च ५। इत्येवमेकादिष्वर्थेषु केवलशब्दोऽत्र वर्तते। केवल च तज्ज्ञान चेति केवलज्ञानम्। आत्यन्तिक-निरवशेष-ज्ञानावरणीयकर्मक्षय-प्रभव करतलकलितनिस्तुलस्थूलमुक्ताफलायमानयथाऽवस्थिताऽशेषभूतभवद्भावि भावस्वभावावभासक ज्ञान केवलज्ञानम्।

कारण कि यह ज्ञान सकल आवरणों के क्षय होने पर ही होता है २। अथवा-जो ज्ञान सम्पूर्ण होता है वह केवलज्ञान है। यहा केवलका अर्थ सम्पूर्ण ऐसा बतलाया गया है, कारण कि यह ज्ञान सम्पूर्ण पदार्थों को रूपी अरूपी समस्त त्रिकालवर्ती पदार्थसमूह को ग्रहण करता है ३। अथवा-जो ज्ञान असाधारण होता है उसका नाम केवलज्ञान है। यहा केवल शब्दका अर्थ असाधारण किया गया है, कारण कि इसके जैसा और कोई दूसरा ज्ञान नही होता है ४। अथवा जो ज्ञान अनत होता है उसका नाम केवलज्ञान है। यहा केवलका अर्थ अनत किया गया है, कारण कि एक बार आत्मामे इस ज्ञानके हो जाने पर फिर इसका प्रतिपात नही होता है। तथा अनत ज्ञेयो के जानने से भी यह अनत माना गया है ५। इस तरह इन पाच अर्थोंवाला जो ज्ञान होता है वही केवल ज्ञान है, ऐसा जानना चाहिये। तात्पर्य इसका यही है कि इस ज्ञानमे ज्ञानावरणीय कर्मका समूल क्षय होता है। भूत भविष्यत् एव वर्त-

'શુદ્ધ' કર્યો છે કારણ કે આ જ્ઞાન સર્વે આવરણો નષ્ટ થતા જ થાય છે ૨ અથવા જે જ્ઞાન સંપૂર્ણ હોય છે તે કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળનો અર્થ સંપૂર્ણ દર્શાવાયો છે, કારણ કે આ જ્ઞાન સંપૂર્ણ પદાર્થોને-રૂપી, અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થસમૂહને ગ્રહણ કરે છે ૩ અથવા જે જ્ઞાન અસાધારણ હોય છે તેનુ નામ કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળ શબ્દનો અર્થ અસાધારણ કરાયો છે, કારણ કે તેના જેવુ બીજુ કોઈ જ્ઞાન નથી૪ અથવા જે જ્ઞાન અનંત હોય છે તેનુ નામ કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળનો અર્થ અનંત કરાયો છે, કારણકે આત્મામા એક વખત આ જ્ઞાન થયા પછી તેનો નાશ થતો નથી તથા અનંત જ્ઞેયોને જાણવાથી પણ તે અનંત મનાયુ છુ ૫ આ રીતે એ પાચ અર્થોવાળુ જે જ્ઞાન થાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે, એવુ જાણુવુ જોઈએ તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ જ્ઞાનમા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો મૂળમાથી જ ક્ષય થાય છે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના સર્વે પદાર્થો હસ્તામલકવત્ તેમા

केवलज्ञानं मत्यादिनिरपेक्षं भवति, केवलज्ञानप्रादुर्भावे मत्यादीनामसंभवात्। ननु कथं तदा मत्यादीनामसंभवः ?, यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुर्भवन्ति, तर्हि सर्वथा स्वस्वावरणक्षये तु तानि सुतरां प्रादुर्भविष्यन्ति चारित्र-परिणामवत् । उक्तञ्च—

" आवरणदेसविगमे, जाइं विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइं न होंति जीवस्स "॥ १ ॥

छाया—आवरणदेशविगमे यानि विद्यन्ते मतिश्रुतादीनि ।
आवरणसर्वविगमे कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ॥ १ ॥

इति चेत्, उच्यते—कथंचिन्मलसंपृक्तस्य मरकतादिमणेर्यावत् सर्वथा मला-

मानकालके समस्तपदार्थ हस्तामलकवत् इसमें प्रतिबिम्बित होते रहते हैं। तथा यह केवलज्ञान मत्यादिक क्षायोपशमिक ज्ञानों से निरपेक्ष रहता है, क्यों कि इसकी उत्पत्ति होने पर मत्यादिक ज्ञान रहते नहीं है।

शङ्का—केवलज्ञानके सद्भावमें मत्यादिकोंका असद्भाव क्यों रहता है? जब मत्यादिक ज्ञान अपने २ आवरणो के क्षयोपशम होने पर ही होते हैं तो यह बात मानने में और अधिक सरल पड जाती है कि जब अपने २ आवरणो का सर्वथा क्षय हो जायगा तो वे अपने आप ही प्रगट होने लगेंगे जैसे चारित्रपरिणाम होता है। कहा भी है—

" आवरणदेसविगमे, जाइ विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होंति जीवस्स "॥ १ ॥

इस शङ्काका उत्तर इस प्रकार है-जिस प्रकार मलयुक्त मणिसे जब

બિત થતા રહે છે તથા એ કેવળજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોથી નિરપેક્ષ રહે છે, કારણ કે તેની ઉત્પત્તિ થતા મત્યાદિક જ્ઞાન રહેતા નથી

શંકા -કેવળજ્ઞાનના સદ્ભાવમા મત્યાદિકોનો અસદ્ભાવ કેમ રહે છે? જ્યારે મત્યાદિક જ્ઞાન પોતપોતાના આવરણોનો ક્ષયોપશમ થતા જ થાય છે ત્યારે તે વાત માનવી વધુ સરળ પડે છે, કે જ્યારે પોત પોતાના આવરણોનો સદંતર ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તેઓ આપો આપ જ પ્રગટ થવા લાગશે, જેવી રીતે ચારિત્ર પરિણામ હોય છે કહ્યુ પણ છે—

" आवरणदेसविगमे जाइ विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होंति जीवस्स ॥ १ ॥

એ શંકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે રીતે મેલ વાળા મણીમાથી જ્યા

=सकल-परिपूर्ण, सपूर्णज्ञेयग्राहित्वात् ३। यद्वा-केवलम्=असाधारणम्, अनन्यसदृश, तादृशाऽपरज्ञानाभावात् ४ । यद्वा-केवलम्=अनन्तम् अप्रतिपातित्वेन पर्यवसानरहितत्वात्, ज्ञेयानन्तत्वाच्च ५। इत्येवमेकादिष्वर्थेषु केवलशब्दोऽत्र वर्तते। केवल च तज्ज्ञान चेति केवलज्ञानम्। आत्यन्तिक-निरवशेष-ज्ञानावरणीयकर्मक्षय-प्रभव करतलकलितनिस्तुलस्थूलमुक्ताफलायमानयथाऽवस्थिताऽशेषभूतभवद्भावि भावस्वभावावभासक ज्ञान केवलज्ञानम्।

कारण कि यह ज्ञान सकल आवरणों के क्षय होने पर ही होता है २। अथवा-जो ज्ञान सम्पूर्ण होता है वह केवलज्ञान है। यहा केवलका अर्थ सम्पूर्ण ऐसा बतलाया गया है, कारण कि यह ज्ञान सम्पूर्ण पदार्थो को रूपी अरूपी समस्त त्रिकालवर्ती पदार्थसमूह को ग्रहण करता है ३। अथवा-जो ज्ञान असाधारण होता है उसका नाम केवलज्ञान है। यहा केवल शब्दका अर्थ असाधारण किया गया है, कारण कि इसके जैसा और कोई दूसरा ज्ञान नही होता है ४। अथवा जो ज्ञान अनत होता है उसका नाम केवलज्ञान है। यहा केवलका अर्थ अनत किया गया है, कारण कि एक बार आत्मामे इस ज्ञानके हो जाने पर फिर इसका प्रतिपात नही होता है। तथा अनत ज्ञेयो के जानने से भी यह अनत माना गया है ५। इस तरह इन पाच अर्थोंवाला जो ज्ञान होता है वही केवल ज्ञान है, ऐसा जानना चाहिये। तात्पर्य इसका यही है कि इस ज्ञानमें ज्ञानावरणीय कर्मका समूल क्षय होता है। भूत भविष्यत् एव वर्त-

'શુદ્ધ' કર્યો છે કારણ કે આ જ્ઞાન સર્વે આવરણો નષ્ટ થતા જ થાય છે ૨ અથવા જે જ્ઞાન સપૂર્ણ હોય છે તે કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળનો અર્થ સપૂર્ણ દર્શાવાયો છે, કારણ કે આ જ્ઞાન સપૂર્ણ પદાર્થોને-રૂપી, અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થસમૂહને ગ્રહણ કરે છે ૩ અથવા જે જ્ઞાન અસાધારણ હોય છે તેનુ નામ કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળ શબ્દનો અર્થ અસાધારણ કરાયો છે, કારણ કે તેના જેવુ બીજુ કોઈ જ્ઞાન નથી ૪ અથવા જે જ્ઞાન અનત હોય છે તેનુ નામ કેવળજ્ઞાન છે અહી કેવળનો અર્થ અનત કરાયો છે, કારણકે આત્મામા એક વખત આ જ્ઞાન થયા પછી તેનો નાશ થતો નથી તથા અનત જ્ઞેયોને જાણવાથી પણ તે અનત મનાયુ છે ૫ આ રીતે એ પાચ અર્થોવાળુ જે જ્ઞાન થાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે, એવુ જાણવુ જોઈએ તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ જ્ઞાનમા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો મૂળમાથી જ ક્ષય થાય છે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના સર્વે પદાર્થો હસ્તામલકવત્ તેમા નિ

केवलज्ञान मत्यादिनिरपेक्ष भवति, केवलज्ञानप्रादुर्भावे मत्यादीनामसंभवात् । ननु कथं तदा मत्यादीनामसंभवः ?, यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुर्भवन्ति, तर्हि सर्वथा स्वस्वावरणक्षये तु तानि सुतरां प्रादुर्भविष्यन्ति चारित्रपरिणामवत् । उक्तञ्च—

" आवरणदेसविगमे, जाइं विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइं न होंति जीवस्स "॥ १ ॥

छाया—आवरणदेशविगमे यानि विद्यन्ते मतिश्रुतादीनि ।
आवरणसर्वविगमे कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ॥ १ ॥

इति चेत्, उच्यते—कथंचिन्मलसंपृक्तस्य मरकतादिमणेर्यावत् सर्वथा मला-

मानकालके समस्तपदार्थ हस्तामलकवत् इसमें प्रतिबिम्बित होते रहते हैं। तथा यह केवलज्ञान मत्यादिक क्षायोपशमिक ज्ञानों से निरपेक्ष रहता है, क्यों कि इसकी उत्पत्ति होने पर मत्यादिक ज्ञान रहते नहीं हैं।

शङ्का—केवलज्ञानके सद्भावमें मत्यादिकोंका असद्भाव क्यों रहता है? जब मत्यादिक ज्ञान अपने२ आवरणो के क्षयोपशम होने पर ही होते हैं तो यह बात मानने में और अधिक सरल पड जाती है कि जब अपने २ आवरणों का सर्वथा क्षय हो जायगा तो वे अपने आप ही प्रगट होने लगेंगे जैसे चारित्रपरिणाम होता है। कहा भी है—

" आवरणदेसविगमे, जाइ विज्जंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होंति जीवस्स "॥ १ ॥

इस शङ्काका उत्तर इस प्रकार है-जिस प्रकार मलयुक्त मणिसे जब

બિત થતા રહે છે તથા એ કેવળજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોથી નિરપેક્ષ રહે છે, કારણ કે તેની ઉત્પત્તિ થતા મત્યાદિક જ્ઞાન રહેતા નથી

શંકા—કેવળજ્ઞાનના સદ્‌ભાવમા મત્યાદિકોનો અસદ્‌ભાવ કેમ રહે છે? જ્યારે મત્યાદિક જ્ઞાન પોતપોતાના આવરણોનો ક્ષયોપશમ થતા જ થાય છે ત્યારે તે વાત માનવી વધુ સરળ પડે છે, કે જ્યારે પોત પોતાના આવરણોનો સદંતર ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તેઓ આપો આપ જ પ્રગટ થવા લાગશે, જેવી રીતે ચારિત્ર પરિણામ હોય છે કહ્યુ પણ છે—

"આવરણદેસવિગમે, જાઇ વિજ્જંતિ મઇસુયાઈણિ ।
આવરણસવ્વવિગમે, કહ તાઇ ન હોંતિ જીવસ્સ ॥ ૧ ॥

એ શંકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે રીતે મેલ વાળા મણીમાથી જ્યા

पगमो न भवति, तावद् यथा यथा देशतो मलव्यपगमस्तथा तथा देशतस्तत्स्वरूपाभिव्यक्तिरुपजायते, साऽपि क्वचित् कदाचिद् कथंचित् भवतीत्यनेकविधा, तथाऽऽत्मनोऽपि कालत्रयवर्तिसकलपदार्थसाक्षात्कारकपारमार्थिकस्वरूपस्याप्यनादिकालोपचितज्ञानावरणीयकर्ममलपटलतिरोहितस्य यावत् सर्वथा कर्ममलव्यपगमो न भवति, तावद् यथा यथा देशतः कर्ममलक्षयो जायते, तथा तथा देशतस्तस्य ज्ञप्तिः प्रादुर्भवति। साऽपि क्वचित् कदाचित् कथंचिद् भवतीत्यनेकविधा भवति। उक्तञ्च–

तक सर्वथा मैलका अभाव नहीं होता है तब तक जैसे उससे थोडे २ रूपमें मैलका अभाव होता रहता है और वह मणि उस थोडे २ मैलके विगमसे थोडे२ रूपमें अपने स्वरूपकी अभिव्यक्ति करता रहता है। यह स्वरूपाभिव्यक्ति उस मणिमें सर्वदेशमें न हो कर क्वचित् कदाचित् कथंचित् रूपसे होती है अतः यह स्वरूपाभिव्यक्ति अनेकविध मानी जाती है, उसी प्रकार कालत्रयवर्ती सकल पदार्थों को साक्षात् जाननेका जिसका पारमार्थिक स्वभाव है, और यह स्वभाव जिसका अनादिकालसे लगे हुए ज्ञानावरणीय कर्मपटलसे तिरोहित हो रहा है सो जब तक आत्मासे सर्वथा कर्ममलका व्यपगम नहीं हो जाता है तब तक एक देशसे जैसा२ कर्ममलका विगम होता रहता है वैसे२ उसके स्वरूपकी ज्ञप्ति होती रहती है। यह आत्माके स्वरूपकी ज्ञप्ति भी जीवकी क्वचित् कदाचित कथंचित् रूपमें ही होती है, सर्वरूपमें नहीं, अतः यह ज्ञप्ति भी अनेकविध मानी जाती है। कहा भी है—

સુધી મેલનો સદંતર અભાવ થતો નથી ત્યાં સુધી જેમ તેનાથી થોડા થોડા પ્રમાણમાં મેલનો અભાવ થયા કરે છે અને તે મણી તે થોડા થોડા મેલના જવાથી થોડા થોડા પ્રમાણમાં પોતાના સ્વરૂપની અભિવ્યક્તિ કરતો રહે છે. આ સ્વરૂપાભિવ્યક્તિ તે મણિમાં સર્વ દેશમાં ન હોતા કવચિત્ (કોઈ કોઈ જગ્યાએ) કદાચિત્ (કોઈક વખતે) કથચિત્ રૂપથી (કોઈ કોઈ પ્રકારે) હોય છે તેથી તે સ્વરૂપાભિવ્યક્તિ અનેક પ્રકારે મનાય છે એજ પ્રમાણે ત્રિકાળવર્તી સર્વે પદાર્થોને સાક્ષાત્ જાણવાનો જેનો પારમાર્થિક સ્વભાવ છે, અને જેનો એ સ્વભાવ અનાદિ કાળથી લાગેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મપટલથી તિરોહિત થઈ રહ્યો છે તે જ્યાં સુધી આત્મામાંથી કર્મમળનો સદંતર નાશ થઈ જતો નથી ત્યાં સુધી એક દેશથી જેમ જેમ કર્મમળ જતો જાય છે તેમ તેમ તેના સ્વરૂપની 'જ્ઞપ્તિ' (જાણ) થતી રહે છે આ આત્માના સ્વરૂપની જાણ પણ જીવને કવચિત્, કદાચિત્ કથચિત્ રૂપથીજ થાય છે, સમસ્ત રૂપે નહીં તેથી આ જ્ઞપ્તિ-(જાણ) પણ અનેક પ્રકારે મનાય છે કહ્યુ પણ છે–

" मलविद्धमणिव्यक्तिर्यथाऽनेकप्रकारतः ।
कर्मविद्धाऽऽत्मविज्ञप्तिस्तथाऽनेकप्रकारतः " ॥१॥
तदनेकविधत्वं मतिश्रुतादिभेदाद् भवति ।

यदा तु तस्य मरकतमणेर्निरवशेषमलव्यपगमस्तदा परिस्फुटरूपैकाभिव्यक्तिरुपजायते, तद्वदात्मनोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्रप्रभावतो निरवशेषावरणक्षये सति एकरूपं परिस्फुटं सर्ववस्तुपर्यायसाक्षात्कारकं ज्ञानमाविर्भवति । तथा चोक्तम्—

"यथा जात्यस्य रत्नस्य, निःशेषमलहानितः ।
स्फुटैकरूपाभिव्यक्तिर्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः " ॥ १ ॥
तस्मात् केवलज्ञानं मत्यादिनिरपेक्षं भवतीति सिद्धम् ।

" मलविद्धमणिव्यक्तिर्यथाऽनेकप्रकारतः ।
कर्मविद्धात्मविज्ञप्तिस्तथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥ "

यह अनेकविध आत्मज्ञप्ति ही मत्यादिक चार ज्ञानस्वरूप है। जब उस मरकतमणिसे समस्त रूपमें मलका अपगम हो जाता है तो जैसे उसके रूपकी स्फुटरूपमे अभिव्यक्ति हो जाती है उसी तरह आत्माके भी ज्ञानदर्शनचारित्रके प्रभावसे सम्पूर्ण रूपमे आवरणके क्षय होने पर एक स्वरूपकी कि जो सर्ववस्तुओ एव उनकी समस्त पर्यायोंको विशदरूपसे साक्षात्कार करनेवाला होता है अभिव्यक्ति हो जाती है । कहा भी है—

" यथा जात्यस्य रत्नस्य, निःशेषमलहानितः ।
स्फुटैकरूपाभिव्यक्ति,-र्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः " ॥१॥

इससे यह सिद्ध हुआ कि—केवलज्ञान मत्यादिनिरपेक्ष होता है ।

" मलविद्धमणिव्यक्ति,-र्यथाऽनेकप्रकारत ।
कर्मविद्धात्मविज्ञप्ति,-स्तथाऽनेकप्रकारत " ॥१॥

આ અનેકવિધ આત્મજ્ઞપ્તિ જ મત્યાદિક ચાર જ્ઞાન સ્વરૂપ છે જ્યારે તે મરકતમણિમાથી સ પૂર્ણ રીતે મેલનો નાશ થાય છે ત્યારે જેમ તેના રૂપની સ્પષ્ટ રીતે અભિવ્યકિત થાય છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રના પ્રભાવથી આત્માના આવરણનો પણ સ પૂર્ણ રીતે ક્ષય થતા એક સ્વરૂપની, કે જે સર્વ વસ્તુઓ તેમજ તેમની સમસ્ત પર્યાઓનો વિશદરૂપથી સાક્ષાત્કાર કરનાર હોય છે, અભિવ્યકિત થઈ જાય છે કહ્યુ પણ છે –

" यथा जात्यस्य रत्नस्य, नि शेषमलहानित ।
स्फुटैकरूपाभिव्यक्ति,-र्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मन " ॥१॥

આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–કેવળજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષ હોય છે

नन्ववध्यादिज्ञानतः पूर्वं मतिश्रुतज्ञाननिर्देशे को हेतुः ?, अत्रोच्यते–इह स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाम्यात्, तत्सत्त्वे चावध्यादिज्ञानसंभवाच्चादावेव तयोरुपन्यास इति। तथाहि–य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्यापि। तथा चोक्तम्–'जत्थ मइनाणं तत्थ सुयनाणं' इति।

तथा–यावान् मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेव श्रुतज्ञानस्य। यथा मतिज्ञानं क्षयोपशमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि। यथा च–मतिज्ञानं दशतः सर्वद्रव्यादिविषयं, तथा श्रुतज्ञानमपि। यथा मतिज्ञानं परोक्षं, तथा श्रुतज्ञानमपि। मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः सत्त्वे एव चावधिज्ञानादीनि भवन्ति।

शङ्का—अवधि आदि ज्ञानों के पहिले जो मतिश्रुतज्ञानका निर्देश किया गया है इसमें क्या कारण है ?।

उत्तर—इन दोनोंमें पहिले जो मतिश्रुत ज्ञानका निर्देश किया गया है उसमे एक कारण तो यह है कि मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञान, इन दोनोंके एक ही स्वामी होते हैं, भिन्न२ स्वामी नहीं। तथा–इनका काल भी एक ही है, भिन्न २ काल नही है। तथा विषयकी अपेक्षा भी इनमें समानता है, असमानता नही। तथा ये दोनों ज्ञान परोक्ष हैं। दूसरा कारण यह है कि इनके होने पर ही अवधि आदि ज्ञान होते हैं। कहा भी है—"जत्थ मइनाणं तत्थ सुयनाणं"।

जिस आत्मामें मतिज्ञान होता है उसी आत्मामें श्रुतज्ञान होता है। जितना स्थितिकाल मतिज्ञानका है उतना ही स्थितिकाल श्रुतज्ञानका है। मतिज्ञान जिस प्रकार मतिज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशमसे उत्पन्न होता

શંકા—અવધિ આદિ જ્ઞાનોમાં પહેલાં જે મતિ શ્રુત જ્ઞાનનો ઉલ્લેખ કરાયો છે તેનું શું કારણ છે?

ઉત્તર—એ જ્ઞાનોમાં પહેલાં જે મતિ શ્રુત જ્ઞાનનો નિર્દેશ કરાયો છે તેનું એક કારણ તો એ છે કે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બન્નેનો એક જ સ્વામી હોય છે, અલગ અલગ સ્વામી હોતો નથી વળી તેનો કાળ પણ એક જ છે, જુદો જુદો કાળ નથી વળી વિષયની અપેક્ષાએ પણ એમાં સમાનતા છે–અસમાનતા નથી તથા તે બન્ને જ્ઞાન પરોક્ષ છે બીજું કારણ એ છે કે એ હોય તો જ અવધિ આદિ જ્ઞાન થાય છે કહ્યું પણ છે–

"जत्थ मइनाणं तत्थ सुयनाणं" જે આત્મામાં મતિજ્ઞાન થાય છે એ જ આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન થાય છે જેટલો સ્થિતિકાળ મતિજ્ઞાનનો છે એટલો જ સ્થિતિકાળ શ્રુતજ્ઞાનનો છે મતિજ્ઞાન જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયો-

ननु मतिज्ञानानन्तर श्रुतज्ञाननिर्देशे को हेतुः ?, उच्यते-श्रुतज्ञानस्य मतिपूर्वकत्वाद् विशिष्टमत्यशरूपत्वाद् वा श्रुतज्ञान मतिज्ञानानन्तरमुपन्यस्तम् । उक्तञ्च—

"मइपुव्व जेण सुय, तेणादीए मइविसिट्ठो वा ।
मइभेओ चेव सुयं, तो मइसमणतर भणिय" ॥

छाया—मतिपूर्वं येन श्रुत, तेनादितो मतिविशिष्ट वा ।
मतिभेदश्चैव श्रुतं, ततो मतिसमनन्तर भणितम् ॥

है उसी प्रकार श्रुतज्ञान भी श्रुतज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशमसे उत्पन्न होता है । जिस प्रकार मतिज्ञान सर्व द्रव्योंको परोक्षरूपसे विषय करता है उसी प्रकार श्रुतज्ञान भी विषय करता है । मतिज्ञान जिस प्रकार परोक्ष माना गया है । उसी प्रकार श्रुतज्ञान भी परोक्ष माना गया है । इन मतिज्ञान एव श्रुतज्ञानके सद्भावमे ही अवधिज्ञान आदि हुआ करते है ।

शका—मतिज्ञान के बाद श्रुतज्ञानका जो पाठ रक्खा गया है। उसमे क्या कारण है ? ।

उत्तर—मतिज्ञानके बाद श्रुतज्ञानके पाठ रखनेमे कारण यह है कि श्रुतज्ञान, मतिज्ञानपूर्वक होता है, अथवा वह मतिज्ञानका ही एक विशिष्ट अश है । कहा भी है—

"मइपुव्व जेण सुय, तेणादीए मइविसिट्ठो वा ।
मइभेओ चेव सुय, तो मइसमणतर भणिय ॥ १ ॥"

પશમથી ઉત્પન્ન થાય છે એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાન સર્વે દ્રવ્યોને પરોક્ષ રૂપથી વિષય કરે છે એ જ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ વિષય કરે છે જે રીતે મતિજ્ઞાન પરોક્ષ મનાયુ છે એ જ રીતે શ્રુતજ્ઞાન પણ પરોક્ષ મનાયુ છે એ મતિજ્ઞાન તથા શ્રુત જ્ઞાનના સદ્ભાવમા જ અવધિજ્ઞાન વગેરે થયા કરે છે

શકા —મતિજ્ઞાનની પછી શ્રુતજ્ઞાનનો જે પાઠ રખાયો છે તેનુ શુ કારણ છે?

ઉત્તર—મતિજ્ઞાનની પછી શ્રુતજ્ઞાનનો પાઠ રાખવાનુ કારણ એ છે કે શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન પૂર્વક થાય છે અથવા તે મતિજ્ઞાનનો એક વિશિષ્ટ અશ છે કહ્યુ પણ છે—

"મઇપુવ્વ જેણ સુય, તેણાદીએ મઇવિસિટ્ઠો વા ।
મઇભેઓ ચેવ સુય, તો મઇસમણતર ભણિય" ॥૧॥

ननु मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवधिज्ञानस्योपन्यासे को हेतुः?, उच्यते—काल-विपर्यय-स्वामि-लाभतः साम्यादवधिज्ञानस्य मतिश्रुतानन्तरं कथनमिति। तथाहि—

एकजीवापेक्षया, नानाजीवापेक्षया च मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोर्यावान् स्थितिकालोऽस्ति, तावानवधिज्ञानस्यापि स्थितिकालोऽस्तीति कालतः साम्यम्। यथा च मिथ्यात्वोदये मतिश्रुतज्ञाने अज्ञानरूपं विपर्ययं प्रतिपद्येते, तथाऽवधिज्ञानमपीति विपर्ययसाम्यम्। तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि स्वामी भवतीति स्वामिना साम्यम्। तथा विभङ्गज्ञानिनस्त्रिदशादेः सम्यग्दर्शनप्राप्तौ युगपदेव ज्ञानत्रयलाभसंभवात् लाभतः साम्यम्।

शङ्का—मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञानके बाद अवधिज्ञानका जो कथन सूत्रमें किया गया है उसका क्या कारण है?।

उत्तर—इसका कारण-काल, विपर्यय, स्वामी एवं लाभकी समानता है। इसका खुलासा इस प्रकार है-एक जीव अथवा नाना जीवोंकी अपेक्षा जितना मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञानका स्थितिकाल है उतना ही स्थितिकाल अवधिज्ञानका भी है। यह कालकी अपेक्षा मतिज्ञान श्रुतज्ञानके साथ अवधिज्ञानकी समानता है। मिथ्यात्वके उदय होने पर जिस प्रकार मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञान विपर्ययरूप हो जाते हैं उसी प्रकार अवधिज्ञान भी विपर्ययरूप हो जाता है। यह विपर्ययकी अपेक्षा इन दोनो के साथ इसकी समानता है। मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञानका जो स्वामी होता है वही अवधिज्ञानका भी स्वामी होता है। इस प्रकार स्वामीकी अपेक्षा इसमें उनके साथ समानता घट जाती है। विभङ्गज्ञानी देव आदिको सम्यग्द-

શંકા—મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની પછી અવધિ જ્ઞાનનું જે કથન સૂત્રમાં કરાયું છે તેનું શું કારણ છે?

ઉત્તર—એનું કારણ-કાળ, વિપર્યય, સ્વામી અને લાભની સમાનતા છે તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે-એક જીવ અથવા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જેટલો મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો સ્થિતિકાળ છે એટલો જ સ્થિતિકાળ અવધિજ્ઞાનનો પણ છે આ કાળની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનની સાથે અવધિજ્ઞાનની સમાનતા છે મિથ્યાત્વનો ઉદય થતા જે રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વિપર્યયરૂપ થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન પણ વિપર્યયરૂપ થઈ જાય છે એ વિપર્યયની અપેક્ષાએ તે બન્નેની સાથે તેની સમાનતા છે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો જે સ્વામી હોય છે તે જ અવધિજ્ઞાનનો પણ સ્વામી હોય છે આ રીતે સ્વામીની અપેક્ષાએ તેમાં તેમની સાથે સમાનતા બંધબેસતી થઈ જાય છે

तथा—छद्मस्थविषयभावप्रत्यक्षत्वसाधर्म्यादवधिज्ञानानन्तर मनःपर्ययवज्ञानस्य कथनम् । तथाहि—यथाऽवधिज्ञान छद्मस्थस्य भवति, तद्वन्मनःपर्यवज्ञानमपि छद्मस्थस्यैवेति छद्मस्थसाम्यम् । तथा-यथाऽवधिज्ञान रूपिद्रव्यविषयम्, तथा मनःपर्यवज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाम्यम् । यथाऽवधिज्ञान क्षायोपशमिके भावे, तथा मनःपर्ययज्ञानमपीति भावतः साम्यम् । यथाऽवधिज्ञान प्रत्यक्ष, तथा मन पर्यवज्ञानमपीति प्रत्यक्षतया साम्यम् ।

र्शनकी प्राप्ति होने पर युगपत् उसे मतिज्ञान, श्रुतज्ञान एव अवधिज्ञानका लाभ हो जाता है, यह लाभकी अपेक्षा समानता है ।

तथा—छद्मस्थ, विषय, भाव, प्रत्यक्षत्वकी समानता की अपेक्षाको लेकर अवधिज्ञानके बाद मनःपर्यवज्ञानका सूत्रमे निर्देश किया गया है ।- जिस प्रकार अवधिज्ञान छद्मस्थ जीवोको होता है उसी प्रकार मनःपर्यवज्ञान भी उन्ही जीवोको होता है । यह अवधिज्ञान और मन.पर्यव ज्ञानकी छद्मस्थकी अपेक्षा समानता है । अवधिज्ञान जिस प्रकार रूपी द्रव्यको विषय करता है उसी प्रकार मनःपर्यवज्ञान भी रूपी द्रव्योंको विषय करता है । यह विषयकी अपेक्षा दोनोंमें समानता है । क्षायोपशमिकभावमे जिस प्रकार अवधि ज्ञानको गिनाया गया है उसी प्रकार मन'पर्यवज्ञान को भी क्षायोपशमिक भावमे गिनाया गया है । यह भावकी अपेक्षा समानता है । अवधिज्ञान जिस प्रकार आत्मजन्य होनेसे प्रत्यक्ष माना जाता है उसी प्रकार इन्द्रिय और मनकी सहायता

વિભ ગજ્ઞાની દેવ આદિને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતા યુગપત્ (એકીસાથે) તેને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનનો લાભ થઈ જાય છે, આ લાભની અપેક્ષાએ સમાનતા છે

તથા—છદ્મસ્થ, વિષય, ભાવ, પ્રત્યક્ષત્વની સમાનતાની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનની પછી મન પર્યવજ્ઞાનનો સૂત્રમા નિર્દેશ કરાયો છે જે રીતે અવધિજ્ઞાન છદ્મસ્થ જીવોને થાય છે એ જ રીતે મન પર્યવજ્ઞાન પણ એ જ જીવોને થાય છે આ અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાનની છદ્મસ્થની અપેક્ષાએ સમાનતા છે અવધિજ્ઞાન જે પ્રમાણે રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે એ જ પ્રમાણે મન પર્યવજ્ઞાન પણ રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે આ વિષયની અપેક્ષાએ બન્નેમા સમાનતા છે ક્ષાયોપશમિક ભાવમા જે પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન ગણાવ્યુ છે એ જ પ્રમાણે મન પર્યવ જ્ઞાનને પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવમા ગણાવ્યુ છે આ ભાવની અપેક્ષાએ સમાનતા છે અવધિજ્ઞાન જે રીતે આત્મજન્ય હોવાથી પ્રત્યક્ષ મનાય છે એ જ રીતે મન પર્યવજ્ઞાન પણ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના ફક્ત

तथा—अप्रमत्तसंयतस्वामिसाम्यात् विपर्ययाभावसाम्याच्च, मनःपर्ययज्ञानानन्तरं केवलज्ञानमुपन्यस्तम्। तथाहि—यथा मनःपर्ययज्ञानं प्रमादरहितस्यैव भावमुनेर्भवति, तथा केवलज्ञानमपि तादृशस्यैव भावमुनेर्भवतीति स्वामिसाम्यम्। यथा च—मनःपर्ययज्ञानं विपर्ययज्ञानं न भवति, तथा केवलज्ञानमपीति विपर्ययाभावसाम्यम्।

किञ्च—मत्यादिज्ञानचतुष्टयापेक्षया उत्तमत्वात्, अवसाने लाभाच्च केवलज्ञानं चरममिति। केवलज्ञानस्यातीतानागतवर्त्तमाननिःशेषज्ञेयस्वरूपावभासित्वादुत्त-

के विना केवल आत्मासे जन्य होनेकी वजहसे मनःपर्ययज्ञान भी प्रत्यक्ष माना गया है। यह इन दोनोंमें प्रत्यक्षत्वकी अपेक्षा समानता है।

तथा—अप्रमत्तसंयतस्वामी, तथा अविपर्ययकी अपेक्षासे समानता होनेसे मनःपर्यवज्ञानके बाद केवलज्ञानका पाठ रक्खा है। मनःपर्यवज्ञान जिस प्रकार अप्रमत्त भावमुनिके होता है उसी तरह केवलज्ञान भी अप्रमत्तभावमुनिके होता है। यह स्वामीकी अपेक्षा समानता है। मनःपर्यवज्ञान जिस प्रकार विपर्ययसे रहित होता है उसी प्रकार केवलज्ञानमें भी विपर्यय नहीं होता हे। यह अविपर्ययकी अपेक्षासे समानता है।

दूसरे—केवलज्ञानको जो सबसे अन्तमे रखा गया है उसमे कारण यह है कि यह ज्ञान मत्यादिक चार ज्ञानोंकी अपेक्षा उत्तम है, तथा इन सबके अन्तमे ही इसकी प्राप्ति होती है। उन ज्ञानोंकी अपेक्षा उत्तमता इसमें इसलिये है कि इस ज्ञानमे अतीत, अनागत, तथा वर्तमानकालीन समस्त ज्ञेय पदार्थो का अवभासन होता है। तथा जिस जीवको चार ज्ञान

આત્મજન્ય હોવાથી પ્રત્યક્ષ મનાય છે આ બન્નેમા પ્રત્યક્ષત્વની અપેક્ષાએ સમાનતા છે

તથા—અપ્રમત્તસયતસ્વામી, તથા અવિપર્યયની અપેક્ષાએ સમાનતા હોવાથી મન પર્યવ જ્ઞાનની પછી કેવળજ્ઞાનનો પાઠ રાખ્યો છે મન પર્યવજ્ઞાન જે પ્રમાણે અપ્રમત્ત ભાવમુનિને થાય છે એ જ રીતે કેવળજ્ઞાન પણ અપ્રમત્ત ભાવ મુનિને થાય છે આ સ્વામીની અપેક્ષાએ સમાનતા છે મન પર્યવજ્ઞાન જે રીતે વિપર્યરહિત હોય છે એજ રીતે કેવળજ્ઞાનમા પણ વિપર્યય થતો નથી આ અવિપર્યયની અપેક્ષાએ સમાનતા છે બીજુ કેવળજ્ઞાનને જે બધાની અતે રાખવામા આવ્યુ છે તેનુ કારણ એ છે કે એ જ્ઞાન મત્યાદિક ચાર જ્ઞાનો કરતા ઉત્તમ છે અને એ બધાને અતે જ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે એ જ્ઞાનો કરતા તેમા ઉત્તમતા એથી છે કે આ જ્ઞાનમા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન

मत्त्रम् । तथा यः पञ्चविध ज्ञान माप्नोति सोऽप्यन्त एवेदं लभते, इत्येव केवल ज्ञानमन्ते निर्दिष्टम् ॥ सू०१ ॥

मूलम्—त समासओ दुविहं पण्णत्तं, तं जहा—पच्चक्खं च परोक्खं च ॥ सू०२ ॥

छाया—तत् समासतो द्विविधं मज्ञप्तम् । तद् यथा–प्रत्यक्षं च परोक्षं च ॥२॥

टीका–'त समासओ'इत्यादि । तत् पूर्वोक्त पञ्चविध ज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, द्विविध प्रज्ञप्त=प्ररूपितम्। तद् यथा-प्रत्यक्ष च परोक्ष च। अयं भावः-तदेतत् पञ्चविधमपि ज्ञान द्वे प्रमाणे भवतः, प्रत्यक्ष परोक्ष चेति । पञ्चविधेषु ज्ञानेष्ववधिज्ञानादिक त्रय प्रत्यक्षम्, आभिनिबोधिकज्ञान श्रुतज्ञान चेति द्वय परोक्षमिति ।

अथ प्रत्यक्षशब्दार्थः—

ननु प्रत्यक्षमित्यस्य कः शब्दार्थः ?, उच्यते–अश्नुते=ज्ञानात्मना सर्वानर्थान्

प्राप्त हो चुके हैं उस जीवको ही अन्तमे केवलज्ञानका लाभ होता है॥ सू० १ ॥

'त समासओ' इत्यादि ।

(तत्) वह पूर्वोक्त पाच प्रकारका ज्ञान (समासतः) सक्षेपसे (द्विविध) दो प्रकारका (प्रज्ञप्तम्) कहा गया है। (तद् यथा) वे दो प्रकार ये है—(प्रत्यक्ष च परोक्ष च) प्रत्यक्ष और परोक्ष। इनमे अवधिज्ञान मन पर्यवज्ञान तथा केवलज्ञान, ये प्रत्यक्ष है । मतिज्ञान और श्रुतज्ञान ये दो ज्ञान परोक्ष है ।

प्रत्यक्ष शब्दका अर्थ

शङ्का—प्रत्यक्ष-शब्दका क्या अर्थ है ? ।

કાળના સર્વે જ્ઞેય પદાર્થોનો આભાસ થાય છે તથા જે જીવને ચાર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ ચૂકયા છે તે જીવને જ છેવટે કેવળજ્ઞાનનો લાભ થાય છે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

'त समासओ' ઈત્યાદિ

(तत्) પૂર્વોકત પાચ પ્રકારના તે જ્ઞાન (समासत) ટુકાણુમા (द्विविध) બે પ્રકારના (प्रज्ञप्तम्) કહેવાયા છે (तद् यथा) તે બે પ્રકાર આ છે—(प्रत्यक्ष च परोक्ष च) પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ તેઓમા અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ છે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન અપરોક્ષ છે

પ્રત્યક્ષ શબ્દનો અર્થ

શકા—પ્રત્યક્ષ શબ્દનો શો અર્થ છે ?

व्याप्नोतीत्यक्षो जीवः । 'अशूद् व्याप्तौ' इत्यस्मादौणादिकः सक्-प्रत्ययः। अक्ष= जीवं प्रति साक्षाद् गतम्, अन्यनिरपेक्ष वर्तते यद् ज्ञान, तत्प्रत्यक्षम् । 'अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया' इति वार्तिकेन समासः। अवधि-मनःपर्यव-केवलानि त्रीणि प्रत्यक्षात्मकानि ज्ञानानि, अन्यानपेक्षतया साक्षादर्थबोधकत्वेन तेषां जीवं प्रति साक्षाद्वर्तित्वात् । इह 'च'-शब्दः स्वगताऽनेकभेदसूचकः ।

उत्तर-प्रत्यक्ष-शब्दका अर्थ है जो इन्द्रियादिकोंकी सहायताके विना केवल आत्माकी ही सहायतासे उत्पन्न होता है वह ज्ञान प्रत्यक्ष है। प्रत्यक्षमे प्रति+अक्ष, ऐसे दो शब्द है । 'अक्ष' यह शब्द "अशूङ्-व्याप्तौ" इस व्याप्त्यर्थक 'अशूङ्' धातुसे औणादिक 'सक'-प्रत्यय करने पर बनता है । "अक्ष प्रति वर्तते तत् प्रत्यक्षम्" अर्थात्-जो ज्ञान जीवके प्रति अन्य निरपेक्ष होकर रहता है वह प्रत्यक्ष है, ऐसा इसका फलितार्थ होता है । "अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया" इस वार्तिकसे यहा द्वितीया विभक्तिके साथ समास हुआ है । अवधिज्ञान, मनःपर्यव-ज्ञान तथा केवलज्ञान, ये तीन ज्ञान प्रत्यक्षस्वरूप इस लिये कहे गये हैं कि इनमे इन्द्रियादिक अन्य पदार्थो की सहायता की अपेक्षा नही रहती है, तथा इनकी सहायताके विना ही ये स्पष्टरूपसे अपने विषयभूत पदार्थ को ग्रहण करते है, इसलिये इन्हे जीवके प्रति साक्षाद्वर्ती कहा गया है। सूत्रमे जो "च" शब्द आया है वह प्रत्यक्षगत अनेक भेदोंका बोधक है ।

ઉત્તર—જે ઈન્દ્રિયોની મદદ વિના કેવળ આત્માની મદદથી જ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે પ્રત્યક્ષમા પ્રતિ+अक्ष એ બે શબ્દો છે 'अक्ष' આ શબ્દ "अशूङ् व्याप्तौ" આ વ્યાપ્ત્યર્થક "अशूङ्" ધાતુથી औणादिक सक् પ્રત્યય કરતા બને છે "अक्ष प्रति वर्तते तत् प्रत्यक्षम्" એટલે કે જે જ્ઞાન જીવોમા અન્યનિરપેક્ષ (બીજાની અપેક્ષારહિત) થઈને રહે છે તે પ્રત્યક્ષ છે, એવો તેનો અર્થ ફલિત થાય છે "अत्यादय क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया" આ વાર્તિકથી અહીં બીજી વિભકિત સાથે સમાસ થયો છે અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન, તથા કેવળજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષસ્વરૂપ એ માટે કહેવાયા છે કે તેઓમા ઈન્દ્રિયાદિક બીજા પદાર્થોની સહાયતાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તથા તેમની મદદ વિના જ તે પોતાના વિષયભૂત પદાર્થને સ્પષ્ટરૂપે ગ્રહણ કરે છે, તેથી તેમને જીવની તરફ સાક્ષાદ્વર્તી કહેવાયા છે સૂત્રમા જે 'च' શબ્દ આવ્યો તે પ્રત્યક્ષગત અનેક ભેદોનો બોધક છે

अथ प्रत्यक्षलक्षणम्—

इह प्रत्यक्षलक्षणमुच्यते-मतिश्रुताभ्यां यदन्यत् त्रिविधं ज्ञानं तत् प्रत्यक्षम् । यत् प्राणिनां ज्ञानदर्शनावरणयोः क्षयोपशमात् क्षयाच्च इन्द्रियानिन्द्रियनिरपेक्षमात्मानमेव केवलमाश्रित्योत्पद्यते तत् प्रत्यक्षमिति निष्कर्षः । तच्चावध्यादि । एतत्त्रय प्रत्यक्षं निश्चयनयेनेति बोध्यम् । व्यवहारतस्तु चक्षुरादीन्द्रियजन्यं ज्ञानं प्रत्यक्षम् । अस्मिन् पक्षे 'अक्ष'-शब्द इन्द्रियार्थकः, अक्षम्-इन्द्रियं प्रति गतं, प्रत्यक्षम्, इन्द्रियाधीनतया यदुत्पद्यते तत् प्रत्यक्षमिति ।

प्रत्यक्षका लक्षण

इस प्रकार प्रत्यक्ष शब्दका अर्थ कह कर अब प्रत्यक्षका लक्षण स्पष्ट किया जाता है, वह इस प्रकार है—मतिज्ञान और श्रुतज्ञानसे अन्य जो तीन प्रकारके ज्ञान है वे प्रत्यक्ष हैं। अर्थात्—जो ज्ञान प्राणियों के ज्ञानावरण एवं दर्शनावरणके क्षयोपशम से तथा क्षय से इन्द्रिय और अनिन्द्रिय निरपेक्ष होकर केवल आत्मा को आश्रित करके उत्पन्न होता है वह प्रत्यक्ष है, ऐसा जानना चाहिये। यह प्रत्यक्ष अवधि आदि तीन ज्ञान है । इन तीन ज्ञानोंको जो प्रत्यक्ष कहा है वह निश्चयनयकी अपेक्षा से ही कहा है। व्यवहार की अपेक्षासे तो चक्षु आदि पाच इन्द्रियोंसे जो ज्ञान होता है वह प्रत्यक्ष कहा जाता है। व्यवहारनयकी अपेक्षा से जब इन्द्रियजन्य ज्ञान को प्रत्यक्ष कहा जाता है तो इस स्थितिमें अक्ष—शब्द इन्द्रिय अर्थका बोधक होता है। इसका तात्पर्य यह होता है कि जो ज्ञान इन्द्रियोंकी अधीनता से उत्पन्न है वह प्रत्यक्ष है।

પ્રત્યક્ષ શબ્દનુ લક્ષણ

આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ શબ્દનો અર્થ કહીને હવે પ્રત્યક્ષનુ લક્ષણ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સિવાયના જે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે તે પ્રત્યક્ષ છે એટલે કે જે જ્ઞાન પ્રાણીઓના જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમ તથા ક્ષયથી ઈન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય નિરપેક્ષ થઈને ફક્ત આત્માને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યક્ષ છે એમ માનવુ જોઈએ આ પ્રત્યક્ષ અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન છે એ ત્રણ જ્ઞાનોને જે પ્રત્યક્ષ કહ્યા છે તે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જ કહ્યા છે વ્યવહારની અપેક્ષાએ તો ચક્ષુ વગેરે પાચ ઈન્દ્રિયોથી જન્ય જે જ્ઞાન હોય છે તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જ્યારે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે ત્યારે આ સ્થિતિમા 'અક્ષ' શબ્દ ઈન્દ્રિય અર્થનો બોધક હોય છે એનુ તાત્પર્ય એ હોય છે કે જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોની અધીનતાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યક્ષ છે

ननु प्रतिपूर्वादक्षिशब्दात् 'प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्ण' इत्यव्ययीभावसमासान्ते टचि प्रत्यये प्रत्यक्षमिति सिध्यति तदत्र किं तत्पुरुषसमासाश्रयणेन ?

न चैवं स्पार्शनादिप्रत्यक्षं प्रत्यक्षशब्दस्यार्थो न स्यादिति वाच्यम्, अत्र हि व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रप्रदर्शनार्थमक्षिशब्दः प्रयुज्यते, प्रत्यक्षशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं तु स्पार्शनादिप्रत्यक्षेऽप्यस्तीति तत्र प्रत्यक्षशब्दवाच्यतोपपत्तेः। कथमन्यथाऽक्ष-शब्दोपादानेऽप्यनिन्द्रियप्रत्यक्षस्य प्रत्यक्षशब्दवाच्यतोपपत्तिः स्यात्।

न चाव्ययीभावसमासाङ्गीकारे 'प्रत्यक्षोऽयं घटः, प्रत्यक्षा चेयं लता' इत्या-

---

शंका–जब प्रतिपूर्वक अक्षि शब्दसे "प्रति–पर–समनुभ्योऽक्ष्णः" इस सूत्रसे अव्ययीभावसमासान्तटच्–प्रत्यय होने पर प्रत्यक्ष शब्द सिद्ध होता है तो यहां तत्पुरुषसमास करनेकी आवश्यकता ही क्या है?। यदि इस पर ऐसा कहा जावे कि अक्षि–शब्दसे अव्ययीभाव-समासान्तटच्प्रत्यय करने पर जब प्रत्यक्ष शब्दकी सिद्धि की जावेगी तो एसी हालतमें स्पार्शनादि प्रत्यक्ष, प्रत्यक्ष–शब्दके वाच्यार्थ नहीं हो सकेंगे सो ऐसी आशंका भी उचित नही है, कारण कि यहां केवल व्युत्पत्ति-निमित्त दिखलाने के लिये ही अक्षि–शब्दका प्रयोग किया गया है। प्रत्यक्ष शब्दका प्रवृत्तिनिमित्त तो स्पार्शनादिप्रत्यक्षमें भी है ही, इस-लिये वहां प्रत्यक्ष–शब्दवाच्यता बन जावेगी। नहीं तो अक्ष शब्दके उपादानमे भी अनिन्द्रियप्रत्यक्षमें प्रत्यक्षशब्दवाच्यता कैसे आ सकेगी।

यदि फिर ऐसी शंका की जावे कि–जब अव्ययीभाव समास स्वीकृत

શંકા—જ્યારે પ્રતિપૂર્વક અક્ષિ શબ્દથી "प्रति–पर–समनुभ्योऽक्ष्ण" આ સૂત્રથી અવ્યયીભાવસમાસાન્ત 'टच्' પ્રત્યય હોવાથી પ્રત્યક્ષ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે તો અહીં તત્પુરૂષસમાસ કરવાની આવશ્યકતા જ શી છે? જો અહીં એવુ કહેવાય કે 'अक्षि' શબ્દથી અવ્યયીભાવસમાસાન્ત 'टच्' પ્રત્યય કરવાથી જ્યારે પ્રત્યક્ષ શબ્દની સિદ્ધિ કરાશે ત્યારે એવી હાલતમા સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષ પ્રત્યક્ષ શબ્દના વાચ્યાર્થ થઈ શકશે નહીં, તો એવી આશંકા પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે અહીં ફક્ત વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત બતાવવાને માટે જ અક્ષિ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે પ્રત્યક્ષ શબ્દનુ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત તો સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષમા પણ છે જ, તેથી ત્યા પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતા બની જશે નહી તો અક્ષ શબ્દના ઉપાદાનમા પણ અનિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમા પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતા કેવી રીતે આવી શકશે?

જો ફરીથી એવી શંકા કરવામા આવે કે જ્યારે અવ્યયીભાવ સમાસ

दयः प्रयोगा न स्युः, अव्ययीभावस्य सदा नपुंसकत्वादिति वाच्यम्, प्रत्यक्षमस्यास्तीत्यर्थेऽर्श आदित्वादच्-प्रत्यये कृते तत्सिद्धिसंभवादिति चेत् अत्रोच्यते—एवमपि 'प्रत्यक्षो बोधः' 'प्रत्यक्षा बुद्धिः' इत्यादिप्रयोगाणां साधुत्वं न स्यात्, न ह्यत्र मत्वीयार्थो घटते, प्रत्यक्षात्मकज्ञानस्यैव बोधबुद्धिशब्दाभ्यामभिधानादिह तत्पुरुषसमासाश्रयणमेव श्रेय इति ।

किया जायगा तो "प्रत्यक्षोऽयं घटः प्रत्यक्षा चेयं लता" इत्यादिक प्रयोग नहीं बन सकेंगे, कारण कि जो अव्ययीभाव समास होता है वह सदा नपुंसकलिङ्ग होता है सो ऐसी आशंका भी ठीक नहीं है, कारण कि "प्रत्यक्षमस्यास्तीति" इस अर्थमें "अर्शआदिभ्योऽच्" इस सूत्रद्वारा अच्-प्रत्यय होने पर "प्रत्यक्षः प्रत्यक्षा" इन शब्दों की सिद्धि हो जाती है तो फिर तत्पुरुष समास की आवश्यकता नहीं रहती।

उत्तर–अव्ययीभाव समास की सिद्धिके निमित्त ऐसा समाधान देना ठीक नहीं है। कारण कि ऐसा मानने पर भी "प्रत्यक्षो बोधः" "प्रत्यक्षा बुद्धिः" इत्यादि प्रयोगोंमें साधुता नहीं आ सकती है, क्यों कि यहां मत्वीय अर्थ घटित ही नहीं होता है। यहां तो प्रत्यक्षात्मक ज्ञानका ही बोध एवं बुद्धि शब्दों के द्वारा कथन किया गया है, इस लिये "प्रत्यक्ष" यहां तत्पुरुषसमास ही ठीक मानना चाहिये, अव्ययीभाव समास नहीं।

સ્વીકૃત કરવામાં આવશે તો "प्रत्यक्षोऽयं घटः, प्रत्यक्षा चेयं लता" વગેરે પ્રયોગ બની શકશે નહીં, કારણ કે જે અવ્યયીભાવ સમાસ હોય છે તે સદા નાન્યેતર જાતિમાં હોય છે તો એવી આશંકા પણ બરાબર નથી, કારણ કે "प्रत्यक्षमस्यास्तीति" આ અર્થમાં 'अर्श आदिभ्योऽच्' આ સૂત્રદ્વારા 'अच्' પ્રત્યય હોવાથી 'प्रत्यक्ष प्रत्यक्षा' એ શબ્દોની સિદ્ધિ થઈ જાય છે તો પછી તત્પુરૂષ સમાસની આવશ્યકતા રહેતી નથી

ઉત્તર—અવ્યયીભાવ સમાસની સિદ્ધિના નિમિત્તે એવું સમાધાન દેવું બરાબર નથી કારણ કે એવું માનવા છતાં પણ 'प्रत्यक्षो बोध' 'प्रत्यक्षा बुद्धि' વગેરે પ્રયોગોમાં સાધુતા આવી શકતી નથી, કારણ કે અહીં મત્વીય અર્થ બંધબેસતો જ થતો નથી અહીં તો પ્રત્યક્ષાત્મક જ્ઞાનનું બોધ અને બુદ્ધિ શબ્દોના દ્વારા કથન કરાયું છે તેથી 'प्रत्यक्ष' અહીં તત્પુરૂષસમાસ જ યોગ્ય માનવો જોઈએ, અવ્યયીભાવ સમાસ નહીં

अथ परोक्षशब्दार्थः—

ननु परोक्षमित्यस्य कोऽर्थः ?, उच्यते—पराणि=अक्षापेक्षया भिन्नानि द्रव्येन्द्रिय द्रव्यमनांसि पुद्गलमयत्वेन रूपित्वात्, तेभ्यः परेभ्योऽक्षस्य जीवस्य यदुत्पद्यते, तत्परोक्षम्। परनिमित्तत्वात् परोक्षमिति जिनमतं परिभाषितम् ॥सू०२॥

मूलम्—से किं तं पच्चक्खं ?। पच्चक्खं दुविहं पन्नत्तं, तं जहा—इंदियपच्चक्खं, नोइंदियपच्चक्खं च ॥ ३ ॥

छाया—अथ किं तत् प्रत्यक्षम् ?। प्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—इन्द्रिय-प्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च ॥ ३ ॥

'से किं तं पच्चक्खं' इत्यादि।

टीका—'से' इति मगधदेशप्रसिद्धोऽथशब्दार्थकः। तत्=पूर्वमुपदिष्टं, प्रत्यक्षं किम् ? पूर्वोक्तस्य प्रत्यक्षस्य किंस्वरूपम् ? इति शिष्यस्य प्रश्नवाक्यम्। उत्तरमाह-

---

परोक्ष शब्दका अर्थ-

परोक्ष शब्द का अर्थ इस प्रकार है—आत्मासे भिन्न द्रव्येन्द्रिय एवं द्रव्यमन है, क्यों कि ये पुद्गलमय होनेसे रूपी हैं। आत्मा अपौद्गलिक होनेसे रूपी नहीं है। इस अक्ष—आत्मा—से जो पर द्रव्येन्द्रिय एवं द्रव्यमन हैं उनसे जीव को—आत्मा को—जो ज्ञान उत्पन्न होता है वह परोक्ष है, प्रत्यक्षमें परनिमित्तसे ज्ञान उत्पन्न नहीं होता, किन्तु परोक्षमें निमित्तसे ज्ञान उत्पन्न होता है इसलिये उसका नाम परोक्ष हैं। ऐसा जिनेन्द्र देवका आदेश है ॥सू०२॥

'से किं तं पच्चक्खं' इत्यादि।

पूर्वोक्त प्रत्यक्षका क्या स्वरूप है ? इस प्रकार शिष्यका प्रश्न सुन-

---

પરોક્ષ શબ્દનો અર્થ—

પરોક્ષ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યેન્દ્રિય અને દ્રવ્યમન આત્માથી ભિન્ન છે કારણ કે તેઓ પુદ્ગલમય હોવાથી રૂપી છે આત્મા અપૌદ્ગલિક હોવાથી રૂપી નથી આ અક્ષ—આત્માથી પર જે દ્રવ્યેન્દ્રિય અને દ્રવ્યમન છે આવા જીવ—આત્માને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ છે પ્રત્યક્ષમા બીજાના નિમિત્તથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી પણ પરોક્ષમા બીજાના નિમિત્તથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેનુ નામ પરોક્ષ છે એવો જીનેન્દ્ર દેવનો આદેશ છે ॥સૂ. ૨॥

"से किं तं पच्चक्खं" ઇત્યાદિ

પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષનુ શુ સ્વરૂપ છે ? આ પ્રકારનો શિષ્યનો પ્રશ્ન સ

—'पच्चक्ख दुविहं पन्नत्तं' इत्यादि । प्रत्यक्ष द्विविध=द्विप्रकारक, प्रज्ञप्तं=प्ररूपित तीर्थङ्करैरिति भावः । तद् यथा=तद्–द्वैविध्य यथाऽस्ति तथा कथयामीत्यर्थः । इन्द्रियप्रत्यक्ष, नोइन्द्रियप्रत्यक्ष चेति भेदद्वयेन प्रत्यक्ष द्विविधमित्यर्थः । इह द्रव्यभावरूप द्विविधमिन्द्रिय गृह्यते, एकस्याप्यभावे इन्द्रियप्रत्यक्षत्वाऽनुपपत्ते । तत्रेन्द्रियस्य प्रत्यक्षमिन्द्रियप्रत्यक्षम्, इन्द्रियनिमित्तकम् इन्द्रियसम्बन्धि वा यत् प्रत्यक्ष, तदिन्द्रियप्रत्यक्षम् । नोइन्द्रियप्रत्यक्षम् यद् इन्द्रियप्रत्यक्ष न भवति, तत् नोइन्द्रियप्रत्यक्षम् । नोशब्दः सर्वनिषेधवाची, तेन मनसोऽपि कथञ्चिदिन्द्रियत्वाङ्गीकारात् तन्निमित्तक यद् ज्ञान तत् परमार्थतः प्रत्यक्ष न भवतीति सिद्धम् ॥सू० ३॥

इन्द्रियप्रत्यक्षस्य प्रश्नविषयमाह—'से किं त इंदियपच्चक्खं' इत्यादि ।

कर गुरु महाराज अब उसका उत्तर देनेका उपक्रम करते हुए कहते है कि हे शिष्य! तीर्थंकरोंने प्रत्यक्ष दो प्रकार का बतलाया है वह इस प्रकार है—

१ इन्द्रियप्रत्यक्ष और २ नोइन्द्रियप्रत्यक्ष । इन्द्रियप्रत्यक्ष वह है जो द्रव्य–इन्द्रिय और भाव–इन्द्रिय के द्वारा होता है। द्रव्यइन्द्रिय एव भाव इन्द्रिय इन दोनोमे से किसी एक के अभावमे इन्द्रियप्रत्यक्ष ज्ञान उत्पन्न नही हो सकता है। जिसमें इन इन्द्रियो की सहायता की अपेक्षा नही होती है वह नोइन्द्रियप्रत्यक्ष है । नोइन्द्रियमे 'नो' शब्द सर्व इन्द्रियों के निषेध का वाचक है । इससे यह सिद्ध हुआ कि अगर मनको भी कथंचित् इन्द्रियस्वरूप मान लिया जाय तो भी तज्जन्य ज्ञान परमार्थसे प्रत्यक्ष नही है ॥सू० ३॥

अब इन्द्रियप्रत्यक्ष को कहते हैं–'से किं त इन्द्रियपच्चक्खं' इत्यादि ।

ગુરૂમહારાજ તેનો ઉત્તર દેવાનો ઉપક્રમ કરતા કહે છે કે હે શિષ્ય! તીર્થંકરોએ 'પ્રત્યક્ષ' બે પ્રકારના બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે–(૧) ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને (૨) નોઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એ છે કે જે દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય અને ભાવઈન્દ્રિયના દ્વારા થાય છે દ્રવ્યઈન્દ્રિય અને ભાવઈન્દ્રિય, એ બન્નેમાથી એકના અભાવમા ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકતુ નથી જેમા એ ઈન્દ્રિયોની સહાયતાની અપેક્ષા રહેતી નથી તે નોઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે નો ઈન્દ્રિયમા 'નો' શબ્દ સર્વે ઈન્દ્રિયોના નિષેધનો વાચક છે, આથી એ સાબિત થયુ કે જો મનને પણ કથંચિત્ ઈન્દ્રિયસ્વરૂપ માનવામા આવે તો પણ તજ્જન્ય જ્ઞાન પરમાર્થથી પ્રત્યક્ષ નથી ॥ સૂ૦૩ ॥

હવે ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષને કહે છે—'से किं त इंदियपच्चक्खं' ઈત્યાદિ.

मूलम्—से किं तं इंदियपच्चक्खं ? इंदियपच्चक्खं पंचविहं पण्णत्तं, तं जहा—सोइंदियपच्चक्खं १, चक्खिंदियपच्चक्खं २, घाणिंदियपच्चक्खं ३, जिब्भिंदियपच्चक्खं ४, फासिंदियपच्चक्खं ५, से तं इंदियपच्चक्खं ॥ सू० ४ ॥

छाया—अथ किं तदिन्द्रियप्रत्यक्षम् ?। इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षं १, चक्षुरिन्द्रियप्रत्यक्षं २, घ्राणेन्द्रियप्रत्यक्षं ३, जिह्वेन्द्रियप्रत्यक्षं ४, स्पर्शेन्द्रियप्रत्यक्षं ५, तदेतद् इन्द्रियप्रत्यक्षम् ॥सू० ४॥

टीका—'से-अथ' इति प्रश्नसूचकः। तत्-पूर्वोक्तम् इन्द्रियप्रत्यक्षं, किम् ?, पूर्वोक्तस्य इन्द्रियप्रत्यक्षस्य किं स्वरूपमिति। उत्तरमाह—इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षमित्यादि। श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षं, श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षं= श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तकमित्यर्थः। श्रोत्रेन्द्रियं निमित्तीकृत्य यदुत्पन्नं ज्ञानं तत् श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षमिति भावः। एवं चक्षुरिन्द्रियप्रत्यक्षादिषु भावनीयम्। तत्-

---

शिष्य गुरु महाराज से प्रश्न कर रहा है कि हे गुरु महाराज! इन्द्रियप्रत्यक्षका क्या स्वरूप है। उत्तरमें गुरु महाराज कहते हैं कि इन्द्रियप्रत्यक्ष पांच प्रकारका कहा है वह इस प्रकार है—जो प्रत्यक्ष श्रोत्रेन्द्रियके निमित्तसे होता है वह श्रोत्रेन्द्रिय-प्रत्यक्ष है, अर्थात् श्रोत्रेन्द्रियको निमित्त करके जो ज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रोत्रेन्द्रिय प्रत्यक्ष है १। इसी प्रकार चक्षु आदि इन्द्रियोंसे होने वाले ज्ञानमें तत्तदिन्द्रियप्रत्यक्षता समझ लेनी चाहिये, अर्थात् चक्षु-इन्द्रियसे उत्पन्न हुए ज्ञानको चक्षु-इन्द्रिय-प्रत्यक्ष २, घ्राण-इन्द्रियसे उत्पन्न हुए ज्ञानको घ्राणेन्द्रिय-प्रत्यक्ष ३, जिह्वाइन्द्रियसे उत्पन्न ज्ञानको जिह्वेन्द्रिय-प्रत्यक्ष ४,

---

શિષ્ય ગુરૂમહારાજને પ્રશ્ન કરે છે કે હે ગુરૂમહારાજ! ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષનું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્તરમાં ગુરૂમહારાજ કહે છે કે ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) જે શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિમિત્તથી પ્રત્યક્ષ થાય છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે એટલે કે શ્રોત્રેન્દ્રિયને નિમિત્ત કરીને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે એ જ પ્રમાણે ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી થનારા જ્ઞાનમાં તે તે ઈન્દ્રિયની પ્રત્યક્ષતા સમજી લેવી જોઈએ એટલે કે—(૨) ચક્ષુ ઈન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને ચક્ષુઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ (૪) જીહ્વા ઈન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને

अनन्तरोक्तम्, एतत्-पञ्चविध, प्रत्यक्षम् इन्द्रियप्रत्यक्ष भवतीति शेषः। एतच्च पञ्चविध प्रत्यक्षम व्यवहारादुच्यते न तु परमार्थतः।

नन्वेतत् पञ्चविध प्रत्यक्ष व्यावहारिकमित्यत्र किं प्रमाणम्? इति चेत् उच्यते-अस्त्यत्रागमप्रमाणम् तथाहि-इहैवाग्रे प्रत्यक्षभेदाभिधानानन्तर वक्ष्यते। 'परोक्ख दुविह पण्णत्त, त जहा-आभिणिबोहियणाणपरोक्ख च सुयणाणपरोक्ख च' इति।

तत्राभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहादिरूपम्, अवग्रहादयश्च श्रोत्रेन्द्रियाद्याश्रितास्तत्र वर्णिताः, तद् यदि श्रोत्रादीन्द्रियाश्रित ज्ञान परमार्थतः प्रत्यक्ष, तत् कथमवग्रहादयः

तथा स्पर्शन-इन्द्रियसे उत्पन्न हुए ज्ञानको स्पर्शनेन्द्रिय-प्रत्यक्ष ५ जानना चाहिये। इस प्रकार इन पाच इन्द्रियोंसे जो भी ज्ञान होता है वह सब इन्द्रियप्रत्यक्ष है, ऐसा व्यवहारकी अपेक्षा जानना चाहिये, परमार्थकी अपेक्षासे नही।

शका-इन्द्रियोंसे उत्पन्न यह पाच प्रकार का प्रत्यक्ष व्यावहारिक प्रत्यक्ष है, पारमार्थिक प्रत्यक्ष नही है, इसमे क्या प्रमाण है?

उत्तर-इन्द्रियोंसे होनेवाला ज्ञान वास्तवमें प्रत्यक्ष नहीं है किन्तु परोक्ष है, इस कथनसे आगमप्रमाण है। यही पर आगे प्रत्यक्ष के भेद कथन के बाद सूत्रकार ऐसा सूत्र कहेंगे-"परोक्ख दुविह पण्णत्त तजहा-आभिणिबोहियणाणपरोक्ख सुयणाणपरोक्ख च" परोक्षज्ञान दो प्रकार है-एक आभिनिबोधिकज्ञान और दूसरा श्रुतज्ञान। अवग्रह, ईहा आदि रूप आभिनिबोधिक ज्ञान होता है। अवग्रहादिक ज्ञान श्रोत्र आदि

જીહ્વેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ તથા (૫) સ્પર્શનેન્દ્રિયવી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જાણવુ જોઈએ આ પ્રમાણે તે પાચ ઈન્દ્રિયોથી જે કોઇ જ્ઞાન થાય છે તે સર્વ ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે એમ વ્યવહારની અપેક્ષાએ જાણવુ જોઈએ પરમાર્થની અપેક્ષાએ નહીં

શકા—ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતુ આ પાચ પ્રકારનુ પ્રત્યક્ષ વ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ છે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ નહી તેની સાબિતી શી છે?

ઉત્તર—ઇન્દ્રિયો વડે થનારૂ જ્ઞાન વાસ્તવમા પ્રત્યક્ષ નહી પણ પરોક્ષ છે આ કથનમા આગમ પ્રમાણરૂપ છે અહી આગળ પ્રત્યક્ષના ભેદ કહ્યા પછી સૂત્રકાર આવુ સૂત્ર કહેશે-"परोक्ख दुविह पण्णत्त त जहा-आभिणिबोहिय णाणपरोक्ख सुयणाणपरोक्ख च" પરોક્ષ જ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને બીજુ શ્રુતજ્ઞાન અવગ્રહ, ઈહા આદિરૂપ આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે અવગ્રહાદિક જ્ઞાન શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોને આશ્રિત છે જો એ

परोक्षत्वेनाग्रे वर्णिताः ?। तस्मादुत्तरत्रेन्द्रियाश्रितज्ञानस्य परोक्षत्वेन वर्णनादिद निश्चीयते-' इन्द्रियाश्रितज्ञान सव्यवहारमधिकृत्य प्रत्यक्षमुक्त न तु परमार्थत इति। किञ्च—इन्द्रियमनोनिमित्तक मतिश्रुताभ्यामन्यत् किमपि ज्ञान भवतीति चेत् तर्हि षष्ठज्ञानप्रसगादागमविरोधः स्यादिति परमार्थतः परोक्षमेवेदमिति।

नन्विह लोके बाह्यधूमादिहेतुक यज्ज्ञान, तदेव परोक्षमिति प्रसिद्ध, नत्विन्द्रिय जन्य, कथ तर्हि परमार्थतोऽस्य परोक्षत्व मन्यसे ? इति चेत्,

इन्द्रियोंके आश्रित हैं। यदि ये श्रोत्र आदि इन्द्रियाश्रित ज्ञान परमार्थतः प्रत्यक्ष माने गये होते तो फिर इन अवग्रहादिकोंके आगे जो परोक्षरूपसे वर्णित किया गया है वह क्यों करते? प्रत्यक्षरूपसे ही उनका वर्णन करना चाहिये था, सो ऐसा नही है, इसलिये आगे आनेवाले इस इन्द्रियाश्रित ज्ञानके परोक्षरूपसे वर्णन होनेकी वजहसे यह निश्चित हो जाता है कि इन्द्रियाश्रित ज्ञानमे जो प्रत्यक्षता मानी जाती है वह व्यवहारकी अपेक्षासे ही मानी जाती है, परमार्थकी अपेक्षासे नहीं।

फिर भी-इन्द्रिय और मनके निमित्तसे होने वाला ज्ञान मतिज्ञान एव श्रुतज्ञानसे भिन्न और दूसरा कोई ज्ञान माना जाय तो छ प्रकारका ज्ञान मानना पडेगा, और छ प्रकार का ज्ञान मानना आगमविरुद्ध होगा, इसलिये यह ज्ञान वस्तुत परोक्ष ज्ञान ही है, प्रत्यक्ष ज्ञान नही।

शका—लोकमे तो ऐसी बात देखी जाती है कि जो ज्ञान बाह्य धूमादिक चिह्नोकी सहायतासे होता है वही परोक्ष मानाजाता है, इन्द्रिय-

શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાન પરમાર્થત પ્રત્યક્ષ મનાયા હોત તો પછી તે અવગ્રહાદિકોને આગળ જે પરોક્ષરૂપથી વર્ણિત કરાયા છે તે શા માટે કહેત? પ્રત્યક્ષરૂપથી જ તેમનુ વર્ણન કરવુ જોઇતુ હતુ પણ એવુ નથી તેથી આગળ આવનારૂ આ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાનના પરોક્ષ રૂપે વર્ણન થવાના કારણે આ ચોક્કસ થઈ જાય છે કે ઇન્દ્રયાશ્રિત જ્ઞાનમા જે પ્રત્યક્ષતા મનાય છે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ જ મનાય છે, પરમાર્થની અપેક્ષાએ નહી

વળી ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી થતુ જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન થી ભિન્ન ફરી બીજુ કોઈ જ્ઞાન માનવામા આવે તો જ્ઞાન છ પ્રકારનુ માનવુ પડશે, પણ છ પ્રકારનુ જ્ઞાન માનવુ તે આગમવિરૂદ્ધનુ ગણાશે, તેથી આ જ્ઞાન વસ્તુત પરોક્ષજ્ઞાન જ છે, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન નથી

શકા—લોકમા તો એવી વાત જોવામા આવે છે કે જે જ્ઞાન બાહ્ય ધૂમાદિક ચિહ્નોની સહાયતાથી થાય છે એજ પરોક્ષ છે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને

उच्यते—इन्द्रियमनोभिर्बाह्यधूमादिनिमित्तकं यदुत्पद्यते ज्ञानं, तदेकान्ते नैवेन्द्रियाणामात्मनश्च परोक्षं, परनिमित्तत्वात्, धूमाद् वह्निज्ञानवत्, अतस्तत् परोक्षतया लोके प्रसिद्धमस्ति, यत्तु साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तकं, तदिन्द्रियाणामेव प्रत्यक्षम्, इन्द्रियाश्रितमेव (इन्द्रियमेवाश्रित्य) प्रत्यक्षम्, न त्वात्मनः, यथाऽवध्यादिकं ज्ञानं साक्षादात्मनिमित्तकम्। तत्र हि अन्यानपेक्षणादात्मैव साक्षात्कारणं भवति। तथेन्द्रियाणां बाह्यधूमादिपदार्थोऽपेक्षया यत् प्रत्यक्षं भवति तदिन्द्रियाणामेव, न त्वात्मनः, आत्मनस्तु तत् परोक्षमेव, परनिमित्तकत्वात् अनुमतिज्ञानवत्, इन्द्रियाणामपि तत् प्रत्यक्षं न परमार्थतः, किन्तु व्यवहारादेव । कथम्? इन्द्रियाणामचेतनत्वात् ।

जन्य ज्ञान परोक्ष नहीं माना जाता, तो फिर आप इन्द्रियजन्य ज्ञानको परमार्थतः परोक्ष कैसे मानते हैं?।

उत्तर—इन्द्रिय और मनके द्वारा जो ज्ञान बाह्य धूमादिक चिह्नोंको निमित्त करके उत्पन्न होता है वह परके निमित्तसे होनेवाला होने के कारण एकान्तरूपसे परोक्ष माना गया है, कारण कि इस ज्ञानमें न तो साक्षात्कारण इन्द्रियाँ हैं और न आत्मा, धूमादिक बाह्य साधन ही उसमें साक्षात्कारण है। जिस ज्ञानमे इन्द्रियाँ एवं मन निमित्त होते हैं वह ज्ञान इन्द्रियप्रत्यक्ष माना गया है, कारण कि इन्द्रियप्रत्यक्षमें इन्द्रिया ही साक्षात्कारण होती है। यद्यपि परोक्षज्ञानमे भी इन्द्रिया निमित्त होती हैं परन्तु वे परपरारूपसे निमित्त होती है, साक्षात् रूपसे नही। इन्द्रियप्रत्यक्षमे इन्द्रिया ही साक्षात्कारण होती है। इस-

---

પરોક્ષ મનાય, નહીં તો પછી આપ ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને પરમાર્થત પરોક્ષ કેવી રીતે માનો છો?

ઉત્તર—ઈન્દ્રય અને મનના દ્વારા જે જ્ઞાન બાહ્ય ધૂમાદિક ચિહ્નોને નિમિત્ત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે તે પરના નિમિત્તથી થનાર હોવાને કારણે એકાન્તરૂપથી પરોક્ષ મનાયુ છે, કારણ કે આ જ્ઞાનમા સાક્ષાત્કારણ ઈન્દ્રિયો પણ નથી અને આત્મા પણ નથી

ધૂમાદિક બાહ્ય સાધન જ તેમા સાક્ષાત્ કારણ છે જે જ્ઞાનમા ઈન્દ્રિયો અને મન નિમિત્તરૂપ હોય છે તે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ મનાયુ છે, કારણ કે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમા ઈન્દ્રિયો જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે જો કે પરોક્ષ જ્ઞાનમા પણ ઈન્દ્રિયો નિમિત્ત હોય છે પણ તેઓ પરપરારૂપથી નિમિત્ત થાય છે, સાક્ષાતરૂપથી નહી ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષમા ઇન્દ્રિયો જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે

लिये वह इन्द्रियो का ही प्रत्यक्ष माना जाता है, आत्मा का नही। आत्मा ही जिस ज्ञान की उत्पत्तिमें साक्षात्कारण होता है वह ज्ञान ही आत्माका प्रत्यक्ष माना गया है, जैसे अवधिज्ञान आदि। आत्मा के प्रत्यक्षमें आत्माके सिवाय अन्य इन्द्रियादिक साक्षात या परपरारूपसे भी कारण नही होते हैं, केवल आत्मा ही साक्षात्कारण होता है। इसी तरह बाह्य धूमादिक चिह्न जिस ज्ञानमें साक्षात्कारण नही होते हैं, केवल इन्द्रिया ही साक्षात्कारण होती है वह इन्द्रियोंका प्रत्यक्ष है-इन्द्रियप्रत्यक्ष है, आत्मप्रत्यक्ष नहीं। आत्मा के लिये तो वह परोक्ष ही है, क्योंकि यहां परनिमित्तता है, आत्मनिमित्तता नही, अर्थात-आत्मासे भिन्न जो इन्द्रियादिक हैं वे आत्मासे पर हैं, और इन्ही पररूप इन्द्रियोंसे वह प्रत्यक्ष ज्ञान उत्पन्न हुआ है अतः वह परोक्ष ही है, जिस प्रकार अनुमानज्ञान बाह्य लिङ्गादिकों से होता है, और इसीलिये वह परोक्ष माना जाता है। यहा जो इन्द्रियोंके साक्षात्कारण होने की वजहसे होने वाले ज्ञान को प्रत्यक्ष कहा है वह परमार्थत' नही, किन्तु व्यवहार की अपेक्षा से ही कहा गया है, ऐसा जानना चाहिये, क्यों कि इन्द्रिया अचेतन हैं।

તેથી તે ઇન્દ્રિયોનુ પ્રત્યક્ષ મનાય છે આત્માનુ નહી આત્મા જ જે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા સાક્ષાત્કારણુ હોય છે તે જ્ઞાન જ આત્માનુ પ્રત્યક્ષ મનાયુ છે, જેવાકે અવધિજ્ઞાન આદિ આત્માના પ્રત્યક્ષમા આત્મા સિવાય અન્ય ઇન્દ્રિયાદિક સાક્ષાત્ કે પરપરા રૂપથી પણુ કારણુ હોતા નથી, કેવળ આત્મા જ સાક્ષાત્ કારણુ હોય છે આ રીતે બાહ્ય ધૂમાદિક ચિહ્ન જે જ્ઞાનમા સાક્ષાત્કારણુ હોતા નથી કેવળ ઇન્દ્રિયો જ સાક્ષાત્કારણુ હોય છે તે ઇન્દ્રિયોનુ પ્રત્યક્ષ છે-ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે, આત્મપ્રત્યક્ષ નહી આત્માને માટે તો તે પરોક્ષ જ છે, કારણુ કે અહી પરનિમિત્તતા છે, આત્મનિમિત્તતા નથી એટલે કે આત્માથી ભિન્ન જે ઈન્દ્રિયાદિક છે તે આત્માથી પર છે અને એજ પરરૂપ ઇન્દ્રિયોથી તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે, તેથી તે પરોક્ષ જ છે જે રીતે અનુમાન જ્ઞાન બાહ્ય લિગાદિકોથી થાય છે, અને તેથી તે પરોક્ષ મનાય છે અહી જે ઇન્દ્રિયોના સાક્ષાત્કારણુ હોવાને કારણે થનારા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહ્યુ છે તે પરમાર્થત નહી પણુ વ્યવહારની અપેક્ષાએ જ કહેવાયુ છે, એમ માનવુ જોઈએ, કારણુ કે ઈન્દ્રિયો અચેતન છે.

ननु स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणीति क्रमः, अयमेव च समीचीन, पूर्वपूर्वलाभे सत्येवोत्तरोत्तरलाभसंभवात्, ततः किमर्थमुत्क्रमोपन्यास कृतः? इति चेत्, उच्यते-"अस्ति पूर्वानुपूर्वी, अस्ति पश्चानुपूर्वी" इति न्यायप्रदर्शनार्थोऽयमुत्क्रमोपन्यासः कृतः। अपि च—शेषेन्द्रियापेक्षया श्रोत्रेन्द्रियं प्रधानं, श्रोत्रेन्द्रियस्य हि यत् प्रत्यक्ष तदितरेन्द्रियप्रत्यक्षापेक्षया स्पष्टसंवेदनं भवति। स्पष्टसंवेदन चोपवर्ण्यमानं शिष्यः सुखेनाववुध्यते, ततः स्पष्टसंवेदनद्वारेण सुखपूर्वकाववोधप्राप्तिहेतुत्वादिह श्रोत्रेन्द्रियादिक्रम उक्तः ॥ सू० ४ ॥

शंका—स्पर्शन, रसना, घ्राण, चक्षु और श्रोत्र, इस प्रकार इन्द्रियों का क्रम है और यही समीचीन है, कारण कि पूर्व पूर्व इन्द्रियोंके लाभ होने पर ही उत्तर२की इन्द्रियोंका लाभ होता है, तो फिर सूत्रमें इस प्रकारका क्रम न रखकर व्युत्क्रमरूपसे उपन्यास क्यों किया गया है?।

उत्तर—"पूर्वानुपूर्वी है तथा पश्चानुपूर्वी भी है" इस न्याय को दिखाने के लिये सूत्रकारने सूत्रमें यह व्युत्क्रमरूपसे उपन्यास किया है। अर्थात्-पूर्वानुपूर्वीरूप तथा पश्चानुपूर्वीरूपसे क्रम दो प्रकार का होता है। दोनों प्रकारसे वर्णन करनेमे क्रमका विघात नहीं होता है। फिर यह कि समस्त इन्द्रियोंमे श्रोत्र इन्द्रिय प्रधान है, कारण कि श्रोत्रेन्द्रियका जो प्रत्यक्ष होता है वह इतर इन्द्रियोंसे होनेवाले प्रत्यक्षकी अपेक्षा अधिक स्पष्ट होता है। शिष्यजन वर्ण्यमान विषय को श्रोत्र इन्द्रिय द्वारा सुनकर ही उस विषयको अच्छी तरह जानते है। इसलिये स्पष्ट संवेदन द्वारा

શંકા—સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર, આ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયોનો ક્રમ છે અને એજ સમીચીન છે કારણ કે પૂર્વ પૂર્વ ઇન્દ્રિયોના લાભ થવાથી જ ઉત્તર, ઉત્તરની ઈન્દ્રિયોનો લાભ થાય છે, તો પછી સૂત્રમા આ પ્રકારનો ક્રમ ન રાખતા ઉલટા ક્રમથી ઉપન્યાસ કેમ કરાયો છે?

ઉત્તર—"પૂર્વાનુપૂર્વી છે તથા પશ્ચાનુપૂર્વી પણ છે" આ ન્યાયને દર્શાવવા માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા આ વ્યુત્ક્રમ (અવળા) રૂપથી ઉપન્યાસ કર્યો છે, એટલે કે પૂર્વાનુપૂર્વીરૂપ તથા પશ્ચાનુપૂર્વીરૂપથી બે પ્રકારનો ક્રમ થાય છે બન્ને રીતે વર્ણન કરવામા ક્રમનો વિઘાત થતો નથી ફરીએ કે સર્વે ઈન્દ્રિયોમા શ્રોત્રેન્દ્રિય મુખ્ય છે, કારણ કે શ્રોત્રેન્દ્રિયનુ જે પ્રત્યક્ષ હોય છે તે બીજી ઇન્દ્રિયોથી થનારા પ્રત્યક્ષની અપેક્ષાએ વધારે સ્પષ્ટ હોય છે શિષ્યજન વર્ણ્યમાન વિષયને 'શ્રોત્ર' ઈન્દ્રિય દ્વારા સાભળીને જ તે વિષયને સારી રીતે જાણે છે તેથી સ્પષ્ટ

मूलम्—से किं तं नोइंदियपच्चक्खं ? नोइंदियपच्चक्खं तिविहं पण्णत्तं, तं जहा—ओहिनाणपच्चक्खं, मणपज्जवनाणपच्चक्खं केवलनाणपच्चक्खं ॥ सू० ५ ॥

छाया—अथ किं तत् नोइन्द्रियप्रत्यक्षम् ?, नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अवधिज्ञानप्रत्यक्षं १, मनःपर्यवज्ञानप्रत्यक्षं २, केवलज्ञानप्रत्यक्षम् ३ ॥ सू० ५ ॥

'से किं तं नोइंदियपच्चक्खं' इत्यादि ।

टीका—'से-अथ' इति प्रश्नार्थकः । तत्-पूर्वोक्तं, नोइन्द्रियप्रत्यक्षम्=इन्द्रियप्रत्यक्षभिन्नं प्रत्यक्षं, किम्?=इन्द्रियप्रत्यक्षभिन्नस्य प्रत्यक्षस्य स्वरूपं किमस्ति? उत्तरमाह—'नोइंदियपच्चक्खं तिविहं पण्णत्तं' इत्यादि । एतत् सुगमम् ॥सू०५॥

मूलम्—से किं तं ओहिनाणपच्चक्खं ?, ओहिनाणपच्चक्खं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा—भवपच्चइयं च खाओवसमियं च ॥सू०६॥

छाया—अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्यक्षम्?, अवधिज्ञानप्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—भवप्रत्ययिकं च, क्षायोपशमिकं च ॥ ६ ॥

सुखपूर्वक अवबोध की प्राप्तिका हेतु होनेसे यहां सूत्रमें श्रोत्रेन्द्रियादिका क्रम रखा गया है ॥ सू०४ ॥

'से किं तं नोइंदियपच्चक्खं' इत्यादि।

पूर्वोक्त नोइन्द्रियप्रत्यक्ष का क्या स्वरूप है, ? उत्तर—नोइन्द्रियप्रत्यक्ष-जो इन्द्रियप्रत्यक्ष से सर्वथा भिन्न माना गया है उसका स्वरूप अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान एवं केवलज्ञान रूप है। यहां नो-शब्द इन्द्रियों की सहायतासे सर्वथा रहित अर्थका बोधक है। इन्द्रियों की सहायता-अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान एवं केवलज्ञानमें बिलकुल नहीं होती है, इसलिये ये ही तीन ज्ञान नोइन्द्रियप्रत्यक्ष कहे गये हैं ॥सू०५॥

સંવેદનદ્વારા સુખપૂર્વક અવબોધની પ્રાપ્તિનો હેતુ હોવાથી અહીં સૂત્રમાં શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિકનો ક્રમ રાખવામાં આવેલ છે ॥સૂ૦૪॥

"से किं तं नोइंदियपच्चक्खं" ઈત્યાદિ

પૂર્વોક્ત 'નોઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ' નું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—'નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ' જે ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષથી સદંતર ભિન્ન મનાયું છે, તેનું સ્વરૂપ અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન રૂપ છે અહીં 'नो' શબ્દ ઈન્દ્રિયોની સહાયતાથી સદંતર રહિત અર્થનો બોધક છે અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનમાં ઈન્દ્રિયોની સહાયતા બિલકુલ હોતી નથી તેથી જ તે ત્રણ જ્ઞાનને નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કહેલ છે ॥ સૂ૦૫ ॥

'से किं तं ओहिनाणपच्चक्खं' इत्यादि ।

टीका—शिष्यः पृच्छति-अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्यक्षम्?, पूर्वनिर्दिष्टस्याव-धिज्ञानप्रत्यक्षस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—' ओहिनाणपच्चक्खं दुविहं पण्णत्तं ' इत्यादि। अवधिज्ञानप्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् द्वैविध्यं प्रदर्शयितुमाह—'तं जहा' इत्यादि, 'तद् यथा—भवप्रत्ययिकं च क्षायोपशमिकं चेति। भवनं भवःजन्म, स प्रत्ययः कारणं यस्य तद् भवप्रत्ययम्।

यद्वा—भवन्ति—वर्तन्ते कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवः=नरकादिजन्म, भव एव प्रत्ययः=कारणं यस्य तद् भवप्रत्ययम्। प्रत्ययशब्दश्चेह कारणेऽर्थे वर्तते।

उक्तश्च—'प्रत्ययः शपथ-ज्ञान-हेतु-विश्वास-निश्चये' इति।

तदेव भवप्रत्ययिकं जन्महेतुकमित्यर्थः। चकारः पूर्ववत् स्वगतदेवनारकाश्रित-भेदद्वयसूचकः। तथा—क्षयश्चोपशमश्च क्षयोपशमौ, ताभ्यां निर्वृत्तं क्षायोपमिकं चेति।

'से किं तं ओहिनाणपच्चक्खं' इत्यादि।

शिष्य यहां प्रश्न करता हुआ पूछ रहा है कि हे भदन्त! जिस अवधि ज्ञान को आपने अभी नोइन्द्रियप्रत्यक्ष कहा है उसका क्या स्वरूप है? उत्तरमें गुरुमहाराज कहते हैं कि वह अवधिज्ञान दो प्रकार का है—१ भवप्रत्ययिक, २ क्षायोपशमिक। जिस अवधिज्ञान की उत्पत्तिमें जन्म कारण होता है वह भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान है। यह अवधिज्ञान देव और नारकियों के होता है, कारण कि वहां जन्म लेते ही जीव को अवधिज्ञान उत्पन्न हो जाता है। क्षय और उपशम से जो अवधिज्ञान उत्पन्न होता है वह क्षायोपशमिक अवधिज्ञान है। यह अवधि ज्ञान तिर्यञ्च और मनुष्यगति के जीवों को होता है। क्षयोपशम-शब्दका अर्थ 'क्षयसहित उपशम' ऐसा है। उदयप्राप्त कर्म का विनाश क्षय है,

"से किं तं ओहिनाणपच्चक्खं" ઈત્યાદિ

શિષ્ય અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદન્ત! જે અવધિજ્ઞાનને આપે હમણા જ 'નોઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ' કહ્યુ છે તેનુ શુ સ્વરૂપ છે? ઉત્તરમા ગુરૂ મહારાજ કહે છે કે તે અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે (૧) ભવપ્રત્યયિક (૨) ક્ષાયોપશમિક જે અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા જન્મ કારણરૂપ હોય છે તે ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન દેવ અને નારકીઓને થાય છે, કારણ કે ત્યા જન્મ લેતા જ જીવને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ક્ષય અને ઉપશમથી જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિના જીવોને થાય છે ક્ષયોપશમ શબ્દનો અર્થ "ક્ષયસહિત ઉપશમ" એવો છે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મનો વિનાશ ક્ષય છે, ઉદયનો નિરોધ ઉપશમ છે

यद्वा—क्षयेण=उदयमाप्तकर्मणो विनाशेन सहितः क्षयसहितः, उपशमः=उदय-निरोधः, क्षयसहितश्चासावुपशमः क्षयोपशमः। इह मध्यमपदलोपी समासः शाक-पार्थिवादिवत्। यद्वा–विवक्षितज्ञानादिगुणविघातकस्य कर्मण उदयप्राप्तस्य क्षयः=सर्वथाऽपगमः, अनुदीर्णस्य तु तस्यैव उपशमः=विपाकत उदयाभावः। क्षयोपलक्षित उपशमः क्षयोपशमः। क्षयोपशमे भव क्षायोपशमिकम् ॥ सू०६ ॥

मूलम्—से किं त भवपच्चइय ?, भवपच्चइय दुण्ह, तं जहा–देवाण य, नेरइयाण य ॥ सू० ७॥

छाया—अथ किं तद् भवप्रत्ययिकम् ?। भवप्रत्ययिक द्वयोः, तद् यथा–देवाना च नैरयिकाणा च ॥ सू०७ ॥

'से किं त भवपच्चइय' इत्यादि।

टीका—शिष्यः पृच्छति–अथ किं तद् भवप्रत्ययिकम् ?=पूर्वनिर्दिष्टस्य भव-प्रत्ययिकस्य किं स्वरूपमिति। उत्तरमाह–'भवपच्चइय दुण्ह' इत्यादि। भवप्रत्य-

---

उदय का निरोध उपशम है। क्षयसहितउपशममे मध्यमपदलोपी समास हुआ है, जैसे शाकपार्थिवमे होता है। अथवा–विवक्षित ज्ञानादिक गुण के विघातक कर्म का कि जो उदयागत है सर्वथा विनाश होना, एव उसी का जो जितना अनुदीर्ण–उदयमे प्राप्त नहीं हुआ–है उसका उपशम होना–विपाक की अपेक्षा उदय का अभाव होना इसका नाम क्षयोपशम है। इस क्षयोपशम के होने पर जो अवधिज्ञान होता है वह क्षायोपशमिक अवधिज्ञान है ॥सू०६॥

'से कि त भवपच्चइय' इत्यादि।

शिष्य पूछता है–हे गुरुमहाराज ! भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तरमे गुरुमहाराज कहते है कि–यह भवप्रत्ययिक अवधि-

---

ક્ષયસહિત ઉપશમમા મધ્યમપદલોપી સમાસ થયો છે જેવી રીતે શાકપાર્થિવમા થાય છે અથવા વિવક્ષિત જ્ઞાનાદિક ગુણના વિઘાતક કર્મ કે જે ઉદયાગત છે, તેનો સદતર વિનાશ થવો અને જેટલા અનુદીર્ણ–ઉદય પામ્યા નથી–તેનો ઉપ-શમ થવો–વિપાકની અપેક્ષાએ ઉદયનો અભાવ હોવો એનુ નામ ક્ષયોપશમ છે આ ક્ષયોપશમના હોવાથી જે અવધિજ્ઞાન થાય છે તે ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન છે ॥સૂ૬॥

'से किं त भवपच्चइय' ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે–હે ગુરુ મહારાજ ! ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ? જવાબમા ગુરુ મહારાજ કહે છે કે –આ ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન બે જીવોને

यिक द्वयो =जीवसमूहयोर्भवति। कयोर्द्वयोरिति जिज्ञासायामाह–'त जहा' इत्यादि।

तद् यथा–देवाना च नैरयिकाणा च। भवनिमित्तकमवधिज्ञान देवाना नारकाणा चेत्युभयेपा भवतीत्यर्थः। चकार उभयत्र स्वगताऽनेकभेदसमूचकः।

नन्ववधिज्ञान क्षायोपशमिके भावे वर्तते, नारकादिभवश्चौदयिके, तत् कथ देवादीनामवधिज्ञान भवप्रत्ययिकमिति व्यपदिश्यते?। नैप दोपः सभवति, अवधिज्ञान हि परमार्थतः क्षायोपशमिकमेव, किन्तु अवधिज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमो देवनारकभवयोरवश्यंभावीत्यवधिज्ञान देवनारकाणामवश्य भवत्येव, पक्षिणामाकाशगमनलब्धिवत्, तस्माद् भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते। यद्वा–अवधिज्ञान प्रति यो भवः साक्षात्कारण तमधिकृत्य भवप्रत्ययिकमिति भेदोपन्यासः कृतः॥ सू०७॥

शिष्यः पृच्छति–' से किं त खाओवसमिय ' इत्यादि।

ज्ञान दो जीवोंके होता है। वे दो जीव ये है–देव और नारकी। भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान देव और नारकियों के होता है।

शका—अवधिज्ञान क्षायोपशमिक भावमे गिनाया गया है, तथा नारकादिकभव औदयिक भावमें, तव फिर देवादिकोंका अवधिज्ञान भवप्रत्ययिक कैसे कहला सकता है? वह तो क्षायोपशमिक ही कहलावेगा।

उत्तर—अवधिज्ञान परमार्थतः क्षायोपशमिक ही होता है, किन्तु ' अवधिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम देव और नारकियों के भवमें अवश्य ही होता है ' इस अपेक्षा से उस अवधिज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशम मे भव साक्षात्कारण होने से उसको भवप्रत्ययिक कहा है, जैसे पक्षियो मे उडना भवप्रत्ययिक कहा जाता है, शिक्षा आदि गुणनिमित्तक नही। इसी प्रकार देव नारकियों का अवधिज्ञान तपस्या आदि द्वारा होनेवाले अवधिज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशमनिमित्तक नहीं

થાય છે તે બે જીવ આ છે–દેવ અને નારકી ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન દેવ અને નારકીઓને થાય છે

શકા—અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમા ગણાવ્યુ છે તથા નારકાદિક ભવ ઔદયિક ભાવમા ગણાવેલ છે તો પછી દેવાદિકોનુ અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યયિક કેવી રીતે કહી શકાય? તે તો ક્ષાયોપશમિક જ કહેવાશે

ઉત્તર—અવધિજ્ઞાન પરમાર્થત ક્ષાયોપશમિક જ હોય છે, પણ " અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ દેવ અને નારકીઓના ભવોમા અવશ્ય થાય છે જ " આ અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમમા ભવ સાક્ષાત્કારણ હોવાથી તેને ભવપ્રત્યયિક કહ્યુ છે, જેવી રીતે પક્ષીઓમા 'ઉડવુ' તે ભવપ્રત્યયિક કહેવાય છે શિક્ષા આદિ ગુણનિમિત્તક નહી એજ પ્રમાણે દેવ, નારકીઓનુ અવધિજ્ઞાન તપસ્યા આદિ દ્વારા થનારા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના

मूलम्—से किं तं खाओवसमियं ?। खाओवसमियं दुण्ह। तं जहा—मणुस्साण य, पचेंदियतिरिक्खजोणियाण य। को हेऊ खाओपसमिय ?। खाओवसमिय तयावरणिज्जाणं कम्माण उदिण्णाण खएणं, अणुदिण्णाणं उवसमेण ओहिनाणं समुप्पज्जइ ॥ सू० ८ ॥

छाया—अथ किं तत् क्षायोपशमिकम् ?। क्षायोपशमिकं द्वयोः। तद् यथा—मनुष्याणां च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां च। को हेतुः क्षायोपशमिकं ?, क्षायोपशमिकं तदावरणीयानां कर्मणाम् उदीर्णानां क्षयेण, अनुदीर्णानामुपशमेन, अवधिज्ञानं समुत्पद्यते ॥ सू० ८ ॥

टीका—'अथ किं तत् क्षायोपशमिकम्' इति। क्षायोपशमिकस्यावधिज्ञानस्य किं स्वरूप ? मिति। उत्तरमाह—'खाओवसमियं दुण्ह' इत्यादि। क्षायोपशमिकं—क्षयोपशमनिमित्तकं द्वयोः=जीवसमूहयोः। कयोर्द्वयोः ? इति जिज्ञासायामाह—'तं जहा' इत्यादि। तद् यथा—मनुष्याणां च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां च। क्षायोपशमिकमवधिज्ञानं मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां चेत्युभयेषां भवतीत्यर्थः।

पुनरपि शिष्यः पृच्छति—'को हेऊ' इत्यादि। को हेतुः क्षायोपशमिकम् ? इति। अवधिज्ञानं क्षायोपशमिकं भवतीत्यत्र किं कारणमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—

होता है, किन्तु वहांके भवनिमित्तक ही होता है, अतः इस अपेक्षा वह भवप्रत्ययिक कहा जाता है ॥ सू० ७ ॥

'से किं तं खाओवसमियं' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—क्षायोपशमिक अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है? गुरु कहते हैं—क्षायोपशमिक अवधिज्ञान मनुष्यों के तथा पचेन्द्रियतिर्यञ्च जीवों के होता है।

प्रश्न—क्षायोपशमिक अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ?

ક્ષયોપશમનિમિત્તક હોતું નથી, પણ ત્યાંના ભવનિમિત્તક જ થાય છે, તેથી એ અપેક્ષાએ તે ભવપ્રત્યયિક કહેવાય છે ॥ સૂ. ૭ ॥

"से किं तं खाओवसमियं" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—"ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે? ગુરુ કહે છે—ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન મનુષ્યો તથા પચેન્દ્રિયતિર્યંચ જીવોને થાય છે

પ્રશ્ન—ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્

'खओवसमियं' इत्यादि । तदावरणीयानाम्=तस्य-अवधिज्ञानस्य, यानि आवरणीयानि-आवरकाणि, तेषां कर्मणां मध्ये, उदीर्णानाम्=उदयावलिकां प्राप्तानां कर्मदलिकानां क्षयेण=क्षयकरणेन, तथा-अनुदीर्णानाम्-अवधिज्ञानावरणीयकर्मसु यान्यनुदितानि आत्मनि स्थितानि कर्मदलिकानि तेषाम्, उपशमेन=उपशमनकरणेन विपाकोदयनिरोधेन, यदवधिज्ञानं समुत्पद्यते, तदवधिज्ञानं क्षायोपशमिकमित्युच्यते। अनेन क्षायोपशमिकमवधिज्ञानं प्रति अवधिज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमरूपो हेतुरुक्तः। क्षयोपशमश्च देशघातिरसस्पर्धकानामुदये सति भवति न तु सर्वघातिरसस्पर्धकानाम् ।

मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां चावधिज्ञानं नावश्यंभावि, तस्मात् समानेऽपि, क्षायोपशमिकत्वे भवप्रत्ययिकादिदं भिद्यते । परमार्थतस्तु सकलमप्यवधिज्ञान

उत्तर--अवधिज्ञान के आवारक जितने कर्म हैं उनके उदीर्ण दलिकों का क्षय होता है, तथा अनुदीर्ण दलिको का सदवस्थारूप उपशम रहता है, इस स्थितिमे जो अवधिज्ञान होता है वह क्षायोपशमिक अवधिज्ञान है। इस तरह अवधिज्ञान के प्रति अवधिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम हेतुरूपसे कहा गया है। अवधिज्ञानमे अवधिज्ञानावरणीय कर्म के देशघातिरसस्पर्धकों (कर्मांशो) का उदय तथा सर्वघातिरसस्पर्धकों का कुछ का क्षय और कुछ का सदवस्थारूप उपशम रहता है। मनुष्यों के तथा पचेन्द्रिय तिर्यञ्चों के अवधिज्ञान अवश्यभावी नही होता है, अर्थात् क्षायोपशमिक अवधिज्ञान समस्त मनुष्य एव पचेन्द्रिय तिर्यञ्चों के होता ही है, ऐसा नियम नहीं है किन्तु जिनके अवधिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम होता है उन्ही के यह होता है, ऐसा नियम है, अतः भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान जो समस्त देव और नारकियों के अवश्यभावी

આવારક જેટલા કર્મ છે તેમના ઉદીર્ણ દલિકોનો ક્ષય થાય છે અને અનુદીર્ણ દલિકોનો સદવસ્થારૂપ ઉપશમ રહે છે આ સ્થિતિમા જે અવધિજ્ઞાન થાય છે તે ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન છે આ રીતે અવધિજ્ઞાનની પ્રતિ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ હેતુરૂપે કહેવાયો છે અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણીયના દેશઘાતિ સ્પર્ધકો (કર્માંશો) નો ઉદય તથા સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોમાના કેટલાકનો ક્ષય તથા કેટલાકનો સદવસ્થારૂપ ઉપશમ રહે છે મનુષ્યોનુ તથા પચેન્દ્રિય તિર્યંચોનુ અવધિજ્ઞાન અવશ્યભાવી હોતુ નથી, એટલે કે ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન સર્વે મનુષ્યો તથા પચેન્દ્રિય તિર્યંચોને થાય જ છે એવો નિયમ નથી, પણ જેને અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેમને તે થાય જ છે એવો નિયમ છે તેથી ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન જે સમસ્ત દેવ અને નારકીઓને

क्षायोपशमिक एव । तत्रावधिज्ञानावरणकर्मप्रकृतीनां तथाविधविशुद्धाध्यवसायतः प्रचुरीभूतरसानामल्पीकरणेन सर्वघातिषु रसस्पर्धकेषु देशघातिरूपतया परिणमितेषु, देशघातिरसस्पर्धकेष्वपि यानि अतिस्निग्धानि रसस्पर्धकानि सन्ति तेषु अल्परसीकृतेषु उदयावलिकाप्राप्तस्यांशस्य क्षयेऽनुदीर्णस्य चोपशमे-विपाकोदयविष्कम्भरूपे जीवस्यावध्यादयो गुणाः प्रादुर्भवन्ति ।

होता है उससे इसमें भिन्नता है । यद्यपि भवप्रत्यय अवधिज्ञानमें और क्षायोपशमिक अवधिज्ञान में अवधिज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशम की समानता है, फिर भी भवप्रत्यय अवधि तो समस्त देव और नारकियों के अवश्यभावी है, तब कि मनुष्य और तिर्यञ्चों का अवधिज्ञान ऐसा नहीं है, अर्थात होता भी है और नहीं भी होता है। अवधिज्ञान चाहे क्षायोपशमिक हो चाहे भवप्रत्ययिक हो वह परमार्थतः क्षायोपशमिक ही है। उसमें कारण यह है कि अवधिज्ञान के आवारक जितने भी अवधिज्ञानावरणीय कर्म के रसस्पर्धक हैं उनमें प्रचुरीभूत जो रस है वह तथाविध शुभ अध्यवसाय के वशसे अल्प कर दिया जाता है, एवं सर्वघातिरसस्पर्धकों को देशघातिरसस्पर्धकरूप परिणमा दिया जाता है, तथा उदित देशघातिरसस्पर्धकों में भी जो अतिस्निग्ध रसस्पर्धक हैं वे अल्प रसवाले कर दिये जाते हैं, ऐसी स्थितिमें उदयावलिमें प्राप्त जो अंश होता है उस के क्षय होने पर, तथा अनुदीर्ण अंश के उपशम होने पर जीव के अवधि आदि गुण प्रादुर्भूत हुआ करते हैं।

અવશ્યભાવી હોય છે તેથી તેમા ભિન્નતા છે જો કે ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનમા અને ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમની સમાનતા છે તો પણ ભવપ્રત્યય અવધિ તો સમસ્ત દેવ અને નારકીઓને અવશ્ય ભાવી છે ત્યારે મનુષ્ય અને તિર્યંચોનું અવધિજ્ઞાન એવુ નથી, એટલે કે હોય છે પણ ખરૂ અને નથી પણ હોતુ અવધિજ્ઞાન ભલે ક્ષાયોપશમિક હોય કે ભલે ભવપ્રત્યયિક હોય પણ તે પરમાર્થત ક્ષાયોપશમિક જ છે તેનુ કારણ એ છે કે અવધિજ્ઞાનના આવારક જેટલા પણ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસસ્પર્ધક છે તેઓમાં પ્રચુરીભૂત જે રસ છે તે, તે પ્રકારના શુભ અધ્યવસાયના વશથી અલ્પ કરી દેવાય છે, અને સર્વઘાતિ ... ને દેશઘાતિરસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમા ... છે. તથા ઉદિત ... કોમા પણ જે અતિસ્નિગ્ધ રસ ... છે તેઓને ... છે, એવી સ્થિતિમા ઉદયાવલિમા ... અશનો ઉપશમ થતા ... ને અવ...

कदाचिद् विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण कदाचिद् विशिष्टगुणप्रतिपत्तितश्च सर्वघातीनि रसस्पर्धकानि देशघातीनि भवन्ति।

तत्र विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण कथम्? इति चेत्, उच्यते-यथाऽऽकाशे जलदपटलाच्छादितस्य सूर्यमण्डलस्य कथंचिद् विस्रसापरिणामेन जलदपटलैकदेशे पुद्गलाना निःस्नेहीभूय व्यपगमे सति सजातेन तेन छिद्रेण निर्गतास्तिमिरनिकरोपसहारहेतवो रश्मयः स्वावपातदेशावस्थित वस्तु विद्योतयन्ति, तथा मिथ्यात्वा विरतिप्रमादादिहेतूपचयोपजनितावधिज्ञानावरणकर्ममलपटलाच्छादितस्यानादिससारे

शका—सर्वघातिरसस्पर्धक देशघातिरसस्पर्धकरूप कैसे होते हैं?

उत्तर—कदाचित विशिष्ट गुण की प्रतिपत्ति से, तथा कदाचित् इसके विना भी वे उसरूप हो जाते हैं। विशिष्टगुण की प्रतिपत्ति के विना सर्वघातिस्पर्धक देशघातिस्पर्धकरूप हो जाते है, इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार है—जैसे आकाशमे जब सूर्यमडल मेघपटल से घिर जाता है—ढक जाता है तब उसका प्रकाश रुक जाता है, और जब वही मेघपटल विस्रसापरिणामस्वभाव से एकदेशरूपमे—थोडे २ रूपमे उसके ऊपर से जैसे २ हटने लगता है वैसे २ उनके भीतर से सूर्य की तिमिर निकर (अन्धकारसमूह) का सहार करनेवाली किरणे छिटकने लगती हैं, और अपने द्वारा प्रकाशित स्थानमे स्थित पदार्थो को वे प्रकाशित करती हैं, इसी तरह मिथ्यात्व, अविरति एव प्रमाद आदि हेतु के उपचय से जनित जो अवधिज्ञानावरणीयरूप कर्ममल उससे आच्छादित तथा

शका—सर्वधातिरसस्पर्धक देशधातिरसस्पर्धकरूप केवी रीते थाय छे?

उत्तर—क्यारेक विशिष्ट गुणुनी प्रतिपत्तिथी तथा क्यारेक तेना विना पणु तेओ ओ रूप थई जाय छे विशिष्टगुणुनी प्रतिपत्ति विना सर्वधातिस्पर्धक देशधातिस्पर्धकरूप थई जाय छे तेनु स्पष्टीकरणु आ प्रमाणे छे—जेम आकाशमा ज्यारे सूर्यमडळ मेघपटलथी आच्छादित थई जाय छे (ढकाई जाय छे) त्यारे तेनो प्रकाश रोकाय छे, अने ज्यारे ओज मेघपटल विस्रसापरिणाम स्वभाव—थी ओकदेशरूपमा थोडा थोडा प्रमाणुमा तेना उपरथी जेम जेम दूर थवा लागे छे तेम तेम तेमनी अन्दरथी सूर्यनी तिमिरनिकर (अधकारसमूह)नो सहार करनारी किरणो निकळवा लागे छे, अने पोताना द्वारा प्रकाशित स्थानमा रहेला पदार्थोने तेओ प्रकाशित करे छे, ओ ज रीते मिथ्यात्व, अविरति अने प्रमाद आदि हेतुना उपचयथी पेदा थयेल जे अवधिज्ञानावरणीयरूप कर्मभळ तेनाथी

क्षायोपशमिकमेव । तत्रावधिज्ञानावरणकर्मप्रकृतीनां तथाविधविशुद्धाध्यवसायतः प्रचुरीभूतरसस्याल्पीकरणेन सर्वघातिषु रसस्पर्धकेषु देशघातिरूपतया परिणमितेषु, देशघातिरसस्पर्धकेष्वपि यानि अतिस्निग्धानि रसस्पर्धकानि सन्ति तेषु अल्परसीकृतेषु उदयावलिकाप्राप्तस्यांशस्य क्षयेऽनुदीर्णस्य चोपशमे-विपाकोदयविष्कम्भरूपे जीवस्यावध्यादयो गुणाः प्रादुर्भवन्ति ।

होता है उससे इसमें भिन्नता है। यद्यपि भवप्रत्यय अवधिज्ञानमें और क्षायोपशमिक अवधिज्ञान मे अवधिज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशम की समानता है, फिर भी भवप्रत्यय अवधि तो समस्त देव और नारकियों के अवश्यभावी है, तब कि मनुष्य और तिर्यञ्चों का अवधिज्ञान ऐसा नहीं है, अर्थात् होता भी है और नहीं भी होता है। अवधिज्ञान चाहे क्षायोपशमिक हो चाहे भवप्रत्ययिक हो वह परमार्थतः क्षायोपशमिक ही है। उसमें कारण यह है कि अवधिज्ञान के आवारक जितने भी अवधिज्ञानावरणीय कर्म के रसस्पर्धक हैं उनमे प्रचुरीभूत जो रस है वह तथाविध शुभ अध्यवसाय के वशसे अल्प कर दिया जाता है, एवं सर्वघातिरस स्पर्धकों को देशघातिरसस्पर्धकरूप परिणमा दिया जाता है, तथा उदित देशघातिरसस्पर्धको मे भी जो अतिस्निग्ध रसस्पर्धक हैं वे अल्प रसवाले कर दिये जाते हैं, ऐसी स्थितिमें उदयावलिमें प्राप्त जो अंश होता है उस के क्षय होने पर, तथा अनुदीर्ण अंश के उपशम होने पर जीव के अवधि आदि गुण प्रादुर्भूत हुआ करते हैं।

અવશ્ય ભાવી હોય છે તેથી તેમા ભિન્નતા છે જો કે ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનમા અને ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમની સમાનતા છે તો પણ ભવપ્રત્યય અવધિ તો સમસ્ત દેવ અને નારકીઓને અવશ્ય ભાવી છે ત્યારે મનુષ્ય અને તિર્યંચોનુ અવધિજ્ઞાન એવુ નથી, એટલે કે હોય છે પણ ખરૂ અને નથી પણ હોતુ અવધિજ્ઞાન ભલે ક્ષાયોપશમિક હોય કે ભલે ભવપ્રત્યયિક હોય પણ તે પરમાર્થત ક્ષાયોપશમિક જ છે તેનુ કારણ એ છે કે અવધિજ્ઞાનના આવારક જેટલા પણ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસસ્પર્ધક છે તેઓમા પ્રચુરીભૂત જે રસ છે તે, તે પ્રકારના શુભ અધ્યવસાયના વશથી અલ્પ કરી દેવાય છે, અને સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોને દેશઘાતિરસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમાવાય છે, તથા ઉદિત દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોમા પણ જે અતિસ્નિગ્ધ રસ સ્પર્ધકો છે તેઓને અલ્પ રસવાળા કરી દેવાય છે, એવી સ્થિતિમા ઉદયાવલિમા પ્રાપ્ત જે અશ હોય છે તેનો ક્ષય થતા તથા અનુદીર્ણ અશનો ઉપશમ થતા અવધિઆદિ ગુણ પ્રાદુર્ભૂત થયા કરે છે,

ननु यदुक्त—"क्षयोपशमः खलु देशघातिरसस्पर्धकानामुदये सति भवति, न तु सर्वघातिरसस्पर्धकानाम्" इति, तत्र रसस्पर्धकशब्दस्य कोऽर्थः ?।

उच्यते—कर्मपुद्गलाना परस्परसंश्लेपहेतुर्यः स्नेहस्तन्निमित्तक स्पर्धक रसस्पर्धकमित्युच्यते । रसस्पर्धक, स्नेहप्रत्ययस्पर्धकमित्येक एव पदार्थः । स्नेहः=चिक्कणता प्रत्ययो=निमित्त यस्य तत् स्नेहप्रत्ययम् । स्नेहप्रत्यय यत् स्पर्धक तत् स्नेहप्रत्ययस्पर्धकम् । स्पर्धन्ते इवोत्तरोत्तरवृद्धया कर्मवर्गणा अत्रेति स्पर्धक= वर्गणाना समुदायः ।

पुद्गलद्रव्याणा परस्पर सम्बन्धः स्नेहतो भवति ततोऽवश्य स्नेहप्ररूपणा कर-

---

शका—यहा जो कहा गया है कि–देशघातिरसस्पर्धकों के उदय होने पर ही क्षयोपशम कहलाता है, सर्वघातिरसस्पर्धकों के उदय मे नही, सो यहा पर रसस्पर्धक शब्द का क्या अर्थ है ?

उत्तर—कर्मपुद्गलोमे जो परस्पर में बध का हेतु स्नेह होता है वह स्नेह जिन स्पर्धकों का निमित्त होता है उसका नाम रसस्पर्धक है। यही रसस्पर्धक शब्द का अर्थ है। रसस्पर्धक और स्नेहप्रत्ययस्पर्धक, ये दोनों शब्द पर्यायवाची शब्द हैं। शब्दभेद होने पर भी इनके अर्थमे कोई भेद नही है। स्नेह शब्द का अर्थ चिक्कणता–चिकनाई है। यह चिकनाई जिस स्पर्धकमे निमित्त होती है वह स्नेहप्रत्ययस्पर्धक है। उत्तरोत्तर वृद्धि-रूप से कर्मवर्गणा जहाँ परस्परमें स्पर्धा–ईर्ष्या जैसे करे वह स्पर्धक है। यह स्पर्धक कर्मवर्गणाओंका एक समुदाय है।

पुद्गल द्रव्यों का परस्पर मे बध स्नेहगुण से होता है अतः स्नेह की

शंका—अहीं जे कहेवामां आव्युं छे के देशघाती रसस्पर्धकोना उदय थतां ज क्षयोपशम कहेवाय छे, सर्वघाती रसस्पर्धकोना उदयमां नहीं तो अहीं रसस्पर्धक शब्दनो अर्थ शो छे ?

ઉત્તર—કર્મપુદ્‌ગલોમાં પરસ્પરમાં બંધનો હેતુ જે સ્નેહ હોય છે તે સ્નેહ જે સ્પર્ધકોનું નિમિત્ત હોય છે તેનું નામ રસસ્પર્ધક છે આ જ રસસ્પર્ધક શબ્દનો અર્થ છે રસસ્પર્ધક અને સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક એ બન્ને પર્યાયવાચી શબ્દ છે શબ્દ ભેદ હોવા છતાં પણ તેમના અર્થમાં કોઈ ભેદ નથી સ્નેહ શબ્દનો અર્થ ચિક્કણુતા (ચિકાશ) છે આ ચિકાશ જે સ્પર્ધકમાં નિમિત્ત હોય છે તે સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક છે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપથી કર્મવર્ગણા જ્યાં પરસ્પરમાં સ્પર્ધા–ઈર્ષ્યા જેવી કરે તે સ્પર્ધક છે આ સ્પર્ધક કર્મવર્ગણાઓનો એક સમુદાય છે

પુદ્‌ગલ દ્રવ્યોનો પરસ્પરમાં બંધ સ્નેહગુણથી થાય છે, તેથી સ્નેહની પ્રરૂપણા

भ्राम्यमाणस्य भास्वरस्वरूपस्यात्मनः कथंचिदेव यथाप्रवृत्त्याऽनादिकान्तोऽनादिसंसिद्धप्रकारेण कर्मक्षपणप्रवृत्ताध्यवसायविशेषरूपया तथाविधशुभाध्यवसायप्रवृत्तितोऽवधिज्ञानावरणसम्बन्धिनां सर्वघातिरसस्पर्धकानां देशघातिरसस्पर्धकतया जातानामुदयावलिकाप्राप्तस्यांशस्य परिक्षयतोऽनुदयावलिकाप्राप्तस्योपशमतः समुद्भूतेन क्षयोपशमरूपेण रन्ध्रेणावधिज्ञानरूपः प्रकाशः प्रादुर्भवति । येनेन्द्रियमनोनिरपेक्षाः सन्तो देवा नारकाश्च रूपिद्रव्यं विजानन्ति । तदेतदवधिज्ञानं भवप्रत्ययिकमित्युच्यते । विशिष्टगुणप्रतिपत्तिस्तु मूलगुणादिप्रतिपत्तेर्भवतीत्यनन्तरसूत्र एव वक्ष्यते ।

यथाप्रवृत्तिकरण से अनादि संसारमें भ्रमण करनेवाले सूर्यतुल्य इस आत्माके कथंचित् कर्मक्षपण में प्रवृत्त जो शुभाध्यवसायविशेष हैं उनमें प्रवृत्ति करने से जीव अवधिज्ञानावरणीय कर्मों के सर्वघातिरसस्पर्धकों को देशघातिरसस्पर्धकरूप परिणमा देता है। एवं जो उनका अंश उदयावलीमें प्राप्त होता है उसे क्षय कर देता है, तथा जो अंश उदयावलीमें प्राप्त नहीं होता है उसे उपशमित कर देता है, इस तरह इस क्षायोपशमिकरूप छिद्र से अवधिज्ञानरूप प्रकाश छिटकने लगता है। इसके द्वारा देव एवं नारकी इन्द्रिय और मनकी सहायता के विना ही रूपी द्रव्यको जानते हैं। इस तरह यह अवधिज्ञान भवप्रत्ययिक कहा जाता है। मूल गुणादिक की प्रतिपत्ति से ही जीव को विशिष्टगुणों की प्रतिपत्ति होती है, यह बात स्वयं सूत्रकार अनन्तर सूत्रमें कहेंगे।

આચ્છાદિત તથા યથાપ્રવૃતિકરણથી અનાદિ સંસારમાં ભ્રમણ કરનારા સૂર્યતુલ્ય આ આત્માના કથંચિત્ કર્મક્ષપણમાં પ્રવૃત્ત શુભાધ્યવસાયવિશેષ છે તેઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકોને દેશઘાતી રસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમાં દે છે અને તેમનો જે અંશ ઉદયાવલીમાં પ્રાપ્ત હોય છે તેનો ક્ષય કરી નાખે છે, તથા જે અંશ ઉદયાવલીમાં પ્રાપ્ત હોતો નથી તેને ઉપશમિત કરી નાખે છે આ રીતે આ ક્ષાયોપશમિકરૂપ છિદ્રમાંથી અવધિજ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ વેરાવા લાગે છે તેના દ્વારા દેવ અને નારકી ઈન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જ રૂપી દ્રવ્યને જાણે છે આ રીતે આ અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યયિક કહેવાય છે મૂલગુણાદિકની પ્રતિપત્તિથી જ જીવને વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રતિપત્તિ થાય છે, આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર આગળના સૂત્રમાં કહેશે

इह स्नेहप्रत्ययस्पर्धकस्याधिकारात् तत्प्ररूपणा क्रियते—

स्नेहप्रत्ययस्पर्धकम्- स्नेहप्रत्यय=स्नेहनिमित्तम् एकैकस्नेहाविभागवृद्धाना पुद्गलवर्गणाना समुदायरूप यत् स्पर्धक तत् स्नेहप्रत्ययस्पर्धकम् । तद् एकं भवति। तस्मिश्च स्पर्धके अविभागवर्गणाः=एकैकस्नेहाविभागाधिकपरमाणुसमुदायरूपा वर्गणा अनन्ता द्रष्टव्याः। तासु वर्गणासु अल्पस्नेहयुक्ताः पुद्गला बहवः सन्ति, प्रभूतस्नेहयुक्तास्तु पुद्गलाः स्वल्पाः ।

योग के निमित्त से जो पुद्गल ग्रहण किये जाते हैं उन के स्नेहगुण को लेकर स्पर्धक की प्ररूपणा की जाती है वह प्रयोगप्रत्ययस्पर्धक प्ररूपणा है ३।

यहां स्नेहप्रत्ययस्पर्धकका अधिकार है अतः उसकी प्ररूपणा की जाती है ।

एक २ स्नेहगुण के अविभाग से वर्धित जो पुद्गलवर्गणाओं का समुदायरूप स्पर्धक होता है वह स्नेहप्रत्ययस्पर्धक है, और वह एक है। इस एक स्पर्धक में अविभागवर्गणाएँ-एक २ स्नेहगुण के अविभाग की अधिकतावाले परमाणुओं के समुदायरूप वर्गणाएँ अनत होती हैं। इन वर्गणाओं मे अल्पस्नेहगुणयुक्त पुद्गल बहुत होते हैं, तथा प्रभूतस्नेहगुणयुक्त पुद्गल बहुत थोडे होते हैं ।

રૂપ બતાવાયુ છે આ યોગના નિમિત્તથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાય છે, તેમના સ્નેહગુણને લઈને સ્પર્ધકની પ્રરૂપણા કરાય છે, તે પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા છે

અહીં સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકનો અધિકાર છે તેથી તેની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે

એક એક સ્નેહગુણના અવિભાગથી વર્ધિત જે પુદ્ગલવર્ગણાઓના સમુદાયરૂપ સ્પર્ધક હોય છે તે સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક છે, અને તે એક છે આ એક સ્પર્ધકમા અવિભાગ વર્ગણાઓ-એક એક સ્નેહગુણના અવિભાગની અધિકતા વાળા પરમાણુઓના સમુદાયરૂપ વર્ગણાઓ અનત હોય છે એ વર્ગણાઓમા અલ્પસ્નેહગુણવાળા પુદ્ગલ ઘણા જ હોય છે, તથા વધારે સ્નેહ ગુણવાળા પુદ્ગલો ઘણા થોડા હોય છે

(१) स्नेहाविभाग =रसाणु ।

णीया। सा च त्रिधा भवति–स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा १, नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा २, प्रयोगप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा ३ च।

तत्र स्नेहप्रत्ययस्य=स्नेहनिमित्तस्य स्पर्धकस्य प्ररूपणा स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा १।

तथा–शरीरबन्धननामकर्मोदयतः परस्पर बद्धाना शरीरपुद्गलाना स्नेहमधिकृत्य स्पर्धकप्ररूपणा नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा। शब्दार्थश्चायम्–नामप्रत्ययस्य=बन्धननामनिमित्तस्य शरीरपुद्गलस्पर्धकस्य प्ररूपणा नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा २।

तथा–प्रकृष्टो योगः प्रयोगः=वाङ्मनःकायव्यापारः, तेन प्रत्ययभूतेन–कारणभूतेन ये गृहीता पुद्गलास्तेषा स्नेहमधिकृत्य स्पर्धकप्ररूपणा प्रयोगप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा ३।

प्ररूपणा की जाती है। स्नेह की प्ररूपणा तीन तरह से होती है–(१) स्नेहप्रत्ययस्पर्धक प्ररूपणा (२) नामत्ययस्पर्धकप्ररूपणा, (३) प्रयोगप्रत्ययस्पर्धक प्ररूपणा।

जिस स्पर्धक का कारण स्नेह होता है उस स्पर्धककी प्ररूपणा का नाम स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा है १। जिस स्पर्धक का कारण बन्धन नामकर्म होता है उस स्पर्धक की प्ररूपणा का नाम नामप्रत्ययस्पर्धक प्ररूपणा है। अर्थात् शरीरबन्धननामकर्म के उदय से परस्पर बद्ध जो शरीरपुद्गल हैं उनके स्नेहगुण को लेकर जो स्पर्धक की प्ररूपणा की जाती है वह नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा है। शरीरपुद्गलोंका कारण बधननामकर्म है। इस शरीररूप पुद्गलस्पर्धक की प्ररूपणा का नाम नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा है, ऐसा जानना चाहिये २। तथा प्रकृष्ट योग का नाम प्रयोग है। वह मन वचन एव काय का व्यापाररूप बतलाया गया है। इस

કરવામા આવી છે સ્નેહની પ્રરૂપણા ત્રણ રીતે થાય છે–(૧) સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા (૨) નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા (૩) પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા

(૧) જે સ્પર્ધકનુ કારણ સ્નેહ હોય છે તે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણાનુ નામ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા છે (૨) જે સ્પર્ધકનુ કારણ બન્ધન નામકર્મ હોય છે તે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણાનુ નામ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા છે એટલે કે શરીરબન્ધનનામકર્મના ઉદયથી પરસ્પર બદ્ધ જે શરીર–પુદ્ગલ છે તેમના સ્નેહગુણને લઈને જે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે તે નામપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા છે શરીરપુદ્ગલોનુ કારણ બધનનામકર્મ છે આ શરીરરૂપ પુદ્ગલ સ્પર્ધકની પ્રરૂપણાનુ નામ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા છે, એવુ જાણવુ જોઈએ (૩) તથા પ્રકૃષ્ટ યોગનુ નામ પ્રયોગ છે તે મન, વચન, અને કાયાના વ્યાપાર

लाना समुदायस्त्वनन्ता वर्गणा भवन्ति। आभिः सर्वाभिर्वर्गणाभिरेकं स्पर्धकं भवति। तानि च स्पर्धकानि अभव्येभ्योऽनन्तगुणानि, सिद्धेभ्योऽनन्तभागहीनानि भवन्ति ।

॥ इति स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा ॥

नामप्रत्ययस्पर्धकं २ प्रयोगप्रत्ययस्पर्धकं ३ चान्यत्र प्ररूपितम्, इहानुपयुक्तत्वाद् विस्तरभयाच्च विरम्यते ।

इह रसभेदतः प्रकृतीनां सर्वघातित्वं देशघातित्वं च भवति, अतः सर्वघाति-देशघाति-प्रकृतयः प्रोच्यन्ते । तत्र सर्वघातिन्यः प्रकृतयो विंशतिसंख्यका भवन्ति,

---

पुद्गलों के समुदायरूप अनतवर्गणाएँ हो जाती हैं। इन समस्तवर्गणाओं से एक स्पर्धक बनता है। अर्थात् एक स्पर्धक मे सख्यात असख्यात एव अनतवर्गणाएँ तक रहती हैं। ये वर्गणाएँ अभव्यराशि से अनतगुणी और सिद्धराशि के अनतवे भाग बतलाई गई हैं ॥१॥

यह स्नेहप्रत्ययस्पर्धकपरूपणा हुई ॥ १ ॥

नामप्रत्ययस्पर्धक एव प्रयोगप्रत्ययस्पर्धक, इन दोनो का यहा प्रकरण नही है अतः इनका कथन यहा विस्तारभय से नहीं किया गया है, वह ग्रन्थान्तर से समझलेवे ।

कर्मप्रकृतियोंमें जो सर्वघातिपना एव देशघातिपना है वह रसभेद की अपेक्षा से ही है, इसलिये सर्वघाती प्रकृतिया कौन२ सी हैं और देशघातीप्रकृतिया कौन२ सी हैं यह बतलाया जाता है-सर्वघातिप्रकृतिया २० बीस है और वे इस प्रकार हैं—केवलज्ञानावरणीय १, केवल-

---

ણોના અવિભાજ્ય ભાગોથી યુક્ત પુદ્‌ગલોના સમુદાયરૂપ અનત વર્ગણાઓ થઈ જાય છે એ સમસ્ત વર્ગણાઓ વડે એક સ્પર્ધક બને છે એટલે કે એક સ્પર્ધકમા સખ્યાત, અસખ્યાત અને અનત વર્ગણાઓ પણ રહે છે એ વર્ગણાઓ અભવ્યરાશીથી અનેક ગણી અને સિદ્ધરાશીના અનતમા ભાગની બતાવવામા આવી છે ॥૧॥

॥ આ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા થઇ ॥૧॥

નામપ્રત્યયસ્પર્ધક અને પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક એ બન્નેનુ પ્રકરણ અહી નહી હોવાથી તેમનુ વર્ણન અહી વિસ્તારભયથી કરાયુ નથી તે બીજા ગ્રથોમાથી સમજી લેવુ

કર્મપ્રકૃતિયોમા જે સર્વઘાતિપણુ અને દેશઘાતિપણુ છે તે રસભેદની અપેક્ષાએ જ છે, તેથી સર્વઘાતી પ્રકૃતિયો કઈ કઇ છે, અને દેશઘાતી પ્રકૃતિયો કઈ કઇ છે તે બતાવવામા આવે છે-સર્વઘાતી પ્રકૃતિયો વીસ છે અને તે આ પ્રમાણે છે—

इयमत्र भावना-इह यः सर्वोत्कृष्टः स्नेहः स केवलिप्रज्ञाछेदनकेन छिद्यते, छित्त्वा छित्त्वा च निर्विभागा भागाः पृथक् पृथग् व्यवस्थाप्यन्ते। तत्र जगति ये केचित् परमाणव एकेन स्नेहस्य निर्विभागेन भागेन युक्ता सन्ति, तेषां समुदायः प्रथमा वर्गणा। ये तु द्वाभ्यां स्नेहाविभागाभ्यां युक्ताः परमाणवः सन्ति तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा। एवं त्रिभिश्चतुर्भिः पञ्चभिश्च स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्गलानां समुदायस्तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी च वर्गणा। एवं संख्येयैः स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्गलानां समुदायः संख्येया वर्गणा वाच्याः। असंख्येयैः स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्गलानां समुदायस्तु असंख्येया वर्गणा भवन्ति। अनन्तैः स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्ग-

इसका अभिप्राय इस प्रकार है-इन वर्गणाओंमें जो सर्वोत्कृष्ट स्नेह है उसके, केवली की प्रज्ञारूप छैनी से छेद-खंड-करो, छेद करते २ जो अंतमे अविभाग खंड निकले उन्हें पृथक् एक तरफ रख दो। इस तरह जगतमे जो कोइ परमाणु एकस्नेहगुण के अविभाग भागवाले हैं, उनके समुदायरूप यह प्रथम वर्गणा निकल आती है। इसी तरह जो पुद्गलपरमाणु दो स्नेहगुण के अविभाग भाग से युक्त हैं उनके समुदायरूप द्वितीयवर्गणा स्थापित हो जाती है। इसी तरह तीन, चार पांच स्नेहगुण के अविभाग भागो से युक्त पुद्गलपरमाणुओं के समुदायरूप तृतीय चतुर्थ, पंचम वर्गणाएँ हो जाती हैं। इसी प्रकार संख्यात स्नेहगुण के अविभागभागों से विशिष्ट पुद्गलों के समुदायरूप संख्यातवर्गणाएँ, असंख्यात स्नेहगुण के अविभागभागों से युक्त पुद्गलों के समुदायरूप असंख्यात वर्गणाएँ, एव अनंत स्नेहगुण के अविभागभागों से युक्त

તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-એ વર્ગણાઓમા જે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્નેહ છે તેના કેવળીના પ્રજ્ઞારૂપી છૈની (છીણી) થી છેદ (ખંડ) કરો, છેદ કરતા કરતા છેવટે જે અવિભાજ્ય નિકળે તેને જુદો એક બાજુ મૂકી દો આ રીતે જગતમા જે કોઈ પરમાણુ એક સ્નેહગુણના અવિભાજ્ય ભાગવાળા છે એમના સમુદાયરૂપ આ પહેલી વર્ગણા નિકળી આવે છે આ રીતે જે પુદ્‌ગલપરમાણુ બે સ્નેહ ગુણના અવિભાજ્ય ભાગથી યુક્ત છે તેમના સમુદાયરૂપ બીજી વર્ગણા સ્થાપિત થઈ જાય છે એ જ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર પાંચ સ્નેહગુણના અવિભાજ્ય ભાગોથી યુક્ત પુદ્‌ગલ પરમાણુઓના સમુદાયરૂપ ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી વર્ગણાઓ થઈ જાય છે એ જ રીતે સંખ્યાત સ્નેહ ગુણના અવિભાજ્ય ભાગોથી વિશિષ્ટ પુદ્‌ગલોના સમુદાયરૂપ સંખ્યાત વર્ગણાઓ, અસંખ્ય સ્નેહગુણના અવિભાજ્ય ભાગોથી યુક્ત પુદ્‌ગલોના સમુદાયરૂપ અસંખ્યવર્ગણાઓ, અને અનંત સ્નેહગુ-

अचक्षुर्दर्शनावरणीयम् २, अवधिदर्शनावरणीयम् ३ । सञ्ज्वलनरूपाश्चत्वारः क्रोधादि-कषायाः ४ । नोकषाया नव-हास्य १-रत्य २-रति ३-शोक ४-भय ५-जुगुप्सा ६-स्त्रीवेद ७-पुवेद ८-नपुसकवेद ९-स्वरूपाः। पञ्चविधमन्तरायम्-दान १-लाभ २-भोगो ३-पभोग ४-वीर्य ५-रूपम् । एव देशघातिन्यः पञ्चविंशतिसख्यकाः प्रकृतयो भवन्ति । देशघातिप्रकृतीना देशघातीनि सर्वघातीनि च रसस्पर्धकानि भवन्ति ।

तत्प्रतिपक्षभूता अघातिन्य. प्रकृतयो भवन्ति । एताः पञ्चसप्ततिसख्यकाः प्रकृतयो न कश्चिद् गुण घातयन्ति तस्मादघातिन्य उच्यन्ते । एता अघातिन्योऽपि सर्व-

दर्शनावरणीय ६, अवधिदर्शनावरणीय ७, सज्वलन-क्रोध ८, मान ९, माया १०, लोभ ११, हास्य १२, रति १३, अरति १४, शोक १५, भय १६, जुगुप्सा १७, स्त्रीवेद १८, पुवेद १९, नपुसकवेद २०, दानान्तराय २१, लाभान्तराय २२, भोगान्तराय २३, उपभोगान्तराय २४, वीर्यान्तराय २५ । इस प्रकार ये पच्चीस हो जाती है ।

देशघातिप्रकृतियो के रसस्पर्धक देशघाती एव सर्वघाती दोनों प्रकार के होते है । ये २५ पच्चीस प्रकृतिया देशघाती इसलिये कही गई है कि ये अपने द्वारा आवार्य ज्ञानादिक गुणों का सर्वरूप से घात नही करती हैं किन्तु एकदेशरूप से घात करती है । ये पूर्वोक्त भेद घातिया कर्मो की प्रकृतियोमें होते है ।

अब इनके प्रतिपक्षभूत जो अघातिया कर्म है उनकी प्रकृतिया ७५ पचहत्तर है । ये पचहत्तर प्रकृतिया किसी गुणका घात नही करती हैं

વરણીય, (૬) અવધિદર્શનાવરણીય, (૭) સજ્વલન (૮) ક્રોધ, (૯) માન, (૧૦) માયા, (૧૧) લોભ, (૧૨) હાસ્ય, (૧૩) રતિ, (૧૪) અરતિ, (૧૫) શોક, (૧૬) ભય, (૧૭) જુગુપ્સા, (૧૮) સ્રીવેદ, (૧૯) પુવેદ, (૨૦) નપુસકવેદ, (૨૧) દાનાન્તરાય, (૨૨) લાભાન્તરાય, (૨૩) ભોગાન્તરાય, (૨૪) ઉપભોગાન્તરાય, (૨૫) વીર્યાન્તરાય, આ રીતે તે પચ્ચીશ હોય છે

દેશઘાતી પ્રકૃતિયોના રસસ્પર્ધક દેશઘાતી અને સર્વઘાતી એ બન્ને પ્રકારના હોય છે તે પચ્ચીશ પ્રકૃતિયોને દેશઘાતી એટલા માટે કહેવામા આવી છે કે તેઓ પોતાના વડે આવાર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણોનો સર્વરૂપે ઘાત કરતી નથી પણ એક દેશ રૂપે ઘાત કરે છે પૂર્વોક્ત તે ભેદ ઘાતિયા કર્મોની પ્રકૃતિયોમા હોય છે

હવે તેમના પ્રતિપક્ષભૂત જે અઘાતિયા કર્મ છે તેમની પ્રકૃતિયો ૭૫ પચોતેર છે તે પચોતેર પ્રકૃતિયો કોઈ ગુણનો ઘાત કરતી નથી, તેથી અઘાતી

तथाहि-केवलावरणद्विकम्-केवलज्ञानावरणीयम् १, केवलदर्शनावरणीयम् २। निद्रापञ्चकम्-निद्रा १, निद्रा-निद्रा २, प्रचला ३, प्रचला-प्रचला ४, स्त्यानर्द्धिः ५। द्वादश कषायाः-क्रोधमानमायालोभानां चतुर्णां प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्य१,-प्रत्याख्यानवरण२-प्रत्याख्यानावरण३-नामत्रयेण द्वादशविधत्वम्। तथा-मिथ्यात्वमोहनीय चेति २०। एता विंशतिः प्रकृतयः-सर्वमपि स्वाऽऽवार्यगुणं घातयन्तीत्येवंशीलाः सर्वघातिन्य उच्यन्ते। सर्वघातिप्रकृतीनां सर्वघातीन्येव रसस्पर्धकानि भवन्ति।

अथ देशघातिन्यः प्रकृतय उच्यन्ते-देशघातिरसस्पर्धकयुक्ताः प्रकृतयो मतिज्ञानावरणादिरूपाः पञ्चविंशतिसंख्यका देशघातिन्यो व्यवह्रियन्ते, तथाहि-ज्ञानावरणीयचतुष्टयम्-मतिज्ञानावरणीयम् १, श्रुतज्ञानावरणीयम् २, अवधिज्ञानावरणीयम् ३, मनःपर्ययज्ञानावरणीयम् ४। दर्शनावरणीयत्रिकम्=चक्षुर्दर्शनावरणीयम् १,

---

दर्शनावरणीय २, निद्रा ३, निद्रानिद्रा ४, प्रचला ५, प्रचलाप्रचला ६, स्त्यानर्द्धि ७, अनतानुबधी ८, क्रोध-मान ९, माया १०, लोभ ११, अप्रत्याख्यानावरण-क्रोध १२, मान १३, माया १४, लोभ १५, प्रत्याख्यानावरण-क्रोध १६, मान १७, माया १८, लोभ १९, तथा मिथ्यात्वमोहनीय २०। ये सर्वघातिप्रकृतिया इस लिये कही जाती हैं कि ये अपने द्वारा आवार्य ज्ञानादिक गुणों का सर्वरूप से घात करती हैं। इनके रसस्पर्धक भी सर्वघातिरूप ही हुआ करते हैं।

देशघाति प्रकृतिया २५ पच्चीस होती है। इनके रसस्पर्धक देशघाती हुआ करते हैं। मतिज्ञानावरणीय १, श्रुतज्ञानावरणीय २, अवधिज्ञानावरणीय ३, मन पर्ययज्ञानावरणीय ४, चक्षुर्दर्शनावरणीय ५, अचक्षु-

---

(૧) કેવળજ્ઞાનાવરણીય, (૨) કેવળદર્શનાવરણીય, (૩) નિદ્રા (૪) નિદ્રાનિદ્રા (૫) પ્રચલા, (૬) પ્રચલાપ્રચલા, (૭) સ્ત્યાનર્દ્ધિ, અનંતાનુબંધી-(૮) ક્રોધ, (૯) માન (૧૦) માયા, (૧૧) લોભ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-(૧૨) ક્રોધ, (૧૩) માન, (૧૪) માયા, (૧૫) લોભ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-(૧૬) ક્રોધ, (૧૭) માન, (૧૮) માયા, (૧૯) લોભ, તથા (૨૦) મિથ્યાત્વમોહનીય તેઓ સર્વઘાતી પ્રકૃતિયો એટલા માટે કહેવાય છે કે તેઓ પોતાના વડે આવાર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણોના સર્વરૂપથી ઘાત કરે છે તેમના રસસ્પર્ધક પણ સર્વઘાતિરૂપ જ થયા કરે છે

દેશઘાતી પ્રકૃતિયો પચ્ચીશ હોય છે તેમના રસસ્પર્ધક દેશઘાતી થયા કરે છે —(૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણીય, (૪) મનપર્યયજ્ઞાનાવરણીય, (૫) ચક્ષુદર્શનાવરણીય, (૬) અચક્ષુદર્શના

इह रसभेदतः प्रकृतीना सर्वघातित्व देशघातित्व च भवतीत्युक्तम् । रसः सर्वघातित्वेन देशघातित्वेन च प्ररूप्यते। तत्र प्रथम सर्वघातिरसस्वरूपमुच्यते-

जो घाएइ सविसय, सयल सो होइ सव्वघाइरसो ।
निच्छिद्दो निद्धो तणु, फलिहब्भहारअइविमलो ॥ १ ॥

छाया—यः घातयति स्वविषय सकल स भवति सर्वघातिरसः ।
निश्छिद्रः स्निग्धस्तनु• स्फटिकाभ्रहारातिविमलः ॥ १ ॥

यः स्वविषय ज्ञानादिक सकलमपि घातयति=स्वकार्यसाधनं प्रत्यसमर्थं करोति, स रसः सर्वघाती भवति। स च ताम्रभाजनवत् निश्छिद्रो, घृतमिवातिशयेन स्निग्धः, तथा-तनुः=द्राक्षावत् तनुप्रदेशोपचितः, तथा-स्फटिकाभ्रहारवच्चातीव

विहायोगति २ (३९), आनुपूर्वी ४ (४३), आयु ४ (४७), त्रस १० (५७), स्थावर १० (६७), गोत्र २ (६९), वेदनीय २ (७१), वर्णादिक ४ (७५)।

रस के भेद से प्रकृतियों में सर्वघातिपना एव देशघातिपना होता है, यह बात समझा दी गई, अब सर्वघाती एव देशघाती रसों मे से प्रथम सर्वघाती रसका स्वरूप कहते हैं—

"जो घाएइ सविसय, सयल सो होइ सव्वघाइरसो।
निच्छिद्दो निद्धो तणु, फलिहब्भहारअइविमलो" ॥१॥

जो अपने विषयभूत ज्ञानादिकों का सम्पूर्णरूप से घात करता है वह सर्वघाती रस कहलाता है। यह ताम्रभाजन के समान निश्छिद्र होता है। घृतके समान अतिशय स्निग्ध होता है। द्राक्षा की तरह तनु-प्रदेशों से उपचित होता है। तथा स्फटिक, शरद ऋतु का मेघ एव हार

આયુ ૪ (૪૪થી૪૭), ત્રાસ ૧૦ (૪૮થી૫૭), સ્થાવર ૧૦ (૫૮થી૬૭), ગોત્ર ૨ (૬૮થી૬૯), વેદનીય ૨ (૭૦, ૭૧), વર્ણાદિક ૪ (૭૨થી૭૫)

રસના ભેદથી પ્રકૃતિયોમા સર્વઘાતિપણુ અને દેશઘાતિપણુ થાય છે એ વાત સમજાવી દેવામા આવી છે હવે સર્વઘાતી અને દેશઘાતી રસોમાથી પહેલા સર્વઘાતી રસનુ સ્વરૂપ કહે છે—

"जो घाएइ सविसय, सयल सो होइ सव्वघाइरसो ।
निच्छिद्दो निद्धो तणु, फलिहब्भहारअइविमलो" ॥१॥

જે પોતાના વિષયભૂત જ્ઞાનાદિકોનો સ પૂર્ણરૂપથી ઘાત કરે છે તે સર્વઘાતિરસ કહેવાય છે આ તામ્રપાત્રની જેમ નિશ્છિદ્ર (છેદરહિત) હોય છે ઘીના જેવુ અતિશય સ્નિગ્ધ હોય છે દ્રાક્ષની જેમ તનુપ્રદેશથી ઉપચિત હોય છે તથા

घातिनीभिः सह वेद्यमानाः सर्वघातिरसविपाकं दर्शयन्ति। देशघातिनीभिः सह-वेद्यमानास्तु देशघातिरसविपाकं दर्शयन्ति। यथा स्वयमचौरश्चौरैः सह वर्त्तमानश्चौर इवावभासते।

आसां नामानि-प्रत्येकनामकर्मप्रकृतयोऽष्टौ-पराघातो१-च्छ्वासा२-ऽऽतपो३-द्द्योता४-ऽगुरुलघु ५-तीर्थकर ६-निर्माणो ७-पघात ८-रूपाः। शरीराष्टकम्-औदारिक१-वैक्रिया२-ऽऽहारक३-तैजस४-कार्मण ५-शरीराणि पञ्च, उपाङ्गानि त्रीणि-औदारिक-वैक्रिया-ऽऽहारकाङ्गोपाङ्गरूपाणि, एतान्यष्टौ। संस्थानानि षट्। संहनननानि षट्। जातयः पञ्च। गतयश्चतस्रः। विहायोगती द्वे। आनुपूर्व्यश्चतस्रः। आयूंषि चत्वारि। त्रसदशकम्। स्थावरदशकम्। गोत्रद्विकम्। वेदनीयद्वयम्। वर्णादयश्चतस्रः। इति पञ्चसप्ततिः ७५।

अतः अघाती कहलाती हैं। ये अघाती प्रकृतियां सर्वघाती प्रकृतियों के साथ जब वेद्यमान होती हैं तब सर्वघाती रसविपाक को दिखलाती हैं। और जब देशघाती प्रकृतियों के साथ वेद्यमान होती हैं तब देशघाती रसविपाक को दिखलाती हैं। जैसे कोई स्वयं चोर नहीं होते हुए भी चोरों के साथमें रहने से चौर जैसा हो जाता है वैसे ही ये प्रकृतियां हैं।

वे ७५ पचहत्तर प्रकृतियां इस प्रकार हैं—पराघात १, उच्छ्वास २, आतप ३, उद्योत ४, अगुरुलघु ५, तीर्थंकर ६, निर्माण ७, उपघात ८, औदारिक ९, वैक्रियिक १०, आहारक ११, तैजस १२, कार्मण १३, औदारिक अंगोपांग १४, वैक्रियिक अंगोपांग १५, आहारक अंगोपांग १६, संस्थान ६ (२२), संहनन ६ (२८), जाति ५ (३३), गति ४ (३७),

---

કહેવાય છે એ અઘાતી પ્રકૃતિયો સર્વઘાતી પ્રકૃતિયોની સાથે જ્યારે વેદ્યમાન થાય છે ત્યારે સર્વઘાતી રસવિપાકને દર્શાવે છે, અને જ્યારે દેશઘાતી પ્રકૃતિયોની સાથે વેદ્યમાન થાય છે ત્યારે દેશઘાતી રસવિપાકને દર્શાવે છે જેવી રીતે કોઇ પોતે ચોર ન હોવા છતા પણ ચોરોની સાથે રહેવાથી ચોર જેવો બની જાય છે એવી જ એ પ્રકૃતિયો છે

તે ૭૫ પચોતેર પ્રકૃતિયો આ પ્રમાણે છે—(૧) પરાઘાત, (૨) ઉચ્છ્વાસ, (૩) આતપ, (૪) ઉદ્યોત, (૫) અગુરૂલઘુ, (૫) તીર્થંકર, (૭) નિર્માણ, (૮) ઉપઘાત, (૯) ઔદારિક, (૧૦) વૈક્રિયિક, (૧૧) આહારક, (૧૨) તૈજસ, (૧૩) કાર્મણ, (૧૪) ઔદારિક અંગોપાગ, (૧૫) વૈક્રિયિક અંગોપાગ, (૧૬) આહારક અંગોપાગ, સંસ્થાન ૬ (૧૭થી૨૨), સંહનન ૬ (૨૩થી૨૮), જાતિ ૫ (૨૯થી૩૩), ગતિ ૪ (૩૪થી૩૭), વિહાયોગતિ ૨ (૩૮થી૩૯), આનુપર્વી ૪ (૪૦થી૪૩),

णवस्त्रवदतीवसूक्ष्मविवरसहतो भवतीत्यर्थः। तथा-अल्पस्नेहः—स्वरूपतोऽल्पस्नेहः, स्तोकस्नेहाऽविभागसमुदायरूप इत्यर्थः। तथा अविमलश्च नैर्मल्यरहितश्च भवति ॥१॥

कर्मणामुदये क्षायोपशमिकभावस्य प्रादुर्भावः।

ननु क्षायोपशमिको भावः कर्मणामुदये सति भवत्यनुदये वा ?, न तावदुदये, विरोधात्। तथाहि-क्षायोपशमिको भाव उदयावलिकामविष्टस्यांशस्य क्षये सति, अनुदितस्य चोपशमे विपाकोदयनिरोधलक्षणे प्रादुर्भवति, नान्यथा। ततो यद्युदयः, कथ क्षयोपशमः ?, क्षयोपशमश्चेत् कथमुदयः, तम प्रकाशवत् तयोर्विरोधादिति ?।

वाला होता है। कोई२ चिकने वस्त्र की तरह अत्यत सूक्ष्म छिद्रों से युक्त होता है। इसमे स्नेहगुण अल्परूपमें रहता है अर्थात् यह थोडे से स्नेह-गुण के अविभागवाले समुदायरूप होता है। तथा निर्मलता से रहित होता है ॥१॥

कर्मो के उदयमे क्षायोपशमिक भाव का प्रादुर्भाव—

शका—क्षायोपशमिक भाव कर्मों के उदय होने पर होता है या अनुदयमें होता है ? उदयमें तो हो नही सकता, क्यों कि क्षायोपशमिक और उदय का विरोध है। उदयावलिमे प्रविष्ट अश के क्षय होने पर, अनुदित अश के उपशम होने पर-विपाकोदय के निरोध होने पर-क्षायोपशमिक भाव उत्पन्न होता है, अन्यरूप से क्षायोपशमिक भाव नही होता है, इसलिये यदि क्षायोपशमिक को उदयजन्य माना जायगा तो वह क्षायोपशमिक कैसे कहलावेगा ? अर्थात् वह तो औदयिक भाव रूप ही कहलावेगा। यदि उस को औदयिक माना जाय तो क्षायोपश-

જેમ અત્યત સૂક્ષ્મ છિદ્રોવાળો હોય છે આમા સ્નેહગુણ અલ્પરૂપમા રહે છે એટલે કે તે થોડા પ્રમાણમા સ્નેહગુણના અવિભાગવાળા સમુદાયરૂપ હોય છે તથા નિર્મળતાથી રહિત હોય છે (૧)

કર્મોના ઉદયમા ક્ષાયોપશમિક ભાવનો પ્રાદુર્ભાવ—

શકા—ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોનો ઉદય થતા થાય છે કે અનુદયમા થાય છે? ઉદયમા તો થઇ શકતો નથી, કારણ કે ક્ષાયોપશમિક અને ઉદયનો વિરોધ હોય છે ઉદયાવલિમા પ્રવિષ્ટ અશનો ક્ષય થતા, તથા અનુદિત અશનો ઉપશમ થતા-વિપાકોદયનો નિરોધ થતા-ક્ષાયોપશમિક ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અન્યરૂપથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ થતો નથી, તેથી જો ક્ષાયોપશમિકને ઉદયજન્ય માનવામા આવે તો તે ક્ષાયોપશમિક કેવી રીતે કહેવાય? એટલે કે તે તો ઔદયિકભાવરૂપ જ કહેવાશે જો ઔદયિક માનવામા આવે તો તેમા ક્ષાયો

निर्मलो भवति। इह रसः केवलो न भवति, तस्माद्रसस्पर्धकसंघात एवरूपो भवतीति ज्ञेयम्। अथ देशघातिरसस्वरूपमुच्यते—

देशविघाइत्तणओ, इयरो कडकवलसुमकासो।
विविहबहुछिद्दभरिओ, अप्पसिणेहो अविमलो य॥ १॥

छाया—देशविघातित्वात्, इतर कट-कम्बल-शुकसंकाश'।
विविध-बहुच्छिद्र-भृत', अल्पस्नेह अनिर्मलश्च॥ १॥

व्याख्या—इतरः देशघाती रसः, देशघातित्वात्=स्वविषयैकदेशघातित्वात्, विविधबहुच्छिद्रभृतो भवति। तत्र दृष्टान्तमाह—'कडकवलसुसकासो' इति। कट-कम्बल-शुकसंकाशः=कटो वंशदलनिर्मित., 'चटाइ' इति भाषाप्रसिद्ध.। कम्बल ऊर्णामयः, अशुकं=वस्त्र, तत्संकाश'=तत्सदृश। कश्चित्-कटवद् अतिस्थूलच्छिद्रशतसकुल., कश्चित् कम्बल इव मध्यमविवरशतसकुल., कश्चित्तु तथाविधमसृ-

की तरह अत्यत निर्मल होता है। इस रसका स्वतत्र अस्तित्व नहीं पाया जाता है। इस लिये यहा रस से रसस्पर्धकरूप सघात का ग्रहण करना चाहिये और वह रसस्पर्धक सघात पूर्वोक्त स्वरूप वाला है।

अव देशघाती रसका स्वरूप कहते हैं—

"देशविघाइत्तणओ, इयरो कडकवलसुमकासो।
विविहबहुछिद्दभरिओ, अप्पसिणेहो अविमलो य" ॥१॥

अपने विषयभूत ज्ञानादिक गुणो का एकदेशरूप से घात करने के कारण वह रस देशघाती कहलाता है। यह विविध बहुछिद्रों से युक्त होता है। कोई २ देशघाती रस चटाई के समान सैकडों अतिस्थूल छिद्रो से युक्त होता है। कोई २ कबल के समान सैकडो मध्यम छेदों

સ્ફટિક, શરદઋતુના મેઘ અને હારના જેવુ અત્યત નિર્મળ હોય છે આ રસનુ સ્વતત્ર અસ્તિત્વ જણાતુ નથી, તેથી અહીં રસથી રસસ્પર્ધકરૂપ સઘાતને ગ્રહણ કરવો જોઈએ, અને તે રસસ્પર્ધકસઘાત પૂર્વકથિત સ્વરૂપવાળો છે

હવે દેશઘાતી રસનુ સ્વરૂપ કહે છે—

"देसविघाइत्तणओ, इयरो कड-कवल-सु-सकासो।
विविह-बहुछिद्दभरिओ, अप्पसिणेहो अविमलो य" ॥१॥

પોતાના વિષયભૂત જ્ઞાનાદિક ગુણોનો એક દેશરૂપથી ઘાત કરવાને કારણે તે રસ દેશઘાતી કહેવાય છે તે વિવિધ બહુ છિદ્રોવાળો હોય છે કોઈ કોઈ દેશઘાતી રસ ચટાઈના જેવા સેકડો અતિસ્થૂળ છિદ્રોવાળો હોય છે કોઈ કોઈ કામળાના જેવા સેકડો મધ્યમ છિદ્રોવાળો હોય છે કોઈ કોઈ ચિકણા વસ્ત્રની

व्याख्या—इह यानि ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि सर्वथाक्षयात् प्राग् ध्रुवोदयानि, तेषामुदयावस्थायामेव क्षयोपशमो भवितुमर्हति, नानुदये । उदयाभावे तेषां ज्ञानावरणीयादिकर्मणामेवासम्भवात् । तस्मादुदयाऽविरुद्धः क्षायोपशमिको भावः।

यत्तु विरोधोद्भावनं 'यद्युदय कथं क्षयोपशमः' इत्यादि, तदप्ययुक्तम्, देशघातिस्पर्धकानामुदयेऽपि कतिपयदेशघातिस्पर्धकापेक्षया यथोक्तक्षयोपशमाविरोधात् ।

स च क्षयोपशमो नैकभेदः, किं तु तत्र द्रव्यक्षेत्रकालादिसामग्रीतो वैचित्र्यसम्भवादनेकभेद इति । अयमुदयाऽविरुद्धः क्षायोपशमिको भावो यदि भवति, तर्हि त्रयाणामेव कर्मणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-न्तरायाणाम्, न तु सर्वप्रकृतीनाम् ।

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—क्षय होने से पहिले ज्ञानावरणीय आदि कर्म ध्रुवोदयवाले माने गये हैं इसलिये उदयावस्थामें ही इनका क्षयोपशम होता है, अनुदय अवस्थामे नहीं, अतः जब उदयावस्थामे ही इनका क्षयोपशम होता है और अनुदयावस्थामे नहीं होता है तो ऐसी स्थितिमे क्षायोपशमिक भाव कर्मों के उदय के साथ विरुद्ध नहीं हो सकता है । उदय के साथ जो इसका विरोधोद्भावन किया गया है सो वह इसलिये युक्तियुक्त नहीं प्रतीत होता है कि क्षायोपशमिकभावमे देशघाती स्पर्धकों का ही उदय रहता है, तथा सर्वघाती स्पर्धकों का उदयाभावरूप क्षय एवं कितनेक सर्वघाती स्पर्धकों का सदवस्थारूप उपशम रहता है, अतः देशघातिस्पर्धकों के उदय की अपेक्षा क्षायोपशमिक भाव मे कर्मों का क्षयोपशम विरुद्ध नहीं पडता है। यह क्षयोपशम अनेक प्रकार का होता है, कारण कि इसमे द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ક્ષય થતા પહેલા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ ધ્રુવોદયવાળા મનાયા છે, તેથી ઉદયાવસ્થામા જ તેમનો ક્ષયોપશમ થાય છે, અનુદય અવસ્થામા નહી તેથી જ્યારે ઉદયાવસ્થામા જ તેમનો ક્ષયોપશમ થાય છે અને અનુદયાવસ્થામા થતો નથી ત્યારે એવી સ્થિતિમા ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોના ઉદયની સાથે વિરુદ્ધ હોઈ શકતો નથી ઉદયની સાથે જે તેનુ વિરોધોદ્ભાવન કરવામા આવ્યુ છે તે આ કારણે યુક્તિયુક્ત પ્રતીત થતુ નથી કે ક્ષાયોપશમિક ભાવમા દેશઘાતિસ્પર્ધકોનો જ ઉદય રહે છે, તથા સર્વઘાતિસ્પર્ધકોનો ઉદયાભાવરૂપ ક્ષય અને કેટલાક સર્વઘાતિસ્પર્ધકોના સદવસ્થારૂપ ઉપશમ રહે છે, તેથી દેશઘાતિસ્પર્ધકોના ઉદયની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક ભાવમા કર્મોનો ક્ષયોપશમ વિરુદ્ધ પડતો નથી આ ક્ષયોપશમ અનેક પ્રકારનુ હોય છે, કારણ કે તેમા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ સમગ્રીની

अथानुदये भवतीति पक्षः, तथा सति किं तेन क्षायोपशमिकेन भावेन, उदयाभावादेव विवक्षितफलसिद्धिसम्भवात्। तथाहि-मतिज्ञानादीनि ज्ञानावरणाद्युदयाभावादेव सेत्स्यन्ति, किं क्षायोपशमिकभावपरिकल्पनेन ?।

उच्यते—कर्मणामुदये क्षायोपशमिको भावः प्रादुर्भवति। न च तत्र विरोधोऽस्ति। उक्तञ्च—

उदये वि य अविरुद्धो, खाउवसम्मो अणेगभेउत्ति।
जइ भवइ तिण्ह एसो, पदेसउदयम्मि मोहस्स ॥ १ ॥

छाया—उदयेऽपि च अविरुद्ध, क्षायोपशमोऽनेकभेद इति।
यदि भवति त्रयाणाम् एपः, प्रदेशोदये मोहस्य ॥ १ ॥

मिकता उसमे कैसे आसकेगी, इसलिये जैसे अंधकार एवं प्रकाशमें विरोध रहा करता है उसी प्रकार उदय और क्षयोपशममें भी विरोध है।

यदि कहो कि कर्मों के अनुदयमें होता है तो ऐसी मान्यतामें क्षायोपशमिक भाव से मतलब ही क्या सध सकता है, कारण कि कर्मो के उदय के अभाव से ही विवक्षित फल की सिद्धि सध जायगी, अर्थात् मतिज्ञान आदि ज्ञान ज्ञानावरणीय आदि कर्मो के उदय के अभाव से ही उत्पन्न होने लगेंगे फिर इन्हे क्षायोपशमिक भावरूप से मानने की क्या आवश्यकता है?।

उत्तर—क्षायोपशमिक भाव कर्मो के उदयमें होता है इसमें कोइ विरोध नहीं है। कहा भी है—

"उदये वि य अविरुद्धो, खाउवसम्मो अणेगभेउत्ति।
जइ भवइ तिण्ह एसो, पएसउदयम्मि मोहस्स" ॥१॥

પશમિકતા કેવી રીતે આવશે ? તેથી જેમ અંધકાર અને પ્રકાશમા વિરોધ રહ્યા કરે છે, એજ પ્રમાણે ઉદય અને ક્ષયોપશમમા વિરોધ છે

જો એમ કહો કે કર્મોના અનુદયમા થાય છે તો એવી માન્યતામા ક્ષાયોપશમિક ભાવથી મતલબ જ શી સધાય છે ? કારણ કે કર્મોના ઉદયના અભાવથી જ વિવક્ષિત ફળની સિદ્ધિ સધાશે, એટલે કે મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના ઉદયના અભાવથી જ ઉત્પન્ન થવા લાગશે, તો પછી તેમને ક્ષાયોપશમિકભાવ રૂપે માનવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોના ઉદયમા થાય છે આમા કોઇ વિરોધ નથી કહ્યુ પણ છે—

"उदये वि य अविरुद्धो, खाउवसम्मो अणेगभेउत्ति।
जइ भवइ तिण्ह एसो, पएसउदयम्मि मोहस्स" ॥१॥

व्याख्या—इह यानि ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि सर्वथाक्षयात् प्राग् ध्रुवोदयानि, तेषामुदयावस्थायामेव क्षयोपशमो भवितुमर्हति, नानुदये। उदयाभावे तेषां ज्ञानावरणीयादिकर्मणामेवासम्भवात्। तस्मादुदयाऽविरुद्धः क्षायोपशमिको भावः।

यत्तु विरोधोद्भावन 'यद्युदय कथं क्षयोपशमः' इत्यादि, तदप्ययुक्तम्, देशघातिस्पर्धकानामुदयेऽपि कतिपयदेशघातिस्पर्धकापेक्षया यथोक्तक्षयोपशमाविरोधात्।

स च क्षयोपशमो नैकभेदः, किं तु तत्र द्रव्यक्षेत्रकालादिसामग्रीतो वैचित्र्यसम्भवादनेकभेद इति। अयमुदयाऽविरुद्धः क्षायोपशमिको भावो यदि भवति, तर्हि त्रयाणामेव कर्मणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-न्तरायाणाम्, न तु सर्वप्रकृतीनाम्।

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—क्षय होने से पहिले ज्ञानावरणीय आदि कर्म ध्रुवोदयवाले माने गये है इसलिये उदयावस्थामे ही इनका क्षयोपशम होता है, अनुदय अवस्थामे नही, अतः जब उदयावस्थामे ही इनका क्षयोपशम होता है और अनुदयावस्थामे नही होता है तो ऐसी स्थितिमें क्षायोपशमिक भाव कर्मो के उदय के साथ विरुद्ध नही हो सकता है। उदय के साथ जो इसका विरोधोद्भावन किया गया है सो वह इसलिये युक्तियुक्त नही प्रतीत होता है कि क्षायोपशमिकभावमे देशघाती स्पर्धकों का ही उदय रहता है, तथा सर्वघाती स्पर्धकों का उदयाभावरूप क्षय एवं कितनेक सर्वघाती स्पर्धकों का सदवस्थारूप उपशम रहता है, अतः देशघातिस्पर्धकों के उदय की अपेक्षा क्षायोपशमिक भाव मे कर्मो का क्षयोपशम विरुद्ध नही पडता है। यह क्षयोपशम अनेक प्रकार का होता है, कारण कि इसमे द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ક્ષય થતા પહેલા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ ધ્રુવોદયવાળા મનાયા છે, તેથી ઉદયાવસ્થામા જ તેમનો ક્ષયોપશમ થાય છે, અનુદય અવસ્થામા નહી તેથી જ્યારે ઉદયાવસ્થામા જ તેમનો ક્ષયોપશમ થાય છે અને અનુદયાવસ્થામા થતો નથી ત્યારે એવી સ્થિતિમા ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોના ઉદયની સાથે વિરૂદ્ધ હોઈ શકતો નથી ઉદયની સાથે જે તેનુ વિરોધોદ્ભાવન કરવામા આવ્યુ છે તે આ કારણે યુક્તિયુક્ત પ્રતીત થતુ નથી કે ક્ષાયોપશમિક ભાવમા દેશઘાતિસ્પર્ધકોનો જ ઉદય રહે છે, તથા સર્વઘાતિસ્પર્ધકોનો ઉદયાભાવરૂપ ક્ષય અને કેટલાક સર્વઘાતિસ્પર્ધકોના સદવસ્થારૂપ ઉપશમ રહે છે, તેથી દેશઘાતિસ્પર્ધકોના ઉદયની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક ભાવમા કર્મોનો ક્ષયોપશમ વિરૂદ્ધ પડતો નથી આ ક્ષયોપશમ અનેક પ્રકારનુ હોય છે, કારણ કે તેમા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ સમગ્રીની

ननु तर्हि मोहनीयस्य कर्मणः क्षयोपशमः कथं भवतीति जिज्ञासायामाह- 'पदेसउदयम्मि मोहस्स' इति। मोहस्य=मोहनीयस्य प्रदेशोदये क्षायोपशमिक-भावस्य नास्ति विरोधः, किन्तु विपाकोदय एव। किमत्र कारणमिति चेत्?

सामग्री की अपेक्षा से अनेकविधता आ जाती है। क्षायोपशमिक भाव में जो कर्मों के उदय के साथ अविरोधता बतलाई गई है वह ज्ञानावरण दर्शनावरण एवं अन्तराय, इन तीन कर्मों के उदय के साथ ही जाननी चाहिये, अन्य सर्व प्रकृतियों के उदय के साथ नहीं। तात्पर्य इसका यह है कि क्षायोपशमिक भाव इन तीन कर्मों के उदयमें ही होता है अन्य कर्मों के उदयमें नहीं। इन तीन कर्मों के उदय का तात्पर्य होता है देशघातिरसस्पर्धकों का उदय।

शंका—मोहनीय कर्म का क्षयोपशम कैसे होता है?। शंकाकार का पूछने का तात्पर्य यह है कि जब क्षयोपशम इन तीन कर्मों का ही होता है तो फिर मोहनीय कर्म का क्षयोपशम कैसे होता है?।

उत्तर—मोहनीय कर्म का क्षयोपशम प्रदेशोदय की अपेक्षा से होता है, विपाकोदय की अपेक्षा से नहीं, इसलिये क्षायोपशमिक भाव मोहनीय कर्म के प्रदेशोदयमें विरुद्ध नहीं पडता है। अर्थात् मोहनीय कर्म का प्रदेशोदय भी हो और उसके साथ क्षायोपशमिक भाव भी हो, इसमें विरोध के लिये कोई गुंजाइश नहीं है। हाँ, विरोध विपाकोदयमें ही है।

અપેક્ષાએ અનેકવિધતા આવી જાય છે ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં કર્મોના ઉદયની સાથે જે અવિરોધતા બતાવવામા આવી છે તે જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ, અને અન્તરાય, એ ત્રણ કર્મોના ઉદયની સાથે જ જાણવી જોઈએ, બીજી સર્વ પ્રકૃતિઓના ઉદયની સાથે નહીં તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષાયોપશમિક ભાવ એ ત્રણ કર્મોના ઉદયમા જ થાય છે, બીજા કર્મોના ઉદયમા નહીં એ ત્રણ કર્મોના ઉદયનું તાત્પર્ય દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોનો ઉદય, એવું થાય છે

શંકા—મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કેવી રીતે થાય છે? શંકા કરનારની શંકાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો એ ત્રણ કર્મોનો જ ક્ષયોપશમ થતો હોય તો પછી મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર—મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ થાય છે, વિપાકોદયની અપેક્ષાએ નહીં તેથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ મોહનીય કર્મના પ્રદેશોદયમા વિરુદ્ધ પડતો નથી એટલે કે મોહનીય કર્મનો પ્રદેશોદય પણ હોય અને તેની સાથે ક્ષાયોપશમિક ભાવ પણ હોય, તેમા વિરોધને માટે કોઈ

उच्यते–यतोऽनन्तानुबन्ध्यादिप्रकृतयः सर्वघातिन्यः सन्ति, सर्वघातिनीनां च रसस्पर्धकानि सर्वाण्यपि सर्वघातीन्येव, न तु देशघातीनि भवन्ति । सर्वघातीनि च रसस्पर्धकानि स्वघात्यं गुणं सर्वथा घ्नन्ति, न तु देशतः, अतस्तेषां विपाकोदये क्षयोपशमसम्भवो नास्ति, किन्तु प्रदेशोदये क्षयोपशमो भवितुमर्हति ।

ननु प्रदेशोदयेऽपि कथं क्षायोपशमिकभावस्य सम्भवः, सर्वघातिरसस्पर्धकप्रदेशानां सर्व–स्वघात्यगुणघातकत्वादिति चेत् ? तदयुक्तम्–वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् ।

इसका कारण यह है कि अनंतानुबंधी आदि प्रकृतियां सर्वघाती ही हैं। सर्वघाती प्रकृतियों के समस्त रसस्पर्धक सर्वघाती ही होते हैं, देशघाती नहीं होते हैं, अतः सर्वघाती जो रसस्पर्धक होते है वे अपने द्वारा घात करने योग्य गुण का सर्वथा रूपमें ही घात करते हैं, देशरूपमे नहीं, इस लिये सर्वघाती रसस्पर्धकों के विपाकोदयमें क्षयोपशम की संभावना ही नहीं होती है, किन्तु यह संभावना प्रदेशोदयमे ही होती है, इसलिये मोहनीय कर्म के प्रदेशोदयमे क्षयोपशम हो सकता है ।

शंका—प्रदेशोदयमे भी क्षायोपशमिक भाव कैसे हो सकता है? कारण कि जो सर्वघातिरसस्पर्धकों के प्रदेश हैं वे अपने द्वारा घात करने योग्य ज्ञानादिक गुणो का सर्वरूप से ही घात करनेवाले होते हैं फिर इनके प्रदेशोदयमे क्षायोपशमिक भावकी सत्ता अविरुद्ध कैसे मानी जावेगी ।

સ્થાન નથી હા, વિરોધ વિપાકોદયમા જ છે તેનુ કારણ એ છે કે અનંતાનુબંધી આદિ પ્રકૃતિયો સર્વઘાતી જ છે સર્વઘાતીપ્રકૃતિયોના સમસ્ત રસસ્પર્ધકો સર્વઘાતી જ હોય છે, દેશઘાતી હોતા નથી, તેથી જે સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકો હોય છે તેઓ પોતાના દ્વારા ઘાત કરવા લાયક ગુણનો સદંતર જ ઘાત કરે છે, દેશરૂપમા નહીં, તેથી સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોના વિપાકોદયમા ક્ષયોપશમની શકયતા જ હોતી નથી, પણ તે શકયતા પ્રદેશોદયમા જ હોય છે, તેથી મોહનીય કર્મના પ્રદેશોદયમા ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે

શંકા—પ્રદેશોદયમા પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે છે? કારણ કે જે સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોના પ્રદેશ છે તે પોતાના દ્વારા ઘાત કરવા લાયક જ્ઞાનાદિક ગુણોનુ સર્વરૂપે જ ઘાત કરનારા હોય છે, તો પછી તેમના પ્રદેશોદયમા ક્ષાયોપશમિક ભાવની સત્તા અવિરૂદ્ધ કેવી રીતે માની શકાશે?

ते हि सर्वघातिरसस्पर्धकप्रदेशास्तथाविधविशुद्धाऽध्यवसायविशेषेण मनाग् मन्दानुभावीकृत्य विरल-विरलतया वेद्यमानदेशघातिरसस्पर्धकेष्वन्तः प्रवेशिता न यथावस्थितं स्वमाहात्म्यं प्रकटयितुं समर्था भवन्ति, ततो न ते क्षयोपशमहन्तार इति न विरुध्यते प्रदेशोदये क्षायोपशमिको भावः।

'अणेगभेउत्ति' इत्यत्रेति—शब्दस्याधिकस्याधिकार्थसमूचनादयमर्थः सूच्यते—मोहनीयप्रकृतिषु मिथ्यात्वमोहनीयं तथाऽनन्तानुबन्ध्यादिद्वादशकषायाश्च सर्वघातिप्रकृतयः सन्ति, तद्भिन्नानां सञ्ज्वलनकषायनोकषायप्रकृतीनां त्रयो-

---

उत्तर—यह शका ठीक नहीं है क्यो कि जो सर्वघातिरसस्पर्धकों के प्रदेश होते हैं वे तथाविध विशुद्ध अध्यवसायविशेष से धीरे २ मन्दरसवाले बना दिये जाते हैं, और इस तरह वे थोडे२ रूपमें करके वेद्यमानदेशघातिरसस्पर्धकोंमें मिला दिये जाते हैं। इस तरह उनकी सर्वघातिरूप शक्ति मन्द कर दी जाती है और इसी कारण वे अपने प्रभाव को प्रकट करनेमें असमर्थ बन जाते हैं। यही कारण है कि वे क्षयोपशम के विघातक नहीं हो सकते है। इसीलिये इन के प्रदेशोदयमें क्षायोपशमिक भाव का होना विरुद्ध नही पडता है। यही बात "अणेगभेउत्ति" इस गाथांश द्वारा प्रकट की गई है। इसमे यह बतलाया गया है कि मोहनीय कर्म की प्रकृतियोंमे मिथ्यात्व मोहनीय, अनतानुबधी आदि द्वादश कषाय, ये सब सर्वघाती प्रकृतिया ह। इनसे भिन्न सञ्ज्वलनकषाय तथा नोकषाय (नव नो कषाय) इन तेरह १३ प्रकृतियो

ઉત્તર—આ શકા બરાબર નથી, કારણ કે, સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોના જે પ્રદેશ હોય છે તેઓ તથાવિધવિશુદ્ધઅધ્યવસાયવિશેષથી ધીમે ધીમે મદ રસવાળા બનાવી દેવાય છે, અને એ રીતે તેઓ થોડા થોડા રૂપમા કરીને વેદ્યમાન દેશઘાતિ સ્પર્ધકોમા મેળવી દેવામા આવે છે આ રીતે તેમની સર્વઘાતિરૂપ શક્તિ મન્દ કરી નાખવામા આવે છે અને એજ કારણે તેઓ પોતાના પ્રભાવને પ્રગટ કરવાને અસમર્થ બની જાય છે આજ કારણે તેઓ ક્ષયોપશમના વિઘાતક થઈ શકતા નથી, તેથી તેમના પ્રદેશોદયમા ક્ષાયોપશમિક ભાવનુ હોવુ તે વિરૂદ્ધ પડતુ નથી એજ વાત "अणेगभेउत्ति" આ ગાથાશ દ્વારા પ્રગટ કરાઈ છે, તેમા એ બતાવાયુ છે કે મોહનીયકમની પ્રકૃતિયોમા મિથ્યાત્વ મોહનીય, અનતાનુબધી આદિ બાર કષાય, એ બધી સર્વઘાતી પ્રકૃતિયો છે તેમનાથી ભિન્ન સજ્વલન કષાય તથા નોકષાય (નવ નોકષાય) એ તેર પ્રકૃતિયોને।

दशाना प्रदेशोदयो वा विपाकोदयो वा भवेत्, तदा क्षयोपशमो भवति, तासा प्रकृतीना देशघातित्वात् ।

सप्तविंशतिः प्रकृतयो ध्रुवोदयाः सन्ति । तद् यथा–द्वादश नामकर्माणि-१निर्माण, २स्थिरम् , ३अस्थिरम् , ४अगुरुलघु, ५शुभनाम, ६अशुभनाम, ७तैजस, ८कार्मण, वर्णादीनि चत्वारि–९वर्ण, १०गन्ध, ११रस, १२स्पर्शरूपाणि, तथा–ज्ञानावरणपञ्चकम् १७, अन्तरायपञ्चक२२, दर्शनचतुष्क२६, मिथ्यात्वमिति२७। एताः सप्तविंशति' प्रकृतयो नित्योदयाः । आसा सर्वासामपि सर्वथाक्षयात् प्राग् अव्यवच्छिन्नोदयत्वादिति ।

का चाहे प्रदेशोदय हो, चाहे विपाकोदय हो उसमें क्षयोपशम भाव होता है, क्यों कि ये प्रकृतिया देशघाती है ।

सत्ताईस २७ प्रकृतिया ध्रुवोदयवाली हैं और वे इस प्रकार है–बारह १२ नामकर्म की–(१) निर्माण, २ स्थिर, ३ अस्थिर, अगुरुलघु ४, शुभनाम ५, अशुभनाम ६, तैजस ७, कार्मण ८, वर्णादिचार–वर्ण, रस, गध, स्पर्श (१२), ज्ञानावरण की ५, (१७) अन्तरायकी ५ (२२), दर्शनचतुष्क-चक्षुर्दर्शन १, अचक्षुर्दर्शन २, अवधिदर्शन ३, केवलदर्शन ४ (२६), और १ मिथ्यात्व (२७)। इस प्रकार ये सत्ताईस २७ प्रकृतिया ध्रुव प्रकृतिया हैं। जब तक इन सबका क्षय नहीं हो जाता है उस के पहिले इनका उदय व्यवच्छिन्न नहीं होता है, अर्थात् उदय रहता ही है।

ચાહે પ્રદેશોદય થાય, કે ચાહે વિપાકોદય થાય પણ તેમા ક્ષયોપશમ ભાવ હોય છે, કારણ કે તે પ્રકૃતિયો દેશઘાતી છે

સત્તાવીશ (૨૭) પ્રકૃતિયો ધ્રુવોદયવાળી છે અને તે આ પ્રમાણે છે—

બાર (૧૨) નામકર્મની-(૧) નિર્માણ, (૨) સ્થિર, (૩) અસ્થિર, (૪) અગુરૂલઘુ, (૫) શુભનામ, (૬) અશુભનામ, (૭) તૈજસ, (૮) કાર્મણ, વર્ણાદિચાર–વર્ણ૧, રસ૨, ગધ૩, સ્પર્શ૪ (૯થી૧૨), જ્ઞાનાવરણની ૫ (૧૩થી૧૭), અન્તરાયની ૫ (૧૮થી૨૨), દર્શનચતુષ્ક–ચક્ષુદર્શન૧, અચક્ષુદર્શન૨, અવધિદર્શન૩, કેવળદર્શન૪ (૨૩થી૨૬), અને મિથ્યાત્વ (૨૭) આ પ્રમાણે તે સત્તાવીશ (૨૭) પ્રકૃતિયો ધ્રુવપ્રકૃતિયો છે જ્યા સુધી તે બધીનો ક્ષય થતો નથી તેના પહેલા ઉદય વ્યવચ્છિન્ન થતો નથી એટલે કે ઉદય રહે છે જ

अथ स्पर्धकभेदप्ररूपणा—

प्रकृतीनामौदयिको भावो द्विधा भवति, तद् यथा-शुद्धः, क्षयोपशमानुविद्धश्च। एतत्स्पष्टप्रतिपत्तये स्पर्धकभेदप्ररूपणा वाच्या, अतस्तावत् स्पर्धकभेदप्ररूपणा क्रियते। उक्तञ्च—

चउतिट्ठाण-रसाइ, सव्वघाईणि होंति फड्डाइं।
दुट्ठाणयाणि मीसाणि, देसघाईणि सेसाणि ॥ १ ॥

छाया—चतुस्त्रिस्थानरसानि, सर्वघातीनि भवन्ति स्पर्धकानि।
द्विस्थानकानि मिश्राणि, देशघातीनि शेषाणि ॥ १ ॥

अन्वयः—(यानि) चतुस्त्रिस्थानरसानि द्विस्थानकानि स्पर्धकानि (सन्ति) तानि (सर्वघातिप्रकृतीना) सर्वघातीनि भवन्ति। (देशघातिप्रकृतीना तु) मिश्राणि भवन्ति। शेषाणि देशघातीनि भवन्ति।

व्याख्या—स्पर्धकानि=रसस्पर्धकानि चतुर्धा भवन्ति। तद् यथा-एकस्थानकानि द्विस्थानकानि, त्रिस्थानकानि, चतुःस्थानकानि च।

॥ स्पर्धकभेदप्ररूपणा ॥

प्रकृतियों का औदयिक भाव दो प्रकार का होता है-(१) शुद्ध, (२) क्षयोपशमानुविद्ध। इस बात को स्पष्टरूप से समझाने के लिये अब स्पर्धकों के भेद की प्ररूपणा की जाती है। वह इस प्रकार है—

"चउतिट्ठाणरसाइ, सव्वघाईणि होंति फड्डाइं।
दुट्ठाणयाणि मीसाणि देसघाईणि सेसाणि ॥१॥"—

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—रसस्पर्धक चार प्रकार के होते है-१एकस्थानक, २ द्विस्थानक, ३ त्रिस्थानक, ४ चतुःस्थानक। शुभ-

---

સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા—

પ્રકૃતિયોનો ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારનો હોય છે-(૧) શુદ્ધ, (૨) ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ આ વાતને સ્પષ્ટરૂપે સમજાવાને માટે હવે સ્પર્ધકોના ભેદની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—

"चउतिट्ठाणरसाइ, सव्वघाईणि होंति फड्डाइ।
दुट्ठाणयाणि मीसाणि देस घाईणि सेसाणि ॥१॥"

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-રસસ્પર્ધક ચાર પ્રકારના હોય છે (૧) એકસ્થાનક, (૨) દ્વિસ્થાનક, (૩) ત્રિસ્થાનક, (૪) ચતુ સ્થાનક શુભ પ્રકૃતિયોનો

अथ किमिद रसस्यैकस्थानकत्व-द्विस्थानकत्वादि ?। उच्यते—इह शुभ-प्रकृतीना रसः क्षीरखण्डादिरसोपमो भवति । अशुभप्रकृतीना तु निम्ब-कोपातक्यादिरसोपमः। क्षीरादि-रसश्च-एककर्षपरिमितः 'एकतोला' इति भाषाप्रसिद्धः, स्वाभाविक एकस्थानक उच्यते। स एव मन्दरस इत्यभिधीयते । द्वयोस्तु कर्षयोर्वह्नितापैरुत्कालने कृते सति योऽवशिष्यते एकः कर्षः, स द्विस्थानकः। स तीव्ररस इत्युच्यते । त्रयाणा कर्षाणा तथैवोत्कालने कृते सति य एकः कर्षोऽवशिष्टः स त्रिस्थानकः ।स तीव्रतररस इत्युच्यते। चतुर्णां कर्षाणामावर्तने कृते सति योऽवशिष्ट एकः कर्षः, स चतुःस्थानकः। स तीव्रतमरस इत्युच्यते। एकस्थानकोऽपि

प्रकृतियोंका रस खीर खाड आदि के रस के समान होता है। तथा अशुभ प्रकृतियों का रस नीम एव कोपातकी (कडवी तुरई) आदि के रस के समान होता है। दूधआदिमे जो एक तोला प्रमाण स्वाभाविक रस होता है वह एकस्थानिक रस जानना चाहिये। इसी का दूसरा नाम मन्द रस भी है १। दो तोला प्रमाण रस जब अग्नि द्वारा उकाला जाता है और इस तरह उकालते २ जब वह दो तोला का १ तोला प्रमाणमे रह जाता है तो उसे द्विस्थानिक रस समझना चाहिये। इसका दूसरा नाम तीव्र रस भी है २। तीन तोला प्रमाण रस जब उकालते २ एक तोला रह जाता है तो इसे त्रिस्थानिक रस जानना चाहिये। इसका दूसरा नाम तीव्रतर रस भी है ३। इसी तरह चार तोला प्रमाण दुग्धादि का रस उकालते२ जब एक तोला प्रमाणमें बच जाता है तो वह चतु स्थानिक रस समझना चाहिये। इसका दूसरा नाम तीव्रतम रसभी है ४। एक स्था-

રસ ખીર, ખાડ વગેરેના રસ જેવો હોય છે તથા અશુભ પ્રકૃતિયોનો રસ લીમડો અને કોષાતકી (કડવુ તુરીયુ) વગેરેના રસ જેવો હોય છે દૂધ આદિમા જે એક તોલા પ્રમાણ સ્વાભાવિક રસ હોય છે તે એકસ્થાનિક રસ જાણવો જોઈએ તેનુ બીજુ નામ મન્દરસ પણ છે બે તોલા માપના રસને જ્યારે અગ્નિવડે ઉકાળવામા આવે અને આ રીતે ઉકાળતા ઉકાળતા જ્યારે તે બે તોલામાથી એક તોલાના પ્રમાણમા રહી જાય ત્યારે તેને દ્વિસ્થાનિક રસ જાણવો જોઈએ એનુ બીજુ નામ તીવ્ર રસ પણ છે ત્રણ તોલા વજનનો રસ જ્યારે ઉકાળતા ઉકાળતા એક તોલોજ રહી જાય ત્યારે તેને ત્રિસ્થાનિક રસ જાણવો જોઈએ તેનુ બીજુ નામ તીવ્રતર પણ છે એ જ રીતે ચાર તોલા વજનનો દુગ્ધાદિક રસ ઉકાળતા ઉકાળતા જ્યારે એક તોલો બાકી રહે ત્યારે તે ચતુ સ્થાનિક રસ જાણવો જોઈએ તેનુ બીજુ નામ તીવ્રતમ પણ છે

च रसो जल-लव-बिन्दु-चुलुक-प्रसृत-अञ्जलि-करक-(लोटा)-कुम्भ-द्रोण्या-(कुडा) दिषु प्रक्षेपाद् मन्द-मन्दतराद्यनेकभेदत्वं प्रतिपद्यते। एवं द्विस्थानकादिष्वपि रसेष्वनेकभेदत्वं वाच्यम्। तथा कर्मणामपि रसेष्वेकस्थानकरसादिकं स्वधिया भावनीयम्। प्रत्येकमनन्तभेदभिन्नाश्च कर्मणा चैकस्थानकरसात् द्विस्थानकादयो रसा यथोत्तरमनन्तगुणा ज्ञातव्याः। तत्र सर्वघातिनीनां देशघातिनीनां वा प्रकृतीनां यानि चतुःस्थानकरसानि, त्रिस्थानकरसानि, द्विस्थानकरसानि वा स्पर्धकानि, तानि सर्वघातिनीनां सर्वघातीन्येव। देशघातिनीनां तु मिश्राणि=कानिचित् सर्वघातीनि

नवाला रस भी जब हम जल के अंशमें, बिन्दुओंमें, चुल्लूमें, पसलिमें, अंजलिमें, लोटा, कुंभ, कुंड आदिमें डालते हैं तो वह भी मन्द मन्दतर आदि अनेक भेदवाला बन जाता है। इसी तरह द्विस्थानक आदि रस भी मन्द मन्दतर आदि अनेक भेदवाला बन जाता है। जिस प्रकार दुग्धादिक के रसमें यह एकस्थानिक द्विस्थानिक आदि रस की व्यवस्था समझाई गई है उसी प्रकार कर्मों के रसोंमें भी एकस्थानिक आदि की और उनमें भी तीव्र तीव्रतर आदि अनेक भेदों की कल्पना अपनी बुद्धि से कर लेना चाहिये। इस तरह एकस्थानिक रस से द्विस्थानिक रस, द्विस्थानिक रस से त्रिस्थानिक रस, एवं त्रिस्थानिकरस से चतुःस्थानिक रस अनंताऽनंत भेदवाले बन जाते हैं। इनमें जो सर्वघाती अथवा देशघाती प्रकृतियों के चतुःस्थानिक, त्रिस्थानिक एवं द्विस्थानिक रस-वाले स्पर्धक हैं वे सर्वघाती प्रकृतियों के तो सर्वघाती ही हैं। देशघाती प्रकृतियों के मिश्र होते हैं। इनमें कितनेक सर्वघाती होते हैं और कित-

---

એક સ્થાનવાળો રસ પણ જ્યારે આપણે જળના અંશમાં, બિન્દુઓમાં, પસલીમાં, અંજલિમાં, લોટા, કુંભ, કુંડ આદિમાં નાખીએ છીએ તો તે પણ મન્દ, મન્દતર વગેરે અનેક ભેદવાળો થઇ જાય છે જે રીતે દૂધ વગેરેના રસમાં આ એકસ્થાનિક, દ્વિસ્થાનિક વગેરે રસની વ્યવસ્થા સમજાવવામાં આવી છે એ જ પ્રમાણે કર્મોના રસોમાં પણ એકસ્થાનિક આદિની અને તેઓમાં પણ તીવ્ર, તીવ્રતર આદિ અનેક ભેદોની કલ્પના પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવી જોઈએ આ રીતે એકસ્થાનિક રસમાંથી દ્વિસ્થાનિક રસ, દ્વિસ્થાનિક રસમાંથી ત્રિસ્થાનિક રસ અને ત્રિસ્થાનિક રસમાંથી ચતુઃસ્થાનિક રસ, અનંતાનંત ભેદવાળા બની જાય છે તેમનામાં જે સર્વઘાતી અથવા દેશઘાતી પ્રકૃતિયોના ચતુઃસ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને દ્વિસ્થાનિક રસવાળા સ્પર્ધક છે તેઓ સર્વઘાતી પ્રકૃતિયોના તો સર્વઘાતી છે દેશઘાતી પ્રકૃતિયોના મિશ્ર હોય છે

कानिचिद्देशघातीनि स्पर्धकानि भवन्तीत्यर्थः। शेषाणि=एकस्थानकरसानि स्पर्धकानि तु सर्वाण्यपि देशघातीन्येव। तानि च देशघातिनीनां सभवन्ति, न तु सर्वघातिनीनामिति कृता स्पर्धकभेदप्ररूपणा।

अथौदयिकभावस्य द्वैविध्य प्ररूप्यते। उक्तश्च—

निहएसु सव्वघाई,-रसेसु फड्डेसु देसघाईण।
जीवस्स गुणा जाय,-ति ओहिमणचक्खुमाई य ॥ १ ॥

छाया—निहतेषु सर्वघातिरसेषु, स्पर्धकेषु देशघातिनाम्।
जीवस्य गुणा जायन्ते, अवधिमनश्चक्षुरादयश्च ॥ १ ॥

व्याख्या—देशघातिनाम्=अवधिज्ञानावरणप्रभृतीनां कर्मणां सम्बन्धिषु सर्वघातिरसेषु=सर्वघाती रसो यत्र स सर्वघातिरसस्तेषु सर्वघातिरसवत्सु स्पर्धकेषु निह-

---

नेक देशघाती होते हैं। शेष जो एकस्थानिक रसवाले स्पर्धक होते हैं वे तो देशघाती ही होते हैं, क्यों कि एकस्थानिक रसवाले ये स्पर्धक देशघाती प्रकृतियोंमें ही सभवित होते हैं, सर्वघातिप्रकृतीयोंमे नहीं। इस तरह यह स्पर्धकभेदप्ररूपणा जाननी चाहिये।

अब औदयिकभाव के शुद्ध और क्षयोपशमानुविद्ध, इन दो भेदों की प्ररूपणा की जाती है, वह इस प्रकार है—

" निहएसु सव्वघाई,-रसेसु फड्डेसु देसघाईण।
जीवस्स गुणा जाय-ति ओहिमणचक्खुमाई य " ॥१॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—

सर्वघाती रसवाले स्पर्धकों को तथाविध विशुद्ध अध्यवसाय के बल

તેઓમાં કેટલાક સર્વઘાતી હોય છે અને કેટલાક દેશઘાતી હોય છે બાકીના જે એકસ્થાનિક રસવાળા સ્પર્ધક હોય છે તેઓ તે દેશઘાતી જ હોય છે, કારણ કે એકસ્થાનિક રસવાળા તે સ્પર્ધકો દેશઘાતી પ્રકૃતિયોમાં જ સંભવિત હોય છે સર્વઘાતિપ્રકૃતિયોમાં નહીં આ રીતે આ સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા જાણવી જોઈએ

હવે ઔદયિક ભાવના શુદ્ધ અને ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ, એ બે ભેદોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—

" निहएसु सव्वघाई,-रसेसु फड्डेसु देसघाईण।
जीवस्स गुणा जाय - ति ओहि-मण चक्खु-माई य " ॥ १ ॥

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

સર્વઘાતીરસવાળા સ્પર્ધકોને તથાવિધ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બળથી

च रसो जल-लव-बिन्दु-चुलुक-प्रसृत्य-अञ्जलि-करक-(लोटा)-कुम्भ-द्रोण्या-(कुडा) दिषु प्रक्षेपाद् मन्द-मन्दतराद्यनेकभेदत्व प्रतिपद्यते। एवं द्विस्थानकादिष्वपि रसेष्वनेकभेदत्व वाच्यम्। तथा कर्मणामपि रसेष्वेकस्थानकरसादिक स्वधिया भावनीयम्। प्रत्येकमनन्तभेदभिन्नाश्च कर्मणा चैकस्थानकरसात् द्विस्थानकादयो रसा यथोत्तरमनन्तगुणा वाच्याः। तत्र सर्वघातिनीनां देशघातिनीनां वा प्रकृतीनां यानि चतुःस्थानकरसानि, त्रिस्थानकरसानि, द्विस्थानकरसानि वा स्पर्धकानि, तानि सर्वघातिनीनां सर्वघातीन्येव। देशघातिनीनां तु मिश्राणि=कानिचित् सर्वघातीनि

नवाला रस भी जब हम जल के अशमें, बिन्दुओंमें, चुल्लूमें, पसलिमें, अंजलिमें, लोटा, कुंभ, कुंड आदिमें डालते हैं तो वह भी मन्द मन्दतर आदि अनेक भेदवाला बन जाता है। इसी तरह द्विस्थानक आदि रस भी मन्द मन्दतर आदि अनेक भेदवाला बन जाता है। जिस प्रकार दुग्धादिक के रसमें यह एकस्थानिक द्विस्थानिक आदि रस की व्यवस्था समझाई गई है उसी प्रकार कर्मों के रसोंमें भी एकस्थानिक आदि की और उनमें भी तीव्र तीव्रतर आदि अनेक भेदोंकी कल्पना अपनी बुद्धि से कर लेना चाहिये। इस तरह एकस्थानिक रस से द्विस्थानिक रस, द्विस्थानिक रस से त्रिस्थानिक रस, एव त्रिस्थानिकरस से चतुःस्थानिक रस अनन्ताऽनन्त भेदवाले बन जाते है। इनमें जो सर्वघाती अथवा देशघाती प्रकृतियों के चतुःस्थानिक, त्रिस्थानिक एव द्विस्थानिक रस-वाले स्पर्धक है वे सर्वघाती प्रकृतियों के तो सर्वघाती ही हैं। देशघाती प्रकृतियों के मिश्र होते है। इनमे कितनेक सर्वघाती होते है और कित-

એક સ્થાનવાળો રસ પણ જ્યારે આપણે જળના અંશમા, બિન્દુઓમા, પસલીમા, અંજલિમા, લોટા, કુંભ, કુંડ આદિમા નાખીએ છીએ તો તે પણ મન્દ, મન્દતર વગેરે અનેક ભેદવાળો થઈ જાય છે જે રીતે દૂધ વગેરેના રસમા આ એકસ્થાનિક, દ્વિસ્થાનિક વગેરે રસની વ્યવસ્થા સમજાવવામા આવી છે એ જ પ્રમાણે કર્મોના રસોમા પણ એકસ્થાનિક આદિની અને તેઓમા પણ તીવ્ર, તીવ્રતર આદિ અનેક ભેદોની કલ્પના પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવી જોઈએ આ રીતે એકસ્થાનિક રસમાથી દ્વિસ્થાનિક રસ, દ્વિસ્થાનિક રસમાથી ત્રિસ્થાનિક રસ અને ત્રિસ્થાનિક રસમાથી ચતુસ્થાનિક રસ, અનંતાનંત ભેદવાળા બની જાય છે તેમનામા જે સર્વઘાતી અથવા દેશઘાતી પ્રકૃતિયોના ચતુસ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને દ્વિસ્થાનિક રસવાળા સ્પર્ધક છે તેઓ સર્વઘાતી પ્રકૃતિયોના તો સર્વઘાતી છે દેશઘાતી પ્રકૃતિયોના મિશ્ર હોય છે

शेषस्य चानुदितस्योपशमे क्षायोपशमिक इति क्षयोपशमानुविद्ध औदयिकभावः२। मतिश्रुतावरणचक्षुर्दर्शनावरणप्रकृतीनां तु सदैव देशघातिनामेव रसस्पर्धकानामुदयो, न सर्वघातिनाम्, तेन सर्वदापि तासामौदयिक-क्षायोपशमिकौ भावौ सन्मिश्रौ प्राप्येते, न तु केवल औदयिक इति ।

अथ प्रसङ्गवशात् प्रकृतीनां भावा उच्यन्ते—

मोहनीयस्य क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकौ-दयिक-पारिणामिकलक्षणाः पञ्चापि भावाः सम्भवन्ति। ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-न्तरायाणामौपशमिकवर्जाः शेपाश्चत्वारो भावाः। नाम-गोत्र-वेदनीया-युषां क्षायिकौ-दयिक-पारिणामिकलक्षणास्त्रयो भावा सम्भवन्ति ॥ सू० ८ ॥

टीका-जो उदित नहीं है-उपशम होने पर क्षायोपशमिक भाव होता है। इस तरह औदयिक भाव क्षयोपशमानुविद्ध माना गया है २। जैसे-मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, चक्षुर्दर्शन की उत्पत्तिमें मतिज्ञानावरण, श्रुतज्ञानावरण, चक्षुदर्शनावरण प्रकृतियों के देशघाति-रसस्पर्धकों का ही सदा उदय रहा करता है, सर्वघातिरसस्पर्धकों का नहीं, इसलिये सर्वदा इनके उदयमें औदयिक एव क्षायोपशमिक ये दोनों भाव मिले हुए होते हैं, केवल औदयिक भाव नही। इस तरह औदयिक भाव क्षयोपशमानुविद्ध सिद्ध हो जाता है।

प्रसंगवश अब प्रकृतियो के भाव बतलाये जाते हैं—

मोहनीयकर्मके क्षायिक, क्षायोपशमिक, औपशमिक, औदयिक एव पारिणामिक, ये पाचो ही भाव होते हैं। ज्ञानावरण, दर्शनावरण एव अन्तराय, इन तीन कर्मो के औपशमिक भावको छोडकर शेष चार

शिष्टनो के जे उदित नथी तेनो उपशम थता क्षायोपशमिक भाव थाय छे आ रीते औदयिकभाव क्षयोपशमानुविद्ध मनायो छे (२) जेम-मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, चक्षुर्दर्शननी उत्पत्तिमा मतिज्ञानावरण, श्रुतज्ञानावरण, चक्षुर्दर्शनावरण प्रकृतियोना देशघातिरसस्पर्धकोनो ज सदा उदय रह्या करे छे, सर्वघातिरसस्पर्धकोनो नही तेथी हमेशा तेना उदयमा औदयिक अने क्षायोपशमिक, ए बन्ने भाव मळेला होय छे, फक्त औदयिक भाव नही आ रीते औदयिकभाव क्षयोपशमानुविध्ध सिध्ध थई जाय छे

प्रसंगवश हवे प्रकृतियोना भाव बतावावमा आवे छे—

मोहनीयकर्मना क्षायिक, क्षायोपशमिक, औपशमिक, औदयिक अने पारिणामिक, ए पाच ज भाव छे ज्ञानावरण, दर्शनावरण अने अन्तराय, ए त्रण

तेषु=तथाविधविशुद्धाध्यवसायविशेषबलेन देशघातिरूपतया परिणमितेषु, देशघातिरसस्पर्धकेष्वपि च अतिस्निग्धेषु अल्परसीकृतेषु, तेषां मध्ये कतिपयरसस्पर्धकगतस्योदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य क्षये, शेषस्य चोपशमे विपाकोदयविष्कम्भरूपे सति जीवस्यावधिमनःपर्ययज्ञानचक्षुर्दर्शनादयो गुणाः=क्षायोपशमिकाः, जायन्ते =प्रादुर्भवन्ति।

अय भावः—यदाऽवधिज्ञानावरणीयादीनां देशघातिनां कर्मणां सर्वघातीनि रसस्पर्धकानि विपाकोदयमागतानि वर्तन्ते, तदा तद्विषयः केवल एक एव शुद्ध औदयिकभावो भवति १। यदा तु देशघातिरसस्पर्धकानामुदयस्तदा तदुदयादौदयिको भावः कतिपयानां च देशघातिरसस्पर्धकानां सम्बन्धिन उदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य क्षये,

से देशघातीरूप परिणमाने पर, तथा अतिस्निग्ध देशघाती के रसस्पर्धकों को भी अल्परसरूप करने पर, और इनके बीचमें भी जो कितनेक रसस्पर्धकों का अंश है कि जो उदयावलिमें प्रविष्ट हो चुका है वह जब नष्ट हो जाता है, तथा अवशिष्ट उपशम अवस्थामें रहता है, ऐसी स्थितिमें जीव के क्षायोपशमिक अवधिज्ञान, मनःपर्ययज्ञान तथा चक्षुर्दर्शन आदि गुण प्रकट होते हैं।

फलितार्थ इसका यह है कि—जिस समय अवधिज्ञानावरणीय आदि देशघाती कर्मों के सर्वघातिरसस्पर्धक, विपाकोदय वाले होते हैं तो उस समय तद्विषयक केवल एक ही शुद्ध औदयिकभाव होता है १। तथा–जिस समय उनके देशघातीरसस्पर्धकों का उदय होता है उस समय उनके उदयसे औदयिक भाव, तथा कितनेक देशघातिरसस्पर्धकों के सम्बन्धी उदयावलिकाप्रविष्ट अंश का क्षय होने पर और अव-

દેશઘાતિરૂપ પરિણમાતા, તથા અતિસ્નિગ્ધ દેશઘાતીના રસસ્પર્ધકોને પણ અલ્પરસ રૂપ કરતા, અને તેમની વચ્ચે પણ જે કેટલાક રસસ્પર્ધકોનો અંશ છે કે જે ઉદયાવલિમા પ્રવેશ કરી ચૂકયા છે, તે જ્યારે નષ્ટ થાય છે, તથા અવશિષ્ટ ઉપ શમ અવસ્થામા રહે છે, એવી સ્થિતિમા જીવને ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન તથા ચક્ષુર્દર્શન આદિ ગુણ પ્રગટ થાય છે (૧)

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અવધિજ્ઞાનાવરણીય આદિ દેશઘાતી કર્મોના સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક વિપાકોદયવાળા થાય છે ત્યારે તે વિષયનો ફકત એક જ શુદ્ધ ઔદયિક ભાવ હોય છે (૧) તથા જે સમયે તેમના દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોનો ઉદય થાય છે તે સમયે તેના ઉદયથી ઔદયિક ભાવ, તથા કેટલાક દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોના સબંધી ઉદયાવલિકાપ્રવિષ્ટ અંશનો ક્ષય થતા અને અવ-

शेषस्य चानुदितस्योपशमे क्षायोपशमिक इति क्षयोपशमानुविद्ध औदयिकभावः२। मतिश्रुतावरणचक्षुर्दर्शनावरणप्रकृतीनां तु सदैव देशघातिनामेव रसस्पर्धकानामुदयो, न सर्वघातिनाम्, तेन सर्वदापि तासामौदयिक-क्षायोपशमिकौ भावौ सन्मिश्रौ प्राप्येते, न तु केवल औदयिक इति ।

अथ प्रसङ्गवशात् प्रकृतीनां भावा उच्यन्ते—

मोहनीयस्य क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकौ-दयिक-पारिणामिकलक्षणाः पञ्चापि भावाः सम्भवन्ति । ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-न्तरायाणामौपशमिकवर्जाः शेषाश्चत्वारो भावाः । नाम-गोत्र-वेदनीया-युषां क्षायिकौ-दयिक-पारिणामिकलक्षणास्त्रयो भावा सम्भवन्ति ॥ सू० ८ ॥

शिष्टका-जो उदित नहीं है-उपशम होने पर क्षायोपशमिक भाव होता है । इस तरह ओदयिक भाव क्षयोपशमानुविद्ध माना गया है २ । जैसे -मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, चक्षुदर्शन की उत्पत्तिमे मतिज्ञानावरण, श्रुतज्ञानावरण, चक्षुदर्शनावरण प्रकृतियों के देशघाति-रसस्पर्धकों का ही सदा उदय रहा करता है, सर्वघातिरसस्पर्धकों का नहीं, इसलिये सर्वदा इनके उदयमें औदयिक एव क्षायोपशमिक ये दोनो भाव मिले हुए होते हैं, केवल औदयिक भाव नही । इस तरह औदयिक भाव क्षयोपशमानुविद्ध सिद्ध हो जाता है ।

प्रसगवश अब प्रकृतियों के भाव बतलाये जाते हैं—

मोहनीयकर्मके क्षायिक, क्षायोपशमिक, औपशमिक, औदयिक एव पारिणामिक, ये पाचों ही भाव होते हैं । ज्ञानावरण, दर्शनावरण एव अन्तराय, इन तीन कर्मो के औपशमिक भावको छोडकर शेष चार

શિષ્ટનો કે જે ઉદિત નથી તેનો ઉપશમ થતા ક્ષાયોપશિક ભાવ થાય છે આ રીતે ઔદયિકભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ મનાયો છે (૨) જેમ-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શનની ઉત્પત્તિમા મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુર્દર્શનાવરણ પ્રકૃતિયોના દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોનો જ સદા ઉદય રહ્યા કરે છે, સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોનો નહી તેથી હમેશા તેના ઉદયમા ઔદયિક અને ક્ષાયોશમિક, એ બન્ને ભાવ મળેલા હોય છે, ફકત ઔદયિક ભાવ નહી આ રીતે ઔદયિકભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ સિદ્ધ થઈ જાય છે

પ્રસગવશ હવે પ્રકૃતિયોના ભાવ બતાવવામા આવે છે—

મોહનીયકર્મના ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઓપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક, એ પાચ જ ભાવ છે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અન્તરાય, એ ત્રણ

मूलम्—अहवा गुणपडिवन्नस्स अणगारस्स ओहिनाण समुप्पज्जइ। तं समासओ छव्विह पन्नत्तं। तं जहा—आणुगामिय१, अणाणुगामिय२, वड्ढमाणयं३, हीयमाणय४, पडिवाइय५, अप्पडिवाइय६ ॥ सू० ९ ॥

छाया—अथवा गुणप्रतिपन्नस्यानगारस्यावधिज्ञान समुत्पद्यते। तत् समासतः पड्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—आनुगामिकम् १, अनानुगामिकम् २, वर्धमानक३, हीयमानक४, प्रतिपातिकम् ५, अप्रतिपातिकम् ६ ॥ सू० ९ ॥

टीका—'अहवा' इत्यादि—'अथवा' इति प्रकारान्तर प्रतिबोधयति। विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेणावधिज्ञानावरणक्षयोपशमो भवतीत्यस्मादन्योऽस्य प्रकार॰

भाव होते है। नाम, गोत्र, वेदनीय तथा आयु, इन चार कर्मो के क्षायिक, औदयिक और पारिणामिक, ये तीन भाव होते हैं ॥सू०८॥

'अहवा' इत्यादि। अथवा गुणप्रतिपन्न अनगार के अवधिज्ञान होता है, वह छह प्रकारका होता। आनुगामिक १, अनानुगामिक २, वर्धमानक ३, हीयमानक ४, प्रतिपातिक ५, और अप्रतिपातिक ६, ।

विशेषार्थ—सूत्रमे रहा हुआ "अहवा" शब्द यह बतलाता है कि विशिष्टगुणप्रतिपत्ति के विना भी अवधिज्ञानावरण का क्षयोपशम होता है इस कारण उस के क्षयोपशम के लिये और भी दूसरा प्रकार है जो इस तरह है—मूलगुण एव उत्तरगुणो को यहा गुण—शब्द से ग्रहण किया

કર્મોના ઔપશમિક ભાવને છોડતા બાકી ચાર ભાવ હોય છે નામ, ગોત્ર, વેદનીય તથા આયુ, એ ચાર કર્મોના ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણામિક, એ ત્રણ ભાવ હોય છે ॥ સૂ૦ ૮ ॥

'અહવા' ઇત્યાદિ અથવા ગુણપ્રતિપન્ન અણગારને અવધિજ્ઞાન થાય છે તે છ પ્રકારનુ હોય છે-(૧) આનુગામિક (૨) અનાનુગામિક (૩) વર્ધમાનક (૪) હીયમાનક (૫) પ્રતિપાતિક (૬) અપ્રતિપાતિક

વિશેષાર્થ -સૂત્રમા આવતો "અહવા" શબ્દ એ દર્શાવે છે કે વિશિષ્ટગુણ પ્રતિપત્તિના વિના પણ અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે, તે કારણે તેના ક્ષયોપશમને માટે એક બીજો પ્રકાર પણ છે જે આ પ્રમાણે છે-મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોને અહીં ગુણ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે એ મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોને

प्रदर्श्यते, इति भावः । गुणप्रतिपन्नस्य=गुणाः-मूलोत्तररूपास्तान् प्रतिपन्नो गुणप्रतिपन्नः । अथवा-गुणैः प्रतिपन्नः, 'अयमनगारोऽस्माकमनस्थानपात्र'मिति कृत्वा गुणैराश्रित इत्यर्थः । अनेन पात्रताया मत्या स्वयमेव गुणा आयान्तीति सूचितम् । उक्तञ्च—

"नोदन्वानर्थितामेति, न चाम्भोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रता नेयः, पात्रमायान्ति सपदः" ॥ १ ॥

है। इन मूलगुण और उत्तरगुणों को जो धारण करते हे वे गुणप्रतिपन्न हैं। अथवा जो गुणो के द्वारा आश्रित किये गये हों वे गुणप्रतिपन्न है। "यह साधु हमारे ठहरने का स्थान है" ऐसा विचार कर मानो गुण स्वय उसमें आकर निवास करने लग जाते है, क्यो कि जब पात्रता आजाती है तो गुणो का ऐसा स्वभाव होता है कि वे विना बुलाये ही स्वयमेव आकर उस पात्र आत्मा को अपना निवासस्थान बना लिया करते हे, कहा भी है—

"नोदन्वानर्थितामेति, न चाम्भोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रता नेय, पात्रमायान्ति सपदः" ॥१॥

समुद्र जल से यह याचना नही करता है कि तुम हमे आकर भरदो किन्तु समुद्रमें पात्रता देखकर जल स्वय उसमे आकर भर जाता है। अतः प्राणी का कर्तव्य है कि वह सर्व प्रथम अपने आपको पात्र बनावे। पात्रता आने पर गुण-रूप सपत्तिया स्वय ही उसे अपना निवास स्थान बना लेती है ॥ १ ॥

જે ધારણ કરે છે તેઓ ગુણપ્રતિપન્ન છે અથવા જે ગુણોવડે આશ્રિત કરાયા હોય તેઓ ગુણપ્રતિપન્ન છે 'આ સાધુ અમારે રહેવાનુ સ્થાન છે' એવો વિચાર કરીને જાણે કે ગુણ જાતે જ આવીને તેનામા નિવાસ કરવા માડે છે, કારણ કે જ્યારે યોગ્યતા આવી જાય છે ત્યારે ગુણનો એવો સ્વભાવ છે કે તે વગર બોલાવ્યે જાતે જ આવીને તે લાયક (પાત્ર) આત્માને પોતાનુ નિવાસ સ્થાન બનાવી દે છે કહ્યુ પણ છે-

"નોદન્વાનર્થિતામેતિ, ન ચામ્ભોભિર્ન પૂર્યતે ।
આત્મા તુ પાત્રતા નેય, પાત્રમાયાન્તિ સપદ ॥૧॥"

समुद्र જળને એ યાચના કરતો નથી કે તુ આવીને મને ભરી દે, પણ સમુદ્રમા પાત્રતા જોઈને જળ જાતે જ આવીને તેમા ભરાઈ જાય છે તેથી પ્રાણીની ફરજ છે કે તેણે સૌથી પહેલા પોતાની જાતને લાયક બનાવવી જોઇએ પાત્રતા આવતાજ ગુણરૂપ સપત્તિ પોતેજ તેને પોતાનુ નિવાસસ્થાન બનાવી લે છે

तस्य गुणप्रतिपन्नस्य अनगारस्य=न गच्छन्तीत्यगाः=काष्ठपाषाणादयस्तान् ऋच्छति=समाश्रयति, इत्यगारः=गृहं, न विद्यते अगारं यस्यासावनगारः-परित्यक्त-द्रव्यभावगृह इत्यर्थः। तस्य प्रशस्तेष्वध्यवसायेषु वर्तमानस्य सर्वघातिरसस्पर्धकेषु देशघातिरसस्पर्धकतया जातेषु पूर्वोक्तक्रमेण अवधिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमे सति, अवधिज्ञानमुत्पद्यते ।

अथ मनःपर्ययज्ञानप्ररूपणा।

मनःपर्ययज्ञानावरणीयस्य तु विशिष्टसंयमाप्रमादादिप्रतिपत्त्यैव सर्वघातीनि रसस्पर्धकानि देशघातीनि भवन्ति, तथास्वाभाव्यात्। तच्च तथास्वाभाव्यं,

जिनके अगार (घर) नहीं है वे अनगार हैं। काष्ठ पाषाण आदि का जो आश्रय करता है-अर्थात लकडी पत्थर आदि की सहायता से जिसका निर्माण होता है उसका नाम अगार-घर है। इस अगार का जिन्होंने परित्याग कर दिया है वे अनगार हैं। अनगार के द्रव्य और भावरूप दोनो प्रकार के अगार-घर का परित्याग होता है। इस तरह प्रशस्त अध्यवसायोमे लवलीन उस अनगार के सर्वघाती जो रसस्पर्धक होते है वे देशघातिरसस्पर्धकरूपसे परिणमित हो जाते हैं, तब पूर्वोक्त क्रम से अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम होने पर उसके अवधिज्ञान उत्पन्न हो जाता है।

अथ मनःपर्ययज्ञान की प्ररूपणा की जाती है—

मनःपर्ययज्ञानावरणीय कर्म के सर्वघातिरसस्पर्धक, विशिष्ट संयम अप्रमाद आदि गुणों की प्रतिपत्ति होने पर ही देशघातिरूप होते है, क्यों

જેઓને અગાર (ઘર) નથી તે અનગાર છે કાષ્ઠ, પાષાણ આદિનો જે આશ્રય લે છે-એટલે કે લાકડું, પથ્થર વગેરેની સહાયતાથી જેનું નિર્માણ થાય છે તેનું નામ અગાર (ઘર) છે આ અગારનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તે અનગાર છે અનગારને દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ બન્ને પ્રકારના અગાર-ઘરનો પરિત્યાગ હોય છે આ રીતે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોમાં લવલીન તે અનગારના જે સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક હોય છે, તે દેશઘાતિરસસ્પર્ધકનારૂપે પરિણમિત થઈ જાય છે, ત્યારે પૂર્વોક્ત ક્રમથી અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ થતા તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે

હવે મન પર્યયજ્ઞાનની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે -

મન પર્યયજ્ઞાનાવરણીય કર્મના સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક, વિશિષ્ટ સંયમ, અપ્રમાદ આદિ ગુણોની પ્રતિપત્તિ થતા જ દેશઘાતિરૂપ થાય છે, કારણ કે આ

बन्धकाले तथारूपाणामेव तेषा बन्धनात् । ततो मनःपर्ययज्ञान विशिष्टगुणप्रतिपन्नस्यैव वेदितव्यम् ।

मतिश्रुतावरणाचक्षुर्दर्शनावरणाऽन्तरायप्रकृतीना तु सर्वघातीनि रसस्पर्धकानि येन केनचित् तथारूपविशुद्धाध्यवसायेन तदध्यवसायानुरूप देशघातीनि भवन्ति, तेषा तथास्वाभाव्यात् । ततो मतिज्ञानावरणादीना सदैव देशघातिनामेव रसस्पर्धकानामुदयः, सदैव च क्षयोपशम. । उक्तञ्च पञ्चसंग्रह टीकायाम्-(द्वा. ३ गा २९)

कि इस अवस्थामें उनका ऐसा ही स्वभाव होता है । इसका भी कारण यह है कि बधकालमे इनका जो बध होता है वह इसी प्रकार के ही सर्वघातिरसस्पर्धकों का बध होता है । इसलिये मनःपर्ययज्ञान विशिष्ट-गुणाश्रित अनगार के ही होता है, ऐसा जानना चाहिये । मनःपर्ययज्ञान की उत्पत्तिमे अवधिज्ञानकी उत्पत्ति की तरह उसमें विशिष्टगुणप्रतिपन्नताका अभाव नहीं होता है ।

मतिश्रुतावरण, अचक्षुर्दर्शनावरण, अन्तराय, इन प्रकृतियों के सर्वघातिरसस्पर्धक जिस किसी भी तथारूप विशुद्ध अध्यवसाय से उसी के अनुसार देशघातिरूपमे परिणमित हो जाते हैं, क्यों कि इनका ऐसा ही स्वभाव होता है । इसलिये मतिज्ञानावरणादिकों के सदा ही देशघातिरसस्पर्धकों का ही उदय रहता है और सदा ही उनका क्षयोपशम होता है । पचसग्रहटीकामें (द्वा० ३ गा० २९) यही बात कही है—

અવસ્થામા તેનો એવો જ સ્વભાવ હોય છે તેનુ કારણ પણ એ જ છે કે બધ કાળમા તેમનો જે બધ હોય છે તે એ પ્રકારના જ સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોનો બધ હોય છે, તેથી મન પર્યયજ્ઞાન વિશિષ્ટગુણાશ્રિત અનગારને જ થાય છે એમ માનવુ જોઈએ મન પર્યયજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિની જેમ વિશિષ્ટગુણપ્રતિપન્નતાનો અભાવ હોતો નથી

મતિશ્રુતાવરણ, અચક્ષુર્દર્શનાવરણ, અને અન્તરાય, એ પ્રકૃતિયોના સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક કોઈ પણ એવા રૂપના વિશુધ્ધ અધ્યવસાયથી તેના પ્રમાણે દેશઘાતિરૂપમા પરિણમિત થઇ જાય છે, કારણ કે તેમનો એવો જ સ્વભાવ હોય છે, તેથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિકોના દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોનો જ હમેશા ઉદય રહે છે, અને હમેશા તેમનો જ ક્ષયોપશમ થાય છે પચસગ્રહ ટીકામા (દ્વા ૩ ગા ૨૯) આજ વાત કહી છે—

"मतिश्रुतावरणाचक्षुर्दर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां च सदैव देशघातिरसस्पर्धकानामेवोदयः। ततस्तासां सदैवौदयिकक्षायोपशमिकौ भावौ" इति।

'तं समासओ' इत्यादि। तत्=अवधिज्ञानं, समासतः=संक्षेपेण षड्विधं=षट्प्रकारकं, प्रज्ञप्तं=प्ररूपितम्। तद् यथा–आनुगामिकम् १, अनानुगामिकम् २, वर्धमानकं ३, हीयमानकं ४, प्रतिपातिकम् ५, अप्रतिपातिकम् ६, इति।

तत्रानुगामिकम्—अनुगमनशीलम्, यदवधिज्ञानं गच्छन्तमवधिज्ञानिनं लोचनवदनुगच्छति, तदिति भावः १। अनानुगामिकम्–यद् गच्छन्तमवधिज्ञानिनं नानुगच्छति शृङ्खलाप्रतिबद्धप्रदीपवत्, तदित्यर्थः २। वर्धमानकम्–वर्धते, इति वर्धमानं,

"मतिश्रुतावरण, अचक्षुर्दर्शनावरण एवं अन्तराय प्रकृतियों के देशघातिरसस्पर्धकों का ही सदा उदय रहता है अतः उनके सदा ही औदयिक एवं क्षायोपशमिक भाव होते हैं।"

वह अवधिज्ञान संक्षेप से छह प्रकार का बतलाया गया है–(१) आनुगामिक, (२) अनानुगामिक, (३) वर्धमानक, (४) हीयमानक, (५) प्रतिपातिक, (६) अप्रतिपातिक। जिस प्रकार दूसरे क्षेत्रमें जाते हुए मनुष्य के साथ उसकी आंखे साथ जाती हैं उसी प्रकार जो अवधिज्ञान अवधिज्ञानी के साथ दूसरी जगह चले जाने पर साथ जाता है उसका नाम आनुगामिक अवधिज्ञान है १। साकल से जकडे हुए दीपककी तरह जो अवधिज्ञान अपने उत्पत्तिस्थान को छोड देने पर जीव के साथ नहीं जाता है वह अनानुगामिक है २। जैसे शुक्लपक्ष का चन्द्रमण्डल प्रतिदिन बढता रहता है उसी प्रकार जो अवधिज्ञान उत्पत्ति कालमें अल्पविषयक होनेपर भी परिणामशुद्धि बढने के साथ ही क्रमशः अधिक २

"મતિશ્રુતાવરણ, અચક્ષુર્દર્શનાવરણ, અને અન્તરાય પ્રકૃતિયોના દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોનો જ સદા ઉદય રહે છે, તેથી તેમનામાં હમેશા જ ઔદયિક અને ક્ષાયોપમિક ભાવ હોય છે

તે અવધિજ્ઞાન સંક્ષિપ્તમાં છ પ્રકારનું બતાવાયું છે—(૧) આનુગામિક, (૨) અનાનુગામિક, (૩) વર્ધમાનક, (૪) હીયમાનક, (૫) પ્રતિપાતિક અને (૬) અપ્રતિપાતિક (૧) જે રીતે બીજા ક્ષેત્રમાં જતા મનુષ્યની સાથે તેની આંખો જાય છે એ જ રીતે જે અવધિજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનીની સાથે બીજી જગ્યાએ જતા પણ સાથે જ જાય છે તેનું નામ આનુગામિક અવધિજ્ઞાન છે (૨) સાંકળની સાથે જકડેલા દીવાની જેમ જે અવધિજ્ઞાન પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને છોડી દેવાતા જીવની સાથે જતું નથી તે અનાનુગામિક છે (૩) જેમ શુકલપક્ષનું ચન્દ્ર

तदेव वर्धमानकम्, उत्पत्तिकालतः समारभ्य प्रवर्धमानं शुक्लपक्षचन्द्रवदित्यर्थः३। तथा हीयमानकम्-हीयते इति हीयमानं, तदेव हीयमानकम्, उदयसमयसमनन्तरमेव हीयमानं कृष्णपक्षचन्द्रवदित्यर्थः ४। तथा-प्रतिपातिकम्-प्रतिपतनशीलं प्रतिपाति, तदेव प्रतिपातिकम्, यत्फूत्कारनष्टप्रदीपवत् सर्वथा विनश्यति तदित्यर्थः५। तथा-अप्रतिपातिकम्-न प्रतिपाति, अप्रतिपाति, तदेव-अप्रतिपातिकम्, यत् केवलज्ञानात्पूर्वं न विनश्यति तदित्यर्थः ६।

नन्वानुगामिकानानुगामिकभेदद्वये शेषभेदा वर्धमानकादयोऽन्तर्भूताः सन्ति, कथं तर्हि शेषभेदानां वर्धमानकादीनां पृथगुपन्यासः ? इति।

विषयक होता जाता है वह वर्धमानक है ३। जिस प्रकार कृष्णपक्ष का चद्रमा प्रतिदिन घटता जाता है उसी प्रकार जो अवधिज्ञान उत्पत्ति के समय अधिकविषयवाला होने पर भी परिणामशुद्धि कम हो जाने से क्रमशः अल्पविषयक होता जाता है वह हीयमानक है ४। जिस प्रकार जलता हुआ दीपक फूक से बुझ जाता है उसी प्रकार जो अवधिज्ञान बिलकुल छूट जाता है वह प्रतिपातिक है ५। केवलज्ञान जबतक आत्मामें न हो जावे तबतक जो बना रहे वह अप्रतिपातिक है ६।

शंका—आनुगामिक अनानुगामिक, ये जो अवधिज्ञान के दो भेद बतलाये गये है उनमे ही वर्धमानक आदि अवशिष्ट अवधिज्ञान के भेद अन्तर्भूत हो जाते है फिर क्यों इन का पृथक्रूप से निरूपण किया गया है ?।

મંડળ પ્રતિદિન વધતુ જાય છે એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પત્તિના વખતે અલ્પવિષયક હોવા છતા પરિણામશુદ્ધિ વધવાની સાથે જ ક્રમે ક્રમે વધારે ને વધારે વિષયક થતુ જાય છે તે વર્ધમાનક છે (૪) જે રીતે કૃષ્ણપક્ષનો ચન્દ્રમા દિવસે દિવસે ક્ષય પામતો જાય છે એ જ રીતે જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પત્તિને વખતે વધારે વિષયવાળુ હોવા છતા પણ પરિણામશુદ્ધિ ઓછી થવાથી ક્રમે ક્રમે અલ્પવિષયક થતુ જાય છે તે હીયમાનક છે (૫) જે રીતે બળતો દીવો ફૂક મારવાથી ઓલ વાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન તદ્દન છૂટી જાય છે તે પ્રતિપાતિક છે (૬) કેવળજ્ઞાન જ્યા સુધી આત્મામા પેદા ન થાય ત્યા સુધી જે ટકે તે અપ્રતિપાતિક છે

શંકા—આનુગામિક અને અનાનુગામિક એ બે અવધિજ્ઞાનના જે ભેદ બતાવ્યા છે તેમનામા જ વર્ધમાનક આદિ અવશિષ્ટ અવધિજ્ઞાનના ભેદનો સમાવેશ થઇ જાય છે તો પછી તેમનું જુદું જ નિરૂપણ શા માટે કરાયુ છે ?

उच्यते— आनुगामिकादिभेदद्वये शेषभेदानामन्तर्भावे सत्यपि तद्भेदद्वयादेव शेषभेदाना परिच्छेदो न भवति। तथाहि–आनुगामिकमनानुगामिकं चेति द्वयमेव यद्युक्तं स्यात्, तर्हि वर्धमानकादयो भेदा नावगम्यन्ते, इत्यनातज्ञापनार्थं शास्त्रे तेषां पृथगुपन्यासोऽस्तीति॥ सू० ९॥

मूलम्—से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ?। आणुगामियं ओहिनाणं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा–अंतगयं च मज्झगयं च। से किं तं अंतगयं ?। अंतगयं तिविहं पण्णत्तं। तं जहा–पुरओअंतगयं १, मग्गओअंतगयं २, पासओअंतगयं ३।

से किं तं पुरओअंतगयं ?। पुरओअंतगयं–से जहानामए केइ पुरिसे उक्कं वा, चडुलियं वा, अलायं वा, मणिं वा, पईवं वा, जोइं वा, पुरओ काउं पणोल्लेमाणे२, गच्छेज्जा, से त्तं पुरओअंतगयं १।

से किं तं मग्गओअंतगयं ?। मग्गओअंतगयं से जहानामए केइ पुरिसे उक्कं वा, चडुलियं वा, अलायं वा, मणिं वा, पईवं वा, जोइं वा, मग्गओ काउं अणुकड्ढेमाणे२, गच्छिज्जा, से त्तं मग्गओअंतगयं २।

से किं तं पासओअंतगयं ?। पासओअंतगयं से जहानामए केइ पुरिसे उक्कं वा, चडुलियं वा, अलायं वा, मणिं वा,

---

उत्तर—इनके पृथक्‌रूप से निरूपण करने का कारण केवल एक यही है कि इन दोनो से शेष भेदों का परिच्छेद–ज्ञान नहीं हो सकता है। यदि आनुगामिक तथा अनानुगामिक ये दो ही अवधिज्ञान के भेद कहे जाते तो वर्धमानकादिक दूसरे भेद नहीं जाने जा सकते। इसलिये अल्पबुद्धिवालों को समझाने के लिये शास्त्रमे इन भेदो का पृथक्‌रूप से प्रतिपादन करनेमे आया है॥ सू०९॥

ઉત્તર—તેમનુ જુદું નિરૂપણ કરવાનુ કારણ ફક્ત એક જ છે કે તે બન્નેથી શેષ (બાકીના) ભેદોનુ જ્ઞાન (પરિચ્છેદ) થઈ શકતુ નથી જો આનુગામિક અને અનાનુગામિક એ બેજ અવધિજ્ઞાનના ભેદ કહેવાયા હોત તો વર્ધમાનકાદિક બીજા ભેદો જાણી શકાત નહીં તેથી અલ્પબુદ્ધિવાળાઓને સમજાવવા માટે શાસ્ત્રમા એ ભેદોનુ અલગ રૂપથી પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે ॥સૂ૦ ૯॥

पईवं वा, जोइं वा, पासओ काउ परिकड्ढेमाणे२ गच्छिज्जा, से त पासओअंतगय ३, से त्तं अंतगयं ।

से किं त मज्झगय ? । मज्झगय से जहा नामए केइ पुरिसे उक्क वा चडुलिय वा, अलायं वा, मणि वा, पईव वा, जोइ वा, मत्थए काउ समुव्वहमाणे२, गच्छिज्जा, से त मज्झगय।

अतगयस्स मज्झगयस्स य को पइविसेसो ?। गोयमा ! पुरओअंतगएणं ओहिनाणेणं पुरओ चेव संखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ, मग्गओ अंत-गएणं ओहिनाणेण मग्गओ चेव सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ, पासओअंतगएण ओहिनाणेण पासओ चेव सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ, मज्झगएणं ओहिनाणेण सव्वओ समता सखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ। से त आणुगामियं ओहिनाणं ॥ सू० १० ॥

छाया—अथ किं तद् आनुगामिकमवधिज्ञानम् ? आनुगामिकमवधिज्ञान द्विविध प्रज्ञप्त, तद्यथा–अन्तगत च मध्यगत च । अथ किं तदन्तगतम् ? अन्तगत त्रिविध प्रज्ञप्त, तद्यथा–पुरतोऽन्तगत १, मार्गतोऽन्तगत२, पार्श्वतोऽन्तगतम्३ ।

अथ किं तत् पुरतोऽन्तगत ? स यथानामकः कश्चित् पुरुषः–उल्का वा, चटुलिका वा, अलात वा, मणिं वा, प्रदीप वा, ज्योतिर्वा, पुरतः कृत्वा प्रणुदन् २ गच्छेत्, तदेतत् पुरतोऽन्तगतम् १।

अथ किं तन्मार्गतोऽन्तगत ? मार्गतोऽन्तगत, स यथानामकः कश्चित्पुरुषः–उल्का वा, चटुलिका वा, अलात वा, मणि वा, प्रदीप वा, ज्योतिर्वा, मार्गतः कृत्वाऽनुकर्षन्२ गच्छेत्, तदेतन्मार्गतोऽन्तगतम् २।

अथ किं तत् पार्श्वतोऽन्तगत ? पार्श्वतोऽन्तगत, स यथानामकः कश्चित्पुरुषः उल्का वा, चटुलिका वा, अलात वा मणिं वा, प्रदीप वा, ज्योतिर्वा, पार्श्वत कृत्वा परिकर्षन्२ गच्छेत्, तदेतत् पार्श्वतोऽन्तगत३, तदेतदन्तगतम् ।

अथ किं तन्मध्यगत ? मध्यगत, स यथानामकः कश्चित्पुरुषः–उल्कां वा,

चटुलिका वा, अलात वा, मणिं वा, प्रदीप वा, ज्योतिर्वा, मस्तके कृत्वा समुद्वहन्, गच्छेत्, तदेतन्मध्यगतम्।

अन्तगतस्य मध्यगतस्य च कः प्रतिविशेषः? गौतम! पुरतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन पुरतश्चैव संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, मार्गतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन मार्गतश्चैव संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, पार्श्वतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन पार्श्वतश्चैव संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, मध्यगतेनाऽवधिज्ञानेन सर्वतः समन्तात् संख्येयानि वा असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, तदेतदानुगामिकमवधिज्ञानम्॥सू० १०॥

टीका—'से किं तं आणुगामियं' इत्यादि। शिष्यः पृच्छति—अथ किं तदानुगामिकमवधिज्ञानम्? यदवधिज्ञानं पूर्वमानुगामिकमिति नाम्ना निर्दिष्टं, तस्य किं स्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह—आनुगामिकमवधिज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अन्तगतं च मध्यगतं च। इहान्त-शब्दः पर्यन्तवाची, वनान्तवत्, देशान्तवत्, वस्त्रान्तवत्। अन्ते=पर्यन्ते गतं=व्यवस्थितम्, अन्तगतम्। आत्मप्रदेशानां पर्यन्ते स्थितमित्यर्थः।

'से किंतं आणुगामियं' इत्यादि। शिष्य पूछता है कि—हे भदन्त! आनुगामिक अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है?।

उत्तर—अवधिज्ञानका प्रथम भेद जो आनुगामिक बतलाया गया है उसके दो प्रकार है। १ अन्तगत, २ मध्यगत। वनान्त की तरह, देशान्त की तरह, तथा वस्त्रान्त की तरह यहां अन्त-शब्द पर्यन्त का अर्थात् अन्त भाग का वाचक है किन्तु नाश आदि अर्थका वाचक नहीं है। पर्यन्तमें जो व्यवस्थित हो उसका नाम अन्तगत आनुगामिक अवधिज्ञान है। यह अवधिज्ञान आत्मप्रदेशों के पर्यन्तमें व्यवस्थित होता है।

"से किं तं आणुगामियं" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે કે હે ભદન્ત! આનુગામિક અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું છે?

ઉત્તર—અવધિજ્ઞાનનો પહેલો ભેદ જે આનુગામિક બતાવવામાં આવ્યો છે તેના બે પ્રકાર છે (૧) અન્તગત (૨) મધ્યગત વનાન્તની જેમ, દેશાન્તની જેમ અને વસ્ત્રાન્તની જેમ અહીં 'अन्त' શબ્દ પર્યન્ત એટલે કે અન્તભાગનો વાચક છે પણ નાશ વગેરે અર્થનો વાચક નથી પર્યન્તમાં જે વ્યવસ્થિત હોય તેનું નામ અન્તગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન આત્મપ્રદેશોના પર્યન્તમાં વ્યવસ્થિત હોય છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—

इयमत्र भावना—उत्पद्यमानः कोऽप्यवधिः स्पर्धकरूपानुसारेण जायते। इह स्पर्धकानि नाम–गवाक्षजालाभ्यन्तरस्थितप्रदीपप्रभानिर्गमस्थानानीव अवधिज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यानि छिद्ररूपाणि–अवधिज्ञाननिर्गमस्थानानि। तानि स्पर्धकानि चैकजीवस्य संख्येयानि असंख्येयानि वा भवन्ति। तानि च विचित्ररूपाणि भवन्ति। तथा हि–कानिचित् स्पर्धकानि पर्यन्तवर्तिष्वात्मप्रदेशेषु क्षयोपशमानुविद्धमुदयं प्राप्नुवन्ति। तत्रापि कानिचित् पुरतः, कानिचित् पृष्ठतः, कानिचित् अधोभागे, कानिचिदुपरितनभागे, कानिचिन्मध्यवर्तिष्वात्मप्रदेशेषु क्षयोपशमानुविद्धमुदयं प्राप्नुवन्ति। यत्र यथा स्पर्धकानि भवन्ति, तत्र तथाऽवधिज्ञानमुपजायते। तदा-

---

तात्पर्य इसका इस प्रकार है–कोई २ अवधिज्ञान स्पर्धकों के अनुसार उत्पन्न होता है। जिस प्रकार मकान के भीतर से प्रदीप की प्रभा को बाहर निकलने के लिये गवाक्षजाल होते हैं उसी प्रकार अवधिज्ञान के निर्गमस्थान भी होते हैं। ये अवधिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशमजन्य होते हैं। इन्हीं का नाम स्पर्धक है। ये स्पर्धकरूप छिद्र एक जीव के संख्यात अथवा असंख्यात तक होते हैं और विविध प्रकार के होते हैं। कितनेक स्पर्धक तो ऐसे होते हैं जो पर्यन्तवर्ती आत्मप्रदेशोंमें क्षयोपशमसे मिश्रित उदयावस्थापन्न होते हैं। इनमें भी कितने ऐसे होते हैं जो आत्मा के आगेके प्रदेशोंमें क्षयोपशमानुविद्ध उदय को प्राप्त करते हैं, कितनेक ऐसे होते हैं जो आत्मा के पीछे के प्रदेशोंमें क्षयोपशम से युक्त उदय को पाते हैं। कितनेक अधोभागमें, कितनेक उपरितनभागमें, कितनेक मध्यवर्ती आत्मप्रदेशोंमें क्षयोपशमानुविद्ध उदय को प्राप्त करते हैं। जहां जैसे स्पर्धक होते हैं वहां वैसा अवधिज्ञान उत्पन्न होता है।

કોઈ કોઈ અવધિજ્ઞાન સ્પર્ધકોના પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે જે પ્રમાણે મકાનની અંદરથી દીવાના પ્રકાશને બહાર નિકળવા માટે ગવાક્ષજાળી હોય છે એજ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનના નિર્ગમસ્થાનો પણ હોય છે તેઓ અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમજન્ય હોય છે તેમનુ જ નામ સ્પર્ધક છે એ સ્પર્ધકરૂપ છિદ્ર એક જીવને સંખ્યાત કે અસંખ્યાત સુધી હોય છે અને વિવિધ પ્રકારના હોય છે કેટલાક સ્પર્ધક તો એવા હોય છે કે જે પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશોમા ક્ષયોપશમથી મિશ્રિત ઉદયાવસ્થાપન્ન હોય છે તેમનામા પણ કેટલાક એવા હોય છે કે જે આત્માના આગળના પ્રદેશોમા ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે કેટલાક એવા હોય છે કે જે આત્માની પાછળના પ્રદેશોમા ક્ષયોપશમથી યુક્ત ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે, કેટલાક નીચેના ભાગમા, કેટલાક ઉપરના ભાગમા, કેટલાક મધ્યવર્તી આત્મપ્રદેશોમા ક્ષયોપશમથી યુક્ત ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે જ્યા જેવા સ્પર્ધક હોય છે ત્યા તેવુ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જો તે સ્પર્ધકો

त्मनोऽन्ते पर्यन्ते स्थितमिति कृत्वा–अन्तगतमित्युच्यते, तैरेव पर्यन्तवर्तिभिरात्मप्रदेशैः साक्षादवधिरूप ज्ञान जायते, न त्वशेषैरात्मप्रदेशै' १ इति प्रथमोऽर्थः।

अथवा—औदारिकशरीरस्य अन्ते गत–स्थितमन्तगतम्, कयाचिदेकदिशयोपलम्भात्। इदमपि स्पर्धकानुरूपमवधिज्ञानम्। सर्वेषामप्यात्मप्रदेशाना क्षयोपशमभावेऽपि औदारिकशरीरान्ते कयापि दिशया यद्वशादुपलभ्यते, तदप्यन्तगतम् २।

ननु यदि सर्वात्मप्रदेशाना क्षयोपशमस्तत. सर्वतः किं न पश्यति ? उच्यते–

यदि ये स्पर्धक आत्मा के प्रदेशों के अन्तमें स्थित हैं तो इन पर्यन्तवर्ती आत्मप्रदेशोंसे ही साक्षात् अवधिरूप ज्ञान उत्पन्न होगा, आत्मा के समस्तप्रदेशोंसे नहीं। इस प्रकार यह अन्तगत आनुगामिक अवधिज्ञान का भाव है। यह प्रथम अर्थ १।

अथवा—अन्तगत–शब्द का दूसरा अर्थ "जो औदारिक शरीर के अन्तमें स्थित हो " ऐसा भी होता है। औदारिक शरीर के अन्तमें स्थित रहनेवाला यह अवधिज्ञान भी स्पर्धकों के अनुरूप ही होता है, और किसी एक दिशामें स्थित रूपी पदार्थों को स्पष्ट जानता है। यद्यपि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम समस्त आत्मप्रदेशोंमें होता है तो भी यह औदारिक शरीर के अन्तमें स्थित होकर ही किसी एक दिशामें व्यवस्थित रूपी पदार्थों को विषय करता है।

शका—यदि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम समस्त आत्मप्रदेशोंमे होता है तो समस्त आत्मप्रदेशों से ही यह अवधिज्ञान रूपी पदार्थों को क्यों नही जानता देखता है ?।

આત્માના પ્રદેશોના અન્તમા રહેલ હોય તો એ પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશોમાથી જ સાક્ષાત્ અવધિરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, આત્માના સમસ્ત પ્રદેશોમાથી નહી આ પ્રમાણે આ અન્તગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાનનો ભાવ છે આ પહેલો અર્થ

અથવા–અન્તગત શબ્દનો બીજો અર્થ "જે ઔદારિક શરીરના અન્તમા સ્થિત હોય " એવો પણ થાય છે ઔદારિક શરીરના અન્તમા સ્થિત રહેનારૂ અવધિજ્ઞાન પણ સ્પર્ધકોને અનુરૂપ જ હોય છે, અને કોઈ એક દિશામા રહેલા રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ જાણે છે જો કે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા થાય છે તો પણ તે ઔદારિક શરીરના અન્તમા સ્થિત થઈને જ કોઈ એક દિશામા વ્યવસ્થિત રૂપી પદાર્થોને વિષય કરે છે

શકા—જો અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા થાય છે તો સમસ્ત આત્મપ્રદેશોવડે જ આ અવધિજ્ઞાન રૂપી પદાર્થોને કેમ જાણતુ દેખતુ નથી ?

एकदिशयैव वस्तुनो ज्ञानसंभवात्। विचित्रो हि क्षयोपशमस्ततः सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानामित्थंभूत एव स्वसामग्रीवशात् क्षयोपशमः सम्भवति, यदौदारिकशरीरमपेक्ष्य कयाचिद् विवक्षितया एकदिशया पश्यतीति द्वितीयोऽर्थः २।

अथवा—एकदिग्भाविनाऽवधिज्ञानेन यदुद्योतितं क्षेत्रं तस्या दिशि तदवधिज्ञानं वर्तते, अवधिज्ञानवतस्तदन्ते वर्तमानत्वात्। ततोऽन्ते=एकदिग्रूपस्यावधिज्ञानविषयस्य पर्यन्ते, व्यवस्थितं तस्मादवधिज्ञानमन्तगतमित्युच्यते। इति तृतीयोऽर्थ ३।

इदमत्र तत्त्वम्—अन्तगतमवधिज्ञानं त्रिधा व्याख्येयम्-आत्मप्रदेशान्ते, वा औदारिकशरीरान्ते वा तदुद्योतितक्षेत्रान्ते वा व्यवस्थितं भवति। सर्वात्मप्रदेश-

उत्तर—वस्तु का ज्ञान एक दिशाको लेकर ही होता है इसलिये यद्यपि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षायोपशम समस्त आत्मप्रदेशोंमे होता है फिर भी वह क्षयोपशम स्वसामग्री के वश से इसी ढग का होता है कि वह औदारिक शरीर की अपेक्षा करके किसी एक विवक्षित दिशा के सहारे उसी दिशामें स्थित रूपी पदार्थों को जानता देखता है। यह दूसरा अर्थ २।

अन्तगत का तीसरा अर्थ ऐसा भी होता है कि-यह अवधिज्ञान एकदिग्भावी होता है अतः उस के द्वारा जितना भी क्षेत्र प्रकाशित किया जाता है उस प्रकाशित क्षेत्र के एकदिग्रूप विषय के अन्तमें यह व्यवस्थित होता है इसलिये यह अन्तगत कहलाता है। यह तीसरा अर्थ३।

तात्पर्य इसका इस प्रकार जानना चाहिये कि अन्तगत अवधिज्ञान आत्मप्रदेशान्तमे १, औदारिकशरीरान्तमे २, तथा अपने द्वारा प्रकाशित

ઉત્તર–વસ્તુનુ જ્ઞાન એક દિશાને લઈને જ થાય છે તેથી જો કે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા થાય છે તો પણ તે ક્ષયોપશમ સ્વસામગ્રીના વશથી એવા પ્રકારનો થાય છે કે તે ઔદારિક શરીરની અપેક્ષા કરીને કોઈ એક વિવક્ષિત દિશાની મદદથી એજ દિશામા રહેલ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે તથા દેખે છે આ બીજો અર્થ

અન્તગતનો ત્રીજો અર્થ એવો પણ થાય છે કે આ અવધિજ્ઞાન એક દિગ્ભાવી હોય છે તેથી તેના દ્વારા જેટલુ પણ ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરાય છે તે પ્રકાશિત ક્ષેત્રના એક દિગ્રૂપ વિષયના અન્તમા તે વ્યવસ્થિત હોય છે તેથી તે અન્તગત કહેવાય છે આ ત્રીજો અર્થ

તેનુ તાત્પર્ય આ રીતે સમજવુ જોઈએ કે અન્તગત અવધિજ્ઞાન—(૧) આત્મપ્રદેશાન્તમા, (૨) ઔદારિકશરીરાન્તમા અને (૩) પોતાના દ્વારા

त्मनोऽन्ते पर्यन्ते स्थितमिति कृत्वा—अन्तगतमित्युच्यते, तैरेव पर्यन्तवर्तिभिरात्मप्रदेशैः साक्षादवधिरूप ज्ञान जायते, न त्वशेषैरात्मप्रदेशैः १ इति प्रथमोऽर्थः।

अथवा—औदारिकशरीरस्य अन्ते गत—स्थितमन्तगतम्, कयाचिदेकदिग्वयोपलम्भात् । इदमपि स्पर्धकानुरूपमवधिज्ञानम् । सर्वेषामप्यात्मप्रदेशाना क्षयोपशमभावेऽपि औदारिकशरीरान्ते कयापि दिशया यद्वशादुपलभ्यते, तदप्यन्तगतम् २ ।

ननु यदि सर्वात्मप्रदेशाना क्षयोपशमस्ततः सर्वतः किं न पश्यति ? उच्यते—

यदि ये स्पर्धक आत्मा के प्रदेशों के अन्तमें स्थित है तो इन पर्यन्तवर्ती आत्मप्रदेशोंसे ही साक्षात् अवधिरूप ज्ञान उत्पन्न होगा, आत्मा के समस्तप्रदेशोसे नहीं। इस प्रकार यह अन्तगत आनुगामिक अवधिज्ञान का भाव है। यह प्रथम अर्थ १।

अथवा—अन्तगत—शब्द का दूसरा अर्थ "जो औदारिक शरीर के अन्तमे स्थित हो" ऐसा भी होता है। औदारिक शरीर के अन्तमें स्थित रहनेवाला यह अवधिज्ञान भी स्पर्धकों के अनुरूप ही होता है, और किसी एक दिशामें स्थित रूपी पदार्थो को स्पष्ट जानता है। यद्यपि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम समस्त आत्मप्रदेशोंमें होता है तो भी यह औदारिक शरीर के अन्तमे स्थित होकर ही किसी एक दिशामें व्यवस्थित रूपी पदार्थों को विषय करता है।

शका—यदि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम समस्त आत्मप्रदेशोंमें होता है तो समस्त आत्मप्रदेशों से ही यह अवधिज्ञान रूपी पदार्थो को क्यो नही जानता देखता है ? ।

આત્માના પ્રદેશોના અન્તમા રહેલ હોય તો એ પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશોમાથી જ સાક્ષાત્ અવધિરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, આત્માના સમસ્ત પ્રદેશોમાથી નહી આ પ્રમાણે આ અન્તગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાનનો ભાવ છે આ પહેલો અર્થ

અથવા—અન્તગત શબ્દનો બીજો અર્થ "જે ઔદારિક શરીરના અન્તમા સ્થિત હોય" એવો પણ થાય છે ઔદારિક શરીરના અન્તમા સ્થિત રહેનારૂ અવધિજ્ઞાન પણ સ્પર્ધકોને અનુરૂપ જ હોય છે, અને કોઈ એક દિશામા રહેલા રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ જાણે છે જો કે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા થાય છે તો પણ તે ઔદારિક શરીરના અન્તમા સ્થિત થઈને જ કોઈ એક દિશામા વ્યવસ્થિત રૂપી પદાર્થોને વિષય કરે છે

શકા—જો અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા થાય છે તો સમસ્ત આત્મપ્રદેશોવડે જ આ અવધિજ્ઞાન રૂપી પદાર્થોને કેમ જાણતુ દેખતુ નથી ?

मध्यगत चेति । इह मध्यः प्रसिद्ध एव जम्बूद्वीपमध्यवत् । मध्ये गत मध्यगतं मध्ये स्थितमित्यर्थः । तच्च सर्वत्र स्पर्धकविशुद्धेरात्ममध्ये-सर्वात्मप्रदेशमध्ये, यद्वा-सर्वात्मप्रदेशाना क्षयोपशमयोगाविशेषेऽप्यौदारिकशरीरमध्योपलब्धेस्तन्मध्ये, यद्वा-सर्वदिगुपलम्भात् तत्प्रकाशितक्षेत्रमध्ये गतमवधिज्ञान मध्यगतम् ।

इदमत्र तत्त्वम्—मध्यगतमपि त्रिधा व्याख्येयम्—आत्ममध्यगतम् १, औदारिकशरीरमध्यगतं २, तत्प्रद्योतितक्षेत्रमध्यगतं३मिति । आत्मप्रदेशाना मध्येमध्यवर्त्तिषु आत्मप्रदेशेषु गत स्थितम् आत्ममध्यगतम्, इदं च

मध्यगत जो आनुगामिक अवधिज्ञान का भेद है वह भी तीन प्रकार का बतलाया गया है—आत्ममध्यगत १, औदारिकशरीरमध्यगत २ तत्प्रद्योतितक्षेत्रमध्यगत ३। यहा मध्यशब्द जम्बूद्वीप के मध्य की तरह बीच का वाचक है। जो बीचमे स्थित होता है वह मध्यगत का वाच्यार्थ है। स्पर्धको की विशुद्धि से समस्त आत्मप्रदेशों के मध्यमे होने के कारण आत्ममध्यगत कहलाता है १। तथा सर्वात्मप्रदेशोमे क्षयोपशम की अविशेषता होने पर भी औदारिक शरीर के मध्यमे ही उपलब्धि होने के कारण यह औदारिकशरीरमध्यगत कहा जाता है २। तथा समस्तदिशारूप अर्थ की इस ज्ञान से उपलब्धि होती है फिर भी अवधिज्ञानद्वारा प्रकाशित उनके क्षेत्र के मध्यमे ही यह अवधिज्ञान व्यवस्थित होता है अतः यह तत्प्रद्योतितक्षेत्रमध्यगत माना जाता है ३। तात्पर्य इसका इस प्रकार है—मध्यगत अवधिज्ञान के जो ये तीन प्रकार बतलाये गये है उनमे आत्ममध्यगत अवधिज्ञान आत्मा के मध्यवर्ती

મધ્યગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાનના જે ભેદ છે તે પણ ત્રણ પ્રકારના છે—(૧) આત્મમધ્યગત, (૨) ઔદારિકશરીરમધ્યગત, (૩) તત્પ્રદ્યોતિતક્ષેત્રમધ્યગત અહીં "મધ્ય" શબ્દ જમ્બુદ્વીપની મધ્યેની જેમ "વચ્ચે" એવા અર્થનો વાચક છે જે વચ્ચે રહેલ હોય છે તે મધ્યગતનો વાચ્યાર્થ છે સ્પર્ધકોની વિશુદ્ધિથી સમસ્ત આત્મપ્રદેશોની વચ્ચે હોવાને કારણે તે આત્મમધ્યગત કહેવાય છે ૧ તથા સર્વાત્મપ્રદેશોમા ક્ષયોપશમની અવિશેષતા હોવા છતા પણ ઔદારિક શરીરની મધ્યમા જ ઉપલબ્ધિ હોવાને કારણે આ ઔદારિકશરીર મધ્યગત કહેવાય છે ૨ તથા સમસ્તદિશારૂપ અર્થની આ જ્ઞાનથી ઉપલબ્ધિ થાય છે તો પણ અવધિજ્ઞાનદ્વારા પ્રકાશિત તેમના ક્ષેત્રની મધ્યમા જ આ અવધિજ્ઞાન વ્યવસ્થિત થાય છે તેથી આ અવધિજ્ઞાન તત્પ્રદ્યોતિતક્ષેત્રમધ્યગત માનવામા આવે છે ૩ તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—મધ્યગત અવધિજ્ઞાનના આ જે ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા છે તેઓમા આત્મમધ્યગત અવધિજ્ઞાન આત્માના

क्षयोपशमात् सकलजीवोपयोगे सत्यपि साक्षादेकदेशेनैव दर्शनादात्मप्रदेशान्तगतं यदवधिज्ञानं तदन्तगतमुच्यते, इति प्रथमम्। अथवा—औदारिकशरीरैक-देशेनैव दर्शनादौदारिकशरीरान्ते गतं यदवधिज्ञानं तदप्यन्तगतमुच्यते, औदारिक-शरीरस्यैकदेशे एकस्या दिशि तदवधिज्ञानमुत्पद्यते, इति द्वितीयम्। क्षेत्रान्तगतं तु अवधिज्ञानोद्योतितक्षेत्रदिग्भागे अवधिमतो जीवस्य वर्तमानत्वादेकदिग्रूपस्य क्षेत्रस्य पर्यन्ते व्यवस्थितमवधिज्ञानमन्तगतं भवतीति व्यपदिश्यते, इति तृतीयम्।

क्षेत्र के अन्तमे ३, व्यवस्थित होने की वजह से तीन प्रकार का बतलाया गया है।

यद्यपि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम सर्व आत्मप्रदेशोंमें होता है, और इस अपेक्षा उसका उपयोग सर्व आत्मप्रदेशों के साथ ही होता है, फिर भी साक्षात उसकी उत्पत्ति जीवके एकदेश से ही होती देखी जाती है, इसलिये वह आत्मप्रदेशान्तगत कहा गया है १। यह प्रथम भेद १।

अथवा औदारिक शरीर की अपेक्षा कर के उसके एक देश से ही यह उत्पन्न होता देखा जाता है इसलिये भी यह अन्तगत कहा गया है। औदारिक शरीर के एक देशमे एक दिशामे वह अवधिज्ञान उत्पन्न होता है यह अन्तगत का द्वितीय प्रकार है २। तृतीय प्रकार ऐसा है कि-अव-धिज्ञान से उद्योतित क्षेत्र के दिग्भागमे अवधिज्ञान से युक्त जीवमे वर्तमान होने के कारण एकदिग्रूप अर्थ के अन्तमे यह व्यवस्थित होता है, अत. यह अवधिज्ञान अतगत कहा जाता है ३।

પ્રકાશિત ક્ષેત્રના અન્તમા વ્યવસ્થિત હોવાથી ત્રણ પ્રકારનુ બતાવવામા આવ્યુ છે

જો કે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સર્વ આત્મપ્રદેશોમા થાય છે અને એ અપેક્ષાએ તેનો ઉપયોગ સર્વ આત્મપ્રદેશોની સાથે જ થાય છે છતા પણ તેની સાક્ષાત ઉત્પત્તિ જીવના એક દેશથી જ થતી દેખાય છે, તેથી તે આત્મપ્રદેશાન્તગત કહેવાયેલ છે ૧ આ પહેલો ભેદ

અથવા ઔદારિક શરીરની અપેક્ષા કરીને તેના એક દેશથી જ તે ઉત્પન્ન થતુ દેખાય છે તેથી પણ તે અન્તગત કહેવાયુ છે ઔદારિક શરીરના એક દેશમા, એક દિશામા તે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે આ અન્તગતનો બીજો પ્રકાર છે ૨

ત્રીજો પ્રકાર એવો છે કે અવધિજ્ઞાનથી ઉદ્યોતિત ક્ષેત્રના દિગ્ભાગમા અવધિજ્ઞાનવાળા જીવમા વર્તમાન હોવાને કારણે એકદિગ્રૂપ અર્થના અન્તે તે વ્યવસ્થિત થાય છે, તે અવધિજ્ઞાનને અતગત કહેવામા આવે છે ૩

इत्यादि । अन्तगत त्रिविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-पुरतोऽन्तगत१, मार्गतोऽन्तगतं२, पार्श्वतोऽन्तगतम् ३ ।

पुनरपि शिष्यः पृच्छति—'से किं त' इति । अथ किं तत् पुरतोऽन्तगतम् ? इति । उत्तरमाह-'पुरओ अतगय से जहा नामए' इत्यादि । पुरतोऽन्तगत स यथा-नामक=विविक्षितः कश्चित् पुरुषः उल्का=प्रज्वलज्ज्वालारूपा वा 'मसाल' इति प्रसिद्धा, चटुलिकाम्=अग्रभागप्रज्वलिततृणपूलिका वा, अलातम्=उल्मुकम्-अग्रभागप्रज्वलत्काष्ठ वा, मणि = पद्मरागादिक वा, प्रदीप=दीपक वा, ज्योतिः = प्रज्वलदग्नि 'विजली, बेटरी' इत्यादिभाषाप्रसिद्ध प्रकाशोत्पादक यन्त्रविशेष वा पुरतः कृत्वा=अग्रतो हस्तदण्डादौ गृहीत्वा, 'पणोल्लेमाणे २' प्रणुदन्२=प्रेरयन्२ गच्छति, तदेतत् पुरतोऽन्तगम्। विवक्षितः कश्चित्

गत अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? आचार्य कहते है-" अतगय तिविह पण्णत्त " अतगत अवधिज्ञान तीन प्रकार का कहा गया है । वह इस प्रकार-पुरतोऽन्तगत १, मार्गतोऽन्तगत २ और पार्श्वतोऽन्तगत ३ । फिर शिष्य पूछता है-"से किं त पुरओअतगय" इति। पुरतोऽन्तगत अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ?।

अब गुरुमहाराज पुरतोऽन्तगत अवधिज्ञानका स्वरूप दृष्टान्तपूर्वक समझाते है-'पुरओ अतगय से जहानामए' इत्यादि। जैसे कोई (विवक्षित) पुरुष उल्का को-जाज्वल्यमान ज्वाला-मसाल को, चटुलिकाको जिसके अग्रभागमे अग्नि जलती है ऐसे तृण के पूलाको, अलातको-अग्रभागमें अग्निवाले काठ को, मणिको-पद्मराग आदि मणि को, प्रदीपको, ज्योति को-सामान्यजलती हुई अग्नि को आगे कर के उन्हे सँभालता हुआ। २ उनसे प्रकाशित मार्गमे चलता है यही पुरतोन्तगत

અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે? આચાર્ય કહે છે-" अतगय तिविह पण्णत्त " અતગત અવધિજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનુ કહેવાયુ છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) पुरतोऽन्तगत (૨) मार्गतोऽन्तगत (૩) पार्श्वतोऽन्तगत ફરીને શિષ્ય પૂછે છે "से किं त पुरओअतगय ?" पुरतोऽन्तगत અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે? હવે ગુરુમહારાજ "पुरतोऽन्तगत" અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ દષ્ટાંત સાથે સમજાવે છે-"पुरओ अतगय से जहा नामए" જેમ કોઈ (विवक्षित) પુરૂષ ઉલ્કાને-પ્રકાશિત જ્વાળા-મશાલને, ચટુલિકાને-જેના આગળના ભાગમા અગ્નિ સળગતી હોય તેવા પૂળાને, અલાતને-આગળના ભાગમા અગ્નિવાળા લાકડાને, મણીને-પદ્મરાગ આદિ મણીને, દીવાને, જ્યોતિને-સામાન્ય બળતી અગ્નિને, આગળ ધરીને તેને સભાળતો સભાળતો તેમનાથી પ્રકાશિત માર્ગમા ચાલે છે એજ પુરતોન્તગત

स्पर्धकानुरूपमवधिज्ञानं सर्वदिगुपलम्भकारण मध्यवर्तिनामात्मप्रदेशानामवसेयम् । सर्वात्मोपयोगे सत्यपि मध्ये एव स्पर्धकसद्भावात साक्षान्मध्यभागेनोपलब्धेः १ । तथा-सर्वेपामप्यात्मप्रदेशाना क्षयोपशमभावेऽप्यौदारिकशरीरमध्यभागेनोपलब्धेस्तन्मध्ये गतम् औदारिकशरीरमध्यगतम् २ । तथा-तेनावधिज्ञानेन यदुद्द्योतितं क्षेत्र सर्वासु दिक्षु, तस्य मध्ये=मध्यभागे गत । स्थित तत्प्रद्योतितक्षेत्रमध्यगतम् । अवधिज्ञानिनस्तदुद्द्योतितक्षेत्रमध्यवर्तित्वात् ३ ।

शिष्यः पृच्छति—'से किं त अतगय' इति। अथ किं तद् अन्तगतम् ?, पूर्वनिर्दिष्टस्यान्तगतस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह-'अतगय तिविह पण्णत्त'

प्रदेशोंमें स्थित रहा करता है। यह मध्यगत अवधिज्ञान स्पर्धकों के अनुसार होता है, इससे समस्त दिग्रूप अर्थ की उपलब्धि होती है। यद्यपि इसका उपयोग पूर्ण आत्मा मे होता है तो भी उस के मध्यमें ही स्पर्धकों का सद्भाव रहा करता है इससे वह साक्षात् मध्यभाग से ही उपलब्ध होता है १। तथा-समस्त आत्मप्रदेशोंमें क्षयोपशमका सद्भाव होता है तो भी औदारिक शरीर के मध्मभार्ग से इसकी उपलब्धि होती है इसलिये औदारिकशरीरमध्यगत यह कहा जाता है २। तथा उस अवधिज्ञान द्वारा समस्त दिशाओमे जो क्षेत्र प्रकाशित किया जाता है उस क्षेत्र के मध्यमे इस की उपलब्धि होती है अतः यह तत्प्रद्योतित-क्षेत्रमध्यगत कहलाता है, कारण कि वह अधिज्ञानी उस अवधिज्ञान द्वारा प्रकाशित क्षेत्र के मध्यमें ही रहा करता है, उससे बाहर नही ३।

फिर शिष्य पूछता है—'से किं त अतगय' इति। पूर्वनिर्दिष्ट अन्त-

મધ્યવર્તી પ્રદેશોમા સ્થિત રહ્યા કરે છે આ મધ્યગત અવધિજ્ઞાન સ્પર્ધકોને અનુસાર હોય છે તેનાથી સમસ્ત દિગ્રૂપ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે જો કે તેનો ઉપયોગ પૂર્ણ આત્મામા થાય છે તો પણ તેની મધ્યમા જ સ્પર્ધકોનો સદ્ભાવ રહ્યા કરે છે તેથી તે સાક્ષાત્ મધ્યભાગથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ૧। તથા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા ક્ષયોપશમનો સદ્ભાવ હોય છે તો પણ ઔદારિક શરીરના મધ્યભાગથી તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે ઔદારિકશરીરમધ્યગત માનવામા આવે છે ૨। તથા તે અવધિજ્ઞાનદ્વારા સમસ્ત દિશાઓમા જે ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરાય છે તે ક્ષેત્રની મધ્યમા તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે તત્પ્રદ્યોતિતક્ષેત્રમધ્યગત કહેવાય છે, કારણ કે તે અવધિજ્ઞાની તે અવધિજ્ઞાન વડે પ્રકાશિત ક્ષેત્રની મધ્યમા જ રહ્યા કરે છે, તેનાથી બહાર નહીં ૩।

વળી શિષ્ય પૂછે છે—"से किं त अतगय" એ, પૂર્વનિર્દિષ્ટ

शिष्यः पृच्छति—'से किं त पासओ अतगयं' इति। अथ किं तत् पार्श्वतोऽन्तगतम्' इति। यत् पार्श्वतोऽन्तगत, तस्य किंस्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह—'पासओ अंतगय से जहानामए' इत्यादि। पार्श्वतोऽन्तगत, स यथानामकः कश्चित् पुरुषः उल्का वा, चटुलिका वा, अलात वा मणिं वा, प्रदीपं वा ज्योतिर्वा पार्श्वतः कृत्वा परिकर्षन्२ गच्छति, तदेतत् पार्श्वतोऽन्तगतम्। यथा—निर्गक्षितः कश्चित् पुरुषः उल्कादिक स्वपार्श्वभागे कृत्वा पार्श्वप्रदेशस्थित वस्तु प्रकाशयन् गच्छति, तद्वत्, तत्-पूर्वनिर्दिष्टम्, एतत् पार्श्वतोऽन्तगतम्। अय भावः—यस्मादवधिज्ञानात् पार्श्वगतान् पदार्थान् पश्यति, तत् पार्श्वतोऽन्तगतमवधिज्ञानम्।'तदेतदन्तगतम्' इति, एवमेतत् पूर्वनिर्दिष्टमन्तगत वर्णितमित्यर्थः।

देखता है उसी प्रकार अवधिज्ञानी भी जिस अवधिज्ञान से पृष्ठभागवर्ती क्षेत्र को देखता है वह पृष्ठगामी अवधिज्ञान मार्गतोऽन्तगत अवधिज्ञान है २। फिर शिष्य पूछता है-"से किं त पासओ अतगय" पार्श्वतोऽन्तगत अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तरमे आचार्य कहते हैं-"से जहानामए" इत्यादि। जैसे कोई व्यक्ति उल्का को चटुलिका को, अलात को, मणि को, प्रदीप को, ज्योति को पसवाडेमे करके आजूबाजूमें प्रकाश को करता हुआ चलता है उसी तरह यह पार्श्वतोऽन्तगत अवधिज्ञान है। अर्थात् उल्कादिक प्रकाशमय पदार्थ को अपने पार्श्वभागमें करके मार्गमे चलनेवाला व्यक्ति जिस तरह आजूबाजू के पदार्थोंका निरीक्षण करता चलता है उसी प्रकार जिस अवधिज्ञान से अवधिज्ञानी पार्श्वगत पदार्थों का निरीक्षण करता है वह पार्श्वतोऽन्तगत अवधिज्ञान है।

જ્ઞાની પણ જે અવધિજ્ઞાનથી પાછળના ભાગમા રહેલા ક્ષેત્રને દેખે છે તે પૃષ્ઠગામી અવધિજ્ઞાન मार्गतोऽन्तगत અવધિજ્ઞાન છે ૨।

વળી શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે-"से किं त पासओअ तगय" पार्श्वतोऽन्तगत અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?

જવાબમા આચાર્ય કહે છે-"से जहा नामए" ઈત્યાદિ જેમ કોઈ વ્યક્તિ ઉલ્કાને, ચટુલિકાને, અલાતને, મણીને, દીવાને કે જ્યોતિને પડખે કરીને આજુબાજુમા પ્રકાશ કરતો ચાલે છે એના જેવુ આ પાર્શ્વતોન્તગત અવધિજ્ઞાન છે એટલે કે ઉલ્કાદિક પ્રકાશમય પદાર્થને પોતાની બાજુમા રાખીને ચાલનાર વ્યક્તિ જે રીતે આજુબાજુના પદાર્થોનુ નિરીક્ષણ કરતો કરતો ચાલે છે એજ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાની આજુબાજુના પદાર્થોનુ નિરીક્ષણ કરે છે તે પાર્શ્વતોન્તગત અવધિજ્ઞાન છે ૩

पुरुषः उल्कादिकं प्रकाशं हस्तादिना गृहीत्वाऽग्रेऽग्रे नयन् यथा गच्छति तद्वत्। एतावता अंशेन दृष्टान्त उक्तः। अथ भावः—स हि गच्छन् उल्कादिभ्यः सकाशात् पुरत एव पश्यति, नान्यत्र, एवमग्रगामिप्रकाशतुल्याद् यस्मादवधिज्ञानादेष पुरत एव पश्यति, नान्यत्र तत् पुरतोऽन्तगतमित्युच्यते। एवं सर्वत्र दृष्टान्तो योजनीयः।

शिष्यः पृच्छति—'से किं तं मग्गओअंतगयं' इति। अथ किं तन्मार्गतोऽन्तगतम् ?, मार्गतो यदन्तगतं भवति, तस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—'मग्गओ अंतगयं से जहा नामए' इत्यादि। मार्गतोऽन्तगतं स यथानामकः कश्चित् पुरुषः, उल्कां वा चटुलिकां वा अलातं वा मणिं वा प्रदीपं वा ज्योतिर्वा मार्गतः=पृष्ठतः कृत्वाऽनुकर्षन् २=पश्चाद्भागे प्रकाशं नयन्२ गच्छति, तद्वत्। तदेतन्मार्गतोऽन्तगतम्। अथ भावः—यस्मादवधिज्ञानादात्मा पृष्ठभागवर्तिनं क्षेत्रं पश्यति तत् पृष्ठगाम्यवधिज्ञानं मार्गतोऽन्तगतमित्युच्यते।

अवधिज्ञान है। अर्थात्—जैसे कोई पुरुष रात्रि के समय उल्कादिक प्रकाशको हाथमें लेकर उन्हें आगे करके चलता है और उनसे प्रकाशित आगेके मार्गकी ओर ही देखता है अन्यत्र नहीं, उसी प्रकार अग्रगामी प्रकाश के समान जिस अवधिज्ञान से आगे की ओर ही अवधिज्ञानी देखता है अन्यत्र नहीं, वह पुरतोऽन्तगत अवधिज्ञान है १। अब शिष्य पूछता है—मार्गतोऽन्तगत अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ?। उत्तरमें आचार्य कहते हैं—"मग्गओअंतगय से जहानामए" इत्यादि। जैसे कोई व्यक्ति उल्का को, चटुलिका को, अलातको, मणिको, प्रदीपको, ज्योतिको पीछे कर के चलता है, यह मार्गतोऽन्तगत अवधिज्ञान है। अर्थात्—जिस प्रकार पीठ के पीछे प्रकाशको कर के चलने वाला व्यक्ति पीछे के पदार्थोंको

અવધિજ્ઞાન છે એટલે કે રાત્રે જેમ કોઇ પુરૂષ ઉલ્કાદિક પ્રકાશને હાથમા લઇને તેને આગળ ધરીને ચાલે છે અને તેમનાથી પ્રકાશિત થયેલા આગળના માર્ગની તરફ જ દેખે છે, બીજે નહીં, એજ પ્રમાણે આગળ જતા પ્રકાશની જેમ જે અવધિજ્ઞાનથી આગળના તરફ જ અવધિજ્ઞાન દેખે છે બીજે નહીં, તે पुरतोऽन्तगत અવધિજ્ઞાન છે ૧।

વળી શિષ્ય પૂછે છે–'मार्गतोऽन्तगत' અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે? આચાર્ય જવાબ આપે છે–"मग्गओअंतगय से जहा नामए" ઈત્યાદિ જેમ કોઈ વ્યક્તિ ઉલ્કાને, ચટુલિકાને, અલાતને, મણીને, દીવાને, કે જ્યોતિને પાછળ રાખીને ચાલે છે તે 'मार्गतोन्तगत' અવધિજ્ઞાન છે, એટલે કે જે રીતે પીઠની પાછળ પ્રકાશ કરીને ચાલનારી વ્યક્તિ પાછળના પદાર્થોને દેખે છે, એ[illegible]

अन्तगतस्य मध्यगतस्य च कः प्रतिविशेषः ?=को भेदः ? इति । उत्तरमाह-पुरतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन पुरतश्चैव=अग्रवर्तीन्येव वस्तूनि सख्येयानि वा, असख्येयानि वा योजनानि=सख्यातयोजनपर्यन्त, तथा-असख्यातयोजनपर्यन्त वा जानाति पश्यति। मार्गतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन मार्गतश्चैव=पृष्ठतश्चैव सख्येयानि वा असख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति। पार्श्वतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन पार्श्वतश्चैव सख्येयानि वा असख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति। मध्यगतेनाऽवधिज्ञानेन तु-आत्मा सर्वतः=सर्वासु दिक्षु समन्तात्=सर्वासु विदिक्षु विशुद्धस्पर्धकैः, 'सखिज्जाणि वा' 'सख्येयानि वा' इति, सख्यायन्ते, इति सख्येयानि, एकादीनि शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तानि गृह्यन्ते, तत ऊर्ध्वमसख्येयानि, तदाह-

जो तीन भेद किये गये है उनमें और मध्यगत अवधिज्ञानमें क्या भेद है ?, इसका उत्तर इस प्रकार है-'पुरओअतगएण' इत्यादि। पुरतोऽन्तगतअवधिज्ञानद्वारा अवधिज्ञानी अग्रवर्ती वस्तुओं को ही सख्यात योजनपर्यन्त अथवा असख्यातयोजन पर्यन्त जानता और देखता है। मार्गतोऽन्तगत अवधिज्ञान द्वारा अवधिज्ञानी पृष्ठगत पदार्थों को ही सख्यात तथा असख्यात योजन पर्यन्त जानता देखता है। पार्श्वतोऽन्तगत अवधिज्ञानद्वारा अवधिज्ञानी आजूबाजू के सख्यात अथवा असख्यात योजन पर्यन्त रहे हुए पदार्थों को जानता और देखता है परन्तु मध्यगत अवधिज्ञान के द्वारा अवधिज्ञानी आत्मा समस्त दिशाओंमे तथा समस्त विदिशाओंमे स्थित पदार्थों को विशुद्ध स्पर्धकों से सख्यात-एकादिक शीर्षप्रहेलिका योजन पर्यन्त, अथवा असख्यात योजन

જે ત્રણ ભેદ કહેલ છે તેમા અને મધ્યગત અવધિજ્ઞાનમા શો ભેદ છે ? તેનો જવાબ આ પ્રમાણે છે-" पुरओअतगएण " ઈત્યાદિ

પુરતોન્તગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની અગ્રવર્તી વસ્તુઓને જ સખ્યાત યોજન સુધી અથવા અસખ્યાત યોજન સુધી જાણે છે અને દેખે છે માર્ગતોન્તગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની પૃષ્ઠગત પદાર્થોને સખ્યાત અથવા અસખ્યાત યોજન સુધી જાણે છે તથા દેખે છે પાર્શ્વતોન્તગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની આજુબાજુના સખ્યાત અથવા અસખ્યાત યોજન સુધી રહેલા પદાર્થને જાણે છે અને દેખે છે પણ મધ્યગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત દિશાઓમા તથા સમસ્ત વિદિશાઓમા રહેલ પદાર્થોને વિશુદ્ધ સ્પર્ધકોથી સખ્યાત-એકાદિક શીર્ષપ્રહેલિકા યોજન પર્યન્ત, અથવા

एवमन्तगतस्यावधिज्ञानस्य स्वरूपं निज्ञाय शिष्यः पृच्छति-' से किं तं मज्झगय ' इति। अथ किं तन्मध्यगतम् ? इति। यदवधिज्ञानं मध्यगतमिति नाम्ना पूर्वं निर्दिष्टं तस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ?। उत्तरमाह-'मज्झगय से जहानामए ' इत्यादि। 'मज्झगय' इति। मध्यगतं कथयामीत्यर्थः। स यथानामकः=विवक्षितः कश्चित् पुरुषः उल्का वा चटुलिका वा अलातं वा मणिं वा प्रदीपं वा ज्योतिर्वा प्रकाशकारकं वस्तु मस्तके कृत्वा=शिरसि निधाय, समुद्वहन्२=धारयन्२ गच्छति, तद्वत्। तदेतन्मध्यगतम्=तत्-पूर्वनिर्दिष्टम्, मध्यगतं-मध्यगतनामकम्, एतत्-अवधिज्ञानमिति। अय भावः-यथा कश्चित् पुरुषो गच्छन् मस्तकस्थेनोल्कादिना सर्वत्र तत्प्रकाशितमर्थं पश्यति, एवमात्मा यस्मादवधिज्ञानात् तत्प्रद्योतित चतसृषु दिक्ष्ववस्थितं वस्तु पश्यति, तन्मध्यगतमिति।

पुनरपि शिष्यः पृच्छति-' अंतगयस्स मज्झगयस्स य को पइविसेसो? ' इति।

फिर शिष्य पूछता है-" से किं तं मज्झगय " इति।

उत्तर—" से जहा नामए " इत्यादि। जैसे कोई पुरुष उल्का को अथवा चटुलिका से लेकर ज्योतिपर्यन्त के प्रकाशात्मक पदार्थ को मस्तक ऊपर धर कर मार्गमें चलता है वह मध्यगत अवधिज्ञान है। अर्थात् उल्कादिक प्रकाशात्मक पदार्थों को अपने मस्तक ऊपर धरकर चलनेवाला पुरुष जिस प्रकार सर्वत्र फैले हुए प्रकाशगत पदार्थों को देखता चलता है उसी प्रकार जिस अवधिज्ञान के द्वारा जीव चारो दिशाओं के प्रकाशित पदार्थों को देखता है वह मध्यगत अवधिज्ञान है। शिष्य पूछता है-'अंतगयस्स य ' इत्यादि। अन्तगत अवधिज्ञानमें और मध्यगत अवधिज्ञानमें क्या अन्तर है? अभिप्राय यह है कि अंतगत अवधिज्ञान के

ફરીથી શિષ્ય પૂછે છે-"से किं तं मज्झगय " इति।

ઉત્તર —" से जहानामए " ઇત્યાદિ

જેમ કોઈ પુરુષ ઉલ્કાને અથવા 'ચટુલિકા' થી લઈને 'જ્યોતિ' સુધીના પ્રકાશિત પદાર્થને માથે ધરીને માર્ગમા ચાલે છે એજ પ્રકારનું આ મધ્યગત અવધિજ્ઞાન છે એટલે કે ઉલ્કાદિકથી પ્રકાશિત પદાર્થોને પોતાના માથા ઉપર ધરીને ચાલનાર પુરુષ જે રીતે સર્વત્ર ફેલાયેલા પ્રકાશમા આવતા પદાર્થોને જોતો જોતો ચાલે છે એજ રીતે જે અવધિજ્ઞાન વડે જીવ ચારે દિશાઓના પ્રકાશિત પદાર્થોને જુવે છે તે ' મધ્યગત અવધિજ્ઞાન છે '

શિષ્ય પૂછે છે-' अंतगयस्स य ' ઇત્યાદિ અન્તગત અવધિજ્ઞાનમા અને મધ્યગત અવધિજ્ઞાનમા શો ભેદ છે? ભાવાર્થ એ છે કે અંતગત અવધિજ્ઞાનના

पुरुषः, एक महत्=विशाल, ज्योतिःस्थान=अग्निस्थान कृत्वा, तस्यैव ज्योतिःस्थानस्य 'परिपेरतेहिं' परिपर्यन्तेपु२=परि-सर्वतः पर्यन्तेषु, न त्वेकदिग्गतेषु, 'परिघोलेमाणे २' परिघूर्णन् २=परिभ्रमन् २, तदेव ज्योतिः स्थान=ज्योतिः प्रकाशित क्षेत्र पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति। तथैव-अनानुगामिकमवधिज्ञान यत्रैव क्षेत्रे व्यवस्थितस्याऽऽत्मनः समुत्पद्यते, तत्रैव व्यवस्थित सन् सख्येयानि वा असख्येयानि वा योजनानि, सवद्धानि वा असवद्धानि वा जानाति पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति, अवधिज्ञानावरणक्षयोपशमस्य क्षेत्रसम्बन्धसापेक्षत्वात्। तदेतत् अनानुगामिकमवधिज्ञानम्। इति द्वितीयो भेदः ॥ सू० ११॥

एक बडा भारी अग्नि का स्थान बनावे और उसमें खूब अग्नि जलावे तो जैसे अग्निका प्रकाश जब उस अग्निस्थानसे बाहर इधर उधर निकल कर फैले, और फैले हुए उस प्रकाशमे इधर उधर परिभ्रमण करता हुआ वह पुरुष वहा के चारों तरफ के पदार्थो को देखता है और वहां से हट जाने पर अन्यत्र पहुच कर वह नहीं देखता है, उसी तरह अनानुगामिक अवधिज्ञान जिस क्षेत्रमे स्थित जीवात्मा को उत्पन्न होता है वह जीवात्मा वही रह कर सबद्ध अथवा असबद्ध सख्यात अथवा असख्यात योजन के भीतर रहे हुए पदार्थों को जानता और देखता है। वहां से हटते ही फिर वह दूसरी जगह जाकर उन पदार्थों को न देखता है और न जानता है। इस अवधिज्ञानमें अवधिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम क्षेत्रसापेक्ष होता है। इस प्रकार यह अनानुगामिक अवधिज्ञान का स्वरूप है ॥सू०११॥

રીતે કોઇ પુરુષ એક ઘણુ મોટુ અગ્નિનુ સ્થાન બનાવે અને તેમા ખૂબ અગ્નિ સળગાવે તો જેમ અગ્નિનો પ્રકાશ જ્યારે તે અગ્નિસ્થાનની બહાર આમ તેમ ફેલાય છે અને તે ફેલાયેલા પ્રકાશમા આમ તેમ પરિભ્રમણ કરતો તે પુરૂષ ત્યાના ચારે તરફના પદાર્થોને જોવે છે, અને ત્યાથી ખસીને બીજે જવાથી તે તેમને જોતો નથી એજ પ્રમાણે અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન જે ક્ષેત્રમા રહેલા જીવને ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવાત્મા ત્યાજ રહીને સબદ્ધ અસબદ્ધ, સખ્યાત કે અસખ્યાત યોજનની અદર રહેલા પદાર્થોને જાણે અને દેખે છે ત્યાથી ખસીને વળી બીજી જગ્યાએ જવાથી તે તે પદાર્થોને જોતો નથી અને જાણતો પણ નથી આ અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ક્ષેત્ર-સાપેક્ષ હોય છે, આ પ્રકારનુ આ અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે ॥ સૂ ૧૧ ॥

'असखिज्जाणि वा' इति, असंख्येयानि वा योजनानि। संख्यातयोजनमध्यवर्तीनि, असंख्यातयोजनमध्यवर्तीनि वस्तूनि जानाति पश्यति। अनयोरयमेव भेदोऽस्तीति। तदेतदानुगामिकमवधिज्ञानम्। इत्यवधेः प्रथमो भेदः १॥ ॥ सू०१०॥

मूलम्—से किं तं अणाणुगामियं ओहिनाणं?। अणाणुगामियं ओहिनाणं से जहानामए केइ पुरिसे एगं महंतं जोइट्ठाणं काउं तस्सेव जोइट्ठाणस्स परिपेरंतेहिं २ परिघोलेमाणे २ तमेव जोइट्ठाणं जाणइ पासइ, अन्नत्थगए न जाणइ न पासइ, एवामेव अणाणुगामियं ओहिनाणं जत्थेव समुप्पज्जइ, तत्थेव संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा संबद्धाणि वा असंबद्धाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ, अन्नत्थगए ण जाणइ ण पासइ, से तं अणाणुगामियं ओहिनाणं ॥ सू० ११ ॥

छाया—अथ किं तदनानुगामिकमवधिज्ञानम्? अनानुगामिकमवधिज्ञानं स यथानामकः कश्चित्पुरुषः एकं महत्-ज्योतिःस्थानं कृत्वा तस्यैव ज्योतिःस्थानस्य परिपर्यन्तेषु२ परिघूर्णन्२ तदेव ज्योतिःस्थानं जानाति, पश्यति, अन्यत्र गतो न जानाति न पश्यति, एवमेवाऽनानुगामिकमवधिज्ञानं यत्रैव समुत्पद्यते तत्रैव संख्येयानि वा असंख्येयानि वा सम्बद्धानि वाऽसम्बद्धानि वा योजनानि जानाति पश्यति, अन्यत्रगतो न जानाति न पश्यति, तदेतदनानुगामिकमवधिज्ञानम् ॥ सू० ११ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं अणाणुगामियं ओहिनाणं' इति। अथ किं तदनानुगामिकमवधिज्ञानम्?। उत्तरमाह—'अणाणुगामियं ओहिनाणं' इत्यादि। अनानुगामिकमवधिज्ञानं कथयामीति शेषः। स यथानामकः—विवक्षितः, कश्चित्

पर्यन्त जानता देखता है। यही अंतगत और मध्यगत अवधिज्ञानमें भिन्नता है ॥सू०१०॥

'से किं तं अणाणुगामियं' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—अनानुगामिक अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है? आचार्य कहते हैं—अनानुगामिक अवधिज्ञान इस प्रकार है—जैसे कोई पुरुष

અસંખ્યાત યોજન સુધી જાણે તથા દેખે છે અંતગત અને મધ્યગત અવધિજ્ઞાનમાં આજ ભિન્નતા છે ॥ સૂ. ૧૦ ॥

"से किं तं अणाणुगामियं" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ હોય છે?

આચાર્ય જવાબ આપે છે—અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન આ પ્રકારનું

ष्टेरपि भवतीति भावः। इहाध्यवसायस्थान शब्देन ओघतो द्रव्यलेश्योपरञ्जित चित्त-मुच्यते, तस्य चानवस्थितत्वात् तत्तद्रव्यसाचिव्ये सति बहुभेदत्वाद् बहुत्वम्। अत्र प्रशस्तेष्विति विशेषणेन अप्रशस्तकृष्णनीलकापोतद्रव्यलेश्योपरञ्जित चित्त मावधिज्ञान योग्यमिति सूचितम्। 'वर्धमानचारित्रस्य' वर्धनशील चारित्रसपन्नस्येत्यर्थः। इहापि 'सर्वतः समन्तादवधिर्वर्धते' इत्यन्वयः। देशविरतस्य सर्वविरतस्य च वर्धमानमवधिज्ञान भवतीति भावः। अवधिज्ञान विशुद्धिजन्यमित्याह-'विसुज्झमाणस्स' इत्यादि। 'विशुध्यमानस्य'=अवधिज्ञानावरणीयकर्ममलापगमादुत्तरोत्तरा शुद्धिमनुभवतः, अविरत-सम्यग्दृष्टेरित्यर्थः। 'विशुध्य मानचारित्रस्य' परिणामविशुद्धया निर्मलचारित्र-वतः, देशविरतस्य सर्वविरतस्य चेति शेषः, सर्वतः समन्तादवधिर्वर्धते। इदमुक्त

शब्द से ओघ (सामान्य) की अपेक्षा करके द्रव्यलेश्या से अनुरजित चित्त लिया गया है। यह चित्त अनवस्थित होने के कारण उस उस द्रव्य के सबध से बहुत भेद वाला माना गया है। यहा प्रशस्तपदरूप विशेषण से सूत्रकार यह बात बतलाते हे कि अप्रशस्त जो कृष्णनील एव कापोत लेश्या से अनुरजितचित्त अवधिज्ञान के योग्य नही होता है। "विसुज्झमाणचारित्तस्स" यह पद पचमगुणस्थानवर्ती एव षष्ठगुणस्थानवर्ती जीव का सूचक है। इसका अर्थ "निर्मलचारित्र शाली जीव" ऐसा होता है। "सव्वओ समता" यह दोनों पद अवि-रत सम्यग्दृष्टि के तथा देशविरत एव सर्वविरत के साथ सबध रखतेहैं। तात्पर्य इस सूत्रका इस प्रकार है-परिणामों की विशुद्धि के द्वारा

(સામાન્ય)ની અપેક્ષા કરીને દ્રવ્યલેશ્યાથી અનુરજિત ચિત્ત લેવાયેલ છે આ ચિત્ત અનવસ્થિત હોવાને કારણે તે તે દ્રવ્યના સબધથી ઘણુ જ ભેદવાળુ મનાયુ છે અહીં પ્રશસ્ત-પદરૂપ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ વાત બતાવે છે કે અપ્ર શસ્ત જે કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાથી અનુરજિત ચિત્ત અવધિજ્ઞાનને યોગ્ય હોતુ નથી

"विसुज्झमाणचरित्तस्स" આ પદ પચમગુણસ્થાનવર્તી અને ષષ્ઠગુણસ્થા-નવર્તી જીવનુ સૂચક છે તેનો અર્થ "નિર્મળ ચારિત્રવાળો જીવ" એવો થાય છે "सव्वओ समता" આ બન્ને પ૦ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિની તથા દેશવિરત અને સર્વવિરતની સાથે સબધ રાખે છે આ સૂત્રનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પરિણામોની વિશુદ્ધિ વડે અવધિજ્ઞાની જીવનુ જે અવધિજ્ઞાન ચારે દિશાઓમા

मूलम्—से किं तं वड्ढमाणयं ओहिनाणं ? । वड्ढमाणयं ओहिनाणं पसत्थेसु अज्झवसायट्ठाणेसु वड्ढमाणस्स, वड्ढमाणचरित्तस्स, विसुज्झमाणस्स विसुज्झमाणचरित्तस्स सव्वंओ समंता ओहीवड्ढइ ॥

छाया—अथ किं तद् व मानकमवधिज्ञानम् ? वर्धमानकमवधिज्ञानं प्रशस्तेषु अध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य वर्धमानचारित्रस्य विशुद्ध्यमानस्य विशुद्ध्यमान चारित्रस्य सर्वतः समन्तादवधिर्वर्धते ॥

टीका—'से किं तं वड्ढमाणयं' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति-अथ किं तद् वर्धमानकमवधिज्ञानम्?= पूर्वनिर्दिष्टस्य वर्धमानावधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ?। उत्तरमाह–'वड्ढमाणयं' इत्यादि । वर्धमानकमित्यत्र स्वार्थे 'क' प्रत्ययः । वर्धमानकमवधिज्ञानं कथयामीत्यर्थः। 'प्रशस्तेषु अध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य'=प्रशस्ताध्यवसायनत इत्यर्थः, सर्वतः समन्तादवधिर्वर्धते, इत्यन्वयः। वर्धमानमवधिज्ञानमविरतसम्यग्द-

'से किं तं वड्ढमाणयं' इत्यादि ।

शिष्य पूछता है-वर्धमानक अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर-'वड्ढमाणयं ओहिनाणं' इत्यादि । वर्धमान अवधिज्ञान अवधिज्ञानावरणीयकर्मरूप मल के अपगम से उत्तरोत्तर शुद्धिका अनुभव करने वालेऐसे प्रशस्त अध्यवसायसंपन्न चतुर्थगुणस्थानवर्ती अविरत सम्यग्दृष्टिजीव के होता है । तथा देशविरत अथवा सर्वविरत–पंचमगुणस्थानवर्ती, अथवा षष्ठगुणस्थानवर्ती जीव के होता है। चतुर्थगुणस्थानवर्ती पंचमगुणस्थानवर्ती एवं षष्ठगुणस्थानवर्ती जीव के यह वर्धमान अवधिज्ञान चारों दिशाओंमें प्रवर्धमान होता रहता है। यहां अध्यवसायस्थान

'से किं तं वड्ढमाणयं' ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-વર્ધમાનક અવધિજ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર–'वड्ढमाणयं ओहिनाणं' ઇત્યાદિ

વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ રૂપ મળના અપગમથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિનો અનુભવ કરનાર એવા પ્રશસ્ત અધ્યવસાય સંપન્ન ચતુર્થગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને થાય છે તથા દેશવિરત અથવા સર્વવિરત–પંચમગુણસ્થાનવર્તી અથવા ષષ્ઠગુણસ્થાનવર્તી જીવને થાય છે ચતુર્થગુણસ્થાનવર્તી, અને ષષ્ઠગુણસ્થાનવર્તી જીવને આ વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન ચારે દિશાઓમાં પ્રવર્ધમાન થતું રહે છે અહીં અધ્યવસાયસ્થાન–શબ્દમાંથી ઓઘ

अयमर्थः—यः किल योजनसहस्रायाममानो मत्स्यो मृत्वा स्वशरीरैकदेश सलग्नपनके समुत्पद्यमानः प्रथमसमये स्वात्मप्रदेशानामायाम सहृत्य स्वात्मप्रदेश विष्कम्भतुल्य करोति, तेनायामतो विष्कम्भतश्च तुल्यप्रमाणः प्रतरः सपद्यते। तत्र–आयामो–दैर्घ्यम्, विष्कम्भो=विस्तारः। बाहल्यतश्चाङ्गुलासख्येयभागप्रमाणो भवति। तेन स्थूलत्व संक्षिप्य तनुत्वमापादितम्।

'एवभूत प्रतर प्रथमसमये कृत्वा द्वितीयसमये तमेव प्रतर सूची करोति। तत्र स्वात्मप्रदेशविष्कम्भ सक्षिप्याङ्गुलासख्येसभागप्रमाण करोति। तेनाऽऽयामतः स्वात्मप्रदेशविष्कम्भप्रमाणा, विष्कम्भतस्तु–अङ्गुलासख्येयभागप्रमाणा सूची भवति।

इसका खुलाशा अर्थ इस प्रकार है—एक हजार योजन की अवगाहनावाला महामत्स्य मरकर अपने शरीरके एक प्रदेशमे लगे हुए पनक (शेवाल)में उत्पन्न होता हुआ प्रथम समयमें अपने आत्मप्रदेशों के आयाम को सकुचित करता है, और सकुचित करके उस आयाम को वह आत्मप्रदेशों के विष्कभ के बरावर बनाता है। इस प्रकार यह प्रथम समयमे ही आयाम ओर विष्कभ की अपेक्षा तुल्यप्रमाणवाला बन जाता है। इसका नाम ही प्रतर है। आयाम शब्द का अर्थ दीर्घता (लबाई) और विष्कभ का अर्थ विस्तार (चौडाई) है। इस समय यह अगुल से असख्यातवे भागप्रमाण अवगाहना वाला होता है, क्यों कि इसमे स्थूलता का सकोच होकर तनुता आजाती है। अर्थात् पहिले की स्थूलता सकुचित होकर तनुतारूपमे परिणत हो जाती है। इस प्रकार प्रथम समयमे प्रतर करके फिर वह द्वितीय समयमे उस प्रतर को सूची रूप करता है। इस सूची अवस्थामे वह जीव अपने आत्मा के विष्कम्भ

તેનો ખુલાસાવાર અર્થ આ પ્રમાણે છે-એક હજાર યોજનની અવગાહના વાળો મહામત્સ્ય મરીને પોતાના શરીરના એક દેશમા લાગેલા પનકમા ઉત્પન્ન થતા પહેલા સમયમા પોતાના આત્મપ્રદેશોના આયામને સકુચિત કરે છે અને સકુચિત કરીને તે આયામને તે આત્મપ્રદેશોના વિષ્કભની બરાબર છે આ રીતે આ પ્રથમ સમયમા જ આયામ અને વિષ્કભની અપેક્ષાએ તુલ્યપ્રમાણવાળો બની જાય છે આનુ નામજ પ્રતર છે આયામ શબ્દનો અર્થ દીર્ઘતા (લબાઈ) અને વિષ્કભનો અર્થ પહોળાઈ છે આ સમયે તે અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અવગાહનાવાળો હોય છે કારણ કે તેમા સ્થૂળતાનો સકુચન થઈને તનુતા આવી જાય છે એટલે કે પહેલાની સ્થૂળતા સકુચિત થઈને તનુતા રૂપમા પરિણમે છે આ પ્રમાણે પહેલા સમયમા પ્રતર કરીને ફરીથી તે બીજા સમયમા તે પ્રતરને સૂચીરૂપ કરે છે આ સૂચી અવ-

भवति-परिणामविशुद्धयाऽवधिज्ञानिनो यद वधिज्ञानं चतसृषु दिक्षु प्रवर्धमानं भवति, तदवधिज्ञान वर्धमानमिति ॥

अथावधेर्जघन्यः क्षेत्रमाह—

मूलम्—जावइया तिसमया-हारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स।
ओगाहणा जहन्ना, ओही-खित्तं जहन्नं तु ॥ १ ॥

छाया—यावती त्रिसमया,-ऽऽहारकस्य सूक्ष्मस्य पनकजीवस्य।
अवगाहना जघन्या, अवधिक्षेत्र जघन्यं तु ॥१ ॥

टीका—'जावइया' इत्यादि। त्रिसमयाऽऽहारकस्य=त्रयः समया यस्यासौ त्रिसमयः, स चासौ अविग्रहगत्या समुत्पन्नत्वादाहारकश्च=त्रिसमयाहारकः, तस्य-उत्पत्तिसमयादारभ्य तृतीयसमये वर्तमानस्येत्यर्थः, सूक्ष्मस्य-सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्मस्तस्य, पनकजीवस्य=निगोदजीवस्य वनस्पति विशेपस्य, यावती=यत्प्रमाणा, जघन्या=सर्वतोऽल्पा, अवगाहना=अवगाहन्ते यस्या प्राणिन साऽवगाहना, शरीर-मानं भवति, जघन्यं-सर्वतोऽल्पं तु अवधिक्षेत्रम्-अवधिज्ञानस्य क्षेत्र तावदेव भवति। इह 'तु'-शब्द एवार्थे, इति गाथार्थः।

अवधिज्ञानी जीव के जो अवधिज्ञान चारों दिशाओंमे प्रवर्धमान होता रहता है वह वर्धमान अवधिज्ञान है।

अब सूत्रकार अवधिज्ञान का जघन्य क्षेत्र बतलाते हैं—

'जावइया' इत्यादि गाथा। उत्पत्ति समय से लेकर तृतीय समयमे वर्तमान ऐसे सूक्ष्म एकेन्द्रिय निगोदिया जीव की जितनी जघन्य अव-गाहना होती है उतना ही जघन्य क्षेत्र अवधिज्ञान का होता है।

भावार्थ—अपने उत्पत्ति समय से लेकर तृतीय समयमे आहारक बने हुए सूक्ष्म एकेन्द्रिय निगोदिया पनक जीव के शरीर का जितना प्रमाण होता है उतना ही अवधिज्ञान के जघन्य क्षेत्र का प्रमाण होता है।

પ્રવર્ધમાન થતુ રહે છે તે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન છે હવે સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનનુ જઘન્ય ક્ષેત્ર બતાવે છે-

"जावइया" ઈત્યાદિ ગાથા-ઉત્પત્તિ કાળથી શરૂ કરીને તૃતીય સમયમા વર્તમાન એવા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવની જેટલી જઘન્ય અવગાહના હોય છે એટલુ જઘન્ય ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનુ હોય છે

ભાવાર્થ—પોતાના ઉત્પત્તિ કાળથી લઈને તૃતીય સમયમા આહારક બનેલા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય નિગોદિયા પનક જીવના શરીરનુ જેટલુ પ્રમાણ હોય છે એટલુ જ અવધિજ્ઞાનના જઘન્ય ક્ષેત્રનુ પ્રમાણ હોય છે

सहृत्य चाद्यसमये, स द्यायाम करोति च प्रतरम्।
सख्यातीताख्यागुल–विभागबाहल्यमान तु ॥ २ ॥
स्वतनुपृथुत्वमात्र, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात्।
तमपि द्वितीयसमये, सहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥३॥
सख्यातीताङ्गुल–वि,-भागविष्कम्भमाननिर्दिष्टाम्।
निजतनुपृथुत्वदीर्घां, तृतीयसमये तु सहृत्य ॥ ४ ॥
उत्पद्यते च पनकः, स्वदेह देशे स सूक्ष्मपरिमाणः।
समयत्रयेण तस्याऽवगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
तावज्जघन्यमवधे–रालम्बनवस्तुभाजन क्षेत्रम्।
इदमित्थमेव मुनिगण–सुसम्प्रदायात् समवसेयम् ॥६॥

सहृत्य चाद्यसमये, स द्यायाम करोति च प्रतरम्।
सख्यातीताख्याङ्गुलविभागबाहल्यमान तु ॥२॥
स्वतनुपृथुत्वमान, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात्।
तमपि द्वितीयसमये, सहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥३॥
सख्यातीताङ्गुलविभाग विष्कम्भ मान निर्दिष्टाम्।
निजतनुपृथुत्वदीर्घां, तृतीयसमये तु सहृत्य ॥ ४ ॥
उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिमाणः।
समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
तावज्जघन्यमवधेरालम्बनवस्तुभाजन क्षेत्रम्।
इदमित्थमेव मुनिगण सुसप्रदायात्समवसेयम्" ॥६॥

इन श्लोकों का भाव ऊपर प्रमाण ही है।

सहृत्य चाद्यसमये, स द्यायाम करोति च प्रतरम्।
सख्यातीताख्याङ्गुलविभागबाहल्यमान तु ॥ २ ॥
स्वतनुपृथुत्वमान, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात्।
तमपि द्वितीयसमये, सहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥३॥
सख्यातीताङ्गुलविभागविष्कम्भमाननिर्दिष्टाम्।
निजतनु पृथुत्व दीर्घां, तृतीयसमये तु सहृत्य ॥४॥
उत्पद्यते च पनक, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिमाण।
समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
तावज्जघन्यमवधेरालम्बनवस्तुभाजन क्षेत्रम्।
इदमित्थमेव मुनिगण, सुसम्प्रदायात्समवसेयम् ॥६॥

એ શ્લોકોનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ છે

वाहल्यतश्च पूर्ववदंगुलाऽसंख्येयभागप्रमाणैव। द्वितीयसमये एवंभूता सूची कृत्वा तृतीयसमये तत्र पनकत्वेन समुत्पद्यते। पनकजीवस्योत्पत्तिसमयादारभ्य तृतीयसमये शरीरमान यावद् भवति तावत्परिमित क्षेत्र जघन्यमवधिज्ञानस्य भवती'-ति वृद्धाः। उक्तश्च—

योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः।
उत्पद्यते हि सूक्ष्मः, पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥ १ ॥

को संक्षिप्त कर के उसे अंगुल के असंख्यातवे भागप्रमाण वना लेना है। आयाम की अपेक्षा अपने आत्मा के प्रदेशों के विष्कम्भ प्रमाण, तथा विष्कम्भ की अपेक्षा अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण यह सूची होती है। तथा वाहल्य की अपेक्षा पहिले की तरह यह सूची अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण ही रहती है। इस प्रकार द्वितीय समयमें ऐसी सूची कर के यह जीव तृतीय समयमे पनकरूप पर्याय से उत्पन्न होता है। इस पनक जीव का उत्पत्ति के समय से लेकर तृतीय समयमें शरीर का प्रमाण जितना होता है उतना ही क्षेत्र जघन्यरूप से अवधिज्ञान का होता। ऐसा वृद्धसम्प्रदाय कहते हैं। कहा भी है—

"योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः।
उत्पद्यते हि सूक्ष्मः, पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥ १ ॥

સ્થામા તે જીવ પોતાના આત્માના વિષ્કભને ટુકાવીને તેને અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ બનાવી લે છે આયામની અપેક્ષાએ પોતાના આત્માના પ્રદેશોનુ વિષ્કભ પ્રમાણુ, તથા વિષ્કભની અપેક્ષાએ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ આ સૂચી થાય છે તથા બહુતાની અપેક્ષાએ પહેલાની જેમ આ સૂચી અગુગલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુજ રહે છે આ રીતે બીજા સમયે એવી સૂચી કરીને તે જીવ ત્રીજા સમયમા પનકરૂપ પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે આ પનક જીવના ઉત્પત્તિના સમયથી લઈને તૃતીય સમયમા શરીરનુ પ્રમાણુ જેટલુ હોય છે એટલુ જ ક્ષેત્ર જઘન્યરૂપથી અવધિજ્ઞાનનુ હોય છે એવુ વૃદ્ધલોકો કહે છે કહ્યુ પણ છે—

योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः।
उत्पद्यते हि सूक्ष्मः, पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥१॥

स पनकजीव उत्पत्तिकालादारभ्य प्रथमे द्वितीये च समयेऽतिसूक्ष्मो भवति, चतुर्थादिषु समयेषु चातिस्थूलो भवति, तृतीयसमय एव जघन्यावधिक्षेत्रयोग्याव-गाहनावान् भवत्यतस्त्रिसमयाहारकत्वं कल्प्यते ।३।

अविग्रहगत्या स्वशरीरैकदेश एव समुत्पन्नत्वेन स पनकजीवः सूक्ष्मो भवत्यतः सूक्ष्मग्रहणम् । अन्यथा–यदि स्वशरीराद्दूरे गत्वाऽन्यत्र पनकत्वेन समुत्पद्येत, विग्रह-गत्या च गच्छेत् तदा जीवप्रदेशा विस्तरत्वं प्राप्नुयुरित्यवगाहना स्थूलतरा स्यात्।४।

पनक जीव उत्पत्तिसमय से लेकर प्रथम और द्वितीय समयमें अतिसूक्ष्म रहता है, चतुर्थ आदि समयोंमे अतिस्थूल हो जाता है, इसलिये इन समयों की उस की अवगाहना ग्रहण न कर के जो तृतीय समय की अवगाहना ग्रहण की गई है उसका कारण केवल यही है कि यह इस तृतीय समयमें ही जघन्य अवधिज्ञान के क्षेत्रयोग्य अवगाहना वाला होता है । इसलिये "उत्पत्ति के समय से लेकर तृतीय समयमे वर्तमान" ऐसा कहा है ।३।

अविग्रहगति से अपने शरीर के एकदेशमें ही उत्पन्न होने के कारण वह पनक जीव सूक्ष्म होता है। इस बात को बतलाने के लिये ही सूक्ष्मपद रखा गया है । यदि वह अपने शरीर से किसी और दूसरी जगह दूर जाकर पनक की पर्याय से उत्पन्न होता और विग्रहगति से जाता तो जीवके प्रदेश अवश्य विस्तार को प्राप्त करते, इस तरह उसकी अवगाहना स्थूलतर हो जाती ।४।

(૩) પનક જીવ ઉત્પત્તિસમયથી લઈને પહેલા અને બીજા સમયમાં અતિસૂક્ષ્મ રહે છે ચતુર્થ આદિ સમયમા અતિસ્થૂળ થઈ જાય છે તેથી તે સમયોની તેની અવગાહના ગ્રહણુ ન કરીને જે ત્રીજા સમયની અવગાહના ગ્રહણુ કરેલ છે તેનુ કારણુ ફક્ત એટલુ જ છે કે તે આ તૃતીય સમયમા જ જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના ક્ષેત્રને યોગ્ય અવગાહનાવાળો થાય છે તેથી "ઉત્પત્તિના સમ યથી શરૂ કરીને તૃતીય સમયમા વર્તમાન" એવુ કહેલ છે

(૪) અવિગ્રહગતિથી પોતાના શરીરના એક દેશમા જ ઉત્પન્ન થવાને કારણે તે પનક જીવ સૂક્ષ્મ હોય છે આ વાતને બતાવવા માટે જ સૂક્ષ્મ પદ રાખવામા આવેલ છે જો તે પોતાના શરીરથી કોઈ બીજી જ જગ્યાએ દૂર જઈને પનકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થતો અને વિગ્રહ ગતિથી જતો તો જીવના પ્રદેશ જરૂર વિસ્તારને પામત, આ રીતે તેની અવગાહના સ્થૂળતર થઈ જાત

ननु किमिति महान् मत्स्यः कल्प्यते ? (१), किं वा तृतीयसमये मत्स्यजीजीवस्य स्वदेहदेशे समुत्पत्तिः स्वीक्रियते ? (२), अपि च त्रिसमयाहारकत्व वा तस्य केन कारणेन कल्प्यते ? (३), किं वा सूक्ष्मो गृह्यते ? (४) किं वा पनक इत्युच्यते ? (५), किं वा जघन्यावगाहना गृह्यते ? (६) इति षट् प्रश्नाः । अत्रोच्यते—

योजनसहस्रप्रमाण एव हि महामत्स्यजीवस्त्रिभिः समयैरात्मप्रदेशान् संक्षिपन् प्रयत्नविशेषतः सूक्ष्मावगाहनावान् भवति नान्यः, इति महामत्स्यग्रहणम् ।१।

स च महामत्स्यजीवः प्रथमसमये प्रतर करोति, द्वितीयसमये सूचीं करोति, तृतीयसमये पनकभवं प्राप्नोति, अतस्तृतीयसमये समुत्पत्तिः स्वीक्रियते ।२।

शंका—इतने लंबे चौडे मत्स्य की कल्पना क्यों करते हैं ? १, क्यों उसकी अपने देह प्रदेशमें ही तृतीय समयमें उत्पत्ति मानते हैं ? २ क्यों उसको उत्पत्तिसमय से लेकर तृतीय समयमें वर्तमान कहते हैं ? ३, क्यों उसको सूक्ष्मरूप से ग्रहण करते हैं ? ४, क्यों उसको 'पनक' इस संज्ञा से संबोधित करते हैं ? ५, और क्यों यहां उसकी जघन्य अवगाहना लेते हैं ? ६ । इस प्रकार यहां ये छह प्रश्न हैं । इनका उत्तर इस प्रकार है—

एक हजार योजन की अवगाहना वाला महामत्स्य ही तीन समयों में आत्मप्रदेशों को संकुचित करता हुआ प्रयत्नविशेष से सूक्ष्म अवगाहना वाला होता है, अन्यजीव नहीं, इसलिये उसी का ग्रहण किया है ।१।

यह महामत्स्य प्रथम समयमें प्रतर करता है। द्वितीय समयमें सूची करता है । तृतीय समयमें पनक की पर्याय से उत्पन्न होता है। इस लिये तृतीय समयमें ही पनकरूप पर्याय की उत्पत्ति मानी गई है ।२।

શંકા—(૧) આટલા લાંબા–પહોળા મત્સ્યની કલ્પના શા માટે કરો છો ? (૨) શા માટે તેની પોતાના દેહ પ્રદેશમાં જ ત્રીજા સમયમાં ઉત્પત્તિ માનો છો ? (૩) શા માટે તેને ઉત્પત્તિ સમયથી લઈને તૃતીય સમયમાં વર્તમાન કહો છો ? (૪) શા માટે તેને સૂક્ષ્મરૂપે ગ્રહણ કરો છો ? (૫) શા માટે તેને 'પનક' આ સંજ્ઞાથી સંબોધિત કરો છો ? (૬) અને શા માટે તેની જઘન્ય અવગાહના લો છો ? આ પ્રમાણે અહીં એ છ પ્રશ્નો છે તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—

(૧) એક હજાર યોજનની અવગાહનાવાળો મહામત્સ્ય જ ત્રણ સમયોમાં આત્મપ્રદેશોને સંકુચિત કરતો પ્રયત્નવિશેષથી સૂક્ષ્મ અવગાહનાવાળો થાય છે, બીજા જીવ નહીં તેથી જ તેને ગ્રહણ કરેલ છે

(૨) આ મહા મત્સ્ય પ્રથમ સમયમાં 'પ્રતર' કરે છે બીજા સમયમાં સૂચી કરે છે ત્રીજા સમયમાં પનકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તૃતીય સમયમાં જ પનકરૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ માનેલી છે

मयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनावान् भवति, अतस्तच्छरीरप्रमाणं जघन्यमवधिक्षेत्र-मिति वदन्ति।

तदयुक्तम्—त्रिसमयाहारकत्वं हि पनकजीवविशेषणतया प्रोक्तं मत्स्यभवस्यायामप्रतर-संहरणसमयद्वयं च पनकभवसम्बन्धि न संभवतीति त्रिसमयाहारकत्वरूपं विशेषणं पनकजीवस्य नोपपद्यते ॥

अत्रेदं बोध्यम्—एतावत्प्रमाणस्य जघन्यक्षेत्रस्य तैजसप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति द्रव्यं भाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति च द्रव्यमालम्ब्यावधिः प्रवर्तते। तदपि चालम्ब्यमानं द्रव्यं द्विविधम्—गुरुलघु, अगुरुलघु च। तत्र तैजसप्रत्यासन्नं गुरुलघु,

---

सूक्ष्म पनक जीव जघन्य अवगाहना वाला होता है। इस तरह उस के शरीर का जो प्रमाण होता है तत्प्रमाण जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञान का बतलाया गया है।

ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है कारण कि "त्रिसमयाहारकत्व" यह विशेषण पनक जीव का ही कहा है। इसलिये प्रथम समयमें मत्स्य-भव के शरीर के आयाम के संहरण तथा द्वितीय समयमें प्रतर के संहरण करनेमें जो दो समय लगते हैं वे पनकभवसंबंधी नहीं है, अतः त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनक जीव का नहीं बनता है।

यहाँ यह समझना चाहिये—पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्र के तैजसप्रायोग्यवर्गणा के मध्यवर्ती द्रव्य का और भाषाप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्त्ती द्रव्य का अवलम्बन कर के अवधिज्ञान प्रवृत्त होता है। वह अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु और अगुरुलघु के भेद से दो प्रकार का है। उनमे तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य गुरुलघु है और भाषाप्रत्यासन्न द्रव्य अगुरु

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહનાવાળો હોય છે આ રીતે તેના શરીરનુ જે પ્રમાણુ હોય છે તે પ્રમાણુ જ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનુ બતાવ્યુ છે

તેમનુ એવુ કથન બરાબર નથી કારણ કે "त्रिसमयाहारकत्व" આ વિશેષણુ પનક જીવનુ જ કહેલ છે, તેથી પ્રથમ સમયમા મત્સ્યભવના શરીરના આયામનુ સહરણુ, તથા બીજા સમયમા પ્રતરનુ સહરણુ કરવામા જે બે સમય લાગે છે તે પનકભવસબધી નથી તેથી त्रिसमयाहारकत्व રૂપ વિશેષણુ પનક જીવનુ બનતુ નથી

અહી એમ સમજવુ જોઈએ-પૂર્વોક્તપ્રમાણુપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્રના તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ, અને ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ અવલબન કરીને અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત થાય છે તે અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુના ભેદથી બે પ્રકારનુ છે તેઓમા તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય

पनकजीव एव पृथिव्याधन्यजीवापेक्षया सूक्ष्मः सूक्ष्मतरः सूक्ष्मतमश्च भवतीत्यत पनकग्रहणम् ।५।

पनकजीव एव च सर्वजघन्यदेहो भवतीति जघन्यावगाहनाग्रहणम् ।६।

केचित्तु—' त्रिसमयाहारकस्य ' इति–आयामसहरणप्रतरकरणरूपः प्रथमः समयः १, प्रतरसहरणसूचीकरणरूपो द्वितीयः समयः २, तृतीयस्तु सूचीसहारेण पनकत्वेनोत्पत्तिसमयः ३, ततश्च त्रयः समया यस्यासौ त्रिसमयः, विग्रहगत्यभावादाहारकश्च एतेषु त्रिष्वपि समयेष्वाहारकस्तस्मादुत्पत्तिसमय एव त्रिस-

इस पनक सज्ञा से सबोधन करने का प्रयोजन यह है कि अन्य पृथिवी आदि जीवों की अपेक्षा पनक जीव ही सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम होता है । ५ ।

इसकी जघन्य अवगाहना का ग्रहण इसलिये किया गया है कि पनक जीव ही सर्व जीवों की अपेक्षा जघन्य शरीर वाला होता है । ६ ।

कोई २ आचार्य ऐसा कहते हैं कि पनक जीव की पर्यायमें उत्पन्न होने वाला वह महामत्स्य का जीव प्रथम समयमें अपने शरीर के आयाम का सहरण करता है और यह आयाम का सहरण ही प्रतर का करना है। द्वितीय समयमे प्रतर का सहरण और सूची का करना होता है। तृतीय समयमे सूची के सहार से और पनकरूप पर्याय से उत्पन्न होता है। इस तरह तीन समय लगते है। तथा विग्रहगति के अभाव से यह आहारक हो जाता है। इस प्रकार तीनो समयोमें यह आहारक होता है। इसलिये उत्पत्तिसमयमे ही तीन समय वाला वह आहारक

(५) આ પનકસ જ્ઞાથી સ બોધન કરવાનુ પ્રયોજન એ છે કે બીજા પૃથિવી આદિ જીવોની અપેક્ષાએ પનક જીવજ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ હોય છે

(૬) તેની જઘન્ય અવગાહના એ માટે ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે કે પનક જીવ જ સર્વજીવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય શરીરવાળો હોય છે

કોઈ કોઈ આચાર્ય એવુ કહે છે કે પનક જીવની પર્યાયમા ઉત્પન્ન થનારા તે મહામત્સ્યનો જીવ પ્રથમ સમયમા પોતાના શરીરના આયામનુ સહરણ કરે છે અને આ આયામનુ સહરણ જ પ્રતરનુ કરવુ છે બીજા સમયમા પ્રતરનુ સહરણ અને સૂચીનુ કરવુ થાય છે ત્રીજા સમયમા સૂચીનુ સહારણ કરીને પનકરૂપ પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે ત્રણ સમય લાગે છે તથા વિગ્રહગતિના અભાવથી તે આહારક થઈ જાય છે આ રીતે ત્રણે સમયોમા તે આહારક હોય છે તેથી ઉત્પત્તિ સમયે જ ત્રણ સમયવાળો તે

मयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनावान् भवति, अतस्तच्छरीरप्रमाण जघन्यमवधिक्षेत्र-मिति वदन्ति।

तदयुक्तम्—त्रिसमयाहारकत्व हि पनकजीवविशेषणतया प्रोक्त मत्स्यभवस्यायामप्रतर-सहरणसमयद्वय च पनकभवसम्बन्धि न सभवतीति त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनकजीवस्य नोपपद्यते ॥

अत्रेद बोध्यम्—एतावत्प्रमाणस्य जघन्यक्षेत्रस्य तैजसप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति द्रव्य भाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति च द्रव्यमालम्ब्यावधिः प्रवर्तते। तदपि चालम्ब्यमान द्रव्य द्विविधम्-गुरुलघु, अगुरुलघु च। तत्र तैजसप्रत्यासन्न गुरुलघु,

---

सूक्ष्म पनक जीव जघन्य अवगाहना वाला होता है। इस तरह उस के शरीर का जो प्रमाण होता है तत्प्रमाण जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञान का बतलाया गया है।

ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है कारण कि "त्रिसमयाहारकत्व" यह विशेषण पनक जीव का ही कहा है। इसलिये प्रथम समयमे मत्स्यभव के शरीर के आयाम के सहरण तथा द्वितीय समयमे प्रतर के सहरण करनेमे जो दो समय लगते हैं वे पनकभवसबधी नही है, अतः त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनक जीव का नही बनता है।

यहाँ यह समझना चाहिये-पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्र के तैजसप्रायोग्यवर्गणा के मध्यवर्ती द्रव्य का और भाषाप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्त्ती द्रव्य का अवलम्बन कर के अवधिज्ञान प्रवृत्त होता है। वह अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु और अगुरुलघु के भेद से दो प्रकार का है। उनमे तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य गुरुलघु है और भाषाप्रत्यासन्न द्रव्य अगुरु

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહનાવાળો હોય છે આ રીતે તેના શરીરનુ જે પ્રમાણ હોય છે તે પ્રમાણ જ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનુ બતાવ્યુ છે

તેમનુ એવુ કથન બરાબર નથી કારણ કે "त्रिसमयाहारकत्व" આ વિશેષણ પનક જીવનુ જ કહેલ છે, તેથી પ્રથમ સમયમા મત્સ્યભવના શરીરના આયામનુ સહરણ, તથા બીજા સમયમા પ્રતરનુ સહરણ કરવામા જે બે સમય લાગે છે તે પનકભવસબધી નથી તેથી त्रिसमयाहारकत्व રૂપ વિશેષણ પનક જીવનુ બનતુ નથી

અહી એમ સમજવુ જોઈએ-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્રના તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ, અને ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ અવલબન કરીને અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત થાય છે તે અવલબ્યમાન દ્રવ્ય ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુના ભેદથી બે પ્રકારનુ છે તેઓમા તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય

भाषाप्रत्यासन्न चागुरुलघु। तद्गताश्च पर्यायान् चतुःसंख्यानेव वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षणान् जघन्यावधिज्ञानी पश्यति, न शेषानिति।

अयमत्र सारांशः—अंगुलासंख्येयभागप्रमाणं जघन्यं क्षेत्रमवधिज्ञानस्य भवति। अर्थात्-अंगुलप्रमाणस्य क्षेत्रस्य असंख्येयानि खण्डानि कृतस्य एकस्मिन् असंख्येयभागे यावन्ति द्रव्याणि समवस्थितानि तानि जघन्यावधिज्ञानी पश्यति ॥ गा० १ ॥

एवं जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्त्वा, उत्कृष्टमवधिक्षेत्रमाह—

मूलम्—सव्व-बहु-अगणिजीवा, निरतरं जत्तियं भरिज्जंसु।
खित्तं सव्वदिसागं, परमोही खित्तनिद्दिट्टो ॥ २ ॥

छाया—सर्वबह्वग्निजीवा,-निरन्तरं यावद् भृतवन्तः।
क्षेत्रं सर्वदिक्कं, परमावधिः क्षेत्रनिर्दिष्टः ॥ २ ॥

टीका—'सव्वबहुअगणिजीवा' इत्यादि। सर्वबह्वग्निजीवाः—इह सर्व-

लघु है। इनमे रहे हुए वर्ण रस गंध स्पर्शरूप चार पर्यायों को ही जघन्य अवधिज्ञानी देखता है, शेष को नही। इसका सारांश यह है—

अंगुलका असंख्यातवां भाग क्षेत्र अवधिज्ञान का जघन्य विषय है, इस का तात्पर्य यह है कि अंगुलप्रमाण क्षेत्र के असंख्यात टुकडे करो, अंत का जो असंख्यातवां टुकडा बचे उसमें जितने रूपी द्रव्य अवस्थित हों उन्हे जघन्य अवधिज्ञानी जानता और देखता है।

इस प्रकार अवधिज्ञान का जघन्य क्षेत्र कह कर अब उत्कृष्ट क्षेत्र कहते हैं—'सव्व-बहु-अगणि जीवा' इत्यादि।

ગુરુલઘુ છે અને ભાષાપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય અગુરુલઘુ છે તેમનામા રહેલ વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શરૂપ ચાર પર્યાયોને જ જઘન્યઅવધિજ્ઞાની જુએ છે, બીજાને કોઈ નહીં તેનો સારાશ આ છે—

અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો જઘન્ય વિષય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે અંગુલના માપના ક્ષેત્રના અસંખ્ય ટુકડા કરો છેવટનો જે અસંખ્યાતમો ટુકડો બચે તેમા જેટલા રૂપી દ્રવ્યો રહેલ હોય તેમને જઘન્ય અવધિજ્ઞાની જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ જઘન્ય ક્ષેત્ર કહીને હવે ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર કહે છે—
"सव्वबहुअगणिजीवा" ઇત્યાદિ

शब्देन विवक्षितकालवर्तिनो वह्निजीवा यावन्तः सन्ति, त एव सर्वे गृह्यन्ते। ततश्च ये भूत-भविष्यत्कालावस्थायि वह्निजीवाः, ये च शेषजीवास्तेषां ग्रहणं नास्ति, असंभवात्। सर्वेभ्यः=विवक्षितकालवर्तिभ्योऽग्निजीवेभ्य एव ये बहवस्ते सर्वबहवः, अग्नयश्च ते जीवाः, अग्निजीवाः, सर्वबहवश्च तेऽग्निजीवा सर्वबह्वग्निजीवाः, सर्वदिक्कं=सर्वदिग्भावावस्थित क्षेत्रम्-आकाश, निरन्तर-अन्तररहित, क्रियाविशेषणमेतत्, विशिष्टसूचीरचनया रचिताः सन्तः, यावत्=यत्परिमाण भृतवन्तः= व्याप्तवन्तः, परमावधिः-परमश्चासाववधिः स तथा, क्षेत्रनिर्दिष्टः-क्षेत्रम्=अनन्तरोक्त प्रभूताग्निजीवप्रमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः=प्रतिपादितो गणधरादिभिरिति। ततश्चावधेः पर्यायेण एतावत् क्षेत्रमुत्कृष्टतो विषय इति भावः।

'भृतवन्तः' इति भूतकालनिर्देशश्च 'अजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्वबहवोऽग्निजीवा भवन्ति स्म' इति सूचयितुम्-'सर्वबहु' इति विशेषणम्। 'अस्यामवसर्पिण्या'-मित्य-

---

इस गाथामे सर्वशब्द से विवक्षित कालवर्ती अग्निजीव जितने हैं वे ही सब ग्रहण किये गये है। भूत-भविष्यत-कालवर्ती अग्निजीव तथा और जो शेष जीव हैं वे ग्रहण नही किये गये है। इस तरह विवक्षितकालवर्ती अग्निजीवों से और भी जो अग्निजीव है वे सर्वबहु अग्नि जीव समस्त दिगवस्थित जितने आकाशरूपी क्षेत्र को निरन्तर रूपमे-अन्तर न रहे इस रूपमे-भरते है-उसे व्याप्त करते है उतना क्षेत्र उत्कृष्ट अवधिज्ञान का विषय है। ऐसा गणधरादिकों ने कहा है।

इस गाथामे "भृतवन्तः" ऐसा जो भूतकालिक निर्देश किया है वह इस बात की सूचना के लिए है कि अजित स्वामी के समयमे ही प्रायः सर्वबहुअग्निजीव थे। "सर्व बहु" यह विशेषण इस अवस-

---

આ ગાથામા 'સર્વ' શબ્દથી વિવક્ષિતકાળવર્તી અગ્નિજીવ જેટલા છે તે બધા ગ્રહણ કરેલ છે ભૂત-ભવિષ્યકાળવર્તી અગ્નિજીવ તથા બીજા જે બાકીના જીવો છે તે ગ્રહણ કરેલ નથી આ રીતે વિવક્ષિતકાળવર્તી અગ્નિજીવો સિવાયના બીજા પણ જે અગ્નિજીવો છે તે બધા-બહુઅગ્નિજીવ સમસ્ત દિગવસ્થિત જેટલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને નિરતર રૂપમા (અતર ન રહે તે રૂપમા) ભરે છે, તેને વ્યાપ્ત કરે છે, એટલુ ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે એવુ ગણધરાદિકોએ કહ્યું છે

આ ગાથામા 'भृतवन्त' એવો જે ભૂતકાળનો નિર્દેશ કરેલ છે તે આ વાતની સૂચનાને માટે છે કે અજિતસ્વામીના સમયમા જ પ્રાય સર્વબહુઅગ્નિજીવ હતા 'सर्वबहु' આ વિશેષણ આ અવસર્પિણી કાળનું સૂચક છે તથા

र्थस्य ख्यापनार्थम्। 'सर्वदिक्कम्' इत्यनेन सर्वतः सूचीपरिभ्रमण ममितमेव सूचितम्।

अथवा—सर्वबह्वग्निजीवा निरन्तर यावत् सर्वदिक्क क्षेत्र भृतवन्तः, एतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि, तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः, क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः, इति। अथ साम्प्रदायिकोऽर्थ उच्यते—

अग्निजीवोत्पत्तेर्महावृष्ट्यादिना व्याघाताभावे समस्तभरतैरवतविदेहलक्षणासु पञ्चदशसु कर्मभूमिषु सर्वबहवो बादराग्निजीवा भवन्ति। अवसर्पिण्या द्वितीय-तीर्थंकरकाले ये भवन्ति स्म, त एव गृह्यन्ते। तत्र हि बादराग्निजीवाना संधुक्षण-

---

र्पिणी काल का सूचक है। तथा—"सर्वदिक्कम्" यह विशेषण सूचिपरि-भ्रमणपरिमित क्षेत्र का ही सूचक है।

अथवा—सर्वबहुअग्निजीव निरन्तर सब दिशाओंमें रहे हुए जितने क्षेत्र को व्याप्त करते हैं इतने क्षेत्रमें जितने द्रव्य अवस्थित होते उतने द्रव्यों को जानने की शक्ति वाला यह परमावधिज्ञान, क्षेत्रकी अपेक्षा से कहा गया है।

अब साम्प्रदायिक अर्थ क्या है सो बतलाया जाता है—

अग्नि जीवो की उत्पत्ति का महावृष्टि आदि के द्वारा भी व्याघात नहीं होता है इसलिये पाच भरत, पाच ऐरवत, एव पाच महाविदेह, ये जो पन्द्रह कर्मभूमिया है इनमे सर्वबहुबादरअग्निजीव होते है। अवसर्पिणी कालमे द्वितीय तीर्थंकर के समयमे जो अग्नि जीव होते है वे ही यहा ग्रहण किये गये है, कारण कि उस समय बादर अग्नि

'सर्वदिक्कम्' આ વિશેષણ સૂચીપરિભ્રમણપરિમિત ક્ષેત્રનુ જ સૂચક છે

અથવા—સર્વબહુઅગ્નિજીવ નિરતર બધી દિશાઓમા રહેલ જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરે છે એટલા ક્ષેત્રમા જેટલા દ્રવ્ય રહેલા હોય છે એટલા દ્રવ્યોને જાણવાની શક્તિવાળુ આ પરમાવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કહેલ છે

હવે સાપ્રદાયિક અર્થ શો છે તે બતાવે છે—

અગ્નિજીવોની ઉત્પત્તિનો મહાવૃષ્ટિ આદિ વડે પણ વ્યાઘાત થતો નથી તેથી પાચ ભરત, પાચ ઐરવત, અને પાચ મહાવિદેહ, તે પદર જે કર્મભૂ-મિઓ છે તેઓમા સર્વબહુબાદરઅગ્નિજીવ હોય છે અવસર્પિણી કાળમા બીજા તીર્થંકરના સમયમા જે અગ્નિજીવ હોય છે તેમને જ અહી ગ્રહણ કરેલ છે, કારણ કે તે સમયે બાદર અગ્નિજીવોની સધુક્ષણ અને જવાલન આદિ

ज्वालनाद्यारम्भपराः सर्वेभ्योऽप्यतीताऽनागतेभ्यः प्रचुरा गर्भजमनुष्याः स्वभावादेव भवन्ति स्म ।

यदोत्कृष्टाश्च सूक्ष्माग्नि जीवाः स्वभावत एव कथमपि सम्भवन्ति, तदैव एतैर्बादराग्निजीवैः सह सर्वबह्वग्निजीवाना परिमाण भवति। इदमत्र हृदयम्-अनन्तानन्तास्ववसर्पिणीषु मध्ये स एव कश्चित् तीर्थंकरकालो गृह्यते, यत्र सूक्ष्माग्नि जीवा उत्कृष्टपदिन प्राप्यन्ते । ततश्च तैर्बादरैः सूक्ष्मैश्चाग्निजीवैरुत्कृष्टपदिभिर्मिलितैः सर्वबह्वग्निजीवाना परिमाण भवति ।

तच्च सम्भवमात्रमाश्रित्य बुद्ध्या पड्विधरचनयाऽग्निजीवान् व्यवस्थापयितु रचनाया पड् भेदाः घनद्वय-प्रतरद्वय-श्रेणिद्वय-रूपाः कल्प्यन्ते। तत्र पष्ठो भेदो

जीवों की सधुक्षण एव ज्वालन आदि आरभक्रियाद्वारा उत्पत्ति करनेमें तत्पर गर्भज मनुष्य अतीतअनागतकालोद्भूत गर्भज मनुष्यों की अपेक्षा प्रचुर मात्रामें स्वभाव से ही थे ।

जब उत्कृष्ट सूक्ष्मअग्निजीव स्वभावतः किसी निमित्तद्वारा उत्पन्न होते है तव ही इन बादराग्नि जीवों के साथ सर्वबहुअग्निजीवों का परिमाण आता है। तात्पर्य यह है कि अनतानत अवसर्पिणियो के बीच वही कोई एक तीर्थंकरकाल ग्रहण किया जाता है कि जिसमें सूक्ष्मग्निजीव उत्कृष्ट पद को प्राप्त होते है। इस तरह उत्कृष्टपदप्राप्त ये बादर और सूक्ष्मअग्नि जीवों को मिलाने पर सर्वबहुअग्निजीवो का परिमाण होता है।

सर्वबहुअग्निजीवों का परिमाण निकालने के लिये अपनी बुद्धि से छह प्रकार की रचना की कल्पना करो, वे छह प्रकार ये हैं-(१) दो

આરભક્રિયાવડે ઉત્પત્તિ કરવામા તત્પર ગર્ભજ મનુષ્ય અતીત અનાગત કાળના જન્મેલા ગર્ભજ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ મોટી માત્રામા સ્વભાવથી જ હતા

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સૂક્ષ્મ અગ્નિજીવ સ્વભાવત કોઇ નિમિત્ત વડે પેદા થાય છે ત્યારે જ એ બાદરાગ્નિજીવોની સાથે સર્વબહુ અગ્નિજીવોનુ પરિમાણ આવે છે ભાવાર્થ એ છે અનતાનત અવસર્પિણીઓની વચ્ચે કોઇ એક તીર્થકરનો સમય ગ્રહણ કરાય છે કે જેમા સૂક્ષ્માગ્નિજીવ ઉત્કૃષ્ટ પદને મેળવે છે આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કરનાર તે બાદર અને સૂક્ષ્મ અગ્નિજીવોને મેળવતા સર્વબહુ અગ્નિજીવોનુ પરિમાણુ થાય છે

સર્વબહુ અગ્નિજીવોનુ પરિમાણુ કાઢવાને માટે પોતાની બુદ્ધિથી છ પ્રકારની રચનાની કલ્પના કરો તે છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) બે ઘન (૨) બે પ્રતર

बहुतरक्षेत्रपूरण करोति। अन्ये पञ्च अनादेशाः, षष्ठस्तु श्रुतादेश इति। तथाहि–सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विप्रकारकः स्थाप्यते। तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया प्रथमो घनः। स्वावगाहे च देहासंख्येयाकाशप्रदेश लक्षणे एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः। घनरचनायां नवाग्नि-जीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते।

अत्र स्थापना—

o	o	o
o	o	o
o	o	o

एतेषां नवानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापितानां-

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो श्रेणि है। इनमें छठवां श्रेणीरूप भेद ही बहुतर क्षेत्र को पूरण करता है। अन्य पांच भेद अनादेशशास्त्रसमत नहीं है। छठवां ही श्रुतादेश–शास्त्रसमत है।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है–समस्त अग्निजीवों का जो घन बनाया गया है वह समचतुरस्र–समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार से स्थापना की गई है–प्रथम प्रकारमें एक एक आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया है। द्वितीय प्रकारमें जितने असंख्यातप्रदेशरूप आकाशक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस स्वावगाहित देहरूप आकाश के असंख्यात प्रदेशमें एक एक अग्निजीव की स्थापना की गई है। इस तरह इस घनरचनामें असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं।

स्थापना यन्त्र—

o	o	o
o	o	o
o	o	o

(વર્ગ) (૩) બે શ્રેણિ તેઓમા છઠ્ઠી શ્રેણીરૂપ ભેદ જ બહુતર ક્ષેત્રને પૂર્ણ કરે છે અન્ય પાચ ભેદ અનાદેશ–શાસ્ત્રસંમત નથી છઠ્ઠો શ્રુતાદેશ જ શાસ્ત્રસંમત છે

તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત અગ્નિજીવોનો જે ઘન બનાવવામા આવેલ છે તે સમચતુરસ્ર–સમચોરસ છે, અને તેની બે રીતે સ્થાપના કરેલ છે (૧) પહેલા પ્રકારમા એક એક આકાશના પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરેલ છે (૨) બીજા પ્રકારમા જેટલા અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ આકાશ ક્ષેત્રને એક અગ્નિજીવશરીરે રોકી રાખેલ છે તે સ્વાવગાહિત દેહરૂપ આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવનીસ્થાપના કરેલ છે આ રીતે આ ઘનરચનામા અસત્કલ્પના વડે નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપનાયંત્ર—

o	o	o
o	o	o
o	o	

मधस्तात् उपरिष्टाच्च अन्येऽपि नव नव जीवा इत्थमेव स्थाप्यन्ते । एष कल्पनया सप्तविंशत्या प्रथमो घनो भवति ।

स्थापना चेयम्

सद्भावतस्तु सर्वैरपैरग्नि जीवैरेकैकाकाशप्रदेशव्यवस्थापितैर्घनो भवति । द्वितीयोऽपि घन इत्थमेव द्रष्टव्यः, किन्तु इह देहासंख्येयाकाशप्रदेशेष्वेकैक जीवो व्यवस्थाप्यते२ ।

एव वृत्ताकारः प्रतरोऽपि द्विविधो भवति । तथा हि-एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीवस्थापनया प्रथम, देहासंख्ये-

---

इन नौ अग्नि जीवों के भी प्रत्येक अग्नि जीव के ऊपर नीचे और भी नौ नौ अग्नि जीव स्थापित किये जाते हैं । स्थापना—

इस तरह की स्थापना से सत्ताईस २७ जीवों का यह प्रथम घन बन जाता है । इससे यह तात्पर्य निकलता है कि एक एक आकाश के प्रदेशमे व्यवस्थापित हुए असंख्यात अग्नि जीवों का एक घन बन जाता है । द्वितीय घन भी इस तरह से होता है । किन्तु इस घनमे देहरूप असंख्येय आकाशप्रदेशमे एक एक जीव ही स्थापित किया जाता है । इसी प्रकार वृत्ताकार प्रतर भी दो तरह से होता है—एक २ आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीवकी स्थापना से प्रथम प्रतर, और आकाश के असंख्यात प्रदेशरूप स्वावगा-

---

તે નવ અગ્નિજીવોના પણ પ્રત્યેક અગ્નિજીવની ઉપર નીચે બીજા પણ નવ નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપના—

આ પ્રકારની સ્થાપનાથી સત્યાવીસ (૨૭) જીવોનો આ પ્રથમ ઘન બની જાય છે તેથી એ તાત્પર્ય નિકળે છે કે એક એક આકાશના પ્રદેશમા વ્યવસ્થાપિત થયેલ અસંખ્યાત અગ્નિજીવોનો એક ઘન બની જાય છે બીજો ઘન પણ એજ રીતે થાય છે પણ આ ઘનમા દેહરૂપ અસંખ્યેય આકાશ પ્રદેશમા એક એક જીવ જ સ્થાપિત કરાય છે આજ રીતે વૃત્તાકાર પ્રતર પણ બે રીતે થાય છે એક એક આકાશના પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે પ્રથમ પ્રતર અને આકાશના

बहुतरक्षेत्रपूरणं करोति। अन्ये पञ्च अनादेशाः, षष्ठस्तु श्रुतादेश इति। तथाहि-सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विप्रकारकः स्थाप्यते। तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया प्रथमो घनः। स्वावगाहे च देहासङ्ख्येयाकाशप्रदेश लक्षणे एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः। घनरचनायां नवाग्निजीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते।

अत्र स्थापना—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

एतेषां नवानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापितानां-

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो श्रेणि है। इनमें छठवा श्रेणीरूप भेद ही बहुतर क्षेत्र को पूरण करता है। अन्य पांच भेद अनादेशशास्त्रसमत नहीं है। छठवा ही श्रुतादेश-शास्त्रसमत है।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है-समस्त अग्निजीवों का जो घन बनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार से स्थापना की गई है-प्रथम प्रकारमे एक एक आकाश के प्रदेशमे एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया है। द्वितीय प्रकारमे जितने असख्यातप्रदेशरूप आकाशक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस स्वावगाहित देहरूप आकाश के असख्यात प्रदेशमे एक एक अग्निजीव की स्थापना की गई है। इस तरह इस घनरचनामे असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं।

स्थापना यत्र—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

(વર્ગ) (૩) બે શ્રેણિ તેઓમા છઠ્ઠી શ્રેણીરૂપ ભેદ જ બહુતર ક્ષેત્રને પૂર્ણ કરે છે અન્ય પાચ ભેદ અનાદેશ-શાસ્ત્રસમત નથી છઠ્ઠો શ્રુતાદેશ જ શાસ્ત્રસમત છે

તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત અગ્નિજીવોનો જે ઘન બનાવવામા આવેલ છે તે સમચતુરસ્ર-સમચોરસ છે, અને તેની બે રીતે સ્થાપના કરેલ છે (૧) પહેલા પ્રકારમા એક એક આકાશના પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરેલ છે (૨) બીજા પ્રકારમા જેટલા અસખ્યાતપ્રદેશરૂપ આકાશ ક્ષેત્રને એક અગ્નિજીવશરીરે રોકી રાખેલ છે તે સ્વાવગાહિત દેહરૂપ આકાશના અસખ્યાત પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવનીસ્થાપના કરેલ છે આ રીતે આ ઘનરચનામા અસત્કલ્પના વડે નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપનાયત્ર—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

प्रदेशावगाहोऽप्यस्तु, इति चेन्नैवम्, कल्पनाऽपि सति सम्भवेऽविरोधिन्येव कर्तव्या, किं विरोधेन ? तस्मात्-असंख्येयाकाशप्रदेशलक्षणस्यावगाहे श्रेण्यामेकैकजीव स्थापनेन यः श्रेणिलक्षणः षष्ठः पक्षः स एव श्रुते आदिष्टत्वात् ग्राह्यः। शेषास्तु

से एक एक प्रदेशमे एक एक जीवका अवगाह मान लिया जावे तो आगम विरुद्धता कैसे आसकेगी ?

उत्तर—ऐसा नही कहना चाहिये, कारण कि कल्पना भी वही की जानी चाहिये कि जो वहां सभवित होती हो, और जिसमे कोई विरोध नही आता हो। पूर्वोक्त कल्पना तो अविरोधिनी नही है। उसमें आगम से दोष आता है, आगममे एक जीव का आधारक्षेत्र लोकाकाश के असख्यातवे भाग से लेकर सम्पूर्ण लोकाकाशतक हो सकने का बतलाया गया है। यद्यपि लोकाकाश असख्यातप्रदेश परिमाण है तथापि असख्यात सख्या के भी असख्य प्रकार होने से लोकाकाश के ऐसे असख्यात भागों की कल्पना की जा सकती है, जो अगुलासख्येयभाग परिमाण हों। इतना छोटा एक भाग भी असख्यात प्रदेशात्मक ही होता है। उस एक भागमे कोई एक जीव रह सकता है, उतने दो भागमे भी रह सकता है। इसी तरह एक २ भाग बढते २ आखिरकार सर्वलोकमे भी एक जीव रह सकता है, अर्थात् जीवद्रव्य का छोटे से छोटा आधारक्षेत्र अगुलासख्येय भाग

એક જીવની અવગાહના માનવામા આવે તો આગમવિરૂદ્ધતા કેવી રીતે આવી શકશે ?

ઉત્તર—એવુ ન કહેવુ જોઈએ કારણ કે કલ્પના પણ એવી જ કરવી જોઈએ કે જે ત્યા સભવિત થતી હોય, અને જેમા કોઈ વિરોધ આવતો ન હોય પૂર્વોક્ત કલ્પના તો અવિરોધિની નથી તેમા આગમથી દોષ આવે છે આગમમા એક જીવનુ આધારક્ષેત્ર લોકાકાશના અસખ્યાતમા ભાગથી લઈને સપૂર્ણ લોકાકાશ સુધી હોઈ શકવાનુ બતાવ્યુ છે જો કે લોકાકાશ અસખ્યાત પ્રદેશપરિમાણુ છે તો પણુ અસખ્યાત સખ્યાના પણુ અસખ્યાત પ્રકાર હોવાથી લોકાકાશના એવા અસખ્યાત ભાગોની કલ્પના કરી શકાય છે કે જે આગળના અસખ્યેયભાગપરિમાણુ હોય આવડો નાનો એક ભાગ પણુ અસખ્યાત પ્રદેશાત્મક જ હોય છે તે એક ભાગમા કોઈ એક જીવ રહી શકે છે, એટલા બે ભાગમા પણુ રહી શકે છે, આ રીતે એક એક ભાગ વધતા વધતા છેવટે સર્વલોકમા પણુ એક જીવ રહી શકે છે, એટલે કે જીવદ્રવ્યનુ નાનામા નાનુ

याकाशप्रदेशात्मके स्वावगाहे एकैकाग्नि जीवस्थापनया च द्वितीयः २। एवमायता सूच्याकारा श्रेणिरपि द्विभेदा । तत्र चत्वारो घनप्रतरपक्षाः, पञ्चमश्च-एकैकाकाशप्रदेशस्थापितैकैकजीवलक्षणः श्रेणिपक्षः, एते पञ्चापि न ग्राह्या , दोषद्वयानुषङ्गात्। तथाहि-पञ्चविधयाऽप्यनया स्थापनया स्थापिता अग्निजीवा अवधिज्ञानधरस्य षट्स्वपि दिक्षु असत्कल्पनया भ्राम्यमाणाः स्तोकमेव क्षेत्रं स्पृशन्तीत्येको दोषः। एकैकाकाशप्रदेशे एकैकजीवस्थापनायामागमविरोधश्च द्वितीयो दोषः ।

ननु असख्येयाकाशप्रदेशान् विना आगमे जीवावगाहनिषेधादसत्कल्पनया

हित देहमें एक २ अग्नि जीव की स्थापना से द्वितीय प्रतर बनता है । इसी तरह सूची के आकार जैसी लम्बी श्रेणि भी दो प्रकार की है। इनमें घन और प्रतर के दो२ भेदरूप चार पक्ष, तथा एक २ आकाशप्रदेशमें स्थापित एक एक जीवरूप पांचवा श्रेणिपक्ष, ये पाचो पक्ष ग्राह्य नही हुए हैं, कारण कि ये दो दोषों से दूषित हैं? इन दोनों दोषों का खुलाशा इस प्रकार है-जब पाच प्रकार की इस स्थापना से स्थापित किये गये ये अग्निजीव अवधिज्ञानी की छहों दिशाओंमें असत्कल्पना से इधर से उधर घुमाये जावेगे तब ये स्तोक क्षेत्र का ही स्पर्श करेगे एक तो यह दोष आता है १, दूसरा-एक २ आकाशप्रदेश के ऊपर एक २ जीव की स्थापना करना यह आगम से विरुद्ध पडता है २ ।

शका—यद्यपि असख्यात आकाश प्रदेशों के विना आगममें एक जीव के अवगाह का निषेध बतलाया गया है फिर भी असत्कल्पना

અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત દેહમા એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે બીજો પ્રતર બને છે આજ પ્રમાણે સૂચીના આકાર જેવી લાંબી શ્રેણી પણ બે પ્રકારની છે તેમનામા ઘન અને પ્રતરના બે બે ભેદરૂપ ચાર પક્ષ તથા એક એક આકાશ પ્રદેશમા સ્થાપિત એક એક જીવરૂપ પાચમો શ્રેણીપક્ષ, એ પાચે પક્ષ ગ્રાહ્ય થયા નથી, કારણ કે તે બે દોષો વડે દૂષિત છે એ બન્ને દોષોનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—જ્યારે પાચ પ્રકારની આ સ્થાપનાથી સ્થાપિત કરેલ એ અગ્નિજીવ અવધિજ્ઞાનીની છએ દિશાઓમા અસત્કલ્પનાથી અહીથી તહી ઘુમાવાશે ત્યારે એ સ્તોક ક્ષેત્રનો જ સ્પર્શ કરશે એક તો આ દોષ આવશે (૧)

બીજુ-એક એક આકાશ પ્રદેશની ઉપર એક એક જીવની સ્થાપના કરવી તે આગમની વિરૂદ્ધનુ ગણાશે (૨)

શકા—જો કે અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશોના વિના આગમમા એક જીવની અવગાહનાનો નિષેધ બતાવ્યો છે તે છતા અસત્કલ્પનાથી એક એક

असंख्येयाकाशखण्डानि स्पृशति, अत एतावदुत्कृष्टक्षेत्रमवधेर्विषयः, इत्युक्तं भवतीत्यादि स्वयमेव वक्ष्यतीति ॥

ननु षड्भेदाना कल्पन किमर्थं क्रियते, अयुक्तमेतत्, तथाहि–एकैकाकाशप्रदेशावगाहिना जीवाना घनो यावत एव आकाशप्रदेशान् आक्रामति, प्रतरोऽपि तेषा तावत एव आकाशप्रदेशान् आक्रामति, श्रेणिरपि तेषा तावत एव तान् स्पृशति। सवृत्तप्रसारितनेत्रपट्टाक्रान्ताकाशप्रदेशवदित्येवमसख्येयाकाशप्रदेशावगाढजीवघन-प्रतर-श्रेण्याक्रान्ताकाशप्रदेशानामपि स्वस्थाने सख्या तुल्यैव भावनीयेत्यतोऽवगाढभेदद्वयवान् घन एवास्तु, प्रतरो वा श्रेणिरेव वाऽस्तु, इति चेत् ,

---

क्षेत्र अवधिज्ञान का विषयभूत निर्दिष्ट किया गया है। इत्यादि सब बातें सूत्रकार आगे स्वय ही स्पष्ट करेंगे।

शका—यह जो छह भेदों की कल्पना की गई है–वह अयुक्त है, क्यों कि एक एक आकाश के प्रदेशमें अवगाही जीवों का घन जितने आकाश के प्रदेशों को छूता है उतने ही प्रदेशों को उनका प्रतर भी छूता है और श्रेणि भी उनकी उतने ही प्रदेशों को छूती है। जिस प्रकार सकुचित अवस्थामे रक्खा हुआ नेत्रपट्ट जब पसार दिया जाता है तो वह जैसे सकुचित अवस्थामे जितने आकाशप्रदेशों को घेरे हुए था उतने ही प्रदेशों को वह पसार देने पर भी घेरता है। इस तरह असख्येय आकाश प्रदेशोंमे अवगाही जीव का घन, प्रतर एव श्रेणी ये सब अपने २ द्वारा आक्रान्त हुए आकाश प्रदेशो को उतना ही छूएंगे कि जितने आकाश प्रदेशों को एक दूसरेने छूआ है, कारण अपने २ स्थानमे आकाशप्रदेशो

અવધિજ્ઞાનનુ વિષયભૂત નિર્દિષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે ઇત્યાદિ બધી વાતો સૂત્રકાર આગળ જાતે જ સ્પષ્ટ કરશે

શકા—આ જે છભેદોની કલ્પના કરેલ છે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એક એક આકાશના પ્રદેશમા અવગાહી જીવોનો ઘન જેટલા આકાશના પ્રદેશને સ્પર્શે છે એટલાજ પ્રદેશને તેનો પ્રતર પણ સ્પર્શે છે, અને તેમની શ્રેણિ પણ એટલા જ પ્રદેશને સ્પર્શે છે જે રીતે સકુચિત અવસ્થામા રાખેલ નેત્રપટ્ટ જ્યારે વિસ્તારવામા આવે છે ત્યારે તે જેમ સકુચિત અવસ્થામા જેટલા આકાશ પ્રદેશોને ઘેરેલ હતો એટલા જ પ્રદેશને તે વિસ્તારવાથી પણ ઘેરે છે, એજ રીતે અસખ્યેય આકાશ પ્રદેશોમા અવગાહી જીવના ઘન પ્રતર અને શ્રેણી એ સૌ પોત પોતાના વડે આક્રાન્ત થયેલ આકાશ પ્રદેશોને એટલો જ સ્પર્શશે કે જેટલો આકાશ પ્રદેશોને એક બીજાએ સ્પર્શ્યો છે કારણ કે પોત પોતાના સ્થાનમા આકાશ પ્રદેશોની સખ્યા તુલ્ય જ છે

पञ्चानादेशाः, सम्भवोपदर्शनमात्रेणोक्तत्वात् परिहार्याः । इयं हि यथोक्तश्रेणिः एकैकजीवस्या सख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थापितत्वाद् बहुतर क्षेत्र स्पृशती त्येको गुणः, अवगाहविरोधाभावस्तु द्वितीयः । ततश्च-एषाऽग्निजीवश्रेणिरवधि-ज्ञानिन षट्स्वपि दिक्षु असत्कल्पनया भ्रामिता सर्वा अलोके लोकप्रमाणानि

परिमाण का खड होता है जो समग्र लोकाकाश का एक असख्यातवां हिस्सा होता है ।

अब एक एक प्रदेशमें असत्कल्पना से जीव का अवगाह-मानना आगमविरोध से विहीन कैसे हो सकता है। अतः असख्यात-प्रदेशरूप स्वावगाहित श्रेणीमें एक २ जीव की स्थापना से जो श्रेणिरूप छठवा पक्ष है वही आगममे आदिष्ट होने से ग्राह्य माना गया है। बाकी के पाच पक्ष आदिष्ट न होने की वजह से परिहार्य बतलाये गये हैं। यहा जो उनका कथन किया गया है वह केवल सभावनामात्र को दिखलाने के लिये ही किया गया है। यह यथोक्त श्रेणि एक एक जीव को असख्येय आकाशप्रदेशरूप आधारमे व्यवस्थापित होनेकी वजह से एक तो बहुत अधिक क्षेत्र का स्पर्श कर लेती है। दूसरे-इस मान्यतामे अवगाह का विरोध भी नही आता है। इस तरह यह अग्निजीवों की श्रेणि अवधि ज्ञानी की छहों दिशाओमे असत्कल्पना से घुमाने पर अलोकमें लोक प्रमाण असख्येय आकाशखडो को स्पर्श करती है, इसलिये इतना उत्कृष्ट

આધારક્ષેત્ર આગળના અસખ્યેયભાગપરિમાણનો ખડ હોય છે જે સમગ્ર લોકાકાશનો એક અસખ્યાતમો ભાગ હોય છે

હવે એક એક પ્રદેશમા અસત્કલ્પનાથી જીવની અવગાહના માનવી તે આગમવિરોધ વિનાનુ કેવી રીતે થઈ શકે છે, તેથી અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત શ્રેણીમા એક એક જીવની સ્થાપનાથી જે શ્રેણિરૂપ છઠો પક્ષ છે એ જ આગમમા આદિષ્ટ હોવાથી ગ્રાહ્ય (સ્વીકારવા યોગ્ય) મનાયો છે બાકીના પાચ પક્ષ આદિષ્ટ ન હોવાને કારણે પરિહાર્ય બતાવ્યા છે અહીં જે તેમનુ કથન કરેલ છે તે ફક્ત સભાવનામાત્રને જ દર્શાવવા માટે કરેલ છે આ યથોક્ત શ્રેણિ એક એક જીવને અસખ્યેય આકાશપ્રદેશરૂપ આધારમા વ્યવસ્થાપિત હોવાને કારણે એક તો ઘણા જ અધિક ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરી લે છે બીજુ આ માન્યતામા અવગાહનાનો વિરોધ પણ આવતો નથી આ રીતે આ અગ્નિજીવોની શ્રેણિ અવધિજ્ઞાનીની છએ દિશાઓમા અસત્કલ્પનાથી ઘૂમાવવાથી અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશ ખડોનો સ્પર્શ કરે છે તેથી આટલુ ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર

स्पृशति, स एव इह ग्राह्यः। एवं च सति तेषां भेदः स्वीकरणीयः। तथाहि-एकैकप्रदेशावगाढजीवघनो भ्राम्यमाणो यावत् क्षेत्रं स्पृशति, तस्मादसंख्येयप्रदेशावगाढजीवघनोऽसंख्येयगुणं स्पृशति। ततोऽप्येकैकप्रदेशावगाढजीवप्रतरोऽसंख्येयगुणं स्पृशति। तस्मादप्यसंख्येयप्रदेशावगाढजीवप्रतरोऽसंख्येयगुणं स्पृशति। तस्मादप्येकैकप्रदेशावगाढजीवश्रेणिरसंख्येयगुणं स्पृशति। तस्मादप्यसंख्येयाकाशप्रदेशावगाढैकैकाग्निजीवश्रेणिरसंख्येयगुणं क्षेत्रं स्पृशति। तच्चालोकेलोकप्रमाणान्यसंख्येयाकाशखण्डानि स्पृशति। अत एव एतावत् उत्कृष्टक्षेत्रमवधेर्विषय इत्युक्तम्।

घूमता हुआ बहुतर क्षेत्र का स्पर्श करता है वही ग्राह्य माना है। इस प्रकार मानने पर यह बात स्वतः सिद्ध हो जाती है कि इन छह प्रकारोंमे भेद है। जैसे-एक एक आकाश के प्रदेशमे अवगाढ-रहा हुआ जो एक जीव का घन है वह घूमता हुआ जितने क्षेत्र का स्पर्श करता है उसकी अपेक्षा असंख्यात आकाश प्रदेशोंमे अवगाढ हुआ जीव का घन असंख्यात गुणित क्षेत्र का स्पर्श करने वाला होगा। उस की अपेक्षा भी एक एक प्रदेशमें अवगाढ जीव प्रतर असंख्यात गुण क्षेत्र का स्पर्श करेगा, उससे भी असंख्यातगुणित क्षेत्र का स्पर्श असंख्येयप्रदेशावगाढ जीवप्रतर करेगा, इस की अपेक्षा भी जो एकएकप्रदेशावगाढ जीव श्रेणि होगी वह असंख्यात गुणित क्षेत्र को स्पर्श करेगी, और इस की अपेक्षा भी जो असंख्यातआकाश प्रदेशावगाढ एकएकअग्नि जीवश्रेणि होगी वह असंख्यात गुणित क्षेत्र का स्पर्श करेगी। इस तरह एक एक प्रदेशावगाढ जीव घन से लेकर असंख्यात आकाशप्रदेशावगाढ एक-एक

(સ્વીકારવા યોગ્ય) માન્યુ છે આ રીતે માનવાથી એ વાત સ્વત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે તે છ પ્રકારોમા ભેદ છે જેમ-એક એક આકાશના પ્રદેશમા અવગાઢ (રહેલ) જે એક જીવને ઘન છે તે ઘૂમતા ઘૂમતા જેટલા ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરે છે તેના કરતા અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમા અવગાઢ (રહેલ) જીવને ઘન અસખ્યાતગણા ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરનાર હશે તેના કરતા પણ એક એક પ્રદેશમા અવગાઢ જીવને પ્રતર અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરશે, તેના કરતા પણ અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રને સ્પર્શ અસખ્યેય પ્રદેશાવગાઢ જીવ પ્રતર કરશે, તેના કરતા પણ જે એક-એક-પ્રદેશાવગાઢ જીવશ્રેણિ હશે તે અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરશે, અને તેના કરતા પણ જે અસખ્યાતઆકાશપ્રદેશાવગાઢ એક એક અગ્નિજીવ શ્રેણિ હશે તે અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરશે આ રીતે એક-એક-પ્રદેશાવગાઢ જીવ ઘનથી લઈને અસખ્યાત આકાશપ્રદેશાવગાઢ

उच्यते—अस्याः षड्विधकल्पनाया भेदोऽवश्य मन्तव्यः। घनाद्याक्रान्ता ये आकाशप्रदेशास्तेषा सख्या समत्वविषमत्वेन चिन्त्ये, किं तु घनादीना मध्याद् यः कश्चिद् रचनाविशेषोऽवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु भ्राम्यमाणो बहुतर क्षेत्र

की सख्या तुल्य ही है। यद्यपि सवृत अवस्थामें रक्खा हुआ नेत्रपट्ट पसारने पर जगह अधिक घेरता है, इस तरह वह पहिले की अपेक्षा अधिक प्रदेशों को घेरने वाला मानना चाहिये, परन्तु सवृत अवस्थामें जितने स्थान को उसने घेर रक्खा है उतने स्थानमें भी असख्यात प्रदेश हैं और जितने स्थान को बादमें उसने पसारने पर घेरा है उतनेमें भी असख्यात ही प्रदेश हैं। इस अपेक्षा से यहा स्वस्थानमें प्रदेशों की सख्या तुल्य बतलाई गई है। इस अपेक्षा को लेकर ऐसा कहना है कि या तो अवगाह के दो भेदो वाला घन मानो, प्रतर मानो या श्रेणि मानो। इन छह भेदों की कल्पना करना व्यर्थ है। कारण इनमें कोई भेद नही बनता है।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नही है। कारण इस छह प्रकार की कल्पनामे भेद तो अवश्य मानना चाहिये। यहा यह विचार नही किया गया है कि घनादि द्वारा आक्रान्त जितने आकाश के प्रदेश है वे सम हैं या विषम हैं। यहा तो यह प्रकट किया जा रहा है कि इन घन आदिकों मे से जो कोई रचनाविशेष अवधिज्ञानी की समस्त दिशाओमे

જો કે સવૃત્ત અવસ્થામા રાખેલ નેત્રપટ્ટ વિસ્તારવાથી જગ્યા વધારે ઘેરે છે, આ રીતે તે પહેલા કરતા વધારે પ્રદેશોને ઘેરનાર માનવો જોઈએ, પણ સવૃત્ત અવસ્થામા જેટલા સ્થાનને તેણે ઘેરી રાખેલ છે એટલા સ્થાનમા પણ અસખ્યાત પ્રદેશ છે, અને જેટલા સ્થાનને ત્યાર પછી તેણે વિસ્તાર પામતા ઘેરેલ છે એટલામા પણ અસખ્યાત જ પ્રદેશ છે આ અપેક્ષાએ અહીં સ્વસ્થાનમા પ્રદેશોની સખ્યા તુલ્ય બતાવેલ છે આ અપેક્ષાને લઈને એવુ કહેવુ જોઈએ કે કાતો અવગાહનાને બે ભેદોવાળો ઘન માનો, પ્રતર માનો કે શ્રેણિ માનો એ છ ભેદોની કલ્પના કરવી તે વ્યર્થ છે, કારણ કે તેઓમા કોઈ ભેદ બનતો નથી

ઉત્તર—એમ કહેવુ તે બરાબર નથી કારણ કે તે છ પ્રકારની કલ્પનામા ભેદ તો જરૂર માનવો જોઈએ અહીં આ વિચાર કરવામા આવ્યો નથી કે ઘનાદિ વડે આક્રાન્ત જેટલા આકાશના પદાર્થ છે તેઓ સમ છે કે વિષમ છે? અહીં તો આ પ્રગટ કરાય છે કે એ ઘન આદિકોમાથી જે કોઈ રચનાવિશેષ અવધિ જ્ઞાનીની સમસ્ત દિશાઓમા ઘુમતા બહુતર ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે એજ આદ્ય

मेवोच्यते । यद्येतावति क्षेत्रे द्रष्टव्य किमपि द्रव्यं भवेत्, तत् तदाऽवधिज्ञानी पश्येत्, न च तद् द्रष्टव्य तत्रालोके किमपि सभवति, यतोऽयमवधिस्तीर्थकरादिभिः 'रूपिद्रव्यमात्रविषयको भवती'-त्युक्तम्, तच्च रूपिद्रव्यमलोके नास्तीति ।

ननु यद्येवमवधिर्लोकप्रमाणो भूत्वा विशुद्धिवशेन लोकाद् वहिरप्यसौ वर्धते तत्र तद्वृद्धेः किं फलम् ? लोकाद् वहिर्द्रष्टव्याभावादिति चेत्,

---

वह तो अमूर्त है, वह उसका विषय भी कैसे हो सकता है ? परन्तु 'इतना क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है' ऐसा जो कहा जाता है इससे केवल उसका सामर्थ्य ही दिखलाया जाता है, और इसका तात्पर्य यह निकलता है कि यदि इतने क्षेत्रमें द्रष्टव्य ज्ञातव्य यदि कोई भी द्रव्य हो, तो अवधिज्ञानी उस को देख सकता है, परन्तु अलोकाकाशरूप क्षेत्रमें तो कोई ऐसा द्रव्य द्रष्टव्य है ही नही कि जिस को यह देख सके, यदि वहा ऐसा कोई द्रव्य होता तो उस को यह देख लेता। इसीलिये तीर्थंकरादिकोंने-'अवधिज्ञान का विषय रूपी द्रव्य है' ऐसा कहा है। आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य अलोकाकाशमें नहीं है।

शंका—इस तरह से अवधिज्ञान, लोकप्रमाण होकर यदि विशुद्धि के वश से लोक के बाहिर भी बढ़ जाता है तो फिर इसकी वहा पर वृद्धि से क्या फल निकल सकता है? वहां पर तो इसकी वृद्धि केवल निष्फल ही मानी जावेगी, कारण-वहा दृष्टव्य तो कोई द्रव्य है ही नहीं कि जिस को देखकर यह अपनी वृद्धिमे सफलित हो सके ?

છે, તે તેનો વિષય પણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? પણ "આટલુ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે" એવુ જે કહેવાય છે તેના વડે ફક્ત તેની શક્તિ જ બતાવવામા આવે છે, અને તેનુ તાત્પર્ય આ નિકળે છે કે જો આટલા ક્ષેત્રમા દ્રષ્ટવ્ય-જ્ઞાતવ્ય જો કોઈ પણ દ્રવ્ય હોય તો અવધિજ્ઞાની તેને જોઇ શકે છે પણ અલોકા-કાશરૂપ ક્ષેત્રમા તો એવુ કોઈ દ્રવ્ય દ્રષ્ટવ્ય છે જ નહી કે જેને તે જોઇ શકે, જો ત્યા એવુ કોઈ દ્રવ્ય હોત તો તેને તે જોઈ લેત તેથી જ તીર્થંકરાદિકોએ એવુ કહ્યુ છે કે 'અવધિજ્ઞાનનો વિષય, રૂપી દ્રવ્ય છે" આકાશના સિવાય બીજુ કોઈ દ્રવ્ય અલોકાકાશમા નથી

શકા—આ રીતે અવધિજ્ઞાન, લોકપ્રમાણુ થઈને જો વિશુદ્ધિના વશવડે લોકની બહાર પણ વધી જાય છે તો પછી તેની ત્યા વૃદ્ધિથી કયુ પરિણામ આવી શકે છે ? ત્યા તો તેની વૃદ્ધિ તદ્દન નિષ્ફળજ મનાશે, કારણ કે ત્યા દ્રષ્ટવ્ય તો કોઈ દ્રવ્ય છે જ નહી કે જેને જોઈને તે પોતાની વૃદ્ધિમા સફળ થઇ શકે ?

ननु रूपिद्रव्याण्येवावधिः पश्यति, क्षेत्रं त्वमूर्तत्वात् कथं तद्विषयः?, इति चेत्, उच्यते-'एतावत् क्षेत्रमवधेर्विषयः' इति यदुच्यते, तदेतत् तस्य सामर्थ्यमात्र-

अग्नि जीवश्रेणितक क्रमशः आकाशप्रदेश असंख्यातगुणित होता जाता है, और यह अलोकमें लोकप्रमाण असंख्येय आकाशखण्डों तक बढ जाता है। इस तरह छठवा भेदरूप जो श्रेणि है वह अलोकमें लोक-प्रमाण असंख्यात आकाशखण्डों को स्पर्श करने वाली बन जाती है, और इतना ही अवधिज्ञान का उत्कृष्ट विषयक्षेत्र सिद्ध होता है।

शंका—अवधिज्ञान का विषय तो शास्त्रकारोंने रूप, गंध, रस, और स्पर्शवाला रूपी पदार्थ ही बतलाया है फिर आप उसका विषय अरूपी पदार्थ क्यों बतला रहे हैं ? क्षेत्र तो अमूर्त है और वह अवधिज्ञान का जब विषयभूत होगा तब 'अवधिज्ञान अरूपी पदार्थ को जाननेवाला है' यह बात माननी पडेगी जो सिद्धान्त की मान्यता से प्रतिकूल पडती है। इस प्रतिकूलता के वारण करने के लिये यदि कहा जाय कि अरूपी पदार्थ अवधिज्ञान का विषय नहीं होता है तो फिर क्षेत्र अमूर्त होने से उसका विषय कैसे माना जा सकता है ?।

उत्तर—यह शंका विना समझे की गई है, क्यो कि-सूत्रकार यह कहा करते हैं कि-'इतना आकाशरूप क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है'।

એક એક અગ્નિજીવશ્રેણિ સુધી ક્રમશ આકાશપ્રદેશ અસખ્યાત ગણો થતો જાય છે, અને આ અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશખડો સુધી વધી જાય છે આ રીતે છઠ્ઠા ભેદરૂપ જે શ્રેણિ છે તે અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યાત આકાશખડોનો સ્પર્શ કરનારી બની જાય છે, અને એટલુ જ અવધિજ્ઞાનનુ ઉત્કૃષ્ટ વિષયક્ષેત્ર સિદ્ધ થાય છે

શકા—અવધિજ્ઞાનનો વિષય તો શાસ્ત્રકારોએ વર્ણ, ગધ, રસ, અને સ્પર્શવાળો રૂપી પદાર્થ જ બતાવ્યો છે તો પછી આપ તેનો વિષય અરૂપી પદાર્થ શા માટે બતાવો છો ક્ષેત્ર તો અમૂર્ત છે અને તે જ્યારે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત થશે ત્યારે 'અવધિજ્ઞાન અરૂપી પદાર્થને જાણનારૂ છે" આ વાત માનવી પડશે કે જે સિદ્ધાતની માન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે આ પ્રતિકૂળતાનુ નિવારણ કરવા માટે જો એમ કહેવાય કે અરૂપી પદાર્થ અવધિજ્ઞાનનો વિષય હોતો નથી તો પછી ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોવાથી તેનો વિષય કેવી રીતે માની શકાય?

ઉત્તર—આ શકા સમજ્યા વિના કરેલ છે, કારણ કે સૂત્રકાર એવુ કયા કહે છે કે "આટલુ આકાશરૂપ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે" તે તો અમર્ત

मूलम्—अंगुलमावलियाणं, भागमसंखेज्ज दोसु संखेज्जा ॥
अंगुलमावलियंतो, आवलिया अंगुलपुहुत्त ॥ ३ ॥

छाया—अंगुलावलिकयोः, भागमसंख्येय द्वयोः संख्येयम्।
अंगुलमावलिकान्तः, आवलिकामंगुलपृथक्त्वम् ॥ ३ ॥

टीका—'अंगुलमावलियाण' इत्यादि। अंगुलमिह क्षेत्राधिकारात् प्रमाणांगुल गृह्यते। अवध्यधिकारादुत्सेधांगुलमिति च केचिदाहुः। असंख्येयसमयसंघातात्मकः कालविशेष आवलिका। अंगुल चावलिका च अंगुलावलिके, तयोरंगुलावलिकयोर्भागमसंख्येय पश्यति अवधिज्ञानी।

यहा तक अवधिज्ञान का जघन्य और उत्कृष्ट विषयभूत क्षेत्र बतलाया गया है। इन दोनो के बीच का जो क्षेत्र है वह सब मध्यमक्षेत्र है, इस मध्यम क्षेत्रविशेषमें जो कालका मान होता है, और जितने कालमें वह मध्यमक्षेत्र होता है इस बात को सूत्रकार चार गाथाओं द्वारा स्पष्ट करते हैं—

'अंगुलमावलियाण' इत्यादि।

क्षेत्र का अधिकार होने से यहा अंगुल-शब्द से प्रमाणांगुल ग्रहण किया है। कोई २ ऐसा भी कहते हैं कि अवधिज्ञान का अधिकार होने से अंगुल-शब्द से उत्सेधांगुल लिया गया है। असंख्यात समय का समुदायरूप कालविशेष है उसका नाम आवलिका है। अवधिज्ञानी अंगुल एव आवलिका के असंख्यातवें भाग को जानता है, देखता है।

અહીં સુધી અવધિજ્ઞાનનુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વિષયભૂત ક્ષેત્ર બતાવ્યુ છે તે બન્નેની વચ્ચેનુ જે ક્ષેત્ર છે તે બધુ મધ્યમ ક્ષેત્ર છે આ મધ્યમ ક્ષેત્ર વિશેષમા જે કાળનુ માન હોય છે, અને જેટલા કાળમા તે મધ્યમક્ષેત્ર થાય છે તે વાતને સૂત્રકાર ચાર ગાથાઓ વડે સ્પષ્ટ કરે છે—"अंगुलमावलियाण" ઇત્યાદિ

ક્ષેત્રનો અધિકાર હોવાથી અહીં 'अंगुल' શબ્દથી પ્રમાણાંગુલ ગ્રહણ કરેલ છે કોઈ કોઈ એવુ પણ કહે છે કે અવધિજ્ઞાનનો અધિકાર હોવાથી અંગુલ-શબ્દથી ઉત્સેધાંગુલ લેવાયુ છે અસંખ્યાત સમયના સમુદાયરૂપ જે કાળવિશેષ છે, તેનુ નામ આવલિકા છે અવધિજ્ઞાની અંગુલ અને આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગને જાણે છે, દેખે છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જ્યારે

उच्यते—विशुद्धिवशेन लोकाद् बहिर्वर्धमानोऽवधिर्लोकस्थमेवाधिकतरं पश्यति। सूक्ष्मं, सूक्ष्मतरं, सूक्ष्मतमं च यावत् सर्वतः सूक्ष्मं परमाणुमपि परमावधिः पश्यति। एतदेव तद्वृद्धेस्तात्त्विकं फलमिति। अलोके तु तस्य लोकप्रमाणा संख्येयाकाशखण्डेषु द्रव्यदर्शनसामर्थ्यमेवास्तीति ॥ गा० २ ॥

जघन्यमुत्कृष्टं चावधिक्षेत्रमुक्तम्, अथ एतस्मादन्यत् सर्वं मध्यमं क्षेत्रमिति परिशेषादवगम्यत एव। यस्मिन् मध्यमक्षेत्रविशेषे यत् कालमानं भवति, यावति च काले यद् मध्यमं क्षेत्रं भवति, तत्प्रदर्शनाय गाथाचतुष्टयमाह—

उत्तर—इस की वृद्धि का यह फल थोडे ही है कि यह अलोकाकाशमें भी यदि द्रव्य होवे तो उसे देखकर अपनी वृद्धि की सफलता सार्थक करे, और वहा पर जब द्रष्टव्य द्रव्य है नहीं तो उसके अभावमें यह अपनी वृद्धिमें असफलित माना जावे। वृद्धि का तात्पर्य तो केवल इतना ही है कि विशुद्धि के वश से लोक से भी बाहिर वर्द्धित हुआ यह अवधिज्ञान अपने विषयभूत लोकस्थ रूपी द्रव्य को ही अधिकतर रूपमें विशुद्ध देखता है। परमावधि जो अवधिज्ञान होता है वह सूक्ष्म, सूक्ष्मतर, सूक्ष्मतम द्रव्य को देखता हुआ सब से सूक्ष्म परमाणु को भी देखने वाला होता है। यही अवधिज्ञान की वर्द्धमानता का तात्त्विक फल है। अलोकाकाशमें तो लोकप्रमाण असख्येय आकाशखडोमें द्रव्यदर्शन की इसमे सामर्थ्य ही है। वहा कोई भी दूसरा द्रव्य है नही अतः वह उस अपेक्षा वहा अनभिव्यक्त है॥ गा. २ ॥

ઉત્તર—તેની વૃદ્ધિનું આ ફળ થોડું જ છે કે તે અલોકાકાશમા પણ જો દ્રવ્ય હોય તો તેને જોઈને પોતાની વૃદ્ધિની સફળતા સાર્થક કરે, અને ત્યા જો દ્રષ્ટવ્ય દ્રવ્ય નથી તો તેના અભાવમા તે પોતાની વૃદ્ધિમા નિષ્ફળ મનાય! વૃદ્ધિનુ તાત્પર્ય તો ફકત એટલુ જ છે કે વિશુદ્ધિવશથી લોકથી પણ બહાર વધેલ તે અવધિજ્ઞાન પોતાના વિષયભૂત લોકસ્થ રૂપી દ્રવ્યને જ અધિકતરરૂપે વિશુદ્ધ જોવે છે જે પરમાવધિ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર, અને સૂક્ષ્મતમ દ્રવ્યને જોતા જોતા બધા કરતા સૂક્ષ્મ પરમાણુને પણ જોનાર હોય છે આજ અવધિજ્ઞાનની વૃદ્ધિનુ તાત્ત્વિક ફળ છે અલોકાકાશમા તો લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશખંડોમા દ્રવ્યદર્શનની તેનામા શક્તિ છે જ ત્યા કોઇ પણ બીજુ દ્રવ્ય નથી તેથી તે અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવ્યક્ત છે ॥ ગા ૨ ॥

तथा—' अगुलमावलिअतो ' इति । यदा क्षेत्रतोऽङ्गुलं पश्यति तदा कालत आवलिकान्तः=आवलिकाया अन्तरे, न तु बहिः, किंचिन्न्यूनामावलिकां पश्यतीत्यर्थः । तथा—' आवलिया अगुलपुहुत्त ' इति, यदा कालत आवलिका पश्यति तदा क्षेत्रतोऽगुलपृथक्त्वम्–अङ्गुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र पश्यति । पृथक्त्व च–शास्त्रपरिभाषया 'द्विप्रभृति नवपर्यन्ता संख्या' इति सर्वत्र द्रष्टव्यम् ॥गा.३॥

तथा क्षेत्र की अपेक्षा जिस समय वह एकअगुलप्रमाण क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा किञ्चित् न्यून आवलिकाप्रमाण काल को भी देखता है। जिस समय काल की अपेक्षा एक आवलिका प्रमाण काल को देखता है उस समय वह क्षेत्र की अपेक्षा अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र को देखता है । ' पृथक्त्व ' यह दो से लेकर नौ पर्यन्त की सख्या का नाम शास्त्रीय परिभाषामे बतलाया गया है ।

भावार्थ—इस गाथामे क्षेत्र और काल को विषय करने की बात सूत्रकार ने कही है। यद्यपि क्षेत्र और काल, ये दोनों अमूर्तिक है, इन्हें अवधिज्ञानी नही जान सकता है, कारण अवधिज्ञान का विषय मूर्तिक पदार्थ ही बतलाया गया है। इसलिये जहा ऐसा कहा गया है कि अवधिज्ञानी क्षेत्र और काल को इतने २ रूपमें जानता है वहा ऐसा ही जानना

તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે તે એકઅગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રને દેખે છે તે સમયે તે કાળની અપેક્ષાએ કાઈક ઓછા આવલિકા પ્રમાણ કાળને પણ દેખે છે જે સમયે કાળની અપેક્ષાએ એક આવલિકા પ્રમાણ કાળને દેખે છે તે સમયે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અ ગુલપૃથકત્વપરિમિત ક્ષેત્રને દેખે છે " पृथक्त्व " આ બેથી લઈને નવ સુધીની સખ્યાનુ નામ શાસ્ત્રીયપરિભાષામા બતાવવામા આવ્યુ છે

ભાવાર્થ—આ ગાથામા ક્ષેત્ર અને કાળને વિષય કરવાની વાત સૂત્રકારે કહી છે જો કે ક્ષેત્ર અને કાળ એ બન્ને અમૂર્તિક છે, તેમને અવધિજ્ઞાની જાણી શકતો નથી, કારણ કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્તિક પદાર્થ,જ બતાવાયો છે. તેથી જ્યા એવુ કહેવાયુ છે કે અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્ર અને કાળને આટલા રૂપમા જાણે છે ત્યા એમ જ જાણવુ જોઈએ કે એટલા ક્ષેત્રગત અને કાળગત રૂપી

एतदुक्त भवति—अवधिज्ञानी यदा क्षेत्रतोऽगुलस्यासख्येयभागमात्रं पश्यति तदा कालतः-आवलिकाया अप्यसख्येयमेव भागमतीतमनागतं च पश्यतीति। क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेणोच्यते। यतः क्षेत्रत' क्षेत्रव्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि पश्यति, कालतस्तु द्रव्यपर्यायान् विवक्षितकालान्तर्वर्तिनः पश्यत्यवधिर्न तु क्षेत्रकालौ, तस्य रूपिद्रव्यालम्बनत्वात्। एवमग्रेऽपि सर्वत्र द्रष्टव्यम्। इह गाथात्रयेऽपि 'जानाति, पश्यति' इति क्रियापदमध्याहार्यम्।

तथा—'दोसु सखिज्जा' इति-द्वयोः=अगुलावलिकयोः सख्येय भाग पश्यति। यदाऽवधिज्ञानी-अगुलस्य सख्येयभागमात्र पश्यति तदा-आवलिकाया अपि सख्येयमेव भाग पश्यतीत्यर्थः।

इस का तात्पर्य इस प्रकार से है-जब अवधिज्ञानी क्षेत्र की अपेक्षा अगुल के असख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा आवलिका के असख्यातवे भागमात्र ही अतीत अनागत काल को भी देखता है। क्षेत्र और काल को अवधि देखता है, यह तो उपचार से कहा जाता है, कारण कि क्षेत्र की अपेक्षा क्षेत्रव्यवस्थित दर्शन-योग्य द्रव्यों को ही अवधिज्ञानी देखता है, और काल की अपेक्षा विवक्षित कालान्तर्वर्ती पुद्गलद्रव्य की पर्यायों को ही देखता है, क्षेत्र और काल को नही देखता है, क्यो कि ये अमूर्त्तिक है, और अवधिज्ञान का विषय मूर्त्तिक द्रव्य है। "जानाति पश्यति" इन क्रियापदों का अध्याहार आगेकी तीन गाथाओंमें और लगा लेना चाहिये। अवधिज्ञानी जीव जिस समय अगुल के असख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है, उस समय वह आवलिका के सख्येयभाग मात्र काल को भी देखता है।

અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આગળના અસખ્યેય ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે તે વખતે તે કાળની અપેક્ષાએ આવલિકના અસખ્યાતમા ભાગમાત્ર જ અતીત (ભૂત) અનાગત (ભવિષ્ય) કાળને પણ દેખે છે ક્ષેત્ર અને કાળને અવધિ 'દેખે છે' એ તો ઉપચારથી કહેવાય છે, કારણ કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવ્યવસ્થિત દર્શનયોગ્ય દ્રવ્યોને જ અવધિજ્ઞાની દેખે છે, અને કાળની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત કાલાન્તર્વર્તી પુદ્ગલ દ્રવ્યની પર્યાયોને જ જાણે છે, ક્ષેત્ર અને કાળને જાણતા નથી, કારણ કે તેઓ અમૂર્ત્તિક છે અને અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્ત્તિક દ્રવ્ય છે "जानाति, पश्यति" આ ક્રિયાપદોનું અધ્યાહાર આગળની ત્રણ ગાથાઓમા વધુમા લગાડી લેવું જોઈએ અવધિજ્ઞાની જીવ જે સમયે આગળના અસખ્યાતમા ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે, તે સમયે તે આવલિકાના સખ્યેયભાગમાત્ર કાળને પણ દેખે છે

विषयोऽवधिः कालतो मुहूर्त्तान्तः=किञ्चिन्न्यून मुहूर्तं पश्यतीत्यर्थः। अवध्यवधिमतोरभेदोपचारादवधिः पश्यतीत्युच्यते। 'दिवसतो गाउयम्मि बोद्धव्वो' इति, यदा कालतः दिवसान्तः=किञ्चिन्न्यून दिवस पश्यति तदा-क्षेत्रतो गव्यूते-गव्यूतविषयोऽवधिर्बोद्धव्यः, क्रोशपरिमितक्षेत्र पश्यतीत्यर्थः। 'जोयणदिवसपुहुत्तं' योजनदिवसपृथक्त्वम्' इति, क्षेत्रतः-योजनक्षेत्रविषयोऽवधिः, कालतो दिवसपृथक्त्व पश्यति। 'पक्खतो पन्नवीसाओ' 'पक्षान्तः पञ्चविंशतिम्' इति। यदा कालतः पक्षान्तः=किञ्चिन्न्यून पक्ष पश्यति तदा क्षेत्रतः पञ्चविंशतिं=पञ्चविंशतियोजनानि पश्यति ॥ गा. ४ ॥

मूलम्—भरहम्मि अद्धमासो, जंबुद्दीवंमि साहिओ मासो।
वासं च मणुयलोए, वासपुहुत्तं च रुयगम्मि ॥५॥

छाया—भरतेऽर्धमासो, जम्बूद्वीपे साधिको मासः।
वर्षं च मनुष्यलोके, वर्षपृथक्त्वं च रुचके ॥ ५ ॥

काल की अपेक्षा किञ्चित् न्यून एक मुहूर्त को देखता है। सूत्रमें जो ऐसा कहा है कि अवधि देखता है वह अवधिज्ञानीमें अभेद के उपचार से ही कहा गया है। जिस समय काल की अपेक्षा अवधिज्ञान कुछ कम एक दिवसरूप काल को जानता है उस समय क्षेत्र की अपेक्षा वह गव्यूतिपरिमित क्षेत्र को-एक कोश प्रमाण क्षेत्रस्थित द्रव्य को जानता है। क्षेत्र की अपेक्षा एक योजन क्षेत्रविषयक अवधि काल की अपेक्षा से दिवसपृथक्त्व को जानता है। तथा काल की अपेक्षा जिस समय अवधिज्ञान किञ्चिन्न्यून एक पक्षको जानता है उस समय वह क्षेत्रकी अपेक्षा पचीसयोजनपरिमित क्षेत्र को जानता है ॥गा ४॥

અપેક્ષાએ કાઇક ન્યૂન એક મુહૂર્તને દેખે છે સૂત્રમા જે એવુ કહ્યુ છે કે 'અવધિ દેખે છે' તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનીમા અભેદના ઉપચારથી જ કહેલ છે જે સમયે કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન થોડા ઓછા એક દિવસરૂપ કાળને જાણે છે તે સમયે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે ગવ્યૂતિપરિમિત ક્ષેત્રને-એક કોશ પ્રમાણ ક્ષેત્રસ્થિત દ્રવ્યને-જાણે છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એકયોજનક્ષેત્રવિષયક અવધિ કાળની અપેક્ષાએ દિવસપૃથક્ત્વને જાણે છે તથા કાળની અપેક્ષાએ જે સમયે અવધિજ્ઞાન કાઇક ઓછુ એક પક્ષને જાણે છે તે સમયે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પચીશયોજનપરિમિત ક્ષેત્રને જાણે છે ॥ગા ૪॥

मूलम्—हत्थम्मि मुहुत्तंतो दिवसंतो गाउयम्मि बोद्धव्वो ॥
जोयणदिवसपुहुत्तं, पक्खंतो पन्नवीसाओ ॥ ४ ॥

छाया—हस्ते मुहूर्तान्तो, दिवसान्तो गव्यूते बोद्धव्यः ।
योजनदिवसपृथक्त्वं, पक्षान्तः पञ्चविंशतिम् ॥ ४ ॥

टीका—'हत्थम्मि मुहुत्तंतो' इत्यादि । हस्ते=क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्र-

---

चाहिये कि उतने क्षेत्रगत और कालगत रूपी द्रव्य को ही वह जानता है । जिस समय यह अंगुल के असंख्यातवें भागमात्रगत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के असंख्यातवें भाग गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा, इससे अधिक कालगत द्रव्यपर्यायों को नहीं जान सकेगा। तथा-जिस समय यह अंगुल के संख्यातवें भाग गत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के संख्यातवें भागगत ही द्रव्यपर्यायों को जानेगा । इसी तरह जब यह क्षेत्र की अपेक्षा अंगुलपरिमित क्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्य-को जानेगा उस समय यह काल की अपेक्षा किञ्चिन्न्यून आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा। तथा जब यह काल की अपेक्षा आवलिकाप्रमाण काल का जाननेवाला होगा तो उस समय यह अंगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र का जानने वाला होगा ॥ गा ३ ॥

'हत्थम्मि मुहुत्तंतो' इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा-हस्तप्रमाण क्षेत्र को विषय करने वाला अवधिज्ञान

દ્રવ્યને જ તે જાણે છે જે સમયે તે અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગમાત્રગત દ્રવ્યને જાણશે તે સમયે તે આવલિકાના અસંખ્યાતમાભાગગત દ્રવ્યપર્યાયોને પણ જાણશે તેનાથી વધારે કાલગત દ્રવ્યપર્યાયોને નહીં જાણી શકે તથા -જે સમયે તે અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગગત દ્રવ્યને જાણશે તે સમયે તે આવલિકાના સંખ્યાતમાભાગગત જ દ્રવ્યપર્યાયોને જાણશે એજ રીતે જ્યારે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અંગુલપરિમિતક્ષેત્રાન્તર્ગત વસ્તુ-દ્રવ્યને જાણશે તે સમયે તે કાળની અપેક્ષાએ થોડા ઓછા આવલિકાન્તર્ગત દ્રવ્યપર્યાયોને પણ જાણશે તથા જ્યારે તે કાળની અપેક્ષાએ આવલિકાપ્રમાણ કાળનો જ્ઞાતા થશે ત્યારે તે સમયે તે અંગુલપૃથકત્વપરિમિત ક્ષેત્રનો પણ જ્ઞાતા થશે ।।ગા ૩।।

"હત્થમ્મિ મુહુત્તંતો" ઈત્યાદિ

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ હસ્તપ્રમાણ ક્ષેત્રને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન કાળની

टीका—'सखेज्जम्मि उ काले' इत्यादि। 'संख्येये' इति। सख्यायते, इति सख्येयः, स च सवत्सरमासादिरूपोऽपि भवति, अत इह 'तु' शब्दो विशेषणार्थः कृतः। कथभूतकाले ? सख्येये=वर्षसहस्रात् परोऽत्र सख्येय-शब्देन गृह्यते, तस्मिन् वर्षसहस्रात् परतोवर्तिनि काले—असख्येयकालात् प्राक्, कालत= संख्येयकालविषयकेऽवधौ जाते सति, क्षेत्रतः सख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्यावधेर्विषया भवन्ति। अपि-शब्दान्महानेकोऽपि तदेकदेशोऽप्यवधेर्विषयो भवति। अयमर्थः— असख्ययोजनप्रमाणस्वयभूरमणद्वीपसमुद्रात्मक महान्तमेक पश्यति, तथा स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रसमुत्पन्नतिरश्चोऽवधिस्तदेकदेश योजनप्रमाण पश्यतीति।

तथा—'कालम्मि असखिज्जे' इत्यादि। कालतोऽसख्येये=पल्योपमादि-

'सखेज्जमि उ काले' इत्यादि।

इस गाथा मे सख्येय-शब्द से एक हजार वर्ष के बाद का और असख्यात वर्ष से पहिले का काल ग्रहण किया गया है। जो अवधिज्ञान काल की अपेक्षा सख्येय काल को विषय करनेवाला होगा वह अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा सख्यात द्वीप और समुद्रों को विषय करनेवाला होगा। इसी तरह जो अवधिज्ञान काल की अपेक्षा सख्यात काल को विषय करनेवाला होगा, वह अवधिज्ञान असख्यातयोजनप्रमाण अन्तिम स्वयभूरमण द्वीप और स्वयभूरमणसमुद्ररूप एक महान क्षेत्र को भी जाननेवाला होगा। तथा स्वयभूरमण द्वीप और समुद्र मे उत्पन्न हुए तिर्यञ्च का अवधिज्ञान उसके योजनप्रमाण एकदेश को विषय करनेवाला होता है।

तथा काल की अपेक्षा जो अवधिज्ञान पल्योपम आदि असख्येय

"सखेज्जमि उ काले" ઈત્યાદિ

આ ગાથામા સખ્યેય શબ્દ વડે એક હજાર વર્ષ પછીનો અને અસખ્યાત વર્ષ પહેલાનો કાળ ગ્રહણ કરેલ છે જે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ સખ્યેય કાળને વિષય કરનારૂ હશે એ જ રીતે જે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ સખ્યાત કાળને વિષય કરનારૂ હશે તે અવધિજ્ઞાન અસખ્યાત યોજન પ્રમાણુ અન્તિમ સ્વયભૂરમણદ્વીપ અને સ્વયભૂરમણુ સમુદ્રરૂપ એક મહાન ક્ષેત્રને પણુ જાણુનારૂ હશે, તથા સ્વયભૂરમણુ દ્વીપ અને સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલ તિર્યચનુ અવધિજ્ઞાન તેના યોજનપ્રમાણુ એક દેશને વિષય કરનારૂ હોય છે

તથા કાળની અપેક્ષાએ જે અવધિજ્ઞાન પલ્યોપમ આદિ અસખ્યેય કાળને

टीका--'भरहम्मि अद्धमासो' इत्यादि । क्षेत्रत -भरते=भरतक्षेत्रविषयेऽवधौ जाते सति कालतोऽर्धमासस्तद्विषयत्वेन बोद्धव्यः। 'जबुद्दीवम्मि साहिओ मासो' इति, क्षेत्रतो-जम्बूद्वीपविषये तु अवधौ, कालतः साधिको मासः=किञ्चिदधिकमासविषयकोऽवधिर्भवति । 'वास च मणुयलोए' इति, क्षेत्रतो मनुष्यलोके=अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणमनुष्यलोकविषयेऽवधौ जाते सति कालतो वर्ष=सवत्सरपर्यन्तं पश्यतीत्यर्थः। तथा-'वासपुहुत्त च रुयगम्मि' इति, क्षेत्रतो रुचकाख्यबाह्यद्वीपविषयकेऽवधौ जाते सति कालतः वर्षपृथक्त्व पश्यतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

मूलम्-सखेज्जम्मि उ काले, दीवसमुद्दा वि हुति सखेज्जा ।
कालम्मि असखेज्जे, दीवसमुद्दा उ भइयव्वा ॥६॥

छाया--सख्येये तु काले, द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति सख्येयाः ।
काले असख्येये, द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः ॥ ६ ॥

'भरहम्मि अद्धमासो' इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा-भरतक्षेत्र को विषय करनेवाले अवधिज्ञान के उत्पन्न होने पर काल की अपेक्षा वह अवधिज्ञान अर्धमास को-पन्द्रह दिन को विषय करनेवाला होगा । जो अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा जम्बूद्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह अवधिज्ञान काल की अपेक्षा कुछ अधिक एक मास को विषय करनेवाला होगा । इसी तरह जो अवधिज्ञान अढाई द्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह काल की अपेक्षा एक वर्ष पर्यन्त के काल का ज्ञाता होगा । तथा क्षेत्र की अपेक्षा जो रुचक नाम के द्वीप को विषय करनेवाला अवधि होगा वह काल की अपेक्षा वर्षपृथक्त्व का जाननेवाला होगा ॥ गा० ५ ॥

"भरहम्मि अद्धमासो" ઇત્યાદિ

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ભરત ક્ષેત્રને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા કાળની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન અર્ધા માસને (૧૫ દિનને) વિષય કરનારૂ હશે અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જમ્બૂદ્વીપને વિષય કરનારૂ ઉત્પન્ન થશે તે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ એક માસ કરતા કંઈક વધુ કાળ વિષય કરનારૂ હશે એજ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન અઢઈદ્વીપને વિષય કરનારૂ ઉત્પન્ન થશે તે કાળની અપેક્ષાએ એક વર્ષ સુધીના કાળનુ જ્ઞાતા હશે તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે રૂચક નામના દ્વીપને વિષય કરનારૂ અવધિ હશે તે કાળની અપેક્ષાએ વર્ષ પૃથકત્વનુ જાણનાર હશે ॥ગા ૫॥

क्षेत्रबहिर्वर्तिनः स्वयम्भूरमणसमुद्रोत्पन्नस्य तिरश्चोऽवधेस्तदेकदेशो विषयः। क्षेत्रपरिमाणं तु योजनापेक्षया सर्वत्रापि जम्बूद्वीपादारभ्य असंख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणमवसेयम् । अपि च-स्वयम्भूरमणभिन्ना ये मनुष्यक्षेत्रबहिर्वर्त्तिनो द्वीपसमुद्रास्तत्र समुत्पन्नस्य तिरश्चोऽप्यवधिस्तदेकदेशविषयको भवति ॥ गा० ६ ॥

तदेवं क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिरनियता, कालवृद्धौ तु क्षेत्रवृद्धिर्भवत्येवेति कथितम्, तदानीं द्रव्यक्षेत्रकालभावानां मध्ये यस्य वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति, यस्य च न भवति, तमर्थं बोधयितुमाह—

मूलम्—काले चउण्ह वुड्ढी, कालो भइयव्वु खेत्तवुड्ढीए ॥
वुड्ढीए दव्वपज्जव, भइयव्वा खेत्तकाला उ ॥ ७ ॥

छाया—काले चतुर्णां वृद्धिः, कालो भजनीयः क्षेत्रवृद्धौ ।
वृद्धौ द्रव्यपर्याययोः भाज्यौ क्षेत्रकालौ तु ॥ ७ ॥

करनेवाला होगा मनुष्यक्षेत्र से बहिर्वर्ती तिर्यञ्च के कि जो स्वयंभूरमण समुद्र में उत्पन्न हुआ है उसके अवधिज्ञान का विषय स्वयभूरण समुद्र का एक देश होगा। क्षेत्र का परिमाण तो योजन की अपेक्षा सर्वत्र जबूद्वीप से लेकर असख्यातद्वीपसमुद्रपर्यंत जानना चाहिये। और स्वयभूरमण समुद्र से भिन्न जितने भी मनुष्यक्षेत्रबहिर्वर्ती द्वीप और समुद्र हैं उनमें उत्पन्न हुए तिर्यञ्च का अवधिज्ञान उनके एक देश को विषय करनेवाला होता है ॥ गा० ६ ॥

इस तरह क्षेत्र की वृद्धि मे काल की वृद्धि अनियमित है, परन्तु काल की वृद्धि होनेसे क्षेत्रकी वृद्धि नियमित है—वह होती ही है, यह बात यहां प्रकट की गई है। जब यह बात है तो द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव, इन के बीच में जिसकी वृद्धि होने पर जिसकी वृद्धि होती है, और जिसकी

તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના તીર્યંચ કે જે સ્વયભૂરમણ સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમના અવધિજ્ઞાનનો વિષય સ્વયભૂરમણ સમુદ્રનો એક દેશ હશે ક્ષેત્રનુ પરિમાણ તો યોજનની અપેક્ષાએ સર્વત્ર જબૂદ્વીપથી લઈને અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર સુધી જાણવુ જોઈએ અને સ્વયભૂરમણ સમુદ્રથી ભિન્ન જેટલા મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહારના દ્વીપ અને સમુદ્ર છે તેઓમા ઉત્પન્ન થયેલ તિર્યંચનુ અવધિજ્ઞાન તેમના એક દેશને વિષય કરનાર હોય છે ॥ ગા ૬ ॥

આ રીતે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમા કાળની વૃદ્ધિ અનિયમિત છે પણ કાળની વૃદ્ધિ થતા ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ નિયમિત છે—તે હોય છે જ આ વાત અહી પ્રગટ કરેલ છે જો આ વાત છે તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, તેમની વચ્ચે જેની વૃદ્ધિ

लक्षणेऽवधिविषये सति, तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्य-तया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः=विकल्पयितव्याः। कस्यचिद्-असंख्येयाः १, कस्य-चित् संख्येयाः२, कस्यचिद् एकदेशः ३ इत्यर्थः। अथ भावः—

यदा इह मनुष्यस्य असंख्येयकालविषयोऽवधिरुत्पद्यते, तदानीमसंख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयः।१। यदा तु बहिर्द्वीपे समुद्रे वा वर्तमानस्य कस्यचित् तिरश्चः असंख्येयकालविषयोऽवधिरुत्पद्यते, तर्हि तस्य संख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयो भवति।२। तथा-यस्य मनुष्यस्य असंख्येयकालविषयोऽवधिर्जायते, तदानीं तस्य क्षेत्रत स्वयंभूरमणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशोऽवधेर्विषयः, तथा मनुष्य-

काल को विषय करनेवाला होगा उस अवधिज्ञान के क्षेत्र की अपेक्षा को लेकर द्वीप और समुद्र विषयतया भजनीय होंगे-किसी का वह असंख्यात द्वीप समुद्रों को, किसी का वह संख्यात द्वीप समुद्रों को और किसी का वह उनके एक देश को जाननेवाला होगा। इसका तात्पर्य इस प्रकार है-जिस समय यहां मनुष्य के असंख्यातकालविषयक अवधिज्ञान उत्पन्न होगा उस समय उस अवधिज्ञान के असंख्यात द्वीप और समुद्र विषयभूत होंगे, परन्तु जब बाहिर द्वीप समुद्र मे वर्तमान किसी तिर्यञ्च के असंख्यात काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान उत्पन्न होगा तो वह उसका अवधिज्ञान संख्यात द्वीप और समुद्रों को विषय करनेवाला होगा। तथा जिस मनुष्य के असंख्यात काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ है उसका वह अवधिज्ञान उस समय क्षेत्र की अपेक्षा अन्तिम स्वयंभूरमण द्वीप के और समुद्र के एक देश को विषय

વિષય કરનારૂ હશે તે અવધિજ્ઞાનના ક્ષેત્રની અપેક્ષાને લઇને દ્વીપ અને સમુદ્ર વિષયતયા ભજનીય હશે-કોઈનુ તે અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને, કોઈનુ તે સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને, અને કોઇનુ તે તેમના એક દેશને જાણનારૂ હશે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જે સમયે અહીં મનુષ્યને અસંખ્યાતકાળવિષયક અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે તે વખતે તે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્ર વિષયભૂત થશે, પણ બહાર દ્વીપ સમુદ્રમા વર્તમાન કોઈ તિર્યંચને અસંખ્યાતકાળને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે ત્યારે તેનુ તે અવધિજ્ઞાન સંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રોને વિષય કરનારૂ હશે તથા જે માણસને અસંખ્યાત કાળને વિષય કર નારૂ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે તેનુ તે અવધિજ્ઞાન તે સમય ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અન્તિમ સ્વયંભૂરમણ દ્વીપના અને સમુદ્રના એક દેશને વિષય કરનારૂ હશે

ननु यद्येव काले वर्धमाने शेपस्य क्षेत्रादित्रयस्य वृद्धिर्भवतीत्येवमेव वक्तुमुचित, कथ चतुर्णामपि वृद्धिरित्युक्तम् ? इति चेत् , सत्यम्-किन्तु सामान्यवचनमेतत्। यथा 'देवदत्ते भुञ्जाने सर्वोऽपि कुटुम्बो भुङ्क्ते' इत्यादि । अन्यथा हि—तत्रापि 'देवदत्त विहाय शेपोऽपि कुटुम्बो भुङ्क्ते' इति वक्तव्य स्यादित्यदोपः ।

भी सिद्ध हो जाता है कि पर्यायें भी वर्धित हो जाती हैं, क्यो कि प्रत्येक द्रव्य मे पर्यायों की बहुलता रही हुई है ।

शका—काल की वृद्धि होने पर तो इस तरह से द्रव्य, क्षेत्र और भाव की वृद्धि होना साबित होता है, काल की नहीं, फिर ऐसा सूत्रकार क्यों कह रहे हैं कि काल की वृद्धि होने पर द्रव्यादि चार की वृद्धि होती है । यहां तो ऐसा ही कहना चाहिये था कि काल की वृद्धि होने पर द्रव्यादि तीन की ही वृद्धि होती है ?

उत्तर—शका तो ठीक है, परन्तु ऐसा जो सूत्रकारने कहा है वह सामान्यरूप से ही कहा है । जैसे-देवदत्त के खा लेने पर "सब कुटुब खा रहा है" ऐसा व्यवहार में कह दिया जाता है। नही तो ऐसा कहना चाहिये था, कि देवदत्त को छोडकर शेप कुटुम्ब खा रहा है । कुटुम्ब के अन्तर्गत तो देवदत्त भी आ जाता है परन्तु वह तो उस समय खा नही रहा है-वह तो खा चुका है फिर भी 'सब कुटुम्ब खा रहा है' ऐसा व्यवहार में कहा ही जाता है, इसी तरह काल के वर्धमान होने

તેનાથી આપો આપ તે પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે પર્યાયો પણ વર્ધિત થઈ જાય છે, કારણ કે દરેક દ્રવ્યમા પર્યાયોની પુષ્કળતા રહેલી હોય છે

શકા—કાળની વૃદ્ધિ થવાથી તો આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવની જ વૃદ્ધિ થવાનુ સાબિત થાય છે, કાળની નહી તો પછી સૂત્રકાર એવુ કેમ કહે છે કે કાળની વૃદ્ધિ થતા દ્રવ્યાદિ ચારની વૃદ્ધિ થાય છે? અહી તો એવુ જ કહેવુ જોઈએ કે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે

ઉત્તર—શકા તો બરાબર છે પણ સૂત્રકારે એવુ જે કહ્યુ છે તે સામાન્ય રૂપથી કહ્યુ છ જેમ-દેવદત્તે ખાઈ લીધાથી " આખુ કુટુબ ખાય છે" એવુ વહેવારમા કહેવાય છે નહી તો એવુ કહેવુ જોઈએ કે દેવદત્ત સિવાયનુ આખુ કુટુબ ખાય છે કુટુબની અદર તો દેવદત્ત પણ આવી જાય છે, તે તો એ સમયે ખાતો હોતો નથી તેણે તો, ખાઈ લીધુ છે, છતા પણ "આખુ કુટુબ ખાય છે" એવુ વ્યવહારમા કહેવાય છે એજ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ

टीका—'काळे चउण्हवुड्ढी' इत्यादि। काले=अवधिविषये वर्धमाने सति चतुर्णा वृद्धिः=द्रव्यक्षेत्रकालभावाना चतुर्णामपि नियमतो वृद्धिर्भवति। तत्र भावः पर्यायरूपः। कालात्–सूक्ष्म–सूक्ष्मतर–सूक्ष्मतमात् क्षेत्रद्रव्यपर्यायाणा वृद्धिर्भवति। तथाहि–कालस्य समयेऽपि वर्धमाने क्षेत्रस्य प्रभूतप्रदेशा वर्धन्ते, तद्वृद्धौ चावश्यभाविनी द्रव्यवृद्धिः, प्रत्याकाशप्रदेश देशद्रव्यप्राचुर्यात्, द्रव्यवृद्धौ च पर्यायवृद्धिर्भवति, प्रतिद्रव्य पर्यायबाहुल्यादिति।

नहीं होती है इस अर्थ को समझाने के लिये अब सूत्रकार गाथा कहते हैं—

'काले चउण्ह वुड्ढी' इत्यादि।

काल की वृद्धि होने पर द्रव्य, क्षेत्र, काल, और भाव, इन चारों की भी नियमतः वृद्धि होती है। यहा 'भाव' यह शब्द पर्याय का बोधक है। 'काल की वृद्धि होने पर चारों की वृद्धि होती है' इस का तात्पर्य इस प्रकार से है–जब सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम रूप से अवधिज्ञान का विषयभूत काल वर्द्धित होता है तब ऐसी स्थिति में उस काल से क्षेत्र की, द्रव्य की एव द्रव्यपर्यायों की वृद्धि होती है। काल का जब एक भी समय वर्धमान हो जाता है–तब उस समय क्षेत्र के प्रभूत प्रदेश बढ जाते हैं, और प्रभूत प्रदेश बढने पर द्रव्य की भी वृद्धि हो जाती है, कारण आकाशरूप क्षेत्र के प्रत्येक प्रदेश पर द्रव्य की प्रचुरता रही हुई है। जब द्रव्य की प्रचुरतारूप वृद्धि हो जाती है तो इस से स्वतः यह

થતા જેની વૃદ્ધિ થાય છે અને જેની થતી નથી, એ અર્થને સમજાવવા માટે હવે સૂત્રકાર આ ગાથા કહે છે—

"काले चउण्ह वुड्ढी" ઇત્યાદિ

કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, એ ચારેની પણ નિયમિત વૃદ્ધિ થાય છે, અહીં "ભાવ" આ શબ્દ પર્યાયનો બોધક છે "કાળની વૃદ્ધિ થવાથી ચારેની વૃદ્ધિ થાય છે" તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે–જ્યારે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ રૂપથી અવધિજ્ઞાનનો વિષયભૂત કાળ વર્દ્ધિત થાય છે ત્યારે એવી સ્થિતિમા તે કાળથી ક્ષેત્રની, દ્રવ્યની, અને દ્રવ્યપર્યાયોની વૃદ્ધિ થાય છે કાળનો જ્યારે એક પણ સમય વર્ધિત થઈ જાય છે ત્યારે એ સમયે ક્ષેત્રનો પ્રભૂત પ્રદેશ વધી જાય છે, અને પ્રભૂત પ્રદેશ વધતા જ દ્રવ્યની પણ વૃદ્ધિ થઈ જાય છે, કારણ કે આકાશરૂપ ક્ષેત્રના પ્રત્યેક પ્રદેશ પર દ્રવ્યની પ્રચુરતા રહેલ હોય છે જ્યારે દ્રવ્યની પ્રચુરતારૂપ વૃદ્ધિ થઇ જાય છે ત્યારે

ध्येत । तस्मात् क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्भजनीयेव । द्रव्यपर्यायौ तु क्षेत्रवृद्धौ नियमाद् वर्धेते एवेति स्वयमेव बोध्यमिति ।

'वुड्ढीए दव्व-पज्जवे' इत्यादि । द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ सत्या क्षेत्रकालौ भक्तव्यौ= भजनीयौ कदाचिद् न वा वर्धेते कदाचिद् वर्धेते इत्यर्थः। द्रव्यपर्यायापेक्षया क्षेत्रकालयोः परिस्थूलत्वात् । यतो द्रव्य क्षेत्रादपि सूक्ष्मम्, एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशेऽनन्तस्कन्धा-

---

समय काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी एक-आवलिकारूप काल को देखता है तब वह अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र को देखता है" सो वह विरुद्ध पडेगा, क्योंकि अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र के विषय होने पर असख्येय अवसर्पिणी रूप में काल वर्द्धित है अतः आवलिकारूप काल को न देखकर असख्येय अवसर्पिणीरूप काल को ही देखना चाहिये, परन्तु ऐसा नही है, कारण यहा प्रभृतरूप मे क्षेत्र की वृद्धि नहीं हुई है, अत क्षेत्र की वृद्धि में काल की वृद्धि भजनीय ही माननी चाहिये । जब क्षेत्र की वृद्धि होती है तब द्रव्य और पर्याय, ये दोनों ही नियमतः वर्धित होते है, यह स्वय समझने जैसी बात है ।

जब द्रव्य और पर्याय में वृद्धि होती है उस समय क्षेत्र और काल में वृद्धि भजनीय होती है-ये कभी बढते भी है और कभी नहीं भी बढते हैं, क्यों कि द्रव्य और पर्याय की अपेक्षा क्षेत्र और काल स्थूल हैं । एक ही नभःप्रदेशरूप क्षेत्र में अनत स्कधों का अवगाह हो रहा है,

---

समय કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન એક આવલિકારૂપ કાળને દેખે છે ત્યારે તે અગુલપૃથકત્વપરિમિત ક્ષેત્રને દેખે છે" તે વિરૂદ્ધ પડશે કારણ કે અગુલપૃથકત્વપરિમિતક્ષેત્રનો વિષય હોવાથી અસખ્ય અવસર્પિણીરૂપમા કાળ વર્દ્ધિત છે તેથી આવલિકારૂપ કાળને ન જોતા અસખ્યેયઅવસર્પિણીરૂપ કાળને જ જોવો જોઈએ, પણ એવુ નથી, કારણ કે અહી પ્રભૂતરૂપમા ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થઈ નથી, તેથી ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમા કાળની વૃદ્ધિ ભજનીય જ માનવી જોઈએ જ્યારે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાય, એ બન્ને જ નિયમથી જ વર્ધિત થાય છે, આ જાતે જ સમજવા જેવી વાત છે

જ્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાયમા વૃદ્ધિ થાય છે તે સમયે ક્ષેત્ર અને કાળમા વૃદ્ધિ ભજનીય હોય છે—તે કયારેક વધે પણ છે કયારેક નથી પણ વધતા, કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર અને કાળ સ્થૂળ છે એક જ નભ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમા અનત સ્કધોનો અવગાહ થઈ રહ્યો છે તેથી એ

'कालो भइयव्वु खित्तवुड्ढीए' इति-क्षेत्रवृद्धौ=क्षेत्रस्य-अवधेर्विषयस्य वृद्धौ=आधिक्ये सति कालो भक्तव्यः=भजनीयः, वर्धते वा, न वा वर्धते इत्यर्थः। क्षेत्र हि अत्यन्त सूक्ष्म, कालस्तु तदपेक्षया परिस्थूलः। प्रभूते क्षेत्रे वृद्धिंगते कालो वर्धते, न तु स्वल्पे क्षेत्रे इति भावः। अन्यथा हि यदि क्षेत्रस्य प्रदेशादिवृद्धौ कालस्य नियमेन समयादिवृद्धिः स्यात्, तदाऽगुलमात्रे श्रेणिरूपेऽपि वर्धिते क्षेत्रे कालस्य असख्येयावसर्पिणीरूपस्य वृद्धिः स्यात्। तथा च वक्ष्यति-'अगुलसेढीमित्ते, ओसप्पिणीओ असखेज्जा' इति, ततश्च-'आवलिया अगुलपुहुत्त' इति तृतीयगाथोक्तं निरु-

पर द्रव्यादि चारों की वृद्धि होती है यह कथन भी व्यावहारिक है कारण कि तीनकी ही वृद्धि होती है, काल तो स्वय वर्धमान है ही।

अवधिज्ञान के विषयभूत क्षेत्र की वृद्धि होने पर काल में वृद्धि भजनीय है-होती भी है और नही भी होती है। क्षेत्र अत्यन्त सूक्ष्म है और काल उसकी अपेक्षा स्थूल है। जब अवधिज्ञान का प्रभूत क्षेत्र बढ जाता है तब तो उसके काल में भी वर्धमानता आ जाती है, परन्तु जब क्षेत्र अल्प रहता है उस समय काल मे वृद्धि नही होती है। यदि ऐसा न माना जावे तो जब क्षेत्र मे प्रदेश आदि रूप से वृद्धि होगी तो उस समय मे काल की भी नियम से समयादिरूप से वृद्धि होगी ही, ऐसी स्थिति मे क्षेत्र के अगुलमात्र-श्रेणिरूप मे भी बढने पर असख्येय अवसर्पिणीरूप से काल मे वृद्धि होने लगेगी-"अगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणीओ असखिज्जा" ऐसा सिद्धान्त वचन है तब तृतीय गाथा मे जो ऐसा कहा है कि-"आवलिया अगुलपुहुत्त" अर्थात्-जिस

ચારેની વૃદ્ધિ થાય છે આ કથન પણ વ્યાવહારિક છે, કારણ કે ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે, કાળ તો જાતે જ વૃદ્ધિ પામેલો જ છે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થવાથી કાળમા વૃદ્ધિ ભજનીય છે-થાય પણ છે અને નથી પણ થતી ક્ષેત્ર અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે, અને કાળ તેની અપેક્ષાએ સ્થૂળ છે જ્યારે અવધિજ્ઞાનનુ પ્રભૂત ક્ષેત્ર વધી જાય છે ત્યારે તો એના કાળમા પણ વૃદ્ધિ આવી જાય છે, પણ જ્યારે ક્ષેત્ર અલ્પ રહે છે તે સમયે કાળમા વૃદ્ધિ થતી નથી જો એવુ માનવામા ન આવે તો જ્યારે ક્ષેત્રમા પ્રદેશ આદિ રૂપે વૃદ્ધિ થશે ત્યારે તે સમયે કાળની પણ નિયમથી સમયાદિરૂપથી વૃદ્ધિ થશે જ, એવી સ્થિતિમા ક્ષેત્રના અગુલમાત્ર-શ્રેણિરૂપમા વધવાથી અસખ્યેય અવસર્પિણીરૂપથી કાળમા વૃદ્ધિ થવા લાગશે-"अगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणीओ असखिज्जा" આવુ સિદ્ધાત વચન છે તો ત્રીજી ગાથામા જે એવુ કહ્યુ છે કે-"आवलिया अगुलपुहुत्त" અર્થાત્-જે

ननु 'अंगुलमावलियाण भागमसखेज्ज' इत्यादिना परस्परसम्बन्धत्वेनावधि विषयतया प्रोक्तयोर्जघन्ययोर्मध्यमयोरुत्कृष्टयोश्च क्षेत्रकालयोरगुलावलिकाऽसख्येय-भागादिरूपयोः सम्बन्धिना परस्परत प्रदेशाना समयाना च सख्यामाश्रित्य किं तुल्यत्वम्?, उत हीनाधिकत्वम्?, उच्यते-हीनाधिकत्वम्, तथाहि-आवलिकाया असख्येयभागे जघन्यावधिविषये ये असख्याः समयास्तदपेक्षया अङ्गुलस्या-सख्येयभागे जघन्यावधिविषये एव ये असख्येया नभःप्रदेशास्ते असख्येयगुणाः, एव सर्वत्राप्यवधिविषयात् कालादसख्येयगुणत्वमवधिविषयस्य क्षेत्रस्यावगन्तव्यम्॥गा.७॥

से काल की वृद्धि मे द्रव्यादिकों मे नियमतः वृद्धि का, क्षेत्रवृद्धि होने पर कालवृद्धि में भजनीयता का, तथा द्रव्यपर्यायों में नियमतः वृद्धि का, द्रव्यप्रर्यायों की वृद्धि मे क्षेत्र और काल की भजनीयता का, द्रव्यवृद्धि में पर्यायों की नियमतः वृद्धि का और पर्यायवृद्धि में द्रव्यवृद्धि की भज-नीयता का स्पष्टीकरण किया गया है।

शका—"अगुलमावलियाण भागमसखेज्ज" इत्यादिगाथाद्वारा परस्पर सम्बन्ध होने से अवधिज्ञान के विषयभूत प्रकट किये क्षेत्र और काल कि-जो जघन्य मध्यम, एव उत्कृष्ट रूप मे वर्णित हुए हैं तथा जो अगुल एव आवलिका के असख्येय भाग आदि रूप से प्रकट किये गये है ऐसे क्षेत्रके प्रदेशों की, और कालके समयों की सख्या में आपस में तुल्यता है या हीनाधिकता है?

उत्तर—हीनाधिकता है, वह इस प्रकार से है-जघन्य अवधिज्ञान का विषयभूत जो आवलिका का असख्यातवां भागरूप काल है उसमें

કોમા નિયમત વૃદ્ધિનુ, ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ થતા કાળવૃદ્ધિમા ભજનીયતાનુ, તથા દ્રવ્ય પર્યાયોમા નિયમત વૃધ્ધિનુ, દ્રવ્ય-પર્યાયોની વૃધ્ધિમા ક્ષેત્ર અને કાળની ભજની યતાનુ, દ્રવ્યવૃધ્ધિમા પર્યાયોની નિયમત વૃધ્ધિનુ અને પર્યાયવૃધ્ધિમા દ્રવ્ય વૃધ્ધિની ભજનીયતાનુ સ્પષ્ટીકરણ કરાયુ છે

શકા—"અગુલમાવલિયાણ ભાગમસખેજ્જ" ઈત્યાદિગાથાદ્વારા પરસ્પર સબધ હોવાથી અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત પ્રગટ કરેલ ક્ષેત્ર અને કાળના કે-જે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે વર્ણવેલા છે તથા જે અગુલ અને આવ-લિકાના અસખ્યેય ભાગ આદિ રૂપે પ્રગટ કરેલ છે એવા ક્ષેત્રના પ્રદેશોની અને કાળના સમયોની સખ્યામા અદરો-અદર તુલ્યતા છે કે હીનાધિકતા છે?

ઉત્તર—હીનાધિકતા છે, તે આ પ્રમાણે છે-જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષય ભૂત જે આવલિકાનો અસખ્યાતમા ભાગરૂપ કાળ છે તેમા જેટલા અસખ્યાત

वगाहनात्। द्रव्यादपि सूक्ष्मः पर्यायः, एकस्मिन्नेव द्रव्येऽनन्तपर्यायसंभवात्। तस्माद् द्रव्यपर्यायवृद्धौ क्षेत्रकालौ भजनीयावेव भवतः। तथाहि—अवस्थितयोरपि क्षेत्रकालयोस्तथाविधशुभाध्यवसायतः क्षयोपशमवृद्धौ द्रव्य वर्धते एव, अधिक-द्रव्यदर्शनादिति भावः। द्रव्यवृद्धौ च पर्याया नियमतो वर्धन्ते। प्रतिद्रव्य संख्येयानामसंख्येयाना वा पर्यायाणामवधिना परिच्छेदसभवात्। पर्यायवृद्धौ च द्रव्य-वृद्धिर्भाज्या=भवति न वा भवतीति भजनीया। एकस्मिन्नपि द्रव्ये पर्यायविषयावधि-वृद्धिसभवेन तत्तत्पर्यायविशिष्टद्रव्यवृद्धिर्भवति। अवस्थितेऽपि हि द्रव्ये तथाविध-क्षयोपशमवृद्धौ पर्याया वर्धन्ते, पर्यायवृद्धौ न द्रव्यवृद्धिरिति भावः ॥

इससे यह निश्चित है कि क्षेत्र की अपेक्षा द्रव्य सूक्ष्म है, और द्रव्य की अपेक्षा क्षेत्र स्थूल है। इसी तरह द्रव्य की अपेक्षा पर्याय सूक्ष्म है, कारण एक ही द्रव्य में अनत पर्यायों का होना सभवित है, इसी लिये द्रव्य और पर्याय की वृद्धि में क्षेत्र और काल की वृद्धि भजनीय बतलाई गई है। क्षेत्र और काल, ये अवस्थित हैं तो भी जब तथाविध शुभ अध्य-साय के वश से अवधिज्ञान में अवधिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशम की वृद्धि होती है तब वह अधिक द्रव्य को विषय करनेवाला होता है, इस तरह क्षेत्र और काल में अवस्थितता होने पर भी द्रव्य बढ ही जाता है। जब द्रव्य की वृद्धि होती है तब पर्यायें भी नियमतः बढ जाती हैं, क्यों कि प्रत्येक द्रव्य में सख्येय अथवा असख्येय पर्यायों का परिच्छेद होना अवधिज्ञान द्वारा होता है। पर्यायों की वृद्धि में द्रव्य की वृद्धि भजनीय है—वह होती भी है और नहीं भी होती है। इस तरह

ચોક્કસ છે કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર સ્થૂળ છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પર્યાય સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે એક જ દ્રવ્યમા અનેક પર્યાયોનુ હોવુ સભવિત છે, તેથી દ્રવ્ય પર્યાયની વૃદ્ધિમા ક્ષેત્ર અને કાળની વૃદ્ધિ ભજનીય બતાવી છે ક્ષેત્ર અને કાળ, એ અવસ્થિત છે, તો પણ જ્યારે તે પ્રમાણેના શુભ અધ્યવસાયવશથી અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે વધારે દ્રવ્યને વિષય કરનારૂ થાય છે આ રીતે ક્ષેત્ર અને કાળમા અવસ્થિતતા હોવા છતા પણ દ્રવ્ય વધી જ જાય છે જ્યારે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે પર્યાયો પણ નિયમથી જ વધી જાય છે, કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્યમા સખ્યેય અથવા અસખ્યેય પર્યાયોનો પરિચ્છેદ થવાનુ અવધિજ્ઞાન દ્વારા થાય છે પર્યાયોની વૃદ્ધિમા દ્રવ્યની વૃદ્ધિ ભજનીય છે–તે થાય પણ છે અને નથી પણ થતી આ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિમા

सूक्ष्मत्वेन ते पृथग् विभाज्यन्ते । 'तत्तो सुहुमयर हवइ खित्त' इति-तस्मादपि कालात् सूक्ष्मतर क्षेत्र भवति । कुतः ?-'अगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणिओ असंखिज्जा' इति, यस्मादङ्गुलश्रेणिमात्रे प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे श्रेणिरूपे नभःखण्डे क्षेत्रे प्रतिप्रदेश समयगणनया तत्प्रदेशपरिमाणमवसर्पिण्योऽसख्येयास्तीर्थकरैरुक्ताः । अयं भावः-प्रमाणागुलैकमात्रे एकैकप्रदेशश्रेणिरूपेनभःखण्डे यावन्तोऽसख्येयासु अवसर्पिणीषु समयास्तावत्प्रमाणाः प्रदेशा वर्तन्ते, तस्मात् कालादसंख्येयगुण क्षेत्र, क्षेत्रादपि चानन्तगुण द्रव्य, द्रव्यादपि चावधिविषयाः पर्यायाः सख्येयगुणा असख्येयगुणा वा । तस्माद्-अगुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रमसख्येयावसर्पिणीसमयराशिपरिमाणमिति सिद्धम् । "से त" इत्यादि । तदेतद् वर्धमानकमवधिज्ञान वर्णितम् ॥ गा ८ ॥ सू० १२ ।

के भेदन करने पर एक २ पत्र के छेदने में असख्यात समय लग जाते हैं, ऐसा आगम मे प्रतिपादित किया है । समय इतना अतिसूक्ष्म है कि जिससे वे असख्यात समय भिन्न २ रूप से विभाजित नही किये जा सकते हैं । इस काल से क्षेत्र सूक्ष्मतर होता है, क्यों कि एक प्रमाणाङ्गुलमात्र श्रेणिरूप आकाशखड क्षेत्र मे प्रत्येक प्रदेश के उपर समय की गणना से असख्यात अवसर्पिणियों मे जितने समय होते हैं उतने प्रमाण प्रदेश रहते हैं । इस लिये काल से असख्यात गुणा क्षेत्र होता है । क्षेत्र से भी असख्यात गुण द्रव्य होता है । तथा द्रव्य की अपेक्षा, अवधिज्ञान की विषयभूत पर्यायें सख्यातगुणी अथवा असख्यातगुणी होती हैं, अतः अगुल श्रेणि मात्र क्षेत्र में प्रदेशों का प्रमाण असख्यात अवसर्पिणियों के समयों की राशिप्रमाण सिद्ध हो जाता है । इस तरह वर्धमान अवधिज्ञान का वर्णन हुआ ॥ गा० ८ ॥ सू० १२ ॥

ઉપર એક રાખેલા સો પાનને ભેદતા એક એક પાનના ભેદનમા અસખ્યાત સમય લાગે છે, એવુ આગમમા પ્રતિપાદિત કરાયુ છે સમય એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે જેથી તે અસખ્યાત સમય ભિન્ન-ભિન્ન-રૂપે વિભાજીત કરી શકાતા નથી આ કાળથી ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મતર હોય છે, કારણ કે એક પ્રમાણાગુલમાત્ર શ્રેણિ-રૂપ નભ ખડ ક્ષેત્રમા પ્રત્યેક પ્રદેશની ઉપર સમયની ગણત્રીથી અસખ્યાત અવસર્પિણીઓમા જેટલા સમય હોય છે એટલા પ્રમાણ પ્રદેશ રહે છે, તેથી કાળથી અસખ્યાત ગણુ ક્ષેત્ર હોય છે ક્ષેત્ર કરતા પણ અસખ્યાત ગણુ દ્રવ્ય હોય છે તથા દ્રવ્યના કરતા અવધિજ્ઞાનની વિષયભૂત પર્યાયો સખ્યાત ગણી અથવા અસખ્યાત ગણી હોય છે, તેથી અ ગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમા પ્રદેશોનુ પ્રમાણ અસખ્યાત અવસર્પિણીઓના રાશિપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે આ પ્રમાણે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ ॥ ગા ૮॥ સૂ ૧૨ ॥

नन्वेव क्षेत्रस्य कालादसख्येयगुणता कथमवसीयते? तत्राह—

मूलम्—सुहुमो य होइ कालो, तत्तो सुहुमयरं हवइ खेत्त ।
अंगुलसेढीमेत्ते, ओसप्पिणिओ असंखेज्जा ॥ ८ ॥
से त्त वड्ढमाणयं ओहिनाण ॥ सू० १२ ॥

छाया—सूक्ष्मश्च भवति कालः, ततः सूक्ष्मतर भवति क्षेत्रम् ।
अङ्गुलश्रेणिमात्रे, अवसर्पिण्यः असख्येया. ॥ ८ ॥
तदेतद् वर्द्धमानकम् अवधिज्ञानम् ॥ सू० १२ ॥

टीका—" सुहुमो य ' इत्यादि ।

' सुहुमो य होइ कालो ' इति–यथा सूक्ष्मस्तावद् कालो भवति, यथा उत्पलपत्रशतभेदे प्रतिपत्रभेदमसख्येयाः समया लगन्तीत्यागमे प्रतिपाद्यते । न चाति

जितने असख्यात समय हैं उनकी अपेक्षा जघन्य अवधिज्ञान के विषयभूत हुए अगुल के असख्यातवें भागरूप क्षेत्र मे ही जो असख्यात प्रदेश हैं वे असख्यात गुणे हैं। इसी तरह से सर्वत्र अवधि के विपयभूत काल की अपेक्षा अवधि के विषयभूत क्षेत्र में असख्येय गुणे प्रदेश जानने चाहिये ॥ गा० ७ ॥

इस तरह के वर्णन से काल की अपेक्षा क्षेत्र में असख्येयगुणता कैसे जानी जाती है? सो कहते हैं—' सुहुमो य होइ कालो ' इत्यादि।

काल सूक्ष्म होता है, और इसकी अपेक्षा क्षेत्र सूक्ष्म होता है। अगुलश्रेणिमात्र क्षेत्र मे असख्यात अवसर्पिणीकाल स्थित है। इस गाथा का खुलाशा अर्थ इस प्रकार है–काल इतना सूक्ष्म होता है कि कमल के तरा ऊपर रखे हुए अर्थात् एक ऊपर–एक रखे हुए सौ पत्रों

સમય છે તેમની અપેક્ષાએ જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત થયેલ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ રૂપ ક્ષેત્રમા જ જે અસખ્યાત પ્રદેશ છે તેઓ અસખ્યાત ગણા છે આ પ્રમાણે સર્વત્ર અવધિના વિષયભૂત કાળની અપેક્ષાએ અવધિના વિષયભૂત ક્ષેત્રમા અસખ્યેય ગણા પ્રદેશ જાણવા જોઈએ

આ પ્રમાણેના વર્ણનથી કાળની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રમા અસખ્યેયગુણતા કેવી રીતે જણાય છે? તો કહે છે–" सुहुमो य होइ कालो " ઈત્યાદિ કાળ સૂક્ષ્મ હોય છે અને તેના કરતા ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ હોય છે અગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમા અસખ્યાત અવસર્પિણી કાળ સ્થિત છે આ ગાથાનો ખુલાસાવાર અર્થ આ પ્રમાણે છે–કાળ એટલો સૂક્ષ્મ હોય છે કે કમળના તરા ઉપર રાખેલા એટલે કે એક

वर्तमानस्य=अप्रशस्ताध्यवसायवत इत्यर्थः 'सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते' इत्यन्वय। शुभाध्यवसायवशात् प्राप्त सदवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेर्हीयमान भवतीति भावः। तथा-वर्तमानचारित्रस्य=चारित्रसम्पन्नस्येत्यर्थः, इहापि-'सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते' इत्यन्वयः। देशविरतस्य सर्वविरतस्य च हीयमानमवधिज्ञानं भवतीति भावः।

तथा—'सक्लिश्यमानस्य' वध्यमानकर्मसंसर्गादुत्तरोत्तरं सक्लेशमासादयतः, अविरतसम्यग्दृष्टेरित्यर्थ, अप्रशस्तलेश्योपरञ्जितं चित्तम्, अर्थात्-अनेकशुभार्थचिन्तनपर चित्त संक्लिष्टमुच्यते। तथा—सक्लिश्यमानचारित्रस्य=अप्रशस्तलेश्योपरञ्जितस्य अनेकाऽशुभार्थचिन्तनपरस्य अविशुद्धचारित्रवतो देशविरतस्य, सर्वविरतस्य चेति शेषः, सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते=परिक्षीयते। तदेतद् हीयमानवधिज्ञान वर्णितम्। इति चतुर्थो भेदः ४। ॥ सू० १३ ॥

क्रमशः घटता रहता है। शुभ अध्यवसाय के वश से प्राप्त किया गया अवधिज्ञान अविरतसम्यग्दृष्टि के हीयमान होता जाता है। चारित्रसपन्न अवधिज्ञानी का भी अवधिज्ञान हीयमान होता है। अर्थात् चाहे देशविरति श्रावक हो चाहे सर्वविरतिसपन्न अनगार हो उसका भी अवधिज्ञान हीयमान होता जाता है। सक्लिश्यमान जीव का-वध्यमान कर्म के ससर्ग से उत्तरोत्तर सक्लेश भाव को प्राप्त हुए जीव का तथा अप्रशस्तलेश्या से उपरञ्जित हुए अनेक अशुभ अर्थ के चिन्तन करने में तत्पर बने हुए ऐसे अविशुद्धचारित्रसपन्न देशविरति गृहस्थ का एव सर्वविरतिसपन्न साधु का भी अवधिज्ञान सर्वतः समन्तात् हीयमान होता है। इस प्रकार हीयमान अवधिज्ञान का स्वरूप है। भावार्थ इसका केवल इतना ही है कि जिस प्रकार परिमित दाह्य वस्तुओ मे लगी हुई अग्नि नया दाह्य पदार्थ न मिलने से क्रमशः घटती जाती है, उसी

रહે છે શુભ અધ્યવસાયના વશથી પ્રાપ્ત કરાયેલું અવધિજ્ઞાન અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિનુ હીયમાન થતુ જાય છે ચારિત્રસપન્ન અવધિજ્ઞાનીનુ અવધિજ્ઞાન પણ હીયમાન હોય છે એટલે કે ચાહે દેશવિરતિ શ્રાવક હોય કે ચાહે સર્વવિરતિ સપન્ન અણુગાર હોય, તેનુ પણ અવધિજ્ઞાન હીયમાન થતુ જાય છે સક્લિશ્યમાન જીવનુ-બધ્યમાન કર્મના સસર્ગથી ઉત્તરોત્તર સક્લેશ ભાવને પામેલ જીવનુ, તથા અપ્રશસ્તલેશ્યાથી ઉપરજિત થયેલ અનેક અશુભ અર્થનુ ચિન્તન કરવામા તત્પર બનેલ એવા અવિશુદ્ધ ચારિત્રસપન્ન દેશવિરતિ ગૃહસ્થનુ અને સર્વવિરતિસપન્ન સાધુનુ પણ અવધિજ્ઞાન સર્વત સમન્તાત્ હીયમાન હોય છે આ પ્રકારનુ હીયમાન અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે તેનો ભાવાર્થ ફક્ત એટલો જ છે કે જે રીતે પરિમિત દાહ્યવસ્તુઓમા લાગેલી અગ્નિ નવો દાહ્ય પદાર્થ ન મળવાથી

अथ हीयमानवधिज्ञानं वर्णयति—

मूलम्—से किं त हीयमाणयं ओहिनाण ?। हीयमाणयं ओहिनाणं अप्पसत्थेहिं अज्झवसाणट्ठाणेहिं वट्टमाणस्स वट्टमाणचरित्तस्स संकिलिस्समाणस्स संकिलिस्समाणचरित्तस्स सव्वओ समता ओही परिहायइ, से त हीयमाणयं ओहिनाणं४ ॥सू० १३ ॥

छाया—अथ किं तद् हीयमानकमवधिज्ञान ? हीयमानकमवधिज्ञानम्—अप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्त्तमानस्य वर्त्तमानचारित्रस्य संक्लिश्यमानस्य संक्लिश्यमानचारित्रस्य सर्वतः समन्तादवधि. परिहीयते, तदेतद् हीयमानकमवधिज्ञानम् ॥सू० १३॥

टीका—'से किं त हीयमाणय ' इत्यादि। शिष्य. पृच्छति—हे भदन्त ! अथ किं तद् हीयमानकमवधिज्ञानम् ?,=पूर्वनिर्दिष्टस्य हीयमानावधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थ' ?। उत्तरमाह—'हीयमाणय ' इत्यादि। हे शिष्य ! हीयमान=पूर्वावस्थाऽपेक्षयाऽधोऽधोह्रासमुपगच्छदवधिज्ञान वर्ण्यते। अप्रशस्तेषु अध्यवसायस्थानेषु

अथ सूत्रकार हीयमान अवधिज्ञान का वर्णन करते है—

'से किं त हीयमाणय ओहिनाण' इत्यादि।

शिष्य पूछता है–हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट हीयमान अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—हे शिष्य ! यह अवधिज्ञान जब उत्पन्न होता हैतब अधिक विषयवाला होता है परन्तु परिणामशुद्धि कम हो जाने से क्रमशः अल्पर विषयक होता जाता है, यही बात टीकाकारने "पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत्" इस वाक्य द्वारा प्रकट की है। अप्रशस्त अध्यवसाय स्थानो मे वर्तमान जीव का अवधिज्ञान सर्वतः–चारों दिशाओं मे वर्तमान पदार्थों के जानने रूप क्रिया करने से

હવે હીયમાન અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે—

"से किं त हीयमाणय ओहिनाण" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! પૂર્વ નિર્દિષ્ટ હીયમાન અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—હે શિષ્ય ! આ અવધિજ્ઞાન જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે વધારે વિષયવાળુ હોય છે પણ પરિણામશુદ્ધિ ઓછી થઈ જવાથી ક્રમશ અલ્પ–અલ્પ વિષયક થતુ જાય છે એ જ વાત ટીકાકારે "पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत्" આ વાક્ય દ્વારા પ્રગટ કરી છે

અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય સ્થાનોમા વર્તમાન જીવનુ અવધિજ્ઞાન સર્વત–ચારે દિશાઓમા વર્તમાન પદાર્થોને જાણવારૂપ ક્રિયા કરવાથી ક્રમશ ઘટતુ

टीका—'से किं त पडिवाइ' इत्यादि। शिष्यः पृच्छति-अथ किं तत् प्रतिपाति अवधिज्ञानम्? = हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्टस्य प्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह—'पडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि। हे शिष्य! प्रतिपाति=फूत्कारेण दीपकप्रकाश इव नश्वरम्, अवधिज्ञान वर्णयामि। यत्-अवधिज्ञानं जघन्येन=सर्वस्तोकतया, अगुलस्यासख्येयभागमात्र सख्येयभागमात्र वा वालाग्र वा, वालाग्रपृथक्त्व वा, लिक्षा वा=वालाग्राष्टकप्रमाणा, लिक्षापृथक्त्व वा, यूका वा=लिक्षाष्टकमाना, यूकापृथक्त्व वा, यव वा=यूकाष्टकमान वा, यवपृथक्त्वं वा, अगुल वा= यवाष्टकमान वा, अगुलपृथक्त्व वा, एवमगुलषट्कमानात् पादादारभ्य यावदु-

'से किं त पडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि।

शिष्यकाप्रश्न—प्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है?, उत्तर—प्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है—

जो अवधिज्ञान जघन्य से अङ्गुल के असख्यातवें भाग को अथवा सख्यातवें भागको, वालाग्र को अथवा वालाग्रपृथक्त्व को, लिक्षा को अथवा लिक्षापृथक्त्व को, यूका को अथवा युकापृथक्त्व को, यवमध्य को अथवा यवमध्यपृथक्त्वको, अङ्गुल को अथवा अङ्गुलपृथक्त्व को, पाद को अथवा पादपृथक्त्व को, वितस्ति को अथवा वितस्तिपृथक्त्व को रत्नि को अथवा रत्निपृथक्त्व को, कुक्षि को अथवा कुक्षिपृथक्त्व को, धनुष को अथवा धनुषपृथक्त्व को, गव्यूत को अथवा गव्यूतपृथक्त्व को, योजन को अथवा योजनपृथक्त्व को, योजनशत को अथवा योजनशतपृथक्त्व को, योजनसहस्र को अथवा योजनसहस्रपृथक्त्व को, योजनलक्ष को अथवा योजनलक्षपृथक्त्व को, योजनकोटि को अथवा

"से किं त पडिवाइ ओहिनाण" ઇત્યાદિ

શિષ્યનો પ્રશ્ન—"પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?"

ઉત્તર—પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—જે અવધિજ્ઞાન જઘન્યથી અગુલના અસખ્યાતમા ભાગને અથવા સખ્યાતમા ભાગને, બાલાગ્રને અને બાલાગ્રપૃથકત્વને, લિક્ષાને અથવા લિક્ષાપૃથકત્વને, યૂકાને અથવા યૂકા પૃથકત્વને, યવમધ્યને અથવા યવમધ્યપૃથકત્વને, અગુલને અથવા અગુલપૃથકત્વને, પાદને અથવા પાદપૃથકત્વને, કુક્ષિને અથવા કુક્ષિપૃથકત્વને, ધનુષને અથવા ધનુષપૃથકત્વને, ગવ્યૂતને અથવા ગવ્યૂતપૃથકત્વને, યોજનને અથવા યોજન પૃથકત્વને, યોજનશતને અથવા યોજનશતપૃથકત્વને, યોજન સહસ્રને અથવા યોજનસહસ્રપૃથકત્વને, યોજનલક્ષને, અથવા યોજનલક્ષપૃથકત્વને યોજનકોટીને અથવા યોજનકોટીપૃથકત્વને, યોજનસખ્યેયને અથવા યોજનસખ્યેયપૃથકત્વને,

मूलम्—से किं तं पडिवाइ ओहिनाण ? । पडिवाइ ओहिनाणं जहण्णेण अंगुलस्स असंखिज्जभागं वा संखिज्जभाग वा, वालग्ग वा वालग्गपुहत्तं वा, लिक्ख वा लिक्खपुहत्तं वा, जूयं वा जूयपुहत्त वा, जव वा जवपुहत्त वा, अंगुल वा अंगुलपुहत्त वा, पाय वा पायपुहत्त वा, विहत्थि वा विहत्थिपुहत्त वा, रयणिं वा रयणिपुहत्त वा, कुच्छि वा कुच्छिपुहत्तं वा, धणु वा धणुपुहत्तं वा, गाउय वा गाउयपुहत्त वा, जोयणं वा जोयणपुहत्त वा, जोयणसयं वा जोयणसयपुहत्त वा, जोयणसहस्स वा जोयणसहस्सपुहत्त वा, जोयणलक्ख वा जोयणलक्खपुहत्त वा, जोयणकोडि वा जोयणकोडिपुहत्त वा, जोयणकोडाकोडि वा जोयणकोडाकोडिपुहत्त वा, जोयणसंखिज्ज वा जोयणसंखिज्जपुहत्त वा, जोयणअसंखेज्ज वा जोयणअसंखेज्जपुहत्तं वा, उक्कोसेण लोग वा पासित्ता ण पडिवइज्जा, से त पडिवाइ ओहिनाण॥सू०१४॥

छाया—अथ किं तत्प्रतिपाति-अवधिज्ञानं ? प्रतिपाति-अवधिज्ञान जघन्येनाऽङ्गुलस्याऽसंख्येयभाग वा, संख्येयभाग वा, वालाग्र वा, वालाग्रपृथक्त्वं वा, लिक्षा वा, लिक्षापृथक्त्व वा, यूका वा, यूकापृथक्त्व वा, यव वा, यवपृथक्त्व वा, अङ्गुल वाऽङ्गुलपृथक्त्व वा, पाद वा, पादपृथक्त्व वा, वितस्तिं वा वितस्तिपृथक्त्व वा, रत्निं वा, रत्निपृथक्त्व वा, कुक्षिं वा, कुक्षिपृथक्त्व वा, धनुर्वा, धनुःपृथक्त्वं वा, गव्यूत वा गव्यूतपृथक्त्व वा, योजन वा, योजनपृथक्त्व वा, योजनशत वा, योजनशतपृथक्त्व वा, योजनसहस्र वा, योजनसहस्रपृथक्त्व वा, योजनलक्षं वा, योजनलक्षपृथक्त्व वा, योजनकोटिं वा, योजनकोटिपृथक्त्व वा, योजनकोटीकोटिं वा, योजनकोटीकोटिपृथक्त्व वा, योजनसंख्येय वा, योजनसंख्येयपृथक्त्व वा, योजनाऽसंख्येय वा, योजनाऽसंख्येयपृथक्त्वं वा, उत्कर्षेण लोक वा दृष्ट्वा प्रतिपतेत्, तदेतत्प्रतिपात्यवधिज्ञानम् ॥ सू० १४ ॥

प्रकार जो अवधिज्ञान परिणामो की विशुद्धि के अभाव से क्रमश घटता जाता है वह हीयमान है ॥ सू० १३ ॥

ક્રમશ ઘટતી જાય છે એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન પરિણામોની વિશુદ્ધિના અભાવે ક્રમશ ઘટતુ જાય છે તે હીયમાન છે ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

मूलम्—से किं तं अपडिवाइ ओहिनाणं ?। अपडिवाइ ओहिनाणं जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ, तेण परं अपडिवाइ ओहिनाणं, से तं अपडिवाइ ओहिनाणं६ ॥ सू० १५ ॥

छाया—अथ किं तदप्रतिपात्यवधिज्ञानम्? अप्रतिपात्यवधिज्ञान येन अलोकस्य एकमपि आकाशप्रदेश जानाति पश्यति, तेन परम् अप्रतिपाति अवधिज्ञानम्, तदेतत् प्रतिपात्यवधिज्ञानम् ६ ॥ सू० १५ ॥

टीका—से किं तं अपडिवाइ ओहिनाण ' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति-अथ किं तद् अप्रतिपात्यवधिज्ञानम्=हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्टस्य अप्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः?। उत्तरमाह—'अपडिवाइ ओहिनाण ' इत्यादि । हे शिष्य! अप्रतिपात्यवधिज्ञानं वर्ण्यते । येनावधिज्ञानेन, अलोकस्य=अलोकाकाशस्य सम्बन्धिनमेकमप्याकाशप्रदेशम्, अपि शब्दात् बहून् वा—आकाशप्रदेशान् जानाति, पश्यति,

'से किं त अपडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न करता है–अप्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है?

उत्तर—अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है–जिस अवधिज्ञान की सहायता से अवधिज्ञानी आत्मा अलोकाकाशतक के एक भी आकाशप्रदेश को अथवा बहुत से आकाशप्रदेशों को जानता और देखता है वह अप्रतिपाती अवधिज्ञान है। यही बात–"जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ०" इत्यादि पंक्तियों द्वारा बतलाई गई है। यद्यपि अलोकाकाश में अवधिज्ञान के द्वारा द्रष्टव्य कोई वस्तु नहीं है फिर भी जो ऐसा कहा गया है कि–"अवधिज्ञानी अलोकाकाश के एक अथवा अनेक प्रदेशों को जानता देखता है" वह

"से किं त अपडिवाइ ओहिनाण" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—"અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?"

ઉત્તર—અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-જે અવધિજ્ઞાનની સહાયતાથી અવધિજ્ઞાની આત્મા અલોકાકાશ સુધીના એક પણ આકાશ પ્રદેશને અથવા ઘણા આકાશપ્રદેશોને જાણે અને દેખે છે તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે એજ વાત "जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ" ઈત્યાદિ પંકિતઓ દ્વારા બતાવવામા આવી છે જો કે અલોકાકાશમા અવધિજ્ઞાન વડે દ્રષ્ટવ્ય કોઈ વસ્તુ નથી તો પણ જે એવુ કહ્યુ છે કે "અવધિજ્ઞાની અલોકાકાશના એક અથવા અનેક પ્રદેશોને જાણે દેખે છે" તે માત્ર તેની

त्कर्षेण=सर्वप्रचुरतया यावत् लोकं दृष्ट्वा=लोकमुपलभ्य प्रतिपतेत्=न भवेत्, प्रदीप इव नाशमुपगच्छेत्, तस्य तथाविधक्षयोपशमजन्यत्वात्, तदेतत् प्रतिपात्यवधिज्ञानम्। शेष सुगमम्। नवरं यव इति यवमध्यम्, पाद इति पादमध्यतलप्रदेशः, कुक्षिर्द्विहस्तप्रमाणः, धनुश्चतुर्हस्तप्रमाण, पृथक्त्व=सर्वत्रापि द्विप्रभृति आनवभ्य इति सिद्धान्तपरिभाषया द्रष्टव्यम्। इति पञ्चमो भेद.५ ॥ सू०१४ ॥

योजनकोटिपृथक्त्व को, योजनकोटीकोटि को अथवा योजनकोटीकोटि पृथक्त्व को, योजनसंख्येय को, अथवा योजनसंख्येयपृथक्त्व को, योजन-असंख्येयको, अथवा योजन-असंख्येय पृथक्त्व को, उत्कृष्टरूप से समस्त-लोक को देखकर भी तथाविध-क्षयोपशमजन्य होने से प्रदीप की तरह नष्ट हो जाता है, वह प्रतिपाति अवधिज्ञान है।

यहाँ पर यह जानना चाहिये-आठ बालाग्रों की एक लिक्षा होती है, आठ लिक्षाओं की एक यूका, आठ यूकाओं का एक यवमध्य, आठ यवमध्यों का एक अङ्गुल, छ अङ्गुल का एक पाद (पादमध्यतल प्रदेश), दो पादों की एक वितस्ति-(वेत), दो वितस्तियों की एक रत्नि (हाथ), दो रत्नियों की एक कुक्षि, दो कुक्षियों का एक धनुष, दो हजार धनुषों का एक गव्यूत (कोस) और चार गव्यूतों (कोसों) का एक योजन होता है। योजनसंख्या की उत्तरोत्तर वृद्धि होने से योजनशत, योजनसहस्र, योजनलक्ष, योजनकोटि, योजनकोटीकोटि, योजनसंख्येय और योजन-असंख्येय होता है। दो से लेकर नौ तक को पृथक्त्व कहते हैं यह ज्ञान का पांचवा भेद हुआ ५ ॥ सू० १४ ॥

યોજનઅસંખ્યેયને અથવા યોજનઅસંખ્યેયપૃથકત્વને, ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સમસ્ત લોકને દેખીને પણ તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમજન્ય હોવાથી પ્રદીપની જેમ નષ્ટ થઈ જાય છે તે પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે

અહીં એ જાણવું જોઈએ કે આઠ બાલાગ્રોની એક લિક્ષા થાય છે, આઠ લિક્ષાઓની એક યૂકા, આઠ યૂકાઓનો એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યોનો એક અંગુલ, છ અંગુલનો એક પાદ (પાદનો મધ્યતલ પ્રદેશ), બે પાદની એક વિતસ્તિ (વેંત) બે વિતસ્તિઓની એક રત્નિ (હાથ) બે રત્નિઓની એક કુક્ષિ, બે કુક્ષિઓના એક ધનુષ, બે હજાર ધનુષોનું એક ગવ્યૂત (કોસ) અને ચાર ગવ્યૂતોનો એક યોજન થાય છે યોજનસંખ્યાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવાથી યોજનશત, યોજનસહસ્ર, યોજનલક્ષ, યોજનકોટી, યોજનકોટીકોટી, યોજનસંખ્યેય અને યોજનઅસંખ્યેય થાય છે બેથી લઇને નવ સુધીનાને પૃથકત્વ કહે છે આ જ્ઞાનનો પાંચમો ભેદ થયો ॥ સૂ. ૧૪ ॥

अथ भावः—यथा प्राभातिकः प्रकाशः सूर्योदयं विना नैव निवर्तते, यथा वा कुसुमं फलमनुत्पाद्य न निवर्तते तथा यदवधिज्ञानं केवलप्राप्तिं विना न निवर्तते इति। यथा वा नृपः प्रतिपक्षनायके निहते सति तदितरैः प्रतिपक्षैर्न पुनः परिभूयते शेषमपि शत्रुसैन्यं विनिर्जित्य राज्यश्रियं लभते, तथा तादृशः क्षयोपशमो लभ्यते, यतः—कर्मशत्रुनायकं मोहनीयाख्यं कर्मशत्रुं निहत्यावधिज्ञानी तदितरैः कर्मशत्रुभिर्न पुनः परिभूयते, किं तु शेषमपि कर्मशत्रुं विनिर्जित्यावधिज्ञानी केवलं प्राप्नोत्येवेति। तदेतदप्रतिपात्यवधिज्ञानं वर्णितम् इत्यवधेः षष्ठो भेदः ६ ॥सू० १५॥

इसका भाव यह है कि–जिस प्रकार प्राभातिक प्रकाश सूर्योदय हुए विना नहीं हटता है, अथवा जिस प्रकार फलवाले वृक्ष का फूल, विना फल उत्पन्न किये नहीं जाता है उसी तरह जो अवधिज्ञान केवलज्ञान की प्राप्ति किये विना जीव से नहीं छूटता है वह अप्रतिपाति अवधिज्ञान है। अथवा–जिस प्रकार प्रतिपक्ष शत्रुसेना के नायक के निहत होने पर उसकी सेना के अन्य व्यक्तियों द्वारा विजयशील नरेश पराभव को प्राप्त नहीं होता है, तथा अवशिष्ट शत्रुदलको परास्त कर वह जैसे राज्यश्री का भोक्ता बनता है उसी तरह अवधिज्ञानी आत्मा में कोई ऐसे कर्मोंका–अवधिज्ञानावरणीय कर्मों का–क्षयोपशम होता है कि जिसके प्रभाव से वह कर्म शत्रुओं के नायकस्वरूप मोहनीय कर्म को नाश कर, और उसके अभाव मे अन्य कर्म-शत्रुओं से अजेय होकर पराभूत नही होता है, किन्तु अवशिष्ट शेष-कर्मशत्रुओं को भी जीतकर अवश्य ही केवलज्ञान को प्राप्त करता है। यही अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप है ॥ सू० १५ ॥

તેનો ભાવાર્થ આ છે કે જેમ પ્રાભાતિક પ્રકાશ સૂર્યોદય થયા વિના હટતો નથી અથવા જેમ ફળવાળા વૃક્ષના ફૂલ વિના ફળ ઉત્પન્ન કરતા નથી એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના જીવથી છૂટતુ નથી તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે અથવા જેમ સામા પક્ષનો નાયક હણાતા તેની સેનાની અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા વિજયશીલ રાજા પરાભવ પામતો નથી, તથા બાકીના શત્રુ દળને હરાવીને તે જેમ રાજ્યશ્રીનો ભોક્તા બને છે એજ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાની આત્મામા કોઈ એવા કર્મોનો અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપ-શમ હોય છે કે જેના પ્રભાવથી તે કર્મશત્રુઓના નાયક રૂપી મોહનીય કર્મનો નાશ કરીને અને તેના અભાવમા અન્ય કર્મશત્રુએ વડે અવિજિત થઈ ને પરાભવ પામતો નથી, પણ બાકી રહેલ શેષકર્મશત્રુઓને પણ જીતીને અવશ્ય જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે આજ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે ॥સૂ ૧૫॥

तथाविधक्षयोपशमजनितसामर्थ्यसद्भावादिति भावः । एतच्च सामर्थ्यमात्र वर्ण्यते, अलोके हि अवधिज्ञानस्य द्रष्टव्य वस्तु किमपि नास्ति, अवधिज्ञानस्य रूपि द्रव्यमात्रविषयकतयाऽऽकाशप्रदेशोऽपि नास्ति द्रष्टव्यः, अरूपित्वात्, अन्यस्य कस्यापि द्रव्यस्य तत्राभावाच्च। अवधिज्ञानमलोकाकाशस्यैक प्रदेश बहून् वा प्रदेशान् व्याप्तु शक्नोतीति भाव' । लोकालोकविभागस्त्वेवमवगन्तव्यः धर्मादीना द्रव्याणा वृत्तिर्भवति यत्र तत् क्षेत्र लोकः । तद्विपरीत हि क्षेत्रमलोकः । तत पर न्तदनन्तर तदवधिज्ञानमप्रतिपाति भवति, केवलज्ञानमनुत्पाद्य न निवर्तते ।

केवलइसकी शक्तिमात्र को बतलाने के लिये कह दिया गया है। अर्थात् इस अप्रतिपाति अवधिज्ञान में इतनी शक्ति है कि वह अलोकाकाशतक के भी एक अथवा अनेक प्रदेशों को जान सकता है, देख सकता है ऐसी शक्ति भी इस में तथाविध क्षयोपशम से जनित सामर्थ्य से ही होती है। अवधिज्ञान सिर्फ रूपी द्रव्य को ही विषय करता है, अरूपी द्रव्य को नही। आकाश के प्रदेश भी इस तरह अरूपी ही हैं, वे इसका विषय हो नहीं सकते हैं, तथा और अन्य द्रव्य अलोकाकाश मे है नही। ऐसी स्थिति में सूत्र मे जो 'अलोकाकाश के एक प्रदेश को अथवा बहुत प्रदेशों को वह जानता देखता है' ऐसा कहा है वह केवल इसके सामर्थ्य को प्रकट करने के लिये कहा गया जानना चाहिये। धर्मादिक द्रव्यों का जितने आकाश में निवास है वह लोकाकाश, तथा इससे बहिर्भूत आकाश का नाम अलोकाकाश है। अप्रतिपाती अवधिज्ञान केवलज्ञान को उत्पन्न किये विना नही छूटता है।

શક્તિમાત્રને જ બતાવવા માટે કહેલ છે એટલે કે આ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનમા એટલી શક્તિ છે કે તે અલોકાકાશ સુધીના પણ એક અથવા અનેક પ્રદેશોને જાણી શકે છે એવી શકિત પણ તેમા તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમથી પેદા થયેલ સામર્થ્યથી જ હોય છે અવધિજ્ઞાન ફક્ત રૂપી દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે અરૂપી દ્રવ્યને નહી આકાશના પદાર્થો પણ આ રીતે અરૂપી જ છે, તે એ તેનો વિષય થઈ શકતા નથી તથા બીજા કોઈ દ્રવ્ય અલોકાકાશમા નથી આવી સ્થિતિમા સૂત્રમા જે "અલોકાકાશના એક પ્રદેશ પ્રદેશને અથવા ઘણા પ્રદેશોને તે જાણે દેખે છે" એવુ કહેલ છે તે ફક્ત તેના સમાર્થ્યને પ્રગટ કરવાને માટે જ કહેલ છે એમ માનવુ જોઈએ ધર્માદિક દ્રવ્યોનો જેટલા આકાશમા નિવાસ છે તે લોકાકાશ તથા તેની બહાર આવેલ આકાશનુ નામ અલોકાકાશ છે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કર્યા વિના છૂટતુ નથી

टीका—' त समासओ ' इत्यादि । तद् अवधिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण बुध्यते । इह-ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन-सामान्यग्रहणात्मकमिति भावः । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि=बादरसूक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञान दर्शन च पूर्ववत् ।

ननु प्रथमं दर्शन भवति, ततो ज्ञानमिति क्रमः, तर्हि किमर्थं क्रम परित्यज्य प्रथम जानातीत्युक्तम् ?,

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही बात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है-वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं-द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमे द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था में अनत रूपी द्रव्यो को-तैजस और भाषा के प्रायोग्य वर्गणाओं के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को-विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यो को-बादर सूक्ष्म रूपी पदार्थों को-जानता है और देखता है ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનુ કહેલ છે એ જ વાત આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામા આવે છે-તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનુ પ્રરૂપિત કરાયુ છે તે ચાર પ્રકાર આ છે-દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામા અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાષાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી જાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને-બાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે

अवधिज्ञानस्य षडपि भेदा उक्ताः, सम्प्रति द्रव्याद्यपेक्षयाऽवधिज्ञानस्य भेदा उच्यन्ते—

मूलम्—त समासओ चउव्विहं पण्णत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ। तत्थ दव्वओ णं ओहिनाणी जहन्नेण अणताइ रूविदव्वाइ जाणइ पासइ। उक्कोसेण सव्वाइं रूविदव्वाइ जाणइ पासइ। खित्तओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अगुलस्स असखिज्जइभाग जाणइ पासइ। उक्कोसेण असंखिज्जाइ अलोगे लोगप्पमाणमित्ताइ खंडाइ जाणइ पासइ। कालओ ण ओहिनाणी जहन्नेण आवलियाए असखिज्जइभाग जाणइ पासइ। उक्कोसेण असखिज्जाओ उस्सप्पिणीओ, ओसप्पिणीओ अईयमणागयं च काल जाणइ पासइ। भावओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अणंते भावे जाणइ पासइ। उक्कोसेण वि अणते भावे जाणइ पासइ। सव्वभावाणमणंतभाग जाणइ पासइ ॥सू०१६॥

छाया—तत् समासतश्चतुर्विध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—द्रव्यत', क्षेत्रत॰, कालतो भावत। तत्र द्रव्यत॰ अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति। उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति। क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनाङ्गुलस्याऽसख्येयभागं जानाति पश्यति, उत्कर्षेणाऽसख्येयानि अलोके लोकप्रमाणमात्राणि खण्डानि जानाति, पश्यति। कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असख्येयभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षेण असख्येया उत्सर्पिणीरवसर्पिणी'—अतीतमनागत च काल जानाति, पश्यति। भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति, उत्कर्षेणापि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति। सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति ॥ सू० १६ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान के छह भेदो का कथन कर अब द्रव्य आदि की अपेक्षा से उसके भेद बतलाते हैं—'त समासओ चउव्विह' इत्यादि।

આ રીતે અવધિજ્ઞાનના છ ભેદોનુ કથન કરીને હવે દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ તેના ભેદ બતાવે છે—" त समासओ चउव्विह " ઇત્યાદિ—

टीका—' त समासओ ' इत्यादि । तद् अवधिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण बुध्यते । इह-ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन-सामान्यग्रहणात्मकमिति भावः । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि=बादरसूक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञानं दर्शन च पूर्ववत् ।

ननु प्रथमं दर्शन भवति, ततो ज्ञानमिति क्रमः, तर्हि किमर्थं क्रम परित्यज्य प्रथम जानातीत्युक्तम् ?,

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही बात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है-वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं-द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमे द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था मे अनत रूपी द्रव्यो को-तैजस और भाषा के प्रायोग्य वर्गणाओ के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को-विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यो को-बादर सूक्ष्म रूपी पदार्थों को-जानता है और देखता है ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનુ કહેલ છે એ જ વાત આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામા આવે છે-તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનુ પ્રરૂપિત કરાયુ છે તે ચાર પ્રકાર આ છે-દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામા અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાષાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી જાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને-બાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે

उच्यते—इह सर्वा लब्धयः साकारोपयोगवतः प्रजायन्ते, अवधिरपि लब्धिविशेषतया प्रोच्यते, अतोऽसौ प्रथममुत्पद्यमानो ज्ञानरूप एव जायते, न तु दर्शनरूप, तत्र हि क्रमेणोपयोगः प्रवर्तते, ज्ञानोपयोगानन्तरं दर्शनरूपोऽपि, तस्मात् प्रथमतो ज्ञानमुक्त, पश्चाद्दर्शनम् ।

अथवा—इहाध्ययने सम्यग्ज्ञान प्ररूपयितुमुपक्रान्तम् । यतोऽनुयोगप्रारम्भेऽवश्य मङ्गलाय ज्ञानपञ्चकरूपो भावनन्दिर्वक्तव्य इति तत्प्ररूपणार्थमिदमध्यय-

शका—ज्ञान के पहिले दर्शन होता है बाद में ज्ञान, फिर क्या कारण है जो ऐसे क्रम का उल्लघन करके सूत्रकारने सूत्र में पहिले "जानता है" ऐसा कहा और पश्चात् "देखता है" ऐसा कहा ? ।

उत्तर—इस प्रकार के कहने का भाव सूत्रकार का यह है–जितनी भी लब्धिया होती हैं वे सब साकार उपयोग वाले जीव के होती हैं–निराकार उपयोग वाले जीव के नही, अतः अवधि भी एक लब्धिविशेष है। इस कारण जब यह प्रथम उत्पन्न होती है तो ज्ञानरूप ही उत्पन्न होती है, दर्शनरूप नही। इस मे क्रमश उपयोगों की प्रवृत्ति होती है। ज्ञानोपयोग के बाद दर्शनरूप भी उपयोग होता है, इसलिये सूत्रकारने सूत्र मे पहिले ज्ञान कहा और इसके बाद मे दर्शन कहा है।

अथवा–इस अध्ययन मे सम्यग्ज्ञान की प्ररूपणा ही मुख्यतः करनी है, इसी लिये अनुयोग के प्रारभ मे मगलनिमित्त ज्ञानपचकरूप भावनदी वक्तव्य है, और इसी भावनदी की प्ररूपणा के लिये इस

શકા—જ્ઞાનની પહેલા દર્શન હોય છે પછી જ્ઞાન તો પછી શા માટે એવા ક્રમનુ ઉલ્લઘન કરીને સૂત્રકારે સૂત્રમા પહેલા "જાણે છે" એવુ કહ્યુ અને પછી "દેખે છે" એવુ કહ્યુ છે ?

ઉત્તર—આ પ્રમાણે સૂત્રકારના કથનનો ભાવ આ છે–જેટલી પણ લબ્ધિઓ હોય છે તે બધી સાકાર ઉપયોગવાળા જીવને હોય છે, નિરાકાર ઉપયોગવાળા જીવને નહી કારણ કે અવધિ પણ એક ખાસ લબ્ધિ છે તે કારણે તે જ્યારે પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ્ઞાનરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે દર્શન રૂપે નહી તેમા ક્રમશ ઉપયોગોની પ્રવૃત્તિ થાય છે જ્ઞાનોપયોગની પછી દર્શનરૂપ પણ ઉપયોગ હોય છે તેથી સૂત્રકારે સૂત્રમા પહેલુ જ્ઞાન કહ્યુ છે અને પછી દર્શન કહ્યુ છે

અથવા–આ અધ્યયનમા સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રરૂપણા જ મુખ્યત્વે કરવાની છે તેની અનુયોગની શરૂઆતમા મગળ નિમિત્ત જ્ઞાન પચકરૂપ ભાવનદી વક્તવ્ય છે અને એજ ભાવનદીની પ્રરૂપણાને માટે આ અધ્યયનનો આરભ થયો છે

नमारब्धम्, तस्मात् सम्यग्ज्ञानमिह प्रधान, न तु मिथ्याज्ञानं, तस्य माङ्गल्यहेतुत्वाभावात्। दर्शन तु अवधिज्ञानविभङ्गसाधारणमिति तदप्रधानम्, प्रधानानुयायी च लौकिको लोकोत्तरश्च मार्गः। तथा च प्रधानत्वात् प्रथम ज्ञानमुक्त पश्चाद् दर्शनमिति।

क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येन=सर्वतः स्तोकतया, जघन्येनेति भावप्रधानो निर्देशः। अगुलस्यासख्येयभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षेण=उत्कर्षतः, असख्येयानि=असख्यातसख्यकानि, अलोके=अलोकाकाशे लोकप्रमाणानि=चतुर्दशरज्ज्वात्मकानि खण्डानि जानाति, पश्यति, अलोके यदि असंख्यातानि लोकप्रमाणानि खण्डानि-

अध्ययन का प्रारभ हुआ है, अतः इस स्थिति में सम्यग्ज्ञान यहा प्रधान माना गया है, मिथ्याज्ञान नही, क्यों कि मिथ्याज्ञान में मगल के प्रति हेतुरूपता नही है। यह हेतुरूपता सम्यग्ज्ञान मे ही है, क्यों कि वह मिथ्यादर्शन के साथ नही रहता है। दर्शन मे ऐसी बात नहीं है- वह जिस प्रकार अवधिज्ञानरूप सम्यग्ज्ञान के साथ रहता है उसी प्रकार मिथ्याज्ञानरूपविभङ्गावधि के भी साथ रहता है, इसलिये दर्शन में प्रधानता नही है। जो प्रधान हुआ करता है उसका ही अनुयायी लौकिक और लोकोत्तर मार्ग होता है, इसलिये प्रधान होने से सूत्र में प्रथम ज्ञान कहा गया है और बाद में दर्शन।

क्षेत्र की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूपसे अगुल के असख्यातवें भाग क्षेत्र को जानता है और देखता है। उत्कृष्टरूप से अलोकाकाश में यदि लोकप्रमाण असख्यात खड सभवित होजावें तो उन्हें भी अवधिज्ञानी जान सकता है और देख सकता है। लोक का प्रमाण चौदह

તેથી આ સ્થિતિમા સમ્યગ્ જ્ઞાન અહીં મુખ્ય માનેલ છે, મિથ્યાજ્ઞાન નહીં કારણ કે મિથ્યાજ્ઞાનમા મ ગળની તરફ હેતુરૂપતા નથી આ હેતુરૂપતા સમ્યગ્ જ્ઞાનમા જ છે કારણ કે મિથ્યાદર્શનની સાથે રહેતુ નથી દર્શનમા એવી વાત નથી તે જે પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે રહે છે તે જ પ્રમાણે મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ-વિભ ગાવધિની સાથે પણ રહે છે તેથી દર્શન મુખ્ય નથી જે પ્રધાન (મુખ્ય) હોય છે તેનો જ અનુયાયી લૌકિ અને લોકોત્તર માર્ગ હોય છે આ રીતે પ્રધાન હોવાથી સૂત્રમા પ્રથમ જ્ઞાન કહ્યુ છે અને પછી દર્શન કહ્યુ છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્ય રૂપથી અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગના ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે ઉત્કૃષ્ટરૂપથી અલોકાકાશમા જો અસ ખ્યાત ખ ડ સ ભવિત થઈ જાય તો તેમને પણ અવધિજ્ઞાની જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે લોકોનુ પ્રમાણ ચૌદ રાજુ બતાવ્યુ છે કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની

सम्भवेयुस्तर्हि तान्यपि अवधिज्ञानी पश्येदित्यर्थः। कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असंख्येयभागं जानाति पश्यति। उत्कर्षतोऽसंख्येया उत्सर्पिणीः= असंख्यातोत्सर्पिणीप्रमाणम्, असंख्येया अवसर्पिणी=असंख्यातावसर्पिणीप्रमाणम्, अतीतमनागतं च कालं जानाति पश्यति। च शब्दात् वर्तमानमपि कालं जानाति पश्यतीति।

भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान्=पर्यायान्, जानाति, पश्यति। इदं च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि संख्येयानसंख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति। तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती-

---

राजू बतलाया गया है। काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्य से आवलिका के असंख्यातवें भाग को जानता और देखता है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा से असंख्यात उत्सर्पिणीप्रमाण और असंख्यात अवसर्पिणी-प्रमाण अतीत एवं अनागतकाल को जानता और देखता है। तथा वर्तमानकाल को भी जानता देखता है। भाव की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूप से अनंतपर्यायों को जानता और देखता है। पर्यायों के आधारभूत द्रव्य अनंत है, अतः इस अपेक्षा अनंतपर्यायों को जानने देखने की बात अवधिज्ञानी के भाव की अपेक्षा से कही गई है, एक द्रव्य की अपेक्षा नहीं। एक द्रव्य की अपेक्षा तो अवधिज्ञानी संख्यात अथवा असंख्यात पर्यायों को ही जानता देखता है। उत्कर्ष से अवधिज्ञानी जीव अनंतपर्यायों को जानता और देखता है। जघन्यरूप से भी अवधिज्ञानी अनंतपर्यायों को जानता है और

જઘન્યથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનંત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનંત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનંત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનંત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંત

त्यागयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभाग जानाति पश्यति । तदुच्यते-'सव्वभावाण' इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिज्ञान द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय समति सग्रहगाथामाह—

मूलम्-ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वण्णिओ दुविहो ।
तस्स य वहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

छाया-अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।
तस्य च वहवो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका-'ओही' इत्यादि। भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च वहवो विकल्पा भवन्ति। द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

---

उत्कृष्ट से भी अनतपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनतगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनतवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदो की अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अव इस विपयमे सग्रह गाथा का कथन करते हैं—'ओही भवपच्चइओ ' इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनो प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा "च" शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अगुल के

योने जाणे छे तेमा जघन्यना करता उत्कृष्ट अनतगणु होय छे, तेथी अवधिज्ञानी जघन्यथी सर्व रूपी द्रव्योनी अपेक्षाए पर्यायोना अनतमा भागने जाणे अने देखे छे

आ रीते अवधिज्ञानतु द्रव्यादिक भेदोनी अपेक्षाए वर्णन करीने सूत्रकार हवे आ विषयमा सग्रह गाथानु कथन करे छे–

" ओही भव पच्चइ ओ " इत्यादि––

भावप्रत्ययिक अने गुणप्रत्ययिकना भेदथी अवधिज्ञान बे प्रकारनु होय छे आ बन्ने प्रकारना अवधिज्ञानना अनेक भेद छे द्रव्य, क्षेत्र अने काळ तथा "च" शब्दथी भावको विषय करवाना कारणे अवधिज्ञानना बीजा पण चार भेद थाय छे परमाणु अने स्कध आदि द्रव्यने विषय करनारु अवधिज्ञान

सम्भवेयुस्तर्हि तान्यपि अवधिज्ञानी पश्येदित्यर्थः । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असंख्येयभागं जानाति पश्यति। उत्कर्षतोऽसंख्येया उत्सर्पिणीः=असंख्यातोत्सर्पिणीप्रमाणम्, असंख्येया अवसर्पिणी=असंख्यातावसर्पिणीप्रमाणम्, अतीतमनागतं च कालं जानाति पश्यति। च शब्दात् वर्तमानमपि कालं जानाति पश्यतीति।

भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान्=पर्यायान्, जानाति, पश्यति। इदं च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि संख्येयानसंख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति। तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती-

राजू बतलाया गया है। काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्य से आवलिका के असंख्यातवें भाग को जानता और देखता है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा से असंख्यात उत्सर्पिणीप्रमाण और असंख्यात अवसर्पिणीप्रमाण अतीत एवं अनागतकाल को जानता और देखता है। तथा वर्तमानकाल को भी जानता देखता है। भाव की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूप से अनंतपर्यायों को जानता और देखता है। पर्यायों के आधारभूत द्रव्य अनंत हैं, अतः इस अपेक्षा अनंतपर्यायों को जानने देखने की बात अवधिज्ञानी के भाव की अपेक्षा से कही गई है, एक द्रव्य की अपेक्षा नहीं। एक द्रव्य की अपेक्षा तो अवधिज्ञानी संख्यात अथवा असंख्यात पर्यायों को ही जानता देखता है। उत्कर्ष से अवधिज्ञानी जीव अनंतपर्यायों को जानता और देखता है। जघन्यरूप से भी अवधिज्ञानी अनंतपर्यायों को जानता है और

જઘન્યથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનંત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનંત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનંત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનંત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંત પર્યા—

त्याशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभाग जानाति पश्यति । तदुच्यते–'सव्वभावाण' इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभागं जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिज्ञान द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सम्प्रति सग्रहगाथामाह—

मूलम्–ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वण्णिओ दुविहो ।
तस्स य बहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

छाया–अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।
तस्य च बहवो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका–'ओही' इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च बहवो विकल्पा भवन्ति। द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

---

उत्कृष्ट से भी अनन्तपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों की अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें सग्रह गाथा का कथन करते हैं–'ओही भवपच्चइओ' इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा "च" शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य–अवधिज्ञान है । अगुल के

योने જાણે છે તેમા જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનતગણુ હોય છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનતમા ભાગને જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ દ્રવ્યાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમા સગ્રહ ગાથાનુ કથન કરે છે–

"ओही भव पच्चइओ" ઇત્યાદિ—

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના ભેદથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનુ હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક ભેદ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ તથા "च" શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનના બીજા પણ ચાર ભેદ થાય છે પરમાણુ અને સ્કધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન

सभवेयुस्तर्हि तान्यपि अवधिज्ञानी पश्येदित्यर्थः । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असख्येयभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षतोऽसख्येया उत्सर्पिणीः= असख्यातोत्सर्पिणीप्रमाणम्, असख्येया अवसर्पिणी=असख्यातावसर्पिणीप्रमाणम्, अतीतमनागत च काल जानाति पश्यति। च शब्दात् वर्तमानमपि काल जानाति पश्यतीति ।

भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान्=पर्यायान्, जानाति, पश्यति। इद च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि सख्येयानसख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती-

राजू बतलाया गया है । काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्य से आवलिका के असख्यातवें भाग को जानता और देखता है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा से असख्यात उत्सर्पिणीप्रमाण और असख्यात अवसर्पिणी-प्रमाण अतीत एव अनागतकाल को जानता और देखता है । तथा वर्तमानकाल को भी जानता देखता है । भाव की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूप से अनतपर्यायों को जानता और देखता है । पर्यायों के आधारभूत द्रव्य अनत हैं, अतः इस अपेक्षा अनतपर्यायों को जानने देखने की बात अवधिज्ञानी के भाव की अपेक्षा से कही गई है, एक द्रव्य की अपेक्षा नहीं। एक द्रव्य की अपेक्षा तो अवधिज्ञानी सख्यात अथवा असख्यात पर्यायों को ही जानता देखता है । उत्कर्ष से अवधिज्ञानी जीव अनतपर्यायो को जानता और देखता है । जघन्यरूप से भी अवधिज्ञानी अनतपर्यायों को जानता है और

જઘન્યથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહી એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત પર્યા-

त्याशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभागं जानाति पश्यति । तदुच्यते–'सव्वभावाण' इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिज्ञान द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सम्प्रति संग्रहगाथामाह—

मूलम्–ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वण्णिओ दुविहो ।
तस्स य बहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

छाया–अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।
तस्य च बहवो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका–'ओही' इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च बहवो विकल्पा भवन्ति। द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

---

उत्कृष्ट से भी अनन्तपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तगुणा होता है, अत अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों की अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें संग्रह गाथा का कथन करते हैं—'ओही भवपच्चइओ' इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनो प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा "च" शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कंध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अंगुल के

યોને જાણે છે તેમા જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનંતગણુ હોય છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનંતમા ભાગને જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ દ્રવ્યાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમા સંગ્રહ ગાથાનુ કથન કરે છે–

"ओही भव पच्चइओ" ઈત્યાદિ––

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના ભેદથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનુ હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક ભેદ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ તથા "च" શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનના બીજા પણ ચાર ભેદ થાય છે પરમાણુ અને સ્કંધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન

द्रव्यभेदात् । क्षेत्रे इति-क्षेत्रविषयाः अगुलाऽसख्येयभागादिविशिष्टक्षेत्रभेदात् । काले इति कालविषयाः आवलिकाऽसख्येयभागाद्युपलक्षितकालभेदात् । च-शब्दात् भावविषयाश्च वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद् भावानामित्यर्थः ॥ १ ॥

एवमवधिज्ञानमुक्त, सम्प्रति ये नियतावधिकाः, ये चानियतावधिका भवन्ति तान् माह—

मूलम्—नेरइय–देव–तित्थकरा य, ओहिस्सऽबाहिरा हुंति ।
पासंति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति ॥२॥
से त्तं ओहिनाणपच्चक्खं ॥

छाया—नैरयिक–देव–तीर्थकराश्च, अवधेरबाह्या भवन्ति ।
पश्यन्ति सर्वतः खलु, शेषा देशेन पश्यन्ति ॥ २ ॥
तदेतदवधिज्ञानप्रत्यक्षम् ॥

असख्यातवें भाग आदि विशिष्ट क्षेत्र के भेद से क्षेत्र को विषय करनेवाला अवधिज्ञान क्षेत्र–अवधिज्ञान है । आवलिका के असख्येयभाग आदि से उपलक्षित काल के भेद से काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान काल–अवधिज्ञान है । वर्ण आदि की अपेक्षा अनेक २ प्रकार के होने से भावो को–पर्यायों को–विषय करनेवाला अवधिज्ञान भाव-अवधिज्ञान है ॥ १ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का वर्णन करके अब सूत्रकार नियत अवधिवालों का और अनियत अवधिवालों का वर्णन करते हैं—'नेरइय–देव–तित्थकरा' इत्यादि ।

द्रव्य अवधिज्ञान छे अगुलना असख्यातमा भाग आदि विशिष्ट क्षेत्रना भेदथी क्षेत्रने विषय करनारु अवधिज्ञान क्षेत्र अवधिज्ञान छे आवलिकाना असख्येय भाग आदिथी उपलक्षित काळना भेदथी काळने विषय करनारु अवधिज्ञान काळ अवधिज्ञान छे

वर्णु आदिनी अपेक्षाए अनेक अनेक प्रकारनु होवाथी भावोने–पर्यायोने विषय करनारु अवधिज्ञान भाव अवधिज्ञान छे ॥ १ ॥

आ प्रमाणे अवधिज्ञाननु वर्णन करीने हवे सूत्रकार नियत अवधिवाळानु अने अनियत अवधिवाळानु वर्णन करे छे—" नेर इय देव तित्थकरा " इत्यादि

टीका-'नेरइय-देव०' इत्यादि। नैरयिक-देव-तीर्थंकराश्च=नैरयिकाश्च देवाश्च तीर्थंकराश्च, नैरयिकदेवतीर्थंकराः, च-शब्दोऽवधारणे, स च भिन्नक्रमस्तेन नैरयिक-देवतीर्थंकराः, अवधेः=अवधिज्ञानस्य, अबाह्या एव भवन्ति, कदापि बाह्या न भवन्ति, एषामवधिर्नियमेन भवतीत्यर्थः। तेन चावधिना सर्वत एव पश्यन्ति, न तु देशतः। 'तीर्थङ्कराः' इत्यत्र 'तीर्थाच्चैके' इति वचनात् 'ख' प्रत्यये तीर्थ-शब्दात् 'मम्' भवति।

ननु 'पश्यन्ति सर्वतः खलु' इत्येवास्तु 'अवधेरबाह्या भवन्ती'-त्येतत्कथनं त्वनर्थकम्, नियतावधिकत्वरूपार्थस्य सुतरां लाभात्, तथाहि-' दोण्ह भवपच्चइयं,

नारकी जीव, देव और तीर्थंकर ये नियमतः अवधिज्ञान से युक्त होते हैं। इस अवधिज्ञान के द्वारा वे सर्व पदार्थों को सर्वदेश से जानते हैं और देखते हैं, एक देश से नहीं। तात्पर्य इसका केवल यही है कि अवधिज्ञान का विषय कुछ पर्यायोंसहित रूपी द्रव्य है। तीर्थंकर देव और नारकी, ये लोक में रहे हुए पदार्थों को सर्वदेश से जानते और देखते हैं। मनुष्य और तिर्यञ्च कुछ पर्यायोंसहित रूपी पदार्थ को एकदेश से जानते हैं। इनमें मनुष्य सर्वदेश से भी जानते हैं।

शंका—गाथा में जो "पासंति सव्वओ खलु" ऐसा पद रखा है उससे ही "ओहिस्सऽबाहिरा हुंति" इस गाथांश का अर्थ गृहीत हो जाता है। अतः इसकी कोई सार्थकता नहीं है। कारण कि "अवधेः अबाह्याः भवन्ति" इससे जो नैरयिक देव, तथा तीर्थंकरों में नियता-वधिकत्वरूप अर्थ प्रकट किया जाता है उसका लाभ "पश्यन्ति सर्वतः खलु" इस कथन से सर्वथा हो जाता है। अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है—

નારકી જીવ, દેવ અને તીર્થંકર એ નિયમત અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે આ અવધિજ્ઞાન વડે તેઓ સર્વ પદાર્થોને સર્વદેશથી જાણે છે અને દેખે છે, એક દેશથી નહીં તેનુ તાત્પર્ય ફક્ત એજ છે કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી દ્રવ્ય છે તીર્થંકર, દેવ અને નારકી એ, લોકમા રહેલા પદાર્થોને સર્વદેશથી જાણે છે અને દેખે છે મનુષ્ય અને તીર્યંચ કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી પદાર્થને એક દેશથી જાણે છે તેમનામા મનુષ્યો સર્વદેશથી પણ જાણે છે

શંકા—ગાથામા જે "પશ્યન્તિ સર્વત ખલુ" એવુ પદ રાખ્યુ છે તેથી જ "અવધે અબાહ્યા ભવન્તિ" આ ગાથાશનો અર્થ ગ્રહણ થઈ જાય છે તેથી તેની કોઈ સાર્થકતા નથી કારણ કે "અવધે અબાહ્યા ભવન્તિ" તેનાથી જે નારકી, દેવ તથા તીર્થંકરોમા નિયતાવધિકત્વ રૂપ અર્થ પ્રગટ કરાયો છે તેનો લાભ

त जहा-देवाण नेरइयाण च' इति । देवाना नारकाणा चावधिर्भवप्रत्ययिको भवति, जन्मत एव तेषामवधिज्ञान सिद्धम् । तीर्थंकराणामपि परभवसमुत्पन्नावधिज्ञानस्य प्राप्तिर्जन्मत' सुतरा सिद्धा ? ।

उच्यते—'पश्यन्ति सर्वतः खलु' इत्येतावन्मात्रोक्तौ नैरयिकदेवादीनां नियतावधित्वे सिद्धेऽपि तदवधिज्ञानस्य न सर्वकालावस्थायित्वसिद्धिस्तस्मात् 'नैरयिकदेव-तीर्थंकराः सदाऽवधिज्ञानवन्तो भवन्ती'-ति ज्ञापनार्थम् 'अवधेरबाह्या भवन्ती'-त्युक्तमिति ।

देव तथा नारकियों के भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान होता है। इस कथन से इस बात की पुष्टि होने में कोई बाधा नहीं आती है कि देव और नारकियों के अवधिज्ञान जन्म से ही होता है। तथा तीर्थंकरों के भी जो जन्मत' अवधिज्ञान होता है वह उन्हें परभव से ही प्राप्त हुआ रहता है अतः परभव में समुत्पन्न अवधिज्ञान की प्राप्ति जन्मतः उनमें सहज ही सिद्ध हो जाती है।

उत्तर—यद्यपि "पश्यन्ति सर्वतः खलु" इतनामात्र कहनेपर नैरयिक तथा देवादिकों में नियतावधिकता सिद्ध हो जाती है फिर भी 'उनमे अवधिज्ञान सर्वकालावस्थायी होता है' इसकी सिद्धि "पश्यन्ति सर्वत' खलु" इतने मात्र कहने से नहीं होती है इसलिये 'नैरयिक, देव तथा तीर्थंकर सदा अवधिज्ञान वाले होते है' इस बात को बतलाने के के लिये "अवधे अबाह्याः भवन्ति" ऐसा कहा है। अत॰ यह कहना सार्थक ही है, निरर्थक नहीं।

"पश्यन्ति सर्वत खलु" આ ગાથાશથી બરાબર થઈ જાય છે બીજે પણ એવુ કહ્યુ છે-દેવ તથા નારકીઓને ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન થાય છે આ કથનથી આ વાતને સમથન મળવામા કોઈ મુશ્કેલી પડતી નથી કે દેવ અને નારકીઓને અવધિજ્ઞાન જન્મથી જ હોય છે તથા તીર્થંકરોને પણ જે જન્મથી જ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે તેમને પરભવથી જ મળેલુ હોય છે તેથી પરભવમા સમુત્પન્ન અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મથી જ તેઓમા સ્વાભાવિક રીતે જ સિદ્ધ થાય છે

ઉત્તર—જો કે "पश्यन्ति सर्वत खलु" માત્ર એટલુ જ કહેવાથી નારકી તથા દેવાદિકોમા નિયતાવધિકતા સિદ્ધ થઈ જાય છે તો પછી "તેઓમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી હોય છે" તેની સિદ્ધિ "पश्यन्ति सर्वत खलु" એટલુ માત્ર કહેવાથી થતી નથી તેથી નારકી, દેવ તથા તીર્થંકર સદા અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે એ વાતને બતાવવાને માટે "अवधे अबाह्या भवन्ति" એવુ કહ્યુ છે તેથી આ ગાથાશ સાર્થક જ છે નિરર્થક નથી

यद्येवं, तर्हि तीर्थंकराणामवधेः सर्वकालावस्थायित्वं विरुध्यते, इति चेन्न, छद्मस्थकालस्यैव विवक्षितत्वात् ।

यद्वा—तदेवमवधिज्ञानमुक्तम्, सम्प्रति ये बाह्यावधिकाः, ये चाबाह्यावधिका भवन्ति, तान् प्रदर्शयति-'नेरइय' इत्यादि । नैरयिक देवतीर्थंकराः, अवधेः=अवधिज्ञानस्य, अबाह्याः भवन्ति, बाह्या न भवन्तीत्यर्थः । अवध्युपलब्ध क्षेत्रस्यान्तराले वर्तन्ते इति भावः । तथा-सर्वत=सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलु-शब्दोऽवधारणार्थकः, सर्वास्वेव दिक्षु विदिक्षु पश्यन्ति ।

शंका—'तीर्थंकरों मे अवधिज्ञान सर्वकाल रहता है' यह कथन आप का विरुद्ध पडता है, क्यों कि केवलज्ञान होने पर उनसे अवधिज्ञान छूट जाता है ।

उत्तर—'तीर्थंकरों के अवधिज्ञान सर्वकाल अवस्थायी रहता है' यह कथन उनमे छद्मस्थकाल की अपेक्षा से ही जानना चाहिये, और उसी काल की यहा विवक्षा है ।

इस गाथाका अर्थ अवतरणासहित दूसरे प्रकारसे किया जाता है-

अथवा-इस तरह अवधिज्ञान कह दिया गया है, अब जो बाह्यावधिक होते हैं तथा जो बाह्यावधिक नही होते है उन्हें बतलाया जाता हैं-'नेरइयदेव॰' इत्यादि ।

नैरयिक, देव, तथा तीर्थंकर ये अवधिज्ञान के अबाह्य होते है अर्थात् उससे बाहिर नही होते है, अर्थात्-अवधिज्ञान से उपलब्धक्षेत्र के अन्तरालवर्ती होते है, तथा सर्वतः समस्त ही दिशाओ मे विदिशाओं मे देखते है ।

શંકા—તીર્થંકરોમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ રહે છે આ કથન આપની વિરૂદ્ધ પડે છે, કારણુ કે કેવળજ્ઞાન થતા તેઓમાથી અવધિજ્ઞાન છૂટી જાય છે

ઉત્તર—તીર્થંકરોનુ અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી રહે છે આ કથન તેઓમા છદ્મસ્થ કાળની અપેક્ષાએ જ જાણવુ જોઈએ અને એજ કાળની અહી વિવક્ષા છે

આ ગાથાનો અર્થ અવતરણા સહિત બીજી રીતે કરાય છે-અથવા આ રીતે અવધિજ્ઞાન કહી દેવાયુ છે-હવે જે બાહ્યાવધિક હોય છે તથા જે બાહ્યાવધિક નથી હોતા તેમને બતાવવામા આવે છે—"नेरइय-देव॰" ઇત્યાદિ

નૈરયિક, દેવ તથા તીર્થંકર તેઓ અવધિજ્ઞાનથી અબાહ્ય હોય છે એટલે કે તેઓ તેનાથી બહાર હોતા નથી એટલે કે અવધિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત ક્ષેત્રને અન્તરાલવર્તી હોય છે તથા સર્વત સમસ્ત જ દિશાઓમા અને વિદિશાઓમા દેખે છે

ननु—अवधेरबाह्या भवन्तीत्यत एव ' सर्वतः ' इत्यस्य सिद्धत्वात् ' सर्वतः ' इति पुनः कथनं व्यर्थम् ?,

अत्रोच्यते—अवधेरभ्यन्तरत्वाभिधानेऽपि न सर्वे सर्वतः पश्यन्ति, कस्यचिद् दिगन्तरालादर्शनादवधिज्ञानस्य विचित्ररूपत्वादिति ' सर्वतः ' इति कथनं न व्यर्थमिति । शेषाः=तिर्यञ्चो मनुष्याश्च, देशेन=एकदेशेन पश्यन्ति ॥२ ॥ तदेतदवधिज्ञानप्रत्यक्षं वर्णितम् ॥ सू० १६ ॥

मूलम्—से किं तं मणपज्जवनाणं ?, मणपज्जवनाणे णं भंते ! किं मणुस्साणं उप्पज्जइ, अमणुस्साणं ?, गोयमा ! मणुस्साणं उप्पज्जइ नो अमणुस्साणं ॥

छाया—अथ किं तन्मनःपर्यवज्ञानं ? मनःपर्यवज्ञानं खलु भदन्त ! किं मनुष्याणामुत्पद्यते, अमनुष्याणाम् ? । गौतम ! मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अमनुष्याणाम् ॥

शङ्का—"अवधेः अबाह्याः भवन्ति" इतने से ही "सर्वतः" इसके अर्थ की सिद्धि हो जाती है, फिर "सर्वतः" यह कथन क्यों किया जाता है ?

उत्तर—ऐसा नहीं है, अवधिज्ञान के सद्भाव मे भी समस्त अवधिज्ञानी सर्व तरफ के पदार्थों को नहीं देखते हैं। कोई २ अवधिज्ञानी ऐसे भी होते हैं जो दिगन्तराल को भी नहीं देख सकते हैं। अवधिज्ञानकी यह विचित्रता है, इसलिये "सर्वतः" यह कथन व्यर्थ नहीं पडता है ॥ २ ॥ यह प्रत्यक्ष प्रमाणरूप अवधिज्ञान का वर्णन हुआ ॥ सू० १६ ॥

શંકા—"अवधे अबाह्या भवन्ति" એટલાથી જ "सर्वत" આના અર્થની સિદ્ધિ થઇ જાય છે તો પછી "सर्वत" આ કથન નિરર્થક થઇ જાય છે ?

ઉત્તર—એવુ નથી અવધિજ્ઞાનનાં સદ્ભાવમા પણ સમસ્ત અવધિજ્ઞાની સર્વ તરફના પદાર્થોને જોતા નથી કોઈ કોઇ અવધિજ્ઞાની એવા પણ હોય છે જેમને દિગન્તરાલનુ પણ દર્શન થતુ નથી અવધિજ્ઞાનની આ વિચિત્રતા છે તેથી "सर्वत" આ કથન વ્યર્થ જતુ નથી ॥૨॥ આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

હવે સૂત્રકાર મનપર્યવજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે—"से किं तं मणपज्जवनाणं" ઇત્યાદિ

टीका—जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनं पृच्छति-'से किं तं मणपज्जवनाणं' इति। पूर्वनिर्दिष्टं यन्मनःपर्यवज्ञानं तस्य किं स्वरूपमिति। एवं जम्बूस्वामिना पृष्टः सुधर्मा स्वामी मनःपर्यवज्ञानविषये भगवद्गौतमयोः संवादप्रदर्शनपूर्वकमुत्तरमाह-'मणपज्जवनाणे' इत्यादि। गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञानं किं मनुष्याणामुत्पद्यते, उत अमनुष्याणाम् ? भगवानाह—हे गौतम ! मनुष्याणां मनः-पर्यवज्ञानमुत्पद्यते, न तु अमनुष्याणां, मनुष्यजातिभिन्नानां देवनारकतिरश्चां मनः पर्यवज्ञानं नोत्पद्यते इत्यर्थः, तेषां विशिष्टचारित्रप्रतिपत्यभावादिति भावः। भगवता श्रीवर्धमानस्वामिना गौतमं प्रति यथा मनःपर्यवज्ञानं वर्णितं तथा वर्णितेन जम्बू-शिष्यः सम्यग् विज्ञास्यतीत्याशयेन सुधर्मा स्वामी भगवद्गौतमयोः संवादं प्राह-

अब सूत्रकार मनःपर्यवज्ञान का वर्णन करते हैं-'से किं तं मणपज्जवनाणं इत्यादि।

जंबूस्वामी श्री सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं-हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट मनःपर्यवज्ञान का क्या स्वरूप है। उत्तरमें सुधर्मा स्वामी, भगवान् महावीर और गौतमस्वामी का मनःपर्यवज्ञान के विषय मे जो संवाद हुआ उसको कहते हैं-गौतमस्वामी पूछते हैं-'मणपज्जवनाणे णं' इत्यादि' हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है कि अमनुष्यो को ? प्रत्युत्तर मे भगवान् ने कहा-हे गौतम ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अमनुष्यों को नही। मनुष्यजाति से भिन्न देव नारकी एवं तिर्यञ्च गति के जीवों को मनःपर्यवज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, क्यों कि मनःपर्यवज्ञान की उत्पत्ति का कारण विशिष्ट चारित्र की पालना है। विशिष्ट चारित्र की पालना इन गति के जीवों के नही होती है। इस प्रकार का जो इस सूत्र में भगवान् श्री वर्धमानस्वामी और गौतम का संवाद मनःपर्यवज्ञान के विषय में श्री सुधर्मास्वामीने

જંબૂ સ્વામી શ્રી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે-હે ભદન્ત ! પૂર્વ નિર્દિષ્ટ મન પર્યવજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તરમાં સુધર્માસ્વામી, ભગવાન મહાવીર, અને ગૌતમસ્વામીનો મન પર્યવજ્ઞાનના વિષયમાં જે સંવાદ થયો તે કહે છે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે "મણપજ્જવનાણેણં ઈત્યાદિ હે ભદન્ત ! મન પર્યવજ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે અમનુષ્યોને ?

જવાબમાં ભગવાને કહ્યું-" હે ગૌતમ ! મન પર્યવજ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે અમનુષ્યોને નહીં મનુષ્ય જાતિથી ભિન્ન દેવ, નારકી અને તિર્યંચ ગતિના જીવોને મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, કારણ કે મન પર્યવ જ્ઞાનની

ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरः सर्वाक्षरसंनिपाती संभिन्नश्रोताः सकलप्रज्ञापनीयभावपरिज्ञानकुशलः प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञकल्प एव, तर्हि किमर्थं पृच्छति?, उच्यते—हितमर्थं स्वशिष्येभ्यः प्ररूप्य, शिष्यश्रद्धादृढीकरणार्थं तत्समक्षं भूयोऽपि भगवन्तं पृच्छति। अथवा—इत्थमेव सूत्ररचनामर्यादा ततो न कश्चिद्दोष इति ॥

प्रकट किया है उसके प्रकट करने का उनका अभिप्राय यह है कि इस वर्णन से जम्बूस्वामी मनःपर्ययज्ञान के विषय में सम्यक्रूप से अवबुद्ध हो जावें।

शंका—श्री वर्धमानस्वामी से गौतमस्वामीने मनःपर्ययज्ञान के विषय में क्यों पूछा? कारण कि वे स्वयं भी चतुर्दशपूर्व के धारी थे, सर्वाक्षरसंनिपाती थे, संभिन्नश्रोतोलब्धि के धारक थे, समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थों के परिज्ञान में कुशल थे, प्रवचन के प्रणेता और सर्वज्ञकल्प थे।

उत्तर—यद्यपि गौतम स्वामी स्वयं मनःपर्ययज्ञान के विषय में अच्छी जानकारी रखते थे फिर भी भगवान से जो इस विषय में पूछा उसका कारण यह है कि वे अपने शिष्यों को हितकारी शिक्षा देते रहने पर भी शिष्यों की श्रद्धा में दृढता लाने के लिये उनके सामने फिर पूछते हैं। अथवा—सूत्र रचने की मर्यादा इसी पद्धति से चलती है इसलिये भी गौतमस्वामी का प्रभु से इस प्रकार पूछना कोई दोषावह नहीं है ॥

ઉત્પત્તિનું કારણ વિશિષ્ટ ચારિત્રનું પાલન છે વિશિષ્ટ ચારિત્રનું પાલન એ ગતિના જીવોથી થતું નથી આ પ્રમાણેનો ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામી અને ગૌતમનો મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમાં સંવાદ જે આ સૂત્રમાં સુધર્માસ્વામીએ પ્રગટ કર્યો છે તેને પ્રગટ કરવાનો તેમનો હેતુ એ છે કે આ વર્ણનથી જંબૂ સ્વામી મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમાં સારી રીતે જાણકાર થાય

શંકા—શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને ગૌતમ સ્વામીએ મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમાં શા માટે પૂછ્યું? કારણ કે તેઓ પોતે જ ચૌદ પૂર્વના ધારણ કરનારા હતા, સર્વાક્ષરસંનિપાતી હતા, સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિના ધારક હતા, સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોના પરિજ્ઞાનમાં કુશળ હતા, પ્રવચનના પ્રણેતા અને સર્વજ્ઞકલ્પ હતા

ઉત્તર—જો કે ગૌતમ સ્વામી પોતે જ મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમાં સારૂં જ્ઞાન ધરાવતા હતા તો પણ ભગવાનને આ વિષયમાં જે પૂછ્યું તેનું કારણ એ છે કે તેઓ પોતાના શિષ્યોને હિતકારી શિક્ષા દેતા છતાં પણ શિષ્યોની શ્રદ્ધામાં દૃઢતા લાવવાને માટે તેમની સામે ફરીથી પૂછે છે અથવા—સૂત્ર રચવાની મર્યાદા આજ પદ્ધતિથી ચાલે છે તેથી પણ ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછ્યું તે કોઈ રીતે દોષપાત્ર નથી

मूलम्—जइ मणुस्साण, उप्पज्जइ किं संमुच्छिममणुस्साणं? गब्भवक्कंतियमणुस्साणं? गोयमा! गब्भवक्कंतियमणुस्साणं उप्पज्जइ नो संमुच्छिममणुस्साण॥

छाया—यदि मनुष्याणामुत्पद्यते किं सम्मूर्छिममनुष्याणा? गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्?, गौतम! गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, नो सम्मूर्छिममनुष्याणाम्॥

टीका—'जइ मणुस्साण' इत्यादि। गौतमः पृच्छति—यदि मनुष्याणामेव मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यये, तर्हि तत् किं सम्मूर्छिममनुष्याणामुत्पद्यते, उत गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्?, भगवानाह—हे गौतम! सम्मूर्छिममनुष्याणा नोत्पद्यते, किंतु गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्—गर्भजमनुष्याणामेव मन पर्ययज्ञानमुत्पद्यत इत्यर्थः। संमूर्छनं—संमूर्छः, भावे घञ्, तेन निर्वृत्ताः सम्मूर्छिमाः, स्त्रीपुरुषयोः सयोगेन विना ये प्राणिन समुत्पद्यन्ते, ते सम्मूर्छिमाः, उच्चारादिसमुद्भवाः। सम्मूर्छिमविषयेऽधिक जिज्ञासुभिरावश्यकसूत्रस्य मत्कृताया मुनितोपिणीटीकाया विलोकनीयम्। ये तु

'जइ मणुस्साण उप्पज्जइ' इत्यादि।

फिर गौतम पूछते है—हे भदन्त! यदि मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के ही उत्पन्न होता है तो क्या समूर्च्छिम मनुष्यों को उत्पन्न होता है अथवा गर्भज मनुष्यों को? भगवान् कहते है—हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान गर्भज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता हैं, समूर्च्छिम मनुष्यों को नही। स्त्री और पुरुप के सयोग के विना जिनकी उत्पत्ति होती है वे समूर्च्छिम कहलाते हैं। जैसे—उच्चार प्रस्रवण आदि मे जीवों की उत्पत्ति होती है। यह जन्म एकेन्द्रिय जीवों से लेकर असज्ञी पचेन्द्रियतक के जीवों

"जइ मणुस्साण उप्पज्जइ" ઈત્યાદિ

ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—"હે ભદન્ત! જો મન પર્યયજ્ઞાન મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ સમૂર્ચ્છિમમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે ગર્ભજ મનુષ્યોને?" ભગવાન કહે છે—"હે ગૌતમ! આ મન પર્યયજ્ઞાન ગર્ભજ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે, સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોને નહી" સ્ત્રી અને પુરુષના સયોગ વિના જેમની ઉત્પત્તિ થાય છે તે સમૂર્ચ્છિમ કહેવાય છે જેમકે ઉચ્ચાર પ્રસવણ આદિમા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે આ જન્મ એકેન્દ્રિય જીવોથી લઈને અસજ્ઞી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને હોય છે આ વિષયમા વિશેષ જાણવુ હોય તો આવશ્યક સૂત્રની અમારી બનાવેલી મુનિતોષિણી ટીકા જોવી

गर्भाशये समुत्पद्यन्ते ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, शब्दार्थस्त्वेवम्=गर्भे–गर्भाशये, व्युत्क्रान्तिः=उत्पत्तिर्येषा ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, व्युत्क्रान्ति–शब्दोऽत्रोत्पत्तिवाची। यद्वा–गर्भाद्–गर्भावासाद् व्युत्क्रान्तिर्निष्क्रमणं येषा ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः । ते द्विधा-मनुष्याः१, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः२श्चेति। गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यास्त्रिधा भवन्ति–कर्मभूमिजाः, अकर्मभूमिजाः, अन्तर्द्वीपजाश्चेति ॥

मूलम्—जइ गब्भवक्कंतियमणुस्साणं, उप्पज्जइ किं कम्म-भूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण ? अकम्मभूमिय–गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण ?, अतरदीवगगब्भवक्कंतियमणुस्साण ?, गोयमा ! कम्मभूमिय–गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं उप्पज्जइ, नो अकम्म-भूमिय–गब्भवक्कंतिय–मणुस्साणं, नो अंतरदीवग–गब्भवक्कं-तिय–मणुस्साणं ॥

के होता है। इस विषय में यदि विशेष जानना हो तो आवश्यकसूत्र की हमारी बनाई मुनितोपिणी टीका देखना चाहिये। जिन जीवों की उत्पत्ति गर्भाशय से होती है वे गर्भव्युत्क्रान्तिक हैं। गर्भ–गर्भाशय–में जिन जीवों की व्युत्क्रान्ति–उत्पत्ति होती है वे गर्भव्युत्क्रान्तिक हैं, यह गर्भव्युत्क्रान्तिक का शब्दार्थ है। अथवा गर्भ से जिनका व्युत्क्रान्ति–निष्क्रमण–निकलना–होता है वे गर्भव्युत्क्रान्तिक हैं। गर्भव्युत्क्रान्तिक जीव दो प्रकार के होते हैं–एक मनुष्य, दूसरे पचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिक। गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्य भी कर्मभूमिज, अकर्मभूमिज, एवअन्तरद्वीपज, इस तरह तीन प्रकार के होते है। पन्द्रह कर्मभूमियों मे, जो उत्पन्न होते है वेकर्मभूमिज मनुष्य कहलाते है। तीस अकर्मभूमियो में जो उत्पन्न होते है वे अकर्मभूमिज मनुष्य कहलाते है, एव छप्पन अतरद्वीपों में जो उत्पन्न होते हैं वे अन्तरद्वीपज मनुष्य कहलाते हैं ॥

જોઈએ જે જીવોની ઉત્પત્તિ ગર્ભાશયમાથી થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભાશયમા જે જીવોની વ્યુત્ક્રાન્તિ (ઉત્પત્તિ) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે, આ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકનો શબ્દાર્થ છે અથવા ગર્ભમાથી જેમની વ્યુત્ક્રાન્તિ (નિષ્ક્રમણ, (નિકળવાનુ) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે–એક મનુષ્ય, બીજા પચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિક ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યો પણ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ એટલે કે ભોગભૂમિજ, અને અન્તરદ્વીપજ, આ રીતે ત્રણ પ્રકારના હોય છે પદર કર્મભૂમિઓમા, ત્રીસ અકર્મભૂમિઓમા અને છપ્પન અતરદ્વીપોમા જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ અને અન્તરદ્વીપજ મનુષ્યો કહેવાય છે

छाया—यदि गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, किं कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणा ?, अकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?, अन्तर्द्वीपजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?, गौतम! कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, नोअकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् , नो अन्तर्द्वीपज-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ गब्भवक्कतियमणुस्साण' इत्यादि । यदि गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणा मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यते, तर्हि तत् किं कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, कृषिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानादिकर्मप्रधाना भूमयः कर्मभूमयः, भरतपञ्चकैरवतपञ्चकमहाविदेहपञ्चकरूपलक्षणाः पञ्चदश कर्मभूमयः, तत्र समुत्पन्नाः कर्मभूमिजाः, ये गर्भव्युत्क्रान्तिकाः=गर्भजाः मनुष्यास्तेषा मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यते किम् , उत अकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणा=कृष्यादिकर्मरहिताः कल्पपादपफलोपभोगप्रधाना भूमयो हैमवतपञ्चकै-रण्यवतपञ्चक-हरिवर्षपञ्चक-रम्यकवर्षपञ्चक-देवकुरुपञ्चको-त्तरकुरुपञ्चक रूपास्त्रिंशत् अकर्मभूमयस्तत्र समुत्पन्ना अकर्मभू-

'जइ गब्भवक्कतियमणुस्साण' इत्यादि ।

यदि गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यो को मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न होता है तो वह क्या कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अथवा अकर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है या अन्तरद्वीपगर्भज मनुष्यो को उत्पन्न होता है । जिन भूमियों में कृषि, वाणिज्य, तपःसयम आदि का अनुष्ठान प्रधानरूप से किया जाता है वे कर्मभूमिया हैं । ये कर्मभूमिया पाच भरत पाच ऐरवत और पाच महाविदेह के भेद से पन्द्रह बतलाई गई हैं । इनमे जो गर्भ से उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्य हे । जिन भूमियो मे पूर्वोक्त कृष्यादिकर्मानुष्ठान नहीं होता है किन्तु कल्पवृक्षो से ही जहा जीवों को भोग और उपभोग की सामग्री प्राप्त होती रहती है वे अकर्म भूमिया है, ये पाच हैमवत

"જઇ ગબ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ" ઇત્યાદિ

જો ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તો તે શુ કર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા અકર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, કે અન્તર્દ્વીપ ગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? જે ભૂમિયોમા કૃષિ, વેપાર તપ સયમ આદિનુ અનુષ્ઠાન મુખ્યત્વે કરાય છે તે કર્મભૂમિયો છે તે કર્મભૂમિયો પાચ ભરત, પાચ એરાવત અને પાચ મહવિદેહના ભેદથી પદર બતાવેલ છે તેઓમા જે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય છે જે ભૂમિયોમા પૂર્વકથિત કૃષિ વગેરે કર્માનુષ્ઠાન હોતા નથી પણ કલ્પવૃક્ષો વડે જ જ્યા જીવોને ભોગ અને ઉપભોગની સામગ્રી મળતી રહે છે

मिजाः, ये गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्यास्तेषां वा, उत किम् अन्तरद्वीपज गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?=अन्तरे=लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपाः अन्तरद्वीपाः, ते च-हिमवत्पर्वतपादप्रतिष्ठिता एकोरुकाद्याः षट्पञ्चाशत्संख्यका भवन्ति, तत्र ये समुत्पन्ना गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्यास्तेषां वा मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते, किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा!' इत्यादि। हे गौतम! कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामेव मनः पर्ययज्ञानमुत्पद्यते, न तु अकर्मभूमिजानां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां नापि चान्तरद्वीपजानां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामिति।

क्षेत्र, पाच ऐरण्यवत क्षेत्र, पांच हरिवर्ष क्षेत्र, पाच रम्यक क्षेत्र, पाच देवकुरु, पाच उत्तरकुरु, इस प्रकार तीस हैं। जम्बूद्वीप में भरतक्षेत्र की सीमापर स्थित हिमवान् पर्वत के दोनों छोर-किनारे-पूर्वपश्चिम लवण समुद्र में फैले हुए हैं। इसी प्रकार ऐरवतक्षेत्र की सीमापर स्थित शिखरीपर्वत के दोनों छोर भी लवणसमुद्र में फैले हुए हैं। प्रत्येक छोर दो भाग में विभाजित होने के कारण कुल मिलाकर दोनों पर्वतों के आठ भाग लवणसमुद्र मे आये हुए हैं। ये भाग दाढके आकार के हैं। प्रत्येक भाग पर युगलियों की वस्तीवाले सात २ द्वीप होने से सब छप्पन हैं। ये लवणसमुद्र मे आये हुए होने के कारण अन्तरद्वीप कहलाते हैं। ये एकोरुकादि नाम से प्रसिद्ध हैं। उनमे अकर्मभूमि (भोगभूमि) की रचना है। इस प्रकार गौतम का प्रश्न सुनकर प्रभुने कहा-हे गौतम! मनःपर्ययज्ञान कर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के ही होता है। अकर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के नहीं और न अन्तरदीपज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों को॥

તે અકર્મભૂમિયો છે તેઓ પાચ હૈમવત ક્ષેત્ર, પાચ ઐરાણ્યવત ક્ષેત્ર, પાચ હરિવર્ષક્ષેત્ર, પાચ રમ્યકવર્ષ, પાચ દેવકુરુ, પાચ ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર, આ પ્રમાણે ત્રીસ છે જબૂદ્વીપમા ભરતક્ષેત્રની સીમા પર રહેલ હિમવાન પર્વતની બન્ને કોર (છેડા) પૂર્વપશ્ચિમ લવણુસમુદ્રમા ફેલાયેલી છે આ રીતે ઐરવત ક્ષેત્રની સીમા પર રહેલ શિખરી પર્વતના બન્ને છેડા પણ લવણુસમુદ્રમા ફેલાયેલા છે પ્રત્યેક છેડા બે ભાગમા વિભાજિત હોવાને કારણે કુલ મળીને બન્ને પર્વતોના આઠ ભાગો લવણુસમુદ્રમા આવેલા છે તે ભાગો દાઢના આકારના છે પ્રત્યેક ભાગ પર યુગલિયોની વસ્તીવાળા સાત, સાત, દ્વીપ હોવાથી કુલ મળીને છપ્પન છે તેઓ લવણુસમુદ્રમા આવેલા હોવાથી અન્તરદ્વીપ કહેવાય છે તેઓમા અકર્મભૂમિ (ભોગભૂમિ)ની રચના છે ગૌતમનો એવો પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ-"હે ગૌતમ! મન પર્યય જ્ઞાન કર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને જ થાય છે, અકર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને નહી અને અન્તરદ્વીપજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને પણ નહી"

मूलम्—जइ कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साण, उप्पज्जइ किं संखिज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण ?, असंखिज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं ?, गोयमा ! संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं उप्पज्जइ, नो असंखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ॥

छाया--यदि कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते किं संख्येय-वर्षायुष्क-कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, असंख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, गौतम! संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, नो असंख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज- गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम्।

टीका—'जइ कम्मभूमिय०' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवरं—संख्येयवर्षायुष्काः=पूर्वकोट्यादिजीविनः, असंख्येयवर्षायुष्काः=पल्योपमादिजीविन इति।

'जइ कम्मभूमिय०' इत्यादि ।

अब पुनः गौतमस्वामी प्रभु से पूछते है—हे भदन्त ! यदि मन पर्ययज्ञान कर्मभूमिगर्भज मनुष्यो को होता है तो क्या संख्यात वर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्य है उनको होता है अथवा जो असंख्यात वर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्य है उनको होता है। एककोटि पूर्व आदि आयुवालों का नाम संख्यातवर्षायुष्क और गणना से परे पल्योपम आदि आयुवालो का नाम असंख्यातवर्षायुष्क है। गौतम के इस प्रश्न को सुनकर भगवान् ने कहा—हे गौतम ! मनःपर्ययज्ञान संख्यात-वर्ष की आयुवाले ऐसे कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है असंख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्यो को नही ॥

"जइ कम्मभूमिय०" ઈત્યાદિ

હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે-"હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને થાય છે તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યો છે તેમને થાય છે કે જે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યો છે તેમને થાય છે ?" એક કોટિ પૂર્વ આદિ આયુવાળાઓનુ નામ સંખ્યાતવર્ષના આયુવાળા, અને ગણુનાથી પર પલ્યોપમ આદિ આયુવાળાઓનુ નામ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા છે ગૌતમનો એ પ્રશ્ન સાભળીને ભગવાને કહ્યું "હે ગૌતમ ! મન પર્યયજ્ઞાન સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા એવા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને નહીં "

मूलम्—जइ सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ कि पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साणं ?, अपज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ?, गोयमा ! पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण, उप्पज्जइ, नो अपज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण॥

छाया—-यदि सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, किं पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?, अपर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम ! पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अपर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ सखेज्जवासाउय' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर—पर्याप्तकनामकर्मोदयान्निष्पन्नपर्याप्तिमन्तः पर्याप्ताः 'अर्शआदिभ्योऽच्' इति मत्वर्थीयोऽच् । त एव पर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्पन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति ॥

'जइ सखेज्जवासाउय०' इत्यादि ।

प्रभु से कथित इस उत्तर को सुनकर गौतमने पुनः प्रभु से पूछा—हे भदत ! यदि मन.पर्ययज्ञान सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है तो क्या वह पर्याप्त सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को होता है अथवा अपर्याप्तक सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को होता है ? । गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा—हे गौतम ! मन.पर्ययज्ञान, प्रर्याप्त सख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज

"जइ सखेज्जवासाउय०" ईत्यादि

प्रभुએ કહેલ તે ઉત્તર સાભળીને ગૌતમે ફરીથી પ્રભુને પૂછયુ –"હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે તો તે શુ પર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને થાય છે અથવા અપર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને થાય છે ?" ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ–"હે ગૌતમ ! મન પર્યયજ્ઞાન પર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને

मूलम्—जइ पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, किं सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण ?, मिच्छदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं?, सम्ममिच्छदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय मणुस्साण ?, गोयमा ! सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, नो मिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण, नो सम्ममिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण ॥

छाया—यदि पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा ?, मिथ्यादृष्टि पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणा ?, सम्यग्मिथ्यादृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम ! सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, नो मिथ्यादृष्टिपर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टि—(मिश्रदृष्टि)—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

मनुष्यों को ही होता है। अपर्याप्त सख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को नहीं। पर्याप्त नामकर्म के उदय से जिनकी छह पर्याप्तिया निष्पन्न हो चुकी हैं वे पर्याप्त मनुष्य हैं, अपर्याप्त नामकर्म के उदय से जिनकी पर्याप्तिया निष्पन्न नहीं हुई हैं वे अपर्याप्त मनुष्य हैं।

જ થાય છે, અપર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિ ગર્ભજ મનુષ્યોને નહીં " પર્યાપ્તક નામ-કર્મના ઉદયથી જેમની છ પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ ચૂકી છે તે પર્યાપ્તક મનુષ્યો છે અને અપર્યાપ્ત-નામકર્મના ઉદયથી જેમની પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ નથી તે અપર્યાપ્તક મનુષ્યો છે

टीका—'जइ पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय' इत्यादि। व्याख्या निगदसिद्धा। नवरं-सम्यग्दृष्टयः-सम्यक्=अविपरीता दृष्टिर्येषां ते तथा, मिथ्या=विपरीता दृष्टिर्येषां ते तथा, सम्यग्मिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखा इति ॥

'जइ पज्जत्तग०' इत्यादि।

प्रभुद्वारा इस पूर्वोक्त उत्तर को सुनकर पुनः गौतमने पूछा-हे भदन्त! यदि मनःपर्ययज्ञान, पर्याप्तक सख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमि गर्भज मनुष्यों को ही होता है तो क्या सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्यात-वर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है? अथवा पूर्वोक्त विशेषण विशिष्ट मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है? या पूर्वोक्त विशेषण सहित सम्यग्मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है?। गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा-हे गौतम! वह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमि गर्भज सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है। पर्याप्तक, सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को, तथा पर्याप्तक आदि विशेषण विशिष्ट मिश्रदृष्टिसपन्न मनुष्यों को उत्पन्न नहीं होता है। तत्त्वों में अविपरीत जिनकी दृष्टि-रुचि-होती है वे सम्यग्दृष्टि हैं, तथा तत्त्वों मे जिनकी रुचि विपरीत होती है वे मिथ्यादृष्टि हैं। अन्तर्मुहूर्ततक प्रतिपत्ति के अभिमुख जो होवें वे मिश्रदृष्टि हैं। अर्थात् जिसके उदय समय में यथार्थता की रुचि या अरुचि न होकर दोलायमानस्थिति रहे वह मिश्रदृष्टि है ॥

"जइ पज्जत्तग०" ઈત્યાદિ

પ્રભુદ્વારા પૂર્વોક્ત ઉત્તરને સાભળીને ફરી ગૌતમે પૂછયુ-"હે ભદન્ત! જો મન પર્યયજ્ઞાન, પર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને જ થાય છે તો શુ સમ્યક્દૃષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સખ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિજ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પૂર્વોક્તવિશેષણ વિશિષ્ટમિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પૂર્વોક્તવિશેષણસહિત સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે?" ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ-"તે મન પર્યયજ્ઞાન કર્મભૂમિગર્ભજ, પર્યાપ્તક સખ્યાતવર્ષાયુષ્ક (સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા) સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પર્યાપ્તક, સખ્યાવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિગર્ભજ મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને તથા પર્યાપ્તકઆદિવિશેષણ વિશિષ્ટ મિશ્રદૃષ્ટિસપન્ન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થતુ નથી" તત્ત્વોમા અવિપરીત જેમની દૃષ્ટિ-રૂચિ હોય છે તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, તથા તત્ત્વોમા જેમની રુચિ વિપરીત હોય છે તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી પ્રતિપત્તિને અભિમુખ જે હોય તેઓ મિશ્રદૃષ્ટિ છે એટલે કે જેના ઉદયસમયમા યથાર્થતાની રુચિ અથવા અરુચિ ન થતા દોલાયમાન સ્થિતિ રહે તે મિશ્રદૃષ્ટિ છે

मूलम्—जइ सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्म-भूमिय—गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं उप्पज्जइ, किं सजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं ?, असजय—सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउ य—कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं ?, सजयासजय-समदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण? गोयमा ! सजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, नो असजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-कम्मवक्कंतिय-मणुस्साण, नो सजयासजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग-संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण ॥

छाया—यदि सम्यग्दृष्टिपर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं सयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम्?, असयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा ?, संयतासयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम ! सयत—सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणामुत्पद्यते, नो असयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा, नो सयतासयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ सम्मदिट्ठि' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर सयताः=सर्वविरतिमन्तः, असयताः=अविरतसम्यग्दृष्टयः, सयतासंयता =देशविरतिमन्तः श्रावका इति ॥

'जइ सम्मदिट्ठि०' इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि यह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक, सख्यातवर्ष की आयुवाले, कर्मभूमिगर्भज सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है तो क्या जो पूर्वोक्तविशेषणसहित सयत—सम्यग्दृष्टि

"जइ सम्म दिट्ठि०" ઇત્યાદિ

વળી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—"હે ભદન્ત ! આ મન પર્યય જ્ઞાન પર્યાપ્તક, સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા, કર્મભૂમિગર્ભજ સમ્યકૃદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ પૂર્વોક્તવિશેષણસહિત સયતસમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન

मनुष्यों को उत्पन्न होता है अथवा पूर्वोक्तविशेषणसहित असंयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? या पूर्वोक्तविशेषणविशिष्ट संयतासंयत (पंचमगुणस्थानवर्ती श्रावक) सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ?। गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा–हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान जो सम्यग्दृष्टि संयत हैं पर्याप्तक हैं संख्यातवर्ष की आयुवाले हैं कर्मभूमि में उत्पन्न हुए हैं, गर्भ से जिनका जन्म हुआ है उनके ही उत्पन्न होता है, जो सम्यग्दृष्टि मनुष्य संयत नहीं हैं चाहे भले वे पर्याप्तक हों, संख्यातवर्ष की आयुवाले हों, कर्मभूमि में जन्मे हों, गर्भ से उत्पन्न हुए हों उनको मनःपर्ययज्ञान नहीं होता है, और जो सम्यग्दृष्टि मनुष्य संयतासंयत हैं, पंचमगुणस्थानवर्ती हैं, पर्याप्तक हैं, संख्यातवर्ष की आयुवाले हैं कर्मभूमिज हैं, गर्भजन्मवाले हैं तो भी उनके उत्पन्न नहीं होता है। संयत का तात्पर्य सर्वविरतिसंपन्न मुनिजनों से है। असंयतका तात्पर्य चतुर्थगुणस्थानवर्ती अविरत सम्यग्दृष्टि से और संयतासंयत से पंचमगुणस्थानवर्ती देशसंयमी श्रावक से है।

भावार्थ–यह मनःपर्ययज्ञान मुनिजनों के ही होता है। चतुर्थगुणस्थानवर्ती या पंचमगुणस्थानवर्ती जीवों के नहीं होता है॥

થાય છે કે પૂર્વોક્તવિશેષણુસહિત અસંયત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પૂર્વોક્તવિશેષણુવિશિષ્ટ સંયતાસંયત (પંચમગુણુસ્થાનવર્તી શ્રાવક) સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે?" ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ભગવાને કહ્યું–"હે ગૌતમ! આ મનઃપર્યયજ્ઞાન જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંયત છે, પર્યાપ્તક છે, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયા છે, અને ગર્ભમાંથી જેનો જન્મ થયો છે તેમને જ ઉત્પન્ન થાય છે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય સંયત નથી ભલે તેઓ પર્યાપ્તક હોય, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા હોય, કર્મભૂમિમાં જન્મ્યા હોય, ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયા હોય, છતાં તેમને મનઃપર્યયજ્ઞાન થતું નથી, તથા જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો સંયતાસંયત છે, (પંચમગુણુસ્થાનવર્તી છે), પર્યાપ્તક છે, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં જન્મેલા છે ગર્ભથી જન્મેલા છે તો પણ તેમને ઉત્પન્ન થતું નથી સંયતનું તાત્પર્ય સર્વવિરતિવાળા મુનિજનો છે અસંયતનું તાત્પર્ય ચતુર્થગુણુસ્થાનવર્તી અવિરત સંયમદૃષ્ટિ, અને સંયતાસંયતથી પંચમગુણુસ્થાનવર્તી દેશવિરતિ શ્રાવક છે તાત્પર્ય એ છે કે આ મનઃપર્યયજ્ઞાન મુનિજનોને જ થાય છે ચતુર્થગુણુસ્થાનવર્તી કે પંચમગુણુસ્થાનવર્તી જીવોને થતું નથી

मूलम्—जइ संजयसमद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय—गब्भवक्कतिय मणुस्साणं उप्पज्जइ, किं पमत्तसंजय—सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय —कम्मभूमिय —गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं ? अपमत्तसंजय — सम्मद्दिट्ठि — पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय — कम्मभूमिय — गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ?, गोयमा ! अपमत्तसजय—सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं उपज्जइ, नो पमत्तसजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय -कम्मभूमिय -गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं ॥

छाया—यदि सयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं प्रमत्तसंयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, अप्रमत्तसयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ? गौतम ! अप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणामुत्पद्यते, नो प्रमत्त—संयत—सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ सजय—सम्मदिट्ठि' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर—प्रमत्तसयताः—प्रमाद्यन्ति—मोहनीयादिकर्मप्रभावतः सज्वलन कषायनिद्राद्यन्यतमप्रमादयोगतः सयमयोगेषु सीदन्तीति प्रमत्ताः, 'कर्तरि क्तः,' प्रमत्ताश्च ते सयताः प्रमत्त-

---

'जइ सजयसम्मद्दिट्ठि०' इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त! यदि मनःपर्ययज्ञान सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को होता है जैसा कि ऊपर आपने कहा है कि जो मनुष्य पर्याप्तक हैं, सख्यातवर्ष की आयुवाला है, कर्मभूमि में जन्मा है और गर्भ से उत्पन्न हुआ है ऐसे सकलसयमी सम्यग्दृष्टि मनुष्य

"जइ सजयसम्मद्दिट्ठि ઇત્યાદિ

વળી ગૌતમ પૂછે છે—"હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન સયત-સમ્યગ્-દૃષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે જેમ કે આપે ઉપર કહ્યુ કે જે મનુષ્યો પર્યાપ્તક છે, સખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમા જન્મ્યા છે, અને ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયા છે એવા સકળસયમી સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને મન પર્યયજ્ઞાન થાય

सयतास्ते च प्रायो गच्छवासिनः, तेषा क्वचिदनुपयोगसंभवात् । अप्रमत्तसयतास्तु प्रायो जिनकल्पिकाः परिहारविशुद्धिकाः, यथालन्दकल्पिकाः, प्रतिमाप्रतिपन्नास्तेषां सततोपयोगात् । इह तु ये गच्छवासिनः प्रमादरहितास्तेऽप्यप्रमत्ता द्रष्टव्याः । गच्छनिर्गता अपि प्रमादरहिता अप्रमत्ता बोध्याः ॥

के मनःपर्ययज्ञान होता है, तो क्या पूर्वोक्त विशेषणवाले प्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि को होता है? अथवा इन विशेषणोंवाले अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को होता है?

भावार्थ—गौतम का प्रश्न-यह मनःपर्ययज्ञान छठवें गुणस्थानवर्ती मुनिजनो के होता है या सातवें गुणस्थानवर्ती मुनिजनों के होता है? भगवान् कहते हैं-हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान उन्हीं सम्यग्दृष्टि मनुष्यों के होता है जो पर्याप्तक आदि विशेषणोंवाले होते हुए अप्रमत्त बनकर सयम का पालन करते हैं, अर्थात्-सप्तमगुणस्थानवर्ती होते है। जो सम्यग्दृष्टि पर्याप्तक आदि विशेषणों से सुशोभित होते हुए भी प्रमादयुक्त हो सयम का पालन करते हैं-षष्ठगुणस्थानवर्ती होते है-उनको मन.पर्ययज्ञान नहीं होता है। मोहनीय आदि कर्म के प्रभाव से जो मुनिजन सज्वलन कषाय एव निद्रा आदिरूप किसी एक प्रमाद मे पतित होकर सयममे शिथिलता करते है वे प्रमत्तसयत है। ऐसे साधुजन प्राय. गच्छवासी होते है। इनका सयमस्थान मे कहीं अनुपयोग भी हो सकता है। जो अप्रमत्तसयत होते है वे प्राय' जिनकल्पी होते है।

છે, તો શુ પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા પ્રમત્ત-સ યત-સમ્યગ્દૃષ્ટિને થાય છે? અથવા એ વિશેષણોથી યુકત અપ્રમત્ત-સ યત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે?"

ભાવાર્થ—ગૌતમને પ્રશ્ન-આ મન પર્યય જ્ઞાન છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોને થાય છે કે સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોને થાય છે? ભગવાન કહે છે-"હે ગૌતમ! આ મન પર્યયજ્ઞાન એજ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે કે જેઓ પર્યાપ્તક આદિ વિશેષણોવાળા હોય છે, અ પ્રમત્ત બનીને સ યમનુ પાલન કરે છે, એટલે કે સપ્તમગુણસ્થાનવર્તી હોય છે, જેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્તક આદિ વિશેષણોથી સુશોભિત હોવા છતા પણ પ્રમાદવાળા થઈને સ યમનુ પાલન કરે છે-છઠ્ઠાગુણસ્થાનવર્તી હોય છે-તેમને મન પર્યયજ્ઞાન થતુ નથી" મોહનીય આદિ કર્મના પ્રભાવથી જે મુનિજન સ જ્વલન કષાય અને નિદ્રા આદિ રૂપ કોઈ એક પ્રમાદમા પડીને સ યમમા શિથિલતા કરે છે તેઓ પ્રમત્તસ યત છે એવા સાધુજન પ્રાય ગચ્છવાસી હોય છે તેમના સ યમ સ્થાનમા ક્યાક અનુપયોગ પણ હોઈ શકે છે જેઓ અપ્રમત્ત-સ યત હોય છે

मूलम्—जइ अप्पमत्त संजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग सखेज्जवासाउयकम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, किं इड्ढिपत्त-अप्पमत्त-संजय-सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग - संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय गब्भवक्कतिय-मणुस्साण?, अणिड्ढिपत्त-अप्पमत्त-सजय-सम्मद्दिट्ठि- पज्जत्तग - सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं ?, गोयमा ! इड्ढिपत्त-अपमत्त-सजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग-संखेज्जवासाउय - कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय -मणुस्साणं उप्पज्जइ, नो अणिड्ढिपत्त अप्पमत्त संजय-सम्मद्दिट्ठिपज्जत्तग-सखेज्जवासाउय--कम्मभूमिय- गब्भवकंतिय -मणुस्साणं मणपज्जवनाणं समुप्पज्जइ ॥ सू० १७ ॥

छाया—यदि अप्रमत्तसयत-सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, किं ऋद्धिप्राप्ताऽप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, अनृद्धिप्राप्ताप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम्?, गौतम! ऋद्धिप्राप्ताऽप्रमत्त-सयत-सम्यग्दृष्टि- पर्याप्तक-संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अनृद्धिप्राप्ताऽप्रमत्तसयत-सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज - गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणा मनःपर्यवज्ञान समुत्पद्यते ॥ सू० १७ ॥

परिहार विशुद्धि नामक चारित्र का पालन करते है । यथालदकल्पिक होते है । पतिमाप्रतिपन्न होते है । सयम मे इनका सतत उपयोग रहता है । वहा पर जो गच्छवासी साधुजन है वे यदि प्रमादरहित होकर सयम का पालन करते है तो वे भी अप्रमत्तसयत है । तथा गच्छ से निकले हुए भी प्रमादरहित साधुजन अप्रमत्त ही जानना चाहिये ।

તેઓ સામાન્ય રીતે જિનકલ્પી હોય છે, પરિહાર વિશુદ્ધિ નામના ચારિત્રનુ પાલન કરે છે યથાલદકલ્પિક હોય છે, પ્રતિમાપ્રતિપન્ન હોય છે, સયમમા તેમનો હમેશા ઉપયોગ રહે છે અહી જે ગચ્છવાસી સાધુજન છે તેઓ જો પ્રમાદ રહિત થઈને સયમનુ પાલન કરે છે તો તેઓ પણ અપ્રમત્ત સયત છે તથા ગચ્છમાથી નીકળી ગયેલ પ્રમાદરહિત સાધુજનોને પણ અપ્રમત્ત જ જાણવા જોઈએ.

टीका—' जइ अप्पमत्तसजय० ' इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा, नवरम्-ऋद्धीः-आमर्शौषध्यादिलक्षणा प्राप्ता ऋद्धिप्राप्ताः, तद्विपरीताः अनृद्धिप्राप्ताः । विशिष्टमुत्तरोत्तरपूर्वार्थप्रतिपादक श्रुतमवगाहमानाः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रा तीव्रतरा शुभभावनामधिरोहन्तोऽप्रमत्तसयता ऋद्धीः प्राप्नुवन्ति । आमर्शौषध्यादीनामन्यतमामृद्धिमवधिऋद्धिं वा प्राप्तस्य मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते, नत्वनृद्धिप्राप्तस्येति भावः ।

' जइ अप्पमत्तसजय० ' इत्यादि ।

गौतम मनःपर्ययज्ञान की प्राप्ति का यह पूर्वोक्त सब निमित्त सुनकर प्रभु से पुनः पूछते हैं कि-हे भदन्त ! यदि यही बात है कि मनःपर्यय ज्ञान पर्याप्तक, सख्येय वर्षायुष्क, कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक अप्रमत्तसयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है तो क्या जो ऋद्धि प्राप्त-ऋद्धिवाले उक्तविशेषणविशिष्ट मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? अथवा अनृद्धिप्राप्त ऋद्धिरहित पूर्वोक्त विशेषणवाले मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? भगवान् ने कहा-हे गौतम ! यह मनःपर्ययज्ञान ऋद्धिप्राप्त पूर्वोक्त विशेषणवाले मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है किन्तु अनृद्धिप्राप्त-ऋद्धि रहित को नहीं होता है ।

भावार्थ—प्रभुने गौतम को इस सूत्र द्वारा यह समझाया है कि जो अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्य ऋद्धिप्राप्त-आमर्श-औषधि आदि लब्धिसपन्न होते हैं उन्हीं को यह मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न होता है । जिनके आमर्श-औषधि आदि लब्धिया प्राप्त नहीं हुई है उनके नहीं होता है ।

" जइ अप्रमत्तस जय० " ઈત્યાદિ

ગૌતમ મન પર્યય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પૂર્વકથિત સર્વ નિમિત્ત સાભળીને પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે-" હે ભદન્ત ! જો આજ વાત છે કે મન પર્યયજ્ઞાન પર્યાપ્તક, સખ્યેય વર્ષના આયુવાળા, કર્મભૂમિજ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક અપ્રમત-સયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ જે ઋદ્ધિવાળા, ઉપર કહેલ વિશેષણવાળા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે ઋદ્ધિરહિત પૂર્વોકતવિશેષણવાળા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? " ભગવાને કહ્યુ-" હે ગૌતમ ! આ મન પર્યય જ્ઞાન ઋદ્ધિવાળા પૂર્વોકતવિશેષણવાળા મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ઋદ્ધિરહિત મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થતુ નથી

ભાવાર્થ—પ્રભુએ ગૌતમને આ સૂત્ર દ્વારા એ સમજાવ્યુ કે જે અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો ઋદ્ધિવાળા આમર્શ-ઔષધિ આદિ લબ્ધિવાળા હોય છે તેમને જ આ મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જેમને આમર્શ-ઔષધિ આદિ લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થઈ નથી તેમને થતુ નથી કેટલાક અપ્રમત-સયત-સમ્યગ્

ननु—अस्यैव सूत्रस्य प्रारभे 'मनःपर्ययज्ञान मनुष्याणामुत्पद्यते' इत्युक्ते सामर्थ्याद् 'अमनुष्याणा नोत्पद्यते' इत्यर्थो ज्ञातु शक्यते, ततः कथमुच्यते— 'नो अमणुस्साण उप्पज्जइ' इत्यादि ?।

उच्यते—इह शिष्यास्त्रिविधा भवन्ति, उद्घटितज्ञाः, मध्यमज्ञाः, मपञ्चितज्ञाश्च । तत्र ये उद्घटितज्ञास्ते गुरुणा यथोक्तसामर्थ्यम् तदवबुध्यन्ते, तथैव मध्य

कितनेक अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि जीव विशिष्ट तथा उत्तरोत्तर अपूर्व २ अर्थ के प्रतिपादक आगमों के सम्यक् अभ्यास से उनके पूर्ण ज्ञाता बन जाते है । इससे उनके चित्त में तीव्र तीव्रतर शुभ भावनाए जाग्रत होती रहती है, अतः इन भावनाओं के बल पर वे आमर्श–औषधि आदि लब्धियाँ को प्राप्त कर लिया करते है । जिन अप्रमत्त सयतों के आमर्श–औषधि आदि लब्धियो में से कोइ एक लब्धि भी प्राप्त हो चुकी हैं, अथवा अवधिज्ञानलब्धि के वे धारक बन चुके हैं तो उनको मनःपर्ययज्ञान अवश्य होता है, परन्तु अप्रमत्त, सयम के धारक होने पर भी यदि वे ऋद्धिप्राप्त नहीं हैं तो ऐसी स्थिति में उनको मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न नही होता है ।

शका—इसी सूत्र के प्रारभ मे मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के उत्पन्न होता है ऐसा कहने पर सामर्थ्य से ही यह बात स्पष्ट हो जाती है कि अमनुष्यों के मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, तब फिर "अमनुष्याणां नोत्पद्यते" ऐसा क्यों कहा ?

દૃષ્ટિ જીવ વિશિષ્ટ તથા ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ અપૂર્વ અર્થના પ્રતિપાદક આગમોના સમ્યગ્ અભ્યાસથી તેમના પૂર્ણ જાણકાર થઈ જાય છે, તેથી તેમના ચિત્તમા તીવ્ર અને તીવ્રતર શુભ ભાવનાઓ જાગૃત થતી રહે છે, તેથી એ ભાવનાઓના પ્રભાવથી તેઓ આમર્શ–ઔષધિ આદિ લબ્ધિઓને પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે જે અપ્રમત્ત સયતોને આમર્શ–ઔષધિ આદિ લબ્ધિઓમાથી કોઇ એક લબ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય, અથવા અવધિજ્ઞાનલબ્ધિના તેઓ ધારનારા બની ગયા હોય તો તેમને મન પર્યયજ્ઞાન જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે, પણ અપ્રમત્ત સયમના ધારણ કરનારા હોવા છતા પણ જો તેઓને ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય તો એવી સ્થિતિમા તેમને મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી

શકા—આજ સૂત્રની શરૂઆતમા 'મન પર્યય જ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે' એમ કહેવા માત્રથી જ એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે અમનુષ્યોને મન પર્યય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી છતા પણ "अमनुष्याणां नोत्पद्यते" એવુ શા માટે કહ્યું ?

मज्ञा अपि। ये तु शिष्या अव्युत्पन्नत्वान्न यथोक्तसामर्थ्यावगमकुशलास्ते मपञ्चितमेवार्थं ज्ञातुं समर्था भवन्ति, ततस्तेषामनुग्रहाय सामर्थ्यलभ्यमप्यर्थं बोधयितुं गुरवः यतन्ते। महापुरुषाः खलु परमदयालुत्वादविशेषेण सर्वेषामनुग्रहाय मवर्तन्ते, ततो न कश्चिद् दोषः ॥ सू० १७॥

उत्तर—इसका कारण इस प्रकार है-शिष्य तीन प्रकार के होते हैं १ उद्घटितज्ञ, २ मध्यमज्ञ, ३ प्रपञ्चितज्ञ। इनमें जो प्रथम और द्वितीय नंबर के शिष्य हुआ करते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थके सामर्थ्य से लभ्य अर्थ को जान लिया करते हैं। परन्तु जो तीसरे नंबर के शिष्य होते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थ के सामर्थ्य से लभ्य अर्थ को जानने में अकुशलमति हुआ करते हैं। क्यों कि इनकी बुद्धि इतनी व्युत्पन्न नहीं होती है, अतः इनके समक्ष जबतक विस्तारपूर्वक बात नहीं कही जावे तबतक वे नहीं समझ सकते हैं, अतः इनके ऊपर अनुग्रह की भावना से प्रेरित बने हुए गुरु महाराज सामर्थ्य लभ्य भी अर्थ को उन्हें समझाने के लिये प्रवृत्तिशील होते हैं, और इसीलिये वे उसको फिर शब्दों द्वारा प्रकट कर दिया करते हैं। महापुरुष परम दयालु होते हैं, अतः सब जीवों के अनुग्रह की भावना से वे विना पक्षपात के सामान्यरूप से 'सब को बोध हो' इसी एक अभिलाषा के वशवर्ती बनकर अर्थ का प्रतिपादन किया करते है और इसीके अनुरूप उनकी प्रवृत्ति हुआ करती है ॥ सू० १७॥

ઉત્તર—તેનુ કારણ આ પ્રમાણે છે-શિષ્ય ત્રણ જાતના હોય છે (૧) ઉધ્ધટિતજ્ઞ, (૨) મધ્યમજ્ઞ, (૩) પ્રપચિતજ્ઞ તેઓમા પહેલા અને બીજા નબરના જે શિષ્યો હોય છે તેઓ ગુરુ વડે કહેવાયેલા અર્થના સામર્થ્યથી લભ્ય અર્થને જાણી લે છે, પણ જે ત્રીજા નબરના શિષ્યો હોય છે તેઓ ગુરુના દ્વારા કહેવાયેલા અર્થના સામર્થ્યથી લભ્ય અર્થને જાણવામા અકુશળ મતિવાળા હોય છે, કારણ કે તેમની બુદ્ધિ એટલી બધી કુશળ હોતી નથી, તેથી તેમની સામે જ્યા સુધી વિસ્તારપૂર્વક વાત કહેવામા ન આવે ત્યા સુધી તેઓ સમજી શકતા નથી તેથી જ તેના ઉપર કૃપા કરવાની ભાવનાથી પ્રેરાયેલા ગુરુ મહારાજ સામર્થ્ય લભ્ય અર્થ પણ તેમને સમજાવવાને માટે પ્રવૃત્તિશીલ રહે છે, અને તેથી તેઓ તેને ફરીથી શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરે છે, મહાપુરુષ ઘણા દયાળુ હોય છે તેથી બધા જીવો પર કૃપા કરવાની ભાવનાથી પક્ષપાત વિના સામાન્યરૂપે બધાને બોધ થાય, એવી એક અભિલાષાને તાબે થઈને અર્થનુ પ્રતિપાદન કર્યા કરે છે અને તેને અનુરૂપ તેમની પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે ॥ સૂ. ૧૭॥

ऋद्धिमाप्तानामप्रमत्तसंयतानामुत्पद्यमानं मनःपर्ययज्ञानं द्विधा भवति, तदाह—

मूलम्—तं च दुविहं उपज्जइ, तं जहा—उज्जुमई य, विउलमई य। तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ।

तत्थ दव्वओणं उज्जुमई अणंते, अणंतपएसिए खंधे जाणइ पासइ। ते चेव विउलमई अब्भहियतरगं विउलतरगं विसुद्धतरगं, वितिमिरतरगं जाणइ पासइ।

खित्तओ णं उज्जुमई य जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिम-हेट्ठिल्ले खुड्डगपयरे, उड्ढं जाव जोइसस्स उवरिमतले, तिरियं जाव अंतोमणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु, पन्नरससु कम्मभूमिसु, तीसाए अकम्मभूमिसु, छप्पन्नाए अंतरदीवगेसु, सन्निपंचिंदियाणं पज्जत्तयाणं मणोगए भावे जाणइ पासइ। तं चेव विउलमई अड्ढाइज्जेहिमंगुलेहिं अब्भहियतरगं विउलतरगं विसुद्धतरगं वितिमिरतरगं खेत्तं जाणइ पासइ।

छाया—तच्च द्विविधमुत्पद्यते, तद्यथा—ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च। तत् समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्। तद्यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतः।

तत्र द्रव्यतः खलु ऋजुमतिरनन्तान् अनन्तप्रदेशिकान् स्कन्धान् जानाति पश्यति। तान् चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरान् विपुलतरकं विशुद्धतरकं वितिमिरतरकं जानाति पश्यति,

क्षेत्रतः खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाङ्गुलस्याऽसंख्येयभागम्। उत्कर्षेणाऽधो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनानधस्तनान् क्षुल्लकप्रतरान्, उर्ध्वं यावज्ज्योतिष्कस्योपरितनतलम्, तिर्यग्यावदन्तोमनुष्यक्षेत्रे–अर्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशदकर्मभूमिषु, षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपेषु सज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तकानां मनोगतान् भावान् जानाति पश्यति। तच्चैव विपुलमतिरर्धतृतीयैरङ्गुलैरभ्यधिकतरकं विपुलतरकं विशुद्धतरकं वितिमिरतरकं क्षेत्रं जानाति पश्यति।

कालओ णं उज्जुमई जहन्नेण पलिओवमस्स असंखिज्जयभाग, उक्कोसेणावि पलिओवमस्स असखिज्जयभागं अईयमणागय वा काल जाणइ पासइ। त चेव विउलमई अब्भहियतरगं विउलतरग विसुद्धतरग वितिमिरतरग काल जाणइ पासइ।

भावओ णं उज्जुमई अणंते भावे जाणइ पासइ। सव्वभावाणं अणंतभाग जाणइ पासइ। त चेव विउलमई अब्भहियतरग विउलतरग विसुद्धतरग वितिमिरतरग भाव जाणइ पासइ॥

कालतः खलु ऋजुमतिर्जघन्येन पल्योपमस्यासख्येयभागम्, उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासख्येयभागमतीतमनागत वा काल जानाति पश्यति। तच्चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरक विपुलतरक विशुद्धतरक वितिमिरतरक काल जानाति पश्यति।

भावतः खलु ऋजुमतिरनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति। तच्चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरक विपुलतरक विशुद्धतरकं वितिमिरतरक जानाति पश्यति॥

टीका—'त च दुविह उप्पज्जइ' इत्यादि। तन्मनःपर्ययज्ञान द्विविधमुत्पद्यते। तद् यथा—ऋजुमतिश्चविपुलमतिश्च। तत्र—मनन मतिः सवेदनमित्यर्थः, ऋज्वी=सामान्यग्राहिणी मति ऋजुमतिः, 'घटोऽनेन चिन्तितः' इत्यध्यवसायहेतुभूता

ऋद्धिप्राप्त अप्रमत्त सयतो के उत्पद्यमान मनःपर्ययज्ञान दो प्रकार का होता है सो सूत्रकार कहते है—'त च दुविह' इत्यादि।

वह मन.पर्ययज्ञान दो प्रकार से उत्पन्न होता है। ये दो प्रकार ये हैं—प्रथम ऋजुमति और दूसरा विपुलमति। मति—शब्द का अर्थ सवेदनज्ञान है। ऋजुमति—शब्द का अर्थ सामान्य है। इस प्रकार विपय को सामान्य रूप से ग्रहण करनेवाला ज्ञान ऋजुमति, और विपय को विशेषरूप से

ઋદ્ધિવાળા અપ્રમત્ત સયતોને ઉત્પન્ન થતુ મન પર્યયજ્ઞાન બે પ્રકારનુ હોય છે, તે સૂત્રકાર કહે છે—"त च दुविह" ઈત્યાદિ—

તે મન પર્યયજ્ઞાન બે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે બે પ્રકાર આ છે—પહેલુ ऋजुमति અને બીજુ विपुलमति મતિ—શબ્દનો અર્થ સવેદન—"જ્ઞાન" છે 'ઋજુ' શબ્દ[illegible] સામાન્ય છે આ રીતે વિષયને સામાન્યરૂપથી ગ્રહણ કરનારૂ જ્ઞા[illegible] વિષયને વિશેષરૂપથી ગ્રહણ કરનારૂ જ્ઞાન વિપુ

कतिपयपर्यायविशिष्टमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः । विपुला=विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः । 'घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः स्थूलो नूतनोऽपवरकस्थितः पयःपूर्णः' इत्यादिविशेषाध्यवसायहेतुभूता मनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः । यद्वा-विपुलमतिः-विपुल=बहु विशेषसंख्योपेतं वस्तु मन्यते=गृह्णातीति विपुलमतिः । बाहुलकात् कर्तरि क्ति-प्रत्ययः । यदि वा-विपुला=पर्यायशतोपेता चिन्तितघटादिवस्तुविशेषग्राहिणी मति-विपुलमतिः । तद् द्विविधमपि मनःपर्ययज्ञान समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्त=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, क्षेत्रतः=क्षेत्रमाश्रित्य, कालतः=कालमाश्रित्य, भावतः=भावमाश्रित्य ।

तत्र ऋजुमतिर्द्रव्यमाश्रित्यानन्तान् अनन्तप्रदेशिकान्=अनन्तपरमाणुकान्, स्कन्धान्=विशिष्टैकपरिणतान् परस्परसयुक्तपुद्गलसमूहान् अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिपर्याप्तसज्ञिपञ्चेन्द्रियैर्मनस्त्वेन परिणमितान् जानाति=मनःपर्ययज्ञानावरणीयक्षयोपशमसामर्थ्यवशात् साक्षात्करोति पश्यति=तन्मनोग्राह्य बाह्यमर्थमनुमानतो जानातीत्यर्थः ।

ग्रहण करनेवाला ज्ञान विपुलमति है । जैसे-"इसने घटका चिन्तवन किया है" इस तरह की अध्यवसाय की हेतुभूत जो कतिपय पर्याय विशिष्ट मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह ऋजुमति-मनःपर्ययज्ञान है । तथा "इसने जो घटका चिन्तवन किया है, वह सोने के बने हुए घट का चिन्तवन किया है, तथा वह स्थूल है नवीन है, कोठे मे रक्खा हुआ है ।" इस तरह जो विशेष ज्ञान की हेतुभूत मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह विपुलमति-मनःपर्यय ज्ञान है । अथवा-जो ज्ञान विपुल-बहुत विशेषसख्यासपन्नवस्तु को ग्रहण करता है, अथवा-अनेक पर्याय से युक्त चिन्तित घटादिवस्तुविशेष को जानता है वह विपुलमति-मनःपर्ययज्ञान है यह दोनों प्रकार का मनःपर्यय ज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का बत-

---

જુમતિ છે જેમકે-"તેણે ઘડાનો વિચાર કર્યો" આ પ્રકારની અધ્યવસાયની હેતુભૂત જે કેટલીક પર્યાયવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ છે તે ઋજુમતિ મન પર્યય જ્ઞાન છે તથા "તેણે જે ઘડાનો વિચાર કર્યો છે તે સોનાના બનેલા ઘડાનો વિચાર કર્યો છે, તથા તે સ્થૂળ છે, નવીન છે, અને કોટડીમા રાખેલો છે" આ રીતે જે વિશેષ જ્ઞાનની હેતુભૂત મનોદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ છે તે વિપુલમતિ મન પર્યય જ્ઞાન છે અથવા-જે જ્ઞાન વિપુલ-બહુ-વિશેષ-સખ્યાસ પન્ન-વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, અથવા અનેક પર્યાયવાળી ધારેલી ઘટાદિ વસ્તુવિશેષને જાણે છે તે વિપુલમતિ મન પર્યય જ્ઞાન છે એ બન્ને પ્રકારના મન પર્યય જ્ઞાનને સ ક્ષિપ્તમા

मनस्त्वपरिणतस्कन्धैरालोचितं बाह्यं घटादिरूपमर्थं मनःपर्ययज्ञानी न प्रत्यक्षतया जानाति किन्तु मनोद्रव्यमेव। बाह्यं घटादिरूपं चिन्तितमर्थं त्वनुमानतोऽवगच्छति, तन्मनसस्तथाविधपरिणामान्यथानुपपत्त्या तदनुमानसम्भवात्। यतो मनःपर्ययज्ञानं मूर्तद्रव्यालम्बनमेव भवति, अनुमानेन तु अमूर्तमपि धर्मास्तिकायादिकं द्रव्यं जानाति। न च तन्मनःपर्ययज्ञानिना साक्षात्कर्तुं शक्यते, अतस्तच्चिन्तितमर्थं घटादिकरूपमनुमानादेव जानातीति बोध्यम्। ततस्तं बाह्यमर्थमाश्रित्य पश्यतीत्युच्यते।

लाया गया है, वह इस प्रकार–द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा लेकर। इनमें द्रव्य की अपेक्षा लेकर मनःपर्ययज्ञान अनंत और अनंत प्रदेशवाले स्कंधों को जानता और देखता है। पुद्गलपरमाणुओं की विशिष्ट एक अवस्थारूप हुई परिणति का नाम स्कंध है। अढाई द्वीपवर्ती मनवाले सञ्ज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त किसी भी वस्तु का चिन्तवन मन से करते हैं, चिन्तवन के समय चिन्तनीय वस्तु के भेद के अनुसार चिन्तनकार्यमें प्रवृत्त मन भिन्न २ आकृतियों को धारण करता है, ये आकृतियां ही मन की पर्यायें हैं। इन मानसिक आकृतियों को मनःपर्ययज्ञानी साक्षात् जानता है, और चिन्तनीय वस्तु को मन पर्ययज्ञानी अनुमान से जानता है। जैसे कोई मानस शास्त्र का अभ्यासी किसी का चहेरा देखकर या चेष्टा प्रत्यक्ष देखकर उस के आधार से व्यक्ति के मनोगत भावों को अनुमान से जान लेता है उसी प्रकार मनःपर्ययज्ञान से किसी के मन की आकृतियों को प्रत्यक्ष

ચાર પ્રકારનું બતાવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે–દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેમનામાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લઈને મન પર્યયજ્ઞાન અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોને જાણે અને દેખે છે પુદ્ગલપરમાણુઓની એક વિશિષ્ટ અવસ્થારૂપ પરિણતિનું નામ સ્કંધ છે અઢાઈ દ્વીપવર્તી મનવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કોઈ પણ વસ્તુનું ચિન્તવન મનથી કરે છે, ચિન્તવનના સમયે ચિન્તનીય વસ્તુના ભેદ પ્રમાણે ચિન્તન કાર્યમાં પ્રવૃત્ત મન ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિયોને ધારણ કરતું રહે છે, એ આકૃતિયો જ મનની પર્યાયો છે એ માનસિક આકૃતિયોને મન પર્યયજ્ઞાની સાક્ષાત્ જાણે છે, અને ચિન્તનીય વસ્તુને મન પર્યયજ્ઞાની અનુમાનથી જાણે છે જેમ કોઈ માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસી કોઈનો ચહેરો જોઈને અથવા ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ જોઈને તેના આધારે વ્યકિતના મનોગત ભાવોને અનુમાનથી જાણી લે છે, એજ રીતે મન પર્યયજ્ઞાની મન પર્યયજ્ઞાનથી કોઈના મનની આકૃતિયોને પ્રત્યક્ષ જોઈને

देखकर बादमें अभ्यासवश ऐसा अनुमान कर लेना है कि इस व्यक्तिने अमुक वस्तु का चिन्तवन किया है। इस तरह मनरूप से परिणत स्कधों द्वारा आलोचित बाह्य घटादिकरूप अर्थ मनःपर्यय ज्ञानी प्रत्यक्षरूप से नही जानता है, उस को तो वह अनुमानद्वारा ही जानता है। प्रत्यक्ष-रूप से तो वह मनोद्रव्य को ही जानता है, क्यों कि वह ऐसा विचार करता है कि इसने अमुक वस्तु का चिन्तवन किया है, कारण कि इसका मन उस वस्तु के चिन्तन के समय अवश्य होने वाले अमुक प्रकार की परिणति–आकृति–से युक्त है, यदि ऐसा नही होता तो इस प्रकार की आकृति नही होती। इस तरह चिन्तनीय वस्तु का अन्यथानुपपत्ति द्वारा जानना ही अनुमान से जानना है। जैनदर्शनने अन्यथानुपपत्ति को अनु-मान से भिन्न नहीं माना है, उसका अन्तर्भाव अनुमानप्रमाणमें किया है इस तरह यद्यपि मनःपर्ययज्ञानी मूर्तद्रव्य को ही जानता है परन्तु अनुमानद्वारा वह धर्मास्तिकाय आदि अमूर्त्तद्रव्यों को भी जानता है। इन अमूर्तद्रव्यों का उस मनःपर्ययज्ञानधारीद्वारा साक्षात्कार नही किया जा सकता है। निष्कर्ष इसका यही है कि मनःपर्ययज्ञानी चिन्तवन किये गये घटादिरूप पदार्थको अनुमान से ही जानता है। यही बात प्रकट करनेके लिये सूत्रमे सूत्रकारने "पश्यति" इस क्रियाका प्रयोग किया है।

ત્યાર પછી અભ્યાસને કારણે એવુ અનુમાન કરી લે છે કે આ વ્યકિતએ અમુક વસ્તુનુ ચિન્તવન કર્યું છે આ રીતે મનરૂપથી પરિણત સ્કધો દ્વારા જોયેલ બાહ્ય ઘટાદિક રૂપ અર્થ મન પર્યયજ્ઞાની પ્રત્યક્ષરૂપે જાણતો નથી, તેને તો તે અનુમાનથી જ જાણે છે પ્રત્યક્ષ રૂપે તો તે મનોદ્રવ્યને જ જાણે છે, કારણ કે તે એવો વિચાર કરે છે કે એણે અમુક વસ્તુનુ ચિન્તવન કર્યું છે કારણ કે તેનુ મન એ વસ્તુના ચિન્તવન સમયે જરૂર થનારી અમુક પ્રકારની પરિણતિ–આકૃ-તિવાળુ છે જો એમ ન હોત તો આ પ્રકારની આકૃતિ હોત નહી’ આ રીતે ચિન્તનીય વસ્તુને અન્યથાનુપપત્તિદ્વારા જાણવુ એજ અનુમાનથી જાણ્યુ ગણાય છે જૈનદર્શને અન્યથાનુપપત્તિને અનુમાનથી ભિન્ન માનેલ નથી, તેનો અન્ત ર્ભાવ અનુમાન પ્રમાણમા કર્યો છે આ રીતે જો કે મન પર્યયજ્ઞાની મૂર્ત દ્રવ્યને જ જાણે છે, પણ અનુમાનદ્વારા તે ધર્માસ્તિકાય આદિ અમૂર્ત દ્રવ્યોને પણ જાણે છે એ અમૂર્ત દ્રવ્યોનો એ મન પર્યયજ્ઞાનીદ્વારા સાક્ષાત્કાર કરી શકાતો નથી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે મન પર્યયજ્ઞાની ચિન્તવન કરાયેલા ઘટાદિરૂપ પદાર્થને અનુમાનથી જ જાણે છે આજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રમા સૂત્રકારે "पश्यति" આ ક્રિયાનો પ્રયોગ કર્યો છે

अथवा सामान्यत एकरूपेऽपि ज्ञाने क्षयोपशमस्य तत्तद्द्रव्याद्यपेक्षया वैचित्र्यसंभवादनेकविध उपयोगः संभवति। यथाऽत्रैव ऋजुमति-विपुलमतिरूपः। ततो विशिष्टतरमनोद्रव्याकारपरिच्छेदापेक्षया जानातीत्युच्यते। सामान्यमनोरूपद्रव्याकार परिच्छेदापेक्षया तु पश्यतीति।

सामान्यत एकरूपेऽपि क्षयोपशमलम्भेऽपान्तराले द्रव्याद्यपेक्षया क्षयोपशमस्य विषमसंभवाद् विविधोपयोगसंभवो भवतीति, तदत्र विशिष्टतरमनोद्रव्याकारपरि-

अथवा—सामान्य से एकरूपज्ञानमें भी, उस द्रव्यादिक की अपेक्षा से क्षयोपशम की विचित्रता संभवित होने से अनेक प्रकारका उपयोग संभवित होता है। जैसे इसी मनःपर्ययज्ञानमें ऋजुमति एवं विपुलमति-रूप उपयोग का संभव होता है, इसीलिये विशिष्टतर मनोद्रव्य के आकारों के जानने के कारण सूत्रकार ने सूत्रमें "जानाति" यह क्रिया रखी है। तात्पर्य कहने का यही है कि मनःपर्ययज्ञानी सामान्यरूप से मनोद्रव्य के आकारों का परिच्छेद जब करता है तब इस अपेक्षा वह "उन्हें देखता है" ऐसा कहा जाता है, और जब उन्हीं मनोद्रव्यों के आकारों का विशेषरूप से परिच्छेद करता है तब इस अपेक्षा वह "उन्हे जानता है" ऐसा कहा जाता है। इस तरह एक ही ज्ञानमें उसउस द्रव्यादिक की अपेक्षा क्षयोपशम की विचित्रता होने से उपयोग की विविधता का संभव है।

यद्यपि सामान्यरूप से उन२ कर्मोंका क्षयोपशम अपने २ ज्ञानादिक रूप कार्यो की प्रकटतामे विविधरूप न होकर एकरूप होता है फिर भी

અથવા—સામાન્ય રીતે એકરૂપજ્ઞાનમા પણ દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા સ ભવિત હોવાથી અનેક પ્રકારના ઉપયોગ સ ભવિત હોય છે જેમ કે તે જ મન પર્યયજ્ઞાનમા ઋજુમતિ અને વિપુલમતિરૂપ ઉપયોગનો સ ભવ હોય છે, તેથી વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યોના આકારોને જાણવાને કારણે સૂત્રકારે સૂત્રમા "जानाति" આ ક્રિયા રાખી છે એમ કહેવાનુ તાત્પર્ય એજ છે કે મન પર્યયજ્ઞાની સામાન્યરૂપથી મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદ જ્યારે કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષાએ "તે તેમને જુવે છે" એમ કહેવાય છે, અને જ્યારે એજ મનોદ્રવ્યોના આકારોનુ વિશેષરૂપથી પરિચ્છેદ કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષા એ "તે તેમને જાણે છે" એવુ કહેવાય છે આ રીતે એક જ જ્ઞાનમા દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિવિધતા હોવાથી ઉપયોગની વિવિધતાનો સ ભવ છે

જો કે સામાન્યરૂપથી તે તે કર્મોનો ક્ષયોપશમ પોત-પોતાના જ્ઞાનાદિકરૂપ કાર્યોની પ્રગટતામા વિવિધરૂપ ન હોતા એકરૂપ હોય છે તો પણ વચ્ચે

च्छेदापेक्षया सामान्यरूपमनोद्रव्याकारपरिच्छेदो व्यवहारतो दर्शनरूप उक्त । परमार्थतस्तु सोऽपि ज्ञानमेव, यतः सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याकार प्रतिनियतमेव पश्यति, प्रतिनियतविशेषग्रहणात्मक च ज्ञान, न तु दर्शनम्, अत एव सूत्रेऽपि दर्शन चतुर्विधमेवोक्त, न पञ्चविधमपि, मनःपर्ययदर्शनस्य परमार्थतोऽसभवात् ।

अन्तरालमें द्रव्यादिकों की अपेक्षा क्षयोपशममे विचित्रता आ जाती है, इस लिये विविध उपयोग की भी सभावना हो जाती है। इस तरह विशिष्टतर मनोद्रव्य के आकारों के परिच्छेद की अपेक्षा सामान्यरूप मनोद्रव्यों के आकारों के परिच्छेद को व्यवहार की अपेक्षा से "देखते हैं" एसा कह दिया गया है। परमार्थ की अपेक्षा तो वह सामान्याकार का परिच्छेदरूप ऋजुमति ज्ञान भी ज्ञान ही है। तात्पर्य इसका केवल यही है कि जब ऋजुमति सामान्यग्राही है तब तो वह दर्शनरूप ही हुआ, उस को ज्ञान क्यों कहा ?–तो इस शका का यह समाधान है कि ठीक वह–ऋजुमति सामान्यग्राही है परन्तु इसका तात्पर्य यह नहीं है–केवल सामान्यग्राही ही है, इसका प्रयोजन केवल इतना ही है कि वह–ऋजुमति विशेषो को जानता अवश्य है परन्तु विपुलमति जितने विशेषों को जानता है उतने विशेषो को ऋजुमति नही जानता। यही वात टीकाकारने "यतः सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याकार प्रतिनियतमेव पश्यति" इस पक्ति द्वारा स्पष्ट की है। जहा प्रतिनियत का ग्रहण है वही ज्ञान है,

દ્રવ્યાદિકોની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમમા વિચિત્રતા આવી જાય છે, તેથી વિવિધ ઉપયોગની પણ સભાવના રહે છે આ રીતે વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યના આકારોના પરિચ્છેદની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપ મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદને વ્યવહારની અપેક્ષાએ "જુવે છે" એમ કહેલ છે પરમાર્થની અપેક્ષાએ તો તે સામાન્યાકારનુ પરિચ્છેદરૂપ ઋજુમતિજ્ઞાન પણ જ્ઞાન જ છે તેનુ તાત્પર્ય ફકત અટલુ જ છે કે જ્યારે ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી છે તો પછી તે દર્શનરૂપ જ થયુ, તેને જ્ઞાન કેમ કહ્યુ ? તો આ શકાનુ સમાધાન એ છે કે તે ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી છે તે બરાબર છે પણ તેનુ તાત્પર્ય એવુ નથી કે તે વિશેષગ્રાહી નથી, ફકત સામાન્યગ્રાહી જ છે એનો આશય ફકત એટલો જ છે કે તે ઋજુમતિ વિશેષોને અવશ્ય જાણે છે પણ વિપુલમતિ જેટલા વિશેષોને જાણે છે તેટલા વિશેષોને ઋજુમતિ જાણતુ નથી એજ વાત ટીકાકારે "यत सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याकार प्रतिनियतमेव पश्यति" આ પક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે જ્યા પ્રતિનિયતનુ ગ્રહણ છે એજ જ્ઞાન છે, દર્શન નથી તેથી સૂત્રમા પણ દર્શનો-

तथा तानेव मनस्त्वेन परिणमितान् स्कन्धान् विपुलमतिः अभ्यधिकतरकम्= अर्धतृतीयाङ्गुलप्रमाणभूमिक्षेत्रवर्तिनः स्कन्धानादायाऽधिकतरम्, सा चाधिकतरता देशतोऽपि भवति, ततः सर्वासु दिक्षु अधिकतरतामतिपादनार्थमाह-'विपुलतरकम्'=प्रभूततरकम्, तथा-विशुद्धतरक= निर्मलतरकम्, ऋजुमत्यपेक्षयाऽतीव स्फुटतरप्रकाशमित्यर्थः। स्फुटप्रतिभासो विपर्ययरूपोऽपि भवति, यथा द्विचन्द्रप्रतिभासः, अतस्तद्वारणाय विशेषणान्तरमाह-'वितिमिरतरकम्' इति। विगत तिमिर -तिमिरसपाद्यो भ्रमो यस्मिन् तत् वितिमिरम्, प्रकृष्ट वितिमिर वितिमिरतरम्,

दर्शन नहीं है। इसी लिये सूत्रमें भी दर्शनोपयोग चार प्रकार का ही बतलाया गया है, पांच प्रकार का नहीं, कारण कि मनःपर्यय दर्शन का परमार्थतः सभव नहीं है।

विपुलमति-उन्ही मनरूप से परिणत किये हुए अढाई द्वीपक्षेत्रवर्ती स्कन्धों को कुछ अधिक अर्थात्-अढाई अगुलप्रमाण भूमिरूप क्षेत्रमें रहे हुए स्कन्धों को लेकर अधिक देखता है। इस का अभिप्राय यह है कि-विपुलमति उस क्षेत्र की अपेक्षा अढाई अगुल अधिक जानता है और देखता है। अधिकतरता देश की अपेक्षा भी हो सकती है, अतः देश की अपेक्षा से हुई इस अधिकतरता को दूर करने के लिये सूत्रकारने सूत्रमे विपुलतर पद रक्खा है। इसका तात्पर्य यह होता है कि विपुलमति मनःपर्ययज्ञानी चारों दिशाओं के रूपी पदार्थों को ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी की अपेक्षा विपुलतररूप से जानता और देखता है। उन पदार्थों का जानना और देखना ऋजुमति की अपेक्षा अतीवस्फुटतर होता है, यह बात विशुद्धतर शब्द से स्पष्ट होती है। स्फुट प्रतिभास

પયોગ ચાર પ્રકારનાજ બતાવ્યા છે, પાચ પ્રકારના નહી કારણ કે મન પર્યય દર્શનનો પરમાર્થત સભવ નથી

વિપુલમતિ-એજ મનરૂપથી પરિણત કરેલ અઢી દ્વીપ ક્ષેત્રવર્તી સ્કધોને કઈક વધારે એટલે કે અઢી આગળ માપના ભૂમિરૂપક્ષેત્રમા રહેલ સ્કધોને લઈને વધારે દેખે છે તેનો ભાવાર્થ એ છે કે વિપુલમતિ તે ક્ષેત્રના કરતા અઢી આગળ વધારે જાણે છે અને દેખે છે અધિકતરતા દેશની અપેક્ષાએ પણ હોઈ શકે છે, તેથી દેશની અપેક્ષાએ થયેલ એ અધિકતરતાને દૂર કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા વિપુલતર પદ મુકયુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ચારે દિશાઓના રૂપી પદાર્થોને ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની કરતા વિપુલતરરૂપે જાણે અને દેખે છે તે પદાર્થોને જાણવા અને દેખવાનુ ઋજુમતિના કરતા અતિશય સ્ફુટતર હોય છે, એ વાત વિશુદ્ધતર શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય

'द्व योः प्रकृष्टे तरप्' इति तरप्-प्रत्ययः। त एव वितिमिरतरकाः, स्वार्थे क प्रत्ययः। एव सर्वत्र व्युत्पत्तिर्द्रष्टव्या। तत् वितिमिरतरकम् = सर्वथाभ्रमरहितमित्यर्थः जानाति, पश्यति। अथवा-'अभ्यधिकतरकम्' विपुलतरकम्' इत्युभे पदे एकार्थके, तथा-'विशुद्धतरकम्' 'वितिमिरतरकम्' इत्यपि द्वे पदे एकार्थके। शिष्या हि नानादेशजा भवन्ति, यस्य देशे यत् प्रसिद्ध, तदेव तदनुग्रहार्थं प्रयुक्तमिति बोध्यम्।

तथा-क्षेत्रत खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाऽङ्गुलस्यासख्येयभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाधस्तलेऽस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनान् अधस्तनान् क्षुल्लकप्रतरान् यावत् जानाति पश्यति च।

विपर्ययरूप भी हो सकता है, जैसे एक चन्द्रमा मे द्विचन्द्रज्ञान होता है। ऐसे भ्रान्त स्फुटप्रतिभास का निराकरण करने के लिये सूत्रकारने सूत्रमे "वितिमिरतरक" ऐसा पद रक्खा है। अथवा अभ्यधिकतरक एव विपुलतरक ये दोनों शब्द एकार्थवाची भी हैं, इन दोनों का प्रयोग सूत्रकारने नानादेश के शिष्यों को समझाने की अपेक्षा यहां रक्खा है। जिन शिष्यों के देशमें जो शब्द प्रसिद्ध होगा उससे उन्हें दूसरे शब्द का अर्थबोध हो जावेगा।

क्षेत्र की अपेक्षा ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्यरूप से अगुल के असख्यातवें भागमे स्थित रूपी पदार्थों को जानता और देखता है। तथा उत्कृष्टरूप से इस पृथ्वी के नीचे रत्नप्रभापृथिवी के उपरितन एव अधस्तन क्षुल्लकप्रतरोंतक को जानता और देखता है।

છે સ્ફુટ પ્રતિભાસ વિપર્યયરૂપ પણ હોઇ શકે છે, જેમ એક ચન્દ્રમામા બે ચન્દ્રોનો ભાસ થાય છે એવા ભ્રાન્ત સ્ફુટ પ્રતિભાસનુ નિવારણ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા "वितिमिरतरक" એવુ પદ રાખ્યુ છે અથવા अभ्यधिकतरक અને विपुलतरक એ બન્ને શબ્દો એકાર્થવાચી પણ છે એ બન્નેનો પ્રયોગ સૂત્રકારે વિવિધ દેશના શિષ્યોને સમજાવવાની અપેક્ષાએ અહી રાખ્યો છે જે શિષ્યોના દેશમા જે શબ્દ પ્રસિદ્ધ હશે તેનાથી તેના બીજા શબ્દનો અર્થ સમજાઇ જાશે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની જઘન્યરૂપે અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગમા રહેલ રૂપી પદાર્થોને જાણે અને દેખે છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે આ પૃથ્વીની નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન અને અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને પણ જાણે અને દેખે છે

ननु कोऽय क्षुल्लकप्रतर इति ?, उच्यते—इह लोकाकाशप्रदेशा उपरितनाधस्तनप्रदेशरहिततया विवक्षिता मण्डलाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतर इत्युच्यते। तत्र तिर्यग्लोकस्य ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्य मध्यभागे द्वौ सर्वलघू क्षुल्लकप्रतरौ, तयोर्मध्यभागे जम्बूद्वीपे रत्नप्रभाया बहुसमे भूमिभागे मेरुमध्येऽष्टप्रादेशिको रुचकः। तत्र गोस्तनाकाराश्चत्वार उपरितनाः प्रदेशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः। एष एव च रुचकः सर्वासां दिशां विदिशां वा प्रवर्तकः। एतदेव च सकलतिर्यग्लोकमध्यम्। तौ च द्वौ सर्वलघू प्रतरावङ्गुलाऽसंख्येयभागबाहल्यौ पुनरलोकाऽवधिगतौ रज्जुप्रमाणौ।

शंका—यह क्षुल्लकप्रतर क्या है ?

उत्तर—लोकाकाश के प्रदेश उपरितन और अधस्तन प्रदेशों से रहित बतलाये गये हैं। उनकी व्यवस्था मण्डलाकार से है। ये लोकाकाश के प्रदेश ही प्रतर हैं। ऊर्ध्व एवं अधोलोक की अपेक्षा अठारसौ (१८००) योजन प्रमाणवाले तिर्यग्लोक के मध्यभाग में दो सर्वलघुक्षुल्लक प्रतर हैं। इनके मध्यभाग मे जम्बूद्वीप में रत्नप्रभापृथिवी के बहुसमभूमिभाग मे मेरु के बीच अष्टप्रादेशिक रुचक है। वहा गोस्तनाकार चार प्रदेश ऊपर और चार प्रदेश नीचे हैं। यही रुचक समस्त दिशाओं अथवा विदिशाओं का प्रवर्तक माना गया है, और यही समस्त तिर्यग्लोक का मध्यभाग है। वे दो सर्वलघुक्षुल्लकप्रतर अंगुल के असंख्यातवें भाग विस्तारवाले हैं। अलोकाकाशतक फैले हुए हैं और एक राजू इनका प्रमाण है।

શંકા—આ ક્ષુલ્લક પ્રતર શું છે ?

ઉત્તર—લોકાકાશના પ્રદેશ ઉપરિતન અને અધસ્તન પ્રદેશો વિનાના બતાવવામા આવ્યા છે તેમની વ્યવસ્થા મંડળાકારે છે એ લોકાકાશના પ્રદેશ જ પ્રતરો છે ઉર્ધ્વ અને અધોલોકની અપેક્ષાએ અઢારસો (૧૮૦૦) યોજન પ્રમાણ વાળા તિર્યગ્લોકના મધ્ય ભાગમા બે સૌથી નાના ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેમના મધ્યભાગમા જબૂદ્વીપમા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમભૂમિ ભાગમા મેરુની વચ્ચે અષ્ટપ્રાદેશિક રૂચક છે ત્યા ગાયના આચળના આકારના ચાર પ્રદેશ ઉપર અને ચાર પ્રદેશ નીચે છે એજ રૂચક સઘળી દિશાઓ અથવા વિદિશાઓનો પ્રવર્તક મનાયો છે, અને એજ સમસ્ત તિર્યગ્લોકનો મધ્યભાગ છે તે બે સૌથી નાના ક્ષુલ્લક પ્રતર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના વિસ્તારવાળા છે, અલોકાકાશ સુધી ફેલાયેલા છે અને તેમનુ પ્રમાણ એક રાજૂ છે

तत एतयोरुपरि अन्येऽन्ये प्रतराः तिर्यग् अङ्गुलासंख्येयभागवृद्ध्या वर्धमाना-स्तावद् द्रष्टव्याः, यावदूर्ध्वलोकमध्यम्। तत्र पञ्चरज्जुप्रमाणः प्रतरः। तत उपरि अन्येऽन्ये प्रतरास्तिर्यग् अङ्गुलासंख्येयभागहान्या हीयमानास्तावद् द्रष्टव्याः, याव-ल्लोकान्ते एकरज्जुप्रमाण प्रतरः। इहोर्ध्वलोकमध्यवर्तिन सर्वोत्कृष्ट पञ्चरज्जुप्रमाण प्रतरमवधीकृत्य अन्ये उपरितना अधस्तनाश्च क्रमेण हीयमाना हीयमानाः सर्वेऽपि प्रतराः क्षुल्लकप्रतरा इति व्यवह्रियन्ते, यावल्लोकान्ते तिर्यग्लोके च रज्जुप्रमाणः प्रतर इति।

तथा—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिसर्वलघुक्षुल्लकप्रतरस्य अधस्तिर्यगङ्गुलासंख्येयभाग-वृद्ध्या वर्धमानाः प्रतरास्तावद्वक्तव्याः, यावदधोलोकान्ते सर्वोत्कृष्टः सप्तरज्जु-प्रमाणः प्रतरः। त च सप्तरज्जुप्रमाण प्रतरमपेक्ष्यान्ये उपरितनाः सर्वेऽपि क्रमेण हीयमानाः क्षुल्लकप्रतरा अभिधीयन्ते, यावत् तिर्यग्लोकमध्यवर्ती सर्वलघुः क्षुल्लकः प्रतरः। एषा क्षुल्लकप्रतरप्ररूपणा।

इसके बाद इन दोनों सर्वलघु क्षुल्लक प्रतरों के ऊपर और और प्रतर तिर्यक् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तबतक बढते हुए चले जाते है कि जबतक उर्ध्वलोक का मध्यभाग नही आ जाता है। यहा प्रतर का प्रमाण पाच राजू का होता है। इस प्रतर के ऊपर भी और और प्रतर तिर्यक् अगुल के असख्यातवें भाग की हानि से घटते हुए चले जाते हैं और इस तरह ये तबतक घटते जाते हैं कि जबतक लोक के अन्तमे एक राजू प्रमाण वाला प्रतर नही आ जाता है। इस तरह उर्ध्वलोक के मध्यवर्ती सर्वोत्कृष्ट पाच राजू प्रमाण वाले प्रतर से लगाकर अन्य उपरितन और अधस्तन प्रतर क्रम २ से घटते घटते बतलाये गये हैं। ये सब क्षुल्लक प्रतर है। ये क्षुल्लक प्रतर लोक के अन्तमें और तिर्यग्लोक में एक २ राजू प्रमाण वाले है।

ત્યાર બાદ તે બન્ને સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતરોની ઉપર જુદા જુદા પ્રતર તિર્યક્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા જાય છે કે જ્યા સુધી ઉર્ધ્વલોકનો મધ્ય ભાગ આવી જતો નથી અહી પ્રતરનુ પ્રમાણ પાચ રાજૂનુ થઈ જાય છે આ પ્રતરની ઉપર પણ જૂદા જૂદા પ્રતર તિર્યક્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની હાનિથી ઘટતા જાય છે જ્યા સુધી લોકના અતે એક રાજૂ પ્રમાણવાળુ પ્રતર આવતુ નથી આ રીતે ઉર્ધ્વલોકના મધ્યવર્તી સર્વોત્કૃષ્ટ પાચ રાજૂ પ્રમાણવાળા પ્રતરથી માડીને બીજા ઉપરિતન અને અધસ્તન પ્રતર ક્રમે ક્રમે ઘટતા જતા બતાવ્યા છે એ બધા ક્ષુલ્લક પ્રતર છે એ ક્ષુલ્લક પ્રતર લોકના અતમા અને તિર્યગ્લોકમા એક એક રાજુ પ્રમાણવાળા છે

तत्र—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् क्षुल्लकप्रतरादारभ्य या वदधो नवयोजनशतानि तावदस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या ये प्रतराः, ते उपरितन क्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते। तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतराः यावदधोलौकिकग्रामेषु सर्वा न्तिमाः प्रतराः, तेऽधस्तनक्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुल्लकप्रतरान् नवयोजनशतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुल्लकप्रतरान् जानाति, पश्यति च।

तथा–तिर्यग्लोक के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है उसके नीचे और २ प्रतर तिर्यग् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तब तक बढते हुए चले गये हैं कि जबतक अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाला प्रतर नहीं आ जाता है। इस सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जो ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर है वे सब क्षुल्लक प्रतर है। और इन सब क्षुल्लक प्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्लोक के मध्यमे रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है। इस प्रकार यह क्षुल्लक प्रतर की प्ररूपणा है।

तिर्यग्लोक के मध्यमें रहे हुए एक राजू प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से लेकर नौ सौ योजन नीचे तक इस रत्नप्रभापृथिवी मे जितने प्रतर है वे उपरितन क्षुल्लक प्रतर है। इनके भी नीचे जहातक अधो-लौकिक ग्रामोंमे सर्वान्तिम प्रतर है तबतक के जितने प्रतर हैं वे सब

તથા–તીર્યગ્લોકના મધ્યવર્તી જે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેની નીચે જૂદા જૂદા પ્રતર તિર્યગ્ અ ગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃધ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા જાય છે કે જ્યા સુધી અધોલોકને અ તે સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજૂ પ્રમાણુવાળા પ્રતર આવતા નથી આ સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજુ પ્રમાણુવાળા પ્રતરથી માડીને બીજા જે ઉપરના ક્રમથી હીયમાન પ્રતર છે તે બધા ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે, અને તે સઘળા ક્ષુલ્લક પ્રતરો કરતા તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ જે પ્રતર છે તે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે આ પ્રમાણે આ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પ્રરૂપણા છે

તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ એક રાજૂ પ્રમાણુવાળા સર્વલઘુ પ્રતરથી લઈને નવસો ચોજન નીચે સુધી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા જેટલા પ્રતર છે તે ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે તેમની પણુ નીચે જ્યા સુધી અધોલૌકિક ગ્રામોમા સર્વાન્તિમ પ્રતર છે ત્યા સુધીના જેટલા પ્રતરો છે તે બધા અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે

उक्तञ्च—"इहाधोलौकिकग्रामान् तिर्यग्लोकविवर्तिनः।
मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि" ॥१॥

असौ=मनः पर्ययज्ञानी भावान्=पर्यायान् वेत्ति=जानाति। शेषं सुगमम्।
'उड्ढ जाव' इत्यादि। ऊर्ध्वं यावत् ज्योतिश्चक्रस्य उपरितनस्तलः तिर्यग् यावदन्तोमनुष्य क्षेत्रे=मनुष्यलोकान्त इत्यर्थः। अस्य व्याख्यामाह—

अर्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशति वा अकर्मभूमिषु, षट्पञ्चाशत्संख्येषु चान्तरद्वीपेषु सञ्ज्ञिना, ते चापान्तरालगतानपि तदायुष्कसंवेदनादभिधीयन्ते एव, न च तैरिहाधिकारः, अतो विशेषणमाह—'पंचिंदियाणं' इत्यादि, पञ्चेन्द्रियाणामिति। पञ्चेन्द्रियाश्चोपपातक्षेत्रमागता इन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तौ मन.पर्याप्त्या अपर्याप्ता अपि भवन्ति। न च तैः प्रयोजनमिति विशेषणान्तरमाह—पर्याप्तानामिति।

अधस्तन क्षुल्लक प्रतर है। मन पर्ययज्ञानी उपरितन क्षुल्लक प्रतरो को नौ सौ योजन तक, नीचे अधस्तन क्षुल्लक प्रतरो को एक हजार योजन तक जानता और देखता है। कहा भी है—

"इहाधोलौकिकग्रामान, तिर्यग्लोकविवर्तिनः।
मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि" ॥ १ ॥

इस प्रकार प्रकट करके कि ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्य से अङ्गुल के असख्यातवें भाग को, तथा उत्कृष्ट से नीचे इस रत्नप्रभापृथिवी के उपरितन और अधस्तन क्षुल्लक प्रतरों तक को जानता है और देखता है। अब सूत्रकार ऊर्ध्व मे ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी कहातक जानता और देखता है वह बतलाते है—'उड्ढ जाव' इत्यादि।

મન પર્યયજ્ઞાની ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને નવસો યોજન સુધી, નીચે અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને એક હજાર યોજન સુધી જાણે છે અને દેખે છે-કહ્યુ પણ છે-

"इहाधोलौकिकग्रामान्, तियग्लोकविवर्तिन।
मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि" ॥१॥

આ પ્રમાણે "ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની જઘન્યથી અગુલના અસખ્યાતમા ભાગને તથા ઉત્કૃષ્ટથી નીચે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન અને અધ સ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને પણ જાણે છે અને દેખે છે તે પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમા કયા સુધી જાણે છે અને દેખે છે તે બતાવે છે—"उड्ढ जाव" ઇત્યાદિ

तत्र—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् क्षुल्लकप्रतरादारभ्य यावदधो नवयोजनशतानि तावदस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या ये प्रतराः, ते उपरितन क्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते। तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतराः यावदधोलौकिकग्रामेषु सर्वान्तिमाः प्रतराः, तेऽधस्तनक्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुल्लकप्रतरान् नवयोजनशतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुल्लकप्रतरान् जानाति, पश्यति च।

तथा-तिर्यग्लोक के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है उसके नीचे और २ प्रत्तर तिर्यग् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तब-तक बढते हुए चले गये है कि जबतक अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराजु प्रमाणवाला प्रतर नहीं आ जाता है। इस सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जो ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर है वे सब क्षुल्लक प्रतर है। और इन सब क्षुल्लक प्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्लोक के मध्यमें रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है। इस प्रकार यह क्षुल्लक प्रतर की प्ररूपणा है।

तिर्यग्लोक के मध्यमें रहे हुए एक राजू प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से लेकर नौ सौ योजन नीचे तक इस रत्नप्रभापृथिवी मे जितने प्रतर है वे उपरितन क्षुल्लक प्रतर है। इनके भी नीचे जहातक अधोलौकिक ग्रामोंमे सर्वान्तिम प्रतर है तबतक के जितने प्रतर हैं वे सब

તથા-તીર્યગ્લોકના મધ્યવર્તી જે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેની નીચે જૂદા જૂદા પ્રતર તિર્યગ્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃધ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા જાય છે કે જ્યા સુધી અધોલોકને અતે સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજૂ પ્રમાણુવાળા પ્રતર આવતા નથી આ સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજુ પ્રમાણુવાળા પ્રતરથી માડીને બીજા જે ઉપરના ક્રમથી હીયમાન પ્રતર છે તે બધા ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે, અને તે સઘળા ક્ષુલ્લક પ્રતરો કરતા તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ જે પ્રતર છે તે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે આ પ્રમાણે આ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પ્રરૂપણા છે

તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ એક રાજૂ પ્રમાણુવાળા સર્વલઘુ પ્રતરથી લઈને નવસો યોજન નીચે સુધી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા જેટલા પ્રતર છે તે ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે તેમની પણ નીચે જ્યા સુધી અધોલૌકિક ગ્રામોમા સર્વાન્તિમ પ્રતર છે ત્યા સુધીના જેટલા પ્રતરો છે તે બધા અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે

अथवा—आयामविष्कम्भाभ्यामभ्यधिकतर, वाहल्यमाश्रित्य विपुलतरम्-अधिकतरम् । अतिशुद्धतर, वितिमिरतरम् , इति प्राग्व्याख्यातम् , जानाति, पश्यति 'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः' इति । तावत्क्षेत्रगतानि मनोद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यर्थः । 'कालत' खलु ' इत्यादि सुगमम् ।

अथवा-आयाम और विष्कभ की अपेक्षा क्षेत्र में अधिकतरता एव वाहल्य की अपेक्षा विपुलतरता जाननी चाहिये । "क्षेत्र को जानता है" इसका तात्पर्य यह है कि-विपुलमति इतने प्रमाण क्षेत्रमें रहे हुए सज्ञी पचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोभावों को अधिकतर आदि रूप से जानता और देखता है ।

'कालओ ण' इत्यादि । काल की अपेक्षा ऋजुमति जघन्य से पल्योपम के असख्यातवें भागरूप, तथा उत्कर्प से भी पल्योपम के असख्यातवें भागरूप अतीत अनागत काल को जानता और देखता है । विपुलमति उसी काल को अधिकनर, विपुलतर, विशुद्धतर एव वितिमिरतररूप से जानता और देखता है ।

'भावओ ण' इत्यादि ।

भाव से ऋजुमति अनन्त भावों को जानता औरदेखता है, तथा सव भावों के अनन्त भाग को जानता और देखता है । और विपुलमति उन्हीं अनन्त भावों को तथा सव भावो के अनन्त भाग को अधिकतर, विपुलतर, विशुद्धतर और वितिमिरतररूप से जानता और देखता है ॥

અથવા—આયામ અને વિષ્કભની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રમા અધિકતરતા અને પુષ્કળતાની અપેક્ષાએ વિપુલતરતા જાણવી જોઈએ "ક્ષેત્રને જાણે છે" તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ એટલા પ્રમાણમા ક્ષેત્રમા રહેલ સ જ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્તક જીવોના મનોભાવોને અધિકતર આદિ રૂપે જાણે અને દેખે છે

"कालओ" ઇત્યાદિ કાળની અપેક્ષાએ ઋજુમતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગરૂપ, તથા ઉત્કર્ષથી પણ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગરૂપ ભૂત અને ભવિષ્ય કાળને જાણે અને દેખે છે વિપુલમતિ એજ કાળને અધિકતર, વિપુલતર, વિશુદ્ધતર, અને વિતિમિરતર રૂપે જાણે અને દેખે છે

"भावओण" ઈત્યાદિ

ભાવથી ઋજુમતિ અનત ભાવોને જાણે અને દેખે છે તથા બધા ભાવોના અ તભાગને જાણે અને દેખે છે અને વિપુલમતિ એજ અનત ભાવોને તથા બધા ભાવોના અન્તભાગને અધિકતર વિપુલતર, વિશુદ્ધતર અને વિતિમિરતર રૂપે જાણે અને દેખે છે

यद्वा—संज्ञिना पञ्चेन्द्रियाणा पर्याप्तकानामिति स्वरूपकथनम्। तेषां मनोगतान् भावान् ऋजुमतिर्जानाति पश्यति।

विपुलमतिस्तु तदेव, इह तच्छब्देन मनोलब्धिसमन्वितजीवाधारक्षेत्रं परामृश्यते, इह क्षेत्राधिकारस्यैव प्राधान्यात्। अर्धतृतीयैरंगुलैः—अर्धं तृतीयं येषु तानि अर्धतृतीयानि अंगुलानि, तानि च ज्ञानाधिकारादुच्छ्रयांगुलानि द्रष्टव्यानि। तैरर्धतृतीयैरंगुलैरभ्यधिकतरं जानाति पश्यतीत्यन्वयः। तच्चैकदेशमपि भवति, अत आह—विपुलतरमिति—विस्तीर्णतरमित्यर्थः।

ऋजुमति मन:पर्ययज्ञानी उर्ध्वमें जहांतक ज्योतिश्चक्र का उपरितन तल है वहा तक के—अर्थात् वहांतक के सञ्ज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त जीवों के मनोभावों को जानता और देखता है। तथा तिर्यग्रूप से ढाई द्वीपतक के सञ्ज्ञेन्द्रिय पर्याप्त के प्राणियों के मनोभावों को जानता और देखता है। ढाईद्वीप में पन्द्रह कर्मभूमिया, तीस अकर्मभूमिया तथा छप्पन अन्तरद्वीप है। जंबूद्वीप, धातकीखंड तथा पुष्करार्ध, ये ढाईद्वीप हैं। इनमे ये पूर्वोक्त कर्मभूमि एव अकर्मभूमि तथा अन्तर द्वीप हैं। अंतरद्वीप लवणसमुद्र मे आये हुए हैं। यही बात सूत्रकारने "अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु" इत्यादि सूत्रपदों द्वारा प्रकट की है। विपुलमति मनःपर्ययज्ञानी पर्याप्तक सञ्ज्ञी पचेन्द्रिय जीवों के आधारभूत क्षेत्र को—जिसको ऋजुमति देखता है उसी क्षेत्र को अढाई अगुल प्रमाण अधिक जानता और देखता है। एव विपुलतर विशुद्धतर और वितिमिरतर अत्यन्त स्पष्ट रूपमें जानता और देखता है। यहा अगुल से ज्ञान का प्रकरण होने के कारण उच्छ्रयाङ्गुल समझना चाहिये।

ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમા જ્યા સુધી જ્યોતિશ્ચક્રનુ ઉપરિતનતલ છે ત્યા સુધીના—એટલે કે ત્યા સુધીના સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોભાવોને જાણે છે અને દેખે છે તથા તીર્યગ્રૂપથી અઢીદ્વીપ સુધીના સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત પ્રાણીઓના મનોભાવોને જાણે છે અને દેખે છે અઢીદ્વીપમા પદર કર્મભૂમિયો, ત્રીસ અકમભૂમિયો તથા છપ્પન અન્તરદ્વીપ છે જબૂદ્વીપ, ધાતકી ખડ તથા પુષ્કરાર્ધ, એ અઢીદ્વીપ છે, તેમા એ પૂર્વોક્ત કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ અને અન્તર્દ્વીપ છે અન્તર દ્વીપ લવણ સમુદ્રમા આવેલા છે એજ વાત સૂત્રકારે "अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु" ઈત્યાદિ સૂત્રપદોદ્વારા પ્રગટ કરી છે વિપુલમતિ મન પર્યયજ્ઞાની પર્યાપ્તક સજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવોના આધારભૂત ક્ષેત્રને—જેને ઋજુમતિ દેખે છે એજ ક્ષેત્રને અઢી અગુલ પ્રમાણમા વધારે જાણે અને દેખે છે અને વિપુલતર, વિશુદ્ધતર તથા વિતિમિરતર—અત્યત સ્પષ્ટ રૂપે જાણે અને દેખે છે અહી અગુલથી જ્ઞાનનુ પ્રકરણ હોવાથી ઉચ્છ્રયાગુલ સમજવુ જોઈ એ

द्रव्यविपयम् , मन पर्ययज्ञान तु द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविपयकमिति भेदः २। अवधिज्ञान क्षेत्रतः—लोकविपय, कतिपयलोकप्रमाणक्षेत्रापेक्षया सामर्थ्यवशाद् अलोकविपय च, अलोके यदि रूपिद्रव्य स्यात् तदा तदपि द्रष्टु शक्नोति, मनःपर्ययज्ञान तु क्षेत्रत' तिर्यग्लोकापेक्षया मनुष्यक्षेत्र विपयकम् ३। अवधिज्ञान कालतोऽतीतानागताऽसख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीविपयकम् , मनःपर्ययज्ञान तु कालतोऽतीतानागतपल्योपमाऽसख्येयभागविपयकम् ४। अवधिज्ञान भावतोऽशेपेपु रूपिद्रव्येपु प्रतिद्रव्यमसख्यातपर्यायविपयम् , मनःपर्ययज्ञान तु भावतो-मनो द्रव्यगतानन्तपर्यायविपयम् ५। अवधिज्ञान–भवप्रत्यय गुणप्रत्यय च

करता है तव कि मनःपर्ययज्ञान सिर्फ उसके अनतवें भाग को ही विपय करता है, अर्थात मात्र मनोद्रव्य को ही जानता है।२। क्षेत्र की अपेक्षा–अविधिज्ञान का विपय अगुल के असख्यातवे भाग से लेकर सम्पूर्ण लोक है। तथा कतिपय लोकप्रमाण क्षेत्र की अपेक्षा से सामर्थ्यवश अलोक को भी जान सकता है, यदि अलोक में रूपी द्रव्य हो तो वह उसको भी ग्रहण करने की शक्ति रखता है। मनःपर्ययज्ञान का विपय क्षेत्र तिर्यग्लोक की अपेक्षा ढाइद्वीप पर्यंत ही है।३। काल की अपेक्षा अवधिज्ञान अतीत अनागत असख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल को जानता है। मनःपर्ययज्ञान काल की अपेक्षा अतीत अनागत पल्योपम के असख्यातवे भाग को विपय करता है।४। भाव की अपेक्षा अवधि ज्ञान समस्त रूपी द्रव्यों में से प्रत्येक रूपी द्रव्यों की असख्यात पर्यायों को विपय करता है, तथा मनःपर्ययज्ञान मनोद्रव्य की अनतपर्यायों को विपय करता है।५। अवधिज्ञान भवप्रत्यय और गुणप्रत्यय दोनों रूप

ત્યારે મન પર્યયજ્ઞાન ફક્ત તેના અન તમા ભાગને જ વિષય કરે છે, એટલે કે માત્ર મનોદ્રવ્યને જ જાણે છે (૩) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનનો વિષય અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગથી લઈને સ પૂર્ણ લોક છે તથા કેટલાક લોકપ્રમાણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સામર્થ્યવશ અલોકને પણ જાણી શકે છે જો અલોકમા રૂપી દ્રવ્ય હોય તો તે તેને પણ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે મન પર્યય જ્ઞાનનુ વિષયક્ષેત્ર તિર્યગ્લોકની અપેક્ષાએ અઢી દ્વીપ સુધી જ છે (૪) કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન ભૂત, ભવિષ્ય અસ ખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળને જાણે છે મન પર્યય જ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ ભૂત, ભવિષ્ય પલ્યોપમના અસ ખ્યાતમા ભાગને વિષય કરે છે (૫) ભાવની અપેક્ષાએ સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોમાથી પ્રત્યેક રૂપી દ્રવ્યની અસ ખ્યાત પર્યાયોને વિષય કરે છે, તથા મન પર્યયજ્ઞાન મનોદ્રવ્યની અન ત પર્યાયોને વિષય કરે છે (૬) અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય અને ગુણપ્રત્યય એ

अथोपसंहरन् गाथामाह—

मूलम्—मणपज्जवनाणं पुण, जणमणपरिचिंतिअत्थपागडणं ।
माणुसखित्तनिबद्धं, गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ १ ॥
से त्तं मणपज्जवनाणं ॥ सू० १८ ॥

छाया—मनः पर्ययज्ञानंपुनः,—जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनम् ।
मानुषक्षेत्रनिबद्धं, गुणप्रत्ययिकं चारित्रवतः ॥ १ ॥
तदेतन्मनःपर्ययज्ञानम् ॥ सू० १८ ॥

टीका—' मणपज्जवनाणं ' इत्यादि । मनःपर्ययज्ञानं पुनः'—इह पुनः-शब्दोऽवधिज्ञानाद् भेदं सूचयति । इदं मनःपर्ययज्ञानमवधिज्ञानतो रूपिद्रव्यविषयकत्व-क्षायोपशमिकत्व-प्रत्यक्षत्वादिभिः साम्येऽपि स्वाम्यादिभेदाद् भिन्नमिति भावः । तद्यथा-अवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेरपि भवति, मनःपर्ययज्ञानं तु संयतस्याप्रमत्तस्य ऋद्धिप्राप्तस्यैव भवतीति भेदः १ । अवधिज्ञानं द्रव्यतोऽशेषरूपि

अब सूत्रकार उपसंहार करते हुए गाथा कहते हैं-'मणपज्जवनाणं' इत्यादि । गाथा में जो "पुनः" शब्द आया है वह इस मनःपर्ययज्ञान की अवधिज्ञान से भिन्नता प्रदर्शित करता है । इसका तात्पर्य यह है कि-यद्यपि अवधिज्ञान और मनःपर्ययज्ञान में रूपी द्रव्य को विषय करने की, क्षायोपशमिक होने की तथा प्रत्यक्षत्व आदि की अपेक्षा समानता है तो भी इन दोनों में स्वामी आदि के भेद से भिन्नता है। वह इस प्रकार से-अवधिज्ञान का स्वामी अविरतसम्यग्दृष्टि भी होता है तब कि मनःपर्ययज्ञान का स्वामी अप्रमत्त संयत सम्यग्दृष्टि ही होता है। उसमें भी जिसको कोई न-कोई-ऋद्धि-लब्धि प्राप्त हो चुकी हो वही होता है ।१। द्रव्य की अपेक्षा-अवधिज्ञान समस्त रूपी द्रव्यों को विषय

હવે સૂત્રકાર ઉપસંહાર કરતા ગાથા કહે છે-" मणपज्जवनाणं " ઇત્યાદિ ગાથામાં જે " पुनः " શબ્દ આવ્યો છે તે આ મનઃપર્યય જ્ઞાનની અવધિજ્ઞાનથી ભિન્નતા દર્શાવે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-જો કે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યય જ્ઞાનમાં રૂપી દ્રવ્યને વિષય કરવાની, ક્ષાયોપશમિક હોવાની તથા પ્રત્યક્ષત્વ આદિની અપેક્ષાએ સમાનતા છે તો પણ એ બન્નેમાં સ્વામી આદિના તફાવતને કારણે ભિન્નતા છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) અવધિજ્ઞાનનો સ્વામી અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, ત્યારે મનઃપર્યય જ્ઞાનનો સ્વામી અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ હોય છે તેમાં પણ જેને કોઈને કોઈ ઋદ્ધિ-લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હોય એજ હોય છે (૨) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે,

छाया—अथ किं तत् केवलज्ञानम्?, केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा भवस्थकेवलज्ञानं च, सिद्धकेवलज्ञानं च ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं केवलनाणं' इति । अथ किं तत् केवलज्ञानम्? हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्टस्य केवलज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह 'केवलनाणं दुविहं पण्णत्तं' इत्यादि । केवलज्ञानं, तत्र केवलं-१ परिपूर्णम् २ समग्रम्, ३ असाधारणम्, ४ निरपेक्षम्, ५ विशुद्धम्, ६ सर्वभावप्रज्ञापकम्, ७ संपूर्णलोकालोकविषयकम्, ८ अनन्तपर्यायं चेत्यर्थः, तथाविधं यद् ज्ञानं तत् केवलज्ञानम् । तत्र—

१–परिपूर्णम्—सकलद्रव्यभावपरिच्छेदकत्वात् ।

२–समग्रम्—एकस्य जीवपदार्थस्य यथा सर्वथा परिच्छेदकं, तथाऽपरस्यापीत्याशयात् ।

मनःपर्ययज्ञान के स्वरूप सुन चुकने बाद अब जब शिष्य केवलज्ञान के स्वरूप को पूछता है-हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्ट केवलज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर-केवलज्ञान दो प्रकार का प्ररूपित किया है, वे दो प्रकार ये हैं-एक भवस्थ-केवलज्ञान और दूसरा सिद्ध केवलज्ञान । केवल-अर्थात्-१ परिपूर्ण, २ समग्र, ३ असाधारण, ४ निरपेक्ष, ५ विशुद्ध, ६ सर्वभाव-प्रज्ञापक, ७ सम्पूर्णलोकालोकविषयक, ८ अनतपर्याय, ये सब केवल के अर्थ हैं । ऐसा जो ज्ञान है वह केवलज्ञान है ।

१ परिपूर्ण—यह ज्ञान सकल द्रव्य और उनकी समस्त त्रिकालवर्ती पर्यायों को जानता है इसलिये इसको 'परिपूर्ण' कहा है ।

મનઃપર્યયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સાંભળી લીધા પછી હવે શિષ્ય કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ પૂછે છે-હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ કેવળજ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર- કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનું પ્રરૂપિત કરેલ છે તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે- (૧) ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન કેવળ એટલે કે-(૧) પરિપૂર્ણ, (૨) સમગ્ર, (૩) અસાધારણ, (૪) નિરપેક્ષ, (૫) વિશુદ્ધ, (૬) સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક, (૭) સંપૂર્ણલોકાલોકવિષયક, (૮) અનંતપર્યાય, આ બધા "કેવળ" ના અર્થો છે આવું જે જ્ઞાન હોય તે કેવળજ્ઞાન છે

(૧) પરિપૂર્ણ—આ જ્ઞાન સમસ્ત દ્રવ્ય અને તેમની સમસ્ત ત્રિકાળવર્તી પર્યાયોને જાણે છે તેથી તેને પરિપૂર્ણ કહેલ છે

भवति, मनःपर्ययज्ञानं तु गुणप्रत्ययमेवेति भेदः ६। तस्मादवधिज्ञानान्मनःपर्ययज्ञानं भिन्नम्। एतदेव संक्षेपेण सूत्रकारः प्राह—'जणमण०' इत्यादि। जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं=जनानां मनांसि—जनमनांसि, तैः परिचिन्तितश्चासावर्थश्च जनमनःपरिचिन्तितार्थस्तं प्रकटयतिप्रकाशयतीति तथा भवति। तथा—मनुष्यक्षेत्रनिबद्धं भवति, न तु तद्बहिर्व्यवस्थितप्राणिमनोद्रव्यविषयकमित्यर्थः। तथा—चारित्रवतः=अर्थात्—अप्रमत्तसंयतस्य आमर्शौषध्यादिकऋद्धिप्राप्तस्य च मनःपर्ययज्ञानं गुणप्रत्ययिकं भवति। तत्र गुणाःक्षान्त्यादयः, प्रत्ययःकारणं यस्य तद् गुणप्रत्ययं, तदेव गुणप्रत्ययिकम्। तदेतन्मनःपर्ययज्ञानं वर्णितम् ॥ सू० १८ ॥

मूलम्—से किं तं केवलनाणं?, केवलनाणं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा—भवत्थकेवलनाणं च, सिद्धकेवलनाणं च॥

होता है। मनःपर्ययज्ञान केवल गुणप्रत्यय ही होता है।६। इन्हीं निमित्तों से अवधिज्ञान और मनःपर्ययज्ञान में भिन्नता है। इसी को सूत्रकार इस गाथा में संक्षेपरूप से कहते हैं—"जणमण०" इत्यादि। मनुष्यों के मनद्वारा चिन्तित अर्थ को प्रकाशित करनेवाला, तथा मनुष्य क्षेत्र में ही रहे हुए संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोद्रव्यों को विषय करनेवाला—इसके बाहिर के प्राणियों के मनोद्रव्यों को विषय नहीं करनेवाला, ऐसा यह मनःपर्ययज्ञान आमर्शौषध्यादिलब्धिप्राप्त अप्रमत्तसंयमी सम्यग्दृष्टि जीव के होता है, और वह क्षान्त्यादिगुणकारण वाला है। इस तरह यहां तक यह मनःपर्ययज्ञान का कथन हुआ ॥ सू० १८ ॥

अब सूत्रकार केवलज्ञान का प्रकरण प्रारंभ करते हैं—'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि।

બંને રૂપ હોય છે, પણ મનઃપર્યયજ્ઞાન ફક્ત ગુણપ્રત્યય રૂપ જ હોય છે આ નિમિત્તોથી અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત છે તેને સૂત્રકાર આ ગાથામાં સંક્ષિપ્ત રૂપે કહે છે—"जणमण०" ઇત્યાદિ

મનુષ્યોના મનદ્વારા ચિંતિત અર્થને પ્રકાશિત કરનાર તથા મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ રહેલ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તક જીવોના મનોદ્રવ્યોને વિષય કરનાર—તેની બહારના પ્રાણીઓના મનોદ્રવ્યોને વિષય નહીં કરનારૂ એવું આ મનઃપર્યયજ્ઞાન આમર્શૌષધ્યાદિલબ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને થાય છે અને તે ક્ષાન્ત્યાદિગુણકારણવાળું હોય છે આ પ્રમાણે અહીં સુધી આ મનઃપર્યયજ્ઞાનનું વર્ણન થયું ॥ સૂ ૧૮ ॥

હવે સૂત્રકાર કેવળજ્ઞાનનું પ્રકરણ શરૂ કરે છે—"से किं तं केवलनाणं" ઇત્યાદિ

७-सम्पूर्णलोकालोकविषयकम्—धर्मादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्यत्र भवति तत् क्षेत्रं लोकः, तद्विपरीतमनन्ताकाशास्तिकायरूपं क्षेत्रमलोकः। यत् किंचित् ज्ञेयं लोकेऽलोके वाऽस्ति, तस्य सर्वस्य दर्शकत्वात्।

८-अनन्तपर्यायम्—स्वापेक्षया ज्ञेयापेक्षया वाऽनन्तपर्यायत्वात्।

उत्तर—यह बात उपचार से उसमें सिद्ध होती है, अतः उसे प्ररूपक कहा है, क्यों कि समस्त जीवादिक भावों का सर्वरूप से यथार्थ दर्शी केवलज्ञान है, और शब्द, केवलज्ञान द्वारा देखे हुए पदार्थों की ही प्ररूपणा करता है, इसलिये उपचार से ऐसा मान लिया जाता है कि केवलज्ञान ही उनका प्ररूपक है।

७ सपूर्णलोकालोकविषयक—धर्मादिक द्रव्यों की जहां वृत्ति है उसका नाम लोक है। इससे विपरीत अलोक है। इसमें आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य नहीं है। यह अनंत और अस्तिकायरूप है। लोक और अलोक में जो कुछ ज्ञेय पदार्थ होता है उसका सर्वरूप से प्रकाशक होने से यह 'सम्पूर्णलोकालोकविषयक' कहा जाता है।

८ अनन्तपर्याय—मत्यादिकज्ञान जिस प्रकार सर्व द्रव्यों को उनकी कुछ पर्यायों को परोक्ष प्रत्यक्षरूप से जानते हैं इस प्रकार यह ज्ञान नहीं जानता है किन्तु यह तो समस्त द्रव्यों को और उनकी समस्त पर्यायों को युगपत् प्रत्यक्ष जानता है इसलिये यह अनन्तपर्याय कहा गया है।

ઉત્તર—આ વાત ઉપચારથી તેમાં સિદ્ધ થાય છે, તેથી તેને પ્રરૂપક કહેલ છે, કારણ કે સમસ્ત જીવાદિક ભાવોનું સર્વરૂપે યથાર્થદર્શી કેવળજ્ઞાન છે અને શબ્દ, કેવળજ્ઞાન દ્વારા જોયેલ પદાર્થોનીજ પ્રરૂપણા કરે છે તેથી ઔપચારિક રીતે એવું માની લેવાય છે કે કેવળજ્ઞાન જ તેનું પ્રરૂપક છે

(૭) સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિષયક—ધર્માદિક દ્રવ્યોની જ્યાં વૃત્તિ છે એનું નામ લોક છે તેનાથી ઉલટો અલોક છે તેમાં આકાશના સિવાય બીજું કોઈ દ્રવ્ય નથી તે અનંત અને અસ્તિકાયરૂપ છે લોક અને અલોકમાં જે કોઈ જ્ઞેય પદાર્થ હોય છે, તેનું સર્વરૂપથી પ્રકાશક હોવાથી તે સંપૂર્ણલોકાલોક વિષયક કહેવાય છે

(૮) અનંતપર્યાય—મત્યાદિક જ્ઞાન જેમ સર્વે દ્રવ્યોને અને તેમની કેટલીક પર્યાયોને પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષરૂપથી જાણે છે, એજ પ્રમાણે આ જ્ઞાન જાણતું નથી પણ આ (જ્ઞાન) તો સમસ્ત દ્રવ્યોને અને તેમની સમસ્ત પર્યાયોને યુગપત્ પ્રત્યક્ષ જાણે છે, તેથી આ જ્ઞાનને અનંત પર્યાય કહેલ છે

३–असाधारणम्—मत्यादिज्ञानैरतुल्यत्वात् ।
४–निरपेक्षम्—इन्द्रियाद्यपेक्षाया अभावात् ।
५–विशुद्धम्—निरवशेषज्ञानदर्शनावरणाख्यकर्ममलक्षयात् ।
६–सर्वभावप्रज्ञापकम्—सर्वजीवादिभावप्ररूपकत्वात् ।

ननु केवलज्ञान मूकं, तत् कथं प्ररूपकमुच्यते ? शब्दो हि प्ररूपणा कर्तुं शक्नोतीति चेत् ?, उच्यते—उपचारात् प्ररूपकत्व केवलज्ञानस्य सिध्यति । यतः केवलज्ञानदृष्टसर्वभावान् शब्दः प्ररूपयति, तस्मात् केवलज्ञानमेव प्ररूपकमिति मन्यते ।

---

२ समग्र—यह जिस प्रकार एक–जीव पदार्थ को सर्वथा रूपसे जानता है उसी प्रकार वह दूसरे पदार्थों को भी सर्वथा रूप से जानता है। किसी भी पदार्थ के जानने में इसमें न्यूनाधिकता नहीं है। इसलिये यह 'समग्र' है।

३ असाधारण—मत्यादिक जो और ज्ञान हैं उनकी अपेक्षा यह विशिष्ट है, अद्वितीय है इसलिये यह 'असाधारण' है।

४ निरपेक्ष—इन्द्रियादिकों की सहायता से यह रहित है इसलिये 'निरपेक्ष' है।

५ विशुद्ध—समस्त ज्ञानावरण एवं दर्शनावरण कर्म के विगम (क्षय) से यह होता है अतः इसे 'विशुद्ध' कहा है।

६ सर्वभावज्ञापक—यह समस्त जीवादिक पदार्थों का प्ररूपक है इसलिये यह 'सर्वभावप्रज्ञापक' है।

शंका—केवलज्ञान को तो मूक बतलाया गया है, फिर यह जीवादिक पदार्थों का प्ररूपक कैसे हो सकता है ?

---

(२) समग्र—જેમ એક જીવ પદાર્થને સર્વથા રૂપથી જાણે છે એજ રીતે આ જ્ઞાન બીજા પદાર્થોને પણ સર્વથારૂપથી જાણે છે કોઈપણ પદાર્થને જાણવામા તેમા ઓછા–વધુ પણુ નથી, તેથી તે સમગ્ર છે

(३) असाधारण—મત્યાદિક જે બીજા જ્ઞાન છે તેમના કરતા આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ છે, અદ્વિતીય છે, માટે તે અસાધારણ છે

(४) निरपेक्ष—ઈન્દ્રિયાદિકોની સહાયતા વિનાનુ હોવાથી તે નિરપેક્ષ છે

(५) विशुद्ध—સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના વિગમ (ક્ષય) થી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને વિશુદ્ધ કહેલ છે

(६) सर्वभावप्रज्ञापक—તે સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોનુ પ્રરૂપક છે તેથી તે સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક છે

શંકા—કેવળજ્ઞાનને તો મૂક દર્શાવ્યુ છે તો તે જીવાદિક પદાર્થોનુ પ્રરૂપક કેવી રીતે હોઈ શકે ?

मूलम्—से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं ? । सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं दुविहं पण्णत्तं । तं जहा—पढमसमयसजोगि-भवत्थ-केवलनाणं च, अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च। अहवा—चरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमय-सजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से त्तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ॥

छाया—अथ किं तत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् ? । सयोगिभवस्थकेवल-ज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, अप्रथम-समयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च । अथवा—चरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, अचरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च । तदेतत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ?' इति । उत्तरमाह—'सजोगिभवत्थकेवलनाणं' इत्यादि । सयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्—

'से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं' इत्यादि ।

प्रश्न—सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—मन, वचन, और कायकी क्रिया का नाम योग है । यह योग जिसके होता है वह सयोगी कहलाता है । सयोगी होकर जो भवस्थ होता है वह सयोगि-भवस्थ है । उसका जो केवलज्ञान होता है उसका नाम सयोगिभवस्थ-केवलज्ञान है । वह दो प्रकार का बतलाया गया है—एक प्रथमसमय-सयोगि-भवस्थ केवलज्ञान और दूसरा अप्रथमसमय-सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान । जिस सयोगी भवस्थ आत्मा को केवलज्ञान उत्पन्न होने में एक समय हुआ हो उसका केवलज्ञान प्रथमसमय सयोगि-भवस्थ-केवल-

---

"से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं" ઈત્યાદિ

પ્રશ્ન—સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મન, વચન અને કાયાની ક્રિયાનું નામ યોગ છે, આ યોગ જેને થાય છે તે સયોગી કહેવાય છે સયોગી થઈને જે ભવસ્થ હોય છે તે સયોગિ-ભવસ્થ છે તેનું જે કેવળજ્ઞાન હોય છે તેને સયોગિ ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન કહે છે તે બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે—(૧) પ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમસમય સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન જે સયોગી ભવસ્થ આત્માને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં એક સમય લાગ્યો હોય તેનું કેવળજ્ઞાન

तत् केवलज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम्-तद्यथा-भवस्थ केवलज्ञान, सिद्ध-केवलज्ञान च॥

मूलम्—से किं त भवत्थ-केवलनाणं ?। भवत्थ-केवलनाणं दुविहंपण्णत्त। तजहा—सजोगि—भवत्थ--केवलनाणं च, अजोगि-भवत्थ केवलनाणं च ॥

छाया—अथ किं तद् भवस्थ-केवलज्ञानम् ?। भवस्थ-केवलज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा-सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान च अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान च ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति-'से किं तं भवत्थ-केवलनाण' इति, पूर्वनिर्दिष्टस्य भवस्थकेवलज्ञानस्य किं स्वरूप ? मित्यर्थः। उत्तरमाह-'भवत्थ-केवलनाण दुविह पण्णत्त' इत्यादि। भवस्थ-केवलज्ञान-भवो=मनुष्यजन्म, तत्र तिष्ठतीति भवस्थः, तस्य केवलज्ञानमिति विग्रहः। तद् द्विविध प्रज्ञप्त=तीर्थंकरैः कथितम्। तद् यथा-सयोगि-भवस्थकेवलज्ञानम्, अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञानमिति ॥

यह केवलज्ञान दो प्रकार का है-१ भवस्थ-केवलज्ञान और २ सिद्ध-केवलज्ञान ॥

'से किं त भवत्थकेवलनाण' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! भवस्थ-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर-भवस्थ-केवलज्ञान दो प्रकार का बतलाया गया है, वह इस प्रकार-एक सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान दूसरा अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान। मनुष्य जन्म का नाम यहा भव है। इस भव मे रहनेवाले का जो केवलज्ञान है वह भवस्थ-केवलज्ञान है। वह भवस्थ-केवलज्ञान दो प्रकार का बतलाया गया है। सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान और दूसरा अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान।

આ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે-(૧) ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ કેવળજ્ઞાન

"से किं त भवत्थकेवलनाण" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ બતાવેલ છે તે આ પ્રમાણે છે (૧) સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અહીં મનુષ્યજન્મનુ નામ ભવ છે આ ભવમા રહેનારનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે તે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને બીજુ અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન

अहवा—चरमसमय-अजोगिभवत्थकेवलनाण च, अचरमसमय-अजोगिभवत्थकेवलनाणं च। से तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं, से त्तं भवत्थकेवलनाण॥ सू० १९॥

छाया—अथ किं तद् अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्?। अयोगिभवस्थकेवलज्ञान द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—प्रथमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च, अप्रथमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च। अथवा—चरमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च, अचरमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च। तदेतदयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्, तदेतद् भवस्थकेवलज्ञानम्॥ सू० १९॥

टीका—'से किं त अजोगिभवत्थकेवलनाण' इत्यादि। न योगी इत्ययोगी, शैलेश्यवस्थामुपगतः। स चासौ भवस्थश्च—अयोगिभवस्थः तस्य केवलज्ञानम्। अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्। शेष सुगमम्॥ १९॥

इस प्रकार सयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान का स्वरूप बतलाया, अब अयोगि-भवस्थ—केवलज्ञान का स्वरूप कहते हैं—'से किं त अजोगिभवत्थ-केवलनाण' इत्यादि।

शैलेशी अवस्था को जो प्राप्त हो चुके हैं वे अयोगी हैं, अयोगी होकर भी जो भवस्थ हैं वे अयोगीभवस्थ हैं। इनका जो केवलज्ञान है वह अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान है। वह दो प्रकार का है, जैसे—प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ केवलज्ञान और अप्रथमसमय-अयोगिभवस्थ-केवलज्ञान। उनमे जिन भवस्थ आत्मा को शैलेशी अवस्था प्राप्त करने मे एक समय हुवा हो, उनका केवलज्ञान प्रथमसमय—अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान कहलाता है, और जिनको शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में द्वितीयादि समय

આ પ્રમાણે સયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ, હવે અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ કહે છે—"से किं त अजोगि भवत्थ केवलनाण" ઇત્યાદિ

શૈલેશી અવસ્થાને જે પામી ગયા છે તે અયોગી છે અયોગી હોવા છતા પણ જે ભવસ્થ છે તેઓ અયોગિ ભવસ્થ છે તેમનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન છે તે બે પ્રકારનુ છે-(૧) પ્રથમસમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમસમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન છે તેમા જે ભવસ્થ આત્માને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામા એક સમય લાગ્યો હોય, તેમનુ કેવળજ્ઞાન પ્રથમસમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે અને જેમને શૈલેશી

तत्र-योगाः-व्यापाराः । तै सह वर्तन्ते ये, ते सयोगाः सद्व्यापारामनोवाक्कायाः, ते विद्यन्ते यस्य स सयोगी । स चासौ भवस्थश्च सयोगिभवस्थस्तस्य केवलज्ञान मितिविग्रहः । तद् द्विविध प्रज्ञप्तम् , तद् यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञान च । प्रथम समयः सयोगित्वे यस्य स प्रथमसमय', केवलज्ञानप्राप्तौ प्रथमः समयो यस्य स इत्यर्थः । स चासौ सयोगिभवस्थश्चेति प्रथमसमयसयोगिभवस्थ', तस्य केवलज्ञानमित्यर्थः । एवमप्रथमः=द्वितीयादिः समयो यस्य सोऽप्रथमसमय , शेष प्राग्वत् । अथवेत्यादि । चरमः=अन्त्यः समयो यस्य सयोग्यवस्थाया', स तथा, शेष प्राग्वत् । एवमचरमः=चरमादन्यः समयो यस्य सोऽचरमसमय', पश्चानुपूर्व्या चरमादारभ्य सर्वे एव आकेवलप्राप्तेरचरमा इति । शेष प्राग्वत् ॥

मूलम्—से कि त अजोगिभवत्थकेवलनाणं? । अजोगिभवत्थकेवलनाण दुविह पण्णत्त । त जहा—पढमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाण च, अपढमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाण च ।

ज्ञान है । तथा जिस केवलज्ञान के उत्पन्न होने मे द्वितीयादि समय हो गये हो वह अप्रथमसमय–सयोगिभवस्थ–केवलज्ञान है । अथवा इस तरह से भी केवलज्ञान के दो भेद होते हैं–चरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान एव अचरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान । सयोगी–अवस्था के अन्त्यसमय का जो केवलज्ञान है वह चरमसमय–सयोगि-भवस्थ–केवलज्ञान है । इससे विपरीत, अर्थात् पश्चानुपूर्वी की अपेक्षा सयोगी अवस्था के चरमसमय से लेकर जितने समय केवलज्ञान की प्राप्ति पर्यन्त हो गये है वे सब अचरमसमय हैं । उन समयों का केवलज्ञान अचरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान कहलाता है ॥

પ્રથમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન છે તથા જે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામા બે વગેરે સમય લાગ્યા હોય તે અપ્રથમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન છે અથવા કેવળજ્ઞાનના આ પ્રમાણે પણ બે ભેદ પડે છે–ચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન અને અચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન સયોગી અવસ્થાના અત્ય સમયનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે ચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન છે તેથી ઉલટુ એટલે કે પશ્ચાનુપૂર્વીની અપેક્ષાએ સયોગી અવસ્થાના ચરમ સમયથી લઈને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી જેટલા સમયો થઈ ગયા હોય તે બધા અચરમ સમયો છે તે સમયોનુ કેવળજ્ઞાન અચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે

मूलम्—से कि तं अणतरसिद्धकेवलनाणं ?। अणंतरसिद्ध-केवलनाण पन्नरसविहं पण्णत्तं । त जहा—तित्थसिद्धा १, अतित्थसिद्धा २, तित्थयरसिद्धा ३, अतित्थयरसिद्धा ४, सयबुद्धसिद्धा ५, पत्तेयबुद्धसिद्धा ६, बुद्धबोहियासिद्धा ७, इत्थिलिगसिद्धा ८, पुरिसलिगसिद्धा ९, नपुंसकलिगसिद्धा १०, सलिगसिद्धा ११, अन्नलिंगसिद्धा १२, गिहिलिगसिद्धा १३, एगासिद्धा १४, अणेगासिद्धा १५, से त अणतरसिद्धकेवलनाणं ॥ सू० २१ ॥

छाया—अथ किं तदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ?, अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान पञ्चदशविध प्रज्ञप्त । तद् यथा—तीर्थसिद्धाः १, अतीर्थसिद्धाः २, तीर्थकरसिद्धाः ३, अतीर्थकरसिद्धाः ४, स्वयबुद्धसिद्धाः ५, प्रत्येकबुद्धसिद्धाः ६, बुद्धबोधितसिद्धाः ७, स्त्रीलिङ्गसिद्धाः ८, पुरुषलिङ्गसिद्धाः ९, नपुसकलिङ्गसिद्धाः १०, स्वलिङ्गसिद्धाः ११, अन्यलिङ्गसिद्धाः १२, गृहिलिङ्गसिद्धाः १३, एकसिद्धाः १४, अनेकसिद्धाः १५, तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ॥ सू० २१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त अणतरसिद्धकेवलनाणं ?' इति। अथ किं तद् अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ? । पूर्वनिर्दिष्टस्य अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः । उत्तरमाह—'अणतरसिद्धकेवलनाण' इत्यादि । अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् न विद्यतेऽन्तर=व्यवधानम् अर्थात्—समयेन येषा तेऽनन्तराःते च ते सिद्धाश्चानन्तर-सिद्धाः=सिद्धत्वप्राप्ताः प्रथमसमयेवर्तमानाः सिद्धाअनन्तरसिद्धा इत्यर्थः । तेषा केवलज्ञान पञ्चदशविध प्रज्ञप्तम्, अनन्तरसिद्धाः पञ्चदशविधा भवन्ति, अतस्तेषा

ज्ञान। सिद्ध का शैलेशी अवस्था के चरमसमय मे प्राप्त सिद्धत्व अवस्था का जो केवलज्ञान है वह सिद्ध—केवलज्ञान है। यह अनन्तर और परम्पर के भेद से दो प्रकार का है ॥ सू० २० ॥

'से किं त अणतरसिद्ध—केवलनाण'? इत्यादि ।

प्रश्न—अनन्तरसिद्ध—केवलज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर—अनतरसिद्ध केवलज्ञान पन्द्रह प्रकार का है। वे प्रकार ये है—१ तीर्थसिद्ध, २ अतीर्थ-

છે તે સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન છે તે અનન્તર અને પરમ્પરના ભેદથી બે પ્રકારનુ છે ॥ સૂ ૨૦ ॥

"से किं त अणतर-सिद्ध-केवलनाण ?" ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—અનન્તર-સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—અનન્તર-સિદ્ધ યકેવળજ્ઞાન પદર પ્રકારનુ છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) તીર્થસિદ્ધ, (૨) અતીર્થ-

मूलम्—से किं तं सिद्धकेवलनाणं ?। सिद्धकेवलनाण दुविहं पण्णत्तं। त जहा—अणतरसिद्धकेवलनाणं च, परंपरासिद्ध-केवलनाणं च ॥ सू० २० ॥

छाया—अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानम् ?। सिद्धकेवलज्ञानं द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान च, परम्परसिद्धकेवलज्ञान च ॥ सू० २० ॥

टीका—शिष्य पृच्छति—'से किं त सिद्धकेवलनाण' इति। अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानमिति। उत्तरमाह—सिद्धकेवलज्ञान—सिद्धस्य=शैलेश्यवस्थाचरमसमय-प्राप्तसिद्धत्वस्य केवलज्ञान, द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च, परंपरसिद्धकेवलज्ञान च ॥ सू० २० ॥

हो गये हैं उनके केवलज्ञान को अप्रथमसमय—अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान कहते हैं। अथवा चरम अचरम के भेद से यह फिर दो प्रकार का है—१ मोक्ष पहोंचने के अन्तिम समय का जो केवलज्ञान है चरमसमय-अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान है, और २ जो मोक्ष पहुचने के अन्तिम समय के पहले पश्चानुपूर्वी से शैलेशी अवस्था की प्राप्ति के समय तक का जो केवलज्ञान है वह अचरमसमय—अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान है इस प्रकार अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान की तथा भवस्थकेवलज्ञान की प्ररूपणा हुई ॥ सू० १९ ॥

'से किं त सिद्धकेवलनाण' इत्यादि।

प्रश्न—सिद्ध—केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—सिद्ध—केवलज्ञान दो प्रकार का है। १ अनतरसिद्ध—केवलज्ञान और २ परम्परसिद्ध—केवल

અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામા બે વગેરે સમયો લાગ્યા હોય તેમના કેવળજ્ઞાનને અપ્રથમ-સમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન કહે છે અથવા ચરમ—અચરમના ભેદથી વળી તે પ્રકારનુ છે—(૧) મોક્ષ પહોચવાના અતિમ સમયનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે ચરમ સમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન છે, અને (૨) જે મોક્ષ પહોચવાના અતિમ સમયના પહેલા પશ્ચાનુપૂર્વીથી શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિના સમય સુધીનુ જે કેવળ-છે તે અચરમસમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાનની તથા ભવસ્થ કેવળજ્ઞાની પ્રરૂપણા થઈ ॥ સૂ ૧૯ ॥

"से किं त सिद्धकेवलनाण" ઈત્યાદિ

પ્રશ્ન—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે (૧) અનતર—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાન અને (૨) પરમ્પર—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાન સિદ્ધનુ શૈલેશી અવસ્થાના ચરમ સમયમા પ્રાપ્ત સિદ્ધત્વ અવસ્થાનુ જે કેવળજ્ઞાન

अतीर्थसिद्धाः=तीर्थस्याभावोऽतीर्थं, तीर्थस्याभावश्च-अनुत्पत्तिरूपः, अपान्तराले व्यवच्छेदो वा, तस्मिन् ये सिद्धास्तेऽतीर्थसिद्धाः। तत्र मरुदेव्यादयोऽतीर्थसिद्धा उच्यन्ते, तदा तीर्थानुत्पत्तेः। तथा तीर्थस्य व्यवच्छेदश्चन्द्रप्रभस्वामि-सुविधिस्वाम्यपान्तराले, तत्र ये जातिस्मरणादिना मोक्षमार्गं प्राप्य सिद्धास्तेतीर्थव्यवच्छेदसिद्धा अतीर्थसिद्धा उच्यन्ते २। तीर्थकरसिद्धाः-तीर्थकरा एव ३। अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः ४। स्वयंबुद्धसिद्धाः-ये स्वयम्=आत्मनैव बुद्धास्तत्त्वं ज्ञातवन्तः। परोपदेशं विना सम्यग्वरबोधिमाप्त्या मिथ्यात्वनिद्रापगमेन सम्यग्बोधं प्राप्तास्ते स्वयंबुद्धाः, तथाविधाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्ध-

---

कर होते है। यह प्रवचनरूप तीर्थ निराधार नहीं होता है। इसके आधार-या तो गणधर होते हैं या चतुर्विध संघ होता है। इसतीर्थ के प्रवृत्त होने पर, अर्थात् तीर्थंकर के शासनकाल के चालू रहने पर जो सिद्ध होते हैं-निर्वाणपद पाते हैं-वे तीर्थसिद्ध हैं। जैसे वृषभसेन गणधर आदि १।

तीर्थ का अभाव-अनुत्पत्ति अथवा अन्तरालकाल मे तीर्थ का व्यवच्छेद अतीर्थ है। इस अतीर्थ मे जो सिद्ध हुए हैं वे अतीर्थसिद्ध हैं, जैसे मरुदेवी आदि। इनके समय तीर्थ की उत्पत्ति नहीं थी। तथा तीर्थ का व्यवच्छेद चन्द्रप्रभस्वामी एवं सुविधि स्वामी के अन्तराल मे हुआ था। ऐसे समय मे जो जातिस्मरण आदि के द्वारा मोक्षमार्ग को प्राप्तकर सिद्ध हुए हैं वे तीर्थव्यवच्छेदसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहे गये है २। तीर्थंकरसिद्ध तीर्थंकर ही है ३। सामान्यकेवली अतीर्थंकरसिद्ध है ४। जो स्वयं ही तत्त्वो के ज्ञाता बने है, अर्थात् पर के उपदेश विना ही

કરે। હોય છે આ પ્રવચનરૂપ તીર્થ નિરાધાર હોતુ નથી તેનો આધાર કાતો ગણધરો હોય છે કે ચતુર્વિધ સઘ હોય છે આ તીર્થ પ્રવૃત્ત થતા, એટલે કે તીર્થંકરનો શાસનકાળ ચાલુ રહેતા જે સિદ્ધો થાય છે-નિર્વાણપદ પામે છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ છે-જેવા કે વૃષભસેન ગણધર વગેરે (૧) તીર્થનો અભાવ-અનુત્પત્તિ અથવા વચગાળાના કાળમા તીર્થનો વ્યવચ્છેદ અતીર્થ છે આ અતીર્થમા જે સિધ્ધ થયા તેઓ અતીર્થસિદ્ધ છે, જેવા કે મરૂદેવી વગેરે તેમના સમયમા તીર્થની ઉત્પત્તિ થઈ ન હતી તથા તીર્થનો વ્યવચ્છેદ ચન્દ્રપ્રભસ્વામી અને સુવિધિ સ્વામીના વચગાળાના સમયમા થયો હતો એવા સમયમા જેઓ જાતિસ્મરણ વગેરે દ્વારા મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થયા છે, તેમને તીર્થવ્યવચ્છેદસિદ્ધ અતીર્થસિદ્ધ કહેવાય છે (૨) તીર્થંકરસિદ્ધ તીર્થંકર જ છે (૩) સામાન્ય કેવળી અતીર્થંકરસિદ્ધ છે (૪) જેઓ જાતે જ તત્ત્વોના જાણકાર બન્યા છે, એટલે કે

केवलज्ञानं पञ्चदशविधं भवतीति भावः । के ते पञ्चदश भेदाः ? इत्याह-' त जहा ' इत्यादि । तद् यथा—' तीर्थसिद्धाः 'इत्यादि । तत्र तीर्थसिद्धाः-यदाश्रित्य जीवा अनन्तससारसागर तरन्ति तत् तीर्थम्, तच्च यथावस्थितसकलजीवाजीवादिपदार्थसार्थप्ररूपक चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितपरमगुरुतीर्थंकरप्रणीत प्रवचनम्, एतच्च निराधार न भवतीति गणधरा वा चतुर्विधसघो वा तदाधारो वेदितव्यः । ततश्च तस्मिन् तीर्थे-तीर्थंकरशासने प्रवृत्ते सति ये सिद्धाः=निर्वृताः=निर्वाण प्राप्तास्ते तीर्थसिद्धाः, यथा वृषभसेनगणधरादयः १ ।

सिद्ध, ३ तीर्थंकरसिद्ध, ४ अतीर्थंकरसिद्ध, ५ स्वयबुद्धसिद्ध, ६ प्रत्येकबुद्धसिद्ध, ७ बुद्धबोधितसिद्ध, ८ स्त्रीलिङ्गसिद्ध, ९ पुरुषलिङ्गसिद्ध, १० नपुसकलिङ्गसिद्ध, ११ स्वलिङ्गसिद्ध, १२ अन्यलिङ्गसिद्ध, १३ गृहिलिङ्गसिद्ध, १४ एकसिद्ध, १५ अनेकसिद्ध, यह अनन्तरसिद्ध केवलज्ञान है ।

भावार्थ-सिद्धत्व को प्राप्त हुआ सिद्ध आत्मा प्रथम समय में जब तक वर्तमान है वह अनन्तरसिद्ध है । सिद्धत्व पद प्राप्त आत्मा एक समय के भीतर २ ही सिद्ध बन जाता है एक समय का भी यहा अन्तर-व्यवधान नहीं पड़ता है । इस अनन्तरसिद्ध आत्मा का जो केवलज्ञान है वह अनन्तरसिद्ध-केवलज्ञान है । यह पन्द्रह प्रकार का बतलाया गया है । वे पन्द्रह भेद ये हैं-जिसका आश्रय कर जीव अनन्त ससार को पार कर देते है वह तीर्थ है । यह तीर्थ यथावस्थित सकल जीवादिक पदार्थों के यथार्थ स्वरूप का प्ररूपक जो प्रवचन है तत्स्वरूप माना गया । इस प्रवचन के प्रणेता ३४ चौंतीस अतिशयों से विराजमान परमगुरु तीर्थ-

---

સિદ્ધ, (૩) તીર્થંકરસિદ્ધ, (૪) અતીર્થંકર-સિદ્ધ, (૫) સ્વયબુદ્ધસિદ્ધ, (૬) પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, (૭) બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગસિદ્ધ, (૧૦) નપુસકલિંગસિદ્ધ, (૧૧) સ્વલિંગસિદ્ધ, (૧૨) અન્યલિંગસિદ્ધ, (૧૩) ગૃહિલિંગસિદ્ધ, (૧૪) એકસિદ્ધ, (૧૫) અનેકસિદ્ધ આ અનન્તર સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ —સિદ્ધત્વ પામેલ સિદ્ધ આત્મા પ્રથમ સમયમા જ્યા સુધી વર્તમાન છે તે અનન્તરસિદ્ધ છે સિદ્ધત્વ પદ પામેલ આત્મા એક સમયની અદર જ સિદ્ધ બની જાય છે એક સમયનુ પણ ત્યા અન્તર-વ્યવધાન પડતુ નથી આ અનન્તર સિદ્ધ આત્માનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે અનન્તરસિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન છે એ પદર પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે તે પદર ભેદ આ પ્રમાણે છે-જેનો આશ્રય લઈને જીવ અનત સસારને પાર કરી નાખે છે તે તીર્થ છે આ તીર્થ યથાવસ્થિત સઘળા જીવાદિક પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપનુ પ્રરૂપક જે પ્રવચન છે તત્સ્વરૂપ માનેલ છે આ પ્રવચનના પ્રણેતા ૩૪ ચોત્રીસ અતિશયોથી વિરાજમાન પરમગુરુ તીર્થ-

करकण्ड्वादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधिर्बाह्यवृषभादिज्ञानसापेक्षा । प्रत्येकबुद्धाश्च बाह्यनिमित्तमपेक्ष्य बुद्धाः सन्तो नियमतः प्रत्येकमेव विहरन्ति, न तु गच्छवासिन इव संहताः । उपधिः स्वयंबुद्धानां द्वादशविध एव पात्रादिः । प्रत्येकबुद्धानां तु द्विधा-जघन्यतउत्कर्षतश्च, तत्र जघन्यतो द्विविधः, उत्कर्षतो नवविधः प्रावरणवर्जः ६ ।

तथा—स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतं श्रुतं भवति वा, न वा भवति । यदि भवति, ततो लिङ्गं देवता वा प्रयच्छति, गुरुसंनिधौ गत्वा वा प्रतिपद्यते । यदि चैकाकी विहर्तुं समर्थः, इच्छाऽपि तादृशी भवेत्, तदा एकाकी विहरति, अन्यथा गच्छावासेऽवतिष्ठते ।

होती है । करकण्डू आदि प्रत्येकबुद्धों के जीवनचरित्र मे इस बात का कथन मिलता है । प्रत्येकबुद्ध बाह्य निमित्त के प्रभाव से बुद्ध होकर नियमतः प्रत्येक-अकेले २ ही विहार करते हैं-गच्छवासी साधुओं की तरह समुदायरूप में नहीं । स्वयंबुद्धों की उपधि पात्र आदि बारह प्रकार की है । प्रत्येकबुद्धों की दो प्रकार की उपधि होती है-प्रथम जघन्य की अपेक्षा और दूसरी उत्कृष्ट की अपेक्षा । जघन्य की अपेक्षा इनके दो प्रकार की उपधि होती है, तथा उत्कर्ष की अपेक्षा नौ प्रकार की । इसमे प्रावरण छूट जाता है ।

तथा स्वयंबुद्धों में जो श्रुत होता है वह पूर्व में अधीत किया हुआ भी होता है अथवा नहीं भी होता है । पूर्वाधीतश्रुत इनमें जब होता है तब इनके लिये वेष की प्राप्ति या तो देवता से होती है या वे स्वयं गुरु के निकट जाकर उनसे प्राप्त कर लिया करते हैं । इनमे यदि अकेले

આદિ પ્રત્યેકબુદ્ધોના જીવનચરિત્રમા આ વાતનો ઉલ્લેખ મળે છે પ્રત્યેકબુદ્ધ બાહ્યનિમિત્તના પ્રભાવથી બુદ્ધ થઈને નિયમત પ્રત્યેકએકલા જ વિહાર કરે છે-ગચ્છવાસી સાધુઓની જેમ સમુદાયમા નહી સ્વયબુદ્ધોની ઉપધિ પાત્ર આદિ બાર પ્રકારની છે પ્રત્યેક બુદ્ધોની ઉપધિ બે પ્રકારની હોય છે-પહેલી જઘન્યની અપેક્ષાએ અને બીજી ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જઘન્યની અપેક્ષાએ તેમને બે પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ પ્રકારની તેમા પ્રાવરણ છૂટી જાય છે

તથા સ્વયબુદ્ધોમા જે શ્રુત હોય છે તે પૂર્વે અધીત કરેલ પણ હોય છે અથવા નથી પણ હોતુ તેમનામા જ્યારે પૂર્વાધીત શ્રુત થાય છે ત્યારે તેમને માટે વેષની પ્રાપ્તિ કાતો દેવ વડે થાય છે કે તે જાતે જ ગુરુની પાસે જઈને તેમની પાસેથી મેળવી લે છે તેમનામા એકલા વિહાર કરવાની જો શક્તિ હોય

सिद्धाः ५। प्रत्येकबुद्धसिद्धाः-ये तु एकं किंचिदनित्यत्वादिभावनाकारणं वृषभादिकं प्रतीत्य बुद्धाः-परमार्थं ज्ञातवन्तस्ते प्रत्येकबुद्धाः। ये प्रत्येकबुद्धाः सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धाः ६।

ननु स्वयंबुद्ध-प्रत्येकबुद्धानां को भेदः?, उच्यते—बोध्युपाधिश्रुतलिङ्गकृतो भेदस्तत्रास्ति। तथाहि-स्वयंबुद्धानां बाह्यनिमित्तं विनैव निजजातिस्मरणादिना बोधिरुपजायते, प्रत्येकबुद्धानां तु बाह्यनिमित्तापेक्षया बोधिः, श्रूयते च-

जिन्हें सम्यक् वरबोधि की प्राप्ति हुई है, और इसीके प्रभाव से जिन्होंने मिथ्यात्वरूप निद्रा का अभाव किया है, और इसी कारण जिन्हें सम्यक् बोध प्राप्त हो चुका है वे स्वयंबुद्ध हैं। इस स्वयंबुद्ध अवस्था में जो सिद्ध हुए हैं वे स्वयंबुद्धसिद्ध हैं ५। जो किसी अनित्यत्वादि भावना के कारणभूत बाह्य किसी वस्तु-वृषभ आदि का निमित्त पाकर बुद्ध हो जाते हैं-परमार्थ के ज्ञाता बन जाते हैं वे प्रत्येकबुद्ध हैं। जो प्रत्येक बुद्ध होकर सिद्ध बन जाते हैं वे प्रत्येकबुद्धसिद्ध हैं ६।

शंका—स्वयंबुद्ध और प्रत्येकबुद्ध में क्या भेद है?

उत्तर—बोधि, उपधि, श्रुत एवं लिङ्ग की अपेक्षा भेद रहता है। जो स्वयंबुद्ध हुआ करते हैं उन्हें बाह्य निमित्त के विना ही बोधि प्राप्त हो जाती है। इसमें अन्तरंग निमित्त जातिस्मरण आदि पडते हैं। प्रत्येक बुद्धों मे ऐसा नहीं होता है। उन्हें बोधि की प्राप्ति बाह्यनिमित्ताधीन

બીજાના ઉપદેશ વિના જ જેમને સમ્યગ્વરબોધિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અને તેનાજ પ્રભાવથી જેમણે મિથ્યાત્વરૂપ નિદ્રાનો નાશ કર્યો છે, અને એજ કારણે જેમને સમ્યક્ બોધ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે આ સ્વયંબુદ્ધ અવસ્થામાં જેઓ સિદ્ધ થયા છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૫) જે કોઇ અનિત્યત્વાદિ ભાવનાના કારણભૂત કોઈ વસ્તુ-વૃષભ આદિનું નિમિત્ત મેળવીને બુદ્ધ થઇ જાય છે-પરમાર્થના જાણકાર બની જાય છે, તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ છે જેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ થઈને સિદ્ધથાય છે તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૬)

શંકા—સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ વચ્ચે શો તફાવત છે?

ઉત્તર—બોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિંગની અપેક્ષાએ ભેદ રહે છે જેઓ સ્વયંબુદ્ધ થાય છે તેમને બાહ્ય નિમિત્ત વિના જ બોધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તેમાં અંતરંગ નિમિત્ત જાતિસ્મરણ આદિ હોય છે "પ્રત્યેક બુદ્ધોમાં" એવું થતું નથી-તેમને બોધિની પ્રાપ્તિ બાહ્ય નિમિત્તાધીન હોય છે કરકંડૂ

स्वलिङ्गसिद्धाः=स्वलिङ्गं-जिनशासनवेषः सदोरकमुखवस्त्रिकारजोहरणादिरूपस्तत्र -तस्मिन् वेषे ये सिद्धास्ते स्वलिङ्गसिद्धाः ११। अन्यलिङ्गसिद्धाः-परिव्राजकादिलिङ्गे सिद्धाः १२। गृहिलिङ्गसिद्धाः १३। एकसिद्धा-एकस्मिन् समये एके एव सिद्धाः। एवभूता ये सिद्धास्ते एकसिद्धाः १४। अनेकसिद्धाः एकस्मिन् समये अनेके सिध्यन्ति स्म, ते अनेकसिद्धाः १५। उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतसख्यका सिद्धा भवन्ति। उक्तञ्च—

बत्तीसा अडयाला, सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा।
चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्ठुत्तर सयं च ॥ १ ॥ १५ ॥

सिद्ध वे हैं कि जिनके पास जिनशासनकथित मुनिवेष होता है, जैसे-सदोरकमुखवस्त्रिका का होना, रजोहरण आदि का होना। इस वेष में रहकर जो सिद्धि प्राप्त करते हैं ११। परिव्राजक आदि के वेष में रहकर जो सिद्ध होते हैं वे अन्यलिंगसिद्ध कहलाते हैं १२। गृही के लिङ्ग में-गृहस्थ की पर्याय मे-रहकर ही सिद्ध जो होते हैं वे गृहिलिंगसिद्ध हैं १३। तथा एक समय मे जो एक ही जो सिद्ध होते हैं वे एकसिद्ध कहे गये हैं १४। एक समय मे अनेक सिद्ध होते हैं वे अनेक सिद्ध हैं १५। अनेकसिध्ध उत्कृष्ट की अपेक्षा एक समय में एक सौ आठ (१०८) होते हैं, कहा भी है—

"बत्तीसा अडयाला, सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा।
चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्ठुत्तर सय च" ॥१॥

જેમની પાસે જિન શાસન કથિત મુનિવેષ હોય છે—જેમકે દોરા સાથેની મુહપત્તિ, રજોહરણ આદિનુ હોવુ-તેમને સ્વલિગ સિધ્ધ કહે છે આ વેષમા રહીને જે સિધ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે તે સ્વલિગ સિધ્ધ છે ॥૧૧॥ પરિવ્રાજક આદિના વેષમા રહીને જે સિદ્ધ થાય છે તે અન્યલિગ સિદ્ધ કહેવાય છે ॥૧૨॥ ગૃહીના લિગમા-ગૃહસ્થની પર્યાયમા-રહીને જ જે સિદ્ધ થાય છે તેઓ ગૃહીલિગ સિદ્ધ છે ॥૧૩॥ તથા એક સમયમા જે એકજસિદ્ધ થાય છે તેઓ એકસિદ્ધ કહેવાય છે ॥૧૪॥ એક સમયમા અનેક સિદ્ધ થાય છે તેઓ અનેકસિદ્ધ છે ॥૧૫॥ અનેકસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક સમયમા એકસો આઠ (૧૦૮) થાય છે કહેલ પણ છે—

"बत्तीसा अडयाला, सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा।
चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्ठुत्तर सय च" ॥१॥

यदि पूर्वाधीत श्रुत न भवति, तर्हि नियमाद् गुरुसन्निधौ गत्वा लिङ्ग प्रति पद्यते, गच्छ चाऽवश्य न मुञ्चति।

प्रत्येकबुद्धाना तु पूर्वाधीत श्रुत नियमतो भवति, तच्च जघन्यतः एकादशाङ्गानि, उत्कर्षतः किंचिन्न्यूनानि दश पूर्वाणि। तेभ्यो देवता लिङ्ग मपयच्छति। लिङ्गवर्जिता वा कदाचिद् भवन्ति ६।

बुद्धबोधितसिद्धाः-बुद्धा=आचार्यादयस्तैर्बोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते तथा ७। स्त्रीलिङ्गसिद्धाः ८। पुलिङ्गसिद्धाः ९। नपुसकलिङ्गसिद्धाः १०। तथा

होकर विहार करने की शक्ति होती है, और इच्छा भी यदि इसी प्रकार की इनकी हो तो ये अकेले ही विहार करते हैं, नहीं तो गच्छावास में रहते हैं। इनका श्रुत जब पूर्वाधीत नहीं होता है तो ये नियमतः गुरु के निकट जाकर साधुवेष अगीकार करते हैं, और गच्छ को नही छोड़ते हैं।

प्रत्येकबुद्धों का श्रुत नियम से पूर्वाधीत होता है। जघन्य से ये ग्यारह अग पर्यन्त पढे हुए होते हैं, तथा उत्कृष्टरूप से कुछ कम दश पूर्वतक। इनके लिये साधुवेष देवता प्रदान करते हैं। अथवा ये कभी २ साधुवेष से वर्जित भी रहते हैं। ६।

बुद्धबोधितसिद्ध वे हैं कि जिन्हें आचार्य आदि बोध देते हैं। और उनसे प्रतिबोधित होकर ही जो सिद्ध अवस्था प्राप्त करते हैं ७। स्त्रीलिङ्ग से, पुल्लिङ्ग से तथा नपुसकलिङ्ग से युक्त होकर जो सिद्ध होते हैं वे स्त्रीलिङ्ग पुल्लिङ्ग और नपुसकलिंग, सिद्ध ८-९-१० कहलाते हैं। स्वलिंग-

અને તેમની એવી ઈચ્છા પણ હોય તો તેઓ એકલા જ વિહાર કરે છે, નહીં તો ગચ્છવાસમા રહે છે જો તેમનુ શ્રુત પૂર્વાધીત ન હોય તો તેઓ નિયમત ગુરુની પાસે જઈને સાધુ-વેષ સ્વીકારે છે અને ગચ્છને છોડતા નથી

પ્રત્યેકબુધ્ધોનુ શ્રુત નિયમથી જ પૂર્વાધીત હોય છે જઘન્યથી તેઓ અગિયાર અગ સુધી ભણેલ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટરૂપથી દશ પૂર્વથી કઈક ઓછુ ભણેલ હોય છે તેમને માટે દેવ સાધુવેષ આપે છે અથવા તેઓ ક્યારેક ક્યારેક સાધુવેષથી વર્જિત પણ રહે છે ॥૬॥

જેમને આચાર્ય વગેરે બોધ આપે છે, અને તેમના દ્વારા પ્રતિબોધિત થઈને જેઓ સિધ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ બુધ્ધબોધિત સિધ્ધ છે ॥૭॥

નારીજાતિ, નરજાતિ અને નાન્યેતર જાતિથી યુક્ત થઈને જે સિધ્ધ થાય છે તેઓ સ્ત્રીલિંગ, પુલ્લિંગ અને નપુસકલિંગ સિધ્ધ કહેવાય છે ॥૮-૯-૧૦॥

तथा—त्रिसप्तत्यादय उत्कर्षतश्चतुरशीतिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तश्चतुरः समयान् यावत् प्राप्यन्ते। तत ऊर्ध्वमन्तरम्। तथा—पञ्चाशीत्यादय उत्कर्षतः षण्णवतिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तस्त्रीन् समयान् यावत्प्राप्यन्ते। परतोऽवश्यमन्तरम्।

तथा—सप्तनवत्यादय उत्कर्षतो द्व्युत्तरशतपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तो द्वौ समयौ यावत्प्राप्यन्ते। परतो नियमादन्तरम्।

तथा—त्र्युत्तरशतादय उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतपर्यान्ताः सिध्यन्तो नियमादेकमेव समयं यावत्प्राप्यन्ते, न तु द्वित्र्यादिसमयानिति १९।

उनचास ४९ से लेकर उत्कृष्ट साठ जीवों तक निरन्तर सिद्ध होते हैं। ये छह समय तक सिद्ध होते है। इसके बाद अन्तर अवश्य हो जाता है। तथा इकसठ ६१ से लेकर उत्कृष्ट बहत्तर ७२ जीव निरन्तर सिद्ध होते है, ये पाच समय तक सिद्ध होते है, बाद में नियम से अन्तर पड़ जाता है। तथा तेहत्तर ७३ से लगाकर उत्कृष्ट चोरासी ८४ जीव निरन्तर सिद्ध होते है, ये पांच-समयों तक पाये जाते है। इसके बाद नियमतः अन्तर हो जाता है। पचासी ८५ से लेकर उत्कृष्ट छयानवे तक जीव निरन्तर सिद्ध होते है। ये तीन समय तक पाये जाते है। इसके बाद अन्तर हो जाता है। सत्तानवे ९७ से लेकर उत्कृष्ट एकसौ दो १०२ तक निरन्तर सिद्ध होते है, ये दो समयों तक पाये जाते है। इसके बाद अन्तर पडजाता है। एकसौ तीन १०३ से लेकर उत्कृष्ट एकसौ आठ १०८ तक सिद्ध होते है, ये एक ही समय तक पाये जाते हैं, दो तीन आदि समय तक नहीं। इस प्रकार इस गाथा का अर्थ है।

પચાસ (૪૯) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ સાઠ જીવો સુધી નિરતર સિદ્ધ હોય છે એ છ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે, ત્યાર બાદ અતર અવશ્ય પડી જાય છે તથા એકસઠ (૬૧)થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ બોતેર (૭૨) જીવ નિરતર સિદ્ધ થાય છે તેઓ પાચ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે, પછી નિયમથી અતર પડી જાય છે તથા તોતેર (૭૩) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ ચોર્યાસી (૮૪) નિરતર સિદ્ધ થાય છે એ પાચ સમયો સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ નિયમથી અતર પડી જાય છે પચાશી (૮૫) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ છન્નુ (૯૬) સુધી જીવ નિરતર સિદ્ધ થાય છે તે ત્રણ સમય સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ અતર પડી જાય છે સત્તાણુ થી (૯૭) લઈને ઉત્કૃષ્ટ એકસો બે (૧૦૨) સુધી નિરન્તર સિદ્ધ થાય છે તે બે સમયો સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ અતર પડી જાય છે એકસો ત્રણ (૧૦૩) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ એકસો આઠ (૧૦૮) સુધી સિદ્ધ થાય છે, એ એક જ સમય સુધી પ્રાપ્ત થાય છે, બે ત્રણ આદિ સમય સુધી નહી આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ છે

छाया—द्वात्रिंशत् अष्टचत्वारिंशत्, षष्टिः द्वासप्ततिश्च बोद्धव्या ।
चतुरशीतिः षण्णवतिः, द्व्यधिक (द्व्यधिकशत) अष्टोत्तर शत च ॥१॥

व्याख्या—प्रथमसमये जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतो द्वात्रिंशत् सिध्यन्तः प्राप्यन्ते । द्वितीयसमये जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतो द्वात्रिंशत् । एवं तृतीयसमयेऽपि । एवं चतुर्थसमयेऽपि । एवं यावदष्टमेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत् । ततः परमवश्यमन्तरम् ।

तथा—त्रयस्त्रिंशदादय उत्कर्षतोऽष्टचत्वारिंशत्पर्यन्ताः निरन्तरं सिध्यन्तः सप्त समयान् यावत् प्राप्यन्ते । तथाहि—प्रथमसमये जघन्यतस्त्रयस्त्रिंशच्चतुस्त्रिंशद् वा, उत्कर्षतोऽष्टचत्वारिंशत् सिध्यन्तः प्राप्यन्ते, इति रीत्या सप्तमसमयावधि भावना कार्या ।

तथा—एकोनपञ्चाशदादय उत्कर्षतः षष्टिपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तः षट्समयान् यावदवाप्यन्ते । परतोऽवश्यमन्तरम् । तथा—एकषष्टयादय उत्कर्षतो द्विसप्ततिपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तः—पञ्चसमयान् यावदवाप्यन्ते । ततः परमन्तरम् ।

प्रथम समय में जघन्य से एक या दो जीव, तथा उत्कृष्ट से बत्तीस जीव सिद्ध होते है । द्वितीय समय में भी जघन्य से एक या दो जीव, तथा उत्कृष्ट से बत्तीस जीव सिद्ध होते है । इसी तरह तृतीय, चतुर्थ, पचम, षष्ठ, सप्तम और अष्टम समय में भी जघन्य और उत्कृष्ट की अपेक्षा सिद्ध होनेवाले जीवों का प्रमाण जानना चाहिये । इसके बाद नियमतः अन्तर हो जाता है । तथा तेतीस से लेकर उत्कृष्ट अडतालीस पर्यन्त जीव निरन्तर सिद्ध होते रहते हैं, और ये सात समय तक सिद्ध होते है । जैसे—प्रथम समय में जघन्य से तेंतीस अथवा चोंतीस, उत्कर्ष से अडतालीस सिद्ध होते है, इस रीति से सात समय पर्यन्त भावना कर लेनी चाहिये । बादमें नियमतः अन्तर हो जाता है । तथा

प्रथम समयमा जघन्यथी એક કે બે જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે બીજા સમયમા પણ જઘન્યથી એક કે બે જીવ અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે એજ પ્રમાણે ત્રીજા, ચોથા, પાચમા, છટ્ઠા, સાતમા, અને આઠમા સમયમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થનાર જીવોનુ પ્રમાણ જાણવુ જોઈએ ત્યાર પછી નિયમથી જ અતર પડી જાય છે તથા તેત્રીસથી લઈને ઉત્કૃષ્ટ અડતાલીસ સુધી જીવ નિરતર સિદ્ધ થતા રહે છે, અને એ સાત સમય સુધી સિદ્ધ હોય છે જેમકે પ્રથમ સમયમા જઘન્યથી તેત્રીસ અથવા ચોત્રીસ, ઉત્કૃષ્ટથી અડતાલીસ સિદ્ધ હોય છે, આ રીતે સાત સમય સુધી સમજી લેવુ જોઈએ પછી નિયમથી અતર પડી જાય છે

तु न्यूनता पक्षस्य, विवादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीलाभाभावात्। यदि तदुपादीयते, तदा तत्प्रतिरोधार्थं किंचिदुच्यते—स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणाऽवैकल्यात्, यथा पुमांसः, यत्र हि यस्य नास्ति संभवस्तत्र तत्कारणवैकल्यं, यथा सिद्धशिलायां शाल्यङ्कुरस्य। इमास्तु मुक्तिकारणवैकल्यरहिताः, तस्मान्मुक्त्यर्हा इति।

हो सकती है, अतः इस बात को स्पष्ट करने के लिये यदि ऐसा कहा जाय कि हम उन्हें ही मुक्ति की प्राप्ति निषिद्ध करते हैं जिन्हें आप मुक्ति प्राप्ति के योग्य गिनते हो, तो इस पर भी हमारा यही कहना है कि जिन्हें तुम मुक्तिप्राप्ति के योग्य नहीं कहते हो उन्हें ही हम इस प्रकार से मुक्तिप्राप्ति के योग्य सिद्ध करते हैं–"स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणावैकल्यात्, यथा पुमांसः" जैसे पुरुषों मे मुक्ति के कारणों की अविकलता देखी जाती है उसी प्रकार से स्त्रियो मे भी मुक्ति के कारणों की अविकलता होने से वे भी मुक्तिप्राप्ति के योग्य हैं। जहा पर जिसकी संभवता नही होती है वहीं पर उसके कारणों की विकलता रहती है, जैसे सिद्धशिला मे शाल्यङ्कुर की संभवता नही है, अतः वहा पर उसके कारणों की भी विकलता है, परन्तु विवक्षित स्त्रिया ऐसी नहीं हैं, उनमे तो मुक्ति के सब कारणो का सद्भाव है, अतः वे मुक्ति के योग्य

સ્ત્રીપદથી જાણી શકાતી નથી, તેથી આ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે જો એમ કહેવામા આવે કે અમે તેમને જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ નિષિદ્ધ કરીએ છીએ જેને તમે મુક્તિપ્રાપ્તિને યોગ્ય ગણો છો, તો એ બાબતમા પણ અમારૂ એજ કહેવુ છે કે જેમને તમે મુક્તિપ્રાપ્તિને યોગ્ય કહેતા નથી તેમને જ અમે આ રીતે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને લાયક સિદ્ધ કરીએ છીએ-"स्त्रियो मुक्त्यर्हा, मुक्तिकारणवैकल्यात् यथा पुमास" જેમ પુરુષોમા મુક્તિના કારણોની અવિકલતા જોવામા આવે છે તેમ સ્ત્રીઓમા પણ મુક્તિના કારણોની અવિકલતા હોવાથી તેઓ પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય છે જ્યા જેની સંભવતા હોતી નથી ત્યાજ તેના કારણોની વિકલતા રહે છે, જેમ સિદ્ધશિલામા શાલ્યકુરની સંભવતા હોતી નથી તેથી ત્યા આગળ તેના કારણોની પણ વિકલતા છે, પણ વિવક્ષિત સ્ત્રીઓ એવી નથી, તેમનામા તો મુક્તિના બધા કારણોનો સદ્ભાવ છે તેથી તેઓ મુક્તિને યોગ્ય છે જો આ વિષે ફરી પણ એવુ જ કહેવાય કે

स्त्रीमोक्षसमर्थनम्–

इह स्त्रीलिङ्गसिद्धा इति यदुक्त, तत् केचिन्न मन्यन्ते। एव हि ते प्रलपन्ति–'स्त्रीणां न मोक्षः, पुरुषेभ्यो हीनत्वात्, नपुंसकादिवत्' इति।

अत्र ब्रूमः—सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्ताः स्त्रियो विवादास्पदीभूता वा?। आद्यपक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता, असख्यातवर्षायुष्कदुःषमादिकालोत्पन्न तिरश्ची–देव्य–भव्यादिस्त्रीणा भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षाभावस्याभिधानात्, द्वितीये

स्त्रीमोक्षसमर्थन–

यहा पर "स्त्रीलिङ्गसिद्धाः" यह जो कहा है इस बात को कई एक नहीं मानते हैं, वे इस प्रकार कहते हैं–'स्त्रियों को मुक्ति नहीं होती है, कारण कि वे पुरुष की अपेक्षा हीन है, जैसे नपुसक आदि'। इसपर यह पूछना है कि आप किन स्त्रियों में मोक्ष का अभाव सिद्ध करते हैं? क्या सामान्य स्त्रियों में, अथवा किन्हीं विशेष स्त्रियों में?। यदि सामान्य स्त्रियों में मुक्तिप्राप्ति का अभाव आप सिद्ध करते हो तो यह बात हम भी मानते हैं कि असख्यात वर्षकी आयुवाली अकर्म–भूमिज स्त्रियों को, दुष्षमादिकालोत्पन्न तिर्यञ्चनियों को, एव देवियों को, तथा अभव्य स्त्रियों को मुक्ति प्राप्त नहीं होती है, अत' पक्षैकदेश में यह हेतु सिद्धसाध्यवाला होने से यदि कहो कि कोई विशिष्ट स्त्रिया मुक्ति प्राप्ति के योग्य नहीं हैं तो यह बात पक्षभूत स्त्रीपद से ज्ञात नहीं

स्त्रीमोक्षसमर्थन—

અહી આગળ "स्त्रीलिङ्गसिद्धा" આમ જે કહેલ છે એ વાતને કેટલાક માનતા નથી, તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે–"સ્ત્રીઓને મુક્તિ મળતી નથી, કારણ કે તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે જેમ નપુસક આદિ" આ બાબતમા એ પૂછવાનુ છે કે આપ કઈ સ્ત્રીઓને મોક્ષ નથી મળતો એમ સિદ્ધ કરો છો? શુ સામાન્ય સ્ત્રીઓને કે કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રીઓને? જો સામાન્ય સ્ત્રીઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી એવુ આપ સિદ્ધ કરતા હો તો એ વાત અમે પણ માનીયે છીએ કે અસખ્યાત વર્ષના આયુવાળી અકર્મભૂમિજ સ્ત્રીઓને, દુષ્ષમાદિ કાલોત્પન્ન તિર્યચનિયોને અને દેવીઓને તથા અભવ્ય સ્ત્રીઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેથી પક્ષૈકદેશમા આ હેતુ સિદ્ધસાધ્યવાળો હોવાથી જો આપ કહો કે કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રીઓ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય નથી તો એ વાત પક્ષભૂત

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्न श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविध सयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धर ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपासि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासा मोक्षसभव । किं च-स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नही रहता है ? ४, या उनमें कोई स्त्री महर्द्धिक नहीं है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्पता पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमे पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमे भी अविकल देखे जाते हैं । स्त्रिया भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, षडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा सत्रह प्रकार के सयम को पालने वाली देखी जाती है। देव और असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का सभव कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों मे रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमे रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ?, क्या सामा-

---

કે તેઓમાથી કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી ? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા અધિકતા હોય છે ? જો આ છ વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ માની લઇએ કે સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તો એમ કહેવુ તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહી કારણ કે સમ્યક્‌દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોની જેમ તેમનામા પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી શ્રુતને જાણનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સયમને પાળનારી જોવામા આવે છે દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવુ બ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામા મુક્તિનો સભવ કેવી રીતે હોઈ શકે નહી ?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्रायं हेतुर्नास्तीत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति चेत्?।

उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३?,

तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भाव इति वदसि, तर्हि इदं ब्रूहि—यदङ्गीकृत पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्षवत्त्वेन ६, इति विकल्पाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूछना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन है इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते है कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषों की अपेक्षा हीन बतलाते है वह किस कारण से बतलाते हैं?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमे विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

સ્ત્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્‌ભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્‌ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ સ્ત્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુકિતના સાધક પ્રમાણ નથી તેથી? જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોનો સદ્‌ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સમર્થ્યનો અભાવ છે? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવદ્ય છે? કે સ્મરણ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેતુ નથી? (૫)

तत्र यदुच्यते स्त्रीपु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुपाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते। तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च पडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्न श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविध सयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धर ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपांसि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासा मोक्षसभव। किं च-स्त्रीपु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्पपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः?।

अवद्य हैं? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है? ४, या उनमें कोई स्त्री महर्द्धिक नही है? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्पता पाई जाती है? ६। यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमे पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नही माना जाता है, क्यों कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमें भी अविकल देखे जाते है। स्त्रियां भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, पडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा सत्रह प्रकार के सयम को पालने वाली देखी जाती है। देव और असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं। मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का सभव कैसे नहीं हो सकता है?। तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमे रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है?, क्या सामा-

કે તેઓમાથી કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા અધિકતા હોય છે? જો આ છ વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ માની લઈએ કે સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તો એમ કહેવુ તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહી કારણ કે સમ્યક્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોની જેમ તેમનામા પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી શ્રુતને જાણનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સયમને પાળનારી જોવામા આવે છે દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવુ બ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામા મુક્તિનો સભવ કેવી રીતે હોઈ શકે નહી?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો તો તેમનામા રત્નત્રયનો અભાવ કેવી રીતે વિવક્ષિત છે, શુ સામાન્યરૂપ રત્ન

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्राय हेतुर्नास्तीत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति चेत्?

उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिध्यत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३ ?,

तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भाव इति वदसि, तर्हि इद ब्रूहि—त्वदङ्गीकृत पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्षवत्त्वेन ६, इति विकल्पाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूछना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से ? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये ?। यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन है इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते है कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषो की अपेक्षा हीन बतलाते है वह किस कारण से बतलाते हैं ?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है ? १, या उनमे विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है ? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

સ્ત્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ સ્ત્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે ? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુકિતના સાધક પ્રમાણ નથી તેથી ? જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો ? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે ? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સમર્થ્યનો અભાવ છે ? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવદ્ય છે ? કે સ્મરણ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેતુ નથી ? (૫)

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्नं श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविधं संयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपांसि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः । किं च-स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है ? ४, या उनमे कोई स्त्री महर्द्धिक नहीं है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमें पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमे भी अविकल देखे जाते है । स्त्रिया भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, षडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा सत्रह प्रकार के संयम को पालने वाली देखी जाती है । देव और असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का संभव कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों मे रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ?, क्या सामा-

---

કે તેઓમાથી કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી ? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા અધિકતા હોય છે ? જો આ છ વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ માની લઈએ કે સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તો એમ કહેવુ તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહી કારણ કે સમ્યક્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોની જેમ તેમનામા પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી શ્રુતને જાણનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનારી જોવામા આવે છે દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવુ બ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામા મુક્તિનો સંભવ કેવી રીતે હોઈ શકે નહી ?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો યનો અભાવ કેવી રીતે વિવક્ષિત છે, શુ સામાન્યરૂપ રત્ન

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्राय हेतुर्नास्तीत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति चेत्?

उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३?,

तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भाव इति वदसि, तर्हि इद ब्रूहि—त्वदभीष्टत पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्षवत्त्वेन ६, इति विकल्पाः।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूछना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन है इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते है कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषों की अपेक्षा हीन बतलाते है वह किस कारण से बतलाते हैं?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

સ્ત્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્દભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્ ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ સ્ત્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુકિતના સાધક પ્રમાણ નથી તેથી? જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોનો સદ્દભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સમર્થ્યનો અભાવ છે? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવદ્ય છે? કે સ્મરણ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેતુ નથી? (૫)

तत्र यदि परिभोगमात्रेण चैल चारित्राभावहेतुरिति मन्यसे तर्हि वद तावद्, अयं चैलपरिभोगः स्त्रीणा किं तत्परित्यागाशक्तत्वेन १, किं वा गुरूपदिष्टत्वेन २, चारित्राभावहेतुर्विवक्षितः ? ।

तत्र यदि स्त्रीणा चैलपरित्यागाशक्तत्वेन चैलपरिभोगश्चारित्राभावहेतुरिति स्वीकरोषि, नैतद् युक्तम्, यतः-यद्यपि 'प्राणेभ्यो नापर प्रिय प्राणिनाम्' तथापि-प्राणा नपि त्यजन्त्यः काश्चित् स्त्रिय प्रदृश्यन्ते किं पुनश्चल परित्यक्तुमशक्तास्ता इतिसभावना

अथ गुरूपदिष्टत्वेन चैलपरिभोगः स्त्रीणाम्, इत्यङ्गीकरोषि, तर्हि कथय तावत् -किं चैलस्य चारित्रोपकारित्वेन गुरुभिस्तासा चैलपरिभोगोपदेशः कृतः किं वा अन्यथा ? ।

हेतुता होती है ? अथवा परिग्रहरूप होने से होती है ?, यदि परिभोग मात्र से चैल (वस्त्र) चारित्राभाव का हेतु होता है, ऐसा माना जाय तो कहो यह चैल का परिभोग स्त्रियों के उसके परित्याग करने की अशक्ति होने से है ? अथवा गुरूपदिष्ट होने से है ?, यदि इसमे ऐसा कहा जाय कि स्त्रियों मे वस्त्र का त्याग करने की अशक्ति होने से चैलपरिभोग होता है, और यह चैलपरिभोग उनमे चारित्राभाव का हेतुहोता है, सो ऐसा कहना उचित नही है, कारण कि प्राणियों को सब से अधिक प्यारे प्राण होते है, जब स्त्रियां प्राणों को भी छोड देती देखी जाती है तो फिर उनके लिये वस्त्रों को छोडने की बात कौन कठिन है ?, इसलिये यह बात तो मानी नही जा सकती है कि वे वस्त्र के छोडने मे असमर्थ है । यदि यह कहा जाय कि गुरु से उपदिष्ट होकर वे वस्त्र का परिभोग करती है तो इसपर भी हम पूछते है कि

અથવા પરિગ્રહરૂપ હોવાથી હોય છે ? જો પરિભોગમાત્રથી ચૈલ ચારિત્રાભાવનો હેતુ હોય છે, એવુ માની લઈએ તો કહો શુ આ ચૈલનો પરિભોગ સ્ત્રીઓની તેનો પરિત્યાગ કરવાની અશકિત હોવાને લીધે છે ? અથવા ગુરૂપદિષ્ટ હોવાથી છે ? જો તે વિષે એવુ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓમા વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાની અશકિત હોવાથી ચૈલ પરિભોગ થાય છે અને તે ચૈલપરિભોગ તેમનામા ચારિત્રા ભાવનો હેતુ હોય છે, તો એમ કહેવુ ઉચિત નથી, કારણુ કે પ્રાણીઓને સૌથી વધારે વહાલો પ્રાણ હોય છે, જો સ્ત્રીઓ પ્રાણનુ પણ બલિદાન દેતી નજરે પડે છે તો પછી તેમને માટે વસ્ત્રો છોડવાની વાત શી રીતે કઠિન કહી શકાય ? તેથી એ વાત તો માની શકાય તેમ નથી કે તેઓ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ છે જો એમ કહેવામા આવે કે ગુરુવડે ઉપદિષ્ટ થઈને તેઓ વસ્ત્રનો પરિ

तत्र यदि अविशिष्टस्य रत्नत्रयस्य स्त्रीषु अभाव इत्युच्यते भवता, तर्हि कथय, अयं रत्नत्रयाभावश्चारित्राभावात् किम् ? उत ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरभावात् ?, किं वा सम्यग्दर्शनादीना त्रयाणामभावात ?।

अथ—चारित्रासंभवेन रत्नत्रयाभाव इति पक्षस्य निराकरणम्—तत्र—यदि चारित्रस्या संभवाद् रत्नत्रयाभावो विवक्षितस्तर्हि सोऽपि चारित्रासंभव किं सचेलत्वेन ? १, किं वा स्त्रीत्वस्यचारित्र विरोधित्वेन ? २, किं वा मन्दसत्त्वतया ? ३,

॥ चेलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम्—

तत्र यदि सचेलत्वेन चारित्रासंभव इत्युच्यते भवता, तर्हि तावत् कथय त्व दङ्गीकृतमिद चेलस्यापि चारित्राभाव हेतुत्व किं चेलस्य परिभोगमात्रेण भवति ? १, किं वा चेलस्य परिग्रहरूपत्वेन ? २,।

न्यरूप रत्नत्रय का अथवा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रय का ?। यदि प्रथम पक्ष स्वीकार किया जाय तो हम इस पर पुनः यह पूछते है कि सामान्यतया रत्नत्रय का अभाव चारित्र के अभाव से कहते हो ? अथवा ज्ञानदर्शन, दोनों के अभाव से कहते हो ? अथवा सम्यग्दर्शनादिक तीनों के अभाव से कहते हो ?।

यदि कहो कि चारित्र के असभव से रत्नत्रय का अभाव है, ऐसा हम कहते है सो इसपर पुनः यह विकल्प होता है कि उनमे चारित्र की असभवता क्या सवस्त्र होने से आती है ? या स्त्रीपने के चारित्र विरोधी होने से आती है ? अथवा मन्दसामर्थ्य होने की वजह से आती है ?। यदि कहा जाय कि वे वस्त्रसहित रहती है इसलिये उनमें चारित्र की असभवता है सो क्या वस्त्र के परिभोगमात्र से चारित्राभाव के प्रति

त्रयनो के प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रयनो ? जो पहेलो पक्ष स्वीकारवामा आवे तो अमे ते બાબતમા એ પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ કે સામાન્યરીતે રત્નત્રયનો અભાવ ચરિત્રના અભાવથી કહો છો અથવા જ્ઞાનદર્શન એ બન્નેના અભાવથી કહો છો ? અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રણેના અભાવથી કહો છો ?

જો આપ એમ કહેતા હો કે ચારિત્રના અસભવથી રત્નત્રયનો અભાવ છે એવુ અમે કહીએ છીએ તો તે બાબતમા વળી એ વિકલ્પ હોય છે કે તેમનામા ચારિત્રની અસભવતા શુ સવસ્ત્ર હોવાથી આવે છે ? કે સ્ત્રીપણુ ચારિત્રનુ વિરોધી હોવાથી આવે છે ? અથવા મદ સામર્થ્ય હોવાને કારણે આવે છે ? જો એમ કહેવામા આવે કે તેઓ વસ્ત્રસહિત રહે છે તેથી તેમનામા ચારિત્રની અસભવતા છે તો શુ વસ્ત્રના પરિભોગમાત્રથી ચારિત્રાભાવ તરફ હેતુતા છે ?

अथ 'अन्यथा' इति पक्षस्तवसमतः ?, नायमपि युक्तिसहः, यतः 'अन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थित भवति । किं—चारित्र प्रति चैलमुदासीन, बाधकं वा ? इति । अयमर्थः—उदासीन नाम नास्ति चारित्रस्य साधक, नास्ति वा तस्य बाधकमिति । किं वा—चारित्रस्य बाधकमेवेति । चारित्र प्रति औदासीन्य वा बाधकत्व वा उभयमपि नात्र वर्तते । पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैल स्त्रीणा चारित्रोपकारकमस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति ।

अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है, जैसे मृत्पिण्डादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है । उक्त रीति से चैल भी चारित्र का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है । यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है, क्यों कि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं—क्या चारित्र के प्रति चैल उदासीन है ? अथवा बाधक है ? यदि उदासीन है तो उदासीन का तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और न उसका बाधक ही होता है, अतः यह पक्ष मान्य नहीं है । यदि कहो कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि जब वह चारित्र के प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभव से रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है, ऐसा ही मानना चाहिये । अब जो कहा जाय कि चैल

વનુ કારણ હોતુ નથી, જેમ મૃત્પિંડાદિક ઘડાના અભાવનુ કારણુ હોતા નથી કહેલ રીત પ્રમાણે ચૈલ પણુ ચારિત્રનુ ઉપકારી હોય છે તેથી તે તેના અભાવનુ કારણુ હોતુ નથી જો "अन्यथा" આ પક્ષ સ્વીકાર કરવામા આવે તો તે પણુ બરાબર નથી, કારણુ કે 'अन्यथा" પદથી બે પક્ષ રજુ થાય છે—શુ ચારિત્ર પ્રત્યે ચૈલ ઉદાસીન છે? અથવા બાધક છે?, જો ઉદાસીન હોય તો ઉદાસીનનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ચારિત્રનુ સાધક પણુ થતુ નથી અને તેનુ બાધક પણુ હોતુ નથી તેથી એ પક્ષ સ્વીકારી શકાય નહી

જો એમ કહો કે તે ચારિત્રનુ બાધક છે તો એમ કહેવુ તે પણુ બરાબર નથી, કારણુ કે જો તે ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે તે પછી ઉદાસીન પણુ હોઇ શકતુ નથી અને બાધક પણ હોઇ શકતુ નથી તેથી પુરુષકૃત પરાભવથી રક્ષા કરનાર હોવાને કારણે ચૈલ ચારિત્રને માટે ઉપકારી જ છે, એમ માનવુ જોઇએ હવે જો એમ કહેવામા આવે કે ચૈલ પરિગ્રહરૂપ હોવાથી ચારિત્રના

यदि चारित्रोपकारित्वेन तदुपदेशस्तर्हि किं न पुरुषाणामपि तदुपदेशो गुरुभिः क्रियते । अथैता अबला एव, यतो बलादपि पुरुषैः परिभुज्यन्ते इति चैलं विना तासां चारित्रभङ्गसंभव, न तु पुरुषाणामिति न तेषां तदुपदेशः ।

एवं सति न चैलाचारित्राभावः, चैलस्य चारित्रोपकारित्वात् । तथाहि-यद् यस्योपकारि, न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि चोक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम् , तस्माच्चैलं न चारित्राभावहेतुरिति ।

गुरुओंने उन्हें चारित्र में उपकारी जानकर वस्त्र के परिभोग का आदेश किया था और कोई रूप से जानकर वस्त्र के परिभोग करने का उपदेश दिया है ? । यदि यह कहा जाय कि गुरुओं ने वस्त्र पहिरने का उपदेश उन्हें इसलिये दिया है कि वह चारित्र का उपकारी है तो फिर उन्होंने वह उपदेश पुरुषों को क्यों नहीं दिया । यदि कहा जाय कि ये अबला हैं, यदि नग्न रहें तो पुरुष उनपर बलात्कार कर सकते हैं इसलिये चैल के विना चारित्रभंग होने की उनमें संभावना रहती है अतः गुरुओंने उन्हे चारित्र का उपकारी जानकर चैलपरिभोग की आज्ञा दी है । पुरुषों को नही दी । तो फिर इस प्रकार की मान्यता से यह बात तुम्हारे ही मुख से सिद्ध हो जाती है कि वस्त्र का उपभोग चारित्र का उपकारी है, इसके सद्भाव से चारित्र का अभाव सिद्ध नहीं होता है । "यद् यस्योपकारि न तत तस्याभावहेतु', यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतुः"

ભોગ કરે છે તો તે વિષે પણ અમે પૂછીએ છીએ કે ગુરુઓએ ચારિત્રમા ઉપકારી ગણીને તેમને વસ્ત્રના પરિભોગનો આદેશ આપ્યો કે કોઈ બીજા કારણે વસ્ત્રનો પરિભોગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે? જો એમ કહેવામા આવે કે ગુરુઓએ તેમને વસ્ત્ર પહેરવાનો ઉપદેશ એ કારણે આપ્યો છે કે તે ચારિત્ર માટે ઉપકારી છે, તો પછી તેમણે તે ઉપદેશ પુરૂષોને કેમ ન દીધો? જો એમ કહેવામા આવે કે તેઓ અબળા છે, તેથી જો નગ્ન રહે તો પુરૂષો તેમના ઉપર બળાત્કાર કરી શકે છે તેથી ચૈલ વિના તેમના ચારિત્રભંગ થવાની સંભાવના રહે છે તેથી ગુરુઓએ તેમને ચારિત્રનો ઉપકારી ગણીને ચૈલપરિભોગની આજ્ઞા આપી છે પુરુષોને આપી નથી તો પછી આ પ્રકારની માન્યતાથી તમારે મુખે જ એ વાત સિદ્ધ થઇ જાય છે કે વસ્ત્રનો ઉપભોગ ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે, તેના સદ્ભાવથી ચારિત્રનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી "यद् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतु, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम्, तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतु" જે જેને ઉપકારી હોય છે તે તેના અભા

अथ 'अन्यथा' इति पक्षस्तवसमतः?, नायमपि युक्तिसहः, यतः 'अन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थितं भवति । किं-चारित्रं प्रति चैलमुदासीनं, बाधकं वा? इति । अयमर्थः-उदासीनं नाम नास्ति चारित्रस्य साधकं, नास्ति वा तस्य बाधकमिति । किं वा-चारित्रस्य बाधकमेवेति । चारित्रं प्रति औदासीन्यं वा बाधकत्वं वा उभयमपि नात्र वर्तते । पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैलं स्त्रीणां चारित्रोपकारकमस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति ।

अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है, जैसे मृत्पिंडादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है। उक्त रीति से चैल भी चारित्र का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है। यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है, क्यों कि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हे-क्या चारित्र के प्रति चैल उदासीन है? अथवा बाधक है? यदि उदासीन है तो उदासीन का तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और न उसका बाधक ही होता है, अतः यह पक्ष मान्य नहीं है। यदि कहो कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि जब वह चारित्र के प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभव से रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है, ऐसा ही मानना चाहिये। अब जो कहा जाय कि चैल

वनु કારણ હોતુ નથી, જેમ મૃત્પિંડાદિક ઘડાના અભાવનુ કારણ હોતા નથી કહેલ રીત પ્રમાણે ચૈલ પણ ચારિત્રનુ ઉપકારી હોય છે તેથી તે તેના અભાવનુ કારણ હોતુ નથી જો "अन्यथा" આ પક્ષ સ્વીકાર કરવામા આવે તો તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે 'अन्यथा" પદથી બે પક્ષ રજુ થાય છે-શુ ચારિત્ર પ્રત્યે ચૈલ ઉદાસીન છે? અથવા બાધક છે?, જો ઉદાસીન હોય તો ઉદાસીનનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ચારિત્રનુ સાધક પણ થતુ નથી અને તેનુ બાધક પણ હોતુ નથી તેથી એ પક્ષ સ્વીકારી શકાય નહી

જો એમ કહો કે તે ચારિત્રનુ બાધક છે તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે જો તે ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે તે પછી ઉદાસીન પણ હોઈ શકતુ નથી અને બાધક પણ હોઈ શકતુ નથી તેથી પુરુષકૃત પરાભવથી રક્ષા કરનાર હોવાને કારણે ચૈલ ચારિત્રને માટે ઉપકારી જ છે, એમ માનવુ જોઈએ હવે જો એમ કહેવામા આવે કે ચૈલ પરિગ્રહરૂપ હોવાથી ચારિત્રના

नापि चैलस्य परिग्रहरूपत्वेन चारित्राभावहेतुत्वं संभवति, यतो 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो' इत्यादिवचनेन 'मूर्च्छा परिग्रहः' इति दशवैकालिके षष्ठेऽध्ययने निर्णीतम्। मूर्च्छारहितो भरतश्चक्रवर्ती सान्तःपुरोऽप्यादर्शकगृहेऽवतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयते। अन्यथा तस्य केवलोत्पत्तिर्न स्यात्। यदि च चैलस्य परिग्रहरूपत्वं स्यात्, तदा तथाविधरोगादिषु पुरुषाणामपि चैलसंभवे चारित्राभावेन मुक्त्यभावः स्यात्। उक्तञ्च—

'अर्शोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत'। इति।

किञ्च-यदि मूर्च्छाया अभावेऽपि वस्त्रसंसर्गमात्रं परिग्रहो भवेत् ततो जिनकल्पप्रतिपन्नस्य कस्यचित् साधोस्तुषारकणानुपक्ते प्रपतति शीते केनापि धर्मार्थिना

परिग्रहरूप होने से चारित्र के अभाव का हेतु है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्यों कि परिग्रह का लक्षण मूर्च्छाभाव कहा गया है। यह दशवैकालिक के छठवें अध्ययन मे "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो" इस वाक्य से भगवान् ने फरमाया है। आदर्शघर मे अन्तःपुरसहित भी बैठे हुए भरतचक्रवर्ती मूर्च्छाभावरहित होने के कारण ही परिग्रहरहित माने गये हैं। यदि ऐसी बात नहीं होती तो उन्हें केवलज्ञान की उत्पत्ति नहीं हो सकती। यदि चैल को परिग्रहरूप माना जाय तो तथाविध रोगादिकों मे पुरुषों के भी चैल के सद्भाव मे चारित्राभाव होने की प्रसक्ति से मुक्ति के अभाव की प्रसक्ति माननी पडेगी। कहा भी है—

"अर्शोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत" इति।

और भी-मूर्च्छा के अभाव मे भी वस्त्र का मात्र संसर्ग यदि परिग्रह माना जाय तो ऐसी हालत मे किसी जिनकल्पी साधु के ऊपर तुषारपात

અભાવનુ કારણુ છે તો એમ કહેવુ તે પણુ બરાબર નથી, કારણુ કે પરિગ્રહનુ લક્ષણુ મૂર્ચ્છાભાવ કહેવાયુ છે આ દશવૈકાલિકના છટ્ઠા અધ્યયનમા "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो" આ વાકયથી ભગવાને ફરમાવ્યુ છે આદર્શઘરમા અતઃપુર સહિત બેઠેલ ભરત ચક્રવર્તી મૂર્ચ્છાભાવરહિત હોવાને કારણે જ પરિગ્રહરહિત મનાયા છે જો એમ ન હોત તો તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકત નહી જો ચૈલને પરિગ્રહરૂપ માનવામા આવે તો તથાવિધ રોગાદિકોમા પુરુષોના ચૈલના સદ્ભાવમા ચારિત્રાભાવ હોવાના પ્રસગથી મુક્તિના અભાવનો પ્રસગ માનવો પડશે કહ્યુ પણુ છે

"अशोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्यते" ઇતિ

વળી મૂર્ચ્છાના અભાવમા પણુ વસ્ત્રનો માત્ર સસર્ગ જો પરિગ્રહ મનાય તો એવી હાલતમા કોઈ જિનકલ્પી સાધુના ઉપર તુષારપાત પડતા કોઇ ધર્માત્માપુરુષ

शिरसि वस्त्रे प्रक्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत् । न चैतदिष्टं, तस्मान्न वस्त्रससर्गमात्र परिग्रहः, किंतु मूर्च्छा । सा च स्त्रीणा वस्त्रादिषु न विद्यते, धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात् । न खलु ता वस्त्रमतरेणात्मान रक्षयितुमीशते, ततो दीर्घतरसयम परिपालनाय यतनया वस्त्र परिभुञ्जानास्ताः परिग्रहवत्यः कथ भवेयुः ? ।

किञ्च—चैलस्य परिग्रहरूपत्वे-"णो कप्पइ णिग्गथीण पक्के तालपलवे -अभिन्ने परिग्गहित्तए" इत्येयरूपो निर्ग्रन्थ्या व्यपदेशश्चागमे न श्रूयेत । अतो न सचैलत्वेन चारित्रासभवः ।

पडने पर धर्मात्मापुरुषद्वारा डाला गया वस्त्र भी परिग्रहरूप माना जाना चाहिये, परन्तु वह ऐसा नही माना जाता है । इसलिये वस्त्र का केवल ससर्ग परिग्रहरूप नही माना जा सकता है, किन्तु मूर्च्छा ही परिग्रह है । जब परिग्रह का यह सुनिश्चित लक्षण मान्य हो जाता है तो यह बात माननी पडेगी कि वह मूर्च्छा वस्त्रादिको के विषय मे साध्वी स्त्रियों को नही होती है । केवल वे तो उसे धर्म का उपकरण जानकर ही धारण करती हैं । वस्त्रके विना वे अपना रक्षण भी नही कर सकती है, इसलिये दीर्घतरसयम पालने के लिये यतना से वस्त्र का परिभोग करती हुई वे परिग्रहवाली कैसे मानी जा सकती है ? । तथा-चेल के परिग्रहरूप मानने पर "णो कप्पइ णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गहित्तए" इस प्रकार से जो निर्ग्रन्थियों का व्यपदेश आगम मे सुनने में वा देखने में आता है वह नहीं आना चाहिये और आया है, अतः इस शास्त्रीयव्यपदेश से ऐसा ही ज्ञात होता है कि सचेल होने से चारित्र

દ્વારા નાખેલુ વસ્ત્ર પણ પરિગ્રહરૂપ માનવુ જોઈએ પણ એમ મનાતુ નથી તેથી વસ્ત્રનો ફક્ત સસર્ગ જ પરિગ્રહરૂપ માની શકાતો નથી, પણ મૂર્ચ્છા જ પરિગ્રહ છે જ્યારે પરિગ્રહનુ આ ચોક્કસ લક્ષણ માન્ય થાય છે ત્યારે એ વાત સ્વીકારવી પડશે કે તે મૂર્છા વસ્ત્રાદિકોના વિષયમા સાધ્વી સ્ત્રીઓને થતી નથી તેઓ તો ફક્ત તેને ધર્મનુ ઉપકરણ માનીને જ ધારણ કરે છે વસ્ત્ર વિના તેઓ પોતાનુ રક્ષણ પણ કરી શકતી નથી, શીતકાળ આદિમા સ્વાધ્યાય પણ કરી શકતી નથી, તેથી દીર્ઘતર સયમ પાળવાને માટે યતનાપૂર્વક વસ્ત્રનો પરિભોગ કરતી એવી તેઓ પરિગ્રહવાળી કેવી રીતે માની શકાય ?

તથા-ચેલને પરિગ્રહરૂપ માનવાથી "णो कप्पइ णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गहित्तए" આ પ્રકારનો નિર્ગ્રન્થિયોનો જે વ્યપદેશ આગમમા સાભળવાના અને જોવામા આવે છે તે ન આવવો જોઈએ, અને આવ્યો છે, તેથી આ શાસ્ત્રીય વ્યપદેશથી એવુ જ જાણવા મળે છે કે સચેલ હોવાથી

एवं च—" नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्, गृहस्थवत्" इत्यनुमानं निराकृतं धर्मोपकरणवस्त्रस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति।

॥ इति चैलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्रासंभव इत्यपि कथनं न युक्तम्। यतो-यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषेणैव प्रव्राजनं निषिध्येत् 'इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ' इत्येव वदेत्, न तु विशेषेण, यथोच्यते-—" गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ " इति।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जब वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि "स्त्रीणां न मोक्ष परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" "गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है" वह खण्डित हो जाता है, क्यों कि वस्त्र धर्म का उपकरण है अत: वह परिग्रहरूप नहीं है।

इसी तरह ऐसा कि "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" अर्थात् "स्त्रीपना ही चारित्र का विरोधी है" सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र का विरोध होता तो उन्हें विना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं। शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ"—गर्भिणी को बालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये। यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ" ऐसा कहते।

ચારિત્રનો અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમાં પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવું બોલવું કે "स्त्रीणां न मोक्ष परिग्रह वत्त्वात् गृहस्थवत्" "ગૃહસ્થોની જેમ પરિગ્રહયુકત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી" એ યુક્તિનું ખંડન થઈ જાય છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવું કે "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" એટલે કે સ્ત્રીપણું જ ચારિત્રનું વિરોધી છે" તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણાની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો તેમને કોઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનું જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવું તો છે નહીં શાસ્ત્રમાં તો ફકત એવું જ લખેલું મળે છે કે "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" સગર્ભાને તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી જોઈએ જો સામાન્યત સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ"

स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति मत्वा स्त्रीषु चारित्रासंभव इति वदसि चेत्? तदप्ययुक्तम्, इह सत्त्वं खलु व्रततपोधारणविषयकमेव वाच्यम्, अन्यविधस्य सत्त्वस्यानुपयोगित्वात्, तच्च दुर्धर्षशीलवतीषु स्त्रीषु अनल्प संभवति। तथाचोक्तम्–

"ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराद्याः।
अपि देवमनुजमहिताः, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्" ॥ १ ॥

॥ इति स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति पक्षस्य निराकरणम् ॥३॥

इत्येवं चारित्रा संभवेन रत्नत्रयाभाव इति तवपक्षो निराकृतो भवतीति ॥

परन्तु शास्त्रकारने ऐसा कहा नहीं, इससे स्पष्ट प्रतीत होता है कि स्त्रियों के लिये दीक्षा देनेका निषेध नहीं है। अतः स्त्रीत्व चारित्र का विरोधी नहीं है।

इसी प्रकार यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया मन्द शक्ति वाली होती हैं अतः स्त्रियों मे चारित्र की असंभवता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि यहां व्रत, तप धारण करने योग्य ही शक्ति का ग्रहण किया गया है, उसके सिवाय और शक्ति का नहीं, कारण कि अन्य शक्ति अनुपयोगी मानी गई है। जिसके द्वारा व्रत एवं तपो को धारण एवं उनका अनुष्ठान किया जाता है वह शक्ति दुर्धर्ष शील वाली स्त्रियों मे खूब होती है। जैसे कहा भी है—

"ब्राह्मी सुन्दर्यार्या, राजीमती चन्दना गणधराद्याः।
अपि देवमनुजमहिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्" ॥१॥

એમ જ કહેત પણ શાસ્ત્રકારે તેમજ કહ્યુ નથી જેથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્ત્રીઓને સામાન્યત દીક્ષાનો નિષેધ નથી એટલે કે સ્ત્રીત્વ એ ચારિત્રનુ વિરોધી નથી

એજ પ્રમાણે જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ મંદ શક્તિવાળી હોય છે તેથી સ્ત્રીઓમા ચારિત્રની અસંભવતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે અહી વ્રત, તપ કરવા લાયક શક્તિ એવો અર્થ ગ્રહણ કરાયેલ છે, તેના સિવાયની બીજી શક્તિનો નહી, કારણ કે બીજી શક્તિ અનુપયોગી મનાયેલ છે જેના દ્વારા વ્રત, અને તપ ધારણ કરાય છે અને તેમનુ અનુષ્ઠાન કરાય છે તે શક્તિ દુર્ધર્ષ શીલવાળી સ્ત્રીઓમા ખૂબ હોય છે, જેમકે કહ્યુ પણ છે–

"ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराद्या।
अपि देव-मनुज-महिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्" ॥१॥

एव च—" नास्ति स्त्रीणा मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्, गृहस्थवत्" इत्यनुमानं निराकृत धर्मोपकरणवस्त्रस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति।

॥ इति चैलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्रासभव इत्यपि कथन न युक्तम्। यतो-यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषणैव प्रव्राजन निषिध्येत् ' इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ ' इत्येव वदेत्, न तु विशेषेण, यथोच्यते-—" गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ " इति।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जब वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि "स्त्रीणा न मोक्ष परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" "गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है" वहखण्डित हो जाता है, क्यों कि वस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है।

इसी तरह ऐसा कि "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" अर्थात् "स्त्रीपना ही चारित्र का विरोधी है" सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र का विरोध होता तो उन्हें विना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं। शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ"-गर्भिणी को बालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये। यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ" ऐसा कहते।

ચારિત્રનો અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમા પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવુ બોલવુ કે "स्त्रीणां न मोक्ष परिग्रह वत्वात् गृहस्थवत्" "ગૃહસ્થોની જેમ પરિગ્રહયુક્ત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી" એ યુક્તિનુ ખડન થઈ જાય છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનુ ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવુ કે "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" એટલે કે સ્ત્રીપણુ જ ચારિત્રનુ વિરોધી છે" તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણાની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો તેમને કોઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનુ જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવુ તો છે નહી શાસ્ત્રમા તો ફકત એવુ જ લખેલુ મળે છે કે "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" સગર્ભાને તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી જોઈએ જો સામાન્યત સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ"

तथाचोक्तम्—

" जानीते जिनवचन, श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशबलम् " इति ।

नन्वस्तु नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयम् , पर तु न तत् संभवमात्रेण मुक्तिपदप्रापक भवति, किं तु प्रकर्षप्राप्तम् , अन्यथा दीक्षानन्तरमेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणा न सभवति, तथा च-प्रकर्षपर्यन्तस्य रत्नत्रयस्याभाव इति मत्वा स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तदयुक्तम्-स्त्रीषु हि रत्नत्रयासंभवग्राहक प्रमाण नास्ति, देश-

---

अपकृष्ट-हीन है, सो यह कथन केवल एक प्रलापमात्र है । इस समय भी स्त्रिया सम्यग्दर्शनादिक त्रय का अभ्यास करती हुई देखने में आती है, जैसे कहा भी है—" जानीते जिनवचन श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशबलम् । "

प्रश्न—स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिकत्रिकके सद्भावमात्र से मुक्ति प्राप्ति सभवित नही होती है, अर्थात् सम्यग्दर्शनादिक का त्रिक केवल सभवमात्र से उन्हें मुक्तिपद का प्रापक नही बनता है किन्तु प्रकर्ष प्राप्त ही सम्यग्दर्शनादिक का त्रिक मुक्तिपद की प्राप्ति का हेतु होता है । यदि ऐसा न माना जाय तो दीक्षा लेने के बाद ही सब को मुक्ति की प्राप्ति हो जानी चाहिये, परन्तु ऐसा होता नही है । इससे यही मानना पडता है कि सम्यग्दर्शनादिकत्रिक जब प्रकर्षावस्था को प्राप्त हो जाता है तभी मुक्ति की प्राप्ति जीव को होती है, यह इनका प्रकर्ष स्त्रियो मे नही है-पुरुषों में ही होता है, इससे सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्ष का अभाव होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा अपकृष्ट मानी गई हैं ?।

છે આ સમયમા પણ સ્રીઓ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભ્યાસ કરતી જોવામા આવે છે જેમ કે કહ્યુ પણ છે-जानीते जिनवचन श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशबलम् "

પ્રશ્ન —સ્રીઓમા સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના સદ્ભાવથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ સભવિત હોતી નથી, એટલે કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના સભવમાત્રથી જ તેમને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ પ્રકર્ષપ્રાપ્ત જ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય જ મુક્તિપદની પ્રાપ્તિનુ કારણ હોય છે જો એમ ન માનવામા આવે તો દીક્ષા લીધા પછી જ સર્વેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી તેથી એમ માનવુ પડે છે કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય જ્યારે પ્રકર્ષાવસ્થાને પામે છે ત્યારે જ જીવને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમનો આ પ્રકર્ષ સ્રીઓમા હોતો નથી-પુરુષોમા જ હોય છે, તેથી સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષનો અભાવ હોવાથી સ્રીઓ પુરુષો કરતા અપકૃષ્ટ-હીન મનાય છે

इत्थं च स्त्रीषु चारित्रस्य संभव इति निश्चिते सति ज्ञानदर्शनयोरपि संभवः सुतरां निश्चितो भवति, ज्ञानदर्शनपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य। ज्ञानदर्शनाभ्यां विना चारित्रं न भवितुमर्हति। तथा चोक्तम्—

"पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः" इति।

इत्येवं 'स्त्रीषु ज्ञानदर्शनयोरभावः' इति पक्षोऽपि निराकृतो भवति। ततश्च सम्यग्दर्शनादीनां त्रयाणां सिद्धौ सत्यां 'रत्नत्रयाभावात् स्त्रियः पुरुषेभ्योपकृष्टा' इति प्रलापमात्रम्। दृश्यन्ते हि सम्प्रत्यपि ताः सम्यग्दर्शनादित्रितयमभ्यस्यन्ति।

अर्थात् इस श्लोक में कही हुई ब्राह्मी, सुन्दरी, राजीमती, चन्दनबाला आदि साध्वियां देव मनुष्यों से पूजित होकर शील और सत्त्व से विख्यात हैं। इस तरह "स्त्रियां मन्द शक्ति वाली होने से रत्नत्रय का अभाव स्त्रियों में है" ऐसा तुम्हारा पक्ष निराकृत हो गया है॥

इस तरह जब स्त्रियों में चारित्र की संभवता निश्चित हो जाती है तब ज्ञानदर्शन की भी संभवता सुतरां निश्चित हो जाती है। क्यों कि चारित्र, ज्ञान एवं दर्शनपूर्वक होता है, इनके विना चारित्र नहीं होता है। "पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः" उत्तर के लाभ में चारित्र की प्राप्ति में-पूर्वद्वय का लाभ सिद्ध होता है, अर्थात् चारित्र के लाभ मे सम्यग्ज्ञान सम्यक्दर्शन का लाभ सिद्ध होता है, अतः स्त्रियों में ज्ञानदर्शन का अभाव है, ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, इसलिये ऐसा कहना कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय का अभाव होने से स्त्रियां पुरुषों से

એટલે કે આ શ્લોકમાં કહેલ બ્રાહ્મી, સુન્દરી, રાજીમતિ, ચન્દનબાળા આદિ સાધ્વીઓ દેવ મનુષ્યો વડે પૂજાઇને શીલ અને સત્ત્વ વડે વિખ્યાત છે આ પ્રમાણે "સ્ત્રીઓ મંદ શક્તિવાળી હોવાથી સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે" એવા તમારા પક્ષનું ખંડન થઈ જાય છે

આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમાં ચારિત્રની સંભવતા નિશ્ચિત થઈ જાય છે તો જ્ઞાન દર્શનની પણ સંભવતા સારી રીતે નિશ્ચિત થઈ જાય છે કારણ કે ચારિત્ર જ્ઞાન અને દર્શન સહિત હોય છે તેમના વિના ચારિત્ર હોતું નથી "पूर्वद्वयलाभ पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्ध" ઉત્તરના લાભમાં—ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં—પૂર્વદ્વયનો લાભ સિદ્ધ થાય છે, એટલે કે ચારિત્રના લાભ સાથે જ સમ્યક્દર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી "સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનદર્શનનો અભાવ છે" એવું કથન પણ બરાબર નથી તેથી એવું કહેવું કે "સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં અપકૃષ્ટ—હીન છે" એ કથન પણ ફક્ત એક

–रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव । स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तुं युक्तम्, तथाहि–रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तरं मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽवस्थाया भवति, स हि चरमसमयभावी । अयोगिनोऽवस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञानं कथं त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षविरोधापत्तिस्तव मते प्रसज्येत । एवं च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

प्रकर्ष को नहीं होने देता? या रत्नत्रय का विरोधी वहां स्त्रीपना है?

प्रथम पक्ष तो इसलिये उचित नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती है तो यही अभ्यास उनके प्रकर्ष की प्राप्ति का कारण उन्हें बन जाता है, ऐसा शास्त्रों मे कहा है। रत्नत्रय का अभ्यास स्त्रियों में वर्तता है इसमें तो विवाद ही नही है।

स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है, यह भी ठीक नहीं है, रत्नत्रय का प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपद की प्राप्ति हो जावे। ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्था मे होता है, और यह चरमसमय भावी है। अयोगी की अवस्था छद्मस्थों के अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है? क्यों कि वह परमप्रकर्ष प्रत्यक्ष का विषय नही होता है। जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधी की कल्पना करना ठीक नही होता है। यदि

અથવા શુ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જે તેમનો પ્રકર્ષ થવા દેતો નથી? કે રત્નત્રયનુ વિરોધી ત્યા સ્ત્રીપણુ છે? પહેલો પક્ષ તો એ કારણે જ ઉચિત માની ન શકાય કે જ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ તેમના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનુ કારણ તેમને માટે બની જાય છે, એવુ શાસ્ત્રોમા કહેલ છે રત્નત્રયનો અભ્યાસ સ્ત્રીઓમા હોય છે તે બાબતમા તો વિવાદ છે જ નહી

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે, એ પણ બરાબર નથી રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ એજ છે કે જેના પછી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય એવો તે પ્રકર્ષ અયોગી ગુણસ્થાન અવસ્થામા હોય છે, અને તે ચરમસમયભાવી છે અયોગીગુણસ્થાન અવસ્થા છદ્મસ્થોને અપ્રત્યક્ષ હોય છે તો "સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે" એકેવી રીતે જાણી શકાય છે? કારણ કે તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષનો વિષય નથી જે દૃશ્યમાન નથી તેની સાથે વિરોધીની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી જો

कालविप्रकृष्टेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तेः, तदप्रवृत्तौ च अनुमानस्याप्यसंभवात्। नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षासंभवप्रतिपादकः कोऽप्यागमो विद्यते, प्रत्युत संभवप्रतिपादक एव स्थाने स्थानेऽस्ति. यथा-'इत्थीपुरिससिद्धा य' इति प्रस्तुतैव गाथा, ततो न तासां रत्नत्रयप्रकर्षासंभवः। किंच-प्रथम तावत्-स्त्रीषु उक्तरूपस्य रत्नत्रयस्याभावः किं कारणाभावेन, किं स्वभावत एव किं वा स्त्रीत्वस्य रत्नत्रयप्रकर्षविरोधित्वेन, तव संमतोऽस्तीति। तत्र न तावत् कारणाभावेन प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयाभावः, यतः

उत्तर—ऐसा भी कहना ठीक नहीं है क्यों कि ऐसा कोई प्रमाण नहीं है जो स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक त्रिक के प्रकर्ष की असंभवता सिद्ध कर सके। देशविप्रकृष्ट एच कालविप्रकृष्ट पदार्थों में प्रत्यक्षप्रमाण की अप्रवृत्ति होने से वह तो इस बात का समर्थक होता नहीं। इसी तरह प्रत्यक्ष की अप्रवृत्ति होनेके कारण अनुमान की भी वहां प्रवृत्ति नहीं होती है, अर्थात् अनुमान भी यह नहीं बतला सकता है कि स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्ष की असंभवता है। रहा आगम, सो वह भी तो यहीस्थान स्थान पर प्रकट करता है कि स्त्रियों में इनका प्रकर्ष हो सकता है "इत्थीपुरिससिद्धाय" यह गाथा ही इसके लिये प्रमाणभूत है। इसलिये रत्नत्रय के प्रकर्ष की असंभवता से जो स्त्रियों में पुरुषों की अपेक्षा हीनता बतलाई जाती है वह ठीक नहीं है।

और भी आप जो स्त्रियों मे रत्नत्रय के प्रकर्ष का अभाव प्रतिपादन करते हो सो क्यों करते हो? कहो, क्या उनमे उनके प्रकर्ष होने के कारणों का अभाव है? अथवा स्त्रियों का स्वभाव ही ऐसा है जो उनके

ઉત્તર—એમ કહેવુ પણ બરાબર નથી એવુ કોઈ પ્રમાણ નથી કે જે સ્ત્રીઓમા સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના પ્રકર્ષની અસંભવતા સિદ્ધ કરી શકે દેશવિપ્રકૃષ્ટ અને કાળવિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોમા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની અપ્રવૃત્તિ હોવાથી તે તો આ વાતના સમર્થક થતા નથી એજ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષની અપ્રવૃત્તિ હોવાને કારણે ત્યા અનુમાનની પણ પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, એટલે કે અનુમાન પણ એ બતાવી શકતુ નથી કે સ્ત્રીઓમા સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષની અસંભવતા છે બાકી રહ્યા આગમ, તો તે સ્થળે સ્થળે એજ પ્રગટ કરે છે કે સ્ત્રીઓમા તેમનો પ્રકર્ષ હોઈ શકે છે "इत्थी पुरिस सिद्धाय" આ ગાથા જ તે માટે પ્રમાણભૂત છે તેથી રત્નત્રયના પ્રકર્ષની અસંભવતા વડે સ્ત્રીઓમા પુરૂષો કરતા જે હીનતા દર્શાવાય છે તે બરાબર નથી

વળી—આપ સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયના પ્રકર્ષનો જે અભાવ સિદ્ધ કરો છો તે કેમ કરો છો? કહો કે શુ તેમનામા તેમનો પ્રકર્ષ હોવાના કારણોનો અભાવ છે?

–रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव । स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तुं युक्तम्, तथाहि–रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तरं मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽवस्थायां भवति, स हि चरमसमयभावी । अयोगिनोऽवस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञानं कथं त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षविरोधापत्तिस्तव मते प्रसज्येत । एवं च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

प्रकर्ष को नहीं होने देता? या रत्नत्रय का विरोधी वह स्त्रीपना है?

प्रथम पक्ष तो इसलिये उचित नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती है तो यही अभ्यास उनके प्रकर्ष की प्राप्ति का कारण उन्हें बन जाता है, ऐसा शास्त्रों मे कहा है। रत्नत्रय का अभ्यास स्त्रियों में वर्तता है इसमें तो विवाद ही नहीं है।

स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है, यह भी ठीक नहीं है, रत्नत्रय का प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपद की प्राप्ति हो जावे। ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्था मे होता है, और यह चरम-समय भावी है। अयोगी की अवस्था छद्मस्थों के अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है? क्यों कि वह परमप्रकर्ष प्रत्यक्ष का विषय नहीं होता है। जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधी की कल्पना करना ठीक नहीं होता है। यदि

અથવા શુ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જે તેમનો પ્રકર્ષ થવા દેતો નથી? કે રત્નત્રયનુ વિરોધી ત્યા સ્ત્રીપણુ છે? પહેલો પક્ષ તો એ કારણે જ ઉચિત માની ન શકાય કે જ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ તેમના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનુ કારણ તેમને માટે બની જાય છે, એવુ શાસ્ત્રોમા કહેલ છે રત્નત્રયનો અભ્યાસ સ્ત્રીઓમા હોય છે તે બાબતમા તો વિવાદ છે જ નહી

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે, એ પણ બરાબર નથી રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ એજ છે કે જેના પછી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય એવો તે પ્રકર્ષ અયોગી ગુણસ્થાન અવસ્થામા હોય છે, અને તે ચરમસમયભાવી છે અયોગીગુણસ્થાન અવસ્થા છદ્મસ્થોને અપ્રત્યક્ષ હોય છે તો "સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે" એ કેવી રીતે જાણી શકાય છે? કારણ કે તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષનો વિષય નથી જે દૃશ્યમાન નથી તેની સાથે વિરોધીની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી જો

अथ विशिष्टसामर्थ्याभावत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्-शृणु, स्त्रीणां कथमिदं विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं भवति ? किं तावत् अससमनरकपृथ्वीगमनत्वेन १, आहोस्विद् वादादिलब्धिरहितत्वेन २, किं वा अल्पश्रुतत्वेन ३, किं वा-अनुपस्थाप्यता-पाराञ्चिकता-शून्यत्वेन ४, इति।

नन्वसप्तमनरकपृथिवीगमनत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्याभावः, तथाहि-इह जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसायेन भवति नान्यथेति द्वयोरप्यावयो रागमप्रामाण्यबलात् सिद्धं सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं, सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च। तत्र

अदृष्ट प्रकर्ष के साथ विरोध मानते हो तो फिर पुरुषों के साथ भी इसका विरोध मान लेना चाहिये। इस तरह रत्नत्रय के अभाव से स्त्रियों में पुरुषो की अपेक्षा हीनता नहीं मानी जा सकती है।

यदि कहो कि विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा अपकृष्ट हैं ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, सुनो-उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का असत्त्व है, यह किस कारण से आप कहते हैं? क्या वे सप्तम नरक मे नहीं जाती हैं इसलिये?, अथवा वादादि लब्धि से वे रहित हैं इसलिये?, अथवा अल्पश्रुतज्ञान उन्हें होता है इसलिये?, अथवा अनुपस्थाप्यता पाराञ्चित से शून्य होती है इसलिये?।

यदि कहो कि वे सप्तम पृथिवी मे नहीं जाती है इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, जगत में सर्वोत्कृष्ट-पद-प्राप्ति सर्वोत्कृष्ट अध्यवसाय से होती है, अन्य प्रकार से नहीं होती है। ऐसी मान्यता

અદૃશ્ય પ્રકર્ષની સાથે વિરોધ માનતા હો તો પછી પુરૂષોની સાથે પણ તેનો વિરોધ માની લેવો જોઈએ આ પ્રમાણે રત્નત્રયના અભાવે સ્ત્રીઓમા પુરુષો કરતા હીનતા માની શકાય નહી

જો એમ કહો કે વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષો કરતા હીન છે તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી શા માટે? સાભળો તેમનામા વિશિષ્ટ સામાર્થ્યનો અભાવ છે એમ આપ કયા કારણે કહો છે? શુ તેઓ સાતમી નરકે નથી જતી માટે?, અથવા વાદાદિલબ્ધિરહિત હોવાને કારણે? અથવા તેમને અલ્પ શ્રુતજ્ઞાન થાય છે તે માટે? અથવા અનુપસ્થ પ્યતા પારાંચિત રહિત હોય છે તે કારણે?

જો કહો કે તેઓ સપ્તમ પૃથ્વીમા જતી નથી તેથી તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે જગતમા સર્વોત્કૃષ્ટપદપ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી થાય છે બીજી રીતે થતી નથી એવી આપની તથા અમારી માન્યતા છે કારણ

सर्वोत्कृष्टदुःखस्थान सप्तमनरकपृथ्वी, अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात् । सर्वोत्कृष्ट सुखस्थान तु निःश्रेयसम् । तत्र स्त्रीणा सप्तमनरकपृथ्वीगमन श्रुते निषिद्धम् । निषेधस्य च कारणं तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः । ततः सप्तमनरकपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् समूर्छिमादिवत् स्त्रीणा सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः, इतिचेत्,

तदयुक्तम्-यदि स्त्रीणा सप्तमनरकपृथिवीगमन प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तदैतत् कथमवसीयते निःश्रेयस प्रत्यपि तासा सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः?, न हि यो भूमिकर्षणादिक कर्म कर्तुं न शक्नोति, स शास्त्राण्यप्यवगन्तु न शक्नोतीति प्रत्येतु शक्यं, प्रत्यक्षविरोधात्, नापि वा हस्ती सूचीमुत्थापयितु न शक्नोतीति वृक्षशाखामपि त्रोटयितु न शक्नोतीति मन्तव्य भवति प्रत्यक्षविरोधात् ।

आपकी और हमारी है, क्यों कि इस विषय को बतलाने वाला आगम प्रमाण अपन दोनो को मान्य है । सर्वोत्कृष्ट दुःख का स्थान सप्तमनरक है क्यो कि इससे आगे ओर कोई दुख का स्थान नही है । तथा सर्वोत्कृष्ट सुख का स्थान मोक्ष है । शास्त्र बतलाता है कि स्त्रिया सप्तमनरक में नही जाती हैं, कारण कि सप्तमनरक मे जाने के योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का उनमे अभाव है। इसलिये सप्तमनरक मे जाने का अभाव होने से समूर्च्छिम आदि की तरह स्त्रियों में सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव सिद्ध होता है ।

ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि यदि उनमे सप्तमनरक में जाने के योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणति का अभाव है तो यह कैसे आप जानते है कि उनमे निःश्रेयस के प्रति सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप

છે એ વાત દર્શાવનાર આગમ પ્રમાણ આપણને બન્નેને માન્ય છે સર્વોત્કૃષ્ટ દુ ખનુ સ્થાન સાતમી નરક છે કારણ કે તેનાથી આગળ બીજુ કોઈ દુ ખનું સ્થાન નથી તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનુ સ્થાન મોક્ષ છે શાસ્ત્રો બતાવે છે કે સ્ત્રીઓ સાતમી નરકે જતી નથી, કારણ કે સાતમી નરકે જવાને યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો તેમનામા અભાવ છે આ રીતે સાતમી નરકમા જવાનો અભાવ હોવાથી સમૂર્ચ્છિમ આદિની જેમ સ્ત્રીઓમા સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે

એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે જો તેમનામા સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ પરિણતિનો અભાવ છે તો આપ એમ કેવી રીતે જાણો છો કે તેમનામા નિ શ્રેયસ પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો પણ

अथ सम्मूर्च्छिमादिषु सर्वोत्कृष्टदुःखस्थाने सर्वोत्कृष्टसुखस्थाने चेत्युभयत्रापि तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावो दृष्टस्ततोऽत्रापि तादृशमनोवीर्यपरिणत्यभावो निश्चेतव्य इति चेत्, सम्मूर्च्छिमादिषु प्रतिबन्धबलेन तादृशमनोवीर्यपरिणत्यभावः, न त्वत्र प्रतिबन्धो विद्यते, न खलु सप्तमपृथिवीगमनं निर्वाणगमनस्य कारणम्, नापि सप्तमपृथिवीगमनाविनाभावि निर्वाणगमनम्, चरमशरीरिणा सप्तमपृथिवीगमनमन्तरेणैव निर्वाणगमनदर्शनात् ।

परिणति का भी अभाव है। यह तो कोई बात नहीं है कि जो पुरुष भूमिकर्पणादिक कार्य करने में असमर्थ हों वे शास्त्रों के भी पढ़ने में अथवा जानने में समर्थ नहीं हों? । क्यों कि इसमें प्रत्यक्ष से विरोध आता है। जो हाथी एक सूची को नहीं उठा सकता है क्या वह वृक्ष की शाखाओं के तोडने में असमर्थ होता है? नहीं होता है। यदि ऐसा माना जाय तो इसमें प्रत्यक्ष से विरोध आता है।

यदि कहा जाय कि सम्मूर्च्छिम आदिकोमें सर्वोत्कृष्ट दुःख के स्थान में तथा सर्वोत्कृष्ट सुख के स्थान में जाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव देखा जाता है उसी तरह स्त्रियों में भी तादृशमनोवीर्यरूप परिणति का अभाव निश्चित होता है सो ऐसा कहना ठीक इसलिये नही बैठता है कि सम्मूर्च्छिम आदिकों मे जो तादृश मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव है इसका कारण वहा प्रतिबध है, यहां ऐसा कोई प्रतिबध नही है। तथा सप्तम पृथिवी में गमन कोई निर्वाण-

અભાવ છે એવી તો કોઇ વાત નથી કે જે પુરુષો ભૂમિકર્પણાદિક કાર્ય કરવાને અસમર્થ હોય તેઓ શાસ્ત્રો ભણવાના અથવા જાણવામા પણ અસમર્થ હોય? કારણ કે તેમા પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે જે હાથી એક સોયને ઉઠાવી ન શકતો હોય તે શુ વૃક્ષની શાખાઓને તોડવાને અસમર્થ હોય છે? હોતો નથી જો એમ માનવામા આવે તો એમા પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે

જો એમ માની લઇએ કે સમ્મૂર્ચ્છિમ આદિકોમા સર્વોત્કૃષ્ટ દુ ખના સ્થાનમા તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના સ્થાનમા જવાને યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીયરૂપ પરિણતિનો અભાવ જોવામા આવે છે એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓમા પણ તાદૃશમનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ નિશ્ચિત થાય છે તો એમ કહેવુ તે એ કારણે બરાબર લાગતુ નથી કે સમ્મૂર્ચ્છિમ આદિમા જે તાદૃશ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ છે તેનુ કારણ ત્યા પ્રતિબધ છે, અહી એવો કોઈ પ્રતિબધ નથી તથા સાતમી પૃથ્વીમા ગમન થવુ એ કોઈ નિર્વાણ ગમનના પ્રતિ કારણ તો છે

किञ्च—यदि असप्तमनरकपृथिवीगमनत्वेन स्त्रीषु विशिष्टसामर्थ्याभावः, अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति वदसि, तर्हि ब्रूहि स सप्तमनरकगमनाभावः किं यत्रैव जन्मनि स्त्रियो मुक्तिगामिन्यस्तत्रैव विवक्षितः?, किं वा सामान्येन?।

तत्राद्यपक्षाङ्गीकारे पुरुषाणामपि मुक्त्यभावप्रसङ्गः, तेषामपि हि यत्र जन्मनि मुक्तिगामिता, न तत्रैव सप्तमपृथिवीगमनमिति ।

अथ सामान्येन सप्तमनरकपृथिवीगमनाभाव इति विवक्षितः, अत्रायमाशयः— "छट्ठिं च इत्थियाओ, मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" इत्यागमवचनात् पुरुषाणामेव सप्तमनरकपृथिवीगमनयोग्यकर्मोपार्जनसामर्थ्यं, न तु स्त्रीणाम् । एवं चाधोगतौ पुरुषतुल्यसामर्थ्याभावात् ऊर्ध्वगतावपि स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्याभाव इत्यनुमीयते ।

गमन के प्रति कारण तो है नहीं, और न निर्वाणगमन सप्तमपृथिवी गमन-अविनाभावी है, क्यों कि चरमशरीरी जो व्यक्ति हुआ करते हैं वे सप्तमपृथिवी गमन के विना ही निर्वाण में जाते हुए देखे जाते हैं।

तथा यदि तुम्हारी यही बात मानली जावे कि स्त्रिया सप्तम नरक में नहीं जाती हैं इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है और इसीलिये वे पुरुषों से हीन मानी गई हैं सो इस पर हमारा तुम से ऐसा पूछना है कि यह जो उनमे सप्तम नरक मे गमन का अभाव है सो वह क्या जिस भव में उन्हें मुक्ति प्राप्त होती है उसी भव की अपेक्षा से विवक्षित है? या सामान्यरूप से विवक्षित है?, यदि इसमे प्रथम पक्ष अगीकार किया जाय तो इस तरह पुरुषों को भी मुक्ति की प्राप्ति नहीं हो सकती है, क्यों कि जिस जन्म मे उन्हें मुक्ति जाना होता है उस जन्म में वे सप्तमनरक में नहीं जाते हैं।

નહી, અને ન નિર્વાણગમન સપ્તમપૃથ્વીગમનઅવિનાભાવી છે, કારણ કે ચરમ શરીરી જે વ્યક્તિઓ હોય છે તેઓ સપ્તમપૃથ્વીગમન વિના જ મોક્ષે જતા જોવામા આવે છે

તથા તમારી આ વાત જો માની લઈએ કે સ્રીઓ સાતમી નરકમા જતી નથી તેથી તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે અને તેથી જ તેઓને પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવી છે તો એ બાબતમા અમારો આપને એ પ્રશ્ન છે કે આ જે તેમનામા સાતમી નરકે ગમનનો અભાવ છે તે શુ જે ભવમા તેમને મુકિત પ્રાપ્ત થાય છે એજ ભવની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત છે? કે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત છે? જો તેમાનો પહેલો પક્ષ સ્વીકાર્ય ગણાય તો એ રીતે પુરુષોને પણ મુકિત મળી શકતી નથી, કારણ કે જે જન્મમા તેમને મોક્ષે જવાનુ થાય છે તે જન્મમા તેઓ સાતમી નરકમા જતા નથી

अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत् ? शृणु ।

अधोगतौ येषामतुल्य सामर्थ्यं, तेषामूर्ध्वगतावपि सामर्थ्यमतुल्यमेव भवतीति नियमो नास्ति। तथा चोक्तम्—

समुच्छिम-भुयग-खग,-चउप्पय-सप्पि-त्थि-जलचरेहिंतो ।
स नरेहिंतो सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥

यदि कहो कि यह बात सामान्य से कही है कि स्त्रियों में सप्तम नरक में जाने का अभाव है, अर्थात् इसका आशय यह है कि-"छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" छठवी नरक तक स्त्रियां जाती हैं तथा मच्छ एव मनुष्य सप्तम नरक तक जाते हैं, अतः सप्तम नरक में जाने के योग्य कर्मोंके उपार्जन करने की शक्ति पुरुषों में ही है स्त्रियों में नही है, इस प्रकार जब स्त्रियों में अधोगमन के लिये पुरुष-तुल्य सामर्थ्य का अभाव है तो ऊर्ध्वगमन में भी पुरुषतुल्य सामर्थ्य का अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमत होती है । इसीसे वे पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई हैं ।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है कि जिनमे अधोगति मे जाने का सामर्थ्य नहीं है उनमें ऊर्ध्वगति में भी जाने का सामर्थ्य नहीं है । फिर कहा भी है—

"समुच्छिम१भुयग२, खग३-चउपय४सप्पि५त्थि६जलचरेहिंतो ।
सनरेहिंतो७ सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥"

જો એમ કહો કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાને અભાવ છે એટલે કે તેનો આશય આ પ્રમાણે છે-"छठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છ અને માણુસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય કર્મોનુ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમા જ છે સ્ત્રીઓમા નથી આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમા અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમા પણુ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા છે, એ વાતનુ પણુ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતા હીન ગણેલ છે

એમ કહેવુ તે પણુ બરાબર નથી કારણુ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામા અધોગતિમા જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તેમનામા ઉર્ધ્વગતિમા જવાનુ પણુ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યુ પણુ છે-

"स मुच्छिम १-भुयग २-खग ३-चउप्पय ४-सप्पि ५-त्थि ६-जलचरेहिंतो ।
सनरेहिं तो, सत्तसु, कमोववज्ज ति नरएसु" ॥ १ ॥

छाया-सम्मूर्च्छिम-भुजग-खग-चतुष्पद-सर्प-स्त्री-जलचरेभ्यः ।
सनरेभ्यः सप्तसु, क्रमश उपपद्यन्ते नरकेषु ॥ इति ॥

सम्मूर्छिम (१),-भुजग (२),-खग (३),-चतुष्पद (४),-सर्प (५),-स्त्री (६), -जलचर (७)-नराणामधोगतौ नास्ति तुल्यं सामर्थ्यम्, ऊर्ध्वगतौ तु तुल्यमेव सामर्थ्यम्। तदुक्तम्—

सन्नि-तिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिएसु देवेसु ।
उप्पज्जंति परेसुवि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ॥ २ ॥

छाया—सञ्ज्ञि-तिर्यग्भ्यः, सहस्रारान्तिकेषु देवेषु ।
उत्पद्यन्ते परेष्वपि, सर्वेष्वपि मनुष्येभ्यः ॥ २ ॥

तथा चोर्ध्वगतौ स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्यसद्भावान्न विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वम्। ततश्च पुरुषवत् स्त्रीणामप्यूर्ध्वगतियोग्यताऽस्त्येवेति ।

अर्थात् सम्मूर्च्छिम १, भुजग २, खग ३, चतुष्पद ४, सर्प ५, स्त्री ६, जलचर और मनुष्य ७ । इनकी अधोगति प्राप्ति में एक सी शक्ति नहीं है, फिर भी उर्ध्वगति प्राप्ति में एक सी शक्ति है। कहा भी है—

" सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिएसु देवेसु ।
उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो " ॥ २ ॥

अर्थात्-सञ्ज्ञितिर्यंच से निकल कर जीव सहस्रार नामके आठवे देवलोक तक जाता है। मनुष्यसे निकला हुआ जीव उससे आगे सब देवलोकों में जा सकता है। इसलिये ऊर्ध्वगतिमें स्त्रियों के पुरुषतुल्य सामर्थ्यका सद्भाव होनेसे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका असत्त्व नही है, अत' पुरुषकी तरह स्त्रियों मे ऊर्ध्वगमनकी योग्यता है ही।

એટલે કે (૧) સમૂર્ચ્છિમ, (૨) ભુજગ, (૩) ખગ, (૪) ચતુષ્પદ, (૫) સર્પ, (૬) સ્રી, (૭) જળચર અને મનુષ્ય, એમનામા અધોગતિ પ્રાપ્તિની એક સરખી શક્તિ નથી, તો પણ ઉર્ધ્વગતિની પ્રાપ્તિની એક સરખી શક્તિ છે કહ્યુ પણ છે-

" सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिएसु देवेसु ।
उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसे हिंतो ॥२॥

એટલે કે સજ્ઞિ તિર્યંચમાથી નીકળીને જીવ સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધી જાય છે મનુષ્યમાથી નીકળેલ જીવ તેનાથી આગળ બધા દેવલોકમા જઈ શકે છે, તેથી ઉર્ધ્વગતિમા સ્રીઓને પુરુષતુલ્ય સામર્થ્યનો સદ્‌ભાવ હોવાથી તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ નથી, તેથી પુરુષની જેમ સ્રીઓમા ઉર્ધ્વગમનની યોગ્યતા છે જ

अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत् ? शृणु ।

अधोगतौ येषामतुल्य सामर्थ्यं, तेषामूर्ध्वगतावपि सामर्थ्यमतुल्यमेव भवतीति नियमो नास्ति। तथा चोक्तम्—

सम्मुच्छिम-भुयग-खग,-चउप्पय-सप्पि-त्थि-जलचरेहिंतो ।
स नरेहिंतो सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥

यदि कहो कि यह बात सामान्य से कही है कि स्त्रियों में सप्तम-नरक में जाने का अभाव है, अर्थात इसका आशय यह है कि-"छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" छठवीं नरक तक स्त्रियां जाती हैं तथा मच्छ एव मनुष्य सप्तम नरक तक जाते हैं, अतः सप्तम नरक में जाने के योग्य कर्मोंके उपार्जन करने की शक्ति पुरुषों में ही है स्त्रियों में नही है, इस प्रकार जब स्त्रियों में अधोगमन के लिये पुरुष-तुल्य सामर्थ्य का अभाव है तो ऊर्ध्वगमन में भी पुरुषतुल्य सामर्थ्य का अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमित होती है। इसीसे वे पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई हैं।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है कि जिनमे अधोगति मे जाने का सामर्थ्य नहीं है उनमें ऊर्ध्वगति में भी जाने का सामर्थ्य नही है। फिर कहा भी है—

"समुच्छिम१भुयग२, खग३-चउपय४सप्पि५त्थि६जलचरेहिंतो ।
सनरेहिंतो७ सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥"

જો એમ કહો કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાનો અભાવ છે એટલે કે તેનો આશય આ પ્રમાણે છે-"छठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છ અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય કર્મોનુ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમા જ છે સ્ત્રીઓમા નથી આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમા અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમા પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા છે, એ વાતનુ પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતા હીન ગણેલ છે

એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામા અધોગતિમા જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તેમનામા ઉર્ધ્વગતિમા જવાનુ પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યું પણ છે-

"समुच्छिम १-भुयग २-खग ३-चउप्पय ४-सप्पि ५-त्थि ६-जलचरेहिंतो ।
सनरेहिंतो, सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु" ॥ १ ॥

यत्र यत्राल्पश्रुतत्वं, तत्र तत्र विशिष्टसामर्थ्याभाव इति नियमो नास्ति। समिति पञ्चकमात्रस्य गुप्तित्रयमात्रस्य च ज्ञानसद्भावेऽपि चारित्रप्रकर्षबलात् केवलोत्पत्तिर्भवत्येवेति प्रवचने प्रसिद्धम्। तथा चाल्पश्रुतत्वेऽपि विशिष्टसामर्थ्यं सम्भवतीति तदभावो नोपपद्यते॥

सकता है कि जहां २ वादलब्धिमत्ता है वहीं २ विशिष्ट सामर्थ्य है, अतः जब ऐसा नियम नहीं बन सकता है तो फिर ऐसा कहना कि वादादिलब्धियोंसे रहित होनेके कारण स्त्रियोंमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, यह कैसे उचित माना जा सकता है।

फिर भी वादादिलब्धिके अभावकी तरह यदि मोक्षका अभाव भी स्त्रियोंमें होता तो शास्त्रकार सिद्धान्तमें ऐसा ही कहते कि स्त्रियोंको मुक्तिकी प्राप्ति नहीं होती है। परन्तु ऐसा तो वे शास्त्रकार कहते नहीं हैं, अतः इससे यही जानना चाहिये कि स्त्रियोको निर्वाणकी प्राप्ति होती है।

तथा-जहां २ अल्पश्रुत ज्ञान है वहां २ विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, ऐसा भी कोई नियम नहीं है। समितिपञ्चक मात्र तथा गुप्तित्रय मात्रके ज्ञानके सद्भावमें भी चारित्रके प्रकर्षके बलसे केवलज्ञानकी उत्पत्ति हो जाती है, ऐसा प्रवचनमे सिद्ध है। इसलिये अल्पश्रुतज्ञान होने पर भी विशिष्ट सामर्थ्य स्त्रियोंमें संभवित हो सकता है, अतः उस विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव उनमे नहीं बनता है।

વાદાદિલબ્ધિમત્તા છે ત્યા ત્યા વિશિષ્ટ સામર્થ્ય છે તેથી જો આવો નિયમ થઈ શકતો નથી તો પછી એવુ કહેવુ કે વાદાદિલબ્ધિયોથી રહિત હોવાને કારણે સ્ત્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, એ કેવી રીતે ઉચિત માની શકાય? વળી વાદાદિલબ્ધિના અભાવની જેમ જો સ્ત્રીઓમા મોક્ષનો અભાવ પણ હોત તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાન્તમા એવુ જ કહેત કે 'સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી' પણ એવુ તો તે શાસ્ત્રકારો કહેતા નથી, તેથી એમ જ માનવુ જોઈએ કે સ્ત્રીઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

તથા જ્યા જ્યા અલ્પશ્રુત જ્ઞાન છે ત્યા ત્યા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, એવો પણ કોઈ નિયમ નથી પાચ સમિતિ માત્ર તથા ત્રણ ગુપ્તિ માત્રના જ્ઞાનના સદ્ભાવમા પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષના બળથી કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે, એવુ પ્રવચનમા સિદ્ધ થયેલ છે તેથી અલ્પશ્રુત જ્ઞાન હોવા છતા પણ સ્ત્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સંભવિત હોઈ શકે છે, તેથી તે વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા હોઈ શકે નહી

अथ वादादिलब्धिरहितत्वेन विशिष्ट सामर्थ्याभावः, स्त्रीणां हि वादलब्धौ विकुर्वणत्वादिलब्धौ पूर्वगतश्रुताधिगतौ च न सामर्थ्यमतिरस्तीत्य तस्तासां मोक्षगमनसामर्थ्यमपि न सम्भवति, इति चेन्न, वादादिलब्धिरहितस्यापि क्वचित् विशिष्टसामर्थ्यं दृश्यते, वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहेऽपि विशिष्टपूर्वगतश्रुताभावेऽपि मनुष्यादीनां निःश्रेयसपदप्राप्तिश्रवणात्। तथा-जिनकल्प-मनःपर्ययविरहेऽपि न सिद्धिविरहोऽस्ति। तथा च यत्र यत्र वादादिलब्धिमत्त्वं तत्रैव विशिष्टसामर्थ्यमिति नियमो नास्ति, कथं तर्हि वादादिलब्धिरहितत्वेन विशिष्टसामर्थ्याभाव इति वक्तुं प्रभवसीति। अपि च-वादादिलब्ध्यभाववद् यदि निःश्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामभविष्यत् ततस्तथैव शास्त्रे प्रत्यपादयिष्यत्, न च प्रतिपाद्यते, तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति।

यदि कहा जाय कि वादादिलब्धिरहित होनेसे उनमें विशिष्ट शक्ति का अभाव है। स्त्रियोंमें वादलब्धिका सामर्थ्य, वैक्रिय आदि लब्धिका सामर्थ्य, पूर्वगत श्रुतावधिगमका सामर्थ्य नहीं होता है, इस लिये मोक्षगमन सामर्थ्य भी उनमें संभवित नहीं होता है। सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि वादादिलब्धिरहितके भी विशिष्ट सामर्थ्य देखा जाता है। शास्त्रोंमें ऐसी कई कथाएँ आती हैं जो इस बातको बतलाती हैं कि वादलब्धि विकुर्वणत्व आदि लब्धिके अभावमें भी, विशिष्ट पूर्वगत श्रुतके अभावमे भी मनुष्य आदिकों को मोक्षपदकी प्राप्ति हुई है। तथा जिनकल्प एवं मनःपर्ययके अभावमें भी सिद्धिका अभाव नहीं होता है। इसलिये इस पूर्वोक्त कथनसे यह बात सिद्ध हो जाती है कि ऐसा नियम नहीं बन

જો એમ કહેવામા આવે કે વાદાદિલબ્ધિરહિત હોવાથી તેમનામા વિશિષ્ટ શક્તિનો અભાવ છે, સ્ત્રીઓમા વાદલબ્ધિનુ સામર્થ્ય, વૈક્રિય આદિ લબ્ધિનુ સામર્થ્ય, અને પૂર્વગતશ્રુતાધિગમનુ સામર્થ્ય હોતુ નથી તેથી મોક્ષ-ગમનનુ સામર્થ્ય તેમનામા સંભવિત હોતુ નથી, તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે વાદાદિલબ્ધિરહિતમા પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય જોવામા આવે છે શાસ્ત્રોમા એવી કેટલીએ કથાઓ આવે છે જે એ વાત દર્શાવે છે કે વાદલબ્ધિ, વિકુર્વણત્વ આદિ લબ્ધિના અભાવમા અને વિશિષ્ટ પૂર્વગતશ્રુતના અભાવમા પણ મનુષ્ય આદિને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તથા જિનકલ્પ અને મનઃપર્યવના અભાવમા પણ સિદ્ધિનો અભાવ હોતો નથી, તેથી આ પૂર્વોક્ત કથનથી એ વાત સાબીત થઈ જાય છે કે એવો નિયમ થઈ શકતો નથી કે જ્યા

तथा च स्त्रीणा विशिष्टसामर्थ्याभावः गुरुतरप्रायश्चित्तानधिकारित्वादिति कथन न युक्तमिति ॥ २ ॥ ॥ इति स्त्रीणाविशिष्टसामर्थ्याभावनिराकरणम् ॥

अथ पुरुषानभिनन्द्यत्वेन स्त्रिय पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तदप्ययुक्तम्-यतः-तत् पुरुषानभिनन्द्यत्व किं सामान्येन किं वा गुणाधिकपुरुषापेक्षया विवक्षितम्?, यदि सामान्येन तदा सामान्यतः सर्वासु स्त्रीषु पुरुषानभिवन्द्यत्व नास्तीत्यतोऽसिद्धत्वदोषप्रसङ्गः । तीर्थंकरस्य जननीं शक्रादयोऽपि प्रणमन्ति, अन्ये प्रणमन्तीति किं पुनर्वाच्यम् ।

वह जिस प्रकार पुरुषों का उपकारक होता है उसी तरह स्त्रियों का भी उपकारक होता है, क्यों कि दोनो का वहा अधिकार है । रहा प्रायश्चित्त का विधान सो वह योग्यता की अपेक्षा रखता है । इसी अपेक्षा को लेकर उसका विधान हुआ है । अतः गुरुतर प्रायश्चित्त की अधिकारिणी नही होने से स्त्रियों मे विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, यह कहना युक्ति युक्त नही है ।

यदि कहो कि पुरुषो से ये अनभिवन्द्य है इसलिये ये उनसे अपकृष्ट है, सो ऐसा भी कथन उचित प्रतीत नही होता है । कारण कि यह अनभिवन्द्यता किस रूप से आप कहते हैं-क्या सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से या गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षासे यदि कहो कि यह अनभिवद्यता सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से उनमें है सो ऐसा कहना उचित नही है, क्यों कि सामान्य पुरुष उन्हे वन्दन करते हैं । तीर्थकर की माता को तो शक्रादिक भी नमस्कार करते है, फिर दूसरे व्यक्ति की तो बात ही क्या कहना ।

જે રીતે પુરુષોને ઉપકારક થાય છે, એજ રીતે સ્રીઓને પણ ઉપકારક થાય છે, કારણ કે બન્નેનો ત્યા અધિકાર છે હવે રહ્યુ પ્રાયશ્ચિતનુ વિધાન તો તે યોગ્યતાની અપેક્ષા રાખે છે એ અપેક્ષાને લઈને જ તેનુ વિધાન થયુ છે તેથી ગુરૂતર પ્રાયશ્ચિતની અધિકારિણી ન હોવાથી સ્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, એમ કહેવુ તે યુકિતયુકત નથી જો એમ કહો કે પુરૂષો વડે તેઓ અનભિવદ્ય છે તેથી તેઓ તેમના કરતા હીન છે, તો એવુ કથન પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ કયા રૂપે તેને અનભિવદ્યતા કહો છો? શુ સામાન્ય પુરૂષોની અપેક્ષાએ કે ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ? જો એમ કહેતા હો કે તે સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષાએ તે અનભિવદ્યતા તેમનામા છે તો એમ કહેવુ તે યોગ્ય નથી, કારણ કે સામાન્ય પુરુષો તેમને વદન કરે છે તીર્થંકરની માતાને તો શક્રાદિક પણ નમસ્કાર કરે છે, તો બીજી વ્યક્તિઓની

अनुपस्थाप्यता पाराञ्चिकता-शून्यत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्याभावमितिचेत्-तदप्ययुक्तम्-यतस्तन्निषेधात् विशिष्टसामर्थ्याभावो न निश्चेतुं शक्यते। कथम्?, अधिकारिणा योग्यताऽपेक्षया शास्त्रे नानाप्रकारकप्रायश्चित्तोपदेशः श्रूयते। तत्र पुरुषा पेक्षयाऽपि योग्यतानुसारेण गुरुलघुप्रायश्चित्तोपदेशः कृतः। तत्र लघुप्रायश्चित्तवता पुरुषाणामपि चारित्रप्रकर्षे केवलोत्पत्तिर्भवत्येव, गुरुप्रायश्चित्तवतामपि चारित्रप्रकर्षाभावे केवलोत्पत्तिर्न भवति। किञ्च-नानाविध तपसोविधानं शास्त्रे श्रूयते तच्च पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्युपकारकं, तत्रोभयेषामधिकारात् प्रायश्चित्त विधान तु योग्यताऽपेक्षया कथितम्।

यदि कहो कि स्त्रियोंमें अनुपस्थाप्यता एव पाराञ्चित प्रायश्चितकी शून्यता है इससे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है सो यह भी कहना ठीक नहीं है, कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव-निश्चित नहीं हो सकता है, क्यों कि अधिकारियों को योग्यता की अपेक्षा से शास्त्रों में नाना प्रकार के प्रायश्चित्तों का उपदेश सुना जाता है। पुरुषों की अपेक्षा भी योग्यता के अनुसार गुरु एव लघु प्राय श्चित्तों का वहा उपदेश हुआ है। जिन्हे लघु प्रायश्चित्त देने की बात कही गई है ऐसे पुरुषों को भी चारित्र के प्रकर्ष में केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है। तथा जिन्हे गुरु प्रायश्चित्त का अधिकारी बतलाया गया है उनके भी यदि चारित्र का प्रकर्ष नही है तो केवलज्ञान की उत्पत्ति नही होती है।

तथा-अनेक प्रकार के तपों का विधान शास्त्र मे सुना जाता है।

જો એમ કહો કે સ્ત્રીઓમા અનુપસ્થાપ્યતા અને પારાચિત પ્રાયશ્ચિત નો અભાવ છે તેથી તેમનામા સામર્થ્યનો અભાવ છે, તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે તેમનો નિષેધ હોવાથી પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ નિશ્ચિત થઇ શકતો નથી, કારણ કે અધિકારીઓની યોગ્યતાની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમા વિવિધ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતોનો ઉપદેશ સાભળવામા આવે છે પુરુષોની અપેક્ષાએ પણ યોગ્યતા પ્રમાણે મોટા અને નાના પ્રાયશ્ચિત્તોનો તેમા ઉપદેશ અપાયો છે જેમને નાના પ્રાયશ્ચિત દેવાની વાત કહેલ છે એવા પુરૂષોને પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષમા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે તથા જેમને મોટા પ્રાય શ્ચિત્તના અધિકારી બતાવ્યા છે તેમને પણ જો ચારિત્રનો પ્રકર્ષ હોતો નથી તો કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી

તથા-શાસ્ત્રોમા અનેક પ્રકારના તપોનુ વિધાન સાભળવામા આવે છે તે

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्व मन्यसे, किं वा बाह्याम्?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणा रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्याः ऋद्धेः सम र्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यमिति वाच्यम, या महती तीर्थकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीना नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषा क्षत्रियादीना नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

आदि को कराते हैं, शिष्य उन्हें नही कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नही जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है। चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है।

इसी तरह अल्पर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नही जचता कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका?। आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमे अभाव है नही, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है। इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमे नही है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमे मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती हैं वह गणधरों को नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમા એવી બાત સાભળવામા આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચડરુદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દ્ધિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ તેમનામા કઇ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામા અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામા હોવાનુ સિદ્ધ કરાઇ ગયુ છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો આધાર લઇને જો એમ કહેવામા આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામા નથી તેથી તેઓ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરુષો કરતા હીન છે, અને તેથી જ તેમનામા મોક્ષના કારણની વિક લતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થ કરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તિઓને જે ઋદ્ધિ

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया नवित्युच्यते-तदा तीर्थंकरा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्तयनर्हा भवेयुरिति। एवं गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभिवन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्-तथाहि-एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात्। न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष श्रवणात्।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं करते हैं, उनकी अपेक्षा वहां अनभिवन्द्यता होने से वे उनकी अपेक्षा हीन मानी जाती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। गणधरों में भी गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षा अनभिवन्द्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति का अभाव मानना पडेगा। इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को नहीं वंदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्री होने से स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी, ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી દલીલ કરો કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવંદ્યતા હોવાથી તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવે છે, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી ગણધરોમા પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવંદ્યતા આવી જવાથી મોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના શિષ્યોને વંદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહી એમ માનવુ પડે વળી જો એવી દલીલ કરો કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવી છે, તો એ પણ કોઇ રીતે ઉચિત નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામા હીનતા માની લઇએ તો ગુરૂને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવુ માનવુ પડશે શિષ્યોને નહી, કારણ કે તેમના સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતા પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्व मन्यसे, किं वा बाह्याम् ?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणा रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्याः ऋद्धेः समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमिति वाच्यम् , या महती तीर्थकरादीनामृद्धि' सा गणधरादीना नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धि' सा तदितरेषा क्षत्रियादीना नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

आदि को कराते है, शिष्य उन्हें नही कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नही जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नही होती है। चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है।

इसी तरह अल्पमर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नही जचता कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका ? । आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमे अभाव है नही, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमे समर्थित की ही जा चुकी है। इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमे नही है अत' वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नही होती है, इसी तरह चक्रधरो की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમા એવી બાત સાભળવામા આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચડરૂદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દ્ધિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરૂષોથી હીન છે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ તેમનામા કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામા અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામા હોવાનુ સિદ્ધ કરાઇ ગયુ છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો અધાર લઇને જો એમ કહેવામા આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામા નથી તેથી તેઓ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરુષો કરતા હીન છે, અને તેથી જ તેમનામા મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થ કરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તિઓને જે ઋદ્ધિ

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया तदित्युच्यते-तदा तीर्थंकरा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्त्यनर्हा भवेयुरिति। एवं गणधरा अपि स्वशिष्यानाभिवन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्-तथाहि-एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात्। न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष श्रवणात्।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं करते हैं, उनकी अपेक्षा वहां अनभिवन्द्यता होने से वे उनकी अपेक्षा हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। गणधरों में भी गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षा अनभिवन्द्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति का अभाव मानना पडेगा। इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को नहीं वदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्ता होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी, ऐसा मानने का प्रसग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી દલીલ કરો કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યા અનભિવદ્યતા હોવાથી તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવે છે, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી ગણધરોમા પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવદ્યતા આવી જવાથી મોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના શિષ્યોને વદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહી એમ માનવુ પડે વળી જો એવી દલીલ કરો કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવી છે, તો એ પણ કોઇ રીતે ઉચિત નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામા હીનતા માની લઇએ તો ગુરૂને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવુ માનવુ પડશે શિષ્યોને નહી, કારણ કે તેમના સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતા પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं न युज्यते, यद्येवं स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्वं मन्यसे, किं वा बाह्याम्?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणां रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्या ऋद्धेः समर्थितत्वात्। नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थंकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीनां नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषां क्षत्रियादीनां नास्तीत्येवं तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात्।

आदि को कराते हैं, शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नहीं जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है। चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है।

इसी तरह अल्पर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका?। आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमे अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है। इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमे नहीं है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमे मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थंकरों को होती हैं वह गणधरों को नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમા એવી બાત સાભળવામા આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચડરુદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દ્ધિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ તેમનામા કઇ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામા અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામા હોવાનુ સિદ્ધ કરાઇ ગયુ છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો અધાર લઇને જો એમ કહેવામા આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામા નથી તેથી તેઓ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરુષો કરતા હીન છે, અને તેથી જ તેમનામા મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થંકરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તિઓને જે ઋદ્ધિ

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया तदित्युच्यते—तदा तीर्थंकरा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्त्यनर्हा भवेयुरिति। एवं गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभिवन्दन्ते, ततः तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्—तथाहि—एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात्। न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्षश्रवणात्।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं करते हैं, उनकी अपेक्षा वहां अनभिवन्द्यता होने से वे उनकी अपेक्षा हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। गणधरों में भी गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षा अनभिवद्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति का अभाव मानना पडेगा। इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को नहीं वदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्ता होने से स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी, ऐसा मानने का प्रसग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી? જો એવી દલીલ કરો કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યા અનભિવદ્યતા હોવાથી તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવે છે, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી ગણધરોમા પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવદ્યતા આવી જવાથી મોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના શિષ્યોને વદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહી એમ માનવુ પડે વળી જો એવી દલીલ કરો કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવી છે, તો એ પણ કોઈ રીતે ઉચિત નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામા હીનતા માની લઈએ તો ગુરૂને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવુ માનવુ પડશે શિષ્યોને નહી, કારણ કે તેમના સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતા પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

ननु स्त्रीणा मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिर्नास्ति, अतः स्त्रीणा मुक्तिर्नभवतीति। यदि स्त्रीणा मुक्तिकारणावैकल्यमभविष्यत् तदा मुक्तिरप्युदपत्स्यत, तथा च-मुक्ति स्थानादिप्रसिद्धिरपि स्यात्, इति यदुक्त, तन्न, यत्र यत्र मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धि-स्तत्रैव मुक्तिरितिचेत्तर्हि पुरुषाणामपि मुक्तिस्थानाद्यप्रसिद्धिः, 'इद पुरुषाणामेव मोक्षस्थानम्', इति विशेष्य नोक्त, किं तु 'भव्या मोक्षार्हा' इति प्रतिपादितम्, ततश्च त्वन्मते पुरुषाणामपि मोक्षो न स्यादिति।

दोनों ही समानरूप से मायादिक के प्रकर्षवाले देखे जाते हैं। आगम भी ऐसा ही कहता है कि चरमशरीरी नारदादिकों के भी मायादिक प्रकर्षता है। इसलिये पुरुषों से अपकृष्ट होने से स्त्रियो के मुक्ति के कारणों की विकलता नही सधती है, अर्थात् मुक्ति के कारणो का स्त्रियो में सद्भाव है।

यदि कहो कि स्त्रियों के मुक्तिस्थान आदि की प्रसिद्धि नही है इसलिये उसके अभाव से यही मालूम होता है कि उन्हें मोक्ष नहीं मिलता है। यदि स्त्रियों मे मुक्ति के कारणों की अविकलता होती तो उन्हें मुक्ति भी होती, और इस कारण से उनके मुक्ति के स्थानों की भी प्रसिद्धि होती, अत' यह कुछ नही है, इससे साफ स्पष्ट मालूम होता है कि इन्हें मुक्ति प्राप्त नहीं होती है। सो ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि ऐसी कोई यह व्याप्ति तो है नहीं कि जिन२ के मुक्तिस्थानो की प्रसिद्धि है उन्हें ही मुक्ति प्राप्त हुई हो। ऐसा तो शास्त्रों मे विशेष-रूप से कहा नही है कि यह पुरुषो का मोक्ष स्थान है, किन्तु ऐसा ही

રૂપે માયાના પ્રકર્ષવાળા દેખાય છે આગમ પણ એવુ જ કહે છે કે ચરમશરીર નારદાદિકોમા પણ મયાદિકની પ્રકર્ષતા હોય છે તેથી પુરૂષો કરતા હીન હોવાથી સ્ત્રીઓના મોક્ષના કારણોના વિકલતા સિદ્ધ થતી નથી એટલે કે મોક્ષના કારણોનો સ્ત્રીઓમા સદ્ભાવ છે

વળી તમે એવી દલીલ કરો કે મુક્તિસ્થાન આદિની પ્રસિદ્ધિ નહી હોવાથી તેના અભાવે એજ જાણવા મળે છે કે તેમને મોક્ષ મળતો નથી જો સ્ત્રીઓમા મોક્ષના કારણોની અવિકલતા હોત તો તેમને મોક્ષ પણ હોઈ શકત, અને એ કારણથી તેમના મુક્તિના સ્થાનોની પણ પ્રસિદ્ધિ થાત, એવુ કઈ પણ ન હોવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે તેમને મોક્ષ મળતો નથી તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે એવી કોઈ આ વ્યાપ્તિ તો છે નહી કે જેમના જેમના મુક્તિસ્થાનોની પ્રસિદ્ધિ છે તેમને જ મોક્ષ મળ્યો હોય છે? એવુ તો શાસ્ત્રોમા વિશેષરૂપે કહેલ નથી કે આ પુરૂષોનુ મોક્ષ સ્થાન છે પણ એવુ જ

अथ याऽसौ पुरुषवर्गस्य महती समृद्धिस्तीर्थंकरत्वलक्षणा सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्द्धिकभावो निरूप्यते, तदानीमप्यसिद्धता, स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रभूतानां कासांचित् तीर्थंकरत्वाविरोधात् तद्विरोधसाधकप्रमाणस्य कस्याप्यभावात् ।

यदपि मायादिप्रकर्षवत्त्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वमित्युच्यते, तदप्यसत्-स्त्रियः पुरुषा अपि तुल्यत्वेन मायादि प्रकर्षवन्त इति लोके दृश्यते, आगमेऽपि श्रूयते-चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वम्, अतो न स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति ।

उनसे भिन्न अन्य क्षत्रियादिकों में नहीं होती है। इस लिये इनमें भी एक की अपेक्षा अमहर्द्धिकपना आनेसे अपकृष्टता आ जावेगी। इस तरह इनके भी मुक्तिकारणोंकी विकलता होनेका प्रसग प्राप्त होगा।

यदि कहो कि पुरुषवर्ग की जो बडी भारी तीर्थंकरत्वरूप महाऋद्धि है वह उनमें नहीं है, इस अपेक्षा उनमें अमहर्द्धिकता पाई जाती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि कितनीक परम पुण्य की भाजन स्त्रियों को तो तीर्थंकरविभूति की भी प्राप्ति हुई है। इसकी प्राप्ति होने मे वहा कोई विरोध नहीं आता है, कारण उसके विरोध के साधक कोई भी प्रमाण नहीं है।

तथा जो ऐसा तुम कहते हो कि स्त्रियों मे मायादिक की प्रकर्षता है अत इस प्रकर्षता वाली होने से वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस लोक मे स्त्री और पुरुष

હોય છે તે તેનાથી જુદા જ પ્રકારના બીજા ક્ષત્રિયાદિકોમા હોતી નથી, તેથી તેઓમા પણ એકના કરતા અમહર્દ્ધિકપણુ આવવાથી અપકૃષ્ટતા આવી જાય આ રીતે તેમને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણોની વિકલતા હોવાનો પ્રસગ મળશે

જો એવી દલીલ કરો કે પુરૂષવર્ગની જે ઘણી જ ભારે તીર્થંકરત્વરૂપ મહાઋદ્ધિ છે તે તેઓમા નથી, આ અપેક્ષાએ તેમનામા અમહર્દ્ધિકતા ગણાય છે તે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે કેટલીક મહાપુણ્યશાળી સ્ત્રીઓને તો તીર્થંકરવિભૂતિની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે તેની પ્રાપ્તિ થવામા ત્યા કોઈ વિરોધ નડતો નથી, કારણ કે તેના વિરોધને સિદ્ધ કરનાર કોઈ પણ પ્રમાણ નથી

તથા તમે એવી જે દલીલ કરો છો કે સ્ત્રીઓમા માયાદિકની પ્રકર્ષતા છે તેથી એ પ્રકર્ષતાવાળી હોવાને કારણે તેઓ પુરૂષો કરતા હીન છે, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ લોકમા સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને સમાન

आद्यपक्षस्तव समतश्चेत्, नासौ युक्तः, स्त्रीष्वपि यथोक्तप्रतिलेखनादे सर्वथा दर्शनात्। यदि द्वितीयः पक्षस्तदा छद्मस्था पुरुषेष्वपिचारित्रादिपरिणामं प्रत्यक्षतया न पश्यन्तीति त्वन्मते पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यात्।

अथ सर्वसम्बन्धिनः प्रत्यक्षस्याभाव इति त्वत्समतश्चेत्, सोऽप्यसंगत एव। तथाहि—असर्वज्ञजनेन सकलजनसम्बन्धिप्रत्यक्षात्मक ज्ञान क्वचिदपि भवितुमशक्यम्, तथा सति पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यादिति।

अथानुमानस्याभावात् प्रमाणाभाव इत्युच्यते, तर्हि अनुमानाभावस्य पुरुषेष्वपि तुल्यत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गः स्यात्।

यदि इसमे प्रथमपक्ष स्वीकार किया जाय तो यह युक्त नही है, क्यों कि स्त्रियो मे भी यथोक्त प्रतिलेखनादि सर्वथा देखे जाते है–वे भी प्रतिलेखनादिक करती हैं। यदि द्वितीय पक्ष माना जाय तो छद्मस्थ प्राणी पुरुषों में भी चारित्रादि परिणाम को प्रत्यक्षरूप से नही देख सकते है, अतः तुम्हारे मतमे पुरुषो को भी मुक्ति नही होनी चाहिये।

यदि कहो कि सर्वसबधी प्रत्यक्ष का अभाव है सो एसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि असर्वज्ञ को ऐसा ज्ञान ही नही हो सकता है कि सर्वसबधी प्रत्यक्ष का अभाव है। ऐसा होने पर पुरुष को भी मोक्ष नही हो सकता है।

यदि कहो कि अनुमान का अभाव होने से प्रमाण का अभाव है सो अनुमान का अभाव पुरुषों में भी तुल्य है, इसलिये वहा भी मुक्ति कारणवैकल्य का प्रसग प्राप्त होगा।

જો તેમા પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તે ઉચિત નથી, કારણ કે સ્રીઓમા પણ યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા જોવામા આવે છે–તેઓ પણ પ્રતિલેખનાદિક કરે છે જો બીજો પક્ષ માનવામા આવે તો છદ્મસ્થપ્રાણી પુરુષોમા પણ ચારિત્રાદિ પરિણામને પ્રત્યક્ષરૂપે જોઈ શકતા નથી, તેથી તમારા મત પ્રમાણે પુરુષોને પણ મુક્તિ ન મળવી જોઈએ

જો એમ કહો કે સર્વસબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો એમ કહેવુ તે પણ ચોગ્ય નથી, કારણ કે અસર્વજ્ઞને એવુ જ્ઞાન જ હોઇ શકતુ નથી કે સર્વસબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે એવુ હોય તો પુરુષોને પણ મોક્ષ મળી શકે નહી

જો એમ કહો કે અનુમાનનો અભાવ હોવાથી પ્રમાણનો અભાવ છે તો અનુમાનનો અભાવ પુરુષોમા પણ તુલ્ય છે તેથી ત્યા પણ મુક્તિકારણવૈકલ્યનો પ્રસગ ઉત્પન્ન થશે

अथ स्त्रीविषये मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन मुक्तिकारणावैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति चेत्, तर्हि तावत् ब्रूहि–मुक्तिसाधकप्रमाणाभाव इत्यत्र कस्य प्रमाणस्याभावस्त्वया विवक्षितः ?, किं प्रत्यक्षस्य, किं वाऽनुमानस्य, किं वा–आगमस्येति ?।

तत्र यदि प्रत्यक्षस्याभाव इति मन्यसे, तर्हि वद, किं स्वसम्बन्धिनः, किं वा सर्वसम्बन्धिनः ? यदि स्वसम्बन्धिनस्तदा किं बाह्य यथाविहितप्रतिलेखनादिरूप कारणावैकल्य तद्विषयस्य ?, किं वाऽऽन्तर चारित्रादिपरिणामस्य तद्विषयस्येति ?।

कहा है कि भव्य ही मोक्ष के योग्य होते हैं, अतः मुक्तिस्थान आदि की अप्रसिद्धि से जो स्त्रियों को मोक्ष न माना जावे तो तुम्हारे मत से पुरुषों को भी मोक्ष नहीं होना चाहिये।

अब यदि कहो कि स्त्री के विषय में मुक्तिसाधक प्रमाण का अभाव होने से मुक्तिकारणाऽवैकल्यरूप हेतु की असिद्धि है, सो हम तुमसे यही पूछते हैं कि कहो कौन से प्रमाण का अभाव आप को विवक्षित है ? क्या प्रत्यक्ष का किं वा अनुमान का अथवा आगम का ?।

यदि कहो कि प्रत्यक्ष का अभाव है सो इस पर पुनः यह पूछा जाता है कि स्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है अथवा सर्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है ?। यदि कहो कि स्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है, तो इस पर भी यह प्रश्न होता है कि यथाविहित प्रतिलेखनादिरूप बाह्य कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्षका अभाव है ? अथवा अंतरचरित्र आदि परिणामरूप कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्ष का अभाव है ?।

કહેલ છે કે ભવ્ય જ મોક્ષને માટે યોગ્ય હોય છે તેથી મુક્તિસ્થાન આદિની અપ્રસિદ્ધિથી જો સ્ત્રીઓને મોક્ષ માનવામા ન આવે તો તમારા મત પ્રમાણે તો પુરૂષોને પણ મોક્ષ મળવો ન જોઈએ

હવે જો તમે એમ કહેતા હો કે સ્ત્રીઓની બાબતમા મુક્તિસાધક પ્રમાણુનો અભાવ હોવાથી मुक्तिकारणाऽवैकल्यरूप હેતુની અસિદ્ધિ છે, તો અમારો આપને એ પ્રશ્ન છે કે કયા પ્રમાણોનો અભાવ આપને વિવક્ષિત છે ? શુ પ્રત્યક્ષનો કે અનુમાનનો કે આગમનો ?

જો તમે પ્રત્યક્ષનો અભાવ કહેતા હો તો એ બાબતમા અમારે વળી એ પૂછવાનુ છે કે સ્વસબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે અથવા સર્વસબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે, ? જો આપ એમ કહેતા હો કે સ્વસબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે, તો એ વિષે પણ અમારો એ પ્રશ્ન છે કે યથવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ બાહ્ય કારણુની અવિકલતાને દેખનાર પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ? અથવા અતર ચરિત્ર આદિ પરિણામરૂપ કારણુની અવિકલતા દેખનાર પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ?

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्व परिकल्पनीयम्, तद्धिलोकरूढितः, आगमपरिभाषातो वा भवेत्। तत्र लोकरूढितस्तावदन्यार्थकत्व न सभवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे यः शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्या वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, यथा गवादिशब्दाना सास्नादिविशिष्टादय', स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति।

मे आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो–"इत्थीपुरिससिद्धाय" यह वाक्य स्वय आगम प्रमाण है। इससे साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है, क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमे अर्थतः मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है।

यदि कहो कि यहा "स्त्री" शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है, कारण कि यह 'स्त्री शब्द अन्यार्थक है' यह बात आप क्या लोकरूढिसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो? किससे कहते हो? सो कहो, यदि लोकरूढिसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है, कारण कि लोकमे तो यही माना जाता है कि जिस अर्थ मे जो शब्द अन्वय-व्यतिरेक सबधद्वारा सकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थ को कहता है, भिन्न अर्थको नहीं। "स्त्री" यह शब्द अन्वय-व्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है, अत स्त्री रूप पदार्थ ही इस स्त्री-शब्दका वाच्य है। जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकबल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है। इस स्त्री

જુઓ–"इत्थीपुरिससिद्धा य" આ વાકય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્રીઓમા અર્થત મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

જો આપ એમ કહેતા હો કે અહીં "स्त्री" શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એવુ કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે આ "સ્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે" એ વાત આપ શુ લોકરૂઢીથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો ? શાથી કહો છો તે બતાવો જો લોકરૂઢીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા બરાબર નથી, કારણ કે લોકોમા તો એજ મનાય છે કે જે અર્થમા જે શબ્દ અન્વયવ્યતિરેક સબધદ્વારા સ કેતિત હોય છે, તે શબ્દ એજ અર્થ દર્શાવે છે, જુદો નહી "स्त्री" આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમા જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્રીરૂપ પદાર્થ જ આ "સ્રી" શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ "गो" આદિ શબ્દોનો વાચ્ય सास्ना (ગલકબલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

अथ पुरुषेष्वेवानुमानप्रमाणमस्ति, तथाहि-यदुत्कर्षापकर्षाभ्यां यस्यापकर्षोत्कर्षौ, तस्यात्यन्तापकर्षे तदत्यन्तोत्कर्षोऽवश्यम्, यथाऽभ्रपटलापगमे सूर्यप्रकाशः। तत्र रागाद्युत्कर्षापकर्षाभ्यामपकर्षोत्कर्षवच्च चारित्रादिकं भवति। रागादेरत्यन्तापकर्षः स्त्रीषु न भवतीत्यतस्तत्र नास्ति चारित्रोत्कर्ष इति चेत्, तदसत्-पुरुषेष्वेव रागादेरत्यन्तापकर्षो भवति, न तु स्त्रीषु, इति नियमो नास्ति, प्रत्यक्षविरोधात्, दृश्यते हि स्त्रीष्वपि रागादेरत्यन्तापकर्षः।

नाप्यागमप्रमाणस्याभाव इति वाच्यम्, तस्येव 'इत्थीपुरिससिद्धाय' इत्यादिना प्रस्तुतस्यापि साक्षात् स्त्रीमोक्षाभिधायकत्वेनार्थतस्तत्कारणाऽवश्यम्भावकत्वात्।

यदि कहो कि पुरुषों में तो अनुमान प्रमाण है और वह इस प्रकार है-जिसके उत्कर्ष एव अपकर्ष में जिसका अपकर्ष और उत्कर्ष देखा जाता है वह उसके अत्यन्त अपकर्ष में अत्यन्त उत्कर्ष वाला होता है। जैसे-अभ्रपटल के अपगम होने पर सूर्य प्रकाश का उत्कर्ष होता देखा जाता है। इसी तरह रागादिकों के उत्कर्ष में चारित्रादिकों का अपकर्ष और उनके अपकर्ष में उनका उत्कर्ष होता है। अतः इस अनुमान से पुरुषों में ही रागादिकों के अपकर्षसे चारित्र आदि गुणोंका उत्कर्ष साबित होता है, स्त्रियोंमे नहीं, क्यों कि उनमें रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष सभवित नहीं होताहै, सो ऐसा कहना भी ठीकनहीं, कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है जो पुरुषों मे ही रागादिकका अत्यन्त अपकर्ष हो, तथा स्त्रियोंमे न हो, क्यों कि ऐसा मानना प्रत्यक्षसे बाधित होता है। प्रत्यक्ष प्रमाण इस बातका समर्थक है कि रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष स्त्रियोंमे भी होता है, इस

જો એમ કહો કે પુરુષોમા તો અનુમાન પ્રમાણ છે અને તે આ પ્રકારે છે-જેના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષમા જેનો અપકર્ષ અને ઉત્કર્ષ જોવામા આવે છે તે તેના અત્યત અપકર્ષમા અત્યત ઉત્કર્ષવાળુ હોય છે જેમ-અભ્રપટલનો અપગમ થતા સૂર્યપ્રકાશનો ઉત્કર્ષ થતો નજરે પડે છે એજ પ્રમાણે રાગાદિકોના ઉત્કર્ષમા ચારિત્રાદિકોનો અપકર્ષ અને તેમના અપકર્ષમા તેમનો (ચારિત્રાદિનો) ઉત્કર્ષ થાય છે, તેથી આ અનુમાનથી પુરુષોમા જ રાગાદિકોના અપકર્ષથી ચારિત્ર આદિ ગુણોના ઉત્કર્ષ સાબિત થાય છે, સ્ત્રીઓમા નહી, કારણ કે તેઓમા રાગાદિકોનો અત્યત અપકર્ષ સભવિત હોતો નથી, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે પુરુષોમા જ રાગાદિકનો અત્યત અપકર્ષ હોય, તથા સ્ત્રીઓમા ન હોય કારણ કે એમ માનવુ તે પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એ વાતનુ સમર્થક છે કે રાગાદિકોનો અત્યત અપકર્ષ સ્ત્રીઓમા પણ હોય છે, એમા આગમના પ્રમાણનો અભાવ પણ નથી,

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्व परिकल्पनीयम्, तद्धिलोकरूढित', आगमपरिभाषातो वा भवेत्। तत्र लोकरूढितस्तावदन्यार्थकत्व न सभवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे य' शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्या वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, यथा गवादिशब्दाना सास्नादिविशिष्टादय', स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति ।

में आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो-"इत्थीपुरिससिद्धाय" यह वाक्य स्वय आगम प्रमाण है। इससे साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है, क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमे अर्थत' मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है।

यदि कहो कि यहा "स्त्री" शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है, कारण कि यह 'स्त्री शब्द अन्यार्थक है' यह बात आप क्या लोकरूढिसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो? किससे कहते हो? सो कहो, यदि लोकरूढिसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है, कारण कि लोकमें तो यही माना जाता है कि जिस अर्थ मे जो शब्द अन्वय-व्यतिरेक सबधद्वारा सकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थ को कहता है, भिन्न अर्थको नहीं। "स्त्री" यह शब्द अन्वय-व्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है, अत स्त्री रूप पदार्थ ही उस स्त्री-शब्दका वाच्य है। जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकबल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है। इस स्त्री

જુઓ-"इत्थीपुरिससिद्धा य" આ વાકય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્ત્રીઓમા અર્થત મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

જો આપ એમ કહેતા હો કે અહી "स्त्री" શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એવુ કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે આ "સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે" એ વાત આપ શુ લોકરૂઢીથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો? શાથી કહો છો તે બતાવો જો લોકરૂઢીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા બરાબર નથી, કારણ કે લોકોમા તો એજ મનાય છે કે જે અર્થમા જે શબ્દ અન્વયવ્યતિરેક સબધદ્વારા સકેતિત હોય છે, તે શબ્દ એજ અર્થ દર્શાવે છે, જુદો નહી "स्त्री" આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમા જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ "સ્ત્રી" શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ "गो" આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલકબલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

नाप्यागमपरिभाषातोऽन्यार्थत्व स्त्री-शब्दस्य संभवति, क्वचिदप्यागमे हि स्त्रीशब्दस्य परिभाषितोऽर्थो नास्तीति। यथा-व्याकरणे "वृद्धिरादैच्" ।१, १, १।" इति वृद्धि-शब्दस्यादैचो। दृश्यते चागमेऽपि लोकरूढ एवार्थ स्त्रीशब्दः प्रयुक्तः। 'इत्थीओ जति छड्डि' इत्यादौ।

न च तत्राप्यर्थान्तरकल्पना कर्तुं शक्येति वाच्यम्, बाधक विना तदनुपपत्तेः। उक्तश्च—परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः।
अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत ॥ १ ॥

शब्दका लोक प्रसिद्ध अर्थके सिवाय अन्य अर्थ है, यह बात न तो लोक में प्रसिद्ध है और न आगममें प्रसिद्ध है।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे 'स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है' ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है। जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ 'आत ऐच्' (आ ऐ औ) होता है। इसी प्रकार आगममे भी लोकरूढ ही अर्थ में स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है। जैसे—" इत्थीओ जति छड्डि' इत्यादिकी तरह।

यदि कहो कि हम यहां भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, सो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यह बात बाधकके विना नहीं बन सकती है। कहा भी है—

" परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत " ॥ १ ॥

"સ્ત્રી" શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે, એ વાત લોકમા પ્રસિદ્ધ નથી, અને આગમમા પણ પ્રસિદ્ધ નથી

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી "સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થ દર્શાવનાર છે" એમ કહેવુ તે ઉચિત નથી, કારણ કે કોઈ પણ આગમમા ક્યાય પણ સ્ત્રી શબ્દનો બીજો અર્થ કહેલ નથી જે પ્રકારે વ્યાકરણમા વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ आत् ऐच् (आ ऐ औ) થાય છે, એજ પ્રકારે આગમમા પણ લોકરૂઢ અર્થમા જ સ્ત્રી શબ્દ વપરાયો છે જેમકે-" इत्थीओ जति छड्डि " ઇત્યાદિની જેમ

જો આપ એમ કહો કે અમે અહી પણ અન્ય અર્થની કલ્પના કરી લેશુ, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ વાત કોઈ પણ મુશ્કેલી વિના નિશ્ચિત થઈ શકે છે કહ્યુ પણ છે-

" परिभाषितो न शास्त्रे,-मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाण ततो न कुत " ॥१॥

ननु पुरुषाभिलापात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीय' इति चेत्, शृणु, पुरुषाभिलापरूपो वेदः स्त्री-शब्दस्यार्थ इति त्वया कथं निश्चितम्? किं 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रादेव सोऽर्थो निश्चितः? किं वा-स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात्?।

तात्पर्य यह कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमें वृद्धि शब्दके समान स्त्री-शब्दका कोई आगम-परिभाषित अर्थ नहीं हो सकता। रहा लोकरूढिपक्ष' उसमें भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता। क्यों कि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहा कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो। जैसे-'गङ्गाया घोष' यहा पर गङ्गाके मुख्य अर्थ प्रवाहमें घोषकी स्थिति असभव है, इसी लिये वहा पर 'गङ्गा' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है। उसी प्रकार यहा पर स्त्री-शब्दके मुख्यार्थ में कोई बाधा नही है, इस लिये मुख्यार्थको छोड कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता, तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमे बाधा क्या? उन्हें मोक्ष क्यो नही मिलेगा? वस्तुत वे भी मोक्षके अधिकारवाली है।

यदि कहो कि पुरुषाभिलापात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममे प्रयुक्त हुआ है अत स्त्री-शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री-अर्थ हम मान लेंगे, सो ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि 'स्त्री-शब्दका पुरु

તાત્પર્ય એ કે મનુજી શબ્દ એટલે કે સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નથી તેથી વ્યાકરણમા 'વૃદ્ધિ' શબ્દના જેવો 'સ્ત્રી' શબ્દનો કોઈ આગમપરિભાષિત અર્થ હોઈ શકે નહી હવે રહ્યો લોકરૂઢ પક્ષ! તેમા પણ 'સ્ત્રી' શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી ભિન્ન અર્થ હોઈ શકે નહી કારણ કે એવો અર્થ એજ સ્થળે થાય છે કે જ્યા મુખ્ય અર્થ બાધિત થતો હોય જેમકે-"ગગાયા ઘોષ" અહી ગ ગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમા ઘોષની સ્થિતિ અસ ભવિત છે, તેથી તે સ્થાને "ગ ગા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી 'તીર' થાય છે એ પ્રકારે અહી સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમા કોઈ બાધા નથી, તેથી મુખ્યાર્થને જતો કરીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહી તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા મુશ્કેલી શી? તેમને શા માટે મોક્ષ ન મળે? ખરી રીતે તો તેઓ પણ મોક્ષની અધિકારી છે

જો આપ એમ કહો કે પુરુષાભિલાપાત્મક ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દ આગમમા વપરાયો છે તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો આ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ અમે માની લઈશુ તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે "સ્ત્રી-શબ્દનો પુરુષાભિલાષરૂપ

नाप्यागामपरिभाषातोऽन्यार्थेत्र स्त्री-शब्दस्य सम्मतिः, क्वचिदप्यागमे हि स्त्रीशब्दस्य परिभाषितोऽर्थो नास्तीति। यथा-व्याकरणे "वृद्धिरादैच्" ॥१, १, १।" इति वृद्धि-शब्दस्यादैचौ। दृश्यते चागमेऽपि लोकरूढ एवार्थे स्त्रीशब्दः प्रयुक्तः। 'इत्थीओ जंति छड्डिं' इत्यादौ।

न च तत्राप्यर्थान्तरकल्पना कर्तुं शक्येति वाच्यम्, बाधकं विना तदनुपपत्तेः। उक्तञ्च—परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः।

अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुतः ॥ १ ॥

शब्दका लोक प्रसिद्ध अर्थके सिवाय अन्य अर्थ है, यह बात न तो लोक में प्रसिद्ध है और न आगममें प्रसिद्ध है।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे 'स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है' ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है। जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ 'आत ऐच्' (आ ऐ औ) होता है। इसी प्रकार आगममें भी लोकरूढ ही अर्थ मे स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है। जैसे— "इत्थीओ जंति छड्डिं' इत्यादिकी तरह।

यदि कहो कि हम यहा भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, सो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यह बात बाधकके विना नहीं बन सकती है। कहा भी है—

" परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुतः " ॥ १ ॥

"સ્ત્રી" શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે, એ વાત લોકમા પ્રસિદ્ધ નથી, અને આગમમા પણ પ્રસિદ્ધ નથી

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી "સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થ દર્શાવનાર છે" એમ કહેવુ તે ઉચિત નથી, કારણ કે કોઈ પણ આગમમા ક્યાય પણ સ્ત્રી શબ્દનો બીજો અર્થ કહેલ નથી જે પ્રકારે વ્યાકરણમા વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ आत् ऐच् (आ ऐ औ) થાય છે, એજ પ્રકારે આગમમા પણ લોકરૂઢ અર્થમા જ સ્ત્રી શબ્દ વપરાયો છે જેમકે-" इत्थीओ जंति छड्डिं " ઈત્યાદિની જેમ

જો આપ એમ કહો કે અમે અહી પણ અન્ય અર્થની કલ્પના કરી લેશુ, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ વાત કોઇ પણ મુશ્કેલી વિના નિશ્ચિત થઈ શકે છે કહ્યુ પણ છે-

" परिभाषितो न शास्त्रे,-मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाण ततो न कुत " ॥१॥

ननु पुरुषाभिलापात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीयः इति चेत्, शृणु, पुरुषाभिलापरूपो वेदः स्त्री-शब्दस्यार्थ इति त्वया कथं निश्चितम्? किं 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रादेव सोऽर्थो निश्चितः? किं वा-स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात्?।

तात्पर्य यह कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमे वृद्धि शब्दके समान स्त्री-शब्दका कोई आगम-परिभाषित अर्थ नहीं हो सकता। रहा लोकरूढिपक्ष? उसमे भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता। क्यों कि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहा कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो। जैसे-' गङ्गाया घोष' ' यहा पर गङ्गाके मुख्य अर्थ प्रवाहमें घोषकी स्थिति असम्भव है, इसी लिये वहा पर ' गङ्गा ' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है। उसी प्रकार यहा पर स्त्री-शब्दके मुख्यार्थ में कोई बाधा नही है, इस लिये मुख्यार्थको छोड कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता, तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमे बाधा क्या? उन्हें मोक्ष क्यो नही मिलेगा? वस्तुत. वे भी मोक्षके अधिकारवाली हैं।

यदि कहो कि पुरुषाभिलापात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममे प्रयुक्त हुआ है अत स्त्री-शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री-अर्थ हम मान लेंगे, सो ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि ' स्त्री-शब्दका पुरु

તાત્પર્ય એ છે મનુજી શબ્દ એટલે કે સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નથી તેથી વ્યાકરણમા 'વૃદ્ધિ' શબ્દના જેવો 'સ્ત્રી' શબ્દનો કોઈ આગમપરિભાષિત અર્થ હોઈ શકે નહી હવે રહ્યો લોકરૂઢ પક્ષ! તેમા પણ 'સ્ત્રી' શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી ભિન્ન અર્થ હોઈ શકે નહી કારણ કે એવો અર્થ એજ સ્થળે થાય છે કે જ્યા મુખ્ય અર્થ બાધિત થતો હોય જેમકે-" गगाया घोप " અહી ગગાનો મુખ્ય અથ પ્રવાહમા ઘોષની સ્થિતિ અસભવિત છે, તેથી તે સ્થાને "ગગા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી 'તીર' થાય છે એ પ્રકારે અહી સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમા કોઈ બાધા નથી, તેથી મુખ્યાર્થને જતો કરીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહી તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા મુશ્કેલી શી? તેમને શા માટે મોક્ષ ન મળે? ખરી રીતે તો તેઓ પણ મોક્ષની અધિકારી છે

જો આપ એમ કહો કે પુરુષાભિલાપાત્મક ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દ આગમમા વપરાયો છે તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો આ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ અમે માની લઈશુ તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે "સ્ત્રી-શબ્દનો પુરુષાભિલાષરૂપ

न तावत् 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रात् सोऽर्थो निश्चेतुं शक्यते, यत्र स्त्री चासौ वेदश्च स्त्रीवेद इति समानाधिकरणसमासो भवेत् तदा स्त्रीशब्दस्यार्थान्तरे वृत्तिर्भवेत्। स च समानाधिकरणसमासः किं बाधकाभावेन कल्पनीयः? किं वा समासान्तराऽसंभवेन?।

न तावद् बाधकाभावेन समानाधिकरणसमासः कल्पनीय इति वक्तुं युक्तम्, तत्र हि स्त्रीशब्दस्य पुरुषाभिलाषात्मको भाव एवार्थो भवेत्, तत् किं स एव साक्षादर्थः?, किं वा तदुपलक्षितं शरीरम्?।

पाभिलापरूप भाववेद' यह अर्थ है, यह बात आप कैसे निश्चित करते हैं? क्या 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे ही, अथवा स्त्रीत्वके पल्यशतपृथक्त्वपर्यन्त अवस्थाके अभिधानसे?।

यदि प्रथमपक्ष अंगीकार करो सो ठीक नहीं है, कारण कि "स्त्रीवेद" इस शब्दके श्रवणमात्रसे भाववेदरूप स्त्री-अर्थ निश्चित नहीं होता है। हां यदि "स्त्री चासौ वेदः-स्त्रीवेदः" ऐसा समानाधिकरण समास होता तो स्त्री-शब्दकी अन्य अर्थमें वृत्ति हो सकती। यहां ऐसा समानाधिकरण समास बाधकाभावसे कल्पनीय हुआ है या अन्य समासके यहां अभावसे हुआ है। यदि कहो कि बाधकके अभावसे समानाधिकरण समास कल्पनीय हुआ है सो इस समासमें स्त्री शब्दका अर्थ पुरुषाभिलाषरूप भाववेद ही होगा सो यही अर्थ क्या इसका साक्षात् अर्थ होगा या इससे उपलक्षित 'शरीर' उसका अर्थ होगा। यदि कहो कि पुरुषा

ભાવવેદ" એ અર્થ છે, એ વાત આપ કેવી રીતે નક્કી કરો છો? શું "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણમાત્રથી જ અથવા સ્ત્રીત્વના પલ્યશતપૃથક્ત્વપર્યન્ત અવસ્થાનના અભિધાનથી?

જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારો તો તે ઉચિત નથી, કારણ કે "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણમાત્રથી ભાવવેદરૂપ 'સ્ત્રી' અર્થ નક્કી થતો નથી હા, જો "સ્ત્રી ચાસૌ વેદ-સ્ત્રીવેદ" એવો સમાનાધિકરણ સમાસ હોત તો સ્ત્રી-શબ્દની બીજા અર્થમા વૃત્તિ હોઇ શકત અહીં એવો સમાનાધિકરણ સમાસ બાધકના અભાવથી કલ્પનીય થયો છે કે અન્ય સમાસના અહીં અભાવથી થયો છે? જો એમ કહો કે બાધકના અભાવથી સમાનાધિકરણ સમાસ કલ્પનીય થયો છે તો આ સમાસમા સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ પુરુષાભિલાષરૂપ ભાવ વેદ જ હશે, તો એજ અર્થ શું તેનો સાક્ષાત્ અર્થ થશે કે તેના વડે ઉપલક્ષિત શરીર તેનો અર્થ

यदि पुरुषाभिलापरूपो भाव एव साक्षादर्थ इति मन्यसे, तदा ब्रूहि-किं तदैव तद्भावस्तव समतः, किं भूतपूर्वगत्या वा ?, तत्र यदि तदैव स पुरुषाभिलाषात्मको भाव', स्त्रीशब्दार्थस्तदा भवदभिमत पुरुष निर्वाणावस्थायामपि वेदसभवः स्यात् । न चेतदागमप्रसिद्धमिति तादृशार्थस्वीकारे आगमविरोध. ।

यदि भूतपूर्वगत्या पुरुषाभिलापरूपो भाव' स्त्रीशब्दार्थः, इति समतस्तर्हि देवादीनामपि निर्वाणप्राप्तिसभव स्यात् । तथा च-"सुरणारएसु चत्तारि होंति" सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति 'गुणस्थानानि' इत्याद्यागमविरोध', तेष्वपि भूतपूर्वगत्या चतुर्दशगुणस्थानसभवात् ।

भिलापरूप भाव ही साक्षात् स्त्री शब्दका अर्थ होगा तो हम पूछते हैं कि क्या उसी समय यह भाव तुम्हें समत है या भूतपूर्वगतिसे यह भाव तुम्हें समत है। यदि कहो स्त्री-शब्दका अर्थ उसी समय-उस पर्यायमें ही पुरुषाभिलापरूप भाववेद है, ऐसा हमे समत है, सो ऐसी अवस्थामें आपके अभिमत पुरुषनिर्वाणमे भी वेदका सभव माना जायेगा। परन्तु निर्वाण अवस्थामे तो वेदकी सभवता होती ही नही है, यह बात आगममे प्रसिद्ध है, अतः स्त्री शब्दका अर्थ भाववेद स्त्री मानना यह ठीक नही है।

यदि कहो कि भूतपूर्व गतिसे पुरुषाभिलापरूप भाव, स्त्री-शब्दका वाच्य है तो ऐसी स्थितिमें देवादिकोंके भी निर्वाणकी प्राप्ति होने का प्रसग आता है, जो "सुरणारएसु चत्तारि होंति" अर्थात् देव और

થશે? જો એમ કહેતા હો કે પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ જ સાક્ષાત્ સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ થશે તો અમે પૂછીએ છીએ કે શું એજ સમયે આ ભાવ તમને કબૂલ છે કે ભૂતપૂર્વગતિથી આ ભાવ તમને કબૂલ છે? જો આપ એમ કહેતા હો કે સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ એજ સમયે-એ પર્યાયમા-જ પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ વેદ છે એવુ અમને મજૂર છે તો એવી અવસ્થામા આપના અભિમત પુરુષનિર્વાણમા પણ વેદનો સભવ મનાશે પણ નિર્વાણ-અવસ્થામા તો વેદની સભવિતતા હોતી જ નથી, એ વાત આગમમા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ ભાવવેદ સ્ત્રી માનવો ઉચિત નથી

જો એમ કહેતા હો કે ભૂતપૂર્વ ગતિથી પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ, સ્ત્રી-શબ્દનો વાચ્ય છે તો એવી સ્થિતિમા દેવાદિકોને પણ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસગ આવે છે, જેમ "सुरणारएसु चत्तारि होंति" એટલે કે દેવ અને નારકીમા ચાર

अथ तदुपलक्षित पुरुषशरीरं स्त्रीशब्दार्थ इति चेत्, तदा कथय, पुरुषाभिलाष रूपो भावः पुरुषशरीरोपलक्षणतया यदि विवक्षितस्तत्रासौ किं नियतवृत्तिः ? किं वा अनियतवृत्ति ? रिति।

यदि नियतवृत्तिस्तदाऽऽगमविरोधः ?, परिवर्तमानतया पुरुषशरीरे वेदोदयस्य तत्राभिधानात्, नियतवृत्तिताया अनुभवोऽपि न भवति।

अथानियतवृत्तिश्चेत्, तदेवं वद-कथमसौ तदुपलक्षणम्? अर्थेनरूपमपि गृहा दिषु काकाद्युपलक्षण दृश्यते इत्यत्रापि तथोच्यते,

नारकी में चार गुणस्थान होते हैं, इस आगमवाक्यका विरोधक होता है, कारण कि भूतपूर्वगतिकी अपेक्षासे तो देव नारकों में भी चतुर्दश गुणस्थानों की सभावना होगी।

यदि 'स्त्री-शब्दका अर्थ भाववेदसे उपलक्षित पुरुषका शरीर है' ऐसा कहो तो कहो-पुरुषाभिलापरूप भावपुरुष शरीरके उपलक्षणपनेसे यदि विवक्षित है तो यह क्या वहा नियत-वृत्तिवाला है कि अनियत वृत्तिवाला है ?।

यदि नियत-वृत्तिवाला माना जाय तो आगमसे विरोध आता है, क्यों कि परिवर्त्तनपनेसे ही पुरुषशरीरमें वेदका उदय आगममें कहा है। तथा नियतवृत्तिरूपसे तो अनुभव भी नहीं होता है।

यदि यह वहा " कौआवाला देवदत्त का घर है " इसके समान अनियत-वृत्तिवाला है, ऐसा कहते हो तो स्त्री-शरीरमें भी कभी२ पुरुष-वेदका उदय-सभवित होता है, अतः तुम्हारे मतमे भी स्त्रियोंको निर्वाण

ગુણસ્થાન હોય છે, એ આગમવાક્યનુ વિરોધક થાય છે, કારણ કે ભૂતપૂર્વ ગતિની અપેક્ષાએ તો દેવ-નારકોમા પણ ચૌદગુણસ્થાનોની સભાવના હશે

જો "સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ ભાવવેદથી ઉપલક્ષિત પુરુષનુ શરીર છે" એમ કહો તો પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવપુરુષ-શરીરના ઉપલક્ષણપણાથી જો વિવક્ષિત છે તો તે શુ ત્યા નિયતવૃત્તિવાળો છે કે અનિયતવૃત્તિવાળો છે ?

જો નિયતવૃત્તિવાળો માનવામા આવે તો આગમથી વિરૂદ્ધ ગણાય, કારણ કે પરિવર્તનપણાથી જ પુરુષશરીરમા વેદનો ઉદય આગમમા કહેલ છે તથા નિયતવૃત્તિરૂપથી તો અનુભવ પણ થતો નથી

જો આ ત્યા "કાગડાવાળુ દેવદત્તનુ ઘર છે" એના જેવો અનિયત-વૃત્તિવાળો છે, એમ કહેતા હો તો સ્ત્રી-શરીરમા કયારેક કયારેક પુરૂષવેદનો ઉદય સભવિત હોય છે, તેથી તમારા મત પ્રમાણે પણ સ્ત્રીઓને નિર્વાણપ્રાપ્તિ

एवं सति स्त्रीशरीरेऽपि कदाचित् पुरुषवेदस्योदय सभवात् स्त्रीणामपि तन्मते-निर्वाणापत्तिः, यथा हि पुरुषाणा भावतः स्त्रीत्वम्, एव स्त्रीणामपि भावतः पुरुपत्वसंभवोऽस्ति, भाव एव च मुख्य मुक्तिकारणम् । तथा च-यद्यपकृष्टेनापि स्त्रीत्वेन पुरुषाणा निर्वाणम्, एवमुत्कृष्टेन भावपुरुषत्वेन स्त्रीणामपि कुतो निर्वाण न स्यात् इति ।

न च समासान्तरासभवेन 'स्त्रीवेद' इत्यत्र समानाधिकरणसमासकल्पन, स्त्रियावेदः स्त्रीवेद इति षष्ठी समासस्यापि सभवात् न चास्य स्त्रीशरीर-पुरुषाभिलापात्मक वेदयोः सम्बन्धाभावेनायुक्तत्वमिति वाच्यम्, यतस्तयोः सम्बन्धाभावः किं भिन्नकर्मोदय रूपत्वेन किं वा पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रिया प्रवृत्तिदर्शनेन ? ।

प्राप्ति होनेकी आपत्ति आती है। जैसे पुरुषोंके भावकी अपेक्षा स्त्रीत्व है इसी तरह स्त्रियोके भी भावकी अपेक्षा पुस्त्व सभव है। तथा मुक्ति का कारण मुख्यतासे भाव ही बतलाया गया है, अतः जब अपकृष्टभाव स्त्रीपनेसे युक्त पुरुषोंको निर्वाण होता है तब स्त्रियोको भी उत्कृष्ट भाव पुरुषत्वकी अपेक्षासे निर्वाण प्राप्त क्यों नहीं हो सकेगा? अवश्य हो सकेगा?

तथा समासान्तर के असभव होने से "स्त्रीवेद" यहां 'समानाधिकरण समास हुआ है' ऐसा नहीं मानना चाहिये, क्यों कि "स्त्रियो वेद" इस तरह यहां षष्ठीतत्पुरुष समास भी बन सकता है।

यदि कहो कि स्त्री-शरीर और पुरुषाभिलापात्मक वेद, इन दोनों का सबध नही बन सकता है इसलिये यह समास अयुक्त है, सो इन

હોવાની આપત્તિ આવે છે જેમ પુરુષોને ભાવની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ ભાવની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ ભાવની અપેક્ષાએ પુરૂષત્વ સભવિત છે, તથા મોક્ષનુ કારણ મુખ્યત્વે ભાવ જ દર્શાવવામા આવેલ છે, તેથી જો અપકૃષ્ટભાવ સ્ત્રીત્વથી યુક્ત પુરૂષોને નિર્વાણ મળે છે તો સ્ત્રીઓને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવ પુરૂષત્વની અપેક્ષાએ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કેમ ન થઇ શકે? અવશ્ય થઈ શકે

તથા સમાસાન્તરની અસભવિતતા હોવાથી "સ્ત્રીવેદ" અહીં "સમાનાધિકરણ સમાસ થયો છે" એવુ માનવુ જોઈએ નહીં, કારણ કે "સ્ત્રીયો વેદ" એ રીતે અહીં ષષ્ઠીતત્પુરૂષ સમાસ બની શકે છે

જો એમ કહો કે સ્ત્રી અને પુરુષાભિલાષાત્મકવેદ, એ બન્નેનો સબધ બની શકતો નથી તેથી આ સમાસ અયોગ્ય છે તો એ વિષે અમારો એ પ્રશ્ન

न तावद् भिन्न कर्मोदयरूपत्वेन, भिन्नकर्मोदयरूपाणामपि पञ्चेन्द्रियजात्यादीना च सदा सम्बन्धदर्शनात् ।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन तयोः सम्बन्धाऽभाव इति वक्तु युक्तम्, इय हि पुरुषाप्राप्तौ स्ववेदोदयादपि सभवत्येव । उक्तञ्च—

"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् पुरुषाभिलाषरूपे वेदाख्य भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तु युक्तम्, द्विसंख्यामारभ्य पृथक्त्वमि

पर हम यह पूछते हैं कि इनमें परस्पर में सबध का अभाव क्यों है? क्या ये भिन्न२ कर्मोदयरूप हैं इसलिये? अथवा पुरुष की तरह स्त्रियों के भी स्त्रियों में प्रवृत्ति देखी जाती है इसलिये?। यदि प्रथम पक्ष अगीकार किया जावे तो इससे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्यो कि भिन्न कर्मोदयरूप भी पंचेन्द्रिय जाति आदि का, तथा देवगति आदि का सदा सबध देखा जाता है। द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं, कारण कि स्त्रीकी स्त्रीमे प्रवृत्ति, पुरुष की प्राप्ति न होने पर वेदोदय के कारण ही होती है। कहा भी है—

"सा स्वकवेदात तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेद के उदय से पुरुष की प्राप्ति न होने पर तिर्यचनी मे तिर्यचनी की तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी स्त्रीमे होती है। "स्त्रीत्वका पल्यशतपृथकत्व-तक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुरुष की अभिलाषारूप भाववेद में स्त्री-शब्द का प्रयोग आगम मे प्रयुक्त हुआ है" सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नही है। द्वि-सख्या से लेकर नव

છે કે તેમનામા પરસ્પરના સબધનો અભાવ શા માટે છે? શુ તેઓ ભિન્ન ભિન્ન કર્મોદયરૂપ છે તેથી? અથવા પુરુષની જેમ સ્ત્રીઓની પણ સ્ત્રીઓમા પ્રવૃત્તિ જોવામા આવે છે તેથી? જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તેથી ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી, કારણ કે ભિન્નકર્મોદયરૂપ પણ પચેન્દ્રિય જાતિ આદિનો, તથા દેવગતિ આદિનો સબધ જોવામા આવે છે બીજો પક્ષ પણ ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીની સ્ત્રીમા પ્રવૃત્તિ, પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા વેદોદયને કારણે જ થાય છે કહ્યુ પણ છે—"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" એટલે કે આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા તિર્યંચનીમા તિર્યંચનીની જેમ કામોન્મત્ત સ્ત્રીની સ્ત્રીમા થાય છે "સ્ત્રીત્વનુ પલ્યશતપૃથક્ત્વ સુધિ અવસ્થાન કહેવાયુ છે, તેથી એ જાણવા મળે છે કે પુરુષની અભિલાષારૂપ ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દનો પ્રયોગ આગમમા પ્રયુક્ત થયો છે" તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી દ્વિ-સખ્યાથી લઈને નવ સખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય

त्यनेन नवसंख्यापर्यन्त मुच्यते । नवशतपल्योपमपर्यन्त स्त्रीत्वजात्यवस्थान स्त्री शरीरे जन्म भवतीत्यर्थ. । स्त्रीशरीरप्राप्तौ पुरुषाभिलापात्मको वेदो न हेतुः, किं तु स्त्रीत्वप्राप्तिकारणभूतकर्मोदय एव कारणम् । पुरुषाभिलापरूपस्य वेदस्य स्त्रीत्व-प्राप्तिहेतुत्वाभावात् स स्त्रीशब्दार्थो न भवितुमर्हति । तत्र पल्यशतपृथक्त्वावस्थाने स्त्रीत्वानुबन्ध एव हेतुत्वेन विवक्षित., न तु वेदाख्यो भाव । सभवति हि मृत्युकाले स्त्र्याकारविच्छेदेऽपि तत्कारणकर्मोदयविच्छेदो न भवति, तदविच्छेदाच्च पुंस्त्वा द्यव्यवधानेन पुनः स्त्रीग्रहणमिति ।

किञ्च—' मणुयगईए चउदस गुणठाणाणि होंति । '

सख्यातक पृथक्त्व कहलाता है। इसका तात्पर्य यह है कि नौ सौ पल्यतक स्त्रीत्व जाति मे-स्त्री के शरीर मे जन्म होता है। पुरुषाभिलाषात्मक भाववेद स्त्रीशरीर की प्राप्ति मे हेतु नही है, किन्तु स्त्रीत्व की प्राप्ति मे कारणीभृत मायादिकर्म का उदय ही कारण है, पुरुषाभिलापरूप वेद स्त्री की प्राप्ति मे हेतु नही है इसलिये वह स्त्री-शब्द का अर्थ नही होता है। वहा पल्यशतपृथक्त्वतक स्त्रीशरीर मे जन्म लेने मे स्त्रीत्व का अनुबध ही हेतुरूप से विवक्षित हुआ है, किन्तु वेद नामका भाव नहीं, अर्थात् भाववेद नही। मृत्यु के समय स्त्री-आकार का विच्छेद होनेपर भी स्त्रीत्व की प्राप्तिमें कारणीभृत कर्मका विच्छेद नहीं होता है। कर्मके विच्छेद नहीं होने के कारण पुस्त्व आदि के अव्यवधान से पुन. स्त्री-शरीरका ही ग्रहण होता है। तथा-" मणुयगईए चउदसगुण ठाणाणि होंति " मनुष्य गति में चौदह गुणस्थान होते ह, तथा-" पचे

છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે નવ સો પલ્ય સુધી સ્ત્રીત્વ જાતિમા-સ્ત્રીના શરીરમા જન્મ થાય છે પુરુષાભિલાષાત્મક ભાવવેદ સ્ત્રી-શરીરની પ્રાપ્તિમા હેતુ નથી, પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમા માયાદિ કર્મનો ઉદય જ કારણરૂપ છે પુરુષાભિલાપરૂપ વેદ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમા કારણ નથી, તેથી તે સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ થતો નથી ત્યા પલ્યશત પૃથક્ત્વ સુધી શરીરમા જન્મ લેવામા સ્ત્રીત્વનો અનુબધ જ હેતુરૂપે વિવક્ષિત થયો છે, પણ વેદ નામનો ભાવ નહી, એટલે કે ભાવવેદ નહીં મૃત્યુ સમયે સ્ત્રીના આકારનો વિચ્છેદ થવા છતા પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિને માટે કારણભૂત કર્મની વિચ્છેદ થતો નથી કર્મનો વિચ્છેદ નહી થવાને કારણે પુરુષત્વ આદિના અવ્યવધાનથી ફરીથી સ્ત્રી-શરીર જ ગ્રહણ થાય છે તથા- " मणुयगईएचउदस गुणठाणाणि होंति " મનુષ્યગતિમા ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે

न तावद् भिन्न कर्मोदयरूपत्वेन, भिन्नकर्मोदयरूपाणामपि पञ्चेन्द्रियजात्या दीना च सदा सम्बन्धदर्शनात् ।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन तया' सम्बन्धाऽभाव इति वक्तु युक्तम्, इयं हि पुरुषाप्राप्तौ स्त्रवेदोदयादपि सम्भवत्येव । उक्तञ्च—

"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वल्लाभे मत्तकामिन्या" इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् पुरुषाभिलाषरूपे वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तु युक्तम्, द्विसंख्यामारभ्य पृथक्त्वमि

पर हम यह पूछते हैं कि इनमें परस्पर में संबंध का अभाव क्यों है? क्या ये भिन्न२ कर्मोदयरूप हैं इसलिये? अथवा पुरुष की तरह स्त्रियों के भी स्त्रियों में प्रवृत्ति देखी जाती है इसलिये?। यदि प्रथम पक्ष अंगीकार किया जावे तो इससे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्यो कि भिन्न कर्मोदयरूप भी पंचेन्द्रिय जाति आदि का, तथा देवगति आदि का सदा संबंध देखा जाता है। द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं, कारण कि स्त्री की स्त्रीमें प्रवृत्ति, पुरुष की प्राप्ति न होने पर वेदोदय के कारण ही होती है। कहा भी है-

"सा स्वकवेदात तिर्यग्वदलाभे मत्ताकामिन्या" अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेद के उदय से पुरुष की प्राप्ति न होने पर तिर्यचनी मे तिर्यचनी की तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी स्त्रीमे होती है। "स्त्रीत्वका पल्यशतपृथक्त्व तक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुरुष की अभिलाषारूप भाववेद में स्त्री-शब्द का प्रयोग आगम में प्रयुक्त हुआ है" सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नहीं है। द्वि-संख्या से लेकर नव

છે કે તેમનામા પરસ્પરના સબધનો અભાવ શા માટે છે? શુ તેઓ ભિન્ન ભિન્ન કર્મોદયરૂપ છે તેથી? અથવા પુરુષની જેમ સ્ત્રીઓની પણ સ્ત્રીઓમા પ્રવૃત્તિ જોવામા આવે છે તેથી? જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તેથી ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી, કારણ કે ભિન્નકર્મોદયરૂપ પણ પચેન્દ્રિય જાતિ આદિનો, તથા દેવગતિ આદિનો સબધ જોવામા આવે છે બીજો પક્ષ પણ ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીની સ્ત્રીમા પ્રવૃત્તિ, પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા વેદોદયને કારણે જ થાય છે કહ્યુ પણ છે—"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" એટલે કે આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા તિર્યચનીમા તિર્યચનીની જેમ કામોન્મત્ત સ્ત્રીની સ્ત્રીમા થાય છે "સ્ત્રીત્વનુ પલ્યશતપૃથક્ત્વ સુધિ અવસ્થાન કહેવાયુ છે, તેથી એ જાણવા મળે છે કે પુરુષની અભિલાષારૂપ ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દનો પ્રયોગ આગમમા પ્રયુક્ત થયો છે" તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી દ્વિ-સખ્યાથી લઈને નવ સખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય

नास्तीति वक्तु न युक्तम्, तेषा मनुष्यगतिविशेषरूपत्वात्। अथ पुरुषाणामपि विशेषरूपताऽस्तीति चेत्, तथा सति पुरुषेष्वपि कथमेतत् प्रवचन प्रमाणम्? यथा च पुरुषेपु प्रमाणं तथा स्त्रीष्वपि प्रमाण स्यादिति।

अथ पुरुषेष्वेव तच्चरितार्थमिति स्त्रीपु तस्याप्रवृत्ति कल्पनीया स्यादिति चेन्न, एव सति विपर्ययकल्पनाऽपि किं न स्यात्।

नन्वेव तत्प्रवचनस्य सामान्यविषयकत्वे अपर्याप्तकमनुष्यादीना देवनारकतिरश्चा च निर्वाणप्रसङ्ग, इति चेन्न, तेषामेतत् प्रवचनवाक्याविषयत्वात्, एतद्विषयत्व चापवादविषयत्वात्। उक्त हि—

कहा नहीं जा सकता है, कारण कि उनमे मनुष्यगति आदिरूप विशेपना है ही। यदि कहो कि पुरुपों में मनुष्यगति आदिरूप विशेपता है, तो पुरुपों में भी यह प्रवचन कैसे प्रमाण होगा?, क्यो कि पुरुप भी विशेपरूप ही है। फिर भी यदि आप कहें कि यह प्रवचन पुरुपों मे प्रमाण है, तो समान न्यायसे इसको स्त्रियों में भी प्रमाण मानना ही चाहिये।

यदि कहो कि पुरुपो मे ही इस प्रवचन की चरितार्थता है अतः यह वहा ही प्रमाण माना जायगा, स्त्रियों में नहीं, ऐसे कहने में प्रमाण नहीं है सिर्फ कहना मात्र है। जिस प्रकार तुम ऐसा कहते सो हम भी ऐसा कह सकते हैं कि यह प्रवचन पुरुपो में चरितार्थ नहीं है स्त्रियों में ही चरितार्थ है। अत इस प्रवचन को सामान्य विपयक मानना चाहिये।

शका—यदि इस प्रवचन को सामान्यविपयक माना जावे तो

નહીં, કારણ કે તેમનામા મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા છે જ જો આપ એમ કહેતા હો કે પુરુષોમા મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા છે, તો પુરુષોમા પણ આ પ્રવચન કેવી રીતે પ્રમાણ ગણાશે? કારણ કે પુરુષ પણ વિશેષરૂપ જ છે છતા પણ આપ જો એમ કહો કે આ પ્રવચન પુરુષોમા પ્રમાણ છે, તો સમાન ન્યાયથી તેને સ્ત્રીઓમા પણ પ્રમાણ માનવુ જોઇએ

જો એમ કહો કે પુરુષોમા જ આ વચનની ચરિતાર્થતા છે તેથી તે ત્યા જ પ્રમાણ માની શકાય, સ્ત્રીઓમા નહીં તો એવુ કહેવામા પ્રમાણ નથી પણ ફક્ત કથન જ છે જે રીતે તમે એમ કહો છો એ રીતે અમે પણ એમ કહી શકીએ કે આ પ્રવચન પુરુષોમા ચરિતાર્થ નથી, સ્ત્રીઓમા જ ચરિતાર્થ છે તેથી આ પ્રવચનને સામાન્યવિષયક માનવુ જોઇએ

શકા—જો આ પ્રવચનને સામાન્યવિષયક માનવામા આવે તો અપર્યાપ્તક

तथा—' पंचिंदिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस। '
तथा—' चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति। '
तथा—' भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति। '

इत्यादि प्रवचन स्त्रीशब्दरहितमपि स्त्रीनिर्वाणप्रमाणमस्ति, स्त्रीणामपि पुंवन्मनुष्यगत्यादिधर्मयोगात्।

अथ सामान्यविषयत्वादिदं प्रवचनं स्त्रीरूपे विषयविशेषे प्रमाणं न स्यादिति चेत्, शृणु।

यद्येतत् प्रवचनं स्त्रीविषयकं नास्तीति वदसि, तर्हि कथय तावत् पुरुषाणामपि किं मनुष्यगतिविशेषरूपत्वं, पञ्चेन्द्रियविशेषरूपत्वं वा त्रसविशेषरूपत्वं वा नास्ति, अस्ति वेति ?

दिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस" पञ्चेन्द्रियोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति" त्रसोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा-"भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति" सभी स्थानोंमे भवसिद्धिक होते है। यह पूर्वोक्त समस्त सामान्य प्रवचन भी स्त्रीनिर्वाण का समर्थक है, क्यों कि स्त्रियो में भी पुरुष की तरह मनुष्यगति आदि धर्मका संबंध रहता है।

यदि इस पर यों कहा जाय कि यह प्रवचन तो सामान्यरूप से वस्तु का प्रतिपादक है अतः स्त्रीरूप विशेष का नहीं। सुनो—

यदि 'यह प्रवचन स्त्रीरूप विशेषविषयक नहीं है' ऐसा माना जाय तो हम पूछते हैं कि पुरुषों मे मनुष्यगतिरूप विशेषता, पञ्चेन्द्रियरूप विशेषता अथवा त्रसरूप विशेषता है या नहीं? 'नहीं है' ऐसा तो

तथा-"पंचिंदिएसु गुण ठाणाणि हुंति चउदस" પંચેન્દ્રિયોમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે, તથા "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति" ત્રસોમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે, તથા-"भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति" સઘળાં સ્થાનોમાં ભવસિદ્ધિક હોય છે આ પૂર્વોક્ત સમસ્ત સામાન્ય પ્રવચન પણ સ્ત્રીનિર્વાણનું સમર્થક છે, કારણ કે સ્ત્રીઓમાં પણ પુરુષની જેમ મનુષ્યગતિ આદિ ધર્મનો સંબંધ રહે છે

જો તે વિષે એમ કહેવામાં આવે કે આ પ્રવચન તો સામાન્યરૂપે વસ્તુનું પ્રતિપાદક છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ વિશેષનું નથી સાંભળો—

જો "આ પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિશેષ વિષયક નથી" એમ માનવામાં આવે તો અમારો એ પ્રશ્ન છે કે પુરુષોમાં મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા, પંચેન્દ્રિયરૂપ વિશેષતા અથવા ત્રસરૂપ વિશેષતા છે કે નથી? "નથી" એમ તો કહી શકાય

तथाचाय निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाण प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवत्त्वात् पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकल सम्यग्दर्शनादित्रय, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम्।

अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्ष प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत् । न चैतदसिद्ध साधनम्, "गुव्विणी वालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ" इति सिद्धान्तेन तासा तदधिकारित्वप्रतिपादनाद् विशेषस्य शेषाभ्यनुज्ञाननान्तरीयकत्वात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहां मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है। निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का त्रिक उनमे विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है । इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है" यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है ।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करने के अधिकारी पुरुष हैं उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है । कोई २ मनुष्यस्त्री प्रव्रज्या की अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है, कारण कि—"गुव्विणी वालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" इस सिद्धान्त वाक्यसे गर्भिणी एवं वालवत्सा को दीक्षा देने का निषेध है, अतः जब

આ પ્રમાણે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણ પામે છે કારણ કે પુરુષની જેમ ત્યા મોક્ષના કારણોની અવિકલતા રહે છે નિર્વાણનુ કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય છે આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય તેમનામા વિદ્યમાન રહે છે, એ વાત અમે પહેલા સિદ્ધ કરી છે તેથી કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મોક્ષના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અમારૂ એ કથન તદ્દન નિર્દોષ છે

તથા જેમ પુરુષો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) ગ્રહણ કરવાના અધિકારી છે એજ પ્રમાણે તેઓ પણ છે, તેથી તે વડે પણ એજ વાતને પુષ્ટી મળે છે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યાની અધિકારિણી છે આ અમારૂ કથન સિદ્ધ થયા વિનાનુ નથી, કારણ કે "गुव्विणी वालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" આ સિદ્ધાન્ત વાકયથી ગર્ભિણી તથા બાલવત્સાને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે, તેથી જો તેમને

"अपवाद परिहृत्य, उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति ।

अपवादश्च—"मिच्छादिट्ठी अपज्जत्तगे"।

तथा—"सुरनारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण पञ्चेव" इत्यादिरागमः।

तथा चोक्तम्—

"मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाण स्यात् ।
पुनत् स्त्रीणा सिद्धौ, नापर्याप्तादिवद्बाधा" ॥ १ ॥ इति ।

अपर्याप्तक मनुष्यादिकों में तथा देवनारक एवं तिर्यञ्चों में भी निर्वाणपद प्राप्त होने का प्रसग मानना पड़ेगा। सो इस प्रकार की शका करना भी ठीक नहीं है। कारण कि अपर्याप्त मनुष्य आदि इस प्रवचन के विषय नहीं हैं। वे तो अपवाद के विषय हैं। और अपवाद को छोड़कर उत्सर्ग की प्रवृत्ति होती है, कहा भी है—"अपवाद् परिहृत्य, उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति। वह अपवाद "मिच्छादिट्ठिअपज्जत्तगे" तथा—"सुरनारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण पचेव" इस प्रकार है। इन मिथ्यादृष्टि, अपर्याप्तक, देव, नारक और तिर्यञ्चको छोड़कर उपरोक्त आगमवाक्य चरितार्थ होता है। अर्थात्-इनको छोड़कर सब-मनुष्य मात्र मुक्ति के अधिकारी हैं। कहा भी हैं—

"मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाण स्यात्।
पुनर स्त्रीणा सिद्धौ, नापर्याप्तादिवद्बाधा ॥ १ ॥" इति।

મનુષ્યાદિકોમા તથા દેવ નારક અને તિર્યંચોમા પણ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસગ માનવો પડશે તો આ પ્રકારની શકા કરવી તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે અપર્યાપ્ત મનુષ્ય આદિ આ પ્રવચનનો વિષય નથી તે તો અપવાદના વિષયો છે અને અપવાદને જતો કરીને ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કહ્યુ પણ છે— "अपवाद परिहृत्य उत्सर्गश्च प्रवर्तते" ઈતિ તે અપવાદ "मिच्छादिट्ठिअपज्जत्तगे" તથા "सुर नारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण पचेव" આ પ્રકારે છે એ મિથ્યાદષ્ટિ, અપર્યાપ્તક, દેવ, નારક અને તિર્યંચને છોડીને ઉપરોક્ત આગમ-વાક્ય ચરિતાર્થ થાય છે એટલે કે એમને છોડીને બધા મનુષ્યો મુક્તિના અધિકારી છે કહેલ પણ છે—

"मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाण स्यात् ।
पुनत् स्त्रीणा सिद्धौ नापर्याप्तादिवद्बाधा" ॥ १ ॥ इति

तथाचाय निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाण प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवत्त्वात् पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादित्रय, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम्।

अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्ष प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत् । न चैतदसिद्ध साधनम्, " गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ " इति सिद्धान्तेन तासा तदधिकारित्वप्रतिपादनाद् विशेषस्य शेषाभ्यनुज्ञाननान्तरीयकत्वात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है–कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहा मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है। निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का त्रिक उनमे विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है । इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है" यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है ।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करने के अधिकारी पुरुष हैं उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है । कोई २ मनुष्यस्त्री प्रव्रज्या की अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नही है, कारण कि–" गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" इस सिद्धान्त वाक्यसे गर्भिणी एवं बालवत्सा को दीक्षा देने का निषेध है, अतः जब

આ પ્રમાણે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણ પામે છે કારણ કે પુરુષની જેમ ત્યા મોક્ષના કારણોની અવિકલતા રહે છે નિર્વાણનુ કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય છે આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય તેમનામા વિદ્યમાન રહે છે, એ વાત અમે પહેલા સિદ્ધ કરી છે તેથી કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મોક્ષના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અમારૂ એ કથન તદ્દન નિર્દોષ છે

તથા જેમ પુરુષો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) ગ્રહણ કરવાના અધિકારી છે એજ પ્રમાણે તેઓ પણ છે, તેથી તે વડે પણ એજ વાતને પુષ્ટી મળે છે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યાની અધિકારિણી છે આ અમારૂ કથન સિદ્ધ થયા વિનાનુ નથી, કારણ કે 'ગુવ્વિણી બાલવચ્છા ય પવ્વાવેઉ ન કપ્પઇ" આ સિદ્ધાન્ત વાક્યથી ગર્ભિણી તથા બાલવત્સાને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે, તેથી જો તેમને

किञ्च—स्त्रीणामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवति। स्त्रियो हि उत्तमधर्मसाधिकाः, ततश्च केवलज्ञानप्राप्तिः संभवत्यासाम्। सति च केवले नियमान्मोक्ष इति।

तथा चोक्तम्—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यावि अभव्वा, ण यावि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्मसाहिगत्ति"।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में सम्मति का पोषक होता है।

तथा-स्त्रियों का भी तद्भव में ही ससार का क्षय हो जाता है, क्यों कि-वे भी उत्तमधर्म को साधन करने वाली होती हैं। इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है। केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है। कहा भी है—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यावि अभव्वा ण यावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया कहं न उत्तमधम्मसाहिगत्ति"

દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો તેથી એ જાણવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા લેવાનો અધિકાર છે, વિશિષ્ટનો નિષેધ અવિશિષ્ટમા સમતિનો પોષક હોય છે

તથા સ્ત્રીઓનો પણ તે ભવમા સસારનો ક્ષય થઇ જાય છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામા કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાન થતા નિયમ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મળે જ છે કહ્યુ પણ છે—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यावि अभव्वा णयावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो अशुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्म साहिगत्ति"

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चास्तु अभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असंख्येयायुः, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो न अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ॥

व्याख्या—स्त्री खलु न अजीवः किं तु जीव एव, जीवस्य चोत्तमधर्मसाधकत्वेन सह विरोधो नास्ति तथैव लोके दर्शनादिति भावः ।

ननु सर्वोऽपि जीव उत्तमधर्मसाधको न भवति, अभव्यजीवानामुत्तमधर्मसाधकत्वाभावादत आह–' ण यास्तु अभव्वा ' इति, न चाऽस्तु अभव्येति । यद्यपि स्त्रीषु काचिदभव्या, तथापि सर्वैवाभव्या न भवति, संसारनिर्वेद–निर्वाधधर्मोद्वेषशुश्रूषादिदर्शनादिति भावः ।

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चास्तु अभव्या न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, न अनार्योत्पत्तिः, नो असंख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

तात्पर्य इसका इस प्रकार है—" नो खलु स्त्री अजीवः " स्त्री अजीव नहीं है किन्तु जीव ही है । अतः उसका उत्तमधर्मसाधन करने के साथ कोई विरोध नहीं है लोक में भी इसी तरह से देखा जाता है ।

शंका—जीव-मात्र को यदि उत्तमधर्म साधक माना जाय तो फिर अभव्यों को भी जीव होने से उत्तमधर्म का साधक मानना पडेगा । परन्तु उनमें तो उत्तमधर्मसाधकता मानी नहीं जाती है । इस प्रकार की आशंका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि–" न चास्तु

छाया–न खलु स्त्री अजीवः, न चास्तु अभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असंख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

तेनु तात्पर्य आ प्रमाणे छे–" न खलु स्त्री अजीव " स्त्री अजीव नथी पण जीव ज छे तेथी तेना उत्तमधर्मसाधन करवा साथे कोई विरोध नथी लोकमा पण ए प्रमाणे ज जोवा मळे छे शंका—जो जीव मात्रने उत्तमधर्म साधक मानवामा आवे तो पछी अभव्योने पण जीव होवाथी उत्तमधर्म साधक मानवा पडे, पण तेमनामा तो उत्तमधर्मसाधकता मनाती नथी आ प्रकारनी आशंका निवारवा माटे सूत्रकार कहे छे के " न चास्तु अभव्या " अभव्य नथी

किञ्च—स्त्रीणामपि तद्भवे एव संसारक्षयो भवति। स्त्रियो हि उत्तमधर्मसाधिकाः, ततश्च केवलज्ञानप्राप्तिः समस्तानाम्। सति च केवले नियमान्मोक्ष इति।

तथा चोक्तम्—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यावि अभव्वा, ण यावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारि उप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्मसाहि गत्ति"।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में समति का पोषक होता है।

तथा-स्त्रियों का भी तद्भव में ही ससार का क्षय हो जाता है, क्यों कि-वे भी उत्तमधर्म को साधन करने वाली होती हैं। इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है। केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है। कहा भी है—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा ण यावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया कहं न उत्तमधम्मसाहि गत्ति"

દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો તેથી એ જાણવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા લેવાનો અધિકાર છે, વિશિષ્ટનો નિષેધ અવિશિષ્ટમા સ મતિનો પોષક હોય છે

તથા સ્ત્રીઓનો પણ તે ભવમા સ સારનો ક્ષય થઇ જાય છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામા કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાન થતા નિયમ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મળે જ છે કહ્યુ પણ છે—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा णयावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो अशुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्म साहि गत्ति"

नन्वार्यकुलोत्पन्नाऽप्यसंख्येयायुष्का न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह-'णो असंखेज्जाउया' इति, 'नो असंख्येयायुष्का' इति, या तु असंख्येयायुष्का युगलजन्मा न भवति, किं तु संख्येयायुष्का तथाविधा निर्वाणयोग्या भवत्येवेति भावः।

ननु संख्येयायुष्काऽपि क्रूरमतिर्नाधिकारिणी निर्वाणस्येति तन्निराकरणार्थमाह-'णो अइक्रूरमई' इति, 'नो अतिक्रूरमतिः' इति। अतिक्रूरमतिर्न भवति, सप्तमनरकायुर्निबन्धनरौद्रध्यानाभावात्। न तु तद्वत् प्रकृष्टशुभध्यानाभावोऽपि न स्यात्तस्या इति चेत्, न, तेन तस्य प्रतिबन्धाभावात्।

कुलों में उत्पन्न नहीं हुई हैं किन्तु आर्यकुलोद्भव हैं। इसी तरह "नो असंख्येयायुष्का" ये आर्यकुलोत्पन्न होकर फिर असंख्यात वर्ष की आयुवाली नहीं हैं, क्यों कि असंख्यात वर्ष की आयुवाले भोग भूमिया जीव होते हैं, वे मोक्ष के अधिकारी नहीं होते हैं। ये संख्यात वर्ष की आयुवाली हैं, अतः निर्वाणयोग्य हैं। संख्यात वर्ष की आयुवाली भी कितनीक अतिक्रूर मतिवाली स्त्रियां निर्वाण की अधिकारिणी नहीं होती हैं अतः इस दोषको दूर करनेके लिये ऐसा कहा है कि ये अति क्रूर मतिवाली नहीं हैं, इसलिये ये सप्तमनरक की आयु के बंध के कारणभूत रौद्र ध्यान से रहित होती हैं। जिस तरह इनमें सप्तमनरक की आयु के बंध के कारणभूत रौद्रध्यान का अभाव है उसी तरह इनमें प्रकृष्ट शुभध्यान का भी अभाव मानना चाहिये सो यह बात नहीं है, कारण अशुभ रौद्रध्यान के साथ इसका कोई अविनाभाव-संबंधरूप

તેઓ અનાર્યકુળોમાં ઉત્પન્ન થયેલ નથી પણ આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે એજ પ્રમાણે "नो असंख्येयायुष्का" તે આર્યકુલોત્પન્ન થઈને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળી નથી, કારણ કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગભૂમિયા જીવ હોય છે તે મોક્ષના અધિકારી હોતા નથી તેઓ તો સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળી છે, તેથી નિર્વાણને યોગ્ય છે સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળી પણ કેટલીક અતિક્રૂરમતિવાળી સ્ત્રીઓ નિર્વાણની અધિકારિણી હોતી નથી તેથી એ દોષને દૂર કરવા માટે એવું કહેલ છે કે તેઓ "नो अतिक्रूरमति" અતિક્રૂરમતિવાળી નથી, તેથી તેઓ સાતમી નરકના આયુબંધને કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનથી રહિત હોય છે જેમ તેમનામાં સાતમી નરકના આયુબંધના કારણરૂપ રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે એજ પ્રમાણે તેમનામાં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનનો પણ અભાવ માનવો જોઈએ એવી આ વાત નથી, કારણ કે અશુભ રૌદ્રધ્યાનની સાથે તેનો કોઈ અવિનાભાવ સંબંધરૂપ પ્રતિબંધ નથી તે ધ્યાનના

भव्योऽपि कश्चिद् दर्शनविरोधी सिद्धो न भवति, इत्यत आह–'ण यावि दंसणविरोहिणी' इति, न चापि दर्शनविरोधिनी ' इति। दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं–तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं परिगृह्यते, न खलु तद्विरोधिनी, आस्तिक्यादिदर्शनादिति भावः।

नन्वमानुष्यपि दर्शनाविरोधिनी, सा तु निर्वाणाय नो कल्पते, तस्मादाह–'णो अमाणुसा ' इति। 'नो अमानुषी ' इति, मनुष्यजातौ भवा मानुषी, तत्र विशिष्टकरचरणोरुग्रीवाद्यवयवसंनिवेशदर्शनादिति भावः।

ननु मानुष्यपि अनार्योत्पन्नाऽनिष्टा तदपनोदार्थमाह–" णो अणारिउप्पत्ती" इति ' नो अनार्योत्पत्तिः ' अनार्येषु–अनार्यकुलेषु, उत्पत्तिर्यस्याः सा तथाविधा नास्तीति।

अभव्या " स्त्री अभव्य नहीं है। यद्यपि स्त्रियों में भी कितनीक स्त्रियां अभव्य होती है तथापि सर्व अभव्य ही है ऐसी बात नहीं है। संसार से निर्वेद, धर्म से अद्वेष तथा शुश्रूषा आदि गुण उनमें देखे जाते हैं, "न चापि दर्शनविरोधिनी" भव्य होते हुए ये सम्यग्दर्शन की विरोधिनी भी नहीं होती है। कितनेक प्राणी तो ऐसे होते हैं जो भव्य होनेपर भी सम्यग्दर्शन से विरोध रखते हैं, परन्तु ये ऐसी नहीं हैं, क्यों कि इनमें आस्तिक्य आदि गुण देखे जाते हैं। "न अम्मनुषी" मनुष्यजातिमें ये उत्पन्न होती है, क्यों कि इनमें मनुष्य जाति की रचना के अनुसार विशिष्ट–कर, चरण, उरु, एवं ग्रीवा आदि अवयवों की रचना देखी जाती है। इस लिये ये "अमानुषी" नहीं हैं अर्थात् मनुष्य हैं। "न अनार्योत्पत्तिः" कितनीक मानुषी भी होती हैं परन्तु यदि वे अनार्या हैं तो निर्वाण के योग्य नही मानी जाती हैं अतः ये अनार्य-

---

જો કે સ્ત્રીઓમા પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ અભવ્ય હોય છે તો પણ સર્વે અભવ્યજ છે એવી વાત નથી સંસારથી નિર્વેદ, ધર્મથી અદ્વેષ, તથા સેવા આદિ ગુણ તેમનામા નજરે પડે છે "न चापि दर्शनविरोधिनी" ભવ્ય હોઇને તેઓ સમ્યગ્દર્શનની વિરોધિની હોતી નથી કેટલાક પ્રાણીઓ એવા હોય છે કે તેઓ ભવ્ય હોવા છતા પણ સમ્યગ્દર્શનથી વિરોધ રાખે છે, પણ તેઓ એવી નથી કારણ કે તેમનામા આસ્તિકતા આદિ ગુણ જોવા મળે છે "न अमानुषी" મનુષ્યજાતિમા તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે તેમનામા મનુષ્યજાતિની રચના પ્રમાણે વિશિષ્ટ–હાથ, પગ, છાતી, અને ગ્રીવા વગેરે અવયવોની રચના જોવામા આવે છે માટે તેઓ "अमानुषी" નથી "नो अनार्योत्पत्ति" કેટલીક માનુષી પણ હોય છે પણ જો તેઓ અનાર્યા હોય તો નિર્વાણને યોગ્ય મનાતી નથી. તેથી

शुद्धशरीराऽपि व्यवसायवर्जिता निन्दितैवेत्यत आह–"णो ववसायवज्जिया" इति, 'नो व्यवसायवर्जिता' । शास्त्रोक्तार्थे श्रद्धालुतया काचित् परलोकव्यवसायिनी भवति, परलोकार्थं तत्प्रवृत्तिदर्शनादिति भावः ।

ननु काचिद् व्यवसायसहिताऽपि अपूर्वकरणविरोधिन्येव दृश्यते, इत्यत आह " णो अपुव्वकरणविरोहिणी " इति, 'नो अपूर्वकरणविरोधिनी' इति स्त्रीजातावप्यपूर्वकरणसम्भवस्य प्रतिपादितत्वात् ।

पर भी कितनीक स्त्रियां शरीर से अशुद्ध रहा करती हैं अतः वे निर्वाण प्राप्ति की अधिकारिणी नहीं होती हैं सो इस शका के समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि यह एकान्त नियम नहीं है, कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती है कि जो शुद्ध आचारसपन्न होने पर भी शरीर से अशुद्ध नही भी रहती हैं । जिनके वज्रर्षभनाराच सहनन नहीं होता है वे ही अशुद्ध शरीर होती हैं और मोक्ष प्राप्ति के योग्य नही होती है। समस्त स्त्रियां ऐसी ही होती है सो बात नही है, कितनीक शुद्ध शरीर वाली भी होती है। "नो व्यवसायवर्जिता" शुद्ध शरीर होने पर भी कितनीक नारिया व्यवसाय से वर्जित होती हैं अर्थात् निन्दित होती है सो यह भी नियम नहीं बन सकता, कारण कि शास्त्रोक्त अर्थ में श्रद्धालु होने के कारण कितनीक स्त्रिया परलोक सुधारने में व्यवसाय से विहीन नही भी होती हैं, इसीलिये उनकी प्रवृत्ति परलोक के निमित्त देखी जाती है। 'नो अपूर्वकरणविरोधिनी' व्यवसायसहित होने पर भी

સ્ત્રીઓ શરીરે અશુદ્ધ રહ્યા કરે છે તેથી તેઓ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવાની અધિકારિણી હોતી નથી, તો આ શકાનુ સમાધાન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આ એકાન્ત નિયમ નથી કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે જે શુદ્ધાચારવાળી થઈને શરીરે અશુદ્ધ પણ રહેતી નથી જેમને વજ્રર્ષભ નારાચ સહનન હોતુ નથી તેઓ જ અશુદ્ધ શરીરવાળી હોય છે અને મોક્ષ પામવાને પાત્ર હોતી નથી સઘળી સ્ત્રીઓ એવી જ હોય છે એવી વાત નથી, કેટલીક શુદ્ધ શરીરવાળી પણ હોય છે

"नो व्यवसायवर्जिता" શુદ્ધ શરીર હોવા છતા પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ વ્યવસાયથી વર્જિત હોય છે એટલે કે નિન્દિત હોય છે, તો એ પણ નિયમ બની શકતો નથી, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત અર્થમા શ્રદ્ધાલુ હોવાને કારણે કેટલીક સ્ત્રીઓ પરલોક સુધારવામા વ્યવસાયથી વિહીન હોતી નથી, તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ પરલોકનુ નિમિત્ત જોવામા આવે છે "नो अपूवकरणविरोधिनी" વ્યવસાયયુક્ત હોવા છતા પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે જે

अक्रूरमतिरपि या रतिलालसा सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह–'णो ण उवसतमोहा' इति, 'नो न उपशान्तमोहा' इति। काचिदुपशान्तमोहाऽपि सम्भवति, तथादर्शनादिति भावः।

उपशान्तमोहाऽपि या स्खलच्छुद्धाचारा गर्हिता, सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह–"णो ण सुद्धाचारा" इति, 'नो न शुद्धाचारा' इति। काचित् शुद्धाचाराऽपि भवति, अतिचारवर्जनेन शुद्धाचारदर्शनादिति भावः।

शुद्धाचाराऽपि काचिदशुद्धबोन्दिर्न निर्वाणाधिकारिणीत्यत आह–"णो असुद्धबोंदी" इति, 'नो अशुद्धशरीरा' इति। या वज्रर्षभनाराचसंहननरहिता सा अशुद्धशरीरा, सा न भवति मोक्षयोग्या स्त्रीर तथाविधा न भवतीत्यर्थः। काचित् शुद्धशरीराऽपि भवतीति भावः।

प्रतिबंध नहीं है। उस ध्यान के अभाव में भी प्रकृष्ट शुभ ध्यान हो सकता है। "नो न उपशान्तमोहा" कितनीक स्त्रिया अतिक्रूर मतिवाली नहीं भी होती हैं परन्तु उनमें रति की लालसा रहती है अत. ऐसी स्त्रिया निर्वाणयोग्य नहीं मानी गई हैं सो इस बाधाकी निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि ये विवक्षित स्त्रिया अक्रूरमतिवाली होकर उपशात मोहवाली हैं। इनकी रतिलालसारूप मोहपरिणति उपशान्त हो चुकी है। "नो न शुद्धाचारा" कितनीक स्त्रिया ऐसी भी होती हैं जो उपशातमोहपरिणति विशिष्ट होने पर भी अशुद्ध आचारवाली होती है परन्तु जिन्हें मुक्ति प्राप्त करनी हैं वे शुद्ध आचार विशिष्ट नहीं होती हैं, यह बात नहीं है अपि तु शुद्धाचार विशिष्ट ही होती है, क्यों कि ये अपने आचार मे दोषो को नही लगने देती है, तथा लगने पर उनकी शुद्धि करती हैं। "नो अशुद्धशरीरा" शुद्धाचार विशिष्ट होने

અભાવમા પણ પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાન હોઈ શકે છે "नो न उपशान्त मोहा" કેટલીક સ્ત્રીઓ અક્રૂરમતિવાળી હોતી પણ તેઓમા રતિની લાલસા રહે છે, તેથી એવી સ્ત્રીઓ નિર્વાણને પાત્ર મનાયેલ નથી તો એ બાધાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે તે વિવક્ષિત સ્ત્રીઓ અક્રૂરમતિવાળી થઈને ઉપશાત મોહવાળી છે તેમની રતિલાલસારૂપ મોહપરિણતિ ઉપશાત થઈ ગયેલ છે "नो न शुद्धाचारा" કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે ઉપશાતમોહપરિણતિ યુક્ત હોવા છતા અશુદ્ધ આચારવાળી હોય છે, પણ જેને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો છે તે શુદ્ધ અચારયુક્ત હોતી નથી એવી કોઈ વાત નથી, પણ શુદ્ધાચાર યુક્ત જ હોય છે, કારણ તેઓ પોતાના આચારમા દોષો લાગવા દેતી નથી અને લાગે તેની શુદ્ધિ કરે છે "नो अशुद्ध शरीरा" શુદ્ધ આચ.

यत एवभूता सा, अतः 'कथ नोत्तमधर्मसाधिका' इति, उत्तमधर्मसाधिकैवेत्यर्थः। अयं भावः—तत्तत्कालापेक्षया पुरुषवद् एतावद्गुणसयमसमन्वितैवोत्तमधर्मसाधिका, तथा चेय केवलसाधिका भवति। सति च केवले नियमान् मोक्ष इति॥

॥ इति स्त्रीमोक्षसमर्थनम्॥

ननु सर्व एवैते भेदास्तीर्थसिद्धेष्वतीर्थसिद्धेषु चैवान्तर्भूताः सन्ति। तथाहि—ये तीर्थकरसिद्धास्ते तीर्थसिद्धा एव, ये तु तद्भिन्नास्ते सर्वेऽप्यतीर्थसिद्धा एवेति किमेतावद्भिर्भेदैरिति चेत्—

अत्रोच्यते=अन्तर्भावे सत्यपि तीर्थसिद्धा तीर्थसिद्धभेदद्वयादेव तदुत्तरोत्तरभेदानां ज्ञान न स्यात्, तस्मादज्ञातभेदज्ञापनार्थं तत्तद्‌भेदस्य विशिष्य कथनमिति॥

तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञान वर्णितम्॥

है-तत्तत्काल की अपेक्षा से पुरुष की तरह इतने गुण और सयम से समन्वित स्त्री भी उत्तमधर्म की साधिका होती है। जब यह उत्तमधर्म की साधिका होती है तो केवलज्ञान को प्राप्त करती है, और केवलज्ञान के होने पर नियम से मोक्ष इसको प्राप्त हो जाता है।

॥ इस तरह यहां तक स्त्रीमुक्ति का समर्थन किया गया है॥

शका—ये समस्त भेद तीर्थसिद्ध और अतीर्थसिद्ध, इन दोनों में ही अन्तर्भूत हो जाते है, क्यों कि जो तीर्थकरसिद्ध हैं वे तीर्थसिद्ध ही हैं तथा इनसे भिन्न जो सिद्ध है वे सब अतीर्थसिद्ध हैं फिर इतने भेदों से क्या मतलब?।

એ છે કે-તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલો ગુણ અને સયમથી સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે જો તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે અહીં સુધી સ્ત્રી મુક્તિનુ સમર્થન કરાયુ છે॥

શકા—એ સઘળા ભેદનો તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે જે તીર્થકરો સિદ્ધ છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન જે સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થસિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા ભેદોનો ઉદ્દેશ શો?

नन्वपूर्वकरणत्वपि नवगुणस्थानरहिता निर्वाणयोग्या न स्यादित्यत आह- "णो णवगुणट्ठाणरहिया" इति, 'नो नवगुणस्थानरहिता' इति। षष्ठगुणस्थानमादाय चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसंख्यकानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्वाः स्त्रियो न भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानयुक्तापि भवतीत्यर्थः।

कितनीक स्त्रिया ऐसी भी होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी होती हैं सो यह बात भी एकान्ततः मान्य नहीं हो सकती, कारण कि कितनीक स्त्रिया ऐसी भी तो होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं भी होती हैं, क्यों कि स्त्री-जाति में भी अपूर्वकरण का संभव प्रतिपादित हुआ है, अतः ये अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं होती हैं। "नो नव-गुणस्थानरहिता" इसी तरह अपूर्वकरण-गुणस्थानवाली होकर भी कितनीक नौ गुणस्थानवाली नहीं भी होती हैं सो इस आशंका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह बात भी एकान्ततः नियमित नहीं है। कारण कि छठवें गुणस्थान से लेकर नौ गुणस्थानतक अर्थात् चौदह गुणस्थानतक-सातवा, आठवा, नौ वा, दसवा, ग्यारवा, बारहवा, तेरहवां एव चौदहवा, ये नौ गुणस्थान भी स्त्रियों में होते हैं-इन नौ गुणस्थानों से वे रहित नहीं होती है। अर्थात् कितनीक स्त्रियां नव गुण-स्थान युक्त भी होती हैं। जब ये स्त्रिया इस तरह की होती हैं तो फिर ये उत्तम धर्मकी साधिका क्यों नहीं हो सकती हैं। सारांश इसका यह

અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોય છે, તો આ વાત પણ એકાન્તત માન્ય થઈ શકતી નથી કારણ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે જે અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રીજાતિમા પણ અપૂર્વકરણનો સંભવ સાબિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી "નો નવ ગુણસ્થાનરહિતા" આ રીતે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતા પણ કેટલીક નવ ગુણસ્થાનવાળી નથી પણ હોતી, તો આ શંકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આ વાત પણ એકાન્તત નિયમિત નથી કારણ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનથી લઈને નવગુણસ્થાન સુધી એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી-સાતમા, આઠમા, નવમા, દસમા, અગીયારમા, બારમા, તેરમા અને ચૌદમા, એ નવ ગુણસ્થાન પણ સ્ત્રીઓમા હોય છે એ નવગુણસ્થાનોથી તેઓ રહિત હોતી નથી એટલે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણસ્થાનયુક્ત પણ હોય છે જો તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઇ શકે ? તેનો સારાંશ

यत एवंभूता सा, अतः 'कथं नोत्तमधर्मसाधिका' इति, उत्तमधर्मसाधिकैवेत्यर्थः । अयं भावः–तत्तत्कालापेक्षया पुरुषवद् एतावद्गुणसंयमसमन्वितैवोत्तमधर्मसाधिका, तथा चेयं केवलसाधिका भवति । सति च केवले नियमान् मोक्ष इति ॥

॥ इति स्त्रीमोक्षसमर्थनम् ॥

ननु सर्वं एवैते भेदास्तीर्थसिद्धेष्वतीर्थसिद्धेषु चैवान्तर्भूताः सन्ति । तथाहि–ये तीर्थकरसिद्धास्ते तीर्थसिद्धा एव, ये तु तद्भिन्नास्ते सर्वेऽप्यतीर्थसिद्धा एवेति किमेतावद्भिर्भेदैरिति चेत्—

अत्रोच्यते=अन्तर्भावे सत्यपि तीर्थसिद्धा तीर्थसिद्धभेदद्वयादेव तदुत्तरोत्तरभेदानां ज्ञानं न स्यात्, तस्मादज्ञातभेदज्ञापनार्थं तत्तद्भेदस्य विशिष्य कथनमिति ॥

तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं वर्णितम् ॥

है–तत्तत्काल की अपेक्षा से पुरुष की तरह इतने गुण और संयम से समन्वित स्त्री भी उत्तमधर्म की साधिका होती है । जब यह उत्तमधर्म की साधिका होती है तो केवलज्ञान को प्राप्त करती है, और केवलज्ञान के होने पर नियम से मोक्ष इसको प्राप्त हो जाता है ।

॥ इस तरह यहां तक स्त्रीमुक्ति का समर्थन किया गया है ॥

शंका—ये समस्त भेद तीर्थसिद्ध और अतीर्थसिद्ध, इन दोनों में ही अन्तर्भूत हो जाते हैं, क्यों कि जो तीर्थंकरसिद्ध हैं वे तीर्थसिद्ध ही हैं तथा इनसे भिन्न जो सिद्ध हैं वे सब अतीर्थसिद्ध हैं फिर इतने भेदों से क्या मतलब ? ।

એ છે કે–તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલા ગુણ અને સંયમથી સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે જો તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે અહીં સુધી સ્ત્રી મુક્તિનુ સમર્થન કરાયુ છે ॥

શંકા—એ સઘળા ભેદનો તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે જે તીર્થ કરો સિદ્ધ છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન જે સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થસિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા ભેદોનો ઉદ્દેશ શો ?

नन्वपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्थानरहिता निर्वाणयोग्या न स्यादित्यत आह- "णो णवगुणट्ठाणरहिया" इति, 'नो नवगुणस्थानरहिता' इति। षष्ठगुणस्थानमादाय चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसंख्यकानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्वाः स्त्रियो न भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानयुक्तापि भवतीत्यर्थः।

कितनीक स्त्रिया ऐसी भी होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी होती हैं सो यह बात भी एकान्ततः मान्य नहीं हो सकती, कारण कि कितनीक स्त्रिया ऐसी भी तो होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं भी होती हैं, क्यों कि स्त्री-जाति में भी अपूर्वकरण का सभव प्रतिपादित हुआ है, अतः ये अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं होती हैं। "नो नव-गुणस्थानरहिता" इसी तरह अपूर्वकरण-गुणस्थानवाली होकर भी कितनीक नौ गुणस्थानवाली नहीं भी होती हैं सो इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह बात भी एकान्ततः नियमित नहीं है। कारण कि छठवें गुणस्थान से लेकर नौ गुणस्थानतक अर्थात् चौदह गुणस्थानतक-सातवा, आठवां, नौ वा, दसवा, ग्यारवां, बारहवा, तेरहवा एव चौदहवा, ये नौ गुणस्थान भी स्त्रियों मे होते हैं-इन नौ गुणस्थानों से वे रहित नहीं होती है। अर्थात् कितनीक स्त्रिया नव गुण-स्थान युक्त भी होती हैं। जब ये स्त्रिया इस तरह की होती हैं तो फिर ये उत्तम धर्मकी साधिका क्यों नहीं हो सकती हैं। साराश इसका यह

અપૂર્વકરણુની વિરોધિની હોય છે, તો આ વાત પણુ એકાન્તત માન્ય થઈ શકતી નથી કારણુ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણુ હોય છે જે અપૂર્વકરણુની વિરોધિની હોતી નથી, કારણુ કે સ્ત્રીજાતિમા પણુ અપૂર્વકરણુનો સભવ સાબિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણુની વિરોધિની હોતી નથી "नो नव-गुणस्थानरहिता" આ રીતે અપૂર્વકરણુ ગુણુસ્થાનવાળી હોવા છતા પણુ કેટલીક નવ ગુણુસ્થાનવાળી નથી પણુ હોતી, તો આ શકાના નિવારણુ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આ વાત પણુ એકાન્તત નિયમિત નથી કારણુ કે છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનથી લઈને નવગુણુસ્થાન સુધી એટલે કે ચૌદ ગુણુસ્થાન સુધી-સાતમા, આઠમા, નવમા, દસમા, અગીયારમા, બારમા, તેરમા અને ચૌદમા, એ નવ ગુણુસ્થાન પણુ સ્ત્રીઓમા હોય છે એ નવગુણુસ્થાનોથી તેઓ રહિત હોતી નથી એટલે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણુસ્થાનયુકત પણુ હોય છે જો તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઈ શકે? તેનો સારાશ

परंपरसिद्धकेवलज्ञानमिति-परपरे च ते सिद्धाश्च परपरसिद्धाः । सिद्धत्वप्राप्ति सम याद् द्व्यादिसमयवर्तिनः, तेषा केवलज्ञान परपरसिद्धकेवलज्ञानम् , तदनेकविध मज्ञप्तम् । तद् यथा-अप्रथमसमयसिद्धाः=प्रथमः समयो येषा ते प्रथमसमयाः, त एव सिद्धाः, प्रथमसमयसिद्धाः, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः। इत्येतत् सामान्यतोऽभिधाय विशेषतस्तदर्थमाह='दुसमयसिद्धा' इत्यादि। तथा-द्विसमयसिद्धाः, द्वौ समयौ येषा ते द्विसमयाः, ते सिद्धाः द्विसमयसिद्धाः, शेष सुगमम् ॥ सू०२१॥

प्रश्न—पूर्वकथित परपरसिद्ध केवलज्ञान का क्या स्वरूप है?

उत्तर—परपरसिद्ध केवलज्ञान अनेक प्रकार का कहा गया है। सिद्धत्वप्राप्ति के समय से दो आदि समयवर्ती सिद्ध परपरसिद्ध कहलाते हैं। इनका जो केवल ज्ञान है वह परपरसिद्ध केवलज्ञान है। प्रथम समय में जो सिद्ध नही हुए हैं वे अप्रथमसमयसिद्ध हैं। इस प्रकार सामान्यरूप से परपरसिद्ध केवलज्ञान का स्वरूप बतलाकर सूत्रकार उसे विशेपरूप से समझाने के अभिप्राय से "दुसमयसिद्धा" इत्यादि पदों द्वारा स्पष्ट करते हैं-जिनके सिद्ध होने के दो समय हैं वे द्विसमयसिद्ध हैं, इसी तरह त्रिसमयसिद्ध, चतुःसमयसिद्ध से दशसमयसिद्ध-तक, एव सख्यातसमयसिद्ध असख्यातसमयसिद्ध और अनन्तसमयसिद्ध जानलेना चाहिये । यह परंपरसिद्ध केवलज्ञान का वर्णन हुआ। इसके वर्णन से सिद्धकेवलज्ञान का पूरा वर्णन हुआ ॥ सू० २१ ॥

પ્રશ્ન—પૂર્વોક્ત પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાન અનેક પ્રકારનુ કહેલ છે સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિના સમયથી બે આદિ સમયવર્તી સિદ્ધપર પરસિદ્ધ કહેવાય છે તેમનુ જે કેવળ જ્ઞાન છે તે પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાન છે, પ્રથમ સમયમા જે સિદ્ધ છે આ પ્રમાણે સામાન્યરૂપે પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બતાવીને સૂત્રકાર તેને વિશેષ રૂપે સમજાવવાના હેતુથી "दुसमयसिद्धा" ઈત્યાદિ પદો દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે—જેમને સિદ્ધ થવાના બે સમય છે તેઓ દ્વિસમયસિદ્ધ છે એજ પ્રમાણે ત્રિસમયસિદ્ધ, ચતુ સમય સિદ્ધથી દસસમયસિદ્ધ સુધી, અને સખ્યાતસમય સિદ્ધ અસખ્યાતસમયસિદ્ધ અને અનન્તસમયસિદ્ધ સમજી લેવા જોઈએ

આ પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ તેના વર્ણનથી સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનનુ સપૂર્ણ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૨૧ ॥

मूलम्—से किं तं परंपरसिद्धकेवलनाणं ?। परंपरसिद्धकेवलनाणं अणेगविहं पण्णत्तं। तं जहा—अपढमसमयसिद्धा, दुसमयसिद्धा, तिसमयसिद्धा, चउसमयसिद्धा, जाव दससमयसिद्धा। संखिज्जसमयसिद्धा, असंखिज्जसमयसिद्धा, अणंतसमयसिद्धा। से तं परंपरसिद्धकेवलनाणं। से तं सिद्धकेवलनाणं।२१।

छाया—अथ किं तत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् ?। परंपरसिद्धकेवलज्ञानमनेकविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अप्रथमसमयसिद्धाः, द्विसमयसिद्धाः, त्रिसमयसिद्धाः, चतुःसमयसिद्धाः, यावद्दशसमयसिद्धाः। संख्येयसमयसिद्धाः। असंख्येयसमयसिद्धाः। अनन्तसमयसिद्धाः। तदेतत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम्। तदेतत् सिद्धकेवलज्ञानम् ॥२१॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं परंपरसिद्धकेवलनाणं' इति। अथ किं तत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् ?, पूर्वनिर्दिष्टस्य परंपरसिद्धकेवलज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—'परंपरसिद्ध केवलनाणं अणेगविहं पण्णत्तं' इत्यादि।

उत्तर—यद्यपि इस तरह से इन सब का अन्तर्भाव हो जाता है फिर भी जो इनका पृथक् २ निर्देश किया है वह उत्तरोत्तर भेदों के समझाने के लिये ही किया है। तीर्थसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहने मात्र से ही इन भेदों का ज्ञान नहीं हो सकता है, इसलिये अज्ञातभेदो के समझाने के लिये विशेषरूप से इन सब भेदो को पृथक् पृथक् उपादान करके समझाया गया है। यह अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान का वर्णन हुआ॥

अब परंपरसिद्धकेवलज्ञान का वर्णन किया जाता है—'से किं तं परंपरसिद्धकेवलनाण०'? इत्यादि।

ઉત્તર—જો કે આ રીતે એ બધાનો સમાવેશ થઈ જાય છે છતા પણ તેમનો જે અલગ અલગ નિર્દેશ કર્યો છે તે ઉત્તરોત્તર ભેદોને સમજાવવા માટે જ કર્યો છે તીર્થસિદ્ધ કે અતીર્થસિદ્ધ કહેવા માત્રથી તે ભેદોનુ જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી, તેથી અજ્ઞાત ભેદોને સમજાવવાને માટે વિશેષરૂપે એ બધા ભેદોને અલગ અલગ ઉપાદાન કરીને સમજાવ્યા છે આ અનન્તર સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ

હવે પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન કરાય છે—" से किं त परंपरसिद्ध केवलनाण " ઈત્યાદિ

च्ज्ञानी सर्वं क्षेत्र–सपूर्णं लोकमलोक च साक्षाज्जानाति पश्यति । इह यद्यपि सर्वद्रव्यग्रहणेन आकाशास्तिकायोऽपि गृह्यते, तथापि तस्य क्षेत्रत्वेन प्रसिद्धत्वाद् पृथक् कथनम्, एवमग्रेऽपि कालविषये बोध्यम्। कालतः केवलज्ञानी सर्वकालम्=अतीतानागतवर्तमानभेदभिन्नं जानाति पश्यति। भावतः केवलज्ञानी सर्वान् जीवादिगतान् भावान्=पर्यायान्–गतिकषायागुरुलघुप्रभृतीन् जानाति पश्यति।

'अह०' इत्यादि । अथ-मनःपर्यायज्ञानानन्तर केवलज्ञान तीर्थकरैर्वर्णितम्, इति शेषः। तत् कीदृशम् ? इत्याह–'सव्वदव्व०' इत्यादि । सर्वद्रव्य–परि-

---

क्षेत्र की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त लोकाकाश और अलोकाकाशरूप क्षेत्र को साक्षात् जानता और देखता है । यद्यपि "द्रव्य की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त द्रव्यों को जानता और देखता है" ऐसा कहने से ही आकाशास्तिकाय आदि का जानना देखना सिद्ध हो जाता है फिर भी यहां जो क्षेत्र की अपेक्षा उसका जानना देखना कहा है वह क्षेत्ररूप से उसकी पृथक् प्रसिद्धि का होना है। अर्थात् 'लोक का क्षेत्र अलग है और अलोक का क्षेत्र अलग है, इस बात को समझाने के लिये ऐसा कहा है । इसी तरह काल–द्रव्य के विषयमें भी यही समझना चाहिये। काल की अपेक्षा केवलज्ञानी भूत, भविष्यत् और वर्तमान, इन तीनों कालो को जानता और देखता है । भाव की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त जीवादिक पदार्थगत गति, कषाय, अगुरुलघु आदि पर्यायों को जानता और देखता है। "अह सव्वदव्व०" इत्यादि गाथा का अर्थ—

इस गाथामें अथ–शब्द यह बात प्रदर्शित करने के लिये रखा गया है कि मनःपर्यय ज्ञान के बाद ही तीर्थंकरों ने इस केवलज्ञान का वर्णन

સમસ્ત લોકાકાશ અને અલોકાકાશ રૂપ ક્ષેત્રને સાક્ષાત્ જાણે છે અને દેખે છે

જો કે "દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સમસ્ત દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે" એમ કહેવાથી જ આકાશાસ્તિકાય આદિનુ જાણવા દેખવાનુ સિદ્ધ થઈ જાય છે છતા પણ અહી જે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેનુ જાણવા દેખવાનુ કહ્યું છે તે ક્ષેત્રરૂપે તેની અલગ પ્રસિદ્ધિનુ હોવુ છે એટલે કે "લોકનુ ક્ષેત્ર અલગ છે અને અલોકનુ ક્ષેત્ર અલગ છે" આ વાતને સમજાવવાને માટે એવુ કહ્યુ છે એજ પ્રમાણે કાલ અને દ્રવ્યના વિષયમા પણ એજ સમજવુ જોઈએ કાળની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળોને જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સમસ્તજીવાદિક પદાર્થગત ગતિ, કષાય, અગુરુ લઘુ આદિ પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે, "અહ સવ્વદવ્વ" ઈત્યાદિ ગાથાનો અર્થ–આ ગાથામા 'અથ' શબ્દ એ વાત દર્શાવવાને માટે મૂકયો છે કે મન-

एवं भवस्थकेवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानं चेति भेदद्वयमभिधाय पुनः प्रकारान्तरेण केवलज्ञानस्य भेदमाह—

मूलम्—तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं। तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ। तत्थ दव्वओणं केवलनाणी सव्वदव्वाइं जाणइ पासइ। खित्तओ णं केवलनाणी सव्वं खित्तं जाणइ पासइ। कालओ णं केवलनाणी सव्वं कालं जाणइ पासइ। भावओ णं केवलनाणी सव्वे भावे जाणइ पासइ।
गाहा—"अह सव्वदव्वपरिणाम भावविण्णत्तिकारणमणंतं।
सासयमप्पडिवाइ, एगविहं केवलं नाणं"॥१॥सू०२२॥

छाया—तत् समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतः। तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति। क्षेत्रतः खलु केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं जानाति पश्यति। कालतः खलु केवलज्ञानी सर्वं कालं जानाति पश्यति। भावतः खलु केवलज्ञानी सर्वान् भावान् जानाति पश्यति।
गाथा—अथ सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणमनन्तम्।
शाश्वतमप्रतिपाति, एकविधं केवलज्ञानम्॥ सू० २२॥

टीका—'तं समासओ' इत्यादि। सामान्यतः केवलज्ञानं, समासतः=संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च। तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि साक्षाज्जानाति पश्यति। क्षेत्रतः केव

इस प्रकार भवस्थसिद्ध केवलज्ञान और सिद्ध केवलज्ञान के भेद से केवलज्ञान के दो भेदों का निरूपण कर सूत्रकार अब प्रकारान्तर से केवलज्ञानके भेदोंका निरूपण करते हैं—'तं समासओ चउव्विहं०' इत्यादि।

वह केवलज्ञान संक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है। जैसे—द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा। द्रव्य की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त द्रव्यो को जानता और देखता है।

આ રીતે ભવસ્થસિદ્ધકેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધકેવળજ્ઞાનના ભેદથી કેવળજ્ઞાનના બે ભેદોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી કેવળજ્ઞાનના ભેદોનું નિરૂપણ કરે છે—"તં સમાસઓ ચઉવ્વિહં૦" ઇત્યાદિ

તે કેવળજ્ઞાનને સંક્ષેપમાં ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે જેવા કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સર્વે દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે ક્ષેત્રની અ[illegible]વળજ્ઞાની

विधम्=एकप्रकारक, क्षायिकत्वात्, तदावरणक्षयस्यैकरूपत्वात्। यद्यपि केवलज्ञानस्य स्वाम्यपेक्षया भवस्थसिद्धभेदमाश्रित्य भेदोऽस्ति, तथापि–ज्ञानापेक्षया नास्ति भेदः, मतिज्ञानादीना चतुर्णां तु क्षायोपशमिकत्वात्, क्षयोपशमस्य च वैचित्र्यादनेकविधत्वमिति बोध्यम् ॥ सू० २२ ॥

ननु तीर्थंकरः केवलज्ञाने समुत्पन्ने सति तीर्थंकरनामकर्मोदयात् सर्वजीवानुग्रहार्थं देशना करोति, तत्र केषाचिदेवमाशङ्का भवेत्–भगवतोऽपि तीर्थंकृतस्तावत् द्रव्यश्रुतमक्षरध्वनिरूपं वर्तते, द्रव्यश्रुत च भावश्रुत पूर्वक, तस्माद् भगवानपि श्रुतज्ञानीति चेत्, तत्राह—

इस शाश्वतमे इतनी विशेषता प्रदर्शित करता है कि केवलज्ञान ऐसा शाश्वत नहीं है किन्तु अप्रतिपाति शाश्वत है, अर्थात् किसी भी कालमें इसका पतन नही होता है। निरन्तररूप से सर्वकालमे केवलज्ञान रहता है। केवलज्ञान क्षायिक है, ज्ञानावरण कर्म के क्षय से होता है, और ज्ञानावरण कर्मका क्षय एकरूप होता है, अतः वह भी एकरूप ही है। यद्यपि स्वामी की अपेक्षा भवस्थसिद्ध का आश्रय करके इसके भी भेद बतलाये गये हैं फिर भी ज्ञान की अपेक्षा इसमे कोई भेद नही है। मतिज्ञान आदि चार ज्ञान क्षायोपशमिक हैं, इसलिये उनमें क्षयोपशमकी विचित्रता रहती है, और इसी कारण उनमें अनेकविधता बतलाई गई है ॥ सू०२२ ॥

तीर्थंकर भगवान् केवलज्ञान उत्पन्न होने पर तीर्थंकरनामकर्म के उदय होने से समस्त जीवों के अनुग्रह के लिये–कल्याण के लिये देशना

એટલી વિશેષતા દર્શાવે છે કે કેવળજ્ઞાન એવુ શાશ્વત નથી પણ અપ્રતિપાતિ શાશ્વત છે, એટલે કે કોઈ પણ કાળે તેનુ પતન થતુ નથી નિરતર રૂપે સર્વકાળે કેવળજ્ઞાન રહે છે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક છે, જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયથી થાય છે, અને જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષય એકરૂપ હોય છે, તેથી તે પણ એકરૂપ જ છે જો કે સ્વામીની અપેક્ષાએ ભવસિદ્ધનો આધાર લઈને તેના પણ ભેદ બતાવવામા આવેલ છે તો પણ જ્ઞાનથી તેમા કોઈ ભેદ નથી મતિજ્ઞાન આદિ ચાર જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, તેથી તેમનામા ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા રહે છે, અને એજ કારણે તેમનામા અનેકવિધતા બતાવવામા આવેલ છે ॥ સૂ ૨૨ ॥

તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય હોવાથી સમસ્ત જીવોના અનુગ્રહને માટે દેશના આપે છે, તે વિષે કોઈ એવી આશકા

णामभावविज्ञप्तिकारणम्=सर्वाणि च तानि द्रव्याणि सर्वद्रव्याणि जीवाजीवरूपाणि, तेषां परिणामाः-प्रयोगविस्रसारूपा उत्पादादयः पर्यायाः सर्वद्रव्यपरिणामाः, तेषां भावः-सत्ता, स्वलक्षणं स्वं स्वमसाधारणं स्वरूपं, तस्य विज्ञप्तिः-विशेषेण ज्ञानम्, तस्याः कारणं=हेतुः, तथा ज्ञेयानामनन्तत्वादनन्तं, तथा=शाश्वत-नित्यम् , निरन्तरोपयोगयुक्तमित्यर्थः । तथा-अप्रतिपाति-न प्रतिपतनशील, सदाऽवस्थायीत्यर्थः ।

ननु यत् खलु शाश्वत, तदप्रतिपात्येव स्यात् किं पुनरेतेन विशेषणेनेति, उच्यते-शाश्वतं हि नाम अनवरत भवदुच्यते, तच्च स्वल्पकालेऽपि नैरन्तर्येण भवनाद् भवति, अप्रतिपातिविशेषणोपादानं तु सर्वकाले केवलज्ञानमवतिष्ठत, इति बोधनार्थमिति । नैरन्तर्येण सर्वस्मिन् काले केवलज्ञान भवतीति भावः । तथा-एक

किया है । यह केवलज्ञान "सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणम्" अर्थात् समस्त जीव और अजीवरूप द्रव्योंमें जो उत्पादादिक परिणाम स्वनिमित्त एवं परनिमित्त से होते रहते हैं उनके अपने २ असाधारणरूप की विज्ञप्ति का कारण है । अनत एवं शाश्वत है । अप्रतिपतनशील है-सदा अवस्थायी है । दूसरे ज्ञानों की तरह इसके भेद प्रभेद नहीं हैं।

शंका—जो शाश्वत होगा वह अप्रतिपाती ही होगा तो फिर गाथामें "अप्रतिपाति" यह विशेषण स्वतन्त्ररूप से क्यों रखा ?

उत्तर—शाश्वत-शब्द का अर्थ निरन्तर होते रहना है । जो पदार्थ स्वल्पकालावस्थायी होता है वह भी उतने समय तक यदि निरन्तर होता रहता है तो वह भी शाश्वत कहा जाता है। "अप्रतिपाति" विशेषण

પર્યયજ્ઞાનના પછી જ તીર્થંકરોએ આ કેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન કર્યું છે આ કેવળજ્ઞાન "सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणम्" એટલે કે સમસ્ત જીવ અને અજીવ રૂપ દ્રવ્યોમા જે ઉત્પાદાદિક પરિણામ સ્વનિમિત્ત અને પરનિમિત્તથી થતાં રહે છે તેમના પોત-પોતાના અસાધારણ રૂપની વિજ્ઞપ્તિનુ કારણ છે અનત અને શાશ્વત છે અપ્રતિપતનશીલ છે-સદા અવસ્થાયી છે બીજા જ્ઞાનોની જેમ તેના ભેદ પ્રભેદ નથી

શકા—જે શાશ્વત હોય તે અપ્રતિપાતી જ હોય તો પછી ગાથામા "अप्रतिपाति" એ વિશેષણ સ્વતત્ર રૂપે શા માટે રાખ્યુ છે ?

ઉત્તર—શાશ્વત શબ્દનો અર્થ "નિરતર થતુ રહેવુ" એવો થાય છે જે પદાર્થ સ્વલ્પકાલાવસ્થાયી હોય છે તે પણ એટલા સમય સુધી જો નિરતર થતો રહે છે તો તે પણ શાશ્વત કહેવાય છે "अप्रतिपाति" વિશેષણ આ શાશ્વતમા

तीर्थंकरः केवलज्ञानेनैव तत्त्व जानातीति भावः। तत्र–तेपामर्थानां मध्ये, ये प्रज्ञापनयोग्याः=प्ररूपणायोग्याः, तान् भाषते नेतरान्। प्रज्ञापनीयेष्वपि न सर्वान् प्रज्ञापनीयान् भाषते, तेषामनन्तत्वेन सर्वेषा भाषितुम शक्यत्वात्, आयुषस्तु परिमितत्वात्। किं तु कतिपयानेव अनन्तभागमात्रान् ग्रहीतृशक्त्यपेक्षया योग्यानेवार्थान् भाषते, यो ग्रहीता यावतामर्थाना ग्रहणे योग्य इति बुद्ध्वा देशना करोतीति भावः। 'वइजोगसुय हवइ सेसं' इति। 'वाग्योगः श्रुतं भवति शेषम्' इतिच्छाया, अत्र वाग्योगशब्देन भगवतो वाग्योगो गृह्यते।

क्षायोपशमिक ज्ञान है। इस केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को तभी होती है कि जब समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मों का नाश हो चुकता है क्षायोपशमिक ज्ञान की प्राप्ति मे तत्तत्कर्मों का देशतः विनाश होता है। इस तरह केवलज्ञान से समस्त पदार्थों को जान कर भी केवली उन समस्त पदार्थों की प्ररूपणा नही करते हैं, किन्तु इनमे जो प्रज्ञापनीय पदार्थ होते हैं उन्हीं की प्ररूपणा करते है, अप्रज्ञापनीय पदार्थो की नही। प्रज्ञापनीय पदार्थों में भी सब की नहीं, किन्तु कितनेक ही पदार्थो की प्ररूपणा करते हैं, कारण वे अनन्त होने से वचन द्वारा कहे नहीं जा सकते, और आयु परिमित है, परिमित आयुमें समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थो की प्ररूपणा नही हो सकती है, इसलिये प्रज्ञापनीयोंमें से कितनेक अनतभागमात्र की–जो ग्रहीता (ग्रहण करनेवाले) की शक्ति की अपेक्षा ग्रहण के योग्य होते हैं, अर्थात् ग्रहीता जितने अर्थो के ग्रहण करनेमें योग्य हो उतने अर्थों की वे देशना करते हैं। वाग्योग का

કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક જ્ઞાન છે આ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જીવને ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણુ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા તે તે કર્મોનો દેશત વિનાશ થાય છે આ રીતે કેવળજ્ઞાનવડે સમસ્ત પદાર્થોને જાણીને પણુ કેવળી સમસ્ત પદાર્થોની પ્રરૂપણુા કરતા નથી, પણુ તેમનામા જે પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થો હોય છે તેમની જ પ્રરૂપણુા કરે છે, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની નહી, પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોમા પણુ બધાની નહી, પણુ કેટલાક પદાર્થોની જ પ્રરૂપણુા કરે છે, કારણુ કે તે અનત હોવાથી વચન દ્વારા કહી શકાતા નથી અને આયુપરિમિત આયુમા સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની પ્રરૂપણુા થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રજ્ઞાપનીયોમાથી કેટલાક અનતભાગ માત્રની, જે ગ્રહીતા (ગ્રહણુ કરનાર) ની શક્તિની અપેક્ષાએ ગ્રહણુને યોગ્ય હોય છે એટલે કે ગ્રહીતા જેટલા અર્થોને ગ્રહણુ કરવાને યોગ્ય હોય એટલા અર્થોની તેઓ દેશના કરે છે "वाग्योग" નુ તાત્પર્ય અહી કેવળજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત અર્થોની

मूलम्—गाहा—केवलनाणेणऽत्थे, नाउं जे तत्थ पण्णवणजोग्गा।
ते भासइ तित्थयरो, वइजोगसुअ हवइ सेसं ॥१॥
से तं केवलनाणं, से तं नोइंदियपच्चक्खं। से तं पच्चक्खनाणं ॥ सू० २३ ॥

छाया—केवलज्ञानेनार्थान्, ज्ञात्वा ये तत्र प्रज्ञापनयोग्याः।
तान् भाषते तीर्थङ्करो, वाग्योगश्रुतं भवति शेषम् ॥ १ ॥
तदेतत् केवलज्ञानं, तदेतन्नोइन्द्रियप्रत्यक्षं, तदेतत् प्रत्यक्षज्ञानम् ॥ सू० २३ ॥

टीका—'केवलनाणेणऽत्थे०' इत्यादि। तीर्थङ्करः अर्थान्=धर्मास्तिकायादीन्, मूर्तामूर्तान् भावान् केवलज्ञानेन ज्ञात्वा न तु श्रुतज्ञानेनेत्यर्थः, श्रुतज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वात्, केवलिनश्च ज्ञानावरणीयादेः सर्वथा क्षये सति देशतः क्षयाभावात्

देते हैं। इस पर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि भगवान् की वह देशना अक्षरध्वनिरूप द्रव्यश्रुत है, और द्रव्यश्रुत भावश्रुतपूर्वक होता है, इसलिये इस अक्षरध्वनिरूप देशना के सद्भाव से उनमें भी श्रुतज्ञानीपनेका प्रसंग प्राप्त होता है। इस पर सूत्रकार कहते हैं—'केवलनाणेणत्थे०' इत्यादि।

तीर्थंकर प्रभु धर्मास्तिकायादिक समस्त मूर्त अमूर्त पदार्थों को केवलज्ञान से जान करके उनमें जो प्ररूपणा करने योग्य होते हैं उन पदार्थों को कहते हैं। इस तरह केवली भगवान् का वह वाग्योग—अर्थाभिधायक शब्दसमूह—भावश्रुतस्वरूप नहीं है किन्तु द्रव्यश्रुत स्वरूप है।

भावार्थ—तीर्थंकर प्रभु केवलज्ञान के द्वारा ही समस्त रूपी और अरूपी पदार्थों को जानते हैं, श्रुतज्ञान के द्वारा नहीं, कारण कि श्रुतज्ञान

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશનાના સદ્‌ભાવથી તેમનામાં પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે—"केवलनाणेणत्थे०" ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોને કેવળજ્ઞાનથી જાણીને તેઓમાં જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોને કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનનો તે વાગ્યોગઅર્થાભિધાયક શબ્દસમૂહ—ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—તીર્થંકર પ્રભુ કેવળજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહીં, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે,

तीर्थंकरः केवलज्ञानेनैव तत्त्व जानातीति भावः। तत्र–तेषामर्थानां मध्ये, ये प्रज्ञापनयोग्याः=प्ररूपणायोग्याः, तान् भाषते नेतरान्। प्रज्ञापनीयेष्वपि न सर्वान् प्रज्ञापनीयान् भाषते, तेषामनन्तत्वेन सर्वेषा भाषितुम शक्यत्वात्, आयुषस्तु परिमितत्वात्। किं तु कतिपयानेव अनन्तभागमात्रान् ग्रहीतृशक्त्यपेक्षया योग्यानेवार्थान् भाषते, यो ग्रहीता यावतामर्थाना ग्रहणे योग्य इति बुद्ध्वा देशना करोतीति भावः। 'वइजोगसुय हवइ सेसं' इति। 'वाग्योगः श्रुतं भवति शेषम्' इतिच्छाया, अत्र वाग्योगशब्देन भगवतो वाग्योगो गृह्यते।

क्षायोपशमिक ज्ञान है। इस केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को तभी होती है कि जब समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मों का नाश हो चुकता है क्षायोपशमिक ज्ञान की प्राप्ति में तत्तत्कर्मों का देशतः विनाश होता है। इस तरह केवलज्ञान से समस्त पदार्थों को जान कर भी केवली उन समस्त पदार्थों की प्ररूपणा नहीं करते हैं, किन्तु इनमें जो प्रज्ञापनीय पदार्थ होते हैं उन्हीं की प्ररूपणा करते है, अप्रज्ञापनीय पदार्थों की नहीं। प्रज्ञापनीय पदार्थों में भी सब की नहीं, किन्तु कितनेक ही पदार्थों की प्ररूपणा करते हैं, कारण वे अनन्त होने से वचन द्वारा कहे नहीं जा सकते, और आयु परिमित है, परिमित आयुमे समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थो की प्ररूपणा नहीं हो सकती है, इसलिये प्रज्ञापनीयोंमें से कितनेक अनतभागमात्र की–जो ग्रहीता (ग्रहण करनेवाले) की शक्ति की अपेक्षा ग्रहण के योग्य होते हैं, अर्थात् ग्रहीता जितने अर्थो के ग्रहण करनेमें योग्य हो उतने अर्थो की वे देशना करते हैं। वाग्योग का

કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક જ્ઞાન છે આ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જીવને ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણુ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોનો નાશ થઇ જાય છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા તે તે કર્મોનો દેશત વિનાશ થાય છે આ રીતે કેવળજ્ઞાનવડે સમસ્ત પદાર્થોને જાણીને પણુ કેવળી સમસ્ત પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણુ તેમનામા જે પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થો હોય છે તેમની જ પ્રરૂપણા કરે છે, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની નહી, પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોમા પણુ બધાની નહી, પણુ કેટલાક પદાર્થોની જ પ્રરૂપણા કરે છે, કારણુ કે તે અનત હોવાથી વચન દ્વારા કહી શકાતા નથી અને આયુપરિમિત આયુમા સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની પ્રરૂપણા થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રજ્ઞાપનીયોમાથી કેટલાક અનતભાગ માત્રની, જે ગ્રહીતા (ગ્રહણુ કરનાર) ની શક્તિની અપેક્ષાએ ગ્રહણુને યોગ્ય હોય છે એટલે કે ગ્રહીતા જેટલા અર્થોને ગ્રહણુ કરવાને યોગ્ય હોય એટલા આર્થોની તેઓ દેશના કરે છે "वाग्योग" નુ તાત્પર્ય અહી કેવળજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત અર્થોની

मूलम्—गाहा—केवलनाणेणऽत्थे, नाउं जे तत्थ पण्णवणजोग्गा।
ते भासइ तित्थयरो, वइजोगसुअ हवइ सेस ॥१॥

से तं केवलनाण, से त नोइंदियपच्चक्ख । से त पच्चक्खनाण ॥ सू० २३ ॥

छाया—केवलज्ञानेनार्थान्, ज्ञात्वा ये तत्र प्रज्ञापनयोग्याः।
तान् भाषते तीर्थकरो, वाग्योगश्रुत भवति शेषम् ॥ १ ॥

तदेतत् केवलज्ञान, तदेतन्नोइन्द्रियप्रत्यक्ष, तदेतत् प्रत्यक्षज्ञानम् ॥ सू० २३ ॥

टीका—'केवलनाणेणऽत्थे०' इत्यादि। तीर्थकरः अर्थान्=धर्मास्तिकायादीन्, मूर्तामूर्तान् भावान् केवज्ञानेन ज्ञात्वा न तु श्रुतज्ञाने नेत्यर्थः, (तज्ज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वात्, केवलिनश्च ज्ञानावरणीयादेः सर्वथा क्षये सति देशत क्षयाभावात्

देते हैं। इस पर कोई ऐसी आशका कर सकता है कि भगवान् की वह देशना अक्षरध्वनिरूप द्रव्यश्रुत है, और द्रव्यश्रुत भावश्रुतपूर्वक होता है, इसलिये इस अक्षरध्वनिरूप देशना के सद्भाव से उनमें भी श्रुतज्ञानीपनेका प्रसग प्राप्त होता है। इस पर सूत्रकार कहते हैं-'केवलनाणेणत्थे०' इत्यादि।

तीर्थंकर प्रभु धर्मास्तिकायादिक समस्त मूर्त अमूर्त पदार्थों को केवलज्ञान से जान करके उनमें जो प्ररूपणा करने योग्य होते हैं उन पदार्थों को कहते हैं। इस तरह केवली भगवान् का वह वाग्योग-अर्थाभिधायक शब्दसमूह-भावश्रुतस्वरूप नहीं है किन्तु द्रव्यश्रुत स्वरूप है।

भावार्थ—तीर्थंकर प्रभु केवलज्ञान के द्वारा ही समस्त रूपी और अरूपी पदार्थों को जानते हैं, श्रुतज्ञान के द्वारा नहीं, कारण कि श्रुतज्ञान

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશનાના સદ્‌ભાવથી તેમનામા પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે-"केवलनाणेणत्थे०" ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોને કેવળજ્ઞાનથી જાણીને તેઓમા જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોને કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનનો તે વાગ્યોગઅર્થાભિધાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—તીર્થંકર પ્રભુ કેવળજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહી, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે.

मूलम्--से किं तं परोक्खनाणं? । परोक्खनाणं दुविहं पण्णत्तं । तं जहा—आभिणिबोहियनाणपरोक्खं च, सुयनाणपरोक्खं च । जत्थ आभिणिबोहियनाणं, तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिणिबोहियनाणं, दोऽवि एयाइं अण्णमण्णमणुगयाइं, तहवि पुण इत्थ आयरिया नाणत्तं पण्णवयंति । अभिणिबुज्झइ त्ति आभिणिबोहियं, सुणेइ-त्ति सुयं, मइपुव्वं जेण सुयं न मई सुयपुव्विया ॥ सू० २४ ॥

छाया—अथ किं तत् परोक्षज्ञानम् ? परोक्षज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षं च, श्रुतज्ञानपरोक्षं च । यत्र आभिनिबोधिकज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानं, यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिकज्ञानम्, द्वे अप्येते अन्योन्यमनुगते, तथापि पुनरत्राचार्या नानात्वं प्रज्ञापयन्ति—अभिनिबुध्यते इत्याभिनिबोधिकम् । शृणोति-इति श्रुतम् । मतिपूर्वं येन श्रुतं, न मतिः श्रुतपूर्विका ॥ सू० २४ ॥

'से किं तं परोक्खनाण०' इत्यादि ।

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं परोक्खनाणं' इति । अथ किं तत् परोक्षज्ञानमिति । पूर्वनिर्दिष्टस्य परोक्षज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः । उत्तरमाह—'परोक्खनाणं दुविहं पण्णत्तं०' इत्यादि । परोक्षज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तत्र परोक्ष-ज्ञानशब्दार्थ उच्यते—परेभ्योऽक्षस्य यज्जायते, तत् परोक्षम् । अपौद्गलिकत्वादरूपी जीवः, पौद्गलिकत्वात् तु रूपीणि द्रव्येन्द्रियमनांसि, ततश्च जीवापेक्षया पराणि=

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट परोक्षज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—परोक्षज्ञान दो प्रकार का बतलाया गया है ! वे दो प्रकार ये हैं—आभिनिबोधिक ज्ञान और श्रुतज्ञान । आत्मा से भिन्न द्रव्य इन्द्रिय और मन से जो जीव को ज्ञान होता है वह परोक्षज्ञान कहलाता है। जीव से इन्द्रियां और मन इसलिये पर—भिन्न मानी गई हैं कि जीव अरूपी हैं और द्रव्य—इन्द्रिया तथा मन, रूपी है । जीव अरूपी इसलिये

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ પરોક્ષ જ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પરોક્ષજ્ઞાન બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે, તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આત્માથી ભિન્ન દ્રવ્યઇન્દ્રિય અને મનથી જીવને જે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે જીવથી ઇન્દ્રિયો અને મન તે કારણે ભિન્ન માનવામાં આવેલ છે કે જીવ અરૂપી છે, તથા દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો

अयमर्थ'-भगवतः केवलज्ञानोपलब्धार्थाभिधायकः शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न तु श्रुतम्, वाग्योगस्य भाषापर्याप्त्यादिनामकर्मोदयहेतुकत्वात्, श्रुतस्य तु क्षायोपशमिकत्वादिति। स च वाग्योग। शेष श्रुत भवतीत्यन्वयः। शेषम्=अप्रधान श्रुत द्रव्यश्रुतमित्यर्थ'। श्रोतृणा भावश्रुतकारणत्वात् तदङ्गत्वादप्रधानतया द्रव्यश्रुतमिति व्यवह्रियते, इति भावः॥

तदेतत् केवलज्ञान वर्णितम्। तदेतत्-अवधिज्ञान-मनःपर्ययज्ञान-केवलज्ञानरूप नोइन्द्रियप्रत्यक्ष वर्णितम्। तदेतत् प्रत्यक्षज्ञानं-प्रत्यक्षात्मक ज्ञान वर्णितमित्यर्थः॥ सू० २३॥

अथ परोक्षज्ञान वर्ण्यते—'से किं त परोक्खनाण० इत्यादि।

तात्पर्य यहा केवलज्ञान से उपलब्ध अर्थो की अभिधायिका-कथन करनेवाली-भगवान् के द्वारा उच्चारित हुई उस शब्दराशि से है। वह शब्दसमूह भगवान् का वाग्योग होता है, श्रुतज्ञान नहीं। इस वाग्योग का कारण भाषापर्याप्ति आदि नामकर्म का उदय है। यह वाग्योग भावश्रुतरूप इसलिये नही माना जाता है कि भावश्रुत क्षायोपशमिक होता है। द्रव्यश्रुत का इसमें व्यवहार इसलिये किया जाता है कि यह श्रोताओं के भावश्रुत का कारण होता है, अतः भावश्रुत का कारण होने से इसमें द्रव्यश्रुतता है। यह केवलज्ञान का वर्णन हुवा। इस तरह यहा तक अवधिज्ञान, मन'पर्ययज्ञान और केवलज्ञान रूप नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष का वर्णन हुवा। ये तीनों ज्ञान ही प्रत्यक्षज्ञान हैं। इसलिये प्रत्यक्ष ज्ञान का वर्णन हो चुका है॥ सू०२३॥

अब परोक्षज्ञान का वर्णन किया जाता है—'से किं त परोक्ख नाण ?' इत्यादि।

અભિધાયિકા-કથન કરનારી-ભગવાન દ્વારા ઉચ્ચારવામા આવેલ તે શબ્દરાશિ છે તે શબ્દરાશિ ભગવાનનો વાગ્યોગ હોય છે, શ્રુતજ્ઞાન નહી આ વાગ્યોગનુ કારણ ભાષાપર્યાપ્ત આદિ નામ-કર્મનો ઉદય છે આ વાગ્યોગ તે કારણે ભાવશ્રુતરૂપ નથી મનાતો કે ભાવશ્રુત ક્ષાયોપશમિક હોય છે દ્રવ્યશ્રુતનો તેમા વહેવાર તે કારણે કરાય છે કે તે શ્રોતાઓના ભાવશ્રુતનુ કારણ હોય છે, તેથી ભાવશ્રુતનુ કારણ હોવાથી તેમા દ્રવ્યશ્રુતતા છે આ કેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ આ રીતે અહી સુધી અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાન નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનુ વર્ણન થયુ એ ત્રણેજ્ઞાન જ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે- તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનુ વર્ણન પૂરૂ થયુ ॥ સૂ ૨૩ ॥

હવે પરોક્ષ જ્ઞાનનુ વર્ણન કરવામા આવે છે-"से किं त ... " ઇત્યાદિ

ननु 'यत्राभिनिबोधिकज्ञान तत्र श्रुतज्ञानम्' इत्युक्ते सति 'यत्र श्रुतज्ञान तत्राभिनिबोधिकज्ञान'-मिति ज्ञात भवत्येव किं पुनस्तदुपादानेनेति चेत्, अत्रोच्यते-नियमतो न ज्ञायते तस्मान्नियमावधारणार्थं ' यत्र श्रुतज्ञान तत्राभिनिबोधिकज्ञान '-मित्युच्यते । नियमावधारणमेव स्पष्टयति-' दोवि एयाइ० ' इत्यादि । द्वे अप्येते आभिनिबोधिकश्रुते अन्योन्यमनुगते=परस्पर सबद्धे, अनयोर्नियमेन सहभावोऽस्तीति भावः ।

ननु यद्यनयोः परस्पर नियमेन सहभावस्तर्हि अनयोरभेद एवास्तु, कथ भेदेन व्यवहारो भवतीत्यत आह-' तह वि० ' इत्यादि । यद्यप्येते उभे ज्ञाने अन्योन्यानुगते

शका—" जत्थ आभिणिबोहियनाण तत्थ सुयनाण " " जहा आभिनिबोधिकज्ञान होता है वहा श्रुतज्ञान होता है, और जहा श्रुतज्ञान होता है वहा आभिनिबोधिकज्ञान होता है तो फिर सूत्रकार को इस बातको प्रकट करने के लिये सूत्रमे " जत्थ सुयनाण तत्थ आभिणिबोहियनाण " फिर इन पदों के रखने की क्या आवश्यकता थी ? ।

उत्तर—नियम से यह बात नहीं जानी जाती है इसलिये इस प्रकार के नियम के निर्णय के लिये " जत्थ सुयनाण तत्थ आभिनिबोहियनाण " ऐसा कहा है । इसी नियम का निर्णय वे ' दोऽवि एयाइ अण्णमण्णमणुगयाइ ' इन पदों से करते हैं। इसमे बतलाया गया है कि ये दोनों ज्ञान परस्पर सबद्ध हैं, अर्थात् नियमत. इनका सहयोग है।

शका—यदि इनका परस्पर में नियमतः सहभाव है तो फिर इनमें कोई भेद नहीं रहना चाहिये, और भेद से जो इनका व्यवहार होता है

શકા—" जत्थ आभिणिबोहियनाण तत्थ सुयनाण " જ્યા આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે ત્યા શ્રુતજ્ઞાન હોય છે" આટલુ કહેવાથી જ જ્યારે એ વાત જાણી શકાય છે કે જ્યા શ્રુતજ્ઞાન હોય છે ત્યા આભિનિબોધિકજ્ઞાન હોય છે તો પછી સૂત્રકારને આ વાત પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રમા " जत्थ सुयनाण तत्थ आभिणिबोहियाण " એ પદોને મૂકવાની જરૂર શી હતી ?

ઉત્તર—નિયમથી આ વાત જાણી શકાતી નથી તેથી આ પ્રમાણેના નિયમના નિર્ણય માટે " जत्थ सुयनाण तत्थ आभिनिबोहियानाण " એમ કહ્યુ છે એજ નિયમનો નિર્ણય તેઓ "दोऽवि एयाइ अण्णमण्णमणुगयाइ " એ પદોથી કરે છે તેમા બતાવ્યુ છે કે એ બન્ને જ્ઞાન પરસ્પર સબદ્ધ છે, એટલે કે નિયમત તેમનો સહયોગ છે

શકા—જો તેમનો પરસ્પરમા નિયમત સહભાવ છે તો પછી તેમનામા કોઈ ભેદ રહેવા જોઇએ નહી, અને ભેદથી જે તેમનો વ્યવહાર થાય છે તે નષ્ટ

अन्यानि द्रव्येन्द्रियमनांसि, तेभ्यः पौद्गलिकेभ्यः द्रव्येन्द्रियमनोभ्यः अक्षरस्य= जीवस्य यद् ज्ञानमुपजायते तत् परोक्षज्ञानम् । तद् द्विविधं भगवद्भिः=तीर्थंकरैः प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षं च, श्रुतज्ञानपरोक्षं च, इह चकारद्वयं स्वागतानेकभेदसूचकं परस्परसहयोगसूचकं च, अनयोरेव क्रमेण निर्देशे कारणं 'नाणं पंचविहं पण्णत्तं' इति सूत्रस्य टीकायां मागेवोक्तम् । संप्रति स्वाम्यपेक्षया अभेदमतिबोधनार्थमाह—'जत्थ आभिणिबोहियनाण०' इत्यादि । यद्वा-अनयोः परस्परसहयोगं दर्शयति-'जत्थ०' इत्यादि । यत्र पुरुषे आभिनिबोधिकज्ञानं, तत्रैव श्रुतज्ञानमपि, तथा-यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिकज्ञानम् ।

है कि वह अपौद्गलिक है, तथा द्रव्य-इन्द्रियां और मन पौद्गलिक हैं इसलिये वे रूपी हैं। इसलिये पर-जो द्रव्येन्द्रिय और मन, इनसे जीव को जो ज्ञान उत्पन्न होता है वह परोक्षज्ञान है। वह दो प्रकार का होता है १-आभिनिबोधिकज्ञान और २-श्रुतज्ञान। सूत्रमें दो चकार यह सूचित करते हैं कि इन दोनों ज्ञानों के और भी भेद हैं, तथा इनका परस्परमें सहयोग है। इनदोनों का इस क्रम से निर्देश करने का कारण "नाणं पंचविहं पण्णत्तं" इस सूत्र की टीकामें पहिले प्रदर्शित कर दिया है। अब इन दोनोंमें स्वामीकी अपेक्षा सूत्रकार अभेद प्रदर्शित करने के अभिप्राय से कहते हैं कि जिस आत्मामें आभिनिबोधिक ज्ञान होता है उस आत्मामें श्रुतज्ञान होता है, तथा जिस आत्मामें श्रुतज्ञान होता है उस आत्मामें आभिनिबोधिकज्ञान होता है। इस कथन से इन दोनोंमें सहयोग है यह बात भी जानी जाती है।

અને મન, રૂપી છે જીવ એ કારણે અરૂપી છે કે તે અપૌદ્ગલિક છે, તથા દ્રવ્ય-ઈન્દ્રિયો અને મન પૌદ્ગલિક છે તે કારણે તે રૂપી છે તેથી જે દ્રવ્યઈન્દ્રિય અને મન વડે જીવને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે તે બે પ્રકારનું હોય છે (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને (૨) શ્રુતજ્ઞાન સૂત્રમાં બે 'ચકાર' એ સૂચિત કરે છે કે આ બન્ને જ્ઞાનના બીજા પણ ભેદ છે, તથા તેમનો પરસ્પરમાં સહયોગ છે, એ બન્નેનો આ પ્રકારે નિર્દેશ કરવાનું કારણ "नाणं पंचविहं पण्णत्तं" આ સૂત્રની ટીકામાં પહેલાં પ્રદર્શિત કરાઈ ગયું છે હવે એ બન્નેમાં સ્વામીની અપેક્ષાએ અભેદ પ્રદર્શિત કરવાના ઉદ્દેશથી સૂત્રકાર કહે છે- જે આત્મામાં આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તથા જે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં અભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે આ કથનથી એ બન્નેમાં સહયોગ છે તે વાત પણ જાણવા મળે છે

ख्येयप्रदेशात्मको रूपरहितो धर्मास्तिकाय', तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जीव-पुद्गलयोरेवस्थित्युपष्टम्भहेतुः श्रान्तपथिकस्य छायेव, स खलु असख्येयप्रदेशात्मको रूपरहित एवाधर्मास्तिकायः, इति लक्षणभेदाद् भेदो भवति। एवमाभिनिवोधिक श्रुतयोरपि लक्षणभेदाद् भेदो विज्ञेयः। लक्षणभेदमेव दर्शयति–'अभिणिवुज्झइ०' इत्यादि । अभि=अभिमुखयोग्यदेशावस्थित नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेण बुध्यते=परिच्छिनत्ति, आत्मा येनपरिणाम विशेपेण स परिणामविशेपो ज्ञानापरपर्यायः–अभिनिवोधः, स एव=आभिनिवोधिकम्, तथा–शृणोति–वाच्यवाचकभावपुरःसर श्रवण विपयेण शब्देन सह सस्पृष्टमर्थं परिच्छिनत्ति आत्मा येन परिणामविशेपेण, स परिणामविशेपः श्रुतम् ।

करने की शक्तिसपन्न जीव और पुद्गल को जो चलने में सहायक होता है वह धर्मास्तिकाय है। यह द्रव्य अरूपी एव असख्यातप्रदेशी माना गया है। स्थितिक्रिया करने में स्वय उपादानभूत जीव पुद्गल को स्थित करने में जो पथिक को छाया की तरह सहायक होता है वह अधर्मास्तिकाय है। यह द्रव्य भी असख्यातप्रदेशी और अरूपी माना गया है। इस प्रकार धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय द्रव्य का लक्षण शास्त्रकारोंने माना है। इस लक्षण की भिन्नता से ही उन दोनों द्रव्यों मे भिन्नता मानी गई है। इसी प्रकार आभिनिवोधिक ज्ञान और श्रुतज्ञान न भी लक्षणभेद से भिन्नता मानी हुई है। अभिमुख एव योग्यदेशमे स्थित नियत अर्थ को इन्द्रिय और मन द्वारा आत्मा जिस परिणाम विशेष से जानता है वह परिणाम विशेष ही आभिनिवोधिक ज्ञान है।

પુદ્ગલને ચાલવામા જે સહાયક થાય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે આ દ્રવ્ય અરૂપી અને અસખ્યાત પ્રદેશી મનાય છે સ્થિતિક્રિયા કરવામા સ્વય ઉપાદાન ભૂતજીવ અને પુદ્ગલને સ્થિત કરવામા જે મુસાફરને છાયાની જેમ સહાયક થાય છે તે અધર્માસ્તિકાય છે આ દ્રવ્ય પણ અસખ્યાત પ્રદેશી અને અરૂપી મનાય છે આ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના લક્ષણો શાસ્ત્રકારોએ માન્યા છે આ લક્ષણની ભિન્નતાને કારણે જ તે બન્ને દ્રવ્યોમા ભિન્નતા માનવામા આવી છે એજ પ્રમાણે આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા પણ લક્ષણભેદથી ભિન્નતા માનવામા આવી છે અભિમુખ અને યોગ્ય દેશમા રહેલ નિયત અર્થને ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા આત્મા જે પરિણામવિશેષથી જાણે છે, તે પરિણામવિશેષ જ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે શ્રવણ ઈન્દ્રિયના વિષયભૂત થયેલ શબ્દની સાથે સસ્પૃષ્ટ

स्तः तथापि पुनरत्र=आभिनिबोधिकश्रुतयोः, आचार्याः-तीर्थंकरगणधराः, नानात्व भेद प्रज्ञापयन्ति=प्ररूपयन्ति । कथमिति चेत्, उच्यते-परस्परमनुगतयोरपि लक्षणभेदाद् भेदो दृश्यते । यथा-एकाकाशस्थयोर्धर्माधर्मास्तिकाययोः, तथाहि-धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ परस्पर लोलीभावेन एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे स्थितौ, तथापि यो गतिपरिणामपरिणतयोर्जीवपुद्गलयोर्गत्युपष्टम्भहेतुर्जलमिव मत्स्यस्य, स खलु अस-

यह लुप्त हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा नहीं होता है, भेदव्यवहार तो इनमें होता ही है सो यह भेदव्यवहार कैसे होता है ?

समाधान—इसका समाधान-"तह वि पुण इत्थ" इत्यादि सूत्राश द्वारा सूत्रकार करते हैं, वे इसमे यह बतलाते है कि-यद्यपि ये दोनों ज्ञान अन्योन्यानुगत है-परस्पर सबद्ध है फिर आचार्य-तीर्थंकर गणधर इनमे भिन्नता की प्ररूपणा करते है । इस प्ररूपणा का कारण यह है कि परस्पर अनुगत होने पर भी इन दोनों में लक्षण की अपेक्षा भेद हैं, अत. लक्षणभेद से इनमें भेद आजाता है । जैसे एक आकाशरूप आधार मे स्थित धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय में-परस्पर अनुगत होने पर भी लक्षणभेद से भेद माना जाता है । ये दोनों द्रव्य एक आकाशप्रदेश मे परस्पर लोलीभाव से स्थित माने गये है फिर भी इनमे लक्षण भेद से भिन्नता मानी जाती है। जिस प्रकार स्वय गमन करने की शक्तिसपन्न मछली को चलने मे जल सहायक होता है उसी प्रकार स्वय गमन

થવો જોઈએ, પણ એમ થતુ નથી ભેદવ્યવહાર તો તેમનામા થાય છે જ તો તે ભેદવ્યવહાર કેવી રીતે થાય છે ?

સમાધાન —તેનુ સમાધાન "तह वि पुण इत्थ" ઈત્યાદિ સૂત્રાશ દ્વારા સૂત્રકાર કરે છે તેઓ તેમા એમ બતાવે છે કે-જો કે એ બન્ને જ્ઞાન અન્યોન્યાનુગત છે-પરસ્પર સબદ્ધ છે તો પણ આચાર્ય-તીર્થંકર ગણધર તેમનામા ભિન્નતાની પ્રરૂપણા કરે છે આ પ્રરૂપણાનુ કારણ એ છે કે પરસ્પર અનુગત હોવા છતા પણ એ બન્નેમા લક્ષણની અપેક્ષાએ ભેદ છે, તેથી લક્ષણભેદથી તેમનામા ભેદ આવી જાય છે જેમ એક આકાશરૂપ આધારમા રહેલ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયમા પરસ્પર અનુગત હોવા છતા લક્ષણ-ભેદથી ભેદ મનાય છે તેમ તે બન્ને જ્ઞાન વિષે પણ ભેદ છે એ બન્ને દ્રવ્ય એક આકાશપ્રદેશમા પરસ્પર લોલીભાવથી રહેલ મનાય છે તો પણ તેમનામા લક્ષણભેદથી ભિન્નતા માનવામા આવે છે જે પ્રકારે જાતે ચાલવાની શક્તિવાળી માછલીને ચાલવામા જળ સહાયક થાય છે, એજ પ્રમાણે જાતે ગમન કરવાની શક્તિવાળા જીવ અને

अत्रोच्यते-इह हि तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसंज्ञा विद्यते, तथा सूत्रेऽनेकशोऽभिधानात् । संज्ञा चाभिलाप उच्यते । उक्तञ्च—

"आहारसंज्ञा आहाराभिलापः क्षुद्वेदनीयप्रभवः खलु आत्मपरिणामविशेष" इति, अभिलापश्च 'ममैवरूप वस्तु पुष्टिकारि, तद् यदीदमवाप्यते, ततः समीचीन भवती'-त्येव शब्दार्थोल्लेखानुविद्धः स्वपुष्टिनिमित्तभूत-प्रतिनियतवस्तु-प्राप्त्यध्यवसायः, स च श्रुतमेव, तस्य शब्दार्थपर्यालोचनात्मकत्व च-'ममैवरूपं वस्तु

इनमें श्रुतकी सभावना हो सकती ? सो फिर इस प्रकार की मान्यतामे यह पूर्वकथित श्रुतका लक्षण नहीं बनता है।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि एकेन्द्रिय जीवों के आहार आदिचार सज्ञाएँ है, यह बात सूत्रमे अनेक वार वतलाई गई है। जो सज्ञा है वही अभिलापा है। कहा भी है—

"आहारसज्ञा आहाराभिलापः क्षुद्वेदनीयप्रभवः खलु आत्मपरिणाम विशेषः"। आहारसज्ञा का तात्पर्य है आहार की अभिलापा, यह जीवों के क्षुधावेदनीय के उदय से होती है। यह आत्मा का एक परिणाम विशेष है। 'मेरे लिये इस प्रकार की वस्तु पुष्टिकारक है, वह वस्तु यदि मुझे मिल जाय तो अच्छा है' इस प्रकार अपनी पुष्टि को निमित्त कर के जो शब्द और उसके अर्थ के उल्लेख से अनुविद्ध प्रतिनियत वस्तु की प्राप्ति का अध्यवसाय होता है यही तो अभिलापा है, और यह अभिलापा ही श्रुत है। इस श्रुतमे शब्द और उसके अर्थ की पर्यालोच-

પછી તેમનામા શ્રુતની સભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે ? જો એમ કહો કે શાસ્ત્રમા તો તેમના પણ શ્રુતને સદ્ભાવ બતાવ્યો છે તેથી અમે એમ કહીએ છીએ તો પછી એ પ્રકારની માન્યતામા આ પૂર્વકથિત શ્રુતનુ લક્ષણ બનતુ નથી

ઉત્તર—એમ કહેવુ તે બરાબર નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવોને આહાર આદિ ચાર સજ્ઞાઓ છે, એ વાત સૂત્રમા અનેકવાર બતાવવામા આવેલ છે જે સજ્ઞા છે એજ અભિલાષા છે કહ્યુ પણ છે-"आहारसज्ञा आहाराभिलाप क्षुद्वेदनीयप्रभव खलु आत्मपरिणामविशेष" આહાર સજ્ઞાનુ તાત્પર્ય છે આહારની અભિલાષા, તે જીવોને ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી થાય છે આ આત્માનુ એક પરિણામવિશેષ છે, "મારે માટે આ પ્રકારની વસ્તુ પુષ્ટિકારક છે, તે વસ્તુ જો મને મળી જાય તો સારુ" આ પ્રમાણે પોતાની પુષ્ટિને નિમિત્ત બનાવીને જે શબ્દ અને તેના અર્થના ઉલ્લેખથી અનુવિદ્ધ પ્રતિનિયત વસ્તુની પ્રાપ્તિનો જે

ननु यद्येवं श्रुतस्य लक्षण स्यात् तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान भाषालब्धिमान् वा, तस्यैव श्रुतमुत्पद्येत, न तु तदन्यस्यैकेन्द्रियस्य। तथाहि–यः श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भवति, स एव विवक्षित शब्द श्रुत्वा तेन शब्देन वाच्यार्थं ज्ञातु शक्नोति, न तु तदन्यः, तादृशशक्त्यभावात्। योऽपि च भाषालब्धिमान् भवति, सोऽपि द्वीन्द्रियादिरपि प्रायः स्वचेतसि किमपि विकल्प्य (तदनुसारतः) तदभिधानानुमानतः शब्दमुच्चारयति, नान्यथा, ततस्तस्यापि श्रुत सभाव्यते। यस्तु एकेन्द्रियः, स न श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान्, नापि भाषालब्धिमान्, ततः क्थ तस्य श्रुतसभवः ?। अथ प्रवचने तस्यापि श्रुतमित्युच्यते इति चेत्, तर्हि प्रागुक्त श्रुतलक्षण न सगच्छते ?।

श्रवण इन्द्रिय के विषयभूत हुए शब्द के साथ ससृष्ट अर्थ को आत्मा वाच्य वाचक सबधपूर्वक जिस परिणामविशेष के द्वारा जानता है वह आत्मा का परिणामविशेष ही श्रुतज्ञान है।

शका—श्रुत का जो आपने इस प्रकार लक्षण किया है वह लक्षण जो श्रोत्र–इन्द्रिय लब्धिवाला है अथवा भाषालब्धिवाला है उसीमें घटित होता है, एकेन्द्रियमें नहीं, कारण कि जो श्रोत्रेन्द्रियलब्धिवाला होता है, वही विवक्षित शब्द सुनकर उस शब्द से उसके वाच्य अर्थ को जान सकता है, दूसरा नही, क्यों कि उसमें ऐसी शक्ति का अभाव है ?। तथा जो भाषालब्धिसपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव हैं वे भी प्रायः करके अपने चित्तमें कुछ भी विकल्प करके उसी के अनुसार शब्दों का उच्चारण करते हैं, इससे उनमें भी श्रुत की सभावना होती है। जो एकेन्द्रिय जीव हैं वे न तो श्रोत्रेन्द्रिय लब्धिवाले हैं और न भाषालब्धिवाले ही, तो फिर कैसे

અર્થને આત્મા વાચ્ય–વાચકસબધપૂર્વક જે પરિણામવિશેષદ્વારા જાણે છે તે આત્માનો પરિણામવિશેષ જ શ્રુતજ્ઞાન છે

શકા—આપે શ્રુતનુ જે આ પ્રમાણે લક્ષણ કહ્યુ છે તે લક્ષણ જ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય લબ્ધિવાળો છે અથવા ભાષાલબ્ધિવાળો છે તેમા જ ઘટાવી શકાય છે, એકેન્દ્રિયમા નહીં, કારણ કે જે પ્રાણી શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળુ હોય છે એજ વિવક્ષિત શબ્દ સાભળીને તે શબ્દથી તેના વાચ્ય અર્થને જાણી શકે છે, બીજો નહી, કારણ કે તેનામા એવી શક્તિનો અભાવ છે ? તથા જે ભાષાલબ્ધિસપન્ન દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ છે તેઓ પણ સામાન્ય રીતે પોતાના ચિત્તમા કોઈ પણ વિકલ્પ કરીને તેના અનુસાર શબ્દોનુ ઉચ્ચારણ કરે છે, તેથી તેમનામા પણ શ્રુતની સભાવના હોય છે જે એકેન્દ્રિય જીવો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળા પણ નથી અને ભાષાલબ્ધિવાળા પણ નથી, તો

किञ्च—एकेन्द्रियाणां श्रुतज्ञानं नाप्यनिर्वचनीयं, तथारूपक्षयोपशमजन्यत्वात्, अन्यथा—आहारादिसंज्ञाऽनुपपत्तेः ।

यदप्युच्यते—यद्येवं श्रुतस्य लक्षणं स्यात्, तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भाषालब्धिमान् वा, तस्यैव श्रुतमुत्पद्यते, न तु तदन्यस्यैकेन्द्रियस्येति, तदप्यसमीक्षितार्थकथनम्, सम्यक्प्रवचनार्थाऽपरिज्ञानार्थाऽपरिज्ञानात्, तथाहि—बकुलादीनां स्पर्शनेन्द्रियातिरिक्तद्रव्येन्द्रियलब्ध्यभावेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानमभ्युपगम्यते, तथा भाषाश्रोत्रेन्द्रियलब्धिविकलत्वेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं श्रुतं भवति, अन्यथाऽऽहारादिसंज्ञानुपपत्तेः ।

तथा—एकेन्द्रिय जीवों का श्रुतज्ञान अनिर्वचनीय भी नहीं है क्यों कि वह इसी प्रकार के क्षयोपशम से जन्य माना गया है । अन्यथा—यदि वहां श्रुतज्ञान का सद्भाव न माना जावे तो इनमें आहार आदि संज्ञाएँ उत्पन्न नहीं हो सकती।

जो ऐसा कहा है कि—'श्रुत का लक्षण ऐसा माना जावे तो जो श्रोत्रेन्द्रियलब्धिवाले एवं भाषालब्धिवाले प्राणी हैं उन्हीं के श्रुत की उत्पत्ति होगी, उनसे भिन्न एकेन्द्रिय जीव के नहीं' सो ऐसा कथन भी विना विचारे ही कहा गया है, क्यों कि इस कथन से यही मालूम होता है कि कहने वाले को प्रवचन के अर्थ का सम्यक् परिज्ञान नहीं है। बकुल आदि वृक्षों के स्पर्शन इन्द्रिय से अतिरिक्त अन्य द्रव्येन्द्रियलब्धि का यद्यपि अभाव है तो भी उनमें सूक्ष्म भावेन्द्रियपंचकरूप विज्ञान माना गया है। इससे भाषा और श्रोत्रेन्द्रिय लब्धि की विकलता होने पर भी

તથા—એકેન્દ્રિય જીવોનું શ્રુતજ્ઞાન અનિર્વચનીય પણ નથી, કારણ કે તે એ જ પ્રકારના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મનાયું છે અન્યથા—જો ત્યાં શ્રુતજ્ઞાનનો સદ્ભાવ મનાય નહીં તો તેમનામાં આહારાદિ સંજ્ઞાઓ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં

જો એમ કહેવામાં આવે કે—"શ્રુતલક્ષણ એવું માનવામાં આવે તો જે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળા અને ભાષાલબ્ધિવાળા પ્રાણી છે તેમને શ્રુતની ઉત્પત્તિ થશે, તેમનાથી ભિન્ન એકેન્દ્રિય જીવને નહીં" તો એવું કથન પણ વિચાર્યા વિના કરાયું છે, કારણ કે આ કથનથી એમજ લાગે છે કે કહેનારને પ્રવચનના અર્થનું સમ્યક્ પરિજ્ઞાન નથી બકુલ આદિ વૃક્ષોમાં સ્પર્શન ઈન્દ્રિય સિવાયની બીજી દ્રવ્યેન્દ્રિયલબ્ધિનો જો કે અભાવ છે તો પણ તેમનામાં સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિય પંચકરૂપ વિજ્ઞાન માનવામાં આવ્યું છે તે કારણે ભાષા અને શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિની

पुष्टिकारि, तद् यदीदमवाप्यते ' इत्येवमादीनां शब्दानामान्तरध्वनिरूपाणामपि विवक्षितार्थवाचकतया प्रवर्तमानत्वात्, श्रुतस्य चैव लक्षणात्। उक्तञ्च—

इंदियमणोनिमित्तं, जं विन्नाणं सुयाणुसारेण।
निययत्थो-त्ति समत्थं, तं भावसुयं मई सेसं॥ १॥

छाया—इन्द्रियमनो निमित्तं, यद् विज्ञानं श्रुतानुसारेण।
निजकार्थ इति समस्तं, तद् भावश्रुतं मतिः शेषम्॥ १॥

' सुयाणुसारेण ' इति। श्रुतानुसारेण=शब्दार्थपर्यालोचनानुसारेण, शब्दार्थ पर्यालोचनं च नाम वाच्यवाचकभावपूर्वकं शब्दसंस्पृष्टस्यार्थस्य प्रतिपत्तिः, केवलमेकेन्द्रियाणामव्यक्तमेव।

नात्मकता यही है कि उसके चित्तमें जो यह आन्तरध्वनि उठ रही है कि-" मुझे यह वस्तु पुष्टिकारक होगी, और वह यदि मुझे मिल जाय तो अच्छा हो" वह शब्दस्वरूप है, एवं इस ध्वनि का जो विवक्षित अभिलषित अर्थ है वह उसका वाच्य है। यही श्रुत का लक्षण है। कहा भी है—

" इंदियमणोनिमित्तं, जं विन्नाणं सुयाणुसारेण।
नियं यत्थो त्ति समत्थं, तं भावसुयं मई सेसं" ॥१॥

श्रुत के अनुसार-शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार अर्थात् शब्द और अर्थ का वाच्य-वाचक संबंध है और ' इस शब्द का यह अर्थ है ' इस प्रकार वाच्य-वाचकभावपूर्वक शब्दसंस्पृष्ट अर्थ के ज्ञान के अनुसार जो कि केवल एकेन्द्रिय जीवोंमें अव्यक्त है इन्द्रिय और मन के द्वारा जो अपने अर्थ के कथन करनेमें समर्थ ज्ञान होता है वह भावश्रुत है। इससे शेष मतिज्ञान है॥ १॥

પ્રયત્ન થાય છે એજ અભિલાષા છે, અને એ અભિલાષા જ શ્રુત છે આ શ્રુતમાં શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મકતા એજ છે કે તેના ચિત્તમાં જે આંતરધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે કે " મને આ વસ્તુ પુષ્ટિકારક થશે અને તે જો મને મળી જાય તો સારું " તે શબ્દ સ્વરૂપ છે અને આ ધ્વનિનો જે વિવક્ષિત અભિલષિત અર્થ છે તે તેનો વાચ્ય છે એજ શ્રુતનું લક્ષણ છે કહ્યું પણ છે—

" इंदिय-मणो-निमित्तं, जं विन्नाणं सुयाणुसारे ण।
निययत्थो-त्ति समत्थं, तं भावसुयं मईसेसं॥ १॥"

શ્રુતના પ્રમાણે-શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના પ્રમાણે એટલે કે શબ્દ અને અર્થનો વાચ્ય, વાચક સંબંધ છે " આ શબ્દનો આ અર્થ છે " આ પ્રકારે વાચ્ય-વાચક-ભાવપૂર્વક શબ્દસંસ્પૃષ્ટ અર્થના જ્ઞાન પ્રમાણે જે કેવળ એકેન્દ્રિય જીવોમાં અવ્યક્ત છે, ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા જે પોતાના અર્થનું કથન કરવાને સમર્થ જ્ઞાન હોય છે તે ભાવશ્રુત છે તે સિવાયનું મતિજ્ઞાન છે

कार्यं येन तत् पूर्वं=कारण-मित्यर्थः, मतिःपूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञान, तथाहि-श्रुतज्ञान मत्या पूर्यते=प्राप्यते पाल्यते वा। मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञान विनश्यतीत्यर्थः। 'न मतिः श्रुतपूर्विका' इति। मतिः श्रुतपूर्विका नास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् भेदः॥ १॥

यच्च यदुत्कर्षापकर्षवशादुत्कर्षापकर्षभाक्, तत् तस्य कारणम्। यथा घटस्य मृत्पिण्डः। एव मत्युत्कर्षापकर्षवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापकर्षौ, तस्मान्मतिज्ञान श्रुतज्ञानस्य कारणम्। किञ्च-मत्या श्रुतं पाल्यतेऽवस्थितिं प्राप्यते, इति श्रुतस्य कारण मतिः, यथा घटस्य मृत्तिका। तथाहि-श्रुतेष्वपि बहुषु शास्त्रेषु यद्विषयक स्मरणम् ऊहापोहादिना अधिकतर भवति, तत् शास्त्र स्फुटतर प्रतिभाति, न त्वन्यत्। एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषा प्राणिनाम्। ततो यथा घटो मृत्तिकाया अभावे न भवति, मृत्तिकाया तिष्ठन्त्याभवतिष्ठते इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मतिः कारणम्।

शब्द निष्पन्न हुआ है। मतिज्ञान है कारण जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार "मतिपूर्वं श्रुतम्" इस पदका अर्थ होता है। श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है। तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है। मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है। जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे बडा भारी अन्तर है॥ १॥

श्रुतज्ञान को जो मतिज्ञानकारणवाला माना गया है उसका कारण यह है कि मतिज्ञान की उत्कर्षता से श्रुतज्ञानमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है। जैसे कारणभूत मृत्पिण्ड की उत्कर्षता एवं अपकर्षता से कार्यरूप घटमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है। इस कारण की अपेक्षा से

ઔણાદિક वक् પ્રત્યય આવતા પૂર્વ શબ્દ બન્યો છે જેનુ કારણુ મતિજ્ઞાન છે, એવુ શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન દ્વારા પૂરૂ કરાય છે એટલે કે પ્રાપ્ત કરાય છે, અથવા પાલન કરાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી જે રીતે આ નિયમ છે તે રીતે એવો નિયમ નથી કે શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન હોય છે તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે ॥૧॥

શ્રુતજ્ઞાનને જે મતિજ્ઞાનકારણુવાળુ માનેલુ છે તેનુ કારણુ એ છે કે મતિ જ્ઞાનની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે જેવી રીતે કારણુભૂત માટીના પિંડની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી કાર્યરૂપ ઘડામા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે તેવી રીતે મતિજ્ઞાનની

उक्तञ्च—जह सुहुमं भाविंदिय,-नाणं दव्विंदियावरोहे वि।
तह दव्वसुयाभावे, भावसुयं पत्थिवाईणं ॥ १ ॥
छाया—यथा सूक्ष्मं भावेन्द्रिय-ज्ञानं द्रव्येन्द्रियावरोधेऽपि।
तथा द्रव्यश्रुताभावे भावश्रुतं पार्थिवादीनाम् ॥ १ ॥

तस्मात् पूर्वोक्तमेव श्रुतलक्षणं समीचीनं नान्यदिति।

तदेवं लक्षणभेदाद् भेदमभिधाय, सम्प्रति प्रकारान्तरेण भेदमाह-'मइपुव्वं०' इत्यादि। 'मतिपूर्वं येन श्रुतं, न मतिः श्रुतपूर्विका' इति। इह पूर्वशब्दार्थः कारणम्, 'पृ पालनपूरणयोः'-रित्यस्मादौणादिको वक्प्रत्ययः, पूर्यते=प्राप्यते

उनमें सूक्ष्म श्रुत ज्ञान का सद्भाव सिद्ध होता है। जो ऐसा न हो तो उनमें आहार आदि संज्ञाएँ नहीं बन सकती। कहा भी है—

"जह सुहुम भावेंदिय,-नाण दव्वेंदियावरोहे वि।
तह दव्वसुयाभावे, भावसुय पत्थिवाईण" ॥१॥

इसलिये पूर्वोक्त ही श्रुत का लक्षण समीचीन है, इससे अन्य, श्रुत का लक्षण समीचीन नहीं है।

इस प्रकार सूत्रकार लक्षण के भेद से मतिज्ञान और श्रुतज्ञानमें भेद का प्रतिपादन करके अब प्रकारान्तर से इन दोनोंमें भेद का प्रतिपादन करते हैं-"मइपुव्व जेण सुय, न मई सुयपुव्विया" (मतिपूर्व येन श्रुत, न मतिः श्रुतपूर्विका) यहा पूर्व शब्द का अर्थ कारणपरक है। "पृ पालनपूरणयोः" पृ धातु से औणादिक वक् प्रत्यय होने पर पूर्व

વિકલતા હોવા છતા પણ તેમનામા સૂક્ષ્મ શ્રુતજ્ઞાનનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે જો એમ ન હોય તો તેમનામા આહાર આદિ સ જ્ઞાઓ સ ભવેજ નહી કહ્યુ પણ છે-

"जह सुहुम भावेंदिय,-नाण दव्वें दियावरोहे वि।
तह दव्वसुयाभावे, भावसुय पत्थिवाईण" ॥ १ ॥

અર્થાત્—જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયના સ્વભાવમા સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિયજ્ઞાન હોય છે તેમજ પૃથ્વી આદિ જીવોમા પણ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા ભાવશ્રુત હોય છે (૧)

તેથી પૂર્વોક્ત જ શ્રુતનુ લક્ષણ સમીચીન છે, તેથી જુદુ શ્રુતનુ લક્ષણ સમીચીન નથી

આ પ્રમાણે લક્ષણના ભેદથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા ભેદને સિદ્ધ કરીને હવે સૂત્રકાર બીજા પ્રકારે એ બન્નેના ભેદનુ પ્રતિપાદન કરે છે-"मइपुव्व जेण सुय, न मई सुयपुव्विया" (मतिपूर्व येन श्रुत, न मति श्रुतपूर्विका) અહી પૂર્વ શબ્દનો અર્થ કારણપરક છે "पृ पालन-पूरणयो" 'पृ' ધાતુથી

कार्यं येन तत् पूर्वं=कारण-मित्यर्थः, मतिःपूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञान, तथाहि-श्रुतज्ञान मत्या पूर्यते=प्राप्यते पाल्यते वा । मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञान विनश्यतीत्यर्थ' । 'न मतिः श्रुतपूर्विका' इति । मतिः श्रुतपूर्विका नास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् भेदः ॥ १ ॥

यच्च यदुत्कर्षापकर्षवशादुत्कर्षापकर्षभाक्, तत् तस्य कारणम् । यथा घटस्य मृत्पिण्डः । एव मत्युत्कर्षापकर्षवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापकर्षौं, तस्मान्मतिज्ञान श्रुतज्ञानस्य कारणम् । किञ्च-मत्या श्रुतं पाल्यतेऽवस्थितिं प्राप्यते, इति श्रुतस्य कारण मतिः, यथा घटस्य मृत्तिका । तथाहि-श्रुतेष्वपि बहुषु शास्त्रेषु यद्विषयक स्मरणम् ऊहापोहादिना अधिकतर भवति, तत् शास्त्र स्फुटतर प्रतिभाति, न त्वन्यत् । एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषा प्राणिनाम् । ततो यथा घटो मृत्तिकाया अभावे न भवति, मृत्तिकाया तिष्ठन्त्याभवतिष्ठते इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मतिः कारणम् ।

शब्द निष्पन्न हुआ है । मतिज्ञान है कारण जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार "मतिपूर्वं श्रुतम्" इस पदका अर्थ होता है । श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है । तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है । मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है । जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे बडा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

श्रुतज्ञान को जो मतिज्ञानकारणवाला माना गया है उसका कारण यह है कि मतिज्ञान की उत्कर्षता से श्रुतज्ञानमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । जैसे कारणभूत मृत्पिण्ड की उत्कर्षता एव अपकर्षता से कार्य रूप घटमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । इस कारण की अपेक्षा से

ઔણાદિક वक् પ્રત્યય આવતા પૂર્વ શબ્દ બન્યો છે જેનુ કારણ મતિજ્ઞાન છે, એવુ શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન દ્વારા પૂરૂ કરાય છે એટલે કે પ્રાપ્ત કરાય છે, અથવા પાલન કરાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી જે રીતે આ નિયમ છે તે રીતે એવો નિયમ નથી કે શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન હોય છે તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે ॥૧॥

શ્રુતજ્ઞાનને જે મતિજ્ઞાનકારણવાળુ માનેલુ છે તેનુ કારણ એ છે કે મતિ જ્ઞાનની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે જેવી રીતે કારણભૂત માટીના પિંડની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી કાર્યરૂપ ઘડામા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે તેવી રીતે મતિજ્ઞાનની

ननु मतिश्रुतयोर्युगपदेव सम्यक्त्वप्राप्तौ समुत्पत्तिः, तदज्ञानयोर्विगमोऽपि युगपदेव भवति, कथं तर्हि मतिपूर्वं श्रुतमिति चेत्? श्रुतज्ञानस्य मतिपूर्वकत्व स्वीकारे मतिज्ञाने समुत्पन्ने तत्समकालं श्रुतज्ञानेऽनभ्युपगम्यमाने श्रुताज्ञानं जीवस्य प्रसज्यते, श्रुतज्ञानानुत्पादेऽद्यापि तदनिवृत्तेः। न चैतदिष्टमिति।

श्रुतज्ञानमें मतिपूर्वकता बतलाई है। "मत्या पाल्यते" इस अपेक्षा श्रुतमें मतिपूर्वकता इस प्रकार है-जिस प्रकार घट मृत्तिका के अभावमें नहीं होता है, किन्तु मृत्तिका के सद्भावमें ही होता है, अतः मृत्तिका घट का कारण है। उसी तरह श्रुतज्ञान भी मति के होने पर ही होता है, उसके अभावमें नहीं। यह बात प्रत्येक प्राणीको स्वानुभव से सिद्ध है कि-अनेक शास्त्रों के सुनने पर भी जिस शास्त्र के विषय का स्मरण रहता है, अथवा जिसका अधिकतर ऊहापोह आदि होता रहता है वही शास्त्र स्फुटतर प्रतिभासित होता है, अन्य शास्त्र नहीं। इससे यह बात सिद्ध हो जाती है कि शास्त्र का-तद्गतविषय का-स्फुटतर प्रतिभासरूप श्रुतज्ञान स्मरणादिरूप मतिज्ञान के आधीन है, जैसे घट की स्थिति मृत्तिका के आधीन है, इससे श्रुतमें मतिपूर्वकता स्पष्ट है।

प्रश्न-जब जीव को सम्यक्त्व की प्राप्ति होती है तब मतिज्ञान और श्रुतज्ञान की उत्पत्ति एकसाथ होती है, क्यों कि सम्यक्त्वोत्पत्ति से

ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે આ કારણની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાનમા મતિપૂર્વકતા દર્શાવી છે "मत्या पाल्यते" એ અપેક્ષાએ શ્રુતમા મતિપૂર્વકતા આ પ્રકારે છે-જેમ માટીને અભાવે ઘડો હોઈ શકતો નથી, પણ માટીના સદ્‌ભાવમા જ થાય છે, તેથી માટી ઘડાનુ કારણ છે એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ મતિજ્ઞાનના સદ્‌ભાવમા જ થાય છે, તેના અભાવમા નહીં એ વાત પ્રત્યેક પ્રાણીને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે કે અનેક શાસ્ત્રોને સાભળવા છતા જે શાસ્ત્રના વિષયનુ સ્મરણ રહે છે, અથવા જેનો વધારે ઉહાપોહ આદિ થતો રહે છે, એજ શાસ્ત્ર અધિક સ્પષ્ટતાથી પ્રતિભાસિત થાય છે, અન્ય શાસ્ત્ર નહીં, તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે શાસ્ત્રના-તેમા રહેલ વિષયના સ્પષ્ટપ્રતિભાસરૂપ શ્રુતજ્ઞાન સ્મરણાદિરૂપ મતિજ્ઞાનને આધીન છે, જેમ ઘડાની સ્થિતિ માટીને આધીન છે તે પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની સ્થિતિ મતિને આધિન છે આ કારણે શ્રુતમા મતિપૂર્વતા સ્પષ્ટ છે

પ્રશ્ન—જ્યારે જીવને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ એક સાથે થાય છે, કારણ કે સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિના પહેલા

अत्रोच्यते—लब्धिं प्रति मतिश्रुते युगपद् भवतः, न तु तयोरुपयोगो युगपद् भवतीति मतिपूर्वं श्रुतम् । अय भावः—श्रुतोपयोगो मत्या जन्यते, यदि मत्या न चिन्त्यते तदा श्रुतोपयोगो न जायते ।

पहिले जो जीव के मतिअज्ञान एव श्रुतअज्ञान थे वे उसकी उत्पत्ति होने से एक ही साथ नष्ट हो जाते हैं। जब ऐसी स्थितिमें श्रुतमे मतिपूर्वकता कैसे आसकती है? दूसरी बात एक यह भी है कि जब श्रुतज्ञान को मतिपूर्वक माना जाय तो मतिज्ञान के उत्पन्न होने पर उसके समकाल में श्रुतज्ञान उत्पन्न नही हुआ तो उस अवस्था मे जीव को श्रुतअज्ञान का प्रसङ्ग आवेगा, क्यो कि जबतक श्रुतज्ञान उत्पन्न नही हुआ है तबतक श्रुत अज्ञान का विगम भी नही हुआ है तो उस हालत मे जीवको ज्ञान और अज्ञान की एक साथ उपस्थिति रहेगी, और ऐसा होना इष्ट नही है, क्यों कि अन्धकार और प्रकाश की तरह ज्ञान और अज्ञान एक साथ नही रह सकते?।

उत्तर—लब्धि की अपेक्षा मति और श्रुत ये दोनों एक साथ होते हैं, उपयोग की अपेक्षा नही, उपयोग की अपेक्षा तो ये दोनों भिन्न२ समय में होते है, इसलिये श्रुतज्ञान मतिपूर्वक माना जाता है । तात्पर्य यह है कि यदि मतिज्ञान के द्वारा विचार न किया जावे तो श्रुतोपयोग उत्पन्न नही हो सकता है, अतः श्रुतोपयोग का जनक मतिज्ञान है ।

જીવમા જે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન હતા તે તેની ઉત્પત્તિ થવાથી એક સાથે નાશ પામે છે તો એવી સ્થિતિમા શ્રુતમા મતિપૂર્વકતા કેવી રીતે આવી શકે છે? બીજી એક વાત એ પણ છે કે જો શ્રુતજ્ઞાનને મતિપૂર્વક માનવામા આવે તો જ્યારે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા તેના સમકાળે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય તો તે અવસ્થામા જીવને શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રસગ આવશે, કારણુ કે જ્યા સુધી શ્રુત-જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ નથી ત્યા સુધી શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિગમ પણુ થયો નથી, તો એ સ્થિતિમા જીવને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની એક સાથ હાજરી રહેશે, પણુ એમ થવુ તે ઇષ્ટ નથી, કારણુ કે અધકાર અને પ્રકાશની જેમ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એક સાથે રહી શકતા નથી?

ઉત્તર—લબ્ધિની અપેક્ષાએ મતિ અને શ્રુત એ બન્ને એક સાથે થાય છે, ઉપયોગની અપેક્ષાએ નહી ઉપયોગની અપેક્ષાએ તો તે બન્ને ભિન્ન ભિન્ન સમયે થાય છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક મનાય છે તાત્પર્ય એ છે કે—જો મતિ જ્ઞાન દ્વારા વિચાર ન કરાય તો શ્રુતોપયોગ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, તેથી શ્રુતો-પયોગનુ જનક મતિજ્ઞાન છે

नन्वेव मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव । तथाहि-शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते, सा श्रुतपूर्वेति प्रसिद्धम् । अतो नास्ति विशेषः, यथा मतिपूर्वं श्रुतं, तथा मतिरपि श्रुतपूर्वे ?-ति चेत्,

अत्रोच्यते—मतिः खलु शब्दात्मकेन द्रव्यश्रुतेन जन्यते, इह तु-' न मतिः श्रुतपूर्वा ' इत्यस्यायमर्थः-उपयोगरूपात् भावश्रुतात् मतिर्न भवतीति । यद्वा-मतिर्भावश्रुतकार्यतया निषिध्यते, न तु क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगाच्च्युतस्य मत्यवस्थानमिष्यते एवेति ।

शंका—इस तरह तो मतिज्ञान भी श्रुतपूर्वक होता है, शब्द को सुन कर जो मतिज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रुतपूर्वक मतिज्ञान है, यह बात प्रसिद्ध है, इसलिये जैसे मतिपूर्वक श्रुत होता है वैसे ही श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान भी होता है फिर कार्य कारण आदि की अपेक्षा जो इनमें भेद का प्रदर्शन कर रहे हैं वह नहीं बनता है ।

उत्तर—यहां मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है" ऐसा जो कहा जाता है वह भावश्रुत की अपेक्षा लेकर कहा जाता है । भावश्रुतज्ञान उपयोगरूप माना गया है। वह उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक ही होता है, अब रही बात श्रुत से मति के उत्पन्न होने की, सो शब्दात्मक द्रव्यश्रुत से वह उत्पन्न होती ही है, परन्तु जहां ऐसा कहा जाता है कि "न मतिः श्रुतपूर्वा" उसका तात्पर्य यह है कि उपयोगरूप भावश्रुत से मतिज्ञान उत्पन्न नही होता है । अथवा "भाव श्रुत का कार्य मति है" यह बात निषिद्ध की गई है । इन दोनों के क्रम

શંકા—આ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાંભળીને જે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જેમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામાં ભેદનું પ્રદર્શન કરો છો તે સંભવે નહીં

ઉત્તર—અહીં "મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે" એમ જે કહેવાય છે તે ભાવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાયું છે તે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ જ્યાં એમ કહેવામાં આવે છે કે "મતિ શ્રુતપૂર્વા" તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતથી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી અથવા "ભાવશ્રુતનું કાર્ય મતિ છે" એ વાત નિષિદ્ધ કરાયેલ છે એ બન્નેના ક્રમનો નિ- -યો

इतश्चापि मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात् । तथाहि—अवग्रहादिभेदादष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानम्, अङ्गप्रविष्टाद्यनेकभेदभिन्नं च श्रुतज्ञानम् । २ ।

इन्द्रियोपलब्धिविभागादपि मतिश्रुतयोर्भेदः । तथा चोक्तम्—

" सोइंदियोवलद्धी, होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं ।
मोत्तूण दव्वसुयं, अक्खरलंभो य सेसेसु " ॥ १ ॥

छाया—श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः, भवति श्रुतं शेषकं तु मतिज्ञानम् ।
मुक्त्वा द्रव्यश्रुतम्, अक्षरलाभश्च शेषेषु ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं भवति, सर्वं वाक्यं सावधारणमिति न्यायाश्रयणात् । इह श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि या श्रुताऽनुसारिणी सैव श्रुतमुच्यते, या तु अवग्रहेहावायरूपा सा मतिः । यदि श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्यते, तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्यते, तच्चानिष्टम्, अतः श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवगन्तव्यम् ।

का निषेध नहीं किया गया है, क्यों कि श्रुतोपयोग से च्युत हुए जीव का क्रम से मति में अवस्थान माना ही जाता है ।

भेदों की भिन्नता की अपेक्षा को लेकर भी मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भिन्नता आती है, क्यों कि अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणा आदिके भेद से मतिज्ञान अठाईस प्रकार का है, तथा अंगप्रविष्ट और अंगबाह्य आदिके भेद से श्रुतज्ञान अनेक प्रकार का माना गया हैं ॥ २ ॥

इन्द्रियों के द्वारा जो उपलब्धि होती है सो उस उपलब्धि के विभाग से भी मति और श्रुत में भेद है । कहा भी है—

" सोइंदियोवलद्धी, होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं ।
मोत्तूण दव्वसुयं, अक्खरलंभो य सेसेसु " ॥ १ ॥

નથી, કારણ કે શ્રુતોપયોગથી ચ્યુત થયેલ જીવના ક્રમથી મતિમા અવસ્થાન મનાય છે જ

ભેદોની ભિન્નતાની અપેક્ષાએ ગણુતા પણુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા ભિન્નતા આવે છે કારણુ કે અવગ્રહ ઈહા, અવાય અને ધારણા આદિના ભેદથી મતિજ્ઞાન અઠ્ઠાવીસ પ્રકારનુ, તથા અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય આદિના ભેદથી શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારનુ મનાય છે ॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રિયો દ્વારા જે ઉપલબ્ધિ થાય છે તે ઉપલબ્ધિના વિભાગથી પણુ મતિ અને શ્રુતના ભેદ છે કહ્યુ પણુ છે—

" सोइंदियोवलद्धी, होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं ।
मोत्तूण दव्वसुयं, अक्खरलंभो य सेसेसु " ॥१॥

नन्वेव मतिरपि श्रुतपूर्वा भवन्त्येव । तथाहि-शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते, सा श्रुतपूर्वेति प्रसिद्धम् । अतो नास्ति विशेषः, यथा मतिपूर्वं श्रुत, तथा मतिरपि श्रुतपूर्वे ?-ति चेत्,

अत्रोच्यते—मतिः खलु शब्दात्मकेन द्रव्यश्रुतेन जन्यते, इह तु-' न मतिः श्रुतपूर्वा ' इत्यस्यायमर्थः-उपयोगरूपात् भावश्रुतात् मतिर्न भवतीति । यद्वा-मति र्भावश्रुतकार्यतया निषिध्यते, न तु क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगाच्च्युतस्य मत्यत्रस्थानमिष्यते एवेति ।

शंका—इस तरह तो मतिज्ञान भी श्रुतपूर्वक होता है, शब्द को सुन कर जो मतिज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रुतपूर्वक मतिज्ञान है, यह बात प्रसिद्ध है, इसलिये जैसे मतिपूर्वक श्रुत होता है वैसे ही श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान भी होता है फिर कार्य कारण आदि की अपेक्षा जो इनमें भेद का प्रदर्शन कर रहे हैं वह नहीं बनता है ।

उत्तर—यहा मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है" ऐसा जो कहा जाता है वह भावश्रुत की अपेक्षा लेकर कहा जाता है । भावश्रुतज्ञान उपयोगरूप माना गया है। वह उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक ही होता है, अब रही बात श्रुत से मति के उत्पन्न होने की, सो शब्दात्मक द्रव्यश्रुत से वह उत्पन्न होती ही है, परन्तु जहां ऐसा कहा जाता है कि "न मति. श्रुतपूर्वा" उसका तात्पर्य यह है कि उपयोगरूप भावश्रुत से मतिज्ञान उत्पन्न नही होता है। अथवा "भावश्रुत का कार्य मति है" यह बात निषिद्ध की गई है । इन दोनो के क्रम

શંકા—આ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાભળીને જે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જેમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામા ભેદનુ પ્રદર્શન કરો છો તે સભવે નહી

ઉત્તર—અહી "મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે" એમ જે કહેવાય છે તે ભાવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાયુ છે તે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ જ્યા એમ કહેવામા આવે છે કે "મતિ શ્રુતપૂર્વા" તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતથી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી અથવા "ભાવશ્રુતનુ ર્ય મતિ છે" એ વાત નિષિદ્ધ કરાયેલ છે એ બન્નેના ક્રમનો નિષેધ

तदेव चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धेः सामान्यतो मतिज्ञानरूपत्वं प्राप्तमित्यतस्तदपवादमाह—'मोत्तूण दव्वसुय' इति । मुक्त्वा द्रव्यश्रुतमिति । अय भावः–द्रव्यश्रुत मुक्त्वा=विहाय, यः शेपेपु–चक्षुरादीन्द्रियेपु अक्षरलाभः–शब्दार्थपर्यालोचनात्मकः सोऽपि श्रुतम्, न तु केवलोऽक्षरलाभः, ईहादिरूपायां मतावपि केवलस्याक्षरलाभस्य सभवात् ।

ननु यदि शेपेन्द्रियेपु अक्षरलाभः श्रुत, तर्हि यदवधारण पूर्वमुक्त–'श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुत'–मिति तद्विरुध्यते, शेपेन्द्रियोपलब्धेरपि सप्रति श्रुतत्वेन प्रतिपन्नत्वादितिचेत्, उच्यते–इह शेपेन्द्रियाक्षरलाभः स एव गृह्यते यः–खलु शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी चाक्षरलाभः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिकल्प इति न कश्चिद्दोपः ॥३॥

आया हुआ 'तु' शब्द यह बतलाता है कि श्रोत्र इन्द्रिय से जन्य भी कोई२ उपलब्धि जो अवग्रह, ईहा एव अवायरूप होती है वह मतिज्ञान है । इस प्रकार चक्षुरादि इन्द्रियजन्य उपलब्धि मे सामान्यरूप से मतिज्ञानरूपता प्राप्त होने पर सूत्रकार इसमे भी सशोधन उपस्थित करते हुए कहते है कि–"मोत्तूण दव्वसुय"–"मुक्त्वा द्रव्यश्रुतम्" द्रव्यश्रुत को छोडकर शेप इन्द्रियो मे जो अक्षरलाभ होता है–शब्द और उसके अर्थको पर्यालोचना होती है–वह भी श्रुतज्ञान है, मतिज्ञान नही है । मात्र अक्षर का लाभ श्रुतज्ञान नही है किन्तु शब्द और उसके अर्थकी पर्यालोचनात्मकतारूप जो अक्षरलाभ है वही श्रुत है, कारण केवल अक्षरलाभ तो ईहादिरूप मतिज्ञान मे भी सभवित होता है ।

शका—यदि शेप इन्द्रियो मे अक्षरलाभ श्रुत है तो पूर्व मे जो ऐसा अवधारण किया है कि–"श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" वह ठीक

શબ્દ એ બતાવે છે કે શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયથી જન્ય પણ કોઈ કોઈ ઉપલબ્ધિ જે અવગ્રહ, ઈહા, અને અવાયરૂપ હોય છે તે મતિજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપલબ્ધિમા સામાન્યરૂપે મતિજ્ઞાનરૂપતા પ્રાપ્ત હોવાથી સૂત્રકાર તેમા પણ સશોધન રજુ કરતા કહે છે કે–"मोत्तूण दव्वसुय"–"मुक्त्वा, द्रव्यश्रुतम्" દ્રવ્યશ્રુતને છોડીને બાકીની ઈન્દ્રિયોમા જે અક્ષરલાભ થાય છે–શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચના થાય છે તે પણ શ્રુતજ્ઞાન છે મતિજ્ઞાન નથી માત્ર અક્ષરનો લાભ શ્રુતજ્ઞાન નથી પણ શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મકતારૂપ જે અક્ષરલાભ છે એજ શ્રુત છે, કારણ કે કેવળ અક્ષરલાભતો ઈહાદિરૂપ મતિજ્ઞાનમા પણ સભવિત હોય છે

શકા—જો બાકીની ઇન્દ્રિયોમા અક્ષરલાભ શ્રુત છે તો પહેલા જે એવુ અવધારણ કર્યું છે કે "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" તે યોગ્ય લાગતુ નથી.

तथा–शेषं यत् चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूपं ज्ञानं तन्मतिज्ञानं भवतीत्यन्वयः। तु–शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। ततश्च—श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि काचिद् अवग्रहेहावाय रूपा मतिज्ञानम्, इतोऽन्यत् खलु चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूपं मतिज्ञानमन्यैवेति भावः॥

इस गाथा का तात्पर्य इस प्रकार है–जितने भी वाक्य होते हैं वे सब अवधारण सहित होते हैं, इस न्याय के अनुसार यहां जो उपलब्धि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि, अवग्रह, ईहा और अवायरूप हो वह श्रुत नहीं है, वह तो मतिज्ञानरूप ही है, कारण कि अवग्रहादिरूप श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतानुसारणी नहीं होती है। यदि ऐसा कहा जावे कि "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेव" श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुत ही है तो इस प्रकार के कथन से मतिज्ञान में भी श्रुतज्ञानपने का प्रसग प्राप्त हो सकता है, अतः ऐसा न कहकर जो ऐसा कहा है कि "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्' श्रोत्र इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ ज्ञान ही श्रुत है, यही निर्दोष है। इस कथन से यह बात भी सिद्ध हो जाती है कि जब श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतानुसारिणी नही होती है तब तो वह मतिज्ञानरूप होती है, और जब वह श्रुतानुसारिणी होती है तब वह श्रुतज्ञानरूप होती है।

(शेषक तु मतिज्ञानम्) जो उपलब्धि चक्षु आदि इन्द्रियों से उत्पन्न होती है वह उपलब्धिरूपज्ञान मतिज्ञान है, श्रुतज्ञान नही है। गाथा में

આ ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–જેટલા વાક્યો હોય છે તે બધા અવધારણસહિત હોય છે આ ન્યાયાનુસાર અહીં જે ઉપલબ્ધિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થઈ છે એજ ઉપલબ્ધિ શ્રુતજ્ઞાન માનવામા આવેલ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયો પલબ્ધિ પણ અહીં એજ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સમજવી કે જે શ્રુતાનુસારિણી હોય જે શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ અવગ્રહ, ઈહા, અને અવાયરૂપ હોય તે શ્રુત નથી, તે તો મતિજ્ઞાનરૂપ જ છે, કારણ કે અવગ્રહાદિરૂપ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુતાનુસારિણી હોતી નથી જો એમ કહેવામા આવે કે "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतमेव" શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુત જ છે તો આ પ્રકારના કથનથી મતિજ્ઞાનમા પણ શ્રુતજ્ઞાનપણાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે તેથી એમ ન કહેતા એમ જે કહેલ છે કે "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન જ શ્રુત છે એજ નિર્દોષ છે આ કથનથી એ વાત પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જ્યારે શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુતાનુસારિણી હોતી નથી ત્યારે તો તે મતિજ્ઞાનરૂપ હોય છે, અને જ્યારે તે શ્રુતાનુસારિણી હોય છે ત્યારે તે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોય છે

(शेषक तु मतिज्ञानम्)જે ઉપલબ્ધિ ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપલબ્ધિરૂપ જ્ઞાન મતિજ્ઞાન છે, શ્રુતજ્ઞાન નથી ગાથામા જે "न"

पुनरप्यय मतिश्रुतयोर्भेदः-मूकवत् स्वप्रत्यायक मतिज्ञान, अमूकवत् स्वपरप्रत्यायक श्रुतज्ञानम् ॥ ६ ॥

ज्ञान तो अनक्षरात्मक है, क्यों कि इसमें जो वस्तु का प्रतिभास होता है वह सामान्यरूप से ही होता है, इसलिये इस ज्ञान में किसी भी प्रकार का विकल्प उत्पन्न नहीं होता है। ईहा आदि ज्ञान अक्षरात्मक है, क्यों कि अवग्रह से गृहीत पदार्थका ही इसमें परामर्श आदि होता है। "श्रुतज्ञान साक्षर ही है" इसका तात्पर्य यह है कि जबतक शब्द का श्रवण नहीं होता है तबतक उस शब्द और उसके अर्थ के विषय मे पर्यालोचन नहीं हो सकता है। शब्द और अर्थ के पर्यालोचनस्वरूप ही तो श्रुतज्ञान माना गया है, इसलिये 'श्रुतज्ञान साक्षर ही है' ऐसा जानना चाहिये ॥ ५ ॥

स्वप्रत्यायक एव स्व-परप्रत्यायक की अपेक्षा भी मति एव श्रुत में भेद है। मतिज्ञान मूक की तरह स्वप्रत्यायक ही है। जिस प्रकार वचन का अभाव होने से मूक परप्रत्ययक नहीं होता है उसी प्रकार मतिज्ञान भी द्रव्य श्रुतरूप वचनात्मक नहीं होने से परप्रत्यायक नहीं होता है। अपने प्रत्यय के हेतुभूत वचनों के सद्भाव होने से श्रुत में स्व और पर-प्रत्यायकता बोलनेवाले की तरह सिद्ध ही होती हैं। इस तरह से भी मति और श्रुतज्ञान में भेद है ॥ ६ ॥

અનક્ષરાત્મક છે, કારણ કે તેમા જે વસ્તુનો પ્રતિભાસ થાય છે તે સામાન્યરૂપે થાય છે, તેથી તે જ્ઞાનમા કોઈ પણ પ્રકારનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી ઈહા આદિ જ્ઞાન અક્ષરાત્મક છે, કારણ કે અવગ્રહથી ગ્રહણ થયેલ પદાર્થનો જ તેમા પરામર્શ આદિ થાય છે, "શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે" તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યા સુધી શબ્દ સભળાતો નથી ત્યા સુધી તે શબ્દ અને તેના અર્થના વિષયમા પર્યાલોચના થઈ શકતી નથી શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનસ્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાન મનાયુ છે, તે કારણે "શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે" એમ સમજવુ જોઈએ ॥ ૫ ॥

સ્વપ્રત્યાયક અને સ્વ-પર-પ્રત્યાયકની અપેક્ષાએ પણ મતિ અને શ્રુતમા ભેદ છે મતિજ્ઞાન મૂક (મૂગા)ની જેમ સ્વપ્રત્યાયક જ છે જે પ્રમાણે વચનનો અભાવ હોવાથી મૂક પરપ્રત્યાયક હોતો નથી એજ પ્રમાણે મતિજ્ઞાન પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ વચનાત્મક નહી હોવાથી પરપ્રત્યાયક હોતુ નથી પોતાના પ્રત્યયના હેતુભૂત વચનોનો સદ્ભાવ હોવાથી શ્રુતમા સ્વ અને પર પ્રત્યાયકતા બોલનારની જેમ સિદ્ધ જ હોય છે આ રીતે પણ મતિ અને શ્રુતમા ભેદ છે ॥ ૬ ॥

अयमपि मतिश्रुतयोर्भेदः-मतिज्ञानं वल्कलसमं कारणत्वात्। श्रुतज्ञानं तु सुम्बसम-(वल्कलनिष्पन्नरज्जुसमं) तत्कार्यत्वात्। ततश्च यथा-वल्कलशुम्बयोर्भेदस्तथा मतिश्रुतयोरपि॥ ४॥

पुनरप्यनयोरयं भेदः-मतिज्ञानम्-अनक्षरं साक्षरं च। श्रुतज्ञानं तु साक्षरमेव-अक्षरानुगतमेव। तथाहि-अवग्रहज्ञानमनक्षरं, तस्य सामान्यमात्रप्रतिभासकतया निर्विकल्पत्वात्। ईहादिज्ञानं तु साक्षरं, तस्य परमर्शादिरूपतयाऽस्य वर्णनिरूपितत्वात्। श्रुतज्ञानं तु साक्षरमेव, अक्षरमन्तरेण शब्दार्थपर्यालोचनस्यानुपपत्तेः॥५॥

नहीं बैठता है, कारण कि-आप तो शेषेन्द्रियोपलब्धि को भी श्रुतरूप से अब प्रतिपादित कर रहे हैं।

उत्तर—शेषेन्द्रियोपलब्धि को श्रुतज्ञानपने का प्रतिपादन नहीं किया गया है, किन्तु शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभ ही श्रुतज्ञान कहा है। यह शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभश्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि जैसा ही होता है, अतः इसमें कोई दोष नहीं है॥ ३॥

मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में एक यह भी भेद है कि मतिज्ञान वल्कल के समान है और श्रुतज्ञान सुब के समान है। जिस प्रकार वल्कल से सुब (वल्कल की बनी डोरी) की उत्पत्ति होती है उसी प्रकार मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है, अतः कार्य और कारण की अपेक्षा इनमें भेद बन जाता है॥ ४॥

मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भेद होने का कारण एक यह भी है कि मतिज्ञान अक्षर और अनक्षर दोनों रूप होता है तब कि श्रुतज्ञान अक्षरात्मक ही होता हैं। मतिज्ञान के भेद जो अवग्रह आदि हैं इनमें अवग्रह

કારણ કે આપ તો શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ પણ શ્રુતરૂપે હવે પ્રતિપાદન કરી રહ્યા છો

ઉત્તર—શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ થી શ્રુતજ્ઞાનપણાનુ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ નથી, પણ શબ્દાર્થપર્યાલોચનરૂપ અક્ષરલાભ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ જેવો જ હોય છે, તેથી તેમા કોઈ દોષ નથી॥ ૩॥

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા એક આ પણ ભેદ છે કે મતિજ્ઞાન વલ્કલના જેવુ છે અને શ્રુતજ્ઞાન સુબના જેવુ છે જે પ્રમાણે વલ્કલમાથી સુબ (વલ્કલની વણેલી દોરી)ની ઉત્પત્તિ થાય છે, એજ રીતે મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી કાર્ય અને કારણની અપેક્ષાએ તેમનામા ભેદ પડી જાય છે॥ ૪॥

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા ભેદ હોવાનુ એક કારણ એ પણ છે કે મતિજ્ઞાન અક્ષર અને અનક્ષર બન્નેરૂપ હોય છે, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન અક્ષરાત્મક જ હોય છે, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ આદિ જે ભેદ છે તેમનામા અવગ્રહજ્ઞાન તો

ग्राहकत्वात्, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वाच्च । मिथ्यादृष्टेस्तु मतिर्मत्यज्ञानमुच्यते, मिथ्यादृष्टिमतेरेकान्तावलम्बितया यथावस्थितार्थग्रहणाभावात् तत्त्वतो मतिफलरहितत्वाच्च ।

विशेष स्वामी के द्वारा ग्रहण करने की अपेक्षा से अविशेषित मति मतिज्ञान और मत्यज्ञान, इन दोनों रूप मानी जाती है । अर्थात् सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि की विवक्षा न करके सामान्यरूप से विवक्षित मति दोनों प्रकार को बतलाती है, परन्तु जब मति मे सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के द्वारा परिगृहीत होने की अपेक्षा विशेषता आती है तब वही मति यदि सम्यग्दृष्टि के द्वारा परिगृहीत है तो वह मतिज्ञान कही जाती है, और जब वह यदि मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी-विशेष से परगृहीत हुई है तो वही मति मतिअज्ञानरूप मानी जाती है । सम्यग्दृष्टि की मति मतिज्ञान इसलिये मानी जाती है कि वह यथावस्थित अर्थ की ग्राहक होती है, तथा निश्चयनय को साध्य बनाकर उसीके अनुसार अपने कार्यों की साधिका होती है, इस दृष्टि द्वारा व्यवहारधर्म का लोप नही किया जाता है, परन्तु लक्ष्य कोटि में निश्चयनय रहता है । मिथ्यादृष्टि की मति मतिअज्ञानरूप इसलिये मानी जाती है कि वह एकान्त का अवलम्बन करके वस्तु का प्रतिपादन करती है, इसलिये उससे यथावस्थित अर्थ के ग्रहण के अभाव में वह मति तत्त्वविचारणारूप फल से रहित होती है ।

વિશેષ સ્વામી દ્વારા ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અવિશેષિત મતિ મતિજ્ઞાન અને મત્યજ્ઞાન, એ બન્ને રૂપ માનવામા આવી છે એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યા દૃષ્ટિની વિવક્ષા ન કરીને સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત મતિ બન્ને પ્રકારને દર્શાવે છે, પણ જ્યારે મતિમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત થવાની અપેક્ષાએ વિશેષતા આવે છે ત્યારે એજ મતિ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત હોય તો તે મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જો તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી વિશેષથી પરિગૃહીત હોય તો એજ મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ મનાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાન તે કારણે મનાય છે કે તે યથાવસ્થિત અર્થને ગ્રહણ કરનારી હોય છે તથા નિશ્ચયનયને સાધ્ય બનાવીને તેના અનુસાર પોતાના કાર્યોની સાધિકા થાય છે આ દૃષ્ટિ દ્વારા વ્યવહાર ધર્મનો લોપ કરાતો નથી પણ લક્ષ્ય કોટિમા નિશ્ચય નય રહે છે મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ તે કારણે માનવામા આવી છે કે તે એકાન્તનુ અવલમ્બન કરીને વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તેના વડે યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણ થતો નથી યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણના અભાવે તે મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ ફળથી રહિત હોય છે

किञ्च—आवरणभेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदः' ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावात् परस्परं भेदः, तथा-सम्यग्दर्शन-मिथ्या दर्शन-परिग्रहभेदात् स्वरूपतोऽपि तयोर्भेद इति प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्-अविसेसिया मई मइनाण च, मइ अन्नाणं च। विसेसिया सम्मद्दिट्ठिस्स मई मइनाणं, मिच्छादिट्ठिस्स मई मइ-अन्नाण । अविसेसिय सुयं सुयनाण च सुय-अन्नाणं च। विसेसिय सुय सम्माद्दिट्टिस्स सुय सुयनाणं, मिच्छदिट्ठिस्स सुय सुय अन्नाणं ॥ सू० २५ ॥

छाया-अविशेषिता मतिर्मतिज्ञानं च, मत्यज्ञान च । विशेषिता सम्यग्दृष्टेर्मतिर्मतिज्ञान, मिथ्यादृष्टेर्मतिर्मत्यज्ञानम्। अविशेषित श्रुतं-श्रुतज्ञान च, श्रुताज्ञान च। विशेषित श्रुत-सम्यग्दृष्टेः श्रुत श्रुतज्ञान, मिथ्यादृष्टेः श्रुत-श्रुताऽज्ञानम्॥सू०२५॥

टीका—'अविसेसिया' इत्यादि । अविशेषिता=स्वामिविशेषपरिग्रहरहिता सामान्यरूपेण विवक्षितेत्यर्थः, मतिज्ञानम्, मत्यज्ञान चेत्युभयमुच्यते । विशेषिता=स्वामिविशेषपरिगृहीता स्वामिना विशेष्यमाणा, विशेषरूपेण विवक्षिता मतिः स्वामिविशेषापेक्षया मतिः सम्यग्दृष्टेर्मतिज्ञानमुच्यते, सम्यग्दृष्टिमतेर्यथावस्थितार्थ-

---

मतिज्ञान का कारण मतिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम, तथा श्रुत ज्ञान का कारण श्रुतज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम है। इस आवरण के भेद से भी इन दोनों मे भिन्नता आती है ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

जिस प्रकार मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे कार्यकरणभाव को लेकर भेद प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के परिग्रह (स्वीकृति) के भेद से इन दोनो में स्वरूपतः भी भेद है, इस बात को सूत्रकार दिखलाते हैं—"अविसेसिया मई" इत्यादि ।

મતિજ્ઞાનનુ કારણુ મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, તથા શ્રુતજ્ઞાનનુ કારણુ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ છે આ આવરણુના તફાવતને લીધે પણુ એ બન્નેમા ભિન્નતા છે ॥ ૭ ॥ સૂ ૨૪ ॥

જે રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા કાર્યકારણુભાવને લીધે ભેદ દર્શાવાયો છે, એજ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિના પરિગ્રહ (સ્વીકૃતિ) ના ભેદથી એ બન્નેમા સ્વરૂપત પણુ ભેદ છે, એ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે-

"अविसेसिया मई०" ઈત્યાદિ

ग्राहकत्वात्, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वाच्च । मिथ्यादृष्टेस्तु मतिर्मत्यज्ञान-मुच्यते, मिथ्यादृष्टिमतेरेकान्तावलम्बितया यथावस्थितार्थग्रहणाभावात् तत्त्वतो मतिफलरहितत्वाच्च ।

विशेष स्वामी के द्वारा ग्रहण करने की अपेक्षा से अविशेषित मति मतिज्ञान और मत्यज्ञान, इन दोनो रूप मानी जाती है । अर्थात् सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि की विवक्षा न करके सामान्यरूप से विवक्षित मति दोनो प्रकार को बतलाती है, परन्तु जब मति मे सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के द्वारा परिगृहीत होने की अपेक्षा विशेपता आती है तब वही मति यदि सम्यग्दृष्टि के द्वारा परिगृहीत है तो वह मतिज्ञान कही जाती है, और जब वह यदि मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी-विशेप से परगृहीत हुई है तो वही मति मतिअज्ञानरूप मानी जाती है । सम्यग्दृष्टि की मति मतिज्ञान इसलिये मानी जाती है कि वह यथावस्थित अर्थ की ग्राहक होती है, तथा निश्चयनय को साध्य बनाकर उसीके अनुसार अपने कार्यों की साधिका होती है, इस दृष्टि द्वारा व्यवहारधर्म का लोप नही किया जाता है, परन्तु लक्ष्य कोटि में निश्चयनय रहता है । मिथ्यादृष्टि की मति मतिअज्ञानरूप इसलिये मानी जाती है कि वह एकान्त का अवलम्बन करके वस्तु का प्रतिपादन करती है, इसलिये उससे यथावस्थित अर्थ के ग्रहण के अभाव में वह मति तत्त्वविचारणारूप फल से रहित होती है ।

વિશેષ સ્વામી દ્વારા ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અવિશેષિત મતિ મતિજ્ઞાન અને મત્યજ્ઞાન, એ બન્ને રૂપ માનવામા આવી છે એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિની વિવક્ષા ન કરીને સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત મતિ બન્ને પ્રકારને દર્શાવે છે, પણ જ્યારે મતિમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત થવાની અપેક્ષાએ વિશેષતા આવે છે ત્યારે એજ મતિ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત હોય તો તે મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જો તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી વિશેષથી પરિગૃહીત હોય તો એજ મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ મનાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાન તે કારણે મનાય છે કે તે યથાવસ્થિત અર્થને ગ્રહણ કરનારી હોય છે તથા નિશ્ચયનયને સાધ્ય બનાવીને તેના અનુસાર પોતાના કાર્યોની સાધિકા થાય છે આ દૃષ્ટિ દ્વારા વ્યવહાર ધર્મનો લોપ કરાતો નથી પણ લક્ષ્ય કોટિમા નિશ્ચય નય રહે છે મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ તે કારણે માનવામા આવી છે કે તે એકાન્તનુ અવલબન કરીને વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તેના વડે યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણ થતો નથી યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણના અભાવે તે મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ ફળથી રહિત હોય છે

यद्यविशेषितं-सामान्यरूपेण विवक्षित तदा-श्रुतमित्यनेन-श्रुतज्ञान श्रुताज्ञान चेत्युभयमुच्यते। यदि तु श्रुत विशेषित-स्वामिविशेषरूपेण निरूपितं, तर्हि सम्यग्दृष्टेः श्रुत-श्रुतज्ञानमुच्यते, मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुत श्रुताज्ञानमुच्यते।

ननु मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते कथमज्ञानरूपे उच्येते?, यतः-क्षयोपशमादिरूपे कारणे नास्ति भेदः, नापि च लौकिके घटादि ज्ञानरूपे कार्ये भेदो भवति। क्षयोपशमा देव मिथ्यादृष्टेरपि मतिश्रुते भवतः, इति चेत्,

इसी तरह श्रुत भी जब सामान्यरूप से विवक्षित होता है तब वह श्रुतज्ञान एव श्रुतअज्ञान दोनों का बोधक होता है, परन्तु जब यह विशेपणविशिष्ट होता है तब यदि इसमें सम्यग्दृष्टिरूप विशेपण रहता है तो यह श्रुतज्ञान कहलाता है और जब इसमें 'मिथ्यादृष्टि' ऐसा विशेषण रहता है तब यही श्रुतअज्ञान कहलाता है।

शका—मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानरूप क्यों होते हैं? क्यों कि मिथ्यादृष्टि के भी ये दोनों अपने २ आवरण के क्षयोपशम से ही होते हैं, अतः इनकी उत्पत्ति का जो अपने २ आवरण का क्षयोपशम आदि कारण हैं उनमे मिथ्यादृष्टि और सम्यग्दृष्टि को लेकर भेद नहीं है। तथा सम्यग्दृष्टि जिस प्रकार मतिज्ञान और श्रुतज्ञान से घटपट आदि पदार्थों को जानता है उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि भी उन्हें वैसा ही जानता है, अत' इन दोनों के जाननेरूप कार्य में भी कोई भेद नहीं है?।

એજ પ્રમાણે શ્રુત પણ જ્યારે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત થાય છે ત્યારે તે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બન્નેનુ બોધક થાય છે, પણ જ્યારે તે વિશેષણ-વિશિષ્ટ હોય છે ત્યારે જો તેમા સમ્યગ્દૃષ્ટિરૂપ વિશેષણ રહે છે તો તે શ્રુત જ્ઞાન કહેવાય છે અને જ્યારે 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' એવુ વિશેષણ રહે છે ત્યારે એજ શ્રુતઅજ્ઞાન કહેવાય છે

શકા—મિથ્યાદૃષ્ટિનુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ કેમ હોય છે? કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ તે બન્ને પોત-પોતાના આવરણના ક્ષયોપશમથી જ થાય છે, તેથી તેમની ઉત્પત્તિનુ પોત-પોતાના આવરણનો ક્ષયોપશમ આદિ જે કારણ છે તેમનામા મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને લીધે ભેદ નથી તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી ઘટ પટ આદિ પદાર્થોને જાણે છે એજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ તેમને એવા જ જાણે છે, તેથી એ બન્નેના જાણવારૂપી કાર્યમા પણ ભેદ નથી?

तत्रोच्यते—मिथ्यादृष्टेः सदसद्विवेकपरिज्ञानाभावात् । तथाहि–मिथ्यादृष्टिः खलु सर्वमप्येकान्तवादपुरःसरं प्रतिपद्यते, न तु सर्वज्ञभगवदुक्तस्याद्वादमाश्रित्य, ततश्च मिथ्यादृष्टिर्यदा 'घट एवाय'–मिति वदति तदा तस्मिन् घटे घटत्वपर्यायव्यतिरेकेण शेषान् सत्त्व–ज्ञेयत्व–प्रमेयत्वादीन् सतोऽपि धर्मानपलपति, अन्यथा–'घट एवाय'–मित्येकान्तेनाऽवधारणानुपपत्तेः । 'घटः सन्नेव' इति यदा ब्रूते, तदा पररूपेण नास्तित्वस्यानभ्युपगमादसद्भूत पररूपमपि तत्रास्तीति प्रतिपद्यते । ततश्च सन्तमसन्तं मन्यते, असन्तं च सन्तं मन्यते, इति सदसद्विशेषपरिज्ञानाभावान्मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानरूपे भवत. ॥ १ ॥

उत्तर—मिथ्यादृष्टि को सत् और असत् का विवेकज्ञान नहीं है। समस्त वस्तुओं को वह एकान्तधर्मविशिष्ट ही जानता है, कारण कि एकान्तवाद का ही वह अवलम्बन करता है, भगवत्कथित स्याद्वाद का नहीं। जब वह "घट एवायम्" यह घट ही है, ऐसा कहता है तब उस घटमें वर्तमान सत्त्व, ज्ञेयत्व, प्रमेयत्व आदि धर्मोंका वह अपलाप करता है। यदि ऐसा वह नहीं करता है तो फिर "यह घट ही है" इस प्रकार का वह अवधारण क्यों करता है। तथा "घटः सन्नेव" घट सत् स्वरूप ही है, ऐसा जब वह कहता है तो उसके इस कथन से पररूप की अपेक्षा भी घटमे अस्तित्व धर्म है, इस बात को भी उसे कबूल करना पडेगा, क्यो कि पररूप की अपेक्षा उसमें नास्ति–शब्द का प्रयोग नहीं किया है। इस तरह वह मिथ्यादृष्टि सत को असत् और असत् को सत् मानता है, अतः सत् और असत् मे इसकी दृष्टि में कोई न होने से उस मिथ्यादृष्टि का मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानरूप माना जाता है।

ઉત્તર—મિથ્યાદૃષ્ટિને સત્ અને અસત્ નુ વિવેકજ્ઞાન હોતુ નથી સમસ્ત વસ્તુઓને તે એકાન્તધર્મવિશિષ્ટ જ જાણે છે, કારણ કે એકાન્તવાદનુ જ તે અવલંબન કરે છે, ભગવાને ભાખેલ સ્યાદ્વાદનુ નહી જ્યારે તે "घट एवायम्" "આ ઘડો જ છે" એવુ કથન કરે છે ત્યારે તે ઘટમા રહેલ સત્ત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ ધર્મોનો તે અપલાપ કરે છે જો તે એવુ કરતો ન હોય તો પછી "આ ઘડો જ છે" આ પ્રકારનુ અવધારણ તે શા માટે કરે છે? તથા "घट सन्नेव" "ઘડો સત્સ્વરૂપ જ છે" એવુ જ્યારે તે કહે છે ત્યારે તેના આ કથનથી પરરૂપની અપેક્ષાએ પણ ઘડામા અસ્તિત્વ ધર્મ છે એ વાત પણ તેને કબૂલ કરવી પડશે, કારણ કે પરરૂપની અપેક્ષાએ તેમા नास्ति શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી આ રીતે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ સત્ ને અસત્ અને અસત્ ને સત્ માને છે, તેથી તેની દૃષ્ટિએ સત્ અને અસત્મા કોઈ ભેદ ન હોવાથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિનુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ માનવામા આવ્યુ છે

किञ्च—इतश्च मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने, भवहेतुत्वात्, मिथ्यादर्शनवत्। तथाहि–मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते पशुवधमैथुनादीनां धर्मसाधकत्वेन परिच्छेदके, ततो दीर्घतरसंसारपथप्रवर्तकत्वादज्ञानरूपत्वम् ॥ २ ॥

तथा—इतश्चापि मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानरूपे भवतः ?, यदृच्छोपलम्भेः, उन्मत्तकविकल्पवत्। यथा हि उन्मत्तकविकल्पमिथ्यादृष्टियो वस्तु अनपेक्ष्यैव यथा कथचित् प्रवर्तन्ते। यद्यपि च ते क्वचिद् यथावस्थितवस्तुसंवादिनस्तथापि सम्यग् यथावस्थितवस्तुतत्त्वपर्यालोचनविरहेण प्रवर्त्तमानत्वात्, परमार्थतोऽपरमार्थिकाः॥३॥

किं च–मिथ्यादृष्टि जीव के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान इसलिये भी अज्ञानस्वरूप होते हैं कि ये दोनों मिथ्यादर्शन की तरह भवभ्रमण के हेतु होते हैं। भव के हेतुभूत ये इसलिये माने जाते हैं कि पशुवध, मैथुन आदि जैसे कुकर्मों को "ये धर्म के साधनभूत हैं" ऐसा मानते हैं, इसलिये दीर्घतरससारमार्ग के प्रवर्त्तक होने के कारण ये दोनों मिथ्यादृष्टि के अज्ञानस्वरूप हैं।

जिस प्रकार उन्मत्त का ज्ञान स्वेच्छानुसार पदार्थों का ग्राहक होता है और इसी लिये वह अज्ञानरूप माना जाता है, उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि का ज्ञान भी अज्ञानरूप ही माना गया है, यद्यपि उन्मत्तजन जो वस्तु जैसी है उसे वैसी जानता है, सोने को सोना और लोहे को लोहा जानकर यथार्थज्ञान लाभ कर लेता है, पर उन्माद के कारण वह सत्य असत्य का अन्तर जानने में असमर्थ होता है, इससे उसका सच्चा झूठा सभी ज्ञान परमार्थतः विचारशून्य या अज्ञान ही कहलाता है,

તથા–મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તે કારણે પણ અજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે કે એ બન્ને મિથ્યાદર્શનની જેમ ભવભ્રમણના કારણરૂપ હોય છે ભવના કારણભૂત તેઓ એ કારણે મનાય છે કે પશુવધ, મૈથુન વગેરે જેવા કર્મોને "એ ધર્મના સાધનભૂત છે" એવુ માને છે, તેથી દીર્ઘતર સસાર માર્ગના પ્રવર્તક હોવાને કારણે એ બન્ને મિથ્યાદૃષ્ટિને માટે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે

જે રીતે ઉન્મત્તનુ જ્ઞાન સ્વેચ્છાનુસાર પદાર્થોનુ ગ્રાહક થાય છે અને તે કારણે તે અજ્ઞાનરૂપ મનાય છે, એજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિનુ જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ મનાય છે જો કે ઉન્મત્ત માણસ જે વસ્તુ જેવી છે એવી તેને જાણે છે સોનાને સોનુ અને લોઢાને લોઢુ જાણીને યથાર્થજ્ઞાન લાભ કરી લે છે, પણ ઉન્માદને કારણે તે સત્ય અસત્યનો ભેદ જાણવાને અસમર્થ હોય છે, તેથી તેનુ સાચુ ખોટુ સમસ્ત જ્ઞાન પરમાર્થત વિચારશૂન્ય કે અજ્ઞાન જ કહેવાય છે

तथा—मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थितं वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते, ततो यद्यपि च तद्द्वय क्वचिद् 'रसोऽय' 'स्पर्शोऽय' इत्यादौ अवधारणाध्यवसायाभावे सवादि, तथापि न तद्द्वयं स्याद्वादपरिभावनातस्तथा प्रवृत्त किन्तु यथा कथंचित्। अतो मतिश्रुतरूपमेतद् द्वयम् अज्ञानम् ॥ ४ ॥

तथा-ज्ञानफलाभावात् मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने भवतः। ज्ञानस्य हि फल हेयस्य हानिः, उपादेयस्य चोपादानम्। न च ससारात् पर किंचित् हेयमस्ति, न

उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि आत्मा कितना ही अधिक ज्ञानवाला क्यों न हो पर आत्मा के विषय मे अंधेरा होने के कारण उसका सारा लौकिक ज्ञान शास्त्रदृष्टि से अज्ञान ही है। यही बात "मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते यथावस्थित वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते" इत्यादि पक्तियो द्वारा स्पष्ट की गई है। इनमे बतलाया है कि मिथ्यादृष्टि जीव के मतिश्रुतज्ञान वस्तु के वास्तविक स्वरूप का विचार नही करके ही प्रवृत्त हुआ करते हैं। यद्यपि मिथ्यादृष्टि जीव का "यह रस है यह स्पर्श है" इस प्रकार का ज्ञान अवधारणरूप अध्यवसाय के विना प्रवृत्त होता है, और वह इस तरह अपने विषयभूत पदार्थ का सवादक भी हो जाता है तो भी इसके इस ज्ञान मे स्याद्वाद-सिद्धान्त की थोड़ी सी भी पुट नही होती है। वह तो यथाकथचित् ही प्रवृत्त होता है।

तथा-ज्ञान के फल का अभाव होने से मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते है। ज्ञान का फल हेय-छोडने योग्य-पदार्थ का परित्याग करना और उपादेय-ग्रहण करने योग्य-पदार्थ का

મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા કેટલોય અધિકજ્ઞાની ભલે હોય પણ આત્માના વિષયમા અ ધારૂ હોવાને કારણે તેનુ સમસ્ત લૌકિક જ્ઞાન શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અજ્ઞાન જ છે એજ વાત "मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थित वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते" ઈત્યાદિ પક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરાઈ છે તેમા એ બતાવવામા આવ્યુ છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવના મતિશ્રુતજ્ઞાન વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો વિચાર ન કરીને જ પ્રવૃત્ત થયા કરે છે જો કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનુ "આ રસ છે, આ સ્પર્શ છે" આ પ્રકારનુ જ્ઞાન અવધારણરૂપ અધ્યવસાય વિના પ્રવૃત્ત થાય છે, અને તે આ રીતે પોતાના વિષયભૂત પદાર્થનુ સવાદક પણ થઈ જાય છે તો પણ તેના તે જ્ઞાનમા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાતનો સહેજ પણ પટ હોતો નથી તે તો યથા કથચિત્ પ્રવૃત્ત હોય છે

તથા-જ્ઞાનના ફળનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિના મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનઅજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે જ્ઞાનનુ ફળ "હેય-ત્યાગના લાયક પદાર્થનો પરિત્યાગ કરવો અને ઉપાદેય-ગ્રહણ કરવા લાયક પદાર્થને ગ્રહણ કરવો," એ

च मोक्षात् पर किञ्चिदुपादेय, ततो भवमोक्षावेकान्तेन हेयोपादेयौ। तयोर्हेयोपादेययोर्भवमोक्षयोश्च्छान्युपादाने सर्वसङ्गनिरतेर्भवतः, ततो निरतिरवश्य कर्तव्या। सैव च परमार्थतो ज्ञानस्य फलम्। सा च मिथ्यादृष्टेर्नास्तीति ज्ञानफलाभावात् मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने भवतः। उक्तञ्च—

"सदसदविसेसणाओ, भवहेउजहिच्छिओवलभाओ।
नाणफलाभावाओ, मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण"॥ १॥

छाया — सदसदविशेषणात्, भवहेतुयदृच्छितो(मनःकल्पितो)पलम्भात्।
ज्ञानफलाभावात्, मिथ्यादृष्टेरज्ञानम्॥ १॥ ५॥ सू० २८॥

श्रुत मतिपूर्वक भवतीत्युक्तम्। सम्प्रति मतिज्ञानमेवाधिकृत्य शिष्यः पृच्छति—

उपादान करना है। ससार के सिवाय और कोई पदार्थ हेय नहीं है, तथा मोक्ष के सिवाय और कोई उपादेय नहीं है। ससार हेय है और मोक्ष एकान्ततः उपादेय है, ये दोनों बाते सर्वपरिग्रह की विरतिवाले सम्यग्दृष्टि जीवके ही होती है, इसलिये विरति अवश्य अगीकार करने योग्य है। यही परमार्थत. ज्ञान का फल है। यह सर्वसगविरतिरूप ज्ञान का फल मिथ्यादृष्टि को प्राप्त नहीं है, इसलिये मिथ्यादृष्टि के ज्ञान के फल का अभाव होने से उसके मतिश्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते हैं। कहा भी है—

"सदसदविसेसणाओ, भवहेउज हिच्छिओव लभाओ।
नाणफलाभावाओ, मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण"॥ १॥ सू० २५॥

श्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक होता है यह बात यहातक कह दी। अब शिष्य मतिज्ञान के विषय मे पूछता है और सूत्रकार उसका उत्तर देते हैं—'से किं त आभिणिबोहियनाण' इत्यादि।

છે સસારના સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ હેય નથી તથા મોક્ષના સિવાય બીજુ કોઈ ઉપાદેય નથી, સસાર હેય છે અને મોક્ષ એકાન્તત ઉપાદેય છે, એ બન્ને વાતો સર્વપરિગ્રહની વિરતિવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને જ હોય છે તે કારણે વિરતિ અવશ્ય અગીકાર કરવા યોગ્ય છે એજ પરમાર્થત જ્ઞાનનુ ફળ છે આ સર્વસગવિરતિરૂપ જ્ઞાનનુ ફળ મિથ્યાદષ્ટિને પ્રાપ્ત નથી, તેથી મિથ્યાદષ્ટિને જ્ઞાનના ફળનો અભાવ હોવાથી તેના મતિશ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોય છે કહ્યુ પણ છે—

"सदसद-विसेसणाओ, भवहेउज हिच्छिओवलभाओ।
नाणफलाभावाओ मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण"॥ १॥ सू २५॥

શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન પૂર્વક હોય છે એ વાત અહી સુધી કહી હવે શિષ્ય મતિજ્ઞાન વિષે પૂછે છે અને સૂત્રકાર તેનો ઉત્તર આપે છે—"से किं त आभिणिबोहियनाण" ઈત્યાદિ

मूलम्--से किं त आभिणिवोहियनाणं ? । आभिणिवोहियनाणं दुविहं पण्णत्त। त जहा -सुयनिस्सिय च, असुयनिस्सियं च। से किं तं असुयनिस्सिय ? । असुयनिस्सिय चउव्विह पण्णत्तं । त जहा–

गाहा--उप्पत्तिया १, वेणइआ २, कम्मया ३, परिणामिया ४।
बुद्धी चउव्विहा वुत्ता, पचमा नोवलब्भई ॥ १ ॥

छाया—अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानम् ? आभिनिबोधिकज्ञान द्विविध मज्ञप्तम् । तद् यथा–श्रुतनिश्रित च अश्रुतनिश्रितं च।

अथ किं तद् अश्रुतनिश्रितम् ? । अश्रुत निश्रितं चतुर्विध मज्ञप्तम् । तद् यथा—

गाथा—औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४ ।
बुद्धिश्चतुर्विधा उक्ता, पञ्चमी नोपलभ्यते ॥ १ ॥

टीका—'से किं त' इत्यादि। अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानम् ? पूर्वनिर्दिष्टस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह–'आभिणिबोहिय नाण दुविह पण्णत्त' इत्यादि। आभिनिबोधिकज्ञान द्विविध मज्ञप्तम्। तद् यथा–श्रुतनिश्रित च, अश्रुतनिश्रित च। इह श्रुत शब्देन–सामायिकमारभ्य लोकबिन्दुसारपर्यन्त

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट आभिनिबोधिकज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर–आभिनिबोधिकज्ञान दो प्रकार का कहा गया है। वे दो प्रकार ये हैं-१ श्रुतनिश्रित और २ अश्रुतनिश्रित। श्रुतशब्द से सामायिक से लेकर लोकबिन्दुसारनामक चौदहवें पूर्वपर्यन्त द्रव्यश्रुत ग्रहण किया गया है। इस द्रव्यश्रुत के अभ्यास से जनित जो सस्कार, उस सस्कार से समन्वित जिसकी बुद्धि है ऐसे प्राणी को मति के उत्पत्ति के समय

પ્રશ્ન—પૂર્વનિર્દિષ્ટ આભિનિબોધિકજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—આભિનિબોધિકજ્ઞાન બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે એ બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) શ્રુતનિશ્રિત અને (૨) અશ્રુતનિશ્રિત શ્રુતશબ્દ વડે સામાયિકથી લઈને લોકબિન્દુસાર નામના ચૌદમા પૂર્વ સુધીનું દ્રવ્યશ્રુત ગ્રહણ કરેલ છે આ દ્રવ્યશ્રુતના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થયેલ જે સસ્કાર, એ સસ્કારથી સમન્વિત જેની બુદ્ધિ છે એવા પ્રાણીને મતિની ઉત્પત્તિ સમયે શાસ્ત્ર અને તેના અર્થની

द्रव्यश्रुतं गृह्यते, तदनुसारेण श्रुताभ्यासजनितसंस्कारसमन्वितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमपेक्ष्यैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्रितम्। यथा-अवग्रहादि। रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्य सामान्यमात्ररूपार्थस्य ग्रहणरूपोऽवग्रहः। यत्तु सर्वथा शास्त्रसम्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमसद्भावादेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शि मतिज्ञानमुपजायते, तत् अश्रुतनिश्रितम्। यथा-औत्पत्तिक्यादिकम्।

ननु औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव, तत् कोऽनयोर्विशेषः?, इति चेत्, अत्रोच्यते—यद्यपि अवग्रहादिरूपमेव, परं तु शास्त्रमनपेक्ष्योपपद्यते, इत्येतावता भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम्।

में शास्त्र और उसके अर्थ की पर्यालोचना की अपेक्षा करके जो मतिज्ञान होता है वह श्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे अवग्रह आदि। रूप रस आदि भेदों से अनिर्देश्य-जिसका निर्देश न हो सके ऐसे पदार्थ का सामान्यरूप से जानने का नाम अवग्रह है १। सर्वथा शास्त्र के सस्पर्श से रहित प्राणी को तथाविध क्षयोपशम के सद्भाव से यथावस्थित वस्तु को जानने वाला जो मतिज्ञान होता है वह अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २।

शका—औत्पत्ति की आदि जो बुद्धिया है वे भी अवग्रह आदिरूप ही हैं तो फिर अवग्रह आदि में और औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों में क्या भेद है।

उत्तर—यद्यपि ये बुद्धिया अवग्रह आदिरूप ही हैं, परन्तु फिर भी शास्त्र की अपेक्षा नहीं करके ही ये बुद्धिया उत्पन्न होती हैं, अतः इन्हें अवग्रह आदि से भिन्नरूप मे माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने इनका पृथक्रूप से प्रतिपादन किया है।

પર્યાલોચનાની અપેક્ષા કરીને જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમ કે અવગ્રહ આદિ ૧ રૂપ રસ આદિ ભેદોથી અનિર્દેશ્ય-જેનો નિર્દેશ ન થઈ શકે એવા પદાર્થને સામાન્યરૂપે જાણવાનુ નામ અવગ્રહ છે સર્વથા શાસ્ત્રના સસર્ગથી રહિત પ્રાણીને તથાવિધ ક્ષયોપશમના સદ્ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણનાર જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમકે औत्पत्ति की આદિ બુદ્ધિ ૨

શકા—ઔત્પત્તિકી આદિ જે બુદ્ધિઓ છે તે પણ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પછી અવગ્રહ આદિમા ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિઓમા શો ભેદ છે?

ઉત્તર—જો કે એ બુદ્ધિઓ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પણ શાસ્ત્રની અપેક્ષા કર્યા વિના જ એ બુદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને અવગ્રહ આદિથી ભિન્નરૂપે માની છે, અને એ કારણે જ સૂત્રકારે તેમનુ અલગ રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે

तत्राश्रुतनिश्रितस्य स्वल्पविषयकतया पूर्वं तदेव प्रस्तौति-'से किं त' इत्यादि। अश्रुतनिश्रितस्याभिनिबोधिकस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—'अस्सुय-निस्सिय-चउव्विह पण्णत्त' इत्यादि। अश्रुतनिश्रित चतुर्विध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४। इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः प्रोक्ता। औत्पत्तिकी-उत्पत्तिरेव न तु शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिक प्रयोजन=कारण यस्याः सा औत्पत्तिकी।

ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारण क्षयोपशमस्तत् कथमुच्यते 'उत्पत्तिरेव प्रयोजन-मस्याः' इति चेत्, उच्यते-क्षयोपशम सर्वबुद्धिसाधारणस्ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्तेः कारण भवति। अथ च बुद्ध्यन्तराद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तर कर्तुमारब्ध, तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्त न किमपि विनयादिक विद्यते, केवलमेवमेव तथोत्पत्ति-रिति सैव साक्षान्निर्दिष्टा। १।

अश्रुतनिश्रित के विषय का विवेचन अल्प है, इसलिये सूत्रकार पहिले श्रुतनिश्रित मतिज्ञान का विवेचन न करके पहिले अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का ही विवेचन करते हैं 'से किं त अस्सुयनिस्सियं' इत्यादि। प्रश्न-अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का क्या स्वरूप है ?। उत्तर-अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान चार प्रकार का है वे उसके चार प्रकार ये हैं-औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३ एव पारिणामिकी ४, ये चार बुद्धिया हैं। जो बुद्धि शास्त्राभ्यास आदि के करने से उत्पन्न नहीं होती है, किन्तु जीव को स्वत. ही उत्पन्न होती है-जिस को व्यवहार मे "हाजिरजवाब" कहते हैं इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है।

शका—समस्त बुद्धियों का कारण क्षयोपशम कहा गया है, तो फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि इस बुद्धि का कारण अपनी उत्पत्ति ही है।

અશ્રુતનિશ્રિતના વિષયનુ વિવેચન ટૂકુ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલા શ્રુતનિ-શ્રિતનુ વિવેચન ન કરતા અશ્રુતનિશ્રિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે-(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨) વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, એ ચાર મતિ છે જે મતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે—જેને વહેવારમા "હાજર જવાબ" કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શકા—સમસ્ત મતિનુ કારણ ક્ષયોપશમ દર્શાવેલ છે, તો આ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે એ મતિ સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે ?

द्रव्यश्रुत गृह्यते, तदनुसारेण श्रुताभ्यासजनितसंस्कारसमन्वितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमपेक्ष्यैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्रितम्। यथा—अवग्रहादि। रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्य सामान्यमात्ररूपार्थस्य ग्रहणरूपोऽवग्रहः। यत्तु सर्वथा शास्त्रसम्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमसद्भावादवमेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शि मतिज्ञानमुपजायते, तत् अश्रुतनिश्रितम्। यथा—औत्पत्तिक्यादिकम्।

ननु औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव, तत् कोऽनयोर्विशेषः?, इति चेत्, अत्रोच्यते—यद्यपि अवग्रहादिरूपमेव, परं तु शास्त्रमनपेक्ष्योत्पद्यते, इत्येतावता भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम्।

में शास्त्र और उसके अर्थ की पर्यालोचना की अपेक्षा करके जो मति ज्ञान होता है वह श्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे अवग्रह आदि। रूप रस आदि भेदों से अनिर्देश्य-जिसका निर्देश न हो सके ऐसे पदार्थ का सामान्यरूप से जानने का नाम अवग्रह है १। सर्वथा शास्त्र के संस्पर्श से रहित प्राणी को तथाविध क्षयोपशम के सद्भाव से यथावस्थित वस्तु को जानने वाला जो मतिज्ञान होता है वह अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २।

शंका—औत्पत्ति की आदि जो बुद्धिया है वे भी अवग्रह आदिरूप ही हैं तो फिर अवग्रह आदि में और औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों में क्या भेद है।

उत्तर—यद्यपि ये बुद्धिया अवग्रह आदिरूप ही ह, परन्तु फिर भी शास्त्र की अपेक्षा नहीं करके ही ये बुद्धिया उत्पन्न होती हैं, अतः इन्हें अवग्रह आदि से भिन्नरूप में माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने इनका पृथक्‌रूप से प्रतिपादन किया है।

પર્યાલોચનાની અપેક્ષા કરીને જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમ કે અવગ્રહ આદિ ૧ રૂપ રસ આદિ ભેદોથી અનિર્દેશ્ય-જેનો નિર્દેશ ન થઈ શકે એવા પદાર્થને સામાન્યરૂપે જાણવાનુ નામ અવગ્રહ છે સર્વથા શાસ્ત્રના સંસર્ગથી રહિત પ્રાણીને તથાવિધ ક્ષયોપશમના સદ્‌ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણનાર જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમકે औत्पत्ति की આદિ બુદ્ધિ ૨

શંકા—ઔત્પત્તિકી આદિ જે બુદ્ધિઓ છે તે પણ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પછી અવગ્રહ આદિમા ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિઓમા શો ભેદ છે?

ઉત્તર—જો કે એ બુદ્ધિઓ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પણ શાસ્ત્રની અપેક્ષા કર્યા વિના જ એ બુદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને અવગ્રહ આદિથી ભિન્નરૂપે માની છે, અને એ કારણે જ સૂત્રકારે તેમનુ અલગ રીતે પ્રતિપાદન ક ્ છે

तत्राश्रुतनिश्रितस्य स्वल्पविषयकतया पूर्वं तदेव प्रस्तौति-'से किं त 'इत्यादि। अश्रुतनिश्रितस्याभिनिबोधिकस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—'अस्सुय-निस्सिय-चउव्विह पण्णत्त ' इत्यादि । अश्रुतनिश्रित चतुर्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४ । इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः प्रोक्ता। औत्पत्तिकी-उत्पत्तिरेव न तु शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिक प्रयोजन=कारण यस्याः सा औत्पत्तिकी ।

ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारण क्षयोपशमस्तत् कथमुच्यते 'उत्पत्तिरेव प्रयोजन-मस्याः' इति चेत्, उच्यते-क्षयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणस्ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्तेः कारण भवति । अथ च बुद्ध्यन्तराद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तर कर्तुमारब्ध, तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तं न किमपि विनयादिक विद्यते, केवलमेवमेव तथोत्पत्ति-रिति सैव साक्षान्निर्दिष्टा । १ ।

अश्रुतनिश्रित के विषय का विवेचन अल्प है, इसलिये सूत्रकार पहिले श्रुतनिश्रित मतिज्ञान का विवेचन न करके पहिले अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का ही विवेचन करते हैं 'से किं त अस्सुयनिस्सिय' इत्यादि। प्रश्न-अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का क्या स्वरूप है ? । उत्तर-अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान चार प्रकार का है वे उसके चार प्रकार ये हैं-औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३ एव पारिणामिकी ४, ये चार बुद्धियां हैं । जो बुद्धि शास्त्राभ्यास आदि के करने से उत्पन्न नही होती है, किन्तु जीव को स्वतः ही उत्पन्न होती है-जिस को व्यवहार मे "हाजिरजवाब" कहते हैं इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है ।

शका—समस्त बुद्धियों का कारण क्षयोपशम कहा गया है, तो फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि इस बुद्धि का कारण अपनी उत्पत्ति ही है ।

અશ્રુતનિશ્રિતના વિષયનુ વિવેચન ટૂકુ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલા શ્રુતનિ-શ્રિતનુ વિવેચન ન કરતા અશ્રુતનિશ્રિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે-(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨) વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, એ ચાર મતિ છે જે મતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે-જેને વહેવારમા "હાજર જવાબ" કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શકા—સમસ્ત મતિનુ કારણ ક્ષયોપશમ દર્શાવેલ છે, તો આ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે એ મતિ સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે ?

वैनयिकी-विनयो-गुरुशुश्रूषालक्षणः, स प्रयोजनं=कारणं यस्याः, सा तथा, यद्वा-विनयप्रधाना बुद्धिर्वैनयिकी । २ ।

तथा-कर्मजा-अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । तत्र कर्मणो जाता कर्मजा । शिल्पं तु विनयोत्पन्नम्, तदुत्पन्ना बुद्धिर्वैनयिक्यामन्तर्भूता । ३ ।

उत्तर—यह तो ठीक है, परन्तु क्षयोपशम इन बुद्धियों में भेद की प्रतिपत्ति (समझने) का कारण नहीं हो सकता है, क्यों कि क्षयोपशम सर्व बुद्धियों की उत्पत्ति में सर्वसाधारण रूप से कारण होता ही है, इसलिये वह पृथग्रूप से प्रतिप्रत्ति का कारण नहीं हो सकता, और जहा औत्पत्तिकी बुद्धि का अन्य वैनयिकी आदि बुद्धियों से पृथक्रूप प्रतिप्रत्ति (समझने) के लिये व्यपदेशान्तर करना प्रारभ किया वहा पर व्यपदेशान्तर का निमित्त विनयादिक कोई नही है, केवल उस प्रकार की उसकी उत्पत्ति ही निमित्त है इसलिये यहा वही साक्षात्रूप से निर्दिष्ट की गई है । १ ।

गुरु की शुश्रूषा करना इसका नाम विनय है । इस विनयरूप कारण से जो बुद्धि होती है वह वैनयिकी बुद्धि है । अथवा जिसमें विनय-प्रधान हो वह भी वैनयिकी बुद्धि है २ । आचार्य के विना स्वय प्राप्त हुई कला को कर्म कहते हैं, और आचार्य से प्राप्त हुई कला को शिल्प कहते हैं । इनमे कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कर्मजा बुद्धि है । शिल्प,

ઉત્તર—એ તો બરાબર છે, પણ ક્ષયોપશમ એ મતિઓમા ભેદની પ્રતિપત્તિ (સમજવા) નુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમ સર્વે મતિઓની ઉત્પત્તિમા સર્વસધારણ રીતે કારણ હોય જ છે, તેથી તે અલગ રીતે પ્રનિપત્તિનુ કારણ હોઈ શકતુ પ્રથી, અને જ્યા ઔત્પત્તિકી મતિનુ અન્ય વૈનયિકી આદિ મતિઓથી અલગ રીતે પ્રતિપત્તિ (સમજવા) ને માટે વ્યપદેશાન્તર કરવાનો પ્રારભ કર્યો ત્યા વ્યપદેશાન્તરનુ નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નથી, ફક્ત એ પ્રકારની તેની ઉત્પત્તિ જ નિમિત્ત છે તેથી અહી એજ સાક્ષાતરૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામા આવી છે ॥૧॥

ગુરુની શુશ્રૂષા કરવી તેનુ નામ વિનય છે આ વિનયરૂપ કારણથી જે મતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિક મતિ છે અથવા જેમા વિનય પ્રધાન હોય તે પણ વૈનયિકી મતિ છે ૨ આચાર્ય વિના સ્વય પ્રાપ્ત થયેલ કળાને કર્મ કહે છે, અને આચાર્યથી પ્રાપ્ત થયેલ કળાને શિલ્પ કહે છે એમા કર્મથી જે મતિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તે કર્મજા મતિ છે શિલ્પ, વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે. શિલ્

तथा—पारिणामिकी–परि=समन्तात् नमन परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थ पर्यालोचनजन्यः स्वात्मनो धर्मविशेषः, स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी। सा च–अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, वयोविपाके च पुष्टीभूता, अभ्युदयमोक्षफला चेति ।४।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः–बुध्यते–ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मतिः, उक्ता=तीर्थकरगणधरैः कथिता । कथ चतुर्निधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते, सर्वस्यापि अश्रुतनिश्रितमतिविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः पञ्चम्या बुद्धेरभावात् केवलिनाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः ॥ गा. १ ॥

तत्र ' यथोद्देश निर्देशः ' इति न्यायमाश्रित्य पूर्वमौत्पत्तिकीलक्षणमाह—

मूलम्--गाहा -पुव्वमदिट्ठस्सुय-मवेइय-तक्खण-विसुद्धगहियत्था ।
अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उप्पत्तिया नाम ॥२॥

छाया—पूर्वादृष्टाऽश्रुताऽविदित–तत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था ।
अव्याहतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

विनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्म-धर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति मे कारणभूत होता है वह पारिणामिकी बुद्धि अनुमान, कारण–मात्र एव दृष्टान्त से सा य को सिद्ध करनेवाली होती है, तथा जैसी २ अवस्था बीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार की बुद्धिरूप मति तीर्थकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का और कोई पाचवा प्रकार नही है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियों में ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

થયેલ મતિનો વૈનયિકીમા સમાવેશ થઇ જાય છે ૩ ઘણા લાંબા કાળ સુધી પૂર્વાપર અર્થના વિચારથી જનિત આત્મધર્મવિશેષ જે મતિની ઉત્પત્તિમા કારણભૂત હોય છે તે પારિણામિકી મતિ છે આ પારિણામિકી મતિ અનુમાન, કારણમાત્ર અને દૃષ્ટાન્તથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી હોય છે, અને જેમ જેમ અવસ્થા વીતતી જાય છે તેમ તેમ પુષ્ટ થતી તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળને દેનારી છે ૪ આ પ્રકારે આ ચાર પ્રકારની મતિ તીર્થંકર, ગણધરોએ કહેલ છે કારણ કે જેટલુ અશ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે તે બધુ આ ચાર મતિઓમા જ સમાવેશ પામી જાય છે ॥ ગા ૧ ॥

वैनयिकी-विनयो-गुरुशुश्रूषालक्षण', स प्रयोजनं=कारणं यस्याः, सा तथा, यद्वा-विनयप्रधाना बुद्धिर्वैनयिकी । २ ।

तथा-कर्मजा-अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । तत्र कर्मणो जाता कर्मजा । शिल्प तु विनयोत्पन्नम्, तदुत्पन्ना बुद्धिर्वैनयिक्यामन्तर्भूता । ३ ।

उत्तर—यह तो ठीक है, परन्तु क्षयोपशम इन बुद्धियों में भेद की प्रतिपत्ति (समझने) का कारण नहीं हो सकता है, क्यों कि क्षयोपशम सर्व बुद्धियों की उत्पत्ति में सर्वसाधारण रूप से कारण होता ही है, इसलिये वह पृथग्रूप से प्रतिपत्ति का कारण नहीं हो सकता, और जहां औत्पत्तिकी बुद्धि का अन्य वैनयिकी आदि बुद्धियों से पृथक्रूप प्रतिपत्ति (समझने) के लिये व्यपदेशान्तर करना प्रारंभ किया वहां पर व्यपदेशान्तर का निमित्त विनयादिक कोई नहीं है, केवल उस प्रकार की उसकी उत्पत्ति ही निमित्त है इसलिये यहा वही साक्षातरूप से निर्दिष्ट की गई है । १ ।

गुरु की शुश्रूषा करना इसका नाम विनय है । इस विनयरूप कारण से जो बुद्धि होती है वह वैनयिकी बुद्धि है । अथवा जिसमें विनय-प्रधान हो वह भी वैनयिकी बुद्धि है २ । आचार्य के विना स्वय प्राप्त हुई कला को कर्म कहते हैं, और आचार्य से प्राप्त हुई कला को शिल्प कहते हैं । इनमे कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कर्मजा बुद्धि है । शिल्प,

ઉત્તર—એ તો બરાબર છે, પણ ક્ષયોપશમ એ મતિઓમા ભેદની પ્રતિપત્તિ (સમજવા) નુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમ સર્વ મતિઓની ઉત્પત્તિમા સર્વસધારણ રીતે કારણ હોય જ છે, તેથી તે અલગ રીતે પ્રતિપત્તિનુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, અને જ્યા ઔત્પત્તિકી મતિનુ અન્ય વૈનયિકી આદિ મતિઓથી અલગ રીતે પ્રતિપત્તિ (સમજવા) ને માટે વ્યપદેશાન્તર કરવાનો પ્રારભ કર્યો ત્યા વ્યપદેશાન્તરનુ નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નથી, ફક્ત એ પ્રકારની તેની ઉત્પત્તિ જ નિમિત્ત છે તેથી અહી એજ સાક્ષાતરૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામા આવી છે ॥૧॥

ગુરુની શુશ્રૂષા કરવી તેનું નામ વિનય છે આ વિનયરૂપ કારણથી જે મતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિક મતિ છે અથવા જેમા વિનય પ્રધાન હોય તે પણ વૈનયિકી મતિ છે ૨ આચાર્ય વિના સ્વય પ્રાપ્ત થયેલ કળાને કર્મ કહે છે, અને આચાર્યથી પ્રાપ્ત થયેલ કળાને શિલ્પ કહે છે એમા કર્મથી જે મતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તે કર્મજા મતિ છે શિલ્પ, વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે, શિલ્પથી ઉત્પન્ન

तथा—पारिणामिकी—परि=समन्तात् नमनं परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थ पर्यालोचनजन्यः स्वात्मनो धर्मविशेषः, स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी। सा च—अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, वयोविपाके च पुष्टीभूता, अभ्युदयमोक्षफला चेति । ४ ।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः—बुध्यते—ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मतिः, उक्ता=तीर्थंकरगणधरैः कथिता । कथं चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते, सर्वस्यापि अश्रुतनिश्रितमतिविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयमानेऽन्तर्भावतः पञ्चम्या बुद्धेरभावात् केवलिनाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः ॥ गा. १ ॥

तत्र 'यथोद्देशं निर्देशः' इति न्यायमाश्रित्य पूर्वमौत्पत्तिकीलक्षणमाह—

मूलम्--गाहा -पुव्वमदिट्ठमस्सुय-मवेइय तक्खण-विसुद्धगहियत्था ।
अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उप्पत्तिया नाम ॥२॥

छाया—पूर्वादृष्टाऽश्रुताऽविदित-तत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था ।
अव्याहतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

विनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्म-धर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति मे कारणभूत होता है वह पारिणामिकी बुद्धि अनुमान, कारण—मात्र एव दृष्टान्त से सा य को सिद्ध करनेवाली होती है, तथा जैसी २ अवस्था बीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार की बुद्धिरूप मति तीर्थंकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का और कोई पाचवा प्रकार नही है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियो मे ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

થયેલ મતિનો વૈનયિકીમા સમાવેશ થઈ જાય છે ૩ ઘણા લાબા કાળ સુધી પૂર્વાપર અર્થના વિચારથી જનિત આત્મધર્મવિશેષ જે મતિની ઉત્પત્તિમા કારણભૂત હોય છે તે પારિણામિકી મતિ છે આ પારિણામિકી મતિ અનુમાન, કારણમાત્ર અને દૃષ્ટાન્તથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી હોય છે, અને જેમ જેમ અવસ્થા વીતતી જાય છે તેમ તેમ પુષ્ટ થતી તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળને દેનારી છે ૪ આ પ્રકારે આ ચાર પ્રકારની મતિ તીર્થકર, ગણધરોએ કહેલ છે કારણ કે જેટલુ અશ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે તે બધુ આ ચાર મતિઓમા જ સમાવેશ પામી જાય છે ॥ ગા ૧ ॥

टीका—'पुव्व' इत्यादि। पूर्वाऽदृष्टाश्रुताऽविदिततत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था पूर्वं=बुद्ध्युत्पत्तेः प्राक्, अदृष्टः=स्वयं चक्षुषा न दृष्टः, अश्रुतः=न चाप्यन्यतः श्रुतः, अविदितः=मनसाप्यविदितः—अपर्यालोचितः, तत्क्षणे=तस्मिन् क्षणे-बुद्ध्युत्पत्ति काले, विशुद्धः=यथावस्थितः, गृहीतः=अवधारितोऽर्थः यया सा तथा। 'पुव्वमदिट्ठमस्सुयमवेइय' इत्यत्र मकारत्रयम् आर्पत्वात्। तथा—अव्याहतफलयोगा—अव्याहत =व्याघातरहितं च तत् फलं चाव्याहतफलम्, तेन योगो यस्या सा अव्याहतफल योगा—अबाधितार्थविषयका बुद्धिः, औत्पत्तिकी नाम—नाम्ना औत्पत्तिकीत्यर्थः॥२॥

सम्प्रति शिष्यानुग्रहार्थमौत्पत्तिक्याः स्वरूपं प्रतिबोधयितुमुदाहरणान्याह—

मूलम्—गाहा—भरहसिल १, मिढ २, कुक्कुड ३, तिल ४, वालुय ५, हत्थि ६, अगड ७, वणसंडे ८। पायस ९, अइया १०, पत्ते ११, खाडहिला १२, पंचपियरो १३, य ॥ ३ ॥

छाया—भरतशिला, १, मेण्ढ २, कुक्कुट ३, तिल ४, वालुका ५, हस्त्य गड ६–७, वनषण्डाः ८। पायसातिग ९–१०, पत्राणि ११, खाडहिला १२, पञ्चपितरश्च १३ ॥ ३ ॥

टीका–'भरहसिल' इत्यादि। अस्या अर्थः त्रयोदशकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥

अब औत्पत्तिकी बुद्धि का क्या लक्षण है इसे सूत्रकार नीचे की गाथा द्वारा बतलाते हैं—'पुव्वमदिट्ठ०' इत्यादि।

जो पदार्थ पहिले कभी देखा नहीं है, किसी दूसरे से सुना भी नहीं है, और न जिसकी मन से भी कल्पना की गई है, ऐसे पदार्थ का उसी समय यथावस्थितरूप से जिसके द्वारा निश्चय हो जावे उस बुद्धि का नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है। तात्पर्य कहने का यही है कि इस बुद्धि का विषय अबाधित होता है। अर्थात्–यह बुद्धि सभी विषयों को निस्सन्देह रूप से स्पष्ट करती है ॥ २ ॥

હવે ઔત્પત્તિકી મતિનુ શુ લક્ષણુ છે તે સૂત્રકાર નીચેની ગાથા દ્વારા બતાવે છે—"पुव्वमदिट्ठ०" ઈત્યાદિ

જે પદાર્થ પહેલા કદી જોયો ન હોય, બીજા કોઇની પાસેથી સાભળ્યો પણુ ન હોય, અને મનથી જેની કલ્પના પણુ કરી ન હોય, એવા પદાર્થનો એજ સમયે યથાવસ્થિત રૂપે જેના દ્વારા નિશ્ચય થઇ જાય એ મતિનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ મતિનો વિષય અબાધિત હોય છે એટલે કે બુદ્ધિ સમસ્ત વિષયોને નિસદેહ રૂપે સ્પષ્ટ કરે છે ॥ ગા ૨ ॥

औत्पत्तिक्या बुद्धेर्वाचनान्तरेण पुनरुदाहरणानि गाथाद्वयेनाह—

मूलम्—भरहसिल १, पणिय २, रुक्खे ३, खुड्डग ४, पड ५, सरड ६, काय ७, उच्चारे ८। गय ९, घयण १०, गोल ११, खंभे १२, खुड्डग १३, मग्गित्थि १४-१५, पइ १६, पुत्ते १७ ॥ ४ ॥ महुसित्थ १८, मुद्दिय १९, ऽके २०, नाणए २१, भिक्खु २२, चेडगनिहाणे २३। सिक्खा य २४, अत्थसत्थे २५, इच्छा य मह २६, सयसहस्से २६ ॥ ५ ॥

छाया—भरतशिला १, पणित २, वृक्षाः ३, क्षुल्लक ४, पट ५, सरट ६, काकोच्चाराः ७-८। गज ९, घयण (भाण्ड) १०, गोलक ११, स्तम्भाः १२, क्षुल्लक १३, मार्ग १४, स्त्री १५, पति १६, पुत्राः १७ ॥ ४ ॥ मधुसिक्थ १८, मुद्रिका १९, अङ्कः २०, ज्ञायक २१, भिक्षु २२, चेटकनिधानानि २३। शिक्षा २४, च अर्थशास्त्रम् २५, इच्छा च महती २६, शतसहस्रम् २७ ॥ ५ ॥

टीका—'भरहसिल' इत्यादि। अस्य गाथाद्वयस्यार्थः सप्तविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तर द्रष्टव्यानि ॥ ४-५ ॥

वैनयिकालक्षणमाह—

मूलम्—गाहा—भरनित्थरण समत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाला।
उभओलोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं-'भरहसिल १' इत्यादि।

इन बारह उदाहरणो का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमे है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—'भरहसिल १, पणिय २' इत्यादि।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त मे है ॥४॥५॥

'अब वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—'भरनित्थरणसमत्था' इत्यादि।

તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે-"भरहसिल १" ઇત્યાદિ એ બાર ઉદાહરણોનો સ્પષ્ટ રીતે ખુલાસો ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૩ ॥

વાચનાન્તરથી પણ ઔત્પત્તિકી મતિના સત્તાવીસ ઉદાહરણ નીચે મુજબ છે-"भरहसिल१पणिय २" ઇત્યાદિ

એ સત્તાવીશ ઉદાહરણોનો ખુલાસો પણ ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૪ ॥ ૫ ॥

હવે વૈનયિકી મતિનું લક્ષણ કહે છે—"भरनित्थरणसमत्था" ઇત્યાદિ

टीका—'पुव्व' इत्यादि। पूर्वाऽदृष्टाश्रुताऽविदिततत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था पूर्व=बुद्ध्युत्पत्तेः प्राक्,अदृष्टः=स्वयं चक्षुषा न दृष्टः, अश्रुतः=न चाप्यन्यतः श्रुतः, अविदितः=मनसाप्यविदितः-अपर्यालोचितः, तत्क्षणे=तस्मिन् क्षणे-बुद्ध्युत्पत्तिकाले, विशुद्धः=यथावस्थितः, गृहीतः=अवधारितोऽर्थः यया सा तथा। 'पुव्वमदिट्ठमस्सुयमवेइय' इत्यत्र मकारत्रयम् आर्षत्वात्। तथा-अव्याहतफलयोगा-अव्याहत=व्याघातरहितं च तत् फलं चाव्याहतफलम्, तेन योगो यस्या सा अव्याहतफलयोगा-अबाधितार्थविषयका बुद्धिः, औत्पत्तिकी नाम-नाम्ना औत्पत्तिकीत्यर्थः॥२॥

सम्प्रति शिष्यानुग्रहार्थमौत्पत्तिक्याः स्वरूपं प्रतिबोधयितुमुदाहरणान्याह—

मूलम्—गाहा--भरहसिल १, मिंढ २, कुक्कुड ३, तिल ४, वालुय ५, हत्थि ६, अगड ७, वणसंडे ८। पायस ९, अइया १०, पत्ते ११, खाडहिला १२, पंचपियरो १३, य ॥ ३ ॥

छाया—भरतशिला, १, मेण्ढ २, कुक्कुट ३, तिल ४, वालुका ५, हस्त्यगड ६-७, वनषण्डाः ८। पायसातिग ९-१०, पत्राणि ११, खाडहिला १२, पञ्चपितरश्च १३ ॥ ३ ॥

टीका-'भरहसिल' इत्यादि। अस्या अर्थः त्रयोदशस्थानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥

अब औत्पत्तिकी बुद्धि का क्या लक्षण है इसे सूत्रकार नीचे की गाथा द्वारा बतलाते हैं—'पुव्वमदिट्ठ०' इत्यादि।

जो पदार्थ पहिले कभी देखा नहीं है, किसी दूसरे से सुना भी नहीं है, और न जिसकी मन से भी कल्पना की गई है, ऐसे पदार्थ का उसी समय यथावस्थितरूप से जिसके द्वारा निश्चय हो जावे उस बुद्धि का नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है। तात्पर्य कहने का यही है कि इस बुद्धि का विषय अबाधित होता है। अर्थात्-यह बुद्धि सभी विषयों को निस्सन्देह रूप से स्पष्ट करती है ॥ २ ॥

હવે ઔત્પત્તિકી મતિનુ શુ લક્ષણ છે તે સૂત્રકાર નીચેની ગાથા દ્વારા બતાવે છે—"પુવ્વમદિટ્ઠ૦" ઈત્યાદિ

જે પદાર્થ પહેલા કદી જોયો ન હોય, બીજા કોઈની પાસેથી સાંભળ્યો પણ ન હોય, અને મનથી જેની કલ્પના પણ કરી ન હોય, એવા પદાર્થનો એજ સમયે યથાવસ્થિત રૂપે જેના દ્વારા નિશ્ચય થઈ જાય એ મતિનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ મતિનો વિષય અબાધિત હોય છે એટલે કે બુદ્ધિ સમસ્ત વિષયોને નિઃસદેહ રૂપે સ્પષ્ટ કરે છે ॥ ગા ૨ ॥

औत्पत्तिक्या बुद्धेर्वाचनान्तरेण पुनरुदाहरणानि गाथाद्वयेनाह—

मूलम्—भरहसिल १, पणिय २, रुक्खे ३, खुड्डग ४, पड ५, सरड ६, काय ७, उच्चारे ८। गय ९, घयण १०, गोल ११, खंभे १२, खुड्डग १३, मग्गित्थि १४-१५, पइ १६, पुत्ते १७ ॥ ४ ॥ महुसित्थ १८, मुद्दिय १९, ऽके २०, नाणए २१, भिक्खु २२, चेडगनिहाणे २३। सिक्खा य २४, अत्थसत्थे २५, इच्छा य महं २६, सयसहस्से २६ ॥ ५ ॥

छाया—भरतशिला १, पणित २, वृक्षाः ३, क्षुल्लक ४, पट ५, सरट ६, काकोच्चारा. ७-८। गज ९, घयण (भाण्ड) १०, गोलक ११, स्तम्भाः १२, क्षुल्लक १३, मार्ग १४, स्त्री १५, पति १६, पुत्राः १७ ॥ ४ ॥ मधुसिक्थ १८, मुद्रिका १९, अङ्कः २०, ज्ञायक २१, भिक्षु २२, चेटकनिधानानि २३। शिक्षा २४, च अर्थशास्त्रम् २५, इच्छा च महती २६, शतसहस्रम् २७ ॥ ५ ॥

टीका—'भरहसिल' इत्यादि। अस्य गाथाद्वयस्यार्थः सप्तविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ४-५ ॥

वैनयिकीलक्षणमाह—

**मूलम्—गाहा—भरनित्थरण समत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाला।
उभओलोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥**

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं-'भरहसिल १' इत्यादि।

इन बारह उदाहरणो का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमें है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—'भरहसिल १, पणिय २' इत्यादि।

इन सत्ताईस उदाहरणो का भी खुलासा टीका के अन्त मे है ॥४॥५॥

'अब वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते है—'भरनित्थरणसमत्था' इत्यादि।

તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે-"भरहसिल १" ઇત્યાદિ એ બાર ઉદાહરણોનો સ્પષ્ટ રીતે ખુલાસો ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૩ ॥

વાચનાન્તરથી પણ ઔત્પત્તિકી મતિના સત્તાવીસ ઉદાહરણ નીચે મુજબ છે-"भरहसिल१पणिय २" ઇત્યાદિ

એ સત્તાવીશ ઉદાહરણોનો ખુલાસો પણ ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૪ ॥ ૫ ॥

હવે વૈનયિકી મતિનું લક્ષણ કહે છે—"भरनित्थरणसमत्था" ઇત્યાદિ

छाया—गाथा-भरनिस्तरणसमर्था, त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतपेयाला (प्रमाणा)।
उभयलोकफलवती, विनयसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—'भरनित्थरणसमत्था' इत्यादि । भरनिस्तरणसमर्था=भर इव भर स्तस्य निस्तरणे समर्था, गुरुकार्यसंपादनं कातराणां दुष्करं भवतीति गुरुकार्यमेव भारसादृश्याद्भारस्तस्य वहने दक्षेत्यर्थः । तथा-त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतपेयाला=त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः, लोकरूढ्या धर्मार्थकामाः, तेषां सूत्रं-तदर्जनोपायप्रतिपादकं सूत्रम्, अर्थ-तदर्थश्च, तौ त्रिवर्गसूत्रार्थौ, तयोर्गृहीतं पेयालं-प्रमाणं सारो वा यया सा त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतपेयाला, नीतिशास्त्रनिपुणा-इत्यर्थः ।

ननु वैनयिक्या मतेस्त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वे सत्यश्रुतनिश्रितत्वं नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वं संभवतीति चेत्,

कठिन कार्य का संपादन करना कायरों के लिये दुष्कर होता है अतः वह भारकी सदृशता से भार कहा गया है, उसके सम्पादन करने में दक्ष, तथा धर्म, अर्थ एवं काम के उपार्जन के उपाय बतलाने वाले सूत्र और उनके अर्थ का जिसके द्वारा सार ग्रहण किया जासके ऐसी, अर्थात् नीतिशास्त्र में निपुण, तथा इस लोक एवं परलोक में सुन्दर फल देनेवाली विनय से उत्पन्न वैनयिकी बुद्धि कहलाती है ।

शंका—जब आप वैनयिकी बुद्धि को त्रिवर्ग के उपाय को बतलाने वाले सूत्र अर्थ का सार ग्रहण करने वाली कहते हैं तो फिर यह अश्रुतनिश्रित कैसे मानी जा सकती है, क्यों कि श्रुत के अभ्यास के विना त्रिवर्ग के स्वरूप का समझना संभवित नहीं हो सकता है ।

કઠિન કાર્યોનું સંપાદન કરવું એ કાયરોને માટે દુષ્કર હોય છે તેથી તે બોજા સમાન હોવાથી ભાર કહેલ છે તેનું સંપાદન કરવામાં દક્ષ, તથા, ધર્મ, અર્થ અને કામના ઉપાર્જનનો ઉપાય દર્શાવનાર સૂત્રો અને તેમના અર્થનો જેના વડે સાર ગ્રહણ કરી શકાય એવી, એટલે કે નીતિશાસ્ત્રમાં નિપુણ, તથા આલોક અને પરલોકના સુંદર ફળ દેનારી વિનયથી ઉત્પન્ન થયેલી મતિને વૈનયિકી મતિ કહે છે

શંકા—જો આપ વૈનયિકી મતિને ત્રિવર્ગના ઉપાયને બતાવનારી સૂત્ર અર્થનો સાર ગ્રહણ કરનારી કહો છો તો પછી તે અશ્રુતનિશ્રિત કેવી રીતે માની શકાય, કારણ કે શ્રુતના અભ્યાસ વિના ત્રિવર્ગના સ્વરૂપને સમજવાનું સંભવિત હોઈ શકતું નથી ?

उच्यते—इह प्रायोवृत्तिमाश्रित्याश्रुतनिश्रुतत्वमुक्तम्, अतः स्वल्पश्रुतनिश्रितत्वसद्भावेऽपि न कोऽपि दोषः ।

तथा-उभयलोकफलवती=उभयलोके-इहलोके परलोके च, फलवती-फलदायिनी, विनयसमुत्था=विनयोद्भवा वैनयिकी बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

सम्प्रति शिष्यानुग्रहार्थं वैनयिकीमतेः स्वरूपमुदाहरणैः प्रदर्शयति—

मूलम्—गाहा—निमित्ते १, अत्थसत्थे २, य, लेहे ३, गणिए ४, य कूव ५, अस्से ६ य । गद्दभ ७, लक्खण ८, गंठी ९, अगए १०, रहिए ११ य गणिया १२ य ॥ २ ॥

छाया—निमित्तम् १, अर्थशास्त्रं २ च, लेखो ३, गणितं च ४, कूपाश्वौ च ५-६ । गर्दभ ७, लक्षण ८, ग्रन्थ्यगदाः ९-१०, रथिकश्च ११, गणिका १२ च॥२॥

तथा—

गाहा—सीया साडी दीहं च तणं, अवसव्वयं च कुंचस्स १३ ।
निव्वोदए १४ य गोणे, घोडगपडणं च रुक्खाओ १५ ॥३॥

छाया—शीता शाटी दीर्घं च तृणम् अपसव्यकं च क्रौञ्चस्य १३ ।
नीव्रोदकं १४ च गौः, घोटक-पतनं (मरणं) च वृक्षात् १५ ॥३॥

टीका—'निमित्ते' इत्यादिगाथाद्वयार्थः कथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २-३ ॥

उत्तर—वैनयिकी बुद्धि मे जो अश्रुतनिश्रितता बतलाई गई है वह प्रायोवृत्ति को आश्रित करके बतलाई गई है, अर्थात् इसमें प्राय करके अश्रुतनिश्रितता है, इसलिये थोडे रूपमें यदि श्रुतनिश्रितता रहती भी है तो भी इसमे कोई दोष नही है ॥ १ ॥

ઉત્તર—વૈનયિકી મતિમા જે અશ્રુતનિશ્રિતતા બતાવવામા આવી છે તે પ્રાયોવૃત્તિને આધારે બતાવાઈ છે, એટલે કે તેમા પ્રાય અશ્રુતનિશ્રિતતા છે, તેથી જો તેમા થોડા પ્રમાણમા શ્રુતનિશ્રિતતા પણ હોય તો તેમા કોઈ દોષ નથી ॥ ગા ૧ ॥

कर्मजाया बुद्धेर्लक्षणमाह—

मूलम्—गाहा—उवओगदिट्ठसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाला।
साहुक्कारफलवई, कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी॥१॥

छाया—उपयोग दृष्टसारा, कर्मप्रसङ्गपरिघोलनविशाला।
साधुकार फलवती, कर्मसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—'उवओगदिट्ठसारा' इत्यादि। उपयोगदृष्टसारा=उपयोगः विवक्षिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः, तेन दृष्टः सारः=तस्यैव कर्मणः परमार्थो यया, सा उपयोगदृष्टसारा—अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्यर्थः। तथा—कर्मप्रसङ्गपरिघोलन विशाला—कर्मणि प्रसङ्गः—कर्मप्रसङ्गः, प्रसङ्गोऽभ्यासः, परिघोलनं=विचार, कर्म प्रसङ्गपरिघोलनाभ्यां विशाला=विस्तारमुपगता। तथा—साधुकृत=सुष्ठुकृतमिति विद्वद्भिः कृता=प्रशंसा साधुकारः, तेन फलवती=साधुकारपुरस्सरं ज्ञानादिलाभरूपं फलं यस्याः सेत्यर्थः। कर्मसमुत्था=कर्मजा बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

शिष्यानुग्रहार्थमुदाहरणैः कर्मजायाः स्वरूपं वर्णयति—

मूलम्—हेरण्णिए १, करिसए २, कोलियं ३, डोवे ४, य मुत्ति ५, घय ६, पवए ७। तुन्नाए ८, वड्ढई ९, य, पूइय १०, घड ११, चित्तकारे १२ य ॥ २ ॥

छाया—हैरण्यकः १ कर्षकः ३, डोवश्च (दर्वीकारश्च) ४ मौक्तिक-घृत-प्लवकाः ५ ६-७। तुन्नागो ८, वर्द्धकिश्च ९, आपूपिकः १०, घट—चित्रकारौ च ११–१२ ॥ २ ॥

टीका—'हेरण्णिए' इत्यादि। अस्या अप्यर्थः द्वादशकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २ ॥

अब बारह उदाहरणों द्वारा सूत्रकार इसका स्वरूप प्रतिपादन करते हैं—'निमित्ते' इत्यादि। तथा—'सीया साडी' इत्यादि।

इन दोनों गाथाओंके सत्ताईस दृष्टान्तोंका स्पष्टीकरण टीका के अन्तमें है ॥ २–३ ॥

હવે બાર ઉદાહરણો દ્વારા સૂત્રકાર તેના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન કરે છે—"निमित्ते" ઇત્યાદિ सीया साडी" ઇત્યાદિ

આ બન્ને ગાથાઓના સત્તાવીશ દષ્ટાંતોનુ સ્પષ્ટીકરણુ ટીકાને અંતે આપ્યુ છે ॥ ગા ૨ ॥ ૩ ॥

पारिणामिक्या लक्षणमाह—

मूलम्—गाहा--अणुमाणहेउदिट्ठतसाहिया वयविवागपरिणामा ।
हियनिस्सेयस फलवई, बुद्धी परिणामिया नाम ॥१॥

छाया—अनुमानहेतुदृष्टान्त-साधिका, वयो विपाकपरिणामा ।
हितनिःश्रेयसफलवती, बुद्धिः पारिणामिकी नाम ॥ १ ॥

टीका—'अणुमाण०' इत्यादि । अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका-अनुमान मिह स्वार्थम् । अनुमानप्रतिपादकं वचो हेतुः-पञ्चावयववाक्यरूपः, परार्थानुमानमित्यर्थः ।

अब सूत्रकार कर्मजा बुद्धिका स्वरूप बतलाते हैं-'उवओगदिट्ठसारा' इत्यादि । जिस बुद्धिके द्वारा कर्तव्य कर्म-कार्य-का मनकी लगन पूर्वक अच्छी तरहसे सार ग्रहण कर लिया जाता है, तथा जो बुद्धि, कार्य के अभ्यास और उसके विचारसे विस्तारको प्राप्त हुई हो, एव जिस बुद्धिसे संसारमें प्रशंसा हो वह बुद्धि कर्मजा कहलाती है ॥१॥

कर्मजा बुद्धिके बारह उदाहरण कहते हैं-'हेरण्णिए' इत्यादि ।

इन बारह दृष्टान्तोंका खुलासा टीकाके अन्तमें है॥ २ ॥

अब पारिणामिकी बुद्धिका स्वरूप कहते हैं-'अनुमाणहेउ दिट्ठत' इत्यादि । अनुमान, हेतु एव दृष्टान्तके द्वारा साध्य अर्थको सिद्ध करनेवाली, उमरके अनुसार पुष्ट होनेवाली, तथा अभ्युदय एव निःश्रेयसरूप फलवाली बुद्धि पारिणामिकी बुद्धि है ॥ १ ॥

હવે સૂત્રકાર કર્મજા મતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે-"उवओगदिट्ठसारा" ઈત્યાદિ

જે મતિ દ્વારા કર્તવ્ય કર્મ-કાર્યનો મનની લીનતા પૂર્વક સારી રીતે સાર ગ્રહણ કરાય છે, તથા જે મતિ કાર્યના અભ્યાસ અને વિચારથી વિસ્તાર પામી હોય, અને જે મતિને લીધે સંસારમાં પ્રશંસા થાય તે મતિને કર્મજા મતિ કહે છે ॥ ગા ૧ ॥

કર્મજામતિના બાર ઉદાહરણો કહે છે-"हेरिण्णए" ઈત્યાદિ

એ બાર દૃષ્ટાન્તોનું સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે આપ્યું છે ॥ ગા ૨ ॥

હવે ચોથી પારિણામિકી મતિનું સ્વરૂપ કહે છે-"अणुमाणहेउदिट्ठ०" ઈત્યાદિ અનુમાન, હેતુ અને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થને સિદ્ધ કરનારી, ઉમરના પ્રમાણે પુષ્ટ થનારી, તથા અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસરૂપ ફળવાળી મતિને પારિણામિકી મતિ કહે છે ॥ ગા ૧ ॥

इदमत्र बोध्यम्—अनुमानं द्विविध-स्वार्थं परार्थं च। तत्र स्वयमेव निश्चितात् साधनात् साध्यज्ञानं स्वार्थानुमानम्। परोपदेशमनपेक्ष्य स्वयमेव निश्चितात् प्राक् तर्कानुभूतव्याप्तिस्मरणसहकृतात् धूमादेः साधनादुत्पन्नं पर्वतादौ धर्मिणि वह्न्यादेः साध्यस्य ज्ञानं स्वार्थानुमानमित्यर्थः। यथा-पर्वतोऽयं वह्निमान् धूमवत्त्वादिति। अयं हि स्वार्थानुमानस्य ज्ञानरूपस्यापि शब्देनोल्लेखः, यथा 'अयं घटः' इति शब्देन प्रत्यक्षस्योल्लेखो भवति।

अनुमान स्वार्थानुमान और परार्थानुमानके भेदसे दो प्रकारका बतलाया गया है। यहां प्रकृतमें स्वार्थानुमान गृहीत हुआ है। स्वार्थानुमानके प्रतिपादक जो पचावयवरूप वचन है वह हेतु है। यह हेतु परार्थानुमान है। जहां परोपदेश की अपेक्षा विना ही मनुष्य को स्वय निश्चित किये गये साधन से–जिस साधन का सहायक पूर्वकालीन तर्कानुभूत व्याप्ति का स्मरण होता है उससे–साध्य का ज्ञान होता है वह स्वार्थानुमान है। जैसे–रसोईघर आदि में बार २ धूम और वह्नि के देखने से अनुमाता पुरुष को यह दृढ धारणा बन जाती है कि जहां २ धूम होगा वहां २ अग्नि होगी, कारण कि जितना भी धूम होता है वह अग्नि के विना उत्पन्न नहीं होता। इस तरह धूम और वह्नि की तर्कसे व्याप्ति ग्रहण कर जब वह किसी पर्वतादिक धर्मी मे धूमरूप साधन को देखता है तो उसे शीघ्र ही प्राक् तर्कानुभूत धूम और वह्नि की व्याप्ति का स्मरण हो आता है। इसके बल पर वह उस धूमरूप साधन से यह जान लेता

અનુમાન સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાનના ભેદથી બે પ્રકારનુ દર્શાવ્યુ છે અહીં પ્રકૃતિમા સ્વાર્થાનુમાન ગ્રહણ કરાયુ છે સ્વાર્થાનુમાનનુ પ્રતિપાદક જે પચાવયવરૂપ વચન છે તે હેતુ છે આ હેતુ પરાર્થાનુમાન છે જ્યા પરોપદેશની અપેક્ષા વિનાજ મનુષ્યને સ્વય નિશ્ચિત કરેલ સાધનથી જે સાધનનુ સહાયક પૂર્વકાલીન તર્કાનુભૂત વ્યાપ્તિનુ સ્મરણ થવુ છે તે વડે સાધ્યનુ જ્ઞાન થાય છે તે સ્વાર્થાનુમાન છે જેમ કે–રસોડા આદિમા વારવાર ધુમાડો તથા અગ્નિને જોવાથી અનુમાન કરનાર પુરુષને એ મજબૂત અનુમાન થાય છે કે જ્યા જ્યા ધુમાડો હોય ત્યા ત્યા અગ્નિ હોય જ, કારણ કે જેટલો ધુમાડો થાય છે તે અગ્નિ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી આ રીતે ધુમાડો અને અગ્નિની તર્કથી વ્યાપ્તિ ગ્રહણ કરીને જ્યારે તે કોઇ પર્વતાદિક ધર્મીમા ધુમાડારૂપ સાધનને જોવે છે તો તેને તરતજ આગળ તર્કાનુભૂત ધુમાડા તથા અગ્નિની વ્યાપ્તિનુ સ્મરણ થઈ આવે છે તેના આધારે તે ધુમાડારૂપ સાધન વડે એ જાણી લે છે કે આ

परोपदेशमपेक्ष्य साध्यज्ञानं, तत् परार्थानुमानम् । यथा-पर्वतो वह्निमान्, (प्रतिज्ञा १), धूमात्, (हेतुः २), यथा महानसम् (दृष्टान्तः ३), तथा चायम्, (उपनयः ४), तस्मात् तथा (निगमनम् ५), इत्यादि पञ्चावयववाक्यं यत्र प्रयुज्यते, तत् परार्थानुमानम् ।

है कि इस पर्वत मे अग्नि है । यदि अग्नि नहीं होती तो यह अविच्छिन्न शाखावाला धूम जो दिख रहा है वह नहीं दिखता । स्वार्थानुमान यद्यपि ज्ञानरूप होता है परन्तु समझाने के लिये ही वहा वह "पर्वतोऽयं वह्निमान् धूमवत्त्वात्" इस रूप से शब्दों द्वारा उल्लिखित किया गया है, जैसे प्रत्यक्ष का "अयं घटः" इस शब्द द्वारा उल्लेख किया जाता है । जिस अनुमान में पर के उपदेश की अपेक्षा करके साधन से साध्य का ज्ञान होता है वह परार्थानुमान है । जैसे किसी से ऐसा जब कहा जाता है कि देखो भाई ! इस पर्वत मे अग्नि है, क्यों कि धूम उठ रहा है, जैसे-रसोईघर मे धूम उठता रहता है तो वहा अग्नि रहती है, उसी प्रकार पर्वत मे भी ऐसा ही हो रहा है, इसलिये यहां भी अग्नि है । यह पञ्चावयव वाक्य है, क्यों कि पर्वत मे अग्नि का सद्भाव स्थापित किया जा रहा है अतः वह पक्ष है, अग्नि साध्य है, पक्ष और हेतु का समुदायरूप कथन प्रतिज्ञा कहलाती है । इसलिये 'पर्वत अग्निवाला है' ऐसा कथन प्रतिज्ञा हुई १ । 'धूमवत्त्वात' यह पचम्यन्त साधन हुआ २ । महानस दृष्टान्त ३ । पक्षमे हेतु का उपसहार

પર્વતમા અગ્નિ છે જો અગ્નિ ન હોત તો આ અવિચ્છિન્ન શાખાવાળો જે ધુમાડો દેખાય છે તે દેખાત નહી આ સ્વાર્થાનુમાન જો જ્ઞાનરૂપ હોય છે પણ સમજાવવાને માટે જ અહીં તેનો "पर्वतोऽयं वह्निमान् धूमवत्त्वात्" આ રીતે શબ્દ દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયો છે જેવી રીતે પ્રત્યક્ષનો "अयं घट" આ શબ્દ દ્વારા ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે જે અનુમાનમા પરોપદેશની અપેક્ષા કરીને સાધનથી સાધ્યનુ જ્ઞાન થાય છે તે પરાર્થાનુમાન છે જેમકે જ્યારે કોઇ એવુ કહે કે જુઓ ભાઈ! આ પર્વતમા અગ્નિ છે, કારણ કે ધુમાડો નીકળી રહ્યો છે, જેમ-રસોડામાથી ધુમાડો નીકળતો હોય તો ત્યા અગ્નિ રહેલ હોય છે, એજ પ્રમાણે પર્વતમા પણ એવુ થઈ રહ્યુ છે તેથી ત્યા પણ અગ્નિ છે આ પચાવયવ વાકય છે, કારણ કે પર્વતમા અગ્નિના સદ્ભાવ સ્થાપિત કરાઇ રહ્યો છે તેથી તે પક્ષ છે ૧ અગ્નિ સાધ્ય છે ૨ પક્ષ અને હેતુના સમુદાયરૂપ કથનને પ્રતિજ્ઞા કહેવાય છે ૧ धूमवत्वात એ પચમ્યન્ત સાધન થયુ ૨

अथवा-अनुमानं-ज्ञापकम्, हेतु-कारकम्-उदाहरणम्, दृष्टान्तः-दृष्टोऽन्तो-निर्णयो वस्तुतत्त्वस्य यत्र स दृष्टान्त.-उदाहरणम्, तेषामितरेतरयोगद्वन्द्वः, अनुमानहेतुदृष्टान्तास्तैः साधिता, अनुमानहेतुदृष्टान्तै साध्यमर्थं या साधयति या सेत्यर्थः। तथा-वयोविपाकपरिणामा-वयः=कालकृता देहावस्था, तस्य विपाकेन=प्रकर्षेण, परिणामः=पुष्टता यस्या सा तथा। अपि च हितनिःश्रेयसफलवती-हितम्-अभ्युदयः, तत्कारण वा, निःश्रेयस-मोक्षः, तत्कारण वा, हितनिःश्रेयसाभ्या फलवती=सफला, अभ्युदयमोक्षसाधिका या बुद्धिः सा पारिणामिकी नाम-नाम्ना पारिणामिकीत्यर्थः ॥ १ ॥

शिष्यानुग्रहार्थमुदाहरणैः पारिणामिक्याः स्वरूप दर्शयितुमाह—

मूलम्—अभए१, सिट्ठि२, कुमारे३, देवी४, उदिओदए हवइ राया५।
साहू य नंदिसेणे६, धणदत्ते७, सावग ८, अमच्चे ९ ॥ २ ॥

उपनय ४ और साध्य का उपसहार निगमन हुआ ५। इस तरह श्रोता को पचावयवरूप वाक्य द्वारा जो ज्ञान कराया जाता है वह परार्थानुमान कहलाता है।

अथवा-जो ज्ञापक होता है वह अनुमान १, एव जो कारक होता है वह हेतु २। वस्तुतत्त्व का निर्णय जिसमे देखा जाता है वह दृष्टान्त है ३। गाथा में "अनुमान-हेतु-दृष्टान्त" यहा इतरेतर द्वन्द्व समास हुआ है। कालकृत देहावस्था का नाम वय है। इस तरह अनुमान, हेतु, दृष्टान्त द्वारा साध्य अर्थको सिद्ध करनेवाली, वय के विपाक के अनुरूप परिणमनवाली, एव हित और कल्याणरूप फलवाली बुद्धि का नाम पारिणामिकी बुद्धि है ४।

મહાનસ દૃષ્ટાંત ૩ પક્ષમા હેતુનો ઉપસહાર ૪ અને સાધ્યનો ઉપસહાર નિગમન થયો ૫ આ રીતે શ્રોતાને પચાવયવરૂપ વાક્ય દ્વારા જે જ્ઞાન કરાવાય છે તે પરાર્થાનુમાન કહેવાય છે અથવા (૧) જે જ્ઞાપક હોય છે તે અનુમાન અને (૨) જે કારણ હોય છે તે હેતુ છે (૩) વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય જેમા જોવામા આવે છે તે દૃષ્ટાંત છે ગાથામા "अनुमान-हेतु-दृष्टान्त" અહીં ઇતરેતર દ્વન્દ્વ સમાસ થયો છે કાલકૃત દેહાવસ્થાનુ નામ વય છે આ રીતે અનુમાન, હેતુ, દૃષ્ટાંત દ્વારા સાધ્ય અર્થને સિદ્ધ કરનારી, વયના વિપાક પ્રમાણે પરિણામનવાળી, અને હિત અને કલ્યાણરૂપ ફળવાળી મતિનુ નામ પરિણામિકી મતિ છે ॥૪॥

खमए१०, अमच्चपुत्ते ११, चाणक्के१२, चेव थूलभद्दे १३ य।
नासिक्कसुदरिनंदे १४, वइरे १५, परिणामिया बुद्धी ॥३॥
चलणाऽऽहण १६, आमंडे १७, मणीय १८, सप्पे १९,
य खग्गि २० थूभिंदे २१।
परिणामियबुद्धीए, एवमाई उदाहरणा ॥ ४ ॥
से त्त अस्सुयनिस्सियं ॥ सू० २६ ॥

छाया—अभयः १, श्रेष्ठिकुमारौ २-३, देवी ४, उदितोदयो भवति राजा५।
साधुश्च नन्दिषेणः ६, धनदत्तः ७, श्रावकोऽमात्यः ८-९ ॥ २ ॥
क्षपकोऽमात्यपुत्रः-१०-११, चाणक्यश्चैव १२, स्थूलभद्रश्च १३ ।
नासिक्यसुन्दरीनन्दः १४, वज्रः १५ पारिणामिकी बुद्धिः ॥ ३ ॥
चलनाहत१६, आमडे-कृत्रिम आमलकः१७, मणिश्च १८, सर्पश्च१९, खड्गो२०
स्तूपेन्द्रः २१ । पारिणामिक्या बुद्ध्या एवमादीन्युदाहरणानि ॥ ४ ॥
तदेतदश्रुतनिश्रितम् ॥ सू० २६ ॥

टीका—'अभए' इत्यादि । आसां तिसृणां गाथानामर्थं एकविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकान्ते द्रष्टव्यानि ॥ २-३-४ ॥

तदेतदश्रुतनिश्रितं मतिज्ञानं वर्णितम् ॥

अथ श्रुतनिश्रितमतिज्ञानमाह—

मूलम्—से किं तं सुयनिस्सियं ?। सुयनिस्सियं चउव्विहं पण्णत्तं। तं जहा—उग्गहे१, ईहा२, अवाओ३, धारणा ४॥सू०२७॥

इसके दृष्टान्त इस प्रकार हैं—'अभए' इत्यादि गाथात्रयम् । इन तीन गाथाओं के इक्कीस उदाहरणों का खुलासा टीकाके अन्तमें है ॥४॥

इस प्रकार यहां तक अश्रुतनिश्रित मतिज्ञानका वर्णन किया गया है ॥ सू० २६ ॥

अब सूत्रकार श्रुतनिश्रित मतिज्ञानका वर्णन करते हैं-'से किं तं सुयनिस्सियं ?' इत्यादि ।

તેના દૃષ્ટાંતો આ પ્રમાણે છે-"अभए०" ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથા એ ત્રણ ગાથાઓના એકવીસ ઉદાહરણોનુ સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે છે ॥૪॥ આ રીતે અહીં સુધી અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ વર્ણન કર્યું છે ॥ સૂ ૨૬ ॥

હવે સૂત્રકાર શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે-"से किं तं सुयनिस्सियं ?" ઇત્યાદિ

छाया—अथ किं तत् श्रुतनिश्रितं ? । श्रुतनिश्रितं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-अवग्रहः १, ईहा २, अवायः ३, धारणा ४ ॥ सू० २६ ॥

टीका—'से किं तं' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति—अथ किं तत् श्रुतनिश्रितमिति । पूर्वनिर्दिष्टस्य श्रुतनिश्रितस्य मतिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह-'सुयनिस्सिय' इत्यादि । श्रुतनिश्रितं मतिज्ञानं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-अवग्रहः १, ईहा २, अवायः ३, धारणा ४ । तत्रावग्रहणमवग्रहः=सामान्यार्थपरिच्छेदः । यद् विज्ञानं सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य स्वरूपकल्पनारहितस्य नामजात्यादि कल्पनारहितस्य च वस्तुनः परिच्छेदकमेकसामायिकं, सोऽवग्रहः, अव्यक्तं ज्ञानमिति

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! श्रुतनिश्रित मतिज्ञानका क्या स्वरूप है ? उत्तर-श्रुतनिश्रित मतिज्ञान चार प्रकारका है, वे उसके चार प्रकार ये हैं-अवग्रह १, ईहा २, अवाय ३, और धारणा ४। वस्तुका सामान्य रूपसे ज्ञान होना इसका नाम अवग्रह है । अवग्रह ज्ञानसे ऐसी वस्तु गृहीत होती है कि जिसमें जब तक वह अवग्रहके विषय भूतवाली रहती है तब तक नाम जाति आदिकी कल्पना नहीं होती है । अवग्रह का काल एक समय मात्र है । तात्पर्य-नाम जाति आदिकी विशेष कल्पनासे रहित सामान्य मात्र का ज्ञान अवग्रह है । जैसे गाढ अंधकारमें कुछ छू जाने पर 'यह कुछ है' ऐसा ज्ञान । इस ज्ञानमें यह नहीं मालूम होता कि किस चीजका स्पर्श है ?, इस लिये इस अव्यक्त ज्ञानका नाम अवग्रह है । यही बात "सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य" इत्यादि पङ्क्तियो द्वारा स्पष्ट की गई है । अवग्रह ज्ञानमें

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! શ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું છે-(૧) અવગ્રહ (૨) ઈહા (૩) અવાય અને (૪) ધારણા વસ્તુનું સામાન્યરૂપથી જ્ઞાન થવું તેનું નામ અવગ્રહ છે અવગ્રહ જ્ઞાનથી એવી વસ્તુ ગ્રહણ થાય છે કે જેમાં જ્યાં સુધી તે અવગ્રહના વિષયભૂત વાળી રહે છે ત્યાં સુધી નામ જાતિ આદિની કલ્પના થતી નથી અવગ્રહનો કાળ માત્ર એક સમય જ છે તાત્પર્ય-નામ જાતિ આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત સામાન્ય માત્રનું જ્ઞાન અવગ્રહ છે જેમ કે ગાઢા અંધારામાં કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થઈ જતાં "આ કંઈક છે" એવું જ્ઞાન આ જ્ઞાનમાં એ ખબર પડતી નથી કે કઈ ચીજનો સ્પર્શ છે ? તેથી આ અવ્યક્ત જ્ઞાનનું નામ અવગ્રહ છે એજ વાત "सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य"

यावत् । ईहनम्—वस्तुनिर्णयार्थं चेष्टा ईहा । नामजात्यादि विशेषकल्पनारहित-सामान्यज्ञानोत्तर विशेषनिश्चयार्थं विचारणा । यथा—स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शसामान्ये ज्ञाते सति, तदनु कीदृशोऽय स्पर्शः ? कस्याय स्पर्शः ? किमयं कमलनालस्पर्शः, उताहो भुजङ्गमस्पर्शः ? इति गाढान्धकारे चक्षुष्मतोऽपि विचारणा प्रवर्तते ।

ननु सशयस्य ईहायाश्च क मतिविशेषः ? किमय स्थाणुः आहोश्वित् पुरुषः ? तथा किमयं कमलनालस्पर्शः, उत भुजङ्गमस्पर्श., इत्यनिश्चयात्मकस्य सशयरूपत्वादिति चेत्,

---

वस्तु, रूप रस आदिके द्वारा अनिर्देश्य होती है, कारण कि यह ज्ञान अव्यक्त होता है १ ।

वस्तुके निर्णयके लिये जो चेष्टा होती है उसका नाम ईहा है । अवग्रहके द्वारा नाम जाति आदि विशेष कल्पनासे रहित जो सामान्य मात्र ग्रहण किया गया है उसके उत्तरकालमे उसी सामान्यको विशेष-रूपसे निश्चित करनेके लिये जो विचारणा होती है वह ईहा ज्ञान है। जैसे स्पर्शन इन्द्रियके द्वारा सामान्य रूपसे स्पर्श गृहीत होने पर ऐसी जो विचारणा होती है ' यह स्पर्श कैसा है ? किसका है ? क्या कमल-नालका है ? अथवा सर्पका है ' इस प्रकारकी विचारणा गाढ अधकारमे जो सूझते भी मनुष्य होते है उन्हे भी हो जाया करती है ।

शङ्का—सशयमे और ईहा ज्ञानमे क्या भेद है ? ' यह स्थाणु है ? या पुरुष है ' इस प्रकारका जैसे सशय होता है उसी प्रकारका ' क्या यह कमलनालका स्पर्श है अथवा सर्पका स्पर्श है ' ऐसा अनिश्चयात्मक

એ પક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે અવગ્રહ જ્ઞાનમા વસ્તુ, રૂપ, રસ આદિ દ્વારા અનિર્દેશ્ય હોય છે, કારણ કે આ જ્ઞાન અવ્યકત હોય છે (૧)

વસ્તુના નિર્ણયને માટે જે ચેષ્ટા થાય છે તેનુ નામ ઇહા છે અવગ્રહ દ્વારા નામ, જાતિ આદિ વિશેષ કલ્પનાથી રહિત જે સામાન્ય માત્ર ગ્રહણ કરાયેલ છે તેના ઉત્તર કાળમા એજ સામાન્યને વિશેષરૂપે નિશ્ચિત કરવાને માટે જે વિચારણા થાય છે તે ઇહાજ્ઞાન છે જેમ સ્પર્શન ઇન્દ્રિય દ્વારા સામાન્યરૂપથી સ્પર્શ-ગૃહીત થતા એવી જે વિચારણા થાય છે કે "આ સ્પર્શ કેવો છે ? કોનો છે ? શુ કમળનાળનો છે ? અથવા સર્પનો છે ?" આ પ્રકારની વિચારણા ગાઢ અધકારમા જે સૂજતા મનુષ્યો હોય છે તેમને પણ થયા કરે છે

શકા—સશય તથા ઇહા જ્ઞાનમા શો ભેદ છે ? "આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ છે" આ પ્રકારનો જેમ સશય થાય છે એજ પ્રમાણે "શુ આ કમળનાળનો

उच्यते—वस्त्वप्रतिपत्तिरूपत्वादज्ञानात्मकः संशयः। ईहा तु मतिज्ञानभेदः। इदमत्र तत्त्वम्-अवग्रहादुत्तरकालमपायात् पूर्वं सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखश्च वस्तुधर्मविचारणारूपो मतिविशेष ईहा। यथा पूर्वं सामान्यतः शब्दे श्रुते सति, तदनु "प्रायोऽत्र शब्दे मधुरत्वादयः शङ्खादिशब्दधर्मा विद्यन्ते, न तु कर्कशनिष्ठुरतादयो धनुःशब्दधर्माः" इति विचारणात्मको मतिविशेषः। यथा वा-रूपविषये ईहा—कश्चिदस्तंगते सवितरि वने स्थाणु

ईहा ज्ञान भी होता है तो फिर इस अनिश्चयात्मक ईहा ज्ञानमें संशय रूपता आनेसे ईहा ज्ञान संशयरूप ही हो गया।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि संशयज्ञानमें वस्तु की प्रतिपत्ति नहीं होती है इस लिये वह अज्ञानस्वरूप माना गया है, ईहा ऐसी नहीं है। कारण वह मतिज्ञानका भेद है। तात्पर्य इसका इस प्रकार है, अवग्रहज्ञान के बाद संशय होता है। उस संशयको दूर करने के लिये जो प्रयत्न होता है वह ईहा है। जब गाढ अंधकारमें किसी वस्तु का स्पर्श होता है तब ऐसा विचार होता है कि-'यह स्पर्श कमलनाल का है या सांपका है?' यह विचार ही संशय है। इस संशयको दूर करनेके लिये जो उत्तरकालमें ऐसा विचार आता है कि 'यह स्पर्श कमलनालका होना चाहिये, कारण कि यदि सांपका स्पर्श होता तो वह ऐसी स्थितिमें फुफकार' किये विना नहीं रहता। बस यही विचारणा ईहा

સ્પર્શ છે કે સર્પનો સ્પર્શ છે" એવુ અનિશ્ચયાત્મક ઈહાજ્ઞાન પણ હોય છે તો પછી આ અનિશ્ચયાત્મક ઈહાજ્ઞાનમા સંશયરૂપતા આવવાથી આ ઈહાજ્ઞાન સંશયરૂપ થઈ ગયુ

ઉત્તર—એમ કહેવુ તે ઉચિત નથી, કારણ કે સંશયજ્ઞાનમા વસ્તુની સમજણ પડતી નથી તેથી તે અજ્ઞાનસ્વરૂપ મનાયુ છે, ઈહા એવી નથી કારણ કે તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અવગ્રહજ્ઞાન પછી સંશય થાય છે એ સંશયને દૂર કરવાને માટે જે પ્રયત્ન થાય છે તે ઈહા છે જ્યારે ગાઢ અંધકારમા કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે એવો વિચાર થાય છે કે- "આ સ્પર્શ કમળનાળનો છે કે સાપનો છે" આ વિચાર જ સંશય છે આ સંશયને દૂર કરવાને ઉત્તરકાળમા જે એવો વિચાર આવે છે કે "આ સ્પર્શ કમળનાળનો હોવો જોઈએ, કારણ કે જો સાપનો સ્પર્શ હોત તો તે એ પરિસ્થિતિમા ફુંફાડો કર્યા વિના ન રહેત" બસ એજ વિચરણાને ઈહા કહે છે

दृष्टवान्, ततस्तस्य विमर्शः समुत्पन्नः-'किमयं स्थाणुः पुरुषो वा' इति। अयं विमर्शः संशयरूपत्वादज्ञानम्। ततोऽसौ तत्र स्थाणौ वल्ल्यारोहणं पक्षिणां निलयनं च दृष्ट्वा विचारयति-'स्थाणुरयं सम्भवति, वल्ल्युत्सर्पणकाकादि निलयनोपलम्भात्।

हैं। इसी बातको टीकाकारने "अवग्रहादुत्तरकालम् अवायात् पूर्वम्" इत्यादि पंक्तियों द्वारा स्पष्ट किया है। इनके द्वारा वे बतला रहे हैं कि अवग्रह-ज्ञानसे उत्तरकालमें और अवायसे पहिले सद्भूत अर्थके उपादानके सन्मुख झुका हुआ और असद्भूत अर्थके परित्यागकी ओर रहा हुआ यह मतिज्ञानका विशेषरूप ईहा-ज्ञान होता है। जैसे-किसी व्यक्तिने पहिले सामान्यरूपसे शब्द सुना, सुनने पर ऐसा ख्याल होता है कि इस शब्दमें प्रायः मधुरता आदि शङ्खधर्म विद्यमान है, कर्कशता निष्ठुरता आदि धनुष-शब्दके धर्म विद्यमान नहीं हैं, इसलिये यह शङ्ख का शब्द होना चाहिये। अथवा एक व्यक्तिको वनमें सूर्यके अस्त हो जाने पर जब स्थाणुके देखनेसे ऐसा ख्याल होता है कि 'क्या स्थाणु है या पुरुष है'। इस ख्यालके होने पर न स्थाणुका निश्चय होता है और न पुरुषका ही, बस यही संशय है, परन्तु जब उसके देखनेमें यह आता है कि यहां पर तो वल्लीका आरोहण एवं पक्षियोंके घोसले हैं तो फिर विचारने लगता है कि यह स्थाणु होना चाहिये, क्यों कि इस पर वल्लियों का

એજ વાતને ટીકાકારે "अवग्रहादुत्तरकालम् अवायात् पूर्वम्" ઈત્યાદિ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેમના દ્વારા તે બતાવે છે કે અવગ્રહ જ્ઞાનના ઉત્તરકાળમાં અને 'अवाय'ના પહેલા સદ્‌ભૂત અર્થના ઉપાદાનની તરફ ઝુકેલ, અને અસદ્‌ભૂત અર્થના પરિત્યાગની તરફ રહેલ આ મતિજ્ઞાનનું વિશેષરૂપ ઈહાજ્ઞાન હોય છે જેમ કે-કોઈ વ્યક્તિએ પહેલાં સામાન્યરૂપે શબ્દ સાંભળ્યો, સાંભળતા એવું લાગે છે કે આ શબ્દમાં સામાન્યરીતે મધુરતા આદિ શંખધર્મ વિદ્યમાન છે, કર્કશતા નિષ્ઠુરતા આદિ ધનુષ-શબ્દના ધર્મ વિદ્યમાન નથી, તેથી તે શંખનો અવાજ હોવો જોઈએ અથવા એક વ્યક્તિને વનમાં સૂર્યાસ્ત થઈ જવાથી જ્યારે સ્થાણુને જોવાથી એવું લાગે છે કે "શું આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ છે" આ વિચાર આવતા સ્થાણુનો પણ નિર્ણય થતો નથી અને પુરુષનો પણ નિર્ણય થતો નથી બસ એજ સંશય છે, પણ જ્યારે તેના જોવામાં એ આવે છે કે અહીંયા તો લતાઓ ચડેલી છે અને પક્ષીઓના માળા પણ છે ત્યારે તે વિચારવા લાગે છે કે આ સ્થાણુ હોવું જોઈએ કારણ કે તેના ઉપર લતાઓ

तथा संभवस्य पर्यालोचन करोति-अस्ताचलगामिरवि गरिनरि ईषत्तमसि प्रसरति महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरागन्तते न तु पुरुषः, शिरःकण्डूयनग्रीवाचलनादेस्तद्व्यस्थापकहेतोरभावाद्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां मायस्तस्या सभवात्। तस्माद् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्य न तु पुरुषेण। तदुक्तम्।

अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो,
न चाधुना सम्भवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,
भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं स्पष्टम्। तत्=तस्मात्, एतेन=दृश्यमानेनामुना, प्रायः स्मरारातिसमाननाम्ना-स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रुः शिवस्तस्य समान नाम्ना, समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम्। तत्र हेतु प्रदर्शयन् विशेषणमाह-खगादिभाजेति। पक्ष्यादिनिवासयुक्तेनेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौए आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीख रहे हैं। यहा जब सूर्य अस्त हो रहा है और थोड़ा २ अधकार छा रहा है तो इस महारण्य मे यह स्थाणु की ही सभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के सद्भावव्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि धर्म है वे नहीं हो रहे हैं, अत ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य के सद्भावना की सभावना नही होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना चाहिये, पुरुष नहीं। कहा भी है—

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહી જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુષની નહી, કારણ કે પુરુષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ ખજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઈએ, પુરુષ નહી કહ્યુ પણ છે—

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानव।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायप्रसङ्गेन निश्चयादग्रेवर्तित्वाच्चेति संशयेहयोः प्रतिविशेषः।

यथा वा-'अयं मनुष्यः' इत्यवगृहीते मति, तत्र सद्भूतविशेषार्थपर्यालोचनं भवति, यथा तत्र-'किमयं दाक्षिणात्यः? किं वाऽयमौदीच्यः?' इति संशयस्य निराकरणार्थं भवति। अयं दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेषादिसमन्वितत्वात्, इति २।

अर्थात्-यह निर्जन अरण्य है, सूर्य भी अस्त हो गया है, इसलिये इस समय यहां मनुष्य की संभावना नहीं है, अतः घोंसले और लताओं से युक्त यह स्थाणु ही होना चाहिये ॥ १ ॥

इस श्लोक में जो 'स्मरारातिसमाननाम्ना' यह पद है, उसका अर्थ है-स्मरारातिमहादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकता हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है। संशय में और ईहा में इस तरह भेद हो जाता है-संशय में निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा में है। ईहा में सर्वथा निश्चय नहीं है। ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है। इसी तरह जब अवग्रहज्ञान का विषय 'यह मनुष्य है' ऐसा होता है तब वहां पर भी सद्भूत विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दक्षिण का है अथवा उत्तर का है। जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् संशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि-'यह

એટલે કે-આ નિર્જન વન છે, સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો છે, તેથી આ સમયે અહીં મનુષ્યની સંભાવના નથી, તેથી માળાઓ અને લતાઓથી યુક્ત સ્થાણુ જ હોવું જોઇએ આ શ્લોકમાં જે "स्मराराति समाननाम्ना" એ પદ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-स्मराराति=મહાદેવના નામ સમાન નામવાળુ સ્થાણુ આ રીતે વસ્તુના નિર્ણય કરવાની તરફ ઢળતું જે જ્ઞાન છે તેનું નામ ईहा છે સંશયમાં અને ઇહામાં આ રીતે તફાવત પડે છે-સંશયમાં નિર્ણયની તરફ ઝુકવાપણું નથી ત્યારે ईहा માં છે ઇહામાં તદ્દન નિશ્ચય નથી એવો નિશ્ચય તો અવાયજ્ઞાન માં જ છે તેથી ईहा ને अवायज्ञान ની આગળ માનેલ છે એજ રીતે જ્યારે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય "આ મનુષ્ય છે" એવો હોય છે ત્યારે તેમાં પણ સદ્ભૂત વિશેષ અર્થની પર્યાલોચના થાય છે, જેમકે "આ મનુષ્ય દક્ષિણનો છે કે ઉત્તરનો છે" જ્યારે આ પ્રકારના અવગ્રહ પછી સંશયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના નિવારણને માટે જે એવું જ્ઞાન થાય છે કે-"એ દક્ષિણ દેશનો હોવો જોઇએ, કારણ કે દક્ષિણદેશમાં

तथा सभरस्य पर्यालोचन करोति–अस्तामनुपगच्छति सवितरि ईषत्तमसि समरति महारण्येऽस्मिन स्थाणुरत्र सम्भाव्यते न तु पुरुषः, शिरःकण्डूयनग्रीवाचलनादिस्तदन्वयव्यापकहेतोरभावात्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्या सभवात्। तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्य न तु पुरुषेण। तदुक्तम्।

अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो,
न चाधुना सभवतीह मानव'।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,
भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं स्पष्टम्। तत्=तस्मात्, एतेन=दृश्यमानवस्तुना, प्रायः स्मरारातिसमाननाम्ना–स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रु' शिवस्तस्य समान नाम्ना, समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम्। तत्र हेतु प्रदर्शयन् विशेषणमाह–खगादिभाजेति। पक्ष्यादिनिवासयुक्तेनेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौए आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीख रहे हैं। यहां जब सूर्य अस्त हो रहा है और थोड़ा २ अधकार छा रहा है तो इस महारण्य मे यह स्थाणु की ही सभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के सद्भावव्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि धर्म हैं वे नहीं हो रहे हैं, अत ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य के सद्भावना की सभावना नही होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना चाहिये, पुरुष नहीं। कहा भी है—

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહી જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઇ રહ્યો છે ત્યારે આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુષની નહી, કારણ કે પુરુષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ ખજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઇએ, પુરુષ નહી કહ્યુ પણ છે–

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानव।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायप्रसङ्गेन निश्चयादधोवर्तित्वाच्चेति संशयेहयोः प्रतिविशेषः।

यथा वा-'अयं मनुष्यः' इत्यवगृहीते सति, तत्र सद्भूतविशेषार्थपर्यालोचनं भवति, यथा तत्र-'किमयं दाक्षिणात्यः? किं वाऽयमौदीच्यः?' इति संशयस्य निराकरणार्थं भवति। अयं दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेषादिसमन्वितत्वात्, इति २।

अर्थात्-यह निर्जन अरण्य है, सूर्य भी अस्त हो गया है, इसलिये इस समय यहां मनुष्य की संभावना नहीं है, अतः घोंसले और लताओं से युक्त यह स्थाणु ही होना चाहिये ॥ १ ॥

इस श्लोक में जो 'स्मरारातिसमाननाम्ना' यह पद है, उसका अर्थ है-स्मराराति=महादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकता हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है। संशय में और ईहा में इस तरह भेद हो जाता है-संशय में निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा में है। ईहा में सर्वथा निश्चय नहीं है। ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है। इसी तरह जब अवग्रहज्ञान का विषय 'यह मनुष्य है' ऐसा होता है तब वहां पर भी सद्भूत विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दक्षिण का है अथवा उत्तर का है। जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् संशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि-'यह

એટલે કે-આ નિર્જન વન છે, સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો છે, તેથી આ સમયે અહીં મનુષ્યની સંભાવના નથી, તેથી માળાઓ અને લતાઓથી યુક્ત સ્થાણુ જ હોવું જોઈએ આ શ્લોકમાં જે "स्मरारातिसमाननाम्ना" એ પદ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-स्मराराति=મહાદેવના નામ સમાન નામવાળુ સ્થાણુ આ રીતે વસ્તુના નિર્ણય કરવાની તરફ ઢળતુ જે જ્ઞાન છે તેનુ નામ ईहा છે સંશયમાં અને ઈહામાં આ રીતે તફાવત પડે છે-સંશયમાં નિર્ણયની તરફ ઝુકવાપણુ નથી ત્યારે ईहा માં છે ઈહામાં તદ્દન નિશ્ચય નથી એવો નિશ્ચય તો અવાયજ્ઞાન માં જ છે તેથી ईहा ને अवायज्ञान ની આગળ માનેલ છે એજ રીતે જ્યારે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય "આ મનુષ્ય છે" એવો હોય છે ત્યારે તેમાં પણ સદ્ભૂત વિશેષ અર્થની પર્યાલોચના થાય છે, જેમકે "આ મનુષ્ય દક્ષિણનો છે કે ઉત્તરનો છે" જ્યારે આ પ્રકારના અવગ્રહ પછી સંશયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના નિવારણને માટે જે એવુ જ્ઞાન થાય છે કે-"એ દક્ષિણ દેશનો હોવો જોઈએ, કારણ કે દક્ષિણદેશમાં

तथा सभवस्य पर्यालोचन करोति-अस्माच्चान्द्वरिते सवितरि ईषत्तमसि प्रसरति महारण्येऽस्मिन स्थाणुरेवात्र सभाव्यते न तु पुरुषः, शिरःकण्डूयनग्रीवाचलनादेस्तद्व्यवस्थापकहेतोरभावाद्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्या सभवान्। तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्यं न तु पुरुषेण। तदुक्तम्।

अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो,
न चाधुना सभवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,
भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं स्पष्टम्। तत्=तस्मात्, एतेन=दृश्यमानवस्तुना, प्रायः स्मरारातिसमाननाम्ना-स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रुः शिवस्तस्य समान नाम्ना, समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम्। तत्र हेतु प्रदर्शयन् विशेषणमाह-खगादिभाजेति। पक्ष्यादिनिवासयुक्तेनेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौए आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीख रहे हैं। यहां जब सूर्य अस्त हो रहा है और थोडा २ अंधकार छा रहा है तो इस महारण्य मे यह स्थाणु की ही सभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के सद्भावव्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि धर्म हैं वे नहीं हो रहे हैं, अत ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य के सद्भावना की सभावना नही होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना चाहिये, पुरुष नहीं। कहा भी है—

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહી જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઇ રહ્યો છે ત્યારે આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુષની નહી, કારણ કે પુરુષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ ખજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઇએ, પુરુષ નહી કહ્યુ પણ છે-

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानव।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥१॥

तथा—अवगृहीतार्थस्य निर्णयरूपोऽध्यवसायोऽवायः। अवाय', निर्णयः, निश्चयः, अवगमः, इति पर्यायाः। यथा-अयं शब्दः शङ्खस्यैव, इत्यादिनिश्चयात्मकोऽवबोधोऽवाय इत्युच्यते ३।

निर्णीतार्थविशेषस्य धारणं धारणा। सा च त्रिधा-अविच्युतिः १, वासना २, स्मृति ३ श्च। तत्र तदुपयोगादविच्यवनम्-अविच्युतिः। सा चान्तर्मुहूर्तप्रमाणा ॥१॥ ततस्तया आहितो यः संस्कारः सा वासना। सा च संख्येयमसंख्येयं वा काल

दक्षिण देश का होना चाहिये, कारण दक्षिण देश में जिस प्रकार की वेषभूषा होती है उस प्रकार की वेषभूषा से यह सुसज्जित है।' तथा अवग्रह से गृहीत अर्थ का निर्णयरूप जो अध्यवसाय है वह अवाय है। जैसे 'यह शब्द शङ्ख का ही है।' अथवा 'यह स्थाणु ही है' आदि। इस प्रकार निश्चयात्मक बोध का नाम अवाय है। निर्णय, निश्चय, अवगम, ये सब अवाय के ही पर्यायवाची शब्द हैं। अवाय-निश्चय-कुछ काल तक कायम रहता है फिर विषयान्तर में मन चला जाता है इससे वह निश्चय लुप्त हो जाता है, वह ऐसे संस्कार को डाल जाता है कि जिससे आगे कभी कोई योग्य निमित्त मिलने पर उस निश्चित विषय का स्मरण हो आता है। इस निश्चय की सतत धारा, तज्जन्यसंस्कार और संस्कारजन्य स्मरण, मति के ये सब व्यापार धारणा है। इसी बात का खुलासा करते हुए टीकाकार कहते हैं कि-निर्णीत अर्थविशेष का धारण ही धारणा है। इस धारणा के अविच्युति, वासना और स्मृति, इस तरह तीन भेद हैं। अवायद्वारा निश्चित अर्थ

જે જાતનો પહેરવેશ હોય છે તે પ્રકારનો પહેરવેશ તેણે ધારણ કરેલ છે" તથા અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલ અર્થના નિર્ણયરૂપ જે અધ્યવસાય (પ્રયત્ન) છે તે અવાય છે જેમ કે "આ શબ્દ શંખનો જ છે" અથવા "આ સ્થાણુ જ છે" આદિ આ રીતે નિશ્ચયાત્મક બોધનુ નામ અવાય છે નિર્ણય, અવગમ, એ બધા અવાય નાજ પર્યાયવાચી શબ્દો છે અવાય-નિશ્ચય કેટલોક સમય સુધી કાયમ રહે છે પછી મન વિષયાન્તરમા ચાલ્યુ જાય છે, તેથી તે નિશ્ચયનો લોપ થાય છે, પણ તે એવા સંસ્કાર મૂકી જાય છે કે જેથી આગળ કોઇ યોગ્ય નિમિત્ત મળતા તે નિશ્ચિત વિષયનુ સ્મરણ થઈ આવે છે "આ નિશ્ચયની સતત ધારા, તેનાથી જનિત સંસ્કાર અને સંસ્કારજનિત સ્મરણ" મતિના એ સઘળા વ્યાપાર ધારણા છે એજ વાતનુ સ્પષ્ટીકરણ કરતા ટીકાકાર કહે છે કે-નિર્ણીત અર્થવિશેષનુ ગ્રહણ જ ધારણા છે આ ધારણાના આ રીતે ત્રણ

यावद्भवति ॥ २ ॥ ततःकालान्तरे कुतश्चित् तादृशार्थदर्शनादिकारणात् संस्कारस्योद्वोधे यद् ज्ञानमुदयते, यथा 'तदेवेद यन्मया प्रागुपलब्धम्' इत्यादिरूप सा स्मृतिः ॥ ३ ॥ एताश्च-अविच्युति-वासना-स्मृतयो धारणालक्षणसामान्यान्वययोगाद् धारणाशब्दवाच्याः । उक्तच—

"तयणतर तयत्था-ऽविच्चवण जो य वासणा जोगो।
कालतरे य जं पुण, अणुसरण धारणा सा उ" ॥१॥

छाया—तदनन्तरं तदर्थाविच्यवन यश्च वासनायोगः।
कालान्तरे च यत् पुनरनुस्मरण धारणा सा तु ॥ १ ॥

में अवाय के बाद जबतक उपयोग की धारा कायम रहती है, इसका नाम अविच्युति है । अविच्युति का काल अन्तर्मुहूर्त का है । इस अविच्युति से जो संस्कार आत्मा मे स्थापित कर दिया जाता है उसका नाम वासना है । वासना संख्यात असंख्यात काल तक रहती है । इस वासना से यह बात होती है कि कालान्तर मे किसी तादृश अर्थ के देखनेरूप कारण से संस्कार की उद्भूति हो जाती है । उससे ऐसा ज्ञान होता है कि यह वस्तु वही है कि जिसको मैंने पहिले देखा था । इस तरह का ज्ञान ही स्मृति है । अविच्युति, वासना और स्मृति, इन तीनों मे धारणा का सामान्य लक्षण रहता है, इसलिये ये तीनो भेद धारणास्वरूप माने गये हैं । कहा भी है—

"तयणतर तयत्थाऽविच्चवण जो य वासणा जोगो ।
कालतरे य ज पुण, अणुसरण धारणा सा उ" ॥ १ ॥

ભેદ છે-(૧) અવિચ્યુતિ (૨) વાસના અને (૩) સ્મૃતિ 'અવાય' દ્વારા નિશ્ચિત અર્થમા અવાયની પછી જ્યા સુધી ઉપયોગની ધારા કાયમ રહે છે, તેનુ નામ અવિચ્યુતિ છે અવિચ્યુતિનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે આ અવિચ્યુતિ વડે જે સસ્કાર આત્મામા સ્થાપિત કરાય છે તેનુ નામ વાસના છે સખ્યાત અસખ્યાત કાળ સુધી રહે છે આ વાસનાથી એ વાત બને છે કે કાળાન્તરે કોઈ તાદૃશ અર્થને દેખવારૂપ કારણે સસ્કારની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે તેનાથી એવુ જ્ઞાન થાય છે કે આ વસ્તુ એજ છે કે જેને મે પહેલા જોઈ હતી આ પ્રકારનુ જ્ઞાન જ સ્મૃતિ છે અવિચ્યુતિ, વાસના અને સ્મૃતિ, એ ત્રણેમા ધારણાનુ સામાન્ય લક્ષણ રહે છે, તેથી તે ત્રણે ભેદ ધારણાસ્વરૂપ માનવામા આવ્યા છે કહ્યુ પણ છે-

"तयणतर तयत्थाऽविच्चवण जोय वासणा जोगो ।
काल तरे य ज पुण, अणुसरण धारणा सा उ" ॥१॥

व्याख्या—तस्मादवायादनन्तर-तदनन्तरं यत् तदर्थादविच्यवनम्-उपयोगमाश्रित्याभ्रंशः ॥१॥ तथा यश्च जीवेन सह वासनाया योगः-सम्बन्धः ॥२॥ तथा यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरे पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, तथैव-इन्द्रियैरनुपलब्धस्य वा मनसाऽनुस्मरण-स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेयं त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेया। अय भावार्थः—अवायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तरं यावदद्यापि तदर्थोपयोगः सातत्येन वर्तते, न तु तस्मान्निवर्तते तावत् तदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम, सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति १। ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य क्षयोपशमेन जीवो युज्यते, येन कालान्तरे इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीवशात् पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासना नाम द्वितीयस्तद्भेदो भवति २। कालान्तरे च वासनावशात् तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तद्भेदः ३ इति। एवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया। इह तु शब्दोऽवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतनार्थः ॥१॥सू०२६॥

॥ इति श्रुतनिश्रितमतिज्ञानभेदाः ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है-अवाय के बाद अवायगृहीत अर्थ में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन होता है १। तथा जीव के साथ वासना का जो सबंध होता है २। पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है ३। इस तरह त्रिविधरूप से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है।

भावार्थ इस का इस प्रकार है-अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ मे उसके बाद जबतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है। यह धारणा का

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—(૧) 'અવાય' પછી અવાયગૃહીત અર્થમા ઉપયોગની અપેક્ષાને લઈને જે ઉપયોગની ધારાનુ અવિચ્યવન થાય છે તથા (૨) જીવની સાથે વાસનાનો જે સબધ થાય છે, (૩) પછી કાલાન્તરે ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપલબ્ધ થતા અથવા ન થતા મન વડે તે અર્થની જે સ્મૃતિ થાય છે, આ રીતે ત્રિવિધરૂપે જે અર્થનુ અવધારણ થાય છે એજ ધારણા છે

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-અવાયદ્વારા નિશ્ચિત થયેલ પદાર્થમા તેના પછી જ્યા સુધી નિરતર તે પદાર્થનો જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે ઉપયોગનુ કાયમ રહેવુ તે અવિચ્યુતિ છે આ ધારણાનો પહેલો ભેદ છે ૧ આ અર્થો

॥ अथ अवग्रहभेदनिरूपणम् ॥

मूलम्—से किं तं उग्गहे ?। उग्गहे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-अत्थुग्गहे य, वंजणुग्गहे य ॥० २७ ॥

छाया—अथ कः सोऽवग्रहः ?। अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा अर्थावग्रहश्च, व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ सू० २७ ॥

टीका—'से किं तं उग्गहे०' इत्यादि ।

अथ कः सोऽवग्रहः-अवग्रहस्य किं स्वरूपमिति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह-'उग्गहे दुविहे' इत्यादि । अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा-अर्थावग्रहः,

---

प्रथम भेद है १ । इस अर्थोपयोग का जो आवरण करने वाला कर्म है उसका क्षयोपशम होना यह वासना है । वासना के बल पर ही कालान्तर मे जीव उस अर्थ के उपयोग से वासित बना रहता है, और उस पदार्थ की स्मृति किया करता है यह वासना धारणा का द्वितीय भेद है २ । कालान्तर मे जब उस दृष्ट पदार्थ के साथ इन्द्रियो का संबध होता हे अथवा नही होता तब भी जीव मन मे जो उस पदार्थ का स्मरण करता है यह स्मृति धारणा का तृतीय भेद है ३ । इसका फलितार्थ केवल इतना ही है कि अवाय के बाद उस दृष्ट पदार्थ का आत्मा मे जो उपयोग बना रहता है वह अविच्युति १, और इस अविच्युति से उसके आवारक कर्मका क्षयोपशम होना यह वासना २, और वासना के बल पर उस पदार्थ का स्मरण होना यह स्मृति है ३ । इस प्रकार से धारणा के तीन भेद हैं । इस तरह ये श्रुतनिश्रित मतिज्ञान के भेद हैं ॥ सू० २६ ॥

પયોગનુ જે આવરણ કરનાર કર્મ છે તેનો ક્ષયોપશમ થવો તે વાસના છે વાસનાના બળે જ કાળાન્તરે જીવ તે અર્થના ઉપયોગથી વાસિત બની રહે છે, અને એ પદાર્થની સ્મૃતિ કર્યા કરે છે આ વાસના ધારણાનો બીજો ભેદ છે ૨ કાલાન્તરે જ્યારે તે જોયેલ પદાર્થની સાથે ઈન્દ્રિયોનો સબધ થાય છે કે થતો નથી ત્યારે પણ જીવ મનમા એ પદાર્થનુ જે સ્મરણ કરે છે એ સ્મૃતિ ધારણાનો ત્રીજો ભેદ છે ૩ તેનુ તાત્પર્ય ફક્ત એટલુ જ છે કે-(૧) અવાયની પછી તે જોયેલ પદાર્થનો આત્મામા જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે અવિચ્યુતિ, અને (૨) તે અવિચ્યુતિથી તેનુ આવરણ કરનાર કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવો તે વાસના, અને (૩) વાસનાને બળે તે પદાર્થનુ સ્મરણ થવુ તે સ્મૃતિ છે આ રીતે ધારણાના ત્રણ ભેદ છે આ રીતે એ શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનના ભેદ છે ॥સૂ.૨૬॥

व्याख्या—तस्मादवायादनन्तर-तदनन्तरं यत् तदर्थादविच्यवनम्-उपयोग माश्रित्याभ्रंशः ॥१॥ तथा यश्च जीवेन सह वासनाया योगः-सम्बन्धः ॥२॥ तथा यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरे पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, तथैव-इन्द्रियैरनुपलब्धस्य वा मन साऽनुस्मरण-स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेयं त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेया। अथ भावार्थः—अवायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तरं यावदद्यापि तदर्थोपयोगः सातत्येन वर्तते, न तु तस्मान्निवर्तते तावत् तदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम, सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति १। ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य क्षयोपशमेन जीवो युज्यते, येन कालान्तरे इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीवशात् पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासना नाम द्वितीयस्त द्भेदो भवति २। कालान्तरे च वासनावशात् तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तद्भेदः ३ इति। एवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया। इह तु शब्दाऽवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतनार्थः ॥१॥सू०२६॥

॥ इति श्रुतनिश्रितमतिज्ञानभेदाः ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है-अवाय के बाद अवायगृहीत अर्थ में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन होता है १। तथा जीव के साथ वासना का जो संबंध होता है २। पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है २। इस तरह त्रिविधरूप से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है।

भावार्थ इस का इस प्रकार है-अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ मे उसके बाद जबतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है। यह धारणा का

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—(૧) 'અવાય' પછી અવાયગૃહીત અર્થમા ઉપયોગની અપેક્ષાને લઈને જે ઉપયોગની ધારાનુ અવિચ્ચવન થાય છે તથા (૨) જીવની સાથે વાસનાનો જે સબંધ થાય છે, (૩) પછી કાલાન્તરે ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપલબ્ધ થતા અથવા ન થતા મન વડે તે અર્થની જે સ્મૃતિ થાય છે, આ રીતે ત્રિવિધરૂપે જે અર્થનુ અવધારણ થાય છે એજ ધારણા છે

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–અવાયદ્વારા નિશ્ચિત થયેલ પદાર્થમા તેના પછી જ્યા સુધી નિરતર તે પદાર્થનો જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે ઉપયોગનુ કાયમ રહેવુ તે અવિચ્યુતિ છે આ ધારણાનો પહેલો ભેદ છે ૧ આ અર્થો-

सम्बन्धेन अवग्रहण-सम्बध्यमानस्यशब्दादि रूपस्यार्थस्याव्यक्तरूप परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रह', अथवा व्यज्यन्ते=ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि, शब्दादिरूपा अर्थाः, तेषामुपकरणेन्द्रियसमाप्तानामवग्रहः=अव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः। अथवा -अर्थो व्यज्यतेऽनेन, घटः प्रदीपेन इवेति व्यञ्जनम्-उपकरणेन्द्रिय, तेन स्वसम्बद्धस्यार्थस्य शब्दादेरवग्रहणम् अव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनाऽवग्रहः। उपकरणे-

और पदार्थके सबधरूप व्यञ्जन द्वारा जो शब्दादिकरूप अर्थका सर्वप्रथम अति-अल्प मात्रामे अवग्रह-परिच्छेद होता है वह व्यञ्जनावग्रह है। तात्पर्य यह है कि-प्रारम्भमे ज्ञानकी मात्रा इतनी अल्प होती है कि उससे "यह कुछ है" ऐसा सामान्य बोध भी नही होने पाता है, इसी का नाम अव्यक्त परिच्छेद है, और यही व्यञ्जनाग्रह है। अथवा-"व्यज्यन्ते-ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि-शब्दादिरूपाः" अर्थात्-इस व्युत्पत्तिके अनुसार व्यञ्जनका अर्थ शब्दादिकरूप अर्थ है, क्यों कि वे ही अव्यक्तरूपसे व्यञ्जित किये जाते हैं। इस तरह इन व्यञ्जनोका उपकरणेन्द्रियों के विषयभूत होने पर जो अव्यक्तरूपसे ग्रहण होता है वह व्यञ्जनाग्रह है। अथवा-"अर्थो व्यज्यते=प्रकटी क्रियतेऽनेन घटः प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम्" इस व्युत्पत्तिके अनुसार व्यञ्जन शब्द का अर्थ उपकरण-इन्द्रिय भी होता है, कारण कि उपकरण-इन्द्रियके द्वारा शब्दादिक विषयरूप अर्थ अव्यक्तरूपसे ग्रहण किये जाते हैं। यही व्यञ्जनावग्रह है। उपक-

ઈન્દ્રિય અને પદાર્થના સબધરૂપ વ્યજન દ્વારા જે શબ્દાદિક રૂપ અર્થનો સર્વપ્રથમ અતિઅલ્પમાત્રામા અવગ્રહ-પરિચ્છેદ થાય છે તે વ્યજનાવગ્રહ છે તાત્પર્ય એ કે-પ્રારભમા જ્ઞાનની માત્રા એટલી ઓછી હોય છે કે તેના વડે "આ કઈક છે" એવો સામાન્ય બોધ પણ થવા પામતો નથી, એનુજ નામ અવ્યક્ત પરિચ્છેદ છે, અને એજ વ્યજનાવગ્રહ છે અથવા-"व्यज्यन्ते-ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि-शब्दादि रूपा" એટલે કે આ વ્યુત્પત્તિપ્રમાણે વ્યજનનો અર્થ શબ્દાદિકરૂપ અર્થ છે, કારણ કે તેમનેજ અવ્યક્તરૂપે વ્યજિત કરાય છે આ રીતે એ વ્યજનોનુ ઉપકરણેન્દ્રિયોને વિષયભૂત થઈને જે અવ્યક્તરૂપે ગ્રહણ થાય છે તે વ્યજનાવગ્રહ છે અથવા-"अर्थो व्यज्यते=प्रकटी क्रियतेऽनेन घट प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम्" આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે વ્યજન શબ્દનો અર્થ ઉપકરણ ઈન્દ્રિય

व्यञ्जनावग्रहश्चेति। अर्थस्य वस्तुनोऽवग्रहः-अवग्रहण सामान्यज्ञानम्, अर्थावग्रहः, रूपादिसकलविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यसामान्यमात्रार्थग्रहणमेकसामयिकमिति भावार्थ ॥१॥ तथा-अर्थो व्यज्यते=प्रकटीक्रियते ऽनेन, घट प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम्। तच्चोपकरणेन्द्रियस्य श्रोत्रादेः शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च परस्पर सम्बन्धः, यतः सम्बन्धे सति सोऽर्थः शब्दादिरूपः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्यञ्जयितुं =ज्ञापयितु शक्यते, नान्यथा, ततश्च सम्बन्धो व्यञ्जनम्। व्यञ्जनेन=

अब सूत्रकार अवग्रह के भेदों का निरूपण करते हैं—'से किं त उग्गहे' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-पूर्वनिर्दिष्ट अवग्रह का क्या स्वरूप है? उत्तर-अवग्रह दो प्रकार का बतलाया गया है। अर्थावग्रह और व्यञ्जनावग्रह। जिसमें वस्तु का सामान्यज्ञान होता है वह अर्थावग्रह है। इसमें रूपादिक सकल विशेषों से निरपेक्ष ऐसे अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थ का ग्रहण होता है। इसका काल एक समय है १। जिस प्रकार प्रदीप से घट पदार्थिक अर्थों की अभिव्यक्ति होती है उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थकी व्यञ्जना अभिव्यक्ति होती है वह व्यञ्जन है। यह व्यजन उपकरणेन्द्रिय जो श्रोत्र आदिक हैं उनका और उनके विषयभूत शब्दादिकोंका परस्पर सम्बन्ध-स्वरूप माना गया है। अर्थात्-उपकरणेन्द्रियका विषयके साथ सम्बन्ध होना यह व्यञ्जन है। इन्द्रिय और पदार्थो का सम्बन्ध होने पर ही इन्द्रियोका शब्दादिरूप विषय, श्रोत्रादिक इन्द्रियोंद्वारा ज्ञापित किया जा सकता है, अन्यथा नही, अतः सम्बन्धका नाम व्यञ्जन है। इन्द्रिय

હવે સૂત્રકાર અવગ્રહના ભેદોનુ નિરૂપણ કરે છે-" से किं त उग्गहे " ઈત્યાદિ
શિષ્ય પૂછે છે-પૂર્વનિર્દિષ્ટ અવગ્રહનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અવગ્રહ બે પ્રકારના દર્શાવ્યા છે-અર્થાવગ્રહ અને વ્યજનાવગ્રહ જેમા વસ્તુનુ સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે તે અર્થાવગ્રહ છે તેમા રૂપાદિક સમસ્ત વિશેષોથી નિરપેક્ષ એવા અનિર્દેશ્ય સામાન્ય માત્ર અર્થનુ ગ્રહણ થાય છે તેનો કાળ એક સમય છે ૧ જે પ્રકારે દીવા વડે ઘટ, પટ આદિ અર્થોની અભિવ્યક્તિ થાય છે એજ રીતે જેના દ્વારા અર્થની વ્યજના-અભિવ્યક્તિ થાય છે તે વ્યજન છે, તે વ્યજન શ્રોત્ર આદિ ઉપકરણેન્દ્રિયો અને તેમના વિષયભૂત શબ્દાદિનુ પરસ્પર સબધસ્વરૂપ માનવામા આવેલ છે એટલે કે ઉપકરણેન્દ્રિયનો વિષયની સાથે સબધ થવો તે વ્યજન છે ઈન્દ્રિય અને પદાર્થોનો સબધ થતા જ ઈન્દ્રિયોનો શબ્દાદિ રૂપ વિષય, શ્રોત્રાદિક ઈન્દ્રિયો દ્વારા જાણી શકાય છે, બીજી રીતે નહી, તેથી સબધનુ નામ વ્યજન છે

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प है-अव्यक्त है, इस लिये उसका सवेदन नहीं होता है। सवेदन न होनेसे उसमें ज्ञानरूपता का अभाव नहीं आ सकता है। यदि उसमें ज्ञानाशरूपता न होवे अर्थात प्रथम समयमे भी शब्दादिरूपसे परिणत द्रव्योंके साथ उपकरण-इन्द्रिय का सम्बन्ध होने पर व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नही स्वीकृत की जावे-तो फिर द्वितीय समयमें भी ज्ञानमात्रा नही होनी चाहिये। इस तरह अन्तिम समयमे भी ज्ञान नही होगा, अतः अर्थावग्रह हो ही नही सकेगा। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि-प्रथम समयमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प होती है परन्तु ज्यों २ विषय और इन्द्रियोंका सम्बन्ध पुष्ट होता जाता है त्यों २ ज्ञानकी मात्रा भी पुष्ट होती चली जाती है। ज्ञानकी मात्राकी जब इतनी पुष्टि हो जाती है कि उससे यह मालूम होने लगे कि 'यह कुछ है' तब यहा व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहके रूपमे परिणत हो जाता है। यदि व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञान की मात्रा जो कि उस समय अव्यक्ततम, अव्यक्ततर या अव्यक्त रूपमें रहती है वह नही मानी जावे तो फिर व्यञ्जनावग्रहकी आगे २ के समयो में पुष्टि होने पर जो अर्थावग्रहरूप मे परिणति होती है वह कैसे हो सकती

ઉત્તર—વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા ઘણી થોડી છે અવ્યક્ત છે તેથી તેનુ સવેદન થતુ નથી સવેદન ન થવાથી તેમા જ્ઞાનરૂપતાનો અભાવ આવી શકતો નથી જો તેમા જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોય એટલે કે પ્રથમ સમયે પણ શબ્દાદિ રૂપે પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણ ઈન્દ્રિયોનો સબધ થતા વ્યજનાવગ્રહ અનિવર્ચનીય થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રાનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો પછી દ્વિતીય સમયમા પણ જ્ઞાન માત્રા ન હોવી જોઈએ આ રીતે અતીમ સમયે પણ જ્ઞાન નહી હોય, તેથી અર્થાવગ્રહ થઈજ નહી શકે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સમયમા જ્ઞાનમાત્રા અતિ અલ્પ હોય છે, પણ જેમ જેમ વિષય અને ઈન્દ્રિયોનો સબધ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પુષ્ટ થતી જાય છે જ્ઞાનની માત્રા જ્યારે એટલી પુષ્ટ થાય કે તેના વડે એમ ખબર પડવા માડે કે "આ કઈક છે" ત્યારે એજ વ્યજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના રૂપે પરિણમે છે જો વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા કે જે તે સમયે અવ્યક્તતર કે અવ્યક્ત રૂપે રહે છે એમ ન માનવામા આવે તો પછી વ્યજનાવગ્રહની પછીના પુષ્ટિ થતા જે અવગ્રહરૂપે પરિણતિ થાય છે તે કેવી રીતે થઈ શકે વ્યજનાવગ્રહીનો

न्द्रिय-शब्दाद्यर्थसम्बन्धे सति प्रथमसमयादारभ्य, अर्थावग्रहात् प्राक् या सुप्त-मत्तमूर्च्छितादिपुरुषाणामिव शब्दादिद्रव्यसम्बन्धमात्रविषया काचिदव्यक्ता ज्ञानमात्रा सा व्यञ्जनावग्रहः । स चान्तर्मुहूर्तप्रमाणः ।

ननु—व्यञ्जनावग्रहकाले किमपि संवेदनं न संवेद्यते, तत् कथमसौ ज्ञानरूपः स्यात्?, उच्यते—अव्यक्तत्वान्न संवेद्यते, ततो न कश्चिद्दोषः । तथाहि—यदि प्रथमसमयेऽपि शब्दादिपरिणतद्रव्यैरुपकरणेन्द्रियस्य सम्बन्धे काचिदपि ज्ञानमात्रा न भवेत्, ततो द्वितीयेऽपि समये न भवेत् विशेषाभावात् । यावच्चरमसमयेऽपि । अथ यदि चरमसमये ज्ञानमर्थावग्रहरूपं जायमानमुपलभ्यते, तदा प्रागपि क्वापि कियती ज्ञानमात्रा भवतीति मन्तव्यम् ।

रण-इन्द्रियका शब्दादिरूप अपने विषयके साथ सम्बन्ध होनेपर प्रथम समयसे ले कर अर्थावग्रहके पहिले २ जो उनका बहुत ही कम अल्प मात्रामें ज्ञान होता है, जैसे-सुप्त, मत्त एवं मूर्च्छित व्यक्तियोंको पदार्थ का सम्बन्ध होने पर अल्प मात्रामें अव्यक्त बोध होता है उसका नाम व्यञ्जनावग्रह है। इसका काल अन्तर्मुहूर्तका है।

शङ्का—व्यञ्जनावग्रहके समयमें जब "यह कुछ है" ऐसा सामान्य बोध भी नहीं होने पाता है तो फिर उसको ज्ञानरूप क्यों कहा? अर्थात् जब व्यञ्जनावग्रहके कालमें ज्ञानका थोडासा भी संवेदन-अनुभवन नहीं होता है तो फिर वह ज्ञानरूप कैसे माना जा सकता है कि जिससे यह मतिज्ञानका एक भेदरूप माना जा सके?।

દ્વારા શબ્દાદિક વિષયરૂપ અર્થ અવ્યક્તરૂપે ગ્રહણ થાય છે એજ વ્યંજનાવગ્રહ છે ઉપકરણ ઈન્દ્રિયનો શબ્દાદિક રૂપ પોતાના વિષયની સાથેસંબંધ થતા પ્રથમ સમયથી લઈને અર્થાવગ્રહના પહેલા જે તેમનું બહુજ થોડા પ્રમાણમાં જ્ઞાન થાય છે, જેમકે સુપ્ત, મત્ત અને મૂર્ચ્છિત વ્યક્તિઓને પદાર્થનો સંબંધ થતા થોડા પ્રમાણમાં અવ્યક્ત બોધ થાય છે તેનું નામ વ્યંજનાગ્રહ છે તેનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે

શંકા—વ્યંજનાવગ્રહના સમયે જ્યારે "આ કંઈક છે" એવો સામાન્ય બોધ પણ થવા પામતો નથી તો પછી તેને જ્ઞાનરૂપ કેમ કહ્યું? એટલે કે જો વ્યંજનાવગ્રહના સમયે જ્ઞાનનું થોડું પણ સંવેદન (અનુભવ) થતું નથી તો પછી એ જ્ઞાનરૂપ કેવી રીતે માની શકાય કે જેથી તે મતિજ્ઞાનના એક ભેદરૂપ માની શકાય?

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प है-अव्यक्त है, इस लिये उसका सवेदन नहीं होता है । सवेदन न होनेसे उसमें ज्ञानरूपता का अभाव नही आ सकता है। यदि उसमे ज्ञानांशरूपता न होवे अर्थात प्रथम समयमे भी शब्दादिरूपसे परिणत द्रव्योंके साथ उपकरण-इन्द्रिय का सम्बन्ध होने पर व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नही स्वीकृत की जावे-तो फिर द्वितीय समयमे भी ज्ञानमात्रा नही होनी चाहिये। इस तरह अन्तिम समयमे भी ज्ञान नही होगा, अतः अर्थावग्रह हो ही नही सकेगा । तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि-प्रथम समयमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प होती है परन्तु ज्यों २ विषय और इन्द्रियोंका सम्बन्ध पुष्ट होता जाता है त्यों २ ज्ञानकी मात्रा भी पुष्ट होती चली जाती है । ज्ञानकी मात्राकी जब इतनी पुष्टि हो जाती है कि उससे यह मालूम होने लगे कि 'यह कुछ है' तब यही व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहके रूपमे परिणत हो जाता है । यदि व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञान की मात्रा जो कि उस समय अव्यक्ततम, अव्यक्ततर या अव्यक्त रूपमे रहती है वह नही मानी जावे तो फिर व्यञ्जनावग्रहकी आगे २ के समयो में पुष्टि होने पर जो अर्थावग्रहरूप मे परिणति होती है वह कैसे हो सकती

ઉત્તર—વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા ઘણી થોડી છે અવ્યક્ત છે તેથી તેનુ સવેદન થતુ નથી સવેદન ન થવાથી તેમા જ્ઞાનરૂપતાનો અભાવ આવી શકતો નથી જો તેમા જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોય એટલે કે પ્રથમ સમયે પણ શબ્દાદિ રૂપે પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણ ઈન્દ્રિયોનો સબધ થતા વ્યજનાવગ્રહ અનિવર્ચનીય થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રાનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો પછી દ્વિતીય સમયમા પણ જ્ઞાન માત્રા ન હોવી જોઈએ આ રીતે અતીમ સમયે પણ જ્ઞાન નહી હોય, તેથી અર્થાવગ્રહ થઈજ નહી શકે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સમયમા જ્ઞાનમાત્રા અતિ અલ્પ હોય છે, પણ જેમ જેમ વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સબધ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પુષ્ટ થતી જાય છે જ્ઞાનની માત્રા જ્યારે એટલી પુષ્ટ થાય કે તેના વડે એમ ખબર પડવા માડે કે "આ કઈક છે" ત્યારે એજ વ્યજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના રૂપે પરિણમે છે જો વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા કે જે તે સમયે અવ્યક્તતર કે અવ્યક્ત રૂપે રહે છે એમ ન માનવામા આવે તો પછી વ્યજનાવગ્રહની પછીના પુષ્ટિ થતા જે અવગ્રહરૂપે પરિણતિ થાય છે તે કેવી રીતે થઈ શકે વ્યજનાવગ્રહીનો

अथ प्रथमसमयादिषु शब्दादिरूपपरिणतद्रव्यसम्बन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा माभूत् शब्दादिद्रव्याणां तेषु समयेषु स्तोकत्वेन ग्राह्यत्वात्, चरमसमये तु ज्ञानमात्रा स्यात् शब्दादिरूपपरिणतद्रव्यसमूहस्य तदानीं भूयस्त्वेन विषयत्वात्। इति चेत्, तदयुक्तम्-यदि हि प्रथमसमयादिषु शब्दादिद्रव्याणां स्तोकत्वात् सूक्ष्मा व्यक्तव्यक्ता काचिदपि ज्ञानमात्रा न समुद्भवेत्, तर्हि प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि

है?। परिपुष्ट व्यञ्जनावग्रह ही तो अर्थावग्रह होता है। अर्थावग्रहसे होनेवाला विषयका भान ज्ञाताके ध्यानमें आ जाता है, और व्यञ्जनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञाताके ध्यानमें नहीं आता है, यही तो इनमें भेद है। ज्ञानके अभावको ले कर इनमें भेद नहीं माना गया है। इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यञ्जनावग्रहमें थोडी सी ज्ञान की मात्रा है।

यहाँ शंकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों में शब्दादिरूप से परिणत पुद्गल द्रव्यों का संबध होने पर भी व्यञ्जनावग्रह में जो थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है। तात्पर्य शंकाकार का यह है कि अभी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यजनावग्रह मे ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-'यदि व्यजनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह में ज्ञानरूपता

એક પુષ્ટ અંશ જ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી થનાર અર્થનો બોધ જાણનારના ધ્યાનમા આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે કરીને તેમા ભેદ મનાયા નથી તેથી એ સ્વીકારવુ જોઈએ કે વ્યાજનાવગ્રહમા કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

જો શંકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામા આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સંબંધ થતા પણ જે થોડા પ્રમાણમા પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોતી તેનુ કારણ એ છે કે તેઓ તે સમયોમા બહુ જ સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે જે તેમનુ જ્ઞાન થાય છે તેનુ કારણ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનુ ભૂય સ્ત્વરૂપે ગ્રહણ થાય છે શંકાકરનારના કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે હમણા જ સિદ્ધાંત દ્વારા વ્યંજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતાનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવુ જે કહ્યુ છે કે-"જો વ્યંજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતા માનવામા ન આવે તો અર્થાવગ્ર

नही आ सकती है, अर्थात्-यदि प्रथम समय मे भी शब्दादिपरिणत द्रव्यो के साथ उपकरणेन्द्रिय का सबध होने पर थोडी भी ज्ञानमात्रा न होवे तो वह द्वितीय समय मे भी नही होगी, इस तरह चलते २ वह अन्तिम समयरूप अर्थावग्रह मे भी नही आ सकेगी सो इस पर यह कहना है कि चरम समय में जो ज्ञानरूपता का वेदन होता है उसका कारण यह है कि उस चरम समयमें शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूहका भूयस्त्वरूपसे ग्रहण होता है। ऐसा ग्रहण द्वितीयादि समयो मे नही होता है वहा तो स्तोकरूपसे ही उनका ग्रहण होता है। इसलिये व्यञ्जनावग्रह मे ज्ञान मात्रा नही होती है।

इस पर सिद्धान्तीका ऐसा उत्तर है कि-यदि प्रथमादि समयोमे शब्दादि द्रव्य स्तोक होते ह इस ख्यालसे वहा थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नही होती है, अर्थात्-उन द्रव्योका जो ग्रहण होता है वह ज्ञाताके अनुभवमें नही आता है-वे बहुत ही सूक्ष्म होते हे, इस लिये उस अवस्थामे उनका ज्ञान "ये कुछ है" इस रूपसे निर्देश्य नही होता है, कारण कि उस समयका इन्द्रिय और पदार्थका सम्बन्ध अपुष्ट रहता है, ऐसा कहकर उन समयों में थोडी भी ज्ञानमात्रा न मानी जावे

હમા જ્ઞાનરૂપતા આવી શકતી નથી એટલે કે જો પ્રથમ સમયમા પણ શબ્દાદિ પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણેન્દ્રિયનો સબધ થતા થોડી પણ જ્ઞાનામાત્રા ન હોય તો તે દ્વિતીય સમયમા પણ નહી હોય, આ રીતે આગળ વધતા વધતા તે અન્તિમ સમયરૂપ અર્થાવગ્રહમા પણ આવી નહી શકે" તો તે બાબતમા તેનુ આ પૂર્વોક્ત કથન છે-તે કહે છે કે ચરમ સમયમા જે જ્ઞાનરૂપતાનુ સવેદન થાય છે તેનુ કારણ એ છે કે તે ચરમસમયમા શબ્દાદિરૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનુ થતુ નથી ત્યા તો સૂક્ષ્મરૂપેજ તેમનુ ગ્રહણ થાય છે?

તેનો સૂત્રકાર તરફથી એવો જવાબ મળે છે કે-જો પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હોય છે તે માન્યતાથી ત્યા થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા હોતી નથી, એટલે કે એ દ્રવ્યોનુ જે ગ્રહણ થાય છે તે જ્ઞાતાના અનુભવમા આવતુ નથી-તેઓ બહૂજ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે કારણે તે પરિસ્થિતિમા તેમનુ જ્ઞાન "એ કઈક છે" એ રૂપે નિર્દેશ્ય થતુ નથી, કારણ કે તે સમયનો ઈન્દ્રિય અને પદાર્થનો સબધ અપુષ્ટ હોય છે, એમ કહીને તે સમયોમા થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા માનવામા ન આવે તો મોટા સમૂદાયનો સપર્ક થતા પણ જ્ઞાનમાત્રા કેવી રીતે

अथ प्रथमसमयादिषु शब्दादिपरिणतद्रव्यसम्बन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा माभूत् शब्दादिद्रव्याणां तेषु समयेषु स्तोकत्वेन ग्राह्यत्वात्, चरमसमये तु ज्ञानमात्रा स्यात् शब्दादिरूपपरिणतद्रव्यसमूहस्य तदानीं भूयस्त्वेन विषयत्वात्। इति चेत्, तदयुक्तम्-यदि हि प्रथमसमयादिषु शब्दादिद्रव्याणां स्तोकत्वात् संपृक्तावप्यव्यक्ता काचिदपि ज्ञानमात्रा न समुल्लसेत्, तर्हि प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि

है?। परिपुष्ट व्यञ्जनावग्रह ही तो अर्थावग्रह होता है। अर्थावग्रहसे होनेवाला विषयका भान ज्ञाताके ध्यानमें आ जाता है, और व्यञ्जनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञाताके ध्यानमें नहीं आता है, यही तो इनमें भेद है। ज्ञानके अभावको ले कर इनमें भेद नहीं माना गया है। इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यञ्जनावग्रहमें थोडी सी ज्ञान की मात्रा है।

यहाँ शकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों मे शब्दादिरूप से परिणत पुद्गल द्रव्यों का सबध होने पर भी व्यञ्जनावग्रह में जो थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है। तात्पर्य शकाकार का यह है कि अभी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यजनावग्रह मे ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-'यदि व्यजनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह मे ज्ञानरूपता

એક પુષ્ટ અશ જ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી થનાર અર્થનો બોધ જાણનારના ધ્યાનમા આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે કરીને તેમા ભેદ મનાયા નથી તેથી એ સ્વીકારવુ જોઈએ કે વ્યજનાવગ્રહમા કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

જો શકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામા આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સબધ થતા પણ જે થોડા પ્રમાણમા પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોતી તેનુ કારણ એ છે કે તેઓ તે સમયોમા બહુ જ સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે જે તેમનુ જ્ઞાન થાય છે તેનુ કારણ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનુ ભૂય સ્વરૂપે ગ્રહણ થાય છે શકા કરનારના કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે હમણા જ સિદ્ધાત દ્વારા વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતાનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવુ જે કહ્યુ છે કે-"જો વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતા માનવામા ન આવે તો અર્થાવગ્

तथाहि-सर्वैरपि जीवैरर्थावग्रहः स्पष्टरूपतया संवेद्यते । शीघ्रतरगमनादौ सकृत् त्वरयोपलब्धे वस्तुनि "मया किंचिद् दृष्टं, परं न परिभावितं सम्य-" गिति व्यवहारदर्शनात् । अपि च अर्थावग्रहः सर्वेन्द्रियमनोभावी, व्यञ्जनावग्रहस्तु न तथा भवतीति प्राधान्यात् प्रथममर्थावग्रह उक्तः ॥ २७ ॥ सू० ॥

अथ व्यञ्जनावग्रहादनन्तरमर्थावग्रहो भवतीत्यत उत्पत्तिक्रममाश्रित्य प्रथमं व्य-ञ्जनावग्रहं वर्णयति—

मूलम्—से किं तं वंजणुग्गहे ? । वंजणुग्गहे चउव्विहे पण्णत्ते । तं जहा—सोइंदियवंजणुग्गहे, घाणिंदियवंजणुग्गहे, जिब्भिंदिय-वंजणुग्गहे, फासिंदिय वंजणुग्गहे, से तं वंजणुग्गहे ॥ सू० २८ ॥

छाया—अथ कः स व्यञ्जनावग्रहः ? व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा —श्रोत्रेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रहः, घ्राणेन्द्रियव्यञ्जनाऽवग्रहः, जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स एष व्यञ्जनावग्रहः ॥ सू० २८ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं वंजणुग्गहे ?' इति । अथ कः स व्यञ्ज-नावग्रहः ?, इति । उत्तरमाह–'वंजणुग्गहे-चउव्विहे पण्णत्ते' इत्यादि व्यञ्जनावग्रह-श्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, घ्राणेन्द्रियव्यञ्जनावग्रह, जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स एष व्यञ्जनावग्रह इति ।

उत्तर—अर्थावग्रह अनुभवमें आता है, व्यञ्जनावग्रह नहीं, इसलिये सूत्रकारने ऐसा किया है । देखो जब हम शीघ्रातिशीघ्ररूपसे चलते फिरते हैं तो उस समय उपलब्ध वस्तुमें ऐसा भान होता है कि 'यह कुछ है' पर क्या है इसका स्पष्ट बोध नहीं होता । दूसरे - बात एक यह है कि अर्थावग्रह पांच इन्द्रियोंसे एवं मनसे होता है । व्यञ्जनाव-ग्रह चक्षु और मनसे नहीं होता है । इस लिये व्यञ्जनावग्रहकी अपेक्षा अर्थावग्रहमें प्रधानता आती है, अतः प्रधान होनेसे सूत्रकारने अर्थावग्रह का पहिले उल्लेख किया है, और पीछे व्यञ्जनावग्रह का ॥ सू० २७ ॥

ઉત્તર—અર્થાવગ્રહ અનુભવમાં આવે છે વ્યંજનાવગ્રહ નહીં, તેથી સૂત્રકારે એમ કર્યું છે જેમકે આપણે ઝડપીમાં ઝડપી રીતે ચાલતા હોઈએ ત્યારે ઉપલબ્ધ વસ્તુમાં એવું ભાન થાય છે કે "આ કંઈક છે" પણ શું છે તેનું સ્પષ્ટ ભાન થતું નથી બીજી વાત એ છે કે અર્થાવગ્રહ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે વ્યંજનાવગ્રહ આંખ અને મનથી થતો નથી તે કારણે વ્યંજનાવગ્રહ કરતાં અર્થાવગ્રહમાં પ્રધાનતા આવે છે તેથી મુખ્ય હોવાથી સૂત્રકારે અર્થાવગ્રહનો પહેલાં ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને પાછળ વ્યંજનાવગ્રહનો ॥ સૂ ૨૭ ॥

न भवेत्, न हि खलु सिकताकणेषु प्रत्येकं तैलाभावे समुदायेऽपि तैलं समुद्भ-दुपलभ्यते। अस्ति च चरमसमये प्रभूतशब्दादिद्रव्यसम्पृक्तौ ज्ञानम्, ततः प्राक्तनेष्वपि समयेषु स्तोकस्तोकतरैरपि शब्दादि परिणत द्रव्यैः सम्बन्धे काचिदव्यक्ता ज्ञान मात्रामन्तव्या, अन्यथा चरमसमयेऽपि ज्ञानानुपपत्तेः। तथा च-'व्यञ्जनावग्रहो ज्ञानरूपः' इति सिद्धम्। तच्च ज्ञानमव्यक्तमेवेति बोध्यम्। सूत्रे चकारद्वयं स्वगतानेकभेदसूचकम्। ते च स्वगतानेकभेदाः स्वयमेव ग्रन्थकृताऽग्रे वक्ष्यन्ते।

ननु प्रथमं व्यञ्जनावग्रहो भवति, ततोऽर्थावग्रहः तर्हि कथमिहार्थावग्रहः पूर्वमुक्तः? इति चेत्, उच्यते-स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वादर्थावग्रहः पूर्वमुपन्यस्तः।

तो प्रभूत समुदायके सम्पर्क होने पर भी ज्ञानमात्रा कैसी मानी जा सकेगी ?। जब स्तोकरूपमें उनके ग्रहणकरने पर उनमें ज्ञानमात्रा नहीं है तो वह भूयस्त्वरूपसे उनके ग्रहण होने पर भी कहांसे आयगी ?। यह तो प्रत्यक्ष मालूम देता है कि बालुके एक २ कणमें तैल नहीं है, इसीलिये वह उसके समुदायमें भी नहीं है। चरम समयमें जब ज्ञान होना अनुभव मे आता है तो मानना चाहिये कि पहिलेके समयों में भी ज्ञान है, भले वह स्तोकतम आदि रूपमें हो, पर है अवश्य। इस लिये व्यञ्जनावग्रह अज्ञानरूप न होकर ज्ञानरूप है, ऐसा माननेमें कोई बाधा नहीं आती है। व्यञ्जनावग्रहमे किसरूपमें ज्ञानरूपता है यह बात वहा अव्यक्त ही है।

सूत्रमे दो चकार स्वगत अनेक भेदों की सूचना देते है। इन भेदोका कथन सूत्रकार आगे चल कर करेंगे।

शङ्का—जब व्यञ्जनावग्रह पहिले होता है बादमे अर्थावग्रह होता है तो सूत्रकारने पहिले अर्थावग्रह क्यो कहा ?

માની શકાશે ? જો સૂક્ષ્મરૂપે તેમને ગ્રહણ કરતા તેમનામા જ્ઞાનમાત્રા ન હોય તો તે ભૂયસ્ત્વરૂપે તેમનુ ગ્રહણ કરતા ક્યાથી આવશે ? આ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત છે કે રેતીના પ્રત્યેક કણમા તેલ નથી તેથી તે તેમના સમુદાયમા પણ નથી ચરમ સમયે જો જ્ઞાન થવાનો અનુભવ થાય છે તો એ સ્વીકારવુ જોઈએ કે પહેલાના સમયોમા પણ જ્ઞાન હતુ જ, ભલે તે સૂક્ષ્મતમ આદિરૂપે હોય, પણ છે અવશ્ય તે કારણે વ્યજનાવગ્રહ અજ્ઞાનરૂપ નથી પણ જ્ઞાનરૂપ છે, એમ માનવામા કોઈ મુશ્કેલી રહેતી નથી વ્યજનાવગ્રહમા કયા રૂપે જ્ઞાનરૂપતા છે એ વાત ત્યા અવ્યક્ત જ છે સૂત્રમા બે ચકાર સ્વગત અનેક ભેદોનુ સૂચન કરે છે એ ભેદોનુ વર્ણન સૂત્રકાર આગળ જતા કરશે

શકા—જો વ્યજનાવગ્રહ પહેલા થાય છે અને ત્યાર બાદ અર્થાવગ્રહ થાય છે તો સૂત્રકારે પહેલા અર્થાવગ્રહ કેમ કહ્યો ?

ननु कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते? उच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्। तथाहि-यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृह्णीयात् तदा यथा स्पर्शनेन्द्रिय स्रक्चन्दनादिकस्य अङ्गारादिकस्य च प्राप्तस्यार्थस्य परिच्छेदं कुर्वत् तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनश्चापि स्यात् विशेषाभावात्, न तु तथा भवति, तस्मादेतद्द्वयमप्राप्यकारीति सिद्धम्।

कारी है। अपने विषय के साथ संबंध किये विना ही ये दोनो इन्द्रिया उसका ज्ञान करा देती है। इस तरह व्यजनावग्रह चार प्रकार का ही होता है, छह प्रकारका नहीं।

शंका—चक्षु और मन अप्राप्यकारी है-विषय के साथ संबंध किये विना ही अपने विषय का ज्ञान करा देते हैं, यह बात कैसे जानी जाती है।

उत्तर—'ये दोनों अप्राप्यकारी है' यह बात इस तरह जानी जाती है कि इनमे अपने विषय से कृत उपघात और अनुग्रह नहीं होता है। यदि प्राप्त अर्थ को चक्षु और मन ग्रहण करे तो जिस प्रकार प्राप्त अर्थ को ग्रहण करनेवाली स्पर्शेन्द्रिय मे अपने विषयद्वारा स्रक्, चदन-अगार आदि द्वारा-अनुग्रह और उपघात देखा जाता है उसी तरह इन दो इन्द्रियों मे यह बात देखी जानी चाहिये, परन्तु ऐसी बात इनमें नही देखी जाती है, इसलिये ये दो अप्राप्यकारी माने गये हैं।

અને મનમા થતો નથી, કારણ કે એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે પોતાના વિષય સાથે સપર્ક કર્યા વિના જ એ બન્ને ઈન્દ્રિયો તેનુ જ્ઞાન કરાવી દે છે આ રીતે વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે, છ પ્રકારનો નહી

શંકા—ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી છે-વિષયની સાથે સપર્ક કર્યા વિના જ પોતાના વિષયનુ જ્ઞાન કરાવી દે છે, એ વાત કેવી રીતે જાણી શકાય?

ઉત્તર—એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે, એ વાત આ રીતે જાણી શકાય છે કે તેમનામા પોતાના વિષય વડે કરાયેલ ઉપઘાત અને અનુગ્રહ હોતા નથી. જો પ્રાપ્ત અર્થને ચક્ષુ અને મન ગ્રહણ કરે તો જે રીતે પ્રાપ્ત અર્થને ગ્રહણ કરનારી સ્પર્શેન્દ્રિયમા પોતાના વિષય દ્વારા સ્રક્, ચદન-અગાર આદિ દ્વારા-અનુગ્રહ અને ઉપઘાત જોવા મળે છે, એજ રીતે એ બન્ને ઈન્દ્રિયોમા આ વાત દેખાવી જોઈએ, પણ એવી વાત તેમનામા દેખાતી નથી તેથી એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી માનવામા આવી છે

ननु पञ्चेन्द्रियाणि सन्ति षष्ठं मनश्चास्ति, कथं तर्हि व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विध एवोक्तः? इति चेत् उच्यते—उपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्धो व्यञ्जनमुच्यते, स च सम्बन्धश्चतुर्णामेव श्रोत्रेन्द्रियादीनां भवति, न तु चक्षुर्मनसोः, तयोरप्राप्यकारित्वात्। चक्षुर्मनसी हि रूपादिसम्बन्धेन विनैव ज्ञानमुत्पादयति।

अब सूत्रकार उत्पत्तिक्रमकी अपेक्षासे व्यञ्जनावग्रहका वर्णन करते हैं—'से किं तं वंजणुग्गहे' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न करता है कि—हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्ट व्यञ्जनावग्रह का क्या स्वरूप है? उत्तर—व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार का बतलाया गया है। जैसे—श्रोत्रेन्द्रिय-व्यञ्जनावग्रह १, घ्राणेन्द्रिय-व्यञ्जनावग्रह २, जिह्वेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह ३ और स्पर्शेन्द्रिय-व्यञ्जनावग्रह ४। इस तरह यह चार प्रकार का अवग्रह व्यञ्जनावग्रह है।

शंका—इन्द्रियां तो पांच बतलाई गई हैं तथा छठा मन भी बतलाया गया है फिर व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार ही होता है ऐसा क्यों कहा? उसे छह प्रकारका कहना चाहिये था।

उत्तर—उपकरणेन्द्रिय का और शब्दादिक पौद्गलिक द्रव्यों का जो परस्पर में संबंध होता है वह व्यञ्जन है, यह बात पीछे बतलाई जा चुकी है।

यह जो इन्द्रिय और पदार्थों का संबंध है वह इन चार इन्द्रियों से ही होता है, चक्षु और मन से नहीं होता है, कारण ये दोनों अप्राप्य

હવે સૂત્રકાર ઉત્પત્તિ ક્રમની અપેક્ષાએ વ્યંજનાવગ્રહનું વર્ણન કરે છે- "से किं तं वंजणुग्गहे" ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ વ્યંજનાવગ્રહનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો બતાવ્યો છે (૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય-વ્યંજનાવગ્રહ, (૨) ઘ્રાણેન્દ્રિય-વ્યંજનાવગ્રહ (૩) જિહ્વેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ અને (૪) સ્પર્શેન્દ્રિય-વ્યંજનાવગ્રહ આ રીતે આ ચાર પ્રકારનો અવગ્રહ-વ્યંજનાવગ્રહ છે

શંકા—ઇન્દ્રિયો તો પાંચ દર્શાવી છે તથા છઠ્ઠું મન પણ બતાવ્યું છે, તો પછી વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે એમ શા માટે કહ્યું? તે છ પ્રકારનો કહેવો જોઇતો હતો

ઉત્તર—ઉપકરણેન્દ્રિયનો અને શબ્દાદિક પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોના જે પરસ્પરમાં સંપર્ક થાય છે તે વ્યંજન છે આ વાત પાછળ બતાવી દીધી છે ઇન્દ્રિયો અને પદાર્થોનો આ જે સંપર્ક છે તે એ ચાર ઇન્દ્રિયો વડે જ થાય છે, ચક્ષુ

ननु कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते? उच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्। तथाहि-यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृह्णीयात् तदा यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्रक्चन्दनादिकस्य अङ्गारादिकस्य च प्राप्तस्यार्थस्य परिच्छेदं कुर्वत् तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनश्चापि स्यात् विशेषाभावात्, न तु तथा भवति, तस्मादेतद्द्वयमप्राप्यकारीति सिद्धम्।

कारी है। अपने विषय के साथ संबंध किये विना ही ये दोनों इन्द्रियां उसका ज्ञान करा देती हैं। इस तरह व्यंजनावग्रह चार प्रकार का ही होता है, छह प्रकारका नहीं।

शंका—चक्षु और मन अप्राप्यकारी हैं-विषय के साथ संबंध किये विना ही अपने विषय का ज्ञान करा देते हैं, यह बात कैसे जानी जाती है।

उत्तर—'ये दोनों अप्राप्यकारी हैं' यह बात इस तरह जानी जाती है कि इनमें अपने विषय से कृत उपघात और अनुग्रह नहीं होता है। यदि प्राप्त अर्थ को चक्षु और मन ग्रहण करे तो जिस प्रकार प्राप्त अर्थ को ग्रहण करनेवाली स्पर्शेन्द्रिय में अपने विषयद्वारा स्रक्, चंदन-अंगार आदि द्वारा-अनुग्रह और उपघात देखा जाता है उसी तरह इन दो इन्द्रियों में यह बात देखी जानी चाहिये, परन्तु ऐसी बात इनमें नहीं देखी जाती है, इसलिये ये दो अप्राप्यकारी माने गये हैं।

અને મનમા થતો નથી, કારણ કે એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે પોતાના વિષય સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ એ બન્ને ઈન્દ્રિયો તેનું જ્ઞાન કરાવી દે છે આ રીતે વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારને। જ હોય છે, છ પ્રકારને। નહીં

શંકા—ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી છે-વિષયની સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ પોતાના વિષયનું જ્ઞાન કરાવી દે છે, એ વાત કેવી રીતે જાણી શકાય?

ઉત્તર—એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે, એ વાત આ રીતે જાણી શકાય છે કે તેમનામા પોતાના વિષય વડે કરાયેલ ઉપઘાત અને અનુગ્રહ હોતા નથી. જો પ્રાપ્ત અર્થને ચક્ષુ અને મન ગ્રહણ કરે તો જે રીતે પ્રાપ્ત અર્થને ગ્રહણ કરનારી સ્પર્શેન્દ્રિયમા પોતાના વિષય દ્વારા સ્રક્, ચંદન-અંગાર આદિ દ્વારા-અનુગ્રહ અને ઉપઘાત જોવા મળે છે, એજ રીતે એ બન્ને ઈન્દ્રિયોમા આ વાત દેખાવી જોઈએ, પણ એવી વાત તેમનામા દેખાતી નથી તેથી એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી માનવામા આવી છે

न चैव न दृश्यते, चक्षुषोऽपि हि विषयकृतावनुग्रहोपघातौ भवतः। तथाहि-मेघरहिते नभसि प्रचण्डमार्तण्डमण्डलं पश्यतो भवति चक्षुषो विघातः, तथा चन्द्रमण्डलं तरङ्गमालोपशोभितं जलं शाद्वलं हरिततरुमण्डलं च पश्यतश्चक्षुषोऽनुग्रहो भवतीति, तस्माच्चक्षुः प्राप्यकारीन्द्रियमेव मिष्यतामितिचेत्,

अत्रोच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघातौ चक्षुषः सर्वथा न भवतः, इति वयं न ब्रूमः किं तु एतावदेव ब्रूमः-यदा विषयं विषयतया चक्षुरवलम्बते, तदा

शंका—आप ऐसा कैसे कहते हैं कि चक्षु में विषयकृत उपघात और अनुग्रह नहीं देखा जाता है। विषयकृत उपघात और अनुग्रह चक्षु इन्द्रिय में देखा जाता है, अतः उसमें अन्य इन्द्रियों की तरह प्राप्यकारिता सिद्ध होती है। मेघरहित आकाश में जो व्यक्ति सूर्यमडल का निरीक्षण करता है उसके चक्षु का विघात होता है, तथा चन्द्रमडल का, तरङ्गमाला से उपशोभित जल का, हरितघास का एव हरे २ वृक्षों का जो निरीक्षण करता है उसकी आखों में शीतलता आती है, यह चक्षु का विषयकृत उपघात एव अनुग्रह है।

उत्तर—इस कथनसे चक्षुमें प्राप्यकारिता सिद्ध नहीं होती है। इससे तो केवल यही बात जानी जाती है कि द्रव्यके सबधसे चक्षुका उपघात और अनुग्रह होता है। हम इस बातका निषेध थोडे ही करते हैं कि विषय-पदार्थ-कृत उपघात और अनुग्रह चक्षुमें नहीं होता है? किन्तु हम तो यह बतलाते हैं कि चक्षु जब पदार्थको विषय करता है

શંકા—આપ એમ કેવી રીતે કહો છો કે ચક્ષુમા વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ દેખાતા નથી વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયમા જોવા મળે છે, તેથી તેમા બીજી ઇન્દ્રિયોની જેમ પ્રાપ્યકારીતા સિદ્ધ થાય છે મેઘ રહિત આકાશમા જે વ્યક્તિ સૂર્યમડળનુ નિરીક્ષણ કરે છે તેના ચક્ષુને વિઘાત થાય છે, તથા ચન્દ્રમડળનુ તરગમાળાથી શોભતા જળનુ, લીલા ઘાસનુ અને લીલાછમ વૃક્ષોનુ જે નિરીક્ષણ કરે છે તેની આખોમા શીતળતા આવે છે, આ ચક્ષુનો વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ છે

ઉત્તર—આ કથનથી ચક્ષુમા પ્રાપ્યકારિતા સાબીત થતી નથી તેનાથી તો ફક્ત એજ વાત જાણવા મળે છે કે દ્રવ્યના સપર્કથી ચક્ષુને ઉપઘાત અને અનુગ્રહ થાય છે અમે એ વાતનો નિષેધ થોડો કરીએ છીએ કે વિષય-પદાર્થકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ ચક્ષુમા થતો નથી ? પણ અમે તો એ બતાવીએ છીએ કે ચક્ષુ જ્યારે પદાર્થને વિષય કરે છે ત્યારે તે વિષયભૂત પદાર્થને વિષય કરે છે

तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न भवत इति, तस्मात् तदप्राप्यकारि। यदा तु विषयं विषयतया नावलम्बते किं तु यदा-चक्षुषि स्वोपघातकावयवाणुप्रवेशो भवति, तदोपघातः, अनुग्राहकावयवाणुप्रवेशे सति चानुग्रहो भवति। यथा-प्रचण्ड-मार्तण्डरश्मयः सर्वत्रापि प्रसरन्तो यदा चक्षुषि समाप्ता भवन्ति, तदा ते स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरुपघ्नन्ति, तथा चन्द्ररश्मयःचक्षुषि समाप्ताः सन्तः स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरनुगृह्णन्ति, तथा-चक्षुषि जलकणसंस्पृष्टपवनसंस्पर्शादनुग्रहो भवति, तथा-शाड्वलतरुच्छायासंपर्कशीतीभूतसमीरसंस्पर्शादनुग्रहो भवति। विषयतयाऽव-लम्बने तु न भवति चक्षुषि तत्परमाणुप्रवेशस्तस्माद् विषयतया जलाद्यवलोकने

तब उस विषयभूत पदार्थसे चक्षुका उपघात और अनुग्रह नहीं होता है, इसलिये वह अप्राप्यकारी है। चक्षु का पूर्वोक्तकथन से जो उपघात अनुग्रह बतलाये गये है वे उसमे अपने द्वारा उन्हें गृहीत करने से नहीं हुए हैं किन्तु जब अपने उपघातक अवयवाणु का प्रवेश उसमे हो जाता है उस समय उसके द्वारा उसका उपघात होता है, इसी तरह अनुग्रह होता है। जैसे प्रचण्ड मार्तण्ड की किरणें फैलते समय जब चक्षु के साथ संबध करती हैं उस समय वे स्पर्शनेन्द्रिय की तरह चक्षु का उपघात करती है। तथा चन्द्र की किरणें जब चक्षु के साथ संबध करती है तो वे स्पर्शनेन्द्रिय की तरह उसका अनुग्रह करती हैं। इसी तरह जलकण-सिक्त वायु के सम्पर्श से उसका अनुग्रह होता है। परन्तु जब चक्षु इन्हें विषयरूप से अवलम्बन करता है तब चक्षु के भीतर इनके परमाणु का प्रवेश नहीं होता है। इस तरह विषयरूप से जलादिक के अवलो-

ત્યારે તે વિષયભૂત પદાર્થથી ચક્ષુનો ઉપઘાત અને અનુગ્રહ થતો નથી, તેથી તે અપ્રાપ્યકારી છે પૂર્વોક્ત કથનથી ચક્ષુનો જે ઉપઘાત અનુગ્રહ બતાવવામા આવ્યા છે તે તેનાંમા પોતાના દ્વારા તેમને ગૃહીત કરવાથી થયેલ નથી, પણ જ્યારે પોતાના ઉપઘાતક અવયવ અણુનો પ્રવેશ તેમા થઈ જાય છે તે સમયે તેમના દ્વારા તેનો ઉપઘાત થાય છે એજ રીતે અનુગ્રાહક અવયવ અણુનો જ્યારે ચક્ષુમા પ્રવેશ થઇ જાય છે ત્યારે તેમના દ્વારા તેનો અનુગ્રહ થાય છે જેમ પ્રચંડ સૂર્યના કિરણો ફેલાતી વખતે જ્યારે ચક્ષુની સાથે સંપર્ક કરે છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયની જેમ ચક્ષુનો ઉપઘાત કરે છે તથા ચન્દ્રના કિરણો જ્યારે ચક્ષુની સાથે સંપર્ક કરે છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયની જેમ તેનો અનુગ્રહ કરે છે એજ પ્રમાણે જળકણ યુક્ત વાયુના સંસ્પર્શથી તેનો અનુગ્રહ થાય છે પણ જ્યારે ચક્ષુ વિષયરૂપે તેમનું અવલંબન કરે છે ત્યારે ચક્ષુની અંદર તેમના પરમાણુનો પ્રવેશ થતો નથી એજ રીતે વિષયરૂપે જલાદિકનું

उपघाताभावादनुग्रहोपचारो मन्तव्यः। उपघाताभावेऽनुग्रहोपचारो लोके दृश्यते, यथाऽतिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणात् विनिवृत्य नीलहरितवस्त्रादिनिरीक्षणे यथासुखं लोकः प्रवर्तते तस्मादुपघाताभावेऽनुग्रहोपचारो भवतीति मन्तव्यम्। प्राप्यकारित्वे तु तुल्ये संपर्के सूर्यं पश्यतः सूर्येण यथोपघातो भवति, तथा अग्निजलशूलादिनि

कन करने पर तत्कृत उपघात का अभाव होने से उसमें अनुग्रह का उपचार माना जाता है। उपघात के अभाव में अनुग्रह का उपचार लोक में देखा जाता है, जैसे अतिसूक्ष्म अक्षरों के देखने से मनुष्य जब निवृत्त होकर नील, हरित वस्त्र आदि को देखने में प्रवृत्त होता है तो उससे उसको आंखों में एक प्रकार का सुख का अनुभव होता है। यह सुखानुभव ही व्याघात का अभाव है, और इसीसे उसके द्वारा अनुग्रह का उपचार वहां होता है। तात्पर्य इसका यह है कि अतिसूक्ष्म अक्षरों के देखने में आंखों को जोर पड़ता है, वह जोर नील वस्त्रादिक के निरीक्षण करते समय नहीं होता है अतः लोग उससे दृष्टि का उपघात और नील वस्त्रादिक से उसका अनुग्रह मान लेते हैं, परन्तु जब इस पर विचार किया जाता है तो यह अनुग्रह उपघाताभाव होने से वहां उपचरित है, वास्तविक नहीं है। न तो विषयीकृत पदार्थ से चक्षु का उपघात होता है और न अनुग्रह ही होता है। यदि चक्षु को प्राप्यकारी माना जावे तो इस प्राप्यकारित्व की समानता में पदार्थ के साथ उसका संपर्क तुल्य रहता है। ऐसी स्थिति में जिस प्रकार सूर्य का निरीक्षण करते

અવલોકન કરતા તેના વડે કરાયેલ ઉપઘાતનો અભાવ હોવાથી તેમા અનુગ્રહનો ઉપચાર માનવામા આવે છે ઉપઘાતના અભાવમા અનુગ્રહનો ઉપચાર લોકમા જોવા મળે છે, જેમકે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરો જોયા પછી મનુષ્ય જ્યારે ભૂરા, લીલા વસ્ત્ર આદિને જોવાને પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેથી તેને આખોમા એક પ્રકારના સુખનો અનુભવ થાય છે આ સુખનો અનુભવ જ વ્યાઘાતનો અભાવ છે, અને તેથી તેના વડે અનુગ્રહનો ઉપચાર ત્યા હોય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરોને જોવામા આખોને જોર પડે છે, તે જોર નીલ વસ્ત્રાદિકનુ નિરીક્ષણ કરતી વખતે પડતુ નથી તેથી લોકો તે વડે દૃષ્ટિનો ઉપઘાત અને નીલવસ્ત્રાદિકથી તેનો અનુગ્રહ માની લે છે, પણ જ્યારે એના પર વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે આ અનુગ્રહ ઉપઘાતાભાવ હોવાથી ત્યા ઉપચરિત છે, વાસ્તવિક નથી વિષયીકૃત પદાર્થથી ચક્ષુનો ઉપઘાત પણ થતો નથી અને અનુગ્રહ પણ થતો નથી જો ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા આવે તો આ પ્રાપ્યકારિત્વની સમાનતામા પદાર્થની સાથે તેનો સંપર્ક તુલ્ય રહે છે, એવી પરિસ્થિતિમા જે પ્રકારે

रीक्षणे दाह-क्लेद-पाटनादय कस्मान्न भवन्तीति। तस्माद्विषयदेशे चक्षुषो गमन न भवति, नापि च चक्षुषि स्वविषयप्रवेशो भवति, ततश्च विषयतयाऽवलम्बने चक्षुषस्तत्कृतोपघातानुग्रहौ न भवत इति स्थितम् ।

अपि च-यदि चक्षुः प्राप्यकारि, तर्हि स्वदेशगतरजोमलाञ्जनशलाकादिकं किं न पश्यति ?, तस्माच्चक्षुरप्राप्यकार्येवास्तीति मन्तव्यम् ।

समय उसका आपकी दृष्टि से उपघात होता है उसी प्रकार अग्नि, जल, शूल आदिके निरीक्षण करते समय इसका सपर्क रहेगा तो फिर उस समय इनके द्वारा चक्षुका दाह, क्लेदन, एव पाटनादिक भी होना चाहिये, परन्तु ये बाते तो होती नहीं है, सो क्यों नही होती ? इस परसे विचारना चाहिये कि चक्षुमे प्राप्यकारिता नहीं है। अर्थात् चक्षु इन्द्रिय न तो विषयके पास जा कर उसका प्रकाशन करती है और न विषय ही चक्षुमें आ कर प्रविष्ट होता है, इस लिये विषयभूत ज्ञेयसे चक्षुका उपघात अनुग्रह कुछ भी नही होता है। यह सिद्धान्त ही ठीक है। दूसरी बात एक यह भी है कि यदि चक्षु प्राप्यकारी माना जावे तो फिर उसको अपनेमें पडे हुए रजकण, मल एव अजनशलाका आदिका भी प्रकाशन करना चाहिये, परन्तु ऐसा नही होता है, अतः अप्राप्यकारी मतव्य ही निर्दोष है।

સૂર્યનુ નિરીક્ષણુ કરતી વખતે તેનો આપણી દૃષ્ટિએ ઉપઘાત થાય છે એજ પ્રકારે અગ્નિ, જળ શૂલ આદિનુ નિરીક્ષણુ કરતી વખતે તેને સપર્ક રહેશે તો પછી તે સમયે તેમના દ્વારા ચક્ષુને દાહ, ક્લેદન (પલળવુ) અને પાટનાદિક પણુ થવુ જોઈએ પણુ એ બાબતો બનતી નથી તેનુ કારણુ શું ?

આ ઉપરથી વિચારવુ જોઈએ ચક્ષુમા પ્રાપ્યકારિતા નથી એટલે કે ચક્ષુ ઈન્દ્રિય વસ્તુની પાસે જઈને તેનુ પ્રકાશન કરતી નથી અને વસ્તુ જ ચક્ષુમા આવીને પ્રવેશ પણુ કરતી નથી, તેથી વિષયભૂત જ્ઞેયથી ચક્ષુનો ઉપાઘાત અનુ-ગ્રહ કઈ પણુ થતુ નથી આ સિદ્ધાત જ બરાબર છે બીજી એક વાત એ પણુ છે કે જો ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા આવે તો પછી તેણે પોતાની અદર પડેલા રજકણુ, મેલ અને અજનશલાકા આદિનુ પણુ પ્રકાશન કરવુ જોઈએ, પણુ એમ થતુ નથી તેથી અપ્રાપ્યકારી મતવ્ય જ નિર્દોષ છે.

ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारीति मन्यसे, तर्हि मनोवद् विशेषेण सर्वानपि दूर व्यवहितादीनर्थान् कुतो न गृह्णाति ? । यदि हि प्राप्तमेव विषयं चक्षुः गृह्णाति, तर्हि युक्तं, देवानामपि चक्षुरनावृतमेव अदूरदेशमेव अदूरस्थमेव वस्तु वा गृह्णाति, नावृतं दूरदेशं दूरस्थं वा, इति । तत्र चक्षुषो रश्मीनां गमनागमनेन संपर्कासंभवात्, तस्माच्चक्षुः प्राप्यकार्येव मन्तव्यम् । तथा यदि हि—चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदा तदावरणमुपयातावरणसमर्थं न स्यात्, ततश्चावरणसद्भावेऽनुपलब्धिरन्यथोपलब्धिरिति व्यवस्था न स्यात् । प्राप्यकारित्वे तु व्यवहिते तदावरण सद्भावाच्चक्षुःसंपर्कासंभवः, अतिदूरेऽपि चक्षुषो रश्मीनां गमनाभावान्न चक्षुःसंपर्कसंभव इति चक्षुः प्राप्यकार्येवेति मन्तव्यमिति चेत्,

शङ्का—यदि चक्षुको अप्राप्यकारी आप मानते हो तो वह मनकी तरह विना किसी विशेषताके दूर व्यवस्थित पदार्थो का प्रकाशन क्यों नहीं करता है ? । अर्थात् जब चक्षु अप्राप्त अर्थका प्रकाशक माना जाता है तो यह बात स्वाभाविक है कि उसके द्वारा समस्त दूरस्थित पदार्थोंका भी प्रकाशन होना चाहिये, मन जैसे दूरस्थित पदार्थोका प्रकाशक माना गया है " जब चक्षु अर्थको प्राप्त हो कर उसका प्रकाश करता है तो ऐसी हालतमें उससे दूर व्यवस्थित अथवा आवृत पदार्थका प्रकाशन नही हो सकता, क्यों कि उनके साथ उसका संबंध नही है । देवोंकी आखे भी अदूरदेशस्थ अनावृत पदार्थो का ही प्रकाशन करती है, दूर देशस्थ, आवृत पदार्थका नही, क्यों कि वहा तक उनकी किरणें जा नही सकती हैं, अतः चक्षुकिरणोके गमनके अभावमे उन पदार्थों के साथ असंपर्क होनेकी वजहसे उन दूरदेशस्थ आवृत पदार्थों का उनके

શંકા—જો આપ ચક્ષુને અપ્રાપ્યકારી માનતા હો તો તે મનની જેમ કોઈ વિશેષતા વિના દૂર રહેલ પદાર્થોનું પ્રદર્શન કેમ કરતી નથી ? એટલે કે જો ચક્ષુને અપ્રાપ્ત અર્થની પ્રકાશક માનવામા આવે તો એ વાત સ્વાભાવિક છે, કે જેમ મન દૂર રહેલ પદાર્થોનું પ્રકાશક મનાય છે, તેમ તેના વડે પણ સમસ્ત દૂર પદાર્થોનું પ્રદર્શન થવું જોઈએ જો ચક્ષુ અર્થને પામીને તેને બતાવે છે તો એવી સ્થિતિમા તેનાથી દૂર રહેલ અથવા ઢંકાએલ પદાર્થનું પ્રકાશન થઈ શકતું નથી, કારણ કે તેની સાથે તેનો સંપર્ક નથી દેવોની આંખો પણ દૂર નહીં એવા પ્રદેશમા રહેલ અનાવૃત્ત પદાર્થોનું જ પ્રકાશન કરે છે, દૂર દેશસ્થ આવૃત્ત પદાર્થોનું નહી, કારણ કે ત્યા સુધી તેમના કિરણો જઈ શકતા નથી, તેથી ચક્ષુ કિરણોના ગમનને અભાવે તે પદાર્થોની સાથે અસ ને કારણે

उच्यते—मनोवच्चक्षुरप्राप्यकार्येवास्ति । अप्राप्यकारित्वाङ्गीकारे दूरव्यव- दीनर्थान् कुतो न गृह्णातीति यद् दूषणमुपन्यस्तं तस्य नास्त्यत्र प्रसङ्गः, यतः मनोऽपि नाशेषान् विषयान् गृह्णाति, तस्यापि सूक्ष्मेष्वागमगम्यादिषु अर्थेषु दर्शनात् । तस्माद् यथा मनोऽप्राप्यकार्यपि स्वावर क्षयोपशमसा तथा-चक्षुरपि स्वावरणक्षयोपशमसापेक्षत्वादप्राप्यकार्यपि नियतविषयम्, योग्यदेशावस्थितमात्रारूप विषयकम् । ततश्च न व्यवहितानामुपलब्धिप्रसङ्गः, दूरस्थितानामपि ।

द्वारा प्रकाशन नही हो सकता है, अतः चक्षुद्वारा गृहीत -जब प्रकाशन होता है तो यह मानने मे कोई बाधा नही है कि प्राप्यकारी है ।

उत्तर—चक्षु मनकी तरह अप्राप्यकारी ही है । अप्राप्यकारी जो ये पूर्वोक्त बाते कही गई है कि वह मनकी तरह दूर, व्यवहित र्थोका प्रकाशन क्यो नही करता है सो इन बातो के लिये यहा का अवसर ही नही है, कारण कि मन भी तो आगमगम्य आदि सूक्ष्म र्थोका प्रकाशन नही करता है । इस लिये जैसे मन अप्राप्यकारी होने भी अपने आवरणके क्षयोपशमके अनुसार नियत विषयवाला माना है, अर्थात्-योग्य देशमे अवस्थित हुए पदार्थका ग्राहक माना गया अनियत पदार्थका नही, इसी तरह चक्षु भी अप्राप्यकारी होता हु अपने आवरण के क्षयोपशमानुसार नियत विषय का प्रकाशक होता

એ દૂર દેશસ્થ આવૃત પદાર્થોનુ તેમના દ્વારા પ્રકાશન થઈ શકતુ નથી, તે ચક્ષુ દ્વારા ગૃહીત પદાર્થનુ જ જો પ્રકાશન થાય છે તો એ માનવામા કે વાધો નથી કે ચક્ષુ પ્રાપ્યકારી છે

ઉત્તર—ચક્ષુ મનની જેમ અપ્રાપ્યકારી જ છે અપ્રાપ્યાકારીના પક્ષ એ પૂર્વોક્ત જે વાતો કહેવાઈ છે કે તે મનની જેમ દૂર રહેલ પદાર્થોનુ કેમ કરતા નથી તો એ વાતોને માટે અહી પ્રાપ્ત થવાનો અવસર જ કારણ કે મન પણ આગમગમ્ય આદિ સૂક્ષ્મ પદાર્થોનુ પ્રકાશન કરતુ તેથી જેમ મન અપ્રાપ્યકારી હોવા છતા પણ પોતાના આવરણોના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે નિયતવિષયવાળુ મનાયુ છે-એટલે કે યોગ્ય દેશમા રહેલ પદાર્થનુ ગ્રાહક મનાયુ છે, અનિયત પદાર્થનુ નહી એજ રીતે ચક્ષુ પણ અપ્રાપ્યાકારી હોવા છતા પોતાના આવરણના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે નિયત વિષયના પ્રકાશક

अपि च-अप्राप्यकारित्वेऽपि योग्यदेशापेक्षा तथाविधस्वभावविशेषाद् दृश्यते, यथा-अयस्कान्तस्य ('चुम्बक' इति प्रसिद्धस्य)। लोहस्याप्राप्तस्य कर्षणे प्रवर्तमानोऽयस्कान्तो न खलु सर्वस्यापि जगद्वर्तिनो लोहस्याकर्षको भवति, किं तु प्रतिनियतस्यैव।

अनियत विषय का नहीं, अर्थात्-योग्य देशमें रहे हुए रूपका प्रकाशन करता है, अविषयभूत स्थान में रहे हुए रूपका नहीं। इस तरह यह बात समझने में देरी नहीं लगती है कि चक्षु व्यवहित पदार्थों का तथा दूरस्थित पदार्थों का प्रकाशन नहीं करता है, अतः इस प्रकार का प्रसंग जो शंकाकार ने अप्राप्यकारित्व की मान्यता में दिया है वह उचित नहीं है।

तथा-तथाविधस्वभावविशेष से चक्षु में योग्य देश की अपेक्षा देखी जाती है। तात्पर्य इसका यह है कि चक्षु अप्राप्यकारी होने पर भी योग्य देशस्थित वस्तु का ही प्रकाशन करेगा, कारण उसका ऐसा ही स्वभाव है। अयोग्य देशस्थित वस्तु के प्रकाशन करने का उसका स्वभाव नहीं है। जिस प्रकार चुम्बक पत्थर का स्वभाव अप्राप्त लोहे को आकर्षण करने का है तो इसका तात्पर्य यह थोडे ही होता है कि वह संसारभर के लोहे का आकर्षण करे। वह तो योग्य देशस्थित लोहे का ही आकर्षण करेगा, कारण कि उसका ऐसा ही स्वभाव है। इसी तरह चक्षु का भी

હોય છે, અનિયત વિષયના નહીં, એટલે કે યોગ્ય દેશમા રહેલ રૂપનુ પ્રકાશન કરે છે, વિષયભૂત સ્થાનમા રહેલ રૂપનુ નહીં આ રીતે એ વાત સમજવામા વાર થતી નથી કે ચક્ષુ વ્યવહિત પદાર્થોનુ તથા દૂર રહેલ પદાર્થનુ પ્રકાશન કરતા નથી, તેથી આ પ્રકારનો પ્રસ ગ જે શ કા કરનારે અપ્રાપ્યકારીની માન્યતા માટે આપેલ છે તે યોગ્ય નથી

તથા-તે પ્રકારના સ્વભાવ વિશેષથી ચક્ષુમા યોગ્ય દેશની અપેક્ષા દેખાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોવા છતા પણ યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ પદાર્થનુ જ પ્રકાશન કરશે, કારણ કે તેનો એવો સ્વભાવ છે અયોગ્ય સ્થાનમા રહેલ વસ્તુનુ પ્રકાશન કરવાનો તેનો સ્વભાવ જ નથી જેમ લોહ-ચુબકનો સ્વભાવ અપ્રાપ્ત લોઢાને આકર્ષવાનો છે તો તેનુ તાત્પર્ય એ થોડુ છે કે તે આખા સ સારના લોઢાને આકર્ષે! તે તો યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ લોઢાનુ આકર્ષણ કરશે, કારણ કે તેનો એવો જ સ્વભાવ છે એજ પ્રમાણે ચક્ષુનો

अत्र केचित्-वदन्ति अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी भवति अयस्कान्तच्छायाऽणुभिः सह समाकृष्यमाणवस्तुनः सम्बन्धात्, केवलं ते छायाणवः सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते इति तदसत्, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, नहि तत्र छायाणुसम्भवग्राहकं प्रमाणमस्ति, प्रमाणरहित न किमपि स्वीकर्तुं शक्नुमः ।

नन्वत्र छायाणुसम्भवे प्रमाणमनुमानमस्ति, इह हि-' यदाकर्षण, तत् संसर्गपूर्वक, यथाऽयोगोलोकस्याकर्षण संदशेन वा अयस्कान्तेन वा भवति, तत्रायस्कान्ते साक्षात्संसर्गः क्वचिदपि न दृष्ट इति साक्षात्संसर्गः प्रत्यक्षबाधित, ततश्च तत्र तच्छायाणुभिः संसर्गो मन्तव्य इति चेन्न, हेतोरनैकान्तिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात्, मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवक्षित वस्तु आकर्षति, न च तत्र कोऽपि संसर्ग इति।

ऐसा ही स्वभाव है कि वह अप्राप्यकारी होता हुआ भी योग्य देशस्थित पदार्थ का ही प्रकाशन करता है, देशभर के सब पदार्थों का नहीं ।

कोई २ ऐसा कहते है कि अयस्कान्त (चुम्बक पत्थर) अप्राप्यकारित्व की सिद्धि में दृष्टान्तभूत नही बन सकता है, कारण कि वह स्वय प्राप्यकारी है । अयस्कात जो लोहे का आकर्षण करता है वह अप्राप्त होकर उसका आकर्षण नही करता है किन्तु आकृष्यमाण वस्तु के साथ में उसके छायाणुओ का सबध होता है, इसी से वह उसका आकर्षण करता है । वे छायाणु अत्यन्त सूक्ष्म होनेसे देखे नही जाते है । ऐसा कथन भी ठीक नही है, कारण कि छायाणुका ग्राहक कोई प्रमाण नहीं है । जिसका ग्राहक प्रमाण नही होता है वह केवल कहने मात्रसे स्वीकार करने योग्य नही होता है ।

પણ એવો સ્વભાવ છે કે તે અપ્રાપ્યકારી હોવા છતા પણ યોગ્ય પ્રદેશમા રહેલ પદાર્થનુ જ પ્રકાશન કરે છે, સમસ્ત દેશના સમસ્ત પદાર્થોનુ નહીં

કોઇ કોઈ એવુ કહે છે કે अयस्कान्त (ચુબક પથ્થર) અપ્રાપ્યકારીત્વની સાબીતીમા દૃષ્ટાતરૂપ બની શકતો નથી, કારણ કે તે પોતે જ પ્રાપ્યકારી છે ચુબક પથ્થર જે લોઢાનુ આકર્ષણ કરે છે તે અપ્રાપ્ત થઈને તેનુ આકર્ષણ કરતો નથી પણ આકર્ષાતી વસ્તુની સાથે તેના છાયાણુઓનો સબધ હોય છે, તેથી તે તેનુ આકર્ષણ કરે છે એ છાયાણુ અત્યત સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતા નથી એવુ કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે છાયાણુનો ગ્રાહક કોઇ પ્રમાણ નથી જેનો ગ્રાહક (ગ્રહણ કરનાર) પ્રમાણ ન હોય તે ફક્ત કહેવા માત્રથી સ્વીકાર કરવામા આવતુ નથી

शङ्का—' छायाणु हैं ' इस बातका सवादक अनुमान प्रमाण है और वह इस तरहसे है " जो २ आकर्षण होता है वह २ ससर्गपूर्वक होता है, जैसे अयोगोलकका आकर्षण सडासीसे होता है, अथवा अयस्कात से होता है। सडासी से जो अयोगोलकका आकर्षण होता है उसमें सडासी और अयोगोलकका संसर्ग साक्षात दिखता है, परन्तु अयस्कांतके द्वारा जब अयोगोलकका आकर्षण होता है उस समय अयस्कातमें यह ससर्ग साक्षात नहीं दिखता है, क्यों कि अयस्कातमें साक्षात् ससर्ग कहीं पर भी देखा नहीं गया है, इस लिये साक्षात्ससर्ग वहां प्रत्यक्षसे बाधित होता है, परन्तु जब ऐसी व्याप्ति है कि जो २ आकर्षण होता है वह २ ससर्गपूर्वक होता है तब यह मानना पडता है कि अयस्कांतके छायाणुओंके साथ लोहेका ससर्ग है।

उत्तर—इस प्रकारका कथन भी ठीक नहीं है, कारण यह व्याप्ति युक्तियुक्त नहीं है। निर्दोष व्याप्तिसे उत्पन्न अनुमान ही प्रमाणकोटि मे आता है। युक्तियुक्त नहीं होनेके कारण यह है कि–देखो मन्त्रादिकों के द्वारा भी तो आकर्षण होता है, परन्तु आकर्षणीय वस्तुके साथ उसका कोई ससर्ग नहीं होता है। इस तरह साध्याभावमें हेतुके रहने से आकर्षक हेतु व्यभिचरित हो जाता है। इसमें समझाने जैसी कोई

શકા—" છાયાણુ છે " આ વાતનુ સવાદક અનુમાન પ્રમાણ છે અને તે આ પ્રમાણે છે–" જે જે આકર્ષણ થાય છે તે તે સસર્ગપૂર્વ થાય છે જેમકે अयोगोलक નુ આકર્ષણ સડાસીથી થાય છે, અથવા ચુબક પથ્થરથી થાય છે સડાસીથી અયોગોલકનુ જે આકર્ષણ થાય છે, તેમા સડાસી અને અયોગોલકનો સસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ ચુબક પથ્થરના દ્વારા જ્યારે અયોગોલકનુ આકર્ષણ થાય છે તે સમયે ચુબક પથ્થરમા આ સસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, કારણ કે લોહકાન્તમા સાક્ષાત્ સસર્ગ ક્યાય પણ જોવામા આવ્યો નથી, તેથી ત્યા સાક્ષાત્ સસર્ગ ત્યા પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે, પણ જ્યારે એવી વ્યાપ્તિ છે કે જે જે આકર્ષણ થાય છે તે તે સસર્ગપૂર્વક થાય છે ત્યારે તો એ માનવુ પડે છે કે લોહકાન્તના છાયાણુઓની સાથે લોઢાનો સસર્ગ છે

ઉત્તર—એ પ્રકારનુ કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ વ્યાપ્તિ યુક્તિયુક્ત નથી નિર્દોષ વ્યાપ્તિથી ઉત્પન્ન અનુમાન જે પ્રમાણ કોટિનુ છે યુક્તિયુક્ત ન હોવાનુ કારણ એ છે કે–મત્રાદિ દ્વારા પણ આકર્ષણ થાય છે પણ આકર્ષણીય વસ્તુની સાથે તેનો કોઈ સસર્ગ થતો નથી, આ રીતે સાધ્યભાવમા હેતુના રહેવાથી આકર્ષણ હેતુ વ્યભિચરિત થઈ જાય છે તે

अपि च—यथा छायाणवः प्राप्तमेव लोहं समाकर्षन्ति, तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न समाकर्षन्ति । यदि प्रतिनियतशक्तिमत्त्वात् काष्ठादिकं नाकर्षन्तीत्युच्यते, तर्हि मनसोऽपि शक्तिः प्रतिनियतैवेति मनो यथा सूक्ष्मेष्वर्थेषु क्वचिन्न ज्ञानमुत्पादयति, शक्तिप्रतिनियमात्, तथा चक्षुरपि व्यवहितदूरदेशस्थितान् विषयान्न गृह्णातीति मन्तव्यम्, किमनेन छायाणुपरिकल्पनेनेति ।

बात नहीं है कि-मन्त्रका जब मान्त्रिक स्मरण करता है तब उसके द्वारा विवक्षित वस्तुका आकर्षण होता है ।

फिर भी उत्तर यह है कि-जिस तरह छायाणु, प्राप्त हुए लोहका आपके मन्तव्यानुसार आकर्षण करते हैं तो इसी तरह वे प्राप्त काष्ठादिक का आकर्षण क्यों नहीं करते हैं ? यदि इसके समाधानमें ऐसा कहा जाय कि उनकी शक्ति प्रति नियत है, प्रति नियत शक्तिविशिष्ट होनेसे ही वे प्राप्त काष्ठादिकका आकर्षण नहीं करते हैं तो फिर यही बात मनमें भी मान लेनी चाहिये, अर्थात् मनकी शक्ति भी प्रतिनियत ही है इसी लिये वह सूक्ष्मादिक अर्थो में ज्ञानका उत्पादक नहीं होता है, अतः जिस प्रकार प्रतिनियत शक्तिवाला होनेसे मन कहीं सूक्ष्मादिक पदार्थो में ज्ञानका उत्पादक नही होता, उसी प्रकार चक्षु भी व्यवहित एवं दूर देशस्थित विषयोंका प्रकाशक नहीं होता है फिर अपनी बातको सिद्ध करनेके लिये अप्रसिद्ध छायाणुओंकी कल्पना करनेसे क्या लाभ ? ।

જાવવા જેવી કોઈ વાત નથી કે-જ્યારે માન્ત્રિક મન્ત્રનુ સ્મરણ કરે છે ત્યારે ત્યારે તેના દ્વારા વિવક્ષિત વસ્તુનુ આકર્ષણ થાય છે

વળી બીજો જવાબ એ છે કે જેમ છાયાણુ, પ્રાપ્ત થયેલ લોઢાનુ આપના મત પ્રમાણે આકર્ષણ કરે છે તો એ જ પ્રમાણે તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણ કેમ કરતા નથી? જો તેના સમાધાનરૂપે એમ કહેવામા આવે કે તેની શકિત પ્રતિનિયત છે પ્રતિનિયત શકિતવિશિષ્ટ હોવાથી તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણ કરતા નથી તો પછી એજ વાત મનની બાબતમા પણ માનવી જોઈએ, એટલે કે મનની શકિત પણ પ્રતિનિયત જ છે તેથી તે સૂક્ષ્માદિક અર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી, તેથી જેમ પ્રતિનિયત શકિતવાળુ હોવાને લીધે મન કોઈ સૂક્ષ્માદિક પદાર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી એજ પ્રમાણે ચક્ષુ પણ વ્યવહિત અને દૂર સ્થાનમા રહેલ વસ્તુનુ પ્રકાશક થતુ નથી, તો પોતાની વાત સિદ્ધ કરવાને માટે અપ્રસિદ્ધ છાયાણુઓની કલ્પના કરવાથી શો લાભ ?

यत्तु-व्यवहितार्थानुपलब्धिदर्शनाच्चक्षुः प्राप्यकारीति मन्यते तदयुक्तम्-काचा-भ्रकपटल-स्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धिदर्शनेन हेतोरनैकान्तिकत्वात्।

अथ नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नयनरश्मयश्च तैजसत्वान्न तेजोद्रव्यैः प्रतिस्खलिता भवन्तीति चक्षुषः प्राप्यकारित्वस्वीकारे नास्ति कश्चिद्दोष इति चेत्, तदपि न समीचीनम्, महाज्वालादौ स्खलनोपलब्धेः, तस्माच्चक्षुरप्राप्यकारीति स्थितम्॥

एवं मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं विज्ञेयम्। तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्।

'व्यवहित अर्थकी उपलब्धि नहीं होती' इससे जो तुम चक्षुमें प्राप्यकारिता मानते हो सो यह बात ठीक नहीं है, कारण कि काच, एव भोडल एव स्फटिकमणियोंसे ढके हुए व्यवहित पदार्थो की भी उपलब्धि होती देखी जाती है।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणे निकल कर उस काच अभ्रकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं। ये रश्मिया तैजस हैं अतः तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्खलना-रुकावट नहीं होती है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी स्खलना देखी जाती है। इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु अप्राप्यकारी है।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ सपर्क न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये।

"વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી" તમે ચક્ષુમા જે પ્રાપ્યકારિતા માનો છો તે વાત બરાબર નથી, કારણ કે કાચ, અબ્રખ અને સ્ફટિકમણીઓમા ઢકાયેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી દેખાય છે

જો એ બાબતમા એમ કહેવામા આવે કે-ચક્ષુના કિરણો નીકળીને તે કાચ, અભ્રકપટલ, આદિથી આચ્છાદિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે એ કિરણો તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂકાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા કોઈ દોષ નથી, તો એવી માન્યતા પણ યુકિતયુકત નથી, કારણ કે અગ્નિ મહાજ્વાળા આદિમા તેની રૂકાવટ દેખાયછે તે કારણે એમ જ માનવુ જોઈએ કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી છે એજ રીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાતનો મનની સાથે પણ સપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્યકારી માનવુ જોઈએ

ननु मनसोऽपि हर्षादिभिरनुग्रहः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि-हर्षप्रकर्षवशान्मनसः पुष्टता भवति, तद्वशाच्च शरीरस्योपचयः। तथा-शोकादिभिः शरीरदौर्बल्योरःक्षतादिदर्शनात्, अतिशोककरणेन मनसो विघातः सम्भवति ततश्च शरीरदौर्बल्यम्, अतिचिन्ताकरणेन तु हृदयरोगो भवतीति चेत्?

उच्यते—मनसोऽप्राप्यकारित्वं वर्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्। विषयकृतोऽनुग्रहस्तथोपघातश्च मनसो न भवति, शरीरस्यानुग्रहोपघातौ मनः स्वयं पुद्गलमयत्वात् कर्तुं शक्नोति, यथा-इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पुष्टिं करोति, अनिष्टरूपस्तु हानिं करोति, तथा मनोऽपीष्टपुद्गलोपचितं हर्षादिकारणं सत् पुष्टिं जनयति, अनिष्टपुद्गलोपचितं च शोकादिचिन्ताकारणं सत् शरीरस्य हानिं जनयति। तस्माद् मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावाद् अप्राप्यकारीति स्थितम्।

शंका—विषयकृत उपघात और अनुग्रहका संबंध मनमें देखा जाता है, जैसे जब हर्षपरिणति होती है तो मनमे पुष्टता आती है, और इस पुष्टतारूप प्रसन्नता की वजहसे शरीरका उपचय होता है। इसी तरह जब शोक आदिका संबंध होता है तो उस समय मनका विघात होता है, इससे शरीरमें दुर्बलता आती है। अति चिन्ता करने से मनुष्य हृदयरोगी होता हुआ देखा जाता है। इससे इसी बातकी पुष्टि होती है कि मनके ऊपर विषयकृत पदार्थों का अनुग्रह और उपघात होता है, फिर यह मन अप्राप्यकारी कैसे हो सकता है?।

उत्तर—मनमें प्राप्यकारिताका निषेध हम इस लिये करते हैं कि उसमें विषयकृत अनुग्रह और उपघात नहीं होते हैं, किन्तु मन पुद्गल-

---

શંકા—વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહનો સંબંધ મનમાં દેખાય છે જેમ કે જ્યારે હર્ષપરિણતિ થાય છે ત્યારે મનમાં પુષ્ટતા થાય છે, અને આ પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતાને કારણે શરીરનો ઉપચય થાય છે એજ રીતે જ્યારે શોક આદિનો સંબંધ થાય છે ત્યારે મનમાં વિઘાત થાય છે, તે કારણે શરીરમાં દુર્બળતા આવે છે, અતિચિન્તા કરવાથી, માણસ હૃદયરોગી થતો જોવા મળે છે, તેથી એ વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે મન ઉપર વિષયકૃત પદાર્થોનો અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થાય છે, તો પછી આ મન કેવી રીતે અપ્રાપ્યકારી હોઈ શકે?

ઉત્તર—એમ માનવામાં પ્રાપ્યકારિતાનો નિષેધ એ કારણે કરીએ છીએ કે તેમાં વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થતા નથી, પણ મન પુદ્ગલમય હોવાથી

यत्तु-व्यवहितार्थानुपलब्धिदर्शनाच्चक्षुः प्राप्यकारीति मन्यते तदयुक्तम्-काचा-भ्रकपटल-स्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धिदर्शनेन हेतोरनैकान्तिकत्वात्।

अथ नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नयनरश्मयश्च तैजसत्वान्न तेजोऽन्यैः प्रतिस्खलिता भवन्तीति चक्षुषः प्राप्यकारित्वस्वीकारे नास्ति कश्चिद्दोष इति चेत्, तदपि न समीचीनम्, महाज्वालादौ स्खलनोपलब्धेः, तस्माच्चक्षुरप्राप्यकारीति स्थितम् ॥

एव मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं विज्ञेयम्। तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्।

'व्यवहित अर्थकी उपलब्धि नहीं होती' इससे जो तुम चक्षुमें प्राप्यकारिता मानते हो सो यह बात ठीक नहीं है, कारण कि काच, एव भोडल एव स्फटिकमणियोंसे ढके हुए व्यवहित पदार्थों की भी उपलब्धि होती देखी जाती है।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणे निकल कर उस काच अभ्रकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं। ये रश्मिया तैजस हैं अतः तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्खलना-रुकावट नहीं होती है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी स्खलना देखी जाती है। इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु अप्राप्यकारी है।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ सपर्क न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये।

"વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી" તમે ચક્ષુમા જે આપ્યકારિતા માનો છો તે વાત બરાબર નથી, કારણ કે કાચ, અબ્રખ અને સ્ફટિકમણીઓમા ઢ કાયેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી દેખાય છે

જો એ બાબતમા એમ કહેવામા આવે કે-ચક્ષુના કિરણો નીકળીને તે કાચ, અભ્રકપટલ, આદિથી આચ્છાદિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે એ કિરણો તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂકાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા કોઈ દોષ નથી, તો એવી માન્યતા પણ યુકિતયુકત નથી, કારણ કે અગ્નિ મહાજવાળા આદિમા તેની રૂકાવટ દેખાયછે તે કારણે એમ જ માનવુ જોઈએ કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી છે એજ રીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપ-ઘાતનો મનની સાથે પણ સપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્યકારી માનવુ જોઈએ

ननु मनसोऽपि हर्षादिष्वनुग्रहः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि—हर्षप्रकर्षवशान्मनसः पुष्टता भवति, तद्वशाच्च शरीरस्योपचयः। तथा—शोकादिभिः शरीरदौर्बल्योरःक्षतादिदर्शनात्, अतिशोककरणेन मनसो विघातः सभवति ततश्च शरीरदौर्बल्यम्, अतिचिन्ताकरणेन तु हृदयरोगो भवतीति चेत् ?

उच्यते—मनसोऽप्राप्यकारित्वं वर्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्। विषयकृतोऽनुग्रहस्तथोपघातश्च मनसो न भवति, शरीरस्यानुग्रहोपघातौ मनः स्वयं पुद्गलमयत्वात् कर्तुं शक्नोति, यथा—इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पुष्टिं करोति, अनिष्टरूपस्तु हानिं करोति, तथा मनोऽपीष्टपुद्गलोपचितं हर्षादिकारणं सत् पुष्टिं जनयति, अनिष्टपुद्गलोपचितं च शोकादिचिन्ताकारणं सत् शरीरस्य हानिं जनयति। तस्माद् मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावाद् अप्राप्यकारीति स्थितम्।

शंका—विषयकृत उपघात और अनुग्रहका संबंध मनमें देखा जाता है, जैसे जब हर्षपरिणति होती है तो मनमें पुष्टता आती है, और इस पुष्टतारूप प्रसन्नता की वजहसे शरीरका उपचय होता है। इसी तरह जब शोक आदिका संबंध होता है तो उस समय मनका विघात होता है, इससे शरीरमें दुर्बलता आती है। अति चिन्ता करने से मनुष्य हृदयरोगी होता हुआ देखा जाता है। इससे इसी बातकी पुष्टि होती है कि मनके ऊपर विषयकृत पदार्थों का अनुग्रह और उपघात होता है, फिर यह मन अप्राप्यकारी कैसे हो सकता है ?।

उत्तर—मनमें प्राप्यकारिताका निषेध हम इस लिये करते हैं कि उसमें विषयकृत अनुग्रह और उपघात नहीं होते हैं, किन्तु मन पुद्गल-

---

શંકા—વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહનો સંબંધ મનમાં દેખાય છે જેમ કે જ્યારે હર્ષપરિણતિ થાય છે ત્યારે મનમાં પુષ્ટતા થાય છે, અને આ પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતાને કારણે શરીરનો ઉપચય થાય છે એજ રીતે જ્યારે શોક આદિનો સંબંધ થાય છે ત્યારે મનમાં વિઘાત થાય છે, તે કારણે શરીરમાં દુર્બળતા આવે છે, અતિચિન્તા કરવાથી, માણુસ હૃદયરોગી થતો જોવા મળે છે, તેથી એ વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે મન ઉપર વિષયકૃત પદાર્થોનો અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થાય છે, તો પછી આ મન કેવી રીતે અપ્રાપ્યકારી હોઇ શકે ?

ઉત્તર—એમ માનવામાં પ્રાપ્યકારિતાનો નિષેધ એ કારણે કરીએ છીએ કે તેમાં વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થતા નથી, પણ મન પુદ્‌ગલમય હોવાથી

अपि च-श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव शब्दं गृह्णाति, तर्हि चाण्डालभाषितोऽपि शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण स एव गृह्यते, यः खलु श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो भवति ततश्च श्रोत्रेन्द्रियस्य चाण्डालस्पर्शदोषप्रसङ्गः स्यादिति चेत् ?,

अत्रोच्यते—श्रोत्रेन्द्रियस्य यदप्राप्यकारित्वं मन्यसे, तदेतन्महामोहविलसितम्, यद्यपि प्राप्त एव शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्यते, तथापि शब्दे शक्तिवैचित्र्यसंभवाद् दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवति, तथाहि-दूरादागतः शब्दः क्षीणशक्तिकतया क्षीणोऽस्पष्टरूपो वा उपलक्ष्यते। ततश्च लोको वदति-'दूरे शब्दः श्रूयते' इति, दूरादागतः शब्दः श्रूयते, इति तदर्थः।

करती है, प्राप्त हुआ पदार्थ समीप में ही होता है, फिर इस व्यवहार के होने का वहां विरोध क्यों नहीं आवेगा ? परन्तु शब्द में दूर आसन्न आदि का भेद व्यवहार लोक में होता हुआ देखा ही जाता है। लोक कहते हैं-यह दूर का शब्द सुनने में आ रहा है, यह नजदीक का शब्द सुनने में आ रहा है।

फिर भी-श्रोत्रेन्द्रिय प्राप्त हुए ही शब्द को ग्रहण करती है ऐसा मानने पर एक यह और आपत्ति आती है कि शब्द जब चाडाल के मुख से निर्गत होकर हमारे कान को प्राप्त होगा तो श्रोत्रेन्द्रिय मे अस्पृश्यता आ जावेगी, क्यों कि उसने चाडाल के अस्पृश्य शब्द को ग्रहण किया है, अत. वह चाण्डाल के स्पर्श करने के दोष से मुक्त कैसे माना जा सकेगा।

उत्तर—श्रोत्रेन्द्रिय मे यह अप्राप्यकारिता की मान्यता महामोह का एक विलास है, क्यों कि यह जो कुछ कहा गया है वह विना विचारे

નજીકમા જ હોય છે, તો પછી આ વ્યવહાર હોવામા ત્યા વિરોધ કેમ નહીં આવે ? પણ શબ્દમા દૂર રહેલ આદિનો ભેદ વ્યવહાર લોકમા થતો જોવામા આવે છે જ લોકો કહે છે કે-આ દૂરનો શબ્દ સભળાઈ રહ્યો છે, આ નજીકનો શબ્દ સભળાઇ રહ્યો છે

વળી-શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયેલ શબ્દને ગ્રહણ કરે છે એવુ માનવામા આ એક બીજી મુશ્કેલી પણ નડે છે કે શબ્દ જો ચાડાળના મુખમાથી નીકળીને અમારા કાને પડશે તો શ્રોત્રેન્દ્રિયમા અસ્પૃશ્યતા આવી જશે, કારણ કે તેણે ચાડાળના અસ્પૃશ્ય શબ્દને ગ્રહણ કર્યા છે, તેથી તે ચાડાળના સ્પર્શ થવાના દોષથી મુકત કેવી રીતે માની શકાશે ?

ઉત્તર—શ્રોત્રેન્દ્રિયમા અપ્રાપ્યકારિતાની માન્યતા મહામોહનો એક વિલાસ છે, કારણ કે આ જે કઈ કહેવાયુ છે તે વિચાર્યા વિનાજ કહેવાયુ છે પ્રાપ્ય

ननु स्यादेतत्, एवमेतदपि वक्तु शक्यते–'दूरे रूपमुपलभ्यते' इति। दूरादागत रूपमुपलभ्यते, इति तदर्थः। ततश्च चक्षुरपि प्राप्यकारि स्यात्, न च तदिष्यते। ततश्च शब्दे शक्तिवैचित्र्यकल्पन, श्रोत्रेन्द्रियस्य च प्राप्यकारित्वकल्पन न युक्तमिति चेन्न।

ही कहा गया है। प्राप्यकारी होने पर भी श्रोत्रेन्द्रिय द्वारा गृहीत शब्द में जो दूर और समीप आदिका भेद व्यवहार होता है, वह शब्दशक्ति की विचित्रता से होता है। जब शब्द दूर देश से आता है तो उसकी शक्ति क्षीण हो जाती है, उस समय वह अस्पष्टरूप से या मन्दरूप से सुनने में आता है, इसलिये लोक कहते हैं कि यह शब्द दूर से आया हुआ सुनाई दे रहा है।

प्रश्न यदि इस पर यह आक्षेप किया जाय कि जिस प्रकार "दूर से आया हुआ शब्द सुनाई दे रहा है" ऐसा बोध होने से श्रोत्रेन्द्रिय में प्राप्यकारिताका आप समर्थन करते हैं तो फिर "दूरेरूपमुपलभ्यते" दूरसे आये हुए रूपको चक्षु इन्द्रिय जानती है, इस प्रकारके बोधसे चक्षु इन्द्रिय को भी प्राप्यकारी मान लेना चाहिये, परन्तु इस तरहसे चक्षु इन्द्रिय प्राप्यकारी तो आपने मानी नहीं है, अतः शब्दमें विचित्रशक्ति की मान्यता, तथा श्रोत्रेन्द्रियमें प्राप्यकारिताकी कल्पना युक्तियुक्त नही कही जा सकती ?

કારી હોવા છતા પણ શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થયેલ શબ્દમા દૂર અને સમીપ આદિનો જે ભેદવ્યવહાર થાય છે તે શબ્દશક્તિની વિચિત્રતાને લીધે થાય છે જ્યારે શબ્દ દૂરના સ્થાનેથી આવે છે ત્યારે તેની શકિત ક્ષીણ થઇ જાય છે, તે સમયે તે અસ્પષ્ટ રૂપે મન્દ રીતે સભળાય છે, તેથી લોકો કહે છે કે આ શબ્દ દૂરથી આવતો સભળાય છે

શકા—જો તે બાબતમા એવો આક્ષેપ મૂકવામા આવે કે જે પ્રકારે "દૂરથી આવતો શબ્દ સભળાય છે" એવો બોધ થવાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પ્રાપ્યકારિતાનુ આપ સમર્થન કરો છો, તો પછી "दूरे रूपमुपलभ्यते" "દૂરથી આવતા રૂપને ચક્ષુ ઈન્દ્રિય જાણે છે" આ પ્રકારના બોધથી ચક્ષુ ઈન્દ્રિયને પણ પ્રાપ્યકારી માનવી જોઇએ પણ એ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને તો આપે પ્રાપ્યકારી માની નથી, તેથી શબ્દમા વિચિત્ર શકિતની માન્યતા, તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પ્રાપ્યકારિતાની કલ્પના યુકિતયુક્ત કહી શકાય નહી ?

तथा यामेव नावमारोहति स्म चाण्डालस्तामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि । तथा स एव पवनश्चाण्डालमपि स्पृष्ट्वा श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोषव्यवस्था, तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शेऽपि लोके स्पर्शदोषव्यवस्था न भवतीति न कोऽपि दोष इति ।

अपि च-यदा चाण्डालः केतकीपुष्पनिचय पद्मादिपुष्पनिचय वा शिरसि निधाय शरीरे कस्तूरीचन्दनाद्यनुलेपन विधाय वीथ्यामागत्य तिष्ठति, तदा तद्गतकेतकीपुष्पादिगन्धपुद्गलाः श्रोत्रियादिनासिकासु प्रविष्टा भवन्तीति तत्रापि चाण्डालस्पर्शदोषप्रसङ्गः स्यात्, तस्मात् नासिकेन्द्रियमप्यप्राप्यकारीति मन्तव्यं, न च तद् भवतोऽप्यागमे क्वचित् प्रतिपादितम् । अतश्चाण्डालस्पर्शदोषप्रसङ्गः स्यादिति कथन बालिशजल्पितम् ।

चाण्डाल स्पर्श करता हुआ चलता है उसी भूमि को पीछे से स्पर्श करता हुआ श्रोत्रिय-ब्राह्मण-भी चलता है । जिस नाव में बैठकर चांडाल नदी पार पहुचता है उसी नाव में श्रोत्रिय ब्राह्मण भी सवार होकर नदी पार करता है । जो वायुमडल चाडाल का स्पर्शकर बहता है वही पवन श्रोत्रियको भी स्पर्श करता है । इन बातों में लोकमें जैसे स्पर्शदोषकी व्यवस्था नहीं मानी जाती है, इसी प्रकार शब्द पुद्गलके सस्पर्श होने पर भी लोकमें स्पर्शदोषकी व्यवस्था नहीं मानी गई है, अत यह व्यवस्था काल्पनिक होनेसे पारमार्थिक नहीं है ।

फिर भी-जिस समय चाण्डाल केतकीके पुष्पों को अथवा कमलादि पुष्पोंको मस्तक पर धारण करके अथवा शरीरमे कस्तूरी आदिका उवटन करके रस्तेमे आकर खडा होता है उस समय वहा रहे हुए श्रोत्रिय आदि व्यक्तियोंकी नासिका में वे केतकी एव कमलादि पुष्पोंके गध

કેવળ કાલ્પનિક છે જુઓ-જે ભૂમિનો સ્પર્શ કરતો ચાડાળ આગળને આગળ જાય છે એજ ભૂમિને પાછળથી સ્પર્શ કરતો શ્રોત્રિય-બ્રાહ્મણ ચાલે છે જે હોડીમા બેસીને ચાડાલ નદી ઓળગે છે એજ નાવમા બેસીને શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ પણ નદીને ઓળગે છે જે વાયુ ચાડાલનો સ્પર્શ કરતો વાય છે એજ વાયુ શ્રોત્રિયનો પણ સ્પર્શ કરે છે એ બાબતોમા જેમ લોકોમા સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા માનવામા આવતી નથી એજ પ્રકારે શબ્દપુદ્ગલનો સસ્પર્શ થવાથી લોકોમા સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા માનવામા આવી નથી, તેથી એ વ્યવસ્થા કાલ્પનિક હોવાથી પારમાર્થિક નથી

વળી-જે સમયે ચાડાલ કેતકીના પુષ્પોને અથવા કમલાદિ પુષ્પોને માથે ઉપાડીને અથવા શરીર પર કસ્તૂરી આદિનો લેપ કરીને રસ્તામા આવીને ઉભો રહે છે, તે સમયે ત્યા રહેલ શ્રોત્રિય આદિ વ્યક્તિઓની નાસિકામા કેતકી અને

केचित्तु श्रोत्रेन्द्रियस्याप्राप्यकारित्वं मन्यन्ते, शब्दस्य चाकाशगुणत्वम्, तदयुक्तम्-आकाशगुणत्वस्वीकारे शब्दस्यामूर्तत्वप्रसङ्गात् । यो हि यस्य गुणः, स तत्समानधर्मा भवति, यथा-ज्ञानमात्मनो गुणः, तत्रात्मा खल्वमूर्त्तस्ततस्तद्गुणो ज्ञानमप्यमूर्त्तमेव । तथा-शब्दोऽपि यद्याकाशगुणस्तर्हि आकाशस्यामूर्तत्वात् शब्दस्यापि तद्गुणत्वेनामूर्ततापत्तिः स्यात् । न चासौ युक्तिः समीचीना, तल्लक्षणायोगात् । मूर्तत्वविरहो हि अमूर्ततायाः लक्षणम् । न च शब्दानां मूर्तत्वविरहः, स्पर्शवत्त्वात् ।

परमाणु घुसते हैं तो फिर यहा भी चाण्डालके स्पर्श होनेके दोपका प्रसग प्राप्त होगा, इसलिये नासिका इन्द्रियको अप्राप्यकारी मानना चाहिये, परतु ऐसी व्यवस्था आपके भी आगममे प्रतिपादित नहीं हुई है, इस लिये यह चाण्डालके स्पर्श होनेका दोप युक्तियुक्त नहीं है।

कितनेक व्यक्ति श्रोत्रेन्द्रियको अप्राप्यकारी इसलिये मानते है कि उसका विपय जो शब्द है, वह आकाशका गुण है, सो ऐसी मान्यता भी ठीक नहीं है, कारण कि-शब्दको यदि आकाशका गुण माना जावेगा तो उसमे मूर्तता न आकर अमूर्तता ही आवेगी, क्यो कि जो जिसका गुण होता है वह उसके ही समान धर्मवाला होता है, जैसे-आत्माका गुणज्ञान। आत्मा अमूर्त्त है तो उसका गुणज्ञान भी अमूर्त्त ही है। इसी तरह यदि आकाशका गुण शब्द है तो आकाशके अमूर्त होनेकी वजहसे उसका गुण शब्द भी अमूर्त ही होगा, परन्तु शब्दमें अमूर्तता है नहीं, क्यों कि अमूर्तताका लक्षण शब्दमें घटित नहीं होता है।

કમલાદિ પુષ્પોના ગંધપરમાણુ પ્રવેશે છે તો પછી ત્યાં પણ ચાંડાલનો સ્પર્શ થવાના દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, તે માટે નાસિકા ઈન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવી જોઈએ, પણ એવી વ્યવસ્થાનું આપના આગમોમાં પણ પ્રતિપાદન થયું નથી તે કારણે ચાંડાલનો સ્પર્શ થવાનો એ દોષ યુક્તિયુક્ત નથી

કેટલાક વ્યક્તિઓ શ્રોત્રેન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી એ કારણે માને છે કે તેનો વિષય જે શબ્દ છે તે આકાશનો ગુણ માનવામાં આવે તો તેમાં મૂર્તતા ન આવતા અમૂર્તતા જ આવશે, કારણ કે જે જેનો ગુણ હોય છે તે તેના સમાન ધર્મવાળો હોય છે જેમકે- આત્માનો ગુણ જ્ઞાન આત્મા અમૂર્ત છે, તો તેનો ગુણ 'જ્ઞાન' પણ અમૂર્ત જ છે એજ પ્રમાણે જો આકાશનો ગુણ શબ્દ હોય તો આકાશ અમૂર્ત હોવાને કારણે તેનો ગુણ 'શબ્દ' પણ અમૂર્ત જ હોય, પણ શબ્દમાં અમૂર્તતા નથી, કારણ કે અમૂર્તતાનું લક્ષણ શબ્દમાં ઘટાવી શકાતું

तथाहि-स्पर्शवन्तः शब्दाः, तत्सम्पर्कात् उपघातदर्शनात् लोष्टवत्। न चायमसिद्धो हेतुः, यतः सद्योजातशिशूनां कर्णान्तिकाऽऽनीतगाढास्फालितझल्लरीशब्दश्रवणतो बधिरता भवतीति दृश्यते। यत्र स्पर्शो नास्ति, तत्रोपघातोऽपि नास्ति, यथाऽऽकाशः। ततश्च विपक्षे उपघाताऽभावान्नानैकान्तिकोऽपि हेतुः।

अपि च-स्पर्शवन्तः शब्दाः, तैरभिघाते गिरिगह्वरादिषु शब्दोत्थानात्, लोष्टवत्। तीव्रप्रयत्नोच्चारितशब्दाभिघाते गिरिगह्वरादिषु प्रतिशब्दाः श्रूयन्ते प्रतिदिक्। ततश्च स्पर्शवत्त्वात् मूर्ता एव शब्दा इति स्थितम्, "रूपस्पर्शादिसन्निवेशो मूर्ति" -रिति वचनप्रामाण्यात्। अस्मादाकाशगुणत्वं शब्दानां नोपपन्नमिति।

मूर्तत्वका विरह अमूर्तताका लक्षण है, परन्तु शब्दमें मूर्तत्वका विरह-अभाव नही है, क्यों कि उसका स्पर्श होता है, अर्थात् शब्द स्पर्श गुणवाला है। यह स्पर्श गुणवाला इसलिये है कि उससे श्रोत्रेन्द्रियमें उपघात होता देखा जाता है। तुर्तके जन्मे हुए बालकके कानके पास लाकर जब झल्लरी बडे जोरसे बजानेमें आती है तो उसके शब्दके सपर्कसे उसके कानकी झिल्ली फट जाती है, और वह बहिरा हो जाता है। जिसमे स्पर्शगुण नहीं होता है उसमें उपघातके गुण भी नही होता है, जैसे आकाशमे। इसलिये विपक्ष आकाशमें उपघात करनेका अभाव होनेसे हमारा हेतु विपक्षमें नही रहता है। विपक्षमे वर्तमान हेतु स्व-साध्यका गमक नही होता है। यहा स्पर्शवत्त्वका विपक्ष आकाश है, उसमे यह हेतु नहीं रहता अतः वहा उपघात करना रूप साध्य भी नहीं रहता। यह तो अपने हेतुके साथ ही रहता है।

નથી અમૂર્તતાનો અભાવ અમૂર્તતાનુ લક્ષણ છે, પણ શબ્દમા મૂર્તતાનો અભાવ નથી, કારણ કે તેનો સ્પર્શ થાય છે એટલે કે શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે તે સ્પર્શ-ગુણવાળો તે કારણે છે કે તેનાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમા ઉપઘાત થતો દેખાય છે તરતના જન્મેલા બાળકના કાન પાસે લઈ જઈ ને જ્યારે ઝાલરને ઘણા જોરથી વગાડવામા આવે છે ત્યારે તેના શબ્દના સ્પર્શથી તેના કાનનો પડદો તૂટી જાય છે અને તે બહેરો થઈ જાય છે જેમા સ્પર્શગુણ ન હોય તેમા ઉપઘાતક ગુણ પણ હોતો નથી જેમકે આકાશમા તથી વિપક્ષ આકાશમા ઉપઘાત કરવાનો અભાવ હોવાથી આપણો હેતુ વિપક્ષમા રહેતો નથી વિપક્ષમા વર્તમાન હેતુ સ્વસાધ્યનો ગમક થતો નથી અહી સ્પર્શત્વનો વિપક્ષ આકાશ છે, તેમા તે હેતુ રહેતો નથી, તેથી ત્યા ઉપઘાત કરવારૂપ સાધ્ય પણ રહેતુ નથી એ તો પોતાના હેતુની સાથે જ રહે છે

अपि च-आकाश किमेकम्? अनेक वा?, यद्येक, तर्हि दूरतरादपि शब्दः श्रूयेत, आकाशस्यैकत्वेन शब्दस्य च तद्गुणतया दूरासन्नादिभेदाभावम् । यद्यनेकम्, तर्हि मुखदेश एव शब्दो विद्यते इति कथ भिन्नदेशवर्तिभिः श्रोतृभिः श्रूयते, मुखदेशाकाशगुणतया श्रोतृगतश्रोत्रेन्द्रियाकाशसम्बन्धाभावात् ।

फिर भी-शब्द, स्पर्शगुणवाला है, यह बात इस कारण भी सिद्ध होती है कि-जब गिरिगुफामें शब्दका उच्चारण किया जाता है, तो वहा से प्रतिध्वनि होती है । इस तरह स्पर्शवत्तासे शब्दमे मूर्तता सिद्ध होती है, और मूर्तताकी सिद्धिसे आकाशगुणत्वाभाव सिद्ध होता है। रूप रस आदि गुणोंका जहा सद्भाव होता है उसका नाम मूर्त ह । मूर्त होने से आकाशगुणता शब्दमे नहीं आती है ।

और भी-आकाश एक है अथवा अनेक है ? यदि 'आकाश एक है' ऐसा माना जाय तो अत्यन्त दूरसे भी शब्द सुननेमे आना चाहिये, क्यों कि सर्वत्र आकाश एक ही है । शब्दमें दूर आसन्न आदि ऐसा व्यवहार तो हो नहीं सकता है। तात्पर्य इसका यह है कि जब आकाश एक हैं और शब्द उसका गुण है तो आकाशके सर्वत्र एक होनेसे जब के गुणरूप शब्दमे-'यह दूरका शब्द है यह नजदीकका शब्द है' ऐसा व्यवहार ही नहीं हो सकता है । यदि आकाश अनेक है ऐसा माना जावे तो भिन्न देशवर्ती प्रत्ययो द्वारा शब्दका श्रवण कैसे हो सकेगा ? कारण कि शब्द तो वक्ता के मुखरूपी आकाश मे ही रहेगा । वह वक्ता

વળી-શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે, આ વાત એ કારણે પણ સિદ્ધ થાય છે કે-જ્યારે પર્વતની ગુફામા શબ્દ બોલવામા આવે છે, ત્યારે ત્યાથી પડઘો પડે છે આ રીતે સ્પર્શવત્વથી શબ્દમા મૂર્તતા સિદ્ધ થાય છે, અને મૂર્તતાની સિદ્ધિથી આકાશગુણત્વાભાવ સિદ્ધ થાય છે રૂપ, રસ, આદિ ગુણોનો જ્યા સદ્ભાવ હોય છે તેનુ નામ મૂર્ત છે મૂર્ત હોવાને લીધે શબ્દમા આકાશગુણતા આવતી નથી

વળી-આકાશ એક છે અથવા અનેક છે? જો આકાશ એક છે એમ માનવામા આવે તો અત્યત દૂરથી પણ શબ્દ સભળાવો જોઈએ, કારણ કે સર્વત્ર આકાશ એક જ છે તો શબ્દમા દૂરથી આવતો આદિ વ્યવહાર હોઈ શકે નહી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જો આકાશ એક છે અને શબ્દ તેનો ગુણ છે તો સર્વત્ર એક આકાશ હોવાથી તેના ગુણરૂપ શબ્દમા-"આ દૂરનો શબ્દ છે, આ નજીકનો શબ્દ છે" એવો વ્યવહાર જ થઈ શકે નહી જો આકાશ અનેક છે એમ માનવામા આવે તો ભિન્ન સ્થાનમા રહેલ પ્રાણીઓ દ્વારા શબ્દનુ શ્રવણ કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે શબ્દ તો વક્તાના મુખરૂપી આકાશમા જ રહેશે તે

अथ च श्रोत्रेन्द्रियविवरवर्त्याकाशसम्बन्धेन शब्दस्य श्रवणं भवतीति स्वीकारे शब्दस्याकाशगुणत्वाभ्युपगमो न युज्यते।

नन्वाकाशगुणत्वमन्तरेण शब्दस्यावस्थानमेव नोपपद्यते, स्थितिं विना पदार्थस्य सद्भाव एव न स्यात् तस्मादवश्यं पदार्थेन स्थितिमता भवितव्यम्, तत्र रूपरस-स्पर्शगन्धानां पृथिव्यादिमहाभूतचतुष्टयमाश्रयः, शब्दस्य तु आकाशमिति चेत्,

के मुखरूपी आकाश का जब गुण है तो फिर वह भिन्नदेशवर्ती श्रोता के श्रोत्रेन्द्रियरूप आकाश के साथ संबंध कैसे कर सकता है कि जिससे वह सुनाई पड सके।

यदि कहा जावे कि 'शब्द का संबंध श्रोत्रेन्द्रिय के विवर में रहे हुए आकाश के साथ होता है इसलिये वह सुनने में आता है, तो फिर इस मान्यता में 'शब्द आकाश का गुण है' यह बात सिद्ध नहीं होती है।

यदि इस पर यह कहा जाय कि 'शब्द को आकाश का गुण न माना जावे तो उसकी स्थिति ही नहीं बनती है, स्थिति के विना पदार्थ का सद्भाव माना नहीं जाता है, अतः जब शब्द स्थितिवाला पदार्थ माना जाता है तो ऐसी हालत मे कहीं न कहीं इसकी स्थिति भी माननी चाहिये। पृथिव्यादिक भूतों मे तो इसकी स्थिति होती नहीं है, कारण कि वे तो रूप रसादिकों के ही आधारभूत हे। अब रहा आकाश सो यह आकाश ही शब्द का आश्रय सिद्ध होता हे।

वक्ताना मुखरूपी आकाशनो जे गुण छे, तो पछी ते भिन्न स्थानमा रहेल श्रोताना श्रोत्रेन्द्रियरूप आकाशनी साथे संबंध केवी रीते करी शके छे, के जेथी ते संभळाई शके

जो एम कहेवामा आवे के "शब्दनो संबंध कानना पोलाणमा रहेल आकाश साथे थाय छे तेथी ते साभळवामा आवे छे," तो पछी ए मान्यताथी "शब्द आकाशनो गुण छे" ए वात सिद्ध थती नथी

जो ते विषे एम कहेवामा आवे के "शब्दने आकाशनो गुण मानवामा न आवे तो तेथी स्थिति ज संभवती नथी स्थिति विना पदार्थनो सद्भाव (अस्तित्व) मनातो नथी, तेथी ज्यारे शब्द स्थितिवाळो पदार्थ मनाय छे त्यारे एवी हालतमा तेनी कोइने कोइ स्थिति पण मानवी जोईए पृथिव्यादिक पदार्थोमा तो तेनी स्थिति होती नथी, कारण के ए तो रूपरसादिकोना ज आधार भूत छे हवे रह्युं आकाश, तो ए आकाश ज शब्दनो आश्रय सिद्ध थाय छे.

तदयुक्तम्, एवं सति पृथिव्यादीनामप्याकाशगुणत्वप्रसङ्गात्, तेषामप्याकाशाश्रितत्वात्, न खल्वाकाशमन्तरेण पृथिव्यादीनामप्यन्यः कश्चिदाश्रयः ।

न च पृथिव्यादीनामगुणत्वादाकाशगुणत्वमनुपपन्नमिति वाच्यम्, आकाशाश्रितत्वे सति पृथिव्यादीनां भवन्मते बलादपि तद्गुणत्वप्रसङ्गात् ।

नन्वाश्रयणमात्रं न तद्गुणत्वप्राप्तिकारणं, किं तु समवायः, स चास्ति शब्दस्याकाशे, न तु पृथिव्यादीनामिति चेत्,

---

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह की मान्यता से पृथिव्यादिक भूतचतुष्टय में भी आकाशाश्रित होने से गुणत्वापत्ति आती है। आकाश के सिवाय और कोई तो इन भूतों का आश्रय है नहीं। यदि कहा जाय कि 'पृथिव्यादिकभूत गुणरूप नहीं है कि जिसकी वजह से उनमें आकाशगुणता आसके' सो ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, कारण कि–जब आप ऐसा कहते हैं कि 'शब्द आकाश के आश्रित रहता है अतः वह उसका गुण है' तो फिर इस कथन के अनुसार पृथिव्यादिकभूतों में तदाश्रयता होने से गुणत्वापत्ति का वारण कौन कैसे कर सकता है?। इस मान्यता में तो गुणत्वापत्ति उनमें बलात् आ जाती है।

यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि–'सामान्यरूप से आश्रित होने में गुणत्वापत्ति नहीं आती है किन्तु समवायसंबंध से आश्रित रहने में गुणरूपता आती है, पृथिव्यादिकभूत आकाश में समवायसंबंध से आश्रित

એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે એ પ્રકારની માન્યતાથી પૃથિવ્યાદિક ચાર પદાર્થોમાં પણ આકાશાશ્રિત હોવાથી ગુણત્વાપત્તિ આવે છે આકાશ સિવાય બીજુ કોઈ એ ભૂતોનો (પદાર્થોનો) આશ્રય નથી જો એમ કહેવામાં આવે કે "પૃથિવ્યાદિકભૂત ગુણરૂપ નથી કે જેને કારણે તેમનામાં આકાશગુણતા આવી શકે" તો એવું કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે જ્યારે આપ એમ કહો છો કે "શબ્દ આકાશને આશ્રિત રહે છે, તેથી તે ગુણ છે" તો પછી આ કથન પ્રમાણે પૃથિવ્યાદિક ભૂતોમાં તે આશ્રયતા હોવાથી ગુણત્વાપત્તિનું નિવારણ કોણ કેવી રીતે કરી શકે છે? આ માન્યતાથી તો તેમનામાં ગુણત્વાપત્તિ બળાત્કારે આવી જાય છે

વળી જો એમ કહેવામાં આવે કે "સામાન્યરૂપે આશ્રિત થવામાં ગુણત્વાપત્તિ આવતી નથી પણ સમવાયસંબંધથી આશ્રિત રહેવામાં ગુણરૂપતા આવે છે પૃથિવ્યાદિક ભૂત આકાશમાં સમવાય સંબંધથી આશ્રિત રહેતા નથી, તેઓ તો

अत्रोच्यते—कोऽयं भवदुक्तः समवायः ?, यद्येकत्र लोलीभावेनावस्थानं, यथा घटादेस्तद्गतरूपादेश्च यः सम्बन्धः स समवाय इत्युच्यते, तर्हि शब्दस्याकाशगुणत्वं न संभवति, आकाशेन सहैकत्र लोलीभावेन तस्यानवस्थानात्, न हि घटादौ रूपादिवत् सदा नभसि शब्दसद्भावोऽस्ति।

अथाकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणत्वं शब्दस्यास्तीत्युच्यते, तर्हि उल्कादेरप्याकाश उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणत्वप्रसङ्गः स्यात्।

यदि तु उल्कादेः परमार्थतः स्थानं पृथिव्यादिकम्, आकाशे तदुपलब्धिस्तु पवनेन सञ्चार्यमाणत्वादित्युच्यते, तर्हि तथैव शब्दस्यापि परमार्थतः स्थानमाकाशं नास्ति, किं तु श्रोत्रादिकमिति ब्रूमः। यत्तु आकाशे तदवस्थानमुपलभ्यते, तत् पवनेन सञ्चार्यमाणत्वादिति बोध्यम्, तथाहि यत्र यत्र पवनः सञ्चरति, तत्र तत्र शब्दोऽपि गच्छति, पवनप्रतिकूलगमनं शब्दस्य नास्ति। उक्तञ्च—

नहीं रहते हैं, वे तो वहां संयोगसंबंध से आश्रित रहते हैं' ऐसा कहना इस प्रश्न को स्थान देने के लिये बाध्य करता है कि यह समवाय क्या वस्तु है? क्या एकत्र लोलीभाव से रहना यही समवाय है जैसा घटादिक और उसके रूपादिकों मे है?। सो इस कथन से तो शब्द में आकाशगुणता नही आती है, कारण कि-शब्द और आकाश मे इस प्रकार का लोलीभावरूप समवायसंबंध नही है। जिस प्रकार घटादिक मे सदा रूपादिक का एकत्र लोलीभाव रहा करता है उस प्रकार से आकाश में शब्द का सदा लोलीभाव नही रहता है।

यदि कहा जावे कि 'आकाश में शब्द की उपलब्धि होती है अतः वह उसका गुण है' सो ऐसी बात तो उल्कादिक मे भी होती है अतः उनमें भी आकाशगुणता माननी पडेगी।

ત્યાં સંયોગ સંબંધે આશ્રિત રહે છે" એમ કહેવું તે આ પ્રશ્નને સ્થાન દેવા માટે ફરજ પાડે છે કે એ સમવાય શી વસ્તુ છે? શું એકત્ર લોલીભાવથી રહેવું એજ સમવાય છે, જેવો ઘટાદિક અને તેના રૂપાદિકોમાં છે? તો આ કથનથી તો શબ્દમાં આકાશગુણતા આવતી નથી, કારણ કે શબ્દ અને આકાશમાં આ પ્રકારનો લોલીભાવરૂપ સમવાય સંબંધ નથી જે પ્રકારે ઘટાદિકમાં હંમેશા રૂપાદિકનો એક માત્ર લોલીભાવ રહ્યા કરે છે, તે પ્રકારે આકાશમાં શબ્દનો હંમેશા લોલીભાવ રહી શકતો નથી

જો એમ કહેવામાં આવે કે "આકાશમાં શબ્દની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી તે તેનો ગુણ છે" તો એવી વાત તો ઉલ્કાદિકમાં પણ થાય છે તેથી તેમનામાં પણ આકાશ ગુણતા માનવી પડે

यथा च पूर्यते तूल,-माकाशे मातरिश्वना ।
तथा शब्दोऽपि किं वायोः प्रतीप कोऽपि शब्दवित् ॥ १ ॥

तस्मान्नाकाशगुणः शब्दः, किंतु पुद्गलमय इति स्थितम् । व्यञ्जनावग्रहस्य दृष्टान्तो मल्लक इति टीकान्ते द्रष्टव्यः ॥ सू० २८ ॥

॥ इति व्यञ्जनावग्रहप्रकरणम् ॥

यदि इस पर ऐसा कहा जावे कि 'उल्कादिकों का परमार्थतः स्थान तो पृथिवी आदिक ही है परन्तु वे जो आकाश मे उपलब्ध होते हैं उसका कारण पवन द्वारा उनका वहां सचरण करवाना है' तो फिर इसी तरह से यह भी मान लेना चाहिये कि परमार्थतः शब्द का स्थान आकाश नहीं है किन्तु श्रोत्रादिक ही है, परन्तु आकाश मे जो उसका अवस्थान मालूम पडता है वह पवन के द्वारा उसका वहा सचरण होना है। जहा जहा पवन का सचार होता है वहां वहा शब्द भी जाता है, शब्द का पवन के प्रतिकूल गमन नही होता है। कहा भी है—

"यथा च पूर्यते तूल,-माकाशे मातरिश्वना ।
तथा शब्दोऽपि किं वायो', प्रतीपकोऽपि शब्दवित्" ॥ १ ॥

अर्थ—जैसे पवन रूई को उडाकर आकाशमें भरदेता है, उसीतरह शब्द को भी आकाश मे भरदेता है। क्या पवन की प्रतिकूलता में कोई भी मनुष्य किसीके शब्द को समझ पाता है? अर्थात कोई भी नहीं समझ पाता है।

જો તે વિષે એમ કહેવામા આવે કે "ઉલ્કાદિકોનુ પરમાર્થત સ્થાન તો પૃથ્વી આદિ જ છે, પણ આકાશમા તેઓ જે પ્રાપ્ત થાય છે તેનુ કારણ પવન દ્વારા તેમનુ ત્યા સચરણ કરાવવાની ક્રિયા જ છે" તો પછી એજ રીતે એ પણ માની લેવુ જોઈએ કે પરમાર્થત શબ્દનુ સ્થાન આકાશ નથી પણ શ્રોત્રાદિક જ છે પણ આકાશમા જે તેનુ અવસ્થાન માલમ પડે છે તે પવનના દ્વારા તેનુ ત્યા સચરણ થવાની ક્રિયા છે, જ્યા જ્યા પવનનો સચાર થાય છે ત્યા ત્યા શબ્દ પણ જાય છે શબ્દનુ ગમન પવનથી પ્રતિકૂળ હોતુ નથી કહ્યુ પણ છે—

"यथा च पूर्यते तूल, माकाशे मातरिश्वना
तथा शब्दोऽपि किंवायो, प्रतीप कोऽपि शब्दवित्" ॥१॥

અર્થ—જેમ પવન રૂપે ઉડાડીને આકાશમા ભરીદે છે, તેવી જ રીતે શબ્દને પણ આકાશમા ભરી દે છે શું? પવનની પ્રતિકૂલતામા કોઈ પણ માણસ કોઈના શબ્દને સમજી શકે છે? અર્થાત્ કોઈપણ સમજી શકતા નથી

अथार्थावग्रहः प्रोच्यते—

मूलम्—से किं तं अत्थुग्गहे ? । अत्थुग्गहे छव्विहे पण्णत्ते; त जहा-सोइंदिय-अत्थुग्गहे १, चक्खिदिय अत्थुग्गहे २, घाणिंदिय अत्थुग्गहे ३, जिब्भिदिय अत्थुग्गहे ४, फासिंदिय-अत्थुग्गहे ५, नोइंदिय-अत्थुग्गहे ॥ सू० २९ ॥

छाया—अथ कः सोऽर्थावग्रहः ? । अर्थावग्रहः षड्विधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः१, चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहः २, घ्राणेन्द्रियार्थावग्रहः ३, जिह्वेन्द्रियार्थावग्रहः ४, स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रहः ५, नोइन्द्रियार्थावग्रहः ६ ॥सू०२९॥

टीका—'से किं त अत्थुग्गहे० ' इत्यादि । कतिविधोऽसावर्थावग्रह इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—' अत्थुग्गहे छव्विहे पण्णत्ते० ' इत्यादि । अर्थस्यावग्रहणम्—अर्थावग्रहः । सकलरूपादिविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यसामान्यमात्रार्थग्रहणरूपः । प्रथमपरिच्छेदनमर्थावग्रह इति निर्विकल्पकं ज्ञानं दर्शनरूपमित्युच्यते । अयं च नैश्चयिकः एकसामायिकः, यस्तु व्यावहारिकः 'शब्दोऽयम्' इत्याद्युल्लेखवान् स आन्तर्मौहूर्तिक इति । अर्थावग्रहश्च—मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात् षोढा

इसलिये शब्द आकाश का गुण नहीं है, किन्तु वह पुद्गल की एक पर्याय है, यह सिद्ध हो जाता है ।

व्यञ्जनावग्रह का दृष्टान्त मल्लक—मृत्तिका का नवीन सकोरा—बतलाया गया है वह टीका के अन्त मे दिया गया है अत· वहा से समझ लेना चाहिये ॥ सू० २८ ॥

॥ इस प्रकार यह व्यञ्जनावग्रह हुआ ॥

अब सूत्रकार अर्थावग्रहको कहते हैं—'से किं त अत्थुग्गहे० ' इत्यादि ।

प्रश्न—हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट अर्थावग्रहका क्या स्वरूप है ?

તેથી શબ્દ આકાશનો ગુણ નથી, પણ તે પુદ્ગલની એક પર્યાય છે એ સિદ્ધ થઈ જાય છે

વ્યજનાવગ્રહનું દૃષ્ટાંત મલ્લક—માટીનું નવીન શકોરૂ—બતાવવામા આવેલ છે તે ટીકાને અંતે આપેલ છે તેથી ત્યાંથી સમજી લેવુ ॥સૂ. ૨૮॥

॥ આ પ્રકારે આ વ્યંજનાવગ્રહનુ વર્ણન થયુ ॥

હવે સૂત્રકાર અર્થાવગ્રહનુ વર્ણન કરે છે—" से किं त अत्थुग्गहे० " ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ અર્થાવગ્રહનુ શું સ્વરૂપ છે ?

भवतीत्याह-' अत्थुग्गहे ' इति । अर्थावग्रहः षड्विधः प्रज्ञप्तः । श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः श्रोत्रेन्द्रियेण, एवं चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहादिषु विज्ञेयम् । इदमत्र बोध्यम्-चक्षुर्मनसोस्तु व्यञ्जनावग्रहो न भवति, ततस्तयोरर्थावग्रह एव भवति । तत्र षष्ठभेदमाह-'नो इंदिय-अत्थुग्गहे ' इति । नो इन्द्रियार्थावग्रहः-नो इन्द्रियेण=भावमनसाऽर्थावग्रहो द्रव्येन्द्रिय-व्यापारनिरपेक्षो घटाद्यर्थस्वरूपपरिभावनाऽभिमुखः प्रथममेकसामयिको रूपाद्यर्था-कारादिविशेषचिन्तारहितोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रचिन्तात्मको बोधः - नो इन्द्रिया-र्थावग्रहः-नो इन्द्रिय हि मनः, तच्च द्विधा-द्रव्यरूप भावरूपं च । तत्र मनःपर्याप्ति-नामकर्मोदयाद् यन्मन प्रायोग्यवर्गणादलिकानादाय मनस्त्वेन परिणमति तद् द्रव्यरूप मन । तथा द्रव्यमनोऽवष्टम्भेन जीवस्य यो मननपरिणाम स भावमनः । तत्रेह भावमनो गृह्यते । तद्ग्रहणे हि द्रव्यमनसोऽपि ग्रहण भवत्येव, द्रव्यमनो विना भावमनसोऽसभवात् , भावमनो विनाऽपि च द्रव्यमनो भवति ॥ सू० २९ ॥

उत्तर—अर्थावग्रह छह प्रकारका बतलाया गया है, वे इस प्रकार हैं-१ श्रोत्रेन्द्रिय अर्थावग्रह, २ चक्षुरिन्द्रिय अर्थावग्रह, ३ जिह्वेन्द्रिय अर्थावग्रह, ४ घ्राणेन्द्रिय अर्थावग्रह, ५ स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रह और ६ नो इन्द्रिय अर्थावग्रह । अर्थ का अवग्रह होना इसका नाम अर्थावग्रह है । सकल रूपादिक विशेष से निरपेक्ष होने की वजह से अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थ का जानना, जैसे ' यह कुछ है ' इसका नाम अर्थावग्रह है । नैश्चयिक और व्यावहारिक रूप से अर्थावग्रह दो प्रकार का होता है । नैश्चयिक अर्थावग्रह का काल एक समयमात्र है । यह निर्विकल्पकज्ञान रूप होता है । निर्विकल्पकज्ञान, दर्शनरूप होता है । तथा जो व्यावहा-रिक अर्थावग्रह होता है, अर्थात्-' यह शब्द है ' इत्यादि प्रकार के

ઉત્તર—અર્થાવગ્રહ છ પ્રકારના બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૩) જિહ્વેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૪) ઘ્રાણેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૫) સ્પર્શેન્દ્રિયાઅર્થાવગ્રહ (૬) નો ઇન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ અર્થનો અવગ્રહ થવો તેનુ નામ અર્થાવગ્રહ છે સકળ રૂપાદિક વિશેષથી નિરપેક્ષ હોવાને કારણે અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્ર અર્થનુ જાણવુ, જેમકે "આ કઈક છે" તેનુ નામ અર્થાવગ્રહ છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિક રૂપે અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો કાળ એક સમયમાત્ર છે એ નિર્વિકલ્પક જ્ઞાનરૂપ હોય છે નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન દર્શનરૂપ હોય છે તથા જે વ્યવહારિક અર્થાવગ્રહ થાય છે એટલે કે "આ શબ્દ છે" ઇત્યાદિ પ્રકારના ઉલ્લેખવાળો હોય છે, તેનો

उल्लेख वाला होता है उसका काल अन्तर्मुहूर्त का है। यह अर्थावग्रह मन और पांच इन्द्रियों से उत्पन्न होने के कारण छह प्रकार का बतलाया गया है। यह बात पहिले व्यंजनावग्रह के प्रकरण में कही जा चुकी है कि चक्षु और मन अप्राप्यकारी होने के कारण इनसे व्यंजनावग्रह नहीं होता है, अर्थात् इनसे अर्थावग्रह ही होता है। सूत्र मे "नो इन्द्रिय" शब्द से भावमन गृहीत हुआ है। मन दो प्रकार का बतलाया गया है। एक द्रव्य मन और दूसरा भावमन। भावमन के द्वारा जो अर्थ का ग्रहण होता है-जिसमें कि द्रव्येन्द्रिय के व्यापार की अपेक्षा नहीं होती है, तथा घटादिकरूप पदार्थ के स्वरूप की विचारणा के जो सन्मुख होता है, विशेष का जिसमें कोई विचार नहीं होता है किन्तु अनिर्देश्य सामान्य-मात्र का ही जिसमें बोध रहा करता है-उसका नाम नो इन्द्रियार्थावग्रह है। मनःपर्याप्ति नाम कर्म के उदय से युक्त जीव मन. प्रायोग्य वर्गणादलिकों को ग्रहण करके जो उन्हें मनरूप से परिणमाता है इसका नाम द्रव्यमन है। तथा द्रव्यमन की सहायता से जीव का जो मननरूप परिणाम होता है वह भावमन है। तात्पर्य इसका इस प्रकार है-मनोवर्गणाओं का मनरूप से परिणमन होना इसका नाम द्रव्यमन, तथा इस द्रव्यमन की सहायता से जीव के जो उन २ पदार्थों का विचार

કાળ અન્તમુહુર્તનો છે આ અર્થાવગ્રહ મન અને પાચ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થવાને કારણે છ પ્રકારનો બતાવ્યો છે એ વાત પહેલા વ્યજનાવગ્રહના પ્રકરણમા કહેવાઇ ગઇ છે કે ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી હોવાથી તેમના વડે વ્યજનાવગ્રહ થતો નથી, એટલે કે તેમનાથી અર્થાવગ્રહ જ થાય છે સૂત્રમા "नो इन्द्रिय" શબ્દથી ભાવ મન ગ્રહણ કરેલ છે મન બે પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે (૧) દ્રવ્ય મન, (૨) ભાવ મન

"ભાવમનનાદ્વારા જે અર્થનુ ગ્રહણ થાય છે, "જેમા દ્રવ્યેન્દ્રિયના વ્યાપારની અપેક્ષા રહેતી નથી, તથા ઘટાદિકરૂપ પદાર્થના સ્વરૂપની વિચારણાની જે સમીપ હોય છે, વિશેષનો જેમા કોઈ વિચાર થતો નથી, પણ અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્રનો જ જેમા બોધ રહ્યા કરે છે" તેનુ નામ નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ છે મન પર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી યુકત જીવ મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાદલિકોને ગ્રહણ કરીને તેમને જે મનરૂપે પરિણમાવે છે, તેનુ નામ દ્રવ્યમન છે તથા દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવનુ જે મનનરૂપ પરિણામ આવે છે, તે ભાવમન છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે-મનોવગણાઓનુ મનરૂપે પરિણમન થવુ તે દ્રવ્યમન, તથા તે દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવને તે તે પદાર્થોના

मूलम्—तस्स णं इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा-ओगेण्हणया, उवधारणया, सवणया, अवलंबणया, मेहा । से तं उग्गहे ॥ सू० ३० ॥

छाया—तस्य खलु इमानि एकार्थिकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि, पञ्च-नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा—अवग्रहणता, उपधारणता, श्रवणता, अवलम्बनता, मेधा । स एषोऽवग्रहः ॥सू० ३०॥

टीका—'तस्स णं०' इत्यादि । तस्य=अवग्रहस्य खलु इमानि=अनन्त-रवक्ष्यमाणानि, नानाघोषाणि = नाना - अनेकविधाः घोषा = उदात्तादयो यत्र तानि । तथा नानाव्यञ्जनानि - नाना = अनेकविधानि, व्यञ्जनानि= व्यञ्जनवर्णाः ककारादयो यत्र तानि, पञ्च=पञ्चसंख्यकानि, नामधेयानि=नामानि एकार्थकानि=अवग्रहसामान्यापेक्षया अभिन्नार्थकानि । अवग्रहविशेषापेक्षया तु

हुआ करता है वह भावमन है । यहां भावमन का ग्रहण हुआ है । इसीसे द्रव्य मन का भी ग्रहण हो जाता है, कारण कि-द्रव्यमन के विना भावमन नहीं होता । भावमन के विना द्रव्यमन तो हो जाता है । इसी तरह श्रोत्र इन्द्रिय से जो अर्थ का अवग्रह होता है वह श्रोत्रेन्द्रि-यार्थावग्रह, चक्षु इन्द्रिय से जो अर्थ का अवग्रह होता है वह चक्षु-इन्द्रिय अर्थावग्रह है, इत्यादि रूप से शेष इन्द्रियों में भी जान लेना चाहिये ॥ सू० २९ ॥

'तस्स णं०' इत्यादि ।

अवग्रह के नाना उदात्त आदि घोष तथा अनेक विध व्यजन-ककार आदि व्यजन-वर्ण वाले एकार्थक पाच नाम है । अर्थात् ये पाच

थया करे छे ते भावमन छे अहीं भावमन ग्रहणु करेल छे तेथी द्रव्यमननु पणु ग्रहणु थई जाय छे, कारणु के द्रव्यमन विना भावमन होतु नथी भाव-मन विना द्रव्यमन होई शके छे એ જ प्रमाणे श्रोत्रेन्द्रियथी જે અર્થનો अवग्रह थाय छे ते श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रह, चक्षुइन्द्रियथी જે અર્થનો अवग्रह थाय छे ते चक्षुरिन्द्रिय अर्थावग्रह छे, ઈત્યાદિ रीते બાકીની ઇન્દ્રિયોમા पणु समજી લેવું ॥ सू २९ ॥

" तस्स णं० " ઈત્યાદિ—

અવગ્રહના અનેક ઉદાત્ત આદિ ઘોષ તથા અનેકવિધ વ્યજન-કકાર આદિ વ્યજન-વર્ણવાળા એકાર્થક પાચ નામ છે એટલે કે એ પાચ નામ અવ

कथंचिद् भिन्नार्थकानि। तथाहि-इह अवग्रहस्त्रिधा-व्यञ्जनावग्रहः, सामान्यार्थावग्रहः, विशेषसामान्यार्थावग्रहश्चेति। तत्र विशेषसामान्यार्थावग्रह औपचारिकः, स चानन्तरमेवाग्रे प्रदर्शयिष्यते। अवग्रहस्य पञ्चनामानि प्रदर्शयितुमाह—'त जहा' इत्यादि। तद्यथा-तानि यथा-'अवग्रहणता' इति। अवगृह्यतेऽनेनेत्यवग्रहणम्-व्यञ्जनावग्रह-प्रथमसमयप्रविष्ट-शब्दादि-पुद्गलाऽऽदानपरिणाम, इत्यर्थः। अवग्रहणमेव-अवग्रहणता। स्वार्थे तल् प्रत्यय आर्षत्वात्। एवमग्रेऽपि तल् प्रत्ययो बोध्यः॥१॥

नाम अवग्रह सामान्य की अपेक्षा से समान अर्थ वाले हैं। तथा अवग्रह विशेष की अपेक्षा ये पांचों ही नाम कथंचित् भिन्नार्थक भी हैं। अवग्रह तीन प्रकार का है-व्यञ्जनावग्रह, सामान्यार्थावग्रह तथा विशेष सामान्यार्थावग्रह। इनमें तीसरा भेद जो विशेष सामान्यार्थावग्रह है वह औपचारिक है। यह बात अभी आगे प्रदर्शित की जावेगी। अवग्रह के पांच नाम ये हैं-अवग्रहणता १, उपधारणता २, श्रवणता ३, अवलम्बनता ४, मेधा ५। व्यञ्जनावग्रह कि जिसकी स्थिति अन्तर्मुहूर्त्त की है उसके प्रथम समय मे प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलों के ग्रहण करने रूप परिणाम का नाम अवग्रहणता है १। व्यञ्जनावग्रह के द्वितीय आदि समय से लेकर व्यञ्जनावग्रह की समाप्ति पर्यन्त प्रतिसमय अपूर्व २ प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलो के ग्रहण पूर्वक प्राक्तन प्रतिसमयगृहीत शब्दादिक पुद्गलो का जो धारणापरिणाम है वह उपधारणा है २। तात्पर्य इसका यह है कि व्यजनावग्रह का अन्त अर्थावग्रह के होने का प्रथम समय पर्यन्त

ग्रह सामान्यनी अपेक्षाए समान अर्थवाणा छे तथा अवग्रहविशेषनी अपेक्षाए पाचे नाम कईक भिन्नार्थक पण छे अवग्रह त्रण प्रकारना छे-व्यजनावग्रह, सामान्यार्थावग्रह, तथा विशेष सामान्यार्थावग्रह आमा त्रीजो भेद-विशेष सामान्यार्थावग्रह औपचारिक छे आ वात हवे आगण बनाववामा आवशे अवग्रहना आ पाच नाम छे-(१) अवग्रहणता, (२) उपधारणता (३) श्रवणता (४) अवलबनता अने (५) मेधा

(१) जे व्यजनावग्रहनी स्थिति अन्तर्मुहुर्तनी छे, तेना प्रथमसमयमा प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलोने ग्रहण करवारूप परिणामनु नाम अवग्रहणता छे

(२) व्यजनावग्रहना द्वितीय आदि समयथी लईने व्यजनावग्रहनी समाप्ति सुधी, प्रति समय अपूर्व अपूर्व प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलोना ग्रहण पूर्वक प्राक्तन प्रतिसमयगृहीत शब्दादिक पुद्गलोनु जे धारणा परिणाम छे, ते उपधारणा छे तेनु तात्पर्य ए छे के व्यजनावग्रहनो अत अर्थावग्रह

'उपधारणता' इति। धार्यतेऽनेनेति धारणम्। उप=सामीप्येन धारणम् उपधारणम्, व्यञ्जनावग्रह-द्वितीयादि-समयेष्ववसानपर्यन्तं प्रतिसमयमपूर्वापूर्व-प्रविष्टशब्दादिपुद्गलग्रहणपुरस्सरप्राक्तनप्रतिसमयगृहीतशब्दादिपुद्गलधारणपरिणाम इ-त्यर्थः। तदेवोपधारणता। अवग्रहणतोपधारणता चेति द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपम् ॥२॥

'श्रवणता' इति। श्रूयतेऽनेनेति श्रवणम्, एकसामायिकसामान्यार्थावग्रह-रूपो बोधपरिणाम इत्यर्थ। तदेव श्रवणता ॥ ३ ॥

'अवलम्बनता' इति। अवलम्ब्यत इत्यवलम्बनम्। विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्यर्थः। तदेव अवलम्बनता ॥ ४ ॥

माना गया है। यह पहिले बतलाया जा चुका है कि-अर्थावग्रह का पूर्ववर्तीज्ञानव्यापार व्यजन से उत्पन्न होता है और उस व्यजन की पुष्टि के साथ पुष्ट होता चला जाता है, अतः व्यजनावग्रह का प्रथम क्षणवर्ती जितना भी ज्ञानव्यापार है वह अवग्रहणता १ और द्वितीय आदि समय से लेकर अन्त समय तक जो अपूर्व २ ज्ञानव्यापार है वह सब उपधारणता है २। यह उपधारणता यह करती है कि व्यजनावग्रह के इन द्वितीयादि समयों से लेकर जो अन्तसमय तक अपूर्व २ ज्ञान-व्यापार पुष्ट होता जाता है उस सब को अपने मे जमा करती जाती है। तथा द्वितीयादि समय के ज्ञानव्यापार को आगे २ के समयों मे हुए ज्ञानव्यापार के साथ जोडती रहती है। इस तरह उन समयों के ज्ञान-व्यापार की अन्ततक एक धारा चित्त मे जमती चली जाती है। इसी का नाम उपधारणता है २। इस उपधारणता के अनन्तर समय में ही

પ્રથમ સમય સુધી માનવામા આવેલ છે એ પહેલા બતાવવામા આવી ગયુ છે કે-અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવર્તી જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યજનથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે વ્યજનની પુષ્ટિની સાથે જ પુષ્ટ થતો જાય છે, તેથી વ્યજનાવગ્રહનો પ્રથમ ક્ષણ-વર્તી જેટલો જ્ઞાન વ્યાપાર છે તે અવગ્રહણતા અને દ્વિતીય આદિ સમયથી લઈને અન્ત સમય સુધી જે અપૂર્વ અપૂર્વ જ્ઞાનવ્યાપાર છે તે બધી ઉપધારણતા છે આ ઉપધારણતા એ કામ કરે છે કે વ્યજનાવગ્રહના એ દ્વિતીયાદિ સમયોથી લઈને અન્ત સમય સુધી જે અપૂર્વ અપૂર્વ જ્ઞાન વ્યાપાર પુષ્ટ થતો જાય છે તે બધાને પોતાની અદર જમા કરતી જાય છે તથા દ્વિતીયાદિ સમયના જ્ઞાન વ્યાપારને આગળ આગળના સમયોમા થયેલ જ્ઞાનવ્યાપારની સાથે જોડતી રહે છે આ રીતે તે સમયોના જ્ઞાનવ્યાપારની અત સુધી એક ધારા ચિત્તમા જામતી જાય છે એનુ જ નામ ઉપધારણતા છે૨ આ ઉપધારણતા બાદના સમયે જ

ननु कथं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति चेत्, उच्यते-इह 'शब्दोऽयम्' इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वादवायज्ञानम्। तथाहि-शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारणं विशेषावगमः। अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः। ततः अनन्तरं तु यत् 'किमिदं'-मिति विमर्शनं सा ईहा। तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

"यह कुछ है" ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहता और उपधारणता ये दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यंजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३। तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४।

शंका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं?

उत्तर—'शब्दोऽयम्'—यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषावगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान विशेषावगम है। अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप इस प्रकार होता है। सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के बाद जो 'शब्दोऽयम्'-इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

"આ કંઈક છે" એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષરૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલંબનતા છે ૪

શંકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલંબન કેવી રીતે કહો છો?

ઉત્તર—"શબ્દોઽયમ્" આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોયછે સર્વપ્રથમ જેઅનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે "શબ્દોઽયમ્" આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

तदवायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा भवति-' किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः '? इति, तदा ' शब्द ' इति ज्ञानमुत्तरकालभाविविशेषज्ञानापेक्षया सामान्यमात्राऽऽलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते । स च परमार्थतः सामान्यविशेषरूपार्थालम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युपचर्यते । इदमेव हि ' शब्दः ' इति ज्ञानमवलम्ब्य ' किमयं शब्दः शाङ्खः?, किं वा शार्ङ्गः ' इतीहारूपं ज्ञानमुत्पद्यते । ततश्च विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमित्युक्तम् ।

' किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः? ' इतीहानन्तरं यत्-शाङ्ख एव, शार्ङ्ग एव ' इति ज्ञानमुत्पद्यते, तदवायज्ञानम् । तदपि च ' किमयं शाङ्खोऽपि शब्दो

वह अवायज्ञान है । यह अवायज्ञान शब्देतररूपादि की व्यावृत्ति करके शब्द का निश्चायक होता है, इसलिये यह विशेषावगम स्वरूप है । इस प्रकार ' यह शब्द है ' इस अवायज्ञान के होने के बाद फिर उत्तरकालिक जिज्ञासा होती है-' यह शब्द शङ्ख का है ? या शृङ्ग का है ? ' । इस जिज्ञासा के बाद जो विशेषज्ञान होता है उसकी अपेक्षा ' यह शब्द है ' यह ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन है, इसलिये यह अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । वह अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बन वाला है इसलिये वह ' विशेषसामान्यार्थावग्रह ' इस शब्द से उपचरित होता है, क्यों कि ' यह शब्द है '-इस प्रकार के ज्ञान का अवलम्बन करके ' यह शब्द शख का है या शृग का है ? ' इस प्रकार की ईहा रूपज्ञान उत्पन्न होता है, इसीलिये ' विशेषसामान्यार्थावग्रह अवलम्बन है ' यह कहा है । यह शख का शब्द है अथवा शृग का ? इस प्रकार की ईहा के बाद जो ' यह-शख का ही शब्द है अथवा शृग का ही शब्द है ' ऐसा जो

અવાયજ્ઞાન છે આ અવાયજ્ઞાન શબ્દેતર રૂપાદિની વ્યાવૃત્તિ કરીને શબ્દનુ નિશ્ચાયક હોયછે, તેથી તે વિશેષાવગમસ્વરૂપ છે આ રીતે " આ શબ્દ છે " આ અવાયજ્ઞાન થયા પછી વળી ઉત્તરકાલિકધર્મનીજિજ્ઞાસા થાય છે-" આ શબ્દ શખનો છે કે ગગાનો છે ? " આ જિજ્ઞાસા બાદ જે વિશેષજ્ઞાન થાય છે તેના કરતા " આ શબ્દ છે " એ જ્ઞાન સામાન્યમાત્રાવલબન છે તેથી તે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે તે અવગ્રહ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવલબનવાળો છે તેથી તે " વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ " એ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, કારણ કે " આ શબ્દ છે " આ પ્રકારના જ્ઞાનનુ અવલબન લઇને " આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રૃગનો છે ? " આ પ્રકારનુ ઇહારૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી "વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ અવલબન છે " એમકહ્યુ છે " આ શખનો શબ્દ છે કે શ્રૃગનો ? " આ પ્રકારની ઇહા પછી જે " આ શખનો જ શબ્દ છે કે શ્રૃગનો

ननु कथं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति चेत्, उच्यते-इह 'शब्दोऽयम्' इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वादवायज्ञानम्। तथाहि-शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारणं विशेषावगमः। अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः। ततः ऊर्ध्वं तु यत् 'किमिद'-मिति विमर्शनं सा ईहा। तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

"यह कुछ है" ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहणता और उपधारणता ये दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यंजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३। तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४।

शंका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं?

उत्तर—'शब्दोऽयम्'-यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषावगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान विशेषावगम है। अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप इस प्रकार होता है। सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के बाद जो 'शब्दोऽयम्'-इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

"આ કંઈક છે" એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષરૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલંબનતા છે ૪

શંકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલંબન કેવી રીતે કહો છો?

ઉત્તર—"शब्दोऽयम्" આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોયછે સર્વપ્રથમ જેઅનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે "शब्दोऽयम्" આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

तदवायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा भवति–'किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः'? इति, तदा 'शब्द' इति ज्ञानमुत्तरकालभाविविशेषज्ञानापेक्षया सामान्यमात्राऽऽलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते । स च परमार्थतः सामान्यविशेषरूपार्थालम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युपचर्यते । इदमेव हि 'शब्दः' इति ज्ञानमवलम्ब्य 'किमयं शब्दः शाङ्खः?, किं वा शार्ङ्गः' इतीहारूपं ज्ञानमुत्पद्यते । ततश्च विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमित्युक्तम् ।

'किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः?' इतीहानन्तरं यत्–शाङ्ख एव, शार्ङ्ग एव' इति ज्ञानमुत्पद्यते, तदवायज्ञानम् । तदपि च 'किमयं शाङ्खोऽपि शब्दो

वह अवायज्ञान है । यह अवायज्ञान शब्देतररूपादि की व्यावृत्ति करके शब्द का निश्चायक होता है, इसलिये यह विशेषावगम स्वरूप है । इस प्रकार 'यह शब्द है' इस अवायज्ञान के होने के बाद फिर उत्तरकालिक जिज्ञासा होती है–'यह शब्द शङ्ख का है? या शृङ्ग का है?'। इस जिज्ञासा के बाद जो विशेषज्ञान होता है उसकी अपेक्षा 'यह शब्द है' यह ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन है, इसलिये यह अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । वह अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बन वाला है इसलिये वह 'विशेषसामान्यार्थावग्रह' इस शब्द से उपचरित होता है, क्यों कि 'यह शब्द है'–इस प्रकार के ज्ञान का अवलम्बन करके 'यह शब्द शख का है या शृग का है?' इस प्रकार की ईहा रूपज्ञान उत्पन्न होता है, इसीलिये 'विशेषसामान्यार्थावग्रह अवलम्बन है' यह कहा है । यह शख का शब्द है अथवा शृग का? इस प्रकार की ईहा के बाद जो 'यह–शख का ही शब्द है अथवा शृग का ही शब्द है' ऐसा जो

અવાયજ્ઞાન છે આ અવાયજ્ઞાન શબ્દેતર રૂપાદિની વ્યાવૃત્તિ કરીને શબ્દનુ નિશ્ચાયક હોયછે, તેથી તે વિશેષાવગમસ્વરૂપ છે આ રીતે "આ શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન થયા પછી વળી ઉત્તરકાલિકધર્મનીજિજ્ઞાસા થાય છે–" આ શબ્દ શખનો છે કે શગાનો છે?" આ જિજ્ઞાસા બાદ જે વિશેષજ્ઞાન થાય છે તેના કરતા "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાન સામાન્યમાત્રાવલબન છે તેથી તે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે તે અવગ્રહ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવલબનવાળો છે તેથી તે "વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ" એ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, કારણ કે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારના જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને "આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રૃગનો છે?" આ પ્રકારનુ ઈહારૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી "વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ અવલબન છે" એમકહ્યુ છે "આ શખનો શબ્દ છે કે શ્રૃગનો?" આ પ્રકારની ઈહા પછી જે "આ શખનો જ શબ્દ છે કે શ્રૃગનો

ननु कथं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति चेत्, उच्यते–इदं 'शब्दोऽयम्' इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वादवायज्ञानम्। तथाहि–शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारणं विशेषावगमः। अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः। ततः ऊर्ध्वं तु यत् 'किमिदं'-मिति विमर्शनं सा ईहा। तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

"यह कुछ है" ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहता और उपधारणता ये दोनों प्रकारारूपज्ञान व्यापार व्यजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३। तथा विशेप और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेप सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४।

शका—विशेप सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं?

उत्तर—'शब्दोऽयम्'–यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेपावगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान विशेपावगम है। अवायज्ञान विशेपावगमस्वरूप इस प्रकार होता है। सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के बाद जो 'शब्दोऽयम्'–इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

"આ કંઈક છે" એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકારરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલંબનતા છે ૪

શંકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલંબન કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—"શબ્દોઽયમ્" આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોયછે સર્વપ્રથમ જેઅનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે "શબ્દોઽયમ્" આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

इदमत्र तत्त्व बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्व्येहादयः प्रवर्तन्ते-'किमय शब्दः शाङ्खः किं वा शार्ङ्गः ?' इत्यादि। अतः शब्दादिज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणा स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः -नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नही । उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है। अन्तिम विशेषावगम के बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है। वासनारूप स्मृतिरूप धारणा तो सभी विशेषावगमो मे होती है ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते है, जैसे क्या यह शब्द शख का है अथवा शृङ्ग का है ? । इसलिये शब्दादि ज्ञान के बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह को अवलम्बन कहा है ।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहै-

नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है। इसमे किसी भी प्रकार का उपचार नही होता है । अतः यह परमार्थिक है। इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનુ કારણુ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણુના અભાવે અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે "શુ આ શબ્દ શખનો છે કે શૃગનો છે ?" તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલબન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણુ તેને સ્પષ્ટ કરે છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણુ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

मन्द्रः (गम्भीरः) किं वा तारः' इत्युत्तरविशेपजिज्ञासायां सामान्यावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। किं मन्द्रः किं वा तारः' इतीहानन्तर 'मन्द्र एवाय, तार एवाय वे'-ति ज्ञान यदुत्पद्यते, तदवायरूपम्। एवमुत्तरोत्तरविशेपजिज्ञासाया पूर्वं पूर्वमवायज्ञानमुत्तरोत्तरविशेपावगमापेक्षया सामान्यार्थावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। यदा तूत्तरधर्मजिज्ञासा न भवति, तदा तदन्त्य विशेपज्ञानमवायज्ञानमेव, न तत्रोपचारः, उपचारकारणाभावात्, तदनन्तरं हि विशेपाकाङ्क्षाया अपगमात्। अतस्तदनन्तरमविच्युतिरूपा धारणा प्रवर्तते। वासनारूपा स्मृतिरूपा तु धारणा सर्वत्रापि विशेपावगमेपु द्रष्टव्या।

होता है वह अवायज्ञान है। उसके बाद 'यह शंख का शब्द मन्द्र (गभीर) है अथवा तार है' इस प्रकार विशेष जिज्ञासा होने पर 'यह शंख का शब्द है'-यह अवायज्ञान सामान्यावलम्बन होने के कारण अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। फिर 'मन्द्र है अथवा तार है?' इस ईहा के बाद यह मन्द्र ही है अथवा तार ही है' इस प्रकार का जो निश्चयात्मक ज्ञान होता है वह अवायज्ञान है। इस प्रकार उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा होने पर पूर्व पूर्व का अवायज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगम की अपेक्षा सामान्यार्थावलम्बन होने से अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। जब उत्तर काल में जिज्ञासा नहीं होती तब वह अन्तिम विशेषज्ञान अवायज्ञान ही रहता है, क्यों कि वहा उपचार नहीं होता। उपचार तो तब होता है जब उपचार का कारण रहे, अन्तिम विशेपज्ञान होने पर उपचार के कारण विशेषाकाङ्क्षा का अपगम हो जाता है, अत एव वहा

જ શબ્દ છે" એવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે અવાયજ્ઞાન છે ત્યાર બાદ "આ શખનો શબ્દ મન્દ્ર (ગભીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા "આ શખનો શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલબન હોવાને કારણે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે વળી "મદ છે કે મોટો છે?" આ ઈહા પછી આ મદ જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આગળનુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાર્થાવલબન હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, જ્યારે ઉત્તર ધર્મમા જિજ્ઞાસા થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણ કે ત્યા ઉપચાર થતો નથી ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે જ્યારે ઉપચારનુ કારણ રહે, અતિમ વિશેષજ્ઞાન થતા ઉપચારની કારણ વિશેષ આકાક્ષાનો અપગમ થઈ જાય

इदमत्र तत्त्व बोध्यम्–उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्या शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्येहादयः प्रवर्तन्ते–'किमय शब्दः शाङ्खः किं वा शार्ङ्गः ?' इत्यादि। अतः शब्दादिज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणा स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः–अर्थावग्रहो द्विविधः –नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं। उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है। अन्तिम विशेषावगम के बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है। वासनारूप स्मृतिरूप धारणा तो सभी विशेषावगमों में होती है।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि–उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे क्या यह शब्द शख का है अथवा शृङ्ग का है ? । इसलिये शब्दादि ज्ञान के बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव–विशेषसामान्यार्थावग्रह को अवलम्बन कहा है।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहैं–

नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है। इसमें किसी भी प्रकार का उपचार नहीं होता है। अतः यह परमार्थिक है। इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનુ કારણ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણના અભાવે અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે–ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે "શુ આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રૃગનો છે ?" તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલબન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણ તેને સ્પષ્ટ કરે છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

मन्द्रः (गम्भीरः) किं वा तारः' इत्युत्तरविशेषजिज्ञासाया सामान्यावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। किं मन्द्रः किं वा तारः' इतीहानन्तरं 'मन्द्र एवाय, तार एवाय वे'-ति ज्ञान यदुत्पद्यते, तदवायरूपम्। एवमुत्तरोत्तरविशेषजिज्ञासाया पूर्वं पूर्वमवायज्ञानमुत्तरोत्तरविशेषावगमापेक्षया सामान्यार्थावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। यदा तूत्तरधर्मजिज्ञासा न भवति, तदा तदन्त्य विशेषज्ञानमवायज्ञानमेव, न तत्रोपचारः, उपचारकारणाभावात्, तदनन्तर हि विशेषाकाङ्क्षाया अपगमात्। अतस्तदनन्तरमविच्युतिरूपा धारणा प्रवर्तते। वासनारूपा स्मृतिरूपा तु धारणा सर्वेष्वपि विशेषावगमेषु द्रष्टव्या।

होता है वह अवायज्ञान है। उसके बाद 'यह शख का शब्द मन्द्र (गभीर) है अथवा तार है' इस प्रकार विशेष जिज्ञासा होने पर 'यह शख का शब्द है'-यह अवायज्ञान सामान्यावलम्बन होने के कारण अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। फिर 'मन्द्र है अथवा तार है?' इस ईहा के बाद यह मन्द्र ही है अथवा तार ही है' इस प्रकार का जो निश्चयात्मक ज्ञान होता है वह अवायज्ञान है। इस प्रकार उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा होने पर पूर्व पूर्व का अवायज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगम की अपेक्षा सामान्यार्थावलम्बन होने से अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। जब उत्तर काल में जिज्ञासा नही होती तब वह अन्तिम विशेषज्ञान अवायज्ञान ही रहता है, क्यों कि वहा उपचार नही होता। उपचार तो तब होता है जब उपचार का कारण रहे, अन्तिम विशेषज्ञान होने पर उपचार के कारण विशेषाकाङ्क्षा का अपगम हो जाता है, अत एव वहा

જ શબ્દ છે" એવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે अवायज्ञान છે ત્યાર બાદ "આ શખનો શબ્દ મન્દ્ર (ગભીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા "આ શખનો શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલબન હોવાને કારણે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે વળી "મદ છે કે મોટો છે?" આ ઇહા પછી આ મદ જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આગળનુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાર્થાવલબન હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, જ્યારે ઉત્તર ધર્મમા જિજ્ઞાસા થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણ કે ત્યા ઉપચાર થતો નથી ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે જ્યારે ઉપચારનુ કારણ રહે, અતિમ વિશેષજ્ઞાન થતા ઉપચારની કારણ વિશેષ આકાક્ષાનો અપગમ થઈ જાય

इदमत्र तत्त्व बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्या शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-हादयः प्रवर्तन्ते-'किमय शब्दः शाङ्खः किं वा शार्ङ्गः ?' इत्यादि। अतः शब्दादि-ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणा स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः -नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं। उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है। अन्तिम विशेषावगम के बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है। वासनारूप स्मृतिरूप धारणा तो सभी विशेषावगमों में होती है।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्मकी जिज्ञासा होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे क्या यह शब्द शख का है अथवा शृङ्ग का है ?। इसलिये शब्दादि ज्ञान के बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह को अवलम्बन कहा है।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहैं-

नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है। इसमे किसी भी प्रकार का उपचार नहीं होता है। अत यह परमार्थिक है। इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનુ કારણુ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણુના અભાવે અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે "શુ આ શબ્દ શખનો છે કે શૃગનો છે ?" તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલબન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણુ તેને સ્પષ્ટ કરે છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણુ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

छद्मस्थव्यवहारिभिरपि व्यवह्रियते, स व्यावहारिक उपचरितोऽर्थावग्रह उच्यते। नैश्चयिकार्थावग्रहादनन्तरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽवायः स पुनर्भाविनीमीहाम् अवायं चापेक्ष्य उपचरितोऽर्थावग्रहः। भाविविशेषापेक्षया सामान्यमवायोऽपि सन् गृह्णाति। यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः, यथा प्रथमो नैश्चयिकार्थावग्रहः।

इदमत्र तात्पर्यम्। प्रथमे नैश्चयिकेऽर्थावग्रहे रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्तं शब्दसामान्यं वस्तु गृहीतं भवति। ततस्तस्मिन्नीहिते सति 'शब्द एवायम्' इत्यादि-

सामान्य है समयमात्राभवी ज्ञानादिकों को निश्चयवेदी परमयोगी जन ही जानते हैं, इसीलिये इसका नाम नैश्चयिक अर्थावग्रह है। तात्पर्य नैश्चयिक अर्थावग्रह को छद्मस्थजन नहीं जानते हैं। छद्मस्थजनों को जो व्यवहारमें आता है वह व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं और यह पारमार्थिक नहीं है उपचरित है, क्यों कि नैश्चयिक अर्थावग्रह के अनन्तर जो ईहित वस्तु विशेष का अवायज्ञान होता है वह पुनर्भाविनी ईहा और अवायकी अपेक्षा करके उपचरित अर्थावग्रहरूप से माना जाता है। उस अवायज्ञान का विषय भाविविशेष की अपेक्षा सामान्य हो जाता है, और इस तरह वह अवायज्ञान उस सामान्य को विषय रखता है, इसी लिये सामान्य को विषय करनेवाला होने से अवायज्ञान अर्थावग्रह उपचार से मान लिया जाता है, क्यों कि जो सामान्य को विषय करता है वह प्रथम नैश्चयिक अर्थावग्रह की तरह अर्थावग्रह है।

निष्कर्ष इसका यह है कि-प्रथम नैश्चयिक अर्थावग्रहमे रूपादिको द्वारा अनिर्देश्य अव्यक्त ऐसी शब्दसामान्यरूप वस्तु गृहीत होती ,है

ते परमार्थिक छे तेनो विषय फक्त सामान्य छे समयमात्रभावी ज्ञानादिकोने निश्चयवेदी परमयोगी जन ज जाणे छे, तेथी तेनु नाम नैश्चयिकअर्थावग्रह छे तात्पर्य- नैश्चयिक अर्थावग्रहने छद्मस्थ जन जाणता नथी छद्मस्थजनोना व्यवहारमा जे आवे छे ते व्यावहारिक अर्थावग्रह छे अने ते पारमार्थिक नथी, उपचरित छे, कारण के नैश्चयिकअर्थावग्रहनी पछी जे ईहित वस्तु विशेषनु अवायज्ञान थाय छे, ते पुनर्भाविनी ईहा अने अवायनी अपेक्षाए करीने उपचरितअर्थावग्रहरूपे मनाय छे ते अवायज्ञाननोविषय भावविशेषनी अपेक्षाए सामान्यथई जाय छे, अने आ रीते ते अवायज्ञान ते सामान्यने विषय करे छे, तेथी सामान्यने विषयकरनार होवाथी अवायज्ञानअर्थावग्रह उपचारथी मानी लेवाय छे, कारणके जे सामान्यने विषय करे छे, ते प्रथम नैश्चयिक अर्थावग्रहनी जेम अर्थावग्रह छे

तेनो सार ए छे के-प्रथम नैश्चयिकअर्थावग्रहमा रूपादिकोद्वारा अनि

निश्चयरूपोऽवायो भवति । अर्थावग्रहेण प्रमाता शब्दमात्र रूपरसादिव्यावृत्त्याऽनवधारितत्वात् शब्दतया अनिश्चितं गृह्णातीति । एतावताऽशेन शब्दोऽवग्रहज्ञानविषयो भवति, न तु शब्दबुद्ध्या 'शब्दोऽयम्' इत्यध्यवसायेन शब्दस्य ग्रहणं भवति, शब्दनिश्चयस्य आन्तर्मौहूर्तिकत्वात्, अर्थावग्रहस्य तु एकसामयिकत्वात्तदसंभवात् ।

अर्थात् नैश्चयिक अर्थावग्रह का विषय केवल अनिर्देश्य सामान्य है ।

जब इस सामान्य को विशेषरूपसे जानने की अभिलाषा ज्ञाता के चित्त मे जगती है तब वह यह निश्चय करता है कि "यह शब्द ही हैं" इसी का नाम अवाय है । अर्थावग्रह के द्वारा प्रमाता अनुभव करनेवाला शब्द सामान्य रूप वस्तुको जानता है, इसका तात्पर्य यह है कि वह शब्द सामान्य रूप वस्तु, रूप रसादिकों की व्यावृत्ति से उस समय अनवधारित होती है इसी लिये वह शब्द रूपसे निश्चित नहीं होती है, किन्तु "यह कुछ है" ऐसा ही ज्ञान वहां उसको होता है, अतः इनके ही अंश को लेकर वह शब्द अवग्रह ज्ञान का विषय माना जाता है । उस समय 'यह शब्द है' इस प्रकार के अध्यवसाय से युक्त होकर प्रमाता के द्वारा वह शब्द गृहीत नहीं होता है, कारण कि "यह शब्द है" इस प्रकार का निश्चय तो प्रमाता को अन्तर्मुहूर्त कालमें होता है । इतना काल अर्थावग्रह का माना नहीं गया है । अर्थावग्रह का काल तो केवल एक समय का है ।

દેશ્ય, અવ્યક્ત એવી શબ્દસામાન્યરૂપ વસ્તુ ગ્રહણ થાય છે, એટલે કે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો વિષય કેવળ અનિર્દેશ્યસામાન્ય છે

જ્યારે આ સામાન્યને વિશેષરૂપે જાણવાની અભિલાષા જ્ઞાતાના ચિત્તમાં જાગે છે ત્યારે તે એ નિશ્ચય કરે છે કે "આ શબ્દ જ છે" એનું જ નામ અવાય છે અર્થાવગ્રહદ્વારા પ્રમાતા શબ્દસામાન્યરૂપવસ્તુને જાણે છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તે શબ્દસામાન્યરૂપવસ્તુ, રૂપ, રસાદિકોની વ્યાવૃત્તિથી તે સમયે અનવધારિત હોય છે, તેથી જ તે શબ્દરૂપે નિશ્ચિત હોતી નથી પણ "આ કંઈક છે" એવું જ જ્ઞાન ત્યાં તેને થાય છે, તેથી એટલા જ અંશને લઈને તે શબ્દ અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય મનાય છે તે સમયે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારના અધ્યવસાયથી યુક્ત થઈને પ્રમાતા દ્વારા તે શબ્દ ગૃહીત થતો નથી, કારણ કે "આ શબ્દ છે" એ પ્રકારનો નિશ્ચય તો પ્રમાતાને અન્તર્મુહૂર્તમાં થાય છે એટલો કાળ અર્થાવગ્રહનો માનવામાં આવ્યો નથી અર્થાવગ્રહનો કાળ તો ફક્ત એક સમયનો છે

ननु प्रथमसमय एव रूपादिपरिहारेण 'शब्दोऽयम्' इति ज्ञानमर्थावग्रहत्वेन मन्यताम्, शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वात्, तदुत्तरकाले तु प्रायो माधुर्यादयः शङ्ख-शब्दधर्मा अत्र घटन्ते, न तु शार्ङ्गधर्माः खरकर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीहा भविष्यति। ततश्च 'शाङ्ख एवायं शब्दः' इति शब्दविशेषावगमोऽवायोऽस्तु? इति चेत्, शृणु—

यदि शब्दबुद्धिमात्रं 'शब्दोऽयम्' इति निश्चयज्ञानमपि भवताऽर्थावग्रहो मन्यते, शब्दविशेषज्ञानमवाय इति भेदोऽङ्गीक्रियते, तर्हि अवग्रहाभावप्रसङ्गः स्यात्, अवग्रहस्थानेऽवायस्यैवाङ्गीकारात्।

शंका—रूपरसादिक के परिहार से प्रथम समय में ही 'यह शब्द है, अशब्द–रूपादिक नहीं है,' ऐसा ज्ञान अर्थावग्रहरूप से मान लेना चाहिये, क्यों कि अर्थावग्रह का विषय आप सामान्य कहते हैं और "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान मात्र की अपेक्षा सामान्य पड जाता है। अब इसमें ईहा भी उत्तर काल में उत्पन्न हो जावेगी–जब ऐसा विमर्श होगा कि शार्ङ्ग शब्द के धर्म खर कर्कशता आदि इसमे घटित नहीं होते है, किन्तु प्रायः माधुर्य आदि शंख शब्द के धर्म यहां घटित हो रहे हैं। इसके बाद ऐसा शब्द विशेष का निर्णय होने पर कि "यह शंख का ही शब्द है" अवायज्ञान मान लिया जायगा।

उत्तर—ऐसा मन्तव्य भी ठीक नहीं माना जा सकता है क्यों कि "शब्दोऽयम्" यह शब्द है। ऐसी शब्दबुद्धि भी यदि अर्थावग्रहरूप से मानी जावेगी, और शब्द विशेष का निर्णय अवायरूप से माना जावेगा तो फिर अवग्रह ज्ञान क्या होगा–ऐसी कल्पना मे तो अवग्रह का अभाव

શંકા—રૂપરસાદિકનાપરિહારથી પ્રથમસમયમાં "આ શબ્દ છે, અશબ્દ–રૂપાદિક નથી," એવું જ્ઞાન અર્થાવગ્રહ રૂપે માની લેવું જોઇએ કારણ કે અર્થાવગ્રહનો વિષય આપ સામાન્ય કહો છો અને "આ શબ્દ છે" એવું જ્ઞાન શબ્દમાત્રની અપેક્ષાએ સામાન્ય જ લાગે છે હવે તેમાં ઈહા પણ ઉત્તરકાલમાં ઉત્પન્ન થઇ જશે, જ્યારે એવો અનુભવ થશે કે શ્રુંગ શબ્દના ધર્મ તીખા અને કઠોર આદિ તેમાં ઘટાવીશકાતા નથી, પણ સામાન્ય રીતે માધુર્ય આદિ શંખ શબ્દના ધર્મો તેમાં ઘટાવીશકાય છે ત્યાર બાદ શબ્દ વિશેષનો "આ શંખનો જ અવાજ છે" એવો નિર્ણય થતા તેને અવાયજ્ઞાન માનીલેવાશે

ઉત્તર—એવી માન્યતા પણ સાચીમાનીશકાયતેમનથી કારણ કે "શબ્દોऽयम्" આ શબ્દ છે એવી શબ્દબુદ્ધિ પણ જો અર્થાવગ્રહરૂપે મનાય, અને શબ્દવિશેષનો નિર્ણય અવાયરૂપેમનાય તો પછી અવગ્રહજ્ઞાન શું હશે?–

ननु 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य कथमवायत्वमिति चेद्, उच्यते-तस्यापि विशेषग्राहकत्वात्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात् ।

ननु 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इति तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेषार्थग्राहक, शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् कथ विशेषप्रतिभासः, येनावायप्रसङ्गः स्यादिति चेत्, उच्यते—शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि-'शब्दोऽय नाशब्द' ' इति विशेषप्रतिभास एव। यस्मात् न रूपादिरयं, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो 'नाशब्दोऽय'-मिति निश्चीयते । यदि तु रूपादि-

---

ही प्रसक्त होगा, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय ले लेता है । यदि कहो कि-,'यह शब्द है" ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा? इसका उत्तर इस प्रकार है-यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है। विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है ।

प्रश्न--यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि "शख का ही यह शब्द है" इस प्रकार का उत्तर कालभावीज्ञान ही शब्दविशेष का ग्राहक होने से विशेषग्राहक ज्ञान माना जावेगा, "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान नहीं, अर्थात्-यह तो शब्द सामान्य का ग्राहक होने से सामान्य ज्ञान ही माना जावेगा, क्यों कि इसमें शब्द सामान्य का ही प्रतिभास होता है, विशेष का नहीं। अतः "यह शब्द है" ऐसा सामान्य प्रतिभासवाले ज्ञान को अवाय प्राप्त होने का प्रसग कैसे प्रतिपादित किया है।

એવી કલ્પનામા તો અવગ્રહનો અભાવ જ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે અવગ્રહનુ સ્થાન અવાયલઇલેછે

જો આપ એમકહો કે "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્યજ્ઞાનને અવાય કેમ મનાય? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-આ જ્ઞાન સામાન્ય નથી પણ વિશેષ છે વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનને અવાય માનવામા અવેલ છે

પ્રશ્ન—જો ફરીથી પણ એમ કહેવામા આવેકે "શખનો જ આ શબ્દ છે" આ પ્રકારનુ ઉત્તર કાલભાવીજ્ઞાન જ શબ્દવિશેષનુ ગ્રાહક હોવાથી વિશેષ ગ્રાહકજ્ઞાન માનીશકાશે, "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન નહી, એટલે કે એ તો શબ્દ સામાન્યનુ ગ્રાહક હોવાથી સામાન્યજ્ઞાન જ માનવામા આવશે, કારણ કે તેમા શબ્દ સામાન્યનો જ પ્રતિભાસ થાય છે, વિશેષનો નહી તેથી "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનને અવાય પ્રાપ્ત હોવાનો પ્રસગ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કર્યો છે?

ननु प्रथमसमय एव रूपादिपरिहारेण 'शब्दोऽयम्' इति ज्ञानमर्थावग्रहत्वेन मन्यताम्, शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वात्, तदुत्तरकाले तु प्रायो माधुर्यादयः शङ्खशब्दधर्मा अत्र घटन्ते, न तु शार्ङ्गधर्माः खरकर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीहा भविष्यति। ततश्च 'शाङ्ख एवायं शब्दः' इति शब्दविशेषावगमोऽवायोऽस्तु? इति चेत्, शृणु-

यदि शब्दबुद्धिमात्रं 'शब्दोऽयम्' इति निश्चयज्ञानमपि भवताऽर्थावग्रहो मन्यते, शब्दविशेषज्ञानमवाय इति भेदोऽङ्गीक्रियते, तर्हि अवग्रहाभावप्रसङ्गः स्यात्, अवग्रहस्थानेऽवायस्यैवाङ्गीकारात्।

शंका—रूपरसादिक के परिहार से प्रथम समय में ही 'यह शब्द है, अशब्द-रूपादिक नहीं है,' ऐसा ज्ञान अर्थावग्रहरूप से मान लेना चाहिये, क्यों कि अर्थावग्रह का विषय आप सामान्य कहते हैं और "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान मात्र की अपेक्षा सामान्य पड़ जाता है। अब इसमें ईहा भी उत्तर काल में उत्पन्न हो जावेगी-जब ऐसा विमर्श होगा कि शार्ङ्ग शब्द के धर्म खर कर्कशता आदि इसमें घटित नहीं होते हैं, किन्तु प्रायः माधुर्य आदि शंख शब्द के धर्म यहां घटित हो रहे हैं। इसके बाद ऐसा शब्द विशेष का निर्णय होने पर कि "यह शंख का ही शब्द है" अवायज्ञान मान लिया जायगा।

उत्तर—ऐसा मन्तव्य भी ठीक नहीं माना जा सकता है क्यों कि "शब्दोऽयम्" यह शब्द है। ऐसी शब्दबुद्धि भी यदि अर्थावग्रहरूप से मानी जावेगी, और शब्द विशेष का निर्णय अवायरूप से माना जावेगा तो फिर अवग्रह ज्ञान क्या होगा-ऐसी कल्पना मे तो अवग्रह का अभाव

શંકા—રૂપરસાદિકનાપરિહારથી પ્રથમસમયમા "આ શબ્દ છે, અશબ્દ-રૂપાદિક નથી," એવુ જ્ઞાન અર્થાવગ્રહ રૂપે માની લેવુ જોઇએ કારણ કે અર્થાવગ્રહનો વિષય આપ સામાન્ય કહો છો અને "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન શબ્દમાત્રની અપેક્ષાએ સામાન્ય જ લાગે છે હવે તેમા ઈહા પણ ઉત્તરકાલમા ઉત્પન્ન થઇ જશે, જ્યારે એવો અનુભવ થશેકે શ્રુ ગ શબ્દના ધર્મ તીખા અને કઠોર આદિ તેમા ઘટાવીશકાતા નથી, પણ સામાન્ય રીતે માધુર્ય આદિ શ ખ શબ્દ ન ધર્મો તેમા ઘટાવીશકાય છે ત્યાર બાદ શબ્દ વિશેષનો "આ શ ખનો જ અવાજ છે" એવો નિર્ણય થતા તેને અવાયજ્ઞાન માનીલેવાશે

ઉત્તર—એવી માન્યતા પણ સાચીમાનીશકાયતેમનથી કારણ કે "શબ્દોઽયમ્" આ શબ્દ છે એવી શબ્દબુદ્ધિ પણ જો અર્થાવગ્રહરૂપે મનાય, અને શબ્દવિશેષનો નિર્ણય અવાયરૂપેમનાય તો પછી અવગ્રહજ્ઞાન શુ હશે?-

ननु 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य कथमवायत्वमिति चेद्, उच्यते-तस्यापि विशेषग्राहकत्वात्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात् ।

ननु 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इति तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेषार्थग्राहक, शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् कथ विशेषप्रतिभासः, येनावायप्रसङ्गः स्यादिति चेत्, उच्यते—शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि-'शब्दोऽय नाशब्दः' इति विशेषप्रतिभास एव। यस्मात् न रूपादिरय, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो 'नाशब्दोऽय'-मिति निश्चीयते। यदि तु रूपादि-

---

ही प्रसक्त होगा, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय ले लेता है। यदि कहो कि-,'यह शब्द है" ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा? इसका उत्तर इस प्रकार है-यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है। विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है।

प्रश्न--यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि "शग्व का ही यह शब्द है" इस प्रकार का उत्तर कालभावीज्ञान ही शब्दविशेष का ग्राहक होने से विशेषग्राहक ज्ञान माना जावेगा, "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान नही, अर्थात्-यह तो शब्द सामान्य का ग्राहक होने से सामान्य ज्ञान ही माना जावेगा, क्यों कि इसमें शब्द सामान्य का ही प्रतिभास होता है, विशेप का नहीं। अत' "यह शब्द है" ऐसा सामान्य प्रतिभासवाले ज्ञान को अवाय प्राप्त होने का प्रसग कैसे प्रतिपादित किया है।

એવી કલ્પનામા તો અવગ્રહનો અભાવ જ પ્રસક્ત હશે, કારણુ કે અવગ્રહનુ સ્થાન અવાયલઈલેછે

જો આપ એમકહો કે "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્યજ્ઞાનને અવાય કેમ મનાય? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-આ જ્ઞાન સામાન્ય નથી પણ વિશેષ છે વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનને અવાય માનવામા અવેલ છે

પ્રશ્ન—જો ફરીથી પણ એમ કહેવામા આવેકે "શખનો જ આ શબ્દ છે" આ પ્રકારનું ઉત્તર કાલભાવીજ્ઞાન જ શબ્દવિશેષનુ ગ્રાહક હોવાથી વિશેપ ગ્રાહકજ્ઞાન માનીશકાશે, "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન નહી, એટલે કે એ તો શબ્દ સામાન્યનુ ગ્રાહક હોવાથી સામાન્યજ્ઞાન જ માનવામા આવશે, કારણુ કે તેમા શબ્દ સામાન્યનો જ પ્રતિભાસ થાય છે, વિશેષનો નહી તેથી "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનને અવાય પ્રાપ્ત હોવાનો પ્રસગ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કર્યો છે?

भ्योऽपि व्यावृत्तिर्गृहीता न स्यात्, तदा 'शब्दोऽय'-मिति निश्चयोऽपि न स्यात्। तस्मात् 'शब्दोऽय नाशब्दः' इति विशेषज्ञानमेव। तथा च 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य विशेषग्राहकत्वान्निश्चयरूपत्वाच्चावाय एव, न तु अवग्रह इति।

उत्तर--"यह शब्द है" ऐसा ज्ञान भी विशेषग्राहक ही माना जावेगा, कारण कि-"यह शब्द है-अशब्द नहीं है-अर्थात यह रूपादिक नहीं है" ऐसा ज्ञान, विशेष का प्रतिभास स्वरूप होने से विशेषप्रतिभासात्मक ही है, कारण कि-इस ज्ञानमें शब्द को रूपादिक से व्यावृत्तिरूपमे-पृथक्रूप-ग्रहण किया गया है, नहीं तो "यह शब्द नहीं है" इस प्रकार का निश्चय शब्दमें कैसे किया जा सकता है। रूपादिकोंसे भिन्नता जब तक शब्दमे नहीं जानी जावेगी जब तक यह कैसे बोध हो सकेगा कि-"यह अशब्द नहीं है-शब्द है" इस प्रकार की भिन्नताका उसमें बोध होने से शब्द का बोध होता है, तब यह ज्ञान सामान्यप्रतिभास वाला न होकर विशेष प्रतिभास वाला ही माना गया है। सामान्यप्रतिभास वाले ज्ञानमें पर की व्यावृत्ति पूर्वक अपने विषयका निश्चय नही होता है, वहा तो सामान्यरूप से ही बोध रहा करता है, अतः अशब्द व्यावृत्ति पूर्वक हुआ यह शब्द का निश्चय अवायज्ञान है ऐसा मान लेना चाहिये-अवग्रहरूप नही मानना चाहिये।

ઉત્તર—"આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન પણ વિશેષ ગ્રાહક માની શકાય કારણ કે "આ શબ્દ છે-અશબ્દ નથી એટલે કે રૂપાદિક નથી" એવુ જ્ઞાન વિશેષના પ્રતિભાસ સ્વરૂપ હોવાથી વિશેષ પ્રતિભાસાત્મક જ છે, કારણ કે-આ જ્ઞાનમા-શબ્દને રૂપાદિકથી વ્યાવૃતિરૂપેપૃથક્રૂપે-ગ્રહણ કરાયેલ છે, નહી તો "આ અશબ્દ નથી" એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમા કેવી રીતે કરી શકાય છે રૂપાદિકોથી જ્યા સુધી શબ્દમા ભિન્નતા નહી જાણવામા આવે ત્યા સુધી એવો બોધ કેવી રીતે થશે કે "આ અશબ્દ નથી" એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમા કેવીરીતેકરીશકાયછે રૂપાદિકોથી જ્યા સુધી શબ્દમા ભિન્નતા નહી જાણુ વામા આવે ત્યા સુધી એવો બોધ કેવી રીતે થશે કે "આ અશબ્દ નથી, શબ્દ છે આ પ્રકારની ભિન્નતાનો તેમા બોધ થવાથી શબ્દનો બોધ થાય છે, ત્યારે જ આ જ્ઞાન સામાન્ય પ્રતિભાસવાળુ ન ગણુતા વિશેષ પ્રતિભાસવાળુ જ ગણાયુ છે સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનમા પરની વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક પોતાના વિષયનો નિશ્ચયથતોનથી, ત્યા તો સામાન્યરૂપે જ બોધરહ્યાકરેછે તેથી અશબ્દ વ્યાવૃત્તિપૂર્વક થયેલ આ શબ્દનો નિશ્ચય અવાયજ્ઞાનરૂપ છે. એવ માની લેવ જોઈએ-અવગ્રહરૂપ ન માનવુ જોઈએ

ननु स्तोकविशेषग्राहकं ज्ञानमवग्रहोऽस्तु, बृहद्विशेषग्राहकं ज्ञानं तु अवायः इति, एवं सति शब्दमात्ररूपस्य विशेषस्य ग्राहकतया 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानमवग्रहः, 'शाङ्खोऽयशब्दः' इत्यादिविशेषणविशिष्टं यद् ज्ञानं तदवायः, बृहद्विशेषावबोधकत्वात् ? इति चेत्,

उच्यते-'यत् यत् स्तोकं तत्तन्नावाय.' इति स्वीकारे भवन्मतेऽवायाभावप्रसङ्गः, उत्तरोत्तरार्थविशेषग्रहणापेक्षया पूर्वपूर्वार्थविशेषावबोधस्य स्तोकत्वात् ।

प्रश्न—थोडे से विशेषको ग्रहण करनेवाला जो ज्ञान होगा वह अवग्रह मानलिया जावेगा, तथा अधिक विशेषको ग्रहण करने वाला जो ज्ञान होगा वह अवाय मान लिया जावेगा। इस तरह अवग्रह और अवाय का स्वरूप निर्धारण करलेने पर अब इस बात के समझनेमें देर नहीं लगेगी कि-"शब्दोऽयम्" यह ज्ञान अवग्रह और 'यह शंख का शब्द है' ऐसा ज्ञान अवाय होगा, कारण कि अवग्रहमें जो शब्द विषय हुआ है वह स्तोक विशेष को लेकर हुआ है। शब्द मात्र ही वहां अवग्रह का विषय है। जब 'यह शंख का शब्द है' ऐसा विशेषणविशिष्ट शब्द विषय होगा तो अधिक विशेष को विषय करनेवाला होने से यह ज्ञान अवाय मान लिया जावेगा।

उत्तर—'जो जो थोडे विशेष को ग्रहण करनें वाला होगा वह अवाय नहीं होगा' इस प्रकार के मन्तव्यमे अवाय का अभावप्रसक्त-होगा, कारण कि-उत्तरोत्तर अर्थविशेष ग्रहण होने की अपेक्षा पूर्व पूर्वका अर्थविशेषका बोध सब ही स्तोक होने से अवग्रह रूप ही कहा जावेगा।

પ્રશ્ન–થોડાસરખાવિશેષનેગ્રહણકરનારૂ જે જ્ઞાનહશે તે અવગ્રહમાની લેવાશે તથા અધિકવિશેષનેગ્રહણકરનાર જે જ્ઞાનહશે, તેને અવાય, માની લેવાશે આ પ્રમાણે અવગ્રહ અને અવાયનુ સ્વરૂપ નક્કી કર્યો પછી એ વાતને સમજવામા વાર નહી લાગે કે "शब्दोऽयम्" એ જ્ઞાન અવગ્રહ અને "આ શખનો શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન અવાય હશે, કારણ કે અવગ્રહમા જે શબ્દ વિષય થયો છે તે સૂક્ષ્મ વિશેષને લીધે થયો છે શબ્દ માત્ર જ ત્યા અવગ્રહનો વિષય છે જ્યારે "આ શખનો શબ્દ છે" એવો વિશેષણવિશિષ્ટશબ્દ વિષય થશે તો અધિકવિષયને વિષયકરનારહોવાથી એ-જ્ઞાન અવાય માની લેવાશે

ઉત્ત૦—"જે જે થોડા વિષયને ગ્રહણ કરનાર હશે તે અવાય નહી હોય" આ પ્રકારના મતવ્યમા અવાયનો અભાવ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષ ગ્રહણથવાની અપેક્ષાએ પૂર્વપૂર્વના અર્થવિશેષનો બોધ બધુ જ સૂક્ષ્મ હોવાથી અવગ્રહરૂપ જ કહેવાશે

तथाहि—शाङ्खशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुरत्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धस्त्रीपुरुष-जन्यत्वादयश्च, तदपेक्षाया सत्यामिदमपि—'शाङ्खोऽय—शब्दः' इत्यादि ज्ञान स्तोक-विशेपग्राहकमेव—इति नावायः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेपग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादवायाभाव एव स्यादिति। तस्मात् 'शब्दोऽय'—मिति निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः। तदनन्तरं तु 'शब्दोऽय किं शाङ्ख', शार्ङ्गो वा' इत्यादि-शब्दविशेपविषया पुनरीहा प्रवर्तिष्यते। 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि—'यह शब्द शख का है' तो यह अवाय इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्द्रता मधुरता आदि की, तथा तरुण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी, अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेप का ग्राहक माना जावेगा, इसलिये 'जो ज्ञान स्तोकविशेप का ग्राहक होगा वह अवग्रह एव जो बृहद्विशेपकाग्राहक होगा वह अवाय है' ऐसा नियम बनना किसी प्रकार से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें उत्तरोत्तर विशेपाग्राही जितने भी ज्ञान होगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही होगा, अतः अवाय का लोप न हो इस तरह "यह शब्द है" इस ज्ञान को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद—'यह शब्द शख का है या शृग का है' इत्यादि आकाक्षा का जो कि शब्द विशेप को ईहित करती हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमे जब ऐसा निर्णय हो जावेगा कि "यह शब्द शख का ही है" तो यह शब्द विशेष को विषय

જ્યારે એવુ જ્ઞાન થશે કે—"આ શબ્દશખનો છે" ત્યારે તે અવાય તે કારણે નહી હોઇશકે કે તેમા ઉત્તરોત્તર ગભિરતા, મધુરતા, આદિનિ, તથા તરુણ, મધ્યમ, વૃદ્ધ, સ્રી, આદિ દ્વારા બોલાયા આદિનો અપેક્ષા રહેશે, તેથી તે સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહકમનાશે, તે કારણે "જે જ્ઞાન સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવગ્રહ, અને જે બૃહદ્ વિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવાય છે" એવો નિયમ કરવો તે કોઈ પણ રીતે ઉચિતમાનીશકાયનહી આ પ્રકારની એકાન્ત માન્યતામા ઉત્તરોત્તર વિશેષગ્રાહી જેટલાપણુજ્ઞાનથશે તે બધા ઉત્તરોત્તર ભેદોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મવિષયવાળા રહેશે આ રીતે અવાયનો સર્વથા અભાવ જ હશે, તેથી અવાયનો લોપ ન થાય એરીતે "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાનને અવાય માનવુ એજ ઉચિત છે ત્યારબાદ "આ શબ્દ શખનોછે કે શ્રૃગનો છે" ઇત્યાદિ આકાક્ષાની કે જે શબ્દવિશેષને ઈહિતકરે છે ઇહાજ્ઞાન રૂપે પ્રવૃત્તિ થશે આ પ્રવૃત્તિમા જ્યારે એવો નિર્ણય થઈ જશે કે "આ શબ્દ

विशेषविषयोऽवायश्च यो भविष्यति, तदपेक्षया 'शब्द एवायम्' इति निश्चयः प्रथमोऽवायोऽपि सन् उपचारादर्थावग्रह उच्यते। यदनन्तरमीहाऽवायौ प्रवर्तेते यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः। यथा—आद्यो नैश्चयिकः। 'शब्द एवाय' मित्याद्यवायानन्तर पुनरीहाऽवायौ च प्रवर्तेते। 'शाङ्खोऽय'—मित्यादिभाविविशेषापेक्षया शब्दः सामान्यम्, तस्मादर्थावग्रहो भाविविशेषापेक्षया सामान्य गृह्णातीत्युक्तम्।

ततश्च सामान्येन शब्दनिश्चयरूपात् प्रथमावायादनन्तर 'किमय शब्दः शाङ्खः, शार्ङ्गो वा' इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्तते। तत. 'शाङ्ख एवायम्' इत्यादिरूपेण शब्दविशेषस्य निश्चयरूपोऽवायो भवति। अयमपि च पुनर्विशेषाकाङ्क्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामवायं चापेक्ष्य भाविविशेषापेक्षया सामान्यालम्बनत्वाच्च अर्थावग्रह इत्युपचर्यते।

करने वाला ज्ञान अवाय हो जावेगा। अब इस अवाय ज्ञान की अपेक्षा से पहिले जो ऐसा अवाय ज्ञान हुआ है कि "यह शब्द ही है" वह उपचार से अर्थावग्रह कहा जावेगा। जिस के बाद ईहा और अवाय ज्ञान प्रवृत्त होते हैं, तथा जो सामान्य को ग्रहण करता है वह अर्थावग्रह है, जैसे आदि का नैश्चयिक अर्थावग्रह। "यह शब्द ही है" इत्यादि अवायज्ञान के अनन्तर पुनः ईहा और अवाय प्रवृत्त होते हैं इसलिये "यह शब्द ही है" यह अवायज्ञान होते हुए भी उपचारसे अवग्रहरूप माना जावेगा, कारण कि इसमें "यह शब्द शखका है" इत्यादिरूपसे भावी विशेषों की आकाक्षा रहती है, अतः इस अपेक्षा से शब्द, सामान्य बन जाता है, इसलिये अर्थावग्रह भावीविशेष की अपेक्षा सामान्य को ग्रहण करता है, ऐसा कहा है।

શખનો જ છે" ત્યારે એ શબ્દ વિશેષને વિષયકરનારૂ જ્ઞાન અવાય થઈ જશે હવે અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પહેલા જે એવુ અવાયજ્ઞાન થયુ છે કે "આ શબ્દ જ છે" તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહેવાશે, જેના પછી ઈહા અને અવાય જ્ઞાન પ્રવૃત્તથાયછે, તથા જે સામાન્યનેગ્રહણકરે છે તે અર્થાવગ્રહ છે, જેમકે આદિનો નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ "આ શબ્દ જ છે" ઈત્યાદિ અવાયજ્ઞાન બાદ ફરીથી ઈહા અને અવાય પ્રવૃત્તથાય છે તેથી "આ શબ્દ જ છે" આ અવાયજ્ઞાન હોવા છતા પણ ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ મનાશે કારણ કે તેમા "આ શબ્દ શખનો છે" ઈત્યાદિ રૂપે ભાવીવિશેષોની આકાક્ષારહેછે તેથી આ અપેક્ષાએ શબ્દ, સામાન્યબનીજાયછે, તે કારણે અર્થાવગ્રહ ભાવીવિશેષની અપેક્ષાએ સામાન્યનેગ્રહણકરેછે એમ કહ્યુ છે

तथाहि-शाङ्खशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुरत्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धस्त्रीपुरुष-जन्यत्वादयश्च, तदपेक्षाया सत्यामिदमपि-'शाङ्खोऽयं-शब्द.' इत्यादि ज्ञान स्तोक-विशेषग्राहकमेव-इति नावायः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदु त्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादवायाभाव एव स्यादिति। तस्मात् 'शब्दोऽय'-मिति निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः। तदनन्तरं तु 'शब्दोऽय किं शाङ्खः, शार्ङ्गो वा' इत्यादि-शब्दविशेषविषया पुनरीहा प्रवर्तिष्यते। 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि-'यह शब्द शख का है' तो यह अवाय इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्द्रता मधुरता आदि की, तथा तरूण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी, अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेष का ग्राहक माना जावेगा, इस-लिये 'जो ज्ञान स्तोकविशेष का ग्राहक होगा वह अवग्रह एव जो बृह-द्विशेषकाग्राहक होगा वह अवाय है' ऐसा नियम बनना किसी प्रकार से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें उत्तरोत्तर विशेषाग्राही जितने भी ज्ञान होगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही होगा, अत' अवाय का लोप न हो इस तरह "यह शब्द है" इस ज्ञान को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद-'यह शब्द शख का है या श्रृंग का है' इत्यादि आकाक्षा का जो कि शब्द विशेष को ईहित करती हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमे जब ऐसा निर्णय हो जावेगा कि "यह शब्द शख का ही है" तो यह शब्द विशेष को विषय

જ્યારે એવુ જ્ઞાન થશે કે-"આ શબ્દ શખનો છે" ત્યારે તે અવાય તે કારણે નહી હોઈશકે કે તેમા ઉત્તરોત્તર ગભિરતા, મધુરતા, આદિનિ, તથા તરુણ, મધ્યમ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, આદિ દ્વારા બોલાયા આદિની અપેક્ષા રહેશે, તેથી તે સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહકમનાશે, તે કારણે "જે જ્ઞાન સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવગ્રહ, અને જે બૃહદ્ વિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવાય છે" એવો નિયમ કરવો તે કોઈ પણ રીતે ઉચિતમાનીશકાયનહી આ પ્રકારની એકાન્ત માન્યતામાં ઉત્તરોત્તર વિશેષગ્રાહી જેટલાપણજ્ઞાનથશે તે બધા ઉત્તરોત્તર ભેદોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મવિષયવાળા રહેશે આ રીતે અવાયનો સર્વથા અભાવ જ હશે, તેથી અવાયનો લોપ ન થાય એરીતે "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાનને અવાય માનવુ એજ ઉચિત છે ત્યારબાદ "આ શબ્દ શખનોછે કે શ્રૃગનો છે" ઈત્યાદિ આકાક્ષાની કે જે શબ્દવિશેષને ઈહિતકરે છે ઈહાજ્ઞાન રૂપે પ્રવૃત્તિ થશે આ પ્રવૃત્તિમા જ્યારે એવો નિર્ણય થઈ જશે કે "આ શબ્દ

अन्यविशेषेषु यतो विशेषात् परतः प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते सोऽन्त्यः । अन्त्य-विशेषापेक्षया च व्यावहारिकार्थावग्रहेहाऽवायार्थं सामान्यविशेषाऽपेक्षा कर्तव्या । तस्मादुत्तरोत्तरविशेषाकाङ्क्षा यावत् प्रवर्तते, तावत् सर्वत्र यो योऽवायः स स उपचारतोऽर्थावग्रहः । यदा तु प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते, तदा तद्विशेषार्थनिश्चय-रूपोऽवायो नावग्रह इति विभावनीयम् ॥ ४ ॥

'मेधा' इति । शब्दोऽयमित्याकारकं प्रथम विशेषसामान्यार्थावग्रह विहाय, उत्तरः सर्वोऽपि विशेषसामान्यार्थावग्रहो 'मेधा' इत्युच्यते । यथा-'शाङ्खोऽय

अन्य विशेषो के रहने पर भी जिस विशेष से आगे प्रमाता को फिर विशेषविषयक जिज्ञासा नही होती हो वह अन्त्य है। अन्त्यविशेष अपेक्षा से ही व्यावहारिक अर्थावग्रह ईहा और अवाय के लिये सामान्य विशेष की अपेक्षा करनी पडती है इसलिये जबतक अपने विषय मे उत्तरोत्तर विशेष की आकाक्षा चालू रहती है तबतक सर्वत्र जो जो अवायज्ञान होता है वह उपचार से अर्थावग्रह मान लिया जाता है। जैसे ही प्रमाता की अपने विषय में विशेष को जानने की आकाक्षा शात हो जाती है कि वैसे ही वह अवाय अपने विषय को निश्चय करने वाला अवाय ही रहता है, अर्थावग्रह नही होना है ॥ ४ ॥

"यह शब्द है" इत्याकारक जो प्रथम सामान्यविशेषरूप अर्था-वग्रह होता है उसको छोड़कर इसके बाद के जितने भी सामान्यविशेष-रूप अर्थावग्रह हैं वे सब मेधा शब्द वाच्य माने गये हैं। अर्थात्-"यह

રહેવા છતા પણ જે વિશેષની આગળ પ્રમાતાને વિશેષવિષયક જિજ્ઞાસા થતીનથી તે અન્ત્ય છે અન્ત્યવિશેષની અપેક્ષાએ જ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ ઈહા અને અવાયને માટે સામાન્ય વિશેષની અપેક્ષાકરવીપડેછે તે કારણે જ્યા સુધી પોતાના વિષયમા ઉત્તરોત્તરવિશેષની આકાક્ષા ચાલુરહેછે ત્યાસુધી સર્વત્ર જે જે અવાય-જ્ઞાન થાય છે તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ માનીલેવાયછે જેવી પ્રમાતાની પોતાના વિષયમા વિશેષ જાણવાની આકાક્ષા શાન્તપડીજાય છે, એવુ જ તે અવાય પોતાનાવિષયનેનિશ્ચિતકરનારૂ અવાયજરહેછે અર્થાવગ્રહ થતો નથી ॥ ૪ ॥

"આ શબ્દ છે" ઈત્યાકારક જે પ્રથમ સામાન્યવિશેષરૂપઅર્થાવગ્રહ થાય છે, તેને છોડી દઈને ત્યારબાદ જેટલા સામાન્ય વિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે એ બધા

इयं च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्तव्या, यावदन्त्यो वस्तुनो विशेषः। यस्माच्च विशेषात् परतोऽन्ये विशेषा न सम्भवन्ति, सोऽन्त्यः। अथवा–सम्भवत्स्वपि

फिर–सामान्यतः शब्द का निश्चय करने वाले प्रथम अवायज्ञान के बाद "किमयं शब्दः शाङ्खः शार्ङ्गो वा–क्या यह शब्द शङ्ख का है अथवा शृङ्ग का है" इत्यादि रूप से ईहा ज्ञानकी प्रवृत्ति होती है। इसके बाद "शंख का ही यह शब्द है" इत्यादि रूप से शब्दविशेष का निश्चयरूप अवाय ज्ञान होता है। इस तरह का यह अवायज्ञान भी उपचार से अर्थावग्रह रूप तब माना जाता है जब कि प्रमाता को उसमें और भी विशेष जानने की आकांक्षा होती है। इस आकांक्षामें अवाय के विषयभूत बने हुए उस शंख के शब्दमें प्रमाता को ईहा और अवाय पुनः होते हैं। इस तरह "शंख का ही यह शब्द है" यह अवायज्ञान होने पर भी उसमें भावि विशेष को जानने की आकांक्षा की अपेक्षा लेकर होनेवाली ईहा और अवायज्ञान की अपेक्षा से प्रमाता का वह अवायज्ञान सामान्य को विषय करनेवाला मान लिया जाता है, अतः वह उपचार से अर्थावग्रह कह दिया जाता है।

यह सामान्यविशेष की अपेक्षा तबतक करनी चाहिये जबतक वस्तु का अन्त्य विशेष निर्णीत न हुआ हो। जिस विशेष को आगे फिर अन्यविशेष की सम्भावना नहीं होती हो वह विशेष अन्त्य है। अथवा

તથા—સામાન્યરીતે શબ્દનો નિશ્ચયકરનારા પ્રથમ અવયજ્ઞાનના પછી "किमयं शब्दः शाङ्खः शार्ङ्गो वा–શુ આ શબ્દ શંખનોછે કે શ્રૃંગનો છે" ઈત્યાદિ રૂપે ઈહાજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિથાયછે ત્યારબાદ 'શંખનો જ આશબ્દછે" ઈત્યાદિ રૂપે શબ્દવિશેષનાનિશ્ચયરૂપ અવાયજ્ઞાનથાયછે આ પ્રકારનુ આ આવાયજ્ઞાન પણ ઉપચારથી અર્થાવગ્રહરૂપ ત્યારેમનાયછે કે જ્યારે પ્રમાતાને તેમા હજી પણ વિશેષ જાણવાની આકાંક્ષા થાય છે આ આકાંક્ષામા અવાયના વિષયભૂત બનેલ તે શંખના શબ્દમા પ્રમાતાને ઈહા અને અવાય ફરીથી થાય છે આ રીતે "શંખનો જ આ શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન થવા છતા પણ તેમા ભાવિવિશેષને જાણવાની આકાંક્ષાની અપેક્ષાએ થનારી ઈહા અને અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પ્રમાતાનુ તે અવાયજ્ઞાન સામાન્યને વિષય કરનાર માનવામા આવે છે, તેથી તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહી દેવાય છે

આ સામાન્યવિશેષની અપેક્ષા ત્યા સુધી કરવીજોઈએકે, જ્યાસુધી વસ્તુનુ અન્ત્યવિશેષ નિશ્ચિત ન થયુ હોય જે વિશેષથી આગળ ફરીથી અન્ય વિશેષની સંભાવના ન રહેતી હોય તે વિશેષ અન્ત્ય છે અથવા અન્યવિશેષોના

सा षड्विधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा–श्रोत्रेन्द्रियेहा–इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा–श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेषाश्चक्षुरिन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । 'तीसे ण०' इत्यादि । तस्याः=ईहायाः । अन्यत् सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेषचिन्ताया तु भिन्नार्थकानि ।

'से किं त ईहा ?' इत्यादि० ।

शिष्य पूछता है कि हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है ? उत्तर–ईहा छह प्रकार की वतलाई गई है । वह इस प्रकार है–श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६ । उसके ये नाना घोपवाले तथा नाना व्यजनावाले एकार्थक पाच नाम है । जैसे–आभोगनता, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पाच ईहा के नाम है । वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है । श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के वाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है । इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियो के अर्थावग्रह के वाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये । इस ईहा के जो पाच नाम एकार्थक वतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही वतलाये गये जानना चाहिये, विशेप की अपेक्षा नहीं, कारण–विशेप की अपेक्षा ये सव भिन्न २ अर्थवाले हो

"से किं त ईहा ?" ઈત્યાદિ—

શિષ્યપૂછેછે–હે ભદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ "ઈહા"નુ શુ સ્વરૂપછે ?

ઉત્તર—ઈહા ના ૭ પ્રકારબતાવ્યાછે તે આપ્રમાણે છે–(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહા, (૨) ચક્ષુઈન્દ્રિય ઈહા, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય ઈહા, (૪) જીહ્વાઈન્દ્રિય ઇહા, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય ઈહા, અને (૬) નો ઈન્દ્રિય ઇહા તેના વિવધઘોષવાળા તથા વિવિધવ્યજનવાળા એકાર્થક પાચનામછે જેવા કે (૧) આભોગનતા, (૨) માર્ગણુતા, (૩) ગવેષણુતા (૪) ચિન્તા, અને (૫) વિમર્શ આ પ્રકારે ઇહાના પાચ નામ છે વસ્તુનાનિર્ણયમાટે જે વિચારણુાથાયછે તેનુ નામ ઈહાછે

શ્રોત્રેન્દ્રિયજનિતઅર્થાવગ્રહબાદ જે વિચારણુાથાય છે તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહાછે એજરીતે બાકીનીઈન્દ્રિયોની ઈહા પણુ તે તે ઈન્દ્રિયોના અર્થાવગ્રહ બાદ થયેલવિચારણુાસ્વરૂપસમજીલેવી આ ઇહાના જે પાચ એકાર્થક નામ બતાવ્યાછે, તે સામાન્યનીઅપેક્ષાએ જ બતાવેલમાનવાજોઈએ, વિશેષની અપેક્ષાએનહી, કારણુ કે વિશેષનીઅપેક્ષાએ એ બધા ભિન્નભિન્ન

शब्दः' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रहः स सर्वोऽपि 'मेधा' इति विशेषः। तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थावग्रह रूप बोध्यम्। 'अवग्रहणता, उपधारणता चेत्येतद् द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम्॥ ५॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह—' से त ' इति। स एपोऽवग्रह इति ॥सू० ३०॥

मूलम्—से किं त ईहा?। ईहा छव्विहा पण्णत्ता, त जहा-सोइंदिय-ईहा। चक्खिंदिय-ईहा। घाणिंदिय-ईहा। जिब्भिंदिय-ईहा। फासिंदिय-ईहा। नोइंदिय-ईहा। तीसे ण इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पचनामधिज्जा भवंति, त जहा—आभोगणया, मग्गणया, गवेसणया, चिंता, वीमंसा। से त ईहा॥ सू० ३१॥

छाया—अथ का सा ईहा?, ईहा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियेहा। चक्षुरिन्द्रियेहा। घ्राणेन्द्रियेहा, जिह्वेन्द्रियेहा, स्पर्शेन्द्रियेहा, नोइन्द्रियेहा। तस्या इमानि–एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति। तद् यथा–आभोगनता१, मार्गणता२, गवेषणता३, चिन्ता४, विमर्शः (मीमासा)। सा एषा ईहा॥ सू० ३१॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त ईहा?' इत्यादि। अथ का सा ईहा?। उत्तरमाह—' ईहा छव्विहा पण्णत्ता ' इत्यादि। वस्तुनिर्णयार्थं विचारणा ईहा,

---

शग्व का शब्द है" इस प्रकार के बोध से लगाकर अन्त्यविशेष के पहिले पहिले का जो सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह है वह सब मेधा है॥ ५॥ इस तरह श्रवणता अवलम्बनता और मेधा ये तीन अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहता, उपधारणता ये दो व्यजनावग्रहरूप होते हैं ऐसा जानना चाहिये॥ इस प्रकार यह अवग्रह का वर्णन है॥ सू०॥ ३०॥

મેધા શબ્દવાચ્યમનાયાછે એટલે કે "આ શખનોશબ્૦ છે" આ પ્રકારના બોધથી લઈને અન્ત્યવિશેષનીઆગળ આગળનો જે સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે તે સૌ મેધા છે ॥૫॥ આ પ્રકારે શ્રવણતા અવલબનતા અને મેધા એત્રણ અર્થાવગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા એ બે વ્યજનાવગ્રહરૂપ હોય છે એમ જાણવુ જોઇએ આ પ્રકારે આ અવગ્રહનુ વર્ણન છે ॥ સૂ ૩૦ ॥

सा षड्विधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा–श्रोत्रेन्द्रियेहा–इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा–श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेषाश्चक्षुरिन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । 'तीसे ण०' इत्यादि । तस्याः=ईहायाः । अन्यत् सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेषचिन्तायां तु भिन्नार्थकानि।

'से किं त ईहा?' इत्यादि० ।

शिष्य पूछता है कि हे भदत! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है? उत्तर–ईहा छह प्रकार की वतलाई गई है। वह इस प्रकार है–श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६। उसके ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यजनावाले एकार्थक पाच नाम है। जैसे–आभोगनता, मार्गणता २, गवेषणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पाच ईहा के नाम हैं। वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है। श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के वाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है। इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियो के अर्थावग्रह के वाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये। इस ईहा के जो पांच नाम एकार्थक वतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही वतलाये गये जानना चाहिये, विशेष की अपेक्षा नही, कारण–विशेष की अपेक्षा ये सव भिन्न २ अर्थवाले हो

"से किं त ईहा?" ઈત્યાદિ—

શિષ્યપૂછેછે–હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ "ઈહા"નુ શુ સ્વરૂપછે?

ઉત્તર—ઈહા ના છ પ્રકારબતાવ્યાછે તે આપ્રમાણે છે–(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહા, (૨) ચક્ષુઈન્દ્રિય ઈહા, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય ઈહા, (૪) જીહ્વાઈન્દ્રિય ઈહા, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય ઈહા, અને (૬) નો ઈન્દ્રિય ઈહા તેના વિવધઘોષવાળા તથા વિવિધવ્યજનવાળા એકાર્થક પાચનામછે જેવા કે (૧) આભોગનતા, (૨) માર્ગણતા, (૩) ગવેષણતા (૪) ચિન્તા, અને (૫) વિમર્શ આ પ્રકારે ઈહાના પાચ નામ છે વસ્તુનાનિર્ણયમાટે જે વિચારણાથાયછે તેનુ નામ ઈહાછે

શ્રોત્રેન્દ્રિયજનિતઅર્થાવગ્રહબાદ જે વિચારણાથાય છે તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહાછે એજરીતે બાકીનીઈન્દ્રિયોની ઈહા પણ તે તે ઈન્દ્રિયોના અર્થાવગ્રહ બાદ થયેલવિચારણાસ્વરૂપસમજીલેવી આ ઈહાના જે પાચ એકાર્થક નામ બતાવ્યાછે, તે સામાન્યનીઅપેક્ષાએ જ બતાવેલમાનવાજોઈએ, વિશેષની અપેક્ષાએનહી, કારણ કે વિશેષનીઅપેક્ષાએ એ બધા ભિન્નભિન્ન

शब्दः' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रहः स सर्वोऽपि 'मेधा' इति विशेषः। तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थावग्रह रूप बोध्यम्। 'अवग्रहणता, उपधारणता चेत्येतद् द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम् ॥ ५ ॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह—'से त' इति। स एषोऽवग्रह इति ॥सू० ३०॥

मूलम्—से कि त ईहा ? । ईहा छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा-सोइंदिय-ईहा । चक्खिदिय-ईहा । घाणिंदिय-ईहा । जिब्भिंदिय—ईहा ।फासिंदिय-ईहा । नोइंदिय-ईहा । तीसे ण इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पचनामधिज्जा भवति, त जहा—आभोगणया, मग्गणया, गवेसणया, चिता, वीमसा । से त ईहा ॥ सू० ३१ ॥

छाया—अथ का सा ईहा ?, ईहा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियेहा। चक्षुरिन्द्रियेहा। घ्राणेन्द्रियेहा, जिह्वेन्द्रियेहा, स्पर्शेन्द्रियेहा , नोइन्द्रियेहा। तस्या इमानि—एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति। तद् यथा—आभोगनता१, मार्गणता२, गवेषणता३, चिन्ता४, विमर्शः (मीमासा)। सा एषा ईहा ॥ सू० ३१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त ईहा ?' इत्यादि। अथ का सा ईहा? उत्तरमाह—'ईहा छव्विहा पण्णत्ता' इत्यादि। वस्तुनिर्णयार्थं विचारणा ईहा,

---

शख का शब्द है" इस प्रकार के बोध से लगाकर अन्त्यविशेष के पहिले पहिले का जो सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह है वह सब मेधा है ॥ ५ ॥ इस तरह श्रवणता अवलम्बनता और मेधा ये तीन अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहता, उपधारणता ये दो व्यजनावग्रहरूप होते हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ इस प्रकार यह अवग्रह का वर्णन है ॥ सू० ॥ ३० ॥

મેધા શબ્દવાચ્યમનાયાછે એટલે કે "આ શખનોશબ્દ છે" આ પ્રકારના બોધથી લઈને અન્ત્યવિશેષનીઆગળ આગળનો જે સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે તે સૌ મેધા છે ॥૫॥ આ પ્રકારે શ્રવણુતા અવલબનતા અને મેધા એત્રણુ અર્થાવ ગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહણુતા, ઉપધારણુતા એ બે વ્યજનાવગ્રહરૂપ હોય છે એમ જાણુવુ જોઇએ આ પ્રકારે આ અવગ્રહનુ વર્ણુન છે ॥ સૂ ૩૦ ॥

तथा-अवायः=निश्चयः, सर्वथा ईहातो विनिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतो जीवस्य यो बोधविशेषः सोऽवायः ॥ ३ ॥ तथा-बुद्धिः-ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमवबुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ॥ ४ ॥ तथा-विज्ञान=विशिष्ट ज्ञान विज्ञानं, क्षयोपशमविशेषादेव अवधारितार्थविषयक एव तीव्रतरधारणाहेतुर्बोधविशेष इत्यर्थः ॥५॥ स एषोऽवायो वर्णितः ॥ सू० ३२ ॥

जैसे-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवाय ३, बुद्धि ४, और विज्ञान ५। इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है। श्रोत्रइन्द्रिय से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि 'यह शब्द अमुक का ही है' इसका नाम श्रोत्रइन्द्रियजन्य अवाय है। जैसे यह शख का ही शब्द है। इसी तरह शेष इन्द्रियो के विषयोंमे उत्पन्न ईहा के बाद जो उस उस विषय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य अवाय जानना चाहिये। आवर्तनता आदि पाच नामोमें जो एकार्थकता बतलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विवक्षा से बतलाई गई जाननी चाहिये। जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १। इस आवर्तन के प्रति जो बोध विशेष होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोंमें विवक्षित अवाय के बिलकुल समीप आ जाता है उसका नाम प्रत्यावर्तनता है २। ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

આવર્તનતા, (૨) પ્રત્યાવર્તનતા, (૩) અવાય, (૪) બુદ્ધિ, અને (૫) વિજ્ઞાન આ રીતે પૂર્વોક્ત અવાયજ્ઞાનનુ આ સ્વરૂપ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયથીઉત્પન્નથયેલ ઈહાજ્ઞાન બાદ જે એવુ જ્ઞાનથાયછે કે "આ શબ્દ અમુકનોછે" તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્યઅવાય છે જેમ કે આ શખનોજ શબ્દછે એજપ્રકારે બાકીની ઇન્દ્રિયોનાવિષયમા ઉત્પન્નથયેલ ઈહાની પછી જે તે તે વિષયના નિશ્ચયનુ જ્ઞાનથાયછે, તે જ્ઞાનને તે તે ઇન્દ્રિયજન્ય અવાયજ્ઞાન માનવુ આવર્તનતા આદિ પાચનામોમા જે એકાર્થતા બતાવેલછે તે સામાન્ય અવાયની વિવક્ષાથી બતાવાઈછે એમ સમજવુ (૧) જે બોધ પરિણામદ્વારા ઈહાથી નિવૃત્તથઈને જીવ અવાયભાવ તરફ ઝુકાવાતો જાય છે તેનુ નામ આવર્તનતા છે (૨) આ આવર્તનના પ્રતિ જે બોધ વિશેષ થાય છે, અને જે બોધથી જીવ ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષોમા વિવક્ષિત અવાયની બિલકુલ સમીપ આવેછે તેનુ નામ પ્રત્યાવર્તનતાછે (૩) ઈહાથી દૂરજઈને જીવનેમાટે ને

छाया—अथ कः सोऽवायः ? । अवायः षड्विधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियावायः १ । चक्षुरिन्द्रियावायः २। घ्राणेन्द्रियावायः ३ । जिह्वेन्द्रियावायः४। स्पर्शेन्द्रियावायः ५ । नोइन्द्रियावायः ६ । तस्य खलु इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि, नानाव्यञ्जनानि, पञ्च नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवायः ३, बुद्धिः ४, विज्ञानम् ५ । स एषोऽवायः ।।सू० ३२।।

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि । अथ कः सोऽवायः ? इति। उत्तरमाह—'अवाए छव्विहे पण्णत्ते०' इत्यादि । अवायो निश्चयात्मकावबोधः । स षड्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियावाय-इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेणावायः-श्रोत्रेन्द्रियावायः । श्रोत्रेन्द्रियेहामधिकृत्य यः प्रवृत्तोऽवायो-निश्चयः, स श्रोत्रेन्द्रियावाय इत्यर्थः । एवं चक्षुरिन्द्रियावायादयः साधनीयाः । तस्य=अवायस्य खलु इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । एतेषां व्याख्या प्राग्वत् । नवरं अवायसामान्यविवक्षया एकार्थकानि । तद्विशेषचिन्तायां तु नानार्थकानि । तत्र-आवर्तते-आ=मर्यादया वर्तते-ईहातो निवृत्त्या अवायभावं प्रति अभिमुखो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तनः, स एवावर्तनता ॥ १ ॥

तथा-प्रत्यावर्तनता-आवर्तनं प्रति गतो योऽर्थविशेषेषु उत्तरोत्तरेषु विवक्षितावायप्रत्यासन्नतरो बोधविशेषः स प्रत्यावर्तनः, स एव प्रत्यावर्तनता ॥ २ ॥

'से किं तं अवाए०' इत्यादि ।

शिष्य पूछता है-पूर्वनिर्दिष्ट अवाय ज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—अवायज्ञान छह प्रकार का कहा गया है। वे प्रकार ये हैं-श्रोत्रइन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, २ चक्षु इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय २ घ्राणेन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, ३ जिह्वा इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ४, स्पर्श इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ५ तथा नो इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ६ । उस अवाय के ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यजनवाले एकार्थक पाच नाम हैं।

"से किं त अवाए०" ઇત્યાદિ—

શિષ્યપૂછેછે–"પૂર્વનિર્દિષ્ટ અવાયજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપછે ?

ઉત્તર—અવાયજ્ઞાન નીચેપ્રમાણે છ પ્રકારનુ કહેલછે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિયથી પેદાથયેલ અવાય (૨), ચક્ષુઇન્દ્રિયથી પેદાથયેલ અવાય, ઘ્રાણેન્દ્રિયથી પેદા થયેલ અવાય (૪), જિહ્‌વાઇન્દ્રિયથી પેદા થયેલ અવાય (૫), સ્પર્શેન્દ્રિયથી પેદા થયેલ અવાય, તથા (૬) નો ઇન્દ્રિયથી પેદાથયેલ અવાય તે અવાયના એ વિવિધ ઘોષવાળા તથા વ્યજનવાળા એકાર્થક પાચનામછે, જેવાકે (૧)

तथा-अवायः=निश्चयः, सर्वथा ईहातो विनिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतो जीवस्य यो बोधविशेषः सोऽवायः ॥ ३ ॥ तथा-बुद्धिः-ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमवबुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ॥ ४ ॥ तथा-विज्ञान=विशिष्ट ज्ञान विज्ञानं, क्षयोपशमविशेषादेव अवधारितार्थविषयक एव तीव्रतरधारणाहेतुर्बोधविशेष इत्यर्थः ॥५॥ स एषोऽवायो वर्णितः ॥ सू० ३२ ॥

जैसे-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवाय ३, बुद्धि ४, और विज्ञान ५। इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है। श्रोत्रन्द्रिय से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि 'यह शब्द अमुक का ही है' इसका नाम श्रोत्रइन्द्रियजन्य अवाय है। जैसे यह शख का ही शब्द है। इसी तरह शेष इन्द्रियो के विषयोमें उत्पन्न ईहा के बाद जो उस उस विषय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य अवाय जानना चाहिये। आवर्तनता आदि पाच नामोंमें जो एकार्थकता बतलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विवक्षा से बतलाई गई जाननी चाहिये। जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १। इस आवर्तन के प्रति जो बोध विशेष होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोंमे विवक्षित अवाय के बिलकुल समीप आ जाता है उसका नाम प्रत्यावर्तनता है २। ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

આવર્તનતા, (૨) પ્રત્યાવર્તનતા, (૩) અવાય, (૪) બુદ્ધિ, અને (૫) વિજ્ઞાન આ રીતે પૂર્વોક્ત અવાયજ્ઞાનનુ આ સ્વરૂપ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયથીઉત્પન્નથયેલ ઈહાજ્ઞાન બાદ જે એવુ જ્ઞાનથાયછે કે "આ શબ્દ અમુકનોછે" તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્યઅવાય છે જેમ કે આ શખનોજ શબ્દ છે એજપ્રકારે બાકીની ઈન્દ્રિયોનાવિષયમા ઉત્પન્નથયેલ ઈહાની પછી જે તે તે વિષયના નિશ્ચયનુ જ્ઞાનથાયછે, તે જ્ઞાનને તે તે ઈન્દ્રિયજન્ય અવાયજ્ઞાન માનવુ આવર્તનતા આદિ પાચનામોમા જે એકાર્થતા બતાવેલછે તે સામાન્ય અવાયની વિવક્ષાથી બતાવાઈછે એમ સમજવુ (૧) જે બોધ પરિણામદ્વારા ઈહાથી નિવૃત્તથઈને જીવ અવાયભાવ તરફ ઝુકાવાતો જાય છે તેનુ નામ આવર્તનતા છે (૨) આ આવર્તનના પ્રતિ જે બોધ વિશેષ થાય છે, અને જે બોધથી જીવ ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષોમા વિવક્ષિત અવાયની બિલકુલ સમીપ આવેછે તેનુ નામ પ્રત્યાવર્તનતાછે (૩) ઈહાથી દૂરજઈને જીવનેમાટે ને

अथ धारणास्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं धारणा ?। धारणा छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—सोइंदियधारणा। चक्खिदियधारणा। घाणिंदियधारणा। जिब्भिंदियधारणा । फासिंदियधारणा । नोइंदियधारणा। तीसे णं इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा—धरणा१, धारणा२, ठवणा३, पइट्ठा४, कोट्ठे५। से तं धारणा ॥ सू० ३३ ॥

छाया—अथ का सा धारणा ?। धारणा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियधारणा १। चक्षुरिन्द्रियधारणा २। घ्राणेन्द्रियधारणा ३। जिह्वेन्द्रियधारणा ४। स्पर्शेन्द्रियधारणा ५। नोइन्द्रियधारणा ६। तस्या इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा-धरणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, कोष्ठः ५। सा एषा धारणा ॥ सू० ३३ ॥

टीका—'से किं तं धारणा' इत्यादि। शिष्यः पृच्छति-अथ का सा धारणा इति। उत्तरमाह—'धारणा छव्विहा पण्णत्ता' इत्यादि। धारणा-निर्णीतार्थविशे

पदार्थ का बिलकुल निश्चितज्ञान होता है वह अवाय है ३। इस अवाय के द्वारा निश्चित किये गये पदार्थ का जो स्थिररूप से पुनः पुनः स्पष्टतर बोध होता है उसका नाम बुद्धि है ४। इस बुद्धि के बाद जो ऐसा जीव को बोध होता है कि जिसके बल पर जीव धारणा के निकट पहुंच जाता है-जो धारणा की उत्पत्तिमें हेतुभूत होता है-उस विशिष्ट ज्ञान का नाम विज्ञान है ५। यह अवाय का स्वरूप हुआ ॥ सू० ३२ ॥

अब धारणाका स्वरूप कहा जाता है—'से किं तं धारणा०' इत्यादि

ઇહિત પદાર્થનું જે તદ્દન નિશ્ચિત જ્ઞાન થાયછે તે અવાયછે (૪) આ અવાય દ્વારા નિશ્ચિતકરાયેલ પદાર્થનો જે સ્થિરરૂપે ફરીને સ્પષ્ટતર બોધથાયછે તેનુ નામ બુદ્ધિછે (૫) એ બુદ્ધિની પછી જે એવા જીવને બોધ થાય છે કે જેના આધારે જીવ ધારણાની સમીપ પહોચીજાયછે-જે ધારણાની ઉત્પત્તિમા હેતુભૂત થાયછે-એ વિશિષ્ટજ્ઞાનનુ નામવિજ્ઞાનછે આ અવાયના સ્વરૂપનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૩૨ ॥

હવે ધારણાનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે-" से किं त धारणा० " ઇત્યાદિ.

पस्य धारणम्=अविस्मरणम्। सा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा-'श्रोत्रेन्द्रिय धारणा' इत्यादि। श्रोत्रेन्द्रियेण या धारणा सा श्रोत्रेन्द्रियधारणा। एव चक्षुरिन्द्रियधारणादयः साधनीयाः। तस्याः=धारणायाः। अन्यत् सुगमम्। अत्रापि सामान्यविवक्षया एकार्थकानि। विशेषार्थचिन्तायां तु भिन्नार्थानि। तत्रावायानन्तरमवगतस्यार्थस्याविच्युत्या अन्तर्मुहूर्तकालं यावत् धरणं धरणा ॥१॥ ततस्तस्यैवार्थस्योपयोगाच्च्युतस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः संख्येयाऽसंख्येयकालपर्यन्तं यत् स्मरणं सा धारणा ॥२॥ तथा-स्थापनं-स्थापना। अवायावधारितस्यार्थस्य हृदि स्थापनं, जलपूर्ण-

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट धारणा का क्या स्वरूप है? उत्तर—धारणा छह प्रकार की कही गई है। उसके छह प्रकार ये हैं-श्रोत्रइन्द्रिय से होने वाली धारणा १, चक्षु इन्द्रिय से होने वाली धारणा २, घ्राणेन्द्रिय से होनेवाली धारणा ३, जिह्वा इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ४, स्पर्श इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ५, तथा नो इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ६। उस धारणा में ये पाच नानाघोष एव नाना व्यजनवाले एकार्थक नाम हैं। जैसे-धरणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, तथा कोष्ठ ५।

निर्णीत अर्थ का नहीं भूलना इसका नाम धारणा है। यह छह प्रकार की है। श्रोत्र इन्द्रिय के विषयभूत शब्दरूप पदार्थमे जो अवाय ज्ञान के बाद उस विषय की धारणा होती है कि जिसमे जीव उस विषय को कालान्तरमे भी नहीं भूलता है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय धारणा है१। इसी तरह उस २ इन्द्रिय के विषयभूत पदार्थों मे अवाय ज्ञान के बाद जो उस २ विषय की धारणा जीव को होती है वह चक्षु आदि इन्द्रियों

પ્રશ્ન-પૂર્વ નિર્દિષ્ટ ધારણાનું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર-ધારણા નીચેપ્રમાણે છ પ્રકારની બતાવેલ છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૨) ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૪) જિહ્વા ઇન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, અને (૬) નો ઇન્દ્રિયથી થનારી ધારણા તે ધારણાના આ પાચ વિવિધ ઘોષવાળા અને વિવિધ વ્યંજનવાળા એકાર્થક નામ છે-(૧) ધરણા, (૨) ધારણા, (૪) સ્થાપના, (૪) પ્રતિષ્ઠા, તથા (૫) કોષ્ઠ

નિર્ણીત અર્થને ન ભૂલવો તેનું નામ ધારણા છે તે છ પ્રકારની છે શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયભૂત શબ્દરૂપ પદાર્થમા જે અવાયજ્ઞાનની પછી તે વિષયની ધારણા થાય છે કે જેથી જીવ તે વિષયને કાલાન્તરે પણ ભૂલતો નથી તેનું નામ શ્રોત્રેન્દ્રિયધારણા છે એજપ્રમાણે તે તે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોમા અવાયજ્ઞાનની પછી તે તે વિષયની ધારણા જીવનેથાય છે તે ચક્ષુ આદિ

घटस्थापनवत्, वासनेत्यर्थः ॥३॥ तथा–प्रतिष्ठान–प्रतिष्ठा–अवायावधारितस्यैवा-र्थस्य हृदि प्रभेदेन प्रतिष्ठापनमित्यर्थः, यथा–जले उपलप्रक्षेपप्रतिष्ठा भवति ॥४॥ 'कोष्ठः' इति, कोष्ठ इव कोष्ठः। अविनष्टसूत्रार्थबीज धारणात् कोष्ठवद् या धारणा, सा कोष्ठ इत्युच्यते ॥ ५ ॥ सू० ३३ ॥

के विषयमे भी समझ लेना चाहिये। धारणा के पाच नामोमें जो एका-र्थकता बतलाई गई है वह धारणा सामान्य की अपेक्षा से कही गई है। वैसे तो विशेष–अर्थ की अपेक्षा से इनमें भिन्नार्थता भी है। अवाय के द्वारा निर्णीत पदार्थ के हो जाने पर उस पदार्थ की जो अविच्युति द्वारा अन्तर्मुहूर्त काल तक धारणा बनी रहती है उसका नाम धारणा है १। अवायज्ञान द्वारा निर्णीत पदार्थ की तरफ से जीव का उपयोग हट जाने पर भी कम से कम अन्तर्मुहूर्ततक और ज्यादा सख्यात और असख्यात कालतक उस पदार्थ की जो स्मृति बनी रहती है उसका नाम धारणा है २। अवाय द्वारा निश्चित किये गये अर्थ का हृदयमें जो जलपूर्णकुंभ की तरह स्थापन हो जाना है वह स्थापना है, इसका दूसरा नाम वासना भी है ३। अवाय के द्वारा अवधारित अर्थ का जो हृदयमें भेदप्रभेद से स्थापन होता है उसका नाम प्रतिष्ठा है ४। अविनष्ट सूत्रार्थरूप बीज के धारण से जो धारणा कोष्ठ की तरह होती है वह कोष्ठ है ५। यह धारणा का स्वरूप हुआ ॥ सू० ३३ ॥

ઇન્દ્રિયોનાવિષયમાપણ સમજીલેવીજોઇએ ધારણાના પાચનામોમા જે એકા-ર્થતા બતાવવામા આવેલ છે તે ધારણા સામાન્યની અપેક્ષાએ બતાવવામા આવી છે એમ તો વિશેષઅર્થનીઅપેક્ષાએ તેમનામા ભિન્નતાપણુછે (૧) અવાય દ્વારા પદાર્થ નિર્ણીતથઈજતા તે પદાર્થની જે અવિચ્યુતિ દ્વારા અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી ધારણા બની રહેછે તેનુનામ ધારણાછે (૨) અવાયજ્ઞાન દ્વારા નિર્ણીત પદાર્થની તરફથી જીવનો ઉપયોગ દૂર થતા પણ ઓછામા ઓછી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાવધારે સખ્યાત અને અસખ્યાતકાળસુધી તે પદાર્થની જે સ્મૃતિ બનીરહેછે તેનુનામ ધારણા છે (૩) અવાયદ્વારા નિશ્ચિત કરાયેલ અર્થનુ હૃદયમા જલપૂર્ણકુભની જેમ સ્થાપન થવુ તે સ્થાપના કહેવાય છે, તેનુ બીજુનામ વાસનાપણુછે (૪) અવાયદ્વારા અવધારિત અર્થનુ હૃદયમા જે ભેદપ્રભેદથી સ્થાપના થાય છે તેનુ નામ પ્રતિષ્ઠા છે (૫) અવિનષ્ટ સૂત્રાર્થરૂપ બીજના ધારણથી જે ધારણા કોષ્ઠની જેમ થાય છે તેનુ નામ કોષ્ઠ છે આ ધારણાનુ સ્વરૂપ થયુ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

अवग्रहादीना कालमानमाह—

मूलम्—उग्गहे इक्कसमइए, अंतोमुहुत्तिया ईहा, अंतोमुहुत्तिए अवाए, धारणा संखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ॥सू० ३४॥

छाया—अवग्रह एकसामायिकः । आन्तर्मौहूर्तिकी ईहा । आन्तर्मौहूर्तिकोऽवायः । धारणा-सख्येयं वा कालम् , असख्येयं वा कालम् ॥ सू० ३४ ॥

टीका—'उग्गहे' इत्यादि । अवग्रहः=नैश्चयिकोऽर्थावग्रहः, स एक सामयिको भवति । ईहा आन्तर्मौहूर्तिकी भवति । अवाय आन्तर्मौहूर्तिको भवति । धारणा त्रिविधा-अविच्युति-वासना - स्मृतिभेदात् । तत्र-वासनारूपा धारणा, सख्येय वा काल भवति, असख्येय वा काल भवति । तत्र संख्येयवर्षायुष्काणा सख्येयकालम् , असंख्येयवर्षायुष्काणामसख्येय काल युगलाद्यपेक्षया भवति । अविच्युतिरूपा, स्मृतिरूपा च धारणा प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त भवति ॥ सू० ३४ ॥

अब इन अवग्रह आदि ज्ञानों का कालमान कितना है यह सूत्रकार स्पष्ट करते हैं-'उग्गहे०' इत्यादि।

नैश्चयिक अर्थावग्रह का काल एक समय का है। ईहाज्ञान का काल अन्तर्मुहूर्त का है। अवायज्ञान का भी काल इतना ही है। अविच्युति, वासना और स्मृति के भेद से धारणा तीन प्रकार की है। इनमे वासना-रूप धारणा का काल सख्यात अथवा असख्यात काल है। जिनकी सख्यात वर्ष की आयु होती है उनकी अपेक्षा सख्यातकाल, तथा जिन जीवो की असख्यातवर्ष की आयु होती है उनकी अपेक्षा असख्यात काल जानना चाहिये। अविच्युति तथा स्मृतिरूप धारणा का काल अन्तर्मुहूर्त प्रमाण है। ॥सू० ३४ ॥

હવે એ અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનુ કાલમાન કેટલુ છે તે સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે—"उग्गहे०" ઈત્યાદિ,

નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો કાળ એક સમયનો છે ઈહાજ્ઞાનનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે અવાયજ્ઞાનનો કાળ પણ એટલો જ છે અવિચ્યુતિ, વાસના અને સ્મૃતિ એ ત્રણ ભેદથી ધારણા ત્રણ પ્રકારની છે તેમનામા વાસનારૂપ ધારણાનો કાળ સખ્યાત અથવા અસખ્યાત સમય છે જેમની સખ્યાત વર્ષની આયુ હોય છે તેમની અપેક્ષાએ સખ્યાતકાળ, તથા જે જીવોની અસખ્યાતવર્ષની આયુ હોય છે તેમની અપેક્ષાએ અસખ્યાતકાળ સમજી લેવો જોઈએ અવિચ્યુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણાનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ છે ॥ સૂ. ૩૪ ॥

"एव अट्ठावीसइ विहस्स" ઈત્યાદિ

मूलम्—एवं अट्ठावीसइविहस्स आभिणिबोहियनाणस्स (परूवणं करिस्सामि, तत्थ णं पढमं) वंजणुग्गहस्स परूवणं करिस्सामि पडिबोहगदिट्ठंतेण, मल्लगदिट्ठंतेण य ।

से किं तं पडिबोहगदिट्ठंतेणं? । पडिबोहगदिट्ठंतेण-से जहानामए केइ पुरिसे कंचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहिज्जा—अमुगा अमुगत्ति । तत्थ चोयगे पन्नवगं एवं वयासी—किं एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति?, दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति? जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति? संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति? असंखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति? । एवं वयंतं चोयगं पण्णवए एवं वयासी—नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, जाव नो दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, असंखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति । से तं पडिबोहगदिट्ठंतेणं ॥

छाया—एवमष्टाविंशतिविधस्य आभिनिबोधिकज्ञानस्य [प्ररूपणं करिष्यामि तत्र खलु प्रथमं] व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणं करिष्यामि प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च ।

अथ किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन? । प्रतिबोधकदृष्टान्तेन—स यथानामकः कश्चित् पुरुषः कंचित् पुरुषं सुप्तं प्रतिबोधयेत्—अमुक—अमुक! इति । तत्र नोदकः प्रज्ञापकमेवमवादीत्-किमेकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति?, द्विसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः ग्रहणमागच्छन्ति? यावद्दशसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति?, संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति?, असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमाग-

च्छन्ति ? एव वदन्तं नोदक प्रज्ञापक एवमवादीत्-नो एकसमयप्रविष्टा' पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नो द्विसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, यावन्नो दशसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नो सख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, असख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति । तदेतत् (प्ररूपण) प्रतिबोधकदृष्टान्तेन ॥

टीका—'एव अट्ठावीसइविहस्स' इत्यादि । एवम्=पूर्वोक्तेन प्रकारेण, अष्टाविंशतिविधस्य=चतुर्द्धा व्यञ्जनावग्रहः, षड्विधोऽर्थावग्रह' षड्विधा ईहा, षड्विधोऽवायः, षड्विधा धारणा, इत्यष्टाविंशतिप्रकारकस्य, आभिनिबोधिकज्ञानस्य प्ररूपण करिष्यामि । तत्र खलु प्रथम=पूर्वं व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपण=वर्णन

सूत्रकार कहते हैं-इस तरह आभिनिबोधिकज्ञान के अट्ठाईस भेद हो जाते है, उसकी मै प्ररूपणा करूँगा। मतिज्ञान अट्ठाईस प्रकार का इस तरह होता है-व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार का होता है। चक्षु एव मन से यह अवग्रह होता नही है, शेप चार इन्द्रियो से ही होता है। तथा व्यजन के ईहा, अवाय, एव धारणा ये प्रकार होते नही है इसलिये व्यजन का अवग्रह ही होता है, और यह अवग्रह चार इन्द्रियों से होता है, अतः व्यजनावग्रह चार प्रकारका होता है ४। अर्थ का अवग्रह पाच इन्द्रिय और मन से होता है इसलिये वह छह प्रकार का होता है ६। इसी तरह ईहा भी छह प्रकार की होती है १२। अवाय भी छह प्रकार का १८, तथा धारणा भी छह प्रकार की २४, इस तरह ये सब चोवीस भेद होते है। इस प्रकार मतिज्ञान अट्ठाईस प्रकार का होता है। सूत्रकार कहते है

एव अट्ठावीसइ विहस्स ईत्यादि

સૂત્રકાર કહે છે-આ રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાનના જે અટ્ઠાવીસ ભેદ પડે છે, તેની હુ પ્રરૂપણા કરૂ છુ મતિજ્ઞાન આ રીતે અટ્ઠાવીસ પ્રકારનુ થાય છે-વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો થાય છે ચક્ષુ અને મનથી તે અવગ્રહ થતો નથી, બાકીની ચાર ઈન્દ્રિયોથીજ થાય છે તથા વ્યજનના ઇહા, અવાય અને ધારણા એ પ્રકાર પડતા નથી, તે કારણે વ્યજનનો અવગ્રહ જ થાય છે, અને તે અવગ્રહ ચાર ઈન્દ્રિયો વડે થાય છે, તેથી વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો હોય છે ૪ અર્થનો અવગ્રહ પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે તે કારણે તે એ છ પ્રકારનો હોય છે ૬ આજ પ્રકારે ઈહા પણ છ પ્રકારની હોય છે ૧૨ અવાય પણ છ પ્રકારનો ૧૮, તથા ધારણા પણ છ પ્રકારની ૨૪ આ રીતે એ બધા મળીને ચોવીસ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે મતિજ્ઞાન અટ્ઠાવીસ પ્રકારનુ હોય છે

करिष्यामि। स्पष्टतरस्वरूपप्रतिबोधनार्थमिति भावः। अथ तत् प्ररूपणं करिष्यतीत्याकाङ्क्षायामाह—'पडिबोहगदिट्ठंतेण०' इत्यादि। प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च। तत्र-प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः=सुप्तस्योत्थापकः, स एव दृष्टान्तः—प्रतिबोधकदृष्टान्तस्तेन। तथा मल्लकं=शरावं, तदेव दृष्टान्तो मल्लकदृष्टान्तस्तेन च। 'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणमिति प्रश्नः। उत्तरमाह-प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणमेव भवति-स यथानामकः-यत्किंचिन्नामधारकः-अनिर्दिष्टनामक इत्यर्थः, कश्चित् पुरुषः, यद्वा-'से' इति सः=दृष्टान्तरूपोऽर्थः, यथा=येन प्रकारेण, 'नाम' सभाव्यते, तं वर्णयामीत्यर्थः। 'ए' इति वाक्यालंकारे। कश्चित् पुरुषः कंचित्=अनिर्दिष्टनामानं यथासंभवनामक-देवदत्तादिकं पुरुषं सुप्तं सन्तं प्रतिबोधयेत्। कथं प्रतिबोधयेदित्याह—'अमुक! अमुक!' इति। तत्रैवमुक्ते सति ज्ञानावरणीयकर्मोदयात् कथितमपि सूत्रार्थमनवबुध्यमानो नोदकः=प्रश्नकर्ता शिष्यः प्रज्ञापकं—यथाऽवस्थितसूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकस्तं-गुरुम्, एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्=अपृच्छत्। इह भूतकाल-

कि इस अट्ठाईस प्रकार के मतिज्ञान की प्ररूपणामें हम पहिले स्पष्टतर स्वरूप समझाने के लिये व्यंजनावग्रह की प्ररूपणा करेंगे। यह प्ररूपणा प्रतिबोधक तथा नवीनमल्लक (शरावा) के दृष्टान्त से की जावेगी। प्रतिबोधक का दृष्टान्त इस प्रकार से है—

कोई एक पुरुष गाढनिद्रामें सोये हुए किसी पुरुष को पुकार पुकार कर जगाता है, परन्तु वह शब्द उसके कानमें नहीं पहुँचा हो जैसा हो जाता है। तब इस पर ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से कथित सूत्रार्थ को भी नहीं जानने वाला शिष्य सूत्रार्थ की यथावस्थित प्ररूपणा करनेवाले गुरु महाराज से प्रश्न करता है कि हे भदन्त! यह जगाने पर भी क्यों

સૂત્રકાર કહે છે કે આ અઠ્ઠાવીસ પ્રકારના મતિજ્ઞાનની પ્રરૂપણામા અમે પહેલા વધારે સ્પષ્ટસ્વરૂપે સમજાવવાને માટે વ્યજનાવગ્રહની પ્રરૂપણા કરશુ

આ પ્રરૂપણા પ્રતિબોધક તથા નવીનમલ્લક (શરાવા) ના દષ્ટાતથી કરાશે પ્રતિબોધકનુ દષ્ટાત આ પ્રમાણે છે–

કોઈ એક પુરુષ ગાઢનિદ્રામા પડેલ કોઈ પુરુષને અવાજ કરીકરીને જગાડે છે, પણ તે શબ્દ તેના કાને પહોચતો જ ન હોય એવુ થાયછે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ઉદયથી કહેલ સૂત્રાર્થને પણ ન જાણનાર શિષ્ય સૂત્રાર્થની યથાવસ્થિત પ્રરૂપણા કરનાર ગુરુમહારાજને પ્રશ્ન પૂછે છે કે-હે ભદન્ત! તે જગાડવા છતા પણ કેમ જાગતો નથી? શુ તેના કાનમા એક

निर्देशस्तु 'आगमोऽयमनादि'-रिति प्रतिबोधनार्थः। शिष्यः किमवादो ? इत्याह -'किं एगसमयप्पविट्ठा०' इत्यादि। भदन्त ! किम् एकसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः, ग्रहणमागच्छन्ति=ग्राह्या भवन्ति ?, यावत् असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहण-मागच्छन्ति=ग्राह्या भवन्तीति प्रश्नः। एवं वदन्त नोदकं प्रज्ञापक एवमवादीत्-'नो एगसमयपविट्ठा०' इत्यादि। एकसमयप्रविष्टाः पुद्गला यावत् संख्येयसमयप्रविष्टा पुद्गला न ग्राह्या भवन्तीत्यर्थः। अयं प्रतिषेधः स्फुटप्रतिभासरूपार्थावग्रहलक्षणविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य विज्ञेयः। यावता पुनः प्रथमसमयादारभ्य किंचिद् व्यक्तं ग्रहणमागच्छन्त्येवेति प्रतिपत्तव्यम्। 'असंखेज्ज०' इत्यादि। आदित आरभ्य प्रतिसमयप्रवेशनेन असंख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टास्ते असंख्येयसमयप्रविष्टाः न तु विगत्याऽहोभिः पथिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमयापेक्षयाऽसंख्येयस-मयप्रविष्टा इति। पुद्गलाः=शब्दद्रव्यविशेषाः, ग्रहणमागच्छन्ति=अर्थावग्रहज्ञानहे-तवो भवन्तीति भावः। पुद्गलेषु असंख्येयसमयप्रविष्टेषु चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञान-

नहीं जगता है ? क्या उसके कानमें एकसमयप्रविष्ट पुद्गलों से लगाकर असंख्यात समय प्रविष्ट पुद्गल भरते नहीं हैं ? यदि भरते हैं तो उसको जग जाना चाहिये, फिर क्यों नहीं जगता ? आचार्य इसका उत्तर देते हैं कि एक समय से लेकर असंख्यात समय तक प्रविष्ट हुए पुद्गल उसके कानमें पडते हैं, पर वे लुप्त हो जाते हैं, यही कारण है कि वह दो तीन वार जगाने पर भी नहीं जागता है, परन्तु ज्यों ही वे मन्द २ रीति से चार-पांच वार जगाने पर उसके कानमें भर जाते हैं और लुप्त नहीं होते हैं तो वह व्यक्ति शीघ्र जग उठता है। इसका तात्पर्य यही है कि वे अधिक बोले गये शब्द जब उसके कानमें भर जाते हैं- उसके ग्रहण में आने लगते हैं-तो वह जग जाता है, अर्थात्-वे शब्द-

समय-प्रविष्ट पुद्गलोथी भांडीने असंख्यात समय-प्रविष्ट-पुद्गल भराता नथी ? जो भराता होय तो तेणे जागी जवु जोईए छता पण केम जागतो नथी ? आचार्य तेनो जवाब आपे छे के एक समयथी मांडीने असंख्यात समय सुधी प्रविष्ट थयेल पुद्गल तेना कानमा पडे छे, पण ते लुप्त थई जाय छे, एज कारणे ते बे त्रणवार जगाडवा छता पण जागतो नथी, पण जेवा ते मंद मंद रीते चार पांच वार जगाडता तेना कानमा भराई जायछे, अने लुप्त थता नथी तेवो ज ते माणुस जागी उठे छे एनु तात्पर्य ए छेके ते अधिक बोलायेल शब्दो ज्यारे तेना कानमा भराई जाय छे तेनाथी ग्रहण थवा मांडे छे, त्यारे ते जागी जाय छे एटले के ते शब्द पुद्गल अर्थावग्रहनु कारण

मुपजायते इत्यर्थः। अर्थावग्रहनिष्ठानाच प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः। चरमसमये जायमानोऽर्थावग्रह एकसमयमान. परमयोगिना स्फुटगम्यः। व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यत आवलिकाऽसख्येयभाग., उत्कर्षतः सख्येया आवलिका। ता अपि सख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिःश्वास) – पृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः। तदेतत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणम्॥

पुद्गल अर्थावग्रह के कारण हो जाते हैं। एक समय से लेकर असख्यात समयतक के शब्द पुद्गल ऐसे हैं जो उसके अर्थावग्रहरूप ज्ञान के हेतु नहीं होते हैं, किन्तु अन्तिम समय में ही वह अर्थावग्रहरूप ज्ञान का हेतु होता है, अतः एक समय के उन शब्द पुद्गलों से लेकर असख्यात समय तक के ये जितने शब्दपुद्गल हैं वे स्पष्ट प्रतिभासजनक न हो सकने के कारण व्यजनावग्रहरूप ही है।

जिस अन्तिम शब्द पुद्गल के ग्रहण में स्पष्टज्ञान हुआ है वह अन्तिम पुद्गल ही अर्थावग्रह का जनक हुआ है। इसका काल एक समय प्रमाण है, यह परमयोगियों के ज्ञान का विषय है। व्यजनावग्रह का जघन्य समय आवलिका के असख्यातवें भाग प्रमाण है, तथा उत्कृष्टरूप से सख्यात आवलिका प्रमाण है। वे सख्यात आवलिकाए प्राणापानपृथक्त्व अर्थात्–दोसे नव तक उच्छ्वास-नि श्वास-परिमित कालप्रमाण वाली समझना चाहिये। यह व्यजनावग्रह का खुलासा प्रतिबोधक के दृष्टान्त से हुआ॥

થઈ જાય છે, એક સમયથી માડીને અસખ્યાત સમય સુધીના શબ્દપુદ્ગલ એવા છે જે તેના અર્થાવગ્રહ રૂપ જ્ઞાનનુ કારણ થતા નથી, પણ અતિમ સમયમા જ તે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનુ કારણ બને છે, તેથી એક સમયના તે શબ્દપુદ્ગલોથી માડીને અસખ્યાત સમય સુધીના એ જેટલા શબ્દપુદ્ગલ છે તે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક હોઈ ન શકવાને કારણે વ્યજનાવગ્રહરૂપ જ છે જે અન્તિમ શબ્દપુદ્ગલના ગ્રહણથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયુ છે તે અન્તિમપુદ્ગલ જ અર્થાવગ્રહનુ જનક થયુ છે તેનો કાળ એકસમયનો છે તે પરમયોગીઓના જ્ઞાનનો વિષય છે વ્યજનાવગ્રહનો જઘન્ય સમય આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સખ્યાતઆવલિકાપ્રમાણ છે તે સખ્યાત-આવલિકાઓ પ્રાણાપાનપૃથકત્વ એટલે કે બેથી નવ સુધી ઉચ્છ્વાસ-નિ શ્વાસ-પરિમિતકાલ-પ્રમાણવાળી સમજવી જોઈએ વ્યજનાવગ્રહનો આ ખુલાસો પ્રતિબોધકના દૃષ્ટાતથી થયો

मूलम्—से किं तं मल्लगदिट्ठंतेणं? । मल्लगदिट्ठंतेणं—से जहानामए केइ पुरिसे आवागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेगं उदगबिंदु पक्खेविज्जा से नट्ठे, अण्णेऽवि पक्खित्ते सेऽवि नट्ठे, एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगबिंदू, जे णं तं मल्लगं रावेहिइत्ति, होही से उदगबिंदू जे णं तंसि मल्लगंसि ठाहिति, होही से उदगबिंदू जे णं तं मल्लगं भरिहिति, होही से उदगबिंदू जे णं मल्लगं पवाहेहिति। एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं पक्खिप्पमाणेहिं अणंतेहिं पुग्गलेहिं जाहे तं वंजणं पूरियं होइ ताहे 'हुं' ति करेइ, नो चेव णं जाणइ के एस सद्दाइ? । तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सद्दाइ । तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ। तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं, असंखिज्जं वा कालं ॥

छाया—अथ किं तत् मल्लकदृष्टान्तेन? । मल्लकदृष्टान्तेन—स यथानामकः कश्चित् पुरुषः आपाकशीर्षतो मल्लकं गृहीत्वा तत्रैकमुदकबिन्दुं प्रक्षिपेत् स नष्टः, अन्योऽपि प्रक्षिप्तः सोऽपि नष्टः । एवं प्रक्षिप्यमाणेषु २ भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तं मल्लकम् आर्द्रयिष्यति, भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तस्मिन् मल्लके स्थास्यति, भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तं मल्लकं भरिष्यति, भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तं मल्लकं प्रवाहयिष्यतीति, एवमेव प्रक्षिप्यमाणैः २ अनन्तैः पुद्गलैर्यदा तद् व्यञ्जनं पूरितं भवति, तदा 'हुं'-मिति करोति, नो चैव खलु जानाति क एष शब्द? इति । ततः ईहां प्रविशति, ततो जानाति अमुक एष शब्द इति । ततोऽवायं प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति, ततः खलु धारयति सङ्ख्येयं वा कालमसङ्ख्येयं वा कालम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं मल्लगदिट्ठंतेणं०' इत्यादि । अथ किं तत्=प्ररूपणं मल्लकदृष्टान्तेन? इति । उत्तरमाह—मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रह-

मुपजायते इत्यर्थः। अर्थावग्रहविज्ञानाच्च प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः। चरमसमये जायमानोऽर्थावग्रह एकसमयमानः परमयोगिना स्फुटगम्यः। व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यत आवलिकाऽसंख्येयभागः, उत्कर्षतः संख्येया आवलिकाः। ता अपि संख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिःश्वास) — पृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः। तदेतत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणम्॥

पुद्गल अर्थावग्रह के कारण हो जाते हैं। एक समय से लेकर असंख्यात समयतक के शब्द पुद्गल ऐसे हैं जो उसके अर्थावग्रहरूप ज्ञान के हेतु नहीं होते हैं, किन्तु अन्तिम समय में ही यह अर्थावग्रहरूप ज्ञान का हेतु होता है, अतः एक समय के उन शब्द पुद्गलों से लेकर असंख्यात समय तक के ये जितने शब्दपुद्गल हैं वे स्पष्ट प्रतिभासजनक न हो सकने के कारण व्यजनावग्रहरूप ही हैं।

जिस अन्तिम शब्द पुद्गल के ग्रहण में स्पष्टज्ञान हुआ है वह अन्तिम पुद्गल ही अर्थावग्रह का जनक हुआ है। इसका काल एक समय प्रमाण है, यह परमयोगियों के ज्ञान का विषय है। व्यजनावग्रह का जघन्य समय आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण है, तथा उत्कृष्टरूप से संख्यात आवलिका प्रमाण है। वे संख्यात आवलिकाए प्राणापानपृथक्त्व अर्थात्–दोसे नव तक उच्छ्वास–निःश्वास–परिमित कालप्रमाण वाली समझना चाहिये। यह व्यजनावग्रह का खुलासा प्रतिबोधक के दृष्टान्त से हुआ॥

થઈ જાય છે, એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના શબ્દપુદ્ગલ એવા છે જે તેના અર્થાવગ્રહ રૂપ જ્ઞાનનું કારણ થતા નથી, પણ અંતિમ સમયમાં જ તે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનું કારણ બને છે, તેથી એક સમયના તે શબ્દપુદ્ગલોથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના એ જેટલા શબ્દપુદ્ગલ છે તે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક હોઈ ન શકવાને કારણે વ્યંજનાવગ્રહરૂપ જ છે જે અન્તિમ શબ્દપુદ્ગલના ગ્રહણથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું છે તે અન્તિમપુદ્ગલ જ અર્થાવગ્રહનું જનક થયું છે તેનો કાળ એકસમયનો છે તે પરમયોગીઓના જ્ઞાનનો વિષય છે વ્યંજનાવગ્રહનો જઘન્ય સમય આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાતઆવલિકાપ્રમાણ છે તે સંખ્યાત–આવલિકાઓ પ્રાણાપાનપૃથક્ત્વ એટલે કે બેથી નવ સુધી ઉચ્છ્વાસ–નિશ્વાસ–પરિમિતકાલ–પ્રમાણવાળી સમજવી જોઈએ વ્યંજનાવગ્રહનો આ ખુલાસો પ્રતિબોધકના દૃષ્ટાંતથી થયો

उदकबिन्दुर्यः खलु तं मल्लकं प्रवाहयिष्यति=शरावाद् बहिर्निर्गतो भविष्यतीत्यर्थः। एवमेव=उदकबिन्दुभिरिव, निरन्तरं प्रक्षिप्यमाणैः प्रक्षिप्यमाणैरनन्तैः पुद्गलैः=शब्दरूपतया परिणतैर्यदा तद् व्यञ्जनं=श्रोत्ररूपमुपकरणेन्द्रियं पूरितं भवति, तदा-'हुं' इति करोति-अर्थावग्रहरूपेण ज्ञानेन तमर्थं गृह्णाति-नामजात्यादिकल्पनारहितमेव जानाति, नत्वेव जानाति 'क एष शब्दः'? इति-'कथंभूतोऽयं शब्दः, कस्य वाऽयं शब्दः'-इत्यादि न जानाति। स्वरूपद्रव्यगुणक्रियाविशेषकल्पनारहितमनिर्देश्यं सामान्यमात्रमसंख्येयसमयेषु चरमसमये जानाति। अर्थावग्रहस्य एकसामायिकत्वात् सामान्यमात्रग्रहणकारणत्वाच्च। अस्मात् प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रह एव। तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणं कृतम्। इह हुंकारकरणं चार्थावग्रहजनितम्। ततः=तदनन्तरम्, ईहां प्रविशति='किमिदं किमिदं'-मिति विमर्शकरणे प्रवृत्तो भवति। ततः=ईहानन्तरम्, जानाति-'अमुक एष शब्दः' इति, तदा क्षायोपशमविशेषोत्पत्तेरिति भावः। ततः=तदा-ईदृशे ज्ञानपरिणामे जाते सति स पुरुषोऽवायं प्रविशति। ततः=तदा-अवायकालेऽन्तर्मुहूर्तकालं यावत् स शब्द उप-

ऐसी होती है जो उस शरावे को बहा देती है, अर्थात्-शरावे से जल बाहर निकलने लगता है। इसी तरह प्रक्षिप्यमाण-भरे जाने वाले अनंत पुद्गलों से जब वह श्रोत्रेन्द्रियरूप उपकरणेन्द्रिय भर जाती है तब वह सोया हुआ पुरुष 'हुं' इस प्रकार के शब्द को करता है, अर्थात् अर्थावग्रहरूप ज्ञान से नामजात्यादि की कल्पना से रहित ही उस अर्थ को जानता है, पर वह यह नहीं जानता है कि यह शब्द क्या है? इसके बाद जब वह ईहा ज्ञान में प्रविष्ट होता है तब जान जाता है कि 'यह अमुक शब्द है' बाद में विशेष निश्चय करने के लिये वह अवाय में प्रविष्ट होता है तब वह उससे परिचित हो जाता है। बाद में वह जब

છે કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તે શકોરાને છલકાવી નાખે છે એજ પ્રમાણે પ્રક્ષિપ્યમાણ-ભરાઈજનારા અનંતપુદ્‌ગલોથી જ્યારે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય ભરાઈ જાય છે ત્યારે તે સૂતેલો માણસ "હુ" એવો શબ્દ બોલીને, એટલે કે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનવડે નામ, જાતિઆદિની કલ્પનાથી રહિત જ તે અર્થને જાણે છે, પણ તે એ નથી જાણતો કે આ શબ્દ શો છે? ત્યારબાદ જ્યારે તે ઈહાજ્ઞાનમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે ત્યારે જાણી જાય છે કે "આ અમુક શબ્દ જ છે" ત્યારબાદ વિશેષ નિર્ણય કરવાને માટે તે અવાયમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે ત્યારે તે તેનાથી પરિચિત થઈ જાય છે ત્યારબાદ તે જ્યારે ધારણાનો

प्ररूपणमेव भवति-स यथानामकः=यत्किञ्चिन्नामकः कश्चित् पुरुषः, आपाकशीर्षतः -आपाके=कुम्भकारस्य भाण्डपाकस्थाने स्थापितो भाण्डराशिः, तस्य शीर्षतः-शीर्षमिव शीर्षम्=उपरितनो भागस्तस्मात्, मल्लकं=शरावं गृहीत्वा, तत्रैकमुदकबिन्दुं प्रक्षिपेत्=प्रक्षिप्तं कुर्यात्, स उदकबिन्दुर्नष्टः-सर्वथा नूतनशरावस्य रूक्षत्वात् तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः। तदनन्तरम् अन्योऽपि जलबिन्दुः प्रक्षिप्तः, सोऽपि नष्टः, एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकबिन्दुर्यः खलु तं मल्लकं =शरावं (रावेहिति) आर्द्रयिष्यति-आर्द्रं करिष्यतीति। 'रावेहिति' इति 'राव' इति देशीयधातोर्भविष्यति रूपम्। भविष्यति स उदकबिन्दुर्यः खलु तस्मिन् मल्लकं स्थास्यति। भविष्यति स उदकबिन्दुर्यः खलु तं मल्लकं भरिष्यति। भविष्यति स

अब मल्लक के दृष्टान्त से इसका खुलासा करते हैं—"से किं तं मल्लगदिट्ठतेण०?" इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! मल्लकदृष्टान्त का क्या स्वरूप है? उत्तर-मल्लक दृष्टान्त इस प्रकार है-जैसे कोई पुरुष कुमार के आवा मे से एक नवीन मल्लक-शरावे को लावे, और उसमे एक पानी की बूंद डाले परन्तु वह पानी की एक बूंद उस पर डालते ही नष्ट हो जाती है, क्यों कि वह सर्वथा रूक्ष होता है। इसी तरह दूसरी पानी की बूंद भी उसमे डाली जाने पर नष्ट हो जाती है। इस तरह बार २ डाली जाने पर उन जल की बिन्दुओं मे कोई एक बूंद ऐसी होती है जो उस शरावे को गीला कर देती है। तथा कोई बूंद ऐसी होती है जो उसमे ठहरती है। कोई बूंद ऐसी होती है जो उसको भर देती है। कोई बूंद

હવે મલ્લકના દૃષ્ટાંતથી તેનુ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—

"से किं त मल्लगदिट्ठतेण० ?" ઇત્યાદિ-

શિષ્ય પૂછે છે હે ભદન્ત! મલ્લકદૃષ્ટાંતનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર-મલ્લકદૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-જેમકે કોઈ પુરુષ કુભારના નિભાડા માથી એક નવુશકોરૂ લાવે અને તેમા પાણીનુ એક ટીપુ નાખે, પણ તે પાણીનુ એક ટીપુ તેના પર નાખતા જ નાશ પામે છે, કારણકે તે તદ્દન સૂકુ હોય છે એજ પ્રમાણે તેમા પાણીનુ બીજુ ટીપુ પણ નખાતા તેનો પણ નાશ થાય છે આ રીતે વારવાર નખાતા તે પાણીના ટીપાઓમાથી કોઈ એક ટીપુ એવુ હોય છે કે જે તે શકોરાને ભીનુ કરે છે તથા કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તેમા ટકે છે કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તેને ભરી દે

ज्ञात होने लगती है तो क्या यह आर्द्रता पहिले-पहिल ही उसमे आई है इसके पूर्वमें वह उसमें जलबिन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी ? परन्तु ऐसा नही है, जब से उसमें जलबिन्दुओं का डालना प्रारभ किया गया तब ही से उसमे आर्द्रता का आना प्रारभ हो गया, परन्तु वह उसमे ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था। जैसे २ जल की मात्रा बढी और सरावेमें पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कहीं उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी। इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमे लुप्त सा हो जाता है। दो चार बार पुकारने से उसके कानमें जब पौद्गलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमें भर जाती है तब जल-कणों से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शरावे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिपूरित होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमे समर्थ हो जाते हैं।

"यह क्या है ?"-यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है। इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारभ होता है। इसमें ईहा, अवाय और धारणा का सबध रहा हुआ है। धारणा से यहा पर उसका भेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है। यदि

દેખાવા લાગે છે, ત્યારે જ શુ પહેલ વહેલી જ તે તેમા આવી છે, તેના પહેલા પાણીના ટીપા નાખતા શુ તે આવી ન હતી ? પણ એવુ નથી, જ્યારથી તેમા પાણીના ટીપા નાખવાનુ શરૂ કર્યું ત્યારથી જ તેમા આર્દ્રતાનુ આવવુ શરૂ થયુ, પણ તે તેમા જણાતી ન હતી, તેનુ કારણ તેમા તેનો તિરોભાવ થઈ જતો તે હતુ જેમ જેમ પાણીનુ પ્રમાણ વધ્યુ, અને શકોરાની પાણી શોષવાની શક્તિ ઘટી, ત્યારે જ તેમા ભીનાશ સ્પષ્ટરૂપે જણાવા લાગી એજ રીતે જ્યારે કોઈ ઉઘતી વ્યક્તિને બોલાવવામા આવે છે ત્યારે તે શબ્દ તેના કાનમા જાણે લુપ્ત થઈ જાય છે બે ચાર વાર બોલાવવાથી જ્યારે તેના કાનમા પૌદ્ગલિક શબ્દોની માત્રા પુરતા પ્રમાણમા ભરાઈ જાય છે ત્યારે જલકણોથી પહેલ વહેલા ભીના થતા શકોરાની જેમ તે ઉઘતી વ્યક્તિના કાન પણ શબ્દોથી પરિપૂરિત થઈને તેમને સામાન્યરૂપે જાણવાને સમર્થ થઈ જાય છે

"આ શુ છે" એજ સામાન્યજ્ઞાન છે, જે શબ્દને પહેલ વહેલા સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે ત્યાર બાદ વિશેષજ્ઞાનનો ક્રમ શરૂ થાય છે, તેમા ઈહા, અવાય અને ધારણાનો [illegible] ધારણાથી અહી તેના ભેદરૂપ વાસનાનુ

गतो भवति=निश्चयेन ज्ञातो भवति-निर्णयात्मकज्ञानविषयो भवतीत्यर्थः। ततो धारणा प्रविशति। सा च धारणा वासनारूपा द्रष्टव्या। ततः=धारणाया प्रवेशान् संख्येयं वा असंख्येयं वा कालं हृदि धारयति। तत्र संख्येयवर्षायुष्कः संख्येयकालम्, असंख्येयवर्षायुष्कस्तु असंख्येयं कालमित्यर्थः॥

सुप्तं पुरुषमङ्गीकृत्य पूर्वोक्तः सर्वोऽपि प्रकारः संघटते, जाग्रतस्तु कथमवग्रहादीनां क्रमः संघटेत, जाग्रदवस्थायां शब्दश्रवणसमनन्तरमेवावग्रहेहाद्यतिरेकेणावाय-ज्ञानमुपजायते, तथैव प्रतिप्राणि संवेदनादित्याशङ्कायां निवारणार्थं मल्लकदृष्टान्ते नैव षड्विधानर्थावग्रहादीन् वर्णयति—

धारणा का विषय होता है तब निश्चय से वह उसको इस तरह के हृदय मे धारण कर लेता है कि जिससे वह संख्यातकाल अथवा असंख्यात कालतक विस्मृत नही होता है। इस सूत्र का तात्पर्य इस प्रकार है—

जिस प्रकार कुंभार के आवा मे पका हुआ उसी समय का नया सकोरा एक व्यक्ति अपने घर पर लावे और उसमें एक बूंद पानी की डाले तो सकोरा उसी वक्त उसको सोख लेगा, यहां तक कि उसका वहां नामोनिशा तक नहीं रहेगा। इसी तरह आगे भी एक २ कर डाले गये अनेक जलबिन्दुओ को वह सकोरा सोखलेगा, पर अन्तमे ऐसा समय आवेगा कि जब वह जलबिन्दुओ को सोखनेमे असमर्थ बन जायगा। फिर वह उन्हे न सोखकर उनसे गीला होने लगेगा। तथा उसमे डाले गये जलकण इकट्ठे होकर दिखलाई देने लगेंगे। अब यहां पर विचार करने की बात है कि शरावे की आर्द्रता जब पहिले-पहिल

વિષય થાય છે ત્યારે નિશ્ચયથી તે તેને એ પ્રકારે હૃદયમા ધારણ કરી લે છે કે જેથી તે સખ્યાત કાળ અથવા અસખ્યાત કાળ સુધી ભૂલાતો નથી આ સૂત્રનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે

જે પ્રકારે કુભારના નિભાડામા પકાવેલ એજ સમયનુ નવુ શકોરૂ એક માણસ પોતાને ઘેર લાવે અને તેમા પાણીનુ ટીપુ નાખે તો શકોરૂ ત્યારે જ તેને શોષી લે છે, એટલે સુધી કે ત્યા તેનુ નામનિશાન પણ રહેશે નહીં એજરીતે પછીપણ એકે એકે નાખવામા આવેલ પાણીના ટીપાઓને તે શકોરૂ શોષી લેશે, પણ છેવટે એવો સમય આવશે કે જ્યારે તે શકોરૂ પાણીના ટીપાઓને શોષવાને અસમર્થ થશે ત્યારે તે તેને શોષતા ભીનુ ન થવા લાગશે અને તેમા નાખેલા ટીપાઓ એકત્ર થઈને દેખાવા લાગશે હવે આ જગ્યાએ વિચારવાની વાત એ છે કે શકોરાની આર્દ્રતા જ્યારે પહેલ વહેલી

ज्ञात होने लगती है तो क्या यह आर्द्रता पहिले-पहिल ही उसमे आई है इसके पूर्वमे वह उसमें जलबिन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी ? परन्तु ऐसा नही है, जब से उसमे जलबिन्दुओं का डालना प्रारभ किया गया तब ही से उसमे आर्द्रता का आना प्रारभ हो गया, परन्तु वह उसमे ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था। जैसे २ जल की मात्रा बढी और सरावेमे पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कही उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी। इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमे लुप्त सा हो जाता है। दो चार बार पुकारने से उसके कानमें जब पौद्गलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमे भर जाती है तब जल-कणो से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शरावे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिपूरित होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमे समर्थ हो जाते हैं।

"यह क्या है ?"-यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है। इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारभ होता है। इसमें ईहा, अवाय और धारणा का सबध रहा हुआ है। धारणा से यहा पर उसका भेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है। यदि

દેખાવા લાગે છે, ત્યારે જ શુ પહેલ વહેલી જ તે તેમા આવી છે, તેના પહેલા પાણીના ટીપા નાખતા શુ તે આવી ન હતી ? પણ એવુ નથી, જ્યારથી તેમા પાણીના ટીપા નાખવાનુ શરૂ કર્યું ત્યારથી જ તેમા આર્દ્રતાનુ આવવુ શરૂ થયુ, પણ તે તેમા જણાતી ન હતી, તેનુ કારણ તેમા તેનો તિરોભાવ થઈ જતો તે હતુ જેમ જેમ પાણીનુ પ્રમાણ વધ્યુ, અને શકોરાની પાણી શોષવાની શક્તિ ઘટી, ત્યારે જ તેમા ભીનાશ સ્પષ્ટરૂપે જણાવા લાગી એજ રીતે જ્યારે કોઈ ઉઘતી વ્યક્તિને બોલાવવામા આવે છે ત્યારે તે શબ્દ તેના કાનમા જાણે લુપ્ત થઈ જાય છે બે ચાર વાર બોલાવવાથી જ્યારે તેના કાનમા પૌદ્‌ગલિક શબ્દોની માત્રા પુરતા પ્રમાણમા ભરાઈ જાય છે ત્યારે જલકણોથી પહેલ વહેલા ભીના થતા શકોરાની જેમ તે ઉઘતી વ્યક્તિના કાન પણ શબ્દોથી પરિપૂરિત થઈને તેમને સામાન્યરૂપે જાણવાને સમર્થ થઈ જાય છે

"આ શુ છે" એજ સામાન્યજ્ઞાન છે, જે શબ્દને પહેલ વહેલા સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે ત્યાર બાદ વિશેષજ્ઞાનનો ક્રમ શરૂ થાય છે, તેમા ઈહા, અવાય અને ધારણાનો સબધ રહેલ છે ધારણાથી અહી તેના ભેદરૂપ વાસનાનુ

मूलम्—से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणिज्जा, तेणं सद्दोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सद्दाइ। तओ ईहं पविसइ। तओ जाणइ अमुगे एस सद्दे। तओ अवायं पविसइ। तओ से उवगयं हवइ। तओ धारणं पविसइ। तओ णं धारेइ—संखेज्जं वा कालं, असंखेज्जं वा कालं।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिज्जा, तेणं रूवेत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ, के वेस रूवत्ति। तओ

यह वासनारूप धारणा संख्यात वर्षकी आयुवाले के हृदयमें जम गई है तो उसकी अपेक्षा यह संख्यातकालकी जाननी चाहिये, और यदि यह असंख्यातकाल वाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमे जमी है तो इस अपेक्षा यह असंख्यातकाल की जाननी चाहिये।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की अपेक्षा लेकर तो ठीक बैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों मे वह अवग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है? कारण—वहां तो शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोडकर अवायज्ञान हो जाता है। यह बात हरएक प्राणी जानता है। इस आशंका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टांत से ही छह प्रकार के अवग्रह आदि का प्रदर्शन करते हैं—'से जहानामए०' इत्यादि।

ગ્રહણ કરાયું છે જો આ વાસનારૂપ ધારણા સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળાના હૃદયમાં જામી ગઈ હોય તો તેની અપેક્ષાએ તે સંખ્યાતકાળની જાણવી જોઈએ, અને જો તે અસંખ્યાતકાળવાળા ભોગભૂમિયા આદિ જીવોના હૃદયમાં જામી હોય તો તે અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાતકાળની જાણવી જોઈએ

આ પૂર્વોકત અવગ્રહાદિકના સમસ્ત પ્રકારનો ક્રમ સુપ્ત પુરુષની અપેક્ષાએ તો બરાબર બંધ બેસતો આવે છે પણ જાગ્રત પુરુષોમાં આ અવગ્રહાદિકનો ક્રમ કેવી રીતે ઘટાવી શકાય? કારણ કે ત્યાં તો શબ્દશ્રવણ પછી જ અવગ્રહ ઈહાને છોડીને અવાયજ્ઞાન થઈ જાય છે આ વાત દરેક પ્રાણી જાણે છે આ આશંકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર શકોરાના દૃષ્ટાંતથી જ છ પ્રકારના અવગ્રહ આદિનું પ્રદર્શન કરે છે—"से जहानामए०" ઈત્યાદિ

ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस रूवे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ–सखेज्ज वा काल, असंखेज्ज वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त गधं अग्घाइज्जा, तेणं गंधत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ–के वेस गधेत्ति ?। तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गंधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-संखेज्ज वा काल, असंखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रसं आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस रसे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ–संखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त फासं पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ–के वेस फासओति ?। तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ। तओ से उवगय हवइ। तओ धारण पविसइ। तओ णं धारेइ–सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सुमिणं पासिज्जा, तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ–के वेस सुमिणेत्ति ?।

मूलम्—से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सद्द सुणिज्जा, तेणसद्दोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सद्दाइ। तओ ईह पविसइ। तओ जाणइ अमुगे एस सद्दे। तओ अवायं पविसइ। तओ से उवगय हवइ। तओ धारणं पविसइ। तओ णं धारेइ—सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रूव पासिज्जा, तेणं रूवेत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ, के वेस रूवत्ति। तओ

यह वासनारूप धारणा सख्यात वर्षकी आयुवाले के हृदयमें जम गई है तो उसकी अपेक्षा यह सख्यातकालकी जाननी चाहिये, और यदि यह असख्यातकाल वाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमे जमी है तो इस अपेक्षा यह असख्यातकाल की जाननी चाहिये।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की अपेक्षा लेकर तो ठीक बैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों मे वह अवग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है? कारण—वहा तो शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोडकर अवायज्ञान हो जाता है। यह बात हरएक प्राणी जानता है। इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टान्त से ही छह प्रकार के अवग्रह आदि का प्रदर्शन करते हैं—'से जहानामए०' इत्यादि।

ग्रहणु कराय छे जो आ वासनारूप धारणा सख्यात वर्षनी आयुवाळाना हृदयमा जमी गई होय तो तेनी अपेक्षाओ ते सख्यातकाळनी जाणवी जोईओ, अने जो ते असख्यातकाळवाळा भोगभूमिया आदि जीवोना हृदयमा जमी होय तो ते अपेक्षाओ ते असख्यातकाळनी जाणवी जोईओ

आ पूर्वोकत अवग्रहादिकना समस्त प्रकारनो क्रम सुप्त पुरुषनी अपेक्षाओ तो बराबर बध बेसतो आवे छे पण जाग्रत पुरुषोमा आ अवग्रहादिकनो क्रम केवी रीते घटावी शकाय? कारण के त्या तो शब्दश्रवण पछी ज अवग्रह ईहाने छोडीने अवायज्ञान थई जाय छे आ वात दरेक प्राणी जाणे छे आ आशकाना निवारण माटे सूत्रकार शकोराना दृष्टातथी ज छ प्रकारना अवग्रह आदिनु प्रदर्शन करे छे—"से जहानामए०" ईत्यादि

ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस रूवे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ–सखेज्जं वा काल, असंखेज्ज वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त गंधं अग्घाइज्जा, तेणं गंधति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ–के वेस गधेत्ति ?। तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गंधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ ।तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-संखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस रसे। तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ–सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त फास पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ–के वेस फासओति ?। तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ। तओ से उवगयं हवइ। तओ धारण पविसइ। तओ णं धारेइ–संखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सुमिण पासिज्जा, तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ–के वेस सुमिणेत्ति ?।

तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ—अमुगे एस सुमिणे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ—संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं वा कालं । से त्तं मल्लगदिट्ठंतेणं ॥ सू० ३५ ॥

छाया—स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, तेन शब्द इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को नैष शब्द इति ? । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष शब्दः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं रूपं पश्येत्, तेन रूपमित्यवगृहीतम्, नो खलु चैव जानाति—किं वा एतद् रूपमिति । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुकमेतद् रूपम् । ततोऽवायं प्रविशति । ततस्तदुपगतं भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालमसख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं गन्धमाजिघ्रेत्, तेन गन्ध इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वैष गन्ध इति ? । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष गन्ध इति । ततोऽवायं प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम् असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं रसमास्वादयेत्, तेन रस इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वैष रस इति । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष रसः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—संख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं स्पर्शं प्रतिसंवेदयेत्, तेन स्पर्श इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति को वैष स्पर्श इति ? । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष स्पर्शः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं स्वप्नं पश्येत्, तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वैष स्वप्न इति ? । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष स्वप्नः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम् असख्येयं वा कालम् । तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेन ॥ सू० ३५ ॥

टीका—'से जहानामए०' इत्यादि । स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त शब्द शृणुयात्, अव्यक्तमित्यनेन नामजात्यादिकल्पनारहितमनिर्देश्यमिति गम्यते, तथा-चार्थावग्रहज्ञानमुक्तम् । अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धी व्यञ्जनावग्रह विना न भवतीति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहो भवतीत्यपि सूचितम् ।

नन्वेव क्रमो नोपलभ्यते, किंतु प्रथमत एव शब्दस्यावायज्ञान जायते, इह

जैसे कोई पुरुष जब नाम, जाति आदि की कल्पना से रहित शब्द को सुनता है तब उसे ऐसा सामान्य बोध होता है कि यह शब्द है। इसी बोध का नाम अर्थावग्रह है। इस बोध में उसको ऐसा ज्ञान नही होता है कि यह शब्द किस स्वरूप वाला, अथवा किसका है। कारण अर्थावग्रह में सामान्य बोध रहता है, विशेष नही । यहा जो शब्द का सामान्य बोध उस सुनने वाले को हुआ है वह श्रोत्रइन्द्रिय-सबधी अर्थावग्रह है। यह नियम है कि अर्थावग्रह के पहिले व्यञ्जनावग्रह होता ही है, अतः अब श्रोत्रेन्द्रिय-सबधी अर्थावग्रह हुआ है तो स्वतः सिद्ध हो जाता है कि उसको पहिले व्यजनावग्रह हो चुका है। जब वह आगे जानने की आकांक्षा में प्रविष्ट होता है तो वह शब्दविषयक ईहा-ज्ञान मे अपने को पाता है। तब वह यह जानने की तरफ झुकता है कि यह शब्द यह स्वरूपवाला होना चाहिये ।

शका—जाग्रत अवस्था मे पुरुष को ऐसा क्रम तो मालूम पडता नही है, किन्तु पहिले से ही उसको शब्द का अवायरूप ज्ञान हो जाता है।

જેમ કોઈ પુરુષ જ્યારે નામ, જાતિ આદિની કલ્પનાથી રહિત શબ્દને સાભળે છે, ત્યારે એવો સામાન્ય બોધ થાય છે કે આ શબ્દ છે એજ બોધનુ નામ અર્થાવગ્રહ છે તે બોધમા તેને એવુ જ્ઞાન નથી થતુ કે આ શબ્દ કયા સ્વરૂપ વાળો અથવા કોનો છે? કારણ કે અર્થાવગ્રહમા સામાન્ય બોધ રહે છે વિશેષ નહી, ને સાભળનારને જે શબ્દનો સામાન્ય બોધ થયો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય સ બ ધી અર્થાવગ્રહ છે એ નિયમ છે કે અર્થાવગ્રહના પહેલા વ્ય જનાવગ્રહ થાય જ છે, તેથી જ્યારે શ્રોત્રેન્દ્રિયસ બ ધી અર્થાવગ્રહ થયો છે, ત્યારે એ આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે કે તેને પહેલા વ્ય જનાવગ્રહ થઇ ગયો છે જ્યારે તે આગળ જાણવાની ઈચ્છામા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે શબ્દવિષયક ઇહાજ્ઞાનમા પોતાને પામે છે ત્યારે તે એ જાણવા તરફ ઝુકે છે કે આ શબ્દ આ સ્વરૂપવાળો હોવો જોઈએ

શ કા—જાગૃત અવસ્થામા પુરુષને એવો ક્રમ તો જણાતો નથી, પણ પહે લેથી જ તેને શબ્દનુ અવાયરૂપ જ્ઞાન થઈ જાય છે સૂત્રમા શબ્દનુ "અવ્યક્ત"

दवश्य यो वस्तुविशेषनिश्चयः स ईहापूर्वकः। शब्दोऽयमिति च निश्चयो रूपादि व्यवच्छेदात्। ततोऽवश्यमितः पूर्वमीहया भवितव्यम्। ईहा च प्रथमतः सामान्य-रूपेणावगृहीते सति भवति, न त्वनवगृहीते। न खलु सर्वथा निरालम्बनमीहनं भवदुपलभ्यते। न चानुपलभ्यमान प्रतिपत्तु शक्नुमः, तस्मात् ईहायाः प्राग् अव-ग्रहोऽपि नियमेन भवतीति मन्तव्यम्। अवग्रहश्च 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानात् पूर्वं प्रवर्तमानोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणरूप एवोपपद्यते नान्यः। अत एवोक्त भगवता -' अव्वत्त सद्द सुणिज्जा ' इति। स हि परमार्थतः शब्द एव, किंतु अव्यक्तमिति-

संशय बना हुआ है। धूमविषयक संशय की निवृत्ति होते ही 'यह धूम है' ऐसा उसको निश्चय हो जाता है, अतः यह मानना पडता है कि वस्तु का जो निर्णयज्ञान है वह ईहाज्ञानपूर्वक ही होता है। जब श्रोता "यह शब्द है" ऐसा निश्चयज्ञान कर लेता है तो इसका तात्पर्य यह है कि उसको यह निश्चय हो चुका है कि 'यह शब्द ही है, रूपादिक नहीं है'। इस प्रकार रूपादिक के व्यवच्छेद से जब वह शब्द का निश्चय कर लेता है तो यह ज्ञान उसको ईहापूर्वक हुआ ही माना जावेगा, और यह ईहाज्ञान विना अवग्रह के होता नहीं है, अतः ईहा के सद्-भाव से शब्द का अवग्रहरूपज्ञान उसको हुआ है, यह बात भी स्वीकार करनी पडेगी, क्यों कि ईहाज्ञान का आधार अवग्रहज्ञान होता है। अव-ग्रह का विषय सामान्य है, इसलिये "यह शब्द है" ऐसा जो अवग्रह-ज्ञान का विषय शब्द हुआ है वह विशेषज्ञान रूप नहीं है, किन्तु अव्यक्त

કે હજી સુધી તેનો તે વિષે સંશય રહેલોજ છે ધુમાડા વિષેના સંશયનું નિરા-કરણ થતા જ "આ ધુમાડો છે" એવો તેનો નિર્ણય થઈ જાય છે, તેથી એ માનવું પડે છે કે વસ્તુનું જે નિર્ણયજ્ઞાન છે તે ઈહાજ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે જો શ્રોતા "આ શબ્દ છે" એવું નિશ્ચયજ્ઞાન કરી લે છે, તો તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તેને એ નિશ્ચય થઈ ચુકયો છે કે "આ શબ્દ જ છે, રૂપાદિક નથી" આ પ્રકારે રૂપાદિકના વ્યવચ્છેદથી જ્યારે તે શબ્દનો નિશ્ચય કરી લે છે, ત્યારે તેનું એ જ્ઞાન ઈહાપૂર્વક જ માની શકાશે, અને એ ઈહાજ્ઞાન અવગ્રહ વિના થતું નથી, તેથી ઈહાના સદ્ભાવથી તેને શબ્દનું અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન થયું છે, એ વાત પણ સ્વીકારવી પડશે કારણ કે ઈહાજ્ઞાનનો આધાર અવગ્રહજ્ઞાન હોય છે અવગ્રહનો વિષય સામાન્ય છે, તે કારણે "આ શબ્દ છે" એવા જે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય શબ્દ થયો છે તે વિશેષજ્ઞાનરૂપ નથી, પણ અવ્યક્ત નામજાત્યા

व्यक्तं न शृणोति, किंतु सामान्यमात्रमनिर्देश्य गृह्णातीत्यर्थः। यदपि चोक्तम्-तेन श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतमिति, तदिदमवग्रहप्रतिपादनार्थमुक्तम्, न तु तेन श्रोत्रा 'शब्दः' इति निश्चयेन ज्ञातम्, अत एव तस्य विवरण कुर्वन् भगवानाह—'नो चेव ण' इत्यादि। नो चैव जानाति-क एष शब्दः? इति-शब्दतया तमर्थं न जानातीत्यर्थः, अर्थावग्रहस्य अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासकत्वात्। अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियघ्राणेन्द्रियादीना व्यञ्जनावग्रहपूर्वक इति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः। तदेव

नामजात्यादिक से अनिर्देश्य मात्र सामान्यरूप ही है। यही बात सूत्रकारने "अव्वत्त सद्द सुणिज्जा" इस सूत्रांश से प्रकट की है। श्रोता के कानमें पडते ही वह यह जान लेता है कि 'यह परमार्थतः शब्द ही है किन्तु अव्यक्त है' व्यक्तरूप-विशेषरूप-से वह उसे ग्रहण नहीं करता है-मात्र सामान्यरूप से ही वह उसे जानता है। सूत्रकारने जो ऐसा कहा है कि उस श्रोता ने 'यह शब्द है' ऐसा जो जाना है सो उसका तात्पर्य यही है कि उसने उसको अवग्रहज्ञान के द्वारा ही जाना है। इस तरह सूत्रकार का यह कथन अवग्रह के प्रतिपादन निमित्त जानना चाहिये। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि उस श्रोता ने शब्द का निश्चय कर लिया है। इसी बात का विवरण करते हुए सूत्रकार आगे कह रहे हैं-कि "नो चेव ण" इत्यादि। 'यह शब्द किसका है' अथवा 'किस स्वरूप वाला है' यह बात उस समय श्रोता नही जानता है। अवग्रह दो प्रकार का है-(१) व्यजनावग्रह (२) अर्थावग्रह। व्यजनावग्रह की ही

દિકથી અનિર્દેશ્ય માત્ર સામાન્યરૂપ જ છે એજ વાત સૂત્રકારે "अव्वत्त सद्द सुणिज्जा" આ સૂત્રાશથી પ્રગટ કરેલ છે શ્રોતાનાકાને પડતા જ તે એ જાણી લે છે કે "આ પરમાર્થત શબ્દ જ છે પણ અવ્યક્ત છે" વ્યક્તરૂપ વિશેષરૂપે તે તેને ગ્રહણ કરતો નથી માત્ર સામાન્યરૂપે જ તે તેને જાણે છે સૂત્રકારે જે એમ કહ્યુ કે શ્રોતાએ "આ શબ્દ છે" એવુ જે જાણ્યુ છે, તેનુ તાત્પર્ય એજ છે કે તેણે તેને અવગ્રહજ્ઞાન દ્વારા જ જાણ્યો છે આ રીતે સૂત્રકારનુ આ કથન અવગ્રહના પ્રતિપાદન નિમિત્ત જાણવુ જોઈએ તેનુ તાત્પર્ય એ નથી કે શ્રોતાએ શબ્દનો નિશ્ચય કરી લીધો છે એજ વાતનુ વિવરણ કરતા સૂત્રકાર આગળ કહે છે કે-"नो चेव ण" ઈત્યાદિ "આ શબ્દ કોનો છે" અથવા "કયા સ્વરૂપવાળો છે" આ વાત તે સમયે શ્રોતા જાણતો નથી અવગ્રહ બે પ્રકારનો છે-(૧) વ્યજનાવગ્રહ, (૨) અર્થાવગ્રહ વ્યજનાવગ્રહની જ પુષ્ટ પર્યાય અર્થાવગ્રહ છે, આ વાત હમણા જ બતાવાઈ ગઈ છે અર્થાવગ્રહનો

सर्वत्रापि अवग्रहेहापूर्वमवायज्ञानमुत्पद्यते, केवलमभ्यासदशामापन्नस्य शीघ्रतरमव ग्रहादयः प्रवर्तन्ते इति कालसौक्ष्म्यात् ते स्पष्टं न संवेद्यन्ते। यथा उत्पलपत्रशत भेदने कालभेदो दुर्लक्ष्यस्तथाऽवग्रहेहाकालस्य दुर्लक्ष्यतया सुस्पष्टबोधो न भवति।

पुष्टपर्याय अर्थावग्रह है, यह बात अभी बतलाई ही जा चुकी है। अर्थावग्रह का विषय मात्र सामान्य है और यह श्रोत्रेन्द्रिय जन्य अर्थावग्रह अथवा घ्राणेन्द्रिय आदि जन्य अर्थावग्रह व्यजनावग्रहपूर्वक ही होता है। इसलिये यह बात सर्वत्र पदार्थ को ज्ञान होते समय स्वीकार करनी चाहिये कि अवायज्ञान अवग्रह तथा ईहापूर्वक ही होता है, विना इनके नहीं। हा ! जो अभ्यासदशासपन्न व्यक्ति हैं उनमें ये अवग्रहादिक शीघ्रतर प्रवर्तित होते रहते हैं, अतः काल की सूक्ष्मता से स्पष्टरूप से अनुभवमें नहीं आते, और ऐसा ज्ञान होता है कि अवग्रह ईहा के विना भी अवायज्ञान हो गया है। कमल के सौ पत्तों को एक पर एक रखकर जब कोई व्यक्ति उन्हे सुई से छेदता है तो उसे ऐसा ही मालूम होता है कि ये सब पत्ते एक ही साथ छिद गये हैं, परन्तु ये सब पत्ते एक साथ नहीं छिदे हैं, क्रमशः ही छिदे हैं, परन्तु काल की सूक्ष्मता एक साथ छिदे ही ज्ञात होते हैं। इसी तरह अभ्यासदशामें अवग्रह आदि का काल अतिसूक्ष्म होने से दुर्लक्ष्य होता है, अतः वहा इनका समयभेद अनुभवमें नहीं आता है।

વિષય માત્ર સામાન્ય છે, અને આ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહ, અથવા ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ જન્ય અર્થાવગ્રહ, વ્યજનાવગ્રહપૂર્વક જ થાયછે તે કારણે આ વાત સર્વત્ર પદાર્થનુ જ્ઞાન થતી વખતે સ્વીકારવી જોઈએ કે અવાયજ્ઞાન, અવગ્રહ તથા ઈહાપૂર્વક જ થાય છે, તેમના વિના નહીં હા, જે અભ્યાસદશાસપન્ન વ્યક્તિઓ છે તેમનામા અવગ્રહાદિક વધારેઝડપથી પ્રવર્તિત થતા રહે છે તેથી કાળની સૂક્ષ્મતાથી તેઓ સ્પષ્ટરૂપે અનુભવવામા આવતા નથી, અને એવુ લાગે છે કે અવગ્રહ ઈહા વિના પણ અવાયજ્ઞાન થઈ ગયુ છે કમળના સો પાનને એક ઉપર એક ગોઠવીને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ તેમને સોય વડે છેદે છે, તો તેને એમ જ લાગે છે કે એ સઘળા પાન એકજ સાથે છેદાઈ ગયા છે પણ તે બધા પાન એકસાથે છેદાયા નથી, વારા ફરતી છેદાયા છે, તોપણ કાળની સૂક્ષ્મ તાને લીધે તેઓ એકસાથે છેદાયા હોય એવુ લાગે છે એજ રીતે અભ્યાસદશામા અવગ્રહઆદિનો કાળ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી દુર્લક્ષ્ય થાય છે, તેથી ત્યા તેમનો સમયભેદ અનુભવવામા આવતો નથી

ननु ईहाऽपि 'किमय शाङ्खः, किं वा शार्ङ्गः?' इत्येवंरूपतया प्रवर्तते, संशयोऽपि चैवमेव, ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः?,

उच्यते—इह यद् ज्ञान शाङ्खशार्ङ्गादिविशेषान् अनेकान् आलम्बते, न चासद्भूत विशेषमपहातु शक्नोति, किं तु सर्वात्मना शयानमिव वर्तते-कुण्ठीभूत तिष्ठतीत्यर्थः, तदसद्भूतविशेषापर्युदासपङ्कुण्ठित संशयज्ञानमुच्यते। यत्तु ज्ञान सद्भूतार्थविशेषविषये हेतूपपत्तिव्यापारतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखमसद्भूतविशेषत्यागाभिमुख च तदीहा। इह यदि वस्तु सुबोध भवति, विशिष्टश्च मतिज्ञा-

---

शंका—"क्या यह शख का शब्द है अथवा सींग का शब्द है" इसरूप से प्रवर्तित होने वाले ज्ञान को आप ईहा कह रहे हैं तो फिर संशयमें और ईहामें क्या भेद रहेगा, कारण संशयज्ञान भी इसी तरह से प्रवर्तित होता है?।

उत्तर—जो ज्ञान शख और शार्ङ्ग आदि परस्पर विरुद्ध अनेक विशेषों को विषय करता है-उनका परित्याग नहीं करता है, किन्तु उन परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियोंमे सोया हुआ जैसा रहता है-किसी भी विशेष का निश्चय नहीं कर सकता है, ऐसे ज्ञान का नाम संशय है। ऐसा ज्ञान ईहा नहीं है, क्यों कि इस ज्ञानमें सद्भूतार्थविशेषविषयता रहती है, कारण यह ज्ञान हेतु आदि के व्यापार से सद्भूतार्थविशेष को उपादान करने की तर्फ झुका रहता है, तथा असद्भूतविशेष का इसमे परित्याग रहता है। तात्पर्य इसका यह है-संशयज्ञानमें ऐसा बोध रहता है कि 'यह शख का शब्द है अथवा सींगे का शब्द है'।

શંકા—"શું "આ શંખનો શબ્દ છે અથવા શિંગડાનો શબ્દ છે" એ રૂપે પ્રવર્તિત થનારા જ્ઞાનને આપ ઈહા કહો છો, તો પછી સંશયમાં અને ઈહામાં શો ભેદ હશે, કારણ કે સંશયજ્ઞાન પણ એજ રીતે પ્રવર્તિત થાય છે?

ઉત્તર—જે જ્ઞાન શંખ અને શિંગડા આદિ પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક વિશેષોને વિષય કરે છે તેમનો પરિત્યાગ કરતું નથી, પણ એ પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓમાં સુપ્ત હોય એમ રહે છે-કોઈપણ વિશેષનો નિર્ણય કરી શકતું નથી, એવા જ્ઞાનનું નામ સંશય છે એવું જ્ઞાન ઈહા નથી, કારણ કે આ જ્ઞાનમાં સદ્ભૂતાર્થવિશેષવિષયતા રહે છે, કારણ કે આ જ્ઞાન હેતુ આદિના વ્યાપારથી સદ્ભૂતાર્થવિશેષને ઉપાદાન કરવાની તરફ ઝુકેલ રહેછે, તથા અસદ્ભૂતવિશેષનો તેમાં પરિત્યાગ રહ્યા કરે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-સંશયજ્ઞાનમાં એવો બોધ રહે છે કે "આ શંખનો શબ્દ છે કે શિંગડાનો શબ્દ છે"

नावरणक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहूर्तकालेन नियमात् तद्वस्तु निश्चिनोति। यदि तु वस्तु दुर्बोधं भवति, न च तथाविधो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहोपयोगा दच्युतः पुनरप्यन्तर्मुहूर्तकालमीहते। एवमीहोपयोगाविच्छेदेन प्रभूतान्यन्तर्मुहूर्तानि

इस तरह परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियों को अवलंबन करनेवाला संशय ज्ञान होता है तब कि ईहामें 'यह शंख का शब्द होना चाहिये अथवा सींग का शब्द होना चाहिये' ऐसा ही एक तर्फ निर्णयाभिमुख बोध रहता है। 'यह शंख का शब्द होना चाहिये, क्यों कि इसके ही माधुर्य आदि अमुक २ विशेष धर्म पाये जाते हैं, सींग का यह शब्द नहीं होना चाहिये, क्यो कि उसके कर्कशता, कठोरता आदि अमुक २ विशेष धर्म यहां उपलब्ध नहीं हो रहे हैं।' इस तरह ईहाज्ञानमें विशेषार्थ के निर्णय के सन्मुख हुए तथा असद्भूतविशेष अर्थ के परित्याग की तरफ झुके हुए बोध का उदय रहता है। संशयमे ऐसा नहीं होता। इसलिये ईहा-ज्ञानमे और संशयज्ञानमे बडा अन्तर है। ईहित वस्तु यदि सुबोध होती है, तथा मतिज्ञानावरण कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम उस जीव के होता है तो वह वस्तु अन्तर्मुहूर्त्तकालमे नियमसे निश्चित हो जाती है। यदि वह ईहित वस्तु दुर्ज्ञेय है, तथा ज्ञाता के मतिज्ञानावरणीय कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम नहीं है तो वह ज्ञाता ईहारूप उपयोग से अच्युत बना हुआ ही

આ પ્રકારે પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓનુ અવલબન કરનાર સશયજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે ઇહામા "આ શખનો શબ્દ હોવો જોઈએ અથવા શિગડાનો શબ્દ હોવો જોઇએ" એવો એક તરફના નિર્ણય તરફ ઝુકતો બોધ રહ્યા કરે છે " આ શખનોશબ્દ હોવોજોઈએ, કારણ કે તેમા તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિગડાનો આ શબ્દ ન હોવો જોઇએ, કારણ કે તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણ અહીં પ્રાપ્ત થતા નથી" આ રીતે ઇહાજ્ઞાનમા વિશેષાર્થના નિર્ણયનીતરફ અને અસદ્ભૂતવિશેષ અર્થના પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સશયમા એવુ થતુ નથી તે કારણે ઇહાજ્ઞાન અને સશયજ્ઞાન વચ્ચે મોટો ભેદ છે ઈહિત વસ્તુ જો સુબોધ હોય છે તથા તે જીવને મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાયછે, તો તે વસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તકાળમા નિયમથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે જો તે ઇહિત વસ્તુ દુર્જ્ઞેય હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો વિશિષ્ટક્ષયોપશમ ન થયો હોય, તો તે જ્ઞાતા ઇહારૂપ ઉપયોગથી અચ્યુત બનીને જ ફરિથી અન્તર્મુ-

यावदीहते। तत ईहानन्तरं जानाति-'अमुक एषोऽर्थः शब्दः' इति-अयमर्थः शब्द एव न तु रूपादिरिति। इद च ज्ञानमवायरूपम्। ततः=तदा सः=शब्दरूपोऽर्थः उपगतः=ज्ञातो भवति-तदवायज्ञानमात्मनि परिणत भवतीति भावः। ततो धारणा प्रविशति, इह धारणा कालान्तरेऽप्यविस्मरणरूपा। ततः खलु धारयति-सख्येय वा कालम्, असख्येय वा कालम्।

चक्षुरिन्द्रियेण यथाऽवग्रहादयो भवन्ति, तथा वर्णयति-' से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रूव पासिज्जा० ' इत्यादि। स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त

पुनः अन्तर्मुहूर्तकालतक उस वस्तु का ईहाज्ञान का विषयभूत बनता है। इस तरह ईहारूप उपयोग के अविच्छेद से उसके अनेक अन्तर्मुहूर्त ईहाज्ञानमें निकल जाते हैं तब यह जानता है कि " अमुक एषोऽर्थ शब्दः" यह शब्द ही है, रूपादिक नहीं है। इसके बाद वह अवायज्ञानमे प्रविष्ट होता है, तब उसको वह शब्दरूप अर्थ उपगत-ज्ञात होता है। अवायज्ञान जिस समय आत्मामे परिणत हो जाता है तो वह ज्ञाता उस शब्दरूप अर्थ को हृदयमें धारण करने के लिये धारणारूप ज्ञानमें प्रवेश करता है। धारणा आत्मामे ऐसा सस्कार उत्पन्न कर देती है कि जिससे आत्मा उस वस्तु को कालान्तरमे भी नहीं भूलता है। सख्यातकाल तक अथवा असख्यात काल तक वह वस्तु अवधारित बनी रहती है॥

अब चक्षु इन्द्रिय से अवग्रहादिक जिस तरह से होते हैं सूत्रकार वह वर्णन करते है—' से जहानामए० ' इत्यादि।

હૂર્તકાળસુધી, એ વસ્તુને ઇહાજ્ઞાનના વિષયભૂત બનાવે છે આરીતે ઈહારૂપ ઉપયોગના અવિચ્છેદથી તેના અનેક અન્તર્મુહૂર્ત ઈહાજ્ઞાનમા વીતી જાય છે, ત્યારે તે જાણે છે કે " अमुक एषोऽर्थ शब्द " આ શબ્દજ છે રૂપાદિક નથી ત્યારબાદ તે અવાયજ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે તેને તે શબ્દરૂપ અર્થ ઉપગત-જ્ઞાત થાય છે અવાયજ્ઞાન જે સમયે આત્મામા પરિણત થઈ જાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાતાવ્યકિત તે શબ્દરૂપ અર્થને હૃદયમા ધારણકરવાને માટે ધારણા રૂપ જ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે ધારણા આત્મામા એવા સસ્કાર ઉત્પન્ન કરી નાખે છે કે જેથી આત્મા તે વસ્તુને કાળાન્તરે પણ ભૂલતો નથી સખ્યાતકાળ સુધી અથવા અસખ્યાત કાળ સુધી તે વસ્તુ અવધારિત બની રહે છે

હવે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી અવગ્રહાદિક કેવી રીતે થાય છે તેનુ સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે-" से जहानामए० " ઇત્યાદિ

नावरणक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहूर्तकालेन नियमात् तद्वस्तु निश्चिनोति। यदि तु वस्तु दुर्बोधं भवति, न च तथाविधो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहोपयोगा दच्युतः पुनरप्यन्तर्मुहूर्तकालमीहते। एवमीहोपयोगाविच्छेदेन प्रभूतान्यन्तर्मुहूर्तानि

इस तरह परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियों को अवलम्बन करनेवाला संशय ज्ञान होता है तब कि ईहामें 'यह शख का शब्द होना चाहिये अथवा सींग का शब्द होना चाहिये' ऐसा ही एक तर्फ निर्णयाभिमुख बोध रहता है। 'यह शख का शब्द होना चाहिये, क्यों कि इसके ही माधुर्य आदि अमुक २ विशेष धर्म पाये जाते है, सींग का यह शब्द नहीं होना चाहिये, क्यो कि उसके कर्कशता, कठोरता आदि अमुक २ विशेष धर्म यहा उपलब्ध नहीं हो रहे हैं।' इस तरह ईहाज्ञानमें विशेषार्थ के निर्णय के सन्मुख हुए तथा असद्भूतविशेष अर्थ के परित्याग की तरफ झुके हुए बोध का उदय रहता है। संशयमें ऐसा नहीं होता। इसलिये ईहा-ज्ञानमे और संशयज्ञानमे बडा अन्तर है। ईहित वस्तु यदि सुबोध होती है, तथा मतिज्ञानावरण कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम उस जीव के होता है तो वह वस्तु अन्तर्मुहूर्त्तकालमे नियमसे निश्चित हो जाती है। यदि वह ईहित वस्तु दुर्ज्ञेय हे, तथा ज्ञाता के मतिज्ञानावरणीय कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम नहीं है तो वह ज्ञाता ईहारूप उपयोग से अच्युत बना हुआ ही

આ પ્રકારે પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓનુ અવલબન કરનાર સશયજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે ઇહામા " આ શખનો શબ્દ હોવો જોઈએ અથવા શિગડાનો શબ્દ હોવો જોઇએ " એવો એક તરફના નિર્ણય તરફ ઝુકતો બોધ રહ્યા કરે છે " આ શખનોશબ્દ હોવોજોઇએ, કારણ કે તેમા તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિગડાનો આ શબ્દ ન હોવો જોઇએ, કારણ કે તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણ અહી પ્રાપ્ત થતા નથી" આ રીતે ઇહાજ્ઞાનમા વિશેષાર્થના નિર્ણયનીતરફ અને અસદ્ભૂતવિશેષ અર્થના પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સશયમા એવુ થતુ નથી તે કારણે ઈહાજ્ઞાન અને સશયજ્ઞાન વચ્ચે મોટો ભેદ છે ઈહિત વસ્તુ જો સુબોધ હોય છે તથા તે જીવને મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાયછે, તો તે વસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તકાળમા નિયમથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે જો તે ઇહિત વસ્તુ દુર્જ્ઞેય હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો વિશિષ્ટક્ષયોપશમ ન થયો હોય, તો તે જ્ઞાતા ઇહારૂપ ઉપયોગથી અચ્યુત બનીને જ ફરિથી અન્તર્મુ-

नोइन्द्रियजनितावग्रहादीन् वर्णयति-'से जहानामए०' इत्यादि। स यथा-नामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं स्वप्नं पश्येत्। अव्यक्तं=सकलविशेषरहितम्, अनिर्देश्यमित्यर्थः। तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्, स्वप्नः परमार्थतया यद्यपि दृष्टः परन्तु विशेषरहितोऽनभिव्यक्तः सामान्यरूप एव ज्ञात इत्यर्थः। तमेवार्थमाह-'नो चेव जाणइ०' इत्यादि। नो चैव जानाति-'को वा एष स्वप्नः' इति, स्वप्नोऽयमित्यपि न निश्चिनोतीत्यर्थः। अत एव माह—'तओ ईहं पविसइ' इत्यादि। तत ईहां प्रविशतीत्यादि। एवं स्वप्नमधिकृत्य जाग्रदवस्थायां नोइन्द्रियस्यार्थावग्रहादयो-बोध्याः। इहापि व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येयः, मनसोऽप्राप्यकारित्वात्।

सम्प्रति मल्लकदृष्टान्तमुपसंहरन् प्राह-'से तं मल्लकदिट्ठंतेणं' इति। तदे-तत् मल्लकदृष्टान्तेनाष्टाविंशतिविधस्याऽऽभिनिबोधकज्ञानस्य प्ररूपणं कृतमित्यर्थः।

चाहिये। नोइन्द्रियजनित अर्थावग्रहके पहिले व्यञ्जनावग्रह नहीं होता है। यह बात बतलाई जा चुकी है, क्यों कि मन अप्राप्यकारी हैं।

अब सूत्रकार मल्लकके दृष्टान्तका उपसंहार करते हुए कहते हैं कि मल्लकके दृष्टान्तसे अठाईस प्रकारके आभिनिबोधिक ज्ञानकी यह प्ररू-पणा की है। तात्पर्य इसका यह है कि यह आभिनिबोधिक ज्ञान पांच इन्द्रिय और छट्ठे मनसे होता है। प्रत्येक इन्द्रियसे ज्ञात पदार्थ में अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणा, ये सब होते हैं। इस तरह अर्थावग्रहकी अपेक्षा चोईस भेद होते हैं। तथा व्यञ्जनावग्रहकी अपेक्षा चार भेद और होते हैं। इस तरह आभिनिबोधिक ज्ञान अठाईस प्रकारका यह मल्लकके दृष्टान्तसे लेकर वर्णित हो चुका है।

ઈન્દ્રિયજનિત અર્થાવગ્રહની પહેલા વ્યંજનાવગ્રહ થતો નથી આ વાત સમજાવી દેવામાં આવી છે, કારણ કે મન અપ્રાપ્યકારી છે

હવે સૂત્રકાર મલ્લક (શકોરા)ના દૃષ્ટાંતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે મલ્લકના દૃષ્ટાંતથી અઠ્ઠાવીસ પ્રકારના આભિનિબોધિક જ્ઞાનની આ પ્રરૂપણા કરી છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે આ આભિનિબોધિકજ્ઞાન પાંચઈન્દ્રિય અને મનથી થાયછે પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયથી જ્ઞાત પદાર્થમાં અવગ્રહ, ઈહા, અવાય, અને ધારણા એ બધું થાયછે આરીતે અર્થાવગ્રહની અપેક્ષાએ ચોવીસ ભેદપડેછે તથા વ્યંજનાવગ્રહની અપેક્ષાએ બીજા ચારભેદપડેછે આરીતે અઠ્ઠાવીસપ્રકારના આભિનિબોધિકજ્ઞાનની પ્રરૂપણા મલ્લકનું દૃષ્ટાંત લઈને પૂર્ણ થઈ

रूप पश्येत् । अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरम्-इह व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येय, चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात् । घ्राणेन्द्रियादिषु तु व्याख्येयः ।

घ्राणेन्द्रियजनितानवग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । व्याख्या प्राग्वत् ।

रसनेन्द्रियजनितानवग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । सुगमम् ।
स्पर्शेन्द्रियजनितानवग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । सुगमम् ।

इसका अर्थ श्रोत्रइन्द्रियके विषयमें किये गये अर्थके समान ही है। परन्तु यहा विशेषता यह है कि श्रोत्रेन्द्रियके विषयभूत पदार्थमें श्रोत्रेन्द्रियजन्य अर्थावग्रहके पहिले जैसा व्यञ्जनावग्रहका होना कहा गया है यहा वह व्यञ्जनावग्रह नहीं होता है, इसका कारण यह है कि ये दोनों इन्द्रिया अप्राप्यकारी है। शेष इन्द्रियोंके विषयभूत पदार्थ में ही यह व्यञ्जनावग्रहके पहिले होता है, कारण ये चार इन्द्रिया अप्राप्यकारी हैं, शेष पदों का व्याख्यान श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धी सूत्रमे रहे हुए पदो के अनुसार जानना चाहिये ।

अब सूत्रकार घ्राणेन्द्रियजनित अवग्रहादिकों का वर्णन करते हैं-'से जहा नामए० ' इत्यादि । इन पदोकी व्याख्या भी पूर्ववत् जाननी चाहिये । इसी तरह रसनेन्द्रियजनित अवग्रहादिकोंका, स्पर्शेन्द्रियजनित अवग्रहादिकोंका, नोइन्द्रियजनित अवग्रहादिकों का वर्णन भी जानना

આનોઅર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમા કરાયેલ અર્થ સમાનજ છે, પણ અહી, એ વિશેષતા છે કે શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયભૂતપદાર્થમા શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહના પહેલા જેવો વ્યજનાવગ્રહ થવાનુ કહ્યુ છે, એવો વ્યજનાવગ્રહ અહી થતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે એ બન્ને ઈન્દ્રિયો અપ્રાપ્યકારી છે શેષ ઈન્દ્રયોના વિષયભૂત પદાર્થમા જ આ વ્યજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના પહેલા થાય છે, કારણ કે ચાર ઈન્દ્રિયો પ્રાપ્યકારી છે બાકીના પદોનુ વ્યાખ્યાન શ્રોત્રેન્દ્રિ વિષેના સૂત્રમા રહેલ પદોપ્રમાણેજ સમજવાનુ છે

હવે સૂત્રકાર ઘ્રાણેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોનુ વર્ણન કરે છે-" से जहा नामए० " ઈત્યાદિ આપદોની વ્યાખ્યા પણ પહેલાની જેમજ સમજવાની છે એજ પ્રમાણે રસનેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોનુ, સ્પર્શેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોનુ અને નો ઈન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોનુ વર્ણન પણ સમજી લેવુ જોઇએ નો

धाग्रहः ३, एकविधाऽवग्रह ४, क्षिप्रावग्रह ५, चिरावग्रहः ६, अनिश्रितावग्रहः ७, निश्रितावग्रहः ८, असंदिग्धावग्रहः ९, सदिग्धावग्रहः १०, ध्रुवावग्रहः ११, अध्रुवावग्रहश्च १२, इत्येव श्रोत्रावग्रहस्य द्वादशभेदा, एव चक्षुरिन्द्रियावग्रहादेरपि द्वादश-द्वादशभेदा बोध्याः। उक्तभेदा मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्योत्कर्षादपकर्षाच्च भवन्तीति बोध्यम्।

नन्ववग्रहः शास्त्रे एकसामायिकः प्रोक्तः, बह्ववग्रहादेरेकस्मिन् समये नास्ति संभवस्तस्य विशेषग्राहकत्वादिति चेत्,

---

होता है, केवल चार इन्द्रियों के विषयों में ही होता है। इस लिये वह चार प्रकारका है। उन चार प्रकारों में प्रत्येक क्षिप्रादि भेदसे बारह बारह प्रकारके होते हैं। अतः सब भेदों के जोडनेसे वह ४८ प्रकारका होता है। पूर्वोक्त २८८ अर्थावग्रहके भेदों में व्यञ्जनावग्रहके ४८ भेदोंको जोडनेसे ३३६ भेद होते हैं। इस प्रकार आभिनिबोधिक ज्ञान तीनसौछत्तीस (३३६) भेदवाला होता है। ये भेद मतिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशमकी उत्कर्षता और अपकर्षताको ले कर होते हैं।

शङ्का—अवग्रहका काल शास्त्रमें एक समय कहा है। बहु, अवग्रह, बहुविध अवग्रह आदिरूप अवग्रह जो बारह प्रकारका अभी बतलाया गया है वह एक समय प्रमाणवाला कैसे हो सकता है, क्यों कि यह अवग्रह विशेषका ग्राहक होता है।

વ્યંજનાવગ્રહ ચક્ષુ અને મનનાવિષયમા થતો નથી ફક્ત ચાર ઇન્દ્રિયોના વિષયમા જ થાય છે તેથી તે ચાર પ્રકારનો છે તે ચારપ્રકારમાના દરેક ક્ષિપ્રાદિભેદથી બાર બાર પ્રકારના હોય છે તેથી બધા ભેદ મળીને તે અડતાળીસ (૪૮) પ્રકારનો થાય છે પૂર્વોક્ત ૨૮૮ અર્થાવગ્રહનાભેદોમા વ્યંજનાવગ્રહના ૪૮ ભેદો ઉમેરતા કુલ ૩૩૬ ભેદ થાય છે આ રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાન ત્રણસો છત્રીસ (૩૩૬) ભેદવાળુ હોય છે એ ભેદ મતિજ્ઞાનવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાને લીધે થાય છે

શંકા—અવગ્રહનો કાળ શાસ્ત્રમા એકસમય કહ્યો છે બહુ અવગ્રહ, બહુવિધ અવગ્રહ, આદિરૂપ જે બાર પ્રકારના અવગ્રહ હમણા બતાવવામા આવ્યા છે, તે એકસમયપ્રમાણવાળા કેવી રીતે હોઇ શકે છે, કારણ કે આ અવગ્રહવિશેષનો ગ્રાહક થાય છે?

एते चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदाः प्रत्येकं बह्वादिभिस्तद्भिन्नैश्च द्वादशसंख्यकैर्भेदैर्भिद्यमानाः षट्त्रिंशदधिकशतत्रय (३३६) संख्यका भवन्ति। तथाहि—अवग्रहादयः खलु बहु–बहुविध–क्षिप्रा–ऽनिश्रिता–ऽसंदिग्ध–ध्रुव–भेदेन षड्विधानां तद्भिन्नानां च षड्विधानां शब्दाद्यर्थानां ग्राहका भवन्ति। बह्वर्थभिन्नः स्तोकार्थः। बहुविध इत्यस्माद् भिन्नोऽर्थ एकविधः, क्षिप्रमित्यस्माद्भिन्नं चिरमिति। एवं चावग्रहो बह्ववगृह्णाति १, अल्पमवगृह्णाति २, बहुविधमवगृह्णाति ३, एकविधमवगृह्णाति ४, क्षिप्रमवगृह्णाति ५, चिरेणावगृह्णाति ६, अनिश्रितम्–(अनुमानागम्यम्) अवगृह्णाति ७, निश्रितम् (अनुमानगम्यम्) अवगृह्णाति ८। असंदिग्धं (संदेहरहितम्) अवगृह्णाति ९, संदिग्धम्–(संदेहयुक्तम्) अवगृह्णाति १०, ध्रुवमवगृह्णाति ११, अध्रुवमवगृह्णाति १२, तस्मात्–बह्ववग्रहः १, अल्पावग्रहः २, बहुवि

अब सूत्रकार आभिनिबोधिक ज्ञानके–मतिज्ञानके–तीनसौछत्तीस (३३६) भेद किस प्रकारसे होते हैं यह बात प्रकट करते हैं–बहु १, बहुविध २, क्षिप्र ३, अनिश्रित ४, असंदिग्ध ५ और ध्रुव ६, इन भेदों से, तथा इनके उल्टे एक १, एकविध २, अक्षिप्र ३, निश्रित ४, संदिग्ध ५ और अध्रुव ६, इन भेदोंसे शब्दादिक पदार्थ बारह बारह प्रकार के होते हैं।

ये बारह बारह प्रकारके शब्दादि पदार्थ श्रोत्रेन्द्रियादि छ से यथायोग्य गृहीत होते है। इस लिये बारहको छ से गुणा करने पर बहत्तर भेद होते हैं। इन बहत्तरमे भी प्रत्येक अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणाके भेदसे चार चार प्रकारका होता हैं। इस प्रकार सबको जोडनेसे २८८ भेद होते हैं। तथा व्यंजनावग्रह चक्षु और मनके विषयोंमे नही

હવે સૂત્રકાર આભિનિબોધિકજ્ઞાનના–મતિજ્ઞાનના–ત્રણસો છત્રીસ (૩૩૬) ભેદ કઇ રીતે થાય છે એ વાત પ્રગટ કરે છે (૧) બહુ, (૨) બહુવિધ, (૩) ક્ષિપ્ર, (૪) અનિશ્રિત, (૫) અસંદિગ્ધ, અને (૬) ધ્રુવ આ ભેદોથી તથા તેના ઉલટા (૧) એક, (૨) એકવિધ, (૩) અક્ષિપ્ર (૪) નિશ્રિત, (૫) સંદિગ્ધ, (૬) અધ્રુવ એ ભેદોથી શબ્દાદિક પદાર્થ બાર બાર પ્રકારના હોય છે

એ બાર બાર પ્રકારના શબ્દાદિપદાર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ છ વડે યથાયોગ્ય ગૃહીત થાય છે તેથી બારને ૭ વડે ગુણતા બોતેર ભેદ થાય છે એ બોતેરમા પણ પ્રત્યેક અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, અને ધારણાના ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારના હોય છે આ પ્રકારે બધા મળીને બસો અઠ્ઠાસી (૨૮૮) ભેદ થાય છે તથા

चावायः पुनरवग्रह इत्युपचर्यते। उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवायं चाश्रित्य पूर्वपूर्वोऽवायः सामान्यग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु-अपर विशेष नाकाङ्क्षति, तदाऽवाय एव भवति, न तत्रोपचारः, तस्यावायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रह, न त्वेकसमयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्।

करने वाला होता है तो इस अपेक्षा "शब्दोऽयम्" यह बोध सामान्य-विषयक माना जाता है। सामान्य विषय करनेवाला अवग्रह होता है, अतः इस अवाय को उपचार से अवग्रह मान लिया है। तात्पर्य इसका यह है जो पहिले पहिल सामान्यमात्र को विषय करता है वह नैश्चयिक अवग्रह है। तथा जिस विशेषग्राही अवायज्ञान के बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा और अवाय होते रहते ह वे सामान्यविशेषग्राही अवाय-ज्ञान व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। जिसके बाद अन्यविशेषों की जिज्ञासा न हो वह अवायज्ञान व्यवहारिक, अर्थावग्रह नहीं माना गया है। अन्य सभी अवायज्ञान जो अपने बाद नये नये विशेषों की जिज्ञासा उत्पन्न करते हैं वे व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। यही बात टीकाकार ने "उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्यपूर्वपूर्वोऽवायः सामान्य ग्राहको भवतीत्य-तस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु अपर विशेषनाकाङ्क्षतितदाअवाय एव भवति न तत्रोपचार., तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्मात् बह्ववग्रहादि रौपचरिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, नत्वेक समय

તે એ અપેક્ષાએ "शब्दोऽयम्" એ બોધ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામા ન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને ઓપચારિક રીતે અવગ્રહ માની લીધો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલવહેલુ સામાન્ય માત્રને વિષય કરે છે, તે નૈશ્ચયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાનની પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ ગ્રાહી અવાયજ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજ્ઞાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી બીજા બધા અવાયજ્ઞાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે એજ વાત ટીકાકારે "उत्तरोत्तर वर्तिनीमींहा मवाय चाश्रित्य पूर्व पूर्वोऽवाय सामान्य ग्राहको भवतीत्यतस्तत्रतत्रावग्रहत्वोपचार। यदा तु अपर विशेष नाकाङ्क्षति तदा अवाय एव भवति न तत्रोपचार, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेष सामान्या

उच्यते—सत्यमेवैतत्, किन्तु अवग्रहो द्विधा-नैश्चयिको व्यावहारिकश्च। तत्र नैश्चयिको नाम सामान्यपरिच्छेदः, स चैकसामायिकः परमयोगिना स्फुटगम्य इति। ततो नैश्चयिकादनन्तरमीहा प्रवर्तते। तदनन्तरमवायो भवति। अथ चावायः -अवग्रह इत्युपचर्यते। 'शब्दोऽयम्' इत्यवायानन्तर पुनरीहा प्रवर्तते-'शाङ्खोऽयं शब्दः, किमुत शार्ङ्गः?' इति। तदनन्तर 'शाङ्ख एवायं शब्दः' इति शब्दविशेष-विषयकोऽवायो भवति। तदपेक्षया शब्दोऽयमित्यस्य सामान्यविषयत्वात्। अयमपि

उत्तर—शङ्का—ठीक है, किन्तु विचार करनेसे समाधान मिल जाता है। वह इस प्रकार है-अवग्रह दो प्रकार का कहा गया है (१) नैश्चयिक, (२) व्यावहारिक। नैश्चयिक अवग्रहका ही काल एक समयका है, इसका विषय सामान्य है, और यह परम योगिज्ञान गम्य है। इस नैश्चयिक अवग्रहके बाद ईहा, और ईहाके बाद अवाय प्रवर्तित होता है। यह जो अवायज्ञान है वह उपचारसे अवग्रहरूप मान लिया जाता है, क्यों कि इसके बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा होती हैं। जब "यह शब्द है" इस प्रकार का अवायज्ञान हो जाता है तब यह जिज्ञासा होती है कि-"यह शब्द किस का है-क्या शख का है अथवा सींगे का है? शख का होना चाहिये" इस प्रकार निर्णयाभिमुख जो बोध होता है वह ईहा है। इस ईहा के बाद अवाय होता है कि "यह शब्द शख का ही है।" इस प्रकार जब यह अवायज्ञान शब्द विशेष को विषय

ઉત્તર—શકા બરાબર છે, પણ વિચારકરવાથી તેનુ સમાધાન મળી જાય છે તે આ પ્રકારે છે—અવગ્રહ બેપ્રકારના બતાવ્યા છે (૧) નૈશ્ચયિક, (૨) વ્યાવહારિક નૈશ્ચયિક અવગ્રહનો જ કાળ એકસમયનો છે, તેનો વિષય સામાન્ય છે, અને તે પરમયોગિજ્ઞાનગમ્ય છે આ નૈશ્ચયિક અવગ્રહની પછી ઈહા, અને ઈહા પછી અવાય પ્રવર્તિત થાય છે આ જે અવાયજ્ઞાન છે તે ઔપચારિક રીતે અવગ્રહરૂપ માની લેવાય છે, કારણ કે તેના પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા થાય છે

જ્યારે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારનુ અવાયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે એ જિજ્ઞાસા થાય છે કે "આ શબ્દ કોનો છે? શુ શખનો છે અથવા શ્રૃગનો છે?" શખનો હોવો જોઈએ" આ પ્રમાણે નિર્ણય તરફ ઢળતો જે બોધ થાય છે તે ઈહા છે આ ઇહા પછી અવાય થાય છે કે "આ શબ્દ શખનો જ છે" આ પ્રકારે જો આ અવાયજ્ઞાન શબ્દવિશેષને વિષય કરનારૂ હોય છે

चावायः पुनरवग्रह इत्युपचर्यते। उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवायं चाश्रित्य पूर्वपूर्वोऽवायः सामान्यग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु-अपर विशेष नाकाङ्क्षति, तदाऽवाय एव भवति, न तत्रोपचारः, तस्यावायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, न त्वेकसमयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्।

करने वाला होता है तो इस अपेक्षा " शब्दोऽयम् " यह बोध सामान्य-विषयक माना जाता है। सामान्य विषय करनेवाला अवग्रह होता है, अतः इस अवाय को उपचार से अवग्रह मान लिया है। तात्पर्य इसका यह है जो पहिले पहिल सामान्यमात्र को विषय करता है वह नैश्चयिक अवग्रह है। तथा जिस विशेषग्राही अवायज्ञान के बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा और अवाय होते रहते है वे सामान्यविशेषग्राही अवाय-ज्ञान व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। जिसके बाद अन्यविशेषो की जिज्ञासा न हो वह अवायज्ञान व्यवहारिक, अर्थावग्रह नही माना गया है। अन्य सभी अवायज्ञान जो अपने बाद नये नये विशेषों की जिज्ञासा उत्पन्न करते हैं वे व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। यही बात टीकाकार ने " उत्तरो-त्तरवर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्यपूर्वपूर्वोऽवायः सामान्य ग्राहको भवतीत्य-तस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु अपर विशेपनाकाङ्क्षतितदाअवाय एव भवति न तत्रोपचार', तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्मात् बह्ववग्रहादि रौपचरिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, नत्वेक समय

તો એ અપેક્ષાએ " शब्दोऽयम् " એ બોધ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામાન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને ઔપચારિક રીતે અવગ્રહ માની લીધો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલવહેલુ સામાન્ય માત્રને વિષય કરે છે, તે નૈશ્ચયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાનની પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ ગ્રાહી અવાયજ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજ્ઞાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી બીજા બધા અવાયજ્ઞાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે એજ વાત ટીકાકારે " उत्तरोत्तर वर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्य पूर्व पूर्वोऽवाय सामान्य ग्राहको भवतीत्यतस्तत्रतत्रावग्रहत्वोपचार। यदा तु अपर विशेष नाकाङ्क्षति तदा अवाय एव भवति न तत्रोपचार, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेष सामान्या-

तत्र बहुग्रहादिः शब्दमधिकृत्य प्रदर्श्यते-शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहं पृथगेकैक यदाऽवगृह्णाति, तदा बहुग्रहः१। यदा तु एकमेव कश्चित् शब्दमवगृह्णाति, तदा अल्पावग्रहः २। यदा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैक शब्दमनेकैः पर्यायैः स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्ट यथावस्थितमवगृह्णाति, तदा स बहुविधावग्रहः३। यदा

वर्तीनैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" इन पक्तियों द्वारा स्पष्ट की है। वे कहते है कि उत्तरोत्तरवर्ती ईहा, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व का अवायज्ञान सामान्याग्राहक हो जाता है। इसलिये सामान्यग्राहक होने की वजह से उस अवायज्ञान में अवग्रहरूपता का उपचार कर लिया जाता है। जब वह अवायज्ञान उत्तर काल में अपर विशेष की आकाक्षा नही करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें अवग्रहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता उस समय नही आती है। इसलिये बहु आदि बारह प्रकार के पदार्थों अवग्रहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप नही माना गया है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप ही माना गया है क्यों कि इसमें सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार से अवग्रहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि बहु आदिक पदार्थविषयक अवग्रह शब्द मे किस प्रकार होते है?—

वग्रह रूपोऽवग्रह, नत्वेक समयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" આ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેઓ કહે છે કે ઉત્તરોત્તરવર્તી ઈહા અને અવાયની અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વ પૂર્વનુ અવાયજ્ઞાન સામાન્ય ગ્રાહક થઈ જાય છે તેથી સામાન્ય ગ્રાહક હોવાને કારણે તે અવાય જ્ઞાનમા અવગ્રહ રૂપતાનો ઉપચાર કરી લેવામા આવે છે જ્યારે તે અવાયજ્ઞાન ઉત્તરકાળમા અપર વિશેષની આકાક્ષા કરતુ નથી ત્યારે તે અવાય જ રહે છે, ઉપચારથી તેમા અવગ્રહરૂપતા કલ્પવામા આવતી નથી, કારણ કે તેમા સામાન્યરૂપતા તે સમયે આવતી નથી તે કારણે બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોનુ અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયવર્તી નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ માનવામા આવ્યુ નથી, પણ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ જ માન્યુ છે કારણ કે તેમા સામાન્ય વિશેષનુ જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે અવાય રૂપ હોવાથી ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ માની લેવામા આવેલ છે

હવે એ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે બહુ આદિક પદાર્થ વિષયક અવગ્રહ શબ્દમા કેવી રીતે થાય છે?

तु एकमनेकं वा शब्दमेकपर्यायविशिष्टम्, अर्थात्-गाम्भीर्यमाधुर्यादिकमेकं पर्यायविशिष्टमेव जानाति, तदा स एकविधावग्रहः ४। यदा तमेव शब्दं क्षिप्र-शीघ्रं जानाति, तदा क्षिप्रावग्रहः ५। यदा तु बहुना कालेन जानाति, तदा चिरावग्रहः ६।

यहां बहु का तात्पर्य अनेक से है। जब श्रोता शंख, पटह, आदि नाना शब्द समूह में से पृथक् २ एक एक के शब्द को अवग्रह ज्ञानका विषयभूत करता है इसका नाम बहुका अवग्रह। क्रमशः दो या इससे अधिक शब्दोंका ज्ञान इस बहुके अवग्रहमें विवक्षित हुआ है १। जब श्रोता एक ही किसी शब्दको सुनता है तो वह इस से विपरीत अल्पका अवग्रह ज्ञान माना जाता है २। जिस समय शंख पटह आदि के अनेक शब्दसमूहमें से एक एक शब्दको स्निग्ध, गांभीर्य आदि अनेक पर्यायों से विशिष्ट जब श्रोता जानता है तब इस प्रकारका ज्ञान बहुविध का अवग्रह कहलाता है ३। और जब श्रोता एक या अनेक शब्दोंको एक ही पर्यायसे विशिष्ट जानता है तब वह ज्ञान एकविधका अवग्रह कहलाता है ४। बहुविध मे अपनी पर्यायों मे विविधता रखनेवाले अनेक पदार्थों का ज्ञान विवक्षित हुआ है। तब कि अपनी पर्यायो में एक प्रकारता रखनेवाले पदार्थों का ज्ञान एकविधमें विवक्षित हुआ है। शब्दको शीघ्र जानना यह क्षिप्रका अवग्रह है ५। बहुतकालमे शब्दका ज्ञान होना इसका नाम चिरका अवग्रह है ६। यह देखा जाता है कि इन्द्रिय

અહી બહુનુ તાત્પર્ય અનેક છે જ્યારે શ્રોતા શંખ, પટહ, આદિ વિવિધ શબ્દ સમૂહમાથી એક એકના શબ્દને અવગ્રહજ્ઞાનના વિષયભૂત કરે છે, ત્યારે તેનુ નામ 'બહુ'નો અવગ્રહ છે ક્રમશ બે કે તેથી વધુ શબ્દોનુ જ્ઞાન આ બહુના અવગ્રહમા વિવક્ષિત થયુ છે ૧ જ્યારે શ્રોતા એક જ કોઈ શબ્દને સાભળે છે ત્યારે તે તેનાથી 'અલ્પ'નુ અવગ્રહજ્ઞાન મનાય છે ૨ જે સમયે શ્રોતા શંખ પટહ આદિના અનેક શબ્દસમૂહમાથી એક એક શબ્દને સ્નિગ્ધ, ગાભીર્ય આદિ અનેક પર્યાયોથી વિશિષ્ટ જાણે છે, ત્યારે તે પ્રકારનુ જ્ઞાન બહુવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે ૩ અને જ્યારે શ્રોતા એક કે અનેક શબ્દોને એક જ પર્યાયથી વિશિષ્ટ જાણે છે ત્યારે તે જ્ઞાન એકવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે બહુવિધમા પોતાની પર્યાયોમા વિવિધતા રાખનાર અનેક પદાર્થોનુ જ્ઞાન વિવક્ષિત થયુ છે, ત્યારે પોતાની પર્યાયોમા એક પ્રકારતા રાખનાર પદાર્થોનુ જ્ઞાન એકવિધમા વિવક્ષિત થયુ છે ૪ શબ્દને જલ્દી જાણવો તે ક્ષિપ્રનો અવગ્રહ છે ૫ લાબે કાળે શબ્દનુ જ્ઞાન થવુ તેનુ નામ ચિરનો અવગ્રહ છે ૬

तत्र बह्ववग्रहादिः शब्दमधिकृत्य कथ्यते—शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहं पृथगेकैकं यदाऽवगृह्णाति, तदा बह्ववग्रहः१। यदा तु एकमेव कंचित् शब्दमवगृह्णाति, तदा अल्पावग्रहः २। यदा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकं शब्दमनेकैः पर्यायैः स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्टं यथावस्थितमवगृह्णाति, तदा स बहुविधावग्रहः३। यदा

वर्तीनैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" इन पंक्तियों द्वारा स्पष्ट की है। वे कहते हैं कि उत्तरोत्तरवर्ती ईहा, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व का अवायज्ञान सामान्यग्राहक हो जाता है। इसलिये सामान्यग्राहक होने की वजह से उस अवायज्ञान में अवग्रहरूपता का उपचार कर लिया जाता है। जब वह अवायज्ञान उत्तर काल में अपर विशेष की आकाक्षा नहीं करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें अवग्रहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता उस समय नहीं आती है। इसलिये बहु आदि बारह प्रकार के पदार्थों अवग्रहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप नहीं माना गया है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप ही माना गया है क्यों कि इसमें सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार से अवग्रहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि बहु आदिक पदार्थविषयक अवग्रह शब्द मे किस प्रकार होते है ?—

वगृह रूपोऽवग्रह, नत्वेक समयवर्ता नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" આ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેઓ કહે છે કે ઉત્તરોત્તરવતી ઈહા અને અવાયની અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વ પૂર્વનુ અવાયજ્ઞાન સામાન્ય ગ્રાહક થઇ જાય છે તેથી સામાન્ય ગ્રાહક હોવાને કારણે તે અવાય જ્ઞાનમા અવગ્રહ રૂપતાનો ઉપચાર કરી લેવામા આવે છે જ્યારે તે અવાયજ્ઞાન ઉત્તરકાળમા અપર વિશેષની આકાક્ષા કરતુ નથી ત્યારે તે અવાય જ રહે છે, ઉપચારથી તેમા અવગ્રહરૂપતા કલ્પવામા આવતી નથી, કારણ કે તેમા સામાન્યરૂપતા તે સમયે આવતી નથી તે કારણે બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોનુ અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયવતી નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ માનવામા આવ્યુ નથી, પણ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ જ માન્યુ છે કારણ કે તેમા સામાન્ય વિશેષનુ જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે અવાય રૂપ હોવાથી ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ માની લેવામા આવેલ છે

હવે એ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે બહુ આદિક પદાર્થ વિષયક અવગ્રહ શબ્દમા કેવી રીતે થાય છે ?

तु एकमनेकं वा शब्दमेकपर्यायविशिष्टम्, अर्थात्-गाम्भीर्यमाधुर्यादिकमेक पर्यायविशिष्टमेव जानाति, तदा स एकविधावग्रहः ४। यदा तमेव शब्दं क्षिप्र-शीघ्र जानाति, तदा क्षिप्रावग्रहः ५। यदा तु बहुना कालेन जानाति, तदा चिरावग्रहः६।

यहां बहु का तात्पर्य अनेक से है। जब श्रोता शंख, पटह, आदि नाना शब्द समूह में से पृथक् २ एक एक के शब्द को अवग्रह ज्ञानका विषयभूत करता है इसका नाम बहुका अवग्रह। क्रमशः दो या इससे अधिक शब्दोंका ज्ञान इस बहुके अवग्रहमें विवक्षित हुआ है १। जब श्रोता एक ही किसी शब्दको सुनता है तो वह इस से विपरीत अल्पका अवग्रह ज्ञान माना जाता है २। जिस समय शंख पटह आदि के अनेक शब्दसमूहमें से एक एक शब्दको स्निग्ध, गाभीर्य आदि अनेक पर्यायों से विशिष्ट जब श्रोता जानता है तब इस प्रकारका ज्ञान बहुविध का अवग्रह कहलाता है ३। और जब श्रोता एक या अनेक शब्दोंको एक ही पर्यायसे विशिष्ट जानता है तब वह ज्ञान एकविधका अवग्रह कहलाता है ४। बहुविध मे अपनी पर्यायों मे विविधता रखनेवाले अनेक पदार्थो का ज्ञान विवक्षित हुआ है। तब कि अपनी पर्यायों में एक प्रकारता रखनेवाले पदार्थों का ज्ञान एकविधमें विवक्षित हुआ है। शब्दको शीघ्र जानना यह क्षिप्रका अवग्रह है ५। बहुतकालमें शब्दका ज्ञान होना इसका नाम चिरका अवग्रह है ६। यह देखा जाता है कि इन्द्रिय

અહી બહુનુ તાત્પર્ય અનેક છે જ્યારે શ્રોતા શખ, પટહ, આદિ વિવિધ શબ્દ સમૂહમાથી એક એકના શબ્દને અવગ્રહજ્ઞાનના વિષયભૂત કરે છે, ત્યારે તેનુ નામ 'बहु'નો અવગ્રહ છે ક્રમશ બે કે તેથી વધુ શબ્દોનુ જ્ઞાન આ બહુના અવગ્રહમા વિવક્ષિત થયુ છે ૧ જ્યારે શ્રોતા એક જ કોઈ શબ્દને સાભળે છે ત્યારે તે તેનાથી 'अल्प'નુ અવગ્રહજ્ઞાન મનાય છે ૨ જે સમયે શ્રોતા શખ પટહ આદિના અનેક શબ્દસમૂહમાથી એક એક શબ્દને સ્નિગ્ધ, ગાભીર્ય આદિ અનેક પર્યાયોથી વિશિષ્ટ જાણે છે, ત્યારે તે પ્રકારનુ જ્ઞાન બહુવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે ૩ અને જ્યારે શ્રોતા એક કે અનેક શબ્દોને એક જ પર્યાયથી વિશિષ્ટ જાણે છે ત્યારે તે જ્ઞાન એકવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે બહુવિધમા પોતાની પર્યાયોમા વિવિધતા રાખનાર અનેક પદાર્થોનુ જ્ઞાન વિવક્ષિત થયુ છે, ત્યારે પોતાની પર્યાયોમા એક પ્રકારતા રાખનાર પદાર્થોનુ જ્ઞાન એકવિધમા વિવક્ષિત થયુ છે ૪ શબ્દને જલ્દી જાણવો તે ક્ષિપ્રનો અવગ્રહ છે ૫ લાબે કાળે શબ્દનુ જ્ઞાન થવુ તેનુ નામ ચિરનો અવગ્રહ છે ૬

तमेव शब्दं यदा स्वरूपेण जानाति, न त्वनुमानेन, तदा अनिश्रितावग्रहः ७। यदा तु अनुमानेन जानाति, तदा निश्रितावग्रहः ८। यदा-असन्दिग्ध-निःसंदेहं गृह्णाति, तदा-असंदिग्धावग्रहः ९। यदा तु संदिग्धमवगृह्णाति, तदा संदिग्धावग्रहः १०। सर्वदैव बह्वादिरूपेणावगृह्णतो ध्रुवावग्रहः ११। कदाचिदेव तु बह्वादि रूपेणावगृह्णतोऽध्रुवावग्रहः १२ इति॥ सू० ३५॥

विषय आदि सब बाह्य सामग्री बराबर होने पर भी केवल क्षयोपशम की पटुताके कारण एक मनुष्य उस विषयका ज्ञान जल्दी कर लेता है। और क्षयोपशमकी मन्दताके कारण दूसरा मनुष्य देरसे करता है ५-६। शब्द स्वरूपसे शब्दको जानना, अनुमानसे नहीं, इसका नाम अनिश्रितावग्रह है ७। अनुमानसे शब्दको जानना इसका नाम निश्रितावग्रह है ८। संदेहरहित हो कर शब्दको जानना असंदिग्धावग्रह है ९। संदेहयुक्त शब्दका ज्ञान होना इसका नाम संदिग्धावग्रह है १०। सदा बहु आदि रूपसे शब्दका जानना ध्रुवाग्रह ११, और कभी २ जानना अध्रुवावग्रह है १२। असंदिग्धावग्रहका तात्पर्य इस प्रकार है-जैसे 'यह शब्द मनुष्यका ही अन्यका नहीं'। संदिग्धावग्रहमें इस प्रकार ज्ञान होगा कि 'यह शब्द मनुष्यका है अथवा और किसीका है'। ध्रुवका तात्पर्य अवश्यभावी और अध्रुवका तात्पर्य कदाचित् भावी है॥ सू० ३५॥

એવુ જોવામા આવે છે કે ઇન્દ્રિય વિષય આદિ સઘળી બાહ્ય સામગ્રી બરાબર હોવા છતા પણ ફક્ત ક્ષયોપશમની પટુતાને કારણે એક માણુસ તે વિષયનુ જ્ઞાન જલ્દી પ્રાપ્ત કરી લે છે, અને ક્ષયોપશમની મન્દતાને કારણે બીજો માણુસ મોડુ પ્રાપ્ત કરે છે (૫-૬) શબ્દસ્વરૂપથી શબ્દને જાણવો, અનુમાનથી નહી, તેનુ નામ અનિશ્રિતાવગ્રહ છે ૭ અનુમાનથી શબ્દને જાણવો તેનુ નામ નિશ્રિતાવગ્રહ છે ૮ સંદેહરહિત થઇને શબ્દને જાણવો તેનુ નામ અસંદિગ્ધાવગ્રહ છે ૯ સંદેહયુક્ત શબ્દનુ જ્ઞાન થવુ તેનુ નામ સંદિગ્ધાવગ્રહ છે ૧૦ સદા બહુ આદિ રૂપથી શબ્દને જાણવો તેનુ નામ ધ્રુવાવગ્રહ છે ૧૧ અને કોઈ કોઇ વાર જાણવો તેનુ નામ અધ્રુવાવગ્રહ છે ૧૨ અસંદિગ્ધ અવગ્રહનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે જેમકે "આ શબ્દ મનુષ્યનો જ છે બીજાનો નહી સંદિગ્ધાવગ્રહમા આ પ્રકારનુ જ્ઞાન થશે કે "આ શબ્દ મનુષ્યનો છે અથવા બીજા કોઇનો છે" ધ્રુવનુ તાત્પર્ય અવશ્ય બનનાર, અને અધ્રુવનુ તાત્પર્ય કદાચ બનનાર છે ॥ સૂ. ૩૫ ॥

संप्रति मतिज्ञानस्य द्रव्यादिभेदचतुःप्रकारतामाह—

मूलम्—**तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ। तत्थ दव्वओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वाइं दव्वाइं जाणइ, न पासइ। खेत्तओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसणं सव्वं खेत्तं जाणइ न पासइ। कालओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वं कालं जाणइ, न पासइ। भावओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ॥**

छाया—तत्समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः। तत्र द्रव्यतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वाणि द्रव्याणि जानाति, न पश्यति। क्षेत्रतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं क्षेत्रं जानाति, न पश्यति। कालतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं कालं जानाति, न पश्यति। भावतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वान् भावान्, न पश्यति॥

टीका—'तं समासओ०' इत्यादि। तत्=मतिज्ञानं, समासतः=संक्षेपेण, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितं तीर्थकरादिभिरित्यर्थः। तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च। तत्र द्रव्यतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी=मतिज्ञानी, आदेशेन=आदेश'—

अब सूत्रकार मतिज्ञानके द्रव्य, क्षेत्र आदिकी अपेक्षा चार भेद बतलाते हैं—'तं समासओ चउव्विहं०' इत्यादि।

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भावकी अपेक्षा मतिज्ञान संक्षेपसे चार प्रकारका कहा गया है। इन द्रव्यकी अपेक्षा आभिनिबोधिक ज्ञानी—मतिज्ञानी आत्मा—आदेशसे द्रव्य जातिरूप सामान्य प्रकारसे धर्मास्तिकाया-

હવે સૂત્રકાર મતિજ્ઞાનના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, આદિની અપેક્ષાએ ચાર ભેદ બતાવે છે- "तं समासओ चउव्विहं०" ઈત્યાદિ

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાન સંક્ષિપ્તમાં ચાર પ્રકારનું કહેલ છે એ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આભિનિબોધિકજ્ઞાની—મતિજ્ઞાની આત્મા—આદેશથી દ્રવ્ય જાતિરૂપ સામાન્ય પ્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિક સમસ્ત દ્રવ્યોને

प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्रेह प्रायः सामान्यरूपो ग्राह्यः, ततश्च-आदेशेन-द्रव्यजातिरूपसामान्यप्रकारेण, सर्वद्रव्याणि=धर्मास्तिकायादीनि जानाति। किंचिद् विशेषतोऽपि जानाति। यथा-धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशम्, तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपष्टम्भहेतुरमूर्तो लोकाकाश प्रमाण इत्यादि। न पश्यति=सर्वात्मना, धर्मास्तिकायादीन न पश्यति, घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि। अथवा-आदेश इति सूत्रादेशः, तेन सूत्रादेशेन=सूत्राज्ञया सर्वद्रव्याणि -धर्मास्तिकायदीनि जानाति, न तु साक्षात् पश्यति।

दिक समस्त द्रव्योंको जानता है। यहा आदेशका तात्पर्य प्रकारसे है। सामान्य और विशेषकी अपेक्षा यह प्रकार दो तरहका कहा गया है। यहा सामान्यरूप प्रकार विवक्षित हुआ है। यद्यपि मतिज्ञानी आत्मा समस्त धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे ही जानता है, फिर भी वह उनके विषयमें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जैसे-धर्मास्तिकाय का कार्य जीव पुद्गलों को गमनमें सहायता प्रदान करना है। यह द्रव्य अमूर्तिक एव लोकाकाशव्यापी है। इसके असख्यात प्रदेश हैं। इसे यह मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे जानता हुआ भी उन्हे कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जानता है, परन्तु उन्हें साक्षात् रूपसे सर्वात्मता देखता नही है। हा, जो घटादिक द्रव्य योग्य देशावस्थित होते है उन्हें यह देखता भी है। अथवा आदेश शब्दका अर्थ सूत्राज्ञा है। सूत्र-आगम-की आज्ञा के अनुसार मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्यों को केवल जानतामात्र है, उन्हें साक्षात् देखता नहीं है।

જાણે છે અહી આદેશનો ભાવાર્થ પ્રકાર છે સામાન્ય અને વિશેષની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર બે જાતનો બતાવ્યો છે અહી સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત થયો છે, જો કે મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્યરૂપ જ જાણે છે, તો પણ તે તેમના વિષે કઈક કઈક વિશેષરૂપે પણ જાણે છે જેમકે— ધર્માસ્તિકાયનુ કાર્ય જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમા સહાયતા આપવાનુ છે આ દ્રવ્ય અમૂર્તિક અને લોકાકાશવ્યાપી છે તેનામા અસખ્યાત પ્રદેશ છે આ રીતે તે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્ય રૂપે જાણવા છતા પણ તેમને થોડા થોડા વિશેષરૂપે પણ જાણે છે, જાણે છે, પણ તેમને પ્રત્યક્ષરૂપે સર્વાત્મના દેખતો નથી હા, જે ઘડો આદિ દ્રવ્ય યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ હોય તેમને તે દેખે પણ છે અથવા 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા છે સૂત્ર-આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને કેવળ જાણે જ છે, તેમને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી

ननु सूत्रादेशतो यद् ज्ञानमुपजायते, तत् खलु श्रुतज्ञानं भवति, तस्य शब्दार्थ-परिज्ञान रूपत्वात्, अत्र तु मतिज्ञानमुच्यते, तत् कथमिह सूत्रादेशो व्याख्यायते? इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। इह हि श्रुतभावितमतेः श्रुतोपलब्धेष्वपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येऽवग्रहेहावायादयो ज्ञानविशेषाः प्रादुर्भवन्ति, ते मतिज्ञानमेव, न तु श्रुतज्ञान, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् १।

एव क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम्। क्षेत्र लोकालोकात्मकम् २। कालः सर्वाद्धारूपः, अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३। भावाश्च पञ्चसख्यकाः-औदयिकादयः ४॥

शंका—जब आदेश शब्द का अर्थ सूत्राज्ञा है, और यह कहा जाता है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यों को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो श्रुतज्ञान कहलाता है यहा प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान कैसे कहलावेगा?।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभावित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतोपलब्ध पदार्थों मे भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायज्ञान होते हैं वे मतिज्ञान ही हैं, श्रुतज्ञान नहीं, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनुसरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं। इसी तरह का सबध क्षेत्र आदिकों में लगा लेना चाहिये। क्षेत्र की अपेक्षा जब विचार किया जाता है तो मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

શંકા—જો 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હોય, અને એમ કહેવામા આવે છે કે મતિજ્ઞાની આત્મા આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોને જાણે છે, તો સૂત્રથી જે જ્ઞાન થાય છે તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અહીં મતિજ્ઞાનનુ પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે, તો તે જ્ઞાન મતિજ્ઞાન કેવી રીતે કહેવાય?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન તત્ત્વને સમજ્યા વિના કરાયો છે, કારણ કે જેમની મતિ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિભાવિત થઈ રહી છે, એવા પુરુષોને શ્રુતોપલબ્ધ પદાર્થોમા પણ સૂત્રાનુસારી જે અવગ્રહ, ઈહા, અવાયજ્ઞાન થાય છે, એ મતિજ્ઞાન જ છે, શ્રુતજ્ઞાન નહીં કારણ કે તે સમયે તેઓ સૂત્રને અનુસરવાની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ હોય છે એજ પ્રકારનો સબધ ક્ષેત્ર આદિકોમા સમજી લેવો જોઈએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે વિચાર કરાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાની આત્મા સામાન્યરૂપે અથવા સૂત્રની આજ્ઞા અનુસાર લોકાલોકાત્મક સમસ્ત ક્ષેત્રને ફક્ત જાણે જ છે, તેને

प्रकारः, स च द्विधा–सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्रेह प्रायः सामान्यरूपो ग्राह्यः, ततश्च–आदेशेन–द्रव्यजातिरूपसामान्यप्रकारेण, सर्वद्रव्याणि=धर्मास्तिकायादीनि जानाति। किंचिद् विशेषतोऽपि जानाति। यथा–धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशम्, तथा–धर्मास्तिकायो गत्युपष्टम्भहेतुरमूर्तो लोकाकाश प्रमाण इत्यादि। न पश्यति=सर्वात्मना, धर्मास्तिकायादीन न पश्यति, घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि। अथवा–आदेश इति सूत्रादेशः, तेन सूत्रादेशेन=सूत्राज्ञया सर्वद्रव्याणि –धर्मास्तिकायदीनि जानाति, न तु साक्षात् पश्यति।

दिक समस्त द्रव्योंको जानता है। यहां आदेशका तात्पर्य प्रकारसे है। सामान्य और विशेषकी अपेक्षा यह प्रकार दो तरहका कहा गया है। यहां सामान्यरूप प्रकार विवक्षित हुआ है। यद्यपि मतिज्ञानी आत्मा समस्त धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे ही जानता है, फिर भी वह उनके विषयमें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जैसे–धर्मास्तिकाय का कार्य जीव पुद्गलों को गमनमें सहायता प्रदान करना है। यह द्रव्य अमूर्तिक एव लोकाकाशव्यापी है। इसके असख्यात प्रदेश हैं। इसे यह मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे जानता हुआ भी उन्हे कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जानता है, परन्तु उन्हें साक्षात् रूपसे सर्वात्मता देखता नही है। हा, जो घटादिक द्रव्य योग्य देशावस्थित होते है उन्हें यह देखता भी है। अथवा आदेश शब्दका अर्थ सूत्राज्ञा है। सूत्र–आगम–की आज्ञा के अनुसार मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्यों को केवल जानतामात्र है, उन्हें साक्षात् देखता नहीं है।

જાણે છે અહી આદેશનો ભાવાર્થ પ્રકાર છે સામાન્ય અને વિશેષની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર બે જાતનો બતાવ્યો છે અહી સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત થયો છે, જો કે મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્યરૂપ જ જાણે છે, તો પણ તે તેમના વિષે કઈક કઈક વિશેષરૂપે પણ જાણે છે જેમકે— ધર્માસ્તિકાયનુ કાર્ય જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમા સહાયતા આપવાનુ છે આ દ્રવ્ય અમૂર્તિક અને લોકાકાશવ્યાપી છે તેનામા અસખ્યાત પ્રદેશ છે આ રીતે તે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્ય રૂપે જાણવા છતા પણ તેમને થોડા થોડા વિશેષરૂપે પણ જાણે છે, જાણે છે, પણ તેમને પ્રત્યક્ષરૂપે સર્વાત્મના દેખતો નથી હા, જે ઘડો આદિ દ્રવ્ય યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ હોય તેમને તે દેખે પણ છે અથવા ‘આદેશ’ શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા છે સૂત્ર– આગમનની આજ્ઞા પ્રમાણે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને કેવળ જાણે જ છે, તેમને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી

ननु सूत्रादेशतो यद् ज्ञानमुपजायते, तत् खलु श्रुतज्ञान भवति, तस्य शब्दार्थ-परिज्ञान रूपत्वात् , अत्र तु मतिज्ञानमुच्यते, तत् कथमिह सूत्रादेशो व्याख्यायते? इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। इह हि श्रुतभावितमतेः श्रुतोपलब्धेष्वपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येऽवग्रहेहावायादयो ज्ञानविशेषाः प्रादुर्भवन्ति, ते मतिज्ञानमेव, न तु श्रुतज्ञान, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् १।

एव क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । क्षेत्र लोकालोकात्मकम् २ । कालः सर्वाद्धारूपः, अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३ । भावाश्च पञ्चसङ्ख्यकाः—औदयिकादयः ४ ॥

शका—जब आदेश शब्द का अर्थ सूत्राज्ञा है, और यह कहा जाता है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यो को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो श्रुतज्ञान कहलाता है यहा प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान कैसे कहलावेगा ? ।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभावित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतोपलब्ध पदार्थों मे भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायज्ञान होते हैं वे मतिज्ञान ही हैं श्रुतज्ञान नही, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनुसरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं। इसी तरह का सबध क्षेत्र आदिकों में लगा लेना चाहिये। क्षेत्र की अपेक्षा जब विचार किया जाता है तो मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

શકા—જો 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હોય, અને એમ કહેવામા આવે છે કે મતિજ્ઞાની આત્મા આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોને જાણે છે, તો સૂત્રથી જે જ્ઞાન થાય છે તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અહીં મતિજ્ઞાનનુ પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે, તો તે જ્ઞાન મતિજ્ઞાન કેવી રીતે કહેવાય?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન તત્ત્વને સમજ્યા વિના કરાયો છે, કારણ કે જેમની મતિ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિભાવિત થઈ રહી છે, એવા પુરુષોને શ્રુતોપલબ્ધ પદાર્થોમા પણ સૂત્રાનુસારી જે અવગ્રહ, ઈહા, અવાયજ્ઞાન થાય છે, એ મતિજ્ઞાન જ છે, શ્રુતજ્ઞાન નહી કારણ કે તે સમયે તેઓ સૂત્રને અનુસરવાની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ હોય છે એજ પ્રકારનો સબધ ક્ષેત્ર આદિકોમા સમજી લેવો જોઈએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે વિચાર કરાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાની આત્મા સામાન્યરૂપે અથવા સૂત્રની આજ્ઞા અનુસાર લોકાલોકાત્મક સમસ્ત ક્ષેત્રને ફક્ત જાણે જ છે, તેને

समति मतिज्ञानविषये सग्रहगाथा आह—

मूलम्—

गाहा—उग्गह ईहाऽवाओ, य धारणा एव हुंति चत्तारि ।
आभिणिवोहियनाण,—स्स भेयवत्थू समासेण ॥ १ ॥
अत्थाण उग्गहणं,—मि उग्गहो तह वियालणे ईहा ।
ववसायंमि अवायो, धरणं पुण धारणं विंति ॥ २ ॥
उग्गह इक्के समयं, ईहावाया मुहुत्तमद्ध तु ।
कालमसख सखं, च धारणा होइ नायव्वा ॥ ३ ॥
पुट्ठ सुणेइ सद्द, रूव पुण पासइ अपुट्ठ तु ।
गध रसं च फास, च वद्धपुट्ठं वियागरे ॥ ४ ॥
भासा समसेढीओ, सद्दं ज सुणइ मीसिय सुणइ ।
वीसेढी पुण सद्दं सुणेइ, नियमा पराघाए ॥ ५ ॥
ईहा—अपोह—वीमसा, मग्गणा य गवेसणा ।
सन्ना सई मई पन्ना, सव्व आभिणिवोहिय ॥ ६ ॥

नही है । काल की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार सर्वाद्धारूप निश्चयकाल को या भूत, भविष्यत, वर्तमानरूप व्यवहार काल को जानता मात्र है, उसे साक्षात् देखता नहीं है । इसी तरह भाव की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार समस्त भावों को-पर्यायो को-जानतामात्र है, उन्हें देखता नही है ॥

પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી કાળની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાની સામાન્યરૂપે અથવા આગમની આજ્ઞા અનુસાર સર્વાદ્ધારૂપ નિશ્ચય કાળને ભૂત, ભવિષ્ય વર્તમાનરૂપ વ્યવહાર કાળને માત્ર જાણે જ છે, તેને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી એજ પ્રમાણે ભાવની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાની સામાન્યરૂપે અથવા આગમની આજ્ઞાનુસાર સમસ્ત ભાવોને પર્યાયોને માત્ર જાણે જ છે, તેમને દેખતો નથી

छाया—अवग्रह ईहाऽवायश्च, धारणा एवं भवन्ति चत्वारि ।
आभिनिवोधिकज्ञानस्य, भेदवस्तूनि समासेन ॥ १ ॥
अर्थानामवग्रहणे, अवग्रहस्तथा विचारणे ईहा ।
व्यवसायेऽवायः, धरण पुनर्धारणा ब्रुवते ॥ २ ॥
अवग्रह एकं समयम् ईहाऽवायौ मुहूर्तमर्धं तु ।
कालमसख्य सख्य, च धारणा भवति ज्ञातव्या ॥ ३ ॥
स्पृष्ट शृणोति शब्द, रूप पुनः पश्यत्यस्पृष्ट तु ।
गन्ध रसं च स्पर्शं च, बद्धस्पृष्ट व्यागृणीयात् ॥ ४ ॥
भाषासमश्रेणीतः, शब्द य शृणोति मिश्रित शृणोति ।
विश्रेणिं पुनः शब्द, शृणोति नियमात् पाराघाते ॥५॥
ईहाऽपोहविमर्शाः, मार्गणा च गवेषणा ।
सज्ञा स्मृतिर्मतिः प्रज्ञा, सर्वमाभिनिवोधिकम् ॥ ६ ॥

से त आभिणिवोहियनाणपरोक्खं । से तं मइनाण ॥सू०३६॥

तदेतत् आभिनिवोधिकज्ञानपरोक्षम् । तदेतन्मतिज्ञानम् ॥ सू० ३६ ॥

टीका—' उग्गह० ' इत्यादि । आभिनिवोधिकज्ञानस्य=मतिज्ञानस्य, समासेन=सक्षेपेण, भेदवस्तूनि=भेदा' प्रकारास्त एव वस्तूनि–पदार्थाः, एवम् , अनेनैव क्रमेण चत्वारि=भवन्ति, तद् यथा–अवग्रहः १, ईहा २, अवाय ३, धारणा ४ च। चकारः समुच्चयार्थक. । नन्वेव क्रमः कथमवग्रहादीना ? मिति चेत्–उच्यते–यतोऽनवगृहीतस्येहा न भवति, अनीहितस्य चावायो न भवति, अनवगतस्य च

मतिज्ञान के विषय में सग्रह गाथाए इस प्रकार है—' उग्गह ईहा० ' इत्यादि । गाथाओ का अर्थ–मतिज्ञान के सक्षेप से चार भेद हैं। वे इस प्रकार हैं–अवग्रह १, ईहा २, अवाय ३ और धारणा ४ । इस प्रकार इनके क्रम का कारण है कि–जबतक पदार्थ का अवग्रह ज्ञान नहीं होता है तबतक उसकी ईहा नहीं होती है । ईहा के नहीं होने पर अवाय नहीं होता है

મતિજ્ઞાનના વિષયમા આ પ્રમાણે સગ્રહ ગાથાઓ છે–" उग्गह ईहा० " ઇત્યાદિ ગાથાઓનો અર્થ–મતિજ્ઞાનના સક્ષેપથી ચાર ભેદ છે એ આ પ્રકારે છે અવગ્રહ ૧, ઈહા ૨, અવાય ૩, અને ધારણા ૪ તેમના આ પ્રકારના ક્રમનુ કારણ એ છે કે–જ્યા સુધી પદાર્થનુ અવગ્રહજ્ઞાન થતુ નથી ત્યાસુધી તેની ઈહા થતી નથી ઈહા ન થાય તો અવાય થતુ નથી તથા અવાયજ્ઞાનના અભાવે ધારણા

धारणा न भवतीति ॥ १ ॥ अवग्रहादीना स्वरूपमाह—'अत्थाण०' इत्यादि । अर्थाना=शब्दादीनाम्, अवग्रहणे सति=प्रथमदर्शनान्तरम्—व्यञ्जनावग्रहानन्तर-मित्यर्थः, अवग्रहो भवति । ननु वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् कथं प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञान ? मिति चेत्, उच्यते-ज्ञानस्य प्रबलावरणवत्त्वात्, दर्शनस्य चाल्पावरणवत्त्वादिति । अर्थानामित्यस्याग्रेऽपि सम्बन्धः । तथा अर्थाना विचारणे=पर्यालोचने ईहा भवति । तथा—अर्थाना व्यवसाये निश्चये अवायो

तथा, अवायज्ञान के अभाव में धारणा नहीं होती है । अवग्रह आदि ज्ञानो का स्वरूप इस प्रकार है—शब्दादिक पदार्थों का जो प्रथम दर्शनरूप व्यजनावग्रह के बाद सामान्य बोध होता है उसका नाम अवग्रह है १ ।

शका—जब वस्तु सामान्य विशेष धर्मात्मक है तो क्या कारण है जो उसका सर्व प्रथम दर्शन ही होता ह ज्ञान नही होना ? और क्यों दर्शन के बाद ज्ञान होता है ? ।

उत्तर—ज्ञान का जो आवरण है वह दर्शन का आवरण अल्प है, इसलिये प्रबल आवरणवाला होने से दर्शन के बाद ही ज्ञान होता है । दर्शन का आवरण जल्दी हट जाता है और ज्ञान का आवरण देर से हटता है, इसलिये ज्ञानकी अपेक्षा दर्शन पहिले होता है, बाद में ज्ञान ।

अर्थो की जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा २ । और उनका

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—શબ્દાદિક પદાર્થોના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યબોધ થાય છે, તેનુ નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો ક્યા કારણે તેનુ સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતુ નથી ? અને શા કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનનુ જે આવરણ છે તે દર્શનના આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનુ આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળુ હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે દર્શનનુ આવરણ જલ્દી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા વાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતા દર્શન પહેલુ થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોની જે વિચારણા થાય છે તેનુ નામ ઈહા ૨ અને તેમનો જે

भवति। तथा–धरणम्=वासनादिरूपेण यद्धारणं, तत्, धारणां ब्रुवते=वदन्ति तीर्थंकरादय इत्यर्थः ॥ २ ॥

अवग्रहादीनां स्थितिमानमाह–'उग्गह इक्के०' इत्यादि। अवग्रहः–एक समयं भवति। इहावग्रहशब्देन नैश्चयिकोऽर्थावग्रहो गृह्यते। सर्वजघन्यः कालविशेषः समयः। स च प्रवचनोक्तादुत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणात्, जरत्पटशाटिकापाटनदृष्टान्ताच्च विज्ञेयः। तमेकं समयमवग्रहो वर्तते, न तु ततः परमित्यर्थः। व्यञ्जनावग्रह–व्यावहारिकार्थावग्रहौ च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं भवत इति द्रष्टव्यम्। ईहावायौ तु अर्धं मुहूर्तं भवतः। मुहूर्तो घटिकाद्वयप्रमाणः कालविशेषः। अर्धं मुहूर्तमिति व्यवहारापेक्षया कथितम्। परमार्थतस्तु इह 'मुहुत्तमद्धं' इत्यनेनान्तर्मुहूर्तमेव मन्तव्यम्। तु शब्दः समुच्चये।

जो निश्चय होता है उसका नाम अवाय ३। तथा उन शब्दादिक पदार्थों का जो वासना आदि रूप से हृदय मे धारण होता है उसका नाम धारणा है ४। ऐसा तीर्थंकर गणधरो ने कहा है। इनका कालमान इस प्रकार हैं–

अवग्रह नैश्चयिक अर्थावग्रह–का काल एक समय मात्र है। कालका सबसे जघन्य भेद समय कहा है। उत्पलके शतपत्रोको एक साथ छेदने मे तथा जीर्ण वस्त्रादिकके फाडनेमे असंख्यात समय हो जाते हैं, इससे जाना जाता है कि समय, कालका सबसे सूक्ष्म भेद है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय तक ही रहता है, इसके बाद नहीं। व्यंजनावग्रह तथा व्यावहारिक अर्थावग्रह, इनका काल प्रत्येकका अन्तर्मुहूर्त है। ईहा तथा अवाय, इनका काल आधा मुहूर्तका है। दो घडीका एक मुहूर्त होता है। यहां जो आधा मुहूर्तकाल बतलाया गया है वह व्यवहारकी अपेक्षा कहा

निश्चय थाय छे तेनु नाम अवाय ३ तथा ए शब्दादिक पदार्थोनु जे वासना आदि रूपे हृदयमा धारणा थाय छे तेनु नाम धारणा छे ४ एवु तीर्थंकर गणधरोए कह्यु छे तेमनु काळमान आ प्रमाणे छे–

અવગ્રહ–નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ–નો કાળ માત્ર એક સમયનો છે કાળનો સૌથી જઘન્ય ભેદ સમય કહેવાય છે ઉત્પલના સો પાનને એક સાથે છેદવામા તથા જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને ફાડવામા અસંખ્યાત સમય લાગે છે, તેથી જાણી શકાય છે કે સમય, કાળનો સૌથી સૂક્ષ્મ ભેદ છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમય સુધી જ રહે છે, ત્યારબાદ રહેતો નથી વ્યંજનાવગ્રહ તથા વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ એ પ્રત્યેકનો કાળ અન્તર્મુહુર્ત છે, ઈહા તથા અવાયનો કાળ અર્ધો મુહૂર્તનો છે બે ઘડીનુ એક મુહુર્ત થાય છે, અહીં જે અર્ધો મુહુર્તકાળ બતાવ્યો

धारणा न भवतीति ॥ १ ॥ अवग्रहादीनां स्वरूपमाह–'अत्थाणं०' इत्यादि। अर्थानां=शब्दादीनाम्, अवग्रहणे सति=प्रथमदर्शनान्तरम्–व्यञ्जनावग्रहानन्तर-मित्यर्थः, अवग्रहो भवति। ननु वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् कथं प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञान? मिति चेत्, उच्यते–ज्ञानस्य प्रबलावरणवत्त्वात्, दर्शनस्य चाल्पावरणवत्त्वादिति। अर्थानामित्यस्याग्रेऽपि सम्बन्धः। तथा अर्थानां विचारणे=पर्यालोचने ईहा भवति। तथा–अर्थानां व्यवसाये निश्चये अवायो

तथा, अवायज्ञान के अभाव मे धारणा नहीं होती है। अवग्रह आदि ज्ञानो का स्वरूप इस प्रकार है–शब्दादिक पदार्थों का जो प्रथम दर्शनरूप व्यजनावग्रह के बाद सामान्य बोध होता है उसका नाम अवग्रह है १।

शका—जब वस्तु सामान्य विशेष धर्मात्मक है तो क्या कारण है जो उसका सर्व प्रथम दर्शन ही होता है ज्ञान नहीं होता? और क्यों दर्शन के बाद ज्ञान होता है?।

उत्तर—ज्ञान का जो आवरण है वह दर्शन का आवरण अल्प है, इसलिये प्रबल आवरणवाला होने से दर्शन के बाद ही ज्ञान होता है। दर्शन का आवरण जल्दी हट जाता है और ज्ञान का आवरण देर से हटता है, इसलिये ज्ञानकी अपेक्षा दर्शन पहिले होता है, बाद में ज्ञान।

अर्थो की जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा २। और उनका

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે–શબ્દાદિક પદાર્થોના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યબોધ થાય છે, તેનુ નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો કયા કારણે તેનુ સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતુ નથી? અને શા કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે?

ઉત્તર—જ્ઞાનનુ જે આવરણ છે તે દર્શનના આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનુ આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળુ હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે દર્શનનુ આવરણ જલ્દી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા વાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતા દર્શન પહેલુ થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોની જે વિચારણા થાય છે તેનુ નામ ઈહા ૨ અને તેમનો જે

तदेवमवग्रहादीनां स्वरूप कालप्रमाण चाभिधाय श्रोत्रेन्द्रियादीना प्राप्ताप्राप्त-विषयतामाह–' पुट्ठं सुणेइ०' इत्यादि। स्पृष्ट=श्रोत्रेन्द्रियेण स्पृष्टमात्र शब्द शृणोति। अयमर्थः–यथा शरीरोपरि धूलिकणसपातस्तथा श्रोत्रेन्द्रियेण सह शब्दस्पर्शमात्रे सति शब्द जानातीति।

ननु कथ स्पृष्टमात्र शब्द शृणोती ? ति चेत्, उच्यते–इह शेषेन्द्रियगणापेक्षया श्रोत्रेन्द्रिय प्रायः पटुतरम्, तथा गन्धादिद्रव्यापेक्षया शब्दद्रव्याणि सूक्ष्माणि

की अपेक्षा सख्यातवर्ष प्रमित कालवाली मानी जाती है, और जो पल्योपम आदि असख्यातवर्ष की आयुवाले जीव होते हैं उनकी अपेक्षा असख्यातवर्ष प्रमित काल वाली मानी जाती है। इस अपेक्षा इसका काल सख्यात तथा असख्यात वर्ष का बतलाया है॥ ३ ॥

इस प्रकार अवग्रह आदि का स्वरूप एव काल प्रमाण बतलाकर अब श्रोत्र इन्द्रिय आदिकों में प्राप्यकारिता तथा अप्राप्यकारिता प्रकट करते हैं–" पुट्ठ सुणेइ सद्द० " इत्यादि। जो श्रोत्र इन्द्रिय है वह स्पृष्टमात्र शब्द को सुनती है, इसलिये वह प्राप्यकारी है। जिस प्रकार शरीर के ऊपर धूलिकणों का सपात होता है उसी तरह श्रोत्र इन्द्रिय के साथ शब्द का स्पर्शमात्र होते ही वह उसे जान लेती है।

शका—स्पृष्टमात्र होने पर श्रोत्रेन्द्रिय शब्द को कैसे सुन लेती है ?

उत्तर—शेष इन्द्रियों की अपेक्षा श्रोत्र इन्द्रिय प्राय पटुतर होती है, तथा गध आदि द्रव्य की अपेक्षा शब्द, द्रव्य, सूक्ष्म, प्रभूत, और भावुक

वर्षना आयुष्यवाळा प्राणीओनी अपेक्षाए स ख्यात वर्ष प्रमित काळवाळी मनाय छे, अने जे पल्योपम आदि अस ख्यात वर्षना आयुष्यवाळा जीव होय छे तेमनी अपेक्षाए अस ख्यात वर्ष प्रमित काळवाळी मनाय छे ते अपेक्षाए तेनो काळ अस ख्यात तथा स ख्यात वर्षनो बताव्यो छे ॥ ३॥

आ रीते अवग्रह आदिनु स्वरूप अने काळप्रमाण बतावीने हवे श्रोत्रेन्द्रिय आदिमा प्राप्यकारिता तथा अप्राप्यकारिता प्रगट करे छे—" पुट्ठ सुणेइ सद्द० " इत्यादि जे श्रोत्र इन्द्रिय छे, ते मात्र स्पृष्ट शब्दने ज साभळे छे ते कारणे ते प्राप्यकारी छे जेम शरीर उपर धूलिकणोनो स पात थाय छे एज प्रमाणे श्रोत्रेन्द्रियनी साथे शब्दनो स्पर्श मात्र थता ज ते तेने जाणी ले छे

श का—स्पर्शमात्र थता ज श्रोत्रेन्द्रिय शब्दने केवी रीते साभळे छे ?

उत्तर—बाकीनी इन्द्रियो करता श्रोत्र इन्द्रिय सामान्य रीते वधारे चपळ होय छे, तथा ग ध आदि द्रव्यनी अपेक्षाए शब्दद्रव्य, सूक्ष्म, प्रभूत अने

धारणा-असंख्य संख्य च काल ज्ञातव्या भवति। असंख्यं-न विद्यते संख्या-पक्षः-मास-ऋतु-अयन-संवत्सरादिको यस्यासावसंख्यः-पल्योपमादिलक्षणस्त कालमसंख्यम्, तथा-संख्यायते, इति संख्यः-पक्षमासर्त्वयनादिममित इत्यर्थः। व संख्य, च शब्दादन्तर्मुहूर्तं च काल धारणा भवतीत्यर्थः। इदमुक्त भवति-अविच्युति-वासनास्मृतिभेदाद् धारणा त्रिविधा। तत्राविच्युतिरूपा स्मृतिरूपा च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तं भवति। या तु तदर्थज्ञानावरणक्षयोपशमरूपा स्मृतिबीजरूपा वासनाख्या धारणा सा सख्येयवर्षायुषा प्राणिना संख्येयकालम्, असंख्येयवर्षायुषा तु पल्योपमादिजीविनामसंख्येय काल भवतीति॥ ३॥

गया जानना चाहिये। वैसे तो वास्तविक रूपमें इनका काल "मुहुत्तमद्ध" इस कथनसे अन्तर्मुहूर्तका ही मानना चाहिये। धारणा का समय संख्यात असंख्यात-कालरूप कहा गया है। पक्ष, मास, ऋतु, अयन, संवत्सर आदिरूप संख्या जिसमें नहीं होती है ऐसा जो पल्योपम आदि रूप काल है उसका नाम असंख्यात काल है, तथा जिसमें पक्ष मास ऋतु आदिका व्यवहार होता है वह संख्यातकाल है। तथा "च" शब्द से यह बात भी जानी जाती है कि इसका काल अन्तर्मुहूर्त भी है। इस का तात्पर्य यह है कि शास्त्रों में धारणा के (१) अविच्युति, (२) वासना तथा (३) स्मृति, इस तरह तीन भेद बतलाये हैं। इनमे अविच्युति तथा स्मृतिरूप धारण का काल प्रत्येक का अन्तर्मूहूर्त का है। तथा वासनारूप जो धारणा है, कि जिससे स्मृति होती है एव जो तत्तत् अर्थ के ज्ञानावरण के क्षयोपशमरूप होती है, वह संख्यात वर्ष की आयुवाले प्राणियों

છે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ કહેલ છે એમ સમજવાનુ છે આમ તો વાસ્તવિક રૂપે તેનો કાળ "मुहुत्तमद्ध" આ કથનથી અન્તર્મુહુર્ત જ માનવો જોઈએ ધારણાનો કાળ અસખ્યાત અને સખ્યાતકાળરૂપ કહેવાય છે પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સવત્સર આદિરૂપ સખ્યા જેમા હોતી નથી એવો જે પલ્યોપમ આદિ રૂપ કાળ છે તેનુ નામ અસખ્યાત કાળ છે, તથા જેમા પક્ષ, માસ, ઋતુ આદિનો વ્યવહાર થાય છે તે સખ્યાત કાળ છે તથા "च" શબ્દથી આ વાત પણ જાણવા મળે છે કે તેનો કાળ અન્તર્મુહુર્ત પણ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શાસ્ત્રોમા ધારણાના, (૧) અવિચ્યુતિ, (૨) વાસના, તથા (૩) સ્મૃતિ એ રીતે ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે તેઓમા અવિચ્યુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણા એ પ્રત્યેકનો કાળ અન્તમુહુર્તનો છે અને વાસનારૂપ જે ધારણા છે કે જેથી સ્મૃતિ થાય છે, અને જે તે તે અર્થના જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમરૂપ હોય છે, તે સખ્યાત

गध रस च स्पर्श च बद्धस्पृष्ट-बद्धम्=आश्लिष्टम् आत्मप्रदेशैरात्मीकृतं-दुग्धे जलमिवेत्यर्थः, स्पृष्ट=स्पृष्टमात्रम्, शरीरे रजःकणवत् । आर्पत्वात्-'बद्धपुट्ठ' इति । अर्थस्तु स्पृष्ट बद्ध च स्पृष्टबद्धमिति बोध्यम् , पूर्व स्पृष्ट पश्चाद् बद्ध स्पृष्टबद्धम् , स्पर्शमात्राऽनन्तरमात्मप्रदेशैरागृहीतमित्यर्थः। घ्राणादिभिरिन्द्रियैर्जानातीति व्यागृणाति=तीर्थंकरः कथयति ।

इह शब्दमुत्कर्पतो द्वादशयोजनेभ्य आगत जीवः शृणोति । गन्धरसस्पर्श द्रव्याणि तु प्रत्येकमुत्कर्पतो नवभ्यो योजनेभ्य आगतानि घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रियैर्जीवो गृह्णाति । जघन्यतस्तुरूप विहाय शब्दादिद्रव्याणि अङ्गुलासख्येयभागादागतानि गृह्णाति । चक्षुपा तु जघन्यतो योग्यदेशस्थयोग्यविपयमङ्गुलसख्येयभागवर्ति द्रव्यं गृह्णाति । उत्कर्पतस्तु आत्माङ्गुलेन सातिरेकयोजनलक्षणवर्ति

इन्द्रिय, रसनाइन्द्रिय तथा स्पर्शइन्द्रिय, ये अश्लिष्ट एव स्पृष्ट हुए अपने विपय को-गध रस एव स्पर्श को जानती हैं। "बद्ध पुट्ठ" यह आर्पवाक्य है अतः यहा 'पुट्ठ बद्ध' ऐसा समझना चाहिये, अर्थात् इन इन्द्रियों का विपय पहिले इन इन्द्रियोंके साथ स्पृष्ट होता है बादमें बद्ध होता है। ऐसा तीर्थकर गणधरोंने कहा है ।

बारह योजनसे आये हुए शब्दको कर्ण इन्द्रियके द्वारा जीव उत्कृष्ट की अपेक्षा विपय कर लिया करता है । इसी तरह उत्कृष्टकी अपेक्षा नौ २ योजन तक के गध, रस, और स्पर्श द्रव्यों को घ्राण आदि इन्द्रियों के द्वारा जीव विपय कर लिया करता है । जघन्यकी अपेक्षा रूपको छोड कर अगुलके असख्यातवें भागसे आये हुए शब्दादिक द्रव्योंको

અર્થમા આવ્યો છે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનાઇન્દ્રિય તથા સ્પર્શઇન્દ્રિય, એ આશ્લિષ્ટ અને સ્પૃષ્ટ થયેલ પોતાના વિષયને-ગધ, રસ અને સ્પર્શને જાણે છે "बद्ध पुट्ठ" એ આર્ષવાકય છે તેથી અહી "पुट्ठ बद्ध" એમ સમજવાનુ છે એટલે કે એ ઇન્દ્રિયોનો વિષય પહેલા એ ઇન્દ્રિયોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે, પછી બદ્ધ થાય છે એવુ તીર્થ કર ગણધરોએ કહ્યુ છે

બાર યોજનથી આવેલ શબ્દને જીવ કર્ણઇન્દ્રિય દ્વારા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વિષય કરી લે છે એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ, નવ, યોજન સુધીના ગધ, રસ અને સ્પર્શ દ્રવ્યોને ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જીવ વિષય કરી લે છે જઘન્યની અપેક્ષાએ રૂપને છોડીને અગુલના અસખ્યાતમા ભાગથી

प्रभूतानि भावुकानि च, अर्थात्-श्रोत्रेन्द्रियससर्गेण तथाविधपरिणमनशीलानि, शब्दपुद्गला एव सर्वतस्तदिन्द्रियं व्याप्नुवन्ति । ततः स्पृष्टमात्राण्यपि शब्दद्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियेण ग्रहीतुं शक्यन्ते ।

रूपं पुनरस्पृष्टमेव=असंबद्धमेव पश्यति=गृह्णाति । पुनः शब्दादस्पृष्टमपि योग्यदेशावस्थितमेव गृह्णाति, नत्वयोग्यदेशावस्थितमधोलोकादिस्थितम्, चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात्, परिमितदेशस्थविषयग्राहित्वाच्च । 'तु' शब्द एवकारार्थे वर्तते । तथा

होते हैं, अर्थात्-श्रोत्र इन्द्रिय के साथ शब्द द्रव्य का संसर्ग होते ही उसमें तथाविध परिणमन् शीलता आ जाती है । शब्द पुद्गल ही सर्व तरफ से उस इन्द्रिय को व्याप्त कर लेते हैं, इसलिये स्पृष्टमात्र शब्द द्रव्य श्रोत्र इन्द्रिय द्वारा ग्रहण किये जाते हैं, अतः वह प्राप्यकारी बतलाई गई है । यही बात गाथाकारने "पुट्ठ सुणेइ सद्द" 'स्पृष्टं शृणोति शब्दम्' इस गाथांश द्वारा स्पष्ट की है । चक्षु इन्द्रिय अस्पृष्टरूप को देखती है, अतः वह अप्राप्यकारी कही गई है । गाथा में पुनः शब्द इस बात की सूचना के निमित्त है कि यद्यपि चक्षु इन्द्रिय अस्पृष्टरूप को ही जानती है तो भी वह योग्य देश में अवस्थित हुए ही उस रूप को ग्रहण करती है, अधोलोक आदि अयोग्य देश में स्थितरूप को नहीं, क्यो कि यह अप्राप्यकारी मानी गई है । तथा इस इन्द्रिय का स्वभाव ही कुछ ऐसा है कि जिसकी वजह से यह परिमित देश में रहे हुए विषय को ग्रहण करती है । गाथा मे 'तु' शब्द 'एव' के अर्थ मे आया है । प्राग-

ભાવુક હોય છે, એટલે કે-શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયની સાથે શબ્દદ્રવ્યનો સંસર્ગ થતા જ તેમા તે પ્રકારની પરિણમન શીલતા આવી જાય છે શબ્દ પુદ્ગલ જ બધી તરફથી તે ઇન્દ્રિયને આવરી લે છે, તે કારણે શબ્દદ્રવ્યનો સ્પર્શમાત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિય વડે ગ્રહણ થાય છે, તેથી તેને પ્રાપ્યકારી દર્શાવી છે એજ વાત સૂત્રકારે "पुट्ठ सुणेइ सद्द"-स्पृष्टं श्रणोति शब्दम्" એ ગાથાશ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શ્ય રૂપને દેખે છે, તેથી તેને અપ્રાપ્યકારી કહેલ છે ગાથામા पुन શબ્દ એ બાબતની સૂચનાને માટે છે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શ્ય રૂપને જ જાણે તો પણ તે યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ તે રૂપને જ ગ્રહણ કરે છે, અધોલોક આદિ અયોગ્ય સ્થાનમા રહેલ રૂપને નહીં, કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી ગણેલ છે તથા આ ઇન્દ્રિયનો સ્વભાવ જ કંઈક એવો છે કે જેને કારણ તે મર્યાદિત સ્થાનમા રહેલ વિષયને ગ્રહણ કરે છે ગાથામા "तु" "एव"ના

उच्यते-न केवलानि शब्दप्रयोगनिःसृतानि शब्दद्रव्याणि शृणोति। यतः केवलानि वासकानि, तथा-शब्दयोग्यानि च द्रव्याणि सकललोकव्याप्तानि, अतस्तद्भावितानि विना केवलानामसत्त्वात् केवलानि न श्रोतुं शक्यन्ते। किंतु तद्भावितानि मिश्राणि वा शृणोति। अमुमर्थं प्रतिबोधयितुमाह—'भासा' इति। भाष्यते इति भाषा= वाक्। शब्दरूपतया निसृता पुद्गलद्रव्यसंहतिरित्यर्थः। सा च द्विविधा-वर्णात्मिका

शंका—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पृष्ट शब्दको सुनता है ऐसा जो कहना है उस विषयमे यह प्रश्न है कि मनुष्य कर्ण इन्द्रियद्वारा शब्द प्रयोग करते समय निकले हुए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है? अथवा इनसे जुदे तद्भावित शब्दों को? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है?

उत्तर—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा केवल शब्द प्रयोग निसृत शब्द द्रव्यों को नहीं सुनता है, क्यों कि वे उस समय वासक (संस्कारक) होते हैं। तथा शब्द योग्य द्रव्य सकल लोकमे व्याप्त रहते हैं, इस लिये तद्भावित शब्दों के विना केवल शब्द द्रव्योका कर्ण इन्द्रियद्वारा सुनना असंभव है, अतः तद्भावित शब्दोंका अथवा मिश्र शब्दोंका ही सुनना संभव है, इस लिये श्रोता ऐसे शब्दों को ही सुनता है, केवल शब्द द्रव्यों को नहीं ॥ ४ ॥ यही बात सूत्रकार अगली गाथासे स्पष्ट करते हैं-'भासा समसेढीओ०' इत्यादि। शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते है। यह भाषा वर्णस्वरूप

શંકા—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દને સાંભળે છે એમ જે કહેલું છે, તે વિષયમાં આ પ્રશ્ન છે કે-મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતી વખતે નિકળેલ એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સાંભળે છે? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્ભાવિત શબ્દોને? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સાંભળે છે?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા ફક્ત શબ્દ પ્રયોગ નિસૃત શબ્દ દ્રવ્યોને સાંભળતો નથી, કારણ કે તેઓ તે સમયે વાસક (સંસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સકળ લોકમાં વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દો વિના ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોનું કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સંભળાવું તે અસંભવિત છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દોનું અથવા મિશ્ર શબ્દોનું જ સંભળાવું સંભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સાંભળે છે, ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહીં ॥૪॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે-

"भासा समसेढीओ०" ઈત્યાદિ

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિકળેલ પુદ્ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

द्रव्यम्। एतदपि भास्वरद्रव्यमधिकृत्योच्यते। भास्वरद्रव्यमेकविंशतियोजनलक्षेभ्योऽपि परतः पश्यन्ति। यथा पुष्करवरद्वीपार्धे मानुषोत्तरपर्वतप्रत्यासन्नवर्तिनो मनुष्या कर्कसंक्रान्तौ सूर्यबिम्बं पश्यन्तीति विज्ञेयम्। तथाचोक्तम्—

लक्खेहि एगवीसा,-ए साइरेगेहि पुक्खरद्धम्मि।
उदए पेच्छंति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे॥ १॥

छाया—लक्षैरेकविंशत्या, सातिरेकैः पुष्करार्धे।
उदये प्रेक्षन्ते नराः, सूर्यम् उत्कर्षके दिवसे॥१॥ इति॥४॥

ननु 'स्पृष्टं शृणोति शब्द'-मित्युक्तम्, तत्र किं शब्दप्रयोगनिसृतान्येव केवलानि शब्द द्रव्याणि शृणोति, उतान्यान्येव तद्भावितानि, आहोस्वित मिश्राणीति?।

जीव जान लेता है। जघन्यकी अपेक्षा चक्षुके द्वारा जीव अंगुलके संख्यातवें भागवर्ति, योग्य देशस्थित ऐसे योग्य विषयरूप द्रव्यको जान लेता है। तथा उत्कृष्टकी अपेक्षा आत्माङ्गुलके मापसे कुछ अधिक एक लाख योजनवर्ती द्रव्यको जान लेता है। यह कथन भास्वर-चमकता हुआ द्रव्यकी अपेक्षा कहा गया जानना चाहिये। जीव चक्षु इन्द्रियके द्वारा इकीस लाख योजनसे भी दूर रहे हुए भास्वर द्रव्यको देख लेता हैं, जैसे-कर्क सक्रान्तिमे पुष्कर द्वीपार्धमें रहे हुए मानुपोत्तर पर्वतके प्रत्यासन्नवर्ती-जीव सूर्य के विम्बको देख लिया करते हैं। कहा भी है—

"लक्खेहिं एगवीसाए, साइरेगेहिं पुक्खरवरद्धमि।
उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे"॥ १॥

આવેલ શબ્દાદિક દ્રવ્યોને જીવ જાણી લે છે જઘન્યની અપેક્ષાએ ચક્ષુ દ્વારા જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તિ, યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ એવા યોગ્ય વિષયરૂપ દ્રવ્યોને જાણી લે છે તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આત્માઙ્ગુલના માપથી કંઈક વધારે એક લાખ યોજનવર્તી દ્રવ્યને જાણી લે છે આ કથન ભાસ્વર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એમ સમજવાનુ છે જીવ ચક્ષુઇન્દ્રિય દ્વારા એકવીસ લાખ યોજનથી પણ દૂર રહેલ ભાસ્વર દ્રવ્ય જોવે છે જેમકે કર્ક સંક્રાતિમા પુષ્પકવર દ્વીપાર્ધમા રહેલ માનુષોત્તર પર્વતના પ્રત્યાસન્નવર્તી જીવ સૂર્યના બિંબને જોવે છે કહ્યુ પણ છે-

"लक्खे हि एगवीसाए साइ रेगे हि पुक्खर वरद्धमि।
उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे"॥१॥

उच्यते—न केवलानि शब्दप्रयोगनिःसृतानि शब्दद्रव्याणि शृणोति। यतः केवलानि वासकानि, तथा—शब्दयोग्यानि च द्रव्याणि सकललोकव्याप्तानि, अतस्तद्भावितानि विना केवलानामसत्त्वात् केवलानि न श्रोतुं शक्यन्ते । किंतु तद्भावितानि मिश्राणि वा शृणोति । अमुमर्थं प्रतिबोधयितुमाह—'भासा' इति । भाष्यते इति भाषा= वाक् । शब्दरूपतया निसृता पुद्गलद्रव्यसहतिरित्यर्थः । सा च द्विविधा—वर्णात्मिका

शका—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पृष्ट शब्दको सुनता है ऐसा जो कहना है उस विषयमे यह प्रश्न है कि मनुष्य कर्ण इन्द्रियद्वारा शब्द प्रयोग करते समय निकले हुए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है? अथवा इनसे जुदे तद्भावित शब्दों को ? अथवा मिश्र शब्दोंकों सुनता है?

उत्तर—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा केवल शब्द प्रयोग निसृत शब्द द्रव्यों को नहीं सुनता है, क्यों कि वे उस समय वासक (सस्कारक) होते हैं । तथा शब्द योग्य द्रव्य सकल लोकमे व्याप्त रहते हैं, इस लिये तद्भावित शब्दों के विना केवल शब्द द्रव्योका कर्ण इन्द्रियद्वारा सुनना असभव है, अतः तद्भावित शब्दोंका अथवा मिश्र शब्दोंका ही सुनना सभव है, इस लिये श्रोता ऐसे शब्दों को ही सुनता है, केवल शब्द द्रव्यों को नहीं ॥ ४ ॥ यही बात सूत्रकार अगली गाथासे स्पष्ट करते हैं–'भासा समसेढीओ०' इत्यादि । शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हे । यह भाषा वर्णस्वरूप

શકા—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સ્પષ્ટ શબ્દને સાભળે છે એમ જે કહેલુ છે, તે વિષયમા આ પ્રશ્ન છે કે–મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતી વખતે નિકળેલ એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સાભળે છે? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્‌ભાવિત શબ્દોને? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સાભળે છે?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા ફક્ત શબ્દ પ્રયોગ નિસૃત શબ્દ દ્રવ્યોને સાભળતો નથી, કારણ કે તેઓ તે સમયે વાસક (સસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સકળ લોકમા વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્‌ભાવિત શબ્દો વિના ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોનુ કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સભળાવુ તે અસભવિત છે, તેથી તદ્‌ભાવિત શબ્દોનુ અથવા મિશ્ર શબ્દોનુ જ સભળાવુ સભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સાભળે છે, ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહી ॥૪॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામા સ્પષ્ટ કરે છે–

"भासा समसेढीओ०" ઈત્યાદિ

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિકળેલ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

अवर्णात्मिका च। तत्र वर्णात्मिका लोकव्यवहाररूपा, अवर्णात्मिका च भेरीभाङ्का रादिरूपा। तस्याः समाः श्रेणयः-भाषासमश्रेणयः। इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशे पङ्क्तय उच्यन्ते। ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य षट्सु दिक्षु विद्यन्ते। यासु श्रेणिषु निःसृता सती भाषा प्रथमसमय एव लोकान्तमनुधावति, ता इतः=गतः-प्राप्तः-भाषासमश्रेणीतः=भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः, यं शब्द=पुरुषादिसम्बन्धिनं भेर्यादिसम्बन्धिन वा शृणोति=जानाति, यत्तच्छ ब्दयोर्नित्यसम्बन्धात् त मिश्रित शृणोति-निःसृतशब्द द्रव्यभाविताऽपान्तरालस्थशब्दद्रव्यमित्यर्थः। विश्रेणिं पुनः इत इति योज्यम्। विश्रेणिम् इतः=गतः-प्राप्तः-विश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः। अथवा-विश्रेणिस्थितो विश्रेणिरित्युच्यते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनात्, यथा-'भीमसेनः सेनः, सत्यभामा भामा' इति। स तु नियमात् पराघाते सति शब्द शृणोति। अय भावः यानि वासितानि शब्दद्रव्याणि तान्येव नि सृतशब्दद्रव्याभिघाते सति शृणोति, न तु निःसृतानि केवलानि, तेषामनुश्रेणिगमनात् प्रतिघाताभावाच्चेति ॥५॥

और अवर्ण स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है। जिस भाषामें लोकव्यवहार चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा भेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा अवर्णस्वरूप है। भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है-भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें समान पक्तिका होना। ये श्रेणिया बोलनेवाले व्यक्तिको छहों दिशाओं में हुआ करती है। इन्हो मे से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके अन्त तक पहुच जाती है, अत. भाषाकी समश्रेणिमे व्यवस्थित हुआ जब किसी शब्दको चाहे वह पुरुष आदि सबधी हो या भेरी आदि सबधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है। तथा जो व्यक्ति भाषाकी समश्रेणी मे स्थित नही है किन्तु विश्रेणिमे स्थित है वह नियमत. पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योंको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે જે ભાષામા લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા ભેરી આદિના ધ્વનિરૂપ ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનુ તાત્પર્ય આ છે-

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમા સમાન પક્તિનુ હોવુ એ શ્રેણિઓ બોલનાર વ્યક્તિની છએ દિશાઓમા થાય છે તેમની અ દરથી ભાષા પ્રથમ સમયમા જ લોકના અન્ત સુધી પહોચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ શ્રોતા જ્યારે કોઈ શબ્દને-ભલે તે પુરુષ આદિ સ બ ધી હોય કે ભેરી આદિ સ બ ધી હોય-સાભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ નથી પણ વિશ્રેણિમા રહેલ છે, તે નિયમત પરાઘાત થતા વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાભળે છે ફક્ત નિસૃત શબ્દોને નહી, કારણ કે તે

सम्प्रति मतिज्ञानपर्यायशब्दानाह—' ईहा० ' इत्यादि । ईहनम् ईहा=सदर्थ-पर्यालोचनम् । अपोहः=निश्चयः । विमर्शः=विमर्शनम्—अवायात् पूर्व ईहायाश्चोत्तरः प्रायः 'शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इह न घटन्ते'—इति समत्यय', ईहाऽवायमध्यवर्ती प्रत्यय इत्यर्थः । तथा—मार्गणा—अन्वयधर्मान्वेषणरूपा । च शब्द॰ समुच्चयार्थः । गवेषणा=व्यतिरेकधर्माऽऽलोचनम् । तथा—सज्ञा—सज्ञानं, व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः। स्मृतिः=स्मरण—पूर्वानुभूतार्थालम्बन॰ प्रत्यय-

निसृत शब्दों को नहीं, कारण के वे श्रेणिके अनुसार गमन कर जाते हैं और उनमें प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार बतलाते हैं—' ईहा० ' इत्यादि ।

मतिज्ञानके पर्यायवाची नौ नाम इस प्रकार हैं—ईहा १, अपोह २, विमर्श ३, मार्गणा ४, गवेषणा ५, सज्ञा ६, स्मृति ७, मति ८, प्रज्ञा ९। सदर्थका विचार करना इसका नाम ईहा १, उस वस्तुका निश्चय हो जाना अपोह २, अवाय के पहिले एव ईहाके बाद होनेवाले विचारके नाम विमर्श ३, एव अन्वय धर्मो का अन्वेषण करना मार्गणा है ४। व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेषणा है ५। व्यञ्जनावग्रहके उत्तरकालमें जो मतिविशेष होता है वह सज्ञा है ६। पूर्व में अनुभूत अर्थका स्मरण करना इसका नाम स्मृति है ७। अर्थका परिच्छेद हो जाने पर भी उस अर्थके सूक्ष्म धर्मों का आलोचन करना

શ્રેણિ પ્રમાણે ગમન કરે છે અને તેમનામા તે સમયે પ્રતિઘાતનો અભાવ રહે છે ॥ ૫ ॥

હવે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સૂત્રકાર બતાવે છે-" ईहा " ઇત્યાદિ

મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી નવ નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) ઈહા, (૨) અપોહ, (૩) વિમર્શ, (૪) માર્ગણા, (૫)ગવેષણા, (૬) સજ્ઞા, (૭) સ્મૃતિ, (૮) મતિ અને (૯) પ્રજ્ઞા (૧) સદર્થનો વિચાર કરવો તેનુ નામ 'ईहा' (૨) તે વસ્તુનો નિશ્ચય થઇ જવો તેનુ નામ "अपोह" (૩) અવાયની પહેલા અને ઈહાની પછી થનાર વિચારનુ નામ ' विमर्श" (૪) અને અન્વયધર્મોનુ અન્વેષણ કરવુ તે "मार्गणा" છે (૫) વ્યતિરેક ધર્મોની આલોચના કરવી તેનુ નામ "गवेषणा" છે (૬) વ્યજનાવગ્રહના ઉત્તર કાળમા જે મતિવિશેષ થાય છે તેનુ નામ "सज्ञा" છે (૭) પૂર્વે અનુભવેલ અર્થનુ સ્મરણ કરવુ તેનુ નામ " स्मृति " છે (૮) અર્થનો પરિચ્છેદ થઈ ગયા પછી પણ તે અર્થના સૂક્ષ્મધર્મોનુ આલોચન કરવુ

अवर्णात्मिका च। तत्र वर्णात्मिका लोकव्यवहाररूपा, अवर्णात्मिका च भेरीभाङ्कारादिरूपा। तस्याः समाः श्रेणयः—भाषासमश्रेणयः। इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशे पङ्क्तय उच्यन्ते। ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य षट्सु दिक्षु विद्यन्ते। यासु श्रेणिषु निःसृता सती भाषा प्रथमसमय एव लोकान्तमनुधावति, ता इतः=गतः—प्राप्तः—भाषासमश्रेणीतः=भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः, यं शब्द=पुरुषादिसम्बन्धिनं भेर्यादिसम्बन्धिन वा शृणोति=जानाति, यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् त मिश्रित शृणोति-निःसृतशब्द द्रव्यभाविताऽपान्तरालस्थशब्दद्रव्यमित्यर्थः। विश्रेणिं पुनः इत इति योज्यम्। विश्रेणिम् इतः=गतः—प्राप्तः—विश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः। अथवा—विश्रेणिस्थितो विश्रेणिरित्युच्यते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनात्, यथा—'भीमसेनः सेनः, सत्यभामा भामा' इति। स तु नियमात् पराघाते सति शब्द शृणोति। अय भावः यानि वासितानि शब्दद्रव्याणि तान्येव नि सृतशब्दद्रव्याभिघाते सति शृणोति, न तु निःसृतानि केवलानि, तेषामनुश्रेणिगमनात् प्रतिघाताभावाच्चेति ॥५॥

और अवर्ण स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है। जिस भाषामे लोकव्यवहार चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा भेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा अवर्णस्वरूप है। भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है—भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें समान पक्तिका होना। ये श्रेणिया बोलनेवाले व्यक्तिकी छहों दिशाओं में हुआ करती हैं। इन्ही मे से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके अन्त तक पहुच जाती है, अत. भाषाकी समश्रेणिमे व्यवस्थित हुआ जब किसी शब्दको चाहे वह पुरुप आदि सबधी हो या भेरी आदि सबधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है। तथा जो व्यक्ति भाषाकी समश्रेणीमे स्थित नही है किन्तु विश्रेणिमें स्थित है वह नियमत. पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે જે ભાષામા લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા ભેરી આદિના ધ્વનિરૂપ ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનુ તાત્પર્ય આ છે—

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમા સમાન પક્તિનુ હોવુ એ શ્રેણિઓ બોલનાર વ્યક્તિની છએ દિશાઓમા થાય છે તેમની અદરથી ભાષા પ્રથમ સમયમા જ લોકના અન્ત સુધી પહોચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ શ્રોતા જ્યારે કોઈ શબ્દને—ભલે તે પુરુષ આદિ સબધી હોય કે ભેરી આદિ સબધી હોય—સાભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ નથી પણ વિશ્રેણિમા રહેલ છે, તે નિયમત પરાઘાત થતા વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાભળે છે ફક્ત નિસૃત શબ્દોને નહીં, કારણ કે તે

सम्प्रति मतिज्ञानपर्यायशब्दानाह—'ईहा०' इत्यादि। ईहनम् ईहा=सदर्थपर्यालोचनम्। अपोहः=निश्चयः। विमर्शः=विमर्शनम्—अवायात् पूर्वं ईहायाश्चोत्तरः प्रायः 'शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इह न घटन्ते'—इति संप्रत्यय', ईहाऽवायमध्यवर्ती प्रत्यय इत्यर्थः। तथा—मार्गणा—अन्वयधर्मान्वेषणरूपा। च शब्दः समुच्चयार्थः। गवेषणा=व्यतिरेकधर्माऽऽलोचनम्। तथा—सज्ञा—सज्ञान, व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः। स्मृतिः=स्मरणं—पूर्वानुभूतार्थालम्बन प्रत्यय-

---

निसृत शब्दों को नहीं, कारण के वे श्रेणिके अनुसार गमन कर जाते हैं और उनमे प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार बतलाते हैं—'ईहा०' इत्यादि।

मतिज्ञानके पर्यायवाची नौ नाम इस प्रकार हैं—ईहा १, अपोह २, विमर्श ३, मार्गणा ४, गवेषणा ५, सज्ञा ६, स्मृति ७, मति ८, प्रज्ञा ९। सदर्थका विचार करना इसका नाम ईहा १, उस वस्तुका निश्चय हो जाना अपोह २, अवाय के पहिले एव ईहाके बाद होनेवाले विचारके नाम विमर्श ३, एव अन्वय धर्मो का अन्वेषण करना मार्गणा है ४। व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेषणा है ५। व्यञ्जनावग्रहके उत्तरकालमें जो मतिविशेष होता है वह सज्ञा है ६। पूर्व मे अनुभूत अर्थका स्मरण करना इसका नाम स्मृति है ७। अर्थका परिच्छेद हो जाने पर भी उस अर्थके सूक्ष्म धर्मों का आलोचन करना

શ્રેણિ પ્રમાણે ગમન કરે છે અને તેમનામા તે સમયે પ્રતિઘાતનો અભાવ રહે છે ॥ ૫ ॥

હવે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સૂત્રકાર બતાવે છે—" ईहा " ઇત્યાદિ

મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી નવ નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ઈહા, (૨) અપોહ, (૩) વિમર્શ, (૪) માર્ગણા, (૫)ગવેષણા, (૬) સજ્ઞા, (૭) સ્મૃતિ, (૮) મતિ અને (૯) પ્રજ્ઞા (૧) સદર્થનો વિચાર કરવો તેનુ નામ 'ईहा' (૨) તે વસ્તુનો નિશ્ચય થઇ જવો તેનુ નામ "अपोह" (૩) અવાયની પહેલા અને ઈહાની પછી થનાર વિચારનુ નામ 'विमर्श" (૪) અને અન્વયધર્મોનુ અન્વેષણ કરવુ તે "मार्गणा" છે (૫) વ્યતિરેક ધર્મોની આલોચના કરવી તેનુ નામ "गवेषणा" છે (૬) વ્યજનાવગ્રહના ઉત્તર કાળમા જે મતિવિશેષ થાય છે તેનુ નામ "सज्ञा" છે (૭) પૂર્વે અનુભવેલ અર્થનુ સ્મરણ કરવુ તેનુ નામ " स्मृति " છે (૮) અર્થનો પરિચ્છેદ થઈ ગયા પછી પણ તે અર્થના સૂક્ષ્મધર્મોનુ આલોચન કરવુ

निशेष. । मतिः=मनन–कथंचिदर्थपरिच्छेदेऽपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः। तथा–प्रज्ञा=विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा संवित्। सर्वमिदमाभिनिबोधिकं मतिज्ञानमित्यर्थः। कथंचित् किंचिद् भेददर्शनेऽपि तत्त्वतः सर्वं मतिज्ञानमेवेदमिति भावः ॥ ६ ॥

तदेतत् आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षम्। तदेतन्मतिज्ञानं वर्णितमिति शेष. ॥सू० ३६॥

सम्प्रति सकलचरणकरणक्रियाधारश्रुतज्ञानस्वरूपं वर्णयति—

मूलम्—से किं तं सुयनाणपरोक्खं? सुयनाणपरोक्खं चोद्दसविहं पण्णत्तं, तं जहा–अक्खरसुयं १, अणक्खरसुयं २, सण्णिसुयं ३, असण्णिसुयं ४, सम्मसुयं ५, मिच्छासुयं ६, साइयं ७, अणाइयं ८, सपज्जवसियं ९, अपज्जवसियं १०, गमियं ११, अगमियं १२, अंगपविट्ठं १३, अणंगपविट्ठं १४ ॥ सू० ३७ ॥

छाया—अथ किं तच्छ्रुतज्ञानपरोक्षम्?। श्रुतज्ञानपरोक्षं चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २, संज्ञिश्रुतम् ३, असंज्ञिश्रुतम् ४, सम्यक्श्रुतम् ५, मिथ्याश्रुतम् ६, सादिकम् ७, अनादिकम् ८, सपर्यवसितम् ९, अपर्यवसितम् १०, गमिकम् ११, अगमिकम् १२, अङ्गप्रविष्टम् १३, अनङ्गप्रविष्टम् १४ ॥ सू० ३७ ॥

मति ८। तथा उस पदार्थके यथार्थ प्रभूत धर्मो का विचार करना प्रज्ञा है९। ये सब मतिज्ञानके ही पर्यायवाची शब्द हैं। यद्यपि इनमें शाब्दिक भेद है तो भी मतिज्ञानरूपता की समानता होनेसे ये सब मतिज्ञान स्वरूप ही हैं। यह आभिनिबोधिक ज्ञान परोक्षज्ञान है। इस तरह मतिज्ञानका वर्णन किया ॥ सू० ३६ ॥

अब सकल चरण करणक्रियाके आधारभूत श्रुतज्ञानका वर्णन करते हैं—'से किं तं सुयनाण परोक्खं० ?' इत्यादि।

તે "મતિ" છે (૯) તથા તે પદાર્થનો યથાર્થ પ્રભૂત ધર્મોનો વિચાર કરવો તે "પ્રજ્ઞા" છે એ બધા મતિજ્ઞાનના જ પર્યાયવાચી શબ્દો છે જો કે તેમનામા શાબ્દિક ભેદ છે તો પણ મતિજ્ઞાન રૂપતાની સમાનતા હોવાથી એ બધા મતિ જ્ઞાન સ્વરૂપ જ છે આ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન છે આ પ્રમાણે મતિ જ્ઞાનનુ વર્ણન કરાયુ ॥ સૂ ૩૬ ॥

હવે સકળ ચરણ કરણ ક્રિયાના આધારભૂત શ્રુતજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે—"से किं त सुयनाण परोक्खं० ?" ઈત્યાદિ

टीका—' से किं त सुयनाणपरोक्ख ' इति । अथ किं तत् श्रुतज्ञानपरोक्षमिति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—श्रुतज्ञानपरोक्ष=श्रुतज्ञानरूप परोक्षज्ञान चतुर्दशविध प्रज्ञप्त=तीर्थंकरैः प्ररूपितम् । तद् यथा–अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २ इत्यादि । एतेषा भेदाना स्वरूपमग्रे वक्ष्यते । अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्वये सञ्ज्ञिश्रुतादीना शेषभेदानामन्तर्भावेऽपि पृथगुपन्यासो मन्दमतीना शिष्याणामनुग्रहायकृत इति ॥सू० ३७॥

अथ सूत्रकारः श्रुतज्ञानस्य चतुर्दश भेदान् वर्णयति—

मूलम्—से किं त अक्खरसुय ?। अक्खरसुय तिविह पण्णत्त। तं जहा–सन्नक्खर १, वजणक्खर २, लद्धिअक्खर ३ । से किं त सन्नक्खर ? सन्नक्खर–अक्खरस्स सठाणागिई, से त सन्नक्खरं । से किं त वजणक्खरं ? । वजणक्खर–अक्खरस्स वजणाभिलावो । से त वजणक्खर । से किं त लद्धिअक्खर ? । लद्धिअक्खर–अक्खरलद्धियस्स लद्धि अक्खर समुप्पज्जइ । त छव्विह पण्णत्त त जहा–सोइदियलद्धि–अक्खर, चक्खिदियलद्धि अक्खर, घाणिदियलद्धि अक्खर, रसणिदियलद्धि–अक्खर, फासिदियलद्धि अक्खर, नोइदियलद्धि–अक्खर । से त लद्धि–अक्खर, से त अक्खरसुयं ।

पूर्ववर्णित श्रुतज्ञान कि जिसका परोक्षरूपसे वर्णन किया गया है उसका क्या स्वरूप है ? उत्तर—श्रुतज्ञान कि जिसको परोक्ष कहा गया है वह चौदह प्रकारका कहा गया है । वे चौदह प्रकार ये हैं–अक्षरश्रुत १, अनक्षरश्रुत २, सज्ञीश्रुत ३, असज्ञीश्रुत ४, इत्यादि ॥ सू० ३७ ॥

પૂર્વ વર્ણિત શ્રુતજ્ઞાન કે જેનુ પરોક્ષરૂપે વર્ણન કરાયુ છે, તેનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—શ્રુતજ્ઞાન કે જેને પરોક્ષ કહેવાયુ છે તે ચૌદ પ્રકારનુ છે તે ચૌદ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે–(૧) અક્ષર શ્રુત, (૨) અનક્ષર શ્રુત, (૩) સજ્ઞીશ્રુત, (૪) અસજ્ઞીશ્રુત ઈત્યાદિ ॥ સૂ ૩૭ ॥

से किं तं अणक्खरसुयं ?। अणक्खरसुयं अणेगविहं पण्णत्तं। तं जहा—

गाहा—ऊससियं नीससियं, निच्छूढं खासियं च छीयं च।
निस्सिंघियमणुसारं, अणक्खरं छेलियाईयं ॥ १ ॥

से त्तं अणक्खरसुयं ॥ सू० ३८ ॥

छाया—अथ किं तदक्षरश्रुतम् ?। अक्षरश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—सज्ञाक्षरं १, व्यञ्जनाक्षरं २, लब्ध्यक्षरं ३। अथ किं तत् सज्ञाक्षरम् ?। सज्ञाक्षरम्—अक्षरस्य संस्थानाऽऽकृतिः। तदेतत् सज्ञाक्षरम्। अथ किं तद् व्यञ्जनाक्षरम् ?। व्यञ्जनाक्षरम्—अक्षरस्य व्यञ्जनाभिलापः। तदेतत् व्यञ्जनाक्षरम्। अथ किं तल्लब्ध्यक्षरम् ?। लब्ध्यक्षरम्—अक्षरलब्धिकस्य लब्ध्यक्षरं समुत्पद्यते। तत् षड्विधं प्रज्ञप्तं, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् १, चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरम् २, घ्राणेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ३, रसनेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ४, स्पर्शेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ५, नोइन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ६। तदेतल्लब्ध्यक्षरम्। तदेतदक्षरश्रुतम्।

अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरश्रुतमनेकविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—

गाथा—उच्छ्वसितं निःश्वसितं, निष्ठ्यूतं कासितं च क्षुतं च।
निस्सिङ्घितमनुसारं, अनक्षरं खेलितादिकम् ॥ १ ॥

तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥ सू० ३८ ॥

टीका—'से किं तं अक्खरसुयं' इति। अथ किं तद् अक्षरश्रुतमिति। पूर्वनिर्दिष्टस्याक्षरश्रुतस्य किं स्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह—'अक्खरसुयं तिविहं पण्णत्तं' इत्यादि। अक्षरश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—सज्ञाक्षरं, व्यञ्जनाक्षरं,

---

अब सूत्रकार श्रुतज्ञानके चौदह भेदोंका वर्णन करते हैं—'से किं तं अक्खर सुयं० ?' इत्यादि।

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुत तीन प्रकारका बतलाया गया है। उसके तीन प्रकार ये हैं।

હવે સૂત્રકાર શ્રુતજ્ઞાના ચૌદ ભેદનું વર્ણન કરે છે—"से किं तं अक्खर सुयं ?" ઈત્યાદિ

પ્રશ્ન—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુત ત્રણ પ્રકારનું બતાવ્યું છે તે ત્રણ પ્રકારો

लब्ध्यक्षर च। ननु अक्षरश्रुतमित्यस्य कः शब्दार्थः?, उच्यते—न क्षरति-न चलत्यनुपयोगेऽपि न विनश्यति-इत्यक्षर-सामान्यज्ञानम्। तद्धि जीवस्वभावतयाऽनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवते। यद्यपि मत्यादिक सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर भवति, तथापीह श्रुतज्ञानस्य प्रस्तावादक्षर श्रुतज्ञानमेव द्रष्टव्यम्। अस्य श्रुतज्ञानरूपस्य भावाक्षरस्य कारण चाकारादिवर्णवृन्दम्, ततोऽकारादिवर्णोऽप्युपचारादक्षरमुच्यते। तस्मात्-अक्षर-ज्ञानरूप च तच्छ्रुतम् अक्षरश्रुत-भावश्रुतमित्यर्थः। तथा-अक्षरम्=अकारादिवर्णरूप श्रुतम्-अक्षरश्रुत, द्रव्यश्रुतमित्यर्थः। अक्षरश्रुतमित्यनेन द्रव्यश्रुत, भावश्रुतमितिद्वय बोध्यम्। तत्र द्रव्यश्रुतस्य द्वौ भेदौ। सज्ञाक्षर, व्यञ्जनाक्षर च। भावश्रुत च लब्ध्यक्षररूपमिति बोध्यम्।

सज्ञाक्षरश्रुत १, व्यञ्जनाक्षरश्रुत २, एव लब्ध्यक्षरश्रुत ३। अक्षर शब्दका क्या अर्थ है? अक्षर शब्दका अर्थ है-सामान्य ज्ञान। अनुपयोग अवस्था में भी जो नष्ट नहीं होता है वह अक्षर है, ऐसी अक्षरकी व्युत्पत्ति है। ज्ञान सामान्य जीवका लक्षण है, अतः अक्षर शब्दका वाच्यार्थ सामान्य ज्ञान होता है। यद्यपि मतिज्ञान आदि समस्त विशेष ज्ञान सामान्यरूप से अक्षर रूप है तो भी यहां श्रुतज्ञानका सबध चल रहा है अतः "अक्षर" से श्रुतज्ञान ही यहा गृहीत हुआ है अन्य ज्ञान नही। इस श्रुतज्ञानरूप भावाक्षरका कारण अकार आदि वर्णसमूह है, अतः अकार आदि वर्ण भी उपचारसे अक्षररूप मान लिये गये हैं, इस लिये ज्ञानरूप जो श्रुत है वह अक्षरश्रुत-भावश्रुत है। और इस भावश्रुतका कारण होनेसे अकारादि अक्षर द्रव्यश्रुत हैं। अक्षरश्रुतपदसे द्रव्यश्रुत और भावश्रुत इन

નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સજ્ઞાક્ષર શ્રુત, (૨) વ્યઞ્જનાક્ષર શ્રુત, અને (૩) લબ્ધ્યક્ષર શ્રુત અક્ષર શબ્દનો શો અર્થ છે? અક્ષર શબ્દનો અર્થ "સામાન્ય જ્ઞાન" છે અનુપયોગ અવસ્થામા પણ જે નાશ પામતું નથી તે અક્ષર છે, એવી અક્ષરની વ્યુત્પત્તિ છે જ્ઞાનસામાન્ય જીવનુ લક્ષણ છે, તેથી અક્ષર શબ્દનો વાચ્યાર્થ સામાન્યજ્ઞાન થાય છે જો કે મતિજ્ઞાન આદિ સમસ્ત વિશેષજ્ઞાન સામાન્યરૂપે અક્ષરરૂપ છે, તો પણ અહીં શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય ચાલી રહ્યો છે, તેથી "અક્ષર" વડે અહીં શ્રુતજ્ઞાન જ ગ્રહણ કરાયુ છે, બીજુ જ્ઞાન નહીં આ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ભાવાક્ષરનુ કારણ અકાર આદિ વર્ણસમૂહ છે, તેથી આકાર આદિ વર્ણ પણ ઓપચારિક રીતે અક્ષરરૂપ માની લેવામા આવ્યા છે, તે કારણે જ્ઞાનરૂપ જે શ્રુત છે તે અક્ષરશ્રુત-ભાવશ્રુત છે અને આ ભાવશ્રુતનુ કારણ હોવાથી અકારાદિ અક્ષર દ્રવ્યશ્રુત છે અક્ષરશ્રુત પદથી દ્રવ્યશ્રુત અને ભાવશ્રુત એ બન્ને ગ્રહણ કરાયા

अथ किं तत् संज्ञाक्षरम्? इति शिष्यप्रश्नः?। उत्तरमाह—'सण्णक्खरं०' इत्यादि। सञ्ज्ञाक्षरम् – अक्षरस्य = अकारादेर्वर्णस्य संस्थानाऽऽकृतिः–अयमर्थः– सञ्ज्ञानम्–अवबोधः–सञ्ज्ञा, अथवा–सञ्ज्ञायतेऽनयेति सञ्ज्ञा, तत्कारणम्–अक्षरं सञ्ज्ञाक्षरम्। सञ्ज्ञायाश्च – कारणमाकृतिविशेषः, आकृतिविशेष एव नाम्नः कारणाद् व्यवहरणाच्च। ततोऽक्षरस्य पट्टिकादौ लिखितस्य संस्थानाकृतिः सञ्ज्ञाऽक्षरमुच्यते। तच्च ब्राह्म्यादिलिपिभेदतोऽनेकप्रकारम्। तच्च समवायाङ्गसूत्रेऽष्टादशे समवाये द्रष्टव्यम्। तदेतत् सञ्ज्ञाक्षरं वर्णितम्।

दोनों का ग्रहण हुआ है, इनमें द्रव्यश्रुतके सञ्ज्ञाक्षर एवं व्यञ्जनाक्षर, ये दो भेद हैं। तथा भावश्रुतका लब्ध्याक्षररूप एक भेद है, कारण–भावश्रुत लब्ध्यक्षररूप होता है।

फिर शिष्य पूछता है–पूर्वनिर्दिष्ट सञ्ज्ञाक्षरका क्या स्वरूप है? उत्तर—अकार आदि वर्णका जो संस्थानाकृति–रचना विशेष है वह सञ्ज्ञाक्षर है। संज्ञा शब्दका अर्थ–अवबोध–ज्ञान है, अथवा जिसके द्वारा पदार्थका भान होता है वह संज्ञा है, इसका जो कारण है वह सञ्ज्ञाक्षर है। सञ्ज्ञाका कारण आकृति विशेष होता है। आकृति विशेषमें ही तो नाम किया जाता है, और व्यवहारमें भी उसे ही काममें लिया जाता है, इसलिये पट्टिका आदिमें लिखित अक्षर की जो संस्थानाकृति है वह सञ्ज्ञाक्षर है, ऐसा इसका फलितार्थ होता है। यह सञ्ज्ञाक्षर ब्राह्मी आदि लिपि के भेदसे अठारह प्रकारका बतलाया गया है। यह बात समवायाङ्ग सूत्रमें अठारहवें समवायमें कही गई है, अतः जिज्ञासुओं को वहां देख लेना

છે, તેમનામાં દ્રવ્યશ્રુતના સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર એ બે ભેદ છે, તથા ભાવ શ્રુતનો લબ્ધ્યક્ષર રૂપ એક ભેદ છે કારણ કે ભાવશ્રુત લબ્ધ્યક્ષર રૂપ હોય છે

વળી શિષ્ય પૂછે છે–પૂર્વનિર્દિષ્ટ સંજ્ઞાક્ષરનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અકાર આદિ વર્ણની જે સંસ્થાકૃતિ–રચના વિશેષ છે તે સંજ્ઞાક્ષર છે સંજ્ઞા શબ્દનો અર્થ–અવબોધ–જ્ઞાન છે અથવા જેના દ્વારા પદાર્થનું ભાન થાય છે તે સંજ્ઞા છે તેનું જે કારણ છે તે સંજ્ઞાક્ષર છે સંજ્ઞાનું કારણ આકૃતિ વિશેષ હોય છે આકૃતિવિશેષમાં જ તો નામ કરાય છે, અને વ્યવહારમાં પણ તેને જ કામમાં લેવાય છે તે કારણે પાટી આદિમાં લખેલ અક્ષરની જે સંસ્થાનાકૃતિ છે તે સંજ્ઞાક્ષર છે એવો તેનો ફલિતાર્થ થાય છે આ સંજ્ઞાક્ષર બ્રાહ્મી આદિ લિપિના ભેદથી અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે આ વાત સમવાયાંગ સૂત્રના અઢારમા અધ્યયનમાં કહી છે, તેથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાં જોઈ લેવી

अथ किं तत् व्यञ्जनाक्षरम्? इति शिष्य प्रश्नः। उत्तरमाह 'वंजणक्खर०' इत्यादि। व्यञ्जनाक्षरम्-अक्षरस्य व्यञ्जनाभिलाप इति। व्यज्यते-प्रकाश्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनम्-उच्चार्यमाणमकारादिकं वर्णजातम्, तस्य विवक्षितार्थाऽभिव्यञ्जकत्वात्। व्यञ्जनं च तदक्षरं चेति व्यञ्जनाक्षरम्। अमुमर्थमाश्रित्याह 'वंजणक्खरं अक्खरस्स वंजणाभिलावो' इति। व्यञ्जनाक्षरमक्षरस्य व्यञ्जनाभिलापः। अक्षरस्य=अकारादेर्वर्णसमूहस्य, व्यञ्जनाभिलापः-व्यञ्जनेन=व्यञ्जकत्वेन, अभिलापः=उच्चारणम्। अर्थव्यञ्जकत्वेनोच्चार्यमाणमकारादिवर्णजातमित्यर्थः।

इह प्रसङ्गवशाद् व्यञ्जनाक्षरस्य भेदाः प्रदर्श्यन्ते —

अर्थाभिव्यञ्जकं तद् व्यञ्जनाक्षरं द्विविधम्-यथार्थनियतम्, अयथार्थनियतं च। तत्र-यथार्थनियतम्-अन्वर्थयुक्तम्। यथा-क्षपयतीति क्षपणः=मुनिः, तपसा कर्म-

---

चाहिये। इस प्रकार यह संज्ञाक्षर है (१)।

प्रश्न—व्यञ्जनाक्षर क्या है? उत्तर—दीपकके द्वारा जिस तरहसे घट प्रकाशित किया जाता है, उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थका प्रकाशन होता है वह व्यञ्जनाक्षर है। इस तरह उच्चार्यमाण अकार आदि समूह का नाम व्यञ्जनाक्षर कहा गया है, क्यों कि इसीके द्वारा ही विवक्षित अर्थका बोध हुआ करता है। व्यञ्जनाक्षर श्रुत यथार्थनियत १ और अयथार्थनियत २ के भेदसे दो प्रकारका है। सार्थक नामसंपन्न जो अक्षर-होता है उसका नाम यथार्थनियत है जैसे क्षपण शब्द। यह शब्द "क्षपयतीति क्षपणः" जो कर्मों को नष्ट करे वह क्षपण-मुनि कहलाता है, इस सार्थक नाम वाला है, इसलिये इस शब्द को अपने अर्थ के साथ नियत माना गया है। इसी तरह तपन-सूर्य आदि शब्द भी इसी तरह के

આ પ્રકારનું આ સંજ્ઞાક્ષર છે (૧)

પ્રશ્ન—વ્યંજનાક્ષર શું છે? ઉત્તર—જે રીતે દીવા વડે ઘડાને પ્રકાશિત કરાય છે એજ રીતે જેના દ્વારા અર્થ પ્રકાશિત થાય છે, તે વ્યંજનાક્ષર છે આ રીતે ઉચ્ચાર્યમાણ અકાર આદિ સમૂહનું નામ વ્યંજનાક્ષર કહેલ છે, કારણ કે તેના દ્વારા જ વિવક્ષિત અર્થનો બોધ થાય છે વ્યંજનાક્ષરશ્રુતના બે ભેદ છે-(૧) યથાર્થ નિયત, અને (૨) અયથાર્થ-નિયત સાર્થક નામ સંપન્ન જે અક્ષર હોય છે, તેનું નામ યથાર્થ નિયત છે જેમકે ક્ષપણ શબ્દ આ શબ્દ "ક્ષપયતીતિ ક્ષપણ" જે કર્મોનો ક્ષય કરે તે ક્ષપણ-મુનિ કહેવાય છે એ સાર્થક નામવાળો છે, તે કારણે એ શબ્દને પોતાના અર્થની સાથે નિયત માનેલ છે એજ રીતે તપન આદિ શબ્દને પણ એજ પ્રકારના જાણવા અયથાર્થનિયત તે છે કે જે સાર્થક

क्षपकत्वात् । तपतीति तपनः=सूर्यः–इत्यादि । अयथार्थनियतं यथा–इन्द्र न गोपायति=न पालयति, तथापीन्द्र–गोपकः कीटविशेषः । न पलमश्नाति=न मांस भक्षति तथापि पलाशः इत्यादि ।

अथवा–तद् व्यञ्जनाक्षर द्विविधम्–एकपर्यायम्, अनेकपर्याय च । एकः पर्यायोऽभिधेयो यस्य तदेकपर्यायम् । यथा – अलोक', स्थण्डिलम्–इत्यादि । अलोकशब्देन हि अलोकाकाशलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते । स्थण्डिलशब्देन च स्थण्डिलरूप एक एव पर्यायः । अनेके पर्याया अभिधेया यस्य तदनेक पर्यायम् । यथा–लोक इति । जगत्, भुवनम्, संसारः, इत्यनेके पर्याया लोकशब्दस्य सन्ति ।

जानना चाहिये । अयथार्थनियत वह है जो सार्थक नामवाला नहीं है–जैसे–इन्द्रगोपक शब्द । इन्द्रगोपक कीटविशेष का नाम है । यह शब्द अपने अर्थ से सपन्न नहीं है, कारण वह इन्द्र की रक्षा थोडे ही करता है । केवल इसका नाम ही नाम है । ऐसे अर्थशून्य शब्द अयथार्थनियत माने गये हैं । इसी तरह पलाश आदि शब्द भी इसी श्रेणी के जानना चाहिये, कारण पल–मास को जो खाता है उसका नाम पलाश होता है, परन्तु पलाश–ढांक मांस को खाने के कारण पलाश नही कहा गया है किन्तु वह तो उसका नाम ही नाम है ।

अथवा–दूसरी तरह से भी व्यजनाक्षर दो प्रकार का वतलाका गया है–एक पर्याय जिसका अभिधेय–नाम होता है वह एक पर्याय वाला व्यजनाक्षर है और अनेक पर्याय जिसका अभिधेय नाम होते हैं वह अनेक पर्यायवाला व्यजनाक्षर है । एक पर्यायवाला व्यजनाक्षर अलोक स्थण्डिल आदि शब्द हैं, क्यो कि अलोक शब्द का अभिधेय–वाच्य–

नामवाળુ નથી જેમકે ઈન્દ્રગોપક શબ્દ ઈન્દ્રગોપક ખાસ પ્રકારનુ જતુ છે તે શબ્દ પોતાના અર્થથી સપન્ન નથી, કારણુ તે ઈન્દ્રની રક્ષા થોડી જ કરે છે ! ફક્ત તેનુ નામ જ એ પ્રકારનુ છે આવા અર્થશૂન્ય શબ્દ અયથાર્થનિયત મનાય છે એજ રીતે પલાશ આદિ શબ્દ પણ એજ પ્રકારના જાણુવા, કારણુ કે પલ માસને જે ખાય છે તેનુ નામ પલાશ છે, પણ પલાશ–ખાખરાને માસ ખાવાને કારણે પલાશ કહેતા નથી, પણ એ તો ફક્ત તેનુ નામ જ છે અથવા બીજી રીતે પણ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારના બતાવ્યા છે–જેનુ અભિધેય–નામ એક પર્યાય હોય છે તે એક પર્યાયવાળુ વ્યજનાક્ષર છે અને જેનુ અભિધેય–નામ અનેક પર્યાય હોય છે તે અનેક પર્યાયવાળુ વ્યજનાક્ષર છે એક પર્યાયવાળુ વ્યજનાક્ષર અલોક સ્થડિલ આદિ શબ્દ છે કારણુ કે અલોક શબ્દનુ અભિધેય–વાચ્ય

एवमेव एकाक्षरानेकाक्षभेदेन व्यञ्जनाक्षर द्विविधम् । तत्रैकाक्षर-धीः श्रीरित्यादि । अनेकाक्षर-वीणा, लता, माला, इत्यादि । अथवा-संस्कृतप्राकृतभाषाभेदेन द्विविधम्।यथा-वृक्षः, रुक्खो-इति । तथा-नानादेशानाश्रित्य तद् व्यञ्जनाक्षरमनेकविधम् । यथा-मागधानाम्-ओदनः, 'चावल' इति भाषा प्रसिद्धः, लाटाना 'कूरः', द्राविडाना 'चौरः', आन्ध्राणाम्-'इडाकु'-रिति नाम प्रसिद्धम् ।

केवल एक अलोकाकाशरूप पर्याय ही है । इसी तरह स्थण्डिल शब्द का अभिधेय एक स्थण्डिलरूप पर्याय ही है ।

"लोक" यह व्यजनाक्षर अनेक पर्यायवाला है, क्यों कि इसके जगत, भुवन, ससार आदि अनेक अभिधेय-नाम होते हैं ।

एकाक्षर, अनेकाक्षर, इस तरह से भी व्यंजनाक्षर दो प्रकार का बतलाया गया है । जिसमे केवल एक ही अक्षर होता है वह एकाक्षर व्यजनाक्षर है-जैसे-धी, (बुद्धि) श्री आदि अक्षर । अनेक अक्षर जिसमें होते हैं वह अनेकाक्षर व्यजनाक्षर है, जैसे-वीणा, लता, माला आदि शब्द ।

अथवा सस्कृत एव प्राकृत आदि के भेद से भी यह व्यजनाक्षर दो प्रकार का माना गया है-'वृक्ष' शब्द सस्कृत और 'रुक्ख' शब्द प्राकृत है । अथवा नाना देशों की अपेक्षा व्यजनाक्षर अनेक प्रकार का भी बतलाया गया है-जैसे-मगधदेश में चावलों को 'ओदन' कहते हैं, लाटदेश में 'कूर' कहते हैं, द्राविडदेश मे 'चौर' कहते हैं और आध्रदेश में 'इडाकु' कहते हैं ।

કેવળ એક અલોકાકાશ રૂપ પર્યાય જ છે એજ રીતે સ્થડિલ શબ્દનુ અભિધેય એક સ્થડિલરૂપ પર્યાય જ છે

"લોક" આ વ્યજનાક્ષર અનેક પર્યાયવાળો છે કારણ કે તેના જગત, ભુવન, સસાર આદિ અનેક અભિધેય થાય છે

એકાક્ષર, અનેકાક્ષર, આ રીતે પણ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે જેમા ફકત એક જ અક્ષર હોય છે તે એકાક્ષર વ્યજનાક્ષર છે જેમકે-ધી, શ્રી આદિ અક્ષર જેમા અનેક અક્ષર હોય છે તે અનેકાક્ષર વ્યજનાક્ષર છે, જેમકે વિણા, લતા, માલા, આદિ શબ્દ

અથવા સસ્કૃત અને પ્રાકૃત આદિના ભેદથી પણ એ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારનુ મનાય છે "વૃક્ષ" શબ્દ સસ્કૃત અને "रुक्ख" શબ્દ પ્રાકૃત છે, અથવા વિવિધ દેશોની અપેક્ષાએ વ્યજનાક્ષર અનેક પ્રકારનુ પણ બતાવ્યુ છે જેમકે મગધ દેશમા ચોખાને 'ओदन' કહે છે, લાટમા "कूर" કહે છે દ્રાવિડ દેશમા "चौर" કહે છે અને આધ્ર દેશમા "इडाकु" કહે છે

तथा-व्यञ्जनाक्षरं स्वाभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च। तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम्। तथाहि-क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेस्वाभिधेयाद्भिन्नः शब्दः। अन्यथा-तादात्म्यसद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम्। यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते। यथा-यस्य येन सहाशनपानं सम्बद्धं, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यञ्जनाक्षर अपने अभिधेय से कथचित् भिन्न भी है और कथञ्चित् अभिन्न भी है। भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य सबध नही है। यदि तादात्म्य सबध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये। इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण कर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों मे जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नही है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य सबध नही है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ में परस्पर भिन्नता है।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना-बोध कराना। अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना। लोक में भी जिसका जिसके

વ્યજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કઈક ભિન્ન પણ છે અને કઈક અભિન્ન પણ છે ભિન્ન એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃશ્ય સબધ નથી જો તાદશ્ય સબધ હોત તો ક્ષુર શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢુ કપાઈ જવુ જોઈએ અને સાભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારના મુખમા બળતરા અને શ્રોતાના કાનમા પણ દાહ પેદા થવા જોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનુ મોઢુ ભરાઈ જવુ જોઈએ, અને શ્રોતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદશ્ય સબધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યોન્ય ભિન્નતા છે

અભિન્નનુ તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો-બોધ કરાવવો-પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સબધ હોવો લોકમા પણ જેનો જેની ાથે ખાવા

मोदकशब्दे उच्चारिते मोदकविषय एव प्रत्ययो भवति। मोदकरूपार्थाद्भिन्नत्वे ऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात्। सम्बन्धाभावतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थ प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत। तस्माद् ज्ञायते -अर्थादभिन्नः शब्द इति। अर्थेन सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धः शब्दस्येति।

साथ खाना पीना सम्बद्ध रहता है वह उससे अभिन्न माना जाता है। जब उच्चारण कर्त्तामोदक आदि शब्दों का उच्चारण करता है तो सुनने वाले को सकेत के वशसे मोदकरूप अर्थ का ही बोध होता है अन्य अर्थ का नहीं। यदि मोदकरूप अर्थ से मोदक (लड्डु)शब्द सर्वथा भिन्न तथा असबद्ध माना जावे तो मोदक शब्द से मोदकरूप अर्थ की नियमतः प्रतीति नहीं हो सकती है। जब मोदकरूप अर्थ के साथ मोदक शब्द सम्बद्ध ही नहीं होगा तो फिर सबध के अभाव से मोदक शब्द द्वारा अन्य पदार्थ का भी बोध होने लगेगा। इस तरह नियामक के अभाव मे शब्द स्वाभिधेय का प्रत्यायक-बोधक नहीं हो सकने के कारण हरएक पदार्थ का प्रत्यायक-बोधक हो जावेगा तब विवक्षित अर्थ की प्रतीति उससे कैसे हो सकेगी। परन्तु व्यवहार मे ऐसा नही होता है। विवक्षित शब्द से विवक्षित अर्थ की प्रतीति होती है, अत' यह मानना चाहिये कि शब्द से अर्थ कथचित् अभिन्न भी है। इस अभिन्नता में ही शब्द और अर्थ का वाच्य वाचक सबध सिद्ध होता है। शब्द और अर्थ का यह सम्बन्ध ही इन दोनों की अभिन्नता का कथचित् प्रत्यायक-बोधक माना गया है।

પીવાનો સબધ હોય છે, તે તેનાથી અભિન્ન મનાય છે જ્યારે બોલનાર મોદક આદિ શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરે છે ત્યારે સાભળનારને સ કેતને કારણે મોદકરૂપ અર્થનો જ બોધ થાય છે, બીજા અર્થનો નહી જો મોદકરૂપ અર્થથી મોદક શબ્દ તદ્દન ભિન્ન તથા અસબદ્ધ માનવામા આવે તો મોદક શબ્દથી મોદકરૂપ અર્થની નિયમતા પ્રતીતિ થઇ શકતી નથી જો મોદકરૂપ અર્થ સાથે મોદક શબ્દ સબદ્ધ જ ન હોય તો પછી સબધને અભાવે મોદક શબ્દ દ્વારા બીજા પદાર્થનો પણ બોધ થવા લાગશે આ રીતે નિયામકને અભાવે શબ્દ સ્વાભિધેયનુ પ્રત્યાયક-બોધક નહી થઈ શકવાને કારણે દરેક પદાર્થનુ બોધક થઈ જશે ત્યારે તેનાથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઇ શકશે? પણ વ્યવહારમા એવુ થતુ નથી વિવક્ષિત શબ્દથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી એ માનવુ જોઇએ કે શબ્દથી અર્થ કયારેક અભિન્ન પણ હોય છે આ અભિન્નતામા જ શબ્દ અને અર્થનો વાચ્યવાચક સબધ સિદ્ધ થાય છે શબ્દ અને અર્થનો આ સબધ જ એ બન્નેની અભિન્નતાનો કયારેક બોધક મનાય છે

तथा–व्यञ्जनाक्षरं स्वाभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च। तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम्। तथाहि–क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेस्वाभिधेयाद्भिन्न' शब्दः। अन्यथा–तादात्म्यसद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम्। यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते। यथा–यस्य येन सहाशनपानं सम्बद्धं, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यजनाक्षर अपने अभिधेय से कथचित् भिन्न भी है और कथचित् अभिन्न भी है। भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य सबध नहीं है। यदि तादात्म्य संबध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये। इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण कर्त्ता के मुख मे दाह, और सुनने वाले के कानों में जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य सबध नहीं है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ मे परस्पर भिन्नता है।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना–बोध कराना। अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना। लोक में भी जिसका जिसके

વ્યજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કઈક ભિન્ન પણ છે અને કઈક અભિન્ન પણ છે ભિન્ન એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃસ્ય સબધ નથી જો તાદસ્ય સબધ હોત તો ક્ષુર શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢુ કપાઈ જવુ જોઈએ અને સાભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારના મુખમા બળતરા અને શ્રોતાના કાનમા પણ દાહ પેદા થવા જોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનુ મોઢુ ભરાઈ જવુ જોઈએ, અને શ્રોતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદસ્ય સબધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યોન્ય ભિન્નતા છે

અભિન્નનુ તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો–બોધ કરાવવો–પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સબધ હોવો લોકમા પણ જેનો જેની ખાવા

मोदकशब्दे उच्चारिते मोदकविषय एव प्रत्ययो भवति। मोदकरूपार्थाद्भिन्नत्वे ऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात्। सम्बन्धाभावतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थं प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत। तस्माद् ज्ञायते –अर्थादभिन्नः शब्द इति। अर्थेन सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धः शब्दस्येति।

साथ खाना पीना सम्बद्ध रहता है वह उससे अभिन्न माना जाता है। जब उच्चारण कर्त्ता मोदक आदि शब्दों का उच्चारण करता है तो सुनने वाले को सकेत के वश से मोदकरूप अर्थ का ही बोध होता है अन्य अर्थ का नहीं। यदि मोदकरूप अर्थ से मोदक (लड्डू) शब्द सर्वथा भिन्न तथा असबद्ध माना जावे तो मोदक शब्द सें मोदकरूप अर्थ की नियमतः प्रतीति नहीं हो सकती है। जब मोदकरूप अर्थ के साथ मोदक शब्द सम्बद्ध ही नहीं होगा तो फिर सबध के अभाव से मोदक शब्द द्वारा अन्य पदार्थ का भी बोध होने लगेगा। इस तरह नियामक के अभाव मे शब्द स्वाभिधेय का प्रत्यायक–बोधक नहीं हो सकने के कारण हरएक पदार्थ का प्रत्यायक–बोधक हो जावेगा तब विवक्षित अर्थ की प्रतीति उससे कैसे हो सकेगी। परन्तु व्यवहार मे ऐसा नही होता है। विवक्षित शब्द से विवक्षित अर्थ की प्रतीति होती है, अतः यह मानना चाहिये कि शब्द से अर्थ कथचित् अभिन्न भी है। इस अभिन्नता में ही शब्द और अर्थ का वाच्य वाचक सबध सिद्ध होता है। शब्द और अर्थ का यह सम्बन्ध ही इन दोनों की अभिन्नता का कथचित् प्रत्यायक–बोधक माना गया है।

પીવાનો સબધ હોય છે, તે તેનાથી અભિન્ન મનાય છે જ્યારે બોલનાર મોદક આદિ શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરે છે ત્યારે સાભળનારને સકેતને કારણે મોદકરૂપ અર્થનો જ બોધ થાય છે, બીજા અર્થનો નહી જો મોદકરૂપ અર્થથી મોદક શબ્દ તદ્દન ભિન્ન તથા અસબદ્ધ માનવામા આવે તો મોદક શબ્દથી મોદકરૂપ અર્થની નિયમતા પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી જો મોદકરૂપ અર્થ સાથે મોદક શબ્દ સબદ્ધ જ ન હોય તો પછી સબધને અભાવે મોદક શબ્દ દ્વારા બીજા પદાર્થનો પણ બોધ થવા લાગશે આ રીતે નિયામકને અભાવે શબ્દ સ્વાભિધેયનુ પ્રત્યાયક–બોધક નહી થઈ શકવાને કારણે દરેક પદાર્થનુ બોધક થઈ જશે ત્યારે તેનાથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? પણ વ્યવહારમા એવુ થતુ નથી વિવક્ષિત શબ્દથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી એ માનવુ જોઈએ કે શબ્દથી અર્થ કયારેક અભિન્ન પણ હોય છે આ અભિન્નતામા જ શબ્દ અને અર્થનો વાચ્યવાચક સબધ સિદ્ધ થાય છે શબ્દ અને અર્થનો આ સબધ જ એ બન્નેની અભિન્નતાનો કયારેક બોધક મનાય છે

तथा-व्यञ्जनाक्षरं स्वाभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च। तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम्। तथाहि-क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेस्वाभिधेयाद्भिन्नः शब्दः। अन्यथा-तादात्म्यसद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम्। यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते। यथा-यस्य येन सहाशनपानं सम्बद्धं, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यञ्जनाक्षर अपने अभिधेय से कथञ्चित् भिन्न भी है और कथञ्चित् अभिन्न भी है। भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य संबंध नहीं है। यदि तादात्म्य संबंध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये। इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण कर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों मे जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानो का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य संबध नहीं है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ मे परस्पर भिन्नता है।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना-बोध कराना। अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना। लोक में भी जिसका जिसके

વ્યંજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કંઈક ભિન્ન પણ છે અને કંઈક અભિન્ન પણ છે ભિન્ન એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃસ્ય સંબંધ નથી જો તાદૃસ્ય સંબંધ હોત તો ક્ષુર શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢું કપાઈ જવું જોઈએ અને સાંભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારના મુખમા બળતરા અને શ્રોતાના કાનમા પણ દાહ પેદા થવા જોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનું મોઢું ભરાઈ જવું જોઈએ, અને શ્રોતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવું થતું નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદૃસ્ય સંબંધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યોન્ય ભિન્નતા છે

અભિન્નનું તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો-બોધ કરાવવો-પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સંબંધ હોવો લોકમા પણ જેનો જેની સાથે ખાવા

ते स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च एकैके द्विधा भवन्ति। तद् यथा-सम्बद्धाः असम्बद्धाश्च। ये अकारस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति। नास्तित्वेन पुनस्त एव सर्वेऽप्यसम्बद्धाः। तत्र तेषां नास्तित्वाभावात्। एवमेवासन्तः परपर्याया अपि नास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति। ते च परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य तत्राभावात्। यथा-घटशब्दे घकारटकाराकारा ये पर्यायास्त एते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा

जान लेना चाहिये। ये जो परपर्यायें हैं वे उस व्यञ्जनाक्षरकी ही स्वपर्यायकी तरह पर्यायें हैं। अर्थात्-जिस प्रकार स्वपर्यायें व्यञ्जनाक्षरकी निज पर्यायें कही गई हैं, उसी प्रकार परपर्यायें भी उस व्यञ्जनाक्षर की मानी जाती हैं, क्यों कि वे वहां व्यवच्छेद्य हैं और इसी लिये उस विवक्षित अकारादि अक्षरकी वे विशेषक होती हैं, जैसे-कहा जाता है कि-'यह मेरा शत्रु है।'

स्वपर्याय और परपर्याय ये दोनों दो २ प्रकारकी बतलाई गई हैं एक सबद्ध और दूसरी असबद्ध। विवक्षित शब्दकी जो स्वपर्यायें हुआ करती हैं वे वहा अस्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं, और जो परपर्यायें हुआ करती हैं वे वहा नास्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं। स्वपर्यायें नास्तित्व धर्म से सबधित नहीं होती हैं, क्यों कि वस्तु की स्वपर्यायें वस्तु में अस्तित्व धर्म से सबधित और नास्तित्व धर्म से असबधित मानी गई है। इसी तरह पर पर्यायें वस्तु मे नास्तित्व धर्म

બધી પરપર્યાયો છે એજ પ્રકારે ઇવર્ણ આદિ વ્યજનાક્ષરોમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય સમજી લેવી જોઈએ એ જે પરપર્યાયો છે તે તે વ્યજનાક્ષરની જ સ્વપર્યાયના જેવી પર્યાયો છે એટલે કે જેમ સ્વપર્યાયો વ્યજનાક્ષરની પોતાની પર્યાયો કહેવામા આવી છે તેમ પર પર્યાયો પણ તે વ્યજનાક્ષરની માનવામા આવે છે, કારણ કે તેઓ ત્યા વ્યવચ્છેદ્ય છે અને તેથી તે વિવક્ષિત અકારાદિ અક્ષરની તેઓ વિશેષક હોય છે, જેમકે "આ મારો શત્રુ છે" એમ કહેવામા આવે છે

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એ બન્ને બે બે પ્રકારની બતાવી છે એક સબદ્ધ અને બીજી અસબદ્ધ વિવક્ષિત શબ્દની જે પર્યાયો થયા કરે છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે, અને જે પરપર્યાયો હોય છે તેઓ ત્યા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે સ્વપર્યાયો નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત હોતી નથી, કારણ કે વસ્તુની સ્વપર્યાયો વસ્તુમા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને નાસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત માનવામા આવી છે એજ પ્રમાણે પરપર્યાયો વસ્તુમા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને અસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત બતાવવામા

तथा-व्यञ्जनाक्षरस्यैकैकस्य द्विविधाः पर्याया भवन्ति । यथा-स्वपर्याया, परपर्यायाश्च। तत्रेत्थं स्वपर्याया अवर्णस्य भवन्ति, अवर्णस्त्रिधा-ह्रस्वो दीर्घः प्लुतश्च। पुनरेकैकस्त्रिधा-उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्च। पुनरेकैको द्विधा-अनुनासिको निरनुनासिकश्च । एवमष्टादशप्रकारोऽवर्ण' । तथा ये ऽन्येनाक्षरसंयोगतोऽक्षरसंयोगत एवं यावन्तः संयोगा घटन्ते, तावत्संयोगवशतो येऽवस्थाविशेषाः, ये च तत्तदर्थाभिधायकत्वस्वभावास्तेऽपि तस्य स्वपर्यायाः । ये तु तद्व्यामन्तस्ते परपर्यायाः । एवमि वर्णादीनामपि स्वपर्याया' परपर्यायाःवक्तव्याः । येऽपि परपर्यायास्तेऽपि तस्येति व्यपदिश्यन्ते, व्यवच्छेद्यतया तेषा तद्विशेषकत्वाद् । यथाऽयं मे शत्रुरिति ।

तथा-एक एक व्यञ्जनाक्षरकी दो २ प्रकारकी पर्यायें होती हैं। इनका नाम स्वपर्याय और परपर्याय है। अर्थात् स्वपर्याय और परपर्याय के भेदसे ये पर्यायें दो प्रकारकी होती है ।जैसे-अकार यह अक्षर ह्रस्व दीर्घ और प्लुत के भेद से तीन प्रकार का कहा गया है, तथा ह्रस्व दीर्घ और प्लुत ये भी प्रत्येक उदात्त, अनुदात्त और स्वरित के भेद से तीन तीन प्रकारके बतलाये गये हैं, ऐसे ये नौ भेद हुए । ये भी सानुनासिक और निरनुनासिकके भेद से दो दो प्रकारके होनेसे अवर्ण अठारह (१८) प्रकारका हो जाता है । ये स्वपर्याय हैं । इसी तरह एक एक अक्षरके संयोग से जितने संयोग अक्षरोंके निष्पन्न होते हैं तथा इन संयोगों के वश से जो अक्षरोकी अवस्थाएँ होती हैं, तथा इन अवस्थाओं मे वे वे शब्द जो अपने २ तत्तदर्थके अभिधायक स्वभाववाले होते हैं ये सब भी व्यञ्जनाक्षरकी स्वपर्यायें हैं । जो पर्यायें इनमे नही है वे सब पर पर्यायें हैं। इसी प्रकार इवर्ण आदि व्यञ्जनाक्षरों मे भी स्वपर्याय और परपर्याय

તથા—એક એક વ્યજનાક્ષરની બે બે પ્રકારની પર્યાયો થાય છે તેમનુ નામ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય છે એટલે કે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયના ભેદથી એ પર્યાયો બે પ્રકારની હોય છે જેમકે-અકાર આ અક્ષર હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુતના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે, તથા હ્રસ્વ, દીર્ઘ, અને પ્લુત, એ પણ પ્રત્યેક ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના ભેદથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારના બતાવ્યા છે એમ આ નવ ભેદ થયા એ પણ સાનુનાસિક, અને નિરનુનાસિકના ભેદથી બે બે પ્રકારના હોવાથી અવર્ણ અઢાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે એક એક અક્ષરના સયોગથી અક્ષરોના જેટલા સયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા એ સયોગોને કારણે અક્ષરોની જે અવસ્થાઓ થાય છે, તથા તે અવસ્થાઓમા તે તે શબ્દો જે પોતપોતાના તે તે અર્થના અભિધાયક સ્વભાવવાળા હોય છે, એ સઘળી પણ વ્યજનાક્ષરની સ્વપર્યાયો છે જે પર્યાયો તે ... નથી તે

ते स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च एकैके द्विधा भवन्ति। तद् यथा—सम्बद्धाः असम्बद्धाश्च। ये अकारस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति। नास्तित्वेन पुनस्त एव सर्वेऽप्यसम्बद्धाः। तत्र तेषा नास्तित्वाभावात्। एवमेवासन्तः परपर्याया अपि नास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति। ते च परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेपामस्तित्वस्य तत्राभावात्। यथा—घटशब्दे घकारटकाराकारा ये पर्यायास्त एते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा

जान लेना चाहिये। ये जो परपर्यायें हैं वे उस व्यञ्जनाक्षरकी ही स्वपर्यायकी तरह पर्यायें हैं। अर्थात्—जिस प्रकार स्वपर्यायें व्यञ्जनाक्षरकी निज पर्यायें कही गई हैं, उसी प्रकार परपर्यायें भी उस व्यञ्जनाक्षर की मानी जाती है, क्यों कि वे वहा व्यवच्छेद्य हैं और इसी लिये उस विवक्षित अकारादि अक्षरकी वे विशेषक होती हैं, जैसे—कहा जाता है कि—'यह मेरा शत्रु है।'

स्वपर्याय और परपर्याय ये दोनों दो २ प्रकारकी बतलाई गई है एक सबद्ध और दूसरी असबद्ध। विवक्षित शब्दकी जो स्वपर्यायें हुआ करती है वे वहां अस्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं, और जो परपर्यायें हुआ करती है वे वहा नास्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं। स्वपर्यायें नास्तित्व धर्म से सबधित नहीं होती हैं, क्यों कि वस्तु की स्वपर्यायें वस्तु मे अस्तित्व धर्म से सबधित और नास्तित्व धर्म से असबधित मानी गई है। इसी तरह पर पर्यायें वस्तु मे नास्तित्व धर्म

બધી પરપર્યાયો છે એ જ પ્રકારે ઇવર્ણ આદિ વ્યજનાક્ષરોમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય સમજી લેવી જોઈએ એ જે પરપર્યાયો છે તે તે વ્યજનાક્ષરની જ સ્વપર્યાયના જેવી પર્યાયો છે એટલે કે જેમ સ્વપર્યાયો વ્યજનાક્ષરની પોતાની પર્યાયો કહેવામા આવી છે તેમ પર પર્યાયો પણ તે વ્યજનાક્ષરની માનવામા આવે છે, કારણ કે તેઓ ત્યા વ્યવચ્છેદ્ય છે અને તેથી તે વિવક્ષિત અકારાદિ અક્ષરની તેઓ વિશેષક હોય છે, જેમકે "આ મારો શત્રુ છે" એમ કહેવામા આવે છે

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એ બન્ને બે બે પ્રકારની બતાવી છે એક સબદ્ધ અને બીજી અસબદ્ધ વિવક્ષિત શબ્દની જે પર્યાયો થયા કરે છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે, અને જે પરપર્યાયો હોય છે તેઓ ત્યા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે સ્વપર્યાયો નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત હોતી નથી, કારણ કે વસ્તુની સ્વપર્યાયો વસ્તુમા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને નાસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત માનવામા આવી છે એજ પ્રમાણે પરપર્યાયો વસ્તુમા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને અસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત બતાવવામા

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । त एव घकारटकाराकारपर्याया रथशब्दादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात् । तदेवं स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति । त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति ।

तथा—ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । घटशब्दे त्वसम्बद्धा , तेषां तत्रासत्त्वात् । त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् गमनाक्षरं वर्णितमिति शेषः ।

से सम्बधित और अस्तित्व धर्म से असम्बधित कही गई है। जैसे–घट शब्द में "घ, ट, अ" रूप अर्थात्–घकार, टकार, अकाररूप जो पर्यायें हैं, ये वहा (घट में) अस्तित्व धर्म से सम्बध रखने वाली है, क्यों कि इनकी वहा विद्यमानता है । तथा रथ आदि शब्दों में इनकी विद्यमानता नहीं होने के कारण ये वहा रथ आदि में अस्तित्व धर्म से असम्बधित हैं । इस तरह स्वपर्याय वहा (घट शब्द में) अस्तित्व से सबद्ध है और अन्यत्र रथ आदि में अस्तित्व से वह सबद्ध नहीं है, तथा यही स्वपर्याय नास्तित्व से वहा असबद्ध है, और अस्तित्व से सबद्ध है । इसी तरह रथ आदि शब्दो की जो स्वपर्यायें हैं वे वहा अस्तित्व धर्म से सुसम्बधित हैं, कारण उनकी ही वहा विद्यमानता है, घट शब्द मे इनकी विद्यमानता नही होने से ये वहा असबधित हैं । रथ शब्द में ये नास्तित्व धर्म से असबद्ध इस लिये मानी गई हैं कि वहा उनकी (र, थ, अ) की विद्यमानता है और घट शब्द मे नास्तित्व धर्मसे सम्बधित इसलिये

આવેલ છે જેમકે 'ઘટ' શબ્દમા "घ, ट, अ," રૂપ એટલે કે ઘકાર, ટકાર, અકાર રૂપ જે પર્યાયો છે તેઓ ત્યા (ઘટમા) અસ્તિત્વધર્મથી સબધ રાખનારી છે, કારણ કે તેમની ત્યા હાજરી છે તથા 'રથ' આદિમા તેમની વિદ્યમાનતા (હાજરી) ન હોવાને કારણે તેઓ ત્યા (રથ આદિમા) અસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત છે આ રીતે સ્વપર્યાય ત્યા (ઘટ શબ્દમા) અસ્તિત્વથી સબદ્ધ છે અને અન્યત્ર (રથ આદિમા) અસ્તિત્વથી તે સબદ્ધ નથી, તથા એજ સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વથી ત્યા અસબદ્ધ છે અને અસ્તિત્વથી સબદ્ધ છે એજ પ્રમાણે રથ આદિ શબ્દોની જે સ્વપર્યાયો છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સુસબધિત છે, કારણ કે તેમની જ ત્યા વિદ્યમાનતા છે, 'ઘટ' શબ્દમા તેમની વિદ્યમાનતા ન હોવાથી તેઓ ત્યા અસબધિત છે 'રથ' શબ્દમા તેઓ નાસ્તિત્વધર્મથી અસબદ્ધ તે કારણે માની છે કે ત્યા તેમની (र, थ, अ) વિદ્યમાનતા છે અને ઘટ શબ્દમા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત તે કારણે મનેલી

शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् लब्ध्यक्षरमिति। उत्तरमाह—'लद्धिअक्खर०' इत्यादि। लब्ध्यक्षरम्-लब्धिः=उपयोगरूपा, सा चेह प्रस्तुतत्वात् शब्दार्थपर्यालोचनानुसारिणी गृह्यते। लब्धिरूपमक्षरं लब्ध्यक्षरं भावश्रुतमित्यर्थः, अक्षरलब्धिकस्य-अक्षरे=अक्षरोच्चारणे अक्षरावबोधे वा लब्धिः=उपयोगो यस्य सोऽक्षरलब्धिकस्तस्य-अकाराद्यक्षरानुगतश्रुतलब्धिसमन्वितस्येत्यर्थः, लब्ध्यक्षरं=भावश्रुतं समुत्पद्यते-शब्दादिग्रहणसमनन्तरमिन्द्रियमनोनिमित्तं शब्दार्थपर्यालोचनानुसारि 'शाङ्खोऽयम्' इत्याद्यक्षरानुगतं विज्ञानमुपजायते इत्यर्थः।

मानी गई है कि वहां उनकी (र, थ, अ, की) अविद्यमानता है। इस तरह स्वपर्याय और परपर्याय, ये दोनों प्रकारकी पर्यायें अपने व्यजनाक्षरोंमें सबद्ध और असबद्ध भेदवाली सिद्ध हो जाती हैं। इस प्रकार यहां तक व्यजनाक्षरका वर्णन हुआ॥

शिष्य लब्ध्यक्षरके विषयमें पृछता है-'से किं तं लद्धि-अक्खर०' इत्यादि।

लब्ध्यक्षरका क्या स्वरूप है? उत्तर—लब्धि नाम है उपयोगका, यह उपयोग, शब्द और अर्थका जो पर्यालोचनरूप व्यापार होता है उसका स्वरूप यहां ग्रहण किया गया है। इस तरह लब्धिरूप जो अक्षर है वह लब्ध्यक्षर है, और यह भावश्रुतरूप है। अक्षरलब्धिक-अर्थात् अक्षरके उच्चारण करनेमें अथवा अक्षरके अवबोध करनेमें उपयोगयुक्त-व्यक्तिको यह भावश्रुत उत्पन्न होता है। आकारादि अक्षरानुगतश्रुत-लब्धि समन्वित प्राणीको शब्दादि ग्रहणके बाद इन्द्रिय और मन निमि-

છે કે ત્યાં તેમની (ર, થ, અની) અવિદ્યમાનતા છે આ રીતે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય, એ બન્ને પ્રકારની પર્યાયો પોતપોતાના વ્યજનાક્ષરોમા સબદ્ધ અને અસબદ્ધ ભેદવાળી સિદ્ધ થાય છે આ પ્રકારે અહીં સુધી વ્યજનાક્ષરનુ વર્ણન થયું

શિષ્ય લબ્ધ્યક્ષરના વિષયમા પૂછે છે-"से किं त लद्धिअक्खर०" ઇત્યાદિ લબ્ધ્યક્ષરનુ શુ સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—લબ્ધિ ઉપયોગનુ નામ છે, આ ઉપયોગ શબ્દ અને અર્થનો જે પર્યાલોચનરૂપ વ્યાપાર હોય છે તેનુ સ્વરૂપ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે આ રીતે લબ્ધિરૂપ જે અક્ષર છે તે લબ્ધ્યક્ષર છે, અને તે ભાવશ્રુતરૂપ છે અક્ષરલબ્ધિક-એટલે કે અક્ષરનુ ઉચ્ચારણ કરવામા અથવા અક્ષરનો અવબોધ કરવામા ઉપયોગ-યુક્ત વ્યક્તિને એ ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન થાય છે. અકારાદિ અક્ષરાનુગત-શ્રુતલબ્ધિ સમન્વિત પ્રાણીને શબ્દાદિ ગ્રહણ કર્યા

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात्। त एव घकारटकाराकारपर्याया रथशब्दादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात्। तदेवं स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति। त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति।

तथा–ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात्। घटशब्दे त्वसम्बद्धाः, तेषां तत्राभावात्। त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् अनाक्षरं वर्णितमिति शेषः।

से संबंधित और अस्तित्व धर्म से असंबंधित कही गई है। जैसे–घट शब्द में "घ, ट, अ" रूप अर्थात्–घकार, टकार, अकाररूप जो पर्याय हैं, ये वहां (घट में) अस्तित्व धर्म से संबंध रखने वाली हैं, क्यों कि इनकी यहां विद्यमानता है। तथा रथ आदि शब्दों में इनकी विद्यमानता नहीं होने के कारण ये वहां रथ आदि में अस्तित्व धर्म से असंबंधित हैं। इस तरह स्वपर्याय वहां (घट शब्द में) अस्तित्व से संबद्ध है और अन्यत्र रथ आदि में अस्तित्व से वह संबद्ध नहीं है, तथा यही स्वपर्याय नास्तित्व से वहां असंबद्ध है, और अस्तित्व से संबद्ध है। इसी तरह रथ आदि शब्दों की जो स्वपर्यायें हैं वे वहां अस्तित्व धर्म से सुसंबंधित हैं, कारण उनकी ही वहां विद्यमानता है, घट शब्द में इनकी विद्यमानता नहीं होने से ये वहां असंबंधित हैं। रथ शब्द में ये नास्तित्व धर्म से असंबद्ध इस लिये मानी गई है कि वहां उनकी (र, थ, अ) की विद्यमानता है और घट शब्द में नास्तित्व धर्मसे संबंधित इसलिये

આવેલ છે જેમકે 'ઘટ' શબ્દમા "घ, ट, अ," રૂપ એટલે કે ઘકાર, ટકાર, અકાર રૂપ જે પર્યાયો છે તેઓ ત્યાં (ઘટમા) અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધ રાખ નારી છે, કારણ કે તેમની ત્યા હાજરી છે તથા 'રથ' આદિમા તેમની વિદ્યમાનતા (હાજરી) ન હોવાને કારણે તેઓ ત્યા (રથ આદિમા) અસ્તિ-ત્વધર્મથી અસંબંધિત છે આ રીતે સ્વપર્યાય ત્યા (ઘટ શબ્દમા) અસ્તિત્વથી સંબદ્ધ છે અને અન્યત્ર (રથ આદિમા) અસ્તિત્વથી તે સંબદ્ધ નથી, તથા એજ સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વથી ત્યા અસંબદ્ધ છે અને અસ્તિત્વથી સંબદ્ધ છે એજ પ્રમાણે રથ આદિ શબ્દોની જે સ્વપર્યાયો છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સુસંબંધિત છે, કારણ કે તેમની જ ત્યા વિદ્યમાનતા છે, 'ઘટ' શબ્દમા તેમની વિદ્યમાનતા ન હોવાથી તેઓ ત્યા અસંબંધિત છે 'રથ' શબ્દમા તેઓ નાસ્તિત્વધર્મથી અસંબદ્ધ તે કારણે માની છે કે ત્યા તેમની (र, थ, अ) વિદ્યમાનતા છે ,અને ઘટ શબ્દમા નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત તે કારણે મનેલી

भावश्रुत च शब्दार्थ पर्यालोचनानुसारि विज्ञानम् । शब्दार्थपर्यालोचन चाक्षरं विना न सम्भवतीति चेत् ?,

सत्यमेतत्—किंतु यद्यपि तेषामेकेन्द्रियादीना परोपदेशश्रवणाऽसम्भवस्तथापि तेषा तथाविधक्षयोपशमभावतः काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिर्भवति, यद्वशादक्षरानुषक्त श्रुतज्ञानमुपजायते । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यम्, तथाहि-तेषामप्याहाराद्यभिलाप उपजायते, अभिलापश्च प्रार्थना, सा च 'यदीदमह प्राप्नोमि, ततो भव्य भवती' -त्याद्यक्षरानुगतैव ।

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाईण" इति द्रव्यश्रुतके अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोमे भावश्रुत होता है, परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ "शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना भावश्रुत है" ऐसा किया जाता है, तब उनमे भावश्रुतका सद्भाव कैसे सिद्ध हो सकता है,? क्यो कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत अक्षरके विना सभवित नही होता है ।

उत्तर—शङ्का ठीक है । परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो यह बात समझमे आ ही जाती है । हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक जीवों में परोपदेश श्रवण की सभवता नही है, परन्तु फिर भी उनमे इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमे अव्यक्त अक्षरलब्धि होती है, और इसीसे अक्षरानुसबद्ध श्रुतज्ञान उनके होता है । यह बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाइण" इति द्रव्यश्रुतना अभावमा पण पृथिव्यादि-એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા ભાવશ્રુત થાય છે, પણ જો ભાવશ્રુતનો અર્થ "શબ્દ અને અર્થનુ પર્યાલોચન કરવુ તે ભાવશ્રુત છે" એ પ્રમાણે કરાય તો તેમનામા ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે, કારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સભવિત હોતુ નથી

ઉત્તર--શકા બરાબર છે, પણ જો તેના પર વિચાર કરવમા આવે તો એ વાત સમજવામા આવી જ જાય છે હા, એ ઉચિત છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા પરોપદેશ શ્રવણનો સભવિતતા નથી, છતા પણ તેમનામા એ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામા અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ હોય છે, અને તેથી જ અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામા જાણી શકાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ, એ ચાર પ્રકારની જે

नन्विदं लब्ध्यक्षरं संज्ञिनामेव पुरुषादीनां सम्भवति, नत्वसंज्ञिनामेकेन्द्रियादीनाम्, तेषामकारादिवर्णानामवगमे उच्चारणे वा लब्ध्यसम्भवात्। नहि तेषां परोपदेशश्रवणं सम्भवति, येनाऽकारादिवर्णानामवगमादिर्भवेत्। अथ च-एकेन्द्रियादीनामपि भावश्रुतरूपं लब्ध्यक्षरमिष्यते। तथाहि-पृथिव्यादीनामपि भावश्रुतं वर्णितम्—

तथा चोक्तम्—'दव्वसुयाभावंमि वि, भावसुयं पत्थिवाईणं' इति।

छाया—'द्रव्यश्रुताभावेऽपि भावश्रुतं पार्थिवादीनाम्' इति।

त्तक जो शब्द और अर्थकी पर्यालोचनाके अनुसार ज्ञान उत्पन्न होता है वही भावश्रुत है। जैसे शंखका शब्द जब कानमें पड़ता है तब श्रोता को ऐसा जो विचार होता है कि 'यह अन्यका शब्द नहीं है यह तो शंखका शब्द है' इसीका नाम भावश्रुत है।

शंका—लब्ध्यक्षररूप भावश्रुतका जो ऐसा आप स्वरूप प्रकट कर रहे हैं वह तो संज्ञी पचेन्द्रिय प्राणीके ही घटित हो सकता है, असंज्ञी एकेन्द्रियादिकों के नहीं, क्यों कि उनमे ऐसी लब्धि नहीं है, कि जिससे वे अकार आदि अक्षरोंका अवगम, अथवा उच्चारण कर सकें। अकार आदि अक्षरोंका जो अवगम आदि होता है, वह परके उपदेश श्रवणपूर्वक होता है। उनमें कर्ण इन्द्रिय और मनका अभाव होनेसे परोपदेश श्रवणता आती नहीं है, परन्तु लब्ध्यक्षररूप यह भावश्रुत तो एकेन्द्रिय आदि प्राणियो मे भी शास्त्रकारोने बतलाया है। जैसे कहा है—

પછી, ઇન્દ્રિય અને મન નિમિત્તક જે શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એજ ભાવશ્રુત છે જેમકે શંખનો શબ્દ જ્યારે કાને પડે છે, ત્યારે શ્રોતાને એવો જે વિચાર થાય છે કે "આ બીજાનો શબ્દ નથી, આ તો શંખનો શબ્દ છે" એનું નામ ભાવશ્રુત છે

શંકા—લબ્ધ્યક્ષરરૂપ ભાવશ્રુતનું આપ જે સ્વરૂપ પ્રગટ કરો છો, તે તો સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય પ્રાણીમાં જ ઘટાવી શકાય છે, અસંજ્ઞી એકેન્દ્રિયાદિકોમાં નહીં, કારણ કે તેમનામાં એવી લબ્ધિ નથી કે જેથી તેઓ અકાર આદિ અક્ષરોનો અવગમ અથવા ઉચ્ચારણ કરી શકે અકાર આદિ અક્ષરોનું જે અવગમ આદી થાય છે તે પરના ઉપદેશ શ્રવણ પૂર્વક થાય છે તેમનામાં કર્ણેન્દ્રિય અને મનનો અભાવ હોવાથી પરોપદેશ શ્રવણતા આવતી નથી પણ લબ્ધ્યક્ષરરૂપ આ ભાવશ્રુત તો એકેન્દ્રિય આદિ પ્રાણિઓમાં પણ શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યું છે જેમકે કહ્યું છે કે—

भावश्रुत च शब्दार्थ पर्यालोचनानुसारि विज्ञानम्। शब्दार्थपर्यालोचन चाक्षर विना न सम्भवतीति चेत् ?,

सत्यमेतत्—किंतु यद्यपि तेषामेकेन्द्रियादीना परोपदेशश्रवणाऽसम्भवस्तथापि तेषा तथाविधक्षयोपशमभावतः काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिर्भवति, यद्वशादक्षरानुषक्त श्रुतज्ञानमुपजायते। इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यम्, तथाहि-तेषामप्याहाराद्यभिलाष उपजायते, अभिलाषश्च प्रार्थना, सा च 'यदीदमह प्राप्नोमि, ततो भव्य भवती'-त्याद्यक्षरानुगतैव।

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाईण" इति द्रव्यश्रुतके अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोमे भावश्रुत होता है, परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ "शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना भावश्रुत है" ऐसा किया जाता है, तब उनमे भावश्रुतका सद्भाव कैसे सिद्ध हो सकता है,? क्यो कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत अक्षरके विना सभवित नही होता है।

उत्तर—शङ्का ठीक है। परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो यह बात समझमे आ ही जाती है। हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक जीवों में परोपदेश श्रवण की सभवता नही है, परन्तु फिर भी उनमे इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमें अव्यक्त अक्षर-लब्धि होती है, और इसीसे अक्षरानुसबद्ध श्रुतज्ञान उनके होता है। यह बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाइण" इति द्रव्यश्रुतना अभावमा पण पृथिव्यादि-એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા ભાવશ્રુત થાય છે, પણ જો ભાવ-શ્રુતનો અર્થ "શબ્દ અને અર્થનુ પર્યાલોચન કરવુ તે ભાવશ્રુત છે" એ પ્રમાણે કરાય તો તેમનામા ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે, કારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સભવિત હોતુ નથી

ઉત્તર—શકા બરાબર છે, પણ જો તેના પર વિચાર કરવમા આવે તો એ વાત સમજવામા આવી જ જાય છે હા, એ ઉચિત છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા પરોપદેશ શ્રવણુની સભવિતતા નથી, છતા પણ તેમનામા એ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામા અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ હોય છે, અને તેથી જ અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામા જાણી શકાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ, એ ચાર પ્રકારની જે

ततस्तेषामपि कादिव्यक्ताऽक्षरलब्धिरवश्यमङ्गीकर्तव्या। ततस्तेषामपि लब्ध्यक्षरं भवतीति न कश्चिद्दोषः।

तच्च लब्ध्यक्षरं षड्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरमित्यादि। इह यत् श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति 'शाङ्खोऽयम्' इत्याद्यक्षरानुगत शब्दार्थपर्यालोचनानुसारि विज्ञानं, तत् श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम्, तस्य श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वात्।

परिग्रह, ये चार प्रकार की जो संज्ञाएँ शास्त्रकारों ने बतलाई हैं वे इन एकेन्द्रियादि जीवों में भी होती हैं। ये आहार आदि संज्ञाएँ अभिलाषा स्वरूप मानी गई हैं। अभिलाषा का तात्पर्य यहां इस प्रकार का है कि–"यदि मैं इसे प्राप्त कर लेता हूं तो यह बहुत अच्छी बात होती है"। जब इस प्रकार की अभिलाषा इनमें है तो यह मानना ही पडता है कि उनमें अक्षरानुषक्त श्रुतज्ञान भी है, क्यों कि यह प्रार्थना रूप अभिलाषा अक्षरानुसंबद्ध ही है, इसलिये उनमें भी थोड़ी बहुत अव्यक्त अक्षरलब्धि अवश्य अंगीकार करनी चाहिये। जब यह बात मान ली जाती है तो उनके भी लब्ध्यक्षररूप भावश्रुत है, यह सिद्धान्त संगत बैठ जाता है।

यह लब्ध्यक्षर छह प्रकार का बतलाया गया है–श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर, चक्षु इन्द्रिय लब्ध्यक्षर इत्यादि। श्रोत्र इन्द्रिय से शब्दसुनने पर जब ऐसा भान होता है कि "यह शब्द शंख का है" तब यह ज्ञान अक्षरानुगत शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार उद्भूत होने के कारण

સંજ્ઞાઓ શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં પણ હોય છે એ આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ અભિલાષા સ્વરૂપ માનવામાં આવી છે અભિલાષાનું તાત્પર્ય અહીં એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે "જો હું તેને પ્રાપ્ત કરૂં તો એ ઘણી સરસ વાત છે" જ્યારે આ પ્રકારની અભિલાષા તેઓમાં છે, ત્યારે એ માનવું જ પડે છે કે તેમનામાં અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન પણ છે કારણ કે એ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમાં પણ થોડી ઝાઝી અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ અવશ્ય અંગીકાર કરવી જોઈએ જો એ વાત સ્વીકારીએ તો તેમનામાં પણ લબ્ધ્યક્ષરરૂપ ભાવશ્રુત છે આ સિદ્ધાંત સુસંગત થઈ જાય છે

આ લબ્ધ્યક્ષર છ પ્રકારનું બતાવ્યું છે–શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર ઈત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સાંભળતા જ્યારે એવું ભાન થાય છે કે" "આ શબ્દ શંખનો છે" ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર છે કે

यत्तु चक्षुषा आम्रफलादिकमुपलभ्य 'आम्रफलम्' इत्याद्यक्षरानुगत शब्दार्थपर्यालोचनात्मक विज्ञान, तच्चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरम्। एव शेषेन्द्रियलब्ध्यक्षरमपि बोध्यम्।

शिष्यः पृच्छति—'से किं त' इति। अथ किं तदनक्षरश्रुतमिति। उत्तरमाह—'अणक्खरसुय०' इत्यादि। अनक्षरात्मकम्-अक्षररहित श्रुतम्-अनक्षरश्रुतम्, तत अनेकविध प्रज्ञप्तम्, तद् यथा-उच्छ्वसितमित्यादि। उच्छ्वसितम्=उच्छ्वसनम्। निःश्वसित=निःश्वसनम्। निष्ठ्यूत निष्ठीवनम्। कासितम्=कासनम्। च शब्दः समुच्चयार्थः। क्षुत=क्षवणम्-'छीक' इति भाषाप्रसिद्धम्। निःसिङ्घितम्=निःसिङ्घनम्-नासिकाजन्य शब्द', अनुसार'=अनुसरणम्-अयोगायोर्निस्सरण, तज्जनित.

श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, कारण यह श्रोत्रेन्द्रिय के निमित्त से उत्पन्न हुआ है। आग्व से आम्रफल आदि को देखकर जो ऐसा विचार होना है कि "यह आम्र का फल है" यह चक्षुइन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, क्यों कि "यह आम्र का फल है" इस प्रकार के अक्षर से यह ज्ञान मिला हुआ है और इसमें शब्द एव उसके अर्थ की पर्यालोचना हो रही है। इसी तरह से शेषइन्द्रिय लब्ध्यक्षर भी जान लेना चाहिये।

फिर शिष्य पूछता है-'से किं त अणक्खर सुय०' इत्यादि।

अनक्षररूप श्रुतज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर-अनक्षररूप श्रुतज्ञान अनेक प्रकार का बतलाया गया है-(१) उच्छ्वसित, (२) निःश्वसित (३) निष्ठ्यूत, (४) कासित, (५) क्षुत, (छीक) (६) निःसिङ्घित, (७) अनुसार, (८) खेलित, आदि (श्लेष्मित, चीत्कार आदि)। नासिकाजन्य शब्द

ते श्रोत्रेन्द्रियना निमित्तथी उत्पन्न थयु छे आणथी आम्रफळ आदिने जोईने जे एवो विचार आवे छे के "आ आम्रफळ छे" ए चक्षुईन्द्रियलब्ध्यक्षर छे, कारण के "आ आम्रफळ छे" आ प्रकारना अक्षरथी आ ज्ञान मळेलु छे, अने तेमा शब्द अने तेना अर्थनी पर्यालोचना थई रही छे एज प्रकारे बाकीनी ईन्द्रियोनु लब्ध्यक्षर पण समजी लेवु

वळी शिष्य पूछे छे-"से किं त अणक्खर सुय०" ईत्यादि

अनक्षररूप श्रुतज्ञाननु शु स्वरूप छे।

उत्तर—अनक्षररूप श्रुतज्ञान अनेक प्रकारनु बताव्यु छे-(१) उच्छ्वसित (२) निःश्वसित, (३) निष्ठ्यूत, (४) कासित, (५) क्षुत (छीक), (६) निःसिंघित, (७) अनुसार (८) खेलित आदि (श्लेष्मित, चीत्कार, आदि) नासिका-

ततस्तेषामपि काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिरवश्यमङ्गीकर्तव्या। ततस्तेषामपि लब्ध्यक्षरं भवतीति न कश्चिद्दोषः।

तच्च लब्ध्यक्षरं षड्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरमित्यादि। इह यत् श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति 'शाङ्खोऽयम्' इत्याद्यक्षरानुगतं शब्दार्थपर्यालोचनानुसारि विज्ञानं, तत् श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम्, तस्य श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वात्।

परिग्रह, ये चार प्रकार की जो संज्ञाएँ शास्त्रकारो ने बतलाई है वे इन एकेन्द्रियादि जीवों में भी होती है। ये आहार आदि संज्ञाएँ अभिलाषा स्वरूप मानी गई हैं। अभिलाषा का तात्पर्य यहां इस प्रकार का है कि–"यदि मै इसे प्राप्त कर लेता हू तो यह बहुत अच्छी बात होती है"। जब इस प्रकार की अभिलाषा उनमें है तो यह मानना ही पडता है कि उनमें अक्षरानुषक्त श्रुतज्ञान भी हे, क्यों कि यह प्रार्थना रूप अभिलाषा अक्षरानुसबद्ध ही हैं, इसलिये उनमें भी थोडी बहुत अव्यक्त अक्षरलब्धि अवश्य अगीकार करनो चाहिये। जब यह बात मान ली जाती है तो उनके भी लब्ध्यक्षररूप भावश्रुत है, यह सिद्धान्त सगत बैठ जाता है।

यह लब्ध्यक्षर छह प्रकार का बतलाया गया है–श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर, चक्षु इन्द्रिय लब्ध्यक्षर इत्यादि। श्रोत्र इन्द्रिय से शब्दसुनने पर जब ऐसा भान होता हे कि "यह शब्द शख का है" तब यह ज्ञान अक्षरानुगत शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार उद्भूत होने के कारण

સંજ્ઞાઓ શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમા પણ હોય છે એ આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ અભિલાષા સ્વરૂપ માનવામા આવી છે અભિલાષાનુ તાત્પર્ય અહી એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે "જો હુ તેને પ્રાપ્ત કરૂ તો એ ઘણી સરસ વાત છે" જ્યારે આ પ્રકારની અભિલાષા તેઓમા છે, ત્યારે એ માનવુ જ પડે છે કે તેમનામા અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન પણ છે કારણ કે એ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમા પણ થોડી ઝાઝી અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ અવશ્ય અગીકાર કરવી જોઇએ જો એ વાત સ્વીકારીએ તો તેમનામા પણ લબ્ધ્યક્ષરરૂપ ભાવશ્રુત છે આ સિદ્ધાત સુસગત થઈ જાય છે

આ લબ્ધ્યક્ષર છ પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે–શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર ઇત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સભળાતા જ્યારે એવુ ભાન થાય છે કે" "આ શબ્દ શખનો છે" ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર છે, કે

श्रुतमित्यत्र श्रुतशब्दार्थाश्रयणात् । तथाहि-श्रूयते यत् तच्छ्रुतमित्युच्यते । करादिचेष्टा तु न श्रूयते, ततो न तत्र द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः । उच्छ्वसितादिकं तु श्रूयते, अनक्षरात्मकं च। अतस्तदनक्षरश्रुतमित्युक्तम् । तदेतदनक्षरश्रुतं वर्णितम् ॥सू०३८॥

अथ सञ्ज्ञिश्रुतं वर्णयति ।

मूलम्—से किं तं सण्णिसुयं ?। सण्णिसुयं तिविहं पण्णत्तं; तं जहा-कालिओवएसेणं, हेऊवएसेणं, दिट्ठिवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ?। कालिओवएसेणं-जस्स णं अत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं सण्णीति लब्भइ । जस्स णं नत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं असण्णीति लब्भइ । से त्तं कालिओवएसेणं ।

से प्रयोक्ता के हार्दिक भावोंका पता लग जाता है, एवं प्रयोक्ता इसे जानबूझकर करता है अतः उच्छ्वसित आदि की तरह यह भी भावश्रुत का कार्य एवं भावश्रुत का जनक है ।

उत्तर—इस प्रकार की शंका ठीक नहीं है, कारण-"श्रुत" यहां श्रुतशब्द के अर्थ का आश्रय लिया गया है, और इसका तात्पर्य यह है कि-"श्रूयते यत्तदिति श्रुतमित्युच्यते" अर्थात् जो सुना जावे वह श्रुत है। हस्तादि की चेष्टा सुनी नहीं जाती है वह तो देखी जाती है इसलिये वह द्रव्यश्रुतरूप नहीं मानी गई है । ये उच्छ्वसित आदि सुने जाते हैं और स्वयं अक्षर से रहित हैं इसलिये ये अनक्षरश्रुतरूप माने गये हैं । इस तरह अनक्षरश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ३८ ॥

ભાવની ખબર પડી જાય છે અને પ્રયોકતા એને જાણી જોઈને કરે છે, તેથી ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, એ પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર—આ પ્રકારની શંકા યોગ્ય નથી, કારણ કે "શ્રુત" અહીં શ્રુત શબ્દના અર્થનો આધાર લેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય એ છે કે "श्रूयते यत्तदितिश्रुतमित्युच्यते" એટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા સંભળાતી નથી, તે તો જોવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મનાઈ નથી એ ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વયં અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષરશ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ ૩૮ ॥

इत्यर्थ । खेलितादिकम्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिकम्, खेलितम्=श्लेष्मितं-श्लेष्मशब्दः, आदिशब्देन चीत्कारादिकम्, एतत्सर्वम् अनक्षरम्=अनक्षरश्रुतं बोध्यम्।

इदो-च्छ्वसितादिकं द्रव्यश्रुतं द्रष्टव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वात् भावश्रुतकार्यत्वाच्च। तथा हि-यदाऽन्य कश्चित् पुरुष मति कमप्यर्थं बोधयितुमभिसन्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्वसितादिकं क्रियते, तदा तदुच्छ्वसितादिकं प्रयोक्तुर्भावश्रुतस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतस्य कारणं भवति। तस्माद् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते।

नन्वेवं तर्हि करादिचेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फलं, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम्? इति चेन्न,

का नाम निसिङ्घित है। तथा अधोवायु के निःसरण होते समय जो शब्द होता है उसका नाम अनुसार-अनुसरण है। ये सब अनक्षरात्मक श्रुत हैं। ये उच्छ्वसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक होनेसे एवं भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये हैं। तात्पर्य इसका यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्वसित आदिका प्रयोग करता है, तब ये उच्छ्वसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं, और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें द्रव्यश्रुतरूप बतलाया गया है।

शंका—इस तरह यदि उच्छ्वसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप मानते हैं, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

જન્ય શબ્દનુ નામ નિસિંઘિત છે તથા અધોવાયુનુ નિસરણ થતી વખતે જે શબ્દ થાય છે તેનુ નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત છે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામા આવ્યા છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે કોઈ પ્રયોકતા કોઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાને માટે ઈચ્છાપૂર્વક કોઈના તરફ એ ઉચ્છ્વસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ તે પ્રયોકતાના ભાવશ્રુતના ફળરૂપ હોય છે, અને શ્રોતાના એ જ્ઞાનનુ-ભાવશ્રુતનુ જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ બતાવ્યુ છે

શંકા—આ રીતે જો આપ ઉચ્છ્વસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનો છો તો પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી જોઈએ, કારણ કે એ પણ પ્રયોકતા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોકતાના હાર્દિક

श्रुतमित्यत्र श्रुतशब्दार्थाश्रयणात्। तथाहि-श्रूयते यत् तच्छ्रुतमित्युच्यते। करादिचेष्टा तु न श्रूयते, ततो न तत्र द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः। उच्छ्वसितादिकं तु श्रूयते, अनक्षरात्मकं च। अतस्तदनक्षरश्रुतमित्युक्तम्। तदेतदनक्षरश्रुतं वर्णितम् ॥सू०३८॥

अथ संज्ञिश्रुतं वर्णयति।

मूलम्—से किं तं सण्णिसुयं?। सण्णिसुयं तिविहं पण्णत्तं; तं जहा-कालिओवएसेणं, हेऊवएसेणं, दिट्ठिवाओवएसेणं। से किं तं कालिओवएसेणं?। कालिओवसेणं-जस्स णं अत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं सण्णीति लब्भइ। जस्स णं नत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं असण्णीति लब्भइ। से त्तं कालिओवएसेणं।

से प्रयोक्ता के हार्दिक भावोंका पता लग जाता है, एवं प्रयोक्ता इसे जानबूझकर करता है अतः उच्छ्वसित आदि की तरह यह भी भावश्रुत का कार्य एवं भावश्रुत का जनक है।

उत्तर—इस प्रकार की शंका ठीक नहीं है, कारण-"श्रुत" यहां श्रुतशब्द के अर्थ का आश्रय लिया गया है, और इसका तात्पर्य यह है कि-"श्रूयते यत्तदिति श्रुतमित्युच्यते" अर्थात् जो सुना जावे वह श्रुत है। हस्तादि की चेष्टा सुनी नहीं जाती है वह तो देखी जाती है इसलिये वह द्रव्यश्रुतरूप नहीं मानी गई है। ये उच्छ्वसित आदि सुने जाते हैं और स्वयं अक्षर से रहित हैं इसलिये ये अनक्षरश्रुतरूप माने गये है। इस तरह अनक्षरश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ३८ ॥

ભાવની ખબર પડી જાય છે અને પ્રયોકતા એને જાણી જોઈને કરે છે, તેથી ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, એ પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર—આ પ્રકારની શંકા યોગ્ય નથી, કારણ કે "શ્રુત" અહીં શ્રુત શબ્દના અર્થનો આધાર લેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય એ છે કે "श्रूयते यत्त दितिश्रुतमित्युच्यते" એટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા સંભળાતી નથી, તે તો જોવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મનાઈ નથી એ ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વયં અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષર શ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ ૩૮ ॥

इत्यर्थः। खेलितादिकम्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिकम्, खेलितम्=निष्ठीवितं श्लेष्मशब्दः, आदिशब्देन सीत्कारादिकम्, एतत्सर्वम् अनक्षरम्=अनक्षरश्रुतं बोध्यम्।

इत्थं उच्छ्वसितादिकं द्रव्यश्रुतं द्रष्टव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वात् भावश्रुतकार्यत्वाच्च। तथा हि-यदाऽन्यं कञ्चित् पुरुषं प्रति कमप्यर्थं बोधयितुमभिसन्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्वसितादिकं क्रियते, तदा तदुच्छ्वसितादिकं प्रयोक्तुर्भावश्रुतस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतस्य कारणं भवति। तस्माद् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते।

नन्वेवं तर्हि करादिचेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फलं, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम्? इति चेन्न,

---

का नाम निसिंघित है। तथा अधोवायु के निसरण होते समय जो शब्द होता है उसका नाम अनुसार-अनुसरण है। ये सब अनक्षरात्मक श्रुत हैं। ये उच्छ्वसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक होनेसे एवं भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये है। तात्पर्य इसका यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्वसित आदिका प्रयोग करता है, तब ये उच्छ्वसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं, और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें द्रव्यश्रुतरूप बतलाया गया है।

शंका—इस तरह यदि उच्छ्वसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप मानते हैं, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

જન્ય શબ્દનું નામ નિસિંઘિત છે તથા અધોવાયુના નિસરણ થતી વખતે જે શબ્દ થાય છે તેનું નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત છે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામાં આવ્યા છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે કોઈ પ્રયોકતા કોઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાને માટે ઈચ્છા પૂર્વક કોઈના તરફ એ ઉચ્છ્વસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ તે પ્રયોકતાના ભાવશ્રુતના ફળરૂપ હોય છે, અને શ્રોતાના એ જ્ઞાનનું-ભાવશ્રુતનું જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ બતાવ્યું છે

શંકા—આ રીતે જો આપ ઉચ્છ્વસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનો છો તો પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી જોઈએ, કારણ કે એ પણ પ્રયોકતા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોકતાના હાર્દિક

ननु यदि सञ्ज्ञायाः सम्बन्धात् संज्ञी भवतीत्युच्यते, तर्हि सञ्ज्ञासम्बन्धेन सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयो जीवाः सञ्ज्ञिनः स्युः, न तु केऽप्यसञ्ज्ञिनः, तथा हि सर्वजीवानामेकेन्द्रियादीनामपि प्रज्ञापनादौ दशविधा सञ्ज्ञा प्ररूपिता, तद् यथा—

"एगिंदियाण भंते! कइविहा सण्णा पण्णत्ता?। गोयमा! दसविहा पण्णत्ताः तं जहा–आहारसण्णा १, भयसण्णा २, मेहुणसण्णा ३, परिग्गहसण्णा ४, कोहसण्णा ५, माणसण्णा ६, मायासण्णा ७, लोहसण्णा ८, ओहसण्णा ९, लोगसण्णा १०।"

छाया—एकेन्द्रियाणां भदन्त! कतिविधा सञ्ज्ञा प्रज्ञप्ता? गौतम! दशविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा–आहारसञ्ज्ञा १, भयसञ्ज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसञ्ज्ञा ४, क्रोधसञ्ज्ञा ५, मानसञ्ज्ञा ७, लोभसञ्ज्ञा ८, ओघसञ्ज्ञा ९, लोकसंज्ञा १०।

शंका—यदि संज्ञा के संबंध से जीव संज्ञी माना जाय तो फिर इस प्रकार से कोई भी प्राणी असंज्ञी नहीं माना जासकता है, कारण प्रज्ञापनादि सूत्रों में समस्त एकेन्द्रियादि जीवों के भी दशप्रकार की संज्ञाएँ प्ररूपित की गई है, अतः वे भी संज्ञा के संबंध से संज्ञी सिद्ध हो जाते हैं। जैसे–

"एगिंदियाण भंते! कइविहा सण्णा पण्णत्ता? गोयमा! दसविहा पण्णत्ता" इत्यादि इस पाठ से कि जिसमे यही बतलाया हुआ है कि एकेन्द्रिय जीवों के आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसंज्ञा ४, क्रोधसंज्ञा ५, मानसंज्ञा ६, मायासंज्ञा ७, लोभसंज्ञा ८, ओघसंज्ञा ९, और लोकसंज्ञा १०, ये दश प्रकार की संज्ञाएँ है। इसी प्रकार द्वीन्द्रिय आदि जीवो में भी ये ही दस प्रकार की संज्ञाएँ जाननी चाहिये, अतः जब यह बात है तब 'संज्ञा के संबंध से जीव संज्ञी है'

શંકા—જો સંજ્ઞાના સંબંધથી જીવ સંજ્ઞી ગણાય તો પછી એ પ્રકારે તો કોઇ પણ પ્રાણી અસંજ્ઞી માની શકાય નહીં, કારણ કે પ્રજ્ઞાપન આદિમાં સમસ્ત એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને પણ દસ પ્રકારની સંજ્ઞાઓ પ્રરૂપીત કરેલ છે, તેથી તેઓ પણ સંજ્ઞાના સંબંધથી સંજ્ઞી સિદ્ધ થઇ જાય છે જેમકે—

"एगिंदियाण भंते! कइविहा सण्णा पण्णत्ता? गोयमा! दसविहा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ આ પાઠથી કે જેમાં એજ બતાવ્યું છે કે એકેન્દ્રિય જીવોને (૧) આહાર સંજ્ઞા, (૨) ભય સંજ્ઞા, (૩) મૈથુન સંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા, (૫) ક્રોધ સંજ્ઞા, (૬) માન સંજ્ઞા, (૭) માયા સંજ્ઞા, (૮) લોભ સંજ્ઞા, (૯) ઓઘ સંજ્ઞા, અને (૧૦) લોક સંજ્ઞા એ દસ પ્રકારની સંજ્ઞાઓ હોય છે એજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોમાં પણ એજ દસ પ્રકારની સંજ્ઞાઓ જાણવી જોઇએ, તેથી જ્યારે આમ વાત છે ત્યારે "સંજ્ઞાના સંબંધથી જીવ સંજ્ઞી છે"

से किं तं हेउवएसेण ?। हेउवएसेण-जस्स ण अत्थि अभिसंधारणपुव्विया करणसत्ती से ण सण्णीति लब्भइ। जस्स ण नत्थि अभिसंधारणपुव्विया करणसत्ती से ण असण्णीति लब्भइ। से त्तं हेउवएसेण। से किं तं दिट्ठिवाओवएसेण ? दिट्ठिवाओवएसेण-सण्णिसुयस्स खओवसमेणं सण्णी लब्भइ, असण्णिसुयस्स खओवसमेण असण्णी लब्भइ। से त्तं दिट्ठिवाओवएसेण। से त्तं सण्णिसुयं। से त्तं असण्णिसुयं॥ सू० ३९॥

छाया—अथ किं तत् संज्ञिश्रुतम् ?। संज्ञिश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्ः तद् यथा-कालिक्युपदेशेन, हेतूपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशेन। अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन (संज्ञी) ? कालिक्युपदेशेन-यस्य खलु अस्ति ईहा, अपोहः, मार्गणा, गवेषणा, चिन्ता, विमर्शः, स संज्ञीति लभ्यते। यस्य खलु नास्ति ईहा, अपोहः, मार्गणा, गवेषणा, चिन्ता, विमर्शः, सोऽसंज्ञीति लभ्यते। स एष कालिक्युपदेशेन (संज्ञी)। अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन (संज्ञी) ?। हेतूपदेशेन-यस्य खलु अस्ति अभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः, स संज्ञीति लभ्यते, यस्य खलु नास्ति अभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते। स एष हेतूपदेशेन (संज्ञी)।

अथ कोऽसौ दृष्टिवादोपदेशेन (संज्ञी) ?। दृष्टिवादोपदेशेन-संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञी लभ्यते, असंज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन असंज्ञी लभ्यते। स एष दृष्टिवादोपदेशेन (संज्ञी)। तदेतत् संज्ञिश्रुतम्। तदेतदसंज्ञिश्रुतम्॥ सू० ३९॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—' से किं तं सण्णिसुयं ' इति। अथ किं तत् संज्ञिश्रुतम् ? इति। उत्तरमाह—' सण्णिसुय० ' इत्यादि। संज्ञिश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद् यथा-कालिक्युपदेशेन, हेतूपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशेन।

अब संज्ञिश्रुत का वर्णन करते हैं-' से किं तं सण्णिसुयं० ' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! पूर्ववर्णित संज्ञिश्रुत का क्या स्वरूप है।

उत्तर-संज्ञिश्रुत तीन प्रकार का कहा है। वे इस प्रकार-कालिकी उपदेश से १, हेतु उपदेश से २, तथा दृष्टिवाद के उपदेश से ३।

હવે સંજ્ઞીશ્રુતનું વર્ણન કરે છે-से किं तं सण्णिसुयं० " ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! પૂર્વવર્ણિત સંજ્ઞિશ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર-સંજ્ઞિશ્રુત ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે તે આ પ્રકારે છે-(૧) કાલિકી ઉપદેશથી, (૨) હેતુ ઉપદેશથી, અને (૩) દૃષ્ટિવાદના ઉપદેશથી

यथा लोके बहुद्रव्य एव धनवानित्युच्यते, प्रशस्तरूप एव रूपवानिति व्यपदिश्यते, तथाऽत्रापि महत्या शोभनया च सञ्ज्ञया ज्ञानावरणीकर्मक्षयोपशमजन्यमनोज्ञानरूपया सञ्ज्ञी व्यपदिश्यते। सञ्ज्ञान-सञ्ज्ञा, मनोज्ञानमिति तदर्थः। मनोज्ञानरूपा सञ्ज्ञा महती शोभना चास्तीति सैव गृह्यते, न त्वन्या। ततश्च मनोज्ञानरूपा सञ्ज्ञा येषामस्ति त एव सञ्ज्ञिन इति बोध्यम्।

अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी ?-ति शिष्य प्रश्नः। दीर्घकालिकी सञ्ज्ञा कालिकीत्युच्यते, तस्या उपदेशः=कथन तेन सञ्ज्ञी कीदृशो भवती ?ति भावः।

से सब जीवों में पाई जानेवाली इन आहार आदि सञ्ज्ञाओं के सबध से कोई भी जीव सञ्ज्ञी नही बतलाया गया है, अतः जिस प्रकार बहुत द्रव्य के सद्भाव मे प्राणी धनशाली माना जाता है, तथा प्रशस्तरूप के होने पर रूपसपन्न गिना जाता है उसी प्रकार यहां भी महती-विशिष्ट एव शोभन-सुन्दरसञ्ज्ञा से अर्थात् ज्ञानवरणीय कर्मके क्षयोपशमजन्य जो मनोज्ञानरूप सञ्ज्ञा है उससे जो जीव युक्त होता है वह सञ्ज्ञी कहा गया है। यह मनोज्ञानरूप सञ्ज्ञा महती एव शोभनीय है, इसलिये यह सञ्ज्ञा जिन जीवों के पाई जाती है वे ही शास्त्रकारों की दृष्टि मे सञ्ज्ञीरूप से व्यपदिष्ट हुए है, अन्य सञ्ज्ञाओं के सबध से नही।

शिष्य सञ्ज्ञिश्रुत के भेद पूछता है-हे भदन्त! कालिक्युपदेश के सबध से सञ्ज्ञी जीव का क्या स्वरूप है ? शिष्य के इस प्रश्न का तात्पर्य यह है कि दीर्घकालिकी सञ्ज्ञा का नाम कालिकी है, इस कालिकी के कथन से जो सञ्ज्ञी जीव कहे गये हैं उनका क्या स्वरूप है-वे कैसे होते है ?।

રૂપાળો કહેવાતુ નથી, એજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાળી-સમાનરૂપે સઘળા જીવોમા દેખાતી એ આહાર આદિ સજ્ઞાઓના સબધથી કોઈ પણ જીવને સજ્ઞી બતાવ્યો નથી, તેથી જેમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાળો ગણાય છે એજ પ્રકારે અહી પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોભન-સુદર સજ્ઞાથી એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા છે તેના વડે જે જીવ યુક્ત હોય છે તેને સજ્ઞી કહેવ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી અને શોભનીય છે, તેથી તે સજ્ઞા જે જીવોમા જોવા મળે છે તે જીવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સજ્ઞી રૂપે પ્રરૂપીત થયા છે, બીજી સજ્ઞાઓના સબધથી નહી

શિષ્ય સજ્ઞિશ્રુતના ભેદ પૂછે છે-હે ભદન્ત! કાલિકી ઉપદેશના સબધથી સજ્ઞી જીવનુ શુ સ્વરૂપ છે? શિષ્યના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે-દીર્ઘકાલિની સજ્ઞાનુ નામ કાલિકી છે, એ કાલિકીના કથનથી જે સજ્ઞી જીવ કહેવાયા છે તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે?

एव द्वीन्द्रियादीना साम्यम् । तत् कथ जीवा असज्ञिनः प्रोक्ताः ? इति चेत्।

उच्यते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्वल्पा भवति, यथा—ओघसज्ञेति । तया सज्ञया सज्ञीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्षापणमात्रसद्भावे धनवानित्युच्यते लोके। आहार-भय-परिग्रह-मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सज्ञीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासा मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वादशोभनत्वाच्च । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपवानिति न व्यवह्रियते । तस्माद्

इस कथन में कोई भी जीव असज्ञी नहीं सिद्ध होता है फिर "असज्ञी जीव है" यह बात केवल असबद्ध ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असज्ञी जीव नहीं होता है ?।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सज्ञी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है वहा इन दश प्रकार की सज्ञा का सबध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ सज्ञाएँ वहां अल्प भी होती हैं, जैसे—ओघसज्ञा। यदि इन सज्ञाओं को लेकर सज्ञी जीव माने जाते तो ओघ सज्ञा की अल्पता में सज्ञीपना वहा नही आ सकता । कोडी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार में धनी नहीं माना जाता है। आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं के सबध को लेकर भी जीव में "सज्ञी" इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया हैं, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं । जैसे—लोक मे सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नही कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

આ કથનથી કોઈ પણ જીવ અસ ંજ્ઞી સિદ્ધ થતો નથી તો "અસ ંજ્ઞી જીવ છે" એ વાત કેવળ અસ બદ્ધ જ માનવી જોઈએ, કારણ કે આ રીતે કોઈ પણ અસ ંજ્ઞી જીવ હોતા નથી ?

ઉત્તર—કથનને નહીં સમજવાને કારણે આ પ્રકારની શ કા ઉઠાવવામા આવી છે સ ંજ્ઞી શબ્દના અર્થનો જ્યા વિચાર કરાયો છે, ત્યા આ દશ પ્રકારની સ ંજ્ઞાનો સ બ ધ વિવક્ષિત નથી કારણ કે કોઈ કોઈ સ ંજ્ઞાઓ ત્યા અલ્પ પણ હોય છે, જેમકે ઓઘ સ ંજ્ઞા જો આ સ ંજ્ઞાઓને લીધે સ ંજ્ઞી જીવ માનવામા આવે તો ઓઘસ ંજ્ઞાની અલ્પતામા ત્યા સ ંજ્ઞીપણું આવી શકે નહીં માત્ર એક કોડી ધન હોય તો એવો કોઈ જીવ સ સારમા ધનિક મનાય નહીં આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન આદિ સ ંજ્ઞાઓના સ બ ધને લીધે પણ જીવમા "સ ંજ્ઞી" એવા પ્રકારનો નિર્દેશ કરાયો નથી, કારણ કે એ સ ંજ્ઞાઓ મોહાદિજન્ય હોવાથી સામાન્યરૂપ છે, તથા અશોભન છે જેમ લોકમા સામાન્યરૂપને લીધે કોઈ પ્રાણી

यथा लोके बहुद्रव्य एव धनवानित्युच्यते, प्रशस्तरूप एव रूपवानिति व्यपदिश्यते, तथाऽत्रापि महत्या शोभनया च सज्ञया ज्ञानावरणीकर्मक्षयोपशमजन्यमनोज्ञानरूपया सज्ञी व्यपदिश्यते। सज्ञान-सज्ञा, मनोज्ञानमिति तदर्थः। मनोज्ञानरूपा सज्ञा महती शोभना चास्तीति सैव गृह्यते, न त्वन्या। ततश्च मनोज्ञानरूपा सज्ञा येपामस्ति त एव सज्ञिन इति बोध्यम्।

अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन सज्ञी ?-ति शिष्य प्रश्नः। दीर्घकालिकी सज्ञा कालिकीत्युच्यते, तस्या उपदेशः=कथन तेन सज्ञी कीदृशो भवती ?ति भावः।

से सब जीवो मे पाई जानेवाली इन आहार आदि सज्ञाओं के सबध से कोई भी जीव सज्ञी नहीं बतलाया गया है, अतः जिस प्रकार बहुत द्रव्य के सद्भाव मे प्राणी धनशाली माना जाता है, तथा प्रशस्तरूप के होने पर रूपसपन्न गिना जाता है उसी प्रकार यहा भी महती-विशिष्ट एव शोभन-सुन्दरसज्ञा से अर्थात् ज्ञानवरणीय कर्मके क्षयोपशमजन्य जो मनोज्ञानरूप सज्ञा है उससे जो जीव युक्त होता है वह सज्ञी कहा गया है। यह मनोज्ञानरूप सज्ञा महती एव शोभनीय है, इसलिये यह सज्ञा जिन जीवों के पाई जाती है वे ही शास्त्रकारों की दृष्टि मे सज्ञीरूप से व्यपदिष्ट हुए है, अन्य सज्ञाओं के सबध से नहीं।

शिष्य सञ्ज्ञिश्रुत के भेद पूछता है-हे भदन्त! कालिक्युपदेश के सबध से सज्ञी जीव का क्या स्वरूप है ? शिष्य के इस प्रश्न का तात्पर्य यह है कि दीर्घकालिकी सज्ञा का नाम कालिकी है, इस कालिकी के कथन से जो सज्ञी जीव कहें गये हैं उनका क्या स्वरूप है-वे कैसे होते हैं ?।

રૂપાળુ કહેવાતુ નથી, એજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાળી-સમાનરૂપે સઘળા જીવોમા દેખાતી એ આહાર આદિ સજ્ઞાઓના સબધથી કોઈ પણ જીવને સજ્ઞી બતાવ્યો નથી, તેથી જેમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાળો ગણાય છે એજ પ્રકારે અહી પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોભન-સુદર સજ્ઞાથી એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા છે તેના વડે જે જીવ યુક્ત હોય છે તેને સજ્ઞી કહેલ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી અને શોભનીય છે, તેથી તે સજ્ઞા જે જીવોમા જોવા મળે છે તે જીવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સજ્ઞી રૂપે પ્રરૂપીત થયા છે, બીજી સજ્ઞાઓના સબધથી નહી

શિષ્ય સજ્ઞિશ્રુતના ભેદ પૂછે છે-હે ભદન્ત! કાલિકી ઉપદેશના સબધથી સજ્ઞી જીવનુ શુ સ્વરૂપ છે? શિષ્યના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે-દીર્ઘકાલિની સજ્ઞાનુ નામ કાલિકી છે, એ કાલિકીના કથનથી જે સજ્ઞી જીવ કહેવાયા છે તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે?

एव द्वीन्द्रियादीना साम्यम् । तत् कथ जीवा असज्ञिनः प्रोक्ताः ? इति चेत्।
उच्यते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्वल्पा भवति, यथा—ओघसज्ञेति । तया सज्ञया सज्ञीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्षापणमात्रसद्भावे धनवानित्युच्यते लोके। आहार–भय–परिग्रह–मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सज्ञीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासा मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वादशोभनत्वाच्च । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपवानिति न व्यवह्रियते । तस्मात्

इस कथन में कोई भी जीव असज्ञी नहीं सिद्ध होता है फिर "असज्ञी जीव है" यह बात केवल असबद्ध ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असज्ञी जीव नहीं होता है ?।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सज्ञी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है वहा इन दश प्रकार की सज्ञा का सबध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ सज्ञाएँ वहा अल्प भी होती हैं, जैसे—ओघसज्ञा। यदि इन सज्ञाओं को लेकर सज्ञी जीव माने जाते तो ओघ सज्ञा की अल्पता में सज्ञीपना वहा नही आ सकता । कोडी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार में धनी नहीं माना जाता है। आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं के सबध को लेकर भी जीव में "सज्ञी" इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया हैं, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं। जैसे—लोक में सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नहीं कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

આ કથનથી કોઈ પણ જીવ અસ જ્ઞી સિદ્ધ થતો નથી તો "અસ જ્ઞી જીવ છે" એ વાત કેવળ અસબદ્ધ જ માનવી જોઈએ, કારણ કે આ રીતે કોઈ પણ અસ જ્ઞી જીવ હોતા નથી ?

ઉત્તર—કથનને નહી સમજવાને કારણે આ પ્રકારની શકા ઉઠાવવામા આવી છે સ જ્ઞી શબ્દના અર્થનો જ્યા વિચાર કરાયો છે, ત્યા આ દશ પ્રકારની સ જ્ઞાનો સ બ ધ વિવક્ષિત નથી કારણ કે કોઈ કોઈ સ જ્ઞાઓ ત્યા અલ્પ પણ હોય છે, જેમકે ઓઘ સ જ્ઞા જો આ સ જ્ઞાઓને લીધે સ જ્ઞી જીવ માનવામા આવે તો ઓઘસ જ્ઞાની અલ્પતામા ત્યા સ જ્ઞીપણુ આવી શકે નહી માત્ર એક કોડી ધન હોય તો એવો કોઈ જીવ સ સારમા ધનિક મનાય નહી આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન આદિ સ જ્ઞાઓના સ બ ધને લીધે પણ જીવમા "સ જ્ઞી" એવા પ્રકારનો નિર્દેશ કરાયો નથી, કારણ કે એ સ જ્ઞાઓ મોહાદિજન્ય હોવાથી સામાન્યરૂપ છે, તથા અશોભન છે જેમ લોકમા સામાન્યરૂપને લીધે, કોઈ પ્રાણી

एष च प्रायः सर्वमप्यर्थं स्फुटरूपमुपलभते। तथाहि-यथा चक्षुष्मान् प्रदीपादिप्रकाशेन स्फुटमर्थमुपलभते, तद्वदय मनोलब्धिसम्पन्नो मनोद्रव्याऽऽलम्बन समुत्पन्नविमर्शवशात् पूर्वापरानुसन्धानेन यथावस्थित स्फुटमर्थमुपलभते।

अय भावः—यः कश्चिन्मनोज्ञानावार कर्मक्षयोपशमाद् मनोलब्धिसपन्नो मनोयोग्याननन्तान् स्कन्धान् मनोवर्गणाभ्यो गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्य चिन्तनीय वस्तुजानाति, स कालिक्युपदेशेन सज्ञी विज्ञेयः। स च गर्भजस्तिर्यग् मनुष्यो वा देवो नारकश्चेति।

पुरुष तथा तिर्यञ्च एवं औपपातिक जन्मवाले देव और नारकी होते हैं। इन सब के मनःपर्याप्ति होती है और इसीसे ये भूत, भविष्यत् और वर्तमान काल सवधी वस्तु का विचार आदि कर सकते हैं।

यह सज्ञी जीव प्रायः समस्त पदार्थों को स्फुटरूप से जान लेता है। जैसे अच्छी दृष्टि वाला व्यक्ति दीपादि के प्रकाश की सहायता से पदार्थों को जैसे का तैसा जान लेता है उसी प्रकार मनोलब्धि सपन्न प्राणी मनोद्रव्य के अवलम्बन से उत्पन्न विमर्श के वश से पूर्वापरानु सधानपूर्वक यथावस्थित पदार्थ को स्फुटरूप से जान लिया करता है।

तात्पर्य इसका यह है कि जो प्राणी मनोज्ञान को आवरण करने वाले कर्मके क्षयोपशम के वशसे मनोलब्धियुक्त होता हुआ मनोयोग्य अनत स्कन्धों को मनोवर्गणाओं से ग्रहण करके उन्हें मनरूप से परिणमाकर चिन्तनीय जानने योग्य वस्तु को जानता है वह कालिकी-उपदेश के सबध से सज्ञीजीव कहा गया है। ऐसे जीव गर्भजन्म वाले मनुष्य एव तिर्यञ्च तथा देव एव नारकी हैं।

ગર્ભજન્મવાળા પુરુષ તથા તિર્યંચ અને ઔપપાતિક જન્મવાળા દેવ અને નારકી હોય છે એ બધાને મન પર્યાપ્તિ હોય છે, અને તે વડે તેઓ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સબધી વસ્તુનો વિચાર આદિ કરી શકે છે

એ સજ્ઞીજીવ સામાન્ય રીતે સમસ્ત પદાર્થોને સ્ફુટરૂપે જાણી લે છે જેમ સારી નજરવાળી વ્યક્તિ પ્રદીપાદિના પ્રકાશની મદદથી પદાર્થોને તાદશ્ય સ્વરૂપે જાણી લે છે એજ પ્રકારે લબ્ધિસપન્ન પ્રાણી મનોદ્રવ્યને આધારે ઉત્પન્ન વિમર્શને કારણે પૂર્વાપરાનુ સધાનપૂર્વક યથાવસ્થિત પદાર્થને સ્ફુટરૂપે જાણે છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રાણી મનોજ્ઞાનનુ આવરણ કરનાર કર્મના ક્ષયોપશમને કારણે મનોલબ્ધિયુક્ત થઈને મનોયોગ્ય અનત સ્કધોને મનોવર્ગણાઓથી ગ્રહણ કરીને તેમને મનરૂપથી પરિણમાવીને ચિન્તનીય જાણવાયોગ્ય-વસ્તુને જાણે છે તે કાલિકી-ઉપદેશના સબધથી સજ્ઞીજીવ કહેલ છે એવા જીવ ગર્ભજન્મવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચ તથા દેવ અને નારકી છે

उत्तरमाह—' कालिओवदेसेण जस्स ण० ' इत्यादि । कालिक्युपदेशेन संज्ञी स उच्यते, यस्य प्राणिनः खलु ईहा=सदर्थपर्यालोचनरूपा, अस्ति-विद्यते । तथा-अपोहः=निश्चयः, मार्गणा=अन्वयधर्मान्वेषणम्, गवेषणा = व्यतिरेकधर्मस्वरूप पर्यालोचनम्, तथा-चिन्ता=' इदं केन प्रकारेण जातं, इदं सम्प्रति केन प्रकारेण वर्तते, केन प्रकारेण चैतद् भविष्यती '-ति पर्यालोचनम्, तथा-विमर्शः=विमर्शनम्-' इदमित्थमेव घटते, इत्थं वा तद् भूतम्, इत्थमेव वा तद् भविष्यती '-ति यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपनिर्णयः, अस्ति=विद्यते स प्राणी संज्ञीति लभ्यते । स च गर्भव्युत्क्रान्तिको मनुष्यादिः औपपातिकश्च देवादिर्मनःपर्याप्तियुक्तो विज्ञेयः । तस्यैव त्रिकालविषयचिन्ताविमर्शादिसम्भवात् ।

उत्तर-कालिकी के उपदेश के संबंध से संज्ञी जीव वह है कि जिसके ईहा आदि ज्ञान होते हैं । सदर्थ की पर्यालोचना का नाम ईहा है १ । अपोह वस्तु का निश्चय होना २ । 'मार्गणा'-शब्द का अर्थ है वस्तु में अन्वय धर्म की गवेषणा करना, जैसे-'यह अमुक वस्तु ही है, क्यों कि इसमें इनके साथ संबंध रखने वाले अमुक २ धर्म पाये जाते हैं' ३ । गवेषणा शब्द का अर्थ है व्यतिरेक धर्मों के स्वरूप की वस्तु में पर्यालोचना करना ४ । "यह किस तरह से हुआ है, इस समय यह किस तरह है, आगे किस तरह से होगा" इस प्रकार की विचार धारा का नाम चिन्ता है ५ । "यह इसी तरह से घटित होता है, पहिले भी यह इसी तरह से घटित हुआ था, आगे भी यह इसी रूप से घटित होगा" इस तरह वस्तु का जो स्वरूप है उसका निर्णय होना सो विमर्श है ६ । ये सब बातें जिन में पाई जाती हैं वे संज्ञी जीव गर्भजन्मवाले

ઉત્તર—કાલિકીના ઉપદેશના સંબંધથી સંજ્ઞી જીવ તે છે કે જેમને ઈહા આદિ જ્ઞાન હોય છે (૧) સદર્થની પર્યાલોચનાનું નામ ઇહા છે (૨) વસ્તુનો નિર્ણય થવો તે અપોહ છે (૩) "मार्गणा' શબ્દનો અર્થ છે-વસ્તુમાં અન્વય-ધર્મની ગવેષણા કરવી જેમકે-"આ અમુક વસ્તુ જ છે, કારણ કે તેમાં તેની સાથે સંબંધ રાખનાર અમુક અમુક ધર્મ મળે છે (૪) "ગવેષણા" શબ્દનો અર્થ છે-વ્યતિરેક ધર્મોના સ્વરૂપની વસ્તુમાં પર્યાલોચના કરવી "આ કેવી રીતે થયું છે, આ સમયે આ કયા પ્રકારનું છે, આગળ કેવી રીતે હશે આ પ્રકારની વિચાર ધારાનું નામ ચિંતા છે (૫) આ રીતે ઘટાવી શકાય છે, પહેલાં પણ આ રીતે જ ઘટિત થયું હતું, આગળ પણ તે આ રીતે જ ઘટાવી શકાશે" આ રીતે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ છે તેનો નિર્ણય થવો તે "વિમર્શ" છે (૬) એ બધી વાત જેમનામાં જોવા મળે છે તેઓ સંજ્ઞીજીવ છે ` ` સંજ્ઞીજીવ

अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन सञ्ज्ञीति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह-'हेऊवएसेण०' इत्यादि। हेतूपदेशेन-हेतुः=कारण, तस्योपदेशः=कथन, हेतूपदेशस्तेन-कारणोपदेशेनेत्यर्थः। कालिक्युपदेशेनाऽसंज्ञ्यपि यः संज्ञित्वकारणमुपलभ्य सनीति व्यपदिश्यते, स एव भवति-यस्य प्राणिनः खलु अभिसंधारणपूर्विका=अभिसन्धारणम्=अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेन आलोचनं, तत्पूर्विका=तत्कारणिका, करणशक्तिः-करण=क्रिया, तस्या शक्तिः=प्रवृत्तिः, अस्ति=विद्यते, स प्राणी खलु हेतूपदेशेन सञ्ज्ञीति लभ्यते। अय च द्वीन्द्रियादिः सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियपर्यन्तो विज्ञेयः।

फिर शिष्य पूछता है-हे भदन्त! हेतूपदेश से सबंध से सञ्ज्ञी का क्या स्वरूप है? उत्तर-जिस जीव में अभिसधारणपूर्विका कारण शक्ति होती है वह जीव हेतूपदेश के संबध से सञ्ज्ञी माना गया है। तात्पर्य इसका यह है-यद्यपि ऐसा जीव कालिकी उपदेश की अपेक्षा सञ्ज्ञी नहीं माना जाता है, परन्तु सञ्ज्ञिपने के कारणों से उसे सञ्ज्ञी कह दिया जाता है। अभिसधारणपूर्विका करणशक्ति का तात्पर्य इस प्रकार है-व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञान से जो आलोचना होती है-विचार धारा चलती है-उसका नाम अभिसधारण है, क्रियामें जो प्रवृत्ति होती है वह करणशक्ति है। अभिसधारणपूर्वक जो क्रियामें प्रवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्विका करण शक्ति है। यह अभिसधारण पूर्विकाकरण-शक्ति ही यह हेतूपदेश है। यहा हेतूपदेश की अपेक्षा सञ्ज्ञीपना असञ्ज्ञी सम्मूर्च्छिम पचेन्द्रिय जीव से लेकर द्वीन्द्रिय जीवों तक माना गया है।

तात्पर्य इसका यह है, जो जीव अपने शरीर के पालन के लिये

વળી શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞીનુ શુ સ્વરૂપે છે?

ઉત્તર—જે જીવમા અભિસધરણુ પૂર્વિકા કારણુ શક્તિ હોય છે તે જીવ હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞી માનવામા આવ્યો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એવો જીવ કાલકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી માનવામા આવતો નથી, પણુ સજ્ઞીપણુાના કારણોથી તેને સજ્ઞી કહી દેવાય છે અભિસધારણુ પૂર્વિકા કરણુ શક્તિનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાનથી જે આલોચના થાય છે વિચારધારા ચાલે છે તેનુ નામ અભિસધારણુ છે, ક્રિયામા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કરણુશક્તિ છે અભિસધારણુ પૂર્વક જે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ થાય છે તે અભિસધારણુ પૂર્વિકા કારણુશક્તિ છે આ અભિસધારણુપૂર્વિકા કરણુશક્તિ જ અહી હેતૂપદેશ છે આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણુ અસજ્ઞી સમૂર્ચ્છિમ પચેન્દ્રિય જીવથી લઇને દ્વીન્દ્રિયજીવો સુધી માનવામા આવેલ છે

यस्य तु ईहाऽपोहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्शश्च नास्ति स खलु असंज्ञीति लभ्यते। स चाल्पमनोलब्धित्वात् संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियोऽस्फुटमर्थं जानाति। ततोऽप्यस्फुटं चतुरिन्द्रियो जानाति। ततोऽप्यस्फुटतरं त्रीन्द्रियः। ततोऽप्यस्फुटतमं द्वीन्द्रियः। ततोऽप्यस्फुटतममेकेन्द्रियो जानाति, तस्य हि द्रव्यमनो नास्ति, किंतु अल्पतरमव्यक्तं भावमनो विद्यते, यद्वशादाहारादिसंज्ञा अव्यक्तरूपाः प्रादुर्भवन्ति। स एष कालिक्युपदेशेन संज्ञी वर्णितः। असंज्ञ्यपि वर्णितः॥

जिस जीव के ईहा, अपोह, मार्गणा, गवेषणा चिन्ता तथा विमर्श, ये नहीं होते हैं वे असंज्ञी हैं, ऐसा जानना चाहिये। ऐसा जीव अल्पमनोलब्धिवाला होता है, और वह संमूर्च्छिम पंचेन्द्रिय यहां ग्रहण किया गया है। यह पदार्थ को स्फुटरूप से नहीं जानता है, किन्तु अस्फुटरूप से जानता है। इसकी अपेक्षा चतुरिन्द्रियवाला जीव पदार्थ को अस्फुटरूप से जानता है, तथा चतुरिन्द्रियवाले जीव की अपेक्षा तीन इन्द्रिय वाला जीव पदार्थ को और अधिक अस्फुटरूप से, तथा तीन इन्द्रियवाले जीव की अपेक्षा दो इन्द्रिय वाला जीव पदार्थ को और अधिक अस्फुटरूप से, एवं दो इन्द्रिय वाले जीव की अपेक्षा एकेन्द्रिय जीव पदार्थ को और अधिक अस्फुटरूप से जानता है। इस असंज्ञी जीव के द्रव्य मन नहीं होता है, किन्तु अत्यल्प अव्यक्त भाव मन होता है, इसीसे आहार आदि संज्ञाएँ अव्यक्तरूप में इसके हुआ करती हैं। इस तरह यह कालिकी-उपदेश के संबंध से संज्ञी का और तद्विपरीत असंज्ञी का यहां तक कथन-वर्णन हुआ।

જે જીવને ઈહા, અપોહ, માર્ગણા, ગવેષણા, ચિન્તા તથા વિમર્શ હોતા નથી તે અસંજ્ઞી છે, એમ સમજવું એવો જીવ અલ્પમનોલબ્ધિવાળો હોય છે, અને તે સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે એ પદાર્થને સ્ફુટરૂપે જાણતા નથી પણ અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, તેના કરતા ચતુરિન્દ્રિય જીવ પદાર્થને અસ્ફુટરૂપે જાણે છે તથા ચતુરિન્દ્રયવાળા જીવ કરતા ત્રણ ઈન્દ્રિય વાળો જીવ પદાર્થને તેનાથી પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે તથા ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા કરતા બે ઇન્દ્રિયવાળો જીવ પદાર્થને વધારે અસ્ફુટરૂપે અને બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવ કરતા એકેન્દ્રિયજીવ પદાર્થને તેના કરતા પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, આ અસંજ્ઞી જીવને દ્રવ્યમન હોતું નથી, પણ અલ્પ અલ્પ અવ્યક્ત ભાવ મન હોય છે, તેથી તેમને આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ અવ્યક્તરૂપે થયા કરે છે આ રીતે આ કાલિકી-ઉપદેશના સંબંધથી સંજ્ઞીનું અને તેનાથી વિપરીત અસંજ્ઞીનું વર્ણન અહીં સુધી થયું

अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन सञ्ज्ञीति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह-'हेऊवएसेण०' इत्यादि। हेतूपदेशेन-हेतुः=कारण, तस्योपदेशः=कथन, हेतूपदेशस्तेन-कारणोपदेशेनेत्यर्थः। कालिक्युपदेशेनाऽसञ्ज्यपि यः सञ्ज्ञित्वकारणमुपलभ्य सञ्ज्ञीति व्यपदिश्यते, स एव भवति-यस्य प्राणिनः खलु अभिसधारणपूर्विका=अभिसन्धारणम्=अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेन आलोचन, तत्पूर्विका=तत्कारणिका, करणशक्तिः-करण=क्रिया, तस्या शक्तिः=प्रवृत्तिः, अस्ति=विद्यते, स प्राणी खलु हेतूपदेशेन सञ्ज्ञीति लभ्यते। अय च द्वीन्द्रियादिः सामूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियपर्यन्तो विज्ञेयः।

फिर शिष्य पूछता है-हे भदन्त! हेतूपदेश से सबध से सञ्ज्ञी का क्या स्वरूप है? उत्तर-जिस जीव में अभिसधारणपूर्विका कारण शक्ति होती है वह जीव हेतूपदेश के सबध से सञ्ज्ञी माना गया है। तात्पर्य इसका यह है-यद्यपि ऐसा जीव कालिकी उपदेश की अपेक्षा सञ्ज्ञी नहीं माना जाता है, परन्तु सञ्ज्ञिपने के कारणों से उसे सञ्ज्ञी कह दिया जाता है। अभिसधारणपूर्विका करणशक्ति का तात्पर्य इस प्रकार है-व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञान से जो आलोचना होती है-विचार धारा चलती है-उसका नाम अभिसधारण है, क्रियामें जो प्रवृत्ति होती है वह करणशक्ति है। अभिसधारणपूर्वक जो क्रियामें प्रवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्विका करण शक्ति है। यह अभिसधारण पूर्विकाकरणशक्ति ही यह हेतूपदेश है। यहां हेतूपदेश की अपेक्षा सञ्ज्ञीपना असञ्ज्ञी सम्मूर्च्छिम पचेन्द्रिय जीव से लेकर द्वीन्द्रिय जीवों तक माना गया है।

तात्पर्य इसका यह है, जो जीव अपने शरीर के पालन के लिये

વળી શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞીનુ શુ સ્વરૂપે છે?

ઉત્તર—જે જીવમા અભિસધારણુ પૂર્વિકા કારણુ શક્તિ હોય છે તે જીવ હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞી માનવામા આવ્યો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એવો જીવ કાલકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી માનવામા આવતો નથી, પણુ સજ્ઞીપણાના કારણોથી તેને સજ્ઞી કહી દેવાય છે અભિસધારણુ પૂર્વિકા કરણુ શક્તિનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાનથી જે આલોચના થાય છે વિચારધારા ચાલે છે તેનુ નામ અભિસધારણુ છે, ક્રિયામા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કરણુશક્તિ છે અભિસધારણુ પૂર્વક જે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ થાય છે તે અભિસધારણુ પૂર્વિકા કારણુશક્તિ છે આ અભિસધારણુપૂર્વિકા કરણુશક્તિ જ અહી હેતૂપદેશ છે આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણુ અસજ્ઞી સમૂર્ચ્છિમ પચેન્દ્રિય જીવથી લઈને દ્વીન્દ્રિયજીવો સુધી માનવામા આવેલ છે

अयं भावः-यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारेषु वस्तुषु प्रवर्तते, अनिष्टेभ्यश्च निवर्तते, स हेतूपदेशेन संज्ञी। स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्यः। तथाहि-इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिचिन्तनं, न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति। मनसा च पर्यालोचनं संज्ञा। सा च द्वीन्द्रियादेरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्। ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशेन संज्ञी लभ्यते। नवरम्-अस्य संचिन्तनं प्रायो वर्तमानकालविषयं भवति, न तु भूतभविष्यद्विषयम्, अस्य भावमनस्कत्वादिति न कालिक्युपदेशेन संज्ञी लभ्यते।

बुद्धिपूर्वक इष्ट आहारमें प्रवर्तित होता है तथा अनिष्ट आहार से निवर्तित होता हैं वह हेतूदेपश की अपेक्षा संज्ञी कहा गया है। ऐसा प्राणी द्वीन्द्रियादिक जीव भी है, क्यों कि इसके जो इष्ट एवं अनिष्ट पदार्थोंमें प्रवृत्ति तथा निवृत्ति या चिन्तन होता है वह मानसिक व्यापार के विना नहीं होता है। मानसिक व्यारका नाम ही संज्ञा है। जब इस प्रकार की संज्ञा यहा है तो फिर ये भी संज्ञी ही हैं, अर्थात् इस तरह हेतूपदेश की अपेक्षा असंज्ञी जीव भी संज्ञी मान लिये जाते हैं, क्यों कि इन जीवोंमे भी प्रतिनियत विषयों के प्रति प्रवृत्ति और निवृत्ति लक्षित होती है। द्वीन्द्रियादिक जीवोंमें जो इष्टानिष्ट विषयों के प्रति चिन्तन होता है वह वर्तमान कालिक ही होता है-भूत भविष्यत कालीन विषयोंको लेकर नहीं होता। इस हेतूपदेश की अपेक्षा संज्ञीपने के विचारमे भावमन की अपेक्षा रखी गई है, और कालिकी उपदेश की अपेक्षा से

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે બુદ્ધિપૂર્વક ઈષ્ટ આહારમા પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી કહેલ છે એવુ પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિંતન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતુ નથી માનસિક વ્યાપારનુ નામ જ સંજ્ઞા છે જો આ પ્રકારની સંજ્ઞા અહીં છે તો તેઓ પણ સંજ્ઞી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ અસંજ્ઞીજીવ પણ સંજ્ઞી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમા પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમા જે ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનુ ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે-ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતુ નથી આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીપણાના વિચારમા ભાવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીપણાના વિચારમા દ્રવ્યમનની એ રીતે

यस्य तु खलु नास्त्यभिसधारणपूर्विका करणशक्तिः स प्राणी खलु हेतूपदेशेनाप्यसञ्ज्ञीति लभ्यते । स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो विज्ञेयः । तस्याभिसन्धिपूर्वकमिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसभवात् । याश्चाहारादिसंज्ञाः पृथिव्यादीनां वर्तन्ते, ता-अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा इति तदपेक्षयाऽपि न तेषां सञ्ज्ञित्वव्यपदेशः ।

स एष हेतूपदेशेन सञ्ज्ञी वर्णितः, असञ्ज्ञ्यपि वर्णितः ।

अथ कोऽसौ दृष्टिवादेन सञ्ज्ञी ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—'दिट्ठिवा-ओवएसेणं०' इत्यादि । दृष्टिवादोपदेशेन—दृष्टिर्दर्शनं सम्यक्त्वादिः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, तदुपदेशेन=तदपेक्षया सञ्ज्ञी स भवति यः सञ्ज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन

संज्ञीपने के विचारमे द्रव्यमन की। इस तरह भावमन की अपेक्षा से जो कि आत्मस्वरूप होता है द्वीन्द्रियादिक असञ्ज्ञी जीव सञ्ज्ञी कह दिये जाते है। जिन जीवोमे अभिसधारणपूर्वक कारणशक्ति नहीं है वे हेतूपदेश की अपेक्षा से भी सञ्ज्ञी नही है किन्तु असञ्ज्ञी ही है। ऐसे जीव पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय माने गये है, क्यों कि इन जवों की जो इष्टानिष्ट पदार्थोंमे प्रवृत्ति निवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्वक नही होती है। तथा जो आहार आदि सञ्ज्ञाएँ इन पृथिव्यादिकोंमें है वे भी अत्यन्त अव्यक्तरूपमे है, अतः इस अपेक्षा से भी उनमे सञ्ज्ञीपने का व्यपदेश नही बन सकता है। इस तरह यहा तक हेतूपदेश की अपेक्षा सञ्ज्ञी जीव का वर्णन हुआ। तथा इसके सबध से असञ्ज्ञी जीव का भी वर्णन हुआ।

फिर शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! दृष्टिवाद की अपेक्षा से सञ्ज्ञी जीव का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—दृष्टिवाद की अपेक्षा से सञ्ज्ञी जीव का स्वरूप यह है—जो

ભાવમનની અપેક્ષાએ જો કે આત્મસ્વરૂપ હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક અસંજ્ઞી જીવ સંજ્ઞી કહેવાય છે જે જીવોમા અભિસંધારપુર્વક કરણશકિત હોતી નથી તેઓ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ પણ સંજ્ઞી નથી પણ અસંજ્ઞી જ છે એવા જીવ પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય માનવામા આવ્યા છે, કારણ કે તે જીવોની જે ઇષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ થાય છે તે અભિસંધારણપૂર્વક થતી નથી તથા જે આહારાદિ સંજ્ઞા તે પૃથિવ્યાદિકોમા છે તે પણ અત્યંત અવ્યક્તરૂપમા છે, તેથી એ અપેક્ષાએ પણ તેમનામા સંજ્ઞીપણાનુ આરોપણ શક્ય નથી આ રીતે અહી સુધી હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી જીવનુ વર્ણન થયુ તથા તેના સંબંધથી અસંજ્ઞીજીવનુ પણ વર્ણન થયુ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીજીવનુ શુ સ્વરૂપ છે ?
ઉત્તર—દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીજીવનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

अयं भावः-यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारेषु जन्तुः प्रवर्तते, अनिष्टेभ्यश्च निवर्तते, स हेतूपदेशेन संज्ञी। स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्यः। तथाहि-इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिचिन्तनं, न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति। मनसा च पर्यालोचनं संज्ञा। सा च द्वीन्द्रियादेरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्। ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशेन संज्ञी लभ्यते। नवरम्-अस्य संचिन्तनं प्रायो वर्तमानकालविषयं भवति, न तु भूतभविष्यद्विषयम्, अस्य भावमनस्कत्वादिति न कालिक्युपदेशेन संज्ञी लभ्यते।

बुद्धिपूर्वक इष्ट आहारमें प्रवर्तित होता है तथा अनिष्ट आहार से निवर्तित होता है वह हेतूदेपश की अपेक्षा संज्ञी कहा गया है। ऐसा प्राणी द्वीन्द्रियादिक जीव भी है, क्यों कि इसके जो इष्ट एवं अनिष्ट पदार्थोंमें प्रवृत्ति तथा निवृत्ति या चिन्तन होता है वह मानसिक व्यापार के विना नहीं होता है। मानसिक व्यारका नाम ही संज्ञा है। जब इस प्रकार की संज्ञा यहां है तो फिर ये भी संज्ञी ही हैं, अर्थात् इस तरह हेतूपदेश की अपेक्षा असंज्ञी जीव भी संज्ञी मान लिये जाते हैं, क्यों कि इन जीवोंमे भी प्रतिनियत विषयों के प्रति प्रवृत्ति और निवृत्ति लक्षित होती है। द्वीन्द्रियादिक जीवोंमे जो इष्टानिष्ट विषयो के प्रति चिन्तन होता है वह वर्तमान कालिक ही होता है-भूत भविष्यत कालीन विषयोको लेकर नहीं होता। इस हेतूपदेश की अपेक्षा संज्ञीपने के विचारमें भावमन की अपेक्षा रखी गई है, और कालिकी उपदेश की अपेक्षा से

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે બુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમા પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી કહેલ છે એવુ પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિંતન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતુ નથી માનસિક વ્યાપારનુ નામ જ સંજ્ઞા છે જો આ પ્રકારની સંજ્ઞા અહી છે તો તેઓ પણ સંજ્ઞી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ અસંજ્ઞીજીવ પણ સંજ્ઞી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમા પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમા જે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનુ ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે-ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતુ નથી આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીપણાના વિચારમા ભાવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીપણાના વિચારમા દ્રવ્યમનની એ રીતે

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमसः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसञ्ज्ञी विज्ञेय इत्याह-'असण्णिसुयस्स०' इत्यादि । असञ्ज्ञिश्रुतस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसञ्ज्ञीति लभ्यते । स एष दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञी वर्णितः, असञ्ज्ञी च वर्णितः ।

ननु प्रथम हेतूपदेशेन संज्ञी वक्तु युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसपन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः सञ्ज्ञित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः सञ्ज्ञी जीवस्तदपेक्षया कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञिनो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुत्क्रमेणोपन्यासः कृत ? इति चेत्,

---

ही मेरे सम्यग्दृष्टित्व की शोभा है, अन्यथा-हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से मुझमें यथार्थत सम्यग्दृष्टित्व का अयोग ही माना जायगा।

कहा भी है-"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
"तमस कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही क्या हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सद्भाव आत्मामे बना रहता है। सूर्य के सद्भावमें अन्धकार का सद्भाव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असञ्ज्ञी-श्रुत के क्षयोपशम से-मिथ्याश्रुत के सद्भाव से-जीव असञ्ज्ञी माना गया है। तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्यग्दृष्टि जीव सञ्ज्ञी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असञ्ज्ञी कहा गया है।

જો તત્પર રહુ તોજ મારા સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વની શોભા છે અન્યથા હિતમા પ્રવૃત્તિ અને અહિતમા નિવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી મારામા વાસ્તવિક રીતે સમ્યગ્ દૃષ્ટિત્વનો અયોગ જ માનવામા આવશે કહ્યુ પણ છે—

"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

તે જ્ઞાનથી જીવને લાભ જ શો હોઈ શકે કે જે હોવા છતા પણ તે આત્મામા રાગાદિકોનો સદ્ભાવ ટકી રહે સૂર્યના સદ્ભાવમા અધકારનો સદ્ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ? ॥ ૧ ॥

અસંજ્ઞી-શ્રુતના ક્ષયોપશમથી-મિથ્યાશ્રુતના સદ્ભાવથી-જીવ અસંજ્ઞી મનાયો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સંજ્ઞી તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અસંજ્ઞી કહેવાયો છે

सञ्ज्ञीति लभ्यते । अयमर्थः—सञ्ज्ञा=सम्यग्ज्ञान, साऽस्यास्तीति संज्ञी=सम्यग्दृष्टिः, तस्य श्रुत सञ्ज्ञिश्रुत—सम्यक्श्रुतमित्यर्थः । तस्य=तदावारकस्य कर्मणः, क्षयोपशम-भावेन सञ्ज्ञीति लभ्यते । अय भावः—यः सम्यग्दृष्टिः क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तः, स दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञीति व्यपदिश्यते । स च यथाशक्ति रागादिनिग्रहपरो महापुरुषो विज्ञेयः, स हि सम्यग्दृष्टिः यः सम्यग्ज्ञानीव रागादीन् निगृह्णाति, अन्यथा हिताहितेषु प्रवृत्तिनिवृत्त्यभावात् सम्यग्दृष्टित्वायोगात् । उक्तञ्च—

सञ्ज्ञी श्रुत के आवारक कर्म के क्षयोपशम से जीव 'सञ्ज्ञी' इस तरह के व्यपदेश से युक्त है। सम्यक्ज्ञान का नाम सञ्ज्ञा है। यह सञ्ज्ञा जिस जीव में प्राप्त है वह सञ्ज्ञी माना गया है। इस अपेक्षा सम्यग्दृष्टि जीव ही यहा सञ्ज्ञीपद से व्यवहृत हुआ है। सम्यग्दृष्टि जीव का जो श्रुत है वह, सञ्ज्ञी-श्रुत सम्यक्श्रुत है। इस सञ्ज्ञिश्रुत के आवारक कर्म—श्रुतज्ञानावरणीय कर्म—के क्षयोपशम से जिस जीवमें "सञ्ज्ञी" इस तरह का व्यपदेश हुआ है वह दृष्टिवाद की अपेक्षा से सञ्ज्ञी माना गया है। क्षायोपशमिक ज्ञान शाली सम्यक् दृष्टि जीव ही दृष्टिवाद की दृष्टि से सञ्ज्ञीपद का वाच्यार्थ कहा गया है। यह जीव अपनी शक्ति के अनुसार रागादिक दोषों को दूर करनेमें तत्पर रहता है, और इसकी आत्मा अन्य साधारण जीवों की अपेक्षा विशेष महत्त्वशाली हुआ करती है। सम्यग्ज्ञानी जीव जिस तरह अनंतससार के कारणभूत रागादिकों को सर्वथा विलीन करनेमें उद्योग शाली रहता है उसी तरह यह सम्यग्दृष्टि जीव भी यही विचार किया करता है कि मैं भी रागादिकों के निग्रह करनेमें जब तत्पर रहूंगा तब

સ જ્ઞીશ્રુતના આવારક કર્મના ક્ષયોપશમથી જીવ "સ જ્ઞી" એ પ્રકારના વ્યપદેશથી યુક્ત છે સમ્યક્જ્ઞાનનુ નામ સ જ્ઞા છે આ સ જ્ઞા જે જીવને પ્રાપ્ત છે તે સ જ્ઞી મનાય છે એ અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ અહી સ જ્ઞી પદથી વ્યવહૃત થયેલ છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવનુ જે શ્રુત છે તે સ જ્ઞીશ્રુત સમ્યક્શ્રુત છે આ સ જ્ઞીશ્રુતના આવારક કર્મ—શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જીવમા "સ જ્ઞી" આ પ્રકારનો વ્યપદેશ થયો છે તે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સ જ્ઞી મનાયો છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ જ દૃષ્ટિવાદની દૃષ્ટિએ સ જ્ઞીપદનો વાચ્યાર્થ કહેલ છે એ જીવ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રાગાદિક દોષોને દૂર કરવાને તત્પર રહે છે, અને તેનો આત્મા બીજા સાધારણ જીવો કરતા વિશેષ મહત્વવાળો હોય છે સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ જે રીતે અનત સ સારના કારણભૂત રાગાદિકોનો સર્વથા નાશ કરવામા ઉદ્યોગી રહે છે, એજ રીતે આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પણ એજ વિચાર કર્યા કરે છે કે હુ પણ રાગાદિકોનો નિગ્રહ કરવાને

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः।
तमसः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसंज्ञी विज्ञेय इत्याह-'असण्णिसुयस्स०' इत्यादि। असंज्ञिश्रुतस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसंज्ञीति लभ्यते। स एष दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञी वर्णितः, असंज्ञी च वर्णितः।

ननु प्रथम हेतूपदेशेन संज्ञी वक्तु युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसंपन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः संज्ञित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः संज्ञी जीवस्तदपेक्षया कालिक्युपदेशेन संज्ञिनो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुत्क्रमेणोपन्यासः कृत? इति चेत्,

---

ही मेरे सम्यग्दृष्टित्व की शोभा है, अन्यथा-हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से मुझमे यथार्थत सम्यग्दृष्टित्व का अयोग ही माना जायगा।

कहा भी है-"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण'।
"तमस कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही क्या हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सद्भाव आत्मामें बना रहता है। सूर्य के सद्भावमें अन्धकार का सद्भाव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असंज्ञी-श्रुत के क्षयोपशम से-मिथ्याश्रुत के सद्भाव से-जीव असंज्ञी माना गया है। तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्यग्दृष्टि जीव संज्ञी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असंज्ञी कहा गया है।

જો તત્પર રહુ તોજ મારા સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વની શોભા છે અન્યથા હિતમા પ્રવૃત્તિ અને અહિતમા નિવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી મારામા વાસ્તવિક રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વનો અયોગ જ માનવામા આવશે કહ્યુ પણ છે—

"तज्ज्ञानमेन न भवति, यस्मिन्नुदिते निभाति रागगण'।
तमः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

તે જ્ઞાનથી જીવને લાભ જ શો હોઇ શકે કે જે હોવા છતા પણ તે આત્મામા રાગાદિકોનો સદ્ભાવ ટકી રહે સૂર્યના સદ્ભાવમા અધકારનો સદ્ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે? ॥ ૧ ॥

અસંજ્ઞી-શ્રુતના ક્ષયોપશમથી-મિથ્યાશ્રુતના સદ્ભાવથી-જીવ અસંજ્ઞી મનાયો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સંજ્ઞી તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અસંજ્ઞી કહેવાયો છે

उच्यते—इह सर्वत्र सूत्रे यत्र क्वचित् संज्ञी असंज्ञी वा परिगृह्यते, तत्र सर्व त्रापि प्रायः कालिक्युपदेशेन गृह्यते, न हेतूपदेशेन, नापि दृष्टिवादोपदेशेन। तस्मा

शंका—सूत्रकारको सूत्रमें सर्वप्रथम हेतूपदेशसे संज्ञी जीवका कथन करना चाहिये था, कारण कि इस कथनकी दृष्टि से अल्पमनोलब्धि संपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव भी संज्ञीरूप से सिद्ध हो जाते हैं। यह बात सूत्रकार ने भी मानी है। हेतूपदेश की अपेक्षा जो जीव संज्ञी स्वीकार किया गया है उसको अविशुद्धतर माना गया है, कारण कि वह मन-पर्याप्तियुक्त नहीं होता है। इसकी अपेक्षा कालिकी उपदेश से जो जीव संज्ञी कहा गया है वह विशुद्धतर माना गया है, कारण यह मन.पर्याप्ति युक्त बतलाया गया है, अतःसूत्रकार ने ऐसा क्रम न रखकर जो कालिकी उपदेश से संज्ञी जीव का प्रथम कथन किया है वह उत्क्रम है। ऐसा क्यों किया ?

उत्तर—शंका ठीक है परन्तु यहां सूत्रमें जो सूत्रकार ने ऐसा कथन किया है, उसका अभिप्राय यह है कि संज्ञी और असंज्ञी का कथन जहां भी हुआ है वहां इसी कालिकी उपदेश की अपेक्षा से हुआ है। हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद के उपदेश से संज्ञी तथा असंज्ञी पनेका विचार नहीं हुआ है।

શંકા—સૂત્રકાર સૂત્રમા સૌથી પહેલા હેતૂપદેશથી સંજ્ઞી જીવનુ કથન કરવુ જોઈતુ હતુ, કારણ કે આ કથનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલબ્ધિયુક્ત દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ સંજ્ઞી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આ વાત સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સંજ્ઞી તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત હોતા નથી તેના કરતા કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સંજ્ઞી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્યુ છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સંજ્ઞી જીવનુ પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવુ કેમ કર્યું ?

ઉત્તર—શંકા ઠીક છે, પણ અહી સૂત્રમા સૂત્રકારે જે એવુ કથન કર્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીનો ઉલ્લેખ જ્યા થયો હોય ત્યા એજ કાલિકી ઉ[illegible] પેક્ષાએ થયેલ છે હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદના સંજ્ઞી તથા [illegible] કરાયો નથી

देतत्प्रतिबोधनार्थं प्रथमं कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणम्। तदनन्तरमप्रधानत्वाद्धेतूपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणं, ततः सर्वप्रधानत्वादन्ते दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणमिति।

तदेतत् सञ्ज्ञिश्रुतं वर्णितम्। असञ्ज्ञिश्रुतमपि वर्णितमित्याशयेनाह—'से तं असण्णिसुयं' इति। तदेतत् असञ्ज्ञिश्रुतं वर्णितमित्यर्थः॥ सू० ३९॥

सम्प्रति सूत्रकारः सम्यक्श्रुतं वर्णयति—

मूलम्—से किं तं सम्मसुयं? सम्मसुयं जं इमं अरिहंतेहिं भगवंतेहिं उप्पण्णनाणदंसणधरेहिं तेलुक्कनिरिक्खियमहियपूइएहिं तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं पणीयं दुवालसंगं गणिपिडगं, तं जहा—आयारो १, सूयगडे २, ठाणं ३, समवाओ ४, विवाहपण्णत्ती ५, नायाधम्मकहाओ ६, उवासगदसाओ ७, अंतगडदसाओ ८, अणुत्तरोववाइयदसाओ ९, पण्हावागरणाइं १०, विवागसुयं ११, दिट्ठिवाओ १२, इच्चेयं दुवालसंगं गणिपिडगं चोद्दसपुव्विस्स सम्मसुयं, अभिण्णदसपुव्विस्स सम्मसुयं, तेण परं भिण्णेसु भयणा। से त्तं सम्मसुयं॥सू०४०॥

अर्थात्—जहां पर भी जीव को संज्ञी तथा असंज्ञी माना गया है वह कालिकी उपदेश से ही माना गया जानना चाहिये, हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद की अपेक्षा से नहीं। इसी बात को समझाने के लिये सूत्रकार ने सूत्रमें सर्वप्रथम कालिकी उपदेश की अपेक्षा संज्ञी जीव का कथन किया है। पश्चात् अप्रधान होने से हेतूपदेश की अपेक्षा से और सर्वप्रधान होने से अन्तमें दृष्टिवाद की अपेक्षा से संज्ञी जीव का कथन किया है। इस प्रकार यहांतक संज्ञिश्रुत और उसके संबंध से असंज्ञिश्रुतका वर्णन हुआ॥ सू० ३९॥

એટલે કે જે કોઇ જગ્યાએ જીવને સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી માનવામાં આવ્યો છે તે કાલિકી ઉપદેશથી જ માનવામાં આવ્યો છે તેમ સમજવું હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ નહીં એજ વાતને સમજાવવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં સૌથી પહેલા કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી જીવનું વર્ણન કર્યું છે ત્યાર બાદ અપ્રધાન હોવાથી હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ અને સર્વપ્રધાન હોવાથી અન્તે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી જીવનું કથન કર્યું છે આ રીતે અહીં સુધી સંજ્ઞીશ્રુત અને તેના સંબંધથી અસંજ્ઞિશ્રુતનું વર્ણન થયું ॥ સૂ ૩૯ ॥

उच्यते—इह सर्वत्र सूत्रे यत्र क्वचित् संज्ञी असंज्ञी वा परिगृह्यते, तत्र सर्वत्रापि प्रायः कालिक्युपदेशेन गृह्यते, न हेतूपदेशेन, नापि दृष्टिवादोपदेशेन। तस्मा-

---

शंका—सूत्रकारको सूत्रमें सर्वप्रथम हेतूपदेशसे संज्ञी जीवका कथन करना चाहिये था, कारण कि इस कथन की दृष्टि से अल्पमनोलब्धि सपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव भी संज्ञीरूप से सिद्ध हो जाते है। यह बात सूत्रकार ने भी मानी है। हेतूपदेश की अपेक्षा जो जीव संज्ञी स्वीकार किया गया है उसको अविशुद्धतर माना गया है, कारण कि वह मन-पर्याप्तियुक्त नहीं होता है। इसकी अपेक्षा कालिकी उपदेश से जो जीव संज्ञी कहा गया है वह विशुद्धतर माना गया है, कारण यह मन.पर्याप्ति युक्त बतलाया गया है, अतःसूत्रकार ने ऐसा क्रम न रखकर जो कालिकी उपदेश से संज्ञी जीव का प्रथम कथन किया है वह उत्क्रम है। ऐसा क्यों किया ?

उत्तर—शंका ठीक है परन्तु यहां सूत्रमें जो सूत्रकार ने ऐसा कथन किया है, उसका अभिप्राय यह है कि संज्ञी और असंज्ञी का कथन जहां भी हुआ है वहां इसी कालिकी उपदेश की अपेक्षा से हुआ है। हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद के उपदेश से संज्ञी तथा असंज्ञी पनेका विचार नहीं हुआ है।

શંકા—સૂત્રકાર સૂત્રમા સૌથી પહેલા હેતૂપદેશથી સંજ્ઞી જીવનુ કથન કરવુ જોઈતુ હતુ, કારણ કે આ કથનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલબ્ધિયુક્ત દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ સંજ્ઞી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આ વાત સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સંજ્ઞી તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત હોતા નથી તેના કરતા કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સંજ્ઞી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્યુ છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સંજ્ઞી જીવનુ પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવુ કેમ કર્યું ?

ઉત્તર—શંકા ઠીક છે, પણ અહીં સૂત્રમા સૂત્રકારે જે એવુ કથન કર્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીનો ઉલ્લેખ જ્યા થયો હોય ત્યા એજ કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ થયેલ છે હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદના સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞીપણાનો વિચાર કરાયો નથી

पूजिताश्चेति समासः। त्रलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिताः-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित-पूजितास्तैरिति विग्रह। त्रैलोक्यशब्देन भवनपति १-व्यन्तर-नर-विद्याधर-ज्योतिष्क २-वैमानिकाना ३ ग्रहणम्। तत्र निरीक्षिता=मनोरथपरपरासपत्तिसभवविनिश्चयसमुत्थसमदविकाशिलोचनैर्भक्तिनम्रैरालोकिताः, महिताः=अनन्यसाधारणगुणोत्कीर्तनेन प्रशसिताः, पूजिताः=प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरागाणा पुष्पादिभि• सावद्यपूजाया निषिद्धत्वात्। तथा-अतीतप्रत्युत्पन्नानागत ज्ञायकै -अतीत=भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिकम्, अनागत-भविष्यत्कालिक तेषा ज्ञायकाः=ज्ञातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः-सर्व=समस्त द्रव्यप्रदेशपर्यायरूप वस्तु जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः=सर्वप्राणिगणमात्मवत् पश्यन्तीति सर्वदर्शिनस्तैः, प्रणीतम्=अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्ग=द्वादश अङ्गानि आचारादीनि यस्मिंस्तत् द्वादशाङ्गम्। गणिपिटकः=गणो गच्छः, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी आचार्यस्तस्य पिटकः=मञ्जूषा, पिटक इव पिटकः-सर्वस्वमित्यर्थः। सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिस्तीर्थकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्ग प्रणीत तत् सम्यक्श्रुतमिति निष्कर्षः।

आनन्द-विकसित लोचनों के आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित पूजित=वितरागों की पुष्पादि सामग्री से की गयी सावद्यपूजा निषिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत, ऐसे अरिहत प्रभु द्वारा अर्थकथन-पूर्वक प्ररूपित हुआ है। ये अर्हत प्रभु अतीत-भूत, प्रत्युत्पन्न-वर्तमान, तथा अनागत-भविष्यत्काल सबधी समस्त पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त-द्रव्यों के तथा उनकी समस्त पर्यायों के वेत्ता, एव सर्वदर्शी-त्रिलोक-वर्ती समस्त जीव राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं। सर्वज्ञ एव सर्वदर्शी तीर्थकर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है।

નોથી આલોકિત, મહિત=અનન્ય સાધારણ ગુણોત્કીર્તન પૂર્વક પ્રશસિત, પૂજિત=વીતરાગોની પુષ્પાદી સામગ્રીથી કરાતી સાવદ્ય પૂજા નિષિદ્ધ હોવાને કારણે પ્રશસ્ત ભાવયુકત શરીરથી નમસ્કૃત, એવા અરિહત પ્રભુ દ્વારા અર્થ કથન પ્રરૂપિત થયુ છે તે અર્હંત પ્રભુ ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સબધી સઘળા પદાર્થોના જ્ઞાતા, તથા સર્વજ્ઞ-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોના તથા તેમની પર્યાયોના જાણનારા, અને સર્વદર્શી-ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત જીવરાશિને પોતાની જેમ દેખનારા હોય છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી તીર્થંકર પ્રભુએ જેનુ અર્થપૂર્વક પ્રરૂપણ કર્યું છે તે દ્વાદશાગગણિ પિટક છે તેને ગણિપિટક તે કારણે કહ્યુ છે

छाया—अथ किं तत् सम्यक्श्रुतम्? सम्यक्श्रुत-यदिदम् अर्हद्भिर्भगवद्भिरुत्पन्नज्ञानदर्शनधरैस्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः, अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैः सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः प्रणीतं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं, तद्यथा—आचारः १, सूत्रकृतम् २, स्थानम् ३, समवायः ४, विवाहप्रज्ञप्तिः ५, ज्ञाताधर्मकथाः ६, उपासकदशाः ७, अन्तकृद्दशाः ८, अनुत्तरोपपातिकदशाः ९, प्रश्नव्याकरणानि १०, विपाकश्रुतम् ११, दृष्टिवादः १२, इत्येष द्वादशाङ्गगणिपिटकश्चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम्। अभिन्नदशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम्। ततः परं भिन्नेषु भजना। तदेतत् सम्यक्श्रुतम्॥ सू० ४०॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं सम्मसुयं' इति। अथ किं तत् सम्यक्श्रुतमिति। सम्यक्श्रुतस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—'सम्मसुयं०' इत्यादि। सम्यक्श्रुतं तदुच्यते, यदिदम् अर्हद्भिः=तीर्थकरैः, भगवद्भिः—भगः=समग्रैश्वर्यादिः, उक्तश्च—

"ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः।
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना" ॥ १ ॥ इति।

भगो विद्यते येषां ते भगवन्तस्तैः=समग्रैश्वर्यसमग्ररूपादियुक्तैः, तथा उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः=उत्पन्ने ज्ञानदर्शने=केवलज्ञानकेवलदर्शने, उत्पन्नज्ञानदर्शने तयोर्धराः, उत्पन्नज्ञानदर्शनधरास्तैः, तथा त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः-निरीक्षिताश्च महिताश्च

अब सूत्रकार सम्यक्श्रुत का वर्णन करते हैं—'से किं तं सम्मसुयं?' इत्यादि—

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है?

उत्तर—पूर्ववर्णित सम्यकश्रुत वह है जो भगवान्-समग्रऐश्वर्य १, रूप २, यश ३, लक्ष्मी ज्ञानादिलक्ष्मी ४, धर्म ५, और प्रयत्न ६, इन छहों अर्थों से संपन्न तथा अनंतज्ञान अनंतदर्शन शाली, तथा त्रैलोक्यद्वारा-भवनपति, व्यन्तर, नर, विद्याधर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों द्वारा-निरीक्षित-अर्थात्-मनोरथों से परिपूर्ण होने के निश्चय से समुत्पन्न

હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતનું વર્ણન કરે છે—से किं तं सम्मसुयं? ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! પૂર્વવર્ણિત સમ્યક્શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—પૂર્વવર્ણિત સમ્યક્શ્રુત એ છે જે ભગવાન-(૧) સમગ્ર ઐશ્વર્ય, (૨) રૂપ (૩) યશ (૪) લક્ષ્મી (જ્ઞાનાદિ લબ્ધિ) (૫) ધર્મ અને (૬) પ્રયત્ન એ છ અર્થોથી યુક્ત તથા અનંત જ્ઞાન અનંત દર્શનશાલી, તથા ત્રૈલોક્ય દ્વારા-ભવનપતિ, વ્યન્તર, નર, વિદ્યાધર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો દ્વારા-નિરીક્ષિત એટલે કે મનોરથોના પરિપૂર્ણ થવાના નિશ્ચયથી આસ આનંદ-વિકસિત લોચ-

पूजिताश्चेति समासः । त्रलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिताः-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित-पूजितास्तैरिति विग्रह । त्रैलोक्यशब्देन भवनपति १-व्यन्तर-नर-विद्याधर-ज्योतिष्क २-वैमानिकाना ३ ग्रहणम् । तत्र निरीक्षिता =मनोरथपरपरासपत्तिसभव-विनिश्चयसमुत्थसमदविकाशिलोचनैर्भक्तिनम्रैरालोकिताः, महिताः=अनन्यसाधारणगुणोत्कीर्तनेन प्रशसिताः, पूजिताः=प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरागाणा पुष्पादिभि. सावद्यपूजाया निषिद्धत्वात् । तथा-अतीतप्रत्युत्पन्नानागत ज्ञायकै -अतीत=भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिकम्, अनागत-भविष्यत्कालिक तेषा ज्ञायकाः=ज्ञातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः-सर्व=समस्त द्रव्यप्रदेशपर्यायरूप वस्तु जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः=सर्वप्राणिगणमात्मवत् पश्यन्तीति सर्वदर्शिनस्तैः, प्रणीतम्=अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्गं=द्वादश अङ्गानि आचारादीनि यस्मिंस्तत् द्वादशाङ्गम् । गणिपिटकः=गणो गच्छः, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी आचार्यस्तस्य पिटकः=मञ्जूषा, पिटक इव पिटकः-सर्वस्वमित्यर्थः । सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिस्तीर्थकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्गं प्रणीत तत् सम्यक्श्रुतमिति निष्कर्षः।

आनन्द-विकसित लोचनों के आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित पूजित=वितरागों की पुष्यादि सामग्री से की गयी सावद्यपूजा निषिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत, ऐसे अरिहत्त प्रभु द्वारा अर्थकथन-पूर्वक प्ररूपित हुआ है। ये अर्हत प्रभु अतीत-भूत, प्रत्युत्पन्न-वर्तमान, तथा अनागत-भविष्यत्काल सबधी समस्त पदार्थो के ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त-द्रव्यों के तथा उनकी समस्त पर्यायों के वेत्ता, एव सर्वदर्शी-त्रिलोक-वर्ती समस्त जीव राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं। सर्वज्ञ एव सर्वदर्शी तीर्थकर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है।

નોથી આલોકિત, મહિત=અનન્ય સાધારણ ગુણોત્કીર્તન પૂર્વક પ્રશસિત, પૂજિત=વીતરાગોની પુષ્પાદી સામગ્રીથી કરાતી સાવદ્ય પૂજા નિષિદ્ધ હોવાને કારણે પ્રશસ્ત ભાવયુકત શરીરથી નમસ્કૃત, એવા અરિહત પ્રભુ દ્વારા અર્થ કથન પ્રરૂપિત થયુ છે તે અર્હત પ્રભુ ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સબધી સઘળા પદાર્થોના જ્ઞાતા, તથા સર્વજ્ઞ-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોના તથા તેમની પર્યાયોના જાણનારા, અને સર્વદર્શી-ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત જીવરાશિને પોતાની જેમ દેખનારા હોય છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી તીર્થકર પ્રભુએ જેનુ અર્થપૂર્વક પ્રરૂપણ કર્યુ છે તે દ્વાદશાગગણિ પિટક છે તેને ગણિપિટક તે કારણે કહ્યુ છે

कानि तानि द्वादशाङ्गानीति जिज्ञासायामाह—'तं जहा०' इत्यादि । तद् यथा—तानि द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः। आचारः=आचाराङ्गम् १ । सूत्रकृत= सूत्रकृताङ्गम् २ । स्थान=स्थानाङ्गम् ३ । समवायः=समवायाङ्गम् ४ । विवाहप्रज्ञप्तिः= भगवतीसूत्रम् ५ । ज्ञातधर्मकथाः=ज्ञाताधर्मकथाऽङ्गम् ६ । उपासकदशाः=उपासकद- शाङ्गम् ७ । अन्तकृद्दशाः=अन्तकृद्दशाङ्गम् ८ । अनुत्तरोपपातिकदशाः=अनुत्तरोपपा तिकदशाङ्गम् ९ । प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसूत्रम् १० । विपाकश्रुत=विपाक श्रुतसूत्रम् ११ । दृष्टिवादः १२ । इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकस्य चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम् । यश्चतुर्दशपूर्वी, तस्य सकलमपि सामायिकादि-बिन्दुसारपर्यन्त श्रुत नियमात् सम्यक्श्रुतम् । ततोऽधोऽधुरसपरिहान्या नियमतः सर्व सम्यक्श्रुत तावद् वक्तव्य यावदभिन्नदशपूर्विणः=सपूर्णदशपूर्वधरस्यापि सम्यक्श्रुतम् । सपूर्णदशपूर्वध-

गणिपिटक इसे इस लिये कहा गया है कि यह गणी—आचार्यका पिटक मजूषाके समान माना गया है। वह इस प्रकार है—१ आचाराग, २ सूत्रकृताङ्ग, ३ स्थानाङ्ग, ४ समवायाङ्ग, ५ विवाहप्रज्ञप्ति—भगवतीसूत्र, ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, ७ उपासकदशाङ्ग, ८ अन्तकृतदशाङ्ग, ९ अनुत्तरोपपा- तिकदशाङ्ग, १० प्रश्नव्याकरणसूत्र, ११ विपाकश्रुत, १२ दृष्टिवाद । यह चतुर्दशपूर्वधारीका गणिपिटकरूप द्वादशाग सम्यक्श्रुत है । तात्पर्य यह है कि चौदह पूर्वपाठीका जितना भी सामायिक आदिसे ले कर बिन्दुसार पर्यन्त श्रुत है, वह समस्त सम्यक्श्रुत है । इस प्रकार पश्चानु- पूर्वीसे कम से कम अभिन्नदशपूर्वधारीका—समस्त दशपूर्वपाठीकाश्रुत है वह भी सम्यक्श्रुत है, कारण ये सम्पूर्ण दशपूर्व नियमतः सम्यग्दृष्टि जीवके होते हैं—मिथ्यादृष्टिके नही । तात्पर्य कहनेका यह है कि पूरे दश

કે તે ગણી—આચાર્યનુ પિટક—પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે— (૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ (૩) સ્થાનાગ (૪) સમવાયાગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાગ (૭) ઉપાસક દશાગ (૮) અન્તકૃત દશાગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઇને બિન્દુસાર સુધી જેટલા શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પશ્ચાનુપૂર્વીથી ઓછામા ઓછા અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના—સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનુ શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે-મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ

रत्वादिक हि नियमतः सम्यग्दृष्टेरेव, न तु मिथ्यादृष्टेः, तथा स्वाभाव्यात्। तथा हि-यथा अभव्यो ग्रन्थिदेशमुपागतोऽपि तथास्वभावत्वान्न ग्रन्थिभेदमाधातु समर्थः, एवं मिथ्यादृष्टिरपि श्रुतमवगाहमानः प्रकर्षतोऽपि तावदवगाहते, यावत् किंचिन्न्यूनानि दशपूर्वाणि भवन्ति, परिपूर्णानि तु तानि नावगाहितु शक्नोति, तथास्वभावत्वादिति।

ततः पर=संपूर्णदशपूर्वधरत्वात् पश्चानुपूर्व्याः पर भिन्नेपुन्यूनेपु दशसु पूर्वेपु, भजना=विकल्पना। कदाचित् सम्यक्श्रुत, कदाचित् मिथ्याश्रुतमित्यर्थः।

पूर्वश्रुतको जिसने पढ़ लिया है ऐसा जीव नियमसे सम्यग्दृष्टि ही होता है, मिथ्यादृष्टि नही, क्यों कि मिथ्यादृष्टि जीव सम्पूर्ण दश पूर्वों का अध्येता नहीं हो सकता है, यह नियत है। जिस प्रकार अभव्य जीव रागद्वेषरूपी ग्रन्थिदेशतक आकर भी उसे भेद नही सकता,-कारण उसका स्वभाव ही कुछ ऐसा होता है कि, जिस कारणसे उससे उस ग्रन्थिका भेद करना नही बन सकता है। रागद्वेषरूपी इस ग्रन्थिका भेद-विनाश तो जो सम्यग्दृष्टि जीव हुआ करते हैं। इसी तरह मिथ्यादृष्टि जीव भी श्रुतका अध्ययन करता हुआ भी उसे यहा तक पढ लेता है कि जिससे वह कुछ कम दशपूर्वका पाठी बन जाता है, परन्तु फिर भी उसका मिथ्यात्व नही जाता, अतः उस कारणसे वह सम्पूर्ण दशपूर्वका पाठी नही बन सकता है। जो सम्पूर्ण दश पूर्वके पाठी नही होते हैं उनमें सम्यक्श्रुतकी भजना है अर्थात् उनमे कभी सम्यक्श्रुत और कभी मिथ्याश्रुत होता है। इसका तात्पर्य यह है कि जिन सम्यग्दृष्टि

વાચી લીધા છે એવો જીવ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ નહી કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સંપૂર્ણ દશપૂર્વનો અભ્યાસી થઈ શકતો નથી, એ નિયત છે જે પ્રકારે અભવ્યજીવ રાગદ્વેષરૂપી ગ્રન્થિદેશ સુધી આવીને પણ તેને ભેદી શકતો નથી, કારણ કે તેનો સ્વભાવજ કંઈક એવો હોય છે કે જે કારણે તેનાથી તે ગ્રન્થિને ભેદવાનુ બની શકતુ નથી રાગદ્વેષરૂપી આ ગ્રંથિનો નાશ તો જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે તેઓજ કરે છે આ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પણ શ્રુતનુ અધ્યયન કરવા છતા પણ તેનો ત્યા સુધી અભ્યાસ કરી લે છે કે જેથી તે દશપૂર્વના પાઠી કરતા કંઈક ન્યૂન થઈ શકે છે, પણ તે છતા તેનુ મિથ્યાત્વ જતુ નથી, તેથી તે કારણે તે સંપૂર્ણ દશપૂર્વનો પાઠી બની શકતો નથી જે સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી હોતા નથી, તેમનામા સમ્યક્શ્રુતની ભજના છે એટલે કે તેમનામા ક્યારેક સમ્યક્શ્રુત અને ક્યારેક મિથ્યાશ્રુત હોય છે

कानि तानि द्वादशाङ्गानीति जिज्ञासायामाह-'तं जहा०' इत्यादि। तद् यथा-तानि द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः। आचारः=आचाराङ्गम् १। सूत्रकृत= सूत्रकृताङ्गम् २। स्थान=स्थानाङ्गम् ३। समवायः=समवायाङ्गम् ४। विवाहप्रज्ञप्तिः= भगवतीसूत्रम् ५। ज्ञातधर्मकथाः=ज्ञाताधर्मकथाऽङ्गम् ६। उपासकदशाः=उपासकदशाङ्गम् ७। अन्तकृद्दशाः=अन्तकृद्दशाङ्गम् ८। अनुत्तरोपपातिकदशाः=अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गम् ९। प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसूत्रम् १०। विपाकश्रुत=विपाकश्रुतसूत्रम् ११। दृष्टिवादः १२। इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकरूप चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम्। यश्चतुर्दशपूर्वी, तस्य सकलमपि सामायिकादि-बिन्दुसारपर्यन्त श्रुत नियमात् सम्यक्श्रुतम्। ततोऽधोमुखपरिहान्या नियमतः सर्वं सम्यक्श्रुत तावद् वक्तव्य यावदभिन्नदशपूर्विणः=सपूर्णदशपूर्वधरस्यापि सम्यक्श्रुतम्। सपूर्णदशपूर्वध-

गणिपिटक इसे इस लिये कहा गया है कि यह गणी-आचार्यका पिटक मजूषाके समान माना गया है। वह इस प्रकार है-१ आचाराग, २ सूत्रकृताङ्ग, ३ स्थानाङ्ग, ४ समवायाङ्ग, ५ विवाहप्रज्ञप्ति-भगवतीसूत्र, ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, ७ उपासकदशाङ्ग, ८ अन्तकृतदशाङ्ग, ९ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग, १० प्रश्नव्याकरणसूत्र, ११ विपाकश्रुत, १२ दृष्टिवाद। यह चतुर्दशपूर्वधारीका गणिपिटकरूप द्वादशाग सम्यक्श्रुत है। तात्पर्य यह है कि चौदह पूर्वपाठीका जितना भी सामायिक आदिसे ले कर बिन्दुसार पर्यन्त श्रुत है, वह समस्त सम्यक्श्रुत है। इस प्रकार पश्चानुपूर्वीसे कम से कम अभिन्नदशपूर्वधारीका-समस्त दशपूर्वपाठीका श्रुत है वह भी सम्यक्श्रुत है, कारण ये सम्पूर्ण दशपूर्व नियमतः सम्यग्दृष्टि जीवके होते हैं-मिथ्यादृष्टिके नहीं। तात्पर्य कहनेका यह है कि पूरे दश

કે તે ગણી-આચાર્યનુ પિટક-પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે— (૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ (૩) સ્થાનાગ (૪) સમવાયાગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાગ (૭) ઉપાસક દશાગ (૮) અન્તકૃત દશાગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને બિન્દુસાર સુધી જેટલા શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પશ્ચાનુપૂર્વીથી ઓછામા ઓછા અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના-સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનુ શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે-મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ પૂ-

चेत्, उच्यते—शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिसिद्धा मुक्ता अर्हत्त्वेन स्वीक्रियन्ते । उक्तश्च तैः—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

इत्यादि । तेषामिह ग्रहणं नास्तीति बोधयितुं भगवद्भिरिति विशेषणम् ।

शंका—सूत्र में जब "अर्हद्भिः" ऐसा पद सूत्रकार ने रखा है तब इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाता है तो फिर "भगवद्भिः" इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में ग्रहण क्यों किया गया है ? ।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिकनय की मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से सिद्ध हैं और वे अर्हन्त पद वाच्य माने गये हैं । जैसे—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।
ऐश्वर्यंचैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

अप्रतिघ-अनंत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये चार बातें जगत्पति प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादिसिद्ध परमात्मा का यहां "भगवतेहिं" पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" यह पद रखा है ।

શંકા—સૂત્રમાં જો "अर्हद्भि" એવું પદ સૂત્રકારે મૂક્યું છે, તો એ એક પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઇ જાય છે તો પછી "भगवद्भि" આ વિશેષણને સ્વતંત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને લીધે એવું કહે છે કે મુક્તજીવ આનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હંત પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

"ज्ञानमप्रतिघ, यस्य, वैराग्य च जगत्पतेः ॥
ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्ध चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

અપ્રતિઘ-અનંત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગત્પતિ પ્રભુમાં સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનું અહીં "भगवतेहिं" પદથી ગ્રહણ થયું નથી, એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં "भगवतेहिं" એ પદ મૂક્યું છે "भगवंत" પદથી એવા પર-

अयं भावः—सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्श्रुत भवति, यथावस्थितार्थतया तस्य सम्यक् परिणमनात् । मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुतं भवति, विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात् । तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ।

अथ 'भगवंतेहिं०' इत्यादि विशेषणाना सार्थक्यमुच्यते—अर्हद्भिरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः सभवति, पुनः 'भगवद्भि'रिति विशेषणोपादान किमर्थमिति

जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशपूर्व के पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ्याश्रुत है। सम्यक्दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है। तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशपूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है। इसीलिये किञ्चित् न्यून दशपूर्वपाठी जीवों में सम्यक्श्रुत की भजना बतलाई गई है। इस तरह यहा तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ ॥

अब टीकाकार सूत्र मे रहे हुए "भगवतेहिं०" आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે જીવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ છે તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના પાઠી બે જીવોમા એકનુ શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનુ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યુ છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમા સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહીં સુધી સમ્યક્શ્રુતનુ વર્ણન થયુ હવે સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ "भगवतेहिं" આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

चेत्, उच्यते-शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिसिद्धा मुक्ता अर्हत्त्वेन स्वीक्रियन्ते। उक्तञ्च तैः—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

इत्यादि। तेषामिह ग्रहणं नास्तीति बोधयितुं भगवद्भिरिति विशेषणम्।

शंका—सूत्र मे जब "अर्हद्भिः" ऐसा पद सूत्रकार ने रखा है तब इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाता है तो फिर "भगवद्भिः" इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में ग्रहण क्यों किया गया है?।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिकनय की मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से सिद्ध हैं और वे अर्हंत पद वाच्य माने गये हैं। जैसे—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यंचैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

अप्रतिघ-अनंत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये चार बातें जगत्पति प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादिसिद्ध परमात्मा का यहां "भगवतेहिं" पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" यह पद रखा है।

શંકા—સૂત્રમાં જો "अर्हद्भिः" એવું પદ સૂત્રકારે મૂક્યું છે, તો એ એક પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઇ જાય છે તો પછી "भगवद्भिः" આ વિશેષણને સ્વતંત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ ગ્રહણ કર્યું છે?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને લીધે એવું કહે છે કે મુક્તજીવ અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હંત પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

"ज्ञानमप्रतिघ, यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः॥
ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

અપ્રતિઘ-અનંત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગત્પતિ પ્રભુમાં સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનું અહીં "भगवतेहिं" પદથી ગ્રહણ થયું નથી, એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં "भगवतेहिं" એ પદ મૂક્યું છે "भगवंत" પદથી એવા પર-

अयं भावः—सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्श्रुतं भवति, यथावस्थितार्थतया तस्य सम्यक् परिणमनात्। मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुतं भवति, विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात्। तदेतत् सम्यक्श्रुतम्।

अथ 'भगवंतेहिं०' इत्यादि विशेषणानां सार्थक्यमुच्यते—अर्हद्भिरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः संभवति, पुनः 'भगवद्भि'रिति विशेषणोपादानं किमर्थमिति

जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशपूर्वके पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ्याश्रुत है। सम्यक्दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है। तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशपूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है। इसीलिये किञ्चित् न्यून दशपूर्वपाठी जीवों में सम्यक्श्रुत की भजना बतलाई गई है। इस तरह यहां तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ॥

अब टीकाकार सूत्र में रहे हुए "भगवतेहिं०" आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે જીવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ છે તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના પાઠી બે જીવોમા એકનુ શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનુ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યુ છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કંઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમા સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહીં સુધી સમ્યક્શ્રુતનુ વર્ણન થયુ હવે સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ "भगवतेहिं" આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

चेत्, उच्यते—शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादि... त्वेन स्वीक्रियन्ते। उक्तञ्च तैः—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्" ॥१॥

इत्यादि। तेषामिह ग्रहणं नास्तीति बोधयितुं ...

शंका—सूत्र में जब "अर्हद्भिः" ऐसा पद ... इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाता है ... "भगवद्भिः" इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप में सूत्र में ... किया गया है?।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिक... मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि ... हैं और वे अर्हत पद वाच्य माने गये हैं। जैसे—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यंचैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥१॥

अप्रतिघ-अनंत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये ... र्थात प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादिसिद्ध ... का यहां "भगवतेहिं" पद से ग्रहण नहीं हुआ है, ... करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" ...

શંકા—સૂત્રમાં જે "अर्हद्भि" એવું પ... પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઇ જાય છે ... વિશેષણને સ્વતંત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ ગ્રહણ કર્યું છે?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે ... લીધે એવું કહે છે કે મુક્તજીવ અનાદિ ... પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે-

"ज्ञानमप्रतिघं, यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः॥
ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥१॥

અપ્રતિઘ-અનંત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ... ત્પત્તિ પ્રભુમાં સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, ... અહીં "भगवतेहिं" પદથી ગ્રહણ થયું નથી, ... સૂત્રકારે સૂત્રમાં "भगवतेहिं" એ પદ મૂક્યું છે, ...

अयं भावः—सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्श्रुतं भवति, यथावस्थितार्थतया तस्य सम्यक् परिणमनात्। मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुतं भवति, विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात्। तदेतत् सम्यक्श्रुतम्।

अथ 'भगवंतेहिं०' इत्यादि विशेषणानां सार्थक्यमुच्यते—अर्हद्भिरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः सम्भवति, पुनः 'भगवद्भि'रिति विशेषणोपादानं किमर्थमिति

जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशपूर्वके पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ्याश्रुत है। सम्यग्दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है। तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशपूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है। इसीलिये किञ्चित् न्यून दशपूर्वपाठी जीवों में सम्यक्श्रुत की भजना बतलाई गई है। इस तरह यहां तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ॥

अब टीकाकार सूत्र में रहे हुए "भगवंतेहिं०" आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમાં પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનું જેટલું પણ શ્રુત છે તે બધું સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે જીવોમાં મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ છે તેમનું જેટલું પણ શ્રુત છે તે બધું મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનું કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતાં થોડા ન્યૂનના પાઠી બે જીવોમાં એકનું શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનું શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યું છે તેથી દશપૂર્વ કરતાં કંઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમાં સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામાં આવી છે આ રીતે અહીં સુધી સમ્યક્શ્રુતનું વર્ણન થયું હવે સૂત્રકાર સૂત્રમાં આવેલ "भगवंतेहिं" આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

ननु तर्हि 'उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः' इत्येतावन्मात्र विशेषणमस्तु अल 'भगवद्भिः'

वत्ता का अभाव आप कैसे कह सकते हैं। इस प्रकार की दूसरी शका की निवृत्ति के लिये सूत्रकारने सूत्र में "उप्पणनाण दसणधरे हिं" यह पद रखा है। इस पद द्वारा सूत्रकार यह प्रमाणित करते हैं कि जो अनादिसिद्ध माने गये हैं वे उत्पन्न हुए ज्ञान एव दर्शन को धारण करने वाले नहीं होते हैं, किन्तु वे तो नित्यसिद्ध ज्ञान वैराग्य आदि के अधि-पति होते हैं, अतः यहा ऐसे ही अर्हतप्रभु का ग्रहण किया गया है,जो भग-वंत हों तथा उत्पन्न हुए ज्ञान दर्शन को धारण करनेवाले हो। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि पर समत अनादिसिद्ध परमात्मा भले ही अपने शरीर का स्वेच्छा से निर्माण करलें एतावता उनमें भगवत्ता भले ही आजावे परन्तु इतने मात्र से उनमे अर्हतता नही आसकती है, किन्तु अर्हतता आनेके लिये सूत्रकार की दृष्टि मे उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारणकरनापना भी आवश्यकीय है। अनादिसिद्धों मे यह बात बनती नही है, अत उनमे अर्हतता घटित नहीं होती। २।

शका—जब ऐसी बात है तो फिर "अर्हतता" प्रकट करने के लिये "उत्पन्न ज्ञानदर्शनधरै." यही एक पद काफी है। व्यर्थ मे "भगवद्भि" इस पद का न्यास क्यों किया गया है?"

त्तानो अभाव केवी रीते कही शको छो? आ प्रकारनी बीजी शकानी निवृत्तिने माटे सूत्रकारे सूत्रमा "उत्पणनाणदसणधरे हि" आ पद मूक्यु छे आ पद द्वारा सूत्रकार ए साबित करे छे के जे अनादि सिद्ध मानाय छे तेओ उत्पन्न थयेल ज्ञान अने दर्शनने धारण करनार होता नथी, पण तेओ तो नित्यसिद्ध ज्ञान वैराग्य आदिना अधिपति होय छे, तेथी अही एवा ज अर्हंत प्रभु ग्रहण करवामा आव्या छे के जे भगवत होय अने उत्पन्न थयेल ज्ञानदर्शनने धारण करनार होय तेनु तात्पर्य एवु छे के पर समत अनादि सिद्ध परमात्मा भले पोताना शरीरनु स्वेच्छाथी निर्माण करी ले, एटला प्रमाणमा तेमनामा भले भगवत्ता आवी जाय पण मात्र एटलाथी ज तेमनामा अर्हंतता आवी शकती नथी, पण अर्हंतता आववाने माटे सूत्रकारनी दृष्टिए उत्पन्न थयेल ज्ञान अने दर्शनने धारण करवु ते पण आवश्यक छे अनादि सिद्धोमा आ वात बनती नथी, एटला माटे एमनामा अर्हंतता घटती नथी ॥२॥

शका—जो एवी वात छे तो पछी "अर्हतता" प्रगट करवाने माटे "उत्पन्न ज्ञान दर्शनधरै" एज एक पद पुरतु छे "भगवद्भि" ए पदनो उपयोग शा माटे कर्यो छे?

अनादिसिद्धा अर्हन्तो हि रूपाभावादेव समग्ररूपवन्तो न भवन्ति, अशरीरित्वात्, शरीरस्य च रागादिकार्यत्वात्, तेषां च रागाद्यभावादिति तेषां भगवत्त्वं नोपपद्यते।

ननु परसम्मता अपि सिद्धाः स्वेच्छया शरीरं निर्मातुं शक्नुवन्तीति तेऽपि भगवन्तः स्युरतो विशेषणान्तरमाह—'उप्पण्णनाणदंसणधरेहिं'—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरै'रिति। तेऽनादिसिद्धा ज्ञानवैराग्यादिचतुष्टयस्य नित्यसिद्धत्वाद् उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा न भवन्तीति नेह तेषां ग्रहणम्।

"भगवत" पद से ऐसे परमात्मा का पार्थक्य इसलिये हो जाता है कि अनादिसिद्ध अर्हंत में शरीर के अभाव से समग्ररूपशालिता नहीं आती है, कारण जो अनादिसिद्ध अर्हंत होंगे उनमें रागादिक का कार्यरूप शरीर का सद्भाव कैसे बन सकता है। यदि शरीर उनमें माना जाय तो उनमे रागादिक का अभाव एव अनादिसिद्धता नहीं मानी जा सकती, परन्तु ऐसी मान्यता तो है नही, वहा तो रागादिक का अभाव माना ही गया है, अतः यह निश्चय है कि अनादिसिद्ध अर्हंत, भगवन्त नहीं वन सकते है, किन्तु जो सादि सिद्ध अर्हंत होंगे वे ही भगवंत बन सकेंगे, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" यह पद स्वतन्त्ररूप से निवेशित किया। १।

शंका—जो अनादिसिद्ध अर्हंत परमात्मा दूसरों ने माने हैं वे भगवंत भी बन सकते हे, कारण उनमें जब शरीर निर्माण करने की इच्छा होती हैं तब वे शरीर का भी निर्माण कर लिया करते है, फिर उनमे भग-

માત્માનુ પાર્થક્ય એ કારણે થઈ જાય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હંતમા શરીરને અભાવે સમગ્ર રૂપશાલીતા આવતી નથી, કારણ કે જે અનાદિ સિદ્ધ અર્હંત હશે તેમનામા રાગાદિકના કાર્યરૂપ શરીર કેવી રીતે હોઈ શકે! જો તેઓને શરીર હોય છે એમ માનવામા આવે તો તેઓમા રાગાદિકનો અભાવ અને અનાદિ સિદ્ધતા માની શકાય નહી, પણ એવી માન્યતા તો નથી, ત્યા તો રાગાદિકનો અભાવ માનવામા આવ્યો જ છે, તેથી તે નક્કી થાય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હંત ભગવન્ત બની શકતા નથી, પણ જે સાદિ સિદ્ધ અર્હંત હશે તેઓ જ ભગવંત બની શકશે, એ વાતને પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા "ભગવતેહિં" આ પદ સ્વતંત્ર રીતે મૂક્યુ છે ॥૧॥

શંકા—જે અનાદિસિદ્ધ અર્હંત પરમાત્મા બીજા લોકોએ માન્યા છે તેઓ ભગવંત પણ બની શકે છે, કારણ કે તેમને જ્યારે શરીર નિર્માણ કરવાની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે તેઓ શરીરનુ નિર્માણ કરી લે છે, છતા આપ તેમનામા ભગવ-

पूइएहिं ' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति ।
 ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह–'तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं ' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगताः खलुअतीतप्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेपामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीतानागतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात्। ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अननज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अर्हंत नहीं होते हैं। अर्हंत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते है, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नहीं। ४।

शका—यदि अर्हंत बननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजितपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानुसारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हंत माने जावेगे कारण वे भीं त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये है, इस तरह उभयत्रतुल्यता की आपत्ति आती है।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण अर्हंत बननेमे जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित पूजितता कारण है उसी प्रकार "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अनागत विपयोंका ज्ञापकपना भी कारण है। वुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે–જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, પણ એવા બધા જીવ અહંત થતા નથી અહંત પ્રભુ જ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહીં (૪)

શકા—જો અહંત બનવામા ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અહંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અહંત બનવામા જે રીતે ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતના કારણરૂપ છે એજ પ્રકારે "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોકય નિરી-

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते-सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरा भवन्ति किन्तु तेषां समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थंकरवद् भगवतो न भवन्ति, तस्मात् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनार्थं 'भगवद्भिः' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां व्यवच्छेदः कृतः। सम्प्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिताः ये मुक्तास्तेऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह-' तेलुक्कनिरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हतता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता भी कारण है। यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों पद स्थापित किये हैं। उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी होता है, परन्तु वहां समग्ररूपादिमत्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थंकर प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हंत बनने में समग्र ऐश्वर्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भिः" इस पद से सूत्रकार ने स्थापित की है। ३।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता है। अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें अर्हतता नहीं आती है, कारण अर्हतता आनेमे "तेल्लुक्क निरिक्खिय-महिय पूइएहिं" कारण माना गया है। तात्पर्य इसका इस प्रकार-जो

ઉત્તર—અર્હંતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ કરવુ એજ કારણ મનાયુ નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે એજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા બન્ને પદ મૂકયા છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમા પણ હોય છે પણ ત્યા સમગ્ર રૂપાદિમત્તા હોતી નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અર્હંત બનવામા સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણ જોઈએ એ વાત "ભગવદ્ભિ" આ પદથી સૂત્રકારે સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે અનાદિ સિદ્ધ મુકત માનનારા છે, તેમનુ ખ ડન થઇ જાય છે હવે પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુકત માન્યા છે તેઓ જો કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામા અર્હંતતા આવતી નથી, કારણ કે અર્હંતતા આવવામા "तेलुक्क निरिक्खिय महियपुइएहिं" કારણ મના

पूइएहिं' इति। त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति। न च ते तथा भवन्तीति।

ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह–'तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं' इति। अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति। सुगताः खलुअतीतप्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेषामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीतानागतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात्। ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अनन्तज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अर्हंत नहीं होते है। अर्हंत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते है, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नही। ४।

शका—यदि अर्हंत बननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजितपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानुसारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हंत माने जावेगे कारण वे भीं त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये है, इस तरह उभयत्रतुल्यता की आपत्ति आती है।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण अर्हंत बननेमें जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित पूजितता कारण है उसी प्रकार "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयोंका ज्ञापकपना भी कारण है। बुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે–જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, પણ એવા બધા જીવ અર્હંત થતા નથી અર્હંત પ્રભુ જ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહી (૪)

શકા—જો અર્હંત બનવામા ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત બનવામા જે રીતે ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણરૂપ છે એજ પ્રકારે "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોકય નિરી-

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते-सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरा भवन्ति किन्तु तेषां समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थंकरवद् भगवन्तो न भवन्ति, तस्माद् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनार्थं 'भगवद्भिः' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां व्यवच्छेदः कृतः। सम्प्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिताः ये मुक्तास्तेऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह-'तेलुक्कनिरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हतता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता भी कारण है। यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों पद स्थापित किये हैं। उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी होता है, परन्तु वहां समग्ररूपादिमत्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थंकर प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हंत बनने में समग्र ऐश्वर्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भिः" इस पद से सूत्रकार ने ख्यापित की है। ३।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता है। अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें अर्हतता नहीं आती है, कारण अर्हतता आनेमे "तेल्लुक्क निरिक्खिय-महिय पूइएहिं" कारण माना गया है। तात्पर्य इसका इस प्रकार-जो

ઉત્તર—અહઁતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ કરવુ એજ કારણ મનાયુ નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે એજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા બન્ને પદ મૂકયા છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમા પણ હોય છે પણ ત્યા સમગ્ર રૂપાદિમત્તા હોતી નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અહઁત બનવામા સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણ જોઈએ એ વાત "भगवद्भि" આ પદથી સૂત્રકારે સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે અનાદિ સિદ્ધ મુકત માનનારા છે, તેમનુ ખંડન થઈ જાય છે હવે પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુકત માન્યા છે તેઓ જો કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામા અહઁતતા આવતી નથી, કારણ કે અહઁતતા આવવામા "तेलुक्क निरिक्खिय महियपुइएहि" કારણ

पूइएहिं ' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति ।

ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह–' तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं ' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगताः खलुअतीतप्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेपामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीतानागतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात् । ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते है उनमें अननज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अर्हंत नहीं होते है। अर्हंत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते है, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नही। ४।

शका—यदि अर्हंत बननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजितपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानुसारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हंत माने जावेगे कारण वे भी त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये है, इस तरह उभयत्रतुल्यता की आपत्ति आती है।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नही आसकती है, कारण अर्हंत बननेमें जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित प्रजितता कारण है उसी प्रकार "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयोंका ज्ञापकपना भी कारण है। बुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, પણ એવા બધા જીવ અર્હંત થતા નથી અર્હંત પ્રભુ જ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહીં (૪)

શકા—જો અર્હંત બનવામા ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રલોકય દ્વાગ નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત બનવામા જે રીતે ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણરૂપ છે એજ પ્રકારે "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોકય નિરી-

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः। उक्तञ्च—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ १॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः "॥ २॥ इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एवं पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एवं अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिकवादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है। ५।

शंका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एवं प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

" ऋषयः संयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम्॥ १॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः" ॥ २॥

ક્ષિત મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધજ નથી થતી એ સિદ્ધાત એકાન્તત ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમા એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનુ અસત્ત્વ હોવાથી તેમનુ ગ્રહણ તેમના દ્વારા થઇ શકતુ નથી આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કહ્યુ પણ છે—

" ऋषय' संयतात्मानः फलमूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम्॥ १॥
" अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत!
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया "॥ २॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह–'सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं'–सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति । ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः–सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्मतुल्यदृष्ट्यभावात् ।

तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थकरा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हत होने मे कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले किननेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋपियो मे भी अर्हतता आ जावेगी। इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खडी ही रहती ? ।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नही आती है, कारण सूत्र मे इस वात की निवृत्ति के लिये "सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं" ये पद रक्खे गये है । ये पद यह स्पष्ट करते है कि तीर्थंकर अर्हत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋपिजन नही । इनमें सर्वज्ञता इसलिये नही आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नही होते है । तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नही आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते है । फलमूल आदि के आहार करने वालों मे समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नही रहती है । इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને જાણવા તે અર્હંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે ?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે "सव्व ण्णूहि सव्व दरिसीहिं" એવા પદો મૂકયા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના જાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફળમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः । उक्तञ्च—

" ऋषयः सयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीताऽनागतान् भावान, वर्तमानाश्च भारत ! ।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसगा जितेन्द्रिया " ॥ २ ॥ इत्यादि ।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती । यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है । इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है । इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है । ५ ।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्यु त्पन्न विषयो के ज्ञाता होते हैं । कहा भी है—

" ऋषयः सयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत ! ।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः " ॥ २ ॥

क्षित महित અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધજ નથી થતી એ સિદ્ધાત એકાન્તત ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમા એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનુ જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યુ છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનુ અસત્ત્વ હોવાથી તેમનુ ગ્રહણ તેમના દ્વારા થઈ શકતુ નથી આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કહ્યુ પણ છે—

" ऋषयः सयतात्मानः फलमूला निलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
" अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया " ॥ २ ॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह-'सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं'-सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति। ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः-सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्मतुल्यदृष्ट्यभावात्।

तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थकरा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हंत होने मे कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले कितनेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियो में भी अर्हंतता आ जावेगी। इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खडी ही रहती?।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नही आती है, कारण सूत्र में इस बात की निवृत्ति के लिये "सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं" ये पद रक्खे गये है। ये पद यह स्पष्ट करते है कि तीर्थंकर अर्हंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नही। इनमें सर्वज्ञता इसलिये नही आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नही होते है। तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नही आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते है। फलमूल आदि के आहार करने वालों मे समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है। इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને જાણવા તે અર્હંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે "सव्व ण्णूहिं सव्व दरिसीहिं" એવા પદો મૂક્યા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના જાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફલમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः। उक्तञ्च—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत !।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः " ॥ २ ॥इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एवं पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एवं अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिकवादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है। ५।

शंका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एवं प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

" ऋषयः संयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत !।
ज्ञानालोकेन पश्यति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः " ॥ २ ॥

क्षित महित अने पूजित तरीके स्वीकार्या होय, पण तेमनामा भूत, वर्तमान अने भविष्यना विषयोनी जाणकारी नथी कारण के तेमना सिद्धांत प्रमाणे भूत अने भविष्यता सिद्धज नथी थती ए सिद्धांत एकान्तत क्षणिकवादी छे, तेथी तेमा एकान्त वर्तमान क्षणनुं ज अस्तित्व स्वीकार्युं छे आ रीते अतीत (भूत) अने अनागत (भविष्य) क्षणोनु असत्त्व होवाथी तेमनु ग्रहण तेमना द्वारा थई शकतु नथी आ रीते तुल्यतानी मुश्केली दूर थाय छे (५)

शंका—व्यवहार नयनी मान्यताने माननारी केटलीक व्यक्ति ए वातनो स्वीकार करे छे के ऋषिजन भूत, भविष्य अने वर्तमान विषयोना जाणकार होय छे कह्यु पण छे—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
" अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः " ॥ २ ॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह-'सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं'-सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति। ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः-सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्मतुल्यदृष्ट्यभावात्।

तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थकरा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हत होने में कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले कितनेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियों में भी अर्हतता आ जावेगी। इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खडी ही रहती?।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नही आती है, कारण सूत्र मे इस बात की निवृत्ति के लिये "सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं" ये पद रक्खे गये है। ये पद यह स्पष्ट करते है कि तीर्थंकर अर्हत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नही। इनमे सर्वज्ञता इसलिये नही आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नही होते है। तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नही आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते है। फलमूल आदि के आहार करने वालों मे समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है। इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને જાણવા તે અહંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે "सव्व ण्णूहि सव्व दरिसीहिं" એવા પદો મૂક્યા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના જાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફલમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

केश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः। उक्तञ्च—

"ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ १॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः"॥ २॥ इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एवं पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एवं अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है। ५।

शंका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एवं प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

"ऋषयः संयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ १॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानांश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः"॥ २॥

ક્ષિત મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધ જ નથી થતી એ સિદ્ધાંત એકાન્તતઃ ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમાં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનું અસત્ત્વ હોવાથી તેમનું ગ્રહણ તેમના દ્વારા થઈ શકતું નથી આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કહ્યું પણ છે—

"ઋषयः संयतात्मानः फलमूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ १॥
"अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत!
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः"॥ २॥

कापिलिकम् १३, लौकायतिकम् १४, षष्टितन्त्रम् १५, माठरम् १६, पुराणम् १७, व्याकरणम् १८, भागवतम् १९, पातञ्जलम् २०, पुष्यदैवतम् २१, लेखम् २२, गणितम् २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५, अथवा-द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारश्च वेदाः साङ्गोपाङ्गाः, एतानि मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि मिथ्याश्रुतम्। एतानि चैव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि सम्यक्श्रुतम्। अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि चैव सम्यक्श्रुतम्, कस्मात्? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, यस्माते मिथ्यादृष्टयस्तैरेव समयैर्नोदिताः सन्तः केचित् स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्ति। तदेतन्मिथ्याश्रुतम्॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं मिच्छासुय०' इति। अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् इति। उत्तरमाह—मिच्छासुयं०' इत्यादि। तत् खलु मिथ्याश्रुत भवति, यदिदम् अज्ञानिकैः=अल्पमतिभि मिथ्यादृष्टिभिः=मिथ्यात्विभिः, स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्, तत्र बुद्धिः=अवग्रहेहारूपा, मतिः=अवाय धारणारूपा, स्वच्छन्देन=स्वाभिप्रायेण, न तु सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारेण, बुद्धिमतिभ्या विकल्पितम्, स्वबुद्धि

अब सूत्रकार मिथ्याश्रुत का वर्णन करते हैं-'से किं त मिच्छासुय०' इत्यादि। शिष्य पूछता है-हे भदन्त! मिथ्याश्रुत का क्या स्वरूप है! उत्तर-मिथ्याश्रुत वह है कि जिसे अज्ञानी-अल्पमतियुक्त-मिथ्यादृष्टि जीवों ने अपनी स्वच्छद मति एव बुद्धि द्वारा परिकल्पित किया है। यहा जो "स्वच्छद मति बुद्धि" ऐसा कहा है उसका अभिप्राय यह है कि जो मिथ्यादृष्टि जीव हुआ करते हैं वे सर्वज्ञ प्रणीत अर्थके अनुसार पदार्थों की प्ररूपणा नही करते, किन्तु अपने अभिप्राय के अनुसार जो अपनी बुद्धि और मतिमें आता है उसे ही सत्य कल्पित कर लिया करते हैं। यहा अवग्रह एव ईहारूप मान्यता का नाम बुद्धि है, तथा अवाय एव धारणारूप मान्यता का नाम मति है। इस तरह बुद्धि और मतिमे भेद

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતનુ વર્ણન કરે છે-"से किं त मिच्छासुय०" ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! મિથ્યાશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની-અલ્પમતિવાળા-મિથ્યાદષ્ટિ જીવોએ પોતાની સ્વચ્છદ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહી જે "સ્વચ્છદ મતિ બુદ્ધિ" એમ કહ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ હોય છે તેઓ સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થ પ્રમાણે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમા આવે છે એને જ સત્ય કલ્પી લે છે અહી અવગ્રહ અને ઈહારૂપ માન્યતાનુ નામ બુદ્ધિ છે,

अथ मिथ्याश्रुत वर्णयति—

मूलम्—से किं तं मिच्छासुयं ? । मिच्छासुयं जं इमं अण्णाणिएहिं मिच्छादिट्ठिएहिं सच्छंदबुद्धिमइविगप्पियं, तं जहा—भारहं १, रामायणं २, भीमासुरुक्कं ३, कोडिल्लयं ४, सगडभद्दियाओ ५ खोड—(घोडग) मुहं ६, कप्पासियं ७, नागसुहुमं ८, कणगसत्तरी ९, वइसेसियं १०, बुद्धवयणं ११, तेरासियं १२, काविलियं १३, लोगाययं १४, सट्ठितंतं १५, माढरं १६, पुराणं १७, वागरणं १८, भागवयं १९, पायंजली २०, पुस्सदेवयं २१, लेहं २२, गणियं २३, सउणरुयं २४, नाडयाइं २५, अहवा बावत्तरिकलाओ, चत्तारि य वेया संगोवंगा। एयाइं मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छत्तपरिग्गहियाइं मिच्छासुयं। एयाइं चेव सम्मदिट्ठिस्स सम्मत्तपरिग्गहियाइं सम्मसुयं। अहवा—मिच्छदिट्ठिस्स वि एयाइं चेव सम्मसुयं, कम्हा ? सम्मत्तहेउत्तणओ, जम्हा ते मिच्छदिट्ठिया तेहिं चेव समएहिं चोइया समाणा केइ सपक्खदिट्ठिओ चयंति। से तं मिच्छासुयं ॥ सू० ४१ ॥

छाया-अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् ?। मिथ्याश्रुतं यदिदमज्ञानिकैर्मिथ्यादृष्टिकैः स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्, तद्यथा—भारतम् १, रामायणम् २, भीमासुरोक्तम् ३, कौटिल्यकम् ४, शकटभद्रिकाः ५, खोडा (घोटक) मुखम् ६, कार्पासिकम् ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिकम् १०, बुद्धवचनम् ११, त्रैराशिकम् १२,

---

मुक्त जीवों से भिन्न तीर्थंकर अर्हंत प्रभु है, यह बात इन विशेषणों द्वारा प्रतिपादित की गई है ६ ॥ सू० ४० ॥

પરિકલ્પિત મુકત જીવોથી ભિન્ન તીર્થંકર અર્હંત પ્રભુ છે, એ વાત એ વિશેષણો દ્વારા સિદ્ધ કરવામા આવી છે (૬) ॥ સૂ ૪૦ ॥

कापिलिकम् १३, लौकायतिकम् १४, षष्टितन्त्रम् १५, माठरम् १६, पुराणम् १७, व्याकरणम् १८, भागवतम् १९, पातञ्जलम् २०, पुष्यदैवतम् २१, लेखम् २२, गणितम् २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५, अथवा–द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारश्च वेदाः साङ्गोपाङ्गाः, एतानि मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि मिथ्याश्रुतम्। एतानि चैव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि सम्यक्श्रुतम्। अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि चैव सम्यक्श्रुतम्, कस्मात्? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव समयैर्नोदिताः सन्तः केचित् स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्ति। तदेतन्मिथ्याश्रुतम्॥

टीका—शिष्य. पृच्छति—' से किं तं मिच्छासुयं० ' इति। अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् इति। उत्तरमाह—मिच्छासुयं० ' इत्यादि। तत् खलु मिथ्याश्रुत भवति, यदिदम् अज्ञानिकैः=अल्पमतिभि मिथ्यादृष्टिभिः=मिथ्यात्विभिः, स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्, तत्र बुद्धिः=अवग्रहेहारूपा, मतिः=अवाय धारणारूपा, स्वच्छन्देन=स्वाभिप्रायेण, न तु सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारेण, बुद्धिमतिभ्या विकल्पितम्, स्वबुद्धि

अब सूत्रकार मिथ्याश्रुत का वर्णन करते है–' से किं त मिच्छासुयं० ' इत्यादि। शिष्य पूछता है–हे भदन्त! मिथ्याश्रुत का क्या स्वरूप है! उत्तर–मिथ्याश्रुत वह है कि जिसे अज्ञानी–अल्पमतियुक्त–मिथ्यादृष्टि जीवों ने अपनी स्वच्छद मति एव बुद्धि द्वारा परिकल्पित किया है। यहा जो "स्वच्छद मति बुद्धि" ऐसा कहा है उसका अभिप्राय यह है कि जो मिथ्यादृष्टि जीव हुआ करते हैं वे सर्वज्ञ प्रणीत अर्थके अनुसार पदार्थों की प्ररूपणा नही करते, किन्तु अपने अभिप्राय के अनुसार जो अपनी बुद्धि और मतिमें आता है उसे ही सत्य कल्पित कर लिया करते हैं। यहा अवग्रह एव ईहारूप मान्यता का नाम बुद्धि है, तथा अवाय एव धारणारूप मान्यता का नाम मति है। इस तरह बुद्धि और मतिमे भेद

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતનુ વર્ણન કરે છે–"से कि त मिच्छासुयं० " ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! મિથ્યાશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની–અલ્પમતિવાળા–મિથ્યાદષ્ટિ જીવોએ પોતાની સ્વચ્છદ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહી જે "સ્વચ્છદ મતિ બુદ્ધિ" એમ કહ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ હોય છે તેઓ સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થ પ્રમાણે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમા આવે છે એને જ સત્ય કલ્પી લે છે અહી અવગ્રહ અને ઈહારૂપ માન્યતાનુ નામ બુદ્ધિ છે,

परिकल्पितमित्यर्थः, तद् यथा–तत्=मि॰याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित तथा कथयामीत्यर्थः। भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचित शास्त्रम् ३, कौटिल्यक–कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४, शकटभद्रिकाः ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, बुद्धवचन=त्रिपिटकरूपं ११ त्रैराशिक–त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेषः १२, कापिलक=साख्यशास्त्रम् १३, लौकायतिक=चार्वाकदर्शनम् १४, षष्टितन्त्र=साख्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५, माठर–माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतत्त्वस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेखः २२, गणित २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति। अथवा–अथ चेत्यर्थः। द्वासप्तति॰ कलाः, चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः। एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये। वे मिथ्याश्रुत ये हैं–भारत १, रामायण २, भीमासुर के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४, शकटभद्रिका ५, घोटकमुख नामका शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्रदाय सबधी ग्रन्थविशेष १२, साख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४, षष्ठितन्त्र साख्यो का ग्रन्थ विशेष १५, माठर–सोलह तत्वो की स्थापना करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकुनरुत २४, एव नाटक २५,। तथा बहत्तर कलाएँ सागोपाङ्ग चारोंवेद। ये भारतादिकश्रुत जब मिथ्यादृष्टि जीवों द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે–(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) ભીમસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણક્યે બનાવેલુ અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સપ્રદાય સબધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) ષષ્ઠિતત્ર–સાખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર–સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરાણ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાગોપાગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત જ્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति। एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिभावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्यक्श्रुतम्, तद्गताऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात्।

अथवेत्यादि। अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतं भवति। शिष्यः पृच्छति-'कम्हा ?' इति। कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात्। सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति-'जम्हा०' इत्यादि।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव समयै=भारताद्युक्तैरेव स्वसिद्धान्तैः, पूर्वापरविरोधेन, यद्वा रागादिपरीतः पुरुषस्तावन्नातीन्द्रियमर्थमवबुध्यते, रागादिपरीत-

किये जाते हैं उस समय ये विपरीत अभिनिवेश को बढाने के कारण होने से मिथ्याश्रुत माने जाते हैं। तथा जिस समय ये सम्यग्दृष्टि जीवों द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक गृहीत किये जाते हैं उस समय ये उसे अपने भीतर रही हुई असारता के प्रदर्शक होते हैं इससे उसकी आत्मामें सम्यक्त्व परिणाम स्थिरतर हो जाता है अतः उस सम्यग्दृष्टि की अपेक्षा ये सम्यक्श्रुत रूपसे भी माने जाते हैं। अथवा-किसी मिथ्यादृष्टि जीव के लिये भी ये भारतादिकश्रुत सम्यक्श्रुतरूप से परिणमित हो जाते हैं, कारण कि ये उस आत्मामें सम्यक्त्व के कारण बन जाते हैं। सम्यक्त्व के कारण ये उसको किस तरह से बनते हैं? यही बात यहां स्पष्ट की जाती है-मिथ्यादृष्टि जीव जब भारतादि शास्त्रोंमें प्रतिपादित सिद्धान्तों का अवलोकन करता है, तो जब उसे वहां पूर्वापरविरोध दृष्टिगत होता है अथवा वह ऐसा भी विचार करता है कि इन वेदादिक शास्त्रोंमें प्रायः

તે વખતે તે વિપરીત અભિનિવેશને વધારવાનું કારણ હોવાથી મિથ્યાશ્રુત મનાય છે તથા જે સમયે એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગ્રહણ કરાય છે, ત્યારે તેઓ તેને પોતાની અંદર રહેલ અસારતાના પ્રદર્શક થાય છે તેથી તેના આત્મામાં સમ્યક્ત્વ પરિણામ વધારે સ્થિર થાય છે તેથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ તેમને સમ્યક્શ્રુતરૂપે પણ મનાય છે અથવા કોઈ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને માટે પણ એ ભારતાદિક શ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપે પરિણમિત થાય છે, કારણ કે તેઓ તે આત્મામાં સમ્યક્ત્વનું કારણ બને છે તેઓ તેને માટે સમ્યક્ત્વનું કારણ કેવી રીતે બને છે? એ જ વાત અહીં સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ જ્યારે ભારતાદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતોનું અવલોકન કરે છે ત્યારે જો તેને પૂર્વાપર વિરોધ નજરે પડે છે અથવા તે એવો

परिकल्पितमित्यर्थः, तद् यथा—तत्=मिथ्याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित तथा कथयामीत्यर्थः। भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचितं शास्त्रम् ३, कौटिल्यक—कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४, शकटभद्रिकाः ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्रं ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, बुद्धवचन=त्रिपिटकरूप ११ त्रैराशिक—त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेष' १२, कापिलम्=सांख्यशास्त्रम् १३, लौकायतिक=चार्वाकदर्शनम् १४, षष्टितन्त्र=सांख्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५, माठर—माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतत्त्वस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्यदैवत २१, लेखः २२, गणितं२३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति। अथवा—अथ चेत्यर्थः। द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः। एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये। वे मिथ्याश्रुत ये हैं—भारत १, रामायण २, भीमासुर के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४, शकटभद्रिका ५, घोटकमुख नामका शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्रदाय संबधी ग्रन्थविशेष १२, सांख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४, षष्ठितन्त्र सांख्यों का ग्रन्थ विशेष १५, माठर—सोलह तत्वो की स्थापना करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकुनरुत २४, एवं नाटक २५, । तथा बहत्तर कलाएँ सांगोपाङ्ग चारोंवेद। ये भारतादिकश्रुत जब मिथ्यादृष्टि जीवो द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે–(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) ભીમસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણુકયે બનાવેલુ અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સપ્રદાય સબધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) ષષ્ઠિતત્ર–સાખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર–સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરાણ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાગોપાગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति। एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिभावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्यक्श्रुतम्, तद्गताऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात्।

अथवेत्यादि। अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतं भवति। शिष्यः पृच्छति-'कम्हा ?' इति। कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात्। सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति-'जम्हा०' इत्यादि।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव समयैः=भारताद्युक्तैरेव स्वसिद्धान्तैः, पूर्वापरविरोधेन, यद्वा रागादिपरीतः पुरुषस्तावन्नातीन्द्रियमर्थमनवुध्यते, रागादिपरीत-

किये जाते हैं उस समय ये विपरीत अभिनिवेश को बढाने के कारण होने से मिथ्याश्रुत माने जाते हैं। तथा जिस समय ये सम्यग्दृष्टि जीवों द्वारा सम्यत्क्वपूर्वक गृहीत किये जाते है उस समय ये उसे अपने भीतर रही हुई असारता के प्रदर्शक होते है इससे उसकी आत्मामें सम्यक्त्व परिणाम स्थिरतर हो जाता है अतः उस सम्यग्दृष्टि की अपेक्षा ये सम्यक्..त रूपसे भी माने जाते है। अथवा-किसी मिथ्यादृष्टि जीव के लिये भी ये भारतादिकश्रुत सम्यक्श्रुतरूप से परिणमित हो जाते हैं, कारण कि ये उस आत्मामें सम्यक्त्व के कारण बन जाते हैं। सम्यक्त्व के कारण ये उसको किस तरह से बनते है? यही बात यहां स्पष्ट की जाती है-मिथ्यादृष्टि जीव जब भारतादि शास्त्रोंमे प्रतिपादित सिद्धान्तों का अवलोकन करता है, तो जब उसे वहा पूर्वापरविरोध दृष्टिगत होता है. अथवा वह ऐसा भी विचार करता है कि इन वेदादिक शास्त्रोमे प्रायः

ते वखते ते विपरीत अभिनिवेशने वधारवानु कारण होवाथी मिथ्याश्रुत मनाय छे तथा जे समये ए सम्यग्दृष्टि जीवो द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक ग्रहण कराय छे, त्यारे तेओ तेने पोतानी अंदर रहेल असारताना प्रदर्शक थाय छे तेथी तेना आत्मामा सम्यक्त्व परिणाम वधारे स्थिर थाय छे तेथी ते सम्यग्दृष्टिनी अपेक्षाए तेमने सम्यक्श्रुतरूपे पण मनाय छे अथवा कोई कोई मिथ्यादृष्टि जीवने माटे पण ए भारतादिक श्रुत सम्यक्श्रुतरूपे परिणमित थाय छे, कारण के तेओ ते आत्मामा सम्यक्त्वनु कारण बने छे तेओ तेने माटे सम्यक्त्वनु कारण केवी रीते बने छे? एज वात अही स्पष्ट करवामा आवे छे-मिथ्यादृष्टि जीव ज्यारे भारतादि शास्त्रोमा प्रतिपादित सिद्धांतोनु अवलोकन करे छे त्यारे जो तेने पूर्वापर विरोध नजरे पडे छे अथवा ते एवो

परिकल्पितमित्यर्थः, तद् यथा-तत्=मिथ्याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित तथा कथयामीत्यर्थः। भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचित शास्त्रम् ३, कौटिल्यक-कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४, शकटभद्रिका: ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, बुद्धवचन=त्रिपिटकरूपं ११ त्रैराशिक-त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेषः १२, कापिल=सांख्यशास्त्रम् १३, लौकायतिक=चार्वाकदर्शनम् १४, षष्टितन्त्र=सांख्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५, माठर-माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतत्त्वस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेखः २२, गणितं२३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति। अथवा-अथ चेत्यर्थः। द्वासप्तति कलाः, चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः। एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये। वे मिथ्याश्रुत ये हैं-भारत १, रामायण २, भीमासुर के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४, शकटभद्रिका ५, घोटकमुख नामका शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्रदाय संबंधी ग्रन्थविशेष १२, सांख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४, षष्ठितन्त्र सांख्यों का ग्रन्थ विशेष १५, माठर-सोलह तत्वों की स्थापना करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकुनरुत २४, एवं नाटक २५,। तथा बहत्तर कलाएँ सांगोपाङ्ग चारोंवेद। ये भारतादिकश्रुत जब मिथ्यादृष्टि जीवो द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) ભીમસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણકયે બનાવેલુ અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સપ્રદાય સબધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) ષષ્ઠિતત્ર-સાખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરાણ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાગોપાગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

सम्प्रति सम्यक्त्वतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसितता च वर्णयति—

मूलम्—से किं तं साइयं सपज्जवसियं ? । अणाइयं अपज्जवसियं च ? इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइयं सपज्जवसियं, अव्वुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइयं अपज्जवसियं, तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओ णं सम्मसुयं एगं पुरिसं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं । खेत्तओ णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, पंचमहाविदेहाइं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। कालओ णं उस्सप्पिणिं ओसप्पिणिं च पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, नो उस्सप्पिणिं नो ओसप्पिणिं च पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं । भावओ णं जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति तया ते भावे पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, खाओवसमियं पुण भावं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं, अहवा भवसिद्धियस्स सुयं साइयं सपज्जवसियं च अभवसिद्धियस्स सुयं अणाइयं अपज्जवसियं । सव्वागासपएसग्गं सव्वागासपएसेहिं अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खरं निप्फज्जइ । सव्वजीवाणं पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ । जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते णं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा—

स्यादस्मादशवत् । वेदेषु ह्यतीन्द्रिया अर्थाः प्रायो वर्णिताः । परन्त्वतीन्द्रियार्थदर्शी च वीतरागः सर्वज्ञः, स च तदुक्ता नास्ति तत्र परस्परविरुद्धार्थदर्शनात्, तत् कथं वेदार्थप्रतीतिरित्येवं नोदिताः सन्तः केचिद् विवेकेनः सत्यक्यादय इव स्वप-क्षदृष्टीः=स्वदर्शनानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्वज्ञस्य शासनं स्वीकुर्वन्ति । तदेव सम्यक्त्व हेतुत्वाद् वेदादीन्यपि शास्त्राणि कस्यचिन्मिथ्यादृष्टेरपि सम्यक्श्रुतं भवति । तदेवं मिथ्याश्रुतं वर्णितम् ॥ सू० ४१ ॥

अतीन्द्रियार्थों का प्रतिपादन किया गया है, परन्तु इनके प्रतिपादन करने वाले वीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वेतो हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा अतीन्द्रिय अर्थो का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सके हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें परस्पर विरूद्धार्थ प्ररूपणता देखी जाती है, अतः जब ऐसी बात है तो फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती है? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते है और अर्हंत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अगीकार कर लेते है । इस तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते है। इस प्रकार यहा तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

પણ વિચાર કરે છે કે આ વેદાદિક શાસ્ત્રોમા મોટે ભાગે અતીન્દ્રિયાર્થોનુ સમર્થન કર્યુ છે પણ તેનુ સમર્થન કરનારા વિતરાગ સર્વજ્ઞ નથી, જેમણે તેમનુ સમ ર્થન કર્યુ છે તેઓ તો અમારા જેવી રાગાદિક દોષોથી દૂષિત વ્યકિત છે, તેથી તેમના દ્વારા અતીન્દ્રિય અર્થોનુ પ્રતિપાદન સમીચીન રીતે થઇ શકે નહી કારણ કે તેઓ એ વિષયને પૂર્ણ રીતે સમજી જ શકયા નથી, તે કારણે એ શાસ્ત્રોમા પરસ્પર વિરૂદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા નજરે પડે છે, તેથી જો વાત એ પ્રમાણે છે તો પછી એ વેદાદિકો દ્વારા વાસ્તવિક અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધના વિચારથી પ્રેરાતા કેટલાક વિવેકી મિથ્યદૃષ્ટિ જીવ પોત પોતાના દર્શનોનો પરિત્યાગ કરે છે અને અર્હંત ભગવાન સર્વજ્ઞના શાસનને અગીકાર કરે છે આ રીતે કોઈ કોઇ મિથ્યાદષ્ટિ જીવમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પેદા કર વાને કારણરૂપ હોવાથી વેદાદિક શાસ્ત્ર તેની અપેક્ષાએ સમ્યગ્શ્રુત પણ માની લેવામા આવે છે આ રીતે અહીં સુધી મિથ્યાશ્રુતનુ વર્ણન થયુ ॥ સ -॥

सम्प्रति सम्यक्श्रुतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसितता च वर्णयति—

मूलम्—से किं तं साइयं सपज्जवसियं ?। अणाइयं अपज्जवसियं च ? इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइयं सपज्जवसियं, अव्वुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइयं अपज्जवसियं, तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ।

तत्थ दव्वओ णं सम्मसुयं एगं पुरिसं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। खेत्तओ णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, पंचमहाविदेहाइं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। कालओ णं उस्सप्पिणिं ओसप्पिणिं च पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, नो उस्सप्पिणिं नो ओसप्पिणिं च पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। भावओ णं जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति तया ते भावे पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, खाओवसमियं पुण भावं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं, अहवा भवसिद्धियस्स सुयं साइयं सपज्जवसियं च अभवसिद्धियस्स सुयं अणाइयं अपज्जवसियं। सव्वागासपएसग्गं सव्वागासपएसेहिं अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खरं निप्फज्जइ। सव्वजीवाणं पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ। जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते णं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा—

स्यादस्मादृशवत् । वेदेषु ह्यतीन्द्रिया अर्थाः प्रायो वर्णिताः । परन्त्वतीन्द्रियार्थदर्शी च वीतरागः सर्वज्ञः, स च तद्वक्ता नास्ति तत्र परस्परविरुद्धार्थदर्शनात्, तत् कथं वेदार्थप्रतीतिरित्येवं नोदिताः सन्तः केचिद् विवेकिनः मत्यक्यादय इव स्वपक्षदृष्टीः=स्वदर्शनानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्वज्ञस्य शासनं स्वीकुर्वन्ति । तदेवं सम्यक्त्व हेतुत्वाद् वेदादीन्यपि शास्त्राणि कस्यचिन्मिथ्यादृष्टेरपि सम्यक्श्रुतं भवति । तदेवन्मिथ्याश्रुतं वर्णितम् ॥ सू० ४१ ॥

अतीन्द्रियार्थों का प्रतिपादन किया गया है, परन्तु इनके प्रतिपादन करने वाले वीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वे तो हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा अतीन्द्रिय अर्थो का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सके हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता देखी जाती है, अतः जब ऐसी बात है तो फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती है? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते है और अर्हंत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अंगीकार कर लेते है । इस तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते हैं। इस प्रकार यहां तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

પણ વિચાર કરે છે કે આ વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં મોટે ભાગે અતીન્દ્રિયાર્થોનું સમર્થન કર્યું છે પણ તેનું સમર્થન કરનારા વિતરાગ સર્વજ્ઞ નથી, જેમણે તેમનું સમર્થન કર્યું છે તેઓ તો અમારા જેવી રાગાદિક દોષોથી દૂષિત વ્યક્તિ છે, તેથી તેમના દ્વારા અતીન્દ્રિય અર્થોનું પ્રતિપાદન સમીચીન રીતે થઈ શકે નહીં કારણ કે તેઓ એ વિષયને પૂર્ણ રીતે સમજી જ શક્યા નથી, તે કારણે એ શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા નજરે પડે છે, તેથી જો વાત એ પ્રમાણે છે તો પછી એ વેદાદિકો દ્વારા વાસ્તવિક અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધના વિચારથી પ્રેરાતા કેટલાક વિવેકી મિથ્યદૃષ્ટિ જીવ પોત પોતાના દર્શનોનો પરિત્યાગ કરે છે અને અર્હંત ભગવાન સર્વજ્ઞના શાસનને અંગીકાર કરે છે આ રીતે કોઈ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પેદા કરવાને કારણરૂપ હોવાથી વેદાદિક શાસ્ત્ર તેની અપેક્ષાએ સમ્યગ્શ્રુત પણ માની લેવામાં આવે છે આ રીતે અહીં સુધી મિથ્યાશ્રુતનું વર્ણન થયું ॥ સૂ ૪૧ ॥

उत्तरमाह—'इच्चे इय दुवालसग०' इत्यादि। इत्येतत्—पूर्वोक्तमेतत् द्वादशाङ्ग गणिपिटकः=आचाराङ्गादिरूपः यद् गणिनः सर्वस्वं, तदेव व्यवच्छित्तिनयार्थतया=व्यवच्छित्ति बोधको नयः—व्यवच्छित्तिनयः पर्यायार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः—व्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः—व्यवच्छित्ति नयार्थता, तया, पर्यायार्थिकनया पेक्षयेत्यर्थः, सादिक—सपर्यवसितम्=आदिसहितम्, अन्तसहित च सम्यक्श्रुतम्। तथा—अव्यवच्छित्तिनयार्थतया=अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरोनयः-अव्यवच्छित्तिनयः, द्रव्यार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः—अव्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः—अव्यवच्छितिनयार्थता, तया द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेत्यर्थः। अनादिकमपर्यवसितम्=अनाद्यनन्त च सम्यक्श्रुतम्।

उत्तर—यह पूर्वोक्त गणिपिटकस्वरूप द्वादशांगश्रुत पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से आदि अन्त सहित है। व्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ है पर्याय। इस पर्याय का बोधक जो नय है उसका नाम व्यवच्छित्तिनय है। तथा द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से यह अनादि अनतरूप है। यहा अव्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ द्रव्य है। इस द्रव्य को जो नय, प्रधानतया विषय करता है वह द्रव्यार्थिनय अव्यवच्छित्तिनय है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब सम्यक्श्रुत का पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो यह गणिपिटकरूप सम्यक्श्रुत सादि और सात होता है, कारण—पर्यायार्थिकनय द्रव्य को प्रधानपने विषय नही करता—पर्याय को ही प्रधानतया विषय करता है। पर्याय कोई भी नित्य नही होती है। सब ही पर्याये सादि और सात होती है। इस तरह जब गणिपिटकरूप यह द्वादशाग सम्यक्श्रुत पर्यायरूप माना जायगा तो इसमें

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગશ્રુત પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ છે "પર્યાય" આ પર્યાયનો બોધક જે નય છે તેનુ નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનતરૂપ છે અહી અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિનય અવ્યવચ્છિત્તિ નય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અતસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પર્યાયને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી સઘળી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાત (અત સહિત) હોય છે આ રીતે જો ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામા

"सुट्ठु वि मेहसमुदये, होइ पभाचदसूराणं।"
से त साइय सपज्जवसिय, से त अणाइयं अपज्जवसिय ॥सू० ४२॥

छाया—अथ किं तत् सादिक सपर्यवसितम्? । अनादिकमपर्यवसित च?
इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटक व्यवच्छित्तिनयार्थतया सादिक सपर्यवसितम्।
अव्यवच्छित्तिनयार्थतयाऽनादिकमपर्यवसितम्, तत् समासतश्चतुर्विध प्रज्ञप्तम्। तद्
यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतः।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम्—एक पुरुष प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, बहून् पुरुषाश्च प्रतीत्य अनादिकमपर्यवसितम्। क्षेत्रतः खलु पञ्च भरतानि पञ्चैरव तानि प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, पञ्चमहाविदेहान् प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम्। कालत उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम्। भावतः खलु ये यदा जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते, तदा तान् भावान् प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, क्षायोपशमिक पुनर्भाव प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम्। अथवा भवसिद्धिकस्य श्रुत सादिक सपर्यवसित च। अभवसिद्धिकस्य श्रुतमनादिकमपर्यवसित च। सर्वाकाशप्रदेशाग्र सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तगुणित पर्यवाग्राक्षर निष्पद्यते, सर्वजीवानामपि च अक्षरस्यानन्तभागो नित्यमुद्घाटितः तिष्ठति, यदि पुनः सोऽपिआव्रियेत, तेन जीवोऽजीवत्व माप्नुयात्।

'सुष्ठ्वपि मेघसमुदये भवति प्रभाचन्द्रसूर्ययोः।'

तदेतत् सादिक सपर्यवसितम्, तदेतदनादिकमपर्यवसितम् ॥ सू० ४२ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि। हे भदन्त! अथ किं तत् सादिकम्—आदिसहित, सपर्यवसितम्—अन्तसहितं सम्यक्श्रुतम्, तथा अनादिकम्=आदिरहितम्, अपर्यवसितम्—अन्तरहितं सम्यक्श्रुत किमितिप्रश्नः।

अब सम्यक्श्रुत का सादिपर्यवसित और अनादि अपर्यवसित रूप से वर्णन करते है—'से किं त साइय सपज्जवसिय०'' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! आदि एव अन्त सहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है? तथा अनादि एव अन्तरहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है?

હવે સમ્યક્શ્રુતનુ સાદિપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે વર્ણન કરે છે—"से किं त साइय सपज्जवसियं०?" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત આદિ અને અત સહિત સમ્યક્શ્રુતનું શુ સ્વરૂપ છે? તથા અનાદિ અને અન્તરહિત સમ્યક્શ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે?

उत्तरमाह—'इच्चे इय दुवालसग०' इत्यादि। इत्येतत्-पूर्वोक्तमेतत् द्वादशाङ्ग गणिपिटकः=आचाराङ्गादिरूपः यद् गणिनः सर्वस्वं, तदेव व्यवच्छित्तिनयार्थतया=व्यवच्छित्ति बोधको नयः-व्यवच्छित्तिनयः पर्यायार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः-व्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः-व्यवच्छित्ति नयार्थता, तया, पर्यायार्थिकनया पेक्षयेत्यर्थः, सादिक-सपर्यवसितम्=आदिसहितम्, अन्तसहित च सम्यक्श्रुतम्। तथा-अव्यवच्छित्तिनयार्थतया=अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरोनयः-अव्यवच्छित्तिनयः, द्रव्यार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः-अव्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः-अव्यवच्छितिनयार्थता, तया द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेत्यर्थः। अनादिकमपर्यवसितम्=अनाद्यनन्त च सम्यक्श्रुतम्।

उत्तर—यह पूर्वोक्त गणिपिटकस्वरूप द्वादशागश्रुत पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से आदि अन्त सहित है। व्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ है पर्याय। इस पर्याय का बोधक जो नय है उसका नाम व्यवच्छित्तिनय है। तथा द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से यह अनादि अनतरूप है। यहां अव्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ द्रव्य है। इस द्रव्य को जो नय, प्रधानतया विषय करता है वह द्रव्यार्थिनय अव्यवच्छित्तिनय है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब सम्यक्श्रुत का पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो यह गणिपिटकरूप सम्यक्श्रुत सादि और सात होता है, कारण-पर्यायार्थिकनय द्रव्य को प्रधानपने विषय नही करता-पर्याय को ही प्रधानतया विषय करता है। पर्याय कोई भी नित्य नहीं होती है। सब ही पर्यायें सादि और सात होती है। इस तरह जब गणिपिटकरूप यह द्वादशाग सम्यक्श्रुत पर्यायरूप माना जायगा तो इसमें

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગશ્રુત પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિન્તિ શબ્દનો અર્થ છે "પર્યાય" આ પર્યાયનો બોધક જે નય છે તેનુ નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનતરૂપ છે અહી અવ્યવચ્છિન્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિનય અવ્યવચ્છિન્તિ નય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અતસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પર્યાયને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી સઘળી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાત (અત સહિત) હોય છે આ રીતે જો ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામા

तत्–सम्यक्श्रुतं समासतः–संक्षेपतः, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद् यथा–द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च ।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम् एकं पुरुषं प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम् । तथा हि–सम्यक्त्वप्राप्तौ, तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ, सम्यक्त्वे वा सति प्रमादवशात् ग्लानत्वाद्वा परलोकगमनसम्भवाद् वा विस्मृतिमुपागते सति, तथा–केवलज्ञानोत्पत्त्या सर्वथा विनष्टे च सति सपर्यवसितम्–सपर्यवसान सान्तं भवति ।

सादि और सान्तता आती है । तथा जब इसका द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो द्रव्य अनादि अनत होता है । द्रव्यार्थिकनय प्रधानतया द्रव्य को ही विषय करता है । इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत अनादि और अपर्यवसित–अन्तरहित माना जाता है । द्रव्य का मौलिक स्वरूप ही अनत अनतरूप है ।

यह सम्यक्श्रुत सक्षेप से चार प्रकार का वर्णित किया गया है । उसके चार प्रकार ये है–एक प्रकार द्रव्य की अपेक्षा, दूसरा प्रकार क्षेत्र की अपेक्षा, तीसरा प्रकार काल की अपेक्षा, एव चौथा प्रकार भाव की अपेक्षा ।

द्रव्य की अपेक्षा जो प्रथम प्रकार है उसका तात्पर्य यह है, कि जब एक पुरुष की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का विचार किया जाता है, तो उसमे उसकी अपेक्षा सादि सान्तता ही आती है कारण जब यह सम्यक्त्व प्राप्त पुरुष को होगा, तब ही उसके द्वारा गृहीत उस श्रुत मे सम्यक्पना आजावेगा,

આવે તો તેમા સાદિ અને સાતતા આવે છે તથા જો તેનો દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક નય મુખ્યત્વે દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને અપર્યવસિત–અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનુ મૌલિક સ્વરૂપ જ અનત અનતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સક્ષિપ્તમા ચાર પ્રકારનુ વર્ણવેલુ છે તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે–એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજો પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજો પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથો પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પહેલો પ્રકાર છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમા તેની અપેક્ષાએ સાદિ સાતતા જ આવે છે, કારણ કે જ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહિત તે શ્રુતમા સમ્યક્પણુ આવશે, અથવા તે સમ્યક્

बहून् पुरुषान्-कालत्रयवर्तिनः पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितम् प्रवाहरूपेण प्रवृत्तत्वात् कालवदिति भावः।

अथवा वह सम्यक् दृष्टि जीव जब उसका सर्व प्रथम पाठ करेगा तब वह सम्यक्श्रुत कहलावेगा। इस तरह सम्यक्दृष्टि एक जीव की अपेक्षा उसमें सादिता आती है। जब जीव को समकित होकर छूट जाता है और वह मिथ्यात्वदशा सपन्न बन जाता है तब अथवा सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर भी यदि प्रमाद से या ग्लान अवस्थामे पतित हो जाने के कारण, या मृत्यु की सभावनामे आजाने के कारण से वह जीव जब इसे भूल जाता है या केवलज्ञान की उत्पत्ति होने से जब यह नष्ट हो जाता है, तब यह सम्यक्श्रुत अत सहित भी माना गया है। इस अवस्थामें उस जीव की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का अस्तित्व नहीं रहता है। इस प्रकार एक सम्यग्दृष्टि जीव की अपेक्षा उस श्रुत की उसे प्राप्ति होने के कारण, और उसके द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामें परित्यक्त होने के कारण सम्यक्श्रुतमे सादि सान्तता होती है। अब सूत्रकार सम्यक्श्रुतमे नाना जीवों की अपेक्षा अनादि अनतता प्रकट करते हुए कहते हैं-जब सम्यक् श्रुतका विचार नाना पुरुषों की अपेक्षा किया जाता है, तो इसमे अनादि अनतता ही आती है। वह

દૃષ્ટિ જીવ જ્યારે તેનો સર્વ પ્રથમ પાઠ કરશે ત્યારે તે સમ્યકૃશ્રુત કહેવાશે આ રીતે સમ્યકૃદૃષ્ટિ એક જીવની અપેક્ષાએ તેમા સાદિતા આવે છે જ્યારે જીવને સમકિત થઈને છૂટી જાય છે, અને તે મિથ્યાત્વ દશાવાળો બની જાય છે ત્યારે, અથવા સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ થવા છતા પણ જો પ્રમાદથી કે ગ્લાન અવસ્થામા પતિત થઈ જવાને કારણે, કે મૃત્યુની સભાવનામા આવી જવાને કારણે તે જીવ જ્યારે તેને ભૂલી જાય છે, કે કેવળજ્ઞાન પેદા થવાથી જ્યારે તે નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે તે સમ્યકૃશ્રુત અ ત સહિત પણ માનવામા આવ્યુ છે તે અવસ્થામા તે જીવની અપેક્ષાએ સમ્યકૃશ્રુતનુ અસ્તિત્વ રહેતુ નથી આ પ્રકારે એક સમ્યકૃદૃષ્ટી જીવની અપેક્ષાએ તે શ્રુતની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અને તેના દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામા પરિત્યક્ત થવાને કારણે સમ્યકૃશ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે હવે સૂત્રકાર સમ્યકૃશ્રુતમા વિવિધ જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા પ્રગટ કરતા કહે છે-જ્યારે સમ્યકૃશ્રુતનો વિચાર વિવિધ પુરુષોની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે ત્યારે તેમા અનાદિ અનતતા જ

तत्-सम्यक्श्रुतं समासतः-संक्षेपत, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद् यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम् एकं पुरुष प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम्। तथा हि-सम्यक्त्व प्राप्तौ, तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ, सम्यक्त्वे वा सति प्रमादवशात् ग्लानत्वाद्वा परलोकगमनसंभवाद् वा विस्मृतिमुपागते सति, तथा -केवलज्ञानोत्पत्त्या सर्वथा विनष्टे च सति सपर्यवसित=सपर्यवसान सान्त भवति।

सादि और सातता आती है। तथा जब इसका द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो द्रव्य अनादि अनत होता है। द्रव्यार्थिकनय प्रधानतया द्रव्य को ही विपय करता है। इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत अनादि और अपर्यवसित-अन्तरहित माना जाता है। द्रव्य का मौलिक स्वरूप ही अनत अनतरूप है।

यह सम्यक्श्रुत सक्षप से चार प्रकार का वर्णित किया गया है? उसके चार प्रकार ये हैं-एक प्रकार द्रव्य की अपेक्षा, दूसरा प्रकार क्षेत्र की अपेक्षा, तीसरा प्रकार काल की अपेक्षा, एवं चौथा प्रकार भाव की अपेक्षा।

द्रव्य की अपेक्षा जो प्रथम प्रकार है उसका तात्पर्य यह है, कि जब एक पुरुष की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का विचार किया जाता है, तो उसमें उसकी अपेक्षा सादि सातता ही आती है कारण जब यह सम्यक्त्व प्राप्त पुरुष को होगा, तब ही उसके द्वारा गृहीत उस श्रुत मे सम्यक्पना आजावेगा,

આવે તો તેમા સાદિ અને સાતતા આવે છે તથા જો તેનો દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક નય મુખ્યત્વે દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને અપર્યવસિત-અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનુ મૌલિક સ્વરૂપ જ અનત અનતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સક્ષિપ્તમા ચાર પ્રકારનુ વર્ણવેલુ છે તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજો પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજો પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથો પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પહેલો પ્રકાર છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમા તેની અપેક્ષાએ સાદિ સાતતા જ આવે છે, કારણ કે જ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહિત તે શ્રુતમા સમ્યક્પણુ આવશે, અથવા તે સમ્યક્

बहून् पुरुषान्–कालत्रयवर्तिनः पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितम् प्रवाहरूपेण प्रवृत्तत्वात् कालवदिति भावः।

अथवा वह सम्यक् दृष्टि जीव जब उसका सर्व प्रथम पाठ करेगा तब वह सम्यक्श्रुत कहलावेगा। इस तरह सम्यक्दृष्टि एक जीव की अपेक्षा उसमे सादिता आती है। जब जीव को समकित होकर छूट जाता है और वह मिथ्यात्वदशा सपन्न बन जाता है तब अथवा सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर भी यदि प्रमाद से या ग्लान अवस्थामे पतित हो जाने के कारण, या मृत्यु की सभावनामे आजाने के कारण से वह जीव जब इसे भूल जाता है या केवलज्ञान की उत्पत्ति होने से जब यह नष्ट हो जाता है, तब यह सम्यक्श्रुत अत सहित भी माना गया है। इस अवस्थामें उस जीव की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का अस्तित्व नहीं रहता है। इस प्रकार एक सम्यग्दृष्टि जीव की अपेक्षा उस श्रुत की उसे प्राप्ति होने के कारण, और उसके द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामें परित्यक्त होने के कारण सम्यक्श्रुतमे सादि सान्तता होती है। अब सूत्रकार सम्यक्श्रुतमे नाना जीवो की अपेक्षा अनादि अनतता प्रकट करते हुए कहते है–जब सम्यक् श्रुतका विचार नाना पुरुषो की अपेक्षा किया जाता है, तो इसमे अनादि अनतता ही आती है। वह

દૃષ્ટિ જીવ જ્યારે તેનો સર્વ પ્રથમ પાઠ કરશે ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત કહેવાશે આ રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ એક જીવની અપેક્ષાએ તેમા સાદિતા આવે છે જ્યારે જીવને સમકિત થઈને છૂટી જાય છે, અને તે મિથ્યાત્વ દશાવાળો બની જાય છે ત્યારે, અથવા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા છતા પણ જો પ્રમાદથી કે ગ્લાન અવસ્થામા પતિત થઈ જવાને કારણે, કે મૃત્યુની સભાવનામા આવી જવાને કારણે તે જીવ જ્યારે તેને ભૂલી જાય છે, કે કેવળજ્ઞાન પેદા થવાથી જ્યારે તે નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત અત સહિત પણ માનવામા આવ્યુ છે તે અવસ્થામા તે જીવની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનુ અસ્તિત્વ રહેતુ નથી આ પ્રકારે એક સમ્યક્દૃષ્ટી જીવની અપેક્ષાએ તે શ્રુતની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અને તેના દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામા પરિત્યક્ત થવાને કારણે સમ્યક્શ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમા વિવિધ જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા પ્રગટ કરતા કહે છે–જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર વિવિધ પુરુષોની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે ત્યારે તેમા અનાદિ અનતતા જ

तथा—क्षेत्रतः खलु पञ्च भरतानि, पञ्च ऐरवतानि प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम्। तथाहि—तेषु क्षेत्रेषु अवसर्पिण्या सुषमदुःषमापर्यवसाने, उत्सर्पिण्या तु दुःषमसुषमाप्रारम्भे तीर्थकरधर्मसङ्घानां तत्प्रथमतयोत्पत्तेः सादि भवति, एकान्तदुःषमादौकाले च तदभावात् सपर्यवसित—अन्तसहितं भवति। तथा—महाविदेहान् प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसित, तत्र प्रवाहरूपेण तीर्थकरादीना व्यवच्छेदाभावादिति भावः 'महाविदेहाइ' इत्यत्र सौत्रत्वान्नपुंसत्वम्।

इस प्रकार से-भूत, भविष्यत् एव वर्तमानकालमें कोइ न कोइ पुरुष इस सम्यक्श्रुत का धारक बना ही रहता है, अतः प्रवाहरूप से वर्तमान रहने के कारण काल की तरह यह अनादि अनत रूप माना जाता है। इस तरह द्रव्य की अपेक्षा सम्यक्श्रुतमें कथचित् सादि सातता और कथचित् अनादि अनतता सूत्रकारने प्रकट की है १।

अब क्षेत्र की अपेक्षा वे इसे स्पष्ट करते हैं-पाच भरतक्षेत्र, एव पाच ऐरवत क्षेत्रमें अवसर्पिणीकाल के सुषमदुष्षमा आरा के अन्तमें, तथा उत्सर्पिणी के दुष्षम सुषमा आरा के प्रारभमें तीर्थंकर, धर्म एव सघ की सर्वप्रथम उत्पत्ति होती है, इस अपेक्षा यह सम्यक्श्रुत सादि है और एकान्ततः दुःखस्वरूप दुष्षमादि कालमें तीर्थंकर आदिका सर्वथा अभाव हो जाता है इस कारण यह सम्यक्श्रुत–पर्यवसित–अन्त सहित भी है। तथा पाच महाविदेह क्षेत्रोंमें सदाचतुर्थकाल वर्तमान रहता है। इस अपेक्षा वहा तीर्थंकर आदिका सदा सद्भाव माना गया है, इसलिये

આવે છે તે આ પ્રકારે-ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમા કોઈને કોઈ પુરુષ આ સમ્યક્શ્રુતનો ધારક બની રહે છે જ, તેથી પ્રવાહરૂપે વર્તમાન રહેવાને કારણે કાળની જેમ તે અનાદિ અનતરૂપ મનાય છે આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતમા કઈક સાદિ સાતતા અને કઈક અનાદિ અનતતા સૂત્રકારે પ્રગટ કરી છે (૧)

હવે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેને સ્પષ્ટ કરે છે-પાચ ભરતક્ષેત્ર અને પાચ ઐરવત ક્ષેત્રમા અવસર્પિણીકાળના સુષમદુષ્ષમા આરાના અતે, તથા ઉત્સર્પિણીના દુષ્ષમ સુષમા આરાના પ્રારભમા તીર્થંકર, ધર્મ અને સઘની સર્વ પ્રથમ ઉત્પત્તિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ આ સમ્યક્શ્રુત સાદિ છે અને એકાન્તત દુખ સ્વરૂપ દુષ્ષમાદિ કાળમા તીર્થંકર આદિનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે તે કારણે આ સમ્યક્શ્રુત-પર્યવસિત-અત સહિત પણ છે, તથા પાચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમા સદા ચતુર્થકાળ વર્તમાન રહે છે એ અપેક્ષાએ ત્યા તીર્થંકર આદિનો સદા

कालतः खलु उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिकम्-आदिसहितम्-सपर्यवसितम्-अन्तसहित भवति। तथाहि- उत्सर्पिण्या द्वयोः समयोः-दुःषमसुषमा-सुषमदुःषमा रूपयोर्भवति, न परतः। अवसर्पिण्या तु तिसृष्वेव समासु सुषमदुःषमा-दुषमसुषमा दुषमारूपासु भवति तस्मात् सादि सपर्यवसितम्। नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम्। महाविदेहेषु हि उत्सर्पिणीरूपस्तथाऽवसर्पिणी रूपश्चकालो नास्ति, तत्र च सदैवावस्थितं सम्यक्श्रुतम्, तस्मादनाद्यपर्यवसितम्।

प्रवाहरूप से वहां तीर्थंकर आदि का अस्तित्व होने के कारण सम्यक्श्रुतमें उस अपेक्षा अनादि अनतता घटित होती है २।

काल की अपेक्षा जब सम्यक्श्रुतमें सादि सांतता एव अनादि-अनतता का विचार किया जाता है, तो फलितार्थ यह निकलता है कि उत्सर्पिणी कालके दुष्षम सुषमा तथा सुषमदुषमा, इन दो आरों में होता है, बाकी में नही। इसी तरह अवसर्पिणी के सुषमदुष्षमा, दुष्षम-सुषमा, तथा दुष्षमा, इन तीन आरों में होता है, अवशिष्ट आरों में नहीं। इस तरह इन दोनों उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल की अपेक्षा इसमें सादि सांतता आती है। जहां पर उत्सर्पिणी एव अवसर्पिणी-रूप काल नहीं है ऐसे महाविदेह क्षेत्र की अपेक्षा इसमें सदा अवस्थित होने के कारण इसकी अनादि अनतता मानी जाती हैं। यही बात सूत्र-कार "नो उस्सप्पिणिं नो ओ सप्पिणिं च पडुच्चा अणाइय अपज्जवसिय"

સદ્‌ભાવ માનવામા આવ્યો છે, તે કારણે પ્રવાહરૂપે ત્યા તીર્થંકર આદિનુ અસ્તિત્વ હોવાને કારણે સમ્યકૃશ્રુતમા તે અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા ઘટાવી શકાય છે (૨)

કાળની અપેક્ષાએ જ્યારે સમ્યકૃશ્રુતમા સાદિ સાતતા અને અનાદિ અનતતાનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે ફલિતાર્થ એ નિકળે છે કે ઉત્સર્પિણી કાળના દુષ્ષમસુષમા તથા સુષમદુષમા, એ બે આરામા થાય છે, બાકીનામા નહી એ જ રીતે અવસર્પિણીના સુષમદુષ્ષમા, દુષ્ષમસુષમા, તથા દુષમા એ ત્રણે આરામા થાય છે, બાકીના આરામા નહીં આ રીતે એ બન્ને ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકાળની અપેક્ષાએ તેમા સાદિ સાતતા આવે છે જ્યા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપકાળ કાળ નથી એવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેમા સદા અવસ્થિત હોવાને કારણે તેની અનાદિ અનતતા મનાય છે એજ વાત સૂત્રકાર "नो उस्सप्पिणिं नो ओ सप्पिणिं च पडुच्च अणाइय

भावतः खलु ये केचित्-पूर्वाह्णादौ जिनप्रज्ञप्ता भावाः=जीवादयः पदार्थाः, आख्यायन्ते-सामान्यरूपतया, विशेषरूपतया वा देशनारूपेण कथ्यन्ते इत्यर्थः। प्रज्ञाप्यन्ते-भेदकथनेनाख्यायन्ते, प्ररूप्यन्ते-भेदानां स्वरूपकथनेन प्रख्यायन्ते। तथा-दर्श्यन्ते-उपमानमात्रप्रदर्शनेनप्रकटीक्रियन्ते, यथा 'गौरिव गवयः' इत्यादि। निदर्श्यन्ते-हेतुदृष्टान्तोपदर्शनेन स्पष्टतरी क्रियन्ते। उपदर्श्यन्ते-उपनय निगमनाभ्या निःशङ्कं शिष्यबुद्धौ स्थाप्यन्ते। तान भावान तदा-तस्मिन्काले, प्रतीत्य सादि सपर्यवसितम्, प्रज्ञापकोपयोगस्वरप्रयत्नासनभेदात् प्रतिसमयमन्यथा चान्यथा च भवनादिति भाव। क्षायोपशमिक भाव पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसि

"नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्य अनादिकम् अपर्यवसितम्" इन पदों द्वारा प्रकट की है।

भाव की अपेक्षा सादि सानता तथा अनादि अनतता यहां इस प्रकार आती है कि जो परपरारूप से जिन देवों द्वारा प्रज्ञप्त जीवादिक पदार्थ विवक्षित किसी तीर्थंकर आदि द्वारा पूर्वाह्न आदि जिस समय में सामान्य विशेषरूप से कथित किये जाते हैं, भेदकथनपूर्वक समझाये जाते हैं, भेदों का स्वरूप स्पष्ट करते हुए बतलाये जाते हैं, तथा उपमान उपमेय भावपुरस्सर स्पष्टरूप से झलका दिये जाते हैं, और हेतु, दृष्टान्त द्वारा समर्थित किये जाते हैं, तथा उपनय एव निगमन द्वारा शिष्य की बुद्धि मे दृढतररूप से स्थापित कर दिये जाते है उस समय उन पदार्थों की प्ररूपणा करनेमे प्रज्ञापक के उपयोग, स्वर, प्रयत्न, एव आसन आदि भावोमें भेद आजाने के कारण तथा प्रतिसमयमे उन प-

अपज्जवसिय (नो उत्सर्पिणी नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्य अनादिकम् अपर्यवसितम्") આ પદો દ્વારા પ્રગટ કરી છે

ભાવની અપેક્ષાએ સાદિ સાનતા તથા અનાદિ અનતતા અહી આ રીતે આવે છે કે જે પરપરારૂપે જિનદેવો દ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત જીવાદિક પદાર્થ વિવક્ષિત કોઈ તીર્થંકર આદિ દ્વારા પૂર્વાહ્ણ આદિ જે સમયમા સામાન્ય વિશેષરૂપે કહેવાય છે, ભેદકથન સહિત સમજાવાય છે, ભેદોનુ સ્પષ્ટ કરીને બતાવાય છે, તથા ઉપમાન ઉપમેય ભાવપૂર્વક સ્પષ્ટરૂપે પ્રકાશિત કરાય છે, અને હેતુ, દૃષ્ટાંત દ્વારા સમર્થિત કરાય છે, તથા ઉપનય અને નિગમન દ્વારા શિષ્યની બુદ્ધિમા દૃઢતર રીત ઠસાવવામા આવે છે ત્યારે તે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરવામા પ્રજ્ઞાપકના ઉપયોગ, સ્વર, પ્રયત્ન અને આસન આદિ ભાવોમા ભેદ આવી જવાને કારણે તથા પ્રતિસમય એ પદાર્થોમા પણ પરિવર્તન થતુ રહેતુ હોવાથી

तम् , प्रवाहरूपेण क्षायोपशमिकभावस्य अनाद्यपर्यवसितत्वात् । यद्वा-अत्र चतुर्भङ्गिका -सादिसपर्यवसित १, साद्यपर्यवसित २, अनादिसपर्यवसितम् ३, अनाद्यपर्यवसितम् ४ । तत्र प्रथमभङ्गप्रदर्शनायाह—' अहवा० ' इत्यादि । अथवा-भवसिद्धिकस्य=भवसिद्धिको भव्यस्तस्य श्रुत=सम्यक्श्रुत सादिक सपर्यवसित च, सम्यक्त्वलाभे तदुत्पत्तेः, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ केवलोत्पत्तौ वा तद्विनाशात् । द्वितीयस्तु भङ्गःशून्यः,

दार्थोमे भी परिवर्तन होता रहने के कारण सम्यक्श्रुतमें सादि सांतता होती है, और प्रवाहरूप से अनादि और अपर्यवसितरूप क्षायोपशमिक भाव को लेकर सम्यकश्रुतमें अनादि अनतता होती है। अथवा यहा चतुर्भङ्गी भी बनती है, जो इस प्रकार से है-१ सादिसात, २ सादि अनत, ३ आनादि सांत तथा ४ अनादि अनत। प्रथम भग किस प्रकार घटित होता है यह सूत्रकार कहते हैं-'अहवा०' इत्यादि। जो जीव भवसिद्धिक (एक भवसे अथवा अनेक भवों से सिद्धिको प्राप्त करनेवाला) है उसमें सम्यक्श्रुत की उत्पति सम्यक्त्व के लाभ होने पर होती है, इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत की प्रारभता वहां आती है, तथा जब वह मिथ्यात्वदशामें आ जाता है, अथवा केवलज्ञान की उत्पत्ति से विशिष्ट बन जाता है तो इस अवस्थामे सम्यक्श्रुत वहां नहीं रहता-उसका उसमे अभाव हो जाता है, इसलिये इस रूपसे सम्यक्श्रुत का वहा अत मान लिया जाता है। यह प्रथम भग है १। द्वीतीयभग शून्य है, कारण चाहे मिथ्या

સમ્યક્શ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે, અને પ્રવાહરૂપે અનાદિ અને અપર્યવસિત રૂપ ક્ષાયોપશમિક ભાવને લીધે સમ્યક્શ્રુતમા અનાદિ અનતતા હોય છે અથવા અહી ચતુર્ભંગી પણ બને છે જે આ પ્રમાણે છે—(૧) સાદિ સાત (૨) સાદિ અનત (૩) અનાદિ સાત તથા (૪) અનાદિ અનત પ્રથમ ભગ કેવી રીતે ઘટિત થાય છે તે સૂત્રકાર કહે છે-"અહવા૰" ઇત્યાદિ

જે જીવ ભવસિદ્ધિક (એક ભવે અથવા અનેક ભવે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનાર) છે તેનામા સમ્યક્શ્રુતની ઉત્પત્તિ સમ્યક્ત્વનો લાભ થતા થાય છે, એ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતની પ્રારભતા ત્યા આવે છે, તથા જ્યારે તે મિથ્યાત્વ દશામા આવી જાય છે, અથવા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી વિશિષ્ટ બની જાય છે ત્યારે એ અવસ્થામા ત્યા સમ્યક્શ્રુત રહેતું નથી, તેનો તેનામા અભાવ થઈ જાય છે, તે કારણે તે રૂપે સમ્યક્શ્રુતનો ત્યા અત માની લેવાય છે આ પહેલો ભગ છે (૧)

नहि सम्यक्श्रुतं मिथ्याश्रुतं वा सादि भूत्वा अपर्यवसितं भवति, मिथ्यात्वप्राप्तौ केवलोत्पत्तौ वा नियमेन सम्यक्श्रुतस्य विनाशात्। मिथ्याश्रुतस्यापि च सादेरवश्यं कालान्तरे सम्यक्त्व प्राप्तौ तस्य पर्यवसितत्वात्। तृतीयभङ्गस्तु मिथ्याश्रुतापेक्षया बोध्यः-भव्यस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्मिथ्याश्रुतमनादि भवति, सम्यक्त्व प्राप्तौ च तदपयातीति सपर्यवसितं भवति। अथ चतुर्थभङ्गमुदर्शयति-'अभवसिद्धियस्स०' इत्यादि। अभवसिद्धिकस्य=अभवसिद्धिकोऽभव्यस्तस्य श्रुत-मिथ्याश्रुतम्, अना-

श्रुत हो या सम्यक्श्रुत हो, ऐसा कोई भी श्रुत नहीं है जो सादि होकर अपर्यवसित हो जाय। सम्यक्श्रुत मिथ्यात्व की प्राप्ति होने पर, अथवा केवलज्ञान की उत्पत्ति होने पर नियम से नष्ट हो जाता है। मिथ्याश्रुत भी जीव को जब सम्यक्श्रुत प्राप्त हो जाता है तब चला जाता है २। तृतीयभग मिथ्याश्रुत की अपेक्षा जानना चाहिये, जैसे कोई अनादि मिथ्यादृष्टि भव्यजीव को जबतक सम्यक्त्व का लाभ नहीं हुआ है तब-तक उसके साथ लगा हुआ मिथ्याश्रुत अनादि ही माना गया है, परन्तु ज्यों ही इस आत्मा के समकित हो जाता है तो वह मिथ्याश्रुत नष्ट हो जाता है। इस अपेक्षा अनादि सांत यह तृतीय भग बन जाता है ३। अब चतुर्थभग कहते हैं-'अभवसिद्धियस्स०' इत्यादि। जो अभव्य जीव हुआ करते हैं उनका मिथ्याश्रुत अनादि अनत हुआ करता है, कारण-इन अभव्य जीवोंमें किसी भी समयमें सम्यक्त्व आदि गुणों का लाभ नहीं होता है अतःइस अपेक्षा मिथ्याश्रुत की इनमें अनादिताके साथ २

બીજો ભગ શૂન્ય છે, કારણ કે ભલે મિથ્યાશ્રુત હોય કે સમ્યક્શ્રુત હોય, પણ એવું કોઈ શ્રુત નથી જે સાદિ હોવા છતા અપર્યવસિત થઇ જાય સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થતા, અથવા કેવળજ્ઞાન પેદા થતા નિયમથી જ નાશ પામે છે જ્યારે જીવને સમ્યક્શ્રુત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મિથ્યાશ્રુત પણ ચાલ્યુ જાય છે (૨) ત્રીજો ભગ મિથ્યાશ્રુતની અપેક્ષાએ સમજવો, જેમકે કોઈ અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ભવ્ય જીવને જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વનો લાભ થયો નથી ત્યા સુધી તેને લાગેલુ મિથ્યાશ્રુત અનાદિ જ માનવામા આવ્યુ છે, પણ જેવુ તે આત્માને સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે કે તરત જ તે મિથ્યાશ્રુત નાશ પામે છે તે અપેક્ષાએ એ ત્રીજો ભગ અનાદિ સાત બની જાય છે (૩) હવે ચોથો ભગ કહે છે-"अभवसिद्धियस्स०" ઈત્યાદિ જે અભવ્યજીવ હોય છે તેમનુ મિથ્યાશ્રુત અનાદિ અનત હોય છે, કારણ કે તે અભવ્ય જીવોમા કોઇ પણ સમયે સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણોનો લાભ થતો નથી તેથી તે અપેક્ષાએ તેમનામા મિથ્યાશ્રુતની

द्यपर्यवसित तस्य सदैव सम्यक्त्वादिगुणहीनत्वात्। एषा चतुर्भङ्गिका यथा श्रुतस्योक्ता, तथा मतेरपि द्रष्टव्या, मतिश्रुतयोरन्यानुगतत्वात्, परन्त्विह श्रुतमेव प्रक्रान्त, ततस्तस्यैव चतुर्भङ्गी प्रदर्शिता।

ननु तृतीयभङ्गे चतुर्थभङ्गे वा श्रुतस्यानादिभाव उक्त स च किं जघन्यः, उत मध्यमः, आहोस्वित् उत्कृष्टः ? इति।

उच्यते—जघन्यो मध्यमो वा नतूत्कृष्टः, यतस्तस्येद मानमित्याह—सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहिं अणतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ" इति सर्वाकाशप्रदेशाग्र=सर्वं च तत् आकाश च सर्वाकाश—लोकालोकाकाशमित्यर्थः तस्य

अनतता भी सुघटित हो जाती है ४। यह चतुर्भंगी जिस प्रकार सामान्यरूप से श्रुतमें घटितकर बतलाई गई है उसी प्रकार से मतिज्ञानमे भी घटित कर लेना चाहिये, कारण मति और श्रुत ये दोनों साथ २ ही जीवोंमे रहते हैं परन्तु फिर भी यहा पर श्रुतज्ञान का प्रकरण चल रहा है अतः उसीमें यह चतुर्भंगी प्रदर्शित करनेमें आई हैं।

यहा कोई शका करता है–तृतीयभगमे अथवा चतुर्थभगमे श्रुतमें जो अनादिता प्रकट करनेमें आई है वह जघन्यरूप से है या मध्यमरूप से है अथवा उत्कृष्ट रूप से है ?

उत्तर—श्रुतकी अनादिता उत्कृष्टरूप से नही है किन्तु वह जघन्य एव मध्यमरूप से है, क्योंकि इसका मान इस प्रकार है–

"सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहिं अणतगुणियपज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ" तात्पर्य यह है कि सर्वाकाश से लोकाकाश और अलोका-

---

અનાદિતાની સાથે સાથે અનતતા પણ સુઘટિત થઈ જાય છે (૪) આ ચતુર્ભ ગી જે પ્રકારે સામાન્યરૂપે શ્રુતમા ઘટિત કરી બતાવાઈ છે એજ પ્રકારે મતિજ્ઞાનમા પણ ઘટિત કરી લેવી, કારણ કે જીવોમા મતિ અને શ્રુત સાથે જ રહે છે, છતા પણ અહી શ્રુતજ્ઞાનનુ પ્રકરણ ચાલે છે તેથી તેમા જ આ ચતુર્ભ ગી દર્શાવવામા આવી છે

અહી કોઈ શ કા કરે છે કે–તૃતીયભ ગમા અને ચતુર્થભ ગમા શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે, તે જઘન્યરૂપે છે કે મધ્યમરૂપે છે કે ઉત્કૃષ્ટરૂપે છે ?

ઉત્તર—શ્રુતની અનાદિતા ઉત્કૃષ્ટરૂપે નથી પણ તે જઘન્ય અને મધ્યમ રૂપે છે, કારણ કે તેનુ માન (પ્રમાણ) આ પ્રમાણે છે—

"सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहि अणतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ" તાત્પર્ય એ છે કે સર્વાકાશથી લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, એ બન્નેને

प्रदेशाः=निर्विभागा भागाः, सर्वाकाशप्रदेशास्तेषामग्र-परिमाण, सर्वाकाशप्रदेशैः, अनन्तगुणितम्-अनन्तशोगुणितम्, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तागुरुलघुपर्यायभा वात्, पर्यायाग्राक्षर=पर्यायपरिमाणाम्-अक्षर-निष्पद्यते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवतीत्यर्थः। इदमत्र बोध्यम्-सर्वाकाशप्रदेशपरिमाण सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तशो गुणित यावत् परिमाण भवति, तावत् परिमाण सर्वाकाशप्रदेशपर्यायाणामग्र-परिमाण भवति। एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे यावन्तोऽगुरुलघुपर्यायास्ते सर्वेऽपि एकत्र पिण्डिता यावन्तो भवेयुः, एतावत्प्रमाण चाक्षर भवति। इह स्तोकत्वाद् धर्मास्तिकायादयः साक्षात् सूत्रे नोक्ताः। अर्थतस्तु तेऽपि गृहीता एव। अयमर्थः-सर्वद्रव्यप

काश, इन दोनों का ग्रहण हुआ है। इस सर्वाकाश के जो निर्विभाग भाग हैं उनका नाम प्रदेश है। इन प्रदेशों के परिमाण का नाम अग्र है। इस तरह 'सर्वाकाश प्रदेशाग्रम' इस पदका "समस्त आकाशके प्रदेशों का परिमाण" ऐसा वाच्यार्थ होता है। यह समस्त आकाश के प्रदेशोंका परिमाण समस्त आकाश के प्रदेशों से अनतगुणित करने पर पर्यायाग्राक्षर-पर्यायपरिमाण अक्षर निष्पन्न होता है, कारण एक २ आकाश के प्रदेश पर अनत २ अगुरुलघु पर्यायों का सद्भाव माना गया है। इस तरह समस्त आकाश के प्रदेशोंकी पर्यायों का यह परिमाण निकल आता है। और इतना ही प्रमाण अक्षर का बतलाया गया है। तात्पर्य इसका यह है कि एक २ आकाशके प्रदेश ऊपर जितनी भी अगुरुलघु पर्यायें हैं वे सब एकत्र जोडली जाने पर जितना उनका प्रमाण आवे उतना ही प्रमाण अक्षर का है। यद्यपि सूत्रमे सूत्रकारने आकाश

ग्रહણ કરેલ છે આ સર્વાકાશના જે નિર્વિભાગ ભાગ છે તેમનુ નામ પ્રદેશ છે એ પ્રદેશોના પરિમાણનુ નામ अग्र છે આ રીતે "सर्वाकाश प्रदेशाग्रम्" આ પદનો "સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોનો પરિમાણ" એવો વાચ્યાર્થ થાય છે આ સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોનો પરિમાણ સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોથી અનત ગણો કરતા પર્યાયાગ્રાક્ષર-પર્યાયપરિમાણ અક્ષર નિષ્પન્ન થાય છે, કારણ કે એક એક આકાશના પ્રદેશપર અનત અનત અગરુલઘુ પર્યાયોનો સદ્ભાવ માનવામા આવ્યો છે આ રીતે સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોની પર્યાયોનુ આ પરિમાણ નીકળે છે અને એટલુ જ પ્રમાણ અક્ષરનુ બતાવવામા આવ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એક એક આકાશના પ્રદેશ ઉપર જેટલી અગરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધી એકઠી કરતા જેટલુ તેમનુ પ્રમાણ આવે એટલુ જ પ્રમાણ અક્ષરનુ છે

देशाग्र सर्वद्रव्यप्रदेशैरनन्तशोगुणितं यावत् परिमाण भवति तावत् परिमाण सर्वद्रव्यपर्याय परिमाण, एतावत् परिमाण चाक्षर भवति। तदपि चाक्षर द्विधा-ज्ञानम्, अकारादि वर्णजात च। उभयत्राप्यर्थेष्यक्षरशब्दप्रवृत्तेरुढत्वात्, द्विविधमपि चेह गृह्यते विरोधाभावात्, इति।

ननु सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमक्षर भवतीत्युक्त, तत्राक्षरशब्देन ज्ञानमकारादि वर्णजातं चेत्युभय गृह्यते इति यदुक्त तन्नोपपद्यते, तथाहि-यद्यपि ज्ञान सर्वद्रव्यपर्याय

पदका ही साक्षात् उपादान किया है-धर्मास्तिकाय आदिका नहीं सो इसका कारण यह है कि ये आकाश की अपेक्षा स्तोक हैं, परन्तु अर्थतः सूत्रकारने धर्मास्तिकाय आदि का भी ग्रहण किया ही है। इस अपेक्षा अर्थ की सगति इस प्रकार होती है—समस्त द्रव्यों के प्रदेशों का परिमाण उनके समस्त प्रदेशों से अनतगुणित है, और इतना ही परिमाण उन समस्त द्रव्यों को पर्यायों का आता है। इस तरह समस्त द्रव्यों की जितनी पर्याये हैं उतना प्रमाण एक अक्षर का बतलाया गया है। यद्यपि समस्त द्रव्यों का पर्याय प्रमाण एक अक्षर का प्रमाण कहा गया है, फिर भी ज्ञान और अकार आदि वर्ण समूह के भेद से अक्षर दो प्रकार का भी कहा है। अक्षर के ये दोनो ही प्रकार यहा गृहीत हुए हैं। इसमें कोई विरोध नहीं आता है।

शका—ज्ञान और अकार आदिवर्ण के भेद से जो आपने अक्षर

જો કે સૂત્રકારે સૂત્રમા આકાશપદનુ જ પ્રત્યક્ષ ઉપાદાન કર્યું છે, ધર્માસ્તિકાય આદિનુ નહી તો તેનુ કારણ એ છે કે તેઓ આકાશની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ છે, પણ અર્થત સૂત્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિને પણ ગ્રહણ કરેલ છે એ અપેક્ષાએ અર્થની સગતતા આ પ્રમાણે થાય છે-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોનુ પરિમાણ તેમના સમસ્ત પ્રદેશોથી અનતગણુ છે, અને એટલુ જ પરિમાણ તે સમસ્ત દ્રવ્યોની પ્રર્યાયોનુ આવે છે આ રીતે સમસ્ત દ્રવ્યોની જેટલી પર્યાયો છે એટલુ પ્રમાણ એક અક્ષરનુ બતાવવામા આવ્યુ છે જો કે સમસ્ત દ્રવ્યોનુ પર્યાય પ્રમાણ એક અક્ષરનુ પ્રમાણ કહેવામા આવ્યુ છે તો પણ જ્ઞાન અને અકાર આદિ વર્ણસમૂહના ભેદથી અક્ષર બે પ્રકારના કહ્યા છે અક્ષરના એ બન્ને પ્રકાર અહી ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે તેમા કોઈ વિરોધ આવતો નથી

શકા—જ્ઞાન અને અકાર આદિ વર્ણના ભેદથી આપે જે અક્ષર શબ્દ

परिमाण सभवति, यतो ज्ञानमित्यविशेषोक्त्या सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणतुल्यताभिधानात् प्रक्रमाद् वा केवलज्ञान ग्रहीष्यते, तच्च सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण घटते एव। तथाहि=यावन्तो जगति रूपि द्रव्याणामरूपि द्रव्याणा वा ये गुरुलघुपर्यायास्तान् सर्वानपि भगवान साक्षात् करतलकलितमुक्ताफलमिव केवलालोकेन प्रतिक्षणमवलोकते। येन स्वभावेनैक पर्याय जानाति, ते नैव स्वभावेन पर्यायान्तर न जानाति तयोः पर्याययोरेकत्वमसक्तेः तथाहि–घटपर्यायपरिच्छेदन स्वभाव यद् ज्ञान, तद्

शब्द द्वारा द्विविध अक्षर का सूत्रमें ग्रहण हुआ बतलाया है सो यह बात समझमे नहीं आती, कारण अकारादि अक्षरमें सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाणता का विरोध आता है। ज्ञानमें यह बात घट सकती है, कारण ज्ञान से अन्य मति आदि ज्ञानों का ग्रहण न होकर प्रकरणवश केवलज्ञान का ही जब ग्रहण होगा तो उस अपेक्षा उसमें यह सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता घटित होनेमें कोई बाधा नही आती है, कारण–जगतमें रूपिद्रव्यों की तथा अरूपीद्रव्यों की जितनी भी गुरुलघुपर्यायें एव अगुरुलघुपर्यायें हैं उन सब को केवलज्ञानी भगवान् साक्षात् करतल में रखे हुए मोती के समान केवलज्ञानरूप आलोक से प्रतिक्षण जानते और देखते हैं। अब इस केवलज्ञानरूप आलोक में सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता इस प्रकार घट जाती है कि प्रभु जब जिस स्वभाव से एक पर्याय को–जानते हैं उसी स्वभाव से दूसरी पर्याय को नही जानते हैं, किन्तु उस समय

દ્વારા દ્વિવિધ અક્ષરનુ સૂત્રમા ગ્રહણ થયેલ દર્શાવ્યુ છે એ વાત સમજવામા આવતી નથી, કારણ કે અકાર આદિ અક્ષરમા સર્વદ્રવ્ય પ્રર્યાય પ્રમાણતાનો વિરોધ નડે છે જ્ઞાનમા એ વાત બધબેસતી થતી નથી કારણ કે જ્ઞાનથી અન્ય મતિ આદિ જ્ઞાનોનુ ગ્રહણ ન થતા પ્રકરણવશ કેવળજ્ઞાનનુ જ જો ગ્રહણ થશે તો તે અપેક્ષાએ આ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા ઘટાવવામા કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી, કારણ કે જગતમા રૂપીદ્રવ્યોની તથા અરૂપીદ્રવ્યોની જેટલી ગુરુ લઘુ પર્યાયો અને અગુરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધીને કેવળજ્ઞાની ભગવાન પ્રત્યક્ષ હથેળીમા રાખેલ મોતી સમાન કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ જાણે અને દેખે છે હવે તે કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ જાણે અને દેખે છે હવે તે કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા આ પ્રકારે ઘટિત થાય છે કે પ્રભુ જ્યારે જે સ્વભાવથી એક પર્યાયને જાણે છે એજ સ્વભાવથી બીજી પર્યાયને જાણતા નથી, પણ ત્યારે તેને જાણવામા ભિન્ન

यदा पटपर्यायपरिच्छेदन कुर्यात्, तदा पटपर्यायस्यापि घटपर्यायरूपतापत्तिः स्यात् अन्यथा-तस्य तत्परिच्छेदकत्वानुपपत्तेः, तथारूपस्वभावात्। ततो यावन्तः परिच्छेद्याः पर्यायास्तावन्तः परिच्छेदकाज्ञानपर्यायास्तस्य केवलज्ञानस्य स्वभावा विज्ञेया'। स्वभावाश्च पर्यायाः। तस्मात् पर्यायानधिकृत्य सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण ज्ञानमुपपद्यते, पर तु यदकारादिक वर्णजात तत् कथ सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवितुमर्हति, वर्णपर्यायराशेः सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्ततमे भागे वर्तमानत्वादिति चेत्?,

उसको जानने में भिन्न स्वभावता आजाती है। यदि ऐसा नही माना जाता है तो फिर एक स्वभावाधिगत होने से उन दोनों में एकत्वापत्ति का प्रसग होगा। घट प्रर्याय को जानने के स्वभाववाला वह ज्ञान उसी स्वभाव द्वारा यदि पटपर्याय को जानेगा तो पटपर्याय में घटपर्यायरूपता के आने में बाधक ही कौन हो सकता है। यदि ऐसा नही होगा तो फिर उसके द्वारा पटपर्याय का अधिगम हो ही नही सकेगा, इसलिये यह अवश्य मानना पड़ता है कि जगत में जितने परिच्छेद्य-पदार्थ हैं-पर्यायें हैं-उतनी ही उन्हें जानने वाली उस ज्ञान की पर्याये हैं। ये समस्तपर्यायें उस केवलज्ञान की स्वभावभूत पर्याये हैं। इसलिये पर्यायों की अपेक्षा समस्तद्रव्यों की पर्यायों के प्रमाणानुसार ज्ञानमें सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता आजाती है। परन्तु जो अकार आदि वर्ण समूह है उसमें सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता कैसे आ सकती है, कारण जो वर्ण पर्यायराशि है वह सर्वद्रव्यपर्यायों के अनततमभागमें वर्तमान कही गई है।

સ્વભાવતા આવી જાય છે જો એમ માનવામા ન આવે તો એક સ્વાભાવાધિગત હોવાથી તે બન્નેમા એકત્વ આપત્તિનો પ્રસગ આવશે ઘટ પર્યાયને જાણવાના સ્વભાવવાળો તે જ્ઞાની એજ સ્વભાવ દ્વારા જો પટ પર્યાયને જાણશે પટ પર્યાયમા ઘટ પર્યાયરૂપતા આવવામા બાધક જ કોણ થઈ શકે છે જો એમ ન થાય તો પછી તેના દ્વારા પટપર્યાયની સમજણ પડી જ ન શકે, તે કારણે એ અવશ્ય માનવુ પડે છે કે જગતમા જેટલા પરિચ્છેદ્ય-પદાર્થ છે-પર્યાયો છે એટલી જ તેને જાણનારી તે જ્ઞાનની પર્યાયો છે એ સમસ્ત પર્યાયો તે કેવળજ્ઞાનની સ્વભાવભૂત પર્યાયો છે તેથી પર્યાયોની અપેક્ષાએ સમસ્ત દ્રવ્યોની પર્યાયોના પ્રમાણાનુસાર જ્ઞાનમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા આવી જાય છે પણ જે અકાર આદિ વર્ણસમૂહ છે તેમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા કેવી રીતે આવી શકે છે, કારણ કે જે વર્ણપર્યાય રાશિ છે તે સર્વદ્રવ્ય પર્યાયોના અનતતમ ભાગમા વર્તમાન કહેવામા આવી છે

उच्यते—अकारादेरपि वर्णस्य स्वपरपर्यायभेदभिन्नतया सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणतुल्यत्वादकारादिवर्णजातमपि सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं भवतीति।

नन्वकारादेर्वर्णस्य स्वपरपर्यायापेक्षया सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यता केन प्रकारेण भवती? ति चेत्,

उच्यते—इह 'अ, अ, अ,' इत्यकार उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित। स पुनरेकैको द्विधा-सानुनासिको निरनुनासिकश्चेत्यकारस्य षड्भेदाः। पुनः ह्रस्वो दीर्घः प्लुतश्च। तदेवमष्टादशप्रभेदान् केवलोऽकारो लभते। तथा-अन्यवर्णसहितोऽप्यकारोऽनेकान् भेदान् लभते। तथाहि-ककारेण संयुक्तोऽकारोऽष्टादशभेदान् लभते। एवं खकारेण।

उत्तर—ठीक है, परन्तु अकार आदि जो वर्ण हैं उनके भी स्वपर्याय और परपर्याय की अपेक्षा अनेक भेद हो जाते हैं, इसलिये उनमें भी सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता सुघटित होनेमें कोई बाधा नहीं आती है।

शंका—अकार आदि वर्णोंमें स्व और परपर्याय की अपेक्षा सर्वद्रव्यपर्याय राशितुल्यता कैसे घटती है?

उत्तर—सुनो-अकार-उदात्त, अनुदात्त और स्वरित के भेद से तीन प्रकार का कहा हुआ है। उदात्त अकार के, अनुदात्त अकार के, और स्वरित अकार के सानुनासिक और निरनुनासिक, इस तरह और भी दो दो भेद किये गये हैं। इन छह भेदों के भी ह्रस्व, दीर्घ, प्लुत ऐसे और भी तीन तीन भेद होते हैं। इस तरह अकेला अकार अठारह प्रकार का हो जाता है। इसी तरह अन्यवर्णों से समन्वित हुआ अकार भी अनेक भेदों वाला बन जाता है। जैसे-"क" में मिला हुआ "अ"

ઉત્તર—શંકા બરાબર છે પણ અકાર આદિ જે વર્ણ છે તેમનાં પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ થઈ જાય છે, તે કારણે તેમનામાં પણ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા સુઘટિત થવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી

શંકા—અકાર આદિ વર્ણોમાં સ્વ અને પર પર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય રાશિતુલ્યતા કેવી રીતે ઘટાવી શકાય છે?

ઉત્તર—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના ભેદથી અકાર ત્રણ પ્રકારના કહેલ છે ઉદાત્ત અકારના, અનુદાત્ત અકારના અને સ્વરિત અકારના સાનુનાસિક અને નિરનુનાસિક, આ રીતે બીજા પણ બે બે ભેદ પડે છે એ છ ભેદોના પણ હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એવા બીજા પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે એકલો અકાર અઢાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે અન્યવર્ણો સાથે જોડાયેલ અકાર પણ અનેક ભેદોવાળો થઈ જાય છે જેમકે-"क"માં મળેલો 'अ'

एव यावत् हकारेण। एवमेकैक केवल व्यञ्जन सयोगे इव सजातीय विजातीय व्यञ्जन-द्विक संयोगेऽपि। तथा स्वरान्तर सयुक्त तत्तद्व्यञ्जनसहितोऽप्यनेकान् भेदान् लभते। अपि चैकैकोऽप्युदात्तादिको भेदो वक्तुः स्वर विशेषादनेक भेदो भवति। वाच्यभेदादपि च समानवर्णश्रेणीकस्यापि शब्दस्य भेदो जायते। तथाहि-करशब्दो हस्तरूपमर्थं येन स्वभावेन बोधयति, नहि तेनैव स्वभावेन किरणरूपमर्थम्, किंतु स्वभावभेदेन। तथा-अकारोऽपि तेन तेन ककारादिना सयुज्यमानस्त तमर्थं

अठारह प्रकार का बन जाता है, इसी प्रकार "ख" में मिला हुआ तथा "ग" से लेकर "ह" तक मिला हुआ "अ" भी अठारह प्रकार का बन जाता है। जिस तरह यह "अ" केवल एक २ व्यजनों के साथ मिलने पर अनेक प्रकार का प्रकट किया गया है उसी प्रकार जब यह सजातीय एव विजातीय दो दो व्यञ्जनो के साथ तथा स्वरान्तरसयुक्त उन २ व्यज-नों के साथ मिलता है तब अनेक भेद वाला हो जाता है, यह जानना चाहिये-अधिक और क्या कहा जाय एक २ भी उदात्तादिक भेद वक्ता के स्वरों के भेद से अनेक भेदवाला बन जाया करता है। वाच्यभेद से भी समानवर्ण श्रेणी वाले शब्दमें भी भेद आ जाता है, जैसे 'कर' शब्द जिस स्वभाव से हस्तरूप अर्थका बोधन करता है उसी स्वभाव से वह किरणरूप अर्थ का बोधन नही करता है, किन्तु स्वभाव भेद से ही करता है। तात्पर्य कहने का यह है कि-करशब्द का अर्थ हाथ है, किरण है, परन्तु जिस स्वभाव से 'कर' शब्द अपने हाथ रूप वाच्यार्थ का प्रतिपादन

અઢાર પ્રકારનો બની જાય છે, એજ પ્રમાણે "ख"મા મળેલ તથા "ग"થી લઇને "ह" સુધી મળેલો 'अ' પણ અઢાર પ્રકારનો થઈ જાય છે જે રીતે આ 'अ' ફક્ત એક એક વ્યજનની સાથે મળતા અનેક પ્રકારનો પ્રગટ કર્યો છે એજ પ્રકારે જ્યારે તે સજાતીય અને વિજાતીય બબ્બે વ્યજનોની સાથે તથા સ્વરાન્ત સયુક્ત તે તે વ્યજનોની સાથે મળે છે ત્યારે અનેક ભેદવાળો થઈ જાય છે, એમ સમજવુ વધારે શુ કહેવુ! એક એક પણ ઉદાત્તાદિક ભેદ બોલનારના સ્વરોના ભેદથી અનેક ભેદવાળો બની જાય છે વાચ્યભેદથી પણ સમાનવર્ણ શ્રેણીવાળા શબ્દમા પણ ભેદ આવી જાય છે, જેમકે "કર" શબ્દ જે સ્વભાવથી હસ્તરૂપ અર્થનો બોધ કરે છે એજ સ્વભાવથી તે કિરણ રૂપ અર્થનો બોધ કરતો નથી, પણ સ્વભાવ ભેદથી જ કરે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-"કર" શબ્દનો અર્થ હાથ છે, કિરણ છે, પણ જે સ્વભા વથી "કર" શબ્દ પોતાના હાથરૂપ વાચ્યાર્થનુ પ્રતિપાદન કરે છે એજ

बोधयन् भिन्नस्वभावो वेदितव्यः। ते च स्वभावा अनन्ता भवन्ति, उच्चार्यमाणशब्दस्य परमाणुद्व्यणुकादिभेदेनाऽनन्तत्वात्। ध्वनेश्च तथा तथाऽभिप्रायकत्वपरिणामे सत्येव तत्तदर्थप्रतिपादकत्वात्। एते च सर्वेऽप्यकारस्य स्वपर्यायाः शेषास्तु सर्वेऽपि घटादिपर्यायाः परपर्यायाः। ते च स्वपर्यायेभ्योऽनन्तगुणाः। परपर्याया अप्यकारस्य सम्बन्धितया विज्ञेयाः

करता है उसी स्वभाव से वह किरणरूप अर्थका नहीं, कारण अपने २ वाच्यार्थ के प्रतिपादन करनेमें शब्दोंमें भिन्न २ स्वभावता मानी गई है। इसी तरह अकार भी भिन्न २ ककार आदि शब्दों के साथ संगत होकर भिन्न २ स्वभाव से भिन्न २ अर्थो का प्रत्यायक होता है। इस तरह एक ही अकेले अकारमें अनंत स्वभाव समाविष्ट हुए माने गये हैं। जो शब्द उच्चरित होता है उसमें परमाणु तथा द्व्याणुक आदि के भेद से अनंतता आती है। तात्पर्य इसका यह है कि शब्द पौद्गलिक है, अतः पुद्गल जन्य इस शब्दमें परमाणुक द्व्यणुक आदि की भिन्नता से भिन्नता आती है और यह भिन्नता अनंतरूपमें परिणत हो जाती है। इसी तरह पदार्थ अनंत है और उन पदार्थों को प्रतिपादन करने का परिणाम ध्वनी-शब्द में रहा हुआ है तभी जाकर वह उन २ पदार्थो का प्रतिपादन किया करता है। इस तरह से समस्त अकार की निज पर्यायें हैं तथा इनसे भिन्न जो घटादि पर्याय हैं वे इस की पर पर्याय हैं। ये पर पर्यायें अपनी

સ્વભાવથી તે કિરણરૂપ અર્થનુ પ્રતિપાદન કરતો નથી, કારણ કે પોતપોતાના વાચ્યાર્થનુ પ્રતિપાદન કરવામા શબ્દોમા ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવતા માનવામા આવી છે એજ રીતે ‘અકાર’ પણ ભિન્ન ભિન્ન કકાર આદિ શબ્દોની સાથે સગત થઈને ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવથી ભિન્ન ભિન્ન અર્થોનો પ્રત્યાયક થાય છે આ રીતે એકલા અકારમા જ અનત સ્વભાવનો સમાવેશ થયેલ મનાયો છે જે શબ્દ બોલાય છે તેમા પરમાણુ તથા દ્વયણુક આદિના ભેદથી અનતતા આવે છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શબ્દ પૌદ્ગલિક છે તેથી પુદ્ગલજન્ય તે શબ્દમા પરમાણુ, દ્વયણુક આદિની ભિન્નતાથી ભિન્નતા આવે છે, અને તે ભિન્નતા અનતરૂપે પરિણમે છે આ રીતે પદાર્થ અનત છે અને તે પદાર્થોનુ પ્રતિ પાદન કરવાનો પરિણામ ધ્વનિ-શબ્દમા રહેલ છે ત્યારે જ જઈને તે, તે તે પદાર્થોનુ પ્રતિપાદન કર્યા કરે છે આ રીતે સમસ્ત અકારની પોતાની પર્યાયો છે તથા તેમનાથી ભિન્ન જે ઘટાદિ પર્યાય છે એ તેની પરપર્યાય છે એ પર

ननु ये स्वपर्यायास्ते तस्य सम्बन्धिनो भवन्तु, ये तु परपर्यायास्ते भिन्नव स्त्वाश्रयत्वात् कथं तस्य सम्बन्धिनः स्युरिति चेत्?,

उच्यते—इह द्विधा सम्बन्धो भवति, अस्तित्वेन नास्तित्वेन च। तत्रास्तित्वेन सम्बन्धः स्वपर्यायैः सह भवति, यथा-घटस्य रूपादिभिः नास्तित्वेन सबन्धः परपर्यायैः सह भवति तेषा तत्रासभवात्। यथा-घटावस्थाया मृत्पिण्डाकारेण

पर्यायों से अनंतगुणी हैं। स्वपर्यायें जिस प्रकार अकार की सबधी मान जाती है उसी प्रकार पर पर्यायें भी इसकी सबधी मानी गई हैं।

शका—यह तो ठीक है कि अकार की जितनी भी निज पर्यायें हैं वे सब इसकी सबधी मानी जावें-पर जो परपर्यायें हैं वे इसकी सबधी कैसे मानी जा सकती हैं?। कारण-ये परपर्यायें भिन्न वस्तु के साथ रही हुई होती हैं। अतः उसीकी सबधी मानी जावेगी?-

उत्तर—सबध दो प्रकार से हुआ करता है-एक अस्तित्व मुख से, और दूसरा नास्तिवत्वमुख से। अस्तित्वमुख से जो सबंध होता है, वह अपनी पर्यायों के साथ पर्यायी का होता है। जैसे रूपादिकों के साथ घट का होता है। नास्तित्वमुख से जो सबध हुआ करता है वह परपर्यायो का पर्यायी के साथ हुआ करता है। कारण ये परपर्यायें उसमें रहती नही हैं। जैसे मिट्टी से जब घट बन कर तैयार हो जाता है, तब उसमे पिण्डाकार

पर्यायो पोतानी पर्यायोथी अनेकगणी छे स्वपर्यायो जेम अकारनी सबधी मानवामा आवे छे एज प्रकारे परपर्यायो पण तेनी सबधी मानवामा आवी छे

शका—ए तो बराबर छे के अकारनी जेटली स्वपर्यायो छे ते बधी तेनी सबधी मनाय, पण जे परपर्यायो छे ते तेनी सबधी केवी रीते मानी शकाय? कारण के ए परपर्यायो भिन्न वस्तुनी साथे रहेल होय छे तेथी तेनी ज सबधी मानी शकाशे

उत्तर—सबध बे रीते थया करे छे-एक अस्तित्वमुखथी अने बीजो नास्तित्वमुखथी अस्तित्वमुखथी जे सबध थाय छे ते स्वपर्यायोनी साथे पर्यायोनो होय छे जेम रूपादिकोनी साथे घडानो होय छे नास्तित्वमुखथी जे सबध थया करे छे ते परपर्यायोनो पर्यायीनी साथे थया करे छे कारण के-ते पर्यायो तेमा रहेती नथी जेमके माटीमाथी ज्यारे घडो तैयार थाय

पर्यायेण सह सम्बन्धो नास्तित्व सम्बन्धेन। यतोऽसौ पिण्डाकारः पर्यायस्तस्यतदानीं नास्तीति नास्तित्व सम्बन्धेन सम्बन्धः। अत एव च स परपर्याय इति व्यपदिश्यते। अन्यथा तस्यापि तत्रास्तित्व स्वीकारे सोऽपि स्वपर्याय एव स्यात्।

ननु ये यत्र न विद्यन्ते ते कथ 'तस्ये'-ति व्यपदिश्यन्ते। धन दरिद्रस्य नास्तीति 'धन तस्य सम्बन्धी'-ति व्यपदेष्टु न शक्यम्, अन्यथा परपर्यायस्यापि सम्बन्धित्वे लोकव्यवहारातिक्रम प्रसङ्गः? इति चेन्न,

यदि नाम ते-परपर्याया नास्तित्व सम्बन्धमधिकृत्य 'तस्ये'-ति न व्यप

पर्याय नहीं रहती है। अतः उस घट के साथ पिण्डाकार पर्याय का सबध नास्तित्वमुख से माना जायगा। इसीलिये वह पिण्डाकार पर्याय परप र्याय होने से निज पर्याय नहीं है। अन्यथा घटमें उसका अस्तित्व होने से वह उसकी निजपर्याय मानी जावेगी। अतः यह अवश्य स्वीकार करना चाहिये कि पर्यायोंका सबध पदार्थमें नास्तित्वमुख से ही रहा करता है।

शका—दरिद्र के पास धन जिस प्रकार नहीं होने से वह उसका सबधी नही कहा जाता है, उसी प्रकार जो जहा नहीं है वह उसका सबधी कैसे कहा जा सकेगा? परपर्याय पर पदार्थमें होती है वह विवक्षित पदार्थ की सबधी कैसे मानी जा सकती है यदि इस प्रकार का व्यवहार होने लगे तो फिर लोक व्यवहार का ही अतिक्रम करना कहलायेगा।

उत्तर—परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका तात्पर्य यह

છે ત્યારે તેમા પિડાકાર પર્યાય રહેતી નથી તેથી તે ઘડાની સાથે પિડાકાર પર્યાયનો સબધ નાસ્તિત્વમુખથી માનવામા આવશે તે કારણે તે પિડાકાર પર્યાય પરપર્યાય હોવાથી સ્વપર્યાય નથી નહીં તો ઘડામા તેનુ અસ્તિત્વ હોવાથી તે તેની સ્વપર્યાય માનવામા આવે તેથી એ અવશ્ય સ્વીકારવુ જોઈએ કે પરપર્યાયોનો સબધ પદાર્થમા નાસ્તિત્વમુખથી રહ્યા કરે છે

શકા—જેમ દરિદ્રની પાસે ધન ન હોવાથી તે તેનો સબધી કહેવાતો નથી એજ પ્રકારે જે જ્યા નથી તે તેનુ સબધી કેવી રીતે કહી શકાય? પરપર્યાય પર પદાર્થમા હોય છે તે વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી કેવી રીતે માની શકાય જો આ પ્રકારનો વ્યવહાર થવા લાગે તો પછી લોક વ્યવહારનો જ અતિક્રમ કર્યો કહેવાય

ઉત્તર—પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય એવુ

दिश्यन्ते, तर्हि सामान्यतो न सन्तीति माप्तम्। तथा च ते स्वरूपेणाऽपि न भवेयुः, न चैतद् दृष्टं श्रुतं वा तस्मादवश्य ते नास्तित्व सम्बन्धमङ्गीकृत्य 'तस्ये'-ति व्यपदेश्याः। धनमपि च नास्तित्व सम्बन्धमधिकृत्य 'दरिद्रस्ये'-ति व्यपदिश्यते एव। तथा-'धनमस्य दरिद्रस्य न विद्यते' इति लोकवादः।

यदपि चोक्त 'तत् तस्ये'-ति व्यपदेष्टु न शक्यमिति, तत्रापि तदस्तित्वेन तस्येति व्यपदेष्टु न शक्य, न तु नास्तित्वेनापि। ततो न कश्चित् लौकिक व्यवहारातिक्रमः।

नही है कि वे उसमें अस्तित्व मुख से सबधित हैं। यह शका तो उचित उस समय मानी जाती कि जब उसे विवक्षित पदार्थमे अस्तित्वमुख से सबधित की जाती। यहा तो ऐसा कहा जाता है कि-पदार्थमें एक दूसरे पदार्थ की पर्यायों का जो इतरेतराभाव-अन्योन्याभाव रूप से सबध है वह वहा नास्तित्वमुख से है। यदि नास्तित्वमुख से वे परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबंधी हैं तो इसमे क्या आपत्ति हो सकती है। यदि नास्तित्व के सबधसे वे पर पर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबधी न मानी जावे तो इसका तात्पर्य यह होता है कि ये सामान्यरूप से भी अस्तित्व विशिष्ट नहीं है। इस तरह स्वरूपतः भी इनका कोई अस्तित्व नही बन सकेगा। नास्तित्व सबध से धन भी दरिद्र का सबधी मानने में कोई बाधा नही है। ऐसा व्यपदेश होता ही है। नास्तित्व सबध से धन दरिद्रव्यक्ति का है इसका तात्पर्य यही है कि दरिद्र के पास धन नही है।

નથી કે તેઓ તેમા અસ્તિત્વમુખથી સબધિત છે આ શકા તો ત્યારે યોગ્ય મનાય કે જ્યારે તેને વિવક્ષિત પદાર્થમા અસ્તિત્વમુખથી સબધીત કરવામા આવે અહીં તો એવુ કહેવામા આવે છે કે-પદાર્થમા એક બીજા પદાર્થની પર્યાયોનો જે ઇતરેતરા ભાવ રૂપે સબધ છે તે ત્યા નાસ્તિત્વમુખથી છે જો નાસ્તિત્વમુખથી તે પર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી હોય તો તેમા શી મુશ્કેલી હોઈ શકે છે? જો નાસ્તિત્વના સબધથી તે પર પર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી મનાય નહી તો તેનુ તાત્પર્ય એ થાય છે કે તેઓ સામાન્ય રૂપ પણ અસ્તિત્વ વિશિષ્ટ નથી આ રીતે સ્વરૂપથી પણ તેમનુ કોઈ અસ્તિત્વ બની શકશે નહી નાસ્તિત્વ સબધથી ધનને પણ દરિદ્રનુ સબધી માનવામા કોઈ વાધો નથી એવો વ્યપદેશ હોય છે જ નાસ્તિત્વ સબધથી ધન દરિદ્રિ વ્યક્તિનુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે દરિદ્રની પાસે ધન નથી આ રીતે પર-

ननु नास्तित्वमभावरूपम्, अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन सह कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्ति विकलतया सम्बन्धशक्तेरभावात्।

अन्यच्च—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्वं, तर्हि नास्तित्वेन सह सम्बन्धो भवतु, परपर्यायैस्तु कथं सम्बन्धः? । घटः पटाभावेन संबद्धः इति न पटेनापि सह सम्बद्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ?।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसबंध से विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमें नहीं हैं। "परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की है" इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की है ऐसा व्यापदेश नही हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहां उनका व्यपदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शंका—नास्त्विव अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ सबंध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से सबंध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि "विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है" इस प्रकार के कथनमे यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथे सबंध नही है किन्तु नास्तित्व के साथ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સંબંધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સંબંધી છે તેનું તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમાં નથી "પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે" આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેવું છે તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યાં તેવો વ્યપદેશ થવામાં કોઇ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શંકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનું તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સંબંધ કેવી રીતે બની શકે? કારણ કે શૂન્યમાં સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સંબંધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય? બીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમાં પરપર્યાયોનું નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમાં એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સંબંધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે "ઘટ પટાભવથી સંબદ્ધ

उच्यते—अयुक्तमेतत्, सम्यग् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। तथाहि–नास्तित्व नाम तेन तेन रूपेणाऽभवनमिष्यते, तच्च तेन तेन रूपेणाऽभवन वस्तुधर्मस्ततो नैकान्तेन तच्छून्यरूपमिति न सह सम्बन्धाभावः। तदपि च तेन रूपेणाऽभवन त त पर्यायमपेक्ष्य भवति, नान्यथा। तथाहि–यो यो घटादिगतः पर्यायस्तेन तेन रूपेण

है। जैसे–"घट पराभाव से सबद्ध है" इस प्रकार के वाच्यार्थ मे यह तात्पर्य थोडे ही निकल सकता है कि घट पट के साथ सबधित हैं। किन्तु घट पटाभाव से ही युक्त है, पट से नही, यही बोध होता है। इसी प्रकार परपर्यायों का अभाव विवक्षित पदार्थ में है इसका भी यही तात्पर्य निकलता है कि परपर्यायों का अभाव ही विवक्षित पदार्थ के साथ सबध है–परपर्यायें नही।

उत्तर—वस्तुतत्त्व का समीचीन परिज्ञान नही होने से यह शका की गई है। जब नास्तित्व का "उस उस रूप से नही होना" ऐसा तात्पर्य है तो फिर यह वस्तु का ही निजधर्म है। निजधर्म जो होता है वह एकान्ततः शून्यरूप नहीं होता है। इस तरह नास्तित्व के साथ सबध होने में कोई विरोध नहीं है। तात्पर्य इसका यह है कि शकाकार ने "नास्तितत्र" का तात्पर्य "स्वरूपशून्य" मानकर जो उसका पदार्थ के साथ सबधाभाव स्थापित किया था उसका यहा यह उत्तर दिया गया है। नास्तित्व का भाव स्वरूपशून्यता नही है किन्तु उस उस रूप

છે" આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા એ તાત્પર્ય થોડુ જ નીકળે છે કે ઘટ (ઘડો) પટની સાથે સબધિત છે, પણ ઘટ પટાભાવથીજ યુક્ત છે, પટથી નહી, એજ બોધ થાય છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયોનો અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થમા છે એનુ પણ એજ તાત્પર્ય નીકળે છે કે પરપર્યાયોનો અભાવ જ વિવક્ષિત પદાર્થની સાથે સબધ છે–પરપર્યાયો નહી

ઉત્તર—વસ્તુતત્વનુ સપૂર્ણ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી આ શકા ઉઠાવવામા આવી છે જો નાસ્તિત્વનુ " તે તે રૂપે ન હોવુ " એવુ તાત્પર્ય છે તો એ વસ્તુનો જ પોતાનો ધર્મ છે જે પોતાનો ધર્મ હોય છે તે એકાન્તત શૂન્યરૂપ હોતો નથી આ રીતે નાસ્તિત્વની સાથે સબધ હોવામા કોઇ વિરોધ નથી તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શકાકારે "નાસ્તિત્વ"નુ તાત્પર્ય "સ્વરૂપશૂન્ય" માનીને તેનો પદાર્થની સાથે જે સબધાભાવ સ્થાપિત કર્યો હતો તેનો અહી આ ઉત્તર આપવામા આવ્યો છે નાસ્તિત્વનો અર્થ સ્વરૂપશૂન્યતા નથી પણ "તે તે

ननु नास्तित्वमभावरूपम् , अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन सह कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्ति विकलतया सम्बन्धशक्तेरभावात् ।

अन्यच्च—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्वं, तर्हि नास्तित्वेन सह सम्बन्धो भवतु, परपर्यायैस्तु कथं सम्बन्धः ? । घटः पटाभावेन सम्बद्धः इति न पटेनापि सह सम्बद्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ? ।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसबध से विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमें नहीं हैं। "परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं" इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की है ऐसा व्यापदेश नहीं हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहां उनका व्यपदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शका—नास्तित्व अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ सबध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से सबध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि "विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है" इस प्रकार के कथनमें यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथ सबध नहीं है किन्तु नास्तित्व के साथ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમા નથી "પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે" આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેવુ છે તેમા કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યા તેવો વ્યપદેશ થવામા કોઇ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનુ તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સબધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમા સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમા પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમા એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે "ઘટ પરાભવથી સબદ્ધ

उच्यते—अयुक्तमेतत्, सम्यग् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। तथाहि–नास्तित्व नाम तेन तेन रूपेणाऽभवनमिष्यते, तच्च तेन तेन रूपेणाऽभवन वस्तुधर्मस्ततो नैकान्तेन तच्छून्यरूपमिति न सह सम्बन्धाभावः। तदपि च तेन रूपेणाऽभवन त त पर्यायमपेक्ष्य भवति, नान्यथा। तथाहि–यो यो घटादिगतः पर्यायस्तेन तेन रूपेण

है। जैसे–"घट पराभाव से सबद्ध है" इस प्रकार के वाच्यार्थ में यह तात्पर्य थोडे ही निकल सकता है कि घट पट के साथ सबधित हैं। किन्तु घट पटाभाव से ही युक्त है, पट से नही, यही बोध होता है। इसी प्रकार परपर्यायों का अभाव विवक्षित पदार्थ में है इसका भी यही तात्पर्य निकलता है कि परपर्यायों का अभाव ही विवक्षित पदार्थ के साथ सबध है–परपर्यायें नही।

उत्तर—वस्तुतत्त्व का समीचीन परिज्ञान नही होने से यह शका की गई है। जब नास्तित्व का "उस उस रूप से नही होना" ऐसा तात्पर्य है तो फिर यह वस्तु का ही निजधर्म है। निजधर्म जो होता है वह एकान्ततः शून्यरूप नही होता है। इस तरह नास्तित्व के साथ सबध होने में कोई विरोध नही है। तात्पर्य इसका यह है कि शकाकार ने "नास्तित्व" का तात्पर्य "स्वरूपशून्य" मानकर जो उसका पदार्थ के साथ सबधाभाव स्थापित किया था उसका यहा यह उत्तर दिया गया है। नास्तित्व का भाव स्वरूपशून्यता नही है किन्तु उस उस रूप

છે" આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા એ તાત્પર્ય થોડુ જ નીકળે છે કે ઘટ (ઘડો) પટની સાથે સબધિત છે, પણ ઘટ પટાભાવથી જ યુક્ત છે, પટથી નહી, એજ બોધ થાય છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયોનો અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થમા છે એનુ પણ એજ તાત્પર્ય નીકળે છે કે પરપર્યાયોનો અભાવ જ વિવક્ષિત પદાર્થની સાથે સબધ છે-પરપર્યાયો નહી

ઉત્તર—વસ્તુતત્વનુ સપૂર્ણ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી આ શકા ઉઠાવવામા આવી છે જો નાસ્તિત્વનુ" તે તે રૂપે ન હોવુ" એવુ તાત્પર્ય છે તો એ વસ્તુનો જ પોતાનો ધર્મ છે જે પોતાનો ધર્મ હોય છે તે એકાન્તત શૂન્યરૂપ હોતો નથી આ રીતે નાસ્તિત્વની સાથે સબધ હોવામા કોઇ વિરોધ નથી તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શકાકારે "નાસ્તિત્વ"નુ તાત્પર્ય "સ્વરૂપશૂન્ય" માનીને તેનો પદાર્થની સાથે જે સબધાભાવ સ્થાપિત કર્યો હતો તેનો અહી આ ઉત્તર આપવામા આવ્યો છે નાસ્તિત્વનો અર્થ સ્વરૂપશૂન્યતા નથી પણ "તે તે

ननु नास्तित्वमभावरूपम् , अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन सह कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्तिविकलतया सम्बन्धशक्तेरभावात् ।

अन्यच्च—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्वं, तर्हि नास्तित्वेन सह सम्बन्धो भवतु, परपर्यायैस्तु कथं सम्बन्धः ? । घटः पटाभावेन संबद्धः इति न पटेनापि सह सम्बद्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ? ।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसंबंध से विवक्षित पदार्थ की संबंधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमें नहीं हैं। "परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं" इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं ऐसा व्यापदेश नहीं हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहां उनका व्यपदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शंका—नास्त्विव अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ संबंध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से संबंध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि "विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है" इस प्रकार के कथनमे यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथे संबंध नहीं है किन्तु नास्तित्व के साथ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સંબંધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સંબંધી છે તેનું તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમાં નથી "પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે" આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઈ શકતો નથી, એમ જે કહેવું છે તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઈ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યાં તેવો વ્યપદેશ થવામાં કોઈ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શંકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનું તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સંબંધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમાં સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સંબંધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમાં પરપર્યાયોનું નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમાં એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સંબંધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે "ઘટ પરાભવથી સંબદ્ધ

तथा चात्र प्रयोगः—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

में तभी हो सकता है कि जब उसमें पर के—घटादि पर्यायों के—अभाव का बोध हो। जब तक इनका उनमें अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा। इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है। इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है।

यहा प्रयोग इस प्रकार है—जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है—जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है। इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि मे अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नही होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी है ऐसा माना जाता है। इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नही है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नही हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नही हो सकता है। इसलिये यह

જ થઈ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના-ઘટાદિ પર્યાયોના-અભાવનો બોધ થાય જ્યા સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહી થાય ત્યા સુધી આકારનુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઇ શકશે નહી આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે-જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનુ સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘડાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે જ્યા સુધી પરિજ્ઞાત થઇ જતો નથી ત્યા સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનુ તત્ત્વત જ્ઞાન થઈ શકતું નથી તે

परपर्याया न भवेयुस्तर्हि 'अकारस्य स्वपर्यायाः' इति न व्यपदिश्येरन, परापेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात। ततः स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेपि परपर्यायास्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यन्ते। २।

अपि च—सर्वं वस्तु प्रतिनियतस्वभाव, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यभावात्मकतानिबन्धना। ततो यावन्न प्रतियोगिनिभान भवति, तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मक तत्त्वतो ज्ञातु शक्यते। तथा च सति घटादि पर्यायाणामपि अभाव प्रतियोगित्वात् तदविज्ञान यावद् भवति तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मक परिज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तु शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः

यदि वे परपर्यायें न हों तो ये अकार की स्वपर्यायें हैं ऐसा व्यपदेश ही नहीं हो सकेगा। कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है। इसलिये पर्यायों में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्यायें भी उस विवक्षित पदार्थ की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है॥ २॥

फिर भी-ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्वभाव वाली हैं। और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ के अभाव को लेकर ही आई हुई है। इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये। तभी जाकर विवक्षित वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा सकता है।

और भी "अकार की ये निज पर्यायें हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

છે ત્યારે જ 'સ્વ" ની શોભા છે જો એ પરપર્યાયો ન હોત તો એ આકારની સ્વપર્યાયો છે એવો વ્યપદેશ જ થઈ શકત નહી કારણ કે સ્વ વ્યપદેશ પરાપેક્ષ છે તે કારણે પર્યાયોમા સ્વ વ્યપદેશનુ કારણ હોવાથી એ પરપર્યાયો પણ તે વિવક્ષિત પદાર્થને ઉપયોગી થાય છે, તેથી તેમનામા "तस्य" એવો વ્યપદેશ થાય છે ॥ ૨॥

વળી સસારની જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી પ્રતિનિયત સ્વભાવવાળી છે અને એ પ્રતિનિયત સ્વભાવતા તેમનામા પ્રતિયોગી પદાર્થના અભાવને લીધે જ આવેલી છે તે કારણે એ ધ્રુવ સત્ય છે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમા પ્રતિનિયત છે એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજવાને માટે પ્રતિયોગી પદાર્થનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ ત્યારે જ વિવક્ષિત વસ્તુમા "પ્રતિયોગી પદાર્થનો અભાવ રહેલ છે" એમ કહી શકાય છે

વળી-"અકારની એ સ્વપર્યાયો છે" એવો બોધ અકાર પર્યાયોમા ત્યારે

तथा चात्र प्रयोगः—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

मे न भी हो सकता है कि जब उसमे पर के—घटादि पर्यायों के—अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमे अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नही हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहां प्रयोग इस प्रकार है—जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है—जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि मे अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नही होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नही हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता है । इसलिये यह

જ થઈ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના—ઘટાદિ પર્યાયોના—અભાવનો બોધ થાય જ્યા સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહી થાય ત્યા સુધી આકારનુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઈ શકશે નહી આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે—જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનુ સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘડાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે જ્યા સુધી પરિજ્ઞાત થઈ જતો નથી ત્યા સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનુ તત્ત્વત જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી તે

परपर्याया न भवेयुस्तर्हि 'अकारस्य स्वपर्यायाः' इति न व्यपदिश्येरन्, परापेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात्। ततः स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेपि परपर्यायास्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यन्ते । २ ।

अपि च—सर्वं वस्तु प्रतिनियतस्वभावं, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यभावात्मकतानिबन्धना। ततो यावन्न प्रतियोगिनिज्ञानं भवति, तावन्नाधिकृतं वस्तु तदभावात्मकं तत्त्वतो ज्ञातुं शक्यते। तथा च सति घटादिपर्यायाणामपि अभावप्रतियोगित्वात् तदविज्ञानं यावद् भवति तावन्नाधिकृतं वस्तु तदभावात्मकं परिज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तुं शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः

यदि वे परपर्यायें न हों तो ये अकार की स्वपर्यायें हैं ऐसा व्यपदेश ही नहीं हो सकेगा। कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है। इसलिये पर्यायों में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्यायें भी उस विवक्षित पदार्थ की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी–ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्वभाव वाली हैं। और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ के अभाव को लेकर ही आई हुई है। इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये। तभी जाकर विवक्षित वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा सकता है।

और भी "अकार की ये निज पर्यायें हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

છે ત્યારે જ 'સ્વ'' ની શોભા છે જો એ પરપર્યાયો ન હોત તો એ આકારની સ્વપર્યાયો છે એવો વ્યપદેશ જ થઈ શકત નહી કારણ કે સ્વ વ્યપદેશ પરાપેક્ષ છે તે કારણે પર્યાયોમા સ્વ વ્યપદેશનુ કારણ હોવાથી એ પરપર્યાયો પણ તે વિવક્ષિત પદાર્થને ઉપયોગી થાય છે, તેથી તેમનામા "तस्य" એવો વ્યપદેશ થાય છે ॥ ૨ ॥

વળી સસારની જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી પ્રતિનિયત સ્વભાવવાળી છે અને એ પ્રતિનિયત સ્વભાવતા તેમનામા પ્રતિયોગી પદાર્થના અભાવને લીધે જ આવેલી છે તે કારણે એ ધ્રુવ સત્ય છે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમા પ્રતિનિયત છે એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજવાને માટે પ્રતિયોગી પદાર્થનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ ત્યારે જ વિવક્ષિત વસ્તુમા "પ્રતિયોગી પદાર્થનો અભાવ રહેલ છે" એમ કહી શકાય છે

વળી–"અકારની એ સ્વપર્યાયો છે" એવો બોધ અકાર પર્યાયોમા ત્યારે

तथा चात्र प्रयोग.-यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः। घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

में तभी हो सकता है कि जब उसमें पर के-घटादि पर्यायों के-अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमे अभाव का बोध नही होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नही हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है। इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहा प्रयोग इस प्रकार है-जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है-जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि मे अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नही होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है। इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नही है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नही हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नही हो सकता है । इसलिये यह

જ થઈ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના-ઘટાદિ પર્યાયોના-અભાવનો બોધ થાય જ્યા સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહી થાય ત્યા સુધી આકારનુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઈ શકશે નહી આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે-જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનુ સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘડાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે જ્યા સુધી પરિજ્ઞાત થઈ જતો નથી ત્યા સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનુ તત્ત્વત જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી તે

तस्माद् घटादिपर्याया अप्यकारस्य सम्बन्धिन इति स्वपर्यायापेक्षयाऽकारः सर्वद्रव्य पर्याय परिमाणः।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येकं सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः। एव घटादिकमपि प्रत्येक सर्व वस्तु जात परिभावनीय, न्यायस्य समानत्वात्। न चैतदनार्ष, यत उक्तमाचाराङ्गे—

" जे एगं जाणइ, से सव्वं जाणइ। जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ। "

अयमर्थः—य एक वस्तु सर्वपर्यायैः सह जानाति, स नियमेन सर्व वस्तु जानाति। सर्वोपलब्धिमन्तरेण विवक्षितस्यैकस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मनाऽवगन्तुमशक्यत्वात् यश्च सर्व सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद भिन्न जानाति।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्यायें भी अकार की सबधी हैं। इस तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है। इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है। घटादिक जो वस्तुएँ हैं उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो जाती है। हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं पडता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है–" जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ " इति। इसका भाव यह है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता है वह नियम से समस्त वस्तुओ को जानता है। विवक्षित एक वस्तु का " यह अपनी समस्त पर्यायो से सहित है तथा परपर्यायो का इसमें

કારણું એમ માનવુ જોઇએ કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની સબધી છે આ રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઇ જાય છે એજ રીતે બીજા પણ અકાર આદિ જે વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ છે તે સિદ્ધ થઈ જાય છે ઘટાદિક જે વસ્તુઓ છે તેમનામા પણ આ ન્યાયથી સમાનતા હોવાથી સર્વપર્યાય પ્રમાણતા ઘટિત થઈ જાય છે અમારૂં એ પ્રકારનુ આ કથન આગમથી વિરૂદ્ધ જતુ નથી કારણ કે આચારાગમા એવુ જ કહ્યુ છે–" जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ " તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાદિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો સહિત જાણે [illegible] મથી સમસ્ત વસ્તુઓને જાણે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુનો " આ પોતા [illegible] યુક્ત છે તથા પરપર્યાયોનો તેમા અભાવ છે "

अन्यत्राप्युक्तम्—

"एको भावः सर्वथा येन दृष्टः,
सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः,
एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः"॥ १ ॥

तदेवमकारादिकमपि वर्णजातं केवलज्ञानवत् सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमिति न कश्चिद्विरोधः।

अपि च-केवलज्ञानमपि स्वपरपर्यायभेदभिन्नं भवति। तच्चात्मस्वभावरूपं न

अभाव है" ऐसा बोध जबतक नहीं होगा तबतक वह वस्तु सर्वात्मना जानी हुई नहीं कहला सकेगी। अतः जब वह इस रूप से जान ली जाती है तो इसका तात्पर्य ही यह है कि उस जानने वाले को सर्व पदार्थ की उपलब्धि हो चुकी है तभी वह विवक्षित वस्तु को सर्व पर्यायों सहित जान सका है। इसी तरह जो सर्व वस्तु को सर्वात्मना साक्षात् जानता है वह एक वस्तु को स्वपरपर्याय के भेदरूप से जानता है। अन्यत्र भी इसी बात की पुष्टि इस प्रकार से की है—

"एको भावः सर्वथा येन दृष्ट, सर्वे भावा. सर्वथा तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः॥१॥" इति।

इस तरह अकार आदि समस्त वर्ण समूह केवलज्ञान की तरह सर्वद्रव्यपर्यायों के प्रमाणानुरूप है इस कथन में कोई विरोध नहीं आता है।

એવો બોધ જ્યા સુધી નહી થાય ત્યા સુધી તે વસ્તુ સર્વાત્મના જાણેલી કહી શકાશે નહીં તેથી જો તે એ રૂપે જાણી લેવાય છે તો તેનુ તાત્પર્ય જ એ છે કે તે જાણનારને સર્વ પદાર્થની ઉપલબ્ધિ થઈ ગઈ છે ત્યારે જ તે વિવક્ષિત વસ્તુને સર્વપર્યાયો સહિત જાણી શકે છે આ રીતે જે સર્વવસ્તુને સર્વાત્મના પ્રત્યક્ષ પણે છે તે એક વસ્તુને સ્વરૂપ પર્યાયના ભેદરૂપથી જાણે છે અન્યત્ર પણ એજ વાતની પુષ્ટિ આ રીતે કરી છે—

"एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टा.।
सर्वे भावा. सर्वथा येन दृष्टा', एको भाव. सर्वथा तेन दृष्टः॥१॥"

આ રીતે અકાર આદિ સમસ્ત વર્ણસમૂહ કેવળજ્ઞાનની જેમ સર્વદ્રવ્ય પર્યયોના પ્રમાણાનુરૂપ છે આ કથનમા કોઈ વિરોધ નડતો નથી.

तस्माद् घटादिपर्याया अप्यकारस्य सम्बन्धिन इति स्वपर्यायापेक्षयाऽकारः सर्वद्रव्य पर्याय परिमाणः ।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येकं सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः। एव घटादिकमपि प्रत्येक सर्वं वस्तु जात परिभावनीयं, न्यायस्य समानत्वात्। न चैतदनार्षं, यत उक्तमाचाराङ्गे—

" जे एग जाणइ, से सव्वं जाणइ। जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ। "

अयमर्थः—य एक वस्तु सर्वपर्यायैः सह जानाति, स नियमेन सर्वं वस्तु जानाति। सर्वोपलब्धिमन्तरेण विवक्षितस्यैकस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मना ऽवगन्तुमशक्यत्वात् यश्च सर्वं सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद भिन्न जानाति।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्यायें भी अकार की सबधी हैं। इस तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है। इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है। घटादिक जो वस्तुएँ हैं उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो जाती है। हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं पडता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है-" जे एग जाणइ से सव्व जाणइ, जे सव्व जाणइ से एग जाणइ " इति। इसका भाव यह है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता है वह नियम से समस्त वस्तुओं को जानता है। विवक्षित एक वस्तु का " यह अपनी समस्त पर्यायो से सहित है तथा परपर्यायो का इसमें

કારણુ એમ માનવુ જોઇએ કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની સબધી છે આ રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઇ જાય છે એજ રીતે બીજા પણ અકાર આદિ જે વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ છે તે સિદ્ધ થઈ જાય છે ઘટાદિક જે વસ્તુઓ છે તેમનામા પણ આ ન્યાયથી સમાનતા હોવાથી સર્વપાય પ્રમાણુતા ઘટિત થઈ જાય છે અમારૂ એ પ્રકારનુ આ કથન આગમથી વિરૂદ્ધ જતુ નથી કારણ કે આચારાગમા એવુ જ કહ્યુ છે-" जे एग जाणइ से सव्व जाणइ, जे सव्व जाणइ से एग जाणइ " તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાદિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો સહિત જાણે છે તે નિયમથી સમસ્ત વસ્તુઓને જાણે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુને " આ પોતાની સમસ્ત પર્યાયોયુક્ત છે તથા પરપર્યાયોનો તેમા અભાવ છે "

सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्तभागरूपा, परपर्यायास्तु स्वपर्यायरूपानन्ततमभागोनाः सर्वद्रव्यपर्यायाः। तस्मादकारादिकं स्वपरपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवति।

यथा चाऽकारादिक सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण तथा मत्यादीन्यपि ज्ञानानि द्रष्टव्यानि, न्यायस्य समानत्वात्।

इह यद्यपि सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर मुच्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण च भवति, तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षर श्रुतज्ञान ग्राह्यम्। श्रुतज्ञान च मतिज्ञानाविनाभूतं, ततो मति ज्ञानमपि। तदेव श्रुतज्ञानमकारादिक चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण,

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये। अकार आदि वर्णों मे जो स्वपर्याये हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा जो परपर्याये है वे वहां स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्याय-प्रमाण हैं। इसलिये अकारादि में स्व एव परपर्यायो द्वारा ही सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों में भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान लेनी चाहिये। क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है।

यहां पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत का अधिकार होनेसे यहा अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना चाहिये। श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे उसमें भी सर्व द्रव्पर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है। इस तरह श्रुतज्ञान

આદિ વર્ણોમા જે સ્વપર્યાયો છે તે તો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના અનતમાભાગ પ્રમાણુ છે, તથા જે પરપર્યાયો છે તે ત્યા સ્વપર્યાયરૂપ અનતમા ભાગહીન સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણુ છે તે કારણે અકારાદિમા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણુતા સિદ્ધ થાય છે

જે રીતે અકારાદિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવાળા પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે મતિ આદિ જ્ઞાનોમા પણ એ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણુતા સમજી લેવી કારણ કે સર્વત્ર ન્યાય સમાન જ હોય છે

અહીં જો કે સામાન્યરૂપે સમસ્તજ્ઞાન અક્ષરરૂપે કહેવામા આવ્યુ છે અને તે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણુરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે, તો પણ શ્રુતનો અધિકાર હોવાથી અહીં અક્ષર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રહણુ કરવુ જોઈએ શ્રુતજ્ઞાન મતિ જ્ઞાનનુ અવિનાભાવી હોય છે તે અપેક્ષાએ તેમા પણ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણુતા

तु घटादिवस्तुस्वभावात्मकम्। तस्माद् ये घटादिवस्तुनः स्वभावास्ते केवलज्ञानस्य परपर्यायाः, ये तु परिच्छेदकत्व स्वभावास्ते स्वपर्यायाः। परपर्याया अपि पूर्वोक्तयुक्तेस्तस्य सम्बन्धिन इति स्वपरपर्यायभेदभिन्न भवति।

ततः स्वपर्यायपरिमाणचिन्तायां परमार्थतो न कश्चिदकारादि संयुक्तश्रुत-केवलज्ञानयोर्विशेषः। एतावानेव विशेषः-केवलज्ञान स्वपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणतुल्यम्। अकारादिक तु स्वपर्यायैः। तथाहि-अकारस्य स्वपर्यायाः—

फिर भी-केवलज्ञान में भी स्वपर्याय की भिन्नता से भेद सिद्ध होता है। आत्मस्वभावरूपता यह केवलज्ञानकी निज पर्याय है। तथा घटादि-रूप जो वस्तुएँ हैं तदात्मकता उसमें नहीं है यह केवलज्ञान की परपर्याय है। केवलज्ञान में आत्मस्वभावरूपता जो निजपर्याय है उसका तात्पर्य पदार्थ परिच्छेदक स्वभाव से है। जिस प्रकार निजपर्याय केवलज्ञान की सबधी मानी गई है उसी प्रकार पूर्वोक्तयुक्ति के अनुसार परपर्याय भी उसकी सबधी होती हैं। इस तरह केवलज्ञान में इन दोनों पर्यायों की भिन्नता से भेद आ जाता है।

जब इस प्रकार से स्वपर्यायपरिमाण का विचार किया जाता है तब परमार्थतः अकारादि सयुक्त श्रुतज्ञान में और केवलज्ञान में यद्यपि कोई भेद नहीं प्रतीत होता है। परन्तु फिर भी केवलज्ञान में जो सर्वद्रव्य-पर्याय परिमाण तुल्यता कही गई है वह स्वपर्यायों से ही जाननी चाहिये। परपर्यायो द्वारा नहीं। और अकारादिकों में यह सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणता

તથા-કેવળજ્ઞાનમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની ભિન્નતાથી ભેદ સિદ્ધ થાય છે આત્મસ્વભાવરૂપતા એ કેવળજ્ઞાનની સ્વપર્યાય છે તથા ઘટાદિરૂપ જે વસ્તુઓ છે તેમા તદાત્મકતા નથી, તે કેવળજ્ઞાનની પરપર્યાય છે કેવળજ્ઞાનમા આત્મસ્વભાવરૂપતા જે સ્વપર્યાય છે તેનુ તાત્પર્ય પદાર્થ પરિચ્છેદક સ્વભાવ છે જેમ સ્વપર્યાય કેવળજ્ઞાનની સબધી માનવામા આવી છે એમ પૂર્વોકત યુકિત પ્રમાણે પરપર્યાય પણ તેની સબધી હોય છે આ રીતે એ બન્ને પર્યાયોની ભિન્નતાથી કેવળજ્ઞાનમા ભેદ આવી જાય છે

જ્યારે આ રીતે સ્વપર્યાય પરિમાણનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે પરમાર્થત આકારાદિ સયુકત શ્રુતજ્ઞાનમા અને કેવળજ્ઞાનમા જો કે કોઇ ભેદ લાગતો નથી, છતા પણ કેવળજ્ઞાનમા જે સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણ તુલ્યતા કહેલ છે તે સ્વપર્યાયોથી જ જાણવી જોઈએ, પરપર્યાયો દ્વારા નહીં અને અકારાદિકોમા આ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણુતા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જાણવી જોઈએ અકાર

सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्तभागकल्पा, परपर्यायास्तु स्वपर्यायरूपानन्ततमभागोनाः सर्वद्रव्यपर्यायाः । तस्मादकारादिकः स्वपरपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं भवति।

यथा चाऽकारादिकं सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं तथा मत्यादीन्यपि ज्ञानानि द्रष्टव्यानि, न्यायस्य समानत्वात् ।

इह यद्यपि सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षरमुच्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं च भवति, तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षरं श्रुतज्ञानं ग्राह्यम्। श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभूतं, ततो मतिज्ञानमपि । तदेव श्रुतज्ञानमकारादिकं चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं,

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये । अकार आदि वर्णो मे जो स्वपर्यायें हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा जो परपर्यायें हैं वे वहा स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाण हैं । इसलिये अकारादि में स्व एव परपर्यायों द्वारा ही सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है ।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों मे भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान लेनी चाहिये । क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है ।

यहा पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत का अधिकार होनेसे यहा अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना चाहिये । श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे उसमें भी सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है। इस तरह श्रुतज्ञान

આદિ વર્ણોમા જે સ્વપર્યાયો છે તે તો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના અનંતમાભાગ પ્રમાણ છે, તથા જે પરપર્યાયો છે તે ત્યા સ્વપર્યાયરૂપ અનંતમા ભાગહીન સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણ છે તે કારણે અકારાદિમા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા સિદ્ધ થાય છે

જે રીતે અકારાદિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવાળા પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે મતિ આદિ જ્ઞાનોમા પણ એ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા સમજી લેવી કારણ કે સર્વત્ર ન્યાય સમાન જ હોય છે

અહીં જો કે સામાન્યરૂપે સમસ્તજ્ઞાન અક્ષરરૂપે કહેવામા આવ્યુ છે અને તે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે, તો પણ શ્રુતનો અધિકાર હોવાથી અહી અક્ષર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રહણ કરવુ જોઈએ શ્રુતજ્ઞાન મતિ જ્ઞાનનુ અવિનાભાવી હોય છે તે અપેક્ષાએ તેમા પણ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા

तत्र सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवलिनो द्वादशाङ्गविद' संभवति, न तु शेषस्य। तस्मात् अनादिभावः श्रुतस्य जन्तूनां जघन्यो मध्यमो वा द्रष्टव्यो न तत्कृष्ट इति स्थितम्।

ननु श्रुतस्यानादिभाव एवकथमुपसपद्यते-यदा हि सर्वोत्कृष्ट श्रुतज्ञानावरण-स्त्यानर्द्धिनिद्रारूपदर्शनावरणोदयः-संभवति, तदा सामस्त्येन श्रुतस्यावरण समाप्यते, यथाऽवध्यादि ज्ञानस्य। तस्मादवध्यादिज्ञानमिव श्रुतमपि-आदिमदितिकथ तृतीय चतुर्थभङ्गसंभवस्तत आह-' सव्व जीवाणपि० ' इत्यादि। सर्वजीवानामपि च

और अकार आदि अक्षरोंमें जो यह उत्कृष्टरूपसे सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाणता प्रकट की गई है यह द्वादशांगके पाठी सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवलीकी अपेक्षासे ही जाननी चाहिये। क्योंकि वहीं पर यह उत्कृष्टता संभवित होती है अन्य जीवों के श्रुतज्ञान आदिमें नहीं। कारण कि वहां पर श्रुतका अनादिभाव जघन्य या मध्यमरूपसे बतलाया गया है। उत्कृष्ट रूपसे नहीं।

शंका—श्रुतमें जो अनादिता प्रकट की गई है वह समझमें नहीं आती है। कारण जब जीव के सर्वोत्कृष्ट श्रुत ज्ञानावरणका स्त्यानर्द्धिका एव निद्रारूप दर्शनावरण कर्मका उदय होता है तब उस स्थितिमें संपूर्ण रूपसे श्रुतका आवरण हो जाता है। जिस प्रकार कि अवधिज्ञानावरणी के उदयमें अवधि ज्ञानका आवरण हो जाता है। अतः यह कैसे माना जा सकता है कि श्रुतज्ञान अनादि है। अवधिज्ञान आदि की तरह वह भी सादि ही है और इस तरह उसमे ये तृतीय और चतुर्थ भंग संभवित नहीं होते हैं।

સિદ્ધ થઈ જાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોમા જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે દ્વાદશાગના પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવળીની અપેક્ષાએ જ જાણવી જોઈએ કારણ કે ત્યા જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સંભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમા નહી કારણ કે ત્યા શ્રુતનો અનાદિ ભાવ જઘન્ય કે મધ્યમરૂપે બતાવવામા આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહી

શંકા—શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે સમજાતી નથી કારણ કે જ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્ત્યાનર્દ્ધિકા અને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમા સંપૂર્ણરૂપેશ્રુતનુ આવરણ થઈ જાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનવરણીના ઉદયમા અવધિજ્ઞાનનુ આવરણ થઈ જાય છે તેમ શ્રુતમા પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમા એ ત્રીજો અને ચોથો ભંગ સંભવિત હોતો નથી

अक्षरस्य श्रुतज्ञानस्य, श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभावि, अतो मतिज्ञानस्यापीत्यर्थः, अनन्तभागः-अनन्तमो भागः, नित्योद्घाटितः-सदाऽनावृतस्तिष्ठतीत्यर्थः । स पुनरनन्ततमभागोऽप्यनेकविधः । तत्र सर्वजघन्योभागश्चैतन्यमात्रम् । तत्पुनः सर्वोत्कृष्ट श्रुतावरण-स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयभावेऽपि ना व्रियते, तथा जीवस्वभावत्वात् , तदेवाह -' जइपुण० ' इत्यादि । यदि पुनः सोऽपि आव्रियेत, तेन-आवरणेन, जीवः-चैतन्यलक्षणः, अजीवत्व प्राप्नुयात्-स्वलक्षणपरित्यागादिति भावः । न चैतद् दृष्ट मिष्टं

उत्तर—समस्त जीवोंका जो श्रुतज्ञान है तथा मतिज्ञान है वह सदा अपने अनन्तवें भाग में अनावृत ही रहा करता है अतः उसका आवरण नहीं होता है । तात्पर्य इसका यह है कि जो शकाकारने श्रुतज्ञानमें अनादिता का आवरण दशामें असद्भाव प्रकट किया है उसका उत्तर देते हुए सूत्रकार कहते हैं कि ठीक है आवरण दशामें यद्यपि अवधि आदि ज्ञान विलकुल आवृत्त हो जाते है परन्तु मतिज्ञान एव श्रुतज्ञानमें ऐसा नहीं है । वे तो अपनी आवृत्तदशामें भी अनन्तवें भाग में सदा अनावृत्त रहा करते है । मतिज्ञान श्रुतज्ञानका जो अनन्तवां भाग है वह अनेक प्रकारका बतलाया गया है । उसमें सर्व जघन्य जो भाग है वह मात्र चैतन्यरूप पडता है । यह चैतन्यरूप सर्व जघन्य भाग सर्वोत्कृष्ट श्रुतावरण, स्त्यानर्द्धि एव निद्रावरण कर्मके उदयमें भी आवृत्त नहीं होता है कारण जीवका स्वभाव ही ऐसा है। यदि यह स्वभाव भी आवृत्त माना जावे तो इस दशामें चैतन्य लक्षण जीवमें अपने लक्षणके परित्यागके

ઉત્તર—સમસ્ત જીવોનુ જે શ્રુતજ્ઞાન તથા મતિજ્ઞાન છે, તે સદા પોતાના અનતમા ભાગમા અનાવૃત જ રહ્યા કરે છે તેથી તેનુ આવરણુ હોતુ નથી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શકાકરનારે જે શ્રુતજ્ઞાનમા અનાદિતાનો આવરણુ દશામા અસદ્ભાવ પ્રગટ કર્યો છે તેનો જવાબ આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે આવરણુ દશામા જો કે અવધિ આદિ જ્ઞાન બિલકુલ આવૃત થઈ જાય છે પણુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા એવુ થતુ નથી તે તો પોતાની આવૃત્ત દશામા પણુ અનતમા ભાગમા સદા અનુવૃત્ત રહ્યા કરે છે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનો જે અનેકમો ભાગ છે તે અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે તેમા સર્વજઘન્ય જે ભાગ છે તે માત્ર ચૈતન્યરૂપ પડે છે આ ચૈતન્યરૂપ સર્વજઘન્ય ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ, સ્ત્યાનર્દ્ધિ અને નિદ્રાવરણુ કર્મના ઉદયમા પણુ આવૃત્ત થતો નથી, કારણુ કે જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે જો તે સ્વભાવ પણુ આવૃત્ત માનવામા આવે તો એ દશામા ચૈતન્યલક્ષણુ જીવમા પોતાના લક્ષણુના પરિત્યાગને કારણે અજીવત્વની પ્રસક્તિ

तच्च सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवलिनो द्वादशाङ्गविद' संभवति. न तु शेषस्य। तस्मात् अनादिभावः श्रुतस्य जन्तूनां जघन्यो मध्यमो वा दृष्टव्यो न तूत्कृष्ट इति स्थितम्।

ननु श्रुतस्यानादिभाव एवकथमुपपद्यते-यदा हि सर्वोत्कृष्ट श्रुतज्ञानावरण-स्त्यानर्द्धिनिद्रारूपदर्शनावरणोदयः-संभवति, तदा सामस्त्येन श्रुतस्यावरण समाव्यते, यथाऽवध्यादि ज्ञानस्य। तस्मादव ध्यादिज्ञानमिव श्रुतमपि-आदिमदितिकथ तृतीय चतुर्थभङ्गसभवस्तत्र आह-' सव्व जीवाणपि० ' इत्यादि । सर्वजीवानामपि च

और अकार आदि अक्षरोंमें जो यह उत्कृष्टरूपसे सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाणता प्रकट की गई है वह द्वादशांगके पाठी सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवलीकी अपेक्षासे ही जाननी चाहिये । क्यों कि वहीं पर यह उत्कृष्टता सभवित होती है अन्य जीवों के श्रुतज्ञान आदिमें नहीं। कारण कि वहां पर श्रुतका अनादिभाव जघन्य या मध्यमरूपसे बतलाया गया है । उत्कृष्ट रूपसे नहीं ।

शका—श्रुतमें जो अनादिता प्रकट की गई है वह समझमें नहीं आती है । कारण जब जीव के सर्वोत्कृष्ट श्रुत ज्ञानावरणका स्त्यानर्द्धिका एव निद्रारूप दर्शनावरण कर्मका उदय होता है तब उस स्थितिमें सपूर्ण रूपसे श्रुतका आवरण हो जाता है । जिस प्रकार कि अवधिज्ञानावरणी के उदयमें अवधि ज्ञानका आवरण हो जाता है । अतः यह कैसे माना जा सकता है कि श्रुतज्ञान अनादि है । अवधिज्ञान आदि की तरह वह भी सादि ही है और इस तरह उसमें ये तृतीय और चतुर्थ भग सभवित नहीं होते हैं ।

સિદ્ધ થઈ જાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોમા જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે દ્વાદશાગના પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવળીની અપેક્ષાએ જ જાણવી જોઈએ કારણ કે ત્યા જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમા નહી કારણ કે ત્યા શ્રુતનો અનાદિ ભાવ જઘન્ય કે મધ્યમરૂપે બતાવવામા આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહી

શકા—શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે સમજાતી નથી કારણ કે જ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્ત્યાનર્દ્ધિકા અને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમા સપૂર્ણરૂપે શ્રુતનુ આવરણ થઈ જાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનવરણીના ઉદયમા અવધિજ્ઞાનનુ આવરણ થઈ જાય છે તેમ શ્રુતમા પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમા એ ત્રીજો અને ચોથો ભગ સભવિત હોતો નથી

'से त०' इत्यादि। तदेतत् सादिक सपर्यवसित श्रुतं वर्णितम्। तथा-तदेतदनादिक-मपर्यवसित च श्रुत वर्णितम्॥सू०४२॥

मूलम्—से कि त गमिय ?। गमिय दिट्ठिवाओ। से कि तं अगमियं ?। अगमियं कालियं सुयं। से तं गमियं। से त अगमियं॥

छाया—अथ किं तद् गमिकम् ?। गमिकं दृष्टिवादः। अथ किं तदगमिकम् ? अगमिक कालिक श्रुतम्। तदेतद् गमिकम्। तदेतद् अगमिकम्॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त गमिय०' इति। अथ किं तद् गमिकम् ? इति शिष्य प्रश्न ?। उत्तरमाह—'गमिय०' इत्यादि। गमिक दृष्टिवाद इति। गमो नाम आदि मध्यावसानेषु किंचिद् विशेषतो भूयोभूयस्तस्यैव पाठस्योच्चारणम्। यथासूत्रादौ—सुय मे आ उसतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु इत्यादि। एव मध्येऽवसाने वा यथा सभव द्रष्टव्यम्। गमोऽस्य विद्यते, इति गमकम्। तच्च

भाग नित्य उद्घाटित सिद्ध होता है। इस तरह मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञान मे अनादिता का कथन विरुद्ध नही पडता है। इस तरह यहा तक सादिसात और अनादि अनत श्रुतज्ञान का यह वर्णन हुआ॥सू० ४२॥

'से किं त गमिय ?०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—भदन्त! गमिक श्रुतका क्या लक्षण है ? उत्तर—बारहवे दृष्टिवादका नाम गमिक है। आदि मध्य और अन्तमें कुछ २ विशेषतासे जो उसी पाठका पुनः २ उच्चारण किया जाता है उसका नाम गम है। जैसे सूत्रकी आदिमे "सुय मे आ उसतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु०" इत्यादि, ऐसा पाठ कह दिया जाता है।

ભાગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા અના-દિતાનુ કથન વિરુદ્ધ પડતુ નથી આ રીતે અહી સુધી સાદિસાત અને અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાનનુ આ વર્ણન થયુ ॥સૂ ૪૨॥

"से किं त गमिय०" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! ગમિક શ્રુતનુ શુ લક્ષણ છે?

ઉત્તર—બારમા દૃષ્ટિવાદનુ નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમા કોઈક કોઈક વિશેષતાથી જે એજ પાઠનુ ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેનુ નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારભે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय इह खलु" ઇત્યાદિ, એવો પાઠ કહેવામા આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમા

था सर्वस्य जीवादिपदार्थस्य सर्वथा स्वभावपरित्यागासंभवात्। अत्र दृष्टान्तमाह- 'सुट्ठु वि०' इत्यादि। सुष्ठु अपि मेघसमुदये--चन्द्रसूर्यप्रभा पटला च्छादके सति चन्द्रसूर्ययोः प्रभा=प्रकाशः, भवति=तिष्ठति। अयं भावः--यथा निबिडतरमेघपटलैराच्छादितयोरपि चन्द्रसूर्ययोर्नैकान्तेन तत्प्रभानाशो भवति, सर्वस्य सर्वथास्वभावाप नयनस्य कर्तुमशक्यत्वात्। एवमनन्तानन्तैरपि ज्ञानदर्शनावरणकर्मपरमाणुभिरेकैकस्या त्मप्रदेशस्य समाच्छादितस्यापि नैकान्तेन चैतन्यमात्रस्याऽभावो भवति। यतः सर्व जघन्य तन्मतिश्रुतात्मकम्, अतोऽक्षरस्यानन्ततमोभागो नित्योद्घाटित इति सिद्धम्। तथा च सति मतिज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य चाऽनादि भावो न विरुध्यते, इति स्थितम्।

कारण अजीवत्वकी प्रसक्ति आवेगी परन्तु ऐसी स्थिति जीव पदार्थ की न कभी देखी गई है और न किसी को यह इष्ट ही है क्यों कि समस्त जीवादि पदार्थों के अपने २ स्वभाव का सर्वथा परिहार होना असंभव है। अब सूत्रकार इसी विषय को दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट करते हैं-जिस प्रकार निबिडतर मेघपटलों द्वारा चंद्र और सूर्य आवृत्त हो जाते हैं, परन्तु इनकी प्रभा एकान्ततः आवृत्त नहीं होती है--नष्ट नहीं होती है, कारण उन मेघपटलों में ऐसी शक्ति नहीं है, जो वे चंद्र सूर्य के प्रभा स्वरूप स्वभाव का सर्वथा अपनयन कर सकें। इसी प्रकार भले ही अनंतानंत भी ज्ञान दर्शनावरण कर्मपरमाणुओं द्वारा एक एक आत्मा का प्रदेश ढक दिया जावे तो भी एकान्ततः चैतन्य मात्र का उस अवस्था में अभाव नहीं हो सकता है। यह जो सर्व जघन्य चैतन्यमात्र अवस्था है यही मतिश्रुतज्ञान का अनंतवां भाग है। इसलिये अक्षर का अनंतवा

આવશે પણ જીવપદાર્થની એવી સ્થિતિ કદી જોવામા આવી નથી અને કોઈને તે ઈષ્ટ પણ નથી કારણ કે સમસ્ત જીવાદિ પદાર્થોના પોતપોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ થવો અસંભવિત છે હવે સૂત્રકાર એજ વિષયને દૃષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે-જે રીતે ઘાડ વાદળો દ્વારા ચંદ્ર અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય છે પણ તેમનુ તેજ એકાન્તત ઢંકાતુ નથી નાશ પામતુ નથી કારણ કે તે મેઘપટલોમા એવી શક્તિ હોતી નથી કે તેઓ ચંદ્ર સૂર્યના પ્રભાસ્વરૂપ સ્વભાવનો સર્વથા નાશ કરી શકે, એજ રીતે ભલે અનંતાનંત જ્ઞાન દર્શનાવરણ કર્મપરમાણુઓ દ્વારા એક આત્માનો પ્રદેશ ઢાકી દેવાય તો પણ એકાન્તત ચૈતન્ય ભાવનો તે અવસ્થામા અભાવ હોઈ શકતો નથી આ જે સર્વજઘન્ય ચૈતન્ય માત્ર અવસ્થા છે એજ મતિશ્રુત જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ છે તે કારણે અક્ષરનો અનંતમો

'से त०' इत्यादि। तदेतत् सादिक सपर्यवसित श्रुतं वर्णितम्। तथा-तदेतदनादिकमपर्यवसित च श्रुत वर्णितम्॥सू०४२॥

मूलम्—से किं त गमिय ?। गमिय दिट्ठिवाओ। से किं तं अगमिय ?। अगमिय कालिय सुयं। से तं गमियं। से तं अगमियं॥

छाया—अथ किं तद् गमिकम् ?। गमिक दृष्टिवादः। अथ किं तदगमिकम् ? अगमिक कालिक श्रुतम्। तदेतद् गमिकम्। तदेतद् अगमिकम्॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त गमिय०' इति। अथ किं तद् गमिकम् ? इति शिष्य प्रश्न ?। उत्तरमाह—'गमिय०' इत्यादि। गमिक दृष्टिवाद इति। गमो नाम आदि मध्यावसानेषु किंचिद् विशेषतो भूयोभूयस्तस्यैव पाठस्योच्चारणम्। यथासूत्रादौ-सुय मे आ उसंतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु इत्यादि। एव मध्येऽवसाने वा यथा सभव द्रष्टव्यम्। गमोऽस्य विद्यते, इति गमकम्। तच्च

भाग नित्य उद्घाटित सिद्ध होता है। इस तरह मतिज्ञान एव श्रुतज्ञान मे अनादिता का कथन विरुद्ध नहीं पडता है। इस तरह यहां तक सादिसात और अनादि अनत श्रुतज्ञानका यह वर्णन हुआ॥सू० ४२॥

'से किं त गमिय ?०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—भदन्त! गमिक श्रुतका क्या लक्षण है ? उत्तर—बारहवे दृष्टिवादका नाम गमिक है। आदि मध्य और अन्तमें कुछ २ विशेषतासे जो उसी पाठका पुनः २ उच्चारण किया जाता है उसका नाम गम है। जैसे सूत्रकी आदिमें "सुय मे आ उसतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु०" इत्यादि, ऐसा पाठ कह दिया जाता है।

ભાગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા અનાદિતાનુ કથન વિરુદ્ધ પડતુ નથી આ રીતે અહી સુધી સાદિસાત અને અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાનનુ આ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૨॥

"से किं त गमिय०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! ગમિક શ્રુતનુ શુ લક્ષણ છે?

ઉત્તર—બારમા દૃષ્ટિવાદનુ નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમા કોઇક કોઇક વિશેષતાથી જે એજ પાઠનુ ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેનુ નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારભે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय इह खलु" ઇત્યાદિ, એવો પાઠ કહેવામા આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમા

प्रायो दृष्टिवाद इति। अथ पुनः शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् अगमिकं? मिति। उत्तरमाह—'अगमियं०' इत्यादि। अगमिकं कालिकश्रुतम्। अगमिक-गमिकाद् भिन्नम्। तच्च कालिक-प्राय' आचारादिश्रुतम्, आदौ यथा पाठोऽस्ति-'सुयं मे आउसंतेणं' इति, तथा मध्येऽवसाने च पुनः पाठोनास्तीति गमिकत्वाभावात्। तदेतद् गमिकश्रुतम् अगमिकं च श्रुतं वर्णितम्॥

मूलम्—अहवा तं समासओ दुविहं पण्णत्तं। तं जहा-अंगपविट्ठं, अंगबाहिरं च। से किं तं अंगबाहिरं?। अंगबाहिरं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा—आवस्सयं च आवस्सय—वइरित्तं च। से किं तं आवस्सयं?। आवस्सयं छव्विहं पण्णत्तं। तं जहा—सामाइयं १, चउवीसत्थओ २, वंदणयं ३, पडिक्कमणं ४, काउस्सग्गो ५, पच्चक्खाणं ६। से त्तं आवस्सयं॥

इसी तरहसे मध्य एवं अवसानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासंभव जान लेना चाहिये। इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है उसका नाम गमिकश्रुत है। यह गमिकश्रुत-प्रायः बारहवां दृष्टिवाद अंग है। शिष्य पुनः पूछता है। हे भदन्त! आगमिक श्रुत क्या है? उत्तर—कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्यों कि यह गमिक श्रुतसे भिन्न पडता है। यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है। गमिक श्रुतमें सूत्र की आदिमें "सुयं मे आ उसंतेणं" यह पाठ उच्चरित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमें पुनः इस पाठका उच्चारण अगमिक श्रुतमें नही किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है। यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસંભવ સમજી લેવું જોઈએ એ પ્રકારનો ગમ જે જે શ્રુતમાં થાય છે તેનું નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત-પ્રાય બારમાં દૃષ્ટિવાદ અંગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે-હે ભદન્ત! અગમિક શ્રુત શું છે? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનું નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમાં ગમિક શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક શ્રુતમાં સૂત્રને પ્રારંભે "सुयं मे आ ऊसंतेणं" આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમાં ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમાં કરાતું નથી, તેથી અગમિક શ્રુતમાં ગમિક શ્રુત કરતાં ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુતનું વર્ણન થયું

छाया—अथवा तत् समासतो द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्य च। अथ किं तद् अङ्गबाह्यम्?। अङ्गबाह्य द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा- आवश्यकं च, आवश्यकव्यतिरिक्त च। अथ किं तदावश्यकम्। आवश्यक षड्विध प्रज्ञप्तम्-तद् यथा सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६। तदेतद् आवश्यकम्॥

टीका—'अहवा०' इत्यादि। अथवा तत् श्रुतम् अर्हदुपदेशानुसारि श्रुतमित्यर्थः समासतः—सक्षेपेण द्विविध प्रज्ञप्तम्। तत् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्य च।

ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदकथनाधिकारे त्रयोदशचतुर्दशभेदरूपेण अङ्गप्रविष्टमनङ्ग- प्रविष्टमित्युपन्यस्तम्, तत् किमर्थमिह-" अहवा त समासओ दुविह पण्णत्तं " इत्याद्युपन्यासेन तदेव पुनरुच्यते? इति चेत्?

उच्यते—इह सर्वे श्रुतभेदा अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टरूपभेदद्वय एवान्तर्भवन्ति।

" अहवा त समासओ० " इत्यादि।

अथवा—अर्हन्त भगवानके उपदेशका अनुसरण करनेवाला वह श्रुत सक्षेपसे दो प्रकारका भी कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं- १ अगप्रविष्ट-२ अगबाह्य।

शका—पहिले ही चौदह भेदों के कथनके अधिकारमे तेरह और चौदह भेदोंके रूपसे अगप्रविष्ठ तथा अनगप्रविष्ट ऐसा कह दिया गया है फिर यहां दुबारा " अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त " इस प्रकार के कथन की क्या आवश्यकता थी?।

उत्तर—इस तरह जो यहा पर पुन: प्रगट करनेमे आया है उसका कारण यह है कि सूत्रकार यह कहना चाहते हैं कि जितने भी समस्त श्रुतके भेद हैं वे सब इन्ही दो भेदोंमे अन्तर्भूत हो जाते हैं। तथा

" अहवा त समास ओ० " ईत्यादि

અથવા—અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશને અનુસારના તે શ્રુત સક્ષિપ્તમા આ પ્રમાણે બે પ્રકારનુ કહેલ છે-(૧)અ ગ પ્રવિષ્ટ, (૨) અ ગ બાહ્ય

શ કા—પહેલા જ ચૌદ ભેદોના કથનના અધિકારમા તેર અને ચૌદ ભેદોના રૂપે અ ગપ્રવિષ્ટ તથા અન ગપ્રવિષ્ટ એમ કહેવાઇ ગયુ છે તો પછી અહીં બીજી વાર " अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त " આ પ્રકારના કથનની શી આવશ્યકતા હતી?

ઉત્તર—આ રીતે જે અહીં ફરીથી પ્રગટ કરવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે સૂત્રકાર એ કહેવા માગે છે કે જેટલા સમસ્ત શ્રુતના ભેદ છે તે બધાનો

मायो दृष्टिवाद इति। अथ पुनः शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् अगमिक?मिति। उत्तरमाह—'अगमियं०' इत्यादि। अगमिकं कालिकश्रुतम्। अगमिकं-गमिकाद् भिन्नम्। तच्च कालिकं-प्रायः आचारादिश्रुतम्, आदौ यथा पाठोऽस्ति-'सुयं मे आउसंतेण' इति, तथा मध्येऽवसाने च पुनः पाठो नास्तीति गमिकत्वाभावात्। तदेतद् गमिकश्रुतम् अगमिकं च श्रुतं वर्णितम् ॥

मूलम्—अहवा तं समासओ दुविहं पण्णत्तं। तं जहा-अंगपविट्ठं, अंगबाहिरं च। से किं तं अंगबाहिरं?। अंगबाहिरं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा—आवस्सयं च आवस्सय—वइरित्तं च। से किं तं आवस्सयं?। आवस्सयं छव्विहं पण्णत्तं। तं जहा—सामाइयं १, चउवीसत्थओ २, वंदणयं ३, पडिक्कमणं ४, काउस्सग्गो ५, पच्चक्खाणं ६। से त्तं आवस्सयं ॥

इसी तरहसे मध्य एवं अवसानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासंभव जान लेना चाहिये। इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है उसका नाम गमिकश्रुत है। यह गमिकश्रुत-प्रायः बारहवां दृष्टिवाद अंग है। शिष्य पुनः पूछता है। हे भदन्त! आगमिक श्रुत क्या है? उत्तर—कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्यों कि यह गमिक श्रुतसे भिन्न पडता है। यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है। गमिक श्रुतमें सूत्र की आदिमें "सुयं मे आ उसतेण" यह पाठ उच्चरित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमें पुनः इस पाठका उच्चारण अगमिक श्रुतमें नही किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है। यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસંભવ સમજી લેવું જોઈએ એ પ્રકારનો ગમ જે જે શ્રુતમાં થાય છે તેનું નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત-પ્રાયઃ બારમાં દૃષ્ટિવાદ અંગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે-હે ભદન્ત! અગમિક શ્રુત શું છે? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનું નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમાં ગમિક શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક શ્રુતમાં સૂત્રને પ્રારંભે "सुय मे आ ऊसतेण" આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમાં ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમાં કરાતું નથી, તેથી અગમિક શ્રુતમાં ગમિક શ્રુત કરતાં ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુતનું વર્ણન થયું

छाया—अथवा तत् समासतो द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्यं च। अथ किं तद् अङ्गबाह्यम्?। अङ्गबाह्यं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—आवश्यकं च, आवश्यकव्यतिरिक्तं च। अथ किं तदावश्यकम्। आवश्यकं षड्विधं प्रज्ञप्तम्—तद् यथा सामायिकं १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनकं ३, प्रतिक्रमणं ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६। तदेतद् आवश्यकम्॥

टीका—'अहवा०' इत्यादि। अथवा तत् श्रुतम् अर्हदुपदेशानुसारि श्रुतमित्यर्थः समासतः–संक्षेपेण द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तत् यथा–अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्यं च।

ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदकथनाधिकारे त्रयोदशचतुर्दशभेदरूपेण अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टमित्युपन्यस्तम्, तत् किमर्थमिह–"अहवा तं समासओ दुविहं पण्णत्तं" इत्याद्युपन्यासेन तदेव पुनरुच्यते? इति चेत्?

उच्यते—इह सर्वे श्रुतभेदा अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टरूपभेदद्वय एवान्तर्भवन्ति।

"अहवा तं समासओ०" इत्यादि।

अथवा—अर्हन्त भगवानके उपदेशका अनुसरण करनेवाला वह श्रुत संक्षेपसे दो प्रकारका भी कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं–१ अंगप्रविष्ट–२ अंगबाह्य।

शंका—पहिले ही चौदह भेदों के कथनके अधिकारमें तेरह और चौदह भेदोंके रूपसे अंगप्रविष्ठ तथा अनंगप्रविष्ट ऐसा कह दिया गया है फिर यहां दुबारा "अहवा तं समासओ दुविहं पण्णत्तं" इस प्रकार के कथन की क्या आवश्यकता थी?।

उत्तर—इस तरह जो यहां पर पुनः प्रगट करनेमें आया है उसका कारण यह है कि सूत्रकार यह कहना चाहते हैं कि जितने भी समस्त श्रुतके भेद हैं वे सब इन्हीं दो भेदों में अन्तर्भूत हो जाते हैं। तथा

"अहवा तं समास ओ०" ઈત્યાદિ

અથવા—અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશને અનુસારના તે શ્રુત સંક્ષિપ્તમાં આ પ્રમાણે બે પ્રકારનું કહેલ છે-(૧)અંગ પ્રવિષ્ટ, (૨) અંગ બાહ્ય

શંકા—પહેલાં જ ચૌદ ભેદોના કથનના અધિકારમાં તેર અને ચૌદ ભેદોના રૂપે અંગપ્રવિષ્ટ તથા અનંગપ્રવિષ્ટ એમ કહેવાઈ ગયું છે તો પછી અહીં બીજી વાર "अहवा तं समासओ दुविहं पण्णत्तं" આ પ્રકારના કથનની શી આવશ્યકતા હતી?

ઉત્તર—આ રીતે જે અહીં ફરીથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે સૂત્રકાર એ કહેવા માગે છે કે જેટલા સમસ્ત શ્રુતના ભેદ છે તે બધાનો

एतमर्थं बोधयितु पुनरुपन्यासः । अथवा सर्वेषु श्रुतभेदेष्वङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टभेदयो- रर्हदुपदेशानुसारित्वात् प्राधान्यमस्तीति बोधयितु पुनस्तदुपादानमिति न दोषः ।

अङ्गप्रविष्टमिति । अङ्ग यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, " द्वौ चरणौ, द्वे जङ्घे, द्वे ऊरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च ।

तथा चोक्तम्—

पायदुग जंघोरू, गातदुगद्ध तु दो य बाहूओ ।
गीवा सिर च पुरिसो, बारस अगो सुयविसिट्ठो ॥ १ ॥

छाया—पादद्विक जङ्घोरू गात्र द्विकार्ध तु द्वौ च बाहू ।
ग्रीवा शिरश्च पुरुषो द्वादशाङ्गः श्रुतविशिष्टः ॥ १ ॥

तथा श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्य द्वादशाङ्गानि आचारादीनि सन्तीति वेदि- तव्यम् । श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टम् अङ्गभावेन व्यवस्थितमित्यर्थः । अङ्गबाह्यमिति । यत्तु तस्यैव द्वादशाङ्गात्मकस्य श्रुतपुरुषस्यार्थावगमे परमोपकारकत्वेन स्थित श्रुत तदङ्गबाह्यम् तदेवानङ्गप्रविष्टमिति ।

तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममङ्गबाह्यमधिकृत्य पृच्छति—' से किं त० ' इत्यादि । अथ किं तद् अङ्गबाह्य ? मिति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—'अगबाहिर० ' इत्यादि ।

समस्त श्रुतके भेदों मे इन्हीं दो भेदोंकी प्रधानता है, कारण इनमें ही अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है । जिस प्रकार पुरुषके ये दो पैर २, दो जांघे ४, दो उरू ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहु १०, ग्रीवा ११ और शिर १२, ये बारह अग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम पुरुषके भी ये आचाराग आदि बारह अग होते हैं । इन बारह अगोंमें जो श्रुतनिबद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है । तथा जो श्रुत द्वादशा- गात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममे परम सहायक होता है वह अगबाह्य- श्रुत है । अगबाह्यश्रुतका दुसरा नाम अनङ्गप्रविष्ट भी है ।

આ બે ભેદોમા સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત ભેદોમા એ બે ભેદોની પ્રધાનતા છે, કારણ કે તેમનામા જ અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશની અનુસારિતા રહે છે જે પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જઘા ૪, બે ઉરૂ ૬, બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે ભૂજા ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, એ બાર અગ હોય છે એ બાર અગોમા જે શ્રુત નિબદ્ધ થયુ છે તે અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે તથા જે શ્રુત દ્વાદશાગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્થાવગમમા પરમ સહાયક થાય છે તે અગબાહ્યશ્રુત છે અગબાહ્ય શ્રુતનુ બીજુ નામ અનગપ્રવિષ્ટ પણ છે

अङ्गबाह्य श्रतं द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्त च । पुनः पृच्छति—' से किं तं० ' इत्यादि । अथ किं तदावश्यक ? मिति। प्रश्नः । उत्तरमाह-'आवस्सय० ' इत्यादि । आवश्यकमिति । अवश्य कर्तव्यम् आवश्यकम्, श्रमणादिभिरवश्यमुभयकाल यत् क्रियते तदित्यर्थः । यद्वा—आ—समन्ताद्, वश्या इन्द्रियकषायादि भावशत्रवो यस्मात तदावश्यकम् । यद्वा—ज्ञानादिगुणकदम्बक मोक्षो वा आ—समन्ताद्, वश्यः क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकम् । आवश्यकप्रतिपादक यत् श्रुत तदप्यावश्यकम् । आवश्यक षड्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—सामायिकम् १, चतुर्विंशतिस्तव' २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६, सामा-

अङ्गप्रविष्ट और अङ्गबाह्य इन दोनों भेदोंमें से अल्पवक्तव्यता होनेके कारण शिष्य प्रथम अङ्गबाह्यके विषयमें पूछता है—हे भदन्त! अंगबाह्यश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—अंगबाह्यश्रुतज्ञान दो प्रकारका कहा गया है, वे दो प्रकार ये है—आवश्यकश्रुत १, आवश्यक व्यतिरेकश्रुत २। साधु श्रावक आदि जो कृत्य उभयकालमे अवश्य करते हैं वह आवश्यक है, अथवा जिससे इन्द्रिय, कषाय आदि भावश्रत अच्छी तरहसे वशमे किये जाते है वह आवश्यक है, अथवा जिसके द्वारा ज्ञानादि गुणोंका समूह व मोक्ष भले प्रकारसे स्वाधीन किया जा सकता है वह आवश्यक है। इस आवश्यक वाच्यार्थ का प्रतिपादकक जो श्रुत है वह आवश्यक श्रुत है। यह आवश्यक छह प्रकारका बतलाया है, वे छह प्रकार ये है-सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तव २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्ग ५ और प्रत्याख्यान ६। इन छह आवश्यकों की

અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય એ બન્ને ભેદોમાંથી અલ્પવક્તવ્યતા હોવાને કારણે શિષ્ય પ્રથમ અંગબાહ્યને વિષે પૂછે છે-હે ભદન્ત! અંગબાહ્ય શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન નીચે પ્રમાણે બે પ્રકારનું છે (૧) આવશ્યક શ્રુત, (૨) આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત સાધુ, શ્રાવક આદિ જે ક્રિયા બન્ને કાળે અવશ્ય કરે છે તે આવશ્યક છે અથવા જે વડે ઇન્દ્રિય, કષાય આદિ ભાવશ્રુત સારી રીતે કાબુમાં લેવાય છે તે આવશ્યક છે અથવા જેના દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો સમૂહ અથવા મોક્ષ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે આવશ્યક છે આ આવશ્યક વાચ્યાર્થનું પ્રતિપાદક જે શ્રુત છે તે આવશ્યક શ્રુત છે એ આવશ્યક છ પ્રકારના બતાવ્યા છે-તે છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) સામાયિક, (૨) ચોવીસ સ્તવ, (૩) વંદણા, (૪) પ્રતિક્રમણ, (૫) કાયોત્સગ, અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન એ છ આવશ્યકોની વ્યાખ્યા અમે ઉત્તરાધ્યાન સૂત્રની પ્રિય

एतमर्थं बोधयितु पुनरुपन्यासः। अथवा सर्वेषु श्रुतभेदेष्वङ्गमविष्टानङ्गप्रविष्टभेदयो-रर्हदुपदेशानुसारित्वात् प्राधान्यमस्तीति बोधयितु पुनस्तदुपादानमिति न दोषः।

अङ्गप्रविष्टमिति। इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, "द्वौ चरणौ, द्वे जङ्घे, द्वे ऊरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च।

तथा चोक्तम्—

पायदुग जंघोरू, गायदुगद्धं तु दो य बाहूओ।
गीवा सिरं च पुरिसो, बारस अंगो सुयविसिट्ठो॥१॥

छाया—पादद्विकं जङ्घोरू गात्र द्विकार्धं तु द्वौ च बाहू।
ग्रीवा शिरश्च पुरुषो द्वादशाङ्गः श्रुतविशिष्टः॥१॥

तथा श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्य द्वादशाङ्गानि आचारादीनि सन्तीति वेदितव्यम्। श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टम् अङ्गभावेन व्यवस्थितमित्यर्थः। अङ्गबाह्यमिति। यत्तु तस्यैव द्वादशाङ्गात्मकस्य श्रुतपुरुषस्यार्थावगमे परमोपकारकत्वेन स्थित श्रुत तदङ्गबाह्यम् तदेवानङ्गप्रविष्टमिति।

तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममङ्गबाह्यमधिकृत्य पृच्छति-'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् अङ्गबाह्य ?मिति शिष्य प्रश्नः। उत्तरमाह—'अंगबाहिरं०' इत्यादि।

समस्त श्रुतके भेदों मे इन्हीं दो भेदोंकी प्रधानता है, कारण इनमें ही अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है। जिस प्रकार पुरुषके ये दो पैर २, दो जांघे ४, दो उरू ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहु १०, ग्रीवा ११ और शिर १२, ये बारह अंग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम पुरुषके भी ये आचारांग आदि बारह अंग होते हैं। इन बारह अंगोंमें जो श्रुतनिबद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है। तथा जो श्रुत द्वादशांगात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममें परम सहायक होता है वह अंगबाह्य-श्रुत है। अंगबाह्यश्रुतका दुसरा नाम अनङ्गप्रविष्ट भी है।

આ બે ભેદોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત ભેદોમાં એ બે ભેદોની પ્રધાનતા છે, કારણ કે તેમનામાં જ અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશની અનુસારિતા રહે છે જે પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જંઘા ૪, બે ઉરૂ ૬, બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે ભૂજા ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, એ બાર અંગ હોય છે એ બાર અંગોમાં જે શ્રુત નિબદ્ધ થયું છે તે અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે તથા જે શ્રુત દ્વાદશાંગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્થાવગમમાં પરમ સહાયક થાય છે તે અંગબાહ્યશ્રુત છે અંગબાહ્ય શ્રુતનું બીજું નામ અનંગપ્રવિષ્ટ પણ છે.

चन्द्रकवेध्य १५, सूर्यप्रज्ञप्तिः १६, पौरुषीमण्डलम् १७, मण्डलप्रवेशः १८, विद्याचरण निनिश्चयः १९, गणिविद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्तिः २२, आत्मविशोधिः २३, वीतरागश्रुतम् २४, सलेखनाश्रुतम् २५, विहारकल्पः २६, चरणविधिः २७, आतुरप्रत्याख्यानम् २८, महाप्रत्याख्यानम् २९, एवमादि। तदेतदुत्कालिकम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि। अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तम् ?, इति शिष्य प्रश्न'। उत्तरमाह—'आवस्सयवइरित्त० ' इत्यादि। आवश्यकव्यतिरिक्त द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—कालिकम्, उत्कालिक च। तत्र यद् दिवसे रात्रौ च प्रथम चरमपौरुषी द्वये एव पठ्यते, तत् कालिकम्, कालेन निर्वृत्त कालिक मिति व्युत्पत्ते'। यत्तु कालवेलावर्जं पठ्यते, तदुत्कालिकम्। तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममुत्कालिकमधिकृत्य शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि। अथ किं तदुत्कालिक श्रुत ?—मिति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह—'उक्कालिय० ' इत्यादि।

'से किं त आवस्सयवइरित्त० ' इत्यादि।

शिष्य पूछता हैं—हे भदन्त! आवश्यक व्यतिरिक्तश्रुत का क्या स्वरूप है? उत्तर—आवश्यक व्यतिरिक्तश्रुत दो प्रकार का बतलाया गया है, वे उसके दो प्रकार ये है—१ कालिक २ उत्कालिक। दिन तथा रात्रि में जो प्रथम चरमपौरुषीद्वय मे ही पठित होता है वह कालिक, एव जो अस्वाध्यायरूप काल को छोडकर पठित होता है वह उत्कालिक है।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! उत्कालिकश्रुत का क्या स्वरूप है? यहा पर भी शिष्य ने जो यह प्रश्न व्यतिक्रम से किया है उसका तात्पर्य यही है कि सूत्रकार को उत्कालिक के विषय में अल्परूप से कहना है अत'कालिक के विषय मे शिष्य के प्रश्न का उद्भावन करके उत्कालिक के विषय मे ही सर्वप्रथम सूत्रकार ने प्रश्न का उद्भावन किया है।

"से किं त आवस्सयवइरित्त०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર--આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) કાલિક, (૨) ઉત્કાલિક, દિવસ તથા રાત્રે જેનો પ્રથમ ચરમ પૌરુષીદ્વયમાં જ પાઠ થાય છે તે કાલિક, અને જેનો કાળને છોડીને પાઠ કરાય છે તે ઉત્કાલિક છે

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! ઉત્કાલિક શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે? અહીં પણ શિષ્યે જે આ પ્રશ્નવ્યતિક્રમથી કર્યો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂત્રકારને ઉત્કાલિકને વિષે થોડા પ્રમાણમાં જ કહેવાનું છે તેથી કાલિકના વિષે શિષ્યનો પ્રશ્ન ઉભો ન કરતા ઉત્કાલિકના વિષયમાં જ સૌથી પહેલા સૂત્રકારે પ્રશ્ન ઉભો કર્યો છે!

यिकादीनां व्याख्याऽस्माभिरुत्तराध्ययन सूत्रस्य प्रियदर्शनी टीकायामेकोनत्रिंशत्तमाध्ययने कृतेति तत्र द्रष्टव्या जिज्ञासुभिः। तदेतदावश्यकं वर्णितम् ॥

मूलम्—से किं तं आवस्सयवइरित्तं?। आवस्सयवइरित्तं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा—कालियं च, उक्कालियं च। से किं तं उक्कालियं?। उक्कालियं अणेगविहं पण्णत्तं। तं जहा—दसवेयालियं १, कप्पियाकप्पियं २, चुल्लकप्पसुयं ३, महाकप्पसुयं ४, उववाइयं ५, रायपसेणियं ६, जीवाभिगमो ७, पण्णवणा ८, महापण्णवणा ९, पमायप्पमायं १०, नंदी ११, अणुओगदाराइं १२, देविंदत्थओ १३, तंदुलवेयालियं १४, चंदाविज्झयं १५, सूरपण्णत्ती १६, पोरिसिमंडलं १७, मंडलपवेसो १८, विज्जाचरणविणिच्छओ १९, गणिविज्जा २०, झाणविभत्ती २१, मरणविभत्ती २२, आयविसोही २३, वीयरागसुयं २४, संलेहणासुयं २५, विहारकप्पो २६, चरणविही २७, आउरपच्चक्खाणं २८, महापच्चक्खाणं २९, एवमाइ। से तं उक्कालियं ॥

छाया—अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तम्? आवश्यकव्यतिरिक्तं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—कालिकं च, उत्कालिकं च। अथ किं तदुत्कालिकम्?। उत्कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—दशवैकालिकम् १, कल्पिकाकल्पिकम्, (कल्पाकल्पम्) २, चुल्ल-(क्षुल्ल) कल्पश्रुतम् ३, महाकल्पश्रुतम् ४, औपपातिकं ५, राजप्रश्नीयम् ६, जीवाभिगमः ७, प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमादं १०, नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि १२, देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४,

व्याख्या हमने उत्तराध्ययन सूत्रकी प्रियदर्शनी टीकामें उनतीसवें अध्ययनमें की है अतः जिज्ञासुजन इस विषयको वहांसे जान सकते हैं। इस प्रकार आवश्यकका यह छह भेद रूप कथन है ॥

દર્શની ટીકામા ઓગણત્રીસમા અધ્યયનમા કરી છે તો જિજ્ઞાસુઓ એ વિષયને તેમાથી સમજી શકે છે આ રીતે આવશ્યકનુ આ છ ભેદરૂપ કથન છે

तत्र यदल्पग्रन्थमल्पार्थं च तत् चुल्लकल्पश्रुतम् ३, यत्तुमहाग्रन्थं-महार्थं च तन्महाकल्पश्रुतमिति ४, कल्पिकाकल्पिकादिक त्रय विच्छिन्नम्। औपपातिक ५, राजप्रश्नीय ६, जीवाभिगमः ७, एतत्त्रयं प्रसिद्धम्, 'प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना' इति। जीवादीना पदार्थाना प्रज्ञापन प्रज्ञापना, तच्च सूत्र प्रज्ञापनासूत्रम्। एतदुपलभ्यते८, सैवबृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तच्च सूत्र महाप्रज्ञापनासूत्र तद्विच्छिन्नम् ९। तथा-प्रमादाप्रमादम्=प्रमादाप्रमादस्वरूप भेदफल प्रतिपादक सूत्रमित्यर्थ। तत्र प्रमाद स्वरूपं चैवमुक्तम्-प्रचुरकर्मेन्धन प्रभव-निरन्तराऽविध्मातशारीरमानसानेकदुःखहुतवहज्वालाकलापपरीतमशेषमेवससारवासगृह पश्यस्तन्मध्यवर्त्यपि, सति च तन्निर्ग-

है वह चुल्लकल्पश्रुत है ३, एव जो श्रुत, ग्रन्थ और अर्थ की अपेक्षा महान् है वह महाकल्प श्रुत है ४। ये कल्पिकाकल्पिक आदि तीन विच्छिन्न हो गये हैं। औपपातिक सूत्र ५, राजप्रश्नीय सूत्र ६ और जीवाभिगम सूत्र ७, ये तीन प्रसिद्ध हैं। जीवादिक पदार्थों के स्वरूपका प्रतिपादक जो सूत्र है वह प्रज्ञापना सूत्र है। यह सूत्र अभी उपलब्ध होता है ८। महा प्रज्ञापना सूत्र विच्छिन्न हो गया है ९। जिस सूत्रमें प्रमाद तथा अप्रमादके स्वरूपका उनके भेदोंका तथा फलका प्रतिपादन हुआ है वह प्रमादाप्रमाद सूत्र है, इस सूत्रमे प्रमादका स्वरूप इस प्रकारसे कहा है-"यह ससारी जीव अच्छी तरह से देख रहा है कि मैं जिस ससाररूपी निवासगृहके भीतर रहता हू वह प्रचुर कर्मरूपी इन्धनसे उत्पन्न हुई अनेक प्रकारके शारीरिक तथा मानसिक दुःखरूपी अग्निज्वालासे कि जो कभी बुझनेवाली नही है बहुत बुरी तरह चारों ओर से घिरा हुआ है, तथा

ग्रथ अने अर्थनी अपेक्षाએ अल्प छे ते चुल्लकल्पश्रुत छे (३) तेमज जे श्रुत, ग्रन्थ अने अर्थनी अपेक्षाએ महान छे ते महान कल्पश्रुत छे (४) એ કલ્પિકા કલ્પિક આદિ ત્રણ વિચ્છિન્ન થઈ ગયા છે ઔપપાતિક સૂત્ર, (૫) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૬) અને જીવાભિગમ સૂત્ર (૭) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ છે જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદક જે સૂત્ર છે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે આ સૂત્ર અત્યારે ઉપલબ્ધ છે ૮ મહા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઈ ગયુ છે ૯ જે સૂત્રમા પ્રમાદ તથા અપ્રમાદના સ્વરૂપનુ, તેમના ભેદોનુ તથા ફળનુ પ્રતિપાદન થયુ છે તે પ્રમાદા પ્રમાદ સૂત્ર છે, તે સૂત્રમા પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલ છે-"આ સસારી જીવ સારી રીતે જોઈ રહ્યો છે કે હુ જે સસારરૂપી નિવાસગૃહની અદર રહુ છુ તે અપાર કર્મરૂપી ઈન્ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુખરૂપી અગ્નિજવાળાથી, કે જે કદી બુઝતી નથી, ઘણી "ખરાબ રીતે ચારે બાજુથી ઘેરાયેલ છે, તથા તેમાથી નીકળવાનો ઉપાય જો કે વીતરાગ પ્રણીત

उत्कालिक श्रुतमनेकविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–'दशवैकालिकम्•' इत्यादि। तत्र दशवैकालिकं सुप्रसिद्धम् १। तथा–कल्पिकाकल्पिकम्–कल्पाकल्पप्रतिपादकं सूत्रमित्यर्थः २। तथा–चुल्लकल्पश्रुतं ३, महाकल्पश्रुतमिति। कल्पः–स्थविरादिकल्पः। तत्प्रतिपादकं श्रुतं–कल्पश्रुतम्। तच्च द्विविधं–चुल्लकल्पश्रुतं महाकल्पश्रुतमिति।

उत्तर—उत्कालिकश्रुत अनेक प्रकार का कहा गया है, जैसे-दशवैकालिक १, कल्पिकाकल्पिक–कल्पाकल्पप्रतिपादकसूत्र २, चुल्लकल्पश्रुत ३, महाकल्पश्रुत ४, औपपातिक ५, राजप्रश्नीय ६, जीवाभिगम ७, प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमाद १०, नंदि ११, अनुयोगद्वार १२, देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४, चन्द्रकवेध्य १५, सूर्यप्रज्ञप्ति १६, पौरुषीमण्डल १७, मण्डलप्रवेश १८, विद्याचरणविनिश्चय १९, गणिविद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्ति २२, आत्मविशोधि २३, वीतरागश्रुत २४, संलेखनाश्रुत २५, विहारकल्प २६, चरणविधि २७, आतुरप्रत्याख्यान २८, महाप्रत्याख्यान २९, इत्यादि, ये समस्त श्रुत उत्कालिक हैं।

इनमें दशवैकालिक प्रसिद्ध है १। कल्पाकल्प का प्रतिपादकश्रुत कल्पिकाकल्पिक है २। स्थविर आदि के कल्प का प्रतिपादक जो श्रुत है वह कल्पसूत्र है। यह चुल्लकल्पश्रुत तथा महाकल्पश्रुत के भेद से दो प्रकार का बतलाया गया है। जो श्रुत, ग्रन्थ एवं अर्थ की अपेक्षा अल्प

ઉત્તર—ઉત્કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારના કહેલ છે, જેવા કે (૧) દશવૈકાલિક, (૨) કલ્પિકા કલ્પિક–કલ્પાકલ્પ પ્રતિપાદક સૂત્ર, (૩) ચુલ્લકલ્પશ્રુત, (૪) મહા કલ્પ શ્રુત, (૫) ઔપપાતિક, (૬) રાજપ્રશ્નીય, (૭) જીવાભિગમ, (૮) પ્રજ્ઞા પના, (૯) મહાપ્રજ્ઞાપના, (૧૦) પ્રમાદપ્રમાદ, (૧૧) નંદી, (૧૨) અનુયોગદ્વાર, (૧૩) દેવેન્દ્રસ્તવ, (૧૪) તન્દુલ વૈચારિક, (૧૫) ચન્દ્રક વેધ્ય, (૧૬) સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ, (૧૭) પૌરુષી મંડલ, (૧૮) મંડલ પ્રવેશ, (૧૯) વિદ્યાચરણ વિનિશ્ચય, (૨૦) ગણિવિદ્યા, (૨૧) ધ્યાનવિભક્તિ, (૨૨) મરણ વિભક્તિ, (૨૩) આત્મ વિશોધિ, (૨૪) વીતરાગ શ્રુત, (૨૫) સંલેખના શ્રુત, (૨૬) વિહાર કલ્પ, (૨૭) ચરણવિધિ, (૨૮) આતુર પ્રત્યાખ્યાન મહાપ્રત્યાખ્યાન ઇત્યાદિ આ સઘળા ઉત્કાલિક શ્રુત છે

તેઓમા દશવૈકાલિક પ્રસિદ્ધ છે ૧ કલ્પાકલ્પનું પ્રતિપાદક શ્રુત કલ્પિકા-કલ્પિક છે ૨ સ્થવિર આદિના કલ્પનું પ્રતિપાદક જે શ્રુત છે તે કલ્પસૂત્ર છે તે ચુલ્લકલ્પશ્રુત તથા મહાકલ્પશ્રુત એ ભેદથી બે પ્રકારનું દર્શાવ્યું છે જે શ્રુત

तत्र यदल्पग्रन्थमल्पार्थं च तत् चुल्लकल्पश्रुतम् ३, यत्तुमहाग्रन्थं-महार्थं च तन्महाकल्पश्रुतमिति ४, कल्पिकाकल्पिकादिकं त्रयं विच्छिन्नम् । औपपातिकं ५, राजप्रश्नीयं ६, जीवाभिगमः ७, एतत्रयं प्रसिद्धम्, 'प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना' इति । जीवादीनां पदार्थानां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना, तच्च सूत्रं प्रज्ञापनासूत्रम् । एतदुपलभ्यते ८, सैवबृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तच्च सूत्रं महाप्रज्ञापनासूत्रं तद्विच्छिन्नम् ९ । तथा-प्रमादाप्रमादम्=प्रमादाप्रमादस्वरूपं भेदफलं प्रतिपादकं सूत्रमित्यर्थः । तत्र प्रमादस्वरूपं चैवमुक्तम्-प्रचुरकर्मेन्धन प्रभव-निरन्तराऽनिध्मातशारीरमानसानेकदुःखहुतवहज्वालाकलापपरीतमशेषमेवसंसारवासगृहं पश्यंस्तन्मध्यवर्त्यपि, सति च तन्निर्ग-

है वह चुल्लकल्पश्रुत है ३, एव जो श्रुत, ग्रन्थ और अर्थ की अपेक्षा महान् है वह महाकल्प श्रुत है ४ । ये कल्पिका कल्पिक आदि तीन विच्छिन्न हो गये हैं । औपपातिक सूत्र ५, राजप्रश्नीय सूत्र ६ और जीवाभिगम सूत्र ७, ये तीन प्रसिद्ध हैं । जीवादिक पदार्थों के स्वरूपका प्रतिपादक जो सूत्र है वह प्रज्ञापना सूत्र है । यह सूत्र अभी उपलब्ध होता है ८। महा प्रज्ञापना सूत्र विच्छिन्न हो गया है ९ । जिस सूत्रमें प्रमाद तथा अप्रमादके स्वरूपका उनके भेदोंका तथा फलका प्रतिपादन हुआ है वह प्रमादाप्रमाद सूत्र है, इस सूत्रमे प्रमादका स्वरूप इस प्रकारसे कहा है-"यह संसारी जीव अच्छी तरह से देख रहा है कि मैं जिस संसाररूपी निवासगृहके भीतर रहता हूं वह प्रचुर कर्मरूपी इन्धनसे उत्पन्न हुई अनेक प्रकारके शारीरिक तथा मानसिक दुःखरूपी अग्निज्वालासे कि जो कभी बुझनेवाली नहीं है बहुत बुरी तरह चारों ओर से घिरा हुआ है, तथा

ग्रथ અને અર્થની અપેક્ષાએ અલ્પ છે તે ચુલ્લકલ્પશ્રુત છે (૩) તેમજ જે શ્રુત, ગ્રન્થ અને અર્થની અપેક્ષાએ મહાન છે તે મહાન કલ્પશ્રુત છે (૪) એ કલ્પિકા કલ્પિક આદિ ત્રણ વિચ્છિન થઈ ગયા છે ઔપપાતિક સૂત્ર, (૫) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૬) અને જીવાભિગમ સૂત્ર (૭) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ છે જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદક જે સૂત્ર છે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે આ સૂત્ર અત્યારે ઉપલબ્ધ છે ૮ મહા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન થઈ ગયુ છે ૯ જે સૂત્રમા પ્રમાદ તથા અપ્રમાદના સ્વરૂપનુ, તેમના ભેદોનુ તથા ફળનુ પ્રતિપાદન થયુ છે તે પ્રમાદા પ્રમાદ સૂત્ર છે, તે સૂત્રમા પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલ છે-" આ સંસારી જીવ સારી રીતે જોઈ રહ્યો છે કે હુ જે સંસારરૂપી નિવાસગૃહની અંદર રહુ છુ તે અપાર કર્મરૂપી ઈન્ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુ ખરૂપી અગ્નિજ્વાળાથી, કે જે કદી બુઝતી નથી, ઘણી "ખરાબ રીતે ચારે બાજુથી ઘેરાયેલ છે, તથા તેમાથી નીકળવાનો ઉપાય જો કે વીતરાગ પ્રણીત

मनोपाये वीतरागप्रणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणामविशेषादपश्यन्निव तद्रूपमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुख एवाऽऽस्ते जीवः, स खलु प्रमादः। तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः, तत्कारणत्वात्। उक्तञ्च—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पंचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ॥ १ ॥"

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फलं चतुर्गतिक ससारपतनम्।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसकी वजह से मेरी दृष्टि उस ओर जाती ही नहीं है, और न इस ससार निवासगृहमे रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूं" इस तरहकी परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है। तात्पर्य यह कि जानबूझ कर भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना रहता है। इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद में ही परिगणित होते हैं। कहा भी है—

"मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे" ॥ १ ॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતુ નથી કારણ કે મારી અદર કોઈ એવા વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયુ છે કે જેને કારણે મારી નજર તેની તરફ થતી જ નથી, અને આ સસારરૂપી નિવાસગૃહમા રહેતા એવા મને કોઈ ભય પણ લાગતો નથી, તે કારણે હુ વિશિષ્ટ પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છુ" આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે જાણવા છતા જીવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મદ્યાદિક જે કારણો બતાવ્યા છે તે પણ પ્રમાદમા જ પરિગણિત થયા છે કહ્યુ પણ છે—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
ए ए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे" ॥ १ ॥

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यत्र प्रयान्ति पुरुपाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्य, प्रमाद इति निश्चितमिद मे ॥ ३ ॥

मद्य १, विषय २, कषाय ३, निद्रा ४ तथा विकथा ५, ये पांच प्रमाद हैं, और ये जीवको ससारमे गिराते है यही इनके सेवनका फल है। इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

विष खा लेना अच्छा है, अग्निके साथ क्रीडा करना ठीक है परन्तु मनुष्योंको इस ससारमे एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नही है। १।

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विष हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

कारण खाया हुआ विष अथवा सेवित हुई अग्नि प्राणीको इसी पर्यायमें जीवितसे विमुक्त कर देती है, परन्तु सेवित किया गया प्रमाद जन्म, जन्मान्तर तकमें भी इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

---

(૧) મદ્ય, (૨) વિષય, (૩) કષાય, નિદ્રા (૪) તથા (૫) વિકથા એ પાચ પ્રમાદ છે, અને તે જીવને સસારમા પાડે છે એજ એમના સેવનનુ ફળ છે તે પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

ઝેર ખાવુ સારૂ છે, અગ્નિની સાથે ખેલવુ પણ સારૂ છે પરન્તુ મનુષ્યે આ સસારમા એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરવો તે યોગ્ય નથી ॥૧॥

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विष हुताशोवा ।
आसेवित प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

કારણ કે ખાવામા આવેલ ઝેર અથવા સેવવામા આવેલ અગ્નિ પ્રાણીએ એજ પર્યાયમા જીવનથી વિમુક્ત કરી નાખે છે પણ સેવવામા આવેલ પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર સુધીમા પણ આ જીવને મારતો રહે છે ॥૨॥

मनोपाये वीतरागप्रणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणाम विशेषादपश्यन्निव तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुख एवाऽऽस्ते जीवः, स खलु प्रमादः। तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः, तत्कारणत्वात्। उक्तञ्च—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे॥ १॥"

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फल चतुर्गतिक ससारपतनम्।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसकी वजह से मेरी दृष्टि उस ओर जाती ही नहीं है, और न इस ससार निवासगृहमें रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हू" इस तरहकी परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है। तात्पर्य यह कि जानबूझ कर भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना रहता है। इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद में ही परिगणित होते हैं। कहा भी है—

"मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे"॥ १॥

धर्मरूपी चिन्तामणी छे ते मारी नजरे पडतु नथी कारण के मारी अदर कोई एवा विचित्र कर्मोदयनी सहायताथी परिणाम विशेष आवी गयु छे के जेने कारणे मारी नजर तेनी तरफ थती ज नथी, अने आ ससाररूपी निवासगृहमा रहेता एवा मने कोई भय पण लागतो नथी, ते कारणे हु विशिष्ट परलोकनी क्रियाओथी विमुख रह्यो छु" आ प्रकारनी परिस्थितिने उत्पन्न करनार प्रमाद छे तात्पर्य ए के जाणवा छता जीव प्रमादने कारणे ज आत्मकल्याणना मार्गथी विमुख रहे छे आ प्रमादना मद्यादिक जे कारणो बताव्या छे ते पण प्रमादमा ज परिगणित थया छे कह्यु पण छे—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे"॥ १॥

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विष हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यं, प्रमाद इति निश्चितमिद मे ॥ ३ ॥

मद्य १, विषय २, कषाय ३, निद्रा ४ तथा विकथा ५, ये पांच प्रमाद हैं, और ये जीवको ससारमे गिराते है यही इनके सेवनका फल है। इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

विष खा लेना अच्छा है, अग्निके साथ क्रीडा करना ठीक है परन्तु मनुष्योंको इस ससारमें एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नहीं है । १ ।

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विष हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

कारण खाया हुआ विष अथवा सेवित हुई अग्नि प्राणीको इसी पर्याय में जीवितसे विमुक्त कर देती है, परन्तु सेवित किया गया प्रमाद जन्म, जन्मान्तर तकमें भी इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

---

(૧) મદ્ય, (૨) વિષય, (૩) કષાય, નિદ્રા (૪) તથા (૫) વિકથા એ પાચ પ્રમાદ છે, અને તે જીવને સસારમા પાડે છે એજ એમના સેવનનુ ફળ છે તે પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

ઝેર ખાવુ સારૂ છે, અગ્નિની સાથે ખેલવુ પણ સારૂ છે પરન્તુ મનુષ્યે આ સસારમા એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરવો તે યોગ્ય નથી ॥૧॥

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विष हुताशोवा ।
आसेवित प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

કારણ કે ખાવામા આવેલ ઝેર અથવા સેવવામા આવેલ અગ્નિ પ્રાણીએ એજ પર્યાયમા જીવનથી વિમુક્ત કરી નાખે છે પણ સેવવામા આવેલ પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર સુધીમા પણ આ જીવને મારતો રહે છે ॥૨॥

मनोपाये वीतरागप्रणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणाम विशेषादपश्यन्निव तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुखएवाऽऽस्ते जीवः, स खलु प्रमादः। तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः, तत्कारणत्वात्। उक्तञ्च—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पंचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे॥ १॥"

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फलं चतुर्गतिक ससारपतनम्।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका वजह से मेरी दृष्टि उस ओर जाती ही नहीं है, और न इस ससार निवा सगृहमे रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हू" इस तरहकी परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है। तात्पर्य यह कि जानबूझ कर भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना रहता है। इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद मे ही परिगणित होते हैं। कहा भी है—

"मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे"॥ १॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતુ નથી કારણ કે મારી અદર કોઈ એવા વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયુ છે કે જેને કારણે મારી નજર તેની તરફ થતી જ નથી, અને આ સસારરૂપી નિવા સગૃહમા રહેતા એવા મને કોઈ ભય પણ લાગતો નથી, તે કારણે હુ વિશિષ્ટ પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છુ" આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે જાણવા છતા જીવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મદ્યાદિક જે કારણો બતાવ્યા છે તે પણ પ્રમાદમા જ પરિગણિત થયા છે કહ્યુ પણ છે—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे"॥ १॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥
तेपामभिपतितानामुद्भ्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥

मानव पर्यायकी दृष्टिसे हाथ पैर आदि अवयवों की समानता होने पर भी जो प्राणी एक दूसरेकी पराधीनता भोग रहा है-नाना प्रकार की दासवृत्ति कर रहा है-यह सब प्रमादका ही फल है ॥ ५ ॥

"इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति" ॥ ६ ॥

यह कितने दुःखकी बात है कि यह प्राणी प्रमत्त चित्त हो कर उन्मादी पुरुषकी तरह इन्द्रियोंका दास बन कर जो कर्तव्य कार्य है उसे तो करता नहीं है तथा जो नहीं करने योग्य है उसे ही रात दिन करता रहता है ॥६॥

"तेपामभिपतितानां,-मुद्भ्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन" ॥ ७ ॥

जिस प्रकार जलके सिंचन से जंगलके वृक्ष बढ जाते हैं उसी प्रकार प्रमत्त हृदयवाले व्यक्तियों में भी उद्भ्रान्त चित्तता एवं विषयकपायोंमें पतनशीलता आदि अनेक प्रकारके दुर्गुण बढ जाते हैं ॥ ७ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતા પણ જે પ્રાણી એક બીજાની પરાધિનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રાકારની ગુલામી કરી રહ્યા છે આ બધુ પ્રમાદનુ જ ફળ છે ॥ ૫ ॥

"इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति" ॥ ६ ॥

એ કેટલા દુખની વાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોનુ ગુલામ બનીને જે કર્તવ્ય બજાવવાનુ છે તે તો બજાવતુ નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતુ રહે છે ॥ ૬ ॥

"तेपामभिपतितानामुद्भ्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः वनतरवश्चाम्बुसेकेन" ॥ ७ ॥

જેમ જળના સિંચનથી જંગલના વૃક્ષો વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમા પણ ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમા પતનશીલતા આદિ અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭ ॥

संसार बन्धनगतो, जाति जराव्याधि मरण दुःखार्तः ।
यन्नो द्विजते सत्त्वः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥
आज्ञाप्यते यद्वश, स्तुल्योदर पाणिपादवदनेन ।
कर्म च करोति बहुविध, मेतदपि फल प्रमादस्य ॥ ५ ॥

" यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम्।
तत्र निमित्तमनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदंमे " ॥३॥

पुरुष–आत्मा जो स्वर्ग को प्राप्त नहीं करते हैं तथा केवल अधोगति के ही पात्र बनते हैं इसमें प्रधानकारण एक यह अनार्य प्रमाद ही है यह निश्चित बात है ॥ ३ ॥

" संसारबन्धनगतो, जाति जरा व्याधि मरण दु'खार्तः ।
यन्नोद्विजते सत्त्वः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य " ॥ ४ ॥

इस संसाररूपी कारागारमें पड़ा हुआ यह प्राणी जो जन्म, जरा एवं मरणके दु.खों से संत्रस्त हो रहा है, तथा ऐसी परिस्थितिको भोगता हुआ भी जो यहां से उद्विग्न चित्त नहीं होता है इसमें यदि कोई अपराधी है तो वह एक प्रमाद ही है ॥ ४ ॥

" आज्ञाप्यते यद्वश,–स्तुल्योदर पाणिपादवदनेन ।
कर्म च करोति बहुविध,–मेतदपि फल प्रमादस्य " ॥५॥

" यत्र प्रयान्ति पुरुषा., स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितमिद मे " ॥ ३ ॥

પુરુષ–આત્મા, જે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરતા નથી તથા ફક્ત અધોગતિને જ પાત્ર થાય છે તેમા એક મુખ્ય કારણ આ અનાર્ય પ્રમાદ જ છે એ વાત નિશ્ચિત છે ॥૩॥

" संसार बन्धनगतो, जाति जराव्याधि मरण दुखार्त' ।
यन्नो द्विजते सत्त्वः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य " ॥ ४ ॥

આ સંસારરૂપી કારાગારમા પડેલ આ પ્રાણી જે જન્મ, જરા, અને મરણના દુ ખોથી ત્રાસી ગયેલ છે, તથા એવી પરિસ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા પણ જે અહીંથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત નથી થતા તેમા જો કોઈ અપરાધી હોય તો એક પ્રમાદ જ છે ॥૪॥

" आज्ञाप्यते यद्वश–स्तुल्योदर पाणि पाद वदनेन ।
कर्मंच करोति बहु विध,–मेतदपि फल प्रमादस्य " ॥ ५ ॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥
तेपामभिपतिताना-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥

मानव पर्यायकी दृष्टिसे हाथ पैर आदि अवयवों की समानता होने पर भी जो प्राणी एक दूसरेकी पराधीनता भोग रहा है–नाना प्रकार की दासवृत्ति कर रहा है–यह सब प्रमादका ही फल है ॥ ५ ॥

" इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति " ॥ ६ ॥

यह कितने दुःखकी बात है कि यह प्राणी प्रमत्त चित्त हो कर उन्मादी पुरुपकी तरह इन्द्रियोंका दास बन कर जो कर्तव्य कार्य है उसे तो करता नहीं है तथा जो नहीं करने योग्य है उसे ही रात दिन करता रहता है ॥६॥

" तेपामभिपतिताना,-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन " ॥ ७ ॥

जिस प्रकार जलके सिंचन से जगलके वृक्ष बढ जाते हैं उसी प्रकार प्रमत्त हृदयवाले व्यक्तियों में भी उद्भ्रान्त चित्तता एव विपयकषायोंमें पतनशीलता आदि अनेक प्रकारके दुर्गुण बढ जाते हैं ॥ ७ ॥

માનવ પર્યાયની દષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતા પણ જે પ્રાણી એક બીજાની પરાધિનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રાકારની ગુલામી કરી રહ્યા છે આ બધુ પ્રમાદનુ જ ફળ છે ॥ ૫ ॥

" इह हि प्रमत्तमनस', सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति " ॥ ६ ॥

એ કેટલા દુ ખની વાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈ ને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોનુ ગુલામ બનીને જે કર્તવ્ય બજાવવાનુ છે તે તો બજાવતુ નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતુ રહે છે ॥ ૬ ॥

" तेपामभिपतितानामुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः वनतरवश्चाम्बुसेकेन " ॥ ७ ॥

જેમ જળના સિચનથી જગલના વૃક્ષો વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમા પણ ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમા પતનશીલતા આદિ અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭॥

दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैव विश्रम्भितव्य, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः ।
लब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयोभूयः संसृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥

एव प्रमादप्रतिपक्षस्याऽप्रमादस्य स्वरूपादयो बोध्याः १० । नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२ । देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेध्यम् १५, एतत् त्रय नोपलभ्यते । यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्नाक्वचिदिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विज्ञेयम् । सूर्यप्रज्ञप्तिः-सूर्यचरित प्रज्ञापनं

" दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैव विश्रम्भितव्य, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोगः प्रमादात् , भूयो भूयः संसृतौ बम्भ्रमीति ॥८॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके झोकोंसे कंपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी-गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी संसारकी वासनाओंसे ही कंपित होता रहता है। वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण वंचित हो जाता है। इस तरह यह अभागा बार २ संसारमें ही चक्कर काटा करता है ॥ ८ ॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥ १० ॥ नंदि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अब भी उपलब्ध होते हैं। देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एव चन्द्रकवेध्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं। अब भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है यह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है-यह तो उससे जुदा ही है। जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा-

" दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैव विश्रम्भितव्य, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः ।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयो भूयः संसृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥

જે રીતે કાંઠે આવેલી હોડી પણ વાયુની લહેરથી ડોલી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ-ગુરુ આદિનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સંસારની વાસનાઓથી ડોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતાં પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વંચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીયો વારંવાર સંસારમાં અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

એનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઈએ ૧૦ નંદિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ એ બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રક વેધ્ય ૧૫ એ ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી હાલમાં પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનું સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતાં જુદું જ છે જે આગમ

यस्यामागमपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्तिः १६। तथा-पौरुषीमण्डलम्-पुरुष -शङ्कुः शरीर वा, तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी। अय भावः-यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा छाया जायते तदा पौरुषी भवति, इत्येतच्च पौरुषीमानमुत्तरायणान्ते दक्षिणायनादौ-वैकदिनं भवति, तत ऊर्ध्वमङ्गुलस्याष्टावेकषष्टिभागा दक्षिणायने वर्धन्ते उत्तरा-यणे च ह्रसन्तीति। एव पौरुषी, मण्डले २ अन्या२ प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमिति १७। इतः प्रभृति महाप्रत्याख्यान पर्यन्तानि सर्वाणि सूत्राणि विच्छिन्नानि, तथापि तानि नामतः प्रदर्श्यन्ते—

मण्डलप्रवेशः-यत्र चन्द्रसूर्ययोर्दक्षिणोत्तरेषु मण्डलेषु प्रवेशो वर्ण्यते तदध्ययन-मिति ।१८। विद्याचरणविनिश्चय इति-विद्या-ज्ञान, तच्च सम्यग्दर्शनसहित

पना बतलाई गई है वह सूर्य प्रज्ञप्ति सूत्र है।१६। पौरुषी मण्डल, यह एकाध्ययनात्मक एक शास्त्रका नाम है। पुरुष नाम शङ्कु अथवा शरीर का है, उससे जो निष्पन्न हो उसका नाम पौरुषी है। इसका अभिप्राय यह है-जिस कालमे सभी पदार्थों की अपने प्रमाण परिमित छाया होती है। यह पौरुषीमान उत्तरायणके अन्तमे और दक्षिणायनके आदिमे एक दिनका होता है। उसके बाद दक्षिणायनमे अङ्गुलका एकसठिया आठ भाग बढता है और उत्तरायण मे उतना ही कम होता है। इस प्रकार मण्डल मण्डलमें भिन्न भिन्न पौरुषीका प्रतिपादन जहां किया गया है वह अध्ययन पौरुषी मण्डल कहलाता है १७। यहांसे लेकर महाप्रत्या-ख्यान तकके समस्त सूत्र विच्छिन्न हो चुके हैं तो भी वे नामसे दिख-लाये जाते हैं-मण्डल प्रवेश, जहा चन्द्र और सूर्य के दक्षिण और उत्तर

પદ્ધતિમા સૂર્ય વિષેના ચરિતની પ્રજ્ઞાપના બતાવી છે તે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર છે ૧૬ પૌરુષી મડલ, એ એકાધ્યયનાત્મક એક શાસ્ત્રનુ નામ છે પુરુષ શકુ અથવા શરીરનુ નામ છે, તેનાથી જે પ્રતિપાદિત થાય તેનુ નામ પૌરુષી છે તેનુ તાત્પર્ય આ છે-જે કાળે સમસ્ત પદાર્થોની પોતાના પ્રમાણ જેટલી છાયા હોય છે ત્યારે પૌરુષી થાય છે આ પૌરુષી પ્રમાણ ઉત્તરાયણને અન્તે અને દક્ષિણાયણને પ્રારભે એક દિનનુ થાય છે ત્યાર બાદ દક્ષિણાયણમા અગુલના એક સઠમા આઠ ભાગ જેટલુ વધે છે અને ઉત્તરાયણમા એટલુ જ ઘટે છે આ પ્રકારે મડળે મડળે ભિન્ન ભિન્ન પૌરુષીનુ પ્રતિપાદન જ્યા કરવામા આવ્યુ છે તે અધ્યયનને પૌરુષી મડલ કહે છે ૧૭ અહીથી લઇને મહાપ્રત્યાખ્યાન સુધીના સઘળા સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઇ ગયા છે તો પણ તેમને નામથી બતાવવામા આવે છે-

दृष्ट्वाऽऽप्यालोकं नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयोभूयः संसृतौ बम्भ्रमीति ॥८॥

एवं प्रमादप्रतिपक्षस्याऽप्रमादस्य स्वरूपादयो वाच्याः १०। नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२। देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेध्यम् १५, एतत् त्रयं नोपलभ्यते। यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्नाक्वचिदिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विज्ञेयम्। सूर्यप्रज्ञप्ति'-सूर्यचरितप्रज्ञापनं

"दृष्ट्वाऽऽप्यालोकं नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयो भूयः संसृतौ बम्भ्रमीति॥८॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके झोकोंसे कंपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी-गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी संसारकी वासनाओं से ही कंपित होता रहता है। वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण वंचित हो जाता है। इस तरह यह अभागा वार २ संसारमें ही चक्कर काटा करता है॥८॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥१०॥ नंदि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अब भी उपलब्ध होते हैं। देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एवं चन्द्रकवेध्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं। अब भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है यह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है-यह तो उससे जुदा ही है। जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा-

"दृष्ट्वाऽऽप्यालोकं नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयो भूयः संसृतौ बम्भ्रमीति ॥८॥

જે રીતે કાંઠે આવેલી હોડી પણ વાયુની લહેરથી ડોલી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ-ગુરુ આદિનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સંસારની વાસનાઓથી ડોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતાં પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વંચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીયો વારંવાર સંસારમાં અટવાયા કરે છે ॥૮॥

એનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઈએ ૧૦ નંદિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વાર ૧૨ એ બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રક વેધ્ય ૧૫ એ ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી હાલમાં પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનું સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતાં જુદું જ છે જે આગમે

छाया—ज्योतिष निमित्त ज्ञानं, गणिना प्रव्राजनादि कार्येषु ।
उपयुज्यते तिथिकरणा,-दि ज्ञानार्थ मन्यथा दोषः ॥ १ ॥ २० ॥

ध्यानविभक्तिरिति, ध्यानानि-आर्तध्यानादीनि, तेषा विभक्तिः-विभागो यस्यामागमपद्धतौ सा ध्यानविभक्तिः २१। तथा-मरणविभक्तिरिति, मरणानि-प्राणत्यागलक्षणानि, तानि द्विविधानि भवन्ति-प्रशस्तानि, अप्रशस्तानि। तेषा विभक्तिः विभागः, पार्थक्येन स्वरूपप्रकटनं यस्यामागमपद्धतौ सा मरणविभक्तिः २२। आत्मविशोधिरिति, आत्मनोविशोधि'-आलोचनाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादि प्रकारेण कर्ममलापगमलक्षणा यत्र प्रतिपाद्यते सा आत्मविशोधिः २३। तथा वीतरागश्रुतमिति, सरागप्रतिषेधेन वीतरागस्वरूप प्रतिपाद्यते यत्र श्रुते तद् वीतरागश्रुतम् २४। तथा-सलेखनाश्रुतमिति, द्रव्यभाव सलेखना यत्र श्रुते प्रतिपाद्यते तत् सलेखनाश्रुतम्

"जोइस निमित्तनाण, गणिणा पव्वायणा इ कज्जेसु ।
उवजुज्जइ तिहिकरणा,-इ जाणणट्ठऽन्नहा दोसो" ॥१॥ इति ।२०।

ध्यानविभक्तिनामक सूत्र में आर्तध्यान, रौद्रध्यान आदि चार प्रकार के ध्यानों का विभाग बतलाया गया है ।२१। मरणविभक्तिनामक सूत्र में प्रशस्तमरण एव अप्रशस्तमरण का पृथक् २ रूप से स्वरूप प्रकट किया गया है २२। आत्मविशोधिसूत्र में-"आलोचना प्रतिक्रमण आदि प्रायश्चित्तों के द्वारा यह आत्मा अपने साथ लगे हुए कर्ममल का अभाव कैसे कर सकता है" यह विषय प्रतिपादित हुआ है २३। वीतरागश्रुत में-यह विषय समझाया गया है कि सरागता का त्याग कर वीतरागता को धारण करना चाहिये। तथा वीतराग का स्वरूप अमुक २ प्रकार से है २४। सलेखनाश्रुत में-द्रव्य एव भाव की अपेक्षा द्विविध सलेखना

"जोइस निमित्तनाण, गणिणा पव्वायणा इ कज्जेसु ।
उवजुज्जइ तिहि करणा,-इ जाणणट्ठऽन्नहा दोसो" ॥ १ ॥ इति ।२०।

ध्यान निमित्त नामना सूत्रमा आर्तध्यान, रौद्रध्यान, आदि चार प्रकारना ध्यानोनो विभाग बताव्यो छे (२१) मरण विभक्ति नामना सूत्रमा प्रशस्त मरण अने अप्रशस्त मरणनु अलग अलग रीते स्वरूप प्रगट कर्यु छे (२२) आत्मविशोधि सूत्रमा "आलोचना प्रतिक्रमण आदि प्रायश्चित्तो द्वारा आ आत्मा पोताने लागेला कर्मभळनो अभाव केवी रीते करी शके छे" ए विषयनु प्रतिपादन थयु छे (२३) वीतरागश्रुतमा ए विषय समजाव्यो छे के सरागतानो त्याग करीने वीतरागने धारण करवो जोईए तथा वीतरागनुं स्वरूप अमुक अमुक प्रकारे छे (२४) सलेखना श्रुतमा द्रव्य अने भावनी अपेक्षाए

प्रशस्ते, अन्यथा ज्ञानत्वायोगात, चरण-चारित्रम् , एतेषां फलविनिश्चयप्रतिपादक आगमः-विद्याचरणविनिश्चयः १९। तथा-गणिविद्या-बालवृद्धसहितो गच्छो गणः, सोऽस्यास्तीति गणी-आचार्यः, तस्य विद्या-ज्ञानं गणिविद्या। सा चेह ज्योतिष्क निमित्तादि परिज्ञानरूपा वेदितव्या। ज्योतिष्कनिमित्तादिकं हि सम्यक् परिज्ञाय प्रव्राजन-सामायिकारोपणो-पस्थापन-श्रुतोद्देशानुज्ञा-गणारोपण-दिशानुज्ञा-विहारक्रमादिषु प्रयोजनेषूपस्थितेषु प्रशस्ते तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रयोगे यद् यत्र कर्तव्यं भवति, तत् तत्र गणिना कर्तव्यम्। तथा चेन्न करोति, तर्हि महान् दोषः।

उक्तञ्च—

> "जोइस निमित्त नाणं, गणिणा पव्वायणाइ कज्जेसु।
> उवउज्जइ तिहिकरणा, इ जाणणट्ठऽन्नहा दोसो" ॥ १॥

मण्डलों में प्रवेश का वर्णन किया जाता है वह अध्ययन मण्डल प्रवेश है। १८।

विद्याचरण विनिश्चय सूत्रमें सम्यग्दर्शन सहित सम्यक्ज्ञानका तथा चारित्रका क्या फल होता है? इस बातका निश्चय किया हुआ है।१९।

गणिविद्या सूत्रमें यह बतलाया गया है कि आचार्य को चाहिये कि वह ज्योतिष अथवा निमित्त आदि विद्याओं में पटु हो कर उनके द्वारा प्रव्राजन, सामायिकारोपण, उपस्थापन, श्रुतोद्देशानुज्ञा, गणारोपण, दिशानुज्ञा तथा विहारक्रम आदि प्रयोजनो के उपस्थित होने पर प्रशस्त, तिथि, नक्षत्र एव करण आदि का योग देखे और जिस समय जो कर्तव्य हो वह करे। यदि वह ऐसा नही करता है तो दोष का पात्र उसे होना पडता है। कहा भी है—

मडल प्रवेश, ज्या चन्द्र अने सूर्यना दक्षिण अने उत्तर मडलोमा प्रवेशनु वर्णन कराय छे ते अध्ययन मडल प्रवेश छे १८

विद्याचरण विनिश्चय सूत्रमा सम्यग् दर्शन सहित सम्यक्ज्ञाननु तथा चारित्रनु शु फळ होय छे ते वातनो निश्चय करेल छे १९ गणिविद्यासुत्रमा ए बताव्यु छे के आचार्ये ज्योतिष अथवा निमित्त आदि विद्याओमा प्रवीण थईने तेमना द्वारा प्रव्राजन, सामायिकारोपण, उपस्थापन, श्रुतोद्देशानुज्ञा, गणारोपण, दिशानुज्ञा, तथा विहारक्रम आदि प्रयोजन उपस्थित थता प्रशस्त तिथि, नक्षत्र अने करण आदिनो योग जोवे अने जे समये जे करवा योग्य होय ते करे जो ते एम करता नथी तो तेमने दोषपात्र थवु पडे छे कह्यु पण छे—

सलेखना कृत्वा निर्व्याघातं सचेष्टा एव भव चरम प्रत्याख्यान्ति, एतत् सविस्तर यत्राध्ययने वर्ण्यते तदध्ययन महाप्रत्याख्यानमिति। २९। एवमादि। एवमन्यदपि उत्कालिक श्रुतं बोध्यम्, उपलक्षणमेतदिति भावः। इह पौरुषी मण्डल सूत्रादारभ्य महाप्रत्याख्यान पर्यन्तं सूत्रत्रयोदशकमपि नोपलभ्यते। उक्तमर्थं निगमयति-'से त०' इत्यादि। तदेतदुत्कालिक श्रुत वर्णितमिति ॥ सू० ४२ ॥

अथ कालिक श्रुतमाह—

मूलम्—से किं त कालियं ? । कालिय अणेगविह पण्णत्त । तं जहा—उत्तरज्झयणं १, दसाओ २, कप्पो, ३, ववहारो ४, निसीह ५, महानिसीह ६, इसिभासियं ७, जंबूदीवपन्नत्ती ८, दीवसागरपन्नत्ती ९, चंदपन्नत्ती १०, खुड्डियाविमाणपविभत्ती ११, महल्लियाविमाणपविभत्ती १२, अगचूलिया १३, वग्गचूलिया १४, विवाहचूलिया १५, अरुणोववाए १६, वरुणोववाए १७, गरुलोववाए १८, धरणोववाए १९, वेसमणोववाह २०, वेलधरोववाए २१, देविंदोववाए २२, उट्ठाणसुय २३, समुट्ठाणसुयं २४, नागपरि-

---

वर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं। जिनकल्पिक मुनि तो यद्यपि विहारसे ही सलेखना युक्त होते हैं तथापि वे यथायुक्त सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघातवर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते है। इस विषयका जिस अध्ययनमें वर्णन किया गया है वह अध्ययन महाप्रत्याख्यान है २९। इस तरह से और भी अनेक उत्कालिक सूत्र हैं। यह उत्कालिक सूत्रका वर्णन हुआ ॥सू०४२॥

सुधी सलेखना करीने अन्ते सचेष्ट એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પિક મુનિતો જો કે વિહારથી જ સલેખના યુક્ત થાય છે છતા પણ તેઓ યથાયોગ્ય સલેખના કરીને અતે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ વિષયનુ જે અધ્યયનમા વર્ણન કરાયુ છે તે અધ્યયનનુ નામ મહાપ્રત્યાખ્યાન છે (૨૯) આ રીતે બીજા પણ અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર છે આ ઉત્કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૨ ॥

२५। तथा-विहारकल्प इति, विहारस्यकल्पो व्यवस्था-स्थविरकल्पादिरूपा यत्रा गमेवर्ण्यते स विहारकल्पः २६। तथा-चरणविधिः=चरण-चारित्र तस्य विधिर्यत्र वर्ण्यते स चरणविधिः २७। तथा-आतुर प्रत्याख्यानमिति, आतुरः-व्याधितः तस्य या चिकित्सा तस्याः प्रत्याख्यानं यत्र विधिपूर्वक मुपवर्ण्यते तदातुरप्रत्याख्यानम्, तत्राय विवेकः-जिनकल्पिकस्य सर्वथा चिकित्सा प्रत्याख्यानम्। स्थविरकल्पिकस्य तु सावद्य चिकित्सा प्रत्याख्यानमिति २८। तथा-महाप्रत्याख्यानमिति, महच्च तत् प्रत्याख्यान चेति समास.। चरम प्रत्याख्यानमित्यर्थः। अय भावः-स्थविरकल्पेन जिनकल्पेन वा विहृत्यान्ते स्थविरकल्पिका द्वादशवर्षाणि सलेखना कृत्वा, जिनकल्पिकाः पुनर्विहारेणैव सलेखनायुक्ताः, तथापि यथा युक्त

का कथन किया गया है २५। स्थविरकल्पादिरूप विहार की व्यवस्था जिस आगम में वर्णित हुई है वह विहारकल्प है २६। तथा चारित्र की विधि का जहां पर वर्णन हुआ है वह चरणविधि है २७। व्याधि से युक्त हुए सयमी की चिकित्सा के प्रत्याख्यान का सविधि कथन जिस आगम मे आया है वह आतुर प्रत्याख्यान सूत्र है। जिनकल्पि साधुओं के लिये तो चिकित्सा करवाने का सर्वथा निषेध ही है, स्थविरकल्पियों के लिये ऐसा नहीं है पर वे सावद्य चिकित्सा नहीं करवा सकते हैं निरवद्य चिकित्सा ही करवा सकते हैं। इस प्रकार का विधान आतुर प्रत्याख्यान सूत्र मे बतलाया गया है २८। महाप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यान का अर्थ है-चरम प्रत्याख्यान। मुनि दो प्रकार के होते हैं स्थविरकल्पिक और जिनकल्पिक। उनमें स्थविरकल्पिक मुनि बारह वर्ष तक सलेखना करके अन्तमे सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघात-

દ્વિવિધ સલેખનાનુ વર્ણન કરેલ છે (૨૫) સ્થવિર કલ્પાદિ રૂપ વિહારની વ્યવસ્થાનુ જે આગમમા વર્ણન થયુ છે તે વિહારકલ્પ છે (૨૬), તથા ચારિત્રની જ્યા વર્ણન થયુ છે તે ચરણવિધિ સૂત્ર છે (૨૭) વ્યાધિથી યુક્ત થયેલ સયમીની ચિકિત્સાના પ્રત્યાખ્યાનનુ વિધિપૂર્વકનુ વર્ણન જે આગમમા આવે છે તે આતુર પ્રત્યાખ્યાન સૂત્ર છે જિન કલ્પિક સાધુઓને માટે તો ચિકિત્સા કરાવવાનો તદ્દન નિષેધ છે, સ્થવિર કલ્પીઓને માટે એવુ નથી, પણ તેઓ સાવદ્ય ચિકિત્સા કરાવી શકતા નથી નિરવદ્ય ચિકિત્સા જ કરાવી શકે છે આ પ્રકારનુ વિધાન આતુર પ્રત્યાખ્યાન સૂત્રમા બતાવવામા આવ્યુ છે (૨૮) મહાપ્રત્યાખ્યાન-મહા પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ છે ચરમ પ્રત્યાખ્યાન મુનિ બે પ્રકારના હોય છે સ્થવિર કલ્પિક અને જિન કલ્પિક તેઓમા સ્થવિર કલ્પિક મુનિ બાર વર્ષ

सलेखना कृत्वा निर्व्याघातं सचेष्टा एव भव चरम प्रत्याख्यान्ति, एतत् सविस्तर यत्राध्ययने वर्ण्यते तदध्ययन महाप्रत्याख्यानमिति। २९। एवमादि। एवमन्यदपि उत्कालिक श्रुतं बोध्यम्, उपलक्षणमेतदिति भावः। इह पौरुषी मण्डल सूत्रादारभ्य महाप्रत्याख्यान पर्यन्तं सूत्रत्रयोदशकमपि नोपलभ्यते। उक्तमर्थं निगमयति-'से त०' इत्यादि। तदेतदुत्कालिक श्रुत वर्णितमिति ॥ सू० ४२ ॥

अथ कालिक श्रुतमाह—

मूलम्—से किं त कालियं? । कालियं अणेगविहं पण्णत्तं । तं जहा—उत्तरज्झयणं १, दसाओ २, कप्पो, ३, ववहारो ४, निसीहं ५, महानिसीह ६, इसिभासियं ७, जंबूदीवपन्नत्ती ८, दीवसागरपन्नत्ती ९, चंदपन्नत्ती १०, खुड्डियाविमाणपविभत्ती ११, महल्लियाविमाणपविभत्ती १२, अंगचूलिया १३, वग्गचूलिया १४, विवाहचूलिया १५, अरुणोववाए १६, वरुणोववाए १७, गरुलोववाए १८, धरणोववाए १९, वेसमणोववाह २०, वेलंधरोववाए २१, देविंदोववाए २२, उट्ठाणसुयं २३, समुट्ठाणसुय २४, नागपरि-

---

वर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं। जिनकल्पिक मुनि तो यद्यपि विहारसे ही सलेखना युक्त होते हैं तथापि वे यथायुक्त सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघातवर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हे। इस विषयका जिस अध्ययनमे वर्णन किया गया है वह अध्ययन महाप्रत्याख्यान है २९। इस तरह से और भी अनेक उत्कालिक सूत्र हैं। यह उत्कालिक सूत्रका वर्णन हुआ ॥सू०४२॥

સુધી સલેખના કરીને અન્તે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પિક મુનિતો જો કે વિહારથી જ સલેખના યુક્ત થાય છે છતા પણ તેઓ યથાયોગ્ય સલેખના કરીને અતે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ વિષયનુ જે અધ્યયનમા વર્ણન કરાયુ છે તે અધ્યયનનુ નામ મહાપ્રત્યાખ્યાન છે (૨૯) આ રીતે બીજા પણ અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર છે આ ઉત્કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૨ ॥

यावणियाओ २५, निरयावलियाओ-कप्पियाओ २६, कप्पवडं-सियाओ २७, पुप्फियाओ २८, पुप्फचूलियाओ २९, वण्हि-दसाओ ३०, आसीविसभावण १, दिट्टिविसभावणं २, सुमिण भावण ३, महासुमिणभावण ४, तेयग्गिनिसग्ग ५, एवमाइ याइ चउरासीइ पइन्नगसहस्साइ भगवओ अरहओ उसहसा मिस्स आइतित्थयरस्स। तहा संखिज्जाइ पइन्नगसहस्साइ मज्झिमगणं जिणवराण। चोद्दसपइन्नगसहस्साइ भगवओ वद्ध-माणसामिस्स। अहवा जस्स जत्तिया सीसा उप्पत्तियाए वेण-इयाए कम्मयाए परिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेया, तस्स तत्तियाइ पइन्नगसहस्साइ, पत्तेयबुद्धा वि तत्तिया चेव। से त कालिय। से त आवस्सयवइरित्त। से त अणगपविट्ठ ॥सू०४३॥

छाया—अथ किं तत् कालिकम्? । कालिकमनेकविध मज्ञप्तम्। तद् यथा-उत्तराध्ययनम् १, दशा: २, कल्पः ३, व्यवहारः ४, निशीथम् ५, महानिशीथम् ६, ऋषिभाषितम् ७, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः ८, द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः ९, चन्द्रप्रज्ञप्तिः १०, क्षुल्लिकाविमानप्रविभक्तिः ११, महल्लिका (महा) विमानप्रविभक्तिः १२, अङ्गचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपातः १६, वरुणोपपात: १७, गरुडोपपात: १८, धरणोपपातः १९, वैश्रमणोपपातः २०, वेलन्धरोपपात: २१, देवेन्द्रोपपात: २२, उत्थानश्रुत २३, समुत्थानश्रुत २४, नागपरिज्ञापनिकाः २५, निरयावलिकाः—कल्पिका २६, कल्पावतंसिका: २७, पुष्पिता २८, पुष्पचूलिकाः २९, वृष्णिदशा: ३०। आशीविषभावनम् १, दृष्टिविषभावनम् २, स्वप्नभावनम् ३, महास्वप्नभावनम् ४, तेजोऽग्नि निसर्गम् ५, एवमादिकानि चतुरशीति प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हत ऋषभस्वामिन आदि तीर्थकरस्य। तथा—सख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमकाना जिनवराणाम्। चतुर्दश प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतो वर्धमानस्वामिनः। अथवा—यस्य यावन्तः शिष्या औत्पत्तिक्या वैनयिक्या कर्मजया पारिणामिक्या चतुर्विधया बुद्धयोपपेताः तस्य तावन्ति प्रकीर्णकसहस्राणि प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्तश्चैव। तदेतत् कालिकम्। तदेतदावश्यकव्यतिरिक्तम्। तदेतदनङ्गप्रविष्टम् ॥ सू० ४३ ॥

टीका-शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तत् कालिकमिति शिष्य प्रश्नः। उत्तरमाह-'कालियं०' इत्यादि। कालिक श्रुतमनेकविधं प्रज्ञप्तम्। तद्यथा-उत्तराध्ययनम्=उत्तराध्ययनसूत्रम् १, दशाः=दशाश्रुतस्कन्धसूत्रम् २, कल्पः-बृहत्कल्पसूत्रम् ३, व्यवहारः=व्यवहारसूत्रम् ४, निशीथ=निशीथसूत्रम् ५। महानिशीथ=महानिशीथसूत्र सम्प्रति नोपलभ्यते, यत्तु महानिशीथसूत्र क्वचिदुपलभ्यमानं तदन्यदेतद् बोध्यम् ६। ऋषिभाषितम् =ऋषिभाषितसूत्रम् ७। एतदपि नोपलभ्यते। तथा-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रम् ८। द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः-द्वीपसागरप्रज्ञप्तिसूत्र विच्छिन्नम् ९। चन्द्रप्रज्ञप्तिः १०, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिः ११, महाविमानप्रविभक्तिः १२, अङ्गचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वरुणोपपातः १७, गरुडोपपातः १८, धरणोपपातः १९,

---

अब कालिक सूत्रका वर्णन करते हैं-'से किं त कालियं०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! कालिकश्रुतका क्या स्वरूप है? उत्तर-कालिकश्रुत अनेक प्रकारका कहा गया है जैसे—उत्तराध्ययनसूत्र १, दशाश्रुतस्कंधसूत्र २, बृहत्कल्पसूत्र ३, व्यवहारसूत्र ४, निशीथसूत्र ५, ये पाच सूत्र उपलब्ध हैं। महानिशीथसूत्र, यह सूत्र उपलब्ध नहीं है। यद्यपि कहीं २ इस नामका सूत्र अब भी मिलता है परन्तु यह वह नहीं है ६। ऋषिभाषितसूत्र यह उपलब्ध नहीं है ७। जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र, यह उपलब्ध है ८, द्वीपसागर-प्रज्ञप्तिसूत्र-यह उपलब्ध नहीं ९, चन्द्रप्रज्ञप्ति यह उपलब्ध होता है १०। क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्ति ११, महाविमानप्रविभक्ति, १२, अंगचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वरुणोपपात १७, गरुडोपपात १८, धरणोपपात,

---

હવે કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન કરે છે-"से किं त कालियं०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! કાલિકશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારનુ કહેલ છે, જેવા કે (૧) ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્ર, (૨) દશાશ્રુત સ્કધ સૂત્ર, (૩) બહત્કલ્પસૂત્ર, (૪) વ્યવહાર સૂત્ર, (૫) નિશીથ સૂત્ર, આ પાચ સૂત્ર ઉપલબ્ધ છે (૬) મહાનિશીથ સૂત્ર, આ ઉપલબ્ધ નથી છતા પણ કોઈ કોઈ સ્થળે એ નામનુ સૂત્ર હાલમા પણ મળે છે પણ તે અસલ નથી (૭) ઋષિભાષિત સૂત્ર-તે ઉપલબ્ધ નથી (૮) જબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર, તે ઉપલબ્ધ છે, (૯) દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર-તે ઉપલબ્ધ નથી (૧૦) ચદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ-તે ઉપલબ્ધ છે (૧૧) ક્ષુદ્રિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ, (૧૨) મહાવિમાનપ્રવિભક્તિ, (૧૩) અગચૂલિકા, (૧૪) વર્ગચૂલિકા, (૧૫) વિવાહ ચૂલિકા, (૧૬) અરુણોપપાત, (૧૭) વરુણોપપાત, (૧૮) ગરુડોપપાત, (૧૯) ધરણોપપાત, (૨૦)

वैश्रवणोपपातः २०, वेलन्धरोपपातः २१, देवेन्द्रोपपातः २२, उत्थानश्रुत २३, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिसूत्रादारभ्योत्थानश्रुतपर्यन्त नोपलभ्यते। समुत्थानश्रुतम् २४, इदमिदानीमुपलभ्यते। 'नागपरिज्ञापनिकाः' इति, नागाः-नागकुमारास्तेषां परिज्ञापन यस्यामागमपद्धतौ सा नागपरिज्ञापनिका, इद सूत्र नोपलभ्यते २५। निरयावलिकाः=आवलिकाप्रविष्टाः श्रेणिरूपेण व्यवस्थिताः, नरकावासाः प्रसङ्ग-तस्तद्गामिनोनरास्तिर्यञ्चश्च वर्ण्यन्ते यत्र ता निरयावलिकाः। एकस्मिन्नागमे वाच्ये बहुवचनप्रयोग' शक्तिस्वाभाव्यात्, यथा 'पञ्चालाः' इत्यादौ। 'कल्पिकाः' इति, निरयावलिका सूत्रस्य नामान्तरम्। नरकावासमधिकृत्य 'निरयावलिकाः' इत्युच्यते। चेटकमधिकृत्य 'कल्पिकाः' इत्युच्यते। चेटको हि कल्पसमुत्पन्न इति तत्र वर्ण्यते। सूत्रमिदम् अन्तकृद्दशाङ्गस्योपाङ्गम् २६। तथा-कल्पावतंसिका इति। यत्र कल्पावतंसकादेवविमानाना वर्णन विद्यते ताः कल्पावतंसिकाः। अनुत्त

१९, वैश्रमणोपपात २०, वेलधरोपपात २१, देवेन्द्रोपपात २२, उत्थान श्रुत२३, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिसूत्र से लेकर इस उत्थानश्रुत तकके तेरह सूत्र उपलब्ध नही हैं २३, समुत्थानश्रुत यह इस समय उपलब्ध है २४, नागपरिज्ञापनिका इस सूत्रमें नागकुमार जातिके देवोंका वर्णन किया गया है, यह इस समय उपलब्ध नही है २५, निरयावलिका इसमें श्रेणि रूपसे व्यवस्थित नरकों का, प्रसङ्गतः उनमें जानेवाले मनुष्य एव तिर्यञ्चों का वर्णन किया गया है। कल्पिका यह निरयावलिका सूत्रका ही दूसरा नाम है। नरकावासकी अपेक्षा इसका नाम निरयावलिका तथा कल्पसमुत्पन्न चेटकका इसमे वर्णन होनेसे 'कल्पिका' ऐसा नाम प्रथित हुआ है। यह सूत्र अन्तकृत दशागका उपांग है २६। जिस सूत्र

वैश्रमणुोपपात, (२१) वेलधरोपपात, (२२) देवेन्द्रोपपात, (२३) उत्थानश्रुत क्षुद्रिकाविमान प्रविभक्ति सूत्रथी लइने उत्थानश्रुत सुधीना तेर सूत्र उपलब्ध नथी (२४) समुत्थानश्रुत ए अत्यारे उपलब्ध छे (२५) नागपरिज्ञापनिका-आ सूत्रमा नागकुमार जातिना देवोनु वर्णुन करेल छे ते हालमा उपलब्ध नथी (२६) निरयावलिका-तेमा श्रेणीरूपे व्यवस्थित नरकोनु, प्रसगत तेमा जनार मनुष्य अने तिर्यंगोनु वर्णुन करेल छे आ निरयावलिका सूत्रनु बीजु नाम कल्पिका छे नरकावासनी अपेक्षाए तेनु नाम निरयावलिका तथा कल्पसमुत्पन्न चेटकनु तेमा वर्णुन होवाथी "कालिका" एवु नाम प्रचलित थयु छे आ सूत्र अन्तकृत दशागनु उपाग छे

रोपपातिकदशाङ्गस्योपाङ्गम् २७। तथा-'पुष्पिताः' इति। यत्रागमपद्धतौ गृहवा-समुकुल्नपरित्यागेन प्राणिनः संयमभावपुष्पिताः सुखिताः, पुनः संयमभावपरित्या-गतो दुःखप्राप्तिमुकुलिताः, पुनस्तत्परित्यागादेव पुष्पिताः प्रतिपाद्यन्ते, ताः पुष्पिता उच्यन्ते। पुष्पिता सूत्र प्रश्न व्याकरणसूत्रस्योपाङ्गम् २८। तथा-'पुष्पचूलिका' इति, अधिकृतार्थ विशेषप्रतिपादिकाः पुष्पचूलिकाः। पुष्पचूलिकासूत्र विपाकसूत्रस्योपाङ्गम् २९। तथा-'वृष्णिदशा' इति, अन्धकवृष्णि नराधिपकुलेये जातास्तेऽपि अन्धकवृष्णयः, इह वृष्णि शब्देन तएव गृह्यन्ते। तेषां दशा-अवस्था-श्चरितगति सिद्धिगमनलक्षणा यासु वर्ण्यन्ते ता वृष्णि दशाः। अथवा-अन्धकवृष्णि चरितप्रतिपादिका दशाः-अध्ययनानि वृष्णिदशाः। वृष्णिदशासूत्र दृष्टिवाद सूत्रस्यो-पाङ्गम् ३०। आशीविषभावनम् १, दृष्टिविषभावनम् २, स्वप्नभावनम् ३, महास्व-

मे कल्पावतंसक देवविमानों का वर्णन किया गया है वह कल्पावतंसिका सूत्र है। यह सूत्र अनुत्तरोपपातिक दशांगका उपाङ्ग है २७। जिस आगम मे गृहवास का परित्याग कर प्राणी संयमभावको ग्रहण कर सुखी हुए वर्णित किये गये है, तथा 'संयमभावका परित्याग कर दुःख प्राप्त करने वाले बने है, तथा यदि सुखी हुए है तो वे संयमभाव से ही हुए है' ऐसा वर्णन किया गया है वह पुष्पिता सूत्र है। यह सूत्र प्रश्न व्याकरण सूत्रका उपाङ्ग है। २८। पुष्पिता सूत्र कथित विषय को जो विशेषरूपसे प्रतिपादन करता है वह पुष्प चूलिका सूत्र है। यह सूत्र विपाक सूत्र का उपाङ्ग है २९। अन्धकवृष्णि राजा के कुल में जो उत्पन्न हुए हैं वे भी अन्धकवृष्णि माने गये हैं। यहां वृष्णि शब्द से अन्धकवृष्णि राजा के

(૨૭) જે સૂત્રમા કલ્પાવતસક દેવવિમાનોનુ વર્ણન કરેલ છે તે કલ્પા-વતસિકા સૂત્ર છે આ સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક દશાગનુ ઉપાગ છે

(૨૮) જે આગમમા 'ગૃહવાસનો પરિત્યાગ કરીને પ્રાણી સયમ ભાવને ગ્રહણ કરવાથી સુખી થતા વર્ણવ્યુ છે, તથા સયમ ભાવનો પરિત્યાગ કરીને દુ ખ પ્રાપ્ત કરનાર બને છે, અને જો સુખી થયા છે તો તેઓ સયમ ભાવથી જ થયા છે" એવુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તે પુષ્પિતાસૂત્ર છે આ સૂત્ર પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રનુ ઉપાગ છે (૨૯) પુષ્પિતાસૂત્રમા કથિત વિષયનુ જે વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે, તે પુષ્પચૂલિકા સૂત્ર છે આ સૂત્ર વિપાક સૂત્રનુ ઉપાગ છે

(૩૦) અન્ધકવૃષ્ણિ રાજાના કુળમા જેઓ ઉત્પન્ન થયા છે તેઓ પણ અન્ધક વૃષ્ણિ મનાયા છે અહીં વૃષ્ણિ શબ્દથી અધક વૃષ્ણિ રાજાના કુળમા જન્મેલાનુ જ ગ્રહણ થયુ છે તેમની આવસ્થાઓનુ-ચરિતગતિનુ, ચરિત

प्नभावनम् ४, तेजोऽग्निनिसर्गम् ५, एवमादिकानि–एतत्प्रभृतीनि–' चउरासीइपः ऩगसहस्साइं ' इति । चतुरशीति प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हत–ऋषभस्वामिन आदि तीर्थङ्करस्येति । अयमर्थः–प्रथमतीर्थङ्करस्य भगवतः श्री ऋषभदेवस्वामिनः प्रकीर्णकानि चतुरशीति सहस्र सख्यकानि बभूवु' । तथा–म यमकाना–द्वितीय तीर्थङ्करादारभ्य त्रयोविंशतितमतीर्थङ्करपर्यन्ताना, जिनवराणा प्रकीर्णकानि सख्यात सहस्र सख्यकानि बभूवुः । तथा–भगवतः श्रीवर्धमानस्वामिनः प्रकीर्णकानि चतु र्दशसहस्रसख्यकानि आसन् । ' अहवा० ' इत्यादि सुगमम् । तदेतत् कालिकश्रुत वर्णितम् । तथा–आवश्यकव्यतिरिक्त वर्णितम् । तथा–अनङ्गप्रविष्टश्रुत वर्णितम् ॥४३॥

कुल में जन्म लेने वालों का ही ग्रहण किया गया है । इनकी अवस्थाओं का–चरितगतिका–चारित्र प्राप्ति का मुक्ति प्राप्ति का–जिस सूत्र में वर्णन हुआ है वह वृष्णिदशा सूत्र है । अथवा जिस मूत्र मे अधकवृष्णि की अवस्थाओं का वर्णन करने वाले अध्ययन हों वह भी वृष्णिदशासूत्र है । यह दृष्टिवाद सूत्र का उपाङ्ग है ३० । ये तथा इनसे अतिरिक्त और भी जो श्रुत हैं वे सब कालिक श्रुत हैं । जैसे–आशीविषभावन १, दृष्टि विषभावन २, स्वप्नभावन ३, महास्वप्नभावन ४, तेजोऽग्निनिसर्ग ५ इत्यादि । प्रथमतीर्थंकर श्रीऋषभदेव स्वामी के चोरासी हजार प्रकीर्णक श्रुत थे । तथा द्वितीयतीर्थंकर श्री अजितनाथ से लेकर तेईसवेंतीर्थंकर श्रीपार्श्वनाथस्वामी पर्यन्त बाईस तीर्थंकरों के प्रकीर्णक श्रुतसख्यात हजार थे । तथा श्रीवर्धमानस्वामी के प्रकीर्णक चौदह हजार थे । अथवा औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा एव पारिणामिकी, इन चार प्रकार की

પ્રાપ્તિનુ મોક્ષ પ્રાપ્તિનુ જેમા વર્ણન થયુ છે તે વૃષ્ણિ દશાસૂત્ર છે અથવા જે સૂત્રમા અધક વૃષ્ણિની અવસ્થાઓનુ વર્ણન કરનારા અધ્યયન હોય તે પણ વૃષ્ણિ દશાસૂત્ર છે તે દૃષ્ટિવાદ સૂત્રનુ ઉપાગ છે એ તથા તેમના સિવાયના બીજા પણ જે શ્રુત છે તે બધા કાલિકશ્રુત છે જેવા કે (૧) આશીવિષ ભાવન, (૨) દૃષ્ટિ વિષભાવન, (૩) સ્વપ્ન ભાવન, મહાસ્વપ્ન ભાવન, તેજો અગ્નિનિ સર્ગ વગેરે પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના ચોર્યાસી હજાર પ્રકીર્ણક શ્રુત હતા તથા બીજા તીર્થંકર અજિતનાથથી માંડીને ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામી સુધીના બાવીસ તીર્થંકરોના પ્રકીર્ણક સખ્યાત હજાર શ્રુત હતા તથા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના પ્રકીર્ણક ચૌદ હજાર શ્રુત હતા, અથવા ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કર્મજા અને પરિમાથિકી, એ ચાર પ્રકારની મતિથી

साम्प्रतमङ्गप्रविष्टश्रुतमाह—

मूलम्-से किं तं अंगपविट्ठं ?। अंगपविट्ठं दुवालसविहं पण्णत्तं। तं जहा-आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवाओ ४, विवाहपन्नत्ती ५, नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७, अंतगडदसाओ ८, अणुत्तरोववाइयदसाओ ९, पण्हावागरणं १०, विवागसुयं ११, दिट्ठिवाओ १२ ॥ सू० ४४ ॥

छाया—अथ किं तद् अङ्गप्रविष्टम् ? अङ्गप्रविष्टं द्वादशविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा आचारः १, सूत्रकृतम् २, स्थानम् ३, समवायः ४, विवाहप्रज्ञप्तिः ५, ज्ञाताधर्मकथाः ६, उपासकदशाः ७, अन्तकृद्दशाः ८, अनुत्तरोपपातिकदशाः ९, प्रश्नव्याकरणम् १०, विपाकश्रुतम् ११, दृष्टिवादः १२ ॥ सू० ४४ ॥

टीका—सुगमम् ॥ सू० ४४ ॥

बुद्धियों से समन्वित जितने शिष्यजन जिन २ तीर्थंकरों के थे उन के बारे में उतने ही हजार प्रकीर्णक थे। तथा प्रत्येक बुद्ध भी उतने ही थे। यह आवश्यक व्यतिरिक्त के भेदरूप कालिक श्रुतका वर्णन हुवा। यहा तक अनंगप्रविष्ट का कथन हुवा ॥ सू० ४३ ॥

अब अङ्गप्रविष्ट श्रुत कहते है—'से किं तं अंगपविट्ठं०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! अंगप्रविष्ट श्रुत का क्या स्वरूप है।

उत्तर—अंगप्रविष्ट श्रुत बारह प्रकार का कहा गया है, जैसे—आचारांग १, सूत्रकृतांग २, स्थानांग ३, समवायांग ४, विवाहप्रज्ञप्ति ५,

---

बुद्ध जेटला शिष्यजन, जे जे तीर्थंकरोना हता तेमना पण એટલા જ હજાર પ્રકીર્ણક શ્રુત હતા તથા પ્રત્યેક બુદ્ધ પણ એટલા જ હતા આ આવશ્યક વ્યતિરિક્તના ભેદરૂપ કાલિક શ્રુતનું વર્ણન થયું અહીં સુધી અનંગ પ્રવિષ્ટનું વર્ણન થયું ॥સૂ ૪૩॥

હવે અંગ પ્રવિષ્ટ સૂત્રનું વર્ણન કરે છે-"से किं तं अंगपविट्ठं०" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્રનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત બાર પ્રકારનું કહેલ છે-(૧) આચારાંગ, (૨) સુત્રકૃતાંગ, (૩) સ્થાનાંગ, (૪) સમવાયાંગ, (૫) વિવાહ પ્રજ્ઞપ્તિ, (૬) જ્ઞાતા

अथैषां पृथक् पृथक् स्वरूपं वर्णयितुकामः प्रथममाचाराङ्गस्वरूपं दर्शयति—

मूलम्—से किं तं आयारे? आयारे णं समणाणं निग्गंथाणं आयार–गोयर–विणय–वेणइय–सिक्खा–भासा–ऽभासा–चरण–करण–जाया–माया–वित्तीओ आघविज्जंति।

से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—नाणायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, वीरियायारे। आयारे णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखिज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए पढमे अंगे, दो सुयक्खंधा, पणवीसं अज्झयणा, पचासीई उद्देसणकाला, पचासीइ समुद्देसणकाला, अट्ठारस–पय–सहस्साइं पयग्गेणं, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासय–कड–निबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पन्नविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरण करण परूवणा आघविज्जइ, पण्णविज्जइ, परूविज्जइ, दंसिज्जइ, निदंसिज्जइ, उवदंसिज्जइ। से तं आयारे॥ सू० ४५॥

छाया—अथ कः स आचारः? । आचारे खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचार-गोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते।

स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः। तद् यथा—ज्ञानाचारः १, दर्शनाचारः २,

---

ज्ञाताधर्मकथाङ्ग ६, उपासकदशाङ्ग ७, अन्तकृतदशाङ्ग ८, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद १२, ॥ सू० ४४॥

ધર્મકથાંગ, (૭) ઉપાસકદશાંગ (૮) અન્તકૃતદશાંગ, (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ, (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ, (૧૧) વિપાકશ્રુત, તથા દૃષ્ટિવાદ ॥ સૂ ૪૪ ॥

चारित्राचारः ३, तप आचारः ४, वीर्याचार. ५। आचारे खलु परीता (परिमिता) वाचना, सख्येयानि-अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तयः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः। स खलु अङ्गार्थतया प्रथममङ्गम् , द्वौ श्रुतस्कन्धौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानि, पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः, पञ्चाशीतिः समुद्देशनकालाः, अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयान्यक्षराणि, अनन्तागमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्ध निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्माज्ञाता, एव विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते, प्रज्ञाप्यते, प्ररूप्यते, दर्श्यते, निदर्श्यते, उपदर्श्यते, स एष आचारः ॥सू० ४५॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त आयारे०' इति।

अथ कः स आचार इति। हे भदन्त! यो भवता द्वादशाङ्गश्रुतपुरुषस्य प्रथमाङ्गतयाऽऽचारोऽनुपदमेवोक्त. स आचारः कीदृक् स्वरूपः? इति प्रश्नः। उत्तरमाह—'आयारे णं०' इत्यादि। हे शिष्य! आचारे=आचाराङ्गसूत्रे खलु श्रमणाना=साधूनाम्, कीदृशानामित्याह—'निग्गथाण' इति। निर्ग्रन्थाना=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, इद विशेषण शाक्यादिश्रमणनिवृत्त्यर्थम्। श्रमणा हि पञ्चविधा भवन्ति। उक्तञ्च—

अब इन सबका स्वरूप सूत्रकार भिन्न २ सूत्रो द्वारा स्पष्ट करते है-'से किं त आयारे०' इत्यादि—

शिष्य पूछता है- हे भदन्त! आपने अभी जो द्वादशाग श्रुत पुरुष का प्रथम अग आचारागसूत्र बतलाया है उसका क्या स्वरूप है?

उत्तर—आचारागसूत्रमे निर्ग्रन्थ श्रमणों के आचार, गोचर, विनय, वैनयिक, भाषा, अभाषा, चरण, करण, यात्रा, मात्रा, एव वृत्ति का कथन किया गया है। ग्रन्थ नाम परिग्रह का है। वह बाह्य और आभ्य-

---

હવે એ બધાનુ સ્વરૂપ સૂત્રકાર અલગ અલગ સૂત્રો દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે-"से किं त आयारे०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! આપે હમણા જ જે દ્વાદશાગશ્રુત પુરુષનુ પહેલુ અગ આચારાગસૂત્ર બતાવ્યુ છે તેનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—આચારાસૂત્રમા નિગ્રન્થ શ્રમણોના આચાર, ગોચર, વિનય, વૈનયિક, ભાષા, અભાષા, ચરણ, કરણ, યાત્રા માત્રા અને વૃત્તિનુ વર્ણન કરાયુ છે પરિગ્રહનુ નામ ગ્રન્થ છે તે બાહ્ય અને આભ્યન્તરના ભેદથી બે પ્રકારનો

अथैषां पृथक् पृथक् स्वरूपं वर्णयितुकामः प्रथममाचाराङ्गस्वरूपं दर्शयति—

मूलम्—से किं तं आयारे? आयारे णं समणाणं निग्गंथाणं आयार–गोयर–विणय–वेणइय–सिक्खा–भासा-ऽभासा–चरण –करण–जाया–माया–वित्तीओ आघविज्जंति।

से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—नाणायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, वीरियायारे। आयारे णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखिज्जावेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्टयाए पढमे अंगे, दो सुयक्खंधा, पणवीसं अज्झयणा, पंचासीई उद्देसणकाला, पंचासीइं समुद्देसणकाला, अट्ठारस–पय–सहस्साइं पयग्गेणं, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासय–कड–निबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पन्नविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरण करण परूवणा आघविज्जइ, पण्णविज्जइ, परूविज्जइ, दंसिज्जइ, निदंसिज्जइ, उवदंसिज्जइ। से तं आयारे॥सू० ४५॥

छाया—अथ कः स आचारः? । आचारे खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचार-गोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते।

स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः। तद् यथा—ज्ञानाचारः १, दर्शनाचारः २,

---

ज्ञाताधर्मकथाङ्ग ६, उपासकदशाङ्ग ७, अन्तकृतदशाङ्ग ८, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद १२, ॥ सू० ४४॥

धर्मकथांग, (७) ઉપાસકદશાંગ (૮) અન્તકૃતદશાંગ, (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ, (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ, (૧૧) વિપાકશ્રુત, તથા દૃષ્ટિવાદ ॥ સૂ. ૪૪॥

आसेवनशिक्षा च, यद्वा-शिष्यशिक्षा, भाषा-सत्या असत्या मृषा च, अभाषा-असत्या सत्यमृषा च, चरण-व्रतादिकं, करण-पिण्ड-विशुद्ध्यादिकम् । उक्तञ्च—

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ ।
(३) (१२) (४) (७०)
णाणाइतियं तव कोहनिग्गहाई चरणमेयं ॥७०॥
(४) (५) (१२) (१३) (५)
पिंडविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो ।
(२५) (३) (४) (७०)
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणं तु ॥

है। विनय जन्य कर्मक्षयादि रूप फल का नाम वैनयिक है । ग्रहणशिक्षा तथा आसेवनशिक्षा के भेद से शिक्षा दो प्रकार की बतलाई गई है। अथवा मुनिजन जो अपने शिष्यवर्ग को शिक्षा देते हैं वह शिक्षा भी शिक्षा शब्द से यहां गृहीत हुई है। भाषा-सत्य, असत्यामृषारूप, अभाषा-असत्य, सत्यमृषारूप है । व्रतादिकका आचरण यह चरण है। पिण्डविशुद्धि आदि करण है । कहा भी है—

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
"वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ।
(३) (१२) (४)
णाणाइतियं तव कोह निग्गहाई चरणमेयं (७०) ॥१॥

વિનયજન્ય કર્મક્ષયાદિરૂપ ફળનું નામ વૈનયિક છે શિક્ષા બે પ્રકારની બતાવી છે-(૧) ગ્રહણ શિક્ષા, તથા (૨) આસેવન શિક્ષા અથવા મુનિજન પોતાના શિષ્યોને જે શિક્ષા આપે છે તે પણ શિક્ષા શબ્દથી અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે ભાષા-સત્ય, અસત્યામૃષારૂપ, અભાષા-અસત્ય, સત્યમૃષારૂપ છે વ્રતાદિકનું આચરણ તે ચરણ કહેવાય છે પિંડવિશુદ્ધિ આદિ કરણ છે કહ્યું પણ છે-

५ १० १७ १० ९
"वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ ।
३ १२ ४
णाणाइतियं तव कोह निग्गहाई चरणमेयं (७०) ॥१॥

"निग्गंथसक्कतावसगेरुय आजीव पंचहा समणा"।

छाया—निर्ग्रन्थ-शाक्य-तापस-गैरिका आजीवाः पञ्चधा श्रमणाः। इति ॥

आचारगोचर विनयवैनयिक शिक्षाभाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते। तत्राचारः-ज्ञानाचाराद्यनेकभेदभिन्नः, गोचरः=भिक्षाग्रहणविधिः-यथा गौः परिचितापरिचितोभयक्षेत्रे ग्रासाय प्रवर्तते तथा साधुरपि परिचितापरिचितोभयकुले भिक्षार्थं चरतीति भावः। विनयः-विनीयते अपनीयते कर्मानेनेति विनयः ज्ञानादि रूपः, वैनयिकम्-विनयजन्य कर्मक्षयादिरूप फलम्, शिक्षा-ग्रहणशिक्षा

न्तर के भेद से दो प्रकार का बतलाया गया है। श्रमणों का जो यह निर्ग्रन्थपद विशेषणरूप से सूत्रमे रखा गया है। उसका तात्पर्य यह है कि जैन मुनि इस दोनों प्रकार के ग्रन्थ से रहित हुआ करते हैं। शाक्यादि श्रमण ऐसे नहीं होते। पाच प्रकार के श्रमण बतलाये गये हैं-निर्ग्रन्थ १, शाक्य २, तापस ३, गैरिक ४, आजीवक ५, इनमें निर्ग्रन्थ जैन श्रमण ही होते हैं। मुनिजन जिसे अपने दैनिक आचरणमे लाते हैं वह आचार है, यह ज्ञानाचार आदि के भेद से अनेक प्रकार का होता है। भिक्षा ग्रहण करने की जो विधि है वह गोचर है। जैसे गाय परिचित एव अपरिचित उभयप्रकार के खेतमें चरती है उसी प्रकार निर्ग्रन्थमुनिजन भी परिचित एव अपरिचित उभयप्रकार के घरोंमे भिक्षा के लिये जाते हैं। इस प्रकार जो भिक्षा की विधि है वह गोचर है। कर्मरूप मैल जिसके द्वारा दूर किया जाता है वह विनय है। ज्ञानादिरूप से विनय भी अनेकप्रकार का बतलाया गया

બતાવેલ છે શ્રમણોનુ જે આ નિર્ગ્રન્થપદ વિશેષણરૂપે સૂત્રમા મૂકવામા આવ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જૈન મુનિ એ બન્ને પ્રકારના ગ્રન્થથી રહિત હોય છે શાક્યાદિ શ્રમણ એવા હોતા નથી પાચ પ્રકારના શ્રમણ બતાવવામા આવ્યા છે-(૧) નિર્ગ્રન્થ, (૨) શાક્ય, (૩) તાપસ, (૪) ગૈરિક, અને (૫) આજીવક એમનામા જૈનશ્રમણ જ નિર્ગ્રન્થ હોય છે મુનિઓ જેનો પોતાના દૈનિક આચરણમા ઉપયોગ કરે છે તે આચાર છે, તે જ્ઞાનાચાર આદિના ભેદથી અનેક પ્રકારનો હોય છે ભિક્ષાગ્રહણ કરવાની જે વિધિ છે તે ગોચર કહેવાય છે જેમ ગાય પરિચિત અને અપરિચિત બન્ને પ્રકારના ખેતરોમા ચરે છે એજ પ્રકારે નિર્ગ્રન્થ મુનિ પણ પરિચિત અને અપરિચિત બન્ને પ્રકારના ઘરે ભિક્ષાને માટે જાય છે આ રીતે ભિક્ષાની જે વિધિ છે તેને ગોચર કહે છે જેના દ્વાર કર્મરૂપ મેલ દૂર કરાય છે તે વિનય છે જ્ઞાનાદિરૂપે વિનય પણ અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે

शब्दानां द्वन्द्वः । आचारादि वृत्त्यन्ताः अत्राचाराङ्गसूत्रे कथ्यन्ते इति भावः । स पूर्वोक्त आचारः समासतः—संक्षेपतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, पञ्चविधत्वमेवाह—' त जहा० ' इत्यादिना । तत्र प्रथमे आचारो ज्ञानाचारः—स हि श्रुतज्ञानविषयः काल-विनयबहुमानोपधानानिह्नव व्यञ्जनार्थ तदुभयरूपोऽष्टविध , व्यञ्जनशब्दोऽत्र पद-वाचकः, तच्च सूत्रस्थपदानां सम्यगुच्चारणम् । उक्तञ्च ज्ञानाचारस्वरूपम्—

" काले विणये बहुमाणे उवहाणे तहा अनिण्हवणे ।
वजण तत्थ तदुभये अट्ठविहो णाणमायारो " ॥ १ ॥

छाया—कालो विनयो बहुमान उपधान तथा अनिह्नवनम् ।
व्यञ्जनमर्थस्तदुभयम् अष्टविधो ज्ञानाचारः ॥ इति ।

मयात्रा है । तथा इस रत्नत्रयरूप सयम के निर्वाह निमित्त जो परिमि-तमात्रामें आहार ग्रहण किया जाता है वह मात्रा है। तथा अनेक प्रकार के अभिग्रहो का धारण करना यह वृत्तिशब्द का अर्थ है । तात्पर्य इसका यह है कि इन साधु के आचार आदि समस्त कर्तव्यों का आचा-रांगसूत्रमें वर्णन किया गया है ।

वह आचार सक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है, जैसे-ज्ञाना-चार १, दर्शनाचार २, चारित्राचार ३, तप आचार ४, और वीर्याचार ५। इनमें ज्ञानाचार श्रुतज्ञान के विषयमें होता है। यह-काल १, विनय २, बहुमान ३, उपधान (उपवासादितप) ४, अनिह्नव ५, व्यजन ६, अर्थ ७, एव तदुभय ८, इस रूप से आठ प्रकार का बतलाया गया है। सूत्रस्थित पदों का अच्छी तरह से उच्चारण करना इसका नाम व्यजन है १।

सयमयात्रा छे तथा ते रत्नत्रयरूप सयमना निर्वाह माटे जे परिमितमात्रामा आहार ग्रहण कराय छे तेनु नाम मात्रा छे तथा अनेक प्रकारना अभिग्रहोने धारण करवो एवो वृत्ति शब्दनो अर्थ छे तेनु तात्पर्य ए छे के ए साधु ओना आचार आदि समस्त कर्तव्योनु आचाराग सूत्रमा वर्णन करवामा आवेल छे

ए आचार सक्षिप्तमा पाच प्रकारना कहेल छे-(१) ज्ञानाचार, (२) दर्श-नाचार, (३) चारित्राचार, (४) तप आचार, अने (५) वीर्याचार तेओमा ज्ञानाचार श्रुतज्ञानना विषयमा थाय छे ए (१) काळ, (२) विनय, (३) बहुमान, (४) उपधान, (५) अनिह्नव, (६) व्यजन, (७) अर्थ अने (८) तदुभय, एम आठ प्रकारनो बताव्यो छे सूत्रमा रहेल पदार्थनु सारी रीते उच्चारण करवु तेनु नाम व्यजन छे (१) दर्शनाचार सम्यक्त्विओनो आचार, ते आठ

छाया—व्रत-श्रवणधर्म संयम-वैयावृत्त्य च ब्रह्मगुप्तयः ।
नानादित्रिकं तप क्रोधनिग्रहादि चरणमेतत् ॥
पिण्डविशुद्धिः समितिः भावना प्रतिमा च इन्द्रियनिरोधः ।
प्रतिलेखना गुप्तयः अभिग्रहाश्चैव करण तु ॥ इति ॥

तथा-यात्रा-संयमयात्रा-रत्नत्रयाराधनलक्षणा, मात्रा-तन्निर्वाहार्थमेव परिमिताहारग्रहणलक्षणा, वृत्तिः-विविधैरभिग्रहविशेषैर्वर्तनम् , आचारादिवृत्तिपर्यन्ताना

(४) (५) (१२) (१२) (५)
पिंडविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो।
(२५) (३) (४)
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करण (७०) तु "॥२॥

पाँच प्रकार का महाव्रत दस प्रकार का श्रमण धर्म, सत्रह प्रकार का संयम, दस प्रकार का वैयावृत्य, नौ प्रकार की ब्रह्मचर्यगुप्ति, ज्ञानादि तीन, बारह प्रकार का तप, चार प्रकार के क्रोधादिकों का निग्रह ७०, इस तरह यह चरण सत्तरी है। इस चरण सत्तरी का ही यहा चरण शब्द से ग्रहण हुआ है। चार प्रकार की पिण्डविशुद्धि, पाच प्रकार की समिति, बारह की भावना, बारह प्रकार की प्रतिमा, पाच प्रकार का इन्द्रियनिरोध, पचीस प्रकार की प्रतिलेखना, तीन गुप्ति तथा चार प्रकार का अभिग्रह ७०, ये सब करण सत्तरी है। इसका ग्रहण यहा करण शब्द से हुआ है। रत्नत्रयरूप संयम का निर्वाह करना यह संय

४ ५ १२ १२ ५
पिंड विसोही समिई भावण पडिमा य इंदिय निरोहो ।
२५ ३ ४
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करण (७०) तु ॥२॥

પાચ પ્રકારના મહાવ્રત, દસ પ્રકારના શ્રમણ ધર્મ, સત્તર પ્રકારના સંયમ દસ પ્રકારનુ વૈયાવૃત્ય, નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ, જ્ઞાનાદિ ત્રણ, બાર પ્રકારના તપ, ચાર પ્રકારના ક્રોધાદિનો નિગ્રહ, (૭૦) આ રીતે આ ચરણસત્તરી છે આ ચરણ સત્તરીનુ જ અહીં ચરણ શબ્દથી ગ્રહણ થયેલ છે ચાર પ્રકારની પિંડ વિશુદ્ધિ, પાચ પ્રકારની સમિતિ, બાર પ્રકારની ભાવના, બાર પ્રકારની પ્રતિમા, પાચ પ્રકારનો ઇન્દ્રિયનિરોધ, પચીશ પ્રકારની પ્રતિલેખના, ત્રણ ગુપ્તિ તથા ચાર પ્રકારનો અભિગ્રહ (૭૦) આ બધા કરણ સત્તરી છે અહીં કરણ શબ્દથી તેનુ ગ્રહણ કરવામા આવ્યુ છે રત્નત્રયરૂપ સંયમનો નિર્વાહ કરવો તે

वीर्याचारः-ज्ञानदर्शनाद्याराधने बाह्याभ्यन्तर वीर्यस्यागोपनम् । उक्तञ्च—

अणिगूहियबलविरिओ, परक्कमइ जो जहुत्तमाउओ ।
जुंजइ य जहा थाम, णायव्वो वीरियारा ॥

छाया-अनिगूहितबलवीर्यः पराक्रमति यो यथोक्तमायुक्तः ।
युनक्ति च यथास्थाम, ज्ञातव्यो वीर्याचारः ॥ इति ॥

एव पञ्चविध आचार• प्ररूपितः । तथा-आचारे=आचाराङ्गे खलु वाचनाः=सूत्रार्थाध्यापनलक्षणाः परीताः सख्याताः सन्ति । आचाराङ्गस्य आद्यन्तोपलब्ध्या वाचनाः सख्येया विज्ञेयाः । इदमवसर्पिणी कालमाश्रित्योक्तम् । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीकालोभयमाश्रित्य तु कालत्रयापेक्षया अनन्ता अपि वाचना भवेयुः । तथा-अनुयोगद्वाराणि सूत्रार्थस्य कथनविधिरनुयोगः, द्वाराणीव द्वाराणि, अनुयोगस्य द्वाराणि-अनुयोग द्वाराणि=उपक्रमनिक्षेपाधिगम नय रूपाणि संख्येयानि=सख्या-

---

भेद से बारह प्रकार का बतलाया गया है। इस को मुनिजन आचरणमें लाते हैं । ४ । ज्ञान एव दर्शन के आराधनमें बाह्य और अभ्यन्तर वीर्यका गोपन नही करना, अर्थात् शक्ति के अनुसार ज्ञान दर्शन आदि की आराधनामे लगना यह वीर्याचार है। इस तरह पाच प्रकार का आचार कहा है। इस आचारांगमे निश्चय से सूत्र और अर्थ के अध्यापनरूप वाचनाएँ सख्यात हैं। यह कथन अवसर्पिणी काल की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये। उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी इन दोनों कालो को लेकर तो कालत्रय की अपेक्षा से इसकी अनन्त वाचनाएँ हो सकती हैं। सूत्र और अर्थ के कहने की विधि का नाम अनुयोग है। द्वार सदृश होने से द्वार है अनुयोग के जो द्वार हे उन्हें अनुयोग द्वार कहते हैं। ये द्वार उपक्रम, निक्षेप, अधिगम एव नय रूप होते हैं। ये उपक्रम आदि

આચાર છે બાહ્ય અને આભ્યન્તરના ભેદથી તપ બાર પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે તેને મુનિજન આચરણમા મૂકે છે (૪) જ્ઞાન અને દર્શનના આરાધનમા બાહ્ય અને આભ્યાન્તર વીર્યનુ ગોપન ન કરવુ એટલે કે શક્તિ અનુસાર જ્ઞાન દર્શન આદિની આરાધનામા લાગવુ તે વીર્યાચાર છે આ રીતે પાચ પ્રકારના આચાર છે આ આચારાગમા નિશ્ચયથી સૂત્ર અને અર્થના અધ્યાપનરૂપ વાચનાઓ સખ્યાત છે આ કથન અવસર્પિણી કાળની અપેક્ષાએ કહેલ માનવુ જોઇએ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બન્ને કાળોને લઈ ને તો કાળત્રયની અપેક્ષાએ તેની અનન્ત વાચનાઓ થઈ શકે છે સૂત્ર અને અર્થને કહેવાની વિધિનુ નામ અનુયોગ છે દ્વાર સમાન હોવાથી, અનુયોગના જે દ્વાર છે તેમને અનુયોગ દ્વાર કહે છે એ દ્વારા ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અધિગમ અને નયરૂપ હોય છે એ

दर्शनाचारः—सम्यक्त्ववता निःशङ्कित १, निष्काङ्क्षित २, निर्विचिकित्सा ३ ऽमूढ दृष्ट्यु ४ पबृंहा ५, स्थिरीकरण ६–वात्सल्य ७–प्रभावना ८ रूपः उपबृंहा साधर्मिणां वृद्धिकरण पोषण च।

उक्तश्च दर्शनाचार स्वरूपम्—

णिस्संकिय णिक्कंखिय णिव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य।
उववूह थिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ठ॥

छाया—निःशङ्कित १ निष्काङ्क्षित २ निर्विचिकित्सा ३ अमूढदृष्टिश्च ४।
उपबृंहा ५ स्थिरीकरण ६ वात्सल्य ७ प्रभावना ८ अष्ट॥ इति॥

चारित्राचारः–चारित्रवता समितिगुप्त्यादि पालनरूपो व्यवहारः। उक्तश्च—

"पणिहाण जोगजुत्तो, पंचहिं समितिर्हिं तिर्हिं य गुत्तींहिं।
एस चरित्ता यारो, अट्ठविहो होइ णायव्वो॥

छाया—प्रणिधानयोगयुक्तः पञ्चभिः समितिभिस्तिसृभिश्च गुप्तिभिः।
एष चारित्राचारः, अष्टविधो भवति ज्ञातव्य॥ इति॥

तप आचारः–अनशनादि द्वादशविधतपः–समाचरणलक्षण। उक्तश्च—

"बारसविहम्मि वि तवे, सब्भितर बाहिरे जिणुवदिट्ठे।
अगिलाए आणाजीवी, णायव्वो सो तवायारो"॥

छाया—द्वादशविधेऽपि तपसि साभ्यन्तर बाह्ये जिनोपदिष्टे।
अग्लानः अनाजीवी, ज्ञातव्यः स तप आचारः॥ इति।

दर्शनाचार–सम्यक्त्वियों का आचार, यह आठ प्रकार का कहा गया है जैसे–निःशकित १, निष्काक्षित २, निर्विचिकित्सा ३, अमूढदृष्टि ४, उपबृंहा ५, स्थिरीकरण ६, वात्सल्य ७, और प्रभावना ८। साधर्मी जनों की वृद्धि करना तथा उनका पोषण करना यह उपबृंहा है। ये सम्यक्त्व के आठ अग हैं। इन्हे सम्यग्दृष्टि जीव पालन करता है २। चारित्र शाली जीवों का गुप्ति, समिति आदि का पालन करने रूप जो व्यवहार है उसका नाम चारित्राचार है। ३। अनशन आदि बारह प्रकार के तपों का पालन करना यह तप आचार है। तप बाह्य और अभ्यन्तर के

પ્રકારનો કહેલ છે, જેવા કે–(૧) નિઃશકિત, (૨) નિષ્કાક્ષિત, (૩) નિર્વિચિકિત્સા, (૪) અમૂઢ દૃષ્ટિ, (૫) ઉપબૃંહા, (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના સાધર્મી જનોનો વધારો કરવો તથા તેમનુ પોષણ કરવુ તે ઉપબૃંહા છે એ સમ્યકત્વના આઠ અંગ છે સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ તેમને પાળે છે (૨) ચારિત્રશાળી જીવોનો ગુપ્તિ, સમિતિ આદિનુ પાલન કરવારૂપ જે વ્યવહાર છે તેનુ નામ ચારિત્રાચાર છે (૩) અનશન આદિ બાર પ્રકારના તપનુ પાલન કરવુ તે તપ

चाराङ्ग प्रथमम्, तस्य सर्वप्रवचनापेक्षया पूर्वमुक्तत्वात्। अस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ= अध्ययनसमूहौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानिप्रथमे श्रुतस्कन्धे नव, द्वितीये षोडश, इति पञ्चविंशतिः। एषां नामानि एव विज्ञेयानि-शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजयः २, शीतोष्णीयम् ३, सम्यक्त्वम् ४, आवन्ती ५, धुत ६, विमोहः ७, महापरिज्ञा ८, उपधानश्रुतम् ९, इति प्रथम श्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि। पिण्डैषणा १, शय्यैषणा २, ईर्यैषणा ३, भाषैषणा ४, वस्त्रैषणा ५, पात्रैषणा ६, अवग्रहप्रतिमा ७, सप्तसप्तैकिका-अस्या स्थानसप्तैकक १-नैषेधिकी सप्तैकक २-स्थण्डिल सप्तैकक ३-शब्द-सप्तैकक ४-रूपसप्तैकक ५-परक्रिया सप्तैकका ६-न्योन्यक्रियासप्तैकके ७-ति सप्ता-

किया गया है। वैसे रचना की अपेक्षा तो बारहवा जो दृष्टिवाद अंग है वही प्रथम अंगमाना गया है, क्यों कि सर्वप्रवचन की अपेक्षा उसको पहिले कहा गया है। इस आचारांगसूत्र के दो श्रुतस्कध-अध्ययन समूह हैं। प्रथम श्रुतस्कन्धमें नव अध्ययन तथा द्वितीय श्रुतस्कधमें सोलह अध्ययन, इस प्रकार दोनों श्रुतस्कधोमे पचीस अध्ययन है। प्रथम श्रुतस्कधमे कहे गये नौ अध्ययनों के नाम ये है—शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजय २, शीतोष्णीय ३, सम्यक्त्व ४, आवन्ती ५, धुत ६, विमोह ७, महापरिज्ञा ८, तथा उपधानश्रुत ९। दूसरे श्रुतस्कधमें कहे गये सोलह अध्ययनो के ये नाम है—पिण्डैषणा १, शय्यैषणा २, ईर्यैषणा ३, भाषैषणा ४, वस्त्रैषणा ५, पात्रैषणा ६, अवग्रह प्रतिमा ७, तथा सप्तसप्तैकिका १४, यथा स्थानसप्तैकक ८, नैषेधिकी-सप्तैकक ९, स्थण्डिल सप्तैकक १०, शब्द सप्तैकक ११, रूपसप्तैकक १२, परक्रिया सप्तैकक १३, अन्योन्यक्रिया

લઈને આને પ્રથમ અંગ રૂપે પ્રગટ કરવામા આવેલ છે આમ તો રચનાની અપેક્ષાએ તો બારમુ જે દૃષ્ટિવાદ અંગ છે એને જ પ્રથમ અંગ માનેલ છે, કારણ કે સર્વ પ્રવચનની અપેક્ષાએ તેને પહેલુ કહ્યુ છે આ આચારાંગ સૂત્રના બે શ્રુત સ્કંધ-અધ્યયન સમૂહ છે પહેલા શ્રુત સ્કંધમા નવ અધ્યયન અને બીજા શ્રુતસ્કંધમા સોળ અધ્યય, આ રીતે બન્ને શ્રુતસ્કંધોમા મળીને પચીસ અધ્યયન છે પહેલા શ્રુતસ્કંધમા આ નવ અધ્યયનો છે-(૧) શાસ્ત્રપરિજ્ઞા (૨) લોક વિજય, (૩) શીતોષ્ણીય, (૪) સમ્યક્ત્વ, (૫) આવન્તી, (૬) ધુત, (૭) વિમોહ, (૮) મહાપરિજ્ઞા તથા, (૯) ઉપધાન શ્રુત બીજા શ્રુતસ્કંધમા આવતા સોળ અધ્યયનોના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) પિંડૈષણા, (૨) શય્યૈષણા, (૩) ઈર્યૈષણા, (૪) ભાષૈષણા, (૫) વસ્ત્રૈષણા, (૬) પાત્રૈષણા, (૭) અવગ્રહ પ્રતિમા, (૮) યથા-સ્થાનસપ્તૈકક, (૯) નૈષધિકી, સપ્તૈકક, (૧૦) સ્થંડિલ સપ્તૈકક, (૧૧) શબ્દ સપ્તૈકક, (૧૨) રૂપસપ્તૈકક, (૧૩) પરક્રિયા સપ્તૈકક, (૧૪) અન્યો-

तानि-परिमितानि सन्ति। तथा-वेष्टकाः=ज्ञानाद्यन्यतमविषय प्रतिपादकवचन सन्दर्भरूपाः, आर्योपगीत्यादिच्छन्दो विशेषा वा सख्येयाः सन्ति। तथा-श्लोकाः -अनुष्टुबादयः सख्येयाः सन्ति। तथा-निर्युक्तय'-निर्युक्तना सूत्राभिमतार्थाना युक्तयः=सयोजनानि निर्युक्तयः, अत्र आर्षत्वाद् युक्त शब्दलोपो द्रष्टव्यः, यद्वा-निश्चयेन अर्थ प्रतिपादिका युक्तयः-निर्युक्तयः सख्येयाः सन्ति। तथा-प्रतिपत्तयः -परमतपदार्थ प्रदर्शनरूपा भिक्षुप्रतिमाद्यभिग्रहविशेषा वा सख्येया' सन्ति। स आचारः खलु अङ्गार्थतया=श्रुतपुरुपस्याङ्गरूपतया प्रथममङ्गम्। अङ्गाना रचनानन्तर यस्तेषा क्रमस्तमपेक्ष्येदमाचाराङ्ग प्रथममङ्गमुक्तम्। रचनापेक्षया तु द्वादश दृष्टि-

अनुयोग द्वार आचारागमें सख्यात हैं। ज्ञान आदिरूप किसी एक विषयको प्रतिपादन करने वाले जो वाक्य हैं उनका नाम वेष्टक है। अथवा-आर्या, उपगीति आदि छद विशेषो का नाम भी वेष्टक है। ये भी उसमें सख्यात हैं। तथा अनुष्टुप् आदि श्लोक भी सख्यात हैं। निर्युक्तिया भी सख्यात ही है। सूत्र अभिमत अर्थ का सयोजन करना इसका नाम निर्युक्ति है। अथवा-निश्चयसे अर्थप्रतिपादन करने वाली जो युक्ति है वह निर्युक्ति है। इस प्रकारकी निर्युक्तिया आचारागसूत्रमें सख्यात ही हैं। तथा प्रतिपत्तिया भी सख्यात हैं। अन्यवादि समत पदार्थों का प्रदर्शन करना अथवा भिक्षु प्रतिमा आदिके अभिग्रहों का कथन करना ये सब प्रतिपत्ति शब्द के वाच्यार्थ हैं। इस आचाराग को जो प्रथम अग कहा गया है उसका कारण यह है कि यह श्रुतपुरुप का सर्वप्रथम अग है। जब अगों की रचना हुई तब उनके क्रम को लेकर इसको प्रथम अगरूप से प्रकट

ઉપક્રમ આદિ અનુયોગ દ્વાર આચારાગમા સખ્યાત છે જ્ઞાન આદિ રૂપ કોઈ એક વિષયનુ પ્રતિપાદન કરનાર જે વાક્યો હોય છે તેમનુ નામ વેષ્ટક છે એ પણ તેમા સખ્યાત છે તથા અનુષ્ટુપ્ આદિ શ્લોક પણ સખ્યાત છે નિર્યુક્તિઓ પણ સખ્યાત છે સૂત્ર અભિમત અર્થનુ સયોજના કરવુ તેનુ નામ નિર્યુક્તિ છે અથવા-નિશ્ચયથી અર્થનુ પ્રતિપાદન કરનારી જે યુક્તિ છે તે નિર્યુક્તિ છે આચારાગ સૂત્રમા એ પ્રકારની સખ્યાત નિર્યુક્તિઓ છે તથા પ્રતિપત્તિઓ પણ સખ્યાત છે અન્યવાદિ સમત પદાર્થોનુ સમર્થન કરવું, અથવા ભિક્ષુપ્રતિમા આદિના અભિગ્રહોનુ કથન કરવુ એ બધા પ્રતિપત્તિ શબ્દના વાચ્યાર્થ છે આ આચારાગને જે પહેલુ અગ કહેવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે તે શ્રુતપુરુષનુ સૌથી પહેલુ અગ છે જ્યારે અગોની રચના થઈ ત્યારે તેમના ક્રમને

दश १०, त्रयः ११, त्रयः १२, द्वौ १३, द्वौ १४, द्वौ १५, द्वौ १६, इति षट् सप्तति रुद्देशनकालाजाताः। अवशिष्टेषु सप्तसप्तैकिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वध्ययनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावान्नवोद्देशनकाला जाता इति सर्वसंकलनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति। एवं पञ्चाशीतिः समुद्देशनकालाः सूत्रार्थाध्यापनकाला अवगन्तव्याः। अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति। इह पदमर्थवद् विज्ञेयम्।

दूसरे शय्यैषणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्यैषणा अध्ययन के तीन ३, चौथे भाषैषणा अध्ययन के दो २ पांचवे वस्त्रैषणा अध्ययन के दो २, छठे पात्रैषणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैषेधिकी सप्तैकक अध्ययन का एक १, दशवें स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १, ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्ययन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवें अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १। इस प्रकार दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चोतीस ३४ उद्देशनकाल होते हैं। इस तरह आचारांग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं। तथा सूत्र और अर्थ को पढाने रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

અધ્યયનના ત્રણ ૩, ત્રીજા ઇર્યષણા અધ્યયનના ત્રણ ૩, ચોથા ભાષૈષણા અધ્યયનના બે ૨, પાચમા વસ્ત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, છઠ્ઠા પાત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, સાતમા અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયનના બે ૨, આઠમા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક ૧, નવમા નૈષેધિકી સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, દસમા સ્થડિલ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, અગીયારમા શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, બારમા રૂપસપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, તેરમા પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, ચૌદમા અન્યોન્ય ક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, પદરમા ભાવના અધ્યયનનો એક અને સોળમા વિમુક્તિ અધ્યયનનો એક આ પ્રમાણે બીજા શ્રુતસ્કધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના કુલ ચોત્રીસ (૩૪) ઉદ્દેશન કાળ થાય છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને શ્રુતસ્કધોના પચીશ અધ્યયનોમા બધા મળીને પચાશી (૮૫) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે તથા સૂત્ર અને અર્થને ભણાવવા રૂપ જે સમુદ્દેશનકાળ છે તે પણ પચાશી (૮૫) છે

ध्ययनानि सन्ति १४, तथा-भावना १५, विमुक्तिः १६, इति षोडशाध्ययनानि द्वितीय श्रुतस्कन्धे। एवमेतानि निशीथाध्ययनवर्जितानि पञ्चविंशतिरध्ययनानि। पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः=सूत्राध्यापनकालाः। उद्देशनकालस्य पञ्चाशीतिसंख्यकत्वमेवं विज्ञेयम्-शस्त्रपरिज्ञाद्यारभ्य अवग्रहप्रतिमापर्यन्तेषु षोडशाध्ययनेषु क्रमेण-सप्त १, षट् २, चत्वारः ३, चत्वारः ४, षट् ५, पञ्च ६, अष्ट ७, सप्त ८, चत्वार ९, एका

सप्तैकक १४, भावना १५ तथा विमुक्ति१६ ये निशीथाध्ययनवर्जित सोलह अध्ययन दूसरे श्रुतस्कंधमें हैं। इस तरह ये सब मिलकर पचीस अध्ययन आचाराग सूत्र के दोनों श्रुतस्कंधों के हैं। सूत्राध्यापनरूप जो उद्देशन काल हैं वे पचासी ८५ हैं, गणना उनकी इस प्रकार से है-पहले श्रुतस्कन्धमे नौ अध्ययन हैं, उनमें प्रथम शस्त्रपरिज्ञा अध्ययन के सात ७ उद्देशनकाल हैं, दूसरे लोकविजय के छह ६, तीसरे शीतोष्णीय अध्ययन के चार ४, चौथे सम्यक्त्व अध्ययन के चार ४, पाचवे लोकसार अध्ययन के छह ६ छठे धुत अध्ययन के पाच ५, सातवे विमोह अध्ययन के आठ ८, आठवे महापरिज्ञा अध्ययन के सात ७, और नौवे उपधान श्रुत अध्ययन के चार ४ उद्देशन काल हैं। इस प्रकार प्रथमश्रुत-स्कन्ध के नौ अध्ययनोंमें सब एकावन (५१) उद्देशनकाल होते हैं।

दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के उद्देशनकाल इस प्रकार हैं-प्रथम पिण्डैषणा अध्ययन के ग्यारह ११ उद्देशन काल हैं,

न्यक्रिया सप्तैकक, (१५) भावना, तथा (१६) विमुक्ति ये निशीथाध्ययन वर्जित सोળ અધ્યયન બીજા સ્કધશ્રુતમા છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને સ્કધોના મળીને પચ્ચીશ અધ્યયન છે સૂત્રાધ્યાયનરૂપ જે ઉદ્દેશનકાલ છે તે પચાશી (૮૫) છે તેમની ગણત્રી આ પ્રમાણે છે પહેલા શ્રુતસ્કધમા નવ અધ્યયન છે તેમા પ્રથમ શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત (૭) ઉદ્દેશનકાલ છે, બીજા લોક વિજયના છે ત્રીજા શીતોષ્ણીય અધ્યયનના ચાર, ચોથા સમ્યક્ત્વ અધ્યયનના ચાર, પાચમા લોકસાગર અધ્યયનના છ, છઠ્ઠા ધુત અધ્યયનના પાચ, સાતમા વિમોહ અધ્યયનના આઠ, આઠમા મહા પરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત, અને નવમા ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશનકાળ છે આ પ્રકારે પહેલા શ્રુતસ્કધના નવ અધ્યયનોના કુલ એકાવન (૫૧) ઉદ્દેશનકાળ છે

બીજા શ્રુતસ્કધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના ઉદ્દેશનકાળ આ પ્રમાણે છે- પહેલા પિંડૈષણા અધ્યયનના અગીયાર (૧૧) ઉપદેશ ન કાળ છે,

दश १०, त्रयः ११, त्रयः १२, द्वौ १३, द्वौ १४, द्वौ १५, द्वौ १६, इति षट् सप्तति रुद्देशनकालाजाताः। अवशिष्टेषु सप्तसप्तैकिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वध्ययनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावान्नवोद्देशनकाला जाता इति सर्वसंकलनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति। एव पञ्चाशीतिः समुद्देशनकाला' सूत्रार्थाध्यापनकाला अवगन्तव्याः। अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति। इह पदमर्थनद् विज्ञेयम्।

दूसरे शय्यैषणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्यैषणा अध्ययन के तीन ३, चौथे भाषैषणा अध्ययन के दो २ पांचवे वस्त्रैषणा अध्ययन के दो २, छठे पात्रैषणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो २, अठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैषेधिकी सप्तैकक अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १, ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्ययन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवें अन्योन्यक्रिया सप्तैककअध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १। इस प्रकार दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चोतीस ३४ उद्देशनकाल होते हैं। इस तरह आचाराग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं। तथा सूत्र और अर्थ को पढाने रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

અધ્યયનના ત્રણ ૩, ત્રીજા ઇર્યૈષણા અધ્યયનના ત્રણ ૩, ચોથા ભાષૈષણા અધ્યયનના બે ૨, પાચમા વસ્ત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, છઠ્ઠા પાત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, સાતમા અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયનના બે ૨, આઠમા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક ૧, નવમા નૈષેધિકી સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, દસમા સ્થડિલ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, અગીયારમા શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, બારમા રૂપસપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, તેરમા પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, ચૌદમા અન્યોન્ય ક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, પદરમા ભાવના અધ્યયનનો એક અને સોળમા વિમુક્તિ અધ્યયનનો એક આ પ્રમાણે બીજા શ્રુતસ્કધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના કુલ ચોત્રીસ (૩૪) ઉદ્દેશન કાળ થાય છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને શ્રુતસ્કધોના પચીશ અધ્યયનોમા બધા મળીને પચાશી (૮૫) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે તથા સૂત્ર અને અર્થને ભણાવવા રૂપ જે સમુદ્દેશનકાળ છે તે પણ પચાશી (૮૫) છે

ननु अष्टादश सहस्रात्मक पद परिमाणमुक्तम् , तत्परिमाण यदि पञ्चविंशत्य ध्ययनात्मकस्य श्रुतस्कन्धद्वयस्य, तदा 'नवबंभचेरमइओ अट्ठारसपय सह स्सिओ वेओ' इति यदुक्त तद्विरुध्यते ? इतिचेदुच्यते—

'दो सुयक्खधा, पणवीस अज्झयणा, पचासीइं उद्देसणकाला पचासीइं समुद्देस णकाला' इति यदुक्त तदाचाराङ्गस्य प्रमाणमुक्तम् , यत्पुनरुक्तम् 'अट्ठारस पय सहस्साइ पयग्गेण' इति, तद् नवब्रह्मचर्याध्ययनात्मकस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्य प्रमाण विज्ञेयम् ।

उक्त प्रकार से ही होती है। आचाराग सूत्रमें पदों की सख्या अठारह १८ हजार है। अर्थात्-आचाराग सूत्रमें अठारह १८ हजार पद है। सार्थक शब्दों का नाम पद है।

शका—आचारांगसुत्रमें अठारह १८ हजार पद जो कहे जाते हैं वे यदि सपूर्ण पचीस अध्ययनवाले आचारां सूत्र के पद है तो "नव बभ-चेर मइ ओ अट्ठारस पय सहस्सिओ वे ओ" इस कथन से उसका विरोध आता है ?।

उत्तर—यह बात नहीं है। कारण जो ऐसा कहा गया है कि आचा-रागमें दो श्रुतस्कध, पच्चीस अध्ययन, पचासी ८५ उद्देशनकाल, पचासी ८५ समुद्देशनकाल है वह तो समस्त आचाराग सूत्र का प्रमाण कहा है। तथा ऐसा जो कहा है कि आचारागमें अठारह १८ हजार पद है यह कथन ब्रह्मचर्यात्मक प्रथम श्रुतस्कन्ध का है ऐसा जानना चाहिये। अत' इस कथनमें कोई विरोध नही आता है।

અને તેમની ગણત્રી પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય છે આચારાગ સૂત્રમા પદોની સખ્યા અઢાર (૧૮) હજાર છે એટલે કે આચારાગ સૂત્રમા અઢાર હજાર પદ છે સાર્થક શબ્દોનુ નામ પદ છે

શકા—આચારાગ સૂત્રમા અઢાર હજાર પદ જે કહેવામા આવે છે તે જો સપૂર્ણ પચીશ અધ્યયનવાળા આચારાગ સૂત્રના પદ હોય તો "नव बभचेर मइओ अट्ठारस पयसहस्सि ओ वे ओ" આ કથનથી તે વિરૂદ્ધ જાય છે?

ઉત્તર—એમ વાત નથી કારણ કે જે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે આચારાગમા બે શ્રુતસ્કધ, પચીશ અધ્યયન, પચાશી અધ્યયનકાળ, પચાશી સમુદ્દેશનકાળ છે તે તો સમસ્ત આચારાગ સૂત્રનુ પ્રમાણ કહ્યુ છે તથા એવુ જે કહ્યુ છે કે આચારાગમા અઢાર હજાર પદ છે તે કથન બ્રહ્મચર્યાત્મક પ્રથમ શ્રુતસ્કધનુ છે એમ સમજવુ જોઇએ તેથી તે કથનમા કોઈ વિરોધ લાગતો નથી

तथा—सङ्ख्येयानि अक्षराणि-वेष्टकादीनां संख्येयत्वात् सङ्ख्येयान्यक्षराणि। अनन्ता गमाः, गमाः-अर्थगमाः-अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते च अनन्ताः-अन्तरहिताः आनन्त्य चैषाम्-'एगे आया०' इत्यादि रूपात् एकस्मादेवसूत्रात्तत्तद्धर्मविशिष्टा-नन्तधर्मात्मक वस्तुप्रतिपत्ते। यद्वा-अभिधानाभिधेयवशाद् गमा भवन्ति। ते चानन्ता भवन्ति। आनन्त्य चैषामभिधेयवशादेव विज्ञेयम्—

"सखेज्जा अक्खरा' आचारांगमें अक्षरों का प्रमाण सख्यात है, कारण वेष्टक आदिक स्वय सख्यान है। तथा गमा-पदार्थों का निर्णय अनत हैं-अन्त रहित है। इनका जो आनन्त्य कहा गया है उसका कारण यह है कि—"एगे आया०" इत्यादिरूप एक ही सूत्र से तत्तदनत धर्मात्मक वस्तु का बोध श्रोता को होता है। तात्पर्य कहने का यह है जिवादिक समस्त वस्तुएँ अनत धर्मत्मक हैं-कोई भी वस्तु एकान्तरूप से एक धर्म विशिष्ट नहीं है ऐसी मान्यता जैनधर्म की है, अतः जब सिद्धान्तानुसार किसी भी सूत्रद्वारा जीवादिक वस्तुओं का प्रतिपादन होगा तो वह उसी रूपमें होगा जैसे-"एगे आया" आत्मा एक है" यह सूत्र आत्मामे एकता को प्रदर्शित करता हुवा यह निरुपण करता है-कि आत्मा त्रिकालवर्ती अनत पर्यायो से युक्त है, तथा वह अनतशक्तिरूप अनतधर्मवाला है। 'अनता गमा' इस तरह से अर्थपरिच्छेद-जीवादिक पदार्थोंका ज्ञान इस सूत्र द्वारा होता है, अत यह मानना पडता है कि इस सूत्रमें इस प्रकार से अर्थबोधकता रही हुई है।

"सखेज्जा अक्खरा" આચારાગમા અક્ષરોનુ પ્રમાણ સખ્યાત છે, કારણ કે વેષ્ટકાદિક પોતે જ સખ્યાત છે તથા ગમા-પદાર્થોનો નિર્ણય અનત છે તેમની જે અનતતા કહેવામા આવી છે તેનુ કારણ એ છે કે 'एगेआया०" ઈત્યાદિ રૂપ એક જ સૂત્રથી તે તે અનત ધર્માત્મક વસ્તુનો બોધ શ્રોતાને થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવાદિક સમસ્ત વસ્તુઓ અનત ધર્માત્મક છે-કોઈ પણ વસ્તુ એકાન્ત રૂપથી એક ધર્મ વિશિષ્ટ નથી, એવી જૈન ધર્મની માન્યતા છે, તેથી સઘળા સિદ્ધાત ગ્રન્થોના કોઈ પણ સૂત્ર દ્વારા જીવાદિક વસ્તુઓનુ પ્રતિપાદન થશે તો તે એજ રૂપે થશે, જેમ કે "एगे आया" આ સૂત્ર આત્મામા એકતા બતાવતા એ બતાવે છે-કે આત્મા ત્રિકાળવર્તી અનેક પર્યાયોથી યુક્ત છે તથા તે અનત શક્તિરૂપ અનત ધર્મવાળો છે "अनतागमा" આ રીતે અર્થપરિચ્છેદ જીવાદિક પદાર્થોનુ જ્ઞાન આ સૂત્ર દ્વારા થાય છે, તેથી એમ માનવુ પડે છે કે આ સૂત્રમા આ પ્રકારે અર્થબોધકતા રહેલી છે એજ

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—"सुय मे आउस तेण भगवया एवम क्खायं" इति। तत्रायमर्थः-श्रुत मया हे आयुष्मन्! तेन भगवतावर्धमानस्वामिना एवमाख्यातम् (१)। अथवा श्रुत मया आयुष्मदन्ते-आयुष्मतो भगवतो वर्धमान स्वामिनोऽन्ते-समीपे, 'ण' इति वाक्यालङ्कारे, तथाच-भगवता एवमाख्या

यही गम है और ऐसे गम इस आचारांग श्रुतमें अनत हैं। अथवा-इसका तात्पर्य यह भी होता है कि अभिधान तथा अभिधेय के अनुसार ही गम अर्थ बोध होता है और वह अनत रूपमें होता है-एक रूपमें नहीं। जैसे-सुधर्मास्वामी ने जबूस्वामी से कहा-"सुयमे आउस तेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुतमया आयुष्मन्! तेन भगवता एवम् आख्यातम्" हे आयुष्मन्! जम्बू मैने सुना है कि उन भगवान वर्धमान स्वामीने ऐसा कहा है एक तो इन पदों का यह तात्पर्य होता है १। दूसरा अर्थ इस प्रकार होता है कि "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुतं मया आयुष्मदन्ते भगवता एवम् आख्यातम्" मैंने आयुष्मान् भगवान् महावीर स्वामी के पास सुना है कि उन्होंने ऐसा कहा है। इस प्रकार के वाच्यार्थमें "ण" यह शब्द वाक्यालकार रूप से प्रयुक्त मान लिया जावेगा २। पहिले अर्थमें "आउस" यह पद जबू-स्वामी का "आयुष्मन्" रूप से विशेषणरूपमें प्रयुक्त हुआ था, अब इस द्वितीय अर्थमें "आयुष्मदन्ते" यह पद भगवान वर्धमान स्वामीका

"ગમ" છે અને એવા 'ગમ' આ આચારાગસૂત્રમા અનેક છે અથવા તેનુ તાત્પર્ય એ પણ થાય છે કે અભિધાન તથા અભિધેયના અનુસાર જ ગમ-અર્થબોધ થાય છે, અને તે અનતરૂપે થાય છે, એક રૂપે નહીં જેમ કે સુધર્મા સ્વામીએ જબૂસ્વામીને કહ્યુ—"सुय मे आउस तेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्यमान्! तेन भगवता एवम् आख्यातम्" "હે આયુષ્મન! મે સાભળ્યુ છે કે તે ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ એવુ કહ્યુ છે" એક તો એ પદોનુ આ તાત્પર્ય થાય છે (૧) બીજો અર્થ આ પ્રકારે થાય છે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एव आख्यातम्" મે આયુષ્માન્ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે સાભળ્યુ છે કે તેમણે આમ કહ્યું છે આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા "ण" આ શબ્દ વાક્યાલકારરૂપે વપરાયેલ માની લેવાશે (૨) પહેલા અર્થમા "आउस" એ પદ જમ્બૂસ્વામીના "आयुष्मन्" રૂપથી વિશેષણરૂપે વપરાયુ હતુ, હવે આ બીજા અર્થમા "आयुष्मदन्ते" આ

तम् २, अथवा श्रुत मया आयुष्मता ३, अथवा श्रुत मया भगवत्पादारविन्दयुगलमामृशता ४, अथवा श्रुत मया गुरुकुलमावसता ५, अथवा श्रुत मया हे आयुष्मन्! 'तेण' तत्, प्रथमार्थे तृतीया, भगवता एवमाख्यातम् ६, अथवा-श्रुत मया हे आयुष्मन्! 'तेण' तदा भगवता एवमाख्यातम् ७, अथवा-श्रुत मया

बोधक हो जाता है २। तीसरा अर्थबोध इस प्रकार से है "श्रुत मया आयुष्मता" मुझ आयुष्मान् द्वारा सुना गया है" इस कथनमे यह "आयुष्मता" विशेषण सुधर्मास्वामी के साथ प्रयुक्त होता हुआ प्रतीत होता है ३। "श्रुत मया आमृशता" यहा "आउसतेण" की छाया "आमृशता" हुई है, इसलिये चतुर्थ अर्थ ऐसा होता है कि "भगवान् के पादारविन्दयुगल को स्पर्श करने वाले मैने सुना है" ४। अथवा-"आउसतेणं" की छाया 'आवसता' भी होती है जिसका अर्थ होता है कि "गुरुकुलमें निवास करते हुए मैने सुना है" ५। "तेण" यह पद जब प्रथमा के अर्थमे तृतीयारूप से प्रयुक्त हुआ माना जावेगा तब "तेण" की छाया "तत्" होगी, तब ऐसा अर्थ बोध होगा कि-"श्रुत मया आयुष्मन्। तत् भगवता एवमाख्यातम्" हे आयुष्मन्! मै ने सुना है जिन जीवादिवस्तुओं को भगवान् ने इस प्रकार से प्रतिपादित किया है ६। अथवा-"तेण" यह पद "तदा" के रूपमें प्रयुक्त हुआ जब माना जावेगा तब "श्रुत मया आयुष्मन् तदा भगवता एवमाख्यातम्" ऐसा अर्थ बोध होगा" अर्थात्-हे आयुष्मन्! जम्बू! मै ने तब सुना था जब भगवान्ने ऐसा

પદ ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું બોધક બની જાય છે (૨) ત્રીજો અર્થબોધ આ પ્રમાણે છે-"श्रुत मया आयुष्मता" "આયુષ્માન એવા મારા દ્વારા સંભળાયું છે" આ કથનમાં આ "आयुष्मता" વિશેષણ સુધર્માસ્વામીની સાથે વપરાયું હોય તેમ લાગે છે (૩) श्रुत मया आमृशता" અહીં "आउसतेण" ની છાયા "आमृशता" થઈ છે, તેથી ચોથો અર્થ એવો થાય છે કે "ભગવાનના પાદારવિંદયુગલને સ્પર્શ કરનાર મેં સાંભળ્યું છે" (૪) અથવા "आउसतेण" ની છાયા "आवसता" પણ થાય છે જેનો એવો અર્થ થાય છે કે "ગુરુકુલમાં નિવાસ કરતા એવા મેં સાંભળ્યું છે" (૫) "तेण" આ પદ જો પ્રથમાના અર્થમાં તૃતીયારૂપે વપરાયેલ માનવામાં આવે તો "तेण"ની છાયા "तत्" થશે, ત્યારે આ પ્રમાણે અર્થનો બોધ થશે કે-"श्रुत मया आयुष्मन्! तत् भगवता एवमाख्यातम्" હે આયુષ્માન! જે જીવાદિ વસ્તુઓને ભગવાને આ પ્રકારે પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે મેં સાંભળ્યું હતું (૬) અથવા "तेण" આ પદ तदा નાં રૂપે વપરાયેલું જો માની લેવાય તો "श्रुत मया आयुष्मन् तदा भगवता एवमा

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—" सुयं मे आउस तेण भगवया एवम-क्खाय " इति। तत्रायमर्थः-श्रुतं मया हे आयुष्मन्! तेन भगवता वर्धमानस्वामिना एवमाख्यातम् (१)। अथवा श्रुतं मया आयुष्मदन्ते—आयुष्मतो भगवतो वर्धमान स्वामिनोऽन्ते—समीपे, 'ण' इति वाक्यालङ्कारे, तथाच—भगवता एवमाख्या

यही गम है और ऐसे गम इस आचारांग श्रुतमें अनत हैं। अथवा-इसका तात्पर्य यह भी होता है कि अभिधान तथा अभिधेय के अनुसार ही गम अर्थ बोध होता है और वह अनत रूपमें होता है-एक रूपमें नहीं। जैसे-सुधर्मास्वामी ने जम्बूस्वामी से कहा-"सुयमे आउस तेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुतमया आयुष्मन्! तेन भगवता एवम् आख्यातम्" हे आयुष्मन्! जम्बू मैंने सुना है कि उन भगवान वर्धमान स्वामीने ऐसा कहा है एक तो इन पदों का यह तात्पर्य होता है १। दूसरा अर्थ इस प्रकार होता है कि "सुय मे आउसतेण भग वया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एवम् आख्यातम्" मैंने आयुष्मान् भगवान् महावीर स्वामी के पास सुना है कि उन्होंने ऐसा कहा है। इस प्रकार के वाच्यार्थमें "ण" यह शब्द वाक्यालकार रूप से प्रयुक्त मान लिया जावेगा २। पहिले अर्थमें "आउस" यह पद जम्बू-स्वामी का "आयुष्मन्" रूप से विशेषणरूपमें प्रयुक्त हुआ था, अब इस द्वितीय अर्थमें "आयुष्मदन्ते" यह पद भगवान वर्धमान स्वामीका

"ગમ" છે અને એવા 'ગમ' આ આચારાગસૂત્રમા અનેક છે અથવા તેનુ તાત્પર્ય એ પણ થાય છે કે અભિધાન તથા અભિધેયના અનુસાર જ ગમ-અર્થબોધ થાય છે, અને તે અનતરૂપે થાય છે, એક રૂપે નહીં જેમ કે સુધર્મા સ્વામીએ જબૂસ્વામીને કહ્યુ—"सुय मे आउस तेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्यमान्। तेन भगवता एवम् आख्यातम्" "હે આયુષ્મન! મે સાભળ્યુ છે કે તે ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ એવુ કહ્યુ છે" એક તો એ પદોનુ આ તાત્પર્ય થાય છે (૧) બીજો અર્થ આ પ્રકારે થાય છે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एव आख्यातम्" મે આયુષ્માન્ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે સાભળ્યુ છે કે તેમણે આમ કહ્યું છે આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા "ण" આ શબ્દ વાક્યાલકારરૂપે વપરાયેલ માની લેવાશે (૨) પહેલા અર્થમા "आउस" એ પદ જમ્બૂસ્વામીના "आयुष्मन्" રૂપથી વિશેષણરૂપે વપરાયુ હતુ, હવે આ બીજા અર્થમા "आयुष्मदन्ते" આ

भवन्ति । एव भूता गमा अनन्ता भवन्ति । तथा-पर्यवाः=पर्यायाः=पदार्थधर्माः अनन्ता भवन्ति, ते च स्वपरभेदभिन्ना अक्षरार्थगोचरा वेदितव्याः । तथा-त्रसाः त्रस्यन्ति उष्णाद्यभिसतप्ताः स्वाधिष्ठितोष्णादि स्थानात् उद्विजन्ते गच्छन्ति च छायाद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयः परीताः=असख्याताः सन्ति

'सुय मे आउसतेण' 'आउस सुय मे' 'मे सुय आउस' इत्यादि । इस तरह अर्थ के भेद से पदों का उस उस रूप से सयोजन हो जायगा ये अभिधान के अनुसार गम कहे जायेंगे । इस तरह के गम अनत होते हैं ।

'अनता पज्जवा'-आचारागसूत्र मे पर्यव-पर्यायें-पदार्थधर्म-अनत होते हैं यह दिखलाया गया है । स्वपर्याय एव परपर्याय, इस तरह से पर्यायों के ये दो भेद कहे गये हैं, और ये पदार्थ के ही धर्मरूप से प्रतिपादित हुए है । यह अभी कहा जाचुका है कि निजपर्यायों का सबंध पदार्थ के साथ अस्तित्व धर्म द्वारा होता है, तथा परपर्यायों का सबध वहा नास्तित्वधर्म के द्वारा होता है । हरएक पदार्थ स्वपर्यायों से युक्त है एव परपर्यायो से विहीन है । 'परित्ता तसा' त्रस नामकर्म के उदय से युक्त जो जीव उष्ण आदि से सतप्त होकर दुःखी होते हैं एव उष्णादि समन्वित स्वस्थान का परित्याग कर छाया से समन्वित हुए दूसरे स्थान मे छाया के सेवन के लिये चले जाते हैं वे त्रस जीव है । द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय एव पचेन्द्रिय, इस तरह इनके अनेक भेद है ।

"सुय मे आउसतेण" "आउस सुय मे" "मे सुय आउस" ઇત્યાદિ આ રીતે અર્થના ભેદથી પદોનુ તે તે રૂપે સયોજન થઈ જશે તે અભિધાન અનુસાર ગમ કહેવાશે આ પ્રકારના ગમ અનત હોય છે

"अनता पज्जवा" આચારાગ સૂત્રમા પર્યવ-પર્યાયો-પદાર્થ-ધર્મ-અનત હોય છે તે બતાવવામા આવ્યુ છે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય, આ રીતે પર્યાયોના બે ભેદ બતાવ્યા છે, અને એ પદાર્થના જ ધર્મરૂપે પ્રતિપાદિત થયા છે એ હમણા જ બતાવવામા આવ્યુ છે કે નિજપર્યાયોનો સબધ પદાર્થની સાથે અસ્તિત્વ ધર્મ દ્વારા થાય છે, તથા પરપર્યાયોનો સબધ ત્યા નાસ્તિત્વ ધર્મ દ્વારા થાય છે દરેક પદાર્થ સ્વપર્યાયો વાળો છે અને પરપર્યાયો વિનાનો છે "परित्ता तसा" ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી યુક્ત જે જીવ ઉષ્ણ આદિથી ત્રાસીને દુખી થાય છે અને ઉષ્ણાદિ સમન્વિત પોતાના સ્થાનનો પરિત્યાગ કરીને છાયાથી સમન્વિત એવા બીજા સ્થાને છાયાના સેવનને માટે ચાલ્યા જાય છે તે ત્રસ જીવ છે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય, આ રીતે તેમના અનેક ભેદ પડે છે.

हे आयुष्मन्! 'तेण' तत्र=षड्जीवनिकाय विषये ८, तत्र वा समवसरणे स्थितेन भगवता एवमाख्यातम् ९, अथवा-श्रुत मम हे आयुष्मन्! वर्तते, यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम् १०, एवमादयस्त्व वमर्थमधिकृत्य गमा भवन्ति।

अभिधानवशात्पुनरेवं गमा भवन्ति-'सुयं मे आउसंतेणं' 'आउसं सुय मे' 'मे सुय आउस०' इत्यादि। अर्थभेदेन पदानां तथा तथा संयोजने अभिधानगमा

कहा ७। अथवा-"तेण" की छाया 'तत्र' के रूपमें जब की जावेगी तब ऐसा अर्थ बोध होगा कि-"श्रुत मया आयुष्मन् तत्र-पड्जीवनिकायविषये", हे आयुष्मन् जम्बू। मैंने सुना है जो भगवान् ने पड्जीवनिकाय के विषय में ऐसा कहा है ८. अथवा-"तत्र-समवसरणे भगवता एव माख्यातम्" मैंने सुना है जो समवसरण में स्थित हुए भगवान् ने ऐसा कहा है ९। अथवा "मे" की छाया तृतीया विभक्ति "मया" के रूप में न करके जब "मे" की छाया "मम" के रूप में की जावेगी तब ऐसा अर्थबोध होगा-"श्रुत मम आयुष्मन्! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम्" उन भगवान् ने जो ऐसा कहा है वह मैंने सुन ही रक्खा है" १०।

इस तरह भिन्न २ अर्थ को लेकर इन पदों से जो बोध होगा वह अभिधेय के वश से हुए गम जानने चाहिये।

अभिधान अर्थात् नाम के वश से जो गम होते हैं वे इस प्रकार हैं—

ख्यातम्" એવો અર્થબોધ થશે એટલે કે-"હે આયુષ્મન! જબૂ! જ્યારે ભગવાને આમ કહ્યું ત્યારે મે સાભળ્યુ હતુ (૭) અથવા "तेण" ની છાયા "तत्र" ના રૂપે જ્યારે વપરાય ત્યારે એવો અર્થ બોધ થશે કે "श्रुत मया आयुष्मन् तत्र-पड् जीव निकाय विषये" હે આયુષ્માન્ જમ્બૂ! મે સાભળ્યુ છે કે ભગવાને છ જીવ નિકાયના વિષયમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે(૮) અથવા "समवसरणे भगवता एवमाख्यातम्" મે સાભળ્યુ છે કે સમવસરણમા રહેલ ભગવાને આમ કહ્યુ છે" (૯) અથવા "मे" ની છાયા તૃતીય વિભકિત "मया" ના રૂપે ન કરતા જો "मे" ની છાયા "मम" ના રૂપે કરાય તો આ પ્રમાણે અર્થબોધ થશે "श्रुत मम आयुष्मन्! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम्" એ ભગવાને જે એવુ કહ્યુ છે તે મે સાભળી જ રાખ્યુ છે (૧૦)

આ રીતે ભિન્ન ભિન્ન અર્થને લીધે એ પદોથી જે બોધ થશે તે અભિધેયના વશથી થયેલ ગમ જાણવા જોઈએ

અભિધાનને કારણે જે ગમ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-

भावाः=जीवादयः पदार्थाः अत्राचाराङ्गसूत्रे आख्यायन्ते=सामान्यतया विशेषतया वा कथ्यन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते=वचन पर्यायादिभेदेन नामादिभेदेन वा कथ्यन्ते, प्ररूप्यन्ते=स्वरूपत' कथ्यन्ते, दर्श्यन्ते=उपमानोपमेयभावादिभिः कथ्यन्ते, निदर्श्यन्ते=परानुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुनः पुनर्दश्यन्ते, उपदर्श्यन्ते=उपनय निगमनाभ्या सकलनयाभिप्रायतो वा निश्शङ्कं शिष्यबुद्धौ व्यवस्थाप्यन्ते।

सम्प्रत्याचाराङ्गाध्ययनफलमाह—'से०' इत्यादि। सः=आचाराङ्गस्याध्येता

ये समस्त जीवादिक पदार्थ जिसरूपमे तीर्थंकर प्रभुने प्ररूपित किये हैं उसी रूपसे इस आचारागसूत्रमें सामान्यरूप से अथवा विशेषरूप से कहे गये है। 'प्रज्ञाप्यन्ते' वचनपर्याय अदि के भेद से अथवा नाम आदि के भेद से प्रज्ञापित हुए है। 'प्ररूप्यन्ते' प्ररूपित हुए हैं-स्वरूप कथन-पूर्वक प्रतिपादित हुए हैं। 'दर्श्यन्ते' उपमान उपमेय भाव प्रदर्शन पुरस्सर दिखलाये गये है। 'निदर्श्यन्ते' निदर्शित किये गये हैं-दूसरे जीवों की दया से अथवा भव्य जीवों के कल्याण की भावना से पुनः पुनः कहे गये है, 'उपदर्श्यन्ते' उपनय तथा निगमन द्वारा अथवा समस्तनयो द्वारा शिष्यजनों की बुद्धिमें निश्चित रूपसे व्यवस्थापित किये गये हैं।

अब सूत्रकार इस आचाराग श्रुत के अध्ययन के फल को प्रकट करने के अभिप्राय से कहते है-'से एव आया०' इत्यादि। जो प्राणी इस

દિક પદાર્થ જે રૂપે તીર્થંકર પ્રભુએ પ્રરૂપિત કર્યા છે એજ રૂપે આ આચારાગ સૂત્રમા સામાન્ય રીતે અથવા વિશેષરૂપે કહેલ છે "प्रज्ञाप्यन्ते" વચન, વચન પર્યાય આદિના ભેદથી અથવા નામ આદિના ભેદથી પ્રજ્ઞાપિત થયા છે "प्ररूप्यन्ते" પ્રરૂપિત થયા છે-સ્વરૂપ કથનપૂર્વક પ્રતિપાદિત થયા છે "दृश्यन्ते" ઉપમાન ઉપમેય ભાવ પ્રદર્શન સહિત દર્શાવવામા આવ્યા છે "निदर्श्यन्ते" નિદર્શિત કરાયા છે બીજા જીવોની દયાથી અથવા ભવ્ય જીવોના કલ્યાણની ઇચ્છાથી ફરી ફરીને કહેવાયા છે 'उपदर्श्यन्ते' ઉપનય તથા નિગમ દ્વારા અથવા સમસ્ત નયોદ્વારા શિષ્યજનોની બુદ્ધિમા નિશ્ચિતરૂપે કરાવવામા આવેલ છે

હવે સૂત્રકાર આ આચારાગ સૂત્રના અધ્યયનના ફળને પ્રગટ કરવાના હેતુથી કહે છે કે-"से अेव आया०" ઇત્યાદિ જે પ્રાણી આ આચારાગ સૂત્રનો

नत्वनन्ता। तथा–स्थावराः–तिष्ठन्त्येव-शीलाः स्थावराः–शीतातपाद्यभिभूता अपि स्थानान्तरं गन्तुमसमर्थाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायलक्षणा अनन्ताः सन्ति। वनस्पतेरानन्त्यात्स्थावराणामानन्त्यं बोध्यम्। उपरि निर्दिष्टा एते सर्वे–शाश्वतकृत निबद्धनिकाचिताः, तत्र–शाश्वता–द्रव्यार्थिकनयापेक्षया नित्याः, कृताः=पर्यायार्थतया प्रतिसमयमन्यथात्वावाप्त्याकृताः–अनित्या इत्यर्थः, निबद्धा=सूत्र एव ग्रथिता न तु इतस्ततो विकीर्णाः, निकाचिताः–निर्युक्तिहेतूदाहरणादिभिः प्रतिष्ठिताः शाश्वतादीनां चतुर्णां पदानामितरेतरयोगद्वन्द्वः, जिनप्रज्ञप्ताः=तीर्थंकर प्ररूपिता

ये त्रस जीव परीत–असंख्यात हैं, अनंत नहीं। तथा–'अणंता थावरा' स्थावर जीव अनंत हैं। स्थावर नामकर्म का जिनके उदय है वे एकेन्द्रिय जीव स्थावर जीव कहे गये हैं। वे शीत तथा आतप से पीडित होकर भी एक स्थान से दूसरे स्थान पर जाने के लिये असमर्थ होते हैं। पृथिवीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय तथा वनस्पतिकाय, इस प्रकार इनके ये पांच भेद हैं। स्थावर काय जीव अनंत हैं इसका कारण यह है कि वनस्पति कायिक जीव अनंत हैं इसलिये स्थावर जीवोंमें अनंतता प्रकट की गई है। और पृथ्वी, अप्, तेजो वायु प्रत्येक में असंख्यात असंख्यात जीव है ये सब जीव–त्रसजीव एवं स्थावर जीव 'शाश्वत' द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से नित्य हैं, 'कृत' पर्यायार्थिक नयकी अपेक्षा से अनित्य हैं, 'निबद्ध'–सूत्रमें ही ग्रथित होने से ये निबद्ध हैं तथा 'निकाचित'–निर्युक्ति, हेतु, उदाहरण आदि के द्वारा ये अच्छी तरह से प्रतिष्ठित हैं इसलिये ये निकाचित है। 'जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते'

એ ત્રસ જીવ પરીત–અસંખ્યાત છે, અનંત નથી તથા–"अणंता थावरा" સ્થાવર જીવ અનંત છે સ્થાવર નામ કર્મનો જેમને ઉદય છે એ એકેન્દ્રિય જીવોને સ્થાવર જીવ કહેલ છે તેઓ શીત તથા આતપથી ત્રાસીને એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જવાને માટે અસમર્થ હોય છે પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય તથા વનસ્પતિકાય, આ રીતે તેમના પાંચ ભેદ છે સ્થાવર કાય જીવ અનંત છે, તેનું કારણ એ છે કે વનસ્પતિકાયિક જીવ અનંત છે તે કારણે સ્થાવર જીવોના અનંતતા પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે એ બધા જીવ–ત્રસજીવ અને સ્થાવર જીવ "શાશ્વત" દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, "कृत" પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, "निबद्ध" સૂત્રમાં જ ગ્રથિત હોવાથી નિબદ્ધ છે તથા "निकाचित" નિર્યુક્તિ, હેતુ, ઉદાહરણ આદિ દ્વારા તે સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત છે તેથી તેઓ નિકાચિત છે "जिन प्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते" એ સમસ્ત જીવો

भवति-एवं त्रिधं विविधज्ञानवान् भवति। अय भावः यथा आचाराङ्गे परसमयनिराकरणपुरस्सरं स्वसमयः स्थापितो वर्त्तते तथैव अस्याचाराङ्गस्याध्ययनशीलः स्वसमयज्ञः परसमयज्ञश्च भूत्वा परसमयं निराकृत्य स्वसमयस्थापनेन विशिष्टतरो भवति। वक्तव्यमुपसंहरन्नाह—'एवं०' इत्यादि। एवम्-अनेन प्रकारेण अर्थाद्-आचारगोचरविनयादि कथनेन अस्मिन्नाचाराङ्गे चरण-करण प्ररूपणा, चरण=व्रतश्रमणधर्मसंयमादिक सप्तति संख्यकम्, करण=पिण्ड-विशुद्धि समित्यादि सप्तति संख्यकम्, तयोः प्ररूपणा आख्यायते प्रज्ञाप्यते प्ररूप्यते दर्श्यते, निदर्श्यते उपदर्श्यते। एषा-

बन जाता है तब वह ज्ञाता हो जाता है-इस शास्त्र का अध्ययन कर वह समस्त जीवादिक पदार्थो का तथा उनके सच्चे स्वरूप का जाननेवाला होता है। 'एवं विण्णाया' विज्ञाता हो जाता है-विविध ज्ञानवाला बन जाता है, तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार आचारांगसूत्रमें परसमय निराकरण पुरस्सर स्वसमय स्थापित किया गया है, अब जो मोक्षाभिलाषी इसका अध्येता बन जायगा वह उस तरह स्वसमय एवं परसमयका ज्ञाता अवश्य बन जायगा। इस तरह वह प्राणी परसमय का निराकरण करके जब स्वसमयकी स्थापना करता है तो इससे वह विशिष्टतर ही कहा जाता है। अब वक्तव्यका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते है कि-इस तरह आचार, गोचर, विनय आदिके कथनसे इस आचारांगसूत्रमें चरणसत्तरी एवं करणसत्तरी की प्ररूपणा की गई है, प्रज्ञापित हुई है, दिखलाई गई है, निदर्शित की गई है, तथा उपद-

બની જાય છે ત્યારે તે જ્ઞાતા બની જાય છે-આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરીને તે સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોને તથા તેમના સાચા સ્વરૂપને જાણનાર થઈ જાય છે "એવ વિણ્ણાયા" વિજ્ઞાતા થઈ જાય છે-વિવિધ જ્ઞાનવાળો બની જાય છે, તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રકારે આચારાંગ સૂત્રમાં પર સમય નિરાકરણપૂર્વક સ્વસમય સ્થપિત કરાયેલ છે, હવે જે મુમુક્ષુ તેનો પાઠી બને તે એ રીતે સ્વસમય અને પરસમયનો જ્ઞાતા અવશ્ય બનશે આ રીતે તે પ્રાણી પરસમયનું નિરાકરણ કરીને જ્યારે સ્વસમયની સ્થાપના કરે છે, ત્યારે તે વડે તે વિશિષ્ટતર જ કહેવાય છે હવે વક્તવ્યનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે-આ રીતે આચાર, ગોચર, વિનય આદિના કથનથી આ આચારાંગ સૂત્રમાં ચરણસત્તરી અને કરણસત્તરીની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે-પ્રજ્ઞાપિત થઈ છે, દેખાડવામાં આવી છે, નિદર્શિત કરાઈ છે,

एवमात्मा-अस्मिन् भावतः सम्यगधीते सति एवमात्मा भवति, तदुक्तक्रियापरिणामपरिणमनादात्मस्वरूपो भवतीत्यर्थः। एवं क्रियासारमेव ज्ञानं श्रेयस्करमिति व्यापयितुं क्रियापरिणाममभिधाय साम्प्रतं ज्ञानमधिकृत्याह-'एवं ज्ञाता' इति। स एव ज्ञाता भवति-इदमधीत्य सर्वपदार्थसार्थज्ञायको भवतीति भावः। तथा-एवं विज्ञाता

आचारांगसूत्रका भावपूर्वक अध्येता होता है वह सच्चा आत्मा बन जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि शास्त्र के अध्ययन का फल होता है-उसके द्वारा प्रतिपादित आचरण को-उपदेश को अपने जीवनमें उतारना। यही भावपूर्वक उसका पठन कहलाता है। भावश्रुत इसी का नाम है, अतः जब आत्मा इस आचारांग सूत्रका अध्येता सम्यक्‌रीति से बन जाता है तो वह नियमतः उसके द्वारा प्रतिपादित शुद्ध क्रियाओं का अपने मनुष्यजीवनमें आचरण करने वाला बन जाता है। इन क्रियाओं को अपने जीवनमें उतारना इसका अर्थ यही है कि आत्मा सच्चे अर्थमें आत्मा बन गया है-समीचीन आचरण करना यही ज्ञान का फल है और ऐसा ज्ञान ही श्रेयस्कर होता है, क्रिया हीन ज्ञान की कोई कीमत नहीं, ऐसा जानकर वह आत्मा-प्राणी आत्मा की परभाव परिणतिरूप असदाचरण का परित्याग कर आत्मा का निज स्वभावरूप जो सदाचरण है उसका आचरित करने वाला बन जाता है, यही आत्मा का आत्मा बनना है। 'एवं णाया' जब आत्मा सच्चे अर्थमें आत्मा

ભાવપૂર્વક અભ્યાસ કરે છે તે સાચો આત્મા બને છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શાસ્ત્રના અધ્યયનનું ફળ હોય છે-તેના દ્વારા પ્રતિપાદિત આચરણને-ઉપદેશને પોતાના જીવનમાં ઉતારવો. એજ ભાવપૂર્વકનું તેનું પઠન કહેવાય છે ભાવશ્રુત તેનુ જ નામ છે તેથી જો આત્મા આ આચારાંગ સૂત્રનો અભ્યાસક સમ્યક્ રીતે બની જાય છે તો તે નિયમપૂર્વક તેના દ્વારા પ્રતિપાદિત શુદ્ધ ક્રિયાઓને પોતાના જીવનમાં આચરનાર બની જાય છે એ ક્રિયાઓને પોતાના જીવનમાં ઉતારવી તેનો અર્થ એજ છે કે આત્મા સાચા અર્થમાં આત્મા બની ગયો છે સમીચીન આચરણ કરવું એજ જ્ઞાનનું ફળ છે અને એવું જ્ઞાન જ કલ્યાણકારી હોય છે, ક્રિયાશૂન્ય જ્ઞાનની કંઈ જ કીમત નથી, એમ સમજીને તે આત્મા-પ્રાણી આત્માની પરભાવ પરિણતિરૂપ અસદાચરણનો પરિત્યાગ કરીને આત્માના નિજ સ્વભાવરૂપ જે સદાચરણ છે તેને આચારનારો બની જાય છે, એજ આત્માનું આત્મા બનવું છે "એવં ણાયા" જ્યારે આત્મા સાચા અર્થમાં આત્મા

संखिज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए बिइए अंगे, दो-सुयक्खधा, तेवीस अज्झयणा, तित्तीसं उद्देसणकाला तित्तीसं समुद्देसणकाला, छत्तीसं पयसहस्साइ पयग्गेण, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासय-कड-निबद्ध-निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं णाया एवं विण्णाया। एवं चरण करणपरूवणा आघविज्जइ, पण्णविज्जइ, दंसिज्जइ, निदंसिज्जइ, उवदंसिज्जइ। से त सूयगडे ॥ सू० ४६ ॥

छाया—अथ किं तत् सूत्रकृतम्? सूत्रकृते खलु लोकः सूच्यते, अलोकः सूच्यते, लोकालोकः सूच्यते, जीवाः सूच्यन्ते, अजीवाः सूच्यन्ते, जीवाजीवा सूच्यन्ते, स्वसमयः सूच्यते, परसमयः सूच्यते, स्वसमय-परसमयं सूच्यते। सूत्र-कृते खलु अशीत्यधिकस्य क्रियावादिकशतस्य, चतुरशीतेरक्रियावादिना, सप्तषष्ट्या अज्ञानिक वादिनाम्, द्वात्रिंशतो वैनयिकवादिना, त्रयाणा त्रिषष्ट्यधिकाना पाष-ण्डिक शताना व्यूह कृत्वा स्वसमय. स्थाप्यते। सूत्रकृते खलु परीता वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येयाः वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, (संख्येयाः संग्रहण्य.) संख्येयाः प्रतिपत्तय. तत्खलु अङ्गार्थतया द्वितीयमङ्गम्, द्वौ श्रुतस्कन्धौ, त्रयोविंशतिरध्ययनानि त्रयस्त्रिंशदुद्देशनकालाः, त्रयस्त्रिंश-त्समुद्देशनकाला, षट्त्रिंशत् पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमा., अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वत-कृत-निबद्ध-निकाचिता-जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निद-र्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा, एव ज्ञाता, एव विज्ञाता। एव चरण करणप्ररूपणा आख्यायते प्रज्ञाप्यते प्ररूप्यते दर्श्यते निदर्श्यते उपदर्श्यते। तदेतत् सूत्रकृतम् ॥ सू० ४६ ॥

मर्थं पूर्ववद् बोध्यः । आचाराङ्गस्वरूपमुक्त्वाऽऽचार्यः शिष्यमाह-'से त आयारे' इति। स एष आचारः-हे जम्बू ! यस्त्वयाऽऽचाराङ्गभावः पृष्टः स ज्ञानाचारादि लक्षण आचारोऽयमनन्तरोक्तो विज्ञेयः ॥ सू० ४५ ॥

आचाराङ्गस्वरूपमभिधाय साम्प्रत द्वितीयसूत्रकृताङ्गसूत्रस्य स्वरूपमाह-'से किं त सूयगडे०' इत्यादि।

मूलम्-से किं त सूयगडे? सूयगडे णं लोए सूइज्जइ, अलोए सूइज्जइ, लोयालोए सूइज्जइ, जीवा सूइज्जंति, अजीवा सूइज्जति, जीवाजीवा सूइज्जति, ससमए सूइज्जइ, परसमए सूइज्जइ, ससमयपरसमए सूइज्जइ, सूयगडे ण असीयस्स किरिवाइ सयस्स, चउरासीए अकिरियावाईणं, सत्तट्ठीए, अण्णाणियवाईणं वत्तीसाए, वेणइयवाईण, तिण्ह तेसट्ठाणं पासण्डियसयाण बूहं किच्चा ससमए ठाविज्जइ । सूयगडे णं परित्ता वायणा, संखिज्जा अणुओगदारा, सखेज्जा वेढा, सखेज्जा सिलोगा, सखिज्जाओ निज्जुत्तीओ,(सखिज्जाओ सगहणीओ)

र्शित हुई है । (इन सबका अर्थ पहिले की तरह ही है) । इस तरह आचारागके स्वरूपको कह कर अब सुधर्मास्वामी-जबूस्वामीसे कहते हैं कि हे जम्बू ! जो तुमने आचारके स्वरूपके विषयमें प्रश्न किया था वह आचार ज्ञानाचार आदिके भेदसे इस प्रकारका है कि जिसके विषय में यहा तक कथन किया गया है ॥ सू० ४५ ॥

તથા ઉપદર્શિત થઈ છે (આ બધાનો અર્થ આગળ આપ્યા પ્રમાણે છે) આ રીતે આચારાગના સ્વરૂપને કહીને હવે સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે હે જમ્બૂ! તમે આચારના સ્વરૂપના વિષયમા જે પ્રશ્ન કર્યો હતો, તે આચાર જ્ઞાનાચાર આદિના ભેદથી કેવા પ્રકારનો છે તેના વિષે અહી સુધી વર્ણન કર વામા આવ્યુ છે ॥ સૂ. ૪૫ ॥

"अल्पाक्षरमसन्दिग्ध, सार वद् विश्वतो मुखम् ।
अस्तोभमनवद्य च, सूत्र सूत्रविदो विदुः" ॥ इति ।

कल्याणकी सिद्धि कर लेता है । "सूत्रमिव सूत्रम्" जिस प्रकार तन्तु के द्वारा दो, तीन अथवा अधिक भी वस्तुएँ एक जगह बाध दी जाती हैं उसी प्रकार एक ही सूत्रद्वारा बहुतसे अर्थ भी बाधे जाते ह इस लिये सूत्रकी तरह यह सूत्र कहा गया है । अथवा सूत्रका यह भी-लक्षण कहा गया है—

"अल्पाक्षर मसदिग्ध, सारवत् विश्वतोमुखम् ।
अस्तोभमनवद्य च, सूत्र सूत्रविदो विदुः" ॥१॥

अल्पाक्षर-जिसमे अक्षर अल्प हों, तथा-असन्दिग्ध-सन्देहरहित, अर्थात् जो सन्देह को उत्पन्न करने वाले अनेकार्थक शब्दोसे रहित हो, सारवत्-सारयुक्त, अर्थात् अनेक पर्यायों से युक्त हो अथवा बहुत अर्थको कहने वाला हो, विश्वतोमुख-अर्थात् चारों अनुयोगो से युक्त हो अस्तोभ-अर्थात्-'वा, वै, हि' आदि स्तोभों-निरर्थक निपातों से रहित हों, अनवद्य-गर्हा रहित अर्थात् हिंसा का प्रतिपादक न हो, इस प्रकार के लक्षणों से युक्त को ही सूत्र के जानने वालों ने सूत्र कहा है ॥१॥

निःश्रेयस-આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ કરી લે છે "सूत्रमिव सूत्रम्" જેમ સૂત્ર (દોરી) દ્વારા બે, ત્રણ અથવા વધારે વસ્તુઓ પણ એક જગ્યાએ બાધી દેવાય છે તેમ એક જ સૂત્ર દ્વારા બહુ જ અર્થો પણ બાધી શકાય છે, તે કારણે આ સૂત્રને સૂત્ર (દોરા) જેવુ કહેલ છે અથવા સૂત્રનુ આ પણ લક્ષણ કહેલ છે—

"अल्पाक्षर मसदिग्ध, सारवत् विश्वतोमुखम् ।
अस्तोम मनवद्यच, सूत्र सूत्रविदो विदुः" ॥१॥

अल्पाक्षर-જેમા થોડા અક્ષર હોય, તથા असदिग्ध-સદેહ રહિત એટલે કે જે સદેહ ઉત્પન્ન કરનારા અનેકાર્થક શબ્દોથી રહિત હોય, सारवत्-સારયુકત એટલે કે અનેક પર્યાયોથી યુકત અથવા ઘણા અર્થને કહેનાર હોય, विश्वतोमुख-એટલે કે ચારે અનુયોગોવાળુ હોય, अस्तोभ-એટલે કે 'वा, वै, हि આદિ સ્તોભો-નકામા નિપાતો વિનાનુ હોય, अनवद्य-ગર્હારહિત એટલે કે હિંસાનુ પ્રતિપાદક ન હોય, આ પ્રકારના લક્ષણોવાળાને જ સૂત્રના જાણકારોએ સૂત્ર કહેલ છે ॥૧॥

टीका—'से किं तं०' इत्यादि—

अथ किं तत् सूत्रकृतम्=सूत्रकृताङ्गम्? सूचनात्=जीवा-जीवादिपदार्थाना प्रतिबोधनात् सूत्रम्, यद्वा-सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थं सूचनात् सूत्रम्, अथवा-सुप्तमिव सूत्रम्, यथा-सुप्तः पुरुषः प्रतिबोधितः सन्नभीष्टं कार्यं साधयति, तथैवेदमर्थेन प्रतिबोधितं सन्निःश्रेयसं साधयति। तथा सूत्र=तन्तु, तदिव सूत्रम्, यथा तन्तुना द्वे त्रीणि तदधिकानि वा वस्तूनि एकत्र संयोज्यते, तथैव एकेन सूत्रेण बहवोऽर्था निबध्यन्ते इति सूत्रम्। अथवेदमपि सूत्रलक्षणम्—

सूत्रकार आचारांगका स्वरूप कह कर अब दूसरे अङ्ग सूत्रकृताङ्ग का स्वरूप कहते हैं—'से किं तं सूयगडे०' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न—हे भदन्त! द्वितीय अङ्ग सूत्रकृताङ्गका क्या स्वरूप है?

उत्तर—जो सूत्ररूपसे रचा गया है वह "सूत्रकृत" है। यद्यपि सूत्ररूपसे ही समस्त अंगोंकी रचना हुई है, फिर भी इसे "जो सूत्र रूपसे रचा गया वह सूत्रकृत है" ऐसा जो कहा गया है वह रूढिकी अपेक्षा से जानना चाहिये। "सूचनात् सूत्रम्" समस्त जीवादिक पदार्थों का जो प्रतिबोधक होता है वह सूत्र है अथवा-द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनयके विषयभूत समस्त जीवादिक पदार्थोंका जो प्ररूपक होता है वह सूत्र है अथवा "सुप्तमिव सूत्रम्" जैसे सोया हुआ कोई पुरुष जब जगा दिया जाता है तो वह अपने अभीष्ट कार्यको करने में लग जाता है उसी प्रकार अर्थ से प्रतिबोधित हुआ सूत्र निःश्रेयस आत्म

સૂત્રકાર આચારાંગનું સ્વરૂપ કહીને બીજા અંગ-સૂત્રકૃતાંગનું સ્વરૂપ કહે છે—"से किं तं सूयगडे०" ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! દ્વીતીય અંગ સૂત્રકૃતાંગનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—જે સૂત્રરૂપે રચવામાં આવેલ છે તે "सूत्रकृत" છે જો કે સમસ્ત અંગોની રચના સૂત્રરૂપે જ થઈ છે તો પણ તેને "જે સૂત્રરૂપે રચવામાં આવેલ છે તે સૂત્રકૃત છે" એવું જે કહેલ છે તે રૂઢીની અપેક્ષાએ જાણવું જોઈએ "सूचनात् सूत्रम्" સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોનું જે પ્રતિબોધક હોય છે તે સૂત્ર છે અથવા દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયના વિષયભૂત સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોનું જે પ્રરૂપક હોય છે તે સૂત્ર છે અથવા "सुप्तमिव सूत्रम्" જેમ સુતેલા કોઈ પુરૂષને જ્યારે જગાડવામાં આવે છે ત્યારે તે પોતાના અભીષ્ટ કાર્ય કરવાને મંડી જાય છે એજ પ્રકારે અર્થથી પ્રતિબોધિત થયેલ સૂત્ર

"अल्पाक्षरमसन्दिग्ध, सार वद् विश्वतो मुखम् ।
अस्तोभमनवद्य च, सूत्र सूत्रविदो विदुः" ॥ इति ।

कल्याणकी सिद्धि कर लेता है । "सूत्रमिव सूत्रम्" जिस प्रकार तन्तु केद्वारा दो, तीन अथवा अधिक भी वस्तुएँ एक जगह बाध दी जाती हैं उसी प्रकार एक ही सूत्रद्वारा बहुतसे अर्थ भी बाधे जाते हैं इस लिये सूत्रकी तरह यह सूत्र कहा गया है । अथवा सूत्रका यह भी-लक्षण कहा गया है—

"अल्पाक्षर मसदिग्ध, सारवत् विश्वतोमुखम् ।
अस्तोभमनवद्य च, सूत्र सूत्रविदो विदुः" ॥१॥

अल्पाक्षर-जिसमे अक्षर अल्प हो, तथा-असन्दिग्ध-सन्देहरहित, अर्थात् जो सन्देह को उत्पन्न करने वाले अनेकार्थक शब्दोसे रहित हो, सारवत्-सारयुक्त, अर्थात् अनेक पर्यायों से युक्त हो अथवा बहुत अर्थको कहने वाला हो, विश्वतोमुख-अर्थात् चारों अनुयोगो से युक्त हो अस्तोभ-अर्थात-'वा, वै, हि' आदि स्तोभो-निरर्थक निपातों से रहित हों, अनवद्य-गर्हा रहित अर्थात् हिंसा का प्रतिपादक न हो, इस प्रकार के लक्षणो से युक्त को ही सूत्र के जानने वालों ने सूत्र कहा है ॥१॥

નિ શ્રેયમ-આત્મકલ્યાણુની સિદ્ધિ કરી લે છે "सूत्रमिव सूत्रम्" જેમ સૂત્ર (દોરી) દ્વારા બે, ત્રણુ અથવા વધારે વસ્તુઓ પણુ એક જગ્યાએ બાધી દેવાય છે તેમ એક જ સૂત્ર દ્વારા બહુ જ અર્થો પણ બાધી શકાય છે, તે કારણે આ સૂત્રને સૂત્ર (દોરા) જેવુ કહેલ છે અથવા સૂત્રનુ આ પણુ લક્ષણુ કહેલ છે-

"अल्पाक्षर मसदिग्ध, सारवत् विश्वतोमुखम् ।
अस्तोम मनवद्यच, सूत्र सूत्रविदो विदुः" ॥१॥

अल्पाक्षर-જેમા થોડા અક્ષર હોય, તથા असदिग्ध-સદેહ રહિત એટલે કે જે સદેહ ઉત્પન્ન કરનારા અનેકાર્થક શબ્દોથી રહિત હોય, सारवत्-સારયુકત એટલે કે અનેક પર્યાયોથી યુકત અથવા ઘણા અર્થને કહેનાર હોય, विश्वतोमुख-એટલે કે ચારે અનુયોગોવાળુ હોય, अस्तोभ-એટલે કે 'वा, वै, हि આદિ સ્તોભો-નકામા નિપાતો વિનાનુ હોય, अनवद्य-ગર્હારહિત એટલે કે હિંસાનુ પ્રતિપાદક ન હોય, આ પ્રકારના લક્ષણોવાળાને જ સૂત્રના જાણુકારોએ સૂત્ર કહેલ છે ॥ ૧ ॥

सूत्रेण=सूत्ररूपतया कृत=रचितम्, सूत्रकृतम्। यद्यपि सर्वाण्यङ्गानि सूत्ररूपतयैव विहितानि, तथापि रूढिवशादिदमेवाङ्गं सूत्रकृताङ्गशब्देन प्रोच्यते। इति। उत्तरयति—सूत्रकृते खलु लोकः—लोक्यते=केवलालोकेन दृश्यते इति लोकः पञ्चास्तिकायात्मकः स सूच्यते। तथा—अलोकः=लोकभिन्नः स सूच्यते। लोकालोक लक्षण चेदम्—

' धर्मादीना वृत्ति, र्द्रव्याणा भवति यत्र तत् क्षेत्रम्।
तैर्द्रव्यैः सह लोक,—स्तद्विपरीत ह्यलोकाख्यम् " ॥इति।

तथा—लोकालोकः=लोकश्च अलोकश्च—लोकालोक तत् सूच्यते। तथा—जीवाः=चेतनालक्षणाः सूच्यन्ते, अजीवाः=जीवविपरीतस्वरूपाः धर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायाद्धासमयाः

इस तरह जो सूत्ररूप से रचा गया है वह सूत्रकृत अग है और यह द्वितीय अग है। इसी विषय को जानने के लिये यह प्रश्न उपस्थित हुआ है। उत्तररूपमें अब सूत्रकार कहते हैं—'सूयगडेणं०' इत्यादि।

सूत्रकृताङ्ग मे पञ्चास्तिकायात्मक इस लोक की प्ररूपणा की गयी है। 'लोक्यते इति लोकः' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जो केवलज्ञानरूपी आलोकप्रकाश से देखा जावे वह लोक है। यह पाँच अस्तिकायों से युक्त है। इस प्रकार के लोक की प्ररूपणा हुई है। लोक से भिन्न अलोक है, इस अलोकाकाश की भी वहाँ प्ररूपणा हुई है। लोकाकाश और अलोकाकाश का स्वरूप इस प्रकार बतलाया है—'जितने क्षेत्र मे धर्मादिक द्रव्यों का अस्तित्व पाया जाता है उतना क्षेत्र लोकाकाश, एव जहाँ केवल आकाश ही आकाश है वह अलोकाकाश है।' इसी तरह इसमे जीव, अजीव और जीवाजीव वर्णित हुए हैं। चेतना जिसका एक मात्र लक्षण है वह

આ પ્રકારે જે સૂત્રરૂપે રચાયુ છે તે સૂત્રકૃત અ ગ છે, અને તે બીજુ અ ગ છે એજ વિષયને જાણવાને માટે આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો છે ઉત્તરરૂપે હવે સૂત્રકાર કહે છે—"સૂયગડે ણ૦"ઈત્યાદિ

સૂત્રકૃતાગમા પ ચાસ્તિકાયરૂપ આ લોકની પ્રરૂપણા કરી છે, 'लोक्यते इति लोक ' આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર, જે કેવલજ્ઞાનરૂપી આલોકપ્રકાશથી જોવાય તે લોક છે એ પાચ અસ્તિકાયોથી યુક્ત છે આ પ્રકારના લોકની પ્રરૂપણા આ સૂત્રમા કરાઈ છે લોકથી જુદો અલોક છે આ અલોકાકાશની પણ ત્યા પ્રરૂપણા થઈ છે લોકાકાશ, અને અલોકાકાશનુ સ્વરૂપ આ પ્રકારે બતાવ્યુ છે જેટલા ક્ષેત્રમા ધર્માદિક દ્રવ્યોનુ અસ્તિત્વ હોય છે એટલુ ક્ષેત્ર લોકાકાશ તેમજ જ્યા કેવળ આકાશ જ આકાશ છે, તે અલોકાકાશ છે એજ રીતે એમા જીવ અજીવ અને જીવાજીવનુ વર્ણન થયુ છે ચેતના જેનુ એકમાત્ર લક્ષણ છે તે—જીવ છે

ते सूच्यन्ते, जीवा जीवा'=जीवाजीवादि द्रव्याणि सूच्यन्ते। तथा-स्वसमयः=अर्हन्मतानुसारिसिद्धान्तः सूच्यते, परसमयः=इतर दर्शनसिद्धान्तः सूच्यते, स्वसमय परसमय=स्वस्य परस्य च सिद्धान्तः सूच्यते। तथा-सूत्रकृते खलु 'असीअस्स' अशीत्यधिकस्य क्रियावादिक शतस्य-क्रियावदितु शील येपा ते क्रियावादिनस्त एव क्रियावादिकास्तेषां शत तस्य, अशीत्यधिकशतसङ्ख्यकाना क्रियावादिना व्यूह कृत्वा स्वसमयः स्थाप्यते-इत्यग्रेण सम्बन्धः। एवं सर्वत्र। क्रियावाद्यादीना विस्तर स्वरूप समवायाङ्गसूत्रस्य भावबोधिनी टीकातोऽवसेयम्। एव त्रयाणा त्रिपष्ट्यधिकाना पापण्डिकशतानाम्=उपरि निर्दिष्टाना सर्वेषा मीलने त्रिपष्ट्यधिकत्रिशतानि पापण्डिकमतानि तेपा व्यूहम्=प्रतिक्षेप कृत्वा=सर्वाणि मतानि दूषयित्वा स्वसमयः

जीव है। इस लक्षण से विपरीत अजीव हैं। धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय तथा काल, ये सब अजीव है। तथा इस सूत्रकृताङ्ग में स्वसमय सूचित हुए है। वीतराग, सर्वज्ञ, हितोपदेशी अर्हन्त प्रभु द्वारा जिन सिद्धान्तों की प्ररूपणा की गयी है, वे स्वसमय हैं। अन्य दर्शनों के जो सिद्धान्त है वे परसमय हैं। इनकी सूचना भी सूत्रकृताङ्ग में है। तथा स्वपर सिद्धान्त की सूचना भी इस सूत्रकृताङ्ग में की गयी है।

तथा-सूत्रकृताङ्गमे एकसौ अस्सी १८० भेद क्रियावादियों के चोरासी, ८४ भेद अक्रियावादियो के, सडसठ ६७ भेद अज्ञानवादियों के, तथा बत्तीस ३२ भेद विनय वादियों के इस प्रकार तीनसौ तेसठ ३६३ पाखडियों के मत का निरसन करके स्वसमय-स्वसिद्धान्त की स्थापना की गई है।

એ લક્ષણથી ભિન્ન અજીવ છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય તથા કાલ, એ બધા અજીવ છે તથા આ સૂત્રકૃતાગમા સ્વસમય સૂચિત થયેલ છે વિતરાગ, સર્વજ્ઞ, હિતોપદેશી અર્હંત પ્રભુ દ્વારા જીન સિદ્ધાતોની પ્રરૂપણા કરાઈ છે તે સ્વ સમય છે અન્ય દર્શનોના જે સિદ્ધાત છે, તે પર સમય છે તેની સૂચના પણ "સૂત્રકૃતાગ"મા છે તથા સ્વ, પર સિદ્ધાતની સૂચના પણ એ "સૂત્રકૃતાગ"મા કરવામા આવી છે

સૂત્રકૃતાગમા એકસોએસી ૧૮૦ ભેદો ક્રિયાવાદીઓના, ચોરાશી (૮૪) ભેદો અક્રિયાવાદીઓના, સડસઠ (૬૭) ભેદો અજ્ઞાનવાદીઓના તથા બત્રીસ (૩૨) ભેદો વિનયવાદીઓના, આ પ્રકારે ત્રણસોતેસઠ (૩૬૩) પાખડીઓના મતનુ નિરસન કરીને સ્વસમય-સ્વસિદ્ધાતની સ્થાપના કરવામા આવી છે

सूत्रेण=सूत्ररूपतया कृत=रचितम्, सूत्रकृतम्। यद्यपि सर्वाण्यङ्गानि सूत्ररूपतयैव विहितानि, तथापि रूढिवशादिदमेवाङ्गं सूत्रकृताङ्गशब्देन प्रोच्यते। इति। उत्तरयति—सूत्रकृते खलु लोकः—लोक्यते=केवलालोकेन दृश्यते इति लोकः पञ्चास्तिकायात्मकः स सूच्यते। तथा—अलोकः=लोकभिन्नः स सूच्यते। लोकालोकलक्षणं चेदम्—

'धर्मादीनां वृत्ति, द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम्।
तैर्द्रव्यैः सह लोक,—स्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम्'' ॥ इति।

तथा—लोकालोकः=लोकश्च अलोकश्च—लोकालोकं तत् सूच्यते। तथा—जीवाः=चेतनालक्षणाः सूच्यन्ते, अजीवाः=जीवविपरीतस्वरूपाः धर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायाद्धासमयाः

इस तरह जो सूत्ररूप से रचा गया है वह सूत्रकृत अंग है और यह द्वितीय अंग है। इसी विषय को जानने के लिये यह प्रश्न उपस्थित हुआ है। उत्तररूपमें अब सूत्रकार कहते हैं—'सूयगडेणं०' इत्यादि।

सूत्रकृताङ्ग में पञ्चास्तिकायात्मक इस लोक की प्ररूपणा की गयी है। 'लोक्यते इति लोक.' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जो केवलज्ञानरूपी आलोकप्रकाश से देखा जावे वह लोक है। यह पाँच अस्तिकायों से युक्त है। इस प्रकार के लोक की प्ररूपणा हुई है। लोक से भिन्न अलोक है, इस अलोकाकाश की भी वहाँ प्ररूपणा हुई है। लोकाकाश और अलोकाकाश का स्वरूप इस प्रकार बतलाया है—'जितने क्षेत्र मे धर्मादिक द्रव्यों का अस्तित्व पाया जाता है उतना क्षेत्र लोकाकाश, एव जहाँ केवल आकाश ही आकाश है वह अलोकाकाश है।' इसी तरह इसमें जीव, अजीव और जीवाजीव वर्णित हुए हैं। चेतना जिसका एक मात्र लक्षण है वह

આ પ્રકારે જે સૂત્રરૂપે રચાયુ છે તે સૂત્રકૃત અંગ છે, અને તે બીજુ અંગ છે એજ વિષયને જાણવાને માટે આ પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવ્યો છે ઉત્તરરૂપે હવે સૂત્રકાર કહે છે—"सूयगडे णं०" ઈત્યાદિ

સૂત્રકૃતાંગમા પંચાસ્તિકાયરૂપ આ લોકની પ્રરૂપણા કરી છે, 'लोक्यते इति लोक' આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર, જે કેવલજ્ઞાનરુપી આલોકપ્રકાશથી જોવાય તે લોક છે એ પાચ અસ્તિકાયોથી યુક્ત છે આ પ્રકારના લોકની પ્રરૂપણા આ સૂત્રમા કરાઈ છે લોકથી જુદો અલોક છે આ અલોકાકાશની પણ ત્યા પ્રરૂપણા થઈ છે લોકાકાશ, અને અલોકાકાશનુ સ્વરૂપ આ પ્રકારે બતાવ્યુ છે જેટલા ક્ષેત્રમા ધર્માદિક દ્રવ્યોનુ અસ્તિત્વ હોય છે એટલુ ક્ષેત્ર લોકાકાશ તેમજ જ્યા કેવળ આકાશ જ આકાશ છે, તે અલોકાકાશ છે એજ રીતે એમા જીવ અજીવ અને જીવાજીવનુ વર્ણન થયુ છે ચેતના જેનુ એકમાત્ર લક્ષણ છે તે જીવ છે

त्रयः, तृतीये चत्वारः, चतुर्थे द्वौ, पञ्चमे द्वौ, अवशिष्टेषु एकादशस्वध्ययनेषु प्रत्येकत्र एकैक उद्देशनकालः इति एकादश उद्देशनकालाः, तथा-द्वितीय श्रुतस्कन्धस्य सप्तस्वध्ययनेषु प्रत्येकत्र एकैक उद्देशनकाल, इति सप्तोद्देशनकालाः, एव सर्व सकलनया त्रयस्त्रिश दुद्देशनकालाः, त्रयस्त्रिंशत्समुद्देशनकाला', तथा-षट्त्रिंशत्पदसहस्राणि ३६००० पदाग्रेण=पदपरिमाणेन प्रज्ञप्तानि । 'प्रज्ञप्तानि' इत्यस्य लिङ्गवचन विपरिणामेन सर्वत्रान्वयः कार्यः । तथा-अत्र-सख्येयानि अक्षराणि, अनन्तागमाः, अनन्ताः पर्यायाः, परीताः=असख्यातास्त्रसाः, अनन्ता स्थावराः सन्ति । उपरि निर्दिष्टाः सर्वे जिन प्रज्ञप्ता भावाः सन्ति । कीदृशा एते ? इत्याह-' सासया ' शाश्वताः, कृताः, निबद्धाः पुनः निकाचिताः । त एते भावा अत्र-आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते,

---

अध्ययनमें तीन, तीसरे अध्ययनमें चार, चौथे अध्ययन में दो, पांचवे अध्ययनमें दो, इस तरह पाच अध्ययनोंमें पन्द्रह उद्देशनकाल हुए। तथा अवशिष्ट ग्यारह अध्ययनों में प्रत्येक मे एक उद्देशनकाल होने से ग्यारह उद्देशन काल हुए, इस प्रकार प्रथम श्रुतस्कधके ये छाईस उद्देशनकाल हुए। द्वितीय श्रुतस्कधके जो सात अध्ययन हैं उनमे प्रत्येक में एक-एक उद्देशनकाल होनेसे सात उद्देशनकाल हुए, इस प्रकार दोनों श्रुतस्कधों के उद्देशनकाल तेतीस ३३ हो जाते हैं। इसी प्रकार समुद्देशनकाल भी तेतीस है। और छत्तीस हजार पद हैं। सख्यात अक्षर है, अनतगमे है, अनतपर्यायें हैं, परीता-असख्याते त्रस है, अनत स्थावर है। ये जीव शाश्वत है-द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षासे, कृत-अशाश्वत है-पर्यायार्थिक नयकी अपेक्षा से, निबद्ध है-सूत्रमें ग्रथित होनेसे, निकाचित है-निर्युक्ति हेतु उदाहरण आदिके द्वारा ये अच्छी तरहसे

યનમા ત્રણ, ત્રીજા અધ્યયનમા ચાર, ચોથા અધ્યયનમા બે, પાચમા અધ્યયનમા બે, આ રીતે પાચ અધ્યયનોમા ૫દર ઉદ્દેશનકાળ થયા તથા બાકીના અગીયારમાના પ્રત્યેકમા એક એક ઉદ્દેશનકાળ હોવાથી, તેમના આગીયાર ઉદ્દેશનકાળ થયા, આ રીતે પ્રથમશ્રુત સ્કધના કુલ છવીશ ઉદ્દેશનકાળ થયા દ્વિતીયશ્રુત સ્કધના જે સાત અધ્યયન છે તે પ્રત્યેકમા એક એક ઉદ્દેશનકાળ હોવાથી તેના સાત ઉદ્દેશનકાળ થયા આ રીતે બન્ને શ્રુત સ્કધોના મળીને કુલ તેત્રીસ (૩૩) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે એજ પ્રમાણે સમુદ્દેશનકાળ પણ તેત્રીસ છે, અને છત્રીસ હજાર પદ છે સખ્યાત અક્ષર છે, અનત ગમ છે, અનત પર્યાયો છે, અસખ્યાત ત્રસ છે અનત સ્થાવર છે એ જીવ શાશ્વત છે, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષ એ નિબદ્ધ છે-સૂત્રમા ગ્રથિત હોવાથી, નિકાચિત છે-નિર્યુક્તિ હેતુ ઉદાહરણ આદિ દ્વારા સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી એ જીવાદિક પદાર્થ જે રૂપે તીર્થ-

जैनसिद्धान्तः स्थाप्यते। तथा-सूत्रकृते खलु परीताः=सङ्ख्याताः वाचनाः, सङ्ख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सङ्ख्येयाः वेष्टकाः, सङ्ख्येयाः श्लोकाः, सङ्ख्येयाः निर्युक्तयः, (सङ्ख्येयाः संग्रहण्यः), सङ्ख्येया प्रतिपत्तयः। एतानि पदानि अत्रैव आचाराङ्ग निरूपणावसरे व्याख्यातानि। 'से ण' तत्खलु अङ्गार्थतया=अङ्गस्वरूप वस्तुतया द्वितीयमङ्गमस्ति, तत्र द्वौ श्रुतस्कन्धौ, त्रयोविंशतिरध्ययनानि, प्रथम श्रुतस्कन्धे षोडशाध्ययनानि, द्वितीये सप्ताध्ययनानि, इति सर्वसङ्कलनया त्रयोविंशतिरध्ययनानि, त्रयस्त्रिंशदुद्देशनकालाः।

तदुक्तम्—

" चउ-तिय चउरो दो दो, एक्कारस चेव हुंति एक्कसरा।
सत्तेव महज्झयणा, एगसरा बीयसुय खंधे " ॥ १॥

छाया—चत्वारस्त्रयश्चत्वारो द्वौ द्वौ एकादश चैव भवन्ति एकसरकाः।
सप्तैव महाध्ययनानि एकसराणि द्वितीय श्रुतस्कन्धे ॥ इति।

अथ भावः—प्रथम श्रुतस्कन्धस्य प्रथमेऽध्ययने चत्वार उद्देशनकालाः द्वितीये

तथा-इस सूत्रकृताग सूत्रके सूत्र और अर्थ यह हैं। तथा इस द्वितीय अगमें सख्याती वाचनाए हैं, सख्याते अनुयोग द्वार है, सख्याती प्रतिपत्तिया है, सख्याते वेष्टक हैं, सख्याते श्लोक है, तथा सख्याती निर्युक्तिया है। वाचना आदि शब्दों का अर्थ आचारागसूत्र के ४५ पेंतालिस सूत्र मे व्याख्यानमें लिखा जा चुका है। अगार्थपने से यह दूसरा अग है। इसमे दो श्रुतस्कन्ध हैं। ते ईस अध्ययन है-प्रथम श्रुतस्कधमे सोलह तथा द्वितीय श्रुतस्कन्ध मे सात। तेतीस उद्देशनकाल हैं, वे इस तरह से हैं—

" चउत्तिय चउरो दो दो, एक्कारस चेव हुंति एक्कसरा।
सत्तेव महज्झयणा, एगसरा बीय सुयखधे " ॥१॥ इति।

प्रथमश्रुतस्कध के पहिले अध्ययनमें चार उद्देशनकाल है, द्वितीय

આ સૂત્રકૃતાગ સૂત્રના સૂત્ર અને અર્થ છે તથા આ દ્વિતીય અગમા સખ્યાત વાચનાઓ છે, સખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, સખ્યાત પ્રતિપત્તિયો છે, સખ્યાત વેષ્ટક છે, સખ્યાત શ્લોક છે, તથા સખ્યાત નિર્યુકિતઓ છે વાચના આદિ શબ્દોનો અર્થ આચારાગના ૪૫ પિસ્તાલીસ સૂત્રના વ્યાખ્યાનમા લખાઈ ગયો છે, અગાર્થપણાથી આ બીજુ અગ છે તેમા બે શ્રુતસ્કધ છે તેવીસ અધ્યયન છે-પ્રથમ શ્રુતસ્કધમા સોળ તથા દ્વિતીય શ્રુતસ્કધમા સાત તેત્રીસ ઉદ્દેશકાળ છે તે આ પ્રમાણે છે-

" चउतिय चउरो दो दो, एक्कारस चेव हु ति एक्कसरा।
सत्तेव महज्झयणा, एगसरा बीयसुयखधे " ॥१॥

પ્રથમ શ્રુત સકધના પહેલા અધ્યયનમા ચાર ઉદ્દેશનકાળ છે, બીજા અધ્ય

मूलम्--से किं त ठाणे ? ठाणे णं जीवा ठाविज्जति, अजीवा ठाविज्जंति, जीवाजीवा ठाविज्जति, ससमए ठाविज्जइ, परसमए ठाविज्जइ, ससमयपरसमए ठाविज्जइ, लोए ठाविज्जइ, अलोए ठाविज्जइ, लोयालोए ठाविज्जइ । ठाणेणं टका, कूडा, सेला, सिहरिणो, पब्भारा, कुंण्डाइं, गुहाओ, आगरा, दहा, नईओ आघविज्जाति । ठाणे णं एगाइयाए एगुत्तरियाए वुड्ढीए दस-ट्ठाणगविवड्ढियाणं भावाणं परूवणा आघविज्जइ । ठाणे णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, सखेज्जा सिलोगा, सखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ संखेज्जाओ पडिवत्तीओ । से ण अंगट्ठयाए तईए अंगे, एगे सुयक्खंधे, दस अज्झयणा, एगवीसं उद्देसणकाला, एगवीसं समुद्देसणकाला बावत्तरिपयसहस्सा पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणता थावरा, सासयकड णिबद्ध णिकाइया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति, परूविज्जति, दसिज्जति निदसिज्जति, उवदसिज्जति । से एवं आया एवं णाया, एवं विण्णाया । एव चरण करण परूवणा आघविज्जइ ६ । से त्त ठाणे ॥ सू० ४७ ॥

छाया—अथ किं तत् स्थानम् ? स्थाने खलु जीवाः स्थाप्यन्ते, अजीवाः स्थाप्यन्ते, जीवाजीवाः स्थाप्यन्ते, स्वसमयः स्थाप्यते, परसमयः स्थाप्यते, स्व-समय परसमय स्थाप्यते, लोकः स्थाप्यते, अलोकः स्थाप्यते, लोकालोक स्थाप्यते। स्थाने खलु टङ्का कूटाः शेलाः शिखरिणः प्राग्माराः कुण्डानि गुहा. आकराः ह्रदाः नद्यः आख्यायन्ते । स्थाने खलु एकादिकया एकोत्तरिकया वृद्धया दशस्था-

निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते । 'से' सःऽय एतदङ्गमधीते स जनः एवमात्मा—अत्रोक्त गुण विशिष्टः सन् आत्मस्वरूपो भवति । एवं ज्ञाता भवति, एवं विज्ञाता भवति ! अनेन प्रकारेणाऽत्र सूत्रकृताङ्गे चरणकरण प्ररूपणा आख्यायते, प्रज्ञाप्यते, प्ररूप्यते, दर्श्यते, निदर्श्यते, उपदर्श्यते । अत्राऽव्याख्यातपदानां व्याख्या आचाराङ्ग निरूपणावसरे गता । आचार्यः सूत्रकृतस्वरूपमुक्त्वा शिष्यमाह—'से त्त सूयगडे'-तदेतत् सूत्रकृतम्=सूत्रकृतस्वरूपमेव विज्ञेयमिति ॥ सू० ४६ ॥

प्रतिष्ठित होनेसे । ये जीवादिक पदार्थ जिस रूपसे तीर्थङ्कर प्रभुने प्रतिपादित किये हैं उसी रूपसे यहां सूत्रकृतांग सूत्रमें प्रतिपादित किये गये हैं, प्रज्ञापित किये गये हैं, प्ररूपित किये गये हैं, दिखलाये गये हैं, निदर्शित किये गये है, उपदर्शित किये गये हैं । जो प्राणी इस द्वितीय अंगका अध्ययन करता है वह पूर्वोक्त गुण विशिष्ट हो कर आत्मस्वरूप बन जाता है, ज्ञाता हो जाता है तथा विज्ञाता हो जाता है । इस प्रकार से इस सूत्रकृतागमें चरण और करणकी प्ररूपणा की गई है, प्रज्ञापित की गई है, प्ररूपित की गई है, दिखलाई गई है, निदर्शित की गई है तथा उपदर्शित की गई है । यहां जिनपदोंकी व्याख्या नहीं की गई है उन पदोंकी व्याख्या आचारांगसूत्रके निरूपणमें की गई है अतः वहांसे जान लेनी चाहिये । श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीसे कहते है—हे आयुष्मन् ! इस प्रकारसे यह सूत्रकृतांगका स्वरूप है ॥ सू० ४६ ॥

કર પ્રભુએ પ્રતિપાદિત કર્યા છે, એજ રૂપે અહીં સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમા પ્રતિપાદિત કરેલ છે, પ્રજ્ઞાપિત કરેલ છે, પ્રરૂપિત કરેલ છે, બતાવવામા આવેલ છે, નિદર્શિત કરેલ છે, ઉપદર્શિત કરાયેલ છે જે પ્રાણી આ દ્વિતીય અગનુ અધ્યયન કરે છે તે પૂર્વોકત ગુણયુકત થઇને આત્મસ્વરૂપ બની જાય છે, જ્ઞાતા થઇ જાય છે અને વિજ્ઞાતા થઇ જાય છે આ રીતે આ સૂત્રકૃતાગમા ચરણ અને કરણની પ્રરૂપણા કરવામા આવી છે, પ્રજ્ઞાપિત કરાઈ છે, પ્રરૂપીત કરાઈ છે, દર્શાવવામા આવી છે, નિદર્શિત થઇ છે તથા ઉપદર્શિત કરવામા આવી છે અહી જે સૂત્રોની વ્યાખ્યા આપી નથી તે પદોની વ્યાખ્યા આચારાગ સૂત્રના નિરૂપણમા આપવામાં આવી છે તેથી ત્યાથી જાણી લેવી શ્રી સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—"હે આયુષ્મન્! આ પ્રકારનુ આ સૂત્રકૃતાગનુ સ્વરૂપ છે" ॥ સૂ. ૪૬ ॥

जीवा जीवा स्थाप्यन्ते । स्वसमयः स्थाप्यते=परमत निराकरणपूर्वक स्वसिद्धान्त-स्थापनाक्रियते, परसमयः स्थाप्यते, स्वसमय परसमय स्थाप्यते । तथा-लोकः स्थाप्यते, अलोकः स्थाप्यते, लोकालोक स्थाप्यते । पुनश्च-स्थाने=स्थानाङ्गे खलु टङ्काः=पर्वतविच्छिन्नतटाः, कूटाः=शिखराणि, शैलाः=हिमवदादिपर्वताः, शिखरिणः=शिखरयुक्ताः पर्वताः, प्राग्भाराः=इषदवनताः कूटाः, अथवा-पर्वतोपरि भागे विनिर्गता हस्तिकुम्भाकृतिका पर्वतविभागाः, अथवा प्राग्भाराः=सिद्धशिला, कुण्डानि=गङ्गाप्रपात-कुण्डप्रभृतीनि, गुहाः कन्दरा , आकराः=लोहादिधातूत्पत्तिस्थानानि, ह्रदाः=जलाशयाः, नद्यः=गङ्गाधानद्यश्च आख्यायन्ते । तथा-स्थाने=स्थानाङ्गे खलु एकादिकया-

अग स्थानाग के द्वारा जीव की स्थापना की गई है। अजीव की स्थापना की गई है तथा जीव अजीव की स्थापना की गई है। इसी तरह परमत निराकरणपूर्वक स्वमत की स्थापना की गई है, परमत की स्थापना की गई है एव परमत और स्वमत इन दोनों की स्थापना की गई है। तथा लोक की स्थापना की गई है, अलोक की स्थापना की गई है, और लोक एव अलोक की स्थपना की गई है।

इसी तरह इस सूत्रमें टङ्कका-अर्थात् पर्वत के विच्छिन्न तटका कूटका अर्थात् शिखर का, शैलों का हिमवान्, महाहिमवान्, निषध, नील, रुक्मी और शिखरी इन छह पर्वतों का, शिखरियों का-शिखरयुक्त पर्वतो का, प्राग्भार का-कुछ २ झुके हुए शिखरो का, अथवा पर्वत के ऊपरी भागमें निकले हुए हाथी के मस्तकों के आकार सदृश पर्वत विभागों का, कुण्डों का-गङ्गा प्रपात आदि कुण्डों का, गुहाओं का, लोह

સ્થાપના કરવામા આવી છે, અજીવની સ્થાપના કરાઇ છે તથા જીવ અને અજીવની સ્થાપના કરેલ છે આ રીતે પરમતના નિરાકરણ પૂર્વક સ્વમતની સ્થાપના કરેલ છે, પરમતની સ્થાપના કરેલ છે, સ્વમત અને પરમતની સ્થાપના કરેલ છે તથા લોકની સ્થાપના કરેલ છે, અને અલોકની સ્થાપના કરેલ છે લોક અને અલોકની સ્થાપના કરેલ છે

એજ રીતે આ સૂત્રમા ટકનુ-પર્વતના વિચ્છિન્નતટનુ, કૂટનુ-શિખરનુ, શૈલોનુ-હિમવાન્, મહાહિમવાન્, નિષધ, નીલ, રુકમી અને શિખરી આ છ પર્વતોનું, શિખરિયોનુ-શિખરયુક્ત પર્વતોનુ, પ્રાગ્ભારનુ-ક્યાક ક્યાક ઝુકેલા શિખરોનુ અથવા-પર્વતના ઉપરી ભાગમા નિકળેલા હાથીના મસ્તક જેવા પર્વત વિભાગોનુ, કુડોનુ-ગગાપ્રપાત આદિ કુડોનુ, ગુફાઓનુ, લોહ આદિ ધાતુઓના

नकविवर्द्धिताना भावाना प्ररूपणा आख्यायते। स्थाने खलु परीता वाचना, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सख्येया वेष्टकाः सख्येयाः श्लोकाः, सख्येयाः निर्युक्तयः, सख्येयाः सग्रहण्यः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः। तत् खलु अङ्गार्थतया तृतीयमङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः दश अध्ययनानि, एकविंशतिरुद्देशनकालाः, एकविंशतिः समुद्देशन कालाः, द्विसप्ततिः पद सहस्राणि पदाग्रेण, सख्येयान्यक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यायाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृत निबद्ध निकाचिताः जिनप्रज्ञप्ताः भावाः आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एव विज्ञाता, एव चरणकरण प्ररूपणा आख्यायते ६। तत् एतत् स्थानम् ॥ सू० ४७॥

टीका—'से किं त ठाणे०' इत्यादि—

अथ किं तत्स्थानम्?=तिष्ठन्ति-विधन्ते प्रतिपाद्यतया जीवादिपदार्था यस्मिंस्तत्स्थान, तत्किम्? इति प्रश्न? उत्तरयति—स्थाने=स्थानाङ्गे खलु अथवा 'ठाणेण' इति तृतीयामाश्रित्य स्थानेन=स्थानाङ्गेन जीवाः स्थाप्यन्ते। अजीवाः स्थाप्यन्ते,

---

अब तीसरे अग स्थानाङ्गसूत्रकी प्ररूपणा करते है—

'से किं त ठाणे?' इत्यादि—

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! स्थान नाम का जो तीसरा अग है उसका क्या भाव है?

उत्तर—जिसमें जीवादिक पदार्थों के स्वरूप का कथन किया गया है वह स्थान है, इस व्युत्पत्ति के अनुसार इस तृतीय अग स्थानागमें प्रतिपाद्य होने की वजह से जीव आदि पदार्थो के स्वरूप की व्यवस्था कही गई है। इसी विषय को सूत्रकार स्पष्ट करने के लिये कहते है—इस तृतीय अग स्थानागमे जीव की स्थपना की गई है, अथवा इस तृतीय

હવે ત્રીજા અગ સ્થાનાગ સૂત્રની પ્રરૂપણા કરે છે "से किं त ठाणे?" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! સ્થાન નામનુ જે ત્રીજુ અગ છે તેનુ શુ તાત્પર્ય છે?

ઉત્તર—જેમા જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનુ કથન કરવામા આવ્યુ છે તે "સ્થાન" છે, આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે આ ત્રીજુ અગ સ્થાનાગમા પ્રતિપાદ્ય હોવાને કારણે જીવ આદિ પદાર્થનો સ્વરૂપની વ્યવસ્થા કહેવાના આવી છે આજ વિષયને સ્પષ્ટ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—આ ત્રીજા અગ—સ્થાનાગમા જીવની સ્થાપના કરવામા આવી છે, અથવા આ ત્રીજા અગ—સ્થાનાગ દ્વારા જીવની

सहस्राणि ७२००० पदानि, सङ्ख्येयान्यक्षराणि, अनन्तागमाः, अनन्ताःपर्यायाः, परीताः=एकत आरभ्य असङ्ख्यातास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः सन्ति। उपरि निर्दिष्टा एते शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिताः जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। 'से' सः=एतदङ्गाध्ययन शीलोजनः, एवमात्मा=अत्रोक्तगुणविशिष्ट सन् आत्म स्वरूपो भवति। एव ज्ञाता भवति, एव विज्ञाता भवति, एवम्=अनेन प्रकारेणाऽत्र स्थानाङ्गेचरणकरण प्ररूपणा आख्यायते ६। 'आख्यायते' इत्यारभ्य 'उपदर्श्यते' इत्यन्त पदषट्कमाचाराङ्गप्रकरणवदत्रापि विज्ञेयम्। अक्षरगमादीनामर्थोऽत्रैव पञ्चचत्वारिंशत्तमसूत्रे व्याख्यातो विज्ञेयः ॥सू०४७॥

मूलम्—से किं तं समवाए णं जीवा समासिज्जंति, अजीवा समासिज्जंति, जीवाजीवा समासिज्जंति, ससमए समासिज्जइ, परसमए समासिज्जइ, ससमयपरसमए समासिज्जइ, लोए समासिज्जइ, अलोए समासिज्जइ, लोयालोए समासिज्जइ। समवाए णं एगाइयाणं एगुत्तरियाणं ठाणसय विवड्ढियाणं भावाणं परूवणा आघविज्जइ, दुवालस विहस्स य गणिपिडगस्स पल्लवग्गो समासिज्जइ। समवायस्स णं परित्ता वायणा, संखिज्जा

है। इक्कीस उद्देशन काल इस प्रकार है—दूसरे तीसरे और चौथे स्थनोंमें चार चार तथा पाचवे में तीन एव अवशिष्ट छह अध्ययनोंमें प्रत्येक में एक एक। इसमें बहत्तर हजार (७२०००) पद हैं। 'सखेज्जा अक्खरा' इत्यादि पदों की व्याख्या यहीं सूत्र ४५ पेंतालीसमें की जा चुकी है—सो उसी के अनुसार जानना चाहिये। यह स्थानांग का कथन हुआ ॥सू०४७॥

એકવીસ ઉદ્દેશનકાળ આ પ્રમાણે છે-બીજા, ત્રીજા અને ચોથા સ્થાનોમા ચાર ચાર, તથા પાચમામા ત્રણ અને બાકીના છ અધ્યયનોમા પ્રત્યેકમા એક એક ઉદ્દેશનકાળ છે તેમા બોતેરહજાર (૭૨૦૦૦) પદ છે "सखेज्जा अक्खरा" ઇત્યાદિ પદોની વ્યાખ્યા અહીં પીસ્તાલીસમા (૪૫) સૂત્રમા કરાઈ ગઈ છે તે તે પ્રમાણે સમજી લેવી આ સ્થાનાગનું વર્ણન થયુ ॥ સૂ૦ ૪૭ ॥

एक आदौ=प्रारम्भे यस्या सा एकादिका तया, एकोत्तरिकया=क्रमेणैकैकसंख्यारूपया वृद्धया दशस्थानकविवर्द्धितानां=दशस्थानक पर्यन्त वृद्धिमुपगतानां भावानां पदार्थानां प्ररूपणा आख्यायते=कथ्यते। अथ भावः–स्थानाङ्गसूत्रे–एक स्थानकत्वेनारभ्य क्रमेणैकैकस्थानवृद्धया वृद्धिमुपगतानां दशस्थानक पर्यन्तानां भावानां प्ररूपणा क्रियते –इति। तथा–स्थाने=स्थानाङ्गे खलु परीताः=संख्याता वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येयाः वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः। तत्खलु अङ्गार्थतया=अङ्गापेक्षया तृतीयमङ्गम्। अत्र–एकः श्रुतस्कन्ध, दश अध्ययनानि, एकविंशतिरुद्देशनकालाः–द्वितीय तृतीय चतुर्थेषु स्थानेषु चत्वारश्चत्वार उद्देशकाः पञ्चमे त्रयः तथा–प्रथम षष्ठ सप्तमाष्टमनवमदशमेषु स्थानेषु प्रत्येकमेकैकोद्देशसत्वात् षट् इत्येवमेकविंशति रुद्देशनकालाः, एकविंशतिः समुद्देशनकालाः, तथा–पदाग्रेण=पदपरिणामेन द्विसप्तति पदसहस्राणि=द्वि सप्तति–

आदि धातुओं के उत्पत्ति स्थान, आकरों–खानोंका हृदों का–जलाशयों का, और गङ्गा आदि महानदियों का, कथन किया गया है।

तथा एकविधवक्तव्यता का द्विविधवक्तव्यताका यावत् दशविधवक्तव्यता तक का भी यहा कथन किया गया है। तथा जीवादिको की, पुद्गलोंकी एव धर्मास्तिकाय आदिकों की यहा प्ररूपणा की गई है। इस स्थानागसूत्र की सख्याती वाचनाएँ हैं, सख्याते अनुयोग द्वार हैं, सख्याते वेष्टक है सख्याते श्लोक है सख्याती नियुक्तिया है प्रतिपत्तिया हैं, तथा सख्याती सग्रहणि गाथाए हैं। यह स्थानांगसूत्र अगों की अपेक्षा तीसरा अग है। इस तीसरे अगमें एक श्रुतष्कन्ध है। दश अध्ययनस्थान है। इक्कीस उद्देशनकाल तथा इक्कीस ही समुद्देशनकाल

ઉત્પત્તિ સ્થાન આકરો (ખાણો)નુ હ્રદોનુ-જલાશયોનુ અને ગગા આદિ મહાનદિયોનુ કથન કરવામા આવ્યુ છે

તથા એકવિધ વક્તવ્યતાનુ, દ્વિવિધ વક્તવ્યતાનુ તે પ્રમાણે દશવિધવક્તવ્યતા સુધીનુ પણ તેમા વર્ણન કર્યુ છે તથા જીવાદિકોની, પુદ્ગલોની, અને ધર્માસ્તિકાય આદિકોની તેમા પ્રરૂપણા કરવામા આવી છે આ સ્થાનાગસૂત્રની સખ્યાત વાચનાઓ છે, સખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, સખ્યાત વેષ્ટક છે, સખ્યાત શ્લોક છે, સખ્યાત નિર્યુક્તિઓ છે, સખ્યાત પ્રતિપત્તિઓ છે, તથા સખ્યાત સગ્રહણિ ગાથાઓ છે અગોની અપેક્ષાએ આ સ્થાનાગસૂત્ર ત્રીજુ અગ છે આ ત્રીજા અગમા એક શ્રુતસ્કધ છે દસ અધ્યયનસ્થાન છે એકવીશ ઉદ્દેશનકાળ અને એકવીસ જ સમુદ્દેશનકાળ છે

टीका—' से किं तं० ' इत्यादि।

अथ कोऽसौ समवायः ? समवायनम्-जीवाजीवादिभावानाम् एकादिविभागेन समावेशन-समवायः, यद्वा-समवयन्ति=समवतरन्ति-संमिलन्ति नानाविधा आत्मादयो भावा अभिधेयतया यस्मिन्नसौ समवायः, तत्कारणमागमोऽपि कारणे कार्योपचारात् समवाय उच्यते, स कः ? इति प्रश्नः। उत्तरयति—समवाये=समवायाङ्गसूत्रे खलु जीवाः समाश्रीयन्ते=यथाऽवस्थितरूपेण निरूप्यन्ते, अजीवाः समाश्रीयन्ते, जीवाजीवाः समाश्रीयन्ते, स्वसमयः समाश्रीयते, परसमयः समाश्रीयते, स्वसमयपरसमय समाश्रीयते, लोकः समाश्रीयते, अलोकः समाश्रीयते, लोकालोक समाश्रीयते। तथा-समवाये खलु एकादिकानाम्-

---

अब चौथे अग समवायाग सूत्रकी प्ररूपणा करते हैं—

' से किं त समवाए ? ' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! समवाय का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—जीव अजीव आदि पदार्थों का एक आदि विभागरूप से जहा समावेश किया गया है, अथवा प्रतिपाद्य रूप से जहां नानाविध आत्मा आदि पदार्थों का वर्णन हुआ है वह समवाय है। इस व्युत्पत्ति के अनुसार समवाय नाम के इस चतुर्थ अगमे जीव का समावेश किया गया है, अजीव का समावेश किया गया है, अर्थात् यह समझाया गया है कि जीव क्या है ? तथा अजीव क्या है ?। इस तरह इस चतुर्थ अगमें जीव और अजीव इन दोनों का भी प्रतिपाद्यरूप से समावेश किया गया है। स्वसमय, परसमय, एव स्वसमय-परसमय, लोक, अलोक, तथा लोकालोक, इन सब का भी यहा पर प्रतिपाद्य के रूपमें समावेश हुआ

હવે ચોથા અગ સમવાયાગ સૂત્રની પ્રરૂપણા કરે છે

“से किं त समवाए ?” ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત સમવાયનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોના એક આદિ વિભાગરૂપે જ્યા સમાવેશ કરાયો છે અથવા પ્રતિપાદ્યરૂપે જ્યા વિવિધ આત્મા આદિ પદાર્થોનુ વર્ણન થયુ છે તે “સમવાય” છે આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે સમવાય નામના આ ચોથા અગમા જીવનો સમાવેશ કરાયો છે, અજીવનો સમાવેશ કરાયો છે એટલે કે એ સમજાવ્યુ છે કે જીવ શુ છે ? તથા અજીવ શુ છે ? આ રીતે આ ચોથા અગમા જીવ અને અજીવ એ બન્નેનો પણ પ્રતિપાદ્યરૂપે સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે સ્વસમય, પરસમય, અને સ્વપરસમય, લોક, અલોક તથા લોકાલોક, એ બધાનો પણ તેમા પ્રતિપાદ્યરૂપે સમાવેશ

अणुओगदारा, संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ, संखिज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए चउत्थे अंगे, एगे सुयक्खंधे, एगे अज्झयणे, एगे उद्देसणकाले, एगे समुद्देसणकाले, एगे चोयाले सयसहस्से-पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइयाजिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६। से त्तं समवाए सू० ४८ ॥

छाया—अथ कोऽसौ समवायः? समवाये खलु जीवाः समाश्रीयन्ते, अजीवाः समाश्रीयन्ते, जीवाजीवाः समाश्रीयन्ते। स्वसमयः समाश्रीयते, परसमयः समाश्रीयते, स्वसमयपरसमयः समाश्रीयते, लोकः समाश्रीयते, अलोकः समाश्रीयते, लोकालोकः समाश्रीयते। समवाये खलु एकादिकानाम् एकोत्तरिकाणाम् स्थानशतविवर्द्धितानां भावानां प्ररूपणा आख्यायते, द्वादशविधस्य च गणिपिटकस्य पर्यवाग्रः समाश्रीयते। समवायस्य खलु परीता वाचनाः, सङ्ख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सङ्ख्येया वेष्टकाः, सङ्ख्येयाः श्लोकाः, सङ्ख्येया निर्युक्तयः, सङ्ख्येयाः सङ्ग्रहण्यः, सङ्ख्येयाः प्रतिपत्तयः स खलु अङ्गार्थतया चतुर्थम् अङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः, एकम् अध्ययनम्, एक उद्देशनकालः, एकः समुद्देशनकालः, एकं चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतसहस्रं पदाग्रेण, सङ्ख्येयान्यक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा, एवंज्ञाता एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणाआख्यायते ६। स एष समवायः ॥ सू० ४८ ॥

प्यते । समवायस्य खलु परीता वाचनाः, 'परीता वाचनाः' इत्यारभ्य 'संख्येयाः प्रतिपत्तयः' इत्यन्त पूर्ववद् व्याख्येयम् । तथा स समवायः खलु अङ्गार्थतया चतुर्थम् अङ्गम् । तथा-अत्र एकः श्रुतस्कन्धः, एकम् अध्ययनम्, एक उद्देशनकालः, एकः समुद्देशनकालः । तथा-एक चतुश्चत्वारिंश शतसहस्रम्=चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राधिकम् एक लक्ष पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेनात्र सूत्रे विज्ञेयानि । तथा-अत्र संख्येयानि अक्षराणि सन्ति । 'संख्येयानि अक्षराणि' इत्यारभ्य 'एव चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते' इत्यन्त सर्वं पूर्ववद् व्याख्येयम् । प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्त समवाए' स एप समवाय इति ॥ सू० ४८ ॥

मानकर किया है । परन्तु जब इसकी छाया "पल्लवाग्र" होगी तब वहा अर्थ होगा अवयवों का परिमाण ।

इस समवायाग सूत्र की सख्याती वाचनाएँ हैं। यावत् शब्द से सख्यात अनुयोगद्वार हैं सख्यात वेष्टक है, सख्यात श्लोक हैं, सख्यात निर्युक्तिया हैं, सख्यात प्रतिपत्तियां हैं, इन वाक्यों का यहा ग्रहण हुआ है । इन सब का अर्थ पहले आचाराग के वर्णनमें सूत्र ४५ पैंतालीसमें हो चुका है । इस तरह यह अगों की अपेक्षा चतुर्थ अग है । इसमें एक अध्ययन है, एक श्रुतस्कध है, एक उद्देशनकाल है, और एक ही समुद्देशनकाल है । इसमे पदों की सख्या एक लाख चवालीस ४४ हजार है। इसमें सख्यात अक्षर हैं । तथा अनत गम हैं, अनत पर्यायें हैं, असख्यात त्रस हैं, अनत स्थावर हैं । ये सब द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से शाश्वत है, पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से कृत-अशाश्वत है, सूत्र में

नी छाया-"पर्यवाग्र" मानीने कर्यो छे पण जो तेनी छाया "पल्लवाग्र" थाय तो त्या अवयवोनु परिमाण एवो अर्थ थशे"

आ समवायाग सूत्रनी सख्यात वाचनाओ छे, यावत् शब्दथी सख्यात अनुयोगद्वार छे सख्यात वेष्टक छे, सख्यात श्लोक छे, सख्यात निर्युक्तिओ छे, सख्यात प्रतिपत्तियो छे, जे वाक्योने अही वापर्या छे ते बधानो अर्थ आगळ आचारागना वर्णनमा आपी देवामा आव्यो छे आ रीते ते अगोनी अपेक्षाए चोथु अग छे तेमा एक अध्ययन छे, एक श्रुतस्कध छे, एक उद्देशनकाल छे, अने एक ज समुद्देशनकाळ छे तेमा पदोनी सख्या एक लाख चुमाळीस हजार (१४४०००) छे तेमा सख्यात अक्षर छे तथा अनत गम छे अनत पर्यायो छे, असख्यात त्रस छे, अनत स्थावर छे ए बधा द्रव्यार्थिक नयनी अपेक्षाए शाश्वत छे, पर्यायार्थिक नयनी अपेक्षाए

एक आदिर्येषां तेषाम्, तथा-एकोत्तरिकाणाम्=क्रमेणैकैकसंख्यावृद्धया वृद्धिमुपगतानाम्, कियत्पर्यन्तं वृद्धिमुपगतानाम्? इत्याह—स्थानशतवर्द्धितानाम्=स्थानशतवृद्धया वृद्धिमुपगतानां भावानां=पदार्थानाम् प्ररूपणा आख्यायते=क्रियते, उपलक्षणादनेकोत्तरिका वृद्धिरपि विज्ञेया। तत्र शतपर्यन्तमेकोत्तरिका वृद्धिस्ततऊर्ध्व मनेकोत्तरिका वृद्धिः। तथा-द्वादशविधस्य=द्वादशप्रकारस्य गणिपिटकस्य पर्यवाग्रः=पर्यायपरिमाणम्-अभिधेयादितद्धर्मसंख्यानम्, 'पल्लवाग्रः' इतिच्छायापक्षे तु पल्लवा इव पल्लवा अवयवास्तेषां परिमाणम् समाश्रीयते=यथाऽवस्थितरूपेण निरू-

है। तथा यहां एकादिक-एकार्थक कितनेक जीवादिक पदार्थों की तथा गणिपिटकरूप द्वादशांग की एकोत्तरिक वृद्धि द्वारा पर्यायों के परिमाण का निरूपण किया गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि यहां एक, दो, तीन, चार आदि से लेकर सौ तक तथा कोटी कोटी तक के कितनेक जीवादिक पदार्थों की एक, दो, तीन, चार, पांच आदि पर्यायों का क्रमशः एक एक पर्यायकी वृद्धिपूर्वक, तथा अनेक पर्यायोंकी वृद्धिपूर्वक विचार किया गया है। एक, दो, तीन आदि से लेकर सौ अंक तक के पदार्थों की पर्यायों का तो यहां क्रमशः एक २ पर्याय की वृद्धि करते हुए विचार किया गया है। तथा उनमें इससे आगे की पर्यायों का जो विचार किया गया है वह अनेक पर्यायों की वृद्धि करते हुए किया गया है। इसी तरह से गणिपिटक रूप द्वादशांग की पर्यायों के परिमाण के विषयमें भी जानना चाहिये। यह अर्थ "पल्लवग्गे" की छाया-पर्यवाग्र

થયો છે તથા અહીં એકાદિક-એકાર્થક કેટલાક જીવાદિક પદાર્થોની તથા ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાગની એકોત્તરિક તથા અનેકોત્તરિક વૃદ્ધિ દ્વારા પર્યાયોના પરિમાણુનુ નિરૂપણુ કરવામા આવ્યુ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે અહીં એક, બે, ત્રણુ, ચાર આદિથી માડીને સો સુધી તથા કોટી કોટી સુધીના કેટલાક જીવાદિક પદાર્થોની એક, બે, ત્રણુ, ચાર, પાચ આદિ પર્યાયોનો ક્રમશ એક એક પર્યાયોની વૃદ્ધિપૂર્વક, તથા અનેક પર્યાયોની વૃદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવામા આવ્યો છે એક, બે, ત્રણુ આદિથી લઇને સો અક સુધીના પદાર્થોની પર્યાયોનો તો અહીં ક્રમશ એક એક પર્યાયની વૃદ્ધિ કરતા કરતા વિચાર કરેલ છે તથા તેમનામા તેથી આગળની પર્યાયોનો જે વિચાર કરાયો છે તે અનેક પર્યાયોની વૃદ્ધિ કરતા કરતા કરાયો છે આ પ્રકારે ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાગની પર્યાયોના પરિમાણુના વિષયમા પણુ જાણુવુ જોઈએ આ અર્થ "પલ્લવગ્ગે"

छाया—अथ का सा व्याख्या ? व्याख्यायां खलु जीवा व्याख्यायन्ते, अजीवा व्याख्यायन्ते, जीवाजीवा व्याख्यायन्ते, स्वसमयो व्याख्यायते, परसमयो व्याख्यायते, स्वसमयपरसमयं व्याख्यायते, लोको व्याख्यायते, अलोको व्याख्यायते, लोकालोक व्याख्यायते । व्याख्यायाः खलु परीता वाचनाः, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सख्येया वेष्टकाः, संख्येया श्लोकाः, सख्येयाः निर्युक्तयः, सख्येयाः सग्रहण्यः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः, सा खलु अङ्गार्थतया पञ्चममङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः, एकं सातिरेकमध्ययनशत, दश उद्देशकसहस्राणि, दश समुद्देशकसहस्राणि, षट्त्रिंशत् व्याकरणसहस्राणि, द्वे लक्षे अष्टाशीतिः पदसहस्राणि पदाग्रेण, सख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतात्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिताः जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते । स एवमात्मा, एव ज्ञाता, एव विज्ञाता, एव चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते । सैषा व्याख्या ॥सू०४९॥

टीका—'से किं तं०' इत्यादि ।

अथ का सा व्याख्या इति प्रश्नः । 'वियाहे' इति पुलिङ्गनिर्देशः प्राकृतत्वात् । व्याख्या=व्याख्याप्रज्ञप्तिः, नामैकदेशेन नामग्रहणात् । उत्तरयति—व्याख्याया–व्याख्यायन्तेऽर्था यस्या सा व्याख्या तस्या व्याख्याप्रज्ञप्त्या=भगवत्यामिति यावत्, खलु=निश्चयेन जीवा व्याख्यायन्ते=सविस्तार प्रतिपाद्यन्ते । अजीवा व्याख्यायन्ते । जीवाजीवा व्याख्यायन्ते । स्वसमयो व्याख्यायत । परसमयो व्याख्यायते । स्वसमयपरसमय व्याख्यायते । लोको व्याख्यायते । अलोको व्याख्यायते । लोकालोक

'से किं त वियाहे०' इत्यादि ।

शिष्य प्रश्न–हे भदन्त ! व्याख्या प्रज्ञप्ति का क्या स्वरूप है ? उत्तर–इस व्याख्याप्रज्ञप्ति में जीव का व्याख्यान किया गया है, अजीव का व्याख्यान किया गया है, एव जीव और अजीव, इन दोनो का व्याख्यान किया गया है । तथा स्वसमय, परसमय और स्वपरसमय का, तथा लोक अलोक और लोकालोक का भी व्याख्यान किया गया है ।

"से किं त वियाहे०" ઇત્યાદિ–

શિષ્યનો પ્રશ્ન–હે ભદન્ત ! 'व्याख्या प्रज्ञप्ति' નુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—આ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિમા જીવનુ વ્યાખ્યાન કરાયુ છે, અજીવનુ વ્યાખ્યાન કરાયુ છે અને જીવ તથા અજીવ બન્નેનુ વ્યાખ્યાન કરાયુ છે તથા સ્વસમય, પરસમય અને સ્વપરસમયનુ, તથા લોક, અલોક અને લોકાલોકનુ પણ વ્યાખ્યાન કરાયુ છે

अथ पञ्चमाङ्गस्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं विवाहे ? विवाहे णं जीवा वियाहिज्जंति, अजीवा वियाहिज्जति, जीवाजीवा वियाहिज्जति, ससमए वियाहिज्जइ, परसमए वियाहिज्जइ, ससमयपरसमए वियाहिज्जइ, लोए वियाहिज्जइ, अलोए वियाहिज्जइ, लोयालोए वियाहिज्जइ । विवाहस्स ण परित्ता वायणा, सखिज्जा अणुओगदारा, सखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, सखिज्जाओ सगहणीओ, सखिज्जाओ पडिवत्तीओ । से णं अगट्ठयाए पचमे अगे, एगे सुयक्खधे, एगे साइरेगे अज्झयण सए, दस उद्देसगसहस्साइ दस समुद्देसगसहस्साइ, छत्तीसं वागरणसहस्साइ, दो लक्खा अट्ठासीइ पयसहस्साइं पयग्गेणं, सखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिवद्धणिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जति दंसिज्जति निदसिज्जति उवदसिज्जति । से एव आया, एव णाया, एव विण्णाया । एव चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६ । से त्त विवाहे ॥ सू० ४९ ॥

ग्रथित होने से निबद्ध है, निर्युक्ति हेतु उदाहरण आदि से प्रतिष्ठित होने से निकाचित है, ये सब यहाँ सामान्यरूप से कहे गये है । इन समस्त पदों का अर्थ आचाराग के वर्णन मे वर्णित हो चुका है। इस तरह इस सूत्र में चरण करण की प्ररूपणा हुई है । यह समवायाङ्ग का वर्णन हुआ ॥ सू० ४८ ॥

अब पाचवे अग व्याख्याप्रज्ञप्ति का वर्णन किया जाता है—

श्रुत—અશાશ્વત છે, સૂત્રમા ગ્રથિત હોવાથી નિબદ્ધ છે, નિર્યુક્તિ હેતુ ઉદાહરણ આદિથી પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી નિકાચિત છે, આ બધા અહીં સામાન્યરૂપે કહેવાયેલ છે એ બધા પદોનો અર્થ આચારાગના વર્ણનમા વર્ણિત થઇ ગયો છે આ રીતે આ સૂત્રમા ચરણકરણની પ્રરૂપણા થઇ છે આ સમવાયાગ સૂત્રનુ વર્ણન થયુ ॥સૂ ૪૮॥

હવે પાચમા અ ગ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ નુ વર્ણન કરવામા આવે છે—

भवति, एव ज्ञाता भवति, एव विज्ञाता भवति । एवम्=उपर्युक्तप्रकारेण चरण-करणप्ररूपणाऽत्र आख्यायते ६ । 'परीता वाचनाः' इत्यारभ्य 'चरण करणप्ररूपणा आख्यायते' इत्यन्ताना पदाना व्याख्या आचाराङ्गस्वरूपनिरूपणावसरे कृता, ततो ऽवसेया । प्रकृतमुपसहरन्नाह—'से त्त विवाहे' सैपा व्याख्या इति ॥ सू० ४९ ॥

अथ षष्ठाङ्गज्ञाताधर्मकथास्वरूपमाह–

मूलम्—से किं त नायाधम्मकहाओ ? नायाधम्मकहासु णं नायाणं नगराइ १, उज्जाणाइ २, चेइयाइ ३, वणसडा ४, समोसरणाइ ५, रायाणो ६, अम्मापियरो ७, धम्मायरिया ८, धम्मकहाओ ९, इहलोइयपरलोइया इड्ढिविसेसा १०, भोगपरिच्चाया ११, पव्वज्जाओ १२, परिआया १३, सुयपरिग्गहा १४, तवोवहाणाइ १५, सलेहणाओ १६, भत्त पच्चक्खाणाइं १७, पाओवगम

तथा उपदर्शन हुआ है । जो व्यक्ति इस अग का अच्छी तरह से अध्ययन करता है वह प्राणी आत्मस्वरूप हो जाता है, ज्ञाता हो जाता है, एव विज्ञाता हो जाता है । इस तरह से इस अगमें उपर्युक्त प्रकार से चरण और करण की प्ररूपणा आख्यात हुई है प्रज्ञापित हुई है, प्ररूपित हुई है, दर्शित हुइ है निदर्शित हुई है, उपदर्शित हुई है । इस प्रकार यह व्याख्याप्रज्ञप्ति अग का स्वरूप है ।–"परीता वाचनाः" इन पदों से लेकर "चरण करण प्ररूपणा आख्यायते" यहां तक के ये जितने भी पद हैं उन सब की व्याख्या आचारांग के स्वरूप निरूपण करते समय सूत्र ४५ में की जा चुकी है अतः वहां से जान लेना चाहिये ॥ सू० ४९ ॥

થયુ છે જે વ્યક્તિ આ અગનુ સારી રીતે અધ્યયન કરે છે તે વ્યક્તિ આત્મ સ્વરૂપ થઈ જાય છે, જ્ઞાતા થાય છે અને વિજ્ઞાતા થાય છે આ રીતે આ અગમા ઉપર પ્રમાણે ચરણ અને કરણની પ્રરૂપણા થઈ છે, પ્રજ્ઞાપિત થઈ છે, પ્રરૂપિત થઈ છે, દર્શિત કરાઈ છે, નિદર્શિત થઈ છે ઉપદર્શિત થઈ છે આ પ્રમાણે આ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ અગનુ સ્વરૂપ છે "परितावाचना" એ પદોથી લઈને "चरण करण प्ररूपणा आख्यायते" સુધીના જેટલા પદ છે તે બધાની વ્યાખ્યા આચારાગનુ સ્વરૂપ નિરૂપણ કરતી વખતે ૪૫મા સૂત્રમા કરી નાખેલ છે, તો ત્યાથી સમજીલેવી ॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

व्याख्यायते। व्याख्यायाः खलु परीताः=संख्याता वाचनाः, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तयः, सख्येयाः संग्रहण्यः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः। सा खलु अङ्गार्थतया पञ्चममङ्गम्। अत्र एकः श्रुतस्कन्धः, एक सातिरेकमध्ययनशतम्–किंचिदधिकानि एकशतमध्ययनानि, दश उद्देशकसहस्राणि, दश समुद्देशकसहस्राणि, षट्त्रिंशद् व्याकरणसहस्राणि=षट्त्रिंशत्सहस्राणि व्याकरणानि, द्वे लक्षे अष्टाशीतिः पदसहस्राणि=अष्टाशीतिसहस्राधिकद्विलक्षपरिमितानि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन कथितानि। तथाऽत्र-सख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः=पर्यायाः, परीताः=असख्याताः त्रसाः अनन्ताः स्थावराश्च सन्ति। एते उपरिनिर्दिष्टाः शाश्वत–कृत–निबद्ध–निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा अत्र आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। य एता व्याख्या यथावदधीते, स एवम् आत्मस्वरूपो

इस पचम अगरूप व्याख्याप्रज्ञप्ति की वाचनाएँ सख्यात है। सख्यात अनुयोग द्वार है, सख्यात वेष्टक है। सख्यात श्लोक हैं। सख्यात निर्युक्तिया हैं। सख्यात सग्रहणिया हैं। सख्यात प्रतिपत्तिया हैं। यह व्याख्याप्रज्ञप्ति अगों की अपेक्षा पाचमा अग है। इसमें एक श्रुतस्कध है। इसमें कुछ अधिक एक सौ अध्ययन हैं। दशहजार उद्देशक हैं। छत्तीस हजार प्रश्नोत्तर है। दो लाख अठासी हजार पद हैं। सख्यात अक्षर हैं। अनत गम है। अनत पर्याये है। असख्यात त्रस है। अनत स्थावर हैं। ये त्रसादि पदार्थ जो ऊपर बतलाये गये हैं वे शाश्वत, कृत, निबद्ध एव निकाचित है इसमें जिनप्रज्ञप्त समस्त भावों का आख्यान हुआ है, प्रज्ञापन हुआ है, प्ररूपण हुआ है, दर्शन हुआ है, निदर्शन हुआ है

આ પાચમા અગરૂપ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિની વાચનાઓ સખ્યાત છે સખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, સખ્યાત વેષ્ટક છે, સખ્યાત શ્લોક છે સખ્યાત નિર્યુક્તિઓ છે, સખ્યાત સગ્રહણીઓ છે, સખ્યાત પ્રતિપત્તિયો છે

આ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ અગોની અપેક્ષાએ પાચમુ અગ છે તેમા એક શ્રુતસ્કધ છે તેમા એકસોથી થોડા વધારે અધ્યયન છે દશ હજાર ઉદ્દેશક છે છત્રીસ હજાર પ્રશ્નોત્તર છે બે લાખ અઠયાસી હજાર પદ છે, સખ્યાત અક્ષર છે અનત ગમ છે અનત પર્યાયો છે અસખ્યાત ત્રસ છે અનત સ્થાવર છે તે ત્રસાદિ પદાર્થો જે ઉપર બતાવવામા આવ્યા છે તેઓ શાશ્વત, કૃત, નિબદ્ધ અને નિકાચિત છે તેમા જિનપ્રજ્ઞપ્ત સમસ્ત ભાવોનુ આખ્યાન થયુ છે, પ્રજ્ઞાપન થયુ છે, પ્રરૂપણ થયુ છે, દર્શન કરાયુ છે, નિદર્શન કરાયુ ઉપદર્શન

नानि १८, देवलोकगमनानि १९, सुकुलप्रत्यायातयः २०, पुनर्बोधिलाभाः २१, अन्तक्रियाश्च २२, आख्यायन्ते। दश धर्मकथाना वर्गाः तत्र खलु एकैकस्या धर्म-कथाया पञ्च पञ्च आख्यायिकाशतानि, एकैकस्याम् आख्यायिकाया पञ्च पञ्च उपा-ख्यायिकाशतानि, एकैकस्यामुपाख्यायिकाया पञ्च पञ्च आख्यायिकोपाख्यायिका-शतानि, एवमेव सपूर्वापरेण अर्धचतुर्था आख्यायिकाकोट्यो भवन्तीतिममाख्यातम्। ज्ञाताधर्मकथाना खलु परीता वाचनाः, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि सख्येयाः वेष्टकाः सख्येयाः श्लोकाः सख्येया निर्युक्तयः सख्येयाः सग्रहण्यः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः। ताः खलु अङ्गार्थतया षष्ठमङ्गम्, द्वौ श्रुतस्कन्धौ, एकोनविंशतिरध्य-यनानि, एकोनविंशतिरुद्देशनकालाः, एकोनविंशतिः समुद्देशनकालाः, सख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण, सख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवम् आत्मा, एव ज्ञाता, एव विज्ञाता, एव चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६। ता एता ज्ञाताधर्मकथाः॥ सू० ५०॥

टीका—'से किं त०' इत्यादि।

अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः—प्रवचनस्य षष्ठमङ्ग ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्र किंविधम्? इति प्रश्न। उत्तरयति—ज्ञाताधर्मकथासु ज्ञातानि=उदाहरणानि, तत्प्रधाना धर्मकथाः, अथवा—प्रथमश्रुतस्कन्धो ज्ञाताभिधायकत्वात् ज्ञातानि, द्वितीयस्तु धर्मकथाः, ज्ञातानि

'से किं त णाया धम्मकहाओ?' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न—हे भदन्त! ज्ञाता धर्मकथा नामक छठवे अग का क्या स्वरूप है? उत्तर—ज्ञाता धर्मकथा नाम के छठवे अग का स्वरूप इस प्रकार है—ज्ञात नाम उदाहरणों का है। जिसमें उदाहरण प्रधान धर्म-कथाएँ है वह ज्ञाताधर्म कथा है। अथवा—इसके दो श्रुतस्कध है। इनमे प्रथम श्रुतस्कध का नाम ज्ञाता है और दूसरे का नाम धर्मकथा है। इस

"से कि त णाया धम्मकहाओ? ईत्यादि—

શિષ્યનો પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! જ્ઞાતા ધર્મકથા નામના છઠ્ઠા અગેનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—જ્ઞાતાધર્મકથા નામના છઠ્ઠા અગનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

જ્ઞાતા નામ ઉદાહરણોનુ છે જેમા ઉદાહરણ પ્રધાન ધર્મકથાઓ છે તે જ્ઞાતાધર્મકથા છે અથવા તેના બે શ્રુતસ્કધ છે તેમના પહેલા શ્રુતસ્કધનુ નામ જ્ઞાતા છે, અને બીજાનુ નામ ધર્મકથા છે આ રીતે એ બન્ને મળવાથી

णाइ १८, देवलोगगमणाइं १९, सुकुलपच्चायाईओ २०, पुणबोहिलाभा २१, अंतकिरियाओ २२, य आघविज्जंति । दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ णं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खाइयासयाइं, एगमेगाए अक्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइयासयाइं, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइय उवक्खाइया सयाइं, एवमेव सपुव्वावरेण अद्धुट्ठाओ कहाणगकोडीओ हवतीति स मक्खाय। नायाधम्मकहाणं परित्ता वायणा, संखिज्जा अणुओगदारा, संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ, संखिज्जाओ पडिवत्तीओ । से णं अंगट्ठयाए छट्ठे अंगे, दो सुयक्खंधा, एगूणवीसं अज्झयणा, एगूणवीसं उद्देसणकाला, एगूणवीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, णिदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया, एवं णाया, एवं विण्णाया, एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६ । से त्तं नायाधम्मकहाओ ॥ सू० ५० ॥

छाया—अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः? ज्ञाताधर्मकथासु खलु ज्ञातानां नगराणि १, उद्यानानि २, चैत्यानि ३, वनषण्डाः ४, समवसरणानि ५, राजानः ६, मातापितरौ ७, धर्माचार्याः ८, धर्मकथाः ९, ऐहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषाः १०, भोगपरित्यागाः ११, प्रव्रज्याः १२, पर्यायाः १३, श्रुतपरिग्रहाः १४, तपउपधानानि १५, संलेखनाः १६, भक्तप्रत्याख्यानानि १७, पादपोपगम-

सलेखना:=शरीरकषायादिशोषणलक्षणाः १६, भक्तप्रत्याख्यानानि=मरणविशेषाः १७, पादपोपगमनानि-पादपस्येव=तरोरिव उपगमनानि निश्चलतयाऽवस्थानानि -यथापतितच्छिन्नतरुशाखावन्निश्चलाना चतुर्विधाहारपरित्यागपूर्वकमरणानीत्यर्थः १८, देवलोकगमनानि १९, सुकुलप्रत्यायातयः=उत्तमकुलजन्मानि २०, पुनर्बोधिलाभाः=जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिरूपाः २१, अन्तक्रियाः=सकलकर्मक्षयलक्षणा-२२ श्चेति आख्यायन्ते। तथा-'दस धम्मकहाण वग्गा' इति, धर्मकथाना=धर्मकथाख्ये द्वितीये श्रुतस्कन्धे-अहिंसादिरूपधर्मकथाना दश=दशसख्यकाः वर्गाः=समूहाः सन्ति। अत्र हि-अर्थाधिकारसमूहात्मकानि अध्ययनान्येव वर्गा विज्ञेयाः, तत्र खलु एकैकस्या धर्मकथाया पञ्च पञ्च आख्यायिकाशतानि=कथाशतानि सन्ति। तथा एकैक-

नवीन दीक्षापर्याय का अथवा पूर्व अवस्था के त्यागपूर्वक उत्तर अवस्था के ग्रहण करने रूप पर्याय का १५, सलेखना का-काय और कषायों को कृश करने रूप सलेखना का १६, भक्त प्रत्याख्यान का १७, पादपोपगमन सथारे का-जिसमे गिरे हुए वृक्ष की तरह प्राणी निश्चल रहता है और चारों प्रकार के आहार का परित्याग कर देता है ऐसे मरण का १८, देवलोक मे उत्पन्न होने का १९, उत्तमकुल मे जन्म लेने का २०, जिनप्रणीत धर्म की प्राप्तिरूप बोधिलाभ का २१, तथा सकलकर्मक्षयरूप अन्तक्रिया २२ का वर्णन किया गया है।

यहा जो अन्त मे धर्मकथा नामक द्वितीय श्रुतस्कन्ध मे अहिंसादि रूप धर्मकथाओं के दस वर्ग, अर्थात् दस समूह है। अर्थाधिकार समूहरूप अध्ययन ही वर्ग कहे जाते है। इन धर्मकथाओं के एक २ धर्मकथा मे पाँचसौ पाँचसौ आख्यायिकाये-कथाये है एक २ आख्यायिका मे पाँचसौ पाँचसौ उपाख्यायिकाये-अवान्तर कथाये है। एक एक उपाख्यायिका

અને કષાયોનો ક્ષય કરવારૂપ સલેખનાનુ (૧૬), ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનનુ (૧૭), પાદપોપગમન સથારાનુ-જેમા પડેલા વૃક્ષની જેમ પ્રાણી નિશ્ચલ રહે છે અને ચારે પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરી દે છે એવા મરણનુ (૧૮), દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાનુ (૧૯), ઉત્તમ કુળમા જન્મ લેવાનુ (૨૦), જિન પ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ બોધિલાભનુ (૨૧), તથા સર્વકર્મક્ષયરૂપ અન્તક્રિયાનુ (૨૨), "आख्यायन्ते" વર્ણન કરાયુ છે

ધર્મકથાનમક બીજા શ્રુતસ્કધમા અહિંસાદિ રૂપ ધર્મકથાઓના દશ વર્ગો એટલે દશ સમૂહો છે અર્થાધિકાર સમૂહરૂપ અધ્યયનને જ વર્ગ કહેવામા આવે છે આ ધર્મકથાઓની એક એક ધર્મકથામા પાચસો પાચસો આખ્યાયિ-

च धर्मकथाश्च ज्ञातधर्मकथाः, 'ज्ञाता' इत्यत्राकारागम आर्षत्वात्, तासु खलु ज्ञातानाम्=उदाहरणत्वेनोपन्यस्तानां मेघकुमारादीना नगराणि १, उद्यानानि=परिधृतवस्त्राभरणाः गृहीतासनाहारा जना यत्र क्रीडार्थमुपयान्ति=गच्छन्ति तानि उद्यानानि २, चैत्यानि=षड्ऋतुपुष्पफलसमृद्धानि वनानि ३, वनषण्डाः=एकजातीयवृक्षयुक्तानि उद्यानानि, नानाजातीयवृक्षसम्पन्नानि वा ४, समवसरणानि ५, राजानः ६, मातापितरौ ७, धर्माचार्याः ८, धर्मकथाः ९, ऐहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषाः=ऐहलौकिकपारलौकिकसंपदः १०, भोगपरित्यागाः ११, प्रव्रज्याः १२, पर्यायाः=नवीनप्रव्रज्याप्रदानलक्षणाः पूर्वावस्थात्यागेनावस्थान्तरगमनलक्षणा वा १३, श्रुतपरिग्रहा =श्रुताध्ययनानि १४, तप उपधानानि=उत्कृष्ट तपः करणानि १५,

तरह इन दोनों के मिलने से इसका "ज्ञाता धर्मकथा' यह नाम पड़ गया है। इस ज्ञाता धर्मकथा नामके छठवे अग में उदाहरणरूप से उपन्यस्त हुए मेघकुमार आदि के नगरों का १, उद्यानों का-वस्त्र एव आभरण आदि से सुसज्जित होकर तथा भोजन आदि सामग्री लेकर लोग जिसमे क्रीडा करने के लिये जाते है उस स्थान का नाम उद्यान है, २, वनोंका-अर्थात् छहों ऋतुओ में पुष्प एव फल से समृद्ध हुए वनों का ३, वनषण्डों का-एक जातीय वृक्षों से युक्त, अथवा नाना जातीय वृक्षों के युक्त हुए बगीचों का ४, राजाओं का ५, मातापिता का ६, समवसरण का ७ धर्माचार्यों का ८, धर्मकथाओं का ९, ऐहलौकिक तथा पारलौकिक ऋद्धि विशेषों का १०, भोगों के परित्याग का ११, प्रव्रज्या का १२, श्रुतपरिग्रह-श्रुताध्ययन का १३, उत्कृष्ट तप के विधानों का १४,

તેનુ નામ "જ્ઞાતાધર્મકથા" પડયુ છે આ જ્ઞાતાધર્મકથા નામના છઠ્ઠા અગમા ઉદાહરણરૂપે ઉપન્યસ્ત થયેલ મેઘકુમાર આદિના નગરોનુ (૧), ઉદ્યાનોનુ-વસ્ત્ર અને આભૂષણ આદિથી સુસજ્જિત થઈને તથા ભોજન આદિ સામગ્રી લઈને લોકો જ્યા ક્રીડા કરવાને માટે જાય છે તે સ્થાનનુ નામ ઉદ્યાન છે (૨) ચૈત્યોનુ એટલે કે છએ ઋતુઓના પુષ્પ અને ફળથી સમૃદ્ધ વનોનુ (૩), વનષડોનુ એક જ જાતના વૃક્ષોવાળા, અથવા વિવિધ જાતના વૃક્ષોવાળા બગીચાઓનુ (૪), રાજાઓનુ (૫), માતાપિતાનુ (૬), સમવસરણનુ (૭), ધર્માચાર્યોનુ (૮) ધર્મકથાઓનુ (૯), આ લોક તથા પરલોકની ઋદ્ધિ વિશેષોનુ (૧૦), ભોગોના પરિત્યાગનુ (૧૧), પ્રવ્રજ્યાનુ (૧૨) શ્રુતરિગ્રહ-શ્રુતાધ્યયનનુ (૧૩) ઉત્કૃષ્ટ તપના વિધાનોનુ (૧૪), નવીન દીક્ષા પર્યાયનુ અથવા પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગપૂર્વક ઉત્તર અવસ્થાને ગ્રહણ કરવારૂપ, પર્યાયનુ (૧૫), સલેખનાનુ કાય

सख्यामध्यात् नवज्ञातोक्ताऽऽख्यायिकादिसंख्याम् (१२१५००००००) अपकृष्य पुनरुक्तिवर्जिता या आख्यायिकादयोऽवशिष्यन्ते तासा सख्या सार्द्धत्रिकोटिपरिमितैव (३५००००००) भवति। पुनरुक्तिवर्जिताऽऽख्यायिकादिसख्या हृदिकृत्यैव भगवता-एवमेव सपुव्वावरेण अद्धुट्ठाओ-कहाणगकोडीओ भवतीति समक्खाय' इत्युक्तम्। अतो नात्र कश्चिद्दोष इति। अत्र विपये गाथाद्वयमप्युक्तम्।

" पणवीस कोडिसय, एत्थ य समलक्खणाइया जम्हा।
नवनायसम्बद्धा, अक्खाइयमाइया तेण ॥ १ ॥
ते सोहिज्जति फुड, इमाउ रासीउ वेग्गलाण तु।
पुनरुत्तवज्जियाण, पमाणमेय विणिद्दिट्ठ " ॥ २ ॥

छाया—पञ्चविंशं कोटि शतम्, अत्र च समलक्षणादिका यस्मात्।
नव ज्ञातक सम्बद्धा, आख्यायिकादिकास्तेन ॥ १ ॥
ता. शोध्यन्ते स्फुटम्, अस्माद् राशेर्निविक्ताना तु।
पुनरुक्तवर्जिताना, प्रमाणमेतद् विनिर्दिष्टम् ॥ २ ॥ इति।

स्थापना चात्रेत्थम्—

कही गई है, उसी तरह की आख्यायिकादिक दस धर्मकथाओं में भी कही गई हैं, इसलिये नवज्ञातों में कहे जाने के कारण दस धर्मकथाओं में ये एक सौ साढे इक्कीस करोड आख्यायिकादिक पुनरक्त होती हैं। इन पुनरुक्त आख्यायिकादिकों को छोडकर अवशिष्ट आख्यायिकादिकों की सख्या साढे तीन करोड़ (३५००००००) ही वचती है। इन अपुनरुक्त आख्यायिकादिको को मनमें रखकर ही भगवान ने 'एवमेव सपुव्वावरेण अद्धुट्ठाओ कहाणगकोडीओ भवतीतिमक्खाओ'-ऐसा कहा है। इसलिये यहा पर कोई दोप नही है।

પ્રકારની સખ્યા આખ્યાયાકાદિક દસ ધર્મકથાઓમા પણ કહેવામા આવેલ છે, આ કારણે નવજ્ઞાતોમા કહેવાયાને કારણે દસ ધર્મકથાઓમા એ એકસો સાડી એકવીસ કરોડ આખ્યાયિકા આદિક પુનરુક્ત થાય છે એ પુનરુક્ત આખ્યાયિકા આદિકોને છોડીને બાકી રહેતી આખ્યાયિકાઓની સખ્યા સાડા ત્રણ કરોડ (૩૫૦૦૦૦૦૦) રહે છે એ પુનરુક્ત આખ્યાયિકાદિ કોને મનમા રાખીને જ ભગવાને " एवमेव सपुव्वावरेण अद्धुट्ठाओ कहाणगकोडीओ भवतीति मक्खाओ " એમ કહેલ છે તેથી અહીં કોઈ દોષ નથી

स्यामाख्यायिकाया पञ्च पञ्च उपाख्यायिका शतानि=अवान्तरकथाशतानि । एकै कस्यामुपाख्यायिकाया पञ्च पञ्च आख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि सन्ति । एव मेव=अनेनप्रकारेण सपूर्वापरेण=पूर्वापरसंयोजनया अर्धचतुर्थाः कथानककोट्यः= आख्यायिकाना सार्धत्रिकोटयो (३५०००००००) भवन्तीति समाख्यात भगवता महावीरेण ।

ननु धर्मकथासु आख्यायिकानाम् उपाख्यायिका नाम् आख्यायिकोपाख्या यिकाना च तिसृणा सख्या सपादशतकोटिपरिमिता (१२५००००००००) भवति, तर्हि कथमत्र आख्यायिकादीनां सार्द्धत्रिकोटिसख्याऽभिहिता ? इति चेत्, आह, नवाना ज्ञातानां पञ्चाशल्लक्षाधिकैकविंशतिकोट्यधिकैकशतकोटिसख्यका (१२१५००००००) या आख्यायिकादय उक्तास्तादृश्य एव आख्यायिकादयो दशसु धर्मकथास्वप्युक्ता', अतो दशधर्मकथोक्ताऽऽख्यायिकादि-(१२५००००००००)

पाँचसौ पाँचसौ आख्यायिका-उपाख्यायिकाये है । इन सभी आख्या यिकायों को जोडने से इनकी सख्या साढे तीन करोड (३५००००००) होती है ऐसा भगवान् महावीर स्वामीने कहा है ।

यहा यह शका होती है कि-'धर्मकथा में आई हुई आख्यायिका-उपाख्यायिका और आख्यायिकोपाख्यायिकाओं की सम्मिलित सख्या एकसौ पच्चीस करोड (१२५००००००००) होती है, तो फिर यहाँ पर उनकी सख्या साढेतीन करोड (३५००००००) कैसे कही गई है ?' इसका समाधान इस प्रकार है-नव ज्ञातों में जो आख्यायिकादिकों की एक सौ साढे इक्कीस करोड (१२१५००००००) सख्या टीका मे उपर

કાઓ-કથાઓ છે એક એક આખ્યાયિકામા પાચ સો પાચસો ઉપાખ્યાયિકાઓ-અવાન્તરકથાઓ છે એક એક ઉપાખ્યાયિકામા પાચસો પાચસો આખ્યાયિકા-ઉપાખ્યાયિકાઓ છે આ બધી આખ્યાયિકાઓને મેળવવાથી સાડા ત્રણ કરોડ (૩૫૦૦૦૦૦૦) થાય છે એમ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ કહ્યુ છે

અહી એ શકા થાય છે કે "ધર્મકથાઓમા આવેલ આખ્યાયિકાઓ, ઉપાખ્યાયિકાઓ અને આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓની કુલ સખ્યા એક સો પચીસ કરોડ (૧૨૫૦૦૦૦૦૦૦) થાય છે તો પછી અહી તેમની સખ્યા સાડા ત્રણ કરોડ (૩૫૦૦૦૦૦૦૦) કેવી રીતે કહેવામા આવી છે?" તેનુ સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય-નવા જ્ઞાતોમા આખ્યાયિકા આદિની એકસો સાડી એકવીસ કરોડ (૧૨૧૫૦૦૦૦૦૦) ની સખ્યા ટીકામા ઉપર કહેવામા આવી છે, એજ

उपलब्धाऽऽख्यायिकादीनां सख्या   ३५००००००

इत्थं ज्ञाताना धर्मकथाना च संकलिता आख्यायिकादि सख्या पञ्चाशल्लक्षाधिक षट्चत्वारिंशत्कोट्यधिकद्विशतकोटिप्रमाणा (२४६५०००००००) भवति। ततः पञ्चाशल्लक्षाधिकैकविंशति कोट्यधिकैकशतकोटि (१२१५००००००) प्रमाणपुनरुक्ताऽऽख्यायिकादि शोधनेन अपुनरुक्ताऽऽख्यायिकादि प्रमाण पञ्चविंशति कोटयधिकैक शतकोटिपरिमित (१२५००००००००) ज्ञाताधर्मकथासु भवतीति। ज्ञाताधर्मकथाना खलु परीताः=सख्याता वाचनाः, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तय, सख्येयाः सग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः, ताः खलु अङ्गार्थतया षष्ठमङ्गम्। अत्र-द्वौ श्रुतस्कन्धौ, एकोनविंशतिरध्ययनानि-प्रथमश्रुतस्कन्धे।

बाकी रही हुई आख्यायिकादिकों की संख्या—   ३५०००००००

इस प्रकार ज्ञाता और धर्मकथा की सकलित आख्यायिकादि सख्या दो अरब छयालीस करोड पचास लाख (२४६५००००००) होती है। से एक अरब साढे इक्कीस करोड (१२१५००००००) पुनरुक्त आख्यायिकादिकों को घटाने पर ज्ञाताधर्मकथाग मे अपुनरुक्त आख्यायिकादिकों का प्रमाण एक अरब पच्चीस करोड (१२५००००००००) होता है।

इस ज्ञाता धर्मकथा नामके अगमें सख्यात वाचनाएँ हैं, सख्यात अनुयोग द्वार हैं, सख्यातवेष्टक हैं सख्यात श्लोक हैं, सख्यात निर्युक्तियां है, सख्यात सग्रहणियां हैं एव सख्यात प्रतिपत्तिया हैं। यह अगोमें छठवां अग है। इस छठवे अगमे दो श्रुत स्कध है। प्रथम श्रुतस्कन्धमें उन्नीस अ ययन १९ उद्देशनकाल और उन्नीस १९ ही समुद्देशन काल हैं।

બાકી રહેલ આખ્યિકાદિકોની સ ખ્યા   ३५०००००००

આ રીતે જ્ઞાતા અને ધર્મકથાની સકલિત આખ્યાયિકાદિની સ ખ્યા બે અબજ, છેતાળીશ કરોડ પચાશ લાખ (२४६५००००००) થાય છે તેમાથી એક અબજ સાડી એકવીસ કરોડ (१२१५००००००) પુનરુક્ત આખ્યાયિકાદિકોને બાદ કરતા જ્ઞાતાધર્મકથાગમા અપુનરુક્ત આખ્યાયિકાદિકોનુ પ્રમાણુ એક અબજ પચીશ કરોડ (१२५००००००००) થાય છે

આ જ્ઞાતાધર્મકથા નામના અ ગમા સ ખ્યાત વાચનાઓ છે, સ ખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, શબ્દથી સ ખ્યાત વેષ્ટક છે સ ખ્યાત શ્લોક છે, સ ખ્યાત નિર્યુક્તિયો છે સ ખ્યાત સ ગ્રહણિયો છે, અને સ ખ્યાત પ્રતિપત્તિયો છે આ બધા અ ગોમાનુ છઠ્ઠુ અ ગ છે આ છઠ્ઠા અ ગમા બે શ્રુતસ્ક ધ છે પહેલા શ્રુતસ્ક ધમા ઓગણીસ અધ્યયન છે ઓગણીસ (१९) ઉદ્દેશનકાળ છે અને ઓગણીસ (१९) સમુદ્દેશનકાળ છે

धर्मकथास्थिताऽऽख्यायिकादि संख्या १२५०००००००
शोध्याना ज्ञातास्थिताऽऽख्यायिकादीना संख्या १२१५००००००

इस विषय में दो गाथायें हैं—

"पणवीसकोडिसय, एत्थयसमलक्खणाइया जम्हा।
नवनायय संबद्धा, अक्खाइयमाइया तेण ॥ १ ॥
ते सोहिज्जति फुड, इमा उरासी उ वेग्गलाण (विविक्ताना) तु।
पुणरुत्त वज्जियाण, पमाणमेय विणिद्दिट्ठ" ॥ २ ॥ इति।

इसका भाव यह है-धर्मकथा में आई हुई आख्यायिकादिकों की संख्या एक सौ पच्चीस करोड़ है। इनमें से नौ ज्ञातों में कही हुई समानलक्षणवाली-समानस्वरूपवाली एक सौ साढे एकीस करोड आख्यायिकादिकाएँ निकाल ली जाती हैं तब पूर्वोक्त राशि से बची हुई पुनरुक्तिवर्जित आख्यायिकादिकों की संख्या साढे तीन करोड़ होती है। यही साढे तीन करोड प्रमाणमूल में आख्यायिकादिकों का कहा है।

यहा पर स्थापना इस प्रकार है—
धर्मकथा में आई हुई आख्यायिकादिकों की संख्या— १२५०००००००
शोधनीय ज्ञातास्थित आख्यायिकादिकों की संख्या— १२१५००००००

આ વિષયમા બે ગાથાઓ છે—

"पणवीस कोडिसय, एत्थय समलक्खणाइया जम्हा।
नवनाययसंबद्धा, अक्खाइयमाइया तेण ॥ १ ॥
ते सोहिज्जति फुड, इमाउ रासीउवेग्गलाण (विविक्ताना) तु।
पुणरुत्त वज्जियाण, पमाणमेयं विणिद्दिट्ठ" ॥ २ ॥ इति।

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-ધર્મકથામા આવેલ આખ્યાયિકાદિકોની સખ્યા એકસો પચીશ કરોડ છે તેઓમાથી નવજ્ઞાતોમા કહેલ સમાન લક્ષણો વાળી-સમાન સ્વરૂપવાળી એકસો સાડી એકવીસ કરોડ આખ્યાયિકાદિકોને બાદ કરવામા આવે તો પૂર્વોક્ત રાશિથી બચેલ પુનરુકિત રહિત આખ્યાયિકાદિકોની સખ્યા સાડા ત્રણ કરોડ થાય છે મૂળમા એજ સાડાત્રણ કરોડ આખ્યાયિકાદિકોનુ પ્રમાણ કહેલ છે

અહી આ પ્રમાણે સ્થાપના છે—
ધર્મકથામા આવેલ આખ્યાયિકાદિકોની સખ્યા १२५०००००००
શોધનીય જ્ઞાતાસ્થિત આખ્યાયિકાદિકોની સખ્યા १२१५००००००

सुकुलपच्चायाईओ २३, पुणो बोहिलाभा २४, अंतकिरियाओय, आघविज्जंति । उवासयदसा णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणु-ओगदारा संखेज्जावेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जु-त्तीओ संखेज्जाओ संगहणीओ संखेज्जाओ पडिवत्तीओ । से णं अंगट्टयाए सत्तमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, दस अज्झयणा, दस उद्देसणकाला, दस समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पय-ग्गेणं, संक्खेज्जा अक्खरा अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासय-कड-निवद्ध-निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जति, पण्णविज्जंति परूविज्जन्ति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति । से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६ । से त्तं उवासगदसाओ ॥ सू० ५१ ॥

छाया—अथ कास्ता उपासकदशाः ? उपासकदशासु खलु श्रमणोपासकानां नगराणि १, उद्यानानि २, चैत्यानि ३, वनषण्डाः ४, समवसरणानि ५, राजानः ६, अम्बापितरौ ७, धर्माचार्याः ८, धर्मकथाः ९, ऐहलौकिक पारलौकिका ऋद्धिवि-शेषाः १०, भोगपरित्यागाः ११, प्रव्रज्याः १२, पर्यायाः, १३, श्रुतपरिग्रहाः १४, तपउपधानानि १५, शीलव्रत विरमणगुणप्रत्याख्यानपोषधोपवासप्रतिपादनताः १६, प्रतिमाः १७, उपसर्गाः १८, संलेखना १९, भक्तप्रत्याख्यानानि २०, पादपोपग-मनानि २१, देवलोकगमनानि २२, सुकुलप्रत्यायातयः २३, पुनर्बोधिलाभाः २४, अन्तक्रियाश्चआख्यायन्ते २५, उपासकदशाना परीतावाचनाः संख्येयानि अनुयोग-द्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः संख्येया संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः । ताः खलु अङ्गार्थतया सप्तममङ्गम्, एकः श्रुतस्क-

अत्र-एकोनविंशतिरुद्देशनकालाः, एकोनविंशति समुद्देशनकालाः। सङ्ख्येयानि पदसहस्राणि=षट्सप्तति सहस्राधिकपञ्चलक्षपदानि (५७६०००) पदाग्रेण=पद परिमाणेन प्रज्ञप्तानि। तथाऽत्र-सङ्ख्येयानि अक्षराणि सन्ति। अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वत-कृत-निबद्ध-निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा भवति, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता भवति। इत्येवं प्रकारेण अत्र चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६। ता एता ज्ञाता धर्मकथाः॥ सू० ५०॥

अथ सप्तमाङ्गस्य उपासकदशाङ्गस्य स्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं उवासगदसाओ?। उवासगदसासु णं समणोवासयाण नगराइं १, उज्जाणाइं २, चेइयाइं ३, वणसंडाइं ४, समोसरणाइं ५, रायाणो ६, अम्मापियरो ७, धम्मापियरो ८, धम्मकहाओ ९, इहलोइयपरलोइयाइड्ढिविसेसा १०, भोगपरिच्चाया ११, पव्वज्जाओ १२, परियाया १३, सुयपरिग्गहा १४, तवोवहाणाइं १५, सीलव्वयवेरमणगुणपच्चक्खाणपोसहोववासपडिवज्जणया १६, पडिमाओ १७, उवसग्गा १८, संलेहणाओ १९, भत्तपच्चक्खाणाइं २०, पाओवगमणाइं २१, देवलोगगमणाइं २२,

---

इसमे पाँच लाख छिहत्तर हजार ५७६००० पद है। इसमें सख्यात अक्षर है अनन्त गम है, अनत पर्याये है, असख्यात त्रस है, अनत स्थावर है-इत्यादि पदों की व्याख्या आचाराग सूत्रका स्वरूप निरूपण करते समय सूत्र ४५में कीया जा चुकी है। इस प्रकार यह ज्ञाताधर्मकथा अग का स्वरूप है॥ सू० ५०॥

આ અગમા પાચ લાખ છોતેર હજાર (૫૭૬૦૦૦) પદો છે એમા સખ્યાત અક્ષર છે અનન્ત ગમ છે, અનત પર્યાયો છે, અસખ્યાત ત્રસ છે અનત સ્થાવર છે, વગેરે પદોની વ્યાખ્યા આચારાગ સૂત્રનુ સ્વરૂપ-નિરૂપણ કરતી વખતે સૂત્ર ૪૫મા કરવામા આવી છે આ પ્રમાણે આ "જ્ઞાતાધર્મકથા" અગનુ સ્વરૂપ છે॥ સૂ૦ ૫૦॥

ऐहलौकिकपारलौकिकऋद्धिविशेषाः १०, भोगपरित्यागाः ११, प्रव्रज्याः १२, पर्यायाः १३, श्रुतपरिग्रहाः=श्रुताध्ययनानि १४, तपउपधानानि=उग्रतपश्चरणानि १५, शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यानपोषधोपवासप्रतिपादनताः १६-तत्र-शीलव्रतानि=अणुव्रतानि, विरमणानि=रागादिविरतयः, गुणाः=गुणव्रतानि, प्रत्याख्यानानि=नमस्कार सहितादीनि, पोषधोपवासः पोष=पुष्टिं धत्ते यदाहारपरित्यागादिक कुशलानुष्ठान तत्पोषध, तेन सह उपवासः=प्रत्रस्थानम् अहोरात्रं यावदिति पोषधोपवासः, एतेषां द्वन्द्व , तेषां प्रतिपादनताः=प्रतिपत्तयः-स्वीकरणानि, प्रतिमाः=एकादश उपासकप्रतिमाः १७, उपसर्गाः=देवादिकृतोपद्रवाः १८, सलेखनाः=शरीर-

---

तथा पारलौकिक ऋद्धिविशेषों का भोगपरित्याग का, प्रव्रज्या का, पर्याय का, श्रुतपरिग्रह का-श्रुताध्ययन का, तपउपधान का-तपश्चरण का भी कथन किया गया है। साथमें यह भी बतलाया गया कि शीलव्रत-अणुव्रत क्या है-इनका क्या स्वरूप है, और ये किस तरह धारण किये जाते है विरमण-रागादिक भावोंसे विरक्ति क्या है और यह किस तरह धारण की जाती है तथा इसका स्वरूप क्या है-गुण-गुण-व्रत क्या तथा कितने है, और ये किस तरह धारण किये जाते हैं?

पच नमस्कार सहित प्रत्याख्यान क्या-कैसे होते हैं और ये कब कैसे धारण किये जाते है ? पोषधोपवास-पोष-पुष्टिको जो धारण करे-वह आहार-परित्याग आदि पोषध कहलाता है, उसके साथ जो अहोरात्र रहना वह पोषधोपवास है। तथा श्रावकों के ग्यारह ११ प्रकार की प्रतिमा, तथा देवादिकृत-उपद्रव रूप उपसर्ग, सलेखना-शरीर तथा कषाय आदि

પરિત્યાગનુ પ્રવ્રજ્યાનુ, પર્યાયનુ, શ્રુતપરિગ્રહનુ-શ્રુતાધ્યયનનુ, તપઉપધાનનુ-તપશ્ચરણનુ પણ વર્ણન કરાયુ છે વળી એ પણ બતાવ્યુ છે કે શીલવ્રત-અણુવ્રત શુ છે? તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે? અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? વિરમણ-રાગાદિક ભાવોથી વિરક્તિ શુ છે? અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? તથા તેનુ શુ સ્વરૂપ છે, ગુણ-ગુણવ્રત શુ છે અને કેટલા છે, અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? પચ નમસ્કાર સહિત પ્રત્યાખ્યાન કેવા હોય છે અને તેમને ક્યારે અને કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? પોષધોપવાસ પોષ-પુષ્ટિને જે ધારણ કરે-આપે તે આહાર પરિત્યાગ આદિને પોષધ કહેવાય છે, તેની સાથે જે રાતદિવસ રહેવુ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે તથા શ્રાવકોના અગીયાર પ્રકારની પ્રતિમા, તથા દેવાદિકૃત ઉપદ્રવરૂપ ઉપસર્ગ, સલેખના-શરીર તથા કષાય

न्धः, दश अध्ययनानि, दश उद्देशनकालाः, दशसमुद्देशनकालाः, संख्येयानि पद सहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वत-कृत-निबद्ध-निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते उपदर्श्यन्ते। स एवात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६। ता एता उपासकदशाः ॥ सू० ५१ ॥

अथ सप्तमाङ्गस्वरूपं कथयति—

टीका—'से किं तं०' इत्यादि।

अथ कास्ता उपासकदशाः? उत्तरयति-उपासकदशासु=उपासकाः=श्रावकाः तेषामुपासकत्व बोधिका दशाध्ययन प्रतिबद्धादशा'=अवस्थाः-उपासकदशास्तासु खलु उपासकानां=श्रावकाणां नगराणि १, उद्यानानि २, चैत्यानि ३, वनषण्डाः ४, समवसरणानि ५, राजानः ६, अम्मापितरौ ७, धर्माचार्याः ८, धर्मकथाः ९,

---

अब सप्तम अंग उपासक दशांग का स्वरूप कहते हैं-'से किं तं 'उवासगदसाओ०' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न--सातवां अंग जो उपासकदशा है उसका क्या स्वरूप है?

उत्तर—उपासकों- श्रावकों की उपासकत्व बोधक जो अवस्थाएँ हैं, वे उवासक दशायें हैं दश अध्ययनों द्वारा इन दशाओं का प्रतिबोधक जो अंग हैं वह उपासकदशांग है। इस उपासकदशांगमें श्रावकोंके नगरों का कथन किया गया है, तथा उद्यानों का, चैत्यों-व्यन्तरायतनों का, वन षंडोंका, उन श्रावको के समय के समवसरणोंका, उनके राजाओंका, उनके मातापिताओं का, उनके धर्माचार्यों का, धर्मकथाओं का, उनकी ऐहलौकिक

હવે સાતમા અંગ-ઉપાસક દશાંગનું સ્વરૂપ કહે છે-"से किं तं उवासगदसाओ?" ઇત્યાદિ-

શિષ્યનો પ્રશ્ન—સાતમું અંગ જે ઉપાસક દશા છે તેનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ઉપાસકો-શ્રાવકોની ઉપાસકત્વ બોધક જે અવસ્થાઓ છે તે ઉપાસક દશાઓ છે દશ અધ્યયનો દ્વારા એ દશાઓનું પ્રતિબોધક જે અંગ તે "ઉપાસક દશાંગ" છે આ ઉપાસક દશાંગમાં શ્રાવકોના નગરોનું વર્ણન કરાયું છે તથા ઉદ્યાનોનું ચૈત્યો-વ્યન્તરાયતનોનું, વનષંડોનું, તે શ્રાવકોના સમયના સમવસરણોનું, રાજાઓનું, તેમના માતાપિતાઓનું, તેમના ધર્માચાર્યોનું, ધર્મકથાઓનું, તેમની આલોક અને પરલોકની [illegible] ભોગ

ऐहलौकिकपारलौकिकऋद्धिविशेषा' १०, भोगपरित्यागाः ११, प्रव्रज्याः १२, पर्यायाः १३, श्रुतपरिग्रहाः=श्रुताध्ययनानि १४, तपउपधानानि=उग्रतपश्चरणानि १५, शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यानपोषधोपवासप्रतिपादनताः १६–तत्र–शीलव्रतानि=अणुव्रतानि, विरमणानि=रागादिविरतयः, गुणाः=गुणव्रतानि, प्रत्याख्यानानि=नमस्कार सहितादीनि, पोषधोपवासः पोष=पुष्टिं धत्ते यदाहारपरित्यागादिक कुशलानुष्ठान तत्पोषध, तेन सह उपवासः=अवस्थानम् अहोरात्रं यावदिति पोषधोपवासः, एतेषा द्वन्द्व , तेषा प्रतिपादनताः=प्रतिपत्तयः–स्वीकरणानि, प्रतिमाः=एकादश उपासकप्रतिमाः १७, उपसर्गाः=देवादिकृतोपद्रवाः १८, सलेखनाः=शरीर-

तथा पारलौकिक ऋद्धिविशेषों का भोगपरित्याग का, प्रव्रज्या का, पर्याय का, श्रुतपरिग्रह का–श्रुताध्ययन का, तपउपधान का–तपश्चरण का भी कथन किया गया है। साथमे यह भी बतलाया गया कि शीलव्रत–अणुव्रत क्या है–इनका क्या स्वरूप है, और ये किस तरह धारण किये जाते है विरमण–रागादिक भावोंसे विरक्ति क्या है और यह किस तरह धारण की जाती है तथा इसका स्वरूप क्या है–गुण–गुण–व्रत क्या तथा कितने है, और ये किस तरह धारण किये जाते हैं ?

पच नमस्कार सहित प्रत्याख्यान क्या–कैसे होते है और ये कब कैसे धारण किये जाते हैं ? पोषधोपवास–पोष–पुष्टिको जो धारण करे–वह आहार–परित्याग आदि पोपध कहलाता है, उसके साथ जो अहोरात्र रहना वह पोषधोपवास है। तथा श्रावकों के ग्यारह ११ प्रकार की प्रतिमा, तथा देवादिकृत–उपद्रव रूप उपसर्ग, सलेखना–शरीर तथा कषाय आदि

પરિત્યાગનું પ્રવ્રજ્યાનું, પર્યાયનું, શ્રુતપરિગ્રહનું–શ્રુતાધ્યયનનું, તપઉપધાનનું–તપશ્ચરણનું પણ વર્ણન કરાયું છે વળી એ પણ બતાવ્યું છે કે શીલવ્રત–અણુવ્રત શું છે? તેમનું શું સ્વરૂપ છે? અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? વિરમણ–રાગાદિક ભાવોથી વિરક્તિ શું છે? અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? તથા તેનું શું સ્વરૂપ છે, ગુણ–ગુણવ્રત શું છે અને કેટલા છે, અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? પંચ નમસ્કાર સહિત પ્રત્યાખ્યાન કેવા હોય છે અને તેમને કયારે અને કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? પોષધોપવાસ પોષ–પુષ્ટિને જે ધારણ કરે–આપે તે આહાર પરિત્યાગ આદિને પોષધ કહેવાય છે, તેની સાથે જે રાતદિવસ રહેવું તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે તથા શ્રાવકોના અગીયાર પ્રકારની પ્રતિમા, તથા દેવાદિકૃત ઉપદ્રવરૂપ ઉપસર્ગ, સંલેખના–શરીર તથા કષાય

न्धः, दश अध्ययनानि, दश उद्देशनकालाः, दश समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पद सहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वत-कृत-निबद्ध-निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते उपदर्श्यन्ते । स एवात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६ । ता एता उपासकदशाः ॥ सू० ५१ ॥

अथ सप्तमाङ्गस्वरूपं कथयति—

टीका—'से किं तं०' इत्यादि ।

अथ कास्ता उपासकदशाः ? उत्तरयति-उपासकदशासु=उपासकाः=श्रावकाः तेषामुपासकत्व बोधिका दशाध्ययन प्रतिबद्धादशाः=अवस्थाः-उपासकदशास्तासु खलु उपासकानां=श्रावकाणां नगराणि १, उद्यानानि २, चैत्यानि ३, वनषण्डाः ४, समवसरणानि ५, राजानः ६, अम्बापितरौ ७, धर्माचार्याः ८, धर्मकथाः ९,

अब सप्तम अंग उपासक दशांग का स्वरूप कहते हैं-'से किं तं 'उवासगदसाओ०' इत्यादि ।

शिष्य प्रश्न-सातवाँ अंग जो उपासकदशा है उसका क्या स्वरूप है ?

उत्तर—उपासकों- श्रावकों की उपासकत्व बोधक जो अवस्थाएँ हैं, वे उवासक दशायें हैं दश अध्ययनों द्वारा इन दशाओं काप्रतिबोधक जो अंग हैं वह उपासकदशांग है । इस उपासकदशांगमें श्रावकोंके नगरों का कथन किया गया है, तथा उद्यानों का, चैत्यों—व्यन्तरायतनों का, वनषंडोंका, उन श्रावकों के समय के समवसरणोंका, उनके राजाओंका, उनके मातापिताओं का, उनके धर्माचार्यों का, धर्मकथाओं का, उनकी ऐहलौकिक

હવે સાતમા અંગ-ઉપાસક દશાંગનું સ્વરૂપ કહે છે—"से किं तं उवासग दसाओ ?" ઈત્યાદિ-

શિષ્યનો પ્રશ્ન—સાતમું અંગ જે ઉપાસક દશા છે તેનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ઉપાસકો-શ્રાવકોની ઉપાસકત્વ બોધક જે અવસ્થાઓ છે તે ઉપાસક દશાઓ છે દશ અધ્યયનો દ્વારા એ દશાઓનું પ્રતિબોધક જે અંગ તે "ઉપાસક દશાંગ" છે આ ઉપાસક દશાંગમાં શ્રાવકોના નગરોનું વર્ણન કરાયું છે તથા ઉદ્યાનોનું ચૈત્યો-વ્યન્તરાયતનોનું, વનષંડોનું, તે શ્રાવકોના સમયના સમવસરણોનું, રાજાઓનું, તેમના માતાપિતાઓનું, તેમના ધર્માચાર્યોનું, ધર્મકથાઓનું, તેમની આલોક અને પરલોકની વિશેષોનું લોગ

ऐहलौकिकपारलौकिकऋद्धिविशेषा' १०, भोगपरित्यागाः ११, प्रव्रज्याः १२, पर्यायाः १३, श्रुतपरिग्रहा'=श्रुताध्ययनानि १४, तपउपधानानि=उग्रतपश्चरणानि १५, शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यानपोषधोपवासप्रतिपादनताः १६-तत्र-शीलव्रतानि=अणुव्रतानि, विरमणानि=रागादिविरतय', गुणाः=गुणव्रतानि, प्रत्याख्यानानि=नमस्कार सहितादीनि, पोषधोपवासः पोष=पुष्टिं वत्ते यदाहारपरित्यागादिक कुशलानुष्ठान तत्पोषध, तेन सह उपवासः=अवस्थानम् अहोरात्रं यावदिति पोषधोपवासः, एतेषा द्वन्द्व , तेषा प्रतिपादनताः=प्रतिपत्तयः-स्वीकरणानि, प्रतिमाः=एकादश उपासकप्रतिमाः १७, उपसर्गाः=देवादिकृतोपद्रवाः १८, सलेखनाः=शरीर-

---

तथा पारलौकिक ऋद्धिविशेषों का भोगपरित्याग का, प्रव्रज्या का, पर्याय का, श्रुतपरिग्रह का-श्रुताध्ययन का, तपउपधान का-तपश्चरण का भी कथन किया गया है। साथमे यह भी बतलाया गया कि शीलव्रत-अणुव्रत क्या है-इनका क्या स्वरूप है, और ये किस तरह धारण किये जाते है विरमण-रागादिक भावोंसे विरक्ति क्या है और यह किस तरह धारण की जाती है तथा इसका स्वरूप क्या है-गुण-गुण-व्रत क्या तथा कितने है, और ये किस तरह धारण किये जाते हैं ?

पच नमस्कार सहित प्रत्याख्यान क्या-कैसे होते है और ये कब कैसे धारण किये जाते है ? पोषधोपवास-पोष-पुष्टिको जो धारण करे-वह आहार-परित्याग आदि पोषध कहलाता है, उसके साथ जो अहोरात्र रहना वह पोषधोपवास है। तथा श्रावको के ग्यारह ११ प्रकार की प्रतिमा, तथा देवादिकृत-उपद्रव रूप उपसर्ग, सलेखना-शरीर तथा कषाय आदि

પરિત્યાગનુ પ્રવ્રજ્યાનુ, પર્યાયનુ, શ્રુતપરિગ્રહનુ-શ્રુતાધ્યયનનુ, તપઉપધાનનુ-તપશ્ચરણનુ પણ વર્ણન કરાયુ છે વળી એ પણ બતાવ્યુ છે કે શીલવ્રત-અણુવ્રત શુ છે? તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે? અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? વિરમણ-રાગાદિક ભાવોથી વિરક્તિ શુ છે? અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? તથા તેનુ શુ સ્વરૂપ છે, ગુણ-ગુણવ્રત શુ છે અને કેટલા છે, અને તે કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? પચ નમસ્કાર સહિત પ્રત્યાખ્યાન કેવા હોય છે અને તેમને ક્યારે અને કેવી રીતે ધારણ કરાય છે? પોષધોપવાસ પોષ-પુષ્ટિને જે ધારણ કરે-આપે તે આહાર પરિત્યાગ આદિને પોષધ કહેવાય છે, તેની સાથે જે રાતદિવસ રહેવુ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે તથા શ્રાવકોના અગીયાર પ્રકારની પ્રતિમા, તથા દેવાદિકૃત ઉપદ્રવરૂપ ઉપસર્ગ, સલેખના-શરીર તથા કષાય

कषायादिशोषणलक्षणाः १९, भक्तप्रत्याख्यानानि २०, पादपोपगमनानि २१, देवलोकगमनानि २२, देवलोकात् पुन सुकुलप्रत्यायातयः सुकुलजन्मानि २३, पुनर्बोधिलाभाः २४, अन्तक्रियाश्च आख्यायन्ते २५।

उपासकदशाना परीता'=सख्याता वाचनाः सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तयः, सख्येया' सग्रहण्य, सख्येयाः प्रतिपत्तयश्च सन्ति। एक' श्रुतस्कन्धः दश अध्ययनानि, ता खलु अङ्गार्थतया सप्तममङ्गम् दश उद्देशनकालाः, दश समुद्देशनकाला', सख्येयानि—पद सहस्राणि=एकादशलक्षाणि द्विपञ्चाशत्सहस्राणि (११५२०००) च पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन प्रज्ञप्तानि। तथाऽत्र सख्येयानि अक्षराणि, अनन्ताः गमाः, अनन्ताः पर्यवाः त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृत निबद्ध निकाचिता जिन

का शोषण करना, भक्तप्रत्याख्यान, पादपोपगमन, देवलोक गमन वहा से च्यव कर उनका सुकुलमें जन्मलाभ पुनःबोधि की प्राप्ति तथा अन्तक्रिया, इन सबका भी इसमें अख्यान हुआ है।

इस अगमें सख्यात वाचनाएँ हैं, सख्यात अनुयोग द्वार हैं, सख्यात वेष्टक हैं, सख्यात श्लोक है, सख्यात निर्युक्तिया हैं, सख्यात सग्रहणिया हैं तथा सख्यात प्रतिपत्तिया इन सबका अर्थ आचाराग के स्वरूप निरूपण करते समय सूत्र ४५में लिखा जा चुका है। यह अग सातवा अग है। इसमे एक श्रुतस्कन्ध और दश अध्ययन हैं। तथा दश उद्देशन काल और दश ही समुद्देशनकाल हैं। इसके पदों का प्रमाण ग्यारह लाख बावन हजार(११५२०००)है। इसमें सख्यात अक्षर हैं, 'अनन्ता गमा.' यहा से लेकर "एव विज्ञाता" तक के पदो का अर्थ आचारांग के स्वरूप

આદિનુ શોષણ કરવુ, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન, પાદપોપગમન, દેવલોકગમન, ત્યાથી આવીને તેમનો સારા કુળમા જન્મલાભ, પુન બોધિની પ્રાપ્તિ તથા અન્તક્રિયા, એ બધાનુ પણ તેમા વર્ણન થયુ છે

આ અગમા સખ્યાત વાચનાઓ છે, સખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, સખ્યાત વેષ્ઠ છે, સખ્યાત શ્લોક છે, સખ્યાત નિર્યુક્તિયો છે, તથા સખ્યાત સગ્રહણીઓ છે, સખ્યાત પ્રતિપત્તિયો છે એ બધાનો અર્થ આચારાગનુ સ્વરૂપનિરૂપણ કરતી વખતે સૂત્ર ૪૫મા લખાઇ ગયો છે આ અગ સાતમુ અગ છે તેમા એક શ્રુતસ્કધ અને દસ અધ્યયન છે, તથા દસ ઉદ્દેશનકાળ અને દસ જ સમુદ્દેશનકાળ છે તેમા અગીયાર લાખ બાવન હજાર (૧૧૫૨૦૦૦) પદ છે તેમા સખ્યાત અક્ષર છે "अनन्ता गमा" થી માડીને "एव विज्ञाता"

प्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते प्रज्ञाप्यन्ते प्ररूप्यन्ते दर्श्यन्ते निदर्श्यन्ते उपदर्श्यन्ते । स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते । सख्येयानि अक्षराणि' इत्यादीनामर्थाः पूर्ववद्बोध्याः । उपसहरन्नाह—ता एता उपासकदशा इति ॥ सू० ५१ ॥

अष्टमाङ्गस्य स्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं अंतगडदसाओ ?, अतगडदसासु णं अतगडाणं नगराइं उज्जाणाइं चेइयाइ वणसडाइ समोसरणाइ रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहा इहलोइयपरलोइय-इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परियाया सुयपरिग्गहा तवोवहाणाइ सलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाइ पाओवगमणाइ, अंतकिरियाओ आघविज्जति । अंतगडदसासु ण परित्ता वायणा, संखिज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा सखेज्जा सिलोगा सखेज्जाओ निज्जुत्तीओ सखेज्जाओ सगहणीओ सखेज्जाओ पडिवत्तीओ, से ण अगट्टयाए अट्ठमे अगे । एगे सुयक्खधे, अट्ठवग्गा, अट्ठ उद्देसणकाला, अट्ठ समुद्देसणकाला, सखेज्जाइ

निरूपण करते समय सूत्र ४५में लिखा जा चुका है। इस प्रकार यहां यह चरण करण का आख्यान प्रज्ञापन आदि किया गया है। यहां "प्रज्ञाप्यन्ते" आदि पाच पदो का सग्रह समझ लेना चाहिये। इनका अर्थ पहले कहा जा चुका है। यह उपासकदशाग के स्वरूप का वर्णन हुआ ॥ सू० ५१ ॥

સુધીના પદોનો અર્થ આચારાગનુ સ્વરૂપનિરૂપણ કરતી વખતે લખાઇ ગયો છે આ રીતે તેમા ચરણ કરણનુ આખ્યાન, પ્રજ્ઞાપન આદિ કરાયુ છે અહી "प्रज्ञाप्यन्ते" આદિ પાચ પદોનો સગ્રહ સમજી લેવો જોઇએ તેમનો અર્થ પહેલા કહેવાઈ ગયો છે આ ઉપાસક દશાગના સ્વરૂપનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૫૧ ॥

पयसहस्साइ पयग्गेण, संखिज्जा अक्खरा । अणंता गमा, अणंता, पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति; पन्नविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति । से एव आया, एवं नाया, एव विण्णाया, एव चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६। से त्त अंतगडदसाओ ॥ सू० ५२ ॥

छाया—अथ कास्ता अन्तकृतदशाः ? अन्तकृतदशासु खलु अन्तकृताना नगराणि उद्यानानि चैत्यानि वनपण्डाः समवसरणानि राजानः अम्बापितरौ धर्माचार्याः धर्म कथाः ऐहलौकिक पारलौकिक ऋद्धिविशेषाः भोगपरित्यागाः प्रव्रज्याः पर्यायाः श्रुतपरिग्रहाः तप उपधानानि सलेखनाः भक्तप्रत्याख्यानानि पादपोपगमनानि अन्त क्रिया आख्यायन्ते । अन्तकृतदशासु खलु परीताः वाचनाः सख्येयानि अनुयोग द्वाराणि यावत् सख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तय , सख्येयाः सग्रहण्यः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः । ताः खलु अङ्गार्थतया अष्टममङ्गम् , एकः श्रुत स्कन्धः, अष्ट वर्गाः, अष्ट उद्देशनकालाः, अष्ट समुद्देशनकालाः, सख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण, सख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीताः त्रसा , अनन्ता स्थावराः शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते । स एवम् आत्मा, एव ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एव चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६। ता एता अन्तकृतदशाः ॥ सू० ५२ ॥

टीका—'से किं त०' इत्यादि ।

अथ कास्ता अन्तकृतदशा. ? इति प्रश्नः । उत्तरयति—अन्तकृतदशासु—अन्त = कर्मणस्तत्फलस्य ससारस्य वाऽन्तसमये विनाश. कृतो यैस्ते—अन्तकृतास्तेषा दशाः

अब अष्टम अग अन्तकृतदशांगका स्वरूप कहा जाता है—"से किं त अंतगडदसाओ ?" इत्यादि ।

હવે આઠમા અ ગ અ તકૃતદશાગનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે—

"से किं त अतगडदसाओ ?" ઇત્યાદિ

=अवस्था'-तत्प्रतिपादका वर्गा यासु ताः, यद्वा-अन्तकृतवक्तव्यताप्रतिबद्धा दशाः=दशाध्ययनरूपा ग्रन्थपद्धतयोऽन्तकृतदशा' । इय व्युत्पत्तिः प्रथमवर्गे दशाध्ययनानि सन्ति-इत्युपलक्ष्य क्रियते, तासु=अन्तकृतदशासु अन्तकृताना मुनीना नगराणि, उद्यानानि, चैत्यानि, वनपण्डा', समवसरणानि, राजानः, अम्बापितरौ, धर्माचार्याः, धर्मकथा', ऐहलौकिकपारलौकिक ऋद्धिविशेषा', भोगपरित्यागा', प्रव्रज्याः, पर्यायाः, श्रुतपरिग्रहाः=श्रुताध्ययनानि, तपउपधानानि, सलेखनाः, भक्तप्रत्याख्यानानि, पादपोपगमनानि,उपधानानि,अन्तक्रिया आख्यायन्ते । अन्तकृतदशासु

प्रश्न—हे भदन्त ! आठवे अग अतकृतदशांग का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—इसका स्वरूप इस प्रकार है-जिन्होंने कर्म का अथवा कर्म के फलभूत ससार का अतसमयमें विनाश अभाव कर दिया है वे हैं अन्तकृत। इन अन्तकृतों की अवस्थाओं का प्रतिपादन करनेवाले वर्ग-अध्ययन जिसमें हैं वह अन्तकृतदशाग है। तात्पर्य यह है कि-इस अतकृतदशागमें दश अध्ययन हैं, इनमें अन्तकृतों की अवस्थाओं का वर्णन किया गया है इसलिये, अथवा-अन्तकृतो की वक्तव्यता से प्रतिबद्ध इसमें दश अध्ययन रूप ग्रन्थपद्धतिया है इसलिये इसका नाम अन्तकृतदशाग हुआ है। यह व्युत्पत्ति प्रथमवर्गमे कथित दश अध्ययनों की अपेक्षा को लेकर की गई है। इस अगमें-अन्तकृत, मुनियों के नगरों का, उद्यानों का, चैत्यो-व्यन्तरायतनों का, वनपण्डों का, समवसरणों का, राजाओ का, मातापिता का, धर्माचार्यों का, धर्मकथाओं का ऐहलौकिक तथा परलौकिक ऋद्धिविशेषों का, भोगो के परित्याग का

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! આઠમા અગ અતકૃતદશાગનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—તેનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-જેમણે કર્મનો અથવા કર્મ ફળરૂપ સસારનો અત સમયે વિનાશ-અભાવ કરી નાખ્યો છે તેઓ અન્તકૃત કહેવાય છે એ અન્તકૃતોની અવસ્થાઓનુ પ્રતિપાદન કરનાર અધ્યયનો જેમા છે તે અતકૃત દશાગ છે તાત્પર્ય એ છે કે-આ અતકૃત દશાગમા દસ અધ્યયન છે, તેમા અતકૃતોની અવસ્થાઓનુ વર્ણન કરવામા આવેલ છે તેથી, અથવા અન્તકૃતોની વક્તવ્યતા વડે પ્રતિબદ્ધ દસ અધ્યયનરૂપ ગ્રથપદ્ધતિયો તેમા છે તે કારણે તેનુ નામ અતકૃત દશાગ પડયુ છે આ અગમા, અતકૃત મુનિઓના નગરોનુ, ઉદ્યાનોનુ, ચૈત્યો-વ્યન્તરાયતનોનુ, વનષંડોનુ, સમવસરણોનુ, રાજાઓનુ, માતા-પિતાનુ, ધર્માચાર્યોનુ, ધર્મકથાઓનુ, આલોક તથા પરલોકની ઋદ્ધિ

पयसहस्साइं पयग्गेण, संखिज्जा अक्खरा। अणंता गमा; अणंता, पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पन्नविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६। से त्तं अंतगडदसाओ ॥ सू० ५२ ॥

छाया—अथ कास्ता अन्तकृतदशाः? अन्तकृतदशासु खलु अन्तकृतानां नगराणि उद्यानानि चैत्यानि वनषण्डाः समवसरणानि राजानः अम्बापितरौ धर्माचार्याः धर्मकथाः ऐहलौकिक पारलौकिक ऋद्धिविशेषाः भोगपरित्यागाः प्रव्रज्याः पर्यायाः श्रुतपरिग्रहाः तप उपधानानि संलेखनाः भक्तप्रत्याख्यानानि पादपोपगमनानि अन्तक्रिया आख्यायन्ते। अन्तकृतदशासु खलु परीताः वाचनाः संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि यावत् संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः। ताः खलु अङ्गार्थतया अष्टममङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः, अष्ट वर्गाः, अष्ट उद्देशनकालाः, अष्ट समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीताः त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवम् आत्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६। ता एता अन्तकृतदशाः ॥ सू० ५२ ॥

टीका—'से किं तं०' इत्यादि।

अथ कास्ता अन्तकृतदशाः? इति प्रश्नः। उत्तरयति—अन्तकृतदशासु—अन्त = कर्मणस्तत्फलस्य संसारस्य वाऽन्तसमये विनाशः कृतो यैस्ते—अन्तकृतास्तेषां दशाः

अब अष्टम अंग अन्तकृतदशांगका स्वरूप कहा जाता है—"से किं तं अंतगडदसाओ?" इत्यादि।

હવે આઠમા અંગ અંતકૃતદશાંગનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે—

"से किं तं अंतगडदसाओ?" ઈત્યાદિ

नवमाङ्गस्वरूपमाह—

मूलम्—से किं त अणुत्तरोववाइयदसाओ ? अणुत्तरोववाइयदसासु ण अणुत्तरोववाइयाणं नगराइ उज्जाणाइ चेइयाइं वणसडाइं समोसरणाइ रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोगपरलोइया इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परियागा सुयपरिग्गहा तवोवहाणाइ पडिमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगमणाइ, अणुत्तरोववाइयत्ते उववत्ती, सुकुलपच्चायाईओ, पुण बोहिलाभा, अंतकिरियाओ आघविज्जंति। अणुत्तरोववाइयदसासु णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ। से ण अगट्ठयाए नवमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, तिन्नि वग्गा,

---

थावरा, सासयकडनिबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघतज्जति पण्णविज्जति, परूविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति से एवआया, एवणाया, एव विण्णाया" इन समस्त पदो का अर्थ आचाराग के स्वरूप का निरूपण करते समय कर दिया गया है। इस प्रकार इस अगमे उपर्युक्त प्रकार से अन्तकृत मुनियों की चरणसत्तरी तथा करण सत्तरी का आख्यान प्रज्ञापन आदि करनेमे आया है। इस तरह से अन्तकृतदशाङ्ग का यह स्वरूप जानना चाहिये॥ सू० ५१ ॥

निकाइया, जिणपण्णता भावा, आघविज्जति पण्णविज्जति परूविज्जति दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति से एव आया एव णाया एव विण्णाया"
એ બધા પદોનો અર્થ આચારાગ સૂત્રનુ સ્વરૂપનિરૂપણ કરતી વખતે આપી દીધો છે આ રીતે આ અગમા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અતકૃત મુનિઓની ચરણ સત્તરી તથા કરણ સત્તરીનુ આખ્યાન, પ્રજ્ઞાપના આદિ કરવામા આવ્યુ છે આ રીતે અતકૃતદશાગનુ આ સ્વરૂપ સમજવુ ॥ સૂ. ૫૨ ॥

खलु परीताः=संख्याता वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येया श्लोकाः, संख्येयाः निर्युक्तयः, तथा-संख्येया' संग्रहण्य', संख्येयाः प्रतिपत्तयः। ताः खलु अङ्गार्थतया अष्टममङ्गम्। अत्र-एक' श्रुतस्कन्धः, अष्टवर्गाः, अष्ट उद्देशनकालाः, अष्ट समुद्देशनकालाः। संख्येयानि पदसहस्राणि=त्रयोविंशति लक्षाणि चतु' सहस्राणि च पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन प्रज्ञप्तानि। संख्येयानि अक्षराणि अनन्ता गमाः, अनन्ता पर्यवाः, परीता'=असंख्याताः त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, एते उपरिनिर्दिष्टाः शाश्वत कृत निबद्ध निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा अत्र आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा भवति, स एव ज्ञाता, स एव विज्ञाता च भवति। एवम्=उपरिनिर्दिष्ट प्रकारेणात्र अन्तकृताना मुनीना चरणकरण प्ररूपणा आख्यायते। उपसंहरति-'से तं०' इत्यादि। ता एता अन्तकृतदशा' - अन्तकृतदशाङ्गस्वरूपमेवविज्ञेयमिति भावः॥ सू० ५२॥

प्रव्रज्या का पर्यायों का, श्रुतों के अध्ययन का, तप उपधानों का, संलेखना का, भक्तप्रत्याख्यानों का पादपोपगमन का और अन्तक्रिया का वर्णन किया गया है।

इस अंगमें संख्यात वाचनायें हैं, संख्यात अनुयोग द्वार हैं, संख्यात वेष्टक हैं, संख्यात श्लोक है, संख्यात निर्युक्तियाँ, संख्यात संग्रहणियाँ है एवं संख्यात प्रतिपत्तिया है। यह अंगों की अपेक्षा आठमां अंग है। इसमे एक श्रुतस्कंध है। आठ वर्ग है। आठ उद्देशनकाल और आठ समुद्देशन काल है।

तेईस लाख चार हजार (२३४०००) इसमें पद है। संख्यात अक्षर है। इससे आगे "अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परीता तसा, अणंता

विशेषोनु, लोगोना परित्यागनु प्रव्रज्यानु पर्यायोनु, श्रुतोना अध्ययननु, तप उपधानोनु, संलेखनानु, भक्त प्रत्याख्यानोनु, पादपोपगमननु अने अंतक्रियानु वर्णन करवामा आव्यु छे.

आ अंगमा संख्यात वाचनाओ छे, संख्यात अनुयोग द्वार छे संख्यात वेष्टक छे, संख्यात श्लोक छे, संख्यात निर्युक्तियो, संख्यात संग्रहणियो अने संख्यात प्रतिपत्तियो छे अंगोनी अपेक्षाए आ आठमु अंग छे तेमा एक श्रुतस्कंध छे आठ वर्ग छे आठ उद्देशनकाळ अने आठ समुद्देशन काळ छे तेमा तेवीस लाख चार हजार (२३४०००) पद छे, संख्यात अक्षर छे अहीं थी लईने

"अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परीता तसा अणंता

नवमाङ्गस्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं अणुत्तरोववाइयदसाओ ? अणुत्तरोववाइयदसासु णं अणुत्तरोववाइयाणं नगराइं उज्जाणाइं चेइयाइं वणसंडाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोगपरलोइया इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परियागा सुयपरिग्गहा तवोवहाणाइं पडिमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगमणाइं, अणुत्तरोववाइयत्ते उववत्ती, सुकुलपच्चायाईओ, पुण बोहिलाभा, अंतकिरियाओ आघविज्जंति। अणुत्तरोववाइयदसासु णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए नवमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, तिन्नि वग्गा,

---

थघरा, सासयकडनिबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति से एवंआया, एवंणाया, एवं विण्णाया" इन समस्त पदों का अर्थ आचारांग के स्वरूप का निरूपण करते समय कर दिया गया है। इस प्रकार इस अंगमें उपर्युक्त प्रकार से अन्तकृत मुनियों की चरणसत्तरी तथा करण सत्तरी का आख्यान प्रज्ञापन आदि करनेमें आया है। इस तरह से अन्तकृतदशाङ्ग का यह स्वरूप जानना चाहिये॥ सू० ५२ ॥

निकाइया, जिणपण्णता भावा, आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति से एवं आया एवं णाया एवं विण्णाया"
એ બધા પદોનો અર્થ આચારાંગ સૂત્રનું સ્વરૂપનિરૂપણ કરતી વખતે આપી દીધો છે આ રીતે આ અંગમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અંતકૃત મુનિઓની ચરણ સત્તરી તથા કરણ સત્તરીનું આખ્યાન, પ્રજ્ઞાપના આદિ કરવામાં આવ્યું છે આ રીતે અંતકૃતદશાંગનું આ સ્વરૂપ સમજવું ॥ સૂ. ૫૨ ॥

तिन्नि उद्देसणकाला, तिन्नि समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसह-स्साइं पयग्गेण, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइया जिण पण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६। से त्तं अणुत्तरोववाइयदसाओ ॥ सू० ५३ ॥

छाया—अथ कास्ता अनुत्तरोपपातिकदशाः ? अनुत्तरोपपातिकदशासु खलु अनुत्तरोपपातिकानां नगराणि उद्यानानि चैत्यानि वनषण्डाः राजानः अम्बापितरौ समवसरणानि धर्माचार्याः धर्मकथाः ऐहलौकिक पारलौकिक ऋद्धिविशेषाः भोग परित्यागाः प्रव्रज्याः पर्यायाः श्रुतपरिग्रहाः तप उपधानानि प्रतिमा उपसर्गाः संलेखनाः भक्तप्रत्याख्यानानि पादपोपगमनानि अनुत्तरोपपातिकत्वे उपपातः, सुकुलप्रत्यायातयः पुनर्बोधिलाभा अन्तक्रिया आख्यायन्ते अनुत्तरोपपातिकदशासु खलु परीता वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः। ताः खलु अङ्गार्थतया नवममङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः त्रयो वर्गाः, त्रय उद्देशनकालाः, त्रयः समुद्देशनकाला, संख्येयानि पद सहस्राणि पदाग्रेण, संख्यातानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ता स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपद-र्श्यन्ते, स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते, ता एता अनुत्तरोपपातिकदशाः ॥ सू० ५३ ॥

टीका—'से किं तं०' इत्यादि।

अथ कास्ता अनुत्तरोपपातिकदशाः ? इति प्रश्नः। उत्तरयति—अनुत्तरोपपातिकदशासु—न विद्यते उत्तरः श्रेष्ठोऽस्मादित्यनुत्तरः उपपतनम्—उपपातः=जन्म, अनुत्तर उपपातो येषां तेऽनुत्तरोपपातास्त एव—अनुत्तरोपपातिकास्तेषां दशास्तासु तथोक्तासु खलु अनुत्तरोपपातिकानां मुनीनां नगराणि, उद्यानानि, चैत्यानि, वन-

पण्डाः, राजानः, अम्बापितरः, समवसरणानि, धर्माचार्याः धर्मकथाः, इहलोक परलोक ऋद्धिविशेषाः, भोगपरित्यागाः=भोगपरिहाराः, प्रव्रज्याः, पर्यायाः, श्रुत-परिग्रहाः, तप उपधानानि, प्रतिमाः उपसर्गाः, सलेखनाः, भक्तप्रत्याख्यानानि, पाद-पोपगमनानि, अनुत्तरोपपातिकत्वे=अनुत्तरोपपातिकविमानेषु=उपपत्ति'=उपपातः, सुकुलप्रत्यायातयः=अनुत्तरविमानादायुः क्षयेण च्युताना तेषा शोभनेषु कुलेषु जन्मानि,

अब नौवें अगका स्वरूप कहते हैं—'से किं त अणुत्तरोववाइय-दसाओ०' इत्यादि ।

शिष्य प्रश्न-हे भदन्त ! अनुत्तरोपपातिकदशाग का क्या स्वरूप है ? उत्तर-जिसकी अपेक्षा और कोई दूसरा जन्म श्रेष्ठ न हो उसका नाम अनुत्तरोपपात है । यह अनुत्तरोपपात जिनका होता है वे अनुत्तरोप-पातिक है । इनकी अवस्थाओ का जिसमे वर्णन है वह अनुत्तरोपपातिक-दशांग है । इस अनुत्तरोपपातिकदशाग में अनुत्तरोपपातिक मुनियों के नगरों का, उद्यानों का, चैत्योंव्यन्तरायतनों का, वनषंडों का, राजाओं का, मातापिता का, समवसरणों का, धर्माचार्यों का, धर्मकथाओं का, इस लोक सबधी तथा परलोक सबधी ऋद्धिविशेषों का, भोगों के परित्याग का, दीक्षा का पर्यायों का, श्रुत के अध्ययन का दुष्करतपों का, विविध अवस्थाओ का, बारह भिक्षु प्रतिमाओं का, उपसर्गों का, भक्तप्रत्याख्यान नामके सथारे का, पादपोपगमन नामके सथारे का, अनुत्तरोपपात का-अनुत्तर विमानों मे उत्पत्ति होने का, फिर वहां से आयु के अन्त में

હવે નવમા અ ગનુ સ્વરૂપ વર્ણવે છે—"से किं त अणुत्तरोववाइयदसाओ०" ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! અનુત્તરોપપાતિક દશાગનુ શુ સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર-જેના કરતા બીજો કોઈ પણ જન્મ શ્રેષ્ઠ ન હોય તેનુ નામ અનુત્તરોપપાત છે જેને આ અનુત્તરોપપાત થાય છે તેઓ અનુત્તરોપપાતિક કહેવાય છે આ અનુત્તરોપપાતિક દશાગમા અનુત્તરોપપાતિક મુનિઓના નગરોનુ ઉદ્યાનોનુ, ચૈત્યો-વ્યન્તરાયતનોનુ, વનષ ડોનુ, રાજાઓનુ, માતાપિતાનુ, સમવસરણોનુ, ધર્માચાર્યોનુ, ધર્મકથાઓનુ, આલોક તથા પરલોકની ખાસ ઋદ્ધિઓનુ, ભોગોના પરિત્યાગનુ, દીક્ષાનુ, પર્યાયોનુ, શ્રુતના અધ્યયનનુ, દુષ્કર તપોનુ, વિવિધ અવસ્થાઓનુ, બાર ભિક્ષુ પ્રતિમાઓનુ, ઉપસર્ગોનુ, સ લેખના મરણનુ, ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન નામના સ થારાનુ, પાદપોપગમન નામના સ થારાનુ, અનુત્તરોપપાતનુ-અનુત્તર વિ-માનોમા ઉત્પત્તિ થવાનુ, વળી ત્યાથી આયુષ્ય પૂર્ણ થતા ચ્યવીને ઉત્તમ કુળોમા

पुनर्बोधिलाभाः, अन्तक्रियाश्च=मोक्षप्राप्तिलक्षणाश्च आख्यायन्ते। अनुत्तरोपपातिकदशासु खलु परीताः=संख्याता वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः। ताः खलु अङ्गार्थतया नवममङ्गम्। अत्र-एकः श्रुतस्कन्धः त्रयोवर्गाः, त्रय उद्देशनकालाः, त्रयः समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पदसहस्राणि=षट्चत्वारिंशल्लक्षाणि अष्टौ च सहस्राणि (४६०८०००) पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते, स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६। ता एता अनुत्तरोपपातिकदशाः। व्याख्या पूर्ववत् बोध्या ॥ सू० ५३ ॥

च्यव कर उत्तम कुलों में उनके जन्म लेने का पुनः बोधिप्राप्ति का तथा अन्त में मोक्ष प्राप्त करने का कथन किया हुआ है। इस अंग में संख्यात वाचनाएँ हैं संख्यात अनुयोग द्वार हैं संख्यात वेष्टक हैं, संख्यात श्लोक हैं, संख्यात निर्युक्तियाँ हैं, संख्यात संग्रहणियाँ हैं और संख्यात प्रतिपत्तियाँ है। यह अंग, अंग की अपेक्षा नवमा अंग है। इसमें एक श्रुतस्कंध है, तीन वर्ग है, तीन उद्देशनकाल है, तीन समुद्देशनकाल हैं। इसमें पदों का परिमाण छयालीस लाख आठ हजार (४६०८०००) हैं। संख्यात अक्षर है। यहां भी "अनन्तागमाः" इत्यादि पाठ का अर्थ पहले की भांति समझ लेना चाहिये। इस तरह इस अंग में साधुओं के चरण और करण की प्ररूपणा हुई है। यह अनुत्तरोपपातिकदशा का स्वरूप है॥ सू० ५३ ॥

तेमनो जन्म थवानु, पुनः बोधि प्राप्तिनु तथा छेवटे मोक्ष प्राप्तिनु वर्णन करवामा आव्यु छे. आ अंगमा संख्यात वाचनाओ छे, संख्यात अनुयोग द्वार छे, संख्यात वेष्टक छे संख्यात श्लोक छे, संख्यात निर्युक्तियो छे, संख्यात संग्रहणियो छे, अने संख्यात प्रतिपत्तियो छे अंगोनी अपेक्षाए आ नवमु अंग छे तेमा एक श्रुतस्कंध छे, त्रण वर्गो छे, त्रण उद्देशनकाळ तथा त्रण समुद्देशनकाळ छे तेमा छेतालीश लाख आठ हजार (४६०८०००) पद छे संख्यात अक्षर छे अहीं पण "अणंता गमा" इत्यादि पाठनो अर्थ आगळनी जेम समजी लेवो जोइये आ रीते आ अंगमा साधुओना चरण अने करणनी प्ररूपणा थई छे अनुत्तरोपपातिक दशानु आ स्वरूप छे ॥ सू. ५३ ॥

सम्प्रति प्रश्नव्याकरणनामकं दशममङ्गमाह—

मूलम्-से किं तं पण्हावागरणाइं ? पण्हावागरणेसु णं अट्ठुत्तरं पसिणसयं अट्ठुत्तरं अपसिणसयं, अट्ठुत्तरं पसिणापसिणसयं, तं जहा-अंगुट्ठपसिणाइं, बाहुपसिणाइं, अद्दागपसिणाइं, अन्ने वि विचित्ता विज्जाइसया, नागसुवन्नेहिं, सद्धिं दिव्वा संवाया आघविज्जंति। पण्हावागराणं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए दसमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, पणयालीसं अज्झयणा पणयालीसं उद्देसणकाला, पणयालीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्ध-निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ ६। से त्तं पण्णावागरणाइं ॥ सू० ५४ ॥

छाया—अथ कानि तानि प्रश्नव्याकरणानि ? प्रश्नव्याकरणेषु खलु अष्टोत्तरं प्रश्नशतम्, अष्टोत्तरम् अप्रश्नशतम्, अष्टोत्तरं प्रश्नाप्रश्नशतं विद्यातिशयाः, नागसुपर्णैः सार्द्धं दिव्यासंवादा आख्यायन्ते, तद्यथा—अङ्गुष्ठप्रश्नाः, बाहुप्रश्नाः, आदर्शप्रश्ना अन्येऽपि विचित्रा प्रश्नव्याकरणानां परीता वाचनाः, संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येयाः निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः। तानि खलु अङ्गार्थतया दशममङ्गम्, एकः श्रुत

पुनर्बोधिलाभा', अन्तक्रियाश्च=मोक्षप्राप्तिलक्षणाश्च आख्यायन्ते । अनुत्तरोपपातिकदशासु खलु परीताः=सख्याता वाचनाः, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, सख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तयः, सख्येयाः सग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः। ताः खलु अङ्गार्थतया नवममङ्गम् । अत्र-एकः श्रुतस्कन्धः त्रयोवर्गाः, त्रय उद्देशनकाला', त्रयः समुद्देशनकालाः, सख्येयानि पदसहस्राणि=षट्चत्वारिंश ल्लक्षाणि अष्टौ च सहस्राणि (४६०८०००) पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन, सख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ता पर्यवा, परीतास्त्रसाः, अनन्ता' स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते, स एवमात्मा, एव ज्ञाता, एव विज्ञाता एव चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते ६ । ता एता अनुत्तरोपपातिकदशाः। व्याख्या पूर्ववत् बोध्या ॥ सू० ५३ ॥

च्यव कर उत्तम कुलों में उनके जन्म लेने का पुन' बोधिप्राप्ति का तथा अन्त में मोक्ष प्राप्त करने का कथन किया हुआ है। इस अग में सख्यात वाचनाएँ है सख्यात अनुयोग द्वार है सख्यात वेष्टक है, सख्यात श्लोक है, सख्यात निर्युक्तियाँ है, सख्यात सग्रहणियाँ है और सख्यात प्रतिपत्तियाँ है। यह अग, अग की अपेक्षा नवमा अग है। इसमें एक श्रुतस्कध है, तीन वर्ग है, तीन उद्देशनकाल है, तीन समुद्देशनकाल हैं। इसमे पदों का परिमाण छयालीस लाख आठ हजार (४६०८०००) हैं। सख्यात अक्षर है। यहा भी "अनन्तागमा'" इत्यादि पाठ का अर्थ पहले की भाति समझ लेना चाहिये। इस तरह इस अग में साधुओ के चरण और करण की प्ररूपणा हुई है। यह अनुत्तरोपपातिकदशा का स्वरूप है॥ सू० ५३ ॥

તેમનો જન્મ થવાનુ, પુન બોધિ પ્રાપ્તિનુ તથા છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્તિનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે આ અ ગમા સ ખ્યાત વાચનાઓ છે, સ ખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, સ ખ્યાત વેષ્ટક છે સ ખ્યાત શ્લોક છે, સ ખ્યાત નિર્યુક્તિયો છે, સ ખ્યાત સ ગ્રહણિયો છે, અને સ ખ્યાત પ્રતિપત્તિયો છે અ ગોની અપેક્ષાએ આ નવમુ અ ગ છે તેમા એક શ્રુતસ્કધ છે, ત્રણ વર્ગો છે, ત્રણ ઉદ્દેશનકાળ તથા ત્રણ સમુદ્દેશનકાળ છે તેમા છેતાળીશ લાખ આઠ હજાર (૪૬૦૮૦૦૦) પદ છે સ ખ્યાત અક્ષર છે અહીં પણ "अणता गमा" ઇત્યાદિ પાઠનો અર્થ આગળની જેમ સમજી લેવો જોઇએ આ રીતે આ અ ગમા સાધુઓના ચરણ અને કરણની પ્રરૂપણા થઈ છે અનુત્તરોપપાતિક દશાનુ આ સ્વરૂપ છે ॥ સૂ. ૫૩ ॥

वेण अङ्गुष्ठबाह्वादयोऽपि पृष्टाना विषयाणामुत्तर ददति ता मन्त्रविद्या अङ्गुष्ठबाहुप्रश्नादिका उच्यन्ते । ता एव इह प्रश्नशब्देन विवक्षिता इति । याः पुनर्विद्या मन्त्रविधिना जप्यमाना अपृष्टा एव शुभाशुभ कथयन्ति ता अप्रश्नाः याः पुनर्विद्या अङ्गुष्ठादि प्रश्नभाव तदभाव चाधिगम्य शुभाशुभ कथयन्ति ताः प्रश्नाप्रश्नाः । एते चतुर्विंशत्यधिकत्रिशतसख्यकाः प्रश्नाप्रश्न-प्रश्नाप्रश्नाः आख्यायन्ते । तानेवाह -तद्यथा-अङ्गुष्ठप्रश्नाः, बाहुप्रश्नाः, आदर्शप्रश्ना', तथा-इतोऽन्येऽपि विचित्राः= अनेकविधाः । विद्यातिशयाः=स्तम्भनवशीकरणविद्वेषणोच्चाटनादयः, तथा-साधकाना नागसुपर्णैः=उपलक्षणत्वाद् यक्षादिभिश्च सह दिव्याः=तात्त्विका सवादाः=

बाहु आदि, पूछे हुए विषयों का उत्तर देते हैं वे मत्रविद्याए यहा प्रश्न शब्द से गृहीत हुई हैं। जो विद्याएँ मत्रकी विधिके अनुसार जपी जाने पर विना पूछे ही शुभ और अशुभको बतलाती है वे अप्रश्न शब्दसे यहां गृहीत हुई है। तथा जो विद्याएँ अगुष्ठ आदिके प्रश्नभावको तथा इनके अभावको लेकर शुभ और अशुभ को प्रकट करती हैं वे प्रश्नाप्रश्न है, और इनका ग्रहण यहां प्रश्नाप्रश्न शब्दसे हुआ है। इन सबकी सख्या योग करने पर तीनसौ चोवीस ३२४ होती है। इन्हीं प्रश्न आदिको को सूत्रकार ' त जहा ' इत्यादिसे सूचित करते है, वे कहते है कि इस अङ्ग मे अङ्गुष्ठप्रश्न, बाहुप्रश्न, आदर्शप्रश्नका वर्णन किया गया है, तथा इनसे अतिरिक्त अनेक प्रकारके जो स्तभन, विद्वेषण, वशीकरण उच्चाटन आदि ये विद्यातिशय हैं, तथा नागसुपर्णो के साथ एव उपलक्षणसे यक्ष

અગુષ્ઠ બાહુ આદિ, પૂછવામા આવેલ વિષયોનો ઉત્તર આપે છે તે મત્રવિદ્યાઓ અહી પ્રશ્ન શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે જે વિદ્યાઓ મત્રની વિધિ પ્રમાણે જપી જવા છતા પણ વિના પૂછયે જ શુભ અને અશુભને બતાવે છે તે અપ્રશ્ન છે, અને એમનુ જ અપ્રશ્ન શબ્દથી અહી ગ્રહણ થયેલ છે તથા જે વિદ્યાઓ અગુષ્ઠ આદિના પ્રશ્નભાવને તથા તેમના અભાવને લઈને શુભ અને અશુભને પ્રગટ કરે છે તેઓ પ્રશ્નાપ્રશ્ન કહેવાય છે, અને અહી પ્રશ્નાપ્રશ્ન શબ્દ વડે તેમનુ ગ્રહણ કરાયેલ છે આ બધાનો સરવાળો કરતા તેમની કુલ સખ્યા ત્રણસો ચોવીસ (૩૨૪) થાય છે તે પ્રશ્ન વગેરેને સૂચિત કરવા માટે સૂત્રકારે 'त जहा' ઈત્યાદિ પદો આપ્યા છે, તેઓ કહે છે કે આ અગમા અગુષ્ઠપ્રશ્ન, બાહુપ્રશ્ન, આદર્શપ્રશ્ન વગેરેનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે અને તેનાથી અતિરિક્ત અનેક પ્રકારના જે સ્તભન, વિદ્વેષણ, વશીકરણ, ઉચ્ચાટન આદિ જે વિદ્યાતિશય છે, તથા નાગસુપર્ણોની સાથે અને ઉપલક્ષણથી યક્ષ આદિકોની સાથે સાધકલોકોનો

स्कन्धः, पञ्चचत्वारिंशदध्ययनानि पञ्चचत्वारिंशद् उद्देशनकालाः, पञ्चचत्वारिंशत् समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयानि, अक्षराणि, अनन्तागमाः अनन्ताः पर्यायाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिताः जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते, स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते तान्येतानि प्रश्नव्याकरणानि ॥ सू० ५४ ॥

टीका—'से किं तं०' इत्यादि—

गणिपिटकस्य दशमाङ्गस्वरूपजिज्ञासया पृच्छति-अथ कानितानिप्रश्नव्याकरणानि-प्रश्ना =जिज्ञासाविषयीभूता: पदार्था', व्याकरणानि=तन्निर्वचनानि, एतेषां योगादङ्गमपि प्रश्नव्याकरणानि, अथवा-प्रश्नव्याकरणानि च सन्ति येषु तानि-प्रश्नव्याकरणानि ?, उत्तरयति —प्रश्नव्याकरणेषु खलु अष्टोत्तरं प्रश्नशतम्= अष्टोत्तरशतसंख्यका' प्रश्नाः, अष्टोत्तरमप्रश्नशतम् - अष्टोत्तरशतसंख्यका अप्रश्नाः, अष्टोत्तरं प्रश्नाप्रश्न शतम्- अष्टोत्तरशतसंख्यकाः प्रश्नाप्रश्नाः, तत्र-अङ्गुष्ठबाहुप्रश्नादिका मन्त्रविद्याः प्रश्नाः अयं भावः—यासां मन्त्रविद्यानां प्रभा

अब दशवें अंग प्रश्नव्याकरणका स्वरूप बतलाया जाता है—

'से किं तं पण्हावागरणाइं०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! दशवें अंग प्रश्नव्याकरणका क्या स्वरूप है ?

उत्तर—जिज्ञासाके विषयभूत पदार्थ और उनका निर्वचन, इन दोनों के योग से यह अंग भी 'प्रश्नव्याकरण' इस नामसे कहा गया है। अथवा प्रश्न और व्याकरण (उत्तर)ये दोनो जिस अंगमे है वह प्रश्नव्याकरण है। इस प्रश्नव्याकरणमे एकसौ आठ १०८ प्रश्न, एकसौ आठ १०८ अप्रश्न तथा एकसौआठ १०८ ही प्रश्नाप्रश्न हैं। जिन मन्त्रविद्याओके प्रभावसे अंगुष्ठ

હવે દશમા અંગ "પ્રશ્નવ્યાકરણ" નું સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે-
"से किं तं पण्हावागरणाइं०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! દશમા અંગ પ્રશ્નવ્યાકરણનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—જિજ્ઞાસાના વિષયભૂત પદાર્થો અને તેમનું નિર્વચન, એ બન્નેના યોગથી આ અંગ પણ "પ્રશ્નવ્યાકરણ" ના નામે ઓળખાય છે અથવા પ્રશ્ન અને વ્યાકરણ-(ઉત્તર) એ બન્ને જે અંગમા છે તે પ્રશ્નવ્યાકરણ નામનું અંગ છે આ પ્રશ્નવ્યાકરણમા એક સો આઠ (૧૦૮) પ્રશ્નો, એકસો આઠ (૧૦૮) અપ્રશ્ન અને એકસો આઠ (૧૦૮) જ પ્રશ્નાપ્રશ્ન છે, જે મંત્રવિદ્યાઓના પ્રભાવથી

एकादशाङ्गस्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं विवागसुयं ? विवागसुए णं सुकडदुक्कडाणं कम्माणं फलविवागो आघविज्जइ । तत्थ णं दस दुहविवागा, दस सुहविवागा । से किं तं दुहविवागा ? दुहविवागेसु णं दुह-विवागाणं नगराइं उज्जाणाइं वणसंडाइं चेइयाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपर-लोइया इड्ढिविसेसा, निरयगमणाइं संसारभवपवंचा, दुहपरं-पराओ दुक्कुलपच्चायाईओ दुल्लहबोहियत्तं आघविज्जंति । से त्तं दुहविवागा । से किं तं सुहविवागा ? सुहविवागेसु णं सुह-विवागाणं नगराइं उज्जाणाइं वणसंडाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइय इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चागा पव्वज्जाओ परियागा सुयपरिग्ग-हातवोवहाणाइं संलेहणाओ, भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगम-णाइं, देवलोगगमणाइं, सुहपरम्पराओ, सुकुलपच्चायाईओ, पुणबोहिलाहा, अंतकिरियाओ आघविज्जंति। विवागसुयस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ संखेज्जाओ पडिवत्तीओ । से णं अंगट्ठयाए इक्कारसमे अंगे, दो सुयक्खंधा, वीसं अज्झयणा, वीसं उद्देसणकाला, वीसं समु-द्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा,

सलापश्च आख्यायन्ते । तथा प्रश्नव्याकरणेषु खलु परीताः=संख्येया वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः तानि खलु अङ्गार्थतया दश ममङ्गम् । अत्र-एकः श्रुतस्कन्धः, पञ्चचत्वारिंशदुद्देशनकालाः, महाप्रश्नविद्यामानः प्रश्नविद्यादिप्रतिपादक प्रश्नव्याकरणापेक्षया पञ्चचत्वारिंशदुद्देशनकालाः उक्ताः, वहि च्छिन्नतया साम्प्रत दशाध्ययनत्वेन दशोद्देशनकाला लभ्यन्ते इति बोध्यम् । पञ्चच त्वारिंशत्समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पदसहस्राणि=द्विनवतिलक्षाणि षोडशसहस्राणि (९२१६०००) च पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, इत्यारभ्य एव चरणकर णप्ररूपणाआख्यायते-इत्यन्त पूर्ववद् व्याख्येयम् । उपसहरन्नाह-' से त्तं० 'इत्यादि तान्येतानि प्रश्नव्याकरणानि ॥ सू० ५४ ॥

आदिकों के साथ जो साधकजनों का तात्त्विक सलाप होता है वह दिव्य सवाद है । उनका भी इस अगमें वर्णन किया गया है ।

इस अगमें संख्यात वाचनाएँ हैं, संख्यात अनुयोग द्वार हैं, संख्यात वेष्टक हैं, संख्यात श्लोक हैं, संख्यात निर्युक्तियां हैं, संख्यात संग्रहणिया हैं, संख्यात प्रतिपत्तिया हैं । यह अगकी अपेक्षा दसवां अग है । इसमें एक श्रुतस्कध है । पैंतालीस उद्देशनकाल और पैंतालीस ही समुद्देशन काल है । पदपरिमाणसे इसमें संख्यात-९२१६००० बानवे लाख सोलह हजार पद हैं । संख्यात अक्षर हैं, अनत गम हैं इत्यादि सब पीछे कही गई वाचना चरणकरणप्ररूपणापर्यन्त यहा लगा लेनी चाहिये । इस प्रकार यह प्रश्नव्याकरण का स्वरूप है ॥ सू० ५४ ॥

જે તાત્વિક સવાદ થાય છે તે દિવ્યસવાદ છે, તેઓનુ પણ આ અગમા વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે આ અગમા સખ્યાત વાચનાઓ છે, સખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે, સખ્યાત વેષ્ટક છે, સખ્યાત શ્લોક છે, સખ્યાત નિર્યુક્તિયો છે, સખ્યાત સગ્રહણિઓ છે, તથા સખ્યાત પ્રતિપત્તિયો છે અગોની અપેક્ષાએ આ દસમુ અગ છે તેમા એક શ્રુતસ્કધ છે પીસ્તાળીશ ઉદ્દેશનકાળ અને પીસ્તાળીશ જ સમુદ્દેશનકાળ છે તેમા સખ્યાત-બાણુ લાખ સોળ હજાર (૯૨૧૬૦૦૦) પદ છે સખ્યાત અક્ષર છે અનત ગમ છે, વગેરે પહેલા કહેલ વાચના ચરણ કરણ પ્રરૂપણા સુધી અહી સમજી લેવી આ પ્રકારનુ આ પ્રશ્નવ્યાકરણનુ સ્વરૂપ છે (સૂ. ૫૪)

एकादशाङ्गस्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं विवागसुयं ? विवागसुए णं सुक्कडदुक्कडाणं कम्माण फलविवागो आघविज्जइ। तत्थ णं दस दुहविवागा, दस सुहविवागा। से किं त दुहविवागा ? दुहविवागेसु णं दुहविवागाणं नगराइं उज्जाणाइं वणसंडाइं चेइयाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइया इड्ढिविसेसा, निरयगमणाइं संसारभवपवंचा, दुहपरंपराओ दुक्कुलपच्चायाईओ दुल्लहबोहियत्त आघविज्जति। से त्तं दुहविवागा। से किं त सुहविवागा ? सुहविवागेसु ण सुहविवागाणं नगराइं उज्जाणाइं वणसंडाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइय इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चागा पव्वज्जाओ परियागा सुयपरिग्गहातवोवहाणाइं संलेहणाओ, भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगमणाइं, देवलोगगमणाइं, सुहपरम्पराओ, सुकुलपच्चायाईओ, पुणबोहिलाहा, अंतकिरियाओ आघविज्जंति। विवागसुयस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ संखेज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए इक्कारसमे अंगे, दो सुयक्खंधा, वीसं अज्झयणा, वीसं उद्देसणकाला, वीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा,

सासयकडनिबद्धनिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जति निदंसिज्जति, उवदंसिज्जति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया। एवं चरण करण परूवणा आघविज्जइ। से त्तं विवागसुयं॥ सू० ५५॥

छाया—अथ किं तद् विपाकश्रुत? विपाकश्रुते खलु सुकृत दुष्कृतानां कर्मणां फलविपाक आख्यायते। तत्र खलु दश दुःखविपाकाः दश सुखविपाकाः। अथ के ते दुःखविपाकाः? दुःख विपाकेषु खलु दुःखविपाकानां नगराणि उद्यानानि वनषण्डाः चैत्यानि, समवसरणानि, राजानः अम्बापितरः धर्माचार्याः धर्मकथाः ऐहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषाः, निरयगमनानि संसार भवप्रपञ्चाः, दुःख परम्परा दुष्कुलप्रत्यायातयः दुर्लभबोधिकत्वम् आख्यायते त एते दुःखविपाकाः। अथ के ते सुखविपाकाः? सुखविपाकेषु खलु सुखविपाकाना नगराणि, उद्यानानि, वनषण्डाः, चैत्यानि, समवसरणानि, राजानः, अम्बापितरः, धर्माचार्याः, धर्मकथाः, ऐहलौकिक पारलौकिका ऋद्धि विशेषाः, भोगपरित्यागाः, प्रव्रज्याः, पर्यायाः, श्रुतपरिग्रहाः, तप उपधानानि, संलेखनाः, भक्तप्रत्याख्यानानि, पादपोपगमनानि, देवलोकगमनानि, सुखपरम्पराः, सुकुल प्रत्यायातयः, पुनर्बोधिलाभाः, अन्तक्रिया आख्यायन्ते। विपाकश्रुतस्य खलु परीता वाचना संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टका, संख्येया श्लोकाः, संख्येयाः निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः तत् खलु अङ्गार्थतया एकादशमङ्गम्, विंशतिरध्ययनानि, विंशतिरुद्देशनकालाः, विंशतिः समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पद सहस्राणि, पदाग्रेण, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते। तदेतद् विपाकश्रुतम्॥ सू० ५५॥

टीका—'से किं तं विवागसुयं०' इत्यादि—

एकादशाङ्गजिज्ञासाया पृच्छति—अथ किं तद् विपाकश्रुतम् विपचनं विपाकः=

अब ग्यारहवें अंग विपाकश्रुतका स्वरूप कहते हैं—'से किं तं विवागसुयं?' इत्यादि। ग्यारहवें अंग विपाकश्रुतके स्वरूपको जाननेकी इच्छा

હવે અગીયારમા અંગ-વિપાકશ્રુતનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે-"से किं तं विवागसुयं?" ઈત્યાદિ અગીયારમા અંગ-વિપાકશ્રુતનું સ્વરૂપ ... શિષ્ય

शुभाशुभकर्मपरिणामस्तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतम्, तत्किस्वरूपमिति प्रश्नः ? उत्तरयति-विपाकश्रुते खलु सुकृतदुष्कृतानां कर्मणां फलविपाकआख्यायते। तत्र=विपाके खलु दश दुःखविपाकाः=दुःखविपाकप्रदर्शकानि दशाध्ययनानि सन्ति, सुखविपाक प्रदर्शकानि च दशाध्ययनानि सन्ति। दुःखविपाक स्वरूपजिज्ञासाया पृच्छति-अथ के ते दुःखविपाकाः ? इति। उत्तरयति-दुःखविपाकेषु खलु दुःखविपाकानाम्-दुःखविपाकोऽस्त्येषामिति दुःखविपाकाः, मत्वर्थीयोऽच् प्रत्ययः, तेषां तथोक्तानाम्-दुःखफलभोक्तॄणां जीवानां नगराणि, उद्यानानि, वनषण्डाः,

---

से शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! विपाकश्रुतका स्वरूप क्या है ? उत्तर-शुभ और अशुभ कर्मो के परिपाकका नाम विपाक है। इस विपाकका प्रतिपादक जो श्रुत है वह विपाकश्रुत है। इस अगमें पुण्य और पापप्रकृति-विपाक का कथन किया गया है। इसमें दुःखविपाक दश हैं तथा सुख विपाक भी दश हैं अर्थात्-इस विपाकश्रुतमे दुःखविपाकप्रदर्शक दश अध्ययन हैं और सुखविपाक प्रदर्शक भी दश अध्ययन हैं, इस तरह यह विपाकश्रुत बीस अध्ययनोवाला है। दुःखविपाक प्रदर्शक अध्ययनों का नाम दुःखविपाक और सुखविपाकप्रदर्शक अध्ययनों का नाम सुखविपाक है। अब शिष्य दुःखविपाक के स्वरूप को जानने की इच्छा से पूछता है-हे भदन्त ! वे दुखःविपाक क्या है ?

उत्तर—इन दु खविपाकोंमे दुःखविपाक को भोगनेवालों के नगरों का, उद्यानों का, वनषण्डों का, चैत्यों का अर्थात् व्यन्तरायतनों का, सम-

---

પૂછે છે-હે ભદન્ત ! વિપાકશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—શુભ અને અશુભ કર્મોના પરિપાકનુ નામ વિપાક છે આ વિપાકનુ પ્રતિપાદન કરનાર જે સૂત્ર છે તે સૂત્રનુ નામ વિપાકશ્રુત છે આ અ ગમા પુન્ય અને પાપપ્રકૃતિ રૂપ કર્મોના ફળસ્વરૂપ વિપાકનુ વર્ણન કરાયુ છે આ વિપાક શ્રુતમા દુ ખવિપાક પ્રદર્શક દસ અધ્યયન છે અને સુખવિપાક પ્રદર્શક પણ દસ અધ્યયન છે, આ રીતે આ વિપાકશ્રુત વીસ અધ્યયનો વાળુ છે દુ ખવિપાક પ્રદર્શક અધ્યયનોનુ નામ દુ ખવિપાક અને સુખવિપાક પ્રદર્શક અધ્યયનોનુ નામ સુખવિપાક છે હવે શિષ્ય દુ ખવિપાકનુ સ્વરૂપ જાણવાને માટે પૂછે છે-હે ભદન્ત ! તે દુ ખવિપાક શુ છે ? ઉત્તર—એ દુ ખવિપાકોમા દુ ખવિપાક ભોગ નારાઓના નગરોનુ ઉદ્યાનોનુ, વનષંડોનુ ચૈત્યોનુ એટલે કે વ્યન્તરાયતનોનુ,

सासयकडनिबद्धनिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जति, परूविज्जति, दंसिज्जंति निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया। एवं चरण करण परूवणा आघविज्जइ। से त्तं विवागसुयं ॥ सू० ५५ ॥

छाया—अथ किं तद् विपाकश्रुतं? विपाकश्रुते खलु सुकृत दुष्कृतानां कर्मणां फलविपाक आख्यायते। तत्र खलु दश दुःखविपाकाः दश सुखविपाकाः। अथ के ते दुःखविपाकाः? दुःख विपाकेषु खलु दुःखविपाकानां नगराणि उद्यानानि वनषण्डाः चैत्यानि, समवसरणानि, राजानः अम्बापितरः धर्माचार्याः धर्मकथाः ऐहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषाः, निरयगमनानि संसार भवप्रपञ्चाः, दुःख परम्परा दुष्कुलप्रत्यायातयः दुर्लभबोधिकत्वम् आख्यायते त एते दुःखविपाकाः। अथ के ते सुखविपाकाः? सुखविपाकेषु खलु सुखविपाकाना नगराणि, उद्यानानि, वनषण्डाः, चैत्यानि, समवसरणानि, राजानः, अम्बापितरः, धर्माचार्याः, धर्मकथाः, ऐहलौकिक पारलौकिका ऋद्धि विशेषाः, भोगपरित्यागाः, प्रव्रज्याः, पर्यायाः, श्रुतपरिग्रहाः, तप उपधानानि, संलेखनाः, भक्तप्रत्याख्यानानि, पादपोपगमनानि, देवलोकगमनानि, सुखपरम्पराः, सुकुल प्रत्यायातयः, पुनर्बोधिलाभाः, अन्तक्रिया आख्यायन्ते। विपाकश्रुतस्य खलु परीता वाचना संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टका, संख्येया श्लोकाः, संख्येयाः निर्युक्तयः, संख्येयाः संग्रहण्यः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः तत् खलु अङ्गार्थतया एकादशमङ्गम्, विंशतिरध्ययनानि, विंशतिरुद्देशनकालाः, विंशतिः समुद्देशनकालाः, संख्येयानि पद सहस्राणि, पदाग्रेण, संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ताः पर्यवाः परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्मा, एवं ज्ञाता, एवं विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते। तदेतद् विपाकश्रुतम् ॥ सू० ५५ ॥

टीका—'से किं तं विवागसुयं०' इत्यादि—

एकादशाङ्गजिज्ञासायां पृच्छति—अथ किं तद् विपाकश्रुतम् विपचनं विपाकः=

अब ग्यारहवें अंग विपाकश्रुतका स्वरूप कहते हैं—'से किं तं विवागसुयं?' इत्यादि। ग्यारहवें अंग विपाकश्रुतके स्वरूपको जाननेकी इच्छा

હવે અગીયારમા અંગ-વિપાકશ્રુતનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે-"से किं तं विवाग सुयं?" ઈત્યાદિ અગીયારમા અંગ-વિપાકશ્રુતનું સ્વરૂપ ... માટે શિષ્ય

नानन्तरं शोभनकुलेषूत्पत्तयः, पुनर्बोधिलाभाः, अन्तक्रियाश्च आख्यायन्ते। विपाक श्रुतस्य खलु परीताः=सङ्ख्येया वाचना, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, यावत् सङ्ख्येया वेष्टकाः सङ्ख्येया श्लोकाः, सङ्ख्येया निर्युक्तयः, सङ्ख्येयाः सङ्ग्रहण्यः, सङ्ख्येया प्रतिपत्तयः। स=विपाकः खलु अङ्गार्थतया एकादशमङ्गम्। अत्र विंशति-रध्ययनानि, विंशतिरुद्देशनकालाः, विंशति समुद्देशनकालाः। तथा-सङ्ख्येयानि पदसहस्राणि=एका कोटिश्चतुरशीतिलक्षाणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि (१८४३२०००) च पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन, तथा-सङ्ख्येयानि अक्षराणि, अनन्तागमाः अनन्ताः पर्यवाः, 'परीतात्रसाः' इत्याधारभ्य 'एव विज्ञाता' इत्यन्तः पाठो बोध्यः। एवम्=उक्तप्रकारेणात्राङ्गे साधूना चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते=कथ्यते। तदेतद् विपाकश्रुतम् ॥ सू० ५५ ॥

सुखों की परम्परा का सुकुलोंमें जन्म धारण करने का, पुनर्बोधि की प्राप्ति होने का, तथा उनकी अन्तक्रिया का-मुक्तिमे पहुँचने का कथन करने मे आया है।

विपाक श्रुतमें सख्यातवाचनाएँ है, सख्यात अनुयोग द्वार हैं' सख्यात वेष्टक हैं, सख्यात श्लोक है, सख्यात निर्युक्तिया हैं, सख्यात सग्रहणियाँ हैं, और सख्यात प्रतिपत्तिया हैं। यह विपाक श्रुत अग की अपेक्षा ग्यारहवां अग है, इसमें दो श्रुतस्कन्ध वीस अध्ययन हैं, वीस ही उद्देशन काल एव वीस ही समुद्देशनकाल हैं। इसके सख्यातपद हैं अर्थात् पदों का प्रमाण एक करोड चोरासी लाख वत्तीस हजार (१८४३२०००) है। इसमें सख्यात अक्षर हैं, अनत गम हैं, पर्याय भी अनत है, सख्यात त्रस हैं-यहाँ से लेकर 'इस प्रकार का विज्ञाता दो है'-यहाँ तक समझ-लेना चाहिये।

च्यवीने ते सुकुळोमा जन्म धारण करवानु, पुनर्बोधिनी प्राप्ति थवानु तथा तेमनी अन्तक्रियानु-मोक्षे पहोचवानु वर्णन करवामा आव्यु छे

विपाकश्रुतमा सख्यात वाचनाओ छे सख्यात अनुयोग द्वार छे, सख्यात वेष्टक छे, सख्यात श्लोक छे, सख्यात निर्युक्तियो छे, सख्यात सग्रहणियो छे अने सख्यात प्रतिपत्तियो छे अगोनी अपेक्षाए आ विपाकश्रुत अगीयारमु अग छे तेमा बे श्रुतस्कधो छे वीस अध्ययन छे, वीसज उद्देशनकाळ छे अने वीस ज समुद्देशनकाळ छे तेमा सख्यात पद छे, एटले पदोनु प्रमाण एक करोड चोर्यासी लाख बत्रीस हजार (१८४३२०००) छे तेमा सख्यात अक्षर छे अनत गम छे, पर्याय पण अनत छे, सख्यात त्रस छे-अही थी लईने 'आ प्रकारनो विज्ञाता होय छे'-अही सुधी समजी लेवु जोईए

चैत्यानि, समवसरणानि राजानः, अम्बापितरः, धर्माचार्याः, धर्मकथाः, ऐहलौकिक पारलौकिका ऋद्धिविशेषाः, निरयगमनानि=नरकगमनानि, संसारभवप्रपञ्चाः=संसारे=सरुतौ भवाना=जन्मना मपञ्चाः=विस्ताराः, दुःखपरम्पराः, दुष्कुलप्रत्यायातय दुष्कुलेषु जन्मानि, दुर्लभबोधिता च आख्यायते। त एते दुःख विपाकाः। सम्प्रति सुखविपाक जिज्ञासते–अथ के ते सुखविपाकाः? इति। उत्तरयति–सुखविपाकेषु खलु सुखविपाकाना=सुखफलभोक्तॄणा नगराणि, उद्यानानि, वनषण्डाः, चैत्यानि, समवसरणानि, राजानः, अम्बापितरः, धर्माचार्याः, धर्मकथाः, ऐहलौकिक पारलौकिका ऋद्धिविशेषाः, भोगपरित्यागाः, प्रव्रज्याः, पर्याया, श्रुतपरिग्रहाः, तप उपधानानि, सलेखनाः, भक्तप्रत्याख्यानानि, पादपोपगमनानि, देवलोकगमनानि, सुखपरम्पराः, सुकुलप्रत्यायातयः=देवलोकच्च्यव-

वसरणो का, राजाओं का, उनके माता पिताओं का, धर्मचार्यों का, ऐहलौकिक पारलौकिक ऋद्धिविशेषों का नरक गमन का, ससारमें जन्म लेने की परम्परा का, दुष्कुलोंमें जन्म लेने का, और दुर्लभबोधिता का कथन करनेमें आया है। ये दु ख विपाक कहे गये हैं। अब शिष्य सुख विपाक के स्वरूप को पूछता है–हे भदन्त! सुखविपाक का स्वरूप क्या है? उत्तर—सुखविपाकोमें सुख रूप फल भोगनेवाले जीवों के नगरों का, उद्यानों का, वनषण्डों का, चैत्यो–व्यन्तरायतनों का, समवसरणों का, राजाओं का, उनके माता पिताओं का, धर्माचार्यों का धर्मकथाओं का उनकी इहलोक सबधी तथा परलोकसबधी ऋद्धियो का भोगों के परित्याग का प्रव्रज्या का पर्यायों का श्रुताध्ययनो का, प्रकृष्टतपो का, सलेखना के आराधन का, भक्तप्रत्याख्यान का, पादपोपगमन का, देवलोकप्राप्ति का,

સમવસરણોનુ, રાજાઓનુ તેમનુ માતાપિતાનુ, ધર્માચાર્યોનુ, ધર્મકથાઓનુ, ઐહલૌકિક પરલૌકિક ઋધિવિશેષોનુ, નરકગમનનુ, સસારમા જન્મ લેવાની પરપરાનુ દુષ્કુળોમા જન્મલેવાનુ, અને દુર્લભ બોધિતાનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે એ દુ ખોને વિપાક કહેવામા આવ્યા છે હવે શિષ્ય સુખવિપાકનુ સ્વરૂપ પૂછે છે–હે ભદન્ત! સુખવિપાકનુ શુ સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—સુખવિપાકોમા સુખરૂપ ફળ ભોગવનાર જીવોના નગરોનુ, ઉદ્યાનોનુ, વનષડોનુ, ચૈત્યો–વ્યન્તરાયતનોનુ સમવસરણોનુ, રાજાઓનુ, તેમના માતાપિતાનુ, ધર્માચાર્યોનુ, ધર્મકથાઓનુ, તેમની આલોક સબધી તથા પરલોક સબધી ઋદ્ધિઓનુ, ભોગોના પરિત્યાગનુ પ્રવ્રજ્યાનુ, પર્યાયોનુ, શ્રુતાધ્યયનોનુ, પ્રકૃષ્ટ તપોનુ, સલેખનાના આરાધનનુ, ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનનુ પાદપોપગમનનુ, દેવલોક પ્રાપ્તિનુ, સુખોની પરપરાનુ ત્યાથી

नानन्तरं शोभनकुलेपूत्पत्तयः, पुनर्बोधिलाभाः, अन्तक्रियाश्च आख्यायन्ते। विपाक श्रुतस्य खलु परीताः=सख्येया वाचना, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, यावत् सख्येया वेष्टकाः सख्येया श्लोकाः, संख्येया निर्युक्तयः, सख्येयाः सग्रहण्यः, सख्येया प्रतिपत्तयः। स=विपाकः खलु अङ्गार्थतया एकादशमङ्गम्। अत्र विंशतिरध्ययनानि, विंशतिरुद्देशनकालाः, विंशति समुद्देशनकालाः। तथा-सख्येयानि पदसहस्राणि=एका कोटिश्चतुरशीतिलक्षाणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि (१८४३२०००) च पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन, तथा-सख्येयानि अक्षराणि, अनन्तागमाः अनन्ताः पर्यवाः, 'परीतास्त्रसा' इत्याद्यारभ्य 'एव विज्ञाता' इत्यन्तः पाठो बोध्यः। एवम्-उक्तप्रकारेणात्राङ्गे साधूना चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते=कथ्यते। तदेतद् विपाकश्रुतम् ॥ सू० ५९ ॥

सुखों की परम्परा का सुकुलोंमें जन्म धारण करने का, पुनर्बोधि की प्राप्ति होने का, तथा उनकी अन्तक्रिया का-मुक्तिमे पहुँचने का कथन करने मे आया है।

विपाक श्रुतमें सख्यातवाचनाएँ है, सख्यात अनुयोग द्वार हैं' सख्यात वेष्टक हैं, सख्यात श्लोक है, सख्यात निर्युक्तिया हैं, सख्यात सग्रहणियाँ हैं, और सख्यात प्रतिपत्तिया हैं। यह विपाक श्रुत अग की अपेक्षा ग्यारहवा अग है, इसमें दो श्रुतस्कन्ध वीस अध्ययन हैं, वीस ही उद्देशन काल एव वीस ही समुद्देशनकाल हैं। इसके सख्यातपद हैं अर्थात् पदों का प्रमाण एक करोड चोरासी लाख बत्तीस हजार (१८४३२०००) है। इसमें सख्यात अक्षर हैं, अनत गम हैं, पर्याय भी अनत है, सख्यात त्रस हैं-यहाँ से लेकर 'इस प्रकार का विज्ञाता दो है'-यहाँ तक समझ-लेना चाहिये।

च्यवीने ते सुकुळोमा जन्म धारण करवानु, पुनर्बोधिनी प्राप्ति थवानु तथा तेमनी अन्तक्रियानु-मोक्षे पहोचवानु वर्णन करवामा आव्यु छे

विपाकश्रुतमा सख्यात वाचनाओ छे सख्यात अनुयोग द्वार छे, सख्यात वेष्टक छे, सख्यात श्लोक छे, सख्यात निर्युक्तियो छे, सख्यात सग्रहणियो छे अने सख्यात प्रतिपत्तियो छे अगोनी अपेक्षाए आ विपाकश्रुत अगीयारमु अग छे तेमा बे श्रुतस्कधो छे वीस अध्ययन छे, वीसज उद्देशनकाळ छे अने वीस ज समुद्देशनकाळ छे तेमा सख्यात पद छे, एटले पदोनु प्रमाण एक करोड चोर्यासी लाख बत्रीस हजार (१८४३२०००) छे तेमा सख्यात अक्षर छे अनत गम छे, पर्याय पण अनत छे, सख्यात त्रस छे-अहीथी लईने 'आ प्रकारनो विज्ञाता होय छे'-अही सुधी समजी लेवु जोईए

प्रवचनपुरुषस्य द्वादशमङ्गमाह—

मूलम्—से किं तं दिट्टिवाए? दिट्टिवाए णं सव्वभावपरूवणा आघविज्जइ। से समासओ पचविहे पण्णत्ते, त जहा—परिकम्मे१, सुत्ताइ२, पुव्वगयं३, अणुओगो४, चूलिया५। से किं त परिकम्मे? परिकम्मे सत्तविहे पण्णत्ते, तं जहा—सिद्धसेणिया परिकम्मे १, मणुसेणियापरिकम्मे २, पुट्ठसेणिया परिकम्मे ३, ओगाढसेणिया परिकम्मे ४, उवसंपज्जणसेणिया परिकम्मे ५, विप्पजहणसेणिया परिकम्मे ६, चुयाचुयसेणिया परिकम्मे ७,

छाया—अथ कोऽसौ दृष्टिवादः? दृष्टिवादे खलु सर्वभावप्ररूपणा आख्यायते, स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—परिकर्म १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३, अनुयोगः ४, चूलिका ५, अथ किं तत्परिकर्म? परिकर्म सप्तविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—सिद्धश्रेणिका परिकर्म १, मनुष्यश्रेणिका परिकर्म २, पृष्टश्रेणिका परिकर्म३, अवगाढश्रेणिका परिकर्म ४, उपसपादन श्रेणिका परिकर्म ५, विप्रहाणश्रेणिका परिकर्म ६, च्युताच्युतश्रेणिका परिकर्म ७।

टीका—'से किं त० दिट्ठिवाए०' इत्यादि।

सम्प्रति द्वादशस्य दृष्टिवादाङ्गस्य स्वरूप पृच्छति—

अथ कोऽसौ दृष्टिवादः? इति। उत्तरयति—दृष्टिवादे—दृष्टयो=दर्शनानि

इस तरह इस अग मे साधुओं की चरणसत्तरी और करणसत्तरी प्ररूपित करनेमें आई है। यह विपाक श्रुतका स्वरूप है॥ सू० ५५॥

अब सूत्रकार प्रवचन पुरुष के बारहवे अग दृष्टिवाद का स्वरूप बतलाते हैं—'से किंत दिट्ठिवाए०' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न—हे भदन्त! दृष्टिवाद जो बारहवाँ अग है उसका क्या

આ રીતે આ અગમા સાધુઓની ચરણુસત્તરી અને કરણુસત્તરી પ્રરૂપિત કરવામા આવી છે વિપાકશ્રુતનુ આ સ્વરૂપ છે ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

હવે સૂત્રકાર પ્રવચન પુરુષના બારમા અગ–દૃષ્ટિવાદનુ સ્વરૂપ બતાવે છે "से किं त दिट्ठिवाए०" ઇત્યાદિ–

શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! દૃષ્ટિવાદ કે જે બારમુ અગ છે તેનુ શુ

से किं तं सिद्धसेणियापरिकम्मे ?, सिद्धसेणियापरिकम्मे चउद्दसविहे पण्णत्ते, तं जहा–माउगापयाइं १, एगट्ठियपयाइं २, अट्ठपयाइं ३, पाढोआगासपयाइ ४, केउभूय ५, रासिवद्धं ६, एगगुणं ७, दुगुणं ८, तिगुणं, केउभूयं १०, पडिग्गहो ११, संसारपडिग्गहो १२, नंदावत्तं १३, सिद्धावत्तं १४, से त्त सिद्धसेणिया परिकम्मे ॥ १ ॥

छाया–अथ किं तत् सिद्धश्रेणिका परिकर्म ? सिद्धश्रेणिका परिकर्म चतुर्दशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–मातृकापदानि १, एकार्थिकपदानि २, अर्थपदानि ३, पृथगाकाशपदानि ४, केतुभूत ५, राशिवद्धम् ६, एकगुणम् ७, द्विगुण ८, त्रिगुण ९, केतुभूत १०, प्रतिग्रहः ११, ससारप्रतिग्रहः १२, नन्दावर्त्त १३, सिद्धावर्त्तम् १४, तदेतत्सिद्ध श्रेणिकापरिकर्म ॥ १ ॥

मतानि, वदन–वादः, दृष्टिना वादः=कथन यत्र स तस्मिन्, यद्वा–दृष्टीना=सर्वनय दृष्टीना वादः=कथन यत्र स तस्मिन्, सर्वभाव प्ररूपणा–सर्वे च ते भावाः–सर्वभावाः–जीवादयः सकलपदार्थाः धर्मास्तिकायादयो वा, तेषा प्ररूपणा आख्यायते। स दृष्टिवादः खलु समासतः=सक्षेपतः पञ्चविधः=पञ्चप्रकारः प्रज्ञप्तः=कथितः सर्वमिदं दृष्टिवादाङ्ग प्रायो विच्छिन्न, तथापि यथोपलब्धं किंचिल्लिख्यते, तद्यथा–परिकर्म १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३, अनुयोगः ४, चूलिका ५, चेति । पञ्चप्र-

स्वरूप है? उत्तर—इसमें दर्शनों का अथवा सर्वनयों की दृष्टियों का कथन किया गया हैं, इसलिये इस का नाम दृष्टिवाद हुआ है। इस दृष्टिवाद अगमें समस्त जीवदिक पदार्थों की अथवा धर्मास्तिकायादिकों की प्ररूपणा करनेमें आई है। यह अग सक्षेप से पांच प्रकार का है, वह प्रकार यह हैं–परिकर्म १, सूत्र २, पूर्वगत ३, अनुयोग ४, एव चूलिका ५। यद्यपि यह

સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—તેમા દર્શનોનુ અથવા સર્વનયોની દૃષ્ટિઓનુ કથન કરાયુ છે તેથી તેનુ નામ દૃષ્ટિવાદ પડ્યુ છે આ દૃષ્ટિવાદ અગમા સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોની અથવા ધર્માસ્તિકાયાદિકોની પ્રરૂપણા કરવામા આવી છે આ અગ સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારનુ છે તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વગત, (૪) અનુયોગ અને (૫) ચૂલિકા જો કે આ આખુ દૃષ્ટિવાદ અગ

प्रवचनपुरुषस्य द्वादशमङ्गमाह—

मूलम्—से किं तं दिट्ठिवाए? दिट्ठिवाए णं सव्वभावपरूवणा आघविज्जइ। से समासओ पचविहे पण्णत्ते, तं जहा—परिकम्मे१, सुत्ताइ२, पुव्वगयं३, अणुओगो४, चूलिया५। से किं त परिकम्मे? परिकम्मे सत्तविहे पण्णत्ते, तं जहा—सिद्धसेणिया परिकम्मे १, मणुसेणियापरिकम्मे २, पुट्ठसेणिया परिकम्मे ३, ओगाढसेणिया परिकम्मे ४, उवसंपज्जणसेणिया परिकम्मे ५, विप्पजहणसेणिया परिकम्मे ६, चुयाचुयसेणिया परिकम्मे ७,

छाया—अथ कोऽसौ दृष्टिवादः? दृष्टिवादे खलु सर्वभावप्ररूपणा आख्यायते, स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—परिकर्म १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३, अनुयोगः ४, चूलिका ५, अथ किं तत्परिकर्म?, परिकर्म सप्तविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—सिद्धश्रेणिका परिकर्म १, मनुष्यश्रेणिका परिकर्म २, पृष्टश्रेणिका परिकर्म३, अवगाढश्रेणिका परिकर्म ४, उपसपादन श्रेणिका परिकर्म ५, विप्रहाणश्रेणिका परिकर्म ६, च्युताच्युतश्रेणिका परिकर्म ७।

टीका—'से किं त० दिट्ठिवाए०' इत्यादि।

सम्प्रति द्वादशस्य दृष्टिवादाङ्गस्य स्वरूप पृच्छति—

अथ कोऽसौ दृष्टिवादः? इति। उत्तरयति—दृष्टिवादे—दृष्टयो=दर्शनानि

इस तरह इस अग में साधुओं की चरणसत्तरी और करणसत्तरी प्ररूपित करनेमें आई है। यह विपाक श्रुतका स्वरूप है॥ सू० ५५॥

अब सूत्रकार प्रवचन पुरुष के बारहवे अग दृष्टिवाद का स्वरूप बतलाते हैं—'से किंत दिट्ठिवाए०' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न—हे भदन्त! दृष्टिवाद जो बारहवाँ अग है उसका क्या

આ રીતે આ અગમા સાધુઓની ચરણસત્તરી અને કરણસત્તરી પ્રરૂપિત કરવામા આવી છે વિપાકશ્રુતનુ આ સ્વરૂપ છે ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

હવે સૂત્રકાર પ્રવચન પુરુષના બારમા અગ—દૃષ્ટિવાદનુ સ્વરૂપ બતાવે છે "से किं त दिट्ठिवाए०" ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! દૃષ્ટિવાદ કે જે બારમુ અગ છે તેનુ શુ

से किं तं सिद्धसेणियापरिकम्मे ?, सिद्धसेणियापरिकम्मे चउद्दसविहे पण्णत्ते, तं जहा—माउगापयाइं १, एगट्ठियपयाइं २, अट्ठपयाइ ३, पाढोआगासपयाइ ४, केउभूयं ५, रासिबद्धं ६, एगगुणं ७, दुगुण ८, तिगुणं, केउभूयं १०, पडिग्गहो ११, संसारपडिग्गहो १२, नंदावत्तं १३, सिद्धावत्तं १४, से त्तं सिद्धसेणिया परिकम्मे ॥ १ ॥

छाया—अथ किं तत् सिद्धश्रेणिका परिकर्म ? सिद्धश्रेणिका परिकर्म चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—मातृकापदानि १, एकार्थिकपदानि २, अर्थपदानि ३, पृथगाकाशपदानि ४, केतुभूत ५, राशिबद्धम् ६, एकगुणम् ७, द्विगुण ८, त्रिगुण ९, केतुभूत १०, प्रतिग्रहः ११, संसारप्रतिग्रहः १२, नन्दावर्त्त १३, सिद्धावर्त्तम् १४, तदेतत्सिद्ध श्रेणिकापरिकर्म ॥ १ ॥

मतानि, वदन—वादः, दृष्टिना वादः=कथन यत्र स तस्मिन्, यद्वा—दृष्टीनां सर्वनय दृष्टीना वादः=कथन यत्र स तस्मिन्, सर्वभाव प्ररूपणा—सर्वे च ते भावाः—सर्वभावाः—जीवादयः सकलपदार्थाः धर्मास्तिकायादयो वा, तेषां प्ररूपणा आख्यायते । स दृष्टिवाद खलु समासतः=संक्षेपतः पञ्चविधः=पञ्चप्रकारः प्रज्ञप्तः=कथितः सर्वमिदं दृष्टिवादाङ्ग प्रायो विच्छिन्न, तथापि यथोपलब्धं किंचिल्लिख्यते, तद्यथा—परिकर्म १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३, अनुयोगः ४, चूलिका ५, चेति । पञ्चप-

स्वरूप है ? उत्तर—इसमें दर्शनों का अथवा सर्वनयों की दृष्टियों का कथन किया गया है, इसलिये इस का नाम दृष्टिवाद हुआ है। इस दृष्टिवाद अंगमें समस्त जीवादिक पदार्थों की अथवा धर्मास्तिकायादिकों की प्ररूपणा करनेमें आई है। यह अंग सक्षेप से पांच प्रकार का है, वह प्रकार यह हैं-परिकर्म १, सूत्र २, पूर्वगत ३, अनुयोग ४, एव चूलिका ५। यद्यपि यह

સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—તેમા દર્શનોનુ અથવા સર્વનયોની દૃષ્ટિઓનુ કથન કરાયુ છે તેથી તેનુ નામ દૃષ્ટિવાદ પડ્યુ છે આ દૃષ્ટિવાદ અગમા સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોની અથવા ધર્માસ્તિકાયાદિકોની પ્રરૂપણા કરવામા આવી છે આ અંગ સક્ષિપ્તમાં પાચ પ્રકારનુ છે તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વગત, (૪) અનુયોગ અને (૫) ચૂલિકા જો કે આ આખુ દૃષ્ટિવાદ અંગ

प्रवचनपुरुषस्य द्वादशमङ्गमाह—

मूलम्—से किं तं दिट्ठिवाए? दिट्ठिवाए णं सव्वभावपरूवणा आघविज्जइ। से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-परिकम्मे१, सुत्ताइ२, पुव्वगय३, अणुओगो४, चूलिया५। से किं त परिकम्मे? परिकम्मे सत्तविहे पण्णत्ते, त जहा-सिद्धसेणिया परिकम्मे १, मणुसेणियापरिकम्मे २, पुट्ठसेणिया परिकम्मे ३, ओगाढसेणिया परिकम्मे ४, उवसपज्जणसेणिया परिकम्मे ५, विप्पजहणसेणिया परिकम्मे ६, चुयाचुयसेणिया परिकम्मे ७,

छाया—अथ कोऽसौ दृष्टिवादः? दृष्टिवादे खलु सर्वभावप्ररूपणा आख्यायते, स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-परिकर्म १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३, अनुयोगः ४, चूलिका ५, अथ किं तत्परिकर्म? परिकर्म सप्तविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा -सिद्धश्रेणिका परिकर्म १, मनुष्यश्रेणिका परिकर्म २, पृष्टश्रेणिका परिकर्म३, अवगाढश्रेणिका परिकर्म ४, उपसपादन श्रेणिका परिकर्म ५, विप्रहाणश्रेणिका परिकर्म ६, च्युताच्युतश्रेणिका परिकर्म ७।

टीका—'से किं त० दिट्ठिवाए०' इत्यादि।

सम्प्रति द्वादशस्य दृष्टिवादाङ्गस्य स्वरूप पृच्छति—

अथ कोऽसौ दृष्टिवादः? इति। उत्तरयति—दृष्टिवादे-दृष्टयो=दर्शनानि

इस तरह इस अग में साधुओं की चरणसत्तरी और करणसत्तरी प्ररूपित करनेमें आई है। यह विपाक श्रुतका स्वरूप है॥ सू० ५५॥

अब सूत्रकार प्रवचन पुरुष के बारहवे अग दृष्टिवाद का स्वरूप बतलाते हैं—'से किंत दिट्ठिवाए०' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न-हे भदन्त! दृष्टिवाद जो बारहवॉ अग है उसका क्या

આ રીતે આ અગમા સાધુઓની ચરણસત્તરી અને કરણસત્તરી પ્રરૂપિત કરવામા આવી છે વિપાકશ્રુતનુ આ સ્વરૂપ છે ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

હવે સૂત્રકાર પ્રવચન પુરુષના બારમા અગ-દૃષ્ટિવાદનુ સ્વરૂપ બતાવે છે "से किं त दिट्ठिवाए०" ઇત્યાદિ-

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! દૃષ્ટિવાદ કે જે બારમુ અગ છે તેનુ શુ

से किं तं सिद्धसेणियापरिकम्मे ?, सिद्धसेणियापरिकम्मे चउद्दसविहे पण्णत्ते, तं जहा–माउगापयाइं १, एगट्ठियपयाइं २, अट्ठपयाइं ३, पाढोआगासपयाइं ४, केउभूयं ५, रासिबद्धं ६, एगगुणं ७, दुगुणं ८, तिगुणं, केउभूय १०, पडिग्गहो ११, संसारपडिग्गहो १२, नंदावत्तं १३, सिद्धावत्तं १४, से त्तं सिद्धसेणिया परिकम्मे ॥ १ ॥

छाया–अथ किं तत् सिद्धश्रेणिका परिकर्म ? सिद्धश्रेणिका परिकर्म चतुर्दशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–मातृकापदानि १, एकार्थिकपदानि २, अर्थपदानि ३, पृथगाकाशपदानि ४, केतुभूत ५, राशिबद्धम् ६, एकगुणम् ७, द्विगुण ८, त्रिगुण ९, केतुभूत १०, प्रतिग्रहः ११, संसारप्रतिग्रहः १२, नन्दावर्त्त १३, सिद्धावर्त्तम् १४, तदेतत्सिद्ध श्रेणिकापरिकर्म ॥ १ ॥

मतानि, वदन–वादः, दृष्टिना वादः=कथन यत्र स तस्मिन्, यद्वा–दृष्टीना=सर्वनय दृष्टीना वादः=कथन यत्र स तस्मिन्, सर्वभाव प्ररूपणा–सर्वे च ते भावाः–सर्वभावाः–जीवादयः सकलपदार्थाः धर्मास्तिकायादयो वा, तेषा प्ररूपणा आख्यायते। स दृष्टिवाद. खलु समासतः=सक्षेपतः पञ्चविधः=पञ्चप्रकारः प्रज्ञप्तः=कथितः सर्वमिदं दृष्टिवादाङ्ग प्रायो विच्छिन्न, तथापि यथोपलब्धं किंचिल्लिख्यते, तद्यथा–परिकर्म १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३, अनुयोगः ४, चूलिका ५, चेति । पञ्चप्र-

---

स्वरूप है ? उत्तर—इसमें दर्शनों का अथवा सर्वनयों की दृष्टियों का कथन किया गया हैं, इसलिये इस का नाम दृष्टिवाद हुआ है। इस दृष्टिवाद अगमें समस्त जीवदिक पदार्थों की अथवा धर्मास्तिकायादिकों की प्ररूपणा करनेमें आई है। यह अग सक्षेप से पांच प्रकार का है, वह प्रकार यह हैं–परिकर्म १, सूत्र २, पूर्वगत ३, अनुयोग ४, एव चूलिका ५। यद्यपि यह

સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—તેમા દર્શનોનુ અથવા સર્વનયોની દૃષ્ટિઓનુ કથન કરાયુ છે તેથી તેનુ નામ દૃષ્ટિવાદ પડ્યુ છે આ દૃષ્ટિવાદ અ ગમા સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોની અથવા ધર્માસ્તિકાયાદિકોની પ્રરૂપણા કરવામા આવી છે આ અ ગ સ ક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારનુ છે તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–(૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વગત, (૪) અનુયોગ અને (૫) ચૂલિકા જો કે આ આખુ દૃષ્ટિવાદ અ ગ

कारेऽस्मिन् दृष्टिवादे प्रथमः प्रकारः कीदृशः? इति पृच्छति–अथ किं तत् परिकर्म? इति। उत्तरयति–परिकर्म=सूत्रादि ग्रहण–योग्यतासंपादनम् अवस्थितस्य वस्तुनो गुणाधान वा, तद्धेतुत्वात् शास्त्रमपि परिकर्मेत्युच्यते, तद्धि सप्तविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–सिद्धश्रेणिकापरिकर्म १, मनुष्यश्रेणिका परिकर्म २, पृष्टश्रेणिका परिकर्म ३, अवगाहनश्रेणिका परिकर्म ४, उपसंपादनश्रेणिका परिकर्म ५, विप्रहाणश्रेणिका परिकर्म ६, च्युताच्युतश्रेणिका परिकर्म च ७ इति।

अथ किं तत् सिद्धश्रेणिका परिकर्म? इति प्रश्नः। उत्तरयति–सिद्धश्रेणिका परिकर्म चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–मातृकापदानि १, एकार्थिकपदानि–एक=

समस्त दृष्टिवाद अंग प्रायः विच्छिन्न हो चुका है फिर भी जो कुछ उपलब्ध हुआ है उस पर कुछ लिखा जाता है—

शिष्य पूछता है–हे भदन्त! परिकर्म का क्या स्वरूप है?

उत्तर—सूत्रादिकों के ग्रहण करने की योग्यता का संपादन करना, अथवा अवस्थित वस्तु का गुणधान करना, इसका नाम परिकर्म है। इस परिकर्म का हेतु होने से शास्त्र भी परिकर्म शब्द से व्यवहृत हो गया है। यह परिकर्म सात प्रकार का कहा है, जैसे–सिद्धश्रेणि का परिकर्म १, मनुष्यश्रेणि का परिकर्म २, पृष्टश्रेणि का परिकर्म ३, अवगाढश्रेणि का परिकर्म ४, उपसंपादनश्रेणि का परिकर्म ५, विप्रहाणश्रेणि का परिकर्म ६ तथा च्युताच्युतश्रेणि का परिकर्म ७। अब शिष्य पूछता है–हे भदन्त! सिद्धश्रेणिका परिकर्म का क्या स्वरूप है?

उत्तर—सिद्धश्रेणि का परिकर्म चौदह प्रकार का कहा गया है, वे

વિચ્છિન્ન થઈ ગયુ છે તો પણ જે કંઈ ઉપલબ્ધ થયુ છે તે વિષે થોડું લખવામા આવે છે–

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત પરિકર્મનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—સૂત્રાદિકોને ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી અથવા અવસ્થિત વસ્તુના ગુણાધાન કરવા તેને પરિકર્મ કહે છે આ પરિકર્મનો હેતુ હોવાથી શાસ્ત્ર પણ પરિકર્મ શબ્દથી વ્યવહૃત થઈ ગયુ છે એ પરિકર્મ સાત પ્રકારના જેવા કે—(૧) સિદ્ધશ્રેણિકાપરિકર્મ (૨) મનુષ્યશ્રેણિકાપરિકર્મ, (૩) પૃષ્ટ શ્રેણિકાપરિકર્મ, (૪) અવગાઢ શ્રેણિકાપરિકર્મ, (૫) ઉપસંપાદનશ્રેણિકા પરિકર્મ, (૬) વિપ્રહાણશ્રેણિકાપરિકર્મ, તથા (૭) ચ્યુતાચ્યુતશ્રેણિકાપરિકર્મ,

હવે શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! સિદ્ધ શ્રેણિકાપરિકર્મનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—સિદ્ધ શ્રેણિકા પરિકર્મ નીચે પ્રમાણે ચૌદ પ્રકારનું કહેલ છે–

से किं तं मणुस्ससेणियापरिकम्मे ?, मणुस्ससेणियापरिकम्मे चउद्दसविहे पण्णत्ते, तं जहा—माउगापयाइं १, एगट्ठियपयाइं २, अट्ठपयाइ ३, पाढोआगसपयाइ ४, केउभूय ५, रासिबद्ध ६, एगगुणं ७ दुगुणं ८, तिगुणं ९, केउभूय १०, पडिग्गहो ११, संसारपडिग्गहो १२, नदावत्त १३, मणुस्सावत्त १४, से त्तं मणुस्ससेणियापरिकम्मे ॥ २ ॥

अथ किं तन्मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म ?, मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म चतुर्दशविध मज्ञप्तम्, तद्यथा—मातृकापदानि १, एकार्थिकपदानि २, अर्थपदानि ३, पृथगाकाशपदानि ४, केतुभूत ५, राशिबद्धम् ६, एकगुण ७, द्विगुण ८, त्रिगुण ९, केतुभूत १०, प्रतिग्रहः ११, ससारप्रतिग्रहः १२, नन्दावर्त्त १३, मनुष्यावर्त्तम् १४, तदेतन्मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म ॥ २ ॥

समानोऽर्थ एकार्थः, सोऽस्ति येषा तानि एकार्थिकानि, तानि च पदानि चेति कर्मधारयः २, अर्थपदानि ३, पृथगाकाशपदानि ४, केतुभूत ५, राशिबद्धम् ६, एकगुणम् ७, द्विगुण ८, त्रिगुण ९, केतुभूत १०, प्रतिग्रह ११, ससारप्रतिग्रहः १२, नन्दावर्त्त १३, सिद्धावर्त्तम् १४। तदेतत् सिद्धश्रेणिकापरिकर्म ॥ १ ॥

अथ किं तन्मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म ? इति प्रश्नः। उत्तरयति—मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म चतुर्दशविध मज्ञप्तम्, तद्यथा—मातृकापदानीत्यादि। अत्र मातृकापदा-

---

प्रकार ये हैं—मातृकापद १, एकार्थिकपद २, अर्थपद ३, पृथगाकाशपद ४, केतुभूत ५, राशिबद्ध ६, एकगुण ७, द्विगुण ८, त्रिगुण ९, केतुभूत १०, प्रतिग्रह ११ ससारप्रतिग्रह १२, नन्दावर्त १३, और सिद्धावर्त १४। इस प्रकार यह सिद्धश्रेणि का परिकर्म का स्वरूप है ॥१॥

शिष्यप्रश्न—मनुष्यश्रेणि का परिकर्म का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—मनुष्यश्रेणिका परिकर्म भी चौदह प्रकार का है, वे प्रकार

---

(૧) માતૃકાપદ, (૨) એકાર્થિકપદ, (૩) અર્થપદ, (૪) પૃથગાકાશપદ (૫) કેતુભૂત, (૬) રાશિબદ્ધ, (૭) એકગુણ, (૮) દ્વિગુણ, (૯) ત્રિગુણ, (૧૦) કેતુભૂત, (૧૧) પ્રતિગ્રહ, (૧૨) સંસારપ્રતિગ્રહ (૧૩) નંદાવર્ત અને (૧૪) સિદ્ધાવર્ત આ પ્રકારનુ આ સિદ્ધશ્રેણિકાપરિકર્મનુ સ્વરૂપ છે

શિષ્ય પૂછે છે—મનુષ્યશ્રેણિકાપરિકર્મનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—મનુષ્યશ્રેણિકાપરિકર્મ પણ નીચે પ્રમાણે ચૌદ પ્રકારનુ છે-(૧)

से किं त पुट्टसेणियापरिकम्मे? पुट्टसेणियापरिकम्मे इक्कारसविहे पण्णत्ते, त जहा–पाढोआगासपयाइ १, केउभूय २, रासिवद्ध ३, एगगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउभूय ७, पडिग्गहो ८, ससारपडिग्गहो ९, नंदावत्तं १०, पुट्ठावत्तं ११, से त्त पुट्टसेणिया परिकम्मे ॥ ३ ॥

अथ किं तत् पृष्टश्रेणिकापरिकर्म?, पृष्टश्रेणिकापरिकर्म एकादशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–पृथगाकाशपदानि १, केतुभूत २, राशिवद्धम् ३, एकगुण ४, द्विगुणं ५, त्रिगुण ६, केतुभूत ७, प्रतिग्रहः ८, ससारप्रतिग्रहः ९, नन्दावर्त्त १०, पृष्टावर्त्तम् १०, तदेतत्पृष्टश्रेणिकापरिकर्म ॥ ३ ॥

न्यारभ्य नन्दावर्त्त यावत् पूर्वोक्तान्येव त्रयोदश परिकर्माणि, चतुर्दश तु परिकर्म मनुष्यावर्त्तम्। तदेत मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म १४। तदुभयोः सकलनेऽष्टाविंशतिभेदाः २८। अवशेषाणि परिकर्माणि पृष्टादिकानि = पृष्टश्रेणिकापरिकर्मादीनि च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्मान्तानि पञ्चविधान्यवशिष्टानि परिकर्माणि प्रत्येकमेकादशविधानि, तथाहि–पृष्टश्रेणिकापरिकर्म–पृथगाकाशपदान्यारभ्य पृष्टावर्त्तपर्यन्तमेका-

ये हैं–मातृकापद १, एकार्थिकपद २, अर्थपद ३, आदि तेरह भेदसिद्ध श्रेणिकापरिकर्म जैसे ही हैं केवल चौदहवे भेद का नाम 'मनुष्यावर्त' है। यह मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म का स्वरूप है। इन दोनों के भेदों को मिलाने से अट्ठाईस भेद होते हैं २८। अवशिष्ट पृष्टश्रेणिकापरिकर्म से लेकर जो च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म तक के पांच भेद और बचते हैं वे सब ग्यारह ग्यारह प्रकार के हैं। इनमें प्रत्येक के 'पृथगाकाशपद' से लेकर दश दश भेद तो पूर्वोक्त ही हैं, अन्तिम एक एक भेद अपने

માતૃકાપદ, (૨) એકાર્થિકપદ, (૩) અર્થપદ આદિ તેર ભેદ સિદ્ધશ્રેણિકાપરિકર્મ જેવા જ છે, ફક્ત ચૌદમા ભેદનુ નામ મનુષ્યાવર્ત છે આ મનુષ્યશ્રેણિકાપરિકર્મનુ સ્વરૂપ છે આ બન્નેના ભેદનો સરવાળો કરતા કુલ અઠ્ઠાવીસ (૨૮) ભેદ થાય છે બાકીના પૃષ્ટશ્રેણિકાપરિકર્મથી માડીને ચ્યુતાચ્યુતશ્રેણિકાપરિકર્મ સુધીના જે પાચ ભેદ રહે છે તે દરેક અગીયાર અગીયાર પ્રકારના છે, તે પ્રત્યેકમા 'પૃથગાકાશપદ' થી માડીને દશ દશ ભેદતો આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ છે, અન્તિમ એક એક ભેદ પોત–પોતાના નામપ્રમાણે સ્વતત્ર છે, તે બતાવવામા આવે છે–પૃષ્ટ-

से किं तं ओगाढसेणियापरिकम्मे ?, ओगाढसेणियापरिकम्मे इक्कारसविहे पण्णत्ते, तं जहा-पाढोआगासपयाइं १, केउभूयं २, रासिवद्धं ३, एगगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउभूय ७, पडिग्गहो, ८, ससारपडिग्गहो ९, नंदावत्तं १०, ओगाढावत्त ११, ओगाढसेणियापरिकम्मे ॥ ४ ॥

से किं त उवसंपज्जणसेणियापरिकम्मे ? उवसंपज्जणसेणियापरिकम्मे इक्कारसविहे पण्णत्ते, तंजहा-पाढोआगासपयाइं १, केउभूय २, रासिवद्ध ३, एगगुण ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउभूय ७, पडिग्गहो ८, संसारपडिग्गहो ९, नंदावत्त १०, उवसपज्जणावत्त ११, से त्त उवसपज्जणसेणियापरिकम्मे ॥ ५ ॥

अथ किं तत् अवगाढश्रेणिकापरिकर्म ? अवगाढश्रेणिकापरिकर्म एकादशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-पृथगाकाशपदानि १, केतुभूत २, राशिवद्धम् ३, एकगुणम् ४, द्विगुण ५, त्रिगुण ६, केतुभूत ७, प्रतिग्रहः ८, ससारपरिग्रह. ९, नन्दावर्त्तम् १०, अवगाढावर्त्त ११, तदेतदवगाढश्रेणिकापरिकर्म ॥ ४ ॥

अथ किं तत् उपसपादनश्रेणिका परिकर्म ? उपसपादनश्रेणिकापरिकर्म एकादशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-पृथगाकाशपदानि १, केतुभूत २, राशिवद्धम् ३, एकगुण ४, द्विगुण ५, त्रिगुण ६, केतुभूत ७, प्रतिग्रहः ८, संसारप्रतिग्रहः ९, नन्दावर्त्तम् १०, उपसम्पादनावर्त्तम् ११, तदेतत् उपसम्पादनश्रेणिकापरिकर्म ॥ ५ ॥

दशविधम् १ । अवगाढश्रेणिकापरिकर्म-पृथगाकाशपदान्यारभ्यावगाढावर्त्तपर्यन्तमेकादशविधम् २ । उपसपादनश्रेणिकापरिकर्म-पृथगाकाशपदान्यारभ्योपसपादनाव-

---

अपने नाम से स्वतन्त्र हैं, उन्हें दिखलाते हैं-पृष्टश्रेणिकापरिकर्म के 'पृथगाकाशपद' से लेकर 'नन्दावर्त' तक दश और ग्यारहवा 'पृष्ठावर्त' है। इसी प्रकार अवगाढश्रेणिकापरिकर्म का ग्यारहवा भेद 'अवगाढावर्त' है। उपसापादनश्रेणिकापरिकर्म का ग्यारहवा भेद 'उपसपादनावर्त' है,

---

श्रेणिकापरिकर्मना 'पृथगाकाशपद' थी मांडीने 'नन्दावर्त्त' सुधी दस अने अगीयारमो 'पृष्ठावर्त्त' भेद छे एज प्रमाणे अवगाढश्रेणिकापरिकर्मनो अगीयारमो भेद 'अवगाढावर्त्त' छे उपस पादनश्रेणिकापरिकर्मनो अगीया

से किं तं पुट्टसेणियापरिकम्मे? पुट्टसेणियापरिकम्मे इक्कारसविहे पण्णत्ते, तं जहा—पाढोआगासपयाइं १, केउभूयं २, रासिबद्धं ३, एगगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउभूयं ७, पडिग्गहो ८, संसारपडिग्गहो ९, नंदावत्तं १०, पुट्टावत्तं ११, से त्तं पुट्टसेणिया परिकम्मे ॥ ३ ॥

अथ किं तत् पृष्टश्रेणिकापरिकर्म ?, पृष्टश्रेणिकापरिकर्म एकादशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—पृथगाकाशपदानि १, केतुभूतं २, राशिबद्धम् ३, एकगुणं ४, द्विगुणं ५, त्रिगुणं ६, केतुभूतं ७, प्रतिग्रहः ८, संसारप्रतिग्रहः ९, नन्दावर्त्तं १०, पृष्टावर्त्तम् १०, तदेतत्पृष्टश्रेणिकापरिकर्म ॥ ३ ॥

न्यारभ्य नन्दावर्त्तं यावत् पूर्वोक्तान्येव त्रयोदश परिकर्माणि, चतुर्दशं तु परिकर्म मनुष्यावर्त्तम् । तदेतन्मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म १४ । तदुभयोः सकलनेऽष्टाविंशतिभेदाः २८ । अवशेषाणि परिकर्माणि पृष्टादिकानि = पृष्टश्रेणिकापरिकर्मादीनि च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्मान्तानि पञ्चविधान्यवशिष्टानि परिकर्माणि प्रत्येकमेकादशविधानि, तथाहि—पृष्टश्रेणिकापरिकर्म—पृथगाकाशपदान्यारभ्य पृष्टावर्त्तपर्यन्तमेका-

ये हैं—मातृकापद १, एकार्थिकपद २, अर्थपद ३, आदि तेरह भेदसिद्धश्रेणिकापरिकर्म जैसे ही हैं केवल चौदहवे भेद का नाम 'मनुष्यावर्त' है। यह मनुष्यश्रेणिकापरिकर्म का स्वरूप है। इन दोनों के भेदों को मिलाने से अट्ठाईस भेद होते हैं २८। अवशिष्ट पृष्टश्रेणिकापरिकर्म से लेकर जो च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म तक के पांच भेद और बचते हैं वे सब ग्यारह ग्यारह प्रकार के हैं। इनमें प्रत्येक के 'पृथगाकाशपद' से लेकर दश दश भेद तो पूर्वोक्त ही हैं, अन्तिम एक एक भेद अपने

માતૃકાપદ, (૨) એકાર્થિકપદ, (૩) અર્થપદ આદિ તેર ભેદ સિદ્ધશ્રેણિકાપરિકર્મ જેવા જ છે, ફક્ત ચૌદમા ભેદનું નામ મનુષ્યાવર્ત છે આ મનુષ્યશ્રેણિકાપરિકર્મનું સ્વરૂપ છે આ બન્નેના ભેદનો સરવાળો કરતા કુલ અઠ્ઠાવીસ (૨૮) ભેદ થાય છે બાકીના પૃષ્ટશ્રેણિકાપરિકર્મથી માંડીને ચ્યુતાચ્યુતશ્રેણિકાપરિકર્મ સુધીના જે પાચ ભેદ રહે છે તે દરેક અગીયાર અગીયાર પ્રકારના છે, તે પ્રત્યેકમા 'પૃથગાકાશપદ' થી માંડીને દશ દશ ભેદતો આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ છે, અન્તિમ એક એક ભેદ પોત-પોતાના નામપ્રમાણે સ્વતંત્ર છે, તે બતાવવામા આવે છે—પૃષ્ટ-

सप्तसु परिकर्मसु आदितः षट् परिकर्माणि चतुष्कनयिकानि-चत्वार एव चतुष्काः, ते च ते नयाश्चेति चतुष्कनयाः, ते सन्ति येषां तानि तथोक्तानि, सग्रह १-व्यवहार २-ऋजुसूत्र ३-शब्दादि ४-रूपचतुर्नययुक्तानि षट् परिकर्माणि स्वसामायिकानि।

अय भावः-नैगमनयः साग्राहिकाऽसाग्राहिकभेदेन द्विविधः, तत्र-साग्राहिकस्य सग्रहे समावेशः, असाग्राहिकस्य तु व्यवहारे समावेशः, शब्दसमभिरूढैवम्भूतास्त्रयो नयाः शब्दादिरूप एक एव नय, एव च सग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दादिरूपचतुर्नययुक्तानि षट् परिकर्माणि नयचिन्तया स्वसामयिकानीति। तथा सप्त परिकर्माणि त्रैरा-

---

प्रकार इन पाचों के सब भेद मिलाने से पचपन (५५) भेद हो जाते हैं। इस तरह १४-१४-११-११-११-११-११ सब मिलाकर परिकर्म के तिरासी (८३) भेद हो जाते हैं।

परिकर्म के इन सात भेदोंमें आदि के जो छह भेद हैं वे, सग्रह व्यवहार ऋजुसूत्र तथा शब्दादि इन चार नयों से युक्त होने के कारण चतुष्कनयिक हैं, अर्थात् स्वसामयिक है। तात्पर्य यह कि-नैगमनय-साग्राहिक और असाग्राहिक के भेद से दो प्रकार का है, उनमे साग्राहिकनय का सग्रहनयमे समावेश हो जाता है, और असाग्राहिकनय का व्यवहार नयमें समावेश होता है। शब्द, समभिरूढ और एवम्भूत, ये तीन नय 'शब्दादि' इस नाम से एक ही नय माने गये हैं। इस तरह सग्रह व्यवहार ऋजुसूत्र और शब्दादिरूप चार नयों से युक्त छह परिकर्म नयविचार से स्वसामयिक है। तथा सात परिकर्म, समस्त वस्तुओं को त्र्यात्मक

च्युतावर्त' છે આ રીતે એ પાચેના ભેદોનો સરવાળો પચાવન (૫૫) થાય આ રીતે ૧૪-૧૪-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧ એ બધા મળીને પરિકર્મના ત્યાસી (૮૩) ભેદ થાય છે

પરિકર્મના એ સાત ભેદોમા આદિના જે છ ભેદ છે તે, સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, તથા શબ્દાદિ એ ચાર નયોથી યુક્ત હોવાથી ચતુષ્કનયિક છે, અર્થાત્ સ્વસામયિક છે તાત્પર્ય એ છે કે નૈગમનય-સાગ્રાહિક અને અસાગ્રાહિક ભેદથી બે પ્રકારનો છે, તેમા સાગ્રાહિકનયનો સગ્રહનયમા સમાવેશ થઇ જાય છે, અને અસાગ્રાહિકનયનો વ્યવહારનયમા સમાવેશ થાય છે શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ ત્રણ નયને "શબ્દાદિ" એ નામથી એક જ નય ગણેલ છે આ રીતે સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર અને શબ્દાદિરૂપ ચાર નયોથી યુક્ત છ પરિકર્મ નયવિચારથી સ્વસામયિક છે તથા સાત પરિકર્મ, સમસ્ત વસ્તુઓને

से किं तं विप्पजहणसेणियापरिकम्मे ? विप्पजहणसेणियापरिकम्मे इक्कारसविहे पण्णत्ते, त जहा—पाढोआगासपयाइं १, केउभूय २, रासिवद्ध ३, एगगुणं ४, दुगुण ५, तिगुणं ६, केउभूयं ७, पडिग्गहो ८, ससारपडिग्गहो ९, नंदावत्तं १०, विप्पजहणावत्तं ११, से त्त विप्पजहणसेणियापरिकम्मे ॥ ६ ॥

से कि त चुयाचुयसेणियापरिकम्मे ? चुयाचुयसेणियापरिकम्मे इक्कारसविहे पण्णत्ते, तं जहा—पाढो आगासपयाइं १, केउभूयं २, रासिवद्ध ३, एगगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुण ६, केउभूयं ७, पडिग्गहो ८, ससारपरिग्गहो ९, नदावत्त १०, चुयाचुयवत्त ११, से त्त चुयाचुयसेणियापरिकम्मे ॥ ७ ॥ छ चउक्कनइयाइ सत्त तेरासियाइ, से त्त परिकम्मे ॥ १ ॥

अथ किं तद् विप्रहाणश्रेणिका परिकर्म ? विप्रहाणश्रेणिका परिकर्म एकादशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—पृथगाकाशपदानि १, केतुभूत २, राशिबद्धम् ३, एकगुण४, द्विगुणं ५, त्रिगुण ६, केतुभूत ७, प्रतिग्रहः ८, ससारप्रतिग्रह ९, नन्दावर्त्तं १०, विप्रहाणावर्त्तम् ११, तदेतत् विप्रहाणश्रेणिकापरिकर्म ॥ ६ ॥

अथ किं तत् च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म ? च्युताच्युतश्रेणिका परिकर्म एकादशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—पृथगाकाशपदानि १, केतुभूत २, राशिबद्धम् ३, एकगुण ४, द्विगुण ५, त्रिगुण ६, केतुभूत ७, प्रतिग्रहः ८, ससारप्रतिग्रह. ९, नन्दावर्त्त१०, च्युताच्युतावर्त्तम् ११, तदेतच्च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म ॥ ७ ॥

र्त्तपर्यन्तमेकादशविधम् ३ । विप्रहाणश्रेणिकापरिकर्म—पृथगाकाशपदान्यारभ्य विप्रहाणावर्त्तपर्यन्तमेकादशविधम् ४ । च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म—पृथगाकाशपदान्यारभ्य च्युताच्युतावर्त्तपर्यन्तमेकादशविधम् ५ । इत्थमेते पञ्चपञ्चाशद्भेदा ५५ । एतेषु

विप्रहाणश्रेणिकापरिकर्म का ग्यारहवा भेद 'विप्रहाणावर्त' है, तथा च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म का ग्यारहवा भेद 'च्युताच्युतावर्त' है। इस

રમો ભેદ ' ઉપસપાદનાવર્ત ' છે, વિપ્રહાણશ્રેણિકાપરિકર્મનો અગીયારમો ભેદ ' વિપ્રહાણાવર્ત ' છે તથા ચ્યુતાચ્યુતશ્રેણિકાપરિકર્મનો અગીયારમો ભેદ ' ચ્યુતા-

सप्तसु परिकर्मसु आदितः षट् परिकर्माणि चतुष्कनयिकानि—चत्वार एव चतुष्काः, ते च ते नयाश्चेति चतुष्कनयाः, ते सन्ति येषा तानि तथोक्तानि, सग्रह १—व्यवहार २—ऋजुसूत्र ३—शब्दादि ४—रूपचतुर्नययुक्तानि षट् परिकर्माणि स्वसामायिकानि।

अय भावः—नैगमनयः साग्राहिकाऽसाग्राहिकभेदेन द्विविधः, तत्र—साग्राहिकस्य सग्रहे समावेशः, असाग्राहिकस्य तु व्यवहारे समावेशः, शब्दसमभिरूढैवम्भूतास्त्रयो नयाः शब्दादिरूप एक एव नय, एव च सग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दादिरूपचतुर्नययुक्तानि षट् परिकर्माणि नयचिन्तया स्वसामयिकानीति। तथा सप्त परिकर्माणि त्रैरा-

---

प्रकार इन पाचों के सब भेद मिलाने से पचपन (५५) भेद हो जाते हैं। इस तरह १४-१४-११-११-११-११-११ सब मिलाकर परिकर्म के तिरासी (८३) भेद हो जाते हैं।

परिकर्म के इन सात भेदोंमें आदि के जो छह भेद हैं वे, सग्रह व्यवहार ऋजुसूत्र तथा शब्दादि इन चार नयो से युक्त होने के कारण चतुष्कनयिक हैं, अर्थात् स्वसामयिक हैं। तात्पर्य यह कि-नैगमनय—सांग्राहिक और असाग्राहिक के भेद से दो प्रकार का है, उनमे सांग्राहिकनय का सग्रहनयमे समावेश हो जाता है, और असाग्राहिकनय का व्यवहार नयमें समावेश होता है। शब्द, समभिरूढ और एवम्भूत, ये तीन नय 'शब्दादि' इस नाम से एक ही नय माने गये हैं। इस तरह सग्रह व्यवहार ऋजुसूत्र और शब्दादिरूप चार नयो से युक्त छह परिकर्म नयविचार से स्वसामयिक हैं। तथा सात परिकर्म, समस्त वस्तुओं को त्र्यात्मक

ચ્યુતાવર્ત' છે આ રીતે એ પાચેના ભેદોનો સરવાળો પચાવન (૫૫) થાય, આ રીતે ૧૪-૧૪-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧ એ બધા મળીને પરિકર્મના ત્યાસી (૮૩) ભેદ થાય છે

પરિકર્મના એ સાત ભેદોમા આદિના જે છ ભેદ છે તે, સગ્રહ, [illegible] ઋજુસૂત્ર, તથા શબ્દાદિ એ ચાર નયોથી યુક્ત હોવાથી ચતુષ્કનયિક [illegible] સ્વસામયિક છે તાત્પર્ય એ છે કે નૈગમનય-સાગ્રાહિક [illegible] ભેદથી બે પ્રકારનો છે, તેમા સાગ્રાહિકનયનો સગ્રહનયમા [illegible] છે, અને અસાગ્રાહિકનયનો વ્યવહારનયમા સમાવેશ [illegible] અને એવભૂત એ ત્રણ નયને "શબ્દાદિ" એ [illegible] આ રીતે સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર અને [illegible] નયોથી [illegible] પરિકર્મ નયવિચારથી સ્વસામયિક છે તથા [illegible], સમસ્ત [illegible]

से किं तं सुत्ताइं? सुत्ताइं बावीसं पन्नत्ताइं, तं जहा—उज्जुसुयं १, परिणयापरिणयं, २ बहुभंगियं ३, विजयचरियं ४, अणंतरं ५, परंपरं ६, आसाणं ७, सजूहं ८, संभिण्णं ९, आहव्वायं १०,

षट् चतुष्कनयिकानि, सप्त त्रैराशिकानि तदेतत् परिकर्म ॥ १ ॥

अथ कानि तानि सूत्राणि? सूत्राणि द्वाविंशतिः प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—ऋजुकं १, परिणतापरिणतम् २, बहुभङ्गिकम् ३, विजयचरितम् ४, अनन्तरम् ५, परम्परम् ६, आसानम् ७, सयूथम् ८, संभिन्नम् ९, यथावादम् १०, सौवस्तिकावर्त्तम् ११,

---

शिकानि—त्रैराशिकाभिमतानि। आजीविका एव त्रैराशिका उच्यन्ते, यतस्ते सर्वं त्र्यात्मकमिच्छन्ति। तन्मते जीवोऽजीवो जीवाजीवः, लोकोऽलोको लोकालोकः, सत् असत् सदसत्—इत्येवमादि। तथा नयचिन्तायामपि त्रिविधं नयमिच्छन्ति, तद्यथा—द्रव्यार्थिकनयः, पर्यायार्थिकनयः, उभयार्थिकनय इति। एतानि सप्त परिकर्माणि पूर्वापरसंकलनया त्र्यशीतिविधानि भवन्तीति विज्ञेयम्। उपसंहरन्नाह—तदेतत् परिकर्मेति ॥ १ ॥

माननेवाले त्रैराशिकों द्वारा समत हैं त्रैराशिकमतवाले समस्त वस्तुओं को त्र्यात्मक मानते हैं। उनके मतमें—जीव १, अजीव २, जीवाजीव ३, लोक १ अलोक २, लोकालोक ३, सत् १, असत् २, सदसत् ३, इत्यादि-रूप से पदार्थों का विभाग किया गया है। तथा जब नयों का विचार किया गया है तब वहा भी ऐसा ही कहा हुआ है कि नय द्रव्यार्थिक १, पर्यायार्थिक २, एव उभयार्थिक ३, भेद से तीन प्रकार का है। इस तरह सात परिकर्मों के भेदों का संकलन करने से तिरासी (८३) भेद होते हैं। यह परिकर्म का स्वरूप है॥१॥

त्र्यात्मક માનનાર ત્રૈરાશિકો દ્વારા સમત છે ત્રૈરાશિકમતવાળા સમસ્ત વસ્તુઓને ત્ર્યાત્મક માને છે, તેના મતમા—(૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) જીવાજીવ, (૧) લોક (૨) અલોક (૩) લોકાલોક, (૧) સત્ (૨) અસત્ (૩) સદસત્—ઈત્યાદિરૂપથી પદાર્થોનો વિભાગ કરવામા આવ્યો છે તથા જ્યારે નયોનો વિચાર કરાયો છે ત્યારે પણ તેની બાબતમા એવુ જ કહેલ છે કે નય, (૧) દ્રવ્યાર્થિક, (૨) પર્યાયાર્થિક અને (૩) ઉભયાર્થિક એ ભેદોથી ત્રણ પ્રકારનો છે આ રીતે સાતે પરિકર્મોના ભેદો એકત્ર કરતા કુલ ત્યાસી ભેદ થાય છે આ પરિકર્મનુ સ્વરૂપ છે (૧)

सोवत्थियावत्त ११, नंदावत्तं १२, वहुलं १३, पुट्ठापुट्ठं १४, वियावित्तं १५, एवंभूय १६, दुयावत्तं १७, वत्तमाणपय १८, समभिरूढं १९, सव्वओभद्द २०, पस्सास २१, दुपडिग्गह २२, इच्चेइयाइ वावीस सुत्ताइं छिन्नच्छेयनइयाणि ससमयसुत्तपरिवाडीए, इच्चेइयाइ वावीस सुत्ताइ अच्छिन्नच्छेयनइयाइ आजीवियसुत्तपरिवाडीए, इच्चेइयाइ वावीस सुत्ताइ तिगणइयाइ तेरासियसुत्तपरिवाडीए, इच्चेइयाइ वावीस सुत्ताइं चउक्कनइयाइं ससमयसुत्तपरिवाडीए। एवामेव सपुव्वावरेणं अट्ठासीईं सुत्ताइं भवतित्तिमक्खायाइं, से त्त सुत्ताइ ॥ २ ॥

नन्दावर्तम् १२, वहुलम् १३, पृष्टापृष्टम् १४, व्यावर्तम् १५, एवभूतम् १६, द्विकावर्तम् १७, वर्तमानपदम् १८, समभिरूढम् १९, सर्वतोभद्रम् २०, प्रशिष्यम् २१, दुष्प्रतिग्रहम् २२, इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि छिन्नच्छेदनयिकानि स्वसमयसूत्रपरिपाट्या, इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि अच्छिन्नच्छेदनयिकानि आजीविकसूत्रपरिपाट्या, इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि त्रिनयिकानि त्रैराशिकसूत्रपरिपाट्या, इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि चतुष्कनयिकानि स्वसमयसूत्रपरिपाट्या। एवमेव सपूर्वापरेण अष्टाशीतिः सूत्राणि भवन्तीत्याख्यातानि। तान्येतानि सूत्राणि ॥ २ ॥

अथ द्वितीय भेदमाह—अथ कानि तानि सूत्राणि? इति। उत्तरयति-सूत्राणि=सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि द्वाविंशतिः=द्वाविंशतिसंख्यकानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-ऋजुसूत्रम् १, परिणतापरिणतम् २, बहुभङ्गिकम् ३, विजयचरितम् ४, अनन्तरम् ५, परम्परम् ६, आसानम् ७, सयूथम् ८, सभिन्नम् ९, यथावादम् १०,

शिष्यप्रश्न-हे भदन्त! दृष्टिवाद का जो द्वितीय भेद सूत्र है उसका क्या स्वरूप है?

उत्तर—सूत्र बाइस प्रकार का है, वे प्रकार ये हैं-ऋजुसूत्र १, परितापरिणत २, बहुभंगिक ३, विजयचरित ४, अनतर ५, परपर ६,

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! દૃષ્ટિવાદનો જે બીજો ભેદ ‘સૂત્ર’ છે તેનું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—સૂત્ર નીચે પ્રમાણે બાવીસ (૨૨) પ્રકારના છે—(૧) ઋજુસૂત્ર, (૨) પરિણતાપરિણત, (૩) બહુભંગિક, (૪) વિજયચરિત, (૫) અનંતર,

सौवस्तिकावर्त्तम् ११, नन्दावर्त्तम् १२, बहुलम् १३, पृष्टापृष्टम् १४, व्यावर्त्तम् १५, एवम्भूतम् १६, द्विकावर्त्तम् १७, वर्त्तमानपदम् १८, समभिरूढम् १९, सर्वतोभद्रम् २०, प्रशिष्यम् २१, दुष्पतिग्रहम् २२। इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि छिन्नच्छेदनयिकानि=छिन्नं छेदेनेच्छति यो नयः स छिन्नच्छेदनयः, यथा—'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं' इत्यादिश्लोक सूत्रार्थतः प्रत्येकच्छेदेन स्थितो न द्वितीयादिश्लोकमपेक्षते, इत्यत्र छिन्नच्छेदनयोऽस्ति येषां तानि छिन्नच्छेदनयिकानि स्वसमयपरिपाट्या। अय भावः–जिनसिद्धान्तानुसारेण ऋजुसूत्रादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि छिन्नच्छेदनयिकानीति। तथा आजीविकसूत्रपरिपाट्या इत्येतानि द्वाविंशतिः

आसान ७, सयूथ ८, सभिन्न ९, यथावाद १०, सौवस्तिक ११, नंदावर्त १२, बहुल १३, पृष्टापृष्ट १४, व्यावर्त १५, एवभूत १६, द्विकावर्त १७, वर्तमानपद १८, समभिरूढ १९, सर्वतोभद्र २०, प्रशिष्य २१, और दुष्पतिग्रह २२। ये बाईस सूत्र जिनसिद्धान्त के अनुसार छिन्नच्छेदनयिक हैं। जो नय छेद से–पदच्छेद से छिन्न पदके–श्लोकगत भिन्न २ पदके अर्थ का बोधक होता है वह छिन्नच्छेद नय है। जैसे–"धम्मो मगलमुक्किट्ठ" यह श्लोक है। यह श्लोक सूत्रार्थ की अपेक्षा भिन्न २ पद वाला है। इसमें इसके अर्थ को समझने के लिये द्वितीयश्लोकगत पदों की अपेक्षा नहीं पडती हैं। तात्पर्य इसका यह है कि जिस श्लोक के अर्थ का बोध उसी श्लोकमे रहे हुए भिन्न २ पदों द्वारा हो जाता है, इसके समझने के लिये अन्य श्लोकगत पदों की अपेक्षा नही करनी पडती है और न दूसरे श्लोकों के पदों की वहा आवृत्ति ही लेनी पडती है वे सब श्लोक छिन्नच्छेदनयिक हैं।

---

(६) પર પર, (૭) આસાન, (૮) સ યૂથ, (૯) સ ભિન્ન, (૧૦) યથાવાદ,(૧૧) સૌવસ્તિક, (૧૧) નદાવર્ત, (૧૩) બહુલ, (૧૪) પૃષ્ટાપૃષ્ટ, (૧૫) વ્યાવર્ત્ત, (૧૬) એવભૂત, (૧૭) દ્વિકાવર્ત્ત, (૧૮) વર્તમાનપદ, (૧૯) સમભિરૂઢ (૨૦) સર્વતોભદ્ર, (૨૧) પ્રશિષ્ય, અને (૨૨) દુષ્પ્રતિગ્રહ આ બાવીસ સૂત્ર જૈનસિદ્ધાતઅનુસાર છિન્નચ્છેદનયિક છે જે નય છેદથી–પદચ્છેદથી છિન્ન પદના–શ્લોકગત જુદા જુદા પદના અર્થનો બોધક થાય છે તે છિન્નચ્છેદનય છે જેમકે "धम्मो मगलमुक्किट्ठ" આ શ્લોક છે આ શ્લોક સૂત્રાર્થની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન પદવાળો છે તેમા તેના અર્થને સમજાવવા માટે દ્વિતીય શ્લોકમા આવેલ પદોની જરૂર પડતી નથી, તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે શ્લોકના અર્થનો બોધ એજ શ્લોકમા રહેલ ભિન્ન ભિન્ન પદો દ્વારા થઈ જાય છે, તેને સમજવાને માટે બીજા શ્લોકમા આવેલ પદોની જરૂર પડતી નથી અને બીજા શ્લોકોના પદોની ત્યા આવૃત્તિ જ લેવી પડતી નથી એ બધા શ્લોક [illegible] યિક કહેવાય છે તથા આ [illegible] ના

सूत्राणि अच्छिन्नच्छेदनयिकानि, यो नयः सूत्रमच्छिन्नं छेदेनेच्छति सोऽच्छि न्नच्छेदनयः, अत्र नये –'धम्मो मंगलमुक्किट्ठ' इत्यादिः प्रथमः श्लोको द्वितीयादि श्लोकमपेक्षमाणस्तिष्ठति द्वितीयादि श्लोकोऽपि प्रथम श्लोकम् अपेक्षमाणस्तिष्ठति, अर्थादन्योऽन्यसापेक्षस्तिष्ठति, सोऽस्ति येषां तानि अच्छिन्नच्छेदनयिकानि। अयभावः–आजीवकमते ऋजुकादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि परस्परसापेक्षाणि सन्तीति। तथा–इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि त्रिकनयिकानि त्रैराशिकसूत्रपरिपाट्या। अय भावः–त्रैराशिकानां परिपाट्यां ऋजु सूत्रादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि द्रव्यार्थिका पर्यायार्थिकोभयार्थिकेति नयत्रिकवन्ति सन्तीति। तथा इत्येतानि द्वाविंशति सूत्राणि चतुष्कनयिकानि स्वसमयसूत्रपरिपाट्या। अय भावः–जिनसिद्धान्त सूत्र

तथा आजीविक मतानुसार ये बाईस सूत्र अच्छिन्नच्छेदनयिक हैं। तात्पर्य इसका यह है कि ये ऋजुसूत्रादिक बाईस सूत्र अपने २ अर्थ का बोध कराने के लिये एक दुसरे के पदों की अपेक्षा रखते हैं। जैसे–धम्मो मंगलमुक्किट्ठ" यह श्लोक छिन्नच्छेदनयकी अपेक्षा अपने अर्थ का बोध स्वतंत्ररूप से करता है, परन्तु इस अच्छिन्नछेदनय की अपेक्षा यह श्लोक अपने अर्थ का बोध कराने के लिये द्वितीयश्लोक गत पदों की अपेक्षा रखता है, तथा द्वितीय श्लोक अपने अर्थ का बोध कराने के लिये प्रथम श्लोक की अपेक्षा रखता है, ऐसी मान्यता आजीविकासिद्धान्त मानने वालों की है। तथा ये ऋजुसूत्रादिक बाईस सूत्र द्रव्यार्थिक, पर्यायार्थिक एवं उभयार्थिक, इन तीनों नयों की अपेक्षा वाले हैं, ऐसी मान्यता त्रैराशिक मतवालों की है। तथा ये ऋजुसूत्रादिक बाईस सूत्र चतुष्क नय वाले हैं, ऐसी मान्यता जिनसिद्धान्त को माननेवालों की है। संग्रहनय,

---

नुसार એ બાવીસ સૂત્ર અચ્છિન્નચ્છેદ નયિક છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ઋજુ-સૂત્રાદિક બાવીસ સૂત્ર પોત–પોતાના અર્થના બોધક થવાને માટે એક બીજાના પદોની અપેક્ષા રાખે છે જેમકે "धम्मो मंगलमुक्किट्ठ" આ શ્લોક છિન્નચ્છેદનયની અપેક્ષાએ પોતાના અર્થનો બોધ સ્વતંત્રરૂપે કરે છે પણ તે અચ્છિન્નચ્છેદ નયની અપેક્ષાએ આ શ્લોક પોતાના અર્થનો બોધ કરાવવાને માટે દ્વિતીય શ્લોકમાં આવેલ પદોની અપેક્ષા રાખે છે, તથા દ્વિતીય શ્લોક પોતાના અર્થનો બોધ કરાવવાને માટે પ્રથમ શ્લોકની અપેક્ષા રાખે છે, એવી માન્યતા આજીવક સિદ્ધાંતને માનનારાઓની છે તથા આ ઋજુસૂત્રાદિક બાવીસ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક, અને ઉભયાર્થિક, એ ત્રણ નયોની અપેક્ષા વાળા છે, એવી માન્યતા ત્રૈરાશિક મતવાળાઓની છે તથા આ ઋજુસૂત્રાદિક બાવીસ સૂત્ર ચતુષ્કનયવાળા છે એવી માન્યતા જિન સિદ્ધાંત–માનનારાઓની છે સંગ્રહનય, વ્યવહારનય, ઋજુસૂત્ર-

सौवस्तिकावर्त्तम् ११, नन्दावर्त्तम् १२, बहुलम् १३, पृष्टापृष्टम् १४, व्यावर्त्तम् १५, एवम्भूतम् १६, द्विकावर्त्तम् १७, वर्त्तमानपदम् १८, समभिरूढम् १९, सर्वतोभद्रम् २०, प्रशिष्यम् २१, दुष्प्रतिग्रहम् २२। इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि छिन्नच्छेदनयिकानि=छिन्नं छेदेनेच्छति यो नयः स छिन्नच्छेदनयः, यथा—'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं' इत्यादिश्लोक सूत्रार्थतः प्रत्येकच्छेदेन स्थितो न द्वितीयादिश्लोकमपेक्षते, इत्यत्र छिन्नच्छेदनयोऽस्ति येषां तानि छिन्नच्छेदनयिकानि स्वसमयपरिपाटया। अयं भावः—जिनसिद्धान्तानुसारेण ऋजुसूत्रादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि छिन्नच्छेदनयिकानीति। तथा आजीविकसूत्रपरिपाटया इत्येतानि द्वाविंशतिः

आसान ७, सयूथ ८, संभिन्न ९, यथावाद १०, सौवस्तिक ११, नंदावर्त १२, बहुल १३, पृष्टापृष्ट १४, व्यावर्त १५, एवभूत १६, द्विकावर्त १७, वर्तमानपद १८, समभिरूढ १९, सर्वतोभद्र २०, प्रशिष्य २१, और दुष्प्रतिग्रह २२। ये बाईस सूत्र जिनसिद्धान्त के अनुसार छिन्नच्छेदनयिक हैं। जो नय छेद से—पदच्छेद से छिन्न पदके—श्लोकगत भिन्न २ पदके अर्थ का बोधक होता है वह छिन्नच्छेद नय है। जैसे—"धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" यह श्लोक है। यह श्लोक सूत्रार्थ की अपेक्षा भिन्न २ पद वाला है। इसमें इसके अर्थ को समझने के लिये द्वितीयश्लोकगत पदों की अपेक्षा नहीं पडती है। तात्पर्य इसका यह है कि जिस श्लोक के अर्थ का बोध उसी श्लोकमें रहे हुए भिन्न २ पदों द्वारा हो जाता है, इसके समझने के लिये अन्य श्लोकगत पदों की अपेक्षा नहीं करनी पडती है और न दूसरे श्लोकों के पदों की वहां आवृत्ति ही लेनी पडती है वे सब श्लोक छिन्नच्छेदनयिक हैं।

(६) પર પર, (૭) આસાન, (૮) સ યૂથ, (૯) સ ભિન્ન, (૧૦) યથાવાદ, (૧૧) સૌવસ્તિક, (૧૧) નંદાવર્ત, (૧૩) બહુલ, (૧૪) પૃષ્ટાપૃષ્ટ, (૧૫) વ્યાવર્ત્ત, (૧૬) એવભૂત, (૧૭) દ્વિકાવર્ત્ત, (૧૮) વર્તમાનપદ, (૧૯) સમભિરૂઢ (૨૦) સર્વતોભદ્ર, (૨૧) પ્રશિષ્ય, અને (૨૨) દુષ્પ્રતિગ્રહ આ બાવીસ સૂત્ર જૈનસિદ્ધાંતઅનુસાર છિન્નચ્છેદનયિક છે જે નય છેદથી—પદચ્છેદથી છિન્ન પદના—શ્લોકગત જુદા જુદા પદના અર્થનો બોધક થાય છે તે છિન્નચ્છેદનય છે જેમકે "धम्मो मंगलमुक्किट्ठ" આ શ્લોક છે આ શ્લોક સૂત્રાર્થની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન પદવાળો છે તેમા તેના અર્થને સમજાવવા માટે દ્વિતીય શ્લોકમા આવેલ પદોની જરૂર પડતી નથી, તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે શ્લોકના અર્થનો બોધ એજ શ્લોકમા રહેલ ભિન્ન ભિન્ન પદો દ્વારા થઈ જાય છે, તેને સમજવાને માટે બીજા શ્લોકમા આવેલ પદોની જરૂર પડતી નથી અને બીજા શ્લોકોના પદોની ત્યા આવૃત્તિ જ લેવી પડતી નથી એ બધા શ્લોક છિન્નચ્છેદનયિક કહેવાય છે તથા આજીવિકમતા

अथ तृतीयभेदमाह—से कि तं पुव्वगय' अथ किं तत् पूर्वगतम्? इति। उत्तरयति—पूर्वगत चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तं, अयमाव–तीर्थकृतो हि तीर्थ प्रवर्तनकाले गणधरेभ्यः सकलसूत्राधारकत्वेन पूर्वं पूर्वगत सूत्रार्थमेव भापन्ते, तदनुगणधराः प्रथम पूर्वगतमेव रचयन्ति, तत आचाराङ्गादिकम्। 'सव्वेसिं आयारोपढमो' इति तु क्रमन्यासमपेक्ष्य प्रोच्यते, अक्षररचनापेक्षया तु पूर्वगतश्रुतमेव प्रथमम्। तत्पूर्वगतश्रुत चतुर्दशविध कथितम्। तदेवाह—तद्यथा–प्रथमम् उत्पादपूर्वम्–अत्र सर्व द्रव्याणा सर्वपर्यायाणा चोत्पादभावमङ्गीकृत्य प्रज्ञापना कृता। अस्य पदपरिमाणमेका कोटिः। द्वितीयम्–अग्रायणीयम्–अत्र हि सर्वेषा

अब दृष्टिवाद के तीसरे भेद पूर्वगत का स्वरूप कहते हैं–'से किं त पुव्वगय०' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न—पूर्वगत जो दृष्टिवाद का तीसरा भेद है उसका क्या स्वरूप है?

उत्तर—पूर्वगत चौदह प्रकार का है। तीर्थंकर प्रभु तीर्थप्रवर्तन के समय गणधरों के लिये सर्वप्रथम सकल सूत्रो का आधार भूत होने से पूर्वगत सूत्रार्थ की ही प्ररूपणा करते हैं। बादमे गणधर भगवान सब से पहिले पूर्वगत सूत्र ही रचते है, पश्चात् आचाराग आदि। "सव्वेसिं आयारो पढमो" ऐसा जो कहा जाता है वह क्रमन्यास की अपेक्षा से ही कहा गया जानना चाहिये। अक्षर रचना की अपेक्षा से तो पूर्वगत श्रुत ही सर्वप्रथम है। बादमे और अग–आचारादिक हैं। पूर्वगत श्रुत के चौदह प्रकार ये है–उत्पादपूर्व १, अग्रायणीयपूर्व २, वीर्यप्रवादपूर्व

હવે દૃષ્ટિવાદના ત્રીજા ભેદ "પૂર્વગત" નું સ્વરૂપ વર્ણવે છે–"से किं त पुव्वगय?" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે–દૃષ્ટિવાદનો જે ત્રીજો ભેદ 'પૂર્વગત' છે તેનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—પૂર્વગત ચૌદ પ્રકારનું છે તીર્થંકર પ્રભુ તીર્થપ્રવર્તનને સમયે ગણધરોને માટે સૌથી પહેલા સકળ સૂત્રોનું આધારભૂત હોવાથી પૂર્વગત સૂત્રાર્થની જ પ્રરૂપણા કરે છે, ત્યાર બાદ ગણધર ભગવાન સૌથી પહેલા પૂર્વગત સૂત્ર જ રચે છે ત્યાર પછી આચારાગ આદિ "सव्वेसिं आयारो पढमो" એમ જે કહેવામા આવે છે તે ક્રમન્યાસની અપેક્ષાએ જ કહેલ માનવુ જોઈએ અક્ષર રચનાની અપેક્ષાએ તો પૂર્વગત શ્રુત જ સૌથી પહેલુ છે પછી બીજા અગ–આચારાગ આદિ પૂર્વગત શ્રુતના ચૌદ પ્રકાર છે–(૧) ઉત્પાદપૂર્વ, (૨) અગ્રાયણીય

से किं तं पुव्वगए? पुव्वगए चउद्दसविहे पण्णत्ते, त जहा-उप्पायपुव्वं १, अग्गाणीय २, वीरियं ३, अत्थिनत्थिप्पवायं ४, नाणप्पवाय ५, सच्चप्पवाय ६, आयप्पवायं ७, कम्मप्पवायं ८, पच्चक्खाणप्पवायं ९, विज्जाणुप्पवाय १०, अवझ ११, पाणाऊ १२, किरियाविसाल १३, लोगबिंदुसार १४।

अथ किं तत् पूर्वगतम्? पूर्वगत चतुर्दशविध प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-उत्पादपूर्वम् १, अग्रायणीयम् २, वीर्यम् ३, अस्तिनास्तिप्रवादम् ४, ज्ञानप्रवादम् ५, सत्यप्रवादम् ६, आत्मप्रवादम् ७, कर्मप्रवादम् ८, प्रत्याख्यानप्रवादम् ९, विद्यानुप्रवादम् १०, अवन्ध्य ११, प्राणायुः १२, क्रियाविशाल १३, लोकबिन्दुसारम् १४। उत्पाद-पूर्वस्य खलु दशवस्तूनि, चत्वारि चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि १, अग्रायणीयपूर्वस्य

परिपाट्या ऋजुसूत्रादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि सग्रह १, व्यवहार २, ऋजुसूत्र ३, शब्दादि ४, नय चतुष्कयुक्तानि सन्तीति। एवमेव सपूर्वापरेण=पूर्वापरसकलनया अष्टाशातिः सूत्राणि भवन्तीत्याख्यातम्। उपसहरन्नाह—'से त्त सुत्ताइ' तान्येतानि सूत्राणि=त्वज्जिज्ञासितानि सूत्राण्येतान्येवेति॥ २॥

व्यवहारनय, ऋजुसूत्रनय एव शब्दादिनय ये चार नय हैं। जिनसिद्धान्तसूत्र परिपाटी के अनुसार ये बाईस सूत्र इन चार नयों वाले है, ऐसी मान्यता स्व सामयिक है। इस तरह इन सब मान्यताओं के अनुसार सूत्रके अट्ठासी प्रकार हो जाते हैं। छिन्नच्छेदनय, अच्छिन्नच्छेदनय, चतुष्कनय और त्रिनय, इन चारोंमें छिन्नच्छेदनय और चतुष्कनय ये दोनों स्वसिद्धान्त-जिनसिद्धान्त समत हैं, अच्छिन्नच्छेदनय, आजीवक समत है और त्रिनय, त्रैराशिक-समत है। ये सब सूत्र हैं, अर्थात् यह दृष्टिवाद के दुसरे सूत्र नाम के भेद का स्वरूप है॥२॥

નય અને શબ્દાદિનય એ ચાર નય છે જૈન સિદ્ધાન્ત સૂત્રની પરમ્પરા પ્રમાણે તે બાવીસ સૂત્ર આ ચાર નયોવાળા છે, એવી માન્યતા સ્વસામાયિક છે આ રીતે એ બધી માન્યતાઓ પ્રમાણે સૂત્રના અઠ્ઠાસી (૮૮) પ્રકાર થાય છે છિન્નચ્છેદનય, અચ્છિન્નચ્છેદનય, ચતુષ્કનય અને ત્રિનય એ ચારેમા છિન્નચ્છેદનય, અને ચતુષ્કનય એ બન્ને સ્વસિદ્ધાંત-જૈન સિદ્ધાંત સંમત છે, અચ્છિન્નચ્છેદનય, આજીવકસંમત છે, અને ત્રિનય ત્રૈરાશિકસંમત છે એ બધા સૂત્ર છે, એટલે દૃષ્ટિવાદના બીજા 'સૂત્ર' નામના ભેદનુ સ્વરૂપ છે (૨)

प्रवादम्, अत्र मत्यादीनां पञ्चानां ज्ञानानां भेदप्ररूपणा यस्मादस्ति तस्मादिदं पूर्वं ज्ञानप्रवादमुच्यते। अत्र पदपरिमाणमेकपदन्यूनैका कोटिः। षष्ठं सत्यप्रवादम्-सत्य=संयमः सत्यवचनं वा, तद्यत्र सभेदं सप्रतिपक्षं च वर्ण्यते तत्सत्यप्रवादम्, तस्य पदपरिमाणं षडधिकैककोटिः। सप्तमम्-आत्मप्रवादम्-यत्र नयदर्शनपूर्वकमात्माऽनेकधा वर्ण्यते तत्। तस्य पदसंख्या षड्विंशतिकोटिप्रमाणा। अष्टमं कर्मप्रवादम्-ज्ञानावरणीयादिकमष्टविधं कर्म यत्र प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशादिभिर्भेदैरितरैश्चोत्तरोत्तरं भेदैर्वर्ण्यते तत्। पदपरिमाणं चास्य एका कोटिरशीतिश्च सहस्राणि। नवमं-प्रत्याख्यानप्रवादम्-अत्र यतः सर्वप्रत्याख्यानस्वरूपं वर्ण्यते तत इदं प्रत्याख्यानप्रवादमुच्यते। अत्र पदसंख्या चतुरशीतिलक्षाणि। दशमं-विद्यानुप्रवा-

आदि पांच ज्ञान के भेदों की प्ररूपणा हुई है। इस के पदों का प्रमाण एक पद कम एक करोड है ५। छठे-सत्यप्रवादपूर्वमें सत्य अर्थात्-संयम, अथवा सत्यवचन का भेद सहित, एवं प्रतिपक्षसहित वर्णन हुआ है। इस के पदों का परिमाण छ ६ अधिक एक करोड़ है ६। सातवे आत्मप्रवादपूर्व में नयों की मान्यतानुसार आत्मद्रव्य का अनेक प्रकार से वर्णन हुआ है। इस के पदों का परिमाण छब्बीस २६ करोड है ७। आठवे-कर्मप्रवादपूर्व मे ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों का प्रकृति स्थिति अनुभाग तथा प्रदेश आदि भेदों द्वारा, तथा और भी उत्तरोत्तर भेदों द्वारा वर्णन करने में आया है। इस के पदों का परिमाण एक १ करोड ८० अस्सी हजार है ८। नौवे-प्रत्याख्यानप्रवादपूर्व मे समस्त प्रत्याख्यानों के स्वरूप का कथन किया गया है। इसके पदों का परिमाण

(૫) પાંચમા જ્ઞાનપ્રવાદપૂર્વમાં મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ ભેદોની પ્રરૂપણા થઈ છે તેમાં એક કરોડમાં એક ન્યૂન પદ છે (૬) છઠ્ઠા સત્યપ્રવાદપૂર્વમાં સત્ય એટલે સંયમ અથવા સત્યવચનના ભેદસહિત અને પ્રતિપક્ષ સહિત વર્ણન થયું છે તેના પદોનું પ્રમાણ એક કરોડ અને છનું છે (૭) સાતમા આત્મપ્રવાદ પૂર્વમાં નયોની માન્યતા પ્રમાણે આત્મ દ્રવ્યનું અનેક પ્રકારે વર્ણન થયું છે તેના પદોનું પ્રમાણ છવીસ (૨૬) કરોડ છે (૮) આઠમા કર્મપ્રવાદપૂર્વમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના કર્મનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ તથા પ્રદેશ આદિ ભેદો દ્વારા અને બીજા પણ ઉત્તરોત્તર ભેદો દ્વારા વર્ણન કરાયું છે તેના પદોનું પ્રમાણ એક કરોડ એંસી હજાર છે (૯) નવમા પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ પૂર્વમાં સમસ્ત પ્રત્યાખ્યાનોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેના પદોનું

द्रव्याणां पर्यायाणां जीवविशेषाणां च अग्र=परिमाणं वर्ण्यते इत्यत इदं पूर्वमग्रायणीयम्। अत्र षण्णवति लक्षाणि पदानि सन्ति। तृतीय-वीर्यं=वीर्यप्रवादम्, अत्र कर्मसहितानां तद्रहितानां च जीवाजीवानां वीर्यं प्रोच्यते इत्यतो वीर्यप्रवाद-मेतदुच्यते। अस्य पदपरिमाणं सप्ततिलक्षात्मकम्। चतुर्थम्-अस्ति नास्तिप्रवादम्-यद्यल्लोके यथाऽस्ति यथा वा नास्ति अथवा-स्याद्वादाभिप्रायेण 'तदेवास्ति तदेव नास्ति' इत्येवं प्रवदति यत्तत्। अत्र पदपरिमाणं षष्टि लक्षात्मकम्। पञ्चमं ज्ञान

३, अस्तिनास्तिप्रवादपूर्व ४, ज्ञानप्रवादपूर्व ५, सत्यप्रवादपूर्व ६, आत्म-प्रवादपूर्व ७, कर्मप्रवादपूर्व ८, प्रत्याख्यानप्रवादपूर्व ९, विद्यानुप्रवादपूर्व १०, अवन्ध्यपूर्व ११, प्राणायुपूर्व १२, क्रियाविशालपूर्व १३, तथा लोक-बिन्दुसारपूर्व १४। उत्पादपुर्वमें समस्तद्रव्यो एव उनकी पर्यायों की, उत्पादभाव को लेकर प्ररूपणा की गई है। इसके पदों का प्रमाण एक करोड है।१। अग्रायणीय नाम के द्वितीय पुर्वमें समस्त जीवादिक द्रव्यों का, उनकी पर्यायों का और जीवविशेषों का परिमाण वर्णित हुआ है। इसके पदों का परिमाण छयान्नवे ९६ लाख है।२। तीसरे-वीर्य प्रवाद पुर्वमें कर्म सहित एव कर्मरहित जीवों का तथा अजीवों का वर्णन हुआ है। इसके पदों का परिमाण सत्तर ७० लाख है।३। चौथे-अस्तिनास्ति प्रवादपुर्वमें स्याद्वाद सिद्धान्तानुसार यह बतलाया गया है कि लोकमें जो भी कुछ है वह किस अपेक्षा अस्तिरूप है और किस अपेक्षा नास्तिरूप है। इसके पदो का परिमाण ६० लाख है ४। पाचवे-ज्ञान प्रवाद पूर्वमें मतिज्ञान

પૂર્વ, (૩) વીર્યપ્રવાદપૂર્વ, (૪) અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદપૂર્વ, (૫) જ્ઞાનપ્રવાદપૂર્વ, (૬) સત્યપ્રવાદપૂર્વ, (૭) આત્મપ્રવાદપૂર્વ, (૮) કર્મપ્રવાદપૂર્વ, (૯) પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદપૂર્વ, (૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાદપૂર્વ, (૧૧) અવન્ધ્યપૂર્વ, (૧૨) પ્રાણાયુપૂર્વ, (૧૩) ક્રિયાવિશાલપૂર્વ, (૧૪) તથા લોકબિન્દુસારપૂર્વ (૧) ઉત્પાદપૂર્વમા સમસ્ત દ્રવ્યો અને તેમની પર્યાયોની ઉત્પાદ ભાવને લઈને પ્રરૂપણા કરેલ છે તેના પદોનુ પ્રમાણ એક કરોડ છે (૨) અગ્રાયણીય નામના બીજા પૂર્વમા સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોનુ, તેમની પર્યાયોનુ, અને જીવવિશેષોનુ પ્રમાણ વર્ણવ્યુ છે, તેમા છન્નુ લાખ (૯૬૦૦૦૦૦) પદો છે (૩) ત્રીજા વીર્યપ્રવાદ પૂર્વમા કર્મ સહિત અને કર્મ રહિત જીવોનુ તથા અજીવોનુ વર્ણન થયુ છે તેમા (૭૦) સીત્તેર લાખ પદો છે (૪) ચોથા અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાદ પૂર્વમા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તાનુસાર એ બતાવ્યુ છે કે લોકમા જે કઈ પણ છે તે કઈ અપેક્ષાએ નાસ્તિરૂપ છે અને કઈ અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ છે તેમા સાઈઠ (૬૦) લાખ પદો છે

उप्पायपुव्वस्स ण दस वत्थू, चत्तारि चूलियावत्थू पण्णत्ता १ । अग्गाणीयपुव्वस्स चोद्दस वत्थू दुवालस चूलियावत्थू पण्णत्ता २। वीरियपुव्वस्स ण अट्ठ वत्थू अट्ठ चूलियावत्थू पण्णत्ता ३ । अत्थिणत्थिप्प-

खलु चतुर्दश वस्तूनि, द्वादश चूलिका वस्तूनि प्रज्ञप्तानि २, वीर्यपूर्वस्य खलु अष्ट वस्तूनि, अष्ट चूलिका वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ३ । अस्तिनास्तिप्रवादपूर्वस्य खलु अष्टा

उत्पादपूर्वस्य खलु वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, निश्चितार्थाधिकार-प्रतिबद्धोऽध्ययनसदृशो ग्रन्थविशेषो वस्तु प्रोच्यते । तथा चत्वारि चूलिका वस्तूनि=चूडा इव चूडाः, इह दृष्टिवादे परिकर्मसूत्रपूर्वगतानुयोगेष्वनुक्तार्थाना सग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयश्चूडाशब्देनाभिधीयन्ते, चूडा एव चूलिका', डलयोरेकत्वस्मरणात् । तासा वस्तूनि प्रज्ञप्तानि । अग्रायणीयस्य खलु पूर्वस्य चतुर्दश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-द्वादश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि । वीर्य पूर्वस्य खलु अष्ट वस्तुनि प्रज्ञप्तानि, तथा-अष्ट चूलि-

विन्दुसार है वह अक्षर पर विन्दु के समान, इस लोकमें अथवा श्रुतलोक में सर्वोत्तम माना गया है । इस मे सर्वाक्षरसनिपात लब्धि आदि लब्धियों का वर्णन है, इस के पदों का परिमाण साढे बारह १२॥ करोड़ है १४।

निश्चित अर्थाधिकार से प्रतिबद्ध अध्ययन के जेसा जो ग्रन्थविशेष होता है उसका नाम वस्तु है । उत्पाद पूर्व की दश वस्तुएँ हैं, तथा चार चूलि का वस्तु हैं। दृष्टिवाद के परिकर्म, सूत्र, पूर्वगत एव अनुयोग इन चार भेदों में जो अर्थ नहीं कहा गया है उस अर्थ का संग्रह करने वाली जो ग्रन्थपद्धति है वह 'चूडा' शब्द का वाच्यार्थ है। 'चूडा' के समान जो हो वह चूलि का है। कहीं २ 'ड' और 'ल' में भेद नहीं माना जाता है, अत' चूडिका या चूलिका एक ही है। इन की वस्तु का नाम चूलि का वस्तु है १। दूसरे-अग्रायणीयपूर्व की चौदह वस्तुएँ, एव बारह

બિન્દુના જેવા આલોકમા અથવા શ્રુતલોકમા સર્વોત્તમ મનાયુ છે તેમા સર્વાક્ષર સનિપાત લબ્ધિ આદિ લબ્ધિઓનુ વર્ણન છે, તેમા સાડા બાર કરોડ પદો છે

નિશ્ચિત અર્થાધિકારથી પ્રતિબદ્ધ અધ્યયનના જેવો જે ગ્રન્થવિશેષ હોય છે તેનુ નામ વસ્તુ છે ઉત્પાદ પૂર્વની દસ વસ્તુ છે તથા ચાર ચૂલિકા વસ્તુ છે દૃષ્ટિવાદના પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વગત, અને અનુયોગ એ ચાર ભેદોમા જે અર્થ કહેવાયો ન હોય તે અર્થનો સગ્રહ કરનારી જે ગ્રન્થપદ્ધતિ છે તે ચૂડા શબ્દ નો વાચ્યાર્થ છે ચૂડાના જેવી જે હોય તે ચૂલિકા કહેવાય છે ક્યાક ક્યાક "ड" અને 'ल" મા ભેદ મનાતો નથી, તેથી ચૂડિકા કે ચૂલિકા એક જ છે તેમની વસ્તુનુ નામ ચૂલિકા વસ્તુ છે (૧) બીજા અગ્રાણીય પૂર્વની ચૌદ વસ્તુઓ તથા

दम्, विद्यानुप्रवादेऽनेके विद्यातिशया वर्णिताः। तस्य पदपरिमाणमेका कोटिर्दश च लक्षाणि। एकादशम्-अवन्ध्यम्-वन्ध्य=निष्फलम्, न वन्ध्यमवन्ध्यं सफलमित्यर्थः, अत्र हि सर्वे ज्ञानतपःसंयमयोगाः शुभफलेन सफला वर्ण्यन्ते, अप्रशस्ताश्च प्रमादादिकाः सर्वेऽशुभफला वर्ण्यन्ते, अत इदमवन्ध्यमुच्यते। अस्य पदपरिमाणं षड्विंशतिकोटिपरिमितम्। द्वादश-प्राणायुः-अत्र आयुषः प्राणस्य च वर्णनं सभेदमुपदर्श्यते, तथा-अन्येऽपि च प्राणा उपदर्श्यन्ते। अस्य पदपरिमाणमेका-कोटिः षट्पञ्चाशच्चलक्षाणि। त्रयोदशं क्रियाविशालं=क्रियाः=कायिक्यादयः संयमक्रियाच्छन्दक्रियादयश्च ताभिर्विशालं=विस्तीर्णं यत् तत्। अस्य पदपरिमाणं नवकोटयः। चतुर्दश-लोकबिन्दुसारम्-इदं चास्मिन् लोके श्रुतलोके वा बिन्दुरिवाक्षरस्य सर्वोत्तममिति सर्वाक्षरसन्निपातप्रतिष्ठितत्वेन लोकबिन्दुसारमुच्यते। अस्य पदपरिमाणमर्द्धत्रयोदशकोटयः।

---

८४ चोरासी लाख है ९। दसवे-विद्यानुप्रवादपूर्व में विद्याओं के अनेक अतिशय वर्णित हुए हैं। इस के पदों का परिमाण १ एक करोड १० दस लाख है १०। ग्यारहवें अवन्ध्यप्रवादपूर्व में ज्ञान, तप एव सयम तथा शुभयोग ये सब सफल-शुभफल प्रदायक होते है तथा अप्रशस्त जितने भी प्रमाद आदि हैं वे सब अशुभ फलवाले होते ह, यह विषय वर्णित हुआ है। इस के पदों का परिमाण २६ छब्बीस करोड है ११। बारहवें-प्राणायुपूर्व मे आयु और प्राण का तथा अन्य और भी प्राणो का भेद सहित वर्णन हुआ है। इस के पदों का प्रमाण १ एक करोड ५६ छप्पन लाख है १२। तेरहवें-क्रियाविशालपूर्व मे कायिकी आदि क्रियाओ के भेदों का तथा सयमक्रियाओं के एव छन्दक्रियाओं के भेदो का वर्णन किया गया है। इस के पदो का परिमाण ९ नौ करोड है १३। चौदहवांपूर्व जो लोक-

---

પ્રમાણ ચોર્યાસી (૮૪) લાખ છે (૧૦) દસમા વિદ્યાનુપ્રવાદપૂર્વમા વિદ્યાઓના અનેક અતિશયનુ વર્ણન કરાયુ છે, તેના પદોનુ પ્રમાણ એક કરોડ દસ લાખ છે (૧૧) અગીયારમા અવન્ધ્યપ્રવાદપૂર્વમા જ્ઞાન, તપ, અને સયમ તથા શુભયોગ એ બધા શુભફળ પ્રદાયક હોય છે, તથા પ્રમાદ આદિ જે અપ્રશસ્ત છે તે અશુભફળ દેનાર છે, આ વિષયનુ વર્ણન કરાયુ છે તેમા છવીસ કરોડ (૨૬૦૦૦૦૦૦૦) પદો છે, (૧૨) બારમા પ્રાણાયુપૂર્વના આયુ અને પ્રાણના તથા બીજા પ્રાણોનુ ભેદસહિત વર્ણન થયુ છે તેમા પદોનુ પ્રમાણ એક કરોડ છપ્પન લાખ છે (૧૩) તેરમા ક્રિયાવિશાલપૂર્વમા કાયિકી આદિ ક્રિયાઓના ભેદોનુ તથા સયમ ક્રિયાઓ અને છદક્રિયાઓના ભેદોનુ વર્ણન થયુ છે તેમા નવ કરોડ પદો છે (૧૪) ચૌદમુ જે લોકબિન્દુસારપૂર્વ છે તે

उप्पायपुव्वस्स ण दस वत्थू, चत्तारि चूलियावत्थू पण्णत्ता १। अग्गाणीयपुव्वस्स चोद्दस वत्थू दुवालस चूलियावत्थू पण्णत्ता २। वीरियपुव्वस्स ण अट्ठ वत्थू अट्ठ चूलियावत्थू पण्णत्ता ३। अत्थिणत्थिप्प-

खलु चतुर्दश वस्तूनि, द्वादश चूलिका वस्तूनि प्रज्ञप्तानि २, वीर्यपूर्वस्य खलु अष्ट वस्तूनि, अष्ट चूलिका वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ३। अस्तिनास्तिप्रवादपूर्वस्य खलु अष्ट

उत्पादपूर्वस्य खलु वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, निश्चितार्थाधिकार-प्रतिबद्धोऽध्ययन-सदृशो ग्रन्थविशेषो वस्तु प्रोच्यते। तथा चत्वारि चूलिका वस्तूनि=चूडा इव चूडाः, इह दृष्टिवादे परिकर्मसूत्रपूर्वगतानुयोगेष्वनुक्तार्थाना सग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयश्चूडा-शब्देनाभिधीयन्ते, चूडा एव चूलिका', डल्योरेकत्वस्मरणात्। तासा वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। अग्रायणीयस्य खलु पूर्वस्य चतुर्दश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-द्वादश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि। वीर्य पूर्वस्य खलु अष्ट वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-अष्ट चूलि-

बिन्दुसार है वह अक्षर पर बिन्दु के समान, इस लोकमें अथवा श्रुतलोक में सर्वोत्तम माना गया है। इस मे सर्वाक्षरसनिपात लब्धि आदि लब्धियों का वर्णन है, इस के पदों का परिमाण साढे बारह १२॥ करोड़ है १४।

निश्चित अर्थाधिकार से प्रतिबद्ध अध्ययन के जेसा जो ग्रन्थविशेष होता है उसका नाम वस्तु है। उत्पाद पूर्व की दश वस्तुए हैं, तथा चार चूलि का वस्तु हैं। दृष्टिवाद के परिकर्म, सूत्र, पूर्वगत एव अनुयोग इन चार भेदों में जो अर्थ नहीं कहा गया है उस अर्थ का सग्रह करने वाली जो ग्रन्थपद्धति है वह 'चूडा' शब्द का वाच्यार्थ है। 'चूडा' के समान जो हो वह चूलि का है। कहीं २ 'ड' और 'ल' मे भेद नहीं माना जाता है, अत' चूडिका या चूलिका एक ही है। इन की वस्तु का नाम चूलि का वस्तु है १। दूसरे-अग्रायणीयपूर्व की चौदह वस्तुएँ, एव बारह

બિન્દુના જેવા આલોકમા અથવા શ્રુતલોકમા સર્વોત્તમ મનાયુ છે તેમા સર્વાક્ષર સનિપાત લબ્ધિ આદિ લબ્ધિઓનુ વર્ણન છે, તેમા સાડા બાર કરોડ પદો છે

નિશ્ચિત અર્થાધિકારથી પ્રતિબદ્ધ અધ્યયનના જેવો જે ગ્રન્થવિશેષ હોય છે તેનુ નામ વસ્તુ છે ઉત્પાદ પૂર્વની દસ વસ્તુ છે તથા ચાર ચૂલિકા વસ્તુ છે દૃષ્ટિવાદના પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વગત, અને અનુયોગ એ ચાર ભેદોમા જે અર્થ કહેવાયો ન હોય તે અર્થનો સગ્રહ કરનારી જે ગ્રન્થપદ્ધતિ છે તે ચૂડા શબ્દ નો વાચ્યાર્થ છે ચૂડાના જેવી જે હોય તે ચૂલિકા કહેવાય છે ક્યાક ક્યાક "ડ" અને 'લ" મા ભેદ મનાતો નથી, તેથી ચૂડિકા કે ચૂલિકા એક જ છે તેમની વસ્તુનુ નામ ચૂલિકા વસ્તુ છે (૧) બીજા અગ્રાણીય પૂર્વની ચૌદ વસ્તુઓ તથા

दम्, विद्यानुप्रवादेऽनेके विद्यातिशया वर्णिताः। तस्य पदपरिमाणमेका कोटिर्दश च लक्षाणि। एकादशम्-अवन्ध्यम्-वन्ध्य=निष्फलम्, न वन्ध्यमवन्ध्य सफलमित्यर्थः, अत्र हि सर्वे ज्ञानातपास्सयमयोगाः शुभफलेन सफला वर्ण्यन्ते, अप्रशस्ताश्च प्रमादादिकाः सर्वेऽशुभफला वर्ण्यन्ते, अत इदमवन्ध्यमुच्यते। अस्य पदपरिमाण षड्विंशतिकोटिपरिमितम्। द्वादश-प्राणायुः-अत्र आयुषः प्राणस्य च वर्णन समेदमुपदर्श्यते, तथा-अन्येऽपि च प्राणा उप दर्श्यन्ते। अस्य पदपरिमाणमेका-कोटिः षट्पञ्चाशच्चलक्षाणि। त्रयोदशं क्रियाविशाल=क्रियाः=कायिक्यादयः सयमक्रियाच्छन्दक्रियादयश्च ताभिर्विशाल=विस्तीर्णं यत् तत्। अस्य पदपरिमाण नवकोटयः। चतुर्दश-लोकविन्दुसारम्-इद चास्मिन् लोके श्रुत लोके वा विन्दुरिवाक्षरस्य सर्वोत्तममिति, सर्वाक्षरसन्निपातप्रतिष्ठितत्वेन लोकविन्दुसारमुच्यते। अस्य पदपरिमाणमर्द्धत्रयोदशकोटयः।

---

८४ चोरासी लाख है ९। दसवे-विद्यानुप्रवादपूर्व में विद्याओं के अनेक अतिशय वर्णित हुए है। इस के पदों का परिमाण १ एक करोड १० दस लाख है १०। ग्यारहवे अवन्ध्यप्रवादपूर्व मे ज्ञान, तप एव सयम तथा शुभयोग ये सब सफल-शुभफल प्रदायक होते हैं तथा अप्रशस्त जितने भी प्रमाद आदि हैं वे सब अशुभ फलवाले होते है, यह विषय वर्णित हुआ है। इस के पदों का परिमाण २६ छब्बीस करोड है ११। बारहवे-प्राणायुपूर्व में आयु और प्राण का तथा अन्य और भी प्राणो का भेद सहित वर्णन हुआ है। इस के पदों का प्रमाण १ एक करोड ५६ छप्पन लाख है १२। तेरहवें-क्रियाविशालपूर्व में कायि की आदि क्रियाओं के भेदों का तथा सयमक्रियाओं के एव छदक्रियाओं के भेदो का वर्णन किया गया है। इस के पदों का परिमाण ९ नौ करोड है १३। चौदहवापूर्व जो लोक-

---

પ્રમાણુ ચોર્યાસી (૮૪) લાખ છે (૧૦) દસમા વિદ્યાનુપ્રવાદપૂર્વમા વિદ્યાઓના અનેક અતિશયનુ વર્ણન કરાયુ છે, તેના પદોનુ પ્રમાણુ એક કરોડ દસ લાખ છે (૧૧) અગીયારમા અવન્ધ્યપ્રવાદપૂર્વમા જ્ઞાન, તપ, અને સયમ તથા શુભયોગ એ બધા શુભફળ પ્રદાયક હોય છે, તથા પ્રમાદ આદિ જે અપ્રશસ્ત છે તે અશુભફળ દેનાર છે, આ વિષયનુ વર્ણન કરાયુ છે તેમા છવીસ કરોડ (૨૬૦૦૦૦૦૦) પદો છે, (૧૨) બારમા પ્રાણાયુપૂર્વના આયુ અને પ્રાણના તથા બીજા પ્રાણોનુ ભેદસહિત વર્ણન થયુ છે તેમા પદોનુ પ્રમાણુ એક કરોડ છપ્પન લાખ છે (૧૩) તેરમા ક્રિયાવિશાલપૂર્વમા કાયકી આદિ ક્રિયાઓના ભેદોનુ તથા સયમ ક્રિયાઓ અને છદક્રિયાઓના ભેદોનુ વર્ણન થયુ છે તેમા નવ કરોડ પદો છે (૧૪) ચૌદમુ જે લોકબિન્દુસારપૂર્વ છે તે

उप्पायपुव्वस्स णं दस वत्थू, चत्तारि चूलियावत्थू पण्णत्ता १। अग्गाणीयपुव्वस्स चोद्दस वत्थू दुवालस चूलियावत्थू पण्णत्ता२। वीरियपुव्वस्स णं अट्ठवत्थू अट्ठचूलियावत्थू पण्णत्ता३। अत्थिणत्थिप्प-

खलु चतुर्दश वस्तूनि, द्वादश चूलिका वस्तूनि प्रज्ञप्तानि २, वीर्यपूर्वस्य खलु अष्ट-वस्तूनि, अष्ट चूलिका वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ३। अस्तिनास्तिप्रवादपूर्वस्य खलु अष्टा

उत्पादपूर्वस्य खलु वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, निश्चितार्थाधिकार-प्रतिबद्धोऽध्ययन-सदृशो ग्रन्थविशेषो वस्तु प्रोच्यते। तथा चत्वारि चूलिका वस्तूनि=चूडा इव चूडाः, इह दृष्टिवादे परिकर्मसूत्रपूर्वगतानुयोगेष्वनुक्तार्थानां संग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयश्चूडा-शब्देनाभिधीयन्ते, चूडा एव चूलिका', डलयोरेकत्वस्मरणात्। तासां वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। अग्रायणीयस्य खलु पूर्वस्य चतुर्दश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-द्वादश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि। वीर्य पूर्वस्य खलु अष्ट वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-अष्ट चूलि-

बिन्दुसार है वह अक्षर पर बिन्दु के समान, इस लोकमें अथवा श्रुतलोक में सर्वोत्तम माना गया है। इस में सर्वाक्षरसंनिपात लब्धि आदि लब्धियों का वर्णन है, इस के पदों का परिमाण साढे बारह १२॥ करोड़ है १४।

निश्चित अर्थाधिकार से प्रतिबद्ध अध्ययन के जैसा जो ग्रन्थविशेष होता है उसका नाम वस्तु है। उत्पाद पूर्व की दश वस्तुएं हैं, तथा चार चूलि का वस्तु हैं। दृष्टिवाद के परिकर्म, सूत्र, पूर्वगत एवं अनुयोग इन चार भेदों में जो अर्थ नहीं कहा गया है उस अर्थ का संग्रह करने वाली जो ग्रन्थपद्धति है वह 'चूडा' शब्द का वाच्यार्थ है। 'चूडा' के समान जो हो वह चूलि का है। कहीं २ 'ड' और 'ल' में भेद नहीं माना जाता है, अतः चूडिका या चूलिका एक ही है। इन की वस्तु का नाम चूलि का वस्तु है १। दूसरे-अग्रायणीयपूर्व की चौदह वस्तुएँ, एवं बारह

બિન્દુના જેવા આલોકમાં અથવા શ્રુતલોકમાં સર્વોત્તમ મનાયું છે તેમાં સર્વાક્ષર સંનિપાત લબ્ધિ આદિ લબ્ધિઓનું વર્ણન છે, તેમાં સાડા બાર કરોડ પદો છે

નિશ્ચિત અર્થાધિકારથી પ્રતિબદ્ધ અધ્યયનના જેવો જે ગ્રન્થવિશેષ હોય છે તેનું નામ વસ્તુ છે ઉત્પાદ પૂર્વની દસ વસ્તુ છે તથા ચાર ચૂલિકા વસ્તુ છે દૃષ્ટિવાદના પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વગત, અને અનુયોગ એ ચાર ભેદોમાં જે અર્થ કહેવાયો ન હોય તે અર્થનો સંગ્રહ કરનારી જે ગ્રન્થપદ્ધતિ છે તે ચૂડા શબ્દનો વાચ્યાર્થ છે ચૂડાના જેવી જે હોય તે ચૂલિકા કહેવાય છે ક્યાંક ક્યાંક "ड" અને "ल" માં ભેદ મનાતો નથી, તેથી ચૂડિકા કે ચૂલિકા એક જ છે તેમની વસ્તુનું નામ ચૂલિકા વસ્તુ છે (૧) બીજા અગ્રાણીય પૂર્વની ચૌદ વસ્તુઓ તથા

वायपुव्वस्स णं अट्ठारसवत्थू, दस चूलियावत्थू पण्णत्ता४। नाण-प्पवायपुव्वस्स णं बारसवत्थू पण्णत्ता ५, सच्चप्पवायपुव्वस्स णं दोण्णिवत्थू पण्णत्ता ६, आयप्पवायपुव्वस्स णं सोलसवत्थू पण्णत्ता ७, कम्मप्पवायपुव्वस्स णं तीसंवत्थू पण्णत्ता ८, पच्चक्खाणपुव्वस णं वीसवत्थू पण्णत्ता ९, विज्जाणुप्पवाय पुव्वस्स णं पन्नरसवत्थू पण्णत्ता १०, अवझपुव्वस्स णं बारस वत्थू

दशवस्तूनि दश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि ४। ज्ञानप्रवादपूर्वस्य खलु द्वादशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि ५। सत्यप्रवादपूर्वस्य खलु द्वे वस्तुनि प्रज्ञप्ते ६। आत्मप्रवादपूर्वस्य खलु षोडश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ७। कर्मप्रवादपूर्वस्य खलु त्रिंशद् वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ८। प्रत्याख्यानपूर्वस्य खलु विंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ९। विद्यानुप्रवादपूर्वस्य खलु

कावस्तूनि प्रज्ञप्तानि। अस्तिनास्तिप्रवादपूर्वस्य खलु अष्टादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-दश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि। ज्ञानप्रवाद पूर्वस्य खलु द्वादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। सत्यप्रवाद पूर्वस्य खलु द्वे वस्तुनी प्रज्ञप्ते। आत्मप्रवाद पूर्वस्य खलु षोडश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। कर्मप्रवादपूर्वस्य खलु त्रिंशद् वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। प्रत्याख्यान पूर्वस्य खलु विंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। विद्यानुप्रवाद पूर्वस्य खलु पञ्चदशवस्तूनिप्रज्ञप्तानि।

चूलिका वस्तुएँ हैं २। तीसरे-वीर्यप्रवादपूर्व की आठ वस्तुएँ, तथा आठ ही चूलिका वस्तुएँ हैं ३। चौथे-अस्तिनास्ति प्रवादपूर्व की अठारह वस्तुएं तथा दस चूलिका वस्तुएँ हैं ४। पाचवे-ज्ञानप्रवादपूर्व की बारह वस्तुएँ हैं ५। छठे-सत्यप्रवादपूर्व की दो वस्तुएँ हैं ६। सातवे-आत्मप्रवादपूर्व की सोलह वस्तुएँ हैं ७। आठवें-कर्मप्रवादपूर्व की तीस वस्तुएं ८ है। नौवें-प्रत्याख्यानपूर्व की बीस वस्तुएँ हैं ९। दसवे-विद्यानुप्रवादपूर्व की पन्द्रह

બાર ચૂલિકા વસ્તુઓ છે (૨) ત્રીજા વીર્યવાદ પૂર્વની આઠ વસ્તુઓ તથા આઠ જ ચૂલિકાવસ્તુઓ છે (૩) ચોથા અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાદ પૂર્વની અઢાર વસ્તુઓ તથા દસ ચૂલિકા વસ્તુઓ છે (૪) પાચમા જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વની બાર વસ્તુઓ છે (૫) (૫) છઠ્ઠા સત્યપ્રવાદપૂર્વની બે વસ્તુઓ છે (૬) સાતમા આત્મપ્રવાદપૂર્વની સોળ વસ્તુઓ છે (૭) આઠમા કર્મપ્રવાદપૂર્વની ત્રીસ વસ્તુઓ છે (૮) નવમા પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વની વીસ વસ્તુઓ છે (૯) દસમા વિદ્યાનુપ્રવાદપૂર્વની ૫દર વસ્તુઓ

पण्णत्ता ११, पाणाउपुव्वस्स णं तेरस वत्थू पण्णत्ता १२, किरियाविसालपुव्वस णं तीस वत्थू पण्णत्ता १३, लोगबिदुसारपुव्वस णं पणवीसंवत्थू पण्णत्ता १४।

गाहा—"दस १ चोद्दह २ अट्ठ ३ ट्ठारसे ४ व, वारस ५ दुवे य वत्थूणि।

सोलस ७ तीसा ८ वीसा ९ पन्नरस अणुप्पवायम्मि॥१॥

पञ्चदशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि १०। अवन्ध्यपूर्वस्य खलु द्वादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ११। प्राणायुःपूर्वस्य खलु त्रयोदश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १२। क्रियाविशालपूर्वस्य खलु त्रिंशद्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १३। लोकबिन्दुसारपूर्वस्य खलु पञ्चविंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १४।

गाहा—"दश चतुर्दशाष्टाष्टादशैव द्वादश द्वे च वस्तूनि।
पोडश त्रिंशद् विंशतिः पञ्चदशानु प्रवादे॥ १॥

अवन्ध्यपूर्वस्य खलु द्वादशवस्तूनिप्रज्ञप्तानि। प्राणायुःपूर्वस्य खलु त्रयोदशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि। क्रियाविशालपूर्वस्य खलु त्रिंशद्वस्तूनिप्रज्ञप्तानि। लोकबिन्दुसारपूर्वस्य खलु पञ्चविंशतिर्वस्तूनिप्रज्ञप्तानि। एतदेव संक्षेपेणाह—

"दश चोद्दस अट्ठऽट्ठारसेव, वारस दुवे य वत्थूणि।
सोलस तीसा वीसा पन्नरस अणुप्पवायम्मि॥ १॥

वस्तुएँ हैं १०। ग्यारहवे-अवध्यपूर्व की वारह वस्तुएँ हैं ११। वारहवें-प्राणायुपूर्व की तेरह वस्तुएँ हैं १२। तेरहवें-क्रियाविशालपूर्व की तीस वस्तुएँ हैं १३। चौदहवें लोकबिन्दुसारपूर्व की पच्चीस वस्तुएँ हैं-ऐसा जिनेन्द्र देव ने कहा है। यही विषय संक्षेप से "दस चोद्दस" इत्यादि गाथाओं द्वारा स्पष्ट समझाया गया है। इस प्रकार यह पूर्वगत का स्वरूप है।३।

છે (૧૦) અગીયારમા અવધ્યપૂર્વની બાર વસ્તુઓ છે (૧૧) બારમા પ્રાણાયુ પૂર્વની તેર વસ્તુઓ છે (૧૨) તેરમા ક્રિયાવિશાલપૂર્વની ત્રીસ વસ્તુઓ છે (૧૩) ચૌદમા લોકબિન્દુસારપૂર્વની પચીસ વસ્તુઓ છે એવુ જિનેન્દ્ર દેવે કહેલ છે એજ વિષય સંક્ષિપ્તમા "दस चोद्दस" ઇત્યાદિ ગાથાઓ દ્વારા સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે આ પ્રમાણે આ પૂર્વગતનુ સ્વરૂપ છે (૩)

वायपुव्वस्स णं अट्ठारसवत्थू, दस चूलियावत्थू पण्णत्ता४। नाण-प्पवायपुव्वस्स ण वारसवत्थू पण्णत्ता ५, सच्चप्पवायपुव्वस्स ण दोण्णिवत्थू पण्णत्ता ६, आयप्पवायपुव्वस्स ण सोलसवत्थू पण्णत्ता ७, कम्मप्पवायपुव्वस्स णं तीसंवत्थू पण्णत्ता ८, पच्चक्खाणपुव्वस्स णं वीसवत्थू पण्णत्ता ९, विज्जाणुप्पवाय पुव्वस्स णं पन्नरसवत्थू पण्णत्ता १०, अवंझपुव्वस्स णं वारस वत्थू

दशवस्तूनि दश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि ४। ज्ञानप्रवादपूर्वस्य खलु द्वादशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि ५। सत्यप्रवादपूर्वस्य खलु द्वे वस्तुनि प्रज्ञप्ते ६। आत्मप्रवादपूर्वस्य खलु षोडश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ७। कर्मप्रवादपूर्वस्य खलु त्रिंशद् वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ८। प्रत्याख्यानपूर्वस्य खलु विंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ९। विद्यानुप्रवादपूर्वस्य खलु

कावस्तूनि प्रज्ञप्तानि। अस्तिनास्तिप्रवादपूर्वस्य खलु अष्टादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तथा-दश चूलिकावस्तूनि प्रज्ञप्तानि। ज्ञानप्रवाद पूर्वस्य खलु द्वादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। सत्यप्रवाद पूर्वस्य खलु द्वे वस्तुनी प्रज्ञप्ते। आत्मप्रवाद पूर्वस्य खलु षोडश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। कर्मप्रवादपूर्वस्य खलु त्रिंशद् वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। प्रत्याख्यान पूर्वस्य खलु विंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि। विद्यानुप्रवाद पूर्वस्य खलु पञ्चदशवस्तूनिप्रज्ञप्तानि।

चूलिका वस्तुएँ हैं २। तीसरे-वीर्यप्रवादपूर्व की आठ वस्तुएँ, तथा आठ ही चूलिका वस्तुएँ हैं ३। चौथे-अस्तिनास्ति प्रवादपूर्व की अठारह वस्तुएँ तथा दस चूलिका वस्तुएँ हैं ४। पाचवे-ज्ञानप्रवादपूर्व की बारह वस्तुएँ हैं ५। छठे-सत्यप्रवादपूर्व की दो वस्तुएँ हैं ६। सातवे-आत्मप्रवादपूर्व की सोलह वस्तुएँ हैं ७। आठवें-कर्मप्रवादपूर्व की तीस वस्तुएँ ८ है। नौवें-प्रत्याख्यानपूर्व की बीस वस्तुएँ हैं ९। दसवे-विद्यानुप्रवादपूर्व की पन्द्रह

બાર ચૂલિકા વસ્તુઓ છે (૨) ત્રીજા વીર્યવાદ પૂર્વની આઠ વસ્તુઓ તથા આઠ જ ચૂલિકાવસ્તુઓ છે (૩) ચોથા અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાદ પૂર્વની અઢાર વસ્તુઓ તથા દસ ચૂલિકા વસ્તુઓ છે (૪) પાચમા જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વની બાર વસ્તુઓ છે (૫) (૫) છઠ્ઠા સત્યપ્રવાદપૂર્વની બે વસ્તુઓ છે (૬) સાતમા આત્મપ્રવાદપૂર્વની સોળ વસ્તુઓ છે (૭) આઠમા કર્મપ્રવાદપૂર્વની ત્રીસ વસ્તુઓ છે (૮) નવમા પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વની વીસ વસ્તુઓ છે (૯) દસમા વિદ્યાનુપ્રવાદપૂર્વની પદર વસ્તુઓ

पण्णत्ता ११, पाणाऊपुव्वस्स णं तेरस वत्थू पण्णत्ता १२, किरियाविसालपुव्वस्स णं तीसं वत्थू पण्णत्ता १३, लोगबिंदुसारपुव्वस्स णं पण्णवीसवत्थू पण्णत्ता १४।

गाहा—"दस १ चोद्दह २ अट्ठ ३ ट्ठारसे ४ व, बारस ५ दुवे य वत्थूणि।

सोलस ७ तीसा ८ वीसा ९ पन्नरस अणुप्पवायम्मि॥१॥

पञ्चदशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि १०। अनन्ध्यपूर्वस्य खलु द्वादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ११। प्राणायुःपूर्वस्य खलु त्रयोदश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १२। क्रियाविशालपूर्वस्य खलु त्रिंशद्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १३। लोकबिन्दुसारपूर्वस्य खलु पञ्चविंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १४।

गाहा—"दश चतुर्दशाष्टाष्टादशैव द्वादश द्वे च वस्तूनि।
षोडश त्रिंशद् विंशतिः पञ्चदशानु प्रवादे॥ १॥

अवन्ध्यपूर्वस्य खलु द्वादशवस्तूनिप्रज्ञप्तानि। प्राणायुःपूर्वस्य खलु त्रयोदशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि। क्रियाविशालपूर्वस्य खलु त्रिंशद्वस्तूनिप्रज्ञप्तानि। लोकबिन्दुसारपूर्वस्य खलु पञ्चविंशतिर्वस्तूनिप्रज्ञप्तानि। एतदेव संक्षेपेणाह—

"दश चोद्दस अट्ठऽट्ठारसेव, बारस दुवे य वत्थूणि।
सोलस तीसा वीसा पन्नरस अणुप्पवायम्मि॥ १॥

वस्तुएँ हैं १०। ग्यारहवे—अवध्यपूर्व की बारह वस्तुएँ हैं ११। बारहवें—प्राणायुपूर्व की तेरह वस्तुएँ हैं १२। तेरहवें—क्रियाविशालपूर्व की तीस वस्तुएँ हैं १३। चौदहवें लोकबिन्दुसारपूर्व की पच्चीस वस्तुएँ हैं—ऐसा जिनेन्द्र देव ने कहा है। यही विषय संक्षेप से "दस चोद्दस" इत्यादि गाथाओं द्वारा स्पष्ट समझाया गया है। इस प्रकार यह पूर्वगत का स्वरूप है।३।

છે (૧૦) અગીયારમા અવધ્યપૂર્વની બાર વસ્તુઓ છે (૧૧) બારમા પ્રાણાયુ પૂર્વની તેર વસ્તુઓ છે (૧૨) તેરમા ક્રિયાવિશાલપૂર્વની ત્રીસ વસ્તુઓ છે (૧૩) ચૌદમા લોકબિન્દુસારપૂર્વની પચીસ વસ્તુઓ છે એવુ જિનેન્દ્ર દેવે કહેલ છે એજ વિષય સંક્ષિપ્તમા "दस चोद्दस" ઇત્યાદિ ગાથાઓ દ્વારા સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે આ પ્રમાણે આ પૂર્વગતનુ સ્વરૂપ છે (૩)

पण्णत्ता ११, पाणाऊपुव्वस्स णं तेरस वत्थू पण्णत्ता १२, किरियाविसालपुव्वस णं तीसं वत्थू पण्णत्ता १३, लोगबिंदुसारपुव्वस्स णं पणवीसंवत्थू पण्णत्ता १४।

गाहा—"दस १ चोद्दह २ अट्ठ ३ ट्ठारसे ४ व, बारस ५ दुवे य वत्थूणि।

सोलस ७ तीसा ८ वीसा ९ पन्नरस अणुप्पवायम्मि॥१॥

पञ्चदशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि १०। अवन्ध्यपूर्वस्य खलु द्वादश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ११। प्राणायुःपूर्वस्य खलु त्रयोदश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १२। क्रियाविशालपूर्वस्य खलु त्रिंशद्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १३। लोकबिन्दुसारपूर्वस्य खलु पञ्चविंशतिर्वस्तूनि प्रज्ञप्तानि १४।

गाहा—"दश चतुर्दशाष्टाष्टादशैव द्वादश द्वे च वस्तूनि।
षोडश त्रिंशद् विंशतिः पञ्चदशानु प्रवादे॥ १ ॥

अवन्ध्यपूर्वस्य खलु द्वादशवस्तूनिप्रज्ञप्तानि। प्राणायुःपूर्वस्य खलु त्रयोदशवस्तूनि प्रज्ञप्तानि। क्रियाविशालपूर्वस्य खलु त्रिंशद्वस्तूनिप्रज्ञप्तानि। लोकबिन्दुसारपूर्वस्य खलु पञ्चविंशतिर्वस्तूनिप्रज्ञप्तानि। एतदेव सक्षेपेणाह—

"दश चोद्दस अट्ठऽट्ठारसेव, बारस दुवे य वत्थूणि।
सोलस तीसा वीसा पन्नरस अणुप्पवायम्मि॥ १॥

वस्तुएँ हैं १०। ग्यारहवे—अवध्यपूर्व की बारह वस्तुएँ हैं ११। बारहवें—प्राणायुपूर्व की तेरह वस्तुएँ हैं १२। तेरहवें—क्रियाविशालपूर्व की तीस वस्तुएँ हैं १३। चौदहवें लोकबिन्दुसारपूर्व की पच्चीस वस्तुएँ हैं—ऐसा जिनेन्द्र देव ने कहा है। यही विषय सक्षेप से "दस चोद्दस" इत्यादि गाथाओं द्वारा स्पष्ट समझाया गया है। इस प्रकार यह पूर्वगत का स्वरूप है।३।

છે (૧૦) અગીયારમા અવધ્યપૂર્વની બાર વસ્તુઓ છે (૧૧) બારમા પ્રાણાયુ પૂર્વની તેર વસ્તુઓ છે (૧૨) તેરમા ક્રિયાવિશાલપૂર્વની ત્રીસ વસ્તુઓ છે (૧૩) ચૌદમા લોકબિન્દુસારપૂર્વની પચીસ વસ્તુઓ છે એવુ જિનેન્દ્ર દેવે કહેલ છે એજ વિષય સક્ષિપ્તમા "દસ ચોદ્દસ" ઇત્યાદિ ગાથાઓ દ્વારા સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે આ પ્રમાણે આ પૂર્વગતનુ સ્વરૂપ છે (૩)

बारस एक्कारसमे ११, बारसमे तेरसेव १२ वत्थूणि ।
तीसा पुण तेरसमे १३, चोद्दसमे पन्नवीसाओ १४ ॥२॥

चत्तारि १ दुवालस २, अट्ठ ३ चेव दस ४ चेव चूल्ल वत्थूणि। आइल्लाण चउण्हं, सेसाणं चूलिया णत्थि ॥३॥

से त्त पुव्वगए ॥३॥

से किं त अणुओगे ?, अणुओगे दुविहे प०णत्ते, त जहा- मूलपढमाणुओगे य गंडियाणुओगे य । से किं त. मूलपढमा-

द्वादशैकादशे द्वादशे त्रयोदशैव वस्तूनि ।
त्रिंशत् पुनस्त्रयोदशे चतुर्दशे पञ्चविंशति" ॥ २ ॥
चत्वारि द्वादशाष्ट चैव दश चैव चूलिका वस्तूनि ।
आदिमानां चतुर्णां चूलिकाः शेषाणां चूलिका न सन्ति " ॥ ३ ॥

तदेतत्पूर्वगतम् ॥ ३ ॥

अथ कोऽसावनुयोगः ? अनुयोगो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-मूलप्रथमानुयोगो गण्डिकानुयोगश्च । अथ कोऽसौ मूल प्रथमानुयोग. ? मूलप्रथमानुयोगे खलु

बारस एक्कारसमे बारसमे तेरसेव वत्थूणि ।
तीसा पुण तेरसमे चउद्दसमे पण्णवीसाओ " ॥ २ ॥

छया—दश चतुर्दशाष्टाष्टा दशैव द्वादश द्वे च वस्तूनि ।
षोडश त्रिंशद् विंशतिः पञ्चदशानु प्रवादे ॥ १ ॥
द्वादशैकादशे द्वादशे त्रयोदशैव वस्तूनि ।
त्रिंशत्पुनस्त्रयोदशे चतुर्दशे पञ्चविंशतिः ॥ २ ॥

तथा—" चत्तारि दुवालस अट्ठ चेव दसचेव चूलवत्थूणि ।
आ ल्लाण चउण्ह, सेसाण चूलियाणत्थि ॥ ३ ॥

छाया—चत्वारि द्वादशाष्ट चैव दश चैव चूलिका वस्तूनि ।
आदिमाना चतुर्णा, शेषाणा चूलिका न सन्ति ॥ ३ ॥ इति ।

उपसंहरन्नाह—तदेतत्पूर्वगतम् । इति ॥

अथ चतुर्थ भेदमाह— 'से किं त अणुओगे०' इत्यादि । 'अथ कोऽसावनु- योगः' इति । उत्तरयति—अनुयोग.=अनु-अनुकूलोऽनुरूपो वा योगः-सूत्रस्य

णुओगे ? मूलपढमाणुओगे णं अरहंताणं भगवंताणं पुव्वभवा, देवलोगगमणाइं, आउ, चवणाइं, जम्मणाणि, अभिसेया, रायवरसिरीओ, पव्वज्जाओ, तवा य उग्गा केवलनाणुप्पायाओ, तित्थपवत्तणाणि य, सीसा, गणा, गणहरा, अज्जा पवत्तणीओ,

अर्हता भगवतां पूर्वभवाः देवलोकगमनानि आयुः, च्यवनानि, जन्मानि, अभिषेकाः राजवरश्रियः, प्रव्रज्याः, तपांसि च उग्राणि, केवलज्ञानोत्पादः, तीर्थ प्रवर्त्तनानि च,

स्वाभिधेयेन सह सम्बन्धोऽनुयोगः, स द्विविधः प्रज्ञप्तः, द्वैविध्यमेवाह–'त जहा०' इत्यादिना, तद्यथा–मूलप्रथमानुयोगः, गण्डिकानुयोगश्च । तत्र पुनः पृच्छति–अथ कोऽसौ मूल प्रथमानुयोगः ? इति । उत्तरयति–मूलप्रथमानुयोगे खलु अर्हतां भगवतां पूर्वभवाः=पूर्वजन्मानि, देवलोकगमनानि, आयुः च्यवनानि, जन्मानि अभिषेकाः, राजवराश्रियः, प्रव्रज्याः, उग्राणि=घोराणि च तपांसि, केवलज्ञानोत्पादाः,

अब चौथे भेद अनुयोग का स्वरूप कहते हैं–'से किं तं अणुओगे०' इत्यादि। शिष्य पुछता है–हे भदन्त । अनुयोग का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—सूत्र का जो अपने अभिधेय के साथ अनुकूल अथवा अनुरूप संबंध हो उस का नाम अनुयोग है। अर्थात्–सूत्र के अनुकूल अर्थ करना अनुयोग है । यह अनुयोग दो प्रकार का है, वे प्रकार ये हैं–मूलप्रथमानुयोग और गण्डिकानुयोग ।

शिष्य प्रश्न–मूलप्रथमनुयोग का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—मूलप्रथमानुयोग मे अर्हन्त भगवान के पूर्वभवों का, देवलोक में उन की उत्पत्ति होने का उन की आयु का, देवलोक से उन के च्यवन का, उनके जन्म का, उनके अभिषेक का, उन की राजलक्ष्मी–विभूति का

હવે ચોથા ભેદ–અનુયોગનુ સ્વરૂપ કહે છે–"से किं त अणुओगे" ઈત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! અનુયોગનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—સૂત્રને જે પોતાના અભિધેયની સાથે અનુકૂળ અથવા અનુરૂપ સંબંધ હોય તેનુ નામ અનુયોગ છે એટલે કે સૂત્રનો અનુકૂળ અર્થ કરવો તેને અનુયોગ કહે છે આ અનુયોગ બે પ્રકારનો છે–મૂલપ્રથમાનુયોગ અને ગંડિકાનુયોગ

શિષ્ય પૂછે છે-મૂલપ્રથમાનુયોગનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મૂલપ્રથમાનુયોગમા અર્હંત ભગવાનના પૂર્વભવોનુ, દેવલોકમા તેમની ઉત્પત્તિ થવાનુ, તેમના આયુનુ, દેવલોકથી તેમના ચ્યવનનુ, તેમના જન્મનુ, તેમના અભિષેકનુ, તેમની રાજલક્ષ્મી–વિભૂતિનુ, તેમની પ્રવ્રજ્યાનુ,

संघस्स चउव्विहस्स जं च परिमाणं, जिणमणपज्जव ओहिनाणी, सम्मत्त सुय नाणिणो य वाई, अणुत्तरगई य, उत्तरवेउव्विणो य मुणिणो, सिद्धिपहो जह देसिओ जच्चिरं च कालं, पाओव-जत्तिया सिद्धा, गया जे जहिं जत्तियाइं भत्ताइं अणसणाए

शिष्याः, गणाः, गणधराः, आर्याः, प्रवर्त्तिन्य , सघस्य चतुर्विधस्य यच्च परिमाण जिनमनः पर्यवावधि ज्ञानिनः, समस्त श्रुतज्ञानिनश्च, वादिनः, अनुत्तरगतयश्च, उत्तरवैकुर्विणश्च मुनयो, यावन्तः सिद्धाः, सिद्धिपथो यथा देशितः, यावच्चिरं च काल पादपोपगताः, ये यत्र यावन्ति भक्तानि छित्त्वा अन्तकृतो मुनिवरोत्तमास्तिमिरौ

तीर्थप्रवर्त्तनानि च, शिष्याः, गणाः, गणधराश्च, आर्याः, प्रवर्त्तिन्यः, सघस्य चतुर्विधस्य यच्च परिमाणम्, जिनमनः पर्यवावधिज्ञानिनः–तत्र–जिना इति=केवलिन, मनः–पर्यवावधिज्ञाने येषा ते मनः पर्यवावधि ज्ञानिनः, जिनाश्च मन' पर्यवावधि ज्ञानिनश्चेति द्वन्द्वः, तथा–समस्तश्रुतज्ञानिश्च, वादिनः, अनुत्तरगतयश्च, उत्तरवैकुर्विणश्च, तथा यावन्तः सिद्धाः, यच्चिर च काल पादपोपगताः–तथा–यो यत्र यावन्ति भक्तानि छेदयित्वा अन्तकृतो मुनिवरोत्तमः, तिमिरौघविप्रमुक्तः–तिमिरम्=

उनकी प्रव्रज्या का, उनकी घोर तपस्या का, उनके केवलज्ञान की उत्पत्ति होने का, उनके तीर्थ प्रवर्तन का, उनके शिष्यों का, उनके गणों का उनके गणधरों का, उनकी आर्याओं का और आर्याओं के गच्छ की प्रवर्तिनियों का, उनके चतुर्विधसघ के परिमाण का, केवलज्ञानियों का, मनः पर्ययज्ञानियों का, अवधिज्ञानियों का समस्त श्रुतज्ञानियो का, वादियों का, अनुत्तर विमानों में उत्पत्ति होने का, उत्तर वैक्रियलब्धिधारियों का तथा जितने सिद्ध हुए हैं उन का, तथा–जो जितने काल तक पादपोपगमन किये उस काल का, तथा जहां जितने अनशन कर के अन्तकृत केवली

તેમની ઘોર તપસ્યાનુ, તેમને કેવળજ્ઞાન પેદા થયાનુ તેમના તીર્થપ્રવર્તનનુ, તેમના શિષ્યોનુ, તેમના ગણોનુ તેમના ગણધરોનુ, તેમની આર્યાઓનુ, અને આર્યાઓના ગચ્છની પ્રવર્તિનીઓનુ, તેમના ચતુર્વિધ સઘના પરિમાણનુ, કેવળ જ્ઞાનીઓનુ, મન પર્યય જ્ઞાનીઓનુ, અવધિજ્ઞાનીઓનુ, સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનીઓનુ, વાદીઓનુ, અનુત્તર વિમાનોમા ઉત્પત્તિ થવાનુ, ઉત્તરવૈક્રિય લબ્ધિધારિયોનું, તથા જેટલા સિદ્ધ થયા છે તેમનુ, તથા જે જેટલા કાળ સુધી પાદપોપગમન કર્યા તે કાળનુ, તથા જેઓ જ્યા જેટલા અનશન કરીને અતકૃત કેવળી થયા છે,

छेइत्ता अंतगडे, मुणिवरुत्तमे तिमिरओघविप्पमुक्के मुक्खसुह-मणुत्तरं च पत्ते, एवमन्ने य एवमाइभावा मूलपढमाणुओगे कहिया, से त्तं मूलपढमाणुओगे ।

से किं तं गंडियाणुओगे? गंडियाणुओगे अणेगविहे पण्णत्ते, तं जहा–कुलगरगंडियाओ, तित्थयरगंडियाओ, चक्कवट्टिगंडियाओ, दसार गंडियाओ वलदेवगंडियाओ, वासुदेवगंडियाओ,

घविमप्रुक्ताः मोक्षसुखमनुत्तरं च प्राप्ताः, एवमन्ये च एवमादिभावा मूलप्रथमानुयोगे कथिताः, स एष मूलप्रथमानुयोगः ।

अथ कोऽसौ गण्डिकानुयोगः ? गण्डिकानुयोगे कुलकरगण्डिकाः तीर्थकरगण्डिकाः, चक्रवर्त्तिगण्डिकाः, दशारगण्डिकाः, वलदेवगण्डिकाः, वासुदेवगण्डिकाः

अज्ञानम् बुद्धिमलिनकारकत्वात्, तस्य ओघ.=समूहस्ततो विप्रमुक्तः=रहितः सन्, मोक्षसुखम्, कीदृश मोक्षसुखम्? इत्याह–अनुत्तरम्=प्रधान–पुनरागमन रहितत्वात् प्राप्तः। एवम्=अनेन प्रकारेण अन्ये च अत इतरे च एवमादि भावाः=एव रूपा जीवादि पदार्था मूलप्रथमानुयोगे कथिताः स एष मूलप्रथमानुयोगः ।

अथ कोऽसौ गण्डिकानुयोगः? गण्डिकानुयोगे–एक वक्तव्यतार्थाऽधिकारानुगतावाक्यपद्धतयो गण्डिकास्तासामनुयोगोऽर्थकथनविधिर्गण्डिकानुयोगः, तस्मिन् –कुलकरगण्डिकाः, अत्र कुलकराणा विमल वाहनादीना पूर्व जन्मादीन्यभि-

---

हुए हैं, जो कि मुनिवरोमे उत्तम हैं, जिन्हों ने अज्ञान के समूह से रहित होकर अनुत्तर मोक्ष सुख को प्राप्त किया है उनका वर्णन किया गया है। तथा इन वर्णनों के अतिरिक्त और भी इसी तरह के जीवादिक पदार्थ भी इसमें कहे गये है। इस प्रकार यह मूलप्रथमानुयोग का स्वरूप है।

फिर शिष्य पूछता है कि–हे भदन्त! गण्डिकानुयोग क्या है?

જેઓ મુનિવરોમા ઉત્તમ છે, જેઓ અજ્ઞાનના સમૂહથી રહિત થઈને અનુત્તર મોક્ષસુખને પામ્યા છે, તેમનુ વર્ણન થયુ છે તથા આ વર્ણનો ઉપરત બીજા પણ આજ પ્રકારના જીવાદિક પદાર્થનુ પણ તેમા વર્ણન કરાયુ છે આ પ્રકારનુ આ મૂલપ્રથમાનુયોગનુ સ્વરૂપ છે

વળી શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! ગડિકાનુયોગનુ શું સ્વરૂપ છે?

गणधरगंडियाओ, भद्दबाहुगंडियाओ तवोकम्मगंडियाओ हरिवंसगंडियाओ, उस्सप्पिणीगंडियाओ, ओसप्पिणीगंडियाओ, चित्तंतरगंडियाओ, अमर-नर-तिरिय-निरय-गइ-गमण-विविह-

गणधरगण्डिकाः, भद्रबाहुगण्डिकाः, तपः कर्मगण्डिकाः, हरिवंशगण्डिकाः, उत्सर्पिणीगण्डिकाः, अवसर्पिणी गण्डिकाः, चित्रान्तरगण्डिकाः, अमर–नर–तिर्यग्–निरय–तिर्यङ्–निरयगति–गमन – विविध–परिवर्तनानुयोगेषु

धीयन्ते, तीर्थंकरगण्डिकाः, चक्रवर्त्तिगण्डिका, आसु गण्डिकासु तीर्थंकर चक्रवर्त्तिनां पूर्वजन्मादीन्यभिधीयन्ते; दशार्हगण्डिका,–समुद्रविजयादि वसुदेवान्तानामत्रपूर्व-जन्मादि वर्णनम्। एवमेवेतरगण्डिकास्वपि तत्तद् वर्णन विज्ञेयम्। बलदेव गण्डिकाः, वासुदेवगण्डिकाः, गणधरगण्डिका, भद्रबाहुगण्डिकाः, तपःकर्मगण्डिकाः, हरिवंश गण्डिकाः, उत्सर्पिणीगण्डिकाः, अवसर्पिणीगण्डिकाः, चित्रान्तरगण्डिकाः,–

उत्तर—गण्डिकानुयोगमे, अर्थात्–एक अर्थ के अधिकार वाली ग्रन्थ पद्धति को गंडिका कहते है, उनके अनुयोग अर्थकथनविधि–को गण्डिकानुयोग कहते हैं। उसमे कुलकरगण्डिका–इसमें विमलवाहन आदि कुलकरों के पुर्वजन्म आदि विषयों पर प्रकाश डाला गया है। तीर्थंकरगण्डिका–इसमें तीर्थंकर के पुर्वजन्म आदि विषयो पर विवेचन किया गया है।

चक्रवर्तिगण्डिका–इसमें चक्रवर्तियो के जन्म आदि का, वर्णन किया गया है। दशार्हगाण्डिका–इसमे समुद्र विजय से लेकर वसुदेव तक के यादववंशियों के जन्म आदि का वर्णन किया गया है। इसी तरह से जो बलदेवगाण्डिका, वासुदेगाण्डिका गणधरगण्डिका भद्राबाहुगण्डिका, तप कर्मगण्डिका, हरिवंशगण्डिका, उत्सर्पिणीगाण्डिका, अव

ઉત્તર—ગ ડિકાનુયોગમા, એટલે એક અર્થના અધિકારવાળી ગ્રન્થ પદ્ધતિને ગ ડિકા કહે છે તેમના અનુયોગ–અર્થકથન વિધિને ગ ડિકાનુયોગ કહે છે, તેમા કુલકર ગ ડિકા–તેમા વિમલવાહન આદિ કુલકરોના પૂર્વજન્મ આદિ-વિષયો-પર-પ્રકાશ પાડવામા આવ્યો છે, તીર્થ કર ગ ડિકા–તેમા તીર્થ કરોના પૂર્વજન્મ આદિ વિષયોનુ વિવેચન કર્યું છે ચક્રવર્તિ ગ ડિકા–તેમા ચક્રવર્તીઓના જન્મ આદિનુ, વર્ણન થયુ છે દશાર્હ ગ ડિકા–તેમા સમુદ્રવિજયથી માડીને વસુદેવ સુધીના યાદવ વ શવાળાઓના જન્મ આદિનુ વર્ણન કર્યું છે એજ રીતે જે બળદેવ ગ ડિકા, વાસુદેવ ગ ડિકા, ગણુધર ગ ડિકા, ભદ્રબાહુ ગ ડિકા, તપ કર્મ

परियट्टणा-णुओगेसु एवमाइयाओ गंडियाओ आघविज्जंति, पण्णविज्जंति६ । से त्त गंडियाणुओगे, से त्तअणुओगे ॥ ४ ॥

एवमादिकाः गण्डिकाः आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते ६ । स एष गण्डिकानुयोगः । स एषोऽनुयोगः ॥ ४ ॥

अथ कास्ताश्चूलिकाः? चूलिकाः-आदिमाना चतुर्णां पूर्वाणा चूलिकाः, शेषाणि पूर्वाणि अचूलिकानि । ता एताश्चूलिकाः ॥ ५ ॥

चित्रा =अनेकार्था' अन्तरे =ऋषभाजिततीर्थकृतोरन्तरे या गण्डिकास्ताश्चित्रान्तर-गण्डिकाः, अयभावः-ऋषभाजितनाथयोरन्तरे ये शेषगतिगमनरहितास्तद्वंशजा नृपास्तेषा शिवगत्यनुत्तरोपपातप्राप्ति प्रतिपादिका गण्डिकाश्चित्रान्तरगण्डिका अभि-धीयन्ते । तथा-अमर नर तिर्यङ् निरय गतिगमनविविध पर्यटनानुयोगेषु-अमर नर तिर्यङ् निरयगतिषु यद् गमनानि तत्र विविधानि यानि पर्यटनानि=परिभ्रमणानि तेषामनुयोगाः=कथनविधयस्तेषु एवमादिका =गण्डिकाः आख्यायन्ते प्रज्ञाप्यन्ते । स एष गण्डिकानुयोग ४ ।

सर्पिणीगण्डिका हैं, उनमें भी उस २ विषय का वर्णन किया गया है। चित्रान्तरगण्डिका-ऋषभ और अजितनाथ के अन्तराल में उनके वंशज जो नृपति थे कि जिन की शिव पद प्राप्तिरूप गति के सिवाय और दूसरी गति ही नहीं होती थी उन को इस शिवगति की प्राप्ति का वर्णन करने वाली जो गण्डिका है उसका नाम चित्रान्तरगण्डिका है। तथा देवगति, मनुष्यगति तिर्यञ्चगति और नरकगति मे जीव के विविध प्रकार के परि-भ्रमणों को प्रतिपादन करने वाली विधिका नाम अमरनरतिर्यग् निरय-गति गमन विविधपर्यटनानुयोग है। इसमें इस प्रकार की गण्डिकाये सामान्य-विशेषरूप से कही गयी हैं। इस प्रकार यह गण्डिकानुयोग का स्वरूप है ॥ ४ ॥

ગડિકા, હરિવંશ ગડિકા, ઉત્સર્પિણી ગડિકા છે તેમા તે તે વિષયનુ વર્ણન કરેલ છે ચિત્રાન્તર ગડિકા-ઋષભ અને અજિતનાથના વચગાળાના સમયમા તેમના વંશજ જે નૃપતિઓ હતા કે જેમની મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ ગતિ સિવાય બીજી કોઇ ગતિ જ ન હતી તેમની તે મોક્ષગતિની પ્રાપ્તિનુ વર્ણન કરનારી જે ગડિકા છે તેનુ નામ ચિત્રાન્તર ગડિકા છે તથા દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યંચ-ગતિ, અને નરક ગતિમા જીવના વિવિધ પ્રકારના પરિભ્રમણોનુ પ્રતિપાદન કરનારી વિધિનુ નામ " अमर नर तिर्यग निरयगति गमन विविध पर्यटनानुयोग " છે તેમા આ પ્રકારની ગડિકાઓ સામાન્ય-વિશેષરૂપે વર્ણિત થઇ છે આ પ્રકારનો ગડિકાનુયોગ છે (૪)

से किं त चूलियाओ ?, चूलियाओ आइल्लाणं चउण्हं पुव्वाणं चूलिया, सेसाइ पुव्वाइं अचूलियाइ। से त चूलियाओ॥५॥

दिट्ठिवायस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, सखेज्जा वेढा, सखेज्जा सिलोगा, सखेज्जाओ पडिवत्तीओ, सखे

दृष्टिवादस्य खलु परीता वाचनाः, सख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टका', सख्येयाः श्लोका', सख्येया प्रतिपत्तयः, सख्येया निर्युक्तयः संख्येया' संग्रहण्य , स खलु अङ्गार्थतया द्वादशमङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः, चतुर्दश पूर्वाणि, सख्येयानि वस्तूनि, सख्येयानि चूल वस्तूनि, सख्येयानि प्राभृतानि,

अथ पञ्चम भेदमाह—'से किं त चूलियाओ०' इत्यादि। अथ कास्ताश्चूलिकाः ? उत्तरयति–यत्खलु आदिमाना चतुर्णां पूर्वाणाम्=उत्पादादिमारभ्यास्ति नास्ति प्रवादान्ताना चतुर्णां पूर्वाणा चूलिका' सन्ति ताश्चूलिका उच्यन्ते, तथा शेषाणि पूर्वाणि अचूलिकानि सन्ति ता एताश्चूलिकाः।

दृष्टिवादस्य खलु परीताः=सख्येयाः वाचनाः, संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टका', सख्येया' श्लोकाः सख्येया' प्रतिपत्तय', सख्येया निर्युक्तयः,

अब दृष्टिवाद के पाचवे भेद को कहते हैं–'से किं त चुलियाओ०' इत्यादि।

शिष्य पुछता है–हे भदन्त! चूलिकाओं का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—उत्पादपूर्व, अग्रायणीयपूर्व, वीर्यप्रवाद और अस्तिनास्ति प्रवाद, इन चार पूर्वों की तो चूलिकाएँ हैं और बाकी के पूर्वों पर चूलिकाएँ नहीं हैं। यह चूलिकाओं का स्वरूप है।५॥

इस दृष्टिवाद अग की सख्यात वाचनाएँ हैं, सख्यात अनुयोग द्वार हैं। सख्यात वेष्टक हैं, सख्यात श्लोक हैं, सख्यात प्रतिपत्तिया हैं,

હવે સૂત્રકાર દૃષ્ટિવાદના પાચમા ભેદનું વર્ણન કરે છે—"से किं त चूलियाओ ?" ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! ચૂલિકાઓનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—ઉત્પાદ પૂર્વ, અગ્રાયણીય પૂર્વ, વીર્યપ્રવાદ પૂર્વ અને અસ્તિનાસ્તિ-પ્રવાદ એ ચાર પૂર્વોની તો ચૂલિકાઓ છે, અને બાકીના પૂર્વોની ચૂલિકાઓ નથી આ ચૂલિકાઓ [illegible] પ છે (૫)

દૃષ્ટિવાદ [illegible] વાચનાઓ છે, સ ખ્યાત અનુયોગ [illegible] છે,

ज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, से णं अंगट्टयाए बारसमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, चोद्दस पुव्वाइं संखेज्जा वत्थू, संखेज्जा चूलवत्थू, संखेज्जा पाहुडा, संखेज्जा पाहुडापाहुडा, संखेज्जाओ पाहुडियाओ, संखेज्जाओ पाहुडपाहुडियाओ, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता

संख्येयानि प्राभृतप्राभृतानि, संख्येयाः प्राभृतिकाः, संख्येयाः प्राभृतप्राभृतिकाः, संख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयान्यक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ता

संख्येयाः संग्रहण्यः। स खलु दृष्टिवादः अङ्गार्थतया द्वादशमङ्गम्, अत्र-एकः श्रुतस्कन्धः, चतुर्दश पूर्वाणि, संख्येयानि वस्तूनि, संख्येयानि चूलवस्तूनि, संख्येयानि प्राभृतानि=ग्रन्थांशविशेषाः, संख्येयानि प्राभृतप्राभृतानि-प्राभृतस्य-ग्रन्थांशविशेषस्य प्राभृतानि=अंशविशेषाः-प्राभृतप्राभृतानि, संख्येयाः प्राभृतिकाः, संख्येयाः प्राभृतप्राभृतिकाः, संख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन प्रज्ञप्तानि। तथात्र संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ताः गमाः, अनन्ताः पर्यवाः,

---

संख्यात निर्युक्तियां हैं, तथा संख्यात संग्रहणियां हैं। यह दृष्टिवाद अंगों की अपेक्षा बारहवां अंग है। इसमें एक श्रुतस्कन्ध है। चौदह पूर्व हैं। संख्यात वस्तुएँ हैं। संख्यात चूल वस्तुएँ हैं। संख्यात प्राभृत हैं। ग्रन्थांशविशेष का नाम प्राभृत है। संख्यात प्राभृतप्राभृत हैं। ग्रन्थांशविशेष के जो और अंशविशेष हैं वे प्राभृतप्राभृत हैं। संख्यात प्राभृतिकाएँ हैं। संख्यात प्राभृतप्राभृतिकाएँ हैं। तथा इसके पदों का प्रमाण भी संख्यात ही बतलाया गया है। संख्यात अक्षर हैं, अनंत गम हैं, अनंत पर्यायें हैं, अस-

---

સંખ્યાત વેષ્ટક છે, સંખ્યાત શ્લોક છે, સંખ્યાત પ્રતિપત્તિઓ છે, સંખ્યાત નિર્યુક્તિઓ છે, સંખ્યાત સંગ્રહણિઓ છે, અંગોની અપેક્ષાએ આ દૃષ્ટિવાદ બારમું અંગ છે તેમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે,ચૌદ પૂર્વ છે, સંખ્યાત વસ્તુઓ છે, સંખ્યાત ચૂલ વસ્તુઓ છે, સંખ્યાત પ્રાભૃત છે પ્રભૃત એ (ગ્રન્થાંશવિશેષનું નામ છે) સંખ્યાત પ્રાભૃત પ્રાભૃત છે ગ્રંથાંશવિશેષના અંશ વિશેષને પ્રાભૃતપ્રાભૃત કહે છે સંખ્યાત પ્રાભૃતિકાઓ છે, સંખ્યાત પ્રાભૃત-પ્રભૃતિકાઓ છે તેના પદોનું પ્રમાણ પણ સંખ્યાત બતાવ્યું છે સંખ્યાત અક્ષર છે, અનંત ગમ છે, અનંત પર્યાયો છે, અસંખ્ય ત્રસ છે,

से किं तं चूलियाओ?, चूलियाओ आइल्लाणं चउण्हं पुव्वाणं चूलिया, सेसाइं पुव्वाइं अचूलियाइं। से तं चूलियाओ॥५॥

दिट्ठिवायस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, संखे

दृष्टिवादस्य खलु परीता वाचनाः, संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येयाः प्रतिपत्तयः, संख्येया निर्युक्तयः संख्येयाः संग्रहण्यः, स खलु अङ्गार्थतया द्वादशमङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः, चतुर्दश पूर्वाणि, संख्येयानि वस्तूनि, संख्येयानि चूलवस्तूनि, संख्येयानि प्राभृतानि,

अथ पञ्चम भेदमाह—'से किं त चूलियाओ०' इत्यादि। अथ कास्ताश्चूलिकाः? उत्तरयति–यत्खलु आदिमाना चतुर्णा पूर्वाणाम्=उत्पादादिमारभ्यास्ति नास्ति प्रवादान्ताना चतुर्णा पूर्वाणा चूलिकाः सन्ति ताश्चूलिका उच्यन्ते, तथा शेषाणि पूर्वाणि अचूलिकानि सन्ति ता एताश्चूलिकाः।

दृष्टिवादस्य खलु परीताः=संख्येयाः वाचनाः, संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, संख्येयाः श्लोकाः संख्येयाः प्रतिपत्तयः, संख्येया निर्युक्तयः,

अब दृष्टिवाद के पाचवे भेद को कहते हैं–'से किं त चूलियाओ०' इत्यादि।

शिष्य पुछता है–हे भदन्त! चूलिकाओं का क्या स्वरूप है?

उत्तर—उत्पादपूर्व, अग्रायणीयपूर्व, वीर्यप्रवाद और अस्तिनास्ति प्रवाद, इन चार पूर्वो की तो चूलिकाएँ हैं और बाकी के पूर्वों पर चूलिकाएँ नहीं हैं। यह चूलिकाओं का स्वरूप है।५॥

इस दृष्टिवाद अग की सख्यात वाचनाएँ हैं, सख्यात अनुयोग द्वार हैं। सख्यात वेष्टक हैं, सख्यात श्लोक हैं, सख्यात प्रतिपत्तिया हैं,

હવે સૂત્રકાર દૃષ્ટિવાદના પાંચમા ભેદનું વર્ણન કરે છે—"से किं त चूलियाओ?" ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! ચૂલિકાઓનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ઉત્પાદ પૂર્વ, અગ્રાયણીય પૂર્વ, વીર્યપ્રવાદ પૂર્વ અને અસ્તિનાસ્તિ-પ્રવાદ એ ચાર પૂર્વોની તો ચૂલિકાઓ છે, અને બાકીના પૂર્વોની ચૂલિકાઓ નથી આ ચૂલિકાઓનું સ્વરૂપ છે (૫)

દૃષ્ટિવાદ અંગની સંખ્યાત વાચનાઓ છે, સંખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે,

ज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, से णं अंगट्ठयाए बारसमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, चोद्दस पुव्वाइं संखेज्जा वत्थू, संखेज्जा चूलवत्थू, संखेज्जा पाहुडा, संखेज्जा पाहुडापाहुडा, संखेज्जाओ पाहुडियाओ, संखेज्जाओ पाहुडपाहुडियाओ, संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता

संख्येयानि प्राभृतप्राभृतानि, संख्येयाः प्राभृतिकाः, संख्येयाः प्राभृतप्राभृतिकाः, संख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयान्यक्षराणि, अनन्ता गमाः, अनन्ता

संख्येयाः संग्रहण्यः। स खलु दृष्टिवादः अङ्गार्थतया द्वादशमङ्गम्, अत्र-एकः श्रुतस्कन्धः, चतुर्दश पूर्वाणि, संख्येयानि वस्तूनि, संख्येयानि चूलवस्तूनि, संख्येयानि प्राभृतानि=ग्रन्थांशविशेषाः, संख्येयानि प्राभृतप्राभृतानि-प्राभृतस्य-ग्रन्थांशविशेषस्य प्राभृतानि=अंशविशेषाः-प्राभृतप्राभृतानि, संख्येयाः प्राभृतिकाः, संख्येयाः प्राभृतप्राभृतिकाः, संख्येयानि पदसहस्राणि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन प्रज्ञप्तानि। तथात्र संख्येयानि अक्षराणि, अनन्ताः गमाः, अनन्ताः पर्यवाः,

---

संख्यात निर्युक्तियां हैं, तथा संख्यात संग्रहणियां हैं। यह दृष्टिवाद अंगों की अपेक्षा बारहवां अंग है। इसमें एकश्रुतस्कन्ध है। चौदहपूर्व हैं। संख्यात वस्तुएँ हैं। संख्यात चूल वस्तुएँ हैं। संख्यात प्राभृत हैं। ग्रन्थांशविशेष का नाम प्राभृत है। संख्यात प्राभृतप्राभृत है। ग्रन्थांशविशेष के जो और अंशविशेष हैं वे प्राभृतप्राभृत हैं। संख्यात प्राभृतिकाएँ हैं। संख्यात प्राभृतप्राभृतिकाएँ हैं। तथा इसके पदों का प्रमाण भी संख्यात ही बतलाया गया है। संख्यात अक्षर हैं, अनंत गम हैं, अनंत पर्यायें हैं, अस-

---

સંખ્યાત વેષ્ટક છે, સંખ્યાત શ્લોક છે, સંખ્યાત પ્રતિપત્તિઓ છે, સંખ્યાત નિર્યુક્તિઓ છે, સંખ્યાત સંગ્રહણિઓ છે, અંગોની અપેક્ષાએ આ દૃષ્ટિવાદ બારમું અંગ છે તેમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે, ચૌદ પૂર્વ છે, સંખ્યાત વસ્તુઓ છે, સંખ્યાત ચૂલ વસ્તુઓ છે, સંખ્યાત પ્રાભૃત છે પ્રભૃત એ (ગ્રન્થાશવિશેષનું નામ છે) સંખ્યાત પ્રાભૃત પ્રાભૃત છે ગ્રંથાશવિશેષના અંશ વિશેષને પ્રાભૃતપ્રાભૃત કહે છે સંખ્યાત પ્રાભૃતિકાઓ છે, સંખ્યાત પ્રાભૃત-પ્રભૃતિકાઓ છે તેના પદોનું પ્રમાણ પણ સંખ્યાત બતાવ્યું છે સંખ્યાત અક્ષર છે, અનંત ગમ છે, અનંત પર્યાયો છે, અસંખ્ય ત્રસ છે,

से किं त चूलियाओ ?, चूलियाओ आइल्लाणं चउण्हं पुव्वाणं चूलिया, सेसाइ पुव्वाइ अचूलियाइ। से त चूलियाओ॥५॥

दिट्ठिवायस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, संखे

दृष्टिवादस्य खलु परीता वाचनाः, सङ्ख्येयानि अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, सङ्ख्येयाः श्लोकाः, सङ्ख्येया प्रतिपत्तयः, सङ्ख्येया निर्युक्तयः संख्येयाः संग्रहण्यः, स खलु अङ्गार्थतया द्वादशमङ्गम्, एकः श्रुतस्कन्धः, चतुर्दश पूर्वाणि, सङ्ख्येयानि वस्तूनि, सङ्ख्येयानि चूलवस्तूनि, सङ्ख्येयानि प्राभृतानि,

अथ पञ्चम भेदमाह—'से किं त चूलियाओ०' इत्यादि। अथकास्ताश्चूलिकाः? उत्तरयति-यत्खलु आदिमाना चतुर्णां पूर्वाणाम्=उत्पादादिमारभ्यास्ति नास्ति प्रवादान्ताना चतुर्णां पूर्वाणां चूलिकाः सन्ति ताश्चूलिका उच्यन्ते, तथा शेषाणि पूर्वाणि अचूलिकानि सन्ति ता एताश्चूलिकाः।

दृष्टिवादस्य खलु परीताः=सङ्ख्येयाः वाचनाः, संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, सङ्ख्येयाः श्लोकाः सङ्ख्येयाः प्रतिपत्तयः, सङ्ख्येया निर्युक्तयः,

अब दृष्टिवाद के पाचवे भेद को कहते हैं-'से किं त चूलियाओ०' इत्यादि।

शिष्य पुछता है-हे भदन्त! चूलिकाओं का क्या स्वरूप है?

उत्तर—उत्पादपूर्व, अग्रायणीयपूर्व, वीर्यप्रवाद और अस्तिनास्ति प्रवाद, इन चार पूर्वों की तो चूलिकाएँ हैं और बाकी के पूर्वों पर चूलिकाएँ नहीं हैं। यह चूलिकाओं का स्वरूप है।॥५॥

इस दृष्टिवाद अग की सख्यात वाचनाएँ हैं, सख्यात अनुयोग द्वार हैं। सख्यात वेष्टक हैं, सख्यात श्लोक हैं, सख्यात प्रतिपत्तिया हैं,

હવે સૂત્રકાર દૃષ્ટિવાદના પાચમા ભેદનું વર્ણન કરે છે—"से किं त चूलियाओ ?" ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! ચૂલિકાઓનુ શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ઉત્પાદ પૂર્વ, અગ્રાયણીય પૂર્વ, વીર્ય પ્રવાદ પૂર્વ અને અસ્તિનાસ્તિ-પ્રવાદ એ ચાર પૂર્વોની તો ચૂલિકાઓ છે, અને બાકીના પૂર્વોની ચૂલિકાઓ નથી આ ચૂલિકાઓનુ સ્વરૂપ છે (૫)

દૃષ્ટિવાદ અગનો સખ્યાત વાચનાઓ છે, સખ્યાત અનુયોગ દ્વાર છે,

प्रस्तुतविषयमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—इच्चेइयम्मि दुवालसंगे गणिपिडगे अणंता भावा, अणंता अभावा, अणंता हेऊ, अणंता अहेऊ, अणंता कारणा, अणंता अकारणा, अणंता जीवा, अणंता अजीवा, अणंता भवसिद्धिया, अणंता अभवसिद्धिया, अणंता सिद्धा, अणंता असिद्धा पण्णत्ता—

भावमभावाहेऊ—महेउकारणमकारणे चेव ।
जीवाजीवा भवियमभविया सिद्धा असिद्धा य ॥१॥

वा शिष्यबुद्धौ निःशङ्कं व्यवस्थाप्यन्ते। सम्प्रति दृष्टिवादाङ्गाध्ययनफलमाह—'से' सः=दृष्टिवादाङ्गस्याध्येता एवमात्मा=अस्मिन् भावतः सम्यगधीते सति एवमात्मा भवति, तदुक्तक्रियापरिणामपरिणमनादात्मस्वरूपो भवतीत्यर्थः। एवं 'क्रियासार मेव ज्ञानश्रेयस्कर'-मिति ख्यापयितुं क्रियापरिणाममभिधाय साम्प्रतं ज्ञानमधिकृत्याह—एवं ज्ञाता इति। अयं भावः—इदमधीत्य सर्वं पदार्थसार्थं ज्ञायको भवति। तथा—एवं विज्ञाता—एवम्=अमुना प्रकारेण विज्ञाता=विविध ज्ञानवान् भवति। अनेन प्रकारेणात्र साधूनां चरणकरण प्ररूपणा आख्यायते ६। उपसंहरन्नाह—स एष दृष्टिवादः। स एष द्वादशाङ्गो गणिपिटकः—आचारादि दृष्टिवादान्त द्वादशाङ्ग युक्तः गणिपिटकरूपः प्रवचन पुरुष एष एव विज्ञेय इति ॥ सू० ५६ ॥

आदि क्रिया पदों का अर्थ पहिले आचाराङ्ग के वर्णन के समय सू. ४५ में स्पष्ट लिखा जा चुका है। "स एवमात्मा" आदि पदों से इस अंग के अध्ययन का फल तथा ज्ञान का फल प्रकट किया गया है। इस तरह इस अंग में साधुओं के चरण करण की प्ररूपणा कही गई है ६। यह दृष्टिवादअंग का स्वरूप है। इस प्रकार आचारांग से लेकर दृष्टिवाद तक का समस्त गणिपिटकरूप द्वादशांग है ॥ सू० ५६ ॥

"आख्यायन्ते" આદિ ક્રિય પદોનો અર્થ પહેલા આચારાંગના વર્ણન વખતે સૂ ૪૫ પિસ્તાલીસમાં સ્પષ્ટ કરાયો છે "स एवमात्मा" આદિ પદોથી આ અંગના અધ્યયનનું ફળ તથા જ્ઞાનનું ફળ પ્રગટ કરેલ છે આ રીતે આ અંગમાં સાધુએના ચરણકરણની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે (૬) આ દૃષ્ટિવાદ-અંગનું સ્વરૂપ છે આ પ્રમાણે આચારાંગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ સુધીના સમસ્ત ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ છે ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

पज्जवा परित्ता, तसा, अणंता थावरा सासय कड निबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दसिज्जंति, निदसिज्जंति, उवदसिज्जंति, से एव आया, एवं णाया, एव विण्णाया, एव चरणकरण परूवणा आघविज्जइ ६ । से त्त दिट्ठिवाए १२ ॥ सू० ५६ ॥

पर्यवाः, परीतास्त्रसाः, अनन्ताः स्थावराश्च शाश्वत–कृत–निबद्ध–निकाचिताः जिनप्रज्ञप्ता भावाः आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते । स एवमात्मा, एव ज्ञाता, एव विज्ञाता । एव चरणकरण प्ररूपणा आख्यायते ६ । स एष दृष्टिवादः ॥ सू० ५६ ॥

परीताः = असख्यातास्त्रसा', अनन्ताः स्थावराश्च सन्ति । उपरिनिर्दिष्टाः सर्वे जिनप्रज्ञप्ता भावाः शाश्वतकृतनिबद्धनिकाचिताः–शाश्वताः = द्रव्यार्थतयाऽविच्छेदेन प्रवृत्त्यानित्या' कृताः=पर्यायार्थतया प्रतिसमय मन्यथात्वप्राप्त्याकृताः निबद्धा'= सूत्र एव ग्रथिता', तथा – निकाचिताः – निर्युक्ति सग्रहणी हेतूदाहरणादिभिः प्रतिष्ठिताश्च अत्र आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, = दर्श्यन्ते उपमानोपमेयभावादिभिः कथ्यन्ते, निदर्श्यन्ते = परानुकम्पयाभव्यजनकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुनः पुनर्दर्श्यन्ते उपदर्श्यन्ते=उपनयनिगमनाभ्या सकलनयाभिप्रायतो

ख्यात त्रस हैं, अनन्त स्थावर हैं। ये सब उपर्युक्त त्रसादिपदार्थ जिनेन्द्र द्वारा प्ररूपित हुए हैं, तथा द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से सन्ततिरूप से अविछिन्न होने के कारण ये नित्य हैं, पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से प्रति समय परिणमन शील होने के कारण ये अनित्य है, सूत्र मे ही ग्रथित होने के कारण ये निबद्ध हैं, तथा निर्युक्ति सग्रहणी हेतु एव उदाहरण आदि द्वारा प्रतिष्ठित होने के कारण ये निकाचित हैं। इस अग में ये सब पदार्थ आख्यात हुए हैं, प्रज्ञापित आदि हुए है। " आख्यायन्ते "

અનત સ્થાવર છે એ બધા ઉપર્યુક્ત ત્રસાદિ પદાર્થ જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રરૂપિત થયા છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સન્તતિરૂપે અવિચ્છિન્ન હોવાને કારણે નિત્ય છે, તથા પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ પ્રતિસમય પરિણમનશીલ હોવાને કારણે અનિત્ય છે, સૂત્રમા જ ગ્રથિત હોવાને કારણે નિબદ્ધ છે, તથા-નિર્યુક્તિ, સગ્રહણી, હેતુ અને ઉદાહરણ આદિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત હોવાના કારણે નિકાચિત છે, આ અગમા એ બધા પદાર્થ આખ્યાત થયા છે, પ્રજ્ઞાપિત આદિ થયેલ છે

प्रस्तुतविषयमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—इच्चेइयम्मि दुवालसंगे गणिपिडगे अणंता भावा, अणंता अभावा, अणंता हेऊ, अणंता अहेऊ, अणंता कारणा, अणंता अकारणा, अणता जीवा, अणता अजीवा, अणंता भवसिद्धिया, अणंता अभवसिद्धिया, अणंता सिद्धा, अणंता असिद्धा पण्णत्ता—

भावमभावाहेऊ–महेउकारणमकारणे चेव ।
जीवाजीवा भवियमभविया सिद्धा असिद्धा य ॥१॥

वा शिष्यबुद्धौ निःशङ्कं व्यवस्थाप्यन्ते । सम्प्रति दृष्टिवादाङ्गाध्ययनफलमाह–'से' सः=दृष्टिवादाङ्गस्याध्येता एवमात्मा=अस्मिन् भावतः सम्यगधीते सति एवमात्मा भवति, तदुक्तक्रियापरिणामपरिणमनादात्मस्वरूपो भवतीत्यर्थः । एव 'क्रियासार मेव ज्ञानश्रेयस्कर'–मिति ख्यापयितुं क्रियापरिणाममभिधाय साम्प्रतं ज्ञानमधिकृत्याह–एवं ज्ञाता इति । अय भावः–इदमधीत्य सर्वं पदार्थसार्थं ज्ञायको भवति । तथा–एव विज्ञाता–एवम्=अमुना प्रकारेण विज्ञाता=विविध ज्ञानवान् भवति । अनेन प्रकारेणात्र साधूना चरणकरण प्ररूपणा आख्यायते ६ । उपसंहरन्नाह–स एष दृष्टिवादः । स एष द्वादशाङ्गो गणिपिटकः–आचारादि दृष्टिवादान्त द्वादशाङ्ग युक्तः गणिपिटकरूपः प्रवचन पुरुष एष एव विज्ञेय इति ॥ सू० ५६ ॥

आदि क्रिया पदों का अर्थ पहिले आचाराङ्ग के वर्णन के समय सू. ४५ में स्पष्ट लिखा जा चुका है। "स एवमात्मा" आदि पदों से इस अग के अध्ययन का फल तथा ज्ञान का फल प्रकट किया गया है। इस तरह इस अग में साधुओं के चरण करण की प्ररूपणा कही गई है ६। यह दृष्टिवादअग का स्वरूप है। इस प्रकार आचारांग से लेकर दृष्टिवाद तक का समस्त गणिपिटकरूप द्वादशांग है ॥ सू० ५६ ॥

"आख्यायन्ते" આદિ ક્રિય પદોનો અર્થ પહેલા આચારાંગના વર્ણન વખતે સૂ ૪૫ પિસ્તાલીસમાં સ્પષ્ટ કરાયો છે "स एवमात्मा" આદિ પદોથી આ અંગના અધ્યયનનું ફળ તથા જ્ઞાનનું ફળ પ્રગટ કરેલ છે આ રીતે આ અંગમાં સાધુઓના ચરણકરણની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે (૬) આ દૃષ્ટિવાદ–અંગનું સ્વરૂપ છે આ પ્રમાણે આચારાંગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ સુધીના સમસ્ત ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ છે ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

छाया—इत्येतस्मिन् द्वादशाङ्गे गणिपिटके अनन्ता भावाः, अनन्ता अभावाः, अनन्ता हेतवः, अनन्ता अहेतवः, अनन्तानि कारणानि, अनन्तानि अकारणानि, अनन्ता जीवाः, अनन्ता अजीवाः, अनन्ता भवसिद्धिकाः, अनन्ता अभवसिद्धिकाः, अनन्ताः सिद्धाः, अनन्ता असिद्धाः प्रज्ञप्ताः ।

भावाभावौ हेत्वहेतू कारणाकारणे चैव ।
जीवा अजीवा भविका अभविकाः सिद्धा असिद्धाश्च ॥ १ ॥

टीका—'इच्चेइयम्मि०' इत्यादि ।

इत्येतस्मिन्-इति=इत्थम्-अनेन प्रकारेण निर्दिष्टे अस्मिन् द्वादशाङ्गे गणिपिटके अनन्ता भावाः=जीवपुद्गलानामनन्तत्वात्, तथा अनन्ता अभावाः=अन्यभावरूपेणान्यभावस्यासत्त्वात्त एव भावा अभावा भवन्ति, इत्यतोऽनन्ता अभावाः, तथा -अनन्ता हेतवः=हिन्वन्ति-गमयन्ति-बोधयन्ति जिज्ञासाविषयीभूत धर्मविशिष्टानर्थान् ये ते हेतवः, ते च वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वात्, तत्प्रतिबद्धानन्तधर्मविशिष्टानन्तवस्तुगमकत्वाच्चानन्ताः, अतोऽनन्ता हेतवः । तथा-अनन्ता अहेतवः

द्वादशाङ्गी का स्वरूप वर्णन रूप विषय का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'इच्चेइयम्मि०' इत्यादि ।

इस द्वादशागरूप गणिपिटकमें जीव और पुद्गलों के अनंत भाव है, तथा अनंत अभाव हैं-एक भाव-पदार्थ अन्य भावरूप से नही रहता, इस लिये सभी भाव परस्पर मे एक दूसरे के रूप में अभावता को प्राप्त होते है, अतः अभावोंकी अनंतता है, अनंत हेतु हैं-जिज्ञासा के विषयीभूत धर्मविशिष्ट अर्थों को जो बोध कराता है वह हेतु है, वे हेतु वस्तुओं के अनन्त धर्मात्मक होने से, तथा हेतुयुक्त अनंतधर्मविशिष्ट अनंत वस्तुओंके बोधक होने से अनन्त हैं, अतः हेतु में अनंतता है। तथा अनंत अहेतु हैं-एक

દ્વાદશાંગીના સ્વરૂપ વર્ણન રૂપ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે "इच्चेयम्मि०" ઇત્યાદિ—

આ દ્વાદશાંગ રૂપ ગણિપિટકમાં જીવ અને પુદ્ગલો અનંત હોવાથી અનંત ભાવ છે, તથા અનંત અભાવ છે-એક ભાવ-પદાર્થ અન્ય ભાવરૂપે રહેતો નથી, તે કારણે સમસ્ત ભાવ પરસ્પરમાં એક બીજાના રૂપમાં અભાવતાને પામે છે તેથી અભાવોની અનંતતા છે અનંત હેતુ છે-જિજ્ઞાસાના વિષયભૂત ધર્મવિશિષ્ટ અર્થનો જે બોધ કરાવે છે તે હેતુ કહેવાય છે તે હેતુઓ વસ્તુઓના અનન્ત ધર્માત્મક હોવાથી, તથા હેતુયુક્ત અનંત ધર્મવિશિષ્ટ અનંત વસ્તુઓના બોધક હોવાથી અનન્ત છે, તેથી હેતુમાં અનંતતા છે તથા અનંત અહેતુ છે-એક એક

प्रत्येकहेतुप्रतिबद्ध-प्रत्येकधर्मविशिष्टवस्तुगमकत्व परस्मिन्नास्तीत्यनन्ता अहेतवः, तथा-अनन्तानि कारणानि=मृत्पिण्डतन्त्वादीन्यनन्तानि घटपटादिनिर्वर्तकानि कारणानि, तथा-अनन्तान्यकारणानि=तन्तु र्न घटस्य कारणम्, मृत्पिण्ड न पटस्य कारणम्, इत्येवमनन्तानिअकारणानि, तथा-अनन्ता जीवाः, अनन्ता अजीवा द्व्यणुकादयः, अनन्ता भवसिद्धिकाः, अनन्ताः अभवसिद्धिकाः, अनन्ताः सिद्धा, अनन्ता असिद्धाश्च प्रज्ञप्ताः।

अमुमेवार्थं सूचयितु गाथामाह—
'भावमभावा०' इत्यादि। गाथार्थः स्पष्टः॥

---

२ हेतुयुक्त एक २ धर्म विशिष्ट वस्तु की बोधकता दूसरे में नहीं होने से एक हेतु दुसरे के प्रति अहेतु हो जाता है इसलिये अनन्त अहेतु हैं, तथा अनन्त कारण हैं-तथा घटपटादि अनन्तकार्यों के निष्पादक मृत्पिण्ड-तन्तु आदि अनन्त कारण हैं। तथा-अनत अकारण हैं-तन्तु घट का कारण नही होता, मृत्पिण्ड पट का कारण नहीं होता, इस तरह एक की अन्य के प्रति कारणता नही होने से कारण में अनन्तता है। तथा-अनन्त जीव, अनन्त अजीव-द्व्यणुकादिक, अनन्त भवसिद्धिक, अनन्त अभवसिद्धिक, अनन्त सिद्ध, अनन्त असिद्ध, ये सब प्रज्ञप्त हुए है।

इस पूर्वोक्त अर्थ को सूचित करनेवाली गाथा। सूत्रकार कहते हैं-'भावमभाव' इत्यादि।

इस द्वादशाङ्ग में भाव, अभाव, हेतु, अहेतु, जीव, अजीव, भविक (भवसिद्धिक), अभविक (अभवसिद्धिक), सिद्ध और असिद्ध का प्ररूपण किया गया है।

હેતુ યુક્ત એક એક ધર્મવિશિષ્ટ વસ્તુની બોધકતા બીજામા ન હોવાથી એક હેતુ બીજાની પ્રતિ અહેતુ થઇ જાય છે તેથી અનન્ત અહેતુ છે, તથા અનન્ત કારણ છે-ઘટપટાદિ અનન્ત કાર્યોના નિષ્પાદક માટીનો પિંડ-તન્તુ આદિ અનન્ત કારણ છે તથા અનત અકારણ છે -તન્તુ ઘટ (ઘડા) નુ કારણ નથી હોતો, મૃત્પિંડ ઘટનુ કારણ નથી હોતો, આ રીતે એકની અન્યના પ્રતિ કારણતા ન હોવાથી કારણમા અનતતા છે તથા અનત જીવ, અનત અજીવ-દ્વયણુકાદિક, અનત ભવસિદ્ધિક, અનત અભવ સિદ્ધિક, અનત સિદ્ધ, અનત અસિદ્ધ, એ બધાનુ વર્ણનકરાયુ છે આપૂર્વોક્ત અર્થને સૂચિત કરવાવાળી ગાથા સૂત્રકાર કહે છે-'ભાવમભાવ' ઇત્યાદિ

આ દ્વાદશાગમા ભાવ, અભાવ, હેતુ, અહેતુ, જીવ, અજીવ, ભવિક (ભવ સિદ્ધિક), અભવિક (અભવસિદ્ધિક), સિદ્ધ અને અસિદ્ધનુ પ્રરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે

साम्प्रतं द्वादशाङ्गविराधनाऽऽराधनाजनितं त्रैकालिकं फलमुपदर्शयति—

मूलम्—इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं तीए काले अणंता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतं संसारकंतारं अणुपरियट्टिंसु। इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं पडुप्पण्णकाले परित्ता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतं संसारकंतारं अणुपरियट्टंति। इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं अणागए काले अणंता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतं संसारकंतारं अणुपरियट्टिस्संति।

छाया—इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् अतीतकाले अनन्ताः जीवाः आज्ञया विराध्य चातुरन्तं संसारकान्तारम् अनुपर्यटन्। इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकं प्रत्युत्पन्ने काले परीता जीवाः आज्ञया विराध्य चातुरन्तसंसारकान्तारम् अनुपर्यटन्ति। इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकं अनागतेकाले अनन्ता जीवाः आज्ञया विराध्य चातुरन्तसंसारकान्तारं अनुपर्यटिष्यन्ति।

टीका—'इच्चेइयं०' इत्यादि।

इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् अतीतकाले अनन्ताः जीवाः आज्ञया विराध्य = चातुरन्तसंसारकान्तारं = चत्वारः = नरकतिर्यङ्मनुष्यदेवगतिपरिभ्रमणलक्षणाः अन्ता =परिणामा यस्य स चतुरन्तः, स एव चातुरन्तः, चातुरन्तश्चासौ संसारश्चेति कर्मधारयः, ततः 'कान्तारशब्देनसहोपमितसमासः' अनुपर्यटन्—जन्ममरणादि-क्लेशमन्वभवन्। अय भावः—इमं द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् अभिनिवेशवशादन्यथा

अब सूत्रकार इस द्वादशांग की आराधना एवं विराधना से त्रैकालिक फल को कहते हैं—"इच्चेइयं दुवालसंगं०" इत्यादि।

इस द्वादशांगरूप गणि पिटक की भूतकालमें आज्ञाद्वारा विराधना करके अनंत जीवों ने नरक, तिर्यंच, मनुष्य, तथा देव, इन चार गति-वाले संसाररूप गहन वन में परिभ्रमण किया है। तात्पर्य इसका यह है—

હવે સૂત્રકાર આ દ્વાદશાંગની આરાધના અને વિરાધનાથી થવાવાળા ત્રૈકાલિકફળ કહે છે—'इच्चेइयं दुवालसंगं०' ઇત્યાદિ

આ દ્વાદશાંગરૂપ ગણિપિટકની ભૂતકાળમાં વિરાધના કરીને અનંત જીવોએ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, તથા દેવ એ ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપ ગહનવનમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ભૂતકાળમાં જમાલિના જેવા અનંત

पाठादिलक्षणया सूत्राज्ञया विराध्य भूतकालेऽनन्ता जीवा नरकतिर्यङ्मनुजदेवगति-गहना भवाटवीं जमालिवत् अनुपर्यटन् । पुनरभिनिवेशवशात् अन्यथा प्ररूपणादि-लक्षणया अर्थाज्ञया विराध्य जीवा गोष्ठमाहिल-दण्डि-त्रयोदशपथधारि (तेरहपथी) प्रभृतीवत् चतुरन्तसंसारकान्तारमनुपर्यटन् । सूत्रार्थोभयाज्ञया च विराध्याऽनन्ता जीवाश्चतुर्गतिकससारकान्तारमनुपर्यटन् । इत्येत द्वादशाङ्ग गणिपिटकं प्रत्युत्पन्ने-काले=वर्तमानकाले परीता जीवाः=सख्याता जीवाः, यावत्पर्यटन्ति, एव भविष्य-त्कालेऽपि जिनाज्ञा विराध्य पर्यटिष्यन्ति ।

मूलम्—इच्चेइयं दुवालसग गणिपिडग तीए काले अणंता जीवा आणाए आराहित्ता चाउरत ससारकतार वीइवइसु । इच्चेइय दुवालसग गणिपिडग पडुप्पण्णकाले परित्ता जीवा

भूतकाल मे जमालि की तरह अनत जीव ऐसे हुए है कि जिन्हों ने दुरभिनिवेश वश अन्यथा प्ररूपणा आदि द्वारा सूत्राज्ञा की विराधना की है। इस विराधना जन्य पाप का परिणाम उन्हों ने चतुर्गतिरूप भयकर ससार कान्तार में परिभ्रमण करने रूप में ही पाया है। तथा गोष्ठमा-हिल, दडी, तेरहपथी आदि कितनेक ऐसे जीव हुए है जिन्होंने सूत्रार्थ की आज्ञा का खोटे अभिप्रायवश अन्यथा प्ररूपण किया है। इस भयकर विराधना जन्य पाप का परिणाम उन्हें भी यही भोगना पडा है। तथा सूत्र अर्थ और उभय की आज्ञा की जिन्होंने विराधना की है ऐसे भी अनेक जीव हुए हैं, और उन्हे भी इस विराधाजन्य पाप का परिणाम यही भोगना पडा है। इसी तरह इस द्वादशांगरूप गणिपिटक की दुरभि-निवेश वश अन्य था प्ररूपणा कर के इस वर्तमानकाल में भी कितनेक

એવા જીવો થયા છે કે જેમણે દુરભિનિવેશ વશ બીજી રીતે પ્રરૂપણા આદિ દ્વારા સૂત્રાજ્ઞાની વિરાધના કરી છે એ વિરાધના જન્ય પાપને પરિણામે તેમને ચતુર્ગતિરૂપ ભયકર સસારવનમા પરિભ્રમણ કરવુ પડયુ છે તથા ગોષ્ઠમાહિલ, દડી તેરાપથી આદિ કેટલાક એવા જીવો થયા છે કે જેમણે સૂત્રાર્થની આજ્ઞાનુ ખોટા અભિપ્રાયને કારણે જુદી રીતે પ્રરૂપણ કર્યું છે એ ભયકર વિરાધના જન્ય પાપનુ પરિણામ તેમને પણ અહી ભોગવવુ પડયુ છે તથા સૂત્ર અર્થ અને બન્નેઉ આજ્ઞાની જેમણે વિરાધના કરી છે એવા પણ અનેક થયા છે અને તેમને પણ આ વિરાધના જન્ય પાપોની એજ પરિણામ ભોગવવું પડયુ છે એજ પ્રકારે આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકની દુરભિનિવેશ વશ બીજી રીતે પ્રરૂપણા કરીને આ વર્તમાન કાળમા પણ કેટલાક એવા જીવ છે કે જે ચતુર્ગતિવાળા

साम्प्रतंद्वादशाङ्गविराधनाऽऽराधनाजनित त्रैकालिक फलमुपदर्शयति—

मूलम्—इच्चेइय दुवालसंग गणिपिडग तीए काले अणता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंत ससारकतारं अणुपरियट्टिंसु। इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडग पडुप्पण्णकाले परित्ता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरतं संसारंकंतारं अणुपरियट्टति। इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडग अणागए काले अणंता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंत ससारकतार अणुपरियट्टिस्सति।

छाया—इत्येत द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् अतीतकाले अनन्ताः जीवाः आज्ञया विराध्य चातुरन्त ससारकान्तारम् अनुपर्यटन्। इत्येतं द्वादशाङ्ग गणिपिटक प्रत्युत्पन्ने काले परीता जीवाः आज्ञया विराध्य चातुरन्तससारकान्तारम् अनुपर्यटन्ति। इत्येत द्वादशाङ्ग गणिपिटक अनागतेकाले अनन्ता जीवाः आज्ञया विराध्य चातुरन्तससारकातार अनुपर्यटिष्यन्ति।

टीका—'इच्चेइय०' इत्यादि।

इत्येतं द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् अतीतकाले अनन्ताः जीवाः आज्ञया विराध्य = चातुरन्तससारकान्तार = चत्वारः = नरकतिर्यङ्मनुष्यदेवगतिपरिभ्रमणलक्षणाः अन्ताः=परिणामा यस्य स चतुरन्तः, स एव चातुरन्त, चातुरन्तश्चासौ ससारश्चेति कर्मधारयः, ततः 'कान्तरशब्देनसहोपमितसमासः' अनुपर्यटन्—जन्ममरणादिक्लेशमन्वभवन्। अय भावः—इम द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् अभिनिवेशवशादन्यथा

अब सूत्रकार इस द्वादशाग की आराधना एव विराधना से त्रैकालिक फल को कहते हैं—"इच्चेइय दुवालसग०" इत्यादि।

इस द्वादशागरूप गणि पिटक की भूतकालमें आज्ञाद्वारा विराधना कर के अनत जीवों ने नरक, तिर्यंड, मनुष्य, तथा देव, इन चार गतिवाले ससाररूप गहन वन मे परिभ्रमण किया है। ता पर्य इसका यह है—

હવે સૂત્રકાર આ દ્વાદશાગની આરાધના અને વિરાધનાથી થવાવાળા ત્રૈકાલિકફળ કહે છે–'इच्चेइय दुवालसग०' ઇત્યાદિ

આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકની ભૂતકાળમા વિરાધના કરીને અનત જીવોએ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, તથા દેવ એ ચાર ગતિવાળા સસારરૂપ ગહનવનમા પરિભ્રમણ કર્યું છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ભૂતકાળમા જમાલિના જેવા અનત

मूलम्—इच्चेइय दुवालसगं गणिपिडगं न कयाइ नासी, न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ, भुवि च, भवइ य, भविस्सइ य, धुवे नियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे। से जहा णामए-पच्च अत्थिकाया न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, न कयाइ न भविस्सइ, भुविं च, भवइ य, भविस्सइ य, धुवा णिइया सासया अक्खया अव्वया अवट्ठिया णिच्चा एवामेव दुवालसग गणिपिडगं न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, न कयाइ न भविस्सइ, भुवि च, भवइ य, भविस्सइ य, धुवे, नियए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए, निच्चे। से समासओ चउव्विहे पण्णत्ते, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ। तत्थ दव्वओण सुयनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइ जाणइ पासइ। खित्तओ णं सुयनाणी उवउत्ते सव्वं खेत्तं जाणइ पासइ। कालओ ण सुयनाणी उवउत्ते सव्व काल जाणइ पासइ। भावओ णं सुयनाणी उवउत्ते सव्व भाव जाणइ पासइ ॥ सू० ५७ ॥

छाया—इत्येष द्वादशाङ्गः खलु गणिपिटको न कदापि नासीत्, न कदापिन भवति, न कदापि न भविष्यति, अभूच्च, भवति च, भविष्यति च, ध्रुवः नियतः, शाश्वतः अक्षयः अव्ययः अवस्थितः नित्यः। तद्यथा नाम—पञ्चास्तिकायाः न कदापि नासन्, न कदापि न सन्ति, न कदापि न भविष्यन्ति, अभूवंश्च, सन्ति च, भविष्यन्ति च, ध्रुवा नियताः शाश्वता अक्षयाः अव्ययाः अवस्थिताः नित्याः, एवमेव द्वादशाङ्गो गणिपिटको न कदापि नासीत्, न कदापि नास्ति, न कदापि न भवि-

---

पार हो रहे हैं। इसी प्रकार भविष्यत्काल में भी अनत जीव इस द्वादशागरूप गणिपिटक की आराधना कर के ससारकान्तार से पार होंगे।

ગહન વનને પાર કરી રહ્યા છે એજ રીતે ભવિષ્યકાળમા પણ અનત જીવ આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકની આરાધના કરીને સસારવનને ઓળગી જશે

आणाए आराहित्ता चाउरंत ससारकंतारं वीईवयंति । इच्चेइयं दुवालसंग गणिपिडगं अणागए काले अणंता जीवा आणाए आराहित्ता चाउरंत संसारकंतारं वीईवइस्संति ॥

छाया—इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् अतीते काले अनन्ता जीवा आज्ञया आराध्य चतुरन्त संसारकान्तार व्यत्यव्रजन् । इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटक मत्युत्पन्नकाले परीत्ता जीवा आज्ञया आराध्य चातुरन्त ससारकान्तार व्यतिव्रजन्ति । इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् अनन्ता जीवा आज्ञया आराध्य चतुरन्त ससारकान्तार व्यतिव्रजिष्यन्ति ॥

टीका—' इच्चेइय० ' इत्यादि ।

इत्येत द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् अतीतकाले अनन्ता जीवा आज्ञया=सूत्रार्थ तदुभयरूपत्रिविधाज्ञया आराध्य=सम्यक् परिपाल्य चातुरन्तसंसारकान्तार व्यत्यव्रजन्=पारजग्मुः । अनेन प्रकारेणैव प्रत्युत्पन्नेऽपि=वर्त्तमानेऽपिकाले परीताः=सख्येया जीवा व्यतिव्रजन्ति । एवम् अनागतेऽपि=भविष्यत्यपिकाले अनन्ता जीवा व्यतिव्रजिष्यन्ति ॥

जीव ऐसे हैं जो इस चतुर्गतिवाले ससारकान्तार में पर्यटन कर रहे हैं। इसी तरह भविष्यत्काल में भी अनत जीव ऐसे होंगे जो दुरभिनिवेशवश इस द्वादशाग रूप गणिपिटक की आज्ञा की विराधना कर के इस चतुर्गतिवाले ससाररूप गहनवन में परिभ्रमण करेंगे।

तथा—अतीतकाल मे ऐसे भी अनत जीव हुए हैं कि जिन्हों ने सूत्र, अर्थ एव उभय की आज्ञा को सम्यक् आराधना की है और इस तरह वे इस चतुर्गतिरूप ससार वन से पार हो गये हैं। इसी तरह वर्तमान काल में भी ऐसे सख्यात भव्य प्राणी हैं जो इस द्वादशाग गणिपिटक की सम्यक् आराधना करके इस ससार रूप गहन वन से

સસારકાનનમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે એજ રીતે ભવિષ્ય કાળમા પણ અનત જીવ એવા થશે કે જે દુરભિનિવેશ વશ આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકની વિરાધના કરીને આ ચતુર્ગતિવાળા સસારરૂપ ગહનવનમા પરિભ્રમણ કરશે

તથા ભૂતકાળમા એવા પણ અનત જીવ થયા છે કે જેમણે સૂત્ર, અર્થ અને ઉભયની સમ્યક્ આરાધના કરી છે અને એ રીતે તેઓ ચતુર્ગતિરૂપ સસાર વનને તરી ગયા છે એજ રીતે વર્તમાન કાળમા પણ એવા સખ્યાત ભવ્ય જીવો છે કે જે દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકની સમ્યક્ આરાધના કરીને આ સસારરૂપ

भविष्यति च। तस्माद् अय द्वादशाङ्गो गणिपिटकः-ध्रुवः=स्थिरः मेरुपर्वतादिवत्, ध्रुवत्वाद् नियतः=निश्चितः पञ्चास्तिकायेषु लोकवचनवत्, नियतत्वादेव शाश्वतः= नित्य समयावलिकादिषु कालवचनवत्, शाश्वतत्वादेव-अक्षयः=सहस्रशो वाचनादि प्रदानेऽपि क्षयरहितत्वात्, गङ्गासिन्धुप्रवाहेऽपि पद्महृदवत्, अक्षयत्वादेव-अव्ययः मानुषोत्तराद्बहिः समुद्रवत्, अव्ययत्वादेव अवस्थितः=स्वप्रमाणे जम्बूद्वीपादिवत्,

भी रहेगा, यही बात "अभूच, भवति च भविष्यति च" इन क्रियापदों द्वारा प्रदर्शित की गई है, इसलिये यह द्वादशांगरूप गणिपिटक काल-त्रय मे रहने के कारण (१) ध्रुव, (२) स्थिर, (३) नियत-निश्चित, (४) शाश्वत, अक्षय-क्षयरहित, (५) अव्यय, (६) अवस्थित, एव (७) नित्य माना गया है। ये ध्रुव आदि शब्द हेतु हेतुमद्भावसे यहाँ व्याख्यात हुए हैं। यह द्वादशाङ्गरूप गणिपिटक अचल होने के कारण ही यह सुमेरु पर्वत आदि की तरह ध्रुवरूपमें गया है। (१)पचास्तिकायों मे जैसे लोकवचन निश्चित है उसी तरह ध्रुव होने के कारण यह द्वादशाग भी नियतरूप वाला माना गया है। (२)समय,आव लिका आदि कों मे जैसे कालव्यवहार शाश्वत माना जाता है उसी प्रकार यह भी नियत होने से शाश्वत माना गया है। हजारो (३) वाचनाएँ आदि देने पर भी इसका कभी भी क्षय नही होता है। जैसे गगा सिन्धु आदि रूप प्रवाह के निकलते रहने पर भी पद्महृद अक्षय है। (४) अक्षय होने के कारण यह अव्यय बतलाया गया है, जैसे मानुषोत्तर के बाहर समुद्र

પણ રહેશે, એજ વાત "अभूच्च, भवति च भविष्यति च" આ ક્રિયાપદો દ્વારા દર્શાવવામા આવી છે, તેથી દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટક ત્રણે કાળમા રહેવાને કારણે (૧) ધ્રુવ-સ્થિર, (૨) નિયત-નિશ્ચિત, (૩) શાશ્વત, (૪) અક્ષય-ક્ષય રહિત, (૫) અવ્યય, (૬) અવસ્થિત અને (૭) નિત્ય માનવામા આવ્યુ છે એ ધ્રુવ આદિ શબ્દ હેતુ હેતુમદ્ભાવથી અહી વ્યાખ્યાત થયા છે આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકને સુમેરુ પર્વત આદિના જેવુ ધ્રુવ કહેલ છે (૧) પચાસ્તિકાયોમા જેમ લોકવચન નિશ્ચિત છે એજ રીતે ધ્રુવ હોવાને કારણે આ દ્વાદશાગ પણ નિયતરૂપ વાળુ મનાયુ છે (૨) સમય, આવલિકા આદિકોમા જેમ કાળ વ્યવહાર શાશ્વત મનાય છે એજ પ્રકારે તે પણ નિયત હોવાથી શાશ્વત મનાયુ છે (૩) હજારો વાચનાઓ આદિ દેવા છતા પણ તેનો કદી ક્ષય થતો નથી, જેમ ગગા, સિંધુ આદિરૂપ પ્રવાહ નીકળતો રહેવા છતા પણ પદ્મ સરોવર અક્ષય છે, તેમ હજારો વાચનાઓ આદિ દેવા છતા પણ દ્વાદશાગનો કદી ક્ષય થતો નથી માટે તેને અક્ષય કહેલ છે (૪) અક્ષય હોવાને કારણે તે અવ્યય બતાવેલ છે, જેમ માનુ

ष्यति, अभूच्च, भवति च, भविष्यति च, ध्रुवः नियतः शाश्वतः अक्षयः अव्ययः अवस्थितः नित्यः। स समासतश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतः, भावतः। तत्र द्रव्यतः खलु श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति। क्षेत्रतः खलु श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वं क्षेत्रं जानाति पश्यति। कालतः खलु श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वं कालं जानाति पश्यति। भावतः खलु श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वं भावं जानाति पश्यति॥ सू० ५७॥

टीका—'इच्चेइय दुवालसग' इत्यादि। साम्प्रतमस्य द्वादशाङ्गस्य गणिपिटकस्य त्रिकालावस्थायित्वं दर्शयति– इत्येष द्वादशाङ्ग खलुगणिपिटकः न कदापि नासीत्=कस्मिंश्चिदपि काले 'अयं नासीत्' इति नो शङ्कनीयम्, अपि तु अयं सर्वदाऽऽसीदेव अनादित्वात्। तथा न कदापि न भवति='कस्मिंश्चिदपि कालेऽस्य स्थितिर्नास्ति' इत्यपि नो शङ्कनीयम्, अपि तु अयं सर्वदैवास्ति – सर्वदा सद्भावात्। तथा अयं न कदापि न भविष्यति–अर्थात्–'अयं कस्मिंश्चिदपि काले न भविष्यति' इति नो शङ्कनीयम्, अपि तु–अयं सर्वदैव भविष्यति–अपर्यवसितत्वात्। अमुमेवार्थमाह—अयम्–अभूच्च, भवति च,

अब इस द्वादशांगरूप गणिपिटक की त्रैकालिक सत्ता को दिखलाते हैं—'इच्चेइय दुवालसग०' इत्यादि—

यह द्वादशांगरूप गणिपिटक किसी समय में नहीं था ऐसी बात नहीं है कारण यह अनादि है, और अनादि होने के कारण ऐसा कोई भी समय नहीं था कि जिसमें इसका सद्भाव न रहा हो। तथा वर्तमान में भी ऐसा कोई समय नहीं है, कि जिस समय में इसका सद्भाव न पाया जाता हो, तथा भविष्त् काल में भी ऐसा कोई समय नहीं आवेगा कि जिस में इसका अस्तित्व न बना रहेगा। तात्पर्य यह है कि यह द्वादशांगरूप श्रुत भूतकाल में था, वर्तमानकाल में है और भविष्यत्काल में

હવે આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટકની ત્રૈકાલિક સત્તાને સૂત્રકાર બતાવે છે– "इच्चेइय दुवाल सग०" ઈત્યાદિ–

આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટક કોઈ પણ સમયે ન હતુ એવી વાત નથી, કારણ કે તે અનાદિ છે અને અનાદિ હોવાથી એવો કોઈ પણ સમય ન હતો કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય તથા વર્તમાનમા પણ એવો કોઈ સમય નથી કે જે સમયે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય, તથા ભવિષ્યકાળમા પણ એવો કોઈ સમય નહી આવે કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ નહી હોય, ભાવાર્થ એ છે કે આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટક ભૂતકાળમા હતુ, વર્તમાનકાળમા છે, અને

लिकत्व समर्थ्य विधिमुखेन तदेव समर्थयति-अभूच्च भवति च भविष्यति च। अत एवायम्-ध्रुवो नियत. शाश्वतः अक्षयः अव्ययः अवस्थितो नित्यः। स द्वादशङ्गो गणिपिटकः समासतः=सक्षेपतः चतुर्विधः=चतुष्प्रकारकः प्रज्ञप्तः। तान् प्रकारानाह 'तद्यथा'-इत्यादि। व्याख्या सुगमा। नवरम्-उपयुक्तः-उपयोगवानिति॥सू०५७॥

सम्प्रति सूत्रकार उपसहरन् सग्रहगाथाः प्राह—

मूलम्—अक्खर सण्णी सम्म, साइय खलु सपज्जवसिय च।
गमिय अगपविट्ठ, सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥ १ ॥

नही हैं, किन्तु था, है और रहेगा। इसी लिये यह ध्रुव आदि विशेषणो वाला होकर अवस्थित एव नित्य है। इस तरह सूत्रकार ने पहिले निषेधमुख से इस मे त्रैकालिक सत्ता का समर्थन किया और अब वे "अभूच्च भवति च भविष्यति च" इन क्रियापदो द्वारा इसका विधिमुख से समर्थन किया है, अत. इस कथन मे यहा पुनरुक्ति की आशका नही हो सकती है।

यह द्वादशाङ्ग सक्षेप मे चार प्रकार के कहे गये है। वे चार प्रकार द्रव्य से, काल से और भाव से जानने चाहिये। द्रव्य से उपयोगवान श्रुतज्ञानी समस्त द्रव्यों को जानता है, देखता है। क्षेत्र से-उपयोगवान श्रुतज्ञानी समस्त क्षेत्रो को जानता है, देखता है। कालसे-उपयोगवान श्रुतज्ञानी समस्त कालको जानता है, देखता है। भाव से उपयोगवान श्रुतज्ञानी समस्त भावो को जानता है, देखता है॥सू०५७॥

અને ભવિષ્યમા નહી રહે એવી વાત પણ નથી, પરન્તુ હતુ, છે, અને રહેશે તે કારણે તે અચલ, ધ્રુવ આદિ વિશેષણોવાળુ હોવાથી અવસ્થિત અને નિત્ય છે આ રીતે સૂત્રકારે પહેલા નિષેધમુખે તેમા ત્રૈકાલિક સત્તાનુ સમર્થન કર્યુ અને હવે તેમણે "અભૂચ્ચ ભવતિ ચ ભવિષ્યતિ ચ" એ ક્રિયાપદો દ્વારા તેનુ વિધિમુખે સમર્થન કર્યુ છે, તેથી આ કથનમા અહી પુનરુક્તિની આશકા કરી શકાતી નથી

આ દ્વાદશાગ સક્ષેપમા ચાર પ્રકારે છે તે ચાર પ્રકારો, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જાણવા જોઇએ દ્રવ્યથકી ઉપયોગવાન શ્રુતજ્ઞાની સમસ્ત દ્રવ્યોને જાણે છે, જુએ છે ક્ષેત્ર થકી ઉપયોગવાન શ્રુતજ્ઞાની સમસ્ત ક્ષેત્રોને જાણે છે જુએ છે કાળથકી ઉપયોગવાન શ્રુતજ્ઞાની સમસ્તકાળને જાણે છે, જુએ છે, ભાવથકી ઉપયોગવાન શ્રુતજ્ઞાની સમસ્ત ભાવોને જાણે છે, જુએ છે (સૂ૦ ૫૭)

अनस्थितत्वादेव नित्यः-आकाशवत्। अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह-तद्यथानाम-पञ्चास्तिकायाः=धर्मास्तिकायादयः न कदापि नासन, न कदापि न सन्ति, न कदापि न भविष्यति। अयं भावः-धर्मास्तिकायादयः आसन्नेव, सन्त्येव, भविष्यन्त्येव। अमुमेवार्थमाह—अभूवश्च, सन्ति च, भविष्यन्ति, च धर्मास्तिकायादयः,। एते हि-ध्रुवाः, नियताः, शाश्वता, अक्षया, अव्ययाः, अवस्थिताः, नित्याः ध्रुवादी नामर्थाः पूर्ववत्। एवमेव=अनेन प्रकारेणैव द्वादशाङ्गी गणिपिटकं न कदापि नासीत्, न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, निषेध मुखेनास्य नैका-

अव्ययरूप में हैं उसी प्रकार यह द्वादशाग भी अक्षय होने के कारण अव्ययरूपवाला कहा गया है ५। जिस प्रकार अपने प्रमाण में जबू द्वीप आदि अवस्थित हैं उसी तरह यह भी अवस्थित है ६। और इसीलिये यह आकाश की तरह नित्य है ७। इसी बात को दृष्टान्त द्वारा सूत्रकार समझाते हैं-जीवास्तिकाय १, पुद्गलास्तिकाय २, धर्मास्तिकाय ३, अधर्मास्तिकाय ४, और आकाशास्तिकाय ५, ये पाच अस्तिकाय द्रव्य जैसे भूतकाल मे कभी नही थे, वर्तमानकाल में नहीं हैं तथा भविष्यत्काल में नही होगें, ऐसी बात नही हो सकती, अर्थात् ये भूतकाल मे थे, वर्तमान में हैं और भविष्यत्काल मे रहेगे, इसी लिये जैसे ये ध्रुव, नियत, शाश्वत, अक्षय, अव्यय, अवस्थित एव नित्य माने गये हैं इसी तरह यह द्वादशागरूप गणिपिटक कभी नही था यह बात नहीं है, वर्तमान में नही है यह भी बात नही है, एव भविष्यत् काल में नही रहेगा यह भी बात

પોત્તરની બહાર સમુદ્ર અવ્યયરૂપે જ છે એજ પ્રકારે આ દ્વાદશાગ પણ અક્ષય હોવાને કારણે અવ્યયરૂપવાળુ કહેલ છે (૫) જેમ પોતાના પ્રમાણુમા જબૂદ્વીપ આદિ અવસ્થિત છે એજ પ્રમાણે આ દ્વાદશાગ પણ અવસ્થિત છે (૬) અને તે કારણે તે આકાશની જેમ નિત્ય છે (૭) એજ વાતને સૂત્રકાર દષ્ટાત દ્વારા સમજાવે છે—(૧) જીવાસ્તિકાય, (૨) પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) ધર્માસ્તિકાય, (૪) અધર્માસ્તિકાય અને (૫) આકાશાસ્તિકાય એ પાચ અસ્તિકાય દ્રવ્ય જેમ ભૂત કાળમા કદી ન હતા, વર્તમાનકાળમા નથી, તથા ભવિષ્યકાળમા હશે નહી, એવી વાત અશકય છે એટલે કે તે ભૂતકાળમા હતા, વર્તમાન કાળમા છે અને ભવિષ્ય કાળમા રહેશે, તે કારણે તેઓને જેમ ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય માન્યા છે એજ પ્રમાણે આ દ્વાદશાગરૂપ ગણિ પિટક પણ કદી ન હતુ એવી વાત નથી, વર્તમાનમા નથી એવી પણ વાત નથી,

श्रुतम् २, सम्यक्=सम्यक्श्रुतम् ३, सादिक=सादिकश्रुतम्, यस्य श्रुतस्यादिर्विद्यते तत् सादिकश्रुतम् ४, तथा-सपर्यवसितम्=पर्यवसित-पर्यवसान विद्यते यस्य तत् सपर्यवसितम् अन्तसहित श्रुतमित्यर्थः ५, गमिकम्=सदृशपाठयुक्त शास्त्रम् ६, अङ्गप्रविष्टम्=द्वादशविध प्रवचनम्-आचारादिदृष्टिवादपर्यन्तम् ७। एतानि सप्त श्रुतज्ञानानि सप्रतिपक्षाणि=प्रतिपक्षसहितानि सन्ति। इह श्रुतज्ञानप्रकरणे एतच्छब्देन अक्षरसंज्ञिप्रभृतीन्येव श्रुतज्ञानानि गृह्यन्ते। 'एए सपडिवक्खा' इति पुलिङ्गनिर्देशस्त्वार्षत्वात्। 'एते सप्तश्रुतज्ञानभेदाः सप्रतिपक्षाः' इति व्याख्याने मूले पुलिङ्गनिर्देश संगच्छते। अन्ये तु पुलिङ्ग निर्देशानुरोधेन 'पक्षाः' इत्यध्याहारं कुर्वन्ति, तन्न सम्यक् पक्षा इत्यस्य पूर्वानुक्तत्वात्।

अयमर्थः—अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २, संज्ञिश्रुतम् ३, असंज्ञिश्रुतम् ४, सम्यक्श्रुतम् ५, मिथ्याश्रुतम् ६, सादिकश्रुतम् ७, अनादिकश्रुतम् ८, सपर्यवसितश्रुतम् ९, अपर्यवसितश्रुतम् १०, गमिकश्रुतम् ११, अगमिकश्रुतम् १२, अङ्गप्रविष्टश्रुतम् १३, अनङ्गप्रविष्टश्रुतम् १४, इत्येव चतुर्दशभेदाः श्रुतज्ञानस्य भवन्तीति॥१॥

इद श्रुतज्ञान सर्वोत्कृष्ट रत्नतुल्य प्रायोगुर्वधीन च, अत शिष्यानुग्रहार्थं श्रुतज्ञानलाभं वर्णयति—

अक्षरश्रुत १, संज्ञिश्रुत २, सम्यक्श्रुत ३, सादिकश्रुत ४, सपर्यवसितश्रुत ५, गमिकश्रुत ६, और अंग प्रविष्टश्रुत ७। ये श्रुत के सातों ही भेद अपने २ प्रतिपक्ष सहित हैं। जैसे-अक्षरश्रुत का प्रतिपक्ष अनक्षर श्रुत १, संज्ञिश्रुत का प्रतिपक्ष असंज्ञिश्रुत २, सम्यक्श्रुत का प्रतिपक्ष मिथ्याश्रुत ३, सादिकश्रुत का प्रतिपक्ष अनादिकश्रुत ४, सपर्यवसित का प्रतिपक्ष अपर्यवसितश्रुत ५, गमिक का प्रतिपक्ष अगमिकश्रुत ६, तथा अंगप्रविष्ट का प्रतिपक्ष अनंगप्रविष्ट ७। इस तरह श्रुतज्ञान के ये १४ चौदे भेद हैं। इनमे से जिस श्रुत की आदि है वह सादिकश्रुत है, जिसका पर्यवसान-अन्त है वह सपर्यवसितश्रुत है। सदृशपाठ से युक्त श्रुत

---

(૧) અક્ષરશ્રુત, (૨) સંજ્ઞિશ્રુત, (૩) સમ્યક્શ્રુત, (૪) સાદિકશ્રુત (૫) સપર્યવસિતશ્રુત, (૬) ગમિકશ્રુત અને (૭) અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત એ શ્રુતના સાતે ભેદ પોત પોતાના પ્રતિપક્ષ યુક્ત છે જેમકે અક્ષરશ્રુતનુ પ્રતિપક્ષ અનક્ષરશ્રુત, સંજ્ઞિશ્રુતનુ પ્રતિપક્ષ અસંજ્ઞિશ્રુત, સમ્યક્ શ્રુતનુ પ્રતિપક્ષ મિથ્યાત્વશ્રુત, સાદિકશ્રુતનુ પ્રતિપક્ષ અનાદિશ્રુત, સપર્યવસિતનુ પ્રતિપક્ષ અપર્યવસિત શ્રુત, ગમિકનુ પ્રતિપક્ષ અગમિકશ્રુત તથા અંગપ્રવિષ્ટનુ પ્રતિપક્ષ અનંગપ્રવિષ્ટ, આ રીતે શ્રુત જ્ઞાનના તે ચૌદ (૧૪) ભેદ છે તેઓમા જે શ્રુતનો આદિ છે તે સાદિકશ્રુત છે, જેનુ પર્યવસાન-અંત છે તે સપર્યવસિત શ્રુત છે સદૃશપાઠવાળુ શ્રુત ગમિક

आगमसत्थग्गहणं, जं बुद्धिगुणेहिं अट्ठहिं दिट्ठं ।
बिंति सुयनाण लंभ, तं पुव्वविसारया धीरा ॥ २ ॥
सुस्सूसेइ पडिपुच्छेइ, सुणेइ गिण्हेइ य ईहए यावि ।
तत्तो अपोहए वा, धारेइ करेइ वा सम्मं ॥ ३ ॥
मूय१ हुकार२ वा, बाढकार३ पडिपुच्छ४ वीमसा५ ।
तत्तो पसगपारा-यणं६ च परिणिट्ठ७ सत्तमए ॥ ४ ॥
सुत्तत्थो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमीसिओ भणिओ।
तइओ य निरव सेसो, एस विही होइ अणुओगे ॥ ५ ॥
से त्त अंगपविट्ठ । से त्त सुयनाण । से त्त परोक्खनाण ।
से त्त नाण ॥ सू०५८॥

॥ नदी समत्ता ॥

छाया—अक्षरसंज्ञि सम्यक्, सादिक खलु सपर्यवसित च ।
गमिकमङ्गप्रविष्ट, सप्ताऽप्येतानि सप्रतिपक्षाणि ॥ १ ॥
आगमशास्त्रग्रहणं, यद्बुद्धिगुणैरष्टभिर्दृष्टम् ।
ब्रुवते श्रुतज्ञानलाभ, तत्पूर्वविशारदा धीराः ॥ २ ॥
शुश्रूषते प्रतिपृच्छति शृणोति गृह्णाति चेहते वाऽपि ।
ततोऽपोहते वा धारयति करोति वा सम्यक् ॥ ३ ॥
मूकः हुङ्कारः बाढकारः, प्रतिपृच्छा विमर्श ।
ततः प्रसङ्ग परायण च परिनिष्ठा सप्तमकः ॥ ४ ॥
सूत्रार्थः खलु प्रथमः, द्वितीयो निर्युक्ति-मिश्रितो भणित ।
तृतीयश्च निरवशेष, एष विधिर्भवत्यनुयोगे ॥ ५ ॥
तदेतदङ्गप्रविष्टम् , तदेतच्छ्रुतज्ञानम् , तदेतत् परोक्षज्ञानम्। तदेतज्ज्ञानम्॥सू०५८॥

॥ नन्दी समाप्ता ॥

टीका—'अक्खरसन्नी' इत्यादि । अक्षरम्=अक्षरश्रुतम् १, सज्ञि=सज्ञि-

---

अब सूत्रकार शास्त्र का उपसहार करते हुए सग्रह गाथाए कहते हैं—'अक्खरसण्णी०' इत्यादि—

હવે સૂત્રકાર શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરતા સંગ્રહ ગાથાઓ કહે છે-"અક્ખર સણ્ણી૦" ઈત્યાદિ-

आगमश्चासौ शास्त्र च, आगमशास्त्र, तस्य ग्रहणम्। षष्टितन्त्रादि कुशास्त्रनिराकरणार्थमागमग्रहणम्। षष्टितन्त्रादीनां यथावस्थितार्थप्रकाशनाऽभावादनागमत्वात्, शास्त्रतया च रूढत्वात्। आगमरूपस्य यथावस्थितार्थाना प्ररूपकस्य शास्त्रस्य ग्रहणं=ज्ञान भवतीति दृष्टं=तीर्थकर गणधरादिभिरवलोकितम्। तत्-तदेव आगमशास्त्रज्ञान पूर्वविशारदाः-चतुर्दश पूर्वधराः, धीराः व्रतपालने दृढाः मुनयः श्रुतज्ञानलाभ ब्रुवते=वदन्ति। जिनप्रणीत प्रवचनार्थ परिज्ञानमेव परमार्थतः श्रुतज्ञान नान्यदिति भावः ॥ २ ॥

प्रागुक्तानष्टौ बुद्धिगुणान् प्राह—'सुस्सूसइ०' इत्यादि। शुश्रूषते-विनीतः सन् गुरुवचन श्रोतु मिच्छति, शुश्रूषते=सेवते वा गुरुम् १, प्रतिपृच्छति-सशये

जिसके द्वारा शिक्षा दी जावे वही शास्त्र होता है। ये तो प्रत्यक्षज्ञान है। शास्त्र-परोक्षज्ञान है। षष्टितन्त्र आदिकुशास्त्रों मे आगमता का निषेध करने के लिये शास्त्र के पहिले आगम पद रक्खा है। व्यवहार में षष्टितन्त्रादिक शास्त्ररूप से माने जाते हैं, पर ये आगम नही है, अनागम हैं। इस तरह यथावस्थित अर्थो का प्ररूपक जो शास्त्र है उसका ज्ञान ही आगमशास्त्र ज्ञान है। और यह आगमज्ञान जिस आत्मा में हो गया है वही श्रुतज्ञानलाभ है। ऐसा कथन व्रतपालन मे दृढ़ प्रतिज्ञा हुए चतुर्दशपूर्वधारी मुनिराजों का है। तात्पर्य इसका यही है कि जिनप्रणीत प्रवचन के अर्थ का परिज्ञान ही परमार्थत. श्रुतज्ञान है, अन्यप्रणीत श्रुत का ज्ञान श्रुतज्ञान नही है ॥ २ ॥

अब बुद्धि के आठ गुणो को कहते है—'सुस्सूसइ०' इत्यादि। विनीत बनकर गुरु के वचन को सुनने की इच्छा रखना, अथवा गुरु की

અપાય તે શાસ્ત્ર કહેવાય છે એ તો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે શાસ્ત્ર પરોક્ષ જ્ઞાન છે ષષ્ટિતંત્ર આદિ કુશાસ્ત્રોમા આગમતાનો નિષેધ કરવાને માટે શાસ્ત્રની પહેલા આગમ શબ્દ મૂક્યો છે વ્યવહારમા ષષ્ટિતંત્ર આદિ શાસ્ત્રરૂપે મનાય છે પણ તે આગમ નથી, અનાગમ છે આ રીતે યથાવસ્થિત અર્થોનુ પ્રરૂપક જે શાસ્ત્ર છે તેનુ જ્ઞાનજ આગમશાસ્ત્ર જ્ઞાન છે અને તે આગમજ્ઞાન જે આત્મામા થઈ ગયુ છે એજ શ્રુતજ્ઞાન લાભ છે એવું કથન વ્રતપાલનમા દૃઢપ્રતિજ્ઞ એવા ચૌદ પૂર્વધારી મુનિરાજોનુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જિનપ્રણિત પ્રવચનના અર્થનુ પરિજ્ઞાન જ પરમાર્થત શ્રુતજ્ઞાન છે, અન્યપ્રણિત શ્રુતનુ જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન નથી ॥૨॥

હવે બુદ્ધિના આઠ ગુણો બતાવે છે-"સુસ્સૂસઇ૦" ઇત્યાદિ-

(૧) વિનિત થઈને ગુરુના વચનોને સાભળવાની ઇચ્છા રાખવી, અથવા

'आगमसत्यग्गहण०' इत्यादि। अष्टभिः बुद्धिगुणैः=अनन्तरदितोत्तर गाथायां वक्षमाणैः शुश्रूषादिभिः, यत् आगमशास्त्रग्रहण=आ-मर्यादया, यथावस्थितप्ररूपणा रूपयापरिच्छिद्यन्ते अर्थायेन स आगमः। स चोक्तव्युत्पत्त्याऽवधिकेवलादिज्ञानरूपोऽपि भवति, अतस्तन्निराकरणार्थमिह शास्त्रपद मयुक्तम्। शास्यतेऽनेनेति शास्त्रम्।

गमिक श्रुत है। एव आचाराग आदि से लेकर दृष्टिवाद पर्यन्त समस्त श्रुत अगप्रविष्ट है ॥ १ ॥

'आगमसत्थ०' इत्यादि।

बुद्धि के आठ गुणों से युक्त होकर जो मनुष्यों द्वारा आगमशास्त्र का ज्ञान प्राप्त किया जाता है इसी का नाम श्रुतज्ञान लाभ है, ऐसा धीर वीर श्रुत केवलियों का कथन है। बुद्धि के आठ गुण अभी नीचे की गाथा द्वारा सत्रकार स्वय प्रकट करेंगे-आ-यथावस्थित प्ररूपणारूप मर्यादापूर्वक-गम-जीवादिक पदार्थ जिसके द्वारा जाने जाते हैं उसका नाम आगम है। आगम की जब इस प्रकार व्युत्पत्तिलभ्य अर्थ अवधिज्ञान मनः पर्यवज्ञान तथा केवलज्ञान मे भी घटित हो जाता है, कारण उनमें भी यथावस्थितप्ररूपणारूप मर्यादा रही हुए है। इस तरह इस व्युत्पत्तिलभ्य अर्थ मे अतिव्याप्ति दोष का प्रसग आता है सो यह प्रसग यहा उपस्थित न हो इसके लिये आगम के साथ सूत्रकार ने शास्त्रपद प्रयुक्त किया है। अवधिज्ञान आदि ज्ञानशास्त्र नही हैं। "शास्यतेऽनेन इति शास्त्रम्"

શ્રુત છે અને આચારાગ આદિથી લઈને દૃષ્ટિવાદ સુધીના સમસ્ત શ્રુત અગ પ્રવિષ્ટ શ્રુત છે ॥ ૧ ॥

"आगम सत्थ०" ઈત્યાદિ

બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી યુક્ત થઈને જે મનુષ્યો દ્વારા આગમશાસ્ત્રનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાય છે એનુ નામ શ્રુતજ્ઞાન લાભ છે, એવુ ધીર, વીર શ્રુત કેવળીઓનુ કથન છે બુદ્ધિના આઠ ગુણ નીચેની ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પોતે હમણા જ પ્રગટ કરશે -આ- યથાવસ્થિત પ્રરૂપણા રૂપ મર્યાદા પૂર્વક -ગમ- જીવાદિક પદાર્થને જેના દ્વારા જાણવામા આવે છે તેને આગમ કહે છે આગમની જો

આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ કરવામા આવે તો તે વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ અવધિ જ્ઞાન મન પર્યયજ્ઞાન તથા કેવળજ્ઞાનમા પણ ઘટાવી શકાય છે, કારણ કે તેમનામા પણ યથાવસ્થિત પ્રરૂપણારૂપ મર્યાદા રહેલ છે આ રીતે આ વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થમા અતિવ્યાપ્તિ દોષનો પ્રસગ આવે છે, તો આ પ્રસગ અહીં ઉપસ્થિત ન થાય તે માટે આગમની સાથે સૂત્રકારે શાસ્ત્રપદનો ઉપયોગ કર્યો છે અવધિ જ્ઞાન આદિ જ્ઞાનશાસ્ત્રો નથી "शास्यतेऽनेन इति शास्त्रम्" જેના દ્વારા શિક્ષા

अय भावः-संयतगात्रः सन् मौनं करोतीति । १ । द्वितीयो गुणः-हुंकारं करोति स्वीकार सूचक " हां " इत्यव्यक्त ध्वनिं करोतीत्यर्थः । २ । तृतीयो गुणः-बाढ-कारं करोति, बाढम्-एवमेतत्, नान्यथेत्युक्त्वा स्वीकारं करोतीत्यर्थः । ३ । चतुर्थो गुणः-प्रतिपृच्छां करोति अय भावः गृहीत पूर्वापर सूत्राभिप्रायवान् संशये सति किंचित् पृच्छति-'कथमेतत्' इति ४ । पञ्चमो गुणः-विमर्शं करोति-प्रमाण जिज्ञासां करोतीति भावः ५ । ततः-प्रसङ्गपरायणं भवति । प्रसङ्गश्च परायणं चेति समाहारः । अयमर्थः-पूर्वोक्त गुणयुक्तस्य श्रोतुः प्रसङ्गः=उत्तरगुणप्रसङ्गः, उत्तरगुण प्रसंगो भवति परायणं=पारगमनं शास्त्रस्य चेति षष्ठो गुणो भवति ६ । ततः सप्तमको= सप्तमो गुणः - परिनिष्ठा—संपूर्णता भवति । अयमर्थः—असौ श्रोता गुरुवत् परिनिष्ठितो भवतीत्यर्थः । गुरुवदनु भाषते एवेति भावः । ७ । अथवा—

शरीर को संयतकर मौनपूर्वक सुनता है, अर्थात बीच बीच मे बातचीत नहीं करता है १ । दूसरा गुण-हुंकार करता है, अर्थात् स्वीकृतिसूचक 'हाँ' ऐसी अव्यक्त ध्वनि करता है २ । तृतीयगुण-बाढंकार करता है, अर्थात्-'तहत्ति-तथेति' करता है ऐसा बोलता है कि-'जैसा आप कहते है वह वैसा ही है अन्यथा नही है' ऐसा कहकर शास्त्रोक्त विषय को मान्य करता है ३ । चतुर्थगुण-प्रतिपृच्छा करता है, अर्थात्-पूर्वापररूप से शास्त्र का अभिप्राय ग्रहणकर जब उसमे संशय उत्पन्न होता है तो 'हे भदन्त ! यह बात कैसे है ?' इस रूप से कुछ पूछता है ४ । पंचम-गुण-'इसमे क्या प्रमाण है ?' इस प्रकार का प्रमाण जिज्ञासारूप विमर्श करता है ५ । छठा गुण-फिर श्रोता उत्तरोत्तर गुणों की वृद्धि से शास्त्र का पारगामी होता है ६ । सातवाँ गुण-इस तरह श्रोता गुरु की तरह बोलनेवाला बन जाता है ७ । वास्तव मे तो यह शास्त्रश्रवण में सात

શરીરને સંયત કરીને મૌનપૂર્વક સાંભળે છે, એટલે કે વચ્ચે વચ્ચે વાતો કરતો નથી (૨) બીજો ગુણ-હુંકાર કરે છે એટલે કે સ્વીકૃતિસૂચક " હા " એવો અવ્યક્ત ધ્વનિ કરે છે (૩) ત્રીજો ગુણ-બાઢકાર કરે છે-એટલે કે "तहत्ति-तथेति" કહે છે એવું બોલે છે કે, " આપ જેમ કહો છો તેમ જ છે, અન્યથા નથી " આમ કહીને શાસ્ત્રોક્ત વિષયને માન્ય કરે છે (૪) ચોથો ગુણ-પ્રતિપૃચ્છા કરે છે, એટલે કે પૂર્વાપર રૂપે શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય ગ્રહણ કરીને જો તેમાં સંશય પેદા થાય તો " હે ભદન્ત ! આ વાત કેવી રીતે છે ? " આ રીતે કંઈક પૂછે છે (૫) પાંચમો ગુણ-" આમાં કયું પ્રમાણ છે " આ પ્રકારનો પ્રમાણજિજ્ઞાસા રૂપ વિમર્શ કરે છે (૬) છઠ્ઠો ગુણ-વળી શ્રોતા ઉત્તરોત્તર ગુણોની વૃદ્ધિથી શાસ્ત્રનો પારગામી થાય છે (૭) સાતમો ગુણ-આ રીતે શ્રોતા ગુરુની પ્રમાણે

समुत्पन्ने विनयनम्रतया गुरुमनः प्रसादयन् पुनः पृच्छति २, शृणोति-पृष्टः सन् गुरुर्यत् कथयति, तत् सावधानो भूत्वा शृणोति ३, च-पुन गृह्णाति-ग्रहणं करोति, शब्दतोऽर्थतश्च जानाति ४, अपि वा-ईहते-ईहां करोति, पूर्वापरविरोधेन पर्यालोचयति, किंचित् स्वबुद्ध्या उत्प्रेक्षते इति भावः ।५। तत -तदनन्तरम् अपोहते =निर्णयं करोति । ६ ॥ वा पुनः, धारयति=धारणां करोति ७ । सम्यक् करोति-धारणाऽनुरूपं कार्यं सम्यक् करोति, शास्त्रोक्तमनुष्ठानं सम्यगाचरतीत्यर्थः । यथोक्तानुष्ठानमपि श्रुतज्ञानप्राप्ति हेतुरिति भावः ॥ ८ ॥ श्रुतज्ञानावरणकर्मणः क्षयोपशमाज्जायमानत्वादिमे बुद्धेर्गुणा इत्युक्तम् ॥ ३ ॥

शास्त्रश्रोतु॰ सप्तगुणानाह-'मू य॰' इत्यादि । प्रथमो गुणः-मूकं शृणोति,

---

सेवा करना १ । गुरु द्वारा पाठित पाठ में संशय के होने पर बडी नम्रता के साथ गुरुजन का मन हर्षित करते हुए संशय की निवृत्ति के निमित्त पुनः पूछना २ । पूछने पर गुरुजन क्या कहते है यह बडी सावधानी से सुनना ३ । पश्चात् पूछे गये विषय का शब्द और अर्थपूर्वक अवधारण करना ४ । पश्चात् पूर्वापर विरोध न आवे इस रूप से उसकी पर्यालोचना करना ५ । बाद में उसका निश्चय करना ६ । कालान्तर में भी वह विषय विस्मृत न हो इस रूप से उसको धारण करना ७ । फिर धारणा के अनुसार शास्त्रोक्त अनुष्ठान को अपने जीवन मे उतारना ८। ये बुद्धि के आठ गुण है । ये आठ गुण श्रुतज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशम से पैदा होते है, इसलिये इन्हे बुद्धि के गुणरूप मे प्रगट किये हैं ॥३॥

अब शास्त्रकार शास्त्र सुननेवाले के सात गुण कहते हैं-'मूय॰' इत्यादि । प्रथमगुण-श्रोता शास्त्र को जब सुने तब बडी नम्रता के साथ

ગુરુની સેવા કરવી, (૨) ગુરુ દ્વારા પાઠિત પાઠમા સંશય આવતા ઘણી નમ્રતા પૂર્વક ગુરુજનનુ મન હર્ષિત કરતા સંશયનુ નિવારણ કરવા માટે ફરીથી પૂછવુ, (૩) પૂછતા ગુરુજન જે કહે તે સાવધાનીથી સાભળવુ, (૪) પછી પૂછેલ વિષયનુ શબ્દ અને અર્થપૂર્વક અવધારણ કરવુ, (૫) પછી પૂર્વાપર વિરોધ ન આવે તે રીતે તેની પર્યાલોચના કરવી, (૬) પછી તેનો નિશ્ચય કરવો, (૭) કાલાન્તરે પણ તે વિષય ભૂલાય નહીં તે રીતે તેને ધારણ કરવો, (૮) અને ધારણા પ્રમાણે શાસ્ત્રોકત અનુષ્ઠાનને પોતાના જીવનમા ઉતારવું, એ બુદ્ધિના આઠ ગુણ છે એ આઠ ગુણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પેદા થાય છે તેથી તેમને બુદ્ધિના ગુણરૂપે પ્રગટ કર્યા છે ॥૩॥

હવે શાસ્ત્રકાર શાસ્ત્ર સાભળનારના સાત ગુણ કહે છે-'મૂય॰' ઇત્યાદિ (૧) પ્રથમગુણ-શ્રોતા શાસ્ત્રનુ જ્યારે શ્રવણ કરે ત્યારે ઘણી નમ્રતાપૂર્વક

विमर्शः-पदार्थाना हेयोपादेयत्वेन विचारः पञ्चमाः। प्रसङ्गपरायणम्-प्रसङ्गेन=उत्तरोत्तर गुणवृद्धया परे=उत्कृष्टभावे अयनं=गमनं षष्ठः । ६ । सप्तमोविधि परिनिष्ठा-परि =समन्तात् निष्ठा=श्रद्धा परिनिष्ठा-वीतराग वचनेष्वविचलश्रद्धा । ७ ।

सूत्रे 'मूक' मित्यादौ सौत्रत्वान्नपुंसकत्वम् ॥ ४ ॥

श्रवणविधिरुक्तः, अधुना व्याख्यान विधिमाह—'सुत्तत्थो०' इत्यादि ।

उनसे उस विषय में पूछे ४ । पांचवी विधि-विमर्श करे, अर्थात्-पदार्थों के विषय में हेय और उपादेयरूप से जो विचार किया जाता है, अर्थात्-गुरु महाराज के वचनश्रवण के बाद जो श्रोता के अंतरंग में ऐसी विचारधारा उत्पन्न होती है कि-'यह पदार्थ ग्रहण करने योग्य है तथा यह पदार्थ त्यागने योग्य है, एवं इस पदार्थ पर हमारी उपेक्षावृत्ति रहनी चाहिये' इत्यादि रूप से परामर्श करे ५ । छठी विधि-प्रसंगपरायण होवे, अर्थात्-श्रोता के हृदय में सांसारिक पदार्थों के प्रति आसक्ति घटकर उनके प्रति विरक्ति बढे । इस तरह उत्तरोत्तर गुणों की वृद्धि से श्रोता का उनके त्यागने रूप उत्कृष्ट भाव में पहुंचना ६ । सातवी विधि-परिनिष्ठा होवे, अर्थात्-श्रोता के चित्त मे वीतराग प्रभु के वचनो मे अविचल श्रद्धा का होना ७ ॥ ४ ॥

श्रवणविधि कहकर अब सूत्रकार व्याख्यान की विधि प्रकट करते हैं—'सुत्तत्थो०' इत्यादि ।

પ્રશ્ન પૂછે (૪) પાંચમી વિધિ-વિમર્શ કરે એટલે કે-પદોના વિષયમા હેય અને ઉપાદેય રૂપે જે વિચાર કરાય છે, એટલે કે ગુરુમહારાજના વચન સાંભળ્યા પછી શ્રોતાના અંતરંગમા જે એવી વિચારધારા ઉત્પન્ન થાય છે કે, "આ પદાર્થ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે તથા આ પદાર્થ ત્યાગવા યોગ્ય છે, અને આ પદાર્થ પર અમારી ઉપેક્ષાવૃત્તિ રહેવી જોઈએ" ઇત્યાદિ રીતે પરામર્શ કરે (૫) છઠ્ઠી વિધિ-પ્રસંગ પરાયણ થાય-એટલે કે શ્રોતાના હૃદયમા સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે આસક્તિ ઘટીને તેમના તરફ વિરક્તિ વધે આ રીતે ઉત્તરોત્તર ગુણોની વૃદ્ધિથી શ્રોતાનુ તેમને ત્યાગવા રૂપ ઉત્કૃષ્ટ ભાવમા પહોંચવુ (૬) સાતમી વિધિ-પરિનિષ્ઠા થાય-એટલે કે શ્રોતાના ચિત્તમા વીતરાગ પ્રભુના વચનોમા અવિચલ શ્રદ્ધા થવી (૭) ॥ ૪ ॥

શ્રવણવિધિનુ વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર વ્યાખ્યાનની વિધિ પ્રગટ કરે છે-"સુત્તત્થો૰" ઇત્યાદિ

शास्त्रश्रवणेऽय सप्तविधो विधिर्भवति: - मूकः-मूकभाव'-आचार्यादिवाक्या परिसमाप्तौ मौनावलम्बनं प्रथमः । १ । हुङ्कारः - आचार्यादिवाक्यावसाने तदनुमोदनार्थे 'हा' इत्यव्यक्त ध्वनिकरण द्वितीयः । २ । बाढङ्कारः—'तथेति भदन्त!' इत्यादि वाचा वदङ्गीकरण तृतीयः । ३ । प्रतिपृच्छा- सशये समुत्पन्ने सति तन्निवारणार्थं वाक्यावसाने स विनय प्रच्छनं चतुर्थः । ४ ।

प्रकार की विधि है, जैसे-प्रथमविधि-आचार्य आदि गुरुजन जब शास्त्र का प्रवचन करें तब श्रोता का यह कर्तव्य है कि वह शास्त्रीय प्रवचन को सुनने के लिये सर्वप्रथम मौनावलम्बन करे, वहा इधर-उधर की बातें न करे । ध्यानपूर्वक आचार्य महाराज क्या प्रतिपादन कर रहे है इसको सुने १ । दूसरी विधि-जब वे अपने विषय का प्रतिपादन कर चुकें तब उनके द्वारा कथित विषय की अनुमोदना करने के लिये हुकार शब्द करे अर्थात् 'हाँ' ऐसा बोले २ । तीसरी विधि-बाढकार करे, अर्थात 'तहत्ति' कहकर उनके वचनों को स्वीकार करे, और यह प्रकाशित करे कि-हे भदन्त! आपने जो कुछ कहा है वह ऐसा ही है ३ । चौथी विधि-प्रतिपृच्छा करे, अर्थात् श्रोताओं को जब गुरु महाराज द्वारा प्रकाशित अर्थ मे किसी भी प्रकार का सशय हो जावे तो उसकी निवृत्ति के लिये जब वे अपना वक्तव्य समाप्त कर दें तब बडी नम्रता के साथ

બોલનાર થઈ જાય છે વાસ્તવમા તો શાસ્ત્રશ્રવણમા આ સાત પ્રકારની વિધિ છે, જેમકે-પ્રથમ વિધિ આચાર્ય આદિ ગુરુજન જ્યારે શાસ્ત્રનુ પ્રવચન કરે ત્યારે શ્રોતાની એ ફરજ છે કે તે શાસ્ત્રીય પ્રવચન સાભળવા માટે સૌથી પહેલા મૌન પાળે, ત્યા અહીતહીની વાતો ન કરે ધ્યાનપૂર્વક આચાર્ય મહારાજ શુ પ્રતિપાદન કરી રહ્યા છે તે સાભળે (૧) બીજી વિધિ-જ્યારે તેઓ પોતાના વિષયનુ પ્રતિપાદન કરી રહે ત્યારે તેમના દ્વારા કથિત વિષયનુ અનુમોદન કરવા માટે હુકાર શબ્દ કરે અથવા "હા" એવુ બોલે (૨) ત્રીજી વિધિ-બાઢકાર કરે, એટલે "तहत्ति-तथेति" કહીને તેમના વચનોનો સ્વીકાર કરે, અને એ જાહેર કરે કે, 'હે ભદન્ત! આપે જે કઈ કહ્યુ તે બરાબર છે" (૩) ચોથી વિધિ-પ્રતિપૃચ્છા કરે-એટલે કે શ્રોતાઓને જો ગુરુમહારાજ દ્વારા પ્રકાશિત અર્થ વિષે કોઈ પણ પ્રકારનો સશય થાય તો તેના નિવારણ માટે જ્યારે તેઓ તેમનુ વક્તવ્ય પૂરૂ કરે ત્યારે ઘણી નમ્રતાપૂર્વક તેમને તે વિષયમા

अथ षड्विंशतितम सूत्रोक्तानि (पृ० ३०१) उदाहरणानि वर्ण्यन्ते—

औत्पत्तिकीबुद्धिदृष्टान्ताः—

औत्पत्तिक्या बुद्धेरुदाहरणानि-' भरहसिल मिंढकुक्कुड ' इति गाथाया नाम मात्रतो निर्दिष्टानि । अधुना क्रमशस्तान्युदाहरणानि प्रदर्श्यन्ते । तत्र ' भरतशिला ' इति प्रथमो दृष्टान्तः । स चैवम्—

ज्ञान वर्णित हुआ । तात्पर्य इसका यह है कि, पहिले शिष्यने पूछा था कि, हे भदन्त ! अगप्रविष्ट का क्या स्वरूप है ? इसके उत्तर में आचार्य महाराजने यह कहा है कि " तदेतद् अगप्रविष्ट वर्णितम् " कि आचारांग आदि अगप्रविष्टका स्वरूप है । जब आचारांग आदिका वर्णन समाप्त हो चुका तो इस तरह अङ्गप्रविष्ट और अनगप्रविष्ट आदि का वर्णन हो चुकने पर श्रुतज्ञान का वर्णन पूर्णरूप से हो चुका है ऐसा जानना चाहिये । श्रुतज्ञान के इस पूर्ण वर्णन में ही परोक्षज्ञान का पूर्णवर्णन आ जाता है, अतः ' तदेतत् परोक्षज्ञान वर्णितम् " ऐसा आचार्यने कहा है ॥

॥ इति नदीसूत्र सपूर्ण ॥

अब छब्बीसवें सूत्र (पृ०३०१) में उक्त उदाहरणों का वर्णन किया जाता है—

॥ औत्पत्तिकी बुद्धि के दृष्टान्त ॥

औत्पत्तिकी बुद्धि के ऊपर जो उदाहरण " भरहसिल मिंढकुक्कुड " इस गाथामें नाम मात्र रूपसे सूचित किये गये हैं, वे अब क्रमशः प्रद-

तेनु तात्पर्य ए छे के, पहेला शिष्ये पूछ्यु हतु के " भदन्त ! अ गप्रविष्टनु शु स्वरूप छे ?" तेना उत्तरमा आचार्य महाराजे ए कह्यु छे के " तदेतद् अगप्रविष्ट वर्णितम् " आचाराग आदि अ गप्रविष्ट छे अने एज अ गप्रविष्टनु स्वरूप छे-ज्यारे आचाराग आदिनु वर्णन समाप्त थई गयु त्यारे आ रीते अ गप्रविष्ट अने अनगप्रविष्ट आदिनु वर्णन थई जता श्रुतज्ञाननु वर्णन स पूर्ण रीते थई गयु छे एम समजवु जोईए श्रुतज्ञानना आ पूर्ण वर्णनमा ज परोक्षज्ञाननु पूर्णवर्णन आवी जाय छे, तेथी " तदेतत परोक्षज्ञान वर्णितम् " एवु आचार्ये कह्यु छे

॥ इति नदीसूत्र सपूर्ण ॥

हवे छव्वीसमा सूत्र (पृ०३०१)मा कहेला उदाहरणोनु वर्णन करवामा आवे छे—

" औत्पत्तिकी बुद्धिना दृष्टान्तो "

औत्पत्तिकी बुद्धिना उपर जे उदाहरण " भरहसिल मिंढकुक्कुड " आ गाथामा नाम मात्रथी ज सूचित कराया छे ते हवे क्रमश बताववामा आवे

सूत्रार्थः–सूत्रार्थमात्रकथनरूप एव प्रथमोऽनुयोगः कार्यः। प्राथमिक शिष्याणां मोहो न भवेदित्येतदर्थं सूत्रार्थमात्रोपदेशः कर्तव्य इति भाव'। इह 'खलु' शब्दोऽवधारणार्थकः। द्वितीयोऽनुयोगः, निर्युक्तिमिश्रितः=सूत्रस्पर्शिक निर्युक्तिसहित', भणित'=कथितः। तृतीयोऽनुयोगश्च निरवशेष'=प्रसंगानुप्रसग प्रतिपादनपरः सूत्रार्थोभयनिर्युक्ति प्रभृतिपुरस्सर निरूपणरूप इत्यर्थ कथित। एषः–उक्तलक्षणः, विधिः प्रकारः, 'अणुओगे' इति–सूत्रस्य स्वाभिधेयेन सह अनुकूलो योगोऽनुयोगः–सूत्रार्थ व्याख्यानम्, तस्मिन् अनुयोगे, सूत्रार्थ व्याख्याने भवति। तदेतद् अङ्गप्रविष्ट वर्णितम् तदेतच्छ्रुतज्ञान वर्णितम्। तदेतत् परोक्षज्ञान वर्णितम् ॥सू०५८॥

॥ इति नन्दीसूत्र सम्पूर्णम् ॥

प्रथमविधि–प्राथमिक शिष्यजनों को सदेह उत्पन्न न हो, इसके लिये आचार्य आदि गुरुजन उन्हें सूत्र के अर्थमात्र का उपदेश देवें। यह 'सूत्रार्थ' नामका प्रथम अनुयोग है १। सूत्र के अर्थ को स्पर्श करनेवाली निर्युक्ति होती है, इससे मिश्रित प्रवचन करना यह निर्युक्ति मिश्रित नामका द्वितीय अनुयोग है २। सूत्र, अर्थ एव तदुभय (सूत्रार्थ) का तथा इनकी निर्युक्ति आदि का प्रवचन करना यह निरवशेष नामका तृतीय अनुयोग है ३। अनुयोग शब्द का अर्थ सूत्र अर्थ आदिका व्याख्यान करना है। इस व्याख्यानरूप अनुयोग में सूत्र का अपने अभिधेय के साथ अनुकूल योग–सम्बन्ध होता है, इसीलिये इसको अनुयोग कहा है ॥ ५ ॥

इस तरह अग प्रविष्टका वर्णन हुआ। इसका वर्णन समाप्त होने पर श्रुतज्ञान का वर्णन समाप्त हुआ। श्रुतज्ञानके इस पूर्णवर्णन मे परोक्ष-

પહેલી વિધિ–પ્રાથમિક શિષ્યજનોને સ દેહ પેદા ન થાય, તે માટે આચાર્ય આદિ ગુરુજન તેમને સૂત્રના અર્થમાત્રનો ઉપદેશ આપે આ "સૂત્રાર્થ" નામનો પહેલો અનુયોગ છે (૧) સૂત્રના અર્થનો સ્પર્શ કરનારી નિર્યુક્તિ હોય છે, તેનાથી મિશ્રિત પ્રવચન કરવુ તે "નિર્યુક્તિ મિશ્રિત" નામનો બીજો અનુયોગ છે (૨) સૂત્ર, અર્થ તથા તે બન્ને (સૂત્રાર્થ) નુ તથા તેમની નિર્યુક્તિ આદિનુ પ્રવચન કરવુ તે "નિરવશેષ" નામનો ત્રીજો અનુયોગ છે (૩) અનુયોગ એટલે સૂત્ર અર્થ આદિનુ વ્યાખ્યાન કરવુ આ વ્યાખ્યાનરૂપ અનુયોગમા સૂત્રનો પોતાના અભિધેયની સાથે અનુકૂળ યોગ–સ બ ધ હોય છે, તેથી તેને અનુયોગ કહે છે ॥ ૫ ॥

આ રીતે આ અ ગપ્રવિષ્ટનુ વર્ણન થયુ તેનુ વર્ણન પૂરૂ થતા શ્રુતજ્ઞાનનુ વર્ણન સમાપ્ત થયુ શ્રુતજ્ઞાનના આ પૂર્ણ વર્ણનમા પરોક્ષજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ

अथैकदा रोहकस्तस्या द्वेषावेशेन निशि सहसा स्वपितरमाह-भो भो पितः! पलायमानोऽय कश्चित् पुरुषो गच्छति, तं पश्य। बालकस्य वचन श्रुत्वा नटः स्वभार्यां प्रति शीलभङ्गशङ्कया प्रीति रहितो जातः। ततो नटभार्या चिन्तयामास-नूनमेतच्चरितं रोहकस्य, यन्मम पतिः प्रीत्या न सभापते। अन्यथा कथमकाण्ड एवाय मयि दोषाभावेऽपि पराङ्मुखो जातस्तस्माद् रोहक प्रसादयामि। एवं

एक दिनकी बात है कि रोहक ने सौतेली माता के द्वेष से प्रेरित होकर यों ही अपने पिता से रातमे कहा पिताजी! देखिये, देखिये, अपने घर से निकलकर कोई यह पुरुष दौडा हुआ बाहर जा रहा है। रोहक के मुख से ऐसा सुनकर नट के चित्तमे अपनी भार्या के प्रति शीलभग होने की आशका ने स्थान कर लिया। इस तरह वह उसमे स्नेहरहित बन गया। अपने पति की इस वृत्ति से उस सौतेली माता को बडा दुःख होने लगा। उसने सोचा-यह सब करामात रोहक पुत्र की है। देखो, पहिले मेरा पति मेरे प्रति कितना स्नेहाल था? अब तो यह मुझसे प्रीति-पूर्वक बोलता भी नही है। मै जब अपने विषय मे विचारती हू, तो मुझ में कुछ भी दोष नजर नहीं आता है, फिर विना कारण पति की अप्रीति का क्या कारण हो सकता है। ज्ञात होता है कि इस सबका मूल कारण एक रोहक ही है अत' उसको ही सबसे पहिले अब प्रसन्न कर लेना चाहिये, इसीमें मेरी भलाई है, इस प्रकार की विचारधारा से प्रेरित होकर

ત્યાર બાદ એક દિવસે અપરમાતાના દ્વેષથી પ્રેરાઈને રોહકે અમસ્તુ જ પોતાના પિતાને રાત્રે કહ્યુ-"પિતાજી, જુવો-જુવો, આપણા ઘરમાથી નીકળીને કોઈ પુરૂષ દોડતો દોડતો બહાર જાય છે" રોહકના મોઢે એવુ સાભળીને નટના મનમા પોતાની પત્ની ચારિત્રભ્રષ્ટ હોવાની શકાએ સ્થાન જમાવ્યુ તે રીતે તે તેનામા સ્નેહરહિત બન્યો પોતાના પતિની આ વૃત્તિથી તે અપરમાતાને ઘણુ દુખ થયુ તેણે વિચાર્યું "આ બધી રોહકની જ કરામત છે જુઓ, પહેલા મારા પતિ મારા પ્રત્યે કેટલા બધા સ્નેહાળ હતા! હવે તો તેઓ મારી સાથે પ્રેમથી બોલતા પણ નથી હું જો મારી બાબતમા વિચાર કરૂ છુ તો મને મારો કોઈ પણ દોષ દેખાતો નથી તો વિના કારણ પતિની અપ્રીતિનુ શુ કારણ હોઈ શકે? એવુ લાગે છે કે આ બધાનુ મૂળ કારણ એક રોહક જ છે, તો સૌથી પહેલા તેને જ પ્રસન્ન કરી લેવો જોઈએ, તેમાજ મારૂ હિત છે" આ પ્રકારની વિચારધારાથી પ્રેરાઈને

आसीत् कश्चिदुज्जयिनी नगर्याः समीपे नटानां ग्रामः । तत्र भरतो नाम नटः प्रतिवसति । तस्य भार्या मृता । रोहक नामकस्तत्पुत्रः आसीत् ।

अथ भार्याया मृताया भरतेन द्वितीया भार्या कृता । साच रोहकं प्रति सम्यग् न वर्तते, ततो रोहकेणोक्तम्-मातर्मया सह सम्यग् न वर्तसे, तदेतस्य फल ज्ञास्यसि । ततस्तया कथितम्-अरे रोहक ! किं करिष्यसि ? । रोहकोऽब्रवी-एव करिष्यामि यथा मच्चरणोपरि पतिष्यसि ।

शित किये जाते हैं-उनमें "भरतशिला" यह प्रथम दृष्टान्त इस प्रकार है—

उज्जयिनी नगरी के पास एक नटों का गाव था । उसमें "भरत" इस नाम का नट रहता था । उसकी पत्नी मर चुकी थी । उससे उसको एक पुत्र प्राप्त हुआ था, जिसका नाम रोहक था । पत्नी विना घर का काम चलना बड़ा कठिन है ऐसा समझ कर उसने अपना दूसरा विवाह कर लिया । सौतेली माता होने के कारण उसका व्यवहार रोहक के साथ ठीक नही बैठता था । एक दिन सौतेली माताके दुर्व्यवहार से अप्रसन्न होकर रोहक ने उससे कहा-हे माता ! ध्यान रखना, यदि तुम मेरे साथ ठीक २ व्यवहार नही करोगी, तो इसका फल एक न एक दिन तुम्हें भोगना ही पडेगा । रोहक की इस बात को सुनकर सौतेली माता को क्रोध चढ़ गया । वह बोली—अरे रोहक ! तू मेरा क्या करेगा ? रोहकने कहा क्या करेगा ? वह करूँगा जिससे तू मेरे चरणों में पडेगी ।

છે તેઓમા "भरतशिला" આ પહેલુ દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

ઉજ્જયિની નગરી પાસે નટલોકોનુ એક ગામ હતુ તેમા "ભરત" નામનો નટ રહેતો હતો તેની પત્ની મરી ગઈ હતી તેનાથી તેને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, જેનુ નામ રોહક હતુ પત્ની વિના ઘરનુ કામ ચાલવુ ઘણુ મુશ્કેલ છે એમ માનીને તેણે પોતાનો બીજો વિવાહ કર્યો અપરમાત હોવાને કારણે રોહકની સાથે તેનુ વર્તન બરાબર હતુ નહીં એક દિવસ અપરમતા ના દુર્વ્યવહારથી નાખુશ થઈને રોહકે તેને કહ્યુ–"હે માતા ! ધ્યાન રાખો, જો તમે મારી સાથે યોગ્ય વર્તન નહીં રાખો તો તેનુ ફળ તમારે કોઈ દિવસે જરૂર ભોગવવુ પડશે" રોહકની આ વાત સાભળીને અપરમાતાને ઘણો ક્રોધ થયો તે બોલી,–"અરે રોહક ! તુ મને શુ કરી શકીશ ?" રોહકે કહ્યુ–" શુ કરીશ ? એવુ કરીશ કે જેથી તુ મારે પગે પડીશ "

गच्छति। ततः स्वबालकस्य वचनं निशम्य भरतः परपुरुषप्रवेशशङ्कया खड्गमुद्यम्य धावमानो वदति-वद पुत्र! कुत्रासौ पुरुषः। ततो रोहकः पितुरन्तिके बालभावं प्रकटयन् निजच्छायां प्रदर्शयन्नाह-एष पुरुषो गच्छतीति। ततो भरतो रोहकं पृच्छति-पूर्वं त्वत्प्रदर्शितः पुरुषः कीदृश आसीत्?, रोहकेणोक्तम्-सोऽयमेवास्ति। ततो भरतश्चिन्तयति-धिङ्माम्, यदहं बालकवचनां दलीकृसभाव्य दोषरहितायाः प्रियाया अप्रियं कृतवानिति, ततोऽसौ पश्चात्तापं कृत्वा तस्यां सानुरागो जातः। रोहकोऽपि-'कदाचिदेषा पूर्वविप्रियकारिणं मां विषादिना मारयिष्यतीति' निचिन्त्य पित्रा सहैव भुङ्क्ते, न तु केवलः।

है। अपने पुत्र रोहक की इस बात को सुनकर भरत ने सहसा गृह में पर-पुरुष के प्रवेश की आशंका से उसे मारने के लिये अपनी तलवार म्यान से बाहर निकाल ली, और आवेग से दौड कर कहने लगा-बेटा! बतला वह पुरुष कहां है। रोहक ने पिता की इस सहसावृत्ति को देखकर पास मे जाकर अपनी छाया बतलाते हुए कहा-पिताजी! देखिये, यह रहा वह पुरुष। भरत ने रोहक की इस बालोचित लीला को देख कर आश्चर्य के साथ पूछा-तो क्या तूने जिस पुरुष के विषय में पहिले मुझसे कहा था वह भी ऐसा ही था? हां ऐसा ही था। इस प्रकार रोहक का उत्तर सुन कर भरत ने विचार किया, मुझ मूर्खको धिक्कार है। व्यर्थ ही मैंने बालक के कहने मे आकर निर्दोष अपनी पत्नी को दूषित मान कर कष्ट पहुचाया। इस तरह अपनी पत्नी को निर्दोष जानकर अब भरत पहिले की तरह उसके साथ प्रेममय व्यवहार करने लगा। इधर रोहक ने यह विचार

આ વાત સાભળીને ભરતે સહસા ઘરમા પરપુરુષના પ્રવેશની આશકાથી તેને મારવાને માટે પોતાની તલવારને મ્યાનમાથી બહાર કાઢી, અને આવેગપૂર્વક દોડતો કહેવા લાગ્યો, "બેટા! બતાવ, તે પુરૂષ ક્યા છે?" રોહકે પિતાનુ આ સાહસ જોઈને તેમની પાસે જઇને પોતાનો પડછાયો બતાવીને કહ્યુ "પિતાજી જુઓ, આ રહ્યો તે પુરૂષ!" ભરતે રોહકની તે બાલોચિત લીલા જોઈને આશ્ચર્ય સાથે પૂછ્યુ, "શુ તે જે પુરૂષને વિષે પહેલા મને કહ્યુ હતુ તે પણ આવો જ હતો?" "હા, એવો જ હતો" આ પ્રમાણે રોહકનો જવાબ સાભળીને ભરતે વિચાર કર્યો, ધિક્કાર છે મને મૂર્ખને નકામી મે બાળકની વાત સાચી માનીને મારી નિર્દોષ પત્નીને દોષિત માનીને તેને દુ ખ પહોચાડ્યુ " આ રીતે પોતાની પત્નીને નિર્દોષ માનીને હવે ભરત પહેલાની જેમ તેની સાથે પ્રેમમય વર્તન રાખવા

विचिन्त्य सा रोहकमाह-वत्स ! किमिदं त्वयाकृतम् । तव पिता मयि प्रतिकूलो जातः । रोहकः प्राह-किमिति मयि भवत्या सम्यग् न वर्तितम् ? । तयोक्तम्-इत ऊर्ध्वं तव विप्रियं नाचरिष्यामि । ततो रोहकः प्राह-भव्य तर्हि, तथा यतिष्ये यथा मम पिता त्वयि सुप्रसन्नः स्यात् ।

अथान्यदा रोहको निशि चन्द्रिकाप्रकाशे निजच्छायामङ्गुल्यग्रेण दर्शयन् बाल भावेन पितुः शङ्कामपनेतुकामः पितरमब्रवीत्-भो भो पितः ? पश्य एष पुरुषो

उसने रोहकसे कहा-पुत्र ! यह तूने क्या किया जो अपने पिताको मेरे प्रति अप्रसन्न कर दिया ? । रोहक ने सुनकर कहा तुमने जैसा किया उसका अब फल भोगो । क्यों नहीं तुम मेरे प्रति सद्व्यवहार करती हो ? रोहक की बात ध्यान में रखकर सौतेली माता बोली-बेटा ! जो कुछ हुआ सो हुआ, अब आगे ऐसा नहीं होगा, मैं तुम्हारा किसी भी प्रकार का अनिष्ट नहीं करूँगी, और न अब तुमसे विरुद्ध होकर ही चलूँगी। सौतेली माता के मन्तव्य से सहमत होकर रोहक ने उससे कहा-अच्छी बात है, अब मैं इस प्रयत्नमें रहूंगा कि जिससे पिता का स्नेह तुम पर पूर्ववत् हो जाय ।

अब एक समय की बात है कि रोहक चादनी रात में पिता की पास बैठा हुआ था । उस समय पास में और कोई था नहीं, सहसा बालसुलभ चपलता से उस चादनी के प्रकाशमें अपनी छाया देखकर उसने अगुली के इशारे से पिता से कहा-पिताजी ! देखिये, वह पुरुष यह जा रहा

तेणे रोहकने कह्यु, "बेटा ! एवु ते शु कर्यु छे के तारा पिता मारा तरफ अप्रसन्न रहे छे ?" रोहके जवाब आप्यो, "ते जे कर्यु छे तेनु फळ हवे तु भोगव कारण के तु मारा प्रत्ये अयोग्य व्यवहार करे छे " रोहकनी वात साभळीने अपरमाताए कह्यु, "बेटा ! जे थयु ते थयु, हवे आगळ एवु नही बने, हु तारु कोई पण रीते अनिष्ट नही करु, अने हवेथी तारी विरुद्ध चालीश नही " अपरमाताना मतव्य साथे सहमत थईने रोहके तेने कह्यु, "घणु सरस, हवे हु एवो प्रयत्न करीश के जेथी मारा पितानो तारी पर पूर्ववत् प्रेम थई जाय "

हवे एक समयनी वात छे रोहक चादनी रात्रे पितानी साथे बेठो हतो त्यारे तेमनी पासे बीजु कोई न हतु सहसा बालसुलभ चपळताथी ते चादनीना प्रकाशमा पोतानो पडछायो जोईने तेणे आगळीना ईशाराथी पिताने कह्यु, "पिताजी ! जुओ, आ ते पुरुष जई रह्यो छे पोताना पुत्र रोहकनी

गच्छ। नृपेणोक्तम्-किं कारणम्?। रोहकः प्राह-मया लिखितमिदं राजभवनं किं न पश्यसि। ततः स राजा कौतुकवशात् तल्लिखितां नगरीं विलोक्य पृच्छति-भो बालक! अन्यदापि किं त्वया नगरीयं दृष्टा? रोहकोऽवदति-पूर्वमियं नगरी मया न दृष्टा, केवलमद्यैवग्रामादिहागतोऽस्मि। ततोनृपेण चिन्तितम्-अहो! बालकस्य कीदृशः प्रज्ञातिशयः। अथ नृपः पृच्छति-भो बालक! किं ते नाम, कुत्र च वासस्थानम्?। बालकेनोक्तम्-रोहक इति मदीयं नाम, एतन्नगरी समीपवर्तिनि नटाना ग्रामे निवसामि।

राजन्! इस मार्ग से होकर आप न जाइये। राजा ने न जाने का कारण ज्यों ही रोहक से पूछा तो वह कहने लगा-क्या आप नही देख रहे है कि यहा मेरे द्वारा बनाया हुआ यह राजभवन है जो आपके चलने से खराब हो जायगा। राजा ने उसकी बात मान ली और बडे कौतुक से उसके द्वारा चित्रित राजनगरी को देखकर पूछा-बालक! क्या तुमने पहिले कभी यह नगरी देखी है? राजा की बात सुनकर रोहक ने उत्तर दिया-महाराज! इसके पहिले मैंने कभी भी इस नगरी को नही देखा है। मै तो आज ही ग्राम से यहा आया हू। रोहक की बात से प्रसन्न होकर राजा ने विचार किया कि, अहो! इस बालक की प्रज्ञा कितनी अतिशयवाली है! अच्छा, अब इसका नाम-ठाम भी तो पूछं, राजा ने कहा-बालक! तेरा नाम क्या है?। कहां रहता है?। बालक ने उत्तर दिया- मेरा नाम रोहक है, और आपकी इस नगरी के पास की-नटो की वसती मे रहता हू।

કહ્યુ, "હે રાજન્! આ માર્ગેથી આપ જશો નહીં" રાજાએ ન જવાનુ કારણ જેવુ રોહકને પૂછ્યુ કે તેણે કહ્યુ "શુ આપ જોતા નથી કે અહીં મે બનાવેલ આ રાજભવન છે જે આપના ચાલવાથી બગડશે" રાજાએ તેની વાત માની લીધી અને ભારે કૌતુક સાથે તેના વડે ચિત્રિત રાજનગરીને જોઇને પૂછ્યુ, "બાળક! તે પહેલા કદી આ નગરી જોઈ છે?" રાજાની વાત સાભળીને રોહકે જવાબ આપ્યો, "મહારાજ! આ અગાઉ મે કદી પણ આ નગરી જોઈ નથી હુ તો આજે જ ગામડેથી અહીં આવ્યો છુ" રોહકની વાતથી ખુશી થઇને રાજાએ વિચાર કર્યો કે "અહો! આ બાળકની પ્રજ્ઞા કેટલી બધી વિશાળ છે! ઠીક, હવે તેનુ નામઠામ તો પૂછુ" રાજાએ કહ્યુ હે બાળક! તારૂ નામ શુ છે? તુ કયા રહે છે?" બાળકે જવાબ આપ્યો, "મારૂ નામ રોહક છે અને આપની આ નગરી પાસેના નટોના ગામમા હુ રહુ છુ"

अथैकदा कार्यवशात् पित्रा सह रोहकः समीपवर्तिनीमुज्जयिनीं गतः, स देव नगरीमिवोज्जयिनीं विलोक्यातीव हृष्टो जातः। ततः पित्रैव सह नगरीतो निष्क्रान्तः। पिता च तत्र नगर्यां 'किमपि विस्मृत'-मिति कृत्वा रोहकं क्षिप्रा नदी तटेऽवस्थाप्य तदानेतुं पुनरपि नगरीं प्राविशत्। रोहकेणापि च तत्र क्षिप्रानदीतटोपरि बालभावेन सपूर्णोज्जयिनी नगरी सिकताभिरालिखिता।

इतश्च राजाऽश्वारूढः कथचिदेकाकी भूतस्तेन पथा गन्तु प्रवृत्त। तदा रोहकः स्वलिखितगनरीमध्यभागेन समागच्छन्त त नृप वदति-राजन्! अनेन पथा मा

किया कि शायद सौतेली माता कदाचित् पूर्व विरोध के कारण मुझे विष आदि देकर न मार डाले, इसलिये वह इस विचार से प्रेरित हो अपने पिता भरतके ही साथ भोजन करने के लिये जाने लगा, अकेला नही।

एक दिनकी बात है कि, पिता को उज्जयिनी में किसी कार्यवश जाना था, सो रोहक भी उसके साथ गया। देवनगरी के समान उज्जयिनी नगरी को देखकर रोहक के चित्त में बडा विस्मय हुआ। जब वह वहा से चला तो पिता चलते समय वहा अपनी कोई चीज भूल आया था इसलिये वह उसके लाने के लिये नगरी में वापिस आते समय रोहक को सिप्रा नदी के तट पर ठहरा दिया। रोहक ने वहा तट पर बालुका से सपूर्ण उज्जयिनी का चित्र अकित कर दिया। इतने मे वहा का राजा घोडे पर चढ़कर अकेला ही उस रास्ते से आ निकला। अपने द्वारा चित्रित उस बालुका की नगरी के मध्य भाग से निकलकर जाते हुए राजा को देखकर रोहक ने कहा-

લાગ્યો હવે રોહકે એવો વિચાર કર્યો કે કદાચ આ અપરમાતા આગળના વિરોધને કારણે મને વિષ આદિ આપીને મારી નાખશે તેથી તે એ વિચારથી પ્રેરાઈને પોતાના પિતા ભરતની સાથે જ ભોજન કરવા જવા લાગ્યો, એકલો નહીં

એક દિવસે તેના પિતાને કોઈ કાર્ય માટે ઉજ્જયિની જવાનું થયુ, તો રોહક પણ તેની સાથે ગયો દેવનગરી જેવી ઉજ્જયિની નગરીને જોઈને રોહકના મનમા ભારે નવાઈ થઈ જ્યારે ત્યાથી ઉપડયા ત્યારે પિતા ઉપડતી વખતે પોતાની કોઈ વસ્તુ નગરીમા ભૂલી આવ્યો હતો તેથી તે રોહકને સિપ્રા નદીને કિનારે બેસાડીને, તેને લાવવા માટે નગરીમા પાછો ફર્યો રોહકે ત્યા કાઠા પર રેતીની મદદથી આખી ઉજ્જયિની નગરીનુ ચિત્ર દોર્યું એવામા ત્યાનો રાજા ઘોડેસ્વાર થઈને એકલો જ તે રસ્તેથી નીકળ્યો પોતે ચિત્રેલ તે રેતીની નગરીના મધ્ય ભાગમાથી નીકળીને જતા હતા તે રાજાને જોઈને રોહકે

गच्छ। नृपेणोक्तम्-किं कारणम्?। रोहकः प्राह-मया लिखितमिदं राजभवनं किं न पश्यसि। ततः स राजा कौतुकवशात् तल्लिखितां नगरीं विलोक्य पृच्छति-भो बालक! अन्यदापि किं त्वया नगरीयं दृष्टा? रोहकोवदति-पूर्वमियं नगरी मया न दृष्टा, केवलमद्यैवग्रामादिहागतोऽस्मि। ततोनृपेण चिन्तितम्-अहो! बालकस्य कीदृशः प्रज्ञातिशयः। अथ नृपः पृच्छति-भो बालक। किं ते नाम, कुत्र च वासस्थानम्?। बालकेनोक्तम्-रोहक इति मदीयं नाम, एतन्नगरी समीपवर्तिनि नटाना ग्रामे निवसामि।

राजन्! इस मार्ग से होकर आप न जाइये। राजा ने न जाने का कारण ज्यों ही रोहक से पूछा तो वह कहने लगा-क्या आप नही देख रहे हैं कि यहा मेरे द्वारा बनाया हुआ यह राजभवन है जो आपके चलने से खराब हो जायगा। राजा ने उसकी बात मान ली और बडे कौतुक से उसके द्वारा चित्रित राजनगरी को देखकर पूछा-बालक! क्या तुमने पहिले कभी यह नगरी देखी है? राजा की बात सुनकर रोहक ने उत्तर दिया-महाराज! इसके पहिले मैंने कभी भी इस नगरी को नही देखा है। मैं तो आज ही ग्राम से यहां आया हू। रोहक की बात से प्रसन्न होकर राजा ने विचार किया कि, अहो! इस बालक की प्रज्ञा कितनी अतिशयवाली है! अच्छा, अब इसका नाम-ठाम भी तो पूछ, राजा ने कहा-बालक! तेरा नाम क्या है?। कहा रहता है?। बालक ने उत्तर दिया- मेरा नाम रोहक है, और आप की इस नगरी के पास की-नटो की बसती में रहता हू।

કહ્યુ, “હે રાજન્! આ માર્ગેથી આપ જશો નહીં” રાજાએ ન જવાનુ કારણ જેવુ રોહકને પૂછયુ કે તેણે કહ્યુ “શુ આપ જોતા નથી કે અહી મે બનાવેલ આ રાજભવન છે જે આપના ચાલવાથી બગડશે” રાજાએ તેની વાત માની લીધી અને ભારે કૌતુક સાથે તેના વડે ચિત્રિત રાજનગરીને જોઇને પૂછયુ, “બાળક! તે પહેલા કદી આ નગરી જોઈ છે?” રાજાની વાત સાભળીને રોહકે જવાબ આપ્યો, “મહારાજ! આ અગાઉ મે કદી પણ આ નગરી જોઈ નથી હુ તો આજે જ ગામડેથી અહીં આવ્યો છુ” રોહકની વાતથી ખુશી થઇને રાજાએ વિચાર કર્યો કે “અહો! આ બાળકની પ્રજ્ઞા કેટલી બધી વિશાળ છે! ઠીક, હવે તેનુ નામઠામ તો પૂછુ” રાજાએ કહ્યુ હે બાળક! તારૂ નામ શુ છે? તુ કયા રહે છે?” બાળકે જવાબ આપ્યો, “મારૂ નામ રોહક છે અને આપની આ નગરી પાસેના નટોના ગામમા હુ રહુ છુ”

अत्रान्तरे रोहकस्य पिता तत्रागत्य पुत्रेण सह स्वग्रामं प्रतिचलितः। राजा च स्वस्थानमागत्य चिन्तयति-'ममैकोनानिपञ्चशतानिमन्त्रिणःसन्ति, यदि मन्त्रिमण्डले कश्चिदेको महामतः परमो मन्त्री भवेत् तदा मम राज्यं सुखेन वर्धेत। बुद्धिबल सम्पन्नो हि नृप प्रायः सेनादिबलन्यूनोऽपि शत्रुतः पराजयं न लभते' एवं चिन्तयित्वा स राजा रोहकबुद्धि परीक्षार्थमुद्यतो बभूव।

एकदा स राजा तद्ग्रामनिवासिनः प्रधानपुरुषानादिष्टवान्-'युष्मद्ग्रामस्य बहिरतीव महती शिला वर्तते, तामनुत्पाट्य राजयोग्यमण्डपं कुरुत'। ततस्तद्ग्राम

इतने में ही रोहक का पिता भी उज्जयिनी से लौटकर वापिस वहा आ गया और अपने पुत्र रोहक के साथ ग्राम की ओर चल दिया। राजा भी वहा से चला गया। अपने स्थानपर आकर राजा ने विचार किया-मेरे चारसौ निन्यानवे ४९९ मन्त्री हैं। इस विशाल मन्त्रीमडल मे कम से कम एक ऐसा महाप्रज्ञाशाली मन्त्री अवश्य होना चाहिये जो इस राज्य की अनायास वृद्धि करने में सहायक हो। यह बात प्रायः मानी हुई है कि, राजा भले ही सेनादिबल से न्यून हो पर यदि वह बुद्धि बल से युक्त है तो कभी भी शत्रु से पराजित नही किया जा सकता। इस विचार से प्रेरित होकर राजा ने रोहक की बुद्धि की परीक्षा करने का प्रयत्न प्रारम्भ कर दिया। राजा ने एक दिन नट ग्रामवासियों के प्रधान व्यक्तियो को बुलाकर कहा कि, आप लोगों के गांव के बाहिर एक बहुत बडी शिला है, सो तुम सब उसके बिना उखाडे ही एक राज

એટલામા જ રોહકના પિતા પણ ઉજ્જયિની જઈને ત્યા પાછા આવી ગયા અને પોતાના પુત્ર રોહકની સાથે પોતાના ગામ તરફ ઉપડયા રાજા પણ ત્યાથી ચાલ્યો ગયો પોતાના સ્થાને જઈને રાજાએ વિચાર કર્યો" મારા ચારસો નવાણુ (૪૯૯) મત્રી છે આ વિશાળ મત્રીમડળમા એક એવો મહાપ્રજ્ઞાશાળી મત્રી અવશ્ય હોવો જોઈએ કે જે આ રાજ્યની અનાયાસ વૃદ્ધિ કરવામા સહાયક થાય સામાન્ય રીતે આ વાતને બધા માન્ય કરે છે કે રાજા પાસે ભલે સેનાદિ બળ ન્યૂન હોય પણ જો તે બુદ્ધિબળથી યુક્ત હોય તો શત્રુ તેને કદી પણ પરાજિત કરી શકતો નથી" આ વિચારથી પ્રેરાઈને રાજાએ રોહકની બુદ્ધિની કસોટી કરવાના પ્રયત્ન શરૂ કર્યા રાજાએ એક દિવસ નટ ગ્રામવાસીઓના આગેવાનોને બોલાવીને કહ્યુ "આપના ગામ બહાર એક ઘણી જ મોટી શિલા છે તો તમે બધા તેને ઉખાડયા વિના એક મોટો રાજમડપ ત્યા તૈયાર કરો" રાજાની તે આજ્ઞા સાભળીને તે બધા લોકો ચિન્તિત થઈને

वासिनो लोकाः राज्ञ आदेशं श्रुत्वा कथमेव मण्डपं कर्तुं पारयाम इति चिन्तया व्याकुलीभूता एकत्र कुत्रचिद् ग्रामस्य वहिर्भागे समागत्य सभां कृतवन्तः। तत्राय विचारः प्रस्तुतः-अस्माभिः किमिदानीं कर्तव्यम्, दुष्करोऽयं नृपादेशः, असंपन्ने च नृपादेशे महाननर्थः समापतेदिति। एवं चिन्तयतां तेषां मध्याह्नकालः-समागतः। तदा रोहकस्य पिता ग्रामसभायामासीदिति तेन विना रोहको न भुङ्क्ते। क्षुधया पीडितो रोहकः पितुः सन्निधौ समागत्याह-पितः? क्षुधया पीडितोऽस्मि गच्छ गृहं भोजनाय। भरतः प्राह-वत्स! सुखितोऽसि, किंचिदपि ग्रामकष्टं न जानासि।

योग्य मण्डप तयार करो। राजा की इस आज्ञाको सुनकर वे सब लोग चिन्तित होकर परस्पर में विचार करने लगे कि, कहो भाई! यह काम कैसे हो सकेगा? विचारविनिमय के लिये उन्होंने गांव के बाहिर एक सभा का आयोजन किया। अपनी २ विचारधारा सुनाने के बाद यह विचार बडे जोर से वहां चलने लगा कि, भाई! कहो, अब क्या करना चाहिये? राजा की उक्त आज्ञा महान् दुष्कर है। यदि इसकी पूर्ति हम लोगों से नहीं हो सकी तो यह भूलने की बात नहीं है कि, राजाकी तरफ से हम लोगो पर अनेक अनर्थों की वर्षा न हो इस प्रकार विचार चलते २ मध्याह्नकाल हो गया। खानेपीने की भी चिन्ता लोगों के चित्त से चली गई। सभा में रोहक के पिताजी भी सम्मिलित थे। इधर रोहकने घर पर विचार किया कि मैं विना पिता के कैसे भोजन करूं? भूख मुझे सता रही है, न मालूम वे कब घर आयेगे। इस लिये मैं स्वयं ही जाकर

પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા કે કહો ભાઇ, આ કામ કેવી રીતે થઈ શકશે? વિચારવિનિમય માટે તેમણે ગામની બહાર એક સભા પણ બોલાવી પોત પોતાની વિચારધારા સંભળાવ્યા પછી વિચાર ઘણા જોરથી ત્યાં ચાલવા લાગ્યો કે ભાઈ! કહો હવે શું કરવું જોઇએ? રાજાની તે આજ્ઞાનું પાલન કરવું ઘણું દુષ્કર છે જો આપણે તેનું પાલન નહીં કરીએ તો એ ભૂલવા જેવું નથી કે રાજાની તરફથી આપણા ઉપર અનેક મહાન અનર્થોની વર્ષા થશે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મધ્યાહ્નકાળ થયો. લોકોના ચિત્તમાંથી ખાવાપીવાની ચિન્તા પણ ચાલી ગઈ સભામાં રોહકના પિતા પણ હાજર હતા હવે ઘેર રોહકે વિચાર કર્યો કે "પિતાજી વિના હું કેવી રીતે ભોજન કરૂં? ક્ષુધા મને સતાવી રહી છે શી ખબર તેઓ ક્યારે ઘેર પાછા આવશે? તો હું જાતે જ ત્યાં જઇને તેમને બોલાવી લાવું" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે સભામાં પિતાની પાસે ગયો.

राजा पृच्छति—कस्येय बुद्धिः ? । ग्रामवासिभिरुक्तम्—हे देव । भरतपुत्रस्य रोहकस्येयं बुद्धिः ।

॥ इति प्रथमो भरतशिलादृष्टान्तः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयो मेषदृष्टान्तः—

ततो राजा रोहकबुद्धि परीक्षार्थं ग्राम्यपुरुषान् प्रतिमेषमेक मेषितवान्, आदिष्टवांश्च । एष यावत्पलप्रमाणः सम्प्रति वर्तते, पश्चात् क्रमेऽपि तावत्-पलप्रमाण एव युष्माभिः समर्पणीयो न न्यूनो नाप्यधिक इति । ततस्तद्ग्रामनिवासिनः सर्वे पुरुषा राजादेश श्रुत्वा व्याकुलीभूता बहिः सभायां रोहकमाहूय सादरमुक्तवन्तः-

कराया तो राजा को बड़ा आश्चर्य हुआ । राजा ने कहा–इसमें किसकी बुद्धि ने काम किया है ? सब ने सब एक स्वर से कहा कि, महाराज ! भरत के पुत्र रोहक की बुद्धि ने ॥

॥ यह भरतशिला नामक प्रथम दृष्टान्त ॥ १ ॥

अब इसी पर दूसरा मेष दृष्टान्त कहते हैं—

पुनः रोहक की बुद्धि की परीक्षा करने के भाव से प्रेरित होकर राजा ने उन ग्रामवासियों के पास एक मेंढ़ा भेजा, और साथ में यह भी कहला भेजा कि, देखो, इस मेढे का जितना वजन है वह उतना ही रहना चाहिये, एक रत्तीभर भी घटना-बढना नहीं चाहिये । खाने को खूब घास आदि इसको मिलते रहे, इस व्यवस्था में कोई खामी न रहे । यह एक पक्ष तक ही तुम्हारे पास रखा जायगा । अधिक दिनों तक नहीं ।

બન્યો તે વાતની રાજાને માહિતી આપી ત્યારે રાજાને ઘણુ અચરજ થયુ રાજાએ કહ્યુ, "આમા કોની બુદ્ધિએ કામ કર્યુ છે ?" બધાએ એકી અવાજે કહ્યુ, "હે મહારાજ ! ભરતના પુત્ર રોહકની બુદ્ધિએ "

॥ આ ભરતશિલા નામનુ પહેલુ દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧ ॥

હવે તેના પર બીજુ મેષદૃષ્ટાંત કહે છે—

વળી રોહકની બુદ્ધિની કસોટી કરવાની વૃત્તિથી પ્રેરાઈને રાજાએ તે ગામવાસીઓ પાસે એક ઘેટુ મોકલ્યુ, અને સાથે એમ પણ કહેવરાવ્યુ કે "જુઓ, આ ઘેટાનુ જેટલુ વજન છે એટલુ જ વજન રહેવુ જોઈએ, એક રતીભાર વધવુ-ઘટવુ ન જોઈએ તેને ખાવા માટે ખૂબ ઘાસ આદિ મળતુ રહેવુ જોઈએ, તે વ્યવસ્થામા કોઈ પણ ખામી રહેવી જોઈએ નહીં આ ઘેટુ એક પખવાડિયા સુધી તમારી પાસે રહેશે, વધારે દિવસો સુધી નહીં રાજાની

वत्स ! पूर्वं त्वया स्वबुद्धिबलेन वय राजदण्डतो मोचिताः, अद्य पुनः स्वबुद्ध्या ग्रामकष्टं निवारय । इत्युक्त्वा ते दुष्कर नृपादेश रोहकाय निवेदयामासुः । ततो रोहकः प्राह—पञ्जरस्थं व्याघ्र प्रत्यासन्न कृत्वा मेषमेन यवसदानेन पोषय यवस हि भुञ्जानः खल्वेष दुर्बलो न भविष्यति, व्याघ्र च दृष्ट्वा न वृद्धिं प्राप्स्यति । ततो

राजा की इस अटपटो आज्ञा सुनकर सब लोग बडे चिन्तित हुए, पहिले की तरह ही उन सबने मिलकर गॉव के बाहर सभा एकत्रित की । उसमें रोहक को आमन्त्रित किया । रोहक के आने पर बडे आदर से सब ने उससे कहा-भाई ! तुमने अपनी बुद्धि के बल से पहिले जिस प्रकार उपाय बतलाकर हमारी रक्षा की और राजदड से हमे बचाया, उसी तरह आज भी हमे उपाय बतलाकर राजदड से बचाओ । राजाने इस प्रकार करने की आज्ञा दी है-सो समस्त ग्राम आज कष्ट में पडा हुआ है, समझ में नहीं आता है कि इस विषय मे क्या करना चाहिये । सब की दुःखभरी आवाज सुनकर रोहक ने मुसकुराते हुए कहाकि-इसमें अपने को घबराना नही चाहिये, उपाय कोई बडा भारी कठिन नही है । सुनिये-एक व्याघ्र को पिंजरेमें बन्द कर मेंढे के सामने कुछ थोडी दूर पर बाध कर रखना चाहिये, और उसीके ठीक साम्हने एक दूसरी ओर मेंढेको । इस तरह करने से मेंढा खा पीकर भी न घट सकेगा और न बढ़ सकेगा । जितना उसका वजन होगा उतना ही रहेगा । रोहक की

આ અટપટી આજ્ઞા સાભળીને બધા લોકો ચિન્તિત થયા પહેલાની જેમજ તે બધાએ મળીને ગામની બહાર સભા કરી તેમા રોહકને આમત્રણ આપ્યુ રોહક આવતા બધાએ ઘણા આદરથી તેને કહ્યુ, " ભાઇ ! તમે તમારી બુદ્ધિના પ્રભાવે પહેલા જે રીતે ઉપાય બતાવીને અમારૂ રક્ષણ કર્યું અને રાજદડથી અમને બચાવ્યા એજ રીતે આજે પણ કોઇ ઉપાય બતાવીને, રાજદડથી અમને બચાવો રાજાએ આ પ્રમાણે કરવાની આજ્ઞા કરી છે તેથી આખુ ગામ મુશ્કેલીમા મૂકાયુ છે અમને તો સમજાતુ નથી કે આ બાબતમા શું કરવુ ? " બધાનો દુ ખભર્યો અવાજ સાભળીને રોહકે મલકાતા મલકાતા કહ્યુ " તમારે ગભરાવાની કોઇ જરૂર નથી તેનો ઉપાય બહુ મુશ્કેલ નથી સાભળો, એક વાઘને પાજરામા પૂરીને ઘેટીની સામે થોડે દૂર રાખવો જોઈએ, અને તેની બરાબર સામે થોડે અતરે ઘેટાને બાધવુ આ પ્રમાણે કરવાથી ઘેટુ ખાવા પીવા છતા પણ વજનમા વધશે-ઘટશે નહીં તેનુ જેટલુ વજન હશે તેટલુ

ग्रामवासिभिः पुरुषैस्तथैव कृतम्। पक्षातिक्रमे च स मेषो राज्ञे समर्पितः। राज्ञः समीपे तोलने कृते स मेषस्तावत्पलप्रमाण एव जातो न तु न्यूनप्रमाणो नाप्यधिकप्रमाण इति।

॥ इति द्वितीयो मेषदृष्टान्तः ॥ २ ॥

अथ कुक्कुटदृष्टान्तः—

अथैकदा पुनरसौ राजा रोहकबुद्धि परीक्षार्थं ग्रामवासिनां समीपे कुक्कुटमेकं प्रेषितवान् आदिष्टवांश्च। अन्यकुक्कुटमन्तरेण यथाऽयं कुक्कुटो युद्धकारी भवेत् तथा कृत्वा मम सन्निधौ समानेतव्य इति। एवं विधं नृपादेशं श्रुत्वा पुनः सर्वे ग्रामवासिनः

इस सलाह सुनकर ग्रामवासियों ने ऐसा ही किया। जब पन्द्रह दिन निकल चुके तब उन्होंने इस मेंढे को ले जाकर राजा के पास अर्पण किया। राजा ने जब उसकी तौल कराई तो जितना उसका वजन पन्द्रह दिन पहिले था उतना ही वजन उस दिन भी निकला, न वह बढा और न घटा ॥ २ ॥

॥ यह दूसरा मेष दृष्टान्त हुआ ॥ २ ॥

तीसरा कुक्कुट दृष्टान्त—

एक दिन पुनः राजाने रोहक की बुद्धि की परीक्षा करने के लिए ग्राम वासियों के पास एक कुक्कुट भेजा और कहला भेजा कि बिना किसी दूसरे कुक्कुट के जिस तरह यह युद्ध करनेवाला बन जाय उस तरह इसे सिखलाकर मेरे पास वापिस भेज दिया जावे। इस प्रकार का राजा का

જ રહેશે” રોહકની આ સલાહ સાંભળીને ગ્રામવાસીઓએ તે પ્રમાણે કર્યું જ્યારે પંદર દિવસ પસાર થયા ત્યારે તેમણે તે ઘેટું લઇ જઈને રાજાને અર્પણ કર્યું રાજાએ જ્યારે તેનું વજન કરાવ્યું ત્યારે પંદર દિવસ પહેલા તેનું જેટલું વજન હતું તેટલું જ વજન ત્યારે પણ થયું તે વધ્યું પણ નહીં કે ઘટયું પણ નહીં ॥ ૨ ॥

॥ આ બીજું ઘેટાનું દૃષ્ટાંત સમાપ્ત થયું ॥૨॥

ત્રીજું કૂકડાનું દૃષ્ટાંત—

એક દિવસ ફરીથી રોહકની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવા માટે રાજાએ તે ગામવાસીઓ પાસે એક કૂકડો મોકલ્યો, અને કહેવરાવ્યું કે “બીજા કોઈ કૂકડાની મદદ લીધા સિવાય આ કૂકડો યુદ્ધ કરનાર બને એવી રીતે તેને તાલીમ આપીને મારી પાસે પાછો મોકલો” રાજાની તે પ્રકારની આજ્ઞા સાંભળીને બધા

रोहकान्तिकमागत्याब्रुवन्-वत्स ! कुक्कुटान्तरं विना कथमयं राजकुक्कुटो युद्धं कर्तुमुत्सहेत, केनोपायेन नृपादेशं कर्तुं पारयाम' ?, पूर्ववत् स्वबुद्धिबलेन ग्रामकष्टं निवारय' इति । ततो रोहकेणोक्तम्-एको निर्मलोमहादर्पणः समानीयताम् ।

अथ रोहकवचनाद् ग्रामवासिभिस्तथाकृते सति रोहकेण स महादर्पणस्तस्य कुक्कुटस्य समक्षं स्थापितः । तत्र दर्पणे स राजकुक्कुटः स्वप्रतिबिम्बमवलोक्य द्वितीयं स्वप्रतिपक्षं कुक्कुटं मत्वा तेन सह योद्धुं प्रवृत्तः । तिर्यञ्चो हि जडबुद्धयो

आदेश पाकर समस्त ग्रामवासी पुरुष चिन्तित जैसे बन कर रोहकके पास आये, और राजा का आदेश सुनाकर कहने लगे-वत्स ! विना दूसरे कुक्कुट के यह राजाका कुक्कुट युद्धकारी कैसे बन सकता है ? जब तक यह बात पूरी नहीं हो सकती है राजाका आदेश तब तक पालित भी कैसे हो सकता है ? अतः जिस प्रकार तुमने पहिले हमें दो संकटों से उबारा है अब तीसरी बार भी हमें इस संकट से उबारने की युक्ति कहो ? ग्रामवासियों की इस संकटमय स्थितिको देखकर रोहक ने उनसे कहा-आप लोग इसकी जरा भी चिन्ता न करें, मैं जैसा कहूं वैसा आप कीजिये । एक बडा भारी स्वच्छ दर्पण ले आईये। लोगोने ऐसा ही किया। जब दर्पण आया, तो रोहक ने उस दर्पण को राजकुक्कुट के समक्ष रख दिया । राजकुक्कुट ने उसमें ज्यों ही अपना प्रतिबिम्ब झलकते देखा तो उसके चित्त मे यह बात जम गई कि यहा कोई दूसरा कुक्कुट है । इस तरह उन दोनों मे जमकर परस्पर युद्ध होना प्रारंभ हो गया । उस

ગામવાસી પુરુષો ચિન્તિત થઈને રોહકની પાસે આવ્યા અને રાજાની આજ્ઞા તેને કહી સંભળાવીને કહેવા લાગ્યા, "બેટા ! બીજા કૂકડાની મદદ વિના રાજાનો આ કૂકડો યુદ્ધ કરનાર કેવી રીતે બની શકે ? જ્યાં સુધી આ વાત બને નહીં ત્યાં સુધી રાજાની આજ્ઞાનું પાલન પણ કેવી રીતે થાય ? તો તમે આ પહેલાં જે રીતે બે સંકટોમાંથી અમને ઉગારી લીધાં છે તેમ આ સંકટ-માંથી પણ ઉગારવાની યુક્તિ બતાવો." ગ્રામવાસીઓની આ સંકટભરી સ્થિતિ જોઈને રોહકે તેમને કહ્યું, "આપ તેની જરી પણ ચિન્તા કરશો નહીં હું કહું તેમ આપ કરો એક મોટો સ્વચ્છ અરીસો લાવો." લોકોએ તે પ્રમાણે કર્યું જ્યારે અરીસો આવ્યો ત્યારે રોહકે તે અરીસાને રાજાના કૂકડા સામે મૂક્યો રાજાના કુકડાએ જ્યારે તે દર્પણમાં તેનું પ્રતિબિંબ જોયું ત્યારે તેના મનમાં એ વાત દૃઢ થઈ ગઈ કે અહીં કોઈ બીજો કુકડો છે આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ જામ્યું રાજાના તે કૂકડાને, પોતે તિર્યંચ હોવાને કારણે

भवन्ति । एवमन्यकुक्कुटाभावेऽपि राजकुक्कुटं युध्यमानं विलोक्य ग्रामवासिनः पुरुषाः साश्चर्यं रोहकस्य बुद्धिं प्रशंसन्ति स्म । ततस्ते रमी राजकुक्कुटो राज्ञे समर्पितः । द्वितीयरहितस्यापि कुक्कुटस्य पूर्ववद् युद्धकरणं निरीक्ष्य राजा सुप्रसन्नो जातः॥

॥ इति तृतीयो कुक्कुटदृष्टान्तः ॥ ३ ॥

अथ तिलदृष्टान्तः—

अथान्यदा पुनरमी नृपस्तद्ग्रामनिवासिनः पुरुषानादिष्टवान्—युष्माकमग्रेयस्तिलराशिरस्ति तत्र कियन्तस्तिला सन्तीति तिलान् गणयित्वा शीघ्रं ब्रूत । राज्ञैवमादिष्टास्तद्ग्रामनिवासिनो लोकाश्चिन्तिता अभवन् । ततस्ते रोहकान्तिकमागत्य राजा

राजकुक्कुट को तिर्यंच होने के नाते इतना भान तो था ही नहीं कि, यह मेरा ही प्रतिबिम्ब है । मैं किस के साथ झगड रहा हूं? कुक्कुट को इस तरह अन्य कुक्कुट के अभाव में भी युद्ध करता देखकर ग्रामवासियों को रोहककी बुद्धि पर बडा आश्चर्य हुआ । सबों ने मिल कर उसकी बडी सराहना की । कुछ दिनों बाद जब वह कुक्कुट युद्धकारी बन गया तो उन ग्रामवासियों ने उसे राजा के पास वापिस भेज दिया । राजा ने भी जब कुक्कुट की इस स्थिति का अवलोकन किया तो वह बडा ही सतुष्ट हुआ ॥ ३ ॥

॥ यह तीसरा कुक्कुट दृष्टान्त हुआ ॥ ३ ॥

चौथा तिल दृष्टान्त—

एक समय की बात है कि राजा ने उन ग्रामवासियों से ऐसा कहा कि भाईयों! आप लोगों के समक्ष जो यह तिल की राशि पडी हुई है, सो

એટલુ ભાન તો ન હતુ કે તે તેનુ જ પ્રતિબિંબ છે, અને પોતે કોની સાથે લડી રહ્યો છે, આ રીતે બીજો કૂકડો ન હોવા છતા પણ પ્રતિબિંબને કૂકડો માનીને તેની સાથે રાજાના કૂકડાને યુદ્ધ કરતો જોઈ ગામના લોકોને રોહકની બુદ્ધિ માટે ઘણુ અચરજ થયુ બધાએ મળીને તેની બુદ્ધિની ઘણી પ્રશસા કરી કેટલાક દિવસો પછી તે કૂકડો યુદ્ધકળામા પ્રવીણ થઈ ગયો, ત્યારે ગામ વાસીઓએ તેને રાજાની પાસે પાછો મોકલી દીધો રાજાએ પણ જ્યારે કૂકડાની તે સ્થિતિનુ અવલોકન કર્યું તો તે ઘણો સતોષ પામ્યો ॥૩॥

॥ આ ત્રીજુ કૂકડાનુ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૩ ॥

ચોથુ તલનુ દૃષ્ટાત—

એક સમયની આ વાત છે રાજાએ ગામવાસીઓને એવુ કહ્યુ કે, " ભાઇઓ, આપની પાસે આ જે તલનો ઢગલો પડયો છે તેમા તલના કેટલા

देशमब्रुवन्। रोहकेणोक्तम्—किमधुना राज्ञ उन्मादो जातः, एवं विधोऽपि प्रश्नः सम्भवति किम्?, अस्तु। गच्छन्तु सर्वे ब्रुवन्तु राजानम्। भो राजन्! वय न गणितज्ञाः, कथमस्माभिस्तिलसंख्या वाच्या, तथापि भवदीयादेश शिरसि निधाय तदुपमामनलम्भ्यकथयाम'—ग्रामोपरिभागे नभसि यावत्यस्तारकाः सन्ति तावन्तस्तिला अत्र—तिलराशौ विद्यन्ते। ततो रोहक वचनात् सर्वैर्ग्रामवासिभिस्तथैव राज्ञः समीपे कथितम्। राजा परितुष्टोऽभवत्।

॥ इति चतुर्थस्तिलदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

बतलावो कि इसमें कितने तिलकण हैं। राजाकी इस बातको सुन कर लोगोंको बडा आश्चर्य हुआ। साथमें राजाकी आज्ञा अनुल्लघ्य होती है, इसकी भी उन्हें बडी चिन्ता लग गई। इसका कोई उपाय न देखकर वे रोहक के पास आये और राजा ने जो आदेश दिया था वह यथावत् कह सुनाया। सुनकर रोहक को भी बडा अचभा हुआ, उसने कहा-क्या राजा को कोई उन्माद का रोग तो नहीं हो गया है जो ऐसी असभव बात को भी सभवित करने का प्रश्न कर रहा है? खैर! कोई चिन्ता नहीं, अब आप लोग जायें और राजा से कहें महाराज! हम लोग कोई गणितज्ञ तो हैं नहीं जो तिलों को गिनकर उनकी सख्या आप को बतला सकें, फिर भी आपका आदेश शिर पर रखकर इतना कह सकते है कि इस ग्राम के ऊपर रहे हुए आकाश में जितने तारे हैं उतने ही तिल इस तिलराशि में मौजूद हैं। रोहक की इस सूझ से सब ग्रामवासी बडे ही प्रसन्न हुए। सब ने जाकर राजा से ऐसा ही कहा।

દાણા છે તે બતાવો ” રાજાની આ વાત સાંભળીને લોકોને ભારે અચરજ થઈ વળી રાજાની આજ્ઞા અનુલ્લઘ્ય હોય છે તેની પણ તેમને મોટી વિમાસણ થઈ પડી તેનો કોઇ ઉપાય ન સમજાવાથી તેઓ રોહકની પાસે ગયા અને રાજાએ જે આદેશ આપ્યો હતો તે સપૂર્ણ રીતે કહી સભળાવ્યો તે સાંભળીને રોહકને પણ ઘણી નવાઈ થઈ તેણે કહ્યુ, “શુ રાજાને કોઈ ઉન્માદનો રોગ તો નથી થયોને કે જેથી તે આવી અશકય વાતને પણ શકય કરવાનો પ્રશ્ન પૂછી રહેલ છે! ખેર! કોઈ ચિતા નહી, હવે આપ લોકો જાવ અને રાજાને કહો કે મહારાજ! અમે એવા ગણિતજ્ઞ તો નથી કે તલને ગણીને તેની સખ્યા આપને બતાવી શકીએ, છતા પણ આપની આજ્ઞા માથે ચડાવીને એટલુ કહી શકીએ છીએ કે આ ગામની ઉપર રહેલ આકાશમા જેટલા તારા છે, એટલા જ તલ આ તલના ઢગલામા મોજૂદ છે ” રોહકની આ અક્કલ જોઇને ગામવાસીઓ ઘણા ખુશી થયા બધાએ જઈને રાજાને એ પ્રમાણે જ

अथ वालुकादृष्टान्तः—

अथान्यदा पुनरसौ नृपो रोहकबुद्धि परीक्षार्थं ग्राम्य पुरुषान् प्रतिनिजादेशं प्रेषितवान्—युष्मद्ग्रामस्य समीपे रमणीया वालुका वर्तन्ते, ताभिर्बहुस्थूला रज्जु कृत्वा शीघ्र प्रेषयत। एवं नृपादेश श्रुत्वा ग्राम्यलोका रोहकान्तिकमागत्य नृपादेशमनुवन्। रोहकेणोक्तम्—यूय राज्ञः समीपे गत्वा ब्रूत—वय नटाः स्मः, नृत्यमेव कर्तुं जानीमो न तु रज्जुम्। तथापि राज्ञ आदेशोऽवश्यकर्तव्य', तस्मादस्माकमिय

राजा भी इस उत्तर को सुनकर बडा प्रमुदित मन हुआ ॥

॥ यह चौथा तिलदृष्टान्त हुआ ॥ ४ ॥

पाचवा वालुकादृष्टान्त—

किसी एक समय राजा ने पुनः रोहक की बुद्धि की परीक्षा करने के लिये ग्रामवासियों के पास ऐसा अपना आदेश भेजा, कि तुम्हारे इस ग्राम के बाहर जो रमणीय बालु है, उससे तुम लोग बहुत स्थूल रस्सी बनाकर शीघ्र ही भेजो। राजा के इस आदेश से उन ग्रामवासियों में खलबली मच गई। सबके सब एकट्ठे होकर रोहक के पास आये। आने का कारण पूछने पर रोहक को उन्होने राजा का आदेश कह सुनाया। रोहक ने अपनी बुद्धि की चतुराई से उनके कष्ट को दूर करने का उन्हे आश्वासन दिया। इसमें उन्हें उसने समझाया कि तुम सब राजा के पास जाकर कहो कि महाराज! हम लोग तो नट हैं, नटो का काम नाचने का है अत' हम नाचना ही जानते है रस्सी बनाना नही, फिर भी

કહ્યુ રાજા આ ઉત્તર સાભળીને મનમા ઘણો ખુશ થયો

॥ આ ચોથુ તલનુ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૪ ॥

પાચમુ રેતીનુ દૃષ્ટાત–

કોઈ એક દિવસે રાજાએ ફરીથી રોહકની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવા માટે ગામવાસીઓને એવી આજ્ઞા આપી કે, "તમારા આ ગામની બહાર જે સુદર રેતી છે, તેનુ એક બહુ જ જાડુ દોરડુ બનાવીને જલદી મારી પાસે મોકલો" રાજાની આ આજ્ઞા સાભળીને તે ગામવાસીઓમા ખળભળાટ મચ્યો, ગામના બધા લોકો એકઠા મળીને રોહકની પાસે આવ્યા આવવાનુ કારણ પૂછતા તેમણે રોહકને રાજાની આજ્ઞા કહી સભળાવી રોહકે પોતાના બુદ્ધિચાતુર્યથી તેમના કષ્ટનુ નિવારણ કરવાનુ તેમને આશ્વાસન દીધુ તેણે તેમને સમજાવ્યુ કે, "તમે બધા રાજાની પાસે જઈને કહો કે હે મહારાજ! અમે લોકો તો નટ છીએ નટોનુ કામ તો નાચવાનુ છે તો અમે નાચવાનુ જ જાણીએ દોરડા વણવાનુ

प्रार्थना भवति-भवदीय राजकुल चिरन्तनमिति चिरन्तना रज्जवो वालुकामयाः कतिचिद्राजभवने भविष्यन्तीति तन्मध्यादेका काचित् पुरातना रज्जुः प्रेषणीया येन तदनुसारेण वयमपि वालुकामया रज्जु कुर्म इति । रोहकवचन श्रुत्वा ग्राम्यपुरुषैर्नृप-समीपे समागत्य तथैवोक्तम् । राजा ग्राम्यपुरुषाणा वचः श्रुत्वा सुप्रसन्नोजातः ।

॥ इति पञ्चमो वालुकादृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ हस्तिदृष्टान्तः—

अथान्यदा पुनरसौ नृपतिरेकं प्रत्यासन्नमृत्यु हस्तिन ग्राम्यपुरुषाणामन्तिके प्रेषितवान् एवमादिष्टवांश्च–' गजोऽय मृत' ' इति न वाच्य, तथा तस्य वार्ता

आपका आदेश हमें प्रमाण है, अत' हमारी आप से यह प्रार्थना है कि यह आपका राजकुल बहुत अधिक पुराने समय से चला आ रहा है। इसमें उस–उस समय की पुरानी वालुकानिर्मित कितनीक रस्सिया होंगी ही, अतः जिस रस्सी को बनाने का आपने हमे आदेश दिया है, हमे समझाया जावे कि हम उसे किस रस्सी के अनुसार बनावे , इसलिये वडी दया होगी जो आप उन पुरानी वालुका की रस्सियोंमे से कुछ रस्सियां हमारे पास भेज दें तो। हम उन्हीं के अनुसार इस नवीन वालु-काकी रस्सी को बनाकर आप की सेवामे उपस्थित कर देंगे। इस प्रकार रोहक की सलाह मानकर उन ग्रामनिवासियों ने राजा की पास जाकर इसी तरह से कहा। राजा उनके इस प्रकार के वचन सुनकर वडा प्रसन्न हुआ॥

॥ यह पाचवाँ वालुकादृष्टान्त हुआ ॥ ५ ॥

નહી તો પણ આપની આજ્ઞા અમે માથે ચડાવીએ છીએ તો અમારી આપને એ વિનતિ છે કે આપનુ આ રાજકુળ ઘણા જ પ્રાચીન સમયથી ચાલ્યુ આવે છે તેમા તે તે સમયની પુરાણી, રેતીમાથી બનાવેલા કેટલાક દોરડા હશે જ તો જે દોરડુ બનાવવાનો આપે અમને આદેશ આપ્યો છે તે દોરડુ કયા દોરડા પ્રમાણે બનાવવુ તે અમને સમજાવવામા આવે એવી અમારી વિનતિ છે તો દયા કરીને આપ પુરાણા દોરડાઓમાથી કેટલાક દોર-ડાના નમૂનાઓ અમને મોકલો તો અમે તે નમૂના પ્રમાણે નવીન રેતીના દોરડા બનાવીને આપની સેવામા મોકલી આપશુ ” રોહકની આ પ્રકારની સલાહ માનીને તે ગ્રામવાસીઓએ રાજાની પાસે જઈ ને એ જ પ્રમાણે કહ્યુ રાજા તેમના તે પ્રકારના વચન સાભળીને ઘણો પ્રસન્ન થયો

॥ આ પાચમુ રેતીનુ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૫ ॥

प्रत्यह निवेदनीया, अन्यथा तीव्रदण्डो भविष्यति। एवं भूतं नृपादेशं श्रुत्वा सर्वे ग्राम्यलोकाश्चिन्तया व्याकुलीभूता रोहकान्तिके राज्ञाऽऽज्ञामनुवन्। रोहकेणोक्तम्—यवसोऽस्मै दीयताम् यत् पश्चात् भविष्यति, तस्योपाय करिष्यामि। ततो रोहकवचनाद् ग्राम्य पुरुषास्तस्मै हस्तिने धान्यादि यवस दत्तवन्तस्तथाप्यसौ हस्ती तस्यामेव रात्रौ मृतः। ततो रोहकवचनाद् ग्राम्यपुरुषैर्नृपान्तिकमागत्य निवेदितम्

छठा हस्तिदृष्टान्त—

एक दिन की बात है–राजा ने उन ग्रामवासियों के पास एक ऐसे हाथी को भेजा जिसका मृत्युसमय बिल्कुल नजदीक था। भेजकर यह कहलाया कि "हमारे पास ऐसा समाचार कि "यह हाथी मर गया है" इस रूपमें नहीं आना चाहिये, तथा हाथी की स्थिति कैसी क्या रहती है यह समाचार प्रतिदिन आते रहना चाहिये। इस कार्यमें यदि जरा भी प्रमाद या त्रुटि होगी तो तुम लोगों को इसका तीव्रदड भुगतना पडेगा।" इस तरह का नृपादेश सुनकर वे सब के सब ग्रामनिवासीजन चिन्ता से आकुलव्याकुल बनकर रोहक के पास पहुँचे और उससे "राजा की ऐसी आज्ञा हुई है" यह सब समाचार कहे। रोहक ने कहा–घबराओ नहीं, मैं इसका उपाय कहता हूँ, इसको प्रतिदिन घास तो डालते ही रहो, इसके बाद जो कुछ होगा सो देख लिया जावेगा। उस के इस बतलाये हुए उपाय को सुनकर उन्होंने ऐसा ही किया। प्रतिदिन वे उसको घास आदि खाने को देने लगे फिर भी हाथी की स्थिति बिगडती ही चली गई,

છટ્ઠું હાથીનુ દૃષ્ટાંત–

એક દિવસની વાત છે રાજાએ તે ગામવાસીઓ પાસે એક એવો હાથી મોકલ્યો કે જેનો મૃત્યુસમય બિલકુલ નજદીક હતો, અને એમ કહેવરાવ્યુ કે, "આ હાથી મરી ગયો છે" એ રૂપે એવા સમાચાર મારી પાસે આવવા જોઈએ નહી, તથા હાથીની સ્થિતિ કેવી રહે છે તે સમાચાર દરરોજ મને મળવા જોઈએ આ કાર્યમા સહેજ પણ પ્રમાદ કે ખામી રહેશે તો તે માટે તમને આકરી સજા થશે" આ પ્રકારની રાજાની આજ્ઞા સાભળીને તે ગામના બધા લોકો ચિન્તાથી આકુળવ્યાકુળ થઇને રોહકની પાસે આવ્યા અને તેને "રાજાની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થઈ છે" તે બધા સમાચાર કહ્યા રોહકે કહ્યુ, "ગભરાશો નહી, હુ તેનો ઉપાય કહુ છુ આ હાથીને દરરોજ ઘાસ તો નાખતા રહો ત્યાર બાદ શુ થાય છે તે જોઇ લેવાશે" તેણે બતાવેલો તે ઉપાય સાભળીને તેમણે તે પ્રમાણે જ કર્યું દરરોજ તેને ઘાસ આદિ ખાવા આપ્યુ, તો પણ હાથીની સ્થિતિ બગડતી જ ગઇ અને તે તેજ રાત્રે મરી ગયો તે ... ની

–हे देव ! अद्य हस्तीनोत्तिष्ठति नोपविशति न च खादति नापि मल मूत्र वा उत्सृजति, न चोच्छ्वास निःश्वासौ करोति, किं बहुना, हे देव ! कापि चेष्टा सचेतनस्य नास्ति । ततो राज्ञा कथितम्–अरे ! हस्ती मृतः किम् ! ग्राम्यलोकैरुक्तम् हे देव ! भवन्त एव एव वदन्ति न तु वयमिति । ग्राम्यलोकैरेवमुक्तो राजा तूर्ष्णीं स्थितः । राजा सुप्रसन्नो जात इति मत्वा ग्राम्यलोकाः सहर्षं ग्रामं प्रविष्टाः।

॥ इति षष्ठो हस्तिदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

और वह उसी रात को मर गया। रोहक के पास जाकर उन्होंने जब इस समाचार से उसे अवगत कराया तो उसने उन से कहा कि तुम सब राजा के पास जाकर ऐसा कहो–"देव! आज हाथी न तो उठता है और न बैठता है, न खाता है न पीता है, न मलमूत्र का ही त्याग करता है, उच्छ्वास-निःश्वास क्रिया भी उस की बंध हो गई है, और अधिक क्या कहें जो सचेतन प्राणी की चेष्टा होती है उसकी ऐसी कोई भी चेष्टा नहीं हो रही है"। ग्रामनिवासीजनों ने राजा के पास जाकर ऐसा ही कहा तो उन की ऐसी बात सुनकर राजा ने कहा "तो क्या हाथी मर गया है?" राजा की ऐसी बात सुनकर उन ग्रामनिवासियों ने कहा–महाराज ! आप ही ऐसा कह रहे हैं, हम तो ऐसा कुछ कहते नहीं हैं। ग्रामनिवासी पुरुषों की इस बात से राजा चुप हो गया और बड़ा प्रसन्न हुआ। वे सब के सब बाद में हर्षित होते हुए अपने २ घर पर वापिस लौट आये॥

॥ यह छट्ठा हस्ति दृष्टान्त हुआ ॥ ६ ॥

પાસે જઈને આ સમાચાર તેને આપ્યા ત્યારે તેણે તેમને કહ્યું કે તમે બધા રાજાની પાસે જઈને આ પ્રમાણે કહો "દેવ ! આજે હાથી ઉઠતો નથી, બેસતો નથી, ખાતો નથી, પીતો નથી, મળમૂત્રનો ત્યાગ પણ કરતો નથી, તેની ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસની ક્રિયા પણ બંધ પડી ગઈ છે, વધુ શું કહીએ સચેતન પ્રાણીની જે ચેષ્ટા હોય છે એવી કોઈ પણ ચેષ્ટા તે કરતો નથી" ગામવાસીઓએ રાજાની પાસે જઈને એ પ્રમાણે જ કહ્યું, તો તેમની વાત સાંભળીને રાજાએ કહ્યું, "તો શું હાથી મરી ગયો છે?" રાજાની એવી વાત સાંભળીને તે ગામ વાસીઓએ કહ્યું, "મહારાજ ! આપ જ એવું કહો છો, અમે તો એવું કંઈ કહેતા નથી" ગામવાસીઓની એ વાત સાંભળીને રાજા ચૂપ થઈ ગયો અને ઘણો પ્રસન્ન થયો તે બધા રાજી થતા પોતપોતાને ઘેર પાછા ફર્યા

॥ આ છટ્ઠું હાથીનું દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૬ ॥

अथागडदृष्टान्तः—

अगडः=कूपः । एव तदुदाहरणम्—

अन्यदा पुनरसौ नृपतिर्ग्राम्यपुरुषान् समादिष्टवान्-युष्मद्ग्रामे यः सुस्वादुजलपूर्णः कूपोऽस्ति, स इह नगरं प्रेषणीयः। एवमादिष्टा ग्राम्यपुरुषाश्चिन्तया व्याकुलचित्ताः सन्तो रोहकाग्रे नृपादेशं निवेदितवन्तः । रोहकेणोक्तम्-यूयं नृपान्तिके गत्वा वदत-ग्रामीणः कूपः स्वभावतो भीरुर्भवति न च तस्य सजातीयं विनाऽन्यस्मिन् विश्वासो जायते अतः कश्चिदेको नागरिकः कूपः प्रेषणीयः, येन

सातवा अगड दृष्टान्त–

एक दिन राजा ने ग्रामवासी पुरुषों से ऐसा कहा कि तुम्हारे गाँवमें जो सुस्वादुजल से पूर्ण कुआ है उसे यहा शीघ्र भेज दो। राजा की इस अटपटी आज्ञा को सुनकर वे सब बडे चकित हुए। उपाय कुछ जब समझ मे नही आया तो बेचारे वे रोहक के पास पहुँचे। रोहक ने आने का कारण पूछा तो उन्हों ने राजा की कुआ भेजने की जो बात थी वह उसे सुना दी। रोहक ने शीघ्र ही उन्हे उपाय बतलाते हुए सचेतकर कहा देखो तुम सब इसी समय राजा के पास जाओ और कहो-महाराज! गाँव का कुआ स्वभावतः भीरु–डरपोक–होता है, जबतक उसे सजातीय दूसरा कुआ न मिल जावे तबतक वह अन्य किसी दूसरे व्यक्ति मे विश्वास नही कर सकता है, इस लिये आप उसे बुलाने के लिये कोई दूसरा नागरिक कुआ भेज दीजिये कि जिससे उस पर यह विश्वास कर आपके नगरमे उसी के साथ २ आजावे। रोहक के इस उपाय से समत

સાતમુ અગડ દૃષ્ટાત (કૂવાનુ દૃષ્ટાત)–

એક દિવસ રાજાએ તે ગામના લોકોને કહ્યુ કે, "તમારા ગામમા જે મીઠા પાણીથી ભરેલો કુવો છે તેને જલ્દી અહીં મોકલી આપો" રાજાની આ અટપટી આજ્ઞા સાભળીને બધાને ઘણી જ નવાઈ થઈ જ્યારે કોઈ ઉપાય ન જડયો ત્યારે બિચારા તેઓ રોહકની પાસે આવ્યા રોહકે તેમના આગમનનુ કારણ પૂછયુ ત્યારે તેમણે રાજાની કુવો મોકલવાની જે આજ્ઞા હતી તે તેને કહી સભળાવી રોહકે તરત જ તેમને ઉપાય બતાવતા સચેત કરીને કહ્યુ, "તમે બધા અત્યારે જ રાજાની પાસે જાઓ અને કહો "મહારાજ! ગામડાનો કુવો સ્વભાવે ડરપોક હોય છે જ્યા સુધી તેનો સજાતીય બીજો કુવો ન મળે ત્યા સુધી તે બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિ પર વિશ્વાસ મૂકતો નથી તો આપ તેને બોલાવવા માટે નગરના બીજા કોઈ કુવાને મોકલો કે જેથી તેના પર વિશ્વાસ મૂકીને

तस्मिन्नेष विश्वस्य तेन सह समागमिष्यति। ततो रोहक वचनाद् ग्राम्यपुरुषैर्नृपान्तिकमागत्य तथैव निवेदितम्। राजा च स्वचेतसि रोहकस्य बुद्ध्यतिशय विभाव्य मौनमवलम्ब्य स्थित। ग्राम्यलोका राजान सुप्रसन्न मत्वा हर्षेण स्वस्थानमागताः॥

॥ इति सप्तमोऽगडदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

अथ वनखण्डदृष्टान्तः—

अथाऽन्यदा पुनर्नृपतिग्रामवासिनः पुरुषानादिष्टवान्-युष्माभिर्ग्रामस्य पूर्वस्या दिशि वर्तमानो वनखण्ड. पश्चिमाया दिशि कर्तव्य इति। अस्मिन्नपि राज्ञ आदेशे समागते रोहकवचनाद् ग्राम्यपुरुषा वनखण्डस्य पूर्वस्या दिशि व्यवस्थिताः। तथा

होकर वे सब के सब राजा के पास पहुँचे और पूर्वोक्त रूप से उनसे निवेदन किया। राजा ने इस तरह की उनकी बात सुनकर यह समझ लिया कि यह सब रोहक की बुद्धि का ही प्रभाव है। इस प्रकार रोहक की बुद्धि की अतिशय विशालता को जानकर राजा चूप हो गया। तथा वे सब ग्रामनिवासी जन भी प्रसन्न होते हुए अपने २ घर पर लौट आये॥

॥ यह सातवा अगड (कूप) दृष्टान्त हुआ ॥ ७ ॥

आठवा वनखण्ड दृष्टान्त-

राजा ने एक दिन ग्रामवासियों से ऐसा कहा कि तुम्हारे इस ग्राम की पूर्व दिशामें जो वनखण्ड है उसको तुम सब मिलकर पश्चिमदिशा मे कर दो। राजा के इस आदेश को सुनकर उनलोगों ने रोहक के पास जाकर राजा का वह आदेश कह सुनाया। रोहक ने भी उन्हे इसका उपाय बतला दिया। उसीके अनुसार वे सब के सब अब वनखड की

તેની સાથે નગરમા આવે ” રોહકના આ ઉપાય સાથે સમત થઇને તેઓ બધાય રાજાની પાસે પહોચ્યા અને આગળ કહ્યા પ્રમાણે તેમને વિનતિ કરી રાજાએ તેમની એ પ્રકારની વાત સાભળીને એવુ માન્યુ કે આ બધો રોહકની બુદ્ધિનો જ પ્રભાવ છે આ રીતે રોહકની બુદ્ધિની વિશાળતા જોઈને રાજા ચૂપ થઇ ગયો તથા તે ગામવાસી લોકો પણ પ્રસન્ન થઈને પોતપોતાને ઘેર પાછા ફર્યા

॥ આ સાતમુ અગડ (कूप) દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૭ ॥

આઠમુ વનખડ દૃષ્ટાત–

રાજાએ એક દિવસ ગામવાસીઓને કહ્યુ કે, “ તમારા ગામની પૂર્વ દિશામા જે વનખડ છે તેને તમો બધા મળીને પશ્ચિમ દિશામા કરી નાખો રાજાનો આ આદેશ સાભળીને તે લોકોએ રોહકની પાસે જઈને રાજાનો તે આદેશ કહી સભળાવ્યો રોહકે પણ તેમને તેનો ઉપાય બતાવ્યો તે પ્રમાણે તેઓ

सति वनखण्डो ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि संवृत्तः। राज आदेशः पूर्णो जात इति निवेदित राज्ञः समीपे राजपुरुषैः।

॥ इति वनखण्डनामकोऽष्टमो दृष्टान्तः ॥ ८ ॥

अथ पायसदृष्टान्तः—

पायस-परमान्न 'खीर' इति भाषा प्रसिद्धम्। पुनरन्यदा स नृपतिरादिष्टवान्-भो ग्रामवासिनः पुरुषा! यूयं विनाऽग्नि संयोगेन पायस कृत्वा प्रेषयत। ततस्तैः पुरुषैर्नृपादेश श्रुत्वा रोहकान्तिके समागत्य नृपादेशः प्रोक्त। रोहकेणोक्तम्-तण्डुलान् जले निक्षिप्य तण्डुलेषु प्रफुल्लितेषु पश्चात् [1]परिपक्वचूर्णशर्करोपरि तण्डुलपयोभृता प्रतला स्थाली निवेशयताम्, तदनु ताः परिपक्वचूर्णशर्करा मुहुर्मुहुर्जलैः

पूर्व दिशा में जाकर बस गये। इस तरह वह वनखण्ड स्वभावतः ग्राम की पश्चिम दिशामें हो गया। राजा का आदेश इस प्रकार पूर्ण हुआ जान कर उन लोगों ने इसकी खबर राजपुरुषों को दे दी। राजपुरुषों ने भी यह समाचार राजा के पास भेज दिया। सुनकर राजा बडा प्रसन्न हुआ॥

॥ यह आठवॉ वनखण्ड दृष्टान्त हुआ ॥८॥

नौवा पायस दृष्टान्त-

एक दिन राजा ने ग्रामनिवासियों से ऐसा कहा कि-तुम लोग विना अग्नि पर पकाये खीर बना कर भेजो। लोगों ने इस आदेश की पूर्ति का उपाय रोहक से पूछा। रोहक ने कहा-तुम ऐसा करो-चावलों को पानीमें डाल दो और जब वे फूल जावे तब उन्हें तथा दूध को एक पतली सी थाली भरकर रख लो, बादमें चूने के ककडों के ऊपर उस थाली को जमा-

બધા તે વનખંડની પૂર્વદિશાએ જઈને રહેવા લાગ્યા આ રીતે તે ખંડ સ્વાભાવિક રીતે જ ગામની પશ્ચિમ દિશામા આવી ગયો આ રીતે રાજાને આદેશ પૂર્ણ થતા તેમણે તેની ખબર રાજપુરુષોને આપી રાજપુરુષોએ તે સમાચાર રાજાને મોકલ્યા સાભળીને રાજા ઘણો ખુશી થયો

॥ આ આઠમુ વનખંડ દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥૮॥

નવમુ પાયસ દૃષ્ટાંત-

એક દિવસ રાજાએ ગામવાસીઓને એવી આજ્ઞા આપી કે, "તમે અગ્નિપર પકાવ્યા વિના ખીર બનાવીને મોકલી આપો" લોકોએ તે આદેશનુ પાલન કરવાનો ઉપાય રોહકને પૂછ્યો રોહકે કહ્યુ, "તમે આ પ્રમાણે કરો-ચોખાને પાણીમા નાખી રાખો જ્યારે તે પલળીને ફુલે ત્યારે તેને તથા દૂધને એક પાતળી એવી થાળીમા ભરી રાખો પછી ચુનાના કાકરાઓ પર તે થાળીને ગોઠવીને

[1] पके हुए चूनेके ककर।

सेचनीया येन परमान्न सपद्यते । ततो रोहकवचनाद् ग्रामवासिभिस्तथैव कृते सति परमान्न सपन्नम् । तच्च राज्ञे तै र्निवेदितम् । राजासाश्चर्यं सुप्रसन्नो जातः ।

॥ इति नवमः पायसदृष्टान्तः ॥ ९ ॥

अथ अतिगदृष्टान्तः—

अतिगः—तीव्रबुद्धिमान् । अथान्यदा राजा रोहकस्य बुद्ध्यतिशयमवगत्य तमाकारयितुमादिष्टवान्-येन बालकेन स्वबुद्धिवशात् सर्वा अपि ममाज्ञाः सपादितास्तेन मम समीपे समागन्तव्यम् किं तु (१) न शुक्लपक्षे, न कृष्णपक्षे, (२)

कर रख दो । धीरे २ उन ककडों को पानी की विन्दुओं से सिञ्चित करते जाओ । इस तरह वहुत अच्छी खीर बनकर तैयार हो जावेगी । रोहक की इस युक्ति से सहमत होकर सव ने ऐसा ही किया । बढिया सुन्दर खीर पककर तैयार हो गई । लोगों ने जाकर वह खीर राजा को दी । राजाने देखकर वडी प्रसन्नता प्रकट की ॥

॥ यह नौवा पायसदृष्टान्त हुआ ॥ ९ ॥

दसवां अतिगदृष्टान्त—

कुछ दिनों के बाद राजा जब इस तरह से वह रोहक की बुद्धि के अतिशय से परिचित हो गया तो उसको अपने पास बुलाने के लिये खबर भेजी, और साथ मे यह भी कहला भेजा कि जिस बालक ने मेरी सब आज्ञाएँ सपन्न की उस बालक रोहक को हमारे पास इस तरह से आना चाहिये कि जिसमे (१) न शुक्लपक्ष हो, न कृष्णपक्ष हो, (२) न रात्रि

મૂકો ધીરે ધીરે તે કાકરાઓ પર પાણીના ટીપા છાટતા રહો આ રીતે ઘણી સરસ ખીર બનીને તૈયાર થશે રોહકની આ યુક્તિ સાથે સમ્મત થઈને બધાએ તે પ્રમાણે કર્યું ઘણી જ સરસ ખીર રધાઈને તૈયાર થઇ ગઇ લોકોએ જઈને તે ખીર રાજાને આપી રાજાએ તે ખીર જોઈને ઘણી પ્રસન્નતા દર્શાવી

॥ આ નવમુ પાયસ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥

દસમુ અતિગ દૃષ્ટાત—

કેટલાક દિવસ પછી રાજા જ્યારે આ પ્રકારની રોહકની બુદ્ધિની તીવ્રતાથી પરિચિત થઈ ગયો ત્યારે તેણે તેને પોતાની પાસે બોલાવવાને માટે ખબર મોકલ્યા, અને સાથે એ પણ કહેવરાવ્યુ કે " જે બાળક રોહકે મારી બધી આજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે બાળક રોહકે અમારી પાસે આ રીતે આવવુ જ્યારે (૧) ન શુકલપક્ષ હોય, ન કૃષ્ણપક્ષ હોય, (૨) ન રાત્રી હોય ન દિવસ હોય,

सति वनखण्डो ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि संवृत्तः। राज्ञ आदेशः पूर्णो जात इति निवेदितं राज्ञः समीपे राजपुरुषैः।

॥ इति वनखण्डनामकोऽष्टमो दृष्टान्तः ॥ ८ ॥

अथ पायसदृष्टान्तः—

पायस-परमान्न 'खीर' इति भाषा प्रसिद्धम्। पुनरन्यदा स नृपतिरादिष्टवान्-भो ग्रामवासिनः पुरुषाः! यूय विनाऽग्नि संयोगेन पायस कृत्वा प्रेषयत। ततस्तैः पुरुषैर्नृपादेश श्रुत्वा रोहकान्तिके समागत्य नृपादेशः प्रोक्त। रोहकेणोक्तम् —तण्डुलान् जले निक्षिप्य तण्डुलेषु प्रफुल्लितेषु पश्चात् [1]परिपक्वचूर्णशर्करोपरि तण्डुलपयोभृता प्रतला स्थालो निवेश्यताम्, तदनु ताः परिपक्वचूर्णशर्करा मुहुर्मुहुर्जलैः

पूर्व दिशा में जाकर बस गये। इस तरह वह वनखड स्वभावतः ग्राम की पश्चिम दिशामें हो गया। राजा का आदेश इस प्रकार पूर्ण हुआ जान कर उन लोगों ने इसकी खबर राजपुरुषों को दे दी। राजपुरुषों ने भी यह समाचार राजा के पास भेज दिया। सुनकर राजा बड़ा प्रसन्न हुआ॥

॥ यह आठवाँ वनखण्ड दृष्टान्त हुआ ॥८॥

नौवा पायस दृष्टान्त—

एक दिन राजा ने ग्रामनिवासियों से ऐसा कहा कि—तुम लोग विना अग्नि पर पकाये खीर बना कर भेजो। लोगों ने इस आदेश की पूर्ति का उपाय रोहक से पूछा। रोहक ने कहा—तुम ऐसा करो—चावलो को पानीमे डाल दो और जब वे फूल जावे तब उन्हें तथा दूध को एक पतली सी थाली भरकर रख लो, बादमे चूने के कंकडों के ऊपर उस थाली को जमा-

બધા તે વનખંડની પૂર્વદિશાએ જઈને રહેવા લાગ્યા આ રીતે તે ખંડ સ્વાભાવિક રીતે જ ગામની પશ્ચિમ દિશામા આવી ગયો. આ રીતે રાજાનો આદેશ પૂર્ણ થતા તેમણે તેની ખબર રાજપુરુષોને આપી રાજપુરુષોએ તે સમાચાર રાજાને મોકલ્યા સાભળીને રાજા ઘણો ખુશી થયો.

॥ આ આઠમુ વનખંડ દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥૮॥

નવમુ પાયસ દૃષ્ટાંત—

એક દિવસ રાજાએ ગામવાસીઓને એવી આજ્ઞા આપી કે, "તમે અગ્નિપર પકાવ્યા વિના ખીર બનાવીને મોકલી આપો" લોકોએ તે આદેશનુ પાલન કરવાનો ઉપાય રોહકને પૂછ્યો. રોહકે કહ્યુ, "તમે આ પ્રમાણે કરો—ચોખાને પાણીમા નાખી રાખો જ્યારે તે પલળીને ફુલે ત્યારે તેને તથા દૂધને એક પાતળી એવી થાળીમા ભરી રાખો પછી ચુનાના કાકરાઓ પર તે થાળીને ગોઠવીને

१ पके हुए चूनेके कंकर।

णोक्तम्—नाहं शुक्लपक्षे समागतोऽस्मि, नापि कृष्णपक्षे, किं त्वमावास्या प्रतिपत्सगमे समागतोऽस्मि, असौ समयो न शुक्लपक्षो न कृष्णपक्षः। (२-३) राजा पुनः पृच्छति—अरे रोहक! रात्रौ त्वमागतोऽसि किं दिवसे, किं वा छायायाम्, अथवा-आतपे?। रोहकेणोक्तम्-नाहं दिवसे समागतोऽस्मि, न रात्रौ न छायायाम्, नाप्यातपे, किं तु सायंकाले समागतोऽस्मि, असौ समयो न दिवसरूपो न रात्रिरूप० तथा न छायारूपो न चातपरूपः। (४) पुनः राजा पृच्छति-किं छत्रेण समागतोऽसि किमच्छत्रेण? रोहकः प्राह-राजन्! न छत्रेण न चाछत्रेण समागतोऽस्मि, शिरसश्चालनिकयाऽऽच्छादितत्वात्, (५) राजा पृच्छति-किं वाहनेन समागतोऽसि, किं वा चरणाभ्याम्-रोहकः प्राह-नाहं वाहनेन समागतोऽस्मि न

या कृष्णपक्षमें आया है? रोहक ने उत्तर दिया न मैं शुक्लपक्षमें आया हूं और न कृष्णपक्षमें आया हूँ किन्तु अमावास्या और प्रतिपदाके संगममे आया हूँ वह समय न शुक्लपक्ष का है न कृष्णपक्ष का। (२) राजाने फिर पूछा-रोहक! तू रात्रिमें आया है या दिनमें? (३)छायामें आया है या धूपमें? रोहक ने कहा-राजन्! न मैं रात्रिमें आया हूं और न दिनमें, तथा न छायामें आया हूं न धूपमें, किन्तु सायंकालमें आया हूं क्यों कि यह समय न दिन का है न रात्रि का है तथा न धूप का है और न छाया का है। राजा ने फिर पूछा-(४) क्या तू छत्र सहित आया है? या छत्र रहित? रोहक ने कहा-राजन्! न मैं छत्र सहित आया हूं और न छत्र रहित ही, किन्तु शिर पर चालनी रखकर आया हूं। (५) राजा ने फिर पूछा-क्या तू वाहन से आया है या पैरों से चलकर आया है? रोहक

પક્ષમાં?" રોહકે જવાબ આપ્યો, "હું શુકલપક્ષમાં આવ્યો નથી અને કૃષ્ણપક્ષમાં પણ આવ્યો નથી પણ અમાસ અને પ્રતિપદાના સંગમમાં આવ્યો છું, તે સમય શુકલપક્ષનો નથી કૃષ્ણપક્ષનો પણ નથી" (૨) રાજાએ વળી પૂછ્યું, "રોહક! તું રાત્રે આવ્યો છે કે દિવસે? (૩) છાયડામાં આવ્યો છે કે તડકામાં?" રોહકે કહ્યું, "રાજન્! હું રાત્રે આવ્યો નથી અને દિવસે પણ આવ્યો નથી, તથા તડકે આવ્યો નથી કે છાયડામાં પણ આવ્યો નથી, પણ સંધ્યાકાળે આવ્યો છું કારણ કે તે દિવસનો સમય નથી અને રાત્રીનો પણ સમય નથી, તડકાનો સમય નથી અને છાયડાનો પણ સમય નથી" વળી રાજાએ પૂછ્યું, (૪) છત્ર સાથે આવ્યો છે કે છત્ર વગર? રોહકે કહ્યું હું છત્ર સહિત પણ આવ્યો નથી અને છત્રરહિત પણ આવ્યો નથી પણ માથે ચારણી મૂકીને આવ્યો છું તેથી છત્ર સહિત પણ નથી અને છત્ર વગર પણ ન કહેવાય "(૫) શું તું વાહનમાં

न रात्रौ, न दिवसे, (३) न छायायां, न चातपे तेनागन्तव्यम्। (४) न छत्रेण, नचाछत्रेण, (५) न वाहनेन, न चरणाभ्यां, (६) न मार्गेण, नचाऽमार्गेण, (७) न स्नातेन, नचास्नातेन (८) न रिक्त हस्तेन नाप्यरिक्तहस्तेन समागन्तव्यम्। एवं नृपेणादिष्टो रोहकः कण्ठदेश पर्यन्त शरीर जलेन प्रक्षाल्य शिरसि चालनिकां कृत्वा पदपथेन-'पगदडी' इति भाषा प्रसिद्धेन मार्गेण मेषमारुह्य सायकालेऽमावास्या प्रतिपत्सगमे एक मृत्खण्ड हस्ते निधाय राज्ञः पार्श्वे समागतः।

(१) राजा पृच्छति-किं शुक्लपक्षे समागतोऽसि, किं वा कृष्णपक्षे ?। रोहके-

हो, (३) न दिन हो, न धूप हो और न छाया ही हो। (४) न छत्र सहित हो न छत्र रहित हो साथमें इसका भी पूरा ध्यान रहना चाहिये कि वह आगमन (५) वाहन से न हो, पैरों से न हो, और (६) न मार्ग से हो और न अमार्ग से हो। तथा (७) न स्नान कर हो, न अस्नान कर हो, (८) न रिक्त हाथ हो और न अरिक्त हाथ हो। जब रोहकने अपने आनेमें इस नियमों से युक्त इस प्रकार की राजा की आज्ञा सुनी तो वह बडा प्रसन्न हुआ। उसी समय उसने अपना शरीर कठतक धोलिया और मेष पर चढ कर पगदडीवाले मार्ग से वह राजा के पास चल दिया। चलते समय सायकाल था अमावास्या और प्रतिपदा का सगम था। हाथमे उसने एक मिट्टी का ढेला ले रक्खा था। राजा के पास ज्यों ही वह पहुँचा तो।

(१) राजा ने उससे पूछा-रोहक! कह कि तू शुक्लपक्षमे आया है

(૩) ન તડકો હોય ન છાયડો હોય, (૪) છત્રસહિત ન હોય તેમ છત્રરહિત પણ ન હોય, વળી એનુ પણ પૂરૂ ધ્યાન રાખવુ કે તે આગમન (૫) વાહન વડે ન થાય, પગપાળા ન થાય, (૬) માર્ગથી ન હોય અને અમાર્ગથી પણ ન હોય તથા (૭) સ્નાન કરીને પણ ન આવે, સ્નાન કર્યા વિના પણ ન આવે, (૮) ખાલી હાથે ન હોય, ભર્યા હાથે પણ ન હોય" જ્યારે રોહકે પોતાને ત્યા જવા માટેની આ નિયમોથી યુક્ત રાજાની આજ્ઞા સાભળી ત્યારે તે ઘણો ખુશ થયો ત્યારે જ તેણે કઠ સુધી પોતાનુ શરીર ધોઇ નાખ્યુ અને ઘેટા પર બેસીને પગદડી વાળા માર્ગે તે રાજાની પાસે જવા ઉપડયો ચાલતી વખતે સધ્યાકાળ હતો, અમાવાસ્યા અને પ્રતિપાદાનો સગમ હતો, તેણે હાથમા માટીનુ એક ઢેકુ રાખ્યુ હતુ જેવો તે રાજાનીપાસે પહોચ્યો કે તરત જ

(૧) રાજાએ તેને પૂછયુ, "રોહક! કહે કે તુ શુકલપક્ષમા

कथमेतत् ? । रोहकः प्राह—भवान् पृथिवीपतिः, अतो मया पृथिवी समानीता तेन न रिक्त हस्तोऽहम्, मृत्खण्डस्य तुच्छरूपत्वान्नाप्यरिक्तहस्तोऽहम्। प्रथमदर्शनसमये रोहकस्य मङ्गलवचः श्रुत्वा राजा परितुष्टोऽभवत् । ग्रामवासिनो लोका अपि ग्राम गतवन्तः।

॥ इति दशमोऽतिगदृष्टान्तः ॥ १० ॥

यद्वा—'अइया' इत्यस्य 'अजिका' इतिच्छाया। 'अजा' एव अजिका। तथा च--अजा दृष्टान्त इति बोध्यम्। स चैवम्—

अथ राजा परितुष्टः सन् रात्रौ रोहक स्वसमीपे शायितवान्। अन्येऽपि लोका इतस्ततस्तत्समीपे शायिताः। रजन्याः प्रथम-यामान्ते रोहक माह-रे रोहक !

कहा-यह कैसे ? रोहक ने उत्तर दिया-मिट्टी का ढेला हाथमे लेकर आया हु राजा ने कहा यह कैसे? रोहकने उत्तर दिया-आप पृथिवी पति हैं अतः मैं पृथिवी लेकर आया हू इस लिये मै रिक्त हस्त-खाली हाथ नहीं आया हू, और मिट्टी का ढेला तुच्छ रूप होने से अरिक्त हस्त-भरे हाथ भी नही आया हू। इस तरह प्रथम दर्शनकालमे रोहक के इस प्रकार के मगलीक वचन सुनकर राजा बहुत सन्तुष्ट हुआ। ग्रामवासी लोग अपने ग्राम की तरफ चले गये॥

॥ यह दसवा अतिगदृष्टान्त हुआ ॥ १० ॥

यहा मूलमें 'अइया' पद है उस की छाया 'अजिका' ऐसी भी होती है इसलिये फिर दसवा अजादृष्टान्त है-

तुष्ट हुए राजा ने रोहक को रात्रिमे अपने पास सुलाया, तथा और जो लोग थे उन्हें इधर उधर उसके पास सुलाया। रात्रि का जब प्रथम

પણ આવ્યો નથી " રાજાએ કહ્યુ, " એ કેવી રીતે ?" રોહકે જવાબ આપ્યો "આપ પૃથ્વીપતિ છો તેથી હુ પૃથ્વી (માટી) લઈને આવ્યો છુ, તેથી હુ ખાલી હાથે આવ્યો નથી અને માટીનુ ઢેફુ તુચ્છ હોવાથી ભર્યા હાથે પણ આવ્યો નથી " આ રીતે પ્રથમ દર્શનકાળે રોહકના આ પ્રકારના માગલિક વચન સાભળીને રાજા ઘણો સતોષ પામ્યો ગામવાસી લોકો પોતાને ગામ ચાલ્યા ગયા

॥ આ દસમુ અતિગદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અહી મૂળમા "अइया" પદ છે તેની છાયા "अजिका" પણ થાય છે તેથી ફરીથી દસમુ अजादृष्टात મૂકયુ છે–

સતુષ્ટ થયેલ રાજાએ રોહકને રાત્રે પોતાની પાસે સુવાડયો, અને બીજા જે લોકો હતા તેમને અહી તહી તેની પાસે સુવાડયા જ્યારે રાત્રિનો પહેલો

चरणाभ्याम् , मेषारूढ समागतोऽस्मि । (६) राजा पृच्छति-रोहक! त्व मार्गेण समागतः उत अमार्गेण ? रोहकेणोक्तम्-न मार्गेण न चामार्गेण समागतोऽस्मि, हस्त्यश्वादि गमनागमनमार्गं विहाय पद्पथेन 'पगदण्डी' इति प्रसिद्धेन मार्गेण समागमनात्, स तु न मार्गो न चामार्ग । (७) राजा पृच्छति-किं स्नातोऽसि, किं वा-अस्नातोऽसि? रोहकेणोक्तम्-कण्ठदेशपर्यन्त शरीरं प्रक्षाल्य समागतोऽस्मि तेन न स्नातोऽस्मि नाप्यस्नातोऽस्मि (८) नृपेणोक्तम्-रे रोहक! किं रिक्तहस्तः किमरिक्तहस्तो वा समागतोऽसि ? । रोहको मृत्खण्ड नृपस्य पुरतः सस्थाप्य निगदति-राजन्! न रिक्तहस्तो नाप्यरिक्तहस्तः समागतोऽस्मि । राजाऽऽह-

ने कहा-राजन्! न मैं वाहन से आया हू न पैरों से चलकर, किन्तु मेष पर चढ कर आया हू । (६) राजा ने फिर पूछा-क्या तू मार्ग से होकर आया है या अमार्ग से? रोहक ने कहा-राजन्! न मै मार्ग से होकर आया हू और न अमार्ग से, किन्तु पगदण्डी से आया हू क्योंकि वह हाथी घोडों के गमनागमन से रहित होने से न मार्ग है और पगदण्डी होने से न अमार्ग है। (७) राजा ने फिर पूछा-तू स्नान करके आया है या विना स्नान किये? तव रोहक ने कहा-मैं नही तो स्नान करके आया हू और न विना स्नान किये आया हू किन्तु कण्ठ तक शरीर धोकर आया हू। (८) राजा ने पुनः पूछा कि तू रिक्त हाथ आया है या अरिक्त हाथ? इस पर रोहक ने मिट्टी के ढेले को सामने रखकर कहा-महाराज! नही मै रिक्त हाथ आया हू और न अरिक्त हाथ राजा ने

આવ્યો છે કે પગપાળા આવ્યો છે?" રોહકે જવાબ આપ્યો, "રાજન્! હુ વાહનમા આવ્યો નથી અને પગે ચાલીને પણ આવ્યો નથી, પણ ઘેટા પર બેસીને આવ્યો છુ (૬) ફરીથી રાજાએ પૂછયુ, "શુ તુ માર્ગથી આવ્યો છે કે અમાર્ગથી? રોહકે જવાબ આપ્યો, "હુ માર્ગ પરથી આવ્યો નથી કે અમાર્ગ પરથી પણ આવ્યો નથી પણ પગદડી પરથી આવ્યો છુ, કારણ કે તે હાથી ઘોડાની અવરજવર વિનાની હોવાથી માર્ગ ન ગણાય અને પગદડી હોવાથી અમાર્ગ પણ ન ગણાય" ફરીથી રાજાએ પૂછયુ, "તુ સ્નાન કરીને આવ્યો છે કે સ્નાન કર્યા વિના આવ્યો છે?" ત્યારે રોહકે કહ્યુ, "હુ સ્નાન કરીને પણ આવ્યો નથી અને સ્નાન કર્યા વિના પણ આવ્યો નથી પણ કઠ સુધી શરીરને ધોઈને આવ્યો છુ" ફરીથી રાજાએ પૂછયુ, "તુ ખાલી હાથે આવ્યો છે કે ભર્યા હાથે આવ્યો છે?" ત્યારે રોહકે માટીના ઢેફાને સામે મૂકીને કહ્યુ, "મહારાજ! હુ ખાલી હાથે પણ આવ્યો નથી અને ભર્યા હાથે

कथमेतत् ? । रोहकः प्राह-भवान् पृथिवीपतिः, अतो मया पृथिवी समानीता तेन न रिक्त हस्तोऽहम्, मृत्खण्डस्य तुच्छरूपत्वान्नाप्यरिक्तहस्तोऽहम् । प्रथमदर्शनसमये रोहकस्य मङ्गलवचः श्रुत्वा राजा परितुष्टोऽभवत् । ग्रामवासिनो लोका अपि ग्राम गतवन्तः ।

॥ इति दशमोऽतिगदृष्टान्तः ॥ १० ॥

यद्वा—' अइया ' इत्यस्य ' अजिका ' इतिच्छाया । ' अजा ' एव अजिका । तथा च-अजा दृष्टान्त इति बोध्यम् । स चैवम्—

अथ राजा परितुष्टः सन् रात्रौ रोहकं स्वसमीपे शायितवान् । अन्येऽपि लोका इतस्ततस्तत्समीपे शायिता । रजन्याः प्रथम-यामान्ते रोहकं प्राह-रे रोहक !

कहा-यह कैसे ? रोहक ने उत्तर दिया-मिट्टी का ढेला हाथमे लेकर आया हु राजा ने कहा यह कैसे ? रोहकने उत्तर दिया-आप पृथिवी पति हैं अतः मैं पृथिवी लेकर आया हू इस लिये मै रिक्त हस्त-खाली हाथ नहीं आया हू, और मिट्टी का ढेला तुच्छ रूप होने से अरिक्त हस्त-भरे हाथ भी नहीं आया हू। इस तरह प्रथम दर्शनकालमे रोहक के इस प्रकार के मगलीक वचन सुनकर राजा बहुत सन्तुष्ट हुआ। ग्रामवासी लोग अपने ग्राम की तरफ चले गये ॥

॥ यह दसवा अतिगदृष्टान्त हुआ ॥ १० ॥

यहा मूलमे 'अइया' पद है उस की छाया 'अजिका' ऐसी भी होती है इसलिये फिर दसवा अजादृष्टान्त है-

तुष्ट हुए राजा ने रोहक को रात्रिमे अपने पास सुलाया, तथा और जो लोग थे उन्हें इधर उधर उसके पास सुलाया। रात्रि का जब प्रथम

પણ આવ્યો નથી " રાજાએ કહ્યુ, " એ કેવી રીતે ? " રોહકે જવાબ આપ્યો "આપ પૃથ્વીપતિ છો તેથી હુ પૃથ્વી (માટી) લઈને આવ્યો છુ, તેથી હુ ખાલી હાથે આવ્યો નથી અને માટીનુ ઢેફુ તુચ્છ હોવાથી ભર્યા હાથે પણ આવ્યો નથી " આ રીતે પ્રથમ દર્શનકાળે રોહકના આ પ્રકારના માગલિક વચન સાભળીને રાજા ઘણો સતોષ પામ્યો ગામવાસી લોકો પોતાને ગામ ચાલ્યા ગયા

॥ આ દસમુ અતિગદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અહીં મૂળમા " अइया " પદ છે તેની છાયા "अजिका" પણ થાય છે તેથી ફરીથી દસમુ अजादृष्टात મૂકયુ છે-

સતુષ્ટ થયેલ રાજાએ રોહકને રાત્રે પોતાની પાસે સુવાડયો, અને બીજા જે લોકો હતા તેમને અહીં તહીં તેની પાસે સુવાડયા જ્યારે રાત્રિનો પહેલો

चरणाभ्याम् , मेषारूढः समागतोऽस्मि। (६) राजा पृच्छति-रोहक! त्वं मार्गेण समागतः उत अमार्गेण? रोहकेणोक्तम्-न मार्गेण न चामार्गेण समागतोऽस्मि, हस्त्यश्वादि गमनागमनमार्गं विहाय पद्पथेन 'पगदंडी' इति प्रसिद्धेन मार्गेण समागमनात्, स तु न मार्गो न चामार्गः। (७) राजा पृच्छति-किं स्नातोऽसि, किं वा-अस्नातोऽसि? रोहकेणोक्तम्-कण्ठदेशपर्यन्तं शरीरं प्रक्षाल्य समागतोऽस्मि तेन न स्नातोऽस्मि नाप्यस्नातोऽस्मि (८) नृपेणोक्तम्-रे रोहक! किं रिक्तहस्तः किमरिक्तहस्तो वा समागतोऽसि?। रोहको मृत्खण्डं नृपस्य पुरतः संस्थाप्य निगदति-राजन्! न रिक्तहस्तो नाप्यरिक्तहस्तः समागतोऽस्मि। राजाऽऽह-

ने कहा-राजन्! न मैं वाहन से आया हूं न पैरों से चलकर, किन्तु मेष पर चढ कर आया हूं। (६) राजा ने फिर पूछा-क्या तू मार्ग से होकर आया है या अमार्ग से? रोहक ने कहा-राजन्! न मैं मार्ग से होकर आया हूं और न अमार्ग से, किन्तु पगदंडी से आया हूं क्यों कि वह हाथी घोडों के गमनागमन से रहित होने से न मार्ग है और पगदंडी होने से न अमार्ग है। (७) राजा ने फिर पूछा-तू स्नान करके आया है या विना स्नान किये? तब रोहक ने कहा-मैं नहीं तो स्नान करके आया हूं और न विना स्नान किये आया हूं किन्तु कण्ठ तक शरीर धोकर आया हूं। (८) राजा ने पुनः पूछा कि तू रिक्त हाथ आया है या अरिक्त हाथ? इस पर रोहक ने मिट्टी के ढेले को सामने रखकर कहा-महाराज! नहीं मैं रिक्त हाथ आया हूं और न अरिक्त हाथ राजा ने

આવ્યો છે કે પગપાળા આવ્યો છે?" રોહકે જવાબ આપ્યો, "રાજન્! હું વાહનમાં આવ્યો નથી અને પગે ચાલીને પણ આવ્યો નથી, પણ ઘેટા પર બેસીને આવ્યો છું (૬) ફરીથી રાજાએ પૂછ્યું, "શું તું માર્ગેથી આવ્યો છે કે અમાર્ગથી? રોહકે જવાબ આપ્યો, "હું માર્ગ પરથી આવ્યો નથી કે અમાર્ગ પરથી પણ આવ્યો નથી પણ પગદંડી પરથી આવ્યો છું, કારણ કે તે હાથી ઘોડાની અવરજવર વિનાની હોવાથી માર્ગ ન ગણાય અને પગદંડી હોવાથી અમાર્ગ પણ ન ગણાય" ફરીથી રાજાએ પૂછ્યું, "તું સ્નાન કરીને આવ્યો છે કે સ્નાન કર્યા વિના આવ્યો છે?" ત્યારે રોહકે કહ્યું, "હું સ્નાન કરીને પણ આવ્યો નથી અને સ્નાન કર્યા વિના પણ આવ્યો નથી પણ કંઠ સુધી શરીરને ધોઈને આવ્યો છું" ફરીથી રાજાએ પૂછ્યું, "તું ખાલી હાથે આવ્યો છે કે ભર્યા હાથે આવ્યો છે?" ત્યારે રોહકે માટીના ઢેફાને સામે મૂકીને કહ્યું, "મહારાજ! હું ખાલી હાથે પણ આવ્યો નથી અને ભર્યા હાથે

कथमेतत् ? । रोहकः प्राह-भवान् पृथिवीपतिः, अतो मया पृथिवी समानीता तेन न रिक्त हस्तोऽहम्, मृत्खण्डस्य तुच्छरूपत्वान्नाप्यरिक्तहस्तोऽहम् । प्रथमदर्शनसमये रोहकस्य मङ्गलवचः श्रुत्वा राजा परितुष्टोऽभवत् । ग्रामवासिनो लोका अपि ग्राम गतवन्तः ।

॥ इति दशमोऽतिगदृष्टान्तः ॥ १० ॥

यद्वा—'अइया' इत्यस्य 'अजिका' इतिच्छाया । 'अजा' एव अजिका । तथा च-अजा दृष्टान्त इति बोध्यम् । स चैवम्—

अथ राजा परितुष्टः सन् रात्रौ रोहकं स्वसमीपे शायितवान् । अन्येऽपि लोका इतस्ततस्तत्समीपे शायिताः । रजन्याः प्रथम-यामान्ते रोहकं प्राह-रे रोहक !

कहा-यह कैसे ? रोहक ने उत्तर दिया-मिट्टी का ढेला हाथमे लेकर आया हु राजा ने कहा यह कैसे ? रोहकने उत्तर दिया-आप पृथिवी पति हैं अतः मैं पृथिवी लेकर आया हूं इस लिये मैं रिक्त हस्त-खाली हाथ नहीं आया हू, और मिट्टी का ढेला तुच्छ रूप होने से अरिक्त हस्त-भरे हाथ भी नहीं आया हू। इस तरह प्रथम दर्शनकालमें रोहक के इस प्रकार के मगलीक वचन सुनकर राजा बहुत सन्तुष्ट हुआ। ग्रामवासी लोग अपने ग्राम की तरफ चले गये॥

॥ यह दसवा अतिगदृष्टान्त हुआ ॥ १० ॥

यहा मूलमें 'अइया' पद है उस की छाया 'अजिका' ऐसी भी होती है इसलिये फिर दसवा अजादृष्टान्त है-

तुष्ट हुए राजा ने रोहक को रात्रिमे अपने पास सुलाया, तथा और जो लोग थे उन्हें इधर उधर उसके पास सुलाया। रात्रि का जब प्रथम

પણ આવ્યો નથી " રાજાએ કહ્યુ, " એ કેવી રીતે ? " રોહકે જવાબ આપ્યો. " આપ પૃથ્વીપતિ છો તેથી હુ પૃથ્વી (માટી) લઈને આવ્યો છુ, તેથી હુ ખાલી હાથે આવ્યો નથી અને માટીનુ ઢેકુ તુચ્છ હોવાથી ભર્યો હાથે પણ આવ્યો નથી " આ રીતે પ્રથમ દર્શનકાળે રોહકના આ પ્રકારના માગલિક વચન સાભળીને રાજા ઘણો સતોષ પામ્યો ગામવાસી લોકો પોતાને ગામ ચાલ્યા ગયા

॥ આ દસમુ अतिग દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અહી મૂળમા " अइया " પદ છે તેની છાયા "अजिका" પણ થાય છે તેથી ફરીથી દસમુ अजादृष्टात મૂકયુ છે-

સતુષ્ટ થયેલ રાજાએ રોહકને રાત્રે પોતાની પાસે સુવાડયો, અને બીજા જે લોકો હતા તેમને અહી તહી તેની પાસે સુવાડયા જ્યારે રાત્રિનો પહેલો

जागर्षि किं वा स्वपिषि ? । रोहक आह-महाराज ! जागर्मि । राजाऽऽह-रे रोहक ! तर्हि किं चिन्तयसि ? । रोहकः आह-राजन् ! अजाया उदरे यन्त्रोत्तीर्णा इव वर्तुलगुलिकाः कथं भवन्तीति चिन्तयामि । तत एवमुक्ते सति राजा तमेव पृष्टवान्-कथय रोहक ! कथमिति । रोहकेणोक्तम्—राजन् ! संवर्तक नामकाद् वायुविशेषात् । एवमुक्त्वा रोहकः सुप्तः ।

॥ इति अजादृष्टान्तः ॥ १० ॥

प्रहर पूरा हुआ तो राजाने रोहक से कहा-रोहक ! तू जग रहा है या सो रहा है? रोहक ने सुनते ही झट से उत्तर दिया-महाराज जग रहा हूं। सुनकर राजा ने फिर उससे कहा-जगता हुआ क्या विचार कर रहा है? रोहक ने कहा-महाराज ! क्या बतलाऊँ-बडा अच्छा विचार कर रहा हूं। वह यह है कि बकरी के पेटमें यंत्र (मशीन) पर घडी गई के समान जो गोल २ गुलिका-लेंडी होती है वे कैसे होती हैं। रोहक की इस बात को सुनकर राजा ने कुछ भी उत्तर न देते हुए उससे ही पूछा कि रोहक ! तू ही इसका खुलाशा उत्तर बतला। रोहक ने कहा-राजन् ! सुनो, बकरी के पेटमें एक संवर्तक वायु रहा करती है जिससे उस के उदरमे इस प्रकार की गोल २ लेंडिया बना करती है। इस उत्तर से राजा प्रसन्न हुआ। रोहक बादमे सो गया ॥

॥ यह दसवा दूसरा अजादृष्टान्त हुआ ॥१०॥

પ્રહર પૂરો થયો ત્યારે રાજાએ રોહકને કહ્યુ, "રોહક ! તુ જાગે છે કે સૂઇ ગયો છે?" રોહકે સાભળતા જ તરત જવાબ આપ્યો "મહારાજ! જાગુ છુ" જવાબ સાભળીને રાજાએ ફરી પૂછ્યુ, "જાગતો જાગતો શો વિચાર કરે છે?" રોહકે કહ્યુ, "મહારાજ! શુ બતાવુ ? ઘણો જ સરસ વિચાર કરી રહ્યો છુ તે એ છે કે બકરીના પેટમા યત્ર વડે બનો હોય તેવી જે ગોળ ગોળ ગોળીઓ લીડીઓ હોય છે તે કેવી રીતે બનતી હશે?" રાજાએ રોહકની આ વાત સાભળીને કઈ પણ જવાબ ન આપતા તેને જ પૂછ્યુ "રોહક ! તુ જ તેનો ખુલાસા વાર જવાબ આપ" રોહકે કહ્યુ, "રાજન્ ! સાભળો બકરીના પેટમા એક સવર્તક વાયુ હોય છે જેથી તેના પેટમા આ પ્રકારની ગોળ ગોળ લીડીઓ બન્યા કરે છે" આ જવાબથી રાજા પ્રસન્ન થયો પછી રોહક ઉઘી ગયો

॥ આ બીજી વખત દસમુ અજા દષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

अथ पत्रदृष्टान्तः—

राज्ञः समीपे सुप्त रोहक रात्रौ यामद्वये व्यतीते सति राजा पुनरब्रवीत्—अरे रोहक! जागर्षि किं वा स्वपिषि ?। रोहक आह-राजन्! जागर्मि । राज्ञा प्रोक्तम्-तर्हि किं चिन्तयसि ?। रोहकेणोक्तम्-राजन्! अश्वत्थ पत्रस्य किं दण्डो महान् भवति, उत शिखारूपः-पत्राग्रभागः ?। एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति-रोहक! त्वया सम्यक् चिन्तितम् किं तु निर्णयः क इति वद। रोहकः प्राह—यावत् पत्राग्रभागो न शुष्यति, तावद् द्वे अपि समे। ततो राज्ञा पार्श्ववर्तीलोकः पृष्टः

ग्यारहवा पत्रदृष्टान्त-

राजा के पासमें सोये हुए रोहक के जब रात्रि के दो प्रहर व्यतीत हो चुके तो राजा ने उससे कहा-रोहक! जग रहा है या सो रहा है? रोहक ने सभलकर उत्तर दिया-महाराज! जग रहा हू। जगता २ क्या विचार कर रहा है। इस प्रकार राजा के पूछने पर रोहक ने उत्तर दिया-महाराज! मैं विचार कर रहा हू कि अश्वत्थ-पीपल-के पत्ते का दण्ड महान् होता है या उसका शिखारूप अग्रभाग महान् होता है? रोहक की इस विचारधारा से परिचित होने पर राजा स्वय सशयापन्न होकर कहने-लगा रोहक! तू ने विचार तो अच्छा किया पर निर्णय इसका क्या है सो तू ही कह मेरी तो समझमें कुछ भी नही आ रहा है। रोहक ने राजा की बात सुनते ही उत्तर दिया-देखो, जब तक पत्राग्रभाग शुष्क नही होता है तबतक दोनों ही समान माने जाते हैं। रोहक की इस बात

અગીયારમુ પત્ર દષ્ટાત-

રાજાની પાસે સૂતેલા રોહકને રાત્રિના બે પ્રહર પસાર થતા રાજાએ કહ્યુ, "રોહક! જાગે છે કે સૂઈ ગયો છે?" રોહકે તે સાભળીને જવાબ આપ્યો, "મહારાજ! જાગુ છુ" જાગતો જાગતો શો વિચાર કરી રહ્યો છે?" એવો રાજાનો પ્રશ્ન સાભળીને રોહકે જવાબ આપ્યો, "મહારાજ! હુ તે વિચાર કરૂ છુ કે પીપળાના પાનનો દડ મહાન્ હોય છે કે તેનો શિખારૂપ અગ્રભાગ મહાન્ હોય છે?" રોહકની આ વિચાર ધારાથી પરિચિત થતા રાજા પોતેજ સશયયુક્ત થઈને કહેવા લાગ્યો, "રોહક! તે વિચાર તો સરસ કર્યો પણ તેનો શો નિર્ણય છે તે તુજ કહે મને તે કઈ પણ સમજાતુ નથી" રોહકે રાજાની વાત સાભળતા જ જવાબ આપ્યો, "જુઓ, જ્યા સુધી પત્રાગ્રભાગ સૂકાતો નથી ત્યા સુધી બન્ને સમાન જ મનાય છે" રોહકની આ વાતનો નિર્ણય

जागर्षि किं वा स्वपिषि ? । रोहक आह-महाराज ! जागर्मि । राजाऽऽह-रे रोहक ! तर्हि किं चिन्तयसि ? । रोहकः प्राह-राजन् ! अजाया उदरे यन्त्रोत्तीर्णा इव वर्तुलगुलिकाः कथं भवन्तीति चिन्तयामि । तत एवमुक्ते सति राजा तमेव पृष्टवान्-कथय रोहक ! कथमिति । रोहकेणोक्तम्—राजन् ! संवर्तक नामकाद् वायु विशेषात् । एवमुक्त्वा रोहक सुप्तः ।

॥ इति अजादृष्टान्तः ॥ १० ॥

प्रहर पूरा हुआ तो राजाने रोहक से कहा-रोहक ! तू जग रहा है या सो रहा है? रोहक ने सुनते ही झट से उत्तर दिया-महाराज जग रहा हू। सुनकर राजा ने फिर उससे कहा-जगता हुआ क्या विचार कर रहा है? रोहक ने कहा-महाराज ! क्या बतलाऊँ-बडा अच्छा विचार कर रहा हू। वह यह है कि बकरी के पेटमें यत्र (मशीन) पर घडी गई के समान जो गोल २ गुलिका-लेंडी होती है वे कैसे होती हैं। रोहक की इस बात को सुनकर राजा ने कुछ भी उत्तर न देते हुए उससे ही पूछा कि रोहक ! तू ही इसका खुलाशा उत्तर बतला। रोहक ने कहा-राजन् ! सुनो, बकरी के पेटमे एक सवर्तक वायु रहा करती है जिससे उस के उदरमें इस प्रकार की गोल २ लेंडिया बना करती हैं। इस उत्तर से राजा प्रसन्न हुआ। रोहक बादमे सो गया ॥

॥ यह दसवा दूसरा अजादृष्टान्त हुआ ॥१०॥

પ્રહર પૂરો થયો ત્યારે રાજાએ રોહકને કહ્યુ, "રોહક ! તુ જાગે છે કે સૂઈ ગયો છે?" રોહકે સાભળતા જ તરત જવાબ આપ્યો "મહારાજ! જાગુ છુ" જવાબ સાભળીને રાજાએ ફરી પૂછ્યુ, "જાગતો જાગતો શો વિચાર કરે છે?" રોહકે કહ્યુ, "મહારાજ ! શુ બતાવુ ? ઘણો જ સરસ વિચાર કરી રહ્યો છુ તે એ છે કે બકરીના પેટમા યત્ર વડે બની હોય તેવી જે ગોળ ગોળ ગોળીઓ લીડીઓ હોય છે તે કેવી રીતે બનતી હશે ?" રાજાએ રોહકની આ વાત સાભળીને કઈ પણ જવાબ ન આપતા તેને જ પૂછ્યુ "રોહક ! તુ જ તેનો ખુલાસા વાર જવાબ આપ" રોહકે કહ્યુ, "રાજન્ ! સાભળો બકરીના પેટમા એક સવર્તક વાયુ હોય છે જેથી તેના પેટમા આ પ્રકારની ગોળ ગોળ લીડીઓ બન્યા કરે છે" આ જવાબથી રાજા પ્રસન્ન થયો પછી રોહક ઉઘી ગયો

॥ આ બીજી વખત દસમુ અજા દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

अथ पत्रदृष्टान्तः—

राज्ञः समीपे सुप्त रोहक रात्रौ यामद्वये व्यतीते सति राजा पुनरब्रवीत्—अरे रोहक ! जागर्षि किं वा स्वपिषि ? । रोहक आह-राजन् ! जागर्मि । राज्ञा प्रोक्तम्-तर्हि किं चिन्तयसि ? । रोहकेणोक्तम्-राजन् ! अश्वत्थ पत्रस्य किं दण्डो महान् भवति, उत शिखारूपः-पत्राग्रभागः ? । एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति -रोहक ! त्वया सम्यक् चिन्तितम् किं तु निर्णयः क इति वद । रोहकः प्राह—यावत् पत्राग्रभागो न शुष्यति, तावद् द्वे अपि समे। ततो राज्ञा पार्श्ववर्तीलोकः पृष्टः

ग्यारहवा पत्रदृष्टान्त-

राजा के पासमें सोये हुए रोहक के जब रात्रि के दो प्रहर व्यतीत हो चुके तो राजा ने उससे कहा-रोहक ! जग रहा है या सो रहा है? रोहक ने सभलकर उत्तर दिया-महाराज ! जग रहा हू। जगता २ क्या विचार कर रहा है। इस प्रकार राजा के पूछने पर रोहक ने उत्तर दिया-महाराज ! मैं विचार कर रहा हू कि अश्वत्थ-पीपल-के पत्ते का दण्ड महान् होता है या उसका शिखारूप अग्रभाग महान् होता है ? रोहक की इस विचारधारा से परिचित होने पर राजा स्वय सशयापन्न होकर कहने-लगा रोहक ! तू ने विचार तो अच्छा किया पर निर्णय इसका क्या है सो तू ही कह मेरी तो समझमें कुछ भी नही आ रहा है। रोहक ने राजा की बात सुनते ही उत्तर दिया-देखो, जब तक पत्राग्रभाग शुष्क नही होता है तबतक दोनों ही समान माने जाते हैं। रोहक की इस बात

અગીયારમુ પત્ર દૃષ્ટાત-

રાજાની પાસે સૂતેલા રોહકને રાત્રિના બે પ્રહર પસાર થતા રાજાએ કહ્યુ, “ રોહક ! જાગે છે કે સૂઈ ગયો છે ?” રોહકે તે સાભળીને જવાબ આપ્યો, “ મહારાજ ! જાગુ છુ ” જાગતો જાગતો શો વિચાર કરી રહ્યો છે ? ” એવો રાજાનો પ્રશ્ન સાભળીને રોહકે જવાબ આપ્યો, “મહારાજ ! હુ તે વિચાર કરૂ છુ કે પીપળાના પાનનો દડ મહાન્ હોય છે કે તેનો શિખારૂપ અગ્રભાગ મહાન્ હોય છે ? ” રોહકની આ વિચાર ધારાથી પરિચિત થતા રાજા પોતેજ સશયયુક્ત થઈને કહેવા લાગ્યો, “ રોહક ! તે વિચાર તો સરસ કર્યો પણ તેનો શો નિર્ણય છે તે તુજ કહે મને તે કઈ પણ સમજાતુ નથી ” રોહકે રાજાની વાત સાભળતાજ જવાબ આપ્યો, “જુઓ, જ્યા સુધી પત્રાગ્રભાગ સૂકાતો નથી ત્યા સુધી બન્ને સમાન જ મનાય છે ” રોહકની આ વાતનો નિર્ણય

रोहकस्य कथन तथ्यमतथ्य चेति कथ्यताम् । लोकेनाप्युक्तम्-तथ्यमेवैतत् । ततो रोहकः पुनरपि सुप्तः ॥

॥ इत्येकादशः पत्रदृष्टान्तः ॥ ११ ॥

अथ खाडहिलादृष्टान्तः—

खाडहिला—'खिसकोली' 'टाली' इति भाषा प्रसिद्धः पञ्चेन्द्रिय जीव विशेषः। रात्रौ तृतीया यामे व्यतीते राजा रोहक पुनः पृष्टवान्-रे रोहक ! किं जागर्षि किं वा स्वपिषि ? । रोहकः प्राह-राजन् ! जागर्मि । राजा प्राह-अरे रोहक ! किं चिन्तयसि ? । रोहकेणोक्तम्-राजन् ! खाडहिला-जीवस्य यावन्मात्र शरीर,

का निर्णय राजा ने जब पार्श्ववर्ती लोगों से पूछा कि रोहक का यह कथन सत्य रूप है या असत्य रूप है? तो उन्हों ने एक स्वर से कहा कि ठीक है, तब राजा ने इस बात को मानली ॥

॥ यह ग्यारवा पत्रदृष्टान्त हुआ ॥११॥

बारहवा खाडहिलादृष्टान्त-

खाडहिला का अर्थ है खिसकोली-इसको हिन्दी भाषामें टाली या गिलहरी कहते हैं। यह पाचों इन्द्रियवाली होती है। रात्रि का जब तीसरा पहर व्यतीत हो गया, तब राजाने रोहक से पुन पूछा-कह भाई ! तू जग रहा है या सो रहा है ? सुनकर रोहक ने कहा। राजन् ! मैं जग रहा हू । तो क्या विचार कर रहा है। राजा की बात सुनकर रोहक ने उत्तर दिया-राजन् ! मै इस समय यह विचार कर रहा हू कि खाडहिला

જ્યારે રાજાએ પાસે રહેલા લોકોને પૂછયો કે રોહકનુ આ કથન સત્ય છે કે અસત્ય છે ? તો તેમણે એકી અવાજે કહ્યુ કે તેનુ કથન બરાબર છે ત્યારે રાજાએ તે વાત માની લીધી

॥ આ અગીયારમુ પત્ર દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

બારમુ ખાડહિલા (ખિસકોલી)નુ દૃષ્ટાંત-

(ખાડહિલાનો અર્થ ખિસકોલી થાય છે તેને હિન્દી ભાષામા ટાલી કે ગિલહરી કહે છે તે પાચે ઈન્દ્રિયવાળી હોય છે)

રાત્રિનો ત્રીજો પહોર જ્યારે પ્રસાર થયો ત્યારે રાજાએ રોહકને ફરી પૂછ્યુ, "કહે ભાઈ! તુ જાગે છે કે ઉંઘે છે ?" તે સાભળીને રોહકે કહ્યુ, "રાજન! હુ જાગુ છુ" રાજાએ પૂછ્યુ, "તો તુ શો વિચાર કરી રહ્યો છે ?" રોહકે જવાબ આપ્યો, "રાજન્! હુ અત્યારે તે વિચાર કરૂ છુ કે

तावन्मात्र पुच्छं किं वा न्यूनम् ? अधिकं वा ' इति चिन्तयामि । राजातन्निर्णय कर्तुमशक्तस्तमेव पृष्टवान्-रे रोहक ! कोऽत्र निर्णयः ? । रोहकेणोक्तम्-राजन् ! द्वे अपि समे भवत । एव मुक्त्वा रोहकः सुप्तः ॥

॥ इति द्वादशः खाडहिलादृष्टान्तः ॥ १२ ॥

अथ पञ्चपितृकदृष्टान्तः—

इतश्च प्राभातिके माङ्गलिक्वाद्यनि'स्वने प्रवृत्ते सति राजा प्रबुद्धः सन् रोहकमाह—अरे रोहक ! किं जागर्षि ? किं वा स्वपिषि ? । तदा रोहकोगाह

नाम का जो पचेन्द्रिय प्राणी होता है उसका जितना शरीर है उतनी ही उसकी पूछ होती है, अथवा उससे कुछ कम होती है या उससे अधिक होती है ? यदि इस विषय को आप जानते हों तो आप बतलाईये। राजा ने रोहक की बात सुनकर कहा-मै स्वय इस विषय का निर्णय नहीं कर सकता हू तो तेरे को क्या बतलाऊँ ? तू ही कह। रोहकने झट जबाब दिया कि राजन् ! ये दोनों ही समान होते है। कमती बढती नहीं होते। बस ऐसा कहकर रोहक सो गया ॥

॥ यह बारहवा खाडहिला का दृष्टान्त हुआ ॥१२॥

तेरहवा पच पितृक का दृष्टान्त-

रात्रि समाप्त प्राय हो चुकी थी। इधर प्रभातकाल के सूचक वाद्यों की तुमुल ध्वनि मन को हरण कर रही थी। राजा ने जगकर सोते हुए

ખિસકોલી નામનુ જે પચેન્દ્રિય પ્રાણી હોય છે તેનુ શરીર જેવડુ છે એવડી જ પૂછડી હોય છે અથવા તેના કરતા ટુકી હોય છે, કે તેના કરતા લાબી હોય છે ? જો આ બાબતમા આપ માહિતગાર હો તો મને સમજાવો ” રાજાએ રોહકની વાત સાભળીને કહ્યુ, “ હું પોતે તે વાતનો નિર્ણય કરી શકતો નથી તો તારે જ તે કહેવુ પડશે ” રોહકે તરત જ જવાબ આપ્યો, “ હે રાજન્ ! એ બન્ને સમાન જ હોય છે વધુ કે ઓછા હોતા નથી ” બસ એમ કહીને રોહક સૂઈ ગયો

॥ આ બારમુ ખાડહિલા નુ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૨ ॥

તેરમુ પચપિતૃક નુ દૃષ્ટાત-

લગભગ રાત્રિ પૂરી થઈ હતી ત્યા પ્રભાતકાળના સૂચક વાદ્યોનો તુમુલ ધ્વની મનને આકર્ષી રહ્યો હતો રાજાએ જાગીને સૂતેલા રોહકને જગાડવા

रोहकस्य कथन तथ्यमतथ्य वेति कथ्यताम् । लोकेनाप्युक्तम्-तथ्यमेवैतत् । ततो रोहकः पुनरपि सुप्तः ॥

॥ इत्येकादशः पत्रदृष्टान्तः ॥ ११ ॥

अथ खाडहिलादृष्टान्तः—

खाडहिला—'खिसकोली' 'टाली' इति भाषा प्रसिद्धः पञ्चेन्द्रिय जीव विशेषः। रात्रौ तृतीया यामे व्यतीते राजा रोहक पुनः पृष्टवान्-रे रोहक ! किं जागर्षि किं वा स्वपिषि ? । रोहकः प्राह-राजन् ! जागर्मि । राजा प्राह-अरे रोहक ! किं चिन्तयसि ? । रोहकेणोक्तम्-राजन् ! खाडहिला-जीवस्य यावन्मात्र शरीर

का निर्णय राजा ने जब पार्श्ववर्ती लोगों से पूछा कि रोहक का यह कथन सत्य रूप है या असत्य रूप हैं? तो उन्हों ने एक स्वर से कहा कि ठीक है, तब राजा ने इस बात को मानली ॥

॥ यह ग्यारवा पत्रदृष्टान्त हुआ ॥११॥

बारहवा खाडहिलादृष्टान्त-

खाडहिला का अर्थ है खिसकोली-इसको हिन्दी भाषामें टाली या गिलहरी कहते हैं। यह पाचों इन्द्रियवाली होती है। रात्रि का जब तीसरा पहर व्यतीत हो गया, तब राजाने रोहक से पुन पूछा-कह भाई ! तू जग रहा है या सो रहा है ? सुनकर रोहक ने कहा । राजन् ! मैं जग रहा हू । तो क्या विचार कर रहा हे । राजा की बात सुनकर रोहक ने उत्तर दिया-राजन् ! मै इस समय यह विचार कर रहा हू कि खाडहिला

જ્યારે રાજાએ પાસે રહેલા લોકોને પૂછયો કે રોહકનુ આ કથન સત્ય છે કે અસત્ય છે ? તો તેમણે એકી અવાજે કહ્યુ કે તેનુ કથન બરાબર છે ત્યારે રાજાએ તે વાત માની લીધી

॥ આ અગીયારમુ પત્ર દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

બારમુ ખાડહિલા (ખિસકોલી)નુ દૃષ્ટાત-

(ખાડહિલાનો અર્થ ખિસકોલી થાય છે તેને હિન્દી ભાષામા ટાલી કે ગિલહરી કહે છે તે પાચે ઈન્દ્રિયવાળી હોય છે)

રાત્રિનો ત્રીજો પહોર જ્યારે પસાર થયો ત્યારે રાજાએ રોહકને ફરી પૂછયુ, "કહે ભાઈ ! તુ જાગે છે કે ઉંઘે છે ?" તે સાભળીને રોહકે કહ્યુ, "રાજન ! હુ જાગુ છુ" રાજાએ પૂછયુ, "તો તુ શો વિચાર કરી રહ્યો છે ?" રોહકે જવાબ આપ્યો, "રાજન્ ! હુ અત્યારે તે વિચાર કરૂ છુ કે

स्येव कोपदर्शनात् । तृतीयो रजक, यतो यथा रजको वस्त्र परिनिष्पीड्य तस्य सर्वं मलमपहरति तथाऽपराधिन सर्वस्व हरसि । चतुर्थो वृश्चिक, यन्मामपि बालकनिद्राभर सुप्त लीलाकङ्कतिकाग्रेण वृश्चिक इव निर्दय तुदसि । पञ्चमस्तु निजपितैव, येन यथाव-स्थित न्याय सम्यक् परिपालयसि । एव मुक्ते सति राजा तूष्णीमास्थाय प्राभा तिक कृत्य जिनस्मरणादिक कृतवान् । ततो राजा मातु समीपमागत्य नमस्कृत्य

रोहक-सुनो, एक है आपका पिता वैश्रवण, क्यों कि वैश्रवण के समान आपमें दानशक्ति के दर्शन होते हैं १ दूसरा पिता है आप का चाडाल, क्यों कि शत्रुसमूह के प्रति आपमें चांडाल की तरह कोप दिखलाई देता है २, तीसरा पिता है आप का धोबी, धोबी जिस तरह वस्त्र को पछाड-कर उसके मैल को हर लेता है उसी तरह आप भी अपराधी को पछा-डकर उस के सर्वस्व रूप मैल का हरण कर लेते हो ३। चौथा पिता है आपका वृश्चिक, वृश्चिक जिस तरह सोये हुए व्यक्ति को निर्दय होकर डक मार कर व्यथित कर देता है उसी प्रकार आपने भी अभी सोये हुए मुज बालक को कधी चुभो कर व्यथित कर दिया है ४ । पांचवा पिता है आपका वह कि जिसने आपको जन्म दिया है, कारण उसी के अनुसार आप अपनी प्रजा का न्यायनीति पूर्वक पालन कर रहे हो ५। इस बात को सुनकर राजा चुपचाप हो गया और जिनस्मरण पूर्वक समस्त प्राभातिक कार्य समाप्त कर अपनी माता के पास चल दिया।

કોણ કોણ છે તે બતાવ" રોહકે કહ્યુ "સાભળો, એક આપના પિતા વૈશ્ર વણ છે, કારણ કે આપનામા વૈશ્રવણ જેવી દાન શક્તિના દર્શન થાય છે,(૧) આપનો બીજો પિતા ચાડાલ છે કારણ કે શત્રુસમૂહ પ્રત્યે આપનામા ચાડાલ જેવો ક્રોધ નજરે પડે છે (૨) આપનો ત્રીજો પિતા ધોબી છે કારણ કે જેમ ધોબી વસ્ત્રને પછાડી પછાડીને તેનો મેલ દૂર કરે છે તેમ આપ પણ અપરાધીને પછાડી પછાડીને તેના સર્વસ્વરૂપ મેલનુ હરણ કરો છો (૩) આપનો ચોથો પિતા વીછી છે, જેમ વીછી સૂતેલી વ્યક્તિને નિર્દય થઈને ડખ દઈને વ્યથિત કરે છે તેમ આપે પણ સૂતેલા એવા મને-બાળકને કામડી લોકીને વ્યથિત કર્યો છે (૪) આપના પાચમા પિતા તે છે કે જેમણે આપનો જન્મ આપ્યો છે, કારણ કે તેમના પ્રમાણે આપ આપની પ્રજાનુ ન્યાય, નીતિપૂર્વક પાલન કરી રહ્યા છો" (૫) આ વાત સાભળીને રાજા ચૂપ થઈ ગયો અને જિન સ્મરણ પૂર્વક સમસ્ત પ્રાત કર્મ પૂરા કરીને પોતાની માતાની પાસે ચાલ્યો ગયો ત્યા પહોચીને માતાને નમન કર્યું

निद्रामुपगत' किंचिन्नोवाच। ततो राजा लीलाकङ्कतिकया रोहक मनाक् स्पृशति। ततश्च रोहको विनिद्रः सजात'। राजा पृच्छति-अरे रोहक!। किं स्वपिषि?। रोहकेणोक्तम्-राजन्! जागर्मि। राजा प्राह-तर्हि किं चिन्तयसि?। रोहकेणोक्तम्-राजन्! एतच्चिन्तयामि-भवतः कतिपये पितरः सन्तीति। ततो राजा सलज्जः सन् मनाक् तूष्णींस्थित्वा प्राह-कथय-मम कति पितर सन्तीति। रोहकः प्राह-राजन्! पञ्च। राजा पुनः पृच्छति-कथय-ते च के। रोहकेणोक्तम्-प्रथमस्तावद् वैश्रवणः वैश्रवणस्येव भवतो दानशक्तेर्दर्शनात्। द्वितीयश्चाण्डाल, शत्रुसमूह प्रति चाण्डाल-

रोहक को जगाया पर वह नहीं जगा। इतनेमें राजाने सोते हुए उसके शरीरमें कघी के दांतों का स्पर्श कराया तो वह निद्रारहित हो गया पर ज्यों का त्यों पडा रहा। इतनेमें राजा ने पुनः उससे पूछा-रोहक! जग रहा है या सो रहा है। रोहकने उत्तर दिया महाराज! जग रहा हूं। राजा ने कहा-क्या विचार कर रहा है? राजा के इस प्रश्न को सुनकर रोहक ने कहा-क्या कहूं? राजाने कहा कुछ तो कह। रोहकने कहा-यदि कहुगा तो आप नाराज हो जावेंगे, राजा ने कहा-नाराज नहीं होऊगा, कह। तब रोहकने कहा-सुनिये मैं इस समय यह विचार कर रहा हु कि आप के कितने पिता हैं? राजा को इस रोहक के विचार पर कुछ लज्जा जैसी तो आई पर उसने वह उसके लिये प्रकट नहीं होने दी, थोडी ही देर चुप रहने के बाद राजा ने रोहक से कहा-मेरे कितने पिता हैं? रोहक ने कहा-आपके पाच पिता हैं। राजा-वे कौन २ से हैं? बतला।

જાડયો પણ તે જાગ્યો નહી એવામા રાજાએ સૂતેલા એવા તેના શરીર પર કાસકીના દાતાઓનો સ્પર્શ કરાવ્યો તે નિદ્રા રહિત થઇ ગયો પણ ત્યાને ત્યા પડયો રહ્યો, એટલે રાજાએ તેને ફરીથી પૂછયુ, "રોહક! તુ જાગે છે કે ઉઘે છે?" રોહકે જવાબ આપ્યો, "મહારાજ! જાગુ છુ" રાજાએ પૂછયુ, "શો વિચાર કરે છે?" રાજાનો આ પ્રશ્ન સાભળીને રોહકે કહ્યુ "શુ કહુ?" રાજાએ કહ્યુ, "કઇક તો કહે" રોહકે કહ્યુ "જો કહીશ તો તમે નારાજ થશો" રાજા એ કહ્યુ "કહે, નારાજ નહી થાઉ" રોહકે કહ્યુ, "સાભળો, અત્યારે હુ તે વિચાર કરી રહ્યો છુ કે આપના પિતા કેટલા છે?" રાજાને રોહકના આ વિચાર પર થોડી શરમ જેવુ તો લાગ્યુ પણ તેણે તે તેની પાસે પ્રગટ થવા દીધી નહી થોડીવાર મૌન રહીને રાજાએ રોહકને પૂછયુ "મારે કેટલા પિતા છે?" રોહકે કહ્યું "આપના પાચ પિતા છે" રાજાએ પૂછયુ "તેઓ

वासस्थानमगमत्। रोहकं च सर्वेषां मन्त्रिणां मुख्यं मन्त्रिणं कृतवान्।

॥ इति त्रयोदशः पञ्चपितृकदृष्टान्तः ॥ १३॥

औत्पत्तिकी बुद्धेर्वाचनान्तरेणोदाहरणानि प्रदर्शितानि। यथा—'भरहसिल पणियरुक्खे०' इत्यादि। तत्र-'भरतशिलानामकः प्रथमो दृष्टान्तः पूर्वोक्तवद् बोध्यः।

अथ द्वितीयः पणितदृष्टान्त उच्यते—कश्चिद् ग्रामीणः कृषीवलः स्वग्रामाच्चिर्भिटिका आनीय विक्रेतुं नगरद्वारे वर्तते, तं प्रति धूर्तो नागरिकः प्राह-किमेको मनुष्यस्तव सर्वाश्चिर्भिटिका भक्षयितुं न प्रभवति?। ग्रामीणः प्राह–क एवं समर्थः स्यात्, य एताश्चिर्भिटिका भक्षयेत्। नागरिक आह–यद्यहं भक्षयामि, तर्हि किं मे

के चित्तमें रोहक की बुद्धि के प्रति बडा अचंभा हुआ और माता को नमस्कार की इस चतुराई को देखकर राजा ने उसको अपने यहां प्रधान-मन्त्री के पद पर रखलिया १३॥

यह तेरहवा पचपितृकदृष्टान्त हुआ॥ १३॥

औत्पत्ति की बुद्धि के ऊपर अन्य वाचनाओं के अनुसार दृष्टान्त इस प्रकार हैं-" भर हसिल पणियरुक्खे० " इत्यादि।

इनमें भरतशिला नामका प्रथम उदाहरण जैसा पूर्वमें लिखा गया है वैसा जानना चाहिये १। पणित दृष्टान्त इस प्रकार है—

कोई एक ग्रामीण कृषीवल बहुत से चीभडों को भर कर बेचने के लिये नगर के द्वार पर आया। यह देखकर एक नागरिक धूर्तने उसको कहा—क्या एक मनुष्य तुम्हारे इन चीभडों को नहीं खा सकता है? कृषी-

અચરજ થઈ અને માતાને નમન કરીને તે પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો રોહકની આ ચતુરાઈ જોઈને રાજાએ તેને પોતાને ત્યા વડા પ્રધાન પદે રાખી લીધો

॥ આ તેરમુ પચપિતૃક દૃષ્ટાંત સમાપ્ત॥ ૧૩॥

ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિના વિષયમા બીજી વાચનાઓ પ્રમાણે આ પ્રકારના દૃષ્ટાંત છે-" भर हसिल पणिय रुक्खे० " ઇત્યાદિ-

તેમા ભરતશિલા નામનુ પહેલુ ઉદાહરણ જે રીતે પાછળ લખેલ છે તે પ્રમાણે જ સમજી લેવાનુ છે (૧) पणित દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-

કોઈ એક ગામડાનો ખેડૂત ઘણા ચિભડા લઈને વેચવાને માટે નગરના દરવાજા પાસે આવ્યો તે જોઈને નગરના એક ધૂતારાએ તેને કહ્યુ "શુ એક માણુસ તારા આ ચિભડાઓને ખાઈ શકતો નથી?" ખેડૂતે કહ્યુ, "હા, નથી

रहसि पृष्टवान्-मात ! कथय, अहं कतिभिर्जातोऽस्मि ? । जननी प्राह—वत्स ! किमेतत् प्रष्टव्यम् निजपित्रा त्व जातोऽसि। ततो राजा रोहकोक्त वचः कथयित्वा जननीमिदमब्रवीत्-मातः ! स रोहकः मायोऽलीक बुद्धिर्न भवतीति ततः कथय सत्यम्, एव पुनः पुनः पृष्टा माता राजान प्राह—यदा मम कुक्षौ त्व समवतरितः तत् प्रभाते तत्र पितु समीपे वैश्रवण सदृशः परमोदारो जिनदत्तनामा नगरश्रेष्ठी मया दृष्टः, तथा-तदा चाण्डालरजकवृश्चिका अपि तत्र दृष्टाः। एव स्वपित्रादीनां पञ्चाना दर्शनेन तत्सस्कारयुक्तस्त्वमुत्पन्नः। अतस्त्वा निरीक्ष्य रोहकः प्रोक्तवान्। तत एव मुक्ते सति राजा जननीं प्रणम्य रोहकबुद्धि प्रति साश्चर्यचित्तः सन्, स्वा-

पहुचते ही उसने माता को नमस्कार किया और एकान्त पाकर पूछा-हे माता! मैं कितने बाप की सतान हू? माने सुनकर कहा-बेटा! इसमें पूछने की बात ही कौनसी है? तुम अपने पिता की ही सतान हो। बादमें राजा ने अपनी माता को रोहक की बात से परिचित कराते हुए कहा, माता! रोहक की बातें प्रायः सब सत्य निकलती हैं तो तुम सच २ कहो, रोहकने हमको ऐसा क्यों कहा? इस तरह माता से बारबार पूछने पर उसने अपने पुत्र से कहा-बेटा! तुम जिस समय मेरी कुक्षि में अवतरित हुए थे उसी दिन प्रातः तुम्हारे पिता के पास मैने वैश्रमण जैसे परम उदार नगर शेठ जिनदत्त श्रेष्ठी को देखा था १। तथा उसी समय वह चाण्डाल, रजक एव वृश्चिक भी देखे थे। इस तरह इन पांचों के देखने से तुम इन के सस्कारों से युक्त उत्पन्न हुए हो। रोहक ने तुम्हें देखकर इसी लिये ऐसा कहा है। माता की इस बात को सुनकर राजा

અને એકાન્ત જોઈને પૂછ્યુ—"હે માતા હુ કેટલા પિતાનો પુત્ર છુ ?" માએ સાભળીને કહ્યુ, "તેમા પૂછવા જેવુ જ શુ છે? તુ તારા પિતાનો જ પુત્ર છે" ત્યાર બાદ રાજાએ પોતાની માતાને રોહકની વાતથી પરિચિત કરાવીને કહ્યુ, "માતા! રોહકની વાતો સામાન્ય રીતે સાચી પડી છે તો તમે સાચે સાચુ કહો, રોહકે મને એવુ શા માટે કહ્યુ હશે?" આ પ્રમાણે તે માતાને વારવાર પૂછવામા આવતા તેમણે પોતાના પુત્રને કહ્યુ "હે બેટા! જે સમયે મારી કુખે તારો જન્મ થયો તે જ દિવસે પ્રાતઃકાળે તારા પિતાની પાસે મે વૈશ્રવણ જેવા પરમ ઉદાર નગરશેઠ જિનદત્ત શ્રેષ્ઠીને જોયા હતા તથા તે જ સમયે તે ચાડાલ, ધોબી અને વીછીને પણ જોયા હતા આ રીતે તે પાચેને જોવાથી તેમના તે તે સસ્કાર તારામા ઉતર્યા છે રોહકે તને જોઈને તે કારણે જ એવુ કહ્યુ છે" માતાની આ વાત સાભળીને રાજાના મનમા રોહકની બુદ્ધિ માટે ભારે

विश्वासमुत्पादयामि । तेनोक्तम्-विश्वासमुत्पादय । नागरिकेणोक्तम्-चिर्भिटिका विपणिवीथ्यां विक्रयार्थं विस्तीर्य परीक्ष्यताम्। ग्रामीणेन तद् वचः स्वीकृतम् । ततो द्वाभ्यामपि विपणिवीथ्यां विक्रयार्थं चिर्भिटिका विस्तारिताः । ग्राहका समागताः । तैरुक्तम्-एताः सर्वा अपि चिर्भिटिका भक्षिता एव सन्ति एव मुक्ते सति नागरिकः प्राह—लोकानां वाक्यैर्विश्वासः क्रियताम्। नागरिक वचनं श्रुत्वा ग्रामीणः क्षुब्धो भूत्वा चिन्तयति—कथं मयाऽनेन द्वारेणाऽगम्यो महामोदकः प्रदेयः इति चिन्तया व्याकुलो भूतः स ग्रामीणस्तस्मान्नागरिक धूर्तादात्मानं मोचयितुं भीतः सन्नेकं रूप्यकं दातुमुद्यतोऽभवत् किं तु तेनधूर्तेन रूप्यकं न गृहीतम् । अन्ते स

बात तुम्हें मजूर नहीं है तो तुम ऐसा करो इन्हें वेचने के लिये बाजारमें ले चलो फिर देखो तुम्हें यह विश्वास हो जावेगा कि मैंने तुम्हारे ये समस्त चीभडे खाये हैं या नही। कृपीवल ने नागरिक धूर्त की इस बात को मान लिया। अब क्या था वे दोनों वहा से उन चीभडो को लेकर बाजारमे आये, और वहा उन्हे रख कर वे वेचने लगे। ग्राहकों ने वहा आकर ऐसा कहना प्रारभकरदिया कि ये समस्त चीभडे तो खाये हुए है। ऐसा कहते ही नागरिक धूर्तने उस किसान से कहा देखो भाई ये सब लोग क्या कह रहे है? अब तो तुम विश्वास करो। नागरिक के इन वचनों को सुनकर ग्रामीण कृपक क्षुब्ध हो उठा और सोचने लगा इतना बड़ा मोदक मैं इसे कहा से लाकर दू। ईस प्रकार की चिन्ता से व्याकुल होकर उस कृपीवल ने उस धूर्त से अपना बचाव करने के

એ વાત મજૂર ન હોય તો તુ તેને વેચવા માટે બજારમા લઈ જા પછી જોજે તને ખાતરી થશે કે મે તારા આ બધા ચિભડા ખાધા છે કે નહી ? ખેડૂતે નાગરિક ધૂતારાની તે વાત માન્ય કરી હવે તેઓ બન્ને તે ચિભડાને લઈને બજારમા આવ્યા, અને ત્યા તેને મૂકીને વેચવા લાગ્યા ગ્રાહકોએ ત્યા આવીને એવુ કહેવા માડયુ કે આ બધા ચિભડા તો કોઈએ ખાધેલા છે એવુ સાભળતા જ તે ધૂતારાએ તે ખેડૂતને કહ્યું, "જો ભાઈ! આ બધા લોકો શુ કહે છે? હવે તો તને ખાતરી થઈ ને?" ધૂતારાના એ વચનો સાભળીને તે ગામડીયો ખેડૂત ક્ષોભ પામ્યો અને તે વિચારવા લાગ્યો "એવડો મોટો લાડવો હું આ માણસને ક્યાથી લાવીને આપુ?" આ પ્રકારની ચિન્તાથી વ્યાકુળ થઈને તે ખેડૂતે તે ધૂતારાથી પોતાનો બચાવ કરવા માટે કહ્યુ, "ભાઈ, તમે

प्रयच्छसि । इदमसंभवं मत्वा ग्रामीण आह यदि भक्षयिष्यसि, तर्हि यादृशो मोद कोऽनेन द्वारेण प्रविष्टो न स्यात् एवं भूतं मोदकं तुभ्यं पारितोषिकं दास्यामि। तदा तावुभौ कंचित् साक्षिणं कृत्वा प्रतिज्ञां कृतवन्तौ । ततोऽसौ नागरिकस्तस्य सकलाश्चिर्भिटिका उच्छिष्टाः कृत्वा त्यजति । ततः पश्चान्नागरिको वदति-मया सकलाश्चिर्भिटिका भक्षिताः, अतः स्वप्रतिज्ञाऽनुसारेण तथाविधं महामोदकं मह्य प्रयच्छ । ग्रामीणः प्राह—त्वया मम चिर्भिटिका न भक्षिता', कथं ते महामोदकं दास्यामि । नागरिकः—मया सर्वाश्चिर्भिटिका भक्षिता इति न मन्यसे चेत् तर्हि तव

वलने कहा-हा नहीं खा सकता है। नागरिक धूर्त ने कहा-यदि खा जाय तो? कृषीवल ने कहा कौन ऐसा समर्थ व्यक्ति है?। नागरिक धूर्तने कहा मैं हु। बोलो मैं यदि इन्हें खा जाऊ तो क्या इनाम दोगे। नागरिक के इस कथन को असंभव मानकर ग्रामीण ने कहा-यदि खाजाओ तो मैं तुम्हें इनाममें इतना बडा लड्डु दुंगा जो इस दरवाजेमे नहीं घुस सकेगा इस तरह उन दोनों ने किसी एक व्यक्ति को अपनी २ प्रतिज्ञा के विषयमें साक्षीभूत बना लिया। अब उस नागरिक ने उस किसान के वे समस्त चीभडे थोडा २ खाकर झुठे कर दिये और एक तरफ चीभडों को खालिया है इसलिये तुम अपनी शर्त के अनुसार मुझे मोदक दो। ग्रामीण ने कहा-क्यों दू-तुमने समस्त चीभडे खाये कहा है। खाने पर ही तो मोदक देने की शर्त हैं। नागरिक ने कहा वाह! भाई! वाह! कौन कहता है कि मैने तुम्हारे समस्त चीभडे नहीं खाये हैं। यदि यह

ખાઈ શકતો ” નગરના ધૂતારાએ કહ્યુ, જો ખાઈ જાય તો?” ખેડૂતે કહ્યુ “એમ કરવાને સમર્થ વ્યક્તિ કોણ છે?” નાગરીક ધૂતારે કહ્યું, “હુ પોતે જ છુ જો હુ આ બધા ચિભડા ખાઈ જઉ તો મને શુ ઇનામ આપીશ?” ધૂતારાની આ વાતને અસભવિત માનીને ગામડીયાએ કહ્યુ, “જો તમે ખાઇ જાઓ તો તમને હુ ઇનામમા એવડો મોટો લાડુ આપીશ જે આ દરવાજામા પેસી શકશે નહી” આ રીતે તે બન્નેએ કોઇ એક વ્યક્તિને પોત પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો સાક્ષી બનાવ્યો. હવે તે ધૂતારાએ તે ખેડૂતના બધા ચિભડાને થોડા થોડા ખાઈને એઠા કરી નાખ્યા અને એક તરફ મુકી દીધા તે કહેવા લાગ્યો, “જો ખેડૂત! મે તારા બધા ચિભડા ખાઈ લીધા તેથી તુ તારી શરત પ્રમાણે નો લાડુ મને આપ” ગામડીયાએ કહ્યુ “શા માટે આપુ? તમે બધા ચિભડા ખાધા નથી ખાધાપછી તો લાડુ આપવાની શરત છે” ધૂતારાએ કહ્યુ, “વાહ! ભાઈ, વાહ! કોણુ કહે છે કે મે તારા બધા ચિભડા ખાધા નથી? જો તને

णोऽप्याकारिताः। ततो ग्रामीणेन साक्षिणा समक्षे स महामोदकः कस्मिंश्चिदिन्द्रकीलके (नगरद्वारैकदेशे) स्थापितः कथितश्च रे मोदक! गम्यताम्, गम्यताम्। ततोऽसौ मोदको न चलति। ततस्तेन ग्रामीणेन साक्षिणा समीपे कथितम्-मया युष्मत्समीपे एव प्रतिज्ञातम्, यद्यहं पराजितो भविष्यामि, तदा नगर द्वारेण यो न निर्गच्छति स महामोदको मया प्रदेयः, अयमपि मोदको न गच्छति, तस्मादहं स्वप्रतिज्ञात्र-न्धान्मुक्तो जातः। एतच्च साक्षिभिरन्यैश्च नागरिकैः प्रतिपन्नमिति स प्रतिद्वन्द्वीधूर्तः पराजितः इतीयं नागरिकधूर्तस्यौत्पत्तिकीबुद्धेर्द्वितीयः पणितदृष्टान्तः ॥ २ ॥

इतिद्वितीयः पणितद्रष्टान्तः

अथ तृतीयो वृक्षदृष्टान्त —

आम्रफलाभिलाषिणा पथिकाना क्वचिद्वने मर्कटा अन्तरायं कृतवन्तः। ततः पथिकास्तेषामाम्रफलानामाप्ते रुपाय विचिन्त्य तदुपरि पाषाणखण्डैः प्रहारं कृतवन्तः।

मोदक को दरवाजे की एक ओर रखा दिया और कहना प्रारंभ किया कि ओ मोदक? जा-जा। परन्तु यह मोदक उस स्थान से चल विचल नहीं हुआ। तब ग्रामीणने साक्षियों के सामने ऐसा कहा कि मैने आप लोगों के सामने ऐसी प्रतिज्ञा की थी कि यदि मै हार जाऊंगा तो इस नगर के द्वार से जो नहीं निकलेगा ऐसा बडा मोदक दूंगा। सो यह मोदक यहां से नहीं चलता है अतः आप इसे ले लीजिये। अब मैं अपनी प्रतिज्ञा से मुक्त होता हूं। उसके इस कथन की सराहना साक्षियों ने तथा अन्य नागरिको ने भी की और उसकी बात को स्वीकार भी किया इस तरह उस कृषीवल ने औत्पत्ति की बुद्धि के प्रभाव से उस नागरिक धूर्त को परास्तकर अपने घर गया॥ २॥

यह दुसरा पणितदृष्टान्त हुआ ॥२॥

મૂક્યો અને કહેવા લાગ્યો, "હે લાડુ! જા! જા! પણ તે લાડુ તે જગ્યાએથી ખસ્યો નહીં ત્યારે ગામડીયાએ સાક્ષીઓની સામે એવું કહ્યુ કે "મે આપ લોકોની આગળ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જો હુ હારીશ તો આ નગરના દરવાજામાથી નહીં નીકળે તેવો મોટો લાડુ આપીશ, તો આ લાડુ અહીં થી ચાલતો નથી તો આપ તેને લઇ લો હવે હુ મારી પ્રતિજ્ઞાથી મુક્ત થયો છુ" તેના આ કથનની સાક્ષીઓએ તથા બીજા નાગરીકોએ પણ પ્રશસા કરી અને તેની વાતને માન્ય પણ કરી આ રીતે તે ખેડૂતે ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિના પ્રભાવથી તે નાગરીક ધુતારાને પરાસ્ત કર્યો અને તે પોતાને ઘેર ગયો ॥ ૨ ॥

આ બીજુ પણિત દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥૨॥

ग्रामीण शत रूप्यकाणि दातु प्रवृत्तः किंतु तदधिक लिप्सुना तेन धूर्तेन शत मपीदं न स्वीकृतम् ततोऽसौ ग्रामीणश्चिन्तयति–हस्ती हस्तिनेनापनेयो भवति, अयं नागरिकः केनचिदन्येन नागरिकधूर्तेनैव समा श्रेयो भविष्यतीत्यनेन सह कतिपय दिनानि व्यवस्था कृत्वा नागरिक धूर्तैः सह मिलिष्यामि। इति विचिन्त्य तथैव कृतम्। केनचिदन्येन नागरिक धूर्तेन तस्मै ग्रामीणाय बुद्धिः प्रदत्ता। ततस्तद्बुद्धिबलेन पूपिकाऽऽपणत एक महामोदकमादाय ग्रामीणेन प्रतिद्वन्द्वी धूर्त आकारितः, साक्षि-

लिये कहा–भाई! तुम मुझ से इसके बदलेमें एक रुपया ले लो। परन्तु उस धूर्त ने इस बात को कबूल नहीं किया। अन्तमे होते २ उस कृषक ने उसे सौ रुपये तक देने को कहा, परन्तु अधिक लेने की चाहना से उसने उन्हें लेना भी मजूर नहीं किया। "ग्रामीण ने विचारा" बडी मुश्किल की बात है अब क्या किया जाय? खैर–"हाथी हाथी से ही हटता है" ईस कहावत के अनुसार यह धूर्त किसी दूसरे नागरिक धूर्त से ही समझाया जा सकता है। ऐसा सोचकर उसने उस धूर्त से कहा कि भाई तुम कुछ समय तक अब ठहर जाओ, जो तुम मागोगे सो दूगा। ऐसा विचार कर वह किसी और दुसरे नागरिक धूर्त के साथ मिल गया। अब क्या था–उस ग्रामीण कृषक के लिये दुसरे धूर्तने बुद्धि दी। उस बुद्धिबल से वह हलवाई की दुकान से एक बडासा मोदक ले आया, और उस प्रतिद्वन्द्वी धूर्त के पास आ पहुचा, तथा इस शर्तमें जो पहिले के साथी थे उन्हें भी बुला लिया। उन सब के सामने उसने उस

તેના બદલામા મારી પાસેથી એક રૂપીયો લો" પણ તે ધૂતારાએ તેની તે વાત મંજૂર ન કરી છેવટે વધતા વધતા તે ખેડૂતે તેને સો રૂપીયા આપવાનુ કહ્યુ પણ વધારે મેળવવાની ઈચ્છાથી તેણે તે રકમ લેવાની ના પાડી "ગામડીયાએ વિચાર્યું" ભારે મુશ્કેલી ઉભી થઇ છે હવે શુ કરૂ? ખેર! "હાથીને હાથી જ ખસેડી શકે છે" આ કહેવત પ્રમાણે આ ધુતારાને કોઈ બીજા નાગરિક ધૂતારા વડે જ સમજાવી શકાશે" એમ વિચારીને તેણે તે ધૂતારાને કહ્યુ, "તમે થોડી વાર અહી થોભો, તમે જે માગશો તે આપીશ" આવો વિચાર કરીને તે શહેરના કોઈ બીજા ધૂતારાને જઈને મળ્યો હવે શુ થયુ? તે ગામડીયા ખેડૂતને બીજા ધૂતારાએ બુદ્ધિ આપી (યુક્તિ બતાવી) તે બુદ્ધિબળે તે એક કદોઈની દુકાનેથી મોટો એવો લાડુ લઈ આવ્યો અને તે પ્રતિસ્પર્ધિ ધુતારાની પાસે આવી પહોચ્યો અને શરતનો જે સાક્ષી હતો તેને પણ બોલાવી લીધો એ બધાની સામે તેણે લાડુને દરવાજાની એક તરફ

तस्य बहवः पुत्रा आसन् । तत्रैकः श्रेणिक एव राजलक्षणसम्पन्नः पुत्रस्तस्य समतः । अत एव राजा तस्मै न किंचिदपि ददाति, न च वचसाऽपि लालन वा क्रियते, तदाऽन्ये मम पुत्रा ईर्ष्यावशात् श्रेणिक हनिष्यन्तीति । इत्थ विचिन्त्य स मनसैव सावधानस्तद्रक्षणपरायण आसीत् ।

अथैकदा श्रेणिकः पितुः किंचिदप्यलभमानः सखेदः स्वभवनात् प्रस्थितः । स च पथिगच्छन् क्रमेण वेन्नातटनामके नगरे गतः। तत्रासौ श्रेणिकः धन्यनामकस्य श्रेष्ठिनो विपणौ समुपविष्टः तेन च श्रेष्ठिना तस्यामेव रात्रौ स्वप्ने सर्वगुण-

---

का राजा राजगृह नगरमें राज्य शासन करता था। उस के अनेक पुत्र थे। उनमें श्रेणिक नाम का पुत्र ही ऐसा था जो राजलक्षणों से सपन्न होने के कारण उसको अधिक प्रिय था परन्तु यह उसका प्रेम अन्य पुत्रों पर प्रकट नही हो पाता, कारण राजा न तो उसके लिये कुछ देता और न कभी प्रेमपूर्वक उससे बोलता ही था ऐसा भी वह इसलिये नही करता था कि ऐसा करने से अन्य पुत्रों के हृदयमे दाह होगी और इससे वे इसको मार डालेंगे। फिर भी मनमें यह ध्यान सदा रखता कि श्रेणिक की रक्षामे किसी भी प्रकार त्रुटि न रहे।

एकदिन की बात है कि श्रेणिक अपने पिता के पास से कुछ भी जब नही पाया तो खेदखिन्न होकर वह अपने भवन से बाहर जानेके लिये निकल पडा। चलते २ वह वेन्नातट नाम के किसी एक नगरमें जा पहुँचा। वहा एक धन्य नाम के सेठ रहते थे। इनके यहा दुकानदारी का काम

રાજગૃહ નગરમા રાજ્ય કરતો હતો તેને અનેક પુત્ર હતા તે બધામા શ્રેણિક નામનો પુત્ર જ એવો હતો કે જે રાજલક્ષણોથી યુક્ત હોવાને કારણે તેને વધારે પ્રિય હતો, પરન્તુ તેનો તે પ્રેમ બીજા પુત્રોના જાણવામા આવતો નહી, કારણ કે રાજા તેને માટે કઈ આપતો પણ નહી અને તેની સાથે પ્રેમથી બોલતો પણ નહી એવુ પણ તે તેને માટે કરતો ન હતો કે એવુ કરવાથી બીજા પુત્રોના મનમા ઈર્ષા થાય અને તેઓ તેને મારી નાખે તો પણ તેના મનમા તે ચિન્તા હમેશા રહેતી હતી કે શ્રેણિકની રક્ષામા કોઈ ત્રુટિ રહેવી જોઈએ નહી

એક દિવસની વાત છે કે શ્રેણિકને પોતાના પિતા પાસેથી કઈ પણ નહી મળવાથી તે ગમગીન થઈને પોતાના મહેલમાથી બહાર જવા નીકળી પડયો ચાલતો ચાલતો તે વેન્નાતટ નામના કોઈ એક નગરમા જઈ પહોચ્યો ત્યા ધન્ય નામનો એક શેઠ રહેતો હતો તેની દુકાન ચાલતી હતી નગરમા

मर्कटा अपि क्रोधवशात् पथिकान् प्रतिहन्तुमाम्रवृक्षोपरिसमारुह्याम्रफलानि त्रोटयित्वा पथिकोपरिप्रहरन्तिस्म । एवं पथिकानां स्वाभीष्टसिद्धिरनायासतः संजाता ।

इति तृतीयो वृक्षदृष्टान्तः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थं क्षुल्लकदृष्टान्त —

प्रायः सार्धसहस्रद्वय वर्षाणि पूर्वं राजगृहनगरे प्रसेनजित् नामा नृप आसीत्।

तीसरा वृक्ष दृष्टान्त–

एक वनमें अनेक आम के वृक्ष थे। वहाँ पर बन्दर भी बहुत से रहा करते थे। ऋतु के समय जब उन वृक्षोंमें फल लग आते तो वहां से निकल ने वाले रास्तागिरों का मन उन फलों को तोडकर खाने के लिये लालायित होने लगता, परन्तु करे क्या? क्यों कि उन पर बन्दर रहते थे इसलिये रास्तागीर उन फलों को नहीं खा सकते थे। फिर अंतमें वे अपने बुद्धिबल से फल प्राप्त करने का उपाय सोचकर पत्थरों के ढेलों से बन्दरों की तरफ फेंकने लगे। तब वे बन्दर इस स्थितिमें उन वृक्षों के फलो को तोड २ कर उन रास्तागिरों पर प्रहार करनेकी भावनासे फल फेकने लगे इससे रास्ता गिरो को अनायास ही आम्रफल खानेको मिल गये ॥ ३ ॥

॥ यह तीसरा वृक्षदृष्टान्त हुआ ॥ ३ ॥

चौथा क्षुल्लकदृष्टान्त–

प्रायः ढाईहजार वर्ष पहिले की यह कथा है–जब कि प्रसेनजित नाम

ત્રીજુ વૃક્ષદૃષ્ટાંત—

એક વનમા આંબાના અનેક વૃક્ષ હતા તેના ઉપર ઘણુા વાનરા રહેતા હતા ફળ પાકવાની મોસમમા તે વૃક્ષો પર ફળો લાગતા, તો તેમને જોઈ ને ત્યાથી પ્રસાર થતા મુસાફરોનુ મન તે ફળોને તોડીને ખાવા માટે લલચાતુ, હતુ, પણુ કરે શુ ? કારણુ કે તે વૃક્ષો ઉપર વાનરા રહેતા હતા તેથી રાહગીરો તે ફળો ખાઇ શકતા નહી પછી તેમણે પોતાની બુદ્ધિથી ફળ મેળવવાની યુક્તિ શોધી કાઢી તેઓ વાનરાઓને પથ્થર મારવા લાગ્યા, ત્યારે વાનરાઓ તે વૃક્ષોના ફળો તોડી તોડીને તે રાહગીરોને મારવાની ભાવનાથી ફેંકવા લાગ્યા આ રીતે રાહગીરોને અનાયાસે જ કેરી ખાવાને મળી ગઈ

॥ આ ત્રીજુ વૃક્ષનુ દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥૩॥

ચોથુ ક્ષુલ્લકદૃષ્ટાંત–

અઢી હજાર વર્ષ પહેલાની આ કથા છે, જ્યારે પ્રસેનજિત નામનો રાજા

श्रेणिक आह-भवतः। ततः श्रेष्ठी श्रेणिकवचनश्रवणतो वर्षाऽऽहतकदम्बकुसुममिव पुलकितसमस्तदेहः श्रेणिक सबहुमान स्वगृहं नीतवान्। भोजनादिक सकलमपि तदुचितं तस्मै प्रदत्तम्। तस्य पुण्यप्रभावात् प्रतिदिवस मम सपत्तिवर्धमानाऽस्तीति मन्वानः स श्रेष्ठी कतिपयदिनातिक्रमे तस्मै नन्दा नाम्नीं स्वदुहितर प्रदत्तवान्। व्यतीतेषु कतिपयदिवसेषु नन्दा गर्भवती जाता।

इतश्च प्रसेनजिन्नृप. स्वान्तसमयमुपागत विचिन्त्य श्रेणिकस्य वार्ता जनपरम्परागतामधिगत्य तदाकारणार्थमुष्ट्रवाहनात् पुरुषान् प्रेषयति। तैश्च श्रेणिकान्तिक

होकर कहा। आप किस के यहा महमान होकर के आये हुए हैं। सुनकर कुमार ने प्रत्युत्तर दिया-आप के यहा। अब क्या था कुमार की इस बात को सुनकर सेठ का समस्त शरीर ऐसा आनदोल्लास से पुलकित हो उठा जैसा वर्षा के जल से कदम्ब का पुष्प विकसित हो उठता है। वह दुकान से शीघ्र उठा और बडे आदर के साथ कुमार को अपने घर ले गया। वहा उसने उचित भोजनादि सामग्री से कुमार का खूब आदर सत्कार किया। कुमार जितने दिनो तक उसके घर रहा, उतने दिनों तक सेठ को व्यापार मे अच्छा लाभ होता रहा अतः उसको अधिक पुण्यशाली मानकर सेठ ने कुछ दिनो के निकल जाने के बाद अपनी पुत्री नन्दा का विवाह उस कुमार के साथ कर दिया। विवाह हो जाने पर जब कितनेक दिन निकल चुके तो सेठ की पुत्री नन्दा गर्भवती हो गई।

इधर राजगृह नगर मे श्रेणिक के निकल जाने के कारण बडी खलबली मची। प्रसेनजित राजा ने उसी दिन से उसकी तलाश करवानी

"આપ કોને ત્યા અતિથિ થઈને આવ્યા છો ?" તે સાભળીને કુમારે જવાબ આપ્યો, "આપને ત્યા" હવે શુ થયુ ? જેમ વર્ષાકાળે કદમ્બનુ ફૂલ વિકસે છે તેમ કુમારના આ વચનો સાભળીને શેઠનુ સમસ્ત શરીર આનદોલ્લાસથી પુલકિત થઈ ગયુ તેઓ તરતજ દુકાનેથી ઉભા થઈને કુમારને માનપૂર્વક પોતાને ઘેર લઈ ગયા ત્યા તેમણે યોગ્ય ભોજનાદિ સામગ્રી વડે કુમારનો ખૂબ આદરસત્કાર કર્યો, કુમાર જેટલા દિવસ ત્યા રહ્યો એટલા દિવસો સુધી શેઠને વેપારમા સારો લાભ મળતો રહ્યો તેથી તેને ઘણો પુન્યશાળી માનીને શેઠ કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા પછી પોતાની પુત્રી નન્દાના લગ્ન તેની સાથે કર્યાં વિવાહ કર્યા પછી કેટલેક દિવસે શેઠની પુત્રી નદા ગર્ભવતી થઈ

હવે રાજગૃહ નગરમા શ્રેણિકના ચાલ્યા જવાથી ભારે ખળભળાટ મચ્યો પ્રસેનજિત રાજાએ એ જ દિવસથી તેની શોધ કરાવવા માડી ધીરે ધીરે સમા-

सम्पन्नः कुमारो निजदुहितरं परिणयन् दृष्टः। तस्य श्रेष्ठिनः श्रेणिकपुण्यप्रभावात् तस्मिन् दिने चिरसंचितप्रचुरद्रव्यविक्रयेण महान् लाभो जातः। म्लेच्छहस्ताच्च महारत्नानि स्वल्पमूल्येन लब्धानि। ततः सोऽचिन्तयत्–अस्य ममान्तिकमुपागतस्यायं पुण्यप्रभावः, यन्मयाऽद्य महती संपत्तिः प्राप्ता। ततः स श्रेष्ठी श्रेणिकस्याकृतिमतिमनोहरामालोक्य स्वचेतसि विचारयति–अयमेव कुमारः स्वप्ने मया रात्रौ दृष्टः। ततोऽसौ श्रेष्ठी कृताञ्जली संपुटः सविनयं श्रेणिकं प्रोक्तवान्–कस्य यूयं प्राघूर्णिकाः?

होता था। नगरमें पहुंचते ही श्रेणिक इनकी दुकान पर जाकर बैठ गया। इस सेठने उसी रात्रिमें एक ऐसा स्वप्न देखा था कि मेरी पुत्री का वैवाहिक संबंध किसी सर्वगुणसंपन्न कुमार के साथ हो गया है। श्रेणिक के पुण्य प्रभाव से उस दिन सेठ को बहुत दिनों का संचित सामान बिक जाने से बडा लाभ हुआ, तथा किसी म्लेच्छ के पास से उन्हें उसी दिन बहुमूल्य रत्न भी अल्पमूल्यमें मिल गये, इसलिये उसने विचारा कि–यह सब आज का लाभ मेरे पास आये हुए इस व्यक्ति के ही प्रभाव का फल है। जो लाभ इस दुकानमें आजतक मुझे नहीं प्राप्त हुआ वह इतना अधिक आज मुझे मिला है, इसमें इसके सिवाय और क्या कारण हो सकता है। इस तरह के विचार करने के साथ २ उसने यह भी विचार किया कि यह लडका आकृति से कितना अधिक सुन्दर है जो देखने वालों के मन को अपनी ओर आकृष्ट कर लेता है। मालूम पडता है जिस सुन्दर कुमार को मैंने स्वप्नमें देखा है वह यही है। इस तरह अपनी विचार धारामें मग्न हुए श्रेष्ठीने कुमार को विनयावनत

પહોંચીને શ્રેણિક તેમની દુકાને જઈ ને બેસી ગયો. તે શેઠે તે જ રાત્રે એક એવું સ્વપ્નું જોયું હતું કે મારી પુત્રીનો વિવાહ કોઈ સર્વગુણસંપન્ન કુમારની સાથે થઈ ગયો. શ્રેણિકના પૂન્યપ્રભાવે તે દિવસે શેઠને ઘણા દિવસથી સંગ્રહ કરેલ માલ વેચાઈ ગયો, તથા કોઈ મ્લેચ્છની પાસેથી તેને ઘણું કીમતી રત્ન એ જ દિવસે થોડી કીમતમાં મળી ગયું, તેથી તેણે માન્યું કે આજનો આ બધો લાભ મારી પાસે આવેલ આ વ્યક્તિના પ્રભાવે જ મળ્યો છે આજ સુધી આ દુકાનમાં જેટલો લાભ થયો નથી એટલો લાભ આજે મને મળ્યો છે, તેનું આ વ્યક્તિ સિવાય બીજું શું કારણ સંભવી શકે? આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતા તેને એ પણ વિચાર થયો કે આ છોકરો દેખાવમાં કેટલો બધો સુંદર છે જે જોનારના મનને તેના તરફ આકર્ષે છે જે સુંદર કુમાર મેં સ્વપ્નામાં જોયો હતો તે આ કુમાર જ હોવો જોઈએ એમ લાગે છે. આ પ્રમાણે વિચારધારામાં લીન થયેલ તે શેઠે તે કુમારને વિનયપૂર્વક પૂછ્યું

नन्दायाः पिता तद्दोहदं विज्ञाय वेन्नातटनगराधीशस्य राज्ञोऽनुमतिमादाय दोहदं पूरितवान्। कालक्रमेणप्रसवसमये समागते तस्याः प्रातः सूर्यमण्डलमिव दिशः प्रकाशयन् पुत्रः समुत्पन्नः। द्वादशे दिवसे धन्यश्रेष्ठिना दोहदानुसारेण 'अभयकुमार' इति तन्नामकृतम्। अभयकुमारोऽपि नन्दनवने कल्पतरुरिवसुखेन वर्धते। तेन यथा समय सकलाऽपि कला गृहीता।

हुआ कि मैं हाथी के ऊपर बैठकर दीनजनों को प्रचुर द्रव्य दान करूँ, और अमारि घोषणा द्वारा जीवों को अभयदान दूँ। नदा के पिता ने अपनी पुत्री के इस दोहद को जानकर उसकी पूर्ति की आज्ञा वेन्नातट नगर के राजा से लेकर दान पुण्यपूर्वक अमारि घोषणा द्वारा जीवों को अभयदान देकर अपनी पुत्री के दोहद की पूर्ति की। नदा का धीरे २ गर्भ का समय व्यतीत होने लगा। कालक्रम से उसके नौ मास साढे सात रात्रि बीतने पर दशों दिशाओं को प्रकाशित करने वाले प्रातः कालिक सूर्यमण्डल के समान अपनी प्रभा से दिशाओं को प्रकाशित करते हुए एक महातेजस्वी पुत्र का जन्म हुआ। बारह दिन के बाद धन्य श्रेष्ठी ने दोहक के अनुसार अर्थात् गर्भ मे अभयदानका भावना होनेसे उस नवीन बालक का नाम अभयकुमार रखा। नदनवन में जिस तरह कल्पवृक्ष वृद्धिंगत होता है उसी प्रकार अभयकुमार भी अपने नाना के यहा सुखपूर्वक बढने लगा। क्रमशः जैसा २ यह कुमार बढता गया वैसे २ वह अनेकविध कलाएँ भी सीखता गया। इस तरह धीरे धीरे २ सकलकलाओ मे वह पारगत हो गया।

આપુ અને અમારિઘોષણા દ્વારા જીવોને અભયદાન આપુ નદાના પિતાએ પોતાની પુત્રીના આ દોહદને જાણીને તે પૂરો કરવા માટે વેન્નાતટ નગરના રાજાની આજ્ઞા લઇને દાન પુન્ય સહિત અમારિઘોષણા દ્વારા જીવોને અભયદાન દઈને પોતાની પુત્રીનો દોહદ પૂરો કર્યો નદાના ગર્ભનો સમય ધીમે ધીમે વ્યતીત થવા લાગ્યો કાલક્રમે નવ માસ અને સાડાસાત રાત્રિ પસાર થતા તેણે દસે દિશાઓને પ્રકાશિત કરનાર પ્રાત કાળના સૂર્યમડળ જેવા, પોતાના તેજથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરતા એક મહાતેજસ્વી પુત્રનો જન્મ આપ્યો. બાર દિવસ પછી ધન્યશેઠે અભયદાનના દોહદ અનુસાર તે નવાગત બાળકનુ નામ અભયકુમાર રાખ્યુ નદનવનમા જેમ કલ્પવૃક્ષ વધે છે તેમ અભયકુમાર પણ પોતાના દાદાને ત્યા સુખપૂર્વક મોટો થવા લાગ્યો, જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તે અનેક પ્રકારની કળાઓ પણ શીખતો ગયો આ રીતે ધીરે ધીરે તે સઘળી કળાઓમા પારગત થયો.

मागत्य निज्ञापितम्-कुमार ! शीघ्रमागम्यताम्, राजा सत्वरमाकारयति । ततः श्रेणिकः पितुर्वचनं शिरोधार्यं मत्वा सगर्भा नन्दा मुक्त्वा राजपुरुषैः सह राजगृहं नगरं प्रस्थितः । तदा श्रेणिकेन स्वपरिचयप्रदानार्थं नन्दानिवासभवनस्य भित्तौ स्वनाम ग्रामादिकं लिखितम् । निर्गते श्रेणिके मासत्रये व्यतीते सति नन्दायाश्च देवलोकच्युतमहानुभावगर्भसत्त्व प्रभावादेव दोहदः समुत्पन्नः-अहं गजोपरि समासीना दीनेभ्यः प्रचुरं द्रव्यदानं ददामि, अमारिघोषणा कारयित्वा-चाभयदानं ददामीति।

प्रारंभ कर दी । धीरे २ पता चला कि श्रेणिक वेन्नातट नगर में धन्यश्रेष्ठी के घर पर है । बडे आनद के साथ वह उसका जामाता बनकर अपना समय व्यतीत कर रहा है । एक समय की बात है कि प्रसेनजित राजा को जब अपना अन्त समय आ चुका है ऐसा ज्ञान हुआ तो उसने श्रेणिक को बुलाने के लिये अपने यहां के उष्ट्रवाहकों को उसके पास भेजा । वे वहां पहुँचकर कहने लगे-कुमार ! आप शीघ्र घर चलिये, राजा ने आप को बहुत जल्दी बुलाया है । उन उष्ट्रवाहकों की इस बात को सुनकर एव पिता के आज्ञारूप वचनों को शिरोधार्य मानकर श्रेणिकने सगर्भा नदा को वहीं पर छोडकर उन लोगों के साथ २ वहा से राजगृह की तरफ प्रस्थान कर दिया । श्रेणिक जिस समय वहा से प्रस्थित हुआ था उस समय उसने अपना ग्राम आदि का समय परिचय नदा के निवास भवन की भित्ति पर लिख दिया था । श्रेणिक को गये हुए जब तीन मास व्यतीत हो चुके तब देवलोक से च्युत होकर गर्भ में आये हुए महाप्रभावशाली बालक के प्रभाव से नदा को दोहद उत्पन्न

ચાર મળ્યા કે શ્રેણિક વેન્નાતટ નગરમા ધન્ય શેઠને ઘેર રહે છે, અને તેમનો જમાઈ થઈને ઘણા આનદમા પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે એક દિવસની વાત છે કે જ્યારે પ્રસેનજિત રાજાને પોતાનો અન્તકાળ નજિક છે તેમ લાગ્યુ, ત્યારે તેમણે શ્રેણિકને બોલાવવા માટે પોતાને ત્યાથી ઊટવાહકોને તેની પાસે મોકલ્યા તેમણે ત્યા જઈને કહ્યુ, "કુમાર ! આપ જલદી ઘેર આવો, રાજાએ આપને ઘણા જલદી બોલાવ્યા છે " તે ઊટવાહકોની આ વાત સાભળીને અને પિતાની આજ્ઞાને માથે ચડાવીને, શ્રેણિક સગર્ભા નન્દાને ત્યા જ મૂકીને તે લોકોની સાથે જ રાજગૃહ જવા ઉપડયો શ્રેણિક જ્યારે ત્યાથી રવાના થયો ત્યારે તેણે પોતાના ગામ આદિનો બધો પરિચય નદાના નિવાસસ્થાનની દિવાલ પર લખી દીધો હતો જ્યારે શ્રેણિકને ત્યાથી ગયે ત્રણ માસ પસાર થયા ત્યારે દેવલોકમાથી ચ્યવીને ગર્ભમા આવેલ મહાપ્રભાવશાળી બાળકને પ્રભાવે નદાને એવો દોહદ ઉત્પન્ન થયો કે હુ હાથી પર સવાર થઈને ગરીબ લોકોને પુષ્કળ દાન

नन्दायाः पिता तद्दोहद विज्ञाय वेन्नातटनगराधीशस्य राज्ञोऽनुमतिमादाय दोहद पूरितवान् । कालक्रमेणप्रसवसमये समागते तस्याः मातः सूर्यमण्डलमिव दिशः प्रकाशयन् पुत्रः समुत्पन्नः । द्वादशे दिवसे धन्यश्रेष्ठिना दोहदानुसारेण 'अभयकुमार' इति तन्नामकृतम् । अभयकुमारोऽपि नन्दनवने कल्पतरुरिवसुखेन वर्धते । तेन यथा समय सकलाऽपि कला गृहीता ।

हुआ कि मैं हाथी के ऊपर बैठकर दीनजनों को प्रचुर द्रव्य दान करूँ, और अमारि घोषणा द्वारा जीवो को अभयदान दूँ । नदा के पिता ने अपनी पुत्री के इस दोहद को जानकर उसकी पूर्ति की आज्ञा वेन्नातट नगर के राजा से लेकर दान पुण्यपूर्वक अमारि घोषणा द्वारा जीवो को अभयदान देकर अपनी पुत्री के दोहद की पूर्ति की । नदा का धीरे २ गर्भ का समय व्यतीत होने लगा । कालक्रम से उसके नौ मास साढे सात रात्रि बीतने पर दशों दिशाओं को प्रकाशित करने वाले प्रातः कालिक सूर्यमण्डल के समान अपनी प्रभा से दिशाओं को प्रकाशित करते हुए एक महातेजस्वी पुत्र का जन्म हुआ । बारह दिन के बाद धन्य श्रेष्ठी ने दोहक के अनुसार अर्थात् गर्भ मे अभयदानका भावना होनेसे उस नवीन बालक का नाम अभयकुमार रखा । नदनवन में जिस तरह कल्पवृक्ष वृद्धिंगत होता है उसी प्रकार अभयकुमार भी अपने नाना के यहा सुखपूर्वक बढने लगा । क्रमशः जैसा २ यह कुमार बढता गया वैसे २ वह अनेकविध कलाएँ भी सीखता गया । इस तरह धीरे धीरे २ सकलकलाओ में वह पारगत हो गया ।

આપુ અને અમારિઘોષણા દ્વારા જીવોને અભયદાન આપુ નદાના પિતાએ પોતાની પુત્રીના આ દોહદને જાણીને તે પૂરો કરવા માટે વેન્નાતટ નગરના રાજાની આજ્ઞા લઈને દાન પુન્ય સહિત અમારિઘોષણા દ્વારા જીવોને અભયદાન દઈને પોતાની પુત્રીનો દોહદ પૂરો કર્યો નદાના ગર્ભનો સમય ધીમે ધીમે વ્યતીત થવા લાગ્યો કાલક્રમે નવ માસ અને સાડાસાત રાત્રિ પસાર થતા તેણે દસે દિશાઓને પ્રકાશિત કરનાર પ્રાત કાળના સૂર્યમડળ જેવા, પોતાના તેજથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરતા એક મહાતેજસ્વી પુત્રનો જન્મ આપ્યો બાર દિવસ પછી ધન્યશેઠે અભયદાનના દોહદ અનુસાર તે નવાગત બાળકનુ નામ અભયકુમાર રાખ્યુ નદનવનમા જેમ કલ્પવૃક્ષ વધે છે તેમ અભયકુમાર પણ પોતાના દાદાને ત્યા સુખપૂર્વક મોટો થવા લાગ્યો, જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તે અનેક પ્રકારની કળાઓ પણ શીખતો ગયો આ રીતે ધીરે ધીરે તે સઘળી કળાઓમા પારગત થયો

स चैकदा मातरं पृष्टवान्—मातः! पिता मम कोऽस्ति? स च कुत्र वर्तते?। अभयकुमारस्य वचः श्रुत्वा जननी मूलतः समारभ्य सर्वं वृत्तं तस्मै कथयित्वा श्रेणिकलिखितं परिचयं भित्तौ दर्शयतिस्म। ततो मातुर्वचनात् भित्तिलिखितपठनाच्च पितुः परिचयं ज्ञात्वा स मातरमब्रवीत्—राजगृहेऽस्माभिर्गन्तव्यम्। एवं विचार्य तौ धन्यश्रेष्ठिनमापृच्छ्य राजगृहनगरसमीपे समागतौ। अभयकुमारस्तत्र बहिरुद्याने मातरं निवेश्य पितुर्दर्शनार्थं राजगृहनगरं प्रविष्टः।

तत्र पुरः प्रवेश एव निर्जलकूपतटे समन्तादवस्थितं लोकसमूहं दृष्टवान्।

एक दिन की बात है कि अभयकुमार ने अपनी माता से पूछा कि माताजी—यह तो बताओ कि मेरा पिता कौन है और वे कहा रहते हैं। पुत्र की इस बात से प्रभावित होकर उसकी माता नंदा ने उससे पिता का वृत्तान्त आद्योपान्त उसको सुना दिया, तथा उनका भित्तिपर लिखित पता भी उसको बतला दिया माता से कहने से तथा भित्तिपर लिखे हुए परिचय के देखने से अभयकुमार ने जब अपने पिता का परिचय पा लिया तो वह बाद में अपनी मा से कहने लगा—माता! चलो—हम तुम दोनों राजगृहनगर चलें। विचार निश्चित हो चुकने के बाद वे दोनों धन्य श्रेष्ठी को पूछकर वहा से चले, और चलते २ राजगृह के पास आगये। अभयकुमार बाहिर के बगीचे मे माता को रखकर स्वयं पितासे मिलने के लिये राजगृह नगर मे जाने लगा। वहा उसने लोगों का एक समूह देखा जो निर्जल कुए को सब तरफ से घेर कर खडा था।

એક દિવસ અભયકુમારે તેની માતાને પૂછ્યુ "માતાજી! એ તો બતાવો કે મારા પિતાજી કોણ છે અને કયા રહે છે?" પુત્રની આ વાતથી પ્રભાવિત થઈને તેની માતા નન્દાએ આદિથી અન્ત સુધીનુ તેના પિતાનુ વૃત્તાત તેને સંભળાવ્યુ, અને દિવાલ પર લખેલ તેમનુ ઠેકાણુ પણ તેને બતાવ્યુ માતાના કહેવાથી તથા દિવાલ પર લખેલ પરિચય જોઈને જ્યારે અભયકુમારને તેના પિતાનો પરિચય મળ્યો ત્યારે તે તેની માને કહેવા લાગ્યો, "માતા! ચાલો, આપણે બન્ને રાજગૃહ નગરમા જઈએ" ચોક્કસ નિર્ણય થતા ધન્ય શ્રેષ્ઠીને પૂછીને તેઓ બન્ને રાજગૃહ જવાને ઊપડયા, અને ચાલતા ચાલતા રાજગૃહની પાસે આવી ગયા અભયકુમાર બહાર બગીચામા માતાને મૂકીને પોતે પિતાને મળવા માટે રાજગૃહ નગરમા જવા લાગ્યો ત્યા તેણે લોકોનુ એક ટોળુ જોયુ જે એક નિર્જળ કુવાને ચારે તરફથી ઘેરીને

अभयकुमारस्तत्र गत्वा लोकान् पृच्छति—किमित्येष लोकसमूहः ? । जनैरुक्तम्—अस्य मध्ये राज्ञोऽङ्गुलिमुद्रिकावर्तते, यः खलु तटेस्थित एव स्वहस्तेन गृह्णाति, तस्मै राजा महत् पारितोषिक प्रदास्यति। ततोऽसौ कुमारो राजपुरुषान् पृच्छति किमित्येष लोक समूहो वर्तते। राजपुरुषैरपि तथैव कथितम्। अभयकुमारो राजपुरुषान् प्राह—अह कूपाद् बहिः स्थित एव तदङ्गुल्याभरण समुद्धरामि यदि राजा स्वप्रतिज्ञा पालयेत्। राजपुरुषैरुक्तम्—हे भद्र! उद्ध्रियता तदङ्गुलीयकम् राजा स्वप्रतिज्ञमवश्य पालयिष्यति। अभयकुमारस्तदङ्गुलीयक सम्यद्निरीक्ष्य तदुपरि अशुष्क गोमय पातयति। अशुष्कगोमयाऽऽहत सत् तदङ्गुलीयक तत्र सलग्नम्। ततस्तदुपरि

अभयकुमार शीघ्र ही वहाँ पहुँचा और लोगों से पूछने लगा—यह लोगों का समुदाय यहा क्यों एकत्रित हुआ है। सुनकर लोगों ने उत्तर दिया—इसमें राजा की अगूठी गिरगई है, जो व्यक्ति उसको ऊपर खडे २ ही अपने हाथ से निकाल देगा—उस को राजा बडी भारी इनाम प्रदान करेगा। लोगों की इस बात का सवाद पाने के लिये अभयकुमार ने वहा खडे हुए राजपुरुषों से पूछा तो वही पहिली वाली बात उन्हों ने भी उस से कही। सुनकर अभयकुमार ने राजपुरुषों से कहा—मै कुए से राजा की अगूठी को बाहिर खडे रह कर ही निकाल सकता हू, यदि वे अपनी प्रतिज्ञा के पक्के हों तो। अभयकुमार की इस बात से प्रसन्न होकर उन्हों ने कहा—भद्र! आप तो अपना काम कीजिये, राजा अपनी प्रतिज्ञा का पालन अवश्य करेगा। इस बात को सुनकर अभयकुमार ने कुए में अगूठी किस ओर पडी है यह अच्छी तरह देखा, पश्चात् उस के ऊपर उसने कही से लाकर गोबर

ઉભુ હતુ અભયકુમાર તરત જ ત્યા પહોચ્યો, અને લોકોને પૂછવા લાગ્યો કે લોકોનુ ટોળુ અહી શા માટે એકઠુ થયુ છે? લોકોએ જવાબ આપ્યો, "આ કુવામા રાજાની વીટી પડી ગઈ છે જે વ્યક્તિ ઉપર ઉભા ઉભા જ પોતાના હાથે તેને બહાર કાઢશે, તેને રાજા મોટુ ઇનામ આપશે" લોકોની આ વાતની ખાતરી કરવા માટે અભયકુમારે ત્યા ઉભેલા રાજપુરુષોને પૂછયુ તો તેમણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યુ, તે સાભળીને અભયકુમારે રાજપુરુષોને કહ્યુ, "જો રાજા પોતાની પ્રતિજ્ઞામા દૃઢ હોય તો હુ કૂવામાથી રાજાની વીટી બહાર ઉભો રહીને જ કાઢી શકુ તેમ છુ" અભયકુમારની આ વાતથી પ્રસન્ન થઈને તેમણે કહ્યુ, "ભદ્ર! આપ આપનુ કામ પૂરૂ કરો રાજા પોતાની પ્રતિજ્ઞાનુ અવશ્ય પાલન કરશે" આ વાતને સાભળીને અભયકુમારે કુવામા કઈ બાજુએ વીટી પડી છે તે ધ્યાનપૂર્વક જોયુ, પછી તેણે કોઈ જગ્યાએથી છાણ લાવીને તેના

शुष्कतृणानि पातितानि। अथ कथञ्चित् तत्राग्नि मयोगेकृते गोमयः शुष्को जातः। एव गोमये शुष्के सति कूपान्तरात् पानीयमानीय तेन कुमारेण स कूपः सम्भृतः। जलपरिपूर्णस्य कूपस्योपरि तदङ्गुलीयक सहितः शुष्कगोमयस्तरति। ततः कूप तटस्थ एवाभयकुमारस्तदङ्गुलीयकं गृहीतवान्। तदा लोका आनन्द कोलाहल कुर्वन्ति। राजपुरुषा राज्ञः समीपमागत्य निवेदयन्ति-स्वामिन्! एकेन बालकेनाङ्गुलीयक कूपात् समुद्धृतम्, न चासौ बालकः कूपे प्रविष्टः। ततो राज्ञा सोऽभयकुमारो राजपुरुषैराकारित.। अभयकुमारस्तदङ्गुलीयक गृहीत्वा राज्ञः समीपमागत्य तदङ्गुलीयक राज्ञे समर्पितम्। राजा त पृच्छति — कस्त्वम्?। अभयकुमारेणोक्तम्-

डाल दिया। गोबर में वह अगूठी चिपक गई। बादमें उसने उस गोबर के ऊपर शुष्कतृणों को डालकर किसी तरह वहा अग्नि प्रज्वलित की। इस तरह गोबर के सूक जाने पर दुसरे कुए से पानी लाकर उस कुए में भर दिया गया। पानी भी इतना भरा गया कि वह कुए के कठ तक आगया उसमें अगूठी युक्त वह शुष्क गोमय भी ऊपर तिर आया। अभयकुमार ने उसको कुए पर खडे रहकर ही उठा लिया। इस तरह जब उसके पास राजा की अगूठी आगई तो लोगों ने यह देखकर बडा भारी आनद कोलाहल करना प्रारभ किया। राजा को जब राजापुरुषों ने जाकर यह समाचार सुनाया तो उसने प्रसन्न होकर बालक अभयकुमार को अपने पास बुलवाया। राजपुरुषों ने आकर अभयकुमार से कहा कि आप को राजा साहेब बुला रहे है। अभयकुमार उनके साथ अगूठी को लेकर राजा के समीप आया, और वह अगूठी बडे आनद के साथ राजा को दे दी। राजा ने हर्षित होते हुए उस से पूछा-तुम कौन हो। अभयकु-

ઉપર નાખ્યુ, છાણમા તે વીટી ચોટી ગઈ ત્યાર બાદ તેણે તે છાણ ઉપર સૂકુ ઘાસ નાખીને કોઈ પણ રીતે ત્યા અગ્નિ સળગાવ્યો આ રીતે છાણ સૂકાઈ જતા બીજા કુવામાથી પાણી લાવીને તે કુવાને પાણીથી ભરી દીધો એટલુ પાણી ભર્યું કે તે કુઓ કાઠા સુધી ભરાઈ ગયો વીટી વાળુ તે સૂકુ છાણ પણ પાણી પર તરવા લાગ્યુ અભયકુમારે કુવા પર ઉભા રહીને જ પોતાના હાથે તે ઉપાડી લીધુ આ રીતે જ્યારે તેની પાસે રાજાની વીટી આવી ત્યારે લોકોએ તે જોઈને આનદસૂચક ધ્વનિ કર્યો રાજાને રાજપુરુષોએ જઈને સમાચાર સ ભળાવ્યા ત્યારે તેણે પ્રસન્ન થઈ ને બાલક અભયકુમારને પોતાની પાસે બોલાવ્યો રાજપુરુષોએ આવીને અભયકુમારને કહ્યુ કે "આપને રાજા સાહેબ બોલાવે છે" અભયકુમાર તેમની સાથે વીટી લઇને રાજાની પાસે ગયો, અને તે વીટી ઘણા આનદ સાથે રાજાને આપી રાજાએ ખુશી થઇને તેને પૂછ્યુ "તમે કે[illegible]?"

स्वयमेव परीक्ष्यताम् । एवमुक्ते सति राज्ञा तल्लक्षणादिनाऽसौ कुमारः स्वपुत्रत्वेन ज्ञातः । ततोऽसौ कुमारो राज्ञापृष्टः सन प्राक्तनवृत्तान्त कथितवान् । अभयकुमारस्य वच• श्रुत्वा राजा प्रमुदितो जातः । ततो राजा प्राह—वत्स ! तव जननी कुत्र वर्तते । अभयकुमारः प्राह=अस्य नगरस्य वहिरुद्याने, ततो राजा सपरिवारस्तस्याः संमुखे गतः । अभयकुमारश्चाग्रे गत्वा सर्वं वृत्त मात्रे निवेदयति स्म । अत्रान्तरे राजा समागतः । तच्चरणयोर्नन्दा प्रणमति । ततो राजा भूषणादिप्रदानेन संमानिता सा सपुत्रा विपुलार्द्धा नगर प्रवेशिता । अभयकुमारश्चामात्यपदे स्थापितः ॥

॥ इति चतुर्थः क्षुल्लकदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

मार ने कहा आप इस की स्वय जाच कीजिये। राजा ने उसके लक्षण आदि देखकर यह निश्चय कर लिया कि यह कुमार मेरा ही निजपुत्र है। राजा ने उस से सब पहिले की बाते पूछी तो उसने सब अपनी पहिले की बाते बतला दी। इस तरह अभयकुमार के वचनों को सुनकर राजा को बडी भारी प्रसन्नता हुई। उसने कहा बेटा! तुम्हारी माता कहा है। अभयकुमार ने कहा—इस नगर के बगीचे मे है। सुनते ही राजा सपरिवार उस के समुख गया। अभयकुमार माता से उनके जाने से पहिले पहिले ही पहुँचकर सब समाचार कह रहा था कि इतने में राजा वहा सपरिवार आ पहुँचा। पति को आया हुआ देखकर नदा ने उनके चरणो में नमस्कार किया। राजा ने भूषण आदि प्रदान कर उसका बहुत अच्छा स्वागत सत्कार किया। बाद मे बडे ठाठ बाट के साथ उसका पुत्रसहित नगर मे प्रवेश कराया गया। राजा अभयकुमार को प्रधान पद देकर

અભયકુમારે કહ્યુ, “આપ જાતે જ તેની તપાસ કરો ” રાજાએ તેના લક્ષણ આદિ જોઈને એવો નિર્ણય કર્યો કે આ કુમાર મારો પોતાનો જ પુત્ર છે રાજાએ પહેલાની બધી વાતો તેને પૂછી તો તેણે પોતાની પહેલાની બધી વાતો બતાવી દીધી આ પ્રમાણે અભયકુમારના વચનો સાભળીને રાજા ઘણો સતોષ પામ્યો તેણે કહ્યુ, “બેટા ! તારી માતા કયા છે ?” અભયકુમારે કહ્યુ, “આ નગરની બહાર આવેલ બગીચામા છે ” તે સાભળતા જ રાજા સપરિવાર તેની પાસે ગયો તેમના ત્યા પહોચતા પહેલા જ અભયકુમાર તેની માતાને બધા સમાચાર આપતો હતો એવામા રાજા સપરિવાર ત્યા આવી પહોચ્યા પતિને આવેલ જોઈને નદાએ તેમને ચરણે પડીને નમન કર્યું, રાજાએ આભૂષણો આદિ આપીને તેનુ ઘણુ જ સ્વાગત કર્યું પછી મોટા ઠાઠ માઠથી પુત્ર સહિત તેનો નગરમા પ્રવેશ કરાવવામા આવ્યો રાજા અભયકુમારને પ્રધાન પદ

अथ पञ्चमः पटदृष्टान्तः—

उभौ पुरुषौ क्वचिज्जलाशये सहैव गत्वा स्नातुं प्रवृत्तौ। तत्रैकस्योर्णामय प्रावरणमासीत् द्वितीयस्य शरीराच्छादनवस्त्रं कार्पासिकसूत्रमयम्। कम्बलवरः पुरुषस्तदा स्नात्वा सत्वर मन्यस्य कार्पासिकसूत्रमय वस्त्रमादाय चलितः। तदा द्वितीयस्तमाह्वयन् वदति-अयि! इदं भवदीय वस्त्रमत्रवर्त्तते त्वया मम वस्त्र गृहीतम् अतस्तन्मे देहि इत्युक्तोऽसौ तद्वचनमशृण्वन्नेव गतः। ततो ग्रामे समागत्य विवद-मानौ तौ पुरुषौ न्यायार्थं राजकुल गतवन्तौ। तत्र न्यायाध्यक्ष निदेशेन कश्चिद्रा

बडे उत्साह और हर्ष के साथ अपना समय व्यतीत करने लगा ४।

॥ यह चौथा क्षुल्लकदृष्टान्त हुवा ॥ ४ ॥

पांचवा पटदृष्टान्त–

एक समय की बात है कि कोई दो पुरुष किसी जलाशय में साथ २ स्नान करने के लिये उतरे। एक के पास ऊनी कपडे थे और दूसरे के पास सूती। जिस के पास ऊनी कपडे थे वह जब स्नानकर जलाशय से बाहर निकला तो उसने दुसरे व्यक्ति के वे सूती कपडे उठा लिये और लेकर चला गया। उसने उसको पुकारा कि भाई! तुम्हारे ऊनी कपडे तो यहा रक्खे हैं मेरे सूती कपडे तुम ले जा रहे हो सो मुझे दे दो। परन्तु उस की बात उसने नही सुनी और आगे चला गया। वह भी नहा धोकर उसके साथ ही चला। परस्पर में दोनो की बातचीत होने लगी।

આપીને ઘણા હર્ષ તથા ઉત્સાહપૂર્વક પોતાનો સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યો.

॥ આ ચોથુ ક્ષુલ્લકદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૪ ॥

પાચમુ પટદૃષ્ટાંત–

એક સમયની વાત છે કોઇ બે પુરુષ કોઈ જળાશયમા એકી સાથે સ્નાન કરવાને માટે ઉતર્યા એકની પાસે ગરમ કપડા હતા અને બીજાની પાસે સૂતરાઉ કપડા હતા જેની પાસે ગરમ કપડા હતા તે જ્યારે જળાશયમાથી સ્નાન કરીને બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેણે બીજા માણસના સૂતરાઉ કપડા ઉપાડી લઈને ચાલતો થયો બીજા માણસે જ્યારે આ જોયુ ત્યારે તેને મોટા અવાજે કહ્યુ "ભાઈ! તમારા ગરમ કપડા તો અહી પડ્યા છે મારા સૂતરાઉ કપડા તમે લઇ જાઓ છો તો મને તે આપી દો" પણ તેણે તેની તે વાત સાભળી જ નહી અને તે આગળ ચાલ્યો ગયો તે પણ નાહી ધોઇને તેની પાછળ પડ્યો, અને તેની સાથે થઇ ગયો બન્ને વચ્ચે ચર્ચા થવા લાગી વાત

जपुरुपस्तयोर्द्वयोरपि शिर केशान् कङ्कतिकया समार्जयति। केशाना समार्जने कृते सति ऊर्णामयपट स्वामिनः केशेभ्य ऊर्णावयवा निर्निर्गताः, ततो ज्ञातम् अयमेव कम्बलस्य स्वामीति द्वितीयो निगृहीतः। स न्यायाध्यक्षेण समर्पितं स्वकीय सूत्रमय वस्त्र गृहीत्वा प्रथमो गतः।

॥इति पञ्चमः पटदृष्टान्तः॥५॥

अथ षष्ठ सरटदृष्टान्त.—

कश्चित् पुरुषः पुरीपोत्सर्गं कर्तुं वने प्रविष्टः। तत्र क्वचिद् बिलमदृष्ट्वा तत्समीपे मलत्यागार्थमुपविष्टः तदा सरटो बिले प्रविशन् स्वपुच्छेन तस्य गुद स्पृष्टवान्।

बात करते करते यहा तक बात बन गई कि उन दोनों को अपना न्याय प्राप्त करने के लिये राजकुल तक मे जाना पडा। न्यायाध्यक्ष ने इन दोनों की बाते सुन कर अपने बुद्धिबल से कचहरी के किसी सिपाही को आदेश दिया कि तुम इन दोनों के केशों को कघी से ऊँछो। उसने वैसा ही किया। जिसके ऊनके वस्त्र थे उसके केशों में से ऊन के अवयव निकले। इससे यह बाते जानने मे देर नही लगी कि यह ऊनी वस्त्रों का मालिक है, सूती का नही। इस तरह न्यायाध्यक्ष द्वारा अपने सूती वस्त्र प्राप्तकर वह चला गया॥५॥

॥यह पाचवा पटदृष्टान्त हुआ ॥५॥

छट्ठा सरटदृष्टान्त-

कोई पुरुष मलत्याग करने के लिये जगल मे गया। वहाँ वह पुरुष किसी स्थान पर मलत्याग करने के निमित्त बैठा। जहाँ वह बैठा था, उसी के समीप में गिरगिट की बिल थी जिस को उस ने नही देखा। उसी

એટલે સુધી આગળ વધી કે તે બન્નેને ન્યાય કરાવવા માટે રાજસભામા જવુ પડ્યુ ન્યાયાધીશે તે બન્નેની વાત સાભળીને પોતાના બુદ્ધિબળથી તેનો નિકાલ કર્યો તેમણે કચેરીના એક સિપાઈને આજ્ઞા કરી કે તુ આ બન્ને માણસના વાળને કાસકી વડે ઓળ તેણે તે પ્રમાણે જ કર્યું તેથી જેના ગરમ વસ્ત્રો હતા તેના વાળમાથી ઊનના રેસા નીકળ્યા તેથી તે વાત સમજતા વાર ન લાગી કે તે ગરમ વસ્ત્રોનો માલિક છે, સૂતરાઉનો નહી આ પ્રમાણે ન્યાયાધીશ દ્વારા પોતાના સૂતરાઉ કપડાં મેળવીને તે ચાલ્યો ગયો ॥૫॥

॥ આ પાચમુ પટ દષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૫ ॥

છટ્ઠું સરટ દષ્ટાત-

કોઈ પુરુષ ઝાડે ફરવા માટે જગલમા ગયો ત્યા કોઈ સ્થાને તે ઝાડો ફરવા માટે બેઠો તે જ્યા બેઠો હતો તેની જ પાસે કાચીડાનુ એક દર હતું,

एतावतैव तस्यैव-शङ्का समुत्पन्ना-गुदमार्गेण ममोदरे सरटः प्रविष्टः। ततो गृहं गतोऽसौ तच्चिन्तया रोगीव प्रतिदिवसं दुर्बलो जातः। बहुशश्चिकित्साकृता किंतु सर्वाऽपि निष्फलैव जाता। एकदा केनचिद् वैद्येन सम्यक् परीक्ष्य तर्कबुद्ध्या ज्ञातम् केवलं भ्रमोऽस्य वर्तते अन्यत् किमपि नास्ति, इत्येवं विदित्वा वैद्योऽब्रवीत्-तव रोगं निवर्तयिष्यामि किंतु शतं रूप्यकाणि त्वत्तो ग्रहीष्यामि। ततो वैद्यवचनं तेन स्वीकृतम्। ततोऽसौ वैद्यस्तस्मै विरेचकौषधं दत्त्वा मृन्मयभाण्डं लाक्षारसेन

समय बिल में प्रवेश करते हुए गिरगिट की पूँछ का उस के गुद प्रदेश में स्पर्श हो गया। गिरिगिट की पूछ के स्पर्श हो जाने से उस पुरुष के मन मे यह आशङ्का हुई कि यह गिरगट गुद मार्ग से मेरे उदर में प्रविष्ट हो गइ है ऐसी आशाका से युक्त वह पुरुष अपने घर गया, परन्तु 'मेरे पेट में गिरगिट घुस गइ हैं' इस चिन्ता से वह रोगी के समान प्रतिदिन दुर्बल होने लगा। उसने अनेक प्रकार की चिकित्साये करायीं, किन्तु सभी निष्फल हो गयीं। एक समय एक वैद्यने उसकी अच्छी तरह परीक्षा कर अपनी तर्क बुद्धि से उस के रोग के निदान को जान लिया और उस को यह बात अच्छी तरह समझ में आ गयी कि इस को कोई रोग नही हैं, मात्र रौग का भ्रम है। फिर उस वैद्यने उस पुरुष से कहा-मै तुम्हारा रोग दूर कर दुँगा, परन्तु तुम्हें सौ रूपये देने होंगे। वैद्य की बात उस पुरुष ने मान ली। तब वैद्य ने उस को विरेचक औषध (जुलाब) दिया और एक मिट्टी के पात्र को लाक्षा रस से भरकर उसमें एक मरी हुए गिर-

જે તેણે જોયુ ન હતુ ત્યારે દરમા પ્રવેશ કરતા કાચીંડાની પૂછડીનો તેની ગુદાના ભાગે સ્પર્શ થઈ ગયો કાચીંડાની પૂછડીનો સ્પર્શ થતા તે પુરુષના મનમા એવો સદેહ થયો કે તે કાચીંડો ગુદા માર્ગે મારા ઉદરમા પેસી ગયો છે આ સદેહવાળો તે પુરુષ પોતાને ઘેર ગયો, પણ "મારા પેટમા કાચીંડો પેસી ગયો છે" આ ચિન્તાને લીધે તે રોગીની જેમ દિવસે દિવસે દુબળો પડવા લાગ્યો તેણે ઘણા પ્રકારની ચિકિત્સા કરાવી પણ તે બધી નિષ્ફળ ગઈ એક દિવસ એક વૈદે તેની સારી રીતે પરીક્ષા કરીને પોતાની તર્કશક્તિથી તેના રોગનુ નિદાન જાણી લીધુ, અને તેની એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ ગઈ કે તેને કોઈ રોગ જ નથી, માત્ર રોગનો ભ્રમ જ છે પછી તે વૈદે તેને કહ્યુ, "હુ તમારો રોગ મટાડીશ, પણ તમારે મને સો રૂપીયા આપવા પડશે" તેણે વૈદની વાતનો સ્વીકાર કર્યો ત્યારે વૈદે તેને જુલાબ આપ્યો, અને એક માટીના ઠામને રાખથી ભરીને તેમા એક મરેલો કાચીંડો મૂકીને તેને કહ્યુ કે તમારે

भृत्वा तत्र-मृत सरट प्रक्षिप्य वदति त्वयाऽस्मिन् भाण्डे पुरीषोत्सर्गः कर्तव्यः। तेन तथाकृते सति वैद्यस्तद्भाण्डे सरट दर्शयन् प्राह—पश्य त्वदुदरादय सरटो निर्गतः। तदैव तस्य शङ्काऽपगता, अचिरेणैव स नीरोगः सजातः।

॥ इति षष्ठः सरटदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ काकदृष्टान्तः—

वेन्नातटे नगरे रिपुमर्दननामको राजा धीरमतिनामकं सचिव बुद्धिपरीक्षार्थं पृष्टवान्-अस्मिन ग्रामे कियन्तः काकाः ? इति। एवं पृष्टः स प्राह—षष्टि-सहस्राणि काका अत्र ग्रामे निवसन्ति। राज्ञा प्रोक्तम्-यदि त्वदुक्तसख्यातो न्यूना

गिट को डालकर उस से कहा-तुम इस मिट्टी के पात्र मे मल त्यग करना। उस पुरुष ने वैसा ही किया तब उस वैद्य ने उस पुरुष को उस पात्रमें मरे हुए गिरगट को दिखलाते हुए कहा-दखो, तुम्हारे पेट से यह गिरगिट निकला है। उस मरे हुए गिरगिट को देखकर उस पुरुष की आशङ्का दूर हो गयी। और बहुत शीघ्र ही नीरोग हो गया॥ ६ ॥

॥ यह छट्ठा सरटदृष्टान्त हुआ ॥ ६ ॥

सातवा काकदृष्टान्त-

वेन्नातट नाम का नगर था। यहा के राजा का नाम रिपुमर्दन था। इस का धीरमति नाम का एक मत्री था। एक दिन की बत है कि धीर-मति की परीक्षा करने के निमित्त राजाने उस से पूछा-इस ग्राम में कितने कौवे रहते हैं। सुनकर उसने शीघ्र ही राजा को उत्तर दिया-महाराज। इस ग्राम में साठ हजार कौवे रहते हैं। मत्री की वात सुनकर राजाने

આ માટીના વાસણમા જ ઝાડે જવુ તે પુરુષે તે પ્રમાણે જ કર્યું ત્યારે તે વૈદે તે પુરુષને તે પાત્રમા મરેલો કાચીંડો બતાવીને કહ્યુ, " જુવો, તમારા પેટ માથી આ કાચીંડો નીકળ્યો છે તે મરેલા કાચીંડાને જોઇને તેની આશકાનુ નિવારણ થઈ ગયુ અને તે ઘણી ઝડપથી નીરોગી બન્યો

॥ આ છઠ્ઠું સરટ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૬ ॥

સાતમુ કાક દૃષ્ટાત–

વેન્નાતટ નામે નગર હતુ ત્યા રિપુમર્દન નામનો રાજા હતો તેને ધીર મતિ નામનો એક મત્રી હતો એક દિવસ ધીરમતિની પરીક્ષા કરવાને માટે તેને પૂછ્યુ, " આ ગામમા કેટલા કાગડા રહે છે ? " તે સાભળતા જ તેણે જવાબ આપ્યો, " મહારાજ ! આ ગામમા સાઠ હજાર કાગડા રહે છે " મત્રીની આ વાત સાભળીને રાજાએ કહ્યુ કે " જો તમારી વાત સાચી ન પડે તો કેટલો દડ

अधिका वा भवेयुस्तर्हि दण्डनीयो भविष्यसि । सचिवेनोक्तम्— यदि कदाचिदेभ्य काकेभ्यो न्यूनसंख्यका भवेयुस्तदाकेचित् प्राघुणिकतया ग्रामान्तरं गता इत्यवसेयम् । यद्यधिक संख्यका भवेयुस्तदा प्राघुणिका इहा गता इत्यवगन्तव्यम् । एवं मन्त्रिव चन श्रुत्वा राजा तुष्टो जातः ।

॥ इति सप्तमः काकदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टम उच्चारदृष्टान्तः—

उच्चारो मलः । कस्मिंश्चिन्नगरे कश्चिद् ब्राह्मण आसीत् । एकदा स ब्राह्मणः स्व-भार्यया सह देशान्तरं गच्छति । तस्य पथि कश्चिद् धूर्तो मिलितः । स धूर्तो ब्राह्म

कहा कि यदि यह बात ठीक नहीं निकली तो बोलो क्या दण्ड दोगे। मत्री ने सुनते ही जबाब दिया महाराज। दण्ड की क्या बात है–वे तो इतने ही हैं, परन्तु मेरी संख्या से उनकी संख्या यदि कदाचित कुछ बढ जाय तो समझ लेना चाहिये कि बाहर से कुछ कौवे इन कौवों के यहा पाहुनचारी करने के लिये आये हुए हैं। यदि कदाचित् घट जाय तो यह समझ लेना चाहिये कि इन में से कुछ कौवे दुसरे गाँव पाहुनचारी के लिये गये हुए हैं। इस प्रकार मत्र के वचन सुनकर राजा बहुत ही प्रसन्न हुआ ॥ ७ ॥

॥ यह सातवां काकदृष्टान्त हुआ ॥ ७ ॥

आठवा उच्चारदृष्टान्त–

किसी एक नगर में कोई एक ब्राह्मण रहता था। एक दिन की बात है कि वह अपनीं पत्नीं के साथ देशान्तर चला। चलते २ उसको

ભરશો ?" તે સાભળતા જ મત્રીએ જવાબ આપ્યો "મહારાજ! દડની વાત જ ક્યા છે ? મે કહ્યા તેટલા જ તે તો છે, પણ જો મે કહેલ સખ્યા કરતા તેમની સખ્યા કદાચ વધારે થાય તો એમ સમજવુ કે બહારથી કેટલાક કાગડા આ કાગડાઓને ત્યા મહેમાનતરીકે આવ્યા છે, અને કદાચ તે સખ્યા ઓછી થાય તો તેમ સમજી લેવુ પડે કે તેમનામાથી કેટલાક કાગડા બીજે ગામ મહેમાન થઈને ગયા છે" મત્રીના આ પ્રકારના વચન સાભળીને રાજા ઘણો ખુશી થયો

॥ આ સાતમુ કાકદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૭ ॥

આઠમુ ઉચ્ચારદૃષ્ટાત—

કોઈ એક નગરમા કોઈ એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો એક દિવસ તે પોતાની પત્નીની સાથે બીજે દેશ જવા નીકળ્યો ચાલતા ચાલતા માર્ગમા

गभार्यया सह वार्तालापमात्रेण ता प्रेमानुबद्धामकरोत् । ततः किंचिद्दूर गत्वा धूर्तः प्राह— ममैषा भार्या । ब्राह्मणोऽवदत्-मैवम् । इयं मदीया धर्मपत्नी । एव विवद्मानौ तौ न्यायार्थं राजकुल प्राप्तौ न्यायाधीशेन तावुभौ पृथक् पृथग्यत्र स्थापयित्वा पृष्टौ-गत दिवसे त्वया किं भक्षितम् ? ब्राह्मणेनोक्तम्-मया भार्यया सह गतदिने तिलमोदका भक्षिताः धूर्तेनान्यत् किमप्युक्तम् । तदा विरेचनौषध दत्त्वा धूर्त ब्राह्मणयोः परीक्षा कृता । ब्राह्मणस्य भाषण सत्यमभूत् । ततो न्यायाधीशेन सा ब्राह्मणाय समर्पिता धूर्तस्तु निगृहीत ।

॥ इत्यष्टम उच्चारदृष्टान्तः ॥ ८ ॥

मार्ग में एक धूर्त मिल गया । वह बड़ा चालाक था। उसने ब्राह्मण की स्त्री से बातचीत में ही अपना प्रेममय संबध जोड लिया । कुछ दूरजाने पर ब्राह्मण से वह धूर्त कहने लगा कि-यह स्त्री मेरी है। धूर्त की बात से अप्रसन्न होकर ब्राह्मण बोला-भाई यह क्या कह रहे हो ? ऐसा मत कहो यह तो मेरी ही पत्नी है। इस तरह उन दोनों की परस्पर मे अधिक से अधिक बातचीत बढ गई और न्याय प्राप्त करने के लिये उन दोंनो को राजकुल के पास जाना पडा। राजकुल में पहुँचते ही न्यायाध्यक्ष ने उन दोनों को अलग २ बैठा दिया और पूछा कहो-कल तुम ने क्या खाया था ? ब्राह्मण ने कहा-महाराज ! मैने और मेरी पत्नी ने तिल के लड्डू खाये थे। धूर्त को बुलाकर पूछा तो उसने कोई दुसरी ही बात बतलाई । इस तरह सत्य झूठ की परीक्षा के लिये न्यायाधीश ने अपने बुद्धि बल से उन दोनों को विरेचन की औषधि दी। इससे ब्राह्मण का कथन सत्य

તેને એક ધૂતારો મળ્યો. તે ઘણો ચાલાક હતો. તેણે બ્રાહ્મણની પત્ની સાથે વાતચીતમા જ પોતાનો પ્રેમસબંધ બાંધી લીધો. થોડે દૂર જતા તે ધૂતારાએ બ્રાહ્મણને કહ્યું, “ આ મારી સ્ત્રી છે ” ધૂતારાની વાતથી નારાજ થઈને બ્રાહ્મણે કહ્યુ, “ ભાઈ, આ તમે શુ કહો છો ? એવુ બોલશો મા આ તો મારી જ પત્ની છે ” આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે પરસ્પરમા વધારેમા વધારે વાદવિવાદ થયો. છેવટે ન્યાય કરાવવાને માટે તે બન્ને રાજકચેરીએ પહોચ્યા ન્યાયાધીશે તેમની વાત સાભળીને તે બન્નેને જુદા જુદા સ્થાને બેસાડયા, અને પૂછ્યુ, “ કહો, કાલે તમે શુ ખાધુ હતુ ? ” બ્રાહ્મણે કહ્યુ, “ સાહેબ ! મે તથા મારી પત્નીએ તલના લાડુ ખાધા હતા, ” ધૂર્તને બોલાવીને એ જ પ્રશ્ન પૂછયો તો તેણે બીજી કોઈ ચીજ ખાધી હતી તેમ બતાવ્યુ હવે ન્યાયાધીશે સાચા-ખોટાની પરીક્ષા માટે પોતાની બુદ્ધિથી તે બન્નેને વિરેચક ઔષધિ આપી તે વડે બ્રાહ્મણનુ

अथ नवमो गजदृष्टान्तः—

वसन्तपुराधीशो नृपति र्विशिष्ट बुद्धिसम्पन्न सचिव माप्त्यर्थं चतुष्पथे आलान स्तम्भे गजमेकं बन्धयित्वा घोषणां कारयति इमं गजं यस्तोलयिष्यति, तस्मै राजा पारितोषिकतया वृत्तिं दास्यतीति । घोषणां श्रुत्वा कश्चिद् बुद्धिमान् पुरुषस्तं गजं तोलयितुं स्वीकृतवान् । ततोऽसौ क्वचिज्जलाशये नौकायां गजमारोप्य नावं चाल यति । गजभारेण नौकाया यावान् भागो जले निमग्नोऽभवत् तं रेखाङ्कितं कृत्वा

निकला। बाद में ब्राह्मणी उस को सोंपकर न्यायाधीश ने धूर्त को दण्डित किया ॥ ८॥

॥ यह आठवा उच्चारदृष्टान्त हुआ ॥ ८ ॥

नौवा गजदृष्टान्त-

वसन्तपुर नाम का एक पुर था। वहा के राजा ने विशिष्ट बुद्धि सपन्न मत्री की प्राप्ति के लिये एक उपाय इस प्रकार किया—चौहट्टे में एक आलानस्तभ में उसने एक हाथी बधवा दिया, और इस प्रकार घोषणा करवाई कि जो कोई इस हाथी की तौल कर देगा उस को राजा पारितोषिक रूप में वृत्ति प्रदान करेगा। इस घोषणा को सुनकर किसी एक विशिष्ट बुद्धि सपन्न व्यक्ति ने हाथी को तोल ने की शर्त मजूर करली। उसने फिर उस को इस प्रकार तोला—किसी जलाशय में जाकर उसने उस हाथी को एक नौका मे चढाया, बाद मे उस को पानी में चलाया तो नौका का जितना भाग पानी मे डूबा गया उस भाग में उसने एक

કથન સાચુ ઠર્યું પછી બ્રાહ્મણને તેની પત્ની સોંપીને ન્યાયાધીશે ધૂર્તને સજા કરી ॥ ૮ ॥

॥ આ આઠમુ ઉચ્ચારદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

નવમુ ગજદૃષ્ટાત—

વસન્તપુર નામે એક નગર હતુ ત્યાના રાજાએ વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાળો મત્રી મેળવવાને માટે આ પ્રમાણે એક ઉપાય કર્યો—ચોકમા હાથી બાધવાના ખીલા સાથે તેણે એક હાથી બધાવ્યો, અને આ પ્રમાણે ઘોષણા કરાવી કે જે કોઈ આ હાથીનુ વજન કરી આપશે તેને ઇનામ રૂપે ઊચો હોદ્દો આપવામા આવશે આ ઘોષણા સાભળીને કોઈ એક વિશિષ્ટ બુદ્ધિસપન્ન માણસે હાથીનુ વજન કરી આપવાની શરત મજૂર કરી પછી તેણે આ રીતે તેને તોળ્યો—કોઈ જળાશયમા લઈ જઈને તેણે તે હાથીને એક હોડીમા ચડાવ્યો, પછી તે નૌકા પાણીમા ચલાવી તેનો જેટલો ભાગ પાણીમા ડૂબી ગયો ત ભાગમા ... એક

तेन नौकाया गजोऽवतारितः । ततोऽसौ नौका पाषाणैस्तथा सम्भृतो यथा नौकायाः पूर्वो रेखाङ्कितो भागो जलमग्नः स्यात् । पश्चात् ते पाषाणास्तोलिताः तदनुसारेण गजस्य मान ज्ञातम् । राजा तस्य बुद्धिं प्रति प्रसन्नो जातः ।

॥ इति नवमो गजदृष्टान्तः ॥ ९ ॥

अथ दशमो भण्डनदृष्टान्तः—

आसीत् कोऽपि पुरुषो राज्ञः प्रत्यासन्नवर्ती । तत्समीपे राजा भार्यायाः प्रशसा करोति । एकदा राज्ञा कथितम्—मम राज्ञी चतुराऽस्ति निदेशकारिणी च । पुरुषेणोक्तम्—महाराज ! यदि तवाज्ञाकारिणी स्यात् तदा स्वार्थवशात् । मद्वचने

रेखा अकिन कर दी। बाद में हाथी को नौका से उतार दिया, पश्चात उस में पाषाणखड इतने भरे कि जिन्हों के वजन से रेखाङ्कित वह नौका का भाग पानी मे डूब गया। बाद मे वे समस्त पत्थर नौका से बाहर निकाल कर तौले गये तो जितना उन का वजन हुआ वही हाथी का वजन माना गया। इस तरह राजा उस की इस बुद्धि का वैभव देखकर बडा अधिक प्रसन्न हुआ ॥ ९ ॥

॥ यह नौवां गजदृष्टान्त हुआ ॥ ९ ॥

दसवां भण्डनदृष्टान्त—

एक पुरुप राजा के पास सदैव रहता था। राजा उसके सामने अपनी रानी की प्रशसा खूब किया करता था। यह भी उस को बडे चाव से सुनता रहता। एक दिन जब राजा ने उस से ऐसा कहा कि मेरी रानी बड़ी चतुर एव आज्ञाकारिणी है तो उस ने इस के प्रत्युत्तर मे कहा—ठीक

લીટી દોરી દીધી, પછી હાથીને હોડીમાથી ઉતારી નાખ્યો, અને હોડીમા એટલા પથ્થર ભર્યા કે જેના વજનથી લીટી કરેલા ભાગ સુધી હોડી પાણીમા ડૂબી ગઇ પછી એ બધા પથ્થરને હોડીમાથી બહાર કાઢીને તેમનુ વજન કર્યું તો જેટલુ તેમનુ વજન થયુ તે હાથીનુ વજન માની લીધુ આ પ્રકારની તેની તીવ્ર બુદ્ધિથી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો ॥ ૯ ॥

॥ આ નવમુ ગજદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૯ ॥

દસમુ ભણ્ડનદૃષ્ટાત—

એક પુરુષ હમેશા કોઈ એક રાજા પાસે રહેતો હતો રાજા તેની આગળ પોતાની રાણીના ખૂબ વખાણ કર્યા કરતો હતો તે પણ તેને ઘણા રસપૂર્વક સાભળતો હતો એક દિવસ જ્યારે રાજાએ તેને એવુ કહ્યુ કે મારી રાણી ઘણી ચતુર અને આજ્ઞાકારિણી છે ત્યારે તેણે તેને જવાબ આપ્યો, “ સારૂ, પણ

संशयोऽस्ति चेत् परीक्ष्य द्रष्टव्यम्। तस्या अग्रे कथ्यताम्-अपरां काचिद् भार्या कर्तुमिच्छामि, तत्पुत्राय राजपदं प्रदास्यामि। एतत् तवाभिमतं चेद् भवेत् तर्हि मया एव कर्तव्यम्। एवमेव राज्ञा द्वितीये दिवसे कथितम्। राज्ञी प्रत्याह—राजन्! यदि भवान् द्वितीयां भार्या कर्तुमिच्छति तर्हि करोतु किंतु राज्याधिकारः पूर्वोत्पन्नस्य ममैव पुत्रस्य स्याद् नान्यस्य। एतद्वचनं श्रुत्वा राजा स्मितं करोति।

है यदि वह आप की प्रत्येक आज्ञा को मानती है तो इस में उस का निज स्वार्थ भरा हुआ है। अपने स्वार्थ के वश से ही वह आप के प्रत्येक आदेश को स्वीकार कर लिया करती है। यदि मेरे इस कथन में आपको किसी भी तरह का संशय हो तो आप इस की परीक्षा कर सकते हो। अच्छा ऐसा करो-आज उससे जाकर कहना कि मैं दुसरी रानी करना चाहता हूं और उस से जो पुत्र उत्पन्न होगा उसे मैं राज्य देना चाहता हूं। बोलो यह बात मेरी तुम्हे मान्य है कि नहीं? मान्य होने पर ही मैं अपनी इस विचारधारा को सफल करूँगा। उस पुरुष की इस सलाह के अनुसार राजा ने अपनी यह पूर्वोक्त बात दुसरे दिन रानी से जाकर ज्यों की त्यों कह दी। रानी ने सुनकर जबाब दिया-महाराज! आप दूसरी स्त्री करना चाहते हैं तो खुशी से करिये, "इसमे हमें कोई आक्षेप नहीं है, परन्तु आप का जो ऐसा विचार है कि हम उसके ही लडके को राज्य देंगे सो यह बात मुझे मान्य नहीं है। राज्य का अधिकारी तो मेरा ही पुत्र होगा। रानी के इन वचनों से राजा को कुछ हँसी

જો તે તમારી બધી આજ્ઞા પાળતી હોય તો તેમા તેનો પોતાનો સ્વાર્થ રહેલો છે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે જ તે આપની પ્રત્યેક આજ્ઞા સ્વીકાર્યા કરે છે જો મારા આ કથનમા તમને કોઈ પણ પ્રકારનો સશય હોય તો આપ તેની કસોટી કરી શકો છો આ પ્રમાણે કરો—આજે જ તેની પાસે જઈને કહો કે હુ બીજી રાણી કરવા માગુ છુ અને તેને જે પુત્ર થશે તેને જ હુ રાજ્ય આપવા માગુ છુ બોલો, મારી આ વાત આપને મજુર છે કે નહી? માન્ય હોય તો જ હુ મારી આ વિચારધારાને સફળતાનુ રૂપ આપીશ " તે પુરુષની આ સલાહ પ્રમાણે રાજાએ બીજે દિવસ રાણી પાસે જઈને પૂર્વોક્ત વાત તે પુરુષે કહ્યા પ્રમાણે જ કહી દીધી તે સાભળીને રાણીએ જવાબ આપ્યો, "એમા મને કોઈ વાંધો નથી, પણ આપનો જે એવો વિચાર છે કે આપ તેના જ પુત્રને રાજ્ય સોપશો તે વાત મને મજુર નથી મારો જ પુત્ર રાજ્યનો અધિકારી થશે " રાણીના આ વચનોથી રાજાને સહેજ હસવુ આવ્યુ રાણીએ

राज्ञी स्मितस्य कारणं पृच्छति। राज्ञा मौनमालम्बितम्। पुनः पुनस्तया पृष्टो राजा प्रत्यासन्नवर्तिपुरुषप्रोक्तं वचः कथितवान्। राज्ञी क्रोधवशात् तस्य देशबहिष्कारार्थमादेशं कृतवती। ततोऽसौ पुरुषश्चिन्तयति-किमधुना विधेयम्, अन्ततः स स्वबुद्ध्या महान्तमुपानहां भारं शिरसि गृहीत्वा राज्ञीं प्रोक्तवान्-अधुना देशान्तरं गच्छामि। राज्ञी प्राह—किमर्थमुपानद्भारं वहसि। स वदति-देवि! इयतीभिरुपानद्भिर्यावन्ति देशान्तराणि गन्तुं शक्ष्यामि तावत्सु देशान्तरेषु भवत्या भण्डनं (अकीर्त्ति) करिष्यामि। ततो राज्ञी लोकापवादभयात् सत्वरं पूर्वोक्तं निदेशं निवर्तयति स्म।

॥ इति दशमो भण्डनदृष्टान्तः ॥ १० ॥

आगई। रानीने राजा से इस हँसी का कारण पूछा तो उसने जब कुछ जवाब नहीं दिया तो पुनः उसने जानने का आग्रह किया, अन्त में राजा ने जो बात जैसी थी वह उस से कह दी। रानी को उस पुरुष पर बडा क्रोध आया और इसी आवेश में उस ने उस पुरुष को देश से बाहिर चले जाने की आज्ञा जारी करदी। रानी के इस आदेश से चिन्तित हो उस पुरुष ने विचार किया-अब क्या उपाय करना चाहिये? अन्त में उसको एक बुद्धि सूझी और उसी के अनुसार उसने जूतों की एक बडी भारी गठरी बांधकर उस को माथे पर उठाली और रानी से बोला मैं अब यहां से दुसरे देश को जा रहा हूं। रानी ने पूछा-तो यह जूतों की गठरी शिर पर क्यों रख छोडी हैं। उसने जवाब दिया कि इतने जूतों से जितने देशों में जा सकूंगा उतने देशों में आप की अपकीर्ति करूँगा। रानी ने

રાજાને તે હાસ્યનુ કારણુ પૂછયુ તો તેણે કઈ જવાબ આપ્યો નહી ત્યારે ફરીથી તેણે કારણુ જાણુવાનો આગ્રહ કર્યો છેવટે રાજાએ જે વાત બની હતી તે તેને કહી રાણીને તે પુરુષ પર ઘણો ક્રોધ ચડયો અને આવેશમા ને આવેશમા તેણે તે પુરુષને દેશવટાની આજ્ઞા આપી દીધી રાણીના આ હુકમથી ચિન્તાતુર થયેલ તે પુરુષે વિચાર કર્યો-"હવે શો ઉપાય કરવો?" છેવટે તેને એક યુક્તિ જડી અને તે યુક્તિ પ્રમાણે તેણે જોડાનુ એક ઘણુ ભારે પોટલુ બાધીને તેને માથે ઉપાડી લીધુ, અને રાણીને કહ્યુ કે હુ અહીથી બીજા દેશમા જઉ છુ" રાણીએ પૂછ્યુ, "તો આ જોડાનુ પોટલુ શા માટે માથે મૂકયુ છે?" તેણે જવાબ આપ્યો, "આટલા જોડાથી જેટલા દેશોમા

अथैकादशो गोलकदृष्टान्तः—

कस्यचिद् बालकस्य नासा नलिकाया लाक्षागोलकः कथंचित् प्रविष्टः। तस्य पिता सुवर्णकारस्य समीपे तं बालकं नीतवान्। सुवर्णकारः प्रतप्ताग्रभागया लोहशलाकया शनैः शनैर्यत्नतो लाक्षागोलकं प्रताप्य शनैः शनैः समाकृष्टवान्।

॥ इत्येकादशो गोलकदृष्टान्तः ॥ ११ ॥

इस प्रकार के लोकापवाद के भय से देश बाहिर चले जाने का उसका वह अपना आदेश वापिस ले लिया ॥१०॥

॥ यह दसवा भण्डनदृष्टान्त हुवा ॥ १० ॥

ग्यारहवा गोलकदृष्टान्त—

एक किसी बालक की नाक में लाख की एक गोली अन्दर चली गई थी। उसके पिता ने जब बालक को इस स्थिति को देखा तो वह शीघ्र ही उसको किसी सुनार के पास ले गया। सुनार ने बडी चतुराई के साथ उसे बाहर निकालने का प्रयत्न किया। सब से पहिले उसने एक लोहे की पतली सी शलाई ली। उस को आगी में गरम किया और धीरे २ उस लाख की गोली पर उसे चिपकाया तो इस तरह कुछ देर तक करते रहने से वह लाख की गोली पिघलकर नाक से बाहर निकल आई। बाद मे उसने फिर उसे बाहर खेंच लिया ॥११॥

॥ यह ग्यारहवा गोलकदृष्टान्त हुआ ॥ ११ ॥

જઈ શકીશ એટલા દેશોમા આપની અપકીર્તિ કરીશ ” રાણીએ પોતાની અપકીર્તિના ભયથી તેને દેશવટો આપવાની પોતાની આજ્ઞા પાછી ખેંચી લીધી

॥ આ દશમુ ભડનદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અગિયારમુ ગોલકદૃષ્ટાંત—

કોઈ એક બાળકના નાકની અંદર લાખની ગોળી ઊંડી ઉતરી ગઈ જ્યારે તેના પિતાએ બાળકની આ સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તે તરતજ તેને એક સોની પાસે લઈ ગયો. સોનીએ ઘણી ચતુરાઈથી તે ગોળીને બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો સૌથી પહેલા તેણે લોઢાની એક પાતળી સળી લીધી તેને અંગીઠીમા ગરમ કરી અને ધીમે ધીમે તે લાખની ગોળીમા તેને ભોંકી આ પ્રમાણે થોડી વાર કરતા રહેવાથી તે લાખની ગોળી ઓગળીને નાકમાથી બહાર નીકળી આવી પછી તેને બહાર ખેંચી લીધી ॥ ૧૧ ॥

॥ આ અગિયારમુ ગોલકદૃષ્ટાંતસમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

अथ द्वादशः स्तम्भदृष्टान्तः—

कश्चित् राजा योग्यसचिव प्राप्त्यर्थं नगरवर्तिनो महाविस्तरस्य जलाशयस्य मध्ये स्तम्भ स्थापितवान् एव घोषणा च कारितवान्—यस्तटे तिष्ठन् रज्ज्वास्तम्भमिम बध्नीयात् तस्मै लक्षं पारितोपिक राजा दास्यतीति । एव भूता घोषणा श्रुत्वा केनचिद् बुद्धिमता तथाकर्तुं स्वीकृतम् । ततोऽसौ जलाशयस्य तटे कीलकमेक स्थापयित्वा तत्र रज्जुवद्ध्वा चतुर्षु तटेषु ता नयन् समागतः । तेन स मध्यवर्ती स्तम्भो रज्जुबद्धो जातः । एव तद्बुद्धि निरीक्ष्य परितुष्टो राजा त स्वसचिव कृतवान् ।

॥ इति द्वादशः स्तम्भद्रष्टान्तः ॥ १२ ॥

बारहवां स्तम्भदृष्टान्त–

किसी राजा ने योग्य मत्री की प्राप्ति के लिये नगर के पास के विस्तृत तालाव के बीच में एक स्तम्भ गढवा कर इस प्रकार की घोषणा करवाई कि जो कोई व्यक्ति तट पर बैठा २ रस्सी से इस स्तम्भ को बाध देगा उस के लिये राजा एक लाख रुपये का पारितोपिक देगा। इस प्रकार की घोषणा को सुनकर किसी बुद्धिमान् व्यक्ति ने इस प्रकार करना स्वीकार कर लिया। बाद में उसने जलाशय के एक तट पर एक लोहे की कील गाढ दी और उस में रस्सी बाधकर उस को तलाव के चारों कोनों पर उस ने फिराया। इस तरह चारों कोनों पर रस्सी के फिराने से वह मध्यवर्ती खभा उस रस्सी द्वारा अनायास बध गया। उस व्यक्ति की ऐसी बुद्धि की चतुराई देखकर राजा ने बड़ी प्रसन्नता प्रकट करते हुए

બારમુ સ્તમ્ભદષ્ટાત—

કોઇ એક રાજાએ યોગ્ય મત્રી મેળવવાને માટે નગરની પાસેના વિશાળ તળાવની વચ્ચે સ્થભ ઉભો કરાવીને એવી ઘોષણા કરાવી કે જે કોઈ માણસ તળાવના કાઠે બેઠા બેઠા દોરડા વડે આ થાભલાને બાધી દેશે તેને રાજા એક લાખ રૂપીયાનુ ઈનામ આપશે આ પ્રકારની ઘોષણા સાભળીને કોઇ બુદ્ધિશાળી માણસે તે કામ કરવાનુ માથે લીધુ પછી જળાશયને એક કાઠે તેણે એક લોઢાનો ખીલો ખોડયો અને તેમા દોરડુ બાધીને તે દોરડાને તળાવની ચારે તરફ તેણે ફેરવ્યુ આ પ્રમાણે ચારે ખૂણે દોરડુ ફરી વળવાથી વચ્ચેનો તે સ્થભ તે દોરડા દ્વારા અનાયાસ બધાઈ ગયો તે માણસનુ આ બુદ્ધિ ચાતુર્ય જોઇને રાજાએ ઘણી પ્રસન્નતા પ્રગટ કરીને તેને પોતાના રાજ્યનુ પ્રધાનપદ સોપ્યુ ॥ ૧૨ ॥

॥ આ બારમુ "સ્તમ્ભદષ્ટાત" સમાપ્ત ॥ ૧૨ ॥

अथ त्रयोदशः खुड्डग — क्षुल्लक (बालक) दृष्टान्तः—

काचित् परिव्राजिका राज्ञः समीपे प्रतिज्ञां कृतवती—सर्वं कार्यं कर्तुं शक्नोमि, कलासु मां पराजेतुं कोऽपि समर्थो नास्ति। राज्ञा घोषणा कारिता—यदि कश्चित् कलाकारः कलासु परिव्राजिकां पराजयेत्, तदा तस्मै राज्ञा पारितोषिकं दास्यते। घोषणां श्रुत्वा कश्चिद् बालको राज्ञः समीपमागत्य वदति—राजन्! अहं परिव्राजिकां पराजेष्यामि किन्तु ममापराधः क्षन्तव्यः। राज्ञा तथैव स्वीकृतम्। परिव्राजिका

उस को अपने राज्य का मन्त्री पद प्रदान कर दिया॥१२॥

॥यह बारहवाँ स्तम्भदृष्टान्त हुआ॥१२॥

तेरहवां क्षुल्लक (बालक) दृष्टान्त—

किसी परिव्राजिका ने राजा के पास ऐसी प्रतिज्ञा कि मैं सब काम कर सकती हु। ऐसा कोई व्यक्ति नहीं है जो कलाओं में मुझे पराजित कर सके। कारण मुज से कोई भी कला अछूती नहीं बची है। म सव कलाओं मे निपुण हू। उस की ऐसी बात सुनकर राजा ने घोषणा करवाई कि यदि कोई कलाकार कलाओं में परिव्राजिका को पराजित कर सके तो वह इस के समक्ष अपनी कलाभिज्ञता प्रकट करने के लिये आवे यदि वह इस के समक्ष विजय श्री पाने का अधिकारी प्रमाणित हो जायगा तो उस को मेरी ओरसे विशेष पारितोषिक दिया जायगा। इस घोषणा को सुनकर राजा के पास उसी समय एक बालक आया और आते ही उसने कहा—महाराज! मै परिव्राजिका को जीत सकता हू परन्तु मेरा एक अपराध क्षमा किया जावे तो। राजा ने उस को अभय देकर कहा

તેરમુ ક્ષુલ્લક (બાલક) દષ્ટાંત—

કોઈ પરિવ્રાજિકાએ રાજાની પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે “હુ સઘળા કામ કરી શકુ છુ કળાઓમા મને પરાજિત કરી શકે તેવી કોઈ વ્યક્તિ નથી કારણ કે કોઇ પણ કળાનો મને અનુભવ ન હોય તેવુ નથી હુ સઘળી કળાઓમા નિપુણ છુ” તેની એવી વાત સાભળીને રાજાએ ઘોષણા કરાવી કે જો કોઈ કળાકાર કળાઓમા પરિવ્રાજિકાને પરાજિત કરી શકે તેમ હોય તો તે તેની પાસે પોતાની કળાનિપુણતા પ્રગટ કરવા માટે આવે, જો તે તેની સમક્ષ વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકારી સાબીત થશે તો તેને મારા તરફથી વધારાનુ ઇનામ પણ આપવામા આવશે આ ઘોષણા સાભળીને એ જ વખતે રાજાની પાસે એક બાળક આવ્યો અને આવતા જ તેણે કહ્યુ “મહારાજ! હુ પરિવ્રાજિકાને હરાવી શકુ તેમ છુ પરન્તુ આપ મારો એક અપરાધ માફ કરો તો જ તેમ બની શકશે” રાજાએ તેને અભય દઈને કહ્યુ “તારો અપરાધ

प्राह—लघुरयवालकः कथं मम पराजयं करिष्यति। ततो वालकः स्वकीयं कौपीनवस्त्रमपनीय नग्नमुद्रयानानाविधमासनं प्रदर्श्य परिव्राजिकामवदत्-परिव्राजिके! एवमेव नग्नमुद्रया स्वकलाकौशलं प्रदर्शय। तदा एवं कर्तुमसमर्था परिव्राजिका स्वपराजयं मत्वा लज्जिता सती ततश्चलिता। लोकास्तस्य वालकस्य विजयं प्रोक्तवन्तः॥

इति त्रयोदशः क्षुल्लकदृष्टान्तः ॥ १३ ॥

तुम्हारा अपराध क्षमा है, वताओ अपनी कलाओं का कौशल। वालक को देखकर परिव्राजिका कहने लगी-महाराज! यह नन्हासा वालक कलाओं में क्या कुशलता प्रकट कर सकेगा? और कैसे मेरा पराजय कर सकेगा। इस तरह परिव्राजिका का आक्षेप सुनकर वालक ने उसी समय लंगोटी खोलकर नग्नावस्था में ही अनेक प्रकार के आसनों का प्रदर्शन करना प्रारंभ किया। जब वह अपना काम पूर्णरूप से समाप्त कर चुका तो वाद में परिव्राजिका से वोला परिव्राजिके! तुम भी इसी मुद्रा में होकर अपनी कलाकुशलता वतलाओ। वालक की इस वात से असहमत होकर वह अपनी कलाकुशलता प्रदर्शित करने में इस रूप में असमर्थ रही इसलिये वालक के समक्ष उसने अपना पराजय स्वीकार कर लिया और वहां से अनमनी होकर वह चली गई। लोगों ने वालक की खूब प्रशंसा की ॥१३॥

॥ यह तेरहवा क्षुल्लक (वालक) दृष्टान्त हुआ ॥१३॥

માફ કરીશ, તારૂં કળાકૌશલ બતાવ” બાળકને જોઈને પરિવ્રાજિકા કહેવા લાગી, “આ નાનકડો બાળક કળાઓમાં શી કુશળતા પ્રગટ કરી શકવાનો છે? અને મારો પરાજય કેવી રીતે કરી શકશે? પરિવ્રાજિકાનો આ પ્રકારનો આક્ષેપ સાંભળીને તે બાળકે ત્યારે જ લંગોટી છોડી નાખીને નગ્નાવસ્થામાં જ અનેક પ્રકારના આસનો બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો જ્યારે તેણે પૂર્ણરૂપે પોતાનું કામ પૂરૂં કર્યું ત્યારે તેણે પરિવ્રાજિકાને કહ્યું, “પરિવ્રાજિકા! તમે પણ મારા પ્રમાણેની મુદ્રામાં તમારૂં કળાકૌશલ બતાવો” બાળકની આ વાત સાથે અસમ્મત થઈને તે પોતાનું કળાકૌશલ્ય એ રીતે બતાવવાને અસમર્થ થઈ તે કારણે બાળકની પાસે તેણે પોતાનો પરાજય સ્વીકારી લીધો અને ત્યાંથી નારાજ થઈને તે ચાલી ગઈ લોકોએ બાળકની ખૂબ પ્રશંસા કરી ॥૧૩॥

“ આ તેરમું ક્ષુલ્લક (બાળક) દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૩ ॥

अथ चतुर्दशो मार्गदृष्टान्तः—

सभार्यः कश्चित् पुरुषो यानेन ग्रामान्तरं गच्छति। क्वचित् पथि तस्य भार्या शरीर चिन्तार्थं यानादवतीर्य किंचिद्दूरे गत्वा शङ्कां निवारयति। अत्रान्तरे तत्र प्रदेशे निवसन्ती काचिद् विद्याधरी रथारूढं तं पुरुषमतिसुन्दरं दृष्ट्वा मोहिता जाता। सा तस्य भार्यायारूपं धृत्वा सत्वरमागत्य रथोपरि समारूढा। यदा सा तद्भार्या शरीरचिन्तां निवार्य रथसमीपे समायाति, तदाऽन्यां स्त्रियं स्वसमानरूपां रथोपरि पश्यति। विद्याधरी तद्भार्यामन्तिकागतां वीक्ष्य पुरुषं कथयति—इयं काचिद् व्यन्तरी मत्सदृशरूपं विधाय त्वत्समीपे समागच्छति। अतो यानं चालय। एवमुक्तः

चौदहवा मार्गदृष्टान्त—

एक समय की बात है कि कोई पुरुष अपनी पत्नी के साथ रथ में बैठकर किसी दूसरे गाव जा रहा था। चलते २ मार्ग में उस की पत्नी को मलत्याग की बाधा हो गई। वह कुछ दूर जाकर निबटने लगी। इतने में एक विद्याधरी ने जो उस स्थान पर रहती थी, रथ में बैठे हुए उस सुन्दर युवा को देखा, देखते ही वह उस पर मुग्ध हो गई। उसी समय उस ने विद्या के प्रभाव से उस की स्त्री का रूप धारण किया और उस के पास आकर वह रथ पर बैठ गई। इतने में ही मलत्याग से उस की खास पत्नी आगई। उस ने आते ही ज्यों ही उस विद्याधरी को रथ मे बैठी हुई देखी और विद्याधरी ने उस को आती हुई देखी तो वह बनावटी स्त्री उस युवा से कहने लगी—देखो! यह कोई व्यन्तरी मेरा जैसा रूप बनाकर आप के पास आ रही है इसलिये आप

ચૌદમુ માર્ગ દૃષ્ટાંત—

એક સમયની વાત છે કે કોઇ પુરુષ પોતાની પત્ની સાથે રથમા બેસીને બીજે ગામ જતો હતો મુસાફરી દરમિયાન માર્ગમા તેની પત્નીને ઝાડે ફરવા જવાની જરૂર પડી, તે થોડે દૂર જઇને ઝાડે ફરવા બેઠી એવામા એક વિદ્યાધરી, કે જે તે સ્થાને રહેતી હતી, તેણે રથમા બેઠેલ તે સુદર યુવાનને જોયો જોતા જ તે તેના ઉપર મોહિત થઇ ગઈ એ જ વખતે તેણે પોતાની વિદ્યાના પ્રભાવથી તેની સ્ત્રીનુ રૂપ ધારણ કર્યું અને તેની પાસે આવીને તે રથમા બેસી ગઈ એવામા ઝાડે જવાનુ કામ પતાવીને તેની પોતાની પત્ની આવી પહોચી તેણે આવતા જ જેવી તે વિદ્યાધરીને રથમા બેઠેલી જોઇ અને વિદ્યાધરીએ તેને આવતી જોઈ ત્યારે તે બનાવટી સ્ત્રીએ તે યુવાનને કહ્યુ, "જુવો, આ કોઈ વ્યન્તરી મારા જેવુ રૂપ બનાવીને તમારી પાસે આવી રહી છે જલ્દી

पुरुषस्तथैव रथं चालयति। इतश्च सा रुदती आर्तनादं कुर्वती रथस्य पश्चाद्भागे संलग्ना धावमाना समागच्छति। तस्याः आर्तनादं श्रुत्वा स पुरुषो मन्दं मन्दं रथं चालयति। तदा सा मानुषी स्त्री विद्याधरी च मिथः कलहं कुर्वती ग्रामे समागत्य न्यायाधीशस्य पुरस्तादभियोगं करोति। न्यायाधीशः पुरुषं पृच्छति-कथय, का त्वदीया भार्या। एवं पृष्टोऽसौ पुरुषः स्त्रियं निर्णेतुमसमर्थो जातः। ततो न्यायाधीशः स्वबुद्ध्या पुरुषं दूरे नीत्वा द्वे अपि स्त्रियावुक्तवान्-कथितवान् युवयोर्मध्ये या पूर्वं स्वहस्ते नास्य स्पर्शं करिष्यति-तस्या एव पतिरयं भविष्यति। तदा विद्याधरी दिव्यशक्त्या स्वहस्तं विस्तृतं कृत्वा पूर्वमेव तं स्पृशति। न्यायाधीशो विद्याधरीं

रथ को शीघ्र यहां से ले चलिये। बनावटी स्त्री की ऐसी बात सुनकर उसने वहां से रथ को आगे हांकना प्ररंभ कर दिया। पहिली स्त्री ने यह हालत देखी तो वह रथ के पीछे २ रोती हुई चलने लगी। युवाने जब उसका आर्तनाद सुना तो उस को उस पर करुणा आगई और रथ की चाल उसने कुछ ढीली कर दी। दोनों स्त्रियां परस्पर में लडने झगडने लगी और इसी हालत में गांव में आपहुँची। वहां आते ही पहिली स्त्रीने उस दुसरी स्त्री पर अभियोग लगाकर उसको कचहरी में न्यायाधीश के समक्ष उपस्थित किया। न्यायाधीश ने पुरुष से पूछा-कहो इनमें तुम्हारी स्त्री कौनसी है? पुरुष ने कहा-महाराज! मैं इसका निर्णय करने के लिये असमर्थ हूं। जब पुरुष की असमर्थता न्यायाधीश ने देखी तो उसने उस को वहां से दूर कर के उन दोनों स्त्रियों से कहा-तुम दोनों में से जो सब से पहिले अपने हाथ से यहां ही खडी २ इस पुरुषको स्पर्श करेगी वही इस की पत्नी और उसी का यह पति माना जावेगा। न्यायाधीश

રથને અહીંથી હંકારી મૂકો." બનાવટી સ્ત્રીની એવી વાત સાંભળીને તેણે રથને ત્યાંથી આગળ હંકારવા માંડયો ખરી પત્નીએ જ્યારે તે જોયું ત્યારે તે રોતી રોતી રથની પાછળ દોડવા લાગી યુવાને જ્યારે તેનો આર્તનાદ સાંભળ્યો ત્યારે તેને તેના પર દયા આવી, અને તેણે રથની ગતિ થોડી ઘટાડી નાખી બન્ને સ્ત્રીઓ પરસ્પર ઝગડો કરવા લાગી અને એ જ હાલતમાં ગામમાં આવી પહોંચી ત્યાં આવતાં જ પહેલી સ્ત્રીએ બીજી સ્ત્રી પર ફરિયાદ કરીને તેને કચેરીમાં ન્યાયાધીશની આગળ હાજર કરી ન્યાયાધીશે પુરુષને પૂછ્યું, "કહો આ બેમાંથી તમારી પત્ની કોણ છે?" પુરુષે કહ્યું, "સાહેબ, તેનો નિર્ણય કરવાને હું અસમર્થ છું" જ્યારે પુરુષની અસમર્થતા ન્યાયાધીશે જોઈ ત્યારે તેમણે તેને ત્યાંથી દૂર મોકલીને તે બન્ને સ્ત્રીઓને કહ્યું, "તમારા બન્નેમાંથી જે અહીં ઉભી ઉભી પોતાના હાથથી સૌથી પહેલા તેનો સ્પર્શ કરશે એ જ તેની પત્ની

अथ षोडशः पतिदृष्टान्तः—

एकस्य क्षेत्रस्य स्वामी कश्चित् कृषीवल आसीत्। तं दुर्बलं विज्ञाय कश्चिदपरो धूर्तः कृषीवलः प्राह—अरे अस्य क्षेत्रस्य पतिर्मां विना कोऽन्यो भवितुमर्हति। एवं विवदमानौ तौ न्यायालयं गतौ। न्यायाधीशः पृथक् पृथगुभौ रहसि नीत्वा प्राह—

दे दीजिये। मूलदेव की ऐसी करुणोत्पादक बात सुनकर उसने अपनी पत्नी को वहां जाने के लिये आदेश दे दिया। वह पति का आदेश पाकर कण्डरीक के पास चली आई। परन्तु जब उसने स्त्री के वेष में छिपे हुए पुरुष को जाना तो वह अपने शील की किसी तरह रक्षा करती हुई वापिस अपने पति के पास लौट आई॥ १५॥

॥ यह पन्द्रहवा स्त्रीदृष्टान्त हुआ॥ १५॥

सोलहवा पतिदृष्टान्त—

किसी एक खेत का स्वामी कोई किसान था। वह कमजोर था। उसको कमजोर देखकर किसी दूसरे धूर्त किसानने उससे कहा—भाई! इस खेत के मालिक तुम नहीं हो, मैं हूं, कारण मेरे सिवाय यहां खेत का मालिक और कौन हो सकता है। इस तरह उन दोनों में उस खेत को लेकर विवाद खडा हो गया। परस्पर में जब इसका निबटेरा नहीं हुआ तो वे दोनों कचहरी पहुँचे। कचहरी में उन्हो ने अपना २ अभियोग पेश किया। न्यायाधीश ने बडे ध्यान से उन दोनों की बातों को सुना। अन्त में वह अलग २ एकान्त में लेजाकर एक एक से पूछने लगा,

આપો” મૂળદેવની આવી કરુણાજનક વાત સાભળીને તેણે પોતાની પત્નીને ત્યા જવાની આજ્ઞા કરી તે પતિની આજ્ઞા થતા કડરીક પાસે ચાલી આવી પણ જ્યારે તેણે સ્ત્રીના વેષમા છૂપાયેલ પુરુષને જોયો ત્યારે તે પોતાના શિયળની રક્ષા કરતી કોઈ પણ રીતે પોતાના પતિ પાસે પાછી ફરી ॥ ૧૫ ॥

॥ આ પદરમુ સ્ત્રી દષ્ટાન્ત સમાપ્ત ॥ ૧૫॥

સોળમુ પતિદષ્ટાન્ત–

કોઈ એક ખેતરનો માલીક એક ખેડૂત હતો તે કમજોર હતો તેને કમજોર જોઈને કોઈ બીજા ધૂર્ત ખેડૂતે તેને કહ્યુ, “ભાઈ! આ ખેતરના માલીક તમે નથી, હુ છુ, કારણ કે મારા સિવાય અહીં બીજો કોઈ ખેતરનો માલિક ન હોઈ શકે” આ રીતે આ ખેતર બાબતમા તે બન્ને વચ્ચે વિવાદ થયો આપસ આપસમા તેનો કોઈ નિવેડો ન આવતા તેઓ કચેરીમા પહોચ્યા કચેરીમા તેમણે પોતપોતાની હકીકત રજુ કરી, ન્યાયાધીશે ઘણા ધ્યાનપૂર્વક તે બન્નેની વાત સાભળી છેવટે તેમણે તે દરેકને અલગ અલગ એકાન્તમા લઈ જઈને પૂછ્યુ–

अतीतेषु द्वादशेषु वर्षेषु प्रतिवर्षं यानि धान्यानि त्वया समुत्पादितानि तानि क्रमशो ब्रूहि । एवमुक्तः क्षेत्रपतिः क्रमेण द्वादशेषु वर्षेषु तत्रोत्पादित धान्याना नामान्युक्तवान् । अपरेण धूर्तेन तु तद्विपरीतमेवोक्तम् । न्यायाधीशः पुनराह-स्वभाषिते प्रमाणपत्र प्रदर्शय । तदा क्षेत्र पतिना प्रतिवर्षीयं प्रमाणपत्र स्वगृहादानीय तस्मै प्रदर्शितम् । अपरो धूर्तस्तु प्रमाणपत्रमानेतुमसमर्थो जातः । ततस्तस्मै क्षेत्र स्वामिने न्यायाधीशेन क्षेत्र प्रदत्तम् ' अपरस्तु धूर्तो निगृहीतः ।

॥ इति षोडशः पतिदृष्टान्तः ॥ १६ ॥

पहिले क्षेत्रपति को पूछा कि-गत बारह वर्षों में प्रत्येक वर्ष में जितना अनाज इस खेत मे उपजा है उन सब का हमें पृथग् २ नाम लेकर हिसाब समझाओ । इस तरह न्यायाधीश के कथन को सुनकर क्षेत्रपति ने बारह वर्ष में जो जो अनाज जितना पैदा किया था उस सबका नाम निर्देश करते उसको हिसाब समझा दिया । फिर एकान्त मे उस धूर्त से यही बात पूछी गई तो उसने उस पहिले कथन से अपना मन्तव्य विपरीत बतलाया। इस तरह उन दोनों की भिन्न २ बातें सुनकर न्यायाधीश ने पुन' उनसे कहा-भाई तुम अपना २ प्रमाण पत्र उपस्थित करो। क्षेत्रपति ने उसी समय घर से लाकर प्रत्येक वर्ष का प्रमाण पत्र न्यायाधीश को लेकर दे दिया । परन्तु जो धूर्त था वह इस बात में असमर्थ पाया गया । फिर न्यायाधीशने वह खेत खेत के मालिक को दिलाया और उस धूर्त को दंडित किया ॥ १६ ॥

॥ यह सोलहवा पतिदृष्टान्त हुआ ॥ १६ ॥

પહેલા ખેતરના માલિકને પૂછયુ, "ગયા બાર વર્ષોમા દરેક વર્ષ જેટલુ અનાજ આ ખેતરમા પાકયુ હોય તે બધાનો નામ વાર મને હિસાબ સમજાવો." આ પ્રમાણે ન્યાયાધીશનુ કથન સાભળીને ખેતરના સાચા માલિકે બાર વર્ષમા જે જે અનાજ જેટલુ જેટલુ પાકયુ હતુ તે બધાના નામના ઉલ્લેખ સાથે તેનો હિસાબ સમજાવી દીધો પછી એકાન્તમા ધૂર્તને પણ એ જ વાત પૂછવામા આવી, તો તેણે પહેલા ખેડૂતના કથન કરતા પોતાનુ વિપરિત મતવ્ય બતાવ્યુ આ પ્રમાણે તે બન્નેની જુદી જુદી વાત સાભળીને ન્યાયાધીશે ફરીથી તેમને કહ્યુ, "ભાઈઓ! તમે પોતપોતાની સાબીતિઓ રજુ કરો" ક્ષેત્રપતિએ તરત જ ઘરે જઈને પ્રત્યેક વર્ષના પાકનુ પ્રમાણપત્ર લાવીને ન્યાયાધીશ આગળ રજુ કર્યું પણ ધૂર્ત તેમ કરવાને અસમર્થ નિવડયો પછી ન્યાયાધીશે તે ખેતર ખેતરના સાચા માલિકને અપાવ્યુ અને ધૂર્તને શિક્ષા કરી ॥ ૧૬ ॥

આ સોળમુ પતિદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૬ ॥

अथ पोडशः पतिदृष्टान्तः—

एकस्य क्षेत्रस्य स्वामी कश्चित् कृपीवल आसीत् । स दुर्बल इतिज्ञाय कश्चिदपरो धूर्तः कृपीवलः प्राह—अरे अस्य क्षेत्रस्य पतिर्मां विना कोऽन्यो भवितुमर्हति । एव विवदमानौ तौ न्यायालय गतौ । न्यायाधीशः पृथक् पृथगुभौ रहसि नीत्वा प्राह–

दे दीजिये । मूलदेव की ऐसी करुणोत्पादक बात सुनकर उसने अपनी पत्नी को वहा जाने के लिये आदेश दे दिया। वह पति का आदेश पाकर कण्डरीक के पास चली आई । परन्तु जब उसने स्त्री के वेष में छिपे हुए पुरुष को जाना तो वह अपने शील की किसी तरह रक्षा करती हुई वापिस अपने पति के पास लौट आई ॥ १५॥

॥ यह पन्द्रहवा स्त्रीदृष्टान्त हुआ ॥ १५ ॥

सोलहवा पतिदृष्टान्त—

किसी एक खेत का स्वामी कोई किसान था। वह कमजोर था। उसको कमजोर देखकर किसी दूसरे धूर्त किसानने उससे कहा—भाई! इस खेत के मालिक तुम नहीं हो, मैं हू, कारण मेरे सिवाय यहा खेत का मालिक और कौन हो सकता है । इस तरह उन दोनों में उस खेत को लेकर विवाद खडा हो गया। परस्पर में जब इसका निबटेरा नहीं हुआ तो वे दोनों कचहरी पहुँचे। कचहरी में उन्हों ने अपना २ अभियोग पेश किया। न्यायाधीश ने बडे ध्यान से उन दोनों की बातों को सुना। अन्त में वह अलग २ एकान्त में लेजाकर एक एक से पूछने लगा,

આપો” મૂળદેવની આવી કરુણાજનક વાત સાભળીને તેણે પોતાની પત્નીને ત્યા જવાની આજ્ઞા કરી તે પતિની આજ્ઞા થતા કડરીક પાસે ચાલી આવી પણ જ્યારે તેણે સ્રીના વેષમા છૂપાયેલ પુરુષને જોયો ત્યારે તે પોતાના શિયળની રક્ષા કરતી કોઇ પણ રીતે પોતાના પતિ પાસે પાછી ફરી ॥ ૧૫ ॥

॥ આ પદરમુ સ્રી દૃષ્ટાન્ત સમાપ્ત ॥ ૧૫ ॥

સોળમુ પતિદૃષ્ટાન્ત–

કોઈ એક ખેતરનો માલીક એક ખેડૂત હતો તે કમજોર હતો તેને કમજોર જોઈને કોઈ બીજા ધૂર્ત ખેડૂતે તેને કહ્યુ, “ભાઈ! આ ખેતરના માલીક તમે નથી, હુ છુ, કારણ કે મારા સિવાય અહી બીજો કોઇ ખેતરનો માલિક ન હોઈ શકે” આ રીતે આ ખેતર બાબતમા તે બન્ને વચ્ચે વિવાદ થયો આપસ આપસમા તેનો કોઈ નિવેડો ન આવતા તેઓ કચેરીમા પહોચ્યા કચેરીમા તેમણે પોતપોતાની હકીકત રજુ કરી, ન્યાયાધીશે ઘણા ધ્યાનપૂર્વક તે બન્નેની વાત સાભળી છેવટે તેમણે તે દરેકને અલગ અલગ એકાન્તમા લઇ જઇને પૂછ્યુ–

द्वौ भागौ कुरुत । एकैक भागमेकैकस्यै समर्पयत । एतन्मन्त्रिवचन श्रुत्वा तस्य बालकस्य जननी शिरसि कृतवज्रप्रहारेव परमव्याकुला सति मन्त्रिण प्राह–हे स्वामिन्! अयमेतस्या एव पुत्रोऽस्तु अह तु पुत्र नेच्छामि। पुत्रोऽयमस्या एवदीयताम्, किंत्वय न हन्तव्यः वरमिय गृहस्वामिनी भवतु नास्ति मे किंचिदपि दुःखम् । अह त्वन्यस्य कस्यचिद्दासीभूत्वा दूरस्थिताऽपि बालक यदि जीवित द्रक्ष्यामि, तावताऽपि मनसि मम संतोषः स्यात् । किं तु बालकमनालोक्य मया प्राणान्

बुद्धि से उन दोनों के विवाद का निर्णय किया और राजपुरुषों को आदेश दिया, कि इन दोनों का जितना द्रव्य है उसके दो विभाग करो, साथ में बालक के भी करोंत से चीर कर दो टुकडे करो। एक एक टुकडा और द्रव्य का एक एक विभाग इन दोनों को दे दो। इस तरह मन्त्री के वचन सुनकर बालक की माता के हृदय में चोट पहुँची। वह वज्रके प्रहार से निहत होकर रोती हुई मन्त्री से कहने लगी–स्वामिन्! बालक के दो टुकडे मत करवाइये। भले ही यह बालक इसका रहे। मुझे ऐसी अवस्था में बालक की चाहना नही है। पुत्र इसको ही दे दीजिये। कम से कम इसके पास रहने से यह जीवित तो रहेगा। मुझे घर की स्वामिनी बनने में ऐसी अवस्था मे कोई सुख नहीं है। यही घर की स्वामिनी बने, मुझे इस बात का जरा भी दुःख नही है। मैं तो किसी दूसरे के घर का काम काज कर अपने दिन निकाल लूगी, परन्तु बालक तो सुरक्षित रहेगा और मै वहीं से इसको देख २ कर आनंदित

તેમના ઝગડાનો નિર્ણય કર્યો અને રાજપુરૂષોને હુકમ કર્યો કે આ બન્ને પાસે જે ધન છે તેના બે ભાગ પાડો અને બાળકના પણ કરવતથી ચીરીને બે ટુકડા કરો એક એક ટુકડો તથા દ્રવ્યનો એક એક હિસ્સો આ બન્નેને આપો મંત્રીના એવા વચનો સાભળતા જ બાળકની માતાના હ્રદયમા આઘાત લાગ્યો. તેના પર જાણે વજ્રનો પ્રહાર પડયો હોય તેમ આઘાત પામેલી તે રડતી રડતી મંત્રીને કહેવા લાગી, "સાહેબ બાળકના બે ટુકડા ન કરાવશો ભલે આ બાળક તેની પાસે રહે મને આ હાલતમા બાળક લેવાની ઈચ્છા નથી પુત્ર તેને જ આપી દો તેની પાસે રહેવાથી તે જીવતો તો રહેશે આ સ્થિતિમા ઘરની માલિક બનવામા મને કંઈ સુખ નહીં મળે ભલે તે જ ઘરની માલિક બને, મને એ વાતનુ બિલકુલ દુ ખ નથી હુ તો બીજા લોકોના ઘરનુ કામકાજ કરીને જીદગીના બાકીના દિવસો કાપીશ, પણ બાળક તો સુરક્ષિત રહેશે, અને

अथ सप्तदशः पुत्रदृष्टान्तः—

कस्यचिद् वणिजो द्वे भार्ये स्तः। तत्रैका पुत्रवती, अपरात्वपुत्राऽऽसीत्। अपुत्रा भार्या त सपत्नीबालकं लालयति पालयति। अतः स बालको न जानाति—इय मम मातुः सपत्नी इति।

एकदा स वणिक् स्वभार्यापुत्रसहितो देशान्तरं गतः। गतमात्र एवाऽसौ मृतः। ततस्तयोः स्त्रियोः पुत्रार्थं कलहो जातः। एका वदति—अयं मम पुत्रस्ततोऽहं गृहस्वामिनी। अपराह—अयं मम पुत्रस्ततोऽहमेव गृहस्वामिनी ' इति। एवं तयोर्विवादे प्रवृत्ते सति द्वे अपि न्यायालयं गते। राजसचिवः स्वबुद्धया निर्णेतुं राजपुरुषान् प्राह—अनयोर्यावन्ति धनानि सन्ति, तेषां द्वि भाग कृत्वा बालकं करपत्रेण

सत्रहवा पुत्रदृष्टान्त—

किसी वणिक् के दो स्त्रिया थीं। इनमें एक पुत्रवती थी और दूसरी पुत्र विना की थी। जिसके पुत्र नहीं था वह स्त्री अपनी सौत के पुत्र का लालन पालन बडे चाव से किया करती थी, इसलिये उस बालक को यह नहीं मालूम हो पाया कि यह मेरी मा है और यह मेरी विमाता है। एक दिन की बात है कि वह वणिक् इन दोनों स्त्रियों के साथ बालक को लेकर परदेश गया, परन्तु दैवदुर्विपाक से वह जाते ही मर गया। उसके मरते ही उन दोनों स्त्रियों में उस लडके के लिये परस्परमे विवाद खडा हो गया। एक ने कहा – यह मेरा लडका है अत' मैं घर की स्वामिनी हू। दूसरीने कहा—यह मेरा लडका है, अत मै ही घरकी स्वामिनी हू। इस प्रकार जब उन दोनों मे विवाद बढ गया तो वे दोनों ही अन्त में न्यायालय की शरण मे पहुँची। राजमन्त्री ने अपनी

સત્તરમુ પુત્રદષ્ટાત—

કોઈ એક વણિકને બે પત્ની હતી તેમાની એકને એક પુત્ર હતો બીજીને કઇ સતાન ન હતુ જેને સતાન ન હતુ તે સ્ત્રી પોતાની શોકયના પુત્રનુ ઘણા પ્રેમથી લાલન પાલન કરતી હતી, તેથી તે બાળકને તે ખબર પણ ન હતી કે તે તેની માતા છે કે અપરમાતા એક દિવસ તે શેઠ બન્ને પત્નીઓ તથા બાળકને લઈને પરદેશ ગયો, પણ દુર્ભાગ્યે તે ત્યા પહોચતા જ મરણ પામ્યો તેનુ મૃત્યુ થતા જ તે બન્ને સ્ત્રીઓ વચ્ચે તે બાળકની બાબતમા ઝગડો ઉભો થયો એકે કહ્યુ—આ મારો પુત્ર છે માટે ઘરની માલિક હુ છુ બીજી સ્ત્રીએ કહ્યુ—આ તો મારો પુત્ર છે તેથી હું જ ઘરની માલિક છુ આ રીતે બન્ને વચ્ચે ઝગડો વધતાં તે બન્ને ન્યાયાલયમા પહોચી. રાજમ ત્રીએ પોતાની બુદ્ધિથી

किं तु यदा धीवरा' स्वव्यवसायार्थं गृहाद् बहिर्गच्छन्ति, तदा तेषा पत्न्यः परतीरे गत्वा स्वस्वसम्बन्धिना गृहे गमनागमन कुर्वन्ति ।

एकदा काचिद्धीवरी स्वगृहस्य समीपे कुञ्जे मधुच्छत्र परतीराद् दृष्टवती । द्वितीयदिवसे तस्याः पतिर्मधुक्रयणार्थं प्रवृत्तः । तदा तस्य भार्या प्राह—मधु मा क्रीणीहि, आगच्छ तव स्वगृहसमीपे एव मधुच्छत्र दर्शयामि ।-इत्युक्त्वा मधुच्छत्रं दर्शयितुं पत्या सह गतवती । किन्तु तया मधुच्छत्र तत्र न दृष्टम् । तत सा साश्चर्यं

इस लड़ाई झगड़े में विचारी स्त्रियों पर आपत्ति आती रहती, वें दूसरे तट पर कभी भी अपने सबधियों के यहां नहीं जा सकती थीं, परन्तु ये लोग अपने २ व्यापार के लिये घर से बाहर चले जाते थे उस समय वे स्त्रियां अपने २ सबधियों के घर पर आती जाती थी । अब एक दिन की बात है किसी धीवरी ने दूसरे तट पर से अपने घर के पास कुज मे एक मधुच्छत्र लगा हुआ देखा । दूसरे दिन ही उसके पति को मधु की आवश्यकता पड़ गई तो वह मधु लेने के लिये जब बाहर जाने लगा तो उसकी पत्नी ने मना करते हुए उससे कहा-बाहर मधु लेने को मत जाओ, तुम्हारे घर के पास ही मधुच्छत्र लगा हुआ है, चलो, हम तुम्हें बतलावें । ऐसा कहकर वह उस मधुच्छत्र को बताने के लिये पति के साथ गई, परन्तु वहा उसको मधुच्छत्र दिखलाई नहीं पड़ा । उसने आश्चर्य के साथ अपने पति से कहा-यहा से तो मधुच्छत्र दिखलाई

બિચારી સ્ત્રીઓ પર મુશ્કેલી આવી પડતી તેઓ સામે કાંઠે રહેતા પોતાના સગા-સબધીઓને મળવા જઈ શકતી નહી, છતા પણ તેઓ જ્યારે પોત-પોતાના ધધાને માટે બહાર જતા ત્યારે તે સ્ત્રીઓ પોત-પોતાના સબધીઓને ત્યા આવતી-જતી રહેતી હવે એક દિવસ એવુ બન્યુ કે કોઈ માછણે બીજા કાંઠેથી પોતાના ઘરની પાસેની વૃક્ષકુજમા એક મધપૂડો લાગેલો જોયો બીજે દિવસે જ તેના પતિને મધની જરૂર પડી, તેથી તે મધ લેવા માટે બહાર જવા લાગ્યો ત્યારે તેની પત્નીએ તેને બહાર જતો રોકીને કહ્યુ-"મધ લેવા માટે બહાર જશો મા તમારા ઘરની પાસે જ મધપૂડો લાગેલો છે, ચાલો તે હુ તમને બતાવુ " આમ કહીને તે મધપૂડો બતાવવા માટે પતિની સાથે ગઈ, પણ ત્યા તેને મધપૂડો દેખાયો નહી તેણે આશ્ચર્ય સાથે પોતાના પતિને કહ્યુ-"અહી તો મધપૂડો દેખાતો નથી, પણ પેલા કિનારેથી તે સ્પષ્ટ દેખાય છે, તો ચાલો ત્યાથી બતાવું" પત્નીની એવી વાત સાભળીને તે તે કિનારા પર તેની સાથે ગયો જે ઘરમા તેને આવવા-જવાની મનાઈ કરી હતી, એજ ઘરની પાસે

धारयितु न शक्यते । तदा तत्सपत्नी तु न किंचित् प्रोक्तवती । ततः सचिवस्तां पुत्र शोकार्ता दृष्ट्वा जानाति-एषा बालकस्य माता, तस्मादियमेव गृहस्वामिनी भवितुमर्हति, इति । ततो मन्त्रिणा प्रोक्तम्-अयमेतस्याः पुत्रो नास्या इति, सैव च गृहस्वामिनी कृता, अन्या तु निगृहीता ॥

॥ इति सप्तदशः पुत्रदृष्टान्तः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशो मधुसिक्थदृष्टान्तः—

मधुयुक्त सिक्थ-मधुसिक्थ मधुच्छत्रम् । कस्याश्चित् पर्वतीय नद्या उभयतटे धीवरा निवसन्ति । उभयतटनिवासिना धीवराणा जातीय सम्बन्धे सत्यपि परस्पर वैमनस्यमासीत् । अतस्ते धीवरा स्व स्व भार्या परतीरगमने प्रतिषेधयन्तिस्म ।

होती रहुगी । बालक के मर जाने पर तो महाराज ! मैं किसी भी तरह जीवित नहीं रह सकती हूं । जब बालक की माता ऐसा कह रही थी तब उस विमाताने ऐसा कुछ नहीं कहा । अतः मत्री ने यह जान लिया कि बालक की खास माता यही है और यह नहीं है । इसलिये यही गृहस्वामिनी के योग्य है । ऐसा जानकर वह पुत्र उसको सौंपा और गृहस्वामिनी का पद भी उसको ही दिया । दूसरी उस विमाता को दण्डित किया ॥ १७ ॥

॥ यह सत्रहवां पुत्रदृष्टान्त हुआ ॥ १७ ॥

अठारहवां मधुसिक्थ (मधुच्छत्र) दृष्टान्त—

एक नदी थी उसके दोनों तट पर धीवर लोग रहते थे । इनमें यद्यपि जातीय सबध था तो भी ये परस्पर में लडते झगडते रहते थे ।

હુ ત્યાથી જ તેને જોઈને આનદિત થતી રહીશ મહારાજ ! બાળક મરશે તો હુ કોઈ પણ રીતે જીવી શકીશ નહીં” જ્યારે બાળકની માતા આમ કહેતી હતી ત્યારે વિમાતા એ એવુ કઈ પણ ન કહ્યુ તેથી મત્રીએ સમજી લીધુ કે બાળકની સાચી માતા આ સ્ત્રી જ છે પેલી નથી તેથી તેજ ઘરની માલિક થવાની હકદાર છે તેમ સમજીને તેમણે તે પુત્ર તેને સોપ્યો અને ઘરની માલિક પણ તેને જ બનાવી અને બીજી સ્ત્રીને-વિમાતાને સજા કરી ॥ ૧૭ ॥

આ સત્તરમુ પુત્રદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥૧૭॥

અઢારમુ મધુસિકથ (મધપુડા)નુ દૃષ્ટાત-

એક નદી હતી તેના બન્ને કાંઠે માછીમારો રહેતા હતા તેઓ વચ્ચે જાતિવ્યવહાર હોવા છતા તેઓ અદરો અદર ઝગડતા હતા આ ઝગડાને કારણે

स विदेशे बहूनि दिनानि स्थित्वा यदा स्वगृहमागतस्तदा पुरोहित माह-हे पुरोहित ! मया त्वयि निहितो निक्षेपो मह्य दीयताम्। पुरोहितः माह-कस्त्वम्? तव निक्षेपः कीदृशः?, नाह जानामि तव निक्षेपम्।-इति पुरोहित वचन श्रुत्वा स स्वनिक्षेपार्थं चिन्तातुरा जातः। द्वितीयदिवसे राजमन्त्री पथि गच्छस्तेन द्रमकेण दृष्टः। स राजमन्त्रिणमाह-महानुभाव ! मया पुरोहितान्तिके सहस्ररूप्यकनिक्षेपो निहितः, स मह्य न दातुमिच्छति, कृपया दापयतु, महानुपकारो भविष्यति। सर्वं वृत्त निज्ञाय मन्त्री तस्मिन्

वहा रहते २ उसको बहुत दिन निकल चुके। जब वह वापिस वहा से अपने घर पर आया तो उसने पुरोहित से कहा-पुरोहितजी! मैंने आपके पास जो धरोहर रख छोडी है वह अब मुझे दे दीजिये। सुनते ही पुरोहित ने कहा-तुम कौन हो? और कैसी तुम्हारी धरोहर है? मुझे तो इस की खबर तक भी नही है। पुरोहित की इस बात से विचारे उस दरिद्र के चित्त मे बडी चिन्ता हुई और वह विशेष विचार में पड़ गया। दूसरे दिन की बात है कि जब राजमत्री वहा से होकर जा रहे थे तो उस दरिद्रने उन्हे देख लिया और देखते ही उनके पास जाकर कहने लगा-महाराज! मने पुरोहितजी के पास एक हजार रुपया धरोहर के रूप मे रख छोडे थे अब वे उन्हें देते नही है, बडी कृपा होगी नाथ! जो आप उन्हें दिला देवे। मुझ गरीब का बडा उपकार होगा। दरिद्र की ऐसी बात सुनकर मत्री को उसके ऊपर बडी दया आगई। जब मत्री ने सब बात अच्छी तरह समझ ली तो उसने जाकर यह वृत्तान्त राजा से भी कह दिया। राजाने उसी समय पुरोहितजी को बुलाया

त्या रहेता रहेता तेनो घणो समय व्यतीत थइ गयो. ज्यारे ते त्याथी पाछो फर्यो त्यारे तेणे पुरोहितने कह्यु-"मे तमारे त्या जे थापण मूकी छे ते हवे मने पाछी आपो" ते साभळता ज पुरोहिते कह्यु, "तमे कोण छो ? अने केवी तमारी थापण छे? हु तो ते बाबतमा कई ज जाणतो नथी" पुरोहितनी ए वातथी बिचारा दरिद्रना मनमा चिन्ता थई अने ते मुजवणमा पडयो बीजे दिवसे ज्यारे राजमत्री त्याथी जता हता त्यारे ते दरिद्रे तेमने जोया अने तेमने जोता ज तेमनी पासे जईने कह्यु-"महाराज! मे एक हजार रूपीया पुरोहितजी पासे थापण रूपे मूकया हता हवे तेओ मने ते आपता नथी, आप ते मने अपावो तो आपनी मोटी महेरबानी मारा जेवा गरीब उपर मोटो उपकार कर्यो गणाशे" दरिद्रनी एवी वात साभळीने मत्रीने तेना पर दया आवी ज्यारे मत्रीए बधी विगत बराबर समजी लीधी त्यारे तेणे राजा पासे जईने आखो वृत्तान्त कही दीधो राजाए एज वखते पुरोहितने बोलाव्यो

वदति – परतीरतो मधुच्छत्रं स्पष्टं दृश्यते, गच्छ तत्र गत्वा पश्यामि। धीवरोऽपि तया सह परतीरं गतः। तत्र सा प्रतिषिद्धगृहस्य समीप एव स्थित्वा मधुच्छत्रं प्रदर्शितवती। धीवरेण ज्ञातम्–इयमत्र प्रतिषिद्धे गृहे याति समायाति च। इति धीवरस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः।

इत्यष्टादशो मधुसिक्थदृष्टान्तः॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमो मुद्रिकादृष्टान्तः—

एकस्मिन्नगरे सत्यवादिनामकः पुरोहितो वर्तते। लोकस्यैव विश्वासो जातः– अयं समयातिक्रमेऽपि केनचिद्धृतं निक्षेपं ददाति। एवं जातविश्वासः कश्चिद् द्रमक (दरिद्रः)–स्तस्यान्तिके स्वनिक्षेपं निधाय देशान्तरं गतः।

नहीं पड़ता है, परन्तु उस तट से देखने से यह स्पष्ट दिखलाई देता है, इस लिये चलो वहां से दिखलाऊ। पत्नी की ऐसी बात सुनकर वह उस तीर पर उसके साथ चला गया। जिस घर में उस स्त्री का आना जाना निषिद्ध कर रखा था वह उसी घर के पास खडी होकर अपने पति को मधुच्छत्र दिखाने लगी तो पतिने अपनी बुद्धि से जान लिया कि यह मेरे निषेध किये हुए घर में प्रतिदिन आती जाती है॥ १८॥

॥ यह अठारहवां मधुसिक्थ (मधुच्छत्र) दृष्टान्त हुवा ॥ १८॥

उन्नीसवा मुद्रिकादृष्टान्त–

एक नगर मे कोई सत्यवादी नाम का पुरोहित रहता था। उसके ऊपर लोगों का ऐसा विश्वास जमा हुआ था कि यह अवधि निकल जाने पर भी कभी भी किसी की धरोहर को हडप कर अपना नहीं करता है–वापिस लौटा देता है। एक समय किसी दरिद्र ने उसके पास अपनी कुछ धरोहर रखकर देशान्तर गया।

ઉભી રહીને તે તેના પતિને મધપૂડો બતાવવા લાગી ત્યારે પતિએ પોતાની બુદ્ધિથી સમજી લીધુ કે આ મે જ્યા જવાની મનાઈ કરી છે તે ઘેર દરરોજ આવે જાય છે ॥ ૧૮ ॥

આ અગીયારમુ મધપૂડાનુ દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥૧૮॥

ઓગણીસમુ મુદ્રિકા દૃષ્ટાંત–

એક નગરમા સત્યવાદી નામનો કોઈ એક પુરોહિત રહેતો હતો તેના ઉપર લોકોને એવો વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો કે મુદત પસાર થઈ જવા છતા પણ તે કોઈની અનામત (થાપણ) પચાવી પાડતો નથી એક વખત કોઈ દરિદ્ર માણસ તેની પાસે પોતાની અમુક થાપણ મૂકીને પરદેશ ગયો

पुरोहितेन न ज्ञातम्। ततो राजा पुरोहिताद्गुलिमुद्रिका कस्यचित् स्वपुरुषस्य हस्ते दत्त्वा प्रोक्तवान्—पुरोहितस्य गृहे गत्वा तद्भार्यामेव वद—अहं पुरोहितेन प्रेषितोऽस्मि, इदं च नाममुद्राऽभिज्ञानम्, तस्मिन् दिने तस्या वेलाया या निक्षेपस्य नवलिका त्वत्समक्षममुकप्रदेशे स्थापिता तां शीघ्रं समर्पय ' इति। नृपाज्ञया तेन पुरुषेण तथैव कृतम्, साऽपि च पुरोहितस्य भार्या नाममुद्रा दृष्ट्वाऽभिज्ञानमिलनाच्च ' सत्यमेष पुरोहितेन प्रेषितः ' इति विश्वासं कृतवती। ततः सा पुरोहितभार्या तां द्रमकनिक्षेपनवलिकां समर्पितवती। राज्ञा चान्यासां नवलिकानां मध्ये सा द्रमक-

कर लिया-राजा ने अपनी अगूठी पुरोहित को पहिरा दी और पुरोहित की अगूठी राजा ने पहिर ली-" यह ऐसा क्यो किया? " यह वात पुरोहित के ध्यानमें नहीं आई। राजाने पुरोहित की अगूठो किसी राजपुरुष के हाथ में देते हुए कहा-जाओ पुरोहित के घर पर, वहां उसकी पत्नी से ऐसा कहना-" मुझे पुरोहितजी ने भेजा है, विश्वास न हो तो देखो उनके नाम की यह मुद्रिका है। और उन्होंने यह कहला भेजा है कि उस दिन, उस समय में जो धरोहर की नवलिका (पोटली)-तुम्हारे समक्ष अमुक स्थान पर मैने रख दी थी वह इसको शीघ्र ही दे दो। " राजपुरुष ने पुरोहित के घर पर आकर ऐसा ही उनकी धर्मपत्नी से कहा। धर्मपत्नी ने भी " इसको अपने नाम की मुद्रिका देकर ही पुरोहित ने मेरे पास भेजा है ऐसा पूर्ण विश्वास उस मुद्रिका को देखकर कर लिया। और जो धरोहर की नवलिका पुरोहित ने उसके समक्ष जहा रक्खी थी उसको उठाकर उसने उस राजपुरुप को दे दी।

અગૂઠી પુરોહિતને પહેરાવી દીધી, અને પુરોહિતની અગૂઠી પોતે પહેરી લીધી " આમ કેમ કર્યું ? " તે વાત પુરોહિતના ધ્યાનમા આવી નહી રાજાએ પુરોહિતની અગૂઠી કોઈ રાજપુરુષના હાથમા આપીને કહ્યુ –" જાઓ, પુરોહિતજીને ઘેર જઈને તેમની પત્નીને આ પ્રમાણે કહેજો–" મને પુરોહિતજીએ મોકલ્યો છે વિશ્વાસ ન આવે તો જુવો, એમના નામની આ મુદ્રિકા છે, અને કહેવરાવ્યુ છે કે તે દિવસે, તે સમયે મે જે થાપણની થેલી તમારી રૂબરૂ અમુક સ્થાન મૂકી છે તે આને તરત જ આપી દેશો " રાજપુરુષે પુરોહિતને ઘેર જઈને તેમની પત્નીને એ પ્રમાણે કહ્યુ–તેમની ધર્મપત્નીએ પણ " આ માણસને પોતાની મુદ્રિકા આપીને પુરોહિતજીએ જ મારી પાસે મોકલ્યો છે " એવો સપૂર્ણ વિશ્વાસ તે મુદ્રિકાને જોઈ ને મૂક્યો અને જે થાપણની થેલી પુરોહિતજીએ તેની રૂબરૂમા જ્યા મૂકી હતી ત્યાથી લઈને તે રાજપુરુષને આપી દીધી.

द्रमके दयावान् जातः। मन्त्रिणा राज्ञे निवेदितम्। ततो राजा पुरोहितमाहूय वदति–अस्य द्रमकस्य निक्षेपस्त्वया धृतः स तस्मै दीयताम्। पुरोहितः प्राह–राजन्! अस्य किमपि मया न गृहीतम्, किं देयम्?। पुरोहितवचनं श्रुत्वा राजा तूष्णीं बभूव। पुरोहिते गृहं गते सति राजा तं द्रमकं पृष्टवान्–सत्यं वद, कस्यान्तिके त्वया निक्षेपः स्थापितः। राज्ञा पृष्टोऽसौ द्रमको 'यदा यत्र यस्य समक्षे च निक्षेपः स्थापितः' सर्वं राज्ञे निवेदितवान्। ततो राजा तद्वचनं निर्णेतुमेकदा तेन पुरोहितेन सह कंचित् क्रीडाविशेषं कर्तुं प्रवृत्तः। तदा नृपः क्रीडाक्रमेण स्वकीयाङ्गुलि-मुद्रिकां पुरोहितस्य हस्ते दत्त्वा पुरोहितस्य मुद्रिकां स्वयं गृहीतवान्। तदूत्त

और कहा–तुम्हारे पास जिस दरिद्र की धरोहर रक्खी हुई है वह उसको वापिस कर दो। राजा की बात सुनते ही पुरोहित ने कहा–महाराज! मेरे पास तो इसकी कोई भी धरोहर नहीं रखी हुई है मैं क्या दूं? पुरोहित की ऐसी बातें सुनकर राजा चुप हो गया। पुरोहित वहा से उठकर अपने घर चला आया। अब राजाने उस दरिद्र को बुलाकर पूछा–तुम सत्य २ कहना किसके पास तुमने धरोहर रखी है?। राजा के पूछने पर उस दरिद्र ने जिस समय जहां जिसके समक्ष धरोहर रक्खी थी वह सब बात राजा से स्पष्ट कह दी। अब राजा ने इसका निर्णय करने के लिये अपनी बुद्धि से एक उपाय सोचा, जो इस प्रकार है–एक दिन राजा ने पुरोहित को बुलाकर उनसे कहा–पुरोहितजी! आओ, आज हम लोग कोई विशेष खेल खेलें। ऐसा ही हुआ। वे दोनों क्रीडा विशेष करने लगे। खेल खेल मे अंगूठियों का उन दोनों ने परिवर्तन

અને કહ્યુ, "તમારી પાસે જે દરિદ્રની થાપણ પડેલ છે તે તેને પાછી સોંપો" રાજાની વાત સાંભળતા જ પુરોહિતે કહ્યુ–"મહારાજ! મારે ત્યાં તો તેણે મૂકેલી કોઇ થાપણ નથી હું શું આપું?" પુરોહિતની એવી વાત સાંભળીને રાજા ચુપ થઇ ગયો, પુરોહિત ત્યાંથી ઉઠીને પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો હવે રાજાએ તે દરિદ્રને બોલાવીને પૂછ્યુ અને કહ્યુ, "તું સાચે સાચું કહે, કોની પાસે તેં થાપણ મૂકી છે?" ત્યારે તેણે જે સમયે, જ્યાં, જેની સમક્ષ થાપણ મૂકી હતી તે બધી વિગત રાજાને સ્પષ્ટ કહી દીધી હવે રાજાએ તેનો નિર્ણય કરવાને માટે પોતાની બુદ્ધિથી એક યુક્તિ શોધી જે આ પ્રમાણે હતી–એક દિવસ રાજાએ પુરોહિતને બોલાવીને કહ્યુ–"પુરોહિતજી! ચાલો, આજે આપણે કોઈ રમત રમીએ એવુ જ બન્યુ તે બન્ને કોઇ ખાસ રમત રમવા લાગ્યા રમતા રમતા તે બન્નેએ પોતાની અંગૂઠીઓ બદલી લીધી રાજાએ પોતાની

ततः कालान्तरे निक्षेपस्वामिना स्वनवलिका याचिता। श्रेष्ठी तस्मै नवलिकां दत्तवान्। यदा स नवलिकामुद्घाटय पश्यति तदा सर्वाणि कूटरूप्यकाणि दृष्ट्वा न्यायाधीशसमीपेऽभियोग कृतवान्। न्यायाधीशः पृच्छति – तव नवलिकायां कियन्ति रूप्यकाण्यासन्? । निक्षेपस्वामी प्राह—सहस्रम्। न्यायाधीशेन परीक्षितम् "यावान् भागो नवलिकायाश्छिन्न आसीत् तावन्त्येव रूप्यकाण्यवशिष्टानि, नवलिका तु परिपूर्णा जाता। किंतु यावान् भागोऽधस्ताच्छिन्नस्तावान न्यून इति

नीचे के भाग को काटकर रुपये निकाल लिये और खोटे रुपये उसमें भर दिये तथा फटे हुए भाग को सीकर उसको ज्यों का त्यों कर नौली को रख दी। कुछ दिनों के बाद जिसने वह नौली सेठ के पास रखी थी वह आया और उससे अपनी वह धरोहर की रखी हुई नौली मागी। सेठ ने मांगते ही उसको वह सौंप दी। उसको लेकर वह ज्यों ही खोलकर देखता है तो उसमें सब के सब रुपये खोटे खोटे उसको दिखलाई दिये। सेठ से कहा तो 'उलटा चोर कोतवाल को दंडे' वाली कहावत चरितार्थ हुई। बिचारा वहा से दौडा हुआ न्यायाधीश के पास आया। मुकदमा चालू हुआ। न्यायाधीश ने पूछा—भाई! तुम्हारी नौली में कितने रुपये भरे जा सकते हैं? तो उसने कहा—एक हजार। न्यायाधीश ने उस नौली में हजार रुपये भरकर परीक्षा की। परन्तु उस नौली के नीचे का भाग जितना कटा था उतने ही रुपये बच गये, नौली भर गई। अवशिष्ट रुपये डाल देने पर वह नौली सीई नहीं जा सकती थी। इससे न्यायाधीश को पूर्ण विश्वास हो गया कि इस नौली के नीचे के

લીધા અને તેમા ખોટા રૂપીયા ભરી દીધા, તથા કાપેલા ભાગને સીવીને તેને હતો તેવો કરીને થેલીને મૂકી દીધી, કેટલાક દિવસ પછી જેણે તે થેલી શેઠને ત્યા મૂકી હતી તે આવ્યો અને તેણે પોતાની થાપણની થેલી શેઠની પાસેથી પાછી માગી, શેઠે માગતા જ તે તેને સોપી દીધી, તેને હાથમા લઈને જેવી તેણે ખોલીને જોઈ કે તરત જ બધા ખોટા રૂપીયા તેની નજરે પડયા તેણે શેઠને કહ્યુ તો "ચોર કોટવાળને દંડે" વાળી કહેવત જેવું થયુ, બિચારો ત્યાથી દોડતો ન્યાયાધીશની પાસે ગયો. કેસ ચાલુ થયો ન્યાયાધીશે પૂછયુ, "ભાઈ! તમારી થેલીમા કેટલા રૂપીયા સમાય છે? તો તેણે કહ્યુ "એક હજાર" ન્યાયાધીશે તે થેલીમા હજાર રૂપીયા ભરી જોઈને તેની ખાત્રી કરી પણ તે થેલીની નીચેનો જેટલો ભાગ કપાયો હતો તેટલા ભાગમા સમાય એટલા રૂપીયા બાકી રહ્યા છતા થેલી ભરાઈ ગઈ બાકીના રૂપીયા તેમા ભરવાથી તે થેલીને સીવી શકાતી ન હતી. તેથી ન્યાયાધીશને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ

नवलिका प्रक्षिप्ता। ततो राजा तं द्रमकमाहूय स्वनवलिकां स्पर्शयितुमादिष्टवान्। ततोऽसौ द्रमकः नवलिकां परिज्ञाय हस्तेन स्पृष्टवान्। ततो राजा 'द्रमकोऽयं सत्यं ब्रवीति'-इति मत्वा तां नवलिकां ग्रहीतुमादिशति। पुरोहितं तु दण्डयति स्म।

॥ इत्येकोनविंशतितमो मुद्रिकादृष्टान्तः ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमोऽङ्कदृष्टान्तः—

केनाऽपि पुरुषेण कस्यचित् श्रेष्ठिनः समीपे सहस्रसंख्यकरूप्यकैः भृता नवलिका निक्षिप्ता। स श्रेष्ठी नवलिकाया अधोभागं छित्त्वा ततो रूप्यकाणि निःसार्य कूटरूप्यकैर्भृत्वा छिन्नभागं सीवित्वा यथास्वरूपां तां नवलिकां स्थापितवान्।

राजपुरुष ने लाकर वह राजा को दे दी। राजा ने अन्य पोटलियों के साथ उसको मिलाकर बीच में रख दिया। पश्चात् दरिद्र को बुलाकर उस से कहा-देखो इन पोटलियों में जो तुम्हारी धरोहर की पोटली हो उसको तुम मुझे छूकरके बताओ। राजा की आज्ञा से उस दरिद्र ने वैसा ही किया। राजा ने तब जान लिया कि यह दरिद्री ठीक कहता है और यह इसकी ही धरोहर की पोटली है। उसे आदेश दिया कि तुम इसको ले लो। दरिद्र ने उसे ले लिया और बहुत प्रसन्न हुआ। राजा ने इस कृत्य पर पुरोहित को दण्डित किया ॥ १९ ॥

॥ यह उन्नीसवा मुद्रिकादृष्टान्त हुआ ॥ १९ ॥

बीसवा अकदृष्टान्त-

किसी पुरुष ने किसी सेठ के पास एक हजार रूपयों से भरी हुई एक नौली निक्षेपरूप में रखी। सेठ चालाक था। उसने उस नौली के

રાજપુરૂષે લાવીને તે રાજાને આપી રાજાએ બીજી થેલીઓ ભેગી તેને પણ વચમા ગોઠવી પછી દરિદ્રને બોલાવીને કહ્યુ, "જુઓ, આ થેલીઓમાથી જે તારી થાપણની થેલી હોય તેને સ્પર્શીને મને બતાવ" રાજાની આજ્ઞાથી તે દરિદ્રે તે પ્રમાણે કર્યું રાજા ત્યારે સમજી ગયો કે આ દરિદ્ર આદમી સાચુ જ કહે છે, અને આ તેની જ થાપણની થેલી છે તેથી તેમણે તેને આદેશ આપ્યો કે તુ આને લઈ લે, દરિદ્રે તે લઈ લીધી અને તે ઘણો રાજી થયો રાજાએ આ કૃત્ય માટે પુરોહિતને શિક્ષા કરી ॥ ૧૯ ॥

આ ઓગણીસમુ મુદ્રિકા દષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૯ ॥

વીસમુ અંક દષ્ટાંત-

કોઈ પુરુષે એક શેઠને ત્યા એક હજાર રૂપીયા ભરેલી થેલી થાપણ તરીકે મૂકી શેઠ ચાલાક હતો. તેણે તે થેલીનો નીચેનો ભાગ કાપીને રૂપીયા કાઢી

गत्वा स्वनवलिका याचितवान्। श्रेष्ठिना तस्मै नवलिका दत्ता। स नवलिका सम्यग् दृष्ट्वा–"सैवेयं मम नवलिका" इति जानाति। यदा तु गृहमागत्य तामुद्घाटितवान्, तदा तेन ज्ञातम्–अत्र सुवर्णमुद्रा मदीया न सन्ति, इमास्तु सर्वाः कूटमुद्राः सन्ति। स पुनरागत्य श्रेष्ठिनः समीपे वदति–या नवलिका त्वया दत्ता तत्र मदीया मुद्रा न सन्ति। श्रेष्ठी प्राह–त्वया या नवलिका मयि निक्षिप्ता सैव तुभ्य मया समर्पिता। ततो न्यायालये व्यवहारो जातः। न्यायाधीशो नवलिकाया

उसने अपनी नौली मागी। सेठ ने उसको उठाकर उसकी नौली दे दी। उसने उसको पहिचान कर ले ली। लेकर जब यह घर आया और खोलकर ज्यों ही उसने उसको देखा तो उसको मालूम होने लगा कि इसमें जो ये सुवर्णमुद्राएँ भरी हुई हैं वे मेरी नही हैं। ये तो उनके स्थान में कूट मुद्राएँ भर दी गई हैं। अब वह उसको लेकर वापिस सेठ के पास आया, कहने लगा–हे सेठ! जो नौली आपने मुझे दी है उसमें मेरी स्वर्णमुद्राएँ नही हैं। वणिक् की इस बात से सचेत होकर सेठ ने कहा–भाई! तुमने जो नौली मुझे रखने को दी थी वही तुम्हारे मांगने पर मैने तुम्हें वापिस उठाकर दी है, अब मै क्या जानू कि वह तुम्हारी नही है। तुमने लेते समय भी यह अच्छी तरह देख ही लिया था कि यही नवलिका हमारी है, अब ऐसा क्यों कहते हो? सेठ के इस प्रकार के व्यवहार से असतुष्ट होकर वणिक् ने न्यायालय में उस पर अभियोग कर दिया। न्यायाधीश ने दोनों तर्फ की बातें सुनीं।

तेणे पोतानी थेली मागी शेठे लावीने तेने तेनी थेली आपी दीधी तेणे ओळखीने ते लई लीधी, लईने ज्यारे ते घेर आव्यो अने तेने खोलीने जोई तो तेने खबर पडी के आमा आ जे सोनामहोरो भरेली छे ते मारी नथी आ तो तेनी जग्याए खोटी महोरो भरेली छे हवे ते तेने लईने शेठनी पासे पाछो फर्यो अने कह्यु "हे शेठ! तमे जे थेली मने आपी छे तेमा मारी महोरो नथी" वणिकनी आ वातथी सावचेत बनीने शेठे कह्यु–"भाई! तमे जे थेली मने साचववा आपी हती एज थेली तमे मागी त्यारे लावीने मे तमने आपी छे, हवे हु केवी रीते मानु के ते तमारी थेली नथी? तमे ते लेती वखते बराबर जोई लीधु हतु के ते थेली तमारी ज छे हवे आ प्रमाणे केम कहो छो?" शेठना आ प्रकारना व्यवहारथी असतुष्ट थईने वणिके कचेरीमा तेनी सामे फरियाद दाखल करी न्यायाधीशे बन्ने पक्षनी हकीकत

तदुपरि सीवितु न शक्यते" इति। ततो न्यायाधीशेन निर्णीतम्-नूनमस्यापहृतानि रूप्यकाणि। ततो निक्षेपकर्त्रे न्यायाधीशो रूप्यकसहस्रं दापयति स्म।

इति विंशतितमोऽङ्कदृष्टान्तः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमो नाणकदृष्टान्तः—

एको वणिक् कस्यचित् श्रेष्ठिनोऽन्तिके सुवर्णमुद्रासभृतामेका नवलिकां निक्षिप्य देशान्तरं गतः। स श्रेष्ठी तस्या नवलिकाया उत्तमसुवर्णमुद्रा अपहृत्य तावत्सख्यका अल्पमूल्याः सुवर्णमुद्रास्तत्र भृत्वा पूर्ववन्नवलिका सीव्यति स्म।

अन्यदा नवलिकानिक्षेपको वणिक् विदेशात्समागतः। स श्रेष्ठिनः समीपं

भाग को काट कर रूपये निकाल लिये गये हैं। अत एव जितना भाग काट दिया गया है उतने भाग में आने वाले रूपये अवशिष्ट रह जाते हैं। इस प्रकार परीक्षा कर के यथार्थ निर्णय पर पहुँचे हुए उस न्यायाधीशने यही विधान किया कि इसके रूपये निकाल लिये गये हैं। तब उस न्यायाधीश ने उस नौली वाले को एक हजार रुपये उस सेठ से दिलवा दिये॥

॥ यह वीसवां अकदृष्टान्त हुआ ॥ २० ॥

इक्कीसवा नाणकदृष्टान्त—

कोई एक वणिक् किसी सेठ के पास सोने की मुहरों से भरी हुई एक नौली-थैली रखकर बाहर परदेश के लिये गया। सेठने उसमें से उत्तम सोने की मुहरों को निकाल कर उसमें उतनी ही और थोड़ी कीमत की मुहरें भर दी, और सीकर उसको रख दी। एक दिन की बात है कि वह वणिक् परदेश से लौटकर वापिस आ गया। सेठ के पास

થેલીનો નીચેનો ભાગ કાપીને રૂપીયા કાઢી લેવામા આવ્યા છે, તેથી જેટલો ભાગ કાપી લીધો છે તેટલા ભાગમા ભરી શકાય તેટલા રૂપીયા વધે છે, આ પ્રમાણે પરીક્ષા કરીને યથાર્થ નિર્ણય પર આવેલ તે ન્યાયાધીશે એવો નિર્ણય કર્યો કે તેના રૂપીયા કાઢી લેવામા આવ્યા છે ત્યારે તે ન્યાયાધીશે તે થાપણની થેલી વાળાને શેઠ પાસેથી હજાર રૂપીયા અપાવ્યા ॥ ૨૦ ॥

॥ આ વીસમુ અક દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૨૦ ॥

એકવીસમુ નાણક દૃષ્ટાત—

કોઈ એક વણિક કોઇ એક શેઠને ત્યા સોનામહોરોથી ભરેલી એક થેલી મૂકીને પરદેશ ઉપડયો શેઠે તેમાથી ઉત્તમ સોનાની મહોરો કાઢી લઈ ને તેમા એટલી જ પણ ઓછી કીમતની બીજી મહોરો ભરી દીધી, અને થેલીને સીવીને મૂકી દીધી એક દિવસ તે વણિક પરદેશથી પાછો ફર્યો શેઠની પાસે આવીને

अथ द्वाविंशतितमो भिक्षुकदृष्टान्तः—

एको वणिक् कस्यचिन्मठाधीशभिक्षुकस्य समीपे सुवर्णमुद्रासहस्रं निक्षिप्तवान्। कालान्तरे यदा स भिक्षुकात् स्वनिक्षेपं याचते, तदा स भिक्षुकः-अद्य दास्यामि, इत्युक्तवान्। पुनस्तेन याचितः "श्वस्तुभ्यं दास्यामि" इत्युक्त्वा कालाविक्रमं कृतवान्। स वणिक् तदनन्तरं द्यूतकारिभिर्मैत्रीं कृतवान्। ततो वणिग् 'भिक्षुकेण निक्षेपो गृहीतः' इति स्वमित्रेभ्यः कथयति। द्यूतकारिभिः प्रोक्तम्-तुभ्यं त्वदीयाः सर्वा सुवर्णमुद्रास्तस्माद् भिक्षुकात् प्रदापयिष्यामः। ततस्ते

बाईसवा भिक्षुकदृष्टान्त—

किसी एक वणिक् ने एक मठाधीश भिक्षुक के पास एक हजार सुवर्ण मुद्रिकाएँ धरोहर के रूप में रख दी थी। कालान्तर में जब उसने उससे वे मांगी तो भिक्षुक ने 'अभी देता हूं' ऐसा कहकर उसको टाल दिया। पुन. उसने जब वे उसको नहीं दी गई तो कहा-महाराज। अब दे दीजिये-तब भिक्षुक ने कहा-'भाई कल दे दूंगा'। इस तरह से जब बहाना बनाकर वह मठाधीश भिक्षुक उसे उसका निक्षेप देने में टालमटूल करने लगा तो वणिक् ने अपनी बुद्धि से एक युक्ति सोची, वह यह है-वह शीघ्र ही जुआरियों के पास आया और उनसे मित्रता कर कहने लगा-भाई! मैं क्या कहूं-देखो तो सही उस मठाधीश भिक्षुक ने मेरी एक हजार सुवर्णमुद्रिकाएँ जो मैने उसके पास धरोहर के रूप में रख दी थीं पचाली हैं, मागने पर भी वह नहीं देता है, इसका कोई उपाय हो

બાવીસમુ ભિક્ષુકદષ્ટાંત-

કોઈ એક વણિકે એક મઠાધીશ ભિક્ષુક પાસે એક હજાર સોનામહોરો અનામત તરીકે મૂકી હતી થોડા વખત પછી જ્યારે તેણે તે તેની પાસે માગી તો ભિક્ષુકે "હમણા આપુ છુ" એમ કહીને તેને રવાના કર્યો ફરીથી પણ તે વણિકે જ્યારે તે માગી ત્યારે ભિક્ષુકે કહ્યુ, "ભાઈ! કાલે આપી દઈશ" આ રીતે બાના કાઢીને જ્યારે તે મઠાધીશ ભિક્ષુક તેને તેની થાપણ આપવામા આટા ફેરા ખવરાવવા લાગ્યો ત્યારે તે વણિકે પોતાની બુદ્ધિથી એક યુક્તિ શોધી કાઢી તે યુક્તિ આ પ્રમાણે હતી-તે તરત જ જુગારીઓ પાસે આવ્યો અને તેમની સાથે મિત્રતા બાંધી પછી તેમને કહ્યુ "ભાઈ શુ વાત કરૂ! જુવો તો ખરા! તે મઠાધીશ ભિક્ષુકે મારી એક હજાર સોનામહોરો જે મે તેની પાસે થાપણ રૂપે મૂકી હતી તે પચાવી પડી છે, માગવા છતા પણ તે આપતો નથી. તો તે મેળવવાનો કોઈ ઉપાય હોય તો આપ લોકો મને બતાવો" જુગા-

निक्षेप्तारं प्राह–कस्मिन् काले त्वया नवल्कि मुक्ता । ततो वणिजा यस्मिन् वर्षे यस्मिन् दिवसे नवल्कि निक्षिप्ता सर्वे वृत्त न्यायाधीशस्य पुरतः प्रोक्तम् । न्यायाधीशः सुवर्णमुद्रासु लिखित तन्निर्माणकालं पश्यति । निक्षेप कालान्तरसमुत्पन्ना एता मुद्राः सन्तीति निश्चाय श्रेष्ठिनं प्रोक्तवान्–एता मुद्रा अस्य न सन्ति, यतो निक्षेपे कृते सति ततः पश्चादेता निर्मितास्तस्मादस्य मुद्रास्त्वयागृहीतास्ता अस्मै देहि । ततः श्रेष्ठिना तस्मै मुद्राः प्रदत्ताः ।

इत्येकविंशतितमो नाणकदृष्टान्तः ॥२१॥

पश्चात् अपनी बुद्धि से सोचकर न्यायाधीश ने वणिक् से कहा–तुमने किस समय इनके पास अपनी नौली रखी थी? न्यायाधीश के इस प्रश्न को सुनकर नौली वाले वणिक् ने जिस वर्ष में जिस दिन में वह नौली सेठ के यहां रखी थी वह सब बात यथावत् सुना दी । वणिक् की बात को सुनकर न्यायाधीश ने उन कूट सुवर्णमुद्राओं में उनके निर्माण का समय देखा तो उसको पता चला कि "निक्षेपकाल के बाद ही ये कूट सुवर्णमुद्राएँ बनाई गई है"। ऐसा जानकर फिर उसने सेठ से कहा–हे सेठ ! ये मुद्राएँ इसकी नहीं हैं। कारण, रखने के समय से ये पीछे की बनी हुई हैं । इसलिये यह निश्चित है कि इसकी मुद्राएँ तुमने ले ली हैं, अतः तुम वे इसको दे दो । सेठ ने न्यायाध्यक्ष के द्वारा प्रदत्त न्याय के अनुसार उसकी सब मुद्राएँ उसको दे दी ॥ २१ ॥

॥ यह इक्कीसवा नाणकदृष्टान्त हुआ ॥ २१ ॥

સાભળી પછી પોતાની બુદ્ધિથી ઉપાય શોધીને તેણે વણિકને પૂછ્યુ " તમે કયા દિવસે તે શેઠને ત્યા તમારી થેલી મૂકી હતી ?" ન્યાયાધીશનો તે પ્રશ્ન સાભળીને થેલીવાળા વણિકે જે વર્ષના જે દિવસે તે થેલી શેઠને ત્યા મૂકી હતી તે બધી વિગત બરાબર કહી વણિકની વાત સાભળીને ન્યાયાધીશે તે ખોટી સોના મહોરોમા તેમના નિર્માણનો સમય વાચ્યો તો તેને ખબર પડી કે "થાપણ મૂકયા પછીને સમયે જ એ ખોટી સોના મહોરો બનેલી છે" એમ સમજીને તેમણે ફરીથી શેઠને કહ્યુ–" હે શેઠ ! આ સોનામહોરો તેની નથી, કારણ કે તમારે ત્યા તેની થાપણ મૂકયા પછીને સમયે તે બનેલ છે તેથી તે વાત ચોક્કસ થાય છે કે તમે તેની સોનામહોરો લઈ લીધી છે, તો તમે તે તેને આપી દો " શેઠે ન્યાયાધીશે આપેલ ચુકાદા પ્રમાણે તેની બધી સોનામહોરો તેને સોપી દીધી ॥૨૧॥

॥ આ એકવીસમુ નાણક દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥૨૧॥

मुद्रासहस्रं प्रदत्तवान् । धूतकारिणः किंचिद् विमृश्य भिक्षुकं प्राहुः-'महाराज! अत्रैवावश्यकं किंचित् कार्यमुपस्थितम्, अतोऽधुनाऽस्माभिर्न गन्तव्यम्' इत्युक्त्वा भिक्षुकात् सुवर्णेष्टिका गृहीत्वा धूतकारिणो गतवन्तः ।

इति द्वाविंशतितमो भिक्षुकदृष्टान्तः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमः चेटकनिधानदृष्टान्त —

चेटकः-बालकः । निधान-प्रसिद्धम् ।

द्वौ पुरुषौ परस्परं मित्रभावं प्रतिपन्नौ । ताभ्यामन्यदा क्वचित् प्रदेशे निधानं प्राप्तम् । तत्रैकः प्रथमं कपटहृदयः । द्वितीयः सरलहृदयः । कपटहृदयो ब्रूते-आगा-

वे दे दीजिये । मठाधीश भिक्षुक ने सुवर्ण की ईंट के लोभ के वश में आकर उसी समय उस को एक हजार सुवर्णमुद्रिकाएँ दे दी । उन धूतकारों ने जब यह देखा तो वे थोडी देर बाद उस मठाधीश भिक्षुक से बोले-महाराज! हमें यहा ही कुछ आवश्यक कार्य आगया है सो अब अभी हम लोग नही जा सकेगे अतः वह ईंट वापिस कर दीजिये, जब जावेगे तब पुनः आकर आप के पास रख जावेगे । ऐसा कह कर वे उस से उस ईंट को वापिस लेकर वहा से खुशी खुशी होते हुए वापिस अपने स्थान पर चले आये ॥ २२ ॥

॥ यह बाईसवा भिक्षुकदृष्टान्त हुआ ॥ २२ ॥

तेईसवां चेटक (बालक) निधानदृष्टान्त-

किसी स्थान पर दो पुरुष रहते थे । परस्पर में उन की बडी मित्रता थी । एक समय की बात है कि इन्हें किसी स्थान पर एक निधान प्राप्त

આપો" મઠાધીશ ભિક્ષુકે સોનાની ઇટના લોભને વશ થઈને એજ વખતે તેની એક હજાર સોનામહોરો તેને આપી દીધી તે જુગારીઓએ જ્યારે તે જોયુ ત્યારે થોડા સમય પછી તેમણે તે મીઠાધીશ ભિક્ષુકને કહ્યુ, "મહારાજ! અહી જ અમારે એક આવશ્યક કાર્ય આવી પડયુ છે તો હવે અત્યારે અમે જઈ શકીએ તેમ નથી તો તે ઇટ પાછી આપી દો, જ્યારે જવાનુ થશે ત્યારે આવીને આપની પાસે તે મૂકી જઈશુ આ પ્રમાણે કહીને તેની પાસેથી તે ઇટ પાછી લઈને તેઓ ખુશી થતા ત્યાથી પોત પોતાને સ્થાને પાછા ફર્યા ॥૨૨॥

॥ આ બાવીસમુ ભિક્ષુકદષ્ટાંત ॥ ૨૨ ॥

તેવીસમુ "ચેટક" (બાલક) "નિધાન" દષ્ટાંત-

કોઈ એક જગ્યાએ બે પુરુષો રહેતા હતા તેમની વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી. એક વખત તેમણે કોઈ એક જગ્યાએ જમીનમા દાટેલ ખજાનો જોયો તેને

गैरिकरक्तवस्त्रैः साधुवेषं कृत्वा सुवर्णेष्टकां गृहीत्वा वणिजं तत्समयं तत्रागमनाय संकेतं कृत्वा भिक्षुकस्य समीपे समागत्य प्रोक्तवन्तः–वय तीर्थयात्रां कर्तुं गच्छामस्त्वं तु परमविश्वासपात्रमसि, अतस्त्वत्समीपे सुवर्णेष्टकामिमां निक्षिपाम इति। तस्मिन्नेव काले पूर्वसंकेतितः स वणिक् तत्रागत्य वदति–'महाराज! मम निक्षेपं देहि' इति। तदा स मठाधीशो भिक्षुकः सुवर्णेष्टकालोभवशात् तदैव तस्मै सुवर्ण-

---

तो आप लोग बतलाओ। जुआरियो ने अपने इस नवीन मित्र की बात सुनकर उसको धैर्य बधाते हुए कहा–हे मित्र! इसकी क्या चिन्ता करते हो घबड़ावो नहीं, हम वे सबकी सब तुम्हें दिला देंगे। तुम एक उपाय करो–हम सब गैरिक–रक्तवस्त्र पहिनकर आज ही साधु के वेष में उस मठाधीश भिक्षुक के पास एक सोने की ईट लेकर चलते हैं ज्यों ही हम वहा पहुँचे कि तुम भी उसके पास आ जाना। इस प्रकार का सकेत देकर ज्यों ही वे सब के सब गैरिक वस्त्रधारी भिक्षुक के वेष में उस मठाधीश भिक्षुक के पास पहुँचे कि यह भी उसी समय उस के पास जाने के लिये चला। इन गैरिक वस्त्रधारी भिक्षुकों ने उस मठाधीश भिक्षुक से कहा–महाराज! हम लोग तीर्थयात्रा करने जा रहे हैं, हमारे पास यह सोने की ईंट है। सुना है–आप बडे विश्वासपात्र हैं अतः इस को हम आप के पास रखने आये हैं। वे सब ऐसा कह ही रहे थे कि इतने में यह वणिक् भी वहा आपहुँचता है। आते ही वह कहने लगा–महाराज! हमारी जो आप के पास एक हजार सुवर्ण मुद्रिकाएँ रखी हैं

रीઓએ પોતાના આ નવા મિત્રની વાત સાભળીને તેને આશ્વાસન આપતા કહ્યું, "હે મિત્ર, તેની ચિન્તા શા માટે કરો છો ગભરાશો નહીં અમે તે બધી તમને અપાવશુ તમે એક ઉપાય કરો અમે બધા ભગવા વસ્ત્રધારી સાધુના વેષમા આજે જ તે મઠાધીશ ભિક્ષુકની પાસે એક સોનાની ઇટ લઈને જઈએ છીએ, જેવા અમે ત્યા પહોચીયે કે તરત જ તમારે પણ તેની પાસે આવી પહોચવુ આ પ્રમાણે સકેત કરીને તે બધા ભગવા વસ્ત્રધારી ભિક્ષુકના વેષમા જેવા મીઠાધીશ ભિક્ષુકની પાસે પહોંચ્યા કે તરત જ તે પણ તેની પાસે જવાને માટે નીકળ્યો તે ભગવા વસ્ત્રધારી ભિક્ષુકોએ તે મીઠાધીશ ભિક્ષુકને કહ્યુ, "મહારાજ! અમે તીર્થયાત્રા કરવા જઈએ છીએ, અમારી પાસે સોનાની આ ઈટ છે સાભળ્યુ છે કે આપ ઘણા વિશ્વાસપાત્ર છો તેથી અમે આ સોનાની ઇટ તમારી પાસે મૂકવા માટે આવ્યા છીએ" તેઓ આ પ્રમાણે કહેતા હતા એવામા તે વણિક પણ ત્યા આવી પહોચ્યો આવતા જ કહેવા લાગ્યો, "મહારાજ! આપની પાસે મે જે એક હજાર સોનામહોરો મૂકી છે તે મને પાછી

इतश्च सरलहृदयो द्वितीयस्तस्य मायाविनो मित्रस्य लेप्यमयी प्रतिकृतिं कृतवान्। केनचित् पालितौ द्वौ मर्कटावपि गृहीतवान्। तयोर्मर्कटयोर्भक्ष्य फलादिकं प्रतिकृतेश्चोत्सङ्गे हस्ते शिरसि स्कन्धेऽन्यत्र च यथायोग्य ददातिस्म। तौ च मर्कटौ क्षुधितौ तत्रागत्य प्रतिकृते रुत्सङ्गादौ निक्षिप्त भक्ष्यं भक्षितवन्तौ। एव च प्रति दिवस करणे तयोस्तादृशः स्वभाव एव सजातः।

बनावटी बाते बनाकर वह मित्र की ओर निहार ने लगा। उस निष्कपटी मित्र ने उस की बनावटी बातों को सुनकर अपनी बुद्धि से जान-लिया कि 'यह कपटी है'। ऐसा जानकर उस समय उससे कुछ नही कहा, परन्तु अपने मन में जान ही लिया कि यह सब करामात भाग्य की नही किन्तु इसी कपटी मित्र की है। अपने भावो को बदलते हुए उस ने उस से कहा—मित्र चिन्ता मत करो, हम लोगों का ऐसा ही खोटा भाग्य है, चलो अब घर चलिये। इस तरह परस्पर में वे दोनो विचार करते हुए अपने २ घर पर आ गये॥

कुछ दिनों के बाद उस निष्कपटी मित्र ने उस मायावी मित्र की एक लेप्यमयी आकृति तैयार की। जब वह अच्छी तरह बन चुकी तो उसने उस के गोद, हाथ, शिर, स्कध, एव और भी जगह पर फल वगैरह रखना प्रारभ किया। दो पालतू बन्दरों को भी यह कही से ले आया। उन बदरों ने जब इस आकृति के अग उपागों पर रखे हुए फलादिक देखे तो वे वहा आकर उन्हे खाने लगे। इस तरह करते २ उन बदरों का

નિહાળવા લાગ્યો. તે સરળહૃદયી મિત્રે તેને બનાવટી વાતો સાભળીને પોતાની બુદ્ધિથી સમજી લીધુ કે "આ કપટી છે" એમ સમજીને પણ ત્યારે તેણે તેને કઈ પણ કહ્યુ નહીં, પણ પોતાના મનમા સમજી લીધુ કે આ બધી કરામત ભાગ્યની નથી પણ આ કપટી મિત્રની જ છે પોતાના મનોભાવને છૂપાવીને તેણે મિત્રને કહ્યુ, "મિત્ર! ચિન્તા ન કરો, આપણુ નસીબ જ ખરાબ છે, ચાલો હવે ઘેર જઈએ આ પ્રમાણે પરસ્પરમા વિચાર કરતા કરતા તેઓ બન્ને ઘેર આવ્યા કેટલાક દિવસ પછી તે નિષ્કપટી મિત્રે તે કપટી મિત્રની એક માટીની મૂર્તિ બનાવવા માડી જ્યારે તે પૂરે પૂરી બની ગઈ ત્યારે તેણે તેની ગોદ, હાથ, મસ્તક, ખભા અને બીજી જગ્યાઓ પર પણ ફળ વગેરે મૂકવા માડયા બે પાળેલા વાનરાઓને પણ તે કોઈ સ્થળેથી લઈ આવ્યો તે વાનરોએ જ્યારે તે મૂર્તિના અગ ઉપાગ પર મૂકેલ ફળાદિ જોયા ત્યારે તેઓ ત્યા આવીને તેને ખાવા લાગ્યા આ પ્રમાણે કરતા કરતા તે વાનરોને એવી

मिदिवसे शुभे नक्षत्रे निधानमिदं ग्रहीष्यामः। द्वितीयः सरलचित्ततया तथैव स्वीकृतम्। ततस्तेन कूटमनस्केन तत्र रात्रावागत्य निधानमादाय तत्राङ्गारका (कोयला) प्रक्षिप्ताः। ततो द्वितीयदिने द्वावपि सह भूत्वा तत्र गतौ। तौ तत्राङ्गारकान् दृष्टवन्तौ।

ततः स मायावी स्ववक्षस्ताडयन् क्रन्दितुं प्रवृत्तः सन् प्राह—"वयं भाग्यहीनाः, यतो दैवेन निधानस्थानेऽङ्गारकाः प्रदर्शिताः। यथाऽस्माकमक्षि दत्त्वा दैवेन पुनस्तदपहृतम्' इति जानामि।–इत्युक्त्वा स मायावी पुनः पुनः स्वमित्रं पश्यति। द्वितीयस्तस्य कपटचिन्तया सर्वं सत्यवृत्तं विज्ञाय भावपरिवर्तनेन वदति-मित्र! निधानार्थं मा चिन्तय, गच्छ; एवमेव भाग्यमस्माकम्। ततः शान्तचेतसा द्वावपि स्वस्वगृहं गतवन्तौ।

हो गया। उस को देखते ही एक के हृदय में कपट भाव जाग गया, उसने अपने मित्र से कि जिस का चित्त कपट से रहित था कहा–भाई! यह निधान आज नहीं लेंगे, कल लेंगे। चलो-अब यहां से घर पर चले। वे दोनों घर आ गये। अब कपट हृदयवाले मित्र ने सरल हृदय वाले मित्र को विना खबर दिये ही रात्रि में आकर उस खजाने को वहां से निकाल कर उस के स्थान में कोयले भर दिये और निधान अपने घर ले गया। दूसरे दिन प्रातःकाल होते ही जब वे दोनों मिलकर वहां आये तो उन्हों ने निधान के स्थान पर कोयले भरे हुए देखे। देखते ही वह मायावी व्यक्ति छाती को कूट २ कर रोने लगा और कहने लगा। "हाय हाय हम कितने भाग्य हीन हैं जो भाग्य ने निधान के स्थान पर हमें कोयले भरे हुए दिखलाये हैं।" भाग्य ने आखे देकर फिर फोड डाली है। यही युक्ति इस समय हमारे ऊपर चरितार्थ हो रही है। इस तरह

જોતા જ એકના હૃદયમા કપટભાવ પેદા થયો તેણે પોતાનો મિત્ર કે જે નિષ્કપટી ચિત્તવાળો હતો તેને કહ્યુ, "ભાઈ આ ખજાનો આજે લેવો નથી, કાલે લઈશુ ચાલો હવે અહીથી ઘેર જઈએ" તેઓ બન્ને ઘેર આવ્યા હવે કપટી મિત્રે સરળહૃદયી મિત્રને ખબર આપ્યા વિના રાત્રે જઈને ખજાનાને ત્યાથી કાઢીને તેની જગ્યાએ કોલસા ભરી દીધા અને ખજાનો પોતાના ઘર લેગો કર્યો બીજે દિવસે પ્રાત કાળે તે બન્ને મળીને ત્યા આવ્યા તો તેમણે ખજાનાની જગ્યાએ કોલસા ભરેલા ભાળ્યા તે જોતા જ તે કપટી માણસ છાતી કૂટી કૂટીને રડવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો "હાય, હાય! આપણે,કેટલા દુર્ભાગી છીએ કે નસીબે આપણને ખજાનાની જગ્યાએ કોયલા ભરેલા બતાવ્યા છે" "નસીબે આખો આપીને પાછી ફોડી નાખ્યા જેવુ કર્યુ છે" આજ વાત અત્યારે આપણને બરાબર લાગુ પડે છે" આ પ્રમાણે બનાવટી વાતો બનાવીને તે મિત્રની તરફ

सरलहृदयेनोक्तम्-पश्य ! इमौ त्वयि पुत्रवत् प्रेम दर्शयतः। तत्पिता वदति-मित्र ! मनुष्य किं क्षणमात्रेण मर्कटो भवितुमर्हति ? । सरलहृदयेनोक्तम्-हे भ्रातः ! अस्माकं स्वकर्मवशात् निधानं यथाऽङ्गारकरूपं जातं तथैव त्वत्कर्मवशात् त्वत्पुत्रौ मर्कटौ संजातौ। ततस्तत्पिता चिन्तयति-अहो नूनमनेन मत्कृतनिधानापहरणं विज्ञातम्। यद्युच्चैः शब्दं करिष्यामि, तर्हि राज्ञा निगृहीतो भविष्यामि, पुत्रावपि न मे मिलिष्यतः। ततस्तेन मायाविमित्रेण सर्वं यथावस्थितं वृत्तं निवेदितम्, दत्तश्चापहृते निधाने तस्य भागः। सरलहृदयेन मित्रेण च समर्पितौ तस्य पुत्रौ।

॥ इति त्रयोविंशतितमश्चेटकनिधानदृष्टान्तः ॥ २३ ॥

ऐसा करते हुए देखकर सरलहृदयवाले मित्र ने उस से कहा-भाई देखो ये कैसा तुम्हारे ऊपर पुत्र जैसा स्नेह प्रकट कर रहे हैं। पुत्रों के पिता ने कहा-क्या मित्र! मनुष्य भी क्षणमात्र मे बदर बन सकता है। सुनते ही सरलहृदय वाले मित्र ने उससे कहा-भाई ! जब हमारे कर्मो के वश से निधान अगाररूप (कोयलेरूप) हो सकता है तो तुम्हारे पुत्र भी कर्मों के अनुसार बंदर बन सकते हैं। इस में कहने सुन ने जैसी बात ही क्या हो सकती है। मित्र की ऐसी अनोखी बात सुनकर उस ने विचार किया-निश्चय से मेरा कपट इस को ज्ञात हो चुका हैं-इस को पता पड गया है कि निधान मैं ने ही अपहृत किया है। अब यदि मै इस विषय में रोता पीटता हू और किसी से कुछ कहता हू तो इस बात का पता राजा को भी कानों कान लग सकता है। ऐसी स्थिति मे बडी भारी आपत्ति में पड सकता हू। राजा द्वारा निगृहीत होकर मेरा घरबार सब

આ પ્રમાણે કરતા જોઈને સરળ હૃદયવાળા મિત્રે કહ્યુ, "ભાઈ ! જુવો, તેઓ તમારા પર કેવો પુત્રના જેવો પ્રેમ પ્રગટ કરે છે?" પુત્રોના પિતાએ કહ્યુ, "મિત્ર! શુ માણસ પણ ક્ષણવારમા વાનર બની શકતો હશે?" તે સાભળતા જ સરળહૃદયવાળા મિત્રે કહ્યુ, "ભાઈ! જો આપણા દુર્ભાગ્યે ખજાનો અ ગાર રૂપ (કોયલારૂપ) બની શકે તો તમારા પુત્રો પણ દુર્ભાગ્ય વશ વાનરો બની શકે છે તેમા કહેવા કે સાભળવા જેવી વાત જ શી હોઇ શકે?" મિત્રની આવી અનોખી વાત સાભળીને તેણે વિચાર કર્યો, "ચોક્કસ મારૂ કપટ આ જાણી ગયો છે-તેને ખબર પડી ગઇ છે કે ખજાનો મે જ લઇ લીધો છે હવે જો આ બાબતમા હુ રડુ કે માથુ કુટુ, કે કોઈને કઈ કહુ તો આ વાતની ખબર રાજાને કાને પણ પહોચી જાય આ પરિસ્થિતિમા હુ ભારે મુશ્કેલીમા મૂકાઈ જઈશ રાજા દ્વારા મને ઘરમાથી બહાર પણ કાઢી મૂકાય અને મારા ઘરમાનુ બધુ નષ્ટ પણ કરી શકાય પુત્રો પણ મળે નહી તેથી મારૂ ભલુ

एकदा पर्वदिवसमुपलक्ष्य सरलहृदयेन मायाविमित्रस्य द्वावपि पुत्रौ भोजनार्थं निमन्त्रितौ, महताऽऽदरेण प्रेम्णा च तौ मित्रस्य पुत्रौ भोजयित्वा तत्रैव कुत्रचिद् गुप्तस्थाने सुखपूर्वकं संगोपितौ। द्वितीय दिवसेऽपि बालकौ नागतौ, ततस्तत्पिता तयोरन्वेषणार्थं मित्रस्य समीपं गत्वा पृच्छति-मित्र! क्व द्वौ बालकौ स्तः? मित्रेणोक्तम्-मित्र! महान् खेदोऽस्ति, तौ तव पुत्रौ मर्कटौ संजातौ। ततोऽसौ स्वमित्रस्य गृहं प्रविशति, तदा तेन सरलहृदयेन मित्रेण तौ पालितौ मर्कटौ बन्धनादुन्मोचितौ। तौ किलकिलशब्दं कुर्वन्तौ समागत्य तस्याङ्गेषु सम्लग्नौ, लीढवन्तौ च।

ऐसा स्वभाव हो गया कि ज्यों ही वह उस पर फलादिकों को चढाता तो वे आकर उन्हें वहां से उठाकर खाने लग जाते। इस तरह बंदर और वह परस्पर में खूब हिलमिल गये।

एक दिन की बात है कि पर्व का दिन आया। उस समय सरल हृदय वाले मित्र ने कपटी हृदयवाले मित्र के दो बालकों को अपने घर पर आमंत्रित किया। बडे आदर से उन दोनों बालकों को जिमाकर अन्त में उसने उन्हें किसी सुरक्षित गुप्त स्थान पर छुपा दिया। जब वे दोनों बालक अपने घर पर नहीं पहुँचे तो उनके पिता ने उनके विषय में मित्र के घर आकर पूछा-भाई वे दोनों बालक कहां हैं। मित्र ने कहा-भाई क्या कहूँ, बडे दुःख की बात है कि वे दोनों ही बालक बंदर बन गये हैं। यह सुनते ही वह उस के घर में घुस गया तो उस ने वे दोनों पालित बंदर बंधन से निर्मुक्त कर दिये। छूटते ही वे किल किलाहट करते हुए उसके अंगो पर आकर चिपट गये उसको चाटने लगे बंदरों को

ટેવ પડી ગઈ કે જેવો તે તેના પર ફળાદિક મૂકતો કે તેઓ આવી આવીને તેમને ત્યાથી ઉઠાવી ઉઠાવીને ખાવા મંડી જતા આ પ્રમાણે વાનરા અને તે પરસ્પરમા ખૂબ હળીમળી ગયા

એક દિવસની વાત છે કોઈ પર્વનો દિવસ હતો તે દિવસે સરળ હૃદયી મિત્રે કપટી મિત્રના બે બાળકોને પોતાને ઘેર આમંત્રણ આપ્યુ ઘણા ભાવથી બન્ને બાળકોને જમાડીને છેવટે તેણે તેમને કોઇ સુરક્ષિત ગુપ્ત જગ્યાએ સંતાડી દીધા જ્યારે તે બન્ને બાળકો પોતાને ઘેર પહોચ્યા નહી ત્યારે તેમના પિતાએ મિત્રને ઘેર આવીને પૂછ્યુ, "ભાઈ તે બન્ને બાળકો કયા છે?" મિત્રે કહ્યુ "ભાઈ! શુ વાત કરૂ, ભારે દુખની વાત છે કે તે બન્ને બાળકો વાનરા બની ગયા છે" આ સાભળતા જ તે તેના ઘરમા ઘૂસ્યો ત્યારે તેણે તે પાળેલા બન્ને વાનરાને બંધનથી મુક્ત કર્યા છૂટતા જ કિલકિલાટ કરતા તેઓ તેના અંગો ઉપર આવીને ચોટી ગયા, અને તેનુ શરીર ચાટવા લાગ્યા વાનરોને

धन ग्रहीष्याम इति । कलाचार्येण कथंचिदिद वृत्त ज्ञातम् । ततोऽसावन्यस्मिन् ग्रामेऽवस्थितान् स्वबन्धून् विज्ञापयति–अहममुकस्या रात्रौ नद्या गोमयपिण्डान् प्रक्षेप्स्यामि, भवद्भिस्ते ग्राह्या इति । ततस्तद्बन्धुभिस्तथैव स्वीकृतम् ततः कलाचार्यो गोमयपिण्डेषु द्रव्याणि निक्षिप्य तान् गोमयपिण्डान् सूर्यकिरणेषु शोषयति । ततः कलाचार्यो बालकान् ब्रूते–एवमस्माकं कुलाचारः, मत्कुलोत्पन्ना अमुकपर्वणि स्नान कृत्वा नद्या गोमयपिण्डान् मन्त्रपूर्वकं पातयन्ति । बालकैरुक्तम्–शोभनम् । ततः कलाचार्यस्तैर्बालकैः सह तस्या रात्रौ नद्या गोमयपिण्डान् मन्त्रपूर्वकं प्रक्षिप्तवान् । इतश्च ते गोमयपिण्डाः कलाचार्यस्य बन्धुभिर्गृहीताः ।

बात ज्ञात हुई तो उसने विचार किया कि कलाचार्य ने हमारे बालकों से प्रचुरद्रव्य लिया है तो हमें अब इस को पारिश्रमिक देने की क्या आवश्यकता है, तथा इसके पास जो हमारे बालकों द्वारा द्रव्य पहुँच चुका है वह भी अपहृत कर लेना चाहिये। सेठ का जब यह विचार कलाचार्य को किसी तरह विदित हो गया तो उसने अपनी बुद्धि से उपाय सोचा, वह यह–अन्य ग्रामों में रहे हुए अपने बधुओं को बुलाया और कहा देखो मैं अमुक रात्रि में नदी में सूखे गोबर पिण्डो को डालूंगा सो तुम सब उनको उठा लेना । इस प्रकार उन्हें अपने विचारों से सहमत करके कलाचार्य ने गोबर पिण्डों में द्रव्य भरकर उन्हें धूप में सुकाना प्रारंभ कर दिया । और बालकों से फिर वह कहने लगा कि हमारे कुल का आचार चला आ रहा है जो हमारे वंशज अमुक पर्व में गोमय पिण्डों को नदी में स्नान करके मंत्र जपते हुए फेंकते हैं । अत. मैं भी ऐसा ही

કર્યો કે કલાચાર્યે અમારા બાળકો પાસેથી ઘણું ધન લીધુ છે તો હવે તેને મહેનતાણુ આપવાની શી આવશ્યકતા છે? તથા તેની પાસે અમારા બાળકો દ્વારા જે ધન પહોચ્યુ છે તે પણ પડાવી લેવુ જોઈએ શેઠનો આ વિચાર જ્યારે કોઇ પણ રીતે કલાચાર્યે જાણી લીધો ત્યારે તેણે પોતાની બુદ્ધિથી તેનો ઉપાય શોધી કાઢયો તે વિચાર આ પ્રમાણે હતો–તેણે બીજા ગામોમા રહેતા પોતાના ભાઈઓને બોલાવ્યા અને કહ્યું, "જુઓ, અમુક રાત્રે હુ નદીમા સૂકા છાણા નાખીશ, તો તમે તે બધાને લઈ લેજો" આ પ્રમાણેના પોતાના વિચાર સાથે તેમને સમ્મત કરીને કળાચાર્યે છાણના પિંડોમા દ્રવ્ય ભરીને તે પિંડોને તડકામા સૂકવવા માડયા પછી તે બાળકોને કહેવા લાગ્યો, "અમારા કુટુંબમા એવો રિવાજ ચાલ્યો આવે છે કે અમારા કુટુબના લોકો અમુક પર્વને દિવસે નદીમા સ્નાન કરીને મત્ર જપતા જપતા ગાયના છાણના પિંડોને નદીમા ફેકે છે તેથી હુ પણ તે પ્રમાણે કરીશ" કલાચાર્યની તે વાત સાભળીને

अथ चतुर्विंशतितमः शिक्षादृष्टान्तः—

शिक्षा धनुर्वेदविषये। कोऽपि पुरुषो धनुर्वेद निपुणः परिभ्रमन् कस्मिंश्चिन्नगरे समागतः। स तत्र धनिकानां पुत्रान् शिक्षयितुं प्रवृत्तः। असौ कलाचार्यस्तेभ्यो बालकेभ्यः प्रचुराणि धनानि प्राप्तवान्। एतद् विदित्वा श्रेष्ठिनश्चिन्तयन्ति—अस्मै कलाचार्याय बालकैः प्रभूतं धनं दत्तम्, अतोऽस्य स्वगृहं प्रतिगन्तुमुद्यतस्य सर्वं

नष्ट हो सकता है। पुत्र भी नहीं मिल सकते हैं। अतः अब भलाई मेरी इसी में है कि मैं, जो कुछ हुआ है वह सब यथार्थरूप से इस अपने मित्र से निवेदित कर दूं। ऐसा विचार कर उस ने जो कुछ निधान के विषय में घटना घटित हुई थी वह सब मित्र से प्रकट कर दी और क्षमा याचना की। इस के बाद सरल हृदय वाले मित्र ने उस से अपना आधा भाग निधान का प्राप्त कर उस के दोनों पुत्रों को उस को समर्पित कर दिया॥ २३॥

॥ यह तेइसवां चेटकनिधानदृष्टान्त हुआ॥ २३॥

चोईसवां शिक्षादृष्टान्त—

यह दृष्टान्त धनुर्विद्या के विषय में है, जो इस प्रकार है—एक धनुर्वेद विद्याविशारद मनुष्य इधर-उधर भ्रमण करता हुआ किसी नगर में आ निकला। वहां के एक धनिक ने इस से अप ने बालकों को धनुर्विद्या में निपुण कर ने के लिये इस को सौंप दिया। अन्य और भी धनिकों के बालक इस विद्या को सीखने के लिये इसके पास आने लगे। गुरुभक्ति से प्रेरित होकर बालकों ने इसको प्रचुर द्रव्य दिया। जब सेठ को यह

એમા જ રહેલુ છે કે જે કઈ બન્યુ છે તે સત્ય રીતે આ મારા મિત્ર આગળ જાહેર કરૂ" એવો વિચાર કરીને ખજાના બાબતમા જે કઇ બન્યુ હતુ તે મિત્ર પાસે જાહેર કર્યુ અને તેની ક્ષમા માગી ત્યાર બાદ સરળહૃદયી મિત્રે તેની પાસેથી ખજાનાનો પોતાનો અર્ધો હિસ્સો મેળવીને તેના બન્ને પુત્રો તેને સોપ્યા ॥૨૩॥

॥ આ તેવીસમુ ચેટકનિધાનદષ્ટાન્ત સમાપ્ત ॥ ૨૩ ॥

ચોવીસમુ શિક્ષાદષ્ટાત—

આ દષ્ટાત ધનુર્વિદ્યાના વિષયમા છે, જે આ પ્રમાણે છે—

એક ધનુર્વેદ વિદ્યાવિશારદ મનુષ્ય અહી-તહી ફરતો ફરતો કોઈ એક નગરમા આવી પહોચ્યો ત્યાના એક ધનિકે પોતાના બાળકોને ધનુર્વિદ્યામા નિપુણ કરવાને માટે તેને સોપ્યા બીજા ધનિકોના બાળકો પણ ધનુર્વિદ્યા શીખવા માટે તેની પાસે આવવા લાગ્યા ગુરુ ભક્તિથી પ્રેરાઈને તે બાળકોએ તેને ઘણુ ધન આપ્યુ જ્યારે શેઠને તે વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે વિચાર

अथ षष्ठविंशतितमः इच्छामहद् दृष्टान्तः—

काऽपि श्रेष्ठिनः पत्नी स्वभर्तरि मृत्युमुपागते सति वृद्ध्यर्थं पूर्वप्रयुक्त द्रव्य लोकेभ्यो न लभते । ततः सा पतिमित्र वदति-'ममदापय लोकेभ्यो धनम्' इति। तेनोक्तम्-यदि प्राप्तेषु द्रव्येषु किंचिन्मह्य दास्यसि तर्हि लोकेभ्यस्तव धन दापयामि । श्रेष्ठिभार्या प्राह यादृशी तवानुकम्पा स्यात् तथा मया विधेयम् । ततोऽसौ लोकेभ्यः सर्वं तद्धन गृहीतम्, किंतु प्राप्तस्य तद्धनस्याल्पीयान् भागः श्रेष्ठि भार्यायै

स्त्री का था कि जिसने रानी की बात कबूल नही की थी उसको वह दे दिया गया और वही गृहस्वामिनी घोषित की गई। इस प्रकार इन दोनों का अर्थ विषय कलह निवृत्त हुआ ॥२५॥

॥ यह पच्चीसवां अर्थशास्त्रदृष्टान्त हुआ ॥२५॥

छाईसवा इच्छामहत्दृष्टान्त-

कोई एक सेठ की पत्नी ने जब कि पति के मर जाने पर व्याज पर दिये गये अपने द्रव्य की वसूली होते नहीं देखी तो अपने पति के मित्र से कहा-व्याज पर दिये गये द्रव्य की उगाही नही हो रही है, अतः आप उन लोगों से कहकर द्रव्य की वसूली करवा दे तो बडी कृपा होगी। मित्र ने सुनते ही जवाब दिया-यदि मुझे प्राप्त द्रव्य मे से आप हिस्सा दे तो मैं लोगों को उधार दिया गया आप का द्रव्य वसूल करवा सकता हू। मित्र की इस बात को सुनकर सेठानी ने कहा-ठीक है, जैसी आप की आज्ञा होगी वैसा ही मै करूँगी। सेठानी की इस बात से सहमत होकर मित्र ने सेठ का उधारी पर रहा हुआ समस्त धन लोगों

સ્વીકારી નહી તેનો જ તે બાળક છે એમ સમજીને રાણીએ તે બાળક તેને સોપ્યો, અને તેને જ ઘરની માલિક જાહેર કરી આ પ્રમાણે તે બન્નેના અર્થ (દ્રવ્ય) માટેના ઝગડાનો અત આવ્યો ॥ ૨૫ ॥

॥ આ પચીશમુ અર્થશાસ્ત્રદષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૨૫ ॥

છવીસમુ ઈચ્છામહત્ દૃષ્ટાત-

કોઈ એક શેઠનુ મૃત્યુ થતા તેમની પત્નીએ જ્યારે પતિએ વ્યાજે ધીરેલ લેણુ વસૂલ થવા ન માડયુ ત્યારે પોતાના પતિના મિત્રને કહ્યુ, "વ્યાજે આપેલ નાણાની ઉઘરાણી પતતી નથી તો આપ કૃપા કરીને તે દેણદારો પાસેથી તે નાણા વસૂલ કરી દો" મિત્રે જવાબ આપ્યો, "જો પતેલી ઉઘરાણીમાથી મને હિસ્સો આપો તો લોકોને ઉછીના આપેલ નાણાની હુ વસૂલત કરી શકુ તેમ છુ" મિત્રની આ વાત સાભળીને શેઠાણીએ કહ્યુ "ઠીક, આપ જેમ કહેશો તેમ હુ કરીશ શેઠાણીની આ વાત સાથે સહમત થઈને શેઠના મિત્રે શેઠની ઉઘરાણી પતાવવાનુ કામ શરૂ કર્યું ઉઘરાણીની જે રકમ આવતી

यदा वृत्तमिदं जानाति स्म, तदा स्वपार्श्वे ते उभे स्त्रियावाहूय वदति—किंचिद्दिनानन्तरं मम पुत्रो भविष्यति, स च वर्धितोऽस्याशोकवृक्षस्याधस्तादुपविष्टः सन् युवयोर्न्यायं करिष्यति, तावत्पर्यन्तमत्र युवां तिष्ठतम्। अयं च बालको ममाधीनस्तिष्ठतु। न्याये जाते सति पश्चाद् यस्याः पुत्रो भविष्यति, तस्यै दास्यामि। इति तद्वचः श्रुत्वा तदानीमपुत्रा भार्या मङ्गलादेव्यावचनं सहर्षं स्वीकृतवती। तावतैव मङ्गलादेव्या विज्ञातम्—इयमेवापुत्राऽस्ति नायं बालकोऽस्याः पुत्र इति। ततस्तया पुत्रवत्यै भार्यायै पुत्रः समर्पितः, सैव च गृहस्वामिनी कृता। एवमुभयोरर्थविषयः कलहो निवृत्तः।

॥ इति पञ्चविंशतितमोऽर्थशास्त्रदृष्टान्तः ॥ २५ ॥

न्यायप्राप्ति के लिये राजकुल में गई। वहा राजा की रानी मंगला देवी को जब उन के विवाद का पता चला तो उसने बुद्धि सोची और उन दोनों स्त्रियों को अपने पास बुलाकर कहा—तुम दोनों यहीं पर ठहरो, झगडा मत करो देखो मेरे यहा कुछ दिनों के बाद पुत्र होगा—जब वह बडा हो जावेगा तब इस अशोकवृक्ष के नीचे बैठ कर तुम दोनों का न्याय कर देगा, अतः जब-तक तुम्हारा न्याय नही हो है तबतक यह तुम्हारा बालक मेरे पास ही रहेगा। न्यायप्राप्त होने पर यह बालक जिसका प्रमाणित होगा उस को ही सौंप दिया जावेगा। इस तरह रानी मंगलावती देवी के वचनों को सुनकर वह अपुत्रवती स्त्री बडी खुश हुई और उस ने रानी की बात मानली। अपनी बात स्वीकृत होते ही रानी ने यह जान लिया कि यह बालक इसका नही है। इस तरह वह बालक जिस

ઉકેલ ન આવ્યો ત્યારે તેઓ ન્યાયમેળવવા માટે રાજદરબારે પહોચી ત્યા રાજાની રાણી મંગળાદેવીને જ્યારે તેમના વિવાદની ખબર પડી ત્યારે તેમણે પોતાની બુદ્ધિથી ઉપાય શોધી કાઢયો, અને તે બન્ને સ્ત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યુ "તમે બન્ને અહી જ રહો, ઝગડો કરશો મા, જુવો, મારે ત્યા કેટલાક દિવસો પછી પુત્ર જન્મશે તે જ્યારે મોટો થશે ત્યારે આ અશોકવૃક્ષ નીચે બેસીને તમારો બન્નેનો ન્યાય કરશે, તો જ્યા સુધી તમારો ન્યાય ન થાય ત્યા સુધી તમારો આ બાળક મારી પાસે જ રહેશે, ન્યાય મળતા આ બાળક જેનો સાબીત થશે તેને જ સોપી દેવાશે રાણી મંગળાવતી દેવીની આ પ્રકારની વાત સાભળીને તે અપુત્રવતી સ્ત્રી ઘણી ખુશ થઈ અને તેણે રાણીની વાત મંજૂર કરી તેના દ્વારા પોતાની વાતનો સ્વીકાર થતા જ રાણી સમજી ગઈ કે આ બાળક તેનો નથી બીજી સ્ત્રીએ રાણીની વાત સ્વીકારી નહી જેણે રાણીની વાત

अथ पण्ठविंशतितमः इच्छामहद् दृष्टान्तः—

काऽपि श्रेष्ठिनः पत्नी स्वभर्तरि मृत्युमुपागते सति वृद्ध्यर्थं पूर्वप्रयुक्त द्रव्य लोकेभ्यो न लभते। ततः सा पतिमित्र वदति–'ममदापय लोकेभ्यो धनम्' इति। तेनोक्तम्–यदि प्राप्तेषु द्रव्येषु किंचिन्मह्य दास्यसि तर्हि लोकेभ्यस्तत्र धन दापयामि। श्रेष्ठिभार्या प्राह यादृशी तवानुकम्पा स्यात् तथा मया विधेयम्। ततोऽसौ लोकेभ्यः सर्वं तद्धन गृहीतम्, किंतु प्राप्तस्य तद्धनस्याल्पीयान् भागः श्रेष्ठि भार्यायै

स्त्री का था कि जिसने रानी की बात कबूल नहीं की थी उसको वह दे दिया गया और वही गृहस्वामिनी घोषित की गई। इस प्रकार इन दोनों का अर्थ विषय कलह निवृत्त हुआ ॥२५॥

॥ यह पच्चीसवां अर्थशास्त्रदृष्टान्त हुआ ॥ २५॥

छाईसवा इच्छामहत्दृष्टान्त–

कोई एक सेठ की पत्नी ने जब कि पति के मर जाने पर व्याज पर दिये गये अपने द्रव्य की वसूली होते नहीं देखी तो अपने पति के मित्र से कहा–व्याज पर दिये गये द्रव्य की उगाही नहीं हो रही है, अतः आप उन लोगों से कहकर द्रव्य की वसूली करवा दे तो बडी कृपा होगी। मित्र ने सुनते ही जबाव दिया–यदि मुझे प्राप्त द्रव्य में से आप हिस्सा दे तो मैं लोगों को उधार दिया गया आप का द्रव्य वसूल करवा सकता हूं। मित्र की इस बात को सुनकर सेठानी ने कहा–ठीक है, जैसी आप की आज्ञा होगी वैसा ही मैं करूँगी। सेठानी की इस बात से सहमत होकर मित्र ने सेठ का उधारी पर रहा हुआ समस्त धन लोगों

સ્વીકારી નહી તેનો જ તે બાળક છે એમ સમજીને રાણીએ તે બાળક તેને સોપ્યો, અને તેને જ ઘરની માલિક જાહેર કરી આ પ્રમાણે તે બન્નેના અર્થ (દ્રવ્ય) માટેના ઝગડાનો અત આવ્યો ॥ ૨૫ ॥

॥ આ પચીશમુ અર્થશાસ્ત્રદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૨૫ ॥

છવીસમુ ઇચ્છામહત્ દૃષ્ટાત–

કોઈ એક શેઠનુ મૃત્યુ થતા તેમની પત્નીએ જ્યારે પતિએ વ્યાજે ધીરેલ લેણુ વસૂલ થવા ન માડયુ ત્યારે પોતાના પતિના મિત્રને કહ્યુ, "વ્યાજે આપેલ નાણાની ઉઘરાણી પતતી નથી તો આપ કૃપા કરીને તે દેણદારો પાસેથી તે નાણા વસૂલ કરી દો" મિત્રે જવાબ આપ્યો, "જો પતેલી ઉઘરાણીમાથી મને હિસ્સો આપો તો લોકોને ઉછીના આપેલ નાણાની હુ વસૂલત કરી શકુ તેમ છુ" મિત્રની આ વાત સાભળીને શેઠાણીએ કહ્યુ "ઠીક, આપ જેમ કહેશો તેમ હુ કરીશ શેઠાણીની આ વાત સાથે સહમત થઈને શેઠના મિત્રે શેઠની ઉઘરાણી પતાવવાનુ કામ શરૂ કર્યું ઉઘરાણીની જે રકમ આવતી

दातु मिच्छति । श्रेष्ठिपत्नी अपरितुष्टा जाता । राजकुले व्यवहारो जातः । न्यायाधीशस्तद्धन द्विधा विभक्त कृतवान् एकस्तत्र महान् भाग', द्वितीयस्तोकः कृतः । ततो न्यायाधीशः श्रेष्ठिमित्र माह—अत्र क भाग ग्रहीतुमिच्छसि ? । महान्त भाग ग्रहीतुमिच्छामि । न्यायाधीशः स्वमनसि विचार्य प्रोक्तवान्—अस्या महान् भागोऽस्ति । द्वितीयस्तुतवास्ति ।

॥ इति षड्विंशतितम इच्छामहद्दृष्टान्तः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमः शतसहस्रदृष्टान्तः—

कस्यचित् परिव्राजकस्य रजतमय महत् खोरकाभिध भाण्डमासीत् । तस्मिन्

से उगाना प्रारम्भ कर दिया । जो द्रव्य उगाही में आता उस में से वह मित्र सेठानी के लिये बहुत कम देने की भावना रखने की वजह से कम देता । सेठानी इस कारण उस पर अप्रसन्न रहने लगी । होते होते राजकुल में इन दोनों की यह तकरार पहुँची तो वहा न्यायाधीशने अपनी बुद्धि लगा कर उस द्रव्य के दो विभाग किये । एक विभाग में अपार धनराशि रखी और दूसरे विभाग में थोडी सी । फिर उसने श्रेष्ठि मित्र से कहा इन मे से आप किस विभाग को लेना चाहते हो—तो झट से उस ने कह दिया कि महाराज ! इस अपार धनराशिवाले विभाग को । सुनते ही न्यायाधीश ने अपने मन में सोच समझ कर उस से कहा—नहीं यह विभाग तो सेठानी का है तुम्हारा नहीं, तुम्हारा तो यह दूसरा विभाग है ॥ २६ ॥

॥ यह छाईसवा इच्छामहत् दृष्टान्त हुआ ॥ २६ ॥

તેમાથી તે મિત્ર શેઠાણીને માટે ઘણુ ઓછુ આપવાની ભાવનાથી તેમને ઘણી થોડી રકમ આપતો આ કારણે શેઠાણી તેના પર નારાજ રહેવા લાગી છેવટે તે બન્નેની આ તકરાર રાજાની કચેરીમા પહોચી ત્યારે ત્યા ન્યાયાધીશે પોતાની બુદ્ધિ ચલાવીને તે દ્રવ્યના બે વિભાગ કર્યા એક વિભાગમા અપાર ધનરાશિ મૂકી અને બીજામા થોડુ જ ધન મૂકયુ પછી તેમણે શેઠના મિત્રને કહ્યુ, "આ બે માથી તમે કયો વિભાગ લેવા માગો છો ત્યારે તેણે તુરત જ કહ્યુ, "મહારાજ ! આ અપાર ધનરાશિવાળો વિભાગ" તે સાભળતા જ ન્યાયાધીશે પોતાના મનમા વિચાર કરીને તથા સમજીને તેને કહ્યુ, "ના આ વિભાગ તો શેઠાણીનો છે, તમારો નથી, તમારો તો આ બીજો વિભાગ છે ॥૨૬॥

॥ આ છવીસમુ ઈચ્છામહત્ દૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૨૬ ॥

परिव्राजके चैको विशिष्टोगुण आसीत्-यदसौ सकृत् शृणोति, तद् धारयति, अतस्तस्याहङ्कारः समुत्पन्नः। एवमसौ घोषणा कारयति-यः कश्चिन्मह्य किंचिद्-श्रुतपूर्वं वृत्त श्रावयेत्, तस्मै ददामीद भाजनम्, इति। परं तु न कोऽप्य पूर्व श्रावयितुं शक्नोति, स हि यत् किमपि शृणोति तत् सर्वमस्खलित तथैवानुवदति। ततः केनापि सिद्धपुत्रेण जातप्रतिज्ञेन कथितम्-अपूर्वं श्रावयिष्यामि यदि परिव्राजकः स्वप्रतिज्ञा पालयेत्। एतद् वृत्त राज्ञा विज्ञातम्। राजभवने बहुतरो लोको मिलितः। परिव्राजकोऽपि समागतः। राज्ञः समक्ष सिद्धपुत्र' पठति—

सत्ताईसवा शतसहस्रदृष्टान्त—

किसी परिव्राजक के पास एक चादी का बडा भाजन था। इसका नाम खोरक था। परिव्राजक में एक विशिष्ट गुण यह था कि वह एक ही वार मे सुनी गई बात को हृदय मे धारण कर लेता था। इस से उसके मन में बडा भारी अपनी इस स्थिति का अहङ्कार था। वह जगह २ कहता फिरता था कि जो कोई मुझे अश्रुतपूर्व बात सुनावेगा वह भाजन का मालिक होवेगा। परन्तु कोई भी व्यक्ति उसको ऐसा नही मिला जो अश्रुतपूर्व बात उसको सुनावे। जो भी कुछ उसको सुनाया जाता वह झट से अस्खलित रूप में उसी तरह उसको कह देता, अत' सब लोग इससे बहुत तग आगये। यह बात धीरे २ किसी सिद्धपुत्र के पास पहुची तो उसने कहा कि यदि परिव्राजक अपनी प्रतिज्ञा पर अटल रहें तो मै अवश्य ही उन्हें अश्रुतपूर्व बात सुना सकता हू। होते २ यह खबर राजा तक भी पहुँच गई। राजाने एक सभा एकत्रित की-वहां

સત્યાવીસમુ શતસહસ્રદષ્ટાંત-

કોઈ પરિવ્રાજકની પાસે ચાદીનુ એક મોટુ પાત્ર હતુ તેનુ નામ ખોરક હતુ પરિવ્રાજકમા એક વિશિષ્ટ ગુણ હતો કે તે એક જ વખત સાભળેલી વાતને મનમા યાદ રાખી શકતો હતો તેથી પોતાની આ સિદ્ધિનુ તેને ઘણુ ભારે અભિમાન હતુ તે સ્થળે સ્થળે એમ કહેતો ફરતો હતો કે જે કોઈ મને અશ્રુતપૂર્વ વાત સભળાવશે તે આ પાત્રનો માલિક થશે પણ તેને કોઇ એવી વ્યક્તિ ન મળી કે જે તેને અશ્રુતપૂર્વ વાત સભળાવે તેને જે કઈ સભળાવવામા આવતુ, તે અસ્ખલિત રીતે અને એજ પ્રકારે તે બોલી જતો, તે કારણે બધા લોકો તેનાથી ગળે આવી ગયા આ વાત ધીરે ધીરે કોઈ સિદ્ધપુત્રની પાસે પહોચી તો તેણે કહ્યુ કે જો પરિવ્રાજક પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવામા મક્કમ હોય તો હુ તેને અભૂતપૂર્વ વાત સભળાવવા તૈયાર છુ ધીરે, ધીરે આ વાત રાજાને કાને પણ પડી રાજાએ એક સભા બોલાવી ત્યા પરિ-

" तुज्झ पिया मह पिउणो, धारेइ अणूणग सयसहस्स ।
जइ सुयपुन्न दिज्जउ, अह न सुय खोरय देसु " ॥

छाया—तव पिता मम पितु र्धारयति अन्यूनक शतसहस्रम् ।
यदि श्रुतपूर्वं ददातु, अथ न श्रुत खोरक देहि ॥ १ ॥

सिद्धपुत्रः परिव्राजक पराजयति स्म । तत' परिव्राजकः स्वकीय खोरक रजत भाजन सिद्धपुत्राय दत्तवान ।

इति सप्तविंशतितम' शतसहस्रदृष्टान्तः ॥ २७ ॥

॥ इति–औत्पत्तिकबुद्धिनिर्णनम् ॥ १ ॥

अथ वैनयिकबुद्धिदृष्टान्ता' प्रदर्श्यन्ते (पृष्ठ ३०९) । तत्र प्रथमो निमित्त दृष्टान्त प्रोच्यते–

परिव्राजक भी बुलाये गये जब सब लोग यथास्थान बैठ चुके तब उस सिद्धपुत्र ने एक गाथा पढ़ी जिसका भाव यह था कि महाराज! तुम्हारे पिता पर हमारे पिता का ठीक एक लाख का कर्जा है, यदि यह बात आपके सुनने में आई है तो आप वह कर्जा चुकता कीजिये, नहीं तो इस खोरक–भाजन को हमें दे दीजिये । सिद्धपुत्र की इस बात को सुनकर वह परिव्राजक पराजित हो गया और अपना खोरक उसको दे दिया ॥ २७ ॥

॥ यह सत्ताईसवा शतसहस्रदृष्टान्त हुआ ॥ २७ ॥

॥ यह औत्पत्तिकी बुद्धि का वर्णन हुआ ॥ १ ॥

अब वैनयिकी बुद्धि के उदाहरण कहे जाते हैं (पृष्ठ ३०९) जिसमें–
प्रथम निमित्तदृष्टान्त इस प्रकार है—

व्राजकने पण बोलाववामा आव्या ज्यारे बधा लोको पोत पोतानी जग्याए बेसी गया त्यारे ते सिद्धपुत्र एक गाथा बोल्यो, जेनो भावार्थ आ प्रमाणे हतो–" महाराज ! तमारा पिता पासे मारा पितानु बराबर एक लाखनु लेणु छे जो ते वात तमारा साभळवामा आवी होय तो आप ते देणु भरपाई करी दो नही तो आ खोरकपात्र मने आपी दो सिद्धपुत्रनी ते वात साभळीने ते परिव्राजके हार कबूल करी लीधी अने पोतानु खोरक तेने आप्यु ॥ २७ ॥

॥ आ सत्यावीसमु शतसहस्रदृष्टात समास ॥ २७ ॥

आ औत्पत्तिकीबुद्धिनु वर्णन थयु ॥ १ ॥

हवे वैनयिक बुद्धिना उदाहरणो आपवामा आवे छे–(पृ० ३०९)

पहेलु निमित्तदृष्टातआ प्रमाणे छे–

कस्मिंश्चिन्नगरे सिद्धपुत्रः स्वकीयौ द्वौ शिष्यौ निमित्तशास्त्रं पाठयति स्म। तयोरेको विनयसम्पन्न आसीत् स गुरोरुपदेशं बहुमानपूर्वकं स्वीकरोति। यत्र संशयः समुत्पद्यते, तन्निराकरणार्थं गुरोरन्तिकं गत्वा सविनयं पृच्छति। एवमसौ विनय-विवेकपुरस्सरं शास्त्रमधीत्य तीव्रबुद्धिर्लब्धवान्। द्वितीयस्तु शिष्यो विनयादि गुण-रहितत्वात् केवलं शब्दज्ञानं प्राप्तवान्।

एकदा तौ गुरुनिर्देशेन समीपवर्तिनिग्रामे गच्छतः। मार्गे कस्य चिन्महा प्राणिनश्चरणचिह्नानि ताभ्यां दृष्टानि। विनयी शिष्यो द्वितीयं पृच्छति-इमे कस्य चरणाः? द्वितीयः शिष्य आह-अत्र का पृच्छा?। इमानि हस्तिनश्चरणचिह्नानि

किसी नगर में कोई सिद्धपुत्र अपने दो शिष्यों को निमित्त शास्त्र पढाया करता था। उनमे एक शिष्य बहुत विनयी था। वह अपने गुरु के उपदेश का बहुत भारी सन्मान करता और उसको मानता था। उसमें जब इसको कोई संशय जैसी बात मालूम पडती तो वह उसको दूर करने के लिये बडी विनयके साथ गुरु के पास जाकर पूछा करता। इस तरह विनय विवेक पुरस्सर शास्त्र का अध्ययन कर वह तीव्र बुद्धि वाला बन गया। दूसरा शिष्य ऐसा नहीं था वह विनयादि गुण से रिक्त था। इससे उसको मात्र शब्दज्ञान ही प्राप्त हो सका, अधिक कुछ नहीं।

एक दिन की बात है कि ये दोनों शिष्य गुरु की आज्ञा से किसी समीपवर्ती ग्राम में गये। मार्ग में इन लोगोने किसी महाप्राणी के चरणचिह्नो को देखा। विनीत शिष्य ने उस अविनीत शिष्य से पूछा-भाई। ये चरण किसके हैं? सुनते ही अविनीत शिष्य ने कहा-इसमे पूछने की क्या बात है-ये हाथी के पैर के चिह्न हैं यह क्या तुम नहीं

કોઈ એક નગરમા કોઈ સિદ્ધપુત્ર પોતાના બે શિષ્યોને નિમિત્તશાસ્ત્ર ભણાવતા હતા તેમા એક શિષ્ય ઘણો જ વિનયી હતો તે ગુરુના ઉપદેશનુ ઘણુ સન્માન કરતો હતો અને તેને માનતો હતો તેમા તેને કોઈ બાબતમા સંશય થતો તો તેનુ નિવારણ કરવા માટે તે વિનયપૂર્વક ગુરુની પાસે જઈને પૂછતો હતો આ પ્રમાણે તે વિનય વિવેકપૂર્વક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને તીવ્ર બુદ્ધિવાળો બની ગયો બીજો શિષ્ય એવો ન હતો તે વિનયાદિ ગુણોથી રહિત હતો તેથી તેને માત્ર શબ્દજ્ઞાન જ પ્રાપ્ત થયુ વધારે કઈ નહી

એક દિવસ તે બન્ને શિષ્યો ગુરૂની આજ્ઞાથી પાસેના ગામમા ગયા રસ્તામા તેમણે કોઈ મોટા પ્રાણીના પગલા જોયા વિનીત શિષ્યે તે અવિનીત શિષ્યને પૂછ્યુ, "ભાઈ! આ કોના પગલા છે?" તરત જ અવિનીત શિષ્યે કહ્યુ, "આમા પૂછવા જેવું શુ છે? આ હાથીના પગલા છે, તે શું તુ સમજી

दृश्यन्ते । विनीतो वदति-नैवम्, नैवम्, इमानि हस्तिनीचरणचिह्नानि । हस्तिनी वामाक्ष्णा काणा । तदुपरि महाकुलीना सधवा स्त्री समुपविष्टा गच्छति । अयश्चो वा प्रसवनिष्पत्ति । पुत्रश्च तस्या भविष्यति । एवमुक्ते चाविनीतो ब्रूते-कथमेतद्व सीयते ?। विनीतः प्राह-प्रत्ययाद् व्यक्तं भविष्यति । ततस्तौ ग्रामं गतवन्तौ । तस्य ग्रामस्य बहिः प्रदेशे महासरसः समीपे वस्त्रनिर्मित निवासस्थाने राज्ञी ताभ्यां दृष्टा । वामेन चक्षुषा काणा हस्तिनी च दृष्टा ।

अत्रान्तरे काचिद् दासचेटी हस्तिपकं वदति—राज्ञः पुत्रो जात इति राजानं जय जयेत्यादिशब्देन वर्धापय । विनीतो द्वितीयं प्रत्याह—दासचेटी वचनं परि

जान सकते हो ? विनीत-हां जान तो सकता हूं पर ये हाथी के पैर के चिह्न नहीं हैं ये तो हस्तिनी के चरणचिह्न हैं । तथा और देखो-यह हथिनी वाम आख से कानी है । इसके ऊपर कोई महाकुलीन सधवा स्त्री बैठी हुई गई है । जिसके आजकल में प्रसव होने वाला है । उस प्रसव में उसके पुत्र का जन्म होगा । इस प्रकार विनीत शिष्य के कहने पर अविनीत शिष्यने उससे कहा-यह सब तुम कैसे जाना । विनीत ने उत्तर दिया-किस प्रकार की साधन सामग्री से यह पीछे बतलाऊगा । इस तरह बातचीत करते हुए वे दोनों ही जिस ग्राम को जाना था उस ग्राम की ओर चले । जाते २ ग्राम के बाहर उन्होंने देखा कि एक बडी भारी तालाब के तट पर एक बड़ा तम्बू तना हुआ है । उसमें एक रानी ठहरी है । पास में तबू की एक ओर एक बाये आख से कानी हथिनी भी बधी हुई है । इसी समय उन्होंने यह भी सुना कि एक चेटी महावत से यह कह रही है कि जाओ और राजा को जय जय शब्द पूर्वक बधाई दो,

---

શકતા નથી ?" વિનીત શિષ્યે કહ્યુ, "હા સમજી તો શકુ છુ કે આ હાથીના પગલા નથી પણ હાથણીના પગલા છે વળી જુવો, આ હાથણી ડાબી આખે કાણી છે તેની ઉપર કોઈ મહાકુલીન સગર્ભા સ્રી બેઠેલ છે, જેને આજકાલમા પ્રસવ થવાનો છે તેને પુત્રનો પ્રસવ થવાનો છે આ પ્રમાણે વિનીત શિષ્યનુ કથન સાભળીને અવિનીત શિષ્યે કહ્યુ, આ બધુ તમે કેવી રીતે જાણ્યુ વિનીત શિષ્યે કહ્યુ, કયા પ્રકારની સાધન સામગ્રીથી તે પછી બતાવીશ" આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા કરતા તે બન્ને જે ગામ જવાનુ હતુ તે તરફ ચાલ્યા જતા જતા ગામની બહાર તેમણે જોયુ કે એક મોટા તળાવને કાઠે એક મોટો તબૂ તાણેલો છે તેમા એક રાણી ઉતરી છે પાસે તબૂની એક તરફ ડાબી આખે કાણી એક હાથણી પણ બાધેલી છે એજ વખતે તેમણે એ પણ સાભળ્યુ કે એક દાસી મહાવતને કહેતી હતી કે જાઓ અને, રાજાને જય જય શબ્દ

भानय । तेनोक्तम्-परिभावितं मया सर्वं, तनज्ञान सत्यमेवास्ति । ततस्तौ तस्मिन् महामरसस्तटे करचरण प्रक्षाल्य वटवृक्षस्याधस्ताद् विश्रामार्थं स्थितौ । तदैका वृद्धा शिरसि जलपूर्णघटं धृत्वा गच्छति । सा वृद्धा तावुभौ आकृत्यादिना नैमित्तिकौ विज्ञाय पृच्छति-हे आर्य ! देशान्तरगतो मम पुत्रः कदा पुनरागमिष्यति । तदानीमेव तन्मस्तकाद् घटः पतितः खण्डशो भग्नः । अविनीतेनाविमृश्यैव तदा झटिति कथितम्-तव पुत्रो घट इव नष्टो जातः । तदा विनीतो विमृश्य ब्रूते-नैवम् नैवम्, अस्याः पुत्रो गृहे समागतो वर्तते । हे मातर्गृहं गच्छ, स्वपुत्रमुखमवलोकय । एव-

कारण उनके यहां पुत्र रत्न का जन्म हुआ है । इस तरह दासी के वचन सुनकर विनीतशिष्य ने अविनीत से कहा-देखा सुना दासी क्या कह रही है ? । अविनीत ने कहा-हां देख सुन लिया-भाई ! तुम्हारा ज्ञान बिलकुल सच्चा है । इस तरह परस्पर मे बातें करते हुए उन दोनों ने उस तालाब के तट पर अपने हाथ पैरों को धोया और वहीं पर के एक वटवृक्ष की छाया मे विश्राम किया । इतने मे ही वहां एक वृद्धा ने जो जल से भरे हुए घडे को अपने माथे पर रखे हुई जारही थी इन्हें देखा । आकृति आदि से वह इन्हें ज्योतिषी जानकर पूछने लगी हे आर्य ! मेरा पुत्र देशान्तर गया हुआ है सो बतलाईये वह कब आवेगा ? । इस प्रश्न के साथ ही उस बिचारी का घडा माथे पर से नीचे गिर कर फूट गया । अविनीत शिष्य ने यह देखकर उस से कहा-माँ ! तेरा तो पुत्र इस घडे की तरह समझले नष्ट हो गया है । अविनीत की इस बात को सुनकर विनीत ने कहा-भाई ! नहीं २ ऐसा मत कहो इसका पुत्र तो

પૂર્વક વધામણી આપો કે તેમને ત્યા પુત્રનો જન્મ થયો છે દાસીના એવા વચનો સાભળીને વિનીત શિષ્યે અવિનીત શિષ્યને કહ્યુ, "સાભળ્યુ, દાસી શુ કહી રહી છે ?" અવનીત શિષ્યે કહ્યુ, "હા, જોયુ અને સાભળ્યુ ભાઈ ! તમારી કલ્પના તદ્દન સાચી છે" આ પ્રમાણે વાતો કરતા કરતા તે બન્નેએ તળાવને કાઠે પોતાના હાથપગ ધોયા અને ત્યા જ એક વડની નીચે છાયડામા વિશ્રામ લેવા લાગ્યા એવામા માથે પાણીનો ઘડો લઈને જતી એક વૃદ્ધાએ તેમને જોયા મુખાકૃતિ આદિથી તેમને જ્યોતિષી માનીને પૂછવા લાગી, "હે આર્ય ! મારો પુત્ર પરદેશ ગયો છે તો તે ક્યારે આવશે તે બતાવો" આ પ્રશ્નની સાથે જ તે બિચારીનો ઘડો માથા ઉપરથી નીચે પડયો અને ફુટી ગયો અવિનીત શિષ્યે આ જોઈને તેને કહ્યુ, "મા ! આ ઘડાની જેમ તમારો પુત્ર નાશ પામ્યો છે એમ સમજી લો" અવીનીત શિષ્યની આ વાત સાભળીને વિનીત શિષ્યે કહ્યુ, "ના, ના એવુ ન કહો તેમનો પુત્ર તો ક્યારનોય ઘેર આવી ગયો છે મા !

मुक्त्वा सा तं विमृश्यकारिणं विनीतं शुभाशीर्वचनशतानि प्रयुञ्जाना स्वगृहं गतवती। सा स्वपुत्रं गृहमागतं पश्यति। पुत्रो मातरं प्रणमति। सा च निजपुत्राय शुभाशीर्वचनं ददाति। नैमित्तिकेन विमृश्यकारिणा यथाकथितं पुत्राय तया सर्वं निवेदितम्। ततः सा वृद्धा पुत्रं पृष्ट्वा तत्रागत्य तस्मै विमृश्यकारिणे वस्त्रयुगलं सुवर्णमुद्रादिविविधवस्तुजातं च समर्पयति। अविमृश्यकारी तदा चिन्तयति-अहं गुरुणा न सम्यक् पाठितः। कथमन्यथाऽहं न जानामि अयं तु जानाति।

कभी का घर पर आ गया है। माँ! तुम घर जाओ और अपने पुत्र के मुख का अवलोकन करो। इस प्रकार वह विनीत शिष्य के वचन सुन उस को समझदार समझ अनेक शुभाशीर्वाद देती हुई अपने घर आ पहुँची। वहा आते ही उस ने प्राणाधिक अपने प्रिय पुत्र को देखा। उस को बडी प्रसन्नता हुई। पुत्र ने भी ज्यों ही अपनी माता को देखा तो वह आकर उस के चरणों से लिपट गया। शुभाशीर्वाद देकर उस ने पुत्र को उठा कर छाती से लगा लिया। उस माता ने पुत्र से जो कुछ उस से उस नैमित्तिक ने कहा था सब यथावस्थित कह दिया। पश्चात् उस ज्योतिषी के लिये उस ने अपने पुत्र से पूछकर एक धोती, एक दुपट्टा, तथा सुवर्ण मुद्रा आदि अनेक कीमती वस्तुएँ प्रदान की। विमृश्यकारी शिष्य की इस प्रतिष्ठा से प्रभावित होकर उस अविनीत शिष्य अपने मन में विचार किया-मुझे गुरु ने अच्छी तरह नहीं पढाया है, इस को ही अच्छी तरह पढाया है, नहीं तो ऐसा कैसे हो सकता था कि यह तो बाते जान जावे और मै न जान सकूँ।

તમે ઘેર જાઓ અને તમારા પુત્રના મુખના દર્શન કરો ” આ પ્રમાણે તે વિનીત શિષ્યના વચન સાભળીને, તેને બુદ્ધિશાળી માનીને અનેક શુભ આશીર્વાદ દઈને તે પોતાને ઘેર પહોચી ત્યા આવતા જ તેણે પોતાના પ્રાણથી પણ પ્રિય પુત્રને જોયો તે ઘણી ખુશ થઈ પુત્રે પણ જેવી પોતાની માને જોઇ કે તે તેમના ચરણે પડયો શુભાશીર્વાદ દઈને તે પુત્રને ભેટી પડી તે માતાએ તે નૈમિત્તિકે જે કઈ પોતાને કહ્યુ હતુ તેનાથી પોતાના પુત્રને સપૂર્ણ રીતે વાકેફ કર્યો પછી પોતાના પુત્રને પૂછીને તેણે તે જયોતિષીને માટે એક ધોતી, એક દુપટ્ટો, તથા સોનામહોર વગેરે ઘણી કીમતી વસ્તુઓ ભેટ આપી વિનીત શિષ્યની આ પ્રતિષ્ઠાથી પ્રભાવિત થઈને તે અવિનીત શિષ્યે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો, “ મને ગુરૂએ સારી રીતે ભણાવ્યો નથી, આને જ સારી રીતે ભણાવ્યો છે, નહીં તો એવુ કેમ બને કે તે જે વાતો જાણી શકે તે હું ન જાણી શકુ ? ”

गुरुकार्ये सपन्ने सति द्वावपि गुरो' पार्श्वे समागतौ । तत्र विमृश्यकारी शिष्यो दर्शनमात्रे एव शिरो नमयित्वा कृताञ्जलिपुटः स बहुमान हर्षाश्रुपूर्णलोचनो गुरोश्चरणयोशिरोनिधाय प्रणामकृत्वा प्राप्त तत्सर्वं वस्तुजात गुरवे समर्पितवान् । द्वितीयस्तु शैलस्तम्भ इव मनागप्यनमित शरीरो द्वेषपूर्ण सन् गुरुसमीपेऽवतिष्ठते । तदा द्वितीय शिष्य प्रति गुरुराह — अरे ! किं कारणम् अद्य न प्रणमसि ? स प्राह – यः सम्यक् पाठितः स एव चरणे पतिष्यति । गुरुराह – त्व मया न सम्यक् पाठितोऽसि किम् ? ततोऽसौ सर्वं पूर्ववृत्तान्त निवेदितवान् ।

अर्थ–जिस कार्य के लिये गुरु ने उन दोनों को ग्राम मे भेजा था वह कार्य जब उनका समाप्त हो चुका तब वे दोनो वहा से वापिस गुरु के पास आ गये। इन में विनीतशिष्य ने आते ही गुरु के दर्शन से अपने आप को बडा भाग्यशाली मानते हुए उन्हें दोनों हाथ जोडकर प्रणाम किया। तथा बहु मानपूर्वक उन के चरणों मे अपना शिर रखकर बारबार उन्हें स्पर्श किया। एव ग्राम मे जो कुछ मिला था वह सब उन के समक्ष रख दिया। अविनीत शिष्य ने ऐसा कुछ नही किया–विद्वेष से भरा होकर वह तो गुरु के पास शैलस्तम्भ (पर्वतस्तम्भ) की तरह केवल अकडकर ही खडा रहा। गुरु ने जब उस की ऐसी हालत देखी तो उससे कहा–तू ऐसा क्यों खडा हुआ हैं। क्यों तू आज मुझे प्रणामादि नही कर रहा है ?। सुनते ही गुरु से उस ने कहा–महाराज ! क्या करूँ, जिस को आपने अच्छी तरह से विद्या मे निष्णात बनाया है वही आप के चरणों में पडे, मुझे तो आपने ऐसा कुछ नही किया। अविनीत की इस

હવે તેમને જે કામે તે ગામમા મોકલ્યા હતા તે કામ પૂરૂ થતા તેઓ બન્ને ત્યાથી ગુરૂની પાસે પાછા ફર્યા તેઓમાના વિનીત શિષ્યે આવતા જ ગુરુના દર્શનથી પોતાને ઘણો ભાગ્યશાળી માનીને બન્ને હાથ જોડીને તેમને પ્રણામ કર્યા અને ઘણા માનપૂર્વક તેમના ચરણમા મસ્તક નમાવીને વારવાર તેમનો ચરણસ્પર્શ કર્યો અને ગામમાથી જે કઈ મળ્યુ હતુ તે બધુ તેમના ચરણ આગળ ધર્યું અવિનીત શિષ્યે એવુ કઈ ન કર્યું દ્વેષથી ભરેલો એવો તે ગુરુના પાસે શૈલ સ્તભ (પર્વતસ્તભ) ની જેમ અક્કડ જ ઉભો રહ્યો ગુરુએ જ્યારે તેની એવી હાલત જોઈ ત્યારે કહ્યુ, " તુ આજે આમ કેમ ઉભો છે ? આજે તુ મને પ્રણામાદિ કેમ કરતો નથી ? તે સાભળતા જ તેણે ગુરુને કહ્યુ –' મહારાજ ! શા માટે કરૂ ? આપે જેને સારી રીતે વિદ્યામા નિષ્ણાત બનાવ્યો છે તે આપના ચરણોમા પડે, મારા ઉપર તો આપે એવી કોઈ કૃપા કરી નથી " અવિનીત

ततो गुरुर्विनयिनं शिष्यं प्रत्यति-पृच्छय, तदवृत्तं त्वया कथं विदितम्। विनयवारी शिष्यः प्राह-हे गुरुदेव! मया भवच्चरणनिदेशेन विमर्शः कर्तुमारब्धः—हस्तिनश्चरणा दृश्यन्त एव परन्त्वत्र को विशेषः? इति चिन्तयता मया मूत्र दर्शनेन निर्णीतम्-एते चरणा हस्तिन्या एव भवितुमर्हन्ति। दक्षिणभागवर्तिवृक्षशाखा भक्षिता, न तु वामभागस्थाः, इत्यनेन मया विदितम्—'इयं वामेन चक्षुषा काणा' इति।

बात से गुरु ने उस से कहा-तो क्या तू यह मान रहा है कि मैं ने तुम्हे अच्छी तरह से नहीं पढाया है?। हां मैं यही मान रहा हूं। कारण-यही है कि आप के विनीत शिष्य ने विद्या के बल से आज ऐसा कर के बतलाया है। गुरु ने ज्यों ही अविनीत की यह बात सुनी तो उन्होंने विनीत शिष्य से पूछा-कहो शिष्य! तुमने यह सब कैसे जानकर बतलाया है। विनीत ने कहा हे गुरु महाराज! मैंने जो कुछ बतलाया है वह आपके श्री चरणों का प्रताप है। ज्यों ही मैंने वहां उन चरणों का निरीक्षण किया जानने में देरी नहीं लगी कि ये चरण हाथी के ही हैं। क्यों कि वे तो स्पष्ट दिखलाई पड रहे थे, परन्तु उन्हीं के पास जो मूत्र पडा था उससे मैंने यह निर्णय कर लिया कि ये चरणचिह्न हाथी के नहीं किन्तु हथिनी के हैं। वह जिस मार्ग से होकर निकली थी उसके दक्षिण भाग में जो वृक्ष खडा था उसकी शाखा उस ने खाई थी, वामभाग की नहीं। इससे मैंने यह जान लिया कि वह वामचक्षु से

શિષ્યની આ વાત સાભળીને ગુરુએ તેને કહ્યુ, તો શુ તુ એમ માને છે કે મે તને સારી રીતે ભણાવ્યો નથી?" "હા, હુ એમ જ માનુ છુ" "કારણ?" કારણ એજ છે કે આપના વિનીત શિષ્યે આજે વિદ્યાના પ્રભાવે આવુ આવુ કરી બતાવ્યુ છે" ગુરુએ જ્યારે અવિનીત શિષ્યની આ વાત સાભળી ત્યારે તેમણે વિનીત શિષ્યને પૂછ્યુ, "કહો શિષ્ય, તમે આ બધુ કેવી રીતે જાણીને બતાવ્યુ" વિનીત શિષ્યે કહ્યુ, "ગુરુ મહારાજ! મે જે કઈ બતાવ્યુ છે તે આપના શ્રી ચરણોના પ્રતાપ છે જેવુ મે તે પગલાઓનુ નિરીક્ષણ કર્યું કે તે જાણતા વાર ન લાગી કે તે પગલાના નિશાન હાથીનીના જ છે, કારણ કે તે તો સ્પષ્ટ નજરે પડતા હતા, પણ તે પગલા પાસે જે મૂત્ર પડયુ હતુ તેની મદદથી મે એવો નિર્ણય કર્યો કે તે પગલા હાથીના નથી પણ હાથણીના છે તે જે માર્ગેથી પસાર થઈ હતી તેની જમણીબાજુ જે વૃક્ષો ઉગેલા હતા તેની ડાળિયો તેણે ખાધી હતી ડાબી બાજુના વૃક્ષોની નહી તેથી હુ એવા નિર્ણય પર આવ્યો કે તે હાથણી ડાબી આખે કાણી છે સાધારણ વ્યક્તિ તો હાથણી પર

साधारणो जनो हस्तियानेन गन्तुं नार्हतीति कोऽपि राजकीयो जनोगतः, इति निश्चितम् । रक्तवस्त्र तन्तु संलग्न वृक्षे दृष्ट्वा मया विदितम्-सधवा राज्ञी गतवतीति। क्वचित् प्रदेशे हस्तिन्या अवतीर्य लघुशङ्का कृत्वा भूमौ हस्त निवेश्य, उत्थितेति, तथा-निधहस्तचिह्न तत्र दृष्ट्वा मया निश्चितम्-इय राज्ञी गर्भवती ' इति । दक्षिणे चरणे हस्तेचाधिकभारो जात इत्यनेन स्तोकएव समये पुत्रोत्पत्तिर्भविष्यतीति

कानी है? साधारण व्यक्ति तो हस्तिनी पर बैठ कर चल फिर नहीं सकता इसलिये जो व्यक्ति इस पर बैठ कर यहा से निकला है वह कोई राजकीय व्यक्ति ही होना चाहिये। ज्यों ही मेरे चित्त में यह विचार आ रहा था कि इतने में ही मुझे पास के एक वृक्ष के ऊपर रक्तवस्त्र का तन्तु लगा हुआ दिखलाई पडा । मै इससे इस निश्चय पर पहुँचा कि ऐसे वस्त्र को धारण करने वाली राजा की रानी ही हो सकती है, साधारण स्त्री नही । एवं जिसने यह वस्त्र पहिर रक्खा है वह विधवा नही सधवा है । तथा वहीं पास के किसी स्थान पर जो मुझे मूत्र दिखलाई दिया और वही पर हाथ की हथेली का जमीन पर चिह्न प्रतीत हुआ-एव पैर का चिह्न भी वहीं नजर पड़ा तो मै इस निष्कर्ष पर पहुचा कि वह गर्भवती है । कारण पेशाब से निवट कर जब वह उठी है तो उस समय वह जमीन पर हाथ टेककर ही उठी है, इससे उसके शरीर में गर्भ का भार है यह मालूम पडा । तथा हथनी से जब वह पेशाब करने के लिये उतरी होगी तो उतरते समय उसके दक्षिण पैर पर शरीर का

બેસીને ફરી શકે નહી તેથી તેના પર સવાર થઇને ત્યાથી નીકળેલ વ્યક્તિ કોઈ રાજકીય વ્યક્તિ જ હોવી જોઇએ એવો મે નિર્ણય કર્યો જેવો મારા મનમા આ વિચાર આવ્યો કે તરત જ પાસેના એક વૃક્ષ ઉપર લાલવસ્ત્રનો એક તાતણો લાગેલો મારી નજરે પડયો તેથી હુ એવા નિર્ણય પર આવ્યો કે આ પ્રકારનુ વસ્ત્ર ધારણ કરનાર રાજાની રાણી જ હોઈ શકે, સામાન્ય સ્ત્રી નહી, અને જેણે તે વસ્ત્ર પહેર્યું છે તે વિધવા નહી પણ સધવા જ છે તથા ત્યા જ પાસેની એક જગ્યાએ જે મૂત્ર મારી નજરે પડયુ અને ત્યા જ જમીન પર હાથની હથેળીનુ નિશાન દેખાયુ, અને પગના નિશાન પણ ત્યા નજરે પડયા ત્યારે હુ તે નિર્ણય પર પહોચ્યો કે તે સ્ત્રી ગર્ભવતી છે, કારણ કે પેશાબ કરીને જ્યારે તે ઉઠી હશે ત્યારે તે જમીન પર હાથનો ટેકો દઈને ઉઠી હશે, તેથી તેના શરીરમા ગર્ભનો ભાર છે તે ખબર પડી તથા જ્યારે તે હાથણી ઉપરથી પેશાબ કરવા માટે નીચે ઉતરી હશે ત્યારે તેના જમણા પગ ઉપર

विदितम् । तथा-तस्याश्वृद्धाया' प्रश्नानन्तरं घटः पतितो भग्नश्च खण्डश इति दृष्ट्वा मया विमर्शः कृतः-यत् सरस्तीरे घटस्य मृद्भागो मृत्तिकायां जलभागो जले यथा मिलितस्तथा वृद्धाया अपि पुत्रो मिलिष्यतीति संभाव्यते । यद्वा-एष घटो यत उत्पन्नस्तत्र मिलितः, जलमपिसरसो गृहीत सरस्येवमिलित तथा पुत्रोऽप्यस्या मिलिष्यति ' इति निश्चितम् । विनययुक्तस्य तस्य विमृश्यकारिणः शिष्यस्य वचन

भार अधिक पड़ने के कारण उसकी निशानी जमीन में अधिक गड़ी हुई नजर आरही थी। और इसी तरह से हाथ की निशानी भी। इस से मैं इस निष्कर्ष पर पहुँचा कि यह आसन्नप्रसवा है, और इसके गर्भ में पुत्र है इसके विना दक्षिण हाथ और दक्षिण पैर के चिह्न जमीन पर अधिकरूप में गढे हुए नहीं हो सकते हैं।

इसी तरह "वृद्धा के पुत्र का मिलाप वृद्धा से होगा ऐसा जो मैंने विचार किया उसका कारण यह है-जब मैंने यह देखा कि वृद्धा के मस्तक से प्रश्न पूछते ही घट गिर कर भग्न हो गया है, तो मैंने ऐसी संभावना की कि जिस प्रकार तलाव के तट पर घट संबंधी मृत्तिकाद्रव्य मृत्तिकाद्रव्य के साथ, जलभाग जल के साथ मिल गया है उसी प्रकार इस वृद्धा का भी पुत्र इसको मिल जायगा। अथवा-यह निश्चित है कि जिस तरह यह घडा जिस से उत्पन्न हुआ है उस से मिल गया, तथा तलाव से गृहीत हुआ जल तलाब में मिल गया है उसी तरह इस का पुत्र भी इस से मिलेगा। इस प्रकार अपने विनीत शिष्य के वचन सुनकर गुरु

શરીરનો વધારે ભાર પડવાને કારણે તે પગનુ નિશાન જમીનમા વધારે ઊંડુ ઉતરેલુ દેખાતુ હતુ, અને એજ પ્રમાણે હાથનુ પણ તેથી હુ એવા નિર્ણય પર આવ્યો કે તે સ્ત્રીનો પ્રસવકાળ નજીક છે, અને તેના ગર્ભમા પુત્ર છે નહીં તો જમણા હાથ અને જમણા પગનુ નિશાન જમીનમા વધારે ઊંડુ ઉતરેલુ ન હોઈ શકે એજ પ્રમાણે "વૃદ્ધાને તેના પુત્રનો મેળાપ થશે એવો જે મે નિર્ણય કર્યો તેનુ કારણ આ પ્રમાણે છે-જ્યારે મે જોયુ કે પ્રશ્ન પૂછતા જ વૃદ્ધાના માથેથી ઘડો પડીને ફુટી ગયો, ત્યારે મે એવી કલ્પના કરી કે જે રીતે તળાવના કાંઠા ઉપર ઘડામાનુ મૃત્તિકા દ્રવ્ય (માટી) મૃત્તિકાદ્રવ્યની સાથે તથા જળભાગ પાણીની સાથે મળી ગયો છે તેમ આ વૃદ્ધાનો પુત્ર પણ તેને મળશે અથવા-એ ચોકકસ છે કે જેમ આ ઘડો જેમાથી ઉત્પન્ન થયો તેમા મળી ગયો તથા તળાવમાથી લીધેલુ પાણી જેમ તળાવમા મળી ગયુ એજ પ્રમાણે તેનો પુત્ર પણ તેને મળશે " આ પ્રમાણે પોતાના વિનીત શિષ્યના વચન

निशम्य गुरुस्तं प्रशंसति स्म । अविमृश्यकारिणं द्वितीयंशिष्यं गुरुर्वदति-वत्स ! अत्र नास्ति मम दोषः, किंतु तवाय दोषः, यद् विमर्शं न करोषीति, अस्माभिरु भयोः सदृशं पाठितमिति ।

॥ इति वैनयिकबुद्धेः प्रथमो निमित्तदृष्टान्तः ॥ १ ॥

अर्थशास्त्रविषये कल्पकमन्त्रिदृष्टान्तः श्रूयते । स च वैनयिक्या बुद्धेर्द्वितीयो दृष्टान्तो बोद्धव्यः ॥ २ ॥

लिपिज्ञानं तृतीया वैनयिकबुद्धिः ॥ ३ ॥

गणितज्ञानं चतुर्थी वैनयिकी बुद्धिरिति द्रष्टव्यम् ॥ ४ ॥

पञ्चमस्तु कूपदृष्टान्तः—कूप इत्यनेन भूमिविज्ञानेकुशल इत्यवगम्यते स चैवम् -कश्चिद् भूमिविज्ञानकुशलः पुरुषः कृषीवलं प्राह-अत्र भूम्यामियति दूरे जलमस्ति ।

ने उस की बहुत अधिक प्रशंसा की। तथा अविनीत शिष्य को समझाते हुए उससे कहा-वत्स ! इस में मेरा कुछ भी दोष नहीं है, दोष है तो केवल तुम्हारा ही। जो तुम विनयादि गुणों से विवर्जित होकर मेरी कही हुई बात पर कुछ भी विमर्श नहीं करते हो। यह विश्वास रक्खो-हमने तो तुम दोनों को ही एकसाथ पढाया है ॥ १ ॥

॥ यह प्रथम निमित्तदृष्टान्त हुआ ॥ १ ॥

अर्थशास्त्र के ऊपर जो कल्पक मन्त्री का दृष्टान्त है-वह वैनयिक बुद्धि का द्वितीय दृष्टान्त है २। लिपिज्ञान, यह वैनयिक बुद्धि का तीसरा दृष्टान्त है ३। गणितज्ञान यह वैनयिक बुद्धि का चौथा दृष्टान्त है ४। कूप दृष्टान्त इस प्रकार हैं-

कोई एक व्यक्ति ऐसा था जो भूमिविज्ञान में विशेष कुशल था। उसने किसी किसान से कहा कि-इस भूमि मे इतनी दूरी पर जल है।

સાંભળીને ગુરુએ તેની ઘણી જ પ્રશંસા કરી, તથા અવિનીત શિષ્યને સમજાવતા કહ્યું "વત્સ! આમાં મારો કોઈ દોષ નથી દોષ હોય તો ફક્ત તારો જ છે કે તું વિનયાદિ ગુણોથી રહિત બનીને મેં કહેલી વાત પર કોઈ નિર્ણય જ કરતો નથી એ વિશ્વાસ રાખ કે મેં તો તમને બન્નેને એક સરખું જ શિખવ્યું છે

॥ આ પહેલું નિમિત્તદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧ ॥

અર્થશાસ્ત્ર ઉપર જે કલ્પકમંત્રીનું દૃષ્ટાંત છે, તે વૈનયિકબુદ્ધિનું બીજું દૃષ્ટાંત છે (૨) લિપિજ્ઞાન, એ વૈનયિક બુદ્ધિનું ત્રીજું દૃષ્ટાંત છે (૩) ગણિતજ્ઞાન, એ વૈનયિકબુદ્ધિનું ચોથું દૃષ્ટાંત છે (૪) પાંચમું કૂપ દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-

तारतया भूमेः खनने कृते सति जलं न निर्गतम् । ततः स कर्षकः प्राह-तत्पार्श्वे भागे स्तोकं पार्ष्णि (एडी) प्रहारं कुरु। एवं कृते सति तदैव जलं तत्र समुच्छलितम्।

॥ इति वैनयिक्या बुद्धेः पञ्चमः कूपदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽश्वदृष्टान्तः—

बहवोऽश्ववणिजो द्वारवतीं जग्मुः । तत्र सर्वे कुमाराः स्थूलान् बृहतश्चाश्वान् गृह्णन्ति । वासुदेवेन तु दुर्बलो लक्षण सम्पन्नो लघीयानश्वः क्रीतः । स च कार्यनिर्वाहकः प्रभूताश्वाग्रेसरश्च जातः ।

॥ इति षष्ठोऽश्वदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

किसान ने इस बात को सुनते ही भूमि खोदना प्रारंभ किया। जितनी दूरतक जल बतलाया था वहा तक उस ने जमीन खोद डाली परन्तु जल नहीं निकला। तब किसान ने उस से कहा-भाई! जल तो नही निकला। तब उस ने कहा-देखो। उसके पार्श्वभाग में धीरे से एडी का प्रहार करो तो वहा जल निकलेगा। ऐसा करते ही वहां उसी समय जल उछल पडा॥५॥

॥ यह पाचवा कूपदृष्टान्त हुआ ॥ ५ ॥

छठा घोडे का दृष्टान्त-

बहुत से घोडे के व्यापारी एक समय द्वारिका नगरी में गये हुए थे। वहां समस्त यादव कुमारों ने उनके स्थूल काय बडे २ घोडे खरीद लिये, परन्तु वासुदेव ने ऐसा नहीं किया। उसने तो कमजोर पतला दुबला ही एक घोडा खरीदा। धीरे २ वही उन सब मे ऐसा मजबूत

કોઈ એક માણસ ભૂમિવિજ્ઞાનમા વિશેષ કુશળ હતો તેણે કોઈ ખેડૂતને કહ્યુ કે આ ભૂમિમા આટલી ઉડાઈએ પાણી છે ખેડૂતે તે વાત સાભળતા જ ભૂમિ ખોદવા માડી જેટલી ઉડાઈએ પાણી બતાવ્યુ હતુ તેટલી ઉડાઈ સુધી તેણે જમીન ખોદી નાખી પણ પાણી નીકળ્યુ નહી ત્યારે ખેડૂતે તેને કહ્યુ "ભાઈ! પાણી તો ન નીકળ્યુ" ત્યારે તેણે કહ્યુ, "જુવો! તેની બાજુના ભાગમા ધીમેથી લાત મારો તો પાણી નીકળશે" એમ કરવામા આવતા ત્યાથી એજ સમયે પાણી નીકળ્યુ ॥૫॥

॥ આ પાચમુ કૂપદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥૫॥

છટ્ઠુ ઘોડાનુ દૃષ્ટાત-

એક વખત ઘણા ઘોડાના વેપારી દ્વારિકા નગરીમા આવ્યા, ત્યાના બધા યાદવકુમારોએ તેમના સ્થૂળ શરીરવાળા મોટા મોટા ઘોડા ખરીદી લીધા પણ વાસુદેવે તેમ કર્યું નહી તેણે તો દુબળો, પાતળો અને કમજોર એક જ ઘોડો ખરીદ્યો ધીરે ધીરે એજ ઘોડો તે બધા ઘોડામા એવો મજબૂત અને ઉપયોગી

अथ सप्तमो गर्दभदृष्टान्तः—

कोऽपि राजा यौवनप्रारम्भे राज्य प्राप्तवान् । अतस्तारुण्यमेव सर्वकार्यक्षम रमणीय च मत्वा निजसैन्येषु तरुणानेव धारितवान्, वृद्धास्तु सर्वानपि बहिष्करोतिस्म । स चान्यदा सैन्येन सह गच्छन् क्वचिदटव्या गत, तत्र च समस्तोऽपि जनः पिपासया पीडितो जातः । तदा राजा किं कर्तव्यमूढोऽभवत् । ततो राज्ञः समीप-

और कार्यसधक निकला कि जिस के आगे वे सब घोडे फीके एव कम-जोर साबित हुए इस तरह वासुदेव का वह घोडा सब घोडे के बीच विशेष महत्त्व शाली प्रमाणित होने के कारण उन सब मे अग्रेसर माना गया ॥ ६ ॥

॥ यह छठा घोडे का दृष्टान्त हुआ ॥ ६ ॥

सातवा गर्दभदृष्टान्त–

किसी राजा ने यौवन के प्रारभ काल मे ही राज्य प्राप्त कर लिया था, अतः उसके ध्यान में यह बात जम गई कि समस्त कार्यों की साधक एक मात्र यौवन अवस्था ही है, इसलिये उसने अपनी सेना में तरुण व्यक्तियों को ही भर्ती कर ने का आदेश जारी किया, तथा जो वृद्धजन पहिले से सेनाविभाग में काम करते आ रहे थे उन्हें निकालना प्रारभ कर दिया। एक दिन की बात है–राजा अपनी सेना को साथ लेकर कही बाहर जा रहा था। चलते २ वह एक महान् अटवी मे आपहुँचा, जिस में पानी आदि का बिलकुल अभाव था । वहा आते ही उस के सैनिक जन

નીવડયો કે તેની આગળ બીજા ઘોડા ફીકા અને કમજોર સાબિત થયા આ રીતે વાસુદેવનો ઘોડો તે બધા ઘોડાઓમા વધારે મહત્વશાળી સાબિત થવાથી તે બધાનો આગેવાન ગણાવા લાગ્યો ॥ ૬ ॥

॥ આ છઠ્ઠું ઘોડાનુ દૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥૬॥

સાતમુ ગર્દભદૃષ્ટાત–

કોઈ રાજાએ યુવાવસ્થાના પ્રારભકાળે જ રાજ્ય મેળવ્યુ હતુ, તેથી તેના મનમા એવો પાકો નિર્ણય થયો કે સઘળા કાર્યો સાધનારી એક માત્ર યુવાવસ્થા જ છે તેથી તેણે પોતાના સૈન્યમા યુવાન માણસોની જ ભરતી કરવાનો આદેશ આપ્યો, તથા જે વૃદ્ધ માણસો પહેલેથી તેની સેનામા કામ કરતા હતા તેમને છૂટા કરવા માડયા એક દિવસ રાજા પોતાની સેના સાથે કોઈક સ્થળે જતો હતો ચાલતા ચાલતા તે એક મોટા જગલમા આવી પહોચ્યો, જ્યા પાણી આદિનો તદ્દન અભાવ હતો ત્યા આવતા તેના સૈનિકો તૃષાથી

मागत्यकश्चित् सेवको वदति-देव! अगमापत्समुद्रः कथमस्यापत्समुद्रस्यपार गन्तव्यम्, वृद्ध पुरुषस्य बुद्धिरिह नौका भवेत् अतः यत्रापि वृद्धगवेषयन्तु भवन्तः। ततो राज्ञा सर्वस्मिन्नपिकटके घोषणाकारिता। तत्र चैकः पितृभक्तः सैनिकः प्रच्छन्नतया स्वपितर समानीतवान्। ततस्तेनोक्तम्-राजन्! मम पितावृद्धोऽस्तीति। ततो राजाज्ञया तेनासौ राज्ञः पार्श्वे नीतः। राजा बहुमानपुरस्सर पृच्छति-महापुरुष! कथय, कथ मे कटके जल भविष्यति ?। तेनोक्तम्-राजन् रासभाः स्वैर

प्यास से आकुलित होकर व्याकुल हो उठे। राजा ने ज्यों ही अपने सैनिकों की यह हालत देखी तो वह घबड़ा उठा और कर्तव्य विमूढ बन गया। इतने में उस के पास एक सेवक ने आकर कहा-महाराज! यह एक बडा भारी आपत्तिरूप समुद्र सामने आगया है, इस का पार पाना बड़ा कठिनतर दिखलाई दे रहा है। हां! यदि यहां कोई वृद्धजन सलाह देने वाला हो तो इस विपत्ति से छुटकारा मिल सकता है, इस लिये मेरी राय ऐसी है कि किसी वृद्धजन की आप गवेषणा करावें। सेवक की इस बात से प्रभावित होकर राजा ने ऐसा ही किया। उस ने शीघ्र ही अपने समस्त कटक में इसी तरह की घोषणा करवा दी। सेना में एक पितृभक्त सैनिक ने प्रच्छन्न रूप से अपने वृद्ध पिता को सेवा करने के लिये साथ मे लाया था वह राजा के पास जाकर यह खबर दी कि महाराज! मेरा पिता वृद्ध है यदि आपकी आज्ञा हो तो उस को आपके पास उपस्थित करूँ। राजा की स्वीकृति पाकर वह अपने वृद्ध

આકુળ વ્યાકુળ થયા રાજાએ જેવી પોતાના સૈનિકોની તે હાલત જોઇ કે તે ગભરાઇ ગયો અને શુ કરવુ તેની કઇ સૂઝ પડી નહી એવામા એક સેવકે તેની પાસે આવીને કહ્યુ, "મહારાજ! આપની સમક્ષ આ એક મોટો આપત્તિ રૂપ સાગર આવી પડયો છે, તેનો પાર પામવો ઘણો કઠિન લાગે છે પણ સલાહ દેનાર કોઇ વૃદ્ધ માણસ મળી આવે તો આ મુશ્કેલીમાથી ઉગરી શકાય તેમ છે તો મારી એવી સલાહ છે કે આપ કોઇ વૃદ્ધ પુરુષની શોધ કરાવો" સેવકની આ વાતની રાજા પર સારી અસર થતા રાજાએ એ પ્રમાણે કર્યું તેણે તરત જ પોતાના આખા સૈન્યમા એ પ્રકારની ઘોષણા કરાવી દીધી સેનામાનો એક પિતૃભક્ત સૈનિક સેવા કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના પિતાને છૂપાવીને સાથે લાવ્યો હતો તેણે રાજાની પાસે જઇને ખબર આપી કે મહારાજ! મારા પિતા વૃદ્ધ છે જો આપ આજ્ઞા આપો તો તેમને આપની સમક્ષ હાજર કરું" રાજાની મજૂરી મળતા તે તેના વૃદ્ધ પિતાને રાજાની પાસે લઈ ગયો રાજાએ

मुच्यताम् , यत्र ते भूमिं घ्रास्यन्ति, तत्र जलमतिमत्यासन्नभविष्यति । राज्ञा तथैव कारितम् । जल च प्रादर्भूतम् । समस्त कटक स्वस्थीभूतम् ।

इति स्थविरस्य वैनयिकी बुद्धिः ॥ इति सप्तमो गर्दभदृष्टान्तः ॥७॥

अथाष्टमो लक्षणदृष्टान्तः—

आसीत पारसदेशीयः कश्चिदश्वाना स्वामी । स च कंचित् योग्य पुरुषमश्वरक्षणार्थं नियुक्तवान्। तदाऽश्व स्वामी तमश्वरक्षक प्रोक्तवान्–एतावद्वर्षपर्यन्त त्व कर्म

पिता को राजा के पास ले गया। राजा ने बहुमान पुरस्सर उस वृद्ध से पूछा–महापुरुष ! मेरा समस्त कटक प्यास से आकुलित हो रहा है, यहां पास में कही पर भी जल का नाम दिखलाई नही पड रहा है, अतः आप कोई उपाय बतलाइये कि जिस से आपत्ति दूर हो जावें। राजा की बात सुनकर उस वृद्ध ने कहा महाराज ! अब आप ऐसा कीजिये कि गधो को अपनीं इच्छानुसार छोड दीजिये, वे जहां पर जमीन को सूघे, समझलीजिये वही पर नीचे जल अतिनिकट है । राजा ने उस वृद्ध की सम्मति के अनुसार ऐसा ही किया तो उस को जल की प्राप्ति होगई और कटक का सकट टल गया। यह स्थविर की वैनयिक बुद्धि हुई ॥

॥ यह सातवां गर्दभदृष्टान्त हुआ ॥ ७ ॥

आठवा लक्षणदृष्टान्त—

पारसदेश का निवासी एक व्यक्ति था। जिसके यहा अनेक घोडे थे। उसने उन घोडो की सार सभाल करने के लिये एक योग्य पुरुष की नियुक्ति की। पारिश्रमिक उसका इस प्रकार निर्णीत किया गया

घणा मानपूर्वक तेने पूछ्यु, "महापुरुष ! मारू समस्त सैन्य तृषाथी आकुळ व्याकुळ थई गयु छे आटलामा पासे कयाय पण पाणी बिलकुल देखातु नथी तो आप एवो कोई उपाय बतावो के जेथी आ मुश्केली टळे" राजानी वात साभळीने ने वृद्धे कह्यु "महाराज ! आप आ प्रमाणे करो–गधेडाओने तेमनी ईच्छा प्रमाणे जवा दो तेओ जे जग्याए जमीन सूघे, ते जमीननी नीचे थोडी ज उंडाईए पाणी मळशे तेम मानवु" राजाए ते वृद्धनी सलाह प्रमाणे ज कर्यु, तो तेने पाणी मळ्यु अने सैन्यनी मुश्केलीनो पण अत आव्यो आ वृद्धनी वैनयिकबुद्धि थई

॥ आ सातमु गर्दभदृष्टात समाप्त ॥७॥

આઠમુ લક્ષણદૃષ્ટાત–

ઈરાનનો નિવાસી એક માણસ હતો તેને ત્યા અનેક ઘોડા હતા તેણે તે ઘોડાની સભાળ રાખવા માટે એક માણસની નિમણુક કરી આ પ્રકારે તેનુ વેતન નક્કી કર્યું–તમે આટલા વર્ષ સુધી અહી કામ કરશો તો તેના બદલામા

करिष्यसि, तदाऽश्वरक्षणस्य पारिश्रमिकं द्वावश्वौ तुभ्यं दास्यामि। तेनापि स्वीकृतम्। सहनिवसतस्तस्याश्वरक्षकस्य तत्पुत्र्या सह स्नेहानुबन्धः संजातः। एकदाऽसौ तां पृच्छति—सर्वेष्वश्वेषु कौ भव्यौ ? इति। तयोक्तम्-अमीषामश्वानां विश्वस्तानां मध्ये यौ पाषाणभृतकुतपानां वृक्षशिखरान्मुक्तानामपि शब्दमाकर्ण्य नो त्रस्यतस्तौ भव्यौ। तेन तथैवतावश्वौ परीक्षितौ। ततोऽश्वरक्षकः स्व वेतनग्रहणसमये स्वामिनं ब्रूते—इमौ द्वावश्वौ मह्यं देहि। स्वामी प्राह—अरे! अन्ये बहवोऽश्वाः सन्ति शोभनाः

कि यदि तुम इतने वर्षतक यहा काम करोगे तो इसके उपलक्ष में तुम्हें दो घोडे दिये जावेंगे। मालिक की इस बात से वह सम्मत हो गया और अपने काम में लग गया। मालिक की एक लड़की भी थी। रहते २ उसकी उससे जान पहिचान हो गई और धीरे २ उसके साथ उसका स्नेह भी बढ गया। एक दिन लड़की से उसने पूछा! तुम्हारे इन समस्त घोडों में अच्छे कौन २ दो घोडे माने जाते हैं। उत्तर में उसने कहा—देखो इन विश्वस्त समस्त घोडो के बीच में जो दो घोडे वृक्ष के शिखर से गिराये गये पत्थर के टुकडों से भरे हुए कूडो (चमडे के घी भरने के पात्रों) के शब्द को सुनकर भी नहीं डरे वे ही समझ लो अच्छे हैं। उसकी बात मानकर उसने उनकी परीक्षा की तो जो इस परीक्षा में उत्तीर्ण हुए वे उसने अपने ध्यानमें रखलिये। बाद में जब वेतन ग्रहण करने का समय आया तो उसने मालिक से वेतन मे वे दोनों घोंड़े मागे। मालिक ने कहा—अरे—इन घोडों के अतिरिक्त और भी बहुत से घोडे बडे अच्छे हैं उन्हें तुम ले लो इन्हें क्यों लेते हो।

तमने બે ઘોડા આપવામા આવશે માલિકની તે વાત મજૂર કરીને તે પોતાને કામે લાગી ગયો. માલિકને એક પુત્રી પણ હતી ધીમે ધીમે તેને તેની સાથે પરિચય થયો અને તે પરિચય વધતા વધતા તેની સાથેના પ્રેમમા પરિણમ્યો એક દિવસ તે છોકરીને તેણે પૂછ્યુ, “તમારા આ બધા ઘોડામા કયા કયા ઘોડા સારામા સારા ગણાય છે?” તેણે જવાબ આપ્યો, “જુવો આ બધા વિશ્વાસ પાત્ર ઘોડામાના જે બે ઘોડા વૃક્ષની ટોચ ઉપરથી નીચે ફેકેલા પથ્થરના ટુકડાઓથી ભરેલા કુડા (ઘી ભરવા માટેના ચામડાના પાત્રો) નો અવાજ સાભળીને પણ ડરે નહીં એમને જ સારામા સારા સમજી લેવા તેની સલાહ માનીને તેણે તેમની કસોટી કરી તો જે ઘોડા તે કસોટીમા સફળ થયા તેમને તેણે ધ્યાનમા રાખી લીધા પછી જ્યારે વેતન લેવાનો સમય પાકયો ત્યારે તેણે વેતન તરીકે તે બે ઘોડા માગ્યા માલિકે કહ્યુ “અરે! આ ઘોડાઓ કરતા તો બીજા ઘણા ઘોડા વધારે સારા છે, તો આ ઘોડાને બદલે તુ બીજા ઘોડા પસદ

तान् गृहाण, आभ्यामलम्, इमौ न शोभनौ। एव मुक्तोऽसावश्वरक्षक' स्वामिवचन नामन्यत । ततोऽश्वस्वामिनाचिन्तितम्–अयमश्वरक्षको मया गृहजामाताकरणीयः। अन्यथाऽय तावश्वौ गृहीत्वा गमिष्यति। लक्षणसम्पन्नेनाश्वेन कुटुम्बस्य वाऽश्वस्य वा वृद्धिर्भविष्यति। एव विचिन्त्य स स्वपुत्र्या सह तस्य विवाह कारितवान्। त च गृहजामातर विधाय द्वावपि लक्षणसम्पन्नावश्वौ स्वगृहे स्थापितवान्। इत्यश्व स्वामिनो विनयजा बुद्धिः।

॥ इत्यष्टमो लक्षणदृष्टान्तः ॥ ८ ॥

अथ नवमो ग्रन्थिदृष्टान्तः—

कदाचित् पाटलिपुत्र नाम्निनगरे मुरुण्ड नामको राजा राज्य करोति। अन्य

ये तो अच्छे नहीं हैं। इस प्रकार स्वामी के वचन सुनकर उसने कहा–महाराज! मै तो इन्हें ही लूगा, दूसरों की चाहना मुझे नही है। अश्वमालिक ने इस तरह के जब उसके वचन सुने तो मन में उसने विचार किया कि अब तो इसे घरजमाई बनाने में ही लाभ है, नही तो यह इन दोनों घोडों को लेकर यहा से अवश्य चला जायगा। इस तरह विचार कर उसने अपनी पुत्री के साथ उसका विवाह कर दिया। और उसको घर जमाई रख लिया। तथा उन दोनों लक्षणसपन्न घोडों को भी। इस प्रकार अश्वस्वामी ने वैनयिकीबुद्धि के प्रभाव से अपना काम बना लिया ॥ ८ ॥

॥ यह आठवा लक्षणदृष्टान्त हुआ ॥ ८ ॥

नौवां ग्रन्थिदृष्टान्त—

किसी समय पाटलिपुत्र मे (पटना शहर में) मुरुण्ड नाम का राजा

કર આ ઘોડા શા માટે લે છે? એ તો સારા નથી" માલિકના આ પ્રકારના વચનો સાભળીને તેણે કહ્યુ "શેઠ સાહેબ! હુ તો એ ઘોડા જ લઈશ, બીજા લેવાની મારી ઈચ્છા નથી" ઘોડાના માલિકે જ્યારે આ પ્રકારના તેના શબ્દો સાભળ્યા ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે હવે તો તેને ઘરજમાઈ બનાવવામા જ લાભ છે, નહી તો તે આ બન્ને ઘોડાને લઈને અહીંથી ચાલ્યો જશે આવો વિચાર કરીને તેણે પોતાની પુત્રી સાથે તેના લગ્ન કરી નાખ્યા અને તેને ઘરજમાઈ તરીકે રાખ્યો, અને તે બન્ને લક્ષણોયુક્ત ઘોડા પણ તેની પાસે જ રહ્યા આ રીતે અશ્વના માલિકે વૈનયિકીબુદ્ધિના પ્રભાવે પોતાનુ કામ પાર પાડ્યુ ॥ ૮ ॥

॥ આ આઠમુ લક્ષણદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

નવમુ ગ્રન્થિદૃષ્ટાત–

કોઈ સમયે પાટલિપુત્રમા (પટણા શહેરમા) મુરુડ નામનો રાજા રાજ્ય

राष्ट्रस्य राजा एकदा कौतुकार्थं तत्समीपे त्रीणि वस्तूनि प्रेषितवान्-गूढ सूत्रम्-गुप्तग्रन्थिमत् सूत्रम् १, समायष्टिः-समभाग काष्ठम् २, अलक्षितद्वार' समुद्गको जतुना लिप्तः ३। मुरुण्डस्तानिवस्तूनि स्वपुरुषानाहूय दर्शयति, न च तानि केनापि विदितानि ततो राजा कलाचार्यमाहूय पृच्छति-हे आर्य! भवान् अस्य ग्रन्थिद्वार जानाति ? आचार्य आह—जानामि। इत्युक्त्वा तेन तदैव सूत्रमुष्णजले निक्षिप्तम्, ततस्तत्सूत्रमुष्णजलप्रयोगेन निर्मलं जातम् मलापगमे सति लब्ध. सूत्रस्यान्तः, ग्रन्थिभागोऽपि दृष्टः। यष्टिरपि जले निक्षिप्ता। ततो गुरुभागो मूलमिति विज्ञातम्। गुरुभागे एव ग्रन्थिर्भवति। समुद्गकोऽप्युष्णोदके क्षिप्त', तेन सर्वं जतु

राज्य करता था। उसके पास किसी दूसरे राष्ट्र के राजा ने क्रीडानिमित्त तीन वस्तुएँ भेजी। उनमें एक गूढसूत्र था, जिसमें गाठ गुप्त थी १। दूसरी समभागवाली यष्टि थी जिसका मूल भाग गुप्त था २। तीसरा लाख से अलक्षित द्वारवाला डिब्बा था ३। मुरुण्ड ने इन तीनों चीजों को अपने निजी व्यक्तियों को बुलाकर दिखलाया परन्तु कोई भी इन के भेद को नहीं जान सका। बाद में कलाचार्य को बुलाकर राजा ने उस से पूछा-हे आर्य! आप इस सूत्र के ग्रन्थिद्वार को जानते हैं। कलाचार्य ने कहा-हां जानता हूं। फिर उस कलाचार्य ने गर्मजल मगवाकर उस सूत्र को उस गरमजल में डाल दिया। गरमजल के सबध से वह निर्मल हो गया। मल रहित होते ही सूत्र का अत और ग्रन्थिभाग ये दोनों दिखलाइ देने लगे। बाद मे उस ने यष्टि को भी जल मे डाल दिया। डालते ही यष्टि का जो मूलभाग था वह जल मे डूब गया। डूबते ही उसको इस बात का

કરતો હતો કોઈ બીજા રાજ્યના રાજાએ તેની પાસે ક્રીડાનિમિત્તે ત્રણ વસ્તુઓ મોકલી (૧) તેમા એક ગૂઢસૂત્ર હતુ, જેમા ગુપ્ત ગાઠ હતી (૨) બીજી સરખા ભાગ વાળી લાકડી હતી જેનો મૂળ ભાગ ગુપ્ત હતો (૩) લાખથી અલક્ષિત દ્વારવાળો ડબ્બો હતો મુરુડે તે ત્રણે ચીજો પોતાના ખાસ માણસોને બોલાવીને બતાવી, પણ કોઈ પણ તેનુ રહસ્ય સમજી શકયુ નહી ત્યાર બાદ કળાચાર્યને બોલાવીને રાજાએ તેમને પૂછયુ, "હે આર્ય! આપ આ સૂત્રના ગ્રન્થિદ્વારને જાણો છો ? કલાચાર્યે કહ્યુ, "હા જાણુ છુ" પછી તે કળાચાર્યે ગરમ પાણી મગાવ્યુ, અને તે સૂત્રને તે ગરમ પાણીમા મૂકયુ ગરમ પાણીના સસંર્ગથી તે સ્વચ્છ થયુ નિર્મળ થતા જ સૂત્રનો અત તથા ગ્રન્થિભાગ એ બન્ને દેખાવા લાગ્યા પછી તેમણે લાકડીને પણ પાણીમા મૂકી મૂકતા જ લાકડીનો જે મૂળ ભાગ હતો તે પાણીમા ડૂબી ગયો ડૂબતા જ તેમને તે વાત સમજાઈ

गलितम् । ततश्च तस्य द्वार प्रकटीभूतम् । ततो राजा तमाचार्यं प्राह-हे आर्य ! दुर्विज्ञेयकिमपिकौतुक भवानपि करोतु येन तत्र प्रेषयामि । आचार्येण काचित् तुम्बी एकस्मिन् प्रदेशे खण्डमेकमपहाय रत्नैर्भृता । तत् खण्ड तथा मुद्रित यथा न केनापि लक्ष्यते । ततो राजा ता तुम्बीं दत्त्वा स्वान् पुरुषान् तत्समीपे प्रेषयति कथयति च-इमा तुम्बीमत्रोटयित्वा रत्नानि ग्रहीतव्यानीति । ते पुरुषास्ता तुम्बीमादाय तत्र गत्वा तस्मै ता समर्प्य तथैव ब्रुवन्ति-तत्रस्था राजपुरुषा बहुशः प्रयत्ने कृतेऽपि तथा कर्तुमसमर्था अभूवन् । इयमाचार्यस्य विनयजा बुद्धिः ।

॥ इति नवमो ग्रन्थिदृष्टान्तः ॥ ९ ॥

पता पड गया कि यष्टि का यह मूलभाग है। और इसी में गांठ है। इसी तरह समुद्गक-डिब्बे को भी गरमजल मे डालकर कलाचार्य ने उसके द्वार का पता लगा लिया। कारण गरमजल में डालते ही उस के ऊपर लिप्त हुई लाख पिघलकर दूर हो गई थी। कलाचार्य की इस अभिज्ञता से राजा वडा प्रसन्न हुआ। उसने कलाचार्य से कहा-आर्य। तुम भी दुर्विज्ञेय कुछ कौतुक करो कि जिस को हम भी उस राजा के पास भेज सके। राजा की बात सुनकर कलाचार्य ने एक तुंबी ली और उस का एक टुकडा अलग कर उस मे रत्न भर दिये और उस खड को इस प्रकार चिपका दिया कि जिस से उसका सधिभाग किसी को भी ज्ञात न हो सके। बाद में राजा ने इस तुंबी को अपने कर्मचारियों को देकर उन से कहा-यह तुंबी उस राजा के पास ले जाओ और उन्हे दे कर कहना कि इसको विना तोडे ही इस मे से आप रत्न निकाल लो। राजा की आज्ञा-

ગઈ કે લાકડીનો આ મૂળ ભાગ છે અને એમાજ ગાઠ છે એજ રીતે ડબ્બાને પણ ગરમ પાણીમા મૂકીને કલાચાર્યે તેનુ દ્વાર પણ ગોતી કાઢ્યુ કારણ કે ગરમ પાણીમા નાખતા જ તેના ઉપર જે લાખ હતી તે પીગળીને દૂર થઈ ગઈ કલાચાર્યની આ પ્રકારની બુદ્ધિથી રાજા ઘણો ખુશી થયો તેણે કલાચાર્યને કહ્યુ, “આર્ય ! તમે પણ એવુ કઈ દુર્વિજ્ઞેય કૌતુક કરો કે જેને અમે પણ તે રાજા પાસે મોકલી શકીએ ” રાજાની વાત સાભળીને કળાચાર્યે એક તુબડી લીધી, અને તેનો એક ટુકડો જુદો કરીને તેમા રત્ન ભરી દીધા અને પછી તે ટુકડાને તેના પર એવી રીતે ચોટાડી દીધો કે તેનો સાધો કોઈને પણ જડી શકે નહી પછી રાજાએ તે તુબડી પોતાના સેવકોને આપીને કહ્યુ, “આ તુબડી તે રાજા પાસે લઈ જાવ, અને તેમને આ આપીને કહેજો કે તેને તોડયા વિના તેની અદરથી રત્નો કાઢી લો રાજાની આજ્ઞાનુસાર તે માણસો તે

अथ दशमोऽगददृष्टान्तः—

कस्यचिद्राज्ञः सैन्यं शत्रुभूपेन विषप्रयोगेण मूर्च्छितं कृतम्। तादृशीं स्वसैन्यस्थितिं विलोक्य राजा वैद्यमाहूय वदति-प्रचुरं मम सैन्यं परचक्रेण विषाक्रान्तं कृतं तत्कथमेतत् प्रचुरं मम सैन्यं निर्विषं भवेत्?। वैद्येनोक्तम्-सर्वं स्वल्पेनैव कालेन नैरुज्यं प्राप्स्यति। ततो वैद्यः स्तोकमौषधमानीय राजानं दर्शयति। राजा

नुसार वे पुरुष उस तुंबी को लेकर उस राजा के पास पहूँचे और जैसा राजा ने उन से कहने को कहा था वैसा ही उन्हों ने वहा जाकर कहा। उस राजा ने अपने राजपुरुषों को उस समय बुलाया और तुंबी देकर कहा-कि विना फोडे इस में से रत्नो को बाहर निकालो। राजपुरुषों ने अनेक प्रकार के प्रयत्न किये परन्तु वे उस में से रत्न नहीं निकाल सके।

यह आचार्य की विनयजा बुद्धि का नौवा उदाहरण हुआ॥९॥

दसवा अगददृष्टान्त-

किसी एक राजा की सेना को उस से किसी विपक्षी राजाने विषप्रयोग द्वारा मूर्च्छित कर दिया था। अपनी सेना की इस स्थिति से चिन्तित होकर राजा ने उसी समय वैद्य को बुलाकर कहा-वैद्यजी! मेरा प्रचुर सैन्य परचक्र ने (शत्रु की सेना ने) विषप्रयोग द्वारा मूर्च्छित कर दिया है तो अब आप बतलाईये-यह कैसे सचेत हो सकता है। राजा की बात सुनकर वैद्य ने कहा आप चिन्ता न कीजिये बहुत जल्दी आपका यह सैन्य ठीक हो जावेगा। ऐसा कहकर उसने राजा को थोडी सी औषधी लाकरके दिखलाई।

तुंબડી લઈને તે રાજા પાસે પહોચ્યા, અને રાજાએ જે પ્રમાણે કહેવાની સૂચના આપી હતી તે પ્રમાણે ત્યા જઈને કહ્યુ તે રાજાએ તેજ સમયે પોતાના રાજપુરુષોને બોલાવ્યા અને તુંબડી આપીને કહ્યુ કે આને કાપ્યા વિના તેમાથી રત્નો બહાર કાઢી દો રાજપુરુષોએ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કર્યા પણ તેઓ તેમાથી રત્નો કાઢી શકયા નહી

॥ આ આચાર્યની વૈનયિકીબુદ્ધિનુ નવમુ ઉદાહરણ ॥ ૯ ॥

દસમુ અગદ (ઔષધ) દષ્ટાંત–

કોઈ એક રાજાની સેનાને તેના દુશ્મન રાજાએ વિષપ્રયોગ દ્વારા મૂર્છિત કરી નાખી હતી પોતાની સેનાની એ હાલતથી ચિન્તાતુર થઈને રાજાએ એજ સમયે વૈદ્યને બોલાવીને કહ્યુ, “વૈદ્યજી! મારા આખા સૈન્યને દુશ્મનની સેનાએ વિષપ્રયોગ દ્વારા મૂર્છિત કરી નાખ્યુ છે, તો આપ બતાવો કે આ લોકો કેવી રીતે સચેત થશે?” રાજાની વાત સાભળીને વૈદ્યે કહ્યુ, “આપ ચિન્તા ન કરો ઘણુ જલદી આપનુ સૈન્ય સારૂ થઈ જશે” એવુ કહીને તેણે રાજાને થોડી

च स्तोकमौषधं दृष्ट्वा तदुपरि कोपं कृतवान्। वैद्यो वदति-महाराज! इदं लक्षारोग्यप्रदमौषधमस्ति, अल्पं दृष्ट्वा भवान् कोपं मा करोतु। राजा पृच्छति-कथमेतन्निश्चेतव्यम्? वैद्यः प्राह-राजन्! आनाय्यतां कोऽपि विषाक्रान्तः। राज्ञा तादृशो हस्ती दर्शितः। ततो वैद्यो हस्तिनः पुच्छदेशे वालमेकमुत्पाट्य तदीयरन्ध्रे तदौषधं सचारितम्। तेन सहस्ती स्वस्थो जातः वैद्यो वदति-राजन्। हस्ती नैरुज्यं प्राप्तः। एवमेतदौषधं लक्षारोग्यप्रदम्। हस्तिनि स्वस्थे जाते सति राजा शान्तचेतसा वैद्यं वदति-करोत्वेवम् वैद्येन तदौषधप्रयोगः सैन्ये सचारितः। जातं तत्प्रचुरमपि सैन्यं निर्विषम्। राजा वैद्यं प्रति संतुष्टो जातः। इति वैद्यस्य विनयजा बुद्धिः।

॥ इति दशमोऽगददृष्टान्तः ॥ १० ॥

थोडी औषधी देखकर राजा को वैद्य के प्रति क्रोध का आवेग जग गया। वैद्य ने यह देखकर राजा से उसी समय कहा-महाराज! इतनी भी यह औषधी एक लाख आदमियों को आरोग्य प्रदान करने वाली है, आप इसको थोडी सी जानकर कोप न कीजिये। वैद्य की इस बात का विश्वास न करते हुए राजा ने उससे कहा-इस बात का निश्चय कैसे किया जावे?। वैद्य ने कहा महाराज! आप किसी विषाक्रान्त प्राणी को मंगवाईये। राजा ने वैसा ही किया-एक हाथी जो विष की वेदना से मूर्च्छित था दिखलाया वैद्य ने उसी समय उसकी पूंछ का एक बाल निकाला और उस स्थान मे उस औषधि को रख दिया। थोडी देर बाद वह हाथी मूर्च्छा से रहित होकर स्वस्थ हो गया। वैद्य ने कहा-महाराज! देखिये इस औषधि का कितना प्रभाव है? जो थोडी ही देर में हस्ती मूर्च्छा से रहित हो गया है। इसी तरह यह औषधी एक लाख प्राणियों को

સરખી દવા લાવી બતાવી થોડી દવા જોઈને રાજાને વૈદ્ય પ્રત્યે ક્રોધનો આવેગ આવી ગયો, વૈદ્યે તે જોઈને તેજ વખતે રાજાને કહ્યું "આટલી જ ઔષધિ લાખ માણસોને આરોગ્ય દેનારી છે તેનું થોડું પ્રમાણ જોઈને આપ ગુસ્સો ન કરશો વૈદ્યની આ વાત પર વિશ્વાસ ન મૂકતા રાજાએ કહ્યું, 'એ વાતની ખાતરી કેવી રીતે થાય?" વૈદ્યે કહ્યું, "આપ ઝેરનો ભોગ બનેલ કોઈ પ્રાણીને બતાવો" રાજાએ એવું જ કર્યું-એક હાથી કે જે વિષની વેદનાથી મૂર્છિત હતો તે બતાવ્યો વૈદ્યે તરત જ તેની પૂંછડીમાંથી એક વાળ ખેંચી કાઢયો અને તે સ્થાને તે ઔષધિને મૂકી થોડી જ વારમાં તે હાથીની મૂર્છા વળી અને તે સ્વસ્થ થઈ ગયો વૈદ્યે કહ્યું, "મહારાજ! જુવો આ ઔષધિનો કેટલો પ્રભાવ છે, કે થોડી જ વારમાં હાથી મૂર્છાથી રહિત થઈ ગયો એજ પ્રમાણે આ ઔષધિ એક લાખ માણસોને આરોગ્ય અર્પી શકે છે" રાજાએ હાથીને સ્વસ્થ

रथिकदृष्टान्तो—गणिकादृष्टान्तश्च वैनयिक्युद्देशकस्थो द्वादशश्च दृष्टान्तः क्रमेण बोध्यः। स्थूलभद्रकथानके रथिकस्य यत् सहकारफलगुच्छत्रोटनम्, यच्च गणिकायाः सर्षपराशेरुपरि नर्तनं, ते द्वे अपि वैनयिकी बुद्धिफले ॥

अथ त्रयोदशः शाटिकादिदृष्टान्तः—

एकः कलाचार्यो राजकुमारान् शिक्षयति। राजकुमारा अपि बहुमूल्यद्रव्यैः

आरोग्य प्रदान कर सकती है। राजा ने सेना को स्वस्थ देखकर शान्त चित्त हो वैद्य से कहा—अच्छा आप इस औषधि का प्रयोग सैन्यजनों को स्वस्थ करने के लिये कीजिये। मेरी तरफ से आपको आज्ञा है। राजा की आज्ञा पाते ही वैद्यने उस औषधि का प्रयोग सैन्य को स्वस्थ करने के लिये किया तो वह समस्त मूर्च्छित हुआ सैन्य स्वस्थ हो गया। राजा वैद्य की इस चिकित्सा से बड़ा प्रसन्न हुआ ॥ १० ॥

॥ यह दसवा अगददृष्टान्त हुआ ॥ १० ॥

इसी तरह रथिक दृष्टान्त और गणिका का दृष्टान्त ये वैनयिक बुद्धि के ग्यारहवें एवं बारहवें दृष्टान्त हैं। स्थूलभद्र की कथा में ये दोनों दृष्टान्त लिखे हुए हैं। रथिक ने जो आम्र के फल के गुच्छों को तोड़ा है, तथा सरसों की राशि के ऊपर जो वेश्या ने नृत्य किया है ये दोनों बातें वैनयिक बुद्धि के फल हैं ॥ ११-१२ ॥

॥ यह ग्यारवा रथिकदृष्टान्त, बारहवाँ वेश्यादृष्टान्त हुआ ॥ ११-१२ ॥

तेरहवा शाटिकादिदृष्टान्त—

एक कलाचार्य राजकुमारों को पढ़ाता था। राजकुमार भी उसका

થયેલો જોઈને શાંત ચિત્ત થઈને તે વૈદ્યને કહ્યું, "સારૂ, આપ આ ઔષધિનો ઉપયોગ સૈનિકોને સ્વસ્થ કરવા માટે કરો આપને મારો તે આદેશ છે" રાજાનો આદેશ મળતા જ વૈદ્યે તે ઔષધિનો પ્રયોગ મૂર્છિત સૈન્યને સ્વસ્થ કરવા માટે કર્યો ત્યારે તે આખુ મૂર્છિત થયેલુ સૈન્ય સ્વસ્થ થયુ રાજા વૈદ્યની આ ચિકિત્સાથી ઘણો ખુશી થયો ॥ ૧૦ ॥

॥ આ દસમુ અગદદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥૧૦॥

એજ પ્રમાણે રથિકદૃષ્ટાંત અને ગણિકાદૃષ્ટાંત તે વૈનયિક બુદ્ધિના અગીયારમા અને બારમા દૃષ્ટાંત છે સ્થૂલભદ્રની કથામા તે બન્ને દૃષ્ટાંતો લખેલા છે રથિકે જે આમ્રફળના ગુચ્છાઓને તોડયા છે, તથા સરસવના ઢગલા પર વેશ્યાએ જે નૃત્ય કર્યું છે તે બન્ને વાતો વૈનયિકબુદ્ધિનુ ફળ છે ॥ ૧૧-૧૨ ॥

॥ આ અગીયારમુ રથિકદૃષ્ટાંત, અને બારમુ વેશ્યાદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૧-૧૨ ॥

તેરમુ શાટિકાદિદૃષ્ટાંત-

એક કલાચાર્ય રાજકુમારોને ભણાવતા હતા રાજકુમારો પણ વખતો

समये समये कलाचार्य सम्मानयति । कलाचार्यो मम पुत्रेभ्यो बहुमूल्यानि द्रव्यानि गृहीतवानिति ज्ञात्वा राजाकोपवशात् त कलाचार्यं हन्तुमिच्छति । राजकुमारैरिदं वृत्त कथचिद् ज्ञातम् । तैश्चिन्तितम्—आचार्योऽप्यस्माक पिताऽस्ति । अतोऽस्माभि केनाप्युपायेन स रक्षणीयः । तस्मिन्नेव आचार्यो भोजनार्थमागतः, स्नान कृत्वा परिधानार्थं स्वशाटिका याचते । राजकुमाराः—शुष्का शाटिका विदित्वाऽपि स्नानशाटी आर्द्राऽस्तीत्युक्तवन्तः, तथा द्वारस्य समीपे लघु तृण स्थापयित्वा प्रोक्तवन्तः—तृणमिद दीर्घमस्ति । एवमेव क्रौञ्चनामा शिष्यः पूर्वं कलाचार्यस्य दक्षिणतः प्रदक्षिणा कर्तुमर्हति, किं तु इदानीं स वामभागेन प्रदक्षिणां करोति । एव कुमाराणामार्द्रशाटी

समय २ पर बहु मूल्य द्रव्यों से सत्कृत किया करते थे । राजा को जब यह बात ज्ञात हुई कि कलाचार्य मेरे पुत्रों से बहुमूल्य वस्तुओं को लेता रहता है तो राजा ने कलाचार्य को मारने का विचार किया । राजकुमारों को अपने पिता का यह कुविचार जब किसी तरह से मालूम पड गया तो उन्हों ने सोचा—आचार्य भी तो हमारे पिता हैं अत' हमे उन की रक्षा किसी न किसी उपाय द्वारा अवश्य करनी चाहिये । वे ऐसा विचार कर ही रहे थे कि इतने मे उसी समय कलाचार्य भी वहा भोजन करने के लिये आये । आते ही कलाचार्य स्नान कर के पहिरने के लिये राजकुमारों से धोती मागी तो उन राजकुमारों ने सूखी धोती को गीली बतलाया । तथा द्वार के पास लघु तृण रखकर उसको दीर्घ (बडा) बतलाया । तथा इन शिष्यों में जो क्रौंच नाम का शिष्य था कि जो पहिले इन की प्रदक्षिणा दक्षिण भाग से किया करता था उसने वाम भाग से प्रदक्षिणा

વખત બહુ મૂલ્ય દ્રવ્યોથી તેમનો સત્કાર કરતા હતા રાજાને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી કે કલાચાર્ય મારા પુત્રો પાસેથી બહુ મૂલ્ય ચીજો મેળવે છે, ત્યારે રાજાએ કલાચાર્યને મારવાનો વિચાર કર્યો રાજકુમારોને પોતાના પિતાનો તે કુવિચાર જ્યારે કોઈ પણ રીતે જાણવામા આવ્યો ત્યારે તેમણે વિચાર્યું—આચાર્ય પણ આપણા પિતા સમાન છે, તેથી આપણે કોઈ પણ ઉપાયે અવશ્ય તેમનુ રક્ષણ કરવુ જોઈએ તેઓ આવો વિચાર કરી રહ્યા હતા કે એવામા કલાચાર્ય પણ ભોજન કરવા માટે ત્યા આવ્યા આવતા જ કલાચાર્યે સ્નાન કરીને પહેરવા માટે રાજકુમારો પાસે ધોતી માગી ત્યારે તે રાજકુમારોએ સૂકી ધોતીને ભીની બતાવી, તથા દ્વારની પાસે લઘુ તૃણ રાખીને તેને દીર્ઘ (મોટું) બતાવ્યુ તથા તે શિષ્યોમા જે ક્રૌંચ નામનો શિષ્ય હતો કે જે પહેલા તેમની પ્રદક્ષિણા જમણી બાજુથી કર્યા કરતો હતો તેણે ડાબી બાજુથી પ્રદક્ષિણા કરવા માડી આ પ્રમાણેના કુમારોના આચરણથી

कथनेन तृणस्य दीर्घत्वकथनेन क्रौञ्चस्य वामभ्रमणेन च कलाचार्यो ज्ञातवान्-सर्वे मम विरुद्धाः सन्ति, केवलं कुमारा एव भक्तिं विज्ञापयन्ति । एवं विचिन्त्य कलाचार्यो नृपेणालक्षितः सन् नगराद्बहिर्निर्गतवान् । इथं सङ्केतदानेनाचार्यस्य, सङ्केतद्वारा कलाचार्यस्य हित संपादनेन कुमाराणां च वैनयिकी बुद्धिः । शाटिका शब्देनात्र धौतवस्त्रं गृह्यते ।

॥ इति त्रयोदशः शाटिकादिदृष्टान्तः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशो नीव्रोदकदृष्टान्तः—

नीव्रोदकम्—गृहच्छादन प्रान्तपतितं जलम् । काचिद् वणिजोभार्या चिर प्रोषिते भर्तरि दास्यै निजभावं निवेदयति । आनय कमपि पुरुषम् ' इति । ततस्तया

देना प्रारभ किया । इस तरह कुमारों के इस आचरण से आचार्य ने यह समझ लिया कि इस समय मुझ से सब विरुद्ध हैं, केवल कुमार ही मुझ में अपनी भक्ति प्रदर्शित कर रहे हैं । इस तरह विचार कर वह कलाचार्य राजा से अलक्षित होकर वहां से बाहिर चला गया इस प्रकार आचार्य ने साकेत द्वारा जो अपनी व अपने द्रव्य की रक्षा की वह वैनयिकी बुद्धि का ही परिणाम है । तथा शिष्यों का जो कलाचार्य द्वारा हित संपादन हुआ उस से जो उन में बुद्धि उद्भूत हुई वह भी इसी वैनयिकी बुद्धि का फल है ॥ १३ ॥

॥ यह तेरहवा शाटिकादिदृष्टान्त हुआ ॥ १३ ॥

चौदवा नीव्रोदकदृष्टान्त—

एक वणिक् था । वह अपनी पत्नी को घर पर छोडकर प्रायः परदेश में ही रहता था । एक दिन की बात है कि उसकी पत्नी ने काम व्यथा से व्यथित होकर अपनी दासी से कहा कि तू किसी पुरुष को ले आ ।

આચાર્યે તે સમજી લીધુ કે અત્યારે બધા મારી વિરૂદ્ધ છે, ફક્ત કુમારો જ મારા ઉપરનો તેમનો ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે કલાચાર્ય રાજાની નજરે પડયા વિના ત્યાથી બહાર ચાલ્યા ગયા આ પ્રમાણે આચાર્યે સકેત દ્વારા પોતાની તથા દ્રવ્યની જે રક્ષા કરી તે વૈનયિકબુદ્ધિનુ જ પરિણામ હતુ તથા શિષ્યોનુ કલાચાર્ય દ્વારા જે હિત સપાદન થયુ તે કારણે તેમનામા બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ તે પણ એજ વૈનયિકીબુદ્ધિનુ ફળ હતુ ॥૧॥

॥ આ તેરમુ શાટિકાદિદૃષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૩ ॥

ચૌદમુ નીવ્રોદકદૃષ્ટાત—

એક વણિક હતો તે પોતાની પત્નીને ઘેર મુકી જઈને સામાન્ય રીતે પરદેશમા જ વસતો હતો એક દિવસે તેની પત્નીએ કામવ્યથાથી વ્યાકુળ થઈને પોતાની દાસીને કહ્યુ કે તુ કોઈ પણ પુરુષને બોલાવી લાવ દાસીએ

समानीतः। ततो नापितेन तस्य नखकृन्तनादिकं तथा कारितम्। रात्रौ च तौ द्वावपि संभोगार्थं द्वितीयभूमिकामारूढवन्तौ। मेघश्च वृष्टिं कर्तुमारब्धवान्। ततस्तेन पिपासाऽऽव्याकुलेन पुरुषेण नीव्रोदकं पीतम्। ततश्च त्वग्विषभुजङ्गसंस्पृष्ट तज्जलपानेन स मृतः। ततस्तया वणिग्भार्यया रात्रिपश्चिमयाम एव शून्य देवालये मोचितः। प्रभाते दण्डधराः पाशधराश्च राजपुरुषास्त मृतकं दृष्टवन्तः। तस्य नखादिकर्म दृष्ट्वा ते नापितान् पृष्टवन्तः, अस्यकेनेदं नखकृन्तनं क्षौरकर्म च कृतम्।

दासी ने ऐसा ही किया। वह किसी पुरुष को ले आई। वणिक की पत्नी ने एक नाई को बुलवाकर उससे उनके नख केश कटवाना आदि करवाया। रात का जब समय आया तो वे दोनों मकान के ऊपर के भवन में गये। उस समय आकाश में मेघ घिरा हुआ था। धीरे २ पानी बरसाना प्रारंभ हुआ। उस पुरुष को प्यास लगी हुई थी अतः उस ने नीव्रोदक नेवा का जल-पी लिया। वह जल त्वग्विष जिस की चमडी में विष भरा हुआ था ऐसा सर्प के शरीर से छुआ हुआ आया था, इसलिये पीने के कुछ ही देर बाद उस की मृत्यु हो गई। उस को मरा हुआ देखकर वणिक भार्या को बडी चिन्ता हुई। उस ने रात्रि के पिछले पहर में उस मृतक शरीर को किसी शून्य देवालय में रखवा दिया। प्रभात होते ही राजपुरुषो ने इस मृतक शरीर को ज्यों ही देखा तो उस के ताजे नखकृन्तन आदि चिह्नों को देखकर उन्हों ने वहा के नाइयों को बुलवाकर पूछा कि कहो इस का नखकृन्तन तथा क्षौरकर्म तुम लोगों में से किस ने

પ્રમાણે જ કર્યું તે કોઈ પુરુષને લઈ આવી વણિકની પત્નીએ એક હજામને બોલાવીને તેના નખ, વાળ વગેરે કપાવ્યા રાત્રિ પડતા તેઓ બન્ને મકાનને ઉપરને માળે ગયા ત્યારે આકાશમા વાદળા છવાયેલા હતા ધીરે ધીરે વરસાદ વરસવો શરૂ થયો ત્યારે તે પુરુષને તરસ લાગી હતી તેથી તેણે નીવ્રોદક (નેવામાથી પડતુ પાણી) પી લીધુ તે પાણી ત્વગ્વિષ-જેની ચામડીમા વિષ ભરેલુ હોય એવા સર્પના શરીરને સ્પર્શીને આવ્યુ હતું, તેથી તે પીધા પછી થોડીજ વારમા મૃત્યુ પામ્યો તેને મૃત્યુ પામેલ જોઈને વણિકની પત્નીને ભારે ચિન્તા થઈ તેણે રાત્રિને પાછળે પ્રહરે તે મૃતદેહને કોઈ ખાલી દેવાલયમા મૂકાવી દીધુ સવાર પડતા જ રાજપુરુષોએ જેવુ તે મૃતદેહ જોયુ કે તેના નખ કપાવ્યા આદિના તાજા નિશાન જોઈને તેમણે ત્યાના હજામોને બોલાવીને પૂછ્યુ, "કહો આના નખ કાપવાનુ તથા વાળ કાપવાનુ કામ તમારામાથી કોણે

कथनेन तणस्य दीर्घत्वकथनेन कौशस्य वामभ्रमणेन च कलाचार्यो ज्ञातवान्-सर्वे मम विरुद्धाः सन्ति, केवल कुमारा एव भक्तिं विज्ञापयन्ति । एवं विचिन्त्य कलाचार्यो नृपेणालक्षितः सन् नगराद्बहिर्गतवान । इत्थं संकेतज्ञानेनाचार्यस्य, संकेतद्वारा कलाचार्यस्य हित संपादनेन कुमाराणां च वैनयिकी बुद्धि । शाटिका शब्देनात्र धौतवस्त्र गृह्यते ।

॥ इति त्रयोदश शाटिकादिदृष्टान्तः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशो नीव्रोदकदृष्टान्तः—

नीव्रोदकम्—गृहच्छादन प्रान्तपतित जलम् । काचिद् वणिजोभार्या चिर प्रोपिते भर्तरि दास्यै निजभाव निवेदयति । आनय कमपि पुरुषम् ' इति । ततस्तया

देना प्रारम्भ किया । इस तरह कुमारों के इस आचरण से आचार्य ने यह समझ लिया कि इस समय मुझ से सब विरुद्ध हैं, केवल कुमार ही मुझ में अपनी भक्ति प्रदर्शित कर रहे हैं । इस तरह विचार कर वह कलाचार्य राजा से अलक्षित होकर वहां से बाहिर चला गया इस प्रकार आचार्य ने संकेत द्वारा जो अपनी व अपने द्रव्य की रक्षा की वह वैनयिकी बुद्धि का ही परिणाम है । तथा शिष्यो का जो कलाचार्य द्वारा हित संपादन हुआ उस से जो उन मे बुद्धि उद्भूत हुई वह भी इसी वैनयिकी बुद्धि का फल है ॥ १३ ॥

॥ यह तेरहवा शाटिकादिदृष्टान्त हुआ ॥ १३ ॥

चौदवा नीव्रोदकदृष्टान्त—

एक वणिक् था । वह अपनी पत्नी को घर पर छोडकर प्रायः परदेश में ही रहता था । एक दिन की बात है कि उसकी पत्नी ने काम व्यथा से व्यथित होकर अपनी दासी से कहा कि तू किसी पुरुष को ले आ ।

આચાર્યે તે સમજી લીધુ કે અત્યારે બધા મારી વિરૂદ્ધ છે, ફક્ત કુમારો જ મારા ઉપરનો તેમનો ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે કલાચાર્ય રાજાની નજરે પડયા વિના ત્યાથી બહાર ચાલ્યા ગયા આ પ્રમાણે આચાર્યે સંકેત દ્વારા પોતાની તથા દ્રવ્યની જે રક્ષા કરી તે વૈનયિકબુદ્ધિનુ જ પરિણામ હતુ તથા શિષ્યોનુ કલાચાર્ય દ્વારા જે હિત સંપાદન થયુ તે કારણે તેમનામા બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ તે પણ એજ વૈનયિકીબુદ્ધિનુ ફળ હતુ ॥૧॥

॥ આ તેરમુ શાટિકાદિદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૩ ॥

ચૌદમુ નીવ્રોદકદૃષ્ટાંત—

એક વણિક હતો તે પોતાની પત્નીને ઘેર મુકી જઈને સામાન્ય રીતે પરદેશમા જ વસતો હતો એક દિવસે તેની પત્નીએ કામવ્યથાથી વ્યાકુળ થઈને પોતાની દાસીને કહ્યુ કે તુ કોઈ પણ પુરુષને બોલાવી લાવ દાસીએ

समानीतः । ततो नापितेन तस्य नखकृन्तनादिक तया कारितम् । रात्रौ च तौ द्वावपि सभोगार्थं द्वितीयभूमिकामारूढवन्तौ । मेघश्च वृष्टिं कर्तुमारब्धवान् । ततस्तेन पिपासाव्याकुलेन पुरुषेण नीव्रोदक पीतम् । ततश्च त्वग्विषभुजङ्गसस्पृष्ट तज्जलपानेन स मृतः । ततस्तया वणिग्भार्यया रात्रिपश्चिमयाम एव शून्य देवालये मोचितः । प्रभाते दण्डधराः पाशधराश्च राजपुरुषास्त मृतक दृष्टवन्तः । तस्य नखादिकर्म दृष्ट्वा ते नापितान् पृष्टवन्त', अस्यकेनेद नखकृन्तन क्षौरकर्म च कृतम् ।

दासी ने ऐसा ही किया। वह किसी पुरुष को ले आई। वणिक् की पत्नी ने एक नाई को बुलवाकर उससे उनके नख केश कटवाना आदि करवाया। रात का जब समय आया तो वे दोनों मकान के ऊपर के भवन में गये। उस समय आकाश में मेघ घिरा हुआ था। धीरे २ पानी बरसाना प्रारभ हुआ। उस पुरुष को प्यास लगी हुई थी अतः उस ने नीव्रोदक नेवा का जल-पी लिया। वह जल त्वग्विष जिस की चमडी में विष भरा हुआ था ऐसा सर्प के शरीर से छुआ हुआ आया था, इसलिये पीने के कुछ ही देर बाद उस की मृत्यु हो गई। उस को मरा हुआ देखकर वणिक भार्या को बडी चिन्ता हुई। उस ने रात्रि के पिछले पहर में उस मृतक शरीर को किसी शून्य देवालय में रखवा दिया। प्रभात होते ही राजपुरुषों ने इस मृतक शरीर को ज्यों ही देखा तो उस के ताजे नखकृन्तन आदि चिह्नों को देखकर उन्हों ने वहां के नाईयों को बुलवाकर पूछा कि कहो इस का नखकृन्तन तथा क्षौरकर्म तुम लोगों में से किस ने

પ્રમાણે જ કર્યું તે કોઈ પુરુષને લઈ આવી વણિકની પત્નીએ એક હજામને બોલાવીને તેના નખ, વાળ વગેરે કપાવ્યા રાત્રિ પડતા તેઓ બન્ને મકાનને ઉપરને માળે ગયા ત્યારે આકાશમા વાદળા છવાયેલા હતા ધીરે ધીરે વરસાદ વરસવો શરૂ થયો ત્યારે તે પુરુષને તરસ લાગી હતી તેથી તેણે નીવ્રોદક (નેવામાથી પડતુ પાણી) પી લીધુ તે પાણી ત્વગ્વિષ-જેની ચામડીમા વિષ ભરેલુ હોય એવા સર્પના શરીરને સ્પર્શીને આવ્યુ હતુ, તેથી તે પીધા પછી થોડીજ વારમા મૃત્યુ પામ્યો તેને મૃત્યુ પામેલ જોઈને વણિકની પત્નીને ભારે ચિન્તા થઈ તેણે રાત્રિને પાછળે પ્રહરે તે મૃતદેહને કોઈ ખાલી દેવાલયમા મૂકાવી દીધુ સવાર પડતા જ રાજપુરુષોએ જેવુ તે મૃતદેહ જોયુ કે તેના નખ કપાવ્યા આદિના તાજા નિશાન જોઈને તેમણે ત્યાના હજામોને બોલાવીને પૂછ્યુ, "કહો આના નખ કાપવાનુ તથા વાળ કાપવાનુ કામ તમારામાથી કોણે

पथनेन तृणस्य दीर्घत्वकथनेन क्रौञ्चस्य वामभ्रमणेन च कलाचार्यो ज्ञातवान्-सर्वे मम विरुद्धाः सन्ति, केवलं कुमारा एव भक्तिं विज्ञापयन्ति । एवं विचिन्त्य कलाचार्यो नृपेणालक्षितः सन् नगराद्बहिर्गतवान् । इय संकेतज्ञानेनाचार्यस्य, संकेतद्वारा कलाचार्यस्य हित संपादनेन कुमाराणां च वैनयिकी बुद्धिः । शाटिका शब्देनात्र धोतवस्त्र गृह्यते ।

॥ इति त्रयोदशः शाटिकादिदृष्टान्तः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशो नीव्रोदकदृष्टान्तः—

नीव्रोदकम्—गृहच्छादन प्रान्तपतित जलम् । काचिद् वणिजोभार्या चिर प्रोषिते भर्तरि दास्यै निजभाव निवेदयति । आनय कमपि पुरुषम् 'इति । ततस्तया

देना प्रारम्भ किया । इस तरह कुमारों के इस आचरण से आचार्य ने यह समझ लिया कि इस समय मुझ से सब विरुद्ध हैं, केवल कुमार ही मुझ में अपनी भक्ति प्रदर्शित कर रहे हैं । इस तरह विचार कर वह कलाचार्य राजा से अलक्षित होकर वहां से बाहिर चला गया इस प्रकार आचार्य ने संकेत द्वारा जो अपनी व अपने द्रव्य की रक्षा की वह वैनयिकी बुद्धि का ही परिणाम है । तथा शिष्यों का जो कलाचार्य द्वारा हित संपादन हुआ उस से जो उन मे बुद्धि उद्‌भूत हुई वह भी इसी वैनयिकी बुद्धि का फल है ॥ १३ ॥

॥ यह तेरहवा शाटिकादिदृष्टान्त हुआ ॥ १३ ॥

चौदवा नीव्रोदकदृष्टान्त—

एक वणिक् था । वह अपनी पत्नी को घर पर छोडकर प्रायः परदेश मे ही रहता था । एक दिन की बात है कि उसकी पत्नी ने काम व्यथा से व्यथित होकर अपनी दासी से कहा कि तू किसी पुरुष को ले आ ।

આચાર્યે તે સમજી લીધુ કે અત્યારે બધા મારી વિરૂદ્ધ છે, ફક્ત કુમારો જ મારા ઉપરનો તેમનો ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે કલાચાર્ય રાજાની નજરે પડયા વિના ત્યાથી બહાર ચાલ્યા ગયા આ પ્રમાણે આચાર્યે સંકેત દ્વારા પોતાની તથા દ્રવ્યની જે રક્ષા કરી તે વૈનયિકબુદ્ધિનુ જ પરિણામ હતુ તથા શિષ્યોનુ કલાચાર્ય દ્વારા જે હિત સપાદન થયુ તે કારણે તેમનામા બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ તે પણ એજ વૈનયિકીબુદ્ધિનુ ફળ હતુ ॥૧॥

॥ આ તેરમુ શાટિકાદિદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૩ ॥

ચૌદમુ નીવ્રોદકદૃષ્ટાંત—

એક વણિક હતો તે પોતાની પત્નીને ઘેર મુકી જઈને સામાન્ય રીતે પરદેશમા જ વસતો હતો એક દિવસે તેની પત્નીએ કામવ્યથાથી વ્યાકુળ થઈને પોતાની દાસીને કહ્યુ કે તુ કોઈ પણ પુરુષને બોલાવી લાવ દાસીએ

सुहृद् भुञ्जान आसीत्, अतोऽसौ वृषभस्य समीपे न गतः, किं तु वृषभ दृष्टवान्, अतः स दरिद्र पुरुषो मित्रमनुक्त्वा गृह गतः। स्वामिनोऽनवधानेन वृषभस्तदालयाद् वहिर्निर्गतः। त चौरा अपहृत्य नीतवन्तः।

वृषभस्वामी स्वालये वृषभमनालोक्य दरिद्र पुरुषस्य गृह गत्वा तस्माद् याचते —यो मम वृषभस्त्वया समानीतस्त वृषभ देहि। चौरैरपहृतत्वात् स वृषभस्तेन कथ देयः स्यात्। ततोऽसौ दरिद्र पुरुष न्यायालये नेतु प्रवृत्तः ?।

गया था तो उस समय उस का मित्र भोजन कर रहा था, इसलिये उन बैलों के पास वह नही आसका, पर बैलों को उस ने आया हुआ अवश्य देख लिया था, अतः मित्र से वह दरिद्र व्यक्ति विना कुछ कहे सुने ही अपने घर पर चला आया। वहा बैल अपने स्वामी की असावधानी से घर से बाहर निकल गये। अरक्षित स्थिति में उन बैलों को देखकर चौर न जाने उन्हें कहा ले गये। जब बैलों के मालिक ने बैलो को ठाण मे नही देखा तो वह भगकर अपने दरिद्र मित्र के घर पहुँचा। वहां जाकर उसने उस दरिद्र मित्र से बैलों की माग की। कहा जो तुम बैल मेरे वहाँ से लाये थे वे दो। मित्र ने सुनकर कहा—बैल तुम्हारे घर पहुँचा दिये हैं। परन्तु मित्र ने उस की नही मानी और बैलों को ढूढकर लाने की बात उससे कही। उस ने बैलो की खोज की तो वे उस को नही मिले, उन्हे तो चौर ले गये थे, इसलिये परस्पर मे इन दोनो मे झगडा हो गया। अन्त मे बैलों के मालिक ने उसको कचहरी मे न्याय प्राप्त करने की

મિત્રને ઘેર આવ્યો. જ્યારે તે એ બળદોને લઈને આવ્યો ત્યારે તેનો મિત્ર ભોજન કરતો હતો, તેથી તે એ બળદોની પાસે આવી શકયો નહી પણ તેણે બળદોને આવતા અવશ્ય જોયા હતા, તેથી તે ગરીબ આદમી મિત્રને કંઈપણ કહ્યા વિના પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો હવે એવુ બન્યુ કે તે બળદો પોતાના માલિકની બેકાળજીથી બહાર ચાલ્યા ગયા તે બળદોને અરક્ષિત હાલતમા જોઈને ચોર તેમને કોઈ અજાણ્યે સ્થળે લઈ ગયા જ્યારે બળદના માલિકે બળદોને ગમાણુ પાસે ન જોયા ત્યારે તે ઝડપથી તેના મિત્રને ઘેર પહોચ્યો. ત્યા જઈને તેણે તે ગરીબ મિત્ર પાસે પોતાના બળદો માગ્યા તેણે કહ્યુ કે તમે જે બળદો મારી પાસેથી લઈ ગયા હતા તે મને પાછા આપો તે સાભળતા જ મિત્રે કહ્યુ કે બળદો તો તમારે ઘેર પહોચાડી દીધા છે, પણ મિત્રે તેની વાત માની નહી અને બળદો શોધી લાવવાનુ તેને કહ્યુ ઘણી શોધ કરવા છતા પણ બળદો જડયા નહી કારણ કે તેમને ચોર લઈ ગયો હતો તે કારણે તે બન્ને વચ્ચે ઝગડો પડયો છેવટે બળદના માલિકે તેને ન્યાય મેળવવા

तत एकेन नापितेनोक्तम्-अमुकस्य वणिग्भार्यादास्यादेशेन मयाऽस्य नखकृन्तनादिकं कृतम्। ततः सा, पृष्टा साऽपि च पूर्वं न कथितवती। ततो राजपुरुषैस्ताड्यमाना यथावस्थितं कथयामास। इति राजपुरुषाणां वैनयिकी बुद्धिः।

॥ इति चतुर्दशो नीव्रोदकदृष्टान्तः (गा० ३०९) ॥ १४ ॥

वृषभस्य हरणम्, अश्वस्य मरणम्, वृक्षात् पतनं चेति पञ्चदशो दृष्टान्तः—

आसीदेकस्मिन् ग्रामे कश्चिद्दरिद्रः पुरुषः। स स्वमित्राद् वृषभं याचित्वा हलं चालयति स्म। सायं समये तं वृषभं मित्रालये नीत्वा त्यक्तवान्। तदा तस्य

किया है ? । उनकी इस बात को सुनते ही एक नाई ने उत्तर में कहा कि मैंने इस के नखकृन्तन आदि किये हैं। मुझे अमुक सेठ की पत्नी की दासी बुलाकर ले गई थी और उस ने मुझ से ऐसा कर ने को कहा था। राजपुरुषों ने उसी समय उस दासी को बुलवाया। उससे पूछ ने पर जब उस ने कुछ नहीं बतलाया तो उन्हों ने दासी को ताड़ना दी। मार खाते ही उसने उसी समय जो कुछ घटना घटी थी वह सब याथार्थ कह दी। यह राजपुरुषों की वैनयिकी बुद्धि का उदाहरण है ॥ १४ ॥

यह चौदहवा नीव्रोदकदृष्टान्त हुआ ॥ १४ ॥

वृषभ का हरना, अश्व का मरना तथा वृक्ष से गिरना यह पन्द्रहवा दृष्टान्त है-जो इस प्रकार है—

किसी ग्राम में एक दरिद्र रहता था। उस के पास खेती करने के लिये बैल नहीं थे। अतः उसने अपने मित्र से बैल मागे और खेत में हल चलाकर अनाज बो दिया। पश्चात् सायकाल में वह उन बैलों को अपने मित्र के घर पहुचाने आया। जब वह उन बैलों को वहां पहुँचाने

કર્યું હતુ ?” તેમની આ વાત સાભળીને એક હજામે કહ્યુ કે મે તેના નખ કાપવા આદિ કાર્ય કર્યા છે મને અમુક શેઠની દાસી બોલાવીને લઈ ગઈ હતી અને તેણે મને તે પ્રમાણે કરવાનુ કહ્યુ હતુ રાજપુરુષોએ એજ સમયે તે દાસીને બોલાવી તેને પૂછવામા આવતા કોઈ જવાબ ન મળતા તેમણે તેને મારવા માડી માર પડતા જ તેણે જે કઈ બન્યુ હતુ તે બધુ સાચે સાચુ કહી દીધુ આ રાજપુરુષોની વૈનયિકીબુદ્ધિનુ ઉદાહરણ છે ॥૧૪॥

॥ આ ચૌદમુ નીવ્રોદકદૃષ્ટાંત સમાપ્ત ॥ ૧૪ ॥

બળદની ચોરી, અશ્વનુ મરણ તથા વૃક્ષથી પડવાનુ આ પદરમુ દૃષ્ટાંત—

કોઈ એક ગામમા એક ગરીબ માણસ રહેતો હતો તેની પાસે ખેતી કરવા માટે બળદ ન હતા તેથી તેણે પોતાના મિત્રના બળદ લાવીને અને ખેતર ખેડીને અનાજ વાવી દીધુ પછી સાજે તે એ બળદોને પાછા આપવા પોતાના

सुहृद् भुञ्जान आसीत्, अतोऽसौ वृषभस्य समीपे न गतः, किं तु वृषभं दृष्टवान्, अतः स दरिद्र पुरुषो मित्रमनुक्त्वा गृहं गतः। स्वामिनोऽनवधानेन वृषभस्तदालयाद् बहिर्निर्गतः। तं चौरा अपहृत्य नीतवन्तः।

वृषभस्वामी स्वालये वृषभमनालोक्य दरिद्र पुरुषस्य गृहं गत्वा तस्माद् याचते —यो मम वृषभस्त्वया समानीतस्तं वृषभं देहि। चौरैरपहृतत्वात् स वृषभस्तेन कथं देयः स्यात्। ततोऽसौ दरिद्र पुरुषं न्यायालये नेतुं प्रवृत्तः?।

गया था तो उस समय उस का मित्र भोजन कर रहा था, इसलिये उन बैलों के पास वह नहीं आसका, पर बैलों को उस ने आया हुआ अवश्य देख लिया था, अतः मित्र से वह दरिद्र व्यक्ति विना कुछ कहे सुने ही अपने घर पर चला आया। वहां बैल अपने स्वामी की असावधानी से घर से बाहर निकल गये। अरक्षित स्थिति में उन बैलों को देखकर चौर न जाने उन्हें कहां ले गये। जब बैलों के मालिक ने बैलों को ठाण मे नहीं देखा तो वह भगकर अपने दरिद्र मित्र के घर पहुँचा। वहां जाकर उसने उस दरिद्र मित्र से बैलों की माग की। कहा जो तुम बैल मेरे वहां से लाये थे वे दो। मित्र ने सुनकर कहा—बैल तुम्हारे घर पहुँचा दिये हैं। परन्तु मित्र ने उस की नहीं मानी और बैलों को ढूंढकर लाने की बात उससे कही। उस ने बैलो की खोज की तो वे उस को नहीं मिले, उन्हे तो चौर ले गये थे, इसलिये परस्पर में इन दोनों मे झगडा हो गया। अन्त में बैलों के मालिक ने उसको कचहरी मे न्याय प्राप्त करने की

મિત્રને ઘેર આવ્યો. જ્યારે તે એ બળદોને લઈને આવ્યો ત્યારે તેનો મિત્ર ભોજન કરતો હતો, તેથી તે એ બળદોની પાસે આવી શક્યો નહી પણ તેણે બળદોને આવતા અવશ્ય જોયા હતા, તેથી તે ગરીબ આદમી મિત્રને કંઈપણ કહ્યા વિના પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો. હવે એવું બન્યું કે તે બળદો પોતાના માલિકની બેકાળજીથી બહાર ચાલ્યા ગયા તે બળદોને અરક્ષિત હાલતમા જોઈને ચોર તેમને કોઇ અજાણ્યે સ્થળે લઇ ગયા જ્યારે બળદના માલિકે બળદોને ગમાણ પાસે ન જોયા ત્યારે તે ઝડપથી તેના મિત્રને ઘેર પહોચ્યો. ત્યા જઈને તેણે તે ગરીબ મિત્ર પાસે પોતાના બળદો માગ્યા તેણે કહ્યુ કે તમે જે બળદો મારી પાસેથી લઈ ગયા હતા તે મને પાછા આપો તે સાભળતા જ મિત્રે કહ્યુ કે બળદો તો તમારે ઘેર પહોચાડી દીધા છે, પણ મિત્રે તેની વાત માની નહી અને બળદો શોધી લાવવાનુ તેને કહ્યુ ઘણી શોધ કરવા છતા પણ બળદો જડયા નહી કારણ કે તેમને ચોર લઈ ગયો હતો તે કારણે તે બન્ને વચ્ચે ઝગડો પડયો છેવટે બળદના માલિકે તેને ન્યાય મેળવવા

कश्चिदश्वारूढः पुरुषस्तस्याभिमुखमागच्छति। अकस्मादश्वो भीत्या समुच्छलितस्तेन सोऽश्वात् पतितः, अश्वश्च पलायितः। दरिद्र पुरुषेण गच्छन् वृषभस्वामी मार्गे तदभिमुखमागच्छति, तमायान्तं दृष्ट्वाऽश्वस्वामी प्राह—पलायमानमश्वं प्रहारेणावरुन्धि। ततोऽसौ दरिद्रपुरुषस्तद्वचनं श्रुत्वाऽश्वस्य प्रहारं कृतवान्। स प्रहारस्तस्य मर्मणि संलग्नस्तेन सोऽश्वः प्रकृति कोमलत्वात् मृतः। ततोऽश्वस्वामी दरिद्र पुरुषं गृहीत्वा तदभियोग कर्तुं प्रवृत्तः। तेषु सर्वेषु नगरान्तिकमुपागतेषु सूर्योऽस्तं गतः। रात्रौ तन्नगरोपान्ते बहिः प्रदेशे ते सर्वे स्थिताः २।

आशा से ले जाने का आयोजन किया। जब यह कचहरी के लिये ले जाया जा रहा था तो इस के ऊपर दैव दुर्विपाक से मार्ग में दो घटनाएँ और घट गई जो इस प्रकार हैं—एक व्यक्ति घोडे पर चढ़ा हुआ उसकी तरफ आ रहा था। घोड़ा अचानक भय से ज्यों ही उछला कि वह व्यक्ति घोडे पर से उछल कर नीचे आ गिरा, और घोडा भाग गया। भागते हुए अपने घोडे को देखकर उस ने दरिद्र पुरुष से जो कचहरी की तरफ बैलों के मालिक के साथ जा रहा था कहा—भाई! इस घोडे को मारो और जैसे बने वैसे रोक लो। दरिद्रपुरुष ने वैसा ही किया। दरिद्र पुरुष ने घोडे को जो मार मारा वह जाकर उसके मर्मस्थान में लगी, लगते ही घोडा स्वभावतः कोमल होनेसे उसी समय मर गया। घोडे को मरा हुआ देखकर उसके मालिक ने उस पर हत्या का अभियोग लगा दिया, और इस तरह लडते झगडते ये सब के सब नगर के पास ज्यों ही आकर उपस्थित हुए कि इतने में सूर्य अस्त हो गया। रात्रि मे नगर में न जाकर ये लोग बाहर ही कहीं ठहर गये। वहां वृक्ष के नीचे अनेक नट ठहरे

માટે કચેરીમા લઈ જવ નો નિર્ણય કર્યો જ્યારે તે તેને કચેરીમા લઇ જતો હતો ત્યારે માર્ગમા તેને દુર્ભાગ્યે બીજી બે દુર્ઘટનાઓ નડી, જે આ પ્રમાણે છે—એક વ્યક્તિ ઘોડે સવાર થઇને તેની તરફ આવતી હતી ઘોડો અચાનક ભયથી જેવો ઉછળ્યો કે તે સવાર ઉછળીને નીચે પડયો, અને ઘોડો નાસવા લાગ્યો પોતાના ઘોડાને નાસતો જોઈને તેણે, બળદોના માલિક સાથે કચેરીમા જતા તે દરિદ્ર આદમીને કહ્યુ-ભાઈ આ ઘોડાને મારો, અને જે પ્રકારે બની શકે તે પ્રકારે તેને રોકો દરિદ્ર આદમીએ એવુ જ કર્યુ દરિદ્ર પુરુષે ઘોડાને જે માર માર્યો તે તેને મર્મસ્થાને વાગવાથી, જેવો માર વાગ્યો કે સ્વભાવત તે ઘોડો કોમળ હોવાથી એજ સમયે મરી ગયો ઘોડાને મરી ગયેલો જોઇને ઘોડાના માલિકે તેના ઉપર ઘોડાની હત્યાનો આરોપ મૂકયો, અને આ પ્રમાણે તેઓ લડતા ઝગડતા જેવા નગરની પાસે પહોચ્યા કે સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો રાત્રે નગરમા ન જતા તેઓ નગરની બહાર જ કોઈ સ્થળે થોભી ગયા ત્યા

तत्र बहवो नटाव्रृक्षतले सुप्ता सन्ति । तदानी दरिद्र पुरुपश्चिन्तयति–अस्मादापत्समुद्रान्मम निस्तारो नास्तीति वृक्षमारुह्य गले पाश बद्ध्वा प्राणास्त्यजामि, इति चिन्तयित्वा तथैव कर्तुमारब्धम् । जीर्णवस्त्रखण्डेन गले पाशोबद्धः । तच्चवस्त्र खण्डमतिदुर्बलमिति तद्भाराक्रान्तं सत् त्रुटितम् । स दरिद्र पुरुपोऽधस्तात् सुप्तनट मुख्यस्योपरि पतितः, येनाऽसौ नटो मृतः । नटा अपि त दरिद्र पुरुप गृहीतवन्तः३।

हुए थे। वे सब के सब उस समय सो रहे थे। इस बिचारे दरिद्रपुरुष के चित्त में वहा इन समस्त आपतियों से पीडित होने के कारण ऐसा विचार उत्पन्न हुआ कि–इन आपत्तियों को भोगने की अपेक्षा अब तो मर जाना ही कही अच्छा है। इस तरह विचार कर इसने वृक्षपर चढकर गले मे फासी लगाने की आयोजन किया। जिस वस्त्र की उसने फासी बनाइ थी वह पुराना एव बहुत अधिक जीर्णशीर्ण था इसलिये ज्यों ही यह गले मे उस फासी को डालकर लटका तो वह उस के भार को सहन नही कर सक ने के कारण टूट पडी। जिस स्थान पर इस ने फासी लगाई हुई थी उस स्थान पर एक नट का मुखिया ठीक इस के नीचे सो रहा था, जो रात्रि होने के कारण इसको दिखलाई नही दिया था। फासी के टूटते ही यह उस नट के मुखिये पर आकर गिरा। इसके गिरते ही वह नट मर गया। उस की चीख सुनकर सबनट जाग पडे और उन्होंने इस विचारे आपत्तिग्रस्त दरिद्रको पकड लिया। प्रातःकाल जब हुआ तो सब

કોઈ વૃક્ષની નીચે અનેક નટ પણ ઉતર્યા હતા તે બધા ત્યારે સૂતા હતા હવે આ બધી આપત્તિયોથી વ્યાકુળ બનેલ તે દરિદ્ર આદમીના મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે આ મુશ્કેલીયો વેઠવા કરતા તો મરી જવુ વધારે સારુ, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે વૃક્ષ પર ચડીને ગળે ફાસો ખાવાની યોજના કરી જે વસ્ત્રનો તેણે ફાસો બનાવ્યો હતો તે જૂનુ અને તદ્દન જીર્ણશીર્ણ હોવાથી જેવો તે ગળામા ફાસો લગાવીને લટકયો કે તેનો ભાર સહન ન કરી શકવાને કારણે ફાસા વાળુ વસ્ત્ર તૂટી ગયુ જે સ્થાને તેણે ફાસો ખાવા માટે વસ્ત્ર લટકાવ્યુ હતુ તે સ્થાનની બરાબર નીચે જ નટલોકોનો એક આગેવાન સૂતો હતો, તે રાત્રિના અધારાને લીધે તેની નજરે પડયો ન હતો ફાસો તૂટતા જ તે એ નટના આગેવાન ઉપર આવીને પડયો તે પડતા જ તે નટ મરી ગયો તેની ચીસ સાભળીને બધા નટ જાગી ગયા, અને તેમણે એ બિચારા આપત્તિમા મુકાયેલા દરિદ્રને પકડી લીધો સવાર પડતા જ તેઓ બધા નગરમા

अथ प्रभाते दरिद्रपुरुषं गृहीत्वा सर्वे राजकुलं गताः । राजकुमारः सर्वेषां भाषणं श्रुत्वा दरिद्रपुरुषं पृच्छति-किमेतेषां भाषणं सत्यम्?, दरिद्रपुरुषः सदैन्यं ब्रूते-महाराज! यदेते वदन्ति-तत् सत्यमपि । ततो राजकुमारः दरिद्रपुरुषं प्रति जातानुकम्पस्तस्य मित्रमब्रवीत्-एष तुभ्यं वृषभौ दास्यति किं तु तवाक्षिणी उत्पाटयिष्यति, एष तदैवानृणो जातः, यदाऽनेन समर्पितौ वृषभौ त्वयाऽवलोकितौ । यदि तु त्वया न दृष्टौ स्याताम्, तदाऽयमपि स्वगृहं न गच्छेत् । अयं तु तत्समक्षं वृषभौ नीतवान्, अतोऽयं निर्दोषः ? ।

के सब नगरमे जाकर अपना २ अभियोग इस पर चलाने के लिये कचहरी में उपस्थित हुए। वहा वहीं के राजकुमार मुकदमो का निपटेरा किया करते थे। इन लोगों से जब राजकुमार ने कचहरी में आने का कारण पूछा तो सब ने अपना २ जो मामला था वह कह दिया। सबकी पृथक् २ रूप से बात सुनकर राजकुमार ने उस दरिद्रपुरुष से पूछा-कहो, इन सब का जो तुम्हारे विषय में ऐसा २ कहना है वह सत्य है क्या? हाथ जोडकर दरिद्रपुरुष ने उससे कहा हा महाराज! जो कुछ ये कह रहे हैं। वह सब सत्य है। इस प्रकार कह कर उसने जो २ घटनाएँ जिस २ रूप से घटित हुई थी वे सब उस राजकुमार को सुनादी। सुनकर राजकुमार के चित्त में उस के प्रति दयाका भाव जग उठा। राजकुमार ने उस के मित्र से कहा तुम्हारे दोनों बैलों को देने को तैयार है-परन्तु तुम्हें इसे अपनी दोनों आखें उखाडकर देनी पडेगी। कारण-यह तो उसी समय ऋण रहित हो गया-जब इसने तुम्हारे देखते २ दोनो बैलो को तुम्हारे

જઈને તે દરિદ્ર પર પોત પોતાની ફરિયાદ કરવા માટે કચેરીમા ગયા ત્યા ત્યાનાજ રાજકુમારો ફરિયાદો સાભળી તેમનો નિકાલ કરતા હતા જ્યારે રાજકુમારે આ લોકોને કચેરીમા આવવાનુ કારણ પૂછ્યુ ત્યારે તે બધાએ પોત પોતાની જે હકીકત હતી તે રજુ કરી તે બધાની અલગ અલગ વાત સાભળીને રાજકુમારે તે દરિદ્રને પૂછ્યુ, “કહો, આ લોકોની તારી સામે આ, આ પ્રકારની ફરિયાદ છે, તે શુ સાચી છે? દરિદ્ર આદમીએ હાથ જોડીને તેમને કહ્યુ, “મહારાજ! તેઓ જે કઇ કહે છે તે સત્ય છે આ પ્રમાણે કહીને તેણે જે જે ઘટનાઓ જે જે રીતે બની હતી તે બધી તે રાજકુમારને કહી સભળાવી તે સાભળીને તે રાજકુમારના મનમા તેને માટે દયા ઉત્પન્ન થઈ રાજકુમારે તેના મિત્રને કહ્યુ, “તે તમારા બન્ને બળદ આપવાને તૈયાર છે પણ તમારે તેને તમારી બન્ને આખો કાઢી આપવી પડશે, કારણ કે જ્યારે તેણે તમારા દેખતા જ તમારા બન્ને બળદોને તમારે

तथा द्वितीयोऽश्वस्वामी शब्दितः। राजकुमारो वदति—त्वाश्व दापयिष्यामः, किं तु त्वया स्वजिह्वा छित्वाऽस्मै दातव्या, यदा हि त्वया भाषितम्–'एनमश्व दण्डेन ताडयित्वा परावर्तय 'इति, तदाऽनेन दण्डेनाहतस्तवाश्वः। प्रथमोदोपस्तव जिह्वाया एव, अतोऽय निर्दोपः २।

तथा नटान् मत्याह—पश्य, अस्य पार्श्वे किमपि नास्ति, किं दापयाम,

घर पर छोड दिया। यदि तुम उन्हे नही देखते तो यह उस समय घर नहीं जाता। अतः इस में इसका दोष नही है, तुम्हारी आंखों का दोष है। अत' उस की सजा तम्हारी आखो को भुगतना चाहिये, न कि इसको। तुमने क्यों नहीं अपने बैलों को सभाला। इस तरह यह निर्दोष प्रमाणित कर दिया गया।

यह हुआ बैलो का हरण का दृष्टान्त ॥ १ ॥

अव अश्व के स्वामी से बलाकर राजकुमार ने कहा–मै तम्हारा घोडा इससे दिलवा दूगा, पर तुम्हे इस के लिये अपनी जीभ काटकर देनी होगी। कारण–जिस समय तुम ने ऐसा कहा था कि "इस घोडे को मारो और रोको" तभी तो इसने तुम्हारे घोडे को डडे से आहत किया। इसलिये सर्व प्रथम यह अपराध तुम्हारी जिह्वा का ही है, इसका नही, यह तो निरपराध है॥

॥ यह हुआ घोडे के मरण का दृष्टान्त ॥ २ ॥

अब नटों की बारी आई। जब राजकुमार ने नटो से कहा–देखो भाईयो। इस के पास तो ऐसी कोई चीज है नहीं जो तुम्हे दिलवा दी

ત્યા છૂટા મૂકયા ત્યારથી જ તે તમારા ઋણથી મુક્ત થઈ ગયો ગણાય જો તમે તે બળદો જોયા ન હોત તો તે, તે સમયે ઘેર ગયો ન હોત તેથી તેમા તેનો દોષ નથી, દોષ તમારી આખોનો જ છે તો તેની સજા તમારી આખોએ ભોગવવી જોઈએ, તેણે નહી તમે તમારા બળદોની સભાળ કેમ ન લીધી ?" આ રીતે તેને નિર્દોષ સાબિત કરવામા આવ્યો

આ બળદોના અપહરણનુ દષ્ટાત થયુ (૧) હવે અશ્વના માલિકને બોલાવીને રાજકુમારે કહ્યુ, "હુ આ માણુસ પાસેથી તમને ઘોડો અપાવીશ, પણ તે માટે તમારે તમારી જીભ કાપીને આપવી પડશે, કારણ કે જ્યારે તમે એવુ કહ્યુ કે "આ ઘોડાને મારો અને રોકો" ત્યારે આ માણુસે તમારા ઘોડાને ડડો માર્યો, તો તેમા અપરાધ તમારી જીભનોજ છે, આ માણુસનો નથી, તે તો નિર્દોષ છે આ ઘોડાના મરણનુ દષ્ટાત થયુ (૨)

હવે નટલોકોનો વારો આવ્યો રાજકુમારે નટોને કહ્યુ, "જુવો ... ણુસની પાસે એવી કોઈ ચીજ નથી કે જે તમને અપાવી

यथाऽय गले पाश बद्ध्वा वृक्षात् इवत्स्वामिशरीरोपरिपतित, एवमेव युष्माकं कश्चित् प्रधानः पुरुषस्तथैव वृक्षात् पततु अयमधस्तात् गुप्तस्तिष्ठतु। एव कुमारस्य वचन श्रुत्वा सर्वे तूर्णींभाव समाश्रिता । स दरिद्र पुरुषस्तदभियोगतो मुक्तः। इति राजकुमारस्य वैनयिकी बुद्धिः।

॥ इति पञ्चदशो दृष्टान्तः ॥ १५ ॥

॥ इति वैनयिकबुद्धिवर्णनम् (पृष्ठ ३०९) ॥ २ ॥

अथ कर्मजायाबुद्धेर्दृष्टान्ता मोच्यन्ते (पृ० ३१०)। तत्र प्रथमो हैरण्यकदृष्टान्तः प्रदर्श्यते।

हैरण्यकः=सुवर्णकार । यः सुवर्णकारः सुवर्णादिविज्ञान सम्यक् प्राप्तवान्, स समय प्राप्य हस्तस्पर्शमात्रेण दर्शनमात्रेण वा सुवर्ण रजत वा यथार्थ जानाति। इति सुवर्णकारस्य कर्मजा बुद्धिः।

॥ इति प्रथमो हैरण्यकदृष्टान्तः ॥ १ ॥

जावे-अत' तुम ऐसा करो-जिस प्रकार यह गले में फासी देकर वृक्ष से तुम्हारे स्वामी के ऊपर गिरा है-उसी तरह तुम लोगों में से कोइ एक नट गले में फासी लगाकर वृक्षसे इसके ऊपर गिरो। हम इसे उस के नीचे सुलाये देते हैं। इस प्रकार के राजकुमार के वचन सुनकर वे सब नट बिलकुल चुपचाप हो गये। और वह बिचारा दरिद्रपुरुष उनके अभियोग से मुक्त हो गया। यह हुआ वृक्ष से गिरने का दृष्टान्त है। यह सब राजकुमार की वैनयिकीबुद्धि है॥

॥ यह पन्द्रहवा दृष्टान्त हुआ (पृ० ३१०) ॥ १४ ॥

॥ यह वैनयिकीबुद्धि के उदाहरण हुए ॥ २ ॥

શકાય તો તમે આ પ્રમાણે કરો જે પ્રમાણે આ માણસ ગળામા ફાસો લગાવીને તમારા આગેવાન ઉપર પડયો, એજ પ્રમાણે તમારામાથી કોઈ એક નટ ગળામા ફાસો લગાવીને વૃક્ષ ઉપરથી તેના પર પડે અમે તેને તે વૃક્ષ નીચે સૂવરાવીએ છીએ " આ પ્રકારના તે રાજકુમારના વચન સાભળીને તે બધા નટ ચૂપ થઈ ગયા અને તે બિચારો દરિદ્ર આદમી તેના અપરાધમાથી મુક્ત થઈ ગયો આ વૃક્ષની નીચે પડવાનુ દષ્ટાત થયુ આ બધા રાજકુમારની વૈનયિકી બુદ્ધિના દષ્ટાત છે

॥ આ પદરમુ દષ્ટાત સમાપ્ત ॥ ૧૪ ॥

॥ આ વૈનયિકી બુદ્ધિના ઉદાહરણો થયા (પૃ૦ ૩૧૦) ॥ ૨ ॥

હવે કર્મજા બુદ્ધિના દષ્ટાતો કહે છે—પહેલુ હૈરણ્યક દષ્ટાત—હૈરણ્યક એટલે સોની તે સુવર્ણ કે ચાદીને જોઈને કે સ્પર્શીને તેમા યથાર્થત્વ કે અયથાર્થત્વને જાણી લે છે તે કર્મબુદ્ધિનુ પરિણામ છે ॥ ૧ ॥

अथ द्वितीयः कर्पकदृष्टान्त —

कश्चिच्चौरो रात्रौकस्यचिद्वणिजो गृहे पद्माकार खात खातवान्। प्रातःकाले बहवो लोकास्तत्र समागत्य चौरस्य खातकरण प्रशसन्ति स्म। गुप्तरूपेण तस्करोऽपि स्वप्रशसा शृणोति। तत्रैकः कर्पकोऽब्रवीत्-शिक्षितस्य किं दुष्करम्, येन यत् कार्य-मभ्यस्तम् स तस्मिन् कुशलो भवत्येव, अत्र किमाश्चर्यम्? कर्पकस्य वचः श्रुत्वा चौरस्य क्रोधः समुत्पन्नः। स एक जन पृच्छति-कोऽयम्?, कुत्र निवसति च?

अब कर्मजा बुद्धिके दृष्टान्त कहते हैं(पृ०३१०)-प्रथम हैरण्यक दृष्टान्त।

हैरण्यक नाम सोनी-सुनार का है। वह जो सुवर्ण या चादी आदि को देख कर या छू कर उनमे यथार्थत्व या अयथार्थत्व की पहिचान कर लिया करता है वह कर्मजा बुद्धि का परिणाम है॥ १॥

॥ यह पहला हैरण्यकदृष्टान्त हुआ॥ १॥

दूसरा कर्पकदृष्टान्त—

एक चोर ने किसी वणिक् के मकानमे रात्रिके समय कमलाकार खात दिया। जब प्रातःकाल हुआ तो लोकोंने इस खात को देख कर चोर की प्रशसा की। इन लोगो में चोर भी गुप्तरूप से सम्मिलित था। लोग जब ऐसा कह रहे थे कि धन्य है उस चोर को जिसने कमल के आकारवाला यह खात दिया है। तो वहां एक खडे हुए किसान ने ऐसा कहा कि भाई! शिक्षित को क्या दुष्कर होता है। जो जिस काम को सीखे हुए होता है वह उस मे निपुण होता ही है। इसमे प्रशसा करने की बात ही कौन सी है? इस तरह अपनी प्रशसा के निषेधक वचनोको सुनकर उस चोर को क्रोध जग गया। उसने पास मे खडे हुए एक

॥ આ પહેલુ હૈરણ્યક દૃષ્ટાંત થયુ ॥ ૧ ॥

બીજુ કર્ષક દૃષ્ટાંત–

એક ચોરે કોઈ એક વણિકના મકાનમા રાત્રે કમળના આકારે ખાતર પાડયુ જ્યારે પ્રભાત થયુ ત્યારે લાકો તે ખાતરને જોઈને ચોરની કળાની પ્રશસા કરવા લાગ્યા એ લોકોમા ચોર પણ ગુપ્ત રીતે સામેલ હતો લોકો જ્યારે એવુ કહેવા લાગ્યા કે ધન્ય છે એ ચોરને કે જેણે કમળના આકારનુ આ ખાતર દીધુ છે, ત્યારે ત્યા ઉભેલા એક ખેડુતે કહ્યુ, "ભાઈ! શિક્ષિતને માટે દુષ્કર શુ છે? જેઓ જે કામ શીખ્યા હોય છે તેમા તે નિપુણ હોય જ છે આમા પ્રશસા કરવા જેવી શી વાત છે?" આ પ્રમાણે પોતાની પ્રશસાના વિરોધી વચનો સાભળતા જ તે ચોરને ક્રોધ ચડયો તેણે પાસે ઉભેલ એક

इति । कस्यचिज्जनस्य मुखनात् तत्परिचयं ज्ञात्वा स चौरः किञ्चित् कालानन्तरं कर्षकस्य समीपे क्षेत्रे छुरिकामाकृष्य गतः । ततश्चौरो वदति-त्वामद्य हनिष्यामि । कर्षको ब्रूते—केन कारणेन मां हनिष्यसि । चौरः प्राह—त्वया तदानीं मम खात न प्रशंसितमिति । कर्षकोवदति-यो यस्मिन् कर्मणि सदैवाभ्यासपरः स तद्विषये प्रकामप्रकर्षवान् भवत्येव, तत्राहमेव दृष्टान्तः । तथाहि—अमून् मुद्गान् हस्तगतान् यदि भणसि, तर्हि सर्वानिप्यधोमुखान् पातयामि, यद्वा ऊर्ध्वमुखान् । अथवा—

आदमी से पूछा-यह कौन है-और कहां रहता है। उसने उस का परिचय उस को दे दिया । कुछ समय बाद जब यह किसान अपने खेतपर गया हुआ था तब यह चोर भी उस के पीछे २ चला गया और वहां जा कर छुरी को खेचते हुए उस से कहने लगा-सभल जाओ-मैं आज तुम्हारा खून करुगा। चोर के इस प्रकार वचन सुन कर कृषक ने कहा मेरे खून करने का कारण क्या है ?। उत्तर में चोरने कहा याद करो-जिस दिन लोग मेरे दिये कमलाकार खात की मुक्त कठ से प्रशसा कर रहे थे उस दिन तुमने मेरे कृत्य की प्रशसा नहीं की है। चोर के इस तरह वचन सुन कर कृपक ने कहा भाई ! इसमें प्रशसा करने की बात ही कौन सी है ? जो जिस विषय में सदा अभ्यस्तशील होता है वह उस विषय में विशेष बुद्धि प्रकर्षवाला होता है। इस में मैं दूसरे की क्या बात कहूं अपनी ही बात कहता हू – सुनिये मेरे हाथ में ये मूग के दाने हैं। अब आप कहिये मैं इन्हे "सब को नीचे मुख रहे" इस रूप से

માણુસને પૂછ્યુ, "આ કોણુ છે અને ક્યા રહે છે?" તેણે તેને તેનો પરિચય આપ્યો કેટલાક દિવસ પછી જ્યારે તે ખેડુત પોતાના ખેતરે જતો હતો ત્યારે તે ચોર પણુ તેની પાછળ પાછળ ચાલી નીકળ્યો અને ત્યા જઈને છરી કાઢીને તેને કહેવા લાગ્યો, "સાવધાન! હુ આજે તારૂ ખૂન કરી નાખીશ ચોરના આ પ્રકારના વચનો સાભળીને ખેડુતે કહ્યુ, "મારૂ ખૂન કરવાનુ શુ કારણુ છે?" તેના જવાબમા ચોરે કહ્યુ, યાદ કર, તે દિવસે લોકો મે દીધેલ કમળાકાર ખાતરની જ્યારે પ્રશસા કરતા હતા ત્યારે તે મારા કાર્યની પ્રશસા કરી ન હતી" ચોરની આ પ્રકારની વાત સાભળીને ખેડૂતે કહ્યુ, "ભાઈ! તેમા પ્રશસા કરવા જેવી વાત જ શી છે? જે વિષયને જેને હમેશનો અનુભવ હોય છે તે માણુસ તે વિષયમા વિશેષ બુદ્ધિપ્રકર્ષવાળો હોય છે તે બાબતમા હુ બીજાની શી વાત કરૂ મારી પોતાની જ વાત કહુ છુ તે સાભળ મારા હાથમા આ મગના દાણા છે તમે જ કહો હુ તેમને બધાનુ મુખ નીચે રહે તે પ્રમાણે

पार्श्वस्थितान्, इति। ततोऽसौ साश्चर्यमाह—सर्वानप्यधोमुखान् पातय, इति भूमौ पटो विस्तारितः। सर्वेऽप्यधोमुखामुद्गा पातिताः। महाश्चर्यं जातम्। चौरस्तस्य पुनः पुन प्रशंसा कृतवान्—'अहो! कर्षकस्य विज्ञानम्', इति यद्येते मुद्गा अधोमुखाः पातिता, नाभविष्यन्, तदा नियमेन त्वामहनिष्यम्। इति कर्षकस्य तस्करस्य च कर्मजा बुद्धिः।

॥ इति द्वितीयः कर्षकदृष्टान्तः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः कौलिकदृष्टान्तः—

कौलिकस्तन्तुवायः। तन्तुवायो मुष्टया तन्तून् गृहीत्वा जानाति एतावद्भिः कण्डकैः पटो भविष्यति ॥ ३ ॥

गिराऊँ या "ऊँचा मुख रहे" इस रूप से गिराऊँ, या 'ये सब तुम्हारे पास ही गिरें' इस रूप से गिराऊँ? जिस से एक भी दाना इधर उधर न गिरे किसान की ऐसी बात सुन कर आश्चर्यचकित हुए उस चोर ने उस से कहा—इन सब दानों को आप इस रूपमें गिरावें कि जिस से ये सब अधोमुख आ कर पडे। किसान ने जल्दी से जमीन पर वस्त्र फैला दिया। उस पर उसने उन समस्त मूग के दानों को इस रूप से गिराया कि वे सब के सब उस पर अधोमुख हो कर गिरे। चोर को इस बात से बडा आश्चर्य हुआ। किसान की उसने बार २ भूरि प्रशसा की। बाद में बोला-यदि आज आप इन मूग के दानों को अधोमुख पतित न करते तो नियम से मै आप का खून कर देता। इस प्रकार यह तस्कर और कृषक की कर्मजा बुद्धिका परिणाम है।

॥ यह दूसरा कर्षकदृष्टान्त हुआ ॥ २ ॥

નાખુ કે ઉચે મુખ રહે તે પ્રમાણે નાખુ કે બધા તમારી પાસે જ પડે એ રીતે નાખુ ?" ખેડુતની એવી વાત સાભળીને નવાઈ પામેલા ચોરે કહ્યું, "એ બધા દાણાને તમે એવી રીતે ફેકો કે જેથી તે બધા અધોમુખ પડે ખેડુતે જલ્દી જમીન પર વસ્ત્ર પાથરી દીધુ તેના પર તેણે એ બધા મગના દાણાને એવી રીતે ફેકયા કે તે બધા અધોમુખ થઈને જ પડયા ચોરને આ વાતથી ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ તેણે ખેડુતની વારવાર ઘણી પ્રશસા કરી પછી તેણે કહ્યું, જો આજે તમે આ મગના દાણાને અધોમુખ ફેકયા ન હોત તો જરૂર હુ તમારૂ ખૂન કરત" આ હકીકત તે ખેડૂત અને ચોરની કર્મજા બુદ્ધિનુ દૃષ્ટાંત છે ॥ ૨ ॥

॥ આ બીજુ કર્ષકદૃષ્ટાંત થયુ ॥ ૨ ॥

अथ चतुर्थो दर्वीकारदृष्टान्तः।

दर्वीकारो (लोहकारो) जानाति एतावदत्र मास्यतीति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमो मौक्तिकदृष्टान्तः—

मणिकारो (मणियारा) नभसि मौक्तिकं प्रक्षिप्य सूकरवालं तथा-धारयति यथा पतन्मौक्तिकस्य रन्ध्रे स प्रविशतीति पञ्चमो मौक्तिकदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठो घृतदृष्टान्तः—

घृतविक्रयी स्वविज्ञान प्रकर्षमाप्तो यदि रोचते, तर्हि शकटेऽपि स्थितोऽधस्ताद् कुण्डिकानालेऽपि घृत प्रक्षिपति।

॥ इति षष्ठो घृतदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

तीसरा कौलिकदृष्टान्तः—

कौलिक नाम वस्त्र बुननवाले का है। वह मुट्ठी से डोरों को पकड कर यह जान लिया करता है कि इतने कण्टकों से निर्मित हो सकता है ॥ ३ ॥

चौथा दर्वीकार दृष्टान्त — लुहार का नाम दर्वीकार है। यह जानता है कि इसमें इतना मावेगा ॥ ४ ॥

पाचवा मौक्तिक दृष्टान्त—मणिहारा आकाशमें मोति को उछाल कर सूअर के वाल-केश को इस रूप से रखता है कि जिससे वह नीचे गिरते हुए उस मोती के छिद्र मे स्वतः प्रविष्ट हो जाता है ॥ ५ ॥

छठा घृतदृष्टान्त—घृत का व्यापारी जब उसका विशिष्ट ज्ञानवाला बन जाता है तो वह गाडी मे बैठ कर भी नीचे रखी हुई कुण्डिका के नाले में घी को डाल देता है ॥ ६ ॥

ત્રીજુ કૌલિકદષ્ટાંત-

કપડા વણનારને કૌલિક કહે છે તે મુઠ્ઠીમા દોરાને પકડીને તે જાણી શકે છે કે આટલા તારથી વસ્ત્ર બની શકે તેમ છે ॥ ૩ ॥

ચોથુ દર્વીકારદષ્ટાંત-લુહારને દર્વીકાર કહે છે તે એ જાણે છે કે આમા આટલુ સમાશે ॥ ૪ ॥

પાચમુ મૌક્તિકદષ્ટાંત-મણિયાર મોતીને ઊચે ઉછાળીને સૂવરના વાળને એવી રીતે રાખે છે કે તે નીચે પડતા મોતીના છિદ્રમા આપોઆપ પેસી જાય છે ॥ ૫ ॥

છટ્ઠુ ઘૃતદષ્ટાંત-ઘીને વેપારી જ્યારે તેના ખાસ અનુભવ વાળો થાય છે ત્યારે તે ગાડી પર બેસીને પણ નીચે રાખેલ ડબ્બાના નાળચામા ઘીને રેડી દે છે ॥ ૬ ॥

अथ सप्तमः प्लवकदृष्टान्त —

प्लवकः—कूर्दकः पुरुषः । स चाकाशेऽनेक विधा क्रीडा प्रदर्शयति ।

॥ इति सप्तमः प्लवकदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः 'तुन्नाए' इति तुन्नवायदृष्टान्तः—

तुन्नवायः—सीवनकर्मकारकः । स च स्वविज्ञान प्रकर्षप्राप्तस्तथा सीव्यति, यथा केनापि लक्षितो न भवति ॥

॥ इत्यष्टमस्तुन्नवायदृष्टान्तः ॥ ८ ॥

अथ नवमोवर्धकिदृष्टान्तः—

वर्धकि'=रथकारः 'वढई' इति प्रसिद्धः । स च स्वविज्ञानप्रकर्षप्राप्तोमानमकृत्वापि रथादौ योजनीयकाष्ठस्य मान विजानाति ॥

॥ इति नवमोवर्धकिदृष्टान्तः ॥ ९ ॥

अथ दशम आपूपिकदृष्टान्तः—

अपूपः—'मालपूआ' इति भाषाप्रसिद्धः । अपूपनिर्माणकुशलः आपूपिकः । स तन्मानमकृत्वाऽपि तन्मान जानाति, ग्राहको यथाऽऽदिशति-तथाऽपूपादिक वस्तु निर्माति ।

॥ इति दशम आपूपिकदृष्टान्तः ॥ १० ॥

सातवा प्लवक दृष्टान्त—जो नट होता है वह आकाशमे अनेक प्रकार की क्रीडाओं का प्रदर्शन करता है ॥ ७ ॥

आठवा तुन्नवाय दृष्टान्त—तुन्नवाय शब्दका अर्थ सीने की कला में जो चतुर है । वह इस ढग से सीता है कि वस्त्रमें उसकी सिलाई का पता भी नहीं पडता ॥ ८ ॥

नौवां वर्धकिदृष्टान्त—जब बढई अपने विषयका विशेष विज्ञाता बन जाता है तो वह विना नाप किये ही रथ आदि में लगाने योग्य काष्ठका नाप अपने आप जान लेता है ॥ ९ ॥

સાતમુ પ્લવકદૃષ્ટાત–નટ આકાશમા અનેક પ્રકારના ખેલ કરી બતાવે છે ॥૭॥

આઠમુ તુન્નવાયદૃષ્ટાત–સીવવાની કળામા જે ચતુર હોય તેને તુન્નવાય કહે છે તે એવી રીતે સીવે છે કે વસ્ત્રમા તેની સિલાઈ પણ નજરે પડતી નથી ॥ ૮ ॥

નવમુ વર્ધકદૃષ્ટાત–જ્યારે સુથાર પોતાના ધધાનો ખાસ જાણકાર થાય છે ત્યારે તે માપ લીધા વિના પણ રથ આદિમા જડવાના લાકડાનુ માપ આપો આપ જાણી શકે છે ॥ ૯ ॥

अथैकादशो घटकारदृष्टान्त —

कुम्भकारः स्वविज्ञानप्रकर्षप्राप्तः प्रथमत प्रमाणयुक्ता मृद गृह्णाति ।

॥ इत्येकादशो घटकारदृष्टान्तः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशश्चित्रकारदृष्टान्तः—

निपुणश्चित्रकार श्चित्रस्य भूमिममित्वा चित्रप्रमाण जानाति, वर्णकुञ्चिकाया तावन्मात्रमेव वर्ण गृह्णाति, यावन्मात्रस्य तस्य प्रयोजनम् ।

॥ इति द्वादशश्चित्रकार दृष्टान्तः ॥ १२ ॥

॥ इति कर्मजाया बुद्धेरुदाहरणानि ॥ १२ ॥

दसवा आपूपिकदृष्टान्त—जो व्यक्ति मालपुआ के निर्माण कार्यमें निष्णात होता है वह उसकी तौल किये विना ही उसका प्रमाण कर लेता है और ग्राहक जितनी तौल का उससे मागता है वह विना तौले ही ठीक उतना ही उसको दे देता है॥ १० ॥

ग्यारहवा घटकार दृष्टान्त—घट कार्य के बनाने में जो कुभकार निष्णात होता है वह पहिले से ही जितने प्रमाण का घट बनाना चाहता है उतने प्रमाण की मिट्टी ले लेता है ॥ ११ ॥

बारहवा चित्रकारदृष्टान्त—निपुण चित्रकार चित्रके स्थानका नाप किये विना ही उसके प्रमाण को जान लेता है । और जितना रग उसके निर्माण कार्य मे खर्च होना होता है उतना ही रग वह अपनी कुञ्चिका में भरता है ॥ १२ ॥

॥ ये कर्मजाबुद्धिके उदाहरण हुए ॥ ३ ॥

દસમુ આપૂપિકદષ્ટાત-જે વ્યક્તિ માલપુઆ બનાવવામા નિષ્ણાત હોય છે, તે તેનુ વજન કર્યા વિના જ પ્રમાણ નક્કી કરી શકે છે અને ગ્રાહક જેટલા વજનના માલપુઆ તેની પાસે માગે છે એટલા જ તે તોલ કર્યા વિના જ તેને આપે છે ॥ ૧૦ ॥

અગીયારમુ ઘટકારદષ્ટાત-ઘડા બનાવવાના કામમા જે કુભાર નિપુણ હોય છે તે પહેલેથી જ જેવડા માપનો ઘડો બનાવવા માગતો હોય એટલા પ્રમાણમા જ માટી લે છે ॥ ૧૧ ॥

બારમુ ચિત્રકાર દષ્ટાત-નિપુણ ચિત્રકાર ચિત્રના સ્થાનનુ માપ લીધા વિના જ તેનુ પ્રમાણ જાણી લે છે અને તે ચિત્ર નિર્માણમા જેટલા રગની જરૂર પડે તેમ હોય તેટલો જ રગ તે પોતાની કુચિકામા ભરે છે ॥ ૧૨ ॥

॥ આ કર્મજા-બુદ્ધિના ઉદાહરણો થયા ॥ ૩ ॥

अथ पारिणामिक्या बुद्धेरुदाहरणानि प्रदर्श्यन्ते (पृ० ३१४)। प्रायो वयोविपाक-जन्योबुद्धिविशेषः पारिणामिकी बुद्धिः। तत्राभयकुमारदृष्टान्तः प्रथमः प्रोच्यते—

अभयकुमारेण यच्चण्डप्रद्योताद् वरचतुष्टय याचितम्, यच्चचण्डप्रद्योत बद्ध्वा नगरमध्येनाऽऽरटन्त नीतवानित्यादि।

॥ इति प्रथम अभयकुमारदृष्टान्त ॥१॥

अथ द्वितीयः श्रेष्ठिदृष्टान्तः—

कोऽपि श्रेष्ठी स्वभार्याया दुश्चारित्रमालोक्य दीक्षा गृहीतवान्। इतश्च तस्याः परपुरुषसमागमेन गर्भो जातः। तदनन्तर राजपुरुषैः सा राजान्तिक समानीता। तस्मिन्नेवकाले एक मुनिर्विहारक्रमेण तस्माद् ग्रामान्निर्गतः सा तमालोक्य राज-पुरुषाणा समक्ष ब्रूते—हे मुने! अय गर्भस्त्वदीयोऽस्ति, त्वमेन विहाय ग्रामान्तर

अब यहां से पारिणामिक बुद्धिके उदाहरण कहते हैं पृ० ३१४—

जो बुद्धि प्रायः वय के विपाक से उत्पन्न होती है उसका नाम पारि-णामिकी बुद्धि है। इस पर सर्व प्रथम अभयकुमार का दृष्टान्त है—अभयकुमार ने चण्ड प्रद्योतन से चार वर मागे थे। फिर वाद में उसको उसने बाध लिया था, और बाध कर वह उसको नगरके बीचसे चिल्लाते हुए ले गया था। इत्यादि ॥ १ ॥

दूसरा श्रेष्ठि दृष्टान्त—किसी सेठ ने अपनी पत्नी का दुश्चारित्र देख-कर दीक्षा लेली। इधर वह परपुरुष के साथ समागम करने से गर्भवती हो गई। राजपुरुषों ने जब इस की यह हालत देखी तो वे उसको राजा के पास ले चले। जब वे उस को ले जा रहे थे कि इतने मे उस ग्राम से विहार करते हुए कोई एक मुनिराज जा रहे थे। उन्हें देखकर उसने राजपुरुषोंके

હવે અહીથી પારિણામિક બુદ્ધિના ઉદાહરણો આપે છે—(પૃ૦ ૩૧૪)

જે બુદ્ધિ સામાન્ય રીતે વયના વિપાકથી ઉત્પન્ન થાય છે તેને પારિણામિકી બુદ્ધિ કહે છે તે વિષે પહેલુ અભયકુમારનુ દષ્ટાત છે—

અભયકુમારે ચડપ્રદ્યોત પાસેથી ચાર વચન માગ્યા હતા પછી તેણે તેને બાધી લીધો હતો, અને બાધીને તે તેને રડતો રડતો નગરની વચ્ચેથી લઇ ગયો હતો ઇત્યાદિ ॥ ૧ ॥

બીજુ શ્રેષ્ઠિદષ્ટાત—કોઈ શેઠે પોતાની પત્નીનુ દુશ્ચરિત્ર જોઈને દીક્ષા લઇ લીધી હવે તે પરપુરુષ સાથે સમાગમ કરવાથી ગર્ભવતી થઈ રાજપુરુષોએ જ્યારે તેની એવી હાલત જોઈ ત્યારે તેઓ તેને રાજા પાસે લઇ જવા લાગ્યા જ્યારે તેઓ તેને લઈને જતા હતા ત્યારે જ તે ગામથી વિહાર કરીને કોઈ એક મુનિરાજ જતા હતા તેમને જોઇને તે સ્ત્રીએ રાજપુરુષોની સામે જ

गच्छसि, कथमहं भविष्यामि । एतद्वचनं श्रुत्वा मुनिश्चिन्तयति-असत्यभाषणेनैषा जिनशासनस्य सच्चरित्रसाधूनां चाकीर्तिं करिष्यति, अतस्तन्निवारणं कर्तव्यम्। इत्येव विचिन्त्य मुनिना तस्यै शापः प्रदत्तः-यदि मत्कृतोऽयं गर्भस्तर्हि पूर्णे समये योनितो निःसरतु। यदि तु मत्कृतो नास्ति, तर्हि उदरं भित्त्वा निर्गच्छतु। तत स्तस्य शापप्रभावाद् गर्भस्तत्क्षणमेवोदरं भित्त्वा निर्गन्तुं प्रवृत्तः, अतस्तस्या अतिकष्टं समुत्पन्नम्। ततः सा राजपुरुषाणां समक्षं मुनिराजं प्रार्थयति-महाराज! अयं गर्भो भवत्कृतो नास्ति, मया मिथ्यापवादः कृतः। पुनरेवं न करिष्यामि। तस्या असह

मानने ही उन मुनिराज से कहा-हे मुने! यह गर्भ आप का है। आप इस को छोडकर क्यों ग्रामान्तर जा रहे हैं। कहिये अब मेरा क्या होगा। इस प्रकार उस की बात सुनकर मुनि ने मन में विचार किया-यह असत्य भाषण कर के जिन शासन की तथा सच्चरित्र साधुओं कीं अकीर्ति कर रही है, इसलिये इसका निवारण अवश्य करना चाहिये। ऐसा विचार कर उन्होंने उसी समय ऐसा उसे शाप दिया कि यदि यह गर्भ मेरा है तो पूर्ण समय में यह होवे, और यदि ऐसा नहीं है तो अभी ही यह तेरा पेट फाडकर बाहर निकले। इस के बाद मुनि के शाप के प्रभाव से उसी समय गर्भ पेट फाड कर बाहर निकलना चाहा, अत' उस को महान् कष्ट होने लगा। तब पुनः उसने मुनिराज से उन्हीं राजपुरुषों के समक्ष ऐसा कहा-महाराज! यह गर्भ आपके द्वारा नहीं हुआ है मैंने व्यर्थ ही आपका अपवाद किया है-अतः मैं इस के लिये आप से क्षमा चाहती हूं, आगे

તેમને કહ્યુ, "હે મુનિ! આ ગર્ભ આપથી જ રહેલ છે આપ તેને છોડીને બહારગામ શા માટે જઈ રહ્યા છો? કહો, હવે મારૂ શુ થશે?" આ પ્રકારની તેની વાત સાભળીને મુનિએ મનમા વિચાર કર્યો, "આ સ્ત્રી જુઠુ બોલીને જિન શાસનની તથા સચ્ચરિત્ર સાધુઓની અપકીર્તિ કરી રહી છે, તો તેનુ નિવારણ અવશ્ય કરવુ જ જોઈએ" એવો વિચાર કરીને તેમણે એજ સમયે તેને એવો શાપ દીધો કે આ ગર્ભ મારાથી રહેલ હોય તો પૂરા દહાડે તને પ્રસુતિ થાય, અને જો એવુ ન હોય તો તે તારૂ પેટ ફાડીને અત્યારેજ બહાર નીકળે" ત્યારબાદ મુનિના શાપના પ્રભાવે તેનો ગર્ભ પેટ ફાડીને બહાર આવવા લાગ્યો તેથી તેને ભારે કષ્ટ થવા લાગ્યુ ત્યારે તેણે ફરીથી તે મુનિરાજ સમક્ષ એજ રાજપુરુષોની રૂબરૂ આ પ્રમાણે કહ્યુ, "મહારાજ! આપના દ્વારા આ ગર્ભ રહ્યો નથી મે આપના ઉપર ખોટુ કલક ચડાવ્યુ હતુ તો હુ તે માટે આપની

कष्टमालोक्य स कारुणिको मुनिः स्वशाप प्रतिनिवर्त्य धर्मस्य मान स्त्रिय गर्भं च रक्षितवान्।

॥ इति द्वितीयः श्रेष्ठिदृष्टान्तः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः कुमारदृष्टान्तः—

कस्यचिद्राजकुमारस्य मिष्टान्न प्रियमासीत्। एकदाऽसौ पूर्णोदर यावद् मोदकान् भक्षितवान। अतिभोजनेनाजीर्णरोग' सजातः। ततश्च मुखाद् दुर्गन्धो निर्गतः। दुःखी भूत्वा राजकुमारश्चिन्तयति—अनेनाशुचि शरीरेण सयोग प्राप्य मिष्टान्न रूप मनोहर वस्तु विकृत सजातम्, अस्य देहस्य सुखार्थं लोका अनेकविधं पाप कुर्वन्ति, इति विचिन्त्य स विरक्तो जातः। इति राजकुमारस्य पारिणामिकी बुद्धिः।

॥ इति तृतीयः कुमारदृष्टान्तः ॥ ३ ॥

ऐसा नहीं करूँगी। इस तरह उस की प्रार्थना सुनकर और असह्य उसका कष्ट देखकर उन कारुणिक मुनिराज ने अपने शाप को वापिस लौटाकर धर्म की प्रभावना एव उस स्त्री के प्राणों की तथा गर्भकी रक्षा की ॥२॥

तीसरा कुमारदृष्टान्त—किसी एक राजकुमार को मिष्टान्न विशेष प्रिय था। एक दिन की बात है कि इस ने पेट भर लड्डु खा लिये। वे पचे नहीं अत. इस को अजीर्ण रोग हो गया। इस के मुख से दुर्गंध निकलने लगी। दुःखित होकर उस राजकुमार ने मन मे ऐसा विचार किया कि जिस अशुचि इस शरीर के सपर्क से यह मिष्टान्नरूप मनोहर वस्तु भी विकृत हो गई है उस शरीर को सुख पहुँचाने के लिये लोग अनेक प्रकार के पाप करते रहते हैं। इस तरह के विचार से उस को वैराग्य हो गया और वह ससार, शरीर और भोगो से विरक्त हो गया ॥ ३ ॥

ક્ષમા માગુ છુ, હવેથી કદી પણ આવુ નહી કરૂ” આ પ્રમાણે તેની વિનતિ સાભળીને અને તેનુ અસહ્ય કષ્ટ જોઈને તે દયાળુ મુનિરાજે પોતાનો શાપ પાછો ખેચ્યો અને એ રીતે ધર્મના પ્રભાવની તથા તે સ્ત્રીના પ્રાણ તથા ગર્ભની રક્ષા કરી ॥ ૨ ॥

ત્રીજુ કુમારદૃષ્ટાત—કોઈ એક રાજકુમારને મિષ્ટાન્ન વધારે પ્રિય હતુ એક દિવસ તેણે પેટ ભરીને લાડુ ખાધા તે પચ્યા નહી તેથી તેને અજીર્ણનો રોગ થયો. તેના મોમાથી દુર્ગ ધ નીકળવા લાગી તેથી દુ ખી થયેલ તે રાજકુમારે વિચાર કર્યો “અશુચિ એવા આ શરીરના સ પર્કથી આ મિષ્ટાન્ન રૂપ મનોહર વસ્તુ પણ વિકૃત થઈ ગઇ છે, તે શરીરને સુખ આપવા માટે લોકો અનેક પ્રકારના પાપ કરે છે” આ પ્રકારનો વિચાર આવતા જ તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તે સ સાર, શરીર અને ભોગોથી વિરક્ત થઈગયો ॥ ૩ ॥

गच्छसि, कथमहं भविष्यामि। एतद्वचनं श्रुत्वा मुनिश्चिन्तयति-असत्यभाषणेनैषा जिनशासनस्य सच्चरित्रसाधूनां चाकीर्तिं करिष्यति, अतस्तन्निवारणं कर्तव्यम्। इत्येव विचिन्त्य मुनिना तस्यै शापः प्रदत्तः-यदि मत्कृतोऽयं गर्भस्तर्हि पूर्णे समये योनितो निःसरतु। यदि तु मत्कृतो नास्ति, तर्हि उदरं भित्त्वा निर्गच्छतु। तत स्तस्य शापप्रभावाद् गर्भस्तत्क्षण एवोदरं भित्त्वा निर्गन्तुं प्रवृत्तः, अतस्तस्या अतिकष्टं समुत्पन्नम्। ततः सा राजपुरुषाणां समक्षं मुनिराजं प्रार्थयति-महाराज! अयं गर्भो भवत्कृतो नास्ति, मया मिथ्यापवादः कृतः। पुनरेवं न करिष्यामि। तस्या असह

सामने ही उन मुनिराज से कहा-हे मुने! यह गर्भ आप का है। आप इस को छोडकर क्यों ग्रामान्तर जा रहे हैं। कहिये अब मेरा क्या होगा। इस प्रकार उस की बात सुनकर मुनि ने मन में विचार किया-यह असत्य भाषण कर के जिन शासन की तथा सच्चरित्र साधुओं की अकीर्ति कर रही है, इसलिये इसका निवारण अवश्य करना चाहिये। ऐसा विचार कर उन्हों ने उसी समय ऐसा उसे शाप दिया कि यदि यह गर्भ मेरा है तो पूर्ण समय में यह होवे, और यदि ऐसा नहीं है तो अभी ही यह तेरा पेट फाडकर बाहर निकले। इस के बाद मुनि के शाप के प्रभाव से उसी समय गर्भ पेट फाड कर बाहर निकलना चाहा, अतः उस को महान् कष्ट होने लगा। तब पुनः उसने मुनिराज से उन्हीं राजपुरुषों के समक्ष ऐसा कहा-महाराज! यह गर्भ आपके द्वारा नहीं हुआ है मैंने व्यर्थ ही आपका अपवाद किया है-अतः मैं इस के लिये आप से क्षमा चाहती हूँ, आगे

તેમને કહ્યું, "હે મુનિ! આ ગર્ભ આપથી જ રહેલ છે આપ તેને છોડીને બહારગામ શા માટે જઈ રહ્યા છો? કહો, હવે મારૂં શું થશે?" આ પ્રકારની તેની વાત સાંભળીને મુનિએ મનમાં વિચાર કર્યો, "આ સ્ત્રી જુઠું બોલીને જિન શાસનની તથા સચ્ચરિત્ર સાધુઓની અપકીર્તિ કરી રહી છે, તો તેનું નિવારણ અવશ્ય કરવું જ જોઈએ" એવો વિચાર કરીને તેમણે એજ સમયે તેને એવો શાપ દીધો કે આ ગર્ભ મારાથી રહેલ હોય તો પૂરા દહાડે તને પ્રસૂતિ થાય, અને જો એવું ન હોય તો તે તારૂં પેટ ફાડીને અત્યારેજ બહાર નીકળે" ત્યારબાદ મુનિના શાપના પ્રભાવે તેનો ગર્ભ પેટ ફાડીને બહાર આવવા લાગ્યો તેથી તેને ભારે કષ્ટ થવા લાગ્યું ત્યારે તેણે ફરીથી તે મુનિરાજ સમક્ષ એજ રાજપુરુષોની રૂબરૂ આ પ્રમાણે કહ્યું, "મહારાજ! આપના દ્વારા આ ગર્ભ રહ્યો નથી મેં આપના ઉપર ખોટું કલંક ચડાવ્યું હતું તો હું તે માટે આપની

कष्टमालोक्य स कारुणिको मुनिः स्वशाप प्रतिनिवर्त्य धर्मस्य मान स्त्रिय गर्भं च रक्षितवान्।

॥ इति द्वितीयः श्रेष्ठिदृष्टान्तः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः कुमारदृष्टान्तः—

कस्यचिद्राजकुमारस्य मिष्टान्न मियमासीत्। एकदाऽसौ पूर्णोदर यावद् मोदकान् भक्षितवान। अतिभोजनेनाजीर्णरोगः संजातः। ततश्च मुखाद् दुर्गन्धो निर्गतः। दुःखी भूत्वा राजकुमारश्चिन्तयति–अनेनाशुचि शरीरेण संयोग प्राप्य मिष्टान्न रूप मनोहरं वस्तु विकृत सजातम्, अस्य देहस्य सुखार्थं लोका अनेकविधं पाप कुर्वन्ति, इति विचिन्त्य स विरक्तो जातः। इति राजकुमारस्य पारिणामिकी बुद्धिः।

॥ इति तृतीयः कुमारदृष्टान्तः ॥ ३ ॥

ऐसा नहीं करूंगी। इस तरह उस की प्रार्थना सुनकर और असह्य उसका कष्ट देखकर उन कारुणिक मुनिराज ने अपने शाप को वापिस लौटाकर धर्म की प्रभावना एव उस स्त्री के प्राणों की तथा गर्भकी रक्षा की ॥२॥

तीसरा कुमारदृष्टान्त–किसी एक राजकुमार को मिष्टान्न विशेष प्रिय था। एक दिन की बात है कि इस ने पेट भर लड्डु खा लिये। वे पचे नहीं अतः इस को अजीर्ण रोग हो गया। इस के मुख से दुर्गंध निकलने लगी। दुःखित होकर उस राजकुमार ने मन मे ऐसा विचार किया कि जिस अशुचि इस शरीर के सपर्क से यह मिष्टान्नरूप मनोहर वस्तु भी विकृत हो गई है उस शरीर को सुख पहुँचाने के लिये लोग अनेक प्रकार के पाप करते रहते हैं। इस तरह के विचार से उस को वैराग्य हो गया और वह ससार, शरीर और भोगो से विरक्त हो गया ॥ ३ ॥

ક્ષમા માગુ છુ, હવેથી કદી પણ આવુ નહી કરૂ " આ પ્રમાણે તેની વિનતિ સાભળીને અને તેનુ અસહ્ય કષ્ટ જોઈને તે દયાળુ મુનિરાજે પોતાનો શાપ પાછો ખેચ્યો અને એ રીતે ધર્મના પ્રભાવની તથા તે સ્ત્રીના પ્રાણ તથા ગર્ભની રક્ષા કરી ॥ ૨ ॥

ત્રીજુ કુમારદૃષ્ટાત–કોઈ એક રાજકુમારને મિષ્ટાન્ન વધારે પ્રિય હતુ એક દિવસ તેણે પેટ ભરીને લાડુ ખાધા તે પચ્યા નહી તેથી તેને અજીર્ણનો રોગ થયો તેના મોમાથી દુર્ગંધ નીકળવા લાગી તેથી દુખી થયેલ તે રાજકુમારે વિચાર કર્યો "અશુચિ એવા આ શરીરના સપર્કથી આ મિષ્ટાન્ન રૂપ મનોહર વસ્તુ પણ વિકૃત થઈ ગઈ છે, તે શરીરને સુખ આપવા માટે લોકો અનેક પ્રકારના પાપ કરે છે " આ પ્રકારનો વિચાર આવતા જ તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તે સસાર, શરીર અને ભોગોથી વિરક્ત થઈ ગયો ॥ ૩ ॥

अथ चतुर्थो देवीदृष्टान्तः—

पुष्पवती नाम काचित्स्त्री प्रव्रज्यां परिपाल्य देवलोके देवीत्वेन समुत्पन्ना। सा स्वपूर्वभवपुत्रपुत्र्योरनुचितसम्बन्धमवलोक्य चिन्तयति-इमौ परस्परं विषयमूर्च्छितौ जातौ। अनयोरवश्यं दुर्गतिर्भविष्यति। तस्मादनयोः सन्मार्गे स्थापनं मम कर्तव्यमस्ति। इति मनसि निधाय सा देवी तयोः प्रथमदिने रजन्यां स्वप्ने नरकनिगोददुःखं प्रदर्शनं कारितवती। ततस्तयोश्चिन्ता समुत्पन्ना नरकलोकदुःखेभ्यः कथं मुक्तौ भविष्याव इति। द्वितीये दिने तयोः स्वप्ने देवलोकसुखं प्रदर्शितम्।

चौथा देवी दृष्टान्त–पुष्पवती नाम की एक स्त्री थी, उसने संसार, शरीर एवं भोगों से विरक्त होकर भागवती दीक्षा धारण करली। जब आयु के अंत में वह मरी तो देवलोक में वह देवी की पर्याय से उत्पन्न हुई। वहां उस ने अवधिज्ञान से अपने पुत्र और पुत्री को अनुचित संबंध जानकर विचार किया–देखो–ये दोनों कितने विषय सेवन की मूर्च्छा से मूर्च्छित हो रहे हैं जो यह भी नहीं समझ रहे हैं कि हम दोनों कौन हैं? और क्या कर रहे हैं?। इन लोगों की अवश्य खोटी गति होगी। इसलिये इस अवस्था में इन दोनों को समझाना मेरा कर्तव्य है, ताकि ये सन्मार्ग में लग जावे। इस प्रकार विचार कर उस ने उन दोनों के लिये स्वप्न मे प्रथम रात्रि में नरक और निगोद के दुःखों का प्रदर्शन कराया। इन दुखों को देखकर उन दोनों के चित्त में बड़ी भारी चिन्ता हुई। उन्हों ने विचार किया–हम इन दु:खों से कैसे मुक्त हो सकेंगे। दूसरे दिन उस देव ने स्वप्न में उन दोनों को स्वर्गलोक के सुखों का प्रदर्शन कराया। इन सुखों को देखकर वे मुग्ध हो गये, और धर्माचार्य

ચોથું દેવી દૃષ્ટાંત–પુષ્પવતી નામે એક સ્ત્રી હતી તેણે સંસાર, શરીર અને ભોગોથી વિરક્ત થઇને ભગવતી દીક્ષા લીધી હતી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તે મરીને દેવલોકમાં દેવી રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ત્યાં તેણે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના પુત્ર અને પુત્રીનો અનુચિત સંબંધ જાણીને વિચાર કર્યો–" આ લોકો વિષય સેવનની મૂર્ચ્છાથી કેટલા બધા મૂર્ચ્છિત થયા છે કે તેઓ એટલું પણ સમજી શકતા નથી કે અમે બન્ને કોણ છીએ? અને શું કરી રહ્યા છીએ? આ લોકોની અવશ્ય દુર્ગતિ થશે તેથી આ પરિસ્થિતિમાં તેમને સમજાવવાની મારી ફરજ છે કે જેથી તેઓ સન્માર્ગે વળે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે તે બન્નેને રાત્રે સ્વપ્નમાં નરક અને નિગોદના દુખોનું દર્શન કરાવ્યું એ દુખો જોઈને તે બન્નેના ચિત્તમાં ઘણી ભારે ચિન્તા પેદા થઈ તેમણે વિચાર કર્યો કે આપણી આ દુખોમાથી કેવી [illegible] છુટકારો થશે? બીજે દિવસે તે દેવીએ રાત્રે સ્વપ્નમાં તેમને સ્વર્ગલોકો [illegible] ...બતાવ્યા એ સુખોને જોઈને તેઓ મુગ્ધ થયા, અને

तदनन्तरमाचार्यस्य पार्श्वे समागत्य तौ पृष्टवन्तौ-भगवन्! येनोपायेन जीवस्य नरकगतिर्न भवेत्, देवगतिप्राप्तिश्च भवेत्, तमुपाय समादिशन्तु भवन्तः। आचार्यः स्वर्गप्राप्तिमार्ग प्रदर्शयन् धर्मोपदेश कृतवान्। देव्याः पूर्वभवीयः पुत्रः पुत्री च तस्याचार्यस्य समीपे दीक्षा गृहीत्वा सकलदुःखात्यन्तविमोक्षरूप मोक्ष प्राप्तवन्तौ॥ इति देव्याः पारिणामिकी बुद्धिः ॥ इति चतुर्थो देवीदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चम उदितोदयदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

पुरिमताले नगरे उदितोदयनामको नृप आसीत्। तस्य भार्या च विशिष्टरूपवती श्रीकान्तानाम्नी। श्रीकान्तानिमित्त वाराणसीनिवासिना कर्मरुचिनाम्ना राज्ञा सर्वबलेन समागत्य पुरिमतालनगर वेष्टितम्। उदितोदयश्चिन्तयति-निष्कारणं

के पास पहुँचकर उन्हों ने पूछा-भगवन्! आप ऐसा उपाय बतलाईये कि जिस से जीव को नरकगति की प्राप्ति न होवे, और स्वर्गीय सुखों का लाभ होवे। आचार्य ने उनकी इस प्रकार जिज्ञासा जानकर स्वर्ग की प्राप्तिका मार्ग बतलाते हुए उन्हे धर्म का उपदेश दिया। अन्त मे उन दोनों ने विषयादिक से विरक्त होकर उन्ही आचार्य के पास जिन दीक्षा धारण कर सकल दुखो से सर्वथा रहित ऐसे मोक्ष को प्राप्त किया॥४॥

पाचवा उदितोदय दृष्टान्त-पुरिमताल नाम के नगर मे उदितोदय नामका एक राजा रहता था। उस की रानी का नाम श्रीकान्ता था। यह विशिष्ट रूपवती थी। इस के रूप सौन्दर्य की प्रशसा सुनकर बाणारसी नगर के रहनेवाले कर्मरुचि नाम के राजा ने सैन्य को लेकर पुरिमताल नगर को चारों ओर से घेर लिया। नगर को घिरा देखकर उदितोदय ने

ધર્માચાર્યની પાસે જઈને તેમણે તેમને પૂછયુ, "મહારાજ! આપ એવો ઉપાય બતાવો કે જેથી જીવને નરક ગતિ પ્રાપ્ત ન થાય અને સ્વર્ગીય સુખોની પ્રાપ્તિ થાય" આચાર્યે તેમની તે પ્રકારની જિજ્ઞાસા જાણીને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવતા તેમને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અન્તે તેમણે વિષયાદિકથી વિરકત થઈને એજ આચાર્યની પાસે જિન દિક્ષા અગીકાર કરી અને સકળ દુ ખોથી સર્વથા રહિત એવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી ॥ ૪ ॥

પાચમુ ઉદિતોદય દૃષ્ટાત-પુરિમતાલ નામના નગરમા ઉદિતોદય નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેની રાણીનુ નામ શ્રીકાન્તા હતુ તે બહુ જ સુદર હતી તેના રૂપ-સૌદર્યના વખાણ સાભળીને વારાણસી નગરના કર્મરુચિ નામના રાજાએ સૈન્યને લઈને પુરિમતાલ નગરને ચારે તરફ઼ ઘેરો ઘાલ્યો નગરને ઘેરાયેલ જોઈને ઉદિતોદયે વિચાર કર્યો કે એક જીવની રક્ષા માટે મ આમમા નકામી

प्रभूतजनानां परिक्षयोभनिष्यतीति। एवं विचिन्त्य स उपवासं कृत्वा तपोबलेन वैश्रवणदेवं मावाहयति। स देवो कर्मरुचिं नीत्वा वाराणस्यामेव स्थापितवान्। इत्येवमुदितोदयनृप स्वात्मानं प्रजाजनं च रक्षितवान्। इति राज्ञः पारिणामिकीबुद्धिः॥

इति पञ्चम उदितोदयदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

भगवतो महावीरस्वामिनः समवसरणे कश्चित् साधुश्चित्तचाञ्चल्यवशात् साधुत्वं परिहातुमिच्छति स्म। तदा प्रभुवन्दनार्थं राजकुमारो नन्दिषेणः स्वान्तःपुरेण सह समागतः। तस्यान्तःपुरं रूपलावण्येनाप्सरोवृन्दं जयति, तथापि प्रभोरुपदेशेन नन्दिषेणो विरक्तो भूत्वा सर्वमन्तःपुरं परित्यजति। इदं दृष्ट्वा स साधुरपि

विचार किया एक जीव की रक्षा के निमित्त व्यर्थ ही संग्राम में अनेक जीवों का वध करना उचित नहीं। ऐसा विचार कर वह उपवास धारण कर बैठ गया। इस के तपोबल के प्रभाव से वैश्रवण नाम के देव ने आकर उस कर्मरूचि राजा को वहा से उठाकर उसी के नगर में रखदिया। इस तरह उदितोदय ने अपनी और अपने प्रजाजनों की रक्षा की ॥ ५ ॥

छट्ठा साधु नन्दिषेण का दृष्टान्त–किसी साधु ने महावीर स्वामी के समवसरण में चित्त की चचलता के वश होकर मुनिव्रत छोडने का विचार किया। इतने में वहा प्रभु की वदना करने के लिये नदिषेण नाम का एक राजकुमार आपहुँचा। उस के साथ उस का अन्तःपुर था। अन्तःपुर का रूप लावण्य इतना अधिक था कि उसके सामने अप्सराओ का समुदाय भी न कुछ था। नदिषेण प्रभु का उपदेश सुनकर उसी समय उस साधु के देखते २ अन्तःपुर का परित्याग कर विरक्त हो गया। साधु

અનેક જીવોની હત્યા કરવી તે યોગ્ય નથી એવો વિચાર કરીને તે ઉપવાસ કરીને બેસી ગયો. તેના તપોબળને પ્રભાવે વૈશ્રવણ નામના દેવે આવીને તે કર્મરૂચિ રાજાને ત્યાંથી ઉપાડીને તેના નગરમાં મૂકી દીધો આ રીતે ઉદિતોદયે પોતાની તથા પોતાની પ્રજાની રક્ષા કરી ॥ ૫ ॥

છઠ્ઠું સાધુ નન્દિષેણનું દૃષ્ટાંત–કોઈ સાધુએ મહાવીર સ્વામીના સમવસરણમાં ચિત્તની ચચળતાને કારણે મુનિવ્રત છોડવાનો વિચાર કર્યો એવામાં ત્યાં પ્રભુને વદણા કરવા માટે નદિષેણ નામનો એક રાજકુમાર આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે તેનું અન્તઃપુર હતું અન્તઃપુરનું રૂપ લાવણ્ય એટલું બધું હતું કે તેમની આગળ અપ્સરાઓનો સમૂહ પણ કોઈ વિસાતમાં ન હતો. નદિષેણ પ્રભુનો ઉપદેશ સાભળીને એજ સમયે તે સાધુની નજર સમક્ષ જ અન્ત

सम्यक् सयमाराधनतत्परो जातः ॥ इति साधोः पारिणामिकी बुद्धिः ॥ इति षष्ठः साधुनन्दिपेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमो धनदत्तदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

चम्पानगर्यां धनदत्तो नाम श्रेष्ठी निवसति । तस्य पुण्यप्रभावेण विपुल धन विपुलः परिवारो विपुला ऋद्धिरासीत् । स च विपुलसत्कारसम्मानसपन्नः सर्वसुख समन्वितः समृद्धिसमृद्धः केनाऽप्यपरिभूतश्चाभूत् । एकस्मिन् दिने तस्य श्रेष्ठिनः सुपात्रदानकरुणादानाभयदानादिविपये बुद्धिविपर्यासः सजातः । ततः स चिन्तयति-कथमद्य मम बुद्धिविपर्यासः संजात इति । तत स्तेन शुभकर्मोदयवशात् तत्क्षणमेव

ने जव यह देखा तो अपने विचार की निन्दा की और उसी समय सभल कर अपने व्रतों की रक्षा की ॥ ६ ॥

सातवा धनदत्त का दृष्टान्त–चपानगरी में धनदत्त नाम का एक सेठ रहता था । उस के यहा पुण्योदय से विपुल धन, विपुल परिवार और विपुल ऋद्धि थी । लोग उसका सब से अधिक आदर सत्कार एव सन्मान किया करते थे । सासारिक किसी भी सुख की उसके यहां कमी नही थी । तिरस्कार कैसा होता है यह वह स्वप्न में भी नहीं जानता था । एक दिन की बात है कि इस सेठ के सुपात्रदान, करूणादान, तथा अभयदान आदि के विपय में बुद्धि की विपर्यासता हो गई । इस विपर्यासता के आने का कारण क्या है इस बात का जब उसने ज्ञानदृष्टि से विचार किया तो शुभ कर्मोके उदय से उसके अन्तःकरण में ससार की असारताका भान होने लगा, उसने 'शुभस्य शीघ्रम्' की उक्तिको चारितार्थ

કરીને વિરક્ત થઈ ગયો સાધુએ જ્યારે તે જોયુ ત્યારે તેને પોતાના વિચાર માટે પસ્તાવો થયો અને તેજ સમયથી સાવધાનીપૂર્વક તે પોતાના વ્રત્તોનુ રક્ષણ કરવા લાગ્યો ॥ ૬ ॥

સાતમુ ધનદત્તનુ દૃષ્ટાત–ચપા નગરીમા ધનદત્ત નામના એક શેઠ રહેતા હતા તેમને ત્યા પુન્યોદયને કારણે વિપુલ ધન, વિપુલ પરિવાર અને વિપુલ ઋદ્ધિ હતી લોકો સૌથી વધારે તેમનો આદર સત્કાર કરતા હતા કોઇ પણ પ્રકારના સાસારિક સુખની તેમને ત્યા ઉણપ ન હતી તિરસ્કાર એટલે શુ એ તો તેમણે સ્વપ્નમા પણ અનુભવ્યુ ન હતુ એક દિવસ એવુ બન્યુ કે સુપાત્ર દાન, કરુણાદાન, અભયદાન આદિના વિષયમા તે શેઠની બુદ્ધિના અશ્રદ્ધા થઈ ગઈ આ અશ્રદ્ધા આવવાનુ શુ કારણ છે તેનો જ્યારે તેમણે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યો ત્યારે શુભ કર્મના ઉદયથી તેમના અત કરણમા સ સારની અસારતાનુ ભાન થવા

प्रभूतजनानां परिक्षयोभविष्यतीति । एवं विचिन्त्य स उपवास कृत्वा तपोबलेन वैश्रवणदेवं मानाहयति । स देवो कर्मरुचिं नीत्वा वाराणस्यामेव स्थापितवान् । इत्येवमुदितोदयनृप स्वात्मान प्रजाजन च रक्षितवान् । इति राज्ञः पारिणामिकीबुद्धिः॥

इति पञ्चम उदितोदयदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

भगवतो महावीरस्वामिनः समवसरणे कश्चित् साधुश्चित्तचाञ्चल्यवशात् साधुव्रत परिहातुमिच्छति स्म । तदा प्रभुवन्दनार्थं राजकुमारो नन्दिषेण' स्वान्त'पुरेण सह समागतः । तस्यान्तःपुर रूपलावण्येनाप्सरोवृन्द जयति, तथापि प्रभोरुपदेशेन नन्दिषेणो विरक्तो भूत्वा सर्वमन्तःपुर परित्यजति । इदं दृष्ट्वा स साधुरपि

विचार किया एक जीव की रक्षा के निमित्त व्यर्थ ही संग्राम में अनेक जीवों का वध करना उचित नहीं । ऐसा विचार कर वह उपवास धारण कर बैठ गया। इस के तपोबल के प्रभाव से वैश्रवण नाम के देव ने आकर उस कर्मरुचि राजा को वहा से उठाकर उसी के नगर में रखदिया। इस तरह उदितोदय ने अपनी और अपने प्रजाजनों की रक्षा की ॥ ५ ॥

छट्ठा साधु नन्दिषेण का दृष्टान्त–किसी साधु ने महावीर स्वामी के समवसरण में चित्त की चचलता के वश होकर मुनिव्रत छोडने का विचार किया। इतने में वहा प्रभु की वदना करने के लिये नदिषेण नाम का एक राजकुमार आपहुँचा। उस के साथ उस का अन्तःपुर था। अन्तःपुर का रूप लावण्य इतना अधिक था कि उसके सामने अप्सराओं का समुदाय भी न कुछ था। नदिषेण प्रभु का उपदेश सुनकर उसी समय उस साधु के देखते २ अन्तःपुर का परित्याग कर विरक्त हो गया। साधु

અનેક જીવોની હત્યા કરવી તે યોગ્ય નથી એવો વિચાર કરીને તે ઉપવાસ કરીને બેસી ગયો. તેના તપોબળને પ્રભાવે વૈશ્રવણ નામના દેવે આવીને તે કર્મરૂચિ રાજાને ત્યાંથી ઉપાડીને તેના નગરમા મૂકી દીધો આ રીતે ઉદિતોદયે પોતાની તથા પોતાની પ્રજાની રક્ષા કરી ॥ ૫ ॥

છટ્ઠું સાધુ નન્દિષેણનું દૃષ્ટાંત–કોઈ સાધુએ મહાવીર સ્વામીના સમવસરણમાં ચિત્તની ચચળતાને કારણે મુનિવ્રત છોડવાનો વિચાર કર્યો એવામા ત્યા પ્રભુને વદણા કરવા માટે નદિષેણ નામનો એક રાજકુમાર આવી પહોચ્યો. તેની સાથે તેનુ અન્ત પુર હતુ અન્ત પુરનુ રૂપ લાવણ્ય એટલુ બધુ હતુ કે તેમની આગળ અપ્સરાઓનો સમૂહ પણ કોઈ વિસાતમા ન હતો નદિષેણ પ્રભુનો ઉપદેશ સાભળીને એજ સમયે તે સાધુની નજર સમક્ષ જ અન્ત પુરનો પરિત્યાગ

सम्यक् सयमाराधनतत्परो जातः ॥ इति साधोः पारिणामिकी बुद्धिः ॥ इति षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमो धनदत्तदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

चम्पानगर्यां धनदत्तो नाम श्रेष्ठी निवसति । तस्य पुण्यप्रभावेण विपुल धन विपुलः परिवारो विपुला ऋद्धिरासीत् । स च विपुलसत्कारसम्मानसपन्नः सर्वसुख समन्वितः समृद्धिसमृद्धः केनाऽप्यपरिभूतश्चाभूत् । एकस्मिन् दिने तस्य श्रेष्ठिनः सुपात्रदानकरुणादानाभयदानादिविषये बुद्धिविपर्यासः सजातः । ततः स चिन्तयति-कथमद्य मम बुद्धिविपर्यासः संजात इति । तत स्तेन शुभकर्मोदयवशात् तत्क्षणमेव

ने जव यह देखा तो अपने विचार की निन्दा की और उसी समय सभल कर अपने व्रतों की रक्षा की ॥ ६ ॥

सातवा धनदत्त का दृष्टान्त-चपानगरी में धनदत्त नाम का एक सेठ रहता था । उस के यहा पुण्योदय से विपुल धन, विपुल परिवार और विपुल ऋद्धि थी । लोग उसका सब से अधिक आदर सत्कार एव सन्मान किया करते थे । सासारिक किसी भी सुख की उसके यहा कमी नही थी । तिरस्कार कैसा होता है यह वह स्वप्न मे भी नहीं जानता था । एक दिन की बात है कि इस सेठ के सुपात्रदान, करुणादान, तथा अभयदान आदि के विषय में बुद्धि की विपर्यासता हो गई । इस विपर्यासता के आने का कारण क्या है इस बात का जब उसने ज्ञानदृष्टि से विचार किया तो शुभ कर्मोंके उदय से उसके अन्तःकरण मे ससार की असारताका भान होने लगा, उसने 'शुभस्य शीघ्रम्' की उक्तिको चारितार्थ

કરીને વિરક્ત થઈ ગયો સાધુએ જ્યારે તે જોયુ ત્યારે તેને પોતાના વિચાર માટે પસ્તાવો થયો અને તેજ સમયથી સાવધાનીપૂર્વક તે પોતાના વ્રતોનુ રક્ષણ કરવા લાગ્યો ॥ ૬ ॥

સાતમુ ધનદત્તનુ દૃષ્ટાત-ચ પા નગરીમા ધનદત્ત નામના એક શેઠ રહેતા હતા તેમને ત્યા પુન્યોદયને કારણે વિપુલ ધન, વિપુલ પરિવાર અને વિપુલ ઋદ્ધિ હતી લોકો સૌથી વધારે તેમનો આદર સત્કાર કરતા હતા કોઇ પણ પ્રકારના સાસારિક સુખની તેમને ત્યા ઉણપ ન હતી તિરસ્કાર એટલે શુ એ તો તેમણે સ્વપ્નમા પણ અનુભવ્યુ ન હતુ એક દિવસ એવુ બન્યુ કે સુપાત્ર દાન, કરુણાદાન, અભયદાન આદિના વિષયમા તે શેઠની બુદ્ધિના અશ્રદ્ધા થઈ ગઈ આ અશ્રદ્ધા આવવાનુ શુ કારણ છે તેનો જ્યારે તેમણે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યો ત્યારે શુભ કર્મના ઉદયથા તેમના અ ત કરણમા સ સારની અસારતાનુ ભાન થવા

प्रभूतजनानां परिक्षयोभविष्यतीति। एवं विचिन्त्य स उपवासं कृत्वा तपोबलेन वैश्रवणदेवं मानाहयति। स देवो कर्मरुचिं नीत्वा वाराणस्यामेव स्थापितवान्। इत्येवमुदितोदयनृप स्वात्मानं प्रजाजनं च रक्षितवान्। इति राज्ञः पारिणामिकीबुद्धिः॥

इति पञ्चम उदितोदयदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

भगवतो महावीरस्वामिनः समवसरणे कश्चित् साधुश्चित्तचाञ्चल्यवशात् साधुव्रतं परिहातुमिच्छति स्म। तदा प्रभुवन्दनार्थं राजकुमारो नन्दिषेणः स्वान्तःपुरेण सह समागतः। तस्यान्तःपुरं रूपलावण्येनाप्सरोवृन्दं जयति, तथापि प्रभोरुपदेशेन नन्दिषेणो विरक्तो भूत्वा सर्वमन्तःपुरं परित्यजति। इदं दृष्ट्वा स साधुरपि

विचार किया एक जीव की रक्षा के निमित्त व्यर्थ ही संग्राम में अनेक जीवों का वध करना उचित नहीं। ऐसा विचार कर वह उपवास धारण कर बैठ गया। इस के तपोबल के प्रभाव से वैश्रवण नाम के देव ने आकर उस कर्मरुचि राजा को वहां से उठाकर उसी के नगर में रखदिया। इस तरह उदितोदय ने अपनी और अपने प्रजाजनों की रक्षा की ॥ ५ ॥

छट्ठा साधु नन्दिषेण का दृष्टान्त–किसी साधु ने महावीर स्वामी के समवसरण में चित्त की चचलता के वश होकर मुनिव्रत छोडने का विचार किया। इतने में वहां प्रभु की वंदना करने के लिये नंदिषेण नाम का एक राजकुमार आपहुँचा। उस के साथ उस का अन्तःपुर था। अन्तःपुर का रूप लावण्य इतना अधिक था कि उसके सामने अप्सराओं का समुदाय भी न कुछ था। नंदिषेण प्रभु का उपदेश सुनकर उसी समय उस साधु के देखते २ अन्तःपुर का परित्याग कर विरक्त हो गया। साधु

અનેક જીવોની હત્યા કરવી તે યોગ્ય નથી એવો વિચાર કરીને તે ઉપવાસ કરીને બેસી ગયો. તેના તપોબળને પ્રભાવે વૈશ્રવણ નામના દેવે આવીને તે કર્મરૂચિ રાજાને ત્યાંથી ઉપાડીને તેના નગરમાં મૂકી દીધો આ રીતે ઉદિતોદયે પોતાની તથા પોતાની પ્રજાની રક્ષા કરી ॥ ૫ ॥

છટ્ઠું સાધુ નન્દિષેણનું દૃષ્ટાંત–કોઈ સાધુએ મહાવીર સ્વામીના સમવસરણમાં ચિત્તની ચંચળતાને કારણે મુનિવ્રત છોડવાનો વિચાર કર્યો એવામાં ત્યાં પ્રભુને વંદણા કરવા માટે નંદિષેણ નામનો એક રાજકુમાર આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે તેનું અન્તઃપુર હતું અન્તઃપુરનું રૂપ લાવણ્ય એટલું બધું હતું કે તેમની આગળ અપ્સરાઓનો સમૂહ પણ કોઈ વિસાતમાં ન હતો નંદિષેણ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળીને એજ સમયે તે સાધુની નજર સમક્ષ જ અન્તઃપુરનો પરિત્યાગ

सम्यक् संयमाराधनतत्परो जातः ॥ इति साधोः पारिणामिकी बुद्धिः ॥ इति षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमो धनदत्तदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

चम्पानगर्यां धनदत्तो नाम श्रेष्ठी निवसति । तस्य पुण्यप्रभावेण विपुलं धनं विपुलः परिवारो विपुला ऋद्धिरासीत् । स च विपुलसत्कारसम्मानसंपन्नः सर्वसुखसमन्वितः समृद्धिसमृद्धः केनाऽप्यपरिभूतश्चाभूत् । एकस्मिन् दिने तस्य श्रेष्ठिनः सुपात्रदानकरुणादानाभयदानादिविषये बुद्धिविपर्यासः संजातः । ततः स चिन्तयति-कथमद्य मम बुद्धिविपर्यासः संजात इति । तदा स्तेन शुभकर्मोदयवशात् तत्क्षणमेव

ने जब यह देखा तो अपने विचार की निन्दा की और उसी समय संभल कर अपने व्रतों की रक्षा की ॥ ६ ॥

सातवां धनदत्त का दृष्टान्त-चंपानगरी में धनदत्त नाम का एक सेठ रहता था। उस के यहां पुण्योदय से विपुल धन, विपुल परिवार और विपुल ऋद्धि थी। लोग उसका सब से अधिक आदर सत्कार एवं सन्मान किया करते थे। सांसारिक किसी भी सुख की उसके यहां कमी नहीं थी। तिरस्कार कैसा होता है यह वह स्वप्न में भी नहीं जानता था। एक दिन की बात है कि इस सेठ के सुपात्रदान, करुणादान, तथा अभयदान आदि के विषय में बुद्धि की विपर्यासता हो गई। इस विपर्यासता के आने का कारण क्या है इस बात का जब उसने ज्ञानदृष्टि से विचार किया तो शुभ कर्मोंके उदय से उसके अन्तःकरण में संसार की असारताका भान होने लगा, उसने 'शुभस्य शीघ्रम्' की उक्तिको चारितार्थ

કરીને વિરક્ત થઈ ગયો. સાધુએ જ્યારે તે જોયુ ત્યારે તેને પોતાના વિચાર માટે પસ્તાવો થયો અને તેજ સમયથી સાવધાનીપૂર્વક તે પોતાના વ્રતોનુ રક્ષણ કરવા લાગ્યો ॥ ૬ ॥

સાતમુ ધનદત્તનુ દૃષ્ટાંત-ચંપા નગરીમા ધનદત્ત નામના એક શેઠ રહેતા હતા તેમને ત્યા પુન્યોદયને કારણે વિપુલ ધન, વિપુલ પરિવાર અને વિપુલ ઋદ્ધિ હતી લોકો સૌથી વધારે તેમનો આદર સત્કાર કરતા હતા કોઈ પણ પ્રકારના સાંસારિક સુખની તેમને ત્યા ઉણપ ન હતી તિરસ્કાર એટલે શુ એ તો તેમણે સ્વપ્નમા પણ અનુભવ્યુ ન હતુ એક દિવસ એવું બન્યુ કે સુપાત્ર દાન, કરુણાદાન, અભયદાન આદિના વિષયમા તે શેઠની બુદ્ધિના અશ્રદ્ધા થઈ ગઈ આ અશ્રદ્ધા આવવાનુ શુ કારણ છે તેનો જ્યારે તેમણે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યો ત્યારે શુભ કર્મના ઉદયથી તેમના અંતઃકરણમા સંસારની અસારતાનુ ભાન થવા

प्रभूतजनानां परिक्षयोभविष्यतीति। एवं विचिन्त्य स उपवासं कृत्वा तपोबलेन वैश्रवणदेवं समाह्वयति। स देवो कर्मरुचिं नीरवा वाराणस्यामेव स्थापितवान्। इत्येवमुदितोदयनृप स्वात्मानं प्रजाजनं च रक्षितवान्। इति राज्ञः पारिणामिकीबुद्धिः॥

इति पञ्चम उदितोदयदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

भगवतो महावीरस्वामिनः समवसरणे कश्चित् साधुश्चित्तचाञ्चल्यवशात् साधुव्रतं परिहातुमिच्छति स्म। तदा प्रभुवन्दनार्थं राजकुमारो नन्दिषेणः स्वान्तःपुरेण सह समागतः। तस्यान्तःपुरं रूपलावण्येनाप्सरोवृन्दं जयति, तथापि प्रभोरुपदेशेन नन्दिषेणो विरक्तो भूत्वा सर्वमन्तःपुरं परित्यजति। इदं दृष्ट्वा स साधुरपि

विचार किया एक जीव की रक्षा के निमित्त व्यर्थ ही संग्राम में अनेक जीवों का वध करना उचित नहीं। ऐसा विचार कर वह उपवास धारण कर बैठ गया। इस के तपोबल के प्रभाव से वैश्रवण नाम के देव ने आकर उस कर्मरुचि राजा को वहां से उठाकर उसी के नगर में रख दिया। इस तरह उदितोदय ने अपनी और अपने प्रजाजनों की रक्षा की ॥ ५ ॥

छट्ठा साधु नन्दिषेण का दृष्टान्त–किसी साधु ने महावीर स्वामी के समवसरण में चित्त की चंचलता के वश होकर मुनिव्रत छोडने का विचार किया। इतने में वहां प्रभु की वंदना करने के लिये नंदिषेण नाम का एक राजकुमार आपहुँचा। उस के साथ उस का अन्तःपुर था। अन्तःपुर का रूप लावण्य इतना अधिक था कि इसके सामने अप्सराओं का समुदाय भी न कुछ था। नंदिषेण प्रभु का उपदेश सुनकर उसी समय उस साधु के देखते २ अन्तःपुर का परित्याग कर विरक्त हो गया। साधु

અનેક જીવોની હત્યા કરવી તે યોગ્ય નથી એવો વિચાર કરીને તે ઉપવાસ કરીને બેસી ગયો. તેના તપોબળને પ્રભાવે વૈશ્રવણ નામના દેવે આવીને તે કર્મરુચિ રાજાને ત્યાંથી ઉપાડીને તેના નગરમાં મૂકી દીધો. આ રીતે ઉદિતોદયે પોતાની તથા પોતાની પ્રજાની રક્ષા કરી ॥ ૫ ॥

છટ્ઠું સાધુ નન્દિષેણનું દૃષ્ટાંત–કોઈ સાધુએ મહાવીર સ્વામીના સમવસરણમાં ચિત્તની ચંચળતાને કારણે મુનિવ્રત છોડવાનો વિચાર કર્યો. એવામાં ત્યાં પ્રભુને વંદણા કરવા માટે નંદિષેણ નામનો એક રાજકુમાર આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે તેનું અન્તઃપુર હતું. અન્તઃપુરનું રૂપ લાવણ્ય એટલું બધું હતું કે તેમની આગળ અપ્સરાઓનો સમૂહ પણ કોઈ વિસાતમાં ન હતો. નંદિષેણ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળીને એજ સમયે તે સાધુની નજર સમક્ષ જ અન્તઃપુરનો પરિત્યાગ

सम्यक् संयमाराधनतत्परो जातः ॥ इति साधोः पारिणामिकी बुद्धिः ॥ इति षष्ठः साधुनन्दिषेणदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमो धनदत्तदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

चम्पानगर्यां धनदत्तो नाम श्रेष्ठी निवसति । तस्य पुण्यप्रभावेण विपुलं धनं विपुलः परिवारो विपुला ऋद्धिरासीत् । स च विपुलसत्कारसम्मानसंपन्नः सर्वसुखसमन्वितः समृद्धिसमृद्धः केनाऽप्यपरिभूतश्चाभूत् । एकस्मिन् दिने तस्य श्रेष्ठिनः सुपात्रदानकरुणादानाभयदानादिविषये बुद्धिविपर्यासः संजातः । ततः स चिन्तयति-कथमद्य मम बुद्धिविपर्यासः संजात इति । तत स्तेन शुभकर्मोदयवशात् तत्क्षणमेव

ने जब यह देखा तो अपने विचार की निन्दा की और उसी समय संभल कर अपने व्रतों की रक्षा की ॥ ६ ॥

सातवा धनदत्त का दृष्टान्त-चंपानगरी में धनदत्त नाम का एक सेठ रहता था । उस के यहां पुण्योदय से विपुल धन, विपुल परिवार और विपुल ऋद्धि थी । लोग उसका सब से अधिक आदर सत्कार एवं सन्मान किया करते थे । सांसारिक किसी भी सुख की उसके यहां कमी नहीं थी । तिरस्कार कैसा होता है यह वह स्वप्न में भी नहीं जानता था । एक दिन की बात है कि इस सेठ के सुपात्रदान, करूणादान, तथा अभयदान आदि के विषय में बुद्धि की विपर्यासता हो गई । इस विपर्यासता के आने का कारण क्या है इस बात का जब उसने ज्ञानदृष्टि से विचार किया तो शुभ कर्मोंके उदय से उसके अन्तःकरण में संसार की असारताका भान होने लगा, उसने 'शुभस्य शीघ्रम्' की उक्तिको चारितार्थ

કરીને વિરક્ત થઈ ગયો સાધુએ જ્યારે તે જોયું ત્યારે તેને પોતાના વિચાર માટે પસ્તાવો થયો અને તેજ સમયથી સાવધાનીપૂર્વક તે પોતાના વ્રતોનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો ॥ ૬ ॥

સાતમું ધનદત્તનું દૃષ્ટાંત-ચંપા નગરીમાં ધનદત્ત નામના એક શેઠ રહેતા હતા તેમને ત્યાં પુન્યોદયને કારણે વિપુલ ધન, વિપુલ પરિવાર અને વિપુલ ઋદ્ધિ હતી લોકો સૌથી વધારે તેમનો આદર સત્કાર કરતા હતા કોઈ પણ પ્રકારના સાંસારિક સુખની તેમને ત્યાં ઉણપ ન હતી તિરસ્કાર એટલે શું એ તો તેમણે સ્વપ્નમાં પણ અનુભવ્યું ન હતું એક દિવસ એવું બન્યું કે સુપાત્ર દાન, કરુણાદાન, અભયદાન આદિના વિષયમાં તે શેઠની બુદ્ધિનાં અશ્રદ્ધા થઈ ગઈ આ અશ્રદ્ધા આવવાનું શું કારણ છે તેનો જ્યારે તેમણે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યો ત્યારે શુભ કર્મના ઉદયથી તેમના અંતઃકરણમાં સંસારની અસારતાનું ભાન થવા

दिनेऽल्पाहारमानीय गुरवे प्रदर्शितवान्। गुरुणा दृष्ट्वा तत्पात्रे थूत्कृतम्। ततोऽसौ स्वात्मनिन्दां कर्तुं प्रवृत्तः—'धिगस्तु मां यत् सांवत्सरिकपर्वाराधनेऽप्यसमर्थोऽस्मी'-ति। एवमात्मानं निन्दयन् शुभेन परिणामेन, प्रशस्ताध्यवसायेन तदावरणीयानां कर्मणां क्षयेण केवलज्ञानं प्राप्तवान्। इयं तस्य पारिणामिकी बुद्धिः॥ इति दशमः क्षपकदृष्टान्तः॥ १०॥

अथैकादशोऽमात्यपुत्रदृष्टान्तः॥ ११॥

दीर्घपृष्ठराजा वरधनुर्नामकममात्यपुत्रं ब्रह्मदत्तविषयेऽनेकं प्रश्नान् पृच्छति स्म। तेषामुत्तरं वरधनुस्तथा दत्तवान् येन दीर्घपृष्ठनृपो न जानाति—'अयं मम प्रतिकूलवर्ती'-ति। तथा-वरधनुर्ब्रह्मदत्तस्यापि रक्षां कृतवान्। इयं तस्य पारिणामिकी बुद्धिः॥

॥ इत्येकादशोऽमात्यपुत्रदृष्टान्तः॥ ११॥

था। इसलिये सांवत्सरिक के दिन में भी इस से आहार का परित्याग करते नहीं बन सका, अतः वह आहार लेने चला गया। आहार में जो कुछ यह लाया था वह सब इसने अपने गुरु को बतलाया-तो गुरुदेव ने देखकर उस के पात्र में थूक दिया। इस से अपनी बडी भारी निंदा की और सोचने लगा-देखो मैं कितने धिक्कार का पात्र हूं, जो आज सांवत्सरीकपर्व की आराधना करने में भी असमर्थ हो रहा हूं। इस प्रकार आत्मनिंदा करते हुए उस को शुभाध्यवसाय के प्रभाव से तदावरणीय कर्मों का क्षय हो जाने के कारण केवलज्ञान प्राप्त हो गया। यह उस की पारिणामिकी बुद्धि का फल है॥ १०॥

ग्यारहवा अमात्यपुत्र का दृष्टान्त-दीर्घपृष्ठ राजा ने वरधनु नामक अमात्यपुत्र से ब्रह्मदत्त के विषय मे अनेक प्रश्नों को पूछा था। उन का उत्तर उस वरधनु ने इस प्रकार से दिया कि जिस से दीर्घपृष्ठ यह नहीं

તેથી સવત્સરીને દિવસે પણ તે આહારનો ત્યાગ કરી શકયો નહી તેથી ગોચરીમા જે કઇ મળ્યુ તે બધુ તેણે પોતાના ગુરુને બતાવ્યુ ત્યારે ગુરૂદેવ તે જોઇને તેના પાત્રમા થૂકયા તેથી તેને પોતાની જાતને ઘણી નિંદી અને વિચાર કર્યો, "હું કેટલો બધો ધિકકારને પાત્ર છુ કે જેથી આજે સવત્સરી પર્વની આરાધના કરવાને પણ અસમર્થ નિવડયો છુ " આ પ્રમાણે આત્મ નિંદા કરતા, તેને શુભાધ્યવસાયને પ્રભાવે તેનુ આવરણ કરતા કર્મોનો ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ આ તેની પારિણામિકી બુદ્ધિનુ ફળ હતુ ॥૧૦॥

અગીયારમુ અમાત્યપુત્રનુ દૃષ્ટાંત-દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજાએ વરધનુ નામના અમાત્યપુત્રને, બ્રહ્મદત્તના વિષયમા અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તે પ્રશ્નોનો જવાબ તે વરધનુએ એ રીતે આપ્યો કે જેથી દીર્ઘપૃષ્ઠ તે વાત સમજી શકયો નહી કે

॥ अथ द्वादशश्चाणक्यदृष्टान्तः ॥

चाणक्येनोद्घोषणा कारिता-'यद् दिवसैकमात्रजातानामश्वानां महिषाणां वृषभाणां कुक्कुराणां च प्रत्येकं सपादपञ्चशतकमद्य पूर्वाह्ण एव समानयन्तु, नो चेत् प्रतिगृहेण मुद्राशतं दण्डो देयः' इति। एवं भाण्डागारं पूर्णं कृतवान्। इयं चाणक्यस्य पारिणामिकी बुद्धिः ॥

॥ इति द्वादशश्चाणक्यदृष्टान्तः ॥ १२ ॥

॥ अथ त्रयोदशः स्थूलभद्रदृष्टान्तः ॥

स्थूलभद्रस्य पितरि हते सति नन्दो मन्त्रिपदपरिपालनार्थं स्थूलभद्रं प्रार्थयति स्म। किं तु स्थूलभद्रः संसारं सम्बन्धं दुःखकरं विज्ञाय प्रव्रज्यां गृहीतवान्। इयं तस्य पारिणामिकी बुद्धिः ॥

॥ इति त्रयोदशः स्थूलभद्रदृष्टान्तः ॥ १३ ॥

जान सका कि अमात्य पुत्र मेरे प्रतिकूल है। इस तरह वरधनुने अपनी पारिणामिकी बुद्धि के प्रभाव से ब्रह्मदत्त की रक्षा की ॥ ११ ॥

बारहवा चाणक्य दृष्टान्त-चाणक्य ने इस प्रकार की घोषणा की कि हरएक प्रजाजन एक ही दिन में उत्पन्न हुए पांच सौ पचीस ५२५ घोड़ों को पाचसौ पचीस ५२५, भैसों को पाचसौ पचीस ५२५ बैलों को और पाचसो पचीस ५२५ कुत्तों को आजपूर्वाह्न में लाकर उपस्थित करे नहीं तो प्रत्येक घर को सौ सौ मुहरों का जुर्माना देना पडेगा। इस तरह की आज्ञा से उसने अपने भाण्डार को द्रव्य से खूब भर दिया। यह उस की पारिणामिकी बुद्धि का प्रभाव है ॥ १२ ॥

तेरहवा स्थूलभद्र दृष्टान्त-स्थूलभद्र का पिता जब मार दिया गया तो नन्द ने स्थूलभद्र से अप ने पिता के स्थान को ग्रहण करने की प्रार्थना की

અમાત્યપુત્ર મારી વિરૂદ્ધ છે આ રીતે વરધનુએ પોતાની પારિણામિકી બુદ્ધિથી બ્રહ્મદત્તનું રક્ષણ કર્યું ॥ ૧૧ ॥

બારમું ચાણક્યદૃષ્ટાંત-ચાણક્યે આ પ્રકારની ઘોષણા કરાવી કે દરેક પ્રજા જન એક જ દિવસે જન્મેલ પાચસો પચીશ (૫૨૫) ઘોડા, પાચસો પચીશ (૫૨૫) ભેંસો, પાચસો પચીશ (૫૨૫) બળદો અને પાચસો પચીશ (૫૨૫) કૂતરાઓ આજે મધ્યાહ્ન પહેલા લાવીને હાજર કરે, નહીં તો દરેકને સો સો સોનામહોરોનો દંડ ભરવો પડશે આ પ્રકારની આજ્ઞાથી તેણે પોતાના ભાંડાગારને દ્રવ્યથી ભરી દીધો આ તેની પારિણામિકી બુદ્ધિનો પ્રભાવ છે ॥ ૧૨ ॥

તેરમું સ્થૂલભદ્ર દૃષ્ટાંત-જ્યારે સ્થૂલભદ્રના પિતાની હત્યા કરવામા આવી ત્યારે નન્દે સ્થૂલભદ્રને તેના પિતાનું સ્થાન ગ્રહણ કરવા વિનતિ કરી, પણ સ્થૂ

अथ नासिक्यसुन्दरीनन्ददृष्टान्तः—

नासिक्यपुरे नन्दनामको भूपतिरासीत्। तस्य महिषी सुन्दरी नाम्नी। भूपते-र्भ्राता धर्मप्रियनामकः। स सीमन्ताचार्यसमीपे देशनां श्रुत्वा प्रव्रजितः। विविध कठिनतपश्चरणेन विविधलब्धिसम्पन्नो जातः। स चैकदा राजानं राज्ञीं च लब्धि प्रभावेण देवदेवीदर्शनं कारितवान्। तदनु तावुभौ प्रव्रजितौ। साधोरियं पारिणामिकी बुद्धिः॥

इति चतुर्दशो नासिक्यसुन्दरीनन्ददृष्टान्तः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशो वज्रदृष्टान्तः॥

आसीदवन्तीदेशे उज्जयिनीनगर्यां कश्चिदिभ्यपुत्रो धनगिरिनामकः। तस्य माता पितरौ धनपालपुत्र्या सुनन्दा नाम्न्या सह तस्य पाणिग्रहणं कारितवन्तौ। धनगिरिश्च

परन्तु स्थूलभद्र ने संसार के संबंध को दुःखकर जानकर जो दीक्षा धारण कर ली यह उनकी पारिणामिकीबुद्धि का प्रभाव था ॥ १३ ॥

चौदहवां नासिक्य सुन्दरीनन्द दृष्टान्त-नासिक्यपुर में एक नन्द नाम का राजा था। उस की स्त्री का नाम सुन्दरी था। राजा का जो भाई था उसका नाम धर्मप्रिय था। धर्मप्रिय ने सीमन्ताचार्य के पास धर्मदेशना सुनकर भागवती दीक्षा धारण करली। अनेक प्रकार के तपश्चरणों के प्रभाव से उसको उसके अनेक प्रकार की लब्धियां सिद्ध हो गई। उसने राजा और रानी को लब्धि के प्रभाव से देव और देवी के दर्शन करवाये। दर्शन कर वे दोनों दीक्षित हो गये। साधु की यह पारिणामि की बुद्धि का प्रभाव है ॥ १४ ॥

पन्द्रहवां वज्र दृष्टान्त-अवन्ती देश की उज्जयिनी नगरी में कोई एक धनगिरि नामका धनिक पुत्र रहता था। उस के माता पिता ने

भद्रे संसारना संबंधोने दुःखकर मानीने दीक्षा अंगीकार करी आ तेनी पारिणामिकीबुद्धिनो प्रभाव हतो ॥ १३ ॥

चौदमुं नासिकयसुन्दरीनन्ददृष्टांत-नासिकयपुरमां नन्द नामनो एक राजा हतो तेनी स्त्रीनुं नाम सुंदरी हतुं राजाना भाईनुं नाम धर्मप्रिय हतुं धर्मप्रिये सीमन्ताचार्य पासे धर्मदेशना सांभळीने भगवती दीक्षा अंगीकार करी अनेक प्रकारनी तपस्याने प्रभावे तेने अनेक प्रकारनी लब्धियो प्राप्त थई तेणे लब्धिना प्रभावे राजा अने राणीने देव अने देवीना दर्शन कराव्यां दर्शन करीने ते बन्नेए दीक्षा लई लीधी आ साधुनी पारिणामिकी बुद्धिनो प्रभाव थयो ॥ १४ ॥

पंदरमुं वज्रदृष्टांत-अवन्ती देशनी उज्जयिनी नगरीमां धनगिरि नामनो कोई एक धनिक पुत्र रहेतो हतो तेना माता पिताए तेनो विवाह धनपालनी

ससारासारता बुद्ध्वा गर्भवत्या सुनन्दाभार्यया प्रतिरुद्धोऽपि सिंहगिरिसमीपे प्रव्रजित । तदनु प्रसूतिसमये सा नन्दा पुत्र जनितवती । तस्य वज्रनदेह दृष्ट्वा—'वज्र' इति नाम कृतम् । एकदा स्त्रीभिः परस्परमुक्तम्—अयं धनगिरेः पुत्रः पुण्यशाली वर्त्तते । यद्यस्य पिता दीक्षा नाग्रहीष्यत् तदाऽस्यापूर्वो महोत्सवोऽभविष्यत् । तासा मेतद्वचन श्रुत्वा स वालः पालनस्थ एव जातिस्मृतिं प्राप्तवान् । तेन स्वपूर्वभव प्रव्रजित पितर च ज्ञात्वा तथा रोदितुमारेभे यथा माता तं प्रति निर्वेद माप्नुयात् ।

उसका विवाह धनपाल की पुत्री सुनदा के साथ कर दिया। धनगिरि ने धीरे २ गृहस्थ जीवन बीताते हुए अपना समय शाति के साथ व्यतीत किया। काल लब्धि के प्रभाव से धनगिरि को ससार की असारता का ज्यों ही भान हुआ तो उसने अपनी गर्भवती सुनदा भार्या द्वारा समझाये जाने पर भी सिंहगिरि के समीप जाकर जिनदीक्षा धारण करली। सुनदा का जब प्रसूति का समय आया तो उसके एक पुत्र हुआ जिस का नाम वज्र था। इसकी देह वज्र जैसी थी। एक समय की बात है कि कुछ स्त्रियों ने मिलकर परस्पर ऐसी बातचीत की कि—यह धनगिरि का पुत्र वज्र बडा भाग्यशाली है। यदि इसके पिता जिन दीक्षा धारण न करते तो वे इस के जन्म के समय का उत्सव बडे ठाटबाट से मनाते। जिस समय यह बातचीत उन स्त्रियो में चल रही थी—उस समय वह बालक पालने में सोया हुआ था। उन की इस बात को सुनते ही उस बालक को अपने पूर्वभव की याद आगई। जब उसने अपने पूर्वभव एव दीक्षित हुए पिता को जाना तो ऐसा रोना प्रारभ किया कि जिस से

પુત્રી સુનદા સાથે કર્યો ધનગિરિએ ગૃહસ્થ જીવન વ્યતીત કરતા કરતા પોતાનો સમય શાન્તિથી પસાર કર્યો કાલલબ્ધિના પ્રભાવથી ધનગિરિને જેવુ સસારની અસારતાનુ ભાન થયુ કે તરત જ પોતાની ગર્ભવતી પત્ની સુનદાએ સમજાવ્યા છતા પણ સિંહગિરિ સમક્ષ જઈને જિનદીક્ષા ગ્રહણ કરી સુનદાને પ્રસૂતિનો સમય આવતા એક પુત્ર જન્મ્યો જેનુ નામ વજ્ર રાખ્યુ તેનુ શરીર વજ્ર જેવુ હતુ એક દિવસ એવુ બન્યુ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ ભેગી થઈને આપસ આપસમા વાતચીત કરવા લાગી કે આ ધનગિરિનો પુત્ર વજ્ર ઘણો જ ભાગ્યશાળી છે, જો તેના પિતાએ જિન દિક્ષા અગીકાર ન કરી હોત તો તેઓ તેનો જન્મોત્સવ ભારે ઠાઠમાઠથી ઉજવત જ્યારે તે સ્ત્રીઓ વચ્ચે આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી, ત્યારે તે બાળક પારણામા સૂતો હતો તેમની આ વાત સાભળતા જ તેને પોતાનો પૂર્વ ભવ યાદ આવ્યો જ્યારે તેણે પોતાનો પૂર્વભવ તથા દીક્ષિત થયેલ પિતાની આ વાત જાણી ત્યારે તેણે એવુ રડવા માડયુ કે જેથી તેની માતાને

एव षण्मासाः व्यतीताः। एकदा तत्र सिंहगिरिराचार्यः धनगिर्यादिशिष्यपरिवारेण सह समागतः। धनगिरिणा भिक्षाचर्यार्थं गन्तुं पृष्ट आचार्यः प्राह-हे धनगिरे! अद्य तव पात्रे यत्किञ्चित्सचित्तमचित्तं वा पतेत् तद्ग्राह्यमेवेति। ततो धनगिरिरकस्मात् सुनन्दागृहे भिक्षार्थं प्राविशत्। सा च स्वपतिमुनिं विलोक्योक्तवती-इयन्ति दिनानि तवार्भको मया यथाकथञ्चित् पालितः, संप्रति गृहाणैतं नित्यरुदन्तं बालम्। अहमस्मिन् बालके निःस्पृहाऽस्मीति कृत्वा सा तं मुनिपात्रेससाक्षिकं न्यस्तवती। धनगिरिमुनिश्च तमानीय गुरोरग्रे स्थापितवान्। गुरुणा स

उस की माता को उसकी तरफ से विरक्ति हो गई। इस तरह छह मास व्यतीत हो चुके। एक समय की बात है कि वहां सिंहगिरि आचार्य अपने धनगिरि आदि शिष्य परिवारों के साथ विहार करते हुए आये। धनगिरि ने आचार्य महाराज से गोचरी जाने के लिये आज्ञा मागी तो आचार्य महाराज ने कहा-आज तुम्हारे पात्र में जो भी वस्तु आजावे चाहे वह सचित्त हो या अचित्त, सभी ले आना। आचार्य महाराज की इस प्रकार आज्ञा पाते ही धनगिरि वहां से गोचरी के लिये निकले। अकस्मात् सब से पहिले वे सुनदा के घर पहुँचे, सुनदा ने जब यह देखा कि ये हमारे पति हैं तो उस ने उनसे कहा-मैंने इतने दिनों तक जैसे भी बना वैसे आप के बालक का पालन पोपण किया है अब आप इसको ले जाइये, यह रात दिन रोता रहता है। मैं तो इस के इस रोने से बहुत अधिक परेशान रहती हू, इसीलिये अब इस बालक के प्रति मेरी कोई ममता नही रही है। ऐसा कह कर उसने उस बालक को मुनि के पात्र मे लोगो को साक्षि बना कर डाल दिया। धनगिरि मुनि ने उस को

તેના તરફ વિરક્તિ થઇ ગઇ આ રીતે છ માસ વ્યતીત થઈ ગયા એક સમય એવુ બન્યુ કે સિંહગિરિ આચાર્ય પોતાના ધનગિરિ આદિ શિષ્ય પરિવાર સહિત વિહાર કરતા કરતા ત્યા આવ્યા ધનગિરિએ આચાર્ય મહારાજ પાસે ગોચરી માટે જવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યુ-આજે તમારા પાત્રમા જે કોઈ વસ્તુ આવે તે ભલે સચિત્ત હોય કે અચિત્ત હોય પણ તે બધી લેતા આવજો " આચાર્ય મહારાજની આ પ્રકારની આજ્ઞા મળતા જ ધનગિરિ ત્યાથી ગોચરી માટે ઉપડયા અકસ્માત તેઓ સૌથી પહેલા સુનદાને ઘેર પહોચ્યા સુનદાએ જોયુ કે આ મારા પતિ છે ત્યારે તેણે તેમને કહ્યુ, મારાથી બની શક્યુ તે રીતે આટલા દિવસો સુધી આપના બાલકનુ પાલન પોષણ કર્યું, હવે આપ તેને લઇ જાવો તે તો રાતદિવસ રડયા જ કરે છે તેના રૂદનથી હુ તો ગળે આવી ગઈ છુ તે કારણે આ બાળક પ્રત્યે મને કોઈ મમતા નથી " આમ કહીને તેણે તે બાળકને મુનિના પાત્રમા લોકોને સાક્ષિ બનાવીને મૂકીદીધો ધનગિરિ

सघाय समर्पितः। संघेन स पालितोऽष्टवर्षीयो जातः। तदनु तन्माता स्वपुत्र ग्रहीतु सघस्य समीपे समागता। संघेन एकतो विविधालकार वैभवादिका अनेके पदार्थाः स्थापिताः, एकतश्च सदोरकमुखवस्त्रिका-रजोहरणपात्रादीन्युपकरणानि स्थापितानि। कथित च-यदस्मै वालकाय रोचते तदय गृह्णातु, अयमेवात्र न्यायः। एतन्निशम्य स वालकः शीघ्रमुत्थाय सदोरका मुखवस्त्रिका मुखे वद्ध्वा रजोहरण-पात्राणि गृहीतवान्। इय वज्रस्वामिनः पारिणामिकी बुद्धिः ॥

॥ इति पञ्चदशो वज्रदृष्टान्तः ॥ १५ ॥

अथ चरणाहतदृष्टान्तः—

वसन्तपुरे रिपुमर्दनो नाम नृपतिरासीत्। एकदा तरुणाः सेवका राजानमब्रुवन्-

---

लाकर आचार्य महाराज के समक्ष रख दिया। गुरुमहाराज ने वह वालक श्रीसंघ को सौप दिया। सघ ने उसका लालन पालन बडे प्रेमके साथ किया। जब वह बालक आठ वर्षका हो गया तो माता सुनदा बालक वज्र को वापिस लेने के लिये श्रीसघ के पास आई। संघ ने उस समय एक तरफ विविध अलकार तथा वैभव का पुज एकत्रित कर रख दिया और दूसरी तरफ सदोरकमुखवस्त्रिका, रजोहरण, तथा पात्र आदि उपकरण रख दिये, और ऐसा कहा-जो इन मे से इस बालक को रूचे वही यह ले लेंवे, हमे इसमे कोई विवाद नही है। इस प्रकार का न्याय सुनकर उस बालक ने शीघ्र ही उठकर सदोरकमुखवस्त्रिका को अपनी मुख पर बाध लिया और रजो हरण तथा पात्रों को अपने हाथ ले लिया। इस तरह यह वज्रस्वामी की पारिणामिकीबुद्धि का दृष्टान्त है ॥१५॥

सोलहवा चरणाहत दृष्टान्त—वसन्तपुरमे रिपुमर्दन नामका राजा

મુનિએ તેને લાવીને આચાર્ય મહારાજ સમક્ષ મૂકી દીધો ગુરુમહારાજે તે બાલક શ્રી સઘને સોપી દીધો સઘે ઘણા પ્રેમપૂર્વક તેનુ લાલનપાલન કર્યું જ્યારે તે બાલક આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે તેની માતા સુનદા બાલક વજ્રને પાછો લેવા માટે શ્રી સઘની પાસે આવી સઘે તે સમયે એક તરફ વિવિધ અલકાર તથા વૈભવનો પુજ એકત્ર કરીને મૂકયો અને બીજી તરફ દોરા સાથેની મુહપત્તી, રજોહરણ, તથા પાત્ર આદિ ઉપકરણ મૂકયા અને એવુ કહ્યુ કે આમાથી આ બાલકને જે ગમે તે તે લઈ લે, તેમાં અમને કોઈ વાંધો નથી આ પ્રકારનો ન્યાય સાભળતા જ તે બાળક તરત જ ઉઠીને દોરા સહિતની મુહપત્તીને પોતાના મુખ પર બાધી લીધી, તથા રજોહરણ અને પાત્રાને પોતાના હાથમા લઈ લીધા આ રીતનુ આ વજ્ર સ્વામીની પારિણામિકી બુદ્ધિનુ દૃષ્ટાંત છે॥ ૫ ॥

સોળમુ ચરણાહતદૃષ્ટાંત-વસન્તપુરમા રિપુમર્દન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો

सघाय समर्पितः। संघेन स पालितोऽष्टवर्षीयो जातः। तदनु तन्माता स्वपुत्र ग्रहीतु सघस्य समीपे समागता। संघेन एकतो विविधालकार वैभवादिका अनेके पदार्थाः स्थापिताः, एकतश्च सदोरकमुखवस्त्रिका-रजोहरणपात्रादीन्युपकरणानि स्थापितानि। कथित च-यदस्मै बालकाय रोचते तदय गृह्णातु, अयमेवात्र न्यायः। एतन्निशम्य स बालकः शीघ्रमुत्थाय सदोरका मुखवस्त्रिका मुखे बद्ध्वा रजोहरण-पात्राणि गृहीतवान्। इय वज्रस्वामिनः पारिणामिकी बुद्धिः ॥

॥ इति पञ्चदशो वज्रदृष्टान्तः ॥ १५ ॥

अथ चरणाहतदृष्टान्तः—

वसन्तपुरे रिपुमर्दनो नाम नृपतिरासीत्। एकदा तरुणाः सेवका राजानमब्रुवन्-

---

लाकर आचार्य महाराज के समक्ष रख दिया। गुरुमहाराज ने वह बालक श्रीसंघ को सौंप दिया। सघ ने उसका लालन पालन बडे प्रेमके साथ किया। जब वह बालक आठ वर्षका हो गया तो माता सुनदा बालक वज्र को वापिस लेने के लिये श्रीसघ के पास आई। संघ ने उस समय एक तरफ विविध अलकार तथा वैभव का पुञ्ज एकत्रित कर रख दिया और दूसरी तरफ सदोरकमुखवस्त्रिका, रजोहरण, तथा पात्र आदि उपकरण रख दिये, और ऐसा कहा-जो इन में से इस बालक को रूचे वही यह ले लेवे, हमे इसमें कोई विवाद नही है। इस प्रकार का न्याय सुनकर उस बालक ने शीघ्र ही उठकर सदोरकमुखवस्त्रिका को अपनी मुख पर बांध लिया और रजो हरण तथा पात्रों को अपने हाथ ले लिया। इस तरह यह वज्रस्वामी की पारिणामिकीबुद्धि का दृष्टान्त है॥१५॥

सोलहवा चरणाहत दृष्टान्त—वसन्तपुरमे रिपुमर्दन नामका राजा

મુનિએ તેને લાવીને આચાર્ય મહારાજ સમક્ષ મૂકી દીધો ગુરુમહારાજે તે બાલક શ્રી સઘને સોંપી દીધો સઘે ઘણા પ્રેમપૂર્વક તેનુ લાલનપાલન કર્યું જ્યારે તે બાલક આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે તેની માતા સુનદા બાલક વજ્રને પાછો લેવા માટે શ્રી સઘની પાસે આવી સઘે તે સમયે એક તરફ વિવિધ અલકાર તથા વૈભવનો પુજ એકત્ર કરીને મૂક્યો અને બીજી તરફ દોરા સાથેની મુહપત્તી, રજોહરણ, તથા પાત્ર આદિ ઉપકરણ મૂક્યા અને એવુ કહ્યુ કે આમાથી આ બાલકને જે ગમે તે તે લઈ લે, તેમાં અમને કોઈ વાધો નથી આ પ્રકારનો ન્યાય સાભળતા જ તે બાળક તરત જ ઉઠીને દોરા સહિતની મુહપત્તીને પોતાના મુખ પર બાધી લીધી, તથા રજોહરણ અને પાત્રાને પોતાના હાથમા લઈ લીધા આ રીતનુ આ વજ્ર સ્વામીની પારિણામિકી બુદ્ધિનુ દૃષ્ટાત છે ॥ ૫ ॥

સોળમુ ચરણાહતદૃષ્ટાત-વસન્તપુરમા રિપુમર્દન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો

एव षण्मासाः व्यतीताः। एकदा तत्र सिंहगिरिराचार्यः धनगिर्यादिशिष्यपरिवारेण सह समागतः। धनगिरिणा भिक्षाचर्यार्थं गन्तु पृष्ट आचार्यः प्राह-हे धनगिरे! अद्य तव पात्रे यत्किञ्चित्सचित्तमचित्त वा पतेत् तद्ग्राह्यमेवेति। ततो धनगिरिरकस्मात् सुनन्दागृहे भिक्षार्थं प्राविशत्। सा च स्वपतिमुनिं विलोक्योक्तवती-इयन्ति दिनानि तवार्भको मया यथाकथञ्चित् पालितः, सम्प्रति गृहाणैत नित्य रुदन्त बालम्। अहमस्मिन् बालके निःस्पृहाऽस्मीति कृत्वा सा तं मुनिपात्रेससाक्षिक न्यस्तवती। धनगिरिमुनिश्च तमानीय गुरोरग्रे स्थापितवान्। गुरुणा स

उस की माता को उसकी तरफ से विरक्ति हो गई। इस तरह छह मास व्यतीत हो चुके। एक समय की बात है कि वहा सिंहगिरि आचार्य अपने धनगिरि आदि शिष्य परिवारों के साथ विहार करते हुए आये। धनगिरि ने आचार्य महाराज से गोचरी जाने के लिये आज्ञा मागी तो आचार्य महाराज ने कहा-आज तुम्हारे पात्र में जो भी वस्तु आजावे चाहे वह सचित्त हो या अचित्त, सभी ले आना। आचार्य महाराज की इस प्रकार आज्ञा पाते ही धनगिरि वहां से गोचरी के लिये निकले। अकस्मात् सब से पहिले वे सुनदा के घर पहुँचे, सुनदा ने जब यह देखा कि ये हमारे पति हैं तो उस ने उनसे कहा-मैंने इतने दिनों तक जैसे भी बना वैसे आप के बालक का पालन पोषण किया है अब आप इसको ले जाइये, यह रात दिन रोता रहता है। मैं तो इस के इस रोने से बहुत अधिक परेशान रहती हू, इसीलिये अब इस बालक के प्रति मेरी कोई ममता नही रही है। ऐसा कह कर उसने उस बालक को मुनि के पात्र मे लोगो को साक्षि बना कर डाल दिया। धनगिरि मुनि ने उस को

તેના તરફ વિરક્તિ થઇ ગઇ આ રીતે છ માસ વ્યતીત થઈ ગયા એક સમય એવુ બન્યુ કે સિંહગિરિ આચાર્ય પોતાના ધનગિરિ આદિ શિષ્ય પરિવાર સહિત વિહાર કરતા કરતા ત્યા આવ્યા ધનગિરિએ આચાર્ય મહારાજ પાસે ગોચરી માટે જવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યુ-આજે તમારા પાત્રમા જે કોઈ વસ્તુ આવે તે ભલે સચિત્ત હોય કે અચિત્ત હોય પણ તે બધી લેતા આવજો "આચાર્ય મહારાજની આ પ્રકારની આજ્ઞા મળતા જ ધનગિરિ ત્યાથી ગોચરી માટે ઉપડયા અકસ્માત તેઓ સૌથી પહેલા સુનદાને ઘેર પહોચ્યા સુનદાએ જોયુ કે આ મારા પતિ છે ત્યારે તેણે તેમને કહ્યુ, મારાથી બની શકયુ તે રીતે આટલા દિવસો સુધી આપના બાલકનુ પાલન પોષણ કર્યુ, હવે આપ તેને લઈ જાવો તે તો રાતદિવસ રડયા જ કરે છે તેના રૂદનથી હુ તો ગળે આવી ગઈ છુ તે કારણે આ બાળક પ્રત્યે મને કોઈ મમતા નથી." આમ કહીને તેણે તે બાળકને મુનિના પાત્રમા લોકોને સાક્ષિ બનાવીને મૂકીદીધો ધનગિરિ

राज्ञः शिरसि चरणेन प्रहारं कर्तुं शक्नोति? सा राज्ञी तु विशेषसम्मानयोग्या भवति, इति विचिन्त्य राज्ञः समीपमागत्य वृद्धा ऊचुः—राजन्! शिरसि चरणप्रहारकरणे विशिष्टसत्कारः करणीयः। वृद्धानां वचः श्रुत्वा तद्बुद्धिं प्रति राजा परितुष्टो जातः। ततश्चासौ वृद्धानेव स्वपार्श्वे स्थापयामास। इयं राज्ञस्तथा वृद्धानां च पारिणामिकी बुद्धिः।

॥ इति षोडशश्चरणाहतदृष्टान्तः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदश आमड–कृत्रिमामलकदृष्टान्तः—

कश्चित् कुम्भकारः कस्मैचित् कृत्रिममामलकं दत्तवान्। वर्णतः स्वरूपतश्चामलकमादृश्यसद्भावेऽप्यतिकठिनस्पर्शवत्त्वात्, तदुत्पत्तिकालाभावाच्च नेदं वास्तविकमामलकं किन्तु कृत्रिममिति तेन ज्ञातम्। तस्यामलकपरीक्षकस्यैव पारिणामिकी बुद्धिः।

॥ इति सप्तदश आमड–कृत्रिमामलकदृष्टान्तः ॥ १७ ॥

प्रहार देने की सामर्थ्य और किस मे हो सकती है। फिर भी वह विशेष संमान के ही योग्य मानी जाती है। ऐसा विचार कर चुकने पर वे पीछे राजा के पास आकर कहने लगे–राजन्! आपके शिर पर चरण प्रहार करने वाला व्यक्ति विशेष सत्कार का पात्र होता है। इस प्रकार उनके वचन सुनकर राजा उनके बुद्धिवैभव पर बडा प्रसन्न हुआ, और उन्हें ही उसने अपने पास रखा। इस तरह यह राजा और वृद्धों की पारिणामिकी बुद्धि का दृष्टान्त है ॥ १६ ॥

सत्रहवा आमड–कृत्रिमामलक दृष्टान्त—किसी एक कुमारने किसी दूसरे व्यक्ति के लिये बनावटी आवला दिया। जो रूप तथा रंग में बिलकुल सच्चे आवले के समान था, परन्तु उसने उसे कठिन स्पर्श होनेके कारण तथा वह समय उसकी उत्पत्ति का न होने के कारण यह

બીજા કોનામાં સંભવી શકે? છતાં પણ તે વિશેષ સન્માનને યોગ્ય મનાય છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓ રાજા પાસે પાછા ફર્યા અને તેમણે રાજાને કહ્યું, "મહારાજ! આપના શિર પર ચરણ પ્રહાર કરનાર વ્યક્તિ તો વિશેષ સત્કારને પાત્ર હોય છે" આ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળીને રાજા તેમનો બુદ્ધિવૈભવ જોઈને ઘણો ખુશ થયો અને તેમને જ તેણે પોતાની સેવામાં રાખી લીધા આ પ્રમાણે આ રાજા અને વૃદ્ધોની પારિણામિકી બુદ્ધિનું દૃષ્ટાંત છે ॥ ૧૬ ॥

સત્તરમું આમડ–કૃત્રિમામલક દૃષ્ટાંત–કોઈ એક કુંભારે કોઈ એક વ્યક્તિને માટે બનાવટી આમળું દીધું તે રૂપ અને રંગમાં સાચા આમળા જેવું જ હતું પણ તેણે તેનો સ્પર્શ કરતાં કઠણ લાગવાથી તથા તે તેની ઉત્પત્તિનો સમય ન

स्वामिन्! जीर्णशरीरान् पलितकेशान् वृद्धान् सेवकानपनीय भवता तरुणा एव सेवका नियुज्यन्ताम्। त एव सर्वाणि कार्याणि सम्यक् साधयिष्यन्ति। एकदा राजा परीक्षार्थं तान् पृच्छति-यदि कश्चिन्मम शिरसि चरणप्रहारं कुर्यात् तर्हि कीदृशो दण्डो देयः? तरुणा ऊचुः—महाराज! खण्ड खण्डं कृत्वा स हन्तव्यः। राजा पुनरिमं प्रश्नं वृद्धानपि पृष्टवान्। वृद्धैरुक्तम्-स्वामिन्! विचार्य कथयिष्यामः। इत्युक्त्वा ते निर्जनस्थानं गताः, तत्र गत्वा ते विचारयन्ति-राज्ञीमन्तरेण कोऽन्यो

राज्य करता था। एक समय कुछ तरुण सेवकों ने मिल कर राजा से कहा-महाराज! जीर्ण शरीर हुए, तथा धवलित केश हुए, ऐसे वृद्ध पुरुषों को आप राज्यकार्य से मुक्तकर तरुण सेवकों को रखिये, कारण वृद्धों से कुछ काम नहीं हो सकता है। तरुण ऐसे होते हैं कि वे समस्त कार्य अच्छी तरह से करते है, और कर सकते हैं। उनकी इस बात को सुनकर राजा ने एक दिन उन की परीक्षा लेने के अभिप्राय से ऐसा पूछा-बताओ यदि कोई मेरे मस्तक पर चरण का प्रहार करे तो उसको क्या दंड देना चाहिये। राजा की इस बात को सुनकर उन तरुणों ने कहा-महाराज! इस में पूछने की क्या बात है, यह तो स्पष्ट है कि ऐसे व्यक्ति को तिल २ बराबर खंड २ कर के मार देना चाहिये। उनकी इस बात को सुनकर राजा ने यही बात वृद्धजनों से पूछी तो उन्होंने कहा-स्वामिन्! हम इसका उत्तर विचार कर कहेंगे। ऐसा कहकर वे एक निर्जन स्थान मे जाकर विचार करने लगे, विचार करते २ यह बात उन की समझ मे आई कि रानी के सिवाय राजा के मस्तक पर चरण

હતો. એક વખત કેટલાક યુવાન સેવકોએ મળીને રાજાને કહ્યું, "મહારાજ! જીર્ણશીર્ણ શરીરવાળા તથા ધોળા વાળવાળા પુરુષોને આપ રાજ્યના કાર્યમાથી છૂટા કરીને યુવાન સેવકોને રાખો, કારણ કે વૃદ્ધોથી કંઈ કામ થઈ શકતુ નથી યુવાનો એવા હોય છે કે તે સમસ્ત કાર્ય ને સારી રીતે કરે છે, અને કરી શકે છે તેમની એ વાત સાભળીને રાજાએ એક દિવસ તેમની કસોટી કરવા માટે તેમને એવુ પૂછ્યુ કે કહો, કોઈ માણ મસ્તક પર લાત મારે તો તેને શો દંડ આપવો જોઈએ રાજાની એ વાત સાભળીને તે યુવાનોએ કહ્યુ "મહારાજ! તેમા પૂછવાની વાત જ શી છે? એ તો સ્પષ્ટ છે કે એવી વ્યક્તિના તો રાઈ રાઈ જેવા ટુકડા કરીને તેને મારી નાખવી જોઈએ" તેમની આ વાત સાભળીને તેમણે એજ વાત વૃદ્ધોને પૂછી ત્યારે તેમણે કહ્યુ, "મહારાજ! વિચાર કરીને અમે તેનો જવાબ આપશુ" આ પ્રમાણે કહીને એકાન્તમા જઈને તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા વિચાર કરતા કરતા એ વાત તેમના સમજવામા આવી ગઈ કે રાણીના સિવાય રાજાના મસ્તક પર લાત મારવાનુ સામર્થ્ય કે હિંમત

अथैकोनविंशतितमः सर्पदृष्टान्तः—

भगवतो महावीरस्यालौकिकरक्तमास्वाद्य चण्डकौशिकसर्पो ज्ञान प्राप्तवान्। इयं तस्य पारिणामिकी बुद्धिः।

इत्येकोनविंशतितमः सर्पदृष्टान्तः ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमः खड्गिदृष्टान्तः—

खड्गी-'गेंडा' इति प्रसिद्धोऽरण्यपशुविशेषः। कोऽपि श्रावको यौवनमदेन व्रतातिचाराणामालोचनामकृत्वा मृतः। ततोऽसौ वने खड्गिपशुभव प्राप्य तस्मिन् वने आगन्तुकान् मनुष्यान् निहत्य भक्षयति। एकदा तेन मार्गेण गच्छन्तो बद्धा सदोरकमुखवस्त्रिकाः साधवस्तेन दृष्टाः। स खड्गी पशुस्तान् साधूनाक्रामति, किन्तु

जब उस को मणि का निश्चय हो गया तो उसने वृक्ष पर चढ कर उस मणि को ले लिया। इस प्रकार यह उस की पारिणामिकी बुद्धि का उदाहरण है ॥ १८ ॥

उन्नीसवां सर्प दृष्टान्त—चण्डकौशिक सर्पने महावीर स्वामी के अलौकिक रक्त का आस्वादन करने के जो ज्ञान प्राप्त किया वह उसकी पारिणामि की बुद्धिका फल है ॥ १९ ॥

वीसवा खड्गि दृष्टान्त—कोई श्रावक यौवन के मद में आ कर व्रतों मे लगे हुए दोषों की आलोचना नहीं कर के मरा तो वह गेंडाकी पर्याय से उत्पन्न हुआ। वह इतना नृशास था कि वन में जो भी कोई मनुष्य आता उस को यह मार कर खा जाता। एक समय इसने मार्ग में जाते हुए मुख पर सदोरकमुखवस्त्रिका बाधे हुए अनेक मुनियों कों देखा। देखते ही यह उन पर आक्रमण करने के लिये झपटा, परन्तु

ચડીને તે મણિ લઇ લીધો આ પ્રમાણે આ તેની પારિણામિકી બુદ્ધિનુ ઉદાહરણ થયુ ॥૧૮॥

ઓગણીસમુ સર્પ દૃષ્ટાત-ચડકૌશિક નામે મહાવીર સ્વામીના અલૌકિક રક્તને ચાખીને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તે તેની પારિણામિકી બુદ્ધિનુ ફળ હતુ ॥૧૯॥

વીસમુ ખડ્ગ દષ્ટાત-કોઇ એક શ્રાવક યૌવનના મદમા આવીને વ્રતોમા આવેલ દોષોની આલોચના કર્યા વિના મરવાથી ગેડારૂપે ઉત્પન્ન થયો તે એટલો બધો નિર્દય હતો કે વનમા જે કોઈ મનુષ્ય આવતો તેને મારીને ખાઈ જતો એક દિવસ તેણે માર્ગ પરથી જતા મુખપર દોરી સહિતની મુહપત્તીવાળા અનેક મુનિયોને જોયા તેમને જોતા જ તે તેમના પર આક્રમણ કરવા માટે કૂદ્યો

अथाष्टादशोमणिदृष्टान्तः—

कश्चित् सर्पो वृक्षमारुह्य पक्षिशावकान् नित्यं खादति । एकदा स सर्पो वृक्षाद् विच्युतोऽधः पतितः । तस्य मणिस्तस्य वृक्षस्य क्वचित् प्रदेशे स्थित आसीत् । मणिप्रकाशे भ्रमणशीलोऽसौ सर्पस्तत्प्रकाशाभावात्तद्वृक्षाधस्तत्स्थितकूपे पतितो मृतः । वृक्षशाखावस्थितमणिकिरणच्छायया तस्य कूपस्य सकलजलं रक्तवर्णं सम दृश्यत । ततः कश्चिद्बालकस्तत्र क्रीडन्निदं साश्चर्यमपश्यत् । ततस्तेन बालकेन पितुः समीपे समागत्य तद्वृत्तं निगदितम् । वृद्धस्तत्पिताऽपि तत्रागत्य सम्यक् पश्यति, ततः पश्चादसौ मणिं निश्चित्य वृक्षमारुह्य तं गृहीतवान् । तस्येयं पारिणामिकी बुद्धिः ।

॥ इत्यष्टादशो मणिदृष्टान्तः ॥ १८ ॥

समझने में देर नहीं की कि यह वास्तविक नहीं है किन्तु बनावटी ही है । यह उसकी पारिणामिकी बुद्धि का फल है ॥ १७ ॥

अठारहवा मणि दृष्टान्त—एक सर्प कि जिस की फणा में मणि था । वृक्ष पर चढ कर पक्षियों के बच्चों को प्रतिदिन खा जाया करता था । एक दिन की बात है कि वह सर्प वृक्ष से चूक कर नीचे गिर पडा । उसका मणि उस वृक्ष के एक कोने में रखा हुआ था । इस से उस का प्रकाश दूसरी शाखा पर न पड़ने से वह ज्यों ही गिरा तो कुए में जा कर पड गया और मर गया । कुए का जल वृक्ष की शाखा पर रखे हुए मणि की किरणों की छाया से रक्तवर्ण का दिखलाई देता था । वहा एक बालक खेल रहा था । उसने ज्यों ही इस दृश्य को देखा तो उस को बडा आश्चर्य हुआ । पिता के पास आ कर उसने यह सब बात उनसे कह दी । वह शीघ्र ही वहा गया और अच्छी तरह देखभाल की ।

હોવાથી તેને સમજી જવામા વાર ન લાગી કે તે સાચુ આભણુ નથી પણ બનાવટી છે આ તેની પારિણામિકી બુદ્ધિનુ ફળ હતુ ॥ ૧૭ ॥

અઢારમુ મણિ દૃષ્ટાત—એક સર્પ કે જેની ફેણમા મણિ હતો તે દરરોજ વૃક્ષ પર ચડીને પક્ષીઓના બચ્ચાને ખાઇ જતો હતો એક દિવસ એવુ બન્યુ કે તે સર્પ વૃક્ષ પરથી ચૂકવાથી નીચે પડી ગયો તેનો મણિ તે વૃક્ષના એક ખૂણે મૂકેલો હતો તેથી તેનો પ્રકાશ બીજી ડાળી પર ન પડવાથી તે જેવો પડયો કે નીચે કૂવામા જઈને પડયો અને મરી ગયો કૂવાનુ પાણી વૃક્ષની ડાળી પર પડેલા તે મણિના કિરણોની છાયાથી લાલરગનુ દેખાતુ હતુ ત્યા એક બાળક રમતો હતો તેણે જેવુ તે દૃશ્ય જોયુ કે તેને ભારે આશ્ચર્ય થયુ પિતાની પાસે જઇને તેણે તે બધી વાત તેમને કહી તે તરત જ ત્યા આવ્યો અને બરાબર નિરીક્ષણ કર્યું જ્યારે તેને મણિ વિષે ખાતરી થઈ ગઇ ત્યારે તેણે વૃક્ષ પર

ब्धिसम्पन्नः सुसयतनामानगारः समागतः। स्तूपोत्पाटनविषयक वृत्तं विज्ञाय स्वसमीपे दर्शनार्थमागताय नवनीतभूपाय कथयति-हे राजन्! अस्योत्पाटने विविधप्राणिना संहारः सुरकोपेण देशविप्लव राज्यविप्लवादिर्महाननर्थो भविष्यतीति नोत्पाटनीयोऽयं स्तूपेन्द्रः।

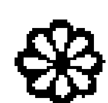
॥ इत्येकविंशतितम स्तूपेन्द्रदृष्टान्तः ॥ २१ ॥

॥ इत्यश्रुतनिश्रितमतिज्ञानदृष्टान्तभागः सपूर्णः ॥

को जब कि यह जीर्णशीर्ण होचुका उखाडने का अपने भृत्यवर्ग को आदेश दे दिया। इसी समय वहां विविधलब्धिसपन्न सुसंयत नामके मुनिराज विहार करते हुए आये। जब उन्हें इस कीर्तिस्तभ को उखाडे जाने का पता पडा तो उन्हों ने नवनीत राजा से जो वदना करने के लिये आया हुआ था कहा-राजन्! इस कीर्तिस्तभ को उखाडने से अनेक प्राणियों का सहार, देव प्रकोप से देश मे उपद्रव, राज्य में विप्लव आदि अनेक होंगे, इसलिये इस को आप मत उखडवाईये। इस प्रकार यह सुसयत मुनिराज की पारिणामिकी बुद्धि का प्रभव है जो वह विशालकीर्तिस्तभ नही उखाडा गया ॥ २१ ॥

इस तरह ये सब दृष्टान्त अश्रुत निश्रित मतिज्ञान के हुए ॥

॥ नदीसूत्र का हिन्दी अनुवाद सपूर्ण ॥

થયેલ જોઇને, તેણે પોતાના સેવકોને તે પાડી નાખવાનો આદેશ આપ્યો. એજ વખતે વિવિધ લબ્ધિ સ પન્ન સુસ યત નામના મુનિરાજ વિહાર કરતા કરતા ત્યા પધાર્યા જ્યારે તેમને આ કીર્તિસ્તભને પાડી નાખવાનો છે એવી ખબર પડી ત્યારે નવનીત રાજા કે જે ત્યા તેમને વ દણા કરવા આવ્યો હતો તેને કહ્યુ, "રાજન્! આ કીર્તિસ્તભને પાડી નાખવાથી અનેક પ્રાણીઓનો સ હાર થશે, દેવ, દેવપ્રકોપથી દેશમા ઉપદ્રવ, રાજ્યમા વિપ્લવ આદિ અનેક મુશ્કેલીઓ આવી પડશે તો આપ તેને પડાવશો નહી " આ પ્રકારની સુસ યત મુનિની પારિણામિકીબુદ્ધિને પ્રભાવે તે વિશાળ કીર્તિસ્તભને પાડવામા આવ્યો નહી ॥ ૨૧ ॥

આ રીતે આ બધા અશ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાનના દૃષ્ટાતો પૂરા થયા ॥

॥ નદીસૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ સ પૂર્ણ ॥

तेषा तपःप्रभावात् तथा कर्तुमसमर्थो जातः। 'कथमक्षमो जातोऽस्मी'ति पुनः पुनर्विचिन्तनेन तेन पूर्वभवस्मरणात्मकं ज्ञानं प्राप्तम्, तथाऽनशन कृत्वा देवलोकं गतः। तस्येय पारिणामिकी बुद्धि' ॥ २० ॥

॥ इति विंशतितमः खड्गिदृष्टान्तः ॥

अथैकविंशतितमः स्तूपेन्द्रदृष्टान्तः—

अजितस्वामिशासने तद्वंशे समाराधितदेव' समरनामा भूप आसीत्। स देव-साहाय्येन देशरक्षार्थं राज्यरक्षार्थं कुलधनवैभवादिरक्षार्थं च स्तूपेन्द्र विशाल कीर्ति-स्तम्भ-समारोपितवान् असौ स्तूपेन्द्रोऽनेकेषा प्राणिनामाश्रयभूतो जातः। तद्वंशे चिरेण नीतिरहितो नवनीतनामा भूपो बभूव। स चैकदा जीर्णशीर्णं विविधप्राणि-निवासास्पदं त कीर्तिस्तम्भमुत्पाटयितु भृत्यवर्गमादिष्टवान्। तदा तत्र विविधल-

---

तपके प्रभाव से यह उन पर आक्रमण नहीं कर सका। मेरा आक्रमण इन पर खाली क्यों गया? इसका बार २ विचार करते हुए उसको जाति-स्मरण ज्ञान प्राप्त हो गया इससे वह अनशन कर मरा और देवलोक में जाकर उत्पन्न हुआ। इस प्रकार यह उस की पारिणामि की बुद्धि का दृष्टान्त है ॥ २० ॥

इक्कीसवा स्तूपेन्द्र दृष्टान्त–अजितनाथ स्वामी का जब शासन चल रहा था उस समय उन के वंश मे समर नामका एक राजा हुआ। यह दोनों की विशेषरूप से आराधना किया करता था। इसने देव की सहा-यता से देश की रक्षा, राज्य की रक्षा, तथा कुल वैभव आदि की रक्षा के लिये एक विशालकीर्तिस्तभ बनवाया। इसमें अनेक प्राणियों को निवास करने रूप आश्रय मिलता था। समर के वंश में एक नवनीत नाम का राजा हुआ जो न्यायनीति से रहित था। इसने इस विशाल कीर्तिस्तम्भ

પણ તેમના તપના પ્રભાવે તે તેમના પર આક્રમણ કરી શક્યો નહીં આ લોકો પરતુ મારૂ આક્રમણ શા કારણે નિષ્ફળ ગયુ તેનો વારવાર વિચાર કરતા તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ તેથી તે અનશન કરીને મર્યો અને દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયો આ પ્રમાણે આ તેની પારિણામિકીબુદ્ધિનુ દૃષ્ટાત થયુ ॥ ૨૦ ॥

એકવીસમુ સ્તૂપેન્દ્ર દૃષ્ટાત–જ્યારે અજિતનાથ સ્વામીનુ શાસન ચાલતુ હતુ ત્યારે તેમના વશમા સમર નામે એક રાજા થયો તે વિશેષરૂપે દેવોની આરાધના કરતો હતો તેણે દેવની સહાયતાથી દેશ, રાજ્ય તથા કુળવૈભવ આદિની રક્ષા માટે એક વિશાળ કીર્તિસ્થભ બનાવરાવ્યો તેમા અનેક પ્રાણી ઓને રહેવા માટે આશ્રય મળતો હતો સમરના વશમા એક નવનીત નામનો રાજા થયો જે ન્યાયનીતિથી રહિત હતો તે વિશાળકીર્તિસ્તમ્ભને જીર્ણશીર્ણ

ब्धिसम्पन्नः सुसयतनामानगारः समागतः। स्तूपोत्पाटनविषयक वृत्तं निज्ञाय स्वसमीपे दर्शनार्थमागताय नवनीतभूपाय कथयति-हे राजन्! अस्योत्पाटने विविधप्राणिना संहारः सुरकोपेण देशविप्लवराज्यविप्लवादिर्महाननर्थो भविष्यतीति नोत्पाटनीयोऽयं स्तूपेन्द्रः।

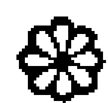
॥ इत्येकविंशतितम स्तूपेन्द्रदृष्टान्तः ॥ २१ ॥

॥ इत्यश्रुतनिश्रितमतिज्ञानदृष्टान्तभागः सपूर्णः ॥

को जब कि यह जीर्णशीर्ण होचुका उखाडने का अपने भृत्यवर्ग को आदेश दे दिया। इसी समय वहा विविधलब्धिसपन्न सुसयत नामके मुनिराज विहार करते हुए आये। जब उन्हें इस कीर्तिस्तभ को उखाडे जाने का पता पडा तो उन्हों ने नवनीत राजा से जो वदना करने के लिये आया हुआ था कहा-राजन्! इस कीर्तिस्तभ को उखाडने से अनेक प्राणियों का सहार, देव प्रकोप से देश मे उपद्रव, राज्य मे विप्लव आदि अनेक होंगे, इसलिये इस को आप मत उखडवाईये। इस प्रकार यह सुसंयत मुनिराज की पारिणामिकी बुद्धि का प्रभव है जो वह विशालकीर्तिस्तभ नहीं उखाड़ा गया ॥ २१ ॥

इस तरह ये सव दृष्टान्त अश्रुत निश्रित मतिज्ञान के हुए ॥

॥ नदीसूत्र का हिन्दी अनुवाद सपूर्ण ॥

થયેલ જોઈને, તેણે પોતાના સેવકોને તે પાડી નાખવાનો આદેશ આપ્યો. એજ વખતે વિવિધ લબ્ધિ સપન્ન સુસયત નામના મુનિરાજ વિહાર કરતા કરતા ત્યા પધાર્યા જ્યારે તેમને આ કીર્તિસ્તભને પાડી નાખવાનો છે એવી ખબર પડી ત્યારે નવનીત રાજા કે જે ત્યા તેમને વદણા કરવા આવ્યો હતો તેને કહ્યુ, "રાજન્! આ કીર્તિસ્તભને પાડી નાખવાથી અનેક પ્રાણીઓનો સહાર થશે, દેવ, દેવપ્રકોપથી દેશમા ઉપદ્રવ, રાજ્યમા વિપ્લવ આદિ અનેક મુશ્કેલીઓ આવી પડશે તો આપ તેને પડાવશો નહી" આ પ્રકારની સુસયત મુનિની પારિણામિકીબુદ્ધિને પ્રભાવે તે વિશાળ કીર્તિસ્તભને પાડવામા આવ્યો નહી ॥ ૨૧ ॥

આ રીતે આ બધા અશ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાનના દૃષ્ટાતો પૂરા થયા ॥

॥ નદીસૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ સપૂર્ણ ॥

अथ शास्त्रप्रशस्तिः ।

सम्यक्त्वधारी जनतोपकारी,
विचारकारी जिनधर्मचारी ।
कन्धारगोत्रः खलु "वल्लभो"ऽभूत्,
श्रेष्ठी समापन्नविपन्निहन्ता ॥ १ ॥

(२)

तस्यात्मजन्मा क्षपिताऽघकर्मा,
संप्राप्तधर्माऽवितथर्ममर्मा ।
"श्रीनेमिचन्द्रो" गुरुभक्त्यतन्द्रो,
जिनेन्द्रधर्मे परमानुरक्तः ॥ २ ॥

(३)

पत्नी "समर्था" पतिसेवनार्था,
जिनोक्तधर्माचरणे समर्था ।
तस्यातिशुद्धा सुकृतप्रबुद्धा,
चेतोऽनुकूला सदया सुशीला ॥ ३ ॥

(४)

तस्या शुभस्वप्नवशेन जातः,
"श्रीवाडिलाल"-स्तनयोऽस्ति धीमान् ।
श्रीसङ्घराज्यादिषु मुख्य एष,
सर्वोपकारी किल प्राड्विवाकः (वकील) ॥ ४ ॥

(५)

शीलं दधाना महिलाप्रधाना,
"रम्भा"ऽभिधाना सरलस्वभावा ।
स्वाम्येकभक्ता सुकृताऽनुरक्ता,
छायेव तस्याऽनुचरा प्रियाऽस्ति ॥ ५ ॥

(६)

पुत्री सुशीला शुभनाललीला,
"श्रीसुन्दरी" नाम विराजतेऽस्य ।
स्मेरानना पङ्कजिनीव कल्ये,
तथे-"न्दुमत्य"-न्यमनोहराऽऽख्या ॥ ६ ॥

(७)

श्री वाडिलालस्य कनिष्ठबन्धु,-
"मनोहरो" नाम मनोहराङ्गः ।
तस्याऽस्ति भार्या किल "मञ्जुला"-ख्या,
धर्मानुरक्ता सरलस्वभावा ॥ ७ ॥

योग-शीतांशु-शून्या-क्षि,-(२०१३) मिते वैक्रमवत्सरे ।
वैशाखस्य सिते पक्षे, तृतीयाया गुरोर्दिने ॥ ८ ॥
पुरे "वीरमगामे"ऽस्मिन्, "गुर्जरा"-न्तर्गते गतः ।
"नन्दीसूत्रस्य" सम्पूर्णा, टीका तत्प्रार्थितो व्यधाम् ॥ ९ ॥

॥ इति शास्त्रप्रशस्तिः सम्पूर्णा ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-
पञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रवि-
शुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मायक-वादिमानमर्दक-
श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनशास्त्राचार्य'-पदभूषित-कोल्हापुर-
राजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-
जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-
व्रतिविरचिता नन्दीसूत्रस्य-
ज्ञानचन्द्रिका टीका सम्पूर्णा ।

॥ शुभं भूयात् ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

દાતાઓની નામાવલી

આદ્યસુરબ્બીશ્રી, સુરબ્બીશ્રી, સહાયક મેમ્બરો
તથા મેમ્બરોની યાદી

*

ગામવાર કક્કાવારી લીષ્ટ

*

તા. ૧૮-૧૦-૪૪ થી તા. ૨૦-૫-૫૮ સુધીમાં
દાખલ થએલ મેમ્બરો,

*

(રૂા ૨૫૦ થી ઓછી રકમો આ યાદીમા સામેલ કરી નથી)

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ

ગરેડીઆ કુવારોડ - ગ્રીન લોજ પાસે

રાજકોટ

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ-૪

(ઓછામા ઓછી રૂા ૫૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

નબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠ શાન્તીલાલ મગળદાસભાઈ જાણીતા મીલમાલીક	અમદાવાદ	૧૦૦૦૦
૨	શેઠ હરખચદ કાલીદાસભાઈ વારીયા હા શેઠ લાલચંદભાઈ જેચદભાઈ, નગીનભાઈ, પુંજલાલભાઇ તથા વલ્લભદાસભાઇ	ભાવનગર	૬૦૦૦
૩	કોઠારી જેચદભાઇ અજરામર હા હરગોવીંદભાઈ જેચદભાઇ	રાજકોટ	૫૨૫૧
૪	શેઠ ધારશીભાઇ જીવનભાઇ	સોલાપુર	૫૦૦૧

મુરબ્બીશ્રીઓ-૨૨

(ઓછામા ઓછી રૂા ૧૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

નબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	વકીલ જીવરાજભાઇ વર્ધમાન કોઠારી હ કહાનદાસભાઈ તથા વેણીલાલભાઇ	જેતપુર	૩૬૦૫
૨	દોશી પ્રભુદાસ મૂળજીભાઈ	રાજકોટ	૩૬૦૪
૩	મ્હેતા ગુલાબચદ પાનાચદ	રાજકોટ	૩૨૮૯ાાાના
૪	સ્વ પિતાશ્રી છગનલાલ શામળદાસના સ્મરણાર્થે હ ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ	૩૨૫૧
૫	મ્હેતા માણેકલાલ અમુલખરાય	ઘાટકોપર	૩૨૫૦
૬	સઘવી પીતામ્બરદાસ ગુલાબચદ	જામનગર	૩૧૦૧
૭	શેઠ શામજીભાઇ વેલજીભાઇ વીરાણી	રાજકોટ	૨૫૦૦
૮	નામદાર ઠાકોર સાહેબ લખધીરસિંહજી બહાદુર	મોરબી	૨૦૦૦
૯	શેઠ લ્હેરચદ કુવરજી હા શેઠ ન્યાલચદ લ્હેરચદ	સિદ્ધપુર	૨૦૦૦
૧૦	શાહ છગનલાલ હેમચદ વસા હા મોહનલાલભાઇ તથા મોતીલાલભાઈ	મુબઇ	૨૦૦૦
૧૧	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સઘ	મોરબી	૧૯૬૩
૧૨	મ્હેતા સોમચદ તુલસીદાસ તથા તેમના ધર્મપત્ની અ સૌ મણીગૌરી મગનલાલ	રતલામ	૧૫૦૦
૧૩	મ્હેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ	જામજોધપુર	૧૩૦૧
૧૪	દોશી કપુરચદ અમરશી હા દલપતરામભાઈ	જામજોધપુર	૧૦૦૨
૧૫	બગડીઆ જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર	૧૦૦૨
૧૬	શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ	અમદાવાદ	૧૦૦૧
૧૭	શેઠ માણેકલાલ ભાણજીભાઈ	પોરબદર	૧૦૦૧
૧૮	શ્રીમાન ચાદ્રસિંહજી મ્હેતા (રેલ્વે મેનેજર સાહેબ)	કલકત્તા	૧૦૦૧

૧૯	મ્હેતા સોમચંદ નેણસીભાઈ (કરાચીવાલા)	મોરબી	૧૦૦૧
૨૦	શાહ હરીલાલ અનોપચંદભાઈ	ખંભાત	૧૦૦૧
૨૧	કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદભાઈ	મુંબઈ	૧૦૦૦
૨૨	કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદભાઈ	શિહોર	૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો—૪૧

(ઓછામાં ઓછી રૂા. ૫૦૦ની રકમ આપનાર)

૧	શાહ રંગજીભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૭૫૧
૨	મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર	સાબરમતી	૭૫૦
૩	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઈ વેલસીભાઈ	વઢવાણ શહેર	૭૫૦
૪	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઈ	જોરાવરનગર	૭૦૦
૫	શેઠ રતનશી હીરજીભાઈ હા. ગોરધનદાસભાઈ	જામજોધપુર	૫૫૫
૬	બાટવીયા ગીરધર પ્રમાણુંદ હા. અમીચંદભાઈ	ખાખીજાળીઆ	૫૨૭
૭	મોરબીવાળા અંઘવી દેવચંદ નેણશીભાઈ તથા તેમના ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીબાઈ તરફથી હં. મુળચંદ દેવચંદ (કરાચીવાલા)	મલાડ	૫૧૧
૮	વોરા મણીલાલ ગોપટલાલ	અમદાવાદ	૫૦૨
૯	ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા અ. સૌ. ચંપાબેન ગોસલીયા	અમદાવાદ	૫૦૨
૧૦	પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ. સૌ. સમરતબેન (રાજસીતાપુર)	અમદાવાદ	૫૦૨
૧૧	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરષોતમદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૨	શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૩	શાહ શાન્તીલાલ માણેકલાલ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૪	શેઠ શીવલાલ ડમરભાઈ (કરાચીવાળા)	લીંમડી	૫૦૧
૧૫	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ	૫૦૧
૧૬	મ્હેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	રાજકોટ	૫૦૦
૧૭	શેઠ ગોવીંદજી પોપટભાઈ	રાજકોટ	૫૦૦
૧૮	શેઠ રામજી શામજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૧
૧૯	સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના સ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાન્તીલાલ (ઝાબુઆવાળા)	મેઘનગર	૫૦૧
૨૦	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરસનજી	થાનગઢ	૫૦૦
૨૧	શેઠ તારાચંદજી પુખરાજજી	ઔરંગાબાદ	૫૦૦
૨૨	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ ૧૫૦ શેઠ શેષમલજી જીવરાજજી ૧૨૫ શેઠ અનરાજજી લાલચંદજી	ઔરંગાબાદ	૫૦૦

૧૨૫ ધુલચંદજી રૂપચંદજી
૧૦૦ હગડુમલજી ચાંદમલજી
૫૦૦

૨૩	મ્હેતા મૂળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલભાઈ તથા દુર્લભજીભાઈ	ધ્રાફા	૭૫૦
૨૪	શેઠ હરખચંદ પુરૂષોત્તમ હા ઈન્દુકુમાર	ચોરવાડ	૫૦૦
૨૫	શેઠ કેસરીમલજી વસતીમલજી ગુગલીયા	રાણાવાસ	૫૦૧
૨૬	સ્થા જૈનસંઘ હા બાટવીઆ અમીચંદ ગીરધરભાઈ	ખાખીજાળીઆ	૫૦૧
૨૭	શેઠ ખીમજીભાઈ બાવાભાઇ હા ફુલચંદભાઇ, નાગરદાસભાઈ તથા જમનાદાસભાઇ	મુંબઈ	૫૦૧
૨૮	શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ હગલી હા મુળજીભાઇ મણીલાલ	મુંબઈ	૫૦૧
૨૯	સ્વ કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા શેઠ બાલચંદ માકરચંદ	મુંબઈ	૫૦૧
૩૦	કામદાર રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા)	મુંબઈ	૫૦૧
૩૧	શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ	શીવ	૫૦૧
૩૨	વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ	શીવ	૫૦૧
૩૩	શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઇ	ખારરોડ	૫૦૧
૩૪	મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુવર ચુનીલાલ મ્હેતા	ભાણવડ	૫૦૧
૩૫	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ	ધ્રાફા	૫૦૧
૩૬	શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ	રાજકોટ	૫૦૧
૩૭	શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ સૌ નંદકુવરબેન તરફથી	જામનગર	૫૦૩
૩૮	શેઠ દેવચંદ અમરશી (બેન ધીરજકુવરની દિક્ષા પ્રસંગે ભેટ)	ભાણવડ	૫૦૧
૩૯	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ (બેન ધીરજકુવરની દિક્ષા પ્રસંગે ભેટ)	ભાણવડ	૫૦૧
૪૦	વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ	વીરમગામ	૫૦૧
૪૧	મ્હેતા શાંતિલાલ મણીલાલ હા કમળાબેન મ્હેતા	અમદાવાદ	૫૫૬

૩૩૫ મેમ્બરોનું ગામવાર લીસ્ટ
અમદાવાદ તથા પરાઓ

૧	શેઠ ગીરધરલાલ કરમચંદ	૨૫૧
૨	શેઠ છોટાલાલ વખતચંદ હા ફકીરચંદભાઈ	૨૫૧
૩	શાહ કાન્તીલાલ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૪	શાહ પોચાલાલ પીતામ્બરદાસ	૨૫૧
૫	શાહ પોપટલાલ મોહનલાલ	૨૫૧

૬	શેઠ પ્રેમચંદ સાકરચંદ	૨૫૦
૭	શાહ રતીલાલ વાડીલાલ	૨૫૧
૮	શેઠ લાલભાઈ મંગળદાસ	૨૫૧
૯	સ્વ. અમૃતલાલ દેશાઈ હા. કાનજીભાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે	૨૫૧
૧૦	ભાવસાર ભોગીલાલ જમનાદાસ (પાટણવાળા)	૨૫૧
૧૧	શાહ નટવરલાલ ચંદુલાલ	૨૫૧
૧૨	શાહ નરસિંહદાસ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૧૩	શ્રી શાહપુર દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. વહીવટ કર્તા શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરૂષોતમદાસ	૨૫૧
૧૪	શ્રી છીપાપોળ દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈનસંઘ હા. ચંદુલાલ અમૃતલાલ	૨૫૧
૧૫	શાહ ચીનુભાઈ બાલાભાઈ C/o શાહ બાલાભાઈ મહાસુખરામ	૨૫૧
૧૬	શાહ ભાઇલાલ ઉજમશી	૨૫૧
૧૭	શ્રી સુખલાલ ડી. શેઠ હા. ડૉ. કુ. સરસ્વતીબ્હેન શેઠ	૨૫૧
૧૮	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈનસંઘ હા. શાહ કાન્તીલાલ જીવણલાલ	૨૫૧
૧૯	મોદી નાથાલાલ મહાદેવદાસ	૨૫૧
૨૦	શાહ મોહનલાલ ત્રીકમદાસ	૨૫૧
૨૧	શ્રી છકોટી સ્થા. જૈનસંઘ હા. પોચાલાલ પીતામ્બરદાસ	૨૫૧
૨૨	શેઠ પોપટલાલ હંસરાજના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાબુલાલ પોપટલાલ	૨૫૧
૨૩	દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાન બાપોદરાવાળા હા. ભાઈલાલ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૨૪	શાહ નવનીતલાલ અમુલખરાય	૨૫૧
૨૫	શાહ મણીલાલ આશારામ	૨૫૧
૨૬	શાહ ચીનુભાઈ સાકરચંદ	૨૫૧
૨૭	શાહ વરજીવનદાસ ઉમેદચંદ	૨૫૧
૨૮	શાહ રજનીકાન્ત કસ્તુરચંદ	૨૫૧
૨૯	સંઘવી જીવણલાલ છગનલાલ (સ્થા. જૈન)	૨૫૧
૩૦	શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ ધ્રાંગધ્રાવાળા	૨૫૧
૩૧	અ. સૌ. બેન રતનભાઈ નાદેચા હા. શાહ ધુલાજી ચંપાલાલજી	૨૫૧
૩૨	શાહ હરિલાલ જેઠાલાલ ભાડલાવાળા	૨૫૧
૩૩	શ્રી સરસપુર દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	૨૫૧

૩૪ શેઠ પુખરાજજી રામતીરામજી ગાદડીવાળા ૨૫૧
૩૫ શેઠ લાલચંદ મીશ્રીલાલ ૨૫૧
૩૬ સ્વ. પિતાશ્રી જવાહીરલાલજી તથા પૂજ્ય ચાચાજી દૂજાગીમલજી ૨૫૧
બારડીયાના સ્મરણાર્થે હા મૂળચંદ જવાહરલાલ
૩૭ સ્વ ભાવસાર બબાભાઈ (મગળદાસ) પાનાચંદના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્ની પુરીબેન ૨૫૧
૩૮ સ્વ પિતાશ્રી રવજીભાઈ તથા સ્વ માતુશ્રી મૂળીબાઈના સ્મરણાર્થે
હા કકલભાઈ કોઠારી ૩૦૧
૩૯ ભાવસાર કેશવલાલ મગનલાલ ૨૫૧
૪૦ શાહ કેશવલાલ નાનચંદ જાખડાવાળા હા પાર્વતીબેન ૨૫૧
૪૧ શાહ જીતેન્દ્રકુમાર વાડીલાલ માણેકચંદ રાજમીતાપુરવાળા(સાબરમતી) ૨૫૧
૪૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ (સાબરમતી) ૨૫૦
૪૩ બીપીનચંદ્ર તથા ઉમાકાંત ચુનીલાલ ગોપાણી (રાણપુરવાળા) ૩૦૧
૪૪ ભાવસાર છોટાલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૪૫ ભાવસાર સકરાભાઈ છગનલાલ ૨૫૧
૪૬ અ સૌ. જીવીબેન રતીલાલ હા ભાવસાર રતીલાલ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
૪૭ સંઘવી બાલુભાઈ કમળશી તથા તેમના ધર્મપત્નિઓ
અ સૌ ચંપાબેન તથા વસંતબેન તરફથી ૨૫૧
૪૮ અ સૌ વિદ્યાબેન વનેચંદ દેશાઈ હા ભૂપેન્દ્રકુમાર વનેચંદ દેશાઈ ૨૫૧
૪૯ સ્વ પારેખ નાનચંદ ગોવિંદજી મોરબીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા રતીલાલ નાનચંદ પારેખ ૩૦૧

અમલનેર

૧ શાહ નાગરદાસ વાઘજીભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ હા શાહ ગાડાલાલ ભીખાલાલ ૨૫૧

આણંદ

૧ શેઠ રમણીકલાલ એ કપાસી હ મનસુખલાલભાઈ ૨૫૧

આસનસોલ

૧ બાવીસી મણીલાલ ચત્રભુજના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ
મણીબાઈ તરફથી હા રસીકલાલ, અનીલકાંત, વિનોદરાય ૨૫૧

આટકોટ

૧ શાહ ચુનીલાલ નારણજી ૩૦૧

ઉદેપુર

૧ શેઠ મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧

૨ શેઠ મગનલાલજી બાગરેચા ૨૫૧
૩ અ સૌ બ્હેન ચદ્રાવતી તે શ્રીમાન બહોતલાલજી નાહરના
ધર્મપત્ની હા શેઠ રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
૪ સ્વ શેઠ કાળુલાલજી લોઢાના સ્મરણાર્થે હા શેઠ દોલતસિંહજી લોઢા ૨૫૧
૫ સ્વ શેઠ પ્રતાપમલજી સાખલાના સ્મરણાર્થે
હા પ્રાણુલાલ હીરાલાલ સાખલા ૨૫૧
૬ પૂજ્ય પિતાશ્રી મોતીલાલજી મ્હેતાના સ્મણાર્થે
હા રણુજીતલાલજી મોતીલાલજી મ્હેતા ૨૫૧
૭ શેઠ છગનલાલ બાગરેચા ૨૫૧

ઉમરગાવરોડ

૧ શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા ૨૫૧

ઉપલેટા

૧ શેઠ જેઠાલાલ ગોરધનદાસ ૨૫૧
૨ સ્વ બેન સતોકબેન કચરા હા, ઓગમચદભાઈ,
છોટાલાલભાઈ તથા અમૃતલાલભાઈ વાલજી (કલ્યાણવાળા) ૨૫૧
૩ શેઠ ખુશાલચદ કાનજીભાઈ હા શેઠ પ્રતાપભાઈ ૨૫૧
૪ સઘાણી મૂળશકર હરજીવનભાઈના સ્મરણાર્થે
હા તેમના પુત્રો જયતીલાલભાઈ તથા રમણીકલાલ ૨૫૧
૫ દોશી વિઠ્ઠલજી હરખચદ (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧

એડન કેમ્પ

૧ શાહ ગોકળદાસ શામજી ઉદાણી ૨૫૧

કલોલ

૧ શેઠ મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે હા શેઠ આત્મારામ મોહનલાલ ૨૫૧
૨ ડો માયાચદ મગનલાલ શેઠ હા ડો રતનચદ માયાચદ ૨૫૧
૩ સ્વ નાથાલાલ ઊમેદચદના સ્મરણાર્થે હા શાહ રતીલાલ નાથાલાલ ૨૫૧
૪ શાહ મણીલાલ તલકચદના સ્મરણાર્થે હા મારફતીયા ચદુલાલ મણીલાલ ૨૫૧

કડી

૧ શ્રી સ્થા દરીયાપુરી જૈન સઘ હા ભાવસાર દામોદરદાસ ઇશ્વિરભાઇ ૨૫૧

કાનપુર

૧ શાહ રમણીકલાલ પ્રેમચદ (આગળના રૂા ૧૫૦ મળીને) ૩૦૦

કુદણી –(આટકોટ)

૧ દોશી રતીલાલ ટોકરશી ૨૫૧

ઢોલકી

૧ પટેલ ગોવીંદલાલ ભાગવાનજી ૨૫૧
૨ પટેલ ખીમજી જેઠાભાઇ વાઘણી(તેમના સ્વ સુપુત્ર રામજીભાઇ સ્મરણાર્થે ૩૦૨

ખાખીજાળીયા

૧ ભાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧

ખીચન

૧ શેઠ કીશનલાલ પૃથ્વીરાજ ૩૫૨

ખંભાત

૧ શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા પટેલ કાન્તીલાલ અંબાલાલ ૨૫૧
૩ શાહ સાકરચંદ મોહનલાલ ૨૫૧
૪ શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ ૨૫૧

ગુંદા

૧ સ્વ મહેતા પુનમચંદ ભવાનભાઇના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્નિ દીવાળીબેન લીલાધર ૨૫૧

ગોંડલ

૧ સ્વ બાખડા વચ્છરાજ તુલસીદાસના ધર્મપત્નિ કમળબાઇ તરફથી
હ માણેકચંદભાઇ તથા કપુરચંદભાઈ ૨૫૧
૨ પીપળીઆ લીલાધર દામોદર તરફથી તેમના ધર્મપત્ની અ સૌ
લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીજા વરસીતપની ખુશાલીમા ૩૦૧
૩ કામદાર જુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા હરીલાલ જુઠાભાઈ ૩૦૧

ગોધરા

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧

ઘટકણ

૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવાડ (થાણા)

૧ મહેતા ગુલાબચંદજી ગંભીરલાલજી ૩૦૦

ચુડા (ઝાલાવાડ)

૧ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ હા રતીલાલ ગાંધી પ્રમુખ ૨૫૧

જલેસર (બાલાસોર)

૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઇ થાનગઢવાળા ૨૫૧

જામજોધપુર

૧ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ ૩૮૭

૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા ૨૫૧
૩ દોશી માણેકચંદ ભવાન (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧
૪ પટેલ લાલજી જુઠાભાઇ (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧
૫ શેઠ બાવનજી જેઠાભાઈ (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧

જામનગર

૧ શેઠ છોટાલાલ કેશવજી ૨૫૧
૨ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઇ ૨૫૧

જામખભાળીઆ

૧ શેઠ વસનજી નારણજી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ હા મ્હેતા રણછોડદાસ પરમાનંદ ૨૫૧
૩ સંઘવી પ્રાણલાલ લવજીભાઈ ૨૫૧

જુનાગઢ

૧ શાહ મણીલાલ મીઠાભાઈ હા હરીલાલભાઈ (હાટીના માળીઆવાળા) ૨૫૧

જુનારદેવ (મધ્ય પ્રાંત)

૧ ઘેલાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ ૨૫૧

જેતપુર

૧ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા નરભેરામ (જસાપુરવાળા) ૨૫૧
૨ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ ૨૫૧
૩ કોઠારી ડોલરકુમાર વેણીલાલ ૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપુરચંદ ૨૫૧
૨ કામદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ જબકબેન તરફથી હા શાન્તીલાલભાઈ ગોંડલવાળા ૨૫૧

ડભાસ

૧ સ્વ તુરખીઆ લહેરચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ જીવતીબાઈ તરફથી હા જયંતીભાઈ ૨૫૧

ડોડાઇચા

૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા શેઠ ચંપાલાલજી મારવે ૨૫૦

થાનગઢ

૧ શાહ ઠાકરશીભાઈ કરશનજી ૨૫૧
૨ શેઠ જેઠાલાલ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ ધારશી પાશવીર હા સુખલાલભાઈ ૨૫૧

ટોલકી

૧ પટેલ ગોવીદલાલ ભાગવાનજી ૨૫૧

૨ પટેલ ખીમજી જેઠાભાઇ વાધણી(તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીભાઇ સ્મરણાર્થે ૩૦૨

ખાખીજાળીયા

૧ ખાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર (આગળના રૂા. ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧

ખીચન

૧ શેઠ કીશનલાલ પૃથ્વીરાજ ૩૫૨

ખંભાત

૧ શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ ૨૫૧

૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા પટેલ કાન્તીલાલ અંબાલાલ ૨૫૧

૩ શાહ સાકરચંદ મોહનલાલ ૨૫૧

૪ શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ ૨૫૧

ગુંદા

૧ સ્વ મહેતા પુનમચંદ ભવાનભાઈના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્નિ દીવાળીબેન લીલાધર ૨૫૧

ગોડલ

૧ સ્વ બાખડા વચ્છરાજ તુલસીદાસના ધર્મપત્નિ કમળબાઇ તરફથી
હ માણેકચંદભાઇ તથા કપુરચંદભાઈ ૨૫૧

૨ પીપળીઆ લીલાધર દામોદર તરફથી તેમના ધર્મપત્ની અ સૌ
લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીજા વરસીતપની ખુશાલીમા ૩૦૧

૩ કામદાર જુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા હરીલાલ જુઠાભાઈ ૩૦૧

ગોધરા

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧

ઘટકણ

૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવાડ (થાણા)

૧ મહેતા ગુલાબચંદજી ગંભીરલાલજી ૩૦૦

ચુડા (ઝાલાવાડ)

૧ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ હા રતીલાલ ગાંધી પ્રમુખ ૨૫૧

જલેસર (બાલાસોર)

૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઇ થાનગઢવાળા ૨૫૧

જામજોધપુર

૧ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ ૩૮૭

૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા ૨૫૧
૩ દોશી માણેકચંદ ભવાન (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧
૪ પટેલ લાલજી જુઠાભાઇ (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧
૫ શેઠ બાવનજી જેઠાભાઇ (આગળના રૂા ૧૫૧ મળીને) ૨૫૧

જામનગર

૧ શેઠ છોટાલાલ કેશવજી ૨૫૧
૨ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઇ ૨૫૧

જામખંભાળીઆ

૧ શેઠ વસનજી નારણજી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈનસંઘ હા મ્હેતા રણછોડદાસ પરમાનંદ ૨૫૧
૩ સંઘવી પ્રાણુલાલ લવજીભાઈ ૨૫૧

જુનાગઢ

૧ શાહ મણીલાલ મીઠાભાઈ હા હરીલાલભાઈ (હાટીના માળીઆવાળા) ૨૫૧

જુનારદેવ (મધ્ય પ્રાંત)

૧ ઘેલાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ ૨૫૧

જેતપુર

૧ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા નરભેરામ (જસાપુરવાળા) ૨૫૧
૨ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ ૨૫૧
૩ કોઠારી ડોલરકુમાર વેણીલાલ ૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપુરચંદ ૨૫૧
૨ કામદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ જબકબેન તરફથી હા શાન્તીલાલભાઈ ગોંડલવાળા ૨૫૧

ડભાસ

૧ સ્વ તુરખીઆ લહેરચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ જીવતીબાઈ તરફથી હા જયંતીભાઈ ૨૫૧

ડોંડાઇચા

૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા શેઠ ચંપાલાલજી મારવે ૨૫૦

થાનગઢ

૧ શાહ ઠાકરશીભાઈ કરશનજી ૨૫૧
૨ શેઠ જેઠાલાલ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ ધારશી પાશવીર હા સુખલાલભાઈ ૨૫૧

દહાણુ રોડ (થાણા)

૧ શાહ હરજીવનદાસ ઓઘડ ખંધાર (કરાચીવાળા) ૨૫૧

દિલ્હી

૧ લાલા પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા) ૩૫૧

ધાર (મધ્યપ્રાંત)

૧ શેઠ સાગરમલજી પનાલાલજી ૨૫૧

ધાંગધ્રા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ હા. શેઠ માવજીભાઈ જીવરાજ ૨૫૧
૨ સંઘવી નાગરદાસ વખતચંદ ૩૦૧
૩ ઠક્કર નારણદાસ હરગોવીંદદાસ ૨૫૧

ધોરાજી

૧ મ્હેતા પ્રભુદાસ મૂળજીભાઈ ૩૫૧
૨ સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી કચરાભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. પટેલ દલીચંદ ભગવાનજી ૨૫૧
૩ અ. સૌ. બચીબેન બાબુભાઈ ૨૫૧
૪ ધી નવસૌરાષ્ટ્ર ઓઈલ મીલ પ્રા. લીમીટેડ ૨૫૧
૫ સ્વ. રાયચંદ પાનાચંદ શાહના સ્મરણાર્થે હા. ચીમનલાલ રાયચંદ ૩૦૧
૬ ગાંધી પોપટલાલ જેચંદ ૨૫૦
૭ દેશાઈ છગનલાલ ડાહ્યાભાઈ લાઠવાળાના ધર્મપત્ની દિવાળીબેન
તરફથી હા. કુમારી હસુમતી ૨૫૧

ધંધુકા

૧ ભાવસાર ખોડીદાસ ગણેશભાઈ ૨૫૧
૨ શેઠ પોપટલાલ ધારશી ૨૫૧
૩ સ્વ. ગુલાબચંદભાઈના સ્મરણાર્થે હા. વોરા પોપટલાલ નાનચંદ ૨૫૧
૪ વસાણી ચત્રભુજ વાઘજીભાઈ ૨૫૧

નંદુરબાર

૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ હા. શેઠ પ્રેમચંદ ભગવાનલાલ ૨૫૦

પાણસણા

૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ ૨૫૧

પાલણપુર

૧ લક્ષ્મીબેન હા. મ્હેતા હરીલાલ પીતામ્બરદાસ ૨૫૧
૨ શ્રી લોંકાગચ્છ સ્થાનકવાસી જૈન પુસ્તકાલય ૨૫૧

પાલેજ

૧ સ્વ મનસુખલાલ મોહનલાલ સઘવીના સ્મરણાર્થે
હા ભાઈ ધીરજલાલ મનસુખલાલ ૩૦૧

બરવાળા (ઘેલશા)

૨ સ્વ મોહનલાલ નરસીદાસના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્નિ સુરજબેન મોરારજી ૨૫૧

બગસરા (ભાયાણી)

૧ સ્વ પૂજ્ય માતુશ્રી જકલબાઈના સ્મરણાર્થે
હા દેશાઈ વ્રજલાલ કાળીદાસ ૨૫૧
૨ શેઠ પોપટલાલ રાઘવજી રાયડીવાળા હા શેઠ માનસગ પ્રેમચદ ૨૫૧

બેરાજા (કચ્છ)

૧ શેઠ ગાગજી કેશવજી (જ્ઞાનભડાર માટે) ૨૫૧

બેગલોર

૧ બાટવીયા વનેચદ અમીચદ મહાવીર ટેક્ષટાઇલ સ્ટોર તરફથી
ભાઈ ચદ્રકાતની લગ્નની ખુશાલીમા ૨૫૨

બોટાદ

૧ સ્વ વસાણી હરગોવિંદદાસ છગનલાલના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્નિ છબલબેન ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસઘ (૨૫૦ બાકી) ૨૫૧

બોડેલી

૧ શાહ પ્રવીણચદ્ર નરસીદાસ (સાણદવાળા) ૨૫૧
૨ શાહ ગીરધરલાલ સાકરચદ ૨૫૧

ભાણવડ

૧ શેઠ જેચદભાઇ માણેકચદ ૩૫૧
૨ સઘવી માણેકચદ માધવજી ૨૫૧
૩ શેઠ લાલજીભાઇ માણેકચદ (લાલપુરવાળા) ૨૫૧
૪ શેઠ રામજી જીણાભાઈ ૨૫૧
૫ શેઠ પદમશી ભીમજી ફોફરીઆ ૨૫૧
૬ ફોફરીઆ ગાડાલાલ કાનજીભાઇ હા અ સૌ શાતાબેન વસનજી ૨૫૧
૭ વકીલ મણીલાલ ખેગારભાઇ પૂનાતર ૨૫૧

ભોજાય (કચ્છ)

૧ જ્ઞાન મદિરના સેક્રેટરી શાહ કુવરજી જીવરાજ ૨૫૧

દહાણુ રોડ (થાણા)

૧ શાહ હરજીવનદાસ ઓધડ ખંધાર (કરાચીવાળા) ૨૫૧

દિલ્હી

૧ લાલા પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા) ૩૫૧

ધાર (મધ્યપ્રાંત)

૧ શેઠ સાગરમલજી પનાલાલજી ૨૫૧

ધાગધ્રા

૧ શ્રી સ્થા જૈન મોટા સંઘ હા શેઠ ભાવજીભાઈ જીવરાજ ૨૫૧
૨ સંઘવી નારણદાસ વખતચંદ ૩૦૧
૩ ઠક્કર નારણદાસ હરગોવીંદદાસ ૨૫૧

ધોરાજી

૧ મ્હેતા પ્રભુદાસ મૂળજીભાઈ ૩૫૧
૨ સ્વ પિતાશ્રી ભગવાનજી કચરાભાઈના સ્મરણાર્થે
હા પટેલ દલીચંદ ભગવાનજી ૨૫૧
૩ અ સૌ બચીબેન બાબુભાઈ ૨૫૧
૪ ધી નવસૌરાષ્ટ્ર ઓઈલ મીલ પ્રા લીમીટેડ ૨૫૧
૫ સ્વ રાયચંદ પાનાચંદ શાહના સ્મરણાર્થે હા ચીમનલાલ રાયચંદ ૩૦૧
૬ ગાંધી પોપટલાલ જેચંદ ૨૫૦
૭ દેશાઈ છગનલાલ ડાહ્યાભાઈ લાઠવાળાના ધર્મપત્ની દિવાળીબેન
તરફથી હા કુમારી કુસુમતી ૨૫૧

ધંધુકા

૧ ભાવસાર ખોડીદાસ ગણેશભાઈ ૨૫૧
૨ શેઠ પોપટલાલ ધારશી ૨૫૧
૩ સ્વ ગુલાબચંદભાઈના સ્મરણાર્થે હા વોરા પોપટલાલ નાનચંદ ૨૫૧
૪ વસાણી ચત્રભુજ વાઘજીભાઈ ૨૫૧

નંદુરબાર

૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ હા શેઠ પ્રેમચંદ ભગવાનલાલ ૨૫૦

પાણસણા

૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ ૨૫૧

પાલણપુર

૧ લક્ષ્મીબેન હા મ્હેતા હરીલાલ પીતામ્બરદાસ ૨૫૧
૨ શ્રી લોંકાગચ્છ સ્થાનકવાસી જૈન પુસ્તકાલય ૨૫૧

૨૦	શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા	૨૫૧
૨૧	શાહ નગીનદાસ કલ્યાણજી વેરાવળવાળા	૨૫૧
૨૨	શીવલાલ ગુલાબચંદ શેઠ મેવાવાળા	૨૫૧
૨૩	સ્વ જટાશંકર દેવજી દોશીના સ્મરણાર્થે હા રણછોડદાસ (બાબુલાલ) જટાશંકર દોશી	૩૦૧
૨૪	સ્વ ગોડા વણારશી ત્રીભોવન સરસઇવાળાના સ્મરણાર્થે હા જગજીવન વણારશી ગોડા (મલાડ)	૨૫૧
૨૫	સ્વ ત્રીભોવનદાસ વ્રજપાળ વીંછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે હા હરગોવિંદદાસ ત્રીભોવનદાસ અજમેરા	૨૫૧
૨૬	સ્વ કાનજી મૂળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતુશ્રી દિવાળીબાઈના ૧૬ ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા જયંતીલાલ કાનજી કાળાવડવાળા (મલાડ)	૨૫૧
૨૭	શેઠ ખુશાલભાઈ ખેંગારભાઈ	૨૫૦
૨૮	શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર (મલાડ)	૨૫૧
૨૯	સ્વ પિતાશ્રી પતુભાઈ મોનાભાઇના સ્મરણાર્થે હા શાહ કાનજી પતુભાઈ (મલાડ)	૨૫૧
૩૦	શાહ વેલજી જેશીંગભાઈ છાસરાવાળા તરફથી તેમના ધર્મપત્નિ અ સૌ સ્વ નાનબાઈના સ્મરણાર્થે	૩૦૧
૩૧	સ્વ પિતાશ્રી રામશી વેલજીના સ્મરણાર્થે હા શાહ દામજી રામશી (મલાડ)	૩૦૧
૩૨	શેઠ ત્રંબકલાલ કસ્તુરચંદ લીંબડીવાળા તરફથી શ્રી અજરામર શાસ્ત્રભંડાર લીંબડી માટે (માટુંગા)	૨૫૧
૩૩	સ્વ પિતાશ્રી ભીમજી કોરશી તથા માતુશ્રી પાલાબાઈના સ્મરણાર્થે હા શાહ ઉમરશીભાઈ ભીમશી કચ્છપતરીવાળા (મલાડ)	૩૦૧
૩૪	શેઠ ચુનીલાલ નરભેરામ વેકરીવાળા	૨૫૧
૩૫	શાહ વૃજાંગભાઈ શીવજી (મલાડ)	૨૫૧
૩૬	રતીલાલ ભાઇચંદ મહેતા	૨૫૧
૩૭	શાહ ખીમજી મૂળજી પૂંજા (મલાડ)	૨૫૧
૩૮	મેસર્સ સવાણી ટ્રાન્સપોર્ટ કંપની હા શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ	૨૫૧
૩૯	ઘેલાણી વલભજી નરભેરામ હા. નરસીભાઈ વલભજી	૨૫૧
૩૦	અ. સૌ સમતાબેન શાન્તીલાલ C/o શાન્તીલાલ ઉજમશી શાહ(મલાડ)	૨૫૧
૪૧	તેજાણી કુબેરદાસ પાનાચંદ	૨૫૧

મદ્રાસ

૧ શેઠ મેઘરાજજી દેવચંદજી ૨૫૧

મનોર (થાણા)

૧ શાહ શેરમલજી દેનીચંદજી જસવંતગઢવાળા
હા પૂનમચંદજી શેરમલજી બોલ્યા ૨૫૧

માનકુવા (કચ્છ)

૧ સ્વ મહેતા કુવરજી નાથાલાલના સ્મરણાર્થે
હા. તેમના ધર્મપત્નિ કુવરબાઈ હરખચંદ ૨૫૧
(માનકુવા સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ માટે)

મુંબાઈ તથા પરાંઓ

૧ શેઠ છગનલાલ નાનજીભાઈ ૨૫૧
૨ શાહ હરજીવન કેશવજી ૨૫૧
૩ ઘેલાણી પ્રભુલાલ ત્રીકમજી (ભારીવત્રી) ૨૫૨
૪ શેઠ છોટુભાઈ હરગોવિંદદાસ કટોરીવાલા ૨૫૧
૫ શ્રી વર્ધમાન સ્થા જૈન સંઘ હા કેસરીમલજી
અનોપચંદજી ગુગળીયા (મલાડ) ૨૫૧
૬ શેઠ ડુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા ૨૫૧
૭ શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ સૌ. કાન્તાબેન રમણીકલાલ ૨૫૧
૮ શાહ હિંમતલાલ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૯ શાહ રતનશી મોણશીની કંપની ૨૫૧
૧૦ શાહ શીવજી માણેક (કચ્છ બેરાજાવાળા) ૨૫૧
૧૧ વોરા પાનાચંદ સંઘવીના સ્મરણાર્થે
હા ત્રંબકલાલ પાનાચંદ એન્ડ બ્રધર્સ ૨૫૧
૧૨ સ્વ પૂ પિતાશ્રી વીરચંદ જેસીંગભાઈ લખતરવાળાના
સ્મરણાર્થે હા કેશવલાલ વીરચંદ શેઠ ૨૫૧
૧૩ શા કુંવરજી હંસરાજ ૨૫૧
૧૪ સ્વ માતુશ્રી માણેકબેનના સ્મરણાર્થે
હા શેઠ વલભદાસ નાનજી (પોરબંદરવાળા) ૩૦૧
૧૫ શેઠ દેવરાજજી જીતમલજી પૂનમીયા સાદડીવાળા ૨૫૧
૧૬ એક સદ્‌ગૃહસ્થ હા શેઠ સુંદરલાલ માણેકચંદ ૨૫૧
૧૭ અ સૌ પાનબાઈ હા શેઠ પદમશી નરસિંહભાઈ (મલાડ) ૨૫૧
૧૮ શ્રીયુત અમૃતલાલ વર્ધમાન બાપોદરાવાળા હા દલીચંદ અમૃતલાલ ૨૫૧
૧૯ સ્વ શાહ નાગશી સોજપાળ ગુંદાળાવાળાના સ્મરણાર્થે
હા, રામજી નાગશી (મલાડ) ૩૦૧

૨૦ શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા ૨૫૧

૨૧ શાહ નગીનદાસ કલ્યાણજી વેરાવળવાળા ૨૫૧

૨૨ શીવલાલ ગુલાબચંદ શેઠ મેવાવાળા ૨૫૧

૨૩ સ્વ જટાશંકર દેવજી દોશીના સ્મરણાર્થે
હા રણછોડદાસ (બાબુલાલ) જટાશંકર દોશી ૩૦૧

૨૪ સ્વ ગોડા વણારશી ત્રીભોવન સરસઈવાળાના સ્મરણાર્થે
હા જગજીવન વણારશી ગોડા (મલાડ) ૨૫૧

૨૫ સ્વ ત્રીભોવનદાસ વ્રજપાળ વીંછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. હરગોવિંદદાસ ત્રીભોવનદાસ અજમેરા ૨૫૧

૨૬ સ્વ કાનજી મૂળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતુશ્રી દિવાળીબાઈના ૧૬
ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા જયંતીલાલ કાનજી કાળાવડવાળા (મલાડ) ૨૫૧

૨૭ શેઠ ખુશાલભાઈ ખેંગારભાઈ ૨૫૦

૨૮ શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર (મલાડ) ૨૫૧

૨૯ સ્વ પિતાશ્રી પત્તુભાઈ મોનાભાઇના સ્મરણાર્થે
હા શાહ કાનજી પતુભાઈ (મલાડ) ૨૫૧

૩૦ શાહ વેલજી જેશીંગભાઈ છાસરાવાળા તરફથી તેમના
ધર્મપત્નિ અ સૌ સ્વ નાનબાઈના સ્મરણાર્થે ૩૦૧

૩૧ સ્વ પિતાશ્રી રામશી વેલજીના સ્મરણાર્થે
હા શાહ દામજી રામશી (મલાડ) ૩૦૧

૩૨ શેઠ ત્ર્યંબકલાલ કસ્તુરચંદ લીંબડીવાળા તરફથી
શ્રી અજરામર શાસ્ત્રભંડાર લીંબડી માટે (માટુંગા) ૨૫૧

૩૩ સ્વ પિતાશ્રી ભીમજી કોરશી તથા માતુશ્રી પાલાબાઈના સ્મરણાર્થે
હા શાહ ઉમરશીભાઈ ભીમશી કચ્છપતરીવાળા (મલાડ) ૩૦૧

૩૪ શેઠ ચુનીલાલ નરભેરામ વેકરીવાળા ૨૫૧

૩૫ શાહ વૃજાંગભાઈ શીવજી (મલાડ) ૨૫૧

૩૬ રતીલાલ ભાઈચંદ મહેતા ૨૫૧

૩૭ શાહ ખીમજી મૂળજી પૂંજા (મલાડ) ૨૫૧

૩૮ મેસર્સ સવાણી ટ્રાન્સપોર્ટ કંપની હા શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ ૨૫૧

૩૯ ઘેલાણી વલભજી નરભેરામ હા. નરસીભાઈ વલભજી ૨૫૧

૪૦ અ. સૌ સમતાબેન શાન્તીલાલ C/o શાન્તીલાલ ઉજમશી શાહ(મલાડ)૨૫૧

૪૧ તેજાણી કુબેરદાસ પાનાચંદ ૨૫૧

મદ્રાસ

૧ શેઠ મેઘરાજજી દેવચંદજી ૨૫૧

મનોર (થાણા)

૧ શાહ શેરમલજી દેનીચંદજી જસવંતગઢવાળા
હા પૂનમચંદજી શેરમલજી બોલ્યા ૨૫૧

માનકુવા (કચ્છ)

૧ સ્વ મહેતા કુવરજી નાથાલાલના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્નિ કુંવરબાઇ હરખચંદ ૨૫૧
(માનકુવા સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ માટે)

મુંબાઈ તથા પરાંઓ

૧ શેઠ છગનલાલ નાનજીભાઇ ૨૫૧
૨ શાહ હરજીવન કેશવજી ૨૫૧
૩ ઘેલાણી પ્રભુલાલ ત્રીકમજી (બોરીવલી) ૨૫૨
૪ શેઠ છોટુભાઇ હરગોવિંદદાસ કટોરીવાલા ૨૫૧
૫ શ્રી વર્ધમાન સ્થા જૈન સંઘ હા કેસરીમલજી
અનોપચંદજી ગુગળીયા (મલાડ) ૨૫૧
૬ શેઠ ડુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા ૨૫૧
૭ શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ સૌ કાન્તાબેન રમણીકલાલ ૨૫૧
૮ શાહ હિંમતલાલ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૯ શાહ રતનશી મોણશીની કંપની ૨૫૧
૧૦ શાહ શીવજી માણેક (કચ્છ બેરાજાવાળા) ૨૫૧
૧૧ વોરા પાનાચંદ સંઘવીના સ્મરણાર્થે
હા ત્રંબકલાલ પાનાચંદ એન્ડ બ્રધર્સ ૨૫૧
૧૨ સ્વ પૂ પિતાશ્રી વીરચંદ જેસીંગભાઈ લખતરવાળાના
સ્મરણાર્થે હા કેશવલાલ વીરચંદ શેઠ ૨૫૧
૧૩ શા કુંવરજી હંસરાજ ૨૫૧
૧૪ સ્વ માતુશ્રી માણેકબેનના સ્મરણાર્થે
હા શેઠ વલભદાસ નાનજી (પોરબંદરવાળા) ૩૦૧
૧૫ શેઠ દેવરાજજી જીતમલજી પૂનમીયા સાદડીવાળા ૨૫૧
૧૬ એક સદ્‌ગૃહસ્થ હા શેઠ સુંદરલાલ માણેકચંદ ૨૫૧
૧૭ અ સૌ પાનબાઈ હા શેઠ પદમશી નરસિંહભાઈ (મલાડ) ૨૫૧
૧૮ શ્રીયુત અમૃતલાલ વર્ધમાન બાપોદરાવાળા હા દલીચંદ અમૃતલાલ ૨૫૧
૧૯ સ્વ શાહ નાગશી સેજપાળ ગુંદાળાવાળાનાં સ્મરણાર્થે
હા. રામજી નાગશી (મલાડ) ૩૦૧

૬૬ પિતાશ્રી કુંદનમલજી મોતીલાલજીના સ્મરણાર્થે
હા મોતીલાલ જુણરમલ (અહમદનગરવાળા) ૨૫૧
૬૭ શ્રી વર્ધમાન શ્વેતામ્બર સ્થા જૈન સંઘ
હા શેઠ રૂપચંદ શીવલાલ કામદાર (અંધેરી) ૨૫૧
૬૮ અ સૌ કમળાબેન કામદાર હા રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
૬૯ ધી મરીના મોડર્ન હાઈસ્કુલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા શાહ મણીલાલ ઠાકરશી ૨૫૧
૭૦ સ્વ માતુશ્રી જીવીબાઈના સ્મરણાર્થે
હા શામજી શીવજી કચ્છ ગુંદાળાવાળા (ગોરેગાવ) ૨૫૧
૭૧ શાહ રાવજીભાઈ તથા ભાઈલાલભાઈની કંપની (કાંદીવલી) ૨૫૧
૭૨ અ સૌ લાછુબેન હા રવજી શામજી (કાંદીવલી) ૨૫૧
૭૩ અ સૌ બેન કુંદનગૌરી મનહરલાલ સંઘવી (ખારરોડ) ૨૫૧
૭૪ શાહ કરશન લધુભાઈ (દાદર) ૩૦૧
૭૫ અ સૌ. રજનગૌરી ચંદુલાલ શાહ C/o ચંદુલાલ લક્ષ્મીચંદ (માટુંગા) ૨૫૧
૭૬ મ્હેતા મોટર સ્ટોર્સ હ અનોપચંદ ડી મહેતા (મુંબઈ) ૨૫૧
૭૭ શેઠ મનુભાઈ માણેકચંદ હા આટકીયા નરભેરામ મોરારજી (ઘાટકોપર) ૨૫૧
૭૮ ખેતાણી મણીલાલ કેશવજી (વડીયાવાળા) ઘાટકોપર ૨૫૧
૭૯ સ્વ કસ્તુરચંદ અમરશીના સ્મરણાર્થે હા તેમના ધર્મપત્નિ
ઝવેરબેન મગનલાલની વતી–જયંતીલાલ કસ્તુરચંદ મસ્કારીયા
(ચુડાવાળા) ૨૫૧

માંડવી (કચ્છ)

૧ શ્રી સ્થા કોટી જૈન સંઘ હા મહેતા ચુનિલાલ વેલજી ૨૭૭

મેસાણા

૧ શાહ પદમશી સુરચંદના સ્મરણાર્થે હા શીવલાલ પદમસી વીરમગામવાળા ૨૫૧

મોમ્બાસા

૧ શાહ દેવરાજ પેથરાજ ૨૫૦
૨ શ્રીયુત નાથાલાલ ડી મહેતા ૨૫૧

યાદગીરી

૧ શેઠ બાદરમલજી સૂરજમલજી બેન્કર્સ ૨૫૦

રાણપુર (ઝાલાવાડ)

૧ શ્રીમતી માતુશ્રી અમૃતબાઈના સ્મરણાર્થે
હા ડૉ નરોત્તમદાસ ચુનીલાલ ૨૫૧

૪૨	કપાસી મોહનલાલ શીવલાલ	૨૫૧
૪૩	સ્વ પિતાશ્રી કેશવલાલ વછરાજ કોઠારીના સ્મરણાર્થે સુરજબેન તરફથી હા તનસુખલાલભાઈ (મલાડ)	૨૫૧
૪૪	દડીયા અમૃતલાલ મોતીચંદ (ઘાટકોપર)	૨૫૧
૪૫	શેઠ સરદારમલજી દેવીચંદજી કાવેડીયા (સાદડીવાળા)	૨૫૧
૪૬	દોશી ચત્રભુજ સુંદરજી (ઘાટકોપર)	૨૫૧
૪૭	દોશી જુગલકીશોર ચત્રભુજ (ઘાટકોપર)	૨૫૧
૪૮	દોશી પ્રવીણચંદ્ર ચત્રભુજ (ઘાટકોપર)	૨૫૧
૪૯	શાહ ત્રીભોવનદાસ માનસિંગ દોઢીવાળાના સ્મરણાર્થે હા શાહ હરખચંદ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૫૦	શાહ જેઠાલાલ ડામરશી ધાગધ્રાવાળા હા શાહ વાડીલાલ જેઠાલાલ	૨૫૦
૫૧	શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ	૨૫૧
૫૨	સ્વ પિતાશ્રી શામળજી કલ્યાણજી ગોડલવાળાના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હા વ્રજલાલ શામળજી બાવીશી	૩૦૧
૫૩	શાહ પ્રેમજી હીરજી ગાલા	૨૫૧
૫૪	સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી હીરાચંદ જસાણીના સ્મરણાર્થે હા લક્ષ્મીચંદ તથા કેશવલાલભાઈ	૩૦૧
૫૫	સ્વ પિતાશ્રી હંસરાજ હીરાના સ્મરણાર્થે હા દેવશી હંસરાજ કચ્છ બીડાલાવાળા (મલાડ)	૨૫૧
૫૬	સ્વ માતુશ્રી ગોમતીબાઈના સ્મરણાર્થે હા શાહ પોપટલાલ પાનાચંદ	૨૫૧
૫૭	શેઠ નેમચંદ સ્વરૂપચંદ ખંભાતવાળા હા ભાઈ જેઠાલાલ નેમચંદ	૨૫૧
૫૮	સ્વ પિતાશ્રી શાહ અંબાલાલ પરસોતમ પાણશણાવાળાના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હા બાપાલાલભાઈ	૨૫૧
૫૯	બેન કેશરબાઈ ચંદુલાલ જેસીંગલાલ શાહ	૨૫૧
૬૦	દડીયા જેસીંગલાલ ત્રીકમજી	૨૫૧
૬૧	શાહ કાન્તીલાલ મગનલાલ (ઘાટકોપર)	૨૫૧
૬૨	કોઠારી સુખલાલજી પૂનમચંદજી (ખાર)	૨૫૧
૬૩	સ્વ માતુશ્રી કડવીબાઈના સ્મરણાર્થે હા તેમના પૌત્ર હકમીચંદ તારાચંદ દોશી (કાંદીવલી)	૨૫૧
૬૪	શેઠ સારાભાઈ ચીમનલાલ	૨૫૧
૬૫	શાહ કોરશીભાઈ હીરજીભાઈ	૩૦૧

૨ શેઠ મુળચંદ પોપટલાલ હા મણીલાલભાઈ તથા જેસીંગલાલભાઈ ૨૫૧

લાખેરી (રાજસ્થાન)

૧ માસ્તર જેઠાલાલ મોનજીભાઈ હા મહેતા અમૃતલાલ જેઠાલાલ (સીવીલ એન્જીનીઅર સાહેબ) ૨૫૧

લીમડી (પંચમહાલ)

૧ શાહ કુંવરજી ગુલાબચંદ ૨૫૧

૨ છાજેડ ઘાસીરામ ગુલાબચંદ ૨૫૧ાત્ર

લોનાવાલા

૧ શેઠ ધનરાજજી મૂળચંદજી મૂથા ૨૫૧

વઢવાણ શહેર

૧ શાહ દીલીપકુમાર સવાઈલાલ હા સવાઈલાલ ત્રંબકલાલ શાહ ૨૫૧

૨ શાહ મગનલાલ ગોકળદાસ હા રતીલાલ મગનલાલ કામદાર ૨૫૧

૩ સંઘવી મુળચંદ બેચરભાઈ હા ભાઈ જીવણલાલ ગફલદાસ ૨૫૧

૪ શેઠ વૃજલાલ સુખલાલ ૨૫૧

૫ શેઠ કાન્તીલાલ નાગરદાસ ૨૫૧

૬ વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ ૨૫૧

૭ સંઘવી શીવલાલ હીમજીભાઈ ૨૫૧

૮ શાહ દેવશી દેવકરણ ૨૫૧

૯ વોરા ડોસાભાઈ લાલચંદ સ્થા જૈન સંઘ હા વોરા નાનચંદ શીવલાલ ૨૫૧

૧૦ વોરા ધનજીભાઈ લાલચંદ સ્થા જૈન સંઘ હા વોરા પાનાચંદ ગોકળદાસ ૨૫૧

૧૧ દોશી વીરચંદ સુરચંદ હા દોશી નાનચંદ ઉજમશી ૨૫૧

૧૨ સ્વ વોરા મણીલાલ મગનલાલ હા વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ ૨૫૧

વટામણ

૧ શ્રી વટામણ સ્થા જૈન સંઘ હા શ્રી ડાહ્યાભાઈ હલુભાઈ પટેલ ૨૫૧

વલસાડ

૧ શાહ ખીમચંદ મૂળજીભાઈ ૨૫૧

વણી

૧ મહેતા નાનાલાલ છગનલાલના ધર્મપત્નિ સ્વ ચંચળબેન તથા પુરીબેનના સ્મરણાર્થે હા ભાઈ મનહરલાલ નાનાલાલ ૨૫૧

વડોદરા

૧ કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ પ્રોફેસર સાહેબ (ગોંડલવાળા) ૨૫૧

૨ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧

શણુવાસ (મારવાડ)

૧	શેઠ જવાનમલજી નેમીચંદજી હા બાબુ રીખબચંદજી	૩૦૧

રાજકોટ

૧	ધી વાડીલાલ ડાઇંગ એન્ડ પ્રિન્ટીંગ વર્કસ	૪૦૦
૨	શેઠ રતીલાલ ન્યાલચંદ	૨૫૧
૩	બાબુ પરશુરામ છગનલાલ શેઠ (ઉદેપુરવાળા)	૨૫૦
૪	શેઠ મનુભાઈ મુળચંદ (એન્જીનીઅર સાહેબ)	૨૫૧
૫	શેઠ શાન્તીલાલ પ્રેમચંદ તેમના ધર્મપત્નિના વરસીતપ પ્રસંગે	૨૫૧
૬	ઉદાણી ન્યાલચંદ હાકેમચંદ વકીલ	૨૫૧
૭	શેઠ પ્રાગરામ વીઠુલજી	૨૫૧
૮	શેઠ હકમીચંદ દીપચંદ (ગોંડલવાળા) સ્ટેશન માસ્તર	૨૫૧
૯	બહેન સર્યુબાળા નૌત્તમલાલ જસાણી (વરસીતપની ખુશાલી)	૨૫૧
૧૦	મોદી સૌભાગ્યચંદ મોતીચંદ	૨૫૧
૧૧	બદાણી ભીમજી વેલજી તરફથી તેમના ધર્મપત્નિ અ સૌ સમરતબેનના વરસીતપની ખુશાલી	૨૫૧
૧૨	દોશી મોતીચંદ ધારશીભાઈ (રીટાયર્ડ એન્જીનીઅર સાહેબ)	૨૫૧
૧૩	કામદાર ચંદુલાલ જીવરાજ	૨૫૦
૧૪	હેમાણી ઘેલુભાઈ સવચંદ	૨૫૧

રંગુન

૧	કામદાર ગોરધનદાસ મગનલાલના ધર્મપત્નિ અ સૌ કમળાબેન,	૨૫૧

લખતર

૧	શાહ રાયચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા શાહ શાન્તીલાલ રાયચંદ	૨૫૧
૨	ભાવસાર હરજીવનદાસ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા ભાઈ ત્રીભોવનદાસ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૩	શાહ તલકશી હીરાચંદના સ્મરણાર્થે હા ભાઈ અમૃતલાલ તલકશી	૨૫૧
૪	શાહ ચુનીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૫	શાહ જાદવજી ઓઘડભાઈ સદાદવાળાના સ્મરણાર્થે હા ભાઈ શાન્તીલાલ જાદવજી	૨૫૧
૬	દોશી ઠાકરશી ગુલાબચંદના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ સમરતબેન વૃજલાલ તરફથી હા જયતીલાલ ઠાકરશી	૨૫૧

લાલપુર

૧	શેઠ નેમચંદ સવજીભાઈ મોદી હા મગનલાલભાઈ	૨૫૧

૧૫ શાહ મૂળચંદ કાનજીભાઈ તરફથી હા શાહ નાગરદાસ ઓઘડભાઈ ૨૫૧
૧૬ શેઠ મોહનલાલ પીતાંબરદાસ હા ભાઈ કેશવલાલ તથા મનસુખલાલભાઈ ૨૫૧
૧૭ શ્રીમતી હીરાબેન નાથુભાઈના વરસીતપ નિમિત્તે
હા નાથુભાઈ નાનચંદ શાહ ૩૦૧
૧૮ સ્વ મણીયાર પરસોતમદાસ સુંદરજીના સ્મરણાર્થે
હા શેઠ સાકરચંદ પરસોતમદાસ ૨૫૧
૧૯ શે૦ મણીલાલ શીવલાલ ૨૫૧

વેરાવલ

૧ શાહ કેશવલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૧
૨ શાહ ખીમચંદ સૌભાગ્યચંદ વસનજી ૨૫૧

સતારા

૧ સ્વ મદનલાલજી કુંદનમલજી કોઠારીના સ્મરણાર્થે
હા તેમના ધર્મપત્નિ રાજકુંવરબાઈ મદનલાલજી ૨૫૧

સાલબની (બંગાળ)

૧ દોશી ચુનીલાલ ફુલચંદ મોરબીવાળા ૨૫૦

સાણંદ

૧ શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ ૩૦૧
૨ અ સૌ ચંપાબેન હા દોશી જીવરાજ લાલચંદ ૨૫૧
૩ પટેલ મહાસુખલાલ ડોસાભાઈ ૨૫૧
૪ શાહ સાકરચંદ કાનજીભાઈ ૨૫૧
૫ પુરીબેન ચીમનલાલ કલ્યાણજી સંઘવી લીમડીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા વાડીલાલ મોહનલાલ કોઠારી ૨૫૧
૬ પારેખ નેમચંદ મોતીચંદ મુળીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ ૨૫૧
૭ સંઘવી નારણદાસ ધરમશીના સ્મરણાર્થે હા ભાઈ જયંતીલાલ નારણદાસ ૨૫૧

સુરત

૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા શાહ છોટુભાઈ અભેચંદ ૨૫૧

સુવઈ (કચ્છ)

૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદાનંદી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલ
મહારાજના ઉપદેશથી સુવઈ સ્થા જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સુરેન્દ્રનગર

૧ શેઠ ચાપશીભાઈ સુખલાલ ૨૫૧
૨ ભાવસાર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૨૫૧

૩ સ્વ પિતાશ્રી શાહ ફકીરચંદ ગુલાભાઇના સ્મરણાર્થે
હા શાહ રમણુલાલ ફકીરચંદ ૨૫૧

વડીયા

૧ પંચમીયા ભવાનભાઇ કાળાભાઇ (જેતપુરવાળા) ૨૫૧

વાંકાનેર

૧ માસ્તર કાન્તીલાલ ત્રંબકલાલ ખંઢેરીયા ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ (રૂા ૨૫૦ બાકી) ૨૫૧
૩ દફતરી ચુનીલાલ પોપટભાઈ મોરબીવાળા હા.ભાઇ પ્રાણલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧

વીંછીયા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા અજમેરા રાયચંદ વૃજપાળ ૨૫૧

વીરમગામ

૧ શાહ વીઠ્ઠલભાઇ મોદી માસ્તર ૨૫૧
૨ શાહ નાગરદાસ માણેકચંદ ૨૫૧
૩ શાહ મણીલાલ જીવણલાલ (શાહપુરવાળા) ૨૫૧
૪ શાહ અમુલખ(બચુભાઇ)નાગરદાસના ધર્મપત્નિ અ સૌ બેન લીલાવતીના
વરસીતપના પારણાની ખુશાલીમાં હા૦ ભાઈ કાન્તીલાલ નાગરદાસ ૩૦૦
૫ સ્વ શેઠ ઉજમશી નાનચંદના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી
હા શેઠ ચુનીલાલ નાનચંદ ૨૫૧
૬ સ્વ શેઠ મણીલાલ લક્ષ્મીચંદના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી
હા ખીમચંદભાઈ (ખારાઘોડાવાળા) ૨૫૧
૭ સ્વ શેઠ હીરાલાલ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા શેઠ અનુભાઈ હરીલાલ ૨૫૧
૮ સંઘવી જેચંદભાઇ નારણદાસ ૨૫૧
૯ સ્વ શાહ વેલશીભાઇ સાકરચંદભાઈના સ્મરણાર્થે
હા ચીમનલાલ વેલશી (કત્રાસવાળા) ૨૫૧
૧૦ પારેખ મણીલાલ ટોકરશી લાતીવાળા તરફથી (મોટીબેનના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧
૧૧ શાહ નારણદાસ નાનજીભાઇના સુપુત્ર વાડીલાલભાઈના ધર્મપત્નિ અ સૌ
નારંગીબેનના વરસીતપ નિમીત્તે હા શાન્તીભાઈ ૨૫૧
૧૨ સ્વ છબીલદાસ ગોકળદાસના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ
કમળાબેન તરફથી હા મંજુલાકુમારી ૨૫૧
૧૩ શ્રી સ્થા જૈન શ્રાવિકા સંઘ હા પ્રમુખ અ સૌ રંભાબેન વાડીલાલ ૨૫૧
૧૪ સ્વ ત્રીભોવનદાસ દેવચંદ તથા સ્વ અ સૌ ચંચળબેનના
સ્મરણાર્થે હા ડૉ હિંમતલાલ સુખલાલ ૨૫૧

૩ સ્વ કેશવલાલ મૂળજીભાઇના ધર્મપત્નિ અમૃતબાઇના સ્મરણાર્થે
હા શાહ ભાઇલાલ કેશવલાલ (ધાનગઢવાળા) ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ ૨૫૧

મજેવડી (પંચમહાલ)

૧ શાહ લુણાજી ગુલાબચંદ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા શેઠ પ્રેમચંદ હલીચંદ ૨૫૧

હાટીનામાળીયા

૧ શેઠ ગોપાલજી ભીકાભાઈ ૨૫૦

હારીજ

૧ શાહ અમુલખભાઈ મુળજી હા પ્રકાશચંદ અમુલખ ૩૦૧
૨ સ્વ બેન ચંદ્રકાન્તાના સ્મરણાર્થે હા અમુલખ મુળજીભાઇ ૩૦૧

હુબલી

૧ હીરાચંદ વનેચંદજી કટારીઆ ૨૫૧

કુલ્લે મેમ્બરોની સંખ્યા તા ૨૦-૫-૫૮ સુધી

૪ આદ્ય મુરબ્બીશ્રીઓ	૩૩ પ્રથમ વર્ગના મેમ્બરો
૨૨ મુરબ્બીશ્રીઓ	૭૭ બીજા વર્ગના મેમ્બરો
૪૧ સહાયક મેમ્બરો	૪૭૯ કુલ્લ મેમ્બરો

(ત્રીજા વર્ગને મદતર બંધ કરવામાં આવેલ છે)

રાજકોટ, તા ૨૦-૫-૫૮ સાકરચંદ ભાઇચંદ શેઠ
મંત્રી

શ્રી અ. ભા શ્વે સ્થા જૈન શા. સં

તા ૭-૬-૫૮ સુધીમાં નીચેની રકમો મળી છે

અમદાવાદ

૧ ભાવસાર છગનલાલ શામળદાસના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હ ભોગીલાલ છગનલાલ ભાવસાર અગાઉ રૂા. ૩૦૦૦) મળેલ છે, તેમાં બે હજાર વધારે મોકલાવ્યા છે, તેઓશ્રી મુરબ્બી પદમાંથી આદ્ય મુરબ્બીમાં દાખલ થાય છે ૨૦૦૦
૨ શાહ નટવરલાલ ગોકળદાસ ૨૫૧
૩ શાહ શામળભાઈ અમરશીભાઈ ૨૫૧

માટુંગા

૧ શાહ નટવારલાલ દીપચંદ તરફથી તેમના ધર્મપત્નિ અ સૌ શુશીલાબેનના વરસીતપની ખુશાલીમાં ૨૫૧

રાજકોટ

૧ દફતરી પ્રભુલાલ ન્યાલચંદ